De Tijdspiegel. Jaargang 34

bron
De Tijdspiegel. Jaargang 34. D.A. Thieme, Den Haag 1877

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_tij008187701_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

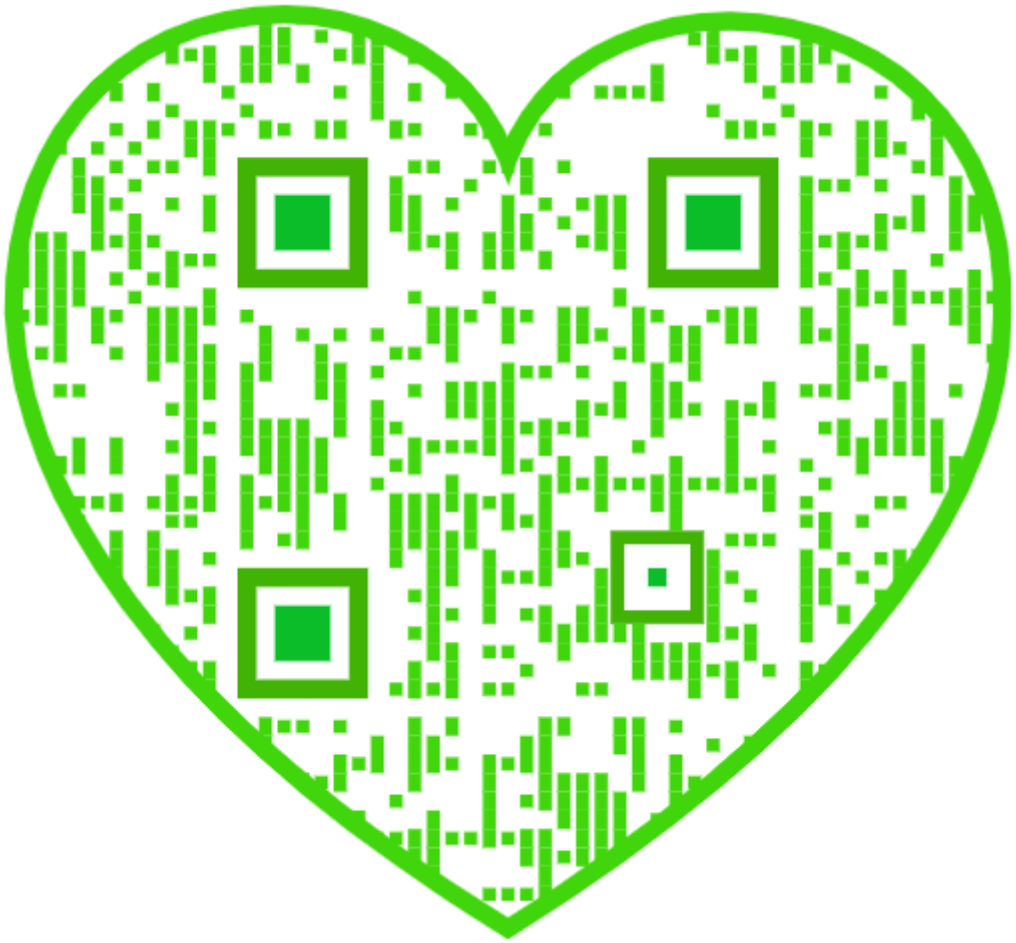

[Eerste deel]

Inhoud.

Godgeleerdheid. - Wijsbegeerte. - Onderwijs.

		Bl.
A. van Otterloo,	Een moeilijk vraagstuk	1
	Eenige opmerkingen over den invloed van het clericalisme op het volksonderwijs in Noord-Brabant, door J.P. Bredius Jr.	
A.W. Stellwagen,	Verstandelijke en zedelijke vrijheid door 't onderwijs	13
Dr. H.J.E. van Hoorn,	De Regeeringsvoordracht tot herziening der wet op het lager onderwijs	365
H.E. Stenfert Kroese,	Een brandende quaestie	505
	De belijdenisvragen, met een woord aan de gemeente, door Mr. R. van Boneval Faure, ouderling bij de Waalsch Herv. gem. te Leiden.	

Natuurkunde.

Darwin en Darwinisme	189, 395

Staatkunde en Geschiedenis.

		Bl.
Mr. G r e e b e ,	Van de Staten-Generaal	23
	Van de Staten-Generaal, door Mr. W.C.D. Olivier, Lid der Arrondissements-rechtbank te 's Gravenhage.	
Mr. J.P. v a n B o s s e ,	Indische begrootingskwestiën	51
Kapit. K. E l a n d ,	Onze kracht	62
	Militaire studiën. N°. 1. Over militaire inondatiën door T.J. Stieltjes, Ingenieur en lid van de 2de Kamer der Staten-Generaal.	
N o o r m a n ,	Geschiedenis van den dag.	
	Onze toekomst. Cd. Busken Huet. Nationale Vertoogen. Eerste en Tweede Bundel	79
	Europa tegenover Turkije	261
	De Duitsche en Pruisische verkiezingen	431
	Het Ultramontanisme in Nederland	540
Kolonel A.J.A. G e r l a c h ,	De tweede expeditie tegen Atjih. Eene bijdrage tot de Indische krijgsgeschiedenis	96, 210, 415, 522
Mr. G. v a n O o s t e r w i j k ,	Een pleidooi voor een slechte zaak	202
Een nieuw handboek voor de staathuishoudkunde		229
	Grondbeginselen der Staathuishoudkunde, door Mr. N.G. Pierson, 2de deel.	
Insulinde's geschiedenis en recht		277
	Beknopte geschiedenis der Nederlandsche bezittingen door A.M. Kollewijn.	

Kapit. M.C.U. Huber, Geen daden maar woorden 445

De vestingoorlog door A.L.W. Seyffardt, kapitein der Artillerie aan de Koninklijke militaire Academie.

H.A.C. Denier van der Gon, M^r. Van Houten's beschouwingen over de bevolkingsleer in verband met de seksueele moraal 468

Wat men er mee doen kan 553

Historische almanak voor 1877, door Dr. E. Epkema.

Mr. G. van Oosterwijk, Wel wat vlugtig 556

De Nederlandsche staatsburger door G. van Millingen, Directeur der Rijkskweekschool voor onderwijzers te Groningen.

Burgerlijk recht 562

Handboek voor het Nederlandsch burgerlijk regt door Mr. G. Diephuis, hoogleeraar te Groningen.

Letterkunde.

	Bl.
Dr. A. de Jager, Bijdragen tot het Woordenboek der Nederlandsche taal	113
Derde Reeks, Derde Aflevering (Julij 1874).	
Tweede Reeks, Zevende Aflevering (Dec. 1874).	
Eerste Reeks, Elfde Aflevering (Jan. 1875).	
Derde Reeks, Vierde Aflevering (Julij 1875).	
Tweede Reeks, Achtste Aflevering (Nov. 1875).	
Derde Reeks, Vijfde Aflevering (Aug. 1876).	
Tweede Reeks, Negende Aflevering (Julij 1876).	
U.W. Thoden van Velzen, Dante	137
Dante Alighieri, de Goddelijke Komedie vertaald door Mr. Joan Bohl. Eerste Lied, de Hel. In Nederlandsche Terzinen vertaald met verklaringen en geschiedkundige aanteekeningen nopens den dichter.	
De Hel van Dante Alighieri. In de dichtmaat van 't oorspronkelijke vertaald door J.J.L. ten Kate. Met platen van Gustave Doré.	
De grijze bisschopsstad	279
Utrecht. Historische wandelingen door Dr. H.J. Broers.	
Uit de gedenkschriften eener vrouw	284
Zes jaren te Tripoli in Barbarije. Uit de gedenkschriften eener vrouw, door M.A. Perk, Predikant te Amsterdam.	
Oorspronkelijke romans	286
Guldens-editie. N°. 101-103. Doctor Helmond en zijn vrouw door J.J. Cremer. 3 deelen.	
De Oudvelders door Hester Wene	288
A.W. Stellwagen, Een dichtbundel van Dr. A.W. Bronsveld	565
Gedichten, oude en nieuwe, van Dr. A.W. Bronsveld.	
Echte paarlen	571
Perles de la poésie Française contemporaine.	
Vertalingen en herdrukken.	

Een eigen haard
weegt tegen goud op.

H. de Veer, Trou-ringh voor het jonge Holland. 3de druk 291

Handleiding tot de kennis der wet op 't Lager Onderwijs, met eene geschiedkundige schets der wetgeving op 't Lager Onderwijs in Nederland, vooral ten behoeve van hulponderwijzers en kweekelingen; door S. Blaupot ten Cate, Inspecteur van 't Lager Onderwijs in de provincie Groningen 575

Uit mijn Jongensparadijs. Drie vertellingen. Vrij naar 't Platduitsch van Klaus Groth, door Agricola 576

Nederlandsch Tooneel.

	Bl.
1876, gewichtig voor het nationaal tooneel. - Bloei van het Tooneelverbond. - De vereeniging: Het Nederlandsch Tooneel. - Teleurstelling. - Schoone beloften, die niet vervuld zijn. - Administratieve en financieele belangen, overheerschende de eischen der aesthetiek. - Wat de vereeniging had moeten doen, en nog doen kan. - Concentratie op Amsterdam. - Bediening van een éénigen kunsttempel door eene uitgelezen priesterschaar. - Wansmaak bij het publiek alleen te keeren door vorming van smaak.	
Tooneelwerk van 1876: *Jan Pietersen, de geus*, drama in vijf bedrijven, door C.J.H. - *Van Scylla in Charybdis*, oorspronkelijke comedie in vier bedrijven, door Ch.F. van Duyl. - *Mijn broer de minister*, blijspel in drie tafereelen, door H.Th. Boelen	296
Acteurs moeten niet afgericht, maar onderwezen en ontwikkeld worden. - De objectiviteit hunner kunst maakt dat onvermijdelijk, gelijk de ondervinding bewijst. - De tooneelschool te Amsterdam en haar leerplan. - Aanvulling buiten de school op maatschappelijk en kunstgebied is noodig.	
De schoonheidsleer des tooneelspelers, door Martin Kalff (Haarlem, W.C. de Graaff). - Overzicht van den inhoud en weinig stelselmatige behandeling. - De regisseur, een op ons tooneel onbekende grootheid. - Gevaren eener overdreven *mise-en-scène*. - Bekrompen oordeel van een tooneelspeler over de opleiding voor zijn vak.	
Jezus Christus, drama in vijf bedrijven. Naar het Italiaansch van Felice Govean door H.J. Wansink.	

De viool van Cremona, tooneelspel in een bedrijf, uit het Fransch door J.N. van Hall. 578

Mengelwerk.

			Bl.
P.F. Brunings, Verboden vrucht			157 319, 488, 594
Mr. G. Antheunis, Aan de Vlaamsche dichteresse Mevrouw Van Ackere, geboren Marie Dhoolaeghe			169
	Te Kerstnacht.		
Mr. G. Antheunis, Drie kinderversjes.			
	I.	Meester Haan	170
	II.	Henne-moei	171
	III.	Onze Vader	171
A.F.J. Reiger, Twee liederen.			
	Dauwdruppelen		172
	Wie zijt gij		173
W. Mallinckrodt, Onbegrepen			174
R.I.P. Jan Christian Kindermann			175
Mr. G. Antheunis, Lief Minneken			619
Mevr. Van Westhreene, Uit den vreemde.			
	Verdachte lieden		336
	Bastiaan		612
Suum cuique.			
	De Nederlandsche Hervormde Kerk		353
Brievenbus.			
	I.	Castor, Synode-humoristen	176
	II.	M. de H.... Umbgrove, Eene opheldering	183
		Naschrift van de Redactie	184
	III.	Jan Oly, Aan een ontastbare Redactie	185

IV. J.G.L. Nolst Trenité, 622
Aan den heer J. Douwes,
predikant te Leens

Godgeleerdheid. - wijsbegeerte. - onderwijs.

Een moeilijk vraagstuk.

Eenige opmerkingen over den invloed van het clericalisme op het volksonderwijs in Noord-Brabant, door J.P. Bredius Jr.

Reeds heeft de wakkere en volijverige vereeniging volksonderwijs hare wintercampagne weder aangevangen, en hebben een aantal harer voorstanders zich op nieuw tot den strijd aangegord, dien verlichting en beschaving nog altijd te voeren hebben tegen bekrompenheid en vooroordeel.

Wat die campagne in al hare bijzonderheden zal geven is iets wat voor ons nog in het donkere ligt, vooral nu het oogenblik nadert, waarop de sluier zal worden opgelicht, die tot hiertoe de ministeriëele plannen tot oplossing der schoolquaestie zoo zorgvuldig heeft verborgen gehouden.

Maar afgezien van den strijd, die daardoor noodig kan worden, - hetzij om den Minister te steunen, hetzij om de regeering tot grootere concessiën voor ons volksonderwijs te noodzaken, - zal het tegenwoordige groote overeenkomst hebben met het verledene, en in hoofdzaak bestaan in eene voortzetting van den strijd tegen lauwheid en onverschilligheid aan de eene en heerschzucht en aanmatiging aan de andere zijde.

Oppervlakkig beschouwd zoude men meenen, dat er geen zaak is, waarin de ouders meer geneigd moesten zijn, om hunne eigene zienswijze te volgen, dan waar het de opvoeding hunner kinderen geldt, en niets, waarin zij minder inmenging van anderen zouden toelaten. En toch heeft veelal het omgekeerde plaats. Tal van bijzondere personen en vereenigingen zijn voortdurend werkzaam, om de ouders in de moeilijke taak der opvoeding te helpen, vooral in dat gedeelte, waarbij de krachten der meeste ouders tekort schieten, in het aanbrengen van die kundigheden, welke door het maatschappelijk leven gevorderd worden. Jammer maar, dat die ijver veelal niet zoo belangeloos is als zij schijnt, en dikwijls met geen ander doel wordt aangewend, dan om ouders en

kinderen te kneden tot willige werktuigen, of om den eigen invloed of dien van de politieke of kerkelijke partij, waartoe men behoort, te vergrooten.

De ijverigste propaganda op dit gebied wordt ongetwijfeld gevoerd door clericalen en confessioneelen, die in hunne bemoeiingen op het gebied der school het krachtigst en zekerst werkend middel vinden, om hun 'dwingt ze om in te gaan' in toepassing te brengen. Zij kunnen in onze openbare neutrale school, waar het maatschappelijk onderwijs hoofdzaak is, niets anders zien dan een gruwel, een noodzakelijk kwaad, en het is derhalve niet te verwonderen, dat zij die meening bij de ouders ingang willen doen vinden, en al hunne krachten inspannen, om de ontwikkeling van die school tegen te gaan, of te belemmeren.

Uit beginsel zijn zij dus vijandig gezind tegen de vereeniging Volksonderwijs, die de godsdienstige opleiding der jeugd aan de ouders en de kerk overlatende, juist aan die school de grootst mogelijke uitbreiding tracht te verzekeren.

Menigen strijd heeft de vereeniging reeds op dat gebied geleverd en zal zij nog moeten voeren, en onder de mannen, die zich daarbij aan de spitse stelden, behoort ongetwijfeld de heer J.P. Bredius, oudschoolopziener in het 13de district van Noord-Brabant.

In den vorigen winter trad hij als spreker op in de afdeelingen Rotterdam en Wormerveer van de genoemde vereeniging en aangemoedigd door den bijval, dien hij mocht ondervinden, besloot hij tot de uitgave van zijne toespraak.

Ofschoon verschillende omstandigheden de bespreking van deze brochure lang hebben doen uitstellen, maar de strijd daarin gevoerd nog altijd in dezelfde phase verkeert, kan het nuttig zijn, ook thans bij het hervatten van den veldtocht daarop te wijzen, en de wenken op te vangen, die de schrijver heeft gemeend te moeten geven. Moge het waarnemingsgebied, waarop de heer Bredius zich beweegt, ook al beperkt zijn, de oorzaak waartoe hij opklimt, de invloed van het clericalisme strekt zich veel verder uit, en bij het vooruitzicht van den nabijzijnden strijd in onze wetgevende vergadering over de onderwijswet, is het nog dringend noodig, daarop bij vernieuwing de aandacht te vestigen.

Hoogst ernstig is de beschuldiging, die de heer Bredius in zijne conclusie uitbrengt tegen de Nederlandsche regeering, die volgens art. 194 der Grondwet het openbaar onderwijs als een voorwerp van hare aanhoudende zorg moet beschouwen, en naar datzelfde art. voor de strikte neutraliteit van de openbare school moet waken.

Die conclusie toch, zooals wij die op bl. 43 in de volgende 6 punten vermeld vinden, luidt:

a) Door den verbazenden, alles en allen omvattenden en beheer-

schenden invloed van het clericalisme is nauwkeurige contrôle over de neutraliteit der openbare school in Noord-Brabant bijna onmogelijk.

b) Door de verregaande bekrompenheid en de droevige onderworpenheid van vele gemeentebesturen aan diezelfde kerkelijke macht vinden de belangen van het onderwijs aldaar op verre na geen genoegzame behartiging.

c) Dáár, in nog hooger mate dan elders, zijn de plaatselijke schoolcommissiën te platten lande, meestal niet slechts *onnutte*, doch zelfs voor den bloei van het onderwijs belemmerende lichamen.

d) De vrijgevigheid van het rijksschool-toezicht werkt in sommige gevallen tot den minder gunstigen toestand van het onderwijs mede.

e) De inrichting der acte-examens geeft geen genoegzame waarborgen voor de degelijkheid en onpartijdigheid van het onderzoek naar de bekwaamheid der candidaten.

f) De openbare onderwijzer, de man die aan de eene zijde verantwoordelijk is voor de naleving der wet en aan de andere zijde zich tegen wil en dank onderworpen ziet aan den invloed der burgerlijke en geestelijke overheden, is niet vrij. Zijn tweeslachtig karakter van half gemeentelijken, half rijksambtenaar is eene belemmering voor den bloei van het onderwijs.

Dat is in kortere woorden: het rijkstoezicht doet zijn plicht niet; de gemeentebesturen zijn nalatig; het plaatselijk schooltoezicht oefent een nadeeligen invloed uit; de schoolopzieners zijn te zwak; de acte-examens deugen niet, en de onderwijzers maken zich schuldig aan overtreding van art. 23 der wet van 1857.

Ziedaar gewis eene veel omvattende acte van beschuldiging, die te meer klem moet hebben, wanneer men in het oog houdt, wie haar uitspreekt. Het is toch geen teleurgestelde of gedropen hulponderwijzer, die zoo spreekt, of een ontevreden dagbladschrijver, die op losse geruchten of oppervlakkige waarnemingen is afgegaan, maar het zijn de woorden van een oud-schoolopziener, die met eigen oogen heeft gezien bij zijn schoolbezoek, - die met eigen ooren heeft gehoord in zijn verkeer met den onderwijzer, - die zelf in velerlei betrekking heeft gestaan tot verschillende gemeentebesturen, - en die zelf zitting en een werkzaam aandeel heeft gehad in examen-commissiën, en dus meermalen met zijne collega's over dat alles van gedachten heeft kunnen wisselen.

De heer Bredius heeft dan ook alvorens die conclusie ter neer te schrijven verschillende bewijzen gegeven en feiten geciteerd, en wie die feiten leest, en ze in verband beschouwt met de verklaringen voor eenigen tijd door de heeren Mr. Savornin Lohman en Ds. H. Pierson bij gelegenheid van de Bossche schoolquaestie gegeven, zal de rechtmatigheid althans van het eerste punt van beschuldiging moeten erkennen. Beide laatstgenoemde heeren toch verklaren even rond: ‘maak zooveel wetten als gij wilt voor de neutraliteit van de openbare

school, in Noord-Brabant zult gij ze toch niet kunnen ten uitvoer brengen of handhaven.'

Intusschen zijn de bewijzen, door den heer B. gegeven, niet zonder tegenspraak gebleven, en met cijfers heeft men vooral de onjuistheid aangetoond van zijn beweren op bl. 23 waar hij zegt: 'dat de Noord-Brabantsche onderwijzer *veeltijds* opgevoed en onderwezen is in de bijzondere inrichtingen voor onderwijs, bestuurd en bewaakt door de strenge hand en het spiedend oog zijner geestelijke onderwijzers.'

De onderwijzers te Bergen op Zoom en omstreken vooral meenden zich die beschuldiging te moeten aantrekken; zij benoemden uit hun midden eene commissie, die weldra haar rapport uitbracht en het als 'ingezonden stuk' in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* deed plaatsen.

In dat rapport lezen wij ten aanzien van bovenstaande bewering het volgende:

'Het eerste gedeelte kan gevoegelijk als niets zeggend onaangeroerd worden gelaten: immers 't zelfde geldt in meerdere of mindere mate voor alle provinciën van Nederland. Van anderen aard is het tweede gedeelte "dat de onderwijzers (in Noord-Brabant) veelal groot gebracht zijn op bijzondere scholen aan de hand der geestelijkheid." Hieruit zouden als praemisse gevolgtrekkingen van verschillenden aard kunnen worden afgeleid.

Het was daarom van belang na te gaan in hoeverre hier de uiting van den heer Bredius op juiste gegevens berustte. In het begin dezer maand (April 1876) waren er in 't XIII^{de} district van Noord-Brabant zevenenveertig openbare onderwijzers. Met betrekking tot de inrichtingen, waarop zij hunne opleiding hebben genoten, vervallen zij in de volgende groepen:

a) *Openbare inrichtingen.*	
Kweekscholen en normaallessen	14
Gemeentelijke scholen	21
b) *Bijzondere inrichtingen.*	
Scholen van leeken voor 1857	7
Nut van 't Algemeen	1
Scholen van geestelijken	4
Totaal	47

Zoodat onder de 47 openbare onderwijzers in 't XIII^{de} district van Noord-Brabant er 4, zegge vier en wel hulponderwijzers worden gevonden, die ten opzichte van dat district recht zouden geven tot de uitspraak, dat de onderwijzers veelal op bijzondere scholen aan de hand der geestelijkheid zijn groot gebracht.

Is hierdoor op overtuigende wijze gebleken, dat deze uitspraak van den heer B. bij ons geen steek houdt, dan ligt het voor de hand, dat wij de gevolgtrekkingen, die

men daaruit zou kunnen of willen afleiden voor ons als niet bestaande mogen aanmerken, en dat wij ook de ver-

dere niet in 't verslag aangegeven gronden niet voor onaantastbaar behoeven te houden.

In naam der gezamenlijke openbare onderwijzers in 't XIII^{de} district van Noord-Brabant protesteeren wij daarom, voor zoover het ons district betreft, ten sterkste tegen de beschuldigingen te Wormerveer uitgebracht, en sommeeren den heer B. krachtens ons recht als Nederlandsche staatsburgers, de bewijzen te leveren, waarop hij de uitspraak grondt:

1°. dat door ons art. 23 der wet op het lager onderwijs geheel en al wordt geschonden;

2°. dat de openbare school bij ons op het platte land eene Roomsch-Katholieke is door overtreding der wet;

3°. dat de schijnbloei van 't lager onderwijs bij ons grooter zou zijn, dan in eenige andere provincie van Nederland.

In gebreke daarvan moeten wij het ten zeerste betreuren, dat de heer B. op grond van onjuiste of ontoereikende gegevens, zich heeft laten vervoeren tot uitspraken, die in hare algemeenheid niet kunnen gehandhaafd worden'. -

De *Tijd*, bovenstaand rapport mededeelende, voegt er aan toe, dat de onderwijzers zich te veel moeite hebben gegeven. Het komt mij echter voor, dat zij zich al te gemakkelijk van de zaak hebben afgemaakt. Immers opzettelijke wetsovertreding legt de heer B. den Noord-Brabantschen onderwijzer niet ten laste; hij zegt alleen, dat hij niet altijd opgewassen is tegen de omstandigheden, die hem noodzaken te handelen in strijd met de bedoeling van art. 23 der schoolwet. Maar onmiddellijk voegt hij daaraan toe: 'Er zijn ook vele, zeer vele, uitzonderingen; immers van halfjaar tot halfjaar groeit het cijfer aan van hen, die door den invloed van het uitstekend onderwijs aan de Rijkskweekschool te 's Hertogenbosch gegeven, of op andere wijze, zich vroegtijdig aan den ongewenschten geest- en wildoodenden druk hebben onttrokken.

In verband met de betrekkelijk nog weinige verlichting, die op het platte land in Noord-Brabant aanwezig is, zou de onderwijzer ook buiten zijn school een grooten en weldadigen invloed kunnen uitoefenen op zijne omgeving; doch er is een andere macht, grooter en blijkbaar meer gezocht dan de zijne, waarvoor ook hij veelal moet bukken. Juist zijn meerderheid boven zijn medeburgers maakt, dat hij in het oog der geestelijke overheid een persoon is, op wiens handelingen, ook buiten de school, nauwlettend moet worden toegezien. Dit alles brengt den onderwijzer in een eigenaardigen toestand; het maakt zijn arbeid tot een dubbel moeilijke taak, zijn leven tot een aanhoudenden strijd.'

In dergelijken geest laat de heer B. zich op meerdere plaatsen uit, en waarlijk wie zich ook over den heer B. te beklagen hebben, voorzeker de onderwijzers niet. Deze toch willen wel in den geest der wet handelen, maar de macht der omstandigheden is hun te sterk.

Had de commissie dus hare taak ernstig opgevat, dan voorzeker had zij wel mogen aantoonen, dat de gegevens, waarop de heer B. zijne uitspraak grondde, omtrent de opleiding van het meerendeel der Noord-Brabantsche onderwijzers onjuist waren, maar daarbij moeten beseffen, dat die weerlegging slechts een zeer ondergeschikt gedeelte van de beschuldiging betrof en de hoofdzaak onaangetast liet. De hoofdzaken toch, die de heer B. vermeldt, zijn deze:

a) de openbare school in Noord-Brabant is niet neutraal;
b) zij is dat niet, tengevolge van den onrechtmatigen invloed, dien de clerus aldaar op het schoolwezen uitoefent.

Tegen die hoofdzaken had zij moeten opkomen, en derhalve de bewijzen geleverd hebben, dat de openbare school wel neutraal is, en dat de onderwijzer, de gemeentebesturen en het schooltoezicht in geenen deele onder den invloed der geestelijkheid staan. Daarvan is evenwel met geen enkel woord sprake, tenzij alleen in het protest, en als men nu daarbij let op de reeds aangehaalde pertinente verklaringen van de heeren Lohman en Pierson, die beiden toch wel genoegzaam met den gang van zaken in Noord-Brabant bekend zullen zijn, dan wordt de klacht van den heer B. voldoende gestaafd, terwijl zij hare rechtvaardiging vindt in het rapport door eene commissie van de Tweede Kamer, uitgebracht op de regeeringsverslagen over den toestand van het openbaar onderwijs in 1872 en 73, waarin het volgende voorkomt:

‘Over schending van het neutraal karakter der openbare school zijn blijkens het verslag in den loop van de jaren 1872 en 1873 geene klachten voorgekomen. Mag hieruit worden afgeleid, dat metterdaad in alle scholen het neutraal karakter van het openbaar onderwijs in volkomen overeenstemming was met de bedoeling van den wetgever? Afgaande op de sinds jaren daaromtrent vrij algemeen gekoesterde meening, die nooit ernstig wederlegd werd, zou uwe commissie aarzelen het *argumentum ex silentio* als afdoend bewijs aan te nemen. De zoodoende voortdurende onzekerheid kan de vraag doen ontstaan, of het uitblijven van klachten misschien niet zijn grond vindt in de gebrekkige contrôle, waarmee onze wetgeving dit hoofdbeginsel der openbare lagere school beveiligd heeft. Bleek dit vermoeden gegrond dan zou, naar het oordeel uwer commissie, de verbetering dier contrôle moeten worden ter hand genomen. Een onderzoek dienaangaande zou misschien niet overbodig zijn. Is de openbare school overal metterdaad neutraal in den zin der wet, dan mag geen vermoeden van het tegendeel blijven bestaan. Is zij het niet, dan behoort zij het te worden: ontduiking van het wettelijk voorschrift mag niet worden geduld.’

Op grond van dit alles is het voorzeker niet lichtvaardig met den heer B. de niet-neutraliteit van het meerendeel der openbare scholen in Noord-Brabant als een feit aan te nemen, zoodat dan nog het bewijs overblijft, dat dit feit aan den invloed van den clerus moet wor-

den toegeschreven. Gemeentebesturen en schooltoezicht zullen toch wel niet zonder eenigen uitwendigen drang opzettelijk in strijd handelen tegen de wet; enkele bijzondere personen mogen in hun onmiddellijke omgeving een belangrijken invloed uitoefenen, maar die invloed kan in een geheel gewest nimmer zulk een algemeen karakter verkrijgen, dat daardoor het geheele schoolwezen gekenmerkt wordt, en zoo blijft er niets over, dan een blik te slaan in de plaatselijke toestanden, in het werkelijke leven, zooals dat zich voor ons ontwikkelt in de verschillende Noord-Brabantsche gemeenten.

De heer B. is ook dien weg ingeslagen, en toont achtereenvolgens aan, hoe de aard der bevolking, de samenstelling der gemeenteraden en der plaatselijke schoolcommissiën, en het beperkte uitvoerend gezag van het rijksschooltoezicht allen te zamen werken, om den geestelijke een onrechtmatigen en alles overheerschenden invloed te verzekeren in de gemeente, maar bovenal op de regeling van het openbaar onderwijs. Zoo zegt hij op bl. 15: ‘De Noord-Brabander berust gaarne; hij onthoudt zich zooveel mogelijk van zelfstandig optreden; licht voegt hij zich naar den raad en des noods naar den wil van hem, die zich de moeite geeft hem te leiden. En vooral gaat hij hiertoe gemakkelijk over, wanneer die goedwillige raadsman bekleed is met eene kerkelijke waardigheid. Dit feit doet zich voor bij het 19/20 gedeelte der bevolking, zoowel op kerkelijk en staatkundig als op maatschappelijk gebied.

De oorzaak van deze onmanlijke, inderdaad bedroevende onzelfstandigheid en lauwheid moet eensdeels gezocht worden in de opvoeding, anderdeels in het onderwijs. Daar beiden, hetzij rechtstreeks en openlijk, hetzij zijdelings en bedekt, gesteld zijn onder den invloed der geestelijkheid, moeten hun vruchten onvermijdelijk in overeenstemming zijn met den aard van het uitgeworpen zaad.

Openlijk kunnen wij zeggen, wat door niemand op goede gronden kan worden tegengesproken, dat in Noord-Brabant de invloed der geestelijkheid op de bevolking bijna onbeperkt is, dat de wil der laatste in dien der eerste nagenoeg geheel en volkomen opgaat. De bevolking heeft meestentijds noch de intellectueele macht noch de zedelijke kracht, en daardoor ook niet den wil om zich tegen den wensch der kerkelijke overheid, op welk gebied deze zich ook begeven moge, te verzetten. Integendeel gewoonlijk komt haar niets minder in den zin dan tegenkanting; veeleer zal zij bereid gevonden worden te strijden voor dien wil, die veeltijds voor haar geldt als wet.’

Aan deze beschouwing over den aard der bevolking sluiten zich die aan over den burgemeester, de gemeenteraden en de plaatselijke schoolcommissiën, om dan eindelijk tegenover die allen te stellen de schoolopziener, die zijn taak naar plicht en geweten wil vervullen. ‘Reeds terstond’ zoo leest men op bl. 25, ‘wordt deze laatste door de anderen beschouwd als hun natuurlijken vijand, hun nachtmerrie, spion, en beursbelager. Onwillekeurig leggen burgemeester en wethouders de

hand op den zak, wanneer het ongeluk wil, dat zij met den schoolopziener in aanraking komen. Noch in het aantal, noch in de bezoldiging der onderwijzers, noch in den toestand der schoolgebouwen, noch in dien der schoolmeubelen of schoolbehoeften, noch in de schoolverordeningen, noch in wat dan ook, op het onderwijs betrekkelijk, zal een Brabantsche gemeenteraad licht eenige gunstige wijziging brengen, zonder daartoe door alle machten, die daarin een woord hebben mede te spreken, te zijn aangezet of genoodzaakt.'

Wel eischt de billijkheid hierbij te erkennen, dat de toestand door den heer B. geschetst, niet bij uitsluiting van toepassing is op de Noord-Brabantsche gemeenten; ook in andere deelen van ons vaderland worden gemeenten gevonden, waar het niet veel beter gesteld is, maar wat in andere gewesten dan als uitzondering geldt, zoude in Noord-Brabant regel zijn. Waar men derhalve elders aan den invloed van bijzondere personen, of op zich zelf staande omstandigheden kan denken, zal men daar moeten komen tot een gemeenschappelijk handelen, tot een streven naar een vast plan, - tot een stelsel, dat tegen de openbare school gekant is en haren invloed tracht te ondermijnen of geheel weg te nemen.

Nu behoeft het zeker voor niemand meer bewezen te worden, dat de Roomsch-Katholieke geestelijkheid tot de felste tegenstanders van onze tegenwoordige openbare school behoort, en dat zij zich als zoodanig niet onbetuigd laat. En geen wonder, want krachtens hare roeping, volgens het uitdrukkelijke voorschrift van haren onfeilbaren opperpriester, moet zij haar veroordeelend vonnis uitspreken over elke regeling van het onderwijs, waarbij de opleiding van het kind onttrokken is aan het onmiddellijk toezicht der kerk, die zij als de natuurlijke opvoedster en onderwijzeres moet beschouwen van het kind, dat aan haar en aan haar alleen behoort.

Ongetwijfeld wordt men eenzijdig en onwaar, wanneer men uit dien tegenstand tegen het openbaar onderwijs de gevolgtrekking wil maken, dat de geestelijkheid daarom tegen alle onderwijs zoude gekant zijn, - dat zij geen ontwikkeling van de massa zoude willen en haar hoogste streven daarheen zoude gericht zijn, dat de massa onwetend en dom blijft. Ook de heer B. is niet geheel vrij van die eenzijdigheid, en schijnt in dat opzicht te vergeten, dat wie te veel bewijst eigenlijk niets bewijst. Groote wetenschappelijkheid, uitgebreide kennis en een scherpzinnig oordeel kunnen gepaard gaan met een onwrikbaar geloof aan kerkelijke leerstellingen en groote nauwgezetheid in de naleving van kerkelijke voorschriften. De wereld waarin wij leven, evenals de geschiedenis der wetenschap, geeft ons daarvan vele voorbeelden te aanschouwen, en men moet wel een vreemdeling zijn in de geschiedenis der paedagogiek om den belangrijken, en laat mij het er bij voegen - in vele opzichten weldadigen invloed te ontkennen, dien de Jezuitenscholen hebben uitgeoefend.

Maar even eenzijdig en onjuist wordt men, wanneer men met den heer J.M. Nijland instemt, als hij naar aanleiding van de redevoering van den heer B. over den invloed van het clericalisme in Noord-Brabant zegt: 'Wel heb ik opgemerkt, dat de geestelijkheid zich weinig of niets met het openbaar onderwijs inlaat; er als het ware de grootste onverschilligheid voor betoont; met de openbare onderwijzers al heel weinig in aanraking komt; met wantrouwen jegens de openbare school vervuld schijnt.' Voor zooverre toch die openbare school alleen Protestantsche leerlingen heeft, moge de Roomsch-Katholieke geestelijkheid zoo iets met haar geweten overeen kunnen brengen, maar waar op de 310 openbare scholen in Noord-Brabant onder de 40000 leerlingen misschien 9/10 deel tot de Katholieke kerk behooren, wordt een zoodanige onverschilligheid door die kerk zelve op de meest stellige wijze veroordeeld.

Men moge tegen de pauselijke uitspraak gekant zijn, en integendeel het heilige recht der wetenschap erkennen, om als waar aan te nemen, wat zij langs den weg van ijverige en nauwgezette waarneming en ervaring verworven heeft, toch kan men het bestaan niet ontkennen van eene andere wereldbeschouwing, die in tegenovergestelden zin meent te moeten spreken. Die levensbeschouwing veroordeelt de wetenschap niet, maar zij zegt: alle kennis, al het menschelijk weten - en in dit opzicht geen verschil tusschen den geloovigen Katholiek en den volbloed confessioneelen Protestant - moet ondergeschikt zijn aan het kerkelijk gezag. Maar binnen de grenzen, door dat gezag vastgesteld, stelt zij hoogen prijs op een ijverig streven naar kennis, en heeft zij eene oprechte waardeering voor ontwikkeling, ook op het gebied der school, zoowel van de lagere als van de middelbare en de hoogere school. Men zal tegen mij aanvoeren, dat op vele Katholieke scholen het onderwijs tot een minimum beperkt is, en dikwijls toevertrouwd wordt aan zeer onkundige personen, maar wat het eerste betreft, wil ik de vraag stellen, of men de waarde van het onderwijs mag bepalen naar den omvang dien men het geeft, - en voor het tweede, of dit niet meestal het geval is, omdat men voorloopig niet beter kan krijgen, en of de ervaring niet heeft geleerd, dat men ook daar de onkundigen door meer geschikte personen heeft vervangen, zoodra men er slechts gelegenheid toe had. De deugdelijkheid van een school is niet afhankelijk van hare neutraliteit, en evenmin van het Katholieke of Protestantsche beginsel, waarop het onderwijs dat zij geeft, is gebaseerd. Dit houde men alleen vast; de deugdelijkheid eener school, openbaar of bijzonder, Protestant of Katholiek of Israëlitisch, hangt eeniglijk af van de deugdelijkheid van den onderwijzer, maar de openbare school, van overheidswege opgericht en onderhouden, moet zijn toegankelijk voor kinderen van allerlei geloofsbelijdenis, en mag dus niet zijn Katholiek of Protestant. Zoodra zij dit wordt, geeft zij haar karakter van openbaarheid prijs, en moet zij tot de categorie van bijzon-

dere scholen worden overgebracht, die uit eigen middelen in hare behoeften moeten voorzien.

Hierin toch bestaat de groote fout, waarin men zoowel bij de samenstelling als bij de toepassing der wet van 1857 vervallen is. Men heeft het beginsel aangenomen, dat er van overheidswege overal voldoend openbaar lager onderwijs zal gegeven worden, en tegelijkertijd gewild, dat het voldoende van het openbaar onderwijs bepaald werd in verband met het bestaande bijzonder onderwijs. Voorzeker valt het niet te ontkennen, dat ervan 1858-60 twee gewichtige redenen waren voor die tweeslachtigheid:

1°. dat de gemeenten zoodoende voor de oprichting en instandhouding van een minder aantal scholen hadden te zorgen, en hare financiën dus minder gedrukt behoefden te worden door de kosten van het onderwijs, en 2°. dat men op die wijze meende tegemoet te komen aan de gemoedsbezwaren van hen, die voor hunne kinderen geen gebruik wilden maken van de openbare school. Maar even waar is het, dat de Staat, op die wijze het bijzonder onderwijs als een der factoren in de volksopvoeding aannemende, wilde hij consequent zijn, zich ook verplicht moest gevoelen voor een deel althans tegemoet te komen aan de kosten voor dat bijzonder onderwijs vereischt. Op dien grondslag berust dan ook de eisch voor het subsidie-stelsel, zooals dat reeds voor eenige jaren door den heer A. van Gestel werd ontwikkeld, en welke eisch, door de bezwaren tegen de toepassing van dat stelsel ingebracht, nooit geheel zal kunnen weggenomen worden, zoolang men aan dat tweeslachtig beginsel blijft vasthouden. Tegelijkertijd moest door die tweeslachtigheid de oppermacht van den Staat bij de regeling van zijn onderwijs ondergeschikt worden aan de bijzondere zienswijze van individuën, die hunne eischen niet afhankelijk behoefden te stellen van reëele zaken of omstandigheden, maar van meeningen en begrippen die, hoe eerbiedwaardig ook in vele opzichten, in de werkelijkheid toch allen redelijken grond kunnen missen.

Van tweeën een: de Staat heeft het recht, en is dus ook verplicht, om te zorgen, dat overal voldoend lager onderwijs gegeven wordt, of hij heeft dat recht en die verplichting niet. In het eerste geval kan en mag er geen sprake zijn van terugtreding voor het bijzonder onderwijs; in het tweede geval blijft er voor den Staat niet anders over, dan òf de geheele zorg voor het onderwijs te laten varen, òf in het belang der volksopvoeding alleen daar die zorg op zich te nemen, waar de bijzondere krachten te kort schieten of geheel ontbreken.

Slechts die ongelukkige tweeslachtigheid, waarvoor onze natie echter vooral op wetgevend gebied zulk eene bijzondere voorliefde schijnt te bezitten, is oorzaak van zooveel verzet, als waarop de heer B. ons wijst, en dat hij uit den weg meent te ruimen, door de volgende maatregelen:

1°. men behoort bij de wet den onderwijzer eene voldoende bezoldiging toe te kennen, onafhankelijk van het goedvinden der gemeentebesturen;

2°. het plaatselijk schooltoezicht dient op geheel gewijzigden voet plaats te hebben;
3°. de betrekking van schoolopziener moet worden een goed bezoldigd rijksambt;
4°. de akte-examens moeten afgenomen worden ten overstaan van de geheele commissie door deskundigen, vakmannen, onderwijzers, paedagogen;
5°. de onderwijzer moet zijn rijksambtenaar; en
6°. de leerplicht moet worden ingevoerd.

Omtrent de eerste drie punten zal wel weinig verschil van gevoelen bestaan, maar over de laatste drie is men het nog niet zoo geheel en al eens, om ze als even zoovele uitgemaakte waarheden aan te nemen. Maar afgezien van de kantteekeningen, welke ik bepaaldelijk op het 4de en 5de punt zoude willen maken, zie ik volstrekt niet in - en daarop komt het hier alleen aan - dat op deze wijze het vraagstuk, hoe den alles beheerschenden invloed van het clericalisme te keeren, tot zijne oplossing kan worden gebracht. De geestelijke toch ontleent zijn invloed niet aan den behoeftigen toestand, waarin een aantal onderwijzers moeten leven, - ook niet aan de onzelfstandigheid van het gemeente- en rijkstoezicht, en evenmin aan de vrij onvoldoende wijze, waarop thans de akte-examens worden afgenomen, en wat den leerplicht betreft, ik geloof niet, dat de clericalen daartegen gekant zullen zijn, zoodra de school slechts ingericht is naar hunne beginselen. Hun invloed heeft een geheel anderen grond, die door al het genoemde in het minst niet wordt getroffen, en dien men hun toch op de eene of andere wijze zal moeten ontnemen, wil men hen met eenige kans op goed gevolg bestrijden. -

De openbare school moet zijn toegankelijk voor allen, zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid. Zij moet dus zijn neutraal, dat is: de onderwijzer moet zich onthouden van iets te leeren, te doen of toe te laten, wat strijdig is met den eerbied, verschuldigd aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden. Godsdienstonderwijs moet derhalve buiten de school gesloten worden.

Nu mogen er onder de denkende menschen van onzen tijd enkelen gevonden worden, die, alleen uitgaande van hetgeen ons door verstandelijke waarneming en ervaring geleerd wordt, meenen, dat de menschheid van onzen tijd het wel zonder godsdienst stellen kan, en enkele lichtzinnigen mogen het hen, ook zonder die waarneming en ervaring, napraten, maar verreweg de groote meerderheid is nog diep doordrongen van de behoefte aan godsdienst, en ik durf haast zeggen zonder vrees voor tegenspraak, niemand wenscht eene opvoeding voor de jeugd ten eenenmale ontdaan van elk godsdienstig beginsel. De ontwikkeling van den geestelijken, zedelijken aanleg van het kind heeft behoefte aan gezag, en alle gezag moet zijn grond hebben in eene hoogste macht. Wie aan zoo iets moge twijfelen, geen vader of moeder zal dit doen, en de begeerte naar de zedelijke en godsdienstige ontwikkeling hunner kin-

deren spreekt bij een groot aantal ouders sterker dan het verlangen naar hunne groote geleerdheid. Op dien natuurlijken en sterksprekenden karaktertrek richt zich het clericalisme, en dat het dit met goed gevolg doet, leert de ervaring genoeg, als wij zien bij hoevelen op zijn gezag de openbare school gebrandmerkt staat, niet als te kort schietende voor de verstandelijke ontwikkeling harer leerlingen, maar als de kweekplaats van ongeloof en ongodsdienstigheid. Geen wonder dus, dat bij al die ouders wantrouwen tegen de openbare school de plaats inneemt van vertrouwen, - welwillendheid vervangen wordt door onwil, en dat men den geestelijke of den geloofsgenoot in ruime mate schenkt, wat men aan de openbare school en hare vertegenwoordigers onthoudt.

Geen beter bezoldigde onderwijzer, geen meer werkdadig schooltoezicht zullen dat wantrouwen en dien onwil kunnen wegnemen; dat kan slechts geschieden langs éénen weg, en het schijnt dat men na lang zoeken en tasten thans dien weg begint te vinden. Is het daarmede ook al, als met het ei van Columbus, zooveel te beter, want te minder moeite zal het kosten dien weg in te slaan.

Geen godsdienstonderwijs op het programma der openbare lagere school, - aan dat beginsel blijve men vasthouden, als volkomen rationeel en zuiver paedagogisch, maar men geve daarbij een afdoend bewijs, dat de neutrale school eerbied heeft voor de godsdienstige opleiding der jeugd en dat zij aan die opleiding bevorderlijk wil zijn. Maar het godsdienstonderwijs moet blijven eene zaak der kerkelijke overheid, - het moet gegeven worden door kerkelijk bevoegde personen en onder het toezicht der kerkbesturen; het kan bekostigd of gesubsidieerd worden van Rijkswege, - en de openbare school moet haar programma zoo inrichten, dat er voor het godsdienstonderwijs een voldoende en geschikte tijd overblijft. Voldoende, dat is: genoegzaam om bij het godsdienstonderwijs ook een behoorlijke klassenindeeling te kunnen maken, en geschikt, dat is: geen uurtjes, zooals tegenwoordig geschiedt, na een schooltijd van drie uren of tusschen twee schooltijden in, maar bepaald aangewezen uren, 2 à 3 in de week, die van het maatschappelijk onderwijs worden afgenomen. Schooner gelegenheid, om de lastige onderwijsquaestie op eene voor de groote meerderheid der natie voldoende wijze te regelen, zal de Regeering moeilijk vinden, dan haar nu geboden is in het door de Synode tot haar gerichte verzoek, om in de wet op het lager, middelbaar en hooger onderwijs de bepaling op te nemen, dat er overal voldoende tijd overblijve voor het geven van godsdienstonderwijs.

Wel geloof ik niet, dat een zoodanige maatregel tot gevolg zal hebben, dat de clericale en confessioneele drijvers van vijanden en tegenstanders in vrienden en bewonderaars der neutrale school bekeerd worden, omdat voor hen in den regel de school slechts het middel, geenszins het doel van den strijd is. Maar bij een aanzienlijk deel der goedgezinde ouders zullen zij grond verliezen, en zullen hunne pogingen, om de openbare school afbreuk te doen, schipbreuk lijden. En als dan gelijktijdig met

die regeling de Staat met vaste hand uitvoering geeft aan het grondwettig voorschrift, om overal voldoend openbaar lager onderwijs te doen geven, zonder daarbij angstvallig te vragen, of er dan nog wel gelegenheid zal overblijven voor het bijzonder onderwijs, dan kunnen daardoor particuliere belangen worden geschaad, maar niemand zal eene gegronde klacht kunnen aanheffen over krenking van gemoedsbezwaren of gewetensvrijheid.

Vrees, dat op die wijze alle bijzonder onderwijs zal worden doodgedrukt, heb ik niet; het bijzonder onderwijs zal altijd een voldoende reden van bestaan behouden, en bezit daarenboven in zich zelf voordeelen, die het in staat stellen, om de concurrentie ook tegen het best ingerichte openbaar onderwijs te bestaan. Maar het zal dan zijne kracht moeten zoeken in zijn eigen deugdelijkheid, en zich bovenal onthouden, om te zijn wat men het nu dikwijls maakt: een werktuig in de handen van politieke en kerkelijke partijen.

Ongetwijfeld zullen clericalisme en confessionelisme den strijd blijven voortzetten en ook in de dan bestaande toestanden nieuwe wapenen weten te vinden tegen eene school die aan hun invloed is onttrokken, - zij zullen geen klaagliederen meer kunnen aanheffen over eene goddelooze schoolopvoeding, die de jeugd bederft, en derhalve hun voornaamste wapen hebben verloren, en onmachtig zijn, om den bloei en de ontwikkeling van ons volksonderwijs tegen te houden.

A. VAN OTTERLOO.

Verstandelijke en zedelijke vrijheid door 't onderwijs.

Onze Leekedichter heeft het, op meer dan ééne plaats, aan den lezer zijner ‘vluchtige rijmen’ overgelaten, den ‘rechten zin te zoeken van’ of ‘te leggen in’ - die versregels van levenswijsheid, welke de waarheid meer dienen dan eenig stelsel. Dit geeft me vrijmoedigheid zijne woorden

> Ik zeg maar: wees geleerd, dat 's mooi;
> Maar wees verstandig, dat 's mooier nog...

als de dichterlijke uitdrukking, in de moedertaal, te beschouwen van ‘verstandelijke vrijheid door 't onderwijs’.

Trouwens we zouden 't ook kunnen doen met het proza der volgende regels:

‘*Wil men verbetering bij 't menschdom*: *men verheldere dan eerst het verstand; alle ondeugd en misdaad ontstaat daaruit, dat de mensch 't bedrijven van 't kwaad als eene vermeerdering van geluk voor zich zelven aanzag*, *dat hij zich bedroog in de middelen tot zijn geluk. Neem die dwalingen weg*, *en zijne zedelijkheid is gered*, *'t kwaad bij*

den wortel afgesneden: niet met wortel en tak uitgeroeid, *dewijl dit onmogelijk is*, *zonder de zinnelijkheid geheel te vernietigen*'(*).

Want, ofschoon gemelde woorden voor ongeveer eene halve eeuw reeds werden geschreven, zijn ze meer dan ooit in onze dagen toepassing waardig. Thans, meer dan ooit, staat men op 't weten, en dat is goed. We leven niet van brood alleen, maar toch van brood in de eerste plaats.

Ons middelbaar onderwijs kwam te rechter tijd om deze natie ten minste wakker te maken op 't punt harer onvoldoende kennis. 't Werd hoog tijd, dat we 't begonnen in te zien: meerdere kennis, meerdere macht, in stoffelijken zin. Maar ook: vooruit! Want wie zijne krachten niet sterkt, zal 't verliezen in den strijd om 't bestaan tegen hen, die zich haasten om meer en beter te weten.

Nu echter dreigt men ons met *paralysis generalis*, tenzij we den boog weer ontspannen. 'Kennis is macht', roept de één, en hij becijfert de voordeelen van 't meer en beter weten. 'Wacht u voor hersenoverspanning', spreekt even luid de ander, en ook hij draagt cijfers aan, die een mensch *pessimist* zouden maken! Wie geeft raad? Bekneld tusschen de waarschuwingen van twee theorieën, zullen we wel doen den vollen nadruk te gaan leggen op verstandsontwikkelend onderwijs. Temet is er dan eenige reden om te hopen, dat we alzoo de vindingskracht van den menschelijken geest - die immers in den bestaansstrijd overwint - verhoogen, en tegelijk 't gevaar der algemeene verlamming ontduiken.

Scherts terzijde. Er is vermeerdering van kennis noodig voor dit geslacht, van kennis der stof en der kracht in de eerste plaats, maar die vermeerdering worde zoodanig aangebracht, dat de ontwikkeling des verstands er mede haar voordeel van heeft.

Verstandelijke vrijheid door 't onderwijs zij onze leus! Want allerlei machten hebben gewonnen spel, als we haar een oogenblik uit het oog verliezen. Er zijn voorbeelden te over van inrichtingen, van vereenigingen zelfs, die hare leerlingen onderwezen zóó, dat niemand in billijkheid klagen kon over de som van hun weten. Daar waren er, die 't moeielijke vraagstuk schenen opgelost te hebben hoever men den menschelijken geest vrijheid laten kon en wat de mate zijner kennis wezen mocht, zonder dat zijne denkkracht, vermetel en hoogmoedig als 't heette, zich los maakte van de banden des slaafschen gezags. Was dat verstandelijk onderwijs?

En wederom, daar zijn er ook en ze zijn er nog, die onderwijzen hebben verlaagd tot klaarmaken, tot africhten! Die jongen moest examen doen voor de posterijen. 't Is wel! Maar wat vraagt men daar naar verwerkte leerstof! Aanwezige stof, *momenteele* opzeggerij is er de bedoeling: duizend en nog andere duizenden plaatsen moeten

(*) Gedachten over opvoeding en onderwijs uit de geschriften van Dr. H.J. Nassau. *Schoolbode*, October-aflevering (1876), bladz. 431.

gekend worden, dat is ter beschikking staan voor den dag des examens. O! ik vind het uitstekend, dat we een practisch volk zijn, en dat de posterijen van hare ambtenaren *bruikbare*, *handige* loketaanwijzers vraagt, maar- de weterij, die men vertroetelt, is de dood van 't denken!

En nog zouden we niet klagen, maar daar zijn lieden, die hunne africhtingsmethode zoover hebben ontwikkeld - als dit woord niet te edel is voor hun stelsel - dat zij voor allerlei soort van examens ‘klaar maken’ in *concurreerend* korten tijd.

Om de volle waarheid te zeggen, wij hebben 't zooverre gebracht, dat zelfs de oude talen, zegge Grieksch en Latijn, kunnen worden ingepompt in 't derde gedeelte van den tijd, dien de gymnasia voor een degelijk onderwijs noodig hebben! Daar *is* eene Zuidhollandsche stad, waar jongelieden à zooveel worden klaar gemaakt voor de hoogeschool! Waarom ook niet? Als jongenshersens zich laten indruppelen eenige duizenden namen van plaatsen en plaatsjes, waarom zouden ze niet ‘*concurreerend-africhtend*’ behandeld kunnen worden ter in-ontvangstneming van zooveel en zooveel Latijn en Grieksch?

Als 't om 't weten alleen te doen is, lieve hemel, dan kan men niet snel genoeg werken en moet het aantal dergenen, die onderdompeling verlangen, maar zoo groot mogelijk zijn. Ten slotte is de heele kunstbewerking voor niets zoo weldadig als voor den man, die aan de pomp staat. Hij strijkt de rijksdaalders op en de wereld is spreekmachines rijker. Maar voor de natie, die aan deze ‘geleidende lichamen’ in de verstandelijke en zedelijke wereld voor een deel hare toekomst toevertrouwt?

Daar is echter ook eene andere opvatting van 't onderwijs. Daar is eene meening over de wijze van mededeelen, over de manier, waarop de leerstof tot des jongelings geest wordt gebracht, over 't *hoe* van 't onderwijs in één woord, die de meening mag heeten van de edelsten van ons geslacht, volgens welke alle onderwijs moet gericht zijn op ‘de ontwikkeling onzer vermogens tot op de hoogte van een eigen willekeurig gebruik’. Zij wenschen verstandelijke vrijheid door 't onderwijs en door haar de zedelijke vrijheid, het hoogste goed voor ieder onzer in 't bijzonder, het louteringsmiddel voor de gansche maatschappij.

‘Ontwikkeling der vermogens tot op de hoogte van een eigen willekeurig gebruik.’ Kan 't beter gezegd worden, wat verstandelijk onderwijs ten doel heeft? Dat wij echter niet de theorie alleen beminnen, maar de practijk de draagster maken van hare toepassingen!

't Is zoo hoogst noodig.

Zie de jonge kinderen om u. De knapen en meisjes, zoovelen als er voor 't eerst de lagere school binnengaan. Weet gij 't niet, dat velen van hen reeds voor een deel vergif hebben gedronken? Want vergif noem ik den slaapdrank, waarmede gemakzuchtige bakers den zuigeling in rust dompelen! Maar vergif noem ik evenzeer dien slaapdrank voor den geest, waarvan vaders en moeders uit lageren, maar

ook uit aanzienlijken stand zich bedienen, als zij 't eerste ontwaken van den geest hunner kinderen, gelijk dat zich openbaart door allerlei vragen naar alles, wat er nieuw is voor hen in deze vreemde wereld, lastig vinden, zoo lastig, dat ze eerst met wrevel antwoorden en daarna 't zwijgen gebieden. Daar zijn dingen in de wereld, verkeerdheden, misdaden, die men niet scherp genoeg kan veroordeelen. Kanker moet uitgesneden worden; laat ons zekeren geestelijken kanker eerst uitsnijden en daarna uitbranden, dat het sist!

Arme knapen en meisjes - uwe zintuigen, zoo fijn en zoo gevoelig, ze worden verstompt, afgestompt. Gij moet de voelhorens uwer weetgierigheid intrekken tot zoolang hunne veerkracht is verlamd en gij oogen en ooren sluit voor de wereld om u henen, en gij uwe denkkracht hebt ingeboet onder de ‘wijze leiding’ uwer verstandige ouders - die, God betere het, dat ‘gevraag van kinderen zoo lastig vinden’.

't Is bitter.

‘Maar zoo erg is 't niet!’ zegt gij. Ik zeg u, dat het nog erger is! Eén bewijs maar, en gij moet zwijgen. Gij zendt uwe kinderen ter school en ja, gij zijt belangstellend genoeg om na te gaan, wat uwe knapen en meisjes zoo al doen! ‘Een rond half jaar zijn ze nu reeds aan het *leeren*, en nog kunnen ze niet lezen.’ Dat verwondert u, neen dat ergert u! En de onderwijzer, de man, die alles heeft gedaan, wat hij vermocht om *uwe* kinderen te leeren zien en opmerken, maar die aan 't lezen nog niet heeft gedacht, tenzij als afwisseling en alleen in zooverre dat lezen niet schaden kon aan der kinderen zucht om aan klanken begrippen te verbinden, hij, die onderwijzer, heeft uwe goedkeuring niet. ‘Zij kunnen nog niet lezen’ - en uwe klok slaat wel! Arme kinderen! -

Wel u, zoo een verstandig onderwijzer u opwacht aan de schooldeur. Steekt de kleine voelhorens maar weder uit; hij zal u niet dwingen ze terstond weer in te trekken.

't Is hier de plaats, waar weder wakker gemaakt wordt, wat half was ingesluimerd. 't Smeulend vuur des verstands zal weder opflikkeren door de druppelen olie, die, in den vorm van vraag en leiding bij uw antwoord, worden uitgestort. Uwe zintuigen, uwe vermogens, men kent ze hier; de man, die u tot spreken bracht, zal u ook weer tot denken brengen. Morgen, overmorgen, komt de oude vraaglust weer boven en hij zal u niet afwijzen. Hij kent de weldadige prikkeling van 't nieuwe en vreemde voor uwe zinnen; hij weet, dat uwe hand betasten wil, wat uw oog ziet; hij stoot niet af, hij lokt uit.

Deze plaats is de leerplaats, ja, maar de ontwikkelingsplaats nog veel meer. Gij, die daar hulpbehoevend in 't ronde staart, en wiens sluimerende geesteskrachten nog in den dommel van 't eerste ontwaken verkeeren, zult aan de zorg van dezen man zijn toevertrouwd *vijf*, *zes* jaren.

Ik zal u weder zien als een wakkeren knaap, als een wakker meisje nu, over zes jaren, als de man, die u aan de hand naar binnen leidde, u aan de hand naar buiten leidt, en gij die hand met moeite slechts loslaat.

Gelukkige kinderen met zoo'n onderwijzer.

Nu kunt gij lezen, dat is: gij kunt niet slechts klanken opzeggen, maar hebt de behoefte gekregen om te denken bij 't hooren en zien der woorden, gij wilt iets bepaalds van iederen klank. Uw lezen is de bron, die levenslang voor u zal vloeien, en wier water 't echte levenswater is bovendien!

Gij hebt een beetje geschiedenis geleerd en aardrijkskunde, en de natuur om u henen is u niet vreemd meer. Dat is: gij zijt niet bedolven onder den vloed van feiten en namen, niet de massa stof heeft u overweldigd, maar 't geen gij hebt gehoord van 't leven en bedrijf van uw voorgeslacht, 't heeft u geprikkeld tot die heilzame weetgierigheid, die de onverschilligheid niet weet te waardeeren. - Dat is: gij hebt het begrip van afstand en richting, gij begrijpt een kaartenbeeld, en eene landkaart spreekt tot u van 't geen zij voorstelt. En ofschoon uw onderwijzer niet de bedoeling kende om òf de historische òf de geografische stof in uw geest te laden, daar is des ondanks zou ik haast zeggen, ten minste juist door de ontwikkelende behandelingsmanier, een groot deel van de stof uw eigendom geworden, dat gij altijd beschikbaar zult houden.

Want uw geheugen is ook een vermogen, dat de school heeft ontwikkeld. En de natuur om u henen is u niet *onverschillig.* Gij hebt uw oog leeren gebruiken, en bovenal uw verstand. Gij hebt van vele dingen 't waarom leeren kennen en hebt de bewustheid, dat de mogelijkheid bestaat om in later jaren van nog duizend andere verschijnsels 't waarom te vernemen. Thans is het de dag van afscheid nemen.

Een ondeelbaar oogenblik is er voor u van blijvende herinnering. 't Is een vonk, die nooit verdooft. Ik heb 't opgemerkt, dat het afscheid nemen u niet koud laat. Vroolijke knapen en meisjes, wat ging er om in uwe ziel, toen gij die vonk der herinnering voeldet neerdalen in uw hart? Herleefde voor uw geest die morgen, toen de man die daar nu staat, met zijne hand op 't hoofd van een der uwen, en die wellicht nog eene zegenbede op de lippen heeft bij uw heengaan, herleefde die morgen, toen gij uwe kleine hand in de zijne legdet en door deze enkele daad reeds uw tong voeldet ontboeien; dacht gij aan zijne onvergelijkbare vredige kalmte, waarvan gij alle dagen des jaars getuige waart? Gevoelt gij nog eens levendig hoe goed die man altijd voor u geweest is; hoe hij al uwe kleine en grootere tekortkomingen wist te verhelpen door de macht zijner liefde? Hebt gij ooit één ruw woord van zijne lippen vernomen? Hebt gij nooit begrepen hoe hij 't kwaad wist te voorkomen en hoe hij datgene, wat buiten het bereik zijner waakzaamheid viel, met een ernst, welke beseffen deed, dat er droefheid was in zijne ziel, aan eene heilzame tucht onderwierp? Hebt gij 't innige geloof aan zijne rechtvaardigheid? Is 't u, door zijn voorbeeld, duidelijk geworden, wat stipte plichtsvervulling beteekent? Heeft hij niet in u de liefde voor uwe ouders verhoogd? Heeft hij

geen band geknoopt om u en uwe medescholieren? Is de waarheidsliefde in u versterkt? Is uw hart ontvankelijker voor 't geen goed is en edel? Heeft uw oog wel eens getinteld van genot om 't geen groot was en schoon? Waren er niet vele oogenblikken, dat uw hart van eerbied werd vervuld voor 't verhevene en heilige?

Zoo mocht ik voortgaan, als ik alles wilde noemen, wat ik lees in uw helder oog, gij knapen en meisjes, die een *onderwijzer* hebt gehad! Die onderwijzer was *opvoeder* door *onderwijs*, dat is: hij koos de leerstof en behandelde die zoo, dat uw verstand ontwikkeld werd en uw hart verwarmd!

Als gij later mannen en vrouwen zijt geworden en *uwe* kinderen onder zijne leiding zullen staan, zult gij niet morren, indien zijn salaris met honderd gulden verhoogd wordt en gij daarvoor wellicht per jaar 10 ct. meer belasting moet betalen, is 't wel?

Doch thans verlang ik uw antwoord nog niet op deze vraag. Uw leertijd is ook nog niet ten einde. De middelbare school opent hare deuren voor u. Later zult gij beseffen, wat deze woorden voor u beteekenen. Verstandelijke vrijheid is 't symbool dezer inrichting. Van jaar tot jaar wordt hier de cirkel ruimer getrokken, waarbinnen zich uw geest zal wagen. 't Hoofdbeginsel blijft: de ontwikkeling uwer vermogens tot op de hoogte van eigen vrij gebruik, dat wordt geen oogenblik uit het oog verloren; maar de leerstof treedt meer op den voorgrond. Dat kan zonder schade geschieden. De lagere school heeft u rijp gemaakt voor zoodanig onderwijs en de behoefte van uw geest vraagt naar kennis. Dat is den mensch eigen. Laat men daar buiten in vijandschap zijn ontstoken tegen de vermeerdering van kennis, die de middelbare school haar doel acht, u zal ze weldadig worden. Een verstandig leeraar is ook een onderwijzer, dat is een opvoeder door middel van onderwijs. 't *Wat* en *hoe* en *waarom* der leerstof zal u heilzaam zijn, 't laatste vooral uwe verstandelijke vrijheid voltooien. Men zegt, dat op de middelbare school u 't geloof wordt ontnomen, maar die 't zegt, spreekt onwaarheid. Een onderwijs, dat den naam van onderwijs verdient, eischt niet van u, dat gij geloof weigeren zult aan 't geen boven 't bereik der zinnen valt. Iets anders is het geloof te weigeren aan 't geen men bewijzen kan, dat niet waar is, iets anders te erkennen: in raadselen wandelt de mensch op aard. Dit alleen eischt verstandelijke vrijheid, en 't eerste kan geen verstandig mensch onbillijk vinden. 't Wordt hoog tijd, dat dit eens meer algemeen worde ingezien. Daar zijn er, die 't ongeloof schelden, als iemand erkent, dat hem 't geloof aan de sprookjes van sprekende ezels en menschinslikkende walvisschen ontzinkt. Tegen elken prijs willen *zij* aan den letterlijken zin vasthouden van gewijde uitspraken, die 't voor hun dogmatisch leven noodig hebben, den Almachtige inbreuk te zien maken op zijne natuurwetten. Ik spot niet, ik vraag slechts: zijn die wetten, die eeuwige, onveranderlijke wetten

niet van hooger waarde voor Zijne eer dan de afwijkingen, die toch hoogstens als aardigheden en onnoozel spel zijn te beschouwen? Is een onderwijs wezenlijk gevaarlijk, dat aan zulke zaken geloof weigert, waarvan 't de onmogelijkheid kan bewijzen? Moet dat zich den naam van goddeloos getroosten! Nooit! De aarde *draait!* Eene waarschuwing willen we ons gaarne laten welgevallen: ‘niet gelooven op gezag, dat nu aan de orde van den dag komt, bij zeker slag,’ is *niet* beter dan gelooven op gezag - wij zeggen 't den dichter gaarne na! Maar wij zijn verre verheven boven de laffe aantijging, als zou de middelbare school leeraren, dat de mensch van den aap afstamt, en als zou ze dit leeraren alleen uit leedvermaak tegen de kerkgenootschappen van rechtzinnige en vrijzinnige richting. Wij leeren geen ongeloof ook, aan 't geen waar *kan* zijn! Jongelieden van alle kerkgenootschappen kunnen binnen gaan. Wat priesters en leeraars en ouders van God en de onsterfelijkheid leeren, zullen wij niet tot leugen verklaren. Wij geven wel geen *colleges in theologie*, maar wij dienen toch 't goede, 't algemeen menschelijke. Welk kerkgenootschap kan ons zonder blozen vijanden noemen van den godsdienst, als het erkent, dat zijne beste leden 't goede 't meest liefhebben? - Wij keeren tot de verstandelijke richting in 't middelbaar onderwijs terug!

Flink gewerkt en goed nagedacht over 't werk, dat is de wensch, dien 't middelbaar onderwijs voor zijne leerlingen heeft. En wie is er, die beweren durft, dat de menschelijke geest bezwijken zal onder de leerstof, onder 't weten, als dat weten een begrijpen is!

Daar is één waarheid, die elken onderwijzer bezielt en bezielen moet. Van den jongen kweekeling af, die 't eerst zijne theoretische kennis toetsen gaat aan de practijk, tot den leeraar der middelbare school, tot den hoogleeraar aan onze inrichtingen van hooger onderwijs toe, bij elk onzer is, natuurlijk min of meer helder bewust, 't besef aanwezig, dat onze pogingen om den leerling, den student dáár voor ons op de banken, wijzer te maken, geen waarachtig nut doen, zoo ze hem niet tevens beter maken. Van den dag af, dat de kweekeling aan die jongens en meisjes daar voor hem één nieuw begrip heeft bijgebracht of één aanwezig begrip verhelderd, misschien te gelijk eene valsche voorstelling weggenomen en door eene naar waarheid vervangen, tot op den dag, dat hij als hoogleeraar misschien voor zijne studenten eene betooverde wereld onttoovert, is dit de eeuwige, onveranderlijke waarheid, die zijn onderwijzen tot opvoeden stempelt: dat verstandelijke vrijwording leiden zal en moet tot die zedelijke vrijheid, welke den mensch zichzelf doet zijn, welke zijner menschelijkheid leert het goede te beminnen, omdat het goed is.

‘Zijn 't niet onze daden, in en op zich zelve, die onze menschelijke, onze innerlijke waarde bepalen, en tegelijk onze aannadering tot volmaking en geluk; maar is 't de *wil*, die hier over 't *bestaan* of *niet bestaan* van ieder onzer in 't rijk der zedelijkheid beslist, en de maat

opgeeft der schreden, die hij genaderd is tot het einddoel van 't leven: dan kan ook alleen de *wil* het doel en 't *eind*oogmerk zijn, waarop alles werken moet, dat op den zedelijken mensch werken zal. Volgens den aard van zijn wezen, kan de mensch niet willen, immers niet bepaald en bestendig willen, buiten de oogenblikken van driftvervoering, zonder *beweeggronden* te hebben, hoe duister en onvolkomen, hoe helder en volledig ze dan ook wezen mogen: en 't is zijn *oordeel* alleen, dat hem die geven kan. Maar, zonder *begrippen*, laat zich geen oordeel, geene oordeelvelling denken: en wederom, zonder *juiste* begrippen is een oordeel, overeenkomstig de waarheid onmogelijk.'

'Is deze redeneering waar, dan grondt zich alle verlichting, voortgang, veredeling, op de *waarheid*, *helderheid* en *omvang* van onze *begrippen.* Inderdaad, stel u den mensch voor met de gezondste, de zuiverste, de helderste begrippen, die onze natuur toelaat: en tegelijk verrijst voor uwen geest de eeuw der menschelijke volmaaktheid. Nimmer toch was de mensch boos *om* boos, *om* slecht te wezen. Neen! bekrompene, verkeerde, verwarde begrippen maakten hem misdadig en rampzalig, in 't zelfde oogenblik, dat hij, *op zijne wijze*, aan zijn geluk arbeidde.'(*)

In dit licht gezien, voegen we er bij, wat is dan alle onderwijs anders, iedere poging anders van moeders en vaders en onderwijzers en opvoeders om den leerling, om 't kind wijzer te maken dan: eene opleiding in den edelsten zin des woords tot verstandelijke en daardoor tot zedelijke vrijheid? Den mensch in den mensch te ontwikkelen; zijn denken, zijn verstand te vormen om hem te brengen tot een deugdelijk willen, dat is de schoone taak van elke paedagogische leiding.

Het is 't dogma der menschelijkheid, verheven boven tijd en plaats, boven godsdienstvorm en kerkleer. En dat dogma wordt gehuldigd ook op de hoogere burgerschool. Nog zeer onlangs is in een, ook om andere reden lezenswaarde brochure, van D^{r}. P. Schuringa, een man, die reeds acht, negen jaren bij 't middelbaar onderwijs werkzaam is, het volgende gezegd:(†)

> 'Ook aan de *gemoeds*-opvoeding en karaktervorming is een deel der leerstof van het Middelbaar Onderwijs bevorderlijk. Doch 't allermeest heeft die plaats door 't *onderwijs zelf.* Worden daarbij niet dagelijks de leerlingen aangespoord tot orde, vlijt, en ernstige ontwikkeling hunner talenten, en worden daartoe niet de minst onedele beweegredenen gebruikt door iederen leeraar, die slechts eenigermate paedagoog is? Wordt niet geheel de onsterfelijke geest, dien zij bezitten, door de studie zelf doordrongen met het besef dier onsterfelijkheid en ontvlamd in zuivere liefde tot het ideale? Leeren niet ook bij en door het Middelbaar Onderwijs, de toekomstige burgers eigen zin en wil te buigen voor het gemeenschappelijk belang en het recht der overigen? Worden zij ook dáár niet dagelijks opgeleid tot de toepassing van het voorschrift: gelijk gij wilt dat u de menschen zullen doen, doe gij hun desgelijks? En wordt aan den anderen kant niet bij elke dagelijksche gelegenheid hun gevoel voor recht en billijkheid versterkt; hun zedelijke moed

(*) Dr. Nassau: *Historische proeve*, bladz. 8 der nieuwe uitgave

(†) 'Ons middelbaar onderwijs', opmerkingen, enz. door D^{r}. P. Schuringa.

> opgewekt, hun beter ik vervuld met afschuw voor laagheid en lafhartigheid, niet slechts door de bezielende kracht der karaktervastheid bij den ontwikkelden man, maar zelfs tegen wil en dank door een enkelen, die in zijne zwakheid soms zelf het voorbeeld mocht geven van het tegendeel? En hoe krachtig werkt op hun gemoed de zuivere, rein menschelijke liefde van den leeraar, die 't wel met hen meent! En voor de herkenning daarvan hebben zij voorwaar geen scherpen toetssteen, geen scheikundig reactief noodig: het jeugdig gemoed is even onfeilbaar en onmiddellijk in het bemerken, als in 't beantwoorden dier genegenheid. Zonder twijfel: in dezen, gelijk in alle opvoeding, is de persoonlijkheid van den leeraar alles. Maar hij behoeft juist geen engel te zijn, of zedemeester: zijn standpunt en zijn noodzakelijk dagelijksch deelnemen in 't belang der leerlingen, maken hem de hier omschrevene taak natuurlijk en gemakkelijk. Hij is verstandelijk en zedelijk hun meerdere, ook omdat hij dat toont door het niet te laten gevoelen; hij werkt slechts voor hun welzijn, boven en behalve zijne verplichting, en dikwijls tegen hunne wenschen van het oogenblik; hij neemt deel in hun lief en leed, en richt inmiddels hunne belangstelling op hetgeen goed en groot en mannelijk is; het goede in hen aan te moedigen, het onedele op kiesche wijs te bestrijden, is hem plicht en noodzakelijkheid. En dan, gehechtheid, achting, liefde: hoeveel zedelijke kracht, welk een allersterkst opvoedend vermogen ligt er niet reeds in 't enkele bezit dier gevoelens door de leerlingen zelf!’

Deze woorden tintelen van waarheid en oprechtheid. Zij dwingen tot de erkenning, dat het middelbaar onderwijs, zóó opgevat, reeds door en uit zichzelf eene opvoedende macht is. Waar de gemeenschap tusschen leeraar en leerling zóó is, als hier wordt geschetst, daar worden verstandelijke en zedelijke vrijheid één. Zulk eene opvoeding, zoodanige middellijke overstorting van deugd en edele gevoelens, rein menschelijk voorzeker, maar niet minder godsdienstig in den reinen, den besten zin des woords, welk menschenvriend zal geloof weigeren aan de verheffende macht van deze middelen om den leerling zedelijk vrij te maken? Is dit eene verwerpelijke leer?

Wel ons, zoo we aan deze leer gelooven en haar met mond en daad belijden. Dan geven wij geen steenen aan de kinderen, die ons om brood vragen. Maar ook, dan weten we, waarvoor we leven. De cirkelgang der menschheid blijkt ons dan de uitspraak van een opgewonden avond, waaraan slechts twee soorten van menschen behoefte hebben: de Jan Raps, de chemische praeparaten, en die lijdelijk berusten in 't geen anderen voor hen hebben gestempeld als goed of als kwaad. Maar er is bij 't onderwijs geene plaats, noch voor den één noch voor den ander, tenzij dan als we afstootende middelen noodig mochten hebben voor hen, die zelfbewuste deugd zoeken.

Maar ook, zonder 't geloof aan zedelijke vrijheid door verstandelijke vrijheid, is deze wereld, dit gansche menschdom niets anders dan een nuttelooze massa, hoogstens goed genoeg om, als de planten en dieren, aan het rijk der stof eene nieuwe soort verbinding te geven. Zonder 't geloof aan gezegd dogma hangen de handen slap, is onze veerkracht gebroken.

Voorwaar, wij allen hebben ten minste ééns in ons leven den lust,

den hartstocht gevoeld om te doen, wat we vermochten ter verbetering en meerdere volmaking van den kring rondom ons.

Vraagt 't aan de moeders, die voor 't eerst den zuigeling aan de borst drukken, wat zij wenschen en gevoelen voor den knaap, voor 't meisje. 't Geluk dier kinderen reike boven haar geluk; eenmaal worde voor hen een levenskring gevonden van hooger stoffelijk en zedelijk heil! Bedrieg ik mij, als ik dit den wensch noem, waarvoor de moeder geen klanken heeft op dien zaligen oogenblik?

Vraagt het ook aan de vaders, die 't ontwaken des verstands van hun kleinen knaap en hun liefste meisje ontdekken, of ook zij niet den innigsten wensch huns harten in gelijksoortige woorden zouden kunnen vertolken?

Vraagt het aan allen, die geroepen zijn anderen te leiden op den levensweg, aan onderwijzers en priesters van allerlei kerkgenootschappen, want we zonderen niemand uit, of er niet oogenblikken komen in 't leven van den mensch-opvoeder, waarin hij waarachtig gelooft aan zijne roeping om deze wereld beter achter te laten, dan hij haar vond? Is 't pogen vermetel, is dat geloof vermetel, omdat zijn leven misschien slechts een millioenste vermag van 't geen er noodig is voor eenigen zichtbaren vooruitgang van dit geslacht?

Zie naar de jaarringen van den eik. Ja, het was een vermetel geloof van moeder natuur, dat iedere seconde, die zij besteedde aan 't gewrocht, hetwelk thans eene eeuwenheugende kroon draagt, heeft medegewerkt aan den groei van den reus des wouds!

We herhalen 't: daar is een dogma, 't geloof aan den vooruitgang van ons geslacht door onderwijs in den deugdelijken zin des woords; het houdt onze harten warm, zelfs in de oogenblikken, die onverschilligheid schijnen te veroorzaken. Want wederom, wij zijn twijfelaars van nature, en niet zelden zijn kleine en groote omstandigheden machtig genoeg om ons schouderophalend te doen vragen: of al ons werken misschien ook nutteloos zou kunnen wezen?

Dan, twijfel is geen ongeloof, en ons hart verheft zich weer, omdat de herinnering aan andere kleine en groote omstandigheden te sterker spreken gaat, naarmate wij onze taak met te meer liefde vervullen!

Eene vraag ten slotte: als 't waar is, dat verstandelijke tot zedelijke vrijheid brengt en deze de maat bepaalt van de waarde des menschen; als 't waar is, dat alle onderwijs zijn einddoel vinden moet in de vermeerdering en verheldering van de begrippen des leerlings - is 't wonder, dat de wezenlijke menschenvrienden zoo hoogen prijs stellen op de degelijkst mogelijke opleiding onzer aanstaande onderwijzers?

En ten laatste, als 't waar is, dat onze echtgenooten en moeders de eerste en machtigste opvoedsters zijn onzer kinderen - is 't dan vreemd, dat wij voor onze meisjes verlangen een degelijk middelbaar onderwijs?

Den Haag, 9 October '76.

A.W. STELLWAGEN.

Staatkunde en geschiedenis.

Van de Staten-Generaal.

Van de Staten-Generaal, door Mr. W.C.D. Olivier, Lid der Arrondissements-rechtbank te 's Gravenhage. 's Gravenhage, D.A. Thieme, 1876.

Buiten enkele opstellen in tijdschriften en eenige academische proefschriften verschijnt ten onzent op staatsrechtelijk gebied niet veel. Reden te meer om ons te verheugen over een werk, dat èn om inhoud èn om vorm alle aandacht verdient. Want die het boek van Mr. Olivier, *Van de Staten-Generaal* in handen neemt, hetzij hij in het onderwerp te huis is of niet, zal met genoegen de lezing beginnen en voortzetten. Duidelijk en klaar in zijne voorstelling is de schrijver doorloopend, terwijl zijn zinnenbouw ontegenzeggelijk allergelukkigst is. Hij heeft het boek geschaafd meer dan eens voor 't ter perse ging en men kan er zeker van zijn, dat 't hem leed zal doen zoo hij ontdekt, dat er desniettegenstaande toch een enkel minder goed gekozen woord in voorkomt.

Ook hetgeen hij zegt is overwogen, alleen de voorrede wellicht niet. Deze schijnt geschreven vóór het boek was afgewerkt. In zijn plan lag alleen, zegt hij daar, wat de Grondwet over wezen, samenstelling, inrichting, bevoegdheden en werkkring der vertegenwoordigende en wetgevende machten bevat, in een stelselmatig overzicht samen te vatten, te verklaren en te beoordeelen. De behandeling is dus historisch en kritisch. Het verband tusschen de bepalingen der Grondwet van 1815 en de wijzigingen, daarin gebracht door de latere herzieningen, vooral die van 1848, moest worden aangetoond, en hiervoor is eene gestadige verwijzing naar het werk der herzieners noodig, die aan de kritiek der nieuwe of gewijzigde bepalingen onzer Grondwet voorafgaat. Maar wanneer dit in zijn plan lag, dan vraag ik, of hij zijn plan en niets meer dan dat heeft uitgewerkt. Heeft iemand niet meer gegeven dan eene historische en kritische behandeling van het derde hoofdstuk der Grondwet - het stelsel der rechtstreeksche verkiezingen

daargelaten - wanneer hij een ander kiesstelsel aan de hand geeft, eene andere samenstelling van de Kamers der Staten-Generaal aanprijst, de bevoegdheid van de Eerste Kamer wil uitgebreid zien en de grondwetgevende macht op eene andere wijze geregeld, om over verscheidene andere zaken nog niet te spreken.

Niet dat ik dit betreur. Juist het tegenovergestelde is waar. Ik had veeleer gewenscht, dat de schrijver nog ietwat verder ware gegaan en voor meer wat hij afkeurt iets anders in de plaats had gegeven. We zijn nog wel niet gekomen tot aan eene herziening der Grondwet, maar de denkbeelden moeten geformuleerd zijn, zoodra men dit werk ondernemen wil. Kritiek alleen is niet genoeg. Of men alle artikelen der Grondwet op goede gronden en met instemming van alle deskundigen al weet te veroordeelen, zoolang men nog niet aangegeven heeft wat daarvoor in de plaats moet gesteld worden, zoolang men aan die denkbeelden geen volkomen ingang heeft weten te verschaffen, heeft men wel iets maar niet genoeg gedaan. Niet afbreken alleen, maar opbouwen tevens. En daarom geloof ik niet, dat eene herziening der Grondwet nog zoo heel spoedig zal plaats hebben. Want men moge het in vele opzichten al omtrent het beperkende, ja misschien omtrent het ondoelmatige, het belemmerende, ja wellicht wat meer zegt omtrent het schadelijke van vele bepalingen eens zijn, groot verschil zal zich openbaren ten aanzien van hetgeen daarvoor in de plaats moet gesteld worden. Zoolang dit nog geen uitgemaakte zaak is, zoolang zie ik eene nieuwe en verbeterde uitgave der Grondwet nog niet te gemoet. Gezwegen nog van de omstandigheid, dat de politieke partijen over en weder zich niet sterk genoeg gevoelen om eene herziening te provoceeren.

Dat eene herziening noodig is behoeft geen betoog. Onze Grondwet van '48 is geen constitutie uit één stuk. Vooreerst was er veel wat den wetgever niet helder genoeg voor den geest stond, ten andere was het geschikte oogenblik om de Grondwet tot stand te brengen toen reeds voorbijgegaan, en de eerste aandrift tot herziening reeds bekoeld. ‘Het gunstigste oogenblik om de Grondwet op ruime schaal te herzien en eene nieuwe orde van zaken in het leven te roepen was voorbij. Er begonnen zich sporen van reactie te vertoonen. De oppositie in den beginne door den plotselingen omkeer der dingen en den algemeenen drang tot Grondwetsherziening uit het veld geslagen, begon, toen de tegenpartij geene voortvarendheid toonde om haar succes te vervolgen, van haren schrik te bekomen en gevoelde haar zelfvertrouwen herleven met hare kracht’ (p. 16). Daarbij komt nog dat ons staatsrecht niet langzamerhand geworden is, niet historisch ontwikkeld evenals in Engeland, maar van boven af geschonken is aan het volk. Alle deze redenen zijn oorzaak dat onze Grondwet een gebrekkig werk is, geen getuigenis draagt van beginselvastheid en daarom nog geen nationale kracht is.

Als een zilveren draad loopt deze redeneering door het geheele betoog van den schrijver. Met het ontleedmes der critiek in de hand toont hij duidelijk aan, dat verscheidene bepalingen der Grondwet verouderd zijn en wijziging harer voorschriften noodig is; dat andere te knellend zijn en het volk daaraan is ontgroeid, anderen weder niet aan hare bestemming voldoen en door mildere behooren te worden vervangen.

Men zal wel niet van ons vergen dat wij het geheele boek, van het begin tot het einde, doorloopen. Wat zou dit aanstippen van alle onderwerpen baten? Die slechts weten wil wat de schrijver behandelt, raadplege eenvoudig den inhoud van het boek.

Van de Staten-Generaal, luidt het opschrift van het derde hoofdstuk der Grondwet en hieraan ontleent dit boek zijn titel. Het werk is verdeeld in drie afdeelingen. De eerste behandelt het wezen der vertegenwoordiging, hare samenstelling en inrichting; de tweede hare bevoegdheden en haren werkkring en de derde de grondwetgevende macht.

Wij hebben ons voorgesteld voornamelijk bij het eerste gedeelte stil te staan, en daaromtrent van gedachten te wisselen. Wij hopen dat te doen met diezelfde bescheidenheid, welke den schrijver zoo in 't bijzonder kenmerkt en met diezelfde waarheidsliefde, die over het geheele boek zulk een aangenaam waas verspreidt.

In art. 74 en 75 onzer Grondwet ligt het hoofddenkbeeld van het wezen en de samenstelling der vertegenwoordiging opgesloten. Het eerste artikel zegt, dat de Staten-Generaal het geheele Nederlandsche volk vertegenwoordigen en het tweede, dat de St.-Gen. zijn verdeeld in eene Eerste en Tweede Kamer. Beide colleges alzoo, en niet zijne individueele leden, vertegenwoordigen met elkander en te zamen, niet ieder afzonderlijk, het geheele Nederlandsche volk. ‘Tot alles waartoe het Nederlandsche volk gerechtigd zou zijn, wanneer het zelf in persoon kon opkomen, zijn de Staten-Generaal gerechtigd die het Nederlandsche volk verbeelden of, zooals de nieuwerwetsche uitdrukking luidt, het vertegenwoordigen.’ Door niets worden zij hierin belemmerd of beperkt. Vandaar dan ook dat de Grondwet, die nauwkeurig de bevoegdheid der Staten-Generaal als wetgevende macht en de wijze waarop zij deze bevoegdheid zullen uitoefenen, regelt, niets voorschrijft omtrent de uitoefening van hunne rechten als vertegenwoordiging van het Nederlandsche volk. De Grondwet laat hen hierin geheel vrij. Zij stelt geene grenzen en zij kan deze ook in haar systeem niet stellen. Het lichaam dat het land vertegenwoordigt mag in de uitoefening van dezen plicht niet bemoeielijkt worden door beperkende bepalingen. Op dit punt is het eene souvereine macht, die zelve moet weten en uitmaken hoever zij gaan kan (bl. 5).

Maar waartoe twee kamers? Indien men reeds van de fictie moet uitgaan dat de beide kamers het Nederlandsche volk vertegenwoordigen, waarom dan niet iets verder gegaan en gemakshalve bepaald dat ééne

kamer hetzelfde zal doen. In 1815 schijnt het den auteuren van het voorstel tot oprichting eener Eerste Kamer, Raepsaet en Holvoet, nog al moeite gekost te hebben. En indien wij de motieven nagaan die daarvoor in het rapport, aan den Koning gedaan door de commissie tot herziening der Grondwet van de Vereenigde Nederlanden, worden aangewend, dan verwondert ons dit niet. Dit neemt niet weg dat, al zijn de redenen voor de oprichting eener Eerste Kamer destijds bijgebracht van nul en geener waarde; al is 't ook waar dat dezelfde redenen die in Engeland voor een dergelijk college pleiten, hier niet kunnen gelden: wij toch met den schrijver eene splitsing der vertegenwoordiging in twee deelen hoogst wenschelijk achten.

Voor de verdeeling in twee kamers is te zeggen, dat zij een tegenwicht geeft tegen het al te groot overwicht, dat ééne alléén vertegenwoordigende en alléén wetgevende kamer lichtelijk op het regeeringsbeleid uitoefent. Een alleenheerschend parlement is dikwijls niet minder despotiek dan een alleenheerschend vorst. Tegenover een niet sterk gouvernement is een zich sterk gevoelend parlement geneigd de leiding der zaken zelf in handen te nemen en een gouvernement zoowel als een regeerend parlement te worden, hetgeen niet anders dan nadeelig kan werken op zijn karakter van vertegenwoordiging. De parlementaire contrôle op hetgeen de regeering zelfstandig, op hare verantwoordelijkheid, verricht, wordt een ijdel woord, wanneer het parlement zelf als regeerende en besturende macht optreedt. Het parlement dekt dan de verantwoordelijkheid van de regeering, welke voor zijne (des Parlements) handelingen niet aansprakelijk kan gesteld worden, maar de parlementaire verantwoordelijkheid, die eene *collegiale* is, in plaats van eene *persoonlijke*, is niet geregeld. Zij bestaat niet. Een parlement, dat de regeering is, controleert niet en wordt niet gecontroleerd. - In het omgekeerde geval, wanneer eene sterke regeering staat tegenover ééne enkele zwakke kamer, - en de voorbeelden van de regeering naar de oogen ziende en gedienstige kamers bestaan óók, - is het land even weinig tegen despotisme gewaarborgd. De ergste willekeur, en die een volk het meest bederft, is de willekeur die zich vermomt onder parlementaire vormen. In schijn is er dan eene parlementaire regeering, maar in het wezen der zaak heeft men eene alleenheerschende regeering, die het parlement gebruikt als het werktuig waarmede geregeerd wordt. De kamer is dan het kantoor geworden, waar de decreten van het gouvernement als wetten worden geregistreerd.

In beide deze gevallen kan het stelsel van twee kamers nuttig werken, als waarborg tegen het al te uitsluitend overwicht òf van een alléén en overheerschend parlement, òf van een alléén en overheerschend gouvernement. ‘De eigenlijke bestemming der Eerste Kamer’ teekent Thorbecke nog op art. 82 der Grondwet (van 1840) aan ‘is om een tweede aanleg of instantie der wetgeving te zijn’... Voor rechtsgedingen is wel een tweede, ja derde rechtelijk onderzoek noodig

gekeurd. Waarom niet bij de nog veel gewichtiger aangelegenheden der wetgeving (bl. 14)?

Of de Eerste Kamer, volgens de herziene Grondwet van 1848, aan deze vereischten beantwoordt en in hoeverre zij eraan kan beantwoorden, is eene andere vraag waarop wij straks terugkomen. We moeten nu den schrijver volgen wanneer hij spreekt over de samenstelling van de Tweede Kamer.

De schrijver stelt alle middelen in het werk om aan te toonen dat de zoogenaamde districtsafgevaardigde een anomalie is en dat, wanneer men wil dat de afgevaardigde zal zijn een mederepresentant van het volk, van het land, van het gansche land, men ook al de stemmen, op hem in de verschillende districten uitgebracht, te zamen moet tellen en niet alleen de stemmen in een afzonderlijk district. En wanneer de Grondwet zegt dat *de leden der Tweede Kamer worden gekozen in de kiesdistricten waarin het Rijk verdeeld wordt*, dan ligt het volgens den schrijver (bl. 23) geheel in den geest der Grondwet en strookt het volkomen met haar begrip van vertegenwoordiging om de stemmen, in verschillende districten op denzelfden kandidaat uitgebracht, bij elkander te tellen, ook al zegt de Grondwet het niet, en al heeft de grondwetgever er niet aan gedacht.

Of die wetsexplicalie juist is, betwijfel ik. En ik ben niet vreemd aan het denkbeeld dat tot zekere hoogte de afkeer van ons kiesstelsel den schrijver parten heeft gespeeld. Wat kan *gekozen in de kiesdistricten* anders beteekenen dan ‘gekozen in de *respectieve* kiesdistricten’? Ik beroep mij op den heer Olivier zelf met eene verwijzing naar bl. 120. Over de overwegingen van 's Konings voorstellen in de afdeelingen sprekende deelt hij mede, hoe het reglement van orde deze zaak regelt. En nu staat o.a. in dat reglement: ‘na de loting vereenigen zich de leden in elke afdeeling’, hetwelk de schrijver verbetert door in den tekst te zeggen: ‘na de loting vereenigen zich de leden in hunne *respectieve* afdeelingen’. Maar indien men zich nu zoo strikt aan de letter der wet moet houden, dat men zelfs de blijkbare bedoeling van den wetgever op zijde moet zetten, ik vraag of het woord *kies*districten dan wel met de door den schrijver vooropgestelde opvatting in harmonie is. De districten zouden dan niet zijn *kies*- maar *stem*districten. Volgens de algemeene opvatting van het bedoelde artikel is 't het district dat den afgevaardigde kiest, terwijl naar schrijvers opvatting in het district slechts de stemmen zouden moeten worden uitgebracht, opgenomen, verzameld. Indien in plaats van: de leden der Tweede Kamer worden gekozen enz. stond: elk lid der Tweede Kamer wordt gekozen in de kiesdistricten waarin het Rijk verdeeld wordt, ik geloof, dat ondanks het minder goed gekozen woord *kiesdistrict*, veel voor schrijvers gevoelen te zeggen zou zijn.

Op de wijze zooals nu gekozen wordt, is de vertegenwoordiging vol-

gens Mr. Olivier geen getrouwe afbeelding van het land. Zij geeft niet genoegzaam terug de openbare meeningen des lands, zijne overtuigingen, zijne wenschen en behoeften. Dit alles moet zich in de vertegenwoordiging des lands kunnen uiten en doen gelden, en zooveel dit eenigszins mogelijk is, in de juiste mate harer krachten. Hiernaar moet ook het kiesstelsel ingericht zijn. En om dit te bereiken, moeten onze kiesdistricten in stemdistricten veranderd worden. Het onlogisch stelsel van leden ter Tweede Kamer afvaardigende districten moet verlaten worden. Het land moet afvaardigen, niet het district. En iemand gekozen tot afgevaardigde door kiezers over het gansche land verspreid, zal gevoelen dat hij nu ook in waarheid is een man die werkelijk het geheele Nederlandsche volk helpt vertegenwoordigen. Daardoor vrij van de invloeden van het district, vrij van zijne kiezers, zal de afgevaardigde op een veel vrijer, zelfstandiger standpunt staan.

Maar niet alleen uit het oogpunt van den afgevaardigde, ook uit dat der kiezers beveelt zich het stelsel volgens den schrijver aan. Onze tegenwoordige kieswet doet te veel stemmen verloren gaan en den kiezer te veel consideraties in acht nemen die de gelegenheid om 's lands zuivere meeningen te kennen niet bevordert. Niemand moet genoopt zijn zich geheel aan de stemming te onthouden, wil hij niet medewerken tot eene keuze welke hij niet goedkeurt of zijne stem niet wegwerpen aan eenen in het district onmogelijken kandidaat. Daarom moet het kiesstelsel zoo zijn ingericht, dat het geheel onverschillig is, waar de kiezer zijn stem uitbrengt. Nooit moet zijn stem een verloren stem zijn; in elk geval moet zij zijn eene getuigenis van den kiezer voor de openbare meening tot welke hij behoort en eene stem die medeweegt.

In overeenstemming met deze denkbeelden heeft de schrijver als bijlage achter zijn boek medegedeeld eene ‘schets eener inrichting van het kiesrecht, waardoor de kiezers van het gansche land voor alle vacaturen in de vertegenwoordiging stemmen’. Het hoofddenkbeeld van den schrijver vindt men terug in verschillende andere kiesstelsels. Maar de bezwaren aan deze verbonden zijn te groot om ooit aan eene toepassing ervan te denken. Om den kiezer zooveel personen te doen kiezen als er vertegenwoordigers zijn is bezwarend, omdat het volstrekt niet gemakkelijk is te overzien, wat in het gansche land het geschikt personeel voor de kamer is. En nu zullen wel gedisciplineerde kiezerskorpsen den kiezer in zijne zwakheid ter hulpe komen, maar het gevolg zal zijn dat men wederom niet zuiver de openbare meeningen des lands in hare verscheidenheden zal hooren, maar alleen deze twee of drie openbare meeningen, die met genoemde clubs in het veld komen.

Om aan deze bezwaren te gemoet te komen is eene andere methode uitgedacht, volgens welke de kiezer wel zooveel namen mag invullen als er personen te kiezen zijn, maar zóó, dat eerst de n°. 1 op de stembiljetten voorkomende in aanmerking komen, dan de n°. 2, dan de n°. 3 en zoo vervolgens totdat het verlangde getal namen bij-

een is, dat de meerderheid verworven heeft. Van de serie der n°. 1 worden gekozen verklaard allen die het wettelijk minimum stemmen hebben verkregen. Daarna wordt overgegaan tot de serie der n°. 2 en zoo vervolgens, totdat alle vacaturen vervuld zijn. Nu laat het zich vooruitzien, dat men in den regel wel niet lager dan b.v. een twaalftal series zal behoeven te dalen. Maar om nu niet te zeggen dat deze methode zeer gekunsteld en omslachtig is, en ook uiterst lastig en ondoeltreffend voor de stemopneming, blijkt het toch onmiddellijk dat men de personen, volgens deze methode gekozen, niet als de meest begeerden der natie kan aanmerken. Want houdt men met het opnemen der stemmen op zoodra de kamer vol is, dan kan 't gebeuren dat iemand die meer stemmen verkregen heeft dan een ander toch geen lid der kamer is, alleen omdat zijn naam niet of niet zooveel malen in de eerste series voorkomt.

Om deze moeielijkheden te ontgaan, ontwikkelt de schrijver een andere methode. En om nu geen gevaar te loopen van zijne denkbeelden onjuist weer te geven neem ik de vrijheid, woordelijk over te nemen hetgeen hij dienaangaande zegt.

Art. 1 van de schets eener inrichting van het kiesrecht luidt aldus: De leden der Tweede Kamer worden gekozen met meerderheid van stemmen, bij gezamenlijke stemming, door de kiezers van het gansche land.

De verkiezing is niet geldig, wanneer de kandidaat voor het lidmaatschap der kamer niet *het wettelijk minimum der stemmen* op zich vereenigd heeft.

Het *wettelijk minimum* is het 200ste deel der stemmen van het totaal der kiezers in het gansche rijk.

In zijn memorie van toelichting zegt hij: Men bepale, dat de kiezers tegelijk kunnen stemmen voor een tiende der opengevallen plaatsen, bij *geheele* vernieuwing der kamer dus kunnen zij 8 namen invullen, en bij vernieuwing *voor de helft* 4 namen. De volgorde waarin deze namen staan is onverschillig. Of de heer X bovenaan, in het midden of onderaan staat, maakt geen onderscheid. Al de stemmen op hem uitgebracht tellen voor hem mede. Aan den anderen kant is, door de beperking van het aantal stemmen, dat elk kiezer uitbrengen mag, het gevaar vermeden van de overheersching, welke eene massa van gecoaliseerde kiezers op de verkiezingen zou kunnen uitoefenen.

Wat te zeggen van deze kieswetgeving? Ik spreek alleen van het hoofddenkbeeld. Verdient het goed- of afkeuring? Bedrieg ik mij niet dan ontgaat Olivier's systeem inderdaad eenige practische moeielijkheden die de andere stelsels ontegenzeggelijk aankleven. 't Is in mijn oog werkelijk eene verdienste om voor het uitbrengen der stemmen, het openen der stembussen en het tellen der uitgebrachte stemmen, het rijk te verdeelen in even zoovele districten als de kamer leden telt; elk stembureau het procesverbaal van den uitslag der stemming te doen opmaken; daarna Gedeputeerde Staten in elke provincie uit de ver-

schillende procesverbalen van de districten in de bedoelde provincie een algemeen procesverbaal te doen opmaken, om vervolgens *het centraal Rijks-stembureau*, samengesteld uit een lid van Gedeputeerde Staten van elke provincie, daartoe door het collegie aangewezen, te belasten met het opmaken van het definitief procesverbaal uit de door Gedeputeerde Staten opgemaakte algemeene processenverbaal. De drieërlei opmaking der processenverbaal 1°. door het stembureau; 2°. door Gedeputeerde Staten; 3°. door het centraal Rijks-stembureau is enkel verdeeling van den arbeid ter bespoediging van de uitkomst. De eerste 80 processenverbaal worden gereduceerd tot elf en daarna tot 1. Ontegenzeggelijk is deze stemopneming nòch gekunsteld en omslachtig, nòch ondoeltreffend. Alleen wanneer het de vervulling van ééne vacature geldt of eene mogelijke herstemming, dan dunkt het ons wat al te kras om alle kiezers op te roepen tot het kiezen van één afgevaardigde. Daarom zou m.i. in het systeem van den schrijver volkomen passen het denkbeeld om bij de geheele of halve vernieuwing der kamer een 5 of tiental personen meer te kiezen dan noodig is, om naar volgorde in de te ontstane vacaturen te voorzien. Dat ook dezen het wettelijk minimum stemmen moeten verkregen hebben en de volgorde moet genomen worden in verhouding tot het aantal stemmen dat ieder op zich vereenigde, behoeft niet gezegd te worden. Tegen deze wijze van handelen zou in het voorgedragen stelsel niets zijn in te brengen. Dat de reserve-afgevaardigden eene andere richting kunnen zijn toegedaan dan die zij vervangen, is in schrijvers stelsel wel niet aanneemlijk, doch doet ook weinig ter zake. De afgevaardigde is geen vertegenwoordiger van het district, maar van het gansche land.

Maar indien de heer Olivier meent dat het doel van een goed ingericht stelsel moet zijn ‘aan elke openbare meening eene plaats in de vertegenwoordiging te verzekeren, welke overeenkomt met hare werkelijke sterkte, met haar aanzien bij en haren invloed op de natie’ (bl. 24), dan moet ik eerlijk verklaren dat zijn stelsel mij voorkomt daaraan niet te beantwoorden. Indien 't waar is dat ons land voor verreweg het grootste gedeelte, men spreekt doorgaans van het 4/5 gedeelte, liberaal gezind is, hoe is 't dan mogelijk dat, wanneer de stemmen van alle kiezers bij elkander gevoegd worden, de uitslag anders kan zijn dan dat het grootste deel der stemmen op liberale personen is uitgebracht, m.a.w. dat alle leden der vertegenwoordiging behooren tot de vrijzinnige partij?

Nu mag de heer Olivier zeggen, de uitslag komt overeen met hare werkelijke sterkte, toch zal iedereen moeten erkennen dat zulk eene kamer gevaar loopt wat al te eenzijdig te zijn, en dat zijn stelsel ertoe leidt om bij een aanzienlijk deel der natie de deelneming in het publieke leven hoe langer hoe meer te verminderen. Wanneer alles moet vermeden worden wat aan de ondeelnemendheid (een leelijk woord op bl. 33 evenals scherpzichtig op de daaraan voorafgaande) en lus-

teloosheid voedsel of voorwendsel geeft, dan komt het mij voor, dat zijn stelsel die apathie wel zou bevorderen maar niet wegnemen.

En ik zou vreezen, in tegenoverstelling van den schrijver, dat de kwade zijde van de kiesvereenigingen bij eene toepassing van zijn stelsel zich in nog veel grootere mate zou openbaren dan tegenwoordig. Nu 'mogen eenige heeren kiezers eigenmachtig eene kiesvereeniging oprichten, zich eigendunkelijk een meesterschap over hunne gelijken, medekiezers, aanmatigen en eene voogdij oefenen op de keuzen welke niemand hen heeft opgedragen' (bl. 49), wat nu in het klein geschiedt zou bij eene gezamenlijke stemming, door de kiezers van het gansche land, in het groot plaats hebben. De liberalen zouden het voorbeeld volgen van de conservatieven en eene algemeene kiesvereeniging stichten die in elk stemdistrict de volgorde der te stemmen personen zou aangeven. In elk afzonderlijk stemdistrict zou een persoon n°. 1 zijn op het billet, maar naarmate de kans van de n°. 1 in het eene of andere district gering is, naar die mate zou voorgesteld worden, den naam van dezen persoon in andere districten op de stembiljetten mede te doen voorkomen. Men zou systematisch de verkiezing organiseeren en de politieke lui in Den Haag zouden veel meer invloed op de verkiezing verkrijgen, dan nu wel het geval is. Nu mag een kamerlid in een district iemand onder zijne vrienden aanbevelen, of de kiezers mogen een politiek leider om raad vragen, maar dit geschiedt alles nog sub rosa, terwijl onder het kiesstelsel van Mr. Olivier alles uit zucht tot levensbehoud in het groot voor het gansche land zou geregeld worden. Eenige weinige leiders in elk district zouden vervangen worden door eenige weinige leiders in het land, maar het willekeurige en het eigenaardige van dezen zou volstrekt niet van beteren aard zijn dan dat van de eersten. De algemeene kiesvereeniging zou de kandidaten voor het geheele Rijk keuren en het stelsel der getrapte verkiezingen in volle gloria weder zijn ingevoerd.

De zelfstandigheid en de onafhankelijkheid der kiezers zouden onder de werking van des schrijvers stelsel volstrekt niet toenemen. Die het lidmaatschap voor zich zelven of voor een zijner vrienden zoekt zal in alle oorden des lands stemmen trachten te verwerven, zoo niet te koopen. En hoe menigeen is er niet die iemand gaarne eenen dienst doet en eene beleefdheid bewijst, wanneer de wetgeving daartoe zulk eene ruime gelegenheid opent, en het hem zoo uiterst weinig moeite kost. Indien de zedelijke verantwoordelijkheid (wat de schrijver ook meent op bl. 242) van den kiezer voor zijne keus zich bij hem veel meer doet gevoelen, wanneer hij ééne keuze of slechts enkele keuzen te doen heeft, dan begrijp ik inderdaad niet hoe de heer Olivier ertoe is gekomen om aan de kiezers zelfs het kiezen van een 8 of tiental personen op te dragen. Twee derden of meer van zulk eene lijst, in het stembriefje opgeteekend, zou Thorbecke zeggen (Parlem. Redev. II 275), zouden louter bladvulling zijn.

En daarom hecht ik mijn volkomen adhaesie, wanneer hij spreekt van de bij ons geldende kieswetgeving, aan zijne verdediging van enkele boven dubbele en meervoudige districten. En ik wenschte wel dat de kieswet, aangezien de Grondwet, ik zeg 't den schrijver na, op dit punt geheel neutraal is, zoo werd geregeld dat wij voortaan slechts enkele kiesdistricten hadden, de dubbele en de meervoudige in de groote steden natuurlijk uitgezonderd. ‘Het is gelukkig niet gebleken dat de kiezers in kleine, enkelvoudige districten zoo bijzonder kleingeestig, bekrompen en eenzijdig zijn en alleen oog hebben voor de locale toestanden, de locale belangen, de locale beroemdheden.’ ‘Het is - helaas - even weinig gebleken - vervolgt de schrijver op bl. 31, dat de kiezers van de groote, twee- of meervoudige districten over het algemeen ruimer van blik, meer veelzijdig ontwikkeld, politiek rijper, constitutioneeler van zin zijn dan andere kiezers. Wanneer men nagaat wie, in dat tijdvak van 25 jaren, voor de groote districten in de kamer gezeten hebben en wie voor de kleine - en deze is toch de practische oplossing der vraag - dan zal men van de beweerde superioriteit der keuzen in de groote districten niets bespeuren. Zonder zoo ver te gaan de keuzen der kleine districten in den regel te stellen boven die van de groote districten, bevindt men toch dat, bij vergelijking, de kleine districten in hunne keuzen volstrekt niet behoeven onder te doen voor de groote. Menig bekwaam man heeft zijne verdiensten in een klein district beter gewaardeerd gezien dan in een groot.’

Wanneer iemand zoo spreekt, wanneer hij zegt dat aansluiting en samenwerking der kiezers veel gemakkelijker te bereiken is in een klein dan in een groot district (bl. 32, 33); ‘dat om met oordeel te kunnen kiezen, de kiezer in de gelegenheid moet zijn, hen die voor eene keuze in aanmerking kunnen komen, te leeren kennen en dat hij dit in een klein district beter kan, dan in een groot’, dat de persoonlijke kennis van en het persoonlijk oordeel over de kandidaten, bij de bepaling der keuze, wel degelijk ook in aanmerking behoort te komen en te wegen (bl. 55), dat het groote doel der vertegenwoordiging is, het beeld des lands, in al de verscheidenheid zijner openbare meeningen, getrouw terug te geven en dat dit in het stelsel der enkelvoudige districten zoo na mogelijk bereikt wordt (bl. 34); dan vraag ik: hoe is 't mogelijk dat hij een kiesstelsel uitdenkt, waarbij aan iederen kiezer het kiezen van niet één maar van 8 à 10 personen wordt opgedragen?

Ik geloof inderdaad dat dit stelsel niet zou strekken om het politiek leven te bevorderen; evenals de kiezer, zou ook de afgevaardigde te veel opgaan in de massa, de kiezers zouden zeker niet meer spreken van *onzen afgevaardigde*, evenmin als deze van *mijn district*, maar zou 't beter zijn, mag ik vragen. Zou bij de groote massa de weinige belangstelling die nu bestaat niet plaats maken voor algeheele onverschilligheid, en zou het denkbeeld dat alle afgevaardigden ook *zijn* af-

gevaardigden zijn den kiezer niet doen aarzelen er zich met één in betrekking te stellen? Zou de betrekkelijke armoede aan afgevaardigden hem nu niet welgevalliger zijn dan de groote rijkdom. En zou de onverschilligheid van de kiezers voor de afgevaardigden deze niet hoe langer hoe meer aan de contrôle van de kiezers onttrekken? Zouden onverschillige kiezers geen slechte afgevaardigden geven?

In dat over en weder elkander goedkennen van kiezers en afgevaardigden zie ik geen onheil. En ik betreur 't daarom dat door art. 99 der kieswet eene herziening om de vijf jaren bevolen wordt van de tabel, die de verdeeling van het Rijk in kiesdistricten regelt. Dat het getal van de leden der Tweede Kamer bepaald wordt naar de bevolking is tot zekere hoogte goed, maar met den schrijver acht ik 't ook verkeerd, dat de kamers gestadig meer toevoer van leden krijgen, zoodra de bevolking van het land weder een 45000tal inwoners meer telt. Dat is niet noodig, en niet nuttig ook. En voornamelijk omdat die herziening de politieke immoraliteit bevordert, of althans over en weder bij de regeerende partij doet veronderstellen.

Maar indien ik niet verschil met den schrijver ten opzichte van het stelsel van een vast aantal leden, ik doe zulks wel ten aanzien van eene niet talrijke kamer. Maar wat verstaat men door *niet talrijk?* Hoeveel leden acht Mr. Olivier gewenscht? Dat er eene zekere evenredigheid moet bestaan tusschen de hoegrootheid der bevolking van een land en de hoegrootheid der vertegenwoordiging, zegt hij, spreekt van zelf (bl. 37), maar niet meer dan om aan de eischen van wetgeving en vertegenwoordiging te voldoen (bl. 40). Het antwoord is wel wat vaag en vatbaar voor zeer verschillende toepassingen in de practijk. Maar moeten wij het antwoord vinden op bl. 89, dan schijnt de schrijver een 47 à 50tal leden genoegzaam te achten. Het is moeielijk strijd te voeren tegen een bepaald cijfer, maar tegen het denkbeeld van kleine kamers komen wij op, omdat de redenen, daarvoor door den schrijver bijgebracht, ons niet voldoende voorkomen. ‘Niet toch om veel leden in het parlement te hebben is het eene natie te doen, maar om veel uit het parlement te ontvangen, en steeds is het gebleken dat een groot personeel het veel en spoedig werken belemmert’ (bl. 40). Deze uitspraak komt ons wat al te absoluut voor. Indien het waar is, dat een groot personeel het veel en spoedig werken belemmert, en de daden van een parlement in omgekeerde verhouding staan tot zijn aantal leden, dan beklaag ik de groote staten van Europa ten zeerste. Maar ik geloof, dat de vruchten van een zittingjaar niet afhangen van een grooter of kleiner aantal leden, maar wel van hunne individualiteit, van de ministers of, wil men, van de regeering, van de kiezers, van de regeling van het kiesrecht, van de wijze van werken, van den duur van het lidmaatschap der kamers en van de publieke opinie. Ik geloof dat het juist is wat Benjamin Constant zegt: les lois doivent être le résultat d'une multitude d'idées, en daarom acht ik een groot

aantal personen noodig, die tot de wetgeving moeten medewerken. Maar meer nog: in kleine vergaderingen ontstaat lichter een coteriegeest dan in groote. De geschiedenis van sommige staten in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika leert ons dit. En al moge de ondervinding, daar opgedaan, wel nimmer te verwachten zijn in ons land, de eerste schrede op dien weg moet niet worden gezet. In groote vergaderingen zal gemakkelijker een centrum voorkomen dat waakt tegen partijdigheid dan in kleine. Maar indien een kleiner aantal leden even goede vruchten leverde dan een groot aantal, was dan het pleit voor een kleine vertegenwoordiging beslecht? Zijn de kamers dan slechts alleen om het volk veel wetten te geven? Zegt Mr. Olivier dan ten onrechte, dat van het vertegenwoordigen de wetgevende macht der Staten-Generaal een onderdeel is? (bl. 9).

Het komt ons voor, dat de geachte schrijver hier geen getuigenis aflegt van beginselvastheid. De eenheid der natie bestaat, zegt hij (bl. 23), maar zij is eene uit soms zeer verschillende en van elkander afwijkende bestanddeelen samengestelde eenheid. Er bestaan ongelijksoortige (bl. 24) dikwijls onvereenigbare en elkander bestrijdende openbare meeningen, en die verschillende meeningen des lands moeten zich in zijne vertegenwoordiging kunnen uiten en doen gelden. En indien dit waar is, hoe kan hij dan zoo pleiten voor eene niet talrijke kamer?

Heeft ons land zooveel groote mannen, dat zij het werk alleen en beter dan in vereeniging met middelmatigheden afkunnen? Ik betwijfel 't. Ook geloof ik nog niet aan de eendrachtige samenwerking van die celebriteiten. En al ware dit wel het geval, waar zouden de beroemdheden van daan komen, zoo niet uit de kamer? De kamer (bl. 33) is voor de meesten een politieke leerschool. In het parlement leert men het publieke leven, leert men constitutioneel en parlementair te zijn. In het parlement vormt zich de staatsman. Gelijk in menig ander vak, is het ook in dat der politiek eene waarheid, dat men al doende leert doen. Op deze gronden geven wij, integenstelling van den schrijver, de voorkeur aan een groot boven een klein aantal leden in eene kamer.

We komen thans weder op de Eerste Kamer terug. De geschiedenis van art. 78 der Grondwet, en wat men in 1848 met de Eerste Kamer bedoelde en van haar verwacht, wordt door den schrijver uit de bronnen in extenso medegedeeld. Aan verscheidenheid van keuze voor de samenstelling der Eerste Kamer ontbrak het niet. Geen bewijs voorzeker, dat de openbare meening op dit punt gevestigd was en uit de bestemming van dit staatslichaam zijne wijze van samenstelling van zelf volgde. Dat deze omstandigheid grooten invloed heeft uitgeoefend op de zoo even genoemde grondwettige bepaling en deze daardoor aanleiding geeft tot bijtende kritiek, spreekt van zelf. De schrijver laat

deze gelegenheid dan ook niet voorbijgaan om te laten uitkomen, dat het eene fout is de Eerste Kamer door andere kiezers te doen samenstellen, dan die de leden der Tweede Kamer kiezen, en dat wanneer men meende, dat het doen van goede keuzen gewaarborgd wordt door meerdere eischen van verkiesbaarheid te stellen dan welke art. 79 stelt, men mocht verwachten, dat zij gesteld zouden worden voor het lidmaatschap der Staten-Generaal in het algemeen. Meende men echter, dat slechts voor eene der beide kamers deze voorzorgsmaatregel noodig was, dan zou men weder mogen verwachten de meerdere eischen van verkiesbaarheid te zien stellen voor de kamer door rechtstreeksche volkskeuze samengesteld.

De schrijver is van het verkeerde der tegenwoordige samenstelling van de Eerste Kamer innig overtuigd en houdt 't er voor, dat bij eene herziening der Grondwet, dit staatslichaam op dezelfde grondslagen als nu niet behouden zal blijven. Wanneer men op de hierboven aangegeven gronden aan het stelsel van de verdeeling der Staten-Generaal in twee kamers blijft vasthouden, zal men, ten einde het stelsel goed werke, de Eerste Kamer op eenen geheel anderen voet moeten samenstellen en inrichten. De twee kamers moeten niet slechts in naam en in schijn, maar wezenlijk en werkelijk, twee deelen van één geheel, zelfstandig bestaande maar tot samenwerken geroepen en genegen deelen zijn. Gelijk van oorsprong en tot dezelfde werkzaamheden geroepen, zegt hij verder, mag geene der beide kamers iets op de andere voorhebben, noch zich eenige meerderheid over haar aanmatigen. Beide moeten evenzeer geworteld zijn in het volk.

Hoe de heer Olivier dit doel wil bereiken, zullen wij hem zelven laten zeggen. Om dit denkbeeld te verwezenlijken zal elk der twee deelen, uit welke de Staten-Generaal bestaan, een deel van het land moeten vertegenwoordigen, terwijl beide kamers gezamenlijk, als *de Staten-Generaal* optredende en handelende, volgens art. 74 der Grondwet ‘het geheele Nederlandsche volk vertegenwoordigen.’ Men kan b.v. de eene kamer samenstellen uit de afgevaardigden der groote gemeenten, waaronder dan zouden verstaan worden de aaneengebouwde gemeenten met eene bevolking van ten minste 10,000 inwoners, terwijl de andere kamer zou samengesteld worden uit de afgevaardigden der in districten bijeengebrachte plattelandsgemeenten. In dit stelsel hebben de beide kamers een natuurlijken grondslag en eene reden van bestaan (bl. 88).

Ik kan mij met de vooropgezette redeneeringen van den schrijver beter vereenigen dan met zijn stelsel. Waarom de eene kamer door plattelanders, de andere door stedelingen samengesteld? Is dat gelijkheid van oorsprong? Zullen die beide kamers nu het geheele volk vertegenwoordigen? Vergis ik mij niet, dan geldt ook hier wat de schrijver op bl. 3 opmerkte omtrent de vroegere standen-vertegenwoordiging. De vertegenwoordigde standen, die gezamenlijk de Staten-Ge-

neraal of Algemeene Staten vormden, verbeeldden wel de eenheid der natie, maar eene eenheid door optelling van afzonderlijke deelen der natie verkregen.

Ook vrees ik, dat twee zulke kamers als de heer Olivier wil, *geen tot samenwerken geroepen en genegen deelen* zullen zijn. Bij elke kamer zal allicht het denkbeeld ingang vinden, dat zij iets anders dan de andere kamer vertegenwoordigt, dat de eene de boeren- de andere de heerenkamer is. Terwijl het feit dat er ruim 2½ millioen plattelanders zijn tegen ruim 1 millioen stedelingen aan de boerenkamer een zeker overwicht zal geven boven de andere, omdat zij een grooter deel van het volk representeert. Bij verschil van gevoelen met de andere zal de boerenkamer niet zoo spoedig bukken of liever eischen dat de heerenkamer toegeve. Beide kamers moeten door hare bestemming nationaal zijn en men moet ze samenstellen uit het oogpunt van zeker belang, van zekere klasse van inwoners. Geldt hier dan niet dezelfde opmerking, die de schrijver maakt ten opzichte van de samenstelling der Eerste Kamer door de Provinciale Staten?

Zoowel stedelingen als plattelanders behooren niet ieder afzonderlijk maar tegelijk en gezamenlijk vertegenwoordigd te worden, wil men geen gevaar loopen, dat de verhouding van deze twee categorieën er niet op zal verbeteren. Indien we al eens voor een oogenblik aannemen, dat stad en dorp in het kiezen van afgevaardigden voor 's lands vertegenwoordiging niet samengaan (bl. 92) ‘dat in den regel de stad en het dorp verschillend meenen, denken, oordeelen en willen,’ moet men dan logisch komen tot de scheiding tusschen steden en platteland in de vertegenwoordiging? Ons dunkt door die *in den regel* (dus toch niet altijd) bestaande oneensgezindheid tot een standvastig feit te verklaren, die jure te erkennen, daarop zelfs een systeem te bouwen, bewerkt men geen toenadering. Hoe verder men de stedelingen en plattelanders van elkander afzet, hoe minder men ze met elkander in aanraking doet komen, hoe minder ze elkander over en weder zullen leeren apprecieeren, ja, hoe grooter men de verwijdering maakt en hoe grooter proporties de verschillen zullen aannemen.

Indien schrijvers afscheiding van plattelanders en stedelingen strekt om de steden niet te doen overheerschen door het platteland, indien hij het gouvernanteschap aan de Eerste Kamer over de Tweede thans opgedragen wil stuiten, ik zou meenen, dat dan andere en betere middelen kunnen worden gevonden. We moeten dan m.i. 1°. beide deelen der vertegenwoordiging op dezelfde wijze doen samenstellen en 2°. aan beide kamers dezelfde rechten verleenen.

Die het stelsel van twee kamers ondersteunt moet ook willen, dat dezelfde kiezers zoowel de leden van de eene als van de andere kamer kiezen. In het oorspronkelijk ontwerp der gewijzigde Grondwet, door de Staatscommissie voorgesteld, werd hetzelfde denkbeeld voorgestaan, even als in het, na de ontbinding dezer commissie, door het ministerie

aangeboden eerste ontwerp van wijziging. De redenen, die de regeering daartoe leidden, worden woordelijk door den schrijver medegedeeld en zijn der overweging wel waardig. ‘Er blijft, zegt zij ten slotte, niets over dan om ook de Eerste Kamer op dezelfde wijze als de Tweede te doen verkiezen. Want droeg men de benoeming harer leden aan andere lichamen of collegien op, weldra zou het volk in die richting niet anders zien dan een vijandig kamp.’

Nu weet ik wel, dat in beide ontwerpen het aantal verkiesbaren beperkt werd, hetzij door een hoogeren leeftijd vast te stellen dan voor de leden van de Tweede Kamer of door een hoogeren census van belastingen aan te nemen om in deze kamer verkiesbaar te zijn, maar in het wezen der zaak doet dit aan het beginsel niet af. De kiezers zijn de hoofdpersonen en zoover strekten de beperkende bepalingen ook niet, dat men kon zeggen, dat de volkskeuzen tot nul gereduceerd werden. Waar is 't, en hierop komt 't aan, dat het niet zonder invloed is op de gekozenen, door wie ze benoemd worden. Ware dit niet het geval, waarom dan zooveel verschil van gevoelen bij de vaststelling van dit punt in de Grondwet? Waarom dan, dat zoovelen ijveren voor eene verlaging van den census voor het kiezen van leden der Tweede Kamer, anderen wederom voor het algemeen stemrecht.

Maar niet alleen dat beide kamers op dezelfde wijze moeten samengesteld worden, aan beide moeten ook dezelfde rechten worden toegekend, aan de eene niet meer dan aan de andere. Waarom alleen aan de Tweede Kamer de prioriteit toe te kennen van de behandeling der voorstellen, hetzij van wet, hetzij andere (art. 105); het recht van enquête (art. 90), het recht van initiatief (art. 100 en 111), van amendement (107)? Dit sluit evenwel niet in, dat in eene en dezelfde zaak juist beide de meeste dezer bevoegdheden moeten uitoefenen. Mij dunkt, beurtelings op eene wijze, door eene commissie uit beide kamers, - afwisselend voorgezeten door den voorzitter van de eene of andere kamer, - nader te regelen (in geen geval moet dit van den minister afhangen) behooren de voorstellen des Konings het eerst bij den eenen of bij den anderen tak der vertegenwoordiging te worden aangeboden en behandeld gelijk in andere constitutioneele staten ook wel gebeurt, al heeft dit zooals in Engeland een historischen grond. Zelfs wensch ik te dien opzichte geen onderscheid gemaakt te zien betreffende de begrootingen of militaire wetten zooals in het laatstgenoemde rijk, in België en in Frankrijk onder het Charter van 1830. Komt voorstel 1 bij kamer A. dan voorstel 2 bij kamer B. en voorstel 3 wederom bij A. en zoo vervolgens. In plaats van zooals nu de Eerste Kamer, om de woorden van Thorbecke te gebruiken, te bestemmen tot een tweeden aanleg of instantie der wetgeving, zou ik wenschen de eene kamer dit beurtelings te doen zijn van de andere. Beurtelings moet de eene kamer de veiligheidsklep zijn voor overijlde en partijdige besluiten van de andere.

De kamer, die het voorstel, dat door de andere is aangenomen, ontvangt, heeft het, zooals zij het ontvangt, in zijn geheel òf aan te nemen òf te verwerpen. Die het voorstel in de tweede plaats ontvangt heeft geen recht van amendement; alleen zij, die het voorstel het eerst behandelt, mag wijzigingen in een voorstel des Konings maken.

Om aan beide kamers het recht van amendement toe te kennen, gelijk de heer Olivier thans wil aan de Eerste Kamer, dunkt ons niet noodig. Verscheidene redenen voor zijn denkbeeld aangevoerd kunnen niet tegen het onze worden ingebracht, omdat wij het aanzien van dit lichaam zoozeer verhoogen. Indien het recht om wijzigingen in voorstellen des Konings te maken aan beide deelen der vertegenwoordiging wordt toegekend, wij vreezen dat de behandeling van voorstellen nog langer zou duren dan tegenwoordig, vooral omdat de wijzigingen er in gebracht door de kamer, die 't ontwerp in de tweede plaats behandelde, ook goedgekeurd zouden behooren te worden door de andere kamer. Want wil men de eene kamer niet noodzaken een ontwerp aan te nemen, dat niet tot in de geringste détails hare goedkeuring wegdraagt, dan mag men ook niet buiten de andere kamer om een ontwerp als aangenomen beschouwen, waarin veranderingen zijn gebracht, die niet aan haar oordeel zijn onderworpen geweest. Ik ben beducht voor grooten omslag en vele moeielijkheden bij verschil van gevoelen en om dezelfde redenen, waarom het voorstel der 9 leden en de ontwerpen van wet in '48 aan de Eerste Kamer het recht van amendement niet toekenden, meen ik dit recht bij de behandeling van elk voorstel slechts aan éene kamer te moeten geven.

Werden aan beide kamers dezelfde bevoegdheden gegeven, ik geloof dat men dan zou verkrijgen 1°. eene populaire Eerste Kamer, populair èn door hare samenstelling èn door haar werkzaam deelnemen aan de parlementaire regeering; 2°. betere arbeidsverdeeling en daarmee gepaard gaande spoediger en grondiger behandeling van zaken, want de Tweede Kamer, nu als met zaken overstelpt en daardoor dikwijls vermoeid, zou, door de krachtige en feitelijke medewerking der andere gesteund, zoo goed als slechts de helft van hare tegenwoordige taak hebben te vervullen en dit zeker met meer opgewektheid dan nu verrichten; 3°. grootere keuzen van geschikte afgevaardigden zou men bekomen, want minder tijdroovend zou het lidmaatschap zijn van de kamer in vergelijking althans van dat der tegenwoordige Tweede Kamer, terwijl het lidmaatschap van de zoogenaamde Eerste Kamer meer zou gezocht zijn dan thans door den grooteren invloed, dien men bij deze inrichting op de regeering kan uitoefenen. 4°. vele leden zouden niet ‘verhaagschen’ en door hun telkens terugkeeren naar de plaats hunner inwoning beter op de hoogte blijven van de behoeften en wenschen des lands. - Het denkbeeld, dat wij hier voorstaan, is niet geheel nieuw. Bij de overweging der grondwetsartikelen, die tot de afdeeling van de *wetgevende macht* behooren, werd in hoofdzaak

vrij algemeen dit gevoelen uitgesproken, gelijk men lezen kan bij Mr. Olivier op bladz. 168.

Aangezien ik met den schrijver van meening ben ‘dat onze Eerste Kamer geen iets afzonderlijks of iets anders dan de Tweede Kamer vertegenwoordigend lichaam is’ (bl. 107) geloof ik, dat de duur van het lidmaatschap van de Tweede en van de Eerste Kamer dezelfde moet wezen. In het ontwerp der staatscommissie van 1848 werd hetzelfde denkbeeld ook voorgestaan. En als in het eerste ontwerp van het ministerie van dat jaar, de zittingtijd van de leden der Eerste Kamer langer duurde dan die van de Tweede, dan behoeft men niet te denken, dat daarvoor redenen worden aangegeven. Men zal ze te vergeefs zoeken, evenmin als men in het gewijzigd ministerieel ontwerp goede argumenten zal aantreffen. Die welke worden aangevoerd, worden behoorlijk door den schrijver weerlegd en wel op zulk eene wijze, dat 't ons moeite kost hier niet het geheele betoog over te nemen.

Of de heer Olivier nu een bepaalde tegenstander is van het stelsel der periodieke gedeeltelijke hernieuwing der kamer zou ik niet zoo bepaald durven verzekeren. De heer Thorbecke zit hem een weinig in den weg, naar ik geloof, en gelijk ik ook wel op andere plaatsen meen te hebben opgemerkt. Want indien een ander dan Thorbecke aangevoerd had hetgeen deze bij het daarop betrekkelijk artikel der Grondwet aanteekent - en hetgeen de schrijver op bl. 110 woordelijk mededeelt - ik twijfel niet of hij zou 't eerste argument een machtspreuk genoemd hebben en omtrent het tweede hebben opgemerkt, dat er ten onzent weinig vrees bestaat voor *het eensklaps optreden van eene geheel nieuwe kamer.*

Dat hij dit niet zegt maar toch wel ietwat meent blijkt, dunkt mij, uit de niet van gewicht ontbloote gronden, die hij aanvoert voor het stelsel van voor een bepaald getal jaren gekozen en in haar geheel aftredende kamers. En 't verwondert ons in hooge mate dat iemand, die zulke argumenten als hier weet aan te geven, niet een bepaald stelsel con amore weet te verdedigen. Het pleit meer voor de eigenaardige gemoedsgesteldheid van den auteur dan voor zijn vast staatsmansgeloof. En hoeveel de schrijver ook heeft van Thorbecke, hoeveel eerbied hij voor diens meening koestert, dat vaste geloof, dat dezen bezielde, mist men bij hem maar al te veel.

Het boek van den heer Olivier kan tot zekere hoogte door iedereen, van welke denkwijze hij ook is, bij gelegenheid eener grondwetsherziening worden aangehaald. Want die tegen de twee zoo evengenoemde stelsels bezwaren heeft, kan eene verdediging vinden van art. 39 van de staatsregeling van 1798 op bl. 114, welk artikel inhield dat de aftredende leden van het vertegenwoordigend lichaam andermaal weder verkiesbaar waren, doch voor de derde maal niet, dan na een tijdsverloop van drie jaren. Maar eerlijk als altijd somt hij ook tegen het

absolute stelsel der niet-herkiesbaarheid, ‘al beveelt het zich in menig opzicht aan’, de groote en overwegende bezwaren daaraan verbonden op en vraagt ten slotte ‘of het niet goed zou kunnen werken te bepalen dat een afgevaardigde, nadat zijn zittingtijd geëindigd is, *niet* dan na een tijdsverloop van gelijken duur - 4 of 6 jaren - kan herkozen worden door hetzelfde district, waaruit hij tot nu toe was afgevaardigd.’

Mij dunkt, dat wanneer men de kiezers politiek mondig verklaart te kiezen hen die zij waardig achten het land mede te helpen vertegenwoordigen, wanneer men inderdaad gelooft dat ‘de politiek is eene kunst, die ook door de praktijk moet geleerd worden’, dat eene mogelijke herkiezing meer prikkelt tot eene ijverige plichtsbetrachting dan de zekerheid niet herkozen te kunnen worden, dat het aantal bekwame staatslieden hier te lande zoo groot niet is, dat de lust om afgevaardigde te worden ten onzent bijster klein is, gelijk blijkt uit de ondervinding wanneer geroepen wordt om *jong en nieuw bloed* in de kamers - dat men dan niet beginnen moet met wantrouwen te stellen in de kiezers; niet plotseling moet afbreken de levensdraad van de afgevaardigden of stoornis brengen in hun levensbestaan. Wat zou 't ook baten, indien men na zekeren tijd niet in hetzelfde district mocht herkozen worden? Men zou hetzelfde zien wat nu gebeurt indien iemand in een district van twijfelachtige kleur valt; zoodra de gelegenheid daar is, staat hij elders weer op. Men zou dan systematisch regelen het *Changez*, *croisez* der representanten en het middel, om des schrijvers woorden te bezigen, tegen het groote sterk voortwoekerende euvel, waaraan vergaderingen die lang uit een bijna niet afwisselend personeel bestaan zoo lichtelijk onderhevig worden, het euvel van koteriegeest en kameraadschap (sic), zou blijken niet te baten.

Ook geloof ik, dat aan het voorstel om niet dan na zeker tijdsverloop iemand in hetzelfde district te herkiezen, een verkeerd denkbeeld te gronde ligt, dat bij de kiezers geen wortel moet schieten. De kiezers moeten niet op de gedachte of misschien beter, niet in de meening versterkt worden als zoude iemand, zoo hij in een district gekozen is de afgevaardigde zijn van dat district en niet van het gansche land. Indien het staatsrechtelijk geloof in wasdom toeneemt, dat hij is de mederepresentant van de geheele natie, waarom zou dan iemand niet kunnen blijven zitten, zooals 't heet voor hetzelfde district. Over het geheel moeten de kiezers geen verschil maken tusschen hen, die in het algemeen eene zelfde richting zijn toegedaan. Tusschen hen, die eerlijk zijn en onpartijdig, dit in de eerste plaats, bekwaam, vol ijver en lusten van een zelfde politieke richting, moet voor den kiezer als het ware geen verschil bestaan. Begrijp ik 't goed, dan moet de kiezer op hoofdzaken en niet op speciale dingen acht slaan.

Wat mij betreft, ik geloof dat de duur van het lidmaatschap van beide kamers dezelfde moet zijn en niet langer dan op 4 jaar gesteld

worden en beide moeten, ofschoon daarom niet in hetzelfde jaar, niet gedeeltelijk maar geheel hernieuwd worden. ‘In eene kamer die zekeren tijd zit, zonder bijna van personeel te veranderen, is gedurende dien tijd de meerderheid eene vaste grootheid. Zij weet dat, wat zij tot stand wil brengen, binnen dien tijd tot stand gebracht moet zijn, wil zij niet de kans loopen dat het land, ontevreden over de onvruchtbaarheid van het jongste parlementaire tijdvak, in het nieuwe parlement ook eene nieuwe meerderheid afvaardigt, want hier heeft het land te doen gehad met eene *bepaalde* meerderheid in een *bepaald* parlement. Het land heeft meer vat op zijne vertegenwoordiging, al komt de gelegenheid om er zijn oordeel over te uiten schaarscher voor. Eene kamer daarenboven, die een bepaald aantal jaren achter elkander zit, staat ongetwijfeld tegenover de kiezers op een vrijer, onafhankelijker standpunt, dan eene kamer die om het jaar voor een derde, of om de twee jaren voor de helft verandering ondergaat’ (bl. 111). ‘De in haar geheel blijvende kamer behoudt hare homogeniteit en terzelfder tijd dat de zelfstandigheid der leden tegenover de kiezers verzekerd wordt, blijft het land een geruimen tijd buiten de gemoedsbewegingen en beroeringen, die van het tijdvak der verkiezingen onafscheidelijk schijnen te wezen’ (bl. 112).

Onder zulke omstandigheden zou een parlementair ministerie met bepaalde beginselen eene benijdenswaardige positie kunnen innemen. Het zou eene regeerkracht kunnen ontwikkelen, die heilzaam was voor het land en gelegenheid hebben de natie de wetten te geven, waaraan zij reeds sedert lang groote behoefte heeft.

Evenals wij reeds over eenige andere punten stilzwijgend zijn heengegleden, zoo laten wij ook geheel onbesproken de inrichting en wijze van werken der kamers. Wij kunnen dit te eerder doen omdat de schrijver hier niet anders dan historisch en kritisch te werk gaat. We willen thans nog een enkel woord wijden aan art. 106 der Grondwet en daaraan eenige beschouwingen toevoegen.

Over eenig ingekomen voorstel des Konings, zegt dit artikel, wordt door de volle kamer niet beraadslaagd, dan nadat het is overwogen in de onderscheiden afdeelingen, waarin al de leden der kamer zich verdeelen en welke op gezette tijden bij loting vernieuwd worden.

De bedoeling van dit artikel is duidelijk. De kamer mag, om de woorden van den schrijver te gebruiken, 's Konings voorstellen niet rauwelijks in beraadslaging brengen; een voorbereidend onderzoek tot inleiding der verdere behandeling moet voorafgaan. Hoe de overweging in de afdeelingen plaats vindt en welke de behandeling van het voorstel is, nadat die overweging is afgeloopen en vóórdat het ontwerp in openbare beraadslaging komt, laat de Grondwet over aan de reglementen van orde der kamers, tot wier huishoudelijke inrichting dit behoort.

Hoe het reglement van orde der Tweede Kamer dit onderwerp regelt, geeft de schrijver uitvoerig op door textueele mededeeling der artikelen, terwijl hij daarop als zijn gevoelen doet kennen, dat de methode afgaande op hare uitkomsten eene bij uitstek slechte is. Van stelselmatige behandeling, zegt hij bl. 123, van een overzicht, dat bondig en beknopt het onderwerp en de regeling er van omvat, van een juist en duidelijk geformuleerd oordeel over het voorstel, vindt men geen spoor. De verslagen onzer Tweede Kamer zijn niets anders dan loutere processenverbaal, even lijvig als droog, van hetgeen in elke afdeeling door de aanwezigen, elk voor zich, over en ter gelegenheid van het ontwerp, *voor* en *tegen* is te berde gebracht. Het verslag is niet eens een resumé van het gepraat in de verschillende afdeelingen, maar eene sortering en bijeenvoeging van hetgeen door de voorstanders in de afdeelingen *voor* en door de tegenstanders *tegen* gezegd is. En zoo voortgaande critiseert hij met de meeste scherpte niet onverdiend de methode, waardoor de verslagen der kamer, die hoofdbronnen voor de geschiedenis onzer wetten wezen moesten, waardelooze stukken zijn geworden, die men vruchteloos raadpleegt. Men verneemt uit de stukken niet datgene, waarop het aankomt, ja, dikwijls het tegenovergestelde van datgene waartoe de volle kamer besluit.

Wel heeft blijkens enkele artikelen de Tweede Kamer gevoeld, dat er aan de methode iets hapert, maar iets beters, iets afdoende heeft zij niet bewerkt. En nu hadden wij juist hier gehoopt, dat de schrijver zich in zijn volle kracht zou doen kennen, niet alleen als scherp criticus, maar tevens als iemand die weet op te bouwen. Nergens evenwel zijn we meer dan hier teleurgesteld. Wij hadden zoo gaarne gezien, dat hij van zijn plan om alleen historisch en kritisch te behandelen wat de Grondwet over wezen, samenstelling, inrichting, bevoegdheden en werkkring der vertegenwoordigende en wetgevende machten bevat, was afgeweken en stelsel tegenover stelsel had geplaatst. Maar we krijgen nu alleen een bedekte aanprijzing van zelfstandige adviseurs, die evenwel gedeeltelijk weder wordt ingetrokken om te eindigen in eene raadgeving om een ingekomen ontwerp terstond te stellen in handen eener commissie van deskundige leden om daarop te praeadviseren en *daarna* het ontwerp met het praeadvies ter overweging naar de afdeelingen te zenden. De aandacht ware dan, reeds in den aanvang, op de hoofdpunten zoo van het onderwerp als van het voorstel van wet gevestigd, zegt hij, en de overweging zou er niet minder degelijk om wezen, dat zij veel beknopter zou kunnen zijn (bl. 129). De Grondwet, meent de schrijver, belet zulk eene voorbereiding tot het overwegen niet.

Aangenomen dat dit laatste waar is, wat ik nog niet toegeef, ik kan niet inzien, dat dit gemengde systeem veel goeds belooft. Want wat, indien de commissie na kennisneming van de gedachtenwisseling

der kamer in de afdeelingen van gevoelen verandert? Wat indien de commissie in gevoelen verschilt van hare medeleden? Zal het houding hebben *als commissie* het praeadvies te verdedigen, nadat de afdeelingen een ander gevoelen hebben vooropgezet? Vreest de heer Olivier niet, dat onder zijn stelsel de sectievergaderingen nog slechter zouden bezocht worden dan tegenwoordig? Even als zijn systeem geloof ik dat ook het stelsel van zelfstandige rapporteurs te veel bezwaren heeft om dit te kunnen aanprijzen. Maar hoe het zij, ten einde een eventueel goed stelsel niet in den weg te staan, acht ik 't wenschelijk art. 106 in eene herziene Grondwet te wijzigen, zoo niet geheel te doen vervallen. Of de kamer eenig voorstel in de afdeelingen overwegen wil of niet; of zij het in handen eener speciaal daartoe benoemde commissie van advies stellen wil; hoe zij de afdeelingen wil inrichten, dit alles zou ik aan het oordeel der kamer willen zien overgelaten. De Belgische Grondwet zou hier tot voorbeeld kunnen strekken.

Waar zij nu reeds mede beginnen kon, is met eene wijziging van het Reglement van Orde. Indien ik naga, dat bij de overweging van zeer belangrijke wetsontwerpen soms 30 van de 80 leden afwezig zijn, dan kan ik mij voorstellen, dat soms eene afdeeling al zeer klein zal zijn en doe ik mij zelven de vraag of eene vermindering van het aantal afdeelingen niet wenschelijk zou zijn. In de tweede plaats wil ik gevraagd hebben, of het niet rationeeler is eerst in de volle kamer zooveel voorzitters te kiezen als er afdeelingen zijn en dan de afdeelingen door loting te vormen dan zooals nu de voorzitters te kiezen, nadat de leden zich na de loting vereenigd hebben in hunne respectieve afdeelingen. Nu is 't mogelijk, dat de meest geschikte personen tot voorzitters in één of twee afdeelingen bij elkander komen, het lot is wispelturig en in de andere afdeelingen alzoo de stof tot leiders van de overwegingen ontbreekt. Stond de Grondwet dit toe dan zoude dit reeds van grooten invloed kunnen zijn op de samenstelling van de verslagen der kamer, vooral wanneer benoeming van voorzitters der afdeelingen voor elk afzonderlijk voorstel plaats had. En misschien strijdt 't ook wel niet met de Grondwet. Want niettegenstaande art. 106 zegt: ‘dan nadat het is overwogen in de onderscheiden afdeelingen, waarin *al de leden* der kamer zich verdeelen’, behoort de voorzitter van de kamer toch tot geen sectie. Welnu, wanneer dit geoorloofd is, men zal een 4 of 5tal voorzitters van afdeelingen wel zonder loting bij even zoovele afdeelingen kunnen indeelen.

Maar niet elk voorstel behoeft m.i. in de secties overwogen te worden. De Grondwet kan de beoordeeling daarvan zeer goed aan de kamer overlaten. Er zijn genoeg voorstellen, die ieder lid voor zich zelven wel kan overwegen. In België wordt ook niet alles in de afdeelingen onderzocht. Daarmee wordt uitgewonnen het bezoeken van een aantal vergaderingen, het opmaken van een aantal verslagen, die niets beteekenen en welke te lezen vermoeienis des geestes is. Acht

iemand het ontwerp toch gewichtig genoeg om er de aandacht van zijne medeleden op te vestigen, welnu, de weg daartoe staat hem open. Elk lid kan schriftelijke en onderteekende nota's, beschouwingen over het voorstel of daarin te brengen verbeteringen behelzende, inleveren. Dit recht zoude ik in elk geval ook tegenwoordig willen uitgebreid zien en niet alleen willen toekennen aan hem, die in de afdeeling tegenwoordig is geweest. Van zoo'n strafoefening heb ik geen begrip. Die iets te zeggen heeft, die zegge het, en mij dunkt dit recht moet nog eerder hebben hij, die afwezig is geweest dan diegene, welke in de afdeelingen reeds gelegenheid heeft gehad zijne beschouwingen mede te deelen. Op de dikte van het Bijblad zou een nota meer of minder niet veel afdoen.

Maar het kwaad, hetgeen men voorkomen wil, schrijft De Bosch Kemper in zijn 'Wetenschap der zamenleving' (dl. III bl. 533) ligt hooger dan dat 't door reglementaire bepalingen kan worden weggenomen. De oorzaak van de weinige vruchten, die het onderzoek in de afdeelingen oplevert, schrijft hij toe, deels aan de regeering dat zij onafgewerkte wetsvoordrachten aan de Staten-Generaal aanbiedt, deels aan de Tweede Kamer dat deze te veel als een wetgevingscommissie werkzaam is. Welnu het een zoowel als het ander zou door eene betere wijze van bewerking der voorstellen vermeden worden.

Ook omtrent het opstellen en het behandelen van wetten deelt de heer Olivier zijn gevoelen mede. Met Thorbecke meent hij dat het opstellen van wetten, dat doorgaans in de ministeriën geschiedt, eigenlijk geene ministerieële verrichting is. Het wezen van het ministerieële ambt is uitvoering. De wetsontwerper dient op een standpunt te staan, waar hij de behoeften der administratie overziet, doch buiten hare beweging geplaatst is. De minister kan een uitmuntend bestuurder zijn en het genie van wetgeving missen. Hij kan een wetgevend hoofd van de natuur hebben ontvangen; hij ontdekt de leemten van het bestaande: maar de dagelijksche beslommering van zijn departement vergunt hem nauwelijks de eerste lijnen zelf te trekken, veel min de plannen uit te werken. Hij laat het dus over aan ambtenaren zijner bureaux(*). En zoo wordt deze hoogste verrichting van Staat, waarbij van den eersten aanleg zooveel afhangt, op een ondergeschikten trap als eene gewone administratieve bezigheid behandeld. Of de Koning benoemt soms eene commissie tot vervaardiging van een bepaald ontwerp. Dit middel acht Thorbecke zeer bruikbaar, terwijl men bij de benoeming van buitenge-

(*) Zoo schrijft de Minister van Financien nog in de laatste Memorie van Beantwoording op hoofdstuk II: 'De wettelijke regeling van 's rijks comptabiliteit is eene zaak van zeer grooten omvang. De redactie der daartoe betrekkelijke wetsontwerpen kan slechts aan *één* hoofdambtenaar bij het Departement, als volkomen met de zaak vertrouwd, worden opgedragen, en deze, voortdurend met werk van allerlei aard overladen, kan alleen nu en dan tijd vinden om, nadat reeds in het begin van 1875 de hoofdpunten der wetsontwerpen, zoowel als de strekking der verschillende artikelen met den Minister waren besproken en opgeteekend, dezen arbeid voort te zetten.

wone staatsraden vooral op het oog moet hebben de bijzondere bekwaamheden tot zulk een dienst aan het gouvernement te verbinden. Maar het is een buitengewoon middel. Het is van hoog belang dat er eene vaste commissie of liever een samenstel van vaste commissiën van wetgeving besta, die met alle hoofdtakken van huishouding in gestadige aanraking is, en hiermede overeenstemmend is, naar des schrijvers gevoelen, de Raad van State juist het collegie, dat in dit opzicht aan het ideaal beantwoordt.

Wij hebben de woorden van Thorbecke in hun geheel aangehaald, omdat hij, wetgevend genie als hij was, beter dan eenig ander oordeelen kon over de ongelukkige wijze, waarop wetten tot stand komen. Evenwel van hetgeen hij zelf aanraadt heeft hij, voor zoover wij weten, nooit gebruik gemaakt. En sedert de wet van 21 Dec. 1861, houdende regeling der samenstelling en de bevoegdheid van den Raad van State, schijnt voor de bewerking der wetten dit geroemde collegie nog niet ter hulpe opgeroepen. Bedriegen wij ons niet, dan zal deze instelling wel inzonderheid blijven een adviserend lichaam. Ik verwacht ook niet, dat de Raad van State dikwijls gebruik zal maken van zijn recht, hem bij art. 25 der wet toegekend, om aan de regeering voordrachten te doen omtrent onderwerpen van wetgeving of bestuur. En ook kan ik mij niet voorstellen, dat de goede verstandhouding en de gewenschte samenwerking tusschen den Raad en de Regeering bewaard zouden blijven wanneer een door hem gedane voordracht geen ondersteuning vond bij den minister. Men werkt niet gaarne voor niets. En om plannen van den minister uit te werken, met het oog daarop is toch de Raad van State niet samengesteld. En hoe zal dit collegie 's ministers plannen kunnen uitwerken wanneer het die b.v. niet deelt.

Van het buitengewone middel, waarvan Thorbecke sprak, moet men gebruik maken. Bijzondere daartoe door de regeering uit te noodigen personen, waartoe natuurlijk ook ambtenaren van de ministerieële departementen en kamerleden kunnen behooren, moeten de voorstellen van wetsontwerpen, hetzij geheel naar eigen inzicht, hetzij naar de hoofdlijnen door den minister aangegeven redigeeren. En hierbij blijve men niet staan. Zij, die het voorstel hebben bewerkt, dienen het krachtens volmacht van den Koning bij de kamer in - iets waartoe ook de tegenwoordige Grondwet het recht geeft - en verdedigen het onder verantwoordelijkheid van den minister.

Art. 105 der Grondwet schijnt in dit opzicht te vergeefs geschreven. Na 1848 is er nog geen gebruik van gemaakt en vóór 1848 van de gelijkluidende bepaling van art. 106 van de Grondwet meer dan eens. Waarom niet? Wij kunnen niet dan gissen en betreuren 't dat 't zoo is. Wanneer ministers zoo overladen zijn met bezigheden van allerlei aard, wanneer het wezen van het ministerieële ambt is uitvoering, wanneer er zulk eene dringende behoefte bestaat aan afschaffing van verouderde wetten, en daarvoor in de plaatsstelling van met den tijd

meer overeenkomstige, wanneer de grenzen van het staatsleven zich hoe langer hoe meer uitbreiden, waarom dan geen bijzondere commissiën benoemd tot het ontwerpen van wetsvoorstellen.

Maar niet alleen het ontwerpen aan deze opgedragen. Ook het verdedigen(*). Wie kan dit beter doen dan hij, die het voorstel tot in de geringste détails heeft nagegaan, die vertrouwd is met den hoofdinhoud der wet, en beter dan eenig ander waken kan voor de eenheid. Indien de minister verdedigen zal wat een ander bewerkt heeft zal hij zich dan niet eerst haarfijn in die materie moeten inwerken; loopt men geen gevaar dat hij er meer omheen praat dan de bepaling behoorlijk verdedigt? Zal het geen vertrouwen wekken bij de vertegenwoordiging te weten, dat men tegenover zich heeft de mannen, de specialiteiten die op de hoogte van het onderwerp zijn? Zullen deze, zelfs zonder 't te weten, niet de veelpraters, de dilettanten buiten het debat houden, en zal de discussie niet meer gevoerd worden door de dii majores over de beginselen, waarop het ontwerp rust?

Inderdaad, wanneer deze weg niet ingeslagen wordt, wij vreezen bij de kortstondigheid van onze ministeries, dat hoogstens *de loopende zaken* aan den gang zullen gehouden worden, maar dat groote zaken niet zullen worden afgedaan. Ontwerpen als die van een strafwetboek, de wetten op het notariaat, hypotheek enz. liggen sedert geruimen tijd door de commissie afgewerkt in 's ministers kabinet. Wanneer zullen die ontwerpen wet worden, hetzij gewijzigd, hetzij ongewijzigd, indien ze ook niet verdedigd worden door dezelfde personen die ze bewerkt hebben? Wonderlijke tegenstrijdigheid! Achter de schermen roept men tal van personen op om den arbeid voor te bereiden, maar men schaamt zich als 't ware om met deze voor het voetlicht te treden.

Keur ik met den schrijver de gewone wijze van bewerking der voorstellen van wet af, ik verschil met hem in gevoelen over de vraag, aan wie deze arbeid moet worden opgedragen. De afdeeling van den Raad van State, in betrekking staande tot het ministerieel departement hetwelk de zaak aangaat (art. 29 der wet), telt m.i. te veel staatslieden en te weinig specialiteiten om van bedoelden werkkring veel heil te kunnen verwachten. Geschikt om te onderzoeken en een oordeel uit te spreken, zal het collegie voor omvangrijke en hoogstgewichtige onderwerpen van wetgeving - juist waarom het te doen is - te onge-

(*) Wij ezen in de Memorie van Toelichting van het wetsontwerp houdende regeling der samenstelling en bevoegdheden van den Raad van State (Bijbl. 60/61 bl. 844): Zoo een minister bij eene parlementaire beraadslaging bijstand behoeft, het is voornamelijk voor die praktische bijzonderheden van wetgeving en bestuur, waarvan de kennis, bij een veel omvattend beheer vooral, niet altijd het deel des Ministers kan zijn. Maar daarvoor kan de bijstand van leden van den Raad van State in den regel niet dienen en zou veeleer moeten toegelaten worden, hetgeen onder andere in Pruissen krachtens art. 60 der constitutie zelve mogelijk is, dat de Minister zich bij de beraadslaging kunne doen bijstaan of zelfs vervangen door die hoofdambtenaren van zijn departement, wier bijzondere werkkring de kennis medebrengt welke den Minister ontbreekt.

schikt zijn. En indien hij inderdaad ontwierp, wie zal adviseeren? Of zal men mij tegenwerpen dat de R.v.S. nog iets anders is dan de bewuste afdeeling? Maar indien dit geen spelen met woorden is, ik vraag nog of de werkkring van den Raad zoo weinig omvattend is, dat men ook zulke gewichtige regelingen aan hem kan opdragen?

Indien 't hooge nut wordt ingezien om commissiën te belasten met het ontwerpen en verdedigen der voorstellen van wet, indien de kamer begrijpt, dat het haar roeping niet is als eene eigenlijke wetgevingscommissie werkzaam te zijn, dan zal zij 't daarheen moeten leiden, dat de regeering eindelijk toegeeft. Geen betere weg kan m.i. daartoe worden ingeslagen dan dien de heer Albarda aangaf bij de beraadslagingen over het voorstel tot herziening van het reglement van orde in 1849. Volgens dezen zou het wenschelijk zijn, dat, na den afloop der algemeene beraadslagingen over een voorstel, over het al dan niet aannemelijke (tusschen aannemen en aannemelijk verklaren bestaat groot verschil) daarvan werd gestemd. Eerst dan, wanneer deswege in een toestemmenden zin zou zijn beslist, behoorde de kamer over te gaan tot een onderzoek van de bijzondere artikelen, terwijl eerst dan de gelegenheid tot het voorstellen van amendementen moest worden gegeven. Daardoor zoude veel tijd bespaard en een geregelde gang van werken bevorderd worden. Ook bij de behandeling van conceptadressen en voorstellen van bijzondere personen is het voorgeschreven, dat geene beraadslagingen kunnen plaats hebben over de onderdeelen, dan nadat de algemeene strekking daarvan zal zijn goedgekeurd.

Is de hoofdzaak goed, men kan het wetsvoorstel desnoodig door amendementen verbeteren, maar vindt het hoofdbeginsel bij de kamer geen sympathie, men zal te vergeefs het ontwerp door wijzigingen verbeteren. Pogingen daartoe lijden steeds schipbreuk en die pogingen zijn 't, die het constitutioneele stelsel in minachting brengen bij het publiek. Want men verkrijgt, na dagen en weken bijeen te zijn geweest voor de behandeling van voorstellen, wetten, die voortdurend steenen des aanstoots zijn of eene verwerping van het voorstel, zonder dat 't nog bekend is wat de kamer wil. Welk besluit de kamer neemt, in elk geval brengt 't haar in discrediet bij de natie. 't Heeft ook geen houding, zooals wel gebeurd is, elk artikel van een voorstel te wijzigen, elk geamendeerd artikel aan te nemen en toch het geheele voorstel ten slotte te verwerpen. Eene doortastende houding der kamer zou beteren indruk maken en meer effect hebben dan hare tegenwoordige wijze van handelen.

Ten slotte willen wij nog een enkel woord wijden aan het recht van den Koning om de Staten-Generaal hetzij geheel, hetzij gedeeltelijk, te ontbinden. De schrijver meent, dat dit recht geen constitutioneel beginsel is en dat het niet volkomen strookt met het wezen der regeering bij vertegenwoordiging. Ook gelooft hij niet, dat het een monar-

chaal beginsel tot grondslag heeft, maar dat het integendeel in zijne strekking het meest democratisch beginsel is, dat onze Grondwet bevat. Deze voorstelling beamen wij niet. Wij geven toe dat het geen monarchaal beginsel is ofschoon, wanneer men let op het gebruik dat er ten onzent van gemaakt is, het er soms wel den schijn van heeft. Even als de pairschub elders, wordt ontbinding hier te lande tot dusverre aangewend om aan de regeering eene meerderheid te bezorgen. Maar is 't, wat wij volkomen toegeven, geen monarchaal, dan behoeft het daarom nog volstrekt geen democratisch beginsel te wezen.

Het recht tot ontbinding van eene of beide kamers, dat wel aan niemand anders kan gegeven worden dan aan den Koning, staat tegenover het recht, dat de Staten-Generaal hebben om de begrooting, om redenen daarbuiten gelegen, af te stemmen. De Koning past zijn recht toe, wanneer hij meent dat de Staten-Generaal niet met hem tot heil des lands willen samenwerken: zij daarentegen hun recht, wanneer zij voor zich zelven overtuigd zijn, dat het de schuld der ministers is wanneer het gemeen overleg tusschen regeering en vertegenwoordiging verbroken is.

Wanneer de Staten-Generaal de begrooting om redenen daar buiten gelegen afstemmen, kan de Koning, wanneer hij inziet dat zij in hun recht zijn en begrijpt dat de ministers inconstitutioneel gehandeld hebben, dezelfde begrooting door anderen of door dezelfden, wanneer het struikelblok uit den weg is geruimd, laten indienen met evenveel recht als de Staten die kunnen aannemen. Evenzeer kunnen de kiezers bij eene ontbinding der kamer dezelfde afgevaardigden naar de kamer zenden wanneer zij overtuigd zijn, dat het niet de schuld is van de vertegenwoordigers des volks zoo het gemeen overleg tusschen de kamer en de regeering verbroken is. Wanneer de Koning eene kamer ontbindt dan beteekent dit niet dat hij de kiezers, of wil men het volk, wil laten beslissen in eene vraag van toegepaste politiek. In geenen deele, en ofschoon de ontbinding wel altijd zal plaats hebben na een strijd waarin het ministerie de neerlaag heeft geleden, moet men zorg dragen de toepassing van het recht niet voor het wezen der zaak te houden.

De Koning moet niet ontbinden dan wanneer hem duidelijk gebleken is, dat gemeen overleg tusschen de regeering en de vertegenwoordiging niet bestaat en dat de Staten-Generaal daarvan de oorzaak zijn. Niet het eerste en het beste verschil, dat zich voordoet en waarin z.i. de regeering gelijk heeft, mag voor hem aanleiding wezen om van zijn recht gebruik te maken, evenmin als de St.-Gen. dat mogen doen van het hunne. Verkeerde handelingen moeten door de vertegenwoordiging gepleegd zijn vóordat de Koning zijn recht toepast. De kiezers moeten duidelijk zien, dat de St.-Generaal partijdig en inconstitutioneel handelen; dat zij geen gemeen overleg hebben willen oefenen met de regeering; dat zij 's lands belang hebben verwaarloosd.

Indien dit het geval is, dan is een beroep op de kiezers alleszins geoorloofd. Ons publiek, zegt de hoogleeraar Buys in zijn ‘Winter- en Zomerstormen’, heeft in den regel oor noch oog voor groote politieke kwestiën, maar hoe apathiek onder gewone omstandigheden, het kan zich nog warm maken voor vraagstukken van zuiver zedelijken aard. En dit zedelijkheidsgevoel is 't, waarop de Koning of de regeering een beroep doet.

Wanneer de kiezers een oordeel moesten vellen over een of meer politieke kwestiën, een beroep op hen ware m.i. het allerdwaaste wat men doen kon. Hoeveel vraagstukken zijn er niet, waarvoor men staatsman dient te wezen om daarover een oordeel uit te spreken, en die door de vertegenwoordiging, in overleg met de regeering, tot eene beslissing worden gebracht, nadat die soms gedurende geruimen tijd aanhangig zijn geweest, en nadat de meest kundige en eerlijke personen daarover hun gevraagd of ongevraagd advies hebben gegeven. Maar waarom zou men bij eene ontbinding van de kamer van de kiezers iets anders, iets oneindig zwaarwichtigers vergen dan bij eene gewone periodieke verkiezing of bij eene ontbinding ten gevolge eener grondwetsherziening. Vraagt men in deze gevallen naar de bepaalde meening der kiezers? Volstrekt niet. ‘Wanneer de grondslagen van den Staat, het grondstaatsrecht, zullen veranderd worden, heeft de natie recht, nieuwe versche mannen af te vaardigen, om de eerste uitspraken der gewone wetgevende macht, nader ten toets te brengen’ (bl. 234). Alzoo niet de kiezers beslissen, volgens den schrijver en terecht, bij voorbant, maar zij vaardigen slechts andere mannen af, die de zaak, welke het geldt, nader onderzoeken. In gelijken geest sprak ook het ministerie in zijne toelichting van het XIe hoofdstuk der Grondwet (bl. 227). Evenzoo bij gewone periodieke verkiezingen. Indien 't anders ware, indien de kiezers een bepaald oordeel behooren te vellen, de heer Olivier had bij zijne bespreking der kiesvereenigingen wel een toontje lager mogen aanslaan en de politieke clubs met hun kort begrip van hun geloof in zaken van Staat en regeering (bl. 51) zoo niet uit de hoogte moeten veroordeelen.

In welk geval ook, kandidaat-kamerleden mogen nooit beloven of zich verbinden in een bepaalden zin te stemmen. Een imperatief mandaat kennen wij gelukkig niet. 't Zou niet alleen onmenschkundig zijn, maar ook uitdrukkelijk strijden met de letter en den geest van art. 82 der Grondwet. De leden der vertegenwoordiging stemmen elk volgens eed en geweten, zonder last van of ruggespraak met hen, die benoemen. Dit artikel maakt geen onderscheid voor hen, die na eene ontbinding der kamer of bij gelegenheid eener periodieke verkiezing verkozen zijn. De leden der vertegenwoordiging zijn in elk geval volkomen vrij ten aanzien van de kiezers. Hun advies moet eenig en alleen door hunne eigen, individueele overtuiging zijn bepaald, teekent Thorbecke aan op art. 85.

Wordt het recht tot ontbinding der kamers zóo opgevat, als ik hier kortelijk aanstip, dan is dit recht geen monarchaal recht, niet een recht aan de kroon gegeven als een wapen om, zoo noodig, in haar belang tegen de democratie gebruikt te worden, want het belang van het land en van de kroon kan in een constitutioneelen Staat niet van elkander gescheiden worden. Ook is het niet in zijne strekking het meest democratische beginsel dat onze Grondwet bevat, want de kiezers zijn niet opgeroepen om uitspraak te doen in een bepaald geschil van toegepaste politiek. Daarom is het ook verkeerd te zeggen, gelijk de schrijver doet, dat ‘het beroep op het volk, als op de hoogste macht insluit dat, wanneer het volk 's Konings regeering in het ongelijk stelt, deze zich aan die einduitspraak zal en moet onderwerpen.’ Waar staat 't in de Grondwet, dat de kiezers in *hoogste instantie* oordeelen? waar dat de Koning bedoelde zaak niet mag verschuiven tot gelegener tijd? waar, dat de regeering maar eens ‘apelleren’ kan? Wanneer 's lands belang niet behartigd wordt door de vertegenwoordiging, die in de plaats van de vroegere gekozen is, de Koning heeft het recht de kamer andermaal te ontbinden. Zijn staatsmanswijsheid, zijn oordeel dat zich gevormd heeft na raadpleging van zijn ministers, van de meest kundige, eerlijke en onpartijdige staatslieden in den lande, moet beslissen of vastgehouden moet worden aan de regeeringspolitiek of niet.

Wij verdedigen het recht tot ontbinding van eene of de beide kamers evenzeer als wij niet willen aangerand zien het recht der vertegenwoordiging om de begrootingen af te stemmen, om redenen daarbuiten, wanneer zij overtuigd is dat 's lands belang zulks gebiedt. En evenmin als wij dit recht der kamers een revolutionair beginsel noemen, evenmin dat van de kroon een monarchaal of democratisch. Indien dit recht aan den Koning werd ontnomen, men zou de vertegenwoordiging almachtig maken, want regeeren zonder geld is ondenkbaar. En om die almacht te neutraliseeren, zou men den duur van het lidmaatschap der kamers veel korter moeten maken dan nu is bepaald, iets wat weder andere bezwaren met zich brengt.

En hiermede staken wij onzen arbeid. Wij hebben onbevangen onze meening gezegd en gelooven alleszins gerechtigd te zijn - al hebben wij ook 't geheele boek niet in détail onderzocht - tot het aanprijzen van een werk, dat inderdaad in rijke mate licht verspreidt over onze Grondwet en onze politieke toestanden. Het zal mij hoogst aangenaam zijn, indien ik tot de lezing er van iets mag hebben bijgedragen en de schrijver mijne beschouwingen aanmerkt als een bewijs van hooge belangstelling in zijn boek, ook daar waar ik 't waag mijne denkbeelden tegenover de zijne te stellen. Ik hoop, dat zijn werk in handen zal komen ook van 't groote publiek, omdat 't in hooge mate opwekt tot nadenken. Dat het gelezen zal worden door beoefenaars en ‘liefhebbers’ van ons Nederlandsch staatsrecht acht ik buiten kijf.

Ja, ik koester zelfs eenigermate de hoop, dat zijn boek het begin zal zijn van eene literatuur, waarvan het einde nog niet te voorzien is. ‘Bijdragen tot grondwetsherziening.’ ‘Open brieven aan Mr. Olivier’, ‘Ons kiesrecht’, ‘Twee kamers of één’, - ik denk mij reeds een aantal dunne en dikke brochures met soortgelijke titels voor de glazen onzer boekverkoopers. Moge 't zoo zijn en al hetgeen het licht ziet strekken tot bevestiging van het constitutioneele beginsel en tot verbetering van onze Grondwet.

Zaandam, 5 October 1876.

GREEBE.

Indische begrootings-kwestiën.
Door Mr. J.P. van Bosse.
Nego minorem.

I.

Bij de beraadslagingen, die onlangs in de Tweede Kamer werden gehouden bij gelegenheid van de behandeling der Indische begrooting voor 1877, deed zich het niet ongewone verschijnsel voor, dat veel werd gesproken over algemeene beginselen van regeringsbeleid, en zeer weinig over het eigenlijke doel en de strekking der begrootingswet.

Zoo werd o.a. een geduchte strijd gevoerd over eene verklaring, door den Minister van Koloniën afgelegd, omtrent het individueel grondbezit op Java, waarop ten volle toepasselijk schijnt de les van Mephistopheles:

> Mit Worten läszt sich trefflich streiten
> Mit Worten ein System bereiten.

Maar welk nut of voordeel die strijd nu zal opleveren, - of zelfs maar *kunnen* opleveren voor hen, die 't meeste belang hebben bij de kwestie: t.w. de Javanen zelve, ziedaar wat voor den niet-politicus wel altijd een geheim zal blijven.

Over kwestiën, die meer eigenaardig bij de begrooting tehuis behooren: het vraagstuk van eene vaste bijdrage, de regeling der financiele verhouding tusschen Nederland en Indië enz., werd dit jaar geen woord gerept.

Zoowel uit dat stilzwijgen als uit enkele zinsneden in de tusschen de Regeering en de Kamers gewisselde stukken, blijkt echter dat er vooreerst

geen kans bestaat voor eene oplossing dier vraagstukken in den geest, zoo als die door Indië wordt gewenscht.

De Kamers zijn toch blijkbaar nog al bijzonder ingenomen met de onbekrompen wijze, waarop met hare medewerking in de behoeften van Indië wordt voorzien, maar juist daarom komt eene verandering onnoodig voor in den tegenwoordigen toestand van *geven* en *nemen*.

De Staten-Generaal hebben h.i. in de laatste jaren altijd het bewijs geleverd, dat ze - binnen de grenzen der opgebracht wordende middelen - gaarne alles aan Indië willen *geven*, wat noodig wordt geoordeeld, - ja zelfs meer dan Indië toont te kunnen gebruiken.

Maar juist daarom wordt niet ingezien, dat Indië er eenig belang bij zou hebben, dat het, thans nog onbegrensde recht van Nederland om te *nemen*, feitelijk zou worden ingekort.

Gaarne wordt toegegeven, dat van de zijde der Volksvertegenwoordiging steeds alle gelden zijn toegestaan, die de Minister van Koloniën voor Indië wenschte te besteden.

Daarmede is echter het vraagstuk geenszins opgelost - daarmede is volstrekt niet het bewijs geleverd, dat Indië niet ‘te weinig’ ontvangt.

In Nederland blijft eene algemeen erkende behoefte niet lang onvervuld. Om maar bij de geschiedenis der laatste jaren te blijven, worde hier gewezen op de uitbreiding van het spoorwegnet en de verbetering van het lager onderwijs. Toen de Regeering te lang bleef talmen met het indienen van wettelijke bepalingen, nam de Tweede Kamer zelve het initiatief en het gevolg was dat zoodanige regeling is - of spoedig zal worden gemaakt.

Maar te vergeefs wordt uitgezien naar hetgeen diezelfde Kamer verlangt dat in Indië zal geschieden, buiten en behalve hetgeen door de Regeering wordt noodig geoordeeld.

Het Indisch Hoofdbestuur wordt voornamelijk beschouwd als ‘a spender of public money’: en controleeren dat de Regeering in Indië toch vooral niet ‘te veel’ zal uitgeven, ziedaar feitelijk het eenige wat de Tweede Kamer thans vermeent te moeten doen.

Is dat nu echter voldoende? Volgt daaruit, dat het algemeen belang in Indië naar behooren wordt behartigd, wanneer en omdat alles wordt nagelaten, wat de Indische Regeering onnoodig oordeelt?

Bijv. zal ieder, die op Java verblijf hield, zich een tal van feiten weten te herinneren, waarin door het hoofd van plaatselijk of gewestelijk bestuur te vergeefs werd aangedrongen op een of anderen maatregel in het belang van stad of gewest, om nu nog maar niet eens te spreken van de talrijke klachten over gebrek aan veel en velerlei, die in iedere Indische courant worden aangetroffen.

Zoo daaromtrent nu eens een onderzoek kon worden ingesteld, wat zou dan niet aan het licht komen? Tweede Kamer en Regeering, die nu een uur van haren kostbaren tijd over hadden, om te luisteren naar de klacht der Handelsvereeniging te Winschoten over het sluiten van

een ontvangerskantoor één uur vóór den bij de wet daarvoor bepaalden termijn, zouden wellicht geen tijd en woorden genoeg kunnen vinden om bij den Minister van Koloniën aan te dringen op de afschaffing van tal van heel wat erger misbruiken in Indië, - op het aanbrengen van tal van verbeteringen, waaraan nu zelfs niet gedacht wordt.

'Maar' - zal men zeggen - 'dat is nu eenmaal een feit, waaraan niets te veranderen valt. De Kamers kunnen onmogelijk oordeelen over al wat in Indië voorvalt. Zij ontvangen officieele stukken, verslagen, begrootingen enz. en daaruit putten zij hunne kennis over Indië. Daaruit blijkt of de Regeering meer of minder doet voor Indië en daaruit blijkt vooral: dat - in vergelijking tot vroegere jaren - met onbekrompen hand wordt voorzien in de behoeften van Indië.

Of dat *genoeg* is - daarover moet de Indische Regeering oordeelen. 't Is in ieder geval *veel* meer dan vroeger.

De eindcijfers der Indische Begrootingen wijzen dat duidelijk aan:

	Totale middelen.	**Totale uitgaven.**
1867	121.965,804	94.830,261 { zonder de bijdragen.
1877	143.759,735	133.730,524 { zonder de bijdragen.

Alzoo zijn de Indische ontvangsten sedert 1867 toegenomen met 22 millioen, maar de uitgaven met niet minder dan 39 millioen.'

'Vermits het verder een feit is, dat de koffie die in 1867 werd verkocht voor nog niet 40 ct. per ½ kilo, in de laatste jaren werd verkocht à circa 60 ct., en het algemeen bekend is, dat iedere cent die de koffie per half kilo meer opbrengt, eene grootere ontvangst vertegenwoordigt van ongeveer 1 millioen gulden, zoo ligt de gevolgtrekking voor de hand, dat de vermeerdering der Indische middelen bijna uitsluitend is te danken aan de hoogere koffieprijzen, waardoor volgens de even aangehaalde populaire rekening ongeveer 20 millioen meer in 's Lands schatkist zijn gevloeid.'

Die rekening is hoogst eenvoudig en daaruit volgt van zelf de redeneering, die hier te lande als waarheid geldt:

'De gewone uitgaven in Indië nemen schrikbarend toe - de ambtsbetrekkingen vermeerderen steeds - de tractementen worden verhoogd - in gelijke mate vermeerderen de pensioenen. Daarenboven geeft de oorlog met Atjeh aanleiding om de militaire pensioenen te verhoogen.

Met een en ander houden de ontvangsten geen gelijken tred, deze blijven meerendeels stationair: als men zóó voortgaat ziet men de toekomst te gemoet, dat Indië in plaats van batige sloten aan 't moederland te geven, zijne uitgaven zelfs uit de ontvangsten niet zal kunnen bestrijden.

Men neme dus met de uitgaven in Indië de grenzen der mogelijkheid in acht! men betrachte zuinigheid! men zij zooveel mogelijk op vermeerdering van inkomsten bedacht.'

Of wel:

‘Terwijl de Indische uitgaven ook van gewonen blijvenden aard steeds toenemen, houdt de vermeerdering der middelen daarmee geen gelijken tred.

Voegt men daar nu bij, dat de richtige opbrengst der Indische middelen steeds voor een goed deel afhankelijk is van den wisselvalligen oogst en den even wisselvalligen prijs der producten - dan scheen de vrees maar al te zeer gewettigd, dat het reeds in 1878 moeielijk zal vallen het evenwicht tusschen Indische uitgaven en ontvangsten te bewaren.

Onder die omstandigheden is het dus wel noodig, eensdeels op het zooveel mogelijk inkrimpen der Indische uitgaven, anderdeels op het uitzien naar uitbreiding of verbetering der Indische middelen aan te dringen.'

of, korter:

'Onophoudelijk wordt de leemte, welke door de opbrengst der koffie moet worden aangevuld, grooter.'

De aangehaalde citaten zijn geen 'couranten geschrijf', - ze werden niet overgenomen uit eene of andere brochure - neen! ze zijn woordelijk te vinden in de officieele voorloopige verslagen over de Indische Begrooting voor 1877 uitgebracht door of namens de Eerste en Tweede Kamers der Staten-Generaal. Het laatste citaat is van Mr. S. van Houten, lid der Tweede Kamer, die in een opstel geplaatst in de *Vragen des Tijds* den finantieelen toestand van Nederland en Indië aan eene kritiek onderwerpt.

En wie zal nu, bij het lezen van zulke officiele stukken en bij de beschouwing van de opgegeven begrootingscijfers, nog durven ontkennen, dat de Wetgevende Macht in Nederland aan Indië toestaat..... ja, bijna moet men zeggen, meer dan met goede financieele beginselen is overeen te brengen. - Het *schrikbarend* toenemen der uitgaven tegenover het stationair blijven der middelen - ziedaar juist een toestand, waartegen een volksvertegenwoordiging eigenlijk behoorde te waken. - Een aanstaand tekort op de begrooting! Een Kamer, die zich bepaalt tot het aandringen op middelen om dat te voorkomen, houdt meer rekening met hare sympathie voor de ingezetenen van het land waar zoo iets wordt verwacht, dan met de eischen van een goede financieele politiek.

Alzoo:

vermits in het waarachtig belang van Nederland, maar vooral ook van Indië eene vermeerdering der gewone uitgaven moet gepaard gaan met het evenredig toenemen der gewone inkomsten;

vermits de gewone uitgaven in Indië 'schrikbarend' toenemen, maar de inkomsten stationair blijven;

zoo heeft Indië ongelijk, waar het aandringt op verbeteringen, die eene verhooging der gewone uitgaven zouden ten gevolge hebben, of waar het zich verzet tegen het opleggen van nieuwe lasten tot stijving der gewone ontvangsten.

Nego minorem!

en dat wel op grond van dezelfde officiele stukken, verslagen, bijlagen

bij de begrootingen enz., waarvan de leden der beide Kamers kennis hebben genomen of kunnen nemen.

Wie een goed overzicht wil bekomen van den stand der Indische financiën, in verband tot de vraag, die het hoofddoel, - de raison d'être is, waarom eene begrooting wordt vastgesteld bij de wet, t.w. of het evenwicht tusschen gewone ontvangsten en uitgaven niet soms wordt verbroken of dreigt verbroken te worden? zal daarbij in de eerste plaats moeten letten op de *uitkomsten*, - op de rekeningen, en dus niet op de cijfers der begrooting, die steeds te hoog worden gesteld waar het uitgaven, en te laag waar het ontvangsten geldt.

Hij zal dan uit die rekening moeten verwijderen:

a. Alle inkomsten en uitgaven, welke betrekking hebben op gouvernements producten.

b. Alle uitkeeringen uit Indische saldo's, die buitengewone middelen vertegenwoordigen toegestaan tot bestrijding van buitengewone uitgaven in Indië, en evenzeer hetgeen aan die buitengewone uitgaven is ten koste gelegd.

c. Alle gewone bijdragen uit de Indische aan de Nederlandsche middelen.

en Alle uitgaven voor den oorlog met Atjeh.

d.

Wat er, na aftrek van een en ander overblijft van de eindcijfers der Indische staatsontvangsten en uitgaven, vertegenwoordigt in waarheid: *gewone* ontvangsten en uitgaven en eene vergelijking daarvan over verschillende jaren stelt den onpartijdigen onderzoeker eerst in staat over de vraag te oordeelen:

of het *waar* is, wat in de beide Kamers der Nederlandsche Staten-Generaal werd verkondigd: dat de vermeerdering der gewone Indische uitgaven geen gelijken tred houdt met het toenemen der gewone middelen van ontvangst?

Wij wenschen den welwillenden lezer niet lastig te vallen met cijfers: in eene bijlage mogen die eene plaats vinden.

Wij wenschen hier alleen te constateeren dat, zoo men bovengenoemde wijze van berekening volgt, - voorzooverre zulks om na te melden redenen doenlijk is - het blijkt dat de gewone uitgaven in Indië de ontvangsten jaarlijks met een zekere som hebben overtroffen, welk te kort, gelijk van zelf spreekt, wordt gedekt uit de winst op de Indische producten behaald.

Maar dat te kort, ‘die leemte welke door de opbrengst der koffie moet worden gedekt’, gelijk de heer Van Houten het uitdrukt, - wel verre van onophoudelijk toe te nemen, bleef steeds op dezelfde hoogte, en nam in 1874 zelfs aanzienlijk af.

In 1867 bedroeg het	*f* 20.404,388.
In 1868 bedroeg het	*f* 27.945,316.
In 1869 bedroeg het	*f* 24.993,988.

In 1870 bedroeg het	*f* 24.121,127.
In 1871 bedroeg het	*f* 26.657,529.
In 1872 bedroeg het	*f* 21.065,087.
In 1873 bedroeg het	*f* 17.965,555.
In 1874 bedroeg het	*f* 12.755,841.

met andere woorden:

indien het zoo menigmaal besproken vraagstuk der financieele verhouding tusschen Nederland en Indië sedert 1868 in dezer voege ware geregeld, dat van den geheelen handel en de industrie, die de Nederlandsche Staat in Indië gedreven heeft en nog drijft in koffie, tin, suiker, kinine en dergelijke, eene afzonderlijke rekening ware gehouden, en van de winst daarop behaald ten behoeve van het tekort der *gewone* Indische uitgaven een vast cijfer ware uitgekeerd ad bijv. *f* 22 of 23 per picol verkochte koffie, - dan zou Indië in de eerste jaren iets *minder*, in de laatste jaren daarentegen wat *meer* hebben ontvangen dan thans het geval was.

Daaruit - namelijk uit het cijfer voor 1874 uitgetrokken volgt dat waarheid is, wat telkens in de Indische dagbladen wordt verkondigd: dat de oorlog met Atjeh een allerverderfelijksten invloed uitoefent op alle zaken in Indië, omdat de Regeering ten gevalle daarvan schadelijke bezuinigingen op de gewone uitgaven invoert.

En daaruit volgt *vooral:* dat de wijze waarop de Indische Begrooting thans door de Staten-Generaal wordt afgedaan, nog juist niet volmaakt kan heeten, zoolang zulke vergissingen worden gemaakt.

De woorden: gewone ontvangsten en uitgaven in Indië zijn toch blijkbaar door de beide Kamers gebezigd in een' geheel anderen zin, dan daaraan door het spraakgebruik tot dusverre werd toegekend. In stede van het schrikbarend toenemen der gewone uitgaven en het stationair blijven der middelen behoort men eigenlijk te lezen: het toenemen der ontvangsten, maar het stationair blijven der uitgaven.

Maar zoolang in die woorden geen dergelijke wijziging wordt gebracht, welke toch meer zou overeenkomen met de aan de Staten-Generaal uit officiele stukken bekende *feiten*, - en in verband daarmee de aandrang tot bezuiniging in Indië, als ‘ongemotiveerd’ wordt weggelaten, of ‘zeer logisch’ daarvoor in de plaats wordt gesteld een aandrang tot het vervullen van erkende, in Indië bestaande behoeften.

Zoolang zal men beweren: - althans in Indië, waar de nadeelige gevolgen van dat ‘aandringen op bezuiniging door de Nederlandsche Volksvertegenwoordiging,’ op practisch gebied dagelijks worden ondervonden, - dat aan de behandeling der Indische begrooting door de Staten-Generaal niet *die* zorg wordt besteed, welke toch de *eenige* waarborg is, dat het hoofddoel zal worden bereikt, waarom in der tijd werd besloten tot de vaststelling der Indische begrooting *bij de wet*, en dat mitsdien de wezenlijke belangen van Indië door zulk een wijze van handelen niet worden gebaat.

Op die zeer donkere schaduwzijde van de wijze, waarop de Nederlandsche Volksvertegenwoordiging handelt tegenover Ned.-Indië, is echter noch door den heer Van der Hoeven, noch door eenig ander lid gewezen.

En de vraag schijnt dus alleszins te mogen gedaan worden: Is de straks getrokken conclusie dan wel juist? - Heeft Indië dan geen *gelijk*, waar het aandringt op verbeteringen, zelfs al moeten die geld kosten?

Wanneer aan dit opstel de eer mocht te beurt vallen van gelezen te worden door iemand, die in Indische zaken belang stelt, maar betwijfelt of de boven aangehaalde cijfers den toestand wel naar waarheid teruggeven, dan worde opgemerkt dat de conclusie, die S. daaruit trekt, niet verder reikt dan tot het betoog: dat de gewone uitgaven in Indië sedert 1867 en tot 1873 toe in dezelfde mate zijn gestegen als de ontvangsten, terwijl in 1874 die evenredigheid is verbroken - maar in het nadeel der gewone ontvangsten. (Over 1875 en 1876 kan bij gemis aan gegevens nog niet worden geoordeeld, hoewel het zich laat aanzien dat het resultaat voor 1875 op hetzelfde zal neerkomen als voor 1874.)

Verder wenscht S. echter niet te gaan, hoezeer uit de aangehaalde cijfers ook schijnt te volgen, dat de ontvangsten in Indië sedert 1872 in grooter mate zijn toegenomen dan de uitgaven.

Want, - gelijk reeds met een enkel woord werd gezegd, - het is den oningewijden onderzoeker niet mogelijk *alle* cijfers te ontdekken, welke tot een volkomen juiste berekening in staat stellen, en er worden bovendien telkens vrij aanzienlijke verschillen gevonden in de, in officieele stukken voorkomende cijfers, welke niet zijn te verklaren.

Men vergelijke slechts de sommen genoemd in de koloniale verslagen, bijlagen bij de Indische Begrootingen en de millioenen speeches van den Minister van financiën, ten aanzien van de kosten voor het vervoer van producten, de opbrengsten der op Java verkochte producten en der suikercultuur, de bijdragen aan Nederland en nog zooveel meer.

Vandaar dat S. bij deze berekeningen steeds *dezelfde* bronnen heeft geraadpleegd voor *eenerlei* ontvangst of uitgaaf. Werd dus in eenig jaar te weinig uitgetrokken voor een of ander, dan is dezelfde fout telkens opnieuw gemaakt. Op het eindresultaat: de *vergelijking* van de uitkomsten van verscheidene jaren, kan dit derhalve geen invloed uitoefenen.

Maar er zijn óók cijfers, die wèl invloed uitoefenen, en waaromtrent geene nadere inlichtingen konden verkregen worden.

Zoo zijn bijv. onder de Indische uitgaven niet opgenomen, als zijnde nergens te vinden: de uitgaven voor Sumatra-koffie en voor tin(*). Met het bedrag daaraan ten koste gelegd, moet het hier genoemd Indisch *te kort* worden verminderd.

(*). De uitgaven voor tin zijn alleen te vinden van het jaar 1872 en verv.

Intusschen zullen ook die cijfers geene belangrijke wijziging brengen in de vergelijking van hetgeen Indië vroeger meer ontving dan thans. De oogsten van Sumatra-koffie en de uitgaven voor de tin kunnen niet ver uit elkander loopen.

Men heeft hier meer bepaald het oog op de suikercultuur.

Ontvangsten en uitgaven in Nederland, op suiker betrekking hebbende, zijn in deze vergelijkende berekening wèl opgenomen, maar niet die in Indië zijn geschied, omdat, gelijk gezegd is, de suikerrekeningen niet duidelijk zijn.

Zoo wordt bijv. meegedeeld in de Indische verslagen, dat is ontvangen:

	aan cijns.	**en aan terugbetaling.**	**Totaal.**
1872	4.173,144	6.499,871	*f* 10.673,016
1873	4.073,802	6.333,723	*f* 10.407,525

terwijl volgens de bijlagen gevoegd bij de Indische begrooting 1877, B. 4-40 dezelfde ontvangsten zouden bedragen hebben:

1872			*f* 9,492,919
1873	4.418,588	6.251,645	*f* 10.670,233

Alzoo nu eens meer, dan weer minder.

Het is bekend dat de Gouvernements-suikercultuur in 1872 eene verandering heeft ondergaan, die op financieel gebied hierop neerkomt: dat de Regeering in Indië minder suiker en meer geld ontvangt dan voorheen.

De geldelijke ontvangsten in Indië zijn dus sedert 1872 gestegen, de uitgaven gedaald en om eene juiste vergelijking te maken met vroegere jaren, waarin de winst in Nederland gemaakt op suiker werd afgetrokken van de Indische middelen, zal men het hier uitgetrokken *tekort* voor de jaren 1873 en 1874 moeten vermeerderen:

a met hetgeen op Java minder dan vroeger voor de suiker wordt betaald.

b met hetgeen op Java meer dan vroeger wordt ontvangen.

Nu blijkt althans zooveel, dat in het tijdvak vóór 1872 op Java gemiddeld voor de suiker meer werd betaald dan ontvangen: ongeveer 3½ millioen.

terwijl in 1873 en 1874 aldaar ongeveer 3½ à 4 millioen meer werd ontvangen dan betaald.

Het jaar 1872 maakte een overgang.

Zoodat, om tot eene juiste vergelijking te komen met vroegere jaren, het meergenoemd *tekort* zou moeten vermeerderen voor de jaren 1873 en 1874 met ongeveer 7½ millioen.

Maar ook dan nog blijft de hier verdedigde stelling in haar geheel, t.w. dat Indië uit de koffieopbrengsten in 1873 voor gewone uitgaven niet *meer* heeft bekomen dan vroeger, en in 1874 daarentegen 6 à 7 millioen *minder* dan het gemiddelde cijfer van vroegere jaren.

Van een ‘schrikbarend toenemen der gewone Indische uitgaven tegenover het stationair blijven der middelen’ is dus geen sprake, - maar wel van onverschilligheid omtrent de oorzaak, waarom het tegendeel heeft

plaats gevonden, althans in 1874, en dat tegen het uitdrukkelijk verlangen in van de Staten-Generaal, die bij het vaststellen van de begrooting voor dat jaar *niet* op bezuinigingen hebben aangedrongen.

'*s Hage*, November 1876.

Bijlage.

Berekening der gewone Indische uitgaven en ontvangsten.

				Gewone.	**Tekort.**
1867.	Totale uitgaven.		*f* 84.347,614		
	volgens de rekeningen bij de begrootingen overgelegd, die reeds zijn verminderd met:				
	a de kosten voor het vervoer van producten.				
	b de sluitpost-bijdrage aan Nederland.)				
	Waarvan af te trekken:				
	kosten koffie-oogst op Java volgens kol. verslag.	*f* 13.141,488		*f* 71.206,125	
	Totale ontvangsten.		*f* 121.965,804		
	Waarvan af te trekken:				
	opbrengst der in Nederland	*f* 64.325,527			

	verkochte producten.				
	opbrengst der op Java verkochte producten.	*f* 1.812,390			
	opbrengst der op Sumatra verkochte producten.	*f* 5.026,150	*f* 71.164,067	*f* 50.801,737	*f* 20.404,388
1868.	Totale uitgaven (als boven).		*f* 88.373,315		
	Waaraf:				
	kosten koffie-oogst op Java.	*f* 8.920,851			
	meerdere kosten van vervoer der producten blijkens kol. verslag betaald(*).	*f* 91.841	*f* 9.012,692	*f* 79.360,622	
	Totale ontvangsten.		*f* 115.160,453		
	Waaraf: opbrengst der in Nederland verkochte producten.	*f* 55.503,807			
	opbrengst der op Java verkochte producten.	*f* 1.567,880			
	opbrengst der op Sumatra	*f* 6.673,460	*f* 63.745,147	*f* 51.415,306	*f* 27.945,316

(*) Voor de kosten van vervoer wordt in het kol. verslag een ander cijfer uitgetrokken dan in de bijlagen begrooting. Vandaar dat zoowel hier als voor volgende jaren het cijfer werd genomen, in het verslag genoemd, dat later werd opgemaakt en dus vermoedelijk het meest met de waarheid overeenkomt. De verschillen zijn trouwens onbeteekenend.

	verkochte producten.				
1869.	Totale uitgaven (als boven).		*f* 93.314,753		
	Waaraf: kosten koffie op Java.		*f* 13.766,649	*f* 79.548,104	
	Totale ontvangsten.		*f* 115.346,948		
Waaraf: opbrengst in Nederland verkocht		*f* 53.327,033			
Waaraf: opbrengst op Java verkocht		*f* 1.612,610			
Waaraf: opbrengst op Sumatra verkocht		*f* 5.853,190	*f* 60.792,833	*f* 54.554,115	*f* 24.993,988

				Gewone.	Tekort.
1870.	Totale uitgaven (als boven).		ƒ 97.497,369		
	Af: kosten koffie op Java.		ƒ 14,279,280	ƒ 83.218,088	
	Totale ontvangsten.		ƒ 123.416,976		
	Af: opbrengst van het in Nederland verkochte.	ƒ 57.258,155			
	opbrengst van het op Java verkochte.	ƒ 1.670,090			
	opbrengst van het op Sumatra verkochte.	ƒ 5.391,770	ƒ 64.320,015	ƒ 59.096,961	ƒ 24.121,127
1871.	Totale uitgaven (als boven).		ƒ 98.623,086		
	Af: kosten koffie op Java.		ƒ 7.115,199	ƒ 91.507.887	
	Totale ontvangsten.		ƒ 135.672,144		
	Af: opbrengst van het in Nederland verkochte.	ƒ 60.417,456			
	opbrengst van het op Java verkochte.	ƒ 3.732,130			

	opbrengst van het op Sumatra verkochte.	*f* 6.672,200	*f* 70.821,786	*f* 64.850,358	*f* 26.657,529
1872.	Totale uitgaven (als boven).		*f* 109.228,368		
	Af: kosten koffie op Java.	*f* 15.226,630			
	Af: uitkeering aan Nederland.	*f* 5.497,240	*f* 20.723,871	*f* 88.504,497	
	Totale ontvangsten.		*f* 136.868,288		
	Af: opbrengst van het in Nederland verkochte.	*f* 55.835,898			
	opbrengst van het op Java verkochte.	*f* 4.323,120			
	opbrengst van het op Sumatra verkochte	*f* 3.772,620			
	uitkeering uit vroegere saldo's tegenover de uitkeering aan Nederland.	*f* 5.497,240	*f* 69.428,878	*f* 67.439,410	*f* 21.065,087
1873.	Totale uitgaven (als boven).		*f* 126.449,077		
	Af: kosten koffie op Java.	*f* 12.217,443			

	Af: aflossing schuld Handelmaatschappij	*f* 10.000,000			
	Af: buitengew. uitgaven tegenover uitkeering uit saldo's.	*f* 1.880,000			
	Af: kosten oorlog met Atjeh volgens bijlage bij de Indische begrooting 1877.	*f* 16.885,558	*f* 40.983,001	*f* 85.466,076	
	Totale ontvangsten.		*f* 145.207,164		
	Af: opbrengst van het in Nederland verkochte.	*f* 54.267,992			
	opbrengst van het op Java verkochte.	*f* 5.690,910			
	opbrengst van het op Sumatra verkochte	*f* 5.867,740			
	Uitkeering uit saldo's.	*f* 11.880,000	*f* 77.706,642	*f* 67.500,521	*f* 17.965,555
1874.	Totale uitgaven (als boven).		*f* 121.369,376		
	Af: kosten koffie op Java.	*f* 17.220,406			
	buitengew. uitgaven tegenover	*f* 2.420,000			

uitkeering uit saldo's.			
kosten oorlog met Atjeh.	*f* 15.281.588	*f* 34.921,994	*f* 86.447,382
Totale ontvangsten.		*f* 146.325,786	

			Gewone.	Tekort.
Af: opbrengst der in Nederland verkochte producten.	*f* 57.711.815			
opbrengst der op Java verkochte producten.	*f* 5.531,480			
opbrengst der op Sumatra verproducten.	*f* 6.970,950			
Af: uitkeering voor buitengewone uitgaven.	*f* 2.420,000	*f* 72.634,245	*f* 73.691,541	*f* 12.755,841

Vergelijkende Staat der gewone Indische ontvangsten en uitgaven.

Jaren.	**Ontvangsten.**	**Uitgaven.**
1867	*f* 50.801,737	*f* 71.207,125
1868	*f* 51.415,306	*f* 79.360,622
1869	*f* 54.554,115	*f* 79.548,104
1870	*f* 59.096,961	*f* 83.218,088
1871	*f* 64.850,358	*f* 91.507,887
1872	*f* 67.439,410	*f* 88.504,497
1873	*f* 67.500,521	*f* 85.466,376
1874	*f* 73.691,541	*f* 86.447,388
Vermeerdering sedert 1868	*f* 22.276,235	*f* 7.086,760

Opmerkingen: 1°. 1867 is een jaar van overgang. Uit de eindrekening blijkt dan ook dat er veel meer is uitgegeven, dan bekend was.

2°. De uitgaven over al deze jaren moeten nog worden verminderd met:

a. de kosten van exploitatie der tinmijnen; *b.* de kosten voor inkoop van Sumatra-koffie.

3°. Om de in het voorafgaande genoemde redenen zijn de *Indische* ontvangsten en uitgaven, op suiker betrekking hebbende, niet in rekening gebracht. Uit de officieele stukken zou te dien opzichte toch blijken, dat in de jaren 1867 tot 1872 de ontvangsten

in Indië klommen van c[a]. 3½ millioen tot ruim 11 millioen, terwijl de uitgaven ongeveer dezelfde bleven. De oorzaak van dat verschijnsel is niet wel na te gaan, en vandaar dat ten aanzien der suiker door S. de voorkeur werd gegeven aan globale cijfers.

Maar ten einde het bewijs te leveren dat die raming niet ver afwijkt van de waarheid, en tevens van stellers bewering dat - op welke wijze de cijfers ook gegroepeerd worden - het altijd ongegrond blijft om te spreken van een steeds grooter wordende leemte in de gewone Indische uitgaven, die door de opbrengst der koffie moet gedekt worden, volgt hier een staat, waarvan de drie eerste kolommen aanwijzen de op bovenvermelde wijs berekende Indische cijfers, *na aftrek* van *alle* op suiker betrekking hebbende ontvangsten en uitgaven, - de drie volgende dezelfde cijfers, waarin *alle* dergelijke op suiker betrekking hebbende posten zijn *bijgevoegd*, en de laatste kolom de sommen, die geacht kunnen worden de winst of de opbrengst te vertegenwoordigen, welke vroeger werd behaald bij de suikercultuur, thans aan cijns, enz.

Jaren.	Ontvangsten.	Uitgaven.	Tekort.	Ontvangsten.	Uitgaven.	Tekort.	Winst op suiker.
	Zonder suiker.			Met suiker			
1867	47.225983	61.827395	14.601412	64.921989	74.902629	9.980640	4.620772
1868	47.593581	69.821525	22.227944	65.697137	83.102733	17.405596	4.822348
1869	49.505411	69.834538	20.329127	69.394957	82.808179	13.413222	6.915905
1870	52.249349	72.770111	20.520762	73.330507	86.245394	12.914887	7.605871
1871	54.164826	81.094930	26.930104	79.456404	94.330328	14.873924	12.056180
1872	57.946491	81.877797	23.931306	79.684449	90.866804	11.182355	12.748951
1873	57.092996	79.132353	22.039357	67.883476	85 548858	17.665382	4.373975
1874	63.027572	79.994320	16.966748	73.691541	86.447332	12.755791	4.210957

Uit dezen staat volgt derhalve al wederom, dat de gewone Indische ontvangsten steeds zijn toegenomen en de uitgaven in de vier laatste jaren zijn afgenomen, en dat de gewone ontvangsten in 1874 zelfs zóó sterk zijn toegenomen, dat de mindere winst op de suiker door die vermeerdering geheel werd gedekt.

Rekeningen over 1875 werden nog niet overgelegd. Uit de voorloopig medegedeelde cijfers schijnt echter te volgen, dat ook dat jaar ongeveer hetzelfde resultaat zal aantoonen als 1874, en blijft het dus onverklaarbaar, op grond waarvan de beide Kamers eene zoo onjuiste gissing hebben uitgesproken.

Onze kracht.

Militaire studiën. N°. 1. Over militaire inondatien door T.J. Stieltjes, Ingenieur en lid van de 2de Kamer der Staten-Generaal. Rotterdam, H.A. Kramers & Zn., 1876.

De beminnelijke De Amicis, van ons land sprekende, zegt: ‘Maar Nederland heeft meer gedaan dan zich verdedigen tegen het water, om er niet door verslonden te worden. Het water was zijn vijand; het heeft er zijn verdediger van gemaakt. Wanneer een vijandelijk leger een inval in hun land doet, steken de Nederlanders zelven de dijken door en ontketenen de zee en de stroomen, gelijk ze gedaan hebben tegen de Romeinen, tegen de Spanjaarden, tegen het leger van Lodewijk XIV, en dan worden de landsteden met de vloot verdedigd.’ Is deze beschrijving voor de Italianen, de landgenooten van De Amicis, voldoende om zich een soort van denkbeeld over een der voornaamste weermiddelen van ons land te vormen, voor Nederlanders is het weinig meer dan een charge. Althans dit behoorde zoo te zijn. Maar dat het tegendeel niet onmogelijk is, kan worden afgeleid uit de omstandigheid, dat de heer Stieltjes het noodig heeft geoordeeld, zijne

militaire studiën aan te vangen met de opmerking, dat er vele wanbegrippen heerschen over de wijze van stellen der inondatiën, niet alleen in het buitenland, maar ook in Nederland zelf. En wanneer een man die bijna dagelijks verkeert met de bekwaamsten onder ons, namelijk met onze volksvertegenwoordigers van wier stem ook in deze zaak zooveel afhangt, zich tot dergelijke oordeelvellingen gerechtigd acht, dan vraagt men zich af, hoe het dan wel met de groote meerderheid van het volk gesteld zal zijn?

Aan die overtuiging van den heer Stieltjes hebben wij het werkje te danken, waarvan de titel aan het hoofd van dit opstel vermeld is. Het is geen cursus over onderwaterzettingen, nog minder over waterloopkunde; blijkbaar gaat de schrijver van de meening uit, dat zijne lezers algemeene begrippen van een en ander bezitten. Dit schrikke echter niemand af het boek te lezen en te bestudeeren, want het is bevattelijk genoeg beschreven om ook begrepen te worden door hen, die zich volstrekt niet die kundigheden kunnen toekennen. Het bevat verder eene reeks gegevens, waardoor het bijzonder geschikt is, om eene blijvende plaats op de werktafel van ingenieurs en officieren in te nemen, en menigen wenk, zoomede afdoende bestrijding van menig dwaalbegrip, waarmede velen hun voordeel zullen kunnen doen. Daarbij vermeldt het, in welke streken van het land onderwaterzettingen zullen kunnen voorkomen, ook al behooren zij niet tot de officieele liniën en stellingen; voorts wat nog dient gedaan te worden om in de aangewezen leemten te voorzien, enz. Genoeg om al dadelijk tot het besluit te komen dat een ruime verspreiding van het werkje niet dan wenschelijk kan zijn. Wij willen echter verdergaan, den inhoud vluchtig doorloopen, en bij enkele gedeelten een weinig stilstaan.

I.

Goed gestelde inondatiën, in normalen toestand verkeerende, leveren twee belangrijke voordeelen op. Zij dringen namelijk den vijand op weinige toegangen naar onze stellingen, zoodat overmacht zich niet kan doen gelden, en daarenboven beletten of belemmeren zij het maken van aanvalswerken, het eenige hulpmiddel om de versterkingen op die toegangen te bemachtigen. Tot op zekere hoogte zijn breede inondatiën, uit het oogpunt der verdediging, een voordeel; onze liniën zijn, om de grootst mogelijke oppervlakte in onze macht te houden, uren lang; hellingen en ongelijkheden van den bodem verslinden veel water eer de hoogste punten slechts dras komen te staan, redenen te over om te begrijpen, dat millioenen kubieke meters (M^3) water voor de verschillende inondatiën noodig zullen zijn. Als van zelve wordt men er dus toe gebracht, te onderzoeken vanwaar men die kolossale hoeveelheid zal verkrijgen, en het ligt voor de hand, dat eene nauwkeurige kennis der inondatiebronnen vóór alles van gewicht is. Die kennis is niet alleen noodig om te kunnen beoordeelen, in hoeverre de noodige

hoeveelheid voorhanden is, maar vooral ook of men die in zóó korten tijd ter gemelde plaatsen zal kunnen heenleiden, dat de vijand ons niet verrast op een oogenblik, dat wij nog op verre na niet gereed zijn.

De beschrijving van de inondatiebronnen maakt dan ook het eerste gedeelte van de besproken brochure uit; eerst worden de groote en kleine rivieren, daarna het polderwater en eindelijk het zeewater behandeld, en dat op eene wijze die algemeen gewaardeerd zal worden. Slechts enkele vragen of opmerkingen mogen hier eene plaats vinden.

Bij de algemeene beschouwingen over het verhang en de waterstanden op de hoofdrivieren zegt de schrijver (bladz. 17), dat de helling (H) die het water van eene steeds afstroomende rivier aanneemt, afhangt van de verhouding tusschen den vierkanten inhoud van het dwarsprofiel (J) en de lengte van den natten omtrek (*p*), zijnde de lijn van aanraking van het water met den bodem of de wanden. Men zou dit gezegde kunnen voorstellen door de formule $H = C\left(\frac{J}{p}\right)^n$, waarin C den eenen of anderen coëfficient, en *n* een zekeren exponent voorstelt, of wèl door eenvoudig te zeggen, dat H eene functie van J/P is. In verband met de daarop gevolgde berekening, en omdat bij alle hier toepasselijke formules der waterloopkunde ook de gemiddelde snelheid een groote rol speelt, zou het wellicht beter zijn geweest te zeggen, dat de gemiddelde snelheid (V) zoowel van J/P als van het verhang afhankelijk is en omgekeerd, zoodat die formules alle tot den algemeenen vorm $V = C\left(\frac{J}{p}\right)^n H^m$ (*m* is ook een exponent) terug te brengen zijn, en dat de afvoer gelijk is aan den inhoud van het dwarsprofiel, vermenigvuldigd met de snelheid; het kost thans werkelijk moeite, de bedoeling van den schrijver niet verkeerd op te vatten.

De invloed van kunstmatige opstuwingen op rivieren is mede een belangrijk hoofdstuk in dit gedeelte; de schrijver komt echter later hierop nog terug, waarom het dienstig schijnt, die zeer moeilijke quaestie in haar geheel eveneens later te bespreken(*).

De gegevens omtrent de kleine rivieren zijn niet zoo gemakkelijk te verkrijgen, omdat daarop slechts weinig geregelde waarnemingen worden gedaan. Van die waarop men vertrouwen kan, loopen de meesten over de Overijselsche wateren, waar de schrijver bij de uitgebreide kanalisatie werkzaam was, en waarover reeds een afzonderlijk, eveneens zeer belangwekkend, werkje van zijne hand bestaat. In dit hoofdstuk zijn, ook met het oog op de zooeven aangestipte stuw-

(*) De heer Stieltjes geeft voor den afstand van *Tiel* naar *Bommel* 28 KM. op; deze bedraagt slechts ± 20 KM. De gevolgtrekking, waarbij de ongeveer even groote afstand van *Wijk bij Duurstede* tot *Vreeswijk* de hoofdrol speelt, gaat echter vooral bij den kleineren afstand op, zoodat het zoo goed als zeker is, dat men hier met een drukfout te doen heeft.

quaestie, de genomen proeven met opstuwingen van kleine rivieren uiterst belangrijk; eene graphische voorstelling zou hier uitermate op hare plaats zijn geweest om aanschouwelijk voor te stellen hoe ver en in welke mate zich de verhooging boven en de verlaging van den waterspiegel beneden de stuwen uitstrekken; ofschoon hierbij dadelijk moet worden gevoegd, dat het overzicht door het resumeeren der uitkomsten zeer gemakkelijk is gemaakt.

Niet minder gewichtig is de afdeeling polderwater. Gaat men de waarnemingen omtrent gevallen regen en verdamping over de jaren 1858 tot en met 1874 na, dan bevindt men, dat deze inondatiebron eene ruime oplevering beloopt in de maanden Februari, Maart, Augustus, September, October, November en December; dat in Januari regen en verdamping gemiddeld elkander neutraliseeren en April tot en met Juli ons meestal in den steek zullen laten. Dit is van groot gewicht, omdat ook in die maanden de rivieren dikwijls een lagen stand hebben, daarbij stormvloeden - althans in Mei, Juni en Juli - zeldzaam zijn en dat saizoen bijzonder geschikt is voor een veldtocht. Welken invloed een droge zomer zal hebben op de noodige hoeveelheid water voor onze onderwaterzettingen kan o.a. hieruit blijken, dat Rijnland, eene oppervlakte van ruim 100.000 hectaren bemalen land bestaande, in 1868 bijna 170 millioenen M^3 water inliet, zonder dat daardoor de boezem aan peil bleef, of de slooten der landen voldoende water verkregen. De gevolgtrekkingen, die de heer Stieltjes daaruit trekt, zijn:

1°. het is verkeerd te denken, dat men deze polders onder water zet, eenvoudig door ze niet af te malen, en

2°. de inlatingsmiddelen - ook voor militaire inondatiën te gebruiken - laten te wenschen over, en het wordt hoog tijd daarin verbetering te brengen. De eerste dezer gevolgtrekkingen, hoe natuurlijk ook, verdient wel alom gekend te worden; immers het is nog zoo lang niet geleden, dat de nu gedoode dwaling zoo niet als eene onaantastbare dan toch als eene niet aangevallen waarheid gold.

De laatste inondatiebron - de zee - verschaft den schrijver de gelegenheid zeer wetenswaardige opmerkingen te maken omtrent de hoogte en het verschil van eb en vloed, de op- en afwaaiing en omtrent den afstand van de kust, waarop zich stormen uit zee op de rivieren doen gevoelen; de invloed van zeewater op het daarmede onder water gezette land blijft echter buiten bespreking; alleen in de recapitulatie - en ook later nog - wordt gezegd, dat het veel kwaad aan de landen doet. Zoodra wij in het bezit zullen zijn van eene ook door den heer Stieltjes gewenschte wet, waarbij bepaald wordt dat alle directe schaden - verlies van producten enz. - zullen worden vergoed, welke kosten, in vergelijking met andere door den oorlog veroorzaakte, zeer gering zullen zijn - komt het er weinig op aan, vooruit te weten, welke de aard der schade zal zijn; vóór dien tijd ech-

ter moet men rekenen op tegenwerking van de in- en opgezetenen der te inondeeren landen en die tegenwerking zal aangroeien, naarmate de te verwachten schade grooter zal zijn. Nu laat het zich aanzien, dat sommige terreinstrooken aanvankelijk met zeewater, althans met brak water, geïnondeerd moeten worden, om dit na korten tijd, als op andere punten eene voldoende hoogte is verkregen, geleidelijk door zoet water te vervangen. Is men nu overtuigd dat de schade, aangericht door het brakke water, dat spoedig ververscht zal worden, niet of niet veel grooter zal zijn dan die door zoet water ontstaat, zoo bestaat er reden voor de onderstelling, dat de tegenstand tot een minimum zal worden teruggebracht.

In ieder geval is de zaak niet van belang ontbloot en bestaat daaromtrent nog volstrekt geen eenstemmigheid van gevoelen, we willen ze daarom hier eens nader onder de oogen zien. Voor eene juiste beoordeeling zou men de proef moeten nemen; in afwachting daarvan schiet er niets anders over dan de gevolgtrekkingen te gronden op overstroomingen, die nu en dan voorkomen.

Bij elke onderwaterzetting(*) of overstrooming wordt natuurlijk de te veld staande oogst verwoest; dit nadeel kan dus verder buiten beschouwing blijven. Door overstroomingen kan verder eene kwaal ontstaan, ook van elders, vooral bij nieuwe zware kleipolders bekend en zeer gevreesd, *de zucht* of *zuchtigheid* genoemd, die altijd een klein gewas, soms echter een bepaald misgewas na zich sleept. Zij bestaat in eene inklinking en eene dichtslemping van de bovenste laag, waardoor de wateraderen verstoppen en het toetreden der dampkringslucht belemmerd wordt; zij ontstaat, zonder overstroomingen, na natte jaren, o.a. door onvoorzichtige of slordige behandeling van het land en geneest van zelf door heete droge zomers of strenge winters zonder sneeuw, door een verbeterden waterstand en door draineeren; dan kan de bovenlaag uitdrogen en scheuren, waardoor de natuurlijke waterloopen zich herstellen en de noodige poreusheid der klei terugkeert. Bij een overstrooming kan dezelfde kwaal ontstaan, doordien het water de bovenlaag eenige decimeters diep opwoelt en dooreenroert, totdat de klei eene pap is geworden. Op graslanden is zij niet bekend, omdat de graszode met hare vele wortels de dichtslemping verhindert.

Bij de vraag, die ons thans bezighoudt, moet dus onderzocht worden, of zeewater meer of minder dichtslemping veroorzaakt dan zoet water. Dit is moeielijk uit te maken; Professor Van Bemmelen gelooft echter te mogen aannemen, dat de zouten van het zeewater voor het doorlatend vermogen - de poreusheid - van de klei een goeden invloed hebben.

Doch het is zeer licht mogelijk, dat bij militaire inondatiën in het geheel geen dichtslemping is te vreezen. Immers het is vrij zeker,

(*) Verg. J.P. Koster, De provincie Groningen en hare defensie in de laatste twee eeuwen. Bijlage XXI, zijnde een verslag van Professor Van Bemmelen.

dat alleen eene sterke opwoeling, of ontijdige bewerking van de bovenste doorweekte laag, gevoegd bij eene slechte afwatering, de zucht te weeg brengt. Bedenkt men nu, dat inundatiën gesteld worden door inlating van water door nauwe openingen, en dit zich dus langzaam over het land verspreidt, als het ware van onderen opkomt, dan schijnt het niet gewaagd dit tweede nadeel zeer licht te schatten, en in elk geval is aan te nemen, dat zout water hiervoor zeker niet schadelijker is dan zoet.

Het derde nadeel, alleen eigen aan zeewater, komt hier alzoo het meest in aanmerking. Prof. Van Bemmelen berekent dat, wanneer het zout van 1 à 2 decimeter zeewater - voldoende waterhoogte voor eene militaire inondatie - in den grond is gedrongen, het gewicht daarvan per hectare ten minste 25 à 50.000 KG. keukenzout, en 10 à 20.000 KG. andere zouten bedraagt. Het opgezogene water zakt echter langzamerhand en door den regen, die inmiddels valt, wordt het zoutgehalte minder; doch in getallen uit te drukken hoeveel in de *boven*laag na eenigen tijd zal gebleven zijn, is niet doenlijk dan naar schatting; V.B. rekent in het gunstigste geval en na eenigen tijd, 10 ten 100 van bovengenoemde hoeveelheden. Nu houde men in het oog, dat steeds overstroomingen worden bedoeld, waarbij het water dus wel is waar spoediger wegloopt dan in den regel bij militaire onderwaterzettingen het geval zal zijn, doch ook de gunstige invloed van den regen en van het zakken van het zout naar lagen, waar het geen schade meer aanbrengt, zich korter doen gevoelen; dat daarenboven de dichtslemping - dikwijls het gevolg van overstroomingen, doch vermoedelijk niet van militaire inondatiën - de poreusheid van den grond wegneemt en op die wijze het doorzakken van den grond belemmert, en dat het derhalve mogelijk is, dat die 10 ten 100, of 2500 à 5000 KG. keukenzout en 1 à 2000 KG. andere zouten, na eenige weken of maanden niet meer in de bovenlaag aanwezig zullen zijn(*). En op de hoeveelheid komt het juist aan; want 200 à 300 KG. zouten per hectare zal aan de gewassen op vele gronden eer voordeel dan nadeel doen, maar bij een grooter gewicht, bijv. 400 à 1000 KG., heeft het omgekeerde plaats. De humusachtige gronden zijn voor zouten het gevoeligst; van de gewassen zullen de blad- en peulvruchten, het koolzaad en de boekweit eer de nadeelige gevolgen ondervinden dan de graangewassen. De weiden, vooral de moerassige, kunnen de grootste hoeveelheid keukenzout verdragen en er haar voordeel mede doen, zoodat de oogsten belangrijk vermeerderd worden. Doch hiervoor is eene grens, en veel meer dan 1000 KG. zout per hectare moet schadelijk worden.

Met het rapport Van Professor van Bemmelen in de hand, is alzoo nog twijfel mogelijk of het zeewater werkelijk zoo ontzettend veel nadeeliger zal werken dan zoet water; in elk geval is het naar onze

(*) Men ga slechts na, hoe spoedig ingepolderde zeeklei uitstekend geschikt is voor het verbouwen van verscheidene gewassen.

meening volmaakt onverantwoordelijk daarvan een wapen te smeden om tegen zoutwater-inondatiën te velde te trekken; eene opmerking die echter, blijkens hetgeen we bij den aanvang dezer uitweiding opmerkten, volstrekt niet aan het adres van den heer Stieltjes is gericht.

II.

In de 2de afdeeling wordt het gebruik der inondatiebronnen besproken. In de eerste plaats wordt nagegaan, en door belangrijke voorbeelden toegelicht, welke zaken invloed hebben op de noodige hoeveelheid water, namelijk

1°. de meerdere of mindere doordringbaarheid voor water van de te inondeeren gronden;

2°. de helling van het terrein, omdat het voldoende is, een volkomen vlak land slechts even onder water te zetten, terwijl bij een hellenden bodem op het laagste punt reeds eene aanzienlijke kolom water moet staan, vóórdat het hoogste punt onder is. Om hierin te gemoet te komen kan men, loodrecht op de richting der helling, inondatiekaden opwerpen, waardoor het hoogteverschil in deelen wordt gesplitst. Wil men bijv. op het hoogste punt nog 0.1 M. water brengen, en ligt dit 1 M. hooger dan het laagste, dan zou hier 1.1 M., en dus gemiddeld op het ginsche terrein 0.6 M. water komen te staan. Door ééne kade op te werpen verkrijgt men 2 kommen; brengt men in elk der kommen 0.1 M. water op het hoogste punt, dan staat op het laagste nog slechts 0.6 M., omdat het verschil in hoogte in elke kom nu de helft van 1 M. bedraagt; gemiddeld is de waterhoogte alzoo 0.35 M. Die éene kade levert derhalve het voordeel op dat men volstaan kan met eene hoeveelheid water, die nog niet 60 ten 100 bedraagt van die, welke men zonder tusschenkade noodig zou hebben.

Hieruit leide men echter niet af, dat die kade altijd voordeel oplevert; integendeel, waar de bronnen voldoende zijn, zal men in den regel geen tusschenkaden opwerpen, omdat zij toegangen door de onderwaterzettingen vormen, en vooral ook dewijl, indien het den vijand gelukt ze door te graven, de hoogste kom op de laagste afloopt, en dit aftappen dus belet moet worden door de kade buiten zijn bereik te houden; voor beide doeleinden worden troepen, en soms verdedigingswerken gevorderd.

3°. De invloed van het saizoen, droge of natte tijden. Naar waarnemingen van den heer Elink Sterk wordt aangenomen, dat polderlanden met water verzadigd worden, indien de regen 5 cM. meer bedraagt dan de verdamping, en dus ook als men 5 cM. boven de verdamping inlaat. Hieruit leidt de heer Stieltjes eene zeer eenvoudige berekening voor de noodige hoeveelheid water af.

Zijn inondatiekaden een noodzakelijk kwaad bij aanzienlijke helling van den bodem en bij beperkte inondatiebronnen, eene andere vraag

is, of men onder gunstige omstandigheden, d.i. indien de bronnen rijkelijk vloeien, het niet noodige water zal laten wegloopen, òf wel dit zal gebruiken om het peil te verhoogen, ook al wordt daardoor de onderwaterzetting bevaarbaaar. Wanneer de inondatiekaden hoog en sterk genoeg zijn, is het geldelijk nadeel niet groot, en het bestaat in het geheel niet als de geïnondeerde landen uit polders bestaan, die reeds tot aan de ringkaden onder water zijn; alleen wanneer de inondatie op hooge gronden te niet loopt, wordt door de peilverhooging eene strook land meer onder water gezet, waarvan de breedte met de mindere of meerdere helling toe- of afneemt, doch betrekkelijk niet zeer aanzienlijk is. Men kan zich derhalve bij de beoordeeling dezer quaestie uitsluitend op het standpunt der verdediging plaatsen, doch ook dan nog loopen de meeningen zeer uiteen, wel te verstaan met onderscheid. Ligt het namelijk in de bedoeling de inondatiën tijdelijk te verhoogen, en is men zeker het peil snel te kunnen verlagen, dan zullen er wel niet veel tegenstanders van dit denkbeeld worden gevonden; daartoe spreken de voordeelen te luid. Het terugdringen van den vijand naar de hooge zandgronden; het doen volloopen van zijne mogelijk gemaakte aanvalswerken en de daardoor ontstane ontmoediging, zijn uitkomsten, die niet licht geacht moeten worden. Doch wanneer daarentegen bevaarbare inondatiën in het algemeen worden aanbevolen, dan stuit men op veel tegenspraak. Wel is waar geeft men toe, dat de verdediger partij zal kunnen trekken van gewapende vaartuigen, en de aanvaller die niet zoo gemakkelijk in zijn bezit zal krijgen; doch - zoo redeneert men verder - die vaartuigen, licht kwetsbaar en zwak bewapend als zij zijn, zullen het tegenover het vijandelijke zware en overmachtige geschut, vooral bij een terugtocht, hard te verantwoorden hebben. Daarenboven bewijst het voorbeeld van het ontzet van *Leiden*, hoe gunstig bevaarbare inondatiën voor den aanvaller, in casu den vijand zijn. En dat deze vaartuigen met zich kan voeren is o.a. gebleken in 1799, toen de Nederlanders en Franschen in Noord-Holland ze niet, doch de Engelschen ze wel degelijk hadden.

Tegen deze redeneering is echter veel in te brengen. Indien wij, behalve eenige gepantserde riviervaartuigen in de kanalen, een zeer groot aantal uitleggers (gewapende schuiten) op de inondatie brengen, voor een gedeelte met infanterie bemand en tegen infanterievuur gepantserd, en de overige met zwaar geschut bewapend, dan zal de kracht der forten uitermate vergroot worden. Die vaartuigen, meer bepaald de laatstbedoelde, zijn dan als het ware beweegbare en daardoor bijzonder sterke tusschenbatterijen; de jongste oorlog heeft de onschatbare diensten aangetoond, welke dergelijke batterijen opleveren, en het zou dus zeer verkeerd van ons zijn, dit zoozeer voor de hand liggend verdedigingsmiddel ongebruikt te laten.

Doch er is meer. Wanneer de inondatiën bevroren zijn, en daar-

door den aanvaller de gelegenheid aanbieden om door de groote tusschenruimten van de forten te dringen, dan leveren de gewapende vaartuigen een ongeëvenaard goed middel op om dat forceeren onzer verdedigingsliniën tegen te gaan. Op die wijze kunnen wij dus ten allen tijde werkelijk overmacht op den vijand hebben; en zouden wij dat voordeel prijsgeven, alleen omdat wellicht steunkaden opgehoogd zullen moeten worden, of wijl er gevallen kunnen voorkomen, dat de vaartuigen een scherpen strijd moeten voeren, of eindelijk wegens de luttele meerdere onkosten, door verbreeding der inondatie en voor het in gereedheid brengen der noodige vaartuigen?

Of, zooals de schrijver blijkbaar onderstelt, de sluis te *Wijk bij Duurstede* tot de gewenschte verhooging van de inondatiën benoorden de *Lek* zal kunnen medewerken, mag worden betwijfeld, tenzij men die vooraf door een verdedigingswerk bescherme, wat nog niet zoo gemakkelijk is, als het oppervlakkig schijnt; of ook het afdammen van den *Kr. Rijn* moet worden belet, mag vermoedelijk ontkennend worden beantwoord, omdat het water spoedig over het land om dien dam zou heenloopen.

Van de vier inondatiebronnen is slechts eene - het polderwater - ter plaatse aanwezig; de overige moeten door kunstmiddelen op het land worden aangevoerd. Die middelen zijn sluizen en duikers, stoomwerktuigen en hevels. Aan deze inlaatmiddelen wijdt de heer Stieltjes eenige bladzijden, die zeer belangrijk zijn te noemen. Daaruit blijkt overtuigend het groote voordeel, verbonden aan eene groote diepte der sluisvloeren - natuurlijk in verband met diep liggende bodems der afvoerkanalen - en aan een groot verval tusschen buiten- en binnenwater; het eerste is alleen bij den bouw der sluizen en duikers te verzekeren, en daaraan is dus bij bestaande werken niets te veranderen; het laatste is te verkrijgen door verhooging van het buitenwater en door het ingelaten water snel af te voeren, waartoe inondatiekanalen kunnen dienen. Het geval is echter mogelijk dat, door natuurlijke oorzaken of door vijandelijke maatregelen, het buitenwater *volstrekt te laag* is, en dan rest niets anders dan de hulp van stoomtuigen in te roepen, om het water op te malen. Om 10 M^3 water per seconde - zooals door eene vrij aardige rivier wordt opgevoerd, zegt de heer Stieltjes, maar hij bedoelt zeker eene kleine, want onze kleinste hoofdrivier voert zelfs bij zeldzaam lage standen nog 40 M^3 af - ter hoogte van 1.2 M., of 12 M^3 ter hoogte van 1 M., op te voeren, zijn 160 paardenkrachten noodig; de kosten hiervan bedragen nog niet 2½ ton, zoodat men nadrukkelijk kan beweren, dat dit middel verkeerdelijk tot heden voor militaire doeleinden nog niet is toegepast.

De zoo even besproken verhooging van buitenwater kan door opstuwing plaats hebben, verlaging door afdamming van de inondatiebron.

Voor eerstgenoemd doel is indertijd eene stuw in de *Lek* bij *Vreeswijk* voorgesteld; afdamming van den *Nederrijn* bij den bovenmond wordt aan den anderen kant door velen gevreesd. Om de hoogst nadeelige werking van zulk een dam weer te neutraliseeren, is een oogenblik sprake geweest van het graven eener verdedigbare verbinding (kanaal) tusschen *Waal* en *Nederrijn*, die aan laatstgemelde rivier het verlorene zou kunnen hergeven. Tusschen deze drie zaken - stuw, afdamming en verbindingskanaal - bestaat dus verband, waarom zij dan ook met elkander worden beschouwd. Hoe grondig dit ook plaats heeft, toch schijnen enkele opmerkingen naar aanleiding van het geleverde betoog niet overbodig. In hoofdzaak is de redeneering de volgende:

'Door afdamming van den *Nederrijn* wordt deze rivier snel in een hoogst onbeduidenden waterloop veranderd; de stuw te *Vreeswijk* zal dus geen water ophouden, want dit is er niet. De afdamming zal verder tengevolge hebben, dat onder anderen de waterspiegel van de *Waal* wordt verhoogd, en zonder bezwaar voor die rivier zal men derhalve het verbindingskanaal zoodanig kunnen maken, dat het verlorene terug worde gegeven. Dit is echter, behalve wanneer men niet tegen enorme afmetingen voor het kanaal opziet, zeer moeilijk volledig te bereiken, zoodat men zich tevreden zal moeten stellen met aan den *Nederrijn* de helft van zijn oorspronkelijk vermogen terug te geven. In het begin zal dit kanaal veel meer kunnen verzwelgen en dus krachtig medewerken tot het stellen der inondatiën benoorden de *Lek*, omdat de *Nederrijn* zeer laag, de *Waal* hooger dan vóór de afdamming en het verval in het kanaal dus grooter zal zijn dan later. Eindelijk kan het kanaal de inondatielinie *Ochten-de Spees* vervangen, zoodat deze verlaten kan worden.'

Van de verzekering, dat de *Nederrijn* zoo heel spoedig een onbeduidende waterloop zal worden, mag wellicht wel een weinig worden afgedongen. Alles hangt hier natuurlijk af van den tijd waarin de vijand de rivier zal kunnen afdammen; met zekerheid is dit niet te voorzeggen, doch twee voorbeelden van jongen datum zijn daar, om de gedachten min of meer te bepalen. Het eerste betreft de afdamming van de *Moezel* beneden *Metz*, ontworpen om de lage gedeelten dier stad, bij de insluiting in 1870, onder water te zetten; dit ontwerp werd opgegeven omdat, volgens berekening van bekwame vakmannen, alleen 115 dagen noodig waren om de vereischte steenen aan te voeren. Die dam moest veel steviger zijn dan de hier besprokene, omdat het afvoerende water niet, zooals bij den bovenmond van den *Nederrijn*, een uitweg kan vinden, en daarenboven dichtheid van veel meer gewicht was, waarom men eene constructie ontwierp, die voor de gevreesde afdamming in ons land onnoodig zou zijn. Vermoedelijk zou hier het doel het gemakkelijkst te bereiken zijn door schepen met steenen te laten zinken, welke de vijand onder de hand heeft, ook al zijn die op ons gebied bij tijds verwijderd. Doch ook zulk een dam

is in December 1870, en wel in de *Seine*, ten westen van *Rouaan*, begonnen; de groote stroomsnelheid (2 M. per seconde) maakte echter dat de zwaarste ankers niet eens voldoende waren om de eerste twee schepen op hunne plaats te houden. Van het volgende zevental, dat tusschen 21 en 22 December werd gezonken, dreven er nog twee door den sterken stroom af. Nu was wel is waar de stroomsnelheid bijzonder groot, terwijl de afdamming van den *Nederrijn* vooral bij zeer lagen waterstand, wanneer de snelheid gering is, wordt gevreesd; doch tijdens de afdamming stijgt het water bovenwaarts, zoodat de stroomsnelheid in de nog overblijvende ruimte telkens grooter wordt; om die redenen houden wij de volledige sluiting voor zeer moeilijk; misschien is zij zelfs onmogelijk. Te loochenen is echter niet, dat de vijand reeds veel zou winnen, indien het hem gelukte den *Nederrijn* tot op ⅓ gedeelte van zijn vermogen terug te brengen.

Al neemt men nu aan, dat het aangehaalde voorbeeld weinig of niets bewijst, en dat een dam met zinkschepen derhalve zeer goed uitvoerbaar is, zeker is het toch dat het maken en het aanvoeren der zinkschepen tijd kost. Hebben wij zorg gedragen de schepen beneden *Pannerden* tot aan den bovenmond van den *Nederrijn* te verwijderen, zoodra de oorlog is uitgebroken, en zetten wij dan onmiddellijk de stuw te *Vreeswijk* op, dan zullen de schepen van den *Bovenrijn* moeten worden aangevoerd, waartegen *Pannerden* zich met goed gevolg kan verzetten, zoodat menig uur, wellicht verscheidene etmalen, de volledige natuurlijke afvoer op den *Nederrijn* wordt behouden. Bij uiterst lage standen voert deze rivier volgens den heer Stieltjes nog 150 M^3 water per seconde, of per etmaal ongeveer 13 millioenen kubieke meters af, waarvan alleen verloren gaat, wat de ‘lekke Lekstuw’ bij *Vreeswijk* doorlaat. Nu zal dit zeker niet weinig zijn doch, naar wij meenen, veel minder dan de schrijver onderstelt, omdat wij niet gelooven, dat de stuwhoogte tot op 3.5 M. + AP behoeft te worden opgevoerd. Ziehier waarom.

Het is zeer waarschijnlijk, dat men nooit op het denkbeeld zou gekomen zijn, eene sluis te *Wijk bij Duurstede*, en nog minder eene stuw bij *Vreeswijk* te ontwerpen, indien men zeker ware, op het oogenblik van gevaar, aan de sluizen in laatstgenoemde plaats een waterstand van 2 M. + AP te zullen vinden(*); standen van 1 M. lager behooren hier niet tot de zeldzaamheden. De uitwerking van de stuw behoeft zich niet tot *Wijk* te doen gevoelen, omdat in de sluis aldaar - de opgaven zijn van den heer Stieltjes - zelfs bij de bijzonder lage standen van 23 October tot 15 November 1874, nog ten minste 2.3 M. water op den slagdorpel stond. Wanneer men echter met eene stuwhoogte van ongeveer 2 M. + AP kan volstaan, is het

(*) Afgaande op gegevens van 1868 (verg. de noot op bladz. 15) zouden de inondatiën dan volledig gesteld kunnen worden in een 6 à 7 tal etmalen, wel te verstaan niet zonder medewerking van de sluis te *Wijk bij Duurstede.*

verlies door de lekkende naden eener naaldstuw door twee oorzaken geringer dan bij eene stuwhoogte van 3.5 M. + AP; vooreerst wegens de veel geringere drukhoogte, en ten andere omdat men de naalden breeder kan maken zonder ze onhandelbaar te laten worden, waardoor het aantal naden vermindert.

Wanneer dus voorzien kon worden, dat het werk binnen een niet al te lang tijdsverloop gereed zou komen, en indien de technische bezwaren, vooral met het oog op ijsgang, niet zoo buitengewoon groot bleken te zijn, zou het nut eener stuw ons niet twijfelachtig voorkomen; minder noodzakelijk, ofschoon volstrekt nog niet overbodig, zou zij worden, indien men het afdammen van den *Nederrijn* in de eerste dagen na de oorlogsverklaring eenvoudig onmogelijk maakte door een fort op de *Plei*, waardoor men tevens meester blijft van de waterverdeeling tusschen *Nederrijn* en *IJsel*, waarvan de wijziging ook, en veel gemakkelijker dan het maken van een dam, met zinkschepen bereikbaar is, zooals ook door den heer Stieltjes in zijne algemeene recapitulatie (bladz. 127) wordt opgemerkt. Doch de stuw, waarin de Rijnoeverstraten reeds gehaald zijn, zal zeker nog lang op zich laten wachten, indien zij ooit komt; aan stoomtuigen en voorbereiding tot opstuwing op andere wijze kon echter dadelijk worden begonnen, zoodat het niet twijfelachtig is, wat thans moet gebeuren.

Bij de overigens zeer belangrijke beschouwingen omtrent het verbindingskanaal komt eene redeneering omtrent den lagen stand van den *Nederrijn*, in verband met het kanaal en de inondatieliniën benoorden de *Lek* voor, die niet overduidelijk is. Dat kanaal is namelijk bestemd om ongeveer 75 M^8 per seconde af te voeren, maar aanvankelijk zal het door den bijzonder lagen stand van den *Nederrijn* wel 100 M^3 kunnen verzwelgen ‘en dus krachtig kunnen medewerken tot het stellen der inondatiën benoorden de Lek’. Dit laatste komt ons minder juist voor, omdat die eerste aanvoer tot vulling van den *Nederrijn* zal moeten dienen, en dus niet dadelijk voor inondatie gebruikt kan worden; daarom zal bedoeld zijn, dat de bijzonder lage stand dier rivier door het groote verval in het kanaal spoedig zal verbeteren, en derhalve niet zóó nadeelig zal zijn als men oppervlakkig zou meenen.

Zeer zeker zal *dit* kanaal de inondatielinie *Ochten-de Spees* kunnen vervangen (blz. 84), omdat het breed en niet bijzonder lang (5 KM.) is, en daarenboven eene inondatie aan de oostzijde zou worden opgepompt. Daarenboven zullen de einden versterkt en het geheel door gewapende vaartuigen verdedigd worden, zoodat die linie niet gemakkelijk geforceerd zal kunnen worden. Zij is verre te verkiezen boven de bestaande linie in de *Betuwe*, die in verscheidene zomers van de laatste 23 jaren niet gesteld had kunnen worden; in Juli 1870 zou o.a. de vijand reeds lang er vóór geweest zijn, eer de inondatie gereed was.

III.

Het zou ons te ver voeren, indien wij den schrijver wilden volgen in zijne beschouwingen over de verschillende officieële en niet-officieële inondatieliniën. Op volledigheid maakt hij geen aanspraak; het is hem slechts te doen om de richting aan te wijzen, waarin men tot eene goede beoordeeling der zaak komen kan; niettemin vindt men ook in dit gedeelte weder veel wetenswaardigs, dat men in uitgebreider verhandelingen te vergeefs zoekt.

De behandelde liniën en kommen zijn de inondatiën:

aan den *Hoek van Holland,* langs de *Beneden-Maas*, en op het eiland *Voorne*;

van de positie van *Amsterdam* en de *Haarlemmermeer*, met *Maas*- en *IJselwater*; doch ook met *Zuiderzee*- en desnoods met *Noordzee*water;

van de *Oude Hollandsche Waterlinie*;

van de *Nieuwe Hollandsche Waterlinie* (*linie van Utrecht*);

van de *Grebbelinie* met hare verlengden door de *Betuwe* en door *Maas-en-Waal*;

in *Noord-Brabant;* en

in *Friesland.*

Omtrent een en ander moge het volgende hier een plaats vinden.

Bij de beschrijving der inondatiën om *Amsterdam* (zuidzijde) vindt men opgeteekend (bladz. 90) dat, om bij lage *Zuiderzee*standen nog water te kunnen inlaten, de waterspiegel op het *Noordzeekanaal,* in *Amstelland*, *Amsterdam*, en een deel van *Rijnland's* boezem (later nader op te geven) moet worden verlaagd. Voor verscheidene lezers zal het niet duidelijk zijn, dat met dit ‘later nader op te geven’ niet alleen het deel van *Rijnland's* boezem bedoeld wordt, maar ook op welke wijze die verlaging plaats heeft.

Gewichtiger dan deze opmerking is de al te sobere bespreking der *Oude Hollandsche Waterlinie.* Het is niet onmogelijk, dat deze bij een oorlog eene nog belangrijker rol dan hare verdringster - de *Nieuwe* - zal spelen, waarom het niet van belang ontbloot schijnt, ze een weinig nader te beschouwen, te meer daar, zooals de heer Stieltjes terecht cursyveert, goede voorbereiding noodzakelijk is.

De *Oude Hollandsche Waterlinie* dagteekent van 1672; zij was echter niet voorbereid, zoodat voor het stellen doorsteking van kaden en dijken werd gevorderd, waardoor men den wateraanvoer niet meester bleef, en veel meer land verdronk dan noodig was. Tusschen *Merwede* (en *Waal*) en *Lek* strekte zij zich uit van den *Diefdijk* en eene in zuidwestelijke richting van *Asperen* gedachte lijn, tot aan den *Alblasserwaard*; tusschen *Lek* en *IJsel* stonden de *Lopikker*- en de *Krimpenerwaard* onder; tusschen *IJsel* en *Rijn* was zij zeer smal (tusschen de beide *Wierikken*), in het bijzonder bij de *Goejanverwellesluis;* noord-

waarts van den *Rijn* strekte zij zich van *Woerden* tot *Zwammerdam* uit, versmalde, ingesloten als zij was tusschen de *Meije* en de *Grecht*, tot bij het *Woerder-Verlaat*, en verbreedde zich van hier tamelijk regelmatig, om zich bij de *Zuiderzee* van *Naarden* tot aan de *Amsterdamsche* onderwaterzettingen uit te breiden.

In 1673 was meer regel in de genomen maatregelen, en werd de inondatie vooruit *Woerden* gebracht, waardoor de westwaarts van het *Woerder-Verlaat* gelegen landen van water bevrijd konden worden(*).

Na 1673 zijn herhaaldelijk voorstellen gedaan tot wijziging der linie, waarvan als hoofdgebreken werden opgegeven:

1°. dat de sluizen, die het inondatiewater moesten leveren - in het bijzonder die bij *Vreeswijk* - vóór de linie lagen, en dus spoedig in 's vijands handen zouden vallen;
2°. dat de kommen op elkander konden worden afgetapt;
3°. dat offensieve handelingen uit de linie onmogelijk waren.

Op die gronden werd in 1816 de linie verlaten; de verdedigingswerken kwamen natuurlijk in particuliere handen, werden gesloopt of bebouwd, en eene nieuwe linie zou in de plaats verrijzen. Of daarmede veel gewonnen is, kan men gemakkelijk beoordeelen, wanneer men weet, dat

1°. twee voorname inlaatsluizen der nieuwe linie (te *Wijk bij Duurstede* en te *Tiel*) ver daarvoor liggen;
2°. alleen benoorden de *Lek* de onderwaterzetting uit 4 kommen bestaat, die op elkander kunnen worden afgetapt, indien de vijand de grenzen daarvan bereikt;
3°. vrij algemeen wordt aangenomen, dat offensieve handelingen uit de nieuwe linie uiterst bezwaarlijk, zoo niet onmogelijk zullen zijn.

Het verlaten der oude linie kan dus veilig een misslag worden genoemd. Kon men ze nu nog maar zonder veel moeite in geval van nood, op de wijze van 1673 zetten, dan zou er niet veel verloren zijn; tijd tot het opwerpen van eenige verdedigingswerken zou wel kunnen worden gevonden en bovendien, dit zou reeds in vredestijd kunnen geschieden. Doch sedert 1816 zijn verschillende werken, met name de spoorwegen, dwars door de linie aangelegd, waarin natuurlijk geen doorlaten voor inondatiewater zijn gebouwd, zoodat het ergens aangevoerde water telkens zou stuiten.

Daarom moet een andere weg worden gevolgd. Van de nieuwe linie, waarvan de inondatiën gesteld worden en die men verdedigt, tracht men vooral - en dat is niet bijzonder moeielijk - het gedeelte *Muiden - Nieuwersluis* zoo lang mogelijk te behouden; dit gedeelte blijft deel uitmaken van eene tweede linie, aan de achterzijde steunende

(*) Deze beschrijving is getrokken uit de door den heer Stieltjes aangehaalde verhandelingen der Vereeniging tot beoefening der krijgswetenschap, die, naar wij vreezen, niet in handen van velen onzer lezers - misschien ook van de lezers der verhandeling van den heer S. - zullen zijn.

tegen de spoorbanen *Nieuwersluis - Breukelen - Harmelen - Oudewater*, en verder tot de *Lek* tegen gedeeltelijk aanwezige, en gedeeltelijk te maken steunkaden. Het water voor deze inondatie is zeer gemakkelijk te verkrijgen, en het aantal accessen van belang niet bijzonder groot.

'Al de polders in deze linie liggen onder AP.' zegt de heer Stieltjes, en aangezien de vloed te *Muiden* gewoonlijk eenige centimeters boven dat peil rijst is het mogelijk voor de geheele linie hetzelfde peil aan te nemen en te behouden, zoolang die vesting in onze macht is. Wel is waar zal dan de eene polder met meer water bezwaard worden dan de andere, doch aftapping is niet mogelijk.

Zoolang wij meester blijven van de sluizen te *Muiden*, zijn wij in de gelegenheid, wanneer wij genoodzaakt worden de geschetste tweede linie te verlaten, telkens nieuwe te scheppen, totdat wij in de *Amsterdamsche* linie - het palladium onzer vrijheid - aankomen. Die vesting is dus een uiterst belangrijk punt van ons verdedigingsstelsel; wanneer daaraan nog iets ontbreekt, waardoor zij bijv. bij verrassing in 's vijands handen zou kunnen vallen, mag men ze niet voltooid noemen.

De *Grebbe*linie is eene linie, waarvan men evenveel kwaads als goeds kan zeggen. Uit een zuiver inondatieoogpunt gezien is zij zeer slecht; zelfs met vrij aanzienlijke kosten is daarvan nog geene volledige waterlinie te maken. Tusschen de kommen, waarvan het stellen ten allen tijde verzekerd kan worden, en den *Nederrijn* zal meestal eene 1 ½ à 2 uren lange terreinstrook droog blijven, waarvan de verdediging, wil deze iets beteekenen, door weinig minder dan ons geheele veldleger op den bestaanden voet gevoerd zal moeten worden. Komt een kanaal van de *Grebbe* naar *Amsterdam* tot stand, dan levert dit eene hindernis voor den vijand op, doch die hem niet lang zal kunnen tegenhouden, tenzij eene aanzienlijke macht tot afweer beschikbaar zij. Ditzelfde is in nog hoogere mate op den *Gelderschen IJsel* van toepassing; om die reden heeft men de volgens den heer Stieltjes 'kolossale dwaasheid' gedaan, die uit onze permanente liniën te schrappen. In hoe verre men aanzienlijke sommen moet besteden aan het in orde brengen van een dezer liniën hangt dus nagenoeg uitsluitend af van de sterkte, die ons veldleger zal hebben; dit vraagstuk staat derhalve in het nauwste verband met de organisatie onzer levende strijdkrachten, die door den heer Stieltjes in zijne eerstvolgende studie zal worden behandeld, en die ook wij daarom hier verder buiten beschouwing laten.

Het voordeel eener verdediging van den *IJsel* of van de *Grebbe*-linie - aangenomen dat die zonder gevaar kan plaats hebben - is daarentegen zeer groot, omdat op die wijze de tijd wordt gewonnen, die voor het stellen der onderwaterzettingen van de *Nieuwe Hollandsche Water-*

linie, onder sommige omstandigheden, van het meeste nut kan zijn. Hoeveel tijd hiervoor hij de ongunstigste toestanden gerekend wordt, mogen degenen, die het alleen door den aard hunner betrekking weten, niet zeggen(*); elk particulier - dus ook onze vijand - kan het wel is waar uitrekenen, want de waterstanden, de afmetingen der inlaatmiddelen en afvoerkanalen, de hoeveelheid noodig water, en alle verdere noodzakelijke gegevens zijn in openbare geschriften en kaarten te vinden, of op het terrein te verkrijgen; doch die berekening is zeer omslachtig, lastig en steeds benaderend, en hoe moeielijker men het den tegenstander maakt, des te beter. Doch dít mag vrij wel als vaststaande worden beschouwd, dat het zeer gewichtig is, den vijand niet zonder slag of stoot van de grenzen tot vóór de *Nieuwe Hollandsche Waterlinie* te laten komen. En daartoe stelt vooral eene goede, of eene gedeeltelijk goede en overigens sterk bezette, *Grebbelinie* ons in staat; doch, zooals wij reeds opmerkten, de waarde kan eerst recht goed beoordeeld worden, wanneer men de beschikbare strijdkrachten kent.

Omtrent sommige inondatiën in *Noord-Brabant* schijnt de schrijver wel een weinig te optimistisch gestemd. Die om '*s Bosch,* welke in een afzonderlijk geschrift behandeld zullen worden, bedoelen wij niet, doch die in het westelijk gedeelte der provincie. Volkomen juist moge het zijn, dat het zeewater in voldoende hoeveelheid en op een voldoend peil voorhanden is, doch de totale sluiswijdte en de afmetingen der toevoerkanalen zijn veel te gering voor eene onderwaterzetting van zoo groote uitgebreidheid, zoodat zeer zeker de vijand, zelfs wanneer hij uit het oosten moet komen, bij het *Hollandsch diep* zal zijn, vóórdat het water hem den doortocht zal kunnen belemmeren. Deze onderstelling is vermoedelijk zelfs dan juist, wanneer men het gunstigste geval aanneemt, namelijk dat de spoorwegbruggen over de *Maas* bij tijds vernield zullen zijn; niet ongewettigd is echter de vrees, dat dit wel eens door den aanvaller belet zou kunnen worden, want verdedigingswerken hebben wij niet, en troepen kan de vijand daar minstens even spoedig als wij doen aankomen. Met een paar gemetselde blokhuizen zou men op deze punten reeds voldoende zekerheid hebben.

Zelfs de partieële inondatiën - om de vestingen - kunnen niet alle in korten tijd worden gesteld, zoodat vooral hier de uitspraak van den heer Stieltjes geldt, dat de inlaatmiddelen dringend verbetering eischen. Beperking van de kommen, waardoor in veel gevallen de tijd voor het stellen der onderwaterzettingen eveneens verkort kan worden, zal wegens den bijzonderen toestand weinig kunnen baten.

(*) Volgens de Memorie van Toelichting op Hoofdstuk VIII der Staatsbegrooting voor 1868 bedraagt die tijd 4 à 5 etmalen bij een waterstand van 2.70, 6 à 7 etmalen bij een stand van 2.18, en 12 à 13 etmalen bij een stand van 1.65 M. + AP te *Honswijk.*

IV.

In het laatste gedeelte van zijn werk bespreekt de heer Stieltjes wat er nog aan ons inondatiewezen ontbreekt. De grondslagen der berekeningen zijn slecht; voldoende waarnemingen, proeven en berekeningen ontbreken; evenzoo een centraalbureau voor het inondatiewezen, medewerking van verschillende besturen, inrichtingen en personen. Verder moeten nog enkele sluizen en stuwen gebouwd, kanalen gegraven, stoomgemalen opgericht en verbeteringen aan bestaande werken aangebracht worden, doch dit alles gaat volstrekt niet boven onze finantieële krachten. Eindelijk geeft de schrijver een hoogst belangrijk résumé, wat hier en daar zelfs met recht den naam van toelichting op het voorafgaande zou kunnen dragen.

Omtrent al deze zaken kunnen we kort zijn, omdat van het aangevoerde weinig tegen te spreken is. Alleen kunnen we ons niet geheel vereenigen met den blaam, geworpen op het oorlogsbestuur, omdat het bij de in de laatste jaren geleverde berekeningen voor den tijd tot het stellen der inondatiën niet lette op locale regens, stormen uit zee, enz.; die factoren zijn zóó precair, dat men, door ze bij de tijdsberekeningen in aanmerking te nemen, terecht het verwijt op zich zou laden, de zaken in een te gunstig daglicht te willen plaatsen. Het valt echter aan den anderen kant niet te ontkennen, dat op die wijze de toestand over het geheel te donker is gekleurd; te meer omdat de gevallen, waarin alles zich in ons nadeel vereenigt, geneutraliseerd kunnen worden door eenige stoomwerktuigen, misschien slechts een drietal, te bouwen.

Eene studie over inondatiën kan niet volledig worden genoemd, indien daarin niet wordt besproken welke maatregelen bij aanhoudende vorst genomen dienen te worden. De heer Stieltjes behandelt dit vraagstuk niet, doch voorkomt het verwijt van onvolledigheid door in de algemeene recapitulatie (bladz. 128) naar zijne 3de studie te verwijzen, waarin dat onderwerp zal worden besproken. Hier wordt ondertusschen reeds te kennen gegeven, dat de aanwending van gewapende vaartuigen op de kanalen en inondatiën, en het bouwen van stoomtuigen, naast *een sterk veldleger* tusschen de forten, de beste middelen zijn tot wegneming van het ijsgevaar. Velen zullen zeker met ons de uitwerking van dit denkbeeld met belangstelling te gemoet zien.

V.

In de laatste jaren heeft de in Nederland onsterfelijke Jan Salie een geduchten mededinger gekregen, dien men Jan Perfect zou kunnen noemen. Als alles niet beter dan best is, dan deugt het in het geheel niet; is één fort in eene linie niet voltooid, dan is de gansche linie toch dadelijk verloren; is ééne sluis een decimeter nauwer, dan men ze gaarne wilde zien, dan heeft het geheele inondatiestelsel geen waarde.

Volgens hem moet men geen erkend goed model van geweer aannemen, zoolang er iemand is, die beweert nog eenig onderdeel te kunnen volmaken; geen kanonnen bestellen, al hebben zij aan alle proeven voldaan, wanneer mogelijkerwijze elders nog iets beters is te verkrijgen. Het gevolg is, dat alle vertrouwen verdwijnt op het goede dat men nog bezit, en dat geen enkele ingrijpende verbetering tot stand komt. Hij is veel gevaarlijker dan Jan Salie, omdat ieder, die nog kracht in zich gevoelt, zich van dezen spoedig afwendt, terwijl Jan Perfect daarentegen schijnbaar uitstekende gronden voor zijn nietsdoen en zijn wantrouwen zaaien aanvoert.

Dit nu maakt de in de vorige bladzijden besproken brochure zoo verkwikkelijk, dat zij, *zonder de gebreken te verbloemen*, vertrouwen wekt, zoowel in hetgeen wij reeds bezitten, als in de aan te brengen verbeteringen. Wat zullen de vreemde militaire schrijvers ‘wier oordeel soms beneden kritiek is’ en de anti-verdedigers zeggen, indien zij vernemen, dat bij den bijzonder lagen rivierstand van November 1874 - op welke standen, zooals wij gezien hebben, alle berekeningen zekerheidshalve gegrond zijn - de liniën als het ware gesteld waren, of ten minste binnen weinige uren te stellen geweest zouden zijn? En dat de ijsquaestie niet zoo moeielijk op te lossen is? En dat zelfs de laatste kwade kansen weggenomen kunnen worden, zonder dat wij in buitensporige uitgaven behoeven te vervallen? Het moet waarlijk voor den heer Stieltjes een genot geweest zijn, zoo iets te kunnen verzekeren, en dat met de autoriteit welke niemand op dit gebied den schrijver zal betwisten.

Behalve natuurlijk Jan Perfect.

Breda, November 1876.

K. ELAND.

Geschiedenis van den dag.
Onze Toekomst.

Cd. Busken Huet. Nationale Vertoogen. Eerste en Tweede Bundel. Amsterdam G.L. Funke, 1876.

Mr. O.B. smaalt in zijn bekende goed geschreven brochure: ‘*De Crisis en de toekomst der liberale partij*,’ op de gewezen moderne predikanten aan de kranten, die in den regel zich zouden onderscheiden door gebrek aan politiek inzicht. De heer mr. O.B. zegt zooveel, dat waar is, dat hij ook hierin wel gelijk kan hebben, maar daar hij zelf uitzonderingen op den regel onderstelt, behoeft hij niet boos te zijn, dat wij bovenstaand geschrift bespreken onder een rubriek, die gewoonlijk

aan politieke beschouwingen gewijd is; schoon gewezen modern predikant, bestaat de mogelijkheid dat de heer Huet wel politiek inzicht heeft; een onderzoek is in elk geval plicht, zoolang algemeene spreekwoorden bij een goed betoog niet worden toegelaten als bewijzen.

De heer Cd. Busken Huet verkeert ten opzichte van het Nederlandsche publiek in een vreemde positie, die bij de beoordeeling van bovenstaand geschrift noodwendig ter sprake moet komen. De ‘geloovigen’ hier te lande hebben 't hem reeds lang vergeven, dat hij eigenlijk de eerste geweest is, die in de Kerk de kat de bellen heeft aangebonden, omdat hij daarna voor goed afscheid nam van de Kerk, iets wat de rechtzinnige voor even loyaal houdt als de jager, dat de strooper van zijn rente gaat leven. Als journalist had de heer Huet spoedig zijn sporen verdiend aan de *Haarlemsche*, waaruit velen zich nog de uitstekende uittreksels herinneren van de artikelen van de buitenlandsche bladen; was dat uittrekken toen en nog schier het eenige werk van de Nederlandsche journalisten, het bleek dat ook deze min gewenschte vorm van kranten maken met meer talent kon geschieden, minder hersenloos dan dit gewoonte was geworden in ons geduldig land. De faam wijt tevens aan den heer Huet het vergrooten van de *Haarlemsche*, waarbij de dames vooral klaagden, dat alle veranderingen en verbeteringen niet opwogen tegen het gemis aan gezelligheid; men zegt dat er nog altijd oude dames zijn, die zich het vroegere formaat herinneren en 't den heer Huet niet vergeven, dat hij haar ook dien troost heeft ontnomen; de Kerk konden zij nog missen, maar de oude Haarlemsche niet.

Plotseling hoorde men, dat de heer Huet niet meer aan ‘de Haarlemmer’ verbonden was, maar naar Indië vertrok, en wel belast met een bijzondere zending van den conservatieven Minister van Koloniën; ingewijden wilden zelfs weten, dat de heer Huet een onderzoek moest instellen naar de drukpers in Indië en eventueel voorstellen doen om haar te beteugelen, voor welke verrichtingen bij voorbaat een betrekkelijk aanzienlijke som aan hem zou zijn uitbetaald. Het spreekt van zelf, dat dit praatje algemeen een slechten indruk maakte; de heer Huet was liberaal geweest, zoo sprak men, en hij was conservatief geworden en wel voor geld; de heer Huet had zich derhalve laten omkoopen, had zich verkocht. Ware het omgekeerde het geval geweest, ware Huet van conservatief op dezelfde wijze liberaal geworden, hij zou zijn verdedigers wel gevonden hebben; maar nu scheen 't dat men te doen had met een persoon, die na zulk een gedrag als afgedaan moest worden beschouwd, als dood verklaard. De leelijke stempel, die in dezen tijd werd uitgedacht om voortaan alles te brandmerken, wat door dezen renegaat zou worden verricht, is gebleven tot den huidigen dag en tal van praatjes moeten daaruit verklaard worden. Toen Lion, de uitstekende journalist, aan het *Dagblad van Zuid-Holland* ontviel, werd herhaalde malen verteld, dat hij zou worden opgevolgd door Huet; op het bericht uit Indië, dat de hoofdredacteur van het *Algemeen Dagblad van Nederlandsch-*

Indië naar Europa terugkeerde, wees men hem bij voorbaat Den Haag als woonplaats aan. Toen de heer Huet na zijn terugkomst uit Indië Den Haag passeerde en aan de Fransche hoofdstad de voorkeur gaf, meende men slechts voor een deel te hebben misgezien, of 't ging als met de weerprofetieën bij de maansveranderingen; wanneer zij niet uitkomen, zijn zij snel vergeten. De reputatie stond nu eenmaal vast; Huet was conservatief geworden om den broode, en een enkele dikwijls verminkte aanhaling uit een artikel van de *Java-Bode* of het *Algemeen Dagblad van Nederlandsch-Indië*, waarin van de liberalen kwaad werd gesproken, was genoeg om te herinneren, dat de eenmaal gemaakte gevolgtrekking juist was.

Wanneer men op deze wijze het algemeene oordeel zwart op wit ziet, komt het ons zonderling voor; het brengt ons tot nadenken en spoedig zien we in, dat het oordeel zoo oppervlakkig is, als wij dat van de zoogenaamde publieke opinie kunnen verwachten; men heeft hier te doen met een van die ‘men's’, door Multatuli zoo geestig aan de kaak gesteld. Het wijst tevens op een algemeen zwak in de Nederlandsche pers, dat namelijk van zich niet te kunnen voorstellen, dat iemand van liberaal conservatief wordt, - een begrip dat een groote mate van bekrompenheid verraadt. Conservatieve neigingen, leert de zielkunde, groeien met de jaren; wanneer het bloed in de jeugd snel door de aderen vloeit, wanneer onze hoop even krachtig is als onze moed, dan zijn wij zoo radicaal, dat wij gaarne de heele wereld zouden willen stuk breken om haar schooner op te bouwen. Later wordt het anders; het verstand komt met de jaren, en als wij wat ondervinding hebben opgedaan, wat rondgezien in de wereld, dan bemerken we, dat bouwen veel moeilijker is dan breken en er veel voorzichtigheid wordt vereischt om in deze wereld, die soms veel heeft van een porseleinkast, niet meer kwaad dan goed te doen. Gesteld dus dat iemand van liberaal conservatief wordt, dan volgt daaruit volstrekt nog niet, dat hij als een eerlooze in den ban moet worden gedaan, zooals de liberale pers ons soms zou willen wijs maken. Integendeel, de conservatieve haren komen bij elk mensch te voorschijn, bij den een wat vroeger, bij den ander wat later; zoo is de regel, met weinig uitzonderingen(*). Gesteld nu, dat Huet werkelijk van liberaal conservatief is geworden, dan is de eerste verklaring, die voor de hand ligt, dat hij den gewonen tol aan de natuur heeft betaald. Door met den bekenden conservatieven Minister van Koloniën op die wijze zich in rapport te stellen, heeft hij een vreemden schijn op zich geladen, een onvoorzichtigheid begaan, die echter meer op rekening moet worden geschreven van zekere excentriciteit, dan wel dat zij het publiek recht gaf uit de hoogte te oordeelen; die onhebbelijkheid van het publiek is wellicht geboren uit de

(*) Voor zekere lezers is het wellicht noodig op te merken, dat liberaal en conservatief hier worden gebruikt in de oorspronkelijke beteekenis, niet de historische. Zoo kan men b.v. zeggen, dat de liberalen in onze tweede kamer meer conservatief dan liberaal zijn.

behoefte aan een dagelijksch gebed: ‘ik dank u, o God, dat ik niet ben als....’

Nog fraaier wordt de zaak, wanneer wij een nader onderzoek instellen naar het conservatief gehalte des heeren Huet; immers, dan blijkt ons spoedig, dat het heele conservatisme alleen is uitgevonden om voor de aanvallen op de liberalen een verklaring te vinden. In de gewone goed Hollandsche kringetjes kan men slechts òf liberaal òf conservatief wezen, òf tot deze òf tot gene club behooren; spreek het minste kwaad van de eene, men rekent u in bij de andere. Zeg dat liberaal en conservatief verouderde begrippen vertegenwoordigen, verwarrende woorden zijn, die hoogstens alleen een bepaalden kring van personen aanwijzen maar geen beginsel aanduiden, 't helpt niet; de conservatieven citeeren uwe aanvallen op de liberalen als bewijs van uw conservatisme en de liberalen wrokken, dat gij niet langer huilt met de wolven in 't bosch.

Wij meenden deze inleiding te moeten laten voorafgaan, om niet met de deur in 't huis te vallen, wanneer wij eenvoudig zeggen: lees de ‘Nationale Vertoogen’ van Cd. Busken Huet, zonder te vreezen conservatief te worden, want hij is evenmin conservatief als b.v. Multatuli. De schrijver verlangt dan ook volstrekt niet daarvoor door te gaan en, zonder acht te slaan op het in Nederland ten zijnen opzichte bestaande vooroordeel - dit is hem òf onbekend òf te min - verklaart hij dat hier ‘in naam der vrijzinnigheid, vrijzinnige denkbeelden en instellingen worden bestreden’. Hij voegt er onmiddellijk bij ‘dat de vrijzinnigheid hem toeschijnt lang genoeg geleefd te hebben om als historisch verschijnsel beschouwd te kunnen worden. De tijd is niet ver dat het liberalisme zijn geschiedschrijvers zal vinden en in die geschiedschrijvers, zijn rechters.’

Na zulk een voorrede zou men een uitsluitend politiek boek verwachten; de ‘Nationale Vertoogen’ zijn dat echter niet; zij bevatten een reeks van politieke artikelen, die blijkbaar geschreven zijn onder een bepaalden indruk en daardoor hun oorsprong verraden, al wordt nergens gezegd dat het eigenlijk overdrukken zijn uit het *Algemeen Dagblad van Nederlandsch-Indië*; maar daarbij vindt men in de beide bundels een aantal opstelletjes, waarvan men zeggen zal, dat de schrijver ze niet wist te plaatsen; zij voegden zich noch in de ‘Litterarische Fantasiën’, noch in de ‘Nederlandsche Belletrie’, en moesten nu ter kwader ure dienst doen om de ‘Nationale Vertoogen’ tot twee bundels te doen uitdijen. Het kan natuurlijk ons doel niet zijn al die verschillende artikels te bespreken; zij zijn daarvoor in de eerste plaats te verschillend van aard; het is ons hoofdzakelijk te doen om de politieke stukken, omdat zij in ons oog zijn een bijdrage tot de kennis van onzen tijd, die door liberale of conservatieve botheid alleen over 't hoofd gezien kan worden. Iemand die als Huet met zoo sterke kracht is opgeroeid tegen het vooroordeel en den laster, en onbezweken zijn eigen weg is gegaan, verdient althans gehoord en overwogen te worden.

De liberale partij heeft volgens den heer Huet haar tijd gehad, zij behoort bijna tot de geschiedenis, en zoo ooit dan is deze geschiedenis een gericht in de meest ongunstige beteekenis. Waar zulk een oordee wordt uitgesproken, kan te groote duidelijkheid niet schaden; Huet noemt zich ook liberaal, vrijzinnig en treedt zelfs in naam der vrijzinnigheid tegen de liberalen op. Liberaal, liberalisme, liberale partij wordt derhalve gebezigd in de historische beteekenis; de liberalen zijn de mannen, die na '48 aan het bewind gekomen zijn, door Thorbecke gedresseerd, en uit die vereeniging zijn de liberale instellingen voortgekomen, de dusgenoemde constitutioneele monarchie, die volgens elken rechtgeaarden liberalen Nederlander ons door alle volken van den aardbodem moet worden benijd om hare zeldzame voortreffelijkheid. Dank zij onze kieswet, die het stemrecht alleen geeft aan hen, die een ruime som in de belastingen betalen, wordt de liberale partij gemaakt door de welgezeten burgers, die men met een modernen naam gewoon is te bestempelen met den naam van de bourgeoisie. Die wet maakt dat het bestuur steeds in die handen blijft. Uit een historisch oogpunt is die partij volgens Huet het nageslacht van hen, die vóór de groote omwenteling zich steeds verzetten tegen de heerschappij van het huis van Oranje, de patriotten of keezen dus, in tegenoverstelling van de prinsgezinden.

Nu is het liberale werk, de constitutioneele monarchie, volgens den heer Huet, eigenlijk een doodgeboren werk; vooreerst ligt er geen beginsel aan ten grondslag; noch het oude beginsel van het goddelijk recht, noch het moderne van de volkssouvereiniteit vindt men er terug. ‘Thorbecke's stelsel heeft geen wijsgeerigen, geen godsdienstigen, geen zedelijken, geen utilitairen grondslag. Het rust op een aftreksel van meeningen, gangbaar in een bepaalden kring en aanbevolen als de aristocratie des verstands..... Thorbecke's constitutioneele monarchie kan alleen iets goeds uitwerken, op voorwaarde dat de natie gestadig ministers voortbrengt als hij. Zonder hem is het evenwicht onmiddellijk verbroken, wordt het door hem bedoeld nationaal verstand eene luchtverheveling, en schiet er voor de natie niets anders over dan zoo goed of kwaad het gaan wil, zonder leidend beginsel, zonder eenheid van impulsie, voort te scharrelen en van den eenen dag op den anderen te komen’(*).

Verleende Thorbecke met zijn ongemeene geestkracht, ‘door in hooge mate de kunst van regeeren te verstaan’, leven aan de constitutioneele monarchie, daaruit vloeit niet voort, dat het werk door hem verricht bijzondere aanbeveling verdient. ‘Men behoeft de organieke wetten, aan welke Thorbecke's naam in Nederland onafscheidelijk verbonden is, slechts in te zien, om zich van het onhoudbare der stelling te vergewissen, dat de constitutioneele monarchie een gewas van eigen grond zou zijn. Zijne gemeentewet is indertijd den plaatselijken besturen letterlijk opgedrongen, en voor het eerst is bij die gelegenheid de natie

(*) Thorbecke's Testament, I blz. 6, 7.

tot het inzicht gekomen, dat haar vrijheidsheld sprekend op een dwingeland geleek. Zijne kieswet is eene getrouwe kopie der Belgische en past, zelfs voor het uitwendige, wat de verdeeling der districten betreft, zoo weinig bij het Nederlandsche volk, dat onze Tweede Kamer voor een niet gering gedeelte is samengesteld uit dorpsgrootheden, van welke men alleen in overdrachtelijken zin beweren kan, dat zij de Nederlandsche natie vertegenwoordigen. Zijne wet op het middelbaar onderwijs is gedeeltelijk naar Pruisische, gedeeltelijk naar Wurtembergsche voorbeelden gevolgd en oorzaak geworden, dat de hoogere burgerschool in Nederland bij voortduring in de lucht zweeft, zonder aanknoopingspunt aan het bestaande, boven of beneden. Een certificaat van Nederlandschen oorsprong is uit die wetten in geen geval op te maken. Engeland, Frankrijk, Duitschland, België, elk heeft zijn steen voor onzen staatsbouw bijgedragen; en zoo de moderne Nederlandsche Maagd zich op iets beroemen mag, is het eene *femme internationale* te zijn... Al onze nieuwe instellingen waren door het buitenland pasklaar gemaakt; of zoo daaronder eene nationale gedachte schuilde, het was eene partijgedachte. De bloedige schimmen der 17^{e} eeuw werden in 1848 op het huis van Oranje gewroken, en Koning Willem II moet kiezen tusschen zijn verminderd aanzien en het grootere kwaad der demagogie. Telkens beproefde men sedert, op de Fransche deken onzer dusgenaamd vrijheidademende en vaderlandlievende instellingen, eenige Engelsche lappen te zetten; maar te vergeefs. Zij blijven haar gemengd revolutionair Bonapartistisch karakter behouden, en nog op dit oogenblik wordt in Nederland voor een deel recht gesproken naar het Code Napoléon'(*).

Elders wordt de aandacht gevestigd op hetgeen er ook door Thorbecke onvoltooid is gelaten op het gebied van het rechtswezen, het hooger onderwijs, enz.

Zoolang Thorbecke leefde, marcheerden de zaken nog; maar wat is er van de liberale partij, die bijna onafgebroken de meerderheid vormde in de Tweede Kamer, na hem geworden? Met de hem eigen scherpte van taal en nauwkeurigheid van uitdrukking, geeselt Huet de liberale regeeringen, die inderdaad op dien naam geen aanspraak kunnen maken, maar niets meer dan toonbeelden van regeeringloosheid zijn; wat men den naam van regeering belieft te geven, is niets dan een ellendige strijd om de plaatsen achter de groene tafel, een weefsel van intriges, persoonlijke eerzucht, wangunst, vermengd met zooveel kleinheid en zotheid, dat het gevoel van walging toeneemt naarmate men het kegelspel meer van nabij beschouwt en achter de schermen ziet van de comedie, waarvan de critiek wordt geleverd door een groote pers, welke 't niet tot eer verstrekt, dat zij een ruim aandeel heeft aan het spel, voor 't minst door gezwegen te hebben, waar spreken plicht was. Maar men moet het zondenregister bij den heer Huet zelf lezen; het heeft te meer waarde omdat het, wanneer we letten op den tijd waarin het is gemaakt, den naam zou

(*) Thorbecke's Testament, I blz. 11. Nederlandsche Politiek, I blz. 229.

kunnen dragen van profetie. Wat nu algemeene overtuiging is geworden, wat thans van de daken wordt geroepen, werd in Juni '72 door Huet te Batavia gezegd: ‘de koorts der regeeringloosheid zal niet meer afgaan; gaande en komende ministers zullen van het staatswerktuig zulke bovenmatige diensten eischen, dat algemeene verlamming het einde zal zijn... Wij zien in de Tweede Kamer, die onze belichaamde Grondwet is, in het minst geene satanische macht, geene helsche majesteit, of onder welke andere dichterlijke namen men den geest des kwaads gelieft te verzinlijken; maar een zuiver burgerlijke en volstrekt onesthetische nachtmerrie. Wij wanen op de borst der ter aarde liggende Nederlandsche natie een vormloos monster te zien zitten, zweemend naar eene reusachtige kruisspin of padde met tachtig korte en breede looden klawieren, te zamen vele duizenden ponden zwaar; en het is ons of uit de naar lucht hijgende keel van het slachtoffer, met de kracht eener laatste wanhopige inspanning, de kreet naar buiten dringt: Nous ne voulons point être étouffés! - een kreet die als de andere, waarnaar hij gevolgd is, van een kordaat voornemen getuigen, maar ook aan het grienen van een ondeugend kind herinneren kan. Niet eer nu zal volgens ons weder eenig leven in het Nederlandsche volk komen, dan zoo het den drukkenden last, die met centenaarsgewicht zijne ademhaling belemmert en door de kracht der terugwerking zijne hoogere levensfunktiën verstoort, manmoedig van zich afwentelt. - Wij zien op alle treden van de politiek-hierarchische ladder het Nederlandsche parlement tot de Nederlandsche natie staan als roest tot ijzer. Van den daglooner tot den koning, niemand blijft verschoond van den oxydeerenden invloed der Tweede Kamer. Zelve eene verwoestende zelfstandigheid, tast zij al het haar omringende aan. Als de waterdruppel, die door gestadig vallen den rotssteen uitholt, vreet het parlementair oxyde langzaam voort, tot de ure komt dat het anker van staat geen houvast meer aanbiedt, en alleen nog deugt om op vendutie geworpen en aan den meestbiedende verkocht te worden. - De liberale partij in Nederland heeft door hare onverdraagzaamheid, hare beginselloosheid, haar spinrok-despotisme, zich in den laatsten tijd zoo gehaat gemaakt en in zulk een kwaden reuk gebracht, dat wij genoodzaakt zijn haar tegen eene eenzijdige veroordeeling in bescherming te nemen. De eenige voorname fout toch van het liberalisme, het geheim van den weerzin, dien het opwekt en van het ridikule dat het over zich heeft, is dat het tegelijk van zuiver menschelijken oorsprong beweert te zijn en zich aanstelt alsof het eene openbaring uit den hemel was. Vrienden, die het zijn feilen toonen en het op de grenzen zijner voortreffelijkheid opmerkzaam maken, behandelt het als openbare vijanden. Alle niet-liberale denkwijzen zijn den liberaal welkom, en worden met vrijgevige welwillendheid door hem begroet, zoolang het onschuldige gelegenheden blijven om nogmaals van z i j n e denkwijze getuigenis te kunnen afleggen; wrijfpalen tot opwekking van eigen levensgeesten; openstaande deuren, waartegen in vakantiedagen, onder het aanheffen

van zomersche jubelkreten, met eene afgeschreven ganzenpen storm kan geloopen worden. Maar komt men tot hem met ernstige bedenkingen en vraagt: zijt gij zelf niet op uwe beurt eene nationale ramp geworden, eene volksziekte, eene sociale tongblaar, en zou het niet wenschelijk zijn dat het land van u genezen werd? dan is het met zijne edelmoedigheid gedaan. - Een monsterachtig egoïsme heeft zich van onze volksvertegenwoordiging meester gemaakt. Het zijn geene menschen meer. Onbezielde weefgetouwen zijn het geworden, voortgedreven door stommen stoom. In hunne vergaderzaal hoort men de werktuigen tik tak doen, eeuwig tik tak. 's Morgens en 's avonds zitten zij voorloopige verslagen te weven, en als die af zijn, nieuwe voorloopige verslagen. Dan komen de discussies, en zij weven de eene redevoering aan de andere, altijd dezelfde schering en dezelfde inslag, altijd hetzelfde patroon, altijd muletwist, altijd shirtings, altijd calicots. Maar het zijn calicots van papier, waar het volk zelfs geen hemd van kan laten maken; alleen goed om terug te keeren naar den molen, waaruit zij voortgekomen zijn. En wanneer het jaar om is, komt er van wege de parlementaire wevers een dik folio boekdeel uit, waarop H a n d e l i n g e n te lezen staat; ofschoon God weet dat zij alles hebben gedaan behalve handelen. Nederlanders! Ik zeg dat gij die onwaardige tooneelvertooning vijf en twintig jaren lang verdragen hebt, en dat het nu wèl is'(*).

Is het de hand eener Nemesis, die deze woorden in herinnering brengt op het oogenblik, dat de indruk van het treurige gehaspel, hetwelk men heeft bestempeld met den naam van 'algemeene beraadslaging op de staatsbegrooting', nog niet geheel is verdwenen? Indien deze Kamer, overtuigd van eigen nietigheid en in het geloof dat weggejaagd te worden tot heil des lands het eenige middel van verbetering was, besloten was de maat vol te meten, had zij het waarlijk niet erger kunnen maken. De rechterzijde, - indien wij dien deftigen naam voor de drie dusgenaamd conservatieve fracties mogen bezigen - onderling verdeeld, maar meest verdeeld tegen de bevriende Regeering en wel naar aanleiding van een redevoering van den Minister van Koloniën, waarvan het nog altijd niet uitgemaakt is of zij visch of vleesch is. En terwijl men hier elkander havent en de Regeering platweg uitscheldt, hangt Mephisto ter linkerzijde den mantel der deugd en der onschuld om de leden, om beiden, de Regeering en haar partij, te sarren en de grofste beleedigingen voor de voeten te werpen, beschuldigingen, die met weinig uitzonderingen evenzeer op de liberalen van toepassing zijn

(*) Thorbecke's Testament, I blz. 18.
Artikel 59 der Grondwet, 1e en 2e alinea, II blz. 9, 13.
Eene verkiezing te Amsterdam, II blz. 137.
Moody en Sankey, II blz. 157.
Mocht soms een of ander conservatief orgaan op de gedachte komen om deze citaten over te nemen, dan verzoeken wij erbij te voegen, dat Huet van oordeel is, dat 'liberaal slechts een andere naam is voor aankomend conservatief, en conservatief een andere voor achteraankomend liberaal'.

als op de conservatieven. Het lust ons ditmaal niet dit in bijzonderheden aan te toonen en wij willen alleen constateeren, dat die discussies, waarvan zooveel ophef is gemaakt, het algemeene gevoel van walging van zulk een Kamer hebben doen stijgen. In een gewone vergadering zouden zulke platheden niet worden geduld; en zelfs in de personaliteiten overschrijdt men de grens van het gewone fatsoen; een man van opvoeding zwijgt, wanneer hem het juiste woord niet invalt om een zet te beantwoorden, maar wordt niet grof, niet plat, gebruikt geen vergelijkingen, die herinneren aan straattaal. En erger dan dat is de leugengeest, die op het Binnenhof ronddwaalt en het besef van de werkelijkheid heeft doen verliezen, het bewustzijn van eigen positie tegenover het volk, tegenover de natie. Het isolement, waarin deze Kamer verkeert tegenover de natie, heeft iets benauwends.

Iemand die zoo sterk zijn afkeuring over het bestaande te kennen geeft als de heer Busken Huet, kan de middelen niet onaangeroerd laten, die leiden kunnen tot herstel. Hier echter treedt Huet op met een bescheidenheid, die hem in gewone gevallen niet eigen is en die wijst op een gevoel van leemte. ‘Met het gezag en naar de methode der wetenschap zal het onkruid van de tarwe gescheiden en aan het volk geleerd worden in welke richting het zich zonder gevaar kan blijven voortbewegen, in welke andere het terug moet. Ik kan mij niet voorstellen, ooit gelegenheid te zullen vinden om zelf eene proeve van dien aard te leveren. Daarom geef ik wat ik heb: wenken, gezichtspunten, en hanteer beurtelings de speeltuigen mijner voorkeur.’ Zoo in de ‘Voorrede’, en de vraag mag gedaan worden, waarom de schrijver de artikelen, die hier en daar vrij sterk den krantenstempel dragen, d.i. den indruk geven van geheel geschreven te zijn onder een bepaalden indruk, geheel of bijna geheel in dien vorm heeft uitgegeven. Waarom niet de bouwstoffen in de verschillende politieke artikelen verspreid, bijeengegaard en tot een geheel gebracht; daardoor zou het werk gewonnen hebben, terwijl sommige uitspraken, die thans wel wat al te apodictisch klinken, nader toegelicht hadden kunnen worden. Moet er geleerd worden aan het volk, de heer Huet houde dan in het oog, dat hij te doen heeft met een publiek, dat weinig van de dusgenaamde politieke zaken afweet en uit onkunde wat bot is; vaste spijs wordt door zwakke magen niet verdragen en men moet niet aanvangen met het toedienen van extracten.

De bescheidenheid in het aangeven van standpunt moet echter niet doen denken, dat de heer Huet zachte middelen in overweging geeft om een dringend gewenschte verandering te verkrijgen. Het tegendeel is waar. Bovenaan staat bij hem: deze Tweede Kamer moet weg, met het geheele kiesstelsel, waaruit zij geboren is; zonder dit radicale middel is geen genezing denkbaar. Die niet hooren wil, moet voelen, geldt van een Kamer als de onze zonder genade. ‘Reeds te veel tijd

is aan beschouwingen verspild; het moet tot daden komen. En niet tot negatieve daden, welke slechts puinhoopen achter laten in den vorm van gesloten vergaderingen of afgeschafte instellingen, maar tot vruchtbare hervormingen. - Men vergete niet, dat de thans in Nederland bestaande constitutioneele monarchie valsche munt en in het wezen der zaak eene democratische republiek is (velen gaan verder en noemen haar een democratische republiek van de slechtste soort) met een Vorst uit het Huis van Oranje tot erfelijk president. Met zulk een tweeslachtigen en onoprechten regeeringsvorm behoeft zoomin de Vorst als het volk plichtplegingen te maken; en dien vorm te verbreken zou ook dan nog wettig en weldadig zijn, als niet hij zelf weleer, gelijk het geval is, door het verdringen van andere en vroegere vormen tot overwicht gekomen ware. Wijkend en verkwijnend, zou de tegenwoordige Tweede Kamer slechts hare bestemming vervullen en de gewone wet der sterfelijkheid, die evengoed voor instellingen als voor levende wezens geldt, aan haar voltrokken worden. Van onrecht kan daarbij geen sprake zijn. Niet alleen is het heil des volks de hoogste ordening, waarvoor zoo wel parlementen als gekroonde hoofden zwichten moeten, maar elk parlement, dat opgehouden heeft de vertegenwoordiging des volks te zijn, of er niet in is kunnen slagen dat te worden, heeft tevens zijn recht van bestaan verloren. Gekomen door de kracht van het petitionnement en van eene afgeperste of eigenwillig samengestelde kieswet, moet het gaan, zoodra een nieuwe kieswet, door een nog krachtiger petitionnement gedragen, daartoe noopt.... De Tweede Kamer, men verlieze dit niet uit het oog, is eene invloedrijke kliek (wij bezigen dit woord in zijne zuiver etymologische beteekenis) maar eene kliek welke staat of valt met de gunst der omstandigheden. Machtig zoo lang zij geduld wordt, moet zij bij de eerste ernstige openbaring van ongeduld uiteenspatten. Zij heeft geene wortelen in den bodem van het land; de wetten op welke zij zich beroept, zijn grootendeels haar eigen maaksel; haar heengaan zou een algemeen gevoel van verademing doen ontluiken, maar overigens geene gevolgen hebben; niemand zou haar missen, en velen na haar vertrek hunne bevreemding niet verbergen kunnen, dat zij het nog zoo lang gehouden had'[(*)].

Een algemeen petitionnement dus aan onze beruchte Tweede, waarvan de hoofdinhoud is: wij hebben u vijf en twintig jaar geduld, 't is nu wel; gij verveelt, gij walgt ons; ga heen. Maar - en dat is te verwachten - wanneer de Tweede met haar onverbeterlijke zelfingenomenheid op zulk een adres geen acht slaat, en haar pers zulk een adres doodpraat of doodzwijgt, wat dan? Zooals uit het boven aangevoerde reeds blijkt, dat mag geen hinderpaal zijn om de zaak niet door te zetten. Onder de meest wezenlijke nationale krachten van het Neder-

(*) Het achtste Hoofdstuk der Grondwet, II blz. 1.
Nederlandsche Politiek I. 236, 237, 243, 229.

landsche volk behoort de gehechtheid aan het Huis van Oranje en hierin vindt men den weg aangewezen voor verdere handeling. ‘Een Oranjevorst, die zich aan de spits der natie tegenover en boven de Tweede Kamer stelde, zou niets anders doen dan den onzichtbaren keten der gebeurtenissen, aan een verbroken telegraafkabel gelijk, herstellen op de plaats der breuk zelve. De geschiedenis van het volk, de overlevering van zijn geslacht, de wijsbegeerte der gebeurtenissen, de uitspraak van het recht, de zin der grondwet, alles zou op zijne hand zijn; en met de weldaad van zijn bestuur, ingericht naar oud-vaderlandschen trant en in die inrichting de waarborgen van veerkracht, fierheid en vrijheidsliefde aanbiedend, brak voor het Nederlandsche volk een nieuw tijdperk van stoffelijke welvaart en zedelijke grootheid aan.... Kan de Kamer er niet toe besluiten zich zelve te ontbinden, dan behoort door het afkondigen, krachtens het vorstelijk prerogatief, eener nieuwe kieswet, het naar huis gaan haar gemakkelijk te worden gemaakt.’

Derhalve de onmogelijke Kamer moet, wanneer zij niet uit besef van eigen nietsbeteekenendheid vrijwillig heengaat, of wijkt uit vrees dat het loon naar werken op haar zal worden toegepast, verwijderd worden door middel van een staatsgreep, een coup d'état, zooals men gewoon is een omwenteling van boven te noemen. En men behoeft volstrekt niet bang te zijn, dat zulk een omwenteling met veel moeite gepaard zou gaan. De tegenstand zou zich bepalen tot veel lawaai, vooral ‘in de groote bladen, die met zeldzame uitzonderingen zoo gebrekkig geschreven worden en zoo weinig wetenswaardigs behelzen, dat het volk er eer dommer dan wijzer door moet worden’, maar verder dan wat gepraat en gezwets in de kiesvereenigingen en wat papierbekladderij zou het niet komen. Is de Kamer opzij gezet, dan wordt door den koning een nieuwe grondwet geoctroyeerd, of liever op den grondslag van het algemeen stemrecht wordt een nieuwe Kamer bijeengeroepen, waarnaast een Senaat zal zitting nemen, die een verzameling moet zijn van al de notabiliteiten des lands. Het is ook hier van belang den heer Huet zelven te hooren; vorm en inhoud zijn te eigenaardig, dan dat zij niet veel zouden verliezen door een korte opsomming. ‘Het algemeene stemrecht is het middel, waardoor in onze eeuw de volken hun doel bereiken kunnen: geene verkiezingen gelijk er thans in Nederland plaats grijpen en waarbij de groote massa der natie uitgesloten blijft, maar werkelijke volkskeuzen. Waren wij utopisten, wij zouden het tegendeel beweren en door een beroep op den Nederlandschen landaard duidelijk trachten te maken, dat alleen gradueele verkiezingen, waarbij uit de gemeenteraden, de provinciale staten en uit deze provinciale de generale gekozen worden, voor Nederland passen. Doch van reactionaire toestanden, gelijk door het invoeren van dergelijk vertegenwoordigend stelsel in het leven zouden worden geroepen, valt meestal weinig goeds te verwachten. Zij zijn te

kunstmatig om snel, geregeld en krachtig te kunnen werken. Hetzelfde geldt van het geknutsel, waarmede men af en toe in Nederland tot uitbreiding van het kiesrecht door herziening der kiestabel zich bezig houdt. Wat erger is, er ligt daaraan de toeleg ten grondslag om de massa des volks van elke krachtige medewerking aan het staatsbestuur stelselmatig uit te sluiten. Sommige zich noemende volksvrienden maken zich toornig over dat bedrijf en zien daarin alleen eene openbaring der jaloezie van den derden stand, die, op zijne beurt tiran geworden, de opkomst van den vierden zooveel mogelijk zoekt te beletten. Al erkennen wij het feit, wij kunnen in die verontwaardiging niet deelen. Geraakt de vierde stand eenmaal tot heerschappij, dan zal hij, daarvoor wordt ingestaan door de menschelijke natuur, ook weder evenzoo handelen als thans de derde doet; en in zich zelf is dit geen kwaad; de beschaving heeft tot taak, de voorrechten der hoogere standen achtereenvolgens tot gemeen goed van alle klassen der maatschappij te maken. - Naast de Kamer van Gedeputeerden, waarin de vrije volksstem wordt vernomen, zal eene Kamer van oudsten zetelen, waarin zoowel het hooger onderwijs als het leger en de vloot hunne vertegenwoordigers tellen, de oudvaderlandsche geslachten het gewicht hunner historische namen in de schaal werpen, de Roomsche prelaat den afgevaardigde der Hervormde synode de hand reikt, en in die keurbende der vereenigde natie eene vaste burcht staat opgericht tegen despotisme, inquisitie, guillotine en petroleum'(*).

Voegen wij er ten slotte bij, om het politiek program volledig te hebben - dat de heer Huet bovendien een nationaal plan heeft uitgedacht, dat in niets meer en niets minder bestaat dan in de vereeniging van Nederland en België. Heeft Duitschland en Italië zijn nationale begeerte gekend en vervuld, waarom zou ook Nederland zulk een wensch niet koesteren en streven naar haar verwezenlijking. 'Geen waardiger roeping voor den Oranjevorst, dien wij ons denken, dan zich aan het hoofd te stellen der beweging, die tegelijk de nationale grootheid moet bevorderen en den smaad uitwisschen, zijn huis in 1831 door de Londensche Conferentie aangedaan. Onwil of tegenstand van den kant der Belgische dynastie is nauwelijks te verwachten. Koning Leopold II of Leopold III zal slechts de traditie van koning Leopold I voortzetten, indien hij vrijwillig wijkt voor den nationalen wensch; en dat de openbaring van dezen niet lang zou uitblijven, dit waarborgt ons het sterk verlangen, waarmede sedert meer dan veertig jaren Vlaanderen naar losmaking van de Waalsche banden uitziet. Een koningschap als het Belgische, kunstmatig in het aanzijn geroepen door uitheemsche enting en even kunstmatig in het leven gehouden door uitheemsche onzijdigheidsverklaringen, kan op eervolle wijze gaan gelijk het op eervolle wijze gekomen is; en de wereldgeschiedenis zal geene reden van klagen hebben, indien de schepping van Sylvain van de Weyer

(*) Nederlandsche politiek, I, 235, 233.

blijkt slechts voor eene halve eeuw levenskracht te hebben bezeten; grooter staatslieden hebben zich met minder tevreden moeten stellen. Als eerste voorwaarde voor de vervulling van dezen wensch is natuurlijk, dat Nederland, alsdan een overwegend Roomsch land geworden, ‘naar het voorschrift der humaniteit, zijne antipapistische neigingen onderdrukt en den Katholieken niet misgunne wat het zich beroemt, en beroemen mag, het eerst onder de volken van Europa voor de Israëlieten te hebben overgehad. Het rijk der vrijheid, door hartstochtelijke vaderen met de stichting eener anti-roomsche staatskerk verward, door kortzichtige zonen met de zegepraal van Fransche modebegrippen vereenzelvigd, zal in geen ander land van Europa zoo nadrukkelijk eene werkelijkheid zijn, als in de herboren Vereenigde Nederlanden, wanneer de volksschool, ontheven van den druk van het gouvernements-dillettantisme in zake van paedagogiek en kathechisatie, bloeien zal onder den blooten hemel, gelijk het hart der ouders dit verlangt en het heil der kinderen het eischt’(*).

Wij staken de ontvouwing van het politiek program des heeren Busken Huet, door hem zelf voorgedragen als n a t i o n a a l ; met welk recht dit bijvoegelijk naamwoord wordt tepas gebracht, is niet duidelijk, of het moest zijn op grond van het in zulk een mond zeker vreemd klinkende sentimenteele ‘hart der ouders’ en ‘heil der kinderen’, uitdrukkingen, die verdacht zijn in politieke zaken en te hol om er een bepaalde beteekenis aan te hechten. Maar, zal men opmerken, de aanhaling eindigt zeer ongelukkig en het zou onbillijk zijn, dit te nemen tot uitgangspunt van beoordeeling. Het is zoo, en het ligt volstrekt niet in onze bedoeling toe te geven aan den ongunstigen indruk, die door genoemde vreemde slotphrasen mocht zijn veroorzaakt. Integendeel; in weerwil van de vele en groote bedenkingen, die wij tegen de politieke vertoogen van den heer Huet hebben, willen wij allereerst constateeren dat wij niet alleen om den vorm, - hier en daar wat stroef - maar ook om den inhoud de twee bundels met ingenomenheid hebben gelezen. Bij al het conventioneele, het afgezaagde gewouwel over liberaal en conservatief, over Putte en Kappeyne en Kappeyne en Putte, is het een verkwikking iets anders te hooren; waar onze Kamer niet meer om te hooren, onze kranten niet meer om te lezen zijn, doet een manlijk, kernachtig woord over de politieke zaak goed, al ware 't alleen omdat het ons rukt uit de dagelijksche sleur, die hier voor politiek wordt uitgegeven, omdat het gezonde wrijving geeft van gedachten. Met voorliefde wijzen wij daarom op hetgeen ons in het politieke werk van den heer Huet het meest eigenaardig voorkomt, zonder onze bedenkingen te verzwijgen.

Het eerste wat hier treft, is de zeer scherpe vorm, waaronder de staf wordt gebroken over onze Tweede Kamer. Wij hebben herhaalde

(*) Nederlandsche politiek, I, 232, 233.

malen gelegenheid gehad om het zondenregister van onze Tweede op te maken en willen dus niet afdingen op het vonnis. De laatste gebeurtenissen, de discussie over het adres van antwoord op de troonrede en de algemeene beraadslagingen hebben, om zoo te zeggen, de deur dicht gedaan. Die overtuiging is in dat opzicht zoo algemeen, dat wellicht niets op dit oogenblik zoo geminacht wordt als de heeren van het Binnenhof. Wat Huet en anderen vroeger over hen gezegd hebben en toen pikant was, dreigt nu een gemeenplaats te worden. De meer bedaarden in den lande zullen voortaan de schouders ophalen over het kamerwerk en de woeligste zitting nauw een glimlach meer waard achten.

Zulk een toestand heeft echter veel bedenkelijks; zoodra het feit kan worden geconstateerd - en daaraan is wel geen twijfel meer - dat wij hier niet langer te doen hebben met een uitval van dezen of genen, dien men als pessimist - het goedkoopste argument - kan afweren, maar met een algemeene overtuiging. De meerderheid van die Tweede Kamer maakt naar de gewone liberale begrippen de regeering uit, want uit die meerderheid moeten de raadslieden des Konings worden genomen; de regeering verliest dus al haar prestige, haar gezag wordt ondermijnd en het gevolg daarvan moet zijn, dat bij den minsten schok, bij een of andere onverwachte ingrijpende gebeurtenis, het land bloot staat aan regeeringloosheid; het wordt gelijk aan een schip, dat niet meer luistert naar het roer. In tijden van rustige rust kan het lang voortduren zonder dat men grove nadeelen ondervindt, maar de teekenen der tijden zijn juist niet vreedzaam. Een land dat zulke uitgestrekte Indische bezittingen heeft, waar de toestand over 't geheel weinig rozenkleurig is, heeft een regeering noodig, kan het niet stellen met een twijfelachtig bestuur, dat dagelijks meer wegzinkt onder de algemeene minachting. En ook zonder Indië, is de sociale toestand niet gevaarlijk, bedreigt het kerkelijke fanatisme niet met verwildering? De meening dat het zoo niet langer gaat, dat er verandering moet komen, is zoo algemeen, dat men tegenwoordig geen enkel tijdschriftartikel of brochure van eenige beteekenis in de handen krijgt, of er worden middelen besproken tot ernstige verbetering. Merkwaardig is dat de meest kalme naturen van de zachte middelen allengs tot de meer sterke zijn gekomen. De graaf Van Zuylen meende indertijd het euvel van onze Tweede te kunnen genezen door de phrasen van liberaal en conservatief prijs te geven en een afdoende nieuwe meerderheid te scharen onder anti-ultramontaansche vlag, voornamelijk gemotiveerd door vermeend buitenlandsch gevaar(*). Mr. J.D. Veegens dacht vroeger een oplossing gevonden te hebben in de vorming van een middelpartij, waardoor de politieke atmosfeer gezuiverd zou worden. Wij hebben nooit veel verwachting van zulk een middelpartij gehad; niet dat onze liberalen

(*) De staatkundige partijen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, door mr. J.P.A. graaf van Zuylen van Nyevelt. Utrecht, Kemink en Zoon, 1875.

zoo erg liberaal, te liberaal zijn om zich bij zekere conservatieven niet aan te sluiten, maar omdat liberaal of conservatief in onze Kamer persoons-, geen beginsel-quaesties zijn, en juist door de persoonlijke verhouding elke aansluiting onmogelijk wordt gemaakt; ieder heeft in onze Tweede bijna zijn eigen standpunt, dat hij natuurlijk voor geen macht ter wereld zou willen prijs geven, omdat hij daarmee afstand zou moeten doen van eigen ijdelheid. Later schijnt de heer Veegens ingezien te hebben, dat hij zich bedroog in zijn verwachting en stelde hij zijn hoop op herziening der grondwet en daarmee in de eerste plaats wijziging van onze ellendige kieswet, die de dwaasheid heeft van het intellect uit te sluiten(*). Nog meer vindt men het denkbeeld eener grondwetsherziening uitgewerkt door Mr. O.B. die het stemrecht wil toekennen 1° aan een ieder, die een zeker ambt of betrekking, bij de wet aan te duiden, bekleedt; 2°. een ieder, die op de bij de wet aan te geven wijze het bewijs kan leveren, dat hij tot een bepaalden leeftijd (b.v. 16 of 18 jaren) een bepaald onderwijs heeft genoten, - terwijl hij verder om een aantal vrij gezochte redenen het aantal afgevaardigden wil brengen op 150. Feitelijk verschilt dit dus weinig van het algemeen stemrecht en Mr. O.B. gaat derhalve in dit opzicht hand aan hand met een modern oud-predikant; zij wijken echter zeer van elkander af waar het geldt de middelen, die moeten leiden de gewenschte veranderingen in onze constitutie te verkrijgen. De graaf Van Zuylen, mr. Veegens, mr. O.B., allen willen op den constitutioneelen weg blijven, de verandering tot stand brengen door onze tegenwoordige Tweede Kamer, de beide laatsten door een nieuw Ministerie, voortgekomen uit de tot eenheid gebracht liberale partij, m.a.w. door Kappeyne-Putte en Co., terwijl Huet zoo zeer van het onmogelijke van deze Kamer overtuigd is, dat hij voor den vorm een algemeen adres tot haar wil richten om naar huis te gaan en intusschen een korporaal met zes man bestelt om de heeren tachtig weg te jagen. Eerstgenoemden blijven op 'tgeen men noemt den wettigen weg, Huet wil een staatsgreep, een omwenteling, die met de gewone liberale begrippen weinig strookt, vooral omdat daarmee gepaard gaat een vermindering van de macht der Kamer en een vermeerdering van de macht des Konings, die in de nieuwe grondwet geen ledepop meer mag zijn.

Wanneer men nu de middelen voor 't kiezen heeft, zal men zonder twijfel de voorkeur wel niet geven aan die van Huet. Onze Tweede heeft het wel erg gemaakt, maar toch niet zoo dat men alle hoop moet opgeven; 't is waar, zij maakt tegenwoordig een meer dan mal

(*) De Crisis en de Toekomst der liberale partij door Mr. O.B., Culemborg, Blom en Olivierse, 1876, blz. 35, 36.
Reeds in het Maart-nummer van de ‘Vragen des Tijds’ heeft mr. S. van Houten in een uitstekend opstel gewezen op het onhoudbare van onzen toestand en welsprekend betoogd, dat in de eerste plaats de gebrekkige grondslag van onze Volksvertegenwoordiging moet verbeterd worden.

figuur, en de geheele inrichting heeft meer dan één schaduwzijde, maar wanneer men de heele geschiedenis na '48 op haar rekening schrijft, dan bezie men ook de keerzijde der medaille; in menig opzicht zijn wij vooruitgegaan; openbaarheid heerscht in alle takken van bestuur en de algemeene toestand, schoon verre van volmaakt, is toch in vergelijking van andere landen van dien aard, dat wij ons moeten verwonderen, dat een zoo gebrekkige inrichting zulk een welvaart en voorspoed mogelijk maakte. Wij gelooven dan ook dat de heer Huet zich vergist in de gehechtheid van ons volk aan de tegenwoordige instellingen; veel wenscht men anders, maar de critiek geldt meer de personen, die als dragers van die instellingen optreden, dan die instellingen zelf. Juist de toenemende overtuiging van het gebrekkige doet hopen op een betere toekomst; te lang reeds heeft de pers ten onzent haar plicht verzaakt en het ontleedmes der critiek laten roesten waar 't de eigen partij gold en eerst sinds korten tijd is door enkelen ook tegenover de oud-edelmogenden het vijgenblad van den mond genomen en gezegd, waar het op staat. Aanvankelijk heeft men zich daarover geërgerd, willen smoren, maar men zal langzamerhand in gaan zien, dat het niet gaat, tegen den stroom op te roeien. Een geleidelijke overgang nu, waarbij het een zich uit het ander ontwikkelt, is verkieslijk boven een schok, een botsing, die, gesteld dat zij zoo onbloedig afloopt als de heer Huet zich dat voorstelt, toch voor 't minst een groote verwijdering zou teweeg brengen en een partijschap doen ontstaan, nog gevaarlijker dan het betrekkelijk onschuldig gekakel over liberaal en conservatief.

Niet de parlementaire regeeringsvorm is verkeerd, maar de wijze waarop hij wordt toegepast en die toepassing staat in nauw verband met ons kiesstelsel; met onzen census verkrijgen wij niets dan de vertegenwoordigers der bourgeoisie, die, hoe weinig sympathie men ook voor haar moge hebben, een macht is in den Staat, waarmee men rekening moet houden; 't is waar, de aanmatiging van deze lieden is even groot als vaak hun gebrek aan wezenlijke beschaving en zij konden van den adel, die hun antipathie is, nog veel leeren; in een land als het onze, waar de adel zoo weinig invloed bezit en zoo weinig zich aan de openbare zaak gelegen laat liggen, heeft men te weinig tegenwicht tegen den bourgeoisie-overmoed, maar daaruit vloeit niet voort, dat men de ‘keezen’ tegen zich in 't harnas moet jagen. Zelfs bij de invoering van het algemeen stemrecht zouden wij waarschijnlijk niet van de bourgeoisie ontslagen raken en men kan toch moeilijk een scheepslading van de parvenus naar Australië laten transporteeren om lucht te krijgen.

Men zal den heer Huet niet kunnen verwijten, dat hij te weinig heeft nagedacht; toch zou men in sommige opzichten den titel van N a t i o n a l e V e r t o o g e n willen veranderen in dien van P o l i t i e k e F a n t a s i ë n ; het voorstel tot vereeniging van België en Nederland, waarbij Koning Leopold en zijn omgeving eenvoudig worden verzocht

naar huis te gaan, is even goed een vreemde inval als de schepping van een aristocratischen Senaat met daarnaast een Kamer, voortgekomen uit het algemeen stemrecht; de vereeniging van België en Nederland is een der dwaaste knoeierijen geweest van het Weener Congres, en zulk een vereeniging wordt noch in Nederland, noch in België gewenscht; het onderscheid tusschen Belg en Nederlander in karakter is groot, en al is de antipathie van vroeger verdwenen, er bestaat te weinig overeenkomst om ooit de behoefte van vereeniging te doen ontstaan; hoogstens zou men 't tot een politieke aansluiting kunnen brengen met behoud van beider zelfstandigheid, omdat beide landen gemeen hebben, dat zij als kleine Mogendheden rondom zijn ingesloten door groote, die veel annexatie-lust hebben, en waartegen zij niet opgewassen zijn. Men heeft wel eens gewild dat Waalsch België aan Frankrijk zou worden afgestaan, en alleen de Vlaamsche provincies bij Nederland gevoegd, maar zulk een samenkoppeling wordt in het Noorden evenmin gewenscht; een vergrooting van klein-Spanje, een vermeerdering van het aantal ultramontaansche afgevaardigden zou den politieken toestand nog onzuiverder maken. In de naïviteit ten opzichte van de Ultramontanen staat Huet op dezelfde lijn met alle liberalen hier te lande, die, wijzer dan de liberalen in Frankrijk, Zwitserland, Italië - om van Duitschland niet te spreken - struisvogel-blind zijn.

De ervaring, die men heeft opgedaan met het algemeen stemrecht, strekt zeker niet tot aanbeveling en van verschillende zijden zijn bezwaren daartegen ingebracht, die tot heden niet weerlegd zijn(*); de voortreffelijkheid van het algemeen stemrecht steunt op een theorie, die bij de practische ontleding geheel in 't water valt; het algemeen stemrecht is een uitstekend demagogisch instrument, dat gevaarlijk kan zijn en noodzakelijk verwarring moet stichten, wanneer men naast zulk een Tweede Kamer een Eerste plaatst van geheel aristocratischen aanleg; men verkrijgt twee lichamen, die elkander moeten bestrijden en daardoor de regeering verzwakken en regeeringloosheid in de hand werken.

Men zal bij de beoordeeling van het politieke werk des heeren Huet juist over deze zwakke punten vallen en op grond daarvan een onmondigverklaring voorstellen, of ook wel met liberale hooghartigheid zwijgen. Dit lot is hier gewoonlijk beschoren aan hem, die niet buigt voor den liberalen fetisch, voor den Tweede-Kamerschen clubgeest. Dit zal echter niet verhinderen dat de *Nationale Vertoogen* gelezen en herlezen zullen worden en mede een betere toekomst helpen voorbereiden.

Of die toekomst zoo spoedig aanstaande is, als men dit uit de gereorganiseerde liberale partij in onze Tweede Kamer wil opmaken, komt ons volstrekt niet zoo zeker voor. De organisatie is wel door den heer Fransen van de Putte officieel in de Kamer bevestigd en Kappeyne we-

(*) Men vergelijke o.a. *Du Suffrage universel et de la manière de voter par H. Taine.* Paris, Hachette, 1872.

gens zijn buitengewone wijsheid als hoofd erkend, maar de heeren zullen ons ten goede houden, dat wij met het oog op hetgeen er vroeger voor en achter de schermen tusschen hen is voorgevallen, met woorden ons niet tevreden stellen en wachten op daden; aan waarheid en waardigheid heeft men althans blijkens de discussies der Kamer zeker nog niet gewonnen.

Maar laat ons aan den anderen kant niet vergeten, dat de demoralisatie van ons Parlement geen dekmantel moet worden voor de gebreken des volks; een volk heeft steeds de regeering, die 't verdient, en wanneer onze kiesverenigingen steeds dezelfde personen herkiezen, hoezeer zij zich ook gecompromitteerd hebben, kan men evenzeer gelooven in lamheid in de opvatting van politieken plicht als in oorzakelijk verband. Wanneer er rotting is in de Kamer, is er rotting in den Staat, maar rotting ook in het volk. Het is zoo waar wat Funck-Brentano zegt: Les institutions politiques ne sont que de simples abstractions en dehors des hommes qui seuls leur donnent la vie et la force. La valeur seule des citoyens fait celle des formes gouvernementales(*). De Kamer doet haar plicht niet, 't is waar, maar het volk wel? Moeten wij de hervorming ook lager beginnen?

10 December '76.

NOORMAN.

De tweede expeditie tegen Atjih.
Eene bijdrage tot de Indische krijgsgeschiedenis,
door A.J.A. Gerlach, *Gepensioneerd Kolonel der Artillerie.*

VII.
De Generaal Pel.
(Vervolg.)

Twee jaren zijn verloopen, sedert in 't laatste overzicht van den oorlog tegen Atjih(†) de hoop werd uitgedrukt, dat die hardnekkige krijg eerlang door de zegeningen des vredes mocht worden ver-

(*) *La Civilisation et ses lois. Morale Sociale par Th. Funck-Brentano.* Paris E. Plon en Cie 1876. p. 102.

(†) Zie *De Tijdspiegel*, 1875 n°. 1, 2, 3 en 4.

vangen: en nog is de strijd niet volstreden of het einde met eenige zekerheid te voorzien. Nog eischt hij voortdurend talrijke offers en ontrooft het Indische leger zijne beste krachten: nog ziet men de berichten uit het noorden van Sumatra met angst of zorg te gemoet, en velen blijven de toekomst even donker inzien.

In mijne verwachting teleurgesteld om heden althans dit opstel met een *Vervolg en slot* te kunnen eindigen, vraag ik mij af: was de hoop, om op een niet te ver verwijderd tijdstip tot eene gewenschte oplossing van het Atjineesche vraagstuk te geraken, *toen* zoo geheel ongegrond? Waren het luchtkasteelen eener ziekelijke verbeelding een zich rustig ontwikkelend Sumatra en een bloeiend Atjih voor te stellen, of was het een paradox te beweren, dat die oorlog, bij het einde van den strijd, land en volk onder de leiding van een verlicht bestuur en de hoede onzer vlag ten zegen kon worden? Noch het een noch het ander. Die hoop was niet ongegrond en de verwachting, onze pogingen weldra met een goeden uitslag bekroond te zien, niet moeilijk te verdedigen. Maar waarop steunden dan die optimistische denkbeelden, door even vele teleurstellingen gevolgd? Waar blijft - zoo hoor ik vragen - dat vooruitzicht op een gunstigen afloop, als elke dag nieuwe teleurstelling aanbrengt, en waaraan hebben wij al dien tegenspoed te danken?

Ik zal trachten die vragen gaandeweg te beantwoorden, waarbij eenige oorzaken van zoo veler teleurstelling als van zelf aan het licht komen. Zullen die oorzaken echter, met de daaruit voortgevloeide gevolgen, in een juist verband gebracht en de door velen gestelde eischen wat minder hoog worden opgevoerd, dan dient een enkel woord vooraf te gaan, zoo wel om een beroep te doen op de geschiedenis als op het geduld van den lezer, die mij in eenige aan de zaak nauw verwante beschouwingen zou willen volgen.

Trekken in de gedenkboeken van het Nederlandsche volk de eerste tochten naar den Oost-Indischen Archipel de aandacht reeds in hooge mate tot zich, zoo mogen de opkomst, de ontwikkeling, de uitbreiding en de handhaving van Neerland's gezag aldaar het glanspunt zijner geschiedenis genoemd worden. Ziet men met bewondering neer op den ondernemingsgeest en de volharding onzer vaderen, evenals op de geringe middelen, waarmede zij in den aanvang zulk een groot doel wisten te bereiken, latere zorgeloosheid, bekrompen monopoliegeest en ijdel praalvertoon, door een steeds toenemend verval en treurig einde der vroeger zoo rijke en machtige Oost-Indische Compagnie gevolgd, vormen het keerpunt en de schaduwzijde van het overigens zoo schoone tafereel. Was Insulinde het kostbaarste gedeelte der erfenis, aan de zorgen van het nageslacht toevertrouwd, 't was tevens het moeielijkste te aanvaarden en te behouden. De geschiedenis getuigt maar al te zeer van de groote bezwaren voor een kleinen staat aan zulk een

erfdeel verbonden, voor de vele verplichtingen, die het bezit van zulk een kleinood met zich brengt. Wat toch wordt al niet vereischt om het zoo noodige overwicht te verkrijgen en te bewaren onder een meer dan vijfmaal grooter zielental, op duizenden mijlen van het moederland over den Indischen Archipel verspreid! Hoeveel moet er samenwerken om, onder meer dan twintig millioen inlanders - even verschillend van ras en godsdienst als van taal, zeden en gewoonten - die òf rechtstreeks onderworpen òf gedwongen zijn Neerland's souvereiniteit te erkennen, een dikwerf bedreigd gezag onder alle omstandigheden te handhaven!

Bij de vele verwikkelingen van allerlei aard, bij zooveel partijgeest en politieke verdeeldheid - vooral op het laatst der vorige eeuw - bij zoo menige fout op staatkundig en oeconomisch gebied begaan, klonk de vraag dan ook niet vreemd: ‘hoe was het bij dat alles mogelijk nog zulke uitkomsten te verkrijgen?’ en het vrij apodictische antwoord: ‘zonder geluk vaart niemand wel’, door menigeen op die vraag gegeven, zal hem die met de vroegere geschiedenis dezer gewesten bekend is of van een onpartijdig standpunt onderzocht, wat gedurende de laatste vijftig jaren in den Archipel voorviel, minder vreemd zijn voorgekomen. Mocht echter dezelfde vraag worden gedaan met het oog op al wat aan samenstelling, sterkte en aanvulling van leger en vloot ontbreekt, het antwoord zou anders klinken en zee- en landmacht geheel ten goede komen. Op dat terrein toch werd ‘het geluk’ ruimschoots door een krachtig werkend plichtbesef opgewogen, en zijn de schitterende uitkomsten aan een nooit genoeg te waardeeren toewijding te danken.

Onze oorlogen of militaire expeditiën in den Oost-Indischen Archipel kunnen gevoegelijk in drie hoofdcathegoriën verdeeld worden, die, al naar gelang van het te bereiken doel, een eigenaardig karakter dragen.

Tot de eerste behooren de expeditiën tegen rijken of stammen die, al staan ze onder een eigen of zelfstandig bestuur, tot het gebied van Neerlandsch-Indië behooren en eene tuchtiging verdienen wegens schending van tractaten, zee- en strandroof, het plegen van vijandelijkheden en daden, die naar de beginselen van 't volkenrecht niet geduld mogen worden. Hierbij is het hoofddoel ons gezag te handhaven en door een krachtig optreden den inlander op eene gevoelige wijze te herinneren aan het beginsel, dat het opperbestuur nimmer straffeloos kan worden gehoond. Is dat doel bereikt en zijn de noodige waarborgen verkregen voor eene rustige vredelievende toekomst, dan trekt men terug en de expeditie is meestal binnen weinige maanden geëindigd.

Onder de tweede komen de oorlogen voor tegen oproerige onderdanen, wier onderwerping, 't zij bij tractaat, 't zij door wapengeweld was verkregen, of tegen rustverstoorders die trachtten zich op de een of andere wijze aan ons bestuur of oppergezag te onttrekken; zij eindigen gewoonlijk zoodra de opstandelingen tot gehoorzaamheid teruggebracht,

orde en rust hersteld en Neerland's belangen verzekerd zijn. In geheel onbekende streken of als het verzet een grooten omvang verkreeg en lang werd volgehouden, leverden zij vele moeilijkheden op. Naarmate van onze bekendheid met land of kust, de wenschen en de belangen der bevolking of wel de politieke en maatschappelijke toestanden van den vijand, vermeerderden de gegevens voor eene doelmatige samenstelling van de expeditie; en bleek het, dat enkele hoofden of een deel van het volk ons trouw waren gebleven, of bood het land genoegzame hulpmiddelen aan waarover men beschikken kon, dan bestond er veel kans om spoedig te slagen. Dàn worden de in tropische gewesten zoo onontbeerlijke transportmiddelen en alle benoodigdheden, die men in eigen boezem niet vinden, door eigen kracht niet scheppen kan, al spoedig verkregen; men staat niet alléén te midden van eene tot den laatsten man gewapende bevolking; men vindt steun en hulp; men kent het brandpunt van den tegenstand; men tast niet in den blinde rond en weet waarheen zijne schreden, tegen wie zijne slagen te richten; in één woord, men gaat met vertrouwen de toekomst te gemoet. Toch heeft, zelfs bij die voordeelige kansen, eene treurige ervaring geleerd, dat er meestal een reeks van jaren noodig is om het doel te bereiken, de rust te herstellen en ons gezag duurzaam te bevestigen. Daartoe werd op Sumatra's westkust meer dan twintig jaren en op Java een onafgebroken vijfjarige oorlog vereischt, zonder te gewagen van den langdurigen strijd, die tot de onderwerping van Borneo's kusten en Palembang's hooglanden, of van Bali en op Celebes werd gevorderd.

Tot de laatste categorie eindelijk kunnen de veroveringsoorlogen gerangschikt worden, met het doel een onafhankelijk rijk tot een wingewest te maken, of een zijn vrijheid en zelfstandigheid verdedigend volk door geweld te onderwerpen; een oorlog zoo als thans tegen Atjih wordt gevoerd. Deze zijn de moeilijksten van allen. Hierbij komen ernstiger zaken voor dan om, na een toegediende tuchtiging, zich bij tijds terug te trekken en het land te verlaten, of na het dempen van een opstand ons prestige te herstellen en de overmacht onzer wapenen te doen eerbiedigen. Leerden ons geschiedenis en ervaring met hoeveel tegenspoed de expeditiën der beide eerste cateoriën kunnen gepaard gaan, bij een oorlog als deze heeft men met nog grooter bezwaren te kampen en nog meer hinderpalen te bestrijden. Er behoort meer toe, om in een geheel onbekend vijandig land voet aan wal te zetten en door te dringen; eene oorlogzuchtige en ten strijde uitgeruste bevolking ten onder te brengen, zonder door een noodeloos bloedvergieten of met de brandende fakkel in de hand have en goed te vernielen, elke toenadering onmogelijk te maken. Er behoort meer toe dan enkel krijgsbeleid, zich op het overwonnen terrein staande te houden, er zich voor goed te vestigen en een hevig betwist gezag voortdurend te blijven handhaven. Staatkundig doorzicht,

een verstandig toegeven waar een blind voorthollen niet baat, humaniteit zonder zwakheid, geduld en volharding, zijn dikwerf betere middelen dan vuur en zwaard om een verbitterd volk tot onderwerping te stemmen of voor den vrede te winnen. Klinkt ons de treurmare nog in de ooren hoe onlangs de vernielende oorlogstoorts een twintigtal kampongs in vuur en vlam deed opgaan, de onderstaande - zestien jaren geleden - uitgevaardigde circulaire verdient zoo veel te meer in 't geheugen te worden teruggeroepen.

MILITAIR DEPARTEMENT.
CIRCULAIRE.
2e BUREAU.
No. 1.
HOOFDKWARTIER BATAVIA, *den* 5den *October* 1860.

Bij het lezen van de vele goed bewerkte korpsgeschiedenissen, die het Militair Departement opvolgend zijn aangeboden, wordt men te midden van het vele goede, dat men daarin vindt, weemoedig getroffen door een tal van daarin vermelde verwoestingen, die eene schaduw werpen op zoo menige schoone bladzijde.

Men zoekt vergeefs naar den oorsprong van die heillooze gewoonte, die zoo vele overwinningen en nederlagen doet gepaard gaan met de vernieling van het weinige wat het volk bezit. Van waar, vraagt men zich, heeft een leger, dat naar beschaafde en Christelijke beginselen bestuurd wordt, het regt geput, zoo strijdig toch met het oorlogsregt van beschaafde volken, om het private eigendom te vernielen en schuldelooze vrouwen en kinderen of magtelooze grijsaards bloottestellen om door gebrek omtekomen?

Een werktuig van wraak of bestraffing kan het niet zijn, - want de taak van het leger is niet om te kastijden noch om te kwellen, maar om te strijden, te overwinnen en de gevolgen van den oorlog zoo min mogelijk schadelijk te maken. Een ander beginsel onteert den staat, onder wiens vlag de oorlog wordt gevoerd.

Het kan ook niet zijn een middel, om de overwinning gemakkelijker te maken of de gestoorde rust spoediger te herstellen, - want in stede van verzoening verwekt de verwoesting slechts verbittering, versterkt zij het verzet en vergroot zij den dorst naar wraak. Hoe zou men ook kunnen meenen dat een onkundig, onbeschaafd en meestal misleid volk, wanneer al wat het bezit, ook zijne voedingsmiddelen, baldadig verwoest zijn, éérder genegen zoude zijn, om de wapenen nederteleggen en den overwinnaar te gehoorzamen, dan zoo lang de kans nog bestaat door onderwerping weder in het bezit van have en goed terug te komen?

Evenmin kan zulks geregtvaardigd worden door de allerwege gehuldigde beginselen van het volkenregt. Toen twee eeuwen geleden (1674) de *Palts* door het *Fransche* leger verwoest werd, liet gansch *Europa* een kreet van verontwaardiging hooren over deze afschuwelijke daad. Zoude dan het *Nederlandsch Indische* leger twee eeuwen later mogen doen, wat in een minder beschaafden tijd reeds is veroordeeld?

Niets kan inderdaad die verwoestingen regtvaardigen en wanneer men ze niet te min ziet plaats grijpen, dan moet men ze wel houden voor het gevolg van verouderde overleveringen, die bereids lang hadden moeten verlaten worden, of van valsche beschouwingen.

Wanneer in *Indie* oorlog gevoerd wordt is het altijd voor eene van deze beide oogmerken, te weten: onder misleide en oproerige onderdanen de rust te herstellen; - of, om de regenten van onbeschaafde volksstammen, die nog het zelfbestuur hebben behouden, - in het belang der beschaving, mildere beginselen van bestuur en van internationale betrekkingen op te leggen. Voor beide deze gevallen past een beschaafde en milde oorlog beter en zal deze ook betere werking hebben en heilzamer indrukken nalaten dan brandstichting en verwoesting. Reeds zijn de gevolgen van de oorlogen op zich zelve zoo verderfelijk voor de welvaart van het volk, dat het niet noodig is die opzettelijk te vermeerderen, om beter de kastijdende hand te doen gevoelen.

Daarom is het wenschelijk om het tot dus verre gevolgde voor goed te verlaten en de beginselen der beschaafde volkeren aan te nemen.

Daarom ook is het wenschelijk dat de officieren, door het beoefenen van het volkenregt, zich bekend maken met hetgeen als oorlogsregt voor geoorloofd wordt gehouden en zich overtuigen van de onbetamelijkheid en onbevoegdheid van het aanrigten van opzettelijke verwoestingen. Aldus zullen zij, wanneer het uur der toepassing zal gekomen zijn, met overtuiging en kennis van zaken te beter bij hunne onderhoorigen de edeler gevoelens, die toch bij alle dapperen aanwezig zijn, kunnen opwekken, om de minder edele te onderdrukken en den oorlog niet tot een hardvochtig handwerk te maken.

De Luitenant Generaal Adjudant des Konings in buitengewone dienst, *Kommandant van het Oost-Indisch Leger*,

J. VAN SWIETEN.

Dat die circulaire niet overbodig was zou door menig feit uit onze Oost-Indische krijgsgeschiedenis gestaafd kunnen worden. Een, na den opstand van Bondjol, bij het gouvernement ingediende nota, zou de grieven van eene door de losbandigheid der soldaten tot het uiterste gebrachte bevolking doen kennen; en in Mei 1846 schreef de toenmalige minister van koloniën aan den generaal H.J.J.L. ridder de Stuers: ‘De bijzonderheden der Sumatrasche krijgsbedrijven zullen

wel met de meeste worstelingen van dien aard gemeen hebben, dat zij den menschenvriend met weemoed en afschuw, den regtvaardige met verontwaardiging vervullen. De strijd tusschen twee legermagten kan gevoerd worden met ridderlijke menschlievendheid, maar de strijd tusschen een volk, dat zijne onafhankelijkheid verdedigt en degenen die het van dit kleinood willen berooven, kenmerkt zich meestal door verbittering, moorddadigheid en laaghartigheid'.

Dat die circulaire goede vruchten heeft gedragen, de uitstekende krijgstucht en goede geest, waardoor onze expeditionaire troepen zich thans zoo gunstig onderscheiden, kunnen het getuigen. De steller van die circulaire kon voorzeker niet vooruitzien, dat het hem dertien jaren later gegeven zoude zijn, die beginselen in praktijk te brengen, maar dat het hem ernst was verzoening in stede van verwoesting aan te brengen 'en den oorlog niet tot een hardvochtig handwerk te maken,' is in Atjih gebleken.

De taktiek, niet alleen door de bevelhebbers onder het beheer der Oost-Indische Compagnie, maar reeds veel vroeger bij de nederzettingen der Maleiers 'dat bij uitnemendheid koloniseerend volk', in den Archipel gevolgd, bestond gewoonlijk in het zich vestigen aan den oever der zee, het zich meester maken der bevaarbare wateren en dan uit te zien naar de dingen, die komen zouden. Een goed gekozen punt aan of in de nabijheid van het strand of de monding eener rivier, zooveel mogelijk onneembaar gemaakt - 't zij de vestiging met vredelievende dan wel met oorlogzuchtige bedoeling geschiedde - een punt, waar men zich van al het noodige voorzien en de gemeenschap tusschen het binnenland en de zee kon afsluiten of bemoeilijken, was toen, en blijft ook nu nog een hoofdvoorwaarde, om de gevolgen van de genomen maatregelen en den verderen loop der zaken vrij rustig te kunnen afwachten. Die gevolgen waren van verschillenden aard. Door meester te blijven van den in- en uitvoer, bleef men niet alleen meester van de onontbeerlijke behoeften der bevolking, maar tevens van de voornaamste inkomsten des lands, 't geen soms tot eene spoedige onderwerping aanleiding gaf. Stelden de nieuwaangekomenen zich aanvankelijk met een beperkt gebied tevreden, strekten zij het niet verder uit dan voor hunne veiligheid noodig was, wisten zij hunne oogmerken en verdere bedoelingen te verbergen, dan had wel eens het volgende plaats. Zij brachten òf den inlander tot rust, namen hem als 't ware de wapenen uit de hand en er ontstond eene gewenschte toenadering, òf de verdeeldheid en strijdige belangen der inheemsche bevolking, die ter zijde waren gesteld zoo lang zij een gemeenschappelijken vijand te bestrijden had, kwamen voor den dag, waarbij het gebeurde dat de vreemde indringer, als scheidsrechter opgeroepen, door een der partijen de landspalen werd binnengeleid. In tusschen leert de geschiedenis van meest alle Indische volksstammen, die hunne oorspronkelijke onafhankelijkheid verloren, dat eene vreemde nederzet-

ting vroeg of laat met ernstige botsing gepaard ging. In één woord: kwam men als vriend, - dikwerf slechts met enkele huisgezinnen, maar die spoedig door meerderen gevolgd werden - zoo duurde het in den regel niet lang, of die zoogenaamde vriendschap ging in bittere vijandschap over, en vertoonde men zich als vijand aan de vreemde kust, dan was de oorlog onvermijdelijk en het spoedig verkrijgen van eene versterkte positie dubbel noodzakelijk, om er zich te handhaven en te trachten de inboorlingen te onderwerpen of allengs naar de binnenlanden terug te dringen. Dat doel moest in de eerste plaats ook te Atjih worden bereikt, en wij leerden bereids de omstandigheden kennen waaronder het in bezit nemen van Kota Radja plaats vond.

De opportuniteit en het minder of meer noodzakelijke van dezen oorlog geheel in het midden latende, zal het niet onbelangrijk zijn alvorens dit opstel te vervolgen onze Indische geschiedboeken eens op te slaan en met een enkel woord te wijzen op eenige punten, zoowel van overeenkomst als van tegenstelling, met andere oorlogen in den Archipel gevoerd. Hierdoor zal eene vergelijking mogelijk worden tusschen vroegere toestanden en 't geen heden in 't noorden van Sumatra voorvalt, zonder dat wij daarbij ver in de krijgsgeschiedenis behoeven op te klimmen. De verovering van Palembang in 1821 en enkele tijdperken uit den langdurigen krijg op Sumatra's westkust - bovenlanden van Padang - bieden genoegzaam punten van vergelijking aan, om zich den betrekkelijk langen duur van deze expeditie beter te kunnen verklaren en zich voor verdere ongegronde teleurstelling te vrijwaren. Ook hier is van toepassing:

> ‘In het heden
> Ligt 't verleden;
> In het nu,
> Wat worden zal.’

Evenals te Atjih was ook in den oorlog tegen den sultan van Palembang een eerste expeditie mislukt, een tweede noodzakelijk geworden en vertoonde zich de cholera aan boord der schepen, die de troepen overvoerden; doch terwijl toen het zoo gevreesde spooksel na eenige dagen zeereis verdween, bleef thans die nimmer te verzadigen doodsengel steeds talrijker offers eischen en spreidde de vale vlerken ook over den vreemden bodem uit. Toen men te Palembang bijna geen zieken telde, werd te Atjih de doodenlijst al grooter en grooter. En nauwelijks waren de versperringen en batterijen te Gombora en aan de Pladjoe vernield of genomen, was de sultan overwonnen en uit zijn kraton verjaagd, of de bevolking legde de wapenen neder, en de sedert lang aan de Moesi gevestigde Chineezen, die niets liever wenschten dan zich bij den overwinnaar aan te sluiten, boden hem tegen billijken prijs alles aan wat handel en nijverheid oplever-

den; men kon alzoo over de meest noodige hulpmiddelen beschikken. Toen daarentegen na de vlucht van Atjih's sultan Kota Radja ons in handen viel, duurde de strijd voort; mannen, ja zelfs vrouwen en kinderen stonden gewapend tegen ons over, geen merkbare of invloedrijke toenadering onder de bevolking, geen aanbod van nijvere Chineezen, geene hulpmiddelen hoegenaamd;... men zag niets dan ontvolkte kampongs, ledige voorraadschuren en een verbitterden vijand om zich heen.

Waar te Palembang door den breeden, voor de grootste schepen bevaarbaren waterweg, de gemeenschap met de vloot even gemakkelijk was als de aanvoer van al het benoodigde, vond men te Atjih niets dan een veelal onveilige reede, een hevige branding, ondiepe rivier en onbegaanbare wegen; een schier ondoordringbaar terrein, een verwoeden tegenstand en..... de cholera.

De tegenstelling valt te duidelijk in het oog om er langer bij stil te staan. En ondanks al die gelukkige omstandigheden of wat men bij de Palembangsche expeditie nog in ons voordeel zou kunnen opnoemen, duurde het meer dan vier jaren, eer er een einde kwam aan de kuiperijen en de vijandelijke gezindheid der vorsten, eer ons gezag er op hechte grondslagen rustte. Was te Palembang bijna alles vóór ons, te Atjih was alles ons tegen, en toch werd in korten tijd aan de voornaamste eischen van eene aanvankelijke vestiging voldaan en de onneembaar gewaande kraton des sultans, weldra het hoofdkwartier van Neerland's bevelhebbers. Niettegenstaande een steeds aangroeiend ziekental, den hevigsten tegenstand en de meest afmattende diensten, werden versterkingen, hospitalen, magazijnen en pakhuizen opgericht, wegen aangelegd, de vrije gemeenschap van het binnenland met de zee zoo veel mogelijk belet en vele onderhoorigheden onderworpen. Die onderwerping moge meer in schijn dan in werkelijkheid, meer uit eigenbelang dan uit toenadering hebben plaats gehad, zij heeft echter de bewoners van een verder openlijk en feitelijk optreden in den oorlog teruggehouden en kan later tot een oprecht bondgenootschap leiden.

Om billijk te zijn mag men het geen gegronde teleurstelling noemen - ik kom hier later op terug - wanneer eene expeditie langer duurt dan men zich voorstelde, of eene totale overwinning niet zóó spoedig behaald wordt als men wel wenschte. Er dient rekening gehouden te worden met de bestaande bezwaren, met de nadeelige kansen en de vele moeilijkheden, niet zoo als men ze zich gelieft voor te spiegelen, maar zoo als ze zich in de werkelijkheid voordoen, en die zoogenaamde teleurstelling mag de reeds verkregen voordeelen niet doen vergeten. Wanneer men de geschiedenis raadpleegt, zich een duidelijker denkbeeld vormt van wat te Atjih moet worden verkregen, zonder zich *te veel* om telegrammen en particuliere berichten te bekommeren, maar bovenal met wat meer geduld en een minder hard oordeel, zullen velen wellicht ook minder pessimistisch gestemd worden en erkennen, dat hier

in een paar jaren meer verkregen is, dan waarvoor men bij andere expeditiën veel meer tijd noodig had.

Eene vergelijking van 'tgeen in Atjih gebeurde met wat in de Padangsche-bovenlanden voorviel, waar de kans dikwerf zóó hachelijk stond, dat men alles verloren waande, zal het bovenstaande kunnen bevestigen.

Ook dáár was veel in ons voordeel, want hoewel de door fanatisme opgewonden en verblinde padri in menig opzicht een even geduchte vijand was als de Atjinees, hadden wij een aanzienlijk deel der bevolking op onze hand, en al viel er op de strijdkrachten, den goeden wil en eene duurzame medewerking der Maleiers weinig te rekenen, als koelies en gidsen bewezen zij uitstekende diensten. Bovendien waren terrein, klimaat en plaatselijke hulpmiddelen ons verreweg gunstiger en hadden onze troepen noch met cholera noch met andere ziekten te kampen. De eerste jaren van den aldaar gevoerden krijg bieden minder punten van vergelijking aan. Al waren sedert 1822 bij een niet altijd gewettigde agressieve politiek verscheidene gevechten met afwisselende kans tegen de padri's geleverd, zoo duurde de oorlog steeds voort, totdat het den kolonel De Stuers - die na het overlijden van den dapperen overste Raaff tot diens opvolger benoemd was - gelukte de rust op Sumatra te herstellen. Aan zijn zending getrouw ‘om door een vreedzaam gedrag van onze zijde den vijanden vertrouwen in te boezemen en tevens liefde tot vrede en genegenheid om met ons in aanraking te komen bij hen te verwekken’, bleef de rust bewaard, en wist hij door een voorzichtig beleid de zaken gaande te houden, zelfs toen in 1826 een groot deel van onze in de bovenlanden ageerende troepen ter versterking van het leger naar Java werd opgeroepen. De noodzakelijkheid echter om zich tot een strikt defensieve houding te moeten bepalen, eene geheel ontoereikende legermacht en de tegenspoed onzer wapenen in den laatsten tijd hadden de padri's hoe langer hoe stoutmoediger gemaakt; zij gingen al spoedig aanvallend te werk, en onder een opvolgend bestuur was de toestand er niet op verbeterd.

In 1831 nam de luit. kolonel Elout het burgerlijk en militair gezag in handen, met opdracht den weg van onderhandeling en overreding in te slaan en zich vooralsnog van alle offensieve operatiën te onthouden. Verkenningen mochten slechts plaats hebben als men voorzag dat geene ernstige gevechten daaruit zouden volgen. ‘De aanval van eenig dorp of vijandelijke sterkte, zonder vooraf bekomen last, werd echter uitdrukkelijk verboden, al mocht de gelegenheid daartoe ook gunstig zijn.’

Merkwaardig is de overeenkomst tusschen de aanvankelijk in Atjih gevolgde gedragslijn en sommige in de geheime instructie van dezen hoofdofficier voorkomende punten(*). Later heeft men zich bitter beklaagd, van het destijds vooropgestelde beginsel te zijn afgeweken, om overal, waar geen uitgebreid territoriaal eigendom verkregen was, ‘het

(*) Zie: *Het Nederlandsch Oost-Indisch leger ter westkust van Sumatra* (1818-1845); door H.M. Lange. gep. luit. kol. van het Ned Oost-Indische leger.

uitteoefenen gezag niet verder uittestrekken, dan het bereik van ons geschut.'

De geschiedenis verder volgende, ontwaart men dat onze troepen - al was het in veel minder mate dan te Atjih - toch ook in het Padangsche bergland den tol aan te groote vermoeienis in een tropisch klimaat moesten betalen. Evenals dáár werden zij door koortsen geteisterd, door afmattende patrouille-diensten uitgeput en alléén of in kleinen getale zich op weg begevende manschappen nu en dan vermoord; zoodat bij al die verliezen ook dáár eene gestadige aanvulling noodzakelijk was; te meer met het oog op de vruchteloos aangewende pogingen om met de oorlogspartij in onderhandeling te komen. Gelukkig bleef in een reeks van gevechten de zege meerendeels aan onze zijde, menig vijandig hoofd en verscheiden landschappen legden de wapens neder; en nadat Michiels een gedeelte der kust van vijanden gezuiverd had, 'zag men niets dan rijke bronnen van welvaart in het verschiet', en toen, na de onderwerping van Bondjol - de hoofdzetel der padri's - het leger nog aanzienlijk vermeerderd werd, volgde al spoedig de onderwerping van andere districten, zoodat op het einde van 1832 alleen de XIII kotas nog vermeesterd moesten worden. Daar echter de krijgsmacht niet toereikende was, om alle landstreken die het Nederlandsche gezag erkenden naar behooren te bezetten of te beschermen, en ten einde onze reeds zeer verdeelde strijdkrachten niet nog meer te versnipperen, begreep men terecht, nieuwe versterking te moeten afwachten alvorens zich van dat district meester te maken.

De punten van overeenkomst met den tegemvoordigen toestand op Atjihs gebied springen hier vrij duidelijk in het oog.

Nauwelijks echter is het jaar 1833 aangebroken of alles is als met een tooverslag veranderd, en veel van wat met zooveel inspanning na jarenlangen strijd gewonnen was ging in een oogwenk verloren.

Te Bondjol, waar de opstand was voorbereid, breekt de storm los; padri en Maleier steken de vaan des oproers omhoog; onze posten worden afgeloopen en de onderlinge gemeenschap afgesneden; onze soldaten vermoord, zieken en gekwetsten afgemaakt; waarbij men echter niet vergeten mag, hoe het losbandig gedrag en de euveldaden van velen onzer troepen, dikwerf 'onder de oogen hunner officieren', de wraak eener verbitterde en gekrenkte bevolking in de hoogste mate hadden opgewekt(*). Veel was er misdreven, maar veel werd weder goed gemaakt, want hadden in die gevaarvolle oogenblikken de heldenmoed en vastberadenheid van ons leger der padri's en der Maleiers afval of verraad niet met onverstoorbare kalmte en zelfvertrouwen tegenovergestaan, de gevolgen waren niet te berekenen geweest.

Aangezien te dier tijde elke jobstijding niet zoo spoedig openbaar gemaakt, elk schot uit de verte op een van onze posten of patrouilles

(*) Zie: *De vestiging en uitbreiding der Nederlanders ter Westkust van Sumatra*, door den generaal-majoor H.J.J.L. Ridder de Stuers, enz.

gelost, het kleinste verlies of de geringste tegenspoed niet zoo ijverig geëxploiteerd werd, had de mare van dit en verdere onheilen het moederland nauwelijks bereikt, of gunstiger berichten legden reeds een pleister op de wonde, en men bleef voor veel ‘wee en ach’, angst en teleurstelling bewaard.

Zonder ons hier met de aanleiding van dien opstand verder in te laten, valt het niet te ontkennen dat de verspreiding onzer troepen over een veel te uitgestrekt terrein, waardoor eenheid en samenhang ontbraken, den opstandelingen bijzonder in de hand werkte en tot zulke groote verliezen aanleiding gaf. Misschien had men ook met het aannemen van zooveler onderwerping voorzichtiger kunnen zijn, daar ze onmogelijk oprecht gemeend kon wezen, en meer aan het verlangen, zich tijdelijk van de lasten des oorlogs ontheven te zien, dan aan vriendschappelijke toenadering moest worden toegeschreven. Mogen die lessen uit het verledene voor het heden niet verloren gaan!

Ofschoon het leger een meer geconcentreerde stelling innam, was het ontoereikend vroeger behaalde voordeelen te behouden, en 't mocht een uitkomst heeten, dat niet alleen het vertrek van den generaal-majoor Riesz als gouvernements-commissaris met een versterking van ongeveer 1100 man naar Padang, maar bovendien een aanstaand bezoek van den gouverneur-generaal werd aangekondigd; de stand van zaken op dat tijdstip mocht terecht ‘bij een zinkend vaartuig’ vergeleken worden.

Zoodra was de opperlandvoogd niet te Padang aangekomen, of hij gelastte aanvallend te werk te gaan en onverwijld met de krijgsoperatiën tegen Bondjol te beginnen. 'Tzij hij zelf een krachtiger optreden doelmatig achtte om 's vijands overmoed te beteugelen en geleden verliezen te herstellen, 'tzij om zich van het productief vermogen meester te maken en van Sumatra een tweede Java te vormen, of wel dat hij uit het moederland was aangespoord, om den reeds zeer lang volgehouden krijg met een coup d'éclat te doen eindigen, zeker is het, dat zulk eene belangrijke beweging voorwaarts, en geheel in strijd met zijne vroegere instructiën, door al de ter plaatse aanwezige bevelhebbers als ontijdig en niet genoegzaam voorbereid ernstig werd ontraden. In weerwil der geopperde bedenkingen, vooral ook ten aanzien van de slechte gezindheid der Maleiers in die streken, werd de voorgenomen beweging aangevangen;..... maar niet ten einde gebracht. Aan geen der drie colonnes, die van verschillende kanten erop aanrukten, mocht het gelukken 't aangewezen punt te bereiken. Overal werden zij niettegenstaande wonderen van dapperheid met groot verlies teruggeslagen. Tengevolge van de hardnekkige verdediging, onoverkomelijke terreinhindernissen, verloop van koelies, verraad, gebrek aan leeftocht en krijgsbehoeften, werden zij genoodzaakt den terugtocht aan te nemen, en de gouverneur-generaal die meende alles aan zijnen wil te kunnen onderwerpen en reeds den dag bepaald had waarop Bondjol vallen moest, zag zich niet alleen

in zijne plannen teleurgesteld, maar ons prestige werd een slag toegebracht zoo als 't nog nimmer had geleden.

Er was aan den wensch tot een krachtiger optreden voldaan, de afwachtende met een aanvallende houding verwisseld, en..... een bitter leergeld betaald. Doch er was meer; nauwelijks toch begon men zich eenigermate van het geleden échec te herstellen, of de eenheid in handelen ging verloren door het civiele en militaire gezag te verdeelen, wat bovendien tot ernstige botsing tusschen de hoogste autoriteiten aanleiding gaf.

Onder zulke ongunstige omstandigheden moesten de onderhandelingen met de oorlogspartij worden hervat en weldra zag men zich genoodzaakt tot een geregeld beleg van Bondjol over te gaan.

Gelijk de kraton der sultans van Atjih het palladium der Atjineezen genaamd werd, mocht Bondjol als dat der padri's worden beschouwd. Hun behoud was het behoud van 't land - zoo sprak men - en na den val van die door Atjinees en padri onneembaar geachte sterkten, beide hoofdzetels van 's vijands macht, moest een algeheele onderwerping spoedig volgen. Die onderwerping echter volgde niet en dàt mocht terecht eene teleurstelling heeten. De verovering van Kota Radja ligt versch in het geheugen(*), die van Bondjol behoort reeds langer tot de geschiedenis(†); maar bij onze beschouwing mag noch wat onlangs aan de oevers der Atjih, noch 'tgeen vroeger aan de boorden der Alahan-Pandjang voorviel, hier onopgemerkt voorbijgegaan worden.

Vielen de beide hoofdobjecten - missigit en kraton -.... ‘een ledige kraton’.... werd wel eens smalend gezegd - zeven en veertig dagen na de landing zonder groot verlies in onze handen, de verovering van Bondjol met de daarachter op den Boekit-Terdjadi aangelegde versterkingen kostte veel bloed, eischte een geregeld beleg van meer dan twee jaren en eindigde met het in bezit nemen van.... een ledig Bondjol. Toeankoe Imam had evenals de sultan van Atjih, - der Indische gewoonte getrouw - zijne met bewonderenswaardige volharding verdedigde stelling bijtijds ontruimd. Meestal toch verlaten de inlanders hunne sterkten, die niet bij verrassing genomen of geheel ingesloten kunnen worden, vóórdat de vijand erbinnen dringt.

Die herinneringen zijn noodig, opdat aan menig zoo dikwerf los daarheen geworpen afkeuring of ongemotiveerde teleurstelling niet te veel waarde worde gehecht. Al is zulks meer aan onbekendheid met de Indische krijgsgeschiedenis of eene *te hoog gespannen* verwachting dan aan onedele bedoelingen of wel aan den langen duur en slechten gang van zaken toe te schrijven, 't oefent een ongunstigen invloed uit. Het kwade wordt eerder geloofd dan het goede en hoe spoedig is de openbare meening niet op een dwaalspoor gebracht. 't Kan zijn nut hebben feiten te doen spreken, die hachelijker omstandigheden en grooter rampen,

(*) *De Tijdspiegel* 1875.
(†) Zie het reeds genoemde werk van Lange.

dan waarmede wij tot hiertoe in Atjih te kampen hadden, voor den geest terugroepen. En wanneer de vergelijking, van 'tgeen dáár reeds verkregen of voorbereid is, met de uitkomsten van zoo menige andere expeditie *deze* ten goede komt, dan eischt de billijkheid zulks te erkennen.

't Is te wenschen dat de dure lessen der ervaring en een voortdurend omzichtig krijgsbeleid ons voor latere onheilen mogen bewaren.

De geleden nederlagen en de op 4 December 1836 totaal mislukte aanval op Bondjol, benevens de ellendige toestand van het belegeringskorps, waar het physiek van den soldaat door sleepende moeraskoortsen en zijn moreel door wrevel, onwil en moedeloosheid werden ondermijnd, konden hier te lande nog niet bekend zijn, toen bij de mededeeling aan den gouverneur-generaal van toe te zenden versterkingen de toenmalige minister van koloniën o.a. de volgende zinsnede terneer schreef, waaruit het schier onhoudbare van onze positie is op te merken:

'Zijne Majesteit heeft zich met mijne meening niet kunnen vereenigen, dat, zoo ook met de nu gezonden middelen het oogmerk niet zou kunnen worden bereikt, men als het ware de zaak zou kunnen opgeven, maar in tegendeel verlangd: *dat de algeheele onderwerping van Sumatra*, *buiten het gebied van Atjih*, *steeds zijn en blijven zal het staatkundig beginsel van het bestuur in Indië, waarvan niet*, *zonder 's Konings verkregen magtiging*, *zal vermogen te worden afgeweken.'*

Gelukkig ging het hoofd van den Staat de toekomst met meer vertrouwen te gemoet en zag de zaken niet zóó donker in als zijn minister van koloniën. Gelukkig ook was de treurmare van zooveel rampspoed nog niet naar het moederland overgewaaid, waar men anders allicht zoo niet geheel den Archipel, voor 't minst Sumatra reddeloos verloren zou hebben geacht. Gelukkig bleef Koning Willem I '*Je maintiendrai*' getrouw, en Sumatra voor Nederland behouden.

Toen eindelijk op den 16^{den} Augustus 1837 de zoo beruchte kampong van Toeankoe Imam, het onneembaar geachte Bondjol, gevallen was, en men hier van niets dan van een volkomen overwinning en bestendigen vrede droomde, duurde het nog ruim zestien maanden, eer door de bemachtiging van Daloe-daloe, - 'de regelmatigste inlandsche versterking welke men ter westkust van Sumatra nog had aangetroffen' - ons gezag ook meer in het noorden werd bevestigd.

't Kostte een harden strijd eer, tengevolge van het meester worden dier hoofdsterkte van den ons zoo vijandelijken hadji Mohammed Saleh toeankoe Tamboesei, de laatste slag aan de heerschappij der padri's was toegebracht; en nog moesten er jaren verloopen eer de ons in de Noorder-afdeeling tegenoverstaande Atjineezen getuchtigd, de opstand van Batipo gedempt, de oorlogzuchtige geest der aangrenzende gewesten beteugeld en de krijgsoperatiën in de III en XII kotas geëindigd waren. Niet vóór 1845 waren wij geheel meester van het schoonste gedeelte in het schoone rijk van Insulinde.

Die oorlog duurde lang; *dáár* volgde de eene expeditie op de andere, die somtijds de grievendste teleurstelling opleverden; *dáár* lieten staatkundig- en krijgsbeleid wel eens te wenschen over en stonden wij meer dan eens aan den rand van den afgrond; men zoekt echter te vergeefs toen of later in tijdschrift of nieuwsblad naar die afkeurende stemmen, die moedeloosheid, die pessimistische denkbeelden en hatelijke uitdrukkingen, waaraan onze dagen helaas zoo rijk zijn.

Hoemeer men in de geschiedenis van die tijden doordringt en den dikwerf zoo hachelijken toestand van onze legermacht leert kennen, vóórdat een volkomen zege haar werk bekroonde op datzelfde Sumatra, welks noorderkust thans het tooneel is van den oorlog, hoemeer men geneigd wordt een uiterst behoedzaam oordeel in krijgszaken te vellen. Als men de denkbeelden en beschouwingen leest van een man als Michiels(*), 'het geïncarneerde stelsel van verovering en soldatengeweld' - dien wel niemand van kleinmoedigheid of ziekelijke philanthropie zal verdenken - dan ontwaart men daarin meermalen eene merkwaardige overeenkomst met de taktiek te Atjih gevolgd, welker gevolgen ons weldra zullen bezig houden.

En nu nog een enkel woord alvorens wij den te lang reeds afgebroken draad van ons geschiedverhaal weder opvatten.

Zoolang een oorlog niet geëindigd is, zoolang de verkregen resultaten niet in hun geheel overzien en aan het krijgsbeleid getoetst kunnen worden, zullen er wel altijd eenige vragen vooralsnog onbeantwoord blijven. De vraag echter, of de heerschende stemming bij *dezen* oorlog gerechtvaardigd is, zou, geloof ik, al aanstonds ontkennend beantwoord worden; maar wil men tot de oorzaak ervan opklimmen, men onderzoeke dan in de eerste plaats: of de groote publiciteit, die aan al wat met deze expeditie in verband stond gegeven is, goede vruchten heeft gedragen. Men vrage, of het verkondigen van 't ontoereikende onzer zee- en landmacht evenals van andere zwakke punten, het vermelden van 't groote aantal zieken, de verschillende meeningen zoowel in 's lands hooge raadzaal als door de pers geuit, geschikt waren om bezorgdheid en onrust tegen te gaan of weg te nemen? - Zal wel niemand den tijd terugwenschen toen de Nederlandsche koloniën beschouwd werden als tot een kroondomein te behooren, of als verdediger optreden van achterhoudendheid in de behandeling van zaken, waar ze met het algemeen welzijn of groote volksbelangen in aanraking komen, of van geheimhouding, als de regeering - juist door openbaarheid - nuttige adviezen kan uitlokken, zoo moet men ze bijtijds binnen engere grenzen weten te beperken, wanneer ze in oorlogstijd een nadeeligen invloed kunnen uitoefenen.

Men vrage, of het met eene voorzichtige staatkunde is overeen te brengen, toe te staan dat de leiding eener expeditie, van den beginne af, openlijk

(*) *Rapport over de Noordelijke afdeeling van Sumatras westkust* en *Additionele nota* op dat rapport, van Februari 1832.
Missive aan den gouverneur-generaal dd. 20 Juni 1837, en andere bescheiden.

in de dagbladen werd besproken, en die bespreking somwijlen aan een hoogst ongunstig oordeel omtrent het beleid der bevelhebbers gepaard ging?

Was het goed gezien, elke zwakke zijde in het breede uit te meten? Was het noodig, dat de vijand ten naastenbij kon berekenen hoeveel man er dagelijks buiten gevecht werden gesteld, en luide te verkondigen dat het Indische leger ten eenenmale gedesorganiseerd was en weldra niet meer bij machte zou zijn, in de noodige aanvulling onzer troepen te voorzien om geheel strijdvaardig te blijven? Was het raadzaam, den Atjinees op het slechte gehalte der aangeworven vrijwilligers te wijzen, en op zooveel wat hem in zijn tegenstand kon versterken? Was men dan vergeten dat Habib Abdoe'r-Rahman in Europa rondzwierf, dat er een Singapore, een poeloe Penang en een daar gevestigde Atjineesche *Raad van Achten* bestonden?

Die vragen zijn niet moeilijk te beantwoorden. Men leze slechts hoe die *Raad*, vanwaar de hoogste bevelen uitgingen, de eenvoudigste berichten uit de Europeesche en Indische nieuwsbladen dienstbaar wist te maken om den ijver en de volharding der oorlogspartij in Atjih aan te vuren en levendig te houden, hoe die *Raad*, op behendige wijze waarheid en logen dooreen mengende, in een zijner brieven - reeds vroeger door mij vermeld - aan de invloedrijkste hoofden o.a. het volgende mededeelde(*):

'Dat, door de bemoeienis der mogendheden in Europa, de blokkade beperkt was en binnen den tijd van twee maanden zou worden opgeheven.

Dat de eerste minister Gladstone wegens zijne sympathie aan Nederland en de oorlogspartij tegen Atjih betoond, had moeten aftreden en door Disraëli vervangen was. Dat de Hollanders al hunne koffie en overige producten van Batavia in 't openbaar hadden moeten veilen, om geld te bekomen voor de oorlogslasten die eene som bedroegen van meer dan 50 millioen Spaansche matten.

Dat 7000 man op het slagveld en door de cholera gevallen waren, waaronder 27 officieren, een Italiaansche generaal (Nino Bixio) en de zoon van een Javaanschen pangéran. Dat Habib Abdoe'r-Rahman eerlang met een Turksche vloot te Penang zou aankomen.

Dat de hoofden alzoo vertrouwen moeten stellen in den Profeet, in den strijd blijven volharden en niemand toelaten tot het openen van onderhandelingen.'.....

En terwijl men steeds voortgaat bijna alles, wat met dezen oorlog in verband staat, openlijk af te keuren of in een voor ons nadeelig licht te plaatsen, alsof 't erop was toegelegd den Atjinees een riem onder 't hart te steken, vindt men zich teleurgesteld dat de strijd nog niet

(*) Brief van den 20sten der maand Moeharram 1291, overeenkomende met den 8sten Maart 1874 onzer jaartelling, aan de panglima's Sri Moeda Perkasa der XXII en Setia Alam der XXV Moekim, staatsofficieren in dienst van Z.M. den Sultan (hoofden van Groot-Atjih).

ten einde is gebracht!!.... men verwondert zich over die onbegrijpelijke (?) volharding van den vijand.

Aan openbare adviezen ontbreekt het evenmin, waarvan de pers zich natuurlijk meester maakt, maar waardoor de tegenpartij tegelijkertijd omtrent onze bedoelingen behoorlijk wordt ingelicht. Wel zijn de adviseurs het niet eens, de één ziet geen heil dan in agressieve operatiën, de ander vindt beter eene samentrekkende of teruggaande beweging te ondernemen; een derde wil de thans ingenomen positie behouden.... enz. enz., maar men schijnt er niet aan te denken hoe de Atjineezen zich die adviezen - hunne krijgskundige waarde voor Nederland in het midden latende - ten nutte kunnen maken ten einde op elke eventualiteit te zijn voorbereid;.... en men klaagt: 'dat zij van ons alles, en wij van hen niets weten'.

Zou het niet verstandiger wezen als de openbaarheid zich nu en dan wat achter de omzichtigheid verschool? Zou het niet beter zijn, dat op het oorlogsterrein zelf, door den daartoe bevoegden krijgsraad, onderzocht en beslist worde: of onder de gegeven omstandigheden - die alleen dáár in vollen omgang beoordeeld kunnen worden - ons belang medebrengt de strategische grens onzer positie uit te breiden dan wel in te korten; of en in hoeverre thans een afwachtende dan wel een aanvallende houding raadzaam zou zijn, en *die* beslissing te eerbiedigen?

Als slotsom van dat alles zal de lezer waarschijnlijk erkennen dat - op zijn zachtst genomen - wat meer behoedzaamheid hoogst wenschelijk ware geweest.

(Wordt vervolgd.)(*)

(*) Ten einde een duidelijk overzicht te verkrijgen zoowel ven het oorlogstooneel als van de door onze krijgsmacht ingenomen stellingen, diene de lezer de nieuwst uitgekomen KAART VAN GROOT-ATJEH (schaal van 1 op 50.000) van Juni 1876 te raadplegen, door de firma Smulders (Spuitstraat te 's-Hage) voor den geringen prijs van *f*0.30 in den handel gebracht.

Letterkunde.

Bijdragen tot het woordenboek der Nederlandsche taal. X.

Derde Reeks, Derde Aflevering (Julij 1874).
Tweede Reeks, Zevende Aflevering (Dec. 1874).
Eerste Reeks, Elfde Aflevering (Jan. 1875).
Derde Reeks, Vierde Aflevering (Julij 1875).
Tweede Reeks, Achtste Aflevering (Nov. 1875).
Derde Reeks, Vijfde Aflevering (Aug. 1876).
Tweede Reeks, Negende Aflevering (Julij 1876).

Condorcet verhaalt in zijne levensbeschrijving van Voltaire, dat deze geniale Schrijver nog op zeer hoogen leeftijd bij de Fransche Academie een plan indiende om haren Dictionnaire opnieuw in te richten. Ieder lid zou zich met de bewerking van eene letter hebben te belasten; hij zelf nam de A op zich; en gaf, om zijne medeleden aan te vuren en tevens de mogelijkheid der volvoering te bewijzen, de toezegging, zijne taak binnen weinig maanden gereed te hebben. Het plan bestond daarin, dat van ieder woord de geschiedenis zou worden geleverd van het oogenblik af dat het in de taal werd opgenomen; met aanwijzing van de beteekenissen, die het in den loop der tijden had ondergaan, en met staving van de wijzigingen dier beteekenissen, niet door zelf willekeurig gemaakte volzinnen of uitdrukkingen, maar door voorbeelden, uit gezaghebbende schrijvers van elk tijdvak ontleend.

Dat dit plan niet is verwezenlijkt, weet men. Het bleef bij wat de Voorsteller in 1762 aan den kardinaal De Bernis had geschreven: ‘On n'est pas content de notre *Dictionnaire;* on le trouve sec, décharné, incomplet en comparaison de ceux de Madrid et de Florence.’

De vergelijking met den arbeid der Academiën van Madrid en Florence thans daarlatende, durf ik beweren, dat met Voltaire's plan meer dan eenig ander overeenstemt het *Ontwerp van het Nederlandsche*

Woordenboek, door eene daartoe benoemde Commissie saamgesteld en bij monde van den hoogleeraar De Vries op het Congres van 1851 te Brussel uitgebracht en door dat Congres aangenomen. Dat Ontwerp was noch *sec,* noch *décharné*, noch *incomplet.* Het is er verre van daan, dat in de reeks van Afleveringen, die sedert de nu verloopen vijf en twintig jaren van het Woordenboek zijn verschenen, de Redactie haar mandaat niet getrouw heeft opgevolgd. Integendeel, zoo in mijne Bijdragen of elders door anderen op de bewerking bedenkingen zijn gemaakt, grondden dezen zich juist op het blijkbaar streven der Redactie om het Ontwerp van 1851 ten volle uit te voeren. Niet over dorheid of schraalheid, niet over het te weinig liep doorgaans de klacht; neen, men wenschte wat minder uitvoerigheid en weelderigheid in de beschrijving, wat minder uitpluizing in de ontwikkeling, wat minder getal van weinig of niet verschillende voorbeelden in de staving. In één woord, men beschouwde het Woordenboek, zooals onlangs een geleerd en in dezen bij uitstek bevoegd Buitenlander, Dr. Rudolf Hildebrand, het uitsprak, als: *ein reiches und gediegenes Werk*, *das aber durch kürzere Fassung gewönne* (Grimms D. Wörterb. Fünfter Band, Vorr.).

Over de gevolgen van het gebrek aan *die kürzere Fassung* heb ik reeds mijn bezwaar ingebracht in mijne *Eerste* Bijdrage van 1864. Naar den maatstaf van Weilands *Beknopt taalkundig Woordenboek*, welks vijf Deelen 2651 bladzijden tellen, berekende ik dat het geheele nieuwe Woordenboek, welks toen verschenen Eerste Aflevering 13 bladzijden van het genoemde getal innam, omstreeks 204 Afleveringen zou vereischen, in stede van het door de Red. geraamde getal van 96. Men heeft toen beweerd, dat ik had misgerekend, dat ik dit had vergeten en dát over het hoofd gezien; ja, de Red. kon ‘opnieuw, na rijp beraad en overweging van alle omstandigheden, verzekeren dat de geraamde omvang *niet* zal overschreden worden’(*). Welnu, wat heeft tot hiertoe de uitkomst geleerd? Het getal Afleveringen bedraagt thans 25, en dezen bevatten van Weilands genoemde Woordenboek 216 paginaas: ieder cijfere den regel van drieën zelf uit. Dat ik mij vroeger vergist heb, is inderdaad zoo, doch niet te mijnen nadeele.

Het zevental Afleveringen, dat het hoofd dezer Bijdrage aankondigt, bevestigt wederom sommige der gemaakte bedenkingen, maar in nog hoogere mate den dikwerf herhaalden lof. Een merkwaardiger proefstuk van geleerden arbeid kan men zich nauwelijks denken dan, bijvoorbeeld, de artikels over het woord *Onder.* In 45 dicht gedrukte kolommen geven ze 51 en 35 paragrafen of afdeelingen, meestal ieder weder in onderafdeelingen gesplitst; een tweetal verhandelingen, welker plaatsing men alleen liefst niet in een Woordenboek zou verlangen. Naarmate de gezette lezing van zulke stukken leerzaam is, wordt het

(*) Zie *De Tijdspiegel* van Dec. 1864, bl. 507.

naslaan ter opsporing van het een of ander moeijelijk en lastig; en zal men het laatste niet meer de eigenlijke bestemming van een Woordenboek mogen heeten dan het eerste?

Dat de zucht om duidelijk te zijn wel eens in onderscheidingen doet vallen, die de artikels noodeloos uitbreiden, zou niet moeijelijk te staven zijn. Zoo viel mijn oog op 2 alinea's van het art. *Geen*, Kol. 671 der Derde Reeks Vijfde Aflev. De eene luidt:

'Voorheen ook met het ontkennende *en.* Van hem, die op sijn jaght geen aas en had gevonden, Vondel, 3, 346.'

En de tweede, drie regels lager:

'Voorheen ook met het ontkennende *en.* Hy en heeft voor sijne ziele geenes dinghs gebreck, *Pred.* 6, 2. Geen dingh en sal by Godt onmogelick zijn, *Luc.* 1, 37. Dat ick in geene sake en sal beschaemt worden, Philipp. 1, 20. Op dat gy... geenes dinghs van noode en hebbet. 1 Thess. 4, 12.'

Het wezenlijk verschil tusschen de beide opmerkingen heb ik niet kunnen bevroeden.

Het kwistige hier en daar in het bijbrengen van voorbeelden eener zelfde beteekenis, die in het jongste nommer van *De Toekomst* den heer Sleeckx aanleiding gaf, om met eenige overdrijving van 'die ontelbare voorbeelden' te gewagen, die het werk tot 'een Chineesch Woordenboek van duizenden boekdeelen' schijnen te maken, is weder niet geheel te ontkennen, en steekt af bij het gemis van alle voorbeeld bij veel andere artikels.

In deze Bijdrage heb ik mij bevlijtigd, uit mijne aanteekeningen zooveel mogelijk in dit laatste gebrek te voorzien. 'Un dictionaire (zeide Voltaire ergens) sans citation est un squelette.' Overigens zal men bespeuren, dat de overvloed van de naar 't schijnt zich telkens meer aanbiedende stof mij eene beknoptheid in de mededeeling heeft moeten doen in acht nemen, die men mij, naar ik hoop, niet zal ten kwade duiden. De rijkdom onzer taal schijnt metterdaad onuitputtelijk, en zelfs bij eene vlijtige bewerking als die der Redactie, ruimschoots stof tot nalezing te blijven aanbieden.

I. Aanmerkingen en toevoegselen.

AANBAFFEN. Voorbb. Coornhert, Wercken, II. 37 v°. Broes, De Eng. Kerk, II. 377.

AANBEDELIJK komt ook in proza voor; Coornhert, Wercken, II. 254.

AANBEHOOREN. Vb. Broes, De Kerk en de Staat, IV. I. 328.

AANBESTEDEN. Vb. Loots, Nag. Ged. II. 181.

AANBESTEDING. Vb. Stuart, Rom. Gesch. (kl 8 vo) XI. 45.

AANBEVELEN is ook zwak vervoegd; Broes, Geschiedk. Onderzoek, 252 en De Eng. Herv. Kerk, I. 98. - Vbb. van *aanbeveler,* Stuart, R. Gesch. XVIII, 33. Van Kampen, Werken der Holl. Maatsch. VI. 295.

AANBIEDEN. De afl. *aanbiedenis* nog lang na Hooft, De Denker, V. 384.

AANBLAZEN. Het imp. ook *bloes aan.* Meerman, Vergel. der Gemeeneb. III. 134.
AANBLINKEN. Vb. in de eig. bet. Higt, Ged. 314.
AANBOD. Samenst. *zelfaanbod*, Stuart, R. Gesch. XIV. 53.
AANBOUW Vb. van 1, Loosjes, M.A. de Ruyter, 88.
AANBOUWEN (van schepen). Vb. Stuart, R. Gesch. VII. 64. De afl. *aanbouwing*, Meerman, a.w. II. 297.
AANBREIJEN. Vbb. Schotel, Vaderl. Volksboeken, I. 192.
AANBRENGEN. Het deelw. ook als rijmwoord *aangebrocht*, Ten Kate, Dichtw. I. 379. Vbb. van *aanbrenging*, Stuart, R. Gesch. XII. 249; XVIII. 453; Broes de Eng. Herv. Kerk, I. 137.
AANBRENGER. Vbb. van *aanbrengster*, Stuart, R. Gesch. III. 195. Loots, Nag. Ged., II. 214.
AANBRULLEN. Vb. van 'tegen iemand brullen', Stuart, a.w. IX. 120. Met eene andere aanwending, Ten Kate, Dichtw. V. 172.
AANDACHT is mannelijk bij Hamaker in Van Kampens Mag. VII. 419; Mr. A. Brugmans, ald. IX. 196; en M.C. van Hall, in Van Kampen en De Vries' Holl. Mag. 160. Zie ook mijne *Eerste* Bijdrage.
AANDACHTIGHEID. Vb. Immerzeel, Hugo van 't Woud, 10.
AANDISSCHEN. Niet zeer gepast bij Van Cappelle, Filips Willem, 136: *zijne tafel was rijkelijk* aangedischt.
AANDOENING. De fout in den klemtoon, hier aangewezen in Van Duyse, komt ook voor bij Da Costa, Kompl. Dichtw. II. 7.
AANDOSSEN. Door invoeging van *r* leest men *aandorsen* bij P. de Groot, Uitbr. der Pss. bl. 3:

> *Zij hebben tegen God en zijn gezalfden Vorst*
> *Het oorlogswapen* aengedorst.

AANDRAVEN. Vb. Focquenbroch Werken, I. 127.
AANDRIFT is niet 'zonder meervoud'. Bilderdijk, Kerkred. van Merle d'Aub. 26: *die* aandriften *bestrijden.* Het w. komt ook mannelijk voor, bij Feith, Werken, VII. 186: *dien eedlen aandrift.*
AANDRINGEN. Vb. van *aandringer*, Stuart, a.w. III. 87.
AANEENKOPPELING. Vb. in Van Kampens Mag. VI. 269.
AANERVEN. Vb. van *aanerving*, Coornh. Wercken, II. 397.
AANFLUITEN komt ook eig. en in deze eeuw voor; Stuart, R. Gesch. XIV. 220.
AANGELAND, znw. Vb. Wagenaar, Amsterdam, I. fol. 532.
AANGENAAM. Afl. *beaangenamen,* Siegenb. Mus. II. 19.
AANGESCHAPEN. In het vb. uit De Groot is het w. een adjectief. Als werkw. in Gessners Werken, I. 191*: de waardigheid, die hem* was aangeschapen.
AANGEZICHT. De aanwijzing van den genitief ontbreekt. Hij is gewoonlijk *aangezichts*, evenals van *gezicht* zelf; doch Da Costa, Kompl. Dichtw. II. 71: *mijns aangezichten.*
AANGLIMMEN. Vb. Wagenaar, Amsterdam, I. fol 694.
AANGLUREN, Vb. van een persoon, Brender à Br. Mag. III. 195.
AANHANG. Niet 'zonder meervoud'; Coornherts Wercken, II. 149. *Beza met* zijne aenhangen.

AANHANGER. Vb. van *aanhangeres*, De Denker, IV. 227.
AANHEFFEN. Vb. van *aanheffer*, Brender à Br. Kabinet, III. 314 en 317. Stuart, Rom. Gesch. XII. 231.
AANHITSEN. Vb. van *aanhitser*, Coornh. Wercken, II. 253. Broes, De Kerk en de Staat, I. 47.
AANHOOGING. Bij Bild. in anderen zin, Brieven, II. 177: *deze* aanhoging *van leven.*

AANHOORING is ‘niet in gebruik’ zegt de Red. Onjuist. Zie het w. bij Stuart, Rom. Gesch. XIX. 149. Ockerse, Gedenkz. op Bellamij, 78.
AANHOUDING beteekent ook voortzetting; Stuart, Rom. Gesch. XIV. 182: de aanhouding *van alle Opperbevel.*
AANKANTEN. Vb. van *aankanting*, De Denker, XI. 335.
AANKEFFEN. Vb bij Eliz. Wolff, Vergeefsche Raad, 58.
AANKLAGER. Vbb. van *aanklaagster*, De Denker, VI. 221. Stuart, R. Gesch. XIII. 160.
AANKLEMMEN. Vb. van *aanklemming*, Broes, De Kerk en de Staat, III. 122.
AANKLINKEN (n°. 2) Vbb. Van den Broek, De Batavieren, 53, en Vaderl. Poëzij, 27.
AANKLOTSEN is niet altijd ‘met stappen aankomen’. 't Is ook van de golven gezegd, Gessners Werken, II. 274; Loosjes, M.A. de Ruyter, 102.
AANKOMEN (voor overkomen) Kol. 202, *c*, nog bij Broes, De Kerk en de Staat (1841) I. 72: kwam *eenige lust en moed mij* aan.
AANKOPPELEN. Vb. van *aankoppeling*, Brender à Br. Kab. I. 150.
AANKWEEK. Vb. in den eig. zin, Van Kampens Mag. VI. 107.
AANLANDEN heeft ook de bet. van land worden, Wagenaar, Amst. I. 531: het aanlanden *van een Eiland.*
AANLAVEEREN. Vb. bij O.Z. van Haren, De Geuzen (Schied. 1875) bl. 111.
AANLEG. Kol. 218 noemt de Red. de uitdr. *aanleg van een rechtsgeding* onjuist en ongerijmd. Men leest haar bij V. d. Palm, Sal. VI. 31. De bepaling der Red. schijnt mij onjuist toe.
AANLEGGER. Vb. van *aanlegger van een tuin*, De Denker, VI. 275.
AANLOEIJEN. De winden loeijen (zie de onz. bet.) ook *op elkander* aan; Focquenbrochs Werken, I. 71.
AANLOOPEN. Niet vermeld is de bet. van: iemand overvallen. Broes, De Kerk en de Staat, II. 96: liep *mij de gedachte* aan.
AANNEMER. Ook met opzicht tot een' oorlog gezegd, Stuart, R. Gesch. XX. 222.
AANNEMING. Samenst. *kinderaanneming*, Stuart, R.G. XV. 10 en XVI. 257.
AANPERSEN. Fig. niet altijd van personen. Immerzeel, Hugo van 't Woud, 80: *Door honger* aangeperst.
AANPIEPEN. Ook bij Bild. Virgil. Tweede Herderszang (niet door Da Costa opgenomen) bl. 5: My... *Zit de Krekel* aan *te* piepen.
AANPRAAIJEN. Vb. bij Hiel, N. Liedekens, 98.
AANPRESSEN. Toch nog bij Loots, Nag. Ged. I. 185.
AANPRIJZEN. Vbb. van *aanprijzer*, De Denker, IV. 150. Loots, Nag. Ged. II. 5.
AANRADER. Lang na Brandt en in goeden zin; Broes, Filip v. Marnix, II. I. 34. Siegenb. Mus. II. 197.
AANRAMMELEN. Vb. Woordenb. der Frequent. I. 486.
AANRANSEN. Vb. van *aanransing* Vlaerd. Redenrijckb. 244.
AANRECHTEN. Vbb. van *aanrechting,* Wag. Amst. III. 239; Stuart, R. Gesch. V. 404 en VII. 361; in 't meerv. XIII. 236.
AANREKENEN. Van personen gezegd, Clarisse, Ged. 69:

Wat wordt Gij bij het schuim der menschen aangerekend!

AANRIJPEN. Overdr. niet altijd ‘van personen’. Gessners Werken, II. 282: *ons* aanrijpend (*levens)onderhoud.*

AANRITSEN. Vb. van *aanritsing;* Stuart, Rom. Gesch. XI. 332.

AANROEPEN. Nog onscheidbaar in de 18e eeuw; P. de Groot, Uitbr. der Ps. 339.

AANSCHERPEN. Vb. Broes, De Kerk en de Staat, III. 300. En van *aanscherping,* dez. Geschiedk. Ond. 298.
AANSCHOUW. Niet vermeld is *ten aanschouwe* voor: ter aanschouwing; Broes: De Kerk en de Staat, III. 314.
AANSCHOUWELIJK. Niet 'altijd overdrachtelijk'. Stuart, Rom. Gesch. XI. 451, *alleen* aanschouwelijk *voor de gesnedenen, die hem oppasten.*
AANSCHOUWER. Vb. van *aanschouwster*, Meerman, Verg. d. Gem. I. 31.
AANSLENTEREN. Vb. Woordenb. der Frequent. II. 522.
AANSNORREN. Ook in proza, Stuart, Rom. Gesch. XIX. 280.
AANSPIJKEREN. Vb. aldaar, II. 265.
AANSPOELING. Vb. van de abstr. bet. Meerman, Verg. d. Gem. III. 23.
AANSPRAKELIJKHEID. Vb. in de bet. n°. 1, Stuart, R. Gesch. II. 38.
AANSPRINGEN. Een ander vb. dan het deelwoord, Gessners Werken, II. 161.
AANSTEKEN. Ook onscheidbaar, P. de Groot, Uitbr. der Pss. 451.
AANSTEVENEN. Vb. Woordenb. der Freq II. 833.
AANSTICHTEN. Ook met een persoon tot voorwerp, Coornh. Wercken, II. 170: *die u tot barmhertigheydt* aenstichten.
AANSTOKER. Niet alleen van 'geschillen'; ook van personen gezegd. Van Cappelle, Nag. Bijdr. tot de Nat. 250.
AANSTOOMEN. Vb. Ten Kate, Dichtw. II. 118.
AANSTOOT. Ontbreekt de overdr. bet. die niet 'stuitend of hinderlijk is'. Broes, De Eng. Herv. Kerk, II. 118: *door* den aanstoot *van Engeland opgewekt.* Bl. 121: *een magtigen* aanstoot (*tot het zoeken).*
AANSTOOTELIJK. Vb. van de afl. *aanstootetijkheid*, Stuart, R. Gesch. XII. 300.
AANSTOOTEN. Vbb. van *aanstooting,* Coornh. Wercken, II. 202 verso. Broes, De Eng. Herv. Kerk I. 257 en II. 155 en 195.
AANSTORMEN. Niet altijd dichterlijk, Wag. Amst. I. 109: *wie een huis* aenstormt *by dage.* - De bedr. bet. nog bij Loots, Nag. Ged. II. 253.
AANSTOUWEN. Vb. Van der Cruycen, Spr. van Sal. 93.
AANSTREVEN. Niet 'alleen in den hoogeren stijl'. Brender à Brand. Kab. II. 10.
AANSTRIJKEN. Vb. van II. 3, Stuart, Rom. Gesch. XVIII. 95.
AANSTUIVEN is ook (zie 1) van het water gezegd; Ter Haar in de N. Werken van de Holl. Maatsch. II. 219: *schuim*, *dat* aanstuift.
AANSTUREN. Vb. Antw. Spelen van Sinne, 149.
AANTAAL. Ook bij een later schrijver, Simons, Verz. Poëzy, 97.
AANTIKKEN. Vb. als bedr. werkw. Vlaerd. Redenrijckb. 261.
AANTIMMEREN. Vbb. Wag. Amst. I. 13. De Denker, XII. 112.
AANTOKKELING. Andere aanwending, Clarisse, Voor Jongel. I. 144: de aantokkeling *zijner lusten blindelings volgen.*
AANTREDEN, nog in de laatste helft der 16^{e} eeuw *aanterden*; zie Antw. Sp. van Sinne, 388.
AANTROUWEN. Vb. buiten het deelw. De Denker, XII. 398.
AANTUIGING. Nog in deze eeuw, Bouman, Gesch. d. Geld. Hoog. I. 260.
AANVAARDER. Nog bij Stuart, Rom. Gesch. XIII. 422.
AANVANGEN. Na Hoofts tijd nog onscheidbaar, P. de Groot, Uitbr. d. Ps. 459.
AANVANGER. Bij het ééne vb. (2, *a*) Stuart, Rom. Gesch. XVI. 211.

AANVLAMMEN. Niet altijd ‘dichterlijk’. Meerman, Verg. d. Gem. I. 72; II. 90.
AANVLOEIJEN. Ook van abstr. voorw. Brender à Br. Kab. IV. 86.
AANVOEGSEL. Vb. Broes, De Eng. Herv. Kerk, I. 157.
AANVOERDER. Vb. van *aanvoerster*, Smits, Nag. Ged. I. 49.
AANWAS. Melding verdient *aanwas nemen*, Bild. Kerkred. van Merle, 166.
AANWENKEN (niet *aanwinken*) in bet. 1 nog bij Bellamij, Ockerse, Gedenkzuil, 291.

AANWERKEN. *Aan* niet altijd voortgang; ook tegenstand. Wag. Amst. I. 662 aanwerken *tegen zijne belangen.*
AANWERVEN. Vb. van *aanwerving*, Stuart, Rom. Gesch. X. 238.
AANWETTEN. Vb. Van den Broek, De Schipbreuk, 35.
AANWOEDEN. Met de beheersching *tegen*, Gessners Werken, III. 160.
AANZEG. Het aangeh. *aanzeg* leest men De Denker, XI. 123.
AANZEGGER. Ook buiten de 'geijkte benaming'; Coornh. Wercken, II. 258: aenseggher *van gebreecken.*
AANZETTING. Vbb. in de abstr. bet. 3, Stuart, Rom. Gesch. X. 27; XIV. 330.
AANZICHTEN. Met andere toepassing, De Denker, IV. 196: *dit doet het Boek wel* aanzichten.
AANZWOEGEN. Vb. Ten Kate, De Psalmen, 252
AAR (n°. 3). Behalve III. 80 ook nog bij Anna Bijns, III. 72.
AARDEN. Ook wederkeerig; Antw. Spelen van Sinne, 58: *dat elck* hem aerde.
AARTS. *Aartsgodes* (Kol. 580, 1 *a*) komt ook 'niet spottend' voor, Smits, Burmans Intreêreden, 64. - *Aartsprinses* wordt ald. uit Poot aangehaald. Deze dichter spreekt in 't algemeen van de *aartsprinsessen* en *godinnen* der Oudheid; doch Smits past het w. meermalen toe op de Gemalin van Willem IV, Nagel. Ged. III. 195 en 201.
AARTSENGEL. Vb. van *aartsengelin* Da Costa, Kompl. Dichtw. I. 269.
AARTSHERTOGELIJK. 't Niet zeer dichterlijke w. bij Da Costa, a.w. III. 425: *den trein van 't* Aartshertooglijk *paar.* Naar de voetmaat gaat de klemtoon van *her* op *toog.* Kan dat? De Red. zwijgt daarvan.
AARTSVADER. Reeds vroeger werd *aartsmoeder* gebruikt, en niet van Eva, door Vondel, Jeptha, 24.
ACHT (n°. 3) is Kol. 615 vrouwelijk en laat Kol. 616 geen bijv. nw. toe. Tegen beide uitspraken zondigt Bild. Mengel. en Fragm. 38: *er* het vereischte acht *op te nemen.* In zijne Geslachtl. bepaalt de Schr. zelf 't geslacht M. en V. met de bijvoeging: 'Men gebruikt het zonder lidwoord.'
ACHTENVEERTIGER. Vb. Broes, Geschiedk. Ond. 239 en De Kerk en de Staat, IV. I. 144.
ACHTERBLIJVER. Vb. van de toepassing op soldaten, Stuart, R. Gesch. XIII. 22.
ACHTERDEEL (n°. 2). Ook van andere dieren, b.v. de spin, Nolet de Br. Proza, II. 205. Van menschen, bij Focquenbroch, Werken, II. 391.
ACHTERDOCHTIGHEID. Vb. Stuart, Rom. Gesch. VIII. 298.
ACHTERGEVEL. Ook in poëzie; Loots, Nieuwe Ged. 112.
ACHTERHALEN in and. zin dan in 't Wetboek, Stuart, R. Gesch. XI. 429; XIV. 400.
ACHTERHOEK. Vb. met bet. 2 (in proza) De Vrije Fries, XII. 324.
ACHTERHOUDING. Vb. in de bet. n°. 1, Stuart, Rom. Gesch. II. 212.
ACHTERJAGEN 'sierlijk' genoemd, eene fig. niet vermelde bet. Broes, De Kerk en de Staat, IV. I. 305.
ACHTERKLEINDOCHTER. Vb. Stuart, Rom. Gesch. XIV. 80.
ACHTERLIJK. Niet altijd van 'levende wezens'; Broes, Filip v. Marnix, II. I. 166: *de achterlijke plaets.*

ACHTERLIJKHEID. Vbb. van de abstr. bet. a.w. II. I. 167. Stuart, R. Gesch. XI. 387.
ACHTERNEEF. Vb. Stuart, a.w. XV. 3.
ACHTERNICHT. Vb. ald. XV. 99.
ACHTERNOEN. Ook in de vlaamsche schrijftaal. Blieck, Mengelp. IV. 28.
ACHTERSTAAN met *voor* in pl. van *bij* (Van Groen van Prinst.) heeft reeds Bild. die den germanismus *terugstaan* ingsgelijks met *voor* verbindt, Mengelp. II. 54.

ACHTERSTAL. De vbb. der hedend. bet. zijn uit Wagenaar; later bij Stuart, a.w. XI. 222.
ACHTERSTEVEN. De eig. bet. bij Meerman, Vergel. d. Gem. II. 115.
ACHTERSTELLEN met *aan,* Broes, Filip van Marnix, II. I. 147.
ACHTERSTELLING. Het meerv. wél in gebruik; Broes, De Kerk en de Staat, II. 230.
ACHTERSTUK. Vb. Stuart, R. Gesch. IV. 107, van eene galei.
ACHTINGSWAARDIG. (Beter zonder *s*, zie mijne *Vijfde* Bijdr.) Van de afl *achtenswaardigheid* vb. Broes, Willem de Eerste, 33.
ACHTERWIEL. Vb. Nolet de Brauwere, Proza, I. 167
ADDER. Nog (Kol. 772) de afl. *veradderen*, Bild. Avondschem. 98.
ADEM. Bij de samenst. Kol. 795 *ademtoon* en *toonadem,* Kinker, Holl. Pros. 78, 79 en eld.
ADER. Bij de samenst. Kol. 810 *spanader,* Vlaerd. Redenrijckb. 93.
ADERLATEN. Ook onscheidbaar; Schotel, Vad. Volksb. I. 95: *gekopt en* adergelaat *worden.*
AFBANEN. Toch nog bij Bild. Brieven, IV. 164: *het pad* afbanen.
AFBETALEN. Vb. van *afbetaling*, Stuart, Rom. Gesch. X. 43.
AFBEUKEN. Vb. van een' persoon. Bellamij, Vad. Gez. (1785) 58.
AFBIJTEN. Vb. van *afbijting*, Kinker, Holl. Prosodie, 62.
AFBINDEN. Vb. van bet. 1, *b*, A. Simons Voorlez. (1830) bl. 48.
AFBLAKEREN. Woord. der Frequent. II. 38.
AFBLAZEN in bedr. zin is ook overdr. Van Hall, Werken d. Holl. Maatsch. V. 175: *den luister* af *te* blazen.
AFBLIKSEMEN. Vb. van de bedr. bet. Van Kampen en De Vries, Holl. Mag. 88.
AFBONZEN is ook fig. De Denker, V. 138: *van 't tooneel* afgebonsd.
AFBRAAK. Duidelijk vb. van de abstr. bet. Stuart, R. Gesch. XVII. 62.
AFBREKING is niet zoo ongewoon; Stuart, R. Gesch. VII. 344. Broes, De Kerk en de Staat, III. 86 meerv.; dez. Filip v. Marnix, II. I. 8; Van Cappelle, Filips Willem, 112: afbreking *van den oorlog.*
AFBRENGEN. Vb. van *afbrenging*, De Vrije Fries, XII. 141.
AFBREUK (voor *afbraak*) heeft een meerv. Wag. Amst. II. 64.
AFBROKKELEN. Vb. van *afbrokkeling*, Stuart, R. Gesch. IV. 229. Concreet Bild. Geologie, 44.
AFDAK. Vb. van de eig bet. De Keyser, Sprokkeling, 234 en 269.
AFDALING. Vb. der abstr. bet. Broes, Filip v. Marnix, II. I. Voorr. 6.
AFDAMMEN. Vb. Stuart, R. Gesch. XI. 70.
AFDAUWEN. Vb. der onzijd. bet. Ten Kate, Dichtw. VI. 309.
AFDEELING. Vb. der abst. bet. Broes, De Eng. Herv. Kerk II. 74.
AFDEKKEN. Vb. in den zin van 3, *b* (d.i. afranselen), Focquenbr. Werken, I. 494.
AFDRAAIJEN. Vb. der onzijd. bet. Loosjes, M.A. de Ruyter, 135.
AFDRIJVING. Niet vermeld is *afdrijving van het onweder*, Broes, a.w. I. 100.
AFFODIL. D.J. van Lennep bezigde den vorm *asfodil*, V. Kampens Mag. II. 322.
AFGANG. Ontbr. de bet. aftreding, Coornh. Wercken II 18 v°: *na der Apostelen* afgang. En van trap, Wag. Amst. II. 340: de afgang *naar de kelder.*

AFGEBROKEN. Als bnw. niet ‘zonder trappen’. Stuart, R. Gesch. IV. 225: *de* afgebrokenste *wegen.*
AFGELEEFD. Vbb. van *afgeleefdheid*, Stuart, R. Gesch. X. 320: XI 28; XV. 26.
AFGEMETENHEID. Vbb. Broes, De E. Herv. Kerk, II. 60. Clarisse, Voor Jong. I. 34.
AFGERICHTHEID. Ook *afgerechtheid*, Kantelaar, Ov. h. Herderdicht, 47. Stuart, a.w. VI. 20.

AFGOD. Afl. *verafgoden*, Van Lennep, Romant. Werken, XXIII. 10.
AFGODEEREN. Men leest dit met de spelling *afgoderen*, Coornh. II. 60, doch ook met woordspeling fol. 152: *afgod-eerende.* Van de afl. *afgodeerder* een vb. ald. 40, 101 en 104, en weder met woordspeling *afgod-eerder*, 69, 101, 104, 149 en elders.
AFGODENDIENAAR. Vb. van het vrouwel. a.w. II. 154 verso.
AFGRAVEN in bet. 2 *a* niet alleen in Hoofts tijd; nog heden, De Vrije Fries, XII. 119 (2 maal).
AFGROND. De afl. *afgrondelijk* (Kol. 1002) reeds bij Coornh. II. 85. Kil. heeft er voor *afgrondig*, dat men zie bij Iterson, Stemmen uit den Voortijd, 150. - Bij de samenst. nog *afgrondslaag*, Smits, Baälf. Opdr.
AFHANGELING. Afl. *afhangelingschap*, Stuart, Rom. Gesch. XII. 92.
AFHEFFEN. Niet vermeld is *woeker afheffen*, Toll. Ged. I. 191.
AFHINKEN. Vb. bij De Keyser, Sprokkeling, 314.
AFHOOREN. Niet vermeld *iemand iets afhooren*, Smits, Ged. 186.
AFHOUWEN. Vb. van *afhouwing*, Coornhert, II 54 verso.
AFJAKKEREN. Vbb. Woordenb. der Frequent. II. 198.
AFKAATSEN. Vb. van *afkaatsing*, Van Kampens Mag. I. 295.
AFKABBELEN. Vb van *afkabbeling*, Stuart, Rom. Gesch. IV. 145.
AFKLIMMEN. Vb. van *afklimming*, ald. VII. 97.
AFKNAKKEN. Vbb. van het onz. gebruik, V. d. Broek, De Schipbreuk, 22, 25 en 29. En van het bedrijvende, Brender à Br. Kabinet, III. 204 en 232.
AFKNIPPEN. Ook *een uur afknippen*, Slicher, Weegsch. 45.
AFKNOTTEN (n°. 1). Overdr. Clarisse, Ged. 11: *vergenoegen*, *door hijgen* afgeknot. Vb. van *afknotting*, Nolet de Br. Proza, II. 175.
AFKOOP. Kerkelijk: een afkoop *voor de zonden*, Werken Holl. Maatsch. III. 40. - Afkoop van 't huwelijk, Broes, Fil. v. Marnix, II. I. 60.
AFKOOPING. Ook van personen, Stuart, Rom. Gesch, III. 230.
AFKRIJGEN. Beteek. Kol. 1104, art. 4 vb. bij Bild. Mengel. en Fragm. 19.
AFLANDIG. Vb. van bet. 1, Stuart, Rom. Gesch. XX. 80.
AFLATEN. Vbb. van *aflating*, Broes, Eng. Herv. Kerk, II. 183. Van Kampens Mag. VII. 322.
AFLEIDER. Anders in *taalafleider*, Brender à Br. Mag. I. 153.
AFLEZEN. Vb. van *aflezing*, De Denker, X. 49.
AFLIJVEN, weinig voorkomende, ook in de vorige eeuw, a.w. XI. 386.
AFLOKKEN. Vb. uit Potgieter op 2 *b* niet gelukkig. Een beter, Gessners Werken, I. 143: *elken traan, dien uwe deugd u* aflokte.
AFMALEN. Vbb. van *afmaling,* Coornh. II. 257. Broes, Marnix, I. 130.
AFMANEN. Vb. van *afmaning,* Clarisse, Voor Jongel. I. 131.
AFMARTELEN. Vb. van *afmarteling*, De Denker, XII. 40.
AFOOGEN. Vb. Kasteleyn, Nieuwste Poëzy, I. 42.
AFPALING. Lang na Hoofts tijd, N. Werken d. Holl. Maatsch. II. 142.
AFPERSING. Samenst *eedafpersing*, Stuart, R. Gesch. VIII. 427.
AFPIKKEN (n°. 1). In hier niet vermelden zin bij Dr. Verwijs, Van Vrouwen ende van Minne, 150: *elkander het eten* afpikken.
AFPLEITEN, onzijdig bij Wagenaar, Amst. III. 463 (2 maal).

AFPLOEGEN. Vb. van de bedrijv. bet. A. Simons, Verzam. Poëzij, 112. - Voor uitputten Six van Chand. Poësy, Voorr. De Denker, VII. 67.
AFREKENING. Vb. van bet. 1, *a*, Broes, Eng. Herv. Kerk, I. 90.
AFRIJZEN. Alle vbb. op één na in 't verl. deelw. Zie de onb. wijs Focq. Werken, I. 449.
AFROEPEN. Vb. van *afroeping*, Wag. Amst. II. 31.
AFSCHEIDBAAR. In de alg. bet. een vb. Bild. Mengel. en Fragm. 113.

AFSCHEPEN. Niet alleen ‘personen’, ook dieren; Wag. Amst. II. 422.
AFSCHEPING. De bet. 1 niet altijd ‘goederen’; ook personen, Stuart, R.G. IV. 21.
AFSCHRIJVING, voor kopiëering, Stuart, a.w. XIV. 221; voor kopie, Sieg. Mus. IV. 203.
AFSCHROEIJEN, ook fig. van 't geweten; De Denker, II. 255.
AFSCHUIVEN. Vb. van *afschuiving*, Stuart, a.w. XX. 121.
AFSLACHTEN., nog in gebruik; De Keyser, Sprokkel. 12.
AFSLOOVEN. Vbb. Woordenb. der Frequent. II. 560.
AFSNORREN. Ook in proza, Wag. Amst. III. 215.
AFSTIKKEN. Fig. '*t afstikken van den zin*, V. d. Does, Bericht voor M. Stoke.
AFSTIPPEN. Vbb. Halma vóór Zweerts, Zede- en Zinneb. 3. De Poët. Spectator, 5.
AFSTRAFFEN. Vb. van *afstraffing*, Van Vloten, Onkruid enz. 144.
AFSTRIJDEN. Ook wederkeerig, Sieg. Mus. III. 141. Voor redetwisten (Kol. 1601) niet alleen vlaamsch; ook nederl. Antonides, Ged. 454.
AFSTROOPEN. Van paling (Kol. 1611) Delcroix, Geld of Liefde, 100. Vb. van *afstrooping* (ontsteling) Valerius, Gedenckkl. 82; (van landerijen) Stuart a.w. V. 420.
AFSTUITEN. Vb. van *afstuiting*, Bekker, Bet. Weereld, IV. 17.
AFSTUIVEN. Vb. van *afstuiving*, Van Alkem. Beschr. v. Briele, II. 283.
AFTEEKENING. Vbb. van de abstr. bet. Van Hengel, Leerred. I. 358. Koopmans, Redev. I. 173.
AFTELLEN. Vb. van *aftelling*, David, Vad. Hist. VI. 282.
AFTEREN. Het bijbelsche *afteren*, (I, 1) ook bij Marnix, Ps. 37 vs 20.
AFTILLEN. Vb. der eig. bet. uit deze eeuw, Van Oosterzee, Mozes, 266.
AFTIMMEREN. Vbb. buiten 't verl. deelw. Wag. Vad. Hist. XVI. 261. Meerman, Verg. der Gem. II. 464.
AFTOONEN. Ook bedrijvend, Valentijn, Werken van Ovid. II. 46.
AFTOUWEN. Ook voor iemand geld aftrekken, afzetten; Baardt, Deugdensp. 154.
AFTRED. Vb. van 1, *a,* met bepaling, Stuart, Rom. Gesch. IV. 228.
AFTREK. Abstract n°. 2 na De Lannoy in proza, Clarisse voor Jong. II. 30 en 133. Niet vermeld in de bet. aftocht van een leger, Verv. op Wag. XXXI. 32.
AFTREKKEN. Voor afbeelden (Kol. 1685, II, 1) zonder voorwerp, Lev. v. Plut. 293.
AFTREKKER. Zich aan den strijd onttrekkende soldaat; Van Swaanenb. Momus, 221.
AFTREKKING. Voor afleiding (I, 2, *b*) niet zoo ‘weinig gebruikelijk’. Zie Meerman, a.w. I. 189; V. d. Roest, Leerred. 378.
AFTREUREN (wederk.) heeft alleen 2 gelijkluid. pll. van Bild. Ook Westerman, Ged. III. 85: *Daar* treurt *zich moeder* af. - *Afgetreurd* aan 't slot moest afzonderlijk opgenomen.
AFTROEVEN. Vb. Woordenstrijdt tusschen de Passien en de Reden, 9.
AFTROGGELEN. Vbb. van afl. op *laar* en *ling*, Wdb. der Freq. I. 810.
AFTROMPETTEN. Vb. ald. II. 660.

AFTUIGEN. Vb. van bedrijv. 1, De Denker, VI. 11.
AFTUREN. Voor afkijken zonder uitgestrektheid in de ruimte, Berkkey, Eerbare Proefkusjes, 113, en Nat. Hist. van Holl. IV. II. 184.
AFVAARDIGEN. Het bnw. *afgevaardigd* (zie de *Aanm.*) dat afzonderlijk moest voorkomen, komt niet alleen bij Cats voor; Woordenb. d. Frequent op *Vaardigen;* zie ald. ook een vb. van *afvaardiger.*
AFVALLIG. Vb. van *afvalligheid*, Stuart, R. Gesch. III. 206. Samenst. *wederafvallige*, Leuter, De Kruiskerk, 164.

AFVANGEN (iemand) d.i. gevangen nemen, Levens van Plut. 240 v°. - Niet altijd ‘van de lippen’; ook van het speeltuig, Hipp. Ontzwav. 22.
AFVAREN. Weinig gepast, Van 's Grav. De Ilias, I. 12: '*t staal met veerkracht* afgevaren.
AFVECHTEN komt niet zoo weinig voor. Zie Nomsz, Will. de Eerste, 237 en 284. Dez. Oldenbarn. 4.
AFVEGEN. Niet vermeld *iemand den strot afvegen* (dooden), Val. Werken van Ovid. II. 8.
AFVELLEN (n°. 1). Niet ‘verouderd’. Zie Van 's Gravenw. De Ilias, III. 150.
AFVERGEN. Vbb. van *afverging*, Nomsz, Aantt. op Toon. 283. Verv. op Wag. II. 381.
AFVILLEN. Is *afgevilde* (d.i. van 't vel ontdane) *huid* niet wat vreemd? Zelfs leest men Erasmus, Lingua, 123: *het vel afvillen.* Beter Van 's Grav. De Ilias, IV. 133: '*t afgevilde rif.*
AFVISSCHEN. In bet. I. 2, vb. in De Denker, V. 223.
AFVLIEDEN. Vb. van bet. 2, Focquenbroch, Werken, I. 3.
AFVLIEGEN. Bij *van iemands bevel of wenken afvliegen* behoort: *van iemands hand* en *vingers afvliegen;* Ockerse, Nap. Red. I. 88; H. v. Halmael, Verstand en Deugd, 28,
AFVLIEDEN. Het vb. uit Conscience past niet bij de bepaling. In *den burg afvlieden* is *af* naar beneden. De burgen (zie Weil) stichtte men op bergen of hoogten. *Op den hoogen burg* zegt Vondel. En de Psalmdichter (144, vs. 2): *mijne burcht*, *mijn hoogh vertreck.* - *Van iemand afvlieden* is *iemand ontvlieden*, Wellek. en Vlaming, Dichtl. Uitsp. 109; Rodenburgh, Ecce Homo, 15.
AFVLIETEN. Vb. van ‘gesproken woorden’ (I. 2, *b*) Verv. op Wag. XXVI. 123. - De ‘stoute vrijheid’ *afgevleten* van Spieghel, nog bij De Hubert, Psalmen, 44.
AFVLIJMEN. Vb. Van den Broek, Ged. 203.

O. (Kol. 14 n°. 44). Vb. van *het is eene ronde* o, De Denker, VI. 31.
OEVER nog onzijdig, Meerman, Vergel. I. 280, II. 113, 115 en 117. Nog de samenst. *oevergoud*, bij Da Costa, Kompl. Dichtw. I. 237.
OEFENING. Samenst. *smaakoefening*, Stuart, R. Gesch. VI. 359.
OKSEL. Samenst. *okselholte*, Van Kampen en De Vries, Holl. Mag. 245.
OLIFANT. Bij de ‘Hist. en Etym.’ uit buitenlanders voege men Ypeij, Gesch. d. Ned. Taal, I. 105.
OLIJF. De samenst. *olijfgroen* als zelfst. Ter Haar, N. Werken d. Holl. Maatsch. III. II. 10. - Nog *olijfhout*, Kantelaar, Verh. Herdersdicht, 200.
OM. De samenst. *herom* niet zoo verouderd als de Red. schijnt te meenen. Bild. Poëzy, IV. 148: *heromwoelen;* Winterbl. I. 23: *heromzwieren;* Ond. d. E. War. 20: *herombruischen;* Beeloo, Ged. 23: *heromvoeren;* Stuart, Rom. Gesch. XV. 283: *heromwenteling.*
OMáDEMEN. Vb. Hilman, Verspr. en Onuitg. Ged. II. 392. - Ook omaâmen, Ten Kate, Dichtw. I. 320.
OMARBEIDEN. Vb. Van Kampens Mag. VIII. 5.
*Om*BOUWEN ‘door bouwen veranderen’, De Gids 1875, D. IV. 388.

OMBRENGEN. In de *Aanm.* behoort Immerzeel, Hugo, 110: *uw rust*, *uw vreugd*, *uw heil omgebragt.* Van zaken zegt men wel *om iets brengen*, niet *iets ombrengen.* 't Laatste geldt alleen het leven; zie mijne Handl. Statenb. 73, 74. Van de afl. *ombrenger* een vb. Stuart, Rom. Gesch. XVII. 176.
OMBÚLDEREN. Vb. Woordenb. der Frequent. II. 54.

OMCIRKELEN. De aanh. uit Ten Kate is onjuist. Voor 43 leze men 48. Zoo de pl. hier is medegedeeld, slaat *haar* op het mannel. *kogel;* doch het slaat op *waereld* in den voorafg. regel, die ontbreekt.
OMDAMMEN. Vbb. Hilman, V. en O. Ged. I. 166 Ten Kate, Dichtw. V. 223.
OMDEELEN. Van *omdeelen* en *omdeeling* (niet met *ei*) vbb. Van Kampens Mag. VI. 300. Holl. Mag. 148, reg. 5 en 1 van ond.
OMDRACHT. Ook van gildeoptochten, V. Hasselt, Vad. Klugtsp. 94.
*Om*DRAGEN. Niet alleen 'dichterlijk'; in proza Broes, De Kerk en de Staat, I. 58.
*Om*GEVEN. Vb. van 'kaarten'; De Denker, II. 69.
OMGIEREN (ombewegen). Vb. Brender à Brandis, Kab. III. 351.
OMHALEN, ook van het 'najaarsschoonmaken', De Denker, II. 370.
OMHáNGSEL. Vb. Hilman, Verspr. en Onuitg. Ged. I. 58.
OMJúBELEN. Vb. Ten Kate, Dichtw. VI. 308.
OMKLUISTEREN. Bedrijvend vb. Hilman, a.w. II. 210. Jan Pietersen (1876) 60.
OMKREITS. Niet altijd 'hoog en dichterlijk'. Gewoon proza V. Kamp. Mag. VII. 396.
*Om*KRULLEN. Overdr. van de vlam, Van den Broek, De Batav. 68.
OMKRúLLEN. Niet altijd van 'haar of lokken'; van den tijger, Hilman, a.w. II. 364.
OMLOOPER. Vb. in anderen zin Wag. Amst. II. 420; van *omloopster* mede aldaar.
OMMANTELEN. Vb van bet. 2, Bild Chalmers Openb. 18.
OMPANTSEREN. Vb. der eig. bet. met fig. toepassing, Hilman, a.w. II. 133.
OMPRATEN. Vb. van *omprating.* Oudaan, Agrippa, 258.
OMRENNEN. Niet uitsluitend van 'eene stad'; van een leger bij Stuart, R.G. III. 223.
OMRUKKEN. Vb. van *omrukking*, ald. VII. 196.
OMSCHANSING. Vb. ald. VII. 292.
*Om*SCHEPPEN. Ander vb. van 't verkeerd gebruik, Hilman, a.w. II. 46
OMSCHEPPING. Afl. *heromschepping*, Verv. op Wag. XL. 121.
OMSCHUIMEN. Buiten het deelw. en met and. zin, Hamaker in V. Kamp. Mag. I. 139 en V. Kamp. en De Vries, Holl. Mag. 218.
OMSINGELEN. Vb. van *omsingeling*, Stuart, R. Gesch. XI. 144.
OMSLAAN. Ook 'met de trom bekend maken'; Wag. Amst. I 587.
OMSLAG. Vbb. van 't meerv. in den zin van Kol. 524, art. 6; a.w. III. 123 en 124.
OMSLEUREN. Vb. in de eig. bet. Van Iperen, Obadja opgeh. 32.
OMSLUIPEN. Vb. Vinkeles, Temora, 75.
OMSNUFFELEN. Vb. van 'in iets omsnuffelen', Jonckbl. Gesch. der Ned. Lett. II. (1872) bl. 194 - In de aanh. van *omsnoffelen* uit Antonides is '2, 13' foutief. Men leze naar Bild. uitg. I. 140, of naar die in 4to: bl. 142.
*Om*SPOKEN. Vbb. Hilman, Verspr. en Onuitg. Ged. I. 161 en 174.
OMSTEMMEN (iemand). Vb. Broes, Filip van Marnix, II. II. 89.
OMSTRÓÓMEN. De 2e uit Bild. aangeh. pl. is onverstaanbaar, daar het antecedent van *het* ontbreekt. - Ook eilanden worden *omstroomd*, Stuart, R.G. XV. 68.
OMTRAPPEN. Vb. van bedrijv. 1, Ten Kate, Dichtw. VII. 332.

OMTUINEN. Ook wederkeerig, Dichterl. Gedenkrolle van 1813, bl. 134.
OMVAART. Beter vb. van bet. 1, Stuart, Rom Gesch. XII. 223.
OMVERWERPING. Niet altijd overdrachtig; a.w. XIV. 175, van standbeelden.
OMVLIEDEN. Vb. van bet. 1, Maronier, Ged. 166.
OMVLOEIJEN. Vb. van de eig. bet. Brender à Br. Magaz. III. 78.

OMWEIDEN. Vb. van de eig. bet. Hilman, a.w. II. 365.
OMWELVEN. Hiervoor, buiten het rijm, *omwulven,* Ten Kate, Dichtw. VI. 310.
OMWENTELING. Kol. 759 de afl. *heromwenteling,* Stuart, R.G. XV. 283.
*Om*WOELEN. Wederk. ook van een zwaard, Ten Kate, Dichtw. V. 424.
OMWRIKKEN is ook 't bewegen van een vaartuig door den wrikriem; Loosjes, M.A. de Ruyter, 39.
OMZÈILEN. Niet altijd 'dichterlijke uitdr.'. Zie Stuart, R. Gesch. XVI. 45.
*Om*ZWEVEN. Vb. van geesten gezegd, Vinkeles, Temora, 34.
ONAANDACHTIGHEID. Reeds in de vorige eeuw; De Denker, VII. 170.
ONAANGEDAAN. Ook van voorbijgevaren steden; Stuart, R.G. XII. 83.
ONAANGEDIEND in al de vbb. praedicatief; ook attributief, a.w. XV. 229: *zijn* onaangediend *bezoek.*
ONAANGEMERKT als voorz. Vb. Van der Cruycen, De Spr. v. Sal. 55.
ONAANGEROERD. Ook als voorz. Le Jeune, Werken d. Holl. Maatsch. IX. 188.
ONAANGETAST. Vb. van bet. 1, *b*, Steenmeijer, Nag. Leerred. 187.
ONAANGEZIEN. De samenst. met *des,* Wag. Amst. II. 247 en 256.
ONAANGEZOCHT. Niet altijd van meisjes of weduwen; ook van ambten, Stuart, R.G. XIII. 424.
ONAANMERKELIJK. Vbb. van de bet. n°. 2, Stuart, R. Gesch. I. 28; VI. 3.
ONAANSPRAKELIJK. Vb. ald. VI. 129.
ONAANTREKKELIJK. Vb. Clarisse, Voor Jongel. II. 92.
ONAANZIENLIJK. Vb. van *onaanzienlijkheid,* Stuart, R. Gesch. XIX. 337.
ONAFGEBROKEN. Ook in den vergr. trap. A. w. X. 265: *den* onafgebrokensten *omgang.*
ONAFGEWEND. Ook van den stroom gezegd, A. w. VI. 45.
ONAFGEWERKT. Vb. als attributief adj. Ockerse, Ged. op Bellamij, 188. Ook buiten *laten* en *blijven*, Onderwater, Ernstige enz. Letterarbeid, 16.
ONAFMATBAAR. Vb. zonder uitstooting der *a*, Immerzeel, Hugo, 102.
ONAFSCHEIDBAAR. Niet 'zonder trappen'. De Clercq in Van Kampens Mag. III. 207: *de* onafscheidbaarste *erfenis.*
ONAFWENDBAAR. Niet altijd 'dichterlijk'. Clarisse, voor Jongel. II. 119. Van Kampens Mag. I. 156.
ONAFWISCHBAAR. Ook als bijwoord; Clarisse, a.w. II. 79.
ONAFZIENLIJK. Vb. Stuart, R. Gesch VIII. 195.
ONBANDIGHEID. Vb. van bet. 1, Domela Nieuwenhuis, Twaalf Pr. v.h. O.T. 79.
ONBEDAARD. Vb. van het bijv. nw. P. de Groot, Uitbr. d. Pss. 90.
ONBEDEELD. Vb. van 2, Nolet d. Brauwere, Proza, II. 3.
ONBEDENKELIJK (zonder bedenking). Vb. Bouman, Gesch. d. Geld. Hoog. I. 333.
ONBEDIEND. Vb. Stuart, a.w. II. 258.
ONBEDWINGELIJK. Nog in deze eeuw, Ockerse, Ged. op Bellamij, Voorb. 7.
ONBEDWONGEN. Vb. van *onbedwongenheid*, D. Warande, N. Reeks, I. 200.
ONBEeEDIGD. Vb. van bet. 1, Stuart, a.w. X. 206.
ONBEGEERLIJK. Vb. in passieven zin, a.w. XX. 115.
ONBEGRENSD. Vb. van *onbegrensdheid*, Da Costa, Kompl. Dichtw. I. 417; Loots, Tweede Eeuwget. 14.

ONBEGREPEN. Ook onbuigbaar rededeel, Wag. Amst. II. 467: *op het uur bij 't Biljet uitgedrukt een half uur* onbegreepen.
ONBEGROOTBAAR. Ook in proza; Bild. Kerkred. van Merle d'Aub. 126.
ONBEHULPZAAM. Afl. *onbehulpzamig*, Antw. Sp. van Sinne, 283.
ONBEKLEED. Vb. van bet. 2, Stuart, a.w. XIV. 281.
ONBEKLEMD. Niet 'zonder trappen'. Loots, Tw. Eeuwg. 23: onbeklemder *toon.*
ONBEKLIMBAAR. Ook van bergen, Stuart, a.w. XVII. 345. Vb. van *onbeklimbaarheid,* Stuart, a.w. IV. 104.

ONBEKWAAMHEID. Toch ook in 't meerv. De Veer, Frans Holster, II. 115.
ONBELANGRIJK. Vb. van *onbelangrijkheid,* Fockens, V. d. Palm gekensch. 113.
ONBELEESBAAR. Immerzeel, Ged. II. 11: *onbeleesbare zucht.*
ONBELEMMERD. De trap *onbelemmerder* nog Bild. Buitenl. Voorr. 13. - Vb. van *onbelemmerdheid*, Verv. op Wag. XXX. 379.
ONBELOONBAAR. Vb. Valentijn, Werken van Ovid. II. 198.
ONBENAUWD. Toch in den vergr. trap, Van Duyse, Vrolijkheid, 94.
ONBENEPEN. Anders toegepast, Hoogvl. Feestd. 18; Valentijn, Ovid. I. 162.
ONBENUL, ONBENULLIG, aan de spreektaal (van welke streek?) ontleend, hadden gemist kunnen worden; doch, eenmaal opgenomen, eischten zij verklaring. Zij zijn verminkingen van een bekend, doch onhebbelijk woord.
ONBEPAALBAAR. Vbb. Bekker, Bet. Weereld, IV. 312; Immerzeel, Hugo, 42; H.H. Klijn, De Driften, 41.
ONBEPAALDHEID. Vb. van 2, Broes, De Kerk enz. IV. I. 185, V. Oost. Ged. 250.
ONBEPLOEGBAAR. Niet alleen bij Vondel, ook in deze eeuw bij H.H. Klijn, N. Ged. I. 77.
ONBEREID. De uitdr. *onbereid leder* bij Stuart, R. Gesch. XIV. 176. - Ook met de bepaling *op iets*, ald. II. 60.
ONBEREIKELIJK. Van goden gezegd, Valentijn, Ovidius, II. 343.
ONBEROERBAAR bij *vlieten* kan bijw. zijn. Niet *onberoerbaar bloed*, Westerm. Ged. II. 75.
ONBEROERD. Een 2de vb. als bijwoord bij Voet, Stichtel. Ged. II. 141.
ONBESCHAAMD. Met *lijk* als bijw. anders in deze eeuw, V. Oost. Mozes, 339.
ONBESCHEIDEN is ook door drank bedwelmd; zie een vb. Stuart, R. Gesch. V. 122.
ONBESCHOLDEN. De vorm *onbeschouden* nog lang na Hooft; Bogaert, Ged. 89.
ONBESCHOFT. In de breede - voor de plaats *te* breede - etymologische ontwikkeling wordt de gewone afleiding van *onbeschaafd* verworpen. De Red. zoekt den oorsprong in *schoep*, derivaat van *scheppen*, waarvan dan zou komen: *onbeschoept*, voorts *onbeschoeft* en zoo *onbeschoft.* Van *schoep* of *onbeschoeft* intusschen is 't bestaan niet gebleken. 't Zoeken er naar is overbodig. De gewone afl. is juist. Bild. heeft opgemerkt en gestaafd, dat onze taal, vooral die des volks, wat men ongunstig wil voorstellen, dikwerf op zijn hoogduitsch benoemt. In de nedersaksische tongvallen kent men *beschaafd* en *beschufd* voor 'behobelt', gepolijst, goed gemanierd, en *unbeschaafd, unbeschufd* of *unbeschuft* voor 'ungehobelt', grof, en dit dan ook 'in moralischen Sinn, een unbeschufden Rekel'; zie de Idiot. van Tiling, Strodtmann en Stürenburg. Dit *unbeschuft*, verhollandscht *onbeschoft*, nam men eenvoudig bij ons, met zoo menigen anderen term, over. *Beschoft*, dat men nooit zegt en welks overneming niet te pas kwam, houd ik met de Red. voor een maaksel van Kil.
ONBESCHROOMD. Vb. van *onbeschroomdelijk*, V. d. Palm, Sal. V. 58.
ONBESEFBAAR is niet 'zonder trappen'. Schenk, Nachtged. II. 147: *'t onbesefbaarst nut.* - 't Begrip van hoeveelheid, bij 't bijw. genoemd, heeft ook 't bijv. nw. Koopmans, Redev. I. 52: *Derzelver menigte is* onbesefbaar. Siegenb. Leerred. I. 194: *de* onbesefbare *rijkdom.*
ONBESLIST. De afl. op *heid* veel vroeger; E. Bekker, De Twee Moed. III. 51.

ONBESLOTEN is ook: niet afgesloten, onbeperkt. Schenk, Nachtged. III. 71: *is 't uitzigt* onbesloten.
ONBESMETTELIJK. De afl. op *baar* niet zoo ‘ongewoon’. H.H. Klijn, De Driften, 132. Ten Kate, Dichtw. V. 110.
ONBESNOEID. Fig. niet alleen ‘van personen’. V. d. Does, Voorr. van M. Stoke, 2: *d' onbesnoeide stijl.* Stuart, a.w. VIII. 121: *het onbesnoeid vermogen.*

ONBESPRAAKT. Ook zonder *niet,* Bild. Redev. van Chrys. 102. - Ook zelfstandig, Te Water, Verh. der L. Maatsch. II. I. 105: *den onbespraakten.* Kist, Verhandd. 168: *de onbespraaktste* (dus ook met trappen).
ONBESPREKELIJK voor *onberispelijk* in 't vlaamsch niet 'verouderd'. Zie De Toekomst, 1867, bl. 357, 452, 532, en van 1868, bl. 174.
ONBESTAANBAARHEID niet 'zonder meervoud'; V. Kampens Mag. IV. 3.
ONBESTENDIG. Vb. van *onbestendiglijk.* Mevr. Van Streek - Brinkman, Het Geluk, 14.
ONBESTORVEN. Hoofts *onbestorven metselwerk*, naar Weil. aangeh. is uit de Opdr. der Ned. Hist. fol. 2. - Een vb. uit later tijd bij Stuart, a.w. XV. 61: *onbestorven dijkwerk.*
ONBESTREDEN. Ook in proza, Stuart, Nag. Redev. I. 39.
ONBETEMMELIJK. Niet zoo weinig in gebruik; Lev. van Plut. 279 v°. Jonckt. Pijnb. (1651) 49.
ONBETEUGELBAAR. 't Art. is wat schraal. Tot de bet. 2 komen als meer eig. in aanmerking, Verv. op Wag. XXIV. 246: *de onbeteugelbare vlam.* Van Cappelle, Nagel. Bijdr. 116: *die onbeteugelbare vlugt.* Voorts meer fig. Nomsz, Mijn Uitsp. II. 38: *onbeteugelbare begeerte.* - Ook als bijw. ontmoet men het w. Van 's Gravenw. De Ilias, 160, en Verspr. Lettervr. 146 en 191.
ONBETOOMD. Vb. van meer eig. bet. Van 's Grav. Verspr. Lett. 37: *onbetoomde winden.*
ONBETREDEN. Vbb. van eig. bet. Valentijn, Ovidius, III. 266: *onbetreede sneeu.* Van Merken, David, 182: *onbetreeden bergen.*
ONBETWISTELIJK. Toch ook bij Bekker, Bet. Weereld, III. 58; IV. 106.
ONBEVEINSD. Vb. van *onbeveinsdheid*, Coornh. Wercken, I. 358.
ONBEVLEKT. Dat de overtr. trap alleen 'vroeger wel voorkomt' wordt weêrsproken door het vb. uit Bild. onderaan Kol. 1112: *onbevlektste zeden.* Uit de vorige eeuw dient nog F. de Haes, Stichtel. Ged. 130: *de onbevlektste wol.* - Het vb. uit Cats, Kol. 1111: *van onbevlekter oogen* eischt de toelichting, dat hier geen trap, maar oude buiging is om den klinker van *oogen.* - Als vbb. van *onbevlektheid* met and. toepassing, Bekker, Bet. Weer. II. 276; N. Honigbije, I. 58; nog uit deze eeuw, N. Werken d. L.M. II. 102.
ONBEVRIESBAAR. Vb. Lublink, Thoms. Jaarg. 267.
ONBEWAAND. Niet altijd bijwoord; ook bijv. nw. Coornherts Wercken, I. 472*: *onbewaende verrassinghe.* D. II. 18: *onbewaende nieuwicheydt.*
ONBEWAARBAAR. Niet altijd 'dichterlijk'. Alb. Thijm, Voorgeb. Voorr. 11: *wat in slordige handschriften* onbewaarbaar *was.*
ONBEWALD. Vb. van attrib. adj. Bruin, Zholl. Ark. 153: *onbewalde Stad.*
ONBEWOLKT. Vbb. van de 'weinig in gebruik' zijnde trappen zijn nog V. d. Hoop, De Kon. van Rome, 21: *onbewolkter morgenstond.* V. Oost. N. Leerred. 311: *onbewolkter blinken.* - Opmerking verdient de toepassing op iemand, die niet rookt, Lulofs, Louise, 92.
ONBEWUST heeft den gebogen vorm, Jonctijs, Pijnb. 50: *onbewuster gewisse.*
ONBEZAAID. Zeer fig. Coornh. Wercken, I. 20 v°.: *d' onbesaeyde Jeught.*
ONBEZWALKT. Bij de geg. vbb. ter toepassing zou nog menig ander zijn te voegen, als bet. 1: Loots, Nag. Ged. I. 273 op *gloed;* Lublink, Thoms. Jaarg.

16 op *gezicht;* Verv. op Wag. XL. 94 op *dag;* bet. 2: F. de Haes, Sticht. Ged. 18 op *oog;* Lublink, Verh. I. 193 op *geweten;* De Denker, III. 284 op *deugd;* Ockerse, Char. I. 158 op *crediet.* - Ook als bijw. komt het w. voor, Nomsz, Het Weesk. v. China, 14.

ONBLUSCHBAAR. Vb. van de afl. op *heid*, Onm. Verv. op Wag. III. 297.

ONBLUTSBAAR. Geheel anders toegepast, Valentijn, Ovid. II. 143*: *de adem onblutsbaar gemaakt.*

ONBOETBAAR. De pl. uit Poot is te vinden Ged. I. 213. Zoo ook Verv. op Wag. XXV. 276: *onboetbare schade.*
ONBREEKBAAR. Ook andere voorw. Sifflé, N. Ged. I. 39: *onbreekbre staf.*
ONBREKELIJK. Niet alleen van banden of wetten. Erasmus, Onvers. Krijghsman, 71 van de vriendschap; Baardt, Deugdenspoor, 336 van 't menschelijk ligchaam.
ONBROEDERLIJK. Ook van personen, V. d. Palm, Al de Leerr. XIII. 245, Clarisse, Voor Jongel. II. 103. - Vb. van het bijwoord l.a.p.
ONBRUIK. In *iets te onbruik maken* schijnt het voorz. weggevallen, Bred. Luc. 13:

Die hebben van myn haaf my niet onbruyck gemaeckt.

Dus de druk van 1644; die van 1622 heeft *niets* voor *niet.* Oudem. heeft de uitdr. niet. - Ontbreekt de spreekw. *te onbruik worden*, bij Willink, Amst. Ark. I. 212 en Lublink, Verhandd. I. 381.
ONBUIGZAAM. 't Aangeh *onboogzaam* leest men Coornh. Wercken, II. 109 v°.
ONCHRISTELIJK. Bij de zegsw. *onchristelijk onmogelijk* (want ook zonder *of* komt ze voor) op te merken dat het laatste lid wegvalt en dan het eerste den zin van *onmogelijk* krijgt. Hoffham, Nag. Geschr. 26: *ik ken* onkristlik *speulen.* Bl. 57: '*t Is mijn* onkristelik; *ick ken niet dueren.*
ONCHRISTEN. Dat dit bijv. nw. zou zijn in: *d' Onchristen ziel*, gaat niet aan. 't Is een samenst. met *onchristen* in den genitief, als in *christenziel, christenmensch.*
ONDANKS komt ongewoon voor met eene onbep. wijs, Nomsz, De Graaf van Rennenberg, 25: ondanks te zien, *dat gij mij wilt verlaten.* En met het voorz. *van*, Stuart, Rom. Gesch. XVI. 123: *buiten weten of* ondanks van den Heer *diens slaafs.*
ONDEEG. Niet vermeld is Huyg. Korenbl. I. 247: *mijn eenige, mijn eeuwige* t' ondeegh. - 't Komt mij voor dat *t' ondeegh* hier als zelfst. nw. is gebezigd voor ‘toestand van wanorde en ongeluk’. Ook Bild. is van die meening, zie zijne uitg. V. 201; doch zijne uitlegging is minder aannemelijk.
ONDEEL. Vb. van het meerv. Ockerse, Nag. Redev. 204. En van het verkleinwoord, Kist, Verhandd. 252.
ONDEELBAAR. Niet vermeld is het zelfst. gebruik van dit w. voor ‘ondeelige’ of individu; Ockerse, Charact. I. 21: *den mensch in zijn* ondeelbaar. Meerman, Verh. d. L. Maatsch. I. 121: *aan iederen* ondeelbaren. Borger, Leerred. I. 222: *van elken* ondeelbaren.
ONDENKBAAR. Vb. van *ondenkbaarheid*, Pierson, Intimis (4° dr.) 320.
ONDERBED. Vb. Lulofs, Louise, 198.
ONDERBOORD. 't Vb. geldt een vrouwengewaad; van een' man Honigbije, I. 75.
ONDERDEELEN nog bij Cras, Nag. Verhandd. I. 126.
ONDERDEELING nog bij Bild. N. Versch. IV. 11; voor secte, Van Hasselt, Vaderl. Klugtsp. 87: de onderdeelingen *van onzen Godsdienst.*
ONDERHALEN (n°. 2). Vb. van *onderhaling,* V. Kampen, W. d. Holl. M. III. 460.
ONDERJARIG. De afl. op *heid* mede in poëzie, Schaap, Bloemt. 161.
ONDERHOOREN (verhooren) toch ook bij een Amsterdammer; Ruloffs, Amst. herv. 49.

ONDERHOUD. In 't mann. gesl. bij David, Vad. Hist. I. 311.
ONDERHOUDEN. Niet opgemerkt, dat van 't imp. onze dichters de *d* onderdrukken; Bild. Sprokkel. 19: *hij onderhiel.* Six van Chand. Ps. 119, vs. 79. Zie ook Kol. 1354 v. ond.
ONDERHOUDENIS. Ook buiten Hooft; Coornh. Wercken, I. 232; Van Bleyswijck, Beschr. v. Delft, I. 283.
ONDERHOUDER. Na Vondel *onderhoudster* meermalen; Honigbije, 1. 172 van de zon; Siegenbeek, Leerred. I. 25 van de hoop; Westendorp, N. Werken der L.M. II. 490 van de godin der aarde. - En ontbr. vb. van *onderhouder*, 1, *b,* bij Coornh, Wercken, I. 217 v°.

ONDERHOUDING (n°. 2). Dez. bet. als bij V. d. Palm, Bild. Treursp. II. 208.
ONDERHOUDPLICHTIG. Vb. uit onze schrijvers, De Vrije Vries, IX. 36.
ONDERKLEED Ontbr. de verkleinvorm *onderkleertjes*, Don Quichot, II. 101.
ONDERKLEEDING. In de bet. 1 bij latere en betere schrijvers; Stuart, R. Gesch. III. 248; V. d. Palm, Al de Leerred. VIII. 272.
ONDERKOK. Vb. Römer in N. Reeks van Werken der L.M. VIII. 295.
ONDERKOOPEN. Vb. Schotel, Vad. Volksboeken, I. 234.
ONDERLID. Geheel and. zin bij Bild. Kerkred. van M. d'Aubigné, 181: *kwam de besmetting van boven en trof zy* de onderleden.
ONDERLOOPEN (iemand) voor achterhalen, toch nog bij Stuart, R. Gesch. III. 116; IV. 170.
ONDERMAAT toegepast op verkocht land; V. d. Pot, Endeldijk, 82.
ONDERMERKEN. Vb. van *ondermerk*, Wtenh. Hond. Pss. Dav. 94.
ONDERMIJNEN. De afl. *ondermijner*, die een afzond. art. had verdiend, komt met meer toepassingen voor. Meest eig. zin Stuart, R. Gesch. IX. 44, van loopgraven. Voorts wat vreemd, Kist, Verhandd. 29: *gekorvene diertjes*, ondermijners *der bladeren.* - Meer fig. De Denker, X. 54 van den godsdienst. Siegenb. Leerred. II. 295 van het gezag der wet.
ONDERPAND. De afl. *onderpandig*, in Vlaerd. Redenrijckb. 110.
ONDERPROEVEN. Het deelw. ook als bnw. Erasmus, Lingua, 60 v°.: *eenen gheschickten ende* onderproefden *Medecijn.*

GAAF (znw.). is mann. bij Da Costa, K. Dichtw. II. 320: *d' immer verschen gaaf.*
GAAFHEID. Vb. Stuart, Rom. Gesch. XVIII. 214.
GAAI (vogel). Vbb. uit een vlaamsch schrijver, V. d. Cruycen, Spr. van Sal. 542 (2maal).
GADESLAAN. De saamgetr. vorm is niet alleen *gaslaan*, maar ook *gaaislaan*, Van Ghistele, Terentius' Adelphos, bl. D1 v°. en D3 v°.
GAFFEL. Van 't verm. *gavel* is 't verkleinw. *gavelijn*, Levens van Plut. 63 v°. (2maal), 72 v°. en 271.
GALERIJ. Van dit w. de afl bij Poirters, aangeh. in De Dietsche Warande (N. Reeks) I. 307: '*t vijf-gegalderijd portael*, van het Bethsaïda-bad, met zijn 5 galerijen, - Voorts de afl. *loofgaandery*, Ten Kate, Dichtw. VIII. 169.
GALG. Tot de samenst. nog *galgdeun,* De Denker, XI. 135 en 136.
GALM. Nog de samenst. *uitgalm*, Da Costa, K. Dichtw. I. 255.
GANSCHELIJK, ook als bijv. nw. prof. S. Muller in V. Kampens Mag. V. 190: *de* ganschelijke *versterving van alle levenskracht.*
GAPER. Nopens het bezigen van den gaper met den narrenkop als uithangteeken vergel. men Van Hasselt, Vaderl. Klugtspelen, 15.
GAPERIG. Vb. bij Smeets, Lentebl. en Poezy der Nat. 45.
GAREEL wordt verklaard door ‘lederen halsjuk van een trekdier’ met de bijvoeging: ‘In de hollandsche volkstaal altijd in den samengetrokken vorm *greel* gebezigd’. Intusschen komt onder de talrijke vbb. van de gemelde bet. slechts één voor met den vorm *greel*, en naar 't mij voorkomt, nog onjuist. De pl. is genomen uit een dichtje van Van de Venne, dat tot titel heeft: *Uytroep*

ofte Boelcoop van Malle-pracht. 't Is eene te-koop-aanbieding van mans- en vooral vrouwen-opschik, waaronder dan 't volgende:

Wie bieter naer een Rock, *vol reepen*, *boorden, banden;*
Wieter naer een Greel, *of ander vijs ghequick.*

Het *greel* wordt hier gerekend tot het ‘vijs ghequick’, d.i. keurige opschik, waaronder het halsjuk van een trekdier wel niet zal behooren. In verband met den ‘Rock, vol reepen, boorden, banden’ denk ik bij *greel* aan een draagband, thans *galg* genoemd. Zoo leest men in H. Costers Mengelp. (Leyden 1779) bl. 144, tot den vogel vink:

> - *alt gij op een kruk door broek of* greel *gedwongen*,
> *Ten roof gelaaten wordt aan d' onheschaafden jongen.*

Ook hier is *greel* een draagband, eenigszins aan de galg gelijk en gewoonlijk *broek* genoemd, waarmeê de Dichter *greel* afwisselt.

Een gepast vb. van *greel* had de Red. kunnen aanvoeren uit Poirters Alderheyl. Naam, bl. 119:

> *Dan moet hy over dagh de swaere ploegh gaen trecken*,
> *En in* een lastigh greel *sijn lee uyt een gaen recken*

'k Voeg hier nog bij, dat van *greel* een bnw. is gevormd, Apollo's Nieuwe-Jaers-Gift ('s Hage 1745) bl. 85:

> *'k Heb langen tyt gesugt*,
> *Onder 't* greelig *jok van de Minne-vlage;*
> *'k Heb langen tyt gesugt*
> *Onder 't* greelig *jok van de Minne-lust.*

Anders *gareelig*, dat men leest Vlaerd. Redenrijckb. 242: *'t gareelich jock.*

GAREN. Bij de uitdr. *garen uithalen* (Kol. 289) is de Red. evenals Harrebomée, (I. 202) dupe geweest van Bild. Aantt. op Hoofts Ged. III. 271. In Hoofts spreekw. *iemand garen uithalen* is *garen* niet het zelfst. nw. van dien vorm, maar het bekende bijw. *gaarne;* zie Leendertz aant. op Hooft, I. 322.

GARSTIG (n°. 1). Vb. uit lateren tijd van den vorm *gastig*, Bild. Meng. en Fr. 43.

GASTEN (n°. 1). Hiervan de wwn. *ingasten* en *uitgasten;* Wdb. der Freq. II. 144.

GASTVRIEND. De afl. *gastvriendelijk* toch ook bij Ockerse, Lijkreden, 34.

GASTVRIJ. Men vindt er voor *vrijgastig,* Antw. Spelen van Sinne. 570. - De afl. *gastorijelijk* met minder goede uitspr. in proza Gessners Werken II. 114: *gastvrijlijk*

GAT (n°. 1). 't Meerv. is in de 17e eeuw ook *gaters,* zie Wdb. der Freq. II. 145. - Als krijgsterm bij Meerman, Verhandd. d. L.M. I. 58: *dat alle bussen naar de veste gebracht en* te gate gelegd wierden. - De spreekw. *het is met hem uit mijn gat en in mijn gat* heeft ook wel den staart: *en door mijn gat te kerk.* - Met het *gatige dak* van Visscher komt overeen de *gatige emmer* bij Coornhert, I. 411; doch verschilt eenigszins het *gatige oor* der maagd bij Valentijn, Ovid. I. 178.

GAT (n° 2). Tot de spreekwijzen, Kol. 343 vermeld, behoort *iemand achter 't gat zijn,* wat anders heet: *achter de broek zitten*, d.i. iemand achtervolgen met het doel om hem te grijpen. Dus Vlaerd. Redenrijckb. 13: *ick* was achter 't gat *die oversoete meit.* - Bekend was vroeger een spelletje *gatje bil*, zie Duim, Mengelz. 14. - Als samenst. nog *gatslag*, bij Coornhert, I. 27.

GATENPLATEEL. Hiertoe behoort het werkw. *gatebetielen* in de Klucht van de licht verkeerde Boef (Amst. 1662) bl. 15.

GAUW. Bij de samengest. afl. (Kol. 351) *vergauwing*, Stuart a.w. IX. 10.
GAZON. Volg. Weil. Kunstwdb. is hiervan 't ww. *gazonneeren,* met graszoden voorzien.

GEBAK. Bij de samenst. *kareelgebak;* Nolet de Br. Proza, II. 128.
GEBALD. In geheel and. zin Van Lennep, Ed. v. Gelre, I. 73: *met* gebalde *vuist.*
GEBALK. Vb. Wiselius in Van Kampens Mag. VII. 325.
GEBEENTE. Samenst. *kindsgebeente;* Pulcheria, 7; De Visscher d. Liefde, 3.
GEBEFT. Na Berkhey, bij Sifflé, N. Ged. I. 179.
GEBEUREN. Om 't rijm *geboren,* Van Nyveld, Souterlied. Ps. 1.
GEBEURLIJK voor behoorlijk, ook Buddingh, Gesch. v. Opv. en Ond. II. II. 41.
GEBEURTE. Nog in de vorige eeuw; Huis. Bakker, Poëzy I. Voorr. 2; III. 121.
GEBONDENHEID Vb. bij Van Senden, Nag. Leerred. I. 204.
GEBOREN. Met *hebben* niet alleen in den Statenb. ook Helmers Ged. (kl 8 v°) II. 102 en Nagel. Ged. 106.
GEBREKIG. Ook zelfstandig, Van Goor, Beschr. v. Breda, 200.
GEBREKKIGHEID. Vb. Van Gilse, Twaalftal Leerred. 140.
GEBROEDSEL. Ook van zaken; Brender à Br. Kab. II. 8: gebroedsel *der mode.*
GEBROEL. Mede bij den vlaamschen Dichter V. d. Cruycen, Spr. v. Sal. 317 en 465.
GEBUUR. Vb. van *gebuurzaam*, Bild. Edipus, 112.
GEDACHT (znw.) komt toch nog voor bij Staring, Ged. I. 42.
GEDENK. Samenst. *grafgedenk*, Oudaan, Poezy, III. 49.
GEDIERTE. Samenst. *vingedierte,* P. de Groot, Uitbr. der Pss. 145.
GEDIJEN. 't Imperf. is bij Vondel, Poezy, I. 21: *gedé.* Van Lennep zegt (II. 619) ‘om 't metrum’. Toch niet; de vorm is regelmatig van *gedijen*, en wordt in 't spreken nog gehoord. Vondel kon ook *gedeeg* gebezigd hebben.
GEDRAAL. Ook in proza; Stuart, R. Gesch. XIII. 194; XV. 370.
GEDRAGEN (ZICH) aan iets, nog in deze eeuw, Bild. Treursp. II. 112.
GEDROCHT (n°. 1). Afl. *ongedrocht*, De Brune, Jok en Ernst, 96.
GEEN Van het merkwaardige *geen meer* (niet meer) wijs ik enkele vbb. aan na Krul en Oudaan; Jan Vos, Ged. I. 458, D. II. 5 en 38; Hoorns Speelw. 83, 134, 147 en 253. - Onvermeld is de dubb. ontkenning bij Vondel, Hierus. verw. 28: *Hier is* geen *blijven* niet.
GEENERHANDE. Niet alleen bij Cats, ook Bild. Kallim. 103.
GEEPSCH. Dit bnw. luidt bij V. d. Venne tweemaal *geep*, Bel. Werelt, 32 en 105. Aannemelijker dan de afleiding, door de Red. vermoed, acht ik de volgende. Ons *geep*, *geepsch,* luidt in het tiroolsch *gäbich*, *gàbisch,* verkeerd, ongeschikt, eigenzinnig; zie het Idiot. van Schöpf, waar met veel waarschijnlijkheid *gäbich* één geacht wordt met met 't hoogd, *äbich* (nederl. *avesch, aafsch*); zie Grimms Wtb. Nader wordt die afl. bevestigd door het zwabisch dialect, dat volgens Schmid niet alleen *abich* en *äbich* heeft, maar ook *gäb* en *gabsch*, met ons nederl. overeenkomende. Niets is gewoner dan die voorplaatsing der *g.*
GEEST. De 2e naamv. van ‘voorheen’ komt nog wel voor, b.v. Da Costa, K. Dichtw. I. 219: *des geests.* - Nog de samenst. *geestholling* bij Nolet de Br. Proza, II. 111; *geesteigen*, Ockerse, Characterk. II. 254. - En de afl. *geesteling*, Berkhey, Eerb. Proefk. 299.
GEESTDRIFT. Evenals *drift* zelf ook mann. Zie Wdb. d. Freq. II. 875.
GEESTDRIJVER. Afl. *geestdrijversche;* Broes, Fil. v. Marnix, II. I. 34.

GEESTIG. Niet alleen Kinker (Kol. 756) heeft dit voor *geestelijk;* ook Bild. Dedekinds Proeve, 51, en Naklank, 15.
GEGIER. Ook van ijzeren kogels gezegd; Loosjes, M.A. de Ruyter, 95.

2. Ontbrekende artikelen.

AANBEHUWELIJKEN, De Denker, X. 356. AANBEUREN, Van Iperen, Obadja opg. 33: *hout aanbeuren.* AANBEZWEREN, Peypers' Gedenkz. voor 1787, bl. 93.

AANBIEDER, De Denker, IV. 354; Stuart, Rom. Gesch. I. 189; XIV. 56; Brender à Br. Kab. V. 68: *hulpaanbieder.* AANBLAZEN, Coornhert. II. 72; Broes, De Eng. Herv. Kerk, I. 92; De Kerk en de Staat, II. II. 11. AANBOTSING, De Denker, XII. 23. AANDOBBEREN, Wdb. der Freq. II. 72. AANDREIGEN, V. d. Cruycen, Spr. van Sal. 184, 403 en 441. AANDRUILEN, Van Ghistele, Terent. Eun. G3 v°. AANDRUISING, De Denker, VIII. 85; Bild. Opst. I. 6. AANDUIDSEL, De Denker, I. 117. AANEENHUWEN, V. d. Palm, Sal. VII. 198. AANEENPAREN, Smits, Nag. Ged. II. 6; III. 9. AANEENTREKKEN, Wag. Amst. II. 128; Stuart, R.G. X. 55. AANEENTROSSEN, Ten Kate, Dichtw. VI. 020. AANENTEN, Focquenbr. Werken, I. 224. AANFRONSEN, Wdb. der Freq. I. 992. AANGAVE, Bouman, Gesch. d. Geld. Hoog. I. 29. AANGEBOORTE, Antw. Sp. van Sinne, 686. AANGEKLEEFDHEID, De Denker, X. 122. AANGOOCHELEN, Wdb. der Freq. I. 993. AANGRENZING, Stuart, R.G. VI. 333. AANHANGMAKER, ald. VIII. 13; X. 145. AANHEELING, Wag. Amst. III. 121. AANHEFTOON, Kinker, Holl. Pros. 49; 50. AANHETSEN, Coornh. II. 18 en 80. AANHETSER, ald. 78 v°. AANHOOGSEL, Wag. Amst. I. 76. AANHOTSEN, De Denker, X. 96. AANKLETSEN, Meerman, Verg. der Gemeeneb. II. 306; Gessners Werken, II. 56 en III. 106. AANKRIEKEN, Smits, Nag. Ged. I. 264. AANKRONKELEN, Stuart R.G. IV. 210. AANLAGCHEND, bnw. met verpl. klem, V. Kampens Mag. VII. 145. AANLEGSTAD, Stuart, R.G. I. 167. AANLIEGEN, Focquenbr. Werken, I. 93. AANLOENZEN, Ten Kate, Dichtw. V. 170. AANMATIGER, Broes, De Kerk en de Staat, II. 163. AANMULMEN, Van Heurn, Hist. van 's Hertogenb. III. 128. AANPADDELEN, Wdb. der Freq. I. 1004. AANPAREN, De Hubert, De Psalmen, 81. AANPLAKSEL, Bild. Opst. II. 121. AANPRALEN, Smits, Ged. 258; Isr. Baalfeg. 10. AANPREDIKEN, Rooses, Levenssch. v. J.F. Willems, 16 en 31. AANRADING (in 't meerv.), Broes, Gesch. Ond. 200. AANRANGEN (aanranden), Van Mander, Bucolica, 140. AANREEZEN, V. d. Cruycen, Spr. v. Sal. 424, 507 en 514. AANRIEMEN, Ten Kate, Dichtw. II. 133. AANROFFELEN, Van Duyse, Vrolijkheid, 15. AANROLLING, Loots, Nag. Ged. II. 214. AANSCHONKELEN, Tuinman, Rijmlust, 308. AANSISSEN, Brender à Br. Oeffen. 398. AANSLIB, Broes, De Kerk en de Staat, IV. I. 233. Ten Kate, Dichtw. VII. 76. AANSLONSEN (van sluisdeuren gezegd), Wag. Amst. II. 62. AANSPELING, Broes, De Eng. Herv. Kerk, II. 172. Dez. Fil. van Marn. II. I. 82. AANSPITSEN, Oudemans' Bijdrage, V. 709. AANSTAROOGEN, Hilman, Verspr. en Onuitg. Ged. I. 178. AANSTEUNEN, Mees, Een Vriendt in de Rouw (Rott. 1681), 159. AANSTOOTIG, De Hubert, De Psalmen, 212. AANSTRENGING, Meerman, Verg. der Gem. II. 208. AANTJILPEN, M. Nieuwenhuysen in de Poët. Spectator, 46. AANTOETSEN, J.P. Kleyn, Cephise, 75. AANTOKSEL, De Denker, III. 255. AANTREKBAARHEID, Nolet de Br. Proza, II. 28. AANTROOSTEN, Hooft, Ned. Hist. Opdr. 5. AANVEEGSTER, Wag. Amst. II. 426. AANWALM, Bild. Brieven, IV. 82. AANWRINGEN, Smits, Isr. Baälfeg. 60. AANZICHTIG, Bazelius, aang. bij Schotel, Vaderl. Volksb. I. 107. AANZIENING, Van Cappelle, Bijdr. tot de Gesch. 81. AANZOEKER, Vlaerd. Redenrijckb. 78. AARN wordt Kol. 531 een middelned. bijvorm genoemd van *aar*, d.i. arend. Die bijvorm komt echter nog in de 17e eeuw voor, Vondels Poëzy, I. 127 en De Heerl. van Sal. 26, en Van Lenneps uitg. III. 24. Hilarides Phaedrus (2e dr.) bl. 35. Dat *aarn* of *aren* eene verbastering zijn zou van *arend*, zooals Bild. wil (Geslachtl. I. 27) is onjuist. Omgekeerd is *arend* ontstaan uit *aarn.* Dit blijkt ook uit het mede op te nemen AARNT, dat voorkomt Coornhert, I. 123 v° en Moerman, De Cl. Werelt, 5.

AARTSBAZUINGESCHAL, Smits, Ged. 221. AARTSBEKOORLIJKHEID, Peypers' Gedenkzuil, 102; Brender à Br. Kab. III. 338. AARTSBEUL, a.w. III. 95. AARTSBEULIN, a.w. VI. 346. AARTSBEVALLIGHEID, Smits, Nag. Ged. I. 14; II. 308; meerv. II. 218 en 340. AARTSDESPOTE, Bosb. Toussaint, in het tijdschr. Nederland, 1871, D. III. bl. 9. AARTSDUIVEL, Tiele, De Nieuwe Geest des Ev. 67. AARTSGEWELD,

Da Costa, K. Dichtw. II. 22. AARTSGOEDERTIERENHEID, ald. V. 98. AARTSHOFPAAP, Focquenbr. Werken, II. 305. AARTSKLAPEI, Hiel, Ged. 113. AARTSMOORDER, Werken d. Bat. M. II. II. 123. AARTSMUITER, V. Lennep, Rom. Werken, XXIII. 101. AARTSONNOOZELHEID, Van Duyse, Vrolijkheid, 5. AARTSPLONDERAAR, Zeeus, Overgebl. Gedr. Opdr. 6. AARTSPRIESTERIN, Smits, Isr. Baälfeg. 44. AARTSPRINSESSEVINGER, Smits, Rottestr. Opdr. 7. AARTSSTICHT, Schotel, Left. Bijdr. tot de Gesch. v.d. Tabak, 83. AARTSTOOVENAAR, Coornh II. 185. AARTSVERDERVER, Werken d. Bat. M. II. II. 121. Ten Kate, Dichtw. I. 13. AARTSVERNIELER, ald. VI. 164. Hilman, V. en O. Ged. II. 169. AARTSVERZOEKER, Ten Kate, Dichtw. V. 111 en VI. 71. AGCHEN, werkw. van 't tusschenw. *ach*, Croon, Cocus bonus, II. 290. ACHTERAANHINKEN, V. Kampen, Mag. VIII. 13. Hilman, V. en O. Ged. III. 302. ACHTERHANDELING, Broes, De Kerk en de Staat, III. 177. ACHTERHOUDER, Stuart, R.G. XIII. 164. ACHTERKLAPPERIJ, Coornhert, II. Voorr. 3. ACHTERLAAN, Focquenbr. Werken, II. 60. ACHTERNAWERPEN, Stuart, R.G. XVII. 144. ACHTERPAAR, Blieck, Lentetuiltje, 54. ACHTERSTEKEN, Broes, Fil. van Marnix, I. 44. ACHTERUITSIDDEREN, Wdb. der Freq. II. 512. ACHTERVERHEMELTE, Kinker, Holl. Pros. 110. ACHTERVOLGELIJK (bvnw.), Ockerse, Ged. op Bellamij, 35. AFBANNEN, Focquenbr. Werken, I. 253. AFBLOEIJEN, Higt, Ged. 122. AFDREIGEN, Da Costa, K. Dichtw. II. 193. AFFLIKKEREN, Wdb. der Freq. II. 115. AFFOERAGEEREN, Stuart, R.G. XI. 240. AFGEBROKENHEID, Bild. Meng. en Fragm. 89. AFGEDORST (bvnw.), Smits, Nag. Ged. I. 67. Werken der Holl. M. IX. 279. AFGERONDHEID, De Gids 1875, D. III. 150. AFGESTEEND (bvnw.), Smits, Ged. 20. AFGETAKT, Van Someren, Ged. II. 40. AFGETROOND (van den troon gestooten), Nolet de Br. Ged. III. 68. AFGEWERKTHEID, Bild. Verkl. Gesl. Voorr. 15. AFGLOOIJEN, Wag. Amst. I. 667; Kinker, Holl. Pros. 127; De Vrije Fries, XII. 139. AFGRIJS, Antw. Sp. van Sinne, 322. Verg. de Red. op *Afgrijsbaar.* AFHANGELINGSCHAP, Stuart, R. G VIII. 214. AFKLAVEREN, Wdb. der Freq. II. 242. AFKLOTSEN, Vinkeles, Temora, 61. AFKOKERIJ, Wag. Amst. III. 68. AFKORTEREN, Wdb. der Freq. II. 293. AFLEESPLAATS, Wag. Amst. II. 24. AFLOTEN, ald. II. 420. AFMAAKBAAR, Brender à Br. Kab. VI. 226. AFNIJGEN, Meerman, Verg. d. Gem. I. 92. AFPLAGEN, Van Duyse, Vrolijkheid, 143. AFPLETSCHEN, Gessners Werken, III. 182. AFRADING, Broes, De Eng. Herv. Kerk, I. 93. AFRAMMEN, Hilman, V. en O. Ged. I 84. AFREINIGEN, Wdb. der Freq. op *Reinigen.* AFRIJWAGEN, Bosb. Toussaint, in Nederland, 1874, D. II. 325. AFSCHEELEN, Wag. Amst. II. 40. AFSCHEUREN, Clarisse, Ged. 40. AFSCHUWING, Brend. à Br. Kab. I. 39. AFSJOKKEN, Wdb. der Freq. 582. AFSLONSEN (van sluisdeuren), Wag. Amst. II. 62. AFSLUIP, Coornhert, II. 143 v°. AFSPRUITELING, Ypeij in Br. à Br. Mag. II. 133. AFSTEKEND, (bvnw.), Stuart, R.G. XIV. 341. AFTAFEREELEN, Van Swaanenb. Arleq. Distel. 20. AFTEELSEL, Jonctijs, Verh. v.d. Toov. 254. AFTERLENDEN (scheepsterm), Berkh Zeetr. I. 77. AFTRAP (znw), enkelv. Dickens, Het verl. Huis, 280; meerv. Onmidd. Verv. op Wag. I. 294. AFTREDE, Berkh. Eerb. Proefk. 277. AFVALBAAR, Blieck, Mengelp. III. 16. AFVERFSEL, Schotel, Lett. Bijdr. enz. 205.

OMBALDEREN, Wdb. der Freq. II. 17. OMBLOEMEN, Hilman, V. en O. Ged. II. 59. OMBRENGER (moordenaar), Stuart, R.G. XIII. 163; XIV. 81 en 199. OMDOOPEN, Meerman, Verg. der Gem. II. 478. OMDWÁLEN, Schaepman, in De Gids 1875, D. IV. 273. OMDWÁRELEN, Hilman, a.w. III. 28. *Om*DWARELEN, Wdb. der Freq. I. 104.

OMFLUNDEREN, ald. II. 687. OMGANKELIJKHEID, De Denker, VII. 213. OM*glij*DEN, Schaepman, als bov. D IV. 291. OMGLIMMEN, Hilman, a.w. I. 392. OMHALER, Van Kampen en De Vries, Holl. Mag. 79

OMHOOGHEFFING, Sieg. Mus. I. 62. OMLAAG (znw.), Wag. Amst. II. 472. OMLAAGSCHIETEN, Hilman, a.w. III. 40. OMMEN (werkw.), Der Kinderen, Gronden der Ned. Lett. en Taalk. 34. OMMUNTEN, Multat. Vorstenschool, 84. *Om*PERKEN, Clarisse, Ged. 83. OMPRUILEN, Hilman, a.w. I. 384. OMRODEN, Vlaerd. Red. 297. OMROOIJEN, Focquenbr. I. 192; de vorm *omroden* ald. 311. OMSCHEDELD, Van Duyse, Vrolijkheid, 44. OMSINGEN (omringen), De Hubert, De Psalmen, 140 en 321. OMSLAGBOEK, V. Lennep, Rom. Werken, XXII. 217. OMSNEEUWEN, Hilman, a.w. II. 350 en III. 75. OMSPRÉIDEN, ald. I. 273. OMSTEMPELING, V. d. Broek, De Batav. Voorr. 6. OMTONEN, Vinkeles, Temora, 44. OMVERHALING, Sieg. Leyd. Ramp, 80. OMVERLOOPEN, Stuart, R.G. XV. 83. OMVERRAMMEIJEN, ald. IV 114. OMVERSCHOPPEN, ald. XVI. 360. OMVERSPOELEN, ald. XV. 65. OMVESTEN, Wdb. der Freq. op *Vestigen.* OMWàKEN, Bild. Affod. I. 26. OMWIEROOKEN, Ten Kate, Dichtw. I. 284. OMWINTEREN, Hartog, De Spect. Geschr. 248. OMWORTELEN, P.L. v.d. Kasteele, Gez. 110. OMZILVEREN, Six. v. Chand. Poëzy, 192. OMZOMEREN, Hartog, a.w. 248. ONAANEENGESCHAKELD, De Denker, III. 385. ONAANGEMOEDIGD, Hamaker in V. Kamp. Mag. IV. 255. ONAANGENOMEN, Stuart, R.G. III. 223 en VII. 357. ONAANGEROEPEN, ald. XX. 163. ONAANGEVALLEN, ald. IV. 77 en VII. 93. ONAANGEWEND, ald. IV. 258; VI 331 en XII. 294. ONAANGEZIEN, bvnw. voor *onaanzienlijk*, Bild. Redev. van Chrys. 99. ONAANSCHOUWELIJK, Nolet de Br. Proza, I. Voorb. 16. ONACHTERHAALBAAR, Hilman, a.w. II. 173. ONAFGEMAAKT, De Denker, VI. 195. ONAPGEPEILD, Van Kampen, Mag. V. 348. ONAFGEPLUKT, Ten Kate, Dichtw. VII. 378. ONAFGETROKKEN, Bild. Kerkred van Merle d'Aub. 151. ONAFGEWEERD, Stuart, R.G. II 170 en XIX. 308. ONAFGEWISSELD, a.w. VII. 178. ONAFHANGBAAR, V. d. Broek, Jezus, 63. ONAFHANKELIJKSTELLING, Broes, De Kerk en de Staat, I. 275. ONAFHANKELIJKVERKLARING, Stuart, R.G. VI. 101 en 351. ONAFKLIMBAAR, ald. IV. 229, ONAFMAALBAAR, De Denker, VII. 67. Brender à Br. Kab. VI. 124, ONAFNEEMBAAR, Stuart, R.G. VIII. 27. ONAFSCHUDBAAR, Da Costa, K. Dichtw. III. 293. ONANTWOORDELIJK, Brend. à Br. Kab. V. 71. ONBEARBEID, Stuart, R.G. XVII. 279. Van Kamp. Mag. VII. 362. ONBEBLOED, Vondels Leeuwend. Opdr. 5. Loots, Nag. Ged. II 91. ONBEBLOEMD, Loots, N. Ged. 59. ONBEDINGD, Broes, De Kerk en de Staat, I. 197; IV. I. 233; IV. II. 679. Bild. Kerkred. van Merle d'Aub. 9. ONBEDOELD, Stuart, R.G. I. 61 en 186, X. 40. ONBEDREIGD, ald IX. 205. ONBEDWELMD, Bild. Meng. en Frag 75. ONBEGENADIGDE, Broes, Geschiedk. Ond. 214. ONBEGERECHTIGD, Ypeij en Dermout, Gesch. d. Herv. Kerk, III. 213. ONBEHAALBAAR, Stuart, R.G. IX. 219. ONBEHAGELIJK, Kantelaar, Het Herdersdicht, 36. Van Cappelle, Bijdr. tot de Gesch- 370. ONBEHAGEN, Smits, Ged. 137. ONBEHARTIGD, Stuart, R.G. VIII. 116. ONBEHINDERD, Heyns, Bartas Wercken, II. II. 46. ONBEHOEFTIG, Coornhert, I. 233 v°. Stuart, Nag. Redev. I, 39. ONBEHOEVELIJK, Coornhert, t.a.p. ONBEHOUDENHEID, Verv. op Wag XXVIII. 22. Stuart, R.G. XIV. 103. ONBEHULPELIJK, V. Beverwijck, Schat der Onges. I. 1. ONBEJAMMERD, Hilman. a.w. I. 211. ONBEKAPERD, Valentijn, Ovid. I. 210. ONBEKLAD, Vlaerd. Redenrijckb. 226. ONBEKLIMMELIJK, Heyns, a.w. II. II. 88. ONBEKLONKEN, Verv. op Wag. XXV. 220. ONBEKNELD, Stuart, R.G. XIV. 260. ONBEKNIBBELD, Bild. Chalmers' Bewijs, 113. Loots, Nag. Ged. II. 180. ONBEKOELD, Stuart, R.G. XIII. 351. ONBEKOMELIJK (niet te bekomen), Loots, a.w. II. 1. ONBEKRACHTIGD, Verv. op Wag. XLII. 18. ONBEKRETEN, Rens, Ged 35. ONBEKREUMD, Beaumont, Ged. (door Tideman) 204

ONBEKREUNBAAR, M.G. Tengnagel, Sp. Heidin (1671) 37. ONBEKROPEN, Huygens' Korenbl. I. 493. Blieck, Mengelp. I. 68. ONBEKUIPT, Meerman, Verg. d. Gem. II. 14. ONBELEDIGBAAR, V. d. Palm, Sal. IV. 230. ONBELG, Bijdr. der Gaz. van Gend, II 88. ONBELOFTUIT, Wdb. der Freq. II. 671. ONBELOKEN, Sifflé, Ged. 168. ONBELOMMERD, V. d. Palm, Verhandd. III. 239. ONBELONKT,

Trip, Tijdw. 28. ONBELUISTERD, Zeeus Ged. 134. Bild. Sprokkel. 140. Lulofs, Louise, 104. ONBEMOEDIGD, Stuart, Nag. Redev. I. 86. ONBEMOEDIGEND, Stuart, R.G. XIV. 251. ONBEMORST, P. Moens, H. de Groot, 80. F. Moens en A. v. Overstraten, Dicht. Meng. 78. ONBENARD, Hoogvl. Mengeld. I. 218. V. d. Pot, Endeldijk, 260. Loots, N. Ged. 12. ONBENEVELDHEID, Jorissen, Const. Huyg. I. 25. ONBENIJDELIJK, P. de Groot, Uitbr. der Pss. 37. ONBENOEGD, Bruno, Mengelm. 112. ONBENUTTIGD, Ockerse, Nag. Redev. 93. ONBEOEFEND, Kist, Verhandd. 285. ONBEOOGBAAR, Lodenst. Uytsp. 241. ONBEPEILBAAR, H.H. Klijn, De Driften, 138. ONBEPERKBAAR, Tollens in Werken d. Bat. M. II. II. 96. H.H. Klijn, a.w. 41 en 95. ONBEPIJPT, Valentijn, Ovid. III. 215*. ONBEPLANT, Van Heurn, Beschr. van 's Hertog. II. 520. ONBEPLOEGD, Stuart, R.G. IX. 205. ONBERADELIJK, Coornhert, II. 213. ONBEREIDWILLIGHEID, Verv. op Wag. XXXVI. 308. ONBEROOKT, Valentijn, Ovid. I. 52. ONBEROUWEND, Ledeganck, Dichtw. 147. ONBESCHIKT, Onmidd. Verv. op Wag. II. 14. ONBESCHELPT, Blommaert, Ged. 78. ONBESCHONKEN (onbegiftigd), Erasmus, Coll. Fam. 141. ONBESCHOUWD, De Groot, Bewijs, 17. ONBESCHUIMD, J. de Haes, Ged. 805. ONBESLISSEND, Stuart, R.G. II. 123 (tweem.). ONBESMETHEID, Steenmeijer, Nag. Leerred. 67. ONBESNAARD, J.C.C. den Beer Portug. Dichtpoog. 100. ONBESNOERD, Bekker, Bet. Weereld, IV. 46. ONBESPAT, Brester, Verspr. en Nag. Ged. 85. ONBESPEURBAAR, Kneppelh. Stijl Kunst, 61. ONBESPEURD, ald. 235. ONBESPEURLIJK, Dullaert, Ged, 158. ONBESPOT, Baardt, Deugdensp. 340. ONBESPROEID, Brend. à Br. Kab. V. 27. Loots, N. Ged. 59. ONBESTEMBAAR, A. v. Halmael, Antigone, 21. Fokke, Verz. der Werken, II. 140. ONBESTOOKBAAR, Van Kampen, Uitgel. Verhand. 92. ONBESTORMD, H. Coster, Mengelp. 202. ONBESTRAAT, W. de Clercq, in V. Kamp. Mag. I. 428. ONBESTRAFT, Stuart, R.G. XIV. 194. ONBESTUURD, Brend. à Br. Kab. IV. 334. ONBETAALBAARHEID, Stuart, R.G. V. 107 ONBETASTBAAR, Kneppelh. Stijl Kunst, 235. ONBETEELD, Werken der L.M. IV. 67. Bild. Floris V, 26. ONBETEULD, Van Goor, Beschr. v. Breda, 403. ONBETICHT, Stuart, R.G. VI. 119. ONBETITELD, Bild. N. Uitspr. 78. ONBETOGEN, Feitama, Telem. 87. ONBETOOND (zonder toon), De Vrije Vries, VIII. 95. Jonckbloet, Gesch. d. Ned. Lett. I. (1868) 68. ONBETRACHTELIJK, Huyg. Korenbl. II. 565. ONBETRAPPELIJK, Lijckred. op Fred. Hendr 35. ONBETRAPT, Nolet de Br Proza, II. 6. ONBETREEDBAAR, Westerman, Ged. IV. 158. ONBEVEILIGD, Van Merken, German. 255. ONBEVERSCHT, Wag. Vad. Hist. VII. 70. ONBEVESTIGD, Stuart, R.G. V. 32; VI. 248; XV. 34. ONBEVINDBAAR, A.M. Moens, Dicht. Proeve, 96. ONBEVINDELIJK, Coornhert, II. 415 v°. ONBEVOEGDELIJK, Blaupot ten Cate, De Wet op het lag. Ond. 196. ONBEVOELLIJKHEID, Coornhert, I. 342 en 345 v°. ONBEVOORRECHT, Verv. op Wag. XXII. 241 en 242. ONBEVREDIGBAAR, Immerz. Ged. II. 15. Van Kampen, Mag. V. 333. ONBEVRIJDBAAR, Van 's Grav. De Ilias, III. 189. ONBEVRUCHTHEID, Jonctijs, Toon. der Jal. II. 573. ONBEWAPEND, De Gids 1873, D. IV. 77. ONBEWEID, Wag. Amst. III. 15. ONBEWELKOOMD, Friesche Volksalm. 1836, bl. 38. ONBEWERKBAARHEID, Bild. N. Mengel. 194. ONBEWERKT, De Veer, Frans Holster, II. 238. ONBEWIJND, Huyg. Korenbl. I. 131. ONBEWIJSELIJK, Coornhert, II. 255 v°. ONBEWISTELIJK, Jonctijs, De Pijnbank (1736), 172. ONBEWONDERD, Werken d. Bat. M. I. II. 86. ONBEWOORDELIJK, Coornhert, I. 179. ONBEZEERLIJK, Brend. à Br. Kab. I. 18. ONBEZIG, Zeeus, Overgebl. Ged. Opdr. II. ONBEZINGBAAR, Clarisse, Ged. 54. V. d. Hoop, Pinksterfeest, 31. ONBEZOEDELBAAR, Van Duyse, Ged. 105.

ONBEZONNELING, Nolet de Br. Ged. III. 9. ONBEZWAAID, Lodenst. Uytsp. 165. Verg. 't werkw. *bezwaaijen*, Vond. Hersch. 366. ONBEZWEMBAAR, Valentijn, Ovid. I. 83. ONBEZWOREN, Erasmus, Lingua, 117. ONBLIJFBAAR, Stuart, R.G. IV. 100. ONBLOEDDORSTIG, Valentijn, Ovid. III. 174. ONBOETVAARDELIJK, Coornh. I. 171 v°. ONBOOSDADIG, ald. II. 133. ONBRAAF, Nomsz, Aantt. op alle zijne Tooneelst. 217.

ONBREIDELBAAR, Van 's Grav. De Ilias, IV. 70. ONBRUIKZAAM, Bormans, Lev. van St. Christ. 451. ONBUNDIG, Van Duyse, Spellings Oorlog, 74; dez. Vrolijkheid, 12. ONCHRISTENSCH, Vollenhove, Poezy, 409. ONCHRISTIN, Kasteleyn, Nieuwste Poëzy, II. 107. ONDAGELIJKSCH, Huyg. Korenbl. I. 250. ONDERADELLIJK, Broes, Fil. v. Marnix, II. II. 223. ONDERBEDIENDE, Stuart, R.G. VIII. 324. Kist, Verhandd. 321. ONDERBESTUUR, Broes, De Kerk en de Staat, IV. II. 694. ONDERBRENGING, Nomsz, Mohammed, I. 167. ONDERDEKSPOORT, Onmidd. Verv. op Wag. I. 417. ONDERDIENAAR, V. Alkem Beschr v. Briele, I. 234. ONDEREENROLLEN, Antonides Ged. 3. ONDEREENRUSTEN, Bild. De Mensch, 65. ONDEREENSTRALEN, Bild. N. Uytspr. 5. ONDEREENSTRENGELEN, Feitama, Telem. 5. ONDEREENZWERMEN, Lublink, Thoms. Jaarget. 18. ONDERGEEST, Bild. Meng. en Fragm. 82. ONDERGEVEN, Baardt, Deugdenspoor, 315. ONDERHELFT, Schrant, Redev. I. 199. Nolet de Br. Proza, II. 91. ONDERHEMELSCH, Bekker, Bet. Weereld, I. 33. ONDERHOUDELIJK, Coornhert, I. 214 v°. ONDERKENNELIJK, Stuart, R.G. II 152. ONDERKOKKIN, N. Reeks v. Werken d. L.M. VIII. 295. ONDERKÓMEN, V. Beverwijck, Schat der Ges. 137. ONDERMETTEN (ww. van *mette*, fr. matines), Erasmus, Coll. Fam. 29, 31 en 213. Bekker, a.w. IV. 128 (tweem.) ONDERMOND, Van Beverw. Schat der Onges. I. 178. ONDERNEEMBAAR, Stuart, R.G. V. 111. ONDERNEIGEN, Kasteleyn, Nieuwste Poëzy, II. 87. ONDERNEMENDHEID, E. Bekker, De Twee Moeders, III. 23. Kist, Verhandd. 168. ONDERONDERDEEL, ald. 148 en 233.

GAARSTER, Smits, Rottestr. 128. GALEIKLEED, Loots, Nag. Ged. II. 4. GALMRIJK, Smits, Nag. Ged. III. 180. GASTEREERING, Wdb. der Freq. II. 144. GAVE (in *kennisgave*), Van Kampen, Mag. VI. 121. GEBABBELARIJ, Wolff en Deken, Econ. Liedjes, 175. GEBALJAAR, Fokke, Boert. Reis, IV. 86. GEBARING, Luiken, Jezus en de Ziel, 170 en 171. GEBARST (znw.), Bild. Fingal, I. 94. GEBEDBOEK, Loosjes, M.A. de Ruyter, 58. GEBIEDERIN, Gessners Werken, II. 191. GEBLAASKAAK, Fertama, Tooneelp. I. 52. GEBOEL, Rodenb. Casandra, 37. GEBOEZEMD (bnw.), Kneppelh. Stijl Kunst, 212. GEBOOMD (van boomen voorzien), De Groot, Bewijs (1648), 28. GEBOORTELING, Pulcheria, 7. GEBREKELOOS, Ten Kate, Bild. en Da Costa, 23. GEBRUILOFT (znw.), E Wolff, De Mensch en de Domin. 36. GEBRUS (ook *gebruds*), zie mijne Taal- en Letteroeff. 23. GEBULD, V. d. Cruycen, Spr. v. Sal. 720 (tweem.). GEBUURWOORD, De Groot, Van de Waarh. 93. GEDADIG, V. Ghistele, Heroïd. Epist. 49 v°. GEDAGEN en GEDAGING, Van Goor, Beschr. van Breda, 313. GEDIADEEMD, Ten Kate, Dichtw. II. 365, GEDIENSTELING, Ca. Lenige, Mengeld. 105. GEDOEM, V. d Schelling in V. Alkemade, Beschr. v. Briele, I. 115. GEDOOGLIJK, Vr. Bild. Rodr. II. 77. GEDRAM, Visscher, Sinnep. 50. GEDUCHT (znw.), Zeeuwsche Nachteg. I. 45. GEDWALM, Bild. Muis- en Kikv. 76. GEFFEN, Berkhey, Zeetr. II. 350 en 390. Verg. Meijers Woordenschat. GEFIELTE, Ampzing, Bib. tresoor, 84. GEFITS, V. Goor, Beschr. v. Briele, 115. GEFLESCHT, Bild. Winterbl. II. 41. GEFRET, Van Elslands Gez. 61. GEFRIJT, 't Banket der Ghoden, 24. GEFROM, Bild. Naklank, 173. GEGALP, Camph. Uytbr. d. Pss 256. GEGOUDENRAND, Bild. Briefwiss. I. 55.

Rotterdam, Oct. 1876.

D^r^. A. DE JAGER.

Dante.

Dante Alighieri, de goddelijke komedie vertaald door Mr. Joan Bohl, Eerste Lied, de Hel, Haarlem, W.C. de Graaff, 1876.
In Nederlandsche Terzinen vertaald met verklaringen en geschiedkundige aanteekeningen nopens den dichter.
De Hel van Dante Alighieri. In de dichtmaat van 't oorspronkelijke vertaald door J.J.L. ten Kate. Met platen van Gustave Doré. Afl. 1-7 Leiden, A.W. Sijthoff, 1877.

De lezer van *De Tijdspiegel* bemerkt uit deze titels, dat de dichterlijke vertalingen van Dante's comedie weder met twee staan vermeerderd te worden, en dat het eerste gedeelte van deze nieuwe vertalingen reeds verschenen is.

Wij hebben ons gewis over het verschijnsel te verblijden, dat het groote werk van Dante, waaraan aarde en hemel, gelijk hij zelf zegt, handen hebben gelegd, in ons vaderland meer en meer de aandacht begint te trekken, en dus de studie van den goddelijken dichter meer algemeen ook bij ons zal worden.

Of daarom elke vertaling een verblijdend verschijnsel is, hangt geheel af van de wijze, waarop zij is gelukt.

Wij bepalen ons vooreerst bij een beoordeeling van de vertaling van den heer Bohl.

Volgens de aan dit Eerste Lied door den vertaler toegevoegde *rekenschap* schijnt deze vertaling wel zeer noodig te zijn geweest.

Raadplegen wij die rekenschap, dan komt het ons voor, dat de heer Bohl met de vroeger geleverde vertalingen geen volkomen vrede heeft gevonden.

Immers, hij eischt zeer veel, bijna hadden wij gezegd: te veel, van een vertaler van Dante.

Maar laat ons eerst vernemen, waaraan wij het verschijnen van deze vertaling hebben te danken:

‘Een toeval deed het eerste lied van de goddelijke komedie het licht zien. Zeer tegen zijn zin werd de vertaler betrokken in het tijdschrift *De Wachter*. Toen pogingen, om dit van kopij te voorzien, faalden, liet hij zich bewegen, de eerste aflevering van 1874 te bezorgen. Oogenblikkelijk niets meer hebbende tot vulling der laatste bladzijden zond hij den eersten Zang van de Hel ter perse, voornemens daarbij nog alleen den tweeden te voegen. De omstandigheden bleken sterker dan de wil, zij rukten den eenen zang na den ander uit de hand, totdat het XXXIV tal vervuld bleek.’

‘Tot zijn verbazing wekte het werk sinds den aanvang belangstelling. In plaats, dat de poging, om in Dante's voetsporen te wandelen, spot en medelijden wekte, werd zij met aandacht gadegeslagen en goedgekeurd. Dit scheen den vertaler iets zoo wonderlijks, dat hij zelfs

heden, *nu de meest bevoegden in Nederland en daarbuiten hunne stem aan zijn arbeid gaven* (wij hebben onderschrapt), zich nog niet kan voorstellen, dat in het allerminst verdiend te hebben. De moeielijkheden der vertaling zijn zoo groot, dat hij, die haar ervaart, de eerste moet zijn, om aan hare overwinning te wanhopen. De schoonheden van het oorspronkelijke zijn zoo verheven, dat hij, die haar gevoelt, zich meer en meer machteloos kent, om haar weder te geven.'

'Herhaaldelijk werd gevraagd, "hoe is het mogelijk, dat dit werk, waaraan zooveel moeite werd besteed, niet vroeger het licht zag." Het antwoord lag voor de hand: omdat het een ijzeren inspanning van jaren kostte, omdat ontelbare malen het juiste woord, de gepaste uitdrukking als de parel van den bodem der golf moest opgedoken worden; omdat de kracht van het gespierdste proza aan de bevalligheid der roerendste poëzie te huwen viel, omdat de taal bij de keel gegrepen moest worden, om haar den rauwsten kreet, den bangsten snik te ontwringen, omdat daar de eenvoud moest zijn, de eenvoud in zijn volmaaktheid: het verhevenste, dat de mensch voortbrenge, omdat de hoogste en de wonderlijkste vindingen van een weergaloozen genius voor te stellen waren met eene aanschouwelijkheid, welke die scheppingen ieder gemeenzaam maakte, daarom en om duizend (dat is wel wat veel) andere bezwaren werd nooit aan eene uitgave gedacht.'

'Bij Dante is het onvoldoende benaderend den zin te geven. Geen enkel zijner woorden kan zonder onherstelbaar gemis ontbreken. Elke uitdrukking, die te loor gaat, is een blaadje uit de bloem, een steen uit het kostbare mozaïk. Daarom sta voor alles de trouw aan het oorspronkelijke. Al wat onnauwkeurig wordt weergegeven, is verraad. Wie dat reusachtig antieke beeld in was boetseert, wachte zich voor krenking der geringste lijn, - wee den misdadiger, die aan deze goddelijke harmonie (nl. de wonderbare evenredigheid van alle deelen enz.) raakt.'

Wij bemerken het, de vertaler is reeds van het verhaal van den oorsprong van zijn bewerking en uitgave overgestapt tot het terrein van zijn rekenschap. Hij koestert den diepsten eerbied, de hoogste bewondering voor Dante en zijn comedie. En wie zal dit niet gaarne billijken? Maar nu voegt hij erbij:

'Wie, roept hij uit, zal zich den waan vermeten, des meesters beitel te kunnen voeren. Verga in uw ijdelheid, o dwaas! die zoo iets droomt. Zes eeuwen hebben uitspraak gedaan en dit werk goddelijk genoemd, om hare bewondering ten krachtigste te uiten. Goddelijke dingen werden slechts eens geschapen en duren eeuwig. Geen zelfbedrog dus, dat men ten tweedemale een wereld uit het niet roept. *Ars imitatur naturam*, de hoogste kunst brengt het niet verder dan tot navolging.'

'Tusschen deze en de natuur ligt meer afstand dan tusschen hemel en aarde, tusschen geest en stof, tusschen vuur en water.' Wij vragen:

wat beduidt deze holle exclamatie, deze bombastische tegenstelling? Is Dante's werk dan ook niet een kunstgewrocht, en dus ook al weder navolging van de natuur, ‘want de hoogste kunst brengt het niet verder dan tot navolging’, volgens den vertaler.

Nu volgt een uitwijding over het karakter van Dante's stijl. ‘De Florentijn is overal statig, kalm, waardig. - Bij de overgroote meerderheid der dichters wordt men aanvankelijk bekoord door eene welluidende taal. Haar echter vaak hoorende, bespeurt men al meer en meer de ledigheid, en wat een onuitputbare hoorn des overvloeds scheen, blijkt ten slotte een fraai gevormde, doch zeer weinig inhoudende urne. Dante biedt het tegendeel. In weerwil van zijn heerlijken stijl, sleept hij niet dadelijk onwederstaanbaar mede: door zijn forschheid heeft hij iets afstootends. Nauwelijks echter is men eenige schreden met hem rondgewandeld, of zijn tooverkracht doet zich gelden: - Een eeuwige jeugd ligt over het werk’, enz.

‘Daarom zou het een valsche greep en een onderpand van mislukking zijn, wilde iemand de komedie vertalen met klinkende, daverende woorden, en door de lucht gaan zweven met hare denkbeelden (van zulk een door de lucht gaan zweven met de denkbeelden der comedie kan ik mij geen voorstelling maken). Hij behoort met den meester den vasten bodem te drukken. Hoogdraverij en breedsprakigheid, holle ontboezemingen en nevelachtige uitdrukkingen zijn de kenmerken van een opgeblazen geest, (alweder heb ik geen klaar begrip van een opgeblazen geest), dus volstrekt ongeschikt om in de Dante-literatuur (moet ik daar de comedie onder verstaan?) iets anders te doen, dan te verminken Met zorg moet het eenig passende woord gezocht worden, en dit zal blijken het eenvoudigste te zijn. De antieke zanger spreekt met zoo weinig mogelijk woorden, en hoe helder, hoe verstaanbaar! Laat anderen bladzijden vullen met verklaringen en verhalen, zij stellen het nooit zoo aanschouwelijk voor als Dante in twee of drie regels (Is dit niet overdrijven?). Deze ongeëvenaarde beheerscher der taal kende hare fijnste schakeringen, enz. Hij bezat het groote geheim, van altijd het woord te kiezen, dat, wat hij zeggen wilde, volkomen zeide. Daarom behoefde hij zoo weinig woorden. Daarom moet de vertaler niet rusten, vóór hij in zijne taal het woord gevonden heeft, dat dezelfde kracht, waarde, beteekenis en fijnheid bezit van het oorspronkelijke. Het Italiaansche woord mag slechts vertegenwoordigd worden door zijn buitenlandschen tweelingbroeder. Gij bedwingt den glimlach niet, waar vader Bilderdijk zijn Ugolijn uitbuldert. Wat is dat leelijk! - Hoe mat, hoe krachteloos is Potgieters Francesca da Rimini! Volslagen gebrek aan gevoel, diepe onkunde van Italiaansch en Nederlandsch, misvatting van den rijken en rijpen dichterlijken geest spreken uit dat grove toonbeeld van heiligschennenden wansmaak (aan Potgieter wordt dus zijn zondenregister in zijn Francesca terdege opgelezen!). Dat een overigens begaafd en nauwlettend poëet

zich zoo jammerlijk kon misleiden met zulk een doorslaand bewijs zijner machteloosheid om Dante te vatten wereldkundig te maken! - Die Ugolijn en die Francesca zijn zoo verbazend wanstaltig, dat zij niet eens verontwaardiging (waarom er dan zoo op gescholden?) wekken.'

'Daartoe, (nl. om Dante Nederlandsch te laten spreken) is niets noodig dan grondige kennis van den meest verheven zanger, opdat men hem werkelijk versta. Tot dit verstand geraakt men gemakkelijk (?) door voorbereidende studie. Zij veroorlooft (niets meer?) in den geest des dichters te dringen, zijne stof meester te worden. Eenmaal zoo ver is onze taal rijk genoeg om ten minste voor verknoeijing van het oorspronkelijke te behoeden'. (Wil dit zeggen, dat onze taal eerst zich zoover moet ontwikkelen, of dat de vertaler eerst zoover zich moet ontwikkelen?).

Na een uitweiding over de reusachtige kennis van Dante, gaat de rekenschap aldus voort: 'de eigenaardige toon en tint van het Middeleeuwsche lied behoort angstvallig bewaard. En hier loopt een tolk groot gevaar. Hoe vaak is de verleiding schier onwederstaanbaar, om met ligte afwijking van het oorspronkelijke, aangenaam vloeiende versen te dichten! Hoe ontwaart neen niet met leedwezen, dat een kleine wijziging van het Italiaansch voldoende zou zijn, om iets zeer welluidends te zeggen (Dus daar is het Italiaansch niet welluidend). Doch verre zulke zwakheid, waar de keus is tusschen een sierlijke uitdrukking en een stroeve, hebbe de laatste de voorkeur, wanneer zij alleen de echo van Dante kan zijn.' (Deze voorstelling onderstelt dat Dante vele stroeve plaatsen heeft. Heeft de vertaler die plaatsen begrepen?), enz.

'Om niet te falen in het wedergeven van den Zanger behoort zijn karakter doorgrond te worden, daarin ligt het raadsel der verhevenheid van zijn werk.' En nu volgt een omschrijving of beschrijving van Dante's karakter, dat den sleutel geeft tot den geest der comedie. Zonder daarvan 'doordrongen te zijn, zal de vertaler zijn auteur kwalijk verstaan' (en evenmin goed vertalen). Maar hoe kon de vertaler dan twee bladzijden daarna zeggen, bl. 459: 'er wordt om Dante te vertalen niets vereischt dan heerschappij over de taal'?

Maar wij vervolgen onze lezing van de Rekenschap nog met een enkel citaat.

'Homerus bezingt het Grieksche Heidendom, duizend jaren later Virgilius het Latijnsche, ruim duizend jaren na hem Dante het Christendom.' En 'hij noemde zijn werk Komedie in tegenstelling van Virgilius' Tragedie. Juist. Het heidendom kon nooit anders dan treurspel zijn, het christendom kon in tranen zaaien, om in blijdschap te maaien. Zoo ligt in die namen een hooge beteekenis, zij kenschetsen met één woord den wereld toestand van duizenden jaren.'

Deze voorstelling komt ons tamelijk onjuist voor. De scherpe tegenstelling tusschen het Grieksche en Latijnsche heidendom met Dante's christendom gaat mank aan onwaarheid en is alleen woordspeling te

achten. Een tegenstelling tusschen de overige godsdiensten, als louter onwaar, en den christelijken godsdienst, als alleen waar, gaat te ver. De ontwikkeling van den menschelijken geest in zijn richting op het goddelijke laat zich ook in het zoogenaamde heidendom der Grieken en Latijnen opmerken. Die ontwikkeling is bij Homerus en Virgilius in sterke proeven voorhanden. Het streven naar het hoogere, het geestelijke, het goddelijke, dat bij Dante den christelijken dogmatisch-wijsgeerigen vorm zijner dagen draagt, was reeds bij Homerus en Virgilius in kiem en knop voorhanden. Men leze slechts de edele, waarlijk menschelijke gevoelens van tot in den dood getrouwe liefde, voorkomende in het afscheid van Hektor en Andromache; de straffen en belooningen, als uitdrukkingen van de verschillende vruchten van een misdadig of rein levensgedrag en beginsel, in het zesde boek van de AEneis, en zoovele andere merkwaardige voorstellingen en denkbeelden van beide dichters. (Homerus en) Virgilius is met de christelijke waarheid (vertegenwoordigd in Beatrix) de groote leermeester van Dante geweest in rein menschelijke gevoelens en edele gedachten. Volgens Dante zelven is Virgilius zijn leidsman door hel en vagevuur, d.i. zijn leermeester in het kennen der zonde en ook zelfs der bekeering van zonde, totdat de hoogere gids, de volmaakte leidsvrouw, komt. Virgilius is dus hem de wegbereider tot het christendom. Heidendom en christendom in hun tegenstelling worden daarom niet wel vertegenwoordigd door Homerus en Virgilius ter eener, en door Dante ter anderer zijde, daar zij slechts in trap van ontwikkeling van het ware humanisme of van den waren godsdienst en de ware zedelijkheid verschillen. De oudheid zoekt dat ware humanisme, kent het nog niet of weinig, maar zoekt het met profetisch voorgevoel, en dwaalt bij het zoeken gedurig, en verdwaalt en valt menigmaal, maar zoekt het toch altijd met versterkte kracht en beter inzicht, totdat het christendom komt, en het ware humanisme geeft in den geest der goddelijke liefde. Van dien geest der ware liefde is Dante voorzeker de heerlijke tolk, maar toch nog altijd in het wijsgeerig dogmatisch kleed der middeleeuwen. Predikt hij de christelijke waarheid, hij doet het als boetprediker bijna alleen, althans eenzijdig.

Als men looft of laakt, vooral als men tegenstellingen maakt, staat men gedurig bloot aan het gevaar van overdrijving en miskenning. *Waardeeren,* niet geringschatten, niet over- of te hoogschatten, is de eerste wet elker gezonde critiek. Homerus noch Virgilius zijn de rechte vertegenwoordigers van *het* heidendom, *quâ* heidendom, evenmin als Dante geschikt vertegenwoordiger van *het* christendom kan genoemd worden. Het christendom, nl. de geest der ware liefde, is zoo oud als het menschdom, omdat dit van Gods geslacht is; die geest werd lange eeuwen onderdrukt, miskend en gehoond, eerst Christus heeft de menschheid ontheven van dat juk van dwaling en zonde, en haar tot volle bewustheid gebracht van hare heilige bestemming. Hij zelf is de eenig ware uitdrukking en tolk tevens daarom van het

christendom, bij de echte Genius der ware menschheid. Virgilius geeft geen tragedie dus, evenmin als Dante een comedie, die in lijnrechte tegenstelling met elkander staan, maar terwijl Virgilius de waarheid profeteert, heeft Dante ze gezien, omdat zij hem in Christus (het dogmatisch christendom zijner dagen) was geopenbaard, d.i. aan zijn op het goddelijke geheel gerichten geest was verschenen.

Verder wordt nog van Dante gezegd: zijn volmaakte stijl en ongeevenaarde welsprekendheid overtreffen de edelste toonbeelden van het oude Rome (?). En nu volgt een korte uitweiding over de vertalingen van den heer Hacke van Mijnden en den heer A.S. de Kok. Van den eersten wordt gezegd, dat hij zich een onvergankelijk gedenkteeken stichtte door zijn overzetting in terzinen. En aan den heer De Kok wordt de ietwat schrale lof gegeven, dat hij, niet gebukt onder de ontzettende bezwaren aan het rijm verbonden, menig hoogst gelukkige uitdrukking, menig juist woord heeft, waardoor het oorspronkelijke naar behooren wordt wedergegeven.

Dit een en ander dient om rekenschap te geven door den vertaler van het opvatten zijner taak.

'Indien deze uitgave hem (vertaler) euvel wordt geduid, werpt hij bij voorbaat de schuld op hen, wier goedkeuring veroorzaakte dat de eerste aarzelende schrede gevolgd werd door den vermetelen togt.' - Mannen, met regtmatig gezach in de letteren bekleed (wie zijn die onbekende mannen toch, of moeten wij op gezag van den vertaler aannemen hun gezag?) hebben den onbekende, die eensklaps door Dante hun aandacht trok, ongemeen welwillend (dat is gevaarlijk!), ver boven verdienste (dat is onmenschkundig!) welkom geheeten. Het oordeel van deze uitgelezen bevoegden is zoo gewichtig, (wat heeft het publiek met die bewering te maken?) dat het oneindig meer zegt, dan de toejuiching van duizend oppervlakkigen. Non numerare, sed ponderare sententias, schrijft Cicero voor. Daarom verlustige zich wie wil in het gejubel der menigte, den Dantevertaler is het een onschatbare vergoeding, wanneer de vorsten in wetenschap en fraaie letteren (wie zijn dat toch?) hem den eerepenning hunner tevredenheid toekennen.

Ziedaar den hoofdinhoud der rekenschap. Wij vernemen eruit, dat de vertaler dus meer volgens het oordeel van anderen, die hij als vorsten in wetenschap en fraaie letteren acht, tot de uitgave zijner bewerking der comedie gekomen is, dan door eigen oordeel en bewustheid van zijn taak wel verricht te hebben. Ja, hij verklaart op de laatste bladzijde van zijn rekenschap van zich: 'Iemand die, ofschoon reeds aan het keerpunt gekomen, nog niets in zijn leven uitrichtte, en met uitzondering van één werk, zich slechts door enkele stijloefeningen heeft trachten voor te bereiden, om eenmaal de pen op het papier te zetten - hij versmaadt het niet, indien de kans gunstig blijkt, om iets tot stand te brengen, dat aandacht waardig schijnt.'

Het oordeel van anderen over ons werk als eenig motief van uit-

gave dunkt mij wel wat gevaarlijk. Als ik een werk uitgeef, waarvan ik zelf nauw weet, of het de uitgave waardig is, op gezag van de, ja, van de vorsten der wetenschap, dan waag ik mij toch, onbewust van mijn eigen kracht, op... glad ijs. Ik moet mij zelf eerst vertrouwen, zelf weten, of mijn werk waard zal zijn het licht te aanschouwen. Liever overmoedig zelfvertrouwen, dan onbewust gelooven op gezag van anderen dat ik mij wagen mag.

Mij dunkt, de rekenschap staat terecht achter de uitgave, als geschreven wel na de vertaling, want die rekenschap is geen programma van deze vertaling. Na het lezen der rekenschap sneden wij in gespannen verwachting de bladen der vertaling open, hopende, geloovende, vertrouwende dat de vertaler geheel getrouw zou zijn aan zijne verklaringen in de rekenschap, en dat hij zijn hooge eischen in de eerste plaats op zijn eigen vertaling zou toepassen. Wat hebben wij bevonden?

> Non sic incipies, ut scriptor cyclicus olim:
> Fortunam Priami cantabo et nobile bellum.
> Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu?
> Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus.

De rekenschap is wel wat opgeschroefd en brommend. Maar zoo de vertaler werkelijk zijn programma is nagekomen? Dan zullen wij hem gaarne geluk wenschen, en instemmen met de mannen van gezag, die hem zoo hebben aangemoedigd. Dan geve hij ons ten spoedigste het tweede en het derde lied, opdat hij een even schoon gedenkstuk zich stichte, als Hacke van Mijnden, enz.

Wij beginnen met ons onderzoek, en kiezen daarvoor, behalve b.v. den eersten zang, de episode, door Potgieter zoo mishandeld, de ontmoeting van den dichter met Francesca, zang vijf.

Wij schrijven den eersten zang hier af:

Genaderd aan het keerpunt van ons leven
Geraakte ik in een duister woud aan 't dwalen,
Want 'k had mij op 't verkeerde pad begeven.

Helaas! hoe moeijlijk valt het af te malen
Dat woud, dat woeste en ongebaande en digte,
Welks heugnis de angst weer in mijn hart doet dalen.

Zoo bitter is 't, dat zelfs de dood schier zwichtte,
Maar om van 't goede hier vergaard te ontleden,
Vermeld ik 't ander, dat mijn geest verlichtte.

Het heugt mij niet, hoe 'k daar ben ingetreden;
Ik was verzonken gansch in slaap en droomen,
En had, helaas! den waren weg gemeden.

13 Doch daarna aan eens heuvels voet gekomen,
Ter plaatse waar de grens van 't dat genaakte,
Dat mij den moed had uit het hart genomen,

16 Staar ik omhoog, en zie, de dagtoorts blaakte
Des heuvels schouders met haar zee van stralen,
Die 't regte pad ons altijd kenbaar maakte.

19 Toen ging die martelende vrees wat dalen,
Die tot het diepst der ziele was gedreven,
Geheel den nacht van mijn afmattend dwalen.

22 En hem gelijk, die naauw in aemloos beven
Der golf ontworsteld, neerzijgt aan de kuste,
En weer den blik het water langs laat zweven.

25 Zoo vlood nog eens mijn geest beroofd van ruste
Terug, om op dat somber pad te staren,
Waar steeds de dood elks levensfakkel bluschte.

28 Toen, 't matte lijf der korte kalmte ontvaren,
Ging 't langs de glooijing op in zwijgend hijgen,
Waarbij de voeten pijnlijk werkzaam waren.

31 En zie, als 'k juist de steilte zal bestijgen,
Staat ligt en vlug een panter voor mijn oogen,
Gevlekt van huid, die schier me ineen doet zijgen

34 Voor 't bliksemvuur zijn strakken blik ontvlogen;
Ja, die mij zelfs den weg zoo kwam versperren,
Dat 'k meer dan eens ten aftogt werd bewogen.

37 't Was 't uchtenduur en schittrend rees van verren
De gulden zon, gelijk in de eerste dagen
De liefde Gods haar schiep, omringd van sterren,

40 Als sprankels uit zijn hartevuur geslagen;
Ik hoopte dus op 't dier, van huid zoo prachtig,
In 't gunstig tij de zege weg te dragen.

43 Want in dit lieflijk uur voelde ik mij krachtig;
Doch plotsling voel 'k mij weer door vrees beklemmen,
Bij 't opzien tot een Leeuw, die fier en magtig

46 Het hoofd omhoog, woest hongrig niet te temmen,
En wiens gebrul de luchten zelfs deed trillen,
Zich tegen mij ten aanval scheen te stemmen.

49 En een Wolvin, belast met niet te stillen
Haar tot geraamt uitmergelende lusten,
Die velen reeds van doodsangt had doen rillen,

Dit monster kwam mij thans zoo verontrusten,
Hield zoo mij in haar gier'gen blik gevangen,
Dat 'k wanhoopte aan 't bereik der hoogste kusten.

Als hij, die 't geen hij gaarne zou erlangen,
In 't uiterst uur zich weder ziet ontnomen,
En stil nu weent bij 's harten klaaggezangen,

Zoo deed dat dier mij sidderen en schromen,
Dwong nadrend mij tot langzaam rugwaarts tijgen
Naar 't oord, waar 't daglicht kust de westerzoomen.

Als 'k afwaarts dus tot lager oord moest stijgen,
Was een gestalte voor mijn blik gerezen,
Verzwakt, naar 't scheen, door een langdurig zwijgen.

Toen 'k in die wijde vlakte staarde op dezen,
‘Ontferm u mijner, gilde ik luid hem tegen,
Wie gij ook zijt, òf schim òf menschlijk wezen!’

‘Geen mensch, 'k ben mensch geweest’ klonk 't woord, ontstegen
Aan 's vreemden mond; ‘mijn ouders zijn ontsproten
Uit Mantua, in Lombardij gelegen.’

De dag is me onder Julius ontsloten,
Schoon laat; ten tijd der valsche leugengoden
Heb ik te Rome Augustus' gunst genoten.

'k Was dichter, en ik heb mijn lier geboden
't Lot van Anchises' vromen zoon te zingen,
Die na den brand uit Troje was gevloden.

Maar gij, waartoe gekeerd naar 's onspoeds kringen?
Waarom niet eer den berg des heils bestegen,
Begin en oorsprong aller blijde dingen?

Zijt gij Virgilius, die bron van zegen,
Wiens stroomen van welsprekendheid ons laven?
Hernam ik, 't hoofd vol diep ontzag genegen.

O aller dichtren licht en luister! Staven
Mijn studiën mijn liefde voor uw werken,
Och, dat ze dan me ook thans uw bijstand gaven!

Gij, o mijn meester! mogt me als voorbeeld sterken;
Uw godenstijl, die 'k poogde na te streven,
Ontsloot mij vroeg der lettren glorieperken.

Zie 't dier, waarvoor 'k mij rugwaarts heb begeven,
Verlos me er van, beroemde wijsheidspreider!
Want 't doet mijn aadren en mijn polsen beven!’

Wees dan u zelf ten betren wegbereider,
Indien gij deze wildernis wilt vluchten,
Sprak, daar hij mij zag weenen, mijn geleider.

Dit monster, dat u jamm'ren doet en zuchten
Duldt nooit een ander sterfling op zijn paden,
Maar kwelt hem tot hij zelfs den dood moet duchten.

Een aard zoo slecht en boos spookt in zijn daden,
Dat elke buit zijn honger doet vermeeren,
Dat niets zijn felle lusten kan verzaden.

Met vele dieren bleef 't reeds lang verkeeren,
Met meer nog zal 't, dan moet de WINDHOND nadren,
Die 't grimmig dier van smarte dood laat teeren.

Hij zal geen slijk der aard, geen geld vergadren,
Maar zich met wijsheid, deugd en liefde voeden;
Bij Feltro zal de stad zijn zijner vadren.

Hij zal 't verneerd Italie krachtig hoeden,
Waarvoor Camille en Euriaal gelaten
Met Nisus en met Turnus grafwaarts spoedden.

Hij zal het dier verjagen uit de staten
En 't weder in de helle nederstooten,
Waar 't eerst de nijd het uit heeft losgelaten.

'k Heb u tot heil gewikt en dus besloten,
Dat gij mij volgt en 'k u tot heil zal strekken
Van hier naar 't eeuwig oord der vloekgenoten.

Wier wanhoopskreeten schrik en afschuw wekken
Van de oude geesten, die steeds vruchtloos smeeken,
Dat nog één dood hun martling kom voltrekken.

Dan zult ge er zien, die vrede- en hoopvol spreken
In 't vagevuur, dat ze eens nog 't heil verwachten
Der zaal'gen in de hoogste hemelstreken.

En eer ook gij verrukt daar heen zult trachten,
Verschijne hiertoe een meer waardig wezen,
Dat u, zoodra ik afscheid neem, zal wachten.

Want de Opperheer in luister onvolprezen,
Duldt niet, daar ik zijn wet nooit heb beleden,
Dat u door mij zijn rijk worde aangewezen.

Hij stiert 't Heelal; heerscht daar sinds de Eeuwigheden;
Daar is zijn stad, zijn troon dáár opgeslagen,
Gelukkig hij, dien God daar in laat treden.

130 O bij dien God, dien ge in uw aardsche dagen
Niet kennen mogt, steun, dichter! steun mijn streven:
Dit kwaad te ontvlieden en de grootre plagen,

133 Geleid mij naar de plaats, door u beschreven,
Laat mij Sint Petrus' poort en 't oord betreden,
Waar zij zijn, die in eeuw'ge droefheid leven!

136 Toen ging hij voor, en 'k drukte zijne schreden.

De vertaler heeft de vergelijking met het oorspronkelijke gemakkelijk gemaakt, door er den tekst onder te laten drukken. De lezer bemerkt, de vertaling is vrij vlot en tamelijk vloeiend.

Maar nu de vraag: is de vertaling getrouw, woordelijk getrouw, en beantwoordt zij aan den maatstaf, waarmede de vertaler zelf eischt, dat zij gemeten worde? Helaas! neen.

Zij wemelt vooreerst van stoplappen; op vele plaatsen is zij onjuist, op andere te zwak; zij voert overtolligheden mede; zij is vaak alleen paraphrase, elders laat zij den dichter iets zeggen, wat hij niet zegt, hier en daar is zij onduidelijk en geeft zij aanleiding tot misverstand, bevat onwaarheden, invoegsels, enz.

Maar wij eindigen onze lijst van zonden tegen een goede vertaling, en voeren thans de bewijzen aan voor onze akte van beschuldiging.

I. *Stoplappen* (de meest in het oog vallende):

1 genaderd
2 geraakte
3 'k
4 af te malen
19 martelende
29 in zwijgend hijgen
33 die schier me ineen deed zijgen
43 want in dit lieflijk uur voelde ik mij krachtig
45 fier en magtig
46 niet te temmen
52 dit monster
58 siddren en schromen
77 eer
85 als toonbeeld
94 jammeren doet en zuchten
107 gelaten
114 der vloekgenoten
118 die vrede- en hoopvol spreken
124 in luister onvolprezen.

II. Onjuiste vertaling, paraphrase enz.

12 En had helaas den waren weg gemeden. D. zegt zelf het tegendeel, hij was op dat punt zoo vol van slaap, toen hij den waren weg verliet, dat hij niet goed zeggen kan, hoe hij in dat woud intrad. Gemeden had hij dus den waren weg niet.

16 De dagtoorts blaakte des heuvels schouders. Moet zijn: ik zag zijn schouders (van den heuvel) reeds bekleed met de stralen der planeet, die iemand veilig leidt langs elken weg. - De vertaling: dagtoorts, zee van stralen, kenbaar maakte, bevat telkens zoovele onjuistheden.

19 Toen ging die - vrees wat dalen. Vrees die daalt, is onjuiste uitdrukking voor vrees, die een weinig bedaart, of die stil wordt.

20 Die in het diepst der ziele was gedreven. De vergelijking met den storm is niet gevat, die in het meer van het hart tot zwijgen komt. Het woord *meer* geeft de vergelijking aan.

21 Afmattend dwalen. Onjuist voor: zoo grooten beklagenswaarden toestand.

23 Der golf ontworsteld neerzijgt aan de kuste. Te zwak vertaald voor: die, met vermoeiden adem, uit de zee uitgegaan aan het strand.

24 En weer den blik het water langs laat zweven. Onjuist voor: zich keert naar het gevaarvolle water en staart. Dat *en weer* belemmert, en maakt onduidelijk.

28 Toen 't matte lijf der korte kalmte ontvaren. Dit: *korte kalmte* en *ontvaren* beide onjuist, voor: toen het vermoeide lichaam een weinig gerust had.

36 Dat 'k meer dan eens ten aftocht werd bewogen. Onjuist voor: zoozeer, dat ik herhaalde malen mij gewend had, om terug te keeren.

37 en schitterend rees van verren
De gulden zon, gelijk in de eerste dagen
De liefde Gods haar schiep, omringd van sterren. Geheel onjuist voor: de zon steeg op met die sterren, die met haar waren, toen de goddelijke liefde het eerst deze schoone dingen bewoog.

43, 44 Hier zegt Dante iets anders, dan de vertaler hem laat zeggen, hij zegt nl. dat de ure des tijds en het zoete (zachte) seizoen hem reden was tot goede hoop tegen het wilde dier met de bonte huid.

45 Is onjuist vertaald: bij 't opzien tot een leeuw, voor: het gezicht van een leeuw, die mij verscheen.

47 Luchten, in plaats van *lucht*. Gedurig vinden wij door den vertaler het meervoud gebruikt, waar het enkelvoud de juiste beteekenis geeft. Evenzeer wordt het praeteritum vaak in plaats van het praesens willekeurig gebruikt, waardoor de zin onduidelijk wordt: *wiens gebrul de luchten zelfs deed trillen* geeft geenszins terug: zoodat de lucht naar het scheen ervan beefde. Dat die leeuw *zich ten aanval scheen te stemmen* is veel te zwak voor: hij scheen tegen mij te komen.

51 Die velen reeds van doodsangst had doen rillen, is te vrij vertaald voor: die vele lieden reeds ellendig had doen leven.
54 Hoogste kusten, onjuist en onduidelijk voor: de hoogte, nl. van den heuvel.
56 In 't uiterst uur. Onjuist en verwarrend voor: als de tijd komt, die hem doet verliezen.
60 Naar 't oord, waar 't daglicht kiest de westerzoomen. Geheel onjuist, want Dante wordt naar het woud, waar de zon zwijgt, teruggedreven, niet naar het Westen.
61 Als 'k afwaarts dus naar lager oord moest stijgen. Veel te zwak, voor: terwijl ik neerstortte in de laagte (en dus op het punt was, van diep te vallen).
63 Verzwakt naar 't scheen door een langdurig zwijgen. Geheel onjuist, voor: die door lang stilzwijgen heesch scheen.
64 Wijde vlakte. Onjuist voor: groote woestijn.
65 Gilde ik luid. Onjuist voor: schreeuwde, of riep ik tot hem met kracht.
68 Mijn ouders zijn ontsproten uit Mantua, in Lombardij gelegen. Onjuist voor: mijn ouders waren Lombarden en van vaderstad allebei Mantuanen.
70 De dag is me onder Julius ontsloten. - Niet eenvoudig genoeg vertaald, voor: ik werd geboren sub Julio, nl. in de beteekenis van de heerschappij van den Imperator, waaronder hij geboren werd.
71 Schoon laat, deze vertaling geeft aanleiding tot misverstand.
72 Heb ik te Rome Augustus' gunst genoten. D. zegt iets anders, nl. dat hij geleefd heeft onder den goeden Augustus, m.a.w. onder *Julius* geboren en laat, heeft hij den meesten tijd van zijn leven doorgebracht onder *Augustus*, wiens regeering de schoonste tijd voor het menschdom was, als herinnering aan Christus' komst in de wereld en vingerwijzing naar het groote geluk dien tijd te beurt gevallen (van Augustus' gunst is geen sprake), toen de valsche en leugenachtige goden nog vereerd werden, en hem Virgilius te beurt gevallen, als onder Augustus geleefd hebbende.
73 Vrome. Onjuist voor: rechtvaardige.
75 Die na den brand uit Troje was gevloden. Onjuist voor: die van Troje kwam, nadat het trotsche Ilium was verbrand. AEneas vlood niet na den brand uit Troje, maar gelijk Dante zegt, hij kwam van Troje, of het Trojaansche gebied, nadat de hoofdstad Ilium verbrand was. In de vertaling gaat de tegenstelling tusschen den rechtvaardige, die als een andere Lot uit den ondergang ontkomt, met het trotsche Ilium verloren.
76 De vertaling: *Onspoedskringen* geeft aanleiding tot verkeerde opvatting; Dante keert niet naar zulke kringen, maar naar het woud.
78 Begin en oorsprong aller blijde dingen. Onjuist voor: van alle blijdschap.

81 't Hoofd vol diep ontzag genegen; in het oorspronkelijk: met beschaamd voorhoofd.
82, Staven mijn studiën mijn liefde voor uw werken. Onjuist voor: vergeld mij de
83 lange en de groote liefde, die mij uw boekrol heeft doen zoeken.
84 Och dat zij dan me ook thans uw bijstand gaven! Louter invoegsel, stoplap in het groot en daardoor onjuist. Dante vraagt dit volstrekt niet, en daarom ook niet wat in de vertaling luidt:
85 Gij o mijn meester! mogt me als toonbeeld sterken; wat heeten moet: gij zijt mijn meester en mijn auteur, in den zin van mijn onderwijzer.
86 Uw godenstijl; invoegsel, in plaats van: gij zijt het alleen, van wien ik, enz.
89 Wijsheidspreider. Onjuist en vreemd in den mond van Dante, voor: roemvolle wijze.
91 Wees dan u zelf ten betren wegbereider. Onjuist en even gedwongen als het vorige: *wijsheidspreider.*
93 Mijn geleider. Dit was Virgilius nog niet.
95 Anderen sterfling op zijn paden. In het oorspronkelijk: laat nooit een ander zijn weg passeeren. *Sterfling* is hier zinstorend en onbegrijpelijk.
96 Tot hij zelf den dood moet duchten. Veel te zwak vertaald voor: tot hij hem doodt.
97 Spookt in zijn daden. - Veel te vrij vertaald.
Vers 98 en 99 moeten van plaats verwisselen, willen zij den zin van het oorspronkelijk wedergeven. Nu is het tautologie.
100 Met vele dieren bleef 't sinds lang verkeeren, veel te zwakke vertaling voor: vele zijn de dieren, met welke het zich koppelt.
101 Dan moet de windhond nadren. Van *moeten* is geen sprake in het oorspronkelijke.
102 Dood laat teeren. Al weder veel te zwak.
103 Vergaderen; onjuiste vertaling.
105 Bij Feltro zal de stad zijn zijner vaderen. Onjuist voor: tusschen Feltro en Feltro zal de stad zijn zijner geboorte.
106 Krachtig hoeden. Onjuist voor: hij zal het heil of behoud zijn van dat lage Italië.
107 Waarvoor Camille en Euriaal gelaten. Onjuist voor: de maagd Camilla en Eurialus.
108 Met Nisus en met Turnus grafwaarts spoedden: moet zijn: en Nisus en Turnus stierf aan wonden.
109 Hij zal het dier verjagen uit de staten. - Onjuist voor: verjagen uit elke stad, totdat
112 'k Heb u tot heil gewikt dus en besloten. Onjuist, want het zegt te veel; het moet praesens zijn: waarom ik tot uw best denk en besluit.

115 Wier wanhoopskreten schrik en afschuw wekken (Van dit schrik en
afschuwwekken staat niets bij Dante).
116 Die steeds vruchtloos smeeken. Dit zegt D. nergens.
117 Dat nog één dood hun martling koom voltrekken. Onjuiste en onverstaanbare
vertaling voor: die ieder den tweeden dood roepen.
119 In 't vagevuur. Onjuist voor: in 't vuur.
120 Even onjuist voor: bij de zaligen.
121 Verrukt; staat niet bij Dante; daarheen zult trachten; onjuist voor: wilt opstijgen.
122 Een meer waardig wezen. - Onjuist voor: een ziel meer waardig dan ik.
123 Dat u zoodra ik afscheid neem, zal wachten; voor: bij wie ik u laten zal bij mijn
vertrek.
125 Daar ik zijn wet nooit heb beleden; te zwak voor: daar ik weerspannig was tegen
zijn wet.
126 Dat u door mij zijn rijk worde aangewezen; voor: dat men door mij kome in
zijn stad.
127 Hij stiert 't Helal; onjuist, voor: overal heerscht hij; heerscht daar sinds
eeuwigheden; onjuist, voor: en hier regeert hij. De vertaling laat de tegenstelling
verloren gaan tusschen Gods gebieden overal, en zijn als koning heerschen in
zijn stad.
129 Gelukkig hij, dien God daar in laat treden. God staat hier te onpas.
134, - 't Oord betreden - die in eeuwige droefheid leven; moet zijn: en hen zien, die
135 gij zoo droevig maakt.

Het lust ons geenszins, nog eens den zang te gaan lezen, om ook te wijzen op andere gebreken; de lijst is al voltallig genoeg. Wij vragen nu: hoe kan een vertaler, die zelf in zijn rekenschap gezegd heeft, hooge eischen te doen aan een vertaling, zelf zoo zijn gestelde wetten met voeten treden. Hij vertaalt onjuist, onduidelijk, voegt en laat uit, stopt, enz. geheel naar welbehagen, zoodat zijn vertaling veel meer op een paraphrase dan op een getrouwe en woordelijke vertolking gelijkt. Waarom, vragen wij met de taal van den heer Bohl zelve, waarom vat de heer Bohl de zaak niet eenvoudig op? Waarom geeft hij het Italiaansch niet, edoch in Nederlandsche taal? Daarin toch lag het geheele geheim der vertolking. Alleen Dante moet spreken, en niemand anders, hij kan ieders hulp ontbeeren. Wie meent hem te moeten verfraaien, ontsiert.

Even onnakeurig vonden wij b.v. den derden zang; om nog iets van de andere zangen te spreken, vóór wij Francesca da Rimini opzoeken. Slechts een proeve: het opschrift der hellepoort:

> Door mij gaat m' in de stad der jammerklachte,
> Door mij gaat m' in het wee, dat de eeuwen tarte,
> Door mij gaat m' onder 't reddeloos geslachte.

Regtvaardigheid bewoog mijns Scheppers harte,
De magt, de wijsheid zonder evenaren
En de eerste liefde stichtte me in de smarte.

De vóór mijn tijd geschapen dingen waren
Voor de eeuwigheid - ook ik moet eeuwig leven,
Laat alle hoop, gij die mij intreedt, varen!

Zooveel regels, zoovele fouten bijna en zonden tegen den geest der comedia, wijl de paraphrase de vertaling beheerscht.

Stad der jammerklagte,	in plaats van weenende stad.
het wee, dat de eeuwen tarte	in plaats van eeuwige smart.
't reddeloos geslacht	in plaats van het verloren volk.
mijns Scheppers harte	in plaats van mijn hoogen maker.
de magt, de wijsheid zonder evenaren	de goddelijke macht, de in plaats van hoogste wijsheid.
in de smarte	is overtollig,
de voor mijn tijd	in plaats van voor mij waren er geen.
voor de eeuwigheid	in plaats van behalve eeuwige,
ook ik moet eeuwig leven	in plaats van en ik duur eeuwig.
gij die mij intreedt	in plaats van gij die binnentreedt.

Ook hier laat de vertaler dus den dichter herhaalde malen iets anders zeggen, dan hij zegt. Vooral hinderlijk, ja afkeurenswaardig is dat spreken der poort, dat zij eeuwig *leeft*; dit is onzin, ja caricatuur.

Francesca's ontmoeting met Dante vindt gij in den 5^{den} zang, vanaf vers 73.

De vertaling bevat:

73 een stopwoord.
74 is zij onjuist.
75 is zij onjuist.
76 is zij onjuist.
77 is zij onjuist.
78 is zij onjuist.
83 stoplap.
85 wat zijn Dido's kolken?
86 onjuist.
87 onjuist.
88 stoplap.

Maar laat mij niet voortgaan, zoo zonder bewijzen te beschuldigen. Ik zal de vertaling overschrijven, de plaatsen, waar ik aanmerking op heb, onderschrappen, en wie wil, kan dan met het oorspronkelijk vergelijken en mij te woord staan, indien ik onjuist geoordeeld heb. Zoo heeft de lezer van *De Tijdspiegel* althans nog het genoegen van

deze dorre critiek, dat hij de treffende ontmoeting leest van Francesca met Dante, die, hoe gebrekkig ook overgebracht, toch nog altijd veel geeft te aanschouwen van de onnavolgbare schoonheid van het oorspronkelijke:

Hoe gaarne, o dichter! klonk mijn *biddend vragen*,
Zou 'k spreken met die twee, die zaam daar *zweven*,
En die de wind zoo ligt schijnt *voort te dragen.*

Gij zult hen zien, zoodra zij nader *streven*,
Roep bij de Liefde, die hen *voort blijft jagen*,
En beide zullen zich tot u *begeven.*

Zoodra de storm hen tot ons *had* geslagen,
Komt, o bedroefde zielen! met ons spreken,
Verbiedt geen ander 't, durfde ik *smeekend vragen.*

Als duiven, die voor 't zielsverlangen *weken*,
En op de min gedragen *door de wolken*
Naar 't zoete nest met *volle vleuglen streken*,

Dus vloden zij de schaar in Dido's *kolken*,
Om zich door 't *gruwlijk ruim* tot ons te sleuren,
- Zoo magtig mogt *mijn bee 't gevoel vertolken.*

O ziel! die mild en zacht ons *op wilt beuren*,
En door den zwarten *walm* ons komt begroeten,
Die met hun bloed eens de aarde *moesten* kleuren,

Mogt ons de Koning van 't Helal *ontmoeten*
Als vriend, wij zouden vrede voor u smeeken,
Om uwe deernis met *ons smartlijk boeten.*

Wat u behaagt te hooren en te spreken,
Wij zullen 't hooren en *het u verhalen*,
Zoo lang, als thans, *de storm blijft neergestreken.*

't Land, waar mij 't eerste levenslicht mogt stralen,
Ligt aan het strand, waar met zijn volgelingen,
De Po, *in vreê, naar de Oceaan mag dalen.*

De min, die snel in 't edel hart kan dringen,
Heeft hem voor 't schoone *lichaam* dra bevangen,
Mij ach! geroofd!... 't hoe moet nog *afschuw dwingen.*

Min, die geen minnaar kwijtscheldt 't Minverlangen,
Greep mij voor hem zoo sterk *met welbehagen*
Dat, naar gij ziet, ik hem *nog aan blijf hangen.*

De Liefde heeft tot één dood ons gedragen,
En *Kain's plaats* wacht hem, die ons vermoordde,
- Zoo klonk ons uit hun mond 't *weemoedig* klagen.

Nadat ik die gekrenkte zielen hoorde,
Boog ik 't gelaat; en 't is gebukt gebleven,
Tot 's dichters vraag: wat peinst gij, *m' eindelijk stoorde.*

Helaas! heb ik ten antwoord toen gegeven;
Wat liefelijke *droomen*, welk begeeren
Heeft hen tot dien rampzaal'gen stap gedreven?

Toen drong mij *'t hart, om weer tot hen te keeren*:
Francisca! riep ik, uwe rampen maken,
Dat rouw en leed tot schreiens me overheeren!!

O zeg: ten tijd van 't zoete zuchten *slaken*,
Waaraan en hoe deed u de liefde weten,
Wat wenschen 't *weiflend* harte deden blaken?

Geen grooter smart, dus klonken *hare kreten*
Dan 't zalig uur weer voor den geest te halen
In 't ongeluk; - dit *zal* uw meester weten -

Maar *kan* zoo groot verlangen in u *dalen*:
Hoe de eerste kiem der liefde ons is *gerezen?*
Dan zal ik, *bitter schreiend*, *dat verhalen*:

Wij *zaten* eens, voor ons vermaak, te lezen
Van Lanzelot, *dien* Liefde hield omspannen:
- Wij waren *toen* alleen en zonder vreezen -

Dat lezen deed ons de oogen, *onbezonnen*,
Vaak *opslaan* en den *blos op 't voorhoofd spreiden*:
Maar 't was een punt slechts dat ons heeft verwonnen.

Want, toen wij lazen, hoe de *lachjes vleiden*,
Die *minnaar kussen* op haar mond mogt drukken,
Toen kwam ook hij, die nooit van mij *moet* scheiden.

De kussen bevend *van mijn lippen plukken*:
Verleider was ons 't boek en hij, die 't dichtte!
- *Geen verder lezen kon dien dag gelukken...*'

Als de eene geest die woorden tot ons rigtte,
Heeft de ander zoo geweend, dat 'k diep getroffen
Door meêlij zwijmde, alsof 'k *in doodstrijd zwichtte*,

En 'k plofte neer, als *lijken* nederploffen.

De onderschrapte woorden of zinsneden zijn alle een vrije, tusschenbeide zeer vrije vertaling. Dit kan ook moeielijk anders, als men het oorspronkelijke in terzinen wil overzetten. De smaak is verschillend, maar, ofschoon er veel goeds, ja schoons in deze vertaling is, wat wij gaarne opmerken, kan toch iemand, die haar beoordeelt volgens de rekenschap, dat is hier het programma, waaraan de vertaler zich heeft gebonden, haar onmogelijk goedkeuren. Zij is daarvoor veel te vrij, en op enkele plaatsen ook te onjuist te noemen.

Menig lezer, die het oorspronkelijke niet kent, zal nu en dan twijfelend vragen: wat wil de dichter zeggen: b.v. wat is dat gruwlijk ruim? wat is die zwarte walm hier? wat beduidt, dat die gelieven de aarde met hun bloed *moesten* kleuren. Hoe vreemd is die uitdrukking van den Koning van het Helal als vriend te ontmoeten. Spreekt Dante van de Po, als dienaar den Oceaan daalt? Wat staat er in het oorspronkelijke voor: *'t hoe moet nog afschuw dwingen?* Wat beteekent: *die minnaar kussen op haar mond mogt drukken?* enz.

Een vertaling van Dante, den dichter, die hoe beknopt, toch zich altijd duidelijk genoeg uitdrukt, moet in de eerste plaats ook duidelijk zijn en zonder vergelijking met het oorspronkelijke kunnen begrepen worden. Waar de gewone lezer, na lang nasporen van den zin, toch dien weinig of niet vat, daar verdriet hem de lectuur ook van dezen grootsten dichter, en hij legt onvoldaan het boek uit de hand en neemt het niet licht weer op. Ja, hij vindt den auteur van de comedie weinig boeiend, misschien langwijlig, en in plaats van hem te bewonderen, en door hem geleerd en gesticht te worden, plaatst hij hem beneden de lichte lectuur van den dag, die althans zijn smaak bevredigt. Aan wien nu de schuld hiervan, dan aan den vertaler, die wel het reuzenwerk ondernam, Dante in terzinen weer te geven, maar hem niet of zeer onvolkomen teruggeeft. De groote dichter zelf had duidelijk gesproken, de vertaler maakte troebel water.

Zoo het tweede en derde lied eerlang het licht zien, hopen wij gunstiger oordeel te kunnen uiten over beide, en meer met de ‘Vorsten der Wetenschap’ te kunnen instemmen.

Wij zouden nog eerst ook de episode, door Bilderdijk zoo mishandeld, gelijk de vertaler zegt, en daarin heeft hij gelijk, nl. de ontmoeting van den dichter met graaf Ugolino, aan het einde van zang 32 en begin van zang 33, gelijk die door onzen vertaler is overgebracht, aan een onderzoek hebben onderworpen, maar wij hebben reeds over zulk een groote plaats in het tijdschrift beschikt, dat wij hier meenen te moeten eindigen. Nog eene opmerking en mededeeling:

De vertaling van den heer Hacke van Mijnden is mij helaas! tot nog toe onbekend gebleven, wijl ik het voorrecht niet heb gehad, dit werk te mogen ontvangen. De man, die 40 jaren van zijn leven besteed heeft aan zijn vertaling van Dante's Comedia, gelijk hij mij kort voor zijn overlijden schreef, toen ik ZEd. mijn vertaling van de Hel had toegezonden, zou beter dan ik de vertaling van den heer Bohl hebben kunnen beoordeelen, omdat *ook hij* in terzinen heeft vertaald, en hij er dus al het moeielijke van heeft gekend. Hij drukte toen den wensch uit, mij een uitgave zijner vertaling te kunnen zenden, maar hij bezat geen enkel exemplaar meer, doch gewaagde tevens van zijn plan, een nieuwe uitgave te bezorgen, die dan ook voor het publiek toegankelijk zou worden gesteld. Hoe gaarne zou ik die nog zien verschijnen, te meer, daar ik door de uitgave mijner eigen vertaling van de Comedia,

ofschoon dan niet in terzinen, de bewustheid heb opgedaan, dat zulk een overzetting in het oorspronkelijk rijm een der moeielijkste, ja meest gewaagde ondernemingen is. Vergelijken wij de Duitsche vertalingen van den grooten dichter, wij vinden, dat die in terzinen meestal zijn mislukt, en die in een poëtisch rythmus over het algemeen veel nauwkeuriger, verstaanbaarder en boeiender moeten geacht worden. Men vergelijke slechts de vertaling van Cannegiesser met die van Philaletes en Longtellen, om zich van de juistheid dezer opmerking te overtuigen.

De aanmerkingen, waarmede de heer Bohl zijn vertaling heeft toegelicht, schijnen mij over het algeheel, ofschoon beknopt, doelmatig. Plaatsgebrek alleen weerhoudt mij in een nader onderzoek van die aanmerkingen te treden.

(*Wordt vervolgd.*)

U.W. THODEN VAN VELZEN.

Mengelwerk.

Verboden vrucht.
Door P.F. Brunings.

I.

In een van de liefste streken van Gelderland, aan de Berkel, ligt een mooi goed, dat eenige maanden vóór dat onze kleine geschiedenis voorviel, in het bezit was geraakt van den heer Van Biesterveld, een verre, maar de eenige bloedverwant van den overleden eigenaar, den baron Van Meegen, een oud goedig man, die niets deed dan lezen en suffen. De Baron had zijn goed laten verwaarloozen, veel weg gegeven, en hij zou geëindigd zijn met op een bosje stroo te sterven, als hij niet nog, zoo als de boeren zeiden, ‘vóór zijn tijd was gehaald.’ Hij werd dan ook, zooals 't heet, op de handen gedragen, rechts en links beet genomen, en 't meest door hen aan wie hij zijne weldaden had besteed. Zijne bedienden, bijvoorbeeld, die in overdaad en luiheid hadden geleefd, hadden hem zoo onbeschaamd bestolen, dat bij zijn dood het huis er uitzag alsof het door den vijand was geplunderd. Toen kwam de nieuwe eigenaar, een flink krachtig man, en nam plechtig bezit van zijn erfenis. Hij joeg de trouwelooze bedienden weg en twee maanden later was Berkeloord, dat er vervallen en woest had uitgezien, herschapen in een vriendelijke en lachende buitenplaats.

't Was op een heerlijken dag in 't begin van Juli, 's morgens omstreeks acht uren, dat mijnheer Van Biesterveld door zijn goed langs de Berkel wandelde, met een lange sigaar tusschen de tanden en een eikenstok in de hand. Vóór hem uit liep een mooie patrijshond, wit met groote bruine vlekken, en snuffelde de struiken en voren af.

't Scheen dat de eigenaar van Berkeloord nog niet geheel thuis was op zijn goed, want hij stond eensklaps voor een sloot waartegen het

pad doodliep. Hij keek rechts en links, maar hij kon niet verder, zonder een sprong te wagen, die wel wat te gewaagd was. Aan den overkant was een kleine kersen-boomgaard en tien schreden van hem af stond een van die oude boomen, met lange omhoogstekende takken, wier vruchten de kersenlievende jeugd in verrukking brengen.

De nieuwe landheer overzag den kleinen lap grond, die door een vlechtwerk was omsloten, en een glimlach vertoonde zich op zijne lippen. Aan den grooten boom, vlak vóór hem, hingen duizenden blozende, rijpe, dikke kersen; ze fonkelden als robijnen tusschen het smaragd der groote, frissche bladeren. Daar stonden er nog meer; hij telde er dertig, groote en kleine, allen volgeladen, met roode, bonte en aankomende zwarte vruchten; maar deze scheen de vader en grootvader van al die andere.

'Had ik dat maar geweten', prevelde mijnheer Van Biesterveld, 'dan had ik dien nieuwen boomgaard niet laten aanleggen, die me toch in de eerste jaren niets oplevert. En Dora, die zoo dol is op kersen, - wat zou ze haar hartje kunnen ophalen! - Die domme tuinman, - had hij 't me maar gezegd, dan was die boomgaard mijn, al had ik hem voor de dubbele waarde moeten koopen.' Terwijl de Landheer zoo stond te mijmeren en te kijken, had de jachthond een haas uit het leger gestooten; de steiloor sprong de sloot over en Diaan volgde hem op den voet. Op het aanslaan van den hond kwam er eensklaps beweging in de takken van een der kerseboomen en een gerimpeld hoofd, gedekt met een ouden stroohoed, keek uit de groene blaren. Tegen den stam stond een ladder en een groote schoen werd behoedzaam op een der bovenste sporten geplaatst. Toen kwam de weerga van den schoen te voorschijn en daalde een sport lager. Eindelijk vertoonde zich een lange magere gestalte, die, na nog een paar sporten te zijn afgedaald, ruggelings op de ladder bleef staan en belangstellend rondkeek. 't Was een man van gevorderden leeftijd; broodmager, met scherpe hoekige trekken, lang grijzend haar en levendige, bruine oogen. Het haas liep in zijne verbijstering onder de ladder door, en de hond, kort er achter, raakte de ladder aan. Die jacht duurde niet lang; de steiloor sprong de sloot weer over; een minuut later was hij vrij in het hout, en de aanslag van den hond stierf weg.

De lange schrale man keek rond, en eensklaps ontmoette zijn scherp oog den blik des Landheers, die nieuwsgierig op hem was gericht. Hij raakte even den uitgerafelden rand van zijn stroohoed aan, en riep op vriendelijken toon: 'Goe-morgen, Mijnheer!'

'Goe-morgen!'.... was 't wederwoord, dat wel beleefd, maar minder vriendelijk klonk dan de vorige groet.

'Mijnheer Van Biesterveld?' vroeg de kersenplukker.

'Ja, - en gij?'

'Ik ben Van Heuvel.'

'Ah - zoo! - Van Heuvel?'

‘Ik ben n i e t van adel, Mijnheer.’

‘Zoo! - Mag ik vragen wat ge wél zijt?’

‘Gepensionneerd schoolmeester, Mijnheer, - ik bedoel: gepensionneerd directeur eener school, - lage, lagere, misschien wel laagste school: een gemeene, allerlaagste school. Ik heb de eer u welkom te heeten. Wilt ge niet overkomen, Mijnheer?’

‘Ja-wel,’ antwoordde de nieuwe landheer lachend; ‘maar ik zie nergens een brug.’

‘Een brug, Mijnheer? Die is te maken; niets gemakkelijker dan dat. Men bouwt tegenwoordig wel bruggen over den Oceaan, zooals ik onlangs heb gelezen, alleen door eenige vellen papier vol te schrijven. Ik heb 't aan mijne jeugd niet kunnen leeren, maar dit ligt zeker aan mij. Ik ben niet meer op de hoogte van het onderwijs, Mijnheer, en daarom heb ik 't vaarwel gezegd. De tegenwoordige “leeraren” zijn me de baas: ze leeren aan de kinderen hoe men langs den kortsten weg naar de maan gaat, en hoe men zich in den minst mogelijken tijd diep in den grond werkt, zonder er ooit weer boven op te kunnen komen; maar ik heb ze eenvoudig kunnen leeren, hoe ze zich laag en wel op den effen weg konden houden. Dit was niet genoeg, Mijnheer. De oude lui van de jonge lui en de gemeenteraad van Roerloo, mijn oude standplaats, verlangden dat ik de studeerende jeugd, die me was toevertrouwd, door hoogere wetenschap zou opvoeren naar hoogere gewesten, en dit lag nu niet in mijn opvoedingsmanier. Ik klim niet hooger dan in mijn kerseboomen, en dan moet ik nog wel een stevige ladder hebben, waar langs ik ook weer naar beneden kan komen. - En nu, Mijnheer, zal ik de eer hebben voor u een brug te slaan over den oceaan, die ons gescheiden houdt.’

De praatachtige Schoolmeester was in een wip beneden, trok de ladder uit de takken, sleepte ze naar den slootkant en schoof ze met het topeind vooruit over de sloot. De Landheer zette zonder aarzelen den voet op een der sporten en was met twee stappen op den overkant. Hij stak met voorname grootmoedigheid een paar vingers uit en keek in 't rond als iemand, die zijn eigen erf opneemt.

‘Om je de waarheid te zeggen, mijnheer Van Heuvel, ik dacht dat dit stukje grond het mijne was,’ zei de Landheer.

‘'t Is toevallig het mijne, Mijnheer, en zooals Karel XII zeide: de duivel zal 't mij niet ontnemen.’

‘Maar ge zult het misschien wel willen verkoopen, als u een goed bod gedaan wordt?’

‘Ik twijfel er zeer aan, geachte heer, of het bod zoo groot zal zijn dat ik toesla.’

‘Hebt ge dan een bijzonder zwak op dit stukje gronds?’

‘Juist, Mijnheer! Gij gebruikt daar het rechte woord. “Zwak” is het. Ik heb er zwak op. Ik heb één zoon, Mijnheer, - een knappe, zeer knappe jongen, al zeg ik 't zelf. Knap van gelaat, van lijf en

leden niet alleen, maar ook knap van hoofd, van geest bedoel ik. Dat jongmensch komt elk jaar geregeld ons tweemaal bezoeken, namelijk in den kersentijd en tegen nieuwjaar. Wij verwachten hem toevallig heden avond. Nu zult gij vragen, waarom komt hij juist in den kersentijd? - Dat zal ik u zeggen, Mijnheer. De jongen is altijd dol op kersen geweest, en nu heb ik opzettelijk dit plaatsje gekocht, omdat de kersen uit dezen kleinen boomgaard beroemd zijn, - ja beroemd, Mijnheer, - even beroemd als de druiven van Malaga, hoewel misschien minder algemeen bekend. Gij begrijpt dus, Mijnheer, dat ik zwak op dezen kleinen boomgaard heb, want ons éénig kind is onze oogappel.'

'Dat is al heel toevallig', sprak de Landheer met een glimlachje. 'Wij hebben ook maar één kind, en dat is zeker niet minder verzot op kersen dan het uwe. Daarom wilde ik u de dubbele waarde van het perceel geven, als ge 't mij wilt afstaan.'

'Ik hoop, Mijnheer, dat ge mij niet in verzoeking brengt, want de mensch is zwak en we aanbidden allen 't gouden kalf met meerdere of mindere devotie. Daarom ga niet voort met bieden; - maar ik wil als goede gebuur u een voorstel doen. Ge ziet het, mijn boomen dragen overvloedig; het komt er dus op eenige mandjes kersen niet op aan. We zullen een plank over de sloot leggen en zoo menigwerf uw zoon.....'

'Mijne dochter, bedoelt ge.'

'Ah, is 't een juffer? Hoe groot is ze, Mijnheer?'

'Bijna zoo groot als ik.'

De Schoolmeester zette een paar verbaasde oogen op, want de landheer was voor een man eer groot dan klein. 'En.... hoe oud?' vroeg hij met zekere omzichtigheid.

'Achttien jaren.'

'Ei - zoo! Een mooie lengte en een mooie leeftijd voor een juffer. Maar dit is om 't even, Mijnheer, of 't een jongeheer of een jongejuffer is: de plank zal er liggen, en zoo dikwijls de Juffer lust heeft kersen te eten, moet ze maar overkomen.'

'Dat is wel zeer vriendelijk', zei de Landheer een weinig teruggetrokken.

'Het heeft niets te beteekenen, Mijnheer. Als de Juffer het plankje overkomt en ze vindt mijn zoon of mij niet, moet ze maar dit pad volgen, tweehonderd passen van hier, daar achter die boomen ligt mijn woning.'

'En hoe groot is uw zoon al?' vroeg de Landheer met een spotachtig lachje.

'Hij is nu geheel uitgegroeid, Mijnheer; hij zal zoowat een hoofd grooter zijn dan gij.' - 't Was de beurt van mijnheer Van Biesterveld om verwonderde oogen op te zetten. - 'En hoe oud?' vroeg hij werktuigelijk.

‘Acht-en-twintig jaren in Februari geweest.’

‘Ge spraakt zooeven van een ‘jongen’, hernam de Landheer; ‘ik meende dus dat uw zoon ergens op een school, of op eene andere leerplaats was?’

‘Dat is ook alles zoo, Mijnheer. Mijn zoon is werkelijk een jongen. Of we zouden ons allen ontzaggelijk moeten vergist hebben; namelijk doctor Van Wel, die hem ter wereld heeft gebracht; vrouw Lemmers die hem heeft gebakerd, mijne vrouw die hem heeft gezoogd en 't bakerwerk heeft voortgezet, totdat hij in zijn eerste broek was gegroeid; ik, die hem ook nog al eens bekeken heb als hij op baker's of moeder's schoot lag, - en eindelijk de militaire dokter, die hem gekeurd en geschikt bevonden heeft voor den militairen dienst.’

‘Aan zoovele vergissingen is niet te gelooven’, antwoordde de Landheer met een gullen lach. ‘'t Is dus een jongen, die niet meer op school gaat.’

‘Hij is wel ter dege op school, Mijnheer.’

‘Een jongen van acht-en-twintig jaren nog op school?’ lachte de Landheer; ‘dat moet dan een zeer bijzondere school zijn!’

‘'t Is de krijgsschool, geachte Heer. Ja, dat is een bijzondere school.’

‘Uw zoon is dus.... soldaat?’ riep de heer Van Biesterveld, met een drift, die volstrekt niet pleitte voor zijne ingenomenheid met den soldatenstand.

‘Soldaat? - Neen, mijn zoon is geen soldaat’, antwoordde de Schoolmeester koeltjes; ‘hij is kapitein bij den Generalen Staf.’

't Was vermakelijk hoe de Landheer den eenvoudigen Schoolmeester van 't hoofd tot de voeten opnam, en hoe zelfvoldaan de oude schoolmeester den Landheer aankeek.

‘Uw zoon is dus officier?’ vroeg deze met een bedenkelijk gelaat.

‘Om u te dienen, Mijnheer. Dit heeft hij te danken aan mijn allerlaagst onderwijs; maar dat hij op zijn jeugdigen leeftijd tot zulk een hoogen rang is opgeklommen, in het uitgezochtste wapen van het leger, dit heeft hij aan zijn eigen vlijt en volharding te danken. Daarom, mijnheer, bewaar ik mijn kersen-boomgaard voor hem, als een kleinood, als een bewijs voor goed gedrag en vlijt, dat hij tiendubbel heeft verdiend.’

‘Ge hebt gelijk, mijnheer Van Heuvel. Brave en vlijtige kinderen moeten beloond worden. Uwe kennismaking is me zeer aangenaam geweest. Uw dienaar, Mijnheer!’

De Landheer boog even, lichtte even zijn hoed op en stak even twee vingers uit, om de hand des Schoolmeesters even aan te raken en terstond weder los te laten.

Terwijl hij denzelfden weg terugging verdiepte hij zich in gedachten, teneinde een zeker middel te vinden om die plank van den Schoolmeester in het water te doen vallen, of om juister te spreken, te beletten dat zijne dochter ooit die mooie kersen in het oog kreeg, en misschien

wel zonder plank een middel zou vinden om met zeker iemand kersen te eten.

Die brave mijnheer Van Biesterveld! Als er één vader is, die zijn dochter aanbidt, was hij 't. En als er één Nederlander is, die den officiersstand geringschat, was hij 't. Hij was verlicht, mijnheer Van Biesterveld, zooals vele menschen verlicht zijn: - van een kant; de andere kant lag in 't halfdonker. Hij was verlicht in zaken, die hem belang inboezemden, maar bijzonder ouderwetsch in 't begrip van datgene, wat hij meende dat hem geen nut kon aanbrengen. Soldaten waren er niet noodig, meende hij, behalve in Pruisen, waar een man zonder uniform zich ongelukkig gevoelt. In Nederland, dat een handeldrijvend land is, was een leger niets dan weelde en een soort van bluf. Een vloot moest er zijn om den handel te beschermen, en daarvoor zouden de natie en mijnheer Van Biesterveld met plezier hunne belasting betalen, - enzoovoort. De Landheer had die denkbeelden in zijne jeugd opgedaan van zijn vader, een echten Amsterdammer van den ouden trant, en van andere vaderlandslievende heeren daar ter plaatse, die rijk waren geworden door plantages en dergelijke dingen, maar die het begrootingskapitaal voor 's lands verdediging een dood kapitaal noemden. Dat kapitaal moest rechtens in hunne handen zijn, dan zou 't eerst vruchtbaar wezen.

Die fraaie denkbeelden van het jaar nul stonden steeds vast in het brein des heeren Van Biesterveld. Hij kon er niet van scheiden; ze waren hem zelfs lief geworden, en hij vermeide er zich somtijds in, als hij aan 't cijferen ging met millioenen. - Nu was hij weer aan 't redeneeren geraakt, maar hij ontwaakte als uit een droom toen een heldere, frissche meisjesstem hem in de ooren klonk.

'Kom hier, Diaan! Ondeugende hond, - wil-je wel naar me luisteren, als ik je roep!'

Diaan scheen zich al heel weinig aan die bestraffing te storen, want zij joeg door 't hout en toen ze op het pad kwam en haar meester zag, liep ze dezen te gemoet.

'Goeden-morgen, Papa!' klonk het een oogenblik later den Landheer tegen, en een slanke juffer in een helder ochtendkleedje en met een breedgeranden stroohoed op de lange bruine en los-neerhangende lokken, kwam eensklaps aan de kromming van het aan weerszijden hoog begroeide pad te voorschijn.

'Goeden-morgen, Dora, - wel gerust, mijn kind?' was Papa's wedergroet en hij stak het slanke, mooie meisje zijn hand toe en drukte een kus op haar wang.

'Waar komt ge van daan, Papa?' vroeg Dora, die vergat op de haar gedane vraag te antwoorden.

'Wel, ik kom dit pad af, kind, - zooals ge ziet.'

'Ja, dat zie ik wel, - maar ik wilde eigenlijk weten waar dit pad heenloopt?'

Dora was eerst sinds weinige dagen van een tante te Amsterdam, bij wie ze gelogeerd had, thuis gekomen en kende dus de lokaliteit van Berkeloord slechts heel oppervlakkig. De vraag was dus heel natuurlijk; maar nu is 't een zekere waarheid, dat er geen ergdenkender en onhandiger menschen zijn dan de jaloersche man of vrouw en de papa eener mooie, éénige dochter, die hij aanbidt, en voor wie hij een prins als echtgenoot nauwelijks goed genoeg acht. Zulk een oude heer is ook jaloersch, ten minste deze was het; bijgevolg achterdochtig en bevreesd, dat hem zijn schat door dezen of genen vermetelen roover zou worden ontstolen. Daarom was Dora ook op haar vijftiende jaar naar een kostschool gebracht in een afgelegen streek; een school, waar vrij strenge regels heerschten en weinig gevaar voor liefdes-avontuur of schaking bestond.

De nieuwsgierigheid van Dora, om te weten waar het pad heenliep, was Papa heel onwelkom. Had hij nu maar heel nuchter geantwoord: ‘dat pad loopt dood tegen een sloot,’ dan was 't uit geweest, en hij had de waarheid gesproken. Maar nu schijnt het ook, dat de waarheid voor jaloersche en achterdochtige menschen, van welk slag ook, iets onbruikbaars is. De waarheid gaat recht vooruit, en de achterdocht sluipt liefst langs donkere kronkelwegen, en stoot dan vaak den neus op vrij domme wijze.

‘Dit pad,’ zei Papa aarzelend, - ‘ik weet niet waar het heenloopt. Kom, geef me uw arm Dora; we gaan ontbijten.’

Maar Dora was met dat antwoord niet voldaan. Ze keek het pad af en nu meende ze iets in de verte te bespeuren, dat hare belangstelling opwekte.

‘Papa, daar staan kerseboomen!’ riep ze eensklaps juichend, en vóór dat Papa 't verhinderen kon, liep ze als een hinde het pad af.

‘Kom toch, Dora!’ riep de Landheer, zijne dochter terstond met gestrekte schreden volgende. ‘Ge stuit daar tegen een moddersloot en die kerseboomen zijn van een buurman!’

De eenvoudige waarheid kwam den jaloerschen vader te laat te hulp. Dora stond reeds aan den slootkant; de ladder, die tot brug had gediend, lag er nog en Dora had reeds den kleinen voet op een sport geplaatst.

De Schoolmeester was echter niet meer te zien.

‘Dora, kom terug!’ riep Papa gebiedend, en Dora trok het kokette voetje terug en staarde den Oudenheer verwonderd aan.

‘Zijt g i j over die ladder gekomen, Papa?’ vroeg ze.

‘Ik? - Waar denk-je aan, Dora? Zou i k op eens anders erf komen?’

‘Maar, Papa, ge zijt toch hier geweest. Zie, daar staat nog de indruk van uw laars in den vochtigen slootkant! Wel foei, ondeugende vader, - wat wilt ge mij nu toch vertellen! O, mijn hemel, welke heerlijke kersen! - Papaatje-lief, ge hebt zeker eene verrassing

voor me op 't oog gehad. Dank-je, Vaderlief. We gaan van-middag kersen plukken. Ik wil zelf in den boom klimmen.'

De schrale figuur van den Schoolmeester doemde eensklaps tusschen de boomen op. De Landheer, verschrikt door die verschijning, trok Dora bij den arm mede en sprak haastig: 'Kom, mijn kind, we gaan ontbijten!'

'En van-middag kersen eten,' volhardde Dora, met nog een begeerigen blik op de heerlijke vruchten, die bloosden in den zonneschijn, zooals haar schoone wangen bloosden in den zonneschijn der frissche jeugd.

'Luister eens, Dora,' sprak de oude heer met vaderlijken ernst, die in dit 'snoeperig geval' een glad verkeerde uitwerking moest hebben, - 'die boomgaard behoort aan een ander, - aan iemand.... uit den burgerstand.... een gewezen dorps-schoolmeester.'

'Zoo, Papa, van dien mageren man met het vijgemandje op zijn hoofd en den rooden doek om zijn langen hals?'

'Dat hebt ge al vlug opgemerkt. Ja, van dien.... man. - Ik wensch met dien man liever niet in aanraking te komen, Dora, en daarom moet ge uw hartje maar van die kersen aftrekken. Ik heb een nieuwen boomgaard laten aanleggen, - alleen voor u, en het volgend jaar'....

'Het volgend jaar, - dat is nog ver, Papa. Zou die man er tegen hebben mij kersen te laten plukken, als ge hem aanboodt ze te betalen? Waarom wilt ge met hem niet in aanraking komen?'

'Dat zal ik je zeggen, kindlief. Die man is een.... socialist.'

'Zoo! - Een socialist? Heeft hij in de gevangenis gezeten?'

'Voor zoover ik weet, niet; maar die soort menschen zijn gevaarlijk. Ze denken met iedereen, die boven hen is in rang, aanzien en fortuin, op gelijken voet te staan en hunne aanmatiging is grenzeloos. Het is dit slag van menschen, dat in deze eeuw getracht heeft de schrikbarendste omwentelingen in de maatschappij teweeg te brengen.'

'Hè, hoe ijselijk!' lachte Dora. 'Die man is dus een soort van tijger, of leeuw, op twee beenen! - Zou hij niet te temmen zijn? - Hij heeft prachtige kersen, die tijger. Ik ga hem van-middag eens aaien en liefkozen op mijn manier, als de ladder er dan nog maar is. Hoe komt die ladder over de sloot te liggen, Papa? Hebt gij er die over gelegd?'

'Die ladder.... die ladder? - Jawel, die heb ik er over gelegd - of neen.... ze lag er over.'

De Landheer had zich heel onhandig vastgepraat, en Dora was zoo slim het te begrijpen. 'Wat kan daar achter steken?' dacht ze. - Maar ze uitte haar gedachte niet en stapte naast haar vader voort.

Deze meende nog niet genoeg gezegd te hebben om zijne dochter eens en voor altijd af te schrikken om het gevaarlijke pad te betreden, dat naar den verboden boom leidde.

‘Ge moet me beloven, Dora-lief,’ sprak hij ernstig en gemoedelijk, ‘niet meer aan.... die kersen te denken. Ze zijn verboden vrucht, mijn kind. Die man zou u wellicht toestaan te plukken en te eten naar hartelust, - maar de toeschietelijkheid van zulke menschen dient alleen om anderen aan zich te verplichten. Ik wil nu geen verplichting hebben aan dien afgedankten dorpsmeester en gij zeker ook niet, Dora?’

‘Neen, Papa,’ antwoordde Dora effen en in gedachten.

Er werd over de kersen niet meer gesproken, maar vader en dochter dachten er niet te minder om, - hoewel op zeer uiteenloopende manier.

Vóórdat het avond was, hadden eenige vlugge arbeiders het pad dat naar de sloot leidde, afgegraven. De Landheer had dit werk zelf geleid. De afgraving was diep en steil, en al de aarde was naar de buitenzijde tot een wal opgeworpen, en boven op dien wal stond een haag van dorentakken, dicht in elkaar geplant. De verdedigingslinie was stevig, een echte Chineesche muur; - maar een doode muur verdedigt zich zelf niet. De wacht bij den muur was vergeten.

II.

Den volgenden dag blonk de zon weer schitterend aan den hemel. Dora ging na het ontbijt wandelen, en sloeg juist denzelfden weg in, dien ze daags tevoren had gevolgd. Toeval was het niet; maar wel de aantrekkingskracht van de verboden vrucht. Papa had te veel verteld van dien Schoolmeester; Papa had zoo zonderling, zoo geheimzinnig gesproken; Papa had haar willen afschrikken; Papa, - in 't kort - had hare nieuwsgierigheid opgewekt. En dan, die mooie kersen!

Zie, daar stond ze eensklaps voor een vestingwal! Hoe zonderling!

Dora dacht in 't eerst aan niets meer of minder dan om in de gracht te springen en den wal te bestormen; maar de dorens aan de overzijde waren ondoordringbaar voor een zomerjapon. Daar stond ze aan den steilen rand der versch gegraven sloot; ze lichtte zich op de punten harer hooggehielde schoentjes nog iets hooger op om over den wal en tusschen de dorentakken heen te kunnen zien, maar ook dit genot was haar benomen. Ze zag van de frissche roode kersen niets. Rechts en links van het pad liep een diepe voor en aan de andere zijde dier voren stond ondoordringbaar kreupelhout. Geen mogelijkheid dus ook om de verschansing om te trekken.

Mismoedig keerde Dora terug en dacht er onderweg over na, wat haar papa toch wel kon bewogen hebben, haar den weg naar den kersen-boomgaard af te snijden. Ze kon het natuurlijk niet gissen; maar er moest iets achter steken: een geheim!

In den tuin vóór het huis kwam ze haar papa tegen. Hij begreep

waar ze vandaan kwam, en zij zag op zijn gelaat dat hij 't geraden had.

''t Wordt wel wat warm, Dora, om nu nog te wandelen,' sprak hij goedig. 'Ga daar bij uw moeder onder de veranda zitten, kind, en tegen den avond zullen we samen een toer door de groote bosschen doen.'

'Ja, Papa. Daar hebt ge zeker geen sloten laten graven en dorens laten planten om den weg te versperren?'

'Neen, kind, dit laat ik alleen doen waar ik de passage wil beletten.'

Dora lachte even, plukte een rozeknop van een struik, stak dien op haar boezem en ging haar moeder gezelschap houden.

'Mama,' vroeg Dora, nadat ze een poosje had zitten borduren, 'kent ge onze buren?'

'We hebben met eenige families uit de buurt kennis gemaakt, Doortje, maar totnogtoe hebben we 't niet druk met die kennissen aangelegd. Uw vader heeft het nog niet gezocht; maar nu ge thuis zijt, zullen we toch eens eraan denken wat nader in kennis te komen, bijvoorbeeld met de Van Groenou's en de Van Berkhof's en de Van Well's en de Van Pel's en nog een paar anderen, allen heel goede families.'

'Tenminste allen met een "van" voor haar naam,' zeî Dora. 'Is dat alles van adel, Mama?'

'De Van Groenou's zijn, geloof ik, van heel ouden adel; maar ze zijn niet erkend'....

'Hè, hoe jammer!' prevelde Dora, wier gedachten intusschen waren afgedwaald, altijd weer langs een ruw boschpad tot aan een verschansing, waarachter een geheimzinnig paradijs lag.

'Waarom jammer?' vroeg Mevrouw een weinig verrast.

'Wel, Mama, 't is toch jammer niet erkend te worden voor wat men is, - als men er namelijk zwak op heeft. - Zijn wij erkend, of niet?'

'Wel Dora, welk een zotte vraag! De Van Biestervelds behooren tot een der oudste Hollandsche geslachten.'

'Hè, dat doet mij pleizier!'

'Ik dacht, Dora, dat je niet bijzonder hechtte aan geboorte, maar nu merk ik toch dat het wel het geval is. Geboorte is ook iets wat niemand je ontnemen kan.'

'Juist, Mama. In dat opzicht is 't beter dan geld of goed, dat men op alle mogelijke wijzen kan verliezen.'

'In dat opzicht is 't zelfs beter dan verstand of talent,' meende Mevrouw, 'want dat kan men ook verliezen.'

'Ja, 't is kostelijk,' hernam Dora; - 'zoo iets wat men nooit verliezen kan. Woont die arme graven-familie hier nog in de buurt, Mama, van wie ge mij eens hebt geschreven?'

'Ja, Dora. Verbeeld-je, kindlief, dat nog geen acht dagen geleden, een van die ongelukkige kinderen, - een gravinnetje van tien jaren, -

met havelooze kleertjes, en op bloote voetjes, hier in de keuken om overgeschoten eten kwam vragen!'

'En dat heeft ze natuurlijk gekregen.'

'Natuurlijk, en ik heb haar in de kleeren gestoken en geld meegegeven; maar den volgenden dag hoorde ik toevallig, dat de heele familie zich bedronken had aan brandewijn met rozijnen en dat de kleertjes van 't kind waren verkocht.'

'Kon die familie nu voor haar naam maar een weinig welvaart, deugd en fatsoen koopen, dan kwam 't er niet op aan of ze al verstand en talent miste,' merkte Dora eenvoudig op.

'Dat zegt ge wèl, kind, maar die ongelukkige menschen hebben niets geleerd, en ze zijn tot niets in staat. Papa wil de ouders in een gesticht helpen en voor de opvoeding der kinderen zorgen.'

'Daaraan herken ik het goed hart van Vader,' zeî Dora ernstig. 'Ik zal hem er een zoen voor geven; maar nu ik zoo iets hoor, kom ik tot de overtuiging, dat men aan een voorname afkomst ook niet veel heeft, als de wil en het vermogen ontbreken om den goeden weg op te gaan.'

'Die graven-familie levert juist een bewijs, dat de bezitter van zulk een titel bevoorrecht is, want wie zou zich anders om dat gezin bekommeren? - Telkens worden die menschen geholpen, maar gedurig vervallen ze weder in armoede.'

'Door eigen schuld, Moeder?'

'Ja. De vader heeft het vroeger goed gehad, maar hij is een doorbrenger en dronkaard, en de moeder is een slechte vrouw, uit de volksklasse, waaraan hij zich heeft verslingerd.'

'Zoudt ge denken, Moeder, dat, als die slechte man, die zijn familienaam schande aandoet, een daglooner was, die Bart of Teunis heette, vader dat ongelukkig gezin niet zou helpen?'

'Dat weet ge immers wel beter, Doortje. Papa helpt gaarne ongelukkige menschen.'

Ja-ja, - dat weet ik, Moederlief. 't Was maar een losse vraag. Maar als Vader er nu niet was, zouden die graven en gravinnen toch eindelijk in hun ellende omkomen. Hun hooge afkomst zou hun ten slotte dus weinig baten, niet-waar, Moeder?'

'Neen, kind.'

Dora had eindelijk gelijk.

'Kent gij den Schoolmeester niet, Moeder, die hier in de buurt woont?' vroeg ze verder.

'Neen, Dora, - maar toevallig heeft Papa me gisteren-avond over hem gesproken. Hij moet een zonderling mensch zijn. Hij wil niet dat ge op zijn erf komt.'

'Wil de Schoolmeester niet dat i k op zijn erf kom?' riep Dora met verbaasde groote oogen van haar werk opziende.

‘Neen, Papa wil niet dat gij op het erf van den Schoolmeester komt; - zóó bedoel ik.’

‘Ah!.... Waarom niet, Mama?’

‘Ja, zie-je, lieve kind, - ik wil 't je maar zeggen: je bent nu achttien jaren’....

‘Ja, Mama, over drie maanden ben ik negentien.’

‘Nu goed. Je wilt ouder zijn; maar er komt een tijd, liefje, en dat zal niet lang meer duren, - dat je weer zult verlangen jonger te zijn. - Je papa heeft zoo zijn idee's, en die zijn heel verstandig en goed, - dit weet je wel. Die Schoolmeester is een gevaarlijk mensch, en hij heeft een zoon die nog gevaarlijker is, zegt Papa.’

‘Een ondermeester, Moeder?’

‘Neen, - een militair, een officier of zoo iets, waarschijnlijk een losbol en doorbrenger.’

‘Ah! Jacoba van Gosling is met een officier geëngageerd. Ik heb laatst zijn portret gezien. Hij zag er uit als Lionel in *La dame blanche*, - ge herinnert u wel, Moeder, dien mooien officier met zijn blauwen rok met zwarte tressen?’

‘Ja, - die zoo mooi zong! - Maar Dora-lief, je moet me beloven....’

‘Wat, Moedertje?’

‘Och niets, kind. Je bent verstandig genoeg. Papa was gisteren een weinig bezorgd. Ik zag 't hem aan, toen we samen alleen waren, en hij zeide toen, dat 't hem speet op Berkeloord te zijn gekomen. Als ge uw vader nu genoegen wilt doen, moet je maar niet meer over dien Schoolmeester spreken, en vooral niet in de nabijheid van zijn woning komen.’

‘Dan moet Papa me maar wijzen waar die verpeste familie woont, want ik weet het niet,’ lachte Dora.

‘Ik weet het ook niet, Dora. Maar ik zou er met Papa maar niet over spreken. Ge zijt nu gewaarschuwd; en ge zult uw vader geen verdriet willen aandoen.’

‘Neen, Moederlief.’

Vader en Moeder hadden alles gedaan wat in hun vermogen was om hun kind naar den verboden weg te wijzen. Het stond vast in Dora's hoofdje, dat ze dien weg moest zoeken en vinden, om het gevaar te leeren kennen dat haar aan het eind van dien weg bedreigen kon.

(*Wordt vervolgd.*)

Aan de Vlaamsche dichteresse mevrouw van Ackere, geboren Maria Dhoolaeghe.

Te kerstnacht.

Daar ligt nu 't pasgeboren Wicht....
En boven glanst het hemellicht,
En onder huilt het helsch gebroed;
En wij, wij vallen 't Kind te voet.
- 'Wie zijt gij? - Arme menschen.

Wij hebben eeuwen lang gegaan,
En honger, dorst en koû doorstaan,
En eeuwen lang gesnakt, getracht,
Naar dezen stond, naar dezen nacht.
- 'Treedt nader, arme menschen.' -

Men heeft onze oogen 't licht ontzeid,
Ons schoudren 't slavenjuk bereid,
En Noord en Zuid, en Oost en West
De velden met ons bloed gemest.
- 'Nu, rust hier, arme menschen.' -

En onmeedoogend bleef het lot!
Men dreef met onzen nood den spot,
Men hiet ons kermen dwaas getier....
Hier zijn wij nu! Wat vindt men hier?
- 'Erbarming, arme menschen.' -

Erbarming, ja! maar hooger streeft
De wensch, die in ons harten leeft,
't Gevoel, dat alles overwint.
O zegt ons, wat men nog hier vindt?
- 'De liefde, o arme menschen!' -

'Ja, hebt gij honger, koû en dorst,
Hier vindt gij warmte aan Zijne borst,
En drank en spijze in overvloed,
Bij 't hemelsch Kind, den Heiland zoet,
Uw broeder, arme menschen.'

'En hebt gij eeuwen lang gedwaald,
En heeft u licht en troost gefaald,
Uit hem de star der hope straalt,
In hem de liefde zegepraalt
Voor u, gij arme menschen.'

‘En hebt gij onder 't juk geweend,
En bleef voor u het lot versteend,
Nu zingt daar boven 't englenheer:
“Verzoening, peis zij immermeer
U allen, arme menschen!”’

Hosannah! wees gebenedijd,
O Gij, die ons verlosser zijt,
O mensch, die ons als broeders mint,
O Godesbode en Godeskind,
Gij troost der arme menschen.

G. ANTHEUNIS.

Thourout.

Drie kinderversjes.

Meester Haan.
I.

De haan
Heeft bek en sporen aan,
Het is een fiere gast.
Bij hennen wordt nog al gekeven;
Hij moet haar doen in ruste leven,
En 't is voorwaar geen kleine last.

De haan
Heeft ook een kapken aan,
En draagt het flinks op zij.
Dan stapt hij langzaam, stijf en pronkend,
En met een oog ter zijde lonkend,
Als wou hij zeggen: ‘Kijk naar mij!’

De haan
Heeft bonte pluimen aan,
En 't is zijn schoonste sier;
Maar ware hij een luie slaper,
Een futselaar, een geeuwegaper,
Ik hield van meester Haan geen zier.

II.
Henne-moei.

Kokkele, kokkele-dei!
De henne legt een ei.
Maar nauwlijks is het ei gelegd,
Of henne-moei loopt heen,
En kokkelt, schreeuwt naar meid en knecht,
En stoft er op bij groot en kleen,
En zegt
Het iedereen.

Kokkele, kokkele-dei!
Moei-henne met uw ei,
Wanneer gij uwen nest verlaat,
Zoo schreeuwen is niet pluis.
Een vrouw, die haren plicht verstaat,
Die loopt en praat niet uit haar huis.
Mijn raad
Is: ‘min gedruis!’

III.
Onze Vader.

Ik kniel hier met de handjes saâm;
Ik ken u nauwlijks bij uw naam,
Onze Vader!
Maar 'k doe wat vader, moeder doet,
Uw name klinkt zoo wonderzoet,
En 'k zeg met hen, de handekens te gader:
‘Onze Vader,
Die in de heemlen zijt!’

Ik ga nu slapen; 't uur is daar.
Zie! moeder maakt mijn bedje klaar,
Onze Vader!
Zij heft mij op, zij kust mij teêr
En legt mij dan in 't bedje neer,
En eer ik slaap, herhalen wij te gader:
‘Onze Vader,
Die in de heemlen zijt!’

Ik weet reeds dat er kindren zijn,
Die arm en gansch verlaten zijn,
Onze Vader!
Wie ziet hen geern? Wie kust hen zacht?
Waar slapen zij wel overnacht?
Och! zorg voor al die kinderkens te gader,
Onze Vader,
Die in de heemlen zijt!

G. ANTHEUNIS.

Thourout (België.)

Twee liederen.
Aan G.S.J.

I
Dauwdruppelen.

De maan beschijnt zoo vriendlijk
Het dichte woud, het dal:
Men ziet heur zilverglansen
Op 't aardrijk overal.

Ze dekt als met een sluier
Doorzichtig, schoon en rijk,
Natuur in d'avondstonde,
Een jonge bruid gelijk.

En al de bloemen vlechten
Zich samen hecht in een;
Haar zoetste geuren zenden
Ze al groetend tot haar heen.

Doch kleurt des hemels kimmen
De frissche dageraad:
Men ziet die teêre bloemen
In vochten dauw gebaad.

En al die drupplen schittren
In kleuren duizend schoon,
Zoodra de morgenzonne
Omhoog rijst tot haar troon.

Die drupplen zijn de tranen
Der kindren der natuur,
Die weemoed hen deed weenen
In 't bittre scheidensuur.

Maar toch.... zij geven laafnis
En frissche levenskracht:
De bloemen gaan ontluiken
In nog veel schooner pracht.

Ook menschen doet het scheiden
Soms bittre zielesmart:
Hun tranen schenken hope,
En loutren steeds hun hart.

II.
Wie zijt gij?

Wie zijt gij, zuster uit den Hoogen?
Hoe hemelsch is uw rein gelaat,
Wat teedre gloed straalt uit uw oogen,
Wat licht omgeeft U waar gij gaat!

Wie zijt gij, die in sombre dagen
Een straal van glans nog schijnen doet,
Het leed verzacht, het kruis helpt dragen,
De kracht vernieuwt door levensmoed?

En of de orkanen wilder gieren,
Alom en steeds zijt gij nabij,
Gij weet het doornen pad te sieren,
Der ziel te schenken harmony.

Wie zijt gij, die de laatste stonden,
Vol bangen strijd, door taal verzacht,
Uit liefde en vrede nauw verbonden,
En fluistrend troost: ‘het is volbracht’?

Uw naam verkonden hemelklanken,
Onsterflijk zijt ge als 't Eeuwig Licht....
Gij mensch! kniel nêer om God te danken:
U straalt de *Hoop* in 't aangezicht.

A.F.J. REIGER.

Amsterdam.

Onbegrepen.

.... car on peut savoir que Dieu est infini et tout-puissant, encore que notre âme, étant finie, ne le puisse comprendre ni concevoir, de même que nous pouvons bien toucher avec les mains une montagne, mais non pas l'embrasser comme nous ferions un arbre, ou quelque autre chose que ce soit, qui n'excédât pas la grandeur de nos bras; car comprendre c'est embrasser de la pensée; mais pour savoir une chose, il suffit de la toucher de la pensée.
Descartes. Lettr. CX tome I, pag. 494.

Hoe noemt gij hem, die een berg wil omvatten,
Die in de wolken zijn toppen verbergt?
Weet hij zijn krachten met wijsheid te schatten,
Die van zijn armen 't onmooglijke vergt?

Hoe noemt gij hem wel, die niet wil gelooven
In een gebergt', dat zijn arm niet omvat,
En dat, terwijl hij op weg is naar boven,
Hijgende voortklimt langs 't stijgende pad?

Hoe noemt gij hem dan, die 't Eeuwige Wezen,
Hem, die zijn Schepper geheel wil verstaan,
Hem, die heel 't boek van Gods wijsheid wil lezen,
't Heilige boek met ontelbare blaân?

Hem, die dan zegt niet in God te gelooven,
Omdat zijn geest dien God niet omvat?.....
.....
.....
Nimmer zal hij mijn geloof mij ontrooven,
Die zijn geringheid zoo dwaaslijk vergat!

W. MALLINCKRODT.

R.I.P.

Door een zwaren slag werden wij getroffen. In
JAN CHRISTIAN KINDERMANN
verloor De Tijdspiegel zijn oudsten en trouwsten medewerker.

Diep zullen wij zijn gemis betreuren.

Kindermann was geen alledaagsch mensch.

Van der jeugd aan trokken zijne buitengewone gaven de aandacht.

Te Amsterdam den 15den December 1804 geboren, was hij al spoedig ouderloos. De christelijke liefde gunde hem een toevlucht in het Evang. Luthersche Weeshuis.

Maar de liefde van die dagen was hard en stroef.

Het Weeshuis wierp een eigenaardig somber waas over geheel zijn leven.

In 1823 werd hij student aan het Luthersche seminarie, en genoot daar het onderwijs en de vaderlijke vriendschap van den Hoogleeraar J.G. Pluschke, een man, die zijn geest voedde met degelijke wetenschap, opvoedde tot vroomheid en vrijheid. Jaren vóór er van Modernen sprake was, verkondigde Kindermann waarheden, die nog gelden voor gevaarlijke ketterij. Maar hij verhief zijne stem niet op de straten.

Achtereenvolgens bekleedde hij het predikambt te Wildervank, te Edam en te Doetinchem; hier eindigde zijne openbare loopbaan. In 1869 vestigde hij zich als rustend leeraar te Utrecht, waar hij den 19den December 1876 kalm ontsliep.

Niet schitterend was het lot van den brave, en toch onder de rijkstbegaafden mocht hij genoemd worden.

Wijsgeerig ontwikkeld, bond hij zich aan geen bepaalde school. Zijne gedachten waren even helder als diep. Met volle overtuiging predikte hij het Christendom, dat hij liefhad met geheel zijn hart. Veelzijdig gevormd, beschikte hij over schatten van kennis op velerlei gebied; wijsbegeerte en geschiedenis, natuurwetenschap en letterkunde boeiden hem evenzeer. Met de oud-Nederlandsche en de Duitsche literatuur was hij innig vertrouwd. Jean Paul behoorde tot zijn lievelingen, zijn bewerking van Lessing's Nathan beleefde een tweeden druk. Elk van zijne kleine stukken droeg den stempel van oorspronkelijkheid, hetzij men er ‘Teknander’ of ‘Chonia’ of wel zijn eigen naam onder las. Voor zijn historische romans, Kamphuysen en La Rochelle vooral, getroostte hij zich noesten arbeid, onafgebroken inspanning. Te Doetinchem bekleedde hij een wijle het rectoraat benevens het leeraarsambt, en was tegelijk een onzer vruchtbaarste schrijvers, die o.a. in Fuhri's groote Prentenboek, De Omnibus, schertste en stoeide met de Hollandsche jongens, in Flora schreef over de opvoeding der Vrouw, novellen dichtte voor Nederland, wijsgeerige stukken vertaalde voor het Repertorium voor buitenlandsche theologie en ernstige studiën maakte voor zijn historische romans.

Dien man liet men ruim twintig jaren kwijnen in den Achterhoek.

Wat wonder! Kindermann was een karakter: streng zedelijk, onbuigzaam waar het beginselen gold, pal staande als een rots voor waarheid en recht, onverschrokken kampioen voor vrijheid en vooruitgang, ontmaskerend maatschappelijke leugen en kerkelijke holheid en halfheid, kon hij niet zijn de welaangename, buigende, kronkelende, fleemende vleier van het hoog gezag of het laag gemeen. Wie onrecht wilde, of ook maar half onrecht, wat zijn rang ook was of naam of titel, in

K i n d e r m a n n vond hij den fieren, onbuigzamen tegenstander, die van geen wankelen wist of wijken.

Voor dien man was ridderkruis noch eergestoelte bestemd.

Geen van beiden had hij ooit gezocht.

In hem verliest het Vaderland een Man, zooals het er te weinig bezit.

Wij, door dertigjarige trouwe vriendschap aan hem verbonden, leggen met diepen weemoed een bescheiden lauwerkrans op het graf van den brave, die zelden menschenlof heeft geoogst, nooit menschenlof heeft begeerd.

Brievenbus.

I.
Synode-humoristen.

Mijn waarde Pollux!

Toen mijn vorige epistel op weg naar u was, had ik geducht het land aan mij zelf. Geheel was mij toch uit het hoofd gegaan wat ik zoo stellig van plan was geweest u te schrijven en dat ook te belangrijk was om het maar voor mij zelf te houden. Gelukkig derhalve dat ik nog in 't land der levenden ben en mijn verzuim nog kan herstellen. Houd gij het nu ook niet voor u, maar maak het zoo wereldkundig mogelijk. Want ik heb u niets geringers mede te deelen, dan dat wij onze taal als met een *nieuw* woord verrijkt mogen beschouwen. En o! dat is zulk een prachtig woord. Het luidt: *Synode-humoristen.* Vindt gij 't niet verrukkelijk? Waarlijk! als Hildebrand's vriend Melchior zijn brief, waaraan ik u in mijn laatste herinnerde, nog moest schrijven, hij zou op het bewuste lijstje ook zulke humoristen geplaatst hebben. De heeren De Vries en Te Winkel moeten volstrekt niet verzuimen in een nieuwe uitgave van hun woordenlijst dat woord op te nemen. Maar dat ze dan niet voorbijzien, dat wij den oorsprong van dat woord verschuldigd zijn aan de Synodale mannen van 1876. Hoe echt humoristisch hebben dezen zich toch gedragen! Dat heb ik, dunkt mij, in mijn vorig schrijven overtuigend bewezen. Pollux! sedert dat laatste schrijven ben ik zoo gelukkig geweest de *Handelingen der Synode* van dit jaar te mogen raadplegen. Ook heb ik kennis genomen van eene brochure, uitgegeven door een der leden dier Synode, den heer Thoden van Velzen: *Heeft de Synode van* 1876 *kwalijk gehandeld?* En 't heeft mij nog meer versterkt in de overtuiging dat werkelijk de Synodale heeren op dien hoogst vereerenden titel aanspraak hebben. Gij begrijpt nu wel dat ik dit niet van al de leden der Synode zeg. Ook dat ik niet ieder van hen, welke ik die benaming waardig keur, dat evenzeer doe. Nu moet ik u echter in 't belang der waarheid ernstig voor eene dwaling waarschuwen, waartoe gij licht door mijn eigen schrijven kondt vervallen. Gij meent op grond daarvan wellicht dat de professor uit Groningen, die zoo diepzinnig alles uit een kerkrechterlijk oogpunt wist te beschouwen, door mij voor den grootsten Synode-humorist wordt gehouden. Dat heb ik ook werkelijk eerst gedaan. Maar, na de lezing der genoemde synodale Handelingen en van de brochure, waarvan ik daar zoo gewaagde, ken ik nu den eerepalm toe aan het synode-lid Thoden van Velzen. O Pollux! ware ik een dichter, of, om de taal van Melchior te spreken, een ‘humorist op rijm’ wat heerlijke stof zou ik dan hebben voor een prachtig vers! Verbeeld u het refrein ervan zou wezen:

Ultra-spiritist
Synode-humorist.

Ik zou er zeer zeker mijn naam onsterfelijk door maken. Maar ach! ik durf mij niet eens een ‘humorist in proza’ noemen. Dat is echter Dr. Thoden van Velzen wel. Doch ik wil nu van dat humoristische van die Synodale Heeren afstappen en op iets anders uwe aandacht vestigen. Ik gewaagde daar van de Handelingen der Synode. Kerel! als gij een exemplaar - al is het er ook maar één - van die Handelingen kunt machtig worden, verzuim die gelegenheid niet. Gij vindt er een

stijl in, waarbij die van Hildebrand in het niet verdwijnt. Een woordenkeus, die verre boven mijn lof verheven is. Een helderheid van voorstelling, die geen weerga heeft. Ik durf zeggen, dat ik nog al wat heb gelezen, maar nergens heb ik zulk een potsierlijk, foei! ik bedoel: zulk een bewonderenswaardig gebruik van de woordjes: als, alsnu, alsdan, nu, thans, aangetroffen. 't Is mij dan ook altijd onverklaarbaar gebleven, dat in niet één van al de bestaande bloemlezingen uit de werken van Nederlandsche schrijvers iets uit die Handelingen is opgenomen. Het talent als schrijver van den Secretaris, wiens notulen, zooals gij weet, die Handelingen bevatten, wordt dan ook wezenlijk door niemand volkomen geevenaard, zelfs niet door dat van het genoemde synode-lid Van Velzen. Maar deze nadert hem toch al heel dicht. Getuige zijne zooeven genoemde brochure. Wat dunkt u, Pollux, van een volzin als deze: ‘Een voorstel als het bovenstaande’ (bedoeld wordt hier het voorstel om alleen als voorwaarde van het lidmaatschap der Nederlandsche Hervormde Kerk de verklaring te stellen: dat men in oprechtheid des harten tot die Kerk toetreedt en des zins en willens is zich in handel en wandel als oprecht volgeling van Jezus te gedragen), ‘hoe schijnbaar aannemelijk, hoe gemoedelijk voorgedragen en aangedrongen, hoe vriendbroederlijk aan het hart gelegd, het is toch in den grond niet anders dan de toepassing inliet groot en op eene geheele Kerk met hare geheele organisatie, haar roemrijk verleden, hare heerlijke belijdenis, neergelegd in formulieren, die in den grond niets dan de weerklank zijn van de laatste klanken van onze ten doode gewijde martelaren, van de banale spreuk: ‘“het is hetzelfde wat men gelooft, indien men maar wèl leeft.”’ Is dat niet prachtig gezegd? Nietwaar? aanstonds vat ieder er den zin van. Waarlijk, een Cicero zou jaloersch geweest zijn op zulk een keurigheid van dictie! En zoo zou ik zooveel kunnen aanhalen, dat u zou doen watertanden. Wat mij ook in die brochure van den heer Thoden van Velzen zoo bijzonder heeft getroffen, het is de ongekende onpartijdigheid, waarmede hij heeft geschreven. Hoe schitterend komt deze uit, als wij hem van het geschrift van Prof. Rauwenhoff over de Synode hooren zeggen: dat het ‘wel te voorzien’ was, ‘dat zijne brochure in eenen de handelingen en beslissingen der Synode ongunstigen zin’ zou ‘uitvallen en wellicht eene zeer bedenkelijke strekking’ zou ‘hebben, als men, op het irenisch standpunt geplaatst, het blijvend kerkverband of het samenblijven en werken der verschillende fractién in onze Kerk wenscht bestendigd te zien’. Als een paal boven water moet toch vaststaan, als men over de Synode het woord voert, dat hare besluiten onberispelijk zijn en de heer Thoden van Velzen is van die onderstelling bij het schrijven zijner brochure dan ook uitgegaan. Is 't niet een wonder van onpartijdigheid, als wij hem van de modernen, die de kerkelijke beweging van deze dagen hebben uitgelokt, hooren getuigen: dat zij meenden ‘zich’ te ‘vernederen’, wanneer zij ‘den blik wierpen in onze Kerkelijke Reglementen’? Het zou toch dwaas zijn hierbij in aanmerking te nemen dat de modernen in den laatsten tijd nog al getoond hebben dat ze zich met die reglementen hebben afgegeven. Zij deden dit immers niet dan met den grootsten weerzin en de diepste verachting dier kerkelijke verordeningen? Hieraan mag niet getwijfeld worden. En verdient het niet ten volle den naam van weergalooze onpartijdigheid, als wij hem het opkomen van de modernen voor hunne rechten als ‘marktgeschreeuw’, hunne pogingen om de Synode op hare besluiten te doen terugkomen als ‘overijlde stappen’, het modernisme als ‘der Geist, der stets verneint’ hooren uitkrijten? Wat heeft die man, die zóó qualificeert, diep gezien en hoe blijkt er zijn waarheidsliefde uit! Nu, van bewijzen hiervoor vloeit zijn brochure

over. Nog een paar proeven. Gij herinnert u wat ik u schreef over de royaliteit van den Praeses der Synode, zooals zij schitterend doorstraalde in zijne benoeming van de Commissie voor de voorloopig aangenomen veranderingen in de Reglementen. Oppervlakkig schijnt zij te getuigen van partijdigheid.

Dat dit echter slechts schijn is heeft de heer Thoden van Velzen zonneklaar in 't licht gesteld. Hij merkt toch op dat die Commissie uit 5 leden bestond: de heeren Lamers, Heerspink, Thoden van Velzen, Van Koetsveld, Van Hoorn en dat, zoo men Lamers onder de orthodoxen, Van Hoorn onder de modernen, Van Koetsveld, Thoden van Velzen, Heerspink onder de liberalen of Evangelischen rangschikt, deze Commissie dan eerder als in het voordeel van de door de modernen ter Synodale tafel gebrachte voorstellen, dan als in het nadeel daarvan te beschouwen is. Natuurlijk. Want, zooals de heer Thoden van Velzen zelf herinnert, 'Van Koetsveld was het juist die ten vorigen jare met de niet-moderne leden de vragen in art. 39 had helpen handhaven', maar 'tot aller verbazing den daarop volgenden dag voor de facultatiefstelling zijne stem had uitgebracht'. Omtrent een man, die zich als zóó veranderlijk had doen kennen, was wel een *vaste* berekening te maken in welken geest hij zou adviseeren. En de heer Thoden van Velzen heeft het op de Synode ook wel krachtig getoond, dat van hem niet anders kon verwacht worden dan dat zijne adviezen ten gunste van de genoemde voorstellen zouden uitvallen. Slechts dit heeft mij verwonderd, dat hij nog niet verder is gegaan, door namelijk ook den heer Lamers onder de liberalen te rangschikken - want dan had zijn bewijs nog meer kracht gehad - en vooral dat hij nog eenigen twijfel Iaat doorschemeren aangaande het ongegronde der aanmerking van den heer Rauwenhoff, dat de praeses de samenstelling der genoemde commissie aan de vergadering had moeten overlaten. Maar dat zal eene vergissing zijn geweest, die groote mannen meermalen overkomt. Quandoque dormitat bonus Homerus! En zou dan iemand als Thoden van Velzen dat ook niet eens hebben kunnen doen? 't Is, als ik mij niet bedrieg, zelfs een kenmerk van groote zielen, vooral van Synode-humoristen. - Een ander staaltje van de buitengewone klaarheid van inzicht en schitterende waarheidsliefde van onzen Synode-humorist. Volgens hem hebben de adressen bij de Synode ter zake de aanneming en belijdenis ingediend veel van hun kracht verloren, doordat ook vrouwen hier en daar hebben mede geteekend, en dat tot de gemeenten, waarvan zij zijn uitgegaan, die van Zwolle en Zierikzee behooren, daar hier toch 'de meerderheid der predikanten, modern is', en die van Nijmegen en Groningen, vermits 'men' hier 'eene bijzondere ingenomenheid met een of meer moderne leeraars aan den dag legt'. Men zou zoo zeggen: wat doet dat alles hier ter zake? En staan niet bovendien in Zwolle, waar het aantal predikanten 6 bedraagt, tegenover 3 moderne 3 anderen, die het niet zijn? Maar dat zou slechts bewijzen dat men geen Synode-humorist is. Neen! wij hebben slechts onverdeelde hulde aan den auteur van gezegde brochure te brengen. En ik zou nog zooveel daaruit kunnen aanhalen, dat voor zijn talent als schrijver een schitterend getuigenis aflegt. Daarom, wat ik u bidden mag, mijn beste Pollux! schaf u haar aan en lees en herlees ze. Zie, dan zult gij meteen van eene dwaling genezen worden, die gij zeker nog koestert, dat namelijk de leden van de Synode, toen zij *elk* voorstel haar gedaan, om de vigeerende bepalingen omtrent aanneming en bevestiging te veranderen, verwierpen, dat geenszins deden omdat zij den modernen vijandig gezind waren. Zij hebben integendeel hunne belangen roemwaardig behartigd. En gij hebt volstrekt geen recht om te beweren: dat *dit* niet tot verontschuldiging van de Synode mag worden aangevoerd, dat zij de bewuste artikelen 38 en 22 onveranderd heeft gelaten, daar zij ze juist had behooren te veranderen of facultatief te stellen. Want de heer Thoden van Velzen heeft het duidelijk gemaakt (iets waarop ik hierbeneden wil terugkomen), dat die verandering of facultatiefmaking slechts in het *nadeel* van de

modernen zou geweest zijn. Dan zal het u ook helder worden wat gij misschien nog niet zoo recht inziet, dat wel de heer Gunning geen berisping verdient om zijne gewoonte van de bevestigingvragen niet zóó te doen, als ze in de wet staan, maar wel de modernen, als zij dit nalaten; daar de rechtzinnige Haagsche predikant dat niet doet ‘uit gebrek aan instemming met den inhoud’. Zoodat, als men om-

trent u maar verzekerd kan zijn, dat gij gelooft wat in de meergenoemde vragen voorkomt, gij u volstrekt niet aan de woorden van die vragen behoeft te binden en men in 't geheel geen ‘kerkelijk strafbaar zondaar’ is, ‘als’ men, ‘met eerbiediging van den hoofdinhoud, een of *ander* woord bezigt’, maar de zaak geheel verandert, wanneer dat niet het geval is. En daarom, nog eens, wijd toch al uwe aandacht aan die nobele brochure. En mocht gij ooit in de gelegenheid komen, om de Handelingen der Synode, waarop ik u reeds wees, te raadplegen, meen dan toch niet dat dit tijdverkwisting zou zijn. Vooral moet gij lezen een stuk, dat daarin voorkomt en dat ook van den heer Thoden van Velzen afkomstig is. Maar.... misschien duurt het nog zoo lang eer gij die kostelijke Handelingen onder de oogen kunt krijgen. Welnu, ik wil u daarom nu reeds met den hoofdinhoud van dat voortreffelijk stuk bekend maken. Uw eerbied voor het genoemde Synodelid moet erdoor toenemen. Dat stuk, amice! is eene memorie, door hem gevoegd bij het eindrapport, dat door de commissie voor de voorloopig aangenomen veranderingen in de Reglementen, waarvan hij lid was en waarvan wij hierboven reeds melding maakten, is ingediend. Zij moest strekken om de redenen te ontvouwen, waarom het hem ongeraden voorkwam een van de beide door de Synode van '75 aan die van '76 gedane voorstellen tot verandering van art. 38 van het Reglement op 't godsdienstonderwijs en aanvulling van art. 22 van dat op de Kerkeraden aan te nemen en waarom hij meende dat geenerlei verandering in die artikelen moest gebracht worden. Gij moogt, mijn Pollux! uwel verbazen over het degelijke van de gronden daarvoor in die memorie door hem aangevoerd. Zie, *eerst* bespreekt hij die *beide voorstellen* en geeft als redenen op om ze te verwerpen en gezegde artikelen onveranderd te laten: 1°. dat ‘het uitgangspunt der beweging, die thans de Kerk beroert, niet zuiver is’. Immers ‘ten vorigen jare was zij het gevolg eener daad van verzet van een der Evangeliedienaren in de Kerk, die - zijn bezwaar op andere wijze dan door pertinente en voorbedachte overtreding der kerkelijke wet had kunnen en moeten openbaren’. En ‘die kerkelijk althans strafbare handeling is aangegrepen, om tegen bestaande kerkelijke verordeningen het harnas aan te gespen, ten vorigen jare door een monsteradres van predikanten, waarmede de Synode werd overrompeld, te dezen jare door langs dienzelfden weg van adressen, van bevoegde en onbevoegde leden der gemeente’ (!), ‘de afschaffing of wijziging dier wet te verkrijgen, waartegen op die wijze gezondigd was’; 2°. dat de Synode, indien zij de genoemde artikelen zooals de modernen verlangden had veranderd, dan partij zou hebben getrokken voor de modernen en dus voor ééne richting in de Kerk, ‘allereerst voor eene geavanceerde fractie in die partij’; 3°. dat in gezegd geval door de Synode eene ‘onbegrensde leervrijheid’ zou zijn gehuldigd, die het doel is van de beide voorstellen; 4°. dat hierdoor niet alleen de Synode ontrouw zou zijn geworden aan vroegere besluiten en ‘weinig beantwoord hebben aan de verwachting, dat eene driejarige zitting harer leden meerdere gelijkheid en continuiteit in kerkelijke wetgeving en kerkbestuur zou tengevolge hebben, maar’ - wat meer zegt - ‘de Kerk nog meer zou verontrust dan hare rust bevorderd hebben; daar toch de moderne partij zou voortgaan met eischen, en de partij, die tegenover haar staat, “zou zorgen, dat al wat belijdenis is in onze kerkelijke Reglementen de streng orthodoxe, de confessioneele stempel werd ingedrukt, om alzoo de moderne en met haar de zoogenoemde Evangelische partij het leven binnen hetzelfde kerkverband onmogelijk te maken of de voorstanders der eerste, misschien ook van velen der andere ter Kerke

uit te drijven". En 5°. dat die "beide voorstellen het door en door presbyteriaal karakter onzer Kerk verloochenen" en "het klerikaal beginsel zoo naakt en rauw op den voorgrond stellen". Vindt gij dat niet een allerprachtigste argumentatie? Nu is het wel mogelijk dat gij u met die gronden niet geheel kunt vereenigen. Wellicht brengt gij ertegen in, dat - aangenomen ook dat de heer Herderscheé, van wien sub 1°. wordt

gesproken - zich verkeerd heeft, gedragen; dat de Synode door de beide voorstellen in quaestie aan te nemen de verdenking op zich zou hebben geladen van partij te kiezen voor de modernen; dat zij hierdoor in strijd zou hebben gehandeld met hare vroegere besluiten, en de verwachting teleurgesteld aangaande haar gekoesterd en dat hierdoor het presbyteriaal karakter dor Kerk ware geschonden, - dit alles toch waarlijk nog geen reden was om die voorstellen te verwerpen en geen enkele verandering in de genoemde wetsartikelen te maken, en dat de Synode in weerwil van dat alles tot die verandering zich toch wel gedrongen moest gevoelen door het gevaar, waaraan ieder predikant, die de kerkelijk voorgeschreven vragen niet kan doen, blootstaat van berispt, geschorst ja afgezet te worden en door de mogelijkheid, dat men, als men die vragen niet toestemmend kan beantwoorden, niet onder de leden van de gemeente wordt opgenomen. Maar dan zoudt gij, amice! om de waarheid te zeggen, alweder slechts toonen heel beperkt van begrip te zijn. Heeft de heer Thoden van Velzen, zooals ik u deed hooren, ook niet gezegd, dat de Synode in het gestelde geval een onbegrensde leervrijheid zou huldigen? En wie zou daar niet bang voor zijn! Moet die bedenking niet voldoende zijn, al kan dan ook van het handhaven der bestaande wetsbepalingen omtrent aanneming en bevestiging dit slechts de vrucht zijn, dat bij de aanneming eene belijdenis des geloofs, die niet eens is omschreven, wordt afgelegd en bij de bevestiging de verklaring met de *lippen* wordt geuit, dat men gelooft wat in de vragen der wet voor de belijdenis voorkomt? Zou ook niet het veranderen van de artikelen der wet omtrent aanneming en belijdenis, zooals de modernen dat verlangen, het noodlottig gevolg hebben, waarop de heer Thoden van Velzen sub 4°. de aandacht vestigt? Nu is het waar dat men iets dergelijks ook als boeman heeft laten spelen, toen de Synode de bepaling om vier malen in het jaar Avondmaal te houden wilde opheffen en toen zij de verplichting om bij de bediening van den doop de formule van Mattheus 28; 19 te bezigen tot wet wilde verheffen. En wel is het later gebleken, dat het alarm, toen aangeheven, een loos alarm was. Maar.... het profetische van den blik van den heer Thoden van Velzen is voldoende om te verwachten dat die lui zich nu niet zoo rustig zullen houden. En daarom lof en eere dien wakkeren mannen die zich zoo dapper tegen iedere wijziging van de verordeningen der wet verzet hebben! - In de 2de plaats vestigt de heer Thoden van Velzen t.a. pl. de aandacht op *ieder* der hierboven genoemde *voorstellen afzonderlijk.* En wel vooreerst op de door de Synode van '75 voorgestelde *nieuwe redactie van art.* 38. Hiertegen brengt hij in: 1° de flagrante strijd tusschen die redactie en de kerkelijke reglementen, daar toch volgens laatstgenoemde bij den kerkeraad de aanneming van nieuwe lidmaten berust; 2° dat door die redactie “aan alle onderzoek naar de kennis van den aannemeling voor goed de bodem wordt ingeslagen”; 3° dat “met de gekozen formule, dat de aannemeling met een oprecht geloof het Evangelie van Jezus Christus aanneemt”, bij de uiteenloopende beteekenis, die men thans aan het Evangelie geeft, aan de met het Evangelie der Schriften, dat toch wel alleen aanspraak zal hebben op dien alleen daaraan ontleenden naam, meest strijdige gevoelens de vrije toegang wordt verleend binnen den boezem dergemeente’; 4° - hierop komt volgens den heer Thoden van Velzen al het gewicht der bezwaren neder - dat genoemde formule ‘beslissen zal, als er een conflict of verschil bestaat over de aanneming tusschen den predikant en den ouderling of de ouderlingen’, en dat zij dus, onder den schijn van te moeten dienen om ‘de uitdrukking’ te ‘zijn van des

aannemelings geloof', - daar zij toch *alleen* ter sprake komt, als men 'haesiteert om' hem 'toe te laten - verlaagd wordt tot een expedient om uit een altijd onaangenaam en dikwijls ontstemmend conflict te geraken'; terwijl het zelfs te vreezen is, dat 'er geen conflict en daarom geen verklaring meer zijn zal', daar 'er' toch 'wel geen ouderling bij de aanneming zich zal laten vinden, nu zijne tegenwoordigheid bij die

plechtigheid niets meer beteekent'. Misschien hebt gij met deze zwaarwichtige redenen ook al geen vrede en erop aan te merken, dat gij hoegenaamd niets van dien strijd bespeurt, waarvan, altijd volgens u, de heer Thoden van Velzen sub 1° beuzelt, daar toch de genoemde nieuwe redactie van art. 38 uitdrukkelijk de bepaling behelst dat '*de kerkeraad*' tot de aanneming den predikant of een der predikanten van de gemeente, benevens een of meer ouderlingen afvaardigt en die *door den kerkeraad* afgevaardigden de acte der aanneming volvoeren. Wellicht hebt gij tegen het sub 2° gezegde, dat evengenoemde nieuwe redactie van art. 38 uitdrukkelijk voorschrijft, dat een onderzoek worde ingesteld *naar de maat der kennis van de aannemelingen.* Tegen het sub 3° beweerde, dat de vigeerende wetsbepaling omtrent de aanneming evenmin kan verhinderen 'dat de meest uiteenloopende gevoelens in de gemeente binnensluipen'. En tegen n°. 4 dat in de nieuwe redactie van artikel 38, waarvan hier sprake is, met geen woord gezegd wordt dat alleen, in geval het gezegde conflict ontstaat, de verklaring moet worden afgelegd, dat men het Evangelie van Jezus Christus met een oprecht geloof aanneemt; dat, volgens haar, juist als er geen conflict aanwezig is, die belijdenis moet worden gedaan, en dat het ook vreeselijk overdréven is om te zeggen, dat, zoo het voorstel van de Synode van verleden jaar ware aangenomen, de tegenwoordigheid van den ouderling bij de aanneming *niets meer zou beteekenen.* Maar vriendlief! ik moet u ronduit zeggen dat al deze bedenkingen niet de minste waarde bezitten. - Eindelijk wordt door den heer Thoden van Velzen t.a. pl. in zijne memorie afzonderlijk de door de Synode van '75 voorloopig aangenomen *aanvulling van art.* 22 *Reglem. voor de kerkeraden* besproken. Hiertegen heeft hij de meeste bezwaren. Zij komen in substantie hierop neder: 1° zou door die aanvulling bij wijze van 'eene enkele amplificatie in een enkel wetsartikel van een ondergeschikt reglement over een principieel beginsel onzer Kerk: de belijdenis uitspraak worden gedaan' en de strijd, die de 'levenskwestie der Kerk' is, 'worden afgedaan'; 2°. door haar aan de predikanten worden overgelaten wat bij de bevestiging gevraagd zal worden; 3°. 'de Kerk, die eene belijdenis heeft, heeft recht en is verplicht van den aannemeling eene vaststaande geloofsbelijdenis te vragen'; terwijl zij ook 'niemand zonder eene vaste formule tot haren Evangeliedienaar of godsdienstonderwijzer erkent en toelaat' en niemand onder hare leden mag opnemen, of het recht 'aan dat lidmaatschap verbonden om Evangeliedienaren en godsdienstonderwijzers te benoemen' toekennen, 'zonder bij zijne intrede in de gemeente vastgestelde vragen te doen'; 4°. de thans gebruikelijke vragen, met name de 1e, zijn te voortreffelijk van aard dan dat ze door andere zouden mogen vervangen worden. Het facultatief stellen van die 1e vraag - waartegen men het eigenlijk alleen gemunt heeft - zou royeering dier vraag zijn. En deze is ongeoorloofd. Daarvoor is die vraag te kostelijk. Ook zou men erdoor verklaren dat de vragen, aan wier hoofd zij prijkt, 'ons niet meer gelden als de belijdenis onzes geloofs'. En 'bovendien zou geen enkele andere vraag van positieven inhoud in onze dagen kans hebben om eene rustige plaats in de bevestigingsvragen in te nemen'; 5°. 'zoo de Synode gehoor gaf aan de grieven, die men tegen de 1e vraag inbrengt, zou zij het steeds toenemend ongeloof en scepticisme krachtdadig in de hand werken, ja medewerken, dat in stede der vraag naar de erkentenis van God den Vader en van Jezus Christus Gods

Eengeboren Zoon, onzen Heer, en van den H. Geest in de schriftmatige beteekenis van dat woord, vragen van den christelijken kansel zouden worden vernomen, die de afzwering dier belijdenis inhouden'; 6°. de uitdrukking 'eengeboren Zoon', het middellid der 1^{e} vraag, mag geen bezwaar zijn tegen die vraag; daar de Synode nooit een officieele verklaring van deze benaming heeft gegeven en zij, zoo zij de verplichting oplegde daaraan eene metaphysische beteekenis toe te kennen, partij zou trekken tegen eene richting, die haar meerendeels in ethischen zin opvat. Deze 'opvatting' dier bena-

ming steunt op deugdelijke gronden (De heer Thoden van Velzen voert er verschillende aan). Gerust kunnen derhalve zoowel modernen als orthodoxen die 1e vraag doen of toestemmend beantwoorden. Ja, zij heeft de 'hooge waarde dat zij de beide scherp tegen elkander overstaande partijen - heenwijst naar de kern, de kracht, den grooten hefboom tot herschepping en heiliging des christelijken levens, de geheel éénige zedelijke grootheid, de vlekkelooze heiligheid van onzen Heer, waardoor hij in waarheid onze Verlosser is van zonde, onze leidsman tot den Vader door den Heiligen Geest, die van Hem uitgaat, den éénigen zondelooze onder ons geslacht'; 7o. 'de dikwijls geuite klacht: de Kerk vraagt met deze belijdenis een dogma en als zoodanig voor de aannemelingen veel te hoog, is meer schijn dan wezen'. Zij is geen *dogma*, daar dit 'een wetenschappelijk gestaafd en' een 'in verband met een geheel stelsel gezet leerstuk' is, maar eenvoudig eene *belijdenis*. En ieder, die 'met de daarvoor noodige kennis en berekendheid des gemoeds' is toegerust, is tot het afleggen dier belijdenis in staat te achten. Hij kan 'misschien zelfs met meer klaarheid van bevatting' de vraag, waarvan hier sprake is, beantwoorden 'dan menig verstandelijk veel meer ontwikkelde, maar wien het aan het eenvoudig en ootmoedig geloof ontbreekt'; 8o. de grieve dat door die vragen aan het geweten geweld wordt aangedaan, geldt niet, daar toch niemand wordt gedwongen om ze te doen of om ze te beantwoorden'. En 'noemt men dat een tekortdoen aan de protestantsche vrijheid, men mag hierbij niet vergeten, 'dat eene belijdende Kerk als de onze eene zekere beperking medebrengt van hetgeen men dikwijls met den schoonen naam van vrijheid bestempelt, maar dat de ware, de hoogste vrijheid steeds één is met de gehoorzaamheid des geloofs' en dat 'elke Kerk recht heeft van hare belijders eene belijdenis te vragen als eenheidspunt zonder welke de Kerk geen Kerk meer is'. O! ik hoor het al, gij hebt ook hier uwe tegenwerpingen! Gij zegt ad 1o dat het een zegen zou zijn, indien, op wat wijze dan ook, een quaestie, die een levensvraag voor de Kerk is, werd afgedaan; ad 2o dat toch gemakkelijk een middel zou te vinden zijn, waardoor het bezwaar, waarvan hier sprake is, kon worden uit den weg geruimd; ad 3o dat 'tgeen hier door den heer Thoden van Velzen wordt gezegd zijn eigenlijken grond heeft in de bewering dat de Kerk eene bepaalde belijdenis bezit, maar dat hij verzuimd heeft aan te wijzen waarin die belijdenis bestaat en dat hij die ook niet kan aangeven; ad 4o dat al wat hier tot verheerlijking der hier bedoelde vragen, met name van de 1e wordt in 't midden gebracht, niet wegneemt dat door zoovelen krachtens hun geweten die vragen niet kunnen worden gedaan of toestemmend beantwoord, zoodat de Synode juist door die vraag te handhaven partij koos *tegen* ééne partij in de Kerk, en *voor* de andere richtingen - iets wat de heer Thoden van Velzen, zoo hij consequent is, zelf moet veroordeelen. Hij moge nu, zooals hij sub 6o doet, beweren, dat de uitdrukking 'eengeboren zoon' in *ethischen* zin moet worden opgevat - eengeboren blijft eengeboren, en als ik Jezus zóó noem, dan geef ik erdoor te kennen dat ik *hem* alleen voor Gods zoon houd en dat *wij* niet Gods zonen zijn en God niet *onze* Vader is. En aangenomen ook dat eengeboren zoon niets anders wil zeggen dan dat Jezus 'zondeloos' is, er is zoo menigeen die geen vrijmoedigheid bezit dit praedicaat aan hem toe te kennen; ad 5o dat de bezwaren hier tegen het facultatief stellen van de hier bedoelde vraag ingebracht, zoo niet geheel ijdel, dan toch vreeselijk overdreven zijn en dat zij in ieder geval niet opwegen tegen de bedenking dat menigeen haar

onmogelijk kan doen of met ja! beantwoorden; ad 6° het tegen 4° angevoerde; ad 7° dat het wel zeer opmerkelijk is, dat volgens den heer Thoden van Velzen zelf, de belijdenis, die in de vraag, waarvan hier sprake is, voorkomt, niet voor een ‘wetenschappelijk gestaafd’ leerstuk mag gehouden worden en dat hem geenszins kan worden toegegeven dat die belijdenis niet eene *dogmatische* is (Prof. Van Oosterzee denkt er dan ook, zooals blijkt uitbladz. 12

der hierboven gememoreerde brochure van den heer Thoden van Velzen, geheel anders over) en dat zij voor de aannemelingen in den regel niet te hoog zou zijn; ad 8°dat wel niemand gedwongen wordt om die vragen te doen of te beantwoorden, maar dat het juist het streven van de Synode had moeten zijn om ze door andere te vervangen, waarmede alle richtingen vrede konden hebben en, zoo dit niet mogelijk was, ze facultatief te maken, en dat ook hier geldt wat tegen n°. 4 is opgemerkt. Maar, dan moet ik onbewimpeld verklaren, dat gij iemand zijt, die met *niets* vrede kunt vinden, daar gij 't zelfs hiermede niet hebt. En wellicht dat gij u ook niet kunt vereenigen met dit mijn schrijven Misschien beweert gij dat ik hier een geheel anderen toon heb aangeslagen dan in mijn vorige. Ja, dat het begin van dezen brief niet volkomen strookt met het vervolg. Dit zou echter alweder bewijzen dat gij toch eigenlijk niet heel snugger zijt. Bedenkt gij dan niet dat ik hier in gezelschap van humoristen verkeerde? Als dat gebeurt neemt men er zoo licht wat van over. En lui van dat slag zijn immers veranderlijk, luimig. Pollux! daar valt mij wat in. Ik durf het haast niet uiten. Zou ik waarlijk mij ook onder de humoristen mogen rangschikken?.... Dan toch zeker niet onder de *Synode-humoristen;* want dat is iets, dat voor een gewoon sterveling te hoog is. Ik blijf mij daarom eenvoudig noemen - want dat ben ik ontwijelbaar, -

Uw trouwen vriend,
CASTOR.

II.
Eene opheldering.

Geachte heeren der Redactie van 'De Tijdspiegel'!

Vereerd in de aflevering van December 1876 eene tamelijk gunstige beoordeeling te vinden van het onlangs door mij uitgegeven bundeltje 'Violettes Littéraires', gevoel ik mij daarentegen minder juist en minder voegzaam beoordeeld. Ofschoon het de gewoonte is de uitspraak der kritiek te huldigen, hoedanig zij ook moge wezen, zoude ik thans niet van die gewoonte afwijken, ware het niet UEd. tot persoonlijkheden overging; hetgeen mij noopt UEd. eenige regels als terechtwijzing aan te bieden.

Ik ben geen Française, nog minder eene Belgische. Geboren op Java, van Nederlandsche ouders, heb ik eene hollandsche opvoeding genoten, en gedurende mijn veeljarig verblijf in Nederland mijne moedertaal tot studie gemaakt. Ik geloof dus volkomen op de hoogte te zijn om te weten welk een schat de Nederlandsche letterkunde in de werken harer dichters en prozaschrijvers bezit. Dat ik mij in de 'Violettes' tot het Engelsch en Fransch bepaald heb, bewijst, dunkt mij, geenszins dat mijne taalkennis zich tot die twee beperkt. Indien het in mijn plan had gelegen om aan het werkje een grooter omvang te geven, dan hadde ik slechts uit dien rijkdom behoeven te putten. Nu acht ik echter dien taalschat veel te groot om er slechts eenige uittreksels van over te nemen, welke bovendien, *onvertaald*, weinig aantrekkelijks zouden hebben voor Engelsche, Fransche of Belgische lezeressen, terwijl het boeksken zooals het nu is bereikbaar blijft voor alle vrouwen. Ik vermeen daardoor volstrekt niet te kunnen gerangschikt worden onder het vrouwental dat haar moedertaal veracht. Wat onze meisjes betreft, die, door het

onderricht op de Middelbare Meisjesschool gegeven, *volgens uwe verzekering* (welke ik in deze onbetwist zal aannemen), niet alleen de Nederlandsche taal, maar ook het Fransch, Engelsch en Hoogduitsch in hare macht hebben, veroorloof mij UEd. daaromtrent te verwijzen tot het oordeel van een welbekend en geestig schrijver, Jan van Holland. Opdat eene vrouw bij ons het epitheton van knap en volleerd verdiene, zegt hij, moet zij:

1°. 'Een Fransche grammaire en dito vocabulaire hebben van buiten geleerd, en ten minste vijf dito themaboeken met en benevens een klein stukje van een recueil de littérature en prose et en vers hebben doorgewerkt; gevolg, dat zij in de Fransche littératuur t' huis is.

2°. Een dito, een dito, met 3 dito's, en 20 pagina's uit den Vicar of Wakefield, voor de Engelsche taal; gevolg, dito voor de Engelsche litteratuur.

3°. Moet zij grondige kennis bezitten van de Duitsche taal en letterkunde, 't geen gevoegelijk kan geschieden zonder spraakleer, vocabulaire, thema- en vertaalboek. Duitsch toch verstaat elk Hollander van zelf. Gesteld al, dat men van een boek, waarin honderdduizend woorden staan, er twintigduizend niet begrijpt, dan is het wèl verstaan der tachtigduizend overige toch genoeg om te kunnen zeggen, dat men 't boek gelezen heeft. Eenige oefening in de Duitsche schrijfletters kan echter niet ontbeerd worden.'

In hoe verre nu zijne meening strijdt met de uwe, vermeet ik niet aan te toonen. Vergun mij slechts, als slot van dezen reeds al te langen brief, UEd. te herinneren aan de kernachtige woorden van George Sand welke UEd. in het vluchtig doorbladeren der 'Violettes' gewis zullen ontgaan zijn:

- 'Si la critique est *ce qu'elle doit être*, *un enseignement*, elle doit se montrer douce et généreuse, afin d'être persuasive. Elle doit surtout ménager l'amour propre, qui, durement froissé en public, se révolte naturellement contre cette sorte d'insulte à la personne. Si les critiques qui nous jugent sont plus forts que nous (ce qui n'arrive pas toujours), nous le sentirons aisément à leur indulgence, et les conseils enveloppés de ces explications modestes qui *prouvent* ont une valeur que la raillerie et le dédain n'auront jamais.'

Ik twijfel geenszins UEd. dit mijn antwoord in eerstvolgend nommer van uw tijdschrift wel zult willen opnemen.

Hoogachtend
UEd. dw. dienaresse,
M. DE H.... UMBGROVE.
Brussel, 19 Dec. 1876.

Naschrift van de redactie.

Dat wij het *droit de réponse* in den ruimsten zin opvatten, meenen wij te bewijzen door de plaatsing van bovenstaanden brief der geëerde verzamelaarster van de *Violettes Littéraires.*

Die brief is misschien wel ietwat breeder dan hij behoefde te zijn; maar wie zal daarvan aan eene dame een verwijt maken?

Wij hadden in ons laatste N^r^. eene gunstige aankondiging van de *Violettes* gegeven, het alleen betreurende, dat de Nederlandsche Letterkunde daarbij geheel vergeten

was. De verklaring van dit verschijnsel zochten wij in de nationaliteit der geëerde bloemlezeres: dat een Nederlandsche vrouw in 't Fransch schrijven zou en 't boek in 't Engelsch opdragen aan haar kind, wie kon 't vermoeden? Wij meenden eene Fransche - of wel eene Belgische Dame te ontmoeten. Eene Engelsche kon het niet zijn, die mocht op het titelblad over het hoofd zien de drukfout: *knowlegde* voor *knowledge*, ze zou toch niet schrijven *occasion* voor *occasions*.

Het meest helden wij er' toe over om aan eene Belgische Dame te denken: het gebruik van het woord *glâner* met dien circonflex op de *â* en in een andere beteekenis dan de ware: zoeken op een reeds afgemaaid veld, bracht ons op dit vermoeden.

Wij hebben gedwaald: de smaakvolle Mathilde - M. Umbgrove is onze landgenoote.

En die geëerde landgenoote is noch onbekend met, noch onverschillig voor den schat onzer nationale letterkunde.

Wij verheugen er ons van harte in, en gaarne eerbiedigen wij de redenen, waarom de bevallige verzamelaarster uit heel dien schat niet één enkele parel aan den vreemdeling heeft vertoond.

Het boekje mocht niet grooter worden. Als de vraag beantwoord moet worden, welk een omvang een boek hebben mag om voor een vrouwenhand geschikt te zijn, laten wij gaarne de beslissing aan eene Dame over. Even gaarne geven wij toe, dat *onvertaalde* stukken van Nederlandsche auteurs voor vreemdelingen weinig aantrekkelijks zouden hebben. En tegen eene vertaling, zooals ze gaf van plaatsen uit de schriften van Jean Paul, Lessing enz., had onze geachte landgenoote zeker onoverkomelijke bezwaren, die wij, ook al kennen wij ze niet, gaarne eerbiedigen willen.

Wat de twee citaten in bovenstaanden brief betreft, onze vriend Jan Holland (niet Van Holland: hij werd, hoezeer hij 't verdienen mocht, nog niet in den adelstand verheven) sprak in de schets van het vrouwelijk onderwijs, zooals het was in Nederland en nog is in menige school, geheel onze overtuiging uit, zooals wij zelven ze bij herhaling in *De Tijdspiegel* uitgesproken hebben.

Maar in onze aanbeveling gewaagden wij van meisjes, die genoten hebben het onderricht van de Middelbare Meisjesschool.

Had onze geachte vriend deze op het oog, ja, dan zouden wij ons veroorloven geheel van hem te verschillen, zooals wij ons de vrijheid vergunnen om in sommige opzichten te verschillen van George Sand, ofschoon onze kritiek zich, vooral tegenover Dames, steeds bevlijtigd heeft om *se montrer douce et généreuse*, ook waar ze *l'amour propre* niet mocht *ménager*.

Wij vertrouwen, dat onze geëerde correspondente dit wel zal gelieven te erkennen.

Verblijde zij hare zusteren weldra met een boek, waarin zij de schatten harer kennis van de Vaderlandsche letterkunde heeft nedergelegd! En dat boek drage zij in haar moedertaal op aan haar kind!

III.
Aan een ontastbare redactie.

Mijn waarde Fictie!

Fictie! ... Zoo moet ik u immers noemen na het schrijven der Redactie, in het Novembernommer 1876 naar aanleiding van een, bij uitzondering, kleine onbescheidenheid en grove begripsverwarring van den WelEerwaarden heer doctor theologiae J. van Vloten. *(A propos!* Hoe moet dit woord gespeld worden: Weleer

waard? of: wel eer - maar geen dubbeltjes - waard?) Fictie! Ik erken, dat ik er mij nog moeielijk in vinden kan. Tot nu toe stelde ik mij een Redacteur

in het algemeen, en u in het bijzonder, voor als een zwaar, breedgeschouderd man met donkeren baard en knevel, een soort van Hercules of liever Jupiter tonans, wiens glimlach een geheele schaar van medewerkers en correspondenten van vreugde doet opspringen als Ministers, wier budgetten met algemeene stemmen *minus* Haffmans worden aangenomen, en wiens gefronsd voorhoofd hen doet nedertuimelen in het stof als haft (zonder -mans) na een ééndaagsche of als Grieksche staatslieden na een tweedaagsch leven. En zie, nu krimpt gij in, gij verdunt, gij vervliegt, gij verdampt, gij verGAST, gij zijt slechts een schim, neen minder dan dat, een medium zonder *compères*, een klopgeest zonder tafelpooten, iets onpersoonlijks, niet meer een DE maar een HET! Kan ik u nu nog met *gij* aanspreken? Ik weet wel, dat er zijn, die zeer devotelijk en zeer reverentelijk spreken tot het HET, het HET! (Als de zetter nog grooter letters heeft, laat hij ze dan gerust gebruiken, ik zie op geen kleintje). Maar *je ne suis pas encore de cette force.* Ik kan mij u nog niet anders denken dan als een persoon, als den schepper, of liever den bestuurder van *De Tijdspiegel*, zonder wien *De Tijdspiegel* niet zou zijn, of niet zou zijn wat hij nu is. Is dit wellicht ook Redactie-lastering, of een soort van blasphemie? Vraag het aan de HET-aanbidders!

Neen, mijnheer! (Laat mij u nog maar 'mijnheer' noemen, op gevaar af, van als eenmaal D.F. Strauss, onder de *unausstehlich orthodoxen* geteld te worden). Ik weet wel, waar u de schoen wringt. Gij zijt onder den invloed gekomen van de *Philosophie des Unbewussten*, gij zijt besmet met het pessimisme onzer dagen. Gij zijt ook al een van die diep ellendigen, die, onder het genot van een fijne flesch en een geurige sigaar, met het oog op lachende bloemvelden, grazige beemden en kabbelende beekjes, zitten te jammeren en te weeklagen en uit te roepen of uit te balken, dat het niet de moeite waard is te leven en dat alles beter is dan het bestaan. In hun oog is er niets goeds, niets edels, niets schoons meer, er is geen waarheid, geen werkelijkheid meer, alles is leugen, alles is *fictie! - Et toi aussi*, *brute!* (Ik geloof mijnheer, dat ik u hier iets onaangenaams zeg, zelfs misschien wel een grofheid, als ware ik een adellijk heer, maar ik heb dit woord ergens gelezen, kan het zijn bij Molière? of bij Bunyan (Fransche vertaling)? Ik weet het niet, maar gelezen heb ik het, en ik houd er van een citaat te pas te brengen, of het te pas komt of niet, altijd in de hoop, dat men nog eenmaal van J.O. zal zeggen, wat men gezegd heeft van Vossius en Kappeyne, en misschien ook van Kerens: 'Al wat in boeken steeckt is in dat breyn gevaren'.)

Et toi aussi... (Het laatste, leelijke woord laat ik nu maar weg). Gij ook laat u medevoeren met den stroom, als waart gij een *ci-devant* conservatief, thans drijvend op de wateren van het liberalisme. 'Fictie' is het modewoord onzer dagen. In mijn kring, in onze societeit hoor ik het elk oogenblik, en zelfs mijn oude vrienden Avis en B. Vis, met wie ik tegenwoordig weder op een goeden voet sta, hebben het onophoudelijk in den mond. 'Bah!' roepen ze dan - en ze zetten er een heel leelijk gezicht bij, alsof dat nog meer kracht gaf aan hunne woorden, - ''t is toch alles maar schijn tegenwoordig in de wereld, alles om het publiek zand in de oogen te strooien, allemaal larie of, om het wat fatsoenlijker uit te drukken, allemaal *fictie.* Daar heb je b.v. die *indignation-meetings* in Engeland, en die "nationale" conferenties, waar slechts aan ééne partij het woord wordt gegund, en die klachten over *Bulgarian atrocities.* Doen ze niet allen op hun beurt hetzelfde? Is het zooveel erger om hoofden af te slaan en op een spies te steken, dan om Cipayers voor een kanon te binden en in stukken te schieten, of, zooals de natie, die "aan het hoofd der beschaving" heet te staan, deed, Algerijnen in een hol te sluiten en door rook te verstikken alsof ze er

Hamburger ribben van maken wilden? Is het geen fictie, als de Russen jammeren over de onderdrukking hunner geloofsgenooten in Turkije, en ijveren voor verdraagzaamheid en gewetensvrijheid, terwijl in hun eigen land Polen, en

Joden en Roomsch-katholieken...' Nu ja, val ik hun dan in de rede, want ik weet best wat er volgen moet, en ik kan die onrechtvaardigheid niet verdragen, nu ja, dat moge zoo zijn; maar kent gij dan de spreuk niet: *Quando duo faciunt idem non est idem?* Het eene wordt gedaan door Christenen, het andere door Mohammedanen. Cipayers voor het kanon te binden, en Algerijnen tot rookvleesch te maken is dus Christelijk; Bulgaren te spietsen en Servische dorpen te verbranden is Heidensch, neen, dat eigenlijk niet, maar 't is Mohammedaansch, 't is Turksch. *Voilà le fin mot de l'affaire.* Heb je nog iets meer te zeggen?

'Och', bromt daar een ander die drie kwartier in de *Nieuwe Rotterdammer* heeft zitten te studeeren en hem mij nu met het stereotype 'er is niets in' overreikt, wat kan het ons schelen wat ze daar in den vreemde doen? Voor mijn part mogen ze malkander opeten, zoodat er niets dan de staarten van overblijven; maar hier, hier in ons eigen landje is het ook al niet meer dan fictie. Daar durven ze in de Tweede Kamer nog met een ernstig gezicht spreken van een nieuw Academie-gebouw te Leiden, alsof ze meenden dat daar ooit iets van komen zou. Gedenkt er mij bij, vrienden, als mijn achterkleinzoon, zoowat ten tijde van het 4e eeuwfeest, op het oude Rapenburg de trappen zal opklimmen naar het bekende zweetkamertje, zal hij er nog de behoorlijk van pleisterkalk bevrijde muurschilderingen van De Stuers bewonderen, en de zorg roemen van de Commissie van adviseurs, die ijveren voor al het oude, 'alleen omdat het oud is.' Hoe onbillijk, mijnheer! en hoe dom! Heeft er dan niet gedurende drie jaren een schutting gestaan op de Ruïne? En is die niet volgens al de regelen der kunst verrot? En hebben bij de amotie de bewoners der Raamsteeg niet gevlagd als gold het een promotie, met of zonder kap? En mag men niet de hoop voeden dat er reeds in 1877 een nieuwe schutting zal verrijzen, thans zeker in 17de eeuwschen, wat sommige slimme vogels noemen middeneeuwschen, stijl? Ik verheug mij reeds in dat vooruitzicht. Het éénige wat ik vrees, is, dat ons dit weder een stap nader zal brengen naar Rome. *Caveant fabri lignarii!*'

'Maar wat baat ons een Muzenzetel als er geen Muzen meer zijn!' Die daar zoo spreekt is het Neefje van Stokvis, thans president der Rederijkerskamer *Snorkando.* 'Kunst, wetenschap, poezie; 't is alles naar de.. haaien. (Hij gebruikt eigenlijk een ander woord, want het is een welopgevoed jong mensch). Onze eeuw is door en door materialistisch. Nu nog te spreken van dichtkunst, is een anachro*nies*me (ik volg zijn uitspraak), 't is fictie, louter fictie.' Zie, mijnheer, als ik zulke dingen hoor, raakt mijn bloed aan 't koken. Ik vind onzen tijd bij uitnemendheid poëtisch. Sterren van de eerste grootte verrijzen overal. Aan alle zijden blinkt ons het licht toe van een nieuwen dageraad. Wat mag men niet van de toekomst verwachten, als b.v. een grijze vlootvoogd, na vijftig jaren op zee gezwalkt, en daarenboven vijftig jaren in Indië doorgebracht te hebben, nog met jeugdigen overmoed grijpt naar den lauwerkrans der poëzie en zijn bewogen gemoed uitstort in de zielvolle woorden, die elke zenuw van ons hart doen trillen:

> 'Hadt gij geen oorlog met Atjeh gemaakt
> De finantiën waren niet in de war geraakt.'

Of als een Germaansch poëet, als ware het om ons Heinrich Heine te doen vergeten en Robert Hamerling in de schaduw te stellen, een elegie dicht op een gevallen meisje (van porselein), die aldus begint:

‘Ach, die Venus ist *perdu*
Kikelaboms! de Medici.’

Werp dat woord ‘fictie’ maar over boord, Mijnheer! en erken met mij, dat wij leven in een tijd van waarheid en werkelijkheid, waarin men *un chat un chat* en zeker heer *un fripon* mag noemen.

Wat ook fictie zij, Jan Oly is een realiteit, en men kan met hem niet omspringen, als ware hij een zaak. De heer M.A.S., of mejuffrouw Emma Es (mannelijk, vrouwelijk of onzijdig? Een DE of een HET?) meent dat ik mijn naam voortaan *Olie* in plaats van *Oly* moest schrijven. Een echte kruideniersopmerking. Mijn voorouders, wier stamboom opklimt zoowat tot de tijden der kruistochten (zij heetten eigenlijk *Holy* van *Holy land*) konden zich toch moeielijk schikken naar de spelling van de Heeren De Vries en Te Winkel? En ik ben nog te bang om het legaat mij door Antonelli beschikt te verliezen, dan dat ik zelf mijn naam zou durven veranderen.

En nu, mijnheer! meen ik mijn zaak behoorlijk bepleit te hebben. Als gij het niet met mij eens zijt, geef ik u gaarne het *droit de réponse* op Belgische leest geschoeid. Of is dat ook al een fictie?

Veel voorspoed in den nieuwen jaarkring! Kenmerke *De Tijdspiegel* zich steeds door waarheid en werkelijkheid, al hult de Redacteur zich ook in het kleed der fictie!

Uw dienstv.

JAN OLY

Dec. 1876.

Natuurkunde.

Darwin en darwinisme.
I.

De meeste natuuronderzoekers beweerden tot voor weinige jaren, bijna zonder eenige tegenspraak te ontmoeten, dat alle afzonderlijke soorten van planten en dieren de uitwerkselen van evenveel scheppingsdaden zijn en dat elke soort sedert haar eerste ontstaan onveranderlijk dezelfde gebleven is. Dit gevoelen vinden wij bij de meeste volken met hunne godsdienstige oorkonden nauw verbonden. Zonder twijfel munt geen enkele dier scheppingsverhalen, zelfs uit een wetenschappelijk oogpunt beschouwd, zoozeer uit door eene eenvoudige en toch zoo verhevene opvatting der natuur als het mozaïsche. Bij 't gemis aan grondige, natuurkundige kennis was het dan ook niet te verwachten, dat er eerder dan in den nieuweren tijd geldige tegenwerpingen zouden ingebracht worden tegen de wijze, waarop men zich de schepping der organismen voorstelde. Ja, zelfs de groote Zweedsche natuuronderzoeker Linnaeus, de vader der nieuwere natuurhistorie, legde zijn hoofd bij het mozaïsche verhaal gerust in den schoot. Hij zegt toch: er bestaan *evenveel* soorten als er door den Oneindige in den beginne vormen zijn geschapen. Linnaeus meende, dat oorspronkelijk van iedere dier- en plantsoort een enkel individu of een paartje geschapen was en wel een paartje van die soorten, die gescheidene geslachten hebben; voor de hermaphrodieten, zooals de regenwormen, lintwormen enz., alsook voor het grootste aantal planten was het volgens Linnaeus voldoende, dat 1 enkel individu geschapen was. Hij geloofde ook, dat door den zondvloed alle aanwezige organismen verdronken waren tot op weinige individuen van iedere soort na (7 paren van elk soort vogel en rein vee, 1 paar van 't onreine vee), die in Noach's ark gered en na 't ophouden van den Zondvloed op Ararat waren aan land gezet. Van hieruit verbreidden zich de verschillende soorten naar 't N. en 't Z.

Het is nauwelijks noodig de opmerking te maken, dat deze scheppingshypothese van Linnaeus geene ernstige wederlegging noodig heeft. De afstamming van alle individuen van eene soort van één ouderenpaar of bij de hermaphrodieten van één enkel wezen, is klaarblijkelijk onhoudbaar, want, afgezien van andere gronden, zouden reeds in de eerste dagen na de schepping de weinige roofdieren de gezamenlijke plantetende dieren hebben doen verdwijnen, terwijl de plantetende de weinige individuen van de verschillende plantensoorten vernietigd zouden hebben.

De verdienstelijke Fransche natuuronderzoeker Cuvier, die in 't begin van deze eeuw leefde, meende ook evenals Linnaeus, dat iedere bijzondere soort eene bijzondere scheppingsdaad vereischte. Cuvier hield de *onveranderlijkheid* der soorten voor de wetenschap zoo bepaald noodzakelijk, dat hij verklaarde: de onveranderlijkheid der soorten is eene noodzakelijke voorwaarde voor het bestaan der wetenschappelijke natuurhistorie. Het is onnoodig in eene ontwikkeling te treden over de groote verdiensten van dezen beroemden onderzoeker en bevorderaar der organische natuurwetenschappen. Alleen dit: Cuvier's grootste verdienste bestaat hierin, dat hij het eerst wetenschappelijk het ontstaan van de versteeningen vaststelde. Niettegenstaande reeds Xenóphanes, die meer dan 500 jaar vóór Chr. leefde, beweerde, dat de fossiele afdrukken van dieren en planten niets anders dan overblijfselen waren van vroeger geleefd hebbende schepselen en Aristoteles dit gevoelen deelde, en de beroemde schilder Leonardo da Vinci in de 15de eeuw na Christus mededeelde, dat de versteeningen ontstaan zijn in het zich in den oceaan afzettende slijk, vormde men zich tot op Cuvier's tijd de wonderlijkste voorstellingen van de versteeningen. Sommigen meenden, dat de Schepper talrijke proeven genomen had om organismen van verschillenden vorm te scheppen, de meeste van die proeven waren gelukt, enkele niet, en de versteeningen hadden hieraan haar ontstaan te danken. Anderen hadden een nog grovere voorstelling; zij beweerden, dat de Schepper, alvorens tot het scheppen der afzonderlijke organische wezens over te gaan, zich modellen van mineralen had gevormd; die modellen waren de versteeningen.

De meeste geleerden uit de vorige eeuw namen echter aan: dat een bijzonder zaadgas met het water in de aarde gedrongen was en door bevruchting van de steenen het steenvleesch d.i. de versteeningen gevormd had. Cuvier's verdienste nu is, dat hij een einde maakte aan deze verwarde voorstellingen over 't ontstaan der versteeningen; hij stelde wetenschappelijk vast, dat de versteeningen overblijfselen waren van vroeger geleefd hebbende organismen. Ook hij was de eerste, die tot de belangrijke ontdekking kwam: dat de uitgestorven diersoorten, wier overblijfselen in de verschillende lagen van de aardkorst versteend gevonden worden, zich des te meer van de hedendaagsche vormen on-

derscheiden, hoe dieper de laag is, waarin zij zich bevinden, m.a.w. hoe vroeger de dieren geleefd hebben. Hoe ingenieus deze ontdekking van Cuvier ook was, toch werd zij voor hem een bron van eene groote dwaling; hij vond de versteeningen van de eene laag zeer onderscheiden van die in een laag eronder of erboven, waaruit hij de conclusie trok, dat geen diersoort in 2 op elkander volgende tijdperken kon geleefd hebben, en daardoor kwam hij tot de meening: dat een reeks van geheel verschillende scheppingsdaden op elkander gevolgd waren. Iedere periode moet haar eigene dier- en plantenwereld gehad hebben. Cuvier stelde zich voor, dat men de geschiedenis van de aardkorst van den tijd af dat er zich levende wezens op haar bevonden, in een aantal volkomen van elkander onafhankelijke perioden kon verdeden en dat de afzonderlijke perioden door plotselinge veranderingen der aardoppervlakte, door zoogenoemde katastrophen of geweldige omwentelingen, van elkander gescheiden waren. Iedere revolutie had de volkomene vernietiging van de toen levende planten en dieren ten gevolge en eerst na het eindigen ervan vond eene geheel nieuwe schepping van de organismen plaats. Eene nieuwe wereld van dieren en planten, over 't geheel ten zeerste onderscheiden van die uit de voorgaande periode, werd op eens door den Oneindige in 't leven geroepen en bevolkte nu weder een reeks van duizenden van jaren onze aarde, totdat zij plotseling door het ontstaan van een nieuwe omwenteling te gronde ging. Cuvier kwam tot deze voorstelling, omdat hij meende, dat de krachten, die tegenwoordig werken om de oppervlakte van onze aarde te veranderen, niet in staat waren al de veranderingen, die onze aarde ondergaan heeft, te doen ontstaan. Daardoor nam hij onbekende geheimzinnige krachten aan, die plotseling te voorschijn traden en veranderingen te weeg brachten, die de eene periode van de andere scheidden. Tusschen 2 perioden moest een geweldige omwenteling plaats gehad hebben en daarom kon geen afstammeling van een dier of plant van de eene periode in de daarop volgende voortleven. Cuvier nam dus verschillende scheppingen aan.

Wanneer werkelijk zulke allesvernietigende revoluties plaats hadden gevonden, een man als Darwin zou niet eenige jaren na 't verschijnen van Cuvier's boek, waarin hij zijn theorie had uiteengezet: over de revoluties van de aardoppervlakte en de veranderingen, die zij in 't dierenrijk veroorzaakt hebben, het op zich genomen hebben de stelling te bewijzen: dat de verschillende soorten door eene langzame, trapsgewijze vervorming zich uit elkander hebben ontwikkeld. Maar Charles Lyell had door zijn boek: De grondslagen der geologie, 'twelk in 1830 verscheen, Cuvier's revolutie-theorie geheel en al ten onderst boven geworpen. Lyell toonde zoo duidelijk mogelijk aan, dat ter verklaring der veranderingen aan de oppervlakte der aarde die verschijnselen volkomen toereikend zijn, welke wij nog op dit oogenblik waarnemen, en dat al de veranderingen van onze aardkorst hare ver-

klaring kunnen vinden in 't aannemen van groote tijdruimten, gedurende welke zij plaats grepen. Hij toonde aan, dat men niet anders had aan te nemen dan buitengewoon lange tijdruimten, om al de veranderingen van den vorm onzer aardkorst op de eenvoudigste en natuurlijkste wijze uit dezelfde oorzaken te verklaren, die nu nog werkzaam zijn. Vele geologen meenden het ontstaan van groote bergketens, zooals de Alpen, de Himalaya, de Cordilleras, niet anders te kunnen verklaren dan door aan te nemen, dat zij plotseling uit eene spleet, uit den inwendigen vuurhaard onzer aarde waren voortgekomen. Lyell toonde daarentegen aan, dat wij ons de ontwikkeling van zulke kolossale bergteekens door dezelfde langzame onmerkbare opheffingen van de aardoppervlakte verklaren kunnen, die nu nog plaats hebben en waarvan de oorzaken geheel natuurlijk zijn. Die opheffingen, hoe klein ook, kunnen de grootste gevolgen hebben, wanneer zij maar zeer lang aanhouden. Een waterdroppel toch kan een steen uithollen. Op deze wijze toonde Lyell het onafgebroken verloop van de gansche geschiedenis onzer aarde aan en hij bewijst dit zoo onwederlegbaar, dat al zeer spoedig de geologie Cuvier's revolutie-hypothese geheel en al opgaf.

Nu is het echter merkwaardig, dat de palaeontologie, de wetenschap van de versteeningen, niets overnam van deze groote vorderingen op 't gebied der geologie. De biologie, d.i. de leer van planten en dieren, nam nog maar altijd die herhaalde nieuwe scheppingen van de gezamenlijke dieren en planten bij 't begin van elke nieuwe periode aan, ofschoon deze hypothese van de afzonderlijke scheppingen zonder de aanneming der geweldige omwentelingen in 't minst geen steek meer hield. Klaarblijkelijk is het toch ongegrond eene bijzondere nieuwe schepping van de planten- en dierenwereld in bepaalde tijdvakken aan te nemen, zonder dat te voren de aardkorst eene groote verandering ondergaan had. Niettegenstaande Cuvier's voorstelling van 't ontstaan der planten en dieren op het innigst verbonden is met zijn revolutietheorie, bleef zij toch heerschen niettegenstaande de laatste geheel en al moest opgegeven worden.

De beroemde geoloog Agassiz zette in een werk, dat in 1859 verscheen, de theorie van Cuvier verder uiteen. Dat werk heeft veel opgang gemaakt en tal van geleerden omhelsden na 't verschijnen ervan de door Agassiz gewijzigde theorie van Cuvier. Velen ervan zijn echter naderhand overgeloopen tot Darwin's kamp. En geen wonder, want Agassiz' theorie, hoe vernuftig ook, is door Darwin volkomen onhoudbaar gemaakt. De organische soort beschouwt Agassiz onveranderlijk in hare wezenlijke kenmerken; verandert het een of ander orgaan van plant of dier, dan is dat orgaan geen wezenlijk kenmerk van 't soort. Iedere afzonderlijke diersoort is, volgens A., eene belichaamde scheppingsgedachte van God. Nooit heeft een enkel soort in 2 perioden geleefd; bij den aanvang van elk nieuw tijdperk zijn alle organismen plotseling ieder op zijn woonplaats gelijktijdig en in groot

aantal door den Schepper geschapen. In elke volgende periode treden hoogere diersoorten op; in de eerste periode schiep de Schepper weinig ontwikkelde dieren en planten, in elke volgende klom Hij op, terwijl Hij bij 't begin van het laatste tijdperk den mensch voortbracht. Agassiz stelt dus den *Schepper* voor als een gewoon mensch, die van lieverlede zijn plan verbeterd heeft. Niettegenstaande A. voor de gewervelde dieren eene trapsgewijze volmaking aanwijst, niet alleen voor de klassen der visschen, kruipende dieren, vogels en zoogdieren, maar zelfs voor de orden, waarin zij verdeeld worden, blijft hij toch volhouden, dat de kenmerken van de verschillende soorten altijd dezelfde blijven en gebleven zijn en wel omdat sedert den tijd, waaruit wij geschiedkundige gedenkteekenen bezitten, die karakters onveranderd dezelfde gebleven zijn. Wanneer men evenwel bedenkt, dat deze tijdruimte vergeleken bij de lange ontwikkelingsperioden der aarde oneindig klein mag genoemd worden, dan wordt het duidelijk, dat, *al nemen wij die daadzaak* aan, al nemen wij aan, dat de dieren en planten *onder onze oogen* geen veranderingen ondergaan, dat in 't minst geen bewijs oplevert tegen de hypothese eener trapsgewijze verandering der organismen.

Lijnrecht tegenover de meening van Linnaeus, Cuvier en Agassiz staat de stelling: dat de verschillende soorten van planten en dieren door eene langzame, trapsgewijze vervorming zich uit elkander hebben ontwikkeld. Oorspronkelijk zijn er slechts weinige grondvormen voorhanden geweest, zeer mogelijk slechts één en hieruit hebben zich de andere ontwikkeld. Men is veelal gewoon deze theorie uitsluitend met den naam van Darwin te vereenzelvigen. Theorieën van dien aard ontstaan meestal niet plotseling. Zij ontwikkelen zich van lieverlede en wel zoo, dat enkele denkers als door een donker voorgevoel gedreven, gedachten uiten, die daarop zinspelen, welke gedachten dan door anderen grondiger uitgewerkt worden. Vele natuuronderzoekers vóór Darwin hebben de zooeven genoemde gedachte gekoesterd en zelfs gedeeltelijk uitgewerkt. Häckel zegt in een van zijn voorlezingen over het ontstaan en den stamboom van den mensch: ‘In het begin dezer eeuw waren het voornamelijk de natuurphilosofen, aan welker hoofd in Duitschland de groote dichter Wolfgang Göthe en de beroemde Lorenz Oken, in Frankrijk Jean Lamarck en St. Hilaire (de oude) stonden, die, hoofdzakelijk door de vergelijkende anatomie geleid, eene gemeenschappelijke afstamming voor de elkaar verwante diersoorten aannamen.’ Zoo durfde reeds in 1796 Göthe de uitspraak doen: ‘Dit zouden wij alzoo gewonnen hebben, onbevreesd te durven beweren, dat alle meer volkomen organische schepsels, waaronder wij de visschen, amphibiën, vogels en zoogdieren verstaan en aan het hoofd welker laatste wij den mensch zien, allen naar één oorspronkelijk beeld zijn gevormd, dat slechts in zijne zeer standvastige deelen meer of minder in dezen of genen zin afwijkt en *nog dagelijks door*

voortplanting zich volmaakt en vervormt.' En op eene andere plaats zegt Göthe (1824): Eene innige, oorspronkelijke gemeenschap maakt den grondslag uit van alle organismen; *de verscheidenheid van vormen daarentegen ontleent haar oorsprong uit de noodzakelijke betrekkings-verhoudingen waarin zij staan tot de buitenwereld*, en men is daarom gerechtigd tot het aannemen eener oorspronkelijke gelijktijdige verscheidenheid en een zonder ophouden voortgaande ontwikkeling, ten einde zoowel de onveranderlijke als veranderlijke verschijnselen te kunnen begrijpen.'

In deze en andere woorden van Göthe zijn duidelijk de grondtrekken der afstammings-theorie (door anderen ook vervormingstheorie of transmutatie-leer genoemd) op te maken. De verdienste evenwel van deze zoo hoogst belangrijke leer voor de eerste maal in den vorm van eene zelfstandige en volkomen beredeneerde, wetenschappelijke theorie in 't licht te hebben gegeven, komt toe aan Lamarck, wiens in 1809 verschenen: *Philosophie zoölogique* wij plaatsen mogen naast de baanbrekende omwentelingsleer van Copernicus.

Nu had men kunnen denken, dat de afstammingstheorie, die opeens een volmaakt helder licht wierp op het tot op dien tijd toe geheel onbekend en duister gebleven ontstaan der soorten van planten en dieren, spoedig, nadat zij bekend was geworden, eene dergelijke omwenteling zou te weeg brengen, als het vroeger stelsel van Copernicus in de wetenschappelijke natuurbeschouwing had te weeg gebracht. Zulks was evenwel geenszins het geval. Ja, er werd in de eerste helft dezer eeuw op de afstammingsleer, die toch de onontbeerlijke en eenige verklarende grondslag der wetenschappelijke dier- en plantenkunde uitmaakt, zoo weinig acht geslagen, dat zij na 30 à 40 jaren bijna geheel vergeten scheen te zijn.

Zulks is ten deele voornamelijk hieraan toe te schrijven, dat men verzuimde bij de beschouwing der natuur vergelijkenderwijs te werk te gaan en daarbij deze als een geheel, als eene eenheid te beschouwen, maar zich bijna uitsluitend verdiept had in eene nauwkeurige ontleding der enkele deelen. Zoodanig toch was de methode in dat tijdvak. Anderdeels bereidde de tegenspraak van beroemde autoriteiten der nieuwe leer een machtigen tegenstand en de afzonderlijke takken van zoölogie en botanie, geïsoleerd en uit elkander gerukt, gevoelden nog niet genoeg de behoefte zich aaneen te sluiten en zich nauw aan elkander te verbinden door de harmonisch verklarende grondidee der afstammingstheorie.

De niet genoeg gewaardeerde verdienste van Charles Darwin, wiens in 1859 verschenen werk 'over het ontstaan der soorten van planten en dieren door invloed der natuurkeus' de doodgezwegen afstammingstheorie tot een nieuw, krachtig leven opwekte, is een dubbele. Hij heeft vooreerst de afstammingsleer van Lamarck en Göthe veel omvangrijker behandeld en haar toegerust met alle inmiddels verzamelde bewijsstukken der zoölogische en botanische takken van wetenschap.

Veelmeer bestaat eene tweede en grootere verdienste van den uitstekenden Engelschen geleerde hierin, dat hij voor 't eerst eene theorie opstelde die 't proces van 't ontstaan der soorten tot zoogenoemde blinde, bewustelooze en stelselloos werkende natuurkrachten terugbrengt. De door Lamarck in 1809 gemaakte theorie: dat alle verschillende dier- en plantensoorten van een of eenige weinige grondvormen afstammen, de zoogenoemde afstammingsleer zou men eigenlijk *Lamarckismus* moeten heeten, terwijl het *Darwinisme* de theorie uitmaakt, die verklaart *hoe* en *waardoor* de verschillende soorten van organismen zich uit dien eenvoudigen stamvorm ontwikkeld hebben. Men zou Lamarck met Copernicus, Darwin met Newton kunnen vergelijken.

Charles Robert Darwin is den 12 Febr. 1808 te Shrewsbury geboren. Nauwelijks 22 jaar oud, werd hij verzocht om deel te nemen aan eene wetenschappelijke expeditie, die Engeland uitzond ter nadere opsporing van de Zuidspits van Zuid-Amerika en eenige punten der Zuidzee. Op deze reis, die 5 jaar duurde, rijpte bij Darwin, reeds toen hij in Amerika was aangekomen, het denkbeeld der afstammingstheorie, waaraan hij dan ook na zijne terugkomst zijn geheele leven tot nu toe gewijd heeft.

'Wanneer een natuurvorscher', zegt Darwin, 'over het ontstaan der soorten nadenkt, dan baart het geen de minste verwondering, dat hij, het oog slaande op de wederzijdsche verwantschaps-betrekkingen der organismen, van de verhoudingen der embryo's onderling, van hunne geographische verspreiding, geologische opeenvolging en dergelijke daadzaken, tot 't besluit komt: dat de soorten niet onafhankelijk van elkander zijn geschapen, maar van andere soorten afstammen op eene wijze, zooals wij die bij de variëteit aantreffen.' Maar zulk eene bewering is niet voldoende. Men moet aanwijzen hoe talrijke soorten, die thans onze aarde bewonen, zoo door verandering gevormd zijn, dat zij de volkomenheid van organisatie verkregen, die wij thans aan haar waarnemen. En daarom moet men in de eerste plaats aantoonen, dat de organismen in 't algemeen de eigenschap bezitten meer en meer in opvolgende generaties van den oorspronkelijken vorm af te wijken. Daar nu algemeen wordt aangenomen, dat onze huisdieren en cultuurplanten van wilde soorten afstammen, mag men reeds daaruit afleiden, dat eene soort veranderen kan. Maar al ware dit algemeene gevoelen valsch, beweert Darwin terecht, dan zou men toch uit de groote veranderingen, die onze huisdieren en cultuurplanten dagelijks door onze cultuur ondergaan, mogen besluiten, dat ook de wilde soorten veranderen kunnen.

Men heeft wel eens beweerd, dat men geene gevolgtrekking van de tamme soorten op de wilde mag maken, maar 't bewijs hiervoor heeft men nooit geleverd; tenzij men de bewering van Andreas Wagner als zoodanig wil opvatten: de dieren en planten in wilden toestand zijn door den Schepper als onveranderlijke soorten geschapen, alleen de

huisdieren en cultuurplanten kunnen veranderingen ondergaan, omdat zij voor 't gebruik der menschen ingericht zijn. - Of de boom van de kennis van goed en kwaad in 't Paradijs, zegt Häckel zeer geestig, eene goede wilde soort of als cultuurplant in 't geheel geen soort was, worden wij niet van Wagner gewaar. Daar de boom van de kennis van goed en kwaad midden in 't Paradijs stond, zou men hieruit mogen afleiden, dat hij als eene bevoorrechte cultuurplant in 't geheel geen soort was. Daar echter aan den anderen kant het den mensch verboden was, van de vruchten te eten en vele menschen, waaronder Wagner, zooals duidelijk uit al zijn schrijven blijkt, nooit van deze vruchten gegeten hebben, zoo is hij klaarblijkelijk niet ten gebruike van den mensch geschapen en zou dus eene werkelijk wilde soort zijn. Hoe jammer, dat Wagner deze moeilijkheid niet heeft trachten op te lossen.

De cultuurplanten zijn geen menschelijke producten, 't zijn natuurproducten, die onder eigenaardige levensomstandigheden gevormd zijn. De tamme soorten stammen van de wilde af; zijn de eerste, de tamme, vatbaar voor verandering, dan zijn dat ook de wilde.

In Darwin's eerste werk leest men: ‘men kan moeilijk een huisdier vinden, dat zoo gemakkelijk verandert als de duif. Natuurkundigen, die de duiven voor wilde soorten hielden, zouden ze bepaald in evenveel soorten moeten verdeelen, als er verschillende vormen bestaan. Mogelijk hadden zij er zelfs verschillende familiën van gemaakt.

Wanneer wij de Engelsche postduif vergelijken met den tuimelaar, dan merken wij een zeer groot verschil op in den vorm des snavels, waaruit wederom een wezenlijk verschil in schedelvorm voortvloeit. Bovendien heeft, wat de tuimelaar mist, het mannetje van de postduif eigenaardige vleeschlappen aan de huid des kops, zeer verlengde oogleden, breede neusgaten en een sterk gespleten bek. Daarentegen heeft de tuimelaar een snavel als een vink. Bij den kropper zijn de pooten en de vlengels bovenmate lang; nog in 't oog loopender is zijn groote krop. De meeuwduif met haar korten kegelvormigen snavel heeft aan de borst omgekrulde veeren. Bij de pruik-duif staan de halsveeren naar boven en vormen een pruikachtig hoofdtooisel, terwijl de slag- en staartpennen zeer verlengd zijn. De pauw-duif heeft in plaats van het gewone getal van 12-14 staartpennen er 30-40, die zij derwijze naar boven kan uitstrekken, dat zij haast den kop bereiken; de smeerklier onder den staart is verdwenen. - Wat den beenderenbouw der duiven aangaat, de aangezichtsbeenderen, zijn bij de onderscheidene rassen zeer verschillend van gedaante. Het aantal der benedenste wervels en der ribben is zeer verschillend; ook in vorm wijken de laatste van elkander af. Hetzelfde verschil merken wij op in de openingen in het borstbeen en in de grootte van de beide stijlen van het vorkbeen. Niet alleen de beenderen maar vele andere lichaamsdeelen leveren belangrijke verschillen op, zooals de breedte van de

mondspleet, de lengte der oogleden, de grootte der neusgaten, van de tong, den krop, de spijsbuis, de smeerklier, de vleugels, den staart en de pooten. Ook de tijd, waarop zij eieren krijgen, de soort van dons bij de jongen, de vorm en de grootte der eieren bieden allerlei wijzigingen aan.'

In weerwil van al deze verscheidenheden meent Darwin, dat alle verschillende duivenrassen van één soort, de rotsduif (Columba livia), afstammen en hij toont dit zoo aan, dat men er niets tegen in kan brengen. Op gelijke wijze toont hij aan, dat al de verschillende konijnenrassen afkomstig zijn van één enkelen stamvorm, 't bekende wilde konijn, hetzelfde geldt van de paardenrassen; daarentegen stammen onze honden, zwijnen en runderen respect, uit eenige verwante soorten, die ieder weder een gemeenschappelijken stamvorm hebben.

Op welke wijze nu zijn uit één soort of uit enkele verwante stamvormen de verschillende rassen ontstaan? Als men het koetspaard vergelijkt met het renpaard, den dromedaris met den kameel, de verschillende rassen van schapen geschikt voor lage weiden of voor dorre heiden, met zulke rassen waarvan de wol van het eene voor het eene doel en die van het andere voor een ander doel geschikt is; als wij de verschillende rassen van honden, die op zoo onderscheidene wijzen voor den mensch nuttig zijn, onderling vergelijken; of als wij zien dat sommige hoenderrassen altijd eieren leggen en nooit broedsch worden; of als wij onze aandacht vestigen op de menigte graansoorten, boomvruchten, tuingroenten en bloeiende planten, voor den mensch zoo nuttig in onderscheidene jaargetijden en tot verschillende einden, of zoo aangenaam voor het oog - dan kunnen wij niet denken aan toevallige veranderingen, dan kunnen wij niet vooronderstellen, dat alle rassen plotseling ontstaan zijn, zoo volkomen en zoo nuttig als wij zien, dat zij tegenwoordig zijn en in vele gevallen weten wij, dat het tegendeel waarheid is. De sleutel van dit alles is het vermogen van den mensch om telkens en onophoudelijk voorwerpen ter voortplanting uit te kiezen, die zulke wijzigingen bezitten, waarvan hij het meeste nut kan trekken. De natuur schept de wijzigingen, maar de mensch stapelt die in zekere richting op tot zijn voordeel. In dezen zin mag men zeggen, maakt de mensch de huisdieren of planten die hem nuttig zijn.

Ga een landbouwer na, die een schapenras wil hebben, dat door bijzonder fijne wol uitmunt. Hij zal dan uit al de schapen, die hij bezit, *die* tot voortteling kiezen, die de fijnste wol bezitten en van de nakomelingen van deze worden weer die genomen, welke weer door de fijnste wol uitmunten. Wanneer deze keus zorgvuldig een rij van generaties wordt voortgezet, dan kan hij eindelijk schapen verkrijgen, die de fijnheid van wol bezitten, die hij wenscht. - Zoo ook gaat de kweeker te werk die een soort van planten met witte bloemen veranderen wil in roode. Hij kiest telkenmale die planten uit, waarvan de

bloemen het meest op rood gelijken en van deze neemt hij 't zaad of stekken. - De groote macht van den mensch in het wijzigen der rassen door zijne keus uit de individuen, is volstrekt niet een vooronderstelde. Hoeveel veefokkers zijn er niet, die zelfs gedurende den zoo korten leeftijd van den mensch erin geslaagd zijn om sommige rassen van runderen of schapen te wijzigen? Men moet de dieren zien om het te gelooven.

Vele veefokkers, zegt Darwin, spreken over de dierlijke bewerktuiging als over een stuk klei, dat zij in alle mogelijke vormen kunnen kneden. Youatt, de man, wiens kennis van den landbouw zoo groot was als voor een mensch slechts mogelijk is en die wel over de dieren wist te oordeelen, zegt over de keus van den mensch ten opzichte van de wijziging der rassen: ‘Zij stelt den landbouwer niet slechts in staat om het karakter zijner kudde te wijzigen, maar ook om het geheel te veranderen. Zij is de tooverstaf, die hem in staat stelt om aan het levende dier dien vorm en die eigenschappen te geven, welke hij verkiest’; - Lord Somerville sprekende over hetgeen de veefokkers van het schaap gemaakt hebben, zegt: ‘het schijnt, alsof zij eerst eene gedaante gevormd en die vervolgens levend gemaakt hebben’. Sir John Sebright was gewoon te zeggen, sprekende over duiven, ‘dat hij eene vooraf bepaalde kleur in 3 jaren kon voortbrengen, maar dat hij 6 jaren noodig had om een kop en een bek te vormen’. Häckel deelt mede: ‘in Saksen stelt men zooveel belang in het doen van eene goede keus ten opzichte van de merinosschapen, dat men er zelfs eene soort van handwerk van maakt; de schapen worden op eene tafel geplaatst en bekeken zooals een liefhebber eene schilderij bekijkt; dit geschiedt driemaal in 't jaar en de schapen worden telkens gemerkt, zoodat de besten eindelijk tot de voortteling worden uitgekozen.’

Waartoe meer voorbeelden: wij zien ten duidelijkste, dat de mensch door zijne keus groote dingen kan doen en dat hij daardoor bewerktuigde wezens voor zijn doel weet geschikt te maken en wel door steeds zulke kleine, maar nuttige verscheidenheden uit te kiezen, die hem door de hand der natuur worden aangeboden.

Alvorens van de kunstmatige keus (zooals men de keus van de menschen genoemd heeft) af te stappen, is het noodig eerst nog na te gaan van welke eigenschappen der organismen de dierenen plantenkweeker gebruik maakt. Men kan alle verschillende eigenschappen, die hierbij in 't spel komen, terugbrengen tot 2 physiologische eigenschappen, eigen aan alle organismen, aan alle planten en dieren zonder uitzondering, 2 eigenschappen, die ten nauwste verbonden zijn aan 2 levenswerkzaamheden: de *voortplanting* en *de voeding.* Die 2 grondeigenschappen zijn de levenseigenschappen der *overerving* of de *erfelijkheid* en *het zich voegen naar de omstandigheden* of de *veranderlijkheid.* De kweeker weet, dat alle individuen, die tot dezelfde soort behooren, onderling verschillen, al zijn de ver-

schillen ook soms onmerkbaar klein; een daadzaak, die zoowel voor wilde als gecult. soorten geldt. In een eikenbosch zal men geen 2 boomen vinden, die absoluut gelijk zijn, die in den vorm van bast, in 't aantal takken of bladen identisch zijn. Er zijn geen 2 menschen, die volkomen gelijk zijn, gelijk in grootte, gezichtshoek, aantal haren, karakter enz. enz. Hetzelfde geldt voor alle mogelijke plant- en diersoorten. Soms zijn de verschillen voor een oppervlakkigen waarnemer niet te zien. Wie ziet bij eene kudde schapen, die wij ons denken kunnen alle van één paar schapen afkomstig te zijn, wie ziet het verschil tusschen het eene dier en het andere? En toch, de herder kent elk schaap afzonderlijk en dit nu zou toch niet mogelijk zijn, wanneer er geen verschil bestond tusschen het eene en 't andere. Die individueele verschillen zijn voor de kweekers van 't hoogste gewicht, want zonder deze zouden zij niet in staat zijn uit één stamvorm zooveel verscheidene rassen en onderrassen te vormen. Wij kunnen dan ook vaststellen, dat dit verschijnsel algemeen is en zelfs dan, wanneer wij niet in staat zijn zulke verschillen te zien. Bij de hoogere planten en dieren vallen die verschillen dadelijk in 't oog, niet alzoo bij de lagere. Er is evenwel geen enkel grondig bewijs aan te voeren, dat alleen die organismen verschillen vertoonen, waarbij wij ze zien kunnen. Wij kunnen dan ook gerust vaststellen, dat de veranderlijkheid eene algemeene eigenschap van de organismen is en wij kunnen dit met te meer recht doen, omdat wij de veranderlijkheid kunnen terugbrengen tot het proces van de *voeding*. Men kan aantoonen, dat men door invloed uit te oefenen op de voeding in staat is, in 't oogvallende individueele verschillen daar te voorschijn te brengen, daar waar deze niet te vinden zouden zijn, wanneer de voeding dezelfde gebleven was. Van geen 2 organismen is de voeding volkomen gelijk, dus ook 2 organismen kunnen niet absoluut gelijk zijn.

Gelijk men de veranderlijkheid tot de functies van de voeding kan terugbrengen, zoo is men ook in staat de tweede eigenschap *de erfelijkheid* in verband te brengen met de voortplanting. Wanneer de kweeker uit al zijn exemplaren van één soort enkele ter voortteling uitgezocht heeft, wanneer hij dus van de eigenschap der veranderlijkheid gebruik heeft gemaakt, zorgt hij ervoor, de veranderde vormen door de voortplanting te behouden. Hij gaat van het algemeene feit uit, dat de kinderen op hunne ouders gelijken. De appel valt niet ver van den stam. Het verschijnsel van de erfelijkheid is tot nu toe in geringe mate wetenschappelijk onderzocht, wat wel zeker hieraan is toe te schrijven, dat 't verschijnsel zoo alledaagsch is. Ieder vindt het geheel natuurlijk, dat ieder soort zijns gelijke voortbrengt, dat niet plotseling een paard een gans of een gans een kikkert tot kind heeft. Men is veelal gewoon dit verschijnsel als van zelf sprekend te beschouwen. Nu is toch 't verschijnsel niet zoo eenvoudig, als het op 't eerste gezicht wel lijkt en veelal wordt over 't hoofd gezien, dat de verschillende

nakomelingen, die van een ouderenpaar afstammen, inderdaad nooit volkomen op elkander gelijken, nooh absoluut gelijk zijn aan hunne ouders, maar altijd, al is het dan ook dikwijls weinig, verschillend zijn. Men moet dan ook niet zeggen: het gelijke brengt het gelijke voort, maar 't gelijkvormige doet 't gelijkvormige ontstaan. Van deze eigenschap maakt de kweeker gebruik, terwijl hij weet, dat niet alleen die eigenschappen van de organismen overerven, die deze van hunne ouders geërfd hebben, maar ook die, welke zij zelven gedurende hun leven gekregen hebben. Dit is een zeer gewichtig iets, waar veel op aankomt. *Het organisme kan niet alleen op zijne nakomelingen die eigenschappen*, *gestalte*, *kleur*, *grootte overbrengen, die het zelf van zijne ouders gekregen heeft*, *het is ook in staat de veranderingen van deze eigenschappen te doen overerven*, *die het zelf gedurende zijn leven*, *door invloed van uitwendige omstandigheden, klimaat*, *voeding, enz. gekregen heeft* (Häckel, Natürliche Schöpfungsgeschichte).

Men kan zich nu wel voorstellen, hoe door de kunstmatige keus de mensch uit één soort, b.v. de wilde duif, alle ons bekende rassen gevormd heeft. Van oudsher zijn de duiven door onderscheidene volken met de uiterste zorg verpleegd geworden. Duizenden jaren geleden zijn zij reeds in verschillende gedeelten der wereld getemd; tamme duiven waren volgens Prof. Lepsius reeds gedurende de vijfde dynastie der Pharao's, omstreeks 3000 jaren vóór Christus, bekend. De Romeinen gaven volgens Plinius groote sommen voor sommige rassen van duiven, ‘ja het gaat zóó ver’, zegt L., ‘dat zelfs de geslachtboom en het ras aangegeven worden.’ In 1600 werden in Indië door Akber Khan de duiven zeer hoog gewaardeerd, er werden nooit minder dan 20,000 duiven voor de hofhouding aangekocht. De hofschrijver van genoemden vorst zegt: de vorsten van Iran en Tivian zonden hem eenige zeer zeldzame duiven en wijl Z.M. die rassen kruiste, eene handelwijze die men nooit te voren gedaan had, zoo verbeterde hij hen grootendeels. Van hoeveel belang dit alles geweest is in 't voortbrengen van de menigte rassen onder de duiven is duidelijk. Hoe kan men zich nu voorstellen, dat b.v. de pauwduif, die 30-40 staartpennen heeft, uit de wilde rotsduif, die er 12-14 telt, ontstaan is? Stel, dat iemand eenige duizenden duiven bezit, dan bestaat de mogelijkheid, dat er enkele bij zijn, die meer dan 14 staartpennen bezitten. Kiest men nu zulke uit, dan kan men van deze nakomelingen krijgen, waarvan het aantal staartpennen meer dan 14, stel b.v. 16, bedraagt. Onder de nakomelingen van deze met 16 zullen er wel weer bij zijn, die afwijken en b.v. 17 of 18 pennen bezitten. Door dus zulke duiven uit te kiezen, die de meeste staartpennen bezitten, kunnen wij ons denken, dat men eindelijk duiven gekregen heeft, die 't aantal van 30-40 staartpennen hebben. En dat men in staat is 't aantal veeren van een duif te vermeerderen, blijkt uit 'tgeen Sebright gewoon was te zeggen: dat hij binnen 3 jaar een hem opgegeven veer zou te voorschijn roepen.

Hieruit volgt: dat de *landman en de tuinman* door *kunstmatige keus* in staat zijn nieuwe vormen van organismen in 't leven te roepen. De nieuwe variëteiten van planten, die de tuinman en ook de nieuwe rassen van huisdieren, die de boer door de kunstkeus voortbrengen, verschillen niet minder van elkander, dan de zoogenaamde soorten, die de verschillende dieren en planten in den wilden d.i. den natuurstaat opleveren. Het proces der vorming en de middelen om daartoe te geraken zijn het proces der keus of van den aanfok. De mensch bedient zich bij die stelselmatige, kunstmatige aanfokkerij of keus enkel van de beide verschijnselen der erfelijkheid en veranderlijkheid.

En daarom vraagt Darwin: grijpt er in de natuur niet eene werking plaats, die de keus van den mensch vervangt? Zijn er in de natuur ook krachten, die in de plaats treden van de verrichtingen van den mensch in 't veranderen der organismen? Kan ook niet de natuur, in overdrachtelijken zin, evenals de mensch een keus doen, m.a.w., bestaat er ook natuurkeus? En ja, waardoor wordt deze dan veroorzaakt? De groote verdienste nu van Darwin bestaat hierin, dat hij deze vragen heeft opgelost. Er bestaat, zegt Darwin, overal in de natuur een strijd, een strijd om het leven, een strijd voor het bestaan, en die strijd doet de natuurkeus ontstaan. Evenals de mensch door keus groote uitkomsten bij 't aankweeken van dieren en planten verkrijgt, doordien hij kleinere, maar voor zijn doel nuttige wijzigingen opeenhoopt, die de natuur hem aanbiedt - op dezelfde wijze geschiedt dit in de natuur. Zoo ook kiest de natuur uit en wel steeds die wezens, die in den strijd voor het bestaan het meest bevoorrecht zijn.

(*Slot volgt.*)

Staatkunde en geschiedenis.

Een pleidooi voor eene slechte zaak.

Reeds sedert jaren is in Weekbladen en Tijdschriften, waarin de belangen der gemeenten besproken worden, op de afschaffing der jaarlijks terugkomende kermissen aangedrongen, daar zij niet meer als jaarmarkten kunnen beschouwd worden en alzoo hare reden van bestaan verloren hebben, terwijl zij voor de geringere volksklassen aanleiding geven tot verregaande losbandigheid, onzedelijkheid (men raadplege ten behoorlijken tijde slechts de geboorteregisters van den burgerlijken stand), geldverkwisting en dronkenschap.

In de hoofdstad van ons rijk heeft men reeds vijf jaren geleden tot de bedoelde afschaffing besloten; met opzet bepaalde men een termijn van vijf jaren ten einde aan winkeliers en drankverkoopers, die op de plaatsen van het centrum der kermis woonden en om die reden hoogere huur voor hunne huizen moesten betalen, gelegenheid te laten om lagere huurcontrakten tegen dien tijd aan te gaan. Zoo als men weet, heeft eene uit de lagere volksklasse zamengeraapte menigte in die hoofdstad, daartoe naar men zegt opgezet door lieden, die finantieel belang bij het behoud der kermis hadden, door het maken van straatrumoer en het inwerpen van glasruiten op eene dolzinnige wijze van haar ongenoegen kennis gegeven. Het gemeentebestuur heeft echter door krachtige maatregelen aan die verkeerdheden een vrij spoedig einde gemaakt, en daarvoor komt aan dat bestuur groote lof toe.

Zoo als ik reeds opmerkte, heeft men sedert jaren van bijna alle zijden op afschaffing der kermissen bij de gemeentebesturen aangedrongen, en nu is daaraan dan ook door vele dier besturen gevolg gegeven. Men heeft alzoo verkregen, wat men m.i. met regt verlangde.

Onder de bladen, die de bedoelde afschaffing hadden wenschelijk geacht, bevond zich ook de Arnhemsche Courant; tot mijne niet geringe verwondering vond ik echter in haar nummer van 25 October l.l. en twee volgende nummers een ingezonden stuk opgenomen, de strek-

king hebbende om te betoogen dat deze afschaffing verkeerd, onverstandig en eigenlijk niet regtmatig was. Zij plaatste in een noot onderaan het blad de volgende opmerking: 'De Arnhemsche Courant heeft vroeger eene andere meening ontwikkeld omtrent de afschaffing der kermissen bij raadsbesluit. De redactie meent echter, om den verderen inhoud van het artikel (het ingezonden stuk) waarmede zij het geheel eens is, daaraan als hoofdartikel eene plaats te moeten toekennen.'

Daaruit blijkt dus dat de redactie vrij wel instemde met de beschouwingen in dat stuk vervat, ofschoon daarin aan de zaak eene onjuiste voorstelling werd gegeven, terwijl het op mij den indruk heeft gemaakt, welken ik in den titel hierboven opgaf. Het geldt m.i. in casu een hoogst gewigtig volksbelang voor ons land, en ik acht daarom het onderwerp van genoegzame waarde om het in dit tijdschrift te bespreken.

In het door mij bedoelde stuk werd de zaak, zoo als ik zeide, niet juist voorgesteld. Het afschaffen van de kermissen, de eenige eigenlijk ware jaarlijksche volksfeesten - zoo als de schrijver ze noemde - werd daarin de vrucht geacht van een ongezonden ijver bij moraliserende gemeenteraden, en daarbij een maatregel, die tegen zijn doel inwerkte. De voor die afschaffing dikwijls aangegeven beweegredenen, zooals de onvermijdelijkheid van straatschandalen en onzedelijke vertooningen, van openbare uitspattingen en groote ongebondenheid gedurende de kermis, werden daarin als loutere voorgevens en uitvlugten beschouwd. Immers, als de politie goed ingerigt was en goed werd uitgeoefend, was het toezigt en de controle het gemakkelijkst juist gedurende den kermistijd, want de politie behoefde geene onzedelijke vertooningen en vertooners, geen spellen en kramen, niets van dat alles, wat men den vuilen boel der kermis noemde, toe te laten. Het kermisvolk, dat zij toeliet, stond onder een strengen band. Gedurende den kermistijd wist de politie al de tijden en plaatsen, door haar zelve bepaald - wanneer en waar zij moest toezien en controleren, en mogt het personeel der agenten te gering zijn, men kon dan dat personeel tijdelijk versterken.

Uit deze beschouwingen blijkt duidelijk, dat de schrijver althans geen commissaris van politie in eene eenigzins groote stad en ook geen burgemeester in eene of andere groote plattelandsgemeente is geweest. Had hij die betrekking vervuld, dan zou hij geweten hebben, dat er wel is waar bij de kermis sommige plaatsen zijn, die men het centrum zou kunnen noemen, maar dat gewoonlijk de feestvierende menigte zich over bijna de geheele bewoonde gemeente verspreidt. Hij zou dan verder geweten hebben dat, hoe goed ook de inrigting der politie zij en hoe groot ook het aantal harer agenten moge wezen, het bepaald onmogelijk is om zulk eene groote en brooddronken menigte volks, als zich meestal bij kermissen ophoopt, behoorlijk in den band te houden. Wat beteekenen 40, 50, 100 agenten tegen over eene menigte van honderden of duizenden voor het meerendeel door

drank verhit? Nog onlangs gebeurde op een zoogenaamd centrum der kermis het volgende feit: bijna in de onmiddellijke nabijheid van twee zeer geschikte en ijverige veldwachters werden twee personen handgemeen en begonnen met groote woede te vechten. De veldwachters, die dit zagen, scheurden de vechtenden dadelijk van elkander en wilden ze naar een huis van bewaring brengen Het volk echter drong van alle zijden op; de veldwachters werden gedrongen, gestompt, getrapt, en ofschoon zij hunne prooi niet loslieten, en een derde veldwachter, die hun intusschen te hulp gekomen was, zijn sabel getrokken had om ruim baan te maken, bleef het volk met zooveel kracht van alle zijden dringen, stompen en stooten, dat de veldwachters eindelijk voor de overmagt moesten bezwijken en hunne arrestanten moesten loslaten. Ik noem dit feit, hetwelk het prestige der politie zeker niet verhoogde, alleen om te doen uitkomen dat de materiële kracht eigenlijk zelden of ooit aan de zijde der politie is, indien zij althans niet in de uitoefening van hare functie door de behoorlijk gewapende en aangevoerde militaire magt wordt bijgestaan; zij heeft zonder dien bijstand alleen kracht en gezag, wanneer de meerderheid, waaronder zij optreedt, goed gezind is, en die goede gezindheid te haren opzigte is bij een feestvierenden en door drank verhitten volkshoop lang niet altijd aanwezig. Is die gezindheid reeds lang niet altijd aanwezig ten opzigte van de veldwachters of agenten, die het volk kent en gewend is te zien fungeren, nog veel minder zal zulks het geval zijn ten opzigte van tijdelijk aangestelde agenten, die het volk niet kent, waarvoor het geen ontzag heeft en die gewoonlijk ook voor het uitoefenen der functie de vereischte geschiktheid missen. Een goede burgemeester of commissaris van politie zal kunnen weten, dat hij met twee goede en bij het volk geachte veldwachters of agenten meer zal kunnen doen, dan b.v. met tien tijdelijk aangestelden.

Het is dus geheel ten onregte, dat men de aangegeven beweegreden voor het afschaffen der kermissen, namelijk de straatschandalen, de openbare uitspattingen en grove ongebondenheid, die onvermijdelijk met de kermis gepaard gaan, als eene uitvlugt zou willen beschouwen. Die beschouwing schijnt alleen voort te vloeijen uit gebrek aan feitelijke kennis.

Verder meent de schrijver, dat het afschaffen van de kermissen slechts ten gevolge zal hebben dat de onderste lagen onzer maatschappij, die, volgens zijn zeggen, betreurenswaardig ruw, gemeen, onbeschaamd, onkuisch en onkiesch zijn in woorden en gedragingen, toch - ofschoon dan niet meer zoo in het openbaar - hetzelfde of misschien nog erger zullen blijven doen, wat thans in den beperkten kermistijd en onder controle der politie geschiedt; dat al het geld, hetwelk nu gedurende den kermistijd verbrast wordt, toch zal blijven verbrast worden; want het geschiedt van het plaisirgeld van het volk, dat toch daaraan zal worden besteed. De zucht tot ontspanning en

uitspanning, tot het eene enkele maal uit den band der conventionele en betamelijkheidsvormen springen is z.i. een zuiver menschelijk, den mensch ingeschapen gevoel, eene behoefte zijner natuur. En heeft dan ook het volk - zoo vraagt de schrijver - geen regt om *zijn* plaisir te zoeken op *zijne* wijze? heeft het geen regt om *zijn* geld, hetwelk het door *zijn* arbeid verdiend heeft, te verteren, zoo als het wil? Verspillen en verbrassen ook wij niet wel eens het geld, dat in tijden van nood ten goede van onze gezinnen had kunnen komen? Met welk regt kunnen wij ons dan opwerpen als voogden, rekenmeesters en zedemeesters der lagere volksklassen?

Men heeft, bij het lezen dezer opmerkingen, inderdaad moeite om aan ernst bij den schrijver te gelooven. Het heeft wel iets van een pleidooi gevoerd door een advokaat, die het beginsel is toegedaan: het komt er niet op aan *wat* wij verdedigen, maar het komt er alleen op aan *hoe* wij het verdedigen. Doch het voegt mij niet er aan te twijfelen, dat de schrijver ernstig heeft gemeend, wat hij heeft gezegd. Dan echter is het duidelijk, vooreerst dat hij met den feitelijken toestand onbekend is geweest; ten tweede, dat met zijne leer elke poging tot verbetering en opheffing van onze lagere volksklassen onregtmatig zou moeten worden geacht, en hare reden van bestaan te eenenmale zou verliezen.

De feitelijke toestand is in de eerste plaats dat ‘de gelegenheid den dief maakt.’ Organiseer kermissen met hetgeen daarbij behoort, en gij zult hebben ongebondenheid, dronkenschap, verbrassen van geld, dat noodzakelijk diende te worden gespaard. Wij hebben met *deze* zaken te doen en niet - zoo als de schrijver het zeer vergoelijkend noemde - met het voor eene enkele maal uit den band springen van conventionele en betamelijkheidsvormen, volgens hem eene behoefte der menschelijke natuur. Het geldt hier geene geoorloofde uitspanning en ontspanning van zwaren arbeid; geene vermaken, die slechts in het oog van den meer beschaafde wat ruw en hinderlijk zijn, maar bepaalde onzedelijkheid, waartoe het bestuur eener gemeente, met geheele verzaking van de in art. 135 der gemeentewet opgenomen beginselen, zeer zeker geene gelegenheid of aanleiding mag geven. Al mogt het dan ook zijn dat dergelijke onzedelijkheden toch zouden voorvallen, ook al werd die aanleiding niet gegeven, zij zouden dan toch zeker in mindere mate en niet zoo algemeen plaats vinden, juist op grond van het spreekwoord, dat ik zoo even ter neder schreef. En dan die ‘noodzakelijke ontspanning van zwaren arbeid’ geloofde de schrijver wezenlijk, dat de werklieden *die* ontspanning zoo noodig hadden? Heeft hij nooit gezien *hoe* velen van hen hun arbeid verrigten? Heeft hij nooit gehoord van het volstrekt niet ongewone ‘dagdieven’? Is het hem geheel ontgaan wat er Zaturdagavond en Zaturdagnacht, Zondag, Zondagnacht en Maandag pleegt te gebeuren? Weet hij niet hoeveel geld er sedert de verhooging der dagloonen aan sterken drank wordt verkwist,

en hoe weinig van die gelden worden gebezigd voor het gezin? De eerste de beste werkbaas zal hem daaromtrent kunnen inlichten; hij zal hem kunnen zeggen hoeveel moeite men tegenwoordig op dit punt met het werkvolk heeft.

Maar - zegt de schrijver - wij, die ook wel eens uit den band sprongen, wij, die ook wel eens geld hebben verkwist, hebben wij regt om aan den werkman of arbeider te verbieden *zijn* geld te besteden op *zijne* wijze en het op *zijne* wijze te verkwisten en te verbrassen?

Ik moet opmerken, dat wij in casu niet te doen hebben met eenige partikuliere personen van den fatsoenlijken stand - deze zouden zeker niet kunnen *verbieden* of *beletten*, alleen *raadgeven* - maar met de gemeentebesturen, aan wie bij het zooeven gemeld art. 135 der gemeentewet het regt is toegekend om verordeningen o.a. in het belang der openbare orde, zedelijkheid en gezondheid te maken. Aan hen kan dus het regt, om ter zake te verbieden en te beletten, onmogelijk worden betwist. - En zouden wij, al waren wij dan ook wel eens uit den band gesprongen en al hadden wij wel eens geld verkwist, volstrekt onbevoegd zijn, om den werkman op zijne misschien veel grootere verkeerdheid en op zijn misschien veel grooter gevaar te wijzen? Zouden wij dat niet te eer moeten doen, als wij zelven ons aan een dergelijk euvel schuldig kenden en de nadeelige gevolgen er van ondervonden hadden? Indien dit ongeoorloofd ware, dan zou zeer zeker de eene mensch den andere al zeer zelden tegen een of ander gebrek of eene of andere verkeerdheid kunnen waarschuwen!

De leer van den schrijver, consequent in toepassing gebragt, zou elke poging tot opheffing en verbetering onzer lagere volksklassen onregtmatig doen achten. Als we, zoo als hij, wilden zeggen: het volk is ruw, gemeen, onkuisch, zedeloos; zijne vermaken zijn dus dienovereenkomstig, maar wij hebben geen regt daarin iets te beletten; het volk heeft regt om *zijn* vermaak op *zijne* wijze te zoeken en te genieten, dan moeten wij, als we consequent willen zijn, ook zeggen: het volk is somtijds dom en lui, het begrijpt zijn waar belang niet, het is door gebrek aan kennis in groote mate bevooroordeeld, maar wij mogen geene poging aanwenden om daarin iets te veranderen, want het volk heeft nu eenmaal regt, om, als het dat wil, dom, lui, onbegrijpelijk wat zijn waar belang betreft, en bevooroordeeld te zijn; het heeft regt om te vorderen, dat zijne kinderen even dom en bevooroordeeld zullen blijven, en hen dus van de school zooveel mogelijk of wel geheel af te houden. Wij doen alzoo geheel onregtmatig, wanneer wij dat schoolgaan, in overeenstemming met art. 33 derde lid der wet op het lager onderwijs, zoeken te bevorderen, en des noods daartoe dwingen door het invoeren van leerpligt. Het volk heeft regt, om, als het dat wil, niet spaarzaam, maar verkwistend te zijn; wij handelen daarom volstrekt onregtmatig, wanneer wij spaarban-

ken oprigten en den werkman trachten over te halen om daarin de gelden, die hij niet strikt voor huisselijk gebruik noodig heeft, te beleggen. Het volk heeft regt om bij voorkeur in allerlei voor de gezondheid zeer schadelijke woningen te gaan wonen, en het gemeentebestuur handelt dus geheel onregtmatig en onverstandig, wanneer het verordeningen maakt op de kleine woningen en het wonen in ongezonde woningen verbiedt, of wanneer het goed ingerigte arbeiderswoningen doet bouwen en den arbeider tracht te verlokken om daarin zijn intrek te nemen. Men keurt de Spaansche stierengevechten af; er gaat hier te lande een kreet op, wanneer nog ergens een gemeentebestuur het katknuppelen of dergelijken schijnt toe te laten. Men tracht dat tegen te gaan, omdat ruwe en onmenschelijke vermaken den volksgeest bederven; maar die pogingen komen uit femelarij en onverstand voort en zijn doodeenvoudig onregtmatig; het volk heeft regt om *zijne* vermaken te zoeken, en die op *zijne* wijze te genieten!

Ik zou deze opmerkingen nog met verscheidene andere kunnen vermeerderen, maar de zaak is te duidelijk dan dat zij verdere toelichting zou behoeven. Vooral komt dit uit, als wij zien, dat de schrijver zelf aan het slot van zijne stukken inconsequent wordt aan zijne eigene leer. Hij keurt de kermissen af en zij moeten vervallen, maar men heeft, volgens hem, de zaak bij het verkeerde eind aangevat; hij zegt: ‘Voed eerst het volk goed op; vorm het verstandig en zedelijk; leer het zin en smaak te hebben voor andere genietingen en genoegens dan die der kermispret: dan zult gij het goede doel, door aan het goede einde te beginnen, bereiken.’ Dit beteekent met andere woorden: zorg voor goed deugdelijk onderwijs en opvoeding, dan zullen de kermissen haar eigen dood sterven.

Als de bevordering van de zedelijke en verstandelijke ontwikkeling der lagere volksklassen de eenige beweegreden ware voor de bedoelde afschaffing, dan zou ik op deze laatste bewering nog gerust durven antwoorden, dat het gestelde niet ligt zou gebeuren. Een zoodanig ingeworteld misbruik sterft zelden zijn eigen dood; maar al ware dit ook mogelijk, dan zou toch nog die dood in zulk een ver verwijderd verschiet liggen, dat men er redelijkerwijs niet op wachten kon. Onze wet op het lager onderwijs is in 1858 ingevoerd en bestaat dus reeds bijna twintig jaren. Sedert die invoering heeft men over het algemeen met alle ten dienste staande middelen het gebruikmaken van het lager onderwijs onder de lagere volksklassen trachten te bevorderen; en wat is het resultaat geweest? Dit, dat men nu nog zoover van het doel verwijderd is, dat men hoe langer hoe meer overtuigd wordt dat het zonder invoering van leerpligt onbereikbaar zal wezen.

Ik zeide: ‘indien de bevordering der zedelijke en verstandelijke ontwikkeling van de lagere volksklassen de eenige reden voor de bedoelde afschaffing ware’; dat is echter niet het geval, verre van daar. De schrijver schijnt zich te hebben verbeeld, dat het motief der afschaffing

hoofdzakelijk lag in een zeker soort van vroomheid, in femelarij, en dit is juist zijne misvatting. De lagere volksklassen dragen tegenwoordig over het algemeen òf in het geheel niet, òf zeer weinig in de plaatselijke belasting, terwijl de hoogere standen daarvan de dikwijls zeer zware lasten moeten op zich nemen. Deze hebben dus wel in de eerste plaats regt op bescherming tegen overlast, voor zoover het gemeentebestuur die verleenen kan. En wat geeft aan den stillen rustigen burger grooter, hinderlijker overlast dan juist de kermis? Het is, zoo als ik reeds te kennen gaf, eene onwaarheid dat het gejoel zich tot de zoogenaamde centra bepaalt; het dronken volk zwiert bijna het geheele bewoonde gedeelte der gemeente door. Maar al bepaalde het kermisgetier zich tot de centra, gewoonlijk pleinen of markten, wonen er dan op die pleinen ook geene menschen uit den fatsoenlijken stand? Zijn in de huizen aldaar ook soms geen zeer ernstige zieken, die rust en kalmte behoeven, en is het nu billijk en regtvaardig dat men, om aan de lagere volksklasse een ruw, en dikwijls liederlijk vermaak te verschaffen, aan die zieken, zoolang de kermis duurt, zoowel des nachts als veelal ook op den dag, deze noodige rust en kalmte doet ontnemen? In gewone tijden, als zich in een der huizen van eene straat een ernstige zieke bevindt, bevordert het gemeentebestuur het strooijen van zwaar zand of iets dergelijks op de straten, opdat het geraas van de wielen der rijtuigen en karren den zieke niet moge hinderen, en zal dan dat bestuur aan de geringere volksklasse haar kermispret, die veel meer overlast geeft, maar eenvoudig moeten vergunnen, in de hoop dat over honderd of tweehonderd jaren die klasse wel zoo wijs en beschaafd zal geworden zijn, dat zij er geen smaak meer in zal hebben?

De schrijver geeft aan de fatsoenlijke lieden, die zich aan de kermis ergeren, den welgemeenden raad om gedurende dien tijd een uitstapje naar Zwitserland of Parijs te maken, maar vergeet daarbij dat zulk een raad dan toch door zieken moeijelijk kan worden opgevolgd, en dat ook de werkzame maar minder met tijdelijke goederen gezegende burger daartoe niet in de gelegenheid is.

Kon men de kermis, met alles wat daartoe behoort, verplaatsen naar eene onbewoonde plek, ver van de kom der gemeente verwijderd, dan zou de zaak zich eenigzins anders voordoen; maar dezen maatregel zou noch het gemeentebestuur, noch de drankverkooper, noch de geringere klasse verlangen in het werk gesteld te zien.

Er zijn nog andere redenen, waarom de gemeente en zelfs de staat bij het afschaffen der kermis belang hebben. Vooreerst is het handhaven der openbare orde, wat men ook moge zeggen over eene goede inrigting en uitoefening der politie, gedurende den kermistijd eenvoudig onmogelijk. De zaken moeten loopen, zoo als zij het best kunnen. De politie kan iets doen, zij kan eenigzins controleren, misschien zelfs eene enkele stoornis der openbare orde beletten, maar over het alge-

meen, hoe men haar ook uitbreide, is zij tegenover de groote volksmenigte onmagtig. In de tweede plaats zal het afschaffen der kermissen voor het grootste deel een einde maken aan het bestaan van een soort van lieden, wier behoud voor den goed ingerigten staat zeker alles behalve wenschelijk is: ik bedoel het eigenlijke kermisvolk, de ondernemers van de kermisvermakelijkheden, hunne kunstenaars en bedienden. Zal het noodig zijn het gehalte van dit volk, zooals dat veelal is, te omschrijven? In den regel hebben zij hun beroep gekozen, omdat er gewoonlijk veel geld mede verdiend wordt, omdat zij afkeerig zijn van geregelden arbeid, en veel houden van het vagabonderen. Uit een staathuishoudkundig oogpunt heeft de staat niet het minste belang bij het behoud van dergelijk slag van volk; het tegendeel is waar. De staat heeft belang bij eene zedelijke, werkzame, nijvere bevolking; zoodanige elementen treft men onder het zoogenaamde kermisvolk niet ligt aan, en menigeen uit de geringere standen, die nu verlokt wordt om zich bij dat volk aan te sluiten, zou zich wel door den nood gedrongen aan geregelden, vruchtdragenden arbeid *moeten* gewennen, zoo dat volk niet bestond, terwijl het zou ophouden te bestaan of ten minste in groote mate zou verminderen, indien men over het algemeen de kermissen wilde afschaffen.

Maar zal men dan voor de werklieden, voor den zooveel besproken vierden stand niets doen?

Ik heb in de vorige bladen niet gunstig over velen dier werklieden kunnen oordeelen, maar dit grondde zich op hetgeen ik zelf met eigen oogen heb gezien en op de meest vertrouwbare berigten van deskundigen ter zake door mij ingewonnen. Dit zegt evenwel niet dat ik daarmede een afkeurend oordeel over den geheelen werkenden stand heb willen uitspreken; verre van daar: er worden vele, zeer vele uitzonderingen gevonden, en voor den braven, degelijken, bekwamen en verstandigen werkman heb ik de grootste achting. Het zal voorwaar voor hem in zijne omgeving en met de weinige hulpmiddelen, die hem ten dienste stonden, niet zoo gemakkelijk geweest zijn om zijne braafheid en degelijkheid te bewaren, om zijne bekwaamheid te verkrijgen, om zijn verstand te ontwikkelen; en zouden wij, die misschien zooveel minder klippen te ontzeilen hadden, hem dan niet achten en eeren? Maar juist, omdat hij braaf, bekwaam, degelijk en verstandig is, zal hij, evenmin als elk weldenkende, goedkeuren wat er vaak in zijne omgeving geschiedt, en zal hij evenmin het behoud eener gelegenheid, die tot zoovele verkeerdheden onder zijne standgenooten aanleiding kan geven, raadzaam achten. Men vreeze dus ook niet, dat men *hem* door de bedoelde afschaffing in het harnas zal jagen, dat men *hem* daardoor ontevreden maken of verbitteren zal. Ontevredenen zullen er natuurlijk zijn, maar men zal die onder een geheel ander soort van lieden aantreffen; onder een soort als waartoe zij behoorden, die zich in de hoofdstad lieten bezigen tot het maken van straatrumoer en het inwerpen

van glasruiten; een soort, waarvoor men weinig achting kan koesteren, en dat zeer zeker niet hoog genoeg staat om zich daardoor te laten leiden, terwijl het door een behoorlijk magtsvertoon van het openbaar gezag al spoedig tot onderwerping wordt gebragt, zooals te Amsterdam vrij duidelijk gebleken is.

De bovenstaande vraag echter kan in den tegenwoordigen tijd geen vraag meer zijn. Hoeveel wordt er tegenwoordig niet voor den handwerksman gedaan? Het is de tijd der volksspoortreinen, der volksconcerten, volksvoorstellingen, volksvoordragten, waarin men het aangename met het nuttige zoekt te verbinden; en zal men dan kunnen zeggen, dat er voor den werkman niets wordt gedaan, als men eene gelegenheid tot zoogenaamd vermaak wegneemt, die voor hem zelven of zijne standgenooten gevaarlijk en met het algemeen belang der gemeente en van den staat in volslagen strijd is?

Arnhem, 26 December 1876.

Mr. G. VAN OOSTERWIJK.

De tweede expeditie tegen Atjih.
Eene bijdrage tot de Indische krijgsgeschiedenis door A.J.A. Gerlach, *Gepensioneerd Kolonel der Artillerie.*(*)

VII.
De Generaal Pel.
(Vervolg.)

Is in het voorgaande hoofdstuk, met de lessen der geschiedenis voor oogen, genoegzaam aangetoond hoe eertijds een vrij wat zorgwekkender toestand op Sumatra, al was het onder gewijzigde omstandigheden, de gemoederen minder in beweging bracht dan thans, de ervaring leerde tevens hoe door een overdreven publiciteit en het *te angstvallig* bespieden van den electrischen draad veel uit zijn verband gerukt of verkeerd voorgesteld en beoordeeld werd. Zij bewees hoe onbekendheid met den waren staat van zaken, bedilzucht en partijgeest meer geschikt waren bij den vijand moed en volharding op te wekken, dan in 't moederland onrust en gejaagdheid voor eene meer kalme belangstelling te doen wijken. Mocht de lezer het verder met mij eens zijn, dat de openlijke afkeuring der expeditie en de heftige, somtijds krenkende taal van enkele organen

(*) In de noot bl. 96 van het vorige nummer staat: 1, 2, 3 en 4 moet zijn: 1, 2, 3, 4 en 5.

der pers over hare leiding, even weinig waarde bezitten als de *te* pessimistische of *te* optimistische voorspellingen, die vooralsnog door niets gerechtvaardigd worden, dan kunnen wij met een geruster hart naar het tooneel van den oorlog terugkeeren.

Even als vroeger zullen ook in dit gedeelte van mijn opstel geene bijzonderheden vermeld worden van krijgsbedrijven, die op den verderen loop der gebeurtenissen weinig of geen invloed uitoefenden. Zonder stil te staan bij de alarmeeringen of kleine verstrooide gevechten, die bijna dagelijks voorkwamen, zullen wij meer onze aandacht vestigen op den algemeenen gang van zaken, en de wijze waarop men ons gebied in Atjih zoekt te beveiligen of uittebreiden om door bevestiging van ons gezag tot de algeheele onderwerping des lands te geraken.

Het gevecht in en om Longbatta, waarmede 't laatste overzicht eindigt(*), had het oostwaarts van Kota Radja gelegen terrein voor onze troepen toegankelijk gemaakt, zoodat het oosterfront door 't bezetten van eenige omliggende punten en het oprichten van een post aan den linker oever der rivier meer aan het vuur van den vijand werd onttrokken. Evenzoo waren door 't openkappen van het terrein en het leggen van posten te Poengej-Blang-Tjoet en Mandarsa-Poeti, de west- en zuidzijde van den gewezen kraton beter voor onverhoedsche aanvallen beveiligd, en trachtte men allengs vaster voet in Groot-Atjih te verkrijgen.

Liet de uitstekende geest der landmacht te midden van veel vermoeienis en ontbering niets te wenschen over, de marine bleef hare roeping niet minder getrouw. Waar het noodig was vertoonde zich de Nederlandsche vlag en deed zij hare rechten gelden. Zoo werden Mukkie en Laboean Hadji voor hunne blijvende vijandelijke gezindheid getuchtigd en de strandkampongs door het vuur der schepen vernield, dat een gewenschten indruk aan de westkust te weeg bracht. Op Poeloe Kajoe werd de vlag geheschen en de radja van Malaboe liet zich bij den militairen en civielen bevelhebber door twee zijner hoeloebalangs vertegenwoordigen, die de aangenaamste herinnering van Kota-Radja naar hun land medevoerden.

Gedurende de eerste maanden van 1875 viel er weinig belangrijks voor; men hield zich onledig zoo met 't slechten van ettelijke bentings, 't opruimen van hindernissen, 't wegkappen van boom- en heestergewas om een beter uitzicht te verkrijgen en de werking van ons vuur te bevorderen, als met het versterken en bezetten van enkele strategische punten, ten einde eenige tusschenliggende posten te kunnen opheffen. Met een betrekkelijk gering verlies aan onze zijde werden achtervolgens Lamara-Oelejloe en Lohong genomen en bezet, om de verbinding tusschen de zuidelijke en westelijke liniën te verzekeren en de Atjineesche stellingen meer in bedwang te houden.

Ofschoon volgens ingewonnen berichten imam Longbatta door ziekte in het binnenland teruggehouden, panglima Polim vredelievender gestemd en het volk den oorlog moede werd, bleef het in zijn tegenstand vol-

(*) Zie *De Tijdspiegel*, 1875, n°. 5.

harden; en al zag men geene tandakkende hoeloebalangs meer vooruitsnellen om zich met de klewang in de vuist op onze bajonnetten te werpen of met innige doodsverachting de stoutmoedigste aanvallen ondernemen, van toenadering was geen spoor te ontdekken. Zoo ging o.a. het oorlogzuchtige hoofd der VI moekim, toekoe Nanta, steeds voort onze posten aan den rechteroever der kwala Tjangkoel te verontrusten en een verboden kustvaart te onderhouden, waarom het noodig werd zijn gebied op strenge wijze te doen bewaken en die vijandige handelingen nu en dan door eenige granaatworpen te bestraffen.

Terwijl de zeemacht zich beijverde de monding van kreken en rivieren op te nemen, de kusten te verkennen en allengs in kaart te brengen, de politie in de Atjineesche wateren en de blokkade van de niet onderworpen onderhoorigheden te handhaven of met de hoofden der kuststaten in onderhandeling te treden, trachtte de landmacht door het verbeteren van hare positie zich duurzaam op het in bezit genomen terrein te vestigen, waarbij zij niet alleen met de daaraan verknochte bezwaren, maar bovendien met tal van kwalen en ziekten had te kampen. Een diep weemoedig gevoel beklemt ons het hart, als wij uit de ziekenrapporten de doodenlijst opmaken. Huiverend wenden wij ons af, als onze gedachten zich te midden van zooveel leed en ellende verplaatsen. Wat al hoop en verwachting is te Atjih niet in rook verdwenen! Hoe velen toch vinden er ver van het slagveld een roemloozen dood; hoe velen die zich gouden bergen hadden gedroomd..... en op het krankbed ontwaken, om er eenzaam te sterven! Van de in Februari op de sterftestaten voorkomende 408 dooden waren niet minder dan 255 aan de cholera bezweken.

Onze gelederen werden dan ook op zulk eene verontrustende wijze gedund, dat eene gedurige aanvulling van troepen vereischt werd, om in bestaande behoeften te voorzien en den in tropische gewesten altijd afmattenden velddienst naar behooren te kunnen verrichten. Gelukkig werd door onze tegenstanders niets van belang ondernomen; de klewang scheen aan de hand der voorvechters ontvallen en hun vuur, dat weinig of geen schade aanbracht, was gemakkelijk tot zwijgen te brengen.

Hadden onze soldaten veel geleden, de verliezen der Atjineezen, zoo door ziekte, als door het meer en meer wegblijven der hulpbenden uit de reeds onderworpen of naar onze zijde overhellende staatjes, deden zich niet minder gevoelen en men hoopte het einde van den strijd nabij. Groot-Atjih toch zou spoedig - zoo dacht men - geen andere keuze hebben dan het hoofd in den schoot te leggen en zich aan Neerland's oppergezag te onderwerpen; te meer daar volgens ingewonnen berichten de geldmiddelen zoodanig waren uitgeput, dat de looden pasmunt reeds tot kogels versmolten was en de rijksgrooten niets meer in kas hadden om de oorlogskosten te betalen. Handel, scheepvaart, vischvangst en landbouw waren bijna geheel te niet gegaan, en bij het raadplegen van toenmalige en vroegere handelsstaten kan de aanzienlijke vermindering

zoo aan in- en uitvoerrechten, als van de peper- en rijstcultuur, een vrij juisten maatstaf aangeven van de onheilen door een verblinde oorlogspartij over land en volk gebracht.

Ook buiten het oorlogsveld scheen de kans tot eene vredelievende oplossing niet verminderd. Op Penang was de geestdrift voor en de belangstelling in 's lands verdediging zoo goed als uitgedoofd, sedert eenige invloedrijke hoofden uit Groot-Atjih den Raad van Achten zijn onvermogen tot het bewijzen van wezenlijke diensten, of 't verleenen van de noodige hulpmiddelen tot voortzetting van den strijd, met harde woorden hadden verweten, en de zelfzuchtige dienstaanbiedingen van den uit Britsch-Indië teruggekeerden Habib Abdoe'r-Rahman door de Indische regeering op nieuw waren geweigerd. Was het gezag van dien Raad reeds zeer gedaald, 't ging geheel verloren toen - door eene gedeeltelijke opheffing der blokkade - de meeste zijner leden hun gewoon handelsbedrijf konden hervatten. Dat eertijds zoo geëerbiedigde orgaan bezit thans geen den minsten invloed meer, noch bij de hoofden noch bij de bevolking, terwijl bovengenoemde Arabier zich wederom bij de oorlogspartij aansloot; hij deed althans in de *Penang gazette* van 10 Juni het verhaal plaatsen van een geheel uit de lucht gegrepen gevecht, waarin hij de Atjineezen een schitterende overwinning op de Hollanders doet behalen, en trachtte tot in Quedah toe hulptroepen te verkrijgen.

Van Atjih's onderhoorigheden hadden de meesten zich onderworpen en voerden onze vlag of waren tot toenadering bereid. Het voeren van onze kleuren zou niet dan met veel moeite van sommige staatjes verkregen zijn, ware het niet, dat de generaal Van Swieten in zijne correspondentie met onzen bondgenoot den radja van Troemon - die veel tot de erkenning van Neerland's oppergezag aan de westkust heeft bijgedragen - hem al de voorrechten er van had doen inzien. Ten gevolge der overredende taal en klemmende argumenten van den regeerings-commissaris was niet alleen T. Tjihik Toea, radja van Malaboe, er toe overgegaan zijne vlag door de onze te vervangen, maar ook Troemon's vorst overtuigd geworden, dat de erkenning van Neerland's souvereiniteit en het voeren van de driekleur ver boven dat van eigen kleuren te verkiezen was, omdat het recht gaf op de bescherming van de vlag, sedert eeuwen in den Oost-Indischen Archipel als die van het oppergezag erkend en geëerd.

De rijkjes van eenige beteekenis, die dat gezag nog niet hadden erkend, waren aan de westkust:

Telok Kroet, Rigas en Toenom;

aan de noordkust:

Pedir, Merdoe en Samalangan;

aan de oostkust:

Simpang-Olim, Tandjong-Semantoh of Aroekoendoer en Langsar.

De wenk door onzen tolk Sidi Tahir vroeger aan den radja van Gighen gegeven, schijnt een goeden indruk te hebben nagelaten. Toen namelijk

dat hoofd bij zijn onderwerping een pembriam radja gevraagd en verkregen had, werd hij door den tolk herinnerd hoe volgens den adat het betalen van de jaarlijksche huldegift of hassil thans verplichtend voor hem geworden was; en gij hebt nu niet meer te doen - zeide Sidi Tahir - met een zwakken sultan, die sterft en vervangen wordt, maar met een machtig altijd blijvend gouvernement, dat de middelen bezit u te dwingen, bijaldien ge aan uwe verplichting niet mocht voldoen. De verschrikte radja openhartig bekennende aan die vervloekte hassil niet gedacht en de verdere gevolgen niet te hebben ingezien, is anderen ten voorbeeld geworden; althans schijnt later - misschien op een enkele uitzondering na - geen geschenk (pembriam radja) of geldelijke tegemoetkoming meer gevraagd of aan de nieuwe vazallen toegekend te zijn. Al moest de onderwerpings-acte voortaan beëedigd worden, de meesten toonden zich daartoe bereid en onze invloed aan de kusten breidde zich meer en meer uit.

Die uitbreiding was te voorzien, door dat verschillende rijkjes reeds vroeger geneigd waren zich te onderwerpen, in de hoop dat onder de hoede der Nederlandsche vlag orde en rust zouden wederkeeren, waar twist en tweedracht zoo lang hadden geheerscht.

IJverzucht toch op de heffing der belasting, vooral op die van den peperuitvoer, handelsnijd, vermeende eigendoms- of andere rechten der rijksgrooten, vervanging of opvolging in 't bestuur en oude familie twisten, waren evenveel redenen geweest voor somtijds jaren langen strijd, en maakten het dikwijls moeilijk aan het verlangen tot onderwerping van sommige radjas te voldoen, zonder de Indische regeering in ongelegenheid of nieuwe verwikkelingen te brengen. Als men nagaat, dat de hoofden van 125 staatjes in 't voormalige rijk van Atjih heffers zijn van verschillende in- en uitvoerrechten, zal die onderling vijandige stemming minder vreemd voorkomen en de moeilijkheid doen inzien, nu reeds eene algemeene regeling te treffen om die heffing geheel of gedeeltelijk door ons gouvernement te doen overnemen. Op dit terrein, waarbij zoo veler belang gemoeid is, gebiedt eene wijze staatkunde de hoogst mogelijke omzichtigheid in acht te nemen.

't Is voornamelijk aan de goede zorgen en den tact van onze zee-officieren te danken, dat de in menig kuststaatje bestaande bezwaren opgeheven of punten van onrust en twist vereffend werden om het uitreiken der vlag mogelijk te maken.

Zoo kon bijv. de reeds in 1874 aangeboden onderwerping van Djolo's vorst niet voor 't volgende jaar worden aangenomen, toen de geschillen over het innen van de hassil-radja en andere rechten, tusschen hem en de hoofden van Boeging en Djolo-ketjil, door het beleid van den stations-commandant C.H. Bogaert waren bijgelegd. Tengevolge zijner bemiddelende tusschenkomst werd in de maand Maart ook te Edi-ketjil en Podawa-besar de Nederlandsche vlag geheschen, en de erkenningsacten aan Ajer Laboe, Pasangan, Kloempang-Doea en meer andere

staatjes niet dan na eene minnelijke schikking van alle bestaande twistappels uitgereikt.

Veel van die geschillen en de niet altijd uit de lucht gegrepen aanspraken op een anders gebied waren uit willekeurige bepalingen of de machteloosheid van Atjih's sultans voortgesproten. Had bijv. een of ander strijdlustig hoofd zijne hulp verleend om wederspannige onderdanen tot hun plicht te brengen of tot het betalen van de opgelegde schatting te dwingen, dan werd hij door den sultan tot belooning zijner diensten als landvoogd (wakil) over verscheidene landschappen aangesteld, die bij eene volgende gelegenheid even gemakkelijk aan een ander werden toegewezen. De daardoor ontstane tegenstrijdige aanspraken, zelden of nooit door de hoeloebalangs van die landschappen erkend, gaven dan dikwerf tot bloedige botsingen aanleiding.

Bij het gemis van de noodige waarborgen voor eene goede en duurzame verstandhouding met reeds onderworpen, het raadselachtige en weifelende gedrag van andere ons toegedane rijkjes, en de bezwaren aan 't opheffen der blokkade van belangrijke kustplaatsen verbonden, onthield men zich z.v.m. van elke overeenkomst, die niet onmiddellijk tot een goed resultaat kon leiden. Dientengevolge werden reeds veel vroeger aangeknoopte onderhandelingen of aanbiedingen van onderwerping op de lange baan geschoven of onafgedaan gelaten, waarop ik bij de onderwerping van Pedir en Simpang Olim nader terugkom.

Aangelegenheden van verschillenden aard, bij de erkenning van ons oppergezag door Atjih's kuststaten te berde gebracht, doen een dieperen blik slaan in het wanbestuur van 't sultanaat en de geschiedenis van een volk, sedert tal van jaren gedwongen de persoonlijke- of familietwisten hunner oorlogzuchtige hoofden met goed en bloed te ondersteunen.

Geen volk dan ook in den Archipel door aanhoudende burgeroorlogen en onderlinge veeten meer achteruitgegaan, verbitterd en verarmd, geen dat meer den teugel viert aan de laagste, verachtelijkste en meest dierlijke driften, geen dat schop en spade met meer genoegen door lans en klewang vervangt of van eeuwen her een slechter naam had dan dat van 't uit verraad en moord verrezen rijk van Atjih. Reeds in de XVI^{de} eeuw werden de bewindhebberen der Oost-Indische Compagnie tegen de verregaande trouweloosheid van Atjih's vorsten gewaarschuwd. ‘Een heden bezworen tractaat wordt morgen verbroken, eene pas afgelegde belofte straks ontkend en de onervaren handelaar in alles bedrogen.’(*) Wanneer zij door geweld hun doel niet konden bereiken - zeggen de meeste Portugeesche geschiedschrijvers - waren huichelarij, omkooping en trouwbreuk de wapenen, waarvan zij zich bedienden en die zij meesterlijk wisten te voeren.

De bevolking is gebleven wat zij was toen de admiraal De Beaulieu

(*) Zie *Atjih en de Atjinezen. Beknopt overzicht van onze betrekkingen tot dat rijk, sedert de vestiging der Nederlanders in den Oost-Indischen Archipel.* (Overgedrukt uit *De Tijdspiegel.*) Arnhem, D.A. Thieme, 1873.

ruim twee en een halve eeuw geleden van haar getuigde: het zijn verraders, dieven en vergiftigers: ‘hoogmoedig, nijdig, vooral tegenover de christenen, en zonder eenig geloof of geweten,’ welke getuigenissen zoowel door de geschiedenis als door de ervaring worden bevestigd.

Daar waar gezag noch wet bestaat, 't volkenrecht òf niet gekend òf niet erkend en geëerbiedigd wordt, de steeds ontbloot gedragen klewang immer het recht van den sterksten doet gelden en hoofden of kampongs elkander jaren lang bestrijden, is oorlog een normale toestand geworden. Geen wonder dan ook, dat eene kleine fractie in staat is een geheele landstreek in bedwang of een tijd lang onder de wapens te houden. Daar waar ieder gehucht of gewest door zijne strijdbare mannen wordt bewaakt en verdedigd, die, er uit verjaagd zijnde, 't zij uit haat, 't zij uit vrees of godsdienstig fanatisme zich bij de oorlogspartij aansluiten, valt het een panglima Polim, een imam Longbatta, een toekoe Nanta en anderen niet moeilijk die mannen, aan armoede of ontbering gewoon en weinig of geen behoeften kennende, als blinde werktuigen voor hunne strijdlustige oogmerken te bezigen. De kleine man wordt opgeofferd aan de luimen van aanvoerders, die zich in eigen haardstede niet veilig achten of in een onbewaakt oogenblik zwoeren eerder te sterven dan zich aan den gehaten Hollander te onderwerpen. Toch zouden de radjas van Pedir en Rigas al spoedig toonen, hoe weinig een Atjineesch vorst zich bekommert om een eed, al is hij op den koran gezworen; terwijl de bevolking van Djawa en Maraksa reeds bij den aanvang heeft bewezen, dat ook die z.g.n. onverzoenlijke haat tegen den erfvijand wel te verzoenen is.

Na al wat allengs omtrent de inzichten van de oorlogspartij bekend werd, is meermalen de vraag geopperd, waarom men tot hiertoe geen ander middel van onderwerping beproefde, een middel dat betere resultaten belooft dan wapengeweld of afwachtende houding. Immers mag men sommige berichtgevers gelooven, dan zouden alle Atjineesche hoofden, zelfs de hooggeplaatsten, om te koopen en ‘de schaamte die hen terughoudt’ gemakkelijk te overwinnen zijn; le tout dépend du prix que l' on y mette. Het middel moge niet goedkoop wezen, 't zou echter vrij wat minder millioenen kosten dan het voortduren van den oorlog nog zal vereischen. 't Is niet om den bewonderenswaardige moed en de volharding, waarmede onze vijand zijn onafhankelijk volksbestaan verdedigt, te verkleinen of minder te doen waardeeren, dat 't bovenstaande werd neergeschreven; maar omdat, waar geschiedenis en ervaring spreken, die waarschuwende stemmen niet verloren mogen gaan. Waar zoo veler onderwerping moeilijk als eene waarachtige, oprecht gemeende toenadering beschouwd of aangenomen kan worden en die in de toekomst tal van gevaren doet voorzien, is het minder gewaagd een middel te beproeven, dat misschien den reeds veel te lang gerekten oorlog kan doen eindigen.

In 't begin van Mei rukten twee colonnes uit, om de bewegingen van den vijand uit zijne stelling te Ketapang doea en omstreken op meer afdoende wijze te beperken, en de gemeenschap tusschen onze zuidelijke en westelijke posten te verbeteren. De eerste, onder de bevelen van den luitenant-kolonel De Coenens, ten einde Lamlagang en Getjiel te doen ontruimen en er eene versterking aan te leggen; de tweede, onder den majoor Romswinckel, om langs den linkeroever der koerong Daroe zich van de kampongs Setoe en Lamteboe meester te maken en door onze troepen te doen bezetten. Beide operatiën werden met een goeden uitslag bekroond en openden de gelegenheid om zoo noodig Ketapang doea en Bital in onze linie op te nemen, wanneer het aantal zieken eene grootere krachtsontwikkeling zou toelaten.

De oorlogskans was ons niet ongunstig geweest. Wapperde de Nederlandsche vlag schier overal aan de kust, binnen 's lands was onze stelling uitgebreid en beveiligd, benevens het verband tusschen de verschillende posten en de gemeenschap met de zee verzekerd.

Pel, die het operatieplan van zijn voorganger gevolgd en de hem opgedragen taak volbracht had, mocht met voldoening op 't militaire gedeelte van zijn arbeid terug zien, toen hij schreef dat het aangewezen programma was uitgevoerd; onze troepen het hart van 't land hadden bezet en er volkomen veilig waren; dat de keuze van een sultan onmogelijk en de aanvoer van behoeften zoo al niet geheel belet dan toch zeer moeilijk was, en eene afwachtende houding kon worden aangenomen.

De resultaten op politiek terrein verkregen waren minder gunstig te noemen. Niettegenstaande een reeks van overwinningen, die ons meester deden zijn van 't land tusschen den zoogenaamden Pedirdijk in 't oosten, de koerong Tjangkoel in 't westen en Longbatta in het zuiden, d.i. van het geheele voormalige sultansgebied, van Maraksa en een groot deel der III moekims (sagi XXVI), was onze politieke toestand niet naar gelang der behaalde voordeelen verbeterd. In weerwil van de gematigdheid, waarmede de oorlog gevoerd was, stonden de Atjineezen met denzelfden haat tegen ons over; er had niet de minste toenadering plaats en de ontvolkte kampongs bleven meest allen verlaten, hoewel zij zooveel mogelijk waren gespaard. 't Was trouwens te voorzien, dat eene opgeruide, hoogmoedige, strijdlustige bevolking met een erfelijken wrok in het hart, den fieren nek niet spoedig onder het vreemde juk zou doen buigen. Wel had zij de kracht van onze wapenen gevoeld, maar ook de vredepalm was haar toegereikt en men hoopte door tijd, geduld en een verzoenenden geest veel te verkrijgen. Tijd, om het volk het onvermijdelijke van zijne onderwerping te doen inzien; geduld, om die onderwerping af te wachten; een verzoenende geest, om ze zoo mogelijk te verhaasten en vruchten te doen dragen.

Na zich anderhalf jaar lang met rusteloozen ijver en opoffering zijner beste krachten van zijne moeilijke roeping te hebben gekweten, ge-

voelde Pel behoefte aan rust om zijne geschokte gezondheid te herstellen, waartoe hem in het milde klimaat van Buitenzorg de gelegenheid geopend werd, toen hij den 12^{den} Juni door den kolonel (thans generaal-majoor) G.B.T. Wiggers van Kerchem in zijne functiën was vervangen.

Om meester te zijn van de groote waterwegen en het binnenland geheel te kunnen afsluiten, was het noodig de linie koerong Rijakoerong Raba in onze macht te hebben; eene stelling die, van het eerste punt - beoosten Gighen - langs Kota Radja naar het tweede doorgetrokken, (omstreeks 8 uren gaans), ingenomen en bezet zou moeten worden.

Terecht achtte de nieuwe bevelhebber de toen voorhanden zijnde middelen ontoereikend om aan onze posten-keten eene zoodanige uitbreiding te geven, te meer wijl de tijd voor het doen van operatiën verstreken was en 't hem raadzamer voorkwam, de reeds ingenomen stelling te consolideeren.

Valt er alzoo weinig van het oorlogsveld te vermelden, zooveel te meer tijd en arbeid konden aan de werken des vredes worden besteed. Woningen, hospitalen en transportmiddelen werden verbeterd, de artesische put in Kota Radja begon ruimschoots drinkwater op te leveren, de ijsfabriek gaf dagelijks 200 ponden boven de behoeften van het hospitaal, en weldra zou de Atjinees huiverend omzien naar dien snuivenden en stampenden vuurdraak, die te midden van wildernis en moeras zich langs een ijzer pad den weg zou banen om van ons havenhoofd het hoofdkwartier in enkele minuten te bereiken. Die reeds zoo lang in aanbouw zijnde spoorweg nadert zijne voltooiing, en zal wellicht spoedig in gebruik worden gesteld. Maar reeds vóór men Atjih bereikte, had Nederland de banier van zijn hoogere beschaving als gids voor den zeeman aan de vroeger zoo gevaarlijke onherbergzame kust geplant. Het schitterend licht, den 20sten Juni op de noordelijkste punt van Poeloe Bras ontstoken, 160 meters boven volzee verheven en tot op 32 Engelsche mijlen ver zichtbaar, werd ongeveer een maand later op plechtige wijze ingewijd.

Nadat door den kapitein luitenant ter zee Van der Sleijden een indrukwekkend woord tot de aan den voet des torens geschaarde vertegenwoordigers van zee- en landmacht gericht was, werd onder een saluut van 33 schoten, het spelen van 't geliefde volkslied en de gebruikelijke militaire eerbewijzing, Neêrland's vlag in top geheschen. Daarna wees de luitenant-kolonel Stoecker, representant van den militairen en civielen bevelhebber, op de dubbele bestemming van dit kunstgewrocht boven welks ingang met gulden letters te lezen staat:

WILLEM'S TOREN
1875.
GESTICHT IN OORLOGSTIJD
DEN VREDE GEWIJD.

TEVENS EEN BLIJVENDE EERZUIL VOOR AL DE DAPPEREN EN
BRAVEN DIE TER BEREIKING VAN DIT DOEL DES
VREDES
HUN BLOED EN LEVEN TEN OFFER
GAVEN.

't Was alzoo niet alleen ter beveiliging der scheepvaart in Atjih's wateren, maar tevens ter herinnering aan de dapperen, die bloed en leven ten offer brachten, dat dit kustlicht verrees en heden als *Willemstoren* gedoopt werd.

Een uit volle borst driewerf herhaald 'Leve de Koning' strekte ten bewijs hoe soldaat en matroos die herinnering en het huidige doopfeest op prijs stelden.

Het practische nut van den Willemstoren en zijne belangrijkheid voor het internationale verkeer tusschen Britsch-Indië en de Straits-settlements zou al spoedig blijken, toen de bemanning van de lekgeworden Engelsche brik *Albatros* haar behoud aan dat kustlicht had te danken.

't Blonk de arme schipbreukelingen, die zich in de ranke sloep reeds een wissen dood ten prooi waanden, als 't oog van een reddenden engel tegen en 't was hun in den donkeren nacht een trouw geleide naar het eertijds zoo gevreesde strand, dat hun thans een veilig toevluchtsoord was geworden.

De marine ging steeds voort de zeepolitie met klem te handhaven. Met uitzondering van enkele smokkelvaartuigen voldeed de handelsvloot beter aan de eischen van de blokkadeschepen, die volgens het schrijven van den radja van Simpang Olim, zijn rijk benevens Aroekoendoer zoodanig hadden afgesloten dat 'er geen muis uit noch in kon.' En toen door de bewoners van Samalangan uit wraak over de strenge blokkade en het oplichten van eenig visscherstuig op het voorbijvarend stoomschip *Schouwen* was geschoten, werd zulks bloedig gewroken. Den 19^{den} Juli opende de marine het vuur uit haar voortreffelijk geschut; weldra lag de kampong geheel in de asch en onder de puinhoopen van een huis, dat als observatorium diende, werden niet minder dan twintig, door granaatscherven deerlijk verminkte lijken gevonden. De bevolking naar het even vijandig gezinde Merdoe gevlucht bleef ook dáár door het vuur onzer schepen niet verschoond, 't geen aan de noordkust eene hevige verbittering ten gevolge had, en alle persoonlijke aanraking tusschen de radjas met de scheepscommandanten of de hun toegevoegde controleurs geheel deed ophouden.

'In de onderworpen landschappen ter oostkust' - zoo lezen wij in het veel te weinig bekende *Koloniaal verslag van* 1876 - 'was de toestand over het algemeen bevredigend.' Ze werden allen in Mei en Juni 1875 door den pas aldaar opgetreden adsistent-resident De Scheemaker, in gezelschap van den stations-commandant bezocht, die overal een gewenschte ontvangst genoten.

Aan de westkust werden verscheidene slaatjes geregeld door onze

schepen bezocht; te Mukkie werd later bij betere gezindheid de vlag uitgereikt en eenige radjas der noordelijke landschappen, die blijken van toenadering hadden gegeven, zouden nader te Kota Radja worden beëedigd. Men verwachtte evenwel geene algemeene en afdoende verbetering in den toestand der noordelijke en westelijke kusten, voor en aleer er Nederlandsche ambtenaren gevestigd zouden zijn; ambtenaren, die als vertegenwoordigers van een beschaafd maar tevens krachtig gouvernement, niets liever wenschen dan vooruitgang en welvaart aan te brengen, doch onwil en verzet onmiddellijk zullen te keer gaan. Sedert 1874 is bij de uitbreiding van ons gezag het burgerlijk bestuurspersoneel dan ook naar evenredigheid vermeerderd; een maatregel die aanvankelijk goede vruchten draagt.

De radja van Edi, op den duur zeer ingenomen met onze vestiging in zijn gebied, waar thans eene vroeger ongekende orde heerscht en de welvaart zichtbaar toeneemt(*), had tevens zijne inkomsten op vasteren voet geregeld. Na de heffing der in- en uitgaande rechten voor een zeker aantal jaren te hebben verpacht, ging hij in navolging van de vorsten van Deli, Serdang en Langkat al spoedig over, om woeste gronden in erfpacht zelfs aan de Nederlandsche handelmaatschappij af te staan. En als nu de vredevlag ons ook uit Simpang Olim zal tegenwaaien, kan de oostkust van Atjih een belangrijken handel met onze overige bezittingen en het moederland opleveren.

Intusschen bleef er een vijand te bekampen, wiens wapenen zekerder troffen dan de klewang van den Atjinees en die ons voortdurend bestookte. Koorts, dyssenterie en cholera, ziedaar de sombere trits, welker verpestende adem over Atjih uitging en 't anders niet ongezonde land als in een kerkhof herschiep. Al waren van den 1sten tot den 10den Juni slechts 9 choleralijders bezweken, toch was het aantal zieken in die tien dagen met 530 vermeerderd en na aftrek van herstelden, geëvacueerden en overledenen, bleven op den 11den 650 lijders onder behandeling.

Ten einde *die vijand* met eenig succes te kunnen bestrijden of zich zoo veel doenlijk voor zijne aanvallen te vrijwaren, bracht eene geneeskundige commissie op den 1sten Juli een breedvoerig rapport uit, waarvan ik het belangrijkste hier doe volgen.

1°. Het aantal posten in de onmiddellijke nabijheid van het strand en de lagunes (doorweekt en moerassig terrein) te beperken.

2°. Vereenvoudiging der transportdiensten, ook door de uitzending van pikolpaarden.

3°. Reductie der bezetting van Kota Radja tot een minimum, ophooging van het terreplein dier sterkte, opruiming der haar omgevende bamboedoerie-heg, beplanting zoowel daar als elders van de beschik-

(*) Zie *Koloniaal verslag van* 1876.

bare ruimte met zonnebloemen en eucalyptus globulus en overbrenging van het groote hospitaal naar de vlakte van Pantej-Perak (grasvlakte van Penajoeng).

4°. Verbetering van het logies der troepen door ventilatie en het dekken der gebouwen met atap in stede van zink of asphaltvilt.

5°. Wijziging in de kleeding, vooral in het hoofddeksel, uitreiking van wollen of baaien equipementstukken.

6°. Het boren van een tweeden artesischen put te Pantej-Perak.

7°. Dagelijksche uitreiking van een ration rooden wijn aan de bezetting der posten langs kust en lagune.

8°. Uitbreiding der gelegenheid tot reiniging, des noods met behulp van Nortonpompen, op de posten binnen 's lands.

9°. Oprichting van eene officierssocieteit en cantine voor de manschappen.

10°. Geregelde evacuatie - ook van gezonden - na een verblijf van hoogstens één jaar te Atjih.

11°. Beschikbaarstelling van ruimer logies aan boord voor de aanvullingstroepen en verschillende maatregelen tot bespoediging harer indeeling na de ontscheping.

12°. Het ontlasten van 't hospitaal door den bouw van kleinere ziekeninrichtingen op de posten Langkroek, Kota Alam, Longbatta-zuid en Blang-Oe.

13°. Bevordering van de geregelde cultuur der braakliggende gronden.

14°. Voorzieningen tegen inundatie der bezette terreinen.

Men trachtte onmiddellijk aan het bovenstaande te voldoen of de uitvoering zoo dra mogelijk te doen volgen. In verband hiermede konden al spoedig te Padang, Fort de Kock, Batavia, Kampong Makassar, Batoe Toelis, Oenarang, Magelang en Sindanglaja ongeveer 3000 zieken en convalescenten verpleegd worden, terwijl de belangrijke vraag zich voordoet of de eilanden Nasi, Bras en Way, die men zegt zeer gezond te zijn en zoo bijzonder door hare ligging aanbevolen, niet voor een dergelijk doel zouden zijn in te richten.

Ook de voeding der expeditionaire macht werd niet uit het oog verloren en zoo ze van Rijkswege aan het in stand houden der gezondheid was dienstbaar gemaakt, van particuliere zijde en niet het minst door tusschenkomst der vereeniging *Het Roode Kruis* werd veel ontvangen ter verzachting en veraangenaming van het lot onzer soldaten. En waarlijk bij eene langdurige expeditie vereischt hunne behandeling eene bijzondere en zorgvuldige opmerkzaamheid, waaraan een oplettend bevelhebber somtijds zijne plannen of voorgenomen operatiën dient op te offeren of ondergeschikt te maken. De abnormale gezondheidstoestand toch en de groote sterfte - de cholera buiten rekening latende - moeten, zelfs bij een overigens gezonde landstreek, voornamelijk aan buitengewone vermoeienis en inspanning worden toegeschreven. Weinigen zijn in een tropisch klimaat er tegen bestand. De Europeanen

vooral geraken spoedig uitgeput, zij worden ziek, bezwijken en eene onophoudelijke aanvulling verslindt de beste krachten van het leger. Ook hier is de ondervinding de beste leermeesteres.

Lieten de Atjineezen onze troepen veeltijds met rust, ze werden van onze zijde niet weinig bestookt en er had eene ongelooflijke verspilling van munitie plaats. Immers, zoo men op ingekomen berichten staat kan maken, zouden dagelijks, zelfs uit kleine posten, omstreeks 75 puntgranaten verschoten worden en van den 10^{den} tot den 20sten Juli 2300 dezer projectielen verbruikt zijn. 't Valt echter van buiten af even moeilijk te beoordeelen of dat aanzienlijk verbruik van munitie door de omstandigheden werd gewettigd, als te begrijpen hoe een betrekkelijk onschadelijk vuur van den vijand met zulk een krachtig geschutvuur door onze artilleristen zou zijn beantwoord; te meer daar in Kota Radja slechts 9 vuurmonden in batterij staan en 48 (vestingen veldgeschut) waaronder 5 mortieren van 20 cm. en 15 Coehoornmortieren over een dertigtal posten waren verdeeld.

Nog eene enkele opgave of mededeeling, die een helderder blik doet slaan in den toenmaligen toestand moge hier volgen, om daarna naar het ooglogsveld terug te keeren.

Wat de indeeling van onze legermacht betreft, zij zal, bij het raadplegen van de aangegeven kaart(*) in een oogopslag de toen ingenomen stelling doen kennen: en als men dan met potlood de lijn aangeeft langs den rechteroever der kreek Titji-pandjang, die zich bij Moesapi in de lagune ontlast, over Longbatta-mesigit, Lamara-Gritjiel, Oelejlo en Sinangri tot het einde van den linkeroever der kwala Tjangkoel, zal men met even veel gemak de latere uitbreiding onzer stelling kunnen nagaan. Die indeeling was in de maand Juli 1875 als volgt:

Door het rechterhalf 2de bataillon werden bezet:

Lampasej, Blang-Oe, Poe-oe, Soerian, Lamteboe en Zuid Setoe;

door het 3de bataillon:

Poengej Blang Tjoet, Mandarsa poeti, Lamara Oelejlo, Gritjiel, Lohong N.O., Longbatta Mesigit, Blang Tjoet, Longbatta zuid en Lampoe-oeh.

door het 9de bataillon:

Penditti, Kota alam, Lemboe O., Nieuw Lemboe N.O., Berauw, Benting Penajoeng, Djawa, Langkroek, Lampriet, Oostelijk Langkroek, Lamara Z.O., Marine benting, Lamara N.O., Tiban, Radja-bedil met den riviermond, Moesapi, benevens Lohong N.O. en Z.O. (zuidwaarts van Kota Radja);

door het rechterhalf 10de bataillon:

Planggahan, Oeleh-leh, de seinpost tot communicatie met de reede, Sinangri en Pakan-Atjih (even boven Kota Radja).

De overige troepen waren te Kota Radja samengetrokken(†).

(*) Zie het vorige nummer van *De Tijdspiegel.*

(†) Zie *Koloniaal verslag* 1876.

Wat de staatkundige toestand van Atjih betreft, daarin was weinig of geen verandering gekomen. 't Sedert lang ontworpen plan der oorlogspartij om tot de benoeming van een nieuwen sultan over te gaan - de leuze waaronder zij de algemeene belangstelling trachtte op te wekken om daardoor meer hulptroepen te verkrijgen - stuitte af op bezwaren van allerlei aard. Was 't reeds moeilijk in Groot-Atjih eene volstrekte meerderheid voor den daartoe aangewezen toeankoe Daoed, tienjarigen kleinzoon van wijlen sultan Ibrahim, vooral onder een regentschap van den eerzuchtigen toeankoe Hassim, te verkrijgen. De radja van Pedir zou wel nimmer de onbetwistbare rechten van den wettigen troonsopvolger - tevens zijn kleinzoon - aan de keuze van toeankoe Daoed hebben opgeofferd. Die Hassim, thans een der meest invloedrijke hoofden, uit vorstelijk bloed gesproten, zoo als zijn titel *toeankoe* aanduidt, en die zelf aanspraak maakt op Atjih's kroon, zou als regent een nog gevaarlijker vijand kunnen worden dan hij tot hiertoe geweest is. Men zou hem bij een Todtleben (op kleine schaal), beter nog bij een goesti Djilantiek of een Abd'el Kader kunnen vergelijken.

Bij zulke uiteenloopende belangen is de keuze van een nieuwen titularis vooralsnog niet te voorzien. Bovendien hadden verscheiden hoeloebalangs uit de XXV en XXVI M. verklaard geen sultan voor wettig te erkennen, die niet in den kraton gekroond was. Met recht vroegen zij: ‘welke inkomsten hem te geven, nu het sultans gebied (kroondomein) den Hollander toebehoort, de heffing der in- en uitvoerrechten niet meer bestaat en de fondsen zelfs niet aanwezig zijn, om de - volgens den adat - bij de krooning bepaalden pembrian radja aan de panglimas te kunnen uitkeeren?’ Onder de bestaande omstandigheden is 't herstel en 't behoud van een sultanaat dan ook eene hersenschim, die wel door niemand dan door eenige oorlogzuchtige hoofden zal worden gedeeld. Het rijk van Atjih is ontbonden en heeft als sultanaat feitelijk opgehouden te bestaan; niet slechts door het verlies van den heiligen kraton, aan welks bezit de Atjineezen hun volksbestaan vastknoopen en des sultans dood, maar voornamelijk door het afvallen der vazalstaten, die geen stamland meer erkennen, waar noch wetgevende macht noch uitvoerend bewind noch regeerkracht bestaat en niemand de publieke zaak vertegenwoordigt. In een land dat ophield oorlogvoerende mogendheid te zijn, waar - er is reeds vroeger opgewezen -(*) heden de een, morgen een ander en ten slotte de ruwe volksmassa meester blijft, moest onze eerste taak zijn, 't gezag in handen te nemen en de anarchie te beteugelen, met het doel de rust te herstellen en de bevolking voor ons te winnen. Dat doel trachtte de regeerings-commissaris door eene verzoenende politiek te bereiken.

De kennis omtrent de positie en persoonlijke hoedanigheden van de ons vijandig gezinde hoeloebalangs is even als die van het land hunner inwoning en de middelen, waarover zij beschikken kunnen, niet veel vooruitgegaan.

(*) *De Tijdspiegel* 1875, n°. 1, bl. 97 en 98.

Bij het vroeger door mij medegedeelde(*) zou nog gevoegd kunnen worden, dat sedert 1675 het aantal moekims in de sagis XXV en XXVI niet of weinig toenam, terwijl dat in de XXII, ten gevolge zijner belangrijke uitbreiding naar het zuiden, gedurende twee eeuwen aanzienlijk vermeerderd is en thans op meer dan 70 wordt geschat. De bestuurder van deze machtige sagi, toekoe Tjoet Bantah met den erfelijken titel (galar) van *Sri Moeda Perkasa*, doch meestal panglima Polim genoemd, schijnt in het zuiden op ruim 24 uren gaans van Kota Radja, in de kampong Anak-Galoeng zijn verblijf te hebben. Aan die versterkte stelling in 't gebergte, uitgebreider - zegt men - dan de kraton des sultans, of wel aan 't zuidelijk gelegen hoogland is somtijds verkeerdelijk den naam gegeven van Toenong. De geheele sagi XXII M. wordt gewoonlijk aldus genoemd, en in de benaming Orangtoenong, een verbastering van het Maleische orang-goenong (bergvolk), door hare bevolking aangenomen, is wellicht de aanleiding tot dat misverstand te zoeken. Zoo dragen o.a. de bewoners van III moekim Kerkoen (sagi XXVI M.) omdat zij vroeger tot de sagi XXII M. behoorden, nog altijd den naam van orang-toenong. Die bevolking staat bij de bewoners der strandsagis niet gunstig bekend. Wreed, ruw, gehard, met weinig behoeften en vrijheidlievend gelijk de meeste bergvolken, vormt zij de eigenlijke oorlogspartij in Groot-Atjih. Te ver van het krijgsgewoel verwijderd om er de nadeelige gevolgen van te ondervinden, acht zij hare kampongs voor elken aanval beveiligd; de strijdbare mannen verwijlen liever op het oorlogs- dan op het rijstveld en leven er grootendeels ten koste der strandbewoners. De onstuimige moed en doodsverachting, waarmede dit krachtige bergvolk aanvankelijk optrad, heeft later voor een meer omzichtige wijze van strijden plaats gemaakt, die bij onze troepen niet onopgemerkt is gebleven. Toekoe Bahit of Baït, T. Tjoet Ardjat - jongeren broeder van P. Polim - T. Tji kampong Baroe en T. Rawa Setia behooren tot de voornaamste aanvoerders.

T. Nja-Abas, met den erfelijken titel van *Setia Oelema*, is 't hoofd van de XXV M. wiens vroegere aanbieding van onderwerping tot heden zonder gevolg bleef. Toen de vorige panglima van dit gewest zijn einde voelde naderen benoemde hij zijn oudsten zoon T. Nja-Abas tot opvolger in zijne waardigheid, onder beding dat aan den tweeden T. Lampasei het beheer over de IV moekims zou worden opgedragen; eene in Atjih zeer gewone opdracht, die minder eene directe inmenging met het bestuur dan wel het verzekeren aan den titularis van een deel der landsinkomsten ten doel heeft. T. Lampasei schijnt de partij van onzen eersten bondgenoot T. Nek Setia, radja van Maraksa, meer toegedaan te zijn geweest dan die van T. Nanta het hoofd van de VI M., toen zij tijdens den burgeroorlog, waaraan Atjih onder den in 1870 overleden sultan Mantsoer Sjah ten prooi was, steeds

(*) Zie *De Tijdspiegel* 1875, n°. 5, bladz. 48 en volgende.

vijandig tegenover elkander stonden, en laatstgenoemde een grooten invloed op den zwakken karakterloozen Nja-Abas wist te verkrijgen. Toen echter T. Nek zich reeds bij de eerste expeditie aan onze zijde schaarde(*), werd diens gedrag en politieke houding door T. Lampasei noch goedgekeurd noch gevolgd; en 't was niet dan nadat het den listigen T. Nanta gelukte, hem bij zijn ouderen broeder verdacht te maken en het beheer over de IV M. op zijne neven T. Moeda Joesoef en T. Tjoet Bantah te doen overgaan, dat hij onze zijde koos. Die smaad toch was te groot, die hoon wilde T. Lampasei niet verdragen en het voorbeeld van zijn schoonvader T. Nek volgende, is hij ons een trouw bondgenoot geworden. Al weder een bewijs hoe bekendheid met de belangen der tegen ons overstaande hoofden, met de drijfveeren die hunne handelingen besturen en de middelen om ze in ons voordeel aan te wenden, veeltijds gunstiger werkt dan die mannen door wapengeweld van ons te verwijderen.

Diplomatiek- en krijgsbeleid moeten in Atjih de zege behalen; en het volk dat geweld tegenover geweld stelt en zich met alle kracht tegen het overwicht onzer wapenen verzet, zal misschien eerder zwichten voor een zedelijk overwicht, dat op een verzoenende, rechtvaardige en menschlievende staatkunde gegrond is. Hadden wij aan de vijandschap tusschen den sultan en 't hoofd van Maraksa het voordeel te danken, van den beginne af op onze westelijke flank gedekt, aan den linkeroever der Atjih meester van het strand en niet geheel aan eigen kracht overgelaten te zijn, het onrecht T. Lampasei aangedaan, schonk ons een nieuwen aanhanger in het gebied dat met het onze thans een samenhangend geheel uitmaakt. Toch tellen wij in deze sagi nog hardnekkige vijanden, waaronder imam Longbatta en T. Nanta ons de handen vol werk geven.

In de XXVI M. noemen T. Moeda Nja Batah en T. Nja Tjoet Lemrong zich beiden 't hoofd der sagi, als bezittende beiden een aanstelling van den sultan, waaruit men al weder het wanbestuur van het sultanaat leert kennen. Reeds lang geleden gaven zij den wensch te kennen zich bij ons aantesluiten, waarschijnlijk in de hoop om, met voorbijgaan van den mededinger, door de Indische regeering als panglima erkend en bevestigd te worden. Het blijkt niet, dat aan dien wensch tot hiertoe gevolg is gegeven, ofschoon laatstgenoemde, die tevens 't meeste gezag in de sagi uitoefent - in een schrijven (brief van 19 Februari 1874) - op het aannemen van zijne onderwerping terugkwam. Vrees voor wraak schijnt hem echter van beslissende stappen terug te houden, zijnde het wantrouwen bij de oorlogspartij reeds in die mate opgewekt, dat ze hem niet meer als hoofd der IX M. erkende. Nu moge de geest onder de bevolking in dat gewest afkeerig van den oorlog, alsmede verscheidene hoofden ons goed gezind en tot

(*) Zie *De eerste expeditie tegen Atjih*; *eene bijdrage tot de Indische krijgsgeschiedenis*, door A.J.A. Gerlach, gepensioneerd kolonel der artillerie, (Overgedrukt uit *De Tijdspiegel* 1874) bladz. 8, enz.

onderwerping geneigd zijn, de bewijzen laten zich lang wachten; en een Rajoet Lamkapping, T. Kerkoem, T. Atoa en T. Tjihik Lamnga (schoonzoon van T. Nanta) behooren nog altijd tot onze hardnekkigste tegenstanders.

Nopens onzen meest energieken vijand, toeankoe Hassim, zij hier nog vermeld, dat hij dezelfde persoon is, die in 't jaar 1865, door de expeditionaire macht onder de bevelen van den kapitein luitenant ter zee P.A. van Rees (thans schout bij nacht), als toeankoe Itam uit Poeloe Kompei werd verdreven. Na zich met eenige volgelingen te Modjopaït aan de soengei Djoe, benoorden Tamiang gevestigd en een peperplantage te hebben aangelegd, zien wij hem gelijk een Atjineesche Todtleben als de voornaamste schepper en leider der verdediging optreden.

Van onze zijde ging men intusschen voort de ingenomen stelling te consolideeren en de onderlinge gemeenschap der posten te verbeteren. Nabij Oeleh-leh werd in de kampong Sinangri een nieuwen post gevestigd om het volk van T. Nanta te beletten de kwala Tjangkoel (Naridji) tusschen Maraksa en de VI M. te doorwaden en hunne strooptochten ten koste van onze daar gevestigde bondgenooten ongestraft te volvoeren.

Oeleh-leh, thans reeds onze voornaamste haven- en stapelplaats waar allengs kleinhandelaars en nijvere Chineezen zich vestigen, terwijl de reede meer en meer door handelsvaartuigen wordt bezocht, is waarschijnlijk bestemd eene belangrijke rol in de toekomst van Atjih te vervullen. De steeds toenemende bevolking kan wellicht van daaruit een heilzamen invloed op het binnenland uitoefenen, den Atjinees toonen dat ook zijn land voor ontwikkeling en welvaart vatbaar is en betrekkingen aanknoopen, die later op handel en zeevaart gunstig kunnen werken. 't Is eene vestiging, die aan zoo vele anderen uit het eerste tijdperk der Oost-Indische Compagnie doet denken en later de pijlers werden van haar bezit en gezag in den Archipel.

Sedert geruimen tijd reeds waren verontrustende geruchten omtrent agressieve bewegingen van den vijand in omloop, die evenwel tot niets hadden geleid, toen in den nacht van 21 op 22 Juni de bezetting onzer zuidelijke linie in een kort maar hevig vuurgevecht werd gewikkeld, dat tegen 3 uur in den morgen met verdubbelde hevigheid ook tegen de ooster- en westerliniën werd hervat. Hoewel krachtig door onze troepen beantwoord, bleef het zóó lang aanhouden, dat de bevelhebber het noodig achtte eene colonne onder bevel van den majoor Mekern naar Mandarsa poeti te zenden, ten einde het meest bedreigde punt onmiddellijk ter hulpe te kunnen snellen en onze post te Setoezuid te versterken. De in den boschrand van Lampriet genestelde vijand werd al spoedig verjaagd, sterke patrouilles doorkruisten het ter-

rein, zwakke punten werden beveiligd, en de noodige maatregelen getroffen om den met zooveel ophef aangekondigden algemeenen aanval af te weren, die even als vroeger achterwege bleef.

In Juli kwamen al meer en meer berichten in, dat nu eindelijk de groote slag geslagen zou worden; 500 man hulptroepen onder T. Pakeh uit Pedir, 200 uit Endjoeng, 150 uit Merdoe en 100 uit Samalangan, hadden zich bij de Atjineezen aangesloten, ten einde onder aanvoering van imam Longbatta onze postenketen door te breken en den gehaten kafir het land te doen ontruimen. Alles - zeide men - was voor den grooten en laatsten slag gereed..... doch de slag viel niet; ook *dat plan* werd onuitgevoerd gelaten. Onze troepen bleven in het rustig bezit van de ingenomen stelling, terwijl den vijand daarentegen weinig rust werd gegund; zoo had Lamtermin(*) met omliggende kampongs veel te lijden; meermalen werden een aantal woningen in brand geschoten en de Atjineezen uit eenige hunner gewichtigste wachtposten in de XXII M. verdreven. Overigens was men met de opruiming der terreinhindernissen zuidwaarts van Longbatta zoo verre gevorderd, dat de in die richting gelegen kampongs onder het bereik van ons werkzaam vuur gekomen, door de bewoners met have en goed werden verlaten, terwijl de veel verbeterde gezondheidstoestand een heilzamen invloed op de troepen uitoefende, die met den besten geest bleven bezield.

Verkenningen aan niet al te vermoeiende patrouilleeringen gepaard, dienden niet alleen tot veiligheidsmaatregel in onze liniën, maar tevens tot afwisseling van minder aangename werkzaamheden, die dikwerf van den soldaat gevergd moesten worden. 't Was een uitstekend middel, dien vrolijken zin en die blijvende opgeruimdheid bij hem levendig te houden, zoo noodig in een klimaat en onder omstandigheden, alleszins geschikt om misnoegen of eene sombere stemming op te wekken.

De ontmoetingen met den vijand waren daarbij van weinig beteekenis, uitgezonderd een patrouillegevecht op den 4^{den} September, dat een meer ernstig karakter dreigde aan te nemen. Tijdig toegezonden hulp en een levendig granaatvuur uit Longbatta-Mesigit en Lohong O. deed hem echter al spoedig terugtrekken, waarbij hem aanzienlijke verliezen werden toegebracht. Ook op den 14^{den} had een vrij ernstig treffen plaats, toen men een in de nabijheid van Pinang gelegen benting trachtte te vernielen. Bleven de geruchten aanhouden, dat de Atjineezen nog steeds op een algemeenen aanval bedacht waren, zoodat dezerzijds de grootste waakzaamheid werd in acht genomen, de tijding scheen zich tevens te bevestigen, dat men in de XXVI M. den oorlog moede werd. Vele mannen zouden met vrouw en kinderen de door het granaatvuur geteisterde kampongs hebben verlaten om een toevlucht te zoeken in 't gebergte en men verzekerde, dat de levensmiddelen tot eene ongekende hoogte waren gestegen. Hadden dagelijks nog kleine schermutselingen plaats, werd menige woning in de asch gelegd, menig

(*) Even bezuiden Lamteboe. (Komt op de kaart niet voor.)

soldaat buiten gevecht gesteld en 't verlies van menig dapper officier betreurd, een ernstig treffen viel niet voor en de vijand werd rustiger naarmate de tijd der poeasa naderde (in 1875 van 1-30 October), als wanneer geen krijg mag worden gevoerd en elk volgeling van den Profeet zich geheel moet wijden aan de door den koran opgelegde godsdienstige verrichtingen.

De marine, onvermoeid in haar werkkring, bewaakte en bekruiste voortdurend zee en strand. Herhaaldelijk werden kusten en kreeken door gewapende sloepen bezocht, en tot wering van den smokkelhandel des nachts op brandwacht gelegd. Prauwen en sampans, die hunne passen niet vertoonden, werden aangehouden of prijs gemaakt en elke riviermond zorgvuldig gade geslagen, terwijl een paar stoomschepen voor kwala Rija of Raja en Pedro-punt gestationneerd, hun vuur richtten op de wegen waar langs de hulpbenden uit de vijandelijke gewesten Groot-Atjih trachtten te bereiken. T. Nanta werd nu en dan herinnerd, dat onze zeemacht nog over een ruim aantal granaten kon beschikken, de Nederlandsche vlag hier en daar op plechtige wijze uitgereikt en de goede tijding aangebracht, dat de radja van Rigas, Potjoet Mohammed, geneigd was Neerland's souvereiniteit te erkennen.

Als men die onderwerping in verband beschouwt met de betere gezindheid in de sagi der XXVI M. - de bakermat van Rigas vorsten - waargenomen, zou ze, boven vele anderen, eene gewichtige beteekenis erlangen. Het deelnemen gedurende meer dan een jaar aan den gevoerden krijg, de afgelegde eed om dien tot het einde toe voorttezetten en zijne innige verwantschap met de meest oorlogzuchtige hoofden konden niet anders dan den radja van iedere toenadering terughouden. Een zijner broeders toch is in sagi XXII M. met de dochter van panglima Polim gehuwd, en voor den minderjarigen zoon van een tweeden broeder - tijdens den oorlog overleden - bestuurt hij zelf de III M. op den rechteroever der Atjih, waar nog anderen zijner bloedverwanten gevestigd zijn. Mocht hij nu in weerwil van dat alles, in spijt der wraak waarvan zoo velen der zijnen het offer kunnen worden, de oorlogspartij verlaten, zijn eed verbreken en tot den vijand wenschen over te gaan, dan moet die partij in zijne oogen wel veel aan kracht en invloed verloren hebben of weinig vrees meer inboezemen.

Onze toestand in Atjih was alzoo na het einde der poeasa, noch uit een militair noch uit een politiek oogpunt, ongunstig te noemen, toen de generaal Pel op den 9^{den} November zijne functiën vol moed en met vernieuwde krachten aanvaardde.

(Wordt vervolgd.)

Een nieuw handboek voor de staathuishoudkunde.

Grondbeginselen der Staathuishoudkunde, door Mr. N.G. Pierson, 2de deel. Haarlem. Erven F. Bohn. 1876.

'De algemeene schets van de samenstelling der maatschappij is bij een landkaart op beperkte schaal te vergelijken: de grenslijnen, de wegen, de loop der rivieren, alles is zoo nauwkeurig mogelijk aangegeven en in hoofdzaak volkomen juist; doch er zijn kleine krommingen der lijnen en verheffingen van den grond, die zulk een kaart niet aanwijst. Zoo zijn er in het maatschappelijk leven onregelmatigheden, anomalieën, afwijkingen van een algemeenen regel. De economist heeft derhalve een dubbele taak te vervullen. Hij moet beginnen met de kaart der maatschappij te teekenen, met haar, als het ware, à vol d'oiseau te overzien. Grenslijnen en wegen, diepten en hoogten, met groote lijnen moet hij ze aangeven. Uit zijn schets moet blijken, waar iedere weg henenvoert, waar de oorsprong en waar de mond is van iedere rivier. Maar daarna zal hij een deel door detailkaarten moeten aanvullen. Hij zal ons moeten toonen, welke stroom door hooge rotsen ingesloten en welke door vlak land omzoomd is; waar een inbraak der zee door duinen, waar slechts door kunstwerken verhinderd wordt; kortom, hij zal uit het gebied, dat hij ons heeft afgeteekend, een keuze moeten doen en ons daarvan de bizonderheden doen kennen. De algemeene schets is niet minder noodig dan de detailkaarten, want zoolang de eerstgenoemde ontbreekt, staat men bloot aan allerlei zinsbedrog. Een weg verheft zich; men waant dat hij over gindschen berg zal voeren. Een rivier stort zich in een meer; men bespeurt niet dat zij straks haar loop zal voortzetten. Een grenslijn kromt zich; een nieuwe kromming, waardoor zij haar oude richting hernemen zal, ontgaat ons oog.'

Aldus Mr. Pierson(*).

Onder de noodige reserve kunnen wij met die vergelijking vrede hebben.

Evenmin als men kan vorderen, dat op een landkaart alle mogelijke krommingen, hoogten en laagten nauwkeurig zijn aangegeven, evenmin mag men aan eene algemeene schets van de samenstelling der maatschappij den eisch stellen, dat tot in de kleinste details alle mogelijke schakeeringen van het maatschappelijk leven aangegeven zullen zijn.

Maar men zij voorzichtig.

Een *kleine* vergissing in de algemeene schets kan tot *groote* verwarring aanleiding geven.

(*) Het Arbeidersvraagstuk der Negentiende eeuw. Naar het Fransch van Paul Leroy-Beaulieu. Met voorrede en aanteekeningen van N.G. Pierson. Haarlem, Erven Bohn, 1874.

Een algemeene landkaart, hoe nuttig ook voor het overzicht van het geheel, kan geen dienst doen als wegwijzer voor een voetreisje op beperkt terrein.

Een algemeene schets *kan* voldoende zijn om in breede trekken aan te geven wat is, maar is onvoldoende bij de beantwoording der vragen: waarom en hoe later?

Doch er is meer. Om een goede landkaart op beperkte schaal te kunnen teekenen en daarop duidelijk met groote lijnen aan te geven waar iedere weg henenvoert, waar de oorsprong en waar de mond is van iedere rivier, moet de geograaf volkomen met het terrein bekend zijn, moet hij den loop der stroomen hebben nagegaan, moet hij weten welke krommingen, hoogten en laagten belangrijk genoeg zijn om er melding van te maken. Veel detailonderzoek is noodig voordat het geheel met juistheid à vol d'oiseau kan worden overzien. - Zoo ook de economist. Indien hij op grond van enkele gegevens op beperkt terrein het waagt een algemeene schets te ontwerpen van de inrichting der groote maatschappij, loopt hij gevaar voor werkelijkheid uit te geven wat slechts de vrucht is zijner weelderige phantasie.

En voor den economist is die waarschuwing dubbel noodig, omdat de maatschappelijke inrichting niet alleen in hooge mate gecompliceerd, maar ook geenszins voor alle volken en tijden dezelfde is. Wel is er steeds bij veel verscheidenheid ook wel eenheid te ontdekken, maar zoo gemakkelijk laat zelfs de man der wetenschap zich verleiden om den kring zijner eigen omgeving te uitsluitend tot grondslag te nemen van zijn onderzoek. Daarbij komt, dat tot het in het leven roepen van een, oppervlakkig beschouwd, eenvoudige organisatie dikwijls zoo oneindig veel factoren medewerken, dat tal van 'hoogten, diepten en krommingen' zelfs aan het oog van den meest scherpzinnigen onderzoeker ontsnappen. Veelal stelt dan ook de economist zich reeds tevreden, indien hij in de bonte kaleidoscoop, die men maatschappij noemt, eenige hoofdlijnen kan ontdekken; doch hoe dikwijls bemerkt hij dat de stroom, dien hij in zijn schets als een hoofdstroom heeft aangeduid, slechts een nevenriviertje is, dat hem op een dwaalspoor heeft gebracht!

De kaart van de samenstelling der maatschappij is nog weinig verder gevorderd dan de kaart van de binnenlanden van Afrika. Hier en daar kan men wel met zekerheid den oorsprong van een stroom aangeven en den loop van een gebergte aanduiden, maar hoe meer men onderzoekt des te meer ontdekt men, dat men er eigenlijk bitter weinig van weet.

De teekenaar eener landkaart kan, met de noodige instrumenten gewapend, tot in de kleinste bijzonderheden een getrouwe photografie geven van een landstreek. Den economist staan zulke uitstekende instrumenten niet ten dienste. De stroomen, waarvan de geograaf den loop nagaat, zetten eeuwen achtereen hun loop in dezelfde richting voort; de stroomen, waarmede de economist rekening moet houden,

zijn veranderlijk, want zij zijn het product van zeden, wetten en maatschappelijke gewoonten.

Bovenstaande beschouwingen hebben wij gemeend aan een beoordeeling van het aan het hoofd van dit opstel genoemde boek te moeten laten voorafgaan, omdat het ons voorkomt dat de heer Pierson zich bij deze studie te veel heeft laten meesleepen door zijn zucht om te generaliseeren. Hij trekt op de groote maatschappelijke kaart een stelsel van lijnen, zonder zich in den regel om hoogten en diepten, krommingen en laagten te bekommeren; zijn bedoeling is ons een denkbeeld te geven hoe de maatschappij er wel uitziet, maar hij gaat daarbij, in strijd met de werkelijkheid, uit van de onderstelling, dat het terrein overal vlak en gelijksoortig is, dat de stroomen overal in dezelfde richting voortvloeien, en het geheel in den loop der tijden door maatschappelijke inrichtingen geen noemenswaardige wijzigingen heeft ondergaan. En zoodra hij op grond van enkele gegevens het recht meent te hebben voor een zeker deel van het groote gebied, dat hij wil afbakenen, lijnen in deze of gene richting te trekken, dan concludeert hij uit het bekende tot het onbekende, en doet het voorkomen alsof zijn, op zeer beperkt onderzoek gebaseerde, globale schets reeds als reisgids door het maatschappelijk wereldrond uitstekende diensten kan bewijzen.

Doch laat ons, om duidelijk te zijn, alle beeldspraak laten varen. De heer Pierson behandelt in het tweede deel van zijn handboek de leer der verdeeling der maatschappelijke rijkdommen, en tracht in breede trekken aan te toonen hoe in *de* maatschappij als zoodanig de goederen worden verdeeld. Bij zijn onderzoek neemt hij echter niet tot grondslag de maatschappij zooals zij werkelijk bestaat, en den mensch zooals deze zich, met zijn deugden en ondeugden, zijn goede en kwade eigenschappen, te midden dier maatschappij beweegt, maar hij verwijdert bij voorbaat zoowel uit de maatschappij als uit den mensch al die factoren, wier werking niet zoo gemakkelijk is na te gaan en die het onderzoek zouden bemoeilijken. Als maatschappij denkt hij zich een groot vlak terrein zonder grenzen, bevolkt met gelijksoortige menschen, die door hun wetten, zeden en gewoonten op de verdeeling der rijkdommen geen merkbaren invloed of althans overal denzelfden invloed uitoefenen; als menschen denkt hij zich wezens, die geen gemeenschapsband kennen, maar zich op het groote veld der nijverheid alleen door hun eigenbelang laten leiden; menschen bij wie het gevoel van solidariteit en economische verantwoordelijkheid niet meewerkt en die overal, als het ware instinctmatig, ertoe worden gebracht om het maatschappelijk inkomen volgens vaste natuurregels onder elkaar te verdeelen. Slechts hier en daar wordt er door den schrijver ter loops op gewezen, dat hij zoogenaamde tegenwerkende (?) factoren buiten rekening laat en dat zijne theorieën slechts onder bepaalde gegevens waar

zijn. Zoo schrijft hij b.v. reeds in het begin van zijn werk: ‘Wilden wij alles opnoemen en beschrijven wat van invloed is of geweest is op de verdeeling der inkomsten en vermogens, waar zouden wij eindigen? Wij zouden te spreken hebben over slavernij en lijfeigenschap, over leenwezen en gildewezen, over de regeling der betrekkingen tusschen Staat en Kerk, over het erfrecht, ja zelfs over politie en rechtspleging. Wij zouden vooral ook moeten wijzen op den belangrijken rol, die spel, misleiding en brutaal geweld ten allen tijde bij de verdeeling der rijkdommen hebben vervuld en nog vervullen?’

Zeker is het, dat de econoom, die al die factoren en duizende andere buiten rekening laat, zijn zaak zeer vereenvoudigt, maar is dat de hoofdzaak? Wat dunkt u, lezer: waaraan hebben de staatslieden, die bij de economie ter school gaan, meer behoefte: aan theorieën, die ons leeren hoe de goederen zouden worden verdeeld in eene andere maatschappij met andere wetten, andere menschen, dan wel: aan een zooveel mogelijk juiste analyse van de wijze van verdeeling der maatschappelijke inkomsten in hun eigen land?

Met opzet schrijven wij een *zooveel mogelijk* juiste, want het raderwerk der maatschappelijke inrichting is vooral in deze materie zóó gecompliceerd, dat een in allen opzichte juiste analyse in de eerste tijden wel een ideaal zal blijven. Maar tegen het werk van Pierson hebben wij dit bezwaar, dat hij bijna in het geheel niet analyseert wat onder zijne oogen te vinden is, maar dat hij abstraheert en bijna uitsluitend in zijne beschouwingen opneemt wat hij gemakkelijk tot een theorie of doctrine kan uitwerken. ‘Welke economische theoriën’ - zoo vraagt hij zelf - ‘kan men bouwen op de waarneming dezer feiten? Men kan ze bejammeren, den wensch uitspreken, dat ze nooit meer konden voorkomen, maar gaat men verder, zoo treedt men spoedig buiten het terrein waartoe de economist zich moet bepalen.’

Met uw verlof, Mr. Pierson, op die wijze maakt gij er u wat al te gemakkelijk af. Ook die feiten, waarop niet direct algemeene theorieën zijn te bouwen, zijn dikwijls voor den econoom van het hoogste gewicht, en het kan immers nooit buiten het gebied van de economie liggen om na een nauwkeurige analyse van den werkelijken toestand de wonde plekken aan te toonen en geneesmiddelen voor te schrijven. De verdeeling van de rijkdommen in een zeker land is zelfs - wij wezen er boven reeds op - in hoofdzaak niets anders dan een product van wetten, zeden en maatschappelijke instellingen. Gaat het nu aan dat alles te negeeren en zelfs, zooals Pierson doet, het erfrecht - een zoo invloedrijke factor bij de verdeeling - buiten den kring der beschouwingen te laten?

Zullen wij daarom nu beweren, dat de heer Pierson met zijn omvangrijken arbeid een nutteloos werk heeft verricht? Dat zij verre. Ook een zoo bij uitstek theoretisch werk over economie kan nuttig zijn als middel om bij het werken in kleinen kring niet uit het oog te ver-

liezen, dat er bij alle verscheidenheid toch ook een groot verband is tusschen de verschillende deelen en dat sommige hoofdlijnen overal worden teruggevonden. Ja, zelfs kunnen abstracte beschouwingen uitstekend dienst doen om ons de oogen te openen voor de voordeelen van vrij en onbelemmerd verkeer, en ons te wijzen op de wijze beschikking der natuur, die ook op maatschappelijk gebied zoo oneindig veel kwaad zelf weder herstelt, ja dikwijls in de toekomst weder tot zegen doet zijn voor de menschheid.

Maar de econoom, die zich wil bepalen tot de beschouwing van feiten, waarop algemeene theorieën te bouwen zijn, dient dan ook op den voorgrond te stellen, dat zijne stellingen een zeer betrekkelijke waarde hebben, want dat de invloeden, welke hij eenvoudigheidshalve alleen tot onderwerp van zijn maatschappelijk onderzoek heeft gemaakt, dikwijls door andere worden geëquivaleerd, ja te niet gedaan. En in geen geval mag een econoom het wagen om op grond van zulke *niet* aan de werkelijkheid ontleende theorieën lessen te geven voor de praktijk.

Mr. Pierson heeft dit o.i. niet altijd even goed in 't oog gehouden. Als handboek voor de Ned. jongelingschap zal het tweede deel van zijn werk veel minder waarde hebben dan het eerste, omdat het minder steun vindt in de werkelijkheid. Mr. Pierson vergeet zelf voortdurend, dat zijne theorieën slechts passen in eene denkbeeldige maatschappij, en is het dan niet te vreezen, dat eerstbeginnenden nog veel meer op een dwaalspoor geraken en met hun doctrines meer schade dan voordeel in de maatschappij zullen stichten?

Één voorbeeld uit velen slechts. De heer Pierson tracht op grond van de door hem ontwikkelde theorieën aan te toonen, dat gemeentebelastingen op den duur bijna uitsluitend worden gedragen door eigenaars van huizen, en dat men dus zeer voorzichtig moet zijn met het brengen van wijziging in een belastingstelsel, omdat zij, die het geld betalen, na eenige jaren niet meer worden gedrukt. - Maar om nu tot het bewijs dier gewaagde stelling te komen, neemt hij, zooals wij later nader zullen zien, eenvoudig aan, dat er geen belasting kan worden geheven zonder de welvaart te verminderen. Een stelling welke niemand zal onderschrijven, die een nauwkeurige analyse gemaakt heeft van den invloed der speciale belastingen op de verdeeling der maatschappelijke rijkdommen.

Niet zonder schroom gaan wij thans over tot de bespreking van de hoofdpunten van Pierson's betoog. Reeds eenige maanden ligt het briefje van de Redactie van *De Tijdspiegel*, waarbij een aankondiging wordt verzocht, op onze schrijftafel, en misschien zouden wij ook thans nog maar liever onze bij herhaalde lezing ontvangen indrukken in portefeuille hebben gehouden, indien wij niet door de recensie van het eerste deel van dit werk tegenover *De Tijdspiegel* eene zedelijke verplichting op ons genomen hadden.

En het schijnt wel dat wij niet de eenigen zijn, die zich bezwaard gevoelen. Tot heden toch hebben wij zelfs in de meer uitsluitend economische tijdschriften te vergeefs naar een recensie van dit in velerlei opzicht merkwaardige geschrift gezocht. Meer dan ééne reden verklaart dien schroom. Het geldt hier de behandeling van de allermoeielijkste maatschappelijke vraagstukken, waarover reeds veel voortreffelijks is geschreven, maar waarover zelfs tusschen de meest bekwame economen nog altijd het grootst mogelijke verschil van gevoelen bestaat. De heer Pierson, die in het eerste deel van zijn Handboek wel eenig blijk gaf van toenadering tot de nieuwere economische richting, plaatst zich bij de handeling van de leer der verdeeling op streng orthodox, schoon zeer eigenaardig standpunt: wat natuurlijk voor den voorstander der moderne richting de taak van recensent niet gemakkelijk maakt.

Wij zullen ons echter door al die bezwaren niet laten afschrikken, maar met bescheidenheid onze bedenkingen in het midden brengen. Misschien kan het eenig nut hebben nu eens enkele theorieën aan de werkelijkheid te toetsen, dan weer de vraag te stellen of Mr. Pierson zelfs op zijn standpunt niet meermalen tot onjuiste conclusiën komt. Mochten wij dwalen, niets zal ons aangenamer zijn dan overtuigd te worden.

De leer der prijzen.

De prijs hangt niet af van de verhouding tusschen vraag en aanbod - zoo leert de heer Pierson - maar de marktprijs bepaalt de verhouding tusschen vraag en aanbod. Alleen door oorzaak en gevolg met elkaar te verwarren kan men beweren, dat de verhouding tusschen vraag en arbeid den prijs bepaalt.

Laat ons bij die stelling eens een oogenblik stilstaan en ze aan de werkelijkheid toetsen.

Er komt een lading visch te Scheveningen aan. Het stormachtige weder houdt vele gewone opkoopers van den afslag terug. Er is bij weinig vraag veel aanbod en de visch wordt voor spotprijzen verkocht.

Was nu de prijs afhankelijk van de verhouding tusschen vraag en aanbod of bepaalde de marktprijs de verhouding tusschen vraag en aanbod?

Den volgenden dag heeft juist het omgekeerde plaats. Bij veel vraag is er weinig aanbod; de prijzen stijgen - was dat niet het gevolg van de veranderde verhouding tusschen vraag en aanbod?

Maar, zal misschien de heer Pierson ons tegenwerpen, de gevallen, door u bedoeld, zijn exceptioneel; ik had het oog op toestanden, waarbij hoogere marktprijzen terstond meer aanbod en omgekeerd lagere marktprijzen terstond meer vraag uitlokken.

Gesteld die tegenwerping ware juist, dan zou toch reeds toegegeven zijn, dat de stelling: ‘De marktprijs bepaalt de verhouding tusschen vraag en aanbod’ veel te algemeen is.

Maar bovendien zijn de door ons genoemde gevallen volstrekt niet

exceptioneel. Dat zal het best blijken indien wij het voorbeeld, door den heer Pierson tot verdediding van *zijn* stelling aangevoerd, van nabij beschouwen.

'Laat - zoo schrijft hij - van een voorwerp worden *aangeboden:* 1000 à *f* 1,40 per stuk, 900 à *f* 1,20 per stuk, 800 à *f* 1,00 per stuk; *gevraagd*: 800 stuks à *f* 1,40 per stuk, 900 à *f* 1,20 per stuk, 1000 à *f* 1,00 per stuk. - Nu zal het geheel afhangen van den tijdelijken marktprijs of vraag en aanbod tot elkander zullen staan in de verhouding van 8:10, 9:9 of 10:8. De marktprijs bepaalt dus de verhouding tusschen vraag en aanbod.'

Ziet de heer Pierson daarbij niet geheel over het hoofd, dat bij een aanbod van 1000 à *f* 1,40 per stuk en een vraag van 800 tegen dienzelfden prijs de marktprijs geen *f* 1,40 zal zijn?

Maar het kan toch ook gebeuren, dat een handelaar zich liever voorloopig met den verkoop van een kleine hoeveelheid tevreden stelt dan tot prijsverlaging over te gaan?

Zeker, doch men onderscheide wel. Is het rationeel alle mogelijke *winkel*prijzen als *markt*prijzen te beschouwen? Mr. P. beantwoordt die vraag bevestigend, maar o.i. ten onrechte. Onder marktprijs verstaan wij *niet* den prijs, waarmede de handelaar zijne goederen merkt in de hoop, dat ze op die wijze wel langzamerhand uit zijn winkel zullen verdwijnen, maar onder marktprijs verstaan wij den prijs, waarvoor op de markt of op de beurs onder de werking van vraag en aanbod, of wil men liever onder de werking der concurrentie, de goederen worden verkocht.

Dat laatste behoeft eenige nadere toelichting. Geenszins willen wij beweren, dat de leer der prijzen reeds voldoende is verklaard door te zeggen: 'De marktprijs wordt bepaald door de verhouding tusschen vraag en aanbod'. Overtuigend heeft o.i. Thornton reeds in 1870 aangetoond, dat het nog aan niemand gelukt is juist aan te geven, aan welke vereischten vraag en aanbod - op zichzelf zeer vage uitdrukkingen - moeten voldoen om op den prijs te influenceeren; m.a.w. dat men voor die uitdrukkingen nog geen juiste wetenschappelijke formuleering heeft gevonden. Of het nu onmogelijk is ooit een dergelijke formule te vinden en het dus de voorkeur verdient eenvoudig te zeggen: 'de marktprijs wordt bepaald door de concurrentie', en dan verder na te gaan van welke factoren die concurrentie afhankelijk is - dit laten wij voorloopig in het midden. Ons doel is op dit oogenblik alleen duidelijk te maken, dat men nog veel verder van den waren weg afwijkt door, zooals Mr. Pierson doet, de stelling om te keeren en te beweren *dat de marktprijs de verhouding tusschen vraag en aanbod bepaalt.* De marktprijs is niet een in de lucht hangend iets, maar een product van de wrijving van verschillende factoren, waaronder zeer zeker de tegen een zekeren prijs oogenblikkelijk aangeboden en gevraagde hoeveelheden een eerste plaats innemen.

Geheel anders Mr. Pierson.

'Er is,' zoo schrijft hij(*), 'een marktprijs en er is ook wat wij (met een nieuwen term van eigen maaksel) equatieprijs kunnen noemen. De marktprijs is de prijs van het oogenblik; naar een formule te zoeken ter aanduiding van de oorzaken, die hem in ieder gegeven geval bepalen, ware volkomen overtollig. Sommigen, naar wij gezien hebben, laten den marktprijs afhangen van de verhouding tusschen vraag en aanbod; wij kunnen echter prijzen noemen die bepaald worden door B. en W. van Amsterdam, getuige het tarief voor huurkoetsiers aldaar. In sommige gemeenten worden zelfs de broodprijzen van bestuurswege vastgesteld..... Dezen laatsten (den marktprijs) hebben de eigenaars van een artikel tot op zekere hoogte geheel in hun hand. Niet alzoo de equatieprijs; daarop kunnen zij geen invloed hoegenaamd uitoefenen. Onder den equatieprijs, namelijk, verstaan wij den prijs, waarvoor men een bepaalde hoeveelheid kan verkoopen, welke, naar ons bleek, afhangt van de stemming en omstandigheden, waarin de verbruikers zich bevinden..... Maar hoezeer van elkaar te onderscheiden, markten equatieprijzen staan niet buiten alle betrekking tot elkander. Wierden alle goederen in publieke veiling verkocht, dan zou de band zeer eng zijn; ja, de equatieprijs zou bij iederen verkoop uit den bedongen marktprijs blijken.'

De term 'equatieprijs' is nieuw, maar de equatieleer zelf niet. Van die leer is J.S. Mill de vader. Maar al heeft het vaderschap ook nog zoo'n goeden klank, toch kunnen wij met den door Pierson daarop gebaseerden equatieprijs geen vrede hebben, en kon Mill nog eens zijn oordeel zeggen, waarschijnlijk zou hij zelf de door Pierson gemaakte consequentiën als te doctrinair afkeuren.

Met den equatieprijs kunnen wij geen vrede hebben, omdat hij te veel op fictie berust. Is niet Mill zelf nog tot de erkenning gekomen dat hij te ver was gegaan, door te beweren, dat de ten gevolge van de concurrentie te voorschijn komende prijzen altijd prijzen zijn, waarbij vraag en aanbod elkaar volkomen dekken? En toch op die leer van Mill baseert Pierson zijn theorie. Maar Mill bleef ten minste nog vasthouden aan de werkelijkheid, Pierson niet. Welk nut kan het hebben om naast den werkelijken marktprijs, zooals die uit die concurrentie te voorschijn komt, nog een denkbeeldigen equatieprijs te plaatsen? Wil men duidelijk maken, dat er ondanks de groote variaties in de marktprijzen toch voor de meeste artikels een maximum en een minimum is, dat op den duur niet zal worden overtreden, waarom zich dan niet tevreden gesteld met de leer der productiekosten, die in de werkelijkheid haar grond vindt?

Wat toch is die equatieprijs? Wat is hij anders dan de prijs, die *zou* worden betaald, indien de verkoopers van te voren wisten, tegen welken maximumprijs zij hun geheelen voorraad in korten tijd van de

(*) Zie pag. 61.

hand kunnen zetten? In de gevallen, dat de zoogenaamde equatieprijs met den werkelijken marktprijs samenvalt, is - dit zal ook Pierson niet ontkennen - onderscheiding onnoodig en zelfs gevaarlijk; in de gevallen daarentegen, dat de marktprijs van den equatieprijs verschilt, is alleen de marktprijs iets reëels. Een koopman, die al zijne goederen tegen de vooraf door hem vastgestelde prijzen heeft verkocht, kan toch nog niet eens zeggen, dat hij ze tegen den equatieprijs heeft overgedaan, want blijft niet altijd de mogelijkheid bestaan, dat hij ook tegen een hooger tarief alles van de hand had kunnen zetten.

Dat de meeste goederen op den duur worden verkocht tegen een prijs, die vrij wel overeenkomt met hun productiekosten, is waar, maar veel gewaagder is de stelling, dat de goederen in den regel worden verkocht tegen de hoogste prijzen, waarvoor de geheele voorraad te verkoopen is. En vooral bij de toepassing van die leer op ondernemingswinst en arbeidsloon, komt men - zooals wij later zullen zien - tot vreemde consequentiën.

In de werkelijkheid komt die equatieprijs bijna nooit tot zijn recht. Zelfs niet bij publieke veilingen, want het is een dwaling te meenen, dat in die gevallen de zoogenaamde equatieprijs met den concurrentieprijs samenvalt. Neem als voorbeeld eene auctie van een collectie gelijke boekwerken. N°. 1 wordt verkocht voor *f* 3, n°. 2 voor *f* 3, n°. 3 voor *f* 2. Dat zijn alle marktprijzen, tot stand gekomen onder de wrijving van vraag en aanbod, maar wie zal zeggen welke de equatieprijs is? Het is mogelijk, dat bij meer consumtie alle drie des noods wel *f* 5 hadden willen betalen, maar het is evenzeer mogelijk dat n°. 3 hoogstens *f* 2 had willen besteden.

Nog eens dus, de equatieprijs is een fictie, waarom de praktijk zich weinig of in het geheel niet bekommert; de marktprijs is werkelijkheid.

En die marktprijs is in elk geval geenszins iets zoo willekeurigs als Pierson het doet voorkomen? Indien een door B. en W. vastgesteld tarief voor huurkoetsiers een marktprijs is, dan zeer zeker, maar duidt niet het woord '*markt*prijs' reeds aan, dat de schrijver van het Handboek hier op een dwaalweg is? Het tarief van B. en W. is een officiele prijs, geen marktprijs, geen product van de wrijving tusschen vraag en aanbod.

Evenmin kan er sprake zijn van marktprijs, als iemand bij zijn neef 25 cent voor een sigaar betaalt, ofschoon hij weet dat hij in den winkel daarnaast dezelfde sigaar voor 10 cent kan koopen. In dat geval betaalt hij een prijs van welwillendheid, die aan alle formuleering ontsnapt. Alleen voor het vrije *markt*verkeer, d.w.z. voor het verkeer, waarbij de verkooper verondersteld wordt het liefst zoo duur mogelijk zijn waren van de hand te doen, en de kooper geacht wordt zijne behoeften het liefst zoo goedkoop mogelijk te willen bevredigen, zijn regelen te stellen. Vooral op de juiste formuleering komt het aan. En deze is zeker wel het allerminst te vinden door over te gaan op het

gebied der equatie, een gebied dat wel aanlokkelijk is door zijn eenvoud, maar waarop juist door te groote gelijkmaking het woelige terrein der concurrentie met zijn hoogten en laagten, met zijn diepten en afgronden, niet meer te onderscheiden valt.

Met opzet hebben wij bij dit deel van het handboek zoo lang stilgestaan, omdat de leer der prijzen als het ware de hoeksteen is, waarop het overige gebouw, de verdeeling der inkomsten, is opgetrokken.

De grondrente.

In het hoofdstuk, aan dit onderwerp gewijd, komt veel behartigenswaardigs voor, veel ook, wat wij gaarne zonder eenige reserve zouden onderschrijven. De heer Pierson is een warm voorstander van verhooging van grondbelasting, een verwoed tegenstander daarentegen van de registratiebelasting. Op beide punten gaan wij gaarne met hem mede, en vele gronden, door hem tot verdediging van deze belastingherziening aangevoerd, zijn zoo juist, zoo ‘schlagend’ zouden de Duitschers zeggen, dat wij bijna de verzoeking niet kunnen weerstaan ze hier te laten afdrukken.

Maar toch is onze instemming ook met dit hoofdstuk niet onverdeeld. Een kapitale fout is het o.i. dat Pierson grondrente en pacht met elkaar verwart. En die fout staat in nauw verband met de beperkte definitie, welke hij op pag. 80 van het eerste deel van zijn handboek van kapitaal geeft. Kapitaal noemt hij daar dat deel van het vermogen, dat tot productie dient en *zelf door menschen is voortgebracht.* Grond, onder welken vorm ook, sluit hij van het kapitaal uit.

Het heeft den schijn, dat de schrijver ter wille van de eenvoudigheid en voornamelijk om de theorie der grondrente minder gecompliceerd te maken, tot die beperkte opvatting van het begrip kapitaal is gekomen. Wetenschappelijk te verdedigen is zij o.i. niet, al is zij ook wel door andere economen van naam aangenomen. Het is waar, grond als bloote natuurgave wordt niet door menschen voortgebracht, maar wat door menschen wel wordt voortgebracht zijn de nuttige hoedanigheden, die 's menschen arbeid aan den grond verleent. En indien er in de economie wordt gesproken van voortbrengen, dan weet ieder, dat er nooit van iets anders sprake is dan van het geven van nuttigheid aan de stof. Behoort grond niet tot het kapitaal, omdat hij niet wordt voortgebracht, met welk recht zal men dan - om een voorbeeld te noemen - trekdieren wel tot het kapitaal rekenen? Ook trekdieren worden niet door menschen voortgebracht in den zin, waarin het dagelijksch spraakgebruik het opvat, maar wel in economischen zin. En aan den economischen zin moet men vasthouden. Indien voortbrengen is het geven van nuttigheid aan de stof - en Pierson zal dit zelf niet ontkennen - dan kan grond evengoed worden voortgebracht als een trekdier, een huis, een tafel enz.

En niet alleen is het theoretisch onjuist den grond van het kapitaal uit te sluiten, maar in de toepassing leidt het zelfs tot gevaarlijke consequentien. De beschouwing van Mr. Pierson over de grondrente bewijst het. Op zijn standpunt moet hij natuurlijk alle inkomsten van den grond als grondrente beschouwen, want waar geen kapitaal is kunnen natuurlijk ook geen kapitaalinkomsten zijn - en hij deinst dan ook voor die consequentie niet terug, maar wat is er het noodzakelijke gevolg van? Dit, dat zijn plan van belastingherziening, op de theorie der grondrente gebouwd, het karakter van billijkheid geheel verliest. Indien men ook bij de inkomsten van den grond onderscheid maakt tusschen de kapitaalinkomsten en de gemonopoliseerde natuurgaven, dan is het betoog over het recht van den staat om een aanzienlijk deel van de vermeerderde grondrente voor zich te nemen, volkomen juist, maar gaat men verder, laat men grondrente en pacht als synoniemen optreden, verdedigt men het recht van den staat o m uitsluitend of althans bij voorkeur een aanval te doen op de in den grond *belegde* kapitalen, dan moeten wij er voor terugdeinzen om op dien weg mee te gaan.

Men werpe ons niet tegen, dat de door Pierson gemaakte afbakening toch zooveel gemakkelijker is, en dat het zoo moeilijk is na te gaan wat nu werkelijk grondrente en wat kapitaal-inkomst is. De moeilijkheid ontkennen wij niet, maar het is in de wetenschap niet om gemak en eenvoud, wel om waarheid te doen. En naar onze overtuiging wordt de waarheid door het stelsel van equatie niet gevonden. Al kunnen wij niet alle factoren der gecompliceerde maatschappij in onze beschouwingen opnemen, wij moeten toch den moed hebben onze theorieën aan de werkelijkheid te toetsen en geen lessen voor de praktijk geven, die op bloote fictie berusten.

Bijna zouden wij durven beweren, dat de heer Pierson zelf niet al te vast gelooft aan de leer, die hij verkondigt. Nu en dan toch stuiten wij op uitdrukkingen, die ons doen vermoeden, dat hij zelf in zijn binnenste het groote verschil tusschen grondrente en pacht nog niet geheel heeft kunnen verbannen. Zoo betoogt de heer Pierson bij de uiteenzetting van het begrip '*productiekosten*', dat onder die kosten geen grondrente verscholen is. Volkomen juist, indien men onderscheid maakt tusschen pacht en grondrente, maar volkomen onjuist, indien men onder grondrente ook begrijpt vergoeding voor het kapitaal, dat in den grond is gestoken. Zoo leest men verder op pag. 109: 'Niemand verarmt wanneer de Staat zich een gedeelte toeeigent van de vermeerdering der grondrente.' Vraag: vindt er ook zelfs dan geen verarming plaats, indien de Staat een deel van de opbrengst van den grond voor zich neemt zonder te vragen of er ook kapitaalinkomst onder schuilt? Op pag. 207 gaat Mr. Pierson echter nog verder door te beweren, dat de productie niet zou verminderen al verdween de grondrente geheel. Het is ons volkomen onbegrijpelijk hoe een zoo

scherpzinnig en geleerd man een dergelijke stelling kan ter neer schrijven. Één voorbeeld uit velen. Stel eens dat er in Nederland een wet werd uitgevaardigd, - en streng doorgevoerd ook, - waarbij werd bepaald dat elke pachtsom - volgens Pierson synoniem met grondrente - in de staatskas zou vloeien. Zou niet het eerste gevolg daarvan zijn, dat de grond werd verwaarloosd? Zou er nog een even groote prikkel zijn om het land zoo productief mogelijk te houden en daaraan des noods groote kapitalen ten koste te leggen?

In den mond van een man als Pierson zijn dergelijke onjuiste voorstellingen des te gevaarlijker, omdat hij door zijn boeienden stijl meesleept, en door de duidelijke uiteenzetting van zijn stof zoo gemakkelijk overtuigt. Op iedere bladzijde levert hij het bewijs zijn onderwerp volkomen meester te zijn, maar hij offert te veel op aan de zucht om den ingewikkelden maatschappelijken strijd tot eenige korte formules terug te brengen. Dat de schrijver ook in zijn in vele opzichten zoo voortreffelijk hoofdstuk over de grondrente dat gevaar niet geheel heeft vermeden, daarvan kan ook nog het volgende als bewijs strekken.

Na eerst zeer duidelijk verklaard te hebben hoe de grondrente ontstaat, betoogt hij, dat aanwas van bevolking een kracht is, die de strekking heeft om de pachtwaarde of grondrente te verhoogen. De waarheid dier stelling zullen wij niet betwisten, maar wel de juistheid der aangevoerde argumenten. In het kort komt het betoog van den heer Pierson hierop neer:

‘Aanwas van bevolking kan plaats hebben in het binnenland en in het buitenland. Vermeerdert de bevolking dan zal waarschijnlijk een grooter aantal personen dan vroeger hier een bestaan zoeken in den landbouw, hetgeen de productiekosten zal doen verminderen ten bate der grondeigenaren.....

Naar gelang de boeren en arbeiders, die in den landbouw een bestaan zoeken, talrijker worden, ontstaat voor hen de noodzakelijkheid van altijd slechter grond te bouwen. De opbrengst, die zij daar verkrijgen, bepaalt de belooning hunner voortbrengingsmoeite; met andere woorden bepaalt het bedrag der productiekosten. Aanwas van bevolking in een streek, voorzoover zij een vermeerdering is der *landbouwende* bevolking, heeft derhalve de strekking om de productiekosten in den landbouw te verminderen en de grondrente, die de eigenaars genieten, te verhoogen.

Vermeerdering van bevolking in het buitenland geeft dezelfde uitkomst, verhooging der grondrente, maar langs een anderen weg; niet door daling der productiekosten, maar door vermeerdering van de waarde der opbrengst.....

Aanwas van bevolking in het buitenland vermindert het aandeel van kapitaal en arbeid in de opbrengst van den grond; aanwas van bevolking in het buitenland doet de waarde dier opbrengst rijzen. Een

samentreffen van die beide oorzaken derhalve is voor de grondeigenaren zeer wenschelijk.'

Ziedaar, zegt de schrijver ten slotte, een oorzaak, welker invloed op de grondrente zich in een korte formule laat uitdrukken.

Kort is de formule zeer zeker, maar is ze even juist als kort?

Het eerste deel der formule is o.i. volkomen onjuist. Aan de aandacht van den opmerkzamen lezer zal het niet ontsnapt zijn, dat de heer Pierson eerst alleen spreekt van aanwas van de *landbouwende* bevolking en later bij de formuleering der stelling het woord 'landbouwende' weglaat, zoodat de conclusie volstrekt niet meer sluit op de voorafgaande redeneering.

Maar er is meer. Door bij aanwas der bevolking ook slechter grond te bebouwen worden de productiekosten in den landbouw niet verminderd, zooals Pierson beweert, maar veeleer verhoogd.

Productiekosten toch zijn niets anders dan al de uitgaven, die een ondernemer ter verkrijging van een voortbrengsel te doen heeft, m.a.w. de voortbrengingsmoeite, zich in den regel oplossende in belooning voor kapitaal en arbeid. Stijgt de voortbrengingsmoeite - wat natuurlijk het geval is bij het in exploitatie brengen van slechten grond - dan stijgen ook de productiekosten, *tenzij* er tegelijkertijd wijziging in tegenovergestelde richting mocht komen in de normale belooning der aangewende voortbrengingsmoeite.

Verlaging van de normale belooning der voortbrengingsmoeite is echter in het bedoelde geval niet te wachten. 'Wordt - zoo schrijft de heer Pierson zelf - van een zeker artikel een bepaalde hoeveelheid verlangd en kan een gedeelte daarvan slechts verkregen worden met grootere kosten, dan zal de prijs van het artikel zoo hoog moeten zijn dat ook die kosten worden vergoed. Een buitengewone winst te behalen, schrikt niemand af; maar wie wil op den duur met verlies werken?' Daaruit volgt, dat niet tot de bebouwing van minder goede gronden zal worden overgegaan, voordat de prijzen hoog genoeg zijn om ook bij meerdere voortbrengingsmoeite in de opbrengst der producten de normale belooning voor arbeid en kapitaal terug te vinden. Ergo moeten bij uitbreiding der landbouwende bevolking in het binnenland de productiekosten van landbouwproducten stijgen. Wat wij bewijzen wilden.

Maar wij gaan nog een stap verder. Bij uitbreiding der cultuur worden de productiekosten niet alleen hooger voor de slecht gelegen en onvruchtbare gronden, maar ook voor de vruchtbare. Wat toch is het geval? Boven hebben we reeds gezien, dat er een nauw verband is tusschen het aanbod der producten en de productiekosten, een verband zóó nauw, dat op den duur niet meer zal worden aangeboden dan verkocht kan worden tegen den prijs, die ook de productiekosten van hem, die onder de meest ongunstige omstandigheden produceert, nog vergoedt. Daalt de prijs der landbouwproducten, dan zal het eerste gevolg zijn dat sommige slechte stukken grond niet meer

worden verbouwd. Alle landbouwondernemers, die niet tot de minst begunstigde cathegorie behooren, vinden dus in den regel in de opbrengst hunner producten meer dan hun productiekosten terug (grondrente) en het gevolg daarvan is dat zij zich gaan toeleggen op intensieve cultuur, m.a.w. dat zij, *zij het ook tegen verhoogde productiekosten*, uit hetzelfde stuk grond zooveel mogelijk zullen trachten te halen. Eerst dan zullen zij daarmede ophouden, indien de meerdere voortbrengingsmoeite niet in de meerdere opbrengst een normale belooning vindt.

Duidelijkheidshalve zullen wij dit met een voorbeeld ophelderen. Het land *A* brengt met zeer geringe voortbrengingsmoeite *f* 1000 op. Door de productiekosten te verdubbelen kan hetzelfde land *f* 500 meer opbrengen. Tot die operatie wordt besloten, indien de meerdere voortbrengingsmoeite door die *f* 500 nog ruimschoots wordt vergoed. De gemiddelde productiekosten zijn vermeerderd, maar evenzeer de winsten van den eigenaar. Aan iedere hektoliter afzonderlijk wordt minder, maar aan den totalen voorraad meer gewonnen.

Zoo meenen wij dan te hebben aangetoond, dat aanwas der land bouwende bevolking in het binnenland de productiekosten niet vermindert, maar veeleer vermeerdert. Of de grondrente nu tegelijkertijd zal verhoogen, hangt af van velerlei omstandigheden. *Ja*, indien de vraag nog meer toeneemt dan het aanbod; *neen* in het omgekeerde geval. Zoodra slechte gronden met voordeel in exploitatie kunnen worden gebracht, is dit een bewijs dat goede gronden een hooge grondrente opleveren. In den regel zal dus de grondrente gelijken tred houden met het stijgen van de productiekosten. Dus juist het omgekeerde van hetgeen de heer Pierson betoogt.

Wat nu het tweede punt betreft: de invloed van vermeerdering der bevolking in het buitenland op de grondrente - zoo komt het ons voor dat de heer Pierson zich ook hier vergist als hij beweert dat die invloed geheel kan worden samengevat in deze korte formule: '*Aanwas van bevolking in het buitenland doet de waarde der opbrengst rijzen*'. Dit zal immers alleen dan waar zijn, indien die vermeerderde bevolking *bij ons* ter markt komt en bereid en in staat is *onze* landbouwproducten tegen *verhoogde* prijzen te nemen. Dat Pierson dit zelf wel gevoelt bewijst zijn betoog op pag. 92, maar waarom dan enkele bladzijden later de formule zoo algemeen gesteld, dat ze tot verwarring moet aanleiding geven? Ook in de economie komt het op juiste formuleering aan. Aanwas van bevolking moge al de *strekking* hebben de waarde der opbrengst te doen rijzen, meer positief kan men niet spreken zonder aan de waarheid te kort te doen.

Ondernemerswinst.

Dit hoofdstuk is o.i. niet het best geslaagd. Wel is waar worden we

ook hier nu en dan met zeer lezenswaardige opmerkingen verrast, maar het komt ons voor, dat de heer Pierson met de bewerking van deze stof zelf eenigermate verlegen is geweest. In het begin wordt aangekondigd, dat we kennis zullen maken met de wetten, die de ondernemerswinst beheerschen, maar na tal van uitweidingen, die, hoe belangrijk ook, slechts ten deele met die wetten in direct verband staan, vertelt ons de schrijver ten slotte, dat het ondernemersloon beheerscht wordt door dezelfde wetten die de loonen beheerschen: terwijl dan daarna aan de wetten der loonen weder een zeer uitvoerig, afzonderlijk hoofdstuk wordt gewijd.

Voor dat wij tot de kern der kwestie overgaan, een enkele opmerking vooraf. De heer Pierson acht het een verblijdend feit, dat op menig gebied de groote ondernemers de kleine verdringen. ‘Indien, zoo ongeveer luidt zijn betoog, de groote ondernemers de kleine verdringen, dan komt het, omdat gene de behoeften der maatschappij tot lager prijs weten te bevredigen dan deze, derhalve de bronnen van inkomsten ruimer voor het menschdom doen vloeien. Wat zij aan hun zwakkere mededingers ontnemen, strekt niet tot hun eigen voordeel - indien zij hunne producten tot dezelfde prijzen bleven aanbieden als vroeger, zouden die mededingers niet verdrongen worden - het strekt tot voordeel van de verbruikers en slechts deze trekken van de meerdere werkzaamheid, de besparing van kosten, der groote ondernemers partij.’

Is het niet alsof Bastiat, de geniale uitvinder der maatschappelijke harmoniën, in eigen persoon aan het woord is?

Verre zij het van ons te willen ontkennen, dat besparing van kosten, die zich oplost in lagere prijzen, het algemeen ten goede komt, maar maakt men zich niet schuldig aan groote eenzijdigheid door te beweren, dat de groote nijverheid de kleine alleen verdringt indien zij goedkooper waar levert, en over het hoofd te zien, dat uit het verdringen der kleine nijverheid dikwijls groote sociale gevaren ontstaan, die door het voordeel van goedkoope fabriekswaren volstrekt niet worden opgewogen?

De behandeling van deze vraag zou op zich zelf reeds voldoende stof opleveren voor een geheel boekdeel, maar ten sterkste moeten wij toch protesteeren tegen de algemeenheden, waarmede de heer Pierson dit hoogst belangrijk maatschappelijk vraagstuk wil oplossen. De ellende van den kleinen ondernemersstand, die zich overal verdrongen ziet, de opeenhooping van groote kapitalen in weinige handen ten koste van den minderen man, het in verval raken van den voor de maatschappelijke orde zoo noodzakelijken middenstand, ziedaar factoren, die men niet maar eenvoudig met een beroep op de belangen der verbruikers kan ter zijde stellen.

Ook bij dit punt deinst de heer Pierson voor de consequentie zijner

harde leer niet terug. ‘Laat ons stellen - zoo schrijft hij - dat over een eeuw of een paar eeuwen geen timmermanswinkel meer kan bloeien, maar het timmermansbedrijf wordt uitgeoefend door groote naamlooze vennootschappen; een soortgelijk persoon, als die nu een timmermansaffaire voor eigen rekening drijft, zal dan een afdeeling besturen van een fabriek, en er is geen reden om te denken, dat die werkzaamheid hem minder inkomen zal verschaffen dan nu een timmermansbaas aan ondernemersloon verdient. Wij zien de personen, die kleine ondernemers waren, wel in economischen zin te gronde gaan, maar wij zien ze ook herleven, hetzij in een nieuwen tak van bedrijf, hetzij als bezoldigde personen. Hoeveel directeuren en onderdirecteuren, hoeveel bureauchefs en andere beambten zijn niet werkzaam in al die grootere ondernemingen van den nieuweren tijd!’

Ja, wel mocht de geachte schrijver een dergelijke zinsnede met een uitroepingsteeken besluiten. Het is onbegrijpelijk dat hij niet inziet, dat een dergelijke geëxalteerde groote nijverheid een allernoodlottigste ommekeer zou teweeg brengen in de maatschappelijke verhoudingen. Is het niet duidelijk, dat bij een dergelijken toestand de gezegende invloed der concurrentie door feitelijke monopoliën voor een groot deel zou zijn vernietigd en de groote meerderheid zou worden teruggevoerd tot een alles behalve benijdenswaardigen toestand van afhankelijkheid?

Wij gaan nu over tot de kern der kwestie, de leer van de ondernemerswinst. De door den heer Pierson verkondigde theorie komt hierop neer: ‘De prijs van ondernemersdienst kan even als alle andere prijzen slechts stand houden op het punt, waarop tusschen vraag en aanbod volstrekte equatie wordt verkregen. Wil men weten waardoor het equatiepunt van beiden wordt bepaald, dan behoeft men slechts na te gaan, waarvan vraag en aanbod in deze afhangen en door welke invloeden zij tot elkander komen. Men zal dan tot de ontdekking komen, dat de equatieprijs van ondernemersdienst vrij wel overeenkomt met de belooning van anderen arbeid, die evenveel moeite en inspanning kost en evenveel persoonlijke eigenschappen vordert. Niet geringer, omdat dan het aanbod weer zou verminderen, daar vele ondernemers liever een vaste bezoldiging zouden zoeken; niet belangrijk hooger, omdat anders het aanbod van ondernemersdienst weder belangrijk zou klimmen. In het eerste geval zou prijsverhooging, in het laatste geval prijsverlaging niet uitblijven.’

Onze beschouwing over equatieprijs in het algemeen bewijst reeds, dat we ook met de hier voorgedragen leer geen vrede kunnen hebben, maar het schijnt toch geen overbodig werk ook met betrekking tot dit speciale geval het onhoudbare der theorie aan te toonen.

De heer Pierson gaat uit van de onderstelling, dat men in den regel de keuze heeft tusschen zoogenaamd vaste en ondernemersbetrekkingen. Maar wat door hem als regel wordt voorgesteld is uitzondering. Stel

een fabrikant maakt slechte zaken, zoodat hij met moeite rente van zijn kapitaal krijgt, en er van winst in 't geheel geen sprake is, zal dat voor hem een reden zijn om bij een ander in dienst te gaan? Volstrekt niet, er kunnen honderden redenen zijn, die hem daarvan terughouden, maar in den regel zal de voornaamste wel deze zijn, dat hij door zijn zaak, die slecht gaat, van de hand te doen, ook een groot deel van zijn kapitaal zou verliezen. Maar nog veel moeilijker is het uit een vaste betrekking, die te weinig geeft, over te gaan in de categorie der ondernemers. Daarvoor is in den regel niet alleen weer andere kennis noodig, maar ook kapitaal en dikwijls zeer veel kapitaal. En hoe meer de grootindustrie de kleine overvleugelt, des te minder zal de theorie van den heer Pierson met de werkelijkheid overeenkomen. Wie zou in ernst durven beweren dat de winst der grootindustrieelen en groothandelaren niet kan stijgen boven een zeker maximum, dat ook in sommige vaste betrekkingen te verdienen is, omdat de kantoorheeren hun concurrentie zouden aandoen zoodra hun normale winst zich boven dat maximum verheft?

'Maar winsten en vaste bezoldigingen - zegt Pierson - worden wel nauwkeurig met elkaar vergeleken indien iemand een beroep kiest.'

Nauwkeurig! De heer Pierson kan het zelf niet gelooven. O zeker, er wordt bij de keuze van een beroep wel gevraagd in welk vak de vooruitzichten het best zijn, maar dat kan toch nooit meer zijn dan een vaag wikken en wegen? Wie kan met eenige zekerheid berekenen hoe over 10 jaren de financieel vooruitzichten van een boekhouder en een kassier zullen zijn? Daarenboven komen bij de keuze honderden andere invloeden in 't spel; bijna altijd is de keuze tot een kleinen kring beperkt; bijna nooit zal men ongelijksoortige grootheden (winst en vaste bezoldiging) tot maatstaf van vergelijking nemen.

Doch aangenomen voor een oogenblik, dat werkelijk die vooruitzichten reeds bij de keuze van een beroep nauwkeurig konden worden berekend, zou daardoor de equatieprijs, overeenkomende met een normale belooning voor gelijksoortigen arbeid, gered zijn? Zou de leer van de ondernemerswinst - de risico laten wij buiten berekening - verklaard zijn, indien het vaststond dat winsten geen 20 jaar achtereen aanzienlijk hooger kunnen zijn dan vaste bezoldigingen, zonder reactie te weeg te brengen in de keuze der beroepen?

Neen, het eenige wat met grond kan worden beweerd is dit, dat op de laagste trappen van de maatschappelijke ladder ondernemerswinsten en vaste bezoldigingen zóó in elkaar loopen, dat het verband niet te ontkennen valt. Door de equatietheorie tot alle ondernemerswinsten te willen uitstrekken, komt men in lijnrechten strijd met de werkelijkheid.

Arbeidsloon.

Geen economisch vraagstuk, waarover in den laatsten tijd tusschen

de economen van de oudere en nieuwere richting meer is gestreden, dan het vraagstuk der ‘Lohnverhältnisse’. Over dit onderwerp is o.a. voor eenige maanden een belangrijke polemiek gevoerd tusschen Mr. Pierson en Dr. Brentano in het te Tübingen verschijnende ‘Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft’. Hetzelfde vraagstuk is door Mr. Pierson nader behandeld in zijne aanteekeningen op ‘Het Arbeidersvraagstuk’ van Leroy-Beaulieu en eveneens in het werk, dat thans in *De Tijdspiegel* wordt aangekondigd, terwijl Dr. Brentano zijne meening meer uitvoerig heeft ontwikkeld in Hildebrandt's Jahrbücher en in een dezer dagen uitgekomen studie, getiteld: ‘Das Arbeitsverhältniss gemäss dem heutigen Recht’.

De strijd tusschen de geleerden loopt voornamelijk over de vraag of werkstakingen als zoodanig een gunstigen invloed op de loonen kunnen uitoefenen.

De bewijsvoering van Dr. Brentano, die o.i. zeer terecht tot een bevestigende beantwoording der vraag concludeert, komt in 't kort hierop neer:

‘Loonsverhooging door middel van werkstaking zal nooit tegelijk plaats vinden in alle takken van nijverheid, ja een *gelijktijdige* en *gelijkmatige* loonsverhooging door werkstakingen in alle mogelijke bedrijven en beroepen is geheel ondenkbaar. Maar ook al neemt men een gelijktijdige en gelijkmatige loonsverhooging in alle industrieën aan, dan zouden toch de gevolgen, zoowel voor elke industrie in 't bijzonder als voor 't geheel, dezelfde zijn als voor het geval dat slechts hier en daar loonsverhooging had plaats gevonden. Zoodra nl. in een bedrijf tengevolge van werkstaking het loon is verhoogd, beproeven de ondernemers van dat bedrijf zich schadeloos te stellen door verhooging van den prijs hunner producten. Verschillende gevallen zijn hierbij mogelijk.

‘Stellen wij vooreerst het *allerongunstigste* geval, nl. dat de buitenlandsche concurrentie prijsverhooging van eenige beteekenis onmogelijk maakt. Nemen wij bv. eens aan dat de Engelsche pachters zich door verhooging der korenprijzen schadeloos trachten te stellen voor de verhoogde productiekosten, welke de arbeiders door strikes hebben bewerkt. Zal hun dat gelukken? Zeer zeker: neen. De Engelsche verbruikers van koren zouden zooveel mogelijk wat zij noodig hebben tegen lageren prijs uit het buitenland laten komen; dientengevolge zouden de slechtste tot dusverre in cultuur gebrachte gronden in Engeland niet meer bebouwd worden, omdat de opbrengst de productiekosten niet meer zou dekken; verlaging van de grondrente voor de Engelsche grondeigenaars zou daarbij niet uitblijven. Verhooging van het arbeidsloon zou dus in dit geval verkregen worden ten koste der landeigenaars. Nu is het niet te ontkennen, dat ook de vraag naar boerenarbeiders zal verminderen, indien er minder grond in cultuur wordt gebracht. De mogelijkheid bestaat echter ook, dat de normale levenswijze tengevolge van door werkstaking verkregen hoogere loonen reeds is verhoogd,

en dat de arbeiders weigeren tegen lagere loonen weder te gaan werken. Wat zal dan het gevolg zijn? In dit geval zal, daar niet alle arbeiders tegen het hooge loon aan 't werk kunnen worden gesteld, een deel emigreeren of overgaan bij eene andere nijverheid. Zal beide echter mogelijk zijn, zonder dat daardoor hetzij in 't buitenland, hetzij in sommige takken van industrie in 't binnenland, waarbij zich de arbeiders verplaatsten, het loon wordt verlaagd? Ongetwijfeld. Want zoodra er minder koren in Engeland wordt geproduceerd, des te meer wordt er uit den vreemde ingevoerd. Er ontstaat alzoo grootere vraag naar boerenarbeiders in 't buitenland, en indien dus de Engelsche arbeiders emigreeren, dan vinden zij een hun aanbod dekkende vraag. Emigreeren zij echter niet, maar gaan zij over bij andere takken van industrie, dan vinden zij ook hier een grootere vraag naar arbeiders. Want hoe meer koren er tengevolge van de loonsverhooging in het landbouwbedrijf uit het buitenland wordt ingevoerd, des te grooter wordt de vraag naar andere producten van Engelsche industrie, ten einde daarmede de grootere hoeveelheid ingevoerde granen te kunnen betalen. De andere takken van nijverheid hebben dus behoefte aan meer arbeidskrachten. En indien de in grootere hoeveelheid gefabriceerde Engelsche uitvoerartikels in een ander land - in Frankrijk b.v. - een nadeeligen invloed uitoefenen op de binnenlandsche industrie dierzelfde artikels, ten koste van de Fransche arbeiders, die in deze industrie werkzaam zijn, zoo mag men daarbij niet vergeten, dat tegelijkertijd in Frankrijk een grootere vraag naar arbeiders in de landbouwnijverheid ontstaat, omdat er voor den uitvoer van granen naar Engeland meer moet worden geproduceerd. De loonsverhooging van de landbouw-arbeiders in Engeland heeft derhalve in dit geval het loon van geen enkelen arbeider verminderd. Op den duur zal die loonsverhooging geen ander gevolg kunnen hebben dan vroeger de afschaffing der graanwetten: de grondrente van de Engelsche landeigenaars wordt verminderd en dus op kosten van de landheeren het arbeidsloon verhoogd.

‘Precies dezelfde gevolgen zal men zien, indien wij het bovenstaande, in plaats van op de landbouwnijverheid, toepassen op eene andere industrie, die geen prijsverhooging verdragen kan. In al dergelijke takken van industrie werkt loonsverhooging evenals de afschaffing van een invoerrecht: de invoer van buitenlandsche producten komt in de plaats van het verbruik van binnenlandsche voortbrengselen; de binnenlandsche kapitalen en arbeidskrachten zoeken een onderkomen bij andere industrieën, en juist de invoer van buitenlandsche producten roept op den duur een grootere vraag naar binnenlandsche voortbrengselen in 't leven. Indien nu de invoerrechten als een onrechtvaardige belasting voor het geheele volk ten gunste van een bepaalde industrie, die slechts door kunstmiddeltjes in het leven is te houden, afkeuring verdienen, zou men dan in het belang van enkele ondernemers de lage loonen ten koste van de laagste klassen der bevolking, willen be-

houden? Een tak van industrie, die slechts door middel van lage loonen de concurrentie tegen het buitenland kan volhouden, draagt evenzeer de kiem van verval in zich als een industrie, die slechts door hooge invoerrechten in het leven kan worden gehouden. Hooge loonen kunnen slechts gunstig werken, omdat zij evenals de vrijheid van verkeer het kapitaal dwingen, zich op die nijverheid toe te leggen, die met het oog op den bijzonderen toestand van land en volk het voordeeligst is.

'In alle gevallen derhalve, waarbij het den ondernemers tengevolge van de buitenlandsche concurrentie niet gelukt de kosten van de loonsverhooging door prijsverhooging hunner producten op de consumenten over te brengen, daalt de winst der ondernemers. Dit zal intusschen slechts tijdelijk het geval zijn. In den landbouw wordt het verlies op de grondrente overgebracht. In andere bedrijven trekt het kapitaal zich gedeeltelijk terug om belegging te zoeken in andere bedrijven, waarmede betere zaken te maken zijn. Slechts dan zal de loonsverhooging voortdurend ten koste van de winst verkregen worden, indien in de industrie, waar de loonsverhooging plaats vond, het kapitaal zoo overheerschende was, dat een groot kapitalist, ondanks de kleinere winst, liever met zijne oude zaken doorgaat dan iets anders te beginnen, waarbij hij waarschijnlijk niet zooveel kapitaal productief zal kunnen maken.

'Ondertusschen zijn er veel meer bedrijven, die niet in die mate van de buitenlandsche concurrentie afhangen, dat zij daardoor genoodzaakt worden van elke prijsverhooging hunner waren af te zien. Vooreerst komen in aanmerking de bedrijven, die een soort van locaal monopolie bezitten. Daartoe behooren alle bedrijven, bestemd voor de productie van levensmiddelen, die men niet goed van verre kan laten komen. Wij noemen slechts de bakkers, de slagers, de timmerlieden en tot op zekere hoogte de kleermakers en schoenmakers. Verder nog al die industrieelen, die geen afgewerkte fabrikaten leveren, maar hun arbeidsdiensten aanbieden, zooals bv. schoorsteenvegers, smeden, lapwerkers, enz. Indien in bovengenoemde bedrijven de arbeiders een loonsverhooging beproeven, dan is het mogelijk dat zij zonder veel moeite en duurzaam van beter conditie worden. Deze soort van ondernemers kan nl. in den regel de prijzen verhoogen en de verbruikers dwingen uit hun inkomen aan de arbeiders hoogere loonen te betalen. Daarenboven zijn de door deze ondernemers te leveren producten voor het noodzakelijke levensonderhoud zóó onontbeerlijk, dat de consumenten liever iets meer betalen dan er minder van te gebruiken.

'Op dezelfde wijze kunnen de ondernemers de hoogere productiekosten goedmaken in die bedrijven, die wel is waar met gelijksoortige bedrijven in andere landen te concurreeren hebben, maar die concurrentie gemakkelijk kunnen volhouden, omdat zij op hun concurrenten in den vreemde iets vóór hebben. Bijna ieder land kan wijzen op sommige

artikels, die het goedkooper kan produceeren dan zijn buurman. In al zulke industrieën kunnen de ondernemers zich door prijsverhooging schadeloosstellen.

'Stelt men echter de zaak zóó voor als Mr. Pierson het doet en laat men alle grenzen van stad en land geheel buiten rekening; neemt men daarenboven aan, dat in een bepaald bedrijf overal op de wereld gelijktijdig loonsverhooging plaats vindt, dan ligt het voor de hand, dat de ondernemers ten allen tijde zonder vrees voor vreemde concurrentie de meerdere uitgaven voor arbeidsloon op de consumenten kunnen verhalen.

'Eerst dan zal echter bewezen zijn, dat het mogelijk is door werkstakingen het arbeidsloon in een bepaalden tak van nijverheid te doen stijgen zonder dat daardoor het loon van arbeiders in andere bedrijven tot hetzelfde bedrag verlaging behoeft te ondergaan, indien *twee* meermalen aangevoerde tegenwerpingen wederlegd zijn.

'De eerste is afkomstig van Thornton. Deze zegt: het inkomen van de verbruikers, dat bestemd is voor aankoop van waren, is een onder cijfers te brengen bedrag. Indien derhalve ten gevolge van loonsverhooging de prijzen van de producten in één tak van industrie stijgen, dan houden de verbruikers minder geld over om andere producten te koopen, dan kunnen zij dus ook minder betalen voor het loon van werklieden in andere industrieën. Derhalve moet het loon in het eene bedrijf evenveel dalen als het in het andere gestegen is. Daaruit blijkt, dat het onmogelijk is het gemiddelde arbeidsloon der arbeiders door werkstakingen te doen stijgen.

De heer Thornton vergist zich. Op zich zelf is het zeker volkomen juist, dat iemand, naarmate hij meer voor één product heeft uitgegeven, des te minder van andere waren kan koopen. Het is echter volkomen onjuist daaruit de gevolgtrekking te maken, dat tengevolge van een door loonsverhooging bewerkte prijsverhooging van zekere artikels het totale bedrag, dat aan andere artikels besteed kan worden, kleiner moet zijn. Indien A totdusver *f* 300 inkomen had en daarvan aan B voor de aan hem geleverde waren *f* 100 betaalde, dan had hij *f* 200 over om producten van C en D te koopen. Stijgt nu de waar van B in prijs, dan is het zeker dat A, om nog dezelfde hoeveelheid te bekomen, meer moet betalen aan B bv. *f* 150 in plaats van *f* 100, en dat hij in dat geval slechts *f* 150 overhoudt voor de producten van C en D. Maar in de plaats van *zijn* vraag naar producten van C en D komt nu de met *f* 50 toegegenomene vraag van B. Het bedrag van de totale vraag naar producten blijft dus onveranderd. Tengevolge van de prijsverhooging heeft er slechts een wijziging in het personeel der vragers plaats gevonden. Daarmede zal ook een wijziging in den aard der gevraagde producten gepaard gaan. In plaats van de weeldevoorwerpen, voor de rijken bestemd, zullen, tengevolge van de loonsverhooging, zaken, meer geschikt voor den arbeidersstand, worden gevraagd en voortgebracht. Er zal minder winst gemaakt worden met de kapitalen, die belegd zijn in

weeldeindustrie, en meer met de kapitalen, die belegd zijn in zaken van dagelijksch verbruik. Dientengevolge zullen ook sommige kapitalen uit eerstgenoemde industrie worden teruggetrokken om ze in laatstgenoemde over te brengen. De portefeuilles der bankiers worden in plaats van met wissels voor zijde, met wissels voor vee, katoen enz. gevuld. In de nijverheid voor goedkoope waren neemt de vraag naar arbeid toe; de prijs van 't arbeidsloon stijgt; de arbeiders, die vroeger voorwerpen van weelde voor de rijken vervaardigd hebben, zoeken en vinden nu arbeid in deze meer democratische takken van nijverheid. De loonsverhooging der werkstakende arbeiders verminderde dus in geen enkel bedrijf het loon hunner kameraden; zij verminderde alleen het inkomen der verbruikers van de door de werkstakende arbeiders vervaardigde artikels, zij bracht wijziging in het personeel der vragers en in den aard van het gevraagde. Het totaal bedrag der vraag voor waren in 't algemeen bleef quantitatief onveranderd. Met het oog op de totale productie staat de bedoelde loonsverhooging, door werkstaking bewerkt, eigenlijk gelijk met een verandering van de mode.

'De tweede tegenwerping, die gemaakt kan worden en gemaakt is, bestaat daarin, dat het voordeel van loonsverhooging voor de arbeiders weder illusoir wordt door de prijsverhooging van voor hen bestemde artikels. Het geldelijk inkomen der arbeiders - zoo beweert men - behoort tot de productiekosten der goederen; vermeerdert dit geldelijk inkomen, dan moet ook evenredig de prijs der waren stijgen, en de arbeiders verkrijgen zoodoende wel een grooter geldelijk inkomen, maar niet meer koopwaren, omdat zij alles duurder moeten betalen.

Oppervlakkig schijnt die tegenwerping zeer juist, maar men bedenke, dat alleen dan het bovengenoemde geval zich zou voordoen, indien 1°. de arbeiders, die loonsverhooging verkregen, ook zelf de tengevolge dier loonsverhooging in prijs gestegene goederen verbruikten, 2°. indien die duurdere producten uitsluitend gekocht werden door de arbeiders. Maar die beide onderstellingen zijn in strijd met de werkelijkheid. Kapitalisten, ondernemers, grondbezitters en ambtenaren moeten immers ook de hoogere prijzen voor de artikels betalen; al die koopers dragen dus evenzeer bij tot het vermeerderde inkomen der arbeiders.

Het is dus zeer wel mogelijk, dat door werkstakingen van arbeiders in enkele bedrijven het loon van die arbeiders en ook het gemiddelde arbeidsloon duurzaam worden verhoogd. Want de kosten dezer kunstmatige loonsverhooging worden door de arbeiders van geen enkel bedrijf gedragen; zij worden, zooals boven is aangetoond, gedragen door de overige klassen der maatschappij. Blijft ook het geldelijk inkomen dezer klassen onveranderd, zoo wordt toch hun koopvermogen tengevolge van de prijsverhooging der producten kleiner, en het koopvermogen der arbeiders evenveel grooter. Terwijl de arbeiders door werkstakingen een grooter deel van het totaal inkomen der natie verkrijgen, bewerken zij tevens een meer gelijkmatige verdeeling van dit inkomen.'

Totzoover Dr. Brentano. Niet iedere zinsnede zouden wij durven onderschrijven. Het komt ons voor, dat ook deze geleerde nog te weinig rekening houdt met de moeilijkheid van overgang in de industrie en dat hij het eerste deel van zijn betoog nog juister had kunnen preciseeren, indien hij had bedacht, dat slechte gronden, eens bebouwd, zelfs bij prijsverlaging niet terstond weder in woestenijen worden herschapen, omdat juist het voor het eerst in exploitatie brengen dier gronden veel kapitaal vordert, en dat kapitaal bijna *geheel* verloren gaat, indien de gronden weer aan moeder 'natuur' worden overgegeven. Maar al hebben wij tegen enkele onderdeelen van de argumentatie des heeren Brentano bedenking, onwederlegbaar heeft hij o.i. bewezen, dat werkstakingen als zoodanig een gunstigen invloed op de loonen *kunnen* uitoefenen. En door hetgeen de heer Pierson aanvoert, om het onmogelijke van dien gunstigen invloed aan te toonen, is naar onze overtuiging dat bewijs volstrekt niet ontzenuwd. De argumentatie van den heer Pierson komt in het kort hierop neer:

'Men kan wel enkele voorbeelden noemen van werkstakingen, die nuttig zijn geweest, omdat zij de ondernemers tot grootere krachtsinspanning of aanwending van betere werktuigen hebben verplicht; ook heeft een werkstaking wel eens ten gevolge, dat eene mogelijke loonsverhooging spoediger intreedt; doch in het algemeen is haar invloed nadeelig, in de eerste plaats voor de arbeiders zelf. Let wel: door onderlinge afspraken kunnen de arbeiders den stand hunner loonen wel opdrijven, maar hetgeen zij dan verhoogen is eenvoudig het marktloon, niet het equatieloon, twee zaken, die wel van elkander te onderscheiden zijn. Wanneer de marktprijs van een artikel hooger wordt gesteld dan zijn equatieprijs, vindt al het aangebodene geen koopers; zoo kan ook het loon niet stijgen boven het punt, waarop alle arbeiders loon kunnen vinden of een zeker aantal arbeiders loopt weldra ledig. Het bewijst niets, dat vele werkstakingen met gunstigen uitslag zijn bekroond; men moet vragen of door herhaalde werkstakingen geen takken van bedrijf zijn te gronde gericht en menige zegepraal der arbeiders hun niet zeer duur is te staan gekomen. De eigenaars van een artikel kunnen er zooveel voor vragen als zij verkiezen, en zij, die in staat zijn ons diensten te bewijzen, kunnen den prijs hunner diensten tot op zekere hoogte naar willekeur vaststellen; zoolang er nog iemand is, die den gestelden prijs betaalt, zal deze prijs de marktprijs zijn. Maar zoo min als de equatie-prijzen afhangen van het onderling goedvinden der verkoopers, hangt het equatieloon af van de willekeur der arbeiders. Er is in een gegeven toestand der maatschappij een schaal van loonen, waarvoor verschillende getallen van arbeiders werk kunnen krijgen, maar gegeven een zekere maatschappelijke toestand en gegeven een zeker aantal arbeiders, zoo is er slechts één stand van loonen denkbaar.'

Men ziet het: de equatieleer, die in het boek van Mr. Pierson zulk

een groote rol speelt, moet ook hier dienst doen. Eigenlijk toch lost de bovenomschreven theorie zich op in deze stelling, dat werkstakingen alleen dan duurzamen invloed zouden kunnen uitoefenen, indien zij een grooter deel van het algemeen maatschappelijk inkomen voor de arbeiders konden afdwingen; maar dat dit niet mogelijk is, omdat ook zonder werkstakingen allen, tusschen wie dat maatschappelijk inkomen wordt verdeeld, op den duur slechts een equatieprijs bedingen, in welken prijs geen verandering kan komen, zoolang de maatschappelijke toestand, het aantal ondernemers, het aantal arbeiders en de hoeveelheid kapitaal dezelfde blijven.

Misschien zouden wij kunnen volstaan met tegenover het betoog van Mr. Pierson de meer practische argumenten van Dr. Brentano te stellen en dan den lezer de vraag voor te leggen, welke zienswijze het meest overeenkomt met de werkelijkheid, maar volledigheidshalve willen wij er toch nog het een en ander bijvoegen.

Onze hoofdgrief is, dat Mr. Pierson zich op een geheel verkeerd standpunt plaatst. Het geval, dat alle arbeiders van den aardbodem tegelijkertijd eene poging zouden wagen om overal het kapitaal te dwingen zich met iets minder tevreden te stellen, is - Dr. Brentano heeft er ook reeds op gewezen, - een ondenkbare casuspositie. Gesteld al, dat werkelijk bewezen kan worden, dat de arbeid als zoodanig niet door werkstakingen zoo maar op eens den voet van verdeeling van het maatschappelijk inkomen kon veranderen, dan zou daardoor nog volstrekt niet bewezen zijn, dat werkstakingen, zooals zij werkelijk plaats vinden, binnen beperkten kring de arbeiders niet van betere conditie kunnen maken, zonder andere arbeiders evenzeer te benadeelen. En juist daarop komt het aan. Ook dit vraagstuk is veel te gecompliceerd om er in eene enkele formule de oplossing van te geven. Om iets verder te komen moet men, zooals Brentano doet, in bijzonderheden met het oog op de verschillende toestanden de werking van werkstakingen nagaan; dan alleen kan men althans tot eenig waarschijnlijk resultaat komen.

Maar laat ons eens een oogenblik op het standpunt van Mr. Pierson het vraagstuk bezien. Laat ons eens alle grenzen, alle scheidspalen van taal en traditie wegdenken en in onze verbeelding een algemeene strike organiseeren. Zou het in dat geval zoo geheel onmogelijk zijn, dat de arbeiders overwinnaars bleven en duurzaam een hooger loon bedongen?

Ja, antwoordt Mr. Pierson, want het meerdere zou òf van de grondeigenaars, òf van de kapitalisten, òf van de ondernemers moeten komen, en noch het een, noch het andere is mogelijk, omdat al die deelnemers in de productie slechts een equatieprijs ontvangen, welke prijs zonder wijziging van den maatschappelijken toestand of van het aanbod niet duurzaam voor verlaging vatbaar is(*).

(*) Men vindt o.a. dit systeem uitvoerig geexploiteerd in Pierson's meergenoemde aanteekeningen op het boek van Leroy-Beaulieu.

Onder een anderen naam komt hier eigenlijk de thans vrij algemeen veroordeelde theorie van het loonfonds weder voor den dag. Ook Pierson gaat uit van de stelling, dat er in een gegeven maatschappelijken toestand slechts een bepaald bedrag voor arbeidersloon beschikbaar is, en dat er voor het beoogde doeleinde niet meer kan worden uitgegeven zonder terstond een reactie in het leven te roepen, waardoor het verbroken evenwicht wordt hersteld.

Men kan dit systeem met nieuwe argumenten omkleeden, maar te redden is het niet. De theorie van het loonfonds, zegt Brentano zeer terecht, is in twee opzichten in strijd met de werkelijkheid. Vooreerst is het onjuist, dat er niet meer kapitaal voor de productie kan worden dienstbaar gemaakt dan op dit oogenblik geschiedt. Men behoeft om dat kapitaal te vergrooten slechts nog een deel van het vermogen, dat eerst niet voor de productie was bestemd, in de nijverheid te beleggen. Maar in de tweede plaats is het onjuist te beweren dat het arbeidsloon, in plaats van door de consumenten der arbeiders-producten, uit het kapitaal van de ondernemers wordt betaald. Niet het bedrag der aanwezige kapitalen, maar de totale waarde, die de ondernemers voor hun arbeidsproducten ontvangen, - ongetwijfeld een zeer veranderlijke waarde - bepaalt de som, die aan arbeidsloon kan worden uitgekeerd.

Maar zelfs al ware dit alles zoo niet, al ware ook het uitgangspunt van de redeneering des heeren Pierson volkomen juist, dan zou daardoor toch zijne conclusie niet gered zijn.

Wij kunnen volstrekt niet toegeven, dat er terstond reactie moet komen, indien er tengevolge van werkstakingen loonsverhooging wordt verkregen ten koste van de ondernemingswinst. Aangenomen al dat sommige ondernemers reeds genoodzaakt werden hun zaken te quitteeren, daardoor zou toch nog de vraag naar arbeid niet verminderen, want in het systeem van Mr. Pierson bepaalt niet het aantal ondernemers, maar de beschikbare hoeveelheid kapitaal de vraag naar arbeid.

En laat ons nu eens het geval stellen, dat het loon werd verhoogd en de kapitaalsrente verlaagd. Zou er dan reactie moeten komen? Volstrekt niet. Het moge waar zijn, dat hier en daar de goedkoopere kapitaalsdienst den duurderen arbeidsdienst in de productie zou vervangen, maar voor die restauratie zou ook weer nieuwe arbeidersdienst noodig zijn.

Ten slotte nog dit voorbeeld. Gesteld: alle werklieden weigeren op een gegeven oogenblik hun arbeid voort te zetten zonder loonsverhooging. De ondernemers geven toe en de productie wordt over eenige dagen weder voortgezet. Zal die veranderde toestand onhoudbaar blijken? Volstrekt niet. Alles zal natuurlijk duurder worden, er zal wijziging komen in den aard der productie, maar het totale bedrag van vraag naar producten zal precies hetzelfde blijven, omdat wel het koopvermogen van sommigen is verminderd, maar van

anderen vermeerderd. Nu is het wel waar, dat de arbeiders niet voor het volle bedrag der *geldelijke* loonsverhooging rijker zijn geworden, want zij zullen al hun benoodigdheden ook duurder moeten koopen, maar zij zullen toch gewonnen hebben, want de loonsverhooging van alle arbeiders wordt teruggevonden in prijsverhooging van het totaal der producten, en slechts een deel dier producten wordt door arbeiders gekocht en verbruikt.

Al weer dus dezelfde conclusie, waartoe ook Dr. Brentano langs een eenigszins anderen weg is gekomen. En zou het ook niet in strijd zijn met alle begrip van gezond verstand, aan te nemen dat arbeiders in den strijd tegen de kapitalisten om het leeuwendeel nooit zouden kunnen winnen dan ten koste van zich zelf?

Aan den anderen kant zal zeker niemand zoover gaan te beweren, dat door werkstakingen het loon naar willekeur tot elk mogelijk bedrag kan worden op gevoerd; indien door coalitie de rente van het kapitaal zoo werd gereduceerd, dat de prikkel tot sparen werd weggenomen, dan zou zeer zeker die toestand op den duur onhoudbaar zijn; maar dit kan wel een reden zijn om de arbeiders tot groote voorzichtigheid aan te manen, niet om in elk geval den duurzamen invloed van werkstakingen op den stand der loonen te ontkennen.

Belastingen.
(*Invloed van de belastingen op de verdeeling van het maatschappelijk inkomen,*)

'Er is', schrijft Mr. Pierson, 'in de meeste gevallen geen moeilijker economische vraag dan deze, op wie een bepaalde belasting drukt. Hare beantwoording te beproeven, zoolang men geene grondige kennis van staathuishoudkunde, inzonderheid van de leer der verdeeling bezit, is volstrekt onvruchtbaar. En niet alleen moet die kennis aanwezig zijn, zij moet ons ook dermate voor den geest staan, dat wij er steeds ten volle partij van kunnen trekken. Maar een grondige economische kennis, wie durft zich aanmatigen haar te bezitten? Onze wetenschap is nog jong en geen gebied heeft zij tot heden meer verwaarloosd dan juist dat, waarop wij ons nu gaan bewegen. Slechts met aarzeling, meer vragend dan stellend, zullen wij omtrent den invloed der belastingen op de verspreiding van welvaart eenige denkbeelden voordragen, die misschien zullen blijken een groote wijziging te moeten ondergaan als de staathuishoudkunde nieuwe vorderingen heeft gemaakt.'

Na een zoo bescheiden inleiding van een zoo geleerd econoom grenst het bijna aan vermetelheid zich aan eenige critiek te wagen. Maar indien wij desniettemin ook tegen dit hoofdstuk, waarin de schrijver overgaat op het gebied der practijk, met bescheidenheid onze bedenkingen in het midden brengen, dan wenschen wij daarbij op den voorgrond te stellen, dat ook wij onze denkbeelden voordragen met aar-

zeling, meer vragend dan stellend, niet minder dan Mr. Pierson overtuigd zijnde dat op dit gebied *de* waarheid, althans de geheele waarheid, nog niet gevonden is.

Niet ieder, die een zekere som aan belasting opbrengt, wordt voor de volle som van die belasting gedrukt. De belastingen kunnen soms van den een op den ander worden overgedragen, zoodat zij niet meer drukken op hem, dien zij oorspronkelijk hebben getroffen.

Met die hoofdstelling, welke Pierson tot grondslag van zijn betoog maakt, zal ieder het wel eens zijn. De vraag is maar: welke belastingen voor overdracht vatbaar zijn en in welke mate.

Pierson verdedigt de meening, dat overdracht regel is en dat slechts door zeer weinige belastingen juist hij wordt gedrukt die het geld naar den ontvanger brengt. Zoover zouden wij niet durven gaan. Wel is waar is bij alle belastingschuldigen het streven op te merken om den druk over te dragen, maar als regel mag o.i. gesteld worden 1°. dat geene belastingen *geheel* kunnen worden overgedragen; 2°. dat er geen enkele belasting is, die uitsluitend de betalenden drukt.

Accijnsen en invoerrechten zijn zeker het best voor overdracht geschikt, maar is het niet gewaagd te beweren dat de kooplieden en fabrikanten, die ze betalen, er in 't geheel niet door worden getroffen? De fabrikanten zullen natuurlijk alles op de verbruikers(*) der belaste goederen trachten te verhalen, maar zal hun dit altijd gelukken en altijd voor het volle bedrag? De vrees der fabrikanten wijst reeds op het tegendeel, en die vrees is zeer gegrond. Niet altijd zullen zij den prijs evenredig kunnen verhoogen, niet altijd zullen zij bij de verhoogde prijzen tengevolge van den accijns evenveel kunnen omzetten.

Onder de belastingen die nooit kunnen worden overgedragen noemt Mr. Pierson die op de grondrente. ‘Belastingen op grondrente en ondernemerspremiën’, zoo schrijft hij, ‘hebben dit met elkander gemeen, dat zij nooit op andere inkomsten worden overgedragen; zij drukken op het inkomen, waarop zij oorspronkelijk zijn gelegd.’

Wij hebben tegen die stelling slechts deze bedenking, dat zij veel te absoluut is. Belastingen op grondrenten behooren ongetwijfeld tot die categorie, welke het minst voor overdracht geschikt is, maar dat desniettemin dikwijls voor een deel overdracht plaats heeft is o.i. buiten twijfel. Wat wij bedoelen zal misschien duidelijker worden indien wij het voornaamste argument, door Pierson ten voordeele van zijn absolute stelling aangevoerd, in zijn geheel overnemen.

‘De prijzen der landbouwproducten - zoo redeneert hij - kunnen niet verhoogd worden met een bedrag, groot genoeg om de boeren in staat

(*) Is het niet vreemd dat Mr. Pierson, die bij het nagaan van de werking eener loonsverhooging met zooveel kracht opkomt tegen de bewering, dat dikwijls die verhooging wordt betaald door de verbruikers van door loonsverhooging in prijs gestegen goederen, in dit hoofdstak op den voorgrond stelt, dat de hoogere productiekosten, welke het gevolg zijn van accijnsen, uitsluitend door de consumenten worden voldaan?

te stellen een hoogere pacht te geven, want de producenten van een artikel kunnen slechts invloed oefenen op den prijs, dien het bedingt, wanneer zij de aangeboden hoeveelheid verminderen; en het aanbod van landbouwproducten neemt niet af, welk deel der grondrente de Staat ook vordert.'

Maar juist dat laatste kunnen wij niet toegeven. De aangeboden hoeveelheid zal, zooals wij boven reeds hebben aangetoond, bij een verhooging der grondbelasting van eenige beteekenis, tijdelijk wel verminderen en de prijzen zullen wel stijgen. Maar niet alleen de verbruikers van granen, ook de pachters zullen in vele gevallen een deel, zij het dan ook een klein deel, van den druk dragen. Niet alleen in die streken, waar traditie en gewoonte nog een groote kracht zijn en waar slechts bij exceptioneele gelegenheden de pachten worden verhoogd, maar ook daar, waar de grondeigenaar den laatsten cent uit zijn grond tracht te halen. Naarmate toch de grondrente kleiner wordt en dientengevolge de lust om door aanwending van kapitaal woestenijen in vruchtbare gronden te herscheppen vermindert, worden de pachters van mindere conditie, want in de verhouding tusschen vraag en aanbod komt ten hunnen nadeele wijziging.

Veel meer bedenking hebben wij tegen de wijze, waarop Mr. Pierson zijn leer van het gemiddeld inkomen in verband brengt met den invloed van belastingen op de maatschappelijke welvaart.

Vermindering van welvaart - zoo ongeveer redeneert de schrijver - belemmert den aanwas van bevolking. Belastingen verminderen de welvaart, derhalve ook den aanwas van bevolking. Bij vermindering van aanwas der bevolking dalen de huurprijzen der huizen; derhalve zullen de eigenaars van huizen en hunne erfgenamen op den langen duur bijna uitsluitend door belastingverhooging gedrukt worden.

Laat ons die formule eens van naderbij bezien. Dat vermindering van welvaart althans de strekking heeft den aanwas van bevolking tegen te gaan, zal wel niemand ontkennen, maar is het niet gewaagd te beweren, dat belastingen de welvaart verminderen? Zeer zeker was dit het geval in de vorige eeuw in Frankrijk - een voorbeeld, waarnaar Mr. Pierson zijne lezers verwijst - in een tijd, toen ten behoeve van een enorme leegloopende hofclique de natie werd uitgezogen, maar is dat niet een zeer exceptioneel voorbeeld? In den regel worden vooral in gemeenten, waarop de schrijver meer in 't bijzonder de aandacht vestigt, de belastingen opgebracht voor productieve doeleinden, m. a w. juist tot vermeerdering van de stoffelijke welvaart der ingezetenen. Wat aangaande dit punt voorkomt in het dagblad '*Het Vaderland*' van 13 September l.l. onderschrijven wij ten volle. Wel is waar kan het zeer goed gebeuren, dat zij, die het meest tot de belastingverhooging bijdragen, er het minst van genieten, maar in dat geval kan er wel sprake zijn van wijziging in de individueele inkomsten, niet van vermindering van al-

gemeene welvaart. En nu verdient het opmerking, dat belastingverhooging zeer dikwijls een zoodanige wijziging in de individueele inkomsten teweegbrengt, dat de aanwas van bevolking er veeleer door bevorderd dan tegengegaan wordt. In den regel toch dragen de rijken het meest in de belastingen bij, ergo die klasse der bevolking, voor welke hooge belastingen geen beletsel zijn om een huwelijk aan te gaan.

Daarentegen profiteeren de armen, die het minst betalen, van vele uitgaven (o.a. van de uitgaven voor het onderwijs) het meest. Een goed ingericht belastingstelsel heeft altijd meer of min een gelijkmakende strekking en waar dat het geval is zal belastingverhooging de bevolking eer doen vermeerderen dan verminderen.

Maar er is meer. De renteniers zal men altijd veel meer hooren klagen over opdrijving van belastingen dan de eigenaars van huizen. Zou dat zijn uit onverstand, of omdat zij meer worden gedrukt? Wij gelooven het laatste.

Eigenaars van bouwgronden en huizen profiteeren van de gemeente-uitgaven wel het allermeest. Alles, wat wordt uitgegeven tot versiering der stad, tot uitbreiding van straten, ja alles wat strekt om het verblijf in hunne gemeente aangenaam te maken, komt hun in de eerste plaats ten goede. Ook waar uitbreiding van gemeentezorg meerder personeel en meerdere ambtenaren noodig maakt, heeft deze klasse van personen er het meeste voordeel van.

Maar, zal men ons misschien tegenwerpen, als de belastingen worden opgedreven, kan dat voor sommige rijken eene reden worden om elders te gaan wonen, en dan zullen de eigenaars van huizen er toch wel onder lijden. De ondervinding leert echter, dat dit bezwaar meer in theorie dan in practijk bestaat. Zeker, de belastingen kunnen zoo enorm hoog worden, dat het afschrikt, maar zelfs te Amsterdam, waar het budget ten koste van de belastingschuldigen van jaar tot jaar grooter proportiën aanneemt, is dat nog niet het geval. De kolossale aanbouw en de hooge huurprijzen bewijzen, dat men de hoofdstad uit vrees voor den fiscus nog niet ontvlucht. En wij behoeven ons daarover volstrekt niet te verwonderen. Tegenover den druk der belastingen staan groote voordeelen. Niet in gemeenten, welke in verval zijn, maar in gemeenten welke in bloei toenemen, zijn in den regel de lasten het zwaarst. Elke uitbreiding, elke poging om handel en nijverheid te steunen, elke maatregel om het leven te veraangenamen, elk middel om het peil van ontwikkeling te verhoogen, veroorzaken nieuwe kosten; maar kosten, die indirect, door het scheppen van nieuw leven en nieuwe bronnen van vertier, veeleer welvaart dan armoede aanbrengen.

De heer Pierson beschouwt daarna de belastingen in verband met de leer der grondrente en de leer der ondernemerswinst. Aangaande belastingen op grondrenten is de schrijver, zooals we boven reeds hebben gezien, de meening toegedaan, dat ze in 't geheel niet voor overdracht

vatbaar zijn; belastingen op de ondernemerswinsten kunnen daarentegen z.i. wel worden overgedragen, nu eens op de grondeigenaars, dan weer op de verbruikers van vaste goederen en soms ook op de arbeiders en kapitalisten.

Het zou ons te ver voeren in bijzonderheden het scherpzinnige betoog van Mr. Pierson na te gaan, maar enkele opmerkingen mogen we toch niet terughouden. Staat een belasting op een bedrijf niet gelijk met verhooging van productiekosten? Zoo ja, dan zal een dergelijke belasting op de verdeeling van de maatschappelijke inkomsten ook denzelfden invloed uitoefenen als loonsverhooging. Leg nu echter des heeren Pierson's betoog over de loonsverhooging naast zijn betoog over de werking der ondernemingsbelastingen - en gij krijgt den indruk dat gij met geheel ongelijksoortige invloeden te doen hebt. Dit is zeker voornamelijk daaraan toe te schrijven, dat hij bij de behandeling der loonquaestie het ondenkbare geval stelt, dat de loonen over de geheele wereld op denzelfden tijd in gelijke verhouding tengevolge van werkstakingen worden verhoogd, terwijl hij in dit hoofdstuk, meer practisch, de werking van een speciale bedrijfsbelasting in een enkel land nagaat. Toch brengt zijne equatietheorie er hem ook hier nu en dan toe de werkelijkheid te vergeten. Een enkel voorbeeld:

'Een belasting op winsten - zoo schrijft hij - kan ook de verbruikers van sommige goederen treffen. Wij hebben gezien dat in de meeste takken van bedrijf de productie is voortgezet tot het uiterste punt, waarop zij rekening kan geven; bijkans in ieder vak zijn personen werkzaam, wier verdiensten slechts het minimum bedragen, waartoe het ondernemersloon op den duur kan afdalen. Belast nu de Regering in een of ander bedrijf dit minimum, zoo moet er de concurrentie verminderen. Van de ondernemingen die er reeds zijn zullen misschien niet zeer vele worden gestaakt; maar voor degenen, die door sterfgeval of andere oorzaken verdwijnen, zal niet een gelijk aantal in de plaats treden. Een belasting op enkele soorten van ondernemersloon heeft alzoo de strekking om sommige goederen of diensten duurder te maken. Gesteld bv. dat hier te lande alleen de metselaars of timmerlieden onderworpen waren aan het recht van patent, of dat zij, naar evenredigheid van hunne inkomsten, bijzonder zwaar waren belast; in dat geval zou men voor metselaars- en timmermanswerk meer moeten betalen dan voor anderen arbeid, die evenveel kunde en inspanning vordert. Een speciale bedrijfsbelasting, voorzoover zij niet uitsluitend op de ondernemerspremie valt, heeft dezelfde werking als een accijns, op den duur wordt zij betaald door de verbruikers.'

Tegen de conclusie, dat belasting - althans voor een groot deel - drukt op de verbruikers, heb ik volstrekt geen bezwaar, maar wel tegen de argumentatie. De prijzen zullen in den regel niet hooger worden ten gevolge van mindere concurrentie, maar wel ten gevolge van oogenblikkelijk bij stilzwijgende overeenkomst in te voeren andere prijs-

noteering, op de wijze zooals Brentano dat zoo duidelijk heeft uiteengezet. Juist het voorbeeld, door Mr. Pierson aangehaald, het voorbeeld van de metselaars en timmerlieden, pleit tegen zijn betoog. Niets is natuurlijker dan dat metselaarsbazen bij de invoering van een nieuwe bedrijfsbelasting hun klanten iets meer in rekening brengen. Dat kan zeer goed geschieden, ook al blijft het aantal metselaars even groot als vroeger.

Van niet minder belang is de vraag, welke invloed op de verdeeling van inkomsten wordt uitgeoefend door een belasting op de levensmiddelen. Het antwoord van Mr. Pierson luidt: 'Een belasting op de levensmiddelen wordt, *voor zoover zij den aanwas der bevolking beperkt*, ten slotte niet gedragen door de arbeiders; de opheffing van zulk een belasting geeft den arbeiders, *voor zooverre zij den aanwas van bevolking doet toenemen*, op den duur geen voordeel; in het onderstelde geval wordt het nadeel hoofdzakelijk gedragen, het voordeel daarentegen genoten door de eigenaars van vaste goederen.'

Er schuilt in die stelling zeer zeker een kern van waarheid, maar Mr. Pierson blijft ook hier te veel bij algemeenheden staan. Het geldt hier een zeer ingewikkeld probleem, waarop verschillende andere factoren evenzeer inwerken. Mr. Pierson zou niet tot zulk een pessimistische conclusie zijn gekomen, indien hij meer rekening had gehouden met de werkelijkheid. O zeker, als men de geheele arbeidersklasse als een compacte massa beschouwt, en op haar de zoogenaamde equatietheorie in al haar gestrengheid toepast, dan is er weinig licht in de duisternis te ontdekken, maar geheel anders moet de indruk zijn, indien men nagaat: 1°. hoe moeilijk het in de meeste takken van nijverheid gaat het loon nominaal weder te verlagen; 2°. hoe verkeerd de opvatting is, dat bij vermeerdering van bevolking *overal* en in *alle* bedrijven de positie der arbeiders minder gunstig zou worden; 3°. hoe heilzaam afschaffing van sommige belastingen werkt op handel en nijverheid en dientengevolge weder op den stand van het arbeidsloon; 4°. hoe gunstig betere voeding - het directe resultaat van de afschaffing der belastingen - kan inwerken op het individueele productievermogen der werklieden; - zoodra men dat alles, en nog veel meer, bij de behandeling dezer materie in rekening brengt, komt men veeleer tot de conclusie, dat bijna onder alle omstandigheden afschaffing van belastingen op eerste levensmiddelen voor de arbeiders een groot blijvend voordeel is.

Dit neemt volstrekt niet weg, dat wij het volkomen met Mr. Pierson eens zijn, dat zedelijke verheffing van den arbeidersstand nog van veel grooter gewicht is dan stoffelijke lotsverbetering. Maar een dwaling - en een zeer gevaarlijke dwaling - is het naar onze overtuiging te meenen, dat noch loonsverhooging, noch afschaffing van belastingen op den duur zullen kunnen baten, indien zij niet tegelijk gepaard gaan met zedelijke verheffing. Laat ons toch niet de onwilligen, die gaarne

een voorwendsel zoeken om niets te doen, in slaap wiegen met het verleidelijke: het zal toch niets baten. Dikwijls zelfs is de positie der arbeiders zoo ongunstig, dat verbetering van stoffelijke welvaart de eerste voorwaarde is voor zedelijke verbetering.

Wij zijn aan het einde. Wel is waar is de stof geenszins uitgeput, maar wij vreezen met het oog op het abstracte der studiën reeds te veel van het geduld der lezers van *De Tijdspiegel* gevergd te hebben. Het gewicht van het onderwerp heeft ons meegesleept. Hoeveel goeds het werk van Mr. Pierson ook moge bevatten, de algemeene strekking komt ons niet zonder bedenking voor. De heer Pierson schijnt niet overtuigd te zijn van de waarheid der stelling - door Prof. Quack met zooveel warmte verdedigd - 'dat in den kring der staatswetenschappen alles neerkomt op zien en op observeeren, dat elk hoekje van het leven, elk verschijnsel in het geestesbestaan der menschen, zoodra het invloed heeft op het gedrag van anderen, ja elke waargenomen levensgewoonte of plooi, voor den econoom vooral hoogst belangwekkend is'. Mr. Pierson heeft een zekere 'doctrine van begrippen', waarmede hij alles denkt te kunnen verklaren, overal verbeeldt hij zich dezelfde springveeren te ontdekken, die hij dan even gemakkelijk opwindt als des avonds zijn eigen horloge.

Zou Prof. Quack bij het redigeeren zijner voorrede op zijn laatste werk ('*Studiën op sociaal gebied*') niet het oog gehad hebben op den heer Pierson, toen hij schreef: 'Als men stelsels van economische wetenschap timmert, dan cijfert men weg dat bij de verdeeling der rijkdommen waarlijk niet de eerlijke middelen, maar evenzeer spel, misleiding en laag geweld een belangrijke rol hebben vervuld en steeds vervullen. De onrechtmatige verkrijgers, de parasieten der maatschappij, worden niet tentoongesteld. Op den gemeenschapband, als nieuwen en toch zoo ouden factor van productie en distributie, wordt het oog niet gevestigd. Een gevoel van solidariteit van economische verantwoordelijkheid voor elkander wordt niet erkend. Men zegt met vromen blik: 'ieder voor zich en God voor ons allen', spant dan de oude paarden 'eigenbelang' en concurrentie voor den wagen.... 'et fouette cocher!'?

Te ontkennen valt het in elk geval niet, dat Mr. Pierson zijne groote talenten dienstbaar maakt aan de richting, welke door Quack met zulke zwarte kleuren wordt geschetst, een richting, die nog altijd de verdeeling van de maatschappelijke rijkdommen niet als hoofdzaak beschouwt, omdat zij uitgaat van de naar onze overtuiging onjuiste stelling, dat die verdeeling overal en altijd volgens dezelfde wetten geschiedt. Een boek als dat van Mr. Pierson kan zeer zeker meewerken zoowel om de productie nog tot een hooger peil op te voeren als om het dwaze van

het standpunt der socialistische dwepers in het licht te stellen, maar *niet* om de lagere klasse tot een gezond lid der maatschappij te maken, niet om ook in ons vaderland een eenigszins breedere economische stroom te doen golven. En toch - wij zeggen het Prof. Quack gaarne na: daaraan heeft onze maatschappij wel in de eerste plaats behoefte. Nergens werkt het systeem van laisser aller, laisser passer gevaarlijker dan op het zoo gecompliceerde terrein van de verdeeling der maatschappelijke rijkdommen.

Den Haag, 15 Januari 1877.

Een oud-leeraar bij het Midd. Onderwijs.

Geschiedenis van den dag.
Europa tegenover Turkije.

De Servische comedie is uitgespeeld met al haar tragi-komische incidenten, juist zooals men dat verwachten moest; generaal Tschernajeff kon beter koningen scheppen dan legers verslaan, en inweerwil van den grooten toevoer van ruwe Russen, werd vorst Milan genoodzaakt - 't was 30 October - om een wanhoopskreet naar den Keizer aller Russen te zenden: help ons, wij vergaan! Inderdaad, de toestand was hopeloos; het leger van Tschernajeff, - eigenlijk het eenige Servische leger, dat dien naam kon dragen - was verslagen, in twee deelen gescheiden, en onmachtig weerstand te bieden aan den voortrukkenden vijand, lag het Morawa-dal en daarmee de weg naar Belgrado voor de Turken open. De Czaar hielp; de Russische ambassadeur te Konstantinopel generaal Ignatieff kreeg last onmiddellijk een ultimatum bij den Sultan in te dienen, waarbij van hem geeischt werd binnen 48 uren een wapenstilstand te bevelen voor den tijd van zes weken. Die handelwijze van den Russischen Keizer was heel vreemd; berustte het drie-keizersverbond niet op de gemeenschappelijke afspraak, dater in geene zaak, die het buitenland aanging, eenige beslissing zou worden genomen zonder voorafgaand overleg? Voert men hier tegen aan, dat er geen tijd was voor overleg, dan zou men kunnen vragen, of men te Livadia zoo slecht was ingelicht over den feitelijken toestand, dat men niet vooruit heeft gezien, dat dit het einde van het Servische leger moest zijn? Trouwens er is in het Servisch-Bosnisch-Herzegowineesch-Bulgaarsch-Slavisch-Turksch-Russisch gescharrel zoo veel vreemds, dat men op een kleintje niet moet zien, en ook dit niet te verwonderen is. Een Regeering, die in strijd met het volkenrecht aan haar soldaten verloven verleent om

in een vreemden krijgsdienst te gaan en een officieel bevriende Mogendheid te bevechten om daarna desverkiezende in vroegeren rang terug te keeren, bekommert zich ook niet om een gemaakte afspraak.

Het blijkt niet, dat de Turksche Regeering een oogenblik heeft geaarzeld om den geeischten wapenstilstand te weigeren. Zij stond dien toe en gaf daardoor een nieuw bewijs, dat zij met even veel diplomatiek als militair talent wist te handelen. Zij wilde den oorlog met Servië doorzetten, totdat zij haar doel had bereikt: het innemen van zulk eene strategische stelling in Servië, dat het landje er door beheerscht werd, wanneer 't tot een oorlog met Rusland mocht komen. Dat doel was bereikt door de verovering van Alexinatz, den sleutel van het Morawa-dal. Daarom werden de Mogendheden met haar vredes-voorwaarden en wapenstilstand-voorstellen aan de praat gehouden. De offensieve beweging van het leger onder bevel van Abdul Kerim Pacha werd den 19^{den} October hervat, denzelfden dag waarop de Russische ambassadeur Ignatieff te Konstantinopel terugkeerde, met zijn gansche huisgezin, een feit waaruit men meende te kunnen afleiden, dat Rusland's bedoelingen iets vredelievender waren. Bij de gevechten voor Alexinatz hadden weer zonderlinge tooneelen plaats, die de Turken het werk hielpen verlichten; de Serven rilden op de nadering der Turksche soldaten en lieten hun rug zien; de Russische vrijwilligers dreven hen met de sabels tegen den vijand in en hier en daar werden de Slavische broeders zoodanig handgemeen, dat zij hun heilig bloed verkwistten. Den 29sten October werd Tschernajeff's leger geslagen, in tweeën gescheiden, en twee dagen later het ontruimde Alexinatz bezet door de Turksche troepen. Denzelfden dag waarop de wapenstilstand werd onderteekend, waren de Turksche soldaten tot Deligrad voortgerukt, dat eveneens werd bezet.

Zoo eindigde voorloopig de Servische oorlog; niet één der groote verwachtingen was vervuld; de Bulgaren en de Grieken hadden zich stil gehouden en ook de Slavische broeders op Oostenrijksch grondgebied hadden niets kunnen of niets willen doen; de goeden niet te na gesproken, waren de Serven zelf gebleken onbruikbare soldaten te zijn; hun lichaam is grooter dan hun hart en de ervaring heeft hun kunnen leeren, dat nationale plannen maken iets anders is dan ze uit te voeren.

Met den wapenstilstand (1 Nov.) was de stand der zaak geheel veranderd; Servië trad nu op den achtergrond, door niemand in zijn vernedering en ellende beklaagd, of het mocht zijn om het mindere volk, dat te blind en te dom was geweest om te zien en te begrijpen en zich had laten opwinden door de leiders, die beter moesten weten. De dwaze oorlog werd nu een Europeesche zaak; het zoolang gevreesde spook, de Oostersche quaestie, verscheen in haar vollen omvang. Engeland kwam terstond met nieuwe plannen tot het houden van een conferentie, waartoe elk der groote Mogendheden twee gevolmachtigden zou zenden. Men herinnert zich de moeilijke positie, waarin de Engelsche Regeering verkeerde. In strijd met een groot deel der liberale partij,

hierbij niet aangevoerd door haar officieelen leider, Hartington, maar door den op zijn ouden dag zenuwachtig Christelijk geworden Gladstone, had zij steeds een tegenover Turkije welwillende staatkunde gevolgd en niet weinig bijgedragen om den Sultan in zijn verzet tegen de Russische eischen te stijven; met loome schreden had ze daarom haar toestemming gegeven tot het hervormingsontwerp van Andrassy, onder voorbehoud echter van niet tot directe meewerking tot uitvoering van dit program te kunnen worden verplicht; die toestemming werd echter rondweg geweigerd, toen datzelfde ontwerp door den Russischen Rijkskanselier onder den naam van het 'Berlijnsche Memorandum' nog eens in meer krassen vorm was opgesteld. Die weigering van instemming met het werk der overige groote Mogendheden was een pendant van de zending van de vloot naar de Middellandsche zee, om aan den ingang van de Dardanellen post te vatten. Turkije kon uit een en ander opmaken, dat het de sympathie van zijn ouden vriend nog niet verloren had, al mocht er op Engelsche meetings wraak geschreeuwd worden over de gruwelen, door de Turksche vrijscharen tegen de Bulgaarsche Christenen bedreven. Diezelfde vriendelijkheid bleek ook uit het voorstel tot het houden eener conferentie; Engeland wilde den vriend, met wien hij vroeger zooveel zaken had gedaan, redden uit de moeilijke positie, waarin hij verkeerde. De vorm, waarin die voorstellen waren gekleed, droegen immers hetzelfde karakter? De grondslag, waarop de conferentie zou bijeenkomen, zou zijn: eerbiediging van de onafhankelijkheid en de onschendbaarheid van het Ottomanische Keizerrijk; geen der Mogendheden zou vergrooting van grondgebied ten nadeele van Turkije beoogen, terwijl als beginsel van bespreking zou dienen de vroeger reeds door den Engelschen ambassadeur Elliot aangegeven zeer gematigde voorstellen. Wil men nadere bewijzen, dat Engeland voet bij stuk zou zetten en vastbesloten scheen om paal en perk te stellen aan de willekeur van Rusland om de Oostersche quaestie alleen naar eigen inzicht op te lossen, men herinnere zich wat graaf Beaconsfield op het Londensche lord-mayor-diner vertelde; onder herinnering aan het tractaat van Parijs, waarbij de onafhankelijkheid en onschendbaarheid van Turkije was gewaarborgd, werd op schier dreigenden toon gezegd, dat Engeland beter dan eenig land ten oorlog was voorbereid, en schoon het den vrede verlangde, het zou den oorlog, eenmaal aangevangen voor een rechtvaardige zaak, voortzetten totdat het recht zijn loop had gehad. Die ruwe uitval, - indien wij 't zoo mogen noemen, - was te vreemder, omdat Disraeli op dat oogenblik kennis droeg van een zeer welwillend onderhoud, dat den Engelschen ambassadeur, lord Lyons, te Livadia door den Keizer van Rusland was toegestaan; de Czaar gaf zijn vurig verlangen te kennen, dat de conferentie op den grondslag van Engeland's voorstellen zou tot stand komen en zeide, dat hij alles gedaan had om een vredelievende oplossing te verkrijgen. De Czaar ging zelfs in zijn openhartigheid zoover, dat hij het wantrouwen van Engeland ten opzichte van Rusland's be-

doelingen betreurde en verzekerde, dat het testament van Peter den Groote en het streven van Katharina II slechts hersenschimmen waren, terwijl hij plechtig zijn woord gaf, dat het Ruslands bedoelin'g volstrekt niet was om zich meester te maken van Konstantinopel; het denkbeeld dat Rusland Britsch-Indië wilde veroveren was even ongerijmd als onmogelijk.

Dit onderhoud had plaats den 2^{den} November en werd terstond ter kennis gebracht van de Engelsche Regeering; de toost op het lord-mayor-diner werd geslagen den 10^{den} November. Men zal moeten erkennen, dat de taal van Rusland's alleenheerscher in den vorm veel had van Bismarcksche openhartigheid, waarop de stoute rede van Disraeli een onwaardig antwoord was, tenzij men wil aannemen, dat de Engelsche premier tusschen de regels het getuigenis wilde geven, dat hij aan de oprechtheid van des Czaars woorden twijfelde en zijn wantrouwen in Rusland's bedoelingen onverzettelijk bleef.

Keizer Alexander kreeg per telegraaf bericht van den toost van Disraeli, juist toen hij, op reis van Livadia naar Petersburg, te Moskou vertoefde en gereed stond een deputatie te ontvangen van den adel en de hooge autoriteiten der oude hoofdstad; het antwoord op het aangeboden adres, schoon over het geheel minder uitdagend dan de toon van het hoofd der Engelsche Regeering, bevatte natuurlijk ook een dreigende uitdrukking; ‘mochten de onderhandelingen tusschen de vertegenwoordigers der groote Mogendheden te Konstantinopel gevoerd’, zoo luidde 't, ‘niet tot het beoogde doel geraken, geen voldoende waarborgen worden verkregen voor hetgeen met het volste recht van de Porte mag worden gevorderd, dan zal ik zelfstandig handelend optreden; dit voornemen staat onomstootelijk vast’, m.a.w. dan wordt de oorlog aan Turkije verklaard.

Rammelde Engeland met de wapenen, werden bevelen uitgevaardigd om spoed te maken met de militaire toebereidselen, ook in dit opzicht meende nu Rusland niet achter te moeten blijven. Twee dagen later volgde het bevel tot mobilisatie van een deel van het Russische leger, die door een nota van Vorst Gortchakoff d^{o}. 1/13 November ter kennis van de Mogendheden werd gebracht. Die nota is gesteld in den hoogdravenden kanselarijstijl, spreekt ‘van de verhevene belangen van de geheele menschheid en de rust van Europa’ tegenover ‘de daden van geweld en barbaarschheid van de Turken’; van Rusland's doel wordt daarbij weinig gesproken, maar veel van dat der groote Mogendheden, terwijl de ‘noodzakelijkheid tot mobilisatie van een deel van het leger’ een geheel ongemotiveerd contrast vormt met de uitdrukking dat ‘de Keizer den oorlog niet wenscht en al het mogelijke zal doen om dien te vermijden.’ De Keizer, zoo luidt het curieuse slot der nota, ‘zal echter bij zijn besluit blijven, zoolang de door geheel Europa erkende beginselen van rechtvaardigheid en humaniteit, waaraan het nationale gevoel van Rusland zich met onweerstaanbare kracht heeft aangesloten, niet geheel verwezenlijkt zijn en door degelijke waarborgen verzekerd.’

Er behoort een niet gering, zij 't dan ook een weinig benijdenswaardig talent toe om nota's op te stellen, waarin binnen zulk een kort bestek zulk een aantal fraaie uitdrukkingen zijn aaneengeregen; stelt men nu de Russische mobilisatie tegenover de Engelsche militaire bedrijvigheid, de toespraak te Moskou tegenover den toost te Londen, dan zal men moeten erkennen, dat het plan voor de vredesconferentie te Konstantinopel werd uitgewerkt onder hoogst ongunstige voorteekenen. Dit was een reden te meer voor de Turksche Regeering om geen weigerend antwoord te geven, nu al de groote Christelijke Mogendheden zich gehaast hadden haar instemming te betuigen; den 18^{den} November verklaarde de Sultan dan ook in beginsel tot het houden van een conferentie toe te treden. De keuze van de verschillende gevolmachtigden was spoedig gedaan; de Engelsche Regeering droeg haar belangen op aan een man, die algemeen het vertrouwen genoot en berekend werd geacht voor zijn taak, lord Salisbury; den 20sten November verliet hij de Engelsche hoofdstad om over Parijs, Berlijn, Weenen en Rome naar Konstantinopel te vertrekken; door de Regeeringen der verschillende Staten plechtig ontvangen, door de leidende staatslieden gehoord en beantwoord, ontbrak den lord waarlijk niets om alles te weten wat hij noodig kan hebben. Aan hem en den Russischen ambassadeur Ignatieff waren uit den aard der zaak de hoofdrollen toebedacht op het tooneel der conferentie. Den 5^{den} December arriveerde de Engelsche gevolmachtigde in de Turksche hoofdstad, maar gedachtig aan het: haast u langzaam, verliepen er nog schier acht dagen vóór niet de eigenlijke conferentie, maar de voor-conferentie een aanvang nam. Vóór wij haar werkzaamheid bespreken, moeten wij ons eerst op de hoogte stellen van den stand der zaken; wij moeten daarbij terugkomen op enkele punten, die wij vroeger reeds uitvoerig hebben behandeld.

Het terrein, waarover de quaestie loopt, beslaat de Slavische provincies van Turkije, nauwkeuriger bepaald de noordelijke: Bosnië, Herzegowina, Bulgarije, benevens het half afhankelijke Montenegro en Servië, maar met kennelijk streven tot uitbreiding van deze provincies naar het Zuiden, zoodat er voor het eigenlijke Turkije nauw plaats meer overblijft in Europa. De meerderheid der bevolking in deze provincies behoort wel tot het Slavisch ras, maar het is zeer gemengd; een kunstig gemaakte legkaart zou het niet zonderlinger hebben kunnen maken, dan hier de volksstammen zijn dooreengeworpen. In het Zuiden heeft men het overblijfsel van de oude bewoners des lands van vóór de groote volksverhuizing, die, toen de Slavische volksstammen opdrongen naar het Zuiden, nog krachtig genoeg waren om hun taal en hun karakter te doen aannemen: de Slaven werden Grieken. Geheel andere vermenging in het Noorden; de naam der Bulgaren herinnert aan een gemeenschappelijke afkomst met Hongaren, Finnen en - Turken, maar terwijl de Slaven in het Zuiden gegriekt werden, ondergingen de Bulgaren zoozeer den invloed van de Slaven, dat zij hun karakter en

hun taal inboetten; geheel zijn deze echter niet verloren gegaan; het Bulgaarsch onderscheidt zich veel van de andere Zuid-Slavische dialekten en ook het karakter is ietwat gewijzigd. Maar hoe verschillend de bloedmenging ook zij, de Zuid-Slaven in Turkije staan vooral door hun verschil van godsdienst, - 't zijn Grieken - tegenover de Turken en zijn zich bewust tot een rijk te behooren, dat hun door geen enkele reden bindt. Indien de Zuid-Slaven zich nu aaneensloten in Europeesch Turkije, zou het hun, daar zij verreweg de meerderheid uitmaken, niet moeielijk vallen om de Turksche Regeering omver te werpen; daarvoor ontbreekt het hun echter aan eensgezindheid, overleg en politieke ontwikkeling; de verschillende stammen hebben hun eigen nationale ideën en geen hunner is sterk genoeg aan zijn idee het overwicht te geven; ook daar waar zij uiterlijk aaneengesloten zijn en voor één zaak optreden, doorvreet de naijver als een kanker hun kracht en belemmert hun politieke ontwikkeling.

Op grond dat de Zuid-Slavische volksstammen tot den Christelijk-Griekschen godsdienst behooren en hetzelfde Indo-europeesche bloed hebben, hebben de Europeesche volken altijd veel sympathie gehad voor de Zuid-Slaven in Turkije, en toen nu straks twee jaren geleden in Herzegowina een oproer losbarstte tegen het Turksch bestuur en de Turksche Regeering door halve maatregelen te nemen, het vuur van den opstand aanblies, kon men vooraf reeds nagaan, dat de Europeesche Mogendheden zich weder met die zaak zouden bemoeien. De reden van het verzet lag voor de hand; het Turksch bestuur was slecht en de ontevredenheid werd aangezet door de politieke agenten, eerzuchtigen die of zelf een rol wilden spelen of voor hun stokerij betaald werden, door Rusland, hetzij de Russische Regeering, hetzij de panslavistische partij in Rusland. Dat Rusland belang heeft bij den ondergang van het Ottomanische keizerrijk en als erfgenaam daarvan wil optreden, is bekend, en wij hebben de geheel natuurlijke redenen daarvoor reeds vroeger meegedeeld. De pogingen, door de Europeesche Mogendheden aangewend om den opstand te dempen, deels door Turkije te bewegen een beter bestuur in te voeren, deels door de oproerlingen te overreden de wapenen neer te leggen, mislukten door het wantrouwen van de opstandelingen en meer nog doordat de Servische of Russische agenten steeds aanspoorden om met toe te geven en het nationale plan tot verwezenlijking van geheele onafhankelijkheid door te zetten. Dat men hier met een opgezette beweging te doen had, bleek later uit de geheel ongemotiveerde oorlogsverklaring van Servië en Montenegro aan Turkije; de medeplichtigheid van Rusland, èn van de Russische Regeering, èn van de panslavistische partij kan men als bewezen aannemen na de officieuse hulp aan de Serven verschaft in manschappen, wapenen en geld. Ware deze hulp van dien aard geweest, dat zij tegen de macht der Turken opwoog, dan ware de zaak spoedig aan een eind geweest; de geslagen Turken zouden in een transactie zijn getreden en een voor

de opstandelingen gunstigen vrede hebben toegestaan. Men weet dat dit niet het geval was; de Serven moesten telkens het onderspit delven, en in weerwil van de openlijke Russische hulp, om het staken van den strijd smeeken.

De taak, die de conferentie te Konstantinopel te vervullen had, was dus verre van gemakkelijk; aan den eenen kant had men een overwinnaar, van wien men kon aannemen, dat hij volstrekt geen lust zou hebben zich de vruchten te laten ontrooven van zijn inspanning en voor 't minst naar waarborgen trachten, dat hij andermaal niet in dezelfde moeilijkheden zou worden gebracht. De Turksche Regeering kon te meer die houding aannemen, omdat zij na de veranderingen door de afzetting van den Sultan, onder wiens bestuur de opstand was uitgebroken, de schuld voor de vroegere verkeerdheden van zich kon afwentelen. Het was niet meer dan billijk, dat men met den veranderden toestand van Turkije rekening hield: want inderdaad had men hier na de troonsbeklimming van Abdul Hamid bewijzen gegeven, dat men de gebreken in het staatsbestuur wilde herstellen en door de invoering van een nieuw regeeringsstelsel aan de billijke wenschen der bevolking te gemoet komen; een moderne constitutioneele staatsregeling was in bewerking en wanneer hare bepalingen werden uitgevoerd, die op het geheele rijk van toepassing waren, zou ook aan de bezwaren en wenschen van de Slavische provincies zijn tegemoet gekomen. Men kon te meer verwachten, dat de Europeesche Mogendheden eenig vertrouwen zouden stellen in de hervormingen, omdat een harer vertegenwoordigers, de Engelsche ambassadeur, een groot aandeel had in de bewerking der nieuwe constitutie en sinds lang op de invoering van zoo iets had aangedrongen als het toovermiddel, waardoor men aan alle moeilijkheden een eind zou maken. En zelfs indien men twijfelde aan de uitvoerbaarheid van het nieuwe regeeringsstelsel, eischte de billijkheid toch, dat men aan de Turksche Regeering eenigen tijd liet om haar plannen te verwezenlijken; zoo goed als elke Christelijke Regeering had zij bij zulk een ingrijpende verandering te kampen met moeilijkheden, die niet met één slag kunnen worden overwonnen.

Het liet zich echter aanzien, dat de erkenning van het recht van Turkije, - voor 't minst van een recht van uitstel, - zou worden bemoeielijkt door dien gevolmachtigde, die niet kon optreden om te bemiddelen, omdat hij, eerst indirect en later zelfs direct deelgenoot van den opstand, de advocaat was van de overwonnen partij en nog wel in den ongunstigsten zin, omdat het zijn belang was, dat er niet bemiddeld werd, maar zonder meer aan den eisch van zijn partij werd gehoor gegeven. Er zal wel weinig twijfel meer zijn, dat de partij van den opstand in Bosnië en Herzegowina en Bulgarije, de oorlogspartij in Servië en Montenegro, niet anders was en is, als de Russische partij en de muiters in de gedaante van den Russischen ambassadeur Ignatieff een eigen vertegenwoordiger hadden op de conferentie.

Het slagen van de samensprekingen der diplomaten te Konstantinopel hing dus af van de vraag, of 't aan de gevolmachtigden, van wien men onpartijdigheid kon verwachten, zou gelukken beide partijen te bewegen tot gematigdheid in hun eischen en een middelweg te vinden, waardoor een botsing werd vermeden onder het meer of min gegronde vooruitzicht op de verwezenlijking van de hervormingen, door de Turksche Regeering in beginsel voor het geheele rijk en derhalve ook voor de Slavische provincies vastgesteld. Indien nu de Mogendheden van dit rationeel beginsel uitgingen, moesten zij met het oog op den veranderden toestand van Turkije op haar vroegere voorstellen terugkomen; immers, reeds het hervormingsplan van Andrassy, dat de goedkeuring verwierf van al de Mogendheden, ook van Rusland en Engeland, behelsde bepalingen, die geen Staat zich goedschiks kan laten welgevallen, wel werd in dit program indertijd (6 Februari '76) door de Turksche Regeering toegestemd, maar niet in dien vorm, dat deze ook haar zegel hechtte aan de bijzonderheden, die er in voorkwamen. Men merkte toen reeds het verschijnsel op, dat al de partijen, ook Rusland en Turkije, het eens schenen, zoolang alles bepaald bleef tot algemeenheden; verbetering van het lot der Christenen, de vestiging van een meer geregeld bestuur in de Slavische provincies wilde ook de Turksche Regeering. Wat de bijzonderheden betreft, bevatte echter reeds het Andrassy-ontwerp bepalingen, die onuitvoerbaar waren, wanneer men niet tevens het heele gezag van Turkije in die provincies wilde vernietigen(*). Het hoofdbezwaar lag in de instelling van een gemengde, d.i. internationale commissie van toezicht op de hervormingen; zoodra men toch kwam aan de regeling van de bevoegdheid dezer commissie, stuitte men op het voor Turkije onoverkomelijke bezwaar, dat men een derde element van gezag kreeg; vooreerst het gesmaldeelde gezag van de Turksche Regeering; in de tweede plaats het plaatselijk bestuur in de provincies en eindelijk de internationale commissie. Toch zijn de eischen der Mogendheden na het ontwerp-Andrassy nog steeds verzwaard in plaats van verminderd en stap voor stap kan men den invloed nagaan, dien Rusland hierbij heeft uitgeoefend, steeds door de andere Mogendheden ondersteund of gevolgd. Door Rusland werd na het ontwerp-Andrassy, verscherpt in het Berlijnsche Memorandum, waaraan Engeland zijn goedkeuring onthield, het denkbeeld geopperd, dat men onder verbetering van het bestuur in de Slavische provincies niet anders kon verstaan dan zelfstandigheid van bestuur, iets dat Engeland echter te sterk leek op de oprichting van nieuwe vasalstaten, zooals Servië en Rumenië en inderdaad feitelijk, met wat verschil slechts van vorm, op hetzelfde neer kwam; het papieren-

(*) De voornaamste punten van het ontwerp-Andrassy waren de volgende: 1° volkomen vrijheid van godsdienst; 2° afschaffing van het verpachten der belastingen, 3° aanwending van de opbrengst der directe belastingen ten bate der provincie; 4° instellen van een gemengde commissie van toezicht op de uitvoering der hervormingen; 5° verbetering van den agrarischen toestand der landbouwende bevolking.

gevecht tusschen Engeland en Rusland over autonomie politique of administrative was dan ook weinig meer dan een woordenspel. In de vredesvoorwaarden, die de Engelsche ambassadeur den 25 September den Sultan aanbood, kwam zooveel voor van de autonomie administrative, dat Rusland de autonomie politique wel kon schenken, want deze werd een wassen neus; Engeland sprak namelijk van ‘een stelsel van locale administratieve autonomie, onder welke benaming zou worden verstaan een stelsel van zulke locale instellingen, welke aan de bevolking een controle over haar eigen locale ambtenaren en waarborgen tegen de uitoefening van willekeurig gezag verleenen zou’. Met zonderlinge naïveteit werd er echter bijgevoegd, dat er geen sprake zou zijn van de vorming van schatplichtige staten, - een bijvoeging, die herinnert aan de verzekering van sommige kinderen, dat zij heusch niet bang zijn.

Naast die autonomie, administrative of politique, die feitelijk weinig meer dan in naam van de oprichting van de nieuwe vasalstaten verschilt, werd spoedig een nog grovere schending van het souvereiniteitsrecht van den Sultan geplaatst en, door Rusland schijnbaar argeloos aanbevolen, door de andere Mogendheden, alleen wat den vorm, niet wat het wezen der zaak betreft gewijzigd. De invoering van de door ons gewenschte hervormingen, dus luidde het advies van Rusland, is onmogelijk, zoolang de Turken het gezag in handen hebben in die provincies; dat is alleen mogelijk, wanneer die provincies door een Christelijke krijgsmacht worden bezet, de geheele bevolking, zoowel de Christelijke als de Muzelmansche wordt ontwapend, en onder bescherming van de Christelijke bajonetten door de bevolking dat bestuur wordt verkozen, dat zij 't liefst hebben wil. Dat er door Rusland voorstellen aan Oostenrijk zijn gedaan om gezamenlijk tot die militaire bezetting over te gaan, de een Bulgarije, de ander Bosnië, kan veilig worden aangenomen, en eerst na de bepaalde weigering van Oostenrijk is door Rusland, altijd gereed een nieuwen vorm te vinden voor een zaak, die het gaarne wil doorzetten, een internationale bezetting opgeworpen.

Inhoever Rusland met die militaire bezetting het voorbeeld van Pruisen en Oostenrijk ten opzichte van Sleeswijk-Holstein voor den geest zweefde willen wij voor 't oogenblik daarlaten, en alleen constateeren dat het voorstel van de autonomie, dus uitgewerkt, de Turksche Regeering ongeveer veroordeelde tot de weinig begeerlijke positie van een toezienden voogd volgens de Nederlandsche wetgeving. De samensprekingen van de gevolmachtigden te Konstantinopel vingen dus aan onder voor Rusland even gunstige als voor Turkije ongunstige omstandigheden; voor Rusland was het terrein gebaand; de Mogendheden hadden, zoo niet wat den vorm, dan toch wat het wezen der zaak betrof, de Russische politiek omhelsd; zelfs Engeland, dat vroeger weigerde om het Berlijnsche Memorandum te onderteekenen, had voorstellen gedaan, die verder gingen dan het ontwerp-Andrassy. Toch hield de Engelsche Regeering,

naar zij meende, nog vast aan het tractaat van Parijs van 1856, dat de zelfstandigheid en onschendbaarheid van Turkije waarborgde(*).

Bleek derhalve uit den heelen loop der zaken, dat de conferentie een vergadering zou zijn niet zoozeer ter bewaring van den vrede als wel om een vierschaar te spannen over het arme Turkije, die verwachting werd nog overtroffen door de wijze, waarop de Christelijke gevolmachtigden zich in de Turksche hoofdstad aanstelden. Na de aankomst van lord Salisbury begonnen de officieuse bezoeken en ontvangsten, de voorloopige kennismakingen en polsvoelingen; de Russische ambassadeur Ignatieff inzonderheid hield zich als een allerliefst man. Nadat de heeren een kleine acht dagen vrij en vrank rondgedwaald hadden in de Muzelmansche stad zonder door iemand gehinderd of beleedigd te worden, besloot men den 12 December bijeen te komen om het program vast te stellen, dat op de eigenlijke conferentie tot grondslag van bespreking zou dienen. De beleefdheid zou hebben meegebracht, dat ook de Turksche gevolmachtigden tot die voorconferentie waren uitgenoodigd; immers, Turkije was gevraagd om aan de conferentie deel te nemen en men moest het derhalve onder den een of anderen vorm erkennen. Dit geschiedde echter niet; de voorconferentie duurde ongeveer acht dagen, van 12 tot 20 December, maar de Turksche Regeering, met haar Oostersch karakter zeer op den vorm gesteld, ontving officieel taal noch teeken van de Christelijke heeren, die besloten hadden het verhandelde ter voorconferentie geheim te houden. Had men zich tot taak gesteld den weg tot een minnelijke schikking af te snijden, dan had men moeilijk anders kunnen handelen; de voorconferentie werd, om de zaak nog stootender te maken, gehouden in het hotel der Russische ambassade. En die in den aanvang aangenomen houding is steeds dezelfde gebleven; op de conferentie zelf verschenen de Turksche gevolmachtigden niet als genoodigden, maar schier als beschuldigden. Men had er vrede mee kunnen hebben, indien dezelfde plaats was aangewezen aan den Russischen gevolmachtigde, maar - deze was juist de aanvoerder o p de voorconferentie en indirect ook op de conferentie.

Over het geheel had men hier en elders nog al een goeden dunk

(*) Het staat er werkelijk in, zwart op wit. Art. 7 van het tractaat van Parijs van 1856 luidt aldus: S.M. l'empereur des Français, S.M. l'empereur d'Autriche, S.M. la reine du royaume-uni de la Grande-Bretagne et d'Irlande, S.M. le roi de Prusse, S.M. l'empereur de Russie et S.M. le roi de Sardaigne déclarent la Sublime-Porte admise à participer aux avantages du droit public et du concert européens. LL. MM. s'engagent, chacune de son côté, à respecter l'indépendance et l'intégrité territoriales de l'empire ottoman, garantissent en commun la stricte observation de cet engagement, et considéreront, en conséquence, tout acte de nature à y porter atteinte comme une question d'intérêt général.

Niet tevreden met deze algemeene bepaling sloten Oostenrijk, Engeland en Frankrijk d^{o} 15 April van hetzelfde jaar nog een afzonderlijke overeenkomst van dezen inhond:
Art. 1. Les Hautes Puissances contractantes garantissent toutes et chacune l'indépendance et l'intégrité de l'empire ottoman inscrites dans le traité conclu à Paris le 30 Mars 1856.
Art. 2. Toute infraction au dit traité sera considérée par les puissances signataires du présent traité comme un *casus belli.* Elles s'entendront avec la Sublime-Porte sur les mesures qui seront devenues nécessaires, et délibéreront sans délai entres elles sur l'emploi de leurs forces navales et militaires.
Wanneer de Turken soms dezer dagen deze bepalingen nog eens lezen, kunnen zij het besluit trekken, dat ook de Christenen hun scheurpapier hebben.

van de werkzaamheid der conferentie; Duitschland was vóór den vrede en men wist dat van deze zijde alles zou worden aangewend om Rusland van uiterste stappen terug te houden; wilde Engeland dus een middelweg voorstellen en het onaannemelijke in Ruslands eischen zoo wijzigen, dat het aannemelijk werd voor den Sultan, op wien het als oude vriend een grooten invloed had, dan kon Albion van die zijde op krachtige ondersteuning rekenen; door een zoo talentvol en ervaren staatsman als Salisbury af te vaardigen, hoopte men, was de zaak half gewonnen. Maar hoe weinig strookte met die verwachting het program dat de voorconferentie vaststelde en waarop de goedkeuring volgde van de verschillende Mogendheden.

In de eerste plaats moesten de vredesvoorwaarden worden vastgesteld voor Servië en Montenegro. Reeds vroeger was over die punten onderhandeld, maar zonder dat men het eens werd. Den 15 September had de Sultan aan de gezanten der groote Mogendheden meegedeeld, dat hij Servië den vrede wilde geven op de volgende voorwaarden. 1° bezetting der Servische vestingen, die de Turksche Regeering voor 1857 bezet hield; 2° slechting der na 1857 in Servië gebouwde vestingen; 3° Vorst Milan zal te Konstantinopel den Sultan als leenheer komen erkennen; 4° het Servische leger wordt teruggebracht tot 10000 man en 3 batterijen; 5° er wordt een spoorweg aangelegd van Nisch tot Belgrado; 6° betaling van een zekere som oorlogskosten door Servië; blijkt het onmachtig te zijn om die som te betalen, dan zal de jaarlijksche schatting in evenredigheid worden verhoogd. Bij de motieven van deze voorwaarden ging de Turksche Regeering uit van de overweging, dat Servië zonder eenige aanleidende oorzaak den oorlog had verklaard aan Turkije en daardoor dit rijk had verplicht tot enorme kosten en inspanning, aan het teveld brengen van een groot leger verbonden; om in het vervolg tegen zulk een geheel ongerechtvaardigden overval zooveel mogelijk gewaarborgd te zijn, meende de Turksche Regeering in billijkheid zulke maatregelen te moeten voorstellen, waardoor een opstand van dezen vasalstaat gemakkelijk zou zijn te dempen.

Het éénige wat men tegen deze voorwaarden kon inbrengen, was niet, dat zij op zich zelf onrechtvaardig waren, maar dat de Sultan niet genoeg rekening hield met de omstandigheden; recht is op de wereld in de eerste plaats een quaestie van macht en de ervaring heeft ten allen tijde geleerd, dat men voorzichtig moet zijn met de troetelkinderen van groote heeren; achter Servië stond Rusland, en niet de rechtvaardigheid maar het overleg verplichtte rekening te houden met die omstandigheid. Buitendien was het van algemeene bekendheid, - en 't zal wel waar zijn, al kan 't voor 't oogenblik niet bewezen worden, - dat Rusland bij het aangaan van den oorlog door Servië, aan Vorst Milan het behoud van zijn grondgebied had gewaarborgd. Men beschouwde 't dan ook als een uit de omstandigheden voortvloeiende, zij 't dan ook voor de Porte harde noodzakelijkheid, om toe te stem-

men in hetgeen de Mogendheden bij monde van Engeland den 25 September aan de Turksche Regeering voorstelden, namelijk om den vrede met Servië en Montenegro te sluiten op den grondslag van herstelling van den *status quo ante bellum*, zonder meer. Met intrekking van dit vroegere voorstel werd echter op de voorconferentie bepaald, dat de vrede zou worden gesloten met een kleine gebiedsvergrooting zoowel voor Servië als Montenegro; het eerste zou Klein-Zwornik verkrijgen teneinde de Drina tot westergrens te hebben, terwijl het gebied van Montenegro als te klein werd beschouwd en moest worden afgerond, ten einde het gemakkelijk in aanraking te brengen met de zee.

Men kan uit de vredesvoorwaarden voor Servië en Montenegro reeds opmaken van welken aard de overige bepalingen zouden zijn voor de regeling van den toestand der Christenen in Bosnië en Herzegowina; de voorwaarden, die Rusland hier meende te moeten stellen, werden wel iets veranderd wat den vorm, maar niet wat het wezen der zaak betreft; men kan veilig zeggen, dat en met die bepalingen van het gezag der Porte nauw een schaduw overbleef. In algemeene omtrekken kwam het Russische hervormingsontwerp op het volgende neder: Bosnië en Herzegowina worden vereenigd tot één zelfstandige provincie; aan het hoofd van deze provincie staat een gouverneur, die den Christelijken godsdienst moet belijden en voor den tijd van vijf jaren wordt verkozen. De verkiezing geschiedt door de Porte in overleg met de Mogendheden. Tot zijn bevoegdheid behoort in de eerste plaats de benoeming van al de ambtenaren der provincie. De gouverneur wordt ter zijde gestaan door een provinciaal bestuur, waarvan de leden moeten bestaan uit Muzelmannen en Christenen. De verdeeling der belastingen en andere daarmee samenhangende zaken zal opgedragen worden aan een raad van administratie. Van de opbrengst der belastingen zal één derde worden afgestaan aan de Porte; deze zal echter in de eerste jaren hiervan afstand doen, opdat dit geld worde besteed voor de reorganisatie des lands, de wederopbouwing van de verwoeste woningen en ten bate van de teruggekeerde vluchtelingen. Bij de indeeling der provincie zal men kantons oprichten en het bestuur daarover opdragen aan de inwoners. Verschillende kantons zullen onder een prefect tot een departement worden vereenigd; over de prefecten staat de gouverneur. In de kantons wordt een plaatselijke politie-rechtbank opgericht, waarvan de leden worden benoemd door den gouverneur. De reorganisatie van de rechtspleging geschiedt naar Europeesch model. De officieele taal is de Servische. Voor den gewonen politiedienst zal een militie worden gevormd, die genomen wordt uit de bevolking zelf. De Turksche troepen ontruimen het land en worden in garnizoen gelegd in de vestingen. De Muzelmannen worden ontwapend. De toestand van de landbouwende bevolking wordt verbeterd naar de beginselen, die zijn uitgesproken in het ontwerp-Andrassy. De uitvoering van deze

hervormingen wordt opgedragen aan een internationale commissie van toezicht, die zal worden bijgestaan door een internationale gendarmerie ter sterkte van drie tot zes duizend man. Aan Bulgarije zou dezelfde ‘autonomie’ worden gegeven, en de Russische gevolmachtigde trachtte vooraf nog Bulgarije te vergrooten met Macedonië, een denkbeeld dat hij aanbeval door een nauwkeurige schetskaart, die hij opzettelijk voor dit doel had laten vervaardigen. Dit was lord Salisbury wat al te kras, en hij verzocht de kaart op te bergen, daar hij voor die zaak geen instructie had. Over het internationale gendarmerie-korps werd lang gesproken; de Russische gevolmachtigde stelde 't voor als een groote concessie, dat Rusland voor zich zelf van die bezetting afstand deed; daarna werd het plan geopperd om het bezettingskorps te laten leveren door een der kleine neutrale staten, België, Nederland, Zwitserland, om eindelijk na de latere Turksche tegenwerpingen terecht te komen op een Turksch korps, aangevoerd door internationale officieren. Ten laatste werd als uiterste grens van Europeesche toegevendheid het geheele bewakingskorps opgegeven, terwijl de gouverneurs der provincies slechts voor de eerste vijf jaren door den Sultan zouden worden benoemd onder toestemming of goedkeuring der Mogendheden en de internationale commissie vervangen door een gemengde, een Turksch-Europeesche. Maar ook na deze groote christelijke toegevenheid moet men erkennen dat het geheel in den geest was van hetgeen reeds vroeger tusschen de Mogendheden was verhandeld; het plan was nu in bijzonderheden uitgewerkt en verscherpt.

Er ontbrak aan dit Christelijk ontwerp nog slechts één bepaling, namelijk dat al de Mohammedanen in de Slavische provincies, die weigerden zich in de nieuwe orde van zaken te schikken, door Rusland op eigen kosten zouden worden getransporteerd naar Siberië. Want inderdaad, hoe men de zaak ook keere of wende, de voorstellen zoeken in grofheid hun wederga in de politieke geschiedenis; wanneer Turkije in den strijd tegen de Slavische volksstammen het onderspit had gedolven en de Serven en Bosniërs voor de poorten van Konstantinopel stonden, kon men moeielijk zwaarder eischen doen.

De zittingen der eigenlijke conferentie vingen den 23 December aan, maar een paar dagen vóór dit berucht program aan de Turksche gevolmachtigden zou worden voorgehouden, had te Konstantinopel een gebeurtenis plaats, die met het oog op de plannen der christelijke Mogendheden een meesterstuk van staatskunst kon worden genoemd. Den 19 December was de Grootvizier afgetreden om ‘redenen van gezondheid’ en vervangen door Midhat Pacha, tot dusver president van den Staatsraad en ontwerper van een constitutie, die Turkije op eens bracht in de rij der moderne staten. Om twee redenen had de Russische ambassadeur in den laatsten tijd al zijn krachten ingespannen om deze wending te voorkomen; vooreerst moest Turkije door zulk een beslissenden stap rijzen in de achting van de openbare meening van Europa

en in de tweede plaats kon hierdoor het sluiten van den vrede bemoeilijkt worden, temeer daar Midhat Pacha bekend stond als een man, die wellicht overdreven voorstellingen koesterde van de werking der nieuwe staatsregeling, maar door zijn energie kon verwezenlijken wat geen ander Turksch staatsman vermocht. Dat bleek spoedig na de benoeming van Midhat Pacha; het gelukte hem van den Sultan de afkondiging te verkrijgen van de nieuwe constitutie, juist op denzelfden dag dat de conferentie werd geopend; de Turksche gevolmachtigde wist reeds in de eerste zitting van de veranderde omstandigheden uitstekend partij te trekken; hij wees op de plechtige afkondiging van de nieuwe grondwet en gaf te kennen, dat slechts datgene kon worden toegestaan, wat met deze grondwet niet in strijd was.

Het zou de moeite niet loonen de verschillende zittingen der conferentie na te gaan, die elkander sinds den 23 December na verloop van eenige dagen opvolgden; de berichten daarover zijn tot heden zeer onvolledig en het resultaat komt daarop neder, dat de Turksche gevolmachtigden de eischen der Mogendheden onaanneembaar verklaarden, als in strijd met de waardigheid des rijks en de nieuwe constitutie. Van het streven naar wezenlijke bemiddeling door een Christelijke Mogendheid is niet gebleken; integendeel, ook de Engelsche gevolmachtigde, van wien men zooveel had verwacht, ook lord Salisbury scheen zich hoofdzakelijk ten doel te stellen de Russische eischen bij de Turksche Regeering aan te dringen, ja men verzekert zelfs dat deze Engelsche beroemde staatsman zich zoo driftig maakte op de Turksche gevolmachtigden, dat hij den beschaafden vorm vergat en op een ruwe wijze uitviel; ‘wat het verledene betreft, wij weten wat gij waard zijt (ce que vous valez), maar wat de toekomst betreft, verzoeken wij u ons niet te storen in de verwezenlijking van onze vredelievende taak’, - voegde hij den Turkschen Minister van Buitenlandsche Zaken Safvet Pacha toe, die, op deze wijze beleedigd, opstond en de zaal verliet.

De Sultan heeft eindelijk na de zitting van 11 Januari zijne weigering gemotiveerd ten opzichte van de punten in de voorconferentie vastgesteld; in 't kort komen de bezwaren op het volgende neder: de afstand van grondgebied van Servië en Montenegro is onvereenigbaar met art. 1 van de Turksche constitutie; de indeeling van de Slavische provincies is onaannemelijk om het verzet van de Turksche en Grieksche bevolking en het beginsel van de Regeering om geen verdeeling toe te laten, gegrond op het verschil van ras; de vorming van een gendarmerie uit de plaatselijke militie is onaanneemlijk om het gevaar, dat ontstaan zou zoowel voor de algemeene veiligheid als om een eventueele botsing te vermijden tusschen de Muzelmannen en de Christenen; over de benoeming van Christelijke gouverneurs over de provincies onder medewerking van de Europeesche commissie kan zelfs niet in discussie getreden worden; de oprichting van een internationale troepenmacht ten einde behulpzaam te zijn bij de invoering der hervormingen is onvereenigbaar met het

beginsel van de onafhankelijkheid van het Ottomanische Rijk, bij het tractaat van Parijs gewaarborgd; de beperkende bepalingen ten opzichte van de opbrengst der belastingen in de Slavische provincies zijn in strijd met het souvereine recht der Porte en eindelijk is de invoering van een bijzonder stelsel van rechtspraak in de Slavische provincies onvereenigbaar met den geest der constitutie.

Na deze duidelijke verklaring van de Turksche Regeering heeft men gedacht aan het opbreken der conferentie, maar na eenige overweging werd toch nog besloten om nieuwe concesseis te doen; zelfs zou het de Russische ambassadeur zijn, die tegen den Engelschen gevolmachtigde in daartoe raadde. Maar men kent de Russische listen; de voorstellen waren voor Turkije onaannemelijk om het beginsel van directe interventie in de binnenlandsche aangelegenheden, en men kon dus veilig de bijzonderheid wijzigen zonder vrees voor aanneming van de zijde der Turksche Regeering. Rusland kon nog meer toestaan, wanneer het voor het oogenblik den oorlog niet wil; het doel van Rusland toch is bereikt, indien in de Slavische provincies slechts een regeling tot stand komt, die de Mogendheden, d.w.z. Rusland steeds weder gelegenheid geeft zich met de zoogenaamde belangen der Slavische Christenen te bemoeien, een regeling die voor heeft, dat zij het breekijzer dieper slaat in het Turksche Rijk. De vrede kan behouden blijven, wanneer de Mogendheden, wanneer Rusland dat ernstig wil, wanneer van Turkije geëischt wordt, wat het toestaan kan, en niet wat geen Staat bewilligt, tenzij het daartoe gedwongen wordt door overmacht of uitputting.

Zelfs zij, die niet bekend staan om hun voorliefde voor Turkije, hebben moeten erkennen, dat dit rijk in zijn geïsoleerden toestand aller verwachting heeft overtroffen; men heeft lang gespot met den ‘zieken man’, maar vooreerst zal men die benaming wel kunnen laten rusten; Turkije heeft in den nieuweren tijd nooit een zoo talrijk, zoo goed gewapend, zoo goed gedisciplineerd leger op de been gehad; het spant in dat opzicht de kroon aan Rusland, waar zooals vroeger alles goed geordend is - op papier, en in de werkelijkheid de grofste misbruiken aan den dag komen. Het uitmuntende Turksche leger, gesteund door de geestdrift van tallooze volkeren tot diep in Azië, wordt ter zijde gestaan door een vloot, die de heerschappij verzekert over de Zwarte zee. En juist dat bewustzijn van kracht schoort de Turksche staatslieden om tegenstand te bieden aan de eischen der Mogendheden. Welk een verschil! Hier een, ja wellicht afgeleefd rijk, dat zijn laatste kracht verzamelt, maar dat toch in elk geval in zijn ouderdom stralen spreidt van een macht, waarin het bewustzijn spreekt van een grootsch verleden, een flikkering van herleving, van verjonging, van een nieuwe toekomst, waarin de fouten van het verledene zullen worden afgeschut, eerbiedwaardig door den vasten moed, die 't ten toon spreidt, het talent, dat 't aan den dag legt in den diplomatieken strijd. En tegenover dit rijk de gansche macht van Europa, van een geheel werelddeel, dat

op het, naar men meende, uitgeleefde Turkije is aangevallen, als de wolven, die wachten totdat het luipaard hinkt en zijn leden stram zijn geworden; en onder die wolven huilt mede datzelfde Engeland, dat meer dan eenig rijk voordeel getrokken heeft van de goede dagen en eerst smaalde in woord en schrift, toen het meende aan den half doode niet meer te kunnen verdienen.

Wij zullen geen partij trekken voor het Turksche bestuur in de Slavische provincies; 't is verre van goed, maar 't is slechter geworden door eigen schuld, sedert de Russische agenten het volk opruiden, het afkeerig maakten van zijn werk om zijn kracht te verspillen in politieke droomerijen. Het Slavische volk is misleid, is het slachtoffer geworden van de politieke raddraaiers en de Bulgaarsche gruwelen zullen door hem, die oorzaak en gevolg weet te onderscheiden, op rekening gesteld worden meer van de Russen dan van de Turken.

Het bestuur van de Turken is slecht, tot zekere hoogte. Zijn er geen landen in Europa, waar men door een samenloop van omstandigheden dezelfde klachten hoort, slechts met verandering van naam en kleur? Verzochten de Polen niet aan de conferentie, dat hun dezelfde vrijheden zouden worden toegestaan, als door Rusland in naam der menschelijkheid van Turkije voor de Turksche Zuid-Slaven werden gevraagd?

Aangenomen het bestuur van Turkije over de Zuid-Slaven is slecht; is de weg dien Rusland en de andere Christelijke Mogendheden hebben ingeslagen tot verbetering de ware? Wat heeft de christelijkheid van de Europeesche Mogendheden tot heden gebaat aan de Zuid-Slaven? In Juli '75, straks twee jaren geleden, is de opstand gestookt in Bosnië; men heeft het verzet tegen het Turksche bestuur gevoed, totdat Servië en Montenegro op het oorlogstooneel verschenen; het volkenrecht is geschonden en hulp verleend, maar juist zooveel dat men zich staande kon houden, niet leven en niet sterven; men heeft nota's geschreven, vergaderingen gehouden, gezanten gezonden, een conferentie gemaakt, waarbij de eene onhandigheid op de andere werd gestapeld; en nu? - Bosnië en Herzegowina worden bedreigd met den hongertyphus, Servië is uitgemergeld, Bulgarije verwoest en uitgemoord en alleen de steeds door Ruslands milde hand onderhouden scalpeerende wilden van de Zwarte Bergen, de christelijke Montenegrijnen, hebben nog de kracht het hoofd op te heffen. Met of zonder oorlog tusschen Rusland en Turkije, een halve eeuw is noodig om de Zuid-Slaven te doen herstellen van de rampen, die de Christelijke bemoeizucht hun heeft berokkend. Moet men van zulk een Europa niet zeggen dat het ‘ziek’ is en oud wordt?

16 Januari '77.

NOORMAN.

Insulinde's geschiedenis en recht.

Beknopte geschiedenis der Nederlandsche bezittingen door A.M. Kollewijn. 2de druk. Groningen, J.B. Wolters, 1876.

‘Met zorg is overwogen, wat kon worden achterwege gelaten en wat moet worden vermeld.’

Aldus lezen wij in het voorbericht tot den eersten druk van het bovenaangehaald werkje, en gaarne wordt toegegeven dat de S. uitnemend is geslaagd in de keuze der voornaamste gebeurtenissen, van datgeen wat behoort vermeld te worden.

Wie toch in 't oog houdt, dat hij hier slechts te doen heeft met eene handleiding bij het onderwijs in de geschiedenis van Ned.-Indië, welke - vooral door mondelinge verklaring - behoort te worden toegelicht, zal wel moeten erkennen, dat de wijze waarop de geschiedenis van Ned.-Indië in groote trekken wordt verhaald, alleszins geschikt is om bij dat onderwijs goede diensten te bewijzen.

Niet alleen worden de feiten medegedeeld, waarop de aandacht behoort te worden gevestigd, maar hier en daar worden zeer verdienstelijke schetsen aangetroffen van de zeden en gewoonten der inlanders, die noodig zijn om den leerling een duidelijk begrip te geven van de toedragt der feiten.

Toch is er in het boekje zeker streven waar te nemen, dat ons hindert en dat het best kan worden weergegeven in de eigen woorden van den S., in de voorrede voorkomende: ‘dat met zorg is overwogen wat achterwege kon worden gelaten’.

S. haalt op pag. 56 het oordeel aan van den predikant Johan Piccardt over de negers:

‘Deze menschen zijn alzoo genaturaliseerd, zoo wanneer zij in vrijheid gesteld of lieftallig gekoesterd worden, zoo willen zij niet deugen en weten zich zelf niet te gouverneeren: maar bijaldien men gedurig met rottingen in hunne lenden woont en dat men dezelve zonder genade bastonneert, zoo heeft men goede diensten van hen te wachten, *alzoo dat hunne welvaart bestaat in slavernij.*’

Zóó redeneerde het meest verlicht gedeelte van het Nederlandsche volk in 1660, en zóó handelde het ook tegenover menschen die tot een ander ras behoorden dan het Europeesche.

Maar indien dergelijke meening verdiende geciteerd te worden, waarom er dan niet op gewezen, dat het nog pas tien jaar is geleden, sedert de Nederlandsche regeering ervan afzag, ‘om met de rotting in der Javanen lenden te wonen’, en dat ook thans nog de stelling niet veel tegenspraak ontmoet: dat de welvaart der inlanders bestaat in eene cultuur, waarbij de Javaan ten koste van allerlei onrecht wordt gedwongen te

werken ten behoeve van het Nederlandsche volk, - van eene cultuur, die door buitenlanders genoemd wordt: slavernij.

De geschiedenis der Nederlandsche bezittingen leert, hoe het nog altijd recht heet: niet alleen dat Nederland heerschappij voert over Indië, maar ook dat het eerste land zich nog steeds de overwinsten toeeigent der inboorlingen van het eiland Java, al is men in de toepassing van dat recht thans milder begrippen toegedaan dan in vroeger tijden het geval was.

Maar gelukkig leert die geschiedenis ook, dat reeds jaren geleden stemmen zich verhieven, die dat *recht* ontkenden, en dat die stemmen steeds in kracht en invloed toenemen.

De Staatsman moge in dien strijd der meeningen geen partij kunnen kiezen, omdat hij rekening moet houden met den toestand van het oogenblik, - de geschiedschrijver staat op een onafhankelijk standpunt. Op hem rust de verplichting den vinger op de wonde te leggen, en *onrecht* te noemen, wat *onrecht is*, al wil hij daarbij aantoonen hoe men in vroeger tijden te goeder trouw een tegenovergesteld gevoelen was toegedaan, en hoe zelfs de tegenwoordige omstandigheden eischen, dat niet te snel met het verledene worde gebroken.

Dat doet de S. echter niet, al wijst hij op de voordeelen die Nederland uit Java trok. Zijne bedoeling is blijkbaar om: 'niet te ver te gaan'. In de voorrede zegt hij dan ook: 'te willen doen uitkomen, hoeveel Nederland aan de Indische bevolking te danken heeft'.

Maar daardoor loopt hij, bij het geven van onderwijs, het gevaar, dat, wanneer hij zijn doel bereikt - d.i. wanneer zijne leerlingen werkelijk gaan nadenken over hetgeen hun geleerd wordt, de vraag zal gedaan worden: Waarom zouden wij, Nederlanders, eigenlijk dankbaar zijn?

Want één van beide: de Javanen zijn een ander soort van menschen dan wij zijn, en daarom hebben niet *zij*, - maar *wij* recht op de overwinsten van hun arbeid. Maar daaruit volgt dat geen dank verschuldigd is, omdat wij gebruik maakten van ons goed recht om die overwinsten aan te wenden in het voordeel van Nederland.

Of wèl: de Javanen evenals alle andere menschen, die in beschaafde Staten wonen, hebben recht op de opbrengst van hun arbeid, maar dan zou de aanbevolen dankbaarheid van onze zij vrij wel het karakter aannemen van de beleefdheid van den Italiaanschen roman-roover, die zijne slachtoffers met een 'mille grazie' naar huis zendt.

Letterkunde.

De grijze bisschopsstad.

Utrecht. Historische wandelingen door Dr. H.J. Broers. Utrecht, J.L. Beijers 1874, 1e, 1875, 2e druk.

Toen ik een kind was, ging ik met de bezadigde trekschuit naar Utrecht. 't Was eene lange reis, die ik zóódoende maakte. Ieder begrijpt dit, die een riviertje met Oud-hollandsche kronkelingen, een niet-*luxurieus* gevoed trekpaard en eenen schipper bijeen denkt, die bij 't aanleggen in stad of dorp de gelegenheid waarnam zich voor eene geheele week van nieuwtjes te voorzien. Zóó lang was, in weerwil van den matigen afstand, de reis, dat er bij aankomst aan geene ontscheping meer moet te denken geweest zijn, daar ik in dat geval niet aan boord overnacht hadde en eens - ik herinner 't mij nog flauw - van de smalle bank in de roef, waarop men mij te slapen gelegd had, op den grond getuimeld ware.

Eenige weinige jaren later en de *enorme* vooruitgang greep plaats, dat ik per huif- of bolderwagen den tocht kon doen. Toen was ik in een ommezien aan de Catharijnepoort? Niets minder, dan dat. De weg, schoon een zandweg, was somtijds in eenen staat, die niet toeliet, dat men anders dan stapvoets reed. Halverwege stond een herbergje, *De Posthoorn*, waarvan de eigenaars den passagiers van beide seksen van ganscher harte een ietwat gerekt verblijf onder hun rieten dak gunden, opdat de paarden, moede door den rit over ‘den kwajen weg’, langer mochten kunnen uitblazen. Iets verder was eene kerk en nu en dan gebeurde 't, dat zij, die van haren trant niet waren - en daaronder behoorde ik - gedurende een half of heel uur op den weg, waaraan zij was opgetrokken, mochten heen en weer dribbelen, omdat de voerman zich verplicht achtte haar binnen te gaan en deel te nemen aan den dienst, dien men er deed. Toch was ik in den regel spoediger over, dan met de trekschuit. Doch minder gemakkelijk, dan met deze. Niet alleen toch werd mijne plaats op den wagen veelal erg beperkt door vrouwen of meisjes met woelige kinderen of

omslachtige korven op den schoot of aan hare zijde, maar het was ook eene zeldzaamheid, dat ik niet van voren of van achteren ingeklemd zat tusschen Goudsche kazen, zeeptonnen, koffiebalen en wat niet al.

Kwamen vervolgens de diligences van Bouricius en van Van Gend en Loos. Ten spijt van de waarschuwende stem, die mij het bestijgen van zulke kolossale gevaarten ontried, waagde ik 't hunne portieren voor mij te doen ontsluiten. Ik had geen spijt van mijn waagstuk; want snel naderde ik den fieren Dom. Niet altijd evenwel. Ik herinner mij, dat het Rotterdamsche kermis geweest was. Of onze wagenmenner den nacht te voren kermis houdende doorgebracht had en dientengevolge slaperiger was, dan iemand van zijn ambt past, weet ik niet, maar wel weet ik, dat het mij toescheen niet recht met ons te gaan en dat ik uitziende, ten einde mij van den stand der zaak te vergewissen, bevond, dat we hadden opgehouden te gaan, wijl de sloot, waarin twee van onze wielen beland waren, 't niet toeliet. Minstens een uur duurde 't, eer de met planken en balken toegeschoten boeren ons: de menschen en de paarden op vrije voeten, de diligence op dito raderen, geholpen hadden. Ook herinner ik mij, hoe later wat drijfijs in de rivier en een weinig sneeuw op den weg den nauwelijks twee-urigen rit tot eenen zes- of zevenurigen verlengden.

Eindelijk waren ze daar, de ‘iizeren diik en vueftig wèègens achter mekare mit een grooten duvel, die vier spoog, vooran’ (Brief ‘An Maatje S···· schuins over 't progie-ues te Weumeliinge). Geleund tegen den rood-trijpen rug en van alle trekschuiten-, bolderwagens- en diligencebezwaren bevrijd, doorvloog ik sedert den afstand en hoorde ik, eer ik het dacht, het: ‘Utrecht uitstappen!’ mij klinken in het oor.

Wat ik besprak behoort tot een tijdsverloop van meer dan eene halve eeuw. 't Is ook meer dan vijftig jaren geleden, dat ik voor het eerst den voet binnen Utrecht zette. Vermoedelijk herinnerde ik mij van *the maiden-visit* niets, indien er niet iets merkwaardigs, vooral voor een kind merkwaardigs, aan verbonden geweest ware. De vorst, wien ik hoogachting heb toegedragen, ook toen anderen de hunne hem onthielden, onze Willem I, bracht aan of te Utrecht een bezoek en ik zag hem niet alleen, maar ik werd nog bovendien uitgenoodigd den volgenden dag mij te komen vergasten aan de lekkernijen, die voor hem en wie hem vergezelden te veel zouden geweest zijn. Mij is tot op dezen dag in de gedachte gebleven, hoe ik teleurgesteld werd, toen het klieken-oogenblik gekomen was. Aan eenvoudiger dingen gewoon, kon ik de uitgezochtere, die den koninklijken mond aangeboden waren, maar niet lekker vinden. Ronduit gezegd vond ik ze afschuwelijk en indien men mij gevraagd hadde: zoudt ge niet graag koning zijn? ik geloof zeker, dat ik gezegd zou hebben: neen! als ik niets beters te eten en te drinken krijg.

't Is toen niet de laatste maal geweest, dat ik Utrecht bezocht heb.

Toen ik nog nauwelijks tot eenen knaap was opgeschoten, heb ik

meer dan eens enkele dagen aaneen bij eenen voedsterling der *alma mater* een prettig onthaal gevonden. Of hetgeen ik toen zag en hoorde mede den wensch bij mij heeft doen ontstaan en rijpen, dat ik later tot de muzenzonen behooren mocht, weet ik niet meer te zeggen, wel dat het academieleven toen meer, dan daarna, uitlokkend was.

Vervuld werd mijn wensch in de dagen, waarin ook hij op de collegebanken eene plaats innam, wien ‘'t bij den besten wil der wereld niet gelukken wilde het haar over het voorhoofd heen te strijken’, de schrijver van ons boekje.

In het *Eldorado* met zijne *Montes aurei* aangeland, nadat ik door het *Fort Promotie* den toegang tot het *Land van Verblijding* mij gebaand had en vandaar naar dat der *Vooruitzichten* om hier slechts kort van de *Kijktorens* mij te bedienen (*Kaart van het Stichtsche Academie-land* in den *Utrechtschen Studenten-almanak voor het jaar* 1834), heb ik de stad, die mij eene tweede vaderstad geworden was, niet onbezocht gelaten. Telkens en telkens weder heb ik mij gelaafd aan de vele bronnen van wetenschap, die zij in hare boekerij en in hare musea voortdurend, in congres of vergadering nu en dan, voor mij ontsloot. En heb ik aan hare begraafplaats mijnen cijns moeten betalen, deelgenomen heb ik mede aan hare feesten, hare huiselijke bij gesloten echtverbintenissen, enz. en hare openbare, zoo vaak zij met het vaderland of ter wille harer academie jubelde of, om maar niet meer te noemen, keizers of koningen ontving.

Waartoe het bovenstaande en dat eenigszins breed gegeven? Ik zou kunnen antwoorden: het is aan den ouden dag eigen wat snapachtig te zijn. Maar zóó zou ik de ware oorzaak van mijne handelwijze niet noemen. Deze toch bestaat hierin, dat verschillende omstandigheden mij beletten den eersten druk der *Wandelingen* in *De Tijdspiegel* te bespreken, eer de tweede in het licht verscheen. Met een *oordeel der pers over 't werk* voorop kwam deze tweede. Uit niet minder dan tien uitspraken van letterkundigen bestaat het. 't Scheen mij nu niet overbodig, ten minste niet ongeschikt, mijn jarenlang verkeer met Utrecht te doen gelden tot staving van mijn recht ook mijn oordeel uit te spreken, nadat meerderen het hunne reeds vroeger geuit hebben.

Dit oordeel is gunstig, als het hunne. Op ongekunstelde wijze behandelt de schrijver vele wetenswaardigheden van Utrecht zelf, zoowel als van zijne ingezetenen, minder en meer bekende, vroegere en latere, gewichtige en minder belangrijke. Hij spreekt van het kasteel Vredenburg, Karel V, die het bouwde, Trijn Leemput, die het ontmantelde, maar ook van den heer Van Marle en diens ontmoeting met den prefect De Stassart, zelfs van personen, als Doove Kooltje, Kees van Dort, enz. De lotwisselingen van Paushuize laat hij niet onvermeld, evenmin die van den zoogenaamden winkel der Italianen. St. Maartens-schuddekorfsdag heeft hij niet vergeten, niet vergeten de studenten-begrafenissen. Valt daarbij en bij veel meer eene opmerkingsgave in

het oog, waardoor ook het geringste der aandacht niet ontgaan is, nu en dan ontmoet men eene voorstelling, eene opmerking, waaraan geestigheid zich niet ontzeggen laat.

In den tweeden druk heeft hij vele veranderingen aangebracht, die ook verbeteringen zijn. Ziehier enkele proeven: in den eersten druk verhaalde hij van den steen, die de standplaats van de oude Thomas-kapel aanduidt; dit herhaalde hij in den tweede, maar met de bijvoeging: ‘Sommigen ontkennen echter ten sterkste dat daar waar de steen ligt de kapel van St. Thomas zou gestaan hebben’ - in den eersten druk sprak hij van een bezoek aan Utrecht gebracht door de geestelijken van Keulen met Harmakerus aan het hoofd en van den brief, waarin deze zijn wedervaren heeft medegedeeld, in den tweede deed hij dit weder, maar met de bijvoeging, dat naar men zegt de brief eene aardigheid en geheel verzonnen is - in den eersten druk gewaagde hij van het terrein, waar de academie-bibliotheek zich bevindt, benevens het kabinet van landbouw; in den tweede knoopte hij daaraan vast bijzonderheden nopens een gevecht, dat er vóór eene halve eeuw tusschen studenten en schutters plaats greep en verder nopens den hoogleeraar Heringa, den heer Van Marle en den heer Verenet.

Men zal het niet vreemd vinden, als ik zeg, dat er is wat op te nemen geweest ware en wat ik zou wenschen dat ware opgenomen. Waar hij dezen en dien straathandelaar met hunne eigenaardige uitventingkreten ten tooneele voerde, dáár hadde hij het ook den koopman kunnen doen, wiens ‘Kop moi dik’ des avonds zóó van tusschen de schare, die dan de Lijnmarkt vulde, gehoord werd, dat men altijd en altijd weder vroeg: waar? ook de koopvrouw, die bij haar gerekt: ‘Dorenbeisje’ toonde voor menige zangster in langen adem niet onder te doen. Waar hij, van professor Heringa sprekende, dezen voorstelde in zijn voorkomen en in zijne handelingen bij gelegenheid van den hevigen twist tusschen studenten en schutters, dáár ware een woord van waardeering niet misplaatst geweest van den man, aan wiens bekwaamheid Utrechts academie en daarmede Utrecht zelf ontzaglijk veel te danken heeft gehad. Noemde ik slechts een paar bijzonderheden van mogelijke en wenschelijke bijvoegselen, een niet grooter getal wil ik uitkiezen ten bewijze, dat er te verbeteren is overgebleven, al is de tweede druk een verbeterde. Zóó liet de schrijver zich uit over den bekenden *Hofbeer*, dien Utrecht jaarlijks aan het Hof van Holland leveren moest: ‘de liefde van de bewoners van Utrecht voor hunne lieve varkentjes was door het geheele land bekend en de graaf van Holland wist ook na eene overwinning, die hij op de stad behaald had, hun geen grooter straf op te leggen, dan dat ze jaarlijks het grootste hunner varkens naar 's Hage als offer moesten voeren en wel moest het een mannetjesvarken zijn.’ En iets verder: ‘sommigen meenen wel, dat deze *Hofbeer* gezonden werd ter vergoeding van vrijdommen van tol aan de Utrechtschen door de graven van Holland geschonken;

maar waartoe dan de schimp en de bespotting, waaraan hij den ganschen dag bloot moest staan?' In het *Utrechtsch kronijkje*, voorkokomde bij Dodt van Flensburg (*Archief voor kerkelijke en wereldlijke geschiedenissen* enz. VI bladz. 78) moge te lezen zijn: 'den 10 November is geen *stadtsbeer* meer geweest op Meertens avont, die geduert heeft van 't jaar 1528 tot anno 1614 den lesten beer' en zóódoende aanleiding gegeven worden, dat men de gewoonte van het zenden van den beer, als tevoren en nu door den schrijver geschied is, afleidde van Maarten van Rossems overval van 's-Hage in het eerstgenoemde jaar, men behoeft slechts in te zien wat Dodt (t.a.p.) en anderen in *De Navorscher* (Jaarg. III bladz. 13 vlgg. Bijbl. bladz. vlg.) over het onderwerp mededeelden, om overtuigd te zijn, dat het zenden van veel vroeger dagteekende en Maartens tocht er hoegenaamd geen schuld aan had. Maar de schimp en de bespotting dan? De vraag des schrijvers daaromtrent doet zelfs geenen twijfel ontstaan. Men behoeft ter verklaring van de smadelijke behandeling van den beer door de Haagsche bevolking niet eens zich te beroepen op haren haat tegen die van Utrecht van wege het aandeel, dat de laatstgenoemden in Maartens plundering hadden, aangezien 't voor de hand ligt, dat het kolossale beest van de zijde van het gemeen aanstoot lijden moest, ook zonder de minste *rancune* wegens 1528.

Van een merkwaardig huis op den hoek van de Jacobikerksteeg melding makende, deelt de schrijver betrekkelijk dit gebouw mede, dat er eene tapperij in uitgeoefend wordt, en dat dit blijkens Hoogstraten, die tweehonderd jaren geleden zijnen studententijd in Utrecht bezong, toen ook reeds het geval was. Zoo zijn *De Gallissen* hem een 'bewijs hoe lang dezelfde nering in eene woning kan worden uitgeoefend'. Indien men mag aannemen, dat *de Gallissen,* onder het jaar 1468 voorkomende in het *Utrechtsche Buurspraeck-boeck* (zie Dodt v. Flensburg t.a.p. D. V bladz. 113), dezelfde zijn als de nog bestaande en door Hoogstraten vóór twee eeuwen vermelde, dan ware 't beter ten bewijze van hetgeen de schrijver bewijzen wilde, indien verwezen ware, in plaats van naar Hoogstratens werk, naar het geschrevene in het genoemde Buurspraakboek: 'want Jan van der Meije ondoechdeliken ende onaerdeliken ghehantiert heeft Lijsghen, Lamb. Henrix meecht in Galissen, daarom verbiet men hem onse stat ende een mile vande stat te bliven V jaer lanc naestcomende op sijn lijf.'

Ten slotte een woord van waardeering voor den heer Beijers wegens den vorm, waarin hij de *Wandelingen* in het licht deed verschijnen en een ander voor den zoon des schrijvers, wien in een 'woord voor de tweede uitgave' de vader voor zijne hulp dank kon zeggen - een dankzeggen na 's vaders overlijden voor hem gewis van dubbele waarde.

F.A.E.P.R.E.

Uit de gedenkschriften eener vrouw.

Zes jaren te Tripoli in Barbarije. Uit de gedenkschriften eener vrouw, door M. A Perk, Predikant te Amsterdam. Amsterdam, Gebroeders Kraay, 1875.

Wij hebben met uitstekend genoegen met bovenstaand werkje kennis gemaakt en voorspellen, dat ieder, die het op onze aanbeveling heeft gelezen, met ons zal getuigen, dat het niet alleen veel leerrijks bevat en rijk is aan interessante bijzonderheden aangaande de zeden en gewoonten en de geschiedenis van Tripoli, maar dat het tevens een eenvoudig doch in de hoogste mate boeiend tafereel aanbiedt van het lijden en strijden van een paar nobele karakters. Wij ontleenen eenige woorden aan de voorrede van den heer Perk, welke den lezer op korte en bevattelijke wijze op de hoogte brengen van hetgeen hem in dit werkje wordt aangeboden.

'De Nederlandsche vrouw, aan wier gedenkschriften de volgende bladzijden voor een goed deel ontleend zijn, is mijne schoonmoeder, Mevrouw Clifford Kocq van Breugel. Wat zij zich herinnerde van haar verblijf te Tripoli op Afrika's Noordkust, waar zij met wijlen haar echtgenoot zes harer beste levensjaren doorbracht, stelde zij eenigen tijd geleden op schrift. Zij putte daarbij uit geen andere bron dan haar nog altijd frisch geheugen. Ik heb hare aanteekeningen in een meer nieuwmodisch gewaad gedost en ze voorts hier en daar eenigszins omgewerkt. Sommige fragmenten verplaatste ik naar een hoofdstuk, waarin zij naar mijne meening beter pasten. Evenzoo handelde ik tot herstel der chronologie met andere tafereelen, die in het kader, waarin zij voorkwamen, minder thuis behoorden, gelijk mij bleek uit de papieren, door den heer Van Breugel nagelaten, en uit de officieele rapporten en berichten, door hem gezonden aan den toenmaligen minister van buitenlandsche zaken en op het archief van dat departement bewaard. Tengevolge van dit alles heeft echter de oorspronkelijke vorm van het werkje een groote wijziging ondergaan, en kan ik het niet, zooals aanvankelijk mijn plan was, als proeve van *autobiografie* het publiek aanbieden.

In stede van de schrijfster die mij de voornaamste bouwstoffen verschafte, zelve haar wedervaren te laten verhalen, maakte ik van haar en haren echtgenoot de hoofdpersonen van eenige schetsen en tafereelen, die naar ik vertrouw, de belangstelling van den wel willenden lezer zullen wekken.'

Dit vertrouwen wordt niet beschaamd. Met warme belangstelling volgt men tot het einde de wederwaardigheden van het trouwe en edele echtpaar, dat, uit eene rustige en beschaafde Nederlandsche omgeving, in eens verplaatst wordt onder een ruwe, fanatiek-Mahome-

daansche bevolking, beheerscht door een' bloeddorstigen tiran. Het werkje boeit onwillekeurig door de niet uitgesproken, maar duidelijk in 't oog vallende tegenstelling tusschen de zedelijke en geestelijke meerderheid, op den bodem der christelijk-protestantsche beschaving en monogamie ontsproten, en de geestverdooving en verdierlijking welke naar het schijnt van *Islam* en *Harem* onafscheidelijk zijn. Daarenboven zijn de lotgevallen van den heer en mevrouw Van Breugel, gedurende hun verblijf te Tripoli, inderdaad merkwaardig en bieden zij gelegenheid tot menig treffend en pikant verhaal. En, wat de waarde van het gegevene niet weinig verhoogt, zijn de interessante en grootendeels nieuwe historische bijzonderheden, die het bevat. Wij wijzen slechts op de merkwaardige onthullingen aangaande de medeplichtigheid van den Franschen consul, den baron De Rousseau, aan den moord van den Engelschen reiziger in de binnenlanden van Afrika, den majoor Laing, en aan de ontvreemding van diens papieren, aangaande de vernederende behandeling, welke de Europeesche mogendheden zich, in het belang van den handel harer onderdanen, meer dan eens getroost hebben van de zijde van den wreeden en trouweloozen pacha *Youssef Caramanli* en eindelijk omtrent de omstandigheden waaronder deze, ten gevolge van een opstand zijner onderdanen, gedwongen was, afstand te doen van den troon ten behoeve van zijn zoon Sidi-Ali, die weldra op zijn beurt door den Turkschen Sultan van troon en vrijheid beroofd werd, waarmede de rol van den onafhankelijken roofstaat Tripoli was uitgespeeld en deze in een pachaliek of regentschap van den Grooten Heer werd gemetamorphoseerd.

Taal en stijl kenmerken zich door zuiverheid en duidelijkheid, maar tevens door een zekere kalmte, een zeker gemis aan gloed en afwisseling. We gelooven die voor *mémoires* wat al te ver getrokken neutraliteit te moeten toeschrijven aan den gekozen vorm, die niet toelaat, dat de schrijfster hare eigene indrukken en hare persoonlijke meening *in den eersten persoon* uitspreekt.

't Is mogelijk dat we ons bedriegen... maar we verbeelden ons, dat de heer Perk wèl gedaan zou hebben, indien hij zich in dit opzicht nauwer aangesloten had aan den oorspronkelijken vorm van het handschrift zijner schoonmoeder.

Overigens is het lezend publiek hem veel dank verschuldigd voor den keurigen vorm, waarin hij de aanteekeningen van Mevrouw Van Breugel heeft gegoten, voor de bijzonderheden tot aanvulling van haar verhaal uit andere bronnen ontleend en niet het minst voor de belangrijke aanteekeningen, waarmede hij het werkje heeft verrijkt en die een schat van wetenswaardigheden behelzen omtrent de geschiedenis van de tractaten of capitulaties door onze voorouders met de Mahomedaansche vorsten in het algemeen, en met Tripoli en de overige Barbarijsche staten in het bijzonder gesloten, over onzen vroeger

zooveel beteekenenden, thans helaas! zoo onbeduidenden handel in den Levant, over het Collegie of de Kamer van den Levantschen handel en toezicht op de navigatie in de Middellandsche zee, over den oorsprong, den werkkring, en de bevoegdheid der *consuls* in de *Schalen* van den Levant en over de geschiedenis van de diplomatieke betrekkingen der Nederlanden met Tripoli tot op de komst van Van Breugel.

Men ziet, dat de heer Perk geene moeite gespaard heeft, om de waarde van het werkje, uit een wetenschappelijk en historisch oogpunt, te verhoogen. Ook het uiterlijke (papier en druk) beantwoordt aan den inhoud.

Wij wenschen het interessante werkje zeer vele lezers toe en hopen, dat het voorbeeld van Mevrouw Clifford Kocq van Breugel vele Nederlanders, die iets merkwaardigs beleefd of gezien hebben en de gave bezitten, om hunne herinneringen in aangenamen vorm aan het publiek mede te deelen, moge opwekken, om hun al te groote achterhoudendheid of vrees voor publiciteit te overwinnen. Het is eene oude opmerking, dat onze letterkunde arm is aan gedenkschriften en het behoeft, dunkt ons, geen betoog, dat eene rijke *mémoiren-literatuur* een zeer geschikt middel is, om den wederzijdschen invloed op elkander van letterkunde en publiek te verlevendigen en te verhoogen, om den polsslag van het literarische leven sneller te doen kloppen, om onze historische kennis te verrijken, en niet het minst, om onzen critischen zin te verscherpen.

Oorspronkelijke romans.

Guldens-editie. N°. 101-103. Doctor Helmond en zijn vrouw door J.J. Cremer. 3 deelen, 2de druk. 's Gravenhage, D.A. Thieme, 1875.

‘Es ist eine alte Geschichte und bleibt doch immer neu!’ zingt Heine van de liefde; zoo ook met de oude paradijsgeschiedenis. Adam bezwijkend voor Eva's verschriklijke toovermacht, het zwakke vat zegevierend over het sterkere door de geleidster der zinnelijke liefde - de schoonheid. Gelukkig is de waarheid, die de verdienstelijke schrijver in zulke scherpe trekken teekent, niet alledaagsch, en toonen zich de Adams onzer eeuw over 't algemeen beter bestand tegen den Sirenenzang onzer Eva's, anders zag het er treurig met ons uit. Doctor Helmond toch is geen vereerend type voor ons geslacht en er behoorde een wel versneden pen toe om - ondanks zijn lamzalige karakterloosheid tegenover zijne vrouw - de noodige deelneming voor hem in te boezemen. Dat dit den schrijver volkomen gelukt is, dat hij zelfs met

zulk een type kan roeren en medesleepen, getuigt van zijn talent. Al is 't niet denkbaar, dat een knap, degelijk, plichtbeseffend en rechtschapen man tot een automaat wordt aan de zijde van een onbeduidende ijdeltuit, al rechtvaardigt geen enkele karaktertrek in doctor Helmond zijn flauwhartig gedrag als echtgenoot, begaan met zijn lot ziet men dit alles voorbij en plengt een traan van medegevoel op zijn vroegtijdig, eigen gegraven graf. Ook de wufte, lichtzinnige Eva eindigt met belangstelling in te boezemen. Even fijn als gevoel vol ontvouwt ons de schrijver de plooien van haar eerzuchtig, ijdel hart en wijst er op den vruchtbaren bodem, waar het onkruid ongehinderd opschoot, zonder er de goede kiemen in te kunnen verstikken. Zooveel goede opwellingen in dit hart en toch de afgrond waarin het geluk van twee menschen reddeloos verongelukt! Zooveel edels en groots in den man die het bezit en toch de oorzaak van zijn diepen val! Men ziet het, achter het lieve, bekoorlijke figuurtje der negentiendeëeuwsche Eva gluurt zegevierend de Eva van het paradijs, de verleidster van ons geslacht. De schoonheid en de liefde hebben er haar tooverkracht uit medegebracht en er is geen boom der kennis bij noodig om er ons nog altijd het slachtoffer van te maken; een filomeelen-lied van de hedendaagsche Eva sticht hetzelfde wonder.

Is er ook eenige overdrijving in de voorstelling dezer hoofdfiguren, dan wordt die dubbel vergoed door de strekking en ontknooping van het verhaal. 't Is de roeping van den schrijver om het kwaad dat hij wil aantoonen zoo opzichtig mogelijk te kleuren, daarom versierde hij den held zijner geschiedenis met de edelste deugden en vroeg hij er niet naar, of zulk een man aan den leiband kan loopen van zulk een vrouw. Wat de gevolgen en het einde moesten zijn eener verstandelooze, verblinde liefde, die tot zelfs de gebreken der aangebedene verguldt en haar wil tot wet maakt, en hoe die aangebedene er zelve noodzakelijk het slachtoffer van werd, dit zoo aangrijpend mogelijk voor te stellen, lag in de bedoeling des schrijvers. Hij heeft zijn doel bereikt. Niemand, die zijn boek koel kan laten, 't is er te treffend, te boeiend voor. Ook de nevenpersonen wekken belangstelling door hun voortreffelijke karakterschildering. De generaal Van Barneveld met zijn krijgsmansbegrippen van orde, tucht en plicht; zijn zachtaardige, beminnelijke, opofferende dochter Coba, de geboren vredestichtster, de eerlijke, flinke Philip, die liever gebrek lijdt met de vrouw zijner keuze, dan haar ontrouw te worden, de lafhartige, verachtelijke majoor Kartenglimp, alleen moedig in 't najagen van vrouweneer, de lastige, vervelende en gevaarlijke Kippelaan, de stadscourant, 't zijn allen uitstekende typen, die de intrige opluisteren en harmonisch te zamen werken tot de strekking van het boek.

Van een meester verwacht men een meesterwerk. Door doctor Helmond en zijn vrouw heeft de heer Cremer zijn meesterschap bewezen op het gebied, dat hij met zooveel succes betreedt. De vlekjes, die

zijn arbeid ontsieren, zooals b.v. Eva's vischwijvenantwoord aan den walgelijken belager harer deugd: '*Vent*, raak mij niet aan. Wat denk je! *Met mijn nagels zal ik je de oogen uitkrabben*, hoor je!' laten we buiten rekening, omdat ze overschaduwd worden door de schoonheid van het geheel.

De eerste verschijning van dezen roman in het vaderland ondervond geen onverdeelden bijval; een nadere kennismaking ermede is aanbevelingswaardig. Door de Guldens-editie werd dit op goedkoope wijze mogelijk gemaakt.

De Oudvelders, door Hester Wene. Haarlem, W.C. de Graaff, 1875. 2 deelen.

Een roman waard om gelezen te worden, flink en vloeiend van stijl, met personen en tooneelen uit het leven gegrepen en een keurige karakterschets van verschillende individuen. Jan en Willem Rapenburg, hunne tantes Eva en Lina Scheering, notaris Rede en zijn dochter Sophie, de echtgenooten Kronen, vallen in deze categorie, 't zijn goede bekenden, die men dagelijks ontmoet en wier gedrag volkomen beantwoordt aan hun karakter en geestesrichting. De correcte nuanceering van deze karakters, hunne consequente doorvoering, de frischheid en natuurlijkheid waarmede hunne deugden en gebreken in het licht worden gesteld, maken de groote verdienste van dit boek uit; ze getuigen van menschenkennis, studie, talent en tevens van een helderen, ontwikkelden en liefderijken geest. Waar het op de beoordeeling van den gevallen zondaar aankomt, hadden we dien geest wat krachtiger gewenscht. Zelfs de philanthropie heeft hare klippen, waarop de verhevene theorieën onzer christelijke vrijzinnige wereld niet zelden schipbreuk lijden; als een kind van haren tijd zag de schrijfster die over het hoofd. De dronkaard, Jan Rapenburg, die in een vlaag van woede zijn eigen kind vermoordt, en na vijf jaren tuchthuisstraf weder vrij komt, wordt zelfs met een mate van vergevensgezindheid gemeten, die ons veeleer berispelijk dan loffelijk toeschijnt. Was het Cateau werkelijk zoo euvel te duiden, dat zij liefst niet meer in aanraking kwam met den verdierlijkten man, van wiens hartstocht voor den drank men toch niets dan nieuwe ellende te verwachten had? Ons komt dit zeer natuurlijk voor; nuttiger zou het hier dan ook geweest zijn, de feil eener wet aan te toonen, die dronkenschap als verzachtende omstandigheid bij de grootste misdaden in aanmerking neemt, en een moordenaar de vrijheid verleent, als hij zijn schuld gerechtelijk geboet heeft, om zijn gezin op nieuw te verontrusten. Het welzijn der maatschappij wordt hierdoor waarlijk niet bevorderd, en hoe weinig afschrik

de dronkenschap dan ook nog altijd inboezemt, ontwaren we dagelijks tot ons nadeel, als is het dan ook tot voordeel der kroeghouders en jeneverfabrikanten. Als Jan Rapenburg eerst blijken had gegeven van zijn beterschap en dan weder in liefde door zijne vrouw was aangenomen, zou deze vergevingsgezindheid plicht zijn geweest; nu er reeds op geanticipeerd werd en men Cateau van wreedheid beschuldigde, omdat zij haren afkeer van den moordenaar haars lievelings niet kon overwinnen, draagt deze philanthropie te veel het ziekelijk, kenmerkend karakter van onzen tijd, die daardoor waarschijnlijk zijn gemis aan godsdienst wil vergoeden. Men vergeet, dat het heil der massa boven het heil van eenige verdierlijkte wezens gaat, en dient onwillekeurig, met verzaking van de Schrift, de leer, dat er meer vreugde is in den hemel over een enkelen zondaar die zich bekeert, dan over negen-en-negentig rechtvaardigen; blijft echter de bekeering van dezen enkele achterwege, dan lijden de negen-en-negentig rechtvaardigen schade. De Schrift en de natuur beide leeren, dat het onkruid moet uitgeroeid worden, zal het niet het goede zaad verstikken. Onze maatschappij zal met hare ziekelijke philanthropie weldra der verstikking nabij zijn. Wij protesteeren dus tegen een vergevensgezindheid, die meer kwaad dan goed sticht en beroepen ons op Christus zelf, die wel degelijk uitwierp wat niet bruikbaar was. Deze ziekelijke trek bederft ook het goed ontworpen karakter van Eveline Rapenburg. Als heldin der geschiedenis maakt ze tenslotte een even klaaglijk figuur als Egidius. Opgevoed door hare tante Eva, werd ze reeds vroeg vertrouwd met dezer vrijzinnige begrippen over godsdienst en rijpte ook haar verstand en wereldbeschouwing in dien geest. Ze is kunstenares van nature en neigt tot het tooneel. Egidius daarentegen hangt met zijn gansche ziel aan het geloof zijner vaderen. Hij voelt zich geroepen om het woord des Heeren te verkondigen naar de letter der Schrift en stelt bij gevolg de eeuwige zaligheid afhankelijk van het geloof aan den zoendood van Christus. Deze klove kan de *kinderen* niet scheiden, maar wordt onoverkomelijk voor de volwassenen. Eveline ziet het in en volgt met groot succes hare kunstroeping. Egidius hoopt op de bekeering der geliefde, en ofschoon hij haar voorloopig opoffert aan Christus, laat hij toch de gedachte niet varen aan hunne vereeniging. Tot zoover blijven de karakters zich gelijk en bewondert men hunne fiksche voorstelling. Nu echter komt de ziekelijke philanthropie tusschenbeide en de kernachtige figuren van Eveline en Egidius lossen zich op in een nevel. Bij Egidius wint de natuur het van de leer; zijn hartstocht ondermijnt zijn gestel; het prediken wordt hem door zijn geneesheer verboden. Door een geestverwant laat hij zich overtuigen, dat een huwelijk met *de actrice* geen zonde is in zijn toestand, te meer omdat hij haar dan aan het tooneel ontvoert. Dezelfde predikant (Houwvast) weet Eveline aan het verstand te brengen, dat zij door Egidius te huwen een menschenleven redt. De kunstenares, die be

vrediging vond in hare kunst en volmaakt overtuigd is van de onmogelijkheid om ooit de geestelijke klove te overschrijden, die haar van Egidius scheidt, geeft toe, maar bij de inzegening van het dwaaste huwelijk, dat immer gesloten werd, opent de schrijfster fluks een achterdeurtje en laat de dood tusschenbeiden treden, om haar in hare verlegenheid te hulp te komen van dit paar gekoppeld te hebben. Een ware coup d' état! Eveline is weduwe op haar trouwdag. Nu zou men billijkerwijze kunnen verwachten, dat ze weder vol liefde tot hare kunst terugkeerde. Maar neen, ze treurt drie jaren over een man, dien ze eigenlijk minder lief had dan hare kunst, begint dan naar verandering te haken, gaat naar Parijs en.... keert met een anderen echtgenoot terug. Met een tal lieve kindertjes wordt ze ons aan het Scheveningsche strand voorgesteld. *Bonheur de se revoir* kunnen we hier onmogelijk roepen, want inconsequenter vrouw dan deze quasi-kunstenares zagen we op velden noch wegen. Indien de kunst van zulke vertegenwoordigsters afhing, zou ze zeker minder eerbied inboezemen en had ze nimmer het verhevene standpunt bereikt waarop ze troont.

Zooals menig verdienstelijk schrijver van onzen tijd, waagde Hester Wene een poging om het vooroordeel tegen de tooneelspeelster te bestrijden. Wij juichen die poging toe, al is ze mislukt door een gebrekkige opvatting van het karakter eener degelijke, edele, energisch ontwikkelde en eerzuchtige kunstenares. Zoo heeft ze Eveline willen schetsen, maar nu de figuur daar in al hare bijzondere beteekenis uit de alledaagschheid te voorschijn trad en hare eischen liet gelden, ontzonk haar ontwerpster de moed of mogelijk wel de kracht om die recht te laten wedervaren en huiverde ze evenzeer terug van haar maaksel als de wereld van de tooneelspeelster. Daarom werd Eveline plotseling van haar verheven standpunt in het alledaagsche leven teruggeslingerd en behoefden schrijfster noch publiek zich over hare toekomst te verontrusten. Voor een ware kunstenares is echter de sprong van het tooneel naar het gewone leven te groot, te halsbrekend. De kunst laat zich niet gebieden, zelfs niet door de liefde, altijd welt ze met vernieuwde kracht weder op en eischt haar recht. Ook de schrijfster gaf dit aan, alleen het ontbrak haar aan moed om de kunst te doen zegepralen *in de vrouw.* Met welke gevaren heeft zulk eene te kampen! nu ze Eveline echter zóóver gebracht had, behoefde ze zich waarlijk niet meer over haar te bekommeren. Juist omdat een kunstenares geen alledaagsche vrouw is, kan haar levensweg een andere zijn en verwacht men dit ook van haar. Eveline's toekomst lag voor de hand. Hare beide huwelijken hebben den schijn van een *amende honorable* aan den smaak van het publiek en werpen in ieder geval den schijn op de schrijfster, dat ze met de kunstenares een weg betrad, die niet bevredigde. Waarom kon Eveline het tooneel niet trouw blijven ook als gehuwde vrouw? Dat zou vrij wat natuurlijker geweest zijn, dan haar ongemotiveerde afval van de kunst.

Nog een enkele aanmerking veroorloven we ons. Bij den strenggeloovige geldt de andersdenkende voor een ongeloovige. De vrijzinnige christen neemt met deze uitspraak geen genoegen; hangt hij ook niet aan eenig dogma, toch erkent hij een Opperwezen op wien zijn geloof aan de onsterfelijkheid steunt. Hem in éénen adem noemen met den atheïst is dus een feil, die men allerminst verwacht uit den mond der vrijzinnige Sophie Rede. ‘Nu zou ik wenschen dat Egidius hier ware. Hier zou misschien de vatbaarheid bestaan voor een troost dien hij geven kon. O, het is wel akelig, dat mijn vader nu niet zeggen kan, wat zooveel moeders heeft getroost: uw kind is een engel bij God! Hij heeft het opgeroepen tot een Hooger leven. In zulke tijden zou men denken: Hadden de menschen maar gehouden wat zij hadden! Het kan immers geen kwaad!’

Dat is de verzuchting eener twijfelaarster, maar niet van iemand *die weet wat en waaraan hij gelooft.* Twijfel treft men meermalen aan bij degenen, die in de rechtzinnige leer zijn opgevoed en er zich wel met het verstand, maar niet met het hart van konden losrukken. Dit nu was bij Sophie evenmin het geval als bij Eveline; uit hare woorden is ons ten minste geen totaal ongeloof gebleken, en wij zijn dus overtuigd dat door deze figuren en tante Eva de moderne richting wordt vertegenwoordigd. Beiden geloofden anders dan Cateau, maar uit hare overtuiging van het Godsbestaan en het voortbestaan des geestes was, dunkt ons, troost genoeg te putten om der lijdende een hartig woordje toe te spreken. 't Is zeer onbillijk als men den modernen geloovige deze bevoegdheid ontzegt. Niet in de leer schuilt de troost, maar in het vaste vertrouwen op een hoogere macht, die zich de eeuwen door aan de menschheid heeft geopenbaard, onafhankelijk van eenig dogma.

Wij eindigen met den wensch, dat Hester Wene ons spoedig moge verrassen met een letterkundige proeve waarin de kunst en de moderne geloofsrichting tot haar volle recht komen; voorzeker zal dan haar verdienstelijk talent nog meer onvoorwaardelijk bewonderd kunnen worden.

C.

Vertalingen en herdrukken.

Een eigen haard weegt tegen goud op.
H. de Veer, Trou-ringh voor het jonge Holland. 3de druk. Leiden, van Doesburgh, 1876.

Er worden steeds minder huwelijken gesloten, zegt men. Knappe jongelui komen er rond voor uit, zonder blikken of blozen, dat zij geen plan hebben om te trouwen, dat een huisgezin een weeldeartikel is dat hun te duur toeschijnt. De lomperds, zij stellen er zelfs eene eer in dat zij zoo wijs zijn. En de jonge dames

doen of 't haar niet aangaat, al zuchten zij er in haar kamer wel eens diep over, dat het geld tegenwoordig zoo duur is; zij gaan nochtans als ziende blinden voort zichzelven steeds kostbaarder te maken; dat wil zeggen, kostbaar als parelen en robijnen, niet kostbaar als die de waarde van robijnen te boven gaan.

Zoonlief wordt door mama zelf gewaarschuwd tegen een huwelijk zonder bruidschat; en 's jongens trots komt tegen een huwelijk met geld op en vooral zijn eerlijkheid veracht een huwelijk om 't geld. In die omstandigheden meent hij zichzelf een certificaat van braafheid toe te kennen als hij besluit niet te trouwen. En de bezorgde moeder heeft de voldoening, dat haar zoon uit zuinigheid zich van 't natuurlijkste levensgenot onthoudt en zijn gansche inkomen verteert aan manilla-sigaren, chique clubs, fijne soupeetjes, enz.

'Mijn dochter moet een mooi, bevallig meisje worden', peinst mama, 'dan zal zij een goed huwelijk doen. Zij moet op de deftigste school gaan, opdat zij vooral onder goede kringen haar vriendinnetjes vindt; zij moet ook piano leeren spelen, zeker, en niet minder gekleed gaan dan die rijke freules. Maar al die malle kuren over examens doen of eigen brood verdienen moeten we ver van haar houden. 't Is niet fatsoenlijk als een meisje over onafhankelijkheid praat; zacht en bevallig en een beetje coquet, dat vinden de heeren aardiger; en een goed huwelijk is toch de bestemming van het meisje.'

En zoo zitten dan tal van dochters van verscheidene zoodanige mama's te wachten, haar tijd in dure ijdelheden zoek brengende, terwijl tal van broers zich 't leven gemakkelijk maken buiten 't huisgezin om. En van dezen onnatuurlijken toestand krijgen ten slotte de tijdsomstandigheden de schuld. Maar wie zijn het die de tijdsomstandigheden maken; zijn dat niet de menschen zelf?

't Is waar, men kan er persoonlijk niet aan veranderen dat het geld zoo in waarde gedaald is; maar wel kan men 't persoonlijk helpen als jongelui, wier ouders op kleinen voet met één meid begonnen, hun huishouding op zeer deftigen voet met salon en logeerkamers en met twee dienstboden opzetten, welk getal bij den eersten kinderkreet nog vermeerderd wordt. Wél kunnen de kleinzonen van de grootvaders, die zich aan pijpen en bier te goed deden, 't helper, dat zij nu verslaafd zijn aan champagne, easy-chairs en fijne sigaren. Wél kan de afstammeling van eene eerlijke bakkers- of smidsfamilie 't helpen, dat hij zich nu te hoog verheven acht om een winstgevend ambacht uit te oefenen. Wél kunnen jonge heeren en dames het helpen, dat zij allen als grootelui willen gekleed gaan en genieten, en voor rijk willen aangezien worden.

En zij weten niet, de armen, wat zij voor die hersenschim wel opofferen.

Die algemeene jachtpartij naar hooger stand en chique beschouwt men wel eens als een natuurlijk gevolg van de meerdere algemeenheid der beschaving en de groote uitbreiding van het internationaal verkeer. Zeker is 't dat hem die reist - en dat doet of heet te doen bijkans iedereen - overal 't blinkende eerst en meest in 't oog valt, waardoor hij licht op de gedachte komt, dat alles en iedereen op de wereld blinkend leeft en hij derhalve ook wel mee moet doen. De talrijke romans, waarin wij zoo nabij gebracht worden tot schatrijke en *spleen*zieke lords en ladies, maken ons mede gemeenzaam met allerlei vormen van weelde; en al zou men somtijds meenen, dat die schetsen juist afkeerig moesten maken van die akelige, doodsche grootheid, het groote publiek schijnt er maar al te zeer door aangetrokken.

Grootschheid des levens blijkt een magneet te zijn, dien slechts weinigen wederstaan. Maar tot hoeveel opofferingen dwingt hij zijn slachtoffers!

Als 't huwelijk de natuurlijke bestemming van 't meisje is, dan volgt daaruit, als ik 't goed begrijp, dat het dit voor den jongeling evenzeer is. Voor een bal zijn ook cavaliers noodig; en van een huwelijk zonder man heb ik nog minder gehoord. 't Zal dus wel wezen, dat de natuurlijke aanleg, zoowel van jongens als

van meisjes, meebrengt hun hoogste genoegen en hun hoogste plichten, hun levensvolheid, in 't huwelijk te vinden; en als dit zoo is, lieve vriendinnen, zullen we dan nog voortgaan met aan onze zonen en dochters de vervulling hunner wenschen en hunner bestemming steeds zwaarder te maken? Doen wij dan goed onze dochters nog altijd tot ijdeltuiten en modepoppen op te voeden en onze zoons aan alle weelde van rijke oude vrijers te verwennen? Mij dunkt, de moeders, die zelve de zegeningen van het huwelijk leerden beseffen, moesten met alle krachten er naar streven haar zoons en dochters tot een gezond, werkzaam, onbevooroordeeld, krachtig ras op te voeden, dat er niet tegenopziet om met de lusten ook de lasten van het huwelijk op zich te nemen, en dat het wáre genoegen en de wáre ontwikkeling heeft leeren onderkennen van schijnvertoon en schijnbeschaving.

Een levendige opwekking tot meer natuurlijke, gezonde voorstellingen omtrent het familieleven, die grondzuil van den Staat, komt nu en dan, niet vaak, tot ons; thans met name in een nieuwen druk, de derde, van *H. de Veer's Trou ringh voor 't jonge Holland*, Leiden, S.C. van Doesburgh. Dit is betere kost dan de vele Novellen, die ons heden ten dage worden opgedischt over hooggeplaatste familiën met schulden bezwaard, over met moeite opgehouden stand, en waarvan fatsoenlijke armoede schering en inslag uitmaken. Al die schetsen, hoe humoristisch soms ook ingekleed, zullen ons niet flinker maken noch eenvoudiger van hart. Integendeel, als een sombere wolk komen al die tooneelea onzen horizont verduisteren; wie heeft nog ooit baat gevonden in zijn groote zorgen en angsten bij de wetenschap, dat anderen in nog grooter angsten verkeeren? Mij dunkt, daarin ligt juist iets dat nog hopeloozer maakt; als het ongeluk zóó algemeen is, dan moet men immers den moed wel opgeven, dat er voor ons nog voorspoed zou weggelegd zijn! De malaise schijnt werkelijk te algemeen om ze nog in Novellen te vermenigvuldigen; zie maar hoe men zelfs in allen ernst zijn hart over het te hoog huishoudelijk budget uitstort in ons damesweekblad, waarin men heel openhartig zijn eigen huishoudboekje, ter waarschuwing, ten beste geeft. Men zou waarlijk van al die openbaringen van huiselijke zorgen de nachtmerrie krijgen, en zeker kan die soort van lektuur bij onze jongelieden den lust niet opwekken om met moed de handen uit de mouw te steken en als onze voorouders met vlijt en spaarzaamheid een eerlijk huisgezin op te bouwen. Neen, dan is de genoemde Trou-ringh vrij wat uitnemender en beter geschikt om onze jongelui te bewegen met de grootschheid te breken en in eenvoud geluk, liefde en huiselijkheid te zoeken en te grondvesten. Uit de geestige schetsjes in dit boek ademt ons natuurlijk gevoel, frissche levensbeschouwing tegen; 't richt den blik op groote stille zegeningen; 't openbaart genoegens, waarvan men niet droomde dat zij zoo dicht voor onze voeten lagen, 't wekt op om blijmoedig den weg, dien de natuur ons wijst, te volgen en 't bant de kunstmatige eischen, die men aan 't leven beliefde te stellen, als nietswaardige luchtbellen uit de gedachten. Misschien slechts voor een oogenblik, maar als iedereen 't leest en herleest, want daarbij wint het, kan het toch een stootje toebrengen aan de te hoog opgevoerde macht der weelde.

Ook aan de mama's geeft de Trou-ringh nuttige wenken ten opzichte van 't geen in het hart van haar zonen opwelt; zij verbeelden zich zoo gaarne, dat moederlief nog altijd de eerste plaats in het kinderhart vervult, omdat zij voelen dat het kind dit in het hare doet: maar als zij de eerste drie hoofdstukken; van dezen Trou-ringh lezen dan begrijpen zij er iets van, hoe noode ook, dat de jeugd zich 't meest voelt aangetrokken tot de jeugd. De veertienjarige schoolknaap, wiens levenslust zich niet

op kan sluiten in een cirkel van Lacroix, zucht niet naar een troostenden blik van zijn moeder, maar zijn ontwakend schoonheidsgevoel wordt opgewekt door een lief kind, dat aardappelen zit te schillen onder eene groene linde, tusschen welker bladeren de zonnestralen spelen. En de zestienjarige slungel, die zijn vest ont-

groeide, zoodat de roode letters, waarmee zijn overhemd gemerkt is, er juist onder te voorschijn komen, hij oefent zich al vast in 't schrijven van minnebrieven, opgewonden als hij is door een storm van nieuwe, edelmoedige, ridderlijke, wonderlijke gewaarwordingen, die zijn onbedorven jong hart in vuur en vlam zetten; die goede, onnoozele moeder die 's jongens plotselinge bleekheid, bij de verschijning van de koningin zijns harten aan eens anders arm, toeschreef aan de zware sigaar van papa! Alles echter is nog slechts voorspel, ook het onbezonnen engagement tusschen speelkameraadjes in het derde hoofdstuk, 't welk door eene ongeduldige familie voorbarig als een ernstig geval wordt opgenomen; maar toch het voorspel van een diepgevoeld, wonderschoon lied, welks innigste tonen te fijn en zacht zullen gezongen worden voor het oor der ouders, maar welks accoorden toch ook hun hart met vreugdevollen weerklank zullen vervullen. Want nietwaar? gij wenscht niet in de beide schetsen die hierop volgen, een voorspelling te zien van de toekomst uwer kinderen; zelfs niet in dien van den welgedanen celibatair, wiens leven, ondanks zijn goedig hart, door zijn eigen zwak *laisseraller* ‘ein verfehltes Leben’ bleef; dan nog hebben wij meer sympathie voor de arme weeze, wier zelfopofferend bestaan vrij wat meer kracht van karakter bewijst.

Doch 't zou ons te ver voeren iedere schets in het bijzonder na te gaan. Allen slaan zij op het huiselijk leven en beschrijven kleine épisoden, zooals ieder gelukkig huwelijk oplevert, maar die ons ieder afzonderlijk door den prettigen toon, den ongezochten natuurlijken inhoud onweerstaanbaar boeien, en een geest van huiselijken vrede, genot en liefde over ons uitstorten, die ons hart verwarmt en ons oog opent voor de poëzie van de oud-vaderlandsche zeden. Eenige zijn er echter, die wij even afzonderlijk moeten aanstippen; zooals het achtste, waarin de jonggehuwden samen de portretten van 's mans academie-vrienden in de studeerkamer ophangen, waar voortaan liefde en vriendschap elkaar zullen ontmoeten, dank zij het gulle hart van 't vrouwtje, dat niet jaloersch wil zijn op de vriendschap. En het tiende hoofdstuk, waaruit wij leeren kunnen: hoe eene verstandige vrouw haar zin krijgt - en dat er fluweelen pantoffels zijn, die manlief een heerendiner bijkans zouden doen vergeten. 't Elfde hoofdstuk zullen wij maar overslaan, dat raakt wat te veel aan het euvel tegenwoordig zoo overvloedig geillustreerd; hoewel deze huiselijke misère, evenals de kibbelpartij welke nu volgt en later het groote diner, enz allen zoo goedhartig en prettig beschreven zijn, dat ze onze jongelui wel niet zullen afschrikken; de spelers in die scènes zijn zulke beminnelijke, onschuldige, lieve kinderen, dat zulk huiselijk verdriet nog te verkiezen zou zijn boven 't schitterendst eenzaam genoegen.

Doch hoe dit zij, er zal wel geen enkele oude vrijer zijn, die in het veertiende hoofdstuk geen reden tot jalouzie vindt. Dit heet: ‘Hoe men met vrouw en zes kinderen voor nog geen drie guldens per dag op reis kan gaan’. Deze optocht van vader, moeder, kinderwagen met de twee kleinsten er in en de vier oudsten als koetsiers en paarden er omheen, zou iemands hart verjongen. Dat is echter pret, daar bij die dikke boterboerin en op den hooiberg en bij dat sloofjesspringen; ja waarlijk, dat zou wat waard geweest zijn die blijde gezichtjes te zien bij de uitpakking van al de lekkernijen voor 't groote landelijke feestmaal. En zulk op reis gaan zou toch, wel beschouwd, iedereen van tijd tot tijd kunnen doen; er is slechts een opgeruimd hart, een paar gezonde beenen, een onnoozele drie gulden - en een beetje moed om van den gewonen sleur af te wijken, toe noodig; en 't laat bij de kinderen de herinnering achter aan een

wonderbaar genot, welks heerlijken naglans door geen groote en dure reizen op later leeftijd verduisterd kan worden.

Wij moesten eigenlijk nog wijzen op 't fijne penseel, dat zoo keurig de teedere betrekking tusschen moeder en zoon en tusschen vader en dochter kon schetsen, en zoo roerend het gemis aan den echtelijken zegen, 't verdriet van het kinder-

looze paar. Vooral in het tweede gedeelte vindt men onder treffende vormen behartigenswaardige wenken over opvoeding voor papa's, die als ‘mijn vriend Salomo’ niet met hun gezin weten mee te leven, of als ‘mijn vriend Tubal’ alles bijzaak achten, wat niet met den bloei der zaken in verband staat, of als die aanzienlijke ouders, die hunne dochter aan een verfoeielijk valsche, conventioneele wereldbeschouwing ter offer brengen enz.

Hoe wij op het denkbeeld gekomen waren weet ik niet meer, maar ik had mij vroeger verbeeld dat De Veer's Trou-ringh eene verhollandiseering, wel eene verdienstelijke maar toch altijd navolging was van Gustave Droz: Monsieur, madame et Bébé.’ Om te kunnen nagaan in welke hoofdstukken meer of minder het Fransch was nagevolgd, begaf ik mij thans aan de lectuur van genoemd werkje en ontdekte nu tot mijn groote voldoening, dat de Veer's Trou-ringh even oorspronkelijk mag genoemd worden als die van Cats, en dat hij niet anders van Cats en Droz heeft overgenomen dan het denkbeeld, den stillen zegen van het huiselijk leven in het licht te stellen. En waarlijk, daarvoor behoefde een Hollander ook niet bij een Franschman, hoe geestig ook, leentjebuur te gaan spelen; hoe gelukkig monsieur met de lieftallige madame en het kleine engeltje mocht zijn, er klinken in een lofzang op de liefde van een Hollandsch echtpaar voor elkaar en hun kroost nog andere tonen; er mogen meer kinderen zijn, toch is hun liefde minder zinnelijk, althans 't blijkt dat De Veer vrij wat rijker stof vond in zijn onderwerp dan Droz. Toch zijn er nog enkele punten onaangeroerd gelaten, b.v. in een degelijk Hollandsch huisgezin plachten dienstboden ook bij het huiselijk leven opgenomen te worden; het avondje van sinterklaas gaf schilders en dichters stof; gezelligen omgang met andere huisgezinnen werd eertijds volstrekt niet versmaad, - over dit alles zou 't ook nog wel aardig geweest zijn een geestig schetsje te lezen. Ook die schaduwzijde, die 't licht te sterker doet uitkomen, de droevige ontbinding van het, huwelijk door den dood, zouden we nog gaarne geschetst hebben gezien. Want dit zou niet afschrikken; neen, de herinnering aan genoten geluk, hoe smartelijk ook, maakt rijker dan volslagen onbekendheid; wie zou niet profiteeren willen van het daglicht, omdat hij weet dat de nacht weer eenmaal invallen zal?

't Rijke onderwerp is dus nog niet uitgeput; wie weet dus of er nog niet eens een derde bundel volgt. Hoe meer dergelijke lektuur hoe liever, vooral voor onze jongelui. Moge de zin voor huiselijkheid weer opgewekt worden onder hen, dan zullen zij er zelf wel iets op weten te vinden om de overdreven eischen van onzen tijd aan kant te zetten. 't Huwelijk behoefde zoo duur niet te zijn. Zou ook thans nog een schotel moes en liefde daarbij niet beter zijn dan overdaad met égoisme? En zou een huiskamer met een enkel karpet over den geverfden vloer, waarop aardige krulkopjes dartelen, ongezelliger zijn dan een keurig gemeubeld vertrek, waar enkel de armstoel een menschelijk wezen draagt? En zou een nederig dak, waaronder een lieve vrouw haar man opwacht, minder aantrekkelijk zijn dan een clubavond in eene gehuurde zaal? Zouden er ook thans nog geen degelijke meisjes gevonden worden, die een eenvoudig huisgewaad verkiezen boven een langen sleep? - Och, werden zij maar in de gelegenheid gesteld haar keuze te bepalen!

Eigen haard is goud waard; De Veer's Trou-ringh helpe die spreuk weder in eere brengen.

Mevr. Z.

Nederlandsch tooneel.

1876, gewichtig voor het nationaal tooneel. - Bloei van het Tooneelverbond. - De vereeniging: Het Nederlandsch Tooneel. - Teleurstelling. - Schoone beloften, die niet vervuld zijn. - Administratieve en financieele belangen, overheerschende de eischen der aesthetiek. - Wat de vereeniging had moeten doen, en nog doen kan. - Concentratie op Amsterdam. - Bediening van een éénigen kunsttempel door eene uitgelezen priesterschaar. - Wansmaak bij het publiek alleen te keeren door vorming van smaak. Tooneelwerk van 1876: *Jan Pietersen*, *de geus*, drama in vijf bedrijven, door C.J.H. - *Van Scylla in Charybdis*, oorspronkelijke comedie in vier bedrijven, door Ch.F. van Duyl. - *Mijn broer de minister*, blijspel in drie tafereelen, door H.Th. Boelen.

In een tijdschrift, krachtens zijn naam verplicht om de belangrijkste verschijnselen, gebeurtenissen, meeningen van zijn tijd te weerkaatsen en, in dit opzicht zijne achterlijkheid in objectiviteit bij den wezenlijken spiegel goedmakende, de spiegelbeelden voor de nakomelingschap te bewaren, mag in het Nederland onzer dagen de aandacht der lezers met eenige regtmatigheid worden gevestigd op het zeer gewichtig en verblijdend verschijnsel: de herleving van het nationaal tooneel. Voor een beschaafd lezer behoeft hetgeen dit verschijnsel gewichtigs en verblijdends bevat niet betoogd, slechts aangestipt te worden; hij weet welke hooge beteekenis uit het oogpunt der beschaving en der politiek het nationaal tooneel bezit, van welken krachtigen invloed het is op de vorming van verstand en zedelijk karakter van die groote meerderheid van het publiek, die alleen toegankelijk is voor leeringen, welke gelijktijdig oog en oor treffen.

Het beste tijdstip om deze afspiegeling aan te vangen is thans gekomen, nu we het overzicht kunnen hebben van het voor ons onderwerp zoo gewichtig jaar 1876, jaar waarin de hoog gespannen belangstelling zou plaats maken voor werkdadige tusschenkomst, waarin na eenige jaren van voorbereiding eener betere toekomst, door nauwe aaneensluiting der vrienden van het tooneel, en van wetenschappelijke kritiek op hetgeen dramaturgen en dramatisten in ons vaderland op de planken hadden gebracht, de veroordeelaars den veroordeelden het werk uit de hand zouden nemen, en door eigen handelingen toonen, langs welken weg men wandelen moest om het tooneel op te leiden tot den ouden bloei.

Inderdaad is 1876 een gedenkwaardig jaar in de geschiedenis van ons tooneel, van onze letterkunde. Het Tooneelverbond, sedert 1870 werkzaam, zag zijn ledental tot duizend aanwassen. Wel verdiende het deze belooning eener zesjarige werkzaamheid. Niet alleen toch vormt het een middenpunt, waarin belangstellenden en kunstenaars met elkander in aanraking komen en veel van elkander leeren kunnen; niet alleen heeft het een speciaal tijdschrift in het leven geroepen, waarin eene, - zooal niet altoos even breed opgevatte, - toch in den regel humane en beredeneerde kritiek over tooneelstukken en tooneelvoorstellingen gegeven wordt, - maar het heeft eene wezenlijke behoefte vervuld door het stichten der tooneelschool te Amsterdam. De aanhoudende klachten over gebrekkige vorming en gemis van smaak en beschaving bij de groote meerderheid der betreders van de planken, zijn, met al hare juistheid, ijdel en onbillijk, zoo lang de gelegenheid tot wetenschappelijke opleiding voor den toekomstigen tooneelspeler ontbreekt. Waar, eilieve, zou hij de ontwikkeling en kennis opdoen, welke men van hem eischt? Zij zijn slechts te verkrijgen in kostbare, buiten zijn bereik liggende instellingen van onderwijs; slechts bij groote uitzondering kunnen eigen grondige studie en onvermoeibre vlijt, - zeldzame eigenschappen in het vak, helaas! - die verschaffen. Afzien en nadoen waren voorheen dus de voornaamste elementen der opleiding van den tooneelkunstenaar, wien verder de wansmaak van het groote publiek den gladden maar slechten weg naar gemakkelijke triomfen wees. Die een anderen weg zocht en vond, behoorde tot de gelukkige toevallen, tot de zonderlinge spelingen der natuur. Maar sedert de tooneelschool te Amsterdam bestaat, behoeft niemand zich meer te beklagen, dat het tooverland achter de schermen alleen de leerschool van het vak is, en dat de weg der *routine* inderdaad de eenige *gradus ad Parnassum* is van den tooneelspeler.

Natuurlijk zijn de vruchten van dit alles niet in weinige jaren gerijpt; vooral de tooneelschool heeft langen tijd, meer dan een cursus noodig om haren invloed te doen gevoelen. Maar dat die invloed niet zal uitblijven is even zeker, als de juist in 1876 reeds gebleken verbetering in de maatschappelijke en materieele stelling van den tooneelspeler, die hoofdzakelijk aan het Tooneelverbond te danken is. Waar het lot van een ongelukkige te verzachten of zijn oude dag te verhelderen viel, bleek de verhoogde belangstelling op eene tastbare wijze; een zeer gunstig verschijnsel, al beschouwde de spreker zelf het van een ander standpunt, werd op de algemeene vergadering van het Tooneelverbond te Rotterdam aan den dag gebracht door een der directeuren van het Rotterdamsche tooneelgezelschap: de aanzienlijke verhooging der honoraria van de artisten. Deze goede resultaten van samenwerking en aaneensluiting, vol beloften voor de toekomst van ons tooneel, danken wij aan het genoemd verbond.

Het gewichtigste feit van 1876 is echter de optreding der ver-

eeniging *Het Nederlandsch Tooneel*, die het Tooneelverbond niet tot moeder, maar tot vader heeft; de eene vereeniging heeft de andere wel niet ter wereld gebracht, maar stellig gegenereerd. De schrijver dezer bladzijden behoort, en wil dat vooropstellen, tot hen die door deze vereeniging zijn teleurgesteld. Hij had geheel andere verwachtingen van haar, verwachtingen niet gevormd uit zijne eigene verbeelding, maar wel degelijk opgewekt door de oprichters en bestuurders van *Het Nederlandsch Tooneel* zelve, en door hunne warme verdedigers en vrienden. Het door de vereeniging in hare manifesten en prospectussen in groote trekken aangegeven, en in hare adressen om de exploitatie van den schouwburg te 's Gravenhage, - stukken, welker strekking en hoofdzakelijke inhoud door den heer Jacobson in het tijdschrift van het Tooneelverbond (V n°. 11) zijn bewaard, - nader omschreven doel was tweederlei: administratief en aesthetisch. ‘Samensmelting van de bestaande maar verspreide tooneelkrachten’ in zekeren zin als middel om te geraken tot het hoofddoel, het hoogste doel: ‘het beheerschen van het industrieel door het aesthetisch element’. Deze zinsneden zijn ontleend aan het door den voorzitter der vereeniging, den heer H.J. Schimmel, op 2 Januari 1876 gedagteekend en in genoemd tijdschrift (V n°. 9) opgenomen stuk, waarin, hoewel op de eene bladzijde (vreemd genoeg) gezegd wordt dat de ‘samenvoeging van alle krachten’ het e i n d d o e l der vereeniging was, echter aan het slot, waar men naar het eindresumé der meeningen pleegt te zoeken, uitdrukkelijk wordt gezegd dat het ‘eenheid brengen in de algemeene verwarring, bestrijding van versnippering van krachten, behoud en verzameling van het bestaande’ slechts a a n v a n k e l i j k het doel was.

Voor wie deze uitingen van een der oprichters den officieelen stempel der destijds nog niet georganiseerde onderneming mochten missen, kan eene aanhaling uit het prospectus, waarop het bestuur later de exploitatie van den stadsschouwburg te Amsterdam en den eenigen schouwburg te 's Gravenhage aanvaardde, de ware bedoeling der vereeniging *Het Nederlandsch Tooneel* duidelijk maken. Zij zou, werd daarin gezegd, in dit driejarig tijdvak:

‘1° de inrichting van het tooneel en

2° de tooneelspeelkunst verbeteren;

wat het eerste betreft:

a door een onpartijdig beheer te voeren, een beheer, dat aan alle talenten recht laat wedervaren en allen beschermt tegen favoritisme aan den eenen, en achteruitzetting aan den anderen kant, wat moeilijk te vermijden is, waar rechter en partij in één persoon vereenigd en de akteur tevens directeur is;

b door van lieverlede het isolement, waarin alles, wat het tooneel betreft, tegenover het beschaafd publiek verkeert, te doen ophouden;

c door een prestige te doen ontstaan; een prestige, dat personen

van goeden aanleg en uit fatsoenlijken kring den moed zal geven zich aan de tooneelspeelkunst te wijden;

en wat het tweede punt aangaat:

a door de overal verspreide en versnipperde krachten langzamerhand te verzamelen onder één beheer;

b door de vaststelling van een goed repertoire, zorg voor den literairen vorm der stukken en voor de juistheid van kostumes en dékoratief.'

De middelen sub *b* en *c* van het eerste en *b* van het tweede punt kunnen als de hoofdzaken worden aangemerkt. Het voeren van een onpartijdig en aan alle talenten recht doend beheer mag geacht worden het doel te zijn, waarmede elk gemoedelijk schouwburgdirecteur zijne betrekking aanvaardt; althans stellig zal het een der wèlklinkende frases van het prospectus uitmaken, waardoor hij, ook al ware hij tevens acteur, het publiek op zijne exploitatie te verlekkeren tracht. Het *a* van punt 2° daarentegen is eenvoudig eene niet te vervullen illusie. Het zal nimmer - en gelukkig, want zulk eene monopoliseerende concentratie is in geen enkel kunstvak wenschelijk, - het zal nimmer aan eenige vereeniging of directie, wie of waar ook, gelukken alle tooneelgezelschappen in ons land onder één beheer te vereenigen, zelfs - en vooral - alleen de goede niet. En gelukte die toeleg, werden werkelijk de acht tooneelgezelschappen, die Noord-Nederland blijkens den tooneel-almanak voor 1876 bezit, aldus samengesmolten, en kwam men die tallooze bezwaren van persoonlijken, plaatselijken en anderen aard te boven, die verhinderen dat ook in de tooneelwereld, even als overal waar men met menschen van vleesch en bloed te doen heeft, het 2 × 2 van de theorie = 4 is, waar zouden de mannen gevonden worden, in staat om het beheer over deze kolossale onderneming te voeren? Het lijdt dan ook geen twijfel, of ze zou na weinig tijds moeten opgeheven worden om plaats te maken voor de natuurlijke, alom gewenschte en heilzame concurrentie.

De vereeniging heeft dit dan ook al spoedig ingezien, want zij is aan het werk gegaan met krachten, maar juist voldoende om den Amsterdamschen stadsschouwburg en den Haagschen schouwburg te exploiteeren, meer niet. De onderhandelingen over de uitbreiding van haren werkkring tot Rotterdam zijn weinig ernstig gevoerd; men begreep dat behalve den Amsterdamschen schouwburg alleen het tooneel van de residentie, waar de directe en indirecte voordeelen van den directeur, zonder inbegrip van de recette, op verre boven *f* 20,000 in het jaar worden geschat, voor exploitatie in aanmerking komen kon. Vandaar dat, hoewel de statuten nog van het bespelen van schouwburgen buiten Amsterdam gewagen, de vaste exploitatie zich niet verder uitstrekt dan tot één theater in de hoofdstad en één daar buiten.

In Amsterdam en 's Gravenhage dus zou de vereeniging fatsoenlijke jongelui tot de tooneelspeelkunst trekken, een goed repertoire samenstellen, voor den literairen vorm, voor de juistheid van kostuum en

decoratief zorgen. En in hoeverre is deze belofte nu nagekomen? Men moet ook hier niet voorbijzien, wat straks van het Tooneelverbond gezegd werd: de vruchten rijpen niet in een dag. Maar toch heeft de vereeniging nu drie maanden regelmatig de exploitatie gevoerd, en in dien tijd gelegenheid genoeg gehad om hare beloften te vervullen. En nu mag in de allereerste plaats gevraagd worden, of het afbeulen en voortdurend heen en weer zenden van de leden van het tooneelgezelschap het voor ‘personen van goeden aanleg en uit fatsoenlijken kring’ uitlokkend maakt om zich aan het vak te wijden? In October, November en December 1876 gaf de vereeniging 98 voorstellingen, als: 61 te Amsterdam, 31 te 's Gravenhage, 2 te Arnhem en te Haarlem, 1 te Utrecht en te Dordrecht. Of er ook elders voorstellingen gegeven zijn is mij niet bekend; die op de genoemde plaatsen lieten slechts twee speelavonden behalve den oudejaarsavond voor studie of rust vrij. Wie Zondag voormiddag uit Amsterdam naar 's Gravenhage moet trekken om aan eene volksvoorstelling mede te werken, Maandag weder naar Amsterdam terug om 's avonds op de planken te komen, Dinsdag weder te 's Gravenhage, Woensdag en Donderdag weder te Amsterdam optreden moet om, na Vrijdag avond te 's Gravenhage, Haarlem, Utrecht, Arnhem of Dordrecht te hebben gespeeld, den Zaterdagavond weder op het Leidsche plein voor het voetlicht te staan, - zal bij dien kunstenaar de lust voor studie niet verloren gaan, gesteld hij vond er, bij dat onophoudelijk heen en weder trekken, op- en uitpakken, den tijd voor?

Men werpe mij niet tegen, dat de vereeniging een dubbel gezelschap heeft, en derhalve niet alle artisten in alle voorstellingen optreden. Het gezelschap is talrijk, maar vooral aan eerstbeginnenden, *utilités*, op wie men geen stuk kan laten aankomen, en ook, - zonder onbeleefdheid zij het gezegd, - aan meer bejaarde artisten, die men een weinig behoort te ontzien, wil men hen niet vermoorden; *doublures* komen er weinig of niet onder het personeel voor. Uit eene mij verstrekte lijst van de voorstellingen van het laatste kwartaal 1876, loopende tot 22 December, in de zes genoemde steden, blijkt dat in de daarin begrepen 83 speeldagen optraden: mevrouw Kleine 49 maal, mevrouw Ellenberger 51 maal, mevrouw Albregt 40 maal, juffrouw Verwoert 37 maal, Eveline Kapper 44 maal; de heer Moor 43 maal, de heer Albregt 45 maal, de heer Tourniaire 31 maal, de heer Morin 47 maal, de heer Spoor 33 maal. Is dit geen afbeulen?

Erger ontrouw aan hare beloften is de vereeniging echter gebleven ten opzigte van het repertoire en den literairen vorm der stukken. Wanneer men ziet welke werken het liefst en het meest ten tooneele werden gebracht, dan zal men dikwijls niet kunnen gelooven dat de letterkundigen, die in den raad van beheer zitting hebben, zulke keuzen hebben kunnen doen; men zou willen aannemen, dat dit gedeelte van den arbeid wordt overgelaten aan ondergeschikten, van ervaring en smaak ontbloot; of wel, de eischen der door eene buitengewoon na-

deelige Septembermaand geschokte financiën hebben reeds spoedig aan de goede aesthetische voornemens het zwijgen opgelegd. In de drie laatste maanden van 1876 bracht *Het Nederlandsch Tooneel* ten gehoore:

Aan nieuwe stukken: *de Danicheffs*, dat, hoofdzakelijk om de smaakvolle tooneelschikking, te Amsterdam 23 voorstellingen beleefde; *Lastertongen*, naar de uiterst gebrekkige vertaling van R. Heeren, die, al kwam ze onder de auspices van het Tooneelverbond in het licht en al werden haar hier en daar de epitheta meesterlijk, keurig, voortreffelijk naar het hoofd geworpen, wemelt van bewijzen, dat de vertaler even onbekend is met Hollandsch als met Engelsch en met de zeden van den tijd, waarin het stuk speelt; twee uit het Duitsch vertaalde blijspelen, over welker taal in de dagbladverslagen ook al klachten werden gehoord, en die na drie of vier opvoeringen van het repertoire schijnen afgenomen te zijn; een paar *levers de rideau*, zeer goed uit het Fransch vertaald.

De reprises bestonden uit:

Vijf oorspronkelijke stukken, Van Heijst's *Rennenberg*, Keller's *Blaauwe lint*, Van Lennep's *Amsterdamsche jongen*, Van Maurik's *Bittere pil,* Jansen's *de Geneesheer*, en uit zeven vertalingen, ontleend deels aan het repertoire van de vereenigde tooneelisten, deels aan dat van Albregt en Van Ollefen, uit welke gezelschappen de voornaamste sujetten der vereeniging afkomstig zijn. Nu zijn reprises van vertalingen voor deze vereeniging sterk af te keuren, en wel om deze reden. Tot nog toe is bij geen enkel ander tooneelgezelschap dan het Rotterdamsche (Le Gras, Van Zuylen en Haspels), op zeldzame uitzonderingen na, aan vertalingen eenige zorg besteed. Ze werden gewoonlijk bezorgd voor een rijksdaalder of daaromtrent per bedrijf, en - de waar was naar 't geld. Wie nu zulk een vertaald stuk *en reprise* neemt, moet, wanneer hij althans eenigszins aan den ‘literairen vorm’ hecht, de vertaling geheel doen omwerken, of stellig grondig herzien. Maar nu stuit de directeur, die met bejaarde artisten te doen heeft, op het onoverkomelijk bezwaar dat deze, eenmaal de slechte vertaling geleerd hebbende, onmogelijk dezelfde rol in hetzelfde stuk anders kunnen leeren. Hadden ze eerst eene goede vertaling geleerd, het zou hun even onmogelijk geweest zijn zich naar eene slechte te voegen. Reprise van een oud stuk beteekent dus reprise met alle fouten en zonden tegen den literairen vorm; alleen voor de rollen, die in handen van een nieuweling komen, is verbetering mogelijk.

Twee derde van het repertoire oud dus, een derde, slechts nieuw; en onder dit laatste n i e t s oorspronkelijks. De Nederlandsche dramaturgie schijnt bij *Het Nederlandsch Tooneel* niet bijster in tel; of waren er geen nieuwe oorspronkelijke stukken? Hoe komt het dan dat ze te Rotterdam, bij Le Gras, Van Zuylen en Haspels, wèl voorhanden waren? Waar ze de vrije keuze had, bleek de vereeniging er zich niet minder op toe te leggen de slechte dan de goede elementen der oor-

spronkelijke Nederlandsche tooneelliteratuur voor het voetlicht te brengen. Dat zij Van Heijst's *Rennenberg*, Keller's geestig blijspel, Van Lennep's drama (als gelegenheidsstuk) opvoerde, uitstekend; maar vóórdat producten als *De bittere pil* en *De geneesheer* werden opgevoerd, had men toch wel beter riekende bloemen uit onzen gaard kunnen plukken. Waarom *De Neven* niet? Waarom *Uitgaan* niet? Waarom *Johan Woutersz* niet? Want de raad van beheer zal toch wel weten, dat de heer Schimmel meer en beter voor het tooneel geleverd heeft dan de vertaling van *Sofonisbe*, waarmede men den smaak van het publiek geheel schijnt misgeloopen te zijn.

De groote fout van *Het Nederlandsch Tooneel* is de groote fout van elk theaterdirecteur, hier te lande en elders; die van de administratieve qualiteit te doen heerschen over de aesthetische. Van daar die herhaalde opvoeringen van stukken die ‘trekken’, alleen omdat ze trekken; van daar in ons land met zijne kleine stedelijke bevolking dat ongelukkig streven naar universaliteit, door met treurspelen, dramas, komedies en kluchten, in de hoofdstad bovendien met balletten, nu eens deze, dan gene categorie van schouwburgbezoekers te lokken. Deze fout, eene natuurlijke bij een ondernemer, die vaak op zware lasten zit, mag bij deze vereeniging niet geduld worden. Zij behoeft niets om het geld te doen of te laten; zij bezit een waarborgkapitaal van eene tonne gouds; zij betaalt te Amsterdam twee duizend guldens minder pacht dan Albregt en Van Ollefen betaalden; zij geniet te 's Gravenhage aan directe en indirecte voordeelen meer dan twintig duizend guldens; - maar bovenal heeft zij jegens het geheele publiek en jegens de vaderlandsche kunst eene uitdrukkelijke verplichting op zich genomen, die ze niet mag verzaken. In een der tot het Haagsche gemeentebestuur gerichte adressen, wrijven de leden van het bestuur dit opofferen van de kunst aan de kas elken particulieren directeur als eene fout aan, maar laten er op volgen: ‘dat de ondergeteekenden op een geheel ander standpunt geplaatst en niets anders bedoelende dan de veredeling van den volkssmaak, de opheffing en ontwikkeling van den tooneelspeler, enz’. Voor hen geldt dus de verontschuldiging niet, die door een gewoon tooneeldirecteur kan worden ingeroepen; op hun geval is de oude rechtsregel van toepassing: *quum duo faciunt idem*, *non est idem*. Wie ware voorstanders zijn van het tooneel in ons land, en dus het streven der oprichters van *Het Nederlandsch Tooneel* het warmst hebben toegejuicht hebben het recht die vereeniging thans ten strengste te gispen, omdat juist zij het best inzien hoeveel kwaads haar fiasco in dezen brouwen zal, en hoe deerlijk de toekomst van het nationaal tooneel er door bedorven wordt. Wat moet men den verdediger van de oude sleur antwoorden op de schampere aanmerking: ‘De beste stuurlui, eindelijk scheep gegaan, zijn van stonden aan vastgeraakt op dezelfde bekende klip, die zij vroeger den schippers zooveel duizende malen aangewezen hadden’? Want inderdaad is de vereeni-

ging gestrand op de klip van het ‘Elck wat wils’, om van ‘elck’ te trekken, en dus geld te maken.

Het is niet loutere vitzucht, die mij dit alles in de pen geeft. Vooreerst maak ik gebruik van mijn wettig recht van protest tegen eene vereeniging, die zich van den aan vang af heeft opgeworpen als de handhaafster van den goeden smaak op het tooneel, als de representant van allen, die het wèl meenen met die nationale kracht. Is die vereeniging een slechten weg opgegaan, dan moeten stemmen uit de breede schaar der voorstanders van het tooneel dat constateeren, opdat het blijke dat de verdwaalde alleen zich zelve sterk gemaakt, maar geene volmacht ontvangen heeft, en alzoo de verantwoordelijkheid voor de gevolgen worde te huis gebracht waar ze behoort. Er is nog eene tweede beweegreden tot spreken, die mij noopt het niet bij klachten en aanmerkingen te laten, maar bescheiden raad te geven, - de overtuiging dat het gestooten schip nog wel af te brengen is. Het geldt hier niet alleen de vraag: wat *Het Nederlandsch Tooneel* bij hare optreding had moeten doen, maar tegelijk: wat het nu nog doen kan?

De raad van beheer had van den aanvang af dat denkbeeld van verzameling van alle krachten onder zijn schepter moeten loslaten, en zich meer moeten toeleggen op de belangen der kunst zelve. De vereeniging was daartoe uitstekend in de gelegenheid. Zij stond op te Amsterdam te midden van eene klimmende ontevredenheid over de exploitatie van den stadsschouwburg gedurende den laatsten pachttermijn; zij stond op terwijl de contracten van directeuren en artisten in de drie voornaamste steden van Nederland toevallig gelijktijdig afliepen. Zij had dus gelegenheid om een uitstekend tooneelgezelschap bijeen te brengen, om niet alle, maar de beste krachten te verzamelen; en hadde ze met dat uitgezocht gezelschap de exploitatie van den stadsschouwburg te Amsterdam aanvaard, dan konden we nu reeds zeer dicht genaderd zijn tot de verwezenlijking van dat denkbeeld, dat de raad van beheer in zijn prospectus van optreding als een in de eerste jaren althans niet te verwezenlijken ideaal schetst, het tooneel verheven tot ‘een kunst-instituut, dat door aesthetische middelen op den smaak van het volk inwerkt; een nationalen tempel, waar de volksgeest, in den verhevensten zin des woords, door het aanschouwen van eigen heden en verleden kan worden gevormd en veredeld.’ 't Is waar, op de manier waarop men te werk is getogen, is zeer zeker deze toestand voor jaren nog, naar mijn oordeel voor den ganschen levensduur eener dus handelende vereeniging, een volstrekt onbereikbaar ideaal. Maar hadde den oprichters die verblindende illusie van het geheele tooneel overal in Nederland te hervormen niet in de oogen geschenen en hun het juiste gezicht bemoeilijkt, ongetwijfeld zouden zij hebben gezien hetgeen zoo te zeggen voor de hand lag; wat reeds vroeger door velen was aangewezen (onder anderen door den tooneelcriticus in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant,* wien uit dien hoofde de heer Jacobson

in zijn gemeld artikel, zeer ten onrechte, inconsequentie verwijt, dewijl hij later den plannen der vereeniging niet toeviel); wat elders met goeden uitslag geschiedt, namelijk dat zij dat kunstinstituut, dien tempel terstond konden oprichten in den eersten schouwburg van Nederland, den stadsschouwburg te Amsterdam. Dáár kon een modelgezelschap model-voorstellingen geven; dáár konden de voortreffelijkste voortbrengselen der Nederlandsche en buitenlandsche tooneelliteratuur worden opgevoerd; dáár hadden de aan de vereeniging verbonden letterkundigen kunnen zorgen voor een uitstekenden literairen vorm; dáár waren alle middelen voorhanden om te zorgen, dat ook wat tooneelschikking en tooneelmatigen toestel betreft, aan de voorstellingen niets ontbreken zou.

Maar, evenals de hond in de fabel, heeft de vereeniging dit mogelijke en binnen haar bereik liggende opgeofferd voor die denkbeeldige algemeene hervorming van het nationaal tooneel op alle plaatsen te gelijk. Een slecht stelsel, dat aanvatten van een werk op vele plaatsen te gelijk; wij weten hoeveel verlies het ons bij den aanleg der staatsspoorwegen berokkend heeft, en al bevinden we ons hier op een geheel ander terrein, ook bij de hervorming van het tooneel zal het geen voordeel brengen. Op het gebied van kunst in het algemeen, van letterkunde in het bijzonder, is concentratie van alle krachten voor den beginner van het allerhoogste gewicht; zelfs daarmede valt 't vaak nog zwaar genoeg in volharding en ijver niet te kort te schieten. Deze waarheid heeft de vereeniging *Het Nederlandsch Tooneel* verzaakt, en het *fatum* straft haar reeds. Van de met veel ophef gedane beloften is tot nog toe bitter weinig vervuld; vergelijkt men het repertoire, vooral wat den literairen vorm aangaat, met dat van de goede tooneelgezelschappen onder het oude *régime*, dan gebruikt men allicht het woord van den operettenschrijver:

> ‘C' n'était pas la peine, assurément,
> De changer de gouvernement.’

Gelukkig is echter alles nog niet bedorven, en kan de vereeniging nog, met eenigen goeden wil, terugtreden van den verkeerden weg die tot teleurstelling en schade leidt, om den goeden in te slaan welke naar het doel voert, dat alle voorstanders van het nationaal tooneel met de oprichters en bestuurders der vereeniging beoogen. Zij kan nog overgaan tot zelfbeperking en tot concentratie harer krachten op den stadsschouwburg te Amsterdam, waarvan dan een soort Nederlandsch *Théâtre Français* moest gemaakt worden. Aan de exploitatie van den Haagschen schouwburg is ze voor drie jaren vast, maar van het reizen naar andere provinciesteden kan ze zich ontslaan, en behoort ze dat te doen. Zij moet er zich op toeleggen hare artisten te verheffen tot een zekeren adellijken stand onder de tooneelspelers, tot welken alle vakgenooten opzien, niet met afgunst maar met eene gepaste eerzucht, omdat talent en toewijding aan hun kunstvak ook hen eenmaal tot

dien hoogen stand kunnen doen geraken. Maar zulk een verheven tooneel-gezelschap moet ook in geen enkel opzicht met *strolling players* zijn gelijk te stellen; het moet de weelde kennen en aan de weelde gewoon zijn van een uitstekend ingericht tooneel, met alle inrichtingen dienstig om het gemak en *comfort* der artisten te bevorderen. Om die reden zou het zelfs wenschelijk zijn, dat het reizen naar 's Gravenhage zooveel mogelijk beperkt werd. Dáâr toch worden de 'hollandsche komedianten' slechts tweemalen in de week toegelaten op de planken van de Fransche opera, welker directie en sujetten de beschikking hebben over alle inrichtingen, die slechts ten deele aan de nationalek unstenaars ten dienste staan; dáár wordt het nationaal tooneel als Asschepoetster verwaarloosd en achtergesteld bij de opgesminkte, armbloedige dochter der buitenlandsche stiefmoeder; dáár wordt eene te groote inbreuk gemaakt op de waardigheid der vaderlandsche artisten en op den ouden adel van het Nederlandsch tooneel, dan dat ik er mijn aristocratisch gezelschap uit Amsterdam dikwijls zou willen brengen. Wil men de reizen naar den Haag beperken, het middel bestaat, en is zelfs aan den raad van bestuur der vereeniging bekend. In een der adressen aan het Haagsche gemeentebestuur hebben de oprichters, volgens den heer Jacobson, verklaard bereid te zijn het gezelschap Le Gras, Van Zuylen en Haspels van tijd tot tijd te 's Gravenhage te laten optreden, hetgeen dus bij de haar bekende voorwaarden der Haagsche concessie niet schijnt verboden te wezen. En daar nu ter gelegenheid van de jongste algemeene vergadering van het Tooneelverbond, op 28 October 1876 te Rotterdam, blijkens het verslag in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 29 0ct., de voorzitter van den raad van beheer der meergemelde vereeniging uitdrukkelijk heeft verklaard, dat de heeren Le Gras, Van Zuylen en Haspels, indien zij voortgingen zoo als zij tot nog toe zich gedragen hadden, 'volkomen beantwoordden aan hetgeen *Het Nederlandsch Tooneel* wenscht', zoo mag men onderstellen, dat die raad aan de Rotterdamsche directie des noods wel een der speelavonden te 's Gravenhage zou willen afstaan. Dat de Rotterdamsche directie daartegen bezwaar zou hebben is niet te denken. Zij toch maakt te 's Gravenhage regelmatig gebruik van het *omnium consensu* voor tooneelvoorstellingen volkomen ongeschikte en voor den huurder kostbare Gebouw van Kunsten en Wetenschappen, en zou dat waarschijnlijk wel gaarne verlaten voor het uitstekend ingerichte schouwburglokaal met al zijne immuniteiten. Het reizen van het Amsterdamsche keurcorps zou dus worden beperkt tot het geven van één voorstelling 's weeks in de residentie; in beginsel nog wel een reis per week te veel, doch men moet zich aan de nadeelige gevolgen van een misslag onderwerpen. Beter ware 't echter zoo men van het Haagsche gemeentebestuur vernietiging van het contract mocht kunnen verkrijgen, zoodat de beide speelavonden te 's Gravenhage aan een ander gezelschap konden worden afgestaan.

De voordeelen eener zoodanige concentratie van krachten op den schouwburg van de hoofdstad zullen iedereen in het oog vallen, ook de mogelijkheid om daardoor snel en zeker te verkrijgen eene waardige vertolking van dramatische werken, een goed nationaal tooneel. Zoo ergens, bij tooneelzaken loopen we maar al te vaak op den vicieusen cirkel vast. Men klaagt over het isolement van den tooneelspeler, dat terwijl hij om zijne moeilijke kunst wèl te leeren in alle maatschappelijke toestanden zijne waarnemingen moet kunnen doen, hem zelfs buiten de kringen van den fatsoenlijken burgerstand sluit: maar zijn er veel tooneelspelers te noemen die, door opvatting, door wandel, door ontwikkeling, door eenigen band van gemeenschap, in hoogere maatschappelijke lagen dan die hunner afkomst op hunne plaats zouden zijn? Men klaagt over het gemis van goede oorspronkelijke tooneelstukken: maar staan de moreele en materieele voordeelen van den dramatischen arbeid wel in eene juiste verhouding tot de tallooze en velerlei bezwaren, aan het ten tooneele brengen van een nieuw kunstwerk hier te lande verbonden? Men klaagt over het opvoeren van slechte stukken: maar slechte zijn juist ‘trekkende’, recette-makende stukken. Op deze en dergelijke moeilijkheden stuit men dagelijks af; laat men de zaken aan haren natuurlijken loop, dan beslist alleen het winstbejag der tooneeldirecteuren, en alles blijft even slecht. Door de inleiding van een nieuw element moet de noodlottige keten van samenhang verbroken worden. Kan nu het vereenigen van alle gezelschappen of van eenige gezelschappen onder een directie dat element zijn? Alleen in theorie oordeelend, moeten wij op deze vraag reeds terstond neen zeggen. Naar de practijk oordeelend, ziende wat tot nog toe *Het Nederlandsch Tooneel* heeft gedaan, kunnen we geen ander antwoord geven. Maar wat den vicieusen cirkel wèl breken kan, is het scheppen van een geheel nieuwen toestand; het vormen van een tooneelgezelschap uit de *fine fleur* van de artisten, bestaande uit personen, die door talenten en karakter aanspraak hebben op de algemeene achting. Geen fatsoenlijk jong mensch zal het zijne eer te na achten, zich bij zoodanig gezelschap aan te sluiten, en eerlang zouden de leden van een zoodanig ‘Nederlandsch tooneel’ in de hoogere kringen met evenveel onderscheiding en zoo te zeggen op voet van gelijkheid worden bejegend, als met verdienstelijke letterkundigen en schilders het geval is. Ook voor de kunst zelve zou zulk eene instelling van het hoogste belang blijken. Welk eene beschaafde opvatting, welk eene eenheid zouden de voorstellingen van zulk een gezelschap kenmerken! Welke zorgen zouden er besteed kunnen worden aan repertoire en voorbereiding! Dan zou een stuk als Sheridan's *Lastertongen* niet meer na ééne enkele tooneelrepetitie worden opgevoerd, met slecht gekende rollen en allerlei ergernis wekkende slordigheden; want de beschikbare tijd, thans in spoorwegwaggons verreisd en aan voorstellingen in de provincie te loor gegaan, zou dan besteed kunnen worden aan studeeren en repeteeren.

De raad van beheer of zijne ondergeschikten zouden niet meer te rade hebben te gaan met den slechten smaak van twee plaatsen om zoowel te 's Gravenhage als Amsterdam altoos stukken te kunnen opvoeren die ‘trekken’; alleen goede smaak en letterkundige eischen zouden voorzitten bij de samenstelling van het repertoire. Zoo zou men gewis de toekomst van ons nationaal tooneel met gerustheid kunnen afwachten, omdat zulk een modelgezelschap te Amsterdam het eindpunt zou zijn voor de loopbaan van den tooneelspeler, welker uitgangspunt de tooneelschool is; hier moet ge beginnen, zou men den eerstbeginnenden kunnen toeroepen, om daar ginds te kunnen eindigen. Al wat tusschen deze twee uitersten ligt zou zich geleidelijk tot een hooger peil verheffen, en zóó zou *Het Nederlandsch Tooneel* veel, oneindig meer dan door haren tegenwoordigen arbeid, kunnen bijdragen tot verbetering van de tooneelspeelkunst.

Misschien zegt men: waar het geld te vinden om de kosten dezer kostbare onderneming te dekken? Ik wil mij niet bedienen van het voordeel, dat de vereeniging zelve mij in handen geeft; ik zal dus de opmerking achterwege houden, dat men, een middel zoekende om de aesthetiek over de industrie te doen heerschen, niet de eischen der industrie als de hoofdzaak beschouwt; ik zal ook niet vragen waartoe het, bij eene gewone schouwburgexploitatie nooit noodig geachte, waarborgkapitaal van *f* 100,000 dient, zoo niet tot een dergelijk doel. Ik zal eenvoudig antwoorden, dat de proeve bij lange na zoo kostbaar niet is als ze schijnt. De recette van zulk een keurtooneelgezelschap, den besten schouwburg van de grootste stad in ons land bespelende, uitsluitend goede stukken, naar de krachten van het gezelschap gekozen, - niet heden een treurspel, morgen eene klucht, nu een melodrama, dan een oud of verouderd karakterspel, dan weder een modern drama, - uitstekend opvoerende, zou niet gering zijn. Ieder beschaafd en wel opgevoed mensch zou het zich tot een genot rekenen de voorstellingen bij te wonen; vele liefhebbers uit de thans door het gezelschap - ‘Amsterdam, 's Gravenhage en omstreken’ bereisde steden, en vele vreemdelingen van elders zouden tot het gezelschap gaan, dat niet meer tot hen kwam; wie om zaken een dag te Amsterdam had door te brengen, zou er allicht den avond aanknoopen, om dien in het Nederlandsch Théâtre Français door te brengen. In één woord, de schouwburg aan het Leidsche Plein zou de geliefkoosde plaats van samenkomst zijn voor alle voorstanders van het nationaal tooneel te Amsterdam en elders. Maar men vreeze niet dat alleen de hoogere klasse, de intellectueele *élite* van Nederland, - eene kleine minderheid, helaas! - dien uitnemenden schouwburg bezoeken zou; ook het groote publiek zou zich niet vergeefs laten wachten. Wij zijn zoo gewoon, en met het volste recht, te klagen over den wansmaak van het groote publiek, dat we dien langzamerhand als eene erfzonde, of althans een aangeboren gebrek zijn gaan beschouwen, waaraan niets te

verhelpen valt. Toch is dit het geval niet; wansmaak is maar een vorm van onkunde, van onvolkomene ontwikkeling, voortspruitende uit gemis van oefening. Om eene schilderij te beoordeelen moet men hebben leeren zien, om muziek te kunnen genieten moet men weten te hooren; zou men dan een tooneelstuk, waarbij het op zien en hooren, en meer nog op denken aankomt, kunnen waardeeren zonder van dit alles iets geleerd te hebben? De wansmaak van het groote publiek bestaat ontegenzeggelijk; maar wie durft beweren, dat het niet voor verbetering van smaak vatbaar is? Ik houd mij overtuigd van het tegendeel; juist op tooneelgebied dank ik die overtuiging aan eigene ondervinding. Met al die klachten dat goede stukken tot niets anders leidden dan ledige zalen en ledige beurzen, waarmede de tooneeldirecteurs vroeger onkunde en gebrek aan smaak bij de samenstelling van hun repertoire trachtten te bemantelen, met al die klachten heb ik toch doorgaans opgemerkt, dat de werkelijk goede stukken van het oude repertoire, juist bij het groote publiek, waarop zoo vaak wordt neergezien, de grootste waardeering vonden. Geen mensch is, wat de liturgie ook zeggen mag, zoo volkomen ten kwade geneigd dat hij niet voor het schoone en goede ten slotte meer toegankelijk is dan voor het leelijke en slechte. Laat *Het Nederlandsch Tooneel* er gerust de proef van nemen. Ze toone het publiek wat goed en schoon is; ze vorme en ontwikkele aldus zijn smaak. Daartoe is noodig dat ze niet dan met zorg gekozen, met zorg bewerkte, met zorg opgevoerde stukken geve; en ze zal, mits zij volhardt en zich aanvankelijk niet laat afschrikken, spoedig ondervinden dat ze van alle rangen op het Leidsche Plein, de laatste zelfs niet uitgezonderd, met evenveel warmte zal worden toegejuicht. En heel Nederland zal met dien lof instemmen, wanneer de vereeniging daarenboven haar karakter van rondreizend tooneelgezelschap ten spoedigste verzaakt, en alle krachten op den Amsterdamschen stadsschouwburg concentreert.

Echter heeft 1876 meer gebracht op tooneelgebied dan de gemengde gevoelens van hoop en teleurstelling, die *Het Nederlandsch Tooneel* ons bereidde; het schonk ook menige proeve van tooneelliteratuur, hetzij tooneelstukken, hetzij werken van studie of voorlichting voor den artist. Van den voor mij liggenden stapel neem ik voor heden een drietal dramatische werken, van verschillend genre, een historisch drama, eene hedendaagsche komedie en een salonblijspel.

In *Jan Pietersen*, *de geus,* zet C.J.H. ons een drama in rijmlooze jamben voor, aan den Spaanschen tijd ontleend, met Spaansche soldaten en watergeuzen, een inquisiteur en een calvinistisch predikant, Willem van Oranje en Marnix, Lumey en Treslong, met moord, pijniging, gevechten en brandstichting, en de inneming van den Briel tot slot. Uit de voorrede is niet op te maken of dit stuk werkelijk den toets der opvoering heeft doorstaan. De schrijver zegt alleen, dat

hij op het verzoek eener tooneeldirectie ‘de vermeende scherpe punten van dit drama heeft afgerond met het oog op de prikkelbaarheid van de aanschouwers’; al die asperiteiten zijn er echter weer aangebracht ten genoegen van het ‘kernzoekende lezend publiek’ wien hij het aanbiedt met het volgend bijschrift: ‘Ik schenk hier niet den bedwelmenden alcohol van dweepende bandeloosheid: nog veel minder het lauwe water van ontzenuwende onverschilligheid -, maar, naar ik hoop, den versterkenden wijn van mannelijke vrijheidsliefde’. Het is niet recht duidelijk welke bandeloosheid hier tegenover onverschilligheid als uiterste, met vrijheidsliefde als gulden middenweg gesteld wordt, maar - de voorrede zullen wij laten rusten; er is waarlijk over het stuk genoeg te zeggen. De schrijver noemt zich een nieuweling en kiest, gelijk nieuwelingen veelal doen, zijne stof uit de geschiedenis. Eene natuurlijke keuze, omdat daarbij intrige en incidenten gereed voor de hand komen; men heeft ze slechts pasklaar te maken en voor den vorm te zorgen. Geen wonder dat vele nieuwelingen den weg inslaan van het historisch drama, dat hun den moeilijken arbeid der conceptie zeer verlicht; maar geen wonder ook dat die weg bezaaid ligt met mislukte eerste proeven. Het historisch drama is het moeilijkst genre van tooneelliteratuur. Het vereischt niet slechts een diep indringen in den geest van het gekozen tijdperk, wat alleen door grondige en langdurige studie en eene gestadige oefening van het kritisch oog kan verkregen worden, maar er behoort ook in de allereerste plaats toe groote zelfbeperking en wetenschap van uitkiezing in den bewerker, - eigenschappen, slechts bij uitzondering in den nieuweling gevonden, omdat ze alleen te verkrijgen zijn door eene jarenlang uitgeoefende, onverbiddelijke kritiek op eigen werk. Men wil gemeenlijk te veel geven, en schept een overladen, verward tafereel, waarin de lezer of toeschouwer, - en voor den laatste, gewoonlijk van de geschiedenis volstrekt niet op de hoogte, is helderheid en soberheid nog meer noodig dan voor den eerste, - ten slotte geen weg meer weet, en noch het geschiedenisbeeld overzien, noch de lessen vatten kan, die de auteur hem voor oogen wil stellen. Het gevaar, dat een nieuweling zich licht verleiden laat tot te groote vrijheden met de historie, worde hier slechts *pro memoria* vermeld.

Buiten deze fout heeft C.J.H. zich niet weten te houden. Wie een zoo belangrijk jaar als 1572 tot het onderwerp van een drama maakt, moet eerst wél weten wat hij wil. Hij kan ons een beeld schetsen van den geest dier dagen door hunne elementen van gisting en strijd te verbinden in de leden van een huisgezin, wier denken en doen de handeling van het stuk leveren. Hij kan ook eene eenvoudige fotografische afbeelding geven van de merkwaardige gebeurtenissen van den tijd, een *drame bataille*, uit een soort van *tableaux vivants* bestaande, afgewisseld en onderling verbonden door eenige historische gezegden, uit de kronieken geknipt, en door de onvermijdelijke liefdes-

geschiedenis(*). Behalve deze twee methoden der realistiek kan hij den te behandelen tijd naar de grillen der hooge poëzie en meer lyrisch opvatten, waarbij hem natuurlijk eene onbegrensde vrijheid ten dienste staat. Eene bepaalde methode zal de schrijver echter te kiezen hebben, wanneer hij een afgerond kunstwerk leveren wil, niet een amalgama, dat lezer en aanschouwer in verwarring brengt en vermoeit. Dit laatste nu is de uitwerking van den arbeid van C.J.H., wiens eerste werk niet blijkt bestaan te hebben in het vaststellen van grenzen voor zijnen arbeid. Een overzicht van het drama bewijst dit.

Het eerste bedrijf speelt in het veerhuis van den Briel, waar we den veerman Jan Pietersen vinden. 's Mans schoonmoeder is eene dweepende, op proselieten beluste aanhangster van het nieuwe geloof; zijne vrouw is op denzelfden weg, maar gematigd; hij zelf is lauw en flauw en denkt dat alles nog wel terecht zal komen. De karakters zijn hier niet onverdienstelijk aangeduid, en we verwachten dus, in overeenstemming met den titel, dat we den grooten strijd van het einde der zestiende eeuw binnen den kring van dit gezin zullen zien afgespeeld. Wij rekenen dan echter buiten C.J.H., die er ons niet zoo gemakkelijk laat afkomen. Achtereenvolgens verschijnen in het veerhuis om overgezet te worden, doch wachten af tot het weder bedaart, Treslong en Lumey, die uit den Briel wijken en den tijd korten door een vertrouwelijk gesprek met den veerman over den staat des lands; verder een paar vrienden van den veerman en een zeer opgewonden predikant, Modet, die, kersversch uit Brussel gekomen, de terechtstelling van Egmont en Hoorne verhaalt. Ten slotte worden door den veerman uit een schip in nood gered en in het veerhuis geborgen, de Spaansche bevelhebber van den Briel, Roméo, met zijne vrouw en een inquisiteur. Nadat deze geredden wat verkomen zijn, zweert Roméo dat hij zijn redder eeuwig dankbaar zal wezen.

In het eerste deel van het in tweeën gesplitste tweede bedrijf verliezen we de familie Pietersen uit het oog. Alleen komt de man en vader bij Roméo, die met den Brielschen magistraat eene onaangename woordenwisseling heeft over den tienden penning, waartegen de veerman, namens de schippers, bezwaren inbrengt Hij vindt natuurlijk geen zeer minzaam onthaal bij den man, wiens leven hij gered heeft, en komt in het tweede tafereel boos thuis, waar weldra zijne schoonmoeder wordt binnengeleid, verwond door een Spaansch soldaat, omdat ze niet knielde bij het voorbijtrekken eener processie. Te midden der

(*) Dit genre, niet zeer hoog te stellen, heeft echter het voordeel van het publiek te boeien en volle zalen te bezorgen. Vreemd dat ons repertoire zoo arm is aan dragelijke oorspronkelijke stukken *de cape et d'épée*, hoewel onze geschiedenis juist daarvoor zoo overvloedig onderwerpen bevat. Zelfs toen *Het Nederlandsch Tooneel* in September 1876 zulk een stuk monteeren wilde, koos het een oud Fransch drama uit de Fransche geschiedenis. In elk tijdvak onzer geschiedenis had de vereeniging hare gading gevonden, wat stof betreft. En het samenstellen van zoo'n stuk is voor iemand met tooneelkennis en routine geen handverdraai! Alles komt aan op kostumes en decoratief (zie *b* van punt 2° in het prospectus).

hieruit ontstane verwarring komt de inquisiteur binnen om naar de gewonde te vernemen en, zoo noodig, haar de troostmiddelen der kerk te reiken. De oude vrouw vaart echter tegen den geestelijke uit en sterft, waarop deze, wiens leven ook al door Jan Pietersen gered is, met eenige soldaten terugkomt om het 'gruwelijk ketternest' uit te roeien; ze maken het kind van den veerman van kant en voeren het echtpaar gevankelijk weg.

Zoodra Roméo, in het derde bedrijf, verneemt dat de veerman en zijne vrouw gevangen zijn, wil hij ze wegens zijn eed vrijlaten, maar de inquisiteur beduidt hem dat dit niet aangaat. De aanvankelijk aarzelende overste wordt zoo geheel door den priester overtuigd, dat hij zijne vrouw, die mede in het eerste bedrijf door Jan Pietersen gered is, en nu voor de gevangenen opkomt, in een lang gesprek weerstaat, zoodat zij verklaart niets meer van hem te willen weten. Nu wordt de veerman ondervraagd en de vrouw gepijnigd, omdat ze niet willen zeggen waar de predikant Modet zich bevindt; maar ze worden door een volksoploop ontzet, waarna Roméo uit Brussel den last ontvangt om met zijne macht naar Utrecht te vertrekken.

Het vierde bedrijf brengt ons in kennis met Prins Willem van Oranje en Marnix, die geheel buiten het stuk hadden behooren te blijven; zij houden de handeling op door een lang gesprek, dat vervolgd wordt met Modet, vervolgens ook met Jan Pietersen Modet komt verslag doen van den staat van Holland, en Jan Pietersen komt namens de Brielenaars van den Prins hulp vragen. De Prins geeft hem, zeer onhistorisch, verlof de hulp der watergeuzen in te roepen, met zijn last aan dezen om de Brielenaren bij te staan. Het tweede deel van dit bedrijf vertoont ons de vloot der watergeuzen; de kapiteins ondervragen den inquisiteur, die (onder het zwemmen?) is 'opgevangen door de sloep die op verkenning ging', naar de sterkte der bezetting in den Briel, en werpen hem over boord omdat hij niet klappen wil. Daarop komt Jan Pietersen met de boodschap van den Prins, en verzoekt de heeren de van krijgsvolk ontbloote stad te nemen. Zoo gezegd, zoo gedaan: in het laatste bedrijf vermeesteren ze zonder moeite den Briel. Roméo keert met zijne troepen na de verovering terug; er wordt gevochten, de Spanjaards vluchten en de aanvoerder sterft, echt melodramatisch, door eigene hand, Prins Willem komt juist met zijn gevolg op het geschikte oogenblik aan om de weduwe Roméo te condoleeren, om van haar het zoontje van den overste over te nemen, waarvoor ze een plaatsje vraagt om, nevens Z.H., 'het wordend volk' te dienen, en.... om de hoofdpersoon te zijn in het *tableau*, waarmede het stuk onder het zingen van 't Wilhelmus eindigt.

Hoe overladen! Wat is nu eigenlijk in dit stuk het middenpunt, waarom de handeling zich beweegt? Volgens den titel de familie Pietersen; maar de schrijver beging de fout van daarnevens eene andere familie te zetten, die zijne helden niet door kontrast beter doet uit-

komen, maar hen nu en dan overschaduwt. Naast de familie Pietersen (*of*: godsdienst en wraak, zooals 't op de ouderwetsche tooneelbiljetten luiden zou,) staat de familie Roméo (*of*: eed en plicht), die ten onrechte zóó gemaald is, dat ze over het algemeen een beter figuur maakt dan de veerman en zijn gezin. Roméo wordt ons voorgesteld als een zwakkeling, bij wien in den strijd tusschen plicht en eene ondoordacht afgelegde gelofte de plicht echter zegeviert, - is dit, eenigzins hooger opgevat, wel een bewijs van zwakte? - zelfs ten koste van hoogloopende onaangenaamheden met zijne vrouw; dat deze man ten slotte de hand aan zich zelven slaat is geen fout van zijn karakter, maar een fout van C.J.H., die op eene onverklaarbare wijze dit melodramatisch effect verkozen heeft boven de natuurlijke oplossing van Roméo's dood in het gevecht voor den Briel. Maar zwak en flauw is Jan Pietersen ook; wat hem ten slotte wakker schudt is louter wraakzucht. De lange redenatiën in het eerste bedrijf over den toestand des lands, later herhaald en omgewerkt in de gerekte gesprekken tusschen Willem van Oranje, Marnix, - die, ik herhaal het, in het drama een *hors-d'oeuvre* zijn, alleen te verdedigen door het weinig afdoend argument, dat de Prins en de strijd tegen Spanje niet af te scheiden zijn, - Modet en Pietersen, - dit alles stremt de handeling en vermoeit. Een ervaren tooneelschrijver zou al die uitweidingen in enkele forsche grepen te midden van de handeling hebben weten te dringen.

Is er dus op de samenstelling van het drama niet weinig aan te merken, verwonderlijk zijn de vrijheden, die de schrijver zich met taal en versmaat veroorlooft. Zijn dit de scherpe punten, waarop hij het ‘kernzoekende lezend publiek’ vergast, of zijn dat de ruwe, voor het hedendaagsch tooneel veel te realistische uitdrukkingen, die we telkens ontmoeten? In beide gevallen bestaat er reden om met de ongenoemde tooneeldirectie den afgeronden tekst te verkiezen.

In den aanvang reeds treffen wij onder de jamben de volgende regels aan:

> ‘Had hij den moed, het innig vaste geloof
> Dat mijne ziele steunt, dan wachtte ik.’

De eerste dezer regels komt een voet te kort; in den tweeden bestaat een hiaat. Maar C.J.H. zal de eerstgemelde fout ontkennen, en den regel onberispelijk achten, want hij bezigt *geloof* overal als een eenlettergrepig woord. Zoo zegt hij op bl. 11: ‘Is dan uw geloof slechts spoeling voor den mond’ (NB. geen zeer keurige uitdrukking); op bl. 44: ‘En hij? Wel op de folterbank des geloofs’; op bl. 60: ‘O, Prins uw geloof!’; op bl. 64: ‘Ik geloof, Prins, dat het sluimerlogge (!) volk’; op bl. 73: ‘Geen water, vuur of staal ontzet mijn moed des geloofs’; op bl. 75: ‘Halstarrig weigerdet ons geloof te slaan’; op bl. 76: ‘O, geloof toch dat wij menschen zijn als gij’. Uit deze en andere plaatsen blijkt dat C.J.H. niet geloof maar gloof zegt; zoo gebruikt hij ook voortdurend trug voor terug, vrijheden met

de taal die echter geen hedendaagsch dichter toekomen. Aan hiaten mede geen gebrek; nevens tal van andere blijken dat de schrijver volstrekt niet met versmaat overweg kan. Voorbeelden:

‘Wat, van den nieuwen landvoogd, die den wensch
Uitsprak dat heel het Hollandsch volk slechts één
Hoofd mocht hebben om 't met eenen slag
Te scheiden van de romp!’ (bl. 17.)

‘Rook
Komt uit zijnen mond - en vuur uit zijnen neus.’ (bl. 21.)

‘Vreet als roest diep in een stalen ziel.’ (bl. 41.)

‘Ik breng bericht
Van Enkhuizen en Dordt, van Vlissingen.’ (bl. 63.)

‘Hoe grooter het gevaar, te dieper
Het besef dat ik uwe zaken dien.’ (bl. 67.)

‘Heer admiraal, wij moeten den tiran,
Die door zijn helschen invloed ons verdreef
Uit Engeland, dien laatsten streek nog duur,
Nog bitter duur betalen. - De woede vliegt
Mij telkens naar den strot.’ (bl. 70.)

‘En arm in arm en ziel aan ziel (!!), zoo treden
Wij ten hemel of ter hel! - Bij God!’ (bl. 76.)

‘*Met hongersnood ter rechter en vrijheidszaak*
Ter linker, is overmoed ons plicht.’ (bl. 77.)

‘*Mijn man! Roméo! O, zeg, mijn man....*’ (bl. 92.)

Zoo wordt ter wille van de maat St. Lauréns aangeroepen en van Satánas gesproken. De grootste dichterlijke vrijheid, die de schrijver zich vergund heeft, geschiedt echter geheel zonder eenige reden of aanleiding. Prins Willem zegt dat hij zich uit vrijen wil geklonken heeft aan ‘der vrijheids zaak.’ Dat de dichter een woord van geslacht veranderen doet is meer gezien, al riekt het altijd naar den mutserd; maar een vrouwelijk woord achter zijn rug mannelijk te maken, ziedaar een taalvergrijp, waarvan C.J.H. de uitvinder is. *Der vrijheids zaak* herinnert aan het pas geboren meisje, dat van achteren gezien een jongen bleek te zijn.

Ik sprak van de ‘scherpe punten’; de taal van de watergeuzen en de Spaansche soldaten in het stuk is verre van kiesch. Men zal zich daar misschien bij hebben neder te leggen, zelfs waar Lumey den last aan zijn volk om den inquisiteur over boord te werpen inkleedt in het eenvoudig woord: verzuip! (moet zijn: verzuipt!), dat gewoonlijk zóó niet in den actieven zin gebruikt wordt. Maar ook andere personen voeren nu en dan eene taal, die wat al te zeer strijdt met het decorum van het tooneel; plat, ruw, soms gemeen. Aldus mevrouw Roméo die, met haren man twistende, hem haren trouwring voor de voeten

werpt met de woorden: ‘Dáár, beul!’ Aldus de Prins van Oranje, waar hij platweg Modet vraagt, of de beweging onder het volk niet maar ‘een looze kramp’ is, enz.

Verder durf ik beweren dat de kreet *hoera!* bij herhaling door C.J.H. 's watergeuzen geslaakt, in 1572 nog niet in zwang was, maar eerst iets later, nadat we in 1813 met de Russische kozakken hadden kennis gemaakt, hier te lande een ongelukkig burgerrecht verkreeg; en ten slotte wil ik uit de vele plaatsen van het boekje, waarbij ik onder 't lezen vraag- en uitroepteekens heb gesteld, slechts een passage releveeren, en den schrijver vragen wie de ‘Schenker van 't Heelal’ is, waarvan hij op bl. 91 spreekt?

Om eene aanwinst voor onze letterkunde genoemd te kunnen worden, zou *Jan Pietersen de geus* meer zorg, uit het oogpunt van taal, stijl en versificatie, hebben moeten ondervinden dan C.J.H. er aan wijdde; eene aanwinst, en dan nog maar eene betrekkelijke, voor het tooneel kan het alleen worden, wanneer men veel verder gaat dan de scherpe punten afronden, namelijk den geheelen tekst schrapt en het stuk als pantomime vertoont. De verzen zijn over het algemeen zoo stootend, dat ze onmogelijk door iemand met gevoel voor numerus kunnen gedeclameerd worden; de inhoud er van is in geen enkel opzicht zoo nieuw, dat hij niet door een pantomimist volkomen verstaanbaar kan vertoond worden.

Bij *Van Scylla in Charybdis*, comedie in 4 bedrijven door Ch.F. van Duijl, mede eene eerste proeve gelijk de schrijver in zijn voorwoord getuigt, behoef ik zoo lang niet stil te staan. Wie in een werk weinig goeds vindt, gelijk in het zooeven afgehandelde, is wel verplicht motieven voor zijne afkeuring te geven. Tegenover den arbeid van den heer Van Duijl sta ik gelukkig op een ander standpunt; ik houd het voor een zeer verdienstelijk stuk, waarin echt Nederlandsche toestanden worden geschilderd in een levendigen, natuurlijken en geestigen dialoog. De intrige is zeer eenvoudig; groote hartstochten en zware theater-effecten vindt men er niet in, maar de karakterteekening is zeer goed geslaagd. Twee oude heeren, twee jonge meisjes, eene vinnige huishoudster, een jong minnaar (dien al weder het fatum van opgeofferd te zijn, dat over alle tooneelminnaars beschoren schijnt, treft) worden er naar het leven in afgebeeld. Het boekske verdient in veler handen te komen; om dat te bevorderen vertel ik er niets meer van, om niemand de frischheid eener prettige lektuur te bederven. Op het tooneel zou het stukje, gelijk het daar ligt, niet voldoen. Misschien wel indien er meedoogenloos de schaar werd ingezet, en vele geestige passages opgeofferd werden aan de eischen der dramatiek. Zoo zijn bij voorbeeld de aardige politieke beschouwingen, waarin de beide oude heeren zich verdiepen, voor het voetlicht niet op hare plaats. Aan al zijne figuren heeft de heer Van Duijl veel zorg besteed, zelfs aan de

episodische, onder anderen aan den oud-procureur Van Breemen, van wien door een bekwaam acteur eene aardige type kan gemaakt worden. Echter lette de schrijver bij latere proeven op dit gebied, - deze eerste doet er naar verlangen, - op het licht en bruin, waarin de dramatische schrijver zooveel kracht putten kan, en waarvan men den slag trouwens niet bij zijne eerste proeve beet krijgt. Een tooneelschrijver behoeft niet zoo conscientieus te zijn tegenover alle onderdeelen zijner schepping als de romanschrijver; laat hij op alle personen evenveel licht vallen, dan gaat de perspectief van zijn werk verloren. Hoofdpersonen moeten hoofdpersonen blijven, de anderen behooren in de schaduw te worden geplaatst. Maakt de schrijver zich dezen wenk ten nutte, en legt hij zich op soberheid toe, dan koester ik de aangename verwachting, dat ik zijn lateren tooneelarbeid zal kunnen aanbevelen niet slechts aan de beminnaars van geestige lektuur, maar ook aan de tooneeldirecteurs die prijs stellen op een oorspronkelijk repertoire.

Veel minder bevalt mij het ‘blijspel in drie bedrijven’ van H.Th. Boelen, in versmaat geschreven, en *Mijn broer de minister* gedoopt. Ik kan geen vrede hebben met tooneelstukken in versmaat en op rijm die in onzen tijd spelen, tenzij in geval onderwerp en wijze van behandeling vallen in de sfeeren der hoogere poëzie. In een stuk, dat de hedendaagsche zeden schetsen of hedendaagsche karakters teekenen zal, eischen wij natuurlijkheid. En wat is minder natuurlijk dan dat de acteurs op maat en rijm spreken? In dezen onnatuurlijken vorm kunnen wij alleen berusten waar de toestanden onnatuurlijk zijn. Dat men historische personen met de kothurnen aan ten tooneele brengt, we hebben er niets tegen; wij hebben hen, die zoo ver van ons af staan, van jongs aan, terecht of ten onrechte, beschouwd in een ander licht dan onze tijdgenooten, en vinden 't haast onnatuurlijk, wanneer men hun de natuurlijke taal, die wij spreken, in den mond legt. Maar onze tijdgenooten hooren, zien en doorzien wij iederen dag; alleen dan kunnen we hen onnatuurlijk op het tooneel dulden, wanneer zij buiten hun gewonen doen worden voorgesteld. Niemand zal het vreemd vinden dat men, het woord voerende aan een dessert, zich van een anderen toon bedient dan men pleegt te bezigen; zoo ook niet dat een tooneelspeler, wanneer taal en gevoelens zich ver boven het gewone gesprek verheffen, van vers en rijm gebruik maakt. Maar waar alledaagsche menschen alledaagsche dingen doen en zeggen, daar past alleen de alledaagsche taal: het proza. En dat deze taal ook voor het genoemde stukje beter geschikt was geweest, zal een kort overzicht van den inhoud doen gevoelen en een handjevol citaten proefondervindelijk bewijzen.

Een Amsterdamsch koopman krijgt op zijn verjaardag zijn broeder, die minister is, ten eten; de koopman is een ontevreden brompot, die

gromt omdat hij zooveel werken moet, omdat hij geen ridderorde heeft, omdat hij geen lid van den gemeenteraad is, omdat zijne vrouw te veel uithaalt naar zijn zin voor zijn verjaardag, waaraan hij niets hecht, omdat zijn vrouw niet genoeg uithaalt naar zijn zin voor den hooggeplaatsten gast, omdat de kinderen niet vlug genoeg naar school gaan, kortom om allen en alles. Hij is ook afgunstig op zijn broeder den minister, schoon hij zelf niet goed weet waarom, en dan ook aan het slot, tot inkeer gekomen, van dien broeder zegt:

> ‘Hij heeft mij onderwezen!
> 'k Ben een gelukkig man, en 'k wist het niet voor dezen!’

Hij slaakt dien uitroep nadat zijn broeder, in een vertrouwelijk gesprek na 't diner hem zijn levensloop heeft verhaald, geklaagd heeft dat hij, een oud vrijer, hoe ook geëerd en verheven, door niemand bemind wordt, en hem in vertrouwen heeft medegedeeld dat de grootste en nooit vergeten teleurstelling zijns levens het huwelijk van zijn broeder is geweest, omdat diens aanstaande zijne eerste en eenige liefde was.

De intrige is eenvoudig genoeg, naar men ziet; bij lange na niet voldoende om er drie bedrijven mee te vullen. Twee derde deel van het blijspel is dan ook stopwerk: een vrijpartij tusschen meid en knecht, gerekte tooneelen met de kinderen, gesprekken van het echtpaar die vervelend worden omdat het gebrom van den man er schering en inslag van is. Voor de *donnée* van 't stukje is dit jammer; met eene zachte, doch vaste hand aangegrepen, met geest behandeld, had daaruit een kabinetstukje in één bedrijf, - vooral niet langer, - kunnen worden, een fijn *lever de rideau*, dat een met smaak begaafd tooneeldirecteur met beide handen zou hebben aangegrepen; thans opgevoerd, zal het, vrees ik, het meest volkomen fiasco maken, daar het door het meest beschaafde en fijne spel niet te redden is.

En nu, wat wij aan die versmaat te danken hebben. Ik verdeel de gevolgen in twee groepen: vooreerst het uit de lucht vallen van geheel ongepaste woorden omdat het, - om met ‘meester Jochem, schoolmeester en rijmer’ uit Langendijk's blijspel te spreken, - zoo in 't rijm te pas komt; ten tweede het verwringen en omzetten van zinnen om ze in de maat te doen passen.

Eerste groep. De knecht zegt in het eerste bedrijf van zijn meester:

> ‘Een man die daaglijks zorgt voor meer dan honderd beeren,
> Door verkoop, leenen of door wissels disconteeren.’

Behoort het woord ‘beeren’ [is 't niet: beren?] wel tot de spreektaal van den knecht? Zoo ja, welke Amsterdamsche knecht is zoo geheel vreemd aan alle notiën van den handel, dat hij het afwikkelen van transacties

‘beren betalen’ noemt? Antwoord: de knecht, die een rijmwoord op disconteeren vinden moet.

Over het door den man voorgeslagen menu sprekende, zegt de vrouw:

‘Hoe dwaas!... Dat 's veel te veel.

HERMAN [*haar man.*]
En wat behoef je meer?... Doe in de soep wat meel.’

Maakt bijvoegen van meel de soep fijner of smakelijker? Integendeel, zou ik zeggen; in geen enkel keukenboek zal men dit vinden. 't Is trouwens ook geen recept van Aaltje de zuinige keukenmeid, noch van baron Brisse, maar... van meester Jochem!

De meid dient een vreemden heer aan met de woorden:

‘Mijnheer!.. waar is mijnheer?.. 'k Geloof zijn broer is dáár!
Ten minste een deftig heer, met zout en peper haar,
Staat op de stoep!’

Ook dit ‘zout en peper haar’ komt op rekening van meester Jochem, terwijl ik op rekening van den zetter schrijf, hetgeen mevrouw hierop antwoordt:

‘Ja, ja!... Dat zal h e m zeker wezen!’

Maar de ‘schoolmeester en rijmer’ is wel degelijk verantwoordelijk voor hetgeen zij later tot haren zwager over den koopmansstand zegt:

‘Er zijn toch aan dien stand ook donkre schaduwzijden,
Bijvoorbeeld dat de man zoo vaak 't gezin moet m i j d e n .’

Dit woord hadde de heer Boelen haar zeker niet in den mond gelegd, indien hij in proza geschreven had. Stellig had hij een juister gekozen.

Iets later leest Z. Exc. het nieuwjaarsvers, dat de kleine meid heeft opgezegd, en zegt:

‘Ik ken de dichteres!’

De schoonzuster, zich niet aan het rijmwoord wagende, laat er op volgen:

‘En ben jij nog poëet?’

De minister, die 1°. zeggen moet, dat hij niet meer aan de poëzie doet, en 2°. op *es* rijmen moet, redt er zich als een goed leerling van meester Jochem door, en antwoordt:

‘Och meidlief! Op de flesch
Is al mijn poëzie!’

In het laatste bedrijf zegt de minister, dat hij zijn broeder voor jaloersch van hem houdt, maar daar het waarom niet van kan ‘bevatten’, waarop de broeder onmiddelijk met zijn rijmwoord gereed is, en [*toornig*] uitroept:

‘Zoekt niet mijn vlekken op; let op uw eigen spatten!’

Het ontgaat hem echter, dat hij 't juist verkeerd zegt, want een spat is immers minder dan een vlek? Maar men kan niet aan alles te gelijk denken!

Deze regels loopen nu nog tamelijk vloeiend; maar hinderlijker zijn de ongerechtigheden van de tweede categorie, omdat door dien gedwongen draai de eenvoudige taal van het dagelijksche leven, dat de heer Boelen tracht te schrijven, pedant en onverdragelijk wordt. Dit wordt de minister, wanneer hij op zijn reeds tamelijk stijf ‘denk je dan, mij mores nog te leeren?’ laat volgen. ‘Eerst had 'k er aan gedacht om niet te schrijven, maar te komen onverwacht’, en later, wanneer hij naar Julius' teekening vraagt met de woorden: ‘Laat kijken die eens even’. Niet minder schoolmeesterachtig klinkt het gezegde van den koopman tot zijne vrouw: ‘'k Moet nu weer lezen!.... Dus, mevrouw! vergunt ge 't mij?’ hetwelk eenvoudig beteekent: als ge er niet tegen hebt, hervat ik nu mijne lektuur.

Dat de heer Boelen beter met versmaat overweg kan dan C.J.H. zal, na hetgeen over het historisch drama gezegd is, nauwlijks als een compliment opgenomen worden. De even gemaakte aanmerkingen gelden dan ook meer het genre van hedendaagsche stukken in versmaat, dan de wijze waarop dit genre in *Mijn broer de minister* is uitgedrukt. Slechts op twee slecht gebouwde regels waag ik het aanmerkingen te maken. Het stootende in den volgenden:

‘Ja, maar alles overwogen,
Dacht ik, *dat*, *kwam 'k je man* zoo dadelijk voor oogen,
Hij van zijn eigen broer misschien wel schrikken zou.’

En het hinderlijk vallen der caesuur in den volgenden regel:

HEIN.
‘Wie geeft om mij?

ANNA ***(satyrisch.)***
Geen schépsel!

HEIN.
Toch, een lieve maagd.’

Maar in het algemeen genomen zijn de verzen zoo vloeiend en is de dialoog zoo los, als het verkeerde genre toeliet.

14 Januari 1876.

LUCIUS.

Mengelwerk.

Verboden vrucht.
Door P.F. Brunings.

III.

Omstreeks drie uren wandelde Dora in den omtrek van het huis rond en kwam terecht in den moestuin. Daar was Gerrit, de tuin, mansjongen, bezig met aardbeien plukken. Toen hij Dora zag naderen richtte hij hij zich op en nam zijn petje af.

Dora had al kennis met hem gemaakt, en wist dus wie Gerrit was.

'Gerrit!'

'Freule?' stamelde de zestienjarige jongen, met een kleur als bloed.

'Je moet me eens vlug wat kersen plukken.'

'Kersen, Freule? - Die bennen hier niet.'

'Dan moet je ze halen, Gerrit, waar ze bennen.'

'Die heeft meester Van Heuvel, en dat zijn lekkere, beste.'

'Wijs jij me den weg dan eens naar meester Van Heuvel, Gerrit.'

'Hier langs, Freule!'

En Gerrit liep, met zijn pet in de hand, vooruit om de Freule den weg te wijzen.

Na vijf minuten wandelens stond Gerrit stil voor een rasterwerk 't Was de boomgaard van den Schoolmeester.

'Zie, daar, Freule, ga daar maar in,' zei Gerrit, 'de Meester zal de Freule wel aan kersen helpen, zooveel als de Freule maar wil.'

'Zou-je dat denken, Gerrit? Ken-je den Meester?'

'Zeker, Freule, - we kennen allemaal den Meester.'

'Is hij goed of kwaad?' vroeg Dora lachend.

De jongen werd pimpelpaars, toen de mooie Freule hem met haar witte tanden toelachte.

‘Goed, Freule,’ stamelde hij met afgewend hoofd.

‘Ga dan maar weer aardbeien plukken, Gerrit, en zet je petje op, jongen,’ zei Dora vriendelijk.

De jongen ging heen, gelukkig, zooals hij nog nooit was geweest. Dora had een verovering behaald.

Het meisje stond een poos rond te kijken om zich te oriënteeren. Rechts zag ze, door de boomen heen, een klein net huis, met groene zonneblinden, een groene deur met koperen knop, gevoegde steentjes, en een rood dak waaruit twee lage schoorsteenen opstaken, gedekt met gelijkvormige groene kappen en vergulde windvaantjes. Ze zag ook een net onderhouden bloemtuin vóór het huis, die van den zandweg door een wit-geverfd hek met groene knoppen en punten was afgescheiden. Dat alles zag er recht vriendelijk en goed onderhouden uit; 't had iets gezelligs, iets welvarends, hoe nederig ook; iets wat aantrok en boeide. Links lagen de Berkeloordsche akkers en verderop de hooge bosschen. In meer voorwaartsche richting kwam het deftige Berkeloord tusschen zijn omgeving van zware beuken en eiken uitkijken, en vlak vóór Dora lag de boomgaard. Ze liet haar linkerhand rusten op het vlechtwerk en met de rechter hield ze haar parasol op. Wat was 't hier stil, vredig en vriendelijk! Het huis met zijn omgeving verzonk in het niet bij Berkeloord met zijn trotsch geboomte en breed aangelegden tuin; maar in landelijke bekoorlijkheid stak het aan 't heerenhuis de loef af.

Dora smaakte een gevoel van zelfbehagen, van rust en tevredenheid, en ze benijdde bijna de bezitters van dit vriendelijk erf. Die bezitters konden niet anders dan goede, hartelijke menschen zijn, en dit moest ook wel zoo wezen, want Gerrit had het gezegd. Zoo'n eenvoudige boerenjongen zou er niet om liegen.

Zie, daar recht tegenover haar, aan de andere zijde van den boomgaard, stond die oude kerseboom, en daarachter zag Dora het ruwe pad, dat haar door het kreupelbosch naar den slootkant had geleid. Ook zag ze in de verte de verschansing, door haar vader opgeworpen tegen.... ja, tegen welke aanvallen? Die verschansing geleek veel op eene uitdaging. Als Dora Berkeloord had mogen ruilen tegen het kleine goed van den Schoolmeester, had ze 't, zonder zich te bedenken, terstond gedaan. Alleen die kleine boomgaard, met zijn zacht gras op den bodem, zijn oorspronkelijke omtuining, zijn krachtige boomen zoo volgeladen met heerlijke kersen, was in hare oogen een schat waard.

Dora zuchtte, en die zucht werd beantwoord door een krachtige mannenstem, die uit den wolkeloozen hemel scheen te komen, maar zeer onhemelsch, doch welluidend en frisch zong:

‘Quand on conspire sans frayeur!’

Dora schrikte en wilde vluchten, maar ze kon niet. De plek was

te verleidelijk. De onzichtbare zanger zong zijn deuntje voort op onberispelijke wijze, maar nu en dan afgebroken, blijkbaar door een mondvol kersen.

Daar kwam een derde op. 't Was de Schoolmeester, droog en mager als een stok, maar levendig als water. Hij klom over de omheining heen zoo vlug als een jongen van zestien jaren en riep: 'Schei toch uit, Leo, met je deuntje, en eet kersen!'

'Ah, Vader! - Het eene belet het andere niet!' klonk het uit de hoogte. 'Maar vertel me eens,' ging de onzichtbare kersen-eter en zanger voort, 'wat beteekent die versch opgeworpen wal, daar ginds, met die beplanting op zijn kruin?'

De Schoolmeester keek in de aangegeven richting, en riep toen eensklaps: 'Wel, heb ik ooit van mijn leven! - Daar heeft onze nieuwe buurman van Berkeloord zich verschanst! Nu, dat is een nieuwe manier om een beleefdheid te beantwoorden. Gisteren maakte ik kennis met Mijnheer; hij was tegen de sloot gestuit; ik stak er de ladder over en verzocht hem over te komen. Toen zeide hij, dat hij mijn boomgaard wilde koopen, omdat zijn eenige dochter, even als gij, zoo verzot is op kersen. - Maar daar kon natuurlijk niets van komen. Om den man evenwel genoegen te doen, - daar ik weet wat het zeggen wil als men zijn kinderen een genot wil verschaffen, en daarin verhinderd wordt, - bied ik hem aan een plank over de sloot te leggen, om zijn dochter gelegenheid te geven, telkens als ze lust heeft, over te komen en kersen te plukken. - 't Schijnt me nu, dat zulk een vriendelijkheid van een burgerman jegens een groot heer eene beleediging is.'

'Dat is al heel zonderling,' klonk de stem uit de hoogte, maar onmiddellijk daarop volgde weer het vrolijk gezang:

'Quand on conspire sans frayeur,' enzoovoort.

'Schei toch uit, Leo, met je luchtig Fransch deuntje!' riep de Schoolmeester, 'en als je toch den heelen dag zingen moet, vergast ons dan eens op iets degelijkers, bijvoorbeeld: *die Wacht am Rhein!* - Dat is zoo mooi; of de *Marseillaise.* Dat is mannenkost!'

'Een kostelijke raad van een vader aan zijn zoon!' klonk het vroolijk uit den boom. 'Ik ben een neutraliteits-bewaarder, en kan dus, zonder aanstoot te geven, geen nationaal-hymnen zingen dan de onze. Maar ik beken 't, Vader, - die deuntjes uit de luchtige, Fransche opera worden op den duur vervelend om aan te hooren, maar ze nestelen zich zoo vast in 't geheugen, dat men in een vergenoegde bui ze onwillekeurig weer aanheft. - Drommels lekkere kersen! - Die nieuwe heer van Berkeloord is misschien bang voor zijn dochter.'

'Daar breng je me op een idee, Leo. Ik vertelde hem, dat ik een zoon had, die officier was, en dat ik je hier verwachtte. - O, jawel! Dat is 't geheim. Die groote heeren zijn ontzaggelijk bang voor

hunne dochters, en daarom doen die meisjes ook meestal zulke gelukkige huwelijken. - Nu herinner ik me, dat de nieuwe landheer van Berkeloord, nadat ik hem over u had gesproken, zoo te zeggen een ander mensch was geworden, en heel koel afscheid van me nam. Ik vind zijn verschansing onbetaalbaar!'

'En wie weet,' merkte Leo aan, terwijl hij in 't rond greep naar de mooiste kersen, 'hoe mager, onsmakelijk, dom, verwaand en leelijk die freule is! - Als de goede man wist, hoe veilig zijn leelijke marmot voor mij is, zou hij zich de moeite hebben bespaard om daar ginds een wal op te werpen.'

'Ik weet niet of ze mooi of leelijk is, Leo; waarschijnlijk is ze foei-leelijk; want rijke erfdochters zijn hoogst zelden mooi. En is ze niet leelijk, dan is ze toch zeker nuffig, trotsch en dom. Dom zeker, want ze is op een pensionaat geweest; dat heb ik toevallig van morgen gehoord. Op de tegenwoordige juffer-kostscholen wordt hoofdzakelijk onderwijs gegeven in domheid, verwaandheid en ijdeltuitigheid, en dat heet dan een voorname opvoeding.'

De juffer, die zoo toevallig al die fraaie vermoedens over haren persoon hoorde uiten, scheen een onbeschrijfelijke pret te hebben. Ze kon met moeite den lust bedwingen in lachen uit te barsten; maar ze hield zich doodstil, verschool zich nog wat meer achter de omtuining en sloeg haar parasol dicht, om minder gevaar te loopen van ontdekt te worden.

'Ja,' begon Leo weder, 'en de voornaamste opvoeding krijgen die jonge dames op zekere buitenlandsche scholen waar ze leeren champagne-drinken en *billets-doux* schrijven. Een mijner kennissen is onlangs getrouwd met zoo'n meisje, dat hem wat geld heeft aangebracht, maar'....

Hier bleef de spreker steken; de takken van den boom bewogen zich, en de kersenplukker kwam zelf te voorschijn. Hij ging op een tak zitten met de voeten op een der sporten van de ladder, en zijn stroohoed vol kersen op de knie.

Dora keek nieuwsgierig over de heining, het hoofd gedekt achter den stam van een der boomen in hare nabijheid, en ze zag een grooten, slanken jonkman, breed-geschouderd, met een door de zon gebruind gelaat, hoog en blank voorhoofd, donker golvend haar en bruine knevels. Er lag vastberadenheid op dat schoon en sprekend gelaat, maar een zekere zorgeloosheid straalde tegelijk uit zijn geestige oogen en speelde in een glimlachje om zijn mond. Hij droeg een luchtig zomergewaad, en zooals hij daar zat, in zijn achtelooze houding, zag hij er waarlijk schilderachtig uit.

Dora nam hem goed op; haar fijn en bekoorlijk gezichtje stond ernstig, en als ze had moeten antwoorden op de vraag: 'waaraan denk-je nu, Dora?' - zou ze gezegd hebben: 'ik zou er niets tegen hebben kersen mee te eten uit zijn hoed.'

‘Maar,’ vervolgde Leo, toen hij goed op zijn tak zat en aan 't kersen eten kon gaan, ‘die brave jongen is met al zijn geld en 't geen hij nog te wachten heeft, toch bekocht. Het meisje zag er niet onaardig uit, en ze had, onder een goede leiding, met haar klein verstand toch een lief, gezellig en beminnelijk vrouwtje kunnen worden, maar het pensionaat heeft een ijdel, nietsbeteekenend wezentje van haar gemaakt. Ze babbelt wat Fransch; ze heeft Duitsch, Engelsch en Italiaansch genoeg geleerd, om het te kunnen lezen, zonder het te begrijpen. Voor het overige weet ze niets dan wat de mode-journalen haar leeren. Haar klassieken: Göthe, Shakspere, Dante, enzoovoort, staan prachtig gebonden in haar salon-kastje, om haar belezenheid, die ze niet bezit, te bewijzen; haar prachtige piano zou weenen, als het stomme instrument voor aandoening vatbaar was, onder de mishandeling harer kleine vingers. Natuurlijk heeft ze ook zingen geleerd, op haar pensionaat, tegen twintig franken de les, bij een *professeur;* maar ik hoor nog liever een kat miauwen en een hond huilen dan haar gezang: die dieren geven ten minste een natuurlijk geluid. Ik ben laatst op een diner geweest bij die jongelui, en in plaats van een geestige jonge vrouw, die ik dacht te ontmoeten, vond ik een modeplaatje, zoo leeg van hoofd, alsof ze uit een idioten-gesticht kwam. Ze kon niets dan dom lachen om eenvoudige, zelfs ernstige zaken; praten over nietigheden, en alles ‘ijselijk prettig’ of ‘vreeselijk naar’ vinden. Een middelweg tusschen die twee uitersten kende het schepsel niet. Ik wenschte mijn vriend geluk, toen hij me, onder 't rooken van een sigaar, vertrouwelijk afvroeg of ik zijn vrouwtje niet lief en aardig vond, - en dat meende ik, maar mijn gelukwensch is natuurlijk een ijdele wensch. Vóór dat het jaar voorbij is, vervelen man en vrouw elkaar, - ten minste zij verveelt hem, en dan begrijpt hij te laat, dat een arme vrouw met verstand en gevoel hem gelukkiger zou gemaakt hebben dan een pensionaat-product met verstompte zinnen, gekweekten modesmaak en zorgvuldig onderwezen *révérences.*

‘Ja - dat is goed gezien en begrepen, Leo. Gooi me een handvol kersen in mijn hoed! - Ja, die mode-scholen zijn onbetaalbaar slecht. Ik wed, dat onze buurman's dochter ook zoo'n ijdeltuitig schepsel is. Maar 't doet me plezier je zoo te hooren redeneeren. Ik heb er wel eens over nagedacht en me bevreesd gemaakt, dat je een keus zoudt doen uit zulke modepoppen van de voorname wereld; - maar nu ben ik gerust. Zoo'n nest zou zich zeker schamen voor je vader, den Schoolmeester, en voor je lieve, brave moeder, met haar stijf geplooid mutsje, dat haar toch zoo goed en deftig staat op 't bruine haar. Ik herinner 't me nog, Leo, toen je moeder achttien jaren was. Ze is nog knap, en haar wangen hebben nog zoo'n.... hoe zal ik 't noemen... zoo iets van die kers, - wat blief-je? - Maar toen, Leo, op haar achttiende jaar, - zou-je haar hebben opgegeten, 't lieve schepsel, zoo frisch en aanhalig zag ze er uit.’

De Schoolmeester at zijn kers op, en vervolgde:

‘Jongenlief, als je een vrouw wilt nemen, zoek er dan een, die gezond is van lijf en ziel en opgeklaard van hoofd, zooals je moeder.’

‘Ja-wel,’ antwoordde Leo, - ‘laat dit maar aan mij over, Vader. Ik zoek geen rijke en evenmin een voorname vrouw. Ik verlang niets anders dan een nederig, stil, heel stil geluk, zooals gij geniet. Ik zal er voor moeten werken, maar die arbeid is op zich-zelf al een geluk. - Lieve, lekkere kersen! - wat zou ik er niet om geven, als ik hier, onder den boom, met een mooi meisje mocht zitten kersen eten, uit mijn hoed!’

Dora had geen woord verloren van al wat er tusschen vader en zoon was gesproken. Een prettig glimlachje speelde om haar lieven mond en haar geestig blauw oog blonk van genot en spotlust. Ze beraamde een plannetje, maar ze wist nog niet recht hoe het uit te voeren.

‘Zijn er geen lieve meisjes hier in de buurt, Vader?’ vroeg Leo, een kersenpit wegknippende. ‘Als ik trouw, wil ik een Geldersch deerntje hebben.’

‘Er zijn hier wel meisjes in de buurt, Leo, maar je moet er maar niet naar zoeken. Een vrouw vindt men van zelf. Ik heb je moeder ook niet gezocht, en toch gevonden. 't Was een mooie vondst. Ik denk er altijd nog met plezier aan.’

Dora verliet eensklaps haar schuilplaats, wandelde het pad af, tien schreden ver, en trad toen, door eene opening der omheining, den boomgaard in.

‘Mijnheer,’ sprak ze tot den Schoolmeester, ‘ik ben op mijn wandeling verdwaald; wilt gij mij den weg wijzen naar Berkeloord?’

De Meester liet zijn hoed vallen en Leo was, met een sprong, van de ladder op den grond.

‘Zeker, Mejuffer.... of Freule.... Van Biesterveld, niet-waar?’

‘Ik ben gelogeerd op Berkeloord. Ik ken den weg hier niet,’ antwoordde Dora.

‘Ah, gelogeerd? Dus niet de Freule zelve?’

‘Een vriendin, Mijnheer.... Wat is 't hier lief!’

‘Heel lief, Mejuffer. Mag ik u verzoeken in mijn nederige woning?’....

‘Ge zijt wel vriendelijk, Mijnheer, maar ik moet naar huis, en ik ken den weg niet.’

‘Dien zal ik u wijzen, Mejuffer,’ zei Leo snel, ‘als ge mijn geleide wilt aannemen.’

‘Gaarne, Mijnheer; maar ik ben anders tevreden met eene aanwijzing. Ik mag u niet afhouden van de aangename bezigheid, die ge in uw hoed hebt verzameld,’ zei Dora lachend.

‘Ja, daar sta ik nu met mijn hoed vol kersen,’ lachte Leo, ‘en

ik mag ze u niet aanbieden. Kom, Vader, haal eens vlug een mandje, dan zal ik voor de logée van Berkeloord eens gaan plukken.'

'Ja, dat had ik al moeten doen,' zei de Schoolmeester, die met bewonderende blikken het mooie meisje had staan aankijken. - En met zijn magere beenen stapte hij schielijk voort.

Dora zag den ouden man na, en toen hij weg was, lachte ze even, en ging in 't gras zitten, naast den hoed van Leo.

'Heerlijke kersen,' zei ze, met een begeerig oog in den hoed kijkende, en ze nam er eentje uit en at ze op.

Leo zat weer in den boom. 'Neem die kersen niet, Mejuffer,' riep hij, 'ik zal u mooie, rijpe, heerlijke plukken. Hou uw parasol op!'

Maar Dora spreidde met haar beide handen haar japon uit, en ving de vruchten op, die mild van boven vielen.

'Uw japon zal vlekken!' riep Leo bezorgd.

'Dat komt er niet op aan! O, welke heerlijke kersen! - O, niet zooveel! Ge overlaadt me, Mijnheer!'

Er viel een kers op haar hals en gleed weg zonder op den grond te vallen.

Toen werd ze eensklaps verlegen; ze trad snel terug en hurkte neder in het gras.

Leo ging voort met plukken, en wierp nu en dan een bewonderenden blik op het mooie meisje, dat daar rustig in het gras kersen at als behoorde ze hier thuis.

'Het toeval doet wondere dingen, Mejuffer,' sprak hij, haar een handvol kersen toewerpende.

'Zoo, Mijnheer? Heeft het toeval u misschien een wonder gebracht?'

'Verbeeld u, Mejuffer, dat ik zooeven tot mijn vader zeg: "ik wenschte wel, om alles ter wereld, dat ik hier, onder dezen boom, met een mooi meisje mocht zitten kersen eten." - En nu komt er waarlijk een als uit de wolken neergedaald. Zulk een gelukkige bui is me nog nooit overvallen. Er ontbreekt echter nog iets aan.'

'En dat is?' vroeg Dora.

'Dat ge mij toestaat bij u te zitten.'

'Wel, Mijnheer, 't is uw eigen grond; 't zijn uwe kersen, waaraan ik me vergast; hoe zou ik op uw te kennen gegeven verlangen met "neen" kunnen antwoorden? Ik wil zelfs uit uw hoed mede-eten; zoo iets is echt landelijk. In Amsterdam, waar ik woon, zou men 't ongehoord vinden, en daarom moet ik u verzoeken, als ge soms in de hoofdstad komt, niet te vertellen, dat ik me aan zulk een schennis van de Amsterdamsche convenance heb schuldig gemaakt. En aan mijnheer Van Biesterveld moet ge 't ook maar niet vertellen, want hij is nog al op zijn paardje wat de étiquette betreft.'

'Voor geen van beide gevallen behoeft ge te vreezen,' zei Leo, 'want te Amsterdam kom ik waarschijnlijk niet, en de heer Van Biesterveld

is zoo bang voor eene ontmoeting met ons, dat hij daar ginds een scheidingsmuur heeft opgetrokken,'

Dora keek even den kant uit, dien Leo haar aanwees, en haalde toen glimlachend de schouders op.

De jonge officier sprong naar beneden, toen de Schoolmeester met zijn mandje kwam, en ging op een afstand van Dora in het gras zitten.

'Ei-zoo,' mompelde de oude heer, met een schelmschen glimlach; 'de bengel laat er geen gras over groeien. 't Is toch ook een dot van een meisje; zoo frisch als een kers en zoo blank als een lelie! Kijk me dat mondje eens! En dan die schitterende tanden! - Zie, daar bijt ze in een kers! - Je zoudt in een kers willen veranderen om in haar lieve witte handjes en tusschen haar lipjes te komen!.... Hm! Hm!' lachte de schalk, en toen Dora opkeek, zette hij een heel ernstig gezicht en vroeg met deftige hoffelijkheid: 'Mag ik het genoegen hebben een stoel en een tafel voor Mejuffer te halen?'

'Hartelijk dank, Mijnheer. - Ik zit hier uitmuntend.'

'Dan zal ik ten minste zorgen dat ge een bord hebt. - Leo, haal eens een bord; gij hebt jongere beenen dan ik. Ik zal intusschen Mejuffer gezelschap houden.'

'Onnoodig, Mijnheer!' riep Dora, 'of beter gezegd: ik heb 't liever niet! - Een bord, hier op het gras, zou aan het effect schaden. Ik heb nog nooit kersen uit een hoed gegeten, en zoudt ge nu mijn genoegen willen bederven?'

'Dan zal ik dit mandje eens voor u vullen, en ik hoop, Mejuffer, dat ge het zult medenemen. Ik zal het voor u dragen.'

'Dat zal ik wel doen, Vader!' riep Leo snel. 'Ga gij maar plukken. Daar ginds, aan dien boom, op den hoek, hangen overheerlijke. Ga daar eens met uw ladder heen!'

Dora zette een heel effen gezichtje, en de Schoolmeester lachte in stilte. Hij trok de ladder uit den boom en verhuisde ermee naar den versten hoek van den boomgaard.

'Amsterdam is een rijke stad,' zei Leo, terwijl hij de mooiste kersen uitzocht en die vóór Dora op het gras lei.

'Dat vind ik zijn minste verdienste. Er zijn zooveel rijke steden. Londen is nog rijker, duizendmaal rijker.'

'Heeft het ook zulk een schat als Amsterdam bezit?'

'Welken?'

'Zulke beminnelijke juffers, als gij?'

'Kunt ge mij ook zeggen hoe laat het is, Mijnheer? Ik moet juist om vijf uren thuis zijn,' vroeg Dora effen.

''t Is half-vijf, Mejuffer; Berkeloord is maar vijf minuten van hier, en nu ik in zoo'n gelukkigen mousson verkeer, zou 't me niet verwonderen, als de zon van daag eens een poosje stilstond.'

'Als mijnheer Van Biesterveld over dat walletje kon zien!' lachte Dora eensklaps.

‘Ik geloof, dat die brave heer een achterblijver uit den riddertijd is. - Zie eens, Mejuffer, welk een prachtigen tros ik hier heb! - Die heer is waarschijnlijk bang voor een aanval op zijn kasteel van onze zijde. Zoudt ge hem niet willen gerust stellen? - Zooals ge wel kunt merken, hebben we geen vijandige bedoelingen.’

‘Ik denk,’ antwoordde Dora, ‘dat hij meer vrees heeft voor uwe vriendschappelijke bedoelingen, dan voor een gewapenden aanval op zijne bezittingen. Mijnheer Van Biesterveld is een weinig.... hoe zal ik 't noemen, wat stug, - bijna ongenaakbaar jegens menschen die hij niet goed kent.’

‘Daarmede zal hij weinig kennissen en vrienden opdoen. - Het spijt me intusschen, dat we zulk een stuggen buurman hebben, nu hij de parel van het IJ voor een poosje binnen zijne voor mij ongenaakbare muren bewaard houdt.’

‘Moet ik de parel van het IJ verbeelden?’ vroeg Dora lachend.

‘Zeker, Mejuffer, - dat zijt gij. - Zoudt ge mij niet willen helpen om den toegang tot dien ridderburcht te verkrijgen?’

‘Een komplot? - Verstandhouding met den vijand?... Verraad? - O, neen, Mijnheer.... Maar ik moet waarlijk naar huis. 't Is meer dan tijd!’

Dora was vlug overeind, nog vóór dat Leo, hoe vlug hij ook was, haar de hand kon bieden.

‘Wilt ge mij vergunnen, u te geleiden?’ vroeg hij.

‘Verplicht, Mijnheer. Ik heb u gestoord in uw kersen-maal, en ge zijt zóó vriendelijk en gastvrij jegens mij geweest, dat ik 't me tot een verwijt zou rekenen, meerdere beleefdheden van u te vorderen, die ik toch niet kan beantwoorden.’

‘Ik ben u vrij wat meer verplicht dan gij mij. Dit kleine landelijke feest vergeet ik nimmer. Zie, daar klimt mijn goede vader met zijn mandje vol kersen uit den boom. Ik wed, dat er geen enkele onder is, die een smetje heeft of onrijp is. Een goede, vroolijke oude man, die Vader! Ge hebt zijn hart gestolen; dat hebt ge zeker al opgemerkt. 't Zou me spijten, als we u niet weder zagen. - En nu kent ge mijn moeder nog niet! - Ik hoop dat ge nog een moeder hebt, Mejuffer.’

‘Ja, - die heb ik, - en een goede, lieve, beste moeder, die me geheel bederft.’

‘Daar merk ik niets van. Maar wie zou ú ook niet willen bederven! - Mijn moeder bederft mij wel, en de oude Schoolmeester, die daar met zijn ladder op den schouder en het mandje in de hand, aankomt, helpt haar daarin trouw; maar ze hebben niemand anders om te bederven dan haar eenigen zoon. Die dwaasheid is vergeeflijk. - Maar ik wenschte wel, dat ge mijn moeder kendet. Ge kunt natuurlijk niet zóóveel van haar houden als van uw eigen moeder, - maar ik ben er toch zeker van, dat ge met haar zoudt ingenomen zijn. Ze is zoo goed, zoo eenvoudig, zoo hartelijk.’

‘Ik heb zulk een goeden dunk van den vader en den zoon gekregen,’ zei Dora met een vriendelijk lachje, ‘dat ik de lieve vrouw, die zóó door u geprezen wordt, gaarne wil leeren kennen. Wilt ge haar mijne groeten overbrengen? - Ik heb nu geen tijd meer; maar, als ik kan, kom ik terug.... vóór mijn vertrek’....

‘Hier, liefste juffer, breng ik u een mandje heerlijke kersen!’ riep de Schoolmeester.

‘Ik durf het niet aannemen, Mijnheer.... ik mag niet,’ zei Dora verlegen.

‘Is 't smokkelwaar?’ lachte Leo. - ‘Geef mij het mandje maar, Vader; - ik zal het voor Mejuffer dragen. Ze behoeft niet te zeggen van welken verboden boom de vrucht is. Ge hebt ze gekocht, Meuffer, - betaald, - vorstelijk betaald met uw allerliefst gezelschap. - Kom, Oude heer, sta daar niet zoo verbaasd en bewonderend te kijken. Moet ik Moeder erbij roepen? - Ge schijnt uw bril niet noodig te hebben om te zien wat mooi is! - Ga spoedig naar huis! - Moeder wacht u met de thee, en ze zal u wel een klontje erbij geven! - Ik kom terstond! - Mejuffer, - 't is bijna vijf uren. De zon heeft niet willen stilstaan. Hier is uw parasol!’

Leo sloeg de parasol open, reikte ze haar over en nam het mandje uit Vaders hand.

‘Ik dank u hartelijk, Mijnheer,’ zei Dora, den Schoolmeester haar handje toestekende, ‘Ik zal niet licht vergeten hoe vriendelijk ge voor mij zijt geweest.’

‘En ik zal niet vergeten, hoe lief en vriendelijk gij zijt,’ sprak de Schoolmeester, ‘en ik hoop dat, als ge weer hier in de nabijheid komt, ge ons huis niet zult voorbijgaan.’

‘Vóór ik deze lieve streek verlaat, hoop ik u nog eens te komen bezoeken,’ sprak Dora, knikte toen vriendelijk en ging het pad op, waarlangs ze gekomen was, gevolgd door Leo, die het mandje droeg.

Toen het pad breed genoeg werd om naast elkander te kunnen gaan, kwam Leo aan hare linkerzijde en begon opnieuw het gesprek.

‘Is mevrouw uwe moeder, van wie ge met zooveel lof spreekt, ook op Berkeloord gelogeerd?’ vroeg hij.

‘Ja,’ antwoordde ze, na een korte aarzeling.

‘Dan hoop ik, dat een of ander gunstig toeval mij de eer en het genoegen harer kennismaking verschaft, want na de vijandige houding, die onze buurman heeft aangenomen, zou 't mij niet passen eene poging te doen om toegang tot zijn huis te verkrijgen. Ik ben mijnheer Van Biesterveld niet vijandig om zijn zonderlingen verdedigings-maatregel, die veel op eene uitdaging gelijkt, maar hij kan gerust zijn wal laten slechten, zonder dat we eene poging tot toenadering zullen doen. Men moet zich niet opdringen; vindt ge dit ook niet?’

Dora lachte even, en zei toen schertsend: ‘ik geef u gelijk, en ik zou er ook niet aan denken, iemand, wie dan ook, met mijn ongewenscht

bezoek lastig te vallen. Maar toch is 't mogelijk, dat ge u vergist in het doel, waarmee die wal is opgeworpen. Mijnheer Van Biesterveld is werkelijk een goedhartige lieve man, van wien ik heel veel hou.'

'Ik wenschte u eene vraag te doen, Mejuffer, die ge, hoop ik, niet aan nieuwsgierigheid of onbescheidenheid zult toeschrijven. De eigenaar van Berkeloord heeft eene dochter, - waarschijnlijk uwe vriendin, of uwe nicht?'....

'Een vriendin, Mijnheer, een zeer goede vriendin; - we kennen elkaar zoolang me heugt, en dat is heel lang.'

'Het spijt me, dat ik kwaad van haar heb gesproken.'

'Kent ge haar dan, of weet ge iets tot haar nadeel?'

'Ik ken haar niet; ik heb haar nooit gezien, voorzoover ik weet, en ik heb nooit iets kwaads noch goeds van haar gehoord.'

'Dan hadt ge ook geen oordeel over haar moeten vellen.'

'Dat heb ik ook eigenlijk niet gedaan. Ik heb alleen mijn vermoeden uitgesproken, - maar dat is ook verkeerd, tenminste voorbarig: ik erken 't. Als ze uwe vriendin is, kan ze niet anders dan vriendelijk, lief en beminnelijk zijn.'

'Ik ben u zeer verplicht voor die welwillende beoordeeling. Maar zeg me eens, wat ge eigenlijk van mijne vriendin dacht.'

'Toen mijn vader mij verhaalde, dat mijnheer Van Biesterveld, na een vriendschappelijk onderhoud, eensklaps zichtbaar was veranderd, toen er over mij werd gesproken, misschien wel wat te vleiend, zooals een vader licht geneigd is te doen, - zeide ik, "dat de nieuwe landheer waarschijnlijk bevreesd was geworden voor zijne dochter." - Nu zult ge dat wel heel verwaand van me vinden; maar jaloersche en achterdochtige menschen zien een mededinger of vijand in den onschuldigsten mensch van de wereld. Ik dacht voor mezelf volstrekt niet aan een mogelijke schitterende verovering, en daarom kwam ik tot de vrij gewaagde onderstelling, dat uwe vriendin wel een.... alles behalve lief meisje kon zijn.'

'Hebt ge anders niets van haar gezegd?' lachte Dora. 'Me dunkt, ge komt zoo vrij voor uw gevoelen uit, - ge gelijkt zoo weinig op een omzichtig diplomaat, dat het me zou verwonderen, als mijn goede vriendin er zoo goed was afgekomen.'

Hier hief Dora het hoofd op en keek haren geleider met een spotachtig lachje aan.

'Waarlijk,' antwoordde hij, glimlachend, maar niet zonder een kleur te krijgen, 'ge schijnt me reeds genoeg te kennen om te weten, dat ik nu de heele waarheid niet heb gezegd. - Als ik me goed herinner wat ik zoo onnadenkend en kwajongensachtig over uw vriendin heb gezegd was het dit: "Wie weet hoe dom, verwaand en leelijk die Freule is!" - Ik geloof ook dat ik van een "leelijke marmot" heb gesproken. - Nu, dom en verwaand kan ze niet zijn, anders was ze uw vriendin niet. En.... "marmot" is wel niet heel vleiend; maar ik

herinner me, als kind een lief marmotje te hebben gehad, en ik hield waarlijk veel van dat beestje: 't was een goedig mormeltje.'

'Hoe blij zal mijn vriendin zijn, als ik haar vertel hoe lief ge over haar hebt gesproken.'

'Ik ken u te goed om te gelooven dat ge dit doen zult, - namelijk, als uw vriendin werkelijk leelijk is. Is ze mooi, dan komt het er niet op aan, dan zal ze zich om mijn vooronderstelling vroolijk maken, zooals gij nu ook doet.'

'Ze is alles behalve mooi.'

'Dat dacht ik wel.'

'Zie, dat pleit al weer voor uwe voorbarigheid; waarom dacht ge dat wel?'

'Geestige, blauwkousige, min of meer beminnelijke rijke eenige dochters, - dit klinkt nog eenigszins naar mogelijkheid, maar mooi en lief en verstandig, - alles tegelijk, - neen dat is niet aan te nemen. Ik zou even goed aan de mythologie gelooven, als aan zulk een fabelachtig wezen.'

'Ik heb niet gezegd dat mijn vriendin lief en verstandig is: dat is weer een van uw gewaagde onderstellingen.'

''t Is eene gevolgtrekking, die, geloof ik, juist is. Tusschen u en uwe vriendin moet overeenkomst van geest en hart bestaan, anders waart gij hare vriendin niet.'

'Ik moet dat natuurlijk als een lofspraak aannemen, maar dergelijke lof, vooral na eene vluchtige kennismaking, is niet erg te vertrouwen. - Ik ben 't echter niet met u eens, dat de vriendschap eene juiste overeenstemming in gevoelen en denken eischt. Een eerlijk en verstandig mensch zal zeker de vriendschap niet zoeken van een slechtaard; maar men zou zichzelf al voor heel volmaakt moeten houden, en dus vrij wat ijdelheid moeten bezitten, om geen genegenheid te kunnen gevoelen voor menschen met merkbare gebreken van hart en hoofd. Lieve hemel, ik ben alles behalve volmaakt en daarom geloof ik me maar met de gebreken van anderen te moeten verzoenen. Ik merk ze zelfs niet eens op, want ik w i l ze niet zien, zoolang ze worden opgewogen door andere goede hoedanigheden.'

'Dat is edel gedacht en gezegd, en men mag hen benijden, wien ge uwe vriendschap schenkt. Zie, ik zou u kunnen antwoorden; maar 't zou bijna misdaad zijn, u iets te ontnemen van het vertrouwen, dat ge in de vriendschap schijnt te stellen. De ondervinding zal 't u langzamerhand leeren wat er in 't werkelijke leven, - niet in het ideale, - van de vriendschap waar is.'

'Nu hebt ge mij te veel gezegd om niet voort te gaan. Ge hebt natuurlijk de ondervinding, die ik mis, - anders zoudt gij zóó niet spreken. Uit de ondervinding van anderen valt ook te leeren, en ik leer gaarne; hoewel ik, in dit geval, verklaar zeer vast aan mijn beginsel en meening te hechten.'

‘Laat ons hierover niet meer spreken, Mejuffer.’

‘Laat ons er wél over spreken. Gelooft ge niet aan ware vriendschap?’

‘Weinig. Ik heb nog geen vriendschap ontmoet zonder alliage. Ze bestaat zeker wel; ik zou een menschenhater moeten zijn om er niet aan te gelooven; maar men vindt ze zelden. Dat is niet de schuld van de menschen, maar wel van de toestanden, waarin we leven. Er is iets stellig zelfzuchtigs in onze beschaving. Het materialistische element beheerscht ons. We moeten te veel om onszelven denken. Vandaar een soort van wedijver om vooruit te komen, en wedijver wordt allicht ijverzucht. Vrienden worden mededingers in dien wedstrijd van het leven; dikwijls tegenstrevers, en eindelijk vijanden. Ik was vroeger mild met mijne vriendschap, maar hoe ouder ik word, hoe meer ik de gouden munt der toewijding om- en omdraai alvorens ze uit te geven.’

‘Op mijne beurt mag ik dus zeggen, dat zij te benijden zijn wien gij uwe vriendschap schenkt.’

‘Dat is waar, hoewel in eenigszins anderen zin, dan dien ik aan die woorden hechtte. Uwe vriendschap schijnt te berusten op een onbeperkt vertrouwen, de mijne wil een degelijker grondslag. 't Is een oude waarheid, dat men in voorspoed vele, in tegenspoed weinig of geene vrienden heeft. Gij hebt zeker nog geen tegenspoed gekend?’

‘Neen, maar toch heb ik vertrouwen in mijne vrienden.’

‘Bewaar dat. Het zal uw geluk verhoogen, en daarom wensch ik u hartelijk en innig voorspoed toe. Ge verdient het.’

‘Hebt gij tegenspoed gehad? - Zeker, ja?’

‘'t Zal u zonderling voorkomen, wat ik nu zeg, - maar 't is toch eene waarheid. Te veel voorspoed heeft sommige mijner zoogenaamde vrienden tot vijanden gemaakt, die ik terstond ontdekte als er een wolkje vóór mijn gelukszon trad. Ik had geen ander ongeluk dan niet rijk te zijn, en men moet ook aan sommige zijner vrienden kunnen geven om vrienden te blijven. - Maar willen we nu onze beschouwingen maar niet staken? Vertel me van uwe vriendin’....

‘Ik betwijfel 't, dat ze u eenig belang zal inboezemen als ge haar nader leert kennen’...

‘Omdat ze leelijk is?’

‘Te oordeelen naar 'tgeen ge mij zooal hebt gezegd moet ze u wel tegenvallen, en ik begin te gelooven, dat gij ook haar hart niet zoudt stelen.’

‘Dat zou me spijten, om uwentwil, hoewel ik geen diefstal op 't oog heb... op uw vriendin.’

‘Zie, daar zijn we bij den moestuin. Nu moet ik u voor uw geleide bedanken,’ zei Dora lachend. - ‘Geef me nu het mandje maar; ik breng 't misschien zelf terug. Groet Mijnheer uw vader en Mevrouw uwe moeder van mij. Zult ge hen wel hartelijk bedanken voor de heerlijke kersen?’

Ze nam het mandje over, knikte toen lieftallig en stapte vlug door de paden van den moestuin, terwijl Leo haar door de geopende deur der planken omheining naoogde. - Zie, daar lag het rozenknopje dat ze op haar boezem had gedragen! - Snel raapte hij 't op, en stak het zorgvuldig in zijn knoopsgat.

IV.

Leo ging naar huis, doodelijk getroffen door een klein onzichtbaar moordtuig, dat door een onzichtbaar moordenaartje in den blinde wordt afgeschoten. Hij was wel eens verliefd geweest; maar zijn werkzame geest, zijn gezond verstand en zelfbeheersching hadden hem steeds behoed voor 't aanknoopen van verbintenissen, die geen heil voor de toekomst konden opleveren. Maar als de liefde werkelijk ernst is, helpt het redeneeren niet. Of liever, de liefde spot met redeneeren, zooals ze met alles spot wat ze niet van haar gading acht. Als de liefde zelf eens redeneert, is 't me ook redeneeren ernaar! Ze werpt dan alles omver wat groote wijsgeeren en knappe koppen op goede gronden voor waar en onfeilbaar hebben verklaard.

Hij ging naar huis, de jongen, met een boordevol hart. Hij stikte er haast in, zoo overkropt was hij van liefde. Zijne theorie over de vriendschap vond hij afschuwelijk; en zoo beminnelijk, zoo verrukkelijk als hij die slanke heerlijke logée van Berkeloord vond, zoo onbehaaglijk, linksch en ruw vond hij zichzelf. - Maar ze had hem toch zoo allerliefst toegeknikt bij 't afscheid nemen. Ze had het kleine geschenk, dat hij voor haar had meegedragen, toch niet versmaad; ze had zelfs beloofd terug te komen. - Maar dan zou hij een anderen toon aanslaan; dan zou hij zich beter voordoen; dan zou hij geen terechtwijzing, - al was die dan ook vriendelijk, - meer oploopen; dan zou hij wel voorzichtig zijn om haar niet te kwetsen....

Dora kwam met haar mandje thuis, en gaf het in de keuken af, met het bevel de kersen bij het dessert op te brengen.

Ze was recht vroolijk. Ze maakte op haar kamer een weinig toilet; lachte in haar spiegel zichzelf toe, heel natuurlijk en tevreden, zooals een mooi meisje, zonder smet, doet als ze begrijpt iets gewonnen of overwonnen te hebben, - al is dat iets maar een mannenhart. Ze had zich geen enkel verwijt te doen, maar ze keek toch heel opmerkzaam in den grooten spiegel, die haar beeld ten voeten uit weerkaatste. - Zie, die vlok haar, - die had ze wel anders gewild, een half uur tevoren! Die hing wel wat scheef over haar voorhoofd. En nu merkte ze ook, dat er een zwart stipje op haar blank voorhoofd was, even boven haar donkere wenkbrauw; - 't was een stofje, uit den kersenboom gevallen. - Hè, - hoe ijselijk! - En ze had het niet eens gemerkt! - Wat zou.... hij er wel van denken?

Hij!

Nu, goed, - een meisje dat over ‘hij’ tobt, staat gelijk met een hij, die 't hoofd en 't hart vol heeft van een ‘zij’.

Die vlok haar, zoo scheef, en dat zwarte stipje!

Nu wist Dora niet, dat die scheeve vlok, half over haar rechteroog hangende, zoo'n magische uitwerking had gehad. Die vlok had ‘hem’ betooverd. En dat stofje, dat hier zoo natuurlijk de plaats verving van een moesje, had ‘hij’ niet gezien, anders had hij 't zeker ook wel zijne aandacht waardig gekeurd. - Maar 't ergste was, - en daar zuchtte Dora om.... die kers, die niet op het gras was gevallen. Ze haalde de vrucht schaamrood te voorschijn. Ze was nog ongeschonden, rood en glanzend als toen ze van den boom viel. Ze wilde haar in den mond steken, maar toen schoot ze eensklaps in een vroolijken lach. Ze nam een speldje en spijkerde de uit haar weelderige gevangenis verloste met den steel op den wand vast.

Op het dessert verschenen twee schaaltjes prachtige kersen.

‘Zie,’ zei mijnheer Van Biesterveld, ‘dat zijn mooie kersen. Hoe komt ge daaraan?’

Mevrouw trok de schouders op en antwoordde: ‘dat zal de tuinman het best weten.’

‘Dat moet ik hem vragen,’ hernam de heer des huizes.

‘De tuinman weet er niets van, Papa;’ zei Dora, ‘want ik heb ze meegebracht van de wandeling.’

‘Zoo?’

Dat ‘zoo’ van Papa ging vergezeld van een verbaasdvragenden blik en samengetrokken wenkbrauwen.

‘Ja, Papa. Ik kwam voorbij een boomgaard, waar iemand aan 't kersen-plukken was, en toen heb ik ze.... gekocht.’

't Was merkwaardig hoe het gelaat van Papa, bij elk woord dat Dora sprak, zich meer en meer uitrekte, tot het eindelijk eene uitdrukking van ontzetting aannam. Dora merkte het op, en een storm voorziende, sloot ze haar antwoord met het leugentje ‘gekocht’.

Het gelaat van Papa klaarde eensklaps op, als werd het door een zonnestraal verlicht.

‘Zoo, mijn kind, hebje ze gekocht?’ vroeg hij vriendelijk; ‘van een boer, zeker? - Waar woont die man? Dit zult ge zeker nog wel weten; dan gaan we er morgen eens langs om hem te vragen of hij zijn boomgaard wil verpachten.’

‘'t Is hier nog al ver vandaan, Papa,’ jokte Dora, ‘en ik zou waarlijk den weg er heen niet gemakkelijk gevonden hebben, al had men hem mij uitgeduid. Ik kwam er.... heel toevallig langs, en toen vroeg ik den kersenplukker naar den kortsten weg naar huis. 't Was een heel vriendelijke lieve.... boer. Hij plukte me terstond eenige handen vol lekkere kersen.... en verbeeld je, Papa, ik heb met hem kersen zitten eten in het gras, uit zijn hoed.’

‘Maar, Dora-lief!’ riep Mevrouw, - ‘uit zoo'n viezen hoed van een viezen boer!’

Papa lachte hartelijk. ‘Nu, die vind ik goed!’ schaterde hij: ‘Je zult je zoodoende bij de boeren wel populair maken. 't Verwondert me, dat de vent je zijn kersen nog heeft laten betalen.’

‘Om u de waarheid te bekennen, Papa, - ik durfde 't zooeven niet zeggen, - maar ik heb ze werkelijk cadeau gekregen, en 't mooiste is, dat hij me zelf naar huis heeft gebracht, - want ik wist den weg niet, - en de kersen voor me heeft gedragen.’

‘En hoe heet die edelmoedige boer?’ vroeg Mevrouw.

‘Ik heb waarlijk vergeten naar zijn naam te vragen, Moeder, - maar ik heb zijn mandje meegenomen; dat zal hij waarschijnlijk wel komen terughalen.’

‘Nu,’ zeî Mijnheer, ‘de man wist wel wat hij deed. Als hij zijn mandje komt terughalen, zal hij me tegelijkertijd wel iets te vragen hebben. Een boer doet en geeft nooit iets voor niets.’

‘Ik geloof, Papa, dat ge gelijk hebt. Hij zag er me wel naar uit, als had hij u iets te vragen; maar toch geloof ik ook, dat hij geen inhalige.... boer is.’

‘Hoe weet je dat, kind?’

‘Hij heeft werkelijk goede principes, Papa.’

De Landheer schoot in een schaterlach, en Mevrouw lachte hartelijk mede. Dora begon ook te lachen, maar de heks wist 't het best van de drie waarom ze lachte.

‘Een boer goede principes!’ schaterde de Landheer. ‘Het idee is onbeschrijfelijk prachtig! - Vertel ons eens wat van die principes!’

‘Ik heb wel eens gehoord, Papa, dat een boer meer van zijn vee houdt dan van zijn naaste betrekkingen; - maar h i j sprak met zooveel liefde van zijn vader en moeder, dat het me trof.’

‘'t Was dus een jonge boer?’

‘Ja, hij was jong.... en hij zag er waarlijk heel goed uit. Ik heb nog nooit zulk een knappen gedistingueerden boer gezien.’

‘Kom, dwaasheid,’ zeî Mevrouw met een goedig lachje; - ‘je maakt het nu te erg met je ingenomenheid! Een gedistingueerde boer!’

‘Ik wed, Moeder-lief, dat als ge hem ziet, ge mij gelijk zult geven.’

Papa's gelaat betrok weer een weinig. Hij vond er toch iets bedenkelijks in. - Een boer is ook een mensch, en er waren voorbeelden van voorname juffers, die met een tuinier, een lakei.... Hu!....

‘We zullen over dien prengel nu maar niet meer spreken’, zei Papa, opstaande; - ‘'t is nu wèl geweest.’

Den volgenden dag zaten moeder en dochter onder de warande, vóór het huis, aan de ontbijttafel. Vader wandelde, zijn sigaar rookende, in den omtrek. Hij ging eens kijken naar zijn fortificatielinie, en die was nog in goeden staat. Een onbestemd gevoel van vrees, een fluisterende, waarschuwende stem had hem dien kant uitgedreven.

Die jonge kersenboer kreeg in zijne verbeelding iets gemeen met een officier van de ruiterij. Het was toch dwaas, maar, - dacht hij aan den boer, dan stond er een cavalier naast, en ze werden van-zelf één. - Maar nu de wal daar nog stond, en er geen spoor van te bemerken was, dat de fortificatie was geforceerd of omgetrokken, lachte de Landheer in zich-zelf en wandelde weer stilletjes naar huis.

‘Moeder-lief,’ zei Dora, zonder uit haar boek op te zien, waarin ze sinds een kwartier las, terwijl haar gedachten elders waren.

‘Wat is 't kind? vroeg Mevrouw goedig.

‘Wilt ge eens met me gaan wandelen?’

‘Ik ben geen wandelaarster, liefje, - maar om u genoegen te doen, wil ik wel eens met u gaan, als ge mij niet te ver brengt.’

‘Hier in de buurt.’

‘Naar 't bosch?’

‘Neen, Moeder, naar mijn kersenboer.’

‘Woont die in de buurt? - En ge hebt gisteren gezegd, dat hij veraf woonde en dat ge niet eens meer den weg zoudt kunnen vinden.’

‘Toen heb ik gejokt, Moedertje-lief. Ik heb de kersen gekregen van den Schoolmeester.’

‘Maar Doortje, waarom hebt ge dat voor uw vader verborgen? - Welk een fabel hebt ge ons dan opgedischt, - van een jongen, gedistingueerden boer! - Wat steekt daarachter, kind?’

‘Niets, Moeder, ik zeg u nu de waarheid. - Ik heb beloofd het mandje terug te brengen, maar gij moet met me gaan.’

‘Ik zal er wel hartelijk voor bedanken! - Uw papa wil met die menschen niets te doen hebben.’

‘'t Zijn goede menschen, Moeder, lieve, gulle, hartelijke menschen! Ik wed, om alles wat ge wilt, dat ze u zullen bevallen. Die oude heer is een allerliefste man. Ik zou hem gaarne eens gekust hebben.’

‘Dora,’ zei Moeder ernstig, ‘als ge ons geen verdriet wilt aandoen, moet ge niet meer op dat “chapiter” terugkomen. Uw vader weet wat hij doet; hij heeft zijn goede redenen om met.... die menschen niet in aanraking te komen. Ik zal hem terstond gaan vertellen, wat ge mij daar hebt gezegd. - Daar komt hij!’

‘Doe dat, slechte moeder!’ zei Dora met een bedroefd lipje. - ‘Ge hebt niets voor mij over. Stuur me maar weer naar een kostschool, of naar een stijve Amsterdamsche familie, waar ik me kan dood kniezen.’

‘Neen, lievelingetje, ik zal 't niet aan uw Papa vertellen!’ riep de berouwvolle moeder; ‘schrei nu maar niet! - Maar ik kan toch uw vader niet misleiden! En hoe komt het in uw ondeugend hoofdje op om die menschen een bezoek te willen brengen? - 't Zou waarlijk schande voor ons zijn!’

Dora bedacht zich een poos. Ze staarde met haar prachtige blauwe oogen naar den hemel en zei toen ernstig. ‘Ge hebt misschien gelijk,

Moeder, dat het verkeerd is die menschen te gaan opzoeken; maar schande is 't zeker niet. Wilt ge Vader vragen of ik naar Amsterdam kan gaan, bij tante Dina? - Ik blijf hier niet.'

Moeder boog het hoofd, en antwoordde niet. Ze begreep haar kind. - Heel ruim was haar blik niet; maar een echt vrouwenhart had ze, - een hart vol innige liefde en trouw; een moederhart. Dora's lach was haar geluk; een traan uit Dora's oog was een vuurdroppel in haar gemoed.

Dora had haar boek neergelegd; ze stond op en ging naar haar kamer. Een oogenblik later kwam Mijnheer onder de warande, ging in zijn gevlochten stoel zitten, haalde een courant uit zijn zak en las. Mevrouw stond een poosje later ook op, ging eveneens naar haar kamer, sloeg toen een luchtigen doek om en, gewapend met een parasol, trad ze de achterdeur uit, den moestuin in. Daar was de hovenier met zijn jongen aan 't werk.

'Gerrit!' riep ze.

De jongen keek verschrikt op en kwam met zijn pet in de hand aangeloopen.

'Breng me eens naar den Schoolmeester,' beval ze kortaf.

De jongen liep vooruit en Mevrouw volgde.

Na vijf minuten wandelens nam hij weer zijn petje af en wees vooruit. 'Daar, Mevrouw'

(Wordt vervolgd.)

Uit den vreemde, meegedeeld door Mevr. van Westrheene. Verdachte lieden.

In den lang geleden tijd van onzen voorspoed; vóór de Hervorming van de Wet op het Parlement in 1832, waren wij de eensgezindste en gelukkigste menschen onder de zon. 'Het Kasteel' (het buitengoed van lord Rothercourt) was altijd vol gasten. Alle menschen kenden elkander en ieder wist waar hij behoorde te staan. Het spijt mij, dat ik het zeggen moet, maar dat is later nooit meer zoo geweest.

Wij plachten twee leden voor het Parlement af te vaardigen; altijd fatsoenlijke lieden. Toen de debatten over de quaestie der wetshervorming aan den gang waren, begonnen wij te vreezen dat de onberaden en revolutionaire handelwijs

van het Gouvernement ons mogelijk van een van onze vertegenwoordigers zou berooven, en er werd reeds vooraf onder ons gekibbeld wie in dat geval de man zou zijn. De heeren wilden liever Jeffcott van Pilsty behouden, een echte type van den Engelschen landheer en eigenaar van de jachthonden. De dames daarentegen waren eenparig op de hand van den jongen Aubrey, van Deane, wiens vernuft en beschaafde toon ons aan het hof van onzen souverein tot eer strekten. Het leed dan ook geen twijfel of de jonge Aubrey had veel beter beenen voor een korte broek dan de oude heer Jeffcott, en hij kon daarom beter figuur maken op de *levées* van onzen koning. De oudste kiezers zeiden nochtans dat Aubrey de degelijke eigenschappen van den heer Jeffcott miste, die in twintig jaren, hoofdzakelijk op zijn eigen kosten, de beste jachthonden, van het zuiverste ras, had onderhouden en (zooals de predikant met eenigszins valsch vernuft zeide) ermede had gedaan zooals Augustus met Rome, hij had ze namelijk gevonden als een mengsel van allerlei honden door elkander en ze als het beste ras in het land achtergelaten. Aubrey deed nochtans de schaal naar zijn kant overslaan door op het bal, waarmede het jachtseizoen gewoonlijk werd besloten, in zijn hofcostuum te verschijnen, namelijk in gegaloneerden rok, korte broek, zwartzijden kousen en juweelen schoengespen. Van dat oogenblik af begreep iedereen dat een man, die het voorstel wilde doen het hof van zijn Vorst van die beenen te berooven, een kwaadaardige revolutionair was. Het vonnis van den ouden Jeffcott was geveld.

Weinig droomden wij dat het onze het insgelijks was. Weinig dachten wij hoever de snoodheid van een troep dolle avonturiers het brengen kan wanneer zij eenmaal de macht in handen hebben. Wij gingen te bed - figuurlijk gesproken - met de discussies over de beenen van Aubrey, en werden wakker in *schedula* A.

Ten eenenmale aan banden gelegd en vernederd, de bolwerken onzer vrijheden weggevaagd, waren wij als geheel verlamd. De predikant ging te bed liggen, doch wijl hij niet ziek was en er niemand anders was om den dienst waar te nemen, vond hij het toch onpractisch te bed te blijven; hij stond dus maar weer op en gaf zijn ergernis lucht in preeken, die uitgegeven werden en nog altijd onder ons rondgaan. Lord Rothercourt, die vrijer was in zijn bewegingen dan de predikant, regelde zijn zaken, sloot 'Het Kasteel' en ging het land uit, naar Florence. Niemand zag hem meer, althans zeer zelden; hij kwam later nog een enkelen keer in het kasteel terug, doch het scheen er hem niet meer te bevallen en als hij er was zag hij weinig menschen. Eens werd er een liberale kandidaat voor het Parlement gesteld en toen liet lord Rothercourt ons zijdelings weten dat hij er niet bijzonder vóór was. Ik meen te mogen zeggen dat wij onzen plicht deden. Wij wachtten nu geen voorschriften van de aristocratie meer af. Wij gingen in gesloten phalanx van tilburies en calèches naar de stembus, versloegen hem met de wapens welke hij ons zelf in handen had gegeven en haalden er Aubrey (die nu ook corpuleus begon te worden) door, met kuitebeenen en al.

Overigens bleven wij tot op den huidigen dag een zeer geïsoleerd en achterdochtig volk, zooals men zien zal. '*Wij houden niet van vreemden.*' Ik gebruikte daar het woordje 'wij'; maar eigenlijk gezegd heb ik al de oorzaken, die tot onze tegenwoordige zucht tot afzondering aanleiding gaven, slechts van hooren zeggen. Ik moest er met een enkel woord van spreken. Doch nu zal de lezer ons zien zooals wij in het jaar 1870 waren.

De zwartgalligste revolutionair zou niet kunnen ontkennen dat wij op een van de fraaiste plekjes ter wereld wonen. De menschen maken lange tochten om onze omstreken te zien, en bezoeken ons kerkhof, waar zij heen gaan om er het uitzicht te genieten dat zij er hebben, alsof het gebeente van onze voorouders hun niets kon schelen, hetgeen zeer mogelijk is; want wij geven niets

om het gebeente van de hunne (indien zij al voorouders gehad hebben, iets waaraan wij zoo vrij zijn te twijfelen). En inderdaad, het is wel de moeite waard ons te komen zien. Met 'ons' bedoel ik namelijk onze stad en onze omstreken; niet onze personen; want, de drie dames Lopus zijn oude vrijsters en aan de vijf dames Courts valt ook niet veel bijzonders te zien; behalve aan Isabella, die scheel ziet. De mannen zijn vrij dragelijk; doch er steekt weinig groots in. Ik bedoel dus onze streek.

Achter de stad hebben wij het bosch, een prachtig woud, nog bijna geheel in zijn natuurstaat. Aan den zuidkant (van het kerkhof gezien) ontrolt zich een groot landschap voor het oog: heuvelachtig boschland, met één hoogen heuvel op een uur afstands van de stad, met een fraai kasteel op den top en een lief dorpje aan den voet, dat, evenals wij, twee leden naar het Parlement placht af te vaardigen. Achter het kasteel liggen de uitgestrekte duinen, tusschen welke wij, op één punt, een kijkje op de zee hebben. Er slingert een breede rivier door het landschap, die, op het genoemde punt, tusschen de duinen, in zee valt.

Behalve 'Het Kasteel', dat feitelijk onbewoond kon heeten, waren er nog twee aanzienlijke buitenplaatsen, de eene *Akers*, het eigendom van sir Silas Bowyer, en het andere, *De Plaats*, dat van den heer George Jeffcott. Beide buitenverblijven zijn zeer oud en De Plaats, met zijn hertenkamp, zou overal een landgoed van den eersten rang geheeten hebben; doch bij ons was het ledigstaande Kasteel van meer gewicht. Andere groote buitens hadden wij niet in onze buurt. Lord Rothercourt, sir Silas en de heer Jeffcott bezaten alleen grond in den omtrek der stad en nog menige roede daar buiten; er zijn nochtans een menigte heerenhuizen in de stad die door de drie grondeigenaars aan verschillende heeren worden verhuurd, zoodat wij hier een uitstekende conversatie hebben.

Nu moet men weten dat een van die heerenhuizen, Ortley, een van de oudste, zooal niet het oudste huis van de plaats, aan een vreemde behoort. Het staat in de hoofdstraat, aan het boveneinde, juist waar de straat op het bosch uitloopt. De voortuin van het huis wordt door een steenen muur van de straat afgescheiden; er staan zware eikenboomen, die het lagere gedeelte van het huis op den weg onzichtbaar maken en de voorkamers, volgens ons oordeel, zeer moeten verdonkeren: doch daar niemand onzer er sinds jaren in geweest was, konden wij dat meer vermoeden dan eigenlijk weten. Boven die boomen uit verheft zich de fraaie oude gevel, waarboven verscheidene schoorsteenen uitsteken. Naast het huis staan goede stallen, even oud als het huis zelf, derhalve wel vijf honderd jaren. Het is een zeer fraai huis, doch eigenlijk een doorn in het oog onzer twee groote landheeren.

Het behoorde aan een rijken assuradeur in Londen, die vreeselijk in de stad gehaat werd. Hij wilde het huis niet verkoopen, toen sir Silas hem (door tusschenkomst van zijn zaakwaarnemer) er zijn eerste en tevens zijn laatste bod op deed, en zeide, in het bijzijn van de verschrikte klerken van den zaakwaarnemer, dat sir Silas een brutale domme kerel was, die hem een huis wilde laten verkoopen, waarin zijn vader was geboren. Het was bekend dat Arthur Vieker een geävanceerd liberaal was en toen dat antwoord aan sir Silas werd overgebracht, zeide hij:

'Gij ziet het; die kerels gelijken allen op elkander; allen, en toch heeft de vader van dien kerel aan mijn ouders tafel gezeten en met mijn zusters omgegaan.'

Het huis was in de laatste twintig jaren bewoond geweest door twee oude juffrouwen, de dames Digby Sommige oude menschen zeiden dat zij om en bij de negentig waren toen zij erin kwamen; doch dat was blijkbaar onmogelijk; want zij

zijn nu nog niet ouder dan respectievelijk twee en vier en zeventig. Zij werden algemeen voor de tantes van Arthur Vicker gehouden, en wijl hij dat

zelf ontkende, achtte sir Silas het juist waarschijnlijk dat het waar was. Zij kwamen nooit haar huis uit dan om naar de kerk te gaan; dan gingen zij lang voor dat de kerktijd begon en bleven zitten totdat iedereen al thuis koffie was gaan drinken en er niemand op straat liep. Het gerucht zeide dat haar tuin, achter het huis, de mooiste was van de stad; doch wijl de oude tuinman stokdoof was, nooit met iemand sprak, en niemand anders den tuin te zien kreeg, was dat louter vermoeden. Eens nochtans hadden de oude dames hem vergund bloemen naar de bloemententoonstelling te zenden, en de man had alles ver achter zich gelaten, tot groote ergernis van alle tuinieren in de stad. Toen hij twee goudstukken ontving, vroeg hij: 'Waar is dat voor?' En nadat de predikant het hem tot groot gevaar van zijn longen had toegeschreeuwd, spoog hij op het geld, stak het in zijn zak en ging met zijn rozen weg. Toen men hem beduid had dat lady Bowyer er vijf shillings het stuk voor bood, had hij nijdig geroepen: 'Ze zijn niet te koop.' En het scheen dat de oude dames zoodanig geschrikt waren van haar succes, dat de tuinman nooit weder mocht exposeeren. Overigens is er niets bijzonders van de dames Digby bekend dan dat zij eens haar schoorsteen in brand hebben gestookt, voordat zij naar de kerk gingen; dat zij er geen hulp bij wilden hebben, maar hem stil lieten uitbranden; waarom iedereen van oordeel was dat zij nog eens in haar bed zouden verbranden.

Verbeeld u dus de verbazing van onze stad, toen de straat waar het huis lag een ganschen dag versperd werd door verhuiswagens van Brighton en al de meubels werden weggevoerd. De dames Digby zelf waren de laatsten die weg gingen; zij stapten in een fraai rijtuig, nadat zij nog afscheid hadden genomen van haar dokter, aan wien zij vertelden dat zij een groot fortuin hadden geërfd en op een van haar buitens gingen wonen.

Nu dacht iedereen vrijen toegang te hebben in huis en tuin en zijn nieuwsgierigheid te kunnen bevredigen.

Den volgenden morgen even na het ontbijt stond juffrouw Lopus op de stoep, waar sir Silas reeds den klopper in beweging had gebracht. Toen hij geen gehoor kreeg, bleef hij kloppen, totdat de oude tuinman, de held van de rozen, de deur opende, evenwel met den ketting ervoor.

'Ik zou het huis wel willen zien,' zeide sir Silas.

'Het is niet te zien,' antwoordde de tuinman.

'Weet ge wien ge vóór hebt?' riep sir Silas driftig.

'Ja wel; gij zijt de man die uw eigen varkens door de politie in het schuthok hebt laten sluiten, in de gedachte dat het de mijne waren. Hi, hi!'

'Is het huis te huur, oude gek?' riep sir Silas woedend.

'Neen, oude gek,' riep de tuinman terug en deed de deur voor zijn neus dicht.

Zulk een beleediging te moeten verdragen in het bijzijn van juffrouw Lopus, die het voor twaalven huis aan huis zou gaan oververtellen, dat was te erg. Sir Silas keerde zich om, zonder een woord tegen haar te spreken; zij moest in Godsnaam haar gang gaan en dat deed zij.

Drie maanden lang bleef het huis ledig staan. Arthur Vicker kwam er nooit, en geen mensch begreep wat hij met het huis voor had. Eindelijk werden er teekenen gezien dat het weder bewoond zou worden. Er werden nieuwe meubels in gebracht, die, voorzoover de buren, die elkander in het bespieden aflosten, het konden zien, netjes en rijk waren. De komst van een vleugelpiano uit de fabriek van Brondwood in een van de wagens dier firma was groot nieuws. De mannen die de meubels

brachten werden uitgehoord, doch zij wisten er niets anders van te zeggen dan dat zij uit het Pantechnicon kwamen. De een of ander (waarschijnlijk juffrouw Lopus) hoorde de piano stemmen, en terstond werd de stemmer nagegaan in het koffiehuis waar hij iets ging gebruiken. Hij was een

slim jong mensch, die geheimzinnig werd toen hij merkte dat men hem wilde uithooren, totdat hem vertrouwelijk werd gevraagd wat men hem mocht presenteeren. ‘Een glas Champagne, gaarne,’ antwoordde de jonge mensch vriendelijk. Dat was nu juist de bedoeling niet geweest; maar toch werd de vrager, met opoffering van tien shillings, gewaar dat de piano gekocht en betaald was door *monsieur* Mallebranche.

Den daarop volgenden Zaterdagavond wist iedereen dat *monsieur* Mallebranche met zijn bediende was aangekomen, en de opgewondenheid was algemeen.

Verscheidene buitengewoon nieuwsgierigen gingen naar de kerk, om na kerktijd alles te hooren wat zij konden uitvorschen aangaande den geheimzinnigen Franschman. De kerk was vol, als gewoonlijk; de predikant had juist gezegd: ‘Toen de booze mensch kwam,’ en daar kwam hij de kerk in; niet de booze mensch, maar *monsieur* Mallebranche.

Hij was een lange mooie Franschman, van omstreeks vijf en dertig jaren; hij had een groot kerkboek in de hand. Hij liep rechts en links glimlachend groetende de kerk door, totdat hij dicht bij het koor was. Daar bleef hij staan, boog beleefd voor den predikant (die werktuigelijk zijn: ‘Veel geliefde broeders en zusters’ begon, wijl hij al zijn aandacht op den Franschman had gevestigd), sloeg zijn armen over elkander op zijn borst en keek bescheiden voor zich, alsof hij zeggen wilde: ‘*Messieurs et mesdames, voici Mallebranche!*’

Lady Bowyer, als de vrouw van een notabele, zat binnen het koor. Zij was een vrouw die zich niet slechts verplicht achtte ter kerk te komen, maar tot voorbeeld van anderen zelfs geen kerkbeurt over te slaan; zij was de rijkst gekleede van al de dames die er waren en Mallebranche zag het. Zij hield haar zakdoek in haar eene hand en haar kerkboek in de andere; zij wenkte den gedistingeerden Franschman met haar zakdoek en wees met het kerkboek op de ledige plaats naast zich. Mallebranche maakte een sierlijke beweging met zijn rechterhand (waarin hij zijn kerkboek hield), kwam met gebogen hoofd naar haar bank en zette zich naast haar neder.

Hij sloeg de maat onder het zingen en zeide hoorbaar: ‘*Diable!*’ toen het koor valsch zong in een nieuw gezang, dat niet genoeg gerepeteerd was; doch anders gedroeg hij zich onberispelijk, gedurende den geheelen kerktijd. Toen de preek begon, welke hij als niet tot den eeredienst behoorende scheen te beschouwen, doch als iets waarbij hij mocht applaudisseeren of teekenen van afkeuring geven, deed hij dat, hoewel, de heiligheid van de plaats in aanmerking nemende, met gedempte stem... Hij liet lady Bowyer telkens schrikken door een uitroep, als ‘*Mais, oui*’ en eenmaal zelfs was zij eenenal afschuw, toen hij verscheiden keeren achter elkander, in een vrij luid *staccato*, ‘*Non*’ herhaalde.

Doch aan alle dingen komt een einde, en onmiddellijk nadat de preek uit was, en eer nog iemand was opgestaan, stond Mallebranche op, maakte een diepe buiging voor lady Bowyer en ging de kerk door, met zijn hoed op, zijn kerkboek tusschen duim en vingers in zijn eene hand, en met de andere de gemeente vriendelijk groetend.

Hij was een wonderlijk mensch, dat deed geen twijfel; maar hij was een buitenlander, en blijkbaar iemand van rang. De predikant besloot hem den volgenden dag een bezoek te gaan brengen.

‘Iemand die bij mij ter kerk komt moet ik de behoorlijke beleefdheid bewijzen. De man geeft op zijn manier een goed voorbeeld. Ik zal naar hem toegaan.’

Toen de predikant den volgenden dag zijn voornemen ten uitvoer bracht, werd de deur van het nieuw bewoonde huis opengedaan door een jongen knecht in huiscostuum.

'Is de heer Mallebranche tehuis?' vroeg de predikant, en gaf zijn kaartje.

De heer Mallebranche was tehuis en de predikant werd in een kleine voor-

kamer gelaten, waar de ‘gedistingeerde Franschman’, in een witten kiel, bezig was een paar glacé handschoenen met gomelastiek schoon te maken. Hij stond onmiddellijk op om den predikant te ontvangen en was in het minst niet verlegen. ‘Dat zijn de Franschen nooit,’ dacht de predikant.

‘Gij doet mij zeer veel eer, *monsieur* de predikant,’ zeide hij, in goed Engelsch, met een vreemd accent. ‘Gij hebt mij zeer getroffen door uw preek van gisteren.’ Dat zeggende liep hij naar de deur en fluisterde iets tegen den knecht.

‘Dat doet mij genoegen, mijnheer,’ antwoordde de predikant. ‘Hebt gij het huis voor lang gehuurd? Het zal u wel bevallen hier.’

‘Dat kan niet anders, als ik al aanstonds zooveel welwillende goedheid ondervind van een man van uw positie, mijnheer,’ antwoordde *monsieur* Mallebranche.

‘Volstrekt geen goedheid, mijnheer; het genoegen is zeer wederkeerig.’

Monsieur Mallebranche boog en zeide, onder veel bewegelijke gebaren: ‘Wilt gij mij een oogenblik verontschuldigen?’ En zonder antwoord af te wachten, ging hij de kamer uit en keerde na verloop van eenige oogenblikken terug in het fijnste heerencostuum dat de predikant ooit had gezien.

Hij maakte zich nu zoo alleraangenaamst dat de predikant onmiddellijk besloot hem in den kring van zijn vrienden in te leiden. Hij had juist dien dag gasten ten eten gevraagd; de jonge Jeffcott had bedankt en er was daardoor een plaats open.

‘Die man,’ dacht de predikant bij zich zelf, ‘is een door en door fatsoenlijk mensch, al moet ik bekennen dat zijn manieren zonderling en fantastisch zijn, ik zal hem vragen,’ en in hetzelfde oogenblik noodigde hij *monsieur* Mallebranche aan zijn tafel, en betuigde zijn leedwezen dat de uitnoodiging niet vroeger had kunnen geschieden.

Monsieur Mallebranche was opgetogen; dat, zeide hij, was de echte Engelsche gastvrijheid, waarvan hij zooveel had gehoord; hij zou komen, zeide hij en vroeg of de predikant de kroon op zijn vriendelijkheid wilde zetten door hem het postkantoor te wijzen; waarop de predikant weder antwoordde dat niets hem aangenamer zou zijn. Daarop vloog *monsieur* Mallebranche naar boven om zijn *costume de promenade* aan te trekken, natuurlijk in de vooronderstelling dat de predikant in dien tijd zou blijven waar hij was.

Doch zoodra de slimme predikant, die een groot liefhebber van bloemen was, het veld vrij zag, besloot hij een kijkje te nemen in dien vermaarden tuin achter het huis, waaruit de wonderbaar fraaie rozen gekomen waren. Hij behoefde slechts een stap of tien door den gang te doen, om aan de breede deur te komen die toegang tot den tuin gaf. Hij stond inderdaad verbaasd over hetgeen hij zag; want zeker, er was geen tuin in het geheele graafschap, te vergelijken met dien, welken de twee oude dames en de doove tuinman hadden gekweekt.

Het was één massa stamrozen, struikrozen, maandrozen, Spaansche irissen, bolvormige irissen, en alle mogelijke bloemen welke de predikant ooit had hooren noemen, binnen een omheining van leiboomen met fijne vruchten. Hij had nooit zoo iets in zijn leven gezien, doch het volgende oogenblik zag hij er niets meer van. Het maanlicht is bleek wanneer de zon schijnt.

Daar zag hij eensklaps de prachtigste blonde vrouw, waarop ooit het oog van een man had gerust, uit een zijpad op het middelpad komen. Heur haar hing los over haar schouders, zij was in een witten peignoir gekleed en bij de onberispelijke schoonheid van haar gelaat had zij veel van de rozen bij welke zij bleef stilstaan, de witte d'Espray.

Zij had een kind op den arm dat even mooi was als zij zelve; met bloote beentjes, hals en hoofd, en luchtig in een hemelsblauwe tuniek gekleed. Zij zette het kind neder en plukte de roos, en het knaapje baadde zijn bloote voetjes in de lage bloemen tusschen welke hij stond.

Toen *monsieur* Mallebranche voor de wandeling gekleed terugkwam, vond hij den predikant bezig met lezen in de *Times*, en verontschuldigde zich dat hij hem had laten wachten; doch de predikant antwoordde dat hij zich aangenaam had beziggehouden, en zij verlieten samen het huis.

Iedere tien stappen kwam *monsieur* Mallebranche op een nieuwen inval; dan scheen hij het noodig te vinden vlak voor den predikant te gaan staan, en zijn handen op diens schouders te leggen totdat hij wist wat hij weten wilde; hij had een vriendelijken glimlach voor iedere vrouw welke zij tegenkwamen en nam voor iederen man zijn hoed af; kortom, *monsieur* Mallebranche kwam uit een van de departementen Dordogne, Lot, Aveyron, Lot et Garonne, of Gironde, zelfs nu nog beter bekend onder den naam van Gascogne. Ondanks de drukke bewegelijkheid van den Franschman vond de predikant nog gelegenheid om hem te vragen of hij gehuwd was. Hij werd terstond geheimzinnig, trok den arm van den predikant in den zijnen en fluisterde:

'Neen, iedere familie heeft haar geheimen.'

Na dat antwoord liet hij den predikant weder los, keek hem veelbeteekenend aan, legde zijn vinger op zijn mond en toen hij zich omkeerde om dat teeken van stilzwijgendheid te herhalen, kwam hij tegen een lantaarnpaal terecht die zijn hoed afsloeg. Een oogenblik lang was hij wanhopig, doch in zijn ijver om den predikant te beduiden dat het 'niets was', bleef hij met zijn hoed in zijn hand loopen en, bij het postkantoor gekomen, waar de predikant afscheid van hem nam, bleef hij met zijn andere hand groetend wuiven, totdat de predikant uit het gezicht was.

'Het is al heel wonderlijk,' dacht de predikant; 'die vrouw zal het op den duur niet bij zulk een fantastischen dwaas uithouden, al is hij een mooie kerel en een fatsoenlijk man. Nu, in alle geval weet ik niets officieel, en de dames moeten dat geval dan maar zelf ontdekken. De oude Lopus zal er wel gauw achter zijn en er het noodige bij verzinnen ook.

De predikant achtte het derhalve niet noodig iets aangaande den bloementuin te vertellen, en *monsieur* Mallebranche verscheen aan zijn diner.

Hij viel algemeen in den smaak; want hoewel zijn manieren zonderling waren en zeer geprononceerd, waren zij toch die van een beschaafd man; hij had veel gereisd en was onuitputtelijk in anekdoten; hij praate nochtans niet te veel; in alle Engelsche zaken onderwierp hij zijn oordeel aan dat van sir Silas Bowyer, en luisterde eerbiedig naar de uitspraak van dien lord, hetgeen sir Silas deed zeggen dat hij de schranderste Franschman was dien hij ooit had ontmoet, en hij gaf hem een uitnoodiging voor een diner, dat twee dagen later ten zijnen huize zou plaats hebben. De heer Jeffcott wilde nu insgelijks niet achterblijven en verzocht hem den dag daarna. Toen de heeren zich later bij de dames kwamen voegen en vertelden dat zij *monsieur* Mallebranche hadden uitgenoodigd, werd hun mededeeling zeer goedgunstig opgenomen.

Monsieur Mallebranche kon niet slechts piano spelen, maar hij kon zingen ook en deed beiden met veel smaak en veel succes. Er werd vroeg gegeten bij den predikant, iets dat zijn betrekking medebracht, en er was nog tijd voor een partijtje whist, eer de rijtuigen voorkwamen. Mallebranche speelde uitstekend, sir Silas Bowyer troefde zijn hoogste schoppen en toen hij het gedaan had, kreeg hij een kleur van schrik, bij de gedachte wat hem gewacht zou hebben indien hij Jeffcott tot partner had gehad; doch Mallebranche was opgetogen en toen het spel uit was, bewees hij zegevierend aan sir Silas dat hij door dien genialen zet den trek had gehad. Sir Silas was natuurlijk

van oordeel dat iemand die zulk een vreeselijke *bêtise*, die Jeffcott voor den ganschen avond nijdig zou gemaakt hebben, niet slechts verdroeg, maar zelfs rechtvaardigde, iemand was wiens omgang men zoeken moest.

De beide andere diners liepen evenzeer naar genoegen af en men was het met elkander eens dat dat *slechte sujet*, die Arthur Vicker, althans één dienst aan het dorp had bewezen, door eindelijk toen zulk een bewonderenswaardigen huurder voor zijn huis te vinden. Intusschen bleef Ortley een volkomen mysterie; niemand ging erin of kwam eruit; *monsieur* Mallebranche behartigde al zijn zaken zelf in de stad en betaalde royaal. Alles wat juffrouw Lopus kon gewaar worden, was dat hij een groote hoeveelheid melk gebruikte (ongetwijfeld volgens de gewoonte bij zijn volk).

Zoo ging alles in de eerste dagen naar wensch; doch toen barstte het vreeselijkste onweer los, dat ons dorp sedert de wetshervorming van het Parlement had beleefd.

Een week nadat *monsieur* Mallebranche in het ledige huis was aangekomen, zag men een koets met twee paarden de stad inrijden. De koetsier was een man van middelbare jaren, met een jongeren bediende naast zich; zij hadden hoeden met breede randen op en rookten. De paarden hadden knieschoenen aan en het rijtuig, dat open was, lag vol stalmeubels in paardendekken gewikkeld. Het was de equipage van een aanzienlijk man, dat door koetsier en stalknecht werd vervoerd; zij vroegen naar den weg van Ortley en reden daarheen; het was, redeneerde het publiek, het rijtuig van *monsieur* Mallebranche, en een prachtige equipage.

Dienzelfden avond kwam een kloek gebouwde man van omstreeks veertig de gelagkamer van 'Het Wapen van Bowyer' binnen, en ging zitten om een sigaar te rooken en een glaasje van het een of ander te gebruiken. De koetsier van sir Silas Bowyer kwam terstond kennis met hem maken en een praatje houden, als tot hetzelfde vak behoorende, en zij waren weldra in een druk gesprek over waar zij vroeger hadden gediend, over 'hun' paarden, enz. enz. Toen het tijd was om naar huis terug te keeren, stelde de koetsier van sir Silas voor een eind samen te gaan, en zoo liepen zij de straat op.

'Het schijnt hier een goed slag van menschen te zijn,' zeide de nieuwe koetsier.

'*Dat* zijn ze,' verklaarde de koetsier van sir Silas.

'Ik zou het zoo denken,' hernam de nieuwe koetsier; 'maar zij overdrijven het; voor den d...., er moet toch verschil van stand blijven.'

'Wat bedoelt gij?' vroeg de koetsier van sir Silas.

'Wel, ik mag verd.... zijn, als zij onzen *valet* niet driemalen op een diner verzocht hebben. Hij heeft mij alles verteld.'

'Uw *valet!*' zeide de ander, ontsteld.

'Ja, Mallebranche; die is onze *valet;* van mijnheer namelijk.'

'Maar wie is uw heer dan?' vroeg de koetsier van sir Silas

'Mijnheer is de heer Rich,' antwoordde de nieuwe koetsier en floot een deuntje.

'Maar sir Silas zal zich voor den kop schieten als hij dat hoort!' hernam zijn koetsier.

'*Dat* kan ik niet helpen,' antwoordde de nieuwe koetsier. 'Ik zal mijn betrekking niet verliezen als hij het doet. Wat scheelde al de menschen hier toch?'

'Maar waarom heeft de man niet gezegd wie hij was?'

'*Hij?* Hij dacht dat het hier iets heel gewoons was; hij was nooit in Engeland geweest. Hij is jaren geleden met mijnheer op reis geweest, en nu heeft mijnheer, na al dien tijd, weer om hem geschreven; dat is alles wat ik ervan weet. Goeden avond.'

Daar was nu de vreeselijke kieskeurigheid van onze eerste families op uitgeloopen! Dat was de ontzettende ramp die binnen weinig dagen door het geheele graafschap

bekend zou zijn. Menschen die hun neus optrokken voor een liberalen edelman, omdat zijn grootvader advokaat was geweest, hadden een gemeenen Franschen kamerdienaar in hun kring opgenomen en aan hun vrouwen en dochters

voorgesteld. En de kelk van hun ongeluk was vol toen zij bedachten dat een liberale baron, Lord Shaw, in den salon van sir Silas, in het bijzijn van lady Bowyer aan een aanzienlijken en beschaafden Franschman Mallebranche, was voorgesteld. Wat zou hij het gansche land door den spot met hen drijven! Toen de heeren Jeffcott en sir Silas elkander na het gebeurde voor het eerst ontmoetten, gaf deze laatste als zijn meening te kennen dat *Monsieur* Mallebranche terstond als een schurk en een landlooper moest opgepakt worden; doch bij nader inzien waren de heeren wel wijzer.

Beiden waren fatsoenlijke en rechtschapen menschen en moesten elkander toestemmen dat Mallebranche zich geen enkel oogenblik voor iets anders had uitgegeven dan hij was, en waarschijnlijk geheel onbekend was met de Engelsche zeden. Die domoor van een Dominé was ontegenzeggelijk de schuld van het gebeurde, en het eerste wat er te doen viel, was naar de pastorie te gaan en de fiolen van hun toorn over zijn schuldig hoofd uit te storten.

Zij kregen nochtans slechts de vrouw van den predikant te zien, die hun vertelde dat het zenuwgestel van haar besten Ambrozius zoo hevig geschokt was, toen hij zijn vergissing had ontdekt, dat Atkins (onze dokter) hem onmiddellijk naar een badplaats had gezonden, en dat hij daar waarschijnlijk nu al bijna was. De heeren konden natuurlijk zijn vrouw niet met verwijten bestormen, terwijl haar man van huis was; dat zou lafhartig zijn geweest; doch zij troostten zich met de gedachte dat de predikant in alle geval terugkwam, en dan....! Inmiddels lieten zij de arme vrouw over in de handen van de dames, lady Bowyer en mevrouw Jeffcott, in de overtuiging dat die een woordje op zijn pas zouden weten te zeggen. Doch toen de beide dames zich om twee uren bij de predikantsvrouw lieten aandienen, hoorden zij van den knecht dat mevrouw een telegram van mijnheer ontvangen had, waarin stond dat de toestand van mijnheer veel verergerd was, waarom mevrouw met den trein van eenen was vertrokken, om mijnheer te gaan oppassen. Nu bleef er niemand over op wie zij haar wrok konden koelen dan de kinderen; doch zelfs in de hitte van haar verontwaardiging moesten z j bekennen dat die althans onschuldig waren aan de misdaad hunner dwalende ouders.

Om vier uren kwam juffrouw Lopus buiten adem naar lady Bowyer toe loopen. De zaak was nog veel erger dan zij verwacht hadden. Om drie uren was er een zeer elegante equipage, met koetsier en palfrenier, het stalplein van Ortley uitgereden, had voor de deur stilgehouden en was er een prachtig gekleede vrouw met een jongentje in gegaan, van wie geen mensch nog een woord had gehoord. Die afschuwelijke ellendeling, Mallebranche, had haar met alle teekenen van ijverige liefde in het rijtuig geholpen, en toen was het onbeschaamde schepsel weggereden en had haar kind opgetild, om het een kushandje aan Mallebranche te laten geven 'Wie was die vrouw?' vroeg juffrouw Lopus, op een toon afsof zij eischte dat lady Bowyer het haar op staanden voet zou zeggen.

'Nu, in alle geval is zij geen *madame* Mallebranche', zeide lady Bowyer, die anders een goedhartige vrouw was. 'Een ding kan ik haar zeggen, en dat is dat zij mijn huis niet inkomt, na de streek die ons door die huishouding is gespeeld Ik bedank nu voor alle vreemden, wij zijn nu dien eenen keer van onzen regel afgeweken en gij ziet wat er de gevolgen van geweest zijn.'

Al de dames uit den omtrek kwamen overeen, de vrouw die zich mevrouw Rich noemde en op Ortley woonde, voor dood te verklaren; niemand zou naar haar omzien, of een woord tegen haar spreken, noch notitie nemen van iets wat zij mocht doen.

En onmiddellijk nadat dat besluit genomen was, werd, met een kleine inconsequentie, de goede Lopus die tegenover Ortley woonde, belast nauwkeurig te letten op alles wat het schepsel deed, nacht en dag, en aan haar vrienden van alles verslag te geven.

Den volgenden dag was het Zondag; de eerste Zondag na het *début* van Mallebranche als aanzienlijk Franschman. De ellendeling was ter kerk; maar, ik beloof u, *niet* in de bank van lady Bowyer Hij liet zijn oogen stralend van vriendelijkheid over de gemeente gaan, en toen de koorzangers aan dat gedeelte van het gezang kwamen, waarin zij den vorigen Zondag uit de maat waren begonnen te zingen, keek hij om, met opgeheven hand, als om de gemeente te smeeken niets te zeggen en het koor tot attentie te vermanen. Toe zij met succes de moeielijke passage doorgekomen waren, zeide hij overluid: '*Très-bien*'*;* en toen lady Bowyer zich door haar boozen geest liet verleiden naar hem om te kijken, boog hij voor haar met zijn liefsten glimlach. Hij bracht den armen hulpprediker geheel in de war, die zich zoo dikwijls in zijn dienstwerk vergiste, dat hij nederig dankbaar was dat de predikant op een afstand ziek lag, en hem na kerktijd den mantel niet kon uitvegen.

Juist voordat de communiedienst begon werd buiten de kerk het kraken van wielen gehoord. De deur werd open geslagen en iedereen keek om. Het was mevrouw Rich.

Zij liep, met haar zoontje aan de hand, koel de kerk door en keek links en rechts om zich heen naar een ledige plaats. Toen zij die zag, nam zij er bezit van en, nadat zij het kind naast zich op de bank had gezet, knielde zij neder; zij had brutaal twee plaatsen van juffrouw Lopus in bezit genomen, die drie plaatsen naast elkander had, voor zich en haar twee zusters, die meestal in Londen waren. 'Mevrouw Rich wist zeer goed welk een lompheid zij begaan had,' zeide juffrouw Lopus na kerktijd; want de kaartjes van haar zusters waren op den lessenaar van iedere plaats gespijkerd, en juffrouw Lopus had gezien dat zij de namen van haar zusters las eer zij haar kerkboek opsloeg. Zij had aandachtig den dienst bijgewoond en scheen goed te respondeeren. Onder de preek was haar zoontje in slaap gevallen en toen had Mevrouw Rich het kind op haar schoot genomen. Er waren weinig menschen in de kerk die oplettend naar de preek luisterden, want die Mevrouw Rich was de prachtigste vrouw die in jaren in de kerk gezien was en er waren er nu niet velen in de kerk die dat niet erkenden. Mallebranche gaf geen teeken van levendige belangstelling toen zij in de kerk kwam, doch deed met veel succes zijn best om de houding en de manieren van sir Silas na te bootsen.

Toen de preek uit was, maakte Mevrouw Rich haar zoontje wakker, en toen de gemeente de kerk verliet, ging zij ook, met het kind aan de hand, blijkbaar vol ingenomenheid met de groote oude kerk. Wijl zij bijna de laatste was, kwam zij van zelf onder het deftigste publiek te staan, dat altijd als in een processie de achterhoede vormde.

Zij dacht in het minst niet aan al die menschen toen zij op het kerkhof kwam waar allen met elkander bleven staan praten. Zij merkten *haar* tegenwoordigheid zeer goed op en hielden op met praten. Toen zij midden tusschen hen doorging, zag zij iets dat haar aantrok; het was een fraaie grafsteen. Lady Bowyer en Juffrouw Lopus stonden haar in den weg toen zij er dicht bij wilde komen, waarom zij bedaard op de dames toetrad.

'Excuseert dames,' zeide zij, 'maar ik zou gaarne dien grafsteen eens zien.'

Zij gingen nijdig uit den weg en zij boog.

Daarna ging zij langzaam naar het kerkportaal om tegen de zon beschermd te zijn. Er stonden vijf equipages en de hare was de achterste. Zij zag den palfrenier op haar wachten en hij kwam schielijk naar haar toe.

‘Haal uit, als 't je belieft,’ zeide hij tot den koetsier van Mevrouw Jeffcott, ‘voor de koets van Mevrouw Rich.’

De man lachte hem in zijn gezicht uit, en verscheiden van de palfreniers die eromheen stonden, lachten mede.

Mevrouw Rich glimlachte alsof niets haar hinderde.

‘Zeg aan James dat hij den buitenkant van den weg oprijde.’

Dat werd gedaan en de verzameling van dames op het kerkhof had het genoegen Mevrouw Rich haar zoontje te zien optillen en behendig onder de met schuim bedekte neuzen van Mevrouw Cruden's koetspaarden door te gaan, en niet weinig van hun schuim op haar prachtig kleedje te krijgen. Zij was geslagen, hoewel men aan haar volkomen onverschillig gelaat zou gezegd hebben dat zij het niet scheen te weten.

‘Als zij zich nog maar achterafgehouden had, zou ik niets gezegd hebben,’ zeide Mevrouw Jeffcott; ‘maar in de kerk te komen, midden onder kerktijd, dat is al te erg. In alle geval heeft zij een lesje gehad en ik hoop dat het haar goed zal doen.’

Doch dien avond vielen er in het wapen van Bowyer een paar woorden die niet voor niemendal gesproken werden. Omstreeks half tien verschenen in dien tempel van harmonie en eensgezindheid de koetsier, de palfrenier en de huisknecht van Mevrouw Rich, en gingen bij elkander zitten. De palfrenier opende het bal door tot den koetsier van Mevrouw Jeffcott, een van de meest gevreesde lieden van het dorp, te zeggen:

‘Zeg eens, oude, waarom hebt gij niet uitgehaald vandaag, toen ik het u verzocht?’

‘Wat?’ riep de koetsier.

‘Ik vraag waarom gij niet hebt uitgehaald toen de koets van mijn Mevrouw werd geroepen? Als het weer gebeurt, zul je mij naast je op den bok zien zitten, eer je 't weet.’

‘Och kom!’ antwoordde de koetsier van Mevrouw Jeffcott.

‘Ja, och kom,’ zeide nu de koetsier van Mevrouw Rich. ‘Jelui boerenkinkels moet manieren leeren’ (hier begon de huisknecht verachtelijk te lachen). Maar jelui heeren en mevrouwen weten niet eens hoe zij zich houden moeten; zij hebben onzen *Valet* voor een meneer aangezien en hem bij zich verzocht. Ha, ha! Maar ik moet zeggen dat hij beter weet hoe het behoort dan de helft van jelui volk. Echte heeren en dames staren geen vreemde jonge mevrouw aan zooals uw volk van daag op het kerkhof heeft gedaan, wat Mallebranche zelf gezien heeft. En je moogt aan je oude vrouw zeggen (de ellendeling bedoelde mevrouw Jeffcott) dat, als zij niet zorgt dat je met die oude rammelkast voor mijn mevrouw uit den weg komt, ik me zelf recht zal verschaffen. Wij zijn niet gewoon zoete broodjes te bakken en te kwispelstaarten.’

De koetsier van sir Silas deed wat hij kon om den vrede te herstellen; doch de drie bedienden van mevrouw Rich waren bijzonder trotsch en niet gemakkelijk te verzoenen, en wijl zij ontegenzeggelijk de fraaiste equipage hadden van de plaats durfde geen van de anderen hen aan. Bovendien was het in alle geval waar dat hun ‘volk’ zich gek had aangesteld met dien Mallebranche. Toen die talentvolle personage zijn juiste plaats op de maatschappelijke ladder ontdekte - namelijk de gelagkamer in het wapen van Bowyer, had hij braaf pleizier. Zijn rol in het leven zeide hij, was boeien en bekoren en dat begon hij dan ook te doen. Niet slechts was hij een goed muziekant, maar ook ontdekten zijn nieuwe bekenden weldra dat hij een bewonderenswaardig acteur was, en hij maakte weldra gebruik van zijn bekendheid met den Engelschen landadel, welke hij onlangs had opgedaan. Zoo ging hij, in het karakter van sir Silas, met den palfrenier aan tafel, en wist den lord zoo sprekend na te bootsen dat zijn eigen koetsier het uitschaterde van lachen. Ook was hij perfect als de heer Jeffcott, die na het eten over de wet sprak; maar hij was misschien het

best als juffrouw Lopus, toen hij den kastelein voor lady Bowyer liet spelen en haastig en geheimzinnig met een nieuwtje in de kamer kwam loopen.

Doch dat alles ging buiten Edith Rich om. Zij had haar kleinen jongen en haar bloemen, haar piano en haar boeken; de omstreken waren prachtig en de zomer was fraai; zij kon gaan toeren als zij lust had en zij wachtte binnen kort haar man te huis; wat kon zij meer verlangen dan dat hij er maar was!

Voorzoover zij notitie van de menschen had genomen, en dat was niet veel, had zij hen onbeleefd en ongemanierd gevonden; maar zij dacht niet over hen na, noch droomde dat zij zelf het voorwerp van zooveel ergernis en buurpraatjes was. Het duurde eenigen tijd eer Mallebranche haar iets durfde vertellen van zijn avonturen onder den landadel, hetgeen hij eindelijk met zijn fijnsten humor deed. Mevrouw Rich had groot pleizier in zijn verhaal, maar zeide toch dat haar echtgenoot heel boos zou zijn als hij het hoorde.

'*Ma foi*, *Madame,*' antwoordde Mallebranche, 'de gramschap van mijnheer Edgar is zoo verschrikkelijk niet voor degenen die hem kennen. Als mevrouw lacht, lacht mijnheer ook en als mevrouw ooit boos keek, zon mijnheer tranen storten!'

Edith moest zich zelf toestemmen dat het waar was, uitgezonderd de tranen, want schreiende kon zij zich Edgar niet voorstellen.

Mallebranche had intusschen al te veel naam gemaakt met zijn mimiek, dan dat de heeren en dames, die door dien 'schelm van een Franschen knecht' belachelijk waren gemaakt, er niet van zouden hooren. Zij leden nog altijd onder het schandaal dat zij zich door hem hadden laten bedriegen en waren woedend dat hij door zijn gedrag 'hun kwalijk geplaatst vertrouwen' (een uitdrukking van den heer Jeffcott) had geschonden. Doch Mallebranche ging zijn gang. Op zekeren morgen woonde hij een terechtzitting bij en dienzelfden avond in 'Het Wapen', toen hij, als sir Silas, den palfrenier als overtreder zes weken gaf, was de nabootsing zoo sprekend, dat het lachen aan het einde van de straat werd gehoord. De schurk maakte zelfs de justifie belachelijk!

Hij deed zijn mevrouw geen goed, doch eigenlijk niet veel kwaad ook, want zij wist nergens van, en zou het zich buitendien niet aangetrokken hebben. Zij was en bleef doodverklaard; doch zonder er iets van te weten. Haar eenige hoop was geweest dat er geen vervelende menschen visites zouden komen maken, en die wensch was vervuld geworden.

De twee jongere dienstboden waren niet zoo geheimhoudend als de oudste; en weldra had de stad uitgevischt dat zij mijnheer nooit gezien hadden, en niets wisten aangaande zijn beroep of zijn rijkdom; zij wisten niets dan dat zij door Mallebranche gehuurd waren en geloofden dat de koetsier reeds jaren lang in de familie was geweest; toen dat verhaal publiek werd, was het onmiddellijk een feit dat er in het geheel geen mijnheer Rich bestond.

Doch mevrouw Rich was juist een maand in haar nieuwe woning geweest, toen John Jeffcott en twee andere jongens voor de deur van Het Wapen van Bowyer stonden, en een knap, keurig gekleed man te paard zagen aankomen. De ruiter trok de teugels in toen hij bij hen was gekomen en vroeg hun den weg naar Ortley. Zij antwoordden allen te gelijk, zoodat hij niet kon verstaan wat zij zeiden; doch toen hij de vraag herhaalde, lieten zij het woord aan John Jeffcott. De vreemde heer nam zijn hoed voor hem af en reed in de aangewezen richting verder; waarop John Jeffcott terstond naar zijn moeder liep, doch slechts met het halve nieuws; want nauwelijks was hij weggeloopen, of er kwam een rijknecht aan, te paard, een ander paard bij den teugel leidende. Beide paarden waren uitgerust als voor een reis en de knecht

vroeg insgelijks den weg naar Ortley. James Bowyer en Willy Lorson gingen aanstonds uiteen om het nieuws te vertellen en een uur later wist de geheele stad dat de beschermer van mevrouw Rich was aangekomen en prachtige paarden had medegebracht.

Inmiddels was het voorwerp van al die ongevraagde belangstelling van zijn paard gestegen en het huis doorgegaan. Edith lag op een bank te midden van haar

bloemen, toen hij zijn armen uitstrekte, waarin zij onmiddellijk een toevlucht zocht. Na verloop van een oogenblik keek zij hem angstig aan en zeide:

'Moeten wij verhuizen?'

'Nog niet,' was zijn antwoord.

'Goddank!' zeide zij; 'nog een poosje vrede en geluk. Edgar, ik ben hier zoo door en door gelukkig geweest, dat ik wou dat het altijd kon duren!'

'Trouwelooze vrouw! Meent ge dat! Meent ge dat ge mij in het geheel niet hebt gemist?'

'In het geheel niet,' antwoordde zij, lachende; 'ik wist dat gij uw plicht deedt. Maar toch, mijn allerbeste man, ben ik blij dat ik je terug heb! Kom, laat ons naar onzen jongen gaan zien.'

Nu begreep de begaafde Mallebranche dat het tijd was om zijn zoolang gesmoord gevoel te luchten en hij wierp zich, te aangedaan dan dat hij een woord kon spreken, in de armen van zijn 'jongen heer', onder luid gelach van Edgar en Edith.

'Mallebranche, groote Gascogner gek die ge zijt, wilt ge me wel loslaten! Je wordt van jaar tot jaar erger. Wat voor dwaze streken heeft hij uitgevoerd sedert gij hier zijt, Edith?'

Indien Edith alles geweten en verteld had, vrees ik dat zelfs Edgar in ernst boos geworden zou zijn. Edith vertelde hem alles wat zij wist: de geschiedenis van de drie diners en de ongelukkige gevolgen daarvan, onder welk verhaal Mallebranche zijn tranen droogde en zijn gezicht al weer in een comische plooi trok. Edgar lachte luidkeels, doch zeide toch:

'Je hebt me totaal geruïneerd, Mallebranche, maar het is de eigen schuld van die idioten. - Hebt gij er met hen over gesproken, Edith?'

'Ik heb er geen gelegenheid voor gehad,' zeide zij; 'er is geen menschelijk wezen bij mij gekomen; gelukkig voor mij, moet ik zeggen.'

'Hoe schandelijk!' zeide Edgar 'Het heeft mij al verwonderd dat gij in uw brieven nooit over uw buren spraakt. Nu, lieve, wij moeten vooralsnog ons best doen om het zonder hen te stellen.'

Maakte mevrouw Rich al een mooi figuur in haar rijtuig, zij was nog veel mooier als zij naast haar echtgenoot te paard zat. Zij reden dikwijls samen uit, zonder rijknecht achter zich, tot in het diepst van het woud, en zij schenen een echt verliefd paar; maar geen mensch begreep wie zij eigenlijk waren en waar zij vandaan waren gekomen. Sommigen zouden hun nu gaarne een bezoek gebracht hebben, doch zij durfden niet meer nadat zij hen zoolang onbeleefd hadden behandeld.

In het laatst van den zomer was er een bloemententoonstelling en een fantazie - bazar in het park van sir Silas, waartoe entrée betaald werd. De Riches kwamen en brachten hun kleinen jongen mede. Zij kenden niemand en zagen eruit alsof zij er ook in het minst niet op gesteld waren. Zij kochten veel, betaalden wat hun gevraagd werd en gingen heen, bij iedereen het gevoel van eigen minderheid achterlatende, misschien omdat de Riches enkel Fransch met elkander spraken, welke taal hun kleine jongen zoo goed scheen te verstaan alsof het zijn moedertaal ware, zooals misschien te verwachten was van den zoon eens *chargé d' affaires* te Marseille, in welke stad het knaapje geboren was en waar zijn broertje begraven lag.

Nadat de Riches vertrokken waren, verklaarde Mallebranche, die even goed als een ander had betaald, de stad *en fête*; hetgeen, zooals hij aan den koetsier zeide, precies hetzelfde was als in staat van beleg, met één onderscheid.

‘Als een stad in staat van fête is, mijn waarde,’ zeide hij, ‘doet ieder burger wat hij verkiest; als zij in staat van beleg is, doen de militairen het. Wij behooren tot de burgers, laten we dus pret maken.’

De wijze waarop hij pret maakte was deze: Hij ging naar de kraam van lady Bowyer, maakte een buiging voor die dame, kocht en betaalde eenige stukken door de adellijke hand gebreid kindergoed. Hij zette aanstonds het kapertje op en strikte het stevig onder zijn kin vast, en sloeg het manteltje, bij wijze van huzarenmantel, over zijn linker schouder. Zoo ging hij heen en liet de kousjes op de toonbank liggen, met een air alsof hij in de tegenwoordigheid eener dame zulke dingen niet eens wilde zien, en in die koddige verkleeding liep hij het park door en 'bedierf alles', zooals lady Bowyer zeide. Dat was misschien zijn bedoeling.

Doch niemand kon er iets tegen doen. Het geheele graafschap, of althans het gedeelte dat er hier van vertegenwoordigd was, wist dat dàt de kamerdienaar was, dien de adellijken op hun diners hadden gevraagd. Eindelijk kocht Mallebranche een haardkleedje, dat door de douairière van Tilgat was gemaakt, speldde het om zijn hals en liep er zoo de straat mede door.

Nu werd het toch noodzakelijk dat sir Silas een klacht indiende tegen den schandelijken kerel, die uit een gekkenhuis scheen te komen. Hij schreef een geheele lijst van zijn misdaden op en zond dien, met een bijna pathetischen brief, aan Edgar Rich, waarin hij hem verzocht, om zijn eigen fatsoens wil, al wilde hij het niet om den wil van een ander doen, een einde te maken aan die streken van zijn knecht.

Edgar schreef koel in den derden persoon terug dat hij ervoor zorgen zou en dat zijn bediende sir Silas of zijn buren niet meer tot last zou zijn.

Het gevoel van achterdocht groeide allengs bijna tot haat aan; de Riches waren zoo vreeselijk onverschillig en onafhankelijk. Maanden verliepen en geen menschelijk wezen bezocht hen in hun huis. Op het jachtveld sprak niemand een woord met Edgar, evenmin als hij zich de moeite gaf met iemand te spreken. Hij reed goed en snel en deed nog eens een hevigen val. Hij stond echter weer op en kwam weer te paard, waarop een van de jagers naar hem toe kwam rijden om te vragen of hij zich bezeerd had; hij gaf een onbestemd antwoord, bedankte voor de deelneming en reed naar huis. Dat waren de eenige woorden welke hij ooit op de jacht had gesproken.

De Riches waren op het punt van onze stad te verlaten en hielden de inwoners voor het meest jaloersche, ongastvrije, verwaande volk ter wereld; gelukkig verlieten zij het dorp onder een geheel anderen indruk. De lezer kan wel denken dat ons volkje zijn goede en zijn kwade zijde had, waarvan ik totnogtoe slechts de kwade heb laten zien.

De Riches kwamen sedert eenige dagen hun huis niet uit en de buren zagen er twee en eindelijk drie malen daags den dokter ingaan. De kleine jongen was ziek en de dokter wilde eerst niet zeggen wat eraan scheelde; doch op den vierden dag zeide hij de waarheid aan lady Bowyer. Het kind had het roodvonk, hoe het eraan gekomen was, begreep niemand.

'En ik vrees, lady Bowyer,' voegde de dokter erbij, 'dat het slecht met het kereltje zal afloopen. God helpe de arme moeder! Zij heeft al één kind verloren.'

Lady Bowyer begon te schreien.

Die arme jongen! Zijn vroolijk leven was veranderd in een onophoudelijk gevoel van brandende pijn en angstige droomen, waarin zijn zieltje millioenen mijlen ver weg scheen te zijn, in een akelig onbewoond land, waaruit hij den weg niet wist. Hij klaagde en schreide, dat men hem toch bij zijn moeder zou brengen, terwijl zijn rusteloos hoofdje tegen haar borst rustte en haar stem hem liefderijk toesprak. De

dokter had den vader het ergste gezegd; aan de moeder behoefde dat niet. Het was roodvonk van de gevaarlijkste soort; er was zeer weinig hoop.

Daar werd Edgar uit de ziekenkamer geroepen en verzocht een oogenblik in de eetkamer te komen; de knecht die het verzoek zóó overbracht, had er zijn reden

voor, in den vorm van een milde fooi. Hoe groot was de verbazing van Edgar, toen hij sir Silas voor zich zag, met een fruitmand in de hand.

'Mijn waarde heer,' begon sir Silas, zonder Edgar den tijd te laten om zijn mond open te doen. 'Het spijt mij zoo wanhopig en mijn vrouw ook; wij hebben het met twee van de onze doorleefd. Druiven, mijn waarde heer, druiven voor het arme mannetje; er is niets zóó heilzaam als druiven, verkoelend en voedzaam te gelijk. Nacht en dag, mijnheer, zijn mijn dienstboden tot uw dienst; mijn paarden ook, die me toch de ooren van het hoofd eten; alles is tot uw dienst. Neen, geen woord, mijn goede heer, geen woord; later misschien gelukkiger tijden; beter verstandhouding. Goeden dag.'

En daarmede liep sir Silas weg, nadat hij in de droge, gloeiende oogen van Edgar het antwoord had gelezen, dat diens tong niet kon uitbrengen.

Den volgenden dag werden de gebeden der gemeente gevraagd voor Algernon Rich, die den dood nabij was, en niemand in de kerk die niet voor het kind bad Nu dachten de armen aan hetgeen de rijken dien dag voor het eerst op het kerkhof hoorden, aan de stille liefdadigheid welke het jonge paar mijlen in den omtrek had bewezen. En de rijken dachten aan hun onschuldig, onberispelijk leven en aan het kwaad dat zij hun hadden gedaan. Het scheen zoo ontzettend ongelukkig dat de dood juist *dàt* huis zou bezoeken; dat het mooie kind zou weg genomen worden, terwijl er zooveel ouder van dagen in leven bleven.

De tijd verliep en er werd alles gedaan wat de kunst voor een koningskind vermag. De arbeiders van den heer Jeffcott kwamen de straat dik met stroo beleggen, uit vrees dat het minste geluid het kind zou hinderen. Helaas, niets hinderde het kind; hij was bewusteloos. Het gelukte juffrouw Lopus een oogenblik gehoor bij de moeder te krijgen, en zij bad zoo dringend en zoo nederig of zij den kleinen jongen mocht helpen oppassen, dat de arme mevrouw Rich toegaf; en wezenlijk, zij had erger kunnen doen, want Jenny Lopus was de ervarenste en liefderijkste ziekenverpleegster van mijlen in het rond, onder armen en rijken; al kon zij een bespottelijke babbelaarster zijn. Geschenken, deelnemende informatiën, aanbiedingen van hulp kwamen van alle kanten en onze stad kwam in haar waar karakter uit.

Eén nacht bleef sir Silas opzitten, omdat hij, zooals hij zeide, een voorgevoel had dat het lieve kereltje dien nacht zou sterven, en hij gaarne voor hem bidden wilde terwijl de doodklok luidde. Doch de doodklok heeft niet voor het kind geluid. De engel des doods ontvluchtte de verdonkerde ziekenkamer en juffrouw Lopus, die den geheelen nacht had verwacht dat zij, volgens de gewoonte van het land, het venster zou moeten openzetten om er het zieltje te laten uitvliegen, mocht het inderdaad openzetten, maar slechts om wat versche lucht in de kamer te laten, waar het kind gerust lag te slapen.

Nu, toen het te laat was, kwam men tot de ontdekking dat de Riches de liefste menschen waren die ooit onder ons waren komen wonen. Hij was zoo geestig en zoo beschaafd; zij zoo lief en zoo dankbaar. Doch zij moesten weg zoodra hun kleine jongen vervoerd mocht worden en Arthur Vicker moest een nieuwen huurder zoeken. Mevrouw Rich was bang geworden voor het huis sedert het gevaar dat haar jongen had bedreigd. Zij gingen dus heen en werden algemeen betreurd; het oude huis werd gesloten; de straat was er veel somberder door.

En wie waren nu eigenlijk die verdachte en belangwekkende menschen? Wij werden het in geen maanden gewaar, en toen nog slechts door de grootste toevalligheid - indien men den dood een toeval noemen wil.

Twee maanden na het vertrek der familie Rich stierf lord Rothercourt, de edelman die ons, veertig jaren geleden, zoo lafhartig had verlaten, te Florence, in den ouderdom van zes en tachtig jaren. De rentmeester van het kasteel gaf sir Silas en den heer Jeffcot deftig kennis van dat overlijden, in een bijeenkomst welke

hij had verzocht. Hij zou de tijding niet het eerst aan een van beiden hebben durven vertellen, hij die haar het laatste hoorde, zou het hem nooit vergeven hebben.

'Heeren,' zeide hij, 'mylord is overleden.'

'Gekheid, mijn waarde heer! Denk eens aan! Verleden jaar heb ik nog een brief van hem gehad.'

'Alle vleesch is gras,' antwoordde de rentmeester plechtig. 'Heden zijn wij er nog en morgen niet meer. Lord Rothercourt is dood en, wat meer is, hij zal hier begraven worden.'

De heer Jeffcott had een oogenblik een vizioen van lord Rothercourt, zooals hij met zijn vierspan, in den tijd vóór de wetshervorming, de stad kwam inrijden; en zooals hij er nu zou inkomen, in zijn lijkkleeren, met zijn doodkist tot bagage; doch hij herstelde zich en zeide:

'Het moet een plechtige begrafenis worden, natuurlijk. Bowyer, gij gaat toch mee om den overledene de laatste eer te bewijzen?'

'Zeker, zeker,' antwoordde sir Silas. 'Het zal dan wel waar zijn. En dus zullen de Bartons eindelijk aan het erven komen. Wel, lieve deugd, Barton zelf moet al oud zijn. Waar zou hij wonen tegenwoordig?'

'Hij is te Florence bij lord Rothercourt. Mylord komt zelf mede met het lijk, nu het naar Engeland wordt vervoerd.'

'Lieve tijd! Waren zij verzoend?'

'Ja, geheel en al. De tegenwoordige lord was bij lord Rothercourt toen hij stierf.'

Wijlen lord Rothercourt had geen andere kinderen gehad dan een dochter, die vroeg gestorven was. Zijn naaste erfgenaam werd toen een neef, met wien hij in onmin leefde, zooals sommigen zeiden, om verschil van meening over de politiek. Er waren menschen die beweerden dat lord Rothercourt alles waarover hij de vrije beschikking had aan een vreemde zou nalaten; doch sir Silas en de heer Jeffcott hadden daar nooit van willen hooren.

'Hij zal zijn neef evenmin onterven als ik mijn jongen,' placht sir Silas te zeggen.

'De eer van de familie gaat hem veel te veel ter harte dan dat hij dat zou doen,' zeide de heer Jeffcott dan, en het bleek nu uit hetgeen de rentmeester zeide, dat de beide heeren gelijk gehad hadden. James Barton was universeele erfgenaam geworden; de oude dienstboden hadden nauwelijks een legaat.

De lijkstatie was prachtig, en de dag der begrafenis scheen een feestdag voor de inwoners van de stad te zijn. Met uitzondering van eenige groote marktdagen waren er nooit openbare vermakelijkheden, behalve als er getrouwd of begraven werd. Een begrafenisstoet was het meest populair onder de oudjes en de menschen van middelbare jaren, de jeugd zag liever een bruidstoet. Doch de begrafenis van lord Rothercourt was een pretje voor iedereen; zij hadden zulk een prachtigen stoet in geen vijftig jaren gezien, toen de oude lord gestorven was. Iedereen wachtte vol belangstelling de komst van den stoet af, behalve de doove tuinman van Ortley, die nooit in iets anders belangstelde dan in zijn bloemen.

'Wie wordt er begraven?' vroeg hij aan iemand die naast hem stond.

'De oude lord,' schreeuwde de man terug.

'Die is al vijftig jaren geleden begraven,' mompelde de doove. 'Ik ben er zelf bij geweest.'

'Dit is zijn zoon,' werd hem weer toegeschreeuwd.

‘Wel, wel, is de arme jonkman dood?’ zeide de tuinman. ‘Hij was maar zestien jaar ouder dan ik en ik moet nog zeventig worden aanstaanden Maart. Dus krijgt de jonge James Barton nu alles.’

‘De jonge James Barton’, Graaf van Rothercourt, was nu een man met grijze haren; hij woonde de begrafenisplechtigheid bij, boog voor degenen die om den grafkelder hadden gestaan en ging in zijn koets naar het kasteel terug. Het was bekend geworden dat hij op het kasteel zou komen wonen en dat hij zijn rang

weer zou innemen als een van de eersten van het graafschap. Het kasteel was goed onderhouden geworden en er was weinig te veranderen, behalve aan de tuinen, die nu weder, zooals iedereen dacht, een wonder van Engeland zouden worden.

Lord Rothercourt bracht veertien dagen in stille afzondering door, daarna begrepen de mogendheden uit den omtrek dat het tijd werd om hem hun opwachting te gaan maken, de Bowyers en de Jeffcotts moesten natuurlijk eerst gaan, en zij spraken af dat zij toevallig tegelijk zouden komen. Juffvrouw Lopus kreeg een plaats in het rijtuig van sir Silas en zat naast lady Bowyer. Sir Silas zou liever gestorven zijn dan dat hij met zijn gezicht naar de paarden ging zitten en een dame achteruit liet rijden.

'Ik ben nieuwsgierig of hij veel hout zal laten kappen,' zeide lady Bowyer.

'Ik denk het niet, lieve. Er is geld genoeg en geen erfgenaam. Ik zal de jacht nu moeten missen, denk ik.'

Zij troffen de Jeffcotts bij de voordeur en allen gingen tegelijk naar binnen. De oude zaal zag er al veel vroolijker uit en lord Rothercourt stond op het haardkleed, met zijn rug naar het vuur, en heette hen welkom; zij hadden hem nooit gezien, behalve dat oogenblik in zijn zwaren rouw, bij den grafkelder, en zij waren nieuwsgierig hoe zij hem vinden zouden.

Iemand van zestig jaren, een knap mensch, met sneeuwwit haar, en een ontzaggelijk lieve uitdrukking in zijn gelaat. Nadat de eerste begroetingen waren afgeloopen, zeide hij:

'Ik vind het allervriendelijkst van u dat gij mij zoo spoedig komt opzoeken. Ik denk mijn verder leven hier te slijten en daarom is het mij zeer aangenaam zoo spoedig mogelijk kennis met mijn buren te maken. Ik denk hier geen veranderingen te brengen dan op het punt van gastvrijheid. Ik hoop dat wij hier veel jongelui hebben, want zoodra de rouwtijd voorbij is moet ik vroolijkheid in mijn huis hebben. Ik weet nog niet waar ik mij aan blootstel; maar ik verbeeld mij dat het nog al wat zijn zal.'

'Wij hebben hier wel wat opgewektheid noodig, lord Rothercourt,' zeide lady Bowyer.

'Nu, gij zult ze hebben, mevrouw,' antwoordde lord Rothercourt, 'als gij maar uw hulp en tegenwoordigheid geeft. Ik geloof dat gij allen wel zoo iets van mijn geschiedenis weet. Ik heb op geen goeden voet met mijn overleden oom gestaan, behalve het laatste jaar. Hij wilde mij de wet voorschrijven in iets waarin geen man zich laat dwingen en wij zijn in onmin gescheiden. Ik begaf mij in den handel en hij - deed wat hij verkoos. Het is mij als koopman goed gegaan, zooals gij misschien weet; ik was niet rijk, maar onafhankelijk. Ik heb mijn zoon vooruit kunnen helpen en nu leef ik nog maar voor zijn geluk.'

'Ik wist niet....' begon sir Silas.

'Dat ik getrouwd was?' viel lord Rothercourt hem in de rede. 'Neen, dat is waar ook. Om u de waarheid te zeggen, is dat de oorzaak geweest van den twist tusschen mijn oom en mij. Ik moet u dat alles ophelderen om misverstand te voorkomen. Mijn overleden vrouw was een predikantsdochter en mijn oom wilde niets van dat huwelijk weten. Het was niet noodig dat erover gepraat werd en ik vond het beter er geen publiciteit aan te geven, ook niet aan de geboorte van mijn zoon; ik was bang dat zijn bestaan een reden te meer voor mijn oom geweest zou zijn om mij te onterven. Ik heb zijn zin gedaan en mijn huwelijk geheim gehouden; u, sir Silas en mijnheer Jeffcott, geef ik die ophelderingen, als mijn toekomstige buren.'

‘Dus is er een lord Descard?’ vroeg sir Silas, die zich den tweeden titel van den overleden lord Rothercourt zeer goed herinnerde.

‘Zeker,’ antwoordde lord Rothercourt; ‘gij zult hem aanstonds zien.’ En opstaande, ging hij naar de deur en riep: ‘Descard!’

Er kwamen drie personen te gelijk eenigszins wild de *serre* uitstormen: man, vrouw en kind. Zij hadden de équipages niet gemerkt en waren in den tuin bezig geweest. Zij schrikten toen zij zagen dat er bezoek was, doch hun ontsteltenis was niet half zoo groot als die der bezoekers, toen zij hen zagen.

De kleine jongen sprong vooraan, liep, na even rondgekeken te hebben, op juffrouw Lopus toe, klouterde tegen haar op en bedekte haar met kusjes. Achter hem kwamen de heer en mevrouw Rich, nu lord en lady Descard; zij zagen er knapper en vroolijker uit dan ooit.

Wat werd er gelachen!

'Het idee dat *gij* het zijt!' zeide sir Silas. 'En wat hebben we u slecht behandeld! Wat moet gij ons voor lompe gekken hebben gehouden!'

'Ik heb er altijd tegen op gezien van rang te veranderen', zeide lady Descard; 'want ik was zoo gelukkig als mevrouw Rich; maar nu spijt het mij niet, dat wij hier onder een valschen naam gewoond hebben om het goed te zien dat wij nu in bezit moeten nemen, zooals papa zegt; want wij hebben hier vriendelijke hartelijke menschen leeren kennen. Wij zullen het best met elkander vinden.'

'Nu kent gij uw toekomstigen gastheer en vrouw, mijn waarde buren', zeide lord Rothercourt. 'Gij zult hun altijd welkom zijn op het kasteel; zoolang ik leef en ik hoop nog menig jaar na mijn dood.'

In dat oogenblik kwam Mallebranche haastig de zaal in, hij liep recht op sir Silas toe en sloot hem in zijn armen.

'Mijn Silasje', riep hij, 'mag ik u onder zulke gelukkige omstandigheden weer zien? Alles is vergeven en vergeten, niet waar, mijn konijntje, mijn marmotje!'

Onder het uiten van dien onzin klemde hij sir Silas nog eenige malen aan zijn borst en stoof toen even vlug de zaal uit als hij er ingekomen was.

Ik geloof, dat er nu weinig plaatsen zoo gelukkig zijn als de onze. Mallebranche zegt dat dat van zelf spreekt; wijl Gascogne, zooals hij zegt, het middelpunt is van gevoel en gedachte, behoeft er in iedere Engelsche plaats slechts één Gascogner te wonen, om er iedereen zoo gelukkig te maken als wij zijn.

Doch sir Silas blijft volhouden, dat Mallebranche uit een gekkenhuis is losgebroken.

Suum cuique.

De Nederlandsche hervormde kerk

en haar ongelukkige toestand wekt de belangstelling ook van Nederlandsche staatsburgers, die niet tot haar behooren. Wat in den boezem van het talrijkste kerkgenootschap voorvalt is niet onverschillig voor geheel het volk. In weerwil van de phrase: scheiding van Kerk en Staat, blijven kerkelijke belangen, kerkelijke woelingen en hartstochten, vooral in Nederland, invloed uitoefenen op geheel het volksleven.

De Hervormde Kerk nu verkeert in desolaten toestand.

De synode heeft het ongelukkigste van alle kiesstelsels, het algemeen stemrecht, aan de gemeenten opgedrongen. Zoo is de triomf bereid van de partij der reactie: de ontwikkelde leden worden onderdrukt door de onontwikkelde massa, willig werktuig in de handen van eenige doordrijvende partijhoofden.

De synode, nu zelve het orgaan geworden dezer overheerschende partij, speelt

hoog spel: zij werpt zich op tot beheerscheres des geloofs; zij decreteert geloofsbelijdenissen en toont zich niet ongenegen om de rol van geloofsrechter te spelen. Groote spanning is daarvan het natuurlijk gevolg, scheuring dreigt.

Die synode is het kreatuur van den Staat.

Op den Staat rust de verantwoordelijkheid voor den jammerlijken toestand, waarin de Hervormde Kerk verkeert.

Met de stoffelijke belangen der Kerk is het niet beter gesteld. Ook daar verwarring zonder eind.

Ook voor die verwarring is de Staat verantwoordelijk.

Ze is zijn werk.

Welnu, op den Staat rust de plicht om te herstellen wat hij heeft bedorven.

Dit is een plicht, waarvan de Staat nog niet hooren wil.

Daarom moet hij er ernstig aan herinnerd worden.

Uit dit oogpunt achten wij van hoog belang de discussie, welke bij de behaneeling der Begrooting op het eind van het vorige jaar, over deze stof gehouden is in de Tweede Kamer, en, zoowel om de aandacht op de zaak te vestigen, als om nadere discussie uit te lokken, deelen wij in haar geheel mede de belangrijke redevoeringen, gehouden door den heer Mr. Van der Kaay en den Minister van Justitie.

De Heer Van der Kaay sprak in de 30ste zitting - 4 December 2 Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1877 (Beraadslaging over hoofdstuk IV) als volgt:

De Nederduitsch Hervormde Kerk is eene stichting van Koning Willem I. Toen in het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden de staatkundige eenheid was tot stand gebracht, moest ook in de verwaarloosde, verwarde Kerk regel, orde en, naar men meende, eenheid worden gebracht. Wie zou het groote werk der organisatie en unificatie van de Kerk ondernemen? Toen niemand het deed en wellicht niemand het konde, wilde of durfde, deed de Koning het. Dat was destijds niets ongewoons. Het was een vrij gebruikelijke *modus vivendi.* Aan de Kerk werd door den Koning eene dubbele organisatie gegeven: voor haar werd in het leven geroepen een tweeledig, tweeslachtig, hybridisch bestuur. De eigenlijk gezegde geestelijke belangen werden opgedragen aan de kerkeraden, de klassen, de provinciale kerkbesturen en de Synode; terwijl de zorg voor de stoffelijke belangen werd toevertrouwd aan kerkvoogden en notabelen, onder toezicht van provinciale collegiën, behoudens in sommige belangrijke gevallen machtiging en goedkeuring van Gedeputeerde Staten of van den Koning.

Die beide besturen stonden en staan nog onafhankelijk en zelfstandig naast elkander; in het algemeen reglement voor de Ned. Hervormde Kerk werd uitdrukkelijk bepaald, dat door dat reglement geen verandering werd gebracht in de administratie der kerkelijke fondsen. In beide besturen had de Staat een krachtige hand; wat het eigenlijke kerkelijke bestuur betreft, vooral wegens zijne groote bevoegdheid ten aanzien van benoemingen, die de Koning zich voorbehield, en wat het beheer der kerkelijke goederen en fondsen betreft, in de vergaderingen van heeren notabelen en kerkvoogden stonden stoelen voor burgemeesters en leden van de gemeenteraden, en in de provinciale collegiën van toezicht hadden de Commissarissen des Konings en een paar leden van Gedeputeerde Staten zitting. Uit het bestuur der geestelijke

belangen heeft de Regeering zich allengs teruggetrokken door afstand te doen van het recht van benoeming; maar de organisatie, door de Regeering vastgesteld, is in hoofdzaak gebleven tot den huidigen dag.

In het beheer van de kerkelijke goederen is groote verandering gebracht door

het Koninklijk besluit van 9 Februari 1866. Daarbij werden uit de vergaderingen van notabelen en van de provinciale collegiën van toezicht, de burgemeesters en leden van den gemeenteraad, de Commissarissen des Konings en Gedeputeerde Staten verwijderd, en werd de Koning of zijn Minister vervangen door een nieuw lichaam, een algemeen collegie van toezicht, bestaande uit een lid van elk der provinciale collegiën en drie leden van de Synode.

Dat besluit was evenwel niet bestemd om lang in het leven te blijven; het diende tot maatregel van overgang. Den eersten April 1869 (later werd de termijn tot 1 October verlengd) moest dat besluit van rechtswege vervallen en tegeijker tijd daarmede vervielen de nog bestaande provinciale reglementen en besluiten op het beheer der kerkelijke goederen.

In dien tusschentijd moest de Kerk zelve maatregelen voorbereiden om in het beheer der kerkelijke goederen te voorzien. Daartoe nam het nieuw opgerichte algemeen collegie van toezicht het initiatief. Dit collegie had echter geene wetgevende, geene reglementeerende macht, maar alleen administratief gezag. Wel stelde het, bij besluit van 12 October 1868, een reglement op het beheer der kerkelijke goederen vast, maar het onderwierp dit reglement aan de goedkeuring van de gemeenten, en eerst na vrijwillige aanneming werd dit verbindend voor de gemeenten, die het hadden aangenomen, en ook voor deze alleen. Sommige gemeenten hebben het reglement aangenomen; andere hebben de voorkeur gegeven aan het zoogenaamde vrije beheer. Wat is nu de tegenwoordige toestand? Het algemeen reglement voor de Nederlandsche Hervormde Kerk, dat het eigenlijk gezegd kerkelijk bestuur regelt, is tot stand gekomen door toedoen van den Staat. Het ontleent zijne kracht en zijn gezag aan de Koninklijke bekrachtiging van 23 Maart 1852. Welke wijzigingen er ook in vervolg van tijd in dat reglement mogen gebracht zijn, zij zijn erin gebracht door het toen van Staatswege gevestigde hooger bestuur. Het slotartikel van het reglement bepaalt dan ook uitdrukkelijk, dat daarin geene verandering kan worden gebracht dan door de Synode.

Nooit zijn de gemeenten of hare leden in de gelegenheid gesteld om zelf het beheer der kerkelijke goederen te regelen en het kerkgenootschappelijk verband vast te stellen. Wel zijn de gemeenten een enkele maal geraadpleegd over dezen of genen maatregel, maar dan werd haar altijd de keuze gelaten tusschen twee bepaalde zaken; de mogelijkheid van eenen algemeenen maatregel werd niet gegeven, en daarbij verzuimde het hoog centraal bestuur niet om vooraf aan te wijzen de personen, die als vertegenwoordigers der gemeenten over de te nemen maatregelen zouden gehoord worden. Het bepaalde zelf oppermachtig de kiesgerechtigheid. In dit opzicht dus vormt de Nederlandsche Hervormde Kerk één geheel, met eene vaste geregelde organisatie door den Staat ingesteld.

Geheel anders is het gegaan met het beheer der kerkelijke goederen en fondsen. Het algemeen collegie van toezicht, dat het initiatief nam, beschouwde de gemeenten als zelfstandige corporatien, als souvereinen, die geheel vrij waren in hare keuze om zich aan het algemeen reglement te onderwerpen of zelfstandig het beheer van de kerkelijke goederen en fondsen te regelen. Van die vrijheid hebben sommige gemeenten, een niet onaanzienlijk aantal, gebruik gemaakt; de meeste hebben het algemeen reglement aangenomen, en bleven dientengevolge onder toezicht van het provinciaal en het algemeen collegie. Ik heb mij daar onvoorzichtig uitgedrukt toen ik zeide: Vele gemeenten hebben het algemeen reglement *aangenomen*; ik had moeten

zeggen: de meeste gemeenten *worden* geacht het algemeen reglement te hebben aangenomen; want het is zeker, dat er omtrent de wettigheid en rechtsgeldigheid van de wijze, waarop in vele gemeenten het algemeen reglement is aangenomen, groot verschil van gevoelen bestaat.

Ik zal mij nu niet verdiepen in deze quaestien, omdat ik misschien weldra zal geroepen worden om in eene andere betrekking omtrent deze zaak mijne meening

te zeggen. Ik laat er mij daarom hier niet verder over uit. Dit alleen kan ik zeggen, want het betreft feiten: van hen, die de zaak onderzocht hebben en over wier bevoegdheid om te oordeelen geen twijfel bestaat, zijn er velen, die ontkennen, dat het algemeen reglement in een aantal gemeenten op wettige wijze is tot stand gekomen, en menige rechterlijke uitspraak heeft eveneens de wettigheid van dien maatregel ontkend, en aan de ten gevolge van dat reglement gekozen besturen hun recht van bestaan ontzegd.

Laat ons voor een oogenblik aannemen, dat inderdaad in de gemeenten, die geacht worden het reglement te hebben aangenomen, dit op wettige, voor de leden verbindende wijze is geschied, dan rijst de vraag: hebben die gemeenten ook het recht om, als zij willen, zich daaraan weder te onttrekken? De vraag is meer gesteld, en ik meen dat zij bevestigend moet worden beantwoord. Aan een algemeen genootschappelijk verband, waaraan men zich uit eigen beweging heeft onderworpen, kan men zich weder, desverkiezende, onttrekken, mits tijdige en behoorlijke opzegging geschiede. Ik doe opmerken, dat in het reglement op het beheer van de kerkelijke goederen van het Nederlandsch Israëlietische kerkgenootschap in art. 1 die bevoegdheid aan de gemeenten uitdrukkelijk is gewaarborgd. Wij hebben dus een aantal gemeenten die, wat het beheer der kerkelijke goederen betreft, volkomen zelfstandig zijn, en een groot getal, die op dit oogenblik leven onder het kerkgenootschappelijk verband, maar die zich desverkiezende daaraan kunnen onttrekken.

Maar nu ligt het toch voor de hand, tot welke ongelegenheid, verwarring, tegenstrijdigheid, wrijving en botsing een dergelijke toestand aanleiding kan geven bij een groot lichaam als de Nederlandsche Hervormde Kerk, waarvan de deelen, de gemeenten, wat het beheer der goederen en fondsen betreft, volkomen onafhankelijk zijn, doch in alle andere opzichten geheel zijn gebonden aan het centraal gezag. Die vrijheid ten opzichte van het beheer der kerkelijke goederen is zelfs zoo groot, dat de gemeenten ze kunnen verkoopen, en dat bij ontbinding van de gemeenten, de overblijvende leden het batig saldo onder elkander kunnen verdeelen.

Dat is althans de meening van allen, die de kerkelijke gemeenten beschouwen als zedelijke lichamen overeenkomstig de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek, in welke laatste beschouwing ook gedeeld wordt door dezen Minister van Justitie en waarmede ik geheel instem. - Ik weet, dat men reeds gewezen heeft op een middeltje om dat gevaar te voorkomen.

Vergeet niet, is er gezegd, dat de klassikale of provinciale kerkbesturen de bevoegdheid hebben om verschillende gemeenten te combineeren; en zoo zij die bevoegdheid niet hebben, kan hun die bevoegdheid nog door de Synode verleend worden. Zoo kan dan eene onwillige weerbarstige gemeente samengekoppeld worden met eene gehoorzame, goedwillige gemeente, waardoor dan het gevaar voorkomen wordt van verkoop van de kerkelijke goederen. Ik laat daar wat hiervan is, doch als het waar is, heb ik het recht uit te roepen: Welk een toestand! Welk eene tegenstrijdigheid!

De toestand is inderdaad hachelijk geworden door het jongste besluit van de Synode. Men weet wat gebeurd is.

In dit jaar heeft de Synode, voor het toelaten van nieuwe leden in de kerk, de bevestigende beantwoording verbindend gesteld van een aantal vragen.

Ook is het bekend, hoe vele leden der Kerk, predikanten en gewone leden van verschillende richting, tegen dat besluit geprotesteerd hebben. Sommigen hebben dat gedaan, omdat zij er voor zich zelf bezwaar in zagen de vragen bevestigend te beantwoorden en daarom ook de bevestigende beantwoording aan anderen niet konden aanbevelen, zonder een minder eerlijk spel met woorden te spelen; anderen - en ik geloof dat hierin inderdaad het principieel bezwaar bestaat -

omdat zij aan de Synode de bevoegdheid niet toekenden om dergelijke vragen te stellen. Zij meenden, dat, wanneer de Synode heden tamelijk onschuldige vragen stelt, en de bevestigende beantwoording daarvan kan eischen, diezelfde Synode den volgenden dag een stap verder kan gaan, en weder geheel andere eischen kan stellen. Wat zullen nu de gevolgen zijn, wanneer de Protestanten - ik noem hen aldus in dubbelen zin - ingeval de Synode aan haar besluit blijft vasthouden, van protesteerende leden rebelleerende leden zullen worden en hunne gehoorzaamheid aan de Synode op de eene of andere manier zullen opzeggen?

Stel dat in eene gemeente de kerkeraad weigert de voorschriften van de Synode toe te passen; zal dan het landstractement voor den predikant ten behoeve van die gemeente worden uitgekeerd? Zeker niet, zal men antwoorden; want die predikant zal worden geschorst.

Maar als de gemeente zich nu losmaakt van het kerkgenootschap, zich onttrekt aan het genootschappelijk verband? Dat kan niet, zal men antwoorden, of die gemeente zal van slechter conditie worden.

Maar dan zal op nieuw de vraag, de groote en belangrijke vraag ter sprake komen, of art. 168 van de Grondwet de landstractementen waarborgt aan de afzonderlijke gemeenten, of aan het kerkgenootschap ter beschikking en verdeeling over de gemeenten. Dan zal moeten uitgemaakt worden, wat al of niet tot het wezen van deze of gene gezindheid behoort. Die vraag is niet voor de eerste maal gesteld. Ik bespreek haar niet voor het eerst. En 't is bekend, dat de Hooge Raad reeds eenmaal, maar ook slechts eenmaal, geroepen is geworden daarover uitspraak te doen en wel bij het bekende arrest van 5 Mei 1848. Die uitspraak was in het voordeel van de gemeenten. Maar aangenomen dat de gemeente het tractement van een predikant verliest, welnu, dan behoudt zij toch het beheer en 't genot der kerkelijke goederen en fondsen. Zij zal misschien rijke goederen bezitten en zich zelve kunnen helpen; zij behoudt de kerk en kan uit de opbrengst van andere goederen de uitgaven bestrijden.

Maar gesteld dat zij niet zoo vermogend is, dan kan zij de inkomsten der kerken terughouden, niets uitkeeren tot bekostiging van eeredienst en godsdienstonderwijs en de kerk laten vervallen.

Gesteld ook, dat in eene gemeente het voorschrift der Synode door den kerkeraad wordt opgevolgd, en dat de minderheid, of zelfs de meerderheid der leden - want het is mogelijk, dat in sommige gemeenten de meerderheid anders over de zaak denkt dan de kerkeraad - zich met het voorschrift der Synode niet kan vereenigen en er scheuring ontstaat, - zal dan ten slotte misschien alleen de kleine minderheid van het tegenwoordige aantal gemeenteleden in het vrije beheer en genot blijven van de kerkelijke goederen? En toch, die gemeente was vrij in haar beheer en onafhankelijk van de Synode, maar ten slotte zou dan de Synode, niet rechtstreeks, maar langs een omweg, oppermachtig blijken te zijn ook op finantieel gebied.

Daarbij komt echter nog dit, dat de bevoegdheid van de Synode om bepalingen te maken als de hier bedoelde, tot een betwist punt kan worden gemaakt. En dan zou de burgerlijke rechter geroepen worden om over de zaak uitspraak te doen.

Want de beslissing over de vraag, of het bestuur van een zedelijk lichaam overeenkomstig de bestaande reglementen en statuten van dat zedelijke lichaam zekere besluiten kan nemen en reglementen kan vaststellen, behoort tot het gebied van den burgerlijken rechter. En zelfs als ten slotte de Synode in alle opzichten zegevierde en hare bevoegdheid ook op dit punt door den burgerlijken rechter werd

erkend, dan zou zij dat te danken hebben aan den Staat, die aan de Kerk de tegenwoordige organisatie heeft geschonken en aan de Synode deze groote, bijna onbegrensde macht heeft gegeven.

In alle opzichten blijft de Staat dus de schuldige. Maar, zal men zeggen, gij

spreekt over gebeurde zaken, waarom dit alles opgehaald? wij staan immers voor een fait accompli. Wilt gij reageeren tegen de wet op de kerkgenootschappen en terugkomen op de bepaling van art. 1, waarin aan de verschillende kerkgenootschappen volkomen vrijheid is gewaarborgd ten opzichte van den godsdienst en uitoefening van den godsdienst en de inrichting van hun bestuur? Ik antwoord: Neen, neen, en nogmaals neen! Ik wil niet reageeren tegen de wet, noch terugkomen op dit vrijheidademend artikel, maar uitvoering geven aan zijne vrijzinnige bepaling; want nog altijd zit de Nederlandsche Hervormde Kerk gekneld in het keurslijf van de organisatie en het centraal gezag, haar door de Regeering opgelegd.

Kan dat centraal gezag worden gehandhaafd en blijven bestaan naast de onafhankelijkheid van de gemeenten ten opzichte van het beheer over de kerkelijke goederen en fondsen? Of wil men redding zoeken aan den anderen kant? Wat het beheer over de goederen betreft, kan de Staat alsnog regelende tusschenbeide treden? Heeft in dat opzicht de Staat recht van spreken, of heeft hij zijn bevoegdheid verloren en prijs gegeven?

Ik vind, dat in 1866 de Staal het recht op vrij *beheer* van de kerkelijke goederen, aan de gemeenten toekomende, heeft erkend; maar ook niets meer. Het besluit van 9 Februari 1866 strekt alleen om de tusschenkomst van de Regeering bij dat *beheer* te doen eindigen. Maar hoe is het met den eigendom? Heeft de Staat ooit erkend, dat de kerkelijke goederen en fondsen in vrijen onbeperkten eigendom aan de gemeenten toebehooren? Ik weet het niet.

Ik zeide: in vrijen en onbeperkten eigendom. Bestaat die? Waar vindt men daarvan den oorsprong? Wanneer hebben de kerkelijke goederen ooit in vrijen eigendom aan de gemeenten toebehoord? Zeker niet tijdens de Republiek, toen de Hervormde Kerk Staatskerk was.

Wanneer men daaromtrent licht zoekt bij De Groot en Simon van Leeuwen, vindt men, dat de kerkelijke goederen worden gerangschikt onder de zaken *tot eene mindere gemeenschap behoorende* - eene mindere gemeenschap dan de gemeenschap van den gemeenen lande, - en op gelijke lijn worden gesteld en in één adem genoemd met de goederen, die de gemeenten, steden en dorpen of de waterschappen, bannen en ambachten, *jure publico* bezitten, en *alle deze goederen*, zegt De Groot, *moeten gebruikt worden waartoe deselve zijn geschikt;* zij mogen niet worden verkocht dan met toestemming der overheid. Ook de hoogleeraar Lievens Kersteman leerde in zijn *Academie der jonge practizijns*, ongeveer in het midden der vorige eeuw, dat de kerkelijke goederen niet mogen worden verkocht.

Daargelaten nu de vraag, of de eigendom aan den Staat, aan de burgerlijke gemeenten of zelfs aan het kerspel behoorde, schijnt dit zeker, dat het goederen waren met een bepaalde bestemming, waaraan zij niet mochten worden onttrokken.

Is nu daarin verandering gebracht door de Staatsregeling van 1798? Men heeft zich beroepen op art. 5 der additioneele artikelen, maar men moet dat artikel lezen in verband met de artt. 4 en 6, en dan zal men zien, dat bij die Staatsregeling tusschen kerkelijke goederen en kerkelijke goederen onderscheid wordt gemaakt; dat alle geestelijke goederen, waaruit vroeger de pensioenen en tractementen van leeraren en hoogleeraren betaald werden, zouden worden gevormd tot een fonds van de nationale opvoeding; dan bepaalt verder art. 5: dat alle andere kerkelijke goederen, door vrijwillige giften, erfmakingen, inzamelingen of aankoop door eenig

kerkgenootschap verkregen, als wettig eigendom der bezitters worden beschouwd en als zoodanig aan hen worden verzekerd. Maar, gij hebt het reeds gehoord, dit geldt alleen voor de zooeven genoemde goederen.

Art. 6 laat erop volgen: ‘Alle kerkgebouwen en pastoriehuizen der voormalige heerschende Kerk worden overgelaten aan de beschikking van het plaatselijk bewind, en daarvan worden alleen die gebouwen uitgezonderd, die hun aanzijn te

danken hebben aan aanbouw uit de *afzonderlijke kerkelijke kassen*, en op dien grond als bijzondere en wettige eigendommen worden aangemerkt.' Ik geloof dus, dat een beroep op die additioneele artikelen niet opgaat, en zeker is in den toestand geene verandering gebracht door de Staatsregeling van 1801, die aan elke gemeente het rustig bezit waarborgt van alles wat zij had bezeten bij het begin van deze eeuw. Is er misschien verandering gekomen na 1815?

In alle provinciale reglementen op de administratie der kerkelijke fondsen en goederen van het jaar 1819 en volgende jaren komen bepalingen voor, ongeveer gelijkluidend aan art. 78 van het reglement voor Noordholland. In dat artikel lees ik: 'Geen verkoop of belasting van kerkelijke eigendommen zal kunnen plaats hebben dan met consent van Gedeputeerde Staten, verleend op advies van het provinciaal collegie. Tot verkoop van vaste goederen en van 's lands effecten is de autorisatie des Konings noodig.'

Het laatste lid van dat artikel is vervallen door het Koninklijk besluit van 15 December 1831, maar de autorisatie van Gedeputeerde Staten is gebleven. De laatste verandering is in deze zaak gebracht - ik heb het reeds herinnerd - door het Koninklijk besluit van 9 Februari 1866. Daarin wordt echter alleen gesproken van het *vrije beheer*, en over den eigendom geen woord.

Wanneer hebben nu ooit die goederen in vrijen eigendom aan de gemeenten toebehoord?

Wie eigenaar moge zijn of ooit moge geweest zijn, het zijn altijd geweest en het zijn nog op het huidige oogenblik goederen met eene bepaalde bestemming en de Staat is nog altijd volkomen bevoegd en verplicht om toe te zien, dat die kerkelijke goederen niet aan hunne bestemming worden onttrokken, en dat niet met de goederen van het Hervormde of van andere kerkgenootschappen geschiede, wat reeds plaats heeft gehad met de goederen van de Doopsgezinde gemeenten te Maastricht en te Dordrecht. Het 2de lid van art. 168 der Grondwet gedoogt, mijns inziens, daarenboven niet, dat de Staat lijdelijk toeschouwer blijve. Of zullen wij aan den eenen kant hier en daar subsidiën geven en aan den anderen kant kerkelijke fondsen en goederen zien verdwijnen in de zakken van particulieren?

Op deze gronden onderwerp ik met alle bescheidenheid, maar toch met al den ernst, dien de zaak verdient, deze vragen aan de overweging van den Minister van Justitie: Moet de Nederlandsche Hervormde Kerk, wat het eigenlijk kerkelijk bestuur betreft, nog altijd gekneld blijven in het keurslijf der bestaande organisatie onder het centraal gezag der Synode, haar door den Staat opgelegd?

Zijn er geen wettelijke bepalingen noodig om te verhoeden, dat kerkelijke goederen en fondsen aan hunne bestemming onttrokken worden en, in geld geconverteerd, ten slotte in de zakken van particulieren terecht komen?

Zijn er geen wettelijke voorschriften noodig, bij mogelijke scheuring in het Nederlandsche Hervormde kerkgenootschap, tot verzekering van de rechten der gemeenten, en van de meerderheid zoowel als van de minderheid van de leden der gemeenten, op het gebruik en genot der kerkelijke goederen?

Een jaar geleden zeide de heer Kappeyne van de Coppello: 'de tijd dringt'. Ik zeg hem dit thans met allen nadruk na: er is *periculum in mora.*

De Minister van Justitie, Mr. Van Lijnden van Sandenburg, beantwoordde den wakkeren afgevaardigde in dezer voege:

Wij zijn zoo langzamerhand geheel gekomen ik zou bijna zeggen *in sacra*, - *circa sacra* zeker. Maar indien ik mij niet vergis, gaat de geachte afgevaardigde uit Alkmaar zoo ver, dat hij zich gedrongen voelt werkelijk het terrein *in sacra* te betreden Daarin kan ik niet met hem medegaan. Zijn betoog was zeker allerbelangrijkst. Ik kreeg een tweeledigen indruk daarvan. Een oogenblik waande ik, hier te zitten niet in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, maar in het lokaal der Willemskerk hier ter stede, waar de Synode en nu laatstelijk de Synodale Commissie hare zittingen gewoonlijk heeft gehouden. En mijn tweede indruk was deze, of mijn gezicht (dat kan gemakkelijk geschieden), maar ook mijn gehoor mij bedroog, en in plaats van den geachten afgevaardigde uit Alkmaar, onverwacht de afgevaardigde uit Gouda was teruggekomen en de discussie over deze zaak, vóór twee jaren afgebroken, door hem weder was opgevat.

De geachte afgevaardigde uit Alkmaar heeft één punt voorop gezet en daar wil ik dadelijk een antwoord op geven. Hij besprak namelijk den onzekeren rechtstoestand van de stichtingen en drong, in navolging van den geachten afgevaardigde uit Haarlem, wiens redevoering juist gisteren verjaarde, op eene wetgeving betreffende de stichtingen aan. Ik heb ten vorigen jare reeds gezegd, dat eene wet op de stichtingen mij voor 't minst zeer wenschelijk voorkwam. Deze zaak is mijne aandacht ook niet ontsnapt, maar ik durf niet verder gaan dan te zeggen, dat de voorbereidende studie omtrent die aangelegenheid ook bij het Departement van Justitie is aanhangig gemaakt.

Verder besprak de geachte spreker, evenals voor twee jaar de heer Kuyper, den rechtstoestand van de Nederlandsche Hervormde Kerk en heeft hij de wenschelijkheid betoogd, dat de Staat tusschenbeide trede in de zaken niet van de kerkgenootschappen, maar van een bepaald kerkgenootschap en de wet van 1853 voor dat kerkgenootschap als niet geschreven beschouwe. Ik heb èn als lid dezer Kamer èn bij de bedoelde discussiën van voor twee jaren, en ik durf zeggen, onder goedkeuring van de meerderheid dezer Kamer, dikwerf het beginsel verdedigd, dat de Nederlandsche Hervormde Kerk, evenals ieder ander kerkgenootschap, volkomen vrij is om de zaken van haar bestuur te regelen ingevolge de wet van 1853. Dit is meermalen tegengesproken en de bedenking is gemaakt, dat de Nederlandsche Hervormde Kerk georganiseerd is bij Koninklijk besluit van 1816, gevolgd door dat van 1852 en dat dientengevolge eene nieuwe organisatie van die Kerk niet alleen door de Kerk kon geschieden, maar ook van Staatswege moet plaats hebben. Met kracht heb ik dit gevoelen bestreden tegenover verschillende leden der Kamer, die telkens aandrongen op intrekking van de besluiten van 1816 en 1852. Ik acht dit niet alleen onnoodig, omdat ook de organisatie van 1852 is eene zuivere kerkelijke regeling, alles destijds door den Koning gesanctioneerd, maar meende ook en meen nog dat de Staat onbevoegd is, eene nieuwe inwendige organisatie van welk kerkgenootschap ook in het leven te roepen, en dat ieder kerkgenootschap volkomen vrij is om zich zelf te organiseeren. De organisatie van 1852 is op dit oogenblik de grondwet van de Nederlandsche Hervormde Kerk, die door deze Kerk zelve in het leven is geroepen en, ja, bij Koninklijk besluit is goedgekeurd, omdat dit door de toen bestaande bepalingen gevorderd werd, maar welke organisatie, van de Kerk uitgegaan, door

haar geaccepteerd en voor haar verbindend is, totdat de Kerk zelve daarin meent wijziging te moeten brengen.

Moet nu - dit was de eerste vraag van den geachten spreker - de Nederduitsch Hervormde Kerk gekneld worden door de banden, haar van Staatswege aangelegd? Neen, zij is door geen banden bekneld, dan die zij zich zelve wil

aanleggen, zonder dat hierbij nog eenige bemoeiing van Staatswege noodig of mogelijk is. Het Staatsgezag heeft bij Koninklijk besluit de kerkelijke organisatie goedgekeurd; die sanctie was toen nog noodig, maar de kracht van die sanctie is feitelijk opgeheven en de reserves, waaronder zij verleend is, zijn vervallen, zoodat zij als zuiver kerkelijke organisatie is blijven bestaan en als zoodanig bij de invoering der wet van 1853, krachtens haar art. 1, is aangemerkt ook door de Regeering. En nu is, ik herhaal het, het algemeen reglement eene kerkelijke regeling, die voor het daarbij betrokken kerkgenootschap verbindend blijft tot het door een ander, door de daartoe bevoegde macht, dat is door de Kerk, zal zijn vervangen. De Staat heeft de macht niet meer aan het Nederlandsch Hervormd kerkgenootschap, evenmin als aan eenig ander kerkgenootschap, eene andere regeling te geven of op te dringen. Het algemeen reglement bepaalt in de slotalinea op welke wijze het gewijzigd of door een ander reglement kan vervangen worden. Het geldt eene zaak van zuiver kerkelijken aard.

Nu het beheer der kerkelijke goederen. Moet, dit was de tweede vraag, tot regeling daarvan de Staat tusschenbeide komen? De redevoering van den geachten spreker uit Alkmaar herinnerde mij, wat zijne eerste vraag maar ook zijne anderen betreft, aan de woorden, die een paar dagen geleden gesproken zijn door den geachten afgevaardigde uit Breda, die waarschuwde tegen de toelating van het beginsel: eene gehoorzame Kerk onder eenen alles vermogenden Staat. Men zegt wel eens: ‘les idées marchent’. Jaren toch hebben wij gestreden voor het beginsel van eene vrije Kerk in eenen vrijen Staat. Daartegen wordt nu gereageerd; nu wil men de Kerk stellen onder de tuteele van den Staat, met dien verstande namelijk, dat het bestuur en beheer der kerkelijke aangelegenheden door den Staat zal worden geregeld, en dan nog wel niet in het algemeen, maar in het bijzonder voor één kerkgenootschap. Is dit met ons tegenwoordig staatsrecht bestaanbaar? Neen, zegt de geachte afgevaardigde uit Alkmaar, maar ik vraag het ook alleen op utiliteits-gronden, ten einde te voorkomen, dat de kerkelijke goederen komen in het bezit van particulieren.

De geachte afgevaardigde uit Alkmaar beroept zich op onze vroegere Staatsregelingen. Twee opmerkingen zijn mij daartegen veroorloofd. Eene eerste opmerking. Het beroep op de Staatsregeling van 1801 had meermalen plaats, tot staving van de bewering dat daarbij als beginsel is aangenomen, dat het behoort tot de roeping van den Staat om toe te zien dat de kerkelijke goederen niet door de Kerk worden misbruikt, maar aan hare oorspronkelijke bestemming beantwoorden. Dit is volstrekt het geval niet. Wat is de eenige ratio der besproken bepaling dier staatsregeling? Geen andere dan om te doen uitkomen, dat de kerkelijke goederen niet waren begrepen onder de nationaalverklaarden en dat, terwijl andere goederen werden nationaal verklaard, er eene bepaling in de Staatsregeling werd opgenomen, om boven allen twijfel te stellen, dat de kerkelijke goederen bestemd bleven voor het doel waarvoor zij waren aangewezen, en dus in het bezit der kerkgenootschappen.

Eene tweede opmerking. Juist in den tijd, dien de geachte spreker terugwenscht, toen de Staat zich bemoeide met de kerkelijke aangelegenheden, werden vele klachten vernomen over het verdwijnen of misbruiken van kerkelijke goederen en gelden, niet omdat zij stonden onder tuteele van den Staat, maar omdat de tuteele van den Staat zelfs dat niet heeft kunnen voorkomen.

De geachte afgevaardigde kan overigens niet meer dan ik betreuren de verwarring, die thans betreffende het beheer der kerkelijke goederen bestaat. Nog onlangs ben

ik over deze zaak in correspondentie geweest met de Synode, die de tusschenkomst der Regeering inriep, ten einde zich een wettigen grondslag te doen geven voor de regeling van het beheer. Zoodanig tusschentreden van den Staat acht ik echter niet wel overeen te brengen met de wet van 1853. Maar ik heb

mij bereid verklaard om wanneer de Synode bepaalde punten kon aangeven, waarbij zij de medewerking van het Staatsgezag noodig acht, in den zin namelijk dat die door het Staatsgezag kon worden verleend, ik zulks dan nader in ernstige overweging zal nemen; maar ik acht den Staat onbevoegd om het beheer zelf van kerkgoederen van welk kerkgenootschap ook te regelen. Ik heb het betreurd, dat de werking van het besluit van 1866 ten nadeele der onderwerpelijke regeling heeft gestrekt; ik heb getracht het te voorkomen, maar die tijd is voorbij

De derde vraag van den geachten afgevaardigde was, of ik het niet noodig acht, dat wettelijke maatregelen worden genomen met het oog op eene mogelijke scheuring in de Nederduitsch Hervormde Kerk. Het is weder of wij in de Willemskerk zijn; op die vraag zou ik thans geen bevestigend antwoord durven geven; ik wensch er mij van te onthouden in deze discussie advies te geven in kerkelijke zaken, waarop het dan toch eigenlijk nederkomt. Wat de geachte afgevaardigde bedoelt met scheuring is, zij het dan ook in verschillenden vorm, niet nieuw: in één opzicht vergiste hij zich daarbij zeer, hoewel ik hem die vergissing gaarne ten goede houd, omdat meerderen zich daaromtrent vergisten De geachte afgevaardigde uit Alkmaar deed het namelijk voorkomen alsof de Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk nieuwe bepalingen had gemaakt, die de vrijheid van leden dier Kerk zouden beperken in strijd met hare grondslagen. Dat is geheel onjuist: de Nederlandsche Hervormde Kerk heeft harerzijds tot verandering van grondslagen of belijdenis niets gedaan, maar verschillende harer leden hebben aangedrongen op het brengen van verandering daarin. Dit kan de Kerk niet doen, zonder loslating van den grondslag waarop zij staat.

Nu het andere waarop ik het oog had ten aanzien van hetgeen thans geschiedt. Het is nog zoover niet en ik hoop dat het niet zoover zal komen; maar vóór 40 jaren konden ook duizenden en duizenden leden der Hervormde Kerk, veel grooter schare dan nu, zich niet vereenigen met de wijze, waarop men de grondslagen van die Kerk in zake haar leer opvatte. Die duizenden hebben toen eenvoudig de Kerk verlaten, wat ik om meer dan eene reden heb betreurd. Zij waren lieden, grootendeels zonder veel tijdelijke middelen, maar zij hebben uit hun geloof kracht ontvangen; zij hebben over het geheele land kerk- en schoolgebouwen verspreid, zelfs eene theologische school opgericht, en dat alles door eigen krachtsinspanning en zonder eenige hulp van den Staat.

Wanneer er nu weder verschil is als toen en er zijn, die zich niet meer onder de belijdenis onzer Nederlandsche Hervormde Kerk kunnen scharen, dan kan ik niet aannemen, dat dat verschil alleen kracht kan vinden en zich organiseeren voor een verlangen naar finantieele hulpmiddelen van de kerk, met wier belijdenis men zich niet meer vereenigt, en dat dus het hoofdbelang voor de dissedenten in de finantiën zou zijn gelegen. Men houde in het oog dat, wanneer het de kerk is, die verandering brengt in hare grondslagen, dan mijns inziens eerst ter sprake komt, wat de geachte spreker zeide over de toepassing van art. 168 der Grondwet; maar als de kerk blijft wat zij is, dan is het geheel hetzelfde of er 10, 20, 30, 50 leden van die kerk overgaan tot het Katholiek, Luthersch of Israëlietisch kerkgenootschap, of tot een ander nieuw op te richten kerkgenootschap; de zaak blijft dezelfde.

De Staat moet echter acht geven op deze dingen, en de tijd zal nader moeten leeren of het werkelijk noodig is, dat op nieuw tusschenkomst van Staatswege plaats hebbe in de regeling der aangelegenheden van de kerkgenootschappen, en dat men terugkome op de beginselen welke wij nu huldigen.

De heer Van der Kaay repliceerde daarop: Mijnheer de Voorzitter! De Minister is begonnen zich te verbazen over twee zaken: over de plaats en den persoon.

Eerst over de plaats. Wordt hier gesproken in de Synode of in de Tweede Kamer? vraagt de Minister. Waar ben ik?

In de Tweede Kamer. Dat hier over dergelijke zaken gesproken wordt, en mijns inziens *behoort* en *moet* gesproken worden, ik zou de Vergadering, waarin ik de eer heb te spreken, te laag schatten, indien ik meende dit nog nader te moeten aantoonen. 't Zijn de naweeën van vroegere machtsoverschrijding en bemoeizucht van den Staat tegenover de Kerk.

Als er eenmaal tusschen twee personen of lichamen een nauw verband heeft bestaan, kunnen dezen niet volstaan met elkaar eenvoudig vaarwel te zeggen, maar er is boedelscheiding en regeling van zaken noodig. Maar als iemand de plaats heeft vergeten waar hij sprak, dan vrees ik, dat het de Minister is geweest, en niet ik. Ik heb gewezen op de jongste besluiten der Synode, en op het feit, dat vele leden van de Nederlandsche Hervormde Kerk hebben verklaard zich daarmede niet te kunnen vereenigen, en ik heb met een enkel woord de gronden in herinnering gebracht, die zij daarvoor aanvoeren. Maar ik heb mij onthouden van eenig oordeel daarover. De Minister heeft niet geschroomd daarin te treden en de zaak der Synode verdedigd. De beoordeeling van de besluiten is, meen ik, niet van deze plaats, en als daarom de vraag hier geopperd wordt: wie vergat de plaats waar hij sprak? dan geloof ik te kunnen zeggen, dat niet ik de schuldige ben.

'Was het wel de geachte spreker uit Alkmaar die sprak?' vroeg de Minister. 'Het was mij alsof ik den thans afwezigen geachten afgevaardigde uit Gouda hoorde, die voor twee jaren over deze zaak heeft gesproken.' Maar de Minister heeft een schakel in de keten vergeten. Hij vergat den geachten afgevaardigde uit Haarlem, den heer Kappeyne, die verleden jaar hier over hetzelfde onderwerp het woord voerde. En als het waar is, dat de geachte afgevaardigde uit Gouda in denzelfden geest als ik, gesproken heeft tot vrijmaking van de Kerk, dan verklaar ik mij op dit punt met hem volkomen homogeen.

Er is mij bij den Minister gebleken een zoo groot misverstand omtrent hetgeen ik eigenlijk bedoelde, dat inderdaad eene verdere gedachtenwisseling over deze zaak onvruchtbaar moet zijn.

Wat is het geval? De Minister zegt: gij wenscht eene gehoorzame Kerk onder een alvermogenden Staat. Neen, Mijnheer de Voorzitter, ik wensch het tegendeel, vrijmaking van de Kerk. Maar, zeide de Minister, de Nederduitsch Hervormde Kerk is als elk ander kerkgenootschap zoo vrij als zij slechts wenschen kan; zie slechts art, 1 van de wet op de kerkgenootschappen van 1853.

Ik weet dat; maar men vergete niet, dat de Kerk van Staatswege is gekomen onder eene vaste organisatie.

En nu weet ik wel, dat in 1852 het algemeen reglement van de Kerk is gewijzigd, dat er eene Koninklijke bekrachtiging op dit reglement is gegeven, en dat dus eenvoudig bekrachtigd is wat met goedkeuring van de Kerk zelve - zooals de Minister het heeft uitgedrukt - veranderd en gewijzigd was; maar ik moet er toch op wijzen, dat die wijzigingen in het reglement zijn gebracht door de besturen, die eenmaal van Staatswege over de Kerk waren gesteld. E ris alleen in gewijzigd wat die besturen goedvonden te wijzigen. Er *kon* op geen andere manier wijziging in gebracht worden. En dat is nog zoo; nog gebiedt het slotartikel van hetzelfde reglement, dat er geen

verandering in gebracht kan worden dan door de Synode. En het is waar, dat, als eenmaal een lichaam onder eene zekere organisatie gebracht is, het heel moeielijk, zoo niet onmogelijk is, er op eene regelmatige manier weer uit te komen. De Kerk zit erin vast, en nu was

mijne vraag: kan de Staat ook medewerken om langs ordelijken, regelmatigen weg de Kerk los en werkelijk vrij te maken? Gebeurt dit niet, dan kan het, dunkt mij, alleen langs revolutionairen weg. En nu blijkt de Minister op dit punt minder anti-revolutionair, dan ik meende te mogen onderstellen. De groote zaak is: welk standpunt neemt de Staat tegenover de Nederduitsch Hervormde Kerk in? Welk is het standpunt dat de Staat *behoort* in te nemen? En ik zoek, evenals de Minister, mijn uitgangspunt in art. 168 van de Grondwet. Ik meen als stellig te mogen uitspreken, dat dit artikel aan de verschillende *gemeenten* waarborgt het behoud van de tractementen, pensioenen en verdere inkomsten, zooals die werden genoten op 24 Augustus 1815. En toen bestond er geen Nederduitsch Hervormde Kerk. Dat kerkgenootschap is eerst later tot stand gekomen.

Als men dus vraagt, welk standpunt de Staat tegenover de Kerk behoort in te nemen, dan heeft de Staat alleen met de gemeenten te doen. De Staat heeft verplichtingen op zich genomen ten opzichte van gemeenten. Willen nu die gemeenten zich vrijwillig, uit eigen beweging, vereenigen in een kerkgenootschappelijken band, het zal mij lief zijn. Ik ben geen vijand van *eendracht* en daaruit voortvloeiende *éénheid*; wanneer echter tot die éénheid gedreven wordt en de Staat middellijk daartoe medewerkt, dan ben ik daarvan een tegenstander.

Nu geloof ik dat, wanneer de Regeering niet met de gemeenten, maar met het kerkgenootschap handelt, en aan het centraal gezag van het kerkgenootschap bevoegdheden geeft in de uitkeering en verdeeling der gelden uit de Staatskas, dit niet is in den geest van art. 168 der Grondwet, en ook uit een ander oogpunt afkeuring verdient. Zoo wordt de Kerk door finantieel belang, door zilveren koorden, bijeengehouden. Dit vind ik demoraliseerend. Als daaraan iets kan gedaan worden, moet het uit den weg geruimd worden.

Nu de kerkelijke goederen. ‘Gij wenscht, heeft de Minister gezegd, een stap terug te gaan, en een vroegeren toestand weder in het leven te roepen, namelijk: inmenging van den Staat in het beheer der kerkelijke goederen.’

Geenszins, Mijnheer de Voorzitter, dat wensch ik niet. Ik wensch niets anders dan de vrijheid van de gemeenten in het beheer van de kerkelijke goederen te handhaven. Ik heb alleen gevraagd, waarop het eigendomsrecht van die goederen berust, of die goederen in vollen vrijen eigendom aan de gemeenten toebehooren, ja of neen? Dat is eene zuivere rechtsquaestie. Behooren die goederen niet in vrijen eigendom aan de gemeenten, zijn het goederen *met eene bepaalde bestemming*, dan vraag ik: behooren er, behoudens het vrije *beheer* der gemeenten, geene maatregelen genomen te worden om te voorkomen, dat die goederen aan hunne bestemming onttrokken worden? Dit is geheel iets anders dan inmenging van den Staat in het beheer.

Ik geloof hiermede te kunnen volstaan, omdat ik alleen misverstand heb willen wegnemen. Zoolang de Minister gelooft, dat ik het tegenovergestelde bedoel van hetgeen ik inderdaad verlang, zal het wel een volkomen nutteloos werk zijn van gedachten te wisselen over de wijze, waarop men het doel zou kunnen bereiken.

Wij gelooven, dat de Hervormde Kerk den heer Van der Kaay dankbaar mag zijn voor zijn belangstelling in en zijne ernstige en degelijke behandeling van deze gewichtige zaak.

Zijne redevoeringen mocht daarom niet in het *Bijblad* begraven worden.

Godgeleerdheid. - wijsbegeerte. - onderwijs.

De regeeringsvoordracht tot herziening der wet op het lager onderwijs.

Als een kerstgeschenk werd, in het laatst des vorigen jaars, het door voor- en tegenstanders van de openbare school met smachtend verlangen verbeide Ontwerp van Wet op het lager onderwijs aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal aangeboden. Wij mogen gerust beweren, dat die dag een dag van vreugde en van verlossing uit pijnlijke spanning was. Immers aan een gesluierde gelijk was tot die ure toe het ontwerp van den Minister Heemskerk gebleven, en het geduld van duizenden was daardoor op zware proef gesteld. Wel meenden sommigen, dat zij eenige trekken van de gesluierde hadden bespied en verspreidden zich dientengevolge nu eens verblijdende en dan weder teleurstelling barende en tot somberheid stemmende geruchten. Maar het waren geruchten, niets meer! Niemand wist wie de gesluierde zou wezen. De Minister liet zich in het openbaar niet uit en bleef gehuld in een wolk van geheimzinnigheid. Aan den Raad van State scheen geheimhouding aanbevolen, althans, zoover mij bekend is, kwam door de leden van dien Raad zoo goed als niets aan het licht... Wie zal de gesluierde wezen, bleef de vraag. Zal zij zijn een vrouw van strenge beginselen, begeerig onbeperkte gehoorzaamheid te bewijzen aan de Grondwet des Rijks? Zal artikel 194 van die Grondwet volledig door haar worden toegepast? of zal zij zich werpen in de armen van de tegenstanders der openbare school, en toejuiching en levensbehoud zoeken in de begunstiging van het bijzonder kerkelijk gekleurd onderwijs? of zal zij pogen aan den strijd over de school, waardoor Neerland's volk wordt verdeeld, een einde te maken, door aller vriendin te willen zijn, hier wat te geven, daar wat te nemen en zoo welwillend jegens allen, allen trachten te behagen, en dan per slot van rekening toch niemand voldoen?

In de donkere dagen van December is de sluier opgelicht. Onthuld staat nu in ons midden de lang verbeide. Is zij geen bewijs

van den buitengewonen ijver en de groote bekwaamheden van den man, die haar het leven schonk? Wie durft ontkennend antwoorden. Maar tevens blijkt uit de trekken der onthulde niet terstond zonneklaar, dat zij een voortbrengsel is van het streven om, zooveel mogelijk, allen te voldoen.... een voortbrengsel van de partij, door den hoogleeraar Buys geschetst met deze woorden: dat zij haar kracht vindt niet in beginselen, maar in de prediking: *niet te snel*, den liberalen toegeroepen.

Aan krachtige, ingrijpende hervorming van ons volksonderwijs is dringende behoefte. Bij den dag is het in de laatste jaren duidelijker geworden. Ons volksonderwijs is niet *voldoend* en op vele plaatsen kan zelfs niet van onvoldoend onderwijs worden gesproken. Dit wordt erkend door de deskundigen en de woordvoerders van allerlei richtingen. Ook aan den Minister van Binnenlandsche Zaken is deze toestand niet verborgen. Heeft niet uit zijnen mond de treurige getuigenis geklonken: ‘ons volksonderwijs staat beneden het peil van dat van andere natiën; het is verre van te voldoen aan de eischen van de tegenwoordige maatschappij en aan de behoeften van ons volk’? Is niet van zijn lippen de verklaring gehoord: ‘voortgezet onderzoek en behartiging van het onderwijs hebben mij versterkt in de overtuiging, die trouwens reeds lang bij mij vast stond, dat een herziening van de wet op het lager onderwijs in zekeren zin noodzakelijk is’? Mochten wij niet hopen, dat, als de man, die zoo sprak, aan het werk ging, die herziening ook een krachtige, van flinke beginselen uitgaande hervorming zou wezen? Mochten wij van hem niet vragen, dat hij onderzoeken zou: wat eischt en gebiedt artikel 194 van de Grondwet, dat spreekt van een aanhoudende zorg der regeering voor het openbaar onderwijs, dat beveelt dat overal in het rijk van overheidswege *voldoend openbaar* lager onderwijs wordt gegeven; dat overigens het geven van onderwijs vrij laat, behoudens het toezicht der overheid en het onderzoek naar de bekwaamheid en zedelijkheid der onderwijzers? Mochten wij niet verwachten, dat hij onbewimpeld zeggen zou: wat noodig is om aan dit artikel te voldoen, moet geschieden? Kan het niet terstond, dan moet althans de weg worden aangewezen en gebaand, die tot de bereiking van het voorgestelde doel kan voeren. Een doortastende hervorming van onze volksschool is noodig.

Ik meen dat wij dit mochten hopen en vragen, na alles, wat in de laatste jaren ten opzichte van onze volksschool gesproken en aan het licht gekomen is.

Meldt deze ontsluierde zich tot zulk een hervorming aan en mag zij met gejuich worden begroet, of moeten wij teleurgesteld betwijfelen, dat zij ons de goede gaven brengen zal, waarnaar de vrienden en vriendinnen van degelijk, ontwikkelend, aan de eischen van den tegenwoordigen tijd beantwoordend volksonderwijs, reikhalzend uitzien?

Laat mij ter beantwoording hiervan het Ontwerp zelf ter hand nemen.

Tot mijn leedwezen is de behandeling daarvan in de bladen van *De Tijdspiegel* vertraagd. Toen de geachte redactie de aangename vraag tot mij richtte: wilt gij het Ontwerp in ons maandschrift bespreken, leefde ik in de verwachting, dat die bespreking in de Februari-aflevering geplaatst zou kunnen worden. Doch vele bezigheden, waardoor in de eerste weken des jaars al mijn tijd in beslag genomen werd, stelden mij in mijne verwachting te leur. En zoo is het geschied, dat tegen den wensch van de redactie en in strijd met mijn oprecht verlangen, deze beschouwing een maand later komt. Op volledigheid maakt die beschouwing geen aanspraak. Eenige punten, die naar mijn bescheiden meening hoofdpunten zijn, zal zij ter sprake brengen en behandelen.

I.

Wanneer wij aan onze volksschool en aan de opleiding onzer kinderen denken, treedt zeker voor ons allen *de onderwijzer* op den voorgrond. De onderwijzer is de man van wien het licht, de kennis, de bezieling uitgaan. Wat de toekomst van het opkomend geslacht, wat de toekomst van ons dierbaar vaderland wezen zal, hangt grootendeels af van die mannen, die zich aangorden om de kinderen van de armen en de rijken te vormen naar hoofd en hart. En van de daken mag het wel worden gepredikt dat de onderwijzer, wiens invloed zeer groot kan wezen, onzer aller belangstelling in hooge mate verdient. Het is daarom dat ik allereerst vraag wat geeft dit Ontwerp met betrekking tot het *onderwijzend* personeel.

Terstond valt de aandacht op artikel 6, waar het onderwijzend personeel wordt opgesomd en gesproken niet alleen van hoofd- en hulponderwijzers en onderwijzeressen, maar ook van *kweekelingen*, zoo mannelijke als vrouwelijke. ‘Kweekelingen zijn zij, die den leeftijd van 16 jaren bereikt hebben en bij het schoolonderwijs behulpzaam zijn’. De kweekelingen blijven dus als zelfstandige onderwijskrachten. Men zou in het algemeen zeggen: laat wie geen akte van bekwaamheid bezit ook geen recht hebben om te handelen alsof hij die bekwaamheid reeds had verkregen. Waarom moet toch in de school iets worden toegelaten wat nergens elders geduld wordt, dit namelijk dat nog niet bekwamen zelfstandig onderwijs aan anderen geven? De kweekelingen, die zich voorbereiden voor het examen van hulponderwijzer en -onderwijzeres mogen in de school werkzaam zijn, zeer zeker, maar onder behoorlijk toezicht en leiding van een onderwijzer. Wij hebben niet alleen theoretische, geleerde, wij hebben niet minder praktisch gevormde leidslieden der jeugd noodig - en daarom laat hen toe in de school om zich praktisch te vormen, maar duldt nooit dat zij vóór den achttienjarigen leeftijd en vóórdat zij de akte van bekwaamheid bezitten, optreden als zelfstandige onderwijskrachten.

Helaas! het kweekelingen-stelsel is gebleven. Met eenigen vooruitgang. Mochten zij vroeger met het 14de jaar in de school worden toegelaten, bij dit Ontwerp moeten zij 16 jaren hebben bereikt. Maar als wij eenige neiging voelen om ons over dezen vooruitgang te verblijden, wordt die neiging spoedig gematigd door art. 74 van de overgangsbepalingen, waarin te lezen staat, dat gedurende het eerste jaar kweekelingen van 14 jarigen en gedurende *twee* jaren kweekelingen van 15jarigen leeftijd niet, zooals noodzakelijk was, *geduld*, maar *aangesteld* kunnen worden. *Aangesteld*, en zoo zal dan het kwaad, dat kinderen onderwijs geven, nog noodeloos ettelijke jaren worden bestendigd.

Het Ontwerp pleit voor het behoud der kweekelingen op verschillende gronden(*).

a. 'Het gebrek aan onderwijzend personeel, waarover thans geklaagd wordt, zou daardoor grooter worden.' Te loochenen is het niet, dat het gebrek grooter zou worden, indien plotseling of binnen zeer kort tijdsbestek de kweekelingen het recht verloren onderwijs te geven. Maar welk bestrijder van het kweekelingstelsel begeert dit? Zoo ver mij bekend is, heeft nog niemand, die weet dat 2400 kweekelingen min of meer als onderwijskrachten worden gebezigd, de dadelijke afschaffing verlangd. De heer Moens, waarlijk geen vriend van het stelsel, achtte een tijdruimte van *tien* jaren noodig om hen langzamerhand te doen verdwijnen.

b. 'De afschaffing', zegt het Ontwerp, 'zou ir breuk maken op de vrijheid aan de regeling van het bijzonder onderwijs toegekend.' Deze woorden wekken verbazing. Haast zou ik gelooven, dat zij in een onbewaakt oogenblik aan de pen van den Minister zijn ontsnapt. Vergis ik mij, of bindt de Grondwet de vrijheid van het geven van onderwijs aan de bepaling, dat de onderwijzers bekwame en zedelijke personen moeten zijn, en hoe kan dan de afschaffing inbreuk maken op die vrijheid? Laat men ze bestaan, waar zijn dan de waarborgen, door de Grondwet gevorderd? Is het geen oogluiking, waaraan een einde dient gemaakt te worden, dat de overheid zoowel op openbare als op bijzondere scholen een onderwijs duldt, gegeven door knapen en jongelingen, van wier bekwaamheid en zedelijkheid zij geen bewijzen heeft?

c. 'Zij, die het kweekelingenstelsel geheel verwerpelijk achten, schijnen te vergeten, dat in scholen welker leerlingen voor verreweg het grootste gedeelte niet ouder zijn dan 12 jaren, vele werkzaamheden te verrichten zijn, waarbij de hulp, die een kweekeling bewijzen kan, ruimschoots voldoende is, en dat inderdaad eenige hulp van hen te verwachten is'. Indien de kweekelingen werkelijk zulk een bescheiden rol vervulden als hun hier wordt aangewezen, zou het zeker overdreven wezen, indien wij daartegen met kracht de stem verhieven. Er zijn in de school werkzaamheden te verrichten, waarbij zij hulp kunnen verleenen. Ongetwijfeld. Maar zal hun voortaan niets anders

(*) Bl. 55. De aanhalingen zijn genomen uit de uitgave van Kruseman en Tjeenk Willink, Haarlem.

worden opgedragen dan de vervulling van dergelijke werkzaamheden, als schriften uitdeelen, pennen geven, toezien dat de kinderen recht op zitten, elkander niet hinderen, enz. Neen! art. 21 van dit zelfde Ontwerp, dat het getal onderwijzers, in de school vereischt, regelt, toont aan dat zij volstrekt niet als helpers, maar meer dan ooit als onderwijskrachten worden gebruikt. Wanneer in een school meer dan 120 kinderen aanwezig zijn, wordt een veertigtal of een gedeelte daarvan aan de leiding van een kweekeling vertrouwd, ja, wanneer een school 241 tot 280 leerlingen telt, treden naast de *vier* onderwijzers *drie* kweekelingen als onderwijskrachten op. - Dat is toch meer dan hulp verleenen bij ettelijke werkzaamheden... Het ware te wenschen geweest, dat het Ontwerp het beginsel had uitgesproken: kweekelingen moeten als zelfstandige onderwijzers binnen een zeker aantal jaren verdwijnen, en er moet bij de wet gezorgd worden, dat dit geschieden kan, vooral door ruime gelegenheid tot opleiding te geven.

Dit leidt mij tot de *opleiding* der onderwijzers. Degelijk ontwikkelde, naar hoofd en hart flink gevormde, praktisch geoefende onderwijzers hebben wij noodig. Brengt dit Ontwerp ons nader tot de vervulling dier behoefte? In de wet van '57 stond te lezen: ‘ter opleiding van onderwijzers zijn er ten minste *twee* rijkskweekscholen’. Drie werden er opgericht. Bekend is het, dat door de ijverige bemoeiingen van den heer Moens het uitzicht is geopend op vermeerdering van dit getal met *drie*, zoo dat wij ons eerlang in *zes* rijkskweekscholen voor onderwijzers zullen kunnen verheugen. Wij hoopten dat dit Ontwerp ons weder een krachtige schrede vooruit zou brengen; dat het de kweekschoolopleiding als de beste op den voorgrond zou plaatsen, de normaalscholen verbeteren en de opleiding aan de lagere school, als uitzondering, in het leven laten zou. Deze hoop is niet vervuld. Heeft de Inspecteur van het lager onderwijs in de provincie Utrecht met cijfers aangetoond(*) dat wij op zijn minst *tien* kweekscholen voor onderwijzers en *drie* voor onderwijzeressen behoeven, in het Ontwerp wordt zonder eenige bepaling gezegd: ‘van rijkswege worden kweekscholen opgericht en onderhouden’. Wel voegt de Memorie van Toelichting er bij(†): ‘Men mag van iedere regeering verwachten dat zij, voorgelicht door de haar bij de wet toegevoegde deskundigen, aan hare roeping zal beantwoorden’. Maar, daargelaten de vraag of zulk een vertrouwen in toekomstige onbekende regeeringen wel te vergen is, wij hadden liever in de wet een cijfer genoemd gezien. Als er in was opgenomen, dat er minstens *tien* rijkskweekscholen voor onderwijzers zullen zijn, was nog voor den arbeid van provinciën, gemeenten en bijzondere personen terrein in overvloed gelaten, en dan kon men zich, van welke geestesrichting een toekomstige regeering ook mocht wezen, daarop beroepen. Nu zal er voor vermeerderde kweek-

(*) Zie voorstel Moens, bl. 11.
(†) Blz. 57.

schoolopleiding niet veel te hopen zijn. Wel spreekt de staat van uitgaven, die noodzakelijk zullen wezen, wanneer dit Ontwerp wet mocht worden, van *f*200.000 meer voor kweekscholen dan in 1874 werd uitgegeven(*), maar over 100.000 daarvan is reeds bij de Staatsbegrootingen van 1875 en 1876 beschikt, zoodat slechts een betrekkelijk geringe som overblijft om in de groote behoefte aan opleiding van bruikbare onderwijzers te voorzien. Het is toch bekend hoe treurig het dikwijls gesteld is met de ontwikkeling der jongelieden, die zich aanmelden voor het examen van hulponderwijzer. Wanneer er, zooals in 1874 het geval was, 900 zich onderwerpen aan het onderzoek, worden 350 afgewezen. En de eischen zijn niet bijzonder hoog, vooral niet als men in aanmerking neemt, dat deze jongelieden de mannen zullen zijn, die het opkomend geslacht van Nederland moeten vormen tot helderdenkende burgers en burgeressen. Voor een goede, voor een voldoende opleiding mag wel krachtig worden gezorgd! En deze wensch wint in omvang en kracht, zoodra wij ons beroepen op onzen zwaarsten bewijsgrond voor de behoefte aan meer kweekscholen, het gebrek namelijk aan onderwijzend personeel. Er is onderwijzersnood. De dagbladen komen het iederen dag verhalen. Tal van openstaande plaatsen kan niet worden vervuld. De Minister Heemskerk heeft verklaard: ‘het gebrek aan onderwijzend personeel is zeer groot: er zijn scholen met een kweekeling aan het hoofd; scholen waar beurtelings aan de kinderen der verschillende klassen vacantie moet worden gegeven: scholen waar de kinderen der hoogste klasse de rol van hulponderwijzer vervullen; ja, er zijn scholen waar het bestuur toevertrouwd is aan een kweekeling, omdat geen andere hulp is te verkrijgen’. Het klinkt daarom wel eenigszins vreemd als men in de Toelichting leest:(†) ‘De klachten over het gebrek aan onderwijzend personeel, hoewel niet geheel ongegrond, zijn evenwel zeer overdreven’. En verder: ‘Het getal der onderwijzers en onderwijzeressen, die in de lagere scholen, zoo openbare als bijzondere werkzaam waren, bedroeg in 1873 met inbegrip van kweekelingen 11.465, zonder kweekelingen 9078; in 1874 waren die cijfers 11.716 en 9282. Een te kort van 317, zijnde het getal vacatures, die 31 December 1874 in negen van de elf provinciën bestonden, is dus niet zoo onrustbarend als men oppervlakkig zou meenen. In 1874 bedroeg het gemiddelde cijfer der kinderen, die de dagscholen bezochten 478.615, die door 11.716 onderwijzers, onderwijzeressen en kweekelingen werden onderwezen, gemiddeld alzoo 41 door één docent...’

Als men dit leest, wordt men onwillekeurig wrevelig tegen de lieden, die zoo luide en overdreven klagen. 317 onderwijzers zijn er slechts noodig. Och! dat het zoo ware. Maar het is zoo niet. Wij hebben hier een groepeering van cijfers, die zeer licht kan misleiden.

Men kan ook anders en juister rekenen. Laat ons nemen het boven-

(*) Blz. 64.
(†) Blz. 57.

aangegeven getal schoolgaande kinderen 478.615. Bovendien loopen er ongeveer 90.000 zonder onderwijs te ontvangen rond. Wij spannen ons in om dezen ook de zegeningen van het onderricht te doen smaken. Laat een derde er van naar de school worden gelokt, dan krijgt men een getal van ± 510.000 kinderen. Geef nu aan iederen onderwijzer 40 of een gedeelte van 40 kinderen. Immers moet volgens art. 21 zoodra het getal meer dan 40 bedraagt een hulponderwijzer worden benoemd. Het zal daarom niet onredelijk zijn, als wij bij de berekening aan iederen onderwijzer 35 kinderen geven. Doen wij dat, dan hebben wij noodig 14.500 onderwijzers en er zijn er, de kweekelingen medegerekend, 11.800, zonder kweekelingen 9400; in het eerste geval komen wij dus te kort 2700 onderwijzers, in het laatste geval ruim 5000. Maar zal wellicht iemand zeggen, deze berekening is niet volkomen eerlijk, omdat zij medetelt ruim 30.000 niet schoolgaande kinderen, waarvan in de Memorie niet gesproken wordt. Nu wij zullen hen dadelijk van de som aftrekken en blijven bij de 480.000 schoolgaanden. Geven wij aan dezen voor elk 35tal een onderwijzer, dan zijn er noodig 12.700 onderwijzers; blijven de 2400 kweekelingen onderwijs geven, dan komen wij te kort 1000 en niet 317 onderwijzers; maar worden langzamerhand de kweekelingen als niet bruikbare onderwijskrachten geweerd, dan stijgt de behoefte tot boven de 3000 en zij zal voortdurend klimmen, hoe beter de pogingen slagen om het schoolverzuim te keeren. Door het cijfer 317 wordt de behoefte volstrekt niet vertegenwoordigd, vooral omdat meer onderwijzend personeel in de scholen noodig is.

Dit brengt ons tot de bepaling daaromtrent in het Ontwerp, tot art. 21. Met blijdschap maken wij melding van het uitnemende voorschrift, dat aan het hoofd van iedere school een hoofdonderwijzer moet staan. Art. 20 van de wet van '57 met zijn zoogenaamde buurtscholen, aan wier hoofd een hulponderwijzer geplaatst kon worden, wordt ten grave gebracht, en niemand, die het wèl meent met de opleiding der jeugd, zal de herleving begeeren. Een fiksche schrede voorwaarts wordt hierdoor gedaan. Ook brengt het overige van art. 21, de vermeerdering der onderwijskrachten in de school, ons belangrijk vooruit. Zegt art. 18 van de wet van '57: ‘wanneer het getal der leerlingen op eene school meer dan zeventig bedraagt, wordt de hoofdonderwijzer bijgestaan door een kweekeling, meer dan honderd door een hulponderwijzer, meer dan honderdvijftig door een hulponderwijzer en een kweekeling’. Zoo ziet men het in Nederland gebeuren, dat 90 kinderen van 6 tot 12 jaren, verdeeld in *zes* klassen, onderwijs en opleiding tot alle maatschappelijke en christelijke deugden moeten ontvangen van een hoofdonderwijzer en een kweekeling, die soms 15 jaren oud een 40tal knapen en meisjes tot dit doel leiden moet.

Daarin brengt dit ontwerp heilzame wijziging: ‘wanneer het getal leerlingen 41-80 bedraagt, wordt de hoofdonderwijzer bijgestaan door *een*

hulponderwijzer; voor 80-120 door *twee* hulponderwijzers; voor 121-160 door *twee* hulponderwijzers en *een* kweekeling enz. voor 241-280 leerlingen, door *drie* hulponderwijzers en *drie* kweekelingen'. Dankbaar zijn wij voor deze groote verbetering, maar niet geheel voldaan. Het springt immers in het oog, dat hoe grooter het aantal leerlingen wordt, ook het aantal kweekelingen, niet als helpers, maar als onderwijsgevende krachten stijgt. De vooruitgang in dit artikel is van belang; maar, vergis ik mij niet, dan is het goede beginsel bij dien vooruitgang niet vastgehouden. Het goede beginsel is: vertrouw aan geen onderwijzer meer dan 40 kinderen ter opleiding, want, zal het opvoedend bestanddeel in de lagere school niet geheel ontbreken, dan heeft de onderwijzer met 40 kinderen de handen vol. Maar dat goede beginsel wordt verlaten, zoodra men vergeet dat deze mannen bekwame onderwijzers moeten zijn. Men geve ons voor 201-240 leerlingen niet *drie* hulponderwijzers en *twee* kweekelingen, maar *vijf* hulponderwijzers en er zal reden tot groote erkentelijkheid zijn. - Ook in een ander opzicht voldoet de bepaling van het onderwijzend personeel niet genoeg. De ondervinding toch heeft geleerd dat de onderwijzer, geplaatst aan het hoofd van een talrijke school, de betrekking van Directeur moet vervullen, die zelf geen klasse voor zijne rekening heeft, maar die de oogen over alles kan laten gaan, in de verschillende klassen een bezoek kan afleggen en, zoo hij het noodig oordeelt, zelf daar eenig onderwijs kan geven. Het Ontwerp had hiermede rekening moeten houden, waar het een *voldoend* aantal onderwijskrachten in de school wil verschaffen.

Wanneer wij over de onderwijzers spreken, komt natuurlijk ook hunne *bezoldiging* in aanmerking. Wie herinnert zich niet de artikelen 19 en 20 der wet van '57, die ons nu een kleur op de wangen jagen, als wij daarin lezen: 'Voor een hoofdonderwijzer is het bedrag der jaarwedde ten minste *f* 400, voor een hulponderwijzer ten minste *f* 200; en aan eenige dier buurtscholen kan een hoofd- of hulponderwijzer geplaatst worden, wiens jaarwedde ten minste *f* 200 bedraagt.' De tijdsomstandigheden hebben, vooral wat de hulponderwijzers betreft, die bepalingen tot een doode letter gemaakt. Door den nood gedrongen hebben de Gemeentebesturen de traktementen der hulponderwijzers belangrijk moeten verhoogen. De dagbladen verhalen ons dat hun vijf-, zes- en zevenhonderd gulden worden aangeboden. De hoofdonderwijzers zien evenwel hun bezoldiging niet in dezelfde mate toenemen. Hebben wij niet in den aanvang van het jaar '76 gelezen, dat op een dorp in Nederland het traktement van een hoofdonderwijzer van *f* 400 was gebracht op *f* 425, en van een ander van *f* 450 op *f* 475. - Art. 23 van het Ontwerp regelt de bezoldiging op eene andere wijze. 'Door ons worden, op voorstel van Gedeputeerde Staten van iedere provincie, of hare door ons aan te wijzen onderdeelen, de sommen bepaald, welke de jaarwedden der hoofd- en hulponderwijzers en de toelagen der kweekelingen op zijn minst moeten bedragen; met dien verstande dat overal

de jaarwedde van den hoofdonderwijzer minstens *f* 600, die van den hulponderwijzer minstens *f* 400 en de toelage van een kweekeling minstens *f* 100 bedrage.'

Een verblijdende verbetering is hier op te merken! Waren er in het jaar 1874 nog bijna vijfhonderd mannen, geplaatst aan een openbare lagere school, wier bezoldiging minder bedroeg dan *f* 500, indien dit Ontwerp tot wet wordt verheven, zal ieder hoofdonderwijzer behalve een vrije woning *f* 600 minstens hebben om in de behoeften van zich en zijn gezin te voorzien. Maar is die verbetering ook even voldoende als zij verblijdend is? In de Toelichting lezen wij deze kostelijke woorden(*): 'De bezoldiging aan de betrekking van onderwijzer verbonden, behoort ongeveer gelijken tred te houden, met die van andere ambten, welker vervulling gelijke bekwaamheid en evenveel dienst vordert. Dit is intusschen dikwerf het geval niet. Wel overtreffen de jaarwedden veelal het minimum bij de wet van '57 gesteld, doch hoe vreemd het ook schijne, vaak gelukt het aan eenige Gemeentebesturen personen te vinden, die, voor een bezoldiging lager dan het loon van een werkman, zich bereid verklaren de betrekking op zich te nemen. Deze te groote zuinigheid werkt ongunstig op de uitoefening der betrekking zelve. Voor een werkelijk ontwikkeld man als een degelijk onderwijzer, staan zooveel andere wegen open, langs welke een ruimer bestaan kan worden verkregen. Voor het bepalen van een verhoogd minimum moeten de vooruitzichten van den aanstaanden onderwijzer verbeterd worden, en het gevolg zal niet uitblijven dat de verflauwde lust om zich aan het onderwijs te wijden verlevendigd zal worden, en dat meer personen, die eenmaal de akte verkregen hebben, voor het onderwijs zullen behouden blijven.'

Inderdaad woorden gezalfd met den geest der waarheid. Jammer dat het Ontwerp niet in overeenstemming daarmede is! Veel hoofdonderwijzers zullen voortaan niet meer dan *f* 600 ontvangen, en is dat een bezoldiging, die het loon van een bekwaam handwerksman veel overtreft? Wij weten veel beter. Er zijn onder onze ontwikkelde, bedreven handwerkslieden, die *f* 16 en *f* 18 per week *kunnen* verdienen, en de hoofdonderwijzer ontvangt, behalve een vrije woning, op zijn minst *f* 12 per week. De onderwijzersstand moet gereleveerd worden in de oogen der burgerij, niet alleen opdat meer jongelingen uit den gegoeden burger- en boeren-stand zich aan het onderwijs gaan wijden, maar vooral opdat de achting voor den onderwijzer onder hoogere en lagere standen toeneme. Wij zijn geen vreemdelingen in de wereld, het is ons zeer goed bekend dat mannen, wier inkomen bij de wet op minstens *f* 600 wordt bepaald en die dus voor zulk een karig loon moeten arbeiden, in den regel moeielijk de achting hunner medeburgers winnen en bewaren. De onderwijzersbetrekking moet worden gereleveerd; de woorden uitgesproken door de Arnhemsche commissie van onderzoek naar den toe-

(*) Blz. 59.

stand van het lager onderwijs moeten algemeene overtuiging worden: ‘Men vergete niet dat de hoofdonderwijzer een man van kennis en beschaving moet zijn. En dat kan slechts geschieden, wanneer men hem door een goede bezoldiging in staat stelt, zich door lectuur enz. te ontwikkelen en zich te bewegen in beschaafde kringen.’ Had het Ontwerp gehandeld naar de woorden: ‘de bezoldiging van den onderwijzer behoort gelijken tred te houden met die van andere ambten, welker vervulling gelijke bekwaamheid en evenveel dienst vordert,’ dan zou het minimum zeker hooger zijn gesteld. Het is te hopen dat de Minister bij de behandeling geneigd zal zijn hierin verbetering te brengen, en niet ten halve te blijven staan. Laat de Gedeputeerde Staten in iedere provincie de gemeenten in klassen plaatsen, om te bepalen waar het traktement van den hoofdonderwijzer *f* 1200, *f* 1000 en *f* 800, behalve vrije woning met tuin, bedragen moet. Voor de hulponderwijzers met hoofdonderwijzers-akte, die in dit Ontwerp stilzwijgend zijn voorbijgegaan, en voor de hulponderwijzers, hebbe ook een klassificeering der gemeenten in iedere provincie plaats, met dien verstande, dat nergens in Nederland de hoofdonderwijzer minder dan *f* 800, de hulponderwijzer met hoofdonderwijzers-akte minder dan *f* 700, en de hulponderwijzer minder dan *f* 500 ontvange. Dan mogen wij op goede gronden hopen dat de lust om zich aan het onderwijs te wijden verlevendigd zal worden en dat, wie eenmaal eene akte verkregen, bij het onderwijs zullen blijven.

Nog eenige oogenblikken moeten wij de gedachten bij de onderwijzers bepalen, door de vragen te beantwoorden: wie laten hen tot den onderwijzersstand toe, en hoe worden zij voor de betrekking van hoofdonderwijzer aan een bepaalde school benoemd?

Wat het afnemen van examens betreft, kunnen wij op groote verbetering wijzen. De commissie voor het instellen van onderzoek zal voortaan niet uitsluitend uit leden van het Schooltoezicht behoeven te bestaan. Ook andere deskundigen kunnen als leden dier commissie worden benoemd. Volkomen juist zijn de woorden der Toelichting(*): ‘De ondervinding heeft geleerd dat de Schoolopzieners, hoe verdienstelijk zij overigens hunne betrekking waarnemen, niet altijd de beste examinatoren zijn, en dat de hun toegekende bevoegdheid, om zich bij het afnemen van het examen door deskundigen te doen bijstaan, een recht is, waarvan bijna zonder uitzondering gebruik wordt gemaakt. Noodeloos worden de Schoolopzieners en de deskundigen, meestal dienstdoende hoofdonderwijzers, gedurende eenige weken aan hun respectieven werkkring onttrokken en kosten aangewend, die voor een deel bespaard hadden kunnen worden. Het is daarom wenschelijk dat tot leden der Provinciale commissiën alleen personen worden benoemd, die zelven het examen afnemen.’

Het programma voor de examens wordt door de Regeering, bij algemeenen maatregel van inwendig bestuur, vastgesteld. Misschien ware

(*) Blz. 84.

het goed hier tusschen te voegen: ‘op voorstel van de inspecteurs van het lager onderwijs.’

Een uitnemende verbetering is voorts de verandering dat betaald wordt *niet* voor de akte van bekwaamheid, maar voor het genot van examen te mogen doen. Wie denkt aan de zeer velen, die onvermoeid en met een volharding, eene betere zaak waardig, zich telkens weder aanmeldden voor het onderzoek, en die het der commissie zoo bitter lastig en den examenarbeid zoo drukkend en vervelend konden maken, zal zich verheugen dat art. 50 van de wet van '57: ‘de akte van bekwaamheid wordt uitgereikt tegen betaling van’, vervangen is door art. 56, luidende: ‘Vóór het afleggen der examens worden de navolgende sommen bij vooruitbetaling voldaan: hoofdonderwijzer en hoofdonderwijzeres, *tien* gulden; hulponderwijzer en hulponderwijzeres, *vijf* gulden; huisonderwijzer en huisonderwijzeres in meer dan één vak, *vijf* gulden; enz. De uitreiking der akte geschiedt kosteloos.’ Bravo! zoo zal een einde komen aan dien treurigen toestand: ‘dat men zich op goed geluk af aan een akten-examen onderwerpt, zonder daarvoor de noodige bekwaamheden te bezitten’; dat men, om zoo te zeggen, ‘de kans maar eens waagt’, omdat het bij niet slagen ‘toch geen geld kost’[(*)].

Een verandering door de billijkheid gevorderd is ook, dat men wel om aan het hoofd eener openbare school te staan den leeftijd van 23 jaren moet hebben bereikt, maar dat men niet 23 jaren oud behoeft te zijn om de akte van hoofdonderwijzer te verkrijgen. Bij het onderzoek moet naar bekwaamheid en niet naar ouderdom worden gevraagd, en de mate van bekwaamheid is niet juist van den leeftijd afhankelijk. Wij mogen het gelukkig noemen dat de beperkende bepaling van art. 42 der wet van '57, ‘om tot het examen van hoofdonderwijzer en hoofdonderwijzeres te worden toegelaten, moet de gevorderde ouderdom van 23 jaren zijn bereikt’, uit dit Ontwerp is verdwenen.

Voorts wordt in de wijze van benoeming der hoofdonderwijzers een belangrijke wijziging voorgesteld, door de bepaling dat de voordracht drie namen, en niet zooals vroeger minstens drie en hoogstens zes namen zal bevatten, maar vooral door de *afschaffing der vergelijkende examens.* Het Ontwerp wil de afschaffing op grond dat de vergelijkende examens veel omslag veroorzaken; dat zij wel aanwijzen wie de bekwaamsten, volstrekt niet wie de geschiktsten zijn; dat de Gemeenteraad, ook na het houden van het vergelijkend examen, vrij blijft om uit een voordracht van vier of zes personen den laatste te kiezen; dat een Gemeentebestuur, voorgelicht door het Schooltoezicht, evengoed zonder deze examens zal kunnen beslissen vide van degenen, die zich aanmeldden, voor hun kring de bekwaamste en bruikbaarste is. Voor de afschaffing der vergelijkende examens is, dunkt mij, een en ander te zeggen, vooral omdat, naar mijn bescheiden meening, bij de vergelijkende examens de paedagogische bekwaamheden en de tact om kennis mede

(*) Blz. 86.

te deelen, zeer zelden goed aan den dag komen. De kundigste sollicitanten schitteren, de minder kundige, maar voor het onderrichten en opvoeden zeer geschikte, blijven dikwijls verborgen. Daarom zou ik zeggen, laat het dagelijksch bestuur der gemeente, krachtig gesteund door Schoolopziener en Inspecteur, een ernstig onderzoek instellen naar de bekwaamheid en de geschiktheid der onderwijzers, die naar de betrekking dingen, en dan moog' een enkele maal, tengevolge van voorspraak of onjuiste berichten, een verkeerde keuze worden gedaan, in den regel zal wel de rechte man komen op de rechte plaats. Doch ik weet dat vele vrienden van goed volksonderwijs en vele deskundigen voorstanders zijn van de vergelijkende examens: dat mannen, die een woord mee mogen spreken, beweren dat de examinator in korten tijd zeer goed op de hoogte kan komen van de paedagogische en praktische bekwaamheden van hen, die zich aan het vergelijkend examen onderwerpen. Toch willen ook dezen dat in den tegenwoordigen toestand wijziging worde gebracht, dat de examens anders worden ingericht en vooral dat het Schooltoezicht meer invloed krijgt op de benoeming en niet langer de treurige ervaring opdoet, dat het Gemeentebestuur den door het toezicht onderaan op de voordracht geplaatste, onder den drang van een of ander gevreesd persoon, als den beste kiest.

Nog een paar artikelen verdienen hier onze opmerkzaamheid. Vooreerst art. 15, waarin gesproken wordt over de gevallen, waarin de wet niet toepasselijk is. Gaarne had ik gezien dat *a,* 'niet toepasselijk op hen, die onderwijs geven in een of meer der vakken, *h*, *i*, *k*, *l* zingen, gymnastiek, handteekenen, nuttige handwerken voor meisjes', wat meer beperkt ware geworden. De wet dient ook om misbruiken te weren, en de geschiedenis heeft slechts al te duidelijk bewezen, dat zulke artikelen de misbruiken niet weren, maar in de hand werken en dat door personen, die uitsluitend onderwijs mogen geven in zingen of nuttige handwerken, ook onderricht wordt gegeven in andere vakken van het lager onderwijs. Dat mag aan de aandacht van den wetgever niet ontsnappen en de wet moet bepalingen treffen, waardoor aan zulke misbruiken paal en perk wordt gesteld.

Verder is de wet niet toepasselijk op de scholen in de gevangenissen. Dat meenen wij te moeten betreuren. Zij het ook waar dat de bepalingen omtrent de schoollocalen en de benoeming der onderwijzers niet gehandhaafd kunnen worden bij de scholen in de gevangenissen, niet minder waar is het dat het wenschelijk blijft in die scholen niet anders te gebruiken dan flink ontwikkelde, zeer geschikte onderwijzers. Verwacht men van het onderwijs dat door alle gevangenen, beneden de 45 jaren, moet worden bijgewoond en genoten, heil; ziet men daarin een krachtig wapen tot bestrijding van verdierlijking en misdaad, een machtig middel tot verheffing en veredeling, - en wie zal dat ontkennen? welnu dan is het wenschelijk dat de bepalingen der wet op het lager onderwijs, zooveel mogelijk, ook van kracht worden voor de

gevangenissen, opdat er waarborgen bestaan dat het onderwijs uitstekend en dus de vrucht van het onderwijs niet gering zal zijn.

Eindelijk is de wet niet toepasselijk op militaire onderwijzers en het onderwijs door hen aan militairen gegeven. Het is bekend dat in de garnizoensplaatsen des winteravonds gelegenheid wordt gegeven aan de manschappen om school te gaan. Onze militairen hebben daarvoor in den regel wel den tijd en dat het voor velen niet onnoodig is, dat zij nog wat leeren, blijkt voldoende uit de volgende feiten, ontleend aan het jaar 1876. Van de 171 miliciens, bij een onzer garnizoenen ingelijfd, konden 16 niets lezen of schrijven en 20 zoo goed als niets; en bij het zevende regiment infanterie konden 10 pct. van de opgekomen miliciens niet lezen of schrijven. Heerlijk is het dus dat zij gedurende hun diensttijd gelegenheid vinden om het verzuimde in te halen en zich nog ietwat te bekwamen. Maar door wie en hoe wordt dat onderwijs gegeven? Door deskundigen en met voldoende leermiddelen? Helaas, neen! sergeants en sergeant-majoors, die aan het einde van den winter daarvoor een kleine gratificatie ontvangen, worden met deze taak belast; de lokalen laten dikwijls veel, de hulpmiddelen zeer veel te wenschen over. Neemt men dit in aanmerking dan moet men verbaasd staan over de uitkomsten, die nog verkregen worden. Maar voor ons is de vraag niet of men met zeer gebrekkige middelen iets bereiken kan; voor ons is de vraag, wat is ook in dit opzicht wenschelijk bij een nieuwe regeling van ons lager onderwijs, - en mij dunkt, dan is wenschelijk, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken zich verstaat met zijn ambtgenoot den Minister van Oorlog, en dat zij samen zulke bepalingen treffen, dat het onderwijs in de kazerne-scholen goed geregeld, flink ontwikkelend zij, de dommen van hun domheid verlosse, en die iets weten, wat verder brenge - en dat daarvoor allereerst het onderwijs gegeven worde door mannen, die bewezen hebben voor die taak bekwaam te zijn. Op de meeste plaatsen zal men hiervoor de onderwijzers van de gewone lagere school in de avonduren kunnen gebruiken.

Ook moet met een enkel woord worden besproken art. 11, waarin gehandeld wordt ‘over het terugkrijgen der bevoegdheid om onderwijs te geven, door hen, die ontslagen zijn ter zake van een ergerlijk levensgedrag of het verspreiden van leeringen, strijdig met de goede zeden of aansporende tot ongehoorzaamheid aan de wetten des lands.’ Genoemd artikel zegt dat in de evengenoemde gevallen de bevoegdheid door Ons (de Regeering) kan worden teruggegeven. Dat de bevoegdheid teruggegeven kan worden is natuurlijk niet meer dan billijk. Dat de Regeering de daartoe aangewezen macht is, zal wel niemand betwijfelen. Maar de Regeering kan onjuist worden voorgelicht, en daarom is het wenschelijk, opdat alle lichtvaardigheid en bevoorrechting worde geweerd, dat het laatste gedeelte van art. 11 aldus luide: ‘In deze gevallen kan zij (de bevoegdheid) door Ons worden teruggegeven, op grond van een met redenen omkleed advies, opgenomen in de Staats-courant.’

II.

Thans wenden wij de gedachten van het onderwijzend personeel naar *de school,* met wat daartoe behoort en vragen wij, wat geeft het Ontwerp ten dezen opzichte?

Dat de *schoollokalen* ruim en frisch moeten zijn, opdat onbedorven lucht voortdurend stroome in de longen onzer kinderen, wordt door allen, die waarde hechten aan de gezondheid van het opkomend geslacht, erkend. Jammer is het dat er nog zooveel schoollokalen zijn, waar de gezondheid der leerlingen onophoudelijk in gevaar wordt gebracht. Verbetering en nauwlettend toezicht door deskundigen zijn alleszins wenschelijk. Verblijdend is het dan ook dat het Ontwerp zich losmaakt van het algemeen aangenomen, tot hiertoe veelal heerschende, gevoelen, dat 60 vierkante decimeter oppervlakte en 3 kubieke meter ruimte voor ieder kind voldoende is. Art. 5 spreekt van 70 vierkante decimeter oppervlakte en 4 kubieke meter ruimte. Ik weet wel dat de groote mannen van de gezondheidsleer op zijn minst 90 en 5 eischen; maar voorloopig, geloof ik, kunnen wij met deze bepaling tevreden zijn en het zal mij verheugen, als wij binnen een niet al te lang tijdsverloop kunnen zeggen: de kinderen van Nederland ontvangen onderwijs in lokalen, waar voor ieder kind minstens 70 vierkante decimeter oppervlakte en 4 kubieke meter ruimte aanwezig is. Ik betreur alleen dat ook hier het Ontwerp getuigenis geeft van schoorvoetend verbeteren, en dat, in de overgangs-bepalingen, art. 78 een tijdruimte van *zes* jaren voor deze heilzame verbetering toestaat. Tevens betreur ik dat in het Ontwerp waarborgen ontbreken dat de lokalen in het algemeen aan de eischen van de gezondheidsleer zullen beantwoorden; dat men bij het bouwen van nieuwe scholen zich niet schuldig zal maken aan dwaasheden, waarvan elders de treurige vruchten zijn geoogst, en dat geschikte woningen als verblijf aan de leidslieden der jeugd zullen worden aangeboden. In de wet dient te worden opgenomen, dat omtrent deze punten bepalingen zullen worden vastgesteld bij algemeenen maatregel van inwendig bestuur.

Omtrent het leerplan en *de regeling der schooltijden* geeft het Ontwerp geheel nieuwe voorschriften, als het zegt (art. 20): ‘Het leerplan en de regeling der schooltijden en vacantiën worden door den Gemeenteraad, in overleg met den districts-schoolopziener en den hoofdonderwijzer, voor iedere school vastgesteld. De regeling der schooltijden wordt, de leeraren der kerkgenootschappen, waartoe de schoolgaande kinderen behooren, gehoord, zooveel mogelijk in verband gebracht met de uren, op welke die leeraren godsdienstonderwijs geven.’ Het laatste gedeelte is eene uitnemende bepaling. Wel heeft een der dagbladen haar afgekeurd door te beweren dat, langs dezen weg, de regeling der schooltijden afhankelijk gemaakt wordt van de willekeur der godsdienstleeraren, maar deze sombere meening wordt voldoende weerlegd door

de woorden: ‘zooveel mogelijk’ en vooral door de toelichting waarin te lezen staat: ‘Gedeputeerde Staten zullen bij de ontvangst der raadsbesluiten, waarbij de schooltijden zijn geregeld, behooren te onderzoeken in hoeverre bij den geregelden gang van het onderwijs aan het redelijk verlangen der godsdienstleeraren is of kan worden tegemoet gekomen. Dat er op dit punt aan geen *eisch* der kerkgenootschappen kan gedacht worden en de belangen van het lager onderwijs allereerst op den voorgrond staan, behoeft geen betoog’(*). Nemen wij dit in aanmerking dan verdient, dunkt mij, deze bepaling allen lof. Hoe toch is de werkelijkheid? Het bezoeken van catechisatie en leering was en is een rijke bron van *schoolverzuim.* Vele predikanten en pastoors geven hun lessen onder de schooltijden. De kinderen verlaten soms midden in den schooltijd de lokalen, brengen daardoor voor anderen stoornis teweeg en missen zelf het onderricht, gedurende hunne afwezigheid gegeven. Gedoogen de onderwijzers en onderwijzeressen deze stoornis niet en willen zij den kinderen niet toestaan onder schooltijd naar de catechisatie of leering te gaan, dan houden ouders, die in het godsdienstonderwijs belang stellen, de kinderen den ganschen morgen of middag thuis. Deze oorzaak van schoolverzuim kan door de in dit artikel voorgestelde regeling worden weggenomen. - Maar er is meer. Het godsdienstonderwijs wordt erdoor gebaat. Zullen wij de waarheid zeggen, dan wordt door vele ouders het godsdienstonderwijs niet hooger, soms lager, geschat dan een les in de gymnastiek, het teekenen of dansen. Misschien ligt de oorzaak van die geringschatting in het feit dat voor alle onderwijs in den regel betaald wordt, behalve voor het onderricht in den godsdienst. In ieder geval de geringschatting bestaat. En is het niet goed, niet heilzaam, niet onontbeerlijk dat de kinderen ook in kennis worden gebracht met de helden op het gebied van zedelijkheid en godsdienst, dat hun gemoedsleven worde gevormd, in hun borst vertrouwen en liefde, eerbied en geestdrift voor het reine en zedelijk schoone worde gekweekt, en zij leeren welk een groote en heerlijke en verheffende macht de godsdienst kan zijn in het leven der volken en in het leven van ieder mensch? Talloos velen zullen, ook in onze dagen, zeggen: ja dat is goed, het kind kan daar wel beschouwd niet buiten. Dan is het ook verblijdend dat in de wet, die handelt over de opleiding der jeugd, een artikel voorkomt, waarin de noodzakelijkheid van godsdienstonderwijs wordt erkend, als een onmisbaar bestanddeel in de vorming van onze kinderen tot flinke en degelijke burgers en burgeressen.

Ook koester ik de hoop dat deze bepaling eenigszins tegemoet zal komen aan veler gemoedsbezwaren. Dat op de school waar de kinderen van alle gezindten moeten samenzijn, een Bijbel of een Roomschkatholiek gebedenboek wordt toegelaten, is natuurlijk een onmogelijkheid. Wie zoo iets eischt, heeft niet nagedacht, en wie,

(*) Bl. 77.

zooals het in sommige streken geschiedt, het doet of toelaat staat schuldig, omdat hij geen eerbied toont voor de godsdienstige overtuigingen van anderen. De openbare school moet zooveel mogelijk neutraal zijn. Het godsdienstonderwijs moet geheel worden overgelaten aan de kerkgenootschappen. In ons land, waar volkomen godsdienstvrijheid wordt gehuldigd, kan dat niet anders. Toch hebben wij eerbied voor de bezwaren van niet weinigen, die zeggen dat de godsdienst geheel buiten den kring der opleiding gesloten wordt. Om hunnentwil doet het mij ook genoegen dat het Ontwerp deze bepaling opnam. Het godsdienstonderwijs wordt als noodig bij de opvoeding en ontwikkeling erkend; en de kinderen kunnen voortaan (art. 26) in dezelfde lokalen, waar zij leerden lezen en rekenen, ook van een anderen onderwijzer hooren van een wereld der onzienlijke dingen, van den zegen der deugd, van de kracht der vroomheid, van de macht der idealen. Verwacht ik te veel als ik hoop dat daardoor menig gemoedsbezwaar in gewicht zal verminderen?

Maar laat mij voortgaan. Wie worden in de scholen toegelaten? Art. 16*a* zegt: 'De scholen zijn toegankelijk voor alle kinderen, die den leeftijd van *zes* jaren hebben bereikt.' Is het geen goede bepaling? Misschien zal men zeggen, ja, maar nog beter was zeven jaren; wel beschouwd immers is dat eerst de leeftijd, waarop het kind aan het met inspanning gepaarde leeren met vrucht beginnen kan. Wat mij betreft, ik zou daarmede gaarne instemmen. Doch ik vrees dat hier van kracht zou worden het spreekwoord: wie het onderste uit de kan wil hebben krijgt het lid op den neus... Wij mogen ons verheugen, wanneer geen kinderen beneden de *zes* jaren toegelaten worden op de openbare lagere school. Nu zitten helaas! op niet weinig schoolbanken knapen en meisjes van 4½ en 5 jaren, op wie volkomen van toepassing zijn de woorden der Toelichting: 'slechts bij uitzondering zal het lager onderwijs bij hen vrucht kunnen dragen; hunne toelating op de scholen zal daarentegen voor de aandacht der oudere leerlingen een belemmering zijn. De scholen moeten niet ontaarden in een bewaarplaats: de kinderen moeten daarheen worden gezonden om kundigheden op te doen, niet om hunne ouders gedurende eenige uren van hun bijzijn te ontslaan'(*). Maar als de deuren der lagere school voor de kinderen beneden de *zes* jaren worden gesloten, is het noodzakelijk dat een andere gelegenheid worde geopend, waar die jonge kinderen, naar hunnen aard, bezig gehouden en ontwikkeld worden. Art. 17 van het ontwerp, waarin gezegd wordt: 'Het staat aan de gemeentebesturen vrij aan de scholen een laagste of voorbereidingsklasse te verbinden, waarin kinderen beneden zes jaren, bij voorkeur door vrouwelijke personen, tot het ontvangen van lager onderwijs worden voorbereid', is dan ook een teleurstellend artikel. De zegeningen door de zoogenaamde bewaarscholen of voorbereidingsklassen verspreid, de heerlijke vruchten

(*) Bl. 74.

door haar voor de lagere school afgeworpen zijn niet meer verborgen. Daarom had hier de oprichting niet facultatief, maar imperatief gesteld moeten worden. De bezwaren, aan de oprichting verbonden, zijn met een weinig goeden wil te boven te komen en verdwijnen in het niet als zij geplaatst worden tegenover de groote voordeelen, die men er voor de kinderen van plukt. Groote dringende behoefte bestaat er voor kinderen van de gegoede, maar vooral voor kinderen van de mindergegoede klassen, aan plaatsen waar zij, voordat zij de gewone lagere school bezoeken, leeren zien, hooren, zingen, spelen en omgaan met anderen, waar zij aan de tucht en de orde worden gewend, waar het gevoel voor het schoone en goede door prent en verhaal wordt opgewekt. Een goede aan de lagere school verbonden voorbereidingsklasse voor kinderen van 4 of 5 tot 7 jaren, of een goed ingerichte, op zich zelf staande bewaarschool voor kinderen van 3 tot 7 jaren hebben wij noodig. Beide inrichtingen, bij voorkeur geplaatst onder de leiding van een vrouw, die kennis aan teederheid paart, takt heeft met kinderen om te gaan en als bij intuitie weet wat kinderen behoeven, zijn rijkgezegende kweekplaatsen, maar tevens een verrukkelijke voorbereiding voor het bezoeken van de openbare lagere school. Dit Ontwerp zou een lofwaardig werk hebben gedaan indien het een en ander omtrent de opleiding van zulke onderwijzeressen en omtrent het hygienisch en paedagogisch toezicht op de bewaarscholen had vastgesteld.

Voorts bevat dit Ontwerp een geheel nieuwe paragraaf over de *leerlingen.* Veel belangrijks komt daarin niet voor; en op de vraag of zij niet zonder schade gemist zou kunnen worden, kan allicht veilig worden geantwoord, jawel, als gij art. 38 maar laat staan. Het is wel waar, dat Burgemeester en Wethouders het recht hebben kinderen, die met ziekten of kwalen zijn behebt, waardoor hunne tegenwoordigheid in de school onraadzaam is, den toegang te weigeren in het belang van den gezondheidstoestand. Maar het kan zeker geen kwaad dit uitdrukkelijk in de wet te vermelden en zoodoende aan alle ouders te herinneren, dat hun kinderen niet alleen om besmettelijke ziekten, maar ook om verregaande onreinheid, om onzuiverheid van hoofd, of om het medebrengen van gedierte, dat zich overplant, uit de samenleving met anderen door Burgemeester en Wethouders mogen worden geweerd. De reinheid worde op alle mogelijke wijzen bevorderd, ook door een streng toezicht op de jeugd, die de scholen bezoekt. Wie vuil is en morsig en met ongedierte bezet moet in geen kring der samenleving worden geduld.

Als nu de jeugd zich in de school bevindt, wat zal haar dan worden onderwezen(*)? ‘Naar de opvatting der Regeering moet het lager onderwijs die vakken omvatten, waarvan de kennis voor ieder lid van eene beschaafde maatschappij onmisbaar is en dat intellectueele voedsel

(*) Bl. 50.

verstrekken, hetwelk voor allen noodig is. Het onderwijs, dat een verdere strekking heeft, is middelbaar of hooger onderwijs'. - Hier is een flink en duidelijk richtsnoer uitgesproken. Dienovereenkomstig worden dan ook in art. 1 genoemd: 'het lezen, het schrijven, het rekenen, de beginselen der Nederlandsche taal, der aardrijkskunde, der geschiedenis, der kennis van de natuur, en het zingen, de gymnastiek, het (hand)teekenen, de nuttige handwerken voor meisjes.' *Verdwenen* is het onderwijs in de beginselen der vormleer, zeker zeer ten genoegen van hen, die toestemmen(*) 'dat het zeer algemeen met weinig ingenomenheid gegeven en ontvangen wordt en dat het in plaats van beoefening der elementaire wiskunde gemakkelijk te maken, veelal tot min duidelijke begrippen omtrent wiskundige waarheden aanleiding geeft,' maar evenzeer tot smart van de enkelen, die nog voorstanders van dit onderwijs zijn en zich voor de ontwikkeling van het denkvermogen daarvan veel goeds voorspellen. *Opgenomen* daarentegen zijn het zingen, de gymnastiek, het teekenen, de nuttige handwerken voor meisjes. Uitstekend! Ons volksgezang is zoo ellendig; de liederen, die langs de straten klinken, de wijzen waarop zij worden uitgegalmd, zijn zoo beneden kritiek, dat elke poging om hierin eenige verbetering te brengen, mag worden toegejuicht. Goed zangonderwijs op de volksschool kan daartoe krachtig bijdragen.

Gymnastiek-onderwijs is ook een behoefte. Men heeft daarvoor geen afzonderlijk lokaal noodig. Met de kamergymnastiek kan worden begonnen; en in de meeste scholen is ruimte genoeg aanwezig om door de regelmatige beweging van armen en beenen, de spieren buigzamer, sterker te maken en de stijfheid en houterigheid te bestrijden.

Niet minder kan tot aanbeveling van het teekenen en de nuttige handwerken worden gezegd. Is het laatste niet onontbeerlijk voor de meisjes uit de volksklasse? Het zou inderdaad een zegen zijn voor het volk van Nederland als allerwegen in deze vakken onderwijs gegeven en ontvangen werd. Maar ook hier weder is het als meermalen. Op hetzelfde oogenblik dat wij ons geneigd gevoelen een juichkreet te slaken, wordt de reden tot juichen ons ontnomen. Ziet, art. 16 zegt: het onderwijs in de vakken a - g is verplicht; en daarbij *kan* worden gevoegd het onderwijs in zingen, gymnastiek, teekenen en nuttige handwerken'... *Kan... zal* het nu ook overal geschieden, waar het *kan?* Het is te betwijfelen. Menig gemeentebestuur zal, om der zuinigheid wil, verklaren: de wet beveelt het onderwijs daarin niet, en wat niet rechtstreeks behoeft, doen wij niet, het onderwijs kost toch reeds zooveel. Waarom hier geen deugdelijk beginsel gehandhaafd? Waarom niet gevraagd: behoort de kennis dezer zaken tot datgene, wat ieder lid van een beschaafde maatschappij noodig heeft? Ja - en wie zal het ontkennen van de vakken h - l? dan *moeten* zij onderwezen worden - en dan mag het niet worden

(*) Bl. 52.

overgelaten aan het goedvinden van anderen. Maar, antwoordt de Toelichting, ‘er zijn geen mannen en vrouwen genoeg, die deze vakken kunnen onderwijzen.’ Volkomen waar. Daarin kan en moet door een overgangsbepaling worden voorzien. Maar in dat gebrek kan spoedig verbetering komen, want is eenmaal de behoefte aan zulke personen aanwezig, dan zullen zij ook wel op komen dagen.

Het Ontwerp wil het tegenwoordig *meer uitgebreid lager onderwijs* doen vervallen, een paar vakken daarvan overbrengen op den rooster der gewone volksschool en het overige doen worden: ‘het lagere gedeelte van het middelbaar onderwijs’. In beginsel verdient deze verandering ongetwijfeld toejuiching. Volkomen waar is, wat de heer Steijn Parvé heeft gezegd: ‘De wet van 1863 heeft voldoende uitgemaakt dat de vreemde talen in haren ganschen omvang behooren tot het Middelbaar onderwijs’, en terecht zegt de Memorie van Toelichting(*): ‘Het onderwijs, dat verder gaat dan het verstrekken van het intellectueele voedsel, dat allen noodig hebben, is Middelbaar of Hooger onderwijs’. Het gevolg van de meening der Regeering is dat de wet van '63 herzien en aangevuld moet worden, opdat in de plaats van het uitgebreid lager onderwijs een middelbaar onderwijs trede, waardoor in de behoefte wordt voorzien van hen, die van de hoogere burgerscholen geen gebruik kunnen maken. De noodzakelijkheid van zulk een wijziging der wet van '63 wordt dan ook door de Regeering erkend. Wij staan hier alzoo voor een flink beginsel, dat echter niet even flink wordt toegepast. Ziet eens art. 16 al. 4 van het Ontwerp, waar gij leest: ‘aan de scholen kan bovendien onderwijs worden gegeven in de beginselen van eene vreemde levende taal, in de beginselen der wiskunde en in de fraaie handwerken, zonder dat zij daardoor ophouden scholen van lager onderwijs te zijn’. Dit is een vreemde toepassing van het straks uitgesproken beginsel. Theorie en practijk strijden met elkaâr. Zoo krijgen wij de school van meer uitgebreid lager onderwijs terug met wat minder vakken op het programma. Ja, zegt de Regeering(†): ‘het zou verkeerd zijn, de gelegenheid af te snijden om in een gemeente, waar geen middelbaar onderwijs bestaat, het onderwijs in de beginselen van ten minste één levende taal, en die der wiskunde en in de fraaie handwerken aan de lagere school te verbieden.’ Ongetwijfeld zou het verkeerd zijn zulk een gelegenheid af te snijden, maar in de hier uitgesproken onmiskenbare behoefte voor kleinere gemeenten moet worden voorzien, niet door een bepaling in dit Ontwerp, maar door bepalingen op te nemen in de wet van '63. Inmiddels moeten de overgangsbepalingen van deze wet zorgen dat zooveel mogelijk de behoefte aan beperkt middelbaar onderwijs worde vervuld. En hierin juist schiet het Ontwerp te kort. In art. 76 van de overgangsbepalingen staat te lezen: ‘in afwachting dat door de wet tot regeling van het middelbaar onderwijs anders zal worden beslist, *kan* het onderwijs in de beginselen van vreemde levende talen, van wis-

(*) Bl. 50.
(†) Bl. 75.

kunde en landbouwkunde aan de scholen van lager onderwijs worden gegeven.' *Kan*, dus zullen de gemeenten er niet toe verplicht zijn en de vrijheid hebben aan haar uitgebreid lager onderwijs een eind te maken, terwijl dit onderwijs voor een aanzienlijk deel der bevolking zoo noodzakelijk is. Het ware te wenschen geweest, dat de Regeering bepaald had dat in den overgangstijd art. 16 al. 2, 3 van de wet van '57 van kracht blijven, waar voorgeschreven is dat meer lager onderwijs verstrekt *moet* worden waar de behoefte bestaat. Hetzelfde is ook van toepassing op de subsidies gegeven aan de bijzondere scholen van meer uitgebreid lager onderwijs, waarvan in 18 4 nog 40 in ons land gevonden werden. De Regeering wil (art. 82) gedurende slechts *vijf* jaren het recht om zulke scholen te subsidieeren laten voortduren; dit recht moet blijven bestaan totdat de herziening van de wet van '63 ten opzichte van deze zaak doeltreffende maatregelen vaststelt. - Wij moeten ook geen, zij 't oude, dan toch bruikbare schoenen wegwerpen voor wij nieuwe bezitten.

Het is hier de plaats om met een enkel woord te spreken over art. 27, waarin gehandeld wordt *over de schoolboeken.* 'Indien bij Burgemeester en Wethouders bezwaren worden ingebracht tegen het gebruik van bepaald aangewezen schoolboeken, worden die bezwaren onderworpen aan de beoordeeling der plaatselijke Schoolcommissie, die in overleg met den districts-schoolopziener beslist. Gaat de onderwijzer voort een afgekeurd schoolboek te gebruiken, dan kan hij door den gemeenteraad op voordracht van Burgemeester en Wethouders worden ontslagen.' Ik aarzel niet dit een zeer treurig artikel te noemen. Het hangt als een zwaard van Damocles niet alleen boven de zelfstandigheid, maar ook boven het tijdelijk bestaan van den onderwijzer. Wij kennen de kaart van het land. Wij weten dat in ettelijke streken de dienaren, zoowel van de katholieke als van de protestantsche Kerk, grooten invloed hebben en niet dulden, dat in de school iets geleerd wordt in strijd met hun inzichten. Aan het werken en drijven van dezulken wordt vrij spel gegeven, wanneer men in de Toelichting leest(*): 'Er is menigmaal geklaagd dat sommige schoolboeken middelen werden tot bevordering eener bepaalde godsdienstige richting, of wel aan den godsdienst in het algemeen of aan de leer van eenig kerkgenootschap in 't bijzonder afbreuk deden, zonder dat aan die klachten gehoor werd verleend(†)'. Hoeveel schoolboeken zullen er zijn waarin niet iets te vinden is, strijdig met de leer van eenig kerkgenootschap? Ik vrees dat de tegenstanders van het openbaar onderwijs zullen zoeken, en ook overvloedige reden tot klagen zullen vinden en wee! dan den onderwijzer!... mocht de Schoolopziener beslissen, dan had hij nog goede kans, maar deze wordt slechts gehoord, de plaatselijke Schoolcommissie beslist en is de onderwijzer niet gehoorzaam dan kan hij worden ontslagen. - Is de vrees niet gewettigd dat dit artikel in sommige

(*) Bl. 81.
(†) Bl. 81.

streken van ons land een schrikkelijk wapen kan worden - en is de wensch niet billijk, dat het òf geschrapt òf zóó gewijzigd worde, dat het Rijkstoezicht, schoolopziener en inspecteur, over de klachten en over het ontslag te beslissen zal hebben?

Jammer is het, dat in het Ontwerp van *Voortzetting van het lager onderwijs* geen spraak is. De lagere school is voor het overgroote deel der bevolking het één en alles. Geen vriend van volksontwikkeling kan daarom tevreden zijn met hetgeen den kinderen tot op hun twaalfde jaar voor hun vorming wordt gegeven. Ook na dien tijd moet er gelegenheid zijn, niet om het geleerde te herhalen, maar om het voort te zetten. De zonen en dochteren van ons volk staan waarlijk in ontwikkeling niet hoog; zij kunnen gerust wat hooger stijgen, zullen zij als bekwame, degelijke, naar verstand en hart gevormde burgers en burgeressen op het tooneel der samenleving kunnen optreden. Het is te hopen, dat bij de behandeling der wet in deze groote leemte alsnog worde voorzien.

Niet minder te betreuren is het, dat over *leerplicht* met geen woord wordt gerept. Meer en meer wint de overtuiging veld, dat de invoering van den leerplicht een der krachtigste middelen zal zijn om het onderwijs vruchtbaar en voor alle aanstaande Staatsburgers een zegen te doen worden. Nu weet ik wel, dat de invoering daarvan morgen of overmorgen een onmogelijkheid is, omdat eerst nog zooveel èn wat ruimte èn wat onderwijskrachten betreft, in orde gebracht moet worden. Maar is het gebod van leerplicht op dit oogenblik onuitvoerbaar, in de toekomst, als de hervormingen zijn voorafgegaan, die daartoe den weg moeten banen, zal het dat niet zijn. Daarom zou ik 't met vreugde hebben begroet, als in dit Ontwerp het beginsel van leerplicht was vastgesteld, en tevens een tijdruimte van ettelijke jaren was toegestaan, om voor te bereiden wat daarvoor noodig is. Het doel, waarnaar wij te jagen hebben, zou dan zijn geteekend en tevens het pad gebakend, dat ons tot de bereiking van het doel voeren moet.

III.

Wij zijn genaderd tot de vraag: Wie zijn belast met de taak om te zorgen dat alles, wat in en voor de scholen en het onderwijs vereischt wordt, zoo veel doenlijk in goede orde zij? Wie zullen toezien dat de lokalen, waarin de jeugd samenkomt, bruikbaar, de onderwijzers in de vervulling van hunnen arbeid getrouw, de noodige leermiddelen voorhanden zijn?

Het Ontwerp brengt in het *Schooltoezicht* niet veel verandering. Het toezicht blijft geregeld evenals in de wet van '57, met een paar kleine wijzigingen. In de gemeenten beneden de 3000 zielen, zullen voortaan niet meer Burgemeester en Wethouders de plaatselijke Schoolcommissie vormen, maar de werkzaamheden zijn opgedragen aan den Burgemeester,

terwijl de gemeenteraad hem twee ingezetenen tot bijstand kan toevoegen (art. 60); ook is aangewezen in wiens handen de Burgemeester, wanneer hij in gemeenten boven de 3000 zielen tot lid der plaatselijke Schoolcommissie benoemd wordt, den eed moet afleggen (art. 66). Velen zal dit laten van de zaken zooals zij waren bittere teleurstelling veroorzaken. In het Schooltoezicht mocht wel veel verbetering worden gebracht.

De plaatselijke Schoolcommissiën in de groote, zoowel als de kleine gemeenten, zijn instellingen, aan wier nuttige en doeltreffende werkzaamheid met recht wordt getwijfeld. Wij willen de eersten zijn om te erkennen, dat in die commissiën dikwijls mannen zitting hebben, die met liefde en ijver zijn vervuld, ook dat er goede en werkzame Schoolcommissiën zijn, maar in den regel doen zij zeer weinig. Haar werkzaamheid wordt gedrukt door het gemis aan zelfstandigheid; de macht, die zij bezitten, is uiterst gering. De ondervinding heeft voldoende bewezen dat zij, zooals zij thans zijn ingericht, op vele plaatsen zonder schade gemist kunnen worden. De behartiging van de plaatselijke belangen van het onderwijs kan veel beter opgedragen worden òf, zooals sommigen willen aan een schoolraad met grooter invloed en ruimer macht, òf, wat ons het meeste toelacht, aan het dagelijksch Bestuur der gemeente, hiervoor naar art. 54 der Gemeentewet, gesteund door een commissie van Bijstand. In het laatste geval behoeft in de wet op het lager onderwijs daarvoor geen bepaling te worden genomen.

Meer nog dan het behoud der plaatselijke Schoolcommissie is te bejammeren, dat in het *Rijkstoezicht* geen verandering wordt voorgesteld. Zal het onderwijs aan billijke eischen voldoen, dan moet het Rijkstoezicht worden versterkt en verbeterd. Het regeeringsontwerp wil de districten en dus het aantal Schoolopzieners vermeerderen, want, zegt de Toelichting,(*) 'ieder district bevat thans gemiddeld 40 scholen. Het is voor den Schoolopziener zeer moeielijk, soms onmogelijk het hem opgedragen toezicht behoorlijk uit te oefenen. De Schoolopzieners genieten geen bezoldiging en kunnen dus meestal slechts zooveel tijd aan dit toezicht besteden als hun andere betrekkingen beschikbaar laten. Een en ander maakt het raadzaam het terrein hunner werkzaamheden te verkleinen.' Men zou ook anders kunnen redeneeren - en zeggen: het is dus raadzaam het ambt van Schoolopziener tot een bezoldigde betrekking te verheffen. Ongetwijfeld zou dit beter doel treffen. Wij hebben tal van uitstekende mannen onder onze Schoolopzieners, en toch doen zij niet dat nut, dat men van hen zou kunnen verwachten, juist omdat zij alleen dien tijd kunnen gebruiken, dien andere betrekkingen beschikbaar laten. Wij duiden hun niet euvel, dat zij niet meer tijd aan de school besteden, neen, integendeel wij danken hen voor hun belangelooze toewijding. Maar voor het welzijn van de school eischen wij verbetering. Laat de Schoolopziener een man zijn van

(*) Bl. 87.

kennis en ervaring en laat hem tevens bezoldigd worden, opdat hij al zijn tijd aan deze taak kunne wijden. Er staat in de wet, dat hij tweemalen 's jaars de scholen moet bezoeken... en er zijn scholen, waar in vijf jaren geen Schoolopziener is gezien.... Dat zal ophouden, als de opziener van andere betrekkingen is vrijgemaakt. Wordt het ambt ordentelijk bezoldigd, dan kunnen ook meer dan 40 scholen aan het opzicht van één persoon worden toevertrouwd, en het aantal Schoolopzieners worden verminderd. Voorts wordt het onnoodig het aantal inspecteurs te vergrooten en art. 64 al. 1 te lezen: 'in elke provincie is minstens een Inspecteur'. Een groot gedeelte van den veelomvattenden, tijdroovenden administratieven arbeid der Inspecteurs kan aan de Schoolopzieners worden toevertrouwd en daardoor zou het getal der eersten kunnen worden verminderd, wanneer bijv. een kleine provincie zooals Utrecht en Drenthe bij een andere van grooteren omvang werd gevoegd.

Mocht deze degelijke hervorming in het Rijkstoezicht plaats grijpen, dan zou art. 65 moeten luiden: 'De schoolopzieners en inspecteurs bekleeden geen ambten of bedieningen zonder onze toestemming'. Maar heeft deze hervorming niet plaats, dan is het te hopen dat de volksvertegenwoordiging het gezag aan het Rijkstoezicht verleend krachtig zal uitbreiden. Het is opmerkelijk zoo dikwijls in dit Ontwerp voorkomen de uitdrukkingen, 'de schoolopziener of het schooltoezicht gehoord; in overleg met den schoolopziener'. Ik wijs hiervoor op art. 4, de afkeuring van schoollokalen geschiedt de schoolopziener *gehoord*; art. 19, scholen kunnen verminderd of gesloten worden het schooltoezicht *gehoord*; art. 20 de schooltijden worden geregeld *in overleg* met den schoolopziener; art. 25 de voordracht voor hoofdonderwijzer wordt in *overleg* met den districts-schoolopziener opgemaakt en bij schorsing van hoofd- en hulponderwijzers wordt hij *gehoord*; art. 27 de bezwaren tegen schoolboeken worden in *overleg* met den districts-schoolopziener door de plaatselijke schoolcommissie beslist. Het ligt voor de hand, dat de macht van den schoolopziener, die gehoord en met wien overlegd moet worden, niet groot is. De personen, die hem hooren moeten, doen na afloop van het hooren, wat zij verlangen, en aan de wet is voldaan. De macht van het schooltoezicht moet ongetwijfeld worden vergroot, niet zoo dat de gemeenten onvoorwaardelijk daaraan gehoorzaam moeten zijn, maar zeker zoo dat de opziener geen nul in het cijfer is. In veel gevallen kan de beslissing gerust aan den schoolopziener als deskundige worden gelaten, mits van zijn beslissing beroep zij op hooger gezag. Voor de toekomst van onze volksschool hangt van eene goede regeling van het toezicht zeer veel af.

IV.

De school verlatende vragen wij onwillekeurig: wie moet dit alles

betalen en zoo zijn wij genaderd tot de *kosten van het onderwijs.* Art. 40 en 42 van dit ontwerp luiden: *Elke gemeente voorziet in de kosten van haar lager onderwijs, voor zoover die niet komen ten laste van anderen; en ter gemoetkoming in deze kosten wordt eene bijdrage voor ieder schoolgaand kind tot een naar den toestand der gemeente billijk bedrag geheven.* Het blijkt hieruit, dat wij, wat het eerste betreft, bij den toestand der wet van '57 zijn gebleven, en dat, wat het laatste aangaat, de *schoolgeldheffing* van *veroorloofd verplicht is* geworden.

Helaas! art. 31 der wet van '57 is onveranderd gebleven. Aan de gemeenten blijft opgedragen te voorzien in de kosten van haar lager onderwijs. Aan de welsprekende, ernstige, op cijfers steunende vertoogen is geen gehoor verleend. Het is alsof de warme vrienden van volksonderwijs en de deskundigen niet met macht de stem hebben verheven. Na al wat gesproken is ter aanbeveling van het gedeeltelijk betalen der kosten door het Rijk, staat in dit artikel eenvoudig: de gemeente voorziet.. de gemeente; maar is onderwijs een plaatselijk of een algemeen belang? Komt het niet ten bate van het geheel als ieder der deelen welvaart door ontwikkeling en beschaving? Is één zaak zoo zeer een Staatsbelang als de goede, verstand en gemoed vormende opleiding van het opkomend geslacht? Moet dan aan de gemeenten worden overgelaten hierin te voorzien; moet de Staat niet een deel van de zorg en dan ook van de kosten op zich nemen, niet bij wijze van subsidie maar van stonden aan; moet de Staat niet waken dat *overal voldoend* openbaar lager onderwijs gegeven worde van overheidswege?

De heer Moens zegt hiervan(*): 'Dit beginsel van overheidswege kan op tweeërlei wijs worden toegepast: 1°. het openbaar lager onderwijs kan door het Rijk worden beheerd, bestuurd, bekostigd en 2°. het openbaar lager onderwijs kan door de gemeente worden beheerd en bestuurd en bekostigd ten deele door haar, ten deele door het Rijk, dat aan de gemeenten in het algemeen belang voorwaarden stelt, maar daarom ook een deel der kosten draagt.'

'De wetgever van '57 nam het tweede aan, maar beperkte de hulp aan de gemeenten te verleenen alleen tot die gevallen, waarin naar het oordeel der regeering de gemeente te zwaar zou worden gedrukt, en bepaalde dat die hulp door het Rijk en door de provincie, ieder voor de helft, zou worden bekostigd. Dit was een gebrekkige toepassing van een juist beginsel. Bij uitzondering werd hulp gegeven, terwijl zij, juist omdat het algemeen belang er zoo nauw bij betrokken is, overal en in evenredige mate verleend moest worden.'

Op grond hiervan verlangde de heer Moens, dat de Staat een gedeelte van de kosten zou betalen, en dat allen samen offers zouden brengen voor de algemeene ontwikkeling des volks.

(*) Voorstel tot wijziging blz. 17.

In strijd daarmede blijft dit Ontwerp de voorziening opdragen aan de gemeenten. Tevens erkent het, dat de kosten van het onderwijs zullen stijgen en dat dus meer subsidies zullen gegeven moeten worden, vooral door het Rijk. Art. 36 van de wet van '57 wordt dan ook gewijzigd in dier voege dat, in hetgeen de gemeente niet betalen kan, door de provincie voor een derde en door het Rijk voor twee derden wordt voorzien. Men moet zich evenwel van deze vermeerdering van subsidies niet te veel beloven. Niet mild wordt over die ondersteuning gedacht(*). In de Toelichting komt een tabel voor, waaruit blijkt dat de meerdere kosten voor het Rijk, wanneer dit Ontwerp wet wordt, bedragen zullen de waarlijk niet kolossale som van *f* 321.385.64, waarvan *f* 100.000 bestemd zijn tot vermeerdering van de bijdragen aan de gemeenten. Brengen wij daarbij in rekening dat, als de provincie en het Rijk ieder de helft betalen, ten laste van het Rijk komt, *f* 142.780 en dat volgens art. 45 van het Ontwerp het Rijk voortaan ⅔ een som van of ongeveer *f* 50.000 meer zal betalen, dan blijkt dat de ruimere subsidie uit 's Rijkskas voor het lager onderwijs zal beloopen omstreeks *f* 50.000... De geheele bijdrage, die het Rijk volgens dit Ontwerp voor het openbaar lager onderwijs zal geven bedraagt *f* 982.323.79... en dàt in Nederland, dat 30 millioenen toestaat voor leger en vloot. Ik wil gelooven, dat wij dat leger en die vloot noodig hebben tot bescherming tegen een vijand, die misschien in de toekomst ons bedreigen zal, maar zullen wij dan niet met billijkheid meer geld mogen vragen voor het onderwijs, dat den aanwezigen vijand van domheid en verdierlijking verdrijven kan?

Nu zal het uiterst moeilijk blijven tot een voldoende inrichting van het onderwijs geld uit de Staatskas te krijgen. De in dit Ontwerp voorgestelde verandering van subsidieeren baat niet genoeg. De financieële krachten van vele gemeenten worden er niet noemenswaard door gesteund. Zal overal in het Rijk voldoend, aan de eischen des tijds en aan de behoeften van de tegenwoordige maatschappij beantwoordend, onderwijs worden gegeven, dan moet de Staat een deel, zelfs een groot deel van de kosten betalen.

Wij kennen de bezwaren. De toelichting zegt:(†) ‘Dat het Rijk en de Provincie te hulp komen, waar de gemeente-financiën ontoereikend zijn, schijnt beter dan een vast deel dier uitgaven ten laste van Rijk en Provincie te brengen. Het laatste stelsel zou een onbillijke gelijkstelling in het leven roepen van gemeenten, die zonder Rijksbijdrage zeer wel in staat zijn de kosten van haar openbaar lager onderwijs te dragen, met andere, voor wie de teruggave van bijv. de helft niet of slechts even toereikend ware. Daarenboven schept men zich met dat stelsel een moeielijkheid ten aanzien der bevoegdheid. Er is overwegend bezwaar dat de Gemeenteraad, bij het toestaan van sommen voor

(*) Blz. 64.
(†) Blz. 67.

het openbaar lager onderwijs, rechtstreeks over 's lands gelden beschikke. Er is evenzeer bezwaar in eene zóó ver gedreven centralisatie, dat de Regeering alles in eene gemeente regele en de Gemeenteraad slechts te zorgen hebbe voor de dekking van een deel der kosten.'

Wie zal ontkennen dat deze bezwaren bestaan? Maar ons dunkt, dat zij niet onoverkomelijk zijn. Men drage aan de Gedeputeerde Staten van iedere provincie op, de gemeenten der provincie te verdeelen in klassen voor het aandeel dat het Rijk in de kosten van het openbaar lager onderwijs betalen zal. Deze classificatie worde om de *vijf* jaren herzien. Dan zal zeker de onbillijkheid niet groot en niet van langen duur zijn; dan zullen geen gemeenten bevoorrecht worden, die welbeschouwd geen steun noodig hebben; dan zullen de Gemeenteraden niet beschikken over 's lands kas; dan zal de Regeering niet het geheele onderwijs behoeven te regelen; en mocht nog eenige onbillijkheid overblijven, ongetwijfeld zal zij van veel *geringer* beteekenis zijn dan nu het gevaar is, dat het onderwijs bedreigt.

Maar het zal de gemeenten gemakkelijker vallen in de kosten te voorzien, als voldaan wordt aan art. 41 van het Ontwerp en dus in alle gemeenten, behalve in die enkele bevoorrechten, waar geene opcenten op de grondbelasting en het personeel, geen hoofdelijke omslag, noch verbruiksbelasting worden geheven, *ter tegemoetkoming in de kosten van ieder schoolgaand kind*, *dat het betalen kan*, *een bijdrage wordt gevorderd.* Tot nog toe was aan de gemeenten vrijgelaten te beoordeelen of zij het noodig vonden in het belang van het onderwijs geen schoolgeld te heffen, nu wordt de schoolgeldheffing verplicht.

Bij die *verplichte schoolgeldheffing* moeten wij even stilstaan. In de Memorie van Toelichting wordt gezegd(*): 'Niettegenstaande de wet van 1857 het heffen van schoolgeld facultatief stelt, is toch blijkbaar de bedoeling van den wetgever geweest, dat heffing regel zou zijn en slechts niet zou plaats hebben in die zeldzame gevallen, waarin de gemeente vermogend genoeg is, om zonder de opbrengst van belastingen de kosten van het openbaar lager onderwijs te bestrijden, of wel door bijzondere fondsen daarin voorzien wordt.'

Wij zullen over de opvatting van de woorden der wet van '57 niet strijden, al zijn wij van oordeel dat de heer Mr. B. van Bemmelen(†) het tegendeel vrij overtuigend heeft bewezen. Wij willen er nadruk op leggen dat wij niet algemeen kosteloos onderwijs verlangen, maar begeeren dat de gemeenten de bevoegdheid hebben, als zij het in het belang der zaak achten, kosteloos onderwijs te laten geven. Zoolang niet gebleken is, dat door het verleenen van deze vrijheid aan de Gemeentebesturen, nadeel is berokkend aan het onderwijs, moeten zij dit recht behouden.

(*) Blz. 66.

(†) Bijdragen tot de kennis van het Staats-, Provinciaal- en Gemeentebestuur. XII, blz. 234 vlg.

Men vergete voorts niet, dat er eigenlijk geen kosteloos onderwijs bestaat. Voor alle onderwijs moet worden betaald. De algemeene kas is, ja, een steeds vloeiende bron, maar een bron, die door de burgers gestadig moet worden gevoed. Heeft nu de Grondwet het openbaar lager onderwijs tot een tak van algemeenen dienst verklaard, dan is het billijk dat ter voorziening daarin door alle burgers worde bijgedragen om dezelfde reden als de Staat dit van hen eischt voor andere takken van den algemeenen dienst.

Maar er staat in het Ontwerp iets bij. *Tot een naar den toestand der gemeente billijk bedrag.* Een billijk bedrag. Wat is dat? Bepaal het cijfer dat uit schoolgeld gevonden moet worden; beveel dat een tiende, een vijfde van de gewone kosten door schoolgeld gedekt moeten zijn, dan weten wij waaraan ons te houden, maar wat is billijk? Zeer waar zegt Jhr. Van Humalda van Eysinga(*): 'de Minister, die de nieuwe wet eventueel zou moeten uitvoeren, kan wellicht de uitdrukking "billijk" in den zin van "matig" opvatten. Het kan ook zijn dat hij daaraan de beteekenis van "behoorlijk", "vooral niet te laag" hecht. Bij het verleenen van subsidiën aan gemeenten, ingevolge art. 45 van het Ontwerp, zal men stuiten op ernstige practische bezwaren, en willekeur zal niet te vermijden zijn.' En terecht is aangemerkt: 'Een door velen onschuldig genoemd beginsel wordt hier in een kleed gehuld, dat in zijn plooien hoogst bedenkelijke gevolgen draagt.'

Waarom wil het Ontwerp de verplichte schoolgeldheffing? De Toelichting verklaart: Vooreerst(†): 'Het is toch billijk dat zij, wier kinderen de openbare scholen bezoeken, vóór de overige ingezetenen het onderwijs bekostigen.'

De heer Van Eysinga schrijft: 'Past deze stelling toe op de andere uitgaven van den Staat of diens onderdeelen en gij komt tot de meest ongerijmde uitkomsten. Tot de kosten voor werken van openbaar nut, waardoor in het algemeen de stoffelijke belangen worden bevorderd, zijn allen gehouden het hunne bij te dragen. Ten aanzien van de intellectueele ontwikkeling moet hetzelfde beginsel gelden. Het is op zich zelf volstrekt niet rationeel, dat het dragen van de kosten van het onderwijs afhankelijk worde gesteld van de toevallige omstandigheid, dat ouders gedurende een zeker aantal jaren hunne kinderen ter school zenden'(§).

(*) Jhr. mr. J.F. Van Humalda van Eysinga, Lid der Gedeputeerde Staten van Friesland, *Verplichte schoolgeldheffing*, blz. 5. De heer Van Eysinga toont in deze belangrijke brochure aan het groote nut door het kosteloos onderwijs in Friesland gesticht, waarin van de 43 gemeenten niet minder dan 23, dus ruim de helft, de scholen kosteloos openstellen. Hij vraagt: Welk landsbelang bestaat er om zoovele gemeenten, waar het kosteloos onderwijs gebleken is zoo hoogst nuttig te werken, bij de wet tot invoering van schoolgeld te noodzaken? Waarom zal men de goede resultaten gaan vernietigen of in de waagschaal stellen (blz. 27). Met vertrouwen wacht ik de beslissing van de Tweede Kamer af. Zij zal zich gelijkblijven en zich herinneren, dat zij bij de behandeling van de wet op 't hooger onderwijs met 41 tegen 29 stemmen de bevoegdheid der gemeenten erkende om zelfs aan de gymnasia kosteloos onderwijs te geven.

(†) Blz. 66.

(§) Ibidem, blz. 10.

Ten tweede: ‘eerst dan stellen de ouders het onderwijs op hoogen prijs en sporen hunne kinderen aan er getrouw gebruik van te maken wanneer een bijdrage van hen gevorderd wordt.’ De waarheid van deze stelling, dat het schoolgeld een prikkel is om van het onderwijs gebruik te maken, is geenszins bewezen. Het tegendeel zouden wij kunnen beweren. Schoolgeldheffing werkt het vroeg verlaten van de school in de hand en talloos vele voorbeelden zijn aan te halen dat in gemeenten, waar de kinderen op het veld arbeiden, de ouders die kinderen, ofschoon zij nog eenige weken de school zouden kunnen bezoeken, een geheel vierendeel jaars van school houden, omdat voor het volle kwartaal betaald moet worden.

Maar het zwaarste argument van het Ontwerp blijft nog over(*). ‘Er worde perk gesteld aan de min waardige pogingen om het bijzonder onderwijs te bemoeilijken door de openbare scholen gratis voor vermogenden open te stellen;’ m.a.w. om het bijzonder onderwijs niet te bemoeilijken, moet van ieder kind dat de openbare school bezoekt en betalen kan, schoolgeld worden geheven.

Is het waar wat hier wordt verondersteld dat het bijzonder onderwijs bloeit in dezelfde mate als schoolgeld geheven wordt en dat het door kosteloos openbaar onderwijs wordt onderdrukt, ja gedood?

De heer Kerdijk heeft in de ‘Vragen des Tijds’(†) op deze vraag afdoende geantwoord, toen hij schreef: ‘Dat het nadeel ten gevolge van de kosteloosheid der openbare school door het bijzonder onderwijs geleden, sterk overdreven wordt, bewijzen de feiten. Op hoeveel plaatsen is de deur der bijzondere school gesloten omdat aan die der openbare geen schoolgeld meer geheven werd? Laat ons bij gebrek aan de regeeringsverslagen der laatste jaren, dat van 62/63 opslaan en dan vinden wij dat, terwijl in 226 van de omstreeks 1300 gemeenten van overheidswege kosteloos onderwijs werd verstrekt, 41 daarvan tevens bijzondere scholen hadden. In het 2de Schooldistrict van Zuidholland, dat buiten Delft vijftien gemeenten telt, zijn negen gemeenten, waar kosteloos onderwijs wordt gegeven en in zes van deze negen is een bijzondere kerkelijke school.’ In de gemeente Ferwerderadeel in Friesland wordt kosteloos openbaar onderwijs gegeven in *acht* scholen en nevens dezen zijn er toch *vier* bijzondere. - De redeneering dat het bijzonder onderwijs niet bloeien kan, waar kostelooze openbare scholen zijn, gaat dus niet op.

Maar, naar onze vaste overtuiging, wordt door deze redeneering een geheel verkeerd standpunt ingenomen. Art. 194 van de Grondwet, zoo terecht de wet des levens voor het Nederlandsche volk geheeten, beveelt: Het openbaar onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regeering. Er wordt overal in het Rijk van overheidswege voldoend openbaar lager onderwijs gegeven.... Het geven van onderwijs is vrij, behoudens eenige bepalingen.... Met dit artikel voor ons,

(*) Blz. 50.
(†) December, 1876.

is het niet mogelijk te spreken van bemoeilijken van of concurrentie aangaan met het bijzonder onderwijs. Er is geen concurrentie; de overheid zorgt dat er voldoende gelegenheid zij om de jeugd te ontwikkelen. Is iemand met die zorg en met die gelegenheid niet te vreden, welnu, het geven van onderwijs is vrij, hij kan nevens de openbare school een andere plaatsen, mits hij zich onderwerpe aan het toezicht der overheid en aan het onderzoek naar de bekwaamheid en de zedelijkheid der onderwijzers. Ondervindt hij bij het stichten, inrichten, instandhouden van die bijzondere school bezwaren, dan kan hij daarvan aan het openbaar onderwijs, dat een voorwerp is van de aanhoudende zorg der regeering, geen verwijt maken, evenmin kan hij met billijkheid zeggen, gij bemoeilijkt mij of gij voert een onwaardige concurrentie. De tegenstanders der openbare school willen ons op dat standpunt brengen, maar de voorstanders moeten zich daarop nimmer laten plaatsen, en dat zullen zij ook niet, zoo lang zij vast houden aan het voorschrift van de Grondwet. Minstens bevreemdend is het dat de ontwerper, die gezegd heeft: 'de rechtstreeksche zorg der overheid mag en kan zich niet verder uitstrekken dan tot op de openbare school'(*), eenige oogenblikken later voor de bijzondere school gaat zorgen door een wetsbepaling, die schoolgeldheffing voorschrijft om het bijzonder onderwijs niet te bemoeilijken.

Eindelijk hebben wij nog te beschouwen art. 16, al. 2, waar gezegd wordt dat '*ter beoordeeling van de behoefte aan onderwijs*, onderzocht moet worden of en in hoever door anderen dan de gemeente voor voldoend schoolonderwijs wordt gezorgd'. Zonderling klinkt die bepaling. De grondwet beveelt *overal* wordt van overheidswege openbaar lager onderwijs gegeven. Men kan dat voorschrift afkeuren en wijziging daarvan vragen; maar de grondwet handhaven en tevens haar voorschrift op zijde zetten, kan niet. Toch is het te vreezen, dat men het hier en daar met een beroep op dit artikel zal beproeven. Wij zijn geen vreemdelingen in Jeruzalem. Verkondigt in sommige streken van Noordbrabant en Gelderland 'dat ter beoordeeling der behoefte aan openbaar onderwijs onderzocht zal worden of en in hoever door anderen dan de gemeente voor voldoend onderwijs wordt gezorgd', en weldra zullen de tegenstanders van de openbare school het bewijs leveren, dat, door de bijzondere inrichtingen naar hunnen smaak, voldoende in de behoefte wordt voorzien. Zuinige gemeentebesturen zullen zich achter dit artikel verschuilen en geen openbare scholen oprichten of de bestaande sluiten, omdat zij door weinig kinderen worden bezocht. Moge nu al niet van daag of morgen dat gevaar dreigen; in de toekomst dreigt het zeker. Hier en daar zal het openbaar onderwijs aanvulling worden en het bijzonder onderwijs vooraangaan. De hier gegeven verklaring van het woord 'behoefte' is eene, onzes bedunkens, onverdedigbare opvatting van het woord 'voldoend' door de Grondwet

(*) Bl. 48.

gebezigd. Overal moet van overheidswege *voldoend openbaar lager onderwijs* worden gegeven; dat wil toch nooit zeggen, dat de overheid moet vragen, is het bijzonder, het kerkelijk gekleurd onderwijs niet voldoende genoeg, dan zal ik er wat bijvoegen; neen, dat wil ongetwijfeld zeggen: overal gaat de overheid vooraan, zorgend dat aan het onderwijs van harentwege gegeven, voor de kinderen van alle Staatsburgers, zonder onderscheid van godsdienstige gezindte toegankelijk, niets ontbreekt en dat alle kinderen, die er gebruik van wenschen te maken, daartoe ook gelegenheid vinden. De openbare school mag nergens ontbreken en daarom moet art. 16 al. 2 op zijn minst duidelijker worden gesteld, opdat niemand er een met de Grondwet strijdigen zin in kunne vinden of leggen.

Hiermede eindig ik... Zal ik uitspreken welke hoop ik koester?... Welnu, ik hoop dat in onze Volksvertegenwoordiging zooveel vrienden van voldoend, degelijk, ontwikkeld volksonderwijs zitting zullen hebben, dat zij met vereende krachten dit Ontwerp, waarin ontegenzeggelijk veel goeds is en dat meermalen in de gewenschte richting van den vooruitgang zich beweegt, in die mate zullen wijzigen, verbeteren, volmaken, dat de Minister Heemskerk eer en dank ontvangt, omdat onder zijn Regeering en door zijn Ontwerp de bloeitijd van onze Volksschool is begonnen. Maar als de Minister van belangrijke wijzigingen, van ingrijpende veranderingen, die alleen tot hervorming van ons volksonderwijs kunnen leiden, niet wil weten, dan hoop ik dat de Tweede Kamer der Staten-Generaal bij monde van de meerderheid harer leden verklaren zal: Het spijt ons dat wij u, bekwame en volijverige Minister Heemskerk, zullen zien heengaan, maar liever zien wij u uwen zetel verlaten, dan dat wij dit Ontwerp met zijne vele onvoldoende bepalingen en zijn groote gebreken tot wet willen verheffen.

Hoorn, Februari 1877.

Dr. H.J.E. VAN HOORN.

Natuurkunde.

Darwin en darwinisme.
II.

Wat is strijd voor het bestaan en waardoor wordt hij veroorzaakt? Strijden voor het bestaan, zou men ook kunnen noemen: worstelen of strijden om te bestaan, boeleeren om het leven of misschien nog wel het best: wedstrijd om 't bezit der levensbenoodigdheden. De uitdrukking ‘de strijd voor het bestaan’ moet men dikwijls in ruimen en overdrachtelijken zin gebruiken. Twee wolven, die door den honger gedreven met elkander vechten om een prooi - zij strijden om bestaande te blijven. Eene plant, die in de zandwoestijn groeit, strijdt voor haar leven tegen de droogte, ofschoon men ook even goed kan zeggen: zij is afhankelijk van de vochtigheid. Eene plant, die jaarlijks duizend zaadkorrels voortbrengt, waarvan slechts een enkele tot eene plant wordt, zij strijdt tegen de planten van dezelfde en van andere soorten, die reeds den bodem bedekken. Omdat de vogellijm door vogels wordt uitgezaaid, hangt zijn bestaan van die vogelen af en men mag overdrachtelijk zeggen: dat hij strijdt met andere vruchtdragende planten, ten einde de vogels te verleiden liever zijne zaden te verslinden en derhalve uit te zaaien dan die van andere planten. Voor die verschillende toestanden nu, die zoo nauw aan elkander verbonden zijn, wordt de uitdrukking ‘strijd voor het bestaan’ gebezigd. En die strijd des levens, hij wordt overal gestreden. Te recht zegt Darwin: ‘Wij zien het uitzicht der natuur schitterende van licht en vreugde; wij zien overal een overvloed van voedsel, maar wij zien niet of wij vergeten te zien dat de vogelen, die zoo vroolijk rondom ons zingen, veelal van insecten of van zaden leven en derhalve onophoudelijk bezig zijn met leven te vernietigen: of wij vergeten hoe veelvuldig die kleine zangers of hunne eieren of hunne jongen vernietigd worden

door roofvogels of roofdieren; wij denken er niet altijd aan dat, ofschoon er voedsel in overvloed is, zulks geenszins in elk jaargetijde of in elk jaar het geval is.'

Die strijd voor het bestaan is een noodzakelijk gevolg van het streven aller bewerktuigde wezens om in getal toe te nemen. Elk wezen, hetwelk gedurende zijn natuurlijken leeftijd verscheidene eieren of zaadkorrels voortbrengt, moet in zeker tijdperk zijns levens vernietigd worden, of als dit niet gebeurde zou het getal zijner nakomelingen weldra zoo ontzaggelijk groot zijn, dat geen land groot genoeg zou zijn om hen allen te kunnen bevatten. Linnaeus heeft berekend; dat indien een eenjarige plant slechts 2 zaadkorrels voortbracht - en er is geen enkele plant die zoo weinig zaad geeft - en indien er in het volgende jaar van elk dier 2 zaadkorrels wederom, nadat zij tot planten waren geworden, 2 zaadkorrels voortkwamen en zoo vervolgens, dat er dan in 20 jaren een millioen dier planten zouden zijn. Darwin heeft de moeite genomen te berekenen hoeveel olifanten er ten minste zouden gevonden worden als men stelt, dat hij slechts van zijn dertigste tot zijn negentigste jaar vruchtbaar is en dat hij in dien tijd slechts 3 paar jongen voortbrengt; in dat geval zouden er in 't laatst van de 5de eeuw 15 millioen olifanten bestaan, die allen van één paar afkomstig waren.

Wij behoeven evenwel voor 't bewijs eener snelle vermeerdering geenszins onze toevlucht te nemen tot theoretische berekeningen; die vermeerdering heeft inderdaad plaats, wanneer slechts een paar jaar enkele der gewone hindernissen uitblijven. Sterk zijn in dit opzicht de bewijzen, die ons door de verwilderde huisdieren geleverd worden. Het zou ongeloofelijk zijn hoeveel paarden en koeien, beiden zoo langzaam voorttelende, in de vlakten van Amerika en van Nieuw-Holland omzwerven, als de opgaven daarvan niet boven allen twijfel verheven waren. Van de planten heeft men voorbeelden, dat zij in weinig tijds een groot gebied hebben ingenomen. Planten, die men uit Europa heeft ingevoerd, zijn aan de la Plata rivier thans zoo sterk verbreid, dat zij haast alle anderen hebben verdrongen. Men denke aan de Elodea Canadensis. Deze Amerikaansche plant werd in 1836 voor 't eerst in Europa in een vijver bij Warrington in Ierland aangevoerd. 6 jaren later vindt men ze voor 't eerst in Schotland en spoedig daarna had zij zich naar Engeland overgeplant. In 1860 waren de grachten en vijvers in en om Utrecht reeds overvuld met deze plant. 8 jaar later vond men haar reeds bij Nijmegen, in 1866 en '67 kwam zij ook voor bij Rotterdam en in Overijsel. Kortom, binnen weinige jaren had de Elodea Canadensis zich over een aanzienlijk gedeelte van Europa verbreid, overal ongerief barende door hare snelle vermenigvuldiging. En in zulke gevallen is er geen enkele reden op te sporen waarom men zou mogen vooronderstellen, dat de vruchtbaarheid dier planten en dieren eensklaps en tijdelijk buitengewoon sterk

toegenomen zou zijn. De eenvoudige verklaring is deze, dat de levensvoorwaarden zeer gunstig zijn geweest, dat er gevolgelijk minder ouden en jongen zijn vernietigd geworden en dat bijna alle jongen in staat zijn geweest om zich voort te planten.

Wij weten zeker, dat van alle dieren en planten veel meer nakomelingen worden voortgebracht, dan bij mogelijkheid in 't leven kunnen blijven en daarom moet er onvermijdelijk een strijd om bestaande te blijven ontbranden: een strijd van het eene individu tegen het andere van dezelfde soort of tegen de individuen van andere soorten of tegen de natuurlijke voorwaarden des levens. - De organisatie van elk wezen maakt de vermenigvuldiging tot in 't oneindige mogelijk. Dientengevolge moet elk wezen een menigte vijanden hebben, moet het aan verwoesting blootgesteld zijn, want we weten: slechts een gering aantal nakomelingen blijft bestaan.

De oorzaken, die het natuurlijk streven van elke soort om in getal toe te nemen beteugelen, al weten wij zeker dat zij bestaan, zijn veelal vrij moeielijk aan te wijzen, en vele zijn de voorbeelden, die ons bewijzen, hoe samengesteld en in elkander grijpend de betrekkingen zijn tusschen de bewerktuigde wezens, welke in zeker gewest met elkander strijden. Ik wil hier een voorbeeld geven, dat Darwin ons aan de hand doet.

‘In 't graafschap Staffordshire was eene uitgestrekte en zeer dorre heide, die nooit door de hand van een mensch was aangeraakt; doch verscheidene bunders van volkomen denzelfden aard waren 25 jaren geleden met dennen beplant. De verandering van den plantengroei op het ontgonnen gedeelte der heide was hoogst merkwaardig en zelfs grooter dan men gewoonlijk waarneemt, als men van zekeren bodem op een daarvan geheel verschillenden overgaat; niet slechts het betrekkelijk aantal heideplanten was geheel veranderd, maar 12 soorten van planten (grassen en rietgrassen niet mede gerekend), groeiden en bloeiden in het bosch - 12 soorten die niet op de heide gevonden werden. Het uitwerksel moest nog veel grooter op de insecten geweest zijn, want 6 soorten van insectenetende vogels kwamen wel in het bosch en in 't geheel niet op de heide voor, maar op de heide vond men 2 of 3 geheel andere insectenetende vogels. Hier zien wij dus hoe groot de invloed is van de invoering van eene enkele boomsoort; immers anders was er behalve dat niets geschied, dan dat er eene omheining om 't land gemaakt was, ten einde het vee eruit te voeren. Maar hoe krachtig in werking ook het maken van eene omheining is’, zegt Darwin verder, ‘bleek mij ten duidelijkste. Ik was te Farnham in Surrey. Daar zijn uitgestrekte heiden, met hier en daar op de ruggen en toppen der hoogten enkele denneboschjes: in de laatste 10 jaren heeft men groote ruimten omheind, en nu slaan er een menigte jonge dennen op, die zich zelve gezaaid hebben en wel zoo dicht opeen, dat allen niet in 't leven kunnen blijven. Toen men mij verzekerde dat

die jonge dennen niet door den mensch gezaaid of geplant waren, was ik zoo verwonderd over 't groote getal, dat ik mij naar verschillende plaatsen begaf, vanwaar ik eenige honderden morgens niet omheinde heide kon overzien en in den letterlijken zin des woords zag ik geen enkelen den, uitgezonderd de oude, vroeger geplante boschjes. Maar door nauwkeurig tusschen de stammetjes der heideplanten te zoeken, vond ik eene menigte zaailingen en kleine boompjes, die steeds door het vee waren afgeweid. Op een vierkante el heide telde ik 32 kleine boompjes en één daarvan, met 26 jaarringen, had gedurende vele jaren getracht zijne kruin boven het heidekruid te verheffen, maar 't was hem niet gelukt. Geen wonder dat het land, zoodra het omheind was geworden, dicht bedekt werd door krachtig opschietende jonge dennen. En echter was de heide zoo dor en zoo uitgestrekt, dat niemand ooit had kunnen gelooven, dat zij zoo door het vee afgeweid en kort gehouden kon zijn.

Hier zien wij derhalve dat het vee het bestaan van den denneboom bepaalt. In vele gedeelten der aarde bepalen insecten het vee. Paraguay geeft ons hiervan misschien het treffendst voorbeeld, want daar zijn nooit wilde paarden, noch wilde runderen, noch wilde honden geweest, hoewel zij in groote kudden noordwaarts in half verwilderden toestand zwerven. Deze in 't oog vallende omstandigheid laat zich eenvoudig hierdoor verklaren, dat in dit land zeer menigvuldig een vlieg voorkomt, die de gewoonte heeft hare eieren in de navels der jonggeboren dieren te leggen. Een menigte jonge dieren sterven hierdoor en dus die kleine gevreesde vlieg is de oorzaak, dat de runderen, paarden en honden hier nooit verwilderen. De te groote vermeerdering dier vliegen wordt gewoonlijk beteugeld door andere dieren, vooral door vogels. Derhalve, indien zekere insectenetende vogels - wier getal waarschijnlijk door haviken of roofdieren geregeld wordt - in Paraguay te veel verminderen, zouden de vliegen vermeerderen; daardoor zouden de paarden en runderen uitsterven, en dat zou zekerlijk den plantengroei grootendeels doen veranderen; die verandering zou voorzeker van grooten invloed zijn op de insecten; dat zou weder op de insectenetende vogels werken en zoo vervolgens in al grooter en grooter wordende en al meer en meer samengestelde kringen voortgaan. Wij begonnen dezen kringloop met de insectenetende vogels en wij sloten hem daarmede. Niet dat de verhoudingen in de natuur altijd zoo eenvoudig zijn als de hier opgenoemde. Neen, gevecht na gevecht, en strijd na strijd moet er gestreden worden met verschillenden uitslag en de strijdkrachten staan veelal zoo gelijk, dat het uitzicht der natuur hetzelfde blijft en gedurende lange tijdperken niet verandert, ofschoon voorzeker de kleinste omstandigheid dikwijls voldoende is om de zegepraal door de eene of andere partij te doen behalen.'

Zoo kan het welzijn van een volk afhangen van een hoogst onbeduidende plant- of diersoort. Er zijn eilanden in den oceaan, waarvan

de menschelijke bewoners leven van een soort van palm. De bevruchting van deze palmen heeft plaats door insecten, die het stuifmeel van den mannelijken palm naar den vrouwelijken heenbrengen. Het bestaan van deze nuttige insecten hangt af van insectenetende vogels, die op hunne beurt vervolgd worden door roofvogels. De roofvogels zijn afhankelijk van een kleinen parasiet, die zich in grooten getale tusschen de veeren kan ontwikkelen. Laat deze parasiet zich nu niet ontwikkelen, dan neemt het aantal roofvogels toe, daardoor vermindert het aantal insectenetende vogels, waardoor de insecten kunnen toenemen en daardoor kan de palm bevrucht worden. Het leven van de gebruikers der palmvruchten hangt dus indirect af van het groot of klein aantal parasieten, die zich ontwikkelen kunnen tusschen de veeren van de roofvogels.

Nog een voorbeeld om te bewijzen hoe planten en dieren, zelfs zij die het verst van elkander afstaan in de rijen der schepselen, met elkander verbonden zijn door een netwerk van betrekkingen en verhoudingen. De roode klaver, die in Engeland het voornaamste voedsel voor het rundvee is, heeft voor de bevruchting het bezoek van wespen noodig. Darwin heeft aangetoond, dat roode klaver, die niet bezocht wordt door wespen, geen enkel zaadje vormt. Het aantal wespen is afhankelijk van 't aantal harer vijanden, waarvan de veldmuizen de gevaarlijkste zijn. Hoe meer dus de veldmuizen toenemen, hoe minder de roode klaver bevrucht wordt. Het aantal veldmuizen is wederom afhankelijk van het aantal harer vijanden, waartoe voornamelijk de katten behooren. Vandaar dat in den omtrek van dorpen en steden, waar veel katten zijn, het aantal wespen bijzonder groot is. En derhalve blijkt het dat de aanwezigheid van de kat in zekere landstreek kan bepalen, door de tusschenkomst eerst van de muizen en dan van de bijen, of er zekere bloemen overvloedig in die landstreek zullen zijn of niet. Nu kan men, zooals Carl Vogt het gedaan heeft, dit voorbeeld nog verder uitbreiden, wanneer men in aanmerking neemt, dat het rundvee, 'twelk zich met de roode klaver voedt, een van de gewichtigste oorzaken is van de welvaart van Engeland. Die welvaart van Engeland hangt nauw samen met het aantal katten; nu zou men met Huxley terug kunnen gaan tot de oude vrijsters, die veel met katten ophebben, waaruit men zou mogen besluiten: de welvaart van Engeland hangt nauw samen met het aantal oude jonge dames. Uit dit voorbeeld kunnen wij zien, dat, hoe verder men het vervolgt, des te grooter de kring van werking en terugwerking wordt. Men kan wel met zekerheid bepalen, dat bij iedere plant en bij elk dier een groot aantal dergelijke betrekkingen bestaan. Slechts zelden zijn wij in staat, het geheel zoo te overzien, als het hier het geval is.

‘Wordt in Amerika een bosch geveld,’ zegt Darwin, ‘dan ontstaat er eene geheele nieuwe flora en - toch vindt men, dat de omtrek van oude in puin liggende tempels der inboorlingen in het zuiden der

Vereenigde Staten, derhalve plaatsen, waar lang geleden de boomen zijn gerooid en waar de grond van planten gezuiverd is, thans weder dezelfde heerlijke verscheidenheid en hetzelfde groote getal van verschillende planten vertoont als de in de nabijheid zich bevindende nog nooit gevelde wouden. De verschillende gewassen hebben dus zoolang met elkander gestreden, totdat de oude soorten nogmaals de overhand verkregen en haar natuurlijk recht op die plaatsen hadden bewezen.

'Welk een strijd tusschen de verschillende boomsoorten moet hier eeuwen aaneen gestreden zijn, terwijl elke boom jaarlijks bij duizenden zijne zaadkorrels uitstrooide! Welk een oorlog tusschen insecten en insecten, tusschen insecten en slangen en andere dieren met vogels en verscheurende dieren - allen naar vermeerdering strevende en allen van elkaar levende of van de boomen of van hunne zaadkorrels en zaailingen of van de andere planten, die het eerst den bodem bedekten en daardoor den groei van boomen verhinderden! Werp een handvol veeren in de lucht en allen zullen naar beneden vallen naar bepaalde wetten; maar hoe eenvoudig is dit probleem vergeleken met de werking en terugwerking van de ontelbare planten en dieren, welke in den loop der eeuwen het betrekkelijk getal en de soorten der boomen bepaald hebben, die thans groeien op de puinhoopen der oude Indiaansche tempels.'

Elk organisme strijdt van 't begin van zijn bestaan af tegen een tal van vijanden; het strijdt tegen dieren, wien het tot natuurlijk voedsel dient, tegen roofdieren en parasieten, het strijdt tegen organische vijanden, temperatuur, 't weer en andere, maar bovenal voert het strijd tegen individuen van dezelfde soort, die in zijne nabijheid leven. Het voedsel is nergens in de natuur in overvloed voorhanden en op verre na niet toereikend voor de massa individuen, die zich uit de kiemen kunnen ontwikkelen. Vandaar dat de strijd voor 't bestaan reeds beginnen moet met de geboorte van het organisme.

Nu is klaarblijkelijk de plaats van de verschillende individuen in dien strijd zeer verschillend en daar wij weten, dat geen enkel individu volkomen gelijkt op een ander, moeten wij noodzakelijk aannemen, dat niet alle wezens van dezelfde soort in gelijke gunstige omstandigheden geplaatst zijn. Het eene wezen zal het een of ander voordeel bezitten, dat het andere mist, en natuurlijk zullen de bevoorrechte in den levensstrijd door dat voordeel over de andere de overwinning behalen en terwijl de niet bevoorrechte te gronde gaan, zonder nakomelingen na te laten, zullen de eerste in 't leven kunnen blijven en zich kunnen voortplanten; terwijl altijd bijna uitsluitend zij, die in den strijd des levens boven de andere bevoorrecht zijn, zich kunnen voort-

planten, zal men bij de volgende generatie, die door hen is voortgebracht, verschillen met de voorgaande vinden. De individuen van de 2de generatie zullen voor 't grootste gedeelte door overerving het individueele verschil overgenomen hebben, waardoor hunne ouders over hunne kampgenooten de overwinning behaald hebben. Klaarblijkelijk zullen de individuen van de 2de generatie weer onderling te strijden hebben, de bevoorrechte onder deze zullen weer overwinnen, het voordeel weer doen overplaatsen op de daarop volgende generatie, die dus weder, maar nu meer, afwijkt van hare oorspronkelijke ouders en de op elkander volgende generaties moeten dus in organisatie al meer en meer van hare stamouders afwijken.

Häckel geeft een voorbeeld in zijne ‘Natürliche Schöpfungsgeschichte’. Stel dat er eenige planten van dezelfde soort op een drogen grond leven. Daar de haren van de bladeren voor de opname van den waterdamp uit de lucht zeer nuttig zijn en de beharing der bladeren zeer veranderlijk is, zoo zullen op die ongunstige standplaats, waar een wedstrijd onder de planten heerscht voor 't verkrijgen van water, de individuen, waarvan de bladeren het meest van haar voorzien zijn, begunstigd zijn. Deze zullen het alleen kunnen uithouden, terwijl de andere met kale bladeren te gronde gaan; de behaarde zullen zich voortplanten en de nakomelingen van deze zullen nu over 't geheel genomen door sterke beharing meer uitmunten, dan bij de individuen van de eerste generatie 't geval was. Gaat dit proces op een en dezelfde plaats meerdere generaties voort, zoo ontstaat er eindelijk eene zoodanige vermeerdering van haren op de bladoppervlakte, dat het schijnt, alsof er eene nieuwe soort ontstaan is. Men moet in aanmerking nemen, dat, door de onderlinge betrekking van al de deelen van een organismus, het eene deel zich niet veranderen kan, zonder verandering van andere deelen na zich te sleepen. Wanneer dus, zooals in 't laatste voorbeeld, het getal haren op de bladeren aanzienlijk toeneemt, zoo wordt daardoor aanzienlijk voedsel aan de andere deelen onttrokken; het materiaal, hetwelk gebruikt had kunnen worden voor bloem of zaad, wordt ten deele voor iets anders gebruikt en de mindere grootte van bloem en zaad zal 't indirect gevolg zijn van den strijd des levens, die eerst slechts eene verandering der bladeren veroorzaakte.

De strijd voor 't bestaan doet dus hier de veranderingen ontstaan. Het strijden van de verschillende individuen tot verkrijging van de noodzakelijke levensbehoeften, doet veranderingen van vorm ontstaan, zooals in cultuurtoestand door de keus van den mensch te voorschijn gebracht wordt. Geen twee individuen van een zelfde soort gelijken op elkander; in den strijd om het leven, die overal heerscht, zal de natuur, in overdrachtelijken zin, dat wezen uitkiezen om nakomelingen te geven, hetwelk boven andere in organisatie uitmunt; dat wil het zeggen wanneer Darwin spreekt over de keus, die de natuur doet en zoo verklaart hij de *natuurkeus*.

‘Als de mensch’, zegt Darwin, ‘eene zoo groote uitkomst verkrijgen kan en ook werkelijk verkregen heeft dóor zijne opzettelijke keus, wat zal de natuur dan niet kunnen doen! De mensch kan slechts naar uitwendige en zichtbare kenmerken handelen; de natuur oordeelt niet naar den uiterlijken schijn, uitgezonderd in die gevallen, waarin 't voorkomen of 't uitzicht nuttig kan zijn voor 't schepsel. Zij kan op elk inwendig deel werken, op elk spoor van lichamelijk verschil, op de geheele machinerie des levens. De mensch kiest slechts voor eigen voordeel; de natuur ten voordeele van 't betreffende schepsel. Elk uitgezocht kenmerk wordt door haar volkomen ontwikkeld en het schepsel wordt door haar in de juiste verhoudingen en levensvoorwaarden geplaatst. De mensch houdt de inboorlingen van zeer verschillende landen in hetzelfde gewest bijeen; hij ontwikkelt zelden een uitgezocht kenmerk op eene geschikte en passende wijze; hij voedt eene langbekkige en eene kortbekkige duif met hetzelfde voedsel, hij richt een zoogdier met korten romp en lange beenen af op dezelfde wijze en tot hetzelfde doel als een met korte beenen en langen romp; hij stelt schapen met lange en met korte wol aan hetzelfde klimaat bloot. Maar hij laat de krachtigste mannetjes niet vechten om het bezit van de wijfjes; hij vernietigt niet onverbiddelijk alle jongen, die met het eene of andere geringe gebrek geboren worden; neen hij beschermt in alle jaargetijden, zooveel hem slechts mogelijk is, al zijne dieren en planten. Dikwijls begint hij met het uitkiezen van een half monsterachtigen vorm of ten minste van eene wijziging, groot genoeg om hem in 't oog te vallen, of die zeer nuttig voor hem is. In de natuur is de geringste wijziging voldoende om de schaal des bestaans te doen doorslaan en zoodoende blijft zij in wezen. Hoe onzeker en weifelend zijn de pogingen van den mensch! hoe kort is de tijd, waarover hij kan beschikken en hoe armzalig en klein moeten zijne voortbrengselen zijn in vergelijking met die, welke door de natuur zijn opgestapeld gedurende de lange tijdperken der geologie! Kan het ons’, zegt Darwin verder, ‘dan wel verwonderen, dat de voortbrengselen der natuur meer *waar* en meer *echt* zijn dan die van den mensch; dat zij oneindig beter geschikt zijn voor de voorwaarden, waaronder zij leven en dat zij duidelijk het merk dragen van een veel hoogeren werker?

In beeldsprakigen zin mogen wij zeggen, dat de natuurkeus elken dag en elk uur, ja elk oogenblik de geheele wereld doorsnuffelt, om elke wijziging, zelfs de geringste op te sporen, verwerpende wat slecht en opzamelende en bewarende wat goed is; in stilte en onmerkbaar is zij bezig waar en wanneer zij eene gelegenheid vindt ter veredeling van een bewerktuigd schepsel, in verband met de bewerktuigde en onbewerktuigde voorwaarden des levens. Wij zien niets van die langzame werkingen, totdat de hand des tijds jaren en eeuwen in het niet heeft doen verdwijnen, en dan nog is ons gezicht zoo zwak om te kunnen lezen in de gedenkboeken der geologie, dat wij niets zien dan

dat de vormen des levens tegenwoordig anders zijn dan zij voorheen waren.’

De natuurkeus kan niet anders dan ten nutte van het schepsel werken en zoo zien wij dat zij ook opmerkzaam is op dingen, die ons als van zeer weinig belang voorkomen. - Reeds tal van geleerden van de voorgaande eeuw hebben de opmerking gemaakt, dat vele dieren dezelfde kleur hebben als de omgeving, waarin zij zich bij voortduring ophouden. Leeuwen, gazellen en springmuizen zijn meestal geel gekleurd evenals het zand van de woestijn; bladluizen en tal van insecten, die op de groene plantendeelen leven, hebben eene groene kleur en een menigte Poolbewoners zijn wit of grauw als ijs en sneeuw; vele van deze laatsten hebben 's zomers een zwartachtig grauwe tint evenals de naakte aardbodem, terwijl zij 's winters een sneeuwwit costuum verkrijgen. Men vond dat toen zonderling en hechtte niet de minste waarde aan dit zoo algemeen waar te nemen verschijnsel, dat men nu nabootsing noemt. Door Darwin's theorie laat zich deze in 't oog loopende daadzaak zeer eenvoudig verklaren. Het is toch voor een dier van groot belang, als het in kleur overeenkomt met zijne woonplaats. Is het een roofdier, dan zal het 't voorwerp van zijn honger veel zekerder en minder opgemerkt kunnen naderen en eveneens veel gemakkelijker zijn vijanden kunnen ontvluchten, wanneer het in kleur zoo weinig mogelijk van zijne omgeving verschilt. Wanneer dus een diersoort in alle mogelijke kleuren varieerde, zoo zullen die individuen, wier kleur geleek op de omgeving, in den strijd voor 't bestaan het meest begunstigd geweest zijn. Zij werden minder opgemerkt, bleven in 't leven en plantten zich voort, terwijl de anders gekleurde exemplaren uitstierven. De natuur kiest de meest bevoorrechte dieren uit om nakomelingen te vormen en de meest bevoorrechte zijn zij, die der omgeving in kleur gelijken.

Zoo kunnen wij ons ook verklaren, hoe het komt, dat verscheidene dieren, die aan de oppervlakte van 't water leven, glasachtig doorschijnend als 't water zijn. Onder de voorouders van deze, die een verschillenden graad van kleur en doorschijnendheid hadden, werden zij, die het meest kleurloos en doorschijnend waren, klaarblijkelijk in den strijd voor 't bestaan, die aan de oppervlakte van de zee plaats had, 't meest begunstigd. Zij waren beter in staat zich voor hunne vijanden te verbergen en hun prooi te bemachtigen, hadden daarom meer kans om in 't leven te blijven en zich voort te planten, dan hunne meer gekleurde en ondoorschijnende verwanten. Door de natuurkeus gedurende het verloop van vele generaties kregen die lichamen dien graad van glasachtige doorschijnendheid en kleurloosheid, welke tegenwoordig aan bovengenoemde zeedieren eigen is.

Hoogst interessant zijn de voorbeelden van nabootsing, die Wallace ons in zijn werk: ‘Insulinde, het land van den Orang Oetan en den Paradijsvogel’ geeft.

Wallace vond op zijne reis door Sumatra een vlinder (Papilio Memnon) waarvan de mannetjes donker zwart van kleur, maar bezaaid zijn met streepjes en groepen van schubbetjes van een licht aschkleurig blauw, de achtervleugels zijn rond met uitgeschulpte randen. De wijfjes kan men tot 2 groepen brengen, die welke in vorm op de mannetjes gelijken en die welke voornamelijk in den vorm der vleugels geheel van deze verschillen. Deze laatste verschillen zoo, dat men ze niet licht bij een oppervlakkig onderzoek tot den Papilio Memnon zou brengen, maar tot een geheel andere soort. De achtervleugels toch zijn niet rond, maar verlengd in breede lepelvormige staarten, waarvan men noch bij de mannetjes noch bij den gewonen vorm der wijfjes eenig spoor kan ontdekken. Deze wijfjes met staartvormige vleugels hebben nooit de donkerblauw glanzige kleuren, die in de mannetjes heerschende zijn en in de wijfjes, die dezen in vorm gelijken, dikwijls voorkomen, neen, zij zijn zonder uitzondering versierd met witte of leerkleurige strepen en vlekken, die het grootste gedeelte van de oppervlakte der achtervleugels innemen. Nu vond Wallace, dat dit zonderlinge wijfje in de vlucht volkomen gelijkt op een anderen vlinder van hetzelfde geslacht, maar van een andere groep, Papilio Coön. Nu wordt deze laatste om de een of andere reden niet door vogels aangevallen, de nagebootste vlinder natuurlijk ook niet, omdat de vogels hem houden voor den Papilio Coön.

Het nut en de reden daarvan is duidelijk.

‘Dat deze gelijkenis’, zegt Wallace, ‘niet toevallig is, wordt voldoende bewezen door het feit, dat in 't N. van Indië, waar de Papilio Coön vervangen wordt door eene verwante soort (Pap. Doubledaiji) maar die roode vlekjes heeft in plaats van gele, in eene nauwelijks verschillende soort of verscheidenheid van Pap. Memnon, Pap. Androgeas genoemd, het wijfje met staarten ook roode vlekjes heeft.’

In Boeroe ontdekte W. 2 vogels, die hij telkens met elkander verwarde, ofschoon zij tot verschillende en zelfs vrij ver van elkander verwijderde families behooren. De een heet de honigzuiger, de ander is een soort van oriool. ‘De oriool gelijkt op een honigzuiger in de volgende bijzonderheden: de beide vogels vertoonen aan de boven- en onderzijde juist dezelfde schakeeringen van licht en donker bruin; de honigzuiger heeft een groote kale zwarte vlek rondom de oogen, die in de oriool is gecopieerd door een plek met zwarte vederen; de kruin van den kop heeft bij den honigzuiger door de smalle schubvormige vederen een schubachtig voorkomen, die bij de oriool wordt nagebootst door een donkere streep, die over de breede vederen is getrokken; de honigzuiger heeft op den nek een soort van kraag, bleek van kleur en gevormd door zonderling omgekrulde vederen (eene eigenaardigheid,

die aan 't geslacht den naam van monnikvogel heeft doen geven) en daaraan beantwoordt in de oriool een bleeke streep op juist dezelfde plaats; eindelijk vertoont de bek van den honigzuiger aan het benedeneinde eene uitpuiling, die ook bij de oriool is waar te nemen, ofschoon zij anders in het geslacht, waartoe die vogel behoort, niet gevonden wordt. De uitkomst is, dat bij een oppervlakkig onderzoek de vogels dezelfde schijnen te zijn, ofschoon zij in waarheid in bouw aanmerkelijk verschillen en naar geen stelsel van natuurlijke rangschikking bij elkander kunnen geplaatst worden.

In het naburige Ceram zijn geheel verschillende soorten van beide deze geslachten, die, zonderling genoeg, even sterk op elkander gelijken als die van Boeroe. De honigzuiger op Ceram heeft eene aardachtig bruine kleur, getoetst met okerachtig geel, kale oogholten, zwartachtige wangen en den gewonen omgekrulden kraag op den nek. De oriool, die daar in zijn gezelschap voorkomt, is hem in de tinten van alle lichaamsdeelen volkomen gelijk en alle bijzonderheden zijn even nauwkeurig als in de eerstgemelde soorten nagebootst.

Er zijn tweeërlei gronden, waaruit men in zoodanige gevallen kan afleiden, welk der beide dieren het voorbeeld en welk de navolging is. De honigzuigers, waarvan hier sprake is, zijn gekleurd op de wijze die algemeen is in 't geslacht, waartoe zij behooren, terwijl de oriolen daarentegen zijn afgeweken van de vroolijke, gele tinten, die onder hare verwanten zoo gewoon zijn. Daaruit zijn wij geneigd te besluiten, dat het laatstgemelde zijn, die eerstgenoemde hebben nagebootst. Maar indien dit zoo is, dan moet zeker in die nabootsing een voordeel voor haar gelegen zijn - een voordeel, dat haar als zwakke vogels met kleine pooten en klauwen, ongetwijfeld zeer zou te stade komen. Nu zijn de honigzuigers sterke en flinke vogels, toegerust met krachtige klauwen en lange gekromde en scherpe snebben. Zij verzamelen zich tot troepen en kleine kudden en uiten een luiden krijschenden toon, die tot op grooten afstand gehoord wordt en dient om in tijd van nood een groot aantal bijeen te roepen. Zij zijn zeer talrijk en strijdlustig en verdrijven niet zelden de kraaien en zelfs de haviken, die zich neerzetten op een boom, dien zij ook maar in kleinen getale bezet hebben. Het is derhalve zeer waarschijnlijk dat de kleinere roofvogels geleerd hebben deze vogels te eerbiedigen en met rust te laten en het kan alzoo voor de zwakke en minder moedige oriolen een groot voordeel zijn voor honigzuigers gehouden te worden. Is dit zoo, dan zullen de wetten van het varieeren der soorten en het in stand blijven der meest levensvatbare vormen voldoende zijn om te verklaren hoe de gelijkenis is veroorzaakt, zonder dat men behoeft aan te nemen, dat eenige willekeurige handeling van de vogels zelve daarbij in 't spel komt. In den strijd om 't bestaan heeft de natuur telkens die oriolen uitgelezen, die in kleur 't meest op honigzuigers gelijken.'

Het volgende deelt W. ons mede van de Kallima paralekta, eene

kapel van dezelfde familie en even groot, zoo niet grooter, dan onze bekende Europ. Apatura's. De bovenzijde van dezen vlinder vertoont eene rijke purperkleur, met aschkleurige vlekken van verschillenden vorm en eene breede streep van donker oranje over de voorvleugels, zoodat de vlinder in de vlucht sterk in 't oog loopt. ‘Deze soort was niet zeldzaam in droog en dor hout, maar aanvankelijk’, zegt Wallace, ‘kon ik er niet in slagen haar te vangen, daar zij gemeenlijk, na eene korte vlucht, eene schuilplaats zocht onder de verdorde bladeren van een struik of boschje en dan, met hoeveel beleid ik de plek ook poogde te naderen, nooit door mij kon ontdekt worden, totdat zij plotseling weder opvloog, om op eene andere soortgelijke plaats op nieuw te verdwijnen. Eindelijk echter was ik gelukkig genoeg om de juiste plaats te onderscheiden, waar de vlinder zich nederzette en ofschoon ik ook nu dien weder een oogenblik uit het oog verloor, bemerkte ik ten laatste, dat hij onmiddellijk onder mijn bereik was. Maar in zijne houding van rust had hij zulk eene treffende overeenkomst met een dor blad aan een takje gehecht, dat het oog zich nog liet bedriegen, ofschoon het rechtstreeks op het voorwerp gericht was. Van deze merkwaardige gelijkenis op een blad maakt deze vlinder op de voordeeligste wijze gebruik. In de vlucht vindt hij genoegzame bescherming in zijne eigene snelheid, maar indien hij in den staat van rust evenzeer in 't oog viel, zou hij spoedig de prooi zijn van insectenetende vogels en reptiliën, die in de tropische bosschen zoo overvloedig zijn, en niet lang aan geheele verdelging ontkomen.’

Eene soort, zeer nauw verwant aan de zooeven genoemde, bewoont Hindostan en is daar zoo algemeen, dat in elke verzameling, die van de Himalaja's naar Europa gezonden wordt, exemplaren daarvan voorkomen. Wanneer men een aantal van deze onderzoekt, zal men bevinden, dat er geen twee aan elkander gelijk zijn, maar dat al die verscheidenheden die gelijkenis op dorre bladen gemeen hebben. Elke schakeering van geel, aschgrauw, bruin en rood wordt hier aangetroffen en op vele exemplaren komen plekken en vlekken voor, gevormd door kleine zwarte stippen, die zoo volkomen gelijken op de kleine zwammen die op vele bladeren groeien, dat men op het eerste gezicht niet kan nalaten te gelooven, dat zulke zwammen zich op de vlinders zelve hebben vastgezet.

Op Celebes vond W. een soort van zandlooper, geslacht Tor, van olijfgroene kleur, die op met mos en kleine varens begroeide klei voorkomt en zoo moeielijk daarvan te onderscheiden is, dat hij hem bij zonneschijn alleen door de schaduw, die hij wierp, ontdekken kon.

Een ander soort van zandlooper kwam op verdroogde bladeren ter zijde van den weg voor, maar had dan ook een bruine kleur.

De sesia's, die in ons land worden aangetroffen, gelijken door hare doorschijnende vleugels op horzelen. Deze laatsten kunnen zich met hare angels verdedigen. De overeenkomst van de sesia's met horzelen

is voor de eersten van belang, daar het de vogels afschrikt haar aan te vallen.

In n°. 50 van den 1sten jaargang van ‘Isis’ leest men 't volgende: ‘Pots deelt in “Nature” een merkwaardig geval van nabootsing van geluid mede. Hij bevond zich gedurende eenige dagen aan den oever van een rivier en hoorde daar dikwijls een schreeuw van een vogel, dien hij op het geluid afgaande voor den schreeuw van den scholekster hield. Nergens was echter ooit een scholekster te zien. Eindelijk bleek het, dat die schreeuw voortgebracht werd door den Piopio, een vogel, die slecht vliegt, maar gaarne zich op opene plekken bij rivieren ophoudt. De Piopio schreeuwde altijd juist dan, als hij zich dicht aan den oever bevond, dus op een plaats waar men zou verwachten scholeksters aan te treffen. Welk voordeel kan het nu den Piopio geven, dat zijn schreeuw gelijk is aan dien van den scholekster? Kan die gelijkheid in schreeuwen in een of ander opzicht voor een van beiden van belang zijn?

Nu is de scholekster een moedige, krachtige, omzichtige vogel; de Piopio niet. Een paar scholeksters nemen met goed gevolg den strijd tegen een havik op. Wanneer nu een havik of een andere kleine roofvogel uit de verte eenige vogels aan den rand van 't water ziet, maar hen tevens den schreeuw van den scholekster hoort uiten, dan zal die schreeuw hem allicht eenig ontzag inboezemen. Herkende hij de vogels ook aan 't geluid terstond voor hetgeen zij zijn, voor Piopio's, dan zou hij onmiddellijk uit de hoogte er op neer storten. Nu echter brengt de schreeuw van den scholekster hem in de war; hij aarzelt en zal of den aanval geheel opgeven of in alle geval den Piopio door zijne aarzeling tijd laten om hem op te merken en te ontvluchten. Zoo heeft misschien die zwakke vogel menigmaal zijn leven te danken gehad aan de omstandigheid, dat zijn schreeuw op dien van een stouteren en sterkeren vogel geleek.’

Eene dergelijke nabootsing komt meer voor. Algemeen wordt op Nieuw-Zeeland een zwak klein zangvogeltje (Gerygone flaviventris) gevonden, die den schreeuw van de gewone Nieuw-Zeelandsche zeezwaluw, een van de stoutste strijdbaarste vogels, die zijne jongen woedend kan verdedigen, volkomen nadoet.

Nog een voorbeeld van nabootsing uit ‘Isis’. Zooals bekend is, legt de Europeesche koekoek zijne eieren in de nesten van andere vogels. ‘Nu is het koekoeksei niet altijd gelijk van kleur en teekening, maar komt altijd overeen in kleur en teekening (niet in vorm en grootte) met de eieren die reeds in 't nest aanwezig zijn. Het ei van den indringer is eveneens gekleurd als de eieren van de bezitters van het nest en valt daardoor minder in 't oog.

‘Op Nieuw-Zeeland komt ook een soort van koekoek voor, die doorgaans tot zijn slachtoffer kiest de Gerygone. Deze legt witte eieren met roode vlekjes, en het koekoeksei in een Gerygone-nest is altijd zeer

wel te onderkennen, niet alleen door zijne grootte, maar ook door zijne kleur; het is namelijk groenachtig bruin. Dus de regel, die in Europa voor de koekoekseieren geldt, schijnt op Nieuw-Zeeland niet te gelden. Doch zulk eene beslissing mag nog zoo spoedig niet genomen worden. Want wat is hier 't geval? Terwijl de slachtoffers van den Europeeschen koekoek open nesten bouwen, bouwt de Gerygone een peervormig nest met eene kleine ingangsopening ongeveer op 't midden van de lengte. Binnen in 't nest is het dus tamelijk donker, daar het van alle kanten gesloten is, en 't licht door de kleine opening slechts zeer beperkten toegang heeft. In het Gerygone-nest maakt het dus niets uit, al is het koekoeksei ook anders gekleurd; de vogel ziet het toch niet.

Is deze verklaring juist, dan moet, als het ei van den Nieuw-Zeelandschen koekoek in een open nest gelegd wordt, de bovengenoemde regel weer doorgaan, dan moet het weer in kleur overeenstemmen met het ei van den vogel, wien het nest toebehoort. Tot nog toe was zulk een geval niet bekend; men kende geen anderen vogel als uitbroeder van het koekoeksei dan de Gerygone. Nu vond Potts een nest van Zosterops lateralis, een vogel, die op Nieuw-Zeeland zeer menigvuldig is en bekervormige, van boven opene nesten bouwt, die hij aan takken ophangt. In dat nest waren vier eieren, drie van den Zosterops, bleek groenachtig-blauw, en het vierde evenzoo gekleurd, maar in vorm en grootte van de overigen afwijkend en volkomen overeenstemmend met dat van den koekoek.' Hier in het open nest stemde de kleur van 't koekoeksei volkomen overeen met de eieren van de Zosterops.

Dergelijke gelijkenissen, als de opgenoemde, wier aantal met honderden zou kunnen vermeerderd worden, zijn natuurlijk langzamerhand ontstaan. Het beginsel van het gedurig ontstaan van verscheidenheden en dat der natuurkeus of het in stand blijven van dezulke, die de beste levensvoorwaarden bezitten, verklaart ons volkomen dergelijke en andere nabootsingen.

Nu kan evenwel alleen de natuurkeus niet verklaren het ontstaan van duizenderlei verschillende vormen van levende wezens langzamerhand uit eenige weinigen. Daarom heeft Darwin in zijn werk 'Descent of Man' een nieuwen factor ten tooneele gevoerd: de zoogenoemde sexueele of geslachtskeus. In een hoogst interessant stuk over 'Darwin's theorie der sexueele keus' (Isis, 1ste jaargang no 36-38) leest men o.a.:

'De theorie der sexueele keus berust op het feit, dat sommige individuen boven anderen van hetzelfde geslacht bevoordeeld zijn *met betrekking tot de voortplanting*. Bij dieren b.v. waar de mannetjes om het bezit der wijfjes vechten, zal elke omstandigheid die een of ander individu eenig voordeel in dezen strijd verzekert, grootere vlugheid of sterkte, het bezit van een of ander wapen, sporen, horens enz. bewer-

ken, dat het individu, waarbij die omstandigheid optreedt, eerder nakomelingen zal krijgen. - Het meer bevoorrechte mannetje zal òf meer wijfjes kunnen nemen òf zal in elk geval de fraaiste en sterkste wijfjes kunnen uitkiezen; hij zal dus kans hebben op meer en sterker nakomelingen dan de anderen. Bij die nakomelingen zullen zijne eigenaardigheden weer optreden en aldus ook aan deze een overwicht verzekeren en zoo zullen die bevoordeelende eigenschappen allengs sterker optreden en eindelijk tot blijvende kenmerken worden.

Of om een ander voorbeeld te kiezen: wanneer het mannetje niet door een of ander wapen maar door schitterende kleuren of andere sieraden boven zijne geslachtgenooten uitmunt, dan zal hij meer kans hebben de wijfjes te behagen en *zoodoende zal ook al weer de voortplanting van die voordeelige eigenschappen begunstigd worden.*

In beide gevallen, die wij hier aanhaalden, heeft er dus eene keuze plaats; in het eene geval kiest, het mannetje, in het tweede het wijfje. Vandaar de naam sexueele of geslachtskeus. Tevens blijkt uit deze voorbeelden het onderscheid tusschen sexueele keus en natuurkeus; de natuurkeus toch heeft betrekking op de voordeelige eigenschappen van een of ander individu onverschillig van welk geslacht, die aan dat individu in den strijd om het bestaan eenigen voorrang verschaft. De sexueele keus heeft dus een veel beperkter werkkring dan de natuurkeus, want terwijl deze haar gebied over alle levende wezens uitstrekt, kan van eigenlijk sexueele keus alleen sprake zijn bij wezens van gescheiden geslacht en met vrij sterk ontwikkelde vermogens.

Hoe kunnen nu langs den weg der sexueele keus vormveranderingen optreden? Verondersteld, dat bij eenige diervormen oorspronkelijk de beide geslachten gelijk waren en het bezit der wijfjes *in den paartijd* aanleiding gaf tot gevechten tusschen de mannetjes (deze laatste veronderstelling is geoorloofd, omdat wij die gevechten dagelijks onder onze oogen zien plaats grijpen). Wanneer nu een of ander individu eene zekere wijziging onderging, waardoor het voor den strijd geschikter werd, b.v. er ontstonden beginselen van horens of sporen, dan is het duidelijk, dat het individu, waarbij die afwijking voorkwam, kans had om de overwinning op zijne mededingers te behalen en dus met betrekking tot het bezit van 1 of meer wijfjes meer begunstigd zou zijn dan anderen, waarbij die afwijking niet voorkwam. Volgens de wet der erfelijkheid zou dan die afwijking bij de nakomelingen van dat individu weer optreden; ook deze zouden daardoor in den strijd om de wijfjes bevoordeeld zijn en dit zou aanleiding geven, dat langzamerhand die afwijking een blijvende vorm werd en steeds intensiever optrad, omdat zij, bij wie die afwijking het sterkst aanwezig was, ten opzichte der voortplanting het meest bevoorrecht waren.

Bestond nu oorspronkelijk de afwijking niet in 't optreden van het een of ander wapen, maar in het bezit van iets, wat als sieraad kon strekken, dan laat het zich evenzeer denken, hoe zulk eene afwijking,

waarmede de daarmee behepte individuen aan de wijfjes aangenamer waren dan anderen, langzamerhand zich moest voortplanten en sterker worden en eindelijk zich tot een blijvend kenmerk dier diersoort ontwikkelen.'

Nu zou men kunnen vragen: waarom zijn in sommige gevallen die afwijkingen overgeërfd alleen op de mannetjes en in andere gevallen op beide geslachten? Wanneer nl. die ontwikkeling van de sporen der hoenderachtige vogels b.v. werkelijk zoo heeft plaats gehad, als wij dat zooeven aanduidden, hoe laat het zich dan verklaren, dat die sporen niet langzamerhand bij beide geslachten zijn ontstaan? Want het is toch eene bekende zaak, dat de eigenaardigheden der ouders op hunne kinderen van beiderlei geslacht kunnen overgaan.

Verondersteld dat de sporen, die zich aanvankelijk door sexueele keus bij de hoenders hadden ontwikkeld, omdat zij aan hunne bezitters voordeel verschaften bij de paring, in den beginne op beide geslachten overerfden, zoodat onder de jongen van een sterk gespoorden haan zoowel hanen als hennen met sporen waren. Wat zou dan 't geval zijn? Voor de hanen zou 't bezit van de sporen een voordeel zijn; er zou geen reden wezen, waarom die afwijking bij de mannelijke nakomelingen dier hanen zou uitsterven; integendeel zij zou zich meer en meer bevestigen. Voor de hennen daarentegen zouden de sporen een groot nadeel zijn, omdat zij haar in 't broeden zouden belemmeren. Vroeger bestond er, volgens Beckstein, werkelijk in Duitschland een ras van hoenders, waarbij de hennen met tamelijke sporen voorzien waren. De hennen legden goed, maar het uitbroeden van hare eieren kwam zelden volledig tot stand, omdat de sporen haar daarin belemmerden.

Hetzelfde moet in vroeger tijd bij de ontwikkeling van de sporen hebben plaats gehad; juist die hennen waarbij de sporen het minst ontwikkeld waren, waren het best '*voor 't broeden geschikt*' en dus moesten de aanvankelijk zich ontwikkelende sporen langzamerhand bij de hennen verdwijnen, om dezelfde reden, waarom zij bij de hanen bleven bestaan en sterker werden. Voor den haan was het bezit, voor de hen het gemis van sporen een voordeel *ten opzichte der voortplanting.*

Op eene dergelijke wijze laat zich verklaren, waarom bij sommige vogels alleen het mannetje schitterend gekleurd is en het wijfje niet. In den beginne gingen de traaie kleuren, die oorspronkelijk als afwijking bij eenige individuen ontstaan waren, op de nakomelingen van beide geslachten over. Voor de mannetjes was nu het sterk optreden van die kleuren een voordeel; daar bleven ze allengs een blijvend kenmerk. Maar voor de wijfjes waren in vele gevallen in 't oog vallende kleuren een nadeel, omdat ze haar bij 't broeden weer blootstelden aan de ontdekking door hare vijanden en dus hare veiligheid niet bevorderden. Evenals dus de sterkst gekleurde mannetjes *bij de voortplanting* bevoordeeld werden, waren de dofgekleurde wijfjes daarmee het meest begunstigd; voor de mannetjes was het eene gunstige afwij-

king, die steeds sterker werd, zich om zoo te zeggen, meer vastzette, terwijl het voor de wijfjes een ongunstige afwijking was, die langzamerhand geëlimineerd moest worden.

Bij die soorten echter, waar het broedende wijfje buitendien reeds voldoende tegen de aanvallen der vijanden beschermd was, verviel dit; daar was geen reden, waarom zich niet de kleuren even goed bij beide geslachten zouden ontwikkelen. En werkelijk, dat gaat in de meeste gevallen door en wel in zulk een groot aantal dat Wallace den volgenden regel gesteld heeft: ‘Wanneer bij vogels beide geslachten in 't oog vallend gekleurd zijn, dan is het nest zoo gebouwd, dat het den broedenden vogel verbergt; doch wanneer er een sterk verschil in kleur is tusschen beide geslachten en wel zoo, dat het mannetje schitterend, het wijfje dof gekleurd is, dan is 't nest open en de broedende vogel gemakkelijk zichtbaar.’

Men ziet dus, dat niet alleen de natuurkeus nieuwe vormen van organische wezens doet optreden, maar dat ook de sexueele keus invloed heeft op het ontstaan van vormverschillen.

Laat ons nu even een blik werpen op de onmiddellijke gevolgen van de natuurkeus. Tot die gevolgen behooren twee grondwetten reeds lang bekend, nl. de wet van de uiteenspreiding der kenmerken en die van de volmaking. Deze wetten laten zich door de verkiezingstheorie als noodzakelijke gevolgen van de natuurkeus in den strijd voor 't bestaan verklaren. Men was vroeger, toen men uit de geschiedkundige ontwikkeling, uit de individueele ontwikkeling en uit de vergelijkende anatomie van dieren en planten door de ervaring deze wetten leerde kennen, geneigd ze terug te brengen tot de onmiddellijke inwerking van den Schepper. Het zou in 't plan van den Schepper gelegen hebben, de vormen van dieren en planten in den loop der tijden altijd menigvuldiger te vormen en altijd volkomener te scheppen. Het zal dus wel eene schrede verder zijn tot de ware kennis der natuur als men kan aantoonen, dat de wetten van de uiteenspreiding der kenmerken en van de volmaking noodzakelijke gevolgen van de natuurkeus in den strijd des levens zijn.

De eerste groote wet, die onmiddellijk en noodzakelijk uit de natuurkeus volgt is die van de uiteenspreiding der kenmerken. Men verstaat daaronder de algemeene neiging van alle organische wezens, de verschillen onderling, die soms nauwelijks merkbaar zijn, al grooter en grooter te doen worden en zich van den gemeenschappelijken stamvorm te verwijderen. De oorzaak van deze algemeene neiging tot afscheiding en de daardoor tot stand gebrachte vorming van ongelijksoortige vormen uit een gelijksoortigen grondvorm, is volgens Darwin eenvoudig hiertoe terug te brengen, dat de strijd voor 't bestaan tusschen twee organismen

des te heviger ontbrandt, hoe gelijksoortiger die individuen zijn en dat hoe meer de afstammelingen van de eene of andere soort in lichaamsinrichting, levenswijze of grootte verschillen, zij ook des te beter geschikt zijn om vele en verschillende plaatsen in de huishouding der natuur in te nemen en daardoor in de gelegenheid zijn in getal te vermeerderen.

Het is toch duidelijk, dat op een akker van bepaalde grootte behalve het koren, dat er gezaaid is, nog een groot aantal planten (onkruid zooals men 't in het dagelijksch leven noemt) kunnen groeien en wel op die plekken, die niet door 't koren ingenomen zijn. De droge, steenachtige plekken, waarop zich geen koren kan ontwikkelen, kunnen nog wel dienen tot 't onderhoud van verschillende soorten van onkruid en daarop zullen des te meer verschillende soorten en individuen naast elkander kunnen leven, hoe beter de verschillende onkruidsoorten in staat zijn zich te voegen naar de verschillende plekken van den grond. Zoo is het ook met de dieren 't geval. Er zijn boomen, waarop een paar honderd verschillende insecten naast elkander kunnen leven. Sommige voeden zich met de vruchten, andere met de bladeren, nog weer andere met de schors, den wortel enz. enz. Dit nu zou geheel en al onmogelijk zijn, wanneer b.v. alle slechts van de schors of van de bladeren moesten leven.

Hetzelfde heeft plaats in de menschelijke maatschappij. In een kleine stad kan slechts een bepaald aantal handwerkslui leven, wanneer zij verschillende bedrijven uitoefenen.

Hoe meer of hoe verder de verschillende individuen in levenswijze en dus ook in vorm van elkander afwijken, hoe meer zij in kenmerken uiteengespreid zijn, des te beter zullen zij in den strijd des levens naast elkander kunnen voortleven.

Neemt men nu in aanmerking, dat alle dier- en plantensoorten veranderlijk zijn en zich kunnen voegen naar de uitwendige omstandigheden en dat de nakomelingen van iedere soort zich van den oorspronkelijken vorm des te meer verwijderen, hoe grooter de verandering der omgeving is. Wanneer wij de individuen, die van een gemeenschappelijken stamvorm afstammen, ons voorstellen als een bundel stralen van één punt uitgaande, dan zullen die individuen het best naast elkander kunnen leven en zich kunnen voortplanten, die het meest van elkander verschillen, die, welke de uitersten van den bundel uitmaken. De in 't midden geplaatste zullen daarentegen den zwaarsten strijd te strijden hebben. De noodzakelijke levensbehoeften zijn bij de uitersten, de verst verwijderde individuen, het meest verschillend en daarom zullen deze in den algemeenen levensstrijd het minst met elkander in aanraking komen. De middelsten daarentegen, die zich het minst van den gemeenschappelijken stamvorm verwijderd hebben, hebben nagenoeg dezelfde levensbehoeften en zullen daarom tot 't verkrijgen van deze het meest te strijden hebben. Wanneer dus talrijke individuen van een

soort in een en dezelfde streek der aarde bij elkander leven, zoo zullen de meest afwijkende vormen eerder in 't leven blijven, dan de tusschenvormen, die met elkander en met de verschillende uitersten te kampen hebben. De tusschenvormen zullen op den duur de vijandelijke invloeden niet kunnen weerstaan, terwijl de meest verschillende overwinnend uit den strijd te voorschijn treden. Zij blijven in 't leven en *planten zich voort.* Datzelfde proces herhaalt zich; de variëteiten zullen hoe langer hoe meer gaan verschillen. De geringe verschillen tusschen de variëteiten, die afkomstig zijn van één soort, worden al grooter en grooter en groeien eindelijk zoo sterk aan, dat zij gelijk zijn aan de groote verschillen der soorten. Wanneer dat plaats grijpt, spreekt men niet meer van variëteiten, maar van soorten.

Wij zien dus, dat de strijd voor 't bestaan de algemeene uiteenspreiding der kenmerken van de organische vormen, d.w.z. de bestendige neiging van de organismen om nieuwe soorten te vormen, doet ontstaan.

Maar ook de tweede wet, die van den vooruitgang of van de volmaking, vloeit uit dien strijd voort. Ook deze groote en gewichtige wet was even als die van de uiteenspreiding der kenmerken al lang door de ervaring uit de palaeontologie afgeleid, vóórdat Darwin's verkiezingstheorie ons den sleutel tot hare verklaring gaf. Uit de dieren en planten, die men versteend vindt, kan men het uiterst gewichtige feit afleiden, dat in alle tijden, van het ontstaan der eerste organismen af, op onze aarde een bestendige toename in volkomenheid van organische vormen heeft plaats gevonden. Sedert den tijd, toen het eerste levend wezen op onze planeet ontstond en dat zeer lang geleden is, hebben zich de organismen van alle groepen ontwikkeld tot hoogere vormen. De steeds toenemende menigte van levensvormen werd tegelijk met een vooruitgang in organisatie vergezeld. Hoe dieper wij in de aardlagen dringen, waarin de overblijfselen van uitgestorven dier en plantensoorten begraven liggen, hoe ouder dus de laag is, des te gelijkvormiger, eenvoudiger en meer onvolkomen zijn de dieren en planten. Beschouwen wij de gewichtigste van alle diergroepen, den stam van de gewervelde dieren. De oudste fossiele overblijfselen van deze behooren tot de eenvoudigste soorten der visschen. Op deze volgen de amphibiën, hierop de hooger ontwikkelde reptilen en eindelijk in veel hooger laag de hoogst georganiseerde klasse onder de werveldieren: de vogels en de zoogdieren. Van de laatsten komen weer 't eerst slechts de eenvoudigste en meest onvolkomene vormen, de placenta of de buideldieren voor en eerst veel later de meer volkomene zoogdieren met placenta. Ook van deze treden het eerst slechts de nederige, later de hoogere vormen op en eerst bij 't begin van 't Tertiaire tijdvak ontwikkelde zich uit deze langzamerhand de mensch.

Gaan wij de overblijfselen van 't plantenrijk na, zoo vinden wij ook hier die langzame ontwikkeling. Van de planten worden in de oudste

lagen slechts de eenvoudigsten: de Algen gevonden. Veel later leefde de groep van de Varens. De hoogere planten, die met bloemen, bestonden nog niet. Van deze vinden wij het eerst de eenvoudigste: de Gymnospermen (Cycadeën o.a.) eerst veel later de éénzaadlobbige, en eindelijk de hoogeren, de tweezaadlobbige. Maar ook van deze eerst weer de eenvoudigste en veel later de hooger georganiseerden.

Gaat men dus alleen af op 't geen de palaeontologie of de leer der versteeningen ons leert, dan is men reeds daaruit geneigd te vermoeden, dat het hoogere zich trapsgewijze uit het lagere ontwikkeld heeft.

Maar neemt men in aanmerking, dat de strijd des levens noodzakelijk tot eene uiteenspreiding der kenmerken leidt en dat de individuen, die het een of ander voordeel genieten, de meeste kans hebben om in den strijd voor 't bestaan in 't leven te blijven en nakomelingen voort te brengen, dat de natuurkeus die wijzigingen in stand houdt, welke voor 't individu nuttig zijn, en dat dientengevolge elk wezen in steeds betere verhouding tot zijne levensvoorwaarden gebracht wordt - dan krijgt dat vermoeden meer zekerheid en wij durven als hoogstwaarschijnlijk uitspreken: dat de nakomelingen van de vroeger geleefd hebbende wezens zich al meer en meer tot hooger ontwikkelde gevormd hebben en dat de op de aardoppervlakte verspreide wezens de stamouders zijn van meer georganiseerde.

Staatkunde en geschiedenis.

De tweede expeditie tegen Atjih.
Eene bijdrage tot de Indische krijgsgeschiedenis door A.J.A. Gerlach, *Gepensioneerd Kolonel der Artillerie.*

VII.
De Generaal Pel.
(Vervolg.)

Dit hoofdstuk, waarin de algemeene gang van zaken onder het beleid van Pel zoo beknopt en eenvoudig mogelijk werd teruggegeven, zou hier moeten eindigen, aangezien een tweede tijdperk voor de beschrijving van deze expeditie is aangebroken.

Ten gevolge van de veranderde inzichten der Indische regeering nopens hare leiding en een gewijzigd plan de campagne, tijdens het verblijf van dien generaal te Batavia opgemaakt, treedt zij eene nieuwe phase in. Toch heb ik gemeend, met het oog op hem, wiens naam er boven staat en wiens dagen, helaas! reeds waren geteld, het niet dan na zijn afsterven door een volgend hoofdstuk te moeten vervangen. Een even beknopt als onopgesmukt verhaal zal de laatste verrichtingen doen kennen van den man, die, deels als ooggetuige, deels als uitvoerder van het eerste oorlogsplan, de beste beoordeelaar van het tweede had kunnen worden. Maar nog vóór dat het maken eener juiste vergelijking mogelijk was, had de dood zijn eervolle loopbaan gebroken.

De motieven voor die veranderde denkwijze - welker resultaten ons later zullen bezighouden - zijn in het *Koloniaal verslag van* 1876 als volgt opgenomen.

‘Moest onzerzijds gedurende den regenmoesson van 1875 eene defensieve houding betracht worden, het was duidelijk, dat daarmede op den duur geen genoegen kon worden genomen. Terwijl de generaal-majoor

Pel zich tot herstel van gezondheid op Java bevond, werden dan ook door de Indische regeering, in overleg met hem, de noodige voorbereidingen gemaakt, om tegen het einde van het jaar de militaire operatiën met kracht te kunnen hervatten. Men stelde zich voor om den vijand naar het binnenland, naar de XXII Moekim terug te dringen, hem daar zooveel doenlijk te isoleeren en de communicatie met de zee en met de naburige kuststaten voor hem af te snijden.'

'De generaal Pel keerde in de eerste dagen van November van Java naar Atjeh terug met het voornemen om, zoodra de omstandigheden hem daartoe gunstig zouden voorkomen, weder offensief tegen den vijand op te treden, volgens een door den gouverneur-generaal goedgekeurd plan, tot welks uitvoering de noodige strijdkrachten op Java werden bijeengebracht om achtereenvolgens naar Atjeh gezonden te worden, wanneer ze derwaarts ontboden werden.'

Dat goedgekeurde plan had in hoofdzaak ten doel, zich zoo spoedig mogelijk van de linie koerong Rija-koerong Raba meester te maken; en om het te bereiken schijnt de militaire en civiele bevelhebber van het beginsel te zijn uitgegaan: het Mibouwsche alsmede Ketapang doea te bezetten, in Lamtermin en zoo noodig nog meer zuidwaarts eenige sterkten aan te leggen en Bital om te trekken, gepaard aan eene bedreiging uit Sinangri ten einde den vijand te noodzaken - hoe geducht die stelling ook versterkt mocht zijn - naar de VI moekim de wijk te nemen. Vervolgens wilde hij zich van Bital meester maken en langs de zuidzijde opereerende, de bergpassen bezetten om de gemeenschap tusschen de VI en IV moekim af te snijden. Mocht eerstgenoemde moekim niet spoedig in onderwerping komen, dan meende hij ze daartoe zoowel aan de landzijde als uit zee met geschutvuur te kunnen dwingen, om zich daarna oostwaarts te wenden, waar hij door de betere gezindheid der sagi XXVI M. minder tegenstand verwachtte en op die wijze de lijn koerong Rija-koerong Raba in zijne macht te krijgen.

Hoewel dat plan op zichzelf genomen een uitstekend middel aanbood om Groot-Atjih zooveel mogelijk te isoleeren, bijaldien men dezerzijds bij machte was en bleef die uitgestrekte linie behoorlijk te kunnen bezet houden, vraagt men zich tevens af, waarom de generaal zich liet verleiden - in tegenspraak met zijne vroeger geuite bedoeling - zich zóó ver naar het zuiden uit te breiden en een postenketen in 't leven te roepen, die hem al aanstonds groote zorg en moeilijkheid berokkende.

Zonder nu de redenen, die de Indische regeering tot deze verandering van zienswijze hebben geleid, vooralsnog aan eenig oordeel te onderwerpen, mag hier evenwel niet onopgemerkt blijven dat het volgende motief, in het *Koloniaal verslag* van 1876 opgenomen, 'de noodzakelijkheid van offensieve operatiën, deed zich te krachtiger gevoelen, naarmate de vijand tegen het einde des jaars overmoediger

werd,' minder juist met de geschiedenis overeenkomt; 't geen trouwens door dat verslag zelf vrij duidelijk wordt aangetoond.

Wij lezen toch: op den 11$^{d\,n}$ November ontvangt men bericht, dat een aantal Atjineezen zich op 400 passen beoosten Kota Alam trachten te nestelen; - zij worden echter door een sterke patrouille verdreven. Vier dagen later wordt een poging van den vijand verijdeld om bij Sinangri de postenketen te forceeren, alles zonder eenig verlies aan onze zijde, en den 22sten zoowel een aanval op Lamprit als een 'stouten aanslag' op Longbatta Mesigit afgeslagen, waarbij slechts twee officieren en elf minderen werden gewond. Dertien man buiten gevecht was het zwaarste verlies ons door 'den overmoedigen vijand' toegebracht!

De herhaaldelijk sedert lang aangekondigde algemeene aanval doet evenmin van zijn overmoed blijken, en loste zich in den vroegen morgen van den 26sten in een vrij onschuldig vuurgevecht op; want bij het 'aangrijpen van onze oosterlinie over hare geheele lengte, door onstuimig voorwaarts dringende benden,' die echter 'reeds om 9 uur in hare kampongs waren teruggetrokken,' en een verlies aan onze zijde van..... zes gewonden, kan de overmoed van den vijand niet groot zijn geweest. 'Voornamelijk' - zoo verkondigt de Staatscourant van 6 Februari 1876 - 'had hij het gemunt op de versterkingen te Lamprit, te Lemboe en te Kota Alam, die aan een *hevig vuur* waren blootgesteld;'..... en wij verkregen zes gekwetsten!

Deze aanval had dan ook weinig meer te beduiden dan die in den nacht van 21 op 22 Juni te voren met evenveel succes was afgeslagen en waarbij wij vier gewonden bekwamen. Toen den volgenden dag een gedeelte der linie weder aanhoudend werd bestookt, was het uitzenden van een paar detachementen - die reeds des middags terugkeerden - genoeg om dien overmoedigen (?) vijand zijne stelling bij Lemboe-O. te doen ontruimen. Den 29sten op nieuw bezet zijnde, was het voldoende ze met geschutvuur uit de nabij gelegen posten te verontrusten, om hem den 4^{den} December 'voor goed zijne deerlijk gehavende loopgraaf te doen verlaten.'

De vijand, die zich door eene patrouille laat verdrijven; het doorbreken onzer linie, waaraan hem alles gelegen moest zijn, zóó spoedig opgeeft en ten gevolge van een 'passieven tegenstand' zijne loopgraaf verlaat, had ons in zijn overmoed, gedurende de maand November, dan ook geen grooter verlies toegebracht dan van 19 geblesseerden.

In December vindt men teekenen, die eerder aan uitputting of moedeloosheid dan aan overmoed doen denken, daar zelfs onze agressieve bewegingen niet in staat waren den vroeger waargenomen moed en de volharding in het verdedigen zijner stellingen bij hem op te wekken. Immers wij lezen verder:

'Middelerwijl werd door den bevelhebber alles in gereedheid gebracht

om den voorgenomen tocht tegen de VI, IV en IX moekim aan te vangen. De daartoe benoodigde vermeerdering der bezetting was aangevraagd, en nadat den 10den December een bataillon barissan en den 21sten het 8ste veldbataillon in Atjih waren aangekomen, werden op den 26sten de operatiën geopend. Spoedig daarop, den 8sten en den 29sten Januari debarkeerden achtereenvolgens nog het 13de en het 12de bataillon.'

Vroeg in den morgen van 26 December rukten drie colonnes van Kota Radja uit.

De linkercolonne onder de bevelen van den majoor Vetter, - een bataillon barissan, een compagnie mariniers, twee sectiën artillerie en een detachement genietroepen - had in last naar Lamara Oelejlo te marcheeren om van daar Mibouw te nemen. De middencolonne - het linkerhalf 6de bataillon, twee sectiën artillerie en een detachement genietroepen onder den majoor F.J.W. Mekern - moest uit Mandarsa poeti zuidwaarts aanhouden, zich in compagnies colonnes in linie ontwikkelen en, in verband met de eerste afdeeling, het terrein tusschen kampong Mibouw en de koerong Daroe bezetten. De derde colonne, door den luitenant kolonel Engel aangevoerd, en in samenstelling gelijk aan de linker, zou, de koerong Daroe volgende, tot dekking verstrekken van de rechterflank der middencolonne.

Het doel der operatie, 't doorbreken van 's vijands liniën om in den rug zijner werken te ageeren, werd onder de leiding van den generaal Pel zonder veel tegenstand bereikt, als men een hevig gevecht uitzondert waarbij de majoor Mekern doodelijk gewond werd en zijne colonne 5 gesneuvelden en 8 geblesseerden telde. Den volgenden morgen toch zette de middencolonne haren marsch naar Ketapang doewa voort en nam die kampong '*zonder tegenstand ontmoet te hebben*' in bezit, waar het hoofdkwartier tijdelijk gevestigd werd.

Terwijl den 28sten de noodige maatregelen genomen werden om onze postenketen tusschen Mibouw en Longbatta Mesigit te sluiten, deed de hoofdmacht eene verkenning in de richting van Djempit, welke kampong den volgenden dag '*met geringe krachtsinpanning*' vermeesterd werd; wij telden slechts twee gewonde officieren.

Op haren marsch in de richting van Pakan Badak, ongeveer een uur gaans van Kota Radja gelegen, ondervond de colonne Engel bij Lamhassan eenigen tegenstand, waarbij een officier der mariniers gewond werd en twee geblesseerde vrouwen, moeder en dochter, die tegen ons gestreden hadden, in de ambulance waren opgenomen. Den volgenden dag werd eerstgenoemde kampong '*zonder strijd*' door onze troepen bezet, en nadat een paar kampongs, waaruit niettegenstaande de geheschen witte vlag des nachts op ons bivak geschoten was, met recht aan de vlammen waren prijs gegeven, zag de vijand, met onze troepen in den rug, zich niet alleen genoodzaakt Lamtermin en Bital te ontruimen, maar ook de versterkingen van T. Nanta aan

den linkeroever der kwala Tjangkoel op te geven. Dat alles had ons slechts 5 gesneuvelden en 12 geblesseerden gekost.

De laatste dagen van 't jaar 1875, even gelukkig als roemrijk voor onze wapenen, bleven vrij van de treurige herinneringen, die den laatsten dag van 't vorige had achtergelaten; er kon alzoo een blijde oudejaarsavond in Atjih worden gevierd en, al was dan ook de hervatte strijd niet door *allen* goedgekeurd, velen zagen een heilaanbrengend nieuw jaar te gemoet.

De hierboven gecursiveerde uitdrukkingen en de aangeteekende verliezen in November en December geleden, doen echter duidelijk uitkomen, dat, welke aanleiding er ook voor een meer agressief optreden hebbe bestaan, ze niet gezocht moet worden dat ‘de noodzakelijkheid van offensieve operatiën zich te krachtiger deed gevoelen, naarmate de vijand tegen 't einde van het jaar overmoediger werd.’

Neen! noch in hunne weifelende aanvallen, noch in de flauwe verdediging hunner stellingen, waren de onstuimige moed, de doodsverachting en stalen volharding van onze vroegere tegenstanders te herkennen. 't Waren niet meer de Atjineezen, die de bewondering onzer flinke soldaten hadden opgewekt, toen zij zich met de klewang in de vuist op hunne bajonnetten wierpen, of als verdedigers optraden van Tiban, Lemboe-Langoegoep, Soerian en den grafheuvel; en *hunne* tegenstanders..... waren *toen* meer te duchten dan *thans*.

Op staatkundig gebied had tot aan het einde des jaars weinig verandering plaats. Was de radja van Pedir naar zijn land teruggekeerd, met het voornemen zich aan de oorlogspartij te onttrekken, die van Merdoe daarentegen had nieuwe hulpbenden aangebracht en T. Moeda Bajot van Lamkapang, een der ons meest vijandig gezinde hoofden, ging voort de bevolking in de XXVI moekim op te ruien, waar alles even duur en de amfioen zelfs tot 35 dollars de bal gestegen was. Ook Habib Abdoe'r Rahman stelde pogingen in 't werk om de oorlogspartij te ondersteunen, ofschoon hij bij den vorst van Quedah en andere kleine staten van het Maleische schiereiland geen de minste hulp en weinig sympathie voor de Atjineesche zaak had gevonden. In Groot-Atjih zelf schijnt hij een onbeduidenden invloed op den gang van zaken uit te oefenen.

Inmiddels deed de toenemende sterfte en evacuatie van de door ziekte en ongemak geteisterde koelies en dwangarbeiders, dat even gebrekkig en belemmerend als onmisbaar transportmiddel, zich dikwerf op verontrustende wijze gevoelen, zoodat de gestadige aanvulling van arbeidskrachten der Indische regeering niet minder zorg baarde, dan die voor de strijdkrachten werd gevorderd. Dit deed op andere middelen bedacht zijn; en hoewel eene poging om in China zelf vrije arbeiders aan te werven niet aan de verwachting had voldaan, werd door tusschenkomst van Chineesche handelaren in het steeds toenemend gebrek aan werkkrachten voorzien. 't Gelukte al spoedig een zóó groot aantal

werklieden en vrije arbeiders over te halen zich in Atjih te vestigen, dat zoowel een bestuur van hun eigen landaard ingesteld, als deszelfs werkkring en rechtsmacht geregeld konden worden.

Bij dezelfde ordonnantie (10 November 1875) werd den militairen en civielen bevelhebber, - met bevoegdheid tot overdracht - eene gelijke rechtsmacht over alle rechtstreeksche onderdanen van het gouvernement in Groot-Atjih toegekend, als krachtens de bestaande verordeningen aan de residenten toekomt.

De maritieme rapporten behelsden weinig nieuws.

Buiten hunne bemoeiingen op politiek terrein, bleef de zeepolitie in al haren omvang aan de zorg der stationscommandanten toevertrouwd en het kustgebied werd herhaaldelijk door een of meer oorlogsstoomschepen bezocht, ‘zoo tot handhaving der blokkade op het nog niet in onderwerping gekomen gedeelte, als tot het vertoonen der vlag in de staten, die ons gezag hebben erkend.’ Tegen verboden gemeenschap of handel werd even streng gewaakt als tegen de afpersingen en andere onrechtmatige handelingen, waaraan sommige vaartuigen - vooral op de noordkust - van de zijde der radjas en rijksgrooten waren blootgesteld en elke beleediging Neêrland's vlag aangedaan, onmiddellijk gewroken. Zoo werd o.a. in November, aan de kampongs nabij Kwala Gighen, waaruit op de sloepen van de *Palembang* geschoten was, even als vroeger aan Samalangan, eene welverdiende tuchtiging toegedeeld. Gighen, Endjoeng en Ajer Laboe verheugden zich in een toenemenden handel en in de meeste kuststaten heerschten vrede en rust.

Was de geschiedenis van de leiding dezer expeditie gedurende de twee laatste maanden van 1875 een nieuwe phase ingetreden, de twee eerste maanden van 't volgende jaar openden een nieuwe en schoone bladzijde in de gedenkboeken der Indische krijgsgeschiedenis. Pel handhaafde zijn goeden naam aan 't hoofd zijner meestal jonge en ongeoefende soldaten, die, vol vertrouwen in hun bevelhebber, zich hunne oudere kameraden niet onwaardig betoonden. Wat zij in bedrevenheid, gehardheid en ondervinding te kort schoten, moest dan ook wel door goeden wil en ijver worden aangevuld. En als schier elk rapport melding maakt van ‘den uitmuntenden geest der troepen’ - zelfs toen zij op het felst door koorts en cholera werden geteisterd - is dit wel de schoonste lofrede op de officieren en het kader, die met zulke elementen een zoodanig resultaat wisten te verkrijgen.

Even voorspoedig als het jaar 1875 voor onze wapenen was geëindigd, even glansrijk stelde 1876 zich in op Atjih's oorlogsveld. Ook bij de tegenpartij scheen de vroegere strijdlust allengs te herleven en weldra zouden wij werkelijk met ‘een overmoedigen vijand’ te doen krijgen.

De sterkte van onze legermacht had van lieverlede eene aanmerkelijke uitbreiding gekregen; de ruim 3000 man, door den generaal

Van Swieten achtergelaten, was thans reeds tot een aantal van ruim 7000 geklommen en werd later nog met ruim 1700 vermeerderd.

Aan staven en diensten	227
Aan infanterie	5756
Aan barissans	1549
Aan kavalerie	12
Aan artillerie	777
Aan genie	399
Totaal	8720.

Na de gemeenschap tusschen Sinangri - waar een vivres- en munitie-depôt gevestigd werd - en Padan Badak, dat in verdedigbaren staat was gebracht, verzekerd, de bezetting der postenketen gewijzigd en tevergeefs bij hoofden (ketjiks) en bevolking op hunne onderwerping aangedrongen te hebben, besloot de generaal Pel met geweld tot de VI en IV M. door te dringen.

De noodige verkenningen in de VI M., door T. Nanta en zijne volgelingen verlaten, waarbij eenig geschut vernageld en het versterkte Lamtengah met gering verlies genomen werd, waren door de onderwerping van 't hoofd van Lampagger gevolgd, die zich den 10^{den} Januari in het hoofdkwartier aanmeldde. Terwijl ook andere ketjiks zich beschikbaar stelden en de bevolking van dien kampong - waaronder een vijftigtal vrouwen - van lieverlede terugkeerde, had die der omliggende dorpen almede het verlangen te kennen gegeven zich te onderwerpen en weder te keeren. Zelfs T. Nanta scheen vredelievender gezind, hoewel zijn schoonzoon zich met de zijnen bij imam Longbatta had aangesloten. De houding van T. Tjihik Lamnga die, ofschoon een vreemdeling in die moekim en met slechts een kleine kern gewapenden om zich heen, zoo hoofden als bevolking, zelfs tegen veler belang en neiging in, tot feitelijk verzet wist aan te sporen, is alweder een bewijs welk een overwegenden invloed de oorlogspartij op het volk uitoefent; de vraag is slechts *hoelang* de bevolking die pressie van enkele chefs zal kunnen en willen verdragen. Voor Nederland echter blijft de vraag nog steeds onbeantwoord: waarom de Indische regeering niet reeds sedert lang getracht heeft die enkele hoofden voor zich te winnen, en daardoor een einde te maken aan den strijd. De Franschen dachten er anders over toen Abd-el-Kader in Algerië tegen hen optrad; hoeveel geduchter zijne strijdkrachten ook wezen mochten, Bugaud aarzelde geen oogenblik om door onderhandelingen te bereiken wat door de wapenen niet werd verkregen en vele stammen..... werden door geld gewonnen. Geene opoffering mag te groot zijn om vrede te koopen.

Als voorwaarden der onderwerping, door den adsistent-resident Kroesen bekend gemaakt, werd vooropgesteld, om alle aanwezige versterkingen op te ruimen, de wapens uit te leveren, hulp te verleenen bij de onzerzijds uittevoeren werken en zich solidair aansprakelijk te

stellen voor al wat in de landstreek ten onzen nadeele mocht worden bedreven.

Door tusschenkomst van T. Lampasei waren ook de hoofden der kampongs langs het noordwesterstrand, die gedeeltelijk onder zijn ressort behoorden, tot onderwerping aangemaand. ‘Uit hun antwoord sprak niet zoozeer eene vijandige stemming, als wel zeker gevoel van schaamte om zich zonder slag of stoot over te geven.’ Een weinig schaamte voor de leus, een weinig tegenstand voor den vorm,.... en..... de eer zou gered zijn.

Toen de bevelhebber over nog eenige meerdere troepen beschikken kon, wier aantal - niet grooter dan volstrekt noodig - bedachtzaam met het gebrekkige transport-wezen in verband was gebracht, werd tot den tocht naar de IV M. overgegaan; en na eene verkenning op groote schaal rukte het gros der troepen, door een der onderworpen ketjiks van Lamtengah vergezeld, naar de kloof van Blangkalla, die zonder tegenstand te ontmoeten werd bezet. Den volgenden dag was het hoogste punt van den bergpas bereikt. De troepen gedroegen zich uitstekend; en na een allermoeielijksten weg, niet het minst voor de bergartillerie, afgelegd en den vrij hevigen tegenstand van den goed verschansten vijand overwonnen te hebben, daalden zij tegen den avond in de vlakte af om het bivak te betrekken.

Zoo was dan een groot deel van het hoogland Heraja Paran - 't noordelijk uiteinde van het Daholi-gebergte - doorgetrokken, en de dáár beproefde verdediging scheen der bevolking dan ook voldoende, om het verwijt harer naburen te ontgaan, ‘zich zonder slag of stoot’ te hebben overgegeven. De Atjineezen laten zich nog al gemakkelijk vinden; jammer genoeg dat men er geen partij van weet te trekken. Nog vóór de nacht was ingevallen, had de moekim hare onderwerping door T. Moeda Joesoef namens de hoofden doen aanbieden, en kon 's anderen daags opgehinderd tot aan Loenga voortgerukt en aan de koerong Raba positie genomen worden, nog geen twee uren gaans van Pakan Badak verwijderd. In tegenwoordigheid van T. Lampasei, het steeds door ons erkende opperhoofd van deze moekim, werd op den 22sten hare onderwerping onder dezelfde voorwaarden als die der VI M. aangenomen. Ook de ketjik van Beradoean kwam zich onderwerpen, en tijdens het verblijf aan de koerong Raba werden verschillende verkenningen naar de passen en kloven van het gebergte uitgezonden om ook in dat gedeelte van Groot-Atjih het terrein beter te leeren kennen.

Op den 24sten keerde de colonne, met achterlating van een post te Boekit Seboeng, opgewekt en in een gunstigen gezondheidstoestand naar Pakan Badak terug. Zonder tegenstand te ontmoeten werd nu het oostelijk gedeelte der IV M. doorgetrokken. De vijand was verdwenen; hier en daar stond het volk gereed onze soldaten eenige verfrissching aan te bieden, en men zag mannen met vrouw en kinderen naar de verlaten kampongs terug keeren. Door het verzenden over zee

van al wat den marsch kon vertragen, was de colonne in staat een betrekkelijk grooteren afstand dan gewoonlijk af te leggen; meermalen toch was het den generaal Pel, onder minder gunstige omstandigheden, niet mogelijk meer dan ½ uur per dag vooruit te komen. Terwijl hij geslaagd was, zijne stelling westwaarts zoo ver mogelijk uit te breiden, van koerong Raba als uiterst steunpunt meester te zijn, en alzoo zijn oogmerk gedeeltelijk bereikt te hebben, was door den vijand - die thans eerst eenig blijk van meerder moedbetoon begon te geven - eene dreigende houding tegen onze oosterlinie aangenomen.

Door de duisternis begunstigd, gelukte het eene bende Atjineezen in den nacht van 23 op 24 Januari tusschen Lampriet en Lemboe N.O. door de keel dezer versterking ongemerkt naar binnen te dringen. De luitenant Regensburg was het eerste slachtoffer; hij werd overmand en afgemaakt voordat de toesnellende bezetting den stoutmoedigen indringer kon verjagen, die na een hevig gevecht, man tegen man, eindelijk met een verlies van 8 dooden moest wijken. Aan onze zijde waren behalve genoemden officier twee dooden en 22 (waaronder 12 zwaar) gekwetsten gevallen.

Niettegenstaande de vijand ook de forten Blang Tjoet en Lampriet trachtte te bekruipen, rekende Pel die linie voldoende beveiligd en bezet, om zich zelve te beschermen en te verdedigen. Hij besloot dan ook den zoo glansrijk begonnen veldtocht niet te staken, en thans de IX M. voor de macht zijner wapenen te doen bukken. Dit landschap waartoe, voor het uitbreken van den burgeroorlog onder sultan Mohammed Sjah, ook Lamsajoen, Pager-ajer en Longbatta behoorden, strekt zich ten zuiden tot aan de grenzen der sagi XXII M. uit.

Het meer stoutmoedig optreden van de oorlogspartij hield Pel evenmin terug als de loopende geruchten dat toeankoe Daoed te Pagger-ajer Mesigit tot sultan uitgeroepen, maar daarentegen het bestuur van Simpang Olim, Djolo-ketjil en Tandjong Semantoh tot onderwerping bereid zou zijn.

Den 28sten opgerukt, drong hij het gebied der IX M. binnen en had reeds spoedig met eenig verlies Boekit Daroe bereikt, welks bezit ons meester maakte van den bergpas die de gemeenschap tusschen deze en de IV M. beheerscht, en waar een dag aan de verzorging der troepen werd besteed. Ondanks vermoeiende marschen door een veeltijds drassig terrein en den hevigen tegenstand des vijands werd de tocht welgemoed voortgezet, ook al liet de voeding wel eens te wenschen over, en op den laatsten dag der maand Lampermej genomen.

Gedurende de eerste dagen van Februari kwamen Lamkoenjit, Toeram en Beloel, benevens meer noordwaarts Lamrong en Lamsajoen na een korten doch hevigen strijd in ons bezit. Met het oog op de mogelijkheid dat de bevolking zou terugkeeren, zoodra het land door onze troepen voldoende bezet zou zijn, werd enkel de medsdjid van Oeleh-

soesoe, waar het hevigst gestreden was, aan de vlammen prijs gegeven. Al wat buiten het landschap lag werd vernield, en de voogden van den minderjarigen kleinzoon van T. Nek Poerba, die tijdens de beide expeditiën onzijdig was gebleven, schreven een brief aan T. Lampasei, waarin zij verzochten '*dat door de Hollanders niet meer gebrand mocht worden*'. Of dat verbranden van huizen en tempels de goede stemming der bevolking bevordert, zal de tijd moeten leeren.

Wij waren nu het gebied van toekoe Baït, een der aanzienlijkste hoofden uit sagi XXII M. genaderd, en weldra zijne grenzen overschrijdende, viel Atoa ons in handen. Bij het innemen van dien kampong sneuvelde de imam van Lambarong, bij wien een schrijven werd gevonden van den imam van Maloh - uit dezelfde sagi - waarin hij verklaarde niet bij machte te zijn hem ter hulp te komen, zoo uithoofde der onwilligheid van zijn volk als van gebrek aan munitie;..... en dat in de ons zóó vijandige, en, volgens sommigen, aan oorlogsmiddelen zóó rijke XXII M.!

Vandaar werden de operatiën noordoostwaarts voortgezet en met de bemachtiging van Kajoe-leh, Lambaroe en Pagger-ajer Mesigit bekroond. Hierdoor was de aansluiting aan de ooster-linie nabij Longbatta Z. verkregen en onze overal overwinnende troepenmacht keerde op den 7^{den} binnen Kota Radja terug.

Na een zegevierenden tocht van tien dagen, - waarin echter nauwelijks 4 uren gaans waren afgelegd - had de generaal Pel, met een verlies van slechts 5 dooden en 59 gewonden, zich van de IX M. met een klein deel der XXII M. meester gemaakt en op vier punten, te B^{t}. Daroe, Beloel, Atoa en Pagger-ajer Mesigit, bezettingen achtergelaten die uit de opgeheven posten der tweede linie genomen werden. De geheele sagi der XXV M. was voorloopig in onze macht; nergens had de vijand stand gehouden, en waar hij trachtte het te doen, gevoelige verliezen geleden. De bevelhebber begreep van die gunstige omstandigheden gebruik te moeten maken om door een inval in de XXVI M. en het doordringen lot de koerong Rija, het overige gedeelte van zijn plan te voltooien.

Te nauwernood had hij zich eenige dagen rust gegund, of Pel stelde zich op nieuw aan het hoofd zijner troepen. Weder rukten drie colonnes ten aanval op, en wel:

de rechter- - het 13de veldbataillon, een bataillon barissan en eene sectie artillerie - onder den majoor B.E. Mekern, stroomopwaarts langs den linker Atjih-oever;

de midden-colonne, uit het 12de veldbataillon, een bataillon barissan en twee sectiën artillerie gevormd, die, door den majoor Jeltes aangevoerd, in last had over Kota-Alam en den rechter rivier-oever volgende den vijand tot tegenover Longbatta Mesigit terug te dringen; en

de linker-colonne - het rechter half 3de bataillon en eene sectie artillerie onder bevel van den majoor Diepenheim - die als linker-

flankdekking de Atjineezen in den omtrek van kampong Pinang moest in bedwang houden(*).

Aanvankelijk ging de tocht naar wensch; met een gering verlies had men twee versterkingen genomen en na eenigen wederstand tegen het vallen van den avond Pango bezet, waar een post werd gevestigd, als zijnde die kampong aan een der weinige doorwaadbare plaatsen van de groote rivier gelegen. Dienzelfden dag echter (13 Februari) had in het zuiden een voorval plaats dat een krachtig voortdringen in de aangegeven richting uiterst moeilijk maakte. In den vroegen morgen namelijk had de kapitein J.M.E. van Swieten met twee officieren en 57 fuseliers (waaronder 10 ongewapend) Kota Radja verlaten om het linker half 6de bataillon te Atoa te versterken. Op het onverwachtst werd deze troep door eene sterke vijandelijke bende, die zich in het dicht begroeid terrein verscholen had, omsingeld en aangevallen. Eene wanhopige worsteling volgde, waaraan slechts één officier (de 1ste luit. Bosman, die een paar dagen later bezweek) en 13 minderen ontkwamen, om de droevige tijding naar Atoa over te brengen. De commandant dier sterkte zond onmiddellijk een detachement van 50 man op verkenning uit dat, door een overmachtigen vijand tegengehouden, met moeite erin slaagde, om den stervenden luitenant Baudoin en een zwaar verminkt soldaat mede te voeren. 't Gelukte echter aan eene tweede patrouille van gelijke sterkte de kampplaats te bereiken, vanwaar zij de lijken van den kapitein Van Swieten en 17 minderen naar Atoa overbrachten. - De Atjineezen hadden het verbranden der omliggende kampongs gewroken.

Nauwelijks was den generaal Pel dit noodlottig bericht geworden of hij zond den majoor Mekern het bevel om zijne marschroute te verlaten, zich zuidwaarts te wenden, Kajoe-leh te bezetten en vandaar het terrein tusschen Pagger-ajer Mesigit en Atoa van vijanden te zuiveren. Te Kajoe-leh, niet zonder tegenstand genomen, werd een vaste post gevestigd en aan acht teruggevonden lijken van het detachement Van Swieten de laatste eer op het slagveld bewezen.

Middelerwijl waren de operatiën op den rechter Atjih-oever vervolgd; Meroe, Lampermej en Tjap-oetoe, eene sterke met geschut bewapende benting, na veel inspanning genomen, waarbij ons vrij belangrijke verliezen werden toegebracht, en wel verre van te verminderen, nam de tegenstand in hevigheid toe. *Thans* had men werkelijk een vijand voor zich, die overmoediger werd naarmate men zijne kampongs verbrandde, met mannenmoed zijne sterkten aan de beide tegen de III M. ageerende colonnes betwistte, en 't gebied van T. Bajoet Langkapang - een onzer vinnigste bestrijders - tot het uiterste verdedigde. Zij die gerekend hadden op de goede gezindheid der bevolking van de XXVI M. zagen zich bitter teleurgesteld; die goede gezindheid moge bestaan hebben, zoolang wij ze ongemoeid en met vrede lieten, ze verloochende zich

(*) *Koloniaal verslag van* 1876.

terstond en niet zonder reden, toen wij met de brandfakkel in de hand hare kampongs naderden.

Onze kleine troepenmacht, die niet alleen den steun van de dekkende colonne Mekern, maar ook tengevolge van ziekte en vermoeienis een aantal manschappen en koelies moest missen, had hier een zwaren strijd vol te houden, terwijl haar bevelhebber aan de mogelijkheid begon te twijfelen om het hem opgelegde programma te volbrengen. Hij had nominaal nog wel vier bataillons ter zijner beschikking, maar zij waren tot op de helft geslonken. En toen de weersgesteldheid de operatiën al meer en meer belemmerde, de gezondheidstoestand ongunstiger werd en de cholera op nieuw hare offers eischte, was het ongeraden om verder in oostelijke richting door te dringen. Pel trok dan ook op Pango terug om door eenige versterkte punten, het verbranden van een drietal kampongs, benevens 't opheffen en verplaatsen van eenige onzer aan de rivier gelegen posten, eene betere en veiliger linie tegen de sagi der XXII M. te verkrijgen.

In het zuiden maakte de vijand het ons voortdurend lastig. Nauwelijks was het gros onzer legermacht naar de sagi XXVI M. opgerukt en slechts enkele bezettingen achtergebleven, of de vijand kwam in grooten getale terug, nestelde zich in de op de grenzen der sagi XXV gelegen kampongs, en talrijke benden die in het bedekte terrein tusschen Pager-ajer, Beloel en B^{t}. Daroe rondzwierven, trachtten ons zooveel mogelijk afbreuk te doen en de gemeenschap binnen onze postenketen te verhinderen. Na op den 16^{den} Februari een artillerie-convooi - voor Atoa en Beloel bestemd - te hebben aangevallen, versperden zij 's anderen daags den weg aan een gewapend detachement, dat om zijne bestemming te kunnen bereiken met meer dan het dubbel aantal manschappen moest worden versterkt en maakten alle wegen hoogst onveilig. 't Scheen wel alsof de Orang-goenong ons geen rust wilden gunnen voor zij het hun ontnomen terrein weder herwonnen en zich op de brandstichters gewroken hadden. Maar voor wij hen in hunne verdere bewegingen volgen, moeten wij voor een oogenblik naar de hoofdmacht terugkeeren waar een even treurig als onverwacht tooneel ons verbeidt. Den 22sten vroegtijdig uit Pango opgebroken, namen onze troepen achtereenvolgens de zwak verdedigde kampongs Lamkapang, Poeklat (waarin de woning van T. Moeda Nja Batah, één der twee hoofden van de XXVI M.) en Kaloempang benevens de door den vijand verlaten moskee van Oeleh karang in bezit. Door de eveneens ontruimde kampong Pinang werd voorts naar Kajoe adang opgerukt en het bivak betrokken. Vandaar wilde Pel naar de kwala Gighen doordringen om door het sluiten van den riviermond de communicatie met de zee langs dien waterweg af te sluiten.

Toen de colonne, den volgenden morgen, Langoegoep doortrekkende, de vijandelijke benden voor zich uitdreef en in den namiddag het bivak te Tongah aan de koerong Tjoet betrok, had de

generaal zich tot het regelen van verschillende dienstzaken naar Kota Radja begeven en zich tegen den avond weder bij de zijnen gevoegd om het bivak met hen te deelen; 't zou de laatste rustplaats zijn in den laatsten nacht zijns levens. Op een stoel gezeten, zooals hij meermalen den nacht in het veld doorbracht, gevoelde hij zich eensklaps ongesteld en weinige oogenblikken later was hij, tengevolge van een slagaderbreuk, bezweken.

In den vroegen morgen van 25 Februari had Nederland zoowel als het Indische leger een groot verlies geleden; ons land verloor een dapper soldaat, het leger een geliefd bevelhebber; zelfs in Àtjih bracht zijn dood een groote opschudding teweeg. Ook dáár had men zijne verdiensten leeren kennen; en al rust zijn gebeente in dien vreemden ons zoo noodlottigen bodem, zij die Pel in handel en wandel hebben gekend en gewaardeerd vergeten hem niet; de geest die hem bezielde, de herinnering die hij achterlaat, gaan niet verloren en zijn naam zal in eere blijven zoolang er gedenkboeken van onze Indische krijgsgeschiedenis zullen bestaan.

VIII.
Ons agressief optreden tegen Groot-Atjih.

Reeds in 't voorgaande hoofdstuk hebben wij met dat agressief optreden kennis gemaakt en gezien hoe de civiele en militaire bevelhebber, in weerwil van de vele bezwaren waarmede hij te kampen had, zijne pogingen gedeeltelijk met een goeden uitslag zag bekroond. Evenwel was hem bij het doordringen in de XXVI M. de onmogelijkheid gebleken zijn geheele plan ten uitvoer te brengen, en bij het terugkeeren naar Pango was dan ook zijn besluit genomen, om na het bezetten van kwala Gighen den uitgeputten troepen eene welverdiende rust te gunnen. 't Werd hem helaas niet vergund zijn aangevangen werk voltooid te zien.

Zoodra had de treurmare van zijn afsterven het groote hoofdkwartier niet bereikt of de luitenant-kolonel Engel aanvaardde als oudstaanwezig hoofdofficier het opperbevel, en beijverde zich om door een onverwijlde voortzetting der operatiën ongewenschte indrukken tegen te gaan en nadeelige gevolgen te voorkomen. Dit treffend sterfgeval toch had bij de aan ons gezag onderworpen Atjineezen niet minder indruk gemaakt dan bij de troepen en civiele beambten. Op sommige plaatsen was het noodig de bevolking gerust te stellen en den ons toegedanen hoofden het denkbeeld te ontnemen, dat het Hollandsche leger, evenals bij den dood van generaal Köhler, het land zou ontruimen, als wanneer zij alles van de wraak der oorlogspartij te duchten hadden. Redenen genoeg voor den overste Engel om zich zoo spoedig mogelijk naar het oorlogsterrein te begeven en met kracht de aangevangen beweging voort te zetten. Onmiddellijk met het 8ste veld-

bataillon naar Tongah opgerukt, had hij, na eenige onbeduidende schermutselingen, den 21sten het bivak bij Silang betrokken en de volgende dagen besteed om posten te Pohama en aan de kwala Gighen op te richten, waardoor de gemeenschap van het binnenland met de zee langs de koerong Tjoet werd afgesneden. Hoe verder wij evenwel in 't zuiden en 't noordoosten doordrongen, hoe meer eene hardnekkige verdediging toenam, hoe overmoediger de Atjineezen zich betoonden.

Onze posten aan genoemde rivier werden onophoudelijk bestookt, en om den ondernemenden vijand naar eisch het hoofd te bieden moesten nog verschillende tusschenposten worden aangelegd, die - ook met het oog op de onderwerping van den imam van Tjade - wel noodig, maar voor het concentreeren onzer strijdkrachten even nadeelig waren.

Meer zuidwaarts lieten de benden uit de XXII M. ons geen oogenblik rust. Niettegenstaande de sterk bezette punten te Kajoe-leh en Atoa, hadden er dagelijks gevechten met onze patrouilles en convooien plaats, en op den 6den Maart was het den vijand zelfs gelukt de gemeenschap tusschen Pager-ajer en Longbatta te verbreken en Kajoe-leh in te sluiten. Door een inlandsch kanonnier en een dwangarbeider, die zich met levensgevaar dwars door de vijandelijke drommen een weg wisten te banen, werd de tijding overgebracht dat de commandant van dien post met een gevoelig verlies aan manschappen had moeten terugtrekken en weldra gebrek zou hebben aan vivres en munitie. Hier moest oogenblikkelijk hulp worden verleend. De luitenant-kolonel Meijer, (chef van den staf) met het linker half 3de en het 8ste bataillon infanterie benevens eene sectie artillerie tot ontzet opgerukt, trof bij Lambaroe een geducht versterkte benting aan die hardnekkig werd verdedigd. De vijand liet er 73 lijken achter; aan onze zijde sneuvelden 5 soldaten en werden 5 officieren met 36 minderen buiten gevecht gesteld, doch de gemeenschap en approviandeering verzekerd. Het 8ste bataillon bleef in de veroverde positie achter, terwijl het andere Kajoe-leh in den namiddag bereikte. Met achterlating van een bezetting te Lambaroe keerde het gros der colonne later naar Kota Radja terug.

Inmiddels had de generaal Wiggers van Kerchem - tot opvolger van Pel benoemd - den 10den Maart het bevel aanvaard, en na zich persoonlijk van den stand der zaken overtuigd te hebben diende hij een uitvoerig verslag van zijne bevinding in.

'Aan het onmiddellijk voortzetten der offensieve operatiën' - zoo leest men in het *Koloniaal verslag* van 1876 - 'kon niet gedacht worden; daarvan had trouwens de generaal Pel reeds willen afzien, zoodra kwala Gighen bezet zou zijn. Behalve de 1200 lijders die in de hospitalen waren opgenomen, telde de bezetting een groot aantal kwartierzieken. De afgematte troepen moesten op verschillende punten aan de verbetering hunner vestiging arbeiden en werden daarin gedurig door de Atjehers bemoeilijkt. Aanhoudende regens maakten de slechte

gemeenschapswegen tusschen de posten onderling schier ongenaakbaar; ook daaraan moest met kracht gewerkt worden, wat veel arbeid vereischte, vermits de afstand van Beloel tot Pager-ajer 6700 M. bedraagt en Pango circa 9400 M. van kwala Gighen verwijderd is. De approviandeering van laatstvermelde plaats had voorloopig door tusschenkomst der marine plaats.'

Voortdurend gelukte het aan vijandelijke maraudeurs, door het zeer begroeid terrein begunstigd, tusschen onze liniën heen te sluipen; terwijl 't ons zelden gelukte door de afzending van mobiele colonnes aan de in hare kampongs teruggekeerde bevolking de noodige bescherming te verzekeren; hunne nachtelijke overrompelingen bleven gelukkig zonder gevolg, maar geen patrouille bleef van hunne aanslagen verschoond; zoo moest o.a. eene van ruim 60 man sterk zich met een verlies van 4 dooden en 9 gekwetsten, waaronder een officier, op Atoa terugtrekken zonder den vijand te kunnen verdrijven. Op de voorposten, vooral te Beloel, trachtte bij herhaaldelijk de werken te bekruipen en ook op Ketapang doea werd menige aanslag, hoewel steeds tevergeefs, beproefd.

Onze oostelijke linie bleef evenmin voor dergelijke aanvallen gespaard; zelfs wist een bende tot in het dwangarbeiders-kwartier achter Lampriet door te dringen en er eenigen te dooden en te verwonden. Bij al die verschillende pogingen van den vijand, 't zij om door onze liniën heen te breken 't zij om onze posten te verrassen of patrouilles en convooien op te lichten, was het noodig om het bevel over een deel der thans in zóó ruimen kring verspreide bezettingen aan een hoofdofficier op te dragen die, waar zulks vereischt werd, zelfstandig kon optreden. Te dien einde werd de kolonel der infanterie K. van der Heijden als commandant der z.g.n. zuidoostelijke linie Pager-ajer-Beloel aan den civielen en militairen bevelhebber toegevoegd, wiens eerste werk was om, door verbetering der wegen, het onderling verband der posten en dientengevolge hunne veiligheid nader te verzekeren.

Ook onze westelijke linie bleef niet ongedeerd. Den 3^{den} Mei werd de bezetting van Lampagger op onzen uitersten rechtervleugel overvallen. 't Was namelijk aan eenige Atjineezen, waarschijnlijk maraudeurs uit de Sagi XXII M., gelukt de versterking binnen te dringen, 2 officieren, 5 soldaten en 1 dwangarbeider te vermoorden en 23 der onzen te kwetsen, eer men erin slaagde, hen met achterlating van 11 dooden te verdrijven. Ten einde zich in 't vervolg voor dergelijke strooptochten te vrijwaren en tevens de veiligheid van de terugkeerende bevolking der ons onderworpen en getrouw blijvende moekims te verzekeren, werden door Wiggers van Kerchem drie colonnes onder zijn bevel vereenigd en een tocht zuidwaarts ondernomen om een nieuwen post - Beloel-zuid - te vestigen en de gemeenschap tusschen de XXII en XXV M. zooveel mogelijk te beletten, 'tgeen bijna zonder tegenstand volvoerd werd.

Moesten de troepen alzoo voortdurend waakzaam en op hunne hoede

zijn tegen een meer en meer overmoedig wordenden vijand, in 't begin dezer maand vorderde het hooge water, bij storm en regen, weder eene buitengewone inspanning van de bezetting van onderscheidene posten wier terreplein overstroomd werd, terwijl dag en nacht alle beschikbare arbeidskrachten vereischt werden om ons in die uitgestrekte ongenoegzaam bezette linie te verdedigen en te handhaven.

Alvorens tot het onderzoek over te gaan van wat er gedurende den aanvang des jaars op staatkundig gebied of politiek terrein voorviel, valt bij een terugblik op het oorlogsterrein al aanstonds op te merken, dat de veranderde zienswijze der Indische regeering nopens den te voeren krijg in Groot-Atjih tot hiertoe weinig *degelijk* goeds had opgeleverd. Wij hadden wel is waar een veel aanzienlijker gedeelte van zijn grondgebied bezet en den vijand verliezen toegebracht, maar tevens onze troepenmacht meer dan verdubbeld met de daaraan verbonden evacuatie, aanvulling enz. en weinig of niets gewonnen.

Niettegenstaande ons doordringen in het zuiden en de uitbreiding aan de defensie-linie gegeven, werd *de veiligheid erbinnen* niet verbeterd; die onveiligheid was almede als argument ten voordeele van een meer agressieve houding aangevoerd, ofschoon statistieke opgaven aantoonen hoe de toen gesneuvelden en gewonden ‘in geen de minste verhouding staan tot de talrijke verliezen, binnen de tot beveiliging van Kota Radja opgerichte versterkingen geleden’. Waar slechts enkele soldaten nu en dan van 's vijands vuur te lijden hadden, bleef thans patrouille noch convooigeleide, hoe sterk ook, ongedeerd; nimmer was de gemeenschap tusschen onze posten op zulk eene ernstige wijze bedreigd; nimmer had men zoo aanhoudend tegen het doorsluipen van stroopende benden te waken en zulk een voortdurende krachtsinspanning van de soldaten en koelies behoeven te vergen. De hier en daar bestaande goede gezindheid, vooral in de Sagi XXVI M. was verdwenen, lijdelijk afwachten of krachteloos verzet in openbare vijandschap veranderd. Naarmate men aanvallend te werk ging en kampongs verbrandde, had men de bevolking tevens òf genoodzaakt om in 't ongenaakbaar gebergte een toevlucht te zoeken òf ze de wapenen in de hand gegeven om de oorlogspartij te versterken.

Waarom zich met de onderwerping der VI en IV M. niet tevreden gesteld? - Waarvoor die barbaarsche verwoesting in de IX moekim? Waarom zich niet ertoe bepaald, om de kwala Gighen en andere uitwateringen in zee door de marine te doen afsluiten, toen het bleek dat onze strijdkrachten ontoereikend waren om, te gelijk met eene uitbreiding in het zuiden, van de linie koerong Rija-koerong Raba meester te worden? Op deze vragen - door velen gedaan - is, voorzoover ik mij herinner, evenmin eenig afdoend antwoord gegeven, als op de vraag, waarom men een middel onbeproefd laat, dat vooral in Atjih een gunstigen uitslag belooft. Jammer dat men daartoe eene schoone gelegenheid heeft laten voorbijgaan, door den radja van Rigas het verzochte vrijge-

leide naar zijn land, even onhandig als onstaatkundig, te weigeren; hij toch zou door zijne positie voor ons de geschiktste, en voor de oorlogspartij de meest vertrouwbare, de als 't ware aangewezen persoon kunnen geweest zijn, om met haar in aanraking te komen en onderhandelingen aan te knoopen, die misschien door de welwillende tusschenkomst van zulk een man de gewenschte gevolgen konden opleveren.

Vooralsnog is het resultaat van 't geen de Indische regeering zich had voorgesteld: ‘den vijand naar het binnenland terug te dringen, hem daar zooveel doenlijk te isoleren en de communicatie met de zee en met de naburige kuststaten voor hem af te snijden’, waarlijk niet in ons voordeel en de toestand na de offensieve operatiën er niet op verbeterd. Niettegenstaande onze schier overal zegevierende wapenen, kwam dat resultaat in hoofdzaak neer op 't onzeker bezit van wat meer grondgebied, ten koste van een aanzienlijk verlies aan menschenlevens en een meer dan verdubbelde doch versnipperde legermacht met al den aankleve van dien verkregen. In weerwil van de behaalde voordeelen, de uitbreiding onzer liniën en de gedwongen onderwerping van een paar moekim- en verschillende kamponghoofden, werd het doel niet bereikt; de vijand noch naar het binnenland teruggedrongen noch ten eenenmale van de zee afgesneden; in één woord de verlangde linie koerong Rija-koerong Raba was niet in ons bezit.

(Wordt vervolgd.)

Geschiedenis van den dag.
De Duitsche en Pruisische verkiezingen.

De verkiezingen voor den Pruisischen Landdag - 27 October - en die voor den Duitschen Rijksdag - 10 Januari - werden met bijzondere belangstelling tegemoet gezien. Pruisen, Duitschers van verschillende richting, waren in het onzekere over den afloop en ook de liberale partij, die in de laatste jaren den boventoon had, verkeerde in angst, als ware het kieswerk een dobbelspel, waarbij het blind geluk, de onberekenbare kans, den uitslag bepaalt. Oppervlakkig lijkt dat vreemd; het gevoel van onzekerheid kan opgevat worden als bewijs van bewustheid van het onvaste van den politieken toestand, van den wrakken grond, waarop de partijen zijn gebouwd. Maar indien men het als zoodanig laat gelden, dan houde men daarbij in het oog, dat de tegenwoordige staatkundige toestand van Duitschland nog jong is; wat zijn een tiental jaren in het leven eens volks?

Met '67 eerst is het nieuwe tijdperk begonnen; het werd ingewijd

door een oorlogsverklaring, die bij schier alle partijen even onpopulair was; een ongeëvenaard succes verbande echter de ontevredenheid straks zoo geheel, dat de politieke hartstocht tot zwijgen werd gebracht en de hand der verzoening van weerszijde ten halve werd uitgestrekt. De liberalen gevoelden, dat zij ongelijk hadden en de Pruisische Regeering was welwillend genoeg om te erkennen, dat haar in den vorm iets ontbrak om gelijk te hebben; er werd om zoo te zeggen een pleister gelegd over de conflictswond, waaronder zeldzaam snel een genezingsproces aanving; de wond ging dicht, maar uitgewerkt was het kwaad daarom niet; 't was een zwijgende verzoening, in de dure hoop, dat men het later beter mocht eens worden.

Zoo werd de nationaal-liberale partij geboren; men verkreeg liberalen, die zich voortaan tot plicht stelden, om tegenover hun liberale beginselen de ideeën in de weegschaal te leggen van een Regeering, die in de ervaring gebleken was in vele opzichten een juisten blik te hebben, daargelaten nog dat zij een macht was, waarmee rekening moest worden gehouden. Men sprak in Duitschland sedert van het '*Compromisz*' van '67, zonder ooit te kunnen aanwijzen, waarin eigenlijk de nadere uiteenzetting van beginselen en de daarop gevolgde wederzijdsche transactie had bestaan; de Regeering bleef dezelfde; er had zelfs geen wisseling van Ministers plaats, en zoodra de Regeering en de meerderheid der volksvertegenwoordiging het over een ander punt weder niet eens werden, had men weer het oude conflict, de botsing, waarin geen wetsbepaling voorzag. Het was in '67 een overeenkomst ongeveer van den volgenden inhoud: wij zijn het niet eens geweest en wij zullen het ook niet eens worden, maar wij hebben elkander noodig en laat ons bij elk voorkomend geval om die reden trachten het eens te worden.

En zoo ging het tot den huidigen dag; bij elke belangrijke quaestie, bij elk ingrijpend wetsontwerp, werd er onderhandeld tusschen de Regeering en de nationaal-liberale meerderheid; meermalen stonden zij lijnrecht tegenover elkander, maar in 't eind werden zij het eens en het zou een hoogst moeilijke zaak zijn uit te maken, wie het leeuwendeel kreeg bij de verdeeling; waar het punten gold, die de Regeering van het hoogste gewicht verklaarde, wist zij onder een of anderen vorm haar meening te doen zegevieren, maar men kan niet beweren, dat ook zij niet transigeerde; bij het strafwetboek b.v. en ook ten opzichte van de militaire zaken heeft de Regeering soms toegegeven op punten, waarvan men kan aannemen dat zij het deed in het smartelijk gevoel van een offer te brengen aan de eensgezindheid met de meerderheid van het Parlement. Zonder vast beginsel voor de oplossing van de komende verschillen, scheen het dikwijls of de beslissing een zaak van gevoel en smaak was, en ziedaar juist het geheel onzekere van den toestand; hoe wil men vastheid in den Staat, eenige zekere berekening op de toekomst, waar men afhankelijk is van zulke vage en veranderlijke dingen als gevoel en smaak zijn?

Een eerste vereischte voor de goede werking van hetgeen de Duitsche liberalen hun '*Urcompromisz*' gelieven te noemen, zou geweest zijn, dat door de nationaal-liberale partij, of welke andere partij de meerderheid uitmaakte en de eer had van de Regeering soms in gevoelen ten opzichte van het staatsbeleid te verschillen, - een vaste commissie werd benoemd, die door de Regeering bestendig werd geraadpleegd, zelfs bij het ontwerpen van de verschillende wetten; dan kon men althans zorg dragen, dat groote geschilpunten òf achterwege bleven òf vantevoren in een of anderen vorm van oplossing werden gebracht. Nu dit niet is geschied en de Regeering doorgaans haar eigen weg volgt, die in geheele opvatting van het staatsbeleid op vele punten van dien der parlementaire meerderheid verschilt, komen er vaak onaangename dingen voor, die beter vermeden werden voor beide partijen; er wordt voor 't minst soms veel tijd en kracht verspild, met geen ander gevolg dan dat zoowel het gezag der Regeering als dat der parlementaire meerderheid wordt ondermijnd. Het heeft er wel eens heel veel van, dat het heerlijke '*Compromisz*' voor de Regeering is een beproeven in het wilde, op het geluk af. Niet zelden gebeurt het, dat de Regeering zelfs bij de tweede lezing niet of niet duidelijk haar gevoelen doet blijken en zeer quaestieuse zaken worden beslist, die bij de derde lezing door de Regeering geheel onaannemelijk worden verklaard. De parlementaire meerderheid is dan gebonden door een dubbel genomen besluit; zij heeft tegenover het land verklaard, wat haar wenschelijk voorkomt, en wat moeten de kiezers ervan zeggen, wanneer in de derde lezing de vroegere besluiten worden omvergeworpen, omdat de Regeering bezwaar heeft? Als de kiezers heel bescheiden zijn, moeten zij tot Regeering en afgevaardigden het verzoek richten, om, indien zij op zulk een zonderlinge, wispelturige manier 's lands zaken willen regelen, er toch een anderen, meer fatsoenlijken vorm voor te kiezen. Regel is dat de Regeering in zulke gevallen de parlementaire meerderheid onder bedreiging van een conflict, van het aftreden van Bismarck of iets dergelijks, een mal figuur laat maken; de voorbeelden zijn talrijk; uitzondering is, dat de besluiten der tweede lezing grootendeels blijven en de zaak eindigt met het verongelukken van de aanhangige wet; dit was o.a. het geval met het wetsontwerp tot regeling van het stadsbestuur, dat het vorige jaar in den Pruisischen Landdag behandeld werd; de Regeering kwam zoo laat met haar bezwaren, dat er niets meer aan te doen was; de onverschillige houding van den Minister van Binnenlandsche Zaken bij de behandeling in het Heerenhuis had ten gevolge, dat de wet hier aan een reactionaire herziening werd onderworpen, die haar voor den Landdag geheel onaannemelijk maakte. Onder bittere verwijten tegen de Regeering moest de vroegere lezing toen hersteld worden, maar toch blonk door de discussies heen, dat de afgevaardigden wel andere besluiten zouden hebben genomen, indien de Regeering maar vroeger had gesproken.

Zeldzaam is een consequente weigering van de parlementaire meerderheid om de voorstellen der Regeering, ook in gewijzigden vorm, aan te nemen; de wetsontwerpen dragen dan zulk een overdreven reactionairen stempel, dat het eroverheen loopt. Zoo bij de bekende elastieke artikelen van het wetsontwerp tot aanvulling van het strafwetboek, dat het vorige jaar in den Rijksdag onder den hamer kwam; Bismarck redde met moeite het Arnim-, Duchesne- en kansel-artikel; voor het laatste moest, naar men zich wellicht nog herinnert, een parlementaire noodsprong worden gedaan; de overige politieke artikelen werden bijna eenstemmig verworpen.

Deze wrijving nu tusschen de Regeering en de parlementaire meerderheid, een gevolg deels van den ongezonden toestand, deels van gebrek aan organisatie, noemen de Duitsche liberalen '*heftige Erschütterungen*' - 't is te eigenaardig om het oorspronkelijke woord niet te houden - en ook wel een crisis van het '*Urcompromisz*'. Wij hebben er vrede mee, want het kind moet een naam hebben; maar wat is nu hiervan het gevolg? Dat de nationaal-liberalen, in weerwil van hun weergalooze opofferingen om met de Regeering op een goeden voet te blijven, toch steeds in het duistere rondtasten, zoowel ten opzichte van de Regeering als van de kiezers, die het mandaat moeten vernieuwen; de volksvertegenwoordiging blijft onder die omstandigheden zwak van karakter; haar zelfbewustzijn kan niet ontwikkelen en in 't eind moet de liefde voor de openbare zaak versmoren, omdat alleen zij bruikbaar zijn, die in de eerste plaats zich onderscheiden door hun groote buigzaamheid. Inderdaad, de vrees, die door de liberalen tegen de verkiezingen aan den dag gelegd werd, laat zich psychologisch gemakkelijk verklaren, zij is kenschetsend voor den politieken toestand. Geen partij heeft meer opgeofferd om het land aan nieuwe wetten te helpen, zoo zelfs dat de Rijksdag het best kon worden vergeleken bij een stoomwettenfabriek; geen partij vond blijkens de ervaring van de vroegere verkiezingen meer ondersteuning bij de overgroote meerderheid des volks, en toch vreesde zij zich opnieuw aan het oordeel des volks te onderwerpen.

De richting dier vrees is wellicht het middel om den aard der nationaal-liberalen nader te bepalen. Waarvoor hadden zij angst? Kennelijk werden zij gekweld door de vrees voor de herstelling van de conservatieve partij in haar ouden glans en luister. Bismarck was ontevreden; klaagden de liberalen over de Regeering, deze klaagde nog luider over de liberalen; wij moeten telkens met u transigeeren, dus sprak ongeveer de Duitsche Achilles, en dat begint ons te vervelen; wij hebben met vele moeilijkheden te kampen, zoo binnens- als buitenslands; de zwarte en roode Internationale baart ons veel zorg; wij staan u in voor alle gevaren, die hieruit zouden kunnen voortvloeien, maar daarvoor behooren wij een meerderheid te hebben, waar wij opaan kunnen, een die meer volgzaam is en niet eeuwig wil afdingen; gij

kent den toestand niet, zooals wij dien kennen, en ge wilt toch oordeelen; ziedaar uw fout; gij heult met de intransigente Fortschrittspartij; daar moet een eind aan komen, en wanneer gij dat niet verkiest, zullen wij omzien naar andere bondgenooten.

Nu is het zeker een vreemd verschijnsel, dat de Pruisische Landdag evenmin als de Rijksdag nauw een conservatieve partij kent; in een land waar de monarch met zijn omgeving schier middeleeuwsche denkbeelden heeft van zijn macht, waar het leger en de ambtenarij zoo goed georganiseerd is, zou men een groote conservatieve partij voor het meest natuurlijk verschijnsel houden; toch is dit, zooals men weet, niet het geval; de conservatieve partij in de Pruisische volksvertegenwoordiging is g e m a a k t , want zij bestaat alleen in het Heerenhuis, dat niet aan volksverkiezing zijn oorsprong heeft te danken; de Landdag, in weerwil van de getrapte verkiezingen, telt op 432 leden een dertigtal conservatieven; vóór de scheuring der partij, ter gelegenheid van de invoering van de Kreisordnung, een honderdtal. In den Duitschen Rijksdag hebben de conservatieven het nooit zoover nog kunnen brengen; op de 397 leden wisselde het aantal eigenlijk gezegde conservatieven tusschen de 50 en de 20; het conservatieve element vindt men ook hier in den Bondsraad, waarvan de leden worden benoemd door de verschillende Duitsche Regeeringen; is dien Bondsraad de rol van Eerste Kamer of Heerenhuis toebedeeld, zij speelt die zoo weinig parlementair, dat niet eens de motieven gepubliceerd worden, die hem tot verwerping van een wet hebben bewogen.

Hoe wanhopig het er dus ook in de volksvertegenwoordiging moge uitzien met de conservatieve garde, de Regeering scheen het optrommelen van zulk een partij gansch niet lastig te vinden. Ziehier hoe de regeeringskranten het aanlegden bij het leveren van het daartoe strekkend betoog: op den voorgrond staat, dat een land zonder een conservatieve partij niet bestaan kan, - een waarheid zoo algemeen dat niemand haar zal willen tegenspreken; nu heeft een goed deel van de nationaal-liberalen blijkens de ervaring reeds zooveel bewijzen gegeven van vatbaarheid voor tucht, dat de meerderheid van die partij bruikbaar is als bouwstof voor een conservatieve partij. De opvoeding van de nationaal-liberalen tot dit verheven doel wordt echter voortdurend belemmerd doordat zij, zich van haar oorsprong flauw bewust, voortdurend gemeenschap oefent met de Fortschrittspartij en van de besluiten, door deze fractie genomen, maar al te dikwijls den invloed ondergaat. De Fortschrittspartij, bezweerden de regeeringskranten, de '*Provinzial Corresp.*' aan het hoofd, moet weg, - en om haar weg te krijgen werd zij door de officieuse bladen op gewone krantenmanier uitgescholden.

Wanneer nu de Regeering al haar macht in beweging bracht om de conservatieve partij te versterken, wanneer Bismarck zelf daarvoor zijn naam in de weegschaal wierp, dan kon men 't zonder overdrijving voor waarschijnlijk houden, dat dit in zoover zou gelukken, dat haar

getal groot genoeg werd om, verbonden met den rechtervleugel der nationaal-liberalen, de meerderheid te vormen; wanneer dit gelukte, dan konden de nationaal-liberalen de weinige vrijzinnige inspiraties, die zij van tijd tot tijd ten gevolge van hun geestverwantschap met de Fortschrittspartij nog hebben, wel voorgoed begraven en zich laten verdoopen met een of anderen, der Regeering meer welgevalligen naam. En dit juist wilde men niet; de nationaal-liberalen wilden gaarne een weinig het bewustzijn van hun oorsprong behouden en zooveel met de liberale beginselen schipperen als de omstandigheden, d.w.z. als de eischen der Regeering dit noodig maakten. Men kan hun vrees dus billijken.

Er is echter nog een diepere grond; schoon de Regeering en de nationaal-liberale partij nu ongeveer tien jaren samen hebben gewerkt en veel zaken gedaan, bestaat er toch aan den kant der laatste een niet altijd geheel onderdrukt wantrouwen, dat al weder niet onverklaarbaar is, wanneer men zich herinnert, dat het hooggeroemde '*Urcompromisz*' eigenlijk gelijk staat met het aangaan van een vennootschap zonder wederzijdsche verplichtingen. Dit wantrouwen is zelfs zoo sterk, dat van tijd tot tijd in liberale kringen werd getwijfeld, of het der Regeering wel ernst was met den strijd tegen de Ultramontanen; men was niet vrij van de vrees, dat men den een of anderen morgen kon ontwaken bij een geheele verzoening tusschen de Regeering en de Roomsche Curie, waarvan de liberalen de kosten zouden hebben te betalen; de felheid en de lange duur van den strijd heeft dit denkbeeld wel eenigszins op den achtergrond doen treden, maar geheel verdwenen is het niet, en wanneer men de geschiedenis van Pruisen in de laatste jaren nagaat, dan zou men blind moeten zijn, wanneer men niet geloofde, dat de Regeering nog altijd liever concessies doet aan de rechter- dan aan de linkerzijde; daarvoor is echter in de eerste plaats noodig dat er in het parlement een conservatieve partij ontsta, die wel niet op zich zelf de meerderheid behoeft te vormen, maar toch talrijk genoeg is om met een aanbieding van bondgenootschap tot andere fracties te komen; de conservatieven zouden in dat geval b.v. een honderdtal stemmen moeten hebben.

Van het standpunt der Regeering gezien kan men zulk een plan den lof niet onthouden van rationeel te zijn; het kon en werd dan ook in de officieuse papieren met meer of minder talent verdedigd en aanbevolen. Verschillende tijdsomstandigheden konden daarbij in het voordeel worden aangehaald. Is een land voorspoedig, dan is de parlementaire meerderheid, die met de Regeering de teugels houdt van het staatsbestuur, wijs; heeft men echter onder dezelfde partij en met dezelfde maatregelen tegenspoed, dan weet zij het niet en behoort zij te worden vervangen. Het volk, ook de groote meerderheid van de kiezers, oordeelt naar de resultaten, daar het onderscheiden van oorzaak en gevolg een lastig werk is, waarvoor te veel nadenken vereischt wordt. En de tijdsomstandigheden van Duitschland zijn in de laatste twee jaren niet

gunstig; de nijverheid kwijnt; de loonen zijn laag; er is veel armoede, die te drukkender wordt gevoeld, omdat zij een grillige tegenstelling vormt met het leven van de onmiddellijk voorafgaande jaren, toen de nijverheid bloeide, de loonen hoog waren en een ongekende weelde vooral in de burgerstanden der maatschappij zichtbaar was. Wij kennen de oorzaak hiervan; kunstmatige opdrijving van het leven, overproductie in de fabrieken, te hooge loonen, speculatieve ondernemingen, die op geen gezonden grondslag rustten, en een en ander gevoed door een dorst naar uiterlijke weelde, alsof de waarde en het genot van het leven bestonden in het meest onwijsgeerige.

Nu vond men die speculatieve ondernemingen inzonderheid onder den rijken burgerstand, de zoogenaamde bourgeoisie en verschillende leden van het parlement waren er direct of indirect bij betrokken, schoon het verschijnsel daar niet uitsluitend werd gevonden; men denke aan Bismarck's vriend, Wagener, die zelfs genoopt werd zijn ontslag te nemen. De omstandigheden waren te gunstig voor het oude Jonkerdom om hiervan geen partij te trekken; in de conservatieve bladen verschenen artikelen, waarin de schuld van den minder gunstigen financieelen toestand werd geworpen op de bourgeoisie, op den geldadel, die, de meerderheid vormend in het parlement, door verschillende wetten, in naam van het patriotisme aanbevolen, slechts voor zijn eigen belangen had zorg gedragen; tegenover deze dusgenaamd liberale partij, die slechts voor zich zelf werkte, werd de conservatieve partij, de landadel gesteld, die onbilllijk was achteruit gezet; een geheele herziening van de financieele wetgeving, het belastingstelsel ingesloten, werd op het vaandel geschreven; men vond een nieuwen naam uit voor de aanhangers, daar de oude Jonkerpartij geen goeden klank had; men sprak van ‘agrariërs’ en ‘agrarische partij’; alles wat een conservatieven klank gaf, werd opgenomen; ontevreden industrieelen die beschermende rechten wilden hebben, stokstijve Lutheranen werden welkom geheeten, de particularistische nuance evenmin versmaad als een ultramontaansche tint onvoorwaardelijk verworpen en uit dit mengsel kwam na ontzettende barensweeën een program te voorschijn van de groote nieuwe Duitsche conservatieve partij, een program dat in de *Kreuzzeitung* op zijn plaats was, maar toch gelijktijdig in de kolommen van de *Nord-deutsche Allgemeine Zeitung* werd opgenomen.

Voor hem, die een weinig scherper toezag, kon het echter niet twijfelachtig zijn, dat de Regeering onmogelijk met zulk een partij kon aanleggen; het economisch gedeelte was te vaag, te onbekookt, terwijl de politieke inhoud door een particularistische strekking wantrouwen moest inboezemen bij Bismarck; door de erkenning van de zelfstandigheid der kerk tegenover den Staat dreigde men zelfs den Ultramontanen op een gevaarlijke wijze de hand te reiken. De ‘*Provinzial Correspondenz*’ verklaarde dan ook weldra, dat de Regeering met zulk een partij niet kon samengaan en zette den kruistocht voort tegen de

Fortschrittspartij ten einde de nationaal-liberalen te bewegen het bondgenootschap links op te zeggen.

Er was waarlijk weinig reden om beangst te zijn voor de nieuwe Duitsche conservatieve partij, die na de veroordeeling door de *Provinzial Correspondenz* met veel moeite eenige zieltjes won, ook in Zuid-Duitschland, maar toch scheen men in liberale kringen niet gerust over den loop der zaken, een verschijnsel, dat zich geheel laat verklaren uit het gevoel van onzekerheid, van meer of minder wantrouwen, waarin men verkeerde zoowel ten opzichte van de Regeering als van zich zelf.

De laatste parlementaire werkzaamheden van het afgeloopen wetgevende tijdperk dienden slechts om de onaangename stemming nog te doen toenemen; het compromis ten opzichte van de groote rechterlijke wetten ligt nog versch in het geheugen; de tweede lezing was afgeloopen en een aantal besluiten waren genomen in strijd met het gevoelen der Regeering; daar waren punten bij, zooals b.v. het verplicht getuigenis van krantenschrijvers voor de rechtbank, de berechting van drukpersovertredingen door een jury, waaraan de liberalen met de duurste eeden herhaalde malen trouw gezworen hadden. Toch kon men het niet over het hart verkrijgen om de rechterlijke wetten, waaraan zooveel tijd en zorg was besteed, te laten mislukken; een deputatie werd afgevaardigd naar Bismarck en - men werd het eens; ook de Regeering gaf wat toe, maar zij hield het leeuwendeel. Gelukkig bleef de nationaal-liberale partij nog eenstemmig, zoodat men elkander kon troosten in de vernedering, die de noodzakelijkheid in de gedaante van vorst Bismarck had opgelegd; de woede van de Fortschrittspartij kende nu geen grenzen en de nationaal-liberalen zijn zeker nooit hartelijker uitgescholden dan in hetgeen hun nu door Hänel, Richter, Virchow e.a. werd naar het hoofd geworpen. De Fortschrittspartij verheugde zich over het spoedig ophanden zijn der verkiezingen, die het verraad der nationaal-liberalen zonder twijfel zwaar zouden straffen. En de nationaal-liberalen hielden zich goed; zij verklaarden niet bang te zijn voor het oordeel der kiezers, maar de toon, waarop zij dit beweerden, verraadde hen; gerust waren zij niet; aan den eenen kant dreigde het schrikbeeld van een vermeerdering der conservatieven, aan den anderen de overwinning van de Fortschrittspartij; want v e r was men gegaan in het doen van concessies aan de Regeering; men had, ja, een *Compromisz*, maar een dat herinnerde aan de Spaansche *convenio's*.

De uitslag is, zooals men weet, geenszins geweest zooals men had verwacht, de vrees van de nationaal-liberalen is niet bewaarheid, maar, voegen wij er terstond bij, er is niets gebleken van buitengewonen ijver van de Regeering om de conservatieve partij in den zadel te helpen; het in de gedaante van de Duitsche conservatieven herleefde Jonkerdom, door de Regeering niet ondersteund omdat het anti-Bismarcksche elemen-

ten bevatte, was eigenlijk reeds dood, vóór het in de praktijk teekenen van leven had gegeven; men heeft zijn invloed op de verkiezingen nergens kunnen bemerken, en opnieuw is geconstateerd, dat geen conservatieve partij in Pruisen, in Duitschland, mogelijk is, die niet het Bismarcksche program onderteekent. De verschuiving der partijen is verder zoo hoogst gering geweest, dat zij alleen aan plaatselijke omstandigheden kan worden toegeschreven, en wat er nieuw was, de buitengewone krachtsontwikkeling van de sociaal-democraten, dat viel geheel buiten het kader der berekening, zoowel van de Regeering als van de parlementaire meerderheid.

Dit geldt echter alleen van de verkiezingen voor den Duitschen Rijksdag; die voor den Pruisischen Landdag, - hier heeft men, zooals men weet, indirecte klassen-verkiezingen - waren geheel stationair; sociaal-democraten kent deze Landdag niet; hun ontstaan wordt eerst mogelijk bij directe verkiezingen op den grondslag van het algemeen stemrecht; de conservatieven wonnen enkele stemmen, maar ook de nationaal-liberalen; de eersten komen met 34 tegenover 432 echter nog nauw in aanmerking als partij, vooral wanneer men ze stelt naast de 177 nationaal-liberalen; terwijl het zwarte centrum een paar plaatsen won, ging de Fortschritt er een paar achter uit; eveneens de Polen, maar, zooals wij reeds opmerkten, zulke verschillen hebben niets te beteekenen en kunnen afhankelijk zijn van het toeval; naar het algemeen gevoelen zijn de getrapte verkiezingen buitendien toch geen maatstaf om den volksgeest te bepalen.

De cijfers van den Rijksdag, al doen zij tot het geheel niet af, waar het de beslissing geldt van punten van geschil, geven althans eenig resultaat; de nationaal-liberale partij verloor 31 districten, won er daarentegen 9, blijft derhalve een verlies van 22 stemmen; deze zijn echter, van het standpunt der Regeering beschouwd, niet verloren, want het verlies kwam den conservatieven ten goede; dezen wonnen 18 districten tegen een verlies van 6, derhalve een winst van 12. De Fortschrittspartij was bij de eerste stemming nog ongelukkiger dan de nationaal-liberalen; zij werd op verschillende plaatsen, o.a. ook in den hoofdzetel, Berlijn, geslagen en herstelde zich eerst bij de herstemming, hier en daar met behulp van de nationaal-liberalen, zoodat in 't eind haar verlies beperkt bleef tot twee districten.

Onder de lichtpunten voor de Regeering en de nationaal-liberalen moet voorts nog worden gerekend, dat de Ultramontaansche partij in Beieren minder stemmen uitbracht dan vroeger ten gevolge van de verdeeldheid; deze partij splitste zich hier in een uiterste fractie onder Sigl, die het Katholieke program geheel wil verwezenlijken en alles omver halen om de Syllabuspolitiek uit te voeren en een gematigde fractie onder Jörg, die genoeg ervaring van het staatsleven heeft opgedaan om te weten, dat niet alles kan buiten de Kerk. Verder de uitslag in Elzas-Lotharingen, waar op de 15 afgevaardigden 6 voorstanders van

de autonomie van het Rijksland uit de bus kwamen. Het zwarte centrum ging noch voor-, noch achteruit.

Belangrijker echter dan de aanwinst der conservatieven en het verlies der liberalen is de onverwachte zege van de sociaal-democraten; dezen brachten hun aantal van 9 op 13; zij wonnen namelijk 8 en verloren 4 zetels; onder de gewonnen komen in de eerste plaats in aanmerking twee districten te Berlijn, een te Leipzig en een te Dresden. De overwinningen werden behaald in den eersten slag, want bij de herstemming waren de liberalen wakker geschrikt en sloten zich aaneen om den gemeenschappelijken vijand te weren. Meer beteekenis echter krijgt de sociaal-democratie, wanneer men in aanmerking neemt, dat zij op een aantal plaatsen aanzienlijke minderheden bekwam; wanneer men deze minderheden optelt bij de werkelijk behaalde overwinningen, blijkt zij de partij te zijn, die in verhouding op de zege in den verkiezingsstrijd 't meest aanspraak kan maken. De eerste indruk van deze overwinning was voor de liberalen verpletterend en eerst langzaam is die geweken voor den troost, dat deze intransigenten toch niet het beoogde getal van 15 hadden verkregen, hetwelk hun het recht gaf op de erkenning als partij, om zoo te zeggen als oorlogvoerende mogendheid in het parlement.

Vatten wij nu het resultaat der verkiezingen samen, dan blijkt dat de kiezers zich om het '*Compromisz*' al zeer weinig bekommerd hebben; indien men eenige gevolgtrekking wil maken uit het verlies der nationaal-liberalen, het verlies der Fortschrittspartij en de winst der conservatieven, dan zou het moeten zijn, dat de nationaal-liberalen met hun concessies aan de Regeering goed hebben gehandeld, maar dat het nog beter is om het der Regeering nog minder lastig te maken en haar bij voorbaat toe te staan, wat zij in het belang des lands noodig acht. De ophef, dien de Fortschrittspartij gemaakt heeft over het schandelijk verraad, door de nationaal-liberalen aan de liberale zaak gepleegd, heeft bij de kiezers volstrekt geen weerklank gevonden en men kan moeilijk anders zeggen dan dat de oude liberale garde de kaart des lands niet meer kent. Den nationaal-liberalen is met dien uitslag een pak van 't hart genomen; zij zijn, naar het oordeel der kiezers - en dezen geven immers de beslissing over hetgeen liberaal is op een gegeven oogenblik - niet te ver gegaan in hun concessies en kunnen voortaan in dat opzicht in nog meerdere mate rekenen op de ondersteuning van hun lastgevers.

De Regeering heeft wel het meest reden tot tevredenheid; heeft zij 't er niet op durven wagen om den over 't geheel gedweeën nationaal-liberalen hun afscheid te geven, teneinde een proef te nemen met de waarschijnlijk minder gemakkelijke oud-conservatieven, door de aanwinst van de nieuw-conservatieven en de verminderde macht der Fortschrittspartij, is het zwaartepunt nog meer naar den rechtervleugel der nationaal-liberalen verplaatst en kan zij veilig de toekomst tegengaan.

De aangroeiing van de sociaal-democraten komt tevens der Regeering uitstekend te stade; zij is klein genoeg om in het parlement, zelfs bij aansluiting met de andere oppositioneele fracties, niets van haar te vreezen hebben, en groot genoeg om de bourgeoisie schrik aan te jagen en eventueel met die maatregelen voor den dag te komen, welke in een militairen Staat voor zekere sociale euvelen zijn voorgeschreven. Een aanvulling van het strafwetboek in den geest van die van het vorige jaar zou hoogstwaarschijnlijk in den Rijksdag, zooals die nu is samengesteld, op minder bezwaren stuiten.

De verrassing van de sociaal-democraten is een op zich zelf staand verschijnsel en heeft geen betrekking op den parlementairen strijd in engeren zin. De sociaal-democratie bestaat reeds lang en zij heeft haar succes bij de verkiezingen in de eerste plaats te danken aan haar eensgezindheid, aan haar organisatie; op het congres, in Mei van het vorige jaar te Gotha gehouden, kwam de vereeniging der verschillende fracties tot stand en voor het eerst trad de partij zóó georganiseerd op, dat zij, wat onderling verband betreft, met het zwarte centrum bijna gelijk stond en een navolgingswaardig voorbeeld gaf aan de liberalen. In de tweede plaats verklaart haar succes zich uit den treurigen toestand, waarin de arbeidende klasse verkeert tengevolge van de algemeene financieele crisis, de vermindering der loonen na de kortstondige snelle opdrijving en tevens uit de vervolging van de leiders der beweging door de Regeering, waardoor vele kiezers sympathie kregen voor de verdrukten.

Uit een parlementair oogpunt is de vermeerdering van de sociaal-democraten tot dertien niet alleen zonder eenig gevaar, maar veeleer een gewenschte zaak; de theorieën, welke deze heeren er op na houden, zullen nu uitgesproken worden in een vergadering, waar zij ook beantwoord kunnen worden; zij staan hier niet zooals gewoonlijk tegenover heel of half onkundigen, die zich tevreden stellen met het resultaat van de hooge redeneeringen, omdat dit voordeelig is voor hun eigenbelang. Niet in, maar buiten het parlement zijn die lieden gevaarlijk.

Is nu met de verkiezingen de parlementaire gang van zaken in de eerste drie jaren weder beslist en kunnen wij zeggen, dat de politieke stroom in dezelfde bedding zal worden voortbewogen, de samenstelling van het parlement is van dien aard, dat zij om haar vreemdheid veel te denken heeft. Gewoonlijk neemt men bij de beoordeeling van de constitutioneele toestanden Engeland tot maatstaf; naar onze bescheiden meening is dit een der hoofdfouten van de voor liberaal gehouden voorstellingen, waardoor men zoovele scheeve opvattingen aantreft, maar het is zoo gebruikelijk geworden, dat men er bijna niet buiten kan, als men begrepen wil worden. Welnu, men zou in Pruisen en in Duitschland - in groote trekken genomen is de samenstelling der beide parlementen vrij wel dezelfde - verwachten een conservatieve en een liberale partij, behalve de roode en zwarte fracties, die in geen

parlement tegenwoordig mogen ontbreken; men zou zelfs, wanneer men de Regeering in aanmerking neemt, een zeer talrijke conservatieve partij verwachten; immers, er kleven aan het Pruisische hof nog middeleeuwsche traditiën, die al de eeuwen door met ongeloofelijke taaiheid worden vastgehouden; er is geen schijn van erkenning van de democratie; een Hohenzollern neemt zijn kroon van het altaar des Heeren; het militaire element is met den adel het meest vertegenwoordigd in de omgeving van den Vorst, terwijl de bureaucratie een allesoverwegenden invloed uitoefent; zulk een Staat, zoo maakt men spoedig de gevolgtrekking, kan uit den aard der zaak niet anders dan een sterk conservatief gekleurde volksvertegenwoordiging geven. En toch, zooals we straks reeds opmerkten, is dit niet het geval; in den Rijksdag slechts 36, in het vorig tijdvak slechts 22 conservatieven op de 397; in den Pruisischen Landdag thans 34 op de 432. Nu is eerst in den laatsten tijd die verhouding zoo ongunstig geworden; weinige jaren geleden was de conservatieve partij in den Pruisischen Landdag bijna even sterk als de nationaal-liberale; eerst bij de invoering der nieuwe organieke wetten, die voor een goed deel waren gebaseerd op het beginsel van autonomie der plaatselijke besturen, geraakte de conservatieve partij verdeeld; bij de scheuring, veroorzaakt door de wet op de Kreisordnung, telde men nog een 70 oud-conservatieven en ruim 40 conservatieven; de oorlogsverklaring van de eersten aan de Regeering, die onder aanvoering van Bismarck, zonder geheel liberaal te worden, met de oude conservatieve sleur brak, kwam hun echter slecht te staan; door de Regeering niet langer ondersteund, keerden van de 70 slechts 9, van de 40 slechts 25 bij de eerstvolgende verkiezing weder. De zoogenaamde ‘agrarische’ partij, in vereeniging met de ‘belastinghervormers’, waarvan wij boven spraken en die aanvankelijk door de Regeering schenen ondersteund te worden, waren niets anders dan een herleving van de oud-conservatieve partij onder een anderen naam, en men weet met welk een slecht resultaat. Het vroeger zoo geduchte conservatieve bolwerk van den Staat, het Pruisische Heerenhuis, is door de Regeering zelf ondermijnd door de benoeming van nieuwe welgezinde leden, en wanneer Bismarck zelf ten tooneele verschijnt om zijn vroegeren medestander graaf Zur Lippe uit den zadel te lichten, wijkt de oude garde terug. Waar zijn de tijden toen in het Pruisische Ministerie een Heinrich von Mühler het geloof beschermde en besluiten maakte om het ongeloof te bekampen? De tegenwoordige Ministers Leonhardt, Camphausen, Friedenthal, Falk, op Bismarck's aanwijzing gekozen, behooren ontegenzeggelijk tot de oud-liberalen, zij zijn bepaalde tegenstanders van de oud-conservatieven.

Vraagt men naar de reden van deze merkwaardige verandering, dan wijst alles op den man, die het Duitsche Keizerrijk heeft gemaakt, op Bismarck. Men heeft het den Duitschers ten kwade geduid, dat zij den invloed van dien man zoo hebben ondergaan, dat de conservatieven

liberaal, de liberalen conservatief worden onder zijn schepter; men heeft gesproken van aanbidders van het succes, verloochenaars van eigen beginsel, blind geworden door de zege der fortuin; maar men geeft, dus oordeelend, slechts blijken dat men de menschelijke natuur niet kent; wanneer het Duitsche volk, - liberalen of conservatieven, dat komt geheel op 'tzelfde neer - den invloed ondergaat van een man met zulk een sterk karakter als Bismarck, dan betaalt het slechts dien tol aan de menschelijke natuur, dien wij allen op zijn tijd brengen. Wie over de werking van dien invloed nadere bijzonderheden wil weten, verwijzen wij naar het beroemde boekje van Walter Bagehot(*). De staatkunde, door Bismarck gevolgd, is geheel een uitvloeisel van zijn karakter; het succes hing af van zijn tijd, van de omstandigheden. Hij is geen man van een school, hij is geheel oorspronkelijk; geen diplomaat leerde hem politiek; over alle traditioneele diplomatie zette hij zich heen; hij is veeleer de tegenstelling van al wat men tot heden onder diplomatie en politiek verstond; geen geheimzinnigheid, geen voorzichtigheid, maar een openhartigheid in het blootleggen van doel en middelen tot over de grenzen van het roekelooze; indien men zijn handelwijze een naam wil geven, dan zou men kunnen zeggen, hij volgt de politiek van het gezond verstand. Op den eersten indruk houdt men zulk een persoon voor weinig gevaarlijk. En wie zal het geheim van zijn invloed verklaren? Niet alleen zijn volk ondergaat dien, ook de stugge Hohenzollern buigen feitelijk voor hem en laten zich door hem leiden. En hij, hij klaagt dikwijls in het bijzijn van velen over de moeite, die hij heeft om zijn Vorst tot zijn overtuiging over te halen.

Vreemd is het, dat zelfs menschen, zoo geleerd als de leden van de Pruisische Fortschrittspartij, die toch wel veel zullen weten van den oorsprong der naties, de veranderingen, die zij ondergaan, - zoo weinig van het heden begrijpen en zich boos maken over de macht, die door Bismarck op de liberalen wordt uitgeoefend.

Dat Bismarck geen oud-conservatieve Jonker gebleven is, zooals hij aanvankelijk was, moet eveneens toegeschreven worden aan zijn meer gezonde beoordeeling van zaken; maar al sloot hij zich daarom aan bij de liberale richting, hij nam niet het heele stelsel over en volgde niet gedwee al wat in de boeken stond, getuige b.v. zijn verdediging van de indirecte belastingen, waarmee wel noch de vroegere president der Bondskanselarij Delbrück, noch de Pruisische Minister van Financiën Camphausen zal hebben ingestemd. Hoe oorspronkelijk nu ook Bis-

(*) Ik heb voor mij de Duitsche vertaling: Der Ursprung der Nationen. Betrachtungen über den Einfluss der natürlichen Zuchtwahl und der Vererbung auf die Bildung politischer Gemeinwesen. Leipzig, Brockhaus. Vgl. blz. 103 v.v.
Wie den Duitschen Rijkskanselier wil leeren kennen, raden wij het werk aan van Fedor von Köppen: *Het leven van Otto von Bismarck in verband met de staatkundige geschiedenis van Europa gedurende de laatste* 30 *jaren.* Voor Nederland bewerkt door Dr. G.J. Dozy. Wij zijn den heeren Blomhert en Timmerman dank schuldig voor de uitgave van dit uitstekend uitgevoerd werk.

marck's natuur moge zijn, niemand ontwast ooit geheel den kinderschoenen; in vele opzichten blijft hij Pruis, onderdaan in een militairen Staat, die van geen theoretische bezwaren weet, waar het geldt de handhaving van de bestaande monarchie met haar eigenaardigheden; daaruit moet zijn naïeve verdediging verklaard worden van de beruchte, grootendeels mislukte poging tot aanvulling van het strafwetboek. Men kan verzekerd zijn, dat Bismarck terstond de strengste militaire maatregelen zal nemen, zoodra van deze of gene zijde verzet wordt gepleegd tegen de wet; wanneer het parlement de noodige maatregelen weigert, zal de Regeering zich helpen, klonk ongeveer zijn bedreiging bij de verwerping van de bekende elastieke artikelen. Zulk een man kan zich niet vereenigen met de Westersche opvatting van het constitutioneele stelsel, waarbij 's lands vergaderzaal een kegelbaan wordt en de Ministers wisselen als de bladeren van den herfst met dat onderscheid, dat de groeikracht te kort schiet en er niet telkens nieuwe uitbotten om de afgemaakte raadslieden der kroon te vervangen. Voor de Westersche constitutioneele opvatting is in Pruisen en in Duitschland reeds daarom geen plaats, omdat het Koningschap er een geheel andere positie inneemt; de Fransche revolutie heeft hier niet dien invloed uitgeoefend, de zucht naar gelijkheid en vrijheid is geen manie geworden, geen volkskrankzinnigheid.

Toch is het de vraag, of het tusschen de Bismarcksche Regeering en de parlementaire liberale meerderheid niet nog eens tot een botsing moet komen; de liberalen, die zoo geheel naar waarheid den bijnaam van nationalen hebben aangenomen, zijn blijkbaar voortdurend in een worsteling tusschen de vrijheidsideeën van '48 en den invloed, dien een persoon als Bismarck met de onverbiddelijkheid van een natuurwet op hen uitoefent; het is even noodzakelijk dat Bismarck bij dit proces voor een deel ook den invloed ondergaat van de liberalen, maar over 't geheel zegeviert ook hier de macht van den sterkste, en op de hoofdpunten is het telkens Bismarck, die het veld houdt; wanneer hij niet alles wint, hij kan wachten, en wanneer men nagaat, wat de liberalen ook onlangs weder bij de groote rechterlijke wetten hebben prijs gegeven, dan komt men tot de slotsom dat het '*Urcompromisz'* wel zal blijven en het voortaan bij de liberalen op een concessie meer of minder, grooter of kleiner, niet aankomt.

De omstandigheden werken mee om in Pruisen de overgeleverde partijbegrippen geheel omver te werpen, opruiming te houden van conservatieven en liberalen in den ouden zin en een nieuwe partij te vormen, die men de Pruisische of Bismarcksche zou kunnen noemen, een partij die allereerst uitgaat van het beginsel, dat alleen bij een sterke Regeering het bestaan van den Staat is verzekerd en er slechts zooveel vrijheid kan worden verleend als met de eischen der staatsnoodwendigheid bestaanbaar is. De ultramontanen hier, de sociaal-democraten ginds, de zwarte en roode Internationale hebben de ver-

smelting van de liberale partij in een Pruisische in de hand gewerkt en doen dit nog. En naar mate deze beide blijven dreigen, zullen de kiezers zich uit zucht tot zelfbehoud aaneensluiten en geen concessie, door de parlementaire meerderheid gedaan, zal ooit worden afgekeurd, maar integendeel elke krassere bevestiging van het '*urcompromisz*' worden beantwoord met een bijna overdreven goedkeuring. Men kan, evenals de Fortschrittspartij deed, dien gang van zaken betreuren, spreken van beginselloosheid, er zich boos over maken, maar het is klein om in de wereld alleen te vragen, wat wij te prijzen of te laken hebben; wij moeten haar eerst leeren begrijpen.

18 Februari '77.

NOORMAN.

Geen daden, maar woorden!

De vestingoorlog door A.L.W. Seyffardt, kapitein der Artillerie aan de Koninklijke militaire Academie. Schiedam, H.A.M. Roelants, 1876.

Wie onzer, waarde lezer, heeft niet nu en dan zijn nurksche buien gehad? Wie heeft niet eens zijn gal uitgestort over al wat hem maar genaakte of wat hem betrof, wie heeft niet in die gemoedsstemming alles, vooral zijne betrekking, zijn dagelijksche bezigheid door den meest donkerkleurigen bril beschouwd? Wat ons althans aangaat, wij kunnen ons daarvan niet geheel vrijpleiten. Gewichtig is de invloed, dien humeur, luimen, nukken en meer van die aardigheden op 's menschen levensbeschouwing uitoefenen. Vooral de eentonigheid van het dagelijksch leven is bijzonder den jongen mensch dikwerf een doorn in het oog, hij verlangt afwisseling, avonturen, op zijn minst althans verandering in dien voortdurenden gelijkmatigen gang des levens. Later, als het bloed minder bruisend door de aderen vliet, wijzigt zijne levensbeschouwing zich als van zelve, en verliezen verandering, avonturen, reizen enz. hunne aantrekkelijke zijde.

Op zekeren dag - 't is al een heelen tijd geleden - toen wij eens in een buitengewoon pessimistische bui verkeerden, smaakte onze waardige vader het volle genot der conversatie met den heer Nurks in de n^{de} macht. Na eene lange tirade over onze betrekking, volgde eene ontboezeming, ongeveer aldus luidende: 'Wat! welke poëzie kan er in onze betrekking liggen, *chien de métier*, altijd exerceeren, altijd oefenen, nooit eens geoefenden hebben, zijn ze klaar, dan gaan ze naar huis, en domme boeren kinkels komen in hunne plaats, eeuwigdurende kringloop, nooit of te nimmer zien wij de practijk. Toen wij naar Indië wilden gaan, heeft men ons niet willen hebben en nu suk-

kelen wij maar voort. U althans noemt uw werkkring nog “praktijk”, u geneest de zieken en ziet dus de resultaten, maar wij... een hondebaantje, vader, en anders niet’. Bedaard liet de waardige grijsaard ons uitrazen, slechts een fijn glimlachje aan de mondhoeken toonde, dat hij zijn antwoord reeds gereed maakte, terwijl wij nog voortholden op het pessimistische hobbelpaard. Na kort stilzwijgen begon hij: ‘Luister goed, mijn jongen, nu zijt ge het wellicht niet met mij eens, maar later, ik hoop, spoedig, zult gij overtuigd zijn van de waarheid mijner woorden. Gij noemt uwe betrekking een hondebaantje, maar ik moet u opmerken, dat er veel gelijkheid is tusschen uwe betrekking en de mijne, waarbij echter de uwe van meer gewicht is en uw vak op de ladder der volmaking reeds hooger gestegen is dan het mijne. Wij beiden zijn geroepen tot genezing: gij tot genezing van maatschappelijke kwalen, ik tot genezing van personeele kwalen, gij moet de grootste maatschappelijke kwaal, den oorlog, voorkomen, wij moeten de ziekten voorkomen. Ik heb reeds menigmalen in mijn leven den oorlog aan den horizon zien dreigen, zonder dat het tot eene uitbarsting kwam, alleen omdat men de krachten zijner tegenpartij kende’ - ik herhaal dat het gesprek al lang geleden is. - ‘Op dat oogenblik had het leger zijn plicht reeds vervuld; de ijver, de toewijding, de oefening, die eeuwigdurende eenzelvige kringloop, zooals gij het noemt, had den vijand ontzag ingeboezemd en den oorlog, dien geesel der menschheid, tegengehouden. Juist door die eentonige, dagelijksche plichtsbetrachting bleven de volken gespaard voor de rampen van den krijg. Dat leger heeft op dien dag honderd- en duizendvoudige rente opgeleverd. Wij echter vinden nog altijd patienten en zieken, wij, die de ziekten moesten voorkomen door de hygiène, wij stuiten af op onwil en onwetendheid en daardoor blijft de geesel der ziekte onder ons rondwaren en kunnen wij slechts trachten naar genezing, waar wij zoo gaarne de ziekte hadden willen voorkomen door gepaste gezondheidsmaatregelen. Zeide ik dus te veel, toen ik beweerde dat uw vak meer het ideaal nabij is dan het onze? Maar er is meer: gij wenscht de practijk, dus de oorlog; jongen, gij weet niet wat ge wenscht; ik heb Europa in vuur en vlam gekend onder den eersten Napoleon, wellicht beleef ik het onder den derden Napoleon nogmaals, maar bedenk, gij wenscht de armoede, de ellende, den kommer van duizenden en honderdduizenden, als ge de practijk wenscht. Ik, als geneesheer, mag geen epidemiën wenschen, om in mijn volle kracht te kunnen werken, gij moogt niet naar den oorlog verlangen!’ - Daar zaten wij, stom, verslagen, doodgeslagen letterlijk, door die weinige woorden van den braven grijsaard. Wij hadden een les van levenswijsheid ontvangen die ons, wij hopen het, tot den einde toe zal heugen. De nurksche bui ging, met de pessimistische bril, in den doofpot.

Onwillekeurig herinnerden wij ons telkens dit gesprek bij het nalezen

en bestudeeren van het boven door ons aangehaalde werkje; waarom, dit zullen we later melden. De heer Seyffardt heeft in zijn boek een waren dienst bewezen aan hen, die van de studie van den vestingoorlog hun werk maken. Tot dusverre moest men door allerlei hulpmiddelen voorzien in de bestaande leemte. Wel waren er goede leerboeken voorhanden, maar de wijzigingen, die een gevolg waren van de nieuwere bewapening en methode, van den verderen afstand, waarop gevuurd werd en van zooveel andere zaken meer, moesten hier en elders worden opgezocht, terwijl ze nu tot een goed geheel vereenigd zijn. De meeste handboeken leerden ons nog de geldigheid van het stelsel van Vauban, nl. dat de spade, gesteund door het kanon, de vesting overwinnen moest. De nieuwere leer huldigt daarentegen meer het stelsel van Coehoorn, nl. dat het kanon, gesteund door de spade, de overwinning moet bezorgen. De schrijver haalt, uit de geschiedenis van den laatsten oorlog in Frankrijk, talrijke voorbeelden aan ter verduidelijking van de door hem geopperde stellingen.

De verschillende wijzen, waarop men zich van een vesting meester kan maken of althans die vesting nutteloos maken, worden achtereenvolgens behandeld, nl.: de insluiting, het bombardement, de verrassing, de onverhoedsche aanval en het geregeld beleg. Bij elke handelwijze worden de verplichtingen van den aanvaller en den verdediger telkens afzonderlijk behandeld. De schrijver geeft in zijn voorbericht een lijstje van de door hem geraadpleegde bronnen, voor het meerendeel van Duitschen oorsprong. Waarschijnlijk, dat wij daaraan op bladz. 96 het woordje ‘doorgevoerd’ te danken hebben. Vooral deze indringer moet noodzakelijk weder over onze oostelijke grenzen worden teruggebracht.

De heer Seyffardt zal zich, bij de samenstelling van zijn boek, wel niet gevleid hebben met de hoop, dat hij, buiten het leger, vele belangstellende lezers zou vinden. Daartoe is ook zijn werk te technisch van aard en is de titel reeds op zich zelve niet uitlokkend voor hem, die niet bepaald eene studie van dit onderwerp heeft gemaakt of wil maken. Het zou evenwel zijne zeer goede zijde hebben, indien de kring van lezers een weinig werd uitgebreid, opdat de niet-militairen zouden zien, dat ook zij in een belegerde of gebombardeerde vesting belangrijke plichten hebben te vervullen, plichten, wier al of niet nakoming van grooten invloed kan zijn op den meer of minder langen duur der verdediging. Zoo bijv. de inrichting en bediening der brandweer, die geheel onder militair beheer moet staan, want er is groot gevaar voor brand, aangezien de belegeraar alle middelen aanwendt om brand te stichten. De ingezetenen moeten daarom alle brandbare voorwerpen en meubels verwijderen van de zolders en bovenverdiepingen; - en juist dienen meestal de zolders tot berging van brandstoffen - voorts moeten alle huizen des nachts openstaan, om steeds vrijen toegang te verleenen, of liever, zij moeten den ganschen dag ook openstaan, want

een opene gangdeur geeft aan iederen voorbijganger gelegenheid, om een in de straat springend projectiel te ontvluchten. De gasverlichting moet ophouden en bovendien zal de commandant der stad dikwijls vergen, dat de ramen aan de straat verlicht zijn; vrouwen, kinderen en grijsaards zullen somtijds de stad moeten verlaten of hunne schuilplaats zoeken in kelders of in bekrompen en bedompte ruimten, waarin ook nog levensmiddelen moeten geborgen worden. Vooral deze zijn van het hoogste gewicht. De maag is onverbiddelijk. Zij eischt geregeld elken dag haar voedsel en vraagt niet naar overvloed of gebrek, niet naar beleg of vrijheid. Er moeten dus, reeds vóór de insluiting, maatregelen worden genomen in het belang der voeding en andere behoeften van menschen en dieren, want voeding is niet het eenige, maar ook brandstof, proviand van allerlei aard, geneesmiddelen, geestrijke dranken, en zoovele zaken meer, moeten aanwezig zijn. Dat alles moet worden bewaard en uitgedeeld. De hoeveelheid hangt af van het aantal dagelijks benoodigde rations, van de grootte dier rations en van den tijd, gedurende welken men de sterkte wil behouden. Ofschoon vele ingezetenen voor zichzelven kunnen zorgen, rust echter op den commandant der vesting de verplichting, om ook de zorg voor het meerendeel der burgerlijke bevolking op zich te nemen. Breekt daarbij het gebrek of de hongersnood uit, met zijn treurig gevolg van besmettelijke ziekten, dan is de vesting verloren. De bepaling echter, dat alle inwoners zich voor een zekeren tijd van levensmiddelen moeten voorzien, dat hierop streng zal worden gelet en dat iedereen uit de vesting verwijderd wordt, die zich daaraan niet houdt, is slechts een halve maatregel. Er zijn toch menschen, die geen geld en nog meer menschen die geen behoorlijke plaats hebben, om levensmiddelen voor eenige maanden te koopen en te bergen, zoodanig dat ze niet bederven. Ook kan geen politiemacht, hoe uitgebreid ook, nagaan, of alles is aangeschaft en of er niet te veel wordt verbruikt. Het is ondoenlijk allen te verwijderen die, meestal buiten hun schuld, niet aan het bevel hebben voldaan. Wel zouden daardoor vele onnutte monden en een lastig element uit de vesting verwijderd worden, maar de arme drommels - want het is natuurlijk juist altijd het armste gedeelte der bevolking - vinden in oorlogstijd ook buiten de vesting geen voedsel en geen dak. Dit is derhalve een zaak van onmogelijkheid. Veel beter is het dus, dat de militaire autoriteit ook voor de burgerij de levensmiddelen opkoopt, bewaart en uitdeelt tegen vasten prijs, waarbij van den beginne af een bepaald ration wordt vastgesteld. Deze uitdeeling moet voor de armen gratis geschieden. - Wij zijn het hierin niet geheel eens met den schrijver. Wij achten gratis uitdeeling aan de armen zeer goed, mits het mannelijke deel bijv. aan de vestingwerken arbeidt, terwijl dikwerf ook de vrouwen in de magazijnen, door het maken van zandzakken, als hulppersoneel in de hospitalen en keukens het brood kunnen verdienen, dat men haar geeft. - Voorraad van levensmiddelen bij particulieren

worden ten algemeenen nutte onteigend en opgestapeld. Door deze maatregelen wordt de speculatiegeest der winkeliers en opdrijving der prijzen van de eerste levensbehoeften vermeden.

Ziedaar bijv. een onderdeel van de verplichtingen, die op den commandant eener vesting rusten en waarbij de burgerij zeer zeker in groote mate belang heeft. Hoe dikwerf wordt er niet geklaagd over de heerschzucht van den vestingcommandant, over den grooten druk, dien hij op de schouders der reeds zoo zeer geteisterde bevolking legde, terwijl meest altijd het belang van het land, zeer dikwerf dat der ingezetenen daardoor werd behartigd. De heer S. behandelt dit gewichtig gedeelte van zijn onderwerp met de zorg, die het vereischt, zonder te vervallen in détails die weinig ter zake afdoen en die naar omstandigheden moeten worden gewijzigd. Oude handboeken waren daarin zeer sterk. Als *curiosum* deelen wij bijv. mede, dat in een 'Traité de la défense des places' uitgegeven naar een handschrift van Vanbon, er op gewezen wordt, dat men er op letten moet, dat er ook rations voor vastendagen worden aangeschaft en dat men, bij de berekening, het aantal gewone rations dus verminderen moet met het benoodigde aantal magere rations!

Het bovengenoemde werk moet dienen als leerboek, als handboek, als leiddraad of hoe men het noemen wil voor den Nederlandschen officier. Het moet hem derhalve leeren, hoe hij te handelen heeft, wanneer hem de taak van den aanval of de verdediging eener vesting wordt opgedragen. Natuurlijk bedoelen wij daarmede niet, dat hij volstaan kan met eene letterlijke opvolging van al wat het boek hem leert; het moet voor hem alleen blijven een leiddraad, terwijl hij verplicht is zijne handelingen naar omstandigheden te wijzigen. Een leiddraad kan niet in alles voorzien, kan niet te veel in détails treden. Aan dit euvel heeft de heer S. zich dan ook niet schuldig gemaakt, integendeel, hij is in een ander uiterste vervallen en geeft *voor den Nederlandschen officier* naar ons oordeel veel te weinig.

Wij stellen eens een concreet geval. Nederland is in een oorlog gewikkeld en onze vijand is de aanvallende partij. Wij hebben den vijand zoo lang tegengehouden, dat de inundatiën behoorlijk zijn gesteld en de forten in de Utrechtsche linie in uitmuntenden staat van tegenweer zijn gebracht. Het veldleger trekt terug en de vijand nadert onze linie. Wij geven dus alles onder de beste omstandigheden. Is nu de leiddraad van den heer S. voldoende, om den opperbevelhebber of den commandant van een enkel fort te wijzen op hunne algemeene verplichtingen, hen bekend te maken met de meer bijzondere verplichtingen, die deze of gene toestand veroorzaakt en met die verplichtingen, welke door de omstandigheden, somwijlen met het uur, opkomen of vervallen? Wij betwijfelen het zeer en juist dat noemen wij een groot gebrek in het werk van den heer S. Wij vinden geen speciale vermelding van het-

geen gedaan of gelaten moet worden met het oog op Nederlandsche toestanden. Zoo bijv. vereischt de toestand der onderwaterzetting de voortdurende zorg van den opperbevelhebber: hij zal zich dagelijks, wellicht meermalen daags, doen inlichten omtrent den waterspiegel, ten einde te beslissen of er water moet worden ingelaten of afgetapt; hij zal moeten zorgen voor de bewoners - of gewezen bewoners - der geïnundeerde terreinen, voor hun vee, hunne woningen, hun voorraad. Hij zal met de meeste nauwlettendheid moeten nagaan of er ook mogelijkheid bestaat om de inundatiën af te tappen. Immers, als er gevaar is voor het eigendom van den boer, voor zijn land, zijn oogst, zijn woning, in één woord zijn geheele bezitting en kostwinning, dan moet men niet heel veel op zijne vaderlandsliefde rekenen - altijd de goeden niet te na gesproken. - Hij zal in zijn verregaande domheid of in zijn grof egoïsme, een geheel stelsel van verdediging in de war brengen en het vaderland aan zijn persoonlijk belang opofferen. Het zal daarom raadzaam zijn hem niet in de nabijheid van zijn eigendom te laten, maar hem meer achterwaarts, op verren afstand van zijn goed, ten dienste van den Staat te doen werken, om in het onderhoud der zijnen te voorzien. Dat is wel hard, onmeêdoogend, onmenschelijk; maar er is in den oorlog zooveel onmenschelijks, dat, evenals het bovenstaande, door de noodzakelijkheid wordt geboden. De zoogenaamde ‘chicanes’ - waarover de heer S. met uitzondering van enkele regels op bladz. 112 en enkele woorden op bladz. 149 een merkwaardig stilzwijgen bewaart, - zijn in een geinundeerd terrein geheel verschillend van die in droge terreinen; de aanleg van batterijen *buiten* de forten wordt bepaald, niet door de het meeste voordeel aanbiedende plaatsen, maar is gewoonlijk beperkt tot dijken en wegen, het gebruik van weinig diepgaande vaartuigen met een enkel kanon er op, - zg. uitleggers - op plaatsen waar geen batterijen zijn aan te brengen; over het bevriezen onzer wateren, hoe dit te belemmeren, te voorkomen, of er tegen te waken, - wij komen hierop later terug - over de voorzieningen ten behoeve onzer eigene manschappen, gelegerd in dompige, vochtige lokalen, somwijlen *onder* den waterspiegel, over de buitengewone voorzorgsmaatregelen tegen ziekte in die drassige terreinen, in één woord, over deze en honderd andere, uitsluitend Nederlandsche toestanden, vinden wij bij den schrijver geen enkel woord. Toch zouden ze in dit boek niet misplaatst zijn. De heer S. bezit meer dan menig ander de bekwaamheden, om ons op duidelijke wijze bekend te maken met de vele verplichtingen, die uit plaatselijke omstandigheden voortspruiten, en het doet ons leed te moeten getuigen dat dit door hem is verzuimd. Voor ons, Nederlandsche officieren in Nederland, zal wel hoogst zelden of nooit de taak zijn weggelegd om eene vesting aan te vallen; wij zullen ons wel altijd bepalen tot de verdedigende rol in vestingen of forten. Eene gepaste handleiding, bevattende in ruimen zin al datgene, waarover zich de zorg van den be-

velhebber moet uitstrekken, en ons leerende en wijzende op 't geen hierboven door ons werd genoemd en nog veel meer, zou velen welkom zijn, zou aanleiding geven tot besprekingen, tot wederzijdsche gedachtenwisseling en zou dus bij slot van rekening dienen tot welzijn van den Staat en van den soldaat.

Vonden wij ons dus teleurgesteld, doordien wij geene enkele vingerwijzing aantroffen omtrent Nederlandsche toestanden, eene tweede teleurstelling wachtte ons, toen wij evenmin eenige melding zagen gemaakt van die toestanden, die voor menig officier nog noodzakelijker en nuttiger zijn dan de Nederlandsche, wij bedoelen de Nederlandsch-Indische.

De vroeger zoo zeer aangeprezen en vooral door gen. Knoop voorgestane samensmelting der Nederlandsche en Nederlandsch-Indische legers is, voor zooveel het corps officieren betreft, geen chimère meer; wij tellen reeds een honderdtal officieren, die Indië en de Indische vechtwijze door eigen aanschouwing hebben leeren kennen. Zij, die zich naar Indië willen begeven, vinden echter in het werk van den heer S. niets, wat hen omtrent den aanval van vestingen in Indië kan leeren. Hier te lande zullen wij ons meestal wel bepalen tot de verdedigende houding, in Indië echter zijn de rollen geheel omgekeerd, dáár zijn wij gewoonlijk de aanvallers, dáár vermeesteren wij de vestingen en forten, die door den inlander onneembaar worden geacht, dáár voeren wij strijd, den strijd der moreele tegen de physieke overmacht, en tegelijkertijd den strijd tegen klimaat, tegen vermoeienissen en ontberingen, hier te lande onbekend. Maar over onze Indische oorlogsvoering, over de verdediging, zooals die algemeen daar geschiedt, over de wijze, waarop dáár gewoonlijk de aanval wordt verricht, over dat alles vinden wij geen woord bij den heer S. En dat, terwijl wij in Indië sedert jaren een moeielijken krijg te voeren hebben, terwijl het buitenland het oog gevestigd houdt op ons leger te Atjeh, en dat leger bewondert en prijst! Wij hadden zoo gaarne iets gevonden over den aanval van vestingen en forten in Indië. Wat zou de schrijver een tal van voorbeelden uit de Nederlandsch-Indische krijgsgeschiedenis hebben kunnen aanhalen! Dan had hij tevens de gelegenheid gehad om te wijzen op voorbeelden van edele zelfopoffering, op grootsche heldenfeiten, die thans, helaas! voor een groot gedeelte van het Nederlandsch publiek onbekend blijven. Wáár is één leger ter wereld, dat bogen kan op eene krijgsgeschiedenis als het Nederlandsch-Indische? Bijna elk jaar vlecht het zich nieuwe lauweren om de slapen, en dit deed het sedert een lange serie van ruim 250 jaren - 30 Juni 1619 veroverde Jan Pieterszoon Koen Jacatra -. Jacatra en Kotta Radja, ziedaar de eindpunten van die onafzienbre reeks van heldenfeiten, schitterende in de jaarboeken der geschiedenis of verborgen in het stof der papieren.

Eilieve, waarde lezer, vergun ons eene eenvoudige vraag, eene vraag die zoo dikwijls bij ons is opgerezen: ‘Leest ge den militairen Specta-

tor ook? Of hebt ge wel eens gebladerd in de '*Fastes militaires des Indes Orientales Neerlandaises?'* Grimlach niet om die vraag, die u wellicht erg nuchter toeschijnt. Hebt ge een ontkennend antwoord gegeven, geloof me vrij, ge hebt waarlijk niet het beste deel gekozen, althans indien Neerland's roem en glorie u eenigszins ter harte gaan, indien de daden uwer voorvaderen en van uwe tijdgenooten u niet geheel koel laten. Neen, zeker niet, uwe koffieprijzen zullen door die lektuur niet stijgen, ge zult uw suiker of uw tabak er niet duurder door verkoopen, maar ge zult meer respect krijgen voor den soldaat, die daar ginds, in verre streken, leven en gezondheid waagt, opdat gij hier rustig en vredig uw handel zult kunnen drijven. Wellicht zal door die lektuur de kruideniersgeest, die in zoo menig Hollandsch hart is ingeslopen, verdwijnen, om plaats te maken voor den gloed der bewondering, voor het vuur der geestdrift over zoovele heldenfeiten. 'Hoe menigeen verlaat niet alles wat hem dierbaar is, om eene arme moeder te helpen of om de opvoeding van broeders of zusters te helpen ondersteunen. Werp eens een blik op het register der delegatiën; bij het zien van dat groote getal zou men denken, dat het gelden waren, afgezonderd van den overvloed; het tegendeel is waar, gewoonlijk is het de prijs van een leven vol gebrek en ontbering' - zoo schreef de (toenmalige) kapitein Gerlach in zijn '*Fastes militaires.*' En in de door ons opgenoemde werken en in nog vele andere vindt ge tal van grootsche daden van die mannen, die door allerlei drijfveeren - gewis ook door onedele - naar die verre gewesten werden gevoerd. Voor u schuilt er gewis in die boeken veel kaf onder 't koorn, wat gaan u de wijzigingen aan in de taktiek der infanterie, of de invoering van een nieuw affuit of meer dergelijke onderwerpen; maar gij hebt ongelijk, waarde lezer, wanneer ge niet eens een blik slaat in al die werken, die op verschillende plaatsen spreken van hetgeen door Nederlanders in Indië is verricht. Gij zoudt er kunnen lezen, hoe in de meest moeielijke omstandigheden het leven van een officier werd gered door zijn oppasser, terwijl geen uur daarna die oppasser, zwaar aan den voet gewond, op zijne beurt door zijn officier werd gered; ge zoudt er kunnen lezen, hoe een tamboer, onder een hagelbui van kogels een geheel kampement redt van den ondergang, door een ontstanen brand te blusschen en hoe hij, van zijn hoog standpunt - hij zat op het dak - een vijandelijk opperhoofd met eenige volgelingen binnen ziet dringen, zich van het dak laat glijden, een geweer opneemt en het opperhoofd doodschiet. Het geheele tooneel duurde slechts eenige oogenblikken, maar die oogenblikken waren juist voldoende om de bemanning van het geheele fort te redden. De dood van het opperhoofd bracht verslagenheid bij den vijand, hij staakte den aanval, na meer dan 150 man te hebben verloren.

Ofschoon wij geen Indische krijgsgeschiedenis schrijven - meer bevoegde personen hebben dit reeds vóór ons gedaan - willen wij thans

de aandacht vestigen op eenige voorbeelden van den aanval van versterkte plaatsen in Indië, ten bewijze dat onze geachte krijgskameraad, de heer S. genoeg voorbeelden van dien aard in zijn leerboek had kunnen aanhalen. Moeielijk is voor ons echter de beantwoording der vraag: wáár te beginnen, wáár te eindigen? Want zoo ooit, dan geldt hier het woord '*Greif nur hinein, und wo du greifst, da packt es*'. Wij zullen onze keuze echter tot enkele voorbeelden bepalen, in de hoop, dat ze den lezer zullen aansporen, om er meer van te weten, dat hij zelf zal grijpen naar de door ons geraadpleegde werken.

Generaal Van Geen had in 1824 en '25 een zeer gelukkigen krijg gevoerd in de baaien van Boni en Soepa, op Celebes. Het Nederlandsch gezag was door hem geheel hersteld. Er bestond geen enkele reden, om eene zoo aanzienlijke krijgsmacht, als hij onder zijne bevelen had, daar te behouden. Daarom verliet de generaal met een aantal troepen Macassar en droeg het bevel op aan den kolonel Bischof. Zooals het echter meestal in Indië gaat, ging het ook nu; nauwelijks was de tuchtroede nedergelegd, of een der vorsten, die onderwerping hadden beloofd, stond weder op en waagde op nieuw de kans van den oorlog. Lapatauw, vorst van Tanetta, had eene aanzienlijke legermacht bijeen getrokken, waarmede hij dacht gerust de kleine macht, die Macassar bezette, te kunnen tarten. De toestand was moeielijk: Java en Borneo in opstand, alle beschikbare soldaten weggezonden en slechts een handvol ter beschikking van den gouverneur van Macassar. Wat moest er gedaan worden? Het was niet mogelijk op veel versterking te rekenen; iedere dag wachtens gaf aan den opstand meer uitbreiding en meer kracht. Er moest een snel en beslissend besluit worden genomen, dat even snel en beslissend moest worden uitgevoerd, want het was noodzakelijk om door een stouten slag den opstand in zijne geboorte te stuiten, als een waarschuwend voorbeeld voor de andere vorsten, wier onderwerping meer schijn dan werkelijkheid was. Onmiddellijk stelde de kolonel Bischof eene kolonne samen, bestaande uit ééne compagnie infanterie, ééne compagnie Amboineezen, vier vuurmonden, nl. twee houwitsers en twee stukken berggeschut en een detachement huzaren van ongeveer 50 paarden, totaal ± 800 man, om de geduchte macht van Lapatauw te vernietigen. Bevelhebber der kolonne was de majoor Van Coehoorn van Houwerda.

De keuze van den aanvoerder mocht uitstekend worden genoemd. Een nazaat van den beroemden ingenieur Coehoorn, deed hij zijn naam eer aan. Hij had, ofschoon nog geen 40 jaren, reeds eene rijke ondervinding van den oorlog. De laatste oorlogen van het keizerrijk en den veldtocht in Rusland had hij medegemaakt; in den slag bij Leipzig had hij zich zoodanig onderscheiden, dat hem het Legioen van Eer werd toegekend. Ook had hij deelgenomen aan de expeditie van 1824 en '25 van den generaal Van Geen. Een tijdgenoot en deelgenoot aan

den door ons te beschrijven veldtocht schrijft van hem: ‘Minzaam en goed, was hij *hart* van het hoofd tot de voeten, en zoo wij hem allen als een broeder beminden, waardeerden wij hem tevens als onzen degen en ons schild.’ Dat hij dapper was, zal onzen lezers weldra blijken.

Den 6^{den} Juli 1826 ingescheept, kregen de troepen reeds den volgenden dag, des morgens ten 11 uur, de kust van Tanetta in 't gezicht. Na de landing zond de bevelhebber een parlementair aan den vijandelijken vorst, om zoo mogelijk tot eene schikking te geraken. Hij gaf hem een uur van beraad, welke tijd door de onzen gebezigd werd om het terrein te verkennen. Van de plaats, waar men zich bevond, zag men in het steile gebergte slechts één doortocht, een smalle, sombere bergkloof, die op een bres geleek, welke door het zwaard van een reus was geslagen. Ieder staarde naar deze opening, toen de parlementair terugkwam. Vorst Lapatauw weigerde en waagde den strijd. Coehoorn besloot onmiddellijk tot den aanval over te gaan: hij moest een beslissenden slag slaan en door stoutmoedigheid den vijand tot ontzetting brengen. Die taak was zeer moeielijk. De stad Tanetta ligt op de kruin der rotsmassa, die zich vóór de troepen uitstrekte. Nauwelijks zichtbaar waren de met palmbladeren bedekte daken der huizen, waarboven zich het torentje eener moskee, van schietgaten voorzien, verhief. De stad was versterkt door een wal. Deze wal was aangelegd door een oud-Fransch officier Delorme, die door Daendels van Java was verbannen. De nadering werd bovendien nog verdedigd door kleine vóórliggende werken, gedeeltelijk langs de rivier, gedeeltelijk langs de helling van den berg verspreid.

Na het uitvaardigen der noodige bevelen stelde de majoor Coehoorn zich aan het hoofd der infanterie en richtte de geheele kolonne zich op de reeds genoemde bres. Nauwelijks echter waren de tirailleurs deze tot op een kanonschotsafstand genaderd, of ze werden door een hevig artillerievuur begroet, hetwelk door de vier, voortreffelijk aangevoerde vuurmonden, onmiddellijk werd beantwoord. Het was alsof 't gebergte vlammen braakte. De schoten volgden elkander met ongeloofelijke snelheid op en de vlakte was door de kogels en granaten letterlijk omgeploegd. Trots den vuur- en ijzerregen drong de infanterie vooruit naar de voorliggende werken des vijands, terwijl de huzaren, door telkens hernieuwde charges, een zwerm van Tanettaansche ruiters terugdreven, die bij herhaling eene omsingeling beproefden. Eindelijk, onder een hagelbui van kogels en telkens in een wolk van kruiddamp verdwijnende, bereikte Coehoorn den voet der redouten. Zij werden in den looppas en in weerwil der hardnekkige verdediging, één voor één bestormd, beklommen en genomen. Zulk eene stoutheid verstomde den vijand. Evenwel was nog eerst het gemakkelijkst gedeelte der taak vervuld, het hoofdfort moest worden vermeesterd. Daaraan was voor het oogenblik niet te denken; de uitgeputte soldaten konden onmogelijk de rivier doorwaden en de westelijke bijna loodrechte berghelling beklimmen.

Coehoorn verleende dus de noodige rust aan zijne troepen en ging zelf het terrein en de versterkingen des vijands verkennen, waarbij hem bleek, dat de aanval aan deze zijde zoo goed als onmogelijk was. Eensklaps gaf hij bevel tot den terugtocht en bivakkeerde ongeveer op de plaats der landing. Gedurende den nacht riep hij zijne onderbevelhebbers bijeen, alsmede de twee commissarissen, die, voor eventueele onderhandelingen, aan de expeditie waren toegevoegd. Hij deelde hun zijne plannen mede, die bij de officieren instemming, bij de commissarissen bestrijding vonden, maar toch ten slotte werden vastgesteld. De aanval zou op de zuidelijke face van den berg plaats hebben.

Wij slaan thans eene menigte détails over, om ons te bepalen tot de eigenlijke vermeestering der forten, eene vermeestering, die aan het ongeloofelijke grenst. De troepen zagen na een marsch van vijf uren de hoofdstad van het rijk van Tanetta vóór zich, boven op een hoogen, kegelvormigen berg, die bijna naakt en gevormd was uit eene opeenhooping van reusachtige rotsblokken, zoodat eene beklimming uiterst moeielijk was. Een enkele weg slingerde zich om den berg, maar deze werd over hare geheele lengte door drie zware batterijen verdedigd. Het geheel had de gedaante van een groote steenen pauselijke tiare, waarvan ieder der drie kroonranden uit eene rij zwaar geschut bestond. Coehoorn deed eerst zijne artillerie het vuur openen en stelde zich toen aan het hoofd der infanterie, om deze in persoon ter bestorming der onderste batterij aan te voeren. Sinds geruimen tijd vuurde de vijand uit al zijne stukken en overdekte de vallei met een regen van kogels en schroot. Eindelijk was Coehoorn onder dien ijzerregen de vallei doorgetrokken. Met den degen in de vuist beklom hij stoutmoedig de onderste helling van den berg, en bereikte, in weerwil van het steeds toenemend vuur, den voet van de onderste der drie batterijen. Maar nu meent hij eenige aarzeling te bespeuren bij de hem volgende soldaten. De minste aarzeling echter kon noodlottig zijn voor de gansche kolonne, een stoute greep moest hij doen om haar te overwinnen. Hij rukt zich de epauletten van de schouders, werpt die binnen de vijandelijke batterij en roept uit: ‘Vooruit, mijne vrienden, die moeten we terughalen!’ Deze woorden waren voldoende om den moed te doen herleven; de troepen dringen in de batterij en spoedig wappert daar de Nederlandsche vlag. Ruim 11 uur waren de troepen in beweging. Niettegenstaande de vermoeienis stijgt de kolonne steeds hooger; de tweede batterij wordt op hare beurt vermeesterd en eindelijk de derde. Nu rest nog de citadel, waarvan de voet weldra bereikt is. Niets kan de dappere soldaten meer tegenhouden; zij beklimmen de sterkte, waarbij de een den ander tot stormladder dient. Zoo kruipen zij door de nog rookende schietgaten, Coehoorn is de eerste die binnen dringt en met eigen hand de vlag op het bastion plant. -

Zóó vermeestert men in Indië vijandelijke versterkingen, zóó geschiedt daar door Nederlandsche troepen de stormenderhandsche aanval!

Wij verzwijgen verdere bijzonderheden en vermelden alleen, dat Lapatauw wel tot onderwerping moest komen, nu zijn kracht vernietigd, zijn hoofdstad vermeesterd, zijn leger uiteen gejaagd was. Coehoorn keerde naar Macassar terug en stierf drie weken na zijne terugkomst aan de gevolgen der doorgestane vermoeienissen op dien merkwaardigen 9den Juli 1826.

Als tweede voorbeeld van den stormenderhandschen aanval willen wij noemen de verovering van den kraton Pleret, op den 9den Juni 1826, gedurende den oorlog op Java. Hierbij zouden wij uitstekend goed gebruik kunnen maken van de ‘Mémoires sur la guerre de l'île de Java de 1825 à 1830’ door den (toenmaligen) majoor F.V.A. de Stuers, maar de schrijver heeft zelf aan die vermeestering een werkdadig deel genomen en zich daarbij uitstekend dapper gedragen. Zijn werk draagt daardoor dien stempel der partijdigheid, die hij zich zelven, door eene wellicht te ver gedrevene bescheidenheid, heeft voorgeschreven. Wanneer Z. Exc. dit mocht lezen, zal hij het ons niet euvel duiden, dat wij, ten opzichte van dit wapenfeit, méér vertrouwen hebben in de beschrijving van den (toenmaligen) kapitein A.W.P. Weitzel, getiteld: ‘Gedenkwaardige tafereelen uit den oorlog op Java van 1825 tot 1830, bewerkt naar de beste schrijvers en de nagelaten papieren van Z. Exc. den Luitenant-Generaal Baron Merkus de Kock.’ Het eerste der door ons aangehaalde voorbeelden was een stormenderhandsche aanval zonder de minste voorbereiding, het tweede doet ons kennis maken met de berenning en verovering eener vesting, waarbij wij het voordeel hadden van bekend te zijn met het omliggend terrein en met de vesting, die den 16den April reeds voor de eerste maal door de onzen was veroverd.

Pleret, een voormalig vorstelijk verblijf, ligt bij de Opak, 7 palen ten zuiden van Djocjocarta. Het is een vierkant gebouw van bijna 3 palen in omtrek; zijne zware steenen muren zijn meer dan 20 voet (7 meter) hoog en bieden, behalve de hoofdpoort, bijna geene en dan nog zeer enge toegangen aan. Het groote belang van Pleret was gelegen in den weg van Djocjocarta naar Imogiri, die langs Pleret liep, zoodat de gemeenschap tusschen beide plaatsen daardoor zeer bemoeielijkt werd. Dientengevolge werd besloten zich van Pleret meester te maken, hetgeen den generaal Van Geen den 16den April 1826 gelukte. Bij deze vermeestering werd door hem o.a. met grooten lof melding gemaakt van den kapitein-adjudant De Stuers. Na de bemachtiging trok de kolonne op Djocjocarta terug, zonder bezetting te Pleret achter te laten, daar de beschikbare krijgsmacht te zwak was en men vertrouwde, dat de vijand Pleret niet op nieuw zou bezetten. Hierin vergiste men zich. Diepo Negoro zag het groote belang der plaats zeer juist in. Gelegen in het midden der landstreek, waar hij zijn invloed uitoefende, en vlak nabij het woeste Zuidergebergte, was de plaats alleszins geschikt voor eene afwachtende houding, 't zij dat de krijgs-

kans zich ten zijnen gunste keerde, 't zij hij de vlucht moest nemen in de bosschen en wildernissen. Hij wierp dus eene aanzienlijke krijgsmacht in de benting, en stelde die onder bevel van den Tommongong Kerto Pangalassan, een zijner meest ondernemende bevelhebbers. De benting moest dus opnieuw genomen worden. Maar men wist dat deze taak thans grootere opofferingen zou kosten. Gelukkig, dat na de eerste bemachtiging en vóór de tweede, belangrijke strijdkrachten op het oorlogstooneel waren aangekomen.

Ook thans slaan wij eene menigte détails over en wenschen alleen zooveel mede te deelen, dat de leeslust worde geprikkeld.

Den 9^{den} Juni rukten drie kolonnes uit Djocjocarta tegen den kraton op, terwijl aan eene andere zijde eene vierde kolonne hulptroepen naderde. Des morgens ten half negen kwam de aanzienlijke krijgsmacht in de omstreken van Pleret aan en vóór negen uur was de berenning volbracht en de sterkte van alle zijden ingesloten. De laatste kolonne had, op korten afstand van Pleret, eene vijandelijke bende ontmoet van 7 à 800 opstandelingen en deze in de vesting teruggeworpen. De 3de kolonne, bestaande uit cavalerie, had zich ten Westen, Zuidwesten en Zuiden van den kraton in verschillende pelotons verdeeld en diende, eenerzijds om een aanval in den rug der kolonnes te voorkomen en tevens om zoo noodig den vijand, die uit den kraton mocht vluchten, achterna te jagen. De kolonne Le Bron (1ste kolonne) bezette de westzijde, waar de hoofdaanval zou plaats hebben, en stelde zich op ongeveer geweerschotsafstand van den muur. Bij deze kolonne was al het geschut en de stormladders ingedeeld. De tweede kolonne bezette het Noorden en Oosten, terwijl de hulptroepen de hellingen van het Zuidergebergte bezet hielden, en het Zuid-oosten beschermden. De afstand, die de aanvallende kolonnes van den muur scheidde, was ongeveer 250 à 300 pas.

Nadat de artillerie nu haar vuur geopend had, marcheerde de majoor der genie Van der Wijck met een peloton der infanterie en eenige pionniers naar den voet van den muur, ten einde aldaar twee vaatjes buskruit, ieder van 80 kilo, in te graven en te ontsteken. Zonder verlies werd de voet van den muur bereikt. De kapitein-adjudant De Stuers plaatste het peloton infanterie in een ravijn en beantwoordde het vrij hevige vuur des vijands, terwijl de pionniers hunne taak trachtten te volbrengen. Deze was zeer moeielijk; de vijand wierp aanhoudend zware steenbrokken naar beneden en bovendien was de muur niet zoo gebouwd, als dit gewoonlijk bij kratons het geval is. Meestal zinken de muren loodrecht in den grond, terwijl hier het fondament trapsgewijze in breedte toenam, zoodat men weldra op de grondvesten zelven stuitte. Dat, en de voortdurende regen van steenen, was oorzaak dat men de kruitvaten slechts een halven meter diep in den grond kon brengen. Toen het werk gereed was en de kruitworst met de gezwinde lont was geplaatst, trok de infanterie terug en gaf de majoor

Van der Wijck het bevel tot de ontsteking. Bijna een kwartier wachtte men te vergeefs op de uitbarsting, gedurende welken tijd De Stuers gelegenheid had, een aanval van uit de westelijk gelegen dessa op de kolonne terug te slaan en tot buiten het gezicht te verdrijven. De ontploffing volgde nog steeds niet, totdat de luitenant De Fruy der pionniers de gezwinde lont, die niet was doorgebrand, opnieuw ontstak. Geen vijf minuten daarna volgde een geweldige slag en stelden de stormkolonnes zich in beweging. Toen men zoowat halfweg genaderd was en de rook was opgetrokken, zag de majoor Van der Wijck, dat de muur wel veel geleden had, maar niet was ingestort, weshalve hij de pionniers met de stormladders liet vooruitkomen. Zonder verlies werd de muur bereikt en gaf Van der Wijck het sein ter beklimming, door zelf langs een der ladders naar boven te snellen. Hij, met den kapitein De Stuers en den kapitein Rijnbende der artillerie, bereikten het eerst den bovenkant. De vijand vluchtte langs alle banketten en verzamelde zich in de zuid-oostzijde des kratons. Spoedig werden dus enkele ladders naar de andere zijde overgebracht en daalde de infanterie met de piekeniers, die alreeds een vaandel hadden veroverd, in den kraton af, verzamelden zich en trokken naar de oostzijde.

De majoor Van der Wijck ging nu met De Stuers naar generaal Cochius terug, ten einde hem den stand van zaken mede te deelen. Nauwelijks waren zij weder buiten den kraton of de luitenant De Fruy verscheen op den muur en riep hun toe, dat de pionniers, die ongewapend waren, door tal van opstandelingen werden aangevallen. Nog had hij niet uitgesproken, of deze manschappen vertoonden zich op den muur, hevig achtervolgd en beschoten door den vijand, en, daar er geene ladders aan den buitenkant waren, wierpen zij zich van den hoogen muur naar beneden, waardoor 15 man zware kneuzingen bekwamen.

Terwijl Le Bron met zijn geringe macht den vijand in de groote, zeer bebouwde en met veel houtgewas begroeide binnenruimte vervolgde, had een gedeelte der vijandelijke benden zich achter hem verzameld, de pionniers vervolgd en de schietstellingen weder ingenomen. Toen dus Van der Wijck en De Stuers met een peloton Sumanappers naar boven ijlden, ontmoetten zij hevigen wederstand. De Stuers was het eerst weer boven, maar kreeg een gevaarlijk schot in de knie, viel op het banket en had weinige oogenblikken daarna een tweede wonde in den hals. Achter De Stuers kwam de luitenant Vurstemberg, die doodelijk gewond neerviel; De Fruy werd door een steenworp buiten gevecht gesteld, zoodat Van der Wijck de eenige Europeesche officier op dit gevaarlijk punt was. De Sumanappers begonnen te aarzelen. Van der Wijck spoorde hen aan door woord en daad, totdat hij eindelijk tien man boven had, waarvan onmiddellijk drie ernstig gekwetst neervielen. Toch hield Van der Wijck vol; die drie officieren, die zwaar gewond voor hem lagen, *moesten* gered, de kraton *moest* genomen worden, wilde men niet Le Bron met de zijnen overleveren aan de aanzienlijke

overmacht des vijands. Door zijne volharding en de dappere hulp van den kapitein der Sumanappers, Joijo-Jasmito, gelukte het den vijand uit de nabijheid te verdrijven en in de sterkte af te dalen. Terwijl Van der Wijck zijne weinige Sumanappers vereenigde, zond hij den luitenant-adjudant De Kock naar den kolonel Cochius, ten einde ondersteuning te verzoeken, want Le Bron verkeerde nog in groot gevaar. Hierop kwam spoedig de luitenant Van der Wees met 50 inlandsche infanteristen over den muur zich bij hem voegen, waarmede hij thans de westzijde tot aan het noorderfront schoon veegde. Het was toen half twaalf.

De majoor Le Bron had intusschen menigen aanval te verduren gehad, maar steeds den vijand voor zich uit gedreven; daardoor meer lucht krijgende, posteerde hij zich aan de zuidzijde met den rug tegen den muur. Cochius bevond zich thans tegenover het noorderfront, en zag eene bende van ± 400 opstandelingen door den hoofdingang den kraton verlaten, blijkbaar met het doel om te vluchten. Daar hij slechts 50 man infanterie bij zich had, en de strijders binnen den kraton tevens meer lucht wilde verschaffen, liet hij de vluchtelingen stilletjes begaan, totdat het hun onmogelijk werd den ingang weder te bereiken, waarna ze eerst met een geducht geweervuur en vervolgens met kartetsen werden beschoten, totdat ze ten slotte in handen vielen van de cavalerie, die er ook nog een veertigtal neersabelde. Eene tweede bende vluchtelingen onderging dezelfde welwillende behandeling. Nu rukten van alle zijden Nederlandsche troepen tegen den kraton op. De kapitein Koelman drong door eene nauwe opening met vijftig man naar binnen en vereenigde zich met Le Bron, terwijl met veel moeite een twaalftal huzaren in den kraton werden gebracht. Thans drong Le Bron weder op en wierpen de vijanden zich al vluchtende over den muur, buiten den kraton, waar zij in handen vielen der cavalerie of der voor tegenaanvallen wakende infanterie. Eindelijk ten drie ure was Cochius geheel meester van den hardnekkig verdedigden kraton. Onder degenen, die zich bijzonder hadden onderscheiden, werd ook genoemd de kapitein-adjudant De Stuers, die met vier wonden uit den strijd kwam. Geen wonder, dat hij, na het eindigen van den oorlog op Java, benoemd werd tot ridder der Militaire Willemsorde 3de klasse - de 4de klasse was hem reeds in 1822 toegekend - en tot ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw, geen wonder tevens, dat wij zijn ‘Mémoires’ ten dezen opzichte eene weinig te vertrouwen bron hebben genoemd.

Het derde en laatste voorbeeld dat wij uit onze Indische krijgsgeschiedenis wenschen te putten, is de vermeestering van Bondjol. Was het eerste voorbeeld een stormenderhandsche aanval zonder voorbereiding, en het tweede eene berenning gevolgd door een bestorming, waarbij men althans *telle quelle* een bres had gemaakt, wij kunnen zeggen dat bij de verovering van Bondjol sprake is van een geregeld beleg, na-

tuurlijk gewijzigd naar de omstandigheden, waarin aanvaller en verdediger zich bevonden.

Vooraf geven wij eene kleine beschrijving van Bondjol en volgen daarbij het werk van den gepensioneerden luitenant-kolonel van het Nederlandsch-Indisch leger H.M. Lange: Het Nederlandsch Oost-Indisch leger ter westkust van Sumatra (1819-1845), naar welk werk wij den belangstellenden lezer verwijzen voor nadere bijzonderheden en waaruit wij, zeer verkort, het verhaal van de inneming van Bondjol zullen overnemen.

De kampong had, bij eene lengte van 600, eene breedte van 200 tot 300 schreden, want het zuidelijk gedeelte van de westelijke omwalling of borstwering, welke overigens in eene rechte lijn liep, was meer dan 100 schreden teruggeschoven. Deze, op 5 à 600 passen van den linker of westelijken oever van de rivier van Alahan-Pandjang verwijderde kampong leunde ten Oosten en ten Zuid-Oosten tegen den steilen wand van een heuvel, welke genoegzaam loodrecht oprees, doch door een beek van den kampong was afgescheiden. Deze heuvel, Boekit-Terdjadi genaamd, die ook het, beoosten daarvan gelegen, terrein beheerschte, was met onderscheidene, goed aangelegde verschansingen bebouwd, waaruit met geschut van verschillend kaliber op onze troepen gevuurd werd. Ten Noorden was het veld zoo moerassig, dat de plaats van die zijde niet te genaken was. Van het terrein was door de Pàdries met veel oordeel partij getrokken door goede stellingen en verschansingen. Over het algemeen was het terrein om en bij Bondjol zoodanig begroeid, dat de onzen weinig van de vijandelijke verdedigingswerken konden onderscheiden.

Reeds den 11^{den} Juni 1835 waren de eerste troepen voor Bondjol verschenen en hadden er hunne verschansingen om henen gebouwd, zoodat van dien dag de berenning dateerde. Wij zullen de verschillende ondernemingen tegen den kraton niet opsommen, wij zullen er niet over uitweiden, hoe de kapitein Vogel zelfs reeds met een aantal troepen des nachts in den kraton was binnengedrongen en hoe een ongelukkige samenloop van omstandigheden alleen oorzaak is geweest, dat toen reeds Bondjol in onze macht gevallen was. Wij wenschen ons alleen te bepalen tot de laatste phase van het beleg van Bondjol. In eene order uit het kampement voor Bondjol, gedateerd den 9^{den} Juli 1837, gaf generaal Cochius het bevel, dat voor den zuidwestelijken hoek, en op circa 80 passen van Bondjol, eene borstwering zou worden aangelegd en dat van uit die borstwering met de gezwinde sappe naar den hoek van Bondjol zou worden gechemineerd. Tot aan den hoek van den kampong gekomen, zou men een of meer mijnen aanleggen om de borstwering en *auwer-auwer* omver te werpen, waarna men zich in de bres moest logeeren. Den 13^{den} Juli was de redoute voltooid, en den 14^{den}, des avonds ten half acht ure, het werk aan de loopgraven begonnen. Tot 10 uur werd de arbeid ongestoord voortgezet, maar toen

werd het door den vijand opgemerkt. Hij richtte dus aanstonds een levendig vuur op de troepen, die daarop, met uitzondering van tien man, de vlucht namen. Tot twaalf uur werd het werk voortgezet met de sappeurs en de tien achtergebleven Maleiers. Dezen verlieten nu ook het werk en ten slotte moest de generaal vrijwillige arbeiders werven onder de inlandsche en Amboineesche soldaten, die daarvoor ieder een Spaanschen mat (± *f* 2.55) per nacht ontvingen. Deze maatregel werkte goed. De arbeid duurde den geheelen nacht, waarbij de manschappen dikwerf tot aan de knieën in de modder moesten staan. Om die arbeiders beter te kunnen beschermen, gaf de generaal last dat op 20 passen van den zuid-westelijken hoek van Bondjol een cavalier (kat) zou worden opgericht, ten einde daaruit met geweervuur in Bondjol te kunnen plongeeren. Het werk ondervond veel vertraging, doordien de Pàdries het riviertje, dat door Bondjol stroomt, hadden weten af te leiden naar het terrein, waar gesappeerd werd. Bovendien was het terrein voor de vijandelijke borstwering dik met struikgewas en doorn-bamboe begroeid, en werd men gedurig gehinderd door geweervuur en steenworpen. Toch vorderde de loopgraaf langzaam, maar des te zekerder. Reeds kon men de Pàdries achter hunne borstwering hooren spreken, toen men onverwachts stuitte tegen een vischvijver, die onder het struikgewas verborgen lag. Den volgenden nacht, van den 25sten op den 26sten, werd eene verkenning gedaan, om te onderzoeken, hoe de loopgraaf het best om den vijver kon worden geleid.

Niettegenstaande het hevig artillerievuur, dat van alle zijden op Bondjol werd gericht, bleef de verdediging even hardnekkig. Bovendien wist men weinig omtrent de inwendige inrichting; alleen wist men, dat het terrein voor de bres modderig en door 's vijands vuur bestreken was. De loopgraaf werd aan de noordzijde van den vijver, die gebleken was niet groot te zijn, vervolgd. Het werk ging echter moeilijk door de overhangende takken van den *auwer-auwer* en door het schieten en met steenen werpen der Pàdries. In den nacht van den 29sten op den 30sten stuitte men op nieuw tegen een uithoek van den vijver, terwijl de arbeid den volgenden nacht zeer goed vooruitging. Men veronderstelde toen tot aan den voet der borstwering te zijn genaderd, daar de vijand pogingen had gedaan om de laatste fascienen met haken weg te halen en hij het niet wagen zou, zich daartoe buiten de borstwering te vertoonen. Eindelijk was men zoover gevorderd, dat de troepen gedekt tot aan den voet der borstwering konden naderen. De generaal zag nu af van zijn voornemen, om die borstwering te ondermijnen, voornamelijk omdat die arbeid zeer bemoeielijkt zou zijn door het water. Hij besloot dus de opening in de borstwering door het geschut te doen maken. Eene verkenning der vijandelijke sterkte leerde het volgende: het vooruitspringend gedeelte van Bondjol was inwendig geheel geraseerd, het binnentalud der borstwering van het westelijk front was voor een groot gedeelte zichtbaar en daarentegen vertoonden

zich, ter plaatse waar Toewankoe Imam gezegd werd zijn verblijf te houden, eenige onderling verbonden en geblindeerde woningen; het scheen dat vandaar tot aan den hoek, waarop de sappe gericht was, een geblindeerde gang bestond. De bres had eene aanzienlijke wijdte bekomen en was alleen nog met doorn-bamboe versperd. Voorts had de binnenzijde der borstwering, naar gissing, eene hoogte van 1,50 M. tot 1,80 M. Het noordelijk front tegenover de bres had veel geleden door de kogels; ter rechterzijde van de bres stond een versterkt huis.

In den nacht van den 4den op den 5den Augustus werd de bodem der loopgraaf, uithoofde van de modder, met fascienen gedekt, terwijl de bressen aanmerkelijk verwijd bleken te zijn. Toch oordeelde de generaal een stormenderhandschen aanval niet geraden, omdat men een hardnekkigen tegenstand had te wachten en de positie *in* Bondjol wellicht onhoudbaar zou blijken, indien men niet vooraf meester was van de versterkingen, die op den achtergelegen heuvel waren aangebracht. Het prestige der wapenen vorderde, dat men geen aanval op Bondjol moest wagen, vóórdat men de meeste kansen op een gunstige uitkomst verkregen had. Bandjol, het in de oogen der Pàdries onneembare Bondjol, *moest* vallen, maar daartoe moesten ook alle maatregelen worden genomen, om zooveel mogelijk *zekerheid* te verkrijgen, dat het vallen zou.

Toewankoe Imam deed eensklaps poging om te onderhandelen. De generaal oordeelde dit van zooveel gewicht, dat hij hem de volgende voorwaarden aanbood:

1°. Toewankoe-Imam zou als eenvoudig Maleier in de vallei van Alahan-Pandjang blijven wonen.
2°. Enz.
3°. Ten blijke van onderwerping moest den volgenden dag de *auwer-auwer* om Bondjol worden geslecht, en de sterkten op den berg geslecht en verlaten worden.
4°. Enz.

De generaal gaf hem tijd van beraad tot des avonds, maar de Pàdrie eischte drie dagen, die door den generaal werden geweigerd. Om kort te gaan, de onderhandelingen leidden tot niets, alleen had de vijand van dien tusschentijd gebruik gemaakt om zijne sterkte weder in eenigszins verdedigbaren toestand te brengen.

Den 13den Augustus werd een aanval gedaan op de sterkten, gelegen op den Boekit-Tjerdadi. Deze sterkten werden in drie daarop volgende nachten vermeesterd, zoodat den 15den de ontzagwekkende versterkte stellingen op den heuvel in ons bezit waren. Tevens had men opgemerkt, dat veel volk, waaronder vrouwen en kinderen, den kraton had verlaten. Eene compagnie infanterie, die den 16den 's morgens langs een tamelijk bruikbaar pad naar Bondjol afdaalde, vond den kampong verlaten. Hierdoor was een einde gekomen aan dat merkwaardig beleg, dat van Juni '35 tot den 16den Augustus 1837 had geduurd.

Als met een tooverslag - en hiermede eindigen wij ons verhaal van de inneming van Bondjol - werd door deze vermeestering een volkomen ommekeer van zaken waargenomen. De trotsche Maleier boog het hoofd en begreep, misschien voor de eerste maal, dat hij een meester had.

Bij dit beleg werd gehandeld volgens de regelen der kunst, en toch alweer, zoozeer gewijzigd door allerlei omstandigheden, dat het wel kon dienen als voorbeeld in een leerboek over den vestingoorlog.

Ofschoon de verovering van Daloe-daloe en van nog zoo menige andere indische vesting door ons als voorbeeld zou kunnen worden gekozen, eindigen wij hiermede onze aanhalingen uit de Indische krijgsgeschiedenis, eene bron die, wij wezen er reeds op, door den heer S. geheel over het hoofd is gezien. Ook kunnen wij zwijgen over de vermeestering van den kraton in Atjeh, ofschoon dit feit van nog recenten datum is; de talentvolle schrijver van de '*Fastes militaires'* heeft de lezers van dit Tijdschrift reeds vergast op eene naauwkeurige en boeiende beschrijving van dit feit en vervolgt nog steeds zijn verslag over den verwoeden krijg, aan Sumatra's noordpunt gevoerd.

Zooals wij vroeger opmerkten, bevat het werkje van den heer S. niet de minste gegevens voor den verdediger van een fort of vesting, gelegen op Neêrlandsch grondgebied en gesteund door vóórliggende inundatiën. Met wien moet de officier omtrent het stellen der inundatiën in overleg treden? Wiens hulp heeft hij noodig? Wanneer de Regeering eenmaal de noodzakelijkheid der onderwaterzetting heeft ingezien, langs welken weg zal men dan tot de uitvoering geraken? Door welke regeling ontmoet men den minsten tegenstand en de meeste hulp? Menigeen zal zich deze vragen wellicht eens gesteld hebben, maar nog velen, zeer velen zullen er zijn, bij wie nooit dit denkbeeld is opgekomen. Een kleine voorlichting zou dus in het werk van den heer S. niet overbodig geweest zijn. De militaire Spectator geeft ons weder eenig antwoord op deze vragen. Bij het snuffelen in de militaire Spectators vinden wij omtrent dit onderwerp den navolgenden merkwaardigen brief.

Den prince van Orange enz.

Edele, Erentfeste, voorsienige, seer discrete, bezondere goede Vrinden, alsoo wij UE. yetwes noodwendigs hebben voor te houden, wegens zaken, den gemeenen lande, mitsgaders het district van Rijnlandt in 't particulier betreffende, sal ons aangenaem zijn, dat UE. zich willen bequamen, omme zonder faute sich op morgen alhier te vinden. - Daartoe Ons verlatende, zullen wij UE. hiermede Edele, Erentfeste, voorsienige, seer discrete besondere goede Vrienden bevelen in Godes H. Bescherminge.

In 't leger bij Bodegrave den 6 October 1672.

UE. Goedwillige Vriendt,

(*geteekend*) DE PRINCE VAN ORANJE.

Bailluw, Dijkgraaf en Hooge Heemraden van Rynlandt.

Uit dezen brief blijkt dat Dijkgraaf en Hoogheemraden van Rijnland zich bij het naderen van den winter hebben onderhouden met den Prins van Oranje, en wel *in zijn leger te Bodegrave.* Het is dus meer dan waarschijnlijk, dat het onderhoud ook over de defensie van den gemeenen lande liep en dat het Collegie, hier bedoeld, over die gewichtige aangelegenheid gehoord werd

Het is, voor zooverre wij weten, niet bekend wat in de vergadering werd besproken. Het is echter zeker dat Dijkgraaf en Hoogheemraden van Rijnland zich met de zaken, de defensie betreffende, bemoeid hebben, gelijk blijkt uit het navolgende stuk, door ons eveneensuit 'De Militaire Spectator' overgenomen.

'*Adrys geformeert by Dycgraaff ende Hooge Heemraden van Rijnlant tot voldoeninge van het aenschrijven van de Ed Mo. heeren Gecom. Raden van de Ed. Groot Mo. heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt*, *in dato den negenden Novemb.* 1672 *dienende tot beveylinge van de provintie van Hollandt jegens de invasien ende incursien die den vijant soude onderneemen bij tijden van beslooten water en ijs.*

Eerst soude Dijckgraeff ende hoogeheemraden van opinie weesen, dat de beyde wiericken, soo groote als kleyne, door het byten van het ys soude behooren open gehouden te werden tot aen den Rijn bij Nieuwerbrugge. Ende dat aldaer den Ryn soude werden overgegaen ende de bytinge voort gecontinueert, geduyrende het water, genaemt de Mye ende soo voorts door de geinundeerde Myepolder, gemeen met Segvelt tot in de Myert, die soo voorts soude moeten werden opengehouden tot aan het Woertsche verlaat, continueerende langs de cromme Myert, ende van het Woertsche Verlaat tot in de drecht by den Uythoorn, alwaer Amstellandt begint, ende van waer het continueren van het byten soude gelaten werden tot advys van Dycgraaff ende hooge heemraden van Amstellant.'

Wij zullen het geheele 'advijs' niet op den voet volgen; wij deelen daarvan alleen mede, dat door de verschillende gemeenten ± 4000 man met 3000 bijlen en 1000 haken zouden worden aangewezen om, zoodra er vrees bestond dat men over het ijs kon loopen, bijten te maken. Ieder man moest daartoe vijf dagen dienst doen en vervolgens worden afgelost. Hij zou daarvoor geen belooning genieten 'als dienende tot een algemeene defentie van het platte landt van Hollandt, in hetwelcke alle deselve opgezetenen zijn'. Verder moesten er 'officieren van aensien' zijn, die het toezicht hielden, 'patrouljes van militie' om de bijtende landlieden voor vijandelijke aanvallen te vrijwaren, terwijl het dienstig werd geoordeeld, dat eenige vaardige schaatsenrijders naar de zijde des vijands op kondschap zouden worden gezonden. De 'opgebijte' grachten moesten eene breedte hebben van 24 voeten, op de nauwste plaatsen van 20 voeten en op de ondiepe geïnundeerde terreinen wel

30 voeten. Al de schotsen, door het bijten los en driftig gemaakt, moesten aan den binnenkant met haken worden opgehaald en zooveel doenlijk schuins op elkander gestapeld, zonder dat eenige in 't water werden gelaten of onder het ijs weggeborgen. Dijkgraaf en Hoogheemraden waren echter ‘becommert dat door negligentie van de bijtende lantluyden’ de vijand op de een of andere plaats zou kunnen doorbreken, weshalve zij ‘van opinie zijn dat tot meerder securiteyt eene tweede bytinge langs de volgende canalen behoorde te werden ondernoomen’. Rijnland kon echter voor die nieuw opgenoemde kanalen geen manschap genoeg leveren en dus oordeelden Dijkgraaf en Hoogheemraden het wenschelijk, dat zulks geschiedde door de landzaten van Delfland en Schieland, die, door het inbreken van den vijand, eveneens zouden lijden en wel geene zwarigheid zouden maken om deze taak op zich te nemen wanneer de ‘dangereuste ende naest aen den vyant geleegen wateren bij die van Rynland werden bearbeyt’. Hoewel de diensten onvergolden moesten worden gepresteerd, adviseerde het college ‘dat de landluyden sullen dienen gefouriert en gelogeert te werden in de naest gelegen huysen, ende daer sooveel gemack gedaen te werden als eenichsints doenlick sal weesen.....

Ende meenen de voors. Dijckgraeff ende hoogeheemraden onder reverentie, dat door alle hetgeen voors. is, *de provintie van Hollandt, voor sooverre sich Rijnlandt strekt, bij tyden van vorst ende ys*, *onder Godes genadige zeegen*, *in securiteyt soude kunnen werden gebracht, ingevalle U.Ed.Mo. tot naercoominge van hetgeene voors. is, alle noodige ende presyse ordres gelieven te lalen affgaen*, *ende voorts de executie vigilante*, *geexperimenteerde ende authoriteyt hebbende militaire officieren gelieve aen te beveelen.*

Aldus gedaen en geadviseert in 't gemeenlantshuys van Rynlandt binnen Leyden den tienden December 1672.

Ter ordonnantie van Dijckgraeff en *Hooge Heemraden van Rijnlandt.*

Wij eindigen hiermede onze beschouwingen over Nederlandsche en Nederlandsch-Indische toestanden en verwijzen den belangstellenden lezer naar de door ons aangehaalde werken. Wij zijn hem echter nog eenige opheldering schuldig omtrent den aanhef dezer regelen ‘dat ook een soldaat niet mag verlangen naar den oorlog, evenmin als een geneesheer naar epidemieën’. Laat het bij ons niet tot daden komen, laat het bij woorden blijven! En dat deze wensch in het belang van het vaderland is, wie zal het betwijfelen? Ten overvloede geven wij hier eene enkele bladzijde van het werk des heeren S. terug, eene bladzijde, die niet alleen getuigt van de ellende, die de oorlog na zich sleept, maar die tevens getuigt van het fijnste raffinement, om die ellende niet te ver-

zachten, maar integendeel zoo bezwarend mogelijk te maken, eene bladzijde, die ons leert dat in het ruwe handwerk van den oorlog het doel de middelen heiligt. Wij lezen dan op bladz. 36 en verder als volgt:

'Voor een bombardement is dus belegeringgeschut noodig en liefst van de zwaarste kalibers, om spoediger tot het doel te geraken. Daar het bombardement een indirect middel is ter vermeestering der sterkte, zoo tracht men zooveel mogelijk de kern der verdediging te treffen en wint dus op allerlei wijze berichten in, om de juiste plaats te weten van de woning van den commandant of van invloedrijke officieren en burgers, van het raadhuis, van de kazernen, van het plaatselijk bureau, van de magazijnen van buskruit, levensmiddelen en fourage enz. ten einde zoo mogelijk, door het treffen dier plaatsen, het meest de verdediging te verlammen en den commandant tot de overgave te bewegen. Het treffen of liever het beschieten van dergelijke punten is dikwijls, òf door gebrek aan locale kennis òf doordat de afstand der batterijen tot die kleine doelen te groot is, onmogelijk; men tracht dan de geheele stad onder vuur te houden, ten einde aldus de ellende en den angst der inwoners tot eene dusdanige hoogte te doen komen, dat die invloed op den commandant tot de capitulatie leidt. Men moet het vuur niet op enkele gedeelten der vesting concentreeren, iets waartoe men zich allicht zoude laten verleiden, als men weet dat die gedeelten sterk bevolkt zijn, misschien nog wel met het meest onrustige gedeelte der bevolking; die bevolking vindt dan immers een veilige toevlucht in de niet beschoten gedeelten der stad. Even verkeerd zoude het zijn, tenzij men over een buitengewoon groot aantal vuurmonden en buitengewoon veel munitie te beschikken had, het vuur gelijkmatig over een groote stad te verdeelen; want dan vielen er te weinig projectielen op een bepaald gedeelte, om een goed georganiseerden brandweer te verhinderen, ontstane branden onmiddellijk te blusschen of liever hun uitbreken te voorkomen. De middenweg is hier de beste. Enkele batterijen worden met de taak belast, door haar vuur de geheele stad onveilig te maken, waarbij ter enfileering van lange rechte straten ook van granaatkartetsen kon worden gebruik gemaakt. Andere batterijen hebben daarentegen ten taak de plaatsen, waar door de eigenlijke bombardementsbatterijen brand is veroorzaakt, onder een zoo hevig concentrisch vuur te houden, dat aan blusschen niet te denken valt. De bombardementsbatterijen veranderen, naarmate van de verkregen uitwerking op een gedeelte der stad, haar opzet of elevatie, ten einde daardoor weder een ander gedeelte onder vuur te nemen, om aldus trapsgewijze, door het in brandschieten der huizen, de geheele stad met vernieling te bedreigen.' Verder deelt de schrijver mede dat in het eerste etmaal van het bombardement van Straatsburg in 1870 4400 schoten en worpen werden gedaan, terwijl dat getal in de tweede 24 uur tot 5700 klom. 'Tegen de kleine vesting Thionville werden in 1870 in 52 uren tijds 8605 schoten en worpen gedaan, dat is 166

per uur of 3984 in een etmaal. Toul werd in 1870 één dag (23 September) uit Pruissische en Fransche' (natuurlijk veroverde) 'belegeringsvuurmonden beschoten; het bombardement duurde van 's morgens 6 tot 's namiddags 3 uur, in welken tijd 2433 schoten en worpen werden gedaan. De beschieting der vesting Verdun duurde 53 uur, in welken tijd 7390 schoten en worpen waren gedaan.'

Wat dunkt u, waarde lezer, van zulk een methodiek vernielingswerk? Wat dunkt u van dien ijzerregen, die in 1870 over de genoemde steden is gevallen? Is het dan wonder, als wij uit den grond des harten de bede slaken: Laat het nooit tot daden komen, laat het bij woorden blijven! Laat Nederland gespaard blijven voor de rampen van den oorlog!

En als het nu toch eens tot daden komt, als het Nederlandsche leger eens geroepen wordt, practisch uit te oefenen, wat het zoolang in theorie heeft bestudeerd, wat dan? Dan, dat dan het leger zijn plicht wete te vervullen, even goed als de geneesheer, wanneer de geheimzinnige doodelijke ziekte rondom hem henen waart. De geneesheer, die zijn plicht begrijpt, zal het afgematte lichaam voortsleepen, van ziekbed tot ziekbed, om heul en lafenis te brengen, om leed te verzachten, om den dood zijne prooi te ontwringen, voor zooverre de wetenschap hem daartoe in staat stelt; het leger zal ook, waar het geroepen wordt ter beveiliging van den Nederlandschen bodem, doen, wat zijn plicht hem gebiedt. Maar de Staat eischt van den geneesheer eene ernstige opleiding en eene ijverige studie, opdat het publiek gewaarborgd zij voor kwakzalverij of domheden, opdat men het kostbaarste, wat het individu bezit, het leven, niet vertrouwe aan mannen, die dat vertrouwen niet verdienen. Bij den vooruitgang der wetenschap bleek hervorming der studie van geneeskunstbeoefenaren noodig, daarop werd met kracht aangedrongen en dit werk kwam tot stand. De vooruitgang in de krijgswetenschappen maakt ook hervorming van het leger noodig, maar de aandrang daartoe is niet groot, omdat niet alleen het geld, maar ook de tijd, des noods het bloed, moet gevraagd worden van dat gedeelte der natie, dat zich thans liefst buiten het leger houdt. O! mocht er in de Nederlandsche volksvertegenwoordiging een tweede Cato opstaan die elke rede zou eindigen, niet met de wereldbekende woorden '*Ceterum censeo Carthaginem esse delendam*', maar met de woorden: Bovendien oordeel ik, dat eene ingrijpende hervorming onzer levende strijdkrachten hoogst noodzakelijk is.' Eerst dan zal het leger niet alleen zijn plicht willen vervullen - dat zal het wel altijd - maar eerst dan zal het dien naar eisch *kunnen* vervullen.

Maastricht, December '76.

M.C.U. HUBER,

Kapitein der Infanterie.

Mr. van Houten's beschouwingen over de bevolkingsleer in verband met de seksueele moraal.

De door ons bewoonde planeet wordt gerekend een oppervlakte te hebben van ongeveer 51 milliarden bunders. Ver het grootste gedeelte van die oppervlakte is water, terwijl waarschijnlijk slechts 14 milliarden bunders zich daar boven verheffen. In de vruchtbare streken, die behoorlijk bebouwd worden, zoo als België o.a., kan de bodem 2 personen per bunder onderhouden. Maar vele gronden verheffen zich niet boven het middelmatige, of zijn voor alle cultuur geheel ongeschikt. Aannemende aldus één persoon per bunder, zouden wij kunnen stellen dat de vastelanden en de eilanden zouden kunnen voorzien in de behoeften van circa 14 milliarden menschen. Maar als wij nu mogen afgaan op de berekeningen van die aardrijkskundigen, welke het meeste gezag hebben, en die leeren, dat de aarde thans nog niet meer dan 1400 millioen menschen draagt en onderhoudt, komen wij tot het besluit, dat negen tienden van onze planeet nog altijd onbebouwd zijn; of wil men 't anders uitgedrukt zien, dat het menschelijk geslacht, in sommige streken tot gebrek lijdens toe opéén gedrongen, het grootste gedeelte van den beschikbaren grond aan de lagere diersoorten prijs geeft (Adolphe d' Assier).

In betrekking tot de geheele aarde kan er dus nog geen sprake zijn van overbevolking en zal zulks ook nog in langen tijd niet, als zij, die geroepen zijn den grond te bebouwen, dat maar doen op de rechte wijs. Maar wij weten het, terwijl de mensch een machtigen drang in zich heeft om te handelen naar het voorschrift: ‘weest vruchtbaar en vermenigvuldigt u’, bleef het daaraan toegevoegde: ‘en vervult de aarde’ in betrekkelijken zin veel te veel een doode letter. En daarover behoeven wij ons niet te verwonderen. Om naar andere streken te kunnen verhuizen dient men de middelen te bezitten tot het volbrengen van de reis en ter voorziening in de behoeften van zich en de zijnen totdat de tijd van oogsten in het nieuwe land is aangebroken. Men dient verder *geleerd* te hebben *vooruit te zien*, zoodat men, het oog vestigende op eene latere betere toekomst, bereid is de bezwaren der naaste toekomst licht te achten, alsmede macht genoeg over zich zelven verkregen te hebben om afstand te willen doen van de gemakken, gebruiken en zeden, die men in den vreemde noodzakelijk zal moeten missen. Eindelijk, tenzij het stammen en *geheele* familiën zijn, die zich verplaatsen en elkander kunnen steunen en bemoedigen, zullen zij, die verhuizen, hetzij alleen gaande, hetzij met hun gezin, zich moeten losscheuren van dierbare betrekkingen, en mogen zij, die gaan, bij het nieuwe dat zij telkens ontmoeten, en bij hun harden ingespannen arbeid, de scheiding straks dragelijk gaan achten, zij weten, dat

de scheuring aan de achterblijvenden eene wonde slaat die wel nooit geheeld zal worden. Maar vandaar dan ook een blijven 'hokken' bij elkander. Vandaar dan ook eene zoo veel voorkomende plaatselijke overbevolking. Vandaar dan ook zoo veelvuldige lichamelijke en zedelijke ellende. Vandaar, eindelijk, ook een, wat het seksueele leven betreft, in ons Midden- en Westelijk Europa toenemende onnatuurlijke en onzedelijke toestand. Op dien toestand de aandacht te vestigen zijne verschrikkingen onder de oogen te brengen van hen die willen letten op de teekenen des tijds, te wijzen tevens op hetgeen zou kunnen strekken ter voorkoming van erger en ter verbetering in het bestaande was het doel van den heer Mr. S. van Houten, toen hij zijne in het Octobernommer van de *Vragen des Tijds* opgenomen verhandeling: *Beschouwingen over de Bevolkingsleer in verband met de sexueele moraal*, schreef. Vrij algemeene belangstelling schijnt in sommige kringen aan dien arbeid te beurt gevallen te zijn. Maar of nu de door den geachten schrijver gegeven wenken ook ingang zullen vinden? Misschien zou menigeen dit niet wenschelijk, ja zelfs allerbedroevendst achten. Maar in elk geval, hetzij men zijne toestemming geve of weigere, of ook in twijfel sta wat te doen, - in elk geval, is men, dunkt ons, den schrijver eer en dank schuldig. Hooge belangen brengt hij hier met ernst en met warmte ter sprake. Hij die getoond heeft hart te hebben voor het lichamelijk en zedelijk welzijn van het kind, blijkt hier ook een oog te hebben dat geopend is voor het zware lijden, dat in ontelbare gezinnen heerscht en vooral ook het deel is van de vrouw. Hij, die begrepen heeft, dat de maatschappij der naaste toekomst niet zal kunnen bloeien tenzij zij opgroeie uit gezonde, levenslustige en zich behoorlijk ontwikkelende kinderen, heeft bij deze gelegenheid ook weer iets willen doen om het huwelijk, het zout der maatschappij, in zijn recht, in zijn eer stellen. - Den voornamen inhoud van dat schrijven mede te deelen en alzoo onder de oogen te brengen van een publiek, dat de *Vragen des Tijds* niet kent, zij ons vergund. En evenzoo daaraan toe te voegen eene en andere bedenking en opmerking.

Welke is in Midden- en West-Europa, ook in ons vaderland, de toestand van het seksueele leven ten aanzien van het huwelijk en het huiselijk leven?

Allertreurigst!

Huwbare personen vermijden het huwelijk of huwen eerst op rijperen leeftijd. Maar de mannen onder dezen achten zich daarom niet gehouden om kuisch te leven. Zij houden er hunne concubines, hunne courtisanes op na. Of anders hebben zij den eenen dag deze, den anderen weer eene andere vrouw, waarmee zij verkeeren. De door ons

veroordeelde Oostersche polygamie dus, maar zonder regel, zonder verband, zonder wederzijdsche belangstelling. ‘In die toevallige, tijdelijke liaisons mist men alle liefderijke zorg voor elkanders welzijn en toekomst. Slechts oogenblikkelijk genot of voordeel beoogend, komt het er niet op aan, wat later volgt. Zijn de liaisons onverhoopt vruchtbaar, het kind vindt niet door de ouders de plaats bereid, waar het in zijn jeugd liefderijke zorg en opvoeding vindt. Blijft het al leven, het krijgt zelden eene goede opvoeding, genoegzaam nimmer eenig kapitaal.’

‘Verdere slachtoffers zijn de prostituées zelve. Deels tengevolge van de minachting der maatschappij, die vergeet, dat haar eigen toestand toch het bedrijf dier vrouwen eischt (eischt?), deels door de exploitatie waaraan zij veelal met oogluiking van politie en justitie zijn overgegeven, gaan zij voor een goed deel lichamelijk en zedelijk te gronde.’ En het geldt hier niet maar enkele slachtoffers. 't Getal van die vrouwen is aanzienlijk. Het getal van de bij de politie bekende inwoonsters der *maisons de tolerance* te Parijs bedroeg 1 Januarij 1870 - 3656, en dat der prostituées insoumises aldaar wordt geschat op 25000. Te Londen moet het aantal der eerste soort bedragen 9685, terwijl dat der andere wel 50.000, zoo niet meer, kan bedragen. Behalve nu dat deze vrouwen zelve grootendeels ongelukkig zijn, verspreiden zij ook verderf rondom zich; niet alleen omdat zij vele mannen zedelijk en maatschappelijk ruïneeren, maar vooral ook door de verspreiding van siphylitische ziekten.’ 't Is waar, deze en andere nadeelen der prostitutie zijn voor een gedeelte accidenteel. In het bedrijf der prostitutie kunnen groote verbeteringen worden aangebracht, zoodat de toestand der publieke vrouwen gunstiger en het gevaar voor de algemeene gezondheid minder wordt. Maar die verbetering juist zou de overhelling tot het coelibataire leven bij de mannen nog doen toenemen en dientengevolge zou dan ook weer een gedwongen coelibaat aan een steeds toenemend aantal eerbare meisjes worden opgelegd. En voor de vrouwen is, volgens enkele deskundigen ten minste, het huwelijk ter wille van haren physieken welstand noodig. Zoo goed als de man heeft ook de vrouw behoefte aan geslachtsverkeer. Geheel bevredigd wordt hare behoefte zelfs niet, tenzij zij ook moedervreugde smake.

Maar gesteld, dat men zich, ongehuwd zijnde, ook wete te houden buiten alle extra-matrimoniale betrekkingen, wat dan? In ons vaderland engageert men zich dan doorgaans, en tusschen het engagement en het huwelijk verloopen zeer dikwijls verscheidene jaren. ‘Wij hebben daardoor een elders onbekende en een afkeuringswaardige vorm van verkeer tusschen jongelieden, die vooral voor de gezondheid nadeelig is. Indien onthouding onschadelijk is, dan is zij dit slechts onder voorwaarde, dat elke zinnelijke opwekking zorgvuldig vermeden wordt.’

Tegenover dezen echter, die hetzij uit eigen verkiezing, hetzij in strijd met hun zin en wil, ongehuwd blijven, staan anderen die wèl

ten huwelijk gaan. Maar daarom zijn dezen over 't algemeen niets lofwaardiger. - Er zijn niet weinigen, die streven naar een rijk huwelijk. ‘Het huwelijk wordt meer en meer voor beide seksen eene zaak van berekening, eene budget-quaestie. De vrouwen, om den bruidschat begeerd, zijn in werkelijkheid concubines-huishoudsters, die voor zich zelve zorgen, of zoo haar bruidschat groot is, bovendien nog geld toegeven. Zij moeten zich dat wel laten welgevallen, omdat de huwelijksmarkt bij het toenemend coelibaat al te ruim van meisjes voorzien is. De vrees om ongetrouwd te blijven beheerscht bij de vrouwen de beoordeeling van eenig gedaan aanzoek. En nu ontstaat de vraag of de liefde, die zeldzame (?) macht, welke bepaalde individuën onweerstaanbaar aantrekt, een voor het levensgeluk onverschillige factor is, en zoozeer op den achtergrond mag geschoven worden als in onze maatschappij het geval is? Vooral valt hierbij te onderzoeken, of de liefde der ouders in geenerlei verband staat met de physieke en zedelijke eigenschappen der te verwekken kinderen?’

Niet allen evenwel gelukt het een rijk huwelijk te sluiten. Niet allen zeker ook zoeken dat juist. Door liefde tot elkander getrokken zullen wel de meesten de huwelijksboot instappen. Maar als dezen dit nu doen met de voor twee personen slechts toereikende inkomsten en het verder aan God of het toeval overlaten of hun gezin meer of minder talrijk wordt, dan kunnen dezen ook beschuldigd worden zich zelven en elkander ongelukkig te maken, aan hunne kinderen een droevig lot te bereiden en der maatschappij waarschijnlijk een onbehoorlijken last op te leggen. ‘Het is eene verkeerde wijze van handelen, ter bevordering van den vooruitgang der maatschappij, zooveel mogelijk levenskiemen tot de eerste ontwikkeling te willen brengen. Elk natuurproduct is krachtiger of zwakker naarmate van de meer of minder gunstige voorwaarden van ontwikkeling. Zie hoe de dichtstaande planten elkander verdringen, hoe zij alle slechts geringe ontwikkeling kunnen bereiken. De boomen in een dichtstaand bosch sterven niet, maar zij worden spichtig; zij zijn niet in staat om voldoende wortelen te schieten en evenmin door een rijke bladerkroon de voor hun vollen groei noodige betrekkingen met de atmospheer te onderhouden. Zie hoe aan een te vol geladen boom de vrucht klein blijft en de pluk groot in getal, maar gering in grootte en hoedanigheid. Of wel hoe de overvloedige vrucht den boom uitput en dezen doet kwijnen of doodt. Zoo gaat het ook in de maatschappij. Onder den invloed der dwaling, dat het om het grootst getal te doen is, wordt de procreatie van een groot getal bevorderd, zonder te letten op de uitkomsten, wat de hoedanigheid betreft. Besparen de ouders uit eigen mond, wat noodig is, om de kinderen goed te verplegen en op te voeden, dan worden zij zelve de slachtoffers en laten zij hun kroost in droevige omstandigheden achter. Laten zij steeds een grooter aantal aanzitten aan den disch, zonder de schotels te kunnen vergrooten, dan lijden

allen en ontstaat er een zwak geslacht. En nu spreek ik nog slechts van het eerste noodige, het voedsel. Maar ook aan de woning, de kleeding, de verpleging, de opleiding moet veel meer zorg kunnen worden besteed, zal het kind een geheele mensch worden, naar lichaam en geest met krachtig gestel en helder oordeel. De natuur Iaat ook hier de zwakste bloesems afvallen en vergaan, maar waar slechts even voldoend voedsel is bewaart zij het leven. Doch daar er te weinig is om wat leven blijft tot volle ontwikkeling te brengen, ontstaat er een geslacht van menschen met halve menschenkracht. Dit kan natuurlijk hun niet schelen, die het om de bevolking van den hemel hier namaals te doen is; voor de toekomstige hemelbewoners komt het er niet op aan of zij lang of kort op aarde vertoefd hebben en of zij al dan niet krachtig en gezond geweest zijn. Maar voor hen, die op aarde gaarne wat minder ellende en droefheid zagen, is het van het hoogste gewicht dit tegen te gaan en den oorsprong van dit kwaad op te sporen en te bestrijden.'

'De maatschappij, als een geheel beschouwd, kan niet meer verteeren dan zij produceert. Is het gezamelijk product gering, omdat de leden der maatschappij zwak en onontwikkeld zijn, dan zijn ook de loonen laag en kunnen voeding, verpleging en opleiding niet voldoende zijn. Dan baat het niet, al zorgt men door eene uitstekende staatsinrichting nauwgezet, dat het volle product van den arbeid aan den arbeider komt. Slecht werk bedingt natuurlijk slechts laag loon en laag loon geeft slechte voeding, slechte opleiding en dan weder slecht werk. Het komt er op aan uit dezen vitieusen cirkel te geraken en de maatschappelijke eenheid, het individu krachtiger te maken, te zorgen, dat het van de eerste jeugd af goed verzorgd en de leertijd ruim genomen worde. Alleen op die wijze ontstaat een krachtig geslacht, een ras van geheele menschen, wier arbeid de waarde heeft, welke noodig is om hun een ruim levensonderhoud te kunnen verschaffen. Het eerste en voornaamste middel om hiertoe te geraken is, dat de ouders zorgen geen kinderen te krijgen, die zij niet in staat zijn flink groot te brengen, en dat zij te snelle opvolging vermijden, opdat de kinderen in de eerste levensjaren ruimschoots de liefderijke verpleging der moeder kunnen genieten.'

Donker zijn alzoo de toestanden. En nog donkerder had de heer Van Houten ze misschien kunnen kleuren. Hij heeft gewezen op de zwakheid, ziekelijkheid, ongeschiktheid en zoo meer van hen, die, opgroeiende in te talrijke gezinnen, zonder de vereischte verpleging toch in leven blijven om een min of meer ellendig leven voort te sleepen. Hij had ook nog kunnen wijzen op het gansch niet onbelangrijk kapitaal, dat zij mede ten grave nemen, die tengevolge van eene onvoldoende verzor-

ging reeds in de eerste levensjaren bezwijken. Hij had nog meer kunnen doen uitkomen de angsten, de afmattende zorgen, de smarten, die bij het lijden en sterven der kinderen, de ouders overstelpen. Maar aan den anderen kant zouden wij meenen, dat de heer Van Houten, dat donkere willende schetsen, daarop te veel heeft gestaard en zoo voorbij heeft gezien, dat er naast het schrikkelijk donkere toch ook nog licht en mogelijk nog meer licht dan donker is. Of zouden wij ons bedriegen, als wij aannemen, dat het aantal jonge mannen, die, gesteund door een matig werkzaam leven(*), zich zonder overgroot bezwaar weten te houden buiten ongeoorloofde betrekkingen, nog altijd groot is? Zouden wij ons bedriegen, als wij onderstellen, dat ver het grootste aantal onzer jongelieden, ofschoon schroomende 'een meisje zonder geld' te vragen, toch geen huwelijk wenschen te sluiten dat niet bovenal gekroond wordt door warme toegenegenheid?

Maar wat hiervan ook zij, de toestand is donker en dreigt donkerder te worden. Het huwelijk, het huwelijk door de liefde gesloten, mag niet in onbruik komen, zal de maatschappij, zal de mensch in den mensch niet te gronde gaan. 'De drieëenheid, man, vrouw en kind, is de cel der maatschappij. Waar zij uitéénvalt, is het verval der geheele maatschappij niet tegen te gaan. Wanneer de man alleen staat en zijne inkomsten uitsluitend voor eigen genot aanwendt; wanneer hij zijne geslachtsbevrediging zoekt bij de eerste de beste, die hem voor een oogenblik aantrekt; wanneer dus het volgende geslacht bestaat uit kinderen, uit dergelijke ontmoetingen tegen den wensch der ouders geboren, en door de moeders overgelaten aan nourrices of aan het vondelingshuis, dan gaan de zedelijke krachten en eigenschappen verloren, zonder welke geene maatschappij duurzaam in stand kan blijven. Menschen, die hunne ouders, althans hun vader, niet kenden, zijn er helaas te vele, en evenzeer menschen, die zich hunne kinderen niet aantrekken, en die de mogelijkheid moeten erkennen, dat het verwaarloosde kind, dat hun daar op de straat om een aalmoes vraagt, het hunne is. Maar van eene geheele maatschappij, waar de banden met het verleden en de toekomst derwijze verbroken zijn, bestaat er geen voorbeeld, dan wellicht in de meest bedorven slavenstaten. Waar het natuurlijk instinct zijn vrijen werkkring heeft, vormt het steeds

(*) 'Indien de tegenwoordige opvoeding der jeugd, - waarvan een deel gedwongen wordt veel te leeren wat zij in lateren leeftijd niet kan gebruiken: wier herinneringsvermogen veel, maar wier denkvermogen weinig wordt ontwikkeld, die den geheelen dag op de school, doch zelden, en dan weinige uren, in de open lucht doorbrengt; wier lectuur veelal bestaat in romans, welke die vlugtige lectuur des te ongeschikter maakt om werken te bestudeeren, waarbij het denkvermogen wordt ingespannen, - indien die opvoeding zoo wierd ingerigt, dat meer voor de ontwikkeling van het ligchaam en van het denkvermogen wierd gezorgd, zoude zij dan niet meer weerstand kunnen bieden aan de eischen van organen, die slechts zelden moeten worden gebruikt, en zou de lust tot sexueele genietingen niet beperkt worden door ingespannen arbeid van ziel en ligchaam, beter en meer afdoend dan door den mensch, zoo als de schrijver van dit werk *(De elementen der sociale wetenschap)* het vordert, vrijen tijd over te laten om de vreugden des levens te genieten?' Prof. Evers, *Bevolkingstheoriën.* De Economist, Januari 1875.

het huisgezin. Is het anders, wijt het niet aan de natuur, maar wijt het aan menschelijke afdwalingen of aan conventioneele instellingen, die de werking der natuur belemmeren.'

Huwen dus, èn ter vóórkoming van extramatrimoniale betrekkingen, èn om het huwelijk zelf en al de zegeningen, die het in zich sluit. Maar huwen bij doorgaans beperkte inkomsten? Huwen bij het vooruitzicht, dat het gezin misschien binnen weinige jaren groot, voor het draagvermogen der ouders te groot zal zijn? - Ja huwt, en dat hoe eer hoe eer hoe beter, meent de heer Van Houten. 'Eene dwaling is het, dat een gering inkomen een reden moet zijn om niet te trouwen. Men wordt door te trouwen niet armer. Ieder moet toch, afzonderlijk levende(*), ook in zijn onderhoud voorzien. De kosten hiervan voor ieder afzonderlijk zijn vermoedelijk hooger dan het gemeenschappelijk huishouden, op bescheiden voet ingericht, zou behoeven te kosten(†). Vooral in de *menages de garçon* ontstaan zoo talrijke onnoodige uitgaven. De inkomsten behoeven ook door het huwelijk niet te verminderen. Werkte de vrouw vroeger voor haar onderhoud, zij kan het blijven doen(§). Te zamen levende, gezellig en bevredigd, zijn de lust en ijver grooter, de verleiding tot onnutte uitgaven kleiner, de verzorging beter.' 'Niemand zal dit ontkennen.' - 'Men zal slechts tegenwerpen, dat wie trouwt, moet voorzien, dat de vrouw spoedig niet meer werken kan, dat de man alleen in de behoeften van hem, zijne vrouw en een onbepaald, wellicht zeer groot aantal kinderen zal moeten voorzien. Alsof op echtgenooten de zedelijke plicht rust om *zooveel mogelijk* kinderen te krijgen, en alsof de echtgenooten zelve, dit ernstig willende niet in de macht zouden hebben, om in dit opzicht naar de omstandigheden te handelen.'

'De vraag is, of de zedelijkheid kan eischen, dat een echtpaar onmiddellijk na het huwelijk kinderen krijgt; dat steeds, zoodra de moeder na de bevalling weder voor conceptie in staat is, dadelijk een nieuwe zwangerschap volgen moet; dat wanneer die periode, uithoofde de moeder te zwak is om haar kind lang te zoogen, korter wordt, ook de kinderen sneller op elkander moeten volgen en dat dit zoo moet voortgaan, zoo lang de natuur wil en toelaat? De vraag is, of de biechtvader, door de vrouw geraadpleegd, moet antwoorden..... De vraag is of de geneesheer, de klachten over te snelle opvolging van de kinderen hoorende, zich bepalen moet tot schouderophalen en tot de gemeenplaats, dat men er veel voor laten, maar weinig tegen

(*) Maar de meeste jongelieden, althans de vrouwelijke, leven immers niet afzonderlijk, maar blijven in het ouderlijk huis?

(†) Ik stel mij voor subalterne officieren, ambtenaren, ook onze Academieburgers, een huishouden op bescheiden voet inrichtende. Ik vrees, dat, al mochten de jonge vrouwen meebrengen zoo veel als zij jaarlijks aan hare ouders kostten, de papa's der jonge mannen, bij het ontvangen van de brieven hunner zoons, nog al eens uit hun humeur zouden raken.

(§) Blijven doen? - Immers toch maar ten deele, daar zij nu haar *eigen* werkkring gekregen heeft.

doen kan? De vraag is, of minder met tijdelijke goederen gezegenden hunne neigingen moeten onderdrukken en coelibatairen moeten blijven omdat zij niet in staat zijn bij opvolging van de traditioneele moraal in de behoefte van een gezin te voorzien? Of zij wier neiging voor elkander, of wier vertrouwen op de toekomst te groot was, wanneer die verwachtingen illusiën blijken, in naam der zedelijkheid veroordeeld moeten blijven tot het voortbrengen van kinderen, die onvoldoend verpleegd en opgeleid, geen flinke burgers kunnen worden, of zoo zij niet sterk zijn, slechts geboren worden om spoedig ten grave te dalen en dan op nieuw door even ongelukkige wezens vervangen te worden.'

Op die vragen geven de Franschen een ander antwoord, dan men totdusver over 't algemeen gaf. 'Parijs althans is het brandpunt van eene andere opvatting der huwelijksplichten. De Parijsche vrouwen zijn voorgegaan op dit punt eene verandering te brengen. Zij weigeren zich langer te leenen tot de vernederende gedragslijn, telkens kinderen te krijgen om ze naar de nourrice te zenden, en na korteren of langeren tijd onder gemengde aandoeningen het bericht te krijgen, dat God teruggenomen heeft, wat Hij schonk, en dat het kindje weder onder de engeltjes is opgenomen. De Parijzenaars oordeelen, en te recht, dat deze kleine omwandeling op de aarde volstrekt overbodig is, en dat het in alle opzichten beter is kinderen, aan welke zij de voornaamste voorwaarden om te leven en zich te ontwikkelen, niet kunnen geven, maar te laten waar zij zijn. Zonder zich te onthouden zorgen zij daarom, dat de conceptie vermeden wordt.'

Ter schole dus bij de Parisienes! En dit te liever, daar deze, wat haren welstand betreft, bij de door haar gevolgde gedragslijn zich ook zeer welvarend schijnen te bevinden. 't Is in het oogvallend, zegt de heer Van Houten, dat de Parijsche vrouwen van middelbaren leeftijd, die gemiddeld ongeveer de helft minder kinderen hebben ter wereld gebracht, dan een gelijk getal Nederlandsche, een veel gezonder voorkomen hebben. Volgens Reclam zorgen de Fransche vrouwen beter voor hare gezondheid dan de Duitsche(*); hetwelk mede een gevolg is van hare kleinere gezinnen, daar grootere der vrouw nauwelijks den tijd gunnen om op de door Reclam aanbevolen wijs met bad enz. haar toilet te maken. 't Spreekt verder immers ook van zelf, dat de vrouw gezonder moet blijven, als haar tusschen elke bevalling een redelijke tijd wordt gelaten en huiselijke werkzaamheden haar niet zoo overstelpen, als bij de onafgebroken voortzetting van den kringloop noodwendig het geval wordt.'

Of anders, is men niet in staat Franschen raad in te winnen, dan

(*) En dan de Nederlandsche, welke de heer Van Houten in dit opzicht met de Duitsche op ééne lijn stelt?

neme men ter hand geschriften als het Amerikaansche: *Moral Physiology or a brief and plain treatise on the population-question by Robert Owen Dale;* of het Engelsche, *The Elements of social science or physical*, *sexual and natural religion by a graduate in medicine.* De auteur van dit laatste, ook in onze taal(*) overgebrachte, geschrift, een 'op dit gebied kundig medicus', heeft middelen aan de hand gedaan die doeltreffend en, naar zijne verzekering, voor de gezondheid volkomen onschadelijk zijn, en tegen welke ook Prof. Evers, uit het oogpunt der gezondheid(†), geen bijzondere bezwaren heeft. Men leze en overwege dan deze geschriften, want 'er moet een einde komen aan *de onkunde* met de wetten der physiologie. Ieder behoort te *weten*, en aan zijne eigene behoeften, aan zijn eigen oordeel moet worden overgelaten, welk gebruik hij van zijne wetenschap maken wil. Men moet ophouden als Goddelijken wil, als noodlot, als onvermijdelijk te beschouwen, wat zulks niet is. Men moet ophouden als pligtmatig aan te zien, wat op geen enkelen grond van humaniteit of maatschappelijk belang te verdedigen is.'

Op deze voorwaarden dan, dat men kennis hebbe van de middelen die er bestaan om het gezin binnen zekere perken te houden, en dat men teradega met zijne meer of minder ruime inkomsten, acht de heer Van Houten zich gerechtigd de vroege huwelijken aan te prijzen. Één bezwaar evenwel, een duchtig bezwaar, bestaat er volgens zijn eigen belijdenis tegen deze, maar dit is ook voor opheffing vatbaar. 't Is dit, dat het huwelijk onder onze wetgeving onontbindbaar of slechts onder zeer bijzondere omstandigheden ontbindbaar is. Zoozeer als iemand is de heer Van Houten overtuigd van de wenschelijkheid, dat partijen bij het aangaan van een huwelijk eene verbintenis beoogen aan te gaan voor het geheele leven. Bij die bedoeling toch alleen zijn die voortdurende zorg voor elkanders welzijn, die dagelijksche inspanning ter bewaring van gezondheid, eer, maatschappelijke positie en vermogen bestaanbaar, welke voor de instandhouding en den bloei der familie vereischt worden. Het gemis aan zorg voor de toekomst, het leven bij den dag maakt korte liaisons in alle opzichten ruïneus. Maar er kunnen en zullen, ofschoon toch minder dikwijls dan men zich wel verbeelden mag, gevallen voorkomen, die leeren, dat de liefde niet altijd bestendig van duur is. Nu of dan zal ook het vroeg gesloten huwelijk blijken eene misrekening geweest te zijn. En dan zullen de

(*) *De elementen der Sociale wetenschap*, bij Nijgh en van Ditmar, Rotterdam, 1873.

(†) Zeker, Prof. Evers brengt geen *bepaalde* bezwaren in. Maar hetgeen de Hoogleeraar zegt: 'Het is moeijelijk stellig te bewijzen, dat het schaadt, meermalen echter werd mij medegedeeld, dat er bij de vrouw ziekten van uterus en ovaria door ontstonden,' doet ook ons, gelijk den heer Greven zeggen: 'Nauwkeurig onderzoek door deskundigen is op dit punt dringend noodzakelijk.'

echtgenooten zich ongelukkig gaan gevoelen. Dàn, door elkander afgestooten, zullen zij zich allicht tot anderen aangetrokken gevoelen. Dan ook zullen zij die bevrediging, welke zij bij elkander niet meer vinden, misschien bij anderen gaan zoeken. En daarom behoort de maatschappij afstand te doen van een eigenlijk toch maar aangematigd recht; behoort zij onder de vereischte waarborgen, vooral in het belang van de kinderen, aan de echtgenooten vrijheid te verleenen om, als de basis, de causa, de voorwaarde en onderstelling van het bestaan des huwelijks, als namelijk de liefde heeft opgehouden te bestaan, desverkiezende, voorgoed van elkander te scheiden.

Ontbindbare huwelijken; huwelijken met doorgaans weinige doch flinke kinderen; vroege huwelijken; dan wordt de toestand natuurlijk, gelukkig en zedelijk.

Allereerst is nu maar de groote vraag: welke zijn de door den Engelschen geneeskundige aanbevolen of de bij de Franschen in gebruik zijnde middelen en van welken aard zijn deze? - De hoogleeraar Evers zegt er dit van: ‘Hij (de schrijver der *Social Science*) geeft vijf middelen op, waardoor dit doel bereikt kan worden. Van deze is er slechts één, dat natuurlijk is, het door Raciborsky opgegevene, waarvan de ondervinding leert, dat het aan het beoogde doel niet voldoet. Van twee anderen zegt hij zelf, dat zij met de gezondheid in strijd zijn. Er blijven dan nog slechts twee middelen over, waarvan het eene kieschheidshalve niet besproken kan worden, het andere in de praktijk nog niet getoond heeft het doel te kunnen treffen, dus vrij onzeker is.’ Wat de heer Evers van de bewuste middelen zegt is zeer weinig en bijzonder gunstig luidt het niet. Maar als nu de heer Van Houten de door den hoogleeraar geuite vrees, dat de middelen, voorzoover zij doeltreffend zijn, schadelijk voor de gezondheid kunnen zijn, bespreekt, dan gaat het niet aan, eenvoudig te zeggen: ‘Ten aanzien der gezondheid, hebben wij de verzekering van den schrijver van de *Elements of Social Science*, een zonder twijfel op dit gebied kundigen medicus, dat meerdere der door hem opgenoemde middelen volkomen onschadelijk zijn.’ Tegenover de autoriteit van den ons onbekenden Engelschman, vele van wiens beweringen, volgens de aanhalingen van den hoogleeraar, weersproken worden door de ervaringen van andere *bekende* geneeskundigen, mocht de autoriteit van onzen zeer bekenden practicus, en dat te meer omdat deze zoo bescheiden optreedt, bij den heer Van Houten wel iets zwaarder gewogen hebben. Als de Fransche vrouwen zich bij het gebruik van één van die middelen inderdaad wèl bevinden, dan beteekent dat zeker iets, maar bewijzen doet het nog niet alles. Aan den anderen kant late men zich ook niet met woorden afschepen, of zich verschrikken door zulk een voorstelling van zaken, waarbij deze slechts van ééne zijde gezien worden. Spreekt iemand van gevaar voor de gezondheid, dan vergete men niet, dat in de tegenwoordige omstandigheden menigten van vrouwen vóór den tijd verouderen, en menigten

van kinderen wegkwijnen. Spreekt iemand van onnatuurlijkheid, men vrage eerst wat onder ‘natuurlijk’ en ‘onnatuurlijk’ verstaan moet worden, en of het dan ook zoo natuurlijk is, dat, terwijl de vogel ter ontvangst van zijne jongen een nest bouwt, en het insect zijn eieren dáár neerlegt, waar de jongen hun voedsel dadelijk zullen kunnen vinden, de mensch daarentegen voor zijn kinderen geen behoorlijk verblijf bereidt, en niet vooruit zorgt, dat hij hun eene behoorlijke opvoeding zal kunnen verschaffen. Spreekt iemand van kieschheid of onkieschheid, men vrage of de thans heerschende begrippen van kieschheid misschien ook noodig hebben herzien te worden; daar toch ook het kieschheidsgevoel met de tijden verandert. Niet te haastig dus zij men met zijn oordeel gereed, met de verklaring: aan deze zijde is het rechte, aan de andere het verkeerde, of ook hier is het kwaad grooter, daar kleiner. En al mocht het na ernstig onderzoek blijken, dat dit laatste alzoo ware, en al zou het in zulk een geval zeker het verstandigste zijn van die beide kwaden het minste te kiezen, niet al te spoedig legge men zich neder bij de onderstelling, dat den mensch niet anders gelaten is dan de keus tusschen twee kwaden, 't ééne mogelijk kleiner dan het andere.

Erger evenwel dan een hangen tusschen twee kwaden of dan een vervallen van het eene kwaad in het andere zou het zijn, als, terwijl de heer Van Houten de toestanden juist zedelijker wil doen worden, de verspreiding van de kennis der bedoelde middelen bevorderlijk moest worden aan het toenemen der onzedelijkheid. ‘Het (middel) zal waarschijnlijk het meest worden toegepast in extra-matrimoniale gevallen, en dan zeker de zedelijkheid niet bevorderen, zegt prof. Evers, en bedoelt daarmede ongetwijfeld, dat vele vrouwen van buiten-echtelijk verkeer minder zullen worden afgeschrikt, als zij zich weten te beveiligen tegen eene ongewenschte zwangerschap. Wie nu een buiten-echtelijk verkeer voor iets in onze eeuw *op zich zelf* ongeoorloofds houdt, kan niet anders dan deelen in 's hoogleeraars vrees. Zoo dan ook de heer Greven, die, schoon dan ook maar *tijdelijk*, met hem groot gevaar voor de zedelijkheid ducht. Anders echter de heer Van Houten. Extra-matrimoniale betrekkingen op zich zelf schijnen hem hier minder te ergeren. Hare grootste verkeerdheid schijnt hem elders gelegen. ‘Ik beschouw het’, zegt hij, ‘als een der noodlottigste gevolgen van extra-matrimoniale betrekkingen, dat de vrouw blootstaat aan zwangerschap, en dat er alzoo kinderen kunnen geboren worden, voor wie in geen enkel opzicht gezorgd is.’ Nu is het zeker waar, dat het buiten-echtelijk verkeer totdusver ook en misschien vooral als onzedelijk moest worden veroordeeld, omdat onnoozele derden er de slachtoffers van worden, en dat er veel zou gewonnen zijn, als zulken niet meer ter wereld gebracht werden; maar of nu daarmede dit verkeer van al of nagenoeg al zijn onzedelijks ontheven zou worden, mag betwijfeld worden. ‘Men kan, als men van zedelijkheid spreekt, het oog hebben,

òf op de uitwendige handelingen, òf op de gezindheid van den handelenden persoon. De handelingen beoordeelt men naar de voor- of nadeelige gevolgen voor de maatschappij; de gezindheid naar den graad van het egoïsme en van het vermogen, de hartstochten te beheerschen. Wat nu het eerste betreft, het middel, dat wij bespreken, zou juist alle gevolgen wegnemen; er zou geen vrees meer behoeven te bestaan voor de geboorte van een nieuw individu, meestal verwaarloosd, veracht, opgroeiend tot last voor zich zelf en de maatschappij. Juist dat betrokken zijn van de belangen van derden bij eene handeling, waaraan de maatschappij alleen het recht ontleent, haar te straffen met wettelijke of sociale nadeelen, zou dan hier gaan ontbreken. De gevolgen zouden alleen bestaan in een naar ons inzien nadeeligen invloed op het karakter der handelende personen, een invloed, die hun zedelijke ontwikkeling vertraagt. Wij zouden meenen, dat zij tot hunne eigene schade verder dan wij verwijderd bleven van het echt menschelijk leven.' Is dit door den heer Greven opgemerkte, zoo als ons voorkomt, volkomen waar, lijden de beide handelende personen zelve door de vertraging van hunne zedelijke ontwikkeling, dan kan men niet ontkennen, dat er ook aan die zijde gevaar voor de zedelijkheid ontstaat. Want toegegeven, dat eene zedelijkheid, die alleen door vrees voor schadelijke en schandelijke gevolgen bedwongen wordt, geene echte zedelijkheid is, is het toch ook waar, dat, als men zijn driften den teugel viert, dit ten laatste ook op het karakter nadeelig moet werken, en een min of meer onzedelijken toestand van het individu bevorderen.

En daarom zouden wij haast wenschen, dat de aangeprezen middelen blijken mochten niet doeltreffend te zijn. Daarom zouden wij haast gewenscht hebben, dat de heer Van Houten maar gezwegen had. Maar bij nadenken komen wij tot een ander besluit. *In zekere kringen ten onzent is de kennis in 't geheim doorgedrongen,* verklaart de heer Van Houten. Als een loopend vuurtje zal het zich nu, maar in 't geheim, verspreiden. Zelfs indien iets goed is, kan 't niet heilzaam zijn, dat het in 't donker blijft; 't verkleurt dan spoedig. Maar als 't eens iets kwaads moest zijn! Wat onheil zou er door gesticht kunnen worden! Dat ouders, meesters en vrouwen waken! Dat physiologen en geneeskundigen onderzoeken, de zaak in hunne handen nemen, leiding of waarschuwing geven! Dat de moralisten den aard, de roeping van den mensch der negentiende eeuw, de verschillende levensbetrekkingen aan een vernieuwd grondig onderzoek onderwerpen, en ons leeren wat thans natuurlijk is, wat de kieschheid van ons vordert!

Men heeft de aangeprezen Fransche zeden of andere dergelijken dienst doende middelen bestreden, met een beroep op de ongunstige gevolgen die zij in menig ander opzicht zouden kunnen hebben. De heer Van

Houten heeft, hierin voortreffelijk voorgegaan door den heer Greven, de gemaakte bedenkingen, ons bedunkens, ontzenuwd. Toch zou hij zich hebben kunnen bedienen van een nog meer afdoende tactiek. Hij zou, in plaats van zich op te houden met de weerlegging van de ingebrachte bezwaren, die bezwaren hebben kunnen veranderen in even zoo vele aanbevelingen voor hetgeen hij bedoelt. Gedeeltelijk aan hem zoowel als zijn voorganger ons houdende, gedeeltelijk onzen eigen weg gaande, willen wij het heilzame doen *uitkomen* dat gelegen zou zijn in de beoefening van hetgeen wij kortweg ‘voorzichtigheid’ zullen noemen.

Bijaldien de bevolking, als gevolg van ‘voorzichtigheid’, eerst al verminderen mocht, wat wij nu eens onderstellen, dan zou daarmee dit gewonnen zijn, dat die bevolking dan slechts afnemen zou in zulken, die in zeker opzicht, s.v.v. nietswaardigen zijn, en aangroeien en toenemen in meerwaardigen. De vele bevallingen der vrouw maken het gezin niet altijd rijker aan kinderen. Als eene vrouw toch achtereenvolgens zes kinderen ter wereld brengt, maar er intusschen ook weer drie aan den dood moet afstaan, dan is dit gezin niets rijker dan een ander, waarin maar drie kinderen geboren werden. Het éènige verschil zal ten slotte hierin bestaan, dat in het eerste gezin de moeder naar lichaam en ziel veel meer zal geleden hebben en dat de kinderen er minder aan toe zijn, omdat een deel der verpleging, die hun ten goede had kunnen komen, verspild werd aan de gestorvenen. Ondersteld verder dat de ‘voorzichtigheid’ inderdaad tengevolge mocht hebben eenige vermindering der bevolking, de kracht des volks zou daarentegen des te grooter worden; want waar sprake is van volkskracht, daar is natuurlijk niet de vraag, hoe groot de bevolking in 't algemeen, maar hoe groot het aantal weerbare en produceerende personen is. Spreekt men toch van kracht, dan bedoelt men zulk een kracht, die tot iets in staat is, en zulk eene zoekt men niet bij kinderen, maar verwacht men alleen bij volwassenen. En waar het nu geldt 's lands verdediging of de voortbrenging van rijkdommen is het dus ook niet de vraag, hoeveel zielen en zieltjes er zijn en hoeveel monden er gevuld moeten worden, maar hoeveel armen en handen zich behoorlijk roeren kunnen. In Parijs, zegt de heer Van Houten, bedraagt het aantal kinderon beneden de 16 jaren circa 20, in geheel Frankrijk circa 27, en in de meeste landen van Europa circa 35 percent der bevolking. En nu, al mocht het zijn, gelijk allicht aan iemand mag voor de aandacht komen, dat Parijs een naar evenredigheid grooter aantal volwassenen telt omdat de provincie er (niet hare kinderen, maar) hare volwassenen bij scharen heenzendt en omdat de Parijzenaar zijne jonggeborenen dadelijk de deur en de stad uitzendt, om ze voor een zeer groot gedeelte nooit te zien terugkeeren; dit is toch zeker, dat de groote stad Parijs, wat hare weerbaarheid en hare productiviteit betreft, door haar kleiner aantal kinderen niets verliest. - Ondersteld alweer, dat bij ‘voorzichtigheid’ de bevolking iets geringer

mocht worden, deze bevolking zal dan toch eene naar lichaam en geest meer weerbare worden. Wij willen gaarne gelooven dat het bij de tegenwoordige manier van oorlogvoeren op de massa's aankomt. Maar hierbij denken wij toch aan massa's strijdbare mannen. Ware het anders, ware het alleen om massa's te doen, welnu, wij hebben massa's ossen en schapen genoeg om ze den vijand voor de voeten te werpen, en kunnen ons desnoods ook toeleggen op den aanfok van vierbeenige ezels. - Strijdbare mannen dus! Maar in de eerste plaats, hoe zullen wij aan een massa strijdbare mannen komen, als er, hoe velen er ook geboren worden, van hen die geboren worden, reeds in de eerste levensjaren de helft of meer wegsterft; en als van de overblijvenden weer een groot gedeelte als voorde militie ongeschikt moet afgekeurd worden? Zoo worden de massa's langs anderen weg toch reeds kleiner. Maar gelijk nu massa's ossen ons op het slagveld van geen dienst kunnen zijn, zoo ook niet massa's van zulke mannen, die geen vermoeienissen kunnen doorstaan, die lusteloos en moedeloos zijn, die geen warme liefde voor hun geboortegrond hebben, ook omdat hunne geboorte hun weinig anders dan een hongerigen en ziekelijken kinderleeftijd aanbracht. Massa's alleen doen 't hem niet. Dat begrepen zeer goed mannen als Thiers, toen zij niet meegingen met Gambetta, en weigerden geheel Frankrijk te wapen te roepen. De massa bloed mocht voldoende geweest zijn om daarin tot aan de knieën te waden, verdronken zou de Duitscher er toch wel niet in zijn.

En hoeveel rijker zal een bevolking worden aan genietingen en voldoeningen, als zij er naar tracht om het aantal niet-produceerende consumenten binnen de grenzen te houden en dat der produceerenden naar evenredigheid te doen toenemen! Gesteld dat de tegenwoordige bevolking produceert 40 x, en daarvan de eene helft voor zich behoudt en de andere aan den vreemdeling in ruil voor andere producten afstaat. Wat zal nu gebeuren als zij zich eens door mindere geboorten mocht kunnen inkrimpen tot op de helft? Zal zij nu ook de helft van het vroegere produceeren? Neen! kleiner aantal kinderen tellende en ‘beter onderlegd’ zal zij tusschen de 20 en 40 x produceeren; stel 30. Van deze 30 de helft voor zich behoudende, verbetert zij haar toestand al dadelijk, daar nu voor ieder individu in plaats van ½ zoo als vroeger, ¾ beschikbaar wordt. Voorts zal er zeker ook ¼ minder worden uitgevoerd dan vroeger en evenzoo ¼ minder worden ingevoerd, maar de nu ingevoerde ¾ zullen verdeeld worden onder eene de helft kleinere bevolking, zoodat ook hier ieder individu weer meer voldoening zal erlangen. En dat *meer* zal nog toenemen; want vermindert de kleiner geworden bevolking haar productie en aanbod, terwijl intusschen de vraag in den vreemde dezelfde blijft, dan zal het door haar aangebodene duurder worden en alzoo grooter hoeveelheden van de vreemde voortbrengselen bedingen kunnen. Ten slotte zal het land zich daarvan misschien weer even ruim kunnen voorzien als vroeger.

Ook het Darwinisme komt den heer Van Houten te hulp. Of deze theorie, bij al het bewonderenswaardig licht dat zij over vele bijzonderheden heeft doen opgaan, in de hoofdzaken juist is, laten wij in 't midden. *Sub judice lis est.* Voor 't oogenblik nemen wij ze aan. Prof. Evers, die deze leer, 'waarvoor veel pleit,' tegen de uitbreiding der Fransche zeden in 't vuur brengt, bepaalt haar aldus: 'De geschiedenis en vooral de palaeontologie leeren dat, althans bij den mensch, de wet der ontwikkeling krachtig werkzaam is. Bewijzen worden meer en meer aangevoerd, dat het tegenwoordige geslacht meer verwijderd is van de overige dierlijke wezens, dan de praehistorische menschen dit waren. "Vanwaar die ontwikkeling?" zoo kan gevraagd worden. En zou op die vraag niet het best geantwoord worden: zij is het gevolg van den strijd om het leven? De zwakke geslachten gaan te gronde, de sterkeren blijven bewaard, en deze sterkeren brengen op hunne beurt krachtiger individuën voort, waarvan de zwakkere het eerst bezwijken. Het spreekt van zelf, dat met de sterkeren niet de sterk gespierde bedoeld worden, maar zij die uitmunten door kracht van geest, gepaard aan een gezond lichaam.' - Het menschdom heeft zich alzoo in den loop der eeuwen meer en meer ontwikkeld tot menschheid. Dit heeft het gedaan door dat zijne, in een of ander opzicht, voortreffelijkeren hunne minderen, de zwakken, vertraden, vermoordden, of fatsoenlijker uitgedrukt, telkens elimineerden. En dat elimineeren van de zwakkeren is dus gebleken eene voor het menschdom goede en nuttige zaak geweest te zijn. Maar afdoende is deze manier van doen totdusver niet gebleken. Er blijven ook in onze beschaafde maatschappij nog altijd geslachten over die op een zeer laag en zwak en gemeen standpunt staan. Deze propageeren zich even goed als de beteren. Zoo kan het wel een elimineeren blijven ten eeuwigen dage. Wat zou er nu tegen zijn, als ons geslacht zich maar altijd meer verwijderen mag van de praehistorische menschen, maar altijd hooger rijzen mag en zulks in al zijn leden, - wat zou er nu tégen zijn, dat die vooruitgang op andere wijs plaats vond? 't Is der natuur toch wel niet te doen om 't elimineeren op zich zelf, maar om 't bestaan van achterlijk blijvende en belemmerende geslachten te doen ophouden. Hoe onbarmhartig zij soms ook afgeschilderd worde, heeft de natuur toch wel geen voorliefde voor verderven, geen antipathie tegen behouden! Laten de zwakkere geslachten dan hunne, zij 't ook geringere krachten aanwenden, niet om zich te vermenigvuldigen, maar om zich en de hunnen te versterken en te verheffen, dan zullen zij door hun bestaan niemand in den weg staan, dan zullen ook zij aan den vooruitgang deelnemen en hun bestaan zal weldra een edel genoemd kunnen worden. Spreekt men verder: 'Voortdurende strijd om het bestaan is de oorzaak en bron van alle ontwikkeling en iedere vooruitgang in de maatschappij. Neem haar weg, maak het ieder gemakkelijk en goed in de wereld en gij zult de maatschappij eerst stationair houden en haar alsdan doen

achteruitgaan,' dan spreekt men waarheid. Zonder inspanning, verslapping, zonder strijd, dood. Maar 't zij dan ook strijd, niet in naam, maar inderdaad. Een hopelooze strijd is geen strijd. Als reus en dwerg vijandig tegenover elkander staan, gaat de dwerg onvermijdelijk te gronde, en de reus gaat niets vooruit. Bij den laatste is noch inspanning, noch ontwikkeling, noch oefening van kracht en evenmin zelfvoldoening. Zwakke, onvermogende ouders, die belast zijn met een groot aantal kinderen, hebben geen kans om te overwinnen. En als Spencer vroeger wilde dat 'widows and orphans should be left to struggle for life and death', zonder dat hun bij de worsteling ook maar even de hand geboden worde, dan vergunde hij hun niet veel meer dan men het dier vergunt, dat in een goed gesloten zak in het water wordt geworpen, en zich nu stuiptrekkend en krampachtig bewegen mag, maar onder al die beweging toch zinken moet. - En dan worde het ook een strijd niet langer op vóórvaderlijke manier, maar op menschelijke wijs gevoerd. Wij hebben ons, dunkt mij, nu al ver genoeg van de praehistorische menschen verwijderd, dan dat wij geen recht zouden hebben ons van hen te onderscheiden. Ook hierdoor te onderscheiden, dat wij ophouden *met elkander* te strijden, elkander uit den weg te ruimen. Houdt die strijd op, een andere strijd kan voortduren, de strijd met de natuur, de strijd om een steeds edeler bestaan. En zoo mag ons leven een goed leven worden, maar een te gemakkelijk zal het wel niet zijn. In den mensch in 't algemeen, of anders in den mensch zooals hij onder ons zeker standpunt van ontwikkeling bereikt heeft, is een drang om steeds hooger te klimmen. Reeds vóór hij zijn eerste levensbehoefte bevredigd ziet, strekt hij de hand uit naar opschik. Straks wordt een nette woning hem eene behoefte. Eindelijk zal hij ook *iets* genieten willen van de weelden, die wetenschap en kunst aanbieden. Maar daartoe blijven arbeid en strijd onmisbare voorwaarden.

Nog anderen dan Darwin roepen wij te hulp. 't Zijn de Engelschen Greg en Galton, die wij echter alleen kennen uit de door den heer Van Houten terecht geprezen dissertatie van den heer Greven. Wij erkennen evenwel gaarne, dat de eerstgenoemden vreemd zouden opzien, als zij ooit vernemen mochten, dat zij den heer Van Houten als hulptroepen worden aangeboden, dat hunne geschriften nog moeten dienen om beperking van het kindertal, desnoods bij de meer ontwikkelden alleen, aan te bevelen. Zij zouden zeker en niet zonder reden vragen: hoe! hebt gij dan niet gemerkt, dat de heer Greven, de man die meende bij den schrijver van de *Social science* een panacee voor de kwalen der maatschappij gevonden te hebben, juist door onze geschriften bekeerd geworden is, en min of meer ontmoedigd de pen heeft neergelegd? En, zeker, zou ons antwoord zijn, zeker, uwe gevolgtrekkingen kunnen den heer Van Houten geen dienst doen, maar destemeer datgene waarvan gij uitgaat, en dit destemeer als deze u dit ééne, waarin gij tegenover hem volkomen gelijk hebt, maar wil toe-

geven, dat namelijk de ‘voorzichtigheid’ 't eerst en meest ingang zal vinden bij den middenstand. Tot de lagere klassen toch, al mogen zij 't meest noodig hebben hunne gezinnen te beperken, zal de kennis van de middelen ter beperking alleen uit den middenstand kunnen doordringen, terwijl de toepassing van die middelen misschien geruimen tijd kan afstuiten op onverschilligheid, vooroordeel, wantrouwen en op het geloof aan... een fatum, dat zich uitspreekt in een spreekwoord als dit: ‘wat den mensch opgelegd is kan hij toch niet ontloopen.’ - De middelklassen zullen zich dus het eerst gaan sparen. Maar die middelklassen mogen wij ons niet voorstellen als een afgesloten stand uitmakende. Gelijk zij zich in hare meest bevoorrechten aansluiten aan- en indringen in den hoogsten stand, zoo ook staan hare onderste lagen in nauwe aanraking met de hoogstgeklommenen van den laagsten stand; grenzen trekken kunnen wij niet. Die middelklassen nu zullen het kindertal in hunne gezinnen beperken, terwijl volgens de onderstelling, de anderen het niet doen, althans niet dadelijk doen. Vermeerderen zullen dus in de eerste plaats de klassen van den hoogsten stand. Maar die hoogste klassen zullen hare kinderen en kleinkinderen dan ook zien dalen, afdalen tot in den middelstand. En daarbij zal deze laatste geen schade lijden. Laten, ofschoon ik het onbillijk en hoogst onbescheiden zou achten van de hoogste standen in ons vaderland zóó te spreken, - maar laten ‘the pampered favorites of fortune’, ‘those whose frames are damaged by indulgence’, zich in vergelijking met den middelstand te zeer vermenigvuldigen en tengevolge van de versnippering der fortuinen dalen en onder de middelklassen zich verspreiden, dan zal dit voor de laatsten geen nadeel zijn, zij brengen o.a. eenig fortuin mede, fijnere, wezenlijk beschaafde vormen enz. - Vermeerderen zullen, volgens de onderstelling, ten andere ook de lagere klassen. Maar in die klassen zullen er toch altijd zijn, die hoogerop willen, en hoe hooger deze reeds staan, des te meer zullen zij verlangen te klimmen. En uit dezen zullen de middelklassen alzoo mede tevens aanvulling en versterking ontvangen. Zij zullen, al brengen zij zelve betrekkelijk weinig kinderen voort en groot, dientengevolge niets minder sterk zijn dan vroeger. Zij zullen van beide zijden, vanboven en vanbeneden, telkens nieuwe menschen in hare gelederen zien optreden. En dat zal haar goed doen. Want al zeggen wij met Greg: ‘It is the middle classes who form the energatic, reliable, improving element in the population, who constitutes the true strenght and wealth and dignity of nations’, juist om gezond te blijven hebben zij telkens aanvoer van versch bloed noodig, hebben zij behoefte aan vernieuwing, zullen hare deugden zich niet omzetten in gebreken, zullen hare vooroordeelen niet steeds dieper wortel schieten.

Eindelijk ook ter vreedzame oplossing van de sociale kwestie zou het goed zijn als de ‘voorzichtigheid’ eens algemeen ingang mocht vinden. Uit de lagere klassen stijgt de kreet op om een beter levenslot. Velen

die tot haar behooren, zijn misnoegd, omdat zij niet naar hartelust zich aan ongebondenheid kunnen overgeven. Hadden deze als kinderen in een meer welvarende omgeving hunne opvoeding ontvangen, hadden zij, tot volwassen leeftijd gekomen, een huwelijk durven of kunnen sluiten, zij zouden voor een groot gedeelte niet zoozeer zijn afgedaald. Vele anderen zijn ontevreden omdat de verdiensten niet voldoende zijn om in de behoeften van het talrijk of zwaar bezocht gezin te voorzien; medelijden met de hunnen maakt hen radeloos, radeloosheid vervoert hen tot wanhoop, wanhoop tot wie weet niet wat! Welnu, dat de jonge mannen, vóór zij zich gewennen aan 't in de kroeg zitten, vóór zij zich gewennen aan den omgang met liederlijke vrouwen, in het huwelijk treden; dat zij iets vroeger of later de vadervreugde leeren kennen, maar zóó dat zij er zich zelven en der vrouw niet alle geriefelijks om behoeven te ontzeggen, dat zij hun kind goede voeding en opvoeding kunnen geven, en gij zult mannen verkrijgen, ook in de lagere klassen, die hun stil huiselijk leven te kostelijk achten, dan dat zij 't door oproer of door onbillijke werkstaking in gevaar zouden willen brengen.

Ik ben gekomen aan het einde van mijn verslag en, wil men, van mijne aanprijzing, eene aanprijzing evenwel onder het ernstig gemeend voorbehoud, dat de aangewezen middelen den toets eener duchtige, èn hygienische èn zedekundige, critiek blijken te kunnen doorstaan. Maar eindigen mag ik toch niet zonder nog een enkel woord in te brengen tegen eene onderstelling, welke de natuur van den redelijk-zedelijken mensch misschien wel iets te na komt. Gelijk de heer Greven het onderdrukken van ‘the especial one of our animal wants, which is redeemed from animalism by being blended with our strongest and least selfish affections, which is ennobled by its association in a way, in which the appetites of eating and drinking can never be ennobled,’ eene besnoeing noemt van onze natuur; gelijk hij meent, dat alleen een enthusiast gelooven kan aan de uitvoerbaarheid van de onthouding in het huwelijk en volstrekte onthouding ook van den gehuwde te verwachten eene illusie acht, ja bijna eene naieveteit, maar toch nog aanneemt, dat het ‘voor den ongehuwde, wiens leven zonder sterke verleiding verloopt, mogelijk is in strenge onthouding te leven en zeer gelukkig te leven’ acht de heer Van Houten het ongehuwde leven buiten extra-matrimoniale betrekkingen slechts voor enkele ascetische naturen practicabel en spreekt hij zelfs van eene ‘ondoenlijke geheele onthouding.’

Hiertegen meen ik te moeten opkomen. Bij alle erkenning van de rechtmatige eischen onzer *geheele* natuur, bij de wetenschap, dat de als Heiligen vereerden de eischen hunner natuur zelden straffeloos in den wind geslagen hebben en de onthouding soms hebben doorgezet ten koste van hun beter leven, meen ik, dat geheele onthouding den gehuwde mogelijk is omdat zij meermalen een *heilig moeten* is. Nu

reeds verscheidene jaren geleden wees ik op hetgeen den mensch daartoe verplichten kon en op hetgeen hem ter volbrenging van dien plicht ter hulp kon komen. Onder anderen schreef ik: ‘Zou misschien menigeen, die nu nog zich gebonden rekent aan zijn huis en bij zijn huis blijvende, slechts bezwaarlijk werk en loon kon vinden, dàn, teneinde het haast onmogelijke, mogelijk te maken, d.i. teneinde zijn huisgezin niet te zeer uit te breiden, den moed en de genegenheid niet hebben om zich voor een geruimeren tijd van zijn huis te verwijderen en elders een beter stuk brood en een spaarpenning bovendien te verdienen?’ Of - als de heer Van Houten met recht verklaart: ‘Het is niet te veel gevergd van den jongen man, om in het vooruitzicht van een vroeg huwelijk tot op dien tijd kuisch te leven,’ zou het dan voor den gehuwde niet mogelijk zijn, zich op de aangeduide wijs een jaar te onthouden? Meent iemand dat dit zoo goed als niets zou beteekenen, dan wordt ons antwoord, dat, als de moeder door een jaar uitstel tot haar verhaal mag komen; dat als hetgeen de geboorte en de eerste verzorging van het laatst geboren kind aan het huishouden gekost heeft ingehaald en vergoed is; dat, als men zich tot de ontvangst van het te verwachten kind iets beter heeft kunnen voorbereiden; dat, als de andere kinderen zich een weinig beter redden kunnen, dat dit reeds groote winst zou zijn.

Maar vervolgens hebben wij nog iets anders op het hart. De heeren Greven en Van Houten schijnen van oordeel, dat, tenzij men de toevlucht neme tot de bewuste middelen, alleen *geheele* onthouding kan leiden tot beperkte gezinnen. De eerste tenminste schrijft: ‘Het gaat niet aan hier eene vergelijking te maken met matigheid in andere opzichten, matiging helpt hier niets, alleen absoluut dooden van het instinct is hier afdoende.’ Maar als men dit meent, dan verkeert men in dwaling. Algeheele onthouding is niet noodig, ook al laat men de andere middelen voor hetgeen zij zijn. Uitgebreider Handboeken over Physiologie(*) wijzen den weg. Men leze deze ter plaatse waar men met reden eenig licht verwachten kan; men wete dáár tusschen de regels te lezen. Wil men zich nu niet gedragen naar den wenk, dien men uit zulke geschriften kan afleiden, dan moet men zich de gevolgen getroosten. Maar is het waarheid, dat althans reeds de vrouwen verandering verlangen, dan is er uitkomst. ‘In alle klassen der maatschappij zijn de vrouwen het hartelijk moede, zoo als de Parijsche communarde het uitdrukte, zulke vruchtboomen te zijn, onophoudelijk kinderen voortbrengende en hierbij hare physieke en moreele kracht langzamerhand uitputtende. En niet het minst in de laagste klassen, waar de vrouw te midden van dit alles nog werken moeten voor den kost, waar de inkomsten ontoereikend zijn om, zelfs als zij dringend vereischt wordt, hulp te betalen, en waar deze geene elasticiteit bezitten, maar het brood voor de nieuwgeborenen uit den mond der andere kinderen of

(*) B. v. Dr. W. Koster, Grondbeginselen van de Natuurkunde van den mensch.

der ouders moet worden bespaard. Meent gij, dat zij niet snakken naar een beter lot, die vrouwen, die men bijna niet anders ziet dan met een kind op den arm en een kind aan de hand, en wier bleek en vroeg gerimpeld gelaat den stempel draagt van onophoudelijk zwoegen en zorgen bij dag en bij nacht? Zij zouden de kracht niet hebben om, zoo het noodig ware, er eenig offer voor te brengen? Welnu, de vrouw wordt hier ondersteld een offer te willen brengen, dat ook de man het brenge. Dit offer of - andere offers en pijnlijke ook! Als gij uw kind het noodige niet kunt geven, dan brengt gij het ten grave, na lang en veel lijden misschien. Als gij de middelen mist om uw kinderen te laten leeren wat zij in hun stand zouden noodig hebben te leeren, dan doet gij hen van de maatschappelijke ladder een sport afdalen. In elk geval moet men dus een offer brengen. Dat men dan kieze en zich zelven oplegge het minst grievende. Dat men zich zelven *verloochene!* En zou zulk een zelfverloochening niet misschien haar eigen belooning medebrengen? Zouden de constituties bij meer matiging zich ten slotte niet beter bevinden? Zouden de gehuwden zoo zich zelven en elkander niet sparen? Of het een voorrecht is, al of niet, of het een bewijs van verbastering is of van vooruitgang, of 't een teeken is van het goed vertrouwen, dat de natuur in den mensch stelde, al of niet, weet ik niet, maar indien ‘it must be admitted without doubt, that in all events the instinct in men is perennial, not periodic,’ dan schijnt het, dat, opdat er geen misbruik plaats hebbe, den mensch des te meerdere zelfbeheersching zal geraden zijn.

Zoeterwoude

H.A.C. DENIER VAN DER GON.

Mengelwerk.

Verboden vrucht.
Door P.F. Brunings.

V.

De heer Van Biesterveld had eene verschansing tegen den vijand opgeworpen. Zijne vrouw ging dien verkennen, en dit was wel zoo verstandig. Hoe 't aan te leggen, zonder haar doel te verraden, dit had ze onderweg overwogen, en ze rekende daarbij op het een of ander gunstig toeval; kwam dit heden niet, dan toch waarschijnlijk morgen of overmorgen. Ze had slechts een van de bewoners te ontmoeten, en dan was het aanknoopen van een gesprek heel gemakkelijk.

Het toeval diende haar. Leo kwam den tuin door, met een hengelstok over den schouder, en geheel toegerust om de argelooze Berkelbewoners te verschalken. Zoodra Mevrouw hem zag bleef ze staan, als iemand die naar den te volgen weg gist. Toen stapte ze voort en de visscher kwam juist het hek uit, toen zij er voorbijging. Hij nam beleefd zijn hoed af, en wilde haar voorbij laten gaan; maar Mevrouw bleef staan en zeide: ‘dit pad loopt zeker op den grintweg uit, Mijnheer?’

‘Ja, Mevrouw; maar het is de kortste weg niet om er op te komen. Indien ge 't mij vergunt, zal ik u er heen brengen. - Welken kant moet Mevrouw uit? - Naar het dorp?’

‘Ja, Mijnheer,’ antwoordde ze terstond; ‘maar ik durf van uwe beleefdheid niet vergen, dat ge een oogenblik van uw genoegen voor me opoffert. Als ge zoo goed wildet zijn me den weg slechts uit te duiden....’

De toon, waarop zij sprak, gaf genoeg te kennen, dat zij den aangeboden dienst volstrekt niet afwees; integendeel scheen ze hem te willen doen gevoelen, dat zijne beleefdheid haar aangenaam was.

De jonkman had terstond opgemerkt, dat hij eene beschaafde en hoogst-fatsoenlijke vrouw voor had, en wat hij ook spoedig had gezien, was, dat ze, hoewel niet jong meer, er heel goed uitzag. Mevrouw Van Biesterveld was inderdaad een zeer knappe vrouw, - niet bepaald mooi, maar ze had flinke bruine kijkers, pikzwarte wenkbrauwen, witte tanden, en een gezonde frissche kleur; - daarbij was ze eer groot dan klein, een weinig gezet en ze liet, terwijl ze met Leo stond te praten, even een voetje zien, dat al heel aardig was.

'Mevrouw,' sprak Leo, 'het zou me spijten als ge werkelijk geloofdet, dat ik de arme liefhebberij van domme visschen uit de Berkel op te halen zou verkiezen boven het genoegen van u een dienst te bewijzen en uw bijzijn te genieten.'

'Wel, Mijnheer,' zei ze glimlachend, en niet zonder eenige koketterie, - 'ge moogt een huismoedertje, zooals ik ben, niet ijdel maken. - Maar om u te toonen, dat ik uwe beleefdheid recht waardeer, antwoord ik er op: ik wil gaarne uw geleide aannemen. Het gezelschap van een fatsoenlijk man is me zelfs hoogst aangenaam.'

'Ge zijt wel zeer beleefd, Mevrouw, als ge onder mijn slordig visscherspakje een fatsoenlijk man wilt herkennen. Ik ben er waarlijk mee verlegen u zóó te moeten vergezellen.'

'We zijn immers buiten? Het grootste genot van 't buitenleven is vrijheid. En uw visscherspakje is zoo slordig niet,' liet ze er lachend op volgen... 'Als ik mocht zeggen wat ik denk...'

Hier brak ze opzettelijk, en met zekeren nadruk op 't laatste woord, af.

'Zeg gerust, Mevrouw, wat ge denkt. Hierlangs, over dit smalle plankje. - Mag ik u mijn hand aanbieden? Wees voorzichtig!'... Mevrouw reikte hem hare hand en zette haar net voetje, dat nu eens goed voor den dag kwam, op de plank, die over een diepe sloot lag, en kwam zoo aan den overkant.

'Wat ik denk?' hernam ze, naast hem voortgaande, 'wel, ik denk, dat ge nog wel iets anders wilt vangen dan die arme zwemmertjes uit de Berkel. 't Is nu geen uur van visschen in 't water. Dan moet men vroeger opstaan.'

'Ge zijt ondeugend, Mevrouw. - Maar ge slaat den bal mis. Ik stem toe, dat de zon wat hoog staat om de visschen te verschalken, maar mijn hengel is een onschuldig voorwendsel om wat aan den koelen waterkant te mijmeren over mijn toekomst.'

'Die is zeker heel zorgelijk!' lachte Mevrouw.

'Misschien wel.'

'Ik vind u wel wat te jong om over uwe toekomst te tobben,' hernam ze op luchtigen toon. 'De jeugd moet de zorgen verbannen.

Ik reken me zelfs nog niet oud genoeg om me te kwellen met hetgeen morgen gebeuren kan.'

'Gij zijt zeker niet ouder dan ik, Mevrouw, - dus hebt gij ook even weinig of even veel recht als ik om te tobben over den dag van morgen.'

'Gij hebt toch geen vier kruisjes achter u, zooals ik!' riep ze vroolijk. - 'Kom, mijnheer de visscher, - ik geloof dat ge... verliefd zijt!'

'Dit geloof ik ook,' zei Leo. 'En als ik 't niet sinds gisteren was, zou ik 't nu stellig worden, want nooit ontmoette ik een beminnelijker vrouw met vier kruisjes - zooals gij me voorjokt, Mevrouw - dan die thans naast me wandelt.'

'Nu, - daar hebben we 't al! Ik heb het toch goed geraden. Uw complimentje is wel aardig, maar 't is *en pure perte*, daar ik u waarschijnlijk toch niet van dienst zal kunnen zijn.'

''t Is niet vriendelijk wat ge daar zegt, Mevrouw. Een Oostersche spreuk zegt: "al plukt men een bloem, mag men toch wel den geur van een andere genieten." - Als men een vrouw liefde toedraagt, mag men toch andere vrouwen wel vereeren en beminnelijk vinden. Ik houd u voor een lieve, beminnelijke vrouw, - dit meen ik oprecht. 't Spijt me, dat ge mijn woorden verkeerd uitlegt.'

'Dit doe ik niet. - Kan ik u van dienst zijn, - dan moogt ge op mij rekenen, want ik geloof dat ge oprecht zijt. Ik ben 't ook, en ik verraad nooit een geheim.'

Mevrouw stond stil en zag hem met haar groote donkere oogen flink in 't gelaat.

'Ge zijt een vrouw voor wie ik eerbied gevoel,' zei Leo, zijn hoed afnemende. 'Ik mag niet naar uw naam vragen, maar ik hoop hem weldra te kennen. Mijn geheim geef ik u terstond over. Ik heb gisteren een meisje ontmoet, - een vriendin van de freule op Berkeloord, - een engel, een'...

'Een nuffig ding, geloof ik.'

Dora's lof-redenaar stond stil, als had hij plotseling wortel geschoten. Mevrouw was wel verplicht ook stil te staan, en beide keken elkander aan.

'Ge g e l o o f t dit, Mevrouw, - waarom?' vroeg hij.

'Ik mag toch wel gelooven,' antwoordde ze met een bescheiden glimlachje, 'zonder rekenschap van mijn geloof te geven.'

'Ik eerbiedig ieders geloof, maar onder dit voorbehoud, dat het geloof aan de gebreken en feilen van onze naasten op feiten moet steunen. En dan geloof i k , dat het altijd nog raadzaam is dergelijk geloof voor zich-zelf te houden.'

'Zie, nu zullen we nog vijandig, tenminste oneenig worden,' sprak Mevrouw, terwijl ze voortstapte. - 'Ge neemt mijn los heengeworpen gezegde wat al te hoog op. Van hoeveel lieve meisjes kan men niet zeggen, dat ze wat 'nuffig' zijn! - Is dát nu zoo'n groot kwaad?

Ik geloof, dat ik nog ook wel iets goeds zou kunnen zeggen van dat zelfde meisje... hoe heet ze ook? - Dit zult ge u beter herinneren dan ik'...

'Ik ken haar naam niet,' bekende Leo spijtig.

'Dat is waarlijk een echt romaneske verliefdheid! En nu kan ik me haar naam ook niet herinneren, maar ik weet toch wie ge bedoelt: een vriendin van de freule op Berkeloord'...

'Waar ze logeert,' lichtte Leo nader toe.

'Ja-wel, - daar logeert ze. Ze is nog al flink uit de kluiten gewassen: een gezonde Geldersche deern....'

'Mooie lofspraak op een van de mooiste meisjes, die ik ooit gezien heb!' bromde Leo. - 'Maar, Mevrouw, - ge neemt den schijn aan van haar te kennen, - en ge kent haar niet.'

'Ge zijt dus verliefd geworden op haar "mooi!" - Zulk een verliefdheid is niet degelijk. - Moet ge dit zelf niet erkennen?'

'Ik ben verliefd geworden op... Ja, Mevrouw, zeg gij me eens waarop men verliefd kan worden; - kleed dat eens in woorden in. Ik heb wel eens meer mooie meisjes ontmoet, die ik ook lief en beminnelijk vond, maar werkelijk verliefd ben ik niet op haar geworden. Waarom niet, - dit kan ik u niet zeggen; maar wel weet ik, dat ik nooit een vrouw heb ontmoet, die me door haar uiterlijk, haar stem, de uitdrukking van haar gelaat en vooral van hare oogen, en door haar geest zoo aantrok als de logée van Berkeloord. Of haar gaven van hart, verstand en uiterlijk grooter zijn dan die van andere lieve meisjes, die ik vroeger heb leeren kennen, kan ik niet beoordeelen, dit beken ik, en al kon ik het, dan zou ik in mijn oordeel misschien nu niet eens billijk zijn; want ze staat in mijn hart en verbeelding boven alle andere vrouwen. De liefde is niet blind, maar ze bedient zich van een bril, waardoor ze alles heerlijk mooi ziet, en dat is nu juist het gelukkige van de liefde.'

'De liefde, die zoo eensklaps komt, als een soort van delirium, is moeielijk te begrijpen, - dit is zeker; maar 't is de vraag of men, met vasten wil, zijn hart niet in bedwang kan houden, en of men ook, met wat goeden wil, niet verliefd kan worden op een lief beminnelijk meisje, zooals ge onder uwe kennisjes meer dan eene schijnt te tellen.'

'Ik weet niet hoe men zijn hart in bedwang moet houden; ik weet niet of het mogelijk is zijn hart te verbieden zijn vader, zijn moeder, zijn geliefde, vrouw of kind lief te hebben; misschien zijn er menschen, die dat kunnen; maar dan zijn ze ook niet in staat zich voor hunne geliefden op te offeren, en dat moet men kunnen doen. - Ik ben er wel zeker van, dat gij het kunt, Mevrouw. - En of men zich-zelf de liefde als 't ware kan aanpraten en opdringen, weet ik ook niet, want ik heb 't nooit beproefd.'

'Ik wed,' zei Mevrouw, weer stilstaande en hem schalks in de oogen kijkende, 'dat het logeetje van Berkeloord een meisje is met

fortuin. O, dat helpt zoo ontzaggelijk als men verliefd wil worden!'

'Zeker!' - lachte Leo. 'Dit heb ik meer dan eens opgemerkt bij heeren van mijn leeftijd en vooral bij oudere. Maar hoe diep die liefde dan wel zat, was in den beginne moeielijk te peilen, - maar later kwam 't meestal uit, en dan bleek het, dat ze wel in 't vleesch was gedrongen, maar in 't hart niet. Ik weet niet of dat lieve meisje op Berkeloord rijk of arm is; misschien is ze wel rijk; maar ze kan ook arm zijn, altijd in geld, bedoel ik, want stellig is ze op zich-zelve reeds een schat.'

'Ge zijt waarlijk verliefd,' lachte Mevrouw. 'Ik weet óók niet hoe rijk of arm ze is.... in geld. Maar 't zal u toch zeker niet geheel onverschillig zijn of ze fortuin heeft of niet, - hoewel 't er minder op aan komt, als ge zelf zooveel hebt, dat ge op wat meer of minder niet behoeft te letten.'

'Een fortuinridder uit vorigen tijd zou antwoorden: "ik bezit niets dan mijn degen, en die is goed." - Ik ben officier; maar een officier doet tegenwoordig met zijn degen niet veel, als het hoofd den degen niet bestiert. Ik vertrouw een weinig op mijn degen, maar nog meer op mijn wil. Ik ben niet verwaand, maar ik durf te zeggen, dat mijn vrouw op mij rekenen kan, en dit is me ook liever, dan te moeten steunen op mijn vrouw's fortuin. Ik zal haar wel weten te beschermen, en mijn grootste geluk zou 't zijn voor haar te moeten arbeiden, zooals 't een man betaamt.'

Mevrouw scheen in gedachten verdiept, want ze wandelde met neergeslagen blik naast haar geleider voort, en sprak niet, toen hij reeds een poosje had opgehouden te spreken. - Toen ook hij bleef zwijgen, hief ze eensklaps het hoofd op, en zei heel effen: 'ik geloof, dat het meisje rijk is. Heeft ze niet te Amsterdam gewoond?'

'Ze woont er nog,' antwoordde Leo; 'maar dat is geen bewijs dat ze rijk is.'

'De meeste kansen zijn er toch vóór. Rijke voorname menschen, zooals de Van Biesterveld's, houden zich gewoonlijk niet op met arme familie's.'

'Och, Mevrouw, die tegenwoordig niet rijk is, tracht het te schijnen, en dit is voor 't oog hetzelfde,' zei Leo spottend.

''t Zou me toch voor u spijten als de uitverkorene slechts verguld en niet van goud was.'

'Inderdaad?' vroeg hij lachend. 'Gij gelooft zeker dat een officier, die zelf maar verguld op snee is, wel goud in zijne zakken dient te hebben om wat te wegen. - En ge gelooft natuurlijk ook, dat een officier synoniem is met bon-vivant? En om bon-vivant te zijn, is er geld noodig, niet-waar?'

''t Is alsof ge in mijne gedachten als in een open boek leest!' riep Mevrouw met een helderen lach. 'Ik heb de officieren altijd zóó hooren

afschilderen. Ge schetst hun karakter en maatschappelijken toestand juist, - ten minste voor zoover ik er over kan oordeelen... bij overlevering. Ik ken van die heeren persoonlijk niemand.'

'Dan zou ik u toch den raad durven geven, Mevrouw, geen oordeel over hen uit te spreken,' zei Leo vriendelijk, maar toch ernstig. 'Menschen en toestanden te beoordeelen, die men niet kent, is altijd gewaagd.'

'Ik hoop niet, dat ik u hebt gekrenkt!' riep Mevrouw haastig. 'Ik geloof gaarne, en ik ben er bijna zeker van, dat gij eene uitzondering op den regel maakt.'

'Te veel eer voor mij, Mevrouw! Ge houdt het dus toch voor regel, dat de officieren hun vroegeren slechten naam van losbol en leeglooper handhaven? Die naam dagteekent uit den ouden tijd, en 't is wel zonderling, dat de nieuwe verlichte tijd dat onvriendelijk oordeel niet kan doen afslijten. De officieren verdienen, geloof ik, iets beters. Zie, hier zijn we op den grintweg, en daar is het dorp.'

Mevrouw keek naar den dorpstoren, die als een groote pijlspits uit de boomen opstak en zich scherp en donker tegen den blauwen hemel afteekende. Toen wendde ze 't hoofd om en zag langs den weg, waar ze in de verte de twee afgeknotte hardsteenen zuilen zag, aan weerszijden van de laan naar Berkeloord.

'Nu weet ik waar ik ben,' zei ze, haar geleider vriendelijk toelachende. 'Ik dank u hartelijk voor uwe beleefdheid en vooral voor uw aangenaam gezelschap. Ik hoop dat ge niet boos op me zijt.' En tegelijk stak ze hem haar hand toe.

'Dit ben ik niet,' antwoordde hij, met zijn open oog haar vriendelijk aanziende, en haar de hand drukkende. - 'Ik heb waarlijk een heerlijke wandeling aan u te danken, die ik niet licht vergeten zal. 't Spijt me, dat ik afscheid van u moet nemen; maar moet ik u nu ook vaarwel zeggen?'...

'Dit hoop ik niet. Ge kent het spreekwoord: bergen en dalen ontmoeten elkander niet, maar menschen wel? - We blijven misschien nog maar kort hier. We zijn hier ook gelogeerd... maar in de eerste acht dagen reizen we nog niet af... Dan gaan we naar Duitschland... Ik wensch u een goede vangst!' lachte ze en met een knikje wendde ze zich af en stapte vlug den weg op naar 't dorp.

Leo bleef een weinig verbluft staan. Hij had gehoopt, dat zijn lieve gezellin wat duidelijker had geantwoord op zijn vraag of hij afscheid van haar moest nemen; maar ze was hem als 't ware ontsnapt. Hij keek haar na en hij bewonderde haar vluggen stap, haar nette voetjes, haar gestalte, zoo recht en fier, een zekeren zwaai in haar gang, die een eenvoudig kleed bekoorlijker maakt dan een vorstinnenmantel, - en toen geraakte hij aan 't mijmeren. In zijn verbeelding zag hij een gestalte, slanker, maar even groot als de hare, voetjes zoo klein als de hare, een tred vooral niet minder veerkrachtig dan de hare.... en

die slingering van een japon over den weg had hij gisteren nog golvender en verleidelijker gezien, op een smal voetpad... Er was ook iets in haar spraak, in haar gelaatsvorm, meende hij nu, dat hem niet vreemd was; dat hij kort-geleden bij een ander had opgemerkt. - Maar neen, dat was toch maar verbeelding. Deze donkere oogen geleken volstrekt niet op die blauwe hemellichten van gisteren; die groote mond met de groote witte tanden geleek ook niet op het rozenmondje met die glinsterende tandjes van gisteren; die zware donkere wenkbrauwen geleken evenmin op de fijne zwarte cirkelboogjes van gisteren; die breede volle kin geleek allerminst op dat fijne, gekuilde kinnetje van gisteren, - en dan dit zwarte stroeve haar geleek in 't geheel niet op die bruine glanzende lokken, die op den adem des zomerwinds langs een halsje gleden zoo blank en vast als 't witste marmer.

Hij glimlachte en haalde de schouders op, als lachte hij zich-zelf uit, en ging toen aan den Berkel-kant zijn lokaas uitwerpen.

VI.

Zoo levendig, levenslustig en vroolijk als meester Van Heuvel was, zoo bedachtzaam, stil en ernstig was zijn vrouw. 't Waren contrasten als men ze bij elkaar zag. En toch was hun onderlinge overeenkomst in karakter merkwaardig. De een echter uitte zich, en de ander niet. Dit was 't verschil. Als Van Heuvel reden tot vroolijkheid had, zong hij, floot hij, lachte hij, maakte hij cabriolen als een schooljongen; terwijl zijn vrouw, met haar lief vriendelijk gelaat, met een stillen gelukkigen glimlach op de lippen, met haar goede lieve oogen tevreden vóór zich heen keek op haar naai- of stopwerk, en dacht: ‘beste man! lieve Leo! Hoe gelukkig maakt ge mij! - Wat is de wereld toch goed! Waarom mogen we niet altijd bij elkaar blijven?’ - En dan wenschte ze - maar nooit had ze dien wensch durven uitspreken - dat Leo maar altijd bij hen ware gebleven; dat vader en zoon geen eerzucht hadden gekend; dat Leo niets meer was geworden dan Harmen Linkers, die nu in de bakkerij van zijn vader was en met Kaatje Deutichem was getrouwd, - een frissche Geldersche meid, die de handen uit de mouw kon steken, en al vier kinders had als wolken zoo rond en zwaar.

Ja, - dat was nu eigenlijk haar grief, en dat knaagde aan haar goed eenvoudig hart. Ze zag en zocht het geluk niet in de hoogte en in de verte; maar ze zag het kortbij. Ze zag het in een erfje, met een tuining omsloten, waarop kippen en eenden rondliepen, waarop vruchtboomen bloeiden en droegen, waarop vrede was.

Geen mensch ter wereld begreep beter het geluk dan zij; maar ze had ook geen ander geluk gekend, zich geen ander geluk gedroomd, dan vrede in haar stille nederige woning.

Mijnheer Van Heuvel had ook niet veel meer geluk gekend, maar hij had wel een ander geluk gedroomd.... voor zijn zoon namelijk.

Hoe de brave verstandige man er toe kwam, is niet recht verklaarbaar, want hij was altijd gelukkig geweest in zijn nederigen stand. Maar hij beschouwde Leo als een man, die een groote toekomst voor zich had. Leo moest de wereld in. - Nu, dit is goed voor jongens. - Maar Leo moest groot worden, en Leo was den weg opgegaan om groot te worden, hoewel in Leo altijd de eenvoud der moeder bleef schuilen. Hij was eerzuchtig, maar hij wilde alleen hooger op om zijn lieve moeder en zijn braven vader het recht te geven trotsch op hem te zijn.

Terwijl Leo aan de Berkel zat te mijmeren, bij zijn hengelstok, die met den top in 't water lei, en het wel een half uur geleden was sinds een zabberende voren er in geslaagd was met het aas te gaan strijken, zonder dat de visscher het had opgemerkt, zaten meester Van Heuvel en zijn vrouw onder den grooten kastanjeboom vóór de deur op de bank, die vlak onder het geopende raam der huiskamer stond. Van Heuvel rookte uit een echten Gouwenaar, die al mooi zwart begon te worden, en las de courant, die hem geregeld om elf uren door den Domine werd gezonden, en die hij om één uur weer even nauwgezet bij kapitein De Wolf liet bezorgen. Zijne vrouw breide, en las ook, - maar niet in een courant of boek; maar in haar binnenste, waar zooveel goeds en schoons geschreven stond; - zooveel goeds van wat ze zou willen doen als ze er de macht toe had, zooveel schoons van liefde en zelfopoffering, die ze hoopte te wijden aan hen die ze lief had boven alles op de wereld.

Van Heuvel schudde eensklaps het hoofd, en riep toen met zijn gewone levendigheid: ‘als ik 't niet dacht, dan ben ik een boon! - Er broeit oorlog!’

Het woord ‘oorlog’ was voor zijne vrouw, de vreedzaamste aller vrouwen en moeders, een dolkstoot. Maar gewoon zich-zelve te beheerschen en haar vrees en zorgen voor anderen te verbergen, bleef ze uiterlijk kalm en even het hoofd opheffende, vroeg ze: ‘Oorlog? Waar? Zullen wij er vrij van blijven?’

‘Als de oorlog gelocaliseerd blijft,’ antwoordde Van Heuvel met een deftig gelaat, ‘zullen wij er natuurlijk vrij van blijven, want wij zijn geen oorlogzoekende mogendheid; wij zijn neutraal en ons belang brengt mee neutraal te blijven. Maar wie kan de gebeurtenissen voorzien? - Als een strijdlustig man wil vechten, behoeft hij niet lang naar een gelegenheid te zoeken; en zijn er twee aan 't vechten, dan komt er licht een derde bij om een van beiden te helpen; en dan komt er een vierde om weer den ander bij te staan, en-zoo-voort. Ik vrees altijd voor een algemeenen oorlog en dan gaan wij natuurlijk ook mede. De menschen zijn nu eenmaal op de wereld om 't elkaar lastig te maken, te twisten en te vechten met hun medemenschen. Daarom is 't goed

dat we geregelde legers hebben, die de quaestie's spoedig uit de wereld maken. Vroeger duurden die oorlogen ontzettend lang, omdat er geen geregelde strijdmacht was. Men vocht er maar op los om 't pleizier te hebben van te vechten, te rooven en te plunderen. Nu wordt er alleen gevochten om quaestie's uit de wereld te helpen. Ik zou je daarover veel kunnen vertellen, maar je begrijpt het toch niet, Lina, en daarom zal ik alleen dit nog maar zeggen: Oorlog is gelijk aan 't onweer. Beide zuiveren de atmosfeer. 't Zijn wel is waar twee verschillende zuiverings-processen, maar elk eigenaardig geschikt voor de kwaal die ze moeten genezen.'

'Ik zal nooit leeren begrijpen,' klonk het bedachtzaam van hare lippen, 'waartoe oorlog nuttig kan zijn. Als men de kinderen onderwees in liefde tot den naaste, in nederigheid en berusting, in de ware beteekenis van 's menschen bestemming, zouden de oorlogen van zelf wegblijven; er zou geen zuiverings-proces noodig zijn als de menschen hun eigen atmosfeer niet bedierven.'

'Ja, dat is in abstracto waar, lieve Lina, - maar 't is niet de schuld van alle domme menschen, dat ze niets hebben geleerd. Een neger kan 't bijvoorbeeld niet helpen dat hij zwart geboren is, en om zijn geheele ras eindelijk wit te krijgen, zullen er eenige duizenden jaren noodig zijn. 't Is intusschen al mooi, dat de oorlog niet meer doel is, maar wel het middel om bestendigen vrede, beschaving en welvaart te verkrijgen.'

'Die redeneering gaat me wel wat hoog,' antwoordde de bedachtzame vrouw, 'want, voor zoover ik weet, worden er nu nog oorlogen, en verschrikkelijke oorlogen, gevoerd, die even als vroeger ten doel hebben om te veroveren. Het oorlog-voeren is zelfs een wetenschap geworden, die ook leeken bestudeeren; de krijgsmansstand is meer geëerd dan vroeger, en vreedzame burgers, die eertijds er niet aan zouden gedacht hebben zich met krijgszaken in te laten, leiden hunne kinderen op voor de krijgsschool.'

'Ja-wel, beste vrouw,' zei Van Heuvel, zijn pijp uitkloppende, 'dat doelt op mij en op Leo; - maar je weet wel, dat zoolang er mannen noodig zijn om ons erf te verdedigen, we er ons niet mogen afmaken met te zeggen: "laat anderen het doen!" Ik had in mijn jeugd even goed kunnen zeggen: "laat anderen onderwijs geven; want ik vind het niet pleizierig." - En ik vond het waarlijk ook alles behalve een uitspanning. - Maar men kan in elken stand nuttig zijn, en elke stand heeft ook zijn onaangename zijde. Nu, ge zijt ook te verstandig om dit niet te begrijpen. Maar om op Leo terug te komen. Heb-je niets aan hem gemerkt?'

'Hij is bijzonder stil en nadenkend sedert... gisteren.'

'Juist. Hij is verliefd.'

'Ik geloof 't ook. - Zou er niets aan te doen zijn?'

‘Zeker is er iets aan te doen, en wel hetzelfde wat wij er aan gedaan hebben, dertig jaren geleden. Hij moet trouwen.’

‘Zoo bedoel ik 't niet, Van Heuvel. Ik meende maar, dat het meisje waarvan ge mij gesproken hebt, zeker te voornaam is om een burgerzoon als Leo tot man te nemen.’

‘Ik weet niet, Lina, of het meisje een koningszoon begeert, - hoewel ik haar voor zoo ijdel en eerzuchtig niet aanzie, - maar zeker is 't, dat een burgerzoon als onze Leo geen meisje uit den deftigsten stand zou beleedigen, als hij haar tot vrouw vroeg. Leo is een knappe jongen, zou ik meenen. - Zie, daar komt een dame het pad af! - Wie is dat?’

‘Ik ken haar niet. Zeker iemand van Berkeloord, want ze gaat dien weg op.’

‘Ze schijnt naar den weg te zoeken,’ zei Van Heuvel opstaande, ‘want ze twijfelt en kijkt hierheen.’

't Was mevrouw Van Biesterveld, die na even het dorp te hebben aangedaan, was teruggekeerd en langs denzelfden weg weer naar huis ging, in de hoop van misschien nog iets naders te vernemen van de geheimzinnige buren, die haren echtgenoot zooveel bekommering schenen te baren. - Ze had al spoedig het rustige paartje gezien, en nu aarzelde ze opzettelijk, teneinde eene gelegenheid te vinden tot het aanknoopen van een gesprek. Het hek stond open en zoodra Van Heuvel opstond en haar te gemoet wilde komen, trad ze binnen, en met haar gewone lieftalligheid sprak ze:

‘Ik heb van den zoon een dienst ontvangen, nu kom ik er een aan den vader vragen.’

‘Mevrouw, ik ben uw dienaar,’ zei de Meester, zijn gedenkten stroohoed met een zwaai afnemende en eerbiedig in de hand houdende. ‘Heeft mijn zoon zulk een geluk gehad, dan is hij te benijden, - en ik hoop dat mij hetzelfde moge tebeurt vallen. - Ge schijnt een weinig vermoeid, Mevrouw, 't is warm; rust hier wat uit, als ik u verzoeken mag. Mag ik u mijne vrouw voorstellen? - Ik ben Van Heuvel.’

Mevrouw Van Biesterveld ging regelrecht op de vrouw van den Meester af en stak haar de hand toe, tot groote vreugde van den Meester, die steeds van Lina moest hooren, dat alle voorname dames hoogmoedig waren.

De Schoolmeesters-vrouw had terstond gezien, dat ze een dier voorname dames voor had, en daar ze zelden met zulke bevoorrechte wezens in aanraking was gekomen, werd ze verlegen en schuw. Ze beantwoordde het buitengewoon blijk van toenadering der bezoekster dan ook met zekere terughouding en gaf heel omzichtig twee harer vingers in de kleine hand, die haar werd toegestoken.

‘Ga zitten, Mevrouw,’ zei Van Heuvel, weer met een zwaai zijn hoed afnemende, dien hij pas had opgezet. ‘Ga zitten en rust uit.

't Is ontzettend warm. Vergun me u een verfrissching aan te bieden Lina, wat hebt ge in den kelder om een dorstige te laven?'

'Als ge een goede pomp hebt,' zei Mevrouw allervriendelijkst, 'wil ik heel gaarne een glas water aannemen: liever zelfs dan den besten wijn, dien ge in uw kelder hebt.'

'Ik heb rooden en rijnschen wijn, Mevrouw, die beide niet kwaad zijn. - Een glas wijn met water, Mevrouw; - dit zal het beste zijn, niet-waar, Lina?'

'Zeker,' antwoordde de goedige vrouw, die nu de bezoekster goed had opgenomen en reeds met haar verzoend was. - 'Kaatje!' riep ze door het geopende raam tot de Geldersche deern, die in de huiskamer het 'koffie-goed' klaar zette, - 'ga eens in den kelder en haal een flesch wijn... Welken verkiest Mevrouw?'

'Liefst een glas koud water, als 't mag,' antwoordde Mevrouw. 'Ik drink zelden wijn, - vooral als 't warm is. - Ge zijt al te vriendelijk, Mevrouw. Mag ik u verzoeken toch te gaan zitten, dan wil ik gaarne wat bij u uitrusten. Ik heb een groote wandeling gedaan, - grooter dan ik gewoon ben.'

Het gelaat van de Schoolmeesters-vrouw was weer wat ernstiger geworden dan 't zooeven stond. Het woord 'Mevrouw' had ze liever niet gehoord. Ze was altijd 'Juffrouw' geweest.

Van Heuvel stak zijn borst wat hooger op. Hij vond dat zijn vrouw niet te hoog betiteld was met 'Mevrouw.'

'Mevrouw is van Berkeloord?' vroeg de Juffrouw, - nadat ze Kaatje een bevel had toegefluisterd.

Mevrouw antwoordde niet terstond, want ze wilde haar incognito niet opgeven zoolang ze 't kon bewaren.

'Ik ben er gelogeerd,' zei ze toen snel, en liet er terstond op volgen: 'wat is 't hier lief en vriendelijk! Welk een heerlijk landelijk plekje! - Uw zoon is aan 't hengelen, Mevrouw. 't Is immers uw zoon die knappe jonkman, die een groot uur geleden met zijn hengelstok het hek uitging en mij den weg naar 't dorp heeft gewezen?'

Het moederhart zwol van trots, toen de voorname dame den lieveling een 'knap jonkman' noemde. Maar de Juffrouw durfde dien hoogmoed niet te laten blijken, en ze antwoordde dus met nederigheid: 'Leo is gaan hengelen; hij zal 't dus wel zijn, dien ge ontmoet hebt.'

'Ik heb met genoegen zijn kennis gemaakt,' hernam Mevrouw, die slim genoeg was om te merken, dat ze de rechte snaar had aangeroerd. 'Hij gelijkt sprekend op u; ik wenschte dat ik zulk een knappen zoon had.'

'Hebt gij geen kinderen, Mevrouw?' vroeg de Juffrouw, inwendig trillend van geluk.

'Eén, Mevrouw, - ik heb één kind, maar 't is een meisje.'

Van Heuvel stond met opgezette borst en fier stralend oog in de lucht te kijken, het oogenblik afwachtende om mee te praten.

Kaatje kwam met een blaadje aandragen, waarop een flesch wijn stond, met groote glazen, en een karaf water waarlangs de kille droppels afgleden.

‘Zie-zoo, Mevrouw!’ riep hij, - ‘nu zult ge onzen pompwijn eens proeven, - maar niet onvermengd. - Na een warme wandeling is 't gebruik van koud water niet aan te raden. - Veroorloof mij u eens een drankje klaar te maken, dat u verfrisschen zal.’

‘Ge zijt al te vriendelijk, Mijnheer; maar misschien zijt ge wel doctor, en dan onderwerp ik me aan uw *régime.*’

‘Ik ben geen doctor, Mevrouw, maar eenvoudig gepensioneerd Schoolmeester, die zijn magere schaapjes op het droge heeft. - Zie-zoo, - nu zal 't goed zijn. - Een weinig suiker?’

Terwijl hij sprak, had hij een glas gereed gemaakt, dat er heel frisch en aanlokkelijk uitzag, en Mevrouw nam een lange teug, die haar geheel opwekte en tot vroolijkheid stemde.

‘Men zou waarlijk wenschen,’ sprak ze lachend, ‘eens duchtig vermoeid en dorstig te zijn, om zoo heerlijk te kunnen uitrusten en zulk een frisschen dronk te genieten.’

‘Wel, Mevrouw,’ zei de galante Meester snel, ‘dan hoop ik, dat ge dien wensch zult trachten te bevredigen door elken dag van uw verblijf in deze streek een vermoeiende wandeling te doen, en dan op uw terugweg ons huis tot pleisterplaats te kiezen.’

‘Uwe beleefdheid maakt me waarlijk verlegen,’ sprak ze vriendelijk; - ‘maar wie weet!’ liet ze er lachend op volgen... ‘Misschien strek ik u nog wel eens tot overlast. Dit is het liefste plekje dat ik ken.’

‘Mevrouw is gelogeerd op Berkeloord, niet-waar’? vroeg Van Heuvel.

Als ze ‘neen’ had kunnen antwoorden, had Mevrouw 't zeker gedaan, want ze vreesde voor haar incognito. - Ze knikte even toestemmend en ging toen voort met over het schoone landschap uit te weiden.

‘Zou ik mogen vragen, Mevrouw, wie de jonge dame uit Amsterdam is, die daar logeert?’

Daar de Meester de vraag juist in een oogenblik van stilte deed, kon Mevrouw den schijn niet aannemen, alsof ze hem niet had verstaan.

‘Uit Amsterdam, zegt ge? - Ja, hoe heet ze nu ook weer? - Ik kan slecht namen onthouden. Uw zoon heeft mij ook over haar gesproken. - Ik meen, dat ze Van Beveren of Beverwijk, of iets dergelijks heet. - Uw zoon heeft haar ontmoet, - verhaalde hij mij, en ze schijnt een bijzonderen indruk op hem gemaakt te hebben. Gelooft ge, dat hij haar ten huwelijk wil vragen?’

't Was op den man af, en de vraag sloeg blijkbaar de oude luidjes uit het veld.

‘Ik geloof,’ zei eindelijk Van Heuvel, ‘dat als hij kon hopen dat de Juffer hem genegen was, hij het wel zou wagen.’

‘Ik geloof, Mevrouw,’ merkte de meer bedachtzame moeder aan, ‘dat onze jongen geen meisje zal vragen tegen den wil harer ouders. - Hij zal wel denken, zooals ik, dat Amsterdamsche rijke en voorname lieden hun dochter niet goedschiks zullen geven aan een officier zonder vermogen.’

‘Als uw zoon en de Juffer het met elkaar eens worden, zal hij bij de ouders toch wel komen aankloppen,’ meende Mevrouw; ‘zij zal hem er wel toe bewegen.’

‘Als ik mijn zoon goed ken, Mevrouw, zal hij dit niet doen; zijn trots verbiedt hem, zich te laten afwijzen om zijne armoede en nederige afkomst.’

‘Dus bezit hij nederigen hoogmoed?’ vroeg Mevrouw, op een toon en met een lach, die de scherpte der woorden wegnam.

‘De nederige heeft ook zijn trots, Mevrouw,’ antwoordde Leo's moeder, ‘of liever, hij wil niet vernederd worden. Een man als onze Leo is eene goede vrouw waard, even goed als ware hij een vorstenzoon, en misschien beter, - want hij zal voor zijne vrouw leven, werken en zich opofferen: dit kan van alle vorstenzonen niet gezegd worden.’

‘Een vorst moet in de eerste plaats leven en zich opofferen voor zijn volk,’ kwam Van Heuvel met zijn gewone snedigheid tusschenbeide.

‘Daarvoor is hij vorst, en daarom in mijn oog niet te benijden,’ hernam zijne vrouw. ‘Maar een vorst kan toch zijn vrouw gelukkig maken, als hij haar vereert en liefheeft.’

‘Dàt is wijs gesproken,’ zei Mevrouw, ‘en ik geloof ook dat uw zoon, hoe weinig ik hem ook ken, een uitmuntende vrouw waard is.’

‘Zou de Juffer op Berkeloord zulk een vrouw voor hem zijn?’ vroeg Van Heuvel.

‘Ik weet het niet, mijnheer Van Heuvel. Rijke meisjes zijn verwend’....

‘Juist, Mevrouw,’ kwam de moeder er weer tusschen, - ‘verwend, en grillig, en liefst het geluk zoekende buitenshuis. Zulk eene vrouw voegt onzen Leo niet. Hij kent geen grooter geluk dan hier, in deze rustige woning, bij zijn ouders, hoe ouderwetsch ze ook zijn, zijn tijd van verpoozing door te brengen. Hij kon reizen in zijn verloftijd, want hij heeft weinig behoeften en dus geld genoeg om zich die uitspanning te gunnen; maar zoolang wij in leven zijn, zal hij ons vredig dak en onzen stillen tuin verkiezen boven het rumoer van Parijs en de grootsche natuur van Zwitserland.’

‘Dan is 't waarlijk jammer,’ zei Mevrouw, ‘dat hij een stand heeft gekozen, die hem zoo weinig rust laat, - tenminste, ik heb wel eens gehoord, dat het militaire leven nog al woelig is.’

‘De tijden zijn veranderd, Mevrouw,’ zei de Meester, - ‘de

militairen, - tenminste de officieren - moeten in vredestijd studeeren. Vroeger brachten ze hun tijd door in koffiehuizen en societeiten, - nu aan de schrijftafel en op het oefeningsveld.'

'Te oordeelen naar hetgeen ik thans van uw zoon weet, door u en hem-zelf, moet ik het betwijfelen of hij verstandig zou handelen een meisje tot vrouw te nemen als... die Juffer op Berkeloord. - Maar als hij werkelijk verliefd op haar is, zal hij zijn verstand wel naar zijn liefde plooien. Verliefde menschen redeneeren op een bijzondere manier.'

'Daarin hebt ge volkomen gelijk, Mevrouw!' riep Van Heuvel, - 'en 't zou ongelukkig zijn als 't anders ware. - Als men in de liefde ook al philosophie moet te pas brengen, welk geluk blijft ons dan in de wereld over? Ik vind een verliefde dwaasheid verreweg te verkiezen boven een overlegde en beredeneerde verliefdheid. Ik hoop dat onze jongen goed, door-en-door verliefd is; dat hij 't meisje vraagt, en natuurlijk, dat hij 't krijgt. - Ze zal wel gelukkig met hem zijn, want hij is vroolijk, trouwhartig en verstandig. - Wat wil een meisje meer!'

'Nu, als ge er zóó over denkt,' zei Mevrouw opstaande, 'hoop ik er 't beste van. 't Spijt me, dat ik hem niet van dienst kan zijn, - maar mocht ik er toe in de gelegenheid komen, dan kan hij gerust op mij rekenen. Ik heb met zeer veel genoegen zijn kennis gemaakt; ik vind hem zeer beschaafd en verstandig. - Zie!' riep ze eensklaps lachend, - 'nu denk ik er eerst om wat ik hier kwam doen! Ik wilde u vragen me den kortsten weg naar Berkeloord te wijzen.'

'Den kortsten weg, Mevrouw,' zei de Meester lachend, 'kunt ge niet gaan, want dien heeft mijnheer Van Biesterveld voor ons versperd.'

'Waarom?' vroeg ze effen.

'Dit zal Mijnheer u misschien beter kunnen zeggen dan ik, Mevrouw. Ik heb één vriendschappelijk onderhoud met hem gehad; we zijn toen ook vriendschappelijk gescheiden, en den volgenden dag had hij den weg, waarlangs we gemeenschap konden hebben, doen afgraven.'

'Bestaat er geen enkele reden, naar ge kunt gissen, voor die handeling?'

'Als ik kon vermoeden, mijnheer Van Biesterveld op de eene of andere wijze gekrenkt of gekwetst te hebben, zou ik hem mijn leedwezen daarvoor betuigen; maar ik weet zeker dat ik dit niet heb gedaan. Het eenige wat ik er van weet is, dat Mijnheer alle gemeenschap tusschen hem en een schoolmeester, die een officier tot zoon heeft, wil afsnijden. De redenen, die hij daarvoor heeft, wil ik niet onderzoeken.'

'Zonderling,' zei Mevrouw, het hoofd schuddende. 'Nu, ik ga mijn wandeling voleinden. Ik moet dus denzelfden weg terug dien ik gekomen ben?'

‘Ja, Mevrouw.’

‘Hartelijk dank voor uw vriendelijkheid,’ zei Mevrouw, eerst de Juffrouw, toen Van Heuvel de hand drukkende. - ‘Ik neem geen afscheid van u; ik hoop u nog eens te zien vóór mijn vertrek.’

‘Ge zult ons altijd welkom zijn,’ sprak de Juffrouw op hartelijken toon. ‘We leven stil, maar we zijn niet menschenschuw. Voor vriendelijke menschen, zooals gij, Mevrouw, - of ze arm of rijk zijn, - staat onze deur altijd open.’

‘Ik geloof, dat we 't samen ook zeer goed zouden vinden,’ zei Mevrouw lieftallig; - ‘maar dan moest ook niet alles van éénen kant komen; ik zou er op staan, dat ge mij ook kwaamt bezoeken.’

‘Zeker zou ik dat doen; maar niet dikwijls; mijn eigen thuis is me het liefst.’

‘Nu, ik houd u aan uw woord. Misschien word ik ook eens uw gebuur; belooft ge dan te komen als ik u laat noodigen?’

‘Dit beloof ik gaarne, Mevrouw.’

Mevrouw nam afscheid en werd door Van Heuvel een eindweegs vergezeld. Toen bedankte ze hem voor zijn geleide en na tal van buigingen en plichtplegingen keerde hij naar zijne woning terug.

Terwijl de Meester voortwandelde dacht hij na en hij keek nog eens om. ‘Mooie vrouw,’ mompelde hij; ‘mooi oog; mooie houding en gang! - Iets voornaams!... Wat drommel, nu weten we nog niet eens wie ze is! Ah, daar komt de kleine Gerrit met zijn kruiwagen aan; hij zal 't me wel weten te zeggen. - Goe'n-dag, Gerrit!’

Gerrit liet zijn rechterhand van den kruiwagen los, nam zijn petje af en beantwoordde den groet met een eerbiedig. ‘Goe'n-dag, Meester.’

‘Zeg eens, Gerrit, je weet nog al veel, jongen,’ zei de Meester met een ernstig gelaat; ‘je moest me eens vertellen wie die mevrouw is, die daar nu ginds bij den moestuin is.’

Gerrit had zijn kruiwagen neergezet, en antwoordde zonder aarzelen: ‘Da's Mevrouw.’

‘Ja, 't is een mevrouw, - dat begin ik je te zeggen; ik weet zelfs dat ze een zeer knappe mevrouw is; maar welke mevrouw?’

‘Mevrouw,’ antwoordde Gerrit onverstoorbaar.

‘Gerrit, ik zei zooeven dat je nog al veel wist, maar nu moet ik erkennen, dat ik me heb versproken. Je bent nog dezelfde weetniet van vroeger. Alle mevrouwen zijn dus in uw oogen gelijk. Je weet voor een mevrouw, hoe ze ook heet, geen anderen naam dan “Mevrouw.” - Je behoorde thuis onder de Afrikaansche wilden, die niet verder kunnen tellen dan tot drie; want komt er dan nog een bij, dan zijn ze dadelijk in de war en den tel kwijt. - Of eigenlijk zijn die wilden je nog te knap af: - jij kunt maar tellen tot één. Wel, Gerrit, - ik schaam me voor je. Ik vraag je: “wie is die mevrouw?” en je antwoordt me: “Mevrouw.” - Is dat nu 't antwoord van een jongen, die bij Van Heuvel op school heeft gegaan?’

‘'t Is Mevrouw,’ zei Gerrit, ten hoogste verbluft, en schaamrood over de hem aangewreven domheid, die hem ditmaal te geleerd was.

‘Ei-zoo!’ zei de Meester, met een meewarige herinnering aan zeker rietje, dat hij in zijne jeugd wel eens op zijn rug had gevoeld en hem nu zeer te stade zou zijn gekomen om Gerrit wat meer eerbied voor zijn voormaligen meester in te prenten.

Gerrit wilde zijn kruiwagen weer opvatten, want hij gevoelde zich niet bijzonder op zijn gemak. De Meester keek hem alles behalve bemoedigend aan.

‘Laat je kruiwagen nog maar even staan,’ zei de Meester, ‘die zal niet wegloopen. Verzamel nu eens al je verstand; ik weet wel dat het niet veel is; - 't is zelfs allerbedroevendst weinig, - dit heb ik nooit zoo begrepen als nu; - maar juist omdat het zoo weinig is, kun-je 't gemakkelijk verzamelen. - Begrijp-je die redeneering, jeugdige ezel? - Hoe minder men van iets heeft, hoe gemakkelijker men 't verzamelt! - Nu, ik neem aan, dat je die domme axioma - ik noem ze dom om haar overgroote eenvoudigheid - dat je die domme axioma, zeg ik, begrijpt, want ze is juist berekend voor je brein. Verzamel nu alles wat er in dat brein is; doe een allergeweldigste poging om wat er in zit bij elkaar te grabbelen en zeg me dan hoe die mevrouw heet?’

't Scheen wel, dat Gerrit een allergeweldigste poging deed, want hij zuchtte en zweette er van. De warmte en de angst deden hem ook geen goed.

‘Ons Mevrouw,’ steunde hij eindelijk schier wanhopig.

Van Heuvel verzonk in nadenken. ‘Ons Mevrouw!’ - Bedoelde de jongen ‘Onze lieve Vrouw?’ Was hij katholiek? - Dit kon hij zich niet spoedig herinneren. Hij keek Gerrit met zijn doordringend oog aan, en Gerrit werd eensklaps zoo bang, dat hij zijn kruiwagen opnam en in draf er mee wegliep. - Maar de Meester had lange en vlugge beenen. Hij haalde Gerrit al heel spoedig in en greep hem bij zijn wammes.

‘Wat beteekent dat: ‘Ons Mevrouw?’ vroeg hij, en op zachter toon liet hij er op volgen: ‘je behoeft niet bang voor me te zijn. Je hebt zeker aan iets anders gedacht toen ik je van die dame sprak, die daar den moestuin van Berkeloord is ingegaan.’

Gerrit liet weer zijn kruiwagen vallen, en zijn vrees maakte nu plaats voor aandoening. Hij was op 't punt om 't op een huilen te zetten. De Meester werd zelf met het geval verlegen. Hij kende Gerrit wel, maar hij dacht dat Gerrit bij zijn ouders, - een arm dagloonerspaar, - in huis was; hij wist niet, dat de knaap sinds een maand op Berkeloord als tuiniers-jongen in dienst was.

‘Waaraan heb-jegedacht, Gerrit?’ vroeg hij op bemoedigenden toon.

Gerrit trok de schouders op en keek treurig in de blauwe ruimte.

‘Zijn je ouders gezond, en je broers en zusjes ook?’ vroeg Van Heuvel goedig.

‘Ja-wel, Meester,’ antwoordde de jongen terstond met een opgeklaard oog.

‘Zóó, dit doet me plezier. Groet je vader en moeder van me. - Je werkt al goed mee, zie ik. Heb-je klaver gesneden?’

‘Ja, voor de kleine paardjes van ons Freule.’

‘Hè? - Van wat?’

‘Van daar ginds,’ antwoordde Gerrit, naar Berkeloord wijzende.

‘Ben-je dan in dienst op... Berkeloord?’

Gerrit knikte met zelfvoldoening.

‘Zoo!’ bromde Van Heuvel, en nu liet hij Gerrit gaan en sloeg den weg naar zijn woning in.

(*Wordt vervolgd.*)

Godgeleerdheid. - wijsbegeerte. - onderwijs.

Een brandende quaestie.

De belijdenisvragen, met een woord aan de gemeente, door Mr. R. van Boneval Faure, ouderling bij de Waalsch Herv. gem. te Leiden. S.C. van Doesburgh, Leiden 1877.

In het naderend voorjaar, zoo heeft men beweerd, staat ons een tal van beschuldigingen te wachten tegen predikanten, die de bepaling der kerkelijke wet omtrent de bevestiging van lidmaten overtreden zullen.

Zal ieder dezer aanklachten, ondersteld dat zij zullen worden ingediend, door berisping van het respectieve classicaal bestuur en, ingeval van hooger beroep, doof bevestiging van het uitgesproken vonnis achtervolgd worden?

Zullen de kerkelijke besturen hierdoor aan eene verplichting voldoen, die, krachtens de kerkelijke verordeningen, op hen rust?

Deze laatste vraag wordt door den auteur der brochure, aan het hoofd van dit artikel vermeld, *ontkennend* beantwoord.

Volgens hem is ‘het gebruik der vragen’, in genoemde bepaling voorkomende, ‘door het reglement *niet* als gebiedende letter opgelegd.’ M.a.w. het voorschrift der wet, hetwelk zegt, dat bij de bevestiging de genoemde vragen voorgesteld en bevestigend beantwoord moeten worden en dat men eerst onder deze voorwaarde lidmaat kan worden, is niet zóó te verstaan, dat juist die vragen en geene andere behooren gedaan en beantwoord te worden, maar zij zijn slechts te beschouwen als een *norma agendi*, d.i. als een richtsnoer of voorbeeld, waarnaar de bevestiging moet worden ingericht.

Het heeft mij verheugd dat door hem dit gevoelen, hetwelk hij reeds in ‘De Hervorming’ van verleden jaar(*) had geuit en toegelicht, in genoemde brochure opnieuw besproken en nader gemotiveerd is.

't Is altijd verblijdend een gemeentelid blijken te zien geven van belangstelling in onze kerkelijke aangelegenheden.

(*) N°. 40 en 49 (bijv.).

Vooral stellen wij haar op prijs, indien zij komt van den kant van iemand, als de Hr. Van Boneval Faure.

Met groote belangstelling luisteren wij, wanneer wij een zoo uitstekend jurist, die tevens zulk een ijverig protestant en ernstig man is, over een rechtskundige vraag op kerkelijk gebied het oordeel hooren uitspreken.

En benevens dit alles, 't is gansch geen onverschillige zaak hoe wij over de quaestie door hem behandeld hebben te denken.

Wat nu ons gevoelen daaromtrent betreft, wij zien ons genoodzaakt tot de verklaring, dat wij het volstrekt niet eens zijn met de beschouwing van den Leidschen Hoogleeraar.

Dit openlijk te zeggen was mij eene behoefte.

Aan die behoefte ga ik hier voldoen.

Dit geschiedt te meer, daar ik tot de geestverwanten van den schrijver behoor en derhalve niet behoef te vreezen, dat men mijne tegenspraak uit verschil van richting zal verklaren en dus aan partijdigheid toeschrijven.

Niemand zal, hoop ik, mij hierbij van vermetelheid beschuldigen, omdat ik tegen het oordeel van een rechtgeleerde als professor Van Boneval Faure in eene rechtskundige zaak optreed. Dat toch ook de uitspraak van zoo iemand op juridisch gebied aan revisie behoort onderworpen te worden, is opnieuw gebleken, toen door dienzelfden hoogleeraar, die eerst had beweerd, dat de bepaling der wet omtrent de bevestiging niet op wettige wijze is vastgesteld, later werd beleden dat hij op dit punt gedwaald heeft(*).

Ook vertrouw ik, dat de heer Van Boneval Faure wel zal willen gelooven aan de oprechtheid mijner verklaring, dat ook ik afkeerig ben van ‘het schermen met de letter der reglementen’; en dat ik mij bewust ben niet geheel vreemd te zijn ‘aan den zoo noodzakelijken geest van broederlijke samenwerking, die alleen de dreigende scheuring van de Kerk kan voorkomen’, als ook dat ik mij vrij weet van voorliefde voor hetgeen ‘verdeelt’, met terzijdestelling van ‘hetgeen vereenigt of vereenigen kan’.

Op welke *gronden* steunt het gevoelen van Mr. Van Boneval Faure omtrent de belijdenisvragen?

Zijne uiteenzetting daarvan vangt aan met de opmerking dat het voorschrift der wet, hetwelk de bepaling inhoudt, dat bij de bevestiging die vragen moeten gedaan worden en dat ‘in absoluut gebiedenden vorm is gesteld’, van den aanvang af, gedurende 14 jaren, door predikanten van allerlei richting overtreden is. Dit feit toch ‘levert voor’ hem ‘een sterk vermoeden op, dat er een afdoende grond be-

(*) In het bijv. op ‘De Hervorm.’ hierboven aangehaald.

staat, waarom dat uiterlijk gebiedend voorschrift niet dan als eene *norma agendi* werd beschouwd'. Het 'blijft voor' hem 'altijd eene sterke aanwijzing voor' de 'niet verbindende kracht' der genoemde vragen. Want dat zóó lang en door die predikanten, waaronder ernstige mannen, die in hunne betrekking verplicht zijn om de kerkelijke reglementen op te volgen, zóó werd gehandeld, is volgens hem onverklaarbaar, tenzij wij aannemen, dat zij die vragen als niet verbindend beschouwden.

Reeds tegen deze redeneering van den geachten schrijver heb ik bezwaren. Gaarne wil ik toestemmen, dat er tot de overtreders der wet behoord hebben, welke aan die 'onverbindbaarheid' geloofden. Zoo met name de heer Joh. Hooykaas Herderscheê. Maar hij was toch wel een der excepties. De overgroote meerderheid der onderteekenaars van het bekende adres der 400, die uitdrukkelijk als hare meening te kennen gaf, dat het 'op het standpunt van de wet' geenszins 'vrijstond de vragen te wijzigen' kan natuurlijk dat gevoelen niet gedeeld hebben. Maar men gaat evenzeer te ver, wanneer men al de overige wetsovertreders met hem op ééne lijn plaatst. Omtrent verreweg de meesten hunner, ook de orthodoxen onder hen, hebben wij, naar onze overtuiging, aan te nemen, dat zij de vragen, door de wet voorgeschreven, door andere vervingen, *en* omdat zij tegen het doen dier vragen - hetzij om haren leerstelligen inhoud, hetzij, zooals de Haagsche predikant Gunning(*), om eene andere reden - bezwaar hadden, *en* omdat zij het zoo nauw niet namen met de synodale verordeningen. Men hoorde ook niet van ergernis, die hun gedrag bij de gemeenteleden verwekte. De kerkelijke besturen lieten hen ongehinderd hunnen gang gaan. De heer Van Boneval Faure zegt dan ook zelf 'dat er in het algemeen, niet alleen door modernen, maar ook door anderen, met de kerkelijke reglementen op zonderlinge wijze geleefd wordt'. Hij vestigt zelfs de aandacht op 't geen als vermoedelijke reden daarvan mag beschouwd worden. Hij laat toch volgen: 'Of de veelheid en verscheidenheid der reglementen en hunne voortdurende wijziging daartoe aanleiding geeft, of de oorzaak te zoeken is in de bijzondere wijze waarop die reglementen soms geredigeerd worden, dan of misschien zekere theologische hermeneutiek daar schuld aan heeft, durf ik niet beslissen, maar 't feit is niet te ontkennen'.

Nu vraagt hij, met het oog op de bewering van den heer Van Hamel(†), dat 'zij, die de vragen niet gebruiken, niet wilden uitmaken, of de wet hun daartoe het recht gaf, maar afwachten', op welken

(*) De heer Gunning heeft in de 'Kerk. cour.' (n°. 48 van verleden jaar) bij zijne verklaring, dat hij 'met de beslissing die in de Synode van '76 gevallen is, niet' was 'ingenomen', de mededeeling gevoegd, dat hij de door de wet voorgeschreven bevestigingsformule wijzigt. Hij vraagt namelijk: Belijdt gij *u in uw geweten gehouden te zijn tot* het geloof in God, den Vader enz. 'Deze wijziging', zegt hij, 'is omdat' hij 'vele jongelieden die bekwaam genoeg en maatschappelijk onbesproken zijn, tot een *leugen* zou noodzaken, indien' hij 'hun, zoolang zij geen oprechte keuze voor den Heiland gedaan hebben, liet betuigen dat zij in den Vader, den Zoon en den Heiligen Geest gelooven'.

(†) In 'De Hervorm.' '76, n°. 41.

grond dit kan verwacht worden? En, laat hierop de opmerking volgen, dat er ‘dan toch in dat reglement of in die vragen iets moest zijn, waardoor zij inderdaad niet zoo verbindend waren, als ze er uitzagen’. Waaruit hij dan de gevolgtrekking afleidt: ‘dat men zonder zich er rekenschap van te geven, aan de onverbindbaarheid geloofde’. Maar hij heeft hier voorbijgezien, dat dat afwachten, waarvan de heer Van Hamel spreekt, alleen in de verbeelding van dezen heeft bestaan. Ik geloof zelfs dat laatstgenoemde, bij nader indenken, zelf zal belijden, dat hij zich niet juist heeft uitgedrukt.

Doch ik behoef hierbij niet verder stil te staan, daar de heer Van Boneval Faure zelf zegt dat met het vermelde feit, de quaestie omtrent het al of niet verbindbare der belijdenisvragen niet is uitgemaakt.

Hij gaat dan ook nader op deze quaestie in.

Al aanstonds erkent hij, dat ‘niets eenvoudiger en duidelijker schijnt dan het betoog, dat de belijdenisvragen naar hare letter verbindend zijn’. Wie zal hem dit ook niet gaarne toestemmen? Art. 41 van het reglement, waarin die vragen voorkomen, luidt toch: Niemand treedt in de rechten aan het lidmaatschap verbonden, dan die, na afgelegde belijdenis, als lidmaat is bevestigd; terwijl, volgens het voorafgaande art. 39, hetwelk die vragen bevat, en dat het éénig artikel is, waarin men de aanwijzing vindt hoe die bevestiging moet geschieden, bij die plechtigheid die vragen gedaan en bevestigend moeten beantwoord worden en men eerst daarna tot lidmaat verklaard wordt.

‘Is nu’, zoo luidt het verder, ‘de letter van het reglement reeds op zich zelf zoo duidelijk, dat zij nauwlijks de mogelijkheid voor eene andere bedoeling overlaat, alle twijfel valt daaromtrent weg’ als men let op de geschiedenis der vragen. En voorzeker, daaruit blijkt zonneklaar, dat de synode van '61, van wie genoemd art. 39 afkomstig is, geene andere vragen dan deze aannemelijk achtte. Ja! dat zij zelfs geene andere wilde gedaan hebben. Zij verwierp toch het voorstel van de rapporteerende commissie, om dat art. niet te doen luiden, zooals de synode het heeft geredigeerd: *de volgende* vragen worden ter beantwoording voorgesteld, maar: *deze of dergelijke* vragen worden gedaan.

Al verder wordt toegestemd, dat aan de artikelen van de wet geene uitlegging mag gegeven worden, welke zich plaatst boven den wil van den wetgever, die hier zoo blijkbaar is, en dat men daarbij gebonden is aan de woorden, waarin de wetgever zijne gedachte heeft uitgedrukt.

Toch durft de schrijver volhouden, dat de vragen in quaestie ‘niet als gebiedende letter behooren te worden opgevolgd’, maar ‘in werkelijkheid slechts als een richtsnoer behoeven beschouwd te worden’.

Misschien vraagt menigeen hier met verwondering: hoe is dit mogelijk?

Volgens hem nu is het recht tot deze beschouwing gegrond in ‘den *inhoud der vragen zelve’*, als waarmede het voorschrift: die vragen en geene andere mogen gedaan worden, in lijnrechten strijd is.

Met de 1ste vraag toch - want hiertoe bepaalt zich onze auteur en alzoo redeneert hij verder - wordt een leerstuk uitgesproken: Jezus is *Gods eeniggeboren Zoon.* 'Wanneer nu het geloof in dat leerstuk, zooals het daar is geformuleerd, tot voorwaarde ware gesteld voor het lidmaatschap der Ned. Herv. Kerk, dan zou de synode daarmede, zij het één éénig artikel, de leer voor die Kerk hebben vastgesteld, wat zij niet *mag* en niet *kan* doen'.

Tot bewijs dat de synode hiertoe onbevoegd is, zou hij zich hierop kunnen beroepen, dat de confessioneelen, tegenover wie hij vooral zou hebben te bewijzen, dat de leer door haar niet mag worden vastgesteld, het juist zijn geweest, welke de bevoegdheid van de synode daartoe voortdurend ontkend hebben; ofschoon zij, omdat hun belang dit medebrengt, 'nu misschien er eenigszins anders over denken'.

Ook zou hij daarvoor kunnen aanvoeren dat 'de synode zelve altijd hare macht in dezen ontkend heeft'.

Hij laat echter dit tweeledig beroep varen. Men zou toch kunnen zeggen, dat de synode in haar reglement wettig vastgestelde bepalingen heeft opgenomen, waardoor zij hare wettelijke onbevoegdheid gedekt heeft.

Maar dat 'niet *mogen'* der synode is hem het bewijs dat zij, 'hoe imperatief art. 39 en 41 er uitzien, toch inderdaad niet gewild heeft hier omtrent de leer iets verbindends vast te stellen'. En dat zij dat niet heeft gewild wordt, volgens hem, hierdoor 'buiten twijfel gesteld, dat had zij 't gewild, zij het niet zou hebben *kunnen* doen, zonder op te houden de synode van een Protestantsch kerkgenootschap te zijn, gelijk de Ned. Herv. Kerk altijd getoond heeft te wezen, m.a.w. zonder in strijd te handelen met het protestantsch karakter hetwelk in ons kerkgenootschap steeds is gehandhaafd'. Dit karakter bestaat toch hierin, dat geen leerstuk, 't welk geformuleerd wordt, omdat men op dat oogenblik, daarin subjectief de uitdrukking eener waarheid meent te zien, objectief als voor het vervolg geldend en verbindend mag beschouwd worden.

Of twijfelt men aan de juistheid der bewering, dat werkelijk dat karakter steeds in de Ned. Herv. Kerk geheerscht heeft, opzettelijk en uitvoerig wordt door hem aangetoond(*), dat dit werkelijk het geval is geweest. Vooral stelt hij in het licht dat in de laatste 60 jaren steeds dat protestantsch beginsel is gehuldigd.

Ziedaar in 't kort medegedeeld wat door den heer Van Boneval Faure tot rechtvaardiging zijner beschouwing is aangevoerd. Ik heb dit alles hier medegedeeld, ofschoon ik het resumé wil laten volgen, waarin hij zelf zijn betoog heeft saamgevat, daar ik dit tot recht verstand daarvan noodig oordeelde.

Dat resumé nu luidt aldus:

(*) Dit gedeelte zijner brochure beslaat zelfs 12 bladzijden.

‘De vrijheid van onderzoek ten opzichte van de leer is een levensbeginsel van de protestantsche Kerk waardoor het vaststellen van eene bindende leer wordt uitgesloten.

‘Dit beginsel is in de Nederl. Herv. Kerk in de laatste 60 jaren steeds gehuldigd. Er bestaat voor haar geen gezag, aan hetwelk het vaststellen eener bindende geloofsleer toekomt. De hoogste wetgevende macht is door de synode steeds zoo uitgeoefend, dat zij met opzicht tot de leer niets vaststellende, zich altijd van uitdrukkingen heeft bediend en bepalingen heeft gemaakt, die iedere gedachte aan naar de letter bindende voorschriften uitsluiten. Zij kan dus onmogelijk in 1861, en dat nog wel in een bijzonder reglement, letterlijk bindende geloofsbelijdenisvragen hebben vastgesteld: de vragen kunnen geen leer opleggen. Zij zijn alzoo verbindend als ieder ander voorschrift waarin een leerstuk is geformuleerd, niet als gebiedende letter, maar als een richtsnoer te gebruiken bij de plechtigheid waarvoor zij werden voorgeschreven’(*).

Op dit resumé laat hij nog de opmerking volgen, dat het rationeel is de voorschriften omtrent de bevestiging als de liturgische schriften te behandelen. Waarmede hij klaarblijkelijk bedoelt, dat er derhalve te meer grond bestaat ze als niet verbindend te beschouwen.

En ook nog dit: dat hij ‘op deze gronden’ zich ‘alsnog overtuigd houdt in “De Hervorming”(†) met recht te hebben beweerd, dat “de inhoud van het voorschrift zelf, het onderwerp waarover het handelt, en de autoriteit van welke het uitgaat in verband met dat onderwerp, elke gedachte aan een naar inhoud bindend voorschrift (zoodat de vragen als gebiedend voorgeschreven letter zouden moeten worden beschouwd) uitsluit”’.

Het is nu de vraag, of deze argumentatie van den heer Van Boneval Faure opgaat?

Met alle bescheidenheid luidt ons antwoord hierop beslist ontkennend.

En dat wel om deze redenen.

De synode, zegt hij, zou, zoo zij het geloof in het leerstuk, uitgesproken in de eerste van de drie belijdenisvragen, tot voorwaarde van het lidmaatschap der Kerk had gesteld, daarmede, zij het één éénig artikel, de leer voor de Kerk hebben vastgesteld.

Ik behoef wel niet op te merken, dat deze uitdrukking onnauwkeurig is en dat hij had moeten zeggen, niet: dan zou zij *de* leer, maar: dan zou zij *een* leer of *een* leerstuk hebben vastgesteld. Door de bijvoeging: zij het één éénig artikel, heeft hij zich niet volkomen gerechtvaardigd.

Dat de synode - hoorden wij hem verder verklaren - geen leer-

(*) In ‘De Hervorm.’ '76 n°. 40 geeft de heer Van Boneval Faure nader te kennen wat hij onder die uitdrukking *richtsnoer* verstaat, door te zeggen: ‘zoodat de bevestiging zou behooren plaats te hebben door het stellen en beantwoorden van vragen voor de gemeente, waaruit van het ernstig verlangen der aannemelingen blijkt om als lidmaten in de Ned. Herv. Kerk te worden opgenomen en tot den bloei de Kerk mede te werken’.

(†) In het laatst aangehaalde n^{o}.

stuk *mocht* vaststellen is een bewijs, dat zij omtrent de leer niets verbindends heeft willen vaststellen.

Wat beteekent dit laatste: zij heeft niet gewild *omtrent de leer iets verbindends vast te stellen?*

Ofschoon het artikel van den heer Van Boneval Faure in 'De Hervorming'(*) het vermoeden zou kunnen wettigen, dat hij hiermede ook heeft willen zeggen, dat de synode geen voorschrift wilde geven, waaraan de *predikanten* in hunne prediking en bij hun catechetisch onderwijs zich moesten houden, zoodat zij niet zouden mogen leeren wat met den dogmatischen inhoud van de 1ste der belijdenisvragen in strijd is(†), meen ik toch uit zijne brochure te mogen opmaken, dat hij hieraan niet gedacht heeft.

Hij zal dus slechts bedoeld hebben, dat de synode de *gemeenteleden* aan niets heeft willen binden, m.a.w. niets heeft willen bepalen wat door hen moest geloofd worden om als lidmaten van de Kerk erkend te kunnen worden.

Maar heeft de synode van '61 dit dan inderdaad niet *willen* doen?

Dat zij het niet *mocht,* is toch wel geen bewijs dat zij 't niet *wilde.* Hoe vaak verrichten wij wat ongeoorloofd is, en dat, ofschoon wij weten, dat het met onze roeping in strijd is? Zou de synode hierboven verheven zijn? 'Zou zij' - vragen wij met den heer Van Boneval Faure zelf - 'niet iets ondeugdelijks kunnen doen?'

En dat de synode werkelijk zoo iets *gewild* heeft is duidelijk uit de verordening, door haar gemaakt. Deze luidt toch: slechts wanneer men *deze* vragen toestemmend heeft beantwoord (men houde hierbij wel in 't oog dat zij de bijvoeging: *of dergelijke vragen* heeft verworpen) wordt men tot lidmaat verklaard en treedt men in de rechten aan het lidmaatschap verbonden. Ja! het was zóó bepaald hare bedoeling, dat het geloof in de leerstukken, uitgesproken in de belijdenisvragen, de voorwaarde zou zijn, om als lidmaat der Kerk beschouwd te mogen worden, dat zij onder die vragen ook deze als tweede vraag opnam: Zijt gij des zins en willens *bij deze belijdenis* door Gods genade te *volharden* enz.?

Nu zou men kunnen vragen, of het zich dan laat denken, dat een man als Dr. Spijker, van wien de redactie der 1ste belijdenisvraag afkomstig is, werkelijk daarmede bedoeld heeft, dat men slechts onder voorwaarde van te gelooven in God den Vader en wat er verder leer-

(*) In het laatst aangehaalde no.

(†) Hij zegt toch: 'Zoo zon dan de Synode' (indien zij namelijk 'de leer, welke den inhoud der eerste vraag uitmaakt' tot onafwijsbare voorwaarde' had gesteld 'om als lidmaat aangenomen te worden') 'reeds in 1861 als in 't voorbijgaan, niet eens in het Algemeene maar in een bijzonder reglement - de leer hebben vastgesteld, wasrnaar in 1870 en volgende jaren bij de geschillen over "de handhaving der leer" vruchteloos werd gezocht!'. Heeft hij hierbij niet uit het oog verloren, dat er bij die *geschillen* over de 'handhaving der leer' niet gezocht is naar de leer, die ook door de *lidmaten*, maar alleen naar die welke door de *predikanten* moet gehuldigd worden?

stelligs in die vraag voorkomt, als lidmaat mag erkend worden? Hierop antwoord ik: dat indien Dr. Spijker nog leefde en in de quaestie der aanneming en bevestiging nu nog had te beslissen, hij thans wel geheel anders zou handelen dan hij in '61 heeft gedaan en, zoo hij had kunnen voorzien, dat zijn vraag als middel zou gebezigd worden om de modernen uit de Kerk te bannen, hij haar wel zou hebben teruggehouden. Maar, al is diezelfde Dr. Spijker nog zoo liberaal en nog zoo modern geweest, als hij het voor zijn tijd zijn kon, hij heeft dan toch in '61, *nadat de synode het voorstel van de rapporteerende commissie had verworpen*, de redactie der 1ste belijdenisvraag voorgesteld, zooals zij toen gearresteerd is. Uit niets, voor zoover ik weet, kunnen wij opmaken, dat het zijne sympathie niet heeft weggedragen, toen de 2de belijdenisvraag aan de 1ste werd toegevoegd en bepaald werd, dat niemand zou treden in de rechten van het lidmaatschap verbonden, tenzij de drie vragen der wet toestemmend waren beantwoord. Nu geven wij gaarne toe, dat het zijne bedoeling geenszins zal geweest zijn, dat in de verordeningen, tot welker vaststelling hij heeft medegewerkt, nimmer verandering mocht gebracht worden, maar 't is toch ongetwijfeld zijn overtuiging geweest, dat men, *zoo lang die verandering niet wettelijk* tot stand zou zijn gebracht, aan die bepalingen der wet gebonden zou zijn.

In ieder geval is het hier de vraag niet wat Dr. Spijker, maar wat *de synode van* '61 gewild heeft.

De heer Van Boneval Faure zegt al verder, dat het juiste der bewering: de synode heeft niets verbindends omtrent de leer *willen* vaststellen, boven iedere bedenking wordt verheven door de opmerking dat, zoo zij dat had gewild, zij 't niet zou hebben kunnen doen, zonder in strijd te handelen met het protestantsch karakter, hetwelk in ons kerkgenootschap steeds is gehandhaafd.

Maar was het dan niet mogelijk dat zij zich toch zoo gedroeg? En, zoo wij deze vraag bevestigend hebben te beantwoorden, dan vervalt daardoor de gevolgtrekking door den heer Van Boneval Faure hier gemaakt.

Is het ook wel waar wat hij beweert dat de Ned. Herv. Kerk *altijd* aan dat protestantsch karakter getrouw is geweest?(*)

(*) Daar het voor het doel, dat wij met dit artikel beoogden, niet noodig was, zijn wij met stilzwijgen voorbijgegaan, dat de heer Van Boneval Faure van dat protestantsch beginsel gedurig spreekt, alsof het slechts bestaan zou in het vrije onderzoek *der Schriften*, ofschoon het toch juister ware geweest het te definiëeren, zooals hij het ook gedaan heeft, als bestaande in *het vrije onderzoek*, of wat wij voor nog beter omschrijving houden, *het beginsel der vrijheid.* Had hij dit in 't oog gehouden, 't zou op een gedeelte van zijn betoog niet zonder invloed zijn geweest.
Ook zijn wij om diezelfde reden niet met hem in discussie getreden over de vraag, of hij wel recht had om van de modernen in het algemeen te zeggen, dat zij Jezus in de ethische beteekenis van het woord Gods éénig**g**eboren Zoon kunnen noemen; hoewel meer dan één onder hen Jezus niet beschouwt als 'het zedelijk evenbeeld des Vaders', indien namelijk - wat noodig is, zal men aan Jezus het genoemde praedicaat toekennen - hieronder verstaan wordt, dat hij het *volmaakte* evenbeeld van God, m.a.w. dat hij zondeloos was; zoodat hij in geheel éénigen zin Gods Zoon kan geheeten worden.

Hetgeen hij zelf uit de geschiedenis der laatste 60 jaren aanhaalt getuigt genoegzaam van het tegendeel. In het jaar '41 en volgende jaren - dit herinnert hij ons - heette het, dat *om de leer te handhaven* de bekende vier vragen voor het avondmaal zijn vastgesteld. Van welke vragen dan trouwens ook in de synodale verordening van 1817, die ze behelzen, gezegd wordt, dat zij gedaan moeten worden *ter plechtige vernieuwing en bevestiging* door de gemeente *van hare belijdenis*(*). In '58 werd in het reglement op de kerkeraden(†) de bepaling opgenomen, dat het avondmaal - *na de voorstelling aan de gemeente van de daartoe verordende vragen* - gehouden worde. En in '69 werd voorloopig door de synode vastgesteld, dat bij de doopsbediening de gebruikelijke formule Mt. 28:19 moest gebezigd worden. Zelfs het feit, waarop wij door den heer Van Boneval Faure worden gewezen, dat 'handhaving van de leer tot handhaving van het *wezen* en de *hoofdzaak* of van den *geest* en de *beginselen* van de leer werd teruggebracht', mag als een bewijs van verloochening van genoemd beginsel worden aangevoerd, daar hierbij dan toch het beginsel werd gehuldigd, dat er een leer *is*, die beleden moet worden.

Hierbij kan nog gevoegd worden, dat in '41 door de synode het besluit is genomen, dat eene volledige lidmaatsattestatie o.a. ten minste de verklaring moet bevatten, dat tegen *de belijdenis* en den wandel van N.N. geene gegronde bezwaren zijn ingebracht(§), waarbij de synode uitging van de onderstelling, dat er eene bepaalde belijdenis bestaat, die men, om als lidmaat erkend te worden, moet omhelzen; dat wel aan de hoogleeraren, zoo als de heer van Boneval Faure terecht opmerkt, geen dwang in hun onderwijs door de Kerk is opgelegd, maar dat dan toch de synode van '45 in hare voorloopig aangenomen 6 artikelen, die toen zoo veel beweging hebben veroorzaakt, hunne vrijheid heeft willen beperken; dat in het Algemeen reglement(**), hetwelk in '57 is gearresteerd, de bepaling is opgenomen, dat *de handhaving van de leer* der Herv. Kerk mede het hoofddoel moet zijn van allen, die met het kerkelijk bestuur belast zijn; dat het reglement op de kerkvisitatie van '58 de bepaling bevat, die reeds in de reglementen van 1816 en 1822 voorkomt, dat bij de kerkvisitatie gevraagd moet worden of de leden van den kerkeraad onberispelijk zijn in *belijdenis* en wandel; welke verordening in '70 in dier voege is veranderd dat de vraag moet gedaan worden, of iemand ook bezwaren omtrent de belijdenis enz. van een zijner medeleden verlangt in te brengen(††); dat in '64 het voorstel, hetwelk door de classicale vergadering van

(*) Zie Bruna, reglementen en besluiten, 4de druk, pag. 267.
(†) In art. 14 no. 1.
(§) Zie Bruna t.a.p. pag. 80.
(**) In art. 11.
(††) Zie Bruna t.a.p. pag. 177, 362.

Kampen aan de synode werd gedaan, dat uit de reglementen alle bepalingen zouden worden weggenomen, die uitgaan van de onderstelling, dat er een leer is, die gehandhaafd moet worden, bij schier niemand van de synodale leden weerklank vond(*), en dat een voorstel van gelijke strekking door drie leden in de synode, welke eene voortzetting was van die van '73, door al de overigen, except de voorstellers, is verworpen(†).

Wat hooren wij den heer Van Boneval Faure zelf zeggen? Dit, dat ons kerkgenootschap, 'naast zijn vrij onderzoek, het oude kerkbegrip: de *Kerk* moet eene leer hebben, tracht te handhaven'; dat in onze Kerk 'aan den eenen kant, uit traditie en uit vrees voor uitspattingen van het vrije onderzoek, gehechtheid aan dat kerkbegrip'(§) wordt aangetroffen. Ja! 'dat de kerkbesturen en bepaaldelijk de synode voortdurend het balanceeren tusschen eene bindende en eene vrije leer betracht hebben'.

Hiermede is voorzeker niets te veel gezegd. En de synode, die zich schuldig heeft gemaakt aan al die vergrijpen tegen het protestantsch beginsel, op welke wij de aandacht vestigden, heeft hare geschiedenis tot heden besloten met het afwijzen der adressen, die op veranderingen in de bepalingen omtrent de bevestiging aandrongen, waarbij ruiterlijk de verklaring werd afgelegd, dat de Kerk eene belijdenis heeft, moet hebben en behoort te handhaven.

Hieruit blijkt genoegzaam, dat het beweren van den heer Van Boneval Faure aangaande het *voordurend* handhaven door de synode van het protestantsch beginsel, ook op grond van hetgeen hij zelf daaromtrent heeft medegedeeld, cum grano salis moet worden opgevat.

Heeft hij nu dat *altijd* getrouw zijn aan dat beginsel als bewijs voor zijn gevoelen, dat de synode van '61 onmogelijk iets verbindends omtrent de leer heeft willen vaststellen, aangevoerd, dan ontzenuwt dit geheel de kracht van dat bewijs.

Te minder kunnen wij zijne argumentatie laten gelden, daar toch niet ontkend kan worden dat, al ware door de Kerk vóór en nà '61 *nooit* van het protestantsch beginsel afgeweken, hieruit toch nog niet zou volgen, dat zij het in dit jaar niet heeft *kunnen* of *willen* doen.

En dan komt hierbij nog iets dat ook niet voorbij moet gezien worden.

(*) Zie Handd. der synode '64, pag. 241. Hier wordt gezegd, dat genoemde classicale vergadering, op voorstel van een harer leden, dat aan de synode in overweging gaf. Ik wil er gaarne voor uitkomen, dat ik dat lid was. Laat mij hier ook mededeelen, dat ik, hierboven gewagende van de synode van '64, uit eigen ervaring sprak, daar ik toen lid dier synodale vergadering was. Ik behoef wel niet te zeggen, dat ik zooveel mogelijk op de synode voor de aanneming van mijn voorstel heb geijverd. Helaas! te vergeefs. Er waren er onder de synodale leden, die wel in beginsel mijn voorstel huldigden, maar er 'den tijd nog niet rijp voor achtten'!

(†) Zie Vervolg van de Handd. der synode 1873/1874, pag. 29 verv.

(§) De heer Van Boneval Faure noemt het terecht het *Roomsche* kerkbegrip.

Ten bewijze dat de synode niets verbindends omtrent de leer heeft willen vaststellen, wijst de heer Van Boneval Faure ons op de geschiedenis van de Kerk, vooral op de laatste 60 jaren. Nu is ons gebleken dat hij onder dat vaststellen wel aan niets anders zal gedacht hebben dan hetgeen voor de *gemeenteleden* vebindend zou zijn. Maar als hij nu aantoont, dat de synode steeds het protestantsch beginsel: aan geen leer mag meer dan een tijdelijk karakter worden gegeven, heeft gehandhaafd, voert hij bijna alleen die handelingen der synode aan, waaruit men kan zien, welke besluiten zij tegenover *predikanten* in zake de leer heeft genomen. Slechts twee gevallen zijn hier namelijk van uitgezonderd. Ik bedoel de opheffing in '72 van de verplichting om aan het avondmaal de 4 vragen te laten voorafgaan, en 't geen voorkomt in het voorbericht en in de voorrede van de nieuwe bijbelvertaling, waaruit blijkt dat de synode alles wilde vermijden ‘waardoor op de vrijheid van het onderzoek der lezers van den bijbel zou kunnen schijnen inbreuk gemaakt te worden.’

Ik wil echter aannemen, dat uit het feit, de synode heeft voor de *predikanten* of *de leden van eenig kerkelijk bestuur* niets verbindends omtrent de leer willen vaststellen, volgt: dat zij dat ook niet heeft willen doen ten aanzien van de *gemeenteleden*, dan mag ik zeker ook wel uit het feit, dat de synode voor leeraren en bestuursleden wèl eene bepaling heeft willen maken, waaraan zij wat de leer betreft zich moeten houden, de gevolgtrekking afleiden, dat zij ook zoo ten opzichte van de leden der gemeente heeft gehandeld. Heeft nu de synode wat aangaat de predikanten en de kerkelijke besturen niets zoodanigs bepaald? Getuigt niet van het tegendeel de bekende verklaring, die bij de toelating tot de evangeliebediening moet worden afgelegd? En hoe luidt eene circulaire, die van de synode is uitgegaan tot *inlichting omtrent de beteekenis der vraag naar de onberispelijkheid in belijdenis* van de predikanten en de overige kerkeraadsleden, welke vraag vroeger bij de kerkvisitatie moest worden gedaan. ‘Bij twijfelingen’, hooren wij daarin zeggen, omtrent die beteekenis ‘heeft men te verwijzen, wat de *Predikanten* betreft, naar *het formulier, dat door de Candidaten bij hunne toelating tot de predikdienst wordt onderteekend*, of, wanneer er aarzeling bestaat ten opzichte der *Ouderlingen en Diakenen*, is hier, gelijk meermalen geschied is, te wijzen op *de vragen bij de voorbereiding voor het H. Avondmaal tot hernieuwing der belijdenis voor de geheele Gemeente*, en dus ook voor *Predikanten*, *Ouderlingen* en *Diakenen.* Doch, indien men ten aanzien der beide laatstgenoemde betrekkingen iets meer wezenlijks wil, dat meer regelrecht henenwijst naar den *geest en de hoofdzaak der leer*, *welke begrepen is in de Belijdenisschriften onzer Ned. Herv. Kerk*, *die rechtens nooit zijn afgeschaft*, dan heeft men niet voorbij te zien, dat, gelijk de *Predikanten* beloven *dien geest en die hoofdzaak der leer* te handhaven, ook zij, die aan de zijde der Predikanten als *Opzieners* en *Armverzorgers* zijn gesteld,

wel niet in eenen anderen geest zullen kunnen arbeiden; dat zij *geene andere belijdenis mogen zijn toegedaan*, *bij al de vrijheid, die in den loop des tijds in onze Kerk heerschende is geworden* enz.(*). Nu verdient het opmerking dat deze circulaire juist is uitgevaardigd door de synode van '61, weinige dagen vóórdat de belijdenisvragen door diezelfde synode zijn gearresteerd. Mij plaatsende op het standpunt hierboven aangewezen, vraag ik alzoo: of diezelfde Synode, die zich zoo uitliet, geacht kan worden er afkeerig van te zijn geweest om iets verbindends omtrent de leer voor de gemeenteleden vast te stellen?

Met dit alles is echter de quaestie door den heer Van Boneval Faure aan de orde gesteld, nog niet afgedaan.

Het blijft nog de groote vraag, of niet, afgezien van de bedoeling der synode van '61, toch de belijdenisvragen, die zij heeft gearresteerd, als niet-verbindend moeten beschouwd worden?

Wij hebben nog de quaestie te beantwoorden, hoe gedacht moet worden over deze stelling:

Het is in strijd met het protestantsch karakter iets verbindends omtrent de leer vast te stellen. Dit heeft plaats, wanneer voor de bevestiging leerstellige vragen worden verordend, die door geene andere mogen vervangen worden. De synode der Nederlandsche Hervormde Kerk is een synode van een protestantsch kerkgenootschap. Het ligt derhalve in den aard der zaak dat de belijdenisvragen, die door haar zijn gearresteerd, niet als zoodanig zijn aan te merken.

Wij erkennen, die stelling heeft op den klank af iets zoo verleidelijks, dat men zich gemakkelijk tot hare beaming kan laten voeren. Het schijnt zoo van zelf te spreken, dat eene verordening van een kerkgenootschap, hetwelk een onderdeel is van de protestantsche Kerk, niet voor verbindend mag gehouden worden, die zoo door en door onprotestantsch is.

Echter meenen wij de juistheid dier stelling te moeten ontkennen.

In aanmerking toch moet genomen worden dat de Nederlandsche Hervormde Kerk, aan wier hoofd de synode staat, hare reglementen en besluiten heeft. Met die reglementen en besluiten moet rekening worden gehouden. Plaatst men zich nu op een zulk een standpunt, dat men zich aan die reglementen en besluiten niet stoort, dan kan men zeggen: ik bezit volkomen vrijheid om slechts voor verbindend te houden wat mij in die verordeningen behaagt. Maar dat is eene verhouding tot de kerkelijke wet, die wel door niemand zal worden gehuldigd en ook niet door den heer Van Boneval Faure wordt aanbevolen. Integendeel zegt hij van de voorgangers der gemeente, dat zij in hunne betrekking verplicht zijn de reglementen na te leven; dat zij de over hen gestelde machten behooren te eerbiedigen, gelijk zij dit

(*) Zie Bruna t.a.p. pag. 177 verv.

anderen moeten leeren, opdat alles welvoegelijk en met orde geschiede, en dat dit de regel is, dien eene ordelijke vrijheid in iedere maatschappij voorschrijft.

Hieruit volgt, dat wij niet maar zoo mogen zeggen: ik mag het voorschrift der wet omtrent de bevestiging overtreden; of: ik behoef daarvan slechts op te volgen wat mij er van behaagt.

Wat geeft mij dan nu het recht toch deze bepaling der wet voor niet, of ten minste voor niet in alles verbindend te verklaren?

Zij is wettig vastgesteld.

Dit misschien, dat die verordening, indien zij als verplichtend wordt beschouwd, onprotestantsch is?

Maar waardoor wordt dit rechtsbeginsel - want zoo mogen wij het immers noemen - gewettigd?

Niet hierdoor, zoo als ons gebleken is, dat in de Kerk *steeds* het protestantsch beginsel, zoo als de heer Van Boneval Faure het defininieert, is gehandhaafd. Dit kan toch niet dan zeer betrekkelijk gezegd worden. En bovendien, al ware dat beginsel nooit verloochend, dan zou men recht hebben tot de vraag, of dat het *ware* protestansche beginsel is?

Maar dan door het protestantsch karakter van de Kerk zelf, hetwelk van zelf aan iedere bepaling, die met het genoemde beginsel onvereenigbaar is, de kracht van wettigheid ontneemt?

Hierbij is het echter al weder de vraag, wat is het protestantsch beginsel? Loopen de gevoelens hierover niet uiteen? Velen zullen het den heer Van Boneval de Faure nazeggen: het is onprotestantsch eene leer vast te stellen. Menigeen zal zelfs beweren, dat reeds het gevoelen: er bestaat eene bepaalde leer, waaraan men zich moet houden, dien naam verdient. Maar zijn allen die beschouwing toegedaan? Ook de confessioneelen en alle orthodoxen? Werd nu in de kerkelijke wet zelve aangegeven wat al of niet voor het protestantsch beginsel moet gehouden worden, dan zou op het genoemde karakter der Kerk nog beroep kunnen gedaan worden, tot het uitmaken van de quaestie, waarover wij hier handelen. Wij zoeken die aanwijzing echter te vergeefs. En, in plaats dat in die wet gezegd wordt: het vaststellen van een leer is met dat karakter in strijd, luidt zelfs een van hare bepalingen, ja! 't staat zelfs in hare grondwet: er is een leer, die gehandhaafd moet worden.

Een rechtsbeginsel, zal het als geldig kunnen beschouwd worden, moet objectief en bepaald zijn. Maar is dit het hierboven genoemde? Hangt de toepassing ervan niet geheel af van het subjectieve oordeel en is zij inzoover niet geheel willekeurig? Ziet, naarmate uwe beschouwing is van het protestantsch beginsel, zult gij de bepaling der wet omtrent de belijdenisvragen al of niet voor verplichtend houden, en, ingeval gij ze slechts eenigermate verbindend acht te zijn, dit zich naar uw oordeel zóó of zóó ver uitstrekken.

Ik zeg: zoo gij ze eenigermate verbindend acht te zijn. Want, men

kan, al ontkent men, dat men gehouden is juist die vragen te doen, die de wet voorschrijft, nochtans van meening zijn, dat men toch wel eenigermate aan dit voorschrift der wet gebonden is. Van zulk een gevoelen is de heer Van Boneval Faure zelf. Hij kent ten minste eenige waarde aan genoemd voorschrift toe. Het 'voldoet', volgens hem, 'aan een behoefte aan regel.' Maar dan rijst de vraag: hoe ver gaat die verbindbaarheid? De heer Van Boneval Faure zegt: de belijdenisvragen bevatten 'een richtsnoer, te gebruiken bij de plechtigheid waarvoor zij werden voorgeschreven.' Maar nu is het verder de quaestie: *in hoeverre* moet dat richtsnoer, gevolgd worden? Genoemde vragen zijn van leerstelligen inhoud. Moet ik nu *leerstellige* vragen doen? Of, zoo wij hiertoe niet zijn gehouden, daar dit onprotestantsch zou zijn, zijn wij slechts verplicht, zooals de heer Van Boneval Faure aanneemt(*), vragen te doen? Of gaat mijn vrijheid zóó ver, dat ik zelfs het doen van vragen mag nalaten? Wie verlost mij uit deze onzekerheid?

De heer Van Boneval Faure wil, zooals uit het bovenstaande blijkt, aan eene bepaling der wet, al strijdt zij met het protestantsch beginsel, toch, omdat zij onderdeel is dier wet, eenige waarde toegekend hebben; maar welke beteekenis behoudt dan nu het voorschrift der grondwet: de leer moet gehandhaafd worden? Hare waarde vervalt hier geheel en al. Van een norma agendi kan hier toch in 't geheel geen sprake zijn.

De synode bezit, volgens den heer Van Boneval Faure zelf, de *hoogste wetgevende macht.* Maar wat beteekent die macht, indien niet moet worden aangenomen, dat de bepalingen omtrent de bevestiging, die door haar zelve zijn vastgesteld en door geen later besluit van harentwege zijn opgeheven, ja! die in overeenstemming zijn met de bepaling der grondwet, die spreekt van *de handhaving der leer,* van kracht blijven tot zij wettelijk zijn ingetrokken?

Geldt het rechtsbeginsel dat de heer Van Boneval Faure in toepassing wil gebracht hebben, dan kan ik ook een ander laten gelden. Ik heb dan ook recht om te zeggen: de Nederlandsche Hervormde Kerk is niet alleen eene *protestantsche,* maar ook eene *christelijke* Kerk. En het staat mij daarom vrij, om aan iedere bepaling der wet, die mij als onchristelijk voorkomt, de verbindende kracht te ontzeggen. Maar hoe subjectief en onzeker is ook dit rechtsbeginsel in zijne toepassing! Geloof ik b.v., op grond van Math. 5:39 - het geval is denkbaar - dat het onchristelijk is, in den letterlijken zin van het woord, den booze te wederstaan, dan kan ik, mij baseerende op dat beginsel, aan het geheele reglement omtrent de tucht het karakter van 'onverbindbaarheid' ontzeggen. Of om een ander voorbeeld te bezigen: ik kan datzelfde oordeel vellen over de bepaling der wet, voorkomende in het reglement voor de diaconiën, dat ik zooveel mogelijk de armoede moet weren, indien ik, op grond van Lucas 6:21, 24: Zalig gij armen;

(*) Zie hierboven de eerste noot van bl. 510.

wee u, rijken! en Math. 26:11: De armen hebt gij altijd bij u - ook dit laat zich denken - het voor onchristelijk houdt, iets tot opheffing van de armoede bij te dragen. Is echter mijne beschouwing van 't geen christelijk of niet christelijk is een geheel andere, dan zal dientengevolge mijne opinie aangaande de verbindende kracht van genoemde wetsverordeningen een geheel andere zijn. Hoe willekeurig is alzoo dat beginsel!

Naar ons oordeel is dan ook iedere verkondiging der leer, dat ee protestantsch kerkgenootschap, omdat het een reglementaire bepaling in strijd acht met het protestantsch beginsel, of omdat zij haar voor onchristelijk houdt, haar als niet of ten deele als niet bestaand heeft te beschouwen, te verwerpen.

Het is het voorstaan van de willekeur, het prediken van de anarchie.

De synode van '76 mocht dan ook, o.i., geenszins aan de adressanten, die haar om verandering van de wet in zake de aanneming en bevestiging vroegen, het antwoord geven, dat de heer Van Boneval Faure zou toegejuicht hebben, dat namelijk aan hun verlangen niet *behoefde* voldaan te worden, omdat geen verandering *noodig* was, vermits de vragen niet als gebiedende letter zijn vastgesteld. En de kerkelijke besturen, die een veroordeelend vonnis uitspraken over de wetsovertreding van den heer Hooykaas Herderscheê(*), konden, meenen we, niet anders handelen, daar zij zich *als rechters* aan de wet gebonden zagen. De heer Van Boneval Faure herhaalt tegen hen de beschuldiging, dat zij al te letterlijk het reglement hebben toegepast, 't geen wil zeggen, zooals hij het zelf nader omschrijft, dat zij in strijd met de *bedoeling* der wet zouden hebben gehandeld. Maar dat hun gedrag geenszins die qualificatie verdient hebben wij, naar wij oordeelen, genoegzaam in het licht gesteld.

Hieruit volgt nu echter niet, dat zij onzedelijk handelen, die wegens bezwaren hunner conscientie weigeren de belijdenisvragen te doen. Het is zelfs hun plicht die gedragslijn te volgen, en iedere transactie is te veroordeelen. Maar geeft men alleen gehoor aan de stem van het geweten, men bedenke welke gevolgen hieruit kunnen voortvloeien en hebbe den moed zich daaraan bloot te stellen.

De kerkelijke rechter is qua talis verplicht de wet toe te passen. De strengste toepassing achten wij ook noodzakelijk, daar zij het eerst tot verandering van de wet zal leiden.

Die verandering wordt gebiedend gevorderd. Alle middelen moeten worden aangewend dat zij tot stand kome. Zelfs moet het ons ijverig streven zijn en blijven dat eenmaal iedere bepaling, die het beginsel huldigt: er is een leer, die gehandhaafd moet worden, uit onze kerkelijke wetgeving worde weggenomen. En van alle dubbelzinnigheid en tweeslachtigheid, die, zeggen we met den heer Ph.R. Hugenholz(†), thans de

(*) Wij denken hier geenszins aan het laatste over hem gevelde vonnis.

(†) Zie bijv. op n°. 9 van 'De Hervorm.' '77.

eenheid der Kerk tot een leugen maken en hare beste krachten verlammen, moeten wij trachten verlost te worden. Maar, om hiervan te zwijgen, wij dringen ten sterkste aan op het medewerken van allen tot opheffing van de bestaande wetsverordeningen omtrent de bevestiging. Het is onverantwoordelijk die medewerking alleen uit onverschilligheid en gemakzucht of een vermeend eigenbelang te weigeren. Zoo lang zij toch kracht van wet bezitten, kan de Kerk niet tot rust komen, terwijl de positie van de modernen, komt er geen verandering, op den duur onhoudbaar is.

Ook wij zouden het met den heer Van Boneval Faure ten zeerste betreuren, indien de modernen zich genoodzaakt zouden zien, de Kerk te verlaten. Nu heeft wel de kroniekschrijver in de 'Stemmen voor waarheid en vrede'(*) de vriendelijkheid gehad van te beweren, dat wij modernen beloofd zouden hebben, indien de synode onze rechten niet erkent, de Kerk te zullen verlaten; maar wij vragen met den redacteur der 'Hervorming'(†) waar en wanneer wij dat gezegd hebben? Die bewering is louter een verzinsel van Dr. Bronsveld, de vrucht van zijne vurige begeerte, waarvoor hij ook uitkomt, dat wij, die verachtelijke en gehate modernen, weggaan. Wij willen dit geenszins. Wij zijn - beweren wij met den heer Van Boneval Faure - *verplicht* onze rechten te handhaven. Rechten, die niet mogen geloochend worden, gelijk ze dan ook door anderen buiten ons erkend worden. Zoo o.a. door den redacteur van 't niet officieele gedeelte der 'Kerkelijke courant', die ze altijd heeft gehuldigd (iets wat wel meer had mogen gewaardeerd worden) en nog onlangs er opnieuw voor uit is gekomen en dat 'de modernen volkomen gelijk regt in de Hervormde Kerk hebben, als alle anderen, die in die Kerk werkzaam zijn' en dat het noodlottig zou zijn hen uit de Kerk te bannen(§). Ja! wij willen ze blijven handhaven en wij gaan niet tenzij hiertoe gedwongen heen. Juist, omdat wij hopen dat onze Kerk voor het uitbannen der modernen bewaard blijve, hebben ook wij het non-possumus-adres onderteekend, dat adres, hetwelk zelfs velen van onze geestverwanten te stout was. Vraagt men nu waarom wij met alle geweld willen blijven, wij antwoorden: 1°. wij willen blijven medewerken tot hervorming van de Kerk; want in ons leeft 'het geloof in God en daarom aan den triumf van het goede.' En verder verwijzen wij naar hetgeen de predikant van Zandpoort hierover gezegd heeft(**). Voortreffelijker kan het niet worden uitgedrukt.

Wij kunnen dan ook niet zeggen dat wij ons verblijden over het resultaat, waartoe ons onderzoek ons geleid heeft(††). Integendeel zou

(*) In het Febr. n°. '77.

(†) Zie n°. 6 van dezen jaargang.

(§) Zie 'Kerk. cour.' n°. 8, '77.

(**) Zie, behalve het aangehaalde n°. 6 der 'Hervorm.', ook n°. 8.

(††) Wij hebben, na al wat door ons in 't midden is gebracht, 't onnoodig geacht opzettelijk stil te staan bij de opmerking van den heer Van Boneval Faure, ook door hem voor zijn gevoelen aangevoerd, dat de voorschriften omtrent de bevestiging als de liturgische schriften dienen behandeld te worden (zie hierboven pag. 510). Ten einde echter den schijn te vermijden, alsof wij niet op alles wat voor zijne stelling kan schijnen te pleiten, nauwkeurig hebben acht gegeven, brengen wij hier onder de aandacht dat dit toch wel als bewijs voor zijne meening geene waarde bezit, daar de kerkelijke wet, in art. 22 van het synod. reglem. op de kerkeraden, onderscheid maakt tusschen de liturgische schriften en de vragen voor het avondmaal.

het ons een oorzaak van vreugde zijn, indien wij vrijheid vonden dat van den heer Van Boneval Faure te onderschrijven. Want dan zouden wij weten dat er bij een eventueele aanklacht van een predikant wegens overtreding van de wetsbepaling omtrent de bevestiging geldige reden tot vrijspraak zal bestaan.

Is nu hiervoor geen grond aan te voeren, wij hopen daarom te meer, dat de synode van dit jaar zoo verstandig zal zijn van in geheel anderen geest te handelen dan haar voorgangster.

Diezelfde hoop doet ons tevens den wensch koesteren, dat de brochure van den heer Van Boneval Faure in veler handen zal komen. Wij bevelen de kennisneming van haar dringend aan. Zij toch kan tot het besef van de noodzakelijkheid leiden, dat de synode op hare jongste besluiten terugkome en er toe bijdragen dat zij, die tot heden in gebreke bleven zich met het verzoek daarom tot de synode te wenden, hiertoe besluiten.

Nog in andere opzichten verdient die brochure aanbeveling. De beantwoording der kwestie omtrent de belijdenisvragen maakt slechts een onderdeel uit van haren inhoud. Die inhoud is, afgezien van het gevoelen van den schrijver, dat wij hier beoordeelden, hoogst belangrijk.

Bij al het verschil in beschouwing, die er tusschen hem en ons bestaat, danken wij hem voor 't geen hij ons heeft geleverd, terwijl wij gaarne hulde doen aan den edelen geest, daarin opnieuw door hem aan den dag gelegd!

Olst.

H.E. STENFERT KROESE.

Staatkunde en geschiedenis.

De tweede expeditie tegen Atjih.
Eene bijdrage tot de Indische krijgsgeschiedenis door A.J.A. Gerlach, *Gepensioneerd Kolonel der Artillerie.*

VIII.
Ons agressief optreden tegen Groot-Atjih.
(Vervolg.)

Sedert de laatst toegepaste agressieve politiek en het aanvallend optreden van onze legermacht, waren wij bij het vergezellen van den generaal Pel getuige van de inspanning, waarmede 't gelukt was aan het vroeger vermelde programma een begin van uitvoering te geven. Het hardnekkig verzet bij het verder doordringen in de sagi XXVI Moekim, onder de daarmede gepaard gaande ongunstige omstandigheden, deden hem echter de onmogelijkheid inzien nu reeds het operatieplan in zijn geheel uit te voeren en zich van de hem opgelegde taak te kwijten.

Dat gevoelen werd door zijn opvolger gedeeld, en terwijl deze zich onledig houdt persoonlijk den stand van zaken op te nemen of zich omtrent sommige punten door rapporten te doen inlichten en zijne thans zoo uitgestrekte liniën te verbeteren, kunnen wij inmiddels kennis maken met 't geen gedurende dien tijd op staatkundig gebied is voorgevallen.

De woelingen van Habib Abdoe'r Rahman en de plannen der oorlogspartij om het sultanaat te herstellen schijnen weinig invloed op de bevolking uit te oefenen, die, al moge in sommige gedeelten des lands eene betere stemming worden waargenomen, over 't algemeen hoogst vijandig blijft. Hier en daar neemt de verbittering toe; de kampongs blijven verlaten en de sawahs onbebouwd.

De onderwerping van den vorst van Pedir is echter het groote lichtpunt van die dagen; zoowel door hare politieke beteekenis als door de in Atjih hoog gewaardeerde persoonlijke hoedanigheden van radja T. Pakeh.

Men zij evenwel voorzichtig in de appreciatie van oorzaken en gevolgen, als men het relaas van onze krijgsverrichtingen met de politieke aangelegenheden in verband tracht te brengen.

Kan bijv. de onderwerping van eenige hoofden als een direct gevolg van onze aanvallende bewegingen worden toegeschreven, die van anderen - reeds vroeger toegezegd of voorbereid - zou zonder die agressieve houding evenzeer gevolgd zijn. De geschiedenis zal ons ook hier den rechten weg ter beoordeeling kunnen aanwijzen.

De radja van Pedir o.a., sedert lang geneigd de suprematie van Nederland te erkennen, maar later door staatkundige verwikkelingen en familiebelangen genoodzaakt zich bij de oorlogspartij aan te sluiten, had reeds vóór de 1ste expeditie, tengevolge zijner vijandschap met den toenmaligen sultan, betrekkingen met het état-major van Z.M. stoomschip *Djambi* aangeknoopt, dat in October 1870 het anker voor Pedir liet vallen. Hij gaf den controleur Jhr. Kraijenhoff zijn wensch te kennen, vooral ook ter beveiliging van scheepvaart en handel, om even als de vorst van Déli onder het Nederlandsch-Indische bestuur te worden opgenomen en verzocht dien ambtenaar zijn adres achter te laten, opdat hij later daarover in correspondentie zou kunnen treden. Toen hij echter, door nauwe banden van bloedverwantschap aan den laatsten sultan verbonden, diens belangen omhelsde, behoorde hij tot onze felste tegenstanders en gaf zijn zoon Nja Soleiman het bestuur in handen om zich geheel aan de oorlogszaken te kunnen toewijden.

De vertoogen van dezen, de wensch van het meerendeel zijner onderdanen, die den langdurigen oorlog moede werden en de veranderde omstandigheden in Groot-Atjih, schijnen hem tot vroegere meer vredelievende denkbeelden te hebben teruggebracht. De benoeming van toeankoe Daoed tot sultan en later diens vervanging door toeankoe Hassim - indien ze namelijk werkelijk hebben plaats gehad - zullen wel niet zonder invloed op zijne veranderde gezindheid zijn gebleven. Bovendien is wellicht de veronderstelling niet gewaagd, dat hij, den tegenstand van het stamland op den duur als hopeloos beschouwende, zich voor het te laat was, met het Nederlandsch Indische gouvernement heeft willen verzoenen. Hij had althans vóór ons agressief optreden het oorlogsveld verlaten en op den laatsten Februari werd de verklaring van onderwerping, door den vorst op den koran beëedigd, met zijne handteekening bekrachtigd. Den volgenden dag wapperden de Hollandsche kleuren van Pedir's strand; met het verbreken van zijn eed, het voeren van de Nederlandsche vlag en het vriendschappelijk bezoek aan boord van Zr. Ms. stoomschip *Citadel van Antwerpen* gebracht, werden de banden verscheurd, die Pedir aan het stamland ver-

bonden. De later gezonden bezettingstroepen werden door den radja en de hoofden goed ontvangen en toen bij het oprichten van onze versterking de bevolking eene vijandige houding aannam en zelfs klewanghouwen werden toegebracht, was echter het zenden van ééne Europeesche compagnie infanterie genoeg om de rust te doen wederkeeren, die sedert niet verstoord werd. Weldra zou een plechtig gezantschap van den nieuwen vazal te Kota Radja ontvangen en hem later zijne erkenning als vorst van Pedir worden uitgereikt. Hoe heugelijk die onderwerping ook zijn moge, mag men er echter niet meer waarde aan hechten dan zij verdient. Geheel ten onrechte toch worden de bewoners van de noordkust Pedireezen genoemd, terwijl de invloed van Pedir bij dien van 't veel machtiger Gighen nauwelijks is te vergelijken. Endjoeng o.a., dat rechtens de suprematie van Pedir zou moeten erkennen, volgt meestal de staatkunde van Gighen omdat het door dit landschap van Pedir wordt gescheiden.

Ook te Samalangan, Pasangan en zelfs te Merdoe schijnt de radja weinig invloed uit te oefenen; geen van die staatjes heeft dan ook tot nu toe zijn voorbeeld gevolgd. Wel had de onderwerping van Pedir den afval van Gighen tengevolge, 't geen onze belangen aan de noordkust niet zal bevorderen.

De onderwerping van den imam van Tjade mag evenmin als een direct gevolg van onze aanvallende beweging worden toegeschreven. Reeds onder het bestuur van den generaal Van Swieten was hij tot onderwerping geneigd, waaraan toen ten gevolge van verschillende omstandigheden geen gevolg werd gegeven; later had de vrees voor panglima Polim en imam Longbatta hem teruggehouden, doch nu hij de zekerheid verkreeg op eene onmiddellijke bescherming van onze zijde te kunnen rekenen, begaf hij zich vol vertrouwen naar Kota Radja om de voorwaarden van onderwerping aan te nemen.

Aan de oostkust gaven eenige ons nog niet onderworpen staatjes blijken van toenadering. De heer Lavino, gouvernementsagent voor de Atjineesche zaken op poeloe Penang ontving door zekeren sjaich Awab - een Atjinees van Arabische afkomst, die ongeveer twintig jaren lang op Simpang Olim handel had gedreven - een brief om de onderwerping van dat landschap en van panglima Prang Hakim van Djolohketjil te bewerken. Dat bestuur, van wege den radja T. Pajah, die als lid van den Raad van Achten in Penang verblijf houdt, aan zijn zoon en zijn broeder opgedragen, riep de hulp in van Lavino om door zijne bemiddeling diens halsstarrigheid en vijandschap te overwinnen; wellicht zou hij tevens te bewegen zijn, T. Moeda Nja Malim, radja van Simpang Olim over te halen om het opperbestuur van Nederlandsch Indië te erkennen. De strenge blokkade toch van diens land begon zich niet alleen dáár maar tot in de omliggende landschappen op zulk eene onrustbarende wijze te doen gevoelen, dat genoemde sjaich, bijaldien Lavino hem een aanbevelingsbrief mede gaf, zich bereid verklaarde

terstond naar Edi te gaan, ten einde den assistent-resident aldaar de onderwerping van zijne lastgevers aan te bieden. In dien brief werd er voornamelijk op aangedrongen om de Nederlandsche vlag te mogen ontvangen en de blokkade van de Aroekoendoer rivier op te heffen. Ten einde meer vertrouwen in te boezemen, had Awab bij die zending den 14 jarigen zoon van panglima Prang Hakim medegenomen, aangezien de Atjineezen, als zij een blijk willen geven van de oprechtheid hunner bedoelingen, zich bij het onderhandelen door hunne kinderen doen vergezellen.

T. Pajah scheen echter vooralsnog tot geene onderwerping gezind.

De blokkade was dus verre van denkbeeldig, zooals men het wel eens heeft doen voorkomen en deed haren invloed hier op krachtige wijze gelden.

Had onze agressieve houding weinig vredelievende gevolgen in het stamland, aan de kusten bleef zij niet zonder invloed, hoewel men ook dáár meer aan eene afwachtende politiek en eene verstandige tusschenkomst dan aan ruw oorlogsgeweld heeft te danken.

Zie hier een voorbeeld.

Nadat door den assistent-resident L. de Scheemaker een ernstig geschil over de verdeeling der inkomsten tusschen den radja van Perlak en zijne rijksgrooten bijgelegd, eene gelijkluidende verklaring van hem, evenals vroeger van den radja van Edi, gevorderd en de acte zijner erkenning uitgereikt was, begaf hij zich naar Pedawa besar. Ook dáár moest de vrede hersteld en Neerland's oppergezag bevestigd worden. De ons onderworpen radja namelijk werd met zijn stiefvader Nja Aboe door een duizendtal zijner tegen hem opgestane onderdanen te kota Simpang ingesloten en belegerd. Met zijne sloep voor de passar aangekomen, nam de assistent-resident zijn intrek in de woning van den Chineeschen pachter als neutraal terrein, terwijl een vrij levendig geweervuur op aanzoek van den hem vergezellenden T. moeda Angkasa, radja van Pasei, onmiddellijk was gestaakt. De oproerige hoofden, tegen den volgenden dag bijeengeroepen, verschenen hoewel zwaar gewapend met kalmte en waardigheid voor den heer De Scheemaker en gaven te kennen, nadat hij hen het strafbare hunner handelwijze onder 't oog had gebracht, alle eerbied te koesteren voor de Hollandsche vlag en hun radja Habib Mohammed. Zij wenschen echter hunne inkomsten te zien geregeld; want nu die van den radja vermeerderd waren, vermeenden zij, dat ook aan hen een deel er van rechtmatig toekwam. Bovendien was Nja Aboe, in strijd met de door hem afgelegde belofte om voorloopig in Edi verblijf te houden, met een dertigtal gewapende volgelingen naar kota Simpang teruggekeerd, waarom ook zij de wapens hadden opgevat.

Er bestonden alzoo van weerskanten grieven en aanspraken, waaraan wel op een rechtvaardige wijze, maar tevens met handhaving van ons oppergezag moest worden voldaan.

De onderhandelingen duurden vier dagen en eindigden dat, evenals

te Perlak, alle oneenigheden werden uit den weg geruimd. Na het teekenen van de overeenkomst brachten de Europeesche autoriteiten den radja een bezoek om getuigen te zijn van boetedoening aan de eene en het hersteld gezag aan de andere zijde.

De pendoppo tot op eenige passen genaderd zijnde, bleven de tot gehoorzaamheid teruggebrachte hoofden staan en riep de sjabandar, namens hen, met opgeheven handen uit: 'Toekoe! wij hebben gezondigd tegen God, tegen den Profeet en tegen U;..... Vergiffenis!' Tot driemalen toe werd die bede herhaald, waarop de jonge radja antwoordde: 'God vergeve het U.' Toen kwamen de hoofden in de pendoppo, bukten zich voorover en brachten de hand van den radja aan het voorhoofd. Na afloop van deze plechtigheid en eene korte toespraak van onzen ambtenaar om allen aan hunne verplichtingen tegenover den vorst en het Nederlandsche gouvernement te herinneren, gaf hij het bestuur aan zijn opvolger Mr. J. van Kaathoven over.

Deze vrede aanbrengende oplossing werd zonder eenig wapengeweld verkregen; een bewijs dat men door eene rechtvaardige en toegevende politiek veel gedaan kan krijgen, wanneer de hoofden inzien, dat het voordeeliger is de Compagnie tot vriend dan tot vijand te hebben.

Al waren de gevolgen van de veranderde zienswijze der Indische regeering nopens de operatiën tegen Groot-Atjih tot hiertoe op het oorlogsterrein niet allen in ons voordeel en hadden zij zich ook op staatkundig gebied slechts in geringe mate doen gevoelen, buitenaf waren zij van meer invloed geweest. Uit ingekomen berichten blijkt, dat sedert onze overwinningen in 't laatst van 1875 en 't begin van 1876 behaald, de vrees voor een verlaten van Atjih ten eenenmale was geweken en voor de overtuiging had plaats gemaakt dat ons verblijf aldaar voor nu en altijd was verzekerd. Niettegenstaande op den Willemstoren, den spoorweg tusschen Kota Radja en Oeleh-leh, het voltooide havenhoofd aldaar, den aanleg van zoovele permanente werken en onze steeds zegevierende wapenen als een luid sprekend protest tegen het verlaten van Atjih kon worden gewezen, hadden vreemdelingen en landgenooten er zich slechts schoorvoetend nedergezet en 't kostte veel moeite in den arbeid te voorzien en de noodige werkkrachten voltallig te houden. Doch 't keerpunt was gekomen. Het vooral onder de mindere Chineezen in de Straits-Settlements vroeger zoo gevreesde Atjih scheen thans het beloofde land te zijn geworden, wat de immigratie zeer bevorderde. De eene aanbieding voor het leveren van koelies en arbeiders voor het bouwen van woningen volgde op de andere. Cantines te Oeleh-leh en Kota-Radja, een officiers-societeit en vier controleurswoningen waren al spoedig aanbesteed en de particuliere industrie bleef niet achter.

Een Chinees verzocht afstand van gronden voor het oprichten van een steenbakkerij, toko's en koffiehuizen verrezen als om strijd en een broodbakkerij door stoom gedreven kwam al spoedig in werking.

34 Europeanen of daarmede gelijkgestelden;
973 Chineezen of daarmede gelijkgestelden;
en 432 vreemdelingen hadden zich op het door ons veroverd grondgebied gevestigd.

De onlangs aangestelde kapitein- en luitenants-chinees verstonden zich goed en voldeden uitmuntend in de hun toevertrouwde betrekking. Het vertrouwen begon te herleven en men zag de toekomst hoopvol te gemoet. Reeds wordt voor het aanleggen van pepertuinen geijverd en gaat men van het denkbeeld zwanger eenmaal den handel in dat product aan de west- en die in penangnooten aan de noordkust in Atjih te kunnen vereenigen.

Even ongerijmd echter als het ‘post hoc, ergo propter hoc’, zou de bewering zijn, dat die gunstiger stemming uitsluitend en alleen als een gevolg van onze aanvallende bewegingen te beschouwen is.

Een niet van politieke beteekenis ontbloot feit deed zich in Gighen voor, welks vorst tengevolge van zijne vijandschap tegen Pedir onze zijde verliet, zoodra die staat zich onderworpen had.

Volgens de mededeeling van toekoe Imam, een schrander Pedirees en goedgezind hoofd, zou Bintara Kamangan zich bij Abdoe'r-Rahman ophouden, zijne ons goedgezinde hoeloebalangs door anderen vervangen en twee ons zeer vijandige toekoes als zijne gemachtigden hebben aangesteld. Een zijner eerste daden bestond in het uitschrijven van eene buitengewone geldheffing om den ‘heiligen oorlog’ tegen de Hollanders te kunnen blijven voeren. Verscheidene hoofden betreuren dan ook zijn afval en de kadli toenkoe hadji Marif, een invloedrijk ons toegedaan geestelijke, heeft hem zelfs schriftelijk aangemaand, ten spoedigste op dien verkeerden stap terug te komen. T. Imam gaf den assistent-resident in bedenking zich van kwala Segli (eene enclave van het sultans gebied in Gighen) meester te maken en de overige havens van dat landschap te sluiten. Hij vreesde ten gevolge van het ondoordachte en onstaatkundige gedrag van den radja vele moeilijkheden voor zijn land, en bood een geschrift aan waarin hij als ‘hoofd der moekim Gighen’ en de vier oudste panglimas verklaren zich te beschouwen als onderdanen van het Nederlandsch-Indische gouvernement. De betrekkingen met Gighen werden dan ook afgebroken en de haven aldaar gesloten verklaard.

De hulptroepen, die zich bij Habib Abdoe'r-Rahman hadden aangesloten, bestonden uit:
500 man onder T. Polim, laksamana en zoon van den radja van Endjoeng;
200 man onder zijn broeder;
250 man onder T. Berdan, broeder van den radja van Samalangan;
200 man onder T. Tjihik broeder van den radja van Pasangan;
100 man onder Bintara Tjoet Blang Mangat;
en 70 man onder bevel van een paar mindere hoofden.

Met de hulptroepen van Gighen, ongeveer 500 man sterk, zou genoemde Arabier over een paar duizend geweerdragende mannen kunnen beschikken en werden nog 500 man onder T. Pajah van Semantoh verwacht. Dit hoofd zou echter aan zijn zoon te kennen hebben gegeven, dat zoo hij over drie maanden niet mocht teruggekeerd zijn, hij zich aan het Nederlandsch Indische gouvernement moest onderwerpen.

Evenwel vermeenden dezelfde berichtgevers dat, uithoofde van het groote gebrek aan rijst en aangezien die troepen in hun eigen onderhoud moeten voorzien, zij al zeer spoedig geheel zullen verloopen. Reeds in de eerste helft der maand (Juli), hadden 300 lieden van Endjoeng zijne zijde verlaten, die spoedig - na een hevigen twist tusschen Habib Abdoe'r Rahman en den radja van Gedong - door dezen met zijne aanhangers werden gevolgd.

In Pedir was de opgeworpen sterkte genoegzaam voltooid en bleef de stemming ons gunstig. Handel en nijverheid begonnen te herleven; de rijksdaalder, waarop vroeger een verlies van 10% geleden werd, was zeer gewild, stond zelfs boven de pilaarmat, terwijl ook de twee en een half- benevens de één centstukken gaarne werden aangenomen. Runderen van uitstekende hoedanigheid konden door den sjabandar tegen 30 rijksdaalders het stuk geleverd worden en bamboe, atap of andere materialen waren in overvloed te verkrijgen. Men naderde al meer en meer tot elkander, en toen in een vertrouwelijk gesprek met T. Pakeh, waaraan slechts een paar der meest bevriende hoofden deel namen, door den heer Scheemaker o.a. gewezen werd op het wenschelijke der onderwerping van panglima Polim, gaf Nja Blang, de sjabandar van Pedir te kennen, dat zoo lang Abdoe'r-Rahman zich in de XXII M. ophield er aan geen onderhandelen te denken viel. Later echter beloofde hij zich veel goeds van eene beweging en het bezetten van een paar kampongs in die sagi, en de radja beloofde zijn zoon Hassan, die met eene kleindochter van panglima Polim gehuwd is, als bemiddelaar naar hem aftezenden, ofschoon hij zich weinig van eene dergelijke zending voorstelde.

Dezerzijds werd dan ook weinig of niets gedaan om hoofden en bevolking voor ons te winnen. Had generaal Pel de gelegenheid laten voorbijgaan om van den invloed van Rigas vorst partij te trekken, de Indische Regeering scheen even onverschillig te blijven voor het bevorderen van zulke pogingen als nalatig in het beloonen van belangeloos bewezen diensten. Noch den radja van Troemon, aan wiens welwillende tusschenkomst zij de onderwerping van menige landstreek aan de westkust had te danken, noch dien van Edi, reeds in 1873 haar trouwe onderdaan, noch aan den braven radja van Pasei, die haar herhaalde malen ten dienste stond, werd eenige onderscheiding toegekend. Een ridderkruis of enkele gouden medailles zouden hier goed besteed zijn geweest, vooral toen T. Moeda Angkasa te Kota Radja zijne opwachting kwam maken aan den militairen en civielen bevelhebber.

De zoo prikkelbare ijdelheid der Indische vorsten is spoedig gestreeld

en eene op eervolle wijze uitgereikte belooning wekt een naijver op, die niet anders dan ten goede kan werken. 't Is vreemd dat men, waar wapengeweld onvoldoende blijkt het doel te bereiken, voor elke handeling schijnt terug te deinzen, 't zij om vijandig gezinden te winnen, 't zij de goedgezinden door gepaste middelen meer aan zich te verbinden of bewezen diensten naar waarde en bijtijds te beloonen. Als geene politieke bezwaren van een overwegend belang het beletten is een zoodanig verzuim niet te rechtvaardigen. Mocht de onverwachte dood van T. Angkasa de Indische Regeering althans doen inzien, dat een verzuim van *heden* somtijds *morgen* niet meer te herstellen is.

De ingekomen rapporten hadden inmiddels den reeds verkregen indruk bij den bevelhebber versterkt, dat de thans ingenomen positie aanmerkelijk verbeterd diende te worden alvorens het offensieve te kunnen hervatten.

De meeste veldbataillons konden niet meer dan ongeveer de sterkte eener compagnie onder de wapens brengen en waren door aanhoudende inspanning niet bij machte de in aanbouw zijnde versterkingen voldoende te bezetten, om tegen elke onderneming des vijands verzekerd te zijn.

Het rechter halve 3de bataillon had veel geleden en kwam met niet meer dan drie officieren en 149 man van Lambaroe terug; het 12de bataillon, dat de bezetting voor kwala Gighen had geleverd, telde nauwelijks 200 man onder de wapenen; het 13de bataillon, den 13^{den} Februari naar Kajoeleh gezonden, was door het langdurig bivakeeren en de zware diensten, die het had moeten verrichten, geheel uitgeput en de barissans, hoewel zij goede diensten bewijzen als ze aan andere troepen zijn toegevoegd, kunnen niet aan zich zelven worden overgelaten; ook telden zij dagelijks meer dan 100 kwartierzieken per bataillon.

Men had schier het onmogelijke gevergd om in korten tijd zoo vele nieuwe posten op te richten. Vele officieren waren ziek of verzwakt door het lange afmattende verblijf te velde en sleepten zich niet dan met moeite voort. Het hospitaal was vol en het cijfer der verpleegden tot 1200 gestegen. Volgens het oordeel der geneesheeren hadden al de troepen rust noodig en er mocht geene sterke inspanning van hen worden gevorderd. Bovendien hadden zware regens het terrein op vele plaatsen onbruikbaar gemaakt; de enkele zoogenaamde wegen waren voor infanterie zeer moeilijk en voor artillerie in 't geheel niet begaanbaar.

Ziedaar eene schets van den toenmaligen toestand waarin onze legermacht te Atjih verkeerde.

't Valt zoo gemakkelijk verre van het oorlogsveld den staf te breken over 't geen gedaan is of te bepalen wat gedaan had moeten worden; bataillons en batterijen te laten marcheeren, aanvallen te doen uitvoeren en bevelhebbers den steen toe te werpen. Als men echter geheel op

de hoogte was van den feitelijken toestand, rekening hield met omstandigheden, die *hier* over het hoofd worden gezien, doch *daar* loodzwaar kunnen drukken, en slechts een flauw denkbeeld had van de verantwoordelijkheid, die op een bevelhebber rust,.... dan voorzeker zou er niet zoo lichtvaardig geoordeeld en minder veroordeeld worden.

't Was niet mogelijk de troepen van een lange rust te doen genieten; waar de geweren geen dienst deden werden ze door schop en houweel vervangen; want veel ontbrak er nog aan de veiligheid en 't verdedigingsvermogen van de thans ingenomene positie.

In het zuidwestelijke deel van onze linie bestond eene gaping tusschen Beloel en Bt. Daroe, die de vijand gelegenheid gaf zich in Lamkoenjit te nestelen, van daar de transporten tusschen de posten te bemoeilijken en een vrij uitgestrekt terrein onveilig te maken.

De oostelijke linie van Pango naar kwala Gighen was evenmin voldoende bezet en vereischte nog eenige tusschenposten ter betere bewaking. De daarvoor benoodigde bezettingen, waarvan de meesten eene compagnie sterk behoorden te zijn, konden niet allen uit de in te trekken posten der tweede linie aangevuld en moesten gedeeltelijk door de mobiele bataillons geleverd worden, zoodat er - al viel aan geene offensieve operatiën te denken - genoeg te doen overbleef. En waarlijk men had werk genoeg, zoowel om de vrij talrijke stroopende benden terug te dringen en onze convooien te beschermen, als om de reeds zóó uitgebreide postenketen hier en daar nog te vermeerderen of te verbeteren en door het aanleggen van wegen een veiliger gemeenschap te verkrijgen. Bij dat alles leverden de ontoereikende middelen van het transportwezen en de koeliedienst ernstige bezwaren op. Er moest een einde komen aan de dagelijks hernieuwde klachten. Te lang reeds had men de gebreken en schadelijke gevolgen van die onhoudbare inrichting leeren kennen om niet te trachten ze op beteren voet te regelen en aan hare bestemming te doen beantwoorden. Bij gouvernements-besluit van 5 Juli 1876 werd tot een organisatie overgegaan voor het opzicht voerend personeel over 2500 bannelingen in 5 ploegen van 500 man verdeeld. Elke ploeg ingedeeld onder 1 kapitein, 2 luitenants, 1 adjudant-onderofficier, 11 Europeesche sergeanten en 20 inlandsche korporaals. De tijd zal leeren of hierdoor de gewenschte verbetering verkregen is.

De vijand ging steeds voort onze liniën te verontrusten, terwijl door de zware regens in de eerste dagen van Juni gevallen enkele van onze versterkingen en de pas aangelegde wegen veel geleden hadden, de gemeenschap hier en daar tijdelijk verbroken en het terrein bij Bt. Daroe, Djempit, Ketapang doewa, Bt Seboen, Pakan-Badak en Lampagger geheel of gedeeltelijk geïnundeerd werd. In de IV M., waar ook de koerong-Raba buiten hare oevers was getreden, stond het water tot een halve mans hoogte op de sawahs en moest de communicatie met kleine prauwen of vlotten geschieden. Ook het werk aan de spoor-

baan werd zeer bemoeilijkt. Men had alzoo met velerlei bezwaren te kampen.

De ruimte voor deze bijdrage tot de Indische krijgsgeschiedenis, mij zoo welwillend in dit tijdschrift afgestaan, veroorlooft niet de bijna dagelijks voorvallende gevechten op te noemen of daaromtrent in eenige bijzonderheden te treden. Om er zich eenig denkbeeld van te vormen, laat ik hier een fragment uit het dagverhaal van de maand Juni volgen.

'Mogt de geledene schade aan de borstweringen op een enkel punt tot het nemen van voorzorgsmaatregelen leiden, o.a. te Biloel-zuid, waar de vijand herhaaldelijk onze hoofd- en vóórversterkingen trachtte te bekruipen, en waar dan ook de bezetting op den 4den Junij tijdelijk werd versterkt met een kapitein, een luitenant en vijftig minderen, op de andere punten bleek dit onnoodig te zijn en kon de vijand, die zich hoofdzakelijk bepaalde tot het beschieten onzer posten te Kotta-Pohama, Koeala-Gigieng en Lampriet, op behoorlijken afstand gehouden worden.

In de VI Moekims deed de vijand den 7^{den} Junij andermaal van zijne tegenwoordigheid blijken door tusschen Lampagger en Oleh-leh een klein transport, bestaande uit 1 Europ. korporaal, 1 Europ. en 1 inl. fuselier en twee bannelingen, dat de bezetting te Lampagger van brood en vleesch had voorzien, ter hoogte van Lamtengah met eene magt van circa 50 man te omsingelen en neêr te houwen. Alleen de inlandsche fuselier, hoewel zwaar gewond, werd door eene patrouille teruggevonden. Van de daders werd niets ontdekt.

Ook op den 13^{den} Junij vertoonde zich eene bende maraudeurs in het terrein tusschen Pakan-Badak, Djempit en Sinangri. Op nadering eener patrouille nam zij de wijk, doch den volgenden dag mogt het ons gelukken twee tot den vijand behoorende Atjehers, de panglima Ma-Saleh en diens volgeling, nabij Ketapan-Doea in de kampong Getjiel gevangen te nemen.

In den avond van den 14^{den} Junij verzamelden zich eenige vijanden tusschen onze posten in de kampong Lamara en trachtten Lamara N.-O. te bekruipen. Deze poging mislukte; zij werden door geweervuur verdreven.

Ook de volgende dagen vertoonde zich de vijand herhaaldelijk in onze ooster- en zuidoosterlinie en beschoot hij voortdurend onze versterkingen en convooijen.

Vooral had hij het voorzien op de heuvel- of voorposten van Biloel-zuid, welke hij herhaaldelijk, doch telken male vruchteloos, beproefde te overrompelen.

Ook Koeala Gigieng had in den nacht van 15 op 16 Junij een vrij ernstigen aanval des vijands af te slaan, terwijl de gemeenschap langs het strand tusschen dezen post en de meer westwaarts gelegen versterkingen herhaaldelijk werd bedreigd, zóó zelfs dat op den 16den de

voor dien post liggende oorlogsbodems *Aart van Nes* en *Deli* hun geschut moesten gebruiken om eene in westelijke rigting uitgezondene patrouille te adsisteren.

Ook den volgenden dag kon een detachement, sterk 14 bajonetten, van Koeala-Gigieng zijnen marsch naar Moesapi niet vervolgen, omdat het van alle zijden uit de nabij gelegen kampongranden aan de overzijde der lagune werd beschoten. Eerst nadat de vijand door granaatvuur van eerstgenoemde versterking en van de beide voornoemde oorlogsbodems was verdreven, mogt het detachement, versterkt met nog 11 bajonetten, er in slagen zijne bestemming te bereiken en had het ook bij den terugmarsch geen last van den vijand.

In de zuidoosterlinie werd intusschen waargenomen, dat de vijand ijverig in de weer was met het versterken der kampongranden van Lamtengah, Djoebada, Anabaté, Langkra en Empeh-Tring. Een goed onderhouden geschutvuur uit onze posten te Lambaroe, Kajoe-leh, Atoa, Atoa-noord en Biloel-zuid deed den vijand op 18 Junij zijn arbeid staken.

Dat de vijand op dat gedeelte onzer linie in grooten getale vereenigd was, kon duidelijk worden geobserveerd; ook ging hij daar steeds voort onze transporten te bemoeijelijken en overviel onder anderen op laatstgenoemden datum tusschen Oleh-Karang en Kotta-Alam een detachement, sterk 15 bajonetten, dienende tot het overbrengen van een sergeant der artillerie en een zieken banneling, die door vier dwangarbeiders gedragen werd.

De vijand lag in hinderlaag langs den weg, gaf een salvo op het detachement en viel daarna zoo snel met de klewang aan, dat er onmiddellijk een gevecht ontstond van man tegen man, waarbij het detachement het onderspit delfde. Het werd echter spoedig bijgestaan door eene van uit Oleh-Karang toegesnelde patrouille, die, hoewel te laat komende om de catastrophe te voorkomen, door hare verschijning oorzaak was dat de vijand aftrok zonder de gekwetsten te hebben afgemaakt.

Bij die gelegenheid werden een Europeesch en een inlandsch fuselier, een inlandsche hoornblazer en twee bannelingen gedood, drie Europesche onderofficieren en een inlandsch fuselier zwaar en twee inlandsche fuseliers ligt gewond.

Behalve het aanhoudend beschieten onzer posten te Koeala-Gigieng, Kajoe-leh, - waar de 1ste luitenant der infanterie W.E. Willinck Ketjen op den 22sten Junij ligt gewond werd, - en Biloel-zuid, viel er tot den 30sten niets van aanbelang voor.

Op dien datum echter poogde de vijand andermaal nabij den post Oleh-Karang een gewapende corvée, belast met het openkappen van het terrein, te bekruipen. Zoodra hij ontdekt werd, opende hij zijn vuur uit een twintigtal geweren, doch werd door het corvée, dat inmiddels de gevechtstelling had aangenomen, gedwongen tot den aftogt. Aan onze zijde hadden wij geene verliezen.

Op dienzelfden datum mogt het aan eene patrouille uit Biloel-zuid gelukken den vijand te overvallen en hem tot de ontruiming zijner positie, met achterlating van vijf dooden, te dwingen, terwijl tusschen Kajoe-leh en Atoa-noord eene patrouille - die zich in hinderlaag had gelegd op een punt waarlangs vijandelijke benden des nachts binnen onze stelling schenen door te dringen, - er in slaagde den tegen 6½ uur 's avonds opdagenden vijand tot eene overhaaste vlugt te noodzaken, twee dooden achterlatende.'

In de volgende maand werden ons op dergelijke wijze 21 man gedood en 12 gewond. Dat was de meerdere veiligheid binnen onze liniën, die - volgens sommigen - door hare uitbreiding zou worden verkregen!

't Werd inmiddels hoog tijd het terrein der IV en VI M. van kwaadwilligen te zuiveren, de stroopende benden uit de bergpassen te verjagen benevens zijne berg- en schuilplaatsen te verwoesten, zoowel tot onze eigen bescherming als van die der bevolking en om ze ook voor 't vervolg door eene sterke militaire vertooning het noodige vertrouwen in te boezemen.

Vooral in de IV M. verkeerde de bevolking in een moeilijken toestand, en 't was te voorzien dat de keuze, tusschen het verlaten van onze zijde en de verwoesting harer kampongs, door T. Tjihik Lamnga gesteld, wel eens ten zijnen gunste kon uitvallen, wanneer 't haar aan den noodigen bijstand bleef ontbreken.

Ofschoon de hoofden der IX M. weinig of geen blijken gaven van toenadering, hadden zij evenwel aan T. Nja Bantah te kennen gegeven, naar hunne kampongs te willen terugkeeren als het door de soldaten verwoeste huis van T. Nek Poerba opgebouwd of eene schadeloosstelling daarvoor gegeven werd. 'Hiervan' - wordt in het rapport gezegd - 'kan natuurlijk geen sprake zijn, maar T. Nja Bantah zal hen uitnoodigen in de IV M. te komen en dan kan de zaak verder met den controleur aldaar besproken worden.'

Men vraagt zich onwillekeurig af: Zou er juist hier niet degelijk sprake van schadeloosstelling moeten zijn? Was het verstandig de woningen te verbranden van eene bevolking, die men zoo gaarne wenschte in hare kampongs te zien wederkeeren? Is het goed gezien eene schadeloosstelling te weigeren aan de nagelaten betrekkingen van een vroeger invloedrijk hoofd, dat zich nimmer tegen ons gewend had? Is dat de weg om hoofden en bevolking te winnen? Schijnt het niet als of 't er op toegelegd was zelfs hen, die der oorlogspartij niet waren toegedaan, af te stooten en tot onze bitterste vijanden te doen overgaan? Die vragen zijn niet moeilijk te beantwoorden; de onverbiddelijke geschiedenis zal er eenmaal haar oordeel over uitspreken.

Al schijnt het oorlogvoeren en het vredestichten geheel met elkander in strijd, toch kunnen en moeten zij samengaan om het zich voorgestelde oogmerk in Atjih met een goeden uitslag te zien bekroond; dáár

vooral moet vrede het doel en oorlog slechts een middel zijn om het doel te bereiken. Dit beginsel, zoo menigmaal òf niet, òf verkeerd en onhandig toegepast, moet noch ziekelijke philanthropie, noch overdreven wapengeweld tot grondslag hebben en mag evenmin tot ruwheid als tot zwakheid leiden. Waar voor veiligheid of verdediging branden of verwoesten noodzakelijk is, worde het overigens z.v.m. vermeden. Waar krachtig moet worden opgetreden zij men sterk, toegevend waar het past, snel en rechtvaardig zoowel in straffen als in beloonen; zoodoende kan de vredepalm de oorlogsfakkel vergezellen.

Bij het nauwkeurig en oplettend nagaan der bijzonderheden van den tegen Atjih gevoerden krijg, waarop bij een algemeen overzicht der voornaamste feiten minder acht wordt geslagen, zou men ontwaren hoe menigmaal tegen het vooropgestelde beginsel is gezondigd.

Er mocht niet langer worden gedraald 's vijands plannen aan onze zuidwestelijke linie te verijdelen en hem uit het gebergte in de IV en VI M. te verdrijven.

Den 7^{den} Juli rukten dan ook twee colonnes uit Kota Radja op; de eene onder de bevelen van den majoor Lubeck was belast met het zuiveren der oostelijke berghellingen aan den kant der VI M., terwijl de andere onder den majoor Diepenheim van Bt. Seboen uit door de IV M. op Lampagger werd gedirigeerd, van waar de operatie onder de leiding van den militairen en civielen bevelhebber den volgenden morgen zou aanvangen. Na gedurende eenige dagen de kloven en passen van Blangkalla en Gleraja, benevens de noordwestelijke hellingen van het gebergte doorzocht en verscheidene schuil- en bergplaatsen vernield te hebben, werd door de vereenigde colonne den 12^{den} naar Koerong-Raba opgerukt. Men wilde beproeven door eene omtrekkende beweging aan T. Tjihik Lamnga - reeds sedert lang de ziel van het verzet in die streken - die zich met zijne benden in de kampong Leboe ophield en van daaruit de IV M. bedreigde, den terugtocht af te snijden en zoo mogelijk in handen te krijgen. Den volgenden dag werd op den linkeroever der koerong-Raba overgegaan, die kampong benevens het bereids verlaten Leboe verbrand en aan het oprichten van eene versterking niet ver van de kampong Moesang begonnen. Daartoe werden drie compagniën onder majoor Diepenheim aangewezen, terwijl de hoofdmacht naar Kota Radja terugkeerde. Eenige dagen later werd zij door het achtergebleven gedeelte gevolgd, toen de versterking ter bescherming van de IV M. aangelegd eene vaste bezetting had verkregen. Uit de verkenningen, waarbij die bergstreek op nieuw doorkruist werd en de vijand steeds het hazenpad koos, bleek evenals uit de ingekomen rapporten dat genoemde rivier, aan hare monding ongeveer 145 m. breed en overal ondoorwaadbaar, een vruchtbare landstreek bespoelt, en de tocht derwaarts goede uitkomsten had opgeleverd.

Wij lezen onder anderen:

‘De bevolking der IV Moekims, die vroeger aan de oostzijde niet tegen den vijand beschermd werd, en daarom alleen reeds met hem heulde, geeft thans ondubbelzinnige blijken van tevredenheid over den verbeterden toestand. De hoofden van Lepong en Loeng (oostelijk van Koerong-Raba aan het strand) geven blijken van toenadering en staan toe, dat de uit de IV Moekims aanvankelijk gevlugte familien met hunne draagbare bezittingen en hun vee binnen hun land terugkeeren, waarvan door dezen een ruim gebruik wordt gemaakt. Eene verkenning welke van uit Koerong-Raba naar Lepong is gemaakt (3 uur afstand), heeft aan het licht gebragt dat de bevolking aldaar welvarende is en niet ongeneigd om onder ons bestuur te komen.

De kommandant dier verkenning toch (majoor Diepenheim) rapporteerde, dat hij zich zonder troepen een geruimen tijd in kampong Lepong had opgehouden en zich aldaar overtuigd had van het welvaren der bevolking. Zoowel de hoofden van Lepong als van Loeng (plus minus 2 uren van Koerong-Raba), begeven zich met vertrouwen op ons grondgebied en melden zich aldaar aan.

Heden vervoegden zij zich bij den militairen kommandant te Koerong-Raba om te spreken over de onderwerping van hoofden uit de IV Moekims, die tot nu toe gestreden hebben aan de zijde van Panglima Polim en Toekoe Tjihik Lamnga. Alles doet verwachten, dat de hiervoren beschreven operatien gunstige gevolgen zullen hebben en dat een einde is gemaakt aan den twijfelachtigen toestand, waarover wij ons ten opzigte van de bevolking der IV Moekims bezorgd gevoeld hebben.

Na het vestigen van een militairen post aan de Raba-rivier nabij de baai van Koerong-Raba bestond er geene reden meer om de zich aldaar bevindende kolonne langer in die streken te doen vertoeven.’

‘Deze patrouillering op groote schaal heeft mij de overtuiging geschonken dat de doorloopen landstreek van vijanden zuiver is en dat met uitzondering van een enkelen maraudeur geen Atjeher zich meer daarin vestigt.

Als een gevolg daarvan is de communicatie geopend tusschen Biloel-zuid en Boekit-Daroe en marcheren thans patrouilles van 30 bajonetten ongehinderd tusschen die beide versterkingen.

Door eene ijverige patrouille-dienst zal het terrein tusschen onze linien thans zuiver worden gehouden, opdat onze vestiging omringd wordt door eene breede strook gronds, waarop zich geen vijand durft te vertoonen.

Die toestand bestaat thans met uitzondering tusschen de posten Kotta-Alam, Pango en Oleh-Karang.’

Toch bleef die vijand voortdurend in de weer ons afbreuk te doen, zoo door het overvallen van transporten en 't bekruipen der postenketen als door 't brandschatten van de onderworpen bevolking, die soms ge-

noodzaakt werd zijne aanvallen voor geld af te koopen, waardoor op hun blijvende goede gezindheid niet onvoorwaardelijk te rekenen viel.

Nog ontleen ik aan een rapport van den 30sten Juli:

'De Imam van Lepong berigtte eergisteren, dat hij een paar dagen geleden een brief had ontvangen van Habib Abdul Rachman, waarin deze hem dreigde met een tuchtiging te eeniger tijd, wanneer hij de zijde van het gouvernement had gekozen. Het schijnt, dat sedert onze vestiging te Kroeng-Raba te Lepong een betere geest voor ons voorheerscht. Ook in de IV Moekims is zulks het geval, nu zij door de laatste operatien beter beveiligd zijn tegen invallen van den vijand.

Men begint zich daar ook meer toe te leggen op den veldarbeid, wat in Marassa en de VI Moekims nog steeds te wenschen overlaat.

De bevolking daar neemt niet toe en geneert zich bijna uitsluitend met kleinhandel en vischvangst, die haar groot voordeel aanbrengen.

De handel te Oeleh-Leh neemt merkbaar toe; ook te Penajoeng. Ik heb in het belang van orde, veiligheid en hygiène eenige voorschriften uitgevaardigd voor de uitgifte van perceelen op die plaatsen, en talrijk zijn de aanvragen daartoe, zoowel van de zijde van Europeanen als van Chinezen.

De gezondheidstoestand is over het algemeen weder minder gunstig. Cholera heerscht sporadisch, maar blijft nog steeds offers eischen, inzonderheid onder de Chinesche koelies te Oeleh-Leh. Het verbeterde voedingssysteem zal daarin met 1 Augustus welligt verandering te weeg brengen.

Onder de inlandsche bevolking is de gezondheidstoestand tegenwoordig vrij gunstig.

De wêersgesteldheid was zeer afwisselend, en kenmerkte zich inzonderheid door zware winden.'

De vijand scheen het talrijkst op onze ooster en zuidooster liniën, waar hij bezig was verscheidene versterkingen op te werpen, o.a. oostelijk van Lamprit, in den tegenover Lambaroe gelegen kampongrand en te Batoe Lintang tegenover Beloel-Zuid. Hoewel ons artillerievuur en het uitzenden van patrouilles dien arbeid niet gemakkelijk maakten en de enkele maraudeurs, die tusschen de posten doorslopen, spoedig werden verjaagd, noopte 's vijands agressief optreden tot een aanhoudende inspanning en verdubbelde waakzaamheid, vooral wanneer hij door gebrek aan levensmiddelen tot fourageeringen in de verlaten kampongs achter onze liniën werd genoodzaakt.

Ingekomen spionnen-berichten deden een algemeenen aanval vreezen, die evenals gewoonlijk achterwege bleef; volgens sommigen omdat T. Pajah met zijne hulpbenden niet was aangekomen; volgens anderen omdat Habib Abdoe'r-Rahman door de meesten der zijnen verlaten was. Deze had inmiddels meer invloed verkregen; men schreef het althans aan zijne bemoeiingen toe, dat toeankoe Daoed, met toestemming van de hoofden der drie sagies, als sultan afgezet en door toeankoe Hassim vervangen, en door zware geldheffingen een aanzienlijke som bijeen

gebracht was. Ook poogde hij zijn invloed allengs over het gansche land uit te breiden; een brief van den 18den Augustus, waarin hij als 'hoofd der Islamieten' de hoofden der IV M. aanschreef om vóór den 27sten daaraanvolgenden de zijde der Hollanders te verlaten, viel gelukkig ongeopend in onze handen en had alzoo zijn bestemming gemist.

De vroeger naar de westkust en het gebergte gevluchte bevolking van die moekim begon langzamerhand terug te keeren en hare sawahs te bebouwen; zij gaf blijken van meer toenadering en vertrouwen, zoo door het leveren van materialen en arbeidskrachten als door een menigvuldiger verkeer tusschen de ons bevriende kampongs.

In Maraksa nam de immigratie voortdurend toe, terwijl van den sedert den 5den voor het publiek verkeer opengestelden spoorweg tusschen Kota Radja en de lagune door alle klassen van menschen een druk gebruik werd gemaakt, en Oleh-leh zich steeds in een toenemenden bloei van handel en voorspoed mocht verheugen.

In een klein gedeelte van het door ons ingenomen gebied zag men als 't ware oorlog en vrede elkander vergezellen; waar de vernielende oorlogsfakkel schade en verwoesting had aangebracht, trachtte de hand des vredes door het aanbrengen van kalmte en rust de geslagen wonden te heelen en de geleden rampen door het openen van nieuwe bronnen van welvaart te doen vergeten.

Had men zich dezerzijds in de laatste maanden veelal tot het defensieve moeten bepalen, zoo scheen het geschikte oogenblik tot een meer krachtig optreden aangebroken, en 't werd noodig den steeds overmoediger wordenden vijand op nieuw de overmacht van onze wapenen te doen gevoelen.

Reeds sedert lang had het voornemen bestaan om de postenketen in onze noordoosterlinie vooruit te schuiven en daardoor tevens tot eene betere afsluiting van dat gedeelte onzer positie te geraken. Herhaaldelijk waren die plannen, deels door het telken male invallende ongunstige weder, uitgesteld moeten worden.

In de eerste dagen van September kon eindelijk aan dat voornemen een begin van uitvoering worden gegeven.

Ten einde 's vijands macht vóór het begin der operatiën zooveel mogelijk naar de zuidoosterlinie te lokken, werd op den 3den September uit die linie een schijnaanval gedaan. Daartoe rukten des morgens twee colonnes uit, onder de orders van de majoors Van Teyn en Visser; elke colonne 11 officieren en 350 man sterk; terwijl aan de eerste eene sectie bergartillerie toegevoegd en de leiding van het geheel den kolonel Van der Heyden was opgedragen.

De colonne Van Teyn had na een kort vuurgevecht den rand van kampong Lamtengah bereikt en breidde zich, den vijand voor zich uitdrijvende, in oostelijke richting uit; al spoedig echter daagde deze in zulk een aantal op, dat het gevecht tot staan kwam en de colonne-commandant, in opvolging van de ontvangen bevelen, langzaam zuid-

westwaarts op den oosthoek van kampong Kajoe-leh terugtrok, terwijl hij in het voorbijgaan den versterkten rand van Djoebada met artillerie- en infanterievuur teisterde.

De colonne Visser stootte bij het avanceeren door kampong Atoa in het oostelijke gedeelte daarvan op een reeds vroeger bekend, zwaar versterkt huis, hetwelk evenals de omringende kampongranden, sterk bezet was en krachtig werd verdedigd. Ingevolge zijne instructie ging ook die colonne-commandant niet tot den aanval over, maar deed hij den marsch voortzetten, om zich in den oostelijken rand van kampong Kajoe-leh met de colonne Van Teyn te vereenigen en daarna op onze linie terug te trekken.

Den volgenden dag werd de schijnaanval voortgezet. Daartoe rukten andermaal twee colonnes uit; de eene, onder bevel van den kapitein D. Lucas, verraste den vijand al spoedig in zijne heuvelstelling nabij Beloel-zuid, verjoeg hem van daar en keerde, na eenigen tijd in de genomene stelling te zijn verbleven, met één gewonde in de versterking terug; de andere colonne, onder bevel van den majoor B.E. Mekern, nam positie in den westelijken rand van Empehtring en in den oostelijken van Beloel, kapte de paggers weg van waarachter de vijand tot dusverre steeds den weg beschoot en verbrandde daar eenige huizen; daarna langzaam avanceerende, ontving de colonne plotseling vuur uit eene nabijgelegene versterking, welke, na te zijn verkend en beworpen, stormenderhand werd genomen, waarna de terugtocht werd aangenomen; wij bekwamen vier gewonden.

Denzelfden dag waren des morgens ten 4 ure drie colonnes van Kota-Radja uitgerukt om zich over Kota-Alam naar Oeleh-karang te begeven.

De eerste colonne bestond uit het 14de bataillon infanterie onder den majoor Ruempol, de tweede uit het rechter half 3de bataillon onder den majoor Burgers en de derde uit het rechter half 12de bataillon onder den majoor Jeltes. Aan elke colonne waren eene sectie artillerie, een detachement mineurs en het noodige ambulancepersoneel toegevoegd.

Bij het vooruitgaan tegen de noordwestelijk gelegen kampong Lamjong ontving de rechtervleugel al spoedig een hevig vuur uit de kampong Poeklat, van welke stelling men zich na een uur van de uiterste inspanning meester maakte. Het moeilijke schier onbegaanbare terrein, de zware levende heggen, die de erven omsloten en de talrijke greppels en waterleidingen maakten den aanval op de daarin gelegen benting en missigit hoogst bezwaarlijk. Na een vermoeienden tocht en onophoudelijk door den vijand bestookt, werd Lamjong even na den middag bereikt en onmiddellijk aangevangen met het openhakken van het terrein en het in orde brengen van 't bivak, dat dag noch nacht van 's vijands vuur verschoond bleef. In den nacht van 4 op 5 September werd een begin gemaakt met het slaan van een ongeveer 50 m. langen loopbrug over de koerong Tjoet, terwijl in den vroegen morgen de werkzaamheden aan de nieuw op te werpen versterkingen

een aanvang namen. Den 6^{den} werd een hevig vuur uit eene noordwaarts van het bivak achter moeras en nipabosch gelegene sterkte geopend, dat tevens de koerong Tjoet bestreek en niet ophield voor dat de Atjineezen door scherpschutters uit die goed gedekte stelling waren verdreven. Verscheidene woningen werden aan de vlammen prijs gegeven en twee groote prauwen naar Lamjong medegevoerd, terwijl de aanbouw der versterkingen onafgebroken werd voortgezet.

Den 11^{den} waren ze te Tongah en het tegenoverliggende Lamjong in zooverre voltooid, dat ze door hare bezettingen konden betrokken worden.

Vroeg in den volgenden morgen tot het voortzetten der operatiën uitgerukt, werden de troepen al spoedig in een vrij hevig gevecht gewikkeld, waarbij zij den vijand uit eene reeks van versterkingen verdreven met achterlating van 13 stukken geschut en tal van dooden. Het bivak werd te Pakan kroeng Tjoet opgeslagen en de 5 volgende dagen, gedurende welke de vijand niets van zich deed hooren, werden aan het doen van verkenningen, het daarstelien van loopbruggen en gemeenschapswegen, benevens het opwerpen van de op dat punt noodige versterkingen besteed. Op den 19^{den} konden ze door de opgeheven posten uit Tiban, de beide Lamara's en Langkroek-oost bezet en de operatie in de richting van Tjade hervat worden. Nog dienzelfden dag werd met het reeds vroeger onder den majoor Van Teijn op kwala Gighen gedirigeerde 8ste bataillon infanterie op eene vlakte tusschen de kampongs Imam Tjade, Tjade-Tjoet en Tjade-Raja stelling genomen en de meer oostelijk gelegen missigit Kliëng versterkt en bezet(*). Na het bemachtigen van het meer zuidwaarts gelegen Silang, het openkappen van het terrein en het traceeren eener sterkte aldaar, was men den 24sten met hare opwerping zóó ver gevorderd, dat ze door de ingetrokken post van Kota Pohama bezet en verdedigd kon worden. Intusschen waren onze defensiewerken ook in het kampement te Tjade genoegzaam voltooid om de voorgenomen beweging te eindigen. In de laatste dagen van September werden dan ook Kadjoe en omliggende bentings genomen, de Atjineezen gedwongen al hunne stellingen - ruimschoots van geschut voorzien - te verlaten, en hoewel zij hier en daar poogden stand te houden, na een verwoeden tegenstand met verlies van hunne kanonnen en het achterlaten van hunne dooden het veld te ontruimen.

Gedurende den 1sten, 2^{den} en 3^{den} October werd met kracht voortgewerkt aan de nieuwe versterking te Kadjoe, het openkappen van het terrein en het kappen van een weg naar onze versterking te kwala-Gighen. Had men in die dagen weinig overlast van den vijand, wij hadden van den 1sten af met hoogst ongunstig weer te kampen; het

(*) De hiergenoemde plaatsen, tusschen Toekoe Njablang en de koerong Tjoet, komen op de vroeger door mij aangewezen kaart van Groot-Atjih niet voor. Zie *De Tijdspiegel* n°. 1, 1877 bladz. 112.

aantal zieken nam hand over hand toe en evacuatiën op groote schaal naar Kota-Radja dunden onze gelederen.

Toen dan ook op den 3^{den} het werk te Kadjoe zoo ver voltooid was dat de bezetting, - vroeger gelegerd te Moesapi, B^{t}.-Radja-Bedil en Penajoeng, thans door de barissans van Pamakassan bezet - met gerustheid aldaar kon worden achtergelaten, werd besloten den volgenden dag naar Kota-Radja terug te keeren.

De drie colonnes marcheerden in den morgen van 4 October tegen 6¾ uur van Kadjoe af en hoewel het overtrekken der bruggen bij Pakan-kroeng-Tjoet en Lamara veel bezwaar opleverde voor de artillerie en de marsch van Tonga-Noord naar Kota Radja uiterst moeielijk werd gemaakt, daar het geheele terrein (sawah-velden) òf grootendeels tot 1 ½ voet onder water stond òf in ware modderpoelen was herschapen, hadden zij tegen den middag het hoofdkwartier bereikt.

't Was een moeilijke doch vruchtbare strijd geweest, waarbij den vijand ontzaglijke verliezen werden toegebracht, ofschoon ook aan onze zijde 16 gesneuvelden en 173 gewonden, waaronder 8 officieren, gevallen waren.

Alweder was de overwinning overal aan onze zijde gebleven.

Aangezien de beschikbare ruimte niet toelaat deze bijdrage tot de Indische krijgsgeschiedenis in den loopenden jaargang te vervolgen, hoop ik het verhaal van de te Atjih voorgevallen gebeurtenissen later te hervatten.

Geschiedenis van den dag.
Het ultramontanisme in Nederland.

Die römisch-katholische Kirche im Königreich der Niederlande. Ihre geschichtliche Entwickelung seit der Reformation und ihr gegenwärtiger Zustand. Mit einem Sendschreiben an dr. C.E. van Koetsveld im Haag über die internationale Bedeutung der katholischen Frage. Von Friedrich Nippold, ordentl. Professor an der Universität zu Bern, Ehrendoctor der Leidener Universität und auswärtiges Mitglied der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde. S. XXXI 536. Leipzig, T.O. Weigel. Utrecht, Kemink & Zoon, 1877.

Het boek, waarvan wij den titel afschreven, is een merkwaardig verschijnsel; voor een deel is het een aanvulling van het omstreeks vier jaar geleden verschenen kleinere werk van denzelfden schrijver over de oud-Katholieke Kerk van het Aartsbisdom van Utrecht(*), waarin

(*) Die altkatholische Kirche des Erzbisthums Utrecht. Geschichtliche Parallele zur alt katholischen Gemeindebildung in Deutschland von Fr. Nippold. Heidelberg. Fr. Bassermann. 1872.

de tallooze onjuistheden wederlegd werden, die ten nadeele van de Nederlandsche oud-Katholieken sinds jaren de rondte doen door de wereld en die, wanneer men het onderzoek naar den oorsprong der berichten doorzet, blijken afkomstig te zijn uit Jezuïetischen kring en door den een den ander nageschreven. Voor een deel komt de heer Nippold hierop terug en wijst zoowel in Duitsche als in Fransche werken de onjuistheden aan, zelfs bij mannen, wier doel het zeker niet geweest is de Roomsche partijdigheid te verbreiden. Meestal is dat aanwijzen van de fouten van anderen een ondankbaar werk, want even gedachteloos als voorstellingen en cijfers worden overgenomen, blijven zij worden nageschreven. Om een voorbeeld te geven, dat door Nippold niet is geciteerd, neme men het '*Handbuch der vergleichenden Statistik von Kolb*', dat twee jaar na het geschrift van Nippold over de Nederlandsche oud-Katholieken verscheen; daar vinden we bij de cijfers der 'Confessionen' onder de 'andere Secten' ongeveer 5337 J a n s e n i s t e n (*).

Wanneer men den inhoud van Nippold's boek nagaat, blijkt de aanvulling nog duidelijker; wij hebben hier geen geschiedenis van de K a t h o l i e k e kerk in Nederland van haar ontstaan af, van haar wording onder de heidensche bevolking, maar van de R o o m s c h e kerk; de geschiedenis vangt aan met het jaar 1566 en loopt door tot op onzen tijd, en wel met de volgende indeeling: de algemeene toestand van het Katholicisme gedurende den vrijheidsoorlog (1566-1648); werkzaamheid van de Jezuïetenorde gedurende den oorlog; het tijdperk van den Westfaalschen vrede tot aan de Fransche overheersching (1648-1795); de verschillende tijdperken van ontwikkeling van 1795-1848; verschillende beoordeeling van het Nederlandsche Katholicisme voor de omwenteling van 1848 en de gevolgen hiervan; de latere ontwikkeling van het Roomsch-katholicisme sedert de instelling van het nieuwe Pauselijke Episcopaat.

Dit historische gedeelte beslaat echter slechts een 200 bladzijden, terwijl het geheele werk met den brief aan den heer Koetsveld er ruim 500 telt. De grootste helft nu zou men het opschrift kunnen geven van: anti-ultramontania; de heer Nippold toont de internationale beteekenis aan van den ultramontaanschen strijd en deelt onder den titel: *zur Statistik* met de meeste nauwkeurigheid alles mede, wat op de woelingen in ons land betrekking heeft; achtereenvolgens worden besproken: de aanvoerders van de ultramontaansche partij hier te lande, Alberdingk Thijm en Schaepman, Nuyens en Brouwers, pater Henriet, directeur van het Jezuïeten-instituut te Katwijk, enz.; de Roomsche dagbladen, weekbladen en maandschriften; de kloosters en de kloosterscholen; de propaganda en al wat er in de laatste jaren over den strijd in en tegen de Roomsche kerk in ons land geschreven is. Men krijgt een denkbeeld van de nauwgezetheid, waarmee de heer Nippold zijn

(*) Handbuch der vergleichenden Statistik der Völkerzustands- und Staatenkunde, von G. Fr. Kolb. Siebente Auflage. Leipzig, Arthur Felix, 1875. S. 609.

werk heeft verricht, wanneer men nagaat, dat hij niet alleen de geschriften van Hugenpoth, Van Ghijn, Merz, enz. heeft gelezen, maar ook een nauwkeurig onderzoek ingesteld naar de verschillende Protestantsche Vereenigingen, die zich meer bepaald de bestrijding van de Roomsche kerk ten doel hebben gesteld, zooals de Evangelische Maatschappij, Welstand, Phylacterion, Unitas; er komen aanhalingen voor van al de geschriften, die door deze Vereenigingen zijn uitgegeven. Het werk eindigt met een overzicht van hetgeen in den allerlaatsten tijd over de middelen tot bestrijding van de overheersching van de Roomsche kerk, over de quaestie van scheiding van Kerk en Staat hier is geschreven door Opzoomer, Rauwenhoff en Jorissen. Zulk een bekendheid met Hollandsche toestanden, met Hollandsche literatuur kan men alleen vinden bij iemand die, om zoo te zeggen, half Hollander is, door zijn gedeeltelijke opleiding in Nederland en zijn verwantschap met Hollandsche families. Het grootste gedeelte van hetgeen ons uit de geschiedenis van den laatsten tijd wordt meegedeeld, is niet nieuw en de heer Nippold heeft de dikwijls te weinig gewaardeerde rol vervuld van nauwgezet compilator, maar het meegedeelde is in zulk een lijst gezet, wordt zoo treffend vergeleken met en verduidelijkt door hetgeen elders heeft plaats gehad, dat hij ons door die verzameling een uitstekenden dienst heeft bewezen. De samenvoeging van het verstrooide en bijna reeds vergetene - men vergeet in Nederland sommige dingen zoo spoedig - maakt een diepen indruk; het is of de verschillende stralen van hetzelfde licht hier en daar verspreid, in één punt zijn vereenigd en de hand van den vreemdeling hier op de muren van ons huis, van ons vaderland, het dreigende: *Mene Mene Tekel Upharsin* schrijft.

Nu meene men niet, dat de heer Nippold zich bij zijn onderzoek heeft laten leiden door Protestantschen ijver, dat het hem te doen was om een smet te werpen op den Katholieken godsdienst, de Katholieke kerk als zoodanig; het is waarschijnlijk dat van Roomsche zijde die bewering zal worden te baat genomen om het werk te veroordeelen, en daarom te meer moeten wij uitdrukkelijk constateeren, dat de schrijver zoo weinig eenzijdig Protestantsch is, dat hij het bejammert, dat de Katholieke opvatting van het Christendom niet genoeg gewaardeerd wordt in haar verschillende uitingen. Wat hij veroordeelt, is, dat de ultramontaansche richting in de Roomsche kerk de wezenlijke vroomheid vernietigt en de kerk maakt tot een wereldlijke instelling, die het bezit van macht, van heerschappij als het hoogste doel beschouwt, daartoe het volk fanatiseert en den godsdienst maakt tot een uiterlijk vertoon van vormen, waaraan geest en leven, en zeker de christelijke zin ontbreekt, en dat wel beschouwd het christendom terugvoert tot een soort van fetischisme.

Ziehier in korte trekken de leidende gedachte van het werk: De Roomsch-katholieke kerk in Nederland draagt minder dan in andere landen een eigenaardig, om zoo te zeggen nationaal karakter, omdat

in de achttiende eeuw de bisdommen werden opgeheven en het land onder onmiddellijk beheer van Rome kwam, d.w.z. aan de Jezuïeten ter bearbeiding werd opgedragen. De eigenaardige gesteldheid des lands ten gevolge van den vrijheidsoorlog, in verband met de oneenigheid tusschen het bisdom van Utrecht en den H. Stoel gaf daartoe aanleiding. Voor de Fransche groote omwenteling waren de omstandigheden niet gunstig voor de uitbreiding van de Roomsche kerk en haar bloei dagteekent eerst na dien tijd. Zelf het eerst de slagen der omwenteling gevoelend, heeft toch niemand zooveel vruchten geoogst van de omwenteling als de Roomsch-katholieke kerk. De oorzaak daarvan ligt voor de hand; op de overspanning der omwenteling, vooral eene als de Fransche, die uit den aard der zaak niet slagen kon, volgde reactie, en van het begin dezer eeuw voornamelijk dagteekent de bekende combinatie van troon en altaar, d.w.z. de Vorsten achtten het in hun eigen belang om hun troon op te bouwen met behulp der geestelijkheid, die voor de toegezegde diensten rijkelijk met privilegies werd begunstigd.

Nog vóór de vestiging van het Koninkrijk der Nederlanden verkeerde de Roomsche kerk hier in veel beter positie dan te voren. De oude slagboomen van den tijd der gereformeerde staatskerk waren geheel gevallen, en het was de vader van Napoleon III, die het ongeluk had korten tijd tot Koning van Holland te zijn gekommandeerd door zijn broeder en van de gelegenheid gebruik maakte om de Roomsche kerk zooveel voorrechten te schenken, dat zijn kortstondig bestuur nog altijd met dankbaarheid wordt herdacht door de ‘geloovigen’. Wat Lodewijk Napoleon voor de Kerk deed, komt echter niet in aanmerking bij de privilegies, waarmee zij werd overladen onder Willem II; gestichten en kloosters verrezen als uit den grond; in strijd met de wet, alleen op grond van koninklijke besluiten, die ook nooit gepubliceerd werden, werd aan kerkelijke vereenigingen rechtspersoonlijkheid toegekend en de sage, die Koning Willem II op zijn sterfbed tot de Roomsche kerk laat overgaan, heeft in zoover recht, dat daarin de bevoorrechting wordt uitgedrukt, welke die Kerk van den zwakken Vorst heeft genoten(*). Het ging hier met de Katholieken op dezelfde wijze als in Pruisen onder Friedrich Wilhelm IV, waar de Katholieke afdeeling aan het Ministerie van Eeredienst ongeveer de uitvoerder was van de bevelen der hoogere geestelijkheid. Niet alleen dat de Katholieke geestelijkheid aan het hof zeer was gezien, de hoog-protestantsche partij zoowel in Nederland als in Pruisen, nam tegenover de Roomsche kerk een zoo welwillende houding aan, dat dit zonderling

(*) De meedeelingen hierover kunnen niet anders dan pijnlijk aandoen. Wij vinden helaas, in Nippold's werk een klacht herhaald van denzelfden aard van jeugdiger dagteekening; het is de invloed, die in de onmiddellijke omgeving van Koning Willem III zou worden uitgeoefend door handlangers van de Roomsche geestelijkheid. Met name wordt o.a. genoemd de tegenwoordige stalmeester van den Koning, de heer De Posson.

verschijnsel alleen kan worden verklaard uit den schrik voor de omwenteling, voor het zoogenaamd ongeloof. Overal had de omwenteling van '48 de krachtigste en tevens meest ondoordachte ondersteuning van de Roomsche kerk door de hooge regeeringen tengevolge en, wanneer weldra die geestelijkheid een stouten toon aansloeg en sprak in het bewustzijn van haar groote macht, kan men moeilijk anders zeggen, dan dat men haar zoo had geleerd.

Als men nu nagaat welke positie de geestelijkheid bij de verschillende Regeeringen innam, dan is er veel in de aanmatiging, die in de latere plannen doorstraalt, welke ons verklaarbaar wordt, en ook de grievendste teleurstellingen konden dat bewustzijn van macht niet terstond vernietigen. De berekeningen, die gemaakt waren op den Pruisisch-Oostenrijksch-Italiaanschen oorlog kwamen geheel anders uit, en de geheime gedachte van de Oostenrijksche militaire partij wordt zonder twijfel nog altijd gevoed door hen, die na Sadowa bittere tranen hebben geweend; *casca il mondo,* riep Antonelli na dien slag. Wat er van Europa zou zijn geworden, indien de denkbeelden van de door de Jezuïeten bewerkte Eugénie waren verwezenlijkt, is moeilijk in al de consequentie weer te geven; Europa is toen gelukkig door Duitschland's overwinningen voor de syllabus-proef bewaard gebleven. Wat ook thans nog op het gebied der hoogere staatkunde door de Ultramontaansche leiders wordt gehoopt en bewerkt, zou zeker menigeen verbaasd doen staan.

Met niet minder energie - en helaas, met beter succes - werden in het kerkelijk en maatschappelijk leven een aantal praktijken gebezigd met hetzelfde doel: verkrijging van macht, waarbij de Kerk werd een geheel wereldsche instelling en het eigenlijk beginsel, waarvan die kerk den naam had, de godsdienst, de vroomheid geheel op den achtergrond treedt. Het was reeds een der punten van ergernis van de Nederlandsche nationale Katholieken in de zeventiende eeuw, dat de zendelingen der Jezuïeten, waaraan de Katholieken in Nederland als missieland werden overgeleverd, den godsdienst verlaagden tot uiterlijkheden, waardoor de inwendige vroomheid geheel verloren ging; rozenkransen, Maria-aanbidding, in één woord de uitwendige kerk-praktijken werden hoofdzaak. Datzelfde karakter heeft zich steeds verder ontwikkeld en van daar dat de innerlijke vroomheid, die vroeger het sieraad was van zoovele Katholieken, en die - ook een Protestant mag het wel erkennen - door den rijkdom van vormen dikwijls beter ontwikkeld werd dan bij de Protestantsche rechtzinnigheid - zoo weinig meer gevonden wordt; het Katholicisme van onzen tijd zoomt als de Fariseër de kleederen, rammelt de gebeden langs den weg en maakt bedevaarten als waren 't pleziertochten. Lijdt nu de godsdienst, de stille vroomheid, die uiterlijke vormen zijn een uitstekend middel van vereeniging; dat brengt en houdt de massa bijeen en ontwikkelt het denkbeeld van eenheid, want in weerwil van de algemeene

verklaring, dat de mensch is een geestelijk wezen, oefent het stoffelijke op de meerderheid een tooverkracht uit.

Om nu echter het groote doel te bereiken is noodig een geheel absolutistische inrichting van de Kerk; de Paus, het hoofd, in wiens onfeilbaarverklaring de geschiedschrijver der Christelijke kerk aan den eenen kant een noodlottige consequentie, aan den anderen een afschuwelijke godslastering ziet, moet de vrije beschikking hebben over alle leden. Aan die machtsuitoefening van den Paus stond ten allen tijde in den weg het aanzien der bisschoppen, die optraden voor de nationale eigenaardigheid van hun afdeeling; naast de kerkvoogden was 't dikwijls de plaatselijke geestelijkheid, die een zekere zelfstandigheid beoogde en op beperkter gebied zich wilde doen gelden; eindelijk de geestelijke orden, die blijkens de geschiedenis der kerk haar macht somtijds zoo hoog wisten op te voeren, dat ook de Paus haar moest ontzien.

Om met de bisschoppen te beginnen, het is bekend, dat sinds eenigen tijd hun macht is gefnuikt en in dat opzicht de onfeilbaarheid van den Paus slechts de kroon heeft gezet op het werk; de bisschoppen zijn de onderdanige dienaren van den absoluten vorst geworden; geen Concilie zooals in vroeger eeuwen, waarbij het woord der verzamelde bisschoppen de geest der Kerk was, is meer denkbaar; waar de onfeilbaarheid spreekt, houdt het stemmen op; in een absoluten Staat heeft men ook geen constitutioneele vormen.

Wat de kerkelijke orden betreft, lijkt het gezegde slechts schijnbaar waar; een orde zooals die der Jezuïeten kent geen enkel tijdperk der Roomsche kerk; maar men weet, dat deze orde eigenlijk is wat men tegenwoordig noemt de Roomsche kerk; zij is 't, die het geheele raderwerk leidt, dat men gewoonlijk het Ultramontanisme noemt. Onder orden verstaan wij echter gewoonlijk inrichtingen zooals die der Franciscanen en Dominicanen, die tegenwoordig nauwelijks meer dan in naam bestaan. Er is voor de grootere of kleinere orden maar één middel om haar bestaan te redden en dat is aansluiting aan de Jezuïetenorde. Was vroeger het karakter van het kloosterleven het zich aftrekken van de wereld om in de eenzaamheid zich aan God te wijden, de tegenwoordige kloosterorden of afdeelingen hebben haar aangewezen doel, het zijn allen hulptroepen, aan welke een bepaalde taak is opgedragen met het oog op het groote politieke doel der Kerk. De moderne orden nemen zelfs toe, en geheel in strijd met het oude gebruik wordt steeds meer het gewone kerkelijke werk opgedragen aan leden dier orde; vroeger was het een betrekkelijke zeldzaamheid, dat een pastoorsplaats werd vervuld door een lid van de Jezuïetenorde; tegenwoordig vindt het omgekeerde plaats; de zoogenaamde wereldlijke geestelijken worden zeldzaam. Het voordeel daarvan ligt voor de hand; op het verbreken van de zelfstandigheid der bisschoppen volgt de vernietiging van die der plaatselijke geestelijken, opdat alles worde *perinde*

ac cadaver; of - die uitdrukking is onjuist - opdat alles worde machine, raderwerk.

Noem verder één gebied, waarvan de Ultramontaansche agitatie zich niet heeft meester gemaakt; zij heeft haar maandschriften, haar illustratiën, haar week- en dagbladen, haar leeskringen, haar weldadigheid, haar nijverheid, en - haar scholen. Elke onderneming van de modernen wordt nageaapt en gekleurd naar het aangewezen doel. Terwijl het in andere kringen dikwijls aan geld ontbreekt, de Roomschen hebben altijd geld voor alles; zij bouwen en koopen wat zij willen, in en buiten de kerk. De middelen, die de geestelijkheid daarvoor bezigt, zijn ergerlijk, maar zij beantwoorden aan het doel; geen gemeente zoo arm, geen schaap zoo mager, of het kan, het moet wat opbrengen; de ‘geloovigen’ moeten honger lijden, waar de eer der Kerk in het spel komt; 't is algemeen bekend, dat er geen slechter armverzorging is dan die bij de Roomsche kerk; dikwijls bestaan er niet eens diaconieën; de Kerk neemt wel, maar geeft niet, of het moest zijn haar wissels op de eeuwigheid; hier en daar kan men spreken van uitmergeling der ‘geloovigen’. En indien het daar nog maar bij bleef; geen sluwer jagers op erfenissen dan de Jezuïeten-pastoors; eerst de kinderen dweepziek gemaakt, dan hen in 't klooster gelokt en de rest volgt van zelf. En dat zijn geen losse beweringen; Katholieken zelf, oprechte Katholieken getuigen het en zij walgen van de intriges, die worden gebezigd om eerst het hart en daarna het geld der kinderen aan de ouders te ontvreemden. Geen wet zoo behendig, of men weet haar te ontduiken; men vindt firma's uit die niet bestaan, en inderdaad blijkt uit tal van feiten, dat alle middelen in de Roomsche kerk geoorloofd zijn om het bekende doel te bereiken.

Al datgene nu, wat wij hier in algemeene trekken samenvatten, vindt men bij Nippold met feiten uit de geschiedenis der laatste jaren en zelfs van de laatste dagen bewezen, en wij staan werkelijk verbaasd over de nauwgezetheid, waarmee hij de zeer uitgebreide literatuur over dit punt heeft nagegaan om ons het zakelijke daaruit mee te deelen. Er ligt iets beschamends, iets bedroevends in, dat een vreemdeling ons moet komen vertellen en het bewijs leveren, met de stukken in de hand, dat Nederland niet minder dan eenig ander land van Europa zijn Ultramontaansche quaestie heeft, dat door de Jezuïeten sinds eeuwen ons land wordt beschouwd en behandeld als een vijandig land, als een oproerige staat die opnieuw moet worden ten ondergebracht(*). Met dat doel worden de Nederlandsche Katholieken gefanatiseerd, burgers tegen

(*) Het meest karakteristiek zijn in dit opzicht de aanhalingen uit het werk van den later kardinaal geworden Dom Pitra: *La Hollande Catholique. Aux bureaux de la bibliothèque nouvelle et de la revue catholique de la jeunesse, librairie classique-catholique.* Paris 1850. Het is geheel een beschouwing van Nederland op de wijze van den beruchten Louis Veuillot; men zou moeilijk kunnen zeggen, wat grooter is in Dom Pitra, zijn dwaasheid of zijn onbeschaamdheid.

burgers opgeruid, onze geschiedenis verminkt, de glorierijke daden der vaderen met slijk bespat, ons vorstenhuis gehoond, - die vorsten, die in de laatste jaren de ellendige factie met privilegiën en daaronder onwettige hebben overhoopt. Wel moet een volk diep gezonken zijn, dat zulk een schande kalm verdraagt.

Inderdaad, het is een zonderling verschijnsel, dat de Ultramontanen bij de herovering van Nederland zoo weinig tegenstand ondervinden, en het laat zich moeilijk aannemen, dat de volksgeest ten onzent zoo geheel is uitgedoofd, dat de onverschilligheid algemeen is. Verschillende pogingen, zoowel van Katholieke als van Protestantsche zijde aangewend, bewijzen het tegendeel; wij noemen slechts de geschriften van Hugenpoth tot den Berenclauw en de werkzaamheid van de verschillende anti-Roomsche genootschappen; er heerscht zonder twijfel onder dezen wel eens een niet geringe mate van bekrompenheid, van ontaarding in proselieten-jacht, alof de strijd moest worden beslecht met zieltjes winnen, maar over 't geheel zijn hier mannen werkzaam, wien het evenmin ontbreekt aan een helder hoofd als aan een warm hart.

Wij meenen verder dat in de laatste jaren de algemeene geest in ons land meer anti-ultramontaansch is geworden, wat juist geen gelijken tred schijnt te houden met de uitbreiding van die Protestantsche genootschappen; men schijnt ingezien te hebben, dat de vruchten, welke deze vereenigingen afwerpen, niet in verhouding staan tot de middelen en de inspanning. Deze wijze van werkzaamheid heeft buitendien dit tegen, dat men op de hulp der Katholieken geen aanspraak kan maken, en dit juist is in de eerste plaats wenschelijk; men moet het eenzijdige kerkelijke standpunt laten varen en, het Christelijke erkennende dat de Katholieken onder anderen vorm eigen is, den strijd tegen de Ultramontanen beschouwen als een godsdienstige, niet als een kerkelijke zaak, als een zaak bovenal van nationaal belang, waarbij het onderscheid tusschen Katholiek en Protestant wegvalt; aaneensluiting in deze richting is wellicht eerst in onzen tijd mogelijk geworden, omdat men over de kerkelijke slagboomen tegenwoordig zoo geheel anders denkt dan vroeger. Wij hebben eenige jaren geleden, over hetzelfde onderwerp sprekende, aan de Katholieken in overweging gegeven om zich aan te sluiten bij de oud-Katholieken hier te lande, maar er is ons geen voorbeeld bekend van eenige beteekenis van zulk een overgang. Verandering van kerk schijnt alleen plaats te hebben, òf bij enkele gevallen van fanatisme, - en fanatisme staat gelijk met krankzinnigheid, 't is een soort van monomanie, - òf om bijoogmerken. De moeielijkheid van den overgang is niet onverklaarbaar; ook daar, waar inwendig de gehechtheid aan een kerk is verdwenen, blijft die uiterlijk bestaan, als door instinct, omdat de overlevering onbewust voortwerkt. Verandering van kerk brengt tevens mee dat men met het nieuwe kerkgenootschap meer ernst moet maken, dat de geloofsbelijdenis meer oprecht moet zijn, en men gevoelt dat dit niet gaat; de

overgroote meerderheid gevoelt zich aan den eenen kant tot de kerk aangetrokken, aan den anderen kant van haar afgestooten; en dat gaat zoolang men blijft in de kerk, waarin men is opgevoed. Daarbij komt dat het overgaan tot een andere kerk tal van onaangenaamheden met zich sleept in het familieleven; om lauwheid of onverschilligheid in het geloof zal men niemand lastig vallen, wel dat men het zoo ernstig neemt dat men een anderen vorm kiest dan dien, waarin men is opgevoed. De Joden noemen het eigenaardig 'schandaal maken', wanneer iemand zich laat doopen. De weinige veranderingen van kerk, het niet aansluiten van de liberale Katholieken bij de oud-Katholieken kan dus op zich zelf niet worden aangevoerd als een bewijs, dat de Katholieken zoo ingenomen zijn met de veranderingen, die in de laatste jaren in hun kerkgenootschap hebben plaats gehad; reeds a priori is dit onwaarschijnlijk, omdat 1° de beschaafden een afkeer hebben van de ruwheid van het fanatisme; 2° de kerk den mensch aantast in hetgeen hem het dierbaarst is, zijn kinderen; 3° de kerk veel meer geld kost. Men kan veilig aannemen, - en wij kunnen het constateeren, ook op grond van getuigenissen van Katholieke familiën, ook van geestelijken - dat er in de Katholieke kerk niet minder dan in de Protestantsche een niet geringe afkeer bestaat van de Ultramontaansche woelingen.

Toch zien wij dien afkeer feitelijk weinig tegenwicht geven aan den voortgang van het Ultramontanisme, en wanneer men de oorzaak daarvan naspeurt, komt de groote schaduwzijde van onzen tijd aan den dag: verdeeldheid, en daardoor onmacht in het willen en werken. De inrichting van de Katholieke kerk, de macht van de geestelijkheid is van dien aard, dat er werkelijk moed toe behoort om openlijk getuigenis af te leggen van zijn afkeer van de Zwarte Internationale; vraag Hugenpoth, Merz, Van Ghijn en zoovele anderen, hoeveel onaangenaamheden zij om hun openhartigheid te verduren hebben gehad; en toch verandert die positie geheel wanneer hun geestverwanten eveneens meer den moed hunner overtuiging hadden en openlijk een bewijs van adhaesie gaven; een tien- en twintigtal namen van flinke Katholieken zouden indruk maken en den verwaten toon der Ultramontaansche opruiers doen inbinden; dezen zijn sterk omdat genen zwak zijn; de heer Hugenpoth sprak zonder twijfel het gevoelen uit van de groote meerderheid der beschaafde Katholieken hier te lande; waarom niet in een adres hem sympathie en dank betuigd? Wanneer straks het Ultramontaansche dresseeren der geloovigen al te lastig, al te grof wordt, zullen klachten niet meer baten om het verzuimde in te halen.

De verdeeldheid in de Protestantsche wereld is bekend; er zijn een aantal bijzonder goed geloovige Protestanten, die uit geloovigheid met de Ultramontanen instemmen en voor die instemming ook meer of minder openlijk uitkomen; wij noemen slechts drie groote namen, die als typen kunnen gelden: Guizot in Frankrijk, Gerlach, de laatst overge-

blevene van de Stahlfactie, in Pruisen, en... Groen van Prinsterer in Nederland. Met de Roomsche kerk, dus spreken zij ongeveer, hebben wij de grondwaarheden van het Christendom gemeen en wij gevoelen ons tot Rome veel meer aangetrokken dan tot het moderne ongeloof. Voor een oogenblik dat grondwaarheden-Christendom toegegeven, zou het dusgenaamde ongeloof nog niet te verkiezen zijn in naam der waarheid, in naam van het gezond verstand, in naam der menschelijkheid boven een geloof, dat slechts de uiterlijke vormen heeft van het Christendom, dat den geest des Christendoms heeft opgelost in een reeks van handgebruiken, dat het heeft gemaakt tot een soort van festichisme, een Christendom dat welbezien neerkomt op een exploitatie, op reusachtige schaal en op de gemeenste sluwste wijze, van de menschelijke zwakheden ten bate van een politieke macht, het aardsche rijk van den Paus-Koning? Het komt ons voor dat er onder de Protestanten van die goedgeloovigen zijn, die met hun Christelijke grondwaarheden zich zelf en het Christendom in den grond boren.

Les extrêmes se touchent; hetzelfde dwepen met een theorie, bij blindheid voor de practische gevolgen, treffen wij aan bij de zoogenaamde godsdienstloozen; de ontwikkeling der natuurstudie aan den eenen, en die van de kennis van den oorsprong der godsdiensten aan den anderen kant heeft velen van het geloof in den traditioneelen zin vervreemd, zoodat er geen greintje kerkelijkheid meer is overgebleven; waar het denkbeeld van een God in overgeleverden zin wegvalt en de onsterfelijkheid als een droom wordt beschouwd, vervalt natuurlijk elke sympathie voor het doel, dat de kerken zich voorstellen. Het is echter de vraag of de klove niet grooter wordt g e m a a k t dan die in werkelijkheid is; zoo de mensch, zoo zijn God; m.a.w. God is de weerspiegeling van het hoogere leven van den mensch; een Darwinist nu kan zich geen wezen voorstellen, dat de wereld heeft geschapen; hij ziet slechts verandering van vorm, een schier oneindige ontwikkeling; een worden en vergaan. Maar vloeit daaruit voort, dat de Darwinist zich geen hoogere wereld kan denken, dat hij in naam van zijn wetenschap geen idealisme meer kent, geen poëzie? Mij dunkt, dat zal wel afhangen van het soort van mensch; men heeft kerkelijke menschen zonder hooger leven, zonder ideaal, zonder poëzie, die evengoed aan een aap of een ezel de verrichting van hun godsdienstige vormen konden opdragen, en men heeft ongeloovigen met een hart vol hoogere behoeften, strijders voor recht en waarheid, mannen van poëzie en van gevoel(*). Van de fetischdienaars spreken we niet - men vindt

(*) Het zij ons vergund hier de schoone woorden in herinnering te brengen van E. Rénan, te 's-Gravenhage uitgesproken bij gelegenheid van de viering van den 200sten verjaardag van den dood van Spinoza: L'idéal reste l'âme du monde, le Dieu permanent, la cause primordiale, effective et finale de cet univers. Voilà la base de la religion éternelle. Tandis qu'il y aura un fibre dans le coeur humain pour vibrer au son de tout ce qui est vrai, juste et honnête, tandis que l'ame instinctivement pure préférera la pudeur à la vie, qu'il y aura des amis du vrai pour sacrifier leur repos à la science, des amis du bien pour le dévouer aux oeuvres utiles et saintes de la miséricorde, des coeurs de femmes pouraimer ce qui est bien, beau et pur, des artistes pour le rendre par des sons, des couleurs, des accents inspirés, Dieu vivra en nous. C'est seulement le jour où l'égoisme, la bassesse du coeur, l'étroitesse de l'esprit, l'indifférence à la science, le mépris pour les droits de l'homme, l'oubli de ce qui est grand et noble envahiraient le monde, c'est le jour-là que Dieu ne serait plus dans l'humanité. Mais loin de nous de telles pensées. Nos aspirations, nos souffrances, nos fautes mêmes et nos témérités sont la preuve que l'idéal vit en nous. Oui la vie humaine est encore quelque chose de divin! Nos négations apparentes ne sont souvent que le scrupule d'esprits timorés qui craignent

ze trouwens onder de ongeloovigen evengoed als onder kerkelijken, zielen zonder geest, die een manuaal of een spreekwoord moeten hebben voor hun hand of mond - maar is het onderscheid tusschen den kerkelijken, den geloovigen mensch en den Darwinist, den ongeloovigen, wat het hoogere leven betreft niet meer een verschil van vorm dan van wezen? Men gebruikt wel andere woorden, wellicht zelfs andere letters om de behoeften uit te drukken van het hart, maar in den grond der zaak zijn zij één. Velen zijn er, wier voelhorens niet fijn genoeg zijn om de overeenkomst tusschen beiden te bemerken, maar het toch wat al te dwaas vinden om van het verschil, dat tusschen de verlichte kerkelijken of geloovigen en de onkerkelijken of ongeloovigen bestaat, een strijd te maken, die beider krachten geheel in beslag neemt en de verdedigingswerken onbezet laat, die door den gemeenschappelijken vijand worden berend. Zoolang er tusschen de menschen zulk een groot onderscheid bestaat, niet alleen in intellectueele ontwikkeling maar ook in intellectueel vermogen, zoolang de geaardheid, het karakter van den mensch zoo verschillend is, zullen ook zijn goden uiteenloopen, maar kan dit een reden zijn voor elk eerlijk man, uit welke kerk, om zich aaneen te sluiten tegen die vereeniging, welke het heeft toegelegd op uitmergeling van het menschelijke in den mensch, op het vormen van een leger, waarmee straks zal verwoest worden alles, waarop de moderne inrichting van staat en maatschappij roem draagt? Men maakt in onzen tijd zooveel ophef van de vrijheid, maar het schijnt dat men soms in de werkelijkheid die vrijheid alleen eischt voor zich zonder haar anderen te willen geven. Mijn hemel, moet het ideaal dan zijn dat alle menschen even ongeloovig of even kerkelijk zijn? In het eerste geval zou het er van verveling dan evenmin zijn uit te houden als in het laatste. Een weinig verscheidenheid, zoowel links als rechts; de hoog geloovigen zijn overal bezig te dresseeren en het keurslijf van het geloof zoo nauw aan te passen, dat lucht en beweging geheel zijn uitgesloten; de ervaring leert echter dat op elke godsdienstige overspanning reactie volgt en de rechtzinnigen kunnen in 't eind wel eens blijken te werken, niet aan de ‘uitbreiding van het Godsrijk’, maar aan de voorbereiding van een omwenteling, die grooter zal zijn dan eenige, welke wij totnogtoe gekend hebben. Op een groot gedeelte van den minderen stand, voornamelijk de arbeidende klasse, maakt de

d'outre-passer ce qu'ils savent. Ils sont un meilleur hommage à la Divinité que l'adoration hypocrite de l'esprit routinier. Dieu est encore en vous, Dieu est en nous! *Est Deus in nobus.*

Natuurlijk was deze voor 't minst poetische ontboezeming niet welgevallig aan den ook op zijne wijze rechtzinnigen *Spectator*, wij kunnen zeggen niet overeenkomstig den geest, die bij het plan tot oprichting van een standbeeld voor Spinoza heeft voorgezeten. 't Is wel ongelukkig dat van alles een partijzaak moet worden gemaakt, en steeds in de eerste plaats moet worden gezocht wat ons scheidt in plaats van hetgeen ons vereenigt. Men zegt, dat dit een der teekenen is van het verval van onzen tijd. Overigens - wat zou Spinoza wel van het maken van zulk een poppeke gezegd hebben?

geloofsstoommachine een slechten indruk en de werkende klasse leert inzien, dat het kerkjespelen geschiedt ook ten koste van haar beurs en de rechtzinnigheid bij Roomschen en Protestanten zoo groot is geworden dat er voor de christelijke liefde geen plaats meer is. Zoowel in Frankrijk als in Duitschland is een goed deel van de arbeidende klasse geheel van de kerk vervreemd, en niet zonder reden.

Maar ook de linkerzijde zou een weinig bescheidenheid niet misstaan; vrijheid blijheid, en niemand zal de ongeloovigen dwingen ter kerk te gaan bij rechtzinnigen of bij modernen; maar men bedenke dat de vraag nog moet worden opgelost, of zonder godsdienst de vorming van een staat, een maatschappij mogelijk is. Eerbied voor de geleerdheid van de meerderheid van hen, die op hun ongeloof roem dragen, maar het komt mij voor dat de heeren in hun bekrompenheid doorgaans de fout begaan van in de beoordeeling der menschenwereld wat al te bekrompen te zijn: wanneer zij problemen willen oplossen, trekken zij eerst een kringetje en zetten de enkele bevoorrechten, die mogen meespreken en meehandelen, deftig op hun plaats, om in deze aristocratische omgeving de wereld klaar te maken, zooals zij nu eigenlijk draaien moet. Zij begrijpen echter niet, dat niet zij de wereld aan 't draaien maken, maar dat zij eenvoudig meedraaien met de rest; wanneer de groote stroom komt, dan zijn de heeren met hun wijsheid spoedig omvergeloopen en wordt er van hun bedenkingen weinig notitie meer genomen. Het kerkelijk geloof in zijn verschillende vormen is zulk een stroom, en ook al heeft men zich - wellicht terecht - daar buiten geplaatst, dan moet men toch niet vergeten, dat die kerkelijkheid een uitvloeisel is van leven en denken van de groote meerderheid der maatschappij; de kerk is niet, zooals men wel eens redeneert, een kunstmatig werk, door eigenbelangzoekende priesters gemaakt, neen, mensch en priester, zoo men wil mensch en bijgeloof zijn te zamen opgewassen, groot geworden, en als men een blik slaat in het perspectief van de geschiedenis, dan zal geen verstandige arts luchtig over een operatie heenloopen, welke die tweelingbroeders moet scheiden. In geen geval is het te verdedigen dat men weigert hulp te bieden tegen de Ultramontaansche woekerplant, zoolang men niet het andere *credo* heeft onderteekend, dat van gebroken te hebben met alle geloof, met alle kerkelijkheid.

Wel eens ontslaat men zich van de verplichting om tegen het Ultramontanisme op te treden met de bewering, dat er slechts één middel is om alle clericalisme, en derhalve ook het Ultramontanisme te bestrijden en uit te roeien, en alles verder aan den tijd moet worden overgelaten. Dat middel is onderwijs, maar het komt ons voor dat men de kracht van dat middel overdrijft en, niet genoeg doordenkend, zich geen rekenschap geeft van de werkelijkheid van het menschelijk leven. Verstandelijke ontwikkeling op zich zelf is volstrekt geen waarborg tegen het onzinnigste kerkelijke geloof; de ervaring leert het dagelijks, want

er zijn ook onder de Ultramontaansche dwepers een aantal mannen, die wat verstandelijke ontwikkeling betreft in de eerste rij staan; het verstand is bij hen een middel om hun standpunt, en dikwijls met zeldzaam talent, te verdedigen. Er is een zeer groot verschil tusschen verstand en gezond verstand, en 't laatste laat zich niet geven door onderwijs. Buitendien, als men door het lager onderwijs het clericalisme wil bestrijden, dan zou dit tot een hoogte moeten worden opgevoerd als bij de eischen van het maatschappelijk leven bijna ondenkbaar is. De godsdienstvragen komen eerst bij den mensch op, wanneer hij de schooljaren reeds lang achter den rug heeft en het geleerde, wat de groote massa betreft, bijna weer vergeten is. Als algemeenen regel kan men aannemen, dat het lager onderwijs in het gunstigste geval slechts den sleutel geeft tot kennis, inzoover dat het leert lezen, maar het aantal van hen, die met den sleutel niet terecht kunnen, zal altijd groot zijn. Er zijn andere en meer werkzame motieven in het leven, die in onzen tijd van overdrijving veelal voorbijgezien worden.

Aangenomen echter dat men de beteekenis van het schoolonderwijs als tegengift voor het clericalisme niet overschat, ook dan is het inde practijk zeer moeilijk om daarmee verder te komen, want de Ultramontanen hebben sinds lang het betrekkelijk gevaar, dat er voor hen bestaat in goed onderwijs, ingezien en de tijd is niet ver meer af, dat er voor de geheele Katholieke jeugd plaats zal zijn op de bijzondere scholen, zoodat het een onmogelijkheid wordt om langs dien weg op het opkomend geslacht te werken. Het onderwijs op de clericale scholen is daarenboven geheel iets anders dan het gewone, het zoogenaamde neutrale onderwijs; het laatste stelt zich ten doel de ontwikkeling van het verstand tot verkrijging van maatschappelijke kundigheden; het eerste is een africhten van geest, het dresseeren van het verstandelijk vermogen om het kerkelijk stempel zoo mogelijk onuitwischbaar af te drukken, terwijl de algemeene ontwikkeling bijzaak is. Wil men werkelijk door onderwijs in deze zaken invloed uitoefenen, dan moeten de ongeloovigen het voorbeeld volgen van de clericalen en zondagsscholen oprichten voor volwassenen. Daarbij moet men in het dagelijksch leven rusteloos agiteeren, woelen en werken om een andere overtuiging ingang te doen vinden. De Ultramontanen verdienen, dat zij de wereld veroveren door hun hardnekkigen strijd, hun rustelooze inspanning; en wat verdient de tegenpartij met haar onverschilligheid of met haar platonische beschouwingen over het heden en de toekomst? Van Darwinisten, wier levensbeschouwing gegrond is op het voortbestaan van de door taaiheid bevoorrechte rassen, kon men althans iets meer verwachten. De clericale eigenschappen erven ook over in den strijd des levens en wanneer de Ultramontanen drie geslachten hebben groot gebracht, zijn er minstens weer drie noodig om afgeleerd te worden.

Nemen wij nu de werkelijkheid, dan zien wij hier onverzettelijke kracht,

rusteloozen ijver, aanwending van alle middelen, - het succes is daarmee verklaarbaar, - en daar halve ondersteuning, wijze of botte onverschilligheid, de halven daargelaten en de praktische materialisten, die het te druk hebben met koopen en verkoopen, schacheren en kwanselen. Waarlijk, de Ultramontanen hebben niet te klagen, dat het hun tegenloopt.

En toch zijn er tegenwoordig, zooals wij straks reeds opmerkten, onder Katholieken en Protestanten bestanddeelen genoeg over om een strijd tegen de Ultramontanen te organiseeren. Moet de Staat het vereenigingspunt zijn, waar alle krachten samenloopen en de strijd hier eigenlijk aanvangen door onderzoek naar den toestand, waarop wij reeds vroeger met nadruk hebben aangedrongen, voor het oogenblik bestaat er weinig kans dat wij daar gehoor erlangen; de mannen, die hier de Regeering uitmaken of straks zullen uitmaken, hebben 't te druk met hun kleine clubkibbelarijen en persoonlijke zaken, die voor landsbelangen worden uitgegeven, om op de groote zaken van onzen tijd te letten. Men zou zeggen, dat de parlementaire demoralisatie groot genoeg is, maar dan is de lucht van verrotting nog niet ver genoeg doorgedrongen in het land om het volk te doen ontwaken: een schok is noodig om het gevaar, waarin wij ons bevinden, algemeen te doen zien; wij leven echter te snel dan dat die schok lang nog zou kunnen uitblijven, en wanneer dan de zuivering van de politieke dampkring aan de orde gesteld wordt, zal de ultramontaansche quaestie een der eerste punten zijn van het nieuwe program.

Voorloopig onzen dank aan professor Nippold, die van de werkzaamheid van de Zwarte Internationale in ons land een studie heeft gemaakt, zooals tot heden geen enkel Nederlander deed. Met nauwgezetheid heeft hij zijn taak volbracht; zijn boek is een kostelijke bijdrage tot de geschiedenis, vooral van onzen tijd, een ernstige roepstem tot het vrije Nederland.

19 Maart '77.

NOORMAN.

Wat men er mee doen kan.

Historische almanak voor 1877, door Dr. E. Epkema. Amsterdam G. L Funke.

Op 376 bladzijden geeft de vervaardiger *eerst* de jaartellingen en tijdkringen voor het jaar 1877; bijzonderheden; algemeene Christelijke feestdagen; Israëlietische feestdagen; Roomsch-Katholieke feest- en vastendagen; verjaardagen van het koninklijk huis, - *verder* de dagen der twaalf maanden met vermelding van eenig historisch feit, hetwelk

op ieder dier dagen plaats greep - *eindelijk* een overzicht der wereldgeschiedenis, sedert 1795, voor de opeenvolgende jaren naar de maanden van elk jaar en de dagen van elke maand gerangschikt.

't Boek is door dezen en dien alles behalve vriendelijk ontvangen. In de *Nieuwe bijdragen ter bevordering van het onderwijs* n°. 45 van 1876 b.v. werd het besproken in een klein opstel, dat ten opschrift had de vraag: ‘wat moet ik er mee doen?’

Jammer inderdaad, dat de heer Epkema niet door een inleidend woord te kennen gegeven heeft, zoowel wat hij met den almanak beoogde, als welke de gang zijner mededeelingen was, indien deze ten minste niet ontbrak.

Nu hij het niet deed, heb ik gemeend vrijheid te hebben den almanak te gebruiken, zooals mij dit goed dacht en ik moet zeggen, dat ik, na dit gedaan te hebben, gunstiger oordeel durf uitspreken, dan elders door anderen geuit is, al erken ik, dat ik hier en daar andere historische bijzonderheden, dan die vermeld zijn, zou hebben vermeld willen zien.

Met den almanak in de hand heb ik nog eens beleefd, nu in mijne verbeelding, wat ik jaren geleden feitelijk beleefde en dit ten tweeden male beleven is mij goed geweest.

Onder het jaar 1830 las ik onder meer:

Sept. 26-28. Mislukte aanval der Nederlandsche troepen op Brussel.

Oct. 5. Willem I, koning der Nederlanden, roept de natie te wapen,

Oct. 27. Bombardement van Antwerpen door Chassé.

En onder 1831:

Febr. 5. Heldendood van Van Speijk bij Antwerpen.

Jul. 29. De prins van Oranje wordt tot opperbevelhebber van het Nederlandsche leger benoemd.

Aug. 2-12. Tiendaagsche veldtocht der Nederlanders in België.

't Lezende was ik weer jong en niet ver van onze tegenwoordige grenzen ter schole bij den achtenswaardigen onderwijzer, die in die dagen ook den kundigen Te Winkel aan zijne zijde had. Ik zag ze de mannen, die deelgenomen hadden aan de poging 't oproerige Brussel tot zijnen plicht te brengen, niet met de moedeloosheid, maar met den wrok der teleurstelling in de oogen, maar ik zag ook onze burgers, in krijgsgewaad gestoken en zoo al in 't hanteeren der wapenen niet geoefend als de mannen van 't staande leger, voor deze toch niet onderdoende in geestdrift. Willems; te wapen! hoorde ik, door de dichters dier dagen, door de bedienaren van den godsdienst, om maar van vele anderen te zwijgen, als zoovele krachtige echo's herhaald en met algemeenen bijval vernomen en 't:

Wie praalt aan 't hoofd der heldenstoet? Chassé.
Wie heeft gewroken Hollands bloed? Chassé.
Wie spreekt uit monden van metaal
Der Trompen en de Ruiters taal?
Chassé, Chassé, Chassé (*bis*).

toen de grijze krijgsman over de Scheldestad zijne donders had uitgestort. Getuige was ik er van, hoe als in een oogwenk het zwart en het rood overal, waar 't geschieden kon, werd aangebracht, nadat Antwerpen getuige was geworden van het feit, dat Marchant met deze regels bezong:

Pour sa patrie ainsi sa noble bienfaitrice
Ce fils reconnaissant dispose en sacrifice
Le plus grand des biens désirés!
Tranquille sur la poudre
Sa main y met la foudre...
Anvers! tu vis pleuvoir leurs membres déchirés!

Maar ook getuige, hoe eenige weken later de prins van Oranje, omringd van eenen vorstelijken stoet in het kamp van Reijen verscheen en die duizenden in oogenschouw nam, die onder het klinken der muziekinstrumenten vóór hem heen trokken en vóór wie met hem waren, terwijl de zon helder aan den hemel stond en eene niet te tellen menschenschare van heinde en verre was toegestroomd. Weinige dagen later staarde ik op de spelden, die onze onderwijzer telkens als er te vertrouwen tijdingen gekomen waren, op de Kaart van Nederland stak, dat wij onze dapperen zouden kunnen volgen op hunnen tocht, van het begin tot het einde eenen zegetocht. En veel meer nog dan het genoemde aanschouwde ik uit die onvergetelijke dagen van eendracht, en 't was mij een genot, een dubbel bij 't verdeeld zijn, dat in den jongsten tijd de schande van mijn vaderland is.

Van genot spreek ik, maar ik geloof, dat de almanak ook zijn nut kan hebben en dit in meer dan één opzicht. Om iets te noemen: men geeft eenige oogenblikken aan de bijzonderheden, die daarin ter zijde der datums zijn opgegeven. Velen van de op eenige bladzijden voorkomende ziet men, alsof men ze niet ziet. Maar deze of die boeit de aandacht en men wordt er door opgewekt haar beter te willen kennen, dan door de bloote vermelding in één of twee regels mogelijk is. Zoo is men door den almanak tot deze of gene studie aangespoord. Of men heeft eenige zaak of eenige gebeurtenis, die nog niet ten einde liep, niet gevolgd van haren aanvang af, omdat zij niet belangwekkend scheen, maar later is zij dit geworden, zoodat men lust gevoelt in haar beloop haar te kennen. In zulk een geval kan de almanak te stade komen.

Hij vinde dan, al staan er geene plaatjes, geene versjes, geene verhaaltjes in, een gunstiger onthaal, dan hem door dezen en dien toegedacht werd.

F.A.E.P.R.E.

Wel wat vlugtig.

De Nederlandsche staatsburger door G. van Millingen, Directeur der Rijkskweekschool voor onderwijzers te Groningen, Tweede druk. Groningen, W.P. Wolters, 1877.

De heer G. van Millingen, Direkteur der Rijkskweekschool voor onderwijzers te Groningen heeft een boekje uitgegeven getiteld: ‘de Nederlandsche staatsburger’.

Dit boekje schijnt veel aftrek gevonden te hebben, want het heeft nu reeds een tweeden druk beleefd: toch zou ik het niet onvoorwaardelijk durven aanbevelen. Het bevat een schets van ons staatsregt, en ik ben geen minnaar van zulke schetsen als het een wetenschap betreft, die men zich niet kan eigen maken dan door degelijke, grondige studie. Het is zoo gemakkelijk niet om in enkele woorden eene beschrijving en een juist begrip van ons staatsregt te geven; integendeel, hij die dat wil doen moet een meer dan gewone, een volkomene kennis van ons staatsregt en deszelfs beginselen bezitten; hij moet die wetenschap meester zijn, en dat is blijkbaar de heer Van Millingen niet. Hij zegt althans aan het slot der voorrede voor den eersten druk in 1872 uitgekomen: ‘Het is mij eene behoefte, hierbij openlijk mijn dank te betuigen aan den geachten regtsgeleerde, die mij bereidvaardig met zijne hooggewaardeerde opmerkingen heeft ter zijde gestaan.’

Aangenomen nu, dat de schrijver de behoefte aan dergelijken regtsgeleerden bijstand gevoelde, dan rijst de vraag was die regtsgeleerde goed bekend met de wetenschap van het staatsregt? men zou het bijna betwijfelen; anders toch zouden er niet zoovele staatsregtelijke fouten in het boekje kunnen voorkomen.

De heer Van Millingen schijnt, blijkens de voorrede voor den eersten druk, van meening geweest te zijn dat de kennis van ons staatsregt slechts bij het niet regtsgeleerd publiek ontbrak; ware die meening juist, dan zou het misschien nog zooveel bezwaar niet opleveren; het niet regtsgeleerd publiek kent evenmin het burgerlijk regt, waarmede het toch dagelijks kan in aanraking komen, en toch groot bezwaar schijnt dit gebrek aan kennis niet op te leveren. Maar de bedoelde meening is helaas! onjuist. Ook het regtsgeleerd publiek kent gewoonlijk het staatsregt niet goed, en alleen bij die regtsgeleerden, welke van dat regt eene bepaalde studie hebben gemaakt, kan men eene behoorlijke kennis daarvan aantreffen.

Ik sprak van staatsregtelijke fouten, die in het boekje voorkomen; men zal nu wel niet vorderen dat ik *alle* zal aanwijzen: ik zou daartoe het geheele boekje, dat 156 bladzijden telt, moeten doorloopen. Ik zal mij dus bij de korte aanwijzing van enkele bepalen.

Op pagina 68 wordt gesproken van de bezoldiging van gedeputeerde

staten en gezegd, dat in Noord- en Zuid-Holland de bezoldiging is *f* 2000 en in de overige provinciën slechts *f* 1500. Intusschen als de schrijver of zijn regtsgeleerde raadsman wat beter met het administratief regt bekend waren geweest, dan zou er in een herdruk die in 1877 is uitgekomen, en volgens de voorrede (gedagteekend '15 Jan. 1877') is aangevuld met de veranderingen, die sedert den eersten druk in de wetgeving waren voorgekomen, ook moeten gezegd zijn, dat deze toestand in het begin van 1876 is gewijzigd, daar op dien tijd het verschil tusschen de bezoldiging van gedeputeerde staten van Noord- en Zuid-Holland en die van gedeputeerde staten der overige provinciën is weggenomen.

Verder lezen wij op de genoemde pagina, dat de commissaris des Konings aan het hoofd der provincie staat. Ik vind dat echter noch in de grondwet noch in de provinciale wet gezegd, en het is ook uit de bepalingen dier wetten niet af te leiden. Alleen vind ik in art. 12 der instructie van de commissarissen des Konings bepaald, dat zij moeten toezien op de ambtsbetrekking van alle in de provincie aanwezige burgerlijke, onder de bevelen van eenig departement van algemeen bestuur staande, rijksambtenaren en bedienden, en dat zij, zoodra zij in die ambtsbetrekking verkeerde handelingen ontdekken, daarvan kennis moeten geven aan het betrokken departement; terwijl ik verder in art. 17 lees, dat zij binnen de provincie rang hebben boven alle aldaar aanwezige burgerlijke ambtenaren en officieren bij de zee- of landmagt, voor zoover te dien aanzien geen uitzondering door den Koning is bepaald.

Naar mijn inzien staat de commissaris des Konings, hoe hoog zijne positie als ambtenaar ook moge zijn, toch evenmin aan het hoofd der provincie als de burgemeester staat aan het hoofd der gemeente. De grondwet zegt dan ook in art. 139 uitdrukkelijk: 'aan het hoofd der gemeente staat een raad' en bij analogie zou men dus ten aanzien der provincie eer kunnen zeggen: aan het hoofd der provincie staat de provinciale vergadering.

Verder lees ik daar, dat, wanneer er eene vacature b.v. van commissaris van politie in eene gemeente is, de commissaris des Konings ter vervulling daarvan een aanbevelingslijst van benoembaren zendt aan den minister, tot wiens departement de benoeming behoort.

Vooreerst zou men uit deze laatste uitdrukking kunnen opmaken, dat de commissaris van politie door een of ander ministerieel departement benoemd wordt, hetgeen in het geheel het geval niet is, daar art. 191 der gemeentewet de benoeming aan den Koning heeft opgedragen.

Vervolgens weet ieder, die met den gang dezer aangelegenheid bekend is, dat daarbij volstrekt geen sprake is van aanbevelingslijsten van de commissarissen des Konings.

Om de betrekking te verkrijgen adresseert men zich aan den Koning, en de adressen worden door den minister van justitie gesteld in han-

den van den betrokken prokureur-generaal, direkteur van rijkspolitie, die daarop het advies inwint van den officier van justitie. Vervolgens gaan de stukken weder met het advies van den prokureur-generaal naar den minister van justitie, die ze daarna gewoonlijk stelt in handen van den betrokken commissaris des Konings, welke van zijne zijde daarop den burgemeester hoort. De commissaris des Konings zendt vervolgens de stukken aan den minister van justitie terug, maar van het maken van een lijst van aanbeveling is daarbij de rede niet. In den regel zal hij zich vereenigen met het advies van den prokureur-generaal, en aan dezen ambtenaar wordt dan ook te regt de grootste invloed op de benoeming toegekend.

Op pagina 69 en 70 wordt gehandeld over de magt der provinciale staten. Eene hoofdbedenking, daarop te maken, is, dat het onderscheid tusschen de magt der provinciale staten en die van gedeputeerde staten niet behoorlijk wordt omschreven. Zoo schijnt de schrijver te meenen dat gedeputeerde staten alleen de begrooting der enkel provinciale en huishoudelijke inkomsten en uitgaven opmaken; dit is echter onjuist, want volgens artikel 103 der provinciale wet zijn zij evenzeer belast met het opmaken van de begrooting der kosten van het provinciaal bestuur voor zoover het rijksbestuur is.

Verder is niet slechts het regt van *goedkeuring* der door gedeputeerde staten opgemaakte provinciale huishoudelijke begrooting aan de provinciale staten verleend, zooals de schrijver zegt, maar wel degelijk het regt van *vaststelling.* Tusschen deze beide regten is een groot verschil. Wanneer de provinciale staten slechts het regt van goed- of afkeuring dier begrooting hadden, dan zouden zij aan de door gedeputeerde staten opgemaakte begrooting niets kunnen veranderen, maar zouden, ofschoon dan ook met opgaaf van redenen, eenvoudig moeten goed- of afkeuren. Nu zij echter het regt van vaststelling hebben, kunnen zij de voorgedragen posten wijzigen, ze verhoogen, verlagen, geheel schrappen, of nieuwe posten op de begrooting brengen.

'De staten' - zegt de schrijver verder en hij meent daarmede de *provinciale* staten - 'worden belast met de uitvoering van de wetten en koninklijke bevelen betrekkelijk die takken van algemeen binnenlandsch bestuur, die door de wet zijn aangewezen en zoodanige andere bovendien, welke de Koning goedvindt hun op te dragen.' Hij voegt er bij: 'Deze kring van hunne werkzaamheid is echter niet zeer uitgebreid.'

Wij hebben hier eene reproductie van art. 130 der grondwet, maar de schrijver schijnt niet te hebben gelet op de artt. 127 en 128 in verband met de artt. 151, 153 en 161 der provinciale wet, waaruit volgt, vooreerst dat de *provinciale* staten eigenlijk met de uitvoering van wetten enz. niets te doen hebben, maar dit aan gedeputeerde staten is opgedragen; ten tweede dat deze kring van werkzaamheid, in plaats van niet zeer uitgebreid te zijn, integendeel zeer uitgebreid is.

Vervolgens zegt de schrijver, dat de goedkeuring van de reglementen en verordeningen der waterschappen en van die op het gebruik der wegen in hunne provincie, voor zoover het geen rijkswegen zijn, aan de *provinciale* staten is opgedragen.

Het spijt mij, dat ik deze stelling weder voor geheel onjuist moet verklaren.

De grondwet zegt in art. 192 en de provinciale wet in art. 138 dat de provinciale staten de inrigting der waterschappen mogen veranderen en nieuwe inrigtingen *vaststellen*; van *goedkeuring* is geen sprake. Vervolgens draagt art. 158 der provinciale wet de goedkeuring der keuren of politieverordeningen door de waterschappen vastgesteld aan *gedeputeerde* staten op.

Wat verder aangaat de goedkeuring op de verordeningen op het gebruik der wegen in hunne provincie, ook daarvan is niets in onze wetten te vinden. Volgens art. 192 der grondwet en 137 der provinciale wet hebben de provinciale staten - bij art. 162 der laatstgenoemde wet is dit met der daad weder aan gedeputeerde staten opgedragen - het *toezigt* op alle wegen in hunne provincie, maar in *toezigt* ligt geen regt van regeling of goedkeuring van verordeningen. Naar aanleiding van art. 131 der grondwet en art. 140 der provinciale wet hebben de provinciale staten de bevoegdheid om onder 's Konings goedkeuring zoodanige reglementen te maken, die zij in het provinciaal belang noodig oordeelen, maar volgens art. 167 der provinciale wet mogen deze reglementen niet strijden met de wet, en dat zou het geval zijn, zoo de provinciale staten reglementen op het gebruik b.v. van gemeentewegen wilden maken of goedkeuren. Immers de regeling van deze aangelegenheid behoort tot de gemeentelijke huishouding, en die regeling moet volgens art. 140 der grondwet en art. 135 der gemeentewet aan de gemeentebesturen verblijven. Ik weet wel, dat somtijds de provinciale wetgever deze grens, zelfs onder koninklijke goedkeuring, overschreden heeft, maar wat in de praktijk soms geschiedt, vestigt daarom nog geen regt.

Op dezelfde pagina 70 zegt verder de schrijver, dat de *provinciale* staten de geschillen van bestuur tusschen de gemeentebesturen in der minne trachten te doen bijleggen, en, zoo dit niet gelukt, ze aan den Koning ter beslissing voordragen.

Hier ontdekken wij weder een reproductie van de grondwet, namelijk van art. 132, maar waarbij geheel vergeten wordt, dat ingevolge art. 161 der provinciale wet deze zaak aan *gedeputeerde* staten is opgedragen.

Op pagina 70 onderaan en pag. 71 bovenaan lezen wij: ‘Blijkt het dat eenig provinciaal reglement in strijd is met eene later uitgevaardigde rijkswet of een later genomen koninklijk besluit, dan kan, in een aanhangig regtsgeding, de nietigheid van zoodanig reglement door den regter worden uitgesproken.’

Op welke wetsbepaling de schrijver zich bij deze stelling grondt, is niet wel te begrijpen. Bedoelt hij art. 142 der provinciale wet, dan moet ik opmerken dat daar geheel iets anders wordt gezegd.

Het artikel luidt aldus: ‘De bepalingen der provinciale reglementen en verordeningen houden op te gelden, zoodra omtrent het daarin geregelde onderwerp door eene wet of een algemeenen maatregel van inwendig bestuur voorschriften worden gegeven.’

De regter zal dus in dat geval het provinciale reglement eenvoudig buiten toepassing laten, en zich aan de wet, die het onderwerp geregeld heeft, houden. Wijders moet ik opmerken, dat het opgegeven artikel behalve van wetten alleen van *algemeene maatregelen van inwendig bestuur* spreekt, en zulk een maatregel, ofschoon door den Koning vastgesteld, is geheel iets anders dan een gewoon koninklijk besluit.

Wil de schrijver aanduiden, dat alleen in het bedoelde geval de regter toepasselijkheid aan een provinciaal reglement mag ontzeggen, dan moet zijne meening onjuist worden genoemd; de regter is niet alleen bevoegd, maar zelfs verpligt, indien hem het provinciaal reglement, hetzij dan met een latere, hetzij dan met een vroegere wet in strijd voorkomt, daarvan de toepassing te weigeren; het tweede lid van art. 115 der grondwet is alleen voor de eigenlijke rijkswetten geschreven.

Op pagina 72 lezen wij, dat de burgemeester is het hoofd der gemeente; dit is weder niet juist. Volgens art. 139 der grondwet staat aan het hoofd der gemeente de raad en noch uit de grondwet noch uit de gemeentewet is af te leiden, dat de burgemeester het hoofd der gemeente zou zijn. Evenmin is hij in *elke* gemeente het hoofd der politie, zooals de schrijver hem echter op dezelfde pagina noemt.

Wij hebben gemeentepolitie en rijkspolitie; de gemeentepolitie rust volgens het tweede lid van art. 190 der gemeentewet op de plaatselijke verordeningen en bevelen, die tengevolge der genoemde wet in het huishoudelijk belang der gemeente zijn gegeven. Wil men nu den burgemeester het hoofd *van het uitvoerend gezag* op dat gebied in elke gemeente noemen, daarmede heb ik vrede. - De rijkspolitie rust echter op de rijkswetten en rijksverordeningen. Ofschoon nu wel in den laatsten tijd de burgemeester met vele handelingen dier politie belast is - men zie de veewet, de begrafeniswet en de ziektenwet - is toch, *zoo in de gemeente een commissaris van politie is*, aan dezen en niet aan den burgemeester de handhaving der rijkspolitie opgedragen.

Op pagina 73 vind ik de volgende zinsnede:

‘Aan ieder der wethouders worden gewoonlijk bepaalde onderdeelen van het bestuur meer bijzonder opgedragen, zooals daar zijn: de burgerlijke stand, openbare werken, onderwijs enz.’

Dit grondt zich waarschijnlijk op art. 91 der gemeentewet, waar in het eerste lid gezegd wordt: ‘De wethouders staan den burgemeester

bij in het bestuur der onderscheidene takken van de huishouding der gemeente.' Men heeft nu, het is volkomen waar, in de praktijk dit aldus opgevat, dat men een der wethouders b.v. voor het onderwijs, een ander voor de openbare werken aanwees, en daarin is ook geen bezwaar gelegen, als men maar in het oog houdt dat de aldus aangewezen wethouders niet anders doen dan *bijstaan*, en geen zelfstandig beheer door die aanwijzing verkrijgen; maar dat men een wethouder volgens het genoemde artikel der gemeentewet - en een ander artikel, waarop zich de stelling zou kunnen gronden, is toch niet aanwezig - zou aanwijzen voor *den burgerlijken stand*, dat zou zoo onwettig mogelijk zijn. De burgerlijke stand behoort volstrekt niet tot de *huishouding der gemeente.* Het is eene rijksaangelegenheid door de rijkswet geregeld; ik kan hier kortheidshalve verwijzen naar mijne aanteekeningen op de gemeentewet art. 103 pag. 401 volgg. onder I.

Op dezelfde pagina spreekt de schrijver over de vaste commissiën, maar verzuimt er bij te vermelden, dat deze commissiën zijn van tweeërlei aard. Vooreerst zoodanige commissiën, die de raad volgens art. 54 der gemeentewet kan benoemen om voor te bereiden hetgeen, waarover hij zal hebben te besluiten; ten tweede vaste commissiën, welke, alleen wanneer burgemeester en wethouders zulks verlangen, door den raad benoemd worden ten einde burgemeester en wethouders in het beheer van bepaalde takken der gemeente-huishouding bij te staan. Uit dit laatste volgt, dat de bedoelde commissie burgemeester en wethouders niet in het beheer kan *vervangen.* Kortheidshalve verwijs ik ter zake weder naar mijne aanteekeningen op de gemeentewet bij art. 55 pag. 292 volgg. Ik meen dit te moeten opmerken, omdat uit de uitdrukkingen door den schrijver gebezigd eenigermate is af te leiden, dat de bedoelde commissie in de plaats van burgemeester en wethouders zoude kunnen treden.

Over de bevoegdheid van den gemeenteraad sprekende zegt de schrijver op dezelfde bladzijde, dat 'aan hem is opgedragen alles te doen wat kan strekken ter bevordering van het belang der gemeente.' Deze uitdrukking is onjuist: art. 134 der gemeentewet zegt: 'Aan den raad behoort, met betrekking tot de regeling en het bestuur *van de huishouding der gemeente,* alle bevoegdheid, die niet bij deze of eenige andere wet aan den burgemeester of aan burgemeester en wethouders is opgedragen.'

In de eerste plaats moet ik opmerken, dat de wet niet spreekt van het *belang der gemeente*, maar van *de huishouding der gemeente.* De reden daarvan is duidelijk. Er zijn verscheidene zaken, waarbij het belang der gemeente zeer bepaaldelijk betrokken is, maar die echter tot de rijks- of de provinciale huishouding behooren, en daarmede heeft de raad niets te maken; hij is tot de *huishouding der gemeente* beperkt.

In de tweede plaats volgt uit het aangehaalde artikel dat de volheid

van magt ter zake slechts in zoover bij den raad berust, als de wet hem die heeft gelaten.

Onderaan de thans behandelde pagina zegt de schrijver ‘dat alle besluiten, die de gemeenteraad neemt, aan gedeputeerde staten moeten worden toegezonden.’

Dit is mede onjuist.

In art. 150 der gemeentewet is bepaald, dat plaatselijke verordeningen zijn alle voorschriften en beschikkingen van den raad; alzoo ook alle besluiten, die hij neemt; art. 152 derzelfde wet heeft echter bepaald, dat de raad alleen dan beschikkingen of besluiten, waarvan geene mededeeling aan gedeputeerde staten is voorgeschreven, aan hen moet opzenden, *wanneer zij daartoe aanvraag doen.* De schrijver heeft hier weder alleen op het grondwetsartikel (art. 140) gelet, zonder dat echter, naar het schijnt, goed te begrijpen.

Doch genoeg; ik wil niet verder voortgaan. Uit het opgegevene blijkt voldoende, dat wij hier met eene schets te doen hebben, die wel wat vlugtig is opgemaakt. Had de schrijver, dien ik niet de eer heb van te kennen, maar die zeker een hoogst verdienstelijk onderwijzer zal zijn, het staatsregt wat meer tot een vak van *studie* gemaakt, dan zou de schets zeker minder vlugtig zijn opgemaakt en zouden er stellig zoodanige fouten niet in voorkomen als ik opgaf, die juist dit groote bezwaar hebben, dat zij aan jongelieden, welke in hun verder leven geen opzettelijke studie van staatsregt zullen maken, verkeerde denkbeelden daaromtrent geven.

Arnhem.

Mr. G. VAN OOSTERWIJK.

Burgerlijk recht.

Handboek voor het Nederlandsch burgerlijk regt door Mr. G. Diephuis, Hoogleeraar te Groningen. Tweede geheel omgewerkte uitgave 1ste Dl. 1ste Afl. Groningen bij J.B. Wolters, 1876.

Mocht het des hoogleeraars voorganger, professor H. Nienhuis, niet gegeven zijn geworden om te voltooien het door hem aangevangen werk, met name zijne *voorlezingen over het Nederlandsch burgerlijk regt*,

in de jaren 1862 en 1863 verscheen van de hand van zijn opvolger in drie deelen de eerste druk van bovengenoemd handboek.

De oplage, welke in ruimer kring dan die der studenten aftrek gevonden had, was uitgeput en eene tweede uitgaaf noodig geworden. De schrijver, die eene nieuwe bewerking en andere inrichting wenschelijk achtte, geeft als vroeger in den vorm van een aaneengeschakeld en onafgebroken betoog eene verklaring van het Nederlandsche burgerlijk wetboek.

Deze eerste aflevering gaat niet verder dan een deel van Hoofdstuk I, handelende van personen, en eindigt met de akten van den burgerlijken stand, doch aan de behandeling van het burgerlijk recht (‘het materieel privaatregt met uitzondering van het handelsregt’) gaat vooraf eene hoogst belangrijke inleiding.

Behalve een kort overzicht van het vroeger hier te lande geldende burgerlijk regt, alsmede de geschiedenis van het tot stand komen van ons burgerlijk wetboek en zijne betrekking tot de andere deelen onzer wetgeving, bevat zij bij de bespreking der bronnen van ons recht, eene behandeling der wet houdende algemeene bepalingen der wetgeving van het koninkrijk.

Even als de eerste uitgave bezit het werk de zeer groote verdienste, dat het eenvoudig geeft des schrijvers opvatting en uitlegging van de wet, zonder over betwiste punten in eene polemiek te treden, wat onzes erachtens ook minder wenschelijk is voor een handboek.

Wat b.v. betreft de werking der wet met betrekking tot roerende goederen, waarvan de wetgever zwijgt, zijn de hoogleeraren Nienhuis, Van Hall, Opzoomer en Fruin eenparig van oordeel, dat de rechtsregel geldt: *mobilia sequuntur personam*: Diephuis, zonder het ook vroeger door hem voorgestaan en bestreden stelsel nader aan te dringen leert eenvoudig: ‘terwijl onze wetgever sommige der vroeger erkende regels uitdrukkelijk heeft bekrachtigd, bestaat er zeker geen grond voor de bewering, dat hij die ten aanzien van andere punten *stilzwijgend* heeft gehuldigd en kan men met meer regt zeggen, dat hij ze daardoor niet heeft willen bevestigen. De vraag moet dan zijn, wat het meest met de beginselen onzer wet of met den aard der zaak in overeenstemming is. Het gewigt, dat vroegere regels als zoodanig nog voor ons hebben, hangt enkel af van hunne innerlijke waarde.’ In het eerste deel van zijn groote werk over het burgerlijk recht bl. 73 en volg. daarentegen, heeft de hoogleeraar dit nader uiteengezet. Wij voor ons hellen meer over tot het gevoelen, dat bij het stilzwijgen der wet als regel moet worden aangenomen, niet wat op zich zelf het meest aannemelijke en redelijke is, maar wat in het stelsel der wet het meest rationeele beginsel is, en dan brengt de door den Nederlandschen wetgever aangenomen theorie der statuten mede, aan te nemen wat art. 910 wetboek van 1820 voorschreef: ‘dat roerende goederen gerekend worden den persoon te volgen wien zij toebehooren.’

Eene recensie van het handboek te geven ligt niet op onzen weg; alleen wijzen we er nog op, hoe de schrijver van zijne studenten degelijke zelfstandige beoefening der wetenschap wil en niet het *jurare in verba magistri.* Waar hij de geschriften der rechtsgeleerden, de theoretische, en de rechtspraak, de practische rechtswetenschap bespreekt, aan welke laatste men veelal een soort gezag toekent, zegt hij: ‘het gezag kunnen rechterlijke uitspraken alleen ontleenen aan hare innerlijke waarde, en die waarde is afhankelijk van hare waarheid. Zij hebben alleen gezag voor hem, die hare waarheid erkent, en zij hebben geen aanspraak op die erkenning dan voor zoover zij waarheid bevatten.’

Zoowel inhoud als wijze van uitgave van dit werk verdienen allen lof, en wij zijn overtuigd dat zal worden vervuld de wensch van den schrijver ‘dat het met welwillendheid zal worden ontvangen en nut zal stichten.’

Letterkunde.

Een dichtbundel van Dr. A.W. Bronsveld.

Gedichten, oude en nieuwe, van Dr. A.W. Bronsveld. Amsterdam W.H. Kirberger, 1876.

Bijzonder knap zijn zal 't geslacht
Dat opgroeit dezer dagen,
Als neevlen zal het overal
De onwetendheid verjagen.
Daar hebt g' een jongen, achttien jaar,
Wat moet zoo'n mensch studeeren!
Hij doet aan vormleer, aan chemie,
Gaat uit botaniseeren,
Werkt aan mathesis, physica,
Spreekt fransch, kan hollandsch lezen,
Dringt overal tot in den grond
Der dingen en hun wezen,
Heeft een methode - de empirie,
Vraagt altijd naar bewijzen,
Spreekt uit de hoogte, vonnist vrij
Eerwaardigen en grijzen,
Lacht om den goeden, ouden tijd,
Vol fabelen en kwalen,
't Is een Prometheus, die het vuur,
Nog eens omlaag zal halen;
Gelooft niet, wat hij met zijn hoofd,
Zijn hoofd! niet kan doorgronden;
Verwerpt de wondren uit de Schrift
Als fabelen en vonden;
Dweept nooit, want hij berekent steeds;
Niets doet zijn hart ontgloeien;
Zijn wetenschap legt fantasie
En poësie aan boeien,
Hij dicht - in cijfers; 't is een lust
Zoo goed als hij kan reeknen: -
Ziedaar van 't jeugdige geslacht
Wat onderkennings-teeknen.
Wilt g' een formule, kort en goed,

(En levend-waar, o smarte!)
't Zijn menschen met een monsterhoofd,
Heel knap - maar zonder harte.

Ziedaar poëzie van Dr. A.W. Bronsveld, rechtzinnig predikant te Haarlem, en schrijver van vele Standaard-artikelen tegen ons middelbaar onderwijs! Welk een gang zit er in. 't Is naar de maat geknipt. Er is geen lezer, die niet ten duidelijkste bemerkt, dat het weeën heeft gekost eer dit geesteskind behoorlijk was gebaard. Een mensch zou er zenuwachtig van worden. Kan er geen trommel gehuurd worden om bij dezen zang eens behoorlijk leven te maken. Roept anders de jongens van de straat, die *geen* 'hollandsch kunnen lezen' en die 'voor waar houden wat dominee zegt', opdat ze het lied onder ketelmuziek voor de deur der hoogere burgerschool uitgalmen. Dr. Bronsveld wil de maat wel aangeven. Dr. Bronsveld wil zijn keel niet ontzien. Zoo iets geestigs behoeft niet voor niemendal op maat en rijm gebracht te wezen en met moeite pasklaar gemaakt. Toe jongens, schreeuwt de welgezinden bij mekaar. Heb je geen hoopje studieboeken om er een vuurtje van te maken?

Brand op maar, brand op maar;
Gij deugt voor ons niet;
Hoe mooi gij moogt lijken,
Gij geeft maar verdriet.

Maar in ernst, meent Dr. A.W. Bronsveld waarachtig, dat hij laag genoeg staat om diergelijke laffe beuzelpraat aan den man en onder de menschen te brengen? Welke demon van gramschap heeft hem parten gespeeld, toen hij aldus in 't rond schermde met zijn blikken sabel? Hij *kan* niet in den waan verkeeren, dat het middelbaar onderwijs bij deze soort kreupele satire blozen moet! Hij *kan* niet meenen, dat er onder al dat liflaf één regel aan te wijzen zijn zou, die een achttiendeeeuwsch rederijker voor zijne rekening zou willen nemen. Het zal mij daarom altijd blijven verwonderen, dat hij niet nog onder 't afdrukken van zijn bundel er de vrouw uit den kruidenierswinkel hierover heeft bijgeroepen om hem door haar beter oordeel voor te lichten!

Hier volgen eenige gedichten, die onder den titel 'kerkelijk mixed-pickle' zich verbeelden iets te beteekenen.

Kwestie van tijd.

Wat hij daar zegt, is *eeuwig* waar,
't Dateert al sedert twee, drie jaar.

Eenig verschil.

Over den bijbel wordt veel gelezen,
In den bijbel - dat deed men vóór dezen.

Klein verschil.

Zeer kritisch zijn wij thans,
Zoo roept een zekere clique,
Hoe, kritisch onze tijd?
Ik vind hem eer kritiek.

Een patient.

Wie krijgt, in onzen strijd, toch wel de meeste slagen?
De *lucht* lijdt vreeselijk dezer dagen.

Ars Medica.

Wat maakt die nieuwe leer toch een gerucht!
Geen wonder, want zij zit hier in de lucht,
En ademhalen, daar kan men niet buiten;
't Baat niet voor haar èn deur èn raam te sluiten.
Zoo neem haar in, en zij zal u niet deren -
Zoo gij kunt transpireeren.

Het einde.

Omdat wij aan 't woord van God ons houden
Vroolijk reizen, hopende in te gaan,
Ziet gij ons, hoe gij doolt en worstelt,
Voor verwaanden en voor dwazen aan.
Alzoo zij het: wilt ons vrij beklagen,
Spotten met ons stromplen, onzen strijd,
Zeker zullen wij ons eens verblijden,
God geef, dat ook gij dan blijde zijt!

Wij moeten het erkennen, het staat iedereen vrij zich te vergrijpen aan De Genestet, ik bedoel aan zijn eigen naam, mits hij het ons ten goede houde, dat wij hen, die gedichten lezen, niet voor zóó onontwikkeld houden, als de heer Bronsveld wel schijnt te denken. Hoe hij er anders toe kon besluiten ons een kijkje te gunnen in zijne rijmfabriek, verklaren we niet te begrijpen. Wij zullen niet zeggen, dat er vrome hoogmoed spreekt uit de laatste regels van 't kreupele leekedicht, dat hij '*Het einde*' noemt; dat '*Ars medica*' eene totale mislukking is; dat de woordspelingen, waaraan de heer Bronsveld zijn naam durft geven, nog minder zijn dan de minste, die Huyghens voor de grap neerpende; dat zijne gedachten niet dieper gaan dan dat hij de pen in den inktkoker kan steken! Maar, maar!.. En dat spreekt van

Kritiek.

Kritiek van allerhande soort
Is thans aan de orde van den dag:
Ik wou, dat men de *Selbst-Kritik*
Niet zoo naïef verzuimen zag.

't Komt mij voor, dat wij Dr. Bronsveld aan zijn woord kunnen houden en hem mogen verzoeken wel te willen bedenken, dat goede wil om

De Genestet na te hinken nog volstrekt geen bewijs is van letterkundige zelfcritiek!

De letterkundige kunst is nu eenmaal geen handwerk, en ieder, die 't Hollandsch zonder taalfouten schrijft, behoeft daar nu nog juist de roepstem niet in te hooren om zijne gedachten aan maat en rijm te binden. 't Schijnt mij toe, dat de heer Bronsveld de ernstige waarschuwing, die hem eens van Busken Huet ten deel viel, had behooren in acht te nemen; niemand zou er veel bij verloren hebben, als hij zijn dichtader niet meer had geopend. Want er zit heusch slechts een drabbig rood vocht in, en geen frisch bloed. Meent Dr. Bronsveld, dat hij eenig talent heeft voor de dichtkunst, en dat hij gewetenshalve verplicht is met dat talent winst te doen, het zij zoo! Bij zekere plechtige gelegenheden in de kerk of in school, rakende zeer vertrouwde vrienden of bloedverwanten, dan mag ieder fatsoenlijk Nederlander dichten, en is daar zelfs geen patent voor noodig. Maar een verstandig man blaast geen zeepbellen op de publieke straat. Laat ons aannemen, dat Dr. Bronsveld een liedjen van Emanuel Geibel niet goed, niet slecht, niet onaardig zoo men wil, in onze taal kan overbrengen, daar is altijd wel een of andere almanak, die de vertolking plaats wil geven, maar ik zie wederom niet in, dat hij de enkele welgeslaagde liedjes in gezelschap had behooren te brengen van allerlei alledaagsch gerijmel, alleen om een bundeltje klaar te maken. Als ik zeg, dat er enkele verdienstelijke liedjes in den bundel voorkomen, waarin 't Duitsch van Geibel behoorlijk is gevolgd, dan bedoel ik niet, dat Dr. Bronsveld ook hier geen zelfcritiek zou noodig hebben.

De lezer oordeele; ik plaats de vertaling naast het oorspronkelijke:

Emanuel Geibel.
Rühret nicht daran.

Wo still ein Herz von Liebe glüht,
O rühret, rühret nicht daran!
Den Gottesfunken löscht nicht aus!
Fürwahr, es ist nicht wohlgethan.

Wenn's irgend auf dem Erdenrund
Ein unentweihtes Plätzchen giebt,
So ist 's ein *junges Menschenherz*,
Das fromm zum erstenmale liebt.

O gönnet ihm den Frühlingstraum,
In dem's voll ros'ger Blüthen steht!
Ihr wisst nicht, welch ein Paradies
Mit diesem Traum verloren geht.

Es brach schon manch ein starkes Herz,
Da man sein Lieben ihm entriss,
Und manches duldend wandte sich,
Und ward voll Hass und Finsterniss.

Dr. A.W. Bronsveld.
Raak er niet aan.

Waar stil een hart van liefde gloeit,
o Roer het nimmer, nimmer aan -
Blusch toch de liefdevonk niet uit:

Voorwaar, het is niet wèl gedaan.

Zoo ge op deze aarde een plekjen zoekt,
Waar nog een paradijs-bloem bloeit,
Het is een *jeugdig, zuiver hart*,
Dat voor het eerst van liefde gloeit.

o Laat dat hart zijn lentedroom,
Waar roos bij roos te geuren staat;
Gij weet niet welk een paradijs
Met dezen droom verloren gaat.

Zoo menig moedig harte brak,
Zoodra 't niet meer beminnen mocht,
En menig zacht gemoed werd hard,
En heeft de duisternis gezocht.

Und manches, das sich blutend schloss,
Schrie laut nach Lust in seiner Noth,
Und warf sich in den Staub der Welt;
Der schöne Gott in ihm war todt.

Dann weint ihr wohl und klagt euch an;
Doch keine Thräne heisser Reu
Macht eine welke Rose blühn,
Erweckt ein todtes Herz auf's neu.

En menig jongling, wreed gekrenkt,
Zocht naar genot in zijne smart,
Wierp woest zich in der driften schoot,
De schoone God was dood in 't hart.

Dan weent gij wel en 't doet u leed,
Maar weet het, *dat geen tranenvloed*
De dorre bloem haar geur hergeeft,
Noch 't koude hart herleven doet.

Wie nu de bovenstaande regels met eenige aandacht leest, zal dunkt me dadelijk inzien, dat Geibel's liedje niet zoo bijzonder veel moeilijkheden oplevert aan den vertaler, die werkelijk talent als dichter heeft. En indien deze zelfde lezer dan nog bovendien de opmerking maakt, dat Dr. Bronsveld geen enkele der aanwezige moeilijkheden heeft overwonnen, dat zijn Hollandsch vers overal, waar Duitsch en Nederlandsch hun eigen weg gaan, de gedachte van 't oorspronklijk lied verminkt, dan heeft die lezer, kort en goed, gezegd waar 't op staat, en is des dichtenden vertalers talent gepeild.

Neem ook Geibel's ‘Minnelied’, bij Bronsveld onder den titel ‘Lied der Liefde’ in tamelijk onverdienstelijk Neerlandsch overgebracht.

Niemand zal aannemen, dat Emanuel Geibel ondichterlijk genoeg is om te verhalen: ‘maar *één ding* schenkt ons zoeter weelde, *dan waar de zon ons mede streelde*’, en dat gij dat eene ding - merk op, dat het de liefde is! - moet ‘ontvangen, als wierd een engel Gods uw gast’, al wil de vertaler 't ons doen gelooven. Trouwens om al de misvattingen der vertaling van 't Minnelied aan te wijzen, zou ik weer aan 't afschrijven moeten, en daar kan ik niet verder toe besluiten.

Eene bladzijde nog over de oorspronkelijke gedichten van Dr. Bronsveld. 't Wordt vervelend om 't nog eens te zeggen, maar ook onder deze is er geen enkel aan te wijzen, waaraan niet meer of minder te zien is, dat het rijm en de maat dezen poëet zweet en bloed kosten. En de inhoud? Wij vernemen in *Weelde* en *Kracht,* dat des jongelings ‘hart vatbaar is voor vreugde en smart’, dat de protestantsche christenen van Bronsveld's richting met het Paaschfeest zeggen kunnen: ‘de Heer, in 't somber graf gelegd, Hebt gij, Almachtige, opgerecht’, terwijl ‘de arm des doods, in zijn somber rijksgebied is verbroken’. Ook is er een dichtje *Troost*, dat aan 't honderdmaal dieper gedachte en schooner uitgedrukte liedje van Beets ‘Koele redeneerder, waan niet dat gij troosten kunt’ denken doet. Wij hooren verder, dat alles op aarde voorbij gaat, behalve 't ééne noodige natuurlijk; 't wordt ons niet verzwegen, dat ook een rechtzinnig dominee op 't platteland zondagmiddagen hebben kan, in 't hartje van den zomer natuurlijk, dat hij ‘zijn *kerkjen*’ niet bijzonder ‘goed bezet’ verwacht, en hij zelf liever ‘naar 't koele bosch, op 't zachte, groene mos, zou willen nederknielen’,

welke gelegenheid dan kon worden waargenomen om ‘den Catechismus’ stillekens ‘thuis’ te laten. Edoch, daar is altijd wel

een handwijzer, ook in geestelijke zaken. De felle zon, Gods zon als men begrijpt, schijnt door de ruiten - deed ze dat anders niet, was dat zoo'n onverwachte gebeurtenis? - en dominee gaat nu ook naar binnen.

Moeders Klacht is de titel van een dichtje in zeven coupletten; de inhoud is van den volgenden omvang: Moeders jongen gelooft niet meer aan de Godheid van Christus, hij meent, dat er in den bijbel vele fabels staan, in den bijbel ‘waarop 'k’, zegt de moeder, ‘wil sterven en leven’ (niet ‘leven en sterven’, dat zou Dr. Bronsveld met het rijm in ongelegenheid hebben gebracht!); de verrijzenis des Heeren ontkent hij en zoo voort en zoo voort. 't Is natuurlijk, dat die goede moeder zielesmart lijdt om 't ongeloof haars zoons en zij eene voortdurende smeekbede opzendt ten Hemel, opdat de afgedwaalde zoon zich nederwerpe aan de voeten des Heilands. Het onderwerp is niet nieuw en niet oud. Ik kan niet anders dan Dr. Bronsveld het recht toekennen om voor de zielesmart dier moeder medegevoel te toonen, en als hij waarachtig dichter was, zou hij misschien een Augustinus tot zijne moeder terug kunnen voeren. Maar Dr. Bronsveld is nu eenmaal niet alleen geen dichter, hij blijft zelfs, als hij met alle macht in rijm en maat wil spreken, beneden de maat van 't inzicht der gewone menschen. De moeder zelve verklaart van den jongeling, haar zoon:

> Wel heeft hij mij lief nog en ziet hij mij aan(*)
> Ach, weemoed spreekt uit zijn oogen;
> Ik weet, dat hij wenscht als een kind weer te zijn,
> Naast mij voor Jezus gebogen.

Maar, maar dominee Bronsveld, wist gij dan niet, dat een zoon, die zijne moeder liefheeft, al gelooft hij dan niet aan den letterlijken tekst van uw bijbel, door die liefde reeds gevrijwaard wordt voor de *misdaad* om *fabels* te noemen, wat zijne moeder hooger acht dan haar leven? Een zoon, die de liefde voor zijne moeder in 't hart bewaarde, mag in den hoogsten nood haar van zijne veranderde overtuiging spreken, hij zal er nimmer toe komen 't woord *fabels* uit te spreken; hij zal haar *niet* en *nooit* ergeren. En dan een jongeling, die terugwenscht het geloof zijner kinderjaren! Maar gij hebt in dit gedicht nog eene andere vergissing begaan. 't Stukje had *Moeders Vertroosting* moeten heeten. De jongeling *was* ongeloovig; hij *is* 't niet meer van 't oogenblik af aan, dat de weemoed over zijn ongeluk ‘spreekt uit zijn oogen’. Neen mijnheer Bronsveld, ik heb 't u reeds gezegd, gij schrijft een goed Standaardartikel, maar een dichter zijt gij niet!

Mag ik u ook even opmerken, dat er katholieke moeders zijn? Zou 't ook kunnen gebeuren, dat er eenmaal eene moeder Bronsveld is ge-

(*) Deze één-lettergrepentaal is al te mooi om er Dr. Bronsveld niet een compliment over te maken!

weest, die met meer smart, dan waarvoor gij, blijkens uwe rijmen, uitdrukking weet te vinden, hare klachten opzond ten Hemel, terwijl ze geknield lag voor eene Mater Dolorosa, omdat haar zoon de ketterijen aanhing van ‘Luther's doctryne’ om met Anna Bijns te spreken. Waarachtig, de tranen eener moeder zijn heilig, maar eene eerlijke overtuiging, zelfs van een ongeloovige in uw oog misschien, is ook heilig! Ook meen ik, dat de liefde eener moeder diepte genoeg heeft om uw gedicht tot onwaarheid te maken. In elk geval: een twijfelend jongeling is geen Jan Rap, en Jan Rap pleegt weer niet met meelijdenden blik tot zijne moeder op te zien.

Doch genoeg over den inhoud dezer Gedichten. Dr. Bronsveld houde 't mij ten goede, dat ik niet gunstiger over zijne poëtische liefhebberij mag oordeelen. Ik wil zeer gaarne bekennen, dat er *drie*, *vier* stukjes in den bundel zijn, die wezenlijke waarde hebben, dat *Moederbede* en *Moederskus* bvb. hunne plaats verdienen als oasen in de woestijn. Zelfs wil ik met het beste uit den bundel eindigen, gelijk ik met het slechtste begon.

Thuis.

Een moeder zet een licht voor 't raam,
Haar jongen is nog buiten;
‘Zij wacht mij’, zegt hem 't vriendlijk licht,
Dat heendringt door de ruiten.

De Heer ontsteekt zijn starrenlicht
Daar boven, alle nachten;
Hier zijn we vreemd, ginds zijn we thuis,
En daar blijft God ons wachten.

Den Haag, 4 Jan. '77.
A.W. STELLWAGEN.

Echte paarlen.

Perles de la poésie Française contemporaine. Sneek, H. Pijttersen T. fils, éditeur.

‘Bestaat er nog zoo iets als eene *poésie Française contemporaine?* Heeft de Muze niet voor altijd den Franschen bodem verlaten toen de *grand roi*, de *roi soleil* zijn laatsten adem uitblies? En heeft men haar vleugelslag ook al meenen te vernemen op het eind der vorige eeuw, in de liefelijke tonen die een Chénier, een Millevoie, een Andrieux en eenige weinige anderen aan hunne lier wisten te ontlokken, en scheen ze, in het eerste derde deel der eeuw, waarin we nog leven,

weder te ontwaken en met haar alles bezielenden adem mannen als Casimir Delavigne, Lamartine en Victor Hugo (in zijn goeden tijd) tot hooge dichterlijke vlucht op te voeren, is er dan, sedert dien tijd, nog iets verschenen dat den naam van poëzy verdient? Is Frankrijk niet verzonken in het grofste materialisme, in het verfoeielijkst sensualisme? Is zijn letterkunde niet een poel van zedeloosheid, waarvan ieder zich met walging afwendt? En wie durft nog aan zijn zoon of zijn dochter een Fransch boek in de hand geven, vóór hij het zelf van de eerste tot de laatste bladzijde heeft doorgelezen?' Zoo spreekt menigeen in onze dagen. Was in vroegeren tijd *Fransche* poëzy het eenige van vreemde literatuur wat men der jeugd in de hand gaf, het eenige ook, dat de fashionable en goed geëdukeerde klassen kenden, thans is het mode om te dwepen, niet slechts met Göthe en Schiller, die heroën uit den voortijd, maar met Lenau, Uhland, Platen, Geibel, liefst ook met Heinrich Heine en Robert Hamerling, alsof daar niets was dat der zedige jeugd een blos op het aangezicht moest roepen, of liever nog, als men Engelsch kent, wat zeker voornamer staat, zweert men bij Tennyson en Longfellow of Felicia Hemans, en ziet met verachtelijk schouderophalen neder op de vroeger zoo vurig aangebeden, zoo diep vereerde vruchten der Fransche letterkunde! 'Is er nog zoo iets als eene *poésie Française contemporaine?*' Gij die dit vraagt, neemt het boekje ter hand, dat de heer Pijttersen, *éditeur*, u aanbiedt! Doorbladert het, of liever, want gij zult u er niet van kunnen onthouden als gij de eerste bladzijden hebt ingezien, leest het geheel en met aandacht en gij zult van uw vooroordeel eensklaps genezen zijn, en verbaasd staan over den schat, dien gij tot nu toe onverschillig zijt voorbijgegaan. Hier vindt gij inderdaad paarlen, juweeltjes van het eerste water, uitgelezen uit een aantal dichtbundels van auteurs, waarvan velen u bij naam zelfs niet bekend waren, en die toch schitteren als sterren van de eerste grootte aan den dichterlijken hemel. Zijn Théophile Gautier, Coppée, Theuriet u misschien ook al niet geheel vreemd, hadt gij ooit iets gelezen van Lemoyne, Soulary, Prudhomme of Grenier? Dankt dan den verzamelaar van deze bloemlezing, dat hij u met hen in kennis brengt. Met oordeel en met smaak heeft hij zijn keus gedaan. En waarlijk, zijn taak was niet gemakkelijk; niet, dat het hem aan stof ontbrak, - men weet het misschien bij ons zoo niet, maar de Fransche pers zweet nog altijd van bundels poëzy, - maar onder het koren schuilt ook veel kaf, en daarbij de eerlijke Hollander moest zorgen dat hij niets opnam dat niet kon gebracht worden onder het oog van jongelingen of jonge maagden, en daarom heeft hij menig meesterstukje van poëzy moeten laten liggen, ontsierd als het was door een enkelen regel of ook maar door een enkel woord, dat het geheel voor de jeugd *ungenieszbar* maakte. Is het daaraan ook toe te schrijven dat wij hier niets van Alfred de Musset en eenige weinige anderen vinden? Mogelijk wel, en

als dit het geval is moeten wij den bloemlezer, zij het dan ook zuchtend, gelijk geven. Andere namen zooals van Turquety en mad. Desbordes-Valmore misten wij ongaarne, maar in zulk een kleine verzameling kon men onmogelijk van alles geven, en wij kunnen ons dus bepalen tot den wensch, dat het goed succes van dit kleine, lieve boekske den uitgever aanmoedige, het weldra te vervolgen en ons ook met andere dichters in kennis te brengen! Aan stof daartoe zal het hem niet ontbreken zoolang er nog dichters zijn, ik zeg niet als Victor Hugo, wiens *légende des siècles* zwaar moge wegen op de schaal des kruideniers, zeker niet op die der critiek, maar als Theuriet, die in zijn onlangs uitgekomen bundeltje *le chemin des bois* getoond heeft, dat bij hem verbeelding, gevoel en smaak steeds in de zuiverste harmonie te zamen werken.

Tot staving van mijn gunstig oordeel over het in deze *Bloemlezing* opgenomene kon ik mij niet weerhouden een paar strophen uit enkele der gedichten over te schrijven. Moge het strekken om velen tot aankoop van het sierlijke boekske op te wekken.

Wat zegt ge b.v. van dit keurig gedichtje van Théophile Gautier: *la rose-thé* genoemd? kan men zich iets kieschers, iets sierlijkers, en tevens iets meer melodieus voorstellen?

La plus délicate des roses
Est, à coup sûr, la rose-thé;
Sou bouton aux feuilles mi-closes
De carmin à peine est teinté.

On dirait une rose blanche
Qu'aurait fait rougir de pudeur,
En la lutinant sur la branche,
Un papillon trop plein d'ardeur.

Son tissu rose et diaphane
De la chair a la velouté;
Auprès, tout incarnat se fane
Ou prend de la vulgarité.

Comme un teint aristocratique
Noircit les fronts bruns de soleil,
De ses soeurs elle rend rustique
Le coloris chaud et vermeil.

Mais si votre main qui s'en joue,
A quelque bal, pour son parfum,
La rapproche de votre joue,
Son frais éclat devient commun.

Il n'est pas de rose assez tendre
Sur la palette du printemps,
Madame, pour oser prétendre
Lutter contre vos dix-sept aus.

La peau vaut mieux que le pétale,
Et le sang pur d'un noble coeur
Qui sur la jeunesse s'étale,
De toutes les roses est vainqueur!

Van geheel anderen aard, maar in zijn soort, het humoristisch genre, niet minder voortreffelijk, is het volgende van Sully Prudhomme. Het is *à governo* van ongetrouwde ooms, die tevens kindergekken zijn:

Passion malheureuse.

J'ai mal placé mon coeur; j'aime l'enfant d'un autre,
Et c'est pour m'exploiter qu'il fait le bon apôtre,
Ce petit traitre, je le sais;
Sa mère, quand je viens, me devine et l'appelle,
Sentant que je suis là pour lui plus que pour elle,
Mais elle ne m'en veut jamais.

Le marmot prend alors sa voix flûtée et tendre
(Les enfants ont deux voix), et dit, sans la comprendre,
Sa fable, avec expression;
Puis il me fait ranger des soldats sur la table,
Et m'obsède, et je trouve un plaisir ineffable
A sa gentille obsession.

Je m'y laisse duper toutes les fois; j'espère
Qu' à force de bonté je serai presqu'un père;
Né dit-il pas qu'il m'aime bien?
Mais voici tout à coup le vrai père, ô disgrâce!
L'enfant court, bat des mains, lui saute au cou, l'embrasse,
Et le pauvre oncle n'est plus rien.

Het boekdeeltje, keurig gedrukt op *crème* papier, met zorg gecorrigeerd, blijkens de altijd goed geplaatste accenten en leesteekens, is bij uitnemendheid geschikt tot cadeau voor jonge dames; het mag op haar werktafeltje of in haar kleine bibliotheek gerust gezien worden.

- R -

Vertalingen en herdrukken.

Handleiding tot de kennis der wet op 't Lager Onderwijs, met eene geschiedkundige schets der wetgeving op 't Lager Onderwijs in Nederland, vooral ten behoeve van hulponderwijzers en kweekelingen; door S. Blaupot ten Cate, Inspecteur van 't Lager Onderwijs in de Provincie Groningen Tweede, vermeerderde druk. Te Groningen bij J.B. Wolters, 1876.

Eene wet is een merkwaardig verschijnsel in het leven eens volks, tenzij ze hare geboorte dankt aan een enkele, die haar opdringt als een onwelkom geschenk. Eene wet, uit den boezem des volks voortgekomen, zegt: het volk is mondig geworden, het wil niet langer door de hand van anderen geleid, maar door zich zelf bestuurd worden; het voelt zich rijp en vraagt met zelfbewustzijn naar zijn eigen belang.

Vooral eene onderwijswet is merkwaardig; ze betreft geen stoffelijk, maar een geestelijk belang. Als het volk eene onderwijswet vraagt en er zich eene geeft, toont het zich onbaatzuchtig: het zorgt voor de geslachten der toekomst.

Wel bestonden in ons land vóór *vijfennegentig* bijzondere voorschriften voor het onderwijs vanwege de kerk, de steden of de gewesten, maar eene algemeene landsregeling was er niet. Daardoor verkeerde de school in een treurigen toestand.

En ziet, pas was de oude orde van zaken omvergehaald, of dadelijk verhieven zich stemmen, die riepen om regeling van het volksonderwijs.

Dat was een schoon teeken van leven, al liet dat leven ook in andere opzichten veel te wenschen over.

En waren er ook noodiger zaken, die voorziening eischten, de stemmen zwegen niet, maar kregen reeds in '98 hun wensch vervuld, toen er met de reiniging van den Augiasstal een begin werd gemaakt. Eene landswet kwam in 1801, en hoe de tijden ook veranderden en moeilijkheden opwierpen, ze werd wel gewijzigd in '03 en '06, maar bleef bestaan en werd hoe langs zoo beter uitgevoerd. Vernieuwd in '57 voldoet ze niet meer na 20 jaar. De eischen zijn hooger geworden. Jammer alleen, dat de godsdienstige partijen, die zoo moeilijk te bevredigen zijn, zich zoo luide in het debat laten hooren, en haast zouden veroorzaken, dat er minder gevraagd werd: hoe kan het onderwijs verbeterd worden? dan wel: hoe moeten we het onderwijs regelen, om aan de godsdienstige partijen te voldoen?

Terwijl ik dit schrijf, is een ontwerp van wet op het Lageronderwijs reeds opweg naar de zaal der volksvertegenwoordiging. Duizenden staan belangstellend gereed, om te hooren, wat het orakel zal spreken. Vreezen en hopen gaan samen.

En juist nu kom ik op verzoek der Redactie van den Tijdspiegel een *tweeden druk* van eene *Handleiding* tot de kennis der wet op 't Lager Onderwijs aankondigen. Mosterd na den maaltijd hoor ik mij toevoegen. Wellicht niet ten onrechte. Toch wil ik mijne aankondiging niet terug houden. Immers, als de Uitgever van het grootere werk van denzelfden Auteur: *De wet op het Lager Onderwijs*, in het Bericht voor den tweeden druk laat beloven, ‘dat hij aan de koopers van dezen druk alle veranderingen, die vóór 1 Januarij 1878 in deze wet mogten gebragt worden, *gratis* zal afgeven, in hetzelfde formaat als dit en zoo mogelijk met aanteekeningen van denzelfden schrijver’, wie weet, wat hij dan doet ten aanzien van deze *Handleiding,* die nog wat later verschenen is?

De eerste druk van deze Handleiding verscheen in 1871, en dat reeds in '76 een tweede druk noodig was, is wel een bewijs, dat het boekje in eene ‘behoefte’ heeft ‘voorzien’. 't Is haast niet te denken, dat zij, die het voor hunne exa-

mens noodig hebben, hulponderwijzers en kweekelingen, het nog niet kennen. Toch is het mij voorgekomen, dat ze met te geringe kennis van de wet ten examen gingen en dat *Ten Cate's Handleiding* hun vreemd was. Laat ik daarom den inhoud kort opgeven.

Vooraf gaat eene *Geschiedkundige schets der wetgeving op het Lager Onderwijs in Nederland*, die meer geeft, dan het opschrift zegt; want om aan te toonen, dat er vóór '95 geene 'nationale, d i. algemeene schoolwetgeving voor het geheele rijk' in Nederland heeft bestaan, gaat de schrijver de geschiedenis van ons volksonderwijs van de vroegste tijden na en geeft een aantal zeer interessante bijzonderheden uit die geschiedenis, om zoo te komen tot het tijdperk der eigenlijke wetgeving.

Daarna volgt de wet zelve met tal van verklarende aanteekeningen, die de schrijver noodig geacht heeft voor de hulponderwijzers en kweekelingen, voor wie zijn boekje bestemd is. Ze zijn kort en duidelijk. Tot die aanteekeningen behooren ook de van regeeringswege vastgestelde programmata voor de verschillende examens, benevens het Bericht van 1876, meegedeeld door Inspecteur en Schoolopzieners in de provincie Groningen, 'behelzende o.a. inlichtingen, hoe zich het best tot het acte-examen voor te bereiden'.

Eindelijk vindt men een aantal vragen, die den gebruiker tot nadenken aanleiding geven en hem wijzen op het verband, dat er tusschen sommige wetsartikelen bestaat. De ervaring, op menig akten-examen opgedaan, zal den schrijver bij zijne keus geleid hebben en dat mag wel een waarborg heeten voor hare gepastheid.

De tweede druk heet een *vermeerderde.* 'Die vermeerdering bestaat hoofdzakelijk in eenige uitbreiding van de *Geschiedkundige schets* en van de vragen.'

't Ware wellicht nog eene eenvoudige verbetering geweest, indien boven aan de pagina's aangeduid was, welk artikel of welke artikels daarop besproken worden.

De bekende nauwgezetheid en groote belezenheid van den Groningschen Inspecteur geven de zekerheid, dat men het boekje veilig als een gids gebruiken kan.

Ik twijfel niet, of deze *Handleiding*, die, net uitgevoerd 90 cents kost, zal veel nut stichten. Met de hoogere waardeering van het Lager onderwijs moet ook de kennis van zijne inrichting toenemen.

18 Dec. '76.

R.R. RIJKENS.

Uit mijn Jongensparadijs. Drie vertellingen. Vrij naar 't Platduitsch van Klaus Groth, door Agricola. Arnhem, J. Rinkes Jr. Een deel kl. 8o (*Zonder jaartal*).

Wie met Klaus Groth nog niet bekend is en meer van hem wil weten, leze de eerste afleveringen van het Weekblad Euphonia, wat Kneppelhout van hem zegt in zijn inleidend woord bij de vertaling van 'De Eksterhof' en in zijn 'Allerlei' (J. Kneppelhouts Geschriften XII), alsmede wat Agricola in zijne 'Voorrede' voor deze 'Vertellingen' aanstipt.

Reeds zijn van den in zijn vaderland hoog gewaardeerden en beminden volksdichter, behalve genoemden 'Eksterhof', uit,, Quickborn II (het geheele dichtstuk, de eigenlijke 'Quickborn', bleef tot nu toe onvertaald) in onze taal

overgebracht: ‘Rothgeter Meister Lampin sin Dochter’ door C.J. Hansen, ‘Trina’ door Mej. Loveling, en eenige kleine gedichten door Amshoff en anderen.

Evenals Frits Reuter van het Mecklenburgsche, bedient Klaus Groth zich van het Ditmarsche dialect, uit zijn vaderland Holstein. Om dus al het ongekunstelde, naïeve en vaak geestige hunner geschriften te genieten, moet men ze, evenals

Cremers Betuwsche Novellen, in het oorspronkelijke lezen; want, verliezen ze reeds veel bij eene overbrenging in het Duitsch, of in de gewone boeken- en schrijftaal, hoe veel meer is dit het geval als ze in onze taal worden overgezet! Er blijft echter altijd nog genoeg over van het eigendommelijke der producten van hun geest, om hen te leeren kennen en waardeeren. Welk een opgang heeft niet Frits Reuter onder ons gemaakt, al moest men zich behelpen met eene vertaling zijner werken! Zoo zal het ook gaan met Klaus Groth's proza en poezie; en als een proefje van eerstgenoemde bevelen reeds deze drie, onder den titel van ‘Uit mijn Jongensparadijs’ samengevatte vertellingen zich gunstig aan.

Zij zijn wel niet zoo boertig en snaaksch als dergelijke stukjes van Reuter, maar ze verraden toch zooveel ‘natuur en waarheid’, zooveel echten humor; - ze zijn zoo eenvoudig en onopgesmukt, bij zooveel schildering van het woelen en werken der hartstochten, - terwijl ze het rein menschelijke alle recht laten wedervaren en den onverstoorbaren adel onzer natuur ook bij onbeschaafden en onontwikkelden laten uitkomen, - dat ze zich zeer goed laten lezen. Voor ontleding zijn ze niet vatbaar, dan ten koste van het aantrekkelijke en boeiende der lectuur: den inhoud mededeelen zou veel van de illusie benemen bij ieder, die bijv. deze aankondiging las voordat het boekje zelf hem in handen kwam. Men leze en oordeele zelf!

Bij gemis van het oorspronkelijke vermeet ik mij niet over de vertaling te oordeelen. Zij heeft zeker hare verdiensten, al komt onder het lezen gedurig de gedachte boven: hoeveel van de kleur en geur van Groth's eigen taal en schrijfwijze moet niet onder de overbrenging verloren zijn gegaan! Dat ligt, zooals ik boven reeds schreef, in den aard der zaak; waarom wij den vertaler den lof niet willen onthouden, die hem toekomt, van ons een zeer goed leesbaar staal van den verhaaltrant des nog levenden Duitschen volksdichters te hebben gegeven, voor zooveel dit in ons boeken-Hollandsch mogelijk is.

Ook de heldere druk en nette uitgaaf verdienen aanbeveling.

Kampen, 16 Nov. 1876.

J. HOEK.

Nederlandsch tooneel.

Acteurs moeten niet afgericht, maar onderwezen en ontwikkeld worden. - De objectiviteit hunner kunst maakt dat onvermijdelijk, gelijk de ondervinding bewijst. - De tooneelschool te Amsterdam en haar leerplan. - Aanvulling buiten de school op maatschappelijk en kunstgebied is noodig.

***De schoonheidsleer des tooneelspelers*, door Martin Kalff (Haarlem, W C. de Graaff). - Overzicht van den inhoud en weinig stelselmatige behandeling. - De regisseur, een op ons tooneel onbekende grootheid. - Gevaren eener overdreven *mise-en-scène.* - Bekrompen oordeel van een tooneelspeler over de opleiding voor zijn vak.**
***Jezus Christus,* drama in vijf bedrijven. Naar het Italiaansch van Felice Govean door H.J. Wansink (Arnhem, J. Rinkes J^{r}.).**
***De viool van Cremona*, tooneelspel in een bedrijf uit het Fransch door J.N. van Hall (Utrecht, J.L. Beijers).**

De opleiding van den tooneelspeler zal waarschijnlijk nog lang eene quaestie blijven, waaromtrent onder de geleerden veel verschil van gevoelen zal bestaan. Men is het wel eens over dat, door het gezond verstand geleerd, *a. b. c.*, het vaststaand adagium, dat

> pour savoir une chose il faut l'avoir apprise,

maar de erkenning dat ook den tooneelspeler niet alle kennis aanwaait met de lust tot het vak, is gewoonlijk de grenspaal van het terrein, waarop alle sprekers en schrijvers over tooneelaangelegenheden in eensgezindheid verkeeren kunnen. Het algemeen verbreid, door onwetenden voortgeplant en door de practijk van vele jaren schijnbaar bevestigd begrip, dat voor den acteur alleen opleiding in de techniek van zijn vak noodig is, dat hij uitsluitend al doende leeren moet, komt mij voor een zeer verkeerd begrip te zijn. Toch staan zelfs mannen van studie en letterkundige ontwikkeling het voor: zij houden u voor dat mevrouw Wattier geen regel Hollandsch zonder fouten schrijven kon en toch eene uitstekende actrice was; zij citeeren tevens andere acteurs die, in spijt van een fijnen smaak en hooge ontwikkeling, zich nooit boven het middelmatige hebben kunnen verheffen. Hier is echter verwarring tusschen *omdat* en *niettegenstaande*; men zou met meer juistheid deze voorbeelden aldus kunnen stellen: alleen groote geniën,

gelijk Wattier, kunnen wetenschap ontberen; wie geen genie is, bereikt ook met vakkennis en wetenschap het toppunt niet. Het voorbeeld van Wattier wordt althans door dat van Snoek en Jelgerhuis te niet gedaan, die niet slechts bedreven tooneelspelers, maar ontwikkelde kunstenaars waren. Bereikten die anderen met hun smaak en ontwikkeling echter het toppunt niet, stellig zullen zij uitstekende bezetters van den tweeden grond zijn geweest, beter dan wij ze nu hebben. Men moet niet vergeten dat de tooneelgezelschappen niet uitsluitend uit geniën kunnen of mogen bestaan.

Wie zich een denkbeeld maken van alles wat er van den tooneelspeler verwacht wordt, zullen terstond erkennen, dat er voor zijne goede vorming veel meer noodig is dan afgerichtheid en vakbedrevenheid. Het is een bij uitstek waar woord, waarmede Stuart Mill de waarde van het onderwijs doet uitkomen, '*Education makes a man a more intelligent shoemaker, if that be his occupation*, *but not by teaching him how to make shoes*; *it does so by the mental exercise it gives*, *and the habits it impresses'* (Inaugural address, delivered to the University of S^{t}. Andrews Feb. 1th. 1867). Om in eenig vak te slagen moet men de vaardigheid van het vak bezitten, de gereedschappen en hulpmiddelen, die er toe behooren, kennen en weten te gebruiken. Maar de wijze van gebruik wordt door een anderen factor geregeld, door de ontwikkeling van den geest. De waarde van elk werk is meer afhankelijk van het intellectueel peil van den werkman, dan van diens technische vaardigheid. En moet, wat door Stuart Mill met recht van een schoenmaker gezegd wordt, niet met duizendmaal meer recht gezegd worden van den tooneelspeler, voor wien behalve de letterkundige ontwikkeling, die hem de tooneelwerken moet doen verstaan, ook de kennis noodig is, die hem in de bedoeling van den schrijver moet laten indringen, alvorens zijne eigenlijke vakbedrevenheid in toepassing komt. De acteur toch heeft eene aan andere kunstenaars vreemde stelling; hij is, om het fraaie woord van Grotius te bezigen, een 'gedaante gevend' kunstenaar, een die in het doode werk van een ander leven wekt. Wie door de natuur tot schilder of musicus is bestemd, behoeft slechts technische vaardigheid om zijne eigene denkbeelden voor oog of oor te verwezenlijken, hoewel ook hem algemeene geestesontwikkeling verheft; hoe meer hij zich zelf is, des te beter zal zijn werk uitvallen. De tooneelspeler moet zich juist op het tegenovergestelde toeleggen; in geene enkele rol mag hij zich zelf wezen, maar steeds de persoon, dien de dichter zich gedacht heeft. En hoe kan de daartoe vereischte objectiviteit verworven worden, tenzij door grondige en aanhoudende studie, zoowel op letterkundig als op zielkundig gebied? Eene africhting, gelijk aan Milly Costigan in Thackeray's roman te beurt viel, en haar tot de gevierde miss Fotheringay maakte, past beter in een roman dan in de werkelijkheid. Zelfs in den roman trouwens bewijst ze de voortreffelijkheid eener louter technische vorming niet;

want de africhter, die der Engelsche actrice woord voor woord, intonatie voor intonatie, gebaar voor gebaar, hare rollen instampte, was wel degelijk een kunstenaar van studie en ontwikkeling. Niemand zal van den papegaai onderstellen dat hij Fransch kent; maar wanneer het dier Fransche volzinnen nabauwt, kan men veilig aannemen dat ze hem voorgezegd zijn door iemand die Fransch kende.

Het ironisch oordeel, indertijd ergens over het reglement voor de tooneelschool van het Nederlandsch Tooneelverbond uitgesproken, ‘dat de heeren maar één klein stapje verder hadden moeten gaan, en alleen doctoren in de letteren op het tooneel toelaten’, mag veilig voor geheel ongegrond gehouden worden. Integendeel verdient het Tooneelverbond dank, omdat het vooral de wetenschappelijke en artistieke vorming van den tooneelspeler bij de samenstelling van dat reglement op het oog heeft gehad. Wel schijnt het, oppervlakkig beschouwd, een te uitgebreid leerplan te wezen, dat, behalve de Nederlandsche, drie vreemde talen, algemeene en vaderlandsche geschiedenis, aardrijkskunde, mythologie, teekenen, zingen, dansen en schermen (waarom ook niet gymnastiek?), geschiedenis der tooneelletterkunde, kunstgeschiedenis, schoonheidsleer en karakterkunde omvat. Echter is bij nader inzien geen enkel dezer vakken (met uitzondering van de aardrijkskunde, misschien) zonder schade te missen; ja, zal men erkennen dat de ideaal-kunstenaar ook met dat alles nog niet alles bezit; de omgang met andere kunstenaars, het verblijf in intellectueele kringen moet het overige doen. De vereeniging *Het Nederlandsch Tooneel*, gevoelende dat de tooneelschool deze aanvulling behoefde, schreef dan ook terecht in haar programma: ‘het isolement, waarin alles, wat het tooneel betreft, tegenover het beschaafd publiek verkeert, te doen ophouden’. Met dit programma is echter lang niet genoeg gedaan; geene enkele poging tot verheffing en veredeling van den tooneelspeler mag worden versmaad, en ieder die zich op de ontwikkeling van zijn kunstsmaak toelegt, heeft aanspraak op eene welwillende ontvangst van de zijde der voorstanders van het nationaal tooneel.

Met welwillendheid begroete men om deze reden *De schoonheidsleer des tooneelspelers* door Martin Kalff, waarvan de heer W.C. de Graaff te Haarlem eenigen tijd geleden eene nette uitgaaf bezorgde. De schrijver geeft daarin, na eene korte inleiding, eene uitvoerige beschrijving van de ‘wereld achter de schermen’ van den Amsterdamschen stadsschouwburg, en een aantal opmerkingen, wenken, anecdoten betreffende het menschenbeeld, het masker en de kleeding, om ten slotte eenige hervormingen in ons tooneelwezen aan te bevelen. De eerste beschrijving is verdeeld in de onderdeelen: inrichting van het tooneel, hulpmiddelen, eischen der doorzichtkunde en stoffeering; het volgend hoofddeel in: welstand, gebaren, voordracht, samenspel, groepeering, tooneelschikkingen en karakters. Het over het masker handelend deel bestaat uit de onderdeelen: het palet des tooneelspelers,

karikaturen; de hervormingen ten slotte worden onder de volgende hoofden geschikt: maatschappelijke verhoudingen des tooneelspelers, de tooneelschikker, oefeningen, muziekbegeleiding. Men moet den heer Kalff de hulpmiddelen benijden, waarover hij bij het schrijven van zijn werk, waarvan oordeelkundige uitkiezing en schikking van hetgeen in vele boeken geschreven staat een zeer belangrijk deel uitmaakt, te beschikken heeft gehad, hulpmiddelen die waarschijnlijk geene stad van ons vaderland buiten Amsterdam, die heilige stad der tooneelspeelkunst, aanbiedt. Een tal van citaten en aanhalingen geeft daarvan de blijken, en de wijze waarop die worden aangebracht toont dat de schrijver met vrucht eene rijke tooneelbibliotheek geraadpleegd heeft. Of de overvloedige stof in zijn brein wel de noodige, veel tijd eischende, rustige verwerking heeft ondergaan, is echter eene vraag, waarop ik niet zoo grif bevestigend antwoorden durf. Daartoe is mij het boek wat te weinig stelselmatig, wat *décousu*; daartoe gaat het in den regel niet diep genoeg. Waar is het, dat juist de luchtige vorm de kansen van ter hand genomen te worden door den acteur, die er altijd wat uit leeren kan, verhoogt, maar dergelijke berekening moet aan den bewerker van een studieboek vreemd blijven. Vooral in onzen tijd van opleving van hetgeen ik de tooneelwetenschap zou willen noemen, van opluiking van eene beredeneerde, scherp kritiseerende belangstelling in alles wat het nationaal tooneel aangaat, - in onzen tijd, die aan de tooneelspelers zulke hooge eischen stelt, moeten ook de boeken, die we hun in handen geven als hulpmiddelen om hooger te stijgen in hun vak, meer op studie dan op uitspanning aangelegd zijn. Wat men met het voorhoofd in de handen, door inspanning van den geest zich met moeite heeft eigen gemaakt, blijft vaster zitten en werkt meer uit dan wat er uit de cursorische lezing van een amusant boek hangen blijft. Dat de heer Kalff geen streng wetenschappelijk werk levert, behoef ik niet te betoogen; hij zelf erkent het, hij heeft opzettelijk niets anders willen geven dan hij gegeven heeft. Op bladz. 42 zegt hij: ‘Mijn streven is, om den jeugdigen tooneelist, wien het ernst is met zijn verheven beroep, niet af te schrikken met een berg geleerdheid en wijsgeerige diepzinnigheid, waar hij zich moet doorworstelen eer hij een beetje op de hoogte komt’. Dit streven nu, waarvan de luchtige aard op geene enkele bladzijde verloochend wordt, kan niet worden goedgekeurd. Ook de studie van den acteur eischt vóór alles degelijkheid, geduld en inspanning; men moet voor haar in dit opzicht juist dubbel gestreng wezen, om te breken met de slechte manieren van gekunsteldheid en ruwheid, waaraan het tooneel in den laatsten tijd zoo ergerlijk leed, en om het tot de ware kunst terug te brengen. Ik weet wel dat men, dit beginsel vasthoudende, 't den schrijver van een studieboek voor den tooneelspeler niet gemakkelijk maakt, doch de billijkheid brengt mede dat men, hooge eischen stellende aan den leerling, ze nog hooger stellen moet aan hem, die zich als leeraar opwerpt:

waar een waarlijk goed acteur reeds eene uitzondering is, zal de goede leeraar nog veel schaarscher te vinden wezen. Vaste, proefhoudende voorschriften omtrent kunst, zijn bovendien uiterst moeilijk te stellen. Zet tien kunstrechters aan het werk om eene grondwet voor eenig kunstvak te vervaardigen; als zij gereed zijn, zult ge verbaasd staan over zooveel antinomie. Niet de technische deelen van het kunstvak worden hier bedoeld. De kunstenaars zullen allicht tot eenstemmigheid komen waar men den jongen schilder de wetten der perspectief, het bereiden en mengen der kleuren, het opleggen der tinten, - den aanstaanden bouwkundige de samenvoegingen der steen- en houtsoorten, de wetten der symmetrie moet leeren. Zoo kan men ook voor den toekomstigen tooneelspeler het grimeeren, kostumeeren en maskeeren gemakkelijk aan vaste regelen binden. Maar elke tred op het eigenlijk kunstgebied is voor den leeraar gevaarlijk; de gladheid van het ijs maakt een zeer deugdelijk beslag onontbeerlijk. En nu heeft de door den schrijver gevolgde manier voor hem zelf dit nadeel, dat we aangaande de deugdelijkheid van zijn beslag geene zekerheid hebben; dat hoogstens hier en daar bij ons het vermoeden wordt opgewekt dat hij inderdaad de man van studie en ervaring is, bevoegd om als leeraar en leidsman op te treden.

Met voorbehoud van deze gewichtige exceptie kan het boek, dat onderhoudend en los geschreven is, aanbevolen worden aan iedereen die, ook buiten het ‘tooneelvolkje’, iets van den binnenkant van het leven, waarvan men gemeenlijk slechts den buitenkant leert kennen, wil leeren. Vooral de beschrijving van het ‘achter de schermen’ van den Amsterdamschen stadsschouwburg, waarin de schrijver, aan de hand van hedendaagsche en oudere schrijvers, een schetsje geeft van eenige hulpmiddelen tot het teweeg brengen van sommige tooneeleffecten, is interessant. Waar de vorm ‘los’ genoemd is, mag de aanmerking niet achterwege blijven dat die losheid nu en dan in platheid overslaat, en de stijl van den schrijver bij wijlen aan zekere slordigheid lijdt, die in zonderlinge tegenspraak is met zijn onderwerp. Zoo heeft de heer Kalff blijkbaar meer het oog gehad op het laag gehalte van de meerderheid der tooneelisten dan op een beschaafd lezer, waar hij (in de eerste afdeeling alleen reeds) spreekt van den staat die ‘er wetten op na houdt’, van eene teekening zegt ‘die bovenhelft zou er dan wel bijstaan of ze dronken was’, en van eene gedachte dat ze ‘iemand kippevel op het lijf jaagt’. Ik herhaal echter dat er vele nuttige wenken en raadgevingen voor den tooneelspeler in het werk voorkomen, betrekkelijk de bewegingen op het tooneel, opkomen, aftreden, staan, loopen, groepeeren en plaatsen, grimeeren en kleeden, ofschoon hij bij deze twee laatste onderwerpen meer aan den kunstenaar aanwijst wat hij te vermijden dan wat hij te verrichten heeft.

Terecht keurt de schrijver (bladz. 60-63) de oude voorschriften af, zooals ze door tooneelschrijvers van de vorige eeuw bijna artikelsgewijze

voor elk denkbaar geval pasklaar gemaakt werden. Maar nadat hij het nadeelige en willekeurige dezer reglementeerzucht heeft afgekeurd, betrappen wij hem wat later (bladz. 85) op een vergrijp, dat heel wat op het afgekeurde gelijkt. Hij schrijft:

'Wat de handen betreft, zij men er op bedacht in verheven oogenblikken, wanneer de bewegingen gewoonlijk minder snel worden genomen, en de speler ons telkens als 't ware een eenigszins duurzaam beeld te aanschouwen geeft, de eene hand van binnen, de andere van buiten te laten zien.

Een soortgelijke onderscheiding maakt men door, van een godheid of de deugd gewagende, bij voorkeur de rechterhand te bezigen; terwijl men, van de misdaad sprekende, de linker gebruikt.

Iets aanwijzende wat ver verwijderd is, geschiede dit zooveel mogelijk met de buitenzijde boven; daar de binnenzijde, opwaarts gekeerd, als 't ware aanbieding van 't dichtbijzijnde uitdrukt, enz.'

Zijn dit geen verouderde zaken, niet meer van onzen tijd, die den tooneelspeler als een kunstenaar, niet als een machine beschouwt? Dergelijke voorschriften zijn bovendien gevaarlijk omdat, zoolang hier te lande de acteur niet hooger staat in zijne kunst, de slaafsche navolging van dergelijke lessen hem tot een marionet zal maken. Sedert de tragedie niet meer de kunstvorm van den tijd is, hebben de oude conventies en tradities, waarvan zij leefde, haar recht van bestaan verloren.

Om mijne beschouwing niet noodeloos te rekken, wil ik mij bepalen tot het aanroeren van twee punten, ook in het werk behandeld. Vooreerst het gewicht, door den schrijver gehecht aan den regisseur, waaromtrent ik 't volkomen met hem eens ben; ten tweede de eigenlijke tooneelschikking, de *mise-en-scène*, waaromtrent ik hoop, doch niet zeker te zeggen weet, dat hij 't met mij eens is.

Met instemming schrijf ik af wat in het hoofddeel der hervormingen (bladz. 158) van den regisseur gezegd wordt:

'De tooneelschikker [waarom niet regisseur? het gekozen woord zou ook op den tooneelmeester van toepassing kunnen zijn;] behoort de ziel van het gezelschap te zijn. Hij moet de algemeene vraagbaak wezen en zoo wat alles kennen, - behalve tooneelspelen. Juist het tegenovergestelde schijnt men aan onze schouwburgen te gelooven. Doch ik vind een tooneelschikker-tooneelspeler zelfs zeer bedenkelijk, daar hij door voor te doen - waar het dan op aan zou komen - gevaar loopt, van de persoonlijkheid en de zelfstandigheid des kunstenaars te benadeelen. Slechts l e i d e n is zijn taak. Het geldt hier de reeds lang uitgemaakte vraag of men een schilderij grondig kan beoordeelen zonder zelf met de penseelbehandeling van nabij vertrouwd te zijn. Het lijdt de reden [?] niet of hij zelf een rol naar de eischen der kunst kan vervullen, maar of hij een scherpen blik heeft, om de fouten van anderen op te merken en hun die op heldere wijze onder het oog weet

te brengen. Hij bekleedt aan het tooneel den gewichtigsten post. De ondankbaarste, maar meest eervolle taak tevens rust op zijne schouderen. Wat aan onze schouwburgen niet het geval is, behoort strenge wet te worden: hij moet, wel in overleg met het bestuur, maar overigens geheel zelfstandig kunnen handelen. Als wetenschappelijk ontwikkeld man moet hij reeds daardoor een zedelijk overwicht op zijne omgeving oefenen, waardoor zijne uitspraken geëerbiedigd, zijne wenken, zonder voorbeding, ter harte worden genomen.'

In het algemeen kan ik mij met de scheiding van het acteurschap en regisseurschap wel vereenigen, ofschoon ik de betrekkingen niet voor zoo volstrekt incompatibel houde als de heer Kalff. Het voorbeeld van het Rotterdamsche tooneelgezelschap, waarvan de directeur Le Gras zoowel medespeler als regisseur is, toont althans dat deze cumulatie niet slechts mogelijk is, maar eene keurige *mise-en-scène* en een uitstekend samenspel niet belet; verder ga ik echter geheel met den schrijver mede. Bij alle andere tooneelgezelschappen in Nederland, - zelfs bij *Het Nederlandsch Tooneel*, - is een regisseur, gelijk ik mij dien met den heer Kalff voorstel en zooals die elders bestaat, eene onbekende grootheid. De eerste oorzaak van slordige opvoeringen, onvolkomene voorbereiding, ergerlijke *accessoires* en gebrekkig samenspel ligt inderdaad in het gemis van den regisseur. Hij is, om Sieyès' gezegde over den *tiers état* op hem toe te passen, in de Nederlandsche tooneelwereld op het oogenblik n i e t s ; hij moest er a l l e s wezen. Terecht wordt in de *Schoonheidsleer* de instelling van eene wezenlijke regie bij de hervormingen op den voorgrond gesteld.

Het punt der *accessoires* is minder gemakkelijk te beslissen. Jaren lang was ten onzent de *mise-en-scène* uitermate verwaarloosd, evenals trouwens in andere landen, ofschoon in mindere mate, het geval is geweest. Sedert korten tijd is er echter eene reactie merkbaar, die ik, al keur ik haar niet af, toch met eenige bekommering gade sla. Reactie slaat licht tot overdrijving door, en overdrijving der *mise-en-scène* acht ik voor de kunst oneindig gevaarlijker dan hare verwaarlozing. Bij feeëriën is dit deel der vertooning alles overheerschend; dergelijke stukken hebben meer den machinist dan den schrijver tot 'maker'; men gaat ze zien, niet hooren, en de sprekende sujetten staan nauwlijks gelijk met de figuranten, met de levende en doode strijdkrachten van den machinist. Mogelijk heb ik 't mis, maar elke stap tot volmaking van de *mise-en-scène*, tot verhooging der tooneelillusie, gelijk men het noemt, komt mij voor een stap te zijn op den slechten weg, die van de eigenlijke tooneelspeelkunst, de kunst van den tooneelspeler, afleidt. Niet zonder wantrouwen las ik in de eerste dagbladverslagen over de opvoering van *Les Danicheff* in het Odeontheater te Parijs de loftuitingen wegens de *mise-en-scène.* Zij heette zoo conscientieus besteld, dat er in het salon van het tweede bedrijf 'honden van echt Russisch ras' te zien waren, en 'wezenlijk water'

een val vormde van den schoorsteenmantel vóór het haardvuur. De aan dergelijke beuzelingen verspilde aandacht en zorg kunnen niet aan het spel der artisten worden gewijd; en dit is trouwens niet noodig, want het publiek is te veel bezig met de vraag of het levende of opgezette honden ziet, wezenlijk water ziet vallen of met een gezichtsbedrog heeft te doen, om naar den dialoog der spelers te kunnen luisteren. In Engeland maakt men het in dit opzicht nog veel erger dan in Frankrijk. Eene waarschuwing tegen overdrijving kan ook hier te lande, waar we echter gelukkig nog verre van haar verwijderd zijn, en van de reactie zelve nog slechts de voorteekenen bemerken, niet overbodig zijn. Men bedenke altoos dat het geheele tooneel op eene conventie berust, dat, hoe natuurlijk het spel ook zij, de geheele vertooning eene onwaarheid is. Juist en alleen de kunst van den acteur moet voor onzen geest die onwaarheid doen verdwijnen. Maar men zoeke geene begoocheling teweeg te brengen voor het oog, die toch eene onmogelijkheid is. Want al stoffeert men bijvoorbeeld in Gijsbrecht van Aemstel de burchtzaal met wapenen, meubelen en accessoires uit de dertiende eeuw, met zorg en kennis uit een oudheidkundig museum bijeen verzameld, al maakt men de kleeding zoo juist mogelijk, - toch zal men den toeschouwers niet kunnen diets maken dat de personen, die hij daar op die plankenverhevenheid achter het voetlicht te midden van dien *bric-à-brac* zich bewegen ziet, werkelijk Amstelland's heer en zijn gezin zijn. Maar laat eene kunstenares als mevrouw Kleine op een klein onaanzienlijk tooneel, ja desnoods in eene gewone kamer en in alledaagsche kleederdracht, de schoone verzen, die Vondel Badeloch in den mond legt, declameeren, - terstond bevangt u de illusie en ge vindt u verplaatst in den gemoedstoestand van dat beeld der huwelijkstrouw; ge gevoelt, vreest, hoopt en lijdt met haar. Dit vermag de kunst alleen, niet de kunstgrepen van tooneelschikker en tooneelmeester. Dat de heer Kalff hier evenzoo over denkt, meen ik uit enkele uitdrukkingen te mogen opmaken, ofschoon hij zich niet duidelijk uit. In zijn aandringen op de wetenschappelijke vorming van den regisseur meen ik echter een bewijs te zien, dat hij naar de beste waarborgen omziet tegen overdrijving en wansmaak met al hunne gevolgen.

Menigeen onzer hedendaagsche tooneelspelers zal wel doen met de *Schoonheidsleer des tooneelspelers* te doorlezen, en zal vooral de slotwoorden ter harte mogen nemen: ‘De tooneelist, wil hij op betere waardeering aanspraak maken, moet beginnen met zelf meer eerbied voor zijne kunst aan den dag te leggen. Eerst op die voorwaarde, welker vervulling volkomen binnen het bereik zijner krachten ligt, zal eene klimmende belangstelling in het tooneel de gewenschte vruchten afwerpen.’ Nog dezer dagen werd mij het gepaste van deze woorden klaar, bij het lezen eener door een Amsterdamschen acteur geschreven brochure, die NB. ‘*Uit het Kunstenaarsleven*’ betiteld was, en diende om het

Tooneelverbond, *Het Nederlandsch Tooneel*, de tooneelschool, de recensenten, de opkomende tooneelspelers enz. vinnig te bestrijden. En dit geschiedde in een vorm, die mij onderstellen doet dat de schrijver alle vruchten zijner studie (*didicisse fideliter artes*, enz.) der tooneelletterkunde den toeschouwers geschonken, en niets voor zich zelven behouden heeft(*). Deze vakman kleedt onder anderen zijn doemvonnis over de tooneelschool in deze woorden in: 'Eenigen tijd geleden is er een roep opgegaan over een tooneelschool. Wat is daarvan geworden? Wat hiervan is geworden of zal worden weten wij niet, maar wij hooren er ook niets van. Zou men zoo veel plannen gemaakt hebben, om het doel in een achterhoekje van Amsterdam vergeten te laten sterven, of is men werkeloos? Heeft men misschien begrepen dat dit de weg niet is, dien men moet inslaan, om tot den gewenschten uitslag te komen, werkelijk, dit zou een helder inzicht zijn. Tooneelspeelkunst is eene gave; ieder, die denkt die kunst te kunnen leeren, verkeert in eene groote dwaling: men kan een aanleg voor de tooneelspeelkunst niet vormen door onderricht in die kunst, want het zijn natuurlijke gegevens, die men daardoor onnatuurlijk maakt. Men kan hoogstens dat gevoel kuischen. Tooneelspeelkunst is een vonk, die in de borst van den tooneelspeler aanwezig is; naarmate het verstand rijpt, en het inzicht in die kunst grooter wordt, wakkert die vonk aan, en deelt haar gloed niet eerder mede, dan nadat de kunstenaar eenigen tijd in den tempel van Apollo heeft rondgewandeld. Men heeft het meermalen gezien dat jonge kunstenaars die, op een school onderwezen, voor het publiek optredende, al de vruchten van dien arbeid verbluft in de schoenen lieten zinken en van voren af aan moesten beginnen... Zooals in alle zaken is ook daar de school der ondervinding de eenige leerschool; ontbreekt echter het bezielend element dan is toch alle moeite voor de kunst te vergeefsch geweest, een kunstenaar zonder esprit is evenmin denkbaar als muziek zonder tonen.' Volgens dezen heer zou dus eene min of meer wetenschappelijke opleiding eigenlijk

(*) Ik laat hier een staaltje volgen van 's mans stijl: den langen, zeer langen zin, waarmede zijn brochure begint:
'Als een geestverschijning is eensklaps het vraagpunt het Nederlandsch Tooneel voor onze landgenooten gerezen, die wereld, het tooneel namelijk, die men vroeger met een vooroordeel den rug toekeerde zonder nu juist te weten waarom; die scheidsmuur tusschen maatschappij en maatschappelijke belangen voorheen, is thans veredeling, leerschool, hooger streven, ontspanning, aangename of nuttige verpoozing, de tolk van genie, vernuft en poëzie geworden en houdt ieders aandacht bezig; zoo kan de tijd alles veranderen, hoewel er nog veel zal moeten gebeuren, voordat de nevel die het kunstenaarsleven omgeeft is opgetrokken, en het heidensch karakter waarin de kunstenaars en de kunstenaressen gehuld zijn, door de moderne heidenen in het maatschappelijk leven in een helder daglicht geplaatst zal worden.'
Let op den 'scheidsmuur', die 'veredeling, leerschool, hooger streven' enz. geworden is! Het bestuur der Amsterdamsche tooneelschool kan de, door den schrijver blijkbaar euvel opgenomen, fout van den Raad van bestuur van *Het Nederlandsch Tooneel* tegenover hem weder goed maken door hem te engageeren als... leeraar in de cacografie.

maar bederven, daar onderwijs ‘natuurlijke gegevens onnatuurlijk maakt’! Volgens dezen heer is de tooneelspeelkunst eerst ‘eene gave’, dan ‘een vonk’, maar ten slotte weder iets heel anders, dat ‘alleen in de school der ondervinding’, of, met meer ‘*esprit*’ gezegd, door ‘rondwandelen in den tempel van Apollo’ kan geleerd worden! Waarlijk, wanneer er nog een krachtig argument noodig was om gemoedelijke tegenstanders van de Amsterdamsche tooneelschool te bekeeren, dan zou het getrokken kunnen worden uit de origineele wartaal van dezen acteur-auteur.

Nog twee voor het tooneel bestemde, of althans in dramatischen vorm ingekleede werken liggen voor mij, beide vertalingen. De titel van het eerste is: ‘*Jezus Christus*, drama in vijf bedrijven. Naar het Italiaansch van Felice Govean door H.J. Wansink. Arnhem, J. Rinkes Jr.’, daarin wordt de geschiedenis van Jezus tot aan zijn dood aanschouwelijk voorgesteld. Wie meer weten wil van de geschiedenis van dit stuk, kan uit de korte voorrede, ‘Het Verbod’ betiteld, vernemen dat een tooneeldirecteur te Milaan, met machtiging van den prefect, het opvoeren zou, zich de uitgaven voor nieuwe decoraties en kostumes had getroost, en den schrijver een goed honorarium toegezegd had; dat op het ‘groot geschreeuw’ echter van een ‘door priesters geredigeerd blad’, de prefect de verantwoordelijkheid voor de vertooning niet op zich wilde nemen en den minister-president Lanza verzocht te beslissen; dat de minister de opvoering niet toestond. De schrijver laat er dan dit op volgen: ‘Laten de dames-lezeressen thans mijne fouten zien. Ik verzoek door een gevoelig hart, door het hare, geoordeeld te worden.’

Strikt genomen had ik mij van de beoordeeling van dit stuk onder de rubriek Nederlandsch Tooneel kunnen onthouden, omdat het de bedoeling van den vertaler toch wel niet zal geweest zijn, er het repertoire onzer schouwburgen mede te verrijken. Het onderwerp maakt het daarvoor in ons land, waar de passiespelen niet inheemsch zijn noch ooit worden zullen, volkomen ongeschikt. Nu echter eenmaal de dramatische vorm is gekozen, bestaat er tegen beoordeeling geen bezwaar, mits men zich van deze ongeschiktheid losmake, en zich stelle op het standpunt van den Italiaanschen prefect, die aanvankelijk in de opvoering geen gevaar zag, al kwam hij later om politieke redenen van deze zienswijze terug.

Ik herinner mij, eenigen tijd geleden van eene ontwikkelde vrouw die, door de werkjes van Edm. de Amicis aangetrokken, zich in de hedendaagsche Italiaansche letterkunde was gaan verdiepen, de klacht te hebben gehoord dat er zulk een waas van naieveteit, - van kinderachtigheid, zooals zij zich uitdrukte, - over de producten, waarmede zij kennis gemaakt had, verbreid lag. Dit oordeel breng ik hier te pas om twee redenen: vooreerst omdat het afkomstig is van eene ‘damelezeres met een gevoelig hart’, op wier oordeel onze schrijver zich

beroept, en daarenboven omdat de criticus, die bij zijn werk geen gevoelig hart hebben of althans toonen mag, van het drama van Govean geheel denzelfden indruk gekregen heeft, als andere Italiaansche lettervruchten der lezeres bezorgd hadden. Ook de gevoellooze criticus staat hier verbaasd over de naieveteit, waarmede dit soort passiespel bewerkt is. Men oordeele. Het eerste bedrijf speelt ten huize van Maria Magdalena, die niets meer is dan eene *lorette* van onzen tijd, op eene grieksche hetaire geënt, die allerlei groote heeren bij zich ontvangt, die zeer kostbare liefhebberijen heeft, die zich in weelde en wellust baadt. Echter is er een klein hoekje van haren geest toegankelijk voor betere dingen; Plato, wiens Phaidon ze leest, heerscht daar en bereidt, zonder dat we vernemen hoe, het christendom voor, waartoe Maria dan ook ten slotte overgaat. Pilatus en Kajafas ontmoeten elkander in het salon dezer beminnelijke dame. De eerste wordt ons voorgesteld als een mooiprater, een saletjonker, kortom als alles ter wereld behalve een echt Romein, gelijk hij volgens het getuigenis der geschiedenis wel degelijk was; de hoogepriester, dien wij te zien krijgen, is een huichelaar, een speler, - met valsche dobbelsteenen nog al! - een besteler van de armenkas, een wijndrinker, een looper bij.... dames als Maria, bij wie hij, gelijk Pilatus de moeite neemt ons wel uitdrukkelijk te zeggen, niet, zooals de landvoogd door de voordeur, maar ‘langs den stadswal gaande, steelsgewijze binnengedrongen is’. Deze twee heeren hebben een gesprek over ernstige zaken, de ontevredenheid en spanning onder het volk van Jeruzalem, welk gesprek echter op een te dier plaatse passenden uiterst lossen toon gevoerd wordt. Vooral door den landvoogd die zich niet in staat verklaart den Joodschen godsdienst te beschermen omdat hij in zijn eigen godsdienst niet gelooft, - alsof dit voor een politiek man een argument was! Ter genezing van Maria Magdalena's lusteloosheid raadt de een haar de lezing van Ovidius' *De arte amatoria,* de ander het bezoeken van den tempel en getrouw vervullen harer godsdienstplichten aan; en als Maria iets verlangt te vernemen van Jezus, wien Kajafas vreest, doch op wien Pilatus laag neerziet, vertelt de laatste haar een en ander, en geeft van de door hem verrichte wonderen onder anderen de uitlegging, dat Jezus in Egypte geweest was en daar van de priesters ‘eenige regelen der geneeskunst’ geleerd had. Pilatus plaagt den hoogepriester onvermoeid en vertelt hem zelfs ten slotte dat hij in het Heilige der Heiligen van den tempel binnengedrongen is, het deksel van de ark heeft opgelicht en eens gekeken wat daarin was. Eene mededeeling, waarover Kajafas zegt dat hij zijne kleederen scheuren en zijn hoofd met asch bedekken zal; bij nader inzien denkt hij toch zoo erg niet over het geval, want hij zet zich broederlijk naast den heiligschenner in diens draagstoel, en zij vertrekken om Maria Magdalena gelegenheid te geven tot het houden eener alleenspraak. Hierin toont zij een uit haar weelderig leven te verklaren *taedium vitae,* besluit hare woning in armoedige kleeding te verlaten om Jezus te

volgen, en geeft aan hare slavinnen de vrijheid. Pas is dit laatste geschied of er komt weder bezoek: de vrouw van Pilatus, Claudia Procula. Zij komt eigenlijk om de ons uit de meeste fransche *comédies de moeurs (immorales)* van onzen tijd bekende *scène* te maken aan de minnares van haren gemaal. Maria's plotselinge bekeering treft haar, die Jezus eens, verstoken, heeft hooren prediken voor het volk, echter zoo sterk, dat zij van haar stuk raakt en weldra met Maria, vermomd, naar de voorstad Kedron gaat om Jezus te hooren prediken en te zien wonderen doen.

Het tweede bedrijf speelt in die voorstad. De beide vrouwen hooren, in gezelschap van eene groote volksmenigte, eene predikatie aan, bestaande uit eene lange rist teksten uit de evangeliën, zonder veel onderling verband samengeregen; ten slotte daarvan wordt een blinde ziende gemaakt door eene in Egypte geleerde operatie van de cataract, die de auteur duidelijk beschrijft. Inmiddels hebben Kajafas en een priester, Nathan, eene korte woordenwisseling met Judas Iskarioth, hunnen handlanger om het volk, door middel van Jezus, tot opstand tegen de Romeinen te verwekken.

In het derde bedrijf heeft, na eene korte alleenspraak van Jezus, waarin de verzuchting van Gethsemaneh ingelascht en zeer verwaterd wordt, de verzoeking op den berg plaats. De hoogepriester Annas (hebben we hier met eene conjectuur op het *Vade retro, Satanas! - Vade retro! Sat*, *Annas!* - te doen?), de macht van den volksgunsteling kennende, komt Jezus een verbond voorslaan tegen de Romeinen. Hij spiegelt hem eerst voor dat Jezus hem in het opperpriesterschap zal opvolgen; later biedt hij hem het koningschap over de Joden aan, terwijl hij hem, als een tweeledig argument, - om de mogelijkheid dier verheffing te doen gevoelen, en hem tot hartelijke medewerking te nopen, - als het ‘geheimste der geheimen’ openpenbaart, dat hij zelf, de hoogepriester Annas, zijn vader is. Want in een anderen zin kan men bezwaarlijk de volgende mededeeling opvatten:

‘Joseph, gij weet het... is uw vader niet.

‘Maria, uwe moeder, werd opgevoed onder de dochteren des tempels. - Wij zijn het, die haar aan Joseph uitgehuwd hebben. - Wij zijn het, die haar in den droom verschenen, haar zeggende, dat hij, die in haar geboren was, de Zoon des Heiligen Geestes was; dat hij groot zou zijn, en de Zoon des Allerhoogsten zou genoemd worden, en dat God, de Heer, hem den troon van David, zijnen vader, zou schenken.’

Jezus weigert alle voorslagen, en zegt den hoogepriester en zijnen volgelingen duchtig en krachtig de waarheid, met de woorden, die de bijbel hem zelven in de mond legt, met woorden aan Esra, den profeet, en - wat zeer sterk is, - met woorden, aan de latere geschriften van Paulus ontleend, alles zeer eerlijk door den schrijver in noten aangeduid. De priesters vertrekken woedend; Maria Magdalena

komt Jezus waarschuwen tegen het verraad van Judas; Jezus voorspelt zijnen discipelen zijn aanstaanden dood.

Het vierde bedrijf, dat weinig actie heeft, bevat den tijd tusschen de geeseling en den optocht naar Golgotha. Kajafas en Nathan treden in het pretorium als aanklagers op; Maria Magdalena komt, ook uit naam van Claudia Procula, bij Pilatus voor Jezus spreken, en toen deze op het punt is toe te geven in eene zaak die hem eigenlijk tamelijk onverschillig is, dwingt de houding van het door de priesters bewerkte volk hem anders te handelen. Inmiddels heeft hij aan een centurio last gegeven twee sedert lang gevangen gehouden, en algemeen als omgebracht aangemerkte, volgers van Johannes den Dooper te slaken. ‘Leeraren des tempels, ook Pilatus wekt zijne dooden op’, zegt hij met een heimelijk genoegen, ter zijde.

Het zeer korte vijfde bedrijf schetst de droefheid der discipelen na Jezus' dood. Ze zijn in eene hut, aan de helling van den Golgotha gelegen, samengeweken; wij hooren er het verhaal van de kruisiging, van den zelfmoord van Judas, en zijn er getuigen van de terugkomst der twee oude gevangenen die hun ontslag uit ‘het laatste hok van den toren Antonia’ beschrijven op de volgende, - voor twee zulke vrome lieden niet zeer waarheidlievende, - wijze:

‘Wij waren dood, maar het graf heeft zich geopend.
De steen werd van het graf genomen....
Er werd eene stem gehoord....
O dooden! staat op!....
En predikt tegen de verwensching van den tempel!’

Hetgeen uit dit kort overzicht niet blijken kan, maar toch bij eene lezing van het stuk aanhoudend in het oog valt, is het hoofdgebrek van het stuk, het Chineescheschimachtige, om zoo te zeggen. Wij zien geen personen handelen, maar schaduwen van personen, en hooren daarbij eene taal, die wij met de beste bedoelingen onmogelijk met de handeling kunnen vereenzelvigen, omdat er geen dadelijk verband tusschen te vinden is. Voeg daarbij de overgroote naieveteit, waarmede de schrijver de wonderen verklaart. Jezus heeft in Egypte het een en ander geleerd van de chirurgie. ‘Hij deelt, - zegt Pilatus, - zijne recepten uit in de dorpen en op de pleinen; geneest de jichtigen; brengt een ontwricht lid weer op zijne plaats, en heeft een geneesmiddel voor oogkwalen’; hij wekt ook s c h i j n -dooden op, want, - dezelfde autoriteit zegt het, - ‘als hij ze opgewekt heeft, weest er dan zeker van, dat ze niet dood waren’. Nu kan dit er mede door, wanneer de schrijver dergelijke nuchtere opmerkingen uitsluitend Pilatus, den voor den godsdienst onverschilligen Romein, in den mond legde; maar Govean's eigene verklaring der cataract-operatie, waarbij Johannes als adsistent dienst doet en ‘de naalden, die ik uit het land van Egypte heb medegebracht’, in een kokertje aangeeft, en vooral zijne hierboven reeds aangeduide, kinderachtige uitlegging van het bijbelverhaal dat de

graven zich openden en de lichamen der heiligen opstonden en naar de stad kwamen, zijn in de hoogste mate beuzelachtig. Voeg hierbij de, voor zoover ik weet, nieuw ontdekte filiatie van Jezus, en de voorstelling van dezen als een soort rondreizend wonderdokter. Voeg daarbij nog het onsamenhangende der door Jezus gehouden redenen, samengesteld naar dezelfde methode die Frans Baltensz in zijn *Spieghel der Godtsvreesentheyt* volgde, schoon met een minder onzinnigen uitslag, en ten slotte het vreemde enten van de lijdensgeschiedenis van Jezus op toestanden en begrippen van de negentiende eeuw. De Romeinen toch mogen zoo onverschillig voor den godsdienst en zoo luchthartig geweest zijn, - of ze zich zoo tegenover de machthebbenden eener overwonnen natie zullen getoond hebben, betwijfel ik echter, - als Govean ons Pilatus schetst; het valt ons moeielijk hem zoo met den Parijschen *boulevardier* te vereenzelvigen als de schrijver doet. Ook van Kajafas vormen wij in onzen geest een ander type dan het drama ons te zien geeft; de Joodsche wetgeleerden waren te goede casuïsten om niet tegen een zoo pover redeneerenden Pilatus, als dezen, opgewassen te zijn; en, welke ondeugden hem en zijn medepriesters en wetgeleerden ook mogen aangekleefd hebben, wij zouden hem niet licht te midden eener Jeruzalemsche *demi-monde* hebben geplaatst. Het moderne karakter, waarmede Govean Maria Magdalena heeft bekleed, weet hij zeer goed te handhaven. Die, uit oorsprongsgemeenschap gesproten meewarigheid voor ‘hem, die op den akker, in de fabrieken, in de mijnen lijdt’; die ziekelijke onvoldaanheid met zich zelve; die verzadigdheid van alles wat weelde maar geven kan; die zenuwachtige hang naar geestelijke emoties, waar het zingenot zijn prikkel verloren heeft; die sympathie voor Jezus omdat hij er ‘moede en lijdende’ uitziet, - het zijn alle trekken van het eenmaal aan Maria Magdalena toegekende karakter, die voor het psychologisch opmerkingsvermogen van den schrijver bewijzen. Verder verdient hij lof voor de samenstelling van sommige tooneelen, als het gezang der slavinnen waarmede het stuk begint, het straatgewoel in het tweede bedrijf, het berghol in het laatste. Maar men behoeft niet doorkneed te zijn in de Joodsche geschiedenis en oudheidkunde om te zien dat de historische waarheid, het vatten en in groote trekken schetsen van den geest van een historisch tijdperk, hier niet gevonden wordt. Toch had dit niet mogen ontbreken; toch was dit een allereerst vereischte bij een tafereel van het voor de wereldgeschiedenis zoo gewichtig tijdperk van overgang van het oud en in bekrompenheid ontaard tot een nieuw en krachtig monotheïsme, waarin de Joodsche theocratie noodwendig te niet moest gaan.

Men moet een geheel anders georganiseerden geest hebben dan wij, noordelijken, bezitten om de lijdensgeschiedenis van Jezus op het tooneel te brengen. Wie onzer met dit doel het verhaal der evangelisten, dat toch altoos de hoofdbron zal blijven, naleest, geraakt zoo getroffen door de eenvoudige, onopgesmukte taal, waarvan de verouderde vorm

de aantrekkelijkheid nog verhoogt, dat hij zijn voornemen opgeven zal. Zelfs Govean heeft denzelfden indruk ondervonden. ‘Om dit werk te schrijven, heb ik veel gelezen, maar in geen enkel schrijver vond ik mijn ideaal behalve in de vier evangelisten, waar het in al zijne reinheid schittert’, schrijft hij in de voorrede. Maar waarom dan het drama met zijne vijf bedrijven niet achterwege, en het woord niet aan de vier evangelisten gelaten? Ook tot den vertaler, wiens werk wij bij gemis van het oorspronkelijke niet beoordeelen kunnen, zou de vraag gericht kunnen worden, wat hij eigenlijk voor had met de vertaling van dit drama, waarmede, hoeveel verdienstelijks er in schuilen mag, noch onze letterkunde noch ons tooneel zijn verrijkt?

Van het tweede boekske ‘*De viool van Cremona*’ door Mr. J.N. van Hall uit het fransch van Coppée vertaald, zou ik eigenlijk niet veel behoeven te zeggen. De heer Beijers zond het keurig uitgedost op zwaar hollandsch papier, met de fraaie Elzevier-letter bij Joh. Enschedé en Zonen te Haarlem gedrukt, de wereld in; en elke moeite tot versiering van het uiterlijk gemaakt wordt volkomen opgewogen door den inhoud. Ik mag onderstellen dat het stukje, in *De Gids* van December 1876 opgenomen en later alom beoordeeld, bij mijne lezers bekend is, met de gevoelvolle bewerking van een eenvoudig thema: opoffering uit liefde ter wille van het beminde voorwerp. Ik kan dan ook niet anders dan instemmen in den lof, aan den heer Van Hall wegens zijne uitnemende vertaling toegezwaaid, ook al deel ik de aanmerking dat hij in het zoeken van den natuurlijken toon wat te ver is gegaan, en wat spaarzamer met je en jou had kunnen wezen. Ik voeg er nog de aanmerking bij dat de titel mij niet goed weergegeven voorkomt; bij Coppée blijft de persoon, Filippo, in den titel vermeld; in de vertaling daarentegen komt de viool, die slechts tot de *accessoires* van het tooneelstukje behoort, te veel op den voorgrond. Ik zie het bezwaar wel waarmede de heer Van Hall te kampen had, maar zou het niet op eene andere wijze te ontgaan zijn geweest?

Om de verdiensten, en meteen ter loops het zwak der vertaling te doen uitkomen, kan ik niet beter doen dan hier een geheel tooneel, het achtste, de alleenspraak van Filippo, nadat zijne beminde hem hare liefde voor zijn mededinger in den prijskamp ontdekt heeft, over te nemen.

> ‘Een ander, dus... niet ik! mag op haar liefde bogen!
> Een ander... mijn geluk is weg... in rook vervlogen,
> En als een zeepbel is mijn droom uiteengespat.
> Nu, waarom zou het niet? 't Moest zijn. Verbaast u dat;
> En klaagt ge alsof zij u met epzet wilde krenken?
> Maar, ongelukkige! wat kondt ge u anders denken?
> Is niet eens minnaars beeld, die 't jonge hart vervult,
> Als hij, zoo jong en schoon?... En gij, rampzaalge bult,
> Die overal op straat den spot pleegt op te wekken,
> Zaagt ge in den spiegel nooit uw droef mismaakte trekken?...
> En ik heb niets gezien! 'k Was blind. O, blind... en dol!

Verberg je, bultenaar! Vlucht in het donkerst hol!...
Dat zij gelukkig zijn, en trouw elkaar beminnen!...
Ik, arme, lijd en sterf. Hoe leeg is 't thans daar binnen;
Er is een schittrend licht gedoofd.. en voor altijd.
Waartoe neem 'k nu nog deel aan dien verwenschten strijd?
Waartoe nu nog gestreefd naar ijdele victorie?
Wat zoudt gij daarmêe doen, gij, droomer, die de glorie
Verlangend, slechts aan haar, Giannina, hebt gedacht?
En die, tot eenig loon, haar slechts aan 't schreien bracht?
Ik ding niet langer mee. Ik ruim het veld voor Sander,
Na mij de knapste vast. Zoo maak ik dat geen ander
Dan hij den prijs behaalt... en dat zij niet meer schreit.
Zijn viool opnemend.
En gij, aan wie 'k vergeefs mijn krachten heb gewijd,
Onnuttig werk, dat 'k nu veracht, na 't vruchtloos pogen,
Lig, als mijn hoop, vernield, verbrijzeld voor mijn oogen...
Zich bezinnend.
Mijn God, wat doe ik?.. Nog vervult haar beeld mijn ziel!...
Als toch een ander 't won, als 't hem ten deele viel...
En die haar man werd?... Dwaas, nog zoo haar te beminnen!...
Neen, 't offer biedt zich aan - en ik zou mij bezinnen
Of wijken? Neen, dat nooit...
Op de beide violen wijzend.
Zie, wat gelijkenis!
De ruil wordt niet ontdekt, en zeker Sandro is
Niet muzikaal genoeg, om tegenover beiden
Geplaatst, mijn werk terstond van 't zijne te onderscheiden,
Als men ze straks beproeft en beider waarde keurt.
Ik zeg hem later wel, wat of er is gebeurd.
Men opent ze niet weer - zoo straks brengt men ze er henen.
Het zij zoo!.. 'k Wil niet meer dat 't arme kind zal weenen.
Gij, mijn viool, gij zijt niet meer ten dood gewijd;
Blijf leven, dat gij kunt verhindren dat zij lijdt.
Kom, moed gevat! Die dienst haar nog voor 't laatst bewezen!
Hij opent de beide vioolkisten; doet Sandro's viool in de roode, en zegt, terwijl hij op het punt staat van zijn viool in de zwarte kist te bergen:
Wel is het offer zwaar! 'k Had nooit gedacht voor dezen,
Dat zich de zwakke mensch zoo innig en zoo sterk
Kon hechten te eenigertijd aan zijner handen werk,
En dat de gloênde ziel eens kunstenaars zooveel schatten
Van vaderlijke liefde en teerheid kon bevatten.
O ja, mijn dierbaar werk, ik heb u wel bemind!
Vaarwel dan voor altoos, mijn meesterwerk... mijn kind!
Die laatste zwakheid, ja, ik kan ze mij vergeven,
Niet waar? want 't is of hier een deel rust van mijn leven,
En sluit 'k, met rouw in 't hart, het houten deksel dicht,
Of 't lijkje van mijn kind hier in zijn kistje ligt!'

Op de twee staaltjes van platheid na, die zeer goed te vermijden geweest waren - het 'verberg je, bultenaar!' en 'wat of er is gebeurd', - mag men deze vertaling zeker wel vloeiend en beschaafd noemen.

14 Februari 1877.

LUCIUS.

Mengelwerk.

Verboden vrucht.
Door P.F. Brunings.

VII.

Dora, die 's ochtends vond wat ze 's nachts droomde, had bij haar thuiskomst een mandewagentje met twee prachtige ponies gevonden, waarnaar ze zoo had verlangd. Ze was in 't mennen van een span nog niet zeer bedreven; maar ze had het vroeger wel eens gedaan, als ze op een buiten logeerde, - maar dan had ze een bedreven menner naast zich gehad. Nu zou de koetsier haar het noodige onderricht geven, en ze ging elken dag met haar *panier* toeren, hield dan zelf de leidsels en zweep, en als het driftige span wat al te driftig werd, nam de oude kalme koetsier de leidsels over, en dan ging het weer goed.

Toen ze zoo eensklaps naar haar kamer was geweken, en terwijl haar moeder op verkenning uit was, zonder dat ze 't vermoedde, vond ze 't daar eenzaam en treurig. Het groote huis was haar te eng. Ze wist niet recht waar ze 't moest zoeken. De ongedurigheid van een onbevredigd gemoed dreef haar in den tuin, uit den tuin weer in huis, uit het huis weer in den moestuin, en eindelijk in den stal. Daar stond haar wagentje. - Nu een toer maken met de wilde ponies, dat was iets wat juist strookte met haar onrust en gejaagdheid.

Ariaan, de oude koetsier, was bezig met tuigen poetsen, en hij nam zijn pet af toen de Freule in het koetshuis kwam.

'Ariaan, ik wilde gaan toeren,' zei Dora.

'Hoe laat, Freule?'

'Terstond.'

‘Dan zal ik de tuigen maar zoo lang laten hangen, eerst inspannen en me dan zelf klaar maken.’

‘Ik kan wel alleen gaan; span maar in en dan kunt ge aan uw werk blijven,’ beval Dora.

‘Zooals de Freule verkiest.’

Kort daarna reed Dora uit en kreeg van den koetsier, toen zij de leidsels opnam, nog den raad om de zweep maar in den koker te laten, en vooral de leidsels niet te strak aan te houden.

Dora stuurde haar spannetje de laan uit en toen den grintweg op naar het dorp. 't Ging goed; de paardjes waren zelfs buitengewoon rustig; ze draafden, hun kleine geestige kopjes nu en dan opschuddende, met hun lichten vluggen tred over de harde grint, dat het een lust was om te zien. Als Dora vijf minuten vroeger op den weg was gekomen, had ze haar moeder juist het pad weer zien inslaan, dat langs Van Heuvels woning liep. Maar nu was er niemand op den langen weg te zien. Een kar verdween juist bij de kromming vlak vóór het dorp. Dora reed het dorp door, maar aan de andere zijde gekomen vond zij den rechten eindeloozen weg, dien ze vóór zich had, zoo weinig aanlokkelijk, dat ze omkeerde en weer het dorp inreed. Ze liet bij het heen- en terugrijden door het dorp de paardjes stappen, en daarvoor was wel reden. - Bij het aanleggen van groote wegen had men 't zonde gerekend, de eeuwenheugende bestrating van dorpen en gehuchten te schenden, en dit oud Geldersch dorpje kon zich beroemen op heel oude keien, die vrij wat te verhalen zouden hebben, als ze spreken konden, maar bovendien het eigenaardig vermogen bezaten om de beste rijtuigveeren te doen breken en aan een voertuig die beweging te geven, welke er noodig is om hen die erin zitten op de banken te laten dansen als gekken.

Dora haalde ruimer adem, toen ze weer 't dorp uit was en de gladde grint opnieuw onder de wielen van 't wagentje kraakte. De paardjes schudden vroolijk den kop en zetten zich uit eigen beweging in draf, - maar toen Dora de zweep uit den koker lichtte, staken ze de koppen bijeen, als fluisterden ze elkander iets toe. - Dat ziet men paarden meer doen, en waarschijnlijk hebben ze dan ook elkaar wel iets te vertellen, of een afspraakje te maken. - Het gevolg van dat koppen-bijeensteken en 't waarschijnlijk gefluister was, dat de dartele diertjes eensklaps in een blaadje, dat op den zomerwind over den weg dwarrelde, een voorwendsel vonden om te schrikken. Ze weken uit en sprongen in galop. Dora trok de leidsels wat driftig aan, en dat werkte juist verkeerd. De dartele diertjes werden er te driftiger om en sloegen door, zonder te luisteren naar den dwang van het gebit. Het ging er heel snel langs, het wagentje vloog over den gladden weg, als een bal over de kolfbaan.

Dora was niet bang; maar ze begreep spoedig dat ze haar span niet meester zou worden, want hoe meer ze aan de leidsels trok, hoe

sneller de ponies zich repten. De boomen, aan weerszijden van den weg, snelden als schimmen langs haar heen; het rijtuig ging als een locomotief in volle vaart. In plaats van de leidsels te laten schieten, daar ze een rechten weg vóór zich had, begon Dora nu aan den éénen dan aan den anderen kant te trekken, en 't gevolg daarvan was, dat het rijtuig in zigzag over de gladde baan en over den berm werd geslingerd, met gedurig gevaar om tegen een boom terecht te komen en omgeworpen te worden. - De paarden waren op hol, en Dora liet ze in 's hemelsnaam maar hollen. Die wilde jacht duurde wel drie minuten, en dat is lang als men op hol is, - want elke seconde is vol angsten als men 't gevaar ervan kent. Dora had aanvankelijk 't gevaar niet ingezien, maar toen ze bemerkte dat de paardjes naar niets meer luisterden en steeds woedender doorholden, werd ze angstig. Ze dacht er een oogenblik aan om uit het wagentje te springen, maar gelukkig deed ze 't niet. Ze voorzag nu 't oogenblik, dat de ponies in hun woeste vaart de laan naar Berkeloord zouden inslaan, en dan moest het rijtuig onfeilbaar omgeslingerd en tegen een paal of boom verbrijzeld worden. - Dora verloor echter haar tegenwoordigheid van geest niet. - Ze had opgemerkt dat de paardjes nog 't meest luisterden naar één teugel. Toen ze dus de oprijlaan begon te naderen, en het span neiging toonde om dien weg in te slaan, trok ze uit alle macht en met beide handen aan het tegenoverliggende leidsel, waardoor eensklaps de teugellooze vaart werd gebroken. De bijdehandsche pony steigerde en viel bijna achterover; de andere wierp zich plotseling om en brak de streng. Van dit oogenblik van vertraging maakte Dora gebruik; het wagentje was laag; ze sprong eruit, maar ze hield de leidsels vast, in de hoop van de weerspannige dieren nog te bedwingen.

Op dit oogenblik kwam er eensklaps hulp opdagen. Aan de andere zijde van den weg openden zich de struiken, en een forsche mannengestalte was met een sprong over de vrij breede sloot, en kwam toegesneld. Twee stalen vuisten grepen het steigerend span bij 't gebit en bedwongen het in een oogenblik.

'Dat had leelijk kunnen afloopen, Mejuffer!' riep de onverwachte helper. 'Ik zag u in de verte aankomen, en ik merkte terstond dat het niet richtig was. Ik was aan 't visschen, ongelukkig aan de overzij van de Berkel, en ik heb er doorheen moeten waden om op den weg te komen; dat heeft mij opgehouden.'

'Gij komt toch juist van pas, Mijnheer!' zei Dora lachend, maar toch zenuwachtig en met verbleekte lippen. - 'Ik dank u voor uwe hulp.'

'Ge hebt u flink gehouden,' hernam hij. 'Ik dacht de *panier* in stukken te zien vliegen tegen een der steenen palen. De beste koetsier had niet beter kunnen doen dan gij. - Laat de leidsels los, Mejuffer, en zet u in 't gras. Ge zijt ontroerd, en dat is waarlijk geen wonder.'

‘'t Is niets,’ antwoordde ze, 't hoofd schuddende; maar haar knieën knikten toch en ze had moeite zich staande te houden.

De visscher was niemand anders dan Leo. Hij was uit zijne mijmering gewekt door 't ratelen van het rijtuig en den wilden hoefslag der ponies. Hij was toen overeind gesprongen, en naar een open plek geloopen, waar hij 't gezicht op den grintweg had. Zonder zich te bedenken was hij in de Berkel gesprongen en, wadende tot bijna aan den hals toe, had hij den anderen oever bereikt; toen moest hij nog een honderd schreden afleggen om op den weg te komen, maar hij liep als in een wedren, in de hoop van het hollend span den pas af te snijden. Toch zou hij te laat zijn gekomen als Dora zichzelf niet had gered.

Eensklaps ontzonken Dora hare krachten. Ze werd doodsbleek en liet zich op het gras neerzinken. Leo zag snel om zich heen. Hulp zag hij niet. De weg was eenzaam. Hij stond op het punt om de ponies aan hun lot over te laten, maar dan gingen ze weer op hol en konden nog ongelukken teweeg brengen. Hij haalde zijn knipmes uit den zak, terwijl hij met eene hand de paardjes bij het bit hield en ze door zijne stem zocht te bedaren, sneed toen de leidsels achter de ringen op het zadel door, haalde de vier vrijgekomen einden naar zich toe, bond die in een knoop samen, en wierp den dus gevormden strik om een der steenen zuilen, zoodat de ponies neus aan neus tegen den paal stonden. Hij streelde ze nog eens met de hand over den hals en ze bleven rustig staan.

‘Ge hebt u toch niet bezeerd, Mejuffer?’ vroeg hij op Dora toetredende, - maar hij kreeg geen antwoord.

Het meisje was een flauwte nabij. Hij knielde naast haar neder, en toen zonk eensklaps haar hoofd opzij, en hij moest haar opvangen. Ze viel met het hoofd tegen zijn borst, en zoo bleef ze een oogenblik rusten in zijne armen, met gesloten oogen en marmeren wangen.

Het mannelijk gelaat van den visscher boog zich over het hare heen. Zijn bruine wang verbleekte ook, en in zijn open fier oog schitterde een traan van medelijden en innige liefde. Daar rustte zijn wereld en zijn hemel in zijn armen! 't Hart hamerde in zijn borst en klopte hem in de keel. Welk een geluk, en welk een smart! - En hij mocht haar niet aan zijn borst drukken, haar bleek en klam voorhoofd niet verwarmen met den kus zijner liefde! Hij mocht haar niet eens haar naam in 't oor fluisteren om haar tot bewustzijn te brengen, - want hij kende haar naam niet.

Inwendig trillend hield hij haar vast, steeds iets vaster, nu en dan omziende of hij alleen was met zijn schat, maar toch angstig en bijna vertwijfelend omdat hij geen raad wist

Maar het bad in de Berkel, dat hem nog in de kleeren zat, kwam hem weldadig te hulp, en haar ook. De koele droppels vielen op haar gelaat, en deden haar de oogen opslaan. Die groote blauwe oogen,

die gisteren zoo vroolijk schitterden, staarden hem nu aan, eerst wezenloos, toen schuw en verschrikt, als hadden ze een spook gezien. De oogleden daalden weer neder: maar toen plooide een glimlachje de verbleekte lippen en er kwam een blosje op de marmeren wangen te voorschijn.

'Gevoelt ge u beter?' fluisterde hij.

Dora antwoordde niet, maar ze glimlachte en liet haar hoofd tegen zijn borst rusten.

'Wat is hier gebeurd?' klonk eensklaps een barsche stem.

Dora sprong verschrikt op, en Leo nam een vrij oorlogzuchtige houding aan.

De man, die zoo barsch sprak, was uit een der smalle voetpaden, die op de groote laan naar Berkeloord uitliepen, te voorschijn gekomen, en stond nu eensklaps op het tooneel.

Een oogenblik staarden de twee mannen elkander strak in 't gelaat; beiden begrepen instinctmatig met een vijand te doen te hebben, en de laatstaangekomene begreep bovendien wie zijn vijand was.

'Wat is hier gebeurd?' klonk het nogmaals en nu driftiger dan zooeven. Te gelijk sloeg de vrager zijne blikken in het rond, eerst op de Juffer, toen op het rijtuig, en 't laatst op den druipnatten visscher, die nu ook uit den toon van gezag, waarop de vraag werd gedaan, en de verlegen houding der Juffer wel meende te kunnen opmaken wie die vrager was.

'Bijna een ongeluk,' antwoordde hij, toen zij zweeg; 'de ponies zijn doorgegaan en, zonder Mejuffer's moed en beradenheid. zou het rijtuig hier omgeworpen zijn. Het ongeval heeft haar echter een weinig ontsteld en zij scheen zooeven een onmacht nabij.'

'Verplicht voor uwe mededeeling, Mijnheer,' was 't koele bescheid, dat gepaard ging met een even stijf en koel hoed-afnemen. - 'Dora geef mij den arm; we zullen die ondeugende ponies tot straf hier vooreerst aan den paal laten staan, en dan zal de koetsier hun een duchtig lesje geven.'

Dora nam werktuigelijk den haar aangeboden arm aan. Haar geleider lichtte andermaal zijn hoed even op, keek daarbij den natten visscher zoo onvriendelijk mogelijk aan en voerde Dora mede.

Leo kon bijna een uitval van toorn niet bedwingen, maar hij bleef toch zichzelf meester. Zwijgend, en inwendig vol bitterheid en smart, zag hij 't vertrekkend paar na. Toen wilde hij gaan, - maar eensklaps liet Dora haar geleider staan, snelde op hem toe, met uitgestoken hand, en sprak diepbewogen: 'Ik dank u hartelijk!'

Die opwelling van dankbaarheid was zoo natuurlijk en innig, dat ze hem trof. Hij drukte hare hand en antwoordde slechts met een blik vol erkentelijkheid en liefde. Ze lachte hem toe met haar lief mondje en haar vriendelijke oogen, en ging toen heen, met opgericht hoofd, fier als een koningin, die zeker is van haar triomf.

‘Wie geeft hem het recht,’ dacht Leo, terwijl hij Dora en haar geleider bleef naoogen, ‘op zulk een toon te spreken en zich zulk een gezag aan te matigen? - Zou hij...?’

't Was een pijnlijke gedachte die hem eensklaps trof, en zich in een smartelijken trek op zijn gelaat afmaalde. - Die man was wel de eerste jeugd voorbij, maar zijn oog stond nog helder, zijn gestalte was nog slank, zijn tred veerkrachtig; - hij kon zeer goed de bevoorrechte minnaar zijn. - Toen eenmaal die gedachte bij Leo was opgekomen, kon hij ze niet meer verbannen. Wat kon die man anders zijn? - Hij had zich Dora's vader voorgesteld als een Amsterdammer, en deze heer geleek in 't geheel niet op een Amsterdammer. Hoe een Amsterdamsch heer er eigenlijk moest uitzien om te beantwoorden aan het type van een Amsterdammer, zou Leo moeielijk hebben kunnen zeggen, want hij kende de hoofdstad al heel weinig en uit een vrij lang verleden, - maar zeker is 't, dat Dora's geleider volstrekt niet geleek op een deftig beursman, zooals Leo zich zulk een personage voorstelde. Die man, met zijn smaakvolle en losse zomerkleeding, zijn aristocratisch uiterlijk, blonde knevels en bakkebaarden, geleek veeleer op een diplomaat, en... 't leed geen twijfel, of hij was de man die 't meeste recht op Dora had.

Dora! Hij kende nu haar zoetklinkenden naam, maar hij wist ook dat hij nooit het recht zou hebben haar zoo te noemen. - Als Dora had kunnen vermoeden wat hij nu leed, zou ze hem zeker die smart hebben bespaard. Maar ze had er niet aan gedacht, dat hij in den *fâcheux troisième* iemand anders dan haar vader zou hebben gezien.

Verscheurd door smart, spijt en jaloezie, stond hij daar, de arme Leo, en in zijn wrevel kwam de slechte gedachte bij hem op om de ponies los te laten en met een zweepslag de laan in te zenden. Maar die gedachte ging snel voorbij, en het volgend oogenblik koesterde hij het betere denkbeeld om de ponies en het rijtuig naar den stal te brengen. - Maar zoo gedienstig mocht hij toch ook niet zijn. Hij was werkelijk beleedigd, en zelfs grievend: zou hij zich dus in hare oogen niet vernederen als hij die beleediging met eene beleefdheid beantwoordde?

De ponies werden ongeduldig en begonnen op onrustbarende wijze aan de leidsels te trekken en nu en dan achteruit te slaan. De vandehandsche vooral was een boosaardig duiveltje. Hij liet gedurig het wit zijner oogen zien en scheen duidelijk te willen doen verstaan: maak me los of ik sla alles kort en klein.

Leo ging in 't gras zitten en besloot de wacht te houden, Hij zat daar geen twee minuten, of de bijdehandsche, die de streng had gebroken, maar het kalmste had geschenen, begon te draaien en, zich vrij van het gareel voelende, schopte hij achteruit en maakte den duivel in den ander wakker. Toen begon een geschop en getrap bij die twee kleine satans, dat de grond ervan dreunde; en vóórdat Leo was opgesprongen hadden ze zich losgerukt. Maar nog even bijtijds greep

hij ze bij den kop. Tusschen de beide paardjes in, en achteruitgaande, leidde hij ze voort, de laan af, tot op ongeveer honderd schreden van Berkeloord. Toen kwam de koetsier in zijn lange staljas aangeloopen.

‘Dat ziet er mooi uit!’ riep Ariaan hijgende, toen hij met één blik de vernieling had gezien. ‘'t Is zonde en jammer van 't mooie spul! - Het slikbord aan stukken! De berrieboom gebroken; leidsels en strengen kapot! 't Is me een mooie boel!’

‘Als ik er niet bij was geweest,’ zei Leo norsch, ‘was er geen stuk van den heelen boel terecht gekomen. Zeg dit aan dien Mijnheer, die je hierheen heeft gestuurd, en vertel hem er uit mijn naam bij, dat hij beter had gedaan met zelf op dien “mooien boel” te passen. Ik ben zijn knecht niet. Ziedaar, neem zelf die rakkers bij den kop en breng ze op stal.’

Leo liet de ponies staan, en Ariaan nam met koetsiers-onverschilligheid de paardjes bij de leidsels.

Dezelfde Ariaan, zoo beleefd en onderdanig jegens zijn meester en meesteressen, was en bleef koetsier; derhalve onbeschaamd en brutaal als hij niet beleefd behoefde te zijn.

‘Ik ben j o u w knecht ook niet.’ gaf hij Leo tot antwoord. Niemand heeft je erbij geroepen. Wat doeje met je handen aan mijn spul!’

Leo zag den vlegel even aan, antwoordde niet, keerde zich plotseling van hem af en ging terug de laan af. Maar hij had geen twintig schreden gedaan, of hij hoorde een buitengewoon gerucht achter zich. Hij keek om. De ponies hadden zich aan de stramme handen van den koetsier ontrukt, hem omver geworpen, en holden met het lichte wagentje voort. Bij de brug stiet de as tegen de leuning, het rijtuig sloeg om, bleef liggen, en de paarden renden in wilde vaart naar hun stal.

Leo zag den koetsier opkrabbelen, en dat was hem voldoende. ‘Ik behoef dien vlegel ten minste niet te helpen,’ prevelde hij, en hij sloeg een pad in, dat naar zijne berekening op zijn ouders huis moest uitloopen. Hij stiet echter tegen de borstwering met de dorenbeplanting. De weg terug was hem te lang; daarom beklom hij den aardwal, trok er eenige takken uit, daalde aan de andere zijde af en wipte met een loopje over de sloot.

Met zijn gewone openhartigheid verhaalde hij thuis zijn avontuur, en toen hij had uitverteld zei Van Heuvel met een uitgestreken gelaat: ‘De quaestie is een nieuwe en onverwachte phase ingetreden. 't Meisje is geëngageerd. Ei! - dat had ik niet gedacht. Maar 't lieve kind kon het ons ook niet vertellen, zonder dat we er haar naar vroegen, - en zulk eene vraag zou ongepast zijn geweest. 't Doet me intusschen genoegen, dat ze er zonder ongelukken is afgekomen. Hoe zag die Mijnheer er uit?’

‘Een man van een goede veertig, met blonde bakkebaarden, nog al mager,’ antwoordde Leo.

‘Zoo ziet mijnheer Van Biesterveld er ook uit. Zou hij 't niet geweest zijn?’

‘Als hij zulk een toon jegens zijne logee's aanslaat, zal zijn leelijke dochter niet veel bezoek van haar vriendinnen ontvangen,’ meende Leo.

Toen verhaalde Leo's moeder van het bezoek der vreemde dame, en dit verhaal bracht Leo geheel in de war. Die dame had hem toch bepaald te kennen gegeven, dat ze de bewoners van Berkeloord niet persoonlijk kende, en nu bleek het dat ze bij die familie logeerde! Zijne moeder vond het ook vreemd, dat een juffer met haar aanstaande in 't zelfde huis logeerde, maar deze bedenking werd krachteloos gemaakt door de opgeworpen waarschijnlijkheid, dat die Mijnheer in de buurt woonde. Moeder en zoon redeneerden verder over al het mogelijke en onmogelijke in dit geval en kwamen tot het besluit, dat alles nog al raadselachtig was, maar dat het zich mettertijd toch wel zou verklaren. Van Heuvel zweeg en grinnikte nu en dan.

Leo kon 's middags niet eten. Zijne moeder natuurlijk ook niet; ze zag het ernstige gelaat van haar eenige, - den levenslustigen, vroolijken, krachtigen man, die vroeger al hare zorgen met een enkel woord, een enkelen glimlach wist te verdrijven. En nu zat hij daar neer, zwijgend, somber, zonder eetlust. - O, wat was 't een marteling voor haar!

‘Leo, eet nu eens van onze erwtjes! Vader heeft ze zelf geplant, en ik heb ze gestoofd. Ze zijn zoo lekker.’

‘Dank-u, Moeder-lief; ik heb van daag geen eetlust.’

‘Eet dan toch een stukje vleesch; je kunt toch niet van den wind leven.’

‘Ik hou niet van schapenbout, Moeder.’

‘En ik heb hem juist voor u klaar gemaakt; 't was altijd je lekkerste schotel.’

‘Morgen, Moeder. - Het koude bad in de Berkel heeft me van streek gebracht.’

‘Van Heuvel, haal eens een flesch wijn uit den kelder!’ beval moeder Van Heuvel.

‘Dat is een gelukkige inval, Lina!’ riep de Meester. ‘De wijn spoelt de zorgen weg!’

Zoodra Vader weg was, stond de Moeder op en omstrengelde haar jongen en kuste hem tien, twintig keeren met den hartstocht eener verliefde vrouw. ‘Mijn Leo,’ schreide ze aan zijn hals, - ‘zet het uit uw hoofd! Er kan niets goeds van komen.’

‘Dat begrijp ik ook, Moeder,’ sprak hij op doffen toon. ‘Trek 't u maar niet aan. Het zal spoedig voorbij zijn. 't Doet wel pijn; 't is me alsof me iets uit het hart is gescheurd; maar ik heb wel gehoord, dat zulke wonden soms heel spoedig genezen. Ik heb er vroeger wel mee gelachen; maar dit zal ik nooit meer doen. Ik heb liever een degenstoot in de borst; me dunkt die moet minder pijn doen.’

Hij haalde diep adem met een snik, en verzonk toen in gepeins.

Moeder zag wel, dat de wond ongeneeslijk was. Ze kende haar jongen; ze wist hoe trouw en innig hij in zijn genegenheid was. O, daarom had ze ook zoo gewenscht, dat hij maar bij hen was gebleven en zijn zinnen had gezet op een eenvoudig lief meisje uit hun eigen nederigen stand, dat er zeker trotsch op zou geweest zijn zulk een knappen, verstandigen jongen tot man te krijgen. Nu was hij verliefd op een modepopje, dat niet eens meer vrij was, en al was ze 't, toch nooit zijn vrouw kon worden.

De goede moeder kon er met hare verbeelding niet bij, dat Leo een voorname juffer tot vrouw zou hebben. Ze stelde zich altijd haar zoon in zijne toekomstige hoedanigheid van echtgenoot voor, zooals Van Heuvel zelf was geweest in hun jonge jaren, - wel knapper en forscher, maar toch even eenvoudig van hart als zijn goede vader. En Leo's vrouw had ze zich altijd verbeeld als een weinig op haar gelijkende, wel mooier en beter gekleed dan zij in hare jeugd was, maar toch ook met frissche roode wangen en ronde stevige armen, die ze flink uit de mouw kon steken. - Och, - dat waren nu de idealen van die lieve, eenvoudige ziel! - Ze begreep, dat het geluk van den man afhangt van de waarde der vrouw; dat de gezonde, levenslustige, verstandige man zijn geluk niet kan vinden bij een vrouwtje van kraakporselein, met kuurtjes en modegrillen, met een leeg hoofdje, een leeg hartje en prikkelbare zenuwtjes. - Dat wist en gevoelde ze alles zoo goed, en nu was 't, helaas! toch te voorzien dat die vroolijke goede Leo nooit haar idealistischen droom over 't huwelijk zou verwezenlijken.

Daar kwam Van Heuvel met zijn flesch wijn aangedragen. Moeder wischte haar tranen weg; Leo glimlachte haar toe, en drukte haar lieve trouwe hand, wier druk hem zoo vaak het hart verwarmd had. Hij deed zich geweld aan om te schijnen wat hij niet was, en Vader liet zich door dat schijnvertoon misleiden, maar de Moeder kon hij niet bedriegen.

De dag ging stil en treurig voorbij. De oude Van Heuvel merkte ook wel, dat de huis-atmosfeer gedrukt was en de barometer geen neiging tot rijzen toonde, maar hij zag 't overigens niet zwaar in. 's Avonds, toen hij met Lina alleen was, had hij een verhoor door te staan, en dit gold natuurlijk de Juffer in quaestie, de mythische diefegge, die verraderlijk op haar erf was geslopen, om 't liefste wat ze had, - het hart van haar Leo, - te stelen, - neen te grijpen met haar valsche handjes, en het te folteren, te kwetsen en te vermoorden.

Van Heuvel verklaarde met den grootsten ernst, dat die Juffer een van de liefste meisjes was, die hij ooit had ontmoet, en dat hij haar niet in staat achtte om eenig hart, van wien dan ook, boosaardig te behandelen.

‘Nu goed,’ dacht de Moeder, - ‘ik zal 't morgen wel weten. Van Heuvel acht het licht, maar hij is 't vergeten, dat hij jong is geweest!’

En hier verdiepte de eerzame goede vrouw zich in herinneringen, die te midden der treurigheid toch een glimlachje, - ja, een schelmsch glimlachje op haar blozend gelaat te voorschijn brachten.

Ze sloop nog eens eventjes naar Leo's kamer. De groote jongen lag in bed te lezen. Op de tafel naast het licht lag een rozenknopje. Hij lei het boek op de sprei, en stak zijn moeder de hand toe. Ze knielde bij hem neder en kuste zijn hand zoo innig en drukte toen die witte hand tusschen haar kleine handen met zulk een warmte en kracht, dat zijn gemoed volschoot. Hij sloeg den arm om haar hals en klemde het trouwe moederhart dicht aan zijn borst. - Ze spraken beide geen woord. Ze beloofden zwijgend elkaar trouw. Nog een omhelzing, nog een handdruk.

Moeder ging heen: ze was tevreden. Haar jongen was nu bedaard. Hij beminde zijn moeder, zooals hij altijd had gedaan. Ze had ook altijd voor hem gezorgd, - nu zou ze evenmin haar plicht verzaken. Ze wist wat haar te doen stond. - Hij wist ook wat hij doen moest om die goede moeder verdriet te besparen.

Moeder en zoon trachtten te slapen; maar de slaap laat zich niet altijd vinden en wel 't minst door hen, die hem zoeken om hun leed te vergeten.

Bij het hanengekraai in den vroegen morgen sluimerden ze eerst in, toen meester Van Heuvel zich nog even omkeerde om zijn laatste uiltje te knappen.

VIII.

Vader en dochter spraken niet veel, terwijl Leo hen, door jaloezie gefolterd, nakeek. Alleen vroeg Papa hoe het ongeluk was aangekomen, en Dora gaf er zoo kort mogelijk een verhaal van. Toen verzonk ze in gedachten en zei niets meer dan ‘ja’ en ‘neen’ op de enkele vragen, die haar werden gedaan.

Toen ze thuis waren ging Mijnheer, na den koetsier zijne bevelen te hebben gegeven, zijne vrouw opzoeken, en vond haar juist op haar kamer, van de wandeling teruggekomen en bezig haar hoed en doek af te leggen.

‘Dora is met de ponies op den hol geweest,’ begon hij op onvergenoegden toon en zonder de minste voorbereiding.

De heer Van Biesterveld behoorde tot die zeer gewone egoïsten, die als ze eenig leed moeten dragen, gaarne een ander er ook mede belasten, hoewel hun dit in werkelijkheid geen verlichting aanbrengt.

Mevrouw verschrikte zoo hevig, dat ze naar een stoel moest grijpen en geen geluid kon geven.

‘'t Is in zoover gelukkig afgeloopen,’ ging hij voort, ‘dat ze volstrekt geen letsel heeft bekomen.’

‘Goddank!’ riep de Moeder in vervoering.

‘'t Zou weinig of niets te beteekenen hebben,’ begon Mijnheer weder, ‘als’...

‘Die ondeugende ponies geen stukken hadden gemaakt’ voleindde Mevrouw den zin; maar eenigszins anders dan Mijnheer wilde doen.

‘Ja, ze hebben wel iets gebroken, maar 't heeft niet veel te beduiden,’ sprak hij ongeduldig.

‘Nu, wat is er dan nog wat u zulk een bezorgd gezicht doet zetten? Al waren ze met wagentje en al in de Berkel geloopen, en er was niets van terecht gekomen, zou 't me nog niets kunnen schelen, ah Dora maar geen letsel heeft. Ik vind die paardjes heel lief en kittig, maar 't zijn toch een paar boosaardige dieren. Dit zegt ten minste de koetsier, - en nu ze op den hol zijn geweest, zou ik ze maar wegdoen. Ik wil niet, dat Dora er nog mee rijdt.’

‘Och, dat beteekent alles heel weinig,’ riep Mijnheer driftig, ‘maar er is iets anders!’

‘Wat dan?’ vroeg Mevrouw nieuwsgierig.

Van Biesterveld viel in een stoel en slaakte tegelijk een zucht, zoo wanhopig en moedeloos, dat de schrik Dora's moeder op nieuw om 't hart sloeg.

‘Wat is er gebeurd?’ vroeg ze angstig.

‘Ik heb haar gevonden, bij den ingang der groote laan,’ sprak hij somber; ‘ze zat in 'tgras en was geheel ontdaan... Een man hield haar in zijne armen’...

‘Dat is een braaf man,’ zei Mevrouw, ‘we zullen hem goed beloonen.’

‘Ik wenschte wel,’ riep Mijnheer driftig, ‘dat hij in de Berkel was neergetold, toen hij er over kwam om zijn ongevraagde en onnoodige hulp te brengen.’

‘Was 't dan een roover of... moordenaar?’ vroeg Mevrouw verwonderd.

‘Ja, - zoo iets!’

‘En wat zegt Dora?’ vroeg Mevrouw, op hare beurt ongeduldig.

‘Dora zegt niets. Het scheen wel alsof ze 't met dien bandiet eens was! Als ik niet bij tijds was gekomen, had hij haar misschien gekust, zonder dat ze er zich tegen had verzet. De kerel was sliknat, en zag er uit als een kikvorsch, die op het kroos zit.’

‘En wie is die kikvorsch?’ vroeg Mevrouw, die nu den Ariadnedraad in handen had gekregen, en zich afwendde om in den spiegel te kijken en haar kapsel in orde te schikken.

‘Dit is niet moeielijk te raden. Ik heb dat gelaat hier nog niet gezien; 't kan dus niemand anders zijn dan de veelbelovende zoon van den afgedankten Schoolmeester! - Zou men niet aan een spel van den Booze gaan gelooven,’ riep Dora's vader schier wanhopig, ‘als

men alles doet om niet in aanraking met zulk volk te komen en het valt dan zóó uit!'

'Heeft Dora u gezegd dat hij 't was?' vroeg Mevrouw.

'Neen, maar ik behoef 't haar niet te vragen. 't Kan niemand anders zijn.'

'Hoe zag hij er uit?'

Mijnheer gaf toen een beschrijving van Leo, die we nu maar niet zullen overnemen, want de onbevooroordeelde lezer zou daardoor misschien in den goeden dunk, dien hij van Leo heeft opgevat, aan 't wankelen geraken. Toch kon Mijnheer zijn vijand niet genoeg belasteren om hem voor Mevrouw onkenbaar te maken.

'Dat portret gelijkt wel niet veel op den zoon van den Schoolmeester,' zei Mevrouw, 'maar hij moet het toch verbeelden.'

'Kent gij hem dan?' vroeg Van Biesterveld verwonderd.

'Ik heb met veel genoegen kennis met hem gemaakt. Ik vind hem een beeld van een man en, wat meer zegt, zeer verstandig en uiterst fatsoenlijk.'

'Zou-je dan Dora maar niet dadelijk aan hem geven,' vroeg Mijnheer sarcastisch, 'als hij haar komt vragen?'

'Ik zou me er tenminste geen oogenblik op bedenken, om de jongelui nader kennis met elkaar te laten maken', kreeg Papa tot antwoord.

'Nader kennis? Dus zijn ze al begonnen met kennis te maken?'

'Ja, daar zijn ze al mee begonnen, zooals je zelf hebt kunnen opmerken. Je aarden wal heeft niet veel geholpen. Alleen heeft hij Dora's nieuwsgierigheid naar 't onbekende en verbodene opgewekt.'

Daar stond Dora's vader met een uitgerekt gelaat, en indien 't mogelijk ware, dat men in werkelijkheid met een langen neus kon blijven staan, zou bij deze gelegenheid Van Biesterveld's welgevormde neus een ontzettende misvorming hebben ondergaan.

''t Zal dan maar 't beste zijn,' sprak hij na een poosje, 'dat we met onze buitenlandsche reis niet wachten tot Augustus of September, maar hoe eerder hoe beter onze koffers pakken, - liever van-daag nog dan morgen.'

Mevrouw, die nog altijd vóór den spiegel stond, en haar man in 't gelaat kon zien, glimlachte hem toe, en zei op plagenden toon:

'Wel, beste Willem, hoe heb ik 't nu met je? Eerst ga-je wallen tegen den vijand oprichten, - en nu zou-je op de vlucht gaan! - Zouden we ons niet belachelijk maken? - Ik ben zoo bang niet als gij. - 't Spijt me, dat die wal er staat,' ging ze op ernstigen toon voort, 'en ik begrijp waarlijk niet hoe een verstandig man als gij tot zulk een zonderling verweermiddel zijn toevlucht heeft kunnen nemen. Als ik in uw plaats was, zou ik met den vijand in onderhandeling treden en hem tot vriend trachten te krijgen.'

'Dat nooit!' riep Van Biesterveld, en begon driftig de kamer op

en neder te stappen. ‘We gaan op reis, morgen, - uiterlijk overmorgen.’

‘Dan laat ge m i j zeker achter,’ zei Mevrouw heel effen, maar flink genoeg om den heer gemaal er aan te herinneren, dat er nog een andere wil in huis was dan de zijne, - een wil, die zich niet luid en met ophef openbaarde, maar die stil, vriendelijk en toch krachtig werkte, - een wil, dien hij nooit ernstig had weerstreefd, omdat de uitwerkselen van dien wil steeds bevredigend en weldadig waren.

‘Gij zult toch, evengoed als ik, begrijpen,’ hernam hij zenuwachtig, ‘dat het een groote dwaasheid zou zijn stroo bij vuur te laten.’

Mevrouw had haar kapsel en toilet in orde, nu Mijnheer door de kamer ging wandelen. Ze keerde zich eensklaps om, en hield hem staande. Hare oogen en haar glimlachende mond waren mooi genoeg om den getemden leeuw in zijn booze bui te breidelen.

‘Willem, luister eens naar me,’ sprak ze vriendelijk, - ‘wat ge nu een dwaasheid noemt, hebt ge vroeger wel eens als een gelukkig toeval geprezen. - Herinnert ge u den tijd dan niet meer, toen ge mij het hof maaktet en Papa er zoo tegen was, omdat hij, - heel onbillijk en ongegrond, - geloofde, dat het u meer om mijn fortuin dan om mijn persoon te doen was? - Herinnert ge u niet meer, hoe ge mijn vader veroordeeldet omdat hij 't vergeten scheen eenmaal zelf jong te zijn geweest? - Herinnert ge u niet meer hoe ge, tegen Papa's verbod, allerlei middeltjes wist te vinden om mij te zien, en zelfs te spreken? En wat waart ge dan dankbaar en gelukkig als ge 't verbod hadt overtreden! - Ge weet het immers nog wel? - 't Is toch nog geen eeuw geleden!’

‘Dit weet ik alles nog zeer goed, Anna; maar ik weet ook, dat uw vader niets tegen me kon hebben; op mijn naam viel zeker niets aan te merken; op mijn gedrag evenmin, en mijne vooruitzichten waren zeer goed. Ik geloof, dat dit heel iets anders is dan een schoonzoon aan te nemen van vrij geringe burger-afkomst, die niets bezit dan zijn bont pak, zijn schrale bezoldiging en het vooruitzicht op een pensioen, dat hem even voor gebrek kan behoeden. - Kom, 't is te dwaas om er bij stil te staan! Vóór dat ik mijne toestemming tot zulk eene dwaasheid gaf, zou de Berkel en de IJsel er bij kunnen droog loopen.’

‘In een drogen zomer zou dit zoo onmogelijk niet zijn,’ lachte Mevrouw. - ‘Kom, Willem, zet nu niet langer zoo'n bedrukt en boos gezicht! Ik ben er nu juist heel welgemoed onder. Ik heb zoo'n stellig idee, dat alles zich ten beste zal schikken. - Willen we morgen eens een lieve familie op de thee laten vragen?’

‘Dit laat ik aan u over, Anna. Al wilt ge er zes laten vragen.’

‘Neen, - dát niet! Slechts ééne.’

‘'t Is mij wèl. Zeker de Van Groenou's?’

‘Neen, - maar laat dit nu een verrassing voor je zijn! - Kom, booze man, geef je vrouw maar een zoen, en laat ons eens gaan zien hoe 't met Dora is. - We zullen haar, als je 't goed vindt, laten kiezen wie ze morgen op de thee wil hebben.’

‘En 't kind kent hier nog niemand!’

‘Och ja-wel! Kom maar mee!’

Van Biesterveld liet zich door zijn vrouw aan den arm voortleiden, maar terwijl ze de trap afgingen, begon hij weer: ‘Vertel me toch eens, hoe heb je dien... man leeren kennen?’

‘Hij heeft me van-morgen den weg naar 't dorp gewezen. En in het terugkeeren heb ik bij zijne ouders uitgerust. Ik kan je verklaren, Willem, dat die geringe burgerlui, zooals je hen noemt, lieve vriendelijke en fatsoenlijke menschen zijn, die je zeer onverdiend hebt gekrenkt.’

Van Biesterveld had liever de tijding vernomen, dat zijn zaakgelastigde met een gedeelte van zijn fortuin was doorgegaan, dan het eenvoudig nieuwtje, dat zijn vrouw hem terloops meedeelde; maar hij begreep tegelijk, dat hij tegenover een samenzwering van moeder en dochter stond, - en dat hij hier met harden tegenstand niets goeds zou uitrichten.

‘Zoo-zoo!’ mompelde hij, terwijl ze den breeden gang doorgingen naar de openstaande deur, die onder de veranda uitkwam. - ‘We zijn verder gevorderd dan ik kon vermoeden. Ik moet erkennen, dat ge al heel onverstandig en overijld hebt gehandeld. De gevolgen komen voor uwe rekening.’

‘Ik zal er gaarne de verantwoordelijkheid van op mij nemen, Willem.’

Ze kwamen op het van klimop-planten omgeven terras, waar Dora, met een boek op haar schoot, en het hoofd in de hand geleund, in een breeden tuinstoel zat, - een weinig bleek en 't lieve mondje in een ernstige plooi getrokken, niet in het boek, maar strak voor zich uit starende. Ze hoorde en zag hare ouders niet en scheen geheel verdiept in hare mijmeringen.

Vader en moeder beschouwden hun kind een poos zwijgend, - zij met een vochtig oog en den stillen glimlach van moederlijken trots en innige liefde; hij met saamgetrokken wenkbrauwen en 't zorgelijk gelaat van een achterdochtigen, wrevelen vader. - Maar 't viel hem ook op, dat haar lieve frissche wangen verschoten waren, dat het rooskleurig mondje zoo diep-ernstig stond; dat die mooie blauwe lachende oogen nu zoo strak staarden in de verte, naar een zelfde punt, waar een donkere gevel even door het groen schemerde en een verguld windvaantje schitterde als een zonnetje boven het vriendelijk dak. - En toen werd 't hem angstig en benepen om 't hart. Hij werd bang! Een meisjes-gemoed is zoo week, - zoo teer! - Hij durfde er geen strijd tegen te wagen. Hij herinnerde zich een enkel voorbeeld van een jonge,

frissche bloem, als Dora, die was weggekwijnd en verdord in den lieven bloeitijd, onder de harde hand van een vader, die de liefde in 't meisjeshart had willen verdrukken. - 't Was lang geleden; hij had haar gekend, - en hij, de jonge levenslustige student, die haar zoo lief had, was zijn vriend geweest. Ze lag sinds twintig jaren onder 't zachte koele gras van een stil kerkhof, en de vriend, om wien ze was weggekwijnd, had haar nooit vergeten. Hij was ook zoo'n brave flinke jongen, zoo goedhartig en vriendelijk. - Ach, die herinnering deed hem pijn!

'Doe maar wat je wilt,' prevelde hij met een vol gemoed tot zijn vrouw. - ''t Is voor uw verantwoording!'

En toen ging hij haastig heen. - Evenals hij zijn bezorgdheid op den hals zijner vrouw schoof, aarzelde hij niet de verantwoordelijkheid op haar te laden van iets waarin hij, voor zich-zelf, bezwaar zag.

O, mannen, heeren der schepping! wat durft ge weinig op uw verantwoording te nemen! Hoevele krachtige mannen verschuilen zich niet achter vrouwenrokken, als 't op handelen aankomt!

IX.

Mevrouw glimlachte even, toen haar echtgenoot met driftige schreden het terras afliep. Ze ging naast Dora zitten, die eensklaps opschrikte, en haar moeder aankeek.

'Ben-je al bekomen van den schrik, Dora?' vroeg ze vriendelijk glimlachend.

'Och, 't had niet veel te beduiden, Moeder-lief; ik ben niet erg verschrikt. Heeft Vader 't u verteld, wat er is gebeurd?'

'Ja, mijn kind. Ga nu maar niet weer alleen met die ondeugende ponies rijden! - Waaraan zat-je zooeven te denken?'

'Aan niets, Moeder.'

'Lieve meid, heb-je in het water gelegen?' vroeg Mevrouw lachend; - 'je hebt kroos en watergroen op je japon!'

Dora's wangen kregen een purperen blos, heerlijk om te zien.

'Neen, Moeder,' antwoordde ze aarzelend,... 'h i j is voor mij door de Berkel gegaan, of gezwommen, om mij te helpen',..

'Ik heb er iets van vernomen,' zei Mevrouw, in haar werkmandje tastende, dat op de tafel stond; - 'Papa is erg boos. - Hij wil dat we spoedig op reis gaan. Hoe denk-je er over?'

'Wat Papa en gij wilt, Moeder, is mij wel,' antwoordde Dora gelaten.

'Gij hebt óók een stem, mijn lieveling; maar Papa heeft natuurlijk de eerste; dan volg ik, en daarna gij. Gij moogt gerust uw stem uitbrengen. - Zoo heb ik voorgesteld om morgen een familie uit de buurt op de thee te vragen. Hoe zoudt gij daarover denken? - Uw Papa vindt het goed.'

‘Ik ook, Moeder! - Vraag maar wie ge wilt. Misschien krijg ik wel hoofdpijn.’

‘Neen, Dora, ge moet u flink houden. - Voor 't eerst dat we gasten krijgen, sinds ge thuis zijt, moogt gij niet ontbreken. We noodigen hen om ú genoegen te doen.’

‘Dan kunt ge er wel mee wachten, Moeder. Ge doet er mij nu geen genoegen mee.’

‘Papa heeft er in toegestemd, dat gij kunt laten vragen wie ge wilt, - al was 't de heele buurt. We zullen er een feest van maken, - als ge wilt, met groote verlichting. - Vuurwerk hebben we niet, maar muziek kunnen we krijgen, al is 't maar een viool, - en een piano hebben we.’

‘Laat ons maar stil onder-ons blijven, Moeder.’

‘Neen, ik wil nu juist niet onder-ons blijven. Wie zullen we vragen?’

‘Vraag dan alle “Van's” uit de buurt, Moeder.’

‘Dan zouden we de Van Heuvel's ook moeten vragen, en dat zou Papa weer niet goed vinden. Hij heeft de eerste stem.’

Dora antwoordde niet, maar haar lippen begonnen te beven en 't schreien was in aantocht.

‘Ik ben bij hen geweest,’ zei Mevrouw, terwijl ze aan 't borduren was, - ‘'t zijn lieve menschen.’

Nu begon Dora werkelijk te schreien, stil, met voorover gebogen hoofd, en hopeloos in een snel opgevat borduurwerk zwarte wol in rozenroode bloemen stikkende.

‘'t Zijn lieve menschen,’ hernam Mevrouw. ‘'t Is jammer, dat Papa met dien aarden wal is begonnen. Die vrouw van den Schoolmeester is een allerliefste vriendelijke vrouw. En die Oude heer is ook zoo goedhartig! - Hoe jammer, dat zulke menschen zoo stil en afgetrokken leven!’

Dora knipte ter sluiks haar tranen weg; maar durfde niets te vragen. Ze bemerkte hare vergissing en begon nu met rozenroode wol een viooltje te borduren.

‘'t Zijn waarlijk de liefste menschen,’ hernam Mevrouw, ‘die ik sinds lang heb ontmoet. Ze wisten niet wie ik was, en ik heb me ook maar niet bekend gemaakt. - Wat zijn die goede menschen dol verliefd op hun zoon! Maar dit is te begrijpen’...

Dora's hartje begon sneller te kloppen; ze bemerkte weer hare vergissing en nam nu groene wol, waarmede ze een oogenblik later weer in een roos ging werken. Die bouquet beloofde een merkwaardig kunststuk te zullen worden.

‘Hij moet een brave zoon zijn,’ ging Mevrouw voort, met een blik van welgevallen de prachtige rozen op Dora's wangen beschouwende. ‘Hij heeft me den weg naar 't dorp gewezen, en ik moet erkennen, dat hij ook een gunstigen indruk op mij heeft gemaakt. - Hij scheen

me voor een logée hier uit de buurt te houden, en in dien waan heb ik hem ook maar gelaten.'

'Ge hebt dus de rol van "schoone onbekende" gespeeld, Moeder,' zei Dora met een flauw glimlachje en zonder op te zien.

'Zooals gij ook, Dora,' merkte Mevrouw aan.

'Hij heeft dus over mij gesproken,' riep Dora levendig, 'zonder dat gij hem er aanleiding toe gaaft? Dit begrijp ik niet.'

'Ja, - dit heeft hij gedaan; - maar daarin is zooveel wonders niet. - Een heer, die aan een vroolijk leven vol afwisseling gewoon is, vindt in zoo'n stille streek als deze de ontmoeting met een knap meisje een alleraardigste afleiding voor zijn verveling'...

Dora nam weer haar toevlucht tot rouwkleurige wol. De kleuren van liefde en hoop trokken haar niet meer aan.

'En wat zeide hij van me?' vroeg ze op onverschilligen toon, terwijl haar lieve blanke vingertjes een weinig beefden.

'Ja, - wat zeide hij van je? - Ik ben 't waarlijk half vergeten. Hij vond u heel aardig, - maar hij scheen toch te vermoeden, dat ge fortuin hebt, - en dat trekt natuurlijk de heeren 't meest aan, - vooral de officieren.'

Dora wierp haar borduurwerk, dat nu een ware broddellap begon te worden, weg en keek haar moeder strak aan.

'Is dat waar?' vroeg ze hoog-ernstig.

'Waarom vraagt ge dit op zoo'n hoogen toon, Dora? - Als ik nu eens "ja" moest antwoorden, - wat zoudt ge dan doen?'

'Ik hoop, Moeder-lief,' antwoordde Dora, met een bevende stem, 'dat ik genoeg wilskracht zou bezitten om te toonen, dat ik me-zelf beter acht dan mijn geld. - Maar ik kan 't niet gelooven, dat hij een fortuinzoeker is.'

'Ik zou 't ook heel dom en onkiesch vinden, als hij u dit had laten merken.'

'Gij wilt daarmede dus zeggen, Moeder, dat hij 't ú heeft laten blijken?'

'Ik heb 't me misschien verbeeld, Dora, omdat ik een weinig achterdochtig werd, toen hij, na een allereerste ontmoeting, met zulk een overdreven lof over u sprak'...

Mevrouw versprak zich, maar ze kon 't moeielijk herroepen. Dora viel haar terstond in de rede, toen ze merkte, dat haar moeder aarzelde meer te zeggen.

'Zooeven zeidet ge heel iets anders, Moeder. Ik geloof, dat ge mij de waarheid wilt verbergen. Zeg me, bid ik u, ronduit wat gij en Vader van me verlangt. Ge behoeft geen omwegen te gebruiken.'

'Wat ik verlang, Dora-lief? - Hoe kunt ge dat nog vragen? - Ik verlang u gelukkig en tevreden te zien, en daartoe zou me geen offer te zwaar vallen.'

Dora sloeg de armen om haar moeders hals en kuste haar herhaalde keeren.

‘Dat weet ik, liefste Moeder,’ sprak ze aangedaan; ‘maar ik zou 't me altijd verwijten als ge u voor mij moest opofferen.’

‘'t Is de plicht der ouders zich op te offeren voor hunne kinderen, als die kinderen goed en braaf zijn, zooals gij, mijn lieveling. Maar wees niet bezorgd: ik hoop u gelukkig te zien, en in uw geluk ook mijn geluk te vinden. - Wie zullen we nu op de thee vragen?’

‘Och, Moeder, nu weer die theevisite!’ zuchtte Dora met een pruillipje.

‘Ge kunt krijgen wie ge wilt; - als de menschen onze uitnoodiging maar willen aannemen.’

‘Och, liefste Moeder, 't is me geheel onverschillig. Ik ken hier niemand.’

‘Zie eens, Dora!’ zei Mevrouw hare hand uitstrekkende naar het punt waar het glinsterend vaantje uit het donkergroen opstak en van verre scheen te lichten.

Dora's wangen werden als purper.

‘Wat, Moeder?’ vroeg ze verward.

‘Als we hen eens noodigden, die daar ginds in dat vriendelijke huisje wonen,’ vroeg Mevrouw, ‘zouje dat ook onverschillig zijn?’

Dora verzonk een poos in nadenken. Toen hief ze eensklaps 't hoofd op, en antwoordde op een toon van overtuiging: - ‘Na de beleediging, welke Vader die goede menschen heeft aangedaan, zullen ze op de eerste uitnoodiging niet komen. - En vooral niet, nu ze waarschijnlijk weten, dat het mijnheer Van Biesterveld zelf was, die hun zoon, een uur geleden, zoo onheusch bejegende, toen deze mij zijne hulp bood.’

‘Maar, wat is er dan toch gebeurd, Dora-lief, - je hebt toch ook niet met je paardjes in de Berkel gezwommen?’ vroeg Mevrouw heel effen - ‘Papa vertelde me, dat die Mijnheer er uitzag als een watergod, die pas uit zijn element was opgedoken, en gij schijnt ook met dat element kennis gemaakt te hebben. Hoe heeft zich dat toch toegedragen?’

Dora verhaalde wat er was gebeurd, maar volledig was 't verhaal niet.

‘Ik begrijp niet, hoe je aan dat kroos en die watervlekken in je japon komt, - juist op je schouder en je arm, - als je niet bij 't water bent geweest,’ zei Mevrouw, met een inquisiteursblik, die Dora machteloos maakte tot een leugentje.

‘Papa zal 't u wel verteld hebben,’ stamelde ze verlegen.

Mevrouw glimlachte, bijna onmerkbaar, en zei toen heel ernstig: ‘Ik dacht, dat Papa een weinig overdreef, uit te groote bezorgdheid, maar nu merk ik toch, dat het waar was wat hij zeide.’

‘Wat zeide hij?’ vroeg Dora schuchter.

‘Dat die... Mijnheer je in zijne armen hield, en dat hij je... kuste’...

‘Neen, Moeder!’ riep Dora levendig. ‘'t Laatste is onwaar! - Zoo... onbescheiden is hij niet! - Als hij dat gedaan had, zou ik heel, heel boos op hem zijn. - Maar ik ben er zeker van, dat hij 't niet gedaan heeft.’

Mevrouw barstte in een onbedwongen schaterlach uit, en Dora's mondje plooide zich door den weerstuit ook tot een lachje.

‘Papa schijnt nu alles door een vergrootglas te willen zien,’ zei ze half lachend, half pruilend; - ‘maar ik vind het niet aardig mij zoo te belasteren. Vader is heel onbeleefd geweest en dat vergeef ik hem niet licht. Als een onzer arbeiders me zoo kloek had bijgestaan, zou hij ten minste een goede fooi hebben gekregen, - maar de fatsoenlijke man kreeg een uitdagenden blik!’

‘Dat is weer goed te maken, lieve booze meid! Kom, laat ons eens gaan zien hoe je ponies na den rit op stal zijn gekomen!’

(*Slot volgt.*)

Uit den vreemde, meegedeeld door mevr. van Westrheene.

Bastiaan.

Hoofdstuk I.

Een aanzienlijk man.

Toen sir Jasper Lydford van zijn groote reis door Europa tehuis kwam, bracht hij, behalve allerlei merkwaardige zaken die hem door slimme winkeliers waren opgedrongen, twee levende schatten mede op welke hij te recht trotsch was. De eerste was Florio Benoni, zijn Italiaansche kamerdienaar, en de tweede was Bastiaan, zijn meest geliefde hond, een echte Sint Bernard, dien Sir Jasper in het hospitaal op den Mont Blanc had gekocht, waar hij, tot groote tevredenheid van zich en de monniken, een nacht had doorgebracht en de genoten gastvrijheid mildelijk had beloond.

Sir Jasper was de vierde baron uit een oud geslacht van het graafschap Somerset, en de eigenaar van een fraai landgoed. Hij had, nu juist een eeuw geleden, zijn groote reis door Europa, met eigen rijtuig, volbracht en was in Antwerpen in een van de logge vaartuigen uit dien tijd scheep gegaan, nadat hij vier jaren lang op reis was geweest. Hij was vijf en twintig jaren oud en sedert zijn meerderjarigheid zijn eigen meester; in zijn jeugd had hij onder de voogdij gestaan van twee voogden en de kanselarij; want zijn ouders waren aan besmettelijke koortsen gestorven toen hij nog een klein kind was.

De hoogste standen bleven in dien tijd nog minder voor besmettelijke ziekten bewaard dan tegenwoordig en menig adellijk geslacht bezweek eronder.

Sir Jasper was in de eerste plaats een edelman en dat in een tijd toen de adel zich sterker van de burgerij onderscheidde dan nu. Hij was tot verkwistens toe mild; hij speelde en verloor zijn geld met de meest mogelijke onverschilligheid; hij dronk misschien meer dan hem diende, doch beschonken was hij nooit; hij maakte den dag tot den nacht, doch vertoonde zich ook zoodra de zon scheen, zoodra zijn fatsoen het eischte; hij was vol eerbiedige hulde voor de dames, doch wanneer hij haar hartjes had veroverd, gaf hij er het zijne niet voor terug. *Après moi le déluge*, was zijn leus; vroom was hij niet, noch een man van strenge levensbeginselen; hij was een keurig danser en een goed schermer.

Sir Jasper's karakter was nog niet tot volle ontwikkeling gekomen; hij was, om zoo te zeggen, nog in den knop; doch hij beloofde veel en zijn kamerdienaar Florio deed zijn best om hem tot een volmaakt edelman van zijn tijd te maken. Florio was een ernstige personage van middelbaren leeftijd die meer dan één Engelschen edelman had gediend.

Lord Minehead had in zijn tegenwoordigheid zich doodgeschoten om een onbetaalbare speelschuld en, van zijn graf terugkomende, was Florio Benoni rechtstreeks in dienst van sir Jasper overgegaan, die zich gelukkig achtte dat hij zulk een schat machtig werd.

Florio had de geheele beschaafde wereld doorgereisd; hij was een zeer begaafd mensch, sprak vier talen en had de klassieken gelezen. Hij bezat een onverstoorbaar goed humeur en scheen zich een beleediging nauwelijks aan te trekken; hij was ernstig en stil; kweet zich met groot gemak en de meeste stiptheid van zijn plichten en scheen er evenveel pleizier in te hebben zijn heer in aanzien te zien toenemen, als een schilder heeft in het beeld dat onder zijn penseel begint te leven.

Sir Jasper hechtte zich aan Florio Benoni met zooveel vriendschap als een edelman bij mogelijkheid voor een loontrekkenden bediende voelen kan. Toen hij te Venetië ziek werd, paste Florio hem op, las hem voor en speelde piket met hem; toen hij te Weenen aan hevige koortsen leed en den dood nabij was, had hij zijn levensbehoud aan de trouwe verpleging van Florio te danken; Florio kon zijn brieven schrijven; Florio betaalde zijn rekeningen en zorgde dat hij niet bedrogen werd door al de harpijen die op de beurs van een rijken Engelschman azen.

Sir Jasper was dan ook wezenlijk aan Florio Benoni gehecht, hoewel hij niet zóó veel van hem hield als van zijn viervoetigen vriend Bastiaan. Er scheen een nauwer betrekking te bestaan tusschen den edelman en zijn hond dan tusschen den edelman en zijn kamerdienaar. Bastiaan was sir Jasper's metgezel en speelmakker; des nachts lag hij op den dorpel tusschen de slaapkamer en de kleedkamer van den baas. Hij was een buitengewoon schrander dier, groot en sterk, zwart als Eberus, behalve een wit kringetje om zijn oogen en een wit puntje aan zijn dikken langen staart. Sir Jasper verbeeldde zich dikwijls dat de hond de menschelijke taal verstond. Hij was een waakzaam dier en sliep zoo licht mogelijk. Sir Jasper zou voor geen dievenbende ter wereld gevreesd hebben, indien hij Bastiaan bij zich had gehad want de hond zou zich noch door den vijand hebben laten verlokken, noch door vergiftigd vleesch laten omkoopen.

Sir Jasper bracht een zomerseizoen in Londen door en verkeerde in de hoogste kringen; hij had er een duel, raakte een paar malen in minnarijen verward, doch

zonder er zijn hart bij te verliezen; hij speelde grof en ongelukkig. De fortuin was hem zóó ongunstig dat hij, toen het seizoen om was, veel meer dan zijn inkomen had verteerd en besloot naar zijn landgoed Lydford te gaan, om te zien hoeveel hij daar aan renten en pachtsommen kon innen. Zijn landgoed werd door een rentmeester bestierd die, evenals zijn vader vóór hem, van dien rentmeesterspost leefde.

'Florio,' zeide de baron, 'wij moeten op reis, naar Somerset. Het is een oud nest, dat weet ik nog, al herinner ik er mij niet veel meer van. Ik ben er niet geweest sedert ik een kleine jongen was.'

Florio haalde zijn schouders op en glimlachte, op een manier alsof hij zeggen wilde dat het hem overal goed was waar zijn heer verkoos heen te gaan.

Doch eigenlijk beviel het Benoni niet best dat hij zoo plotseling de hoofdstad moest verlaten. Hij had ook vrij verkwistend geleefd, zijn hof gemaakt aan de blinde Fortuna, zijn berekeningen gemaakt en zijn verliezen geleden.

Sir Jasper was een jongmensch van veel geestkracht en gewoon te handelen zonder veel tijd met overleggingen te verliezen. Hij had nauwelijks besloten naar Somerset op reis te gaan, of hij was reisvaardig en verlangend om weg te komen.

'Laat er postpaarden voor mijn reiskoets besteld worden,' zeide hij, terwijl Benoni bezig was hem te kappen en te poederen. 'Ik brand van verlangen om het oude buiten weer te zien, hoe verlaten het er nu ook uitziet; Londen is zoo somber als een kerkhof; alle mooie meisjes zijn naar Tunbridge of Bath.'

'Het is warm om te reizen,' opperde Benoni.

'Ondragelijk warm in Londen,' antwoordde sir Jasper gapende, terwijl hij door zijn lorgnet het laatste nommer van 'De Wereld' inkeek.

'Walpole zegt dat dit nommer van Chesterfield is; maar het is vervelend, van wien het ook zij.'

'Ik heb gehoord dat de pokken in het westen van Engeland heerschen; maar natuurlijk als mylord naar zijn kasteel verlangt...' mompelde Benoni, met zulk een slachtoffersgezicht, alsof leven en dood voor hem van de reis afhingen. Hij noemde sir Jasper altijd 'mylord'; want, ofschoon hij vier talen sprak, had hij nog nooit het verschil tusschen een baronie en een pairschap begrepen.

'Als het in het boek van het Noodlot geschreven staat dat wij aan de pokken moeten sterven, krijgen wij ze toch, wij mogen zijn waar we willen. Heeft de Fransche koning ze niet nog onlangs op zijn troon gekregen? Gij kunt de koets tegen twaalf uren bestellen, Florio. Gij behoeft u niet veel moeite voor mijn kleeren te geven; een half dozijn vesten, een dozijn dassen, mijn roode pak en het groene en het dunne grijze ook maar. Ik blijf er misschien niet langer dan een week. Het zal stellig vreeselijk vervelend wezen. Ik ga er enkel heen om aan geld te komen. Dat vervloekte Pharo heeft mij geplunderd en de halfjaarlijksche pacht moet ditmaal bijtijds geïnd worden.'

Het was nog slechts de tweede week van Juli; doch geldgebrek maakte sir Jasper inhalig.

Benoni's gelaat getuigde van de grootste belangstelling.

'Denkt Mylord geld van zijn landerijen te krijgen?' vroeg hij.

'Waar anders denkt ge dat ik het land voor heb? Wij houden geen bouwland en boerderij voor speelgoed. Grondbezitter te zijn is een zekere onderscheiding in Engeland, Benoni; maar land is een slechte geldbelegging. Als mijn vader zijn geld in den handel had gestoken en gelukkig in zijn ondernemingen was geweest, zou ik zooveel duizenden inkomen hebben als ik nu honderden bezit.'

Het was elf uren geslagen eer sir Jasper zijn kleedkamer uit kwam; doch Benoni had den reiskoffer van zijn heer gepakt en klokslag twaalf stond de koets voor de deur. Toen sir Jasper uit de eetkamer kwam, waar hij zijn chocolade had gebruikt en van een epicurisch déjeuner had geproefd, werd hij op den voet gevolgd door Bastiaan, die een klagelijk gehuil aanhief, alsof hij een ongeluk voorzag.

‘Het trouwe dier denkt dat ik hem verlaat,’ zeide sir James en streelde den grooten zwarten kop, die zich liefderijk tegen zijn borst drong.

‘Mylord zal toch den hond niet medenemen?’ riep Benoni verbaasd.

‘Niet medenemen? Denkt ge dan dat ik een beest dat zóóveel van mij houdt aan de genade van een Londensch kosthuis zal overlaten? Hij zou misschien verhongeren, of vergeven of gestolen worden eer ik terugkwam. Neen; Bastiaan gaat mee.’

Hoofdstuk II.
Bij het hek.

De reis naar Somerset was lang en vermoeiend, hoewel de weg door een fraai zomerlandschap liep. Het was de groote weg naar Bath, die toen ter tijd berucht was om de struikrooverij die er werd gepleegd. Sir Jasper neuriede, keek zijn kranten in, gaapte bij een deeltje nieuwe modepoëzie, sliep en streelde Bastiaan. Het was droog, fraai weder, gunstig voor den oogst, doch eenigszins afmattend voor de menschheid.

Bastiaan droeg de hitte en de vermoeienis met bewonderenswaardig geduld. Hij keek uit het portier en liet zijn tong uit zijn bek hangen, hij sliep nog meer dan zijn baas, en scheen tevreden zoolang hij maar niet uit diens tegenwoordigheid verbannen werd.

Doch ook aan de langste reis komt een einde en, na drie nachten in logementen geslapen, en vier lange zomerdagen tusschen de wielen gezeten te hebben, kwam sir Jasper voor het hek van zijn eigen domein.

Het hek werd opengedaan door de dochter van den portier, een slank meisje, met licht kastanjebruin haar, bruine oogen, blanke huid en hier en daar een zomersproetje. Het zien van dat meisje wekte eenige familieherinneringen bij sir Jasper op. Dertig jaren geleden had zijn vader de portierswoning en een lap grond aan een armen bloedverwant afgestaan, aan een geleerde die goed gestudeerd had, doch voor geen enkele betrekking geschikt bleek te zijn en in groote armoede verkeerde, totdat zijn neef, sir Everard Lydford, hem een tijdelijk verblijf aanbood.

‘Ik heb de portierswoning open,’ had sir Everard gezegd; ‘het is vroeger een huis geweest dat bij de douairie behoorde; maar in den tijd van Koningin Anna is het gedeeltelijk geslecht. Er behoort een goede lap tuin bij en het huis is nog ruim genoeg zooals het is. Gij kunt een jongen houden om het hek open te maken en gij kunt zooveel fruit en groenten, melk, boter en eieren uit de boerderij krijgen als gij wilt. Dan zijt gij geholpen totdat zich een betrekking voordoet.’

De arme geleerde had dankbaar en blijde de nederige wijkplaats aangenomen. Hij had een groote boekenkast en een kleinen koffer met kleederen naar het hek van Lydford-House medegenomen. Andere aardsche goederen bezat hij niet. De huishoudster van sir Everard had eenige meubelen opgezocht, die op rommelzolders geborgen waren en de geleerde, die handig was en smaak bezat, had zijn nederige woning weldra een aangenaam aanzien gegeven. Doch de nieuwe betrekking, waarvan sir Everard had gesproken, kwam niet. De arme geleerde was te Lydford al te gelukkig met zijn boeken en zijn rozen, dan dat hij opnieuw naar den strijd met het noodlot verlangde. Fortuna had hem niet tot een rijk en aanzienlijk man bestemd, doch de Hemel wilde hem geluk schenken. Wanneer hij op zijn fluweelen grasperk in den zonneschijn over zijn Horatius zat heengebogen, benijdde hij zelfs geen Koning op zijn troon.

Hij had sir Everard gevraagd of hij er tot aan zijn dood mocht blijven en het verzoek was hem van harte ingewilligd. Hij was een bescheiden man en vroeg niets meer dan hem van het begin af was toegestaan. Al de onder-

hoorigen van het landgoed mochten hem gaarne lijden. Zoo was zijn leven tien jaren lang in ongestoord geluk voorbijgegaan; toen was de geleerde verliefd geworden en had zijn neef vergunning gevraagd om te trouwen, of liever om ook na zijn huwelijk in de portierswoning te mogen blijven; want trouwen wilde hij in alle geval.

Sir Everard had hem zijn verzoek toegestaan en hem een banknoot van honderd pond willen schenken; doch dat geschenk had de geleerde vriendelijk en waardig van de hand gewezen. 'Ik verdien genoeg met mijn pen om mijn vrouw te onderhouden,' had hij gezegd. Gij hebt mij een aangename woning gegeven; meer wil ik van uw mildheid niet vergen.'

'Maar uw vrouw zal er misschien anders over denken,' had sir Everard geantwoord. 'Zij zal misschien een ander begrip hebben van hetgeen er noodig is dan gij.'

'Mijn vrouw zal mijn tweede ik zijn en zich gelukkig voelen in het eenvoudige leven dat mij behaagt,' had de heer Dorillon met volle overtuiging geantwoord.

Het meisje, dat hij tot zijn vrouw had gekozen, was een predikantsdochter en zoo zuinig mogelijk opgevoed. Zij bezat een zacht karakter en aardsche rijkdom woog voor haar niet op tegen een liefdevol hart. Zij kwam met even groote ingenomenheid in de kleine woning van den geleerde, alsof hij haar een paleis had kunnen aanbieden; twee jaren lang maakte zij zijn leven tot een hemel, toen stierf zij.

De arme geleerde was niet tegen zijn bitter verlies bestand, en een tijd lang scheen het alsof zijn geestkracht en zijn verstand eronder bezweken; daarop volgde een tijd van doffe wanhoop, van troostelooze dagen en rustelooze nachten. Het kleine huis werd verwaarloosd; de fraaie klimplanten, die de muren bedekten, groeiden in het wild, tot over het rietendak; de rozen werden niet meer verzorgd. Doch God is genadig en de tijd een krachtig heeler van de smart, en eindelijk kwam Stephanus Dorillon tot het bewustzijn dat hij een beminnelijk kind bezat dat naar zijn liefde smachtte. Hij opende zijn hart voor zijn moederloos dochtertje en welhaast werd zij hem even lief als haar moeder was geweest. Hij werd getroost en zijn dagen vloden weder kalm voorbij; hij kreeg weer smaak in zijn beminde boeken, en de grijze geleerde, vergrijsd meer door smart dan door de jaren, kon Job nazeggen: 'De Heer heeft gegeven, de Heer heeft genomen, de naam des Heeren zij geloofd!'

Toen sir Jasper de oude portierswoning voorbij reed, kwam de herinnering aan die aardige familiegeschiedenis weder bij hem op; het huis zag er allerliefst uit, omringd door myrten, kamperfoelie en jasmijnen. De rozen werden nu zorgvuldig gekweekt en gaven gloed aan de oude ruige muren. Er hingen vogelkooien in de open ramen; de vogeltjes zongen en de vlinders dartelden in den tuin. Bastiaan stak zijn kop uit het portier en begon vroolijk te blaffen, alsof hij het liefelijke tooneel begroeten wilde.

'Zou dat mooie meisje de dochter van den ouden Dorillon zijn?' dacht sir Jasper nieuwsgierig, bracht zijn lorgnet aan zijn oog en keek de liefelijke gestalte na.

Hij zag nog slechts even een slanke meisjesfiguur, glanzige lokken, een doorgestikten rok en een gebloemde sitsen *juste.*

Dat was bijna het eenige wat hem te Lydford fraai voorkwam Het oude huis was deerlijk verwaarloosd, eerst door sir Jasper's voogden en later door sir Jasper zelf. Er was een tuin voor met een fontein en een uitgedroogde gracht die den tuin van het park scheidde; de paden waren met gras en mos begroeid; de fontein had sedert den tijd van sir Everard niet meer gespeeld.

Het huis rook van binnen zoo dompig als een kelder; het was nooit gelucht

en de deuren kraakten op de hengsels, als in een gevangenis. Sir Jasper huiverde toen hij de verlaten vertrekken doorliep. Het matbleeke gezicht van Benoni kreeg een groenachtige tint. Bastiaan besnoof alle hoeken, alsof hij dieven en moordenaars achter de paneelen rook; maar misschien rook hij enkel muizen.

De huisbewaarster was oud en doof en zoo verbaasd over de komst van den baron, alsof Jupiter uit de wolken ware gevallen. Zij en een paar boerenmeiden waren de eenige bewoonsters van het oude huis; doch zelfs met al die treurige gegevens wist Benoni, eer de avond was ingevallen, iets aangenaams aan sir Jasper's vertrekken te geven. Hij had op de eerste verdieping de drie vroolijkste kamers op het zuiden voor zijn heer helpen inrichten, waar men het uitzicht op tuin en park had. Het huis lag in een dal en links, boven de boomen uit, kon sir Jasper nog de witte muren en den met rozen begroeiden schoorsteen van het huis van den heer Dorillon onderscheiden.

Hij at en sliep goed, dank zij den talentvollen Benoni, die kok van aanleg was, zoowel als kamerdienaar van beroep. Benoni braadde de coteletten, maakte een ommelet en zorgde dat het beddelinnen voor zijn heer behoorlijk was uitgedampt.

'Wat zou ik in zulk een woestenij zonder u beginnen, mijn Benoni?' riep de Sybariet, toen hij zich op het beste donzen bed van het oude landhuis nedervleide. 'Gij zijt een schat! Lees mij nu *Pamela* van Goldoni voor, dat is korter en aardiger dan het nieuwe verhaal van Richardson. Heeft Bastiaan een goede ligging?'

'Ja, mylord.'

Er was een kleedje voor Bastiaan bij het ledikant van sir Jasper gelegd.

Hoofdstuk III.
De halfjaarlijksche renten.

Den volgenden morgen liet sir Jasper zijn rentmeester bij zich ontbieden en deelde hem openhartig mede dat hij geen cent bezat.

'Gij moet mij onmiddellijk mijn halfjaarlijksche renten bezorgen,' zeide hij.

'Onmogelijk! De pachters betalen nooit vóór St. Michiel(*),' antwoordde de heer Dibber, en somde allerlei redenen op waarom hun die toegevendheid werd verleend.

'Ik geef geen zier om hun koeien en varkens, hun appelwijn en hun koren,' antwoordde sir Jasper. 'Ik heb al mijn geld verspeeld en ik moet een goede som hebben om mijn verlies weer in te halen. In de andere week ga ik naar Parijs om den nieuwen koning en zijn koningin te zien.'

Benoni was bij dat gesprek tegenwoordig en leende een aandachtig oor. De heer Dibber beloofde bij de pachters zijn best te zullen doen, al was het nog wat vroeg voor het innen der pachtgelden. Er waren rijke lieden onder, die wel terstond zouden willen betalen als zij er hun landheer genoegen mede deden. Hij durfde wel aannemen, sir Jasper in den loop van den volgenden dag zes à zeven honderd pond in contanten te bezorgen.

'Dat zal genoeg zijn; dunkt u niet, Benoni?' zeide sir Jasper tot zijn kamerdienaar. 'Daarvan kunnen wij wel een maand of zes weken te Parijs leven.'

(*) 29 September.

Toen de heer Dibber vertrokken was, nam de jonge baron zijn hoed en zijn stok en ging gekleed en gepoederd als voor een wandeling langs Rotten Row en bezwangerd van fijnen rozengeur het huis uit, om zijn domein eens op te nemen.

Hij had het landgoed niet weder gezien sedert zijn schooljaren, toen hij in de

verzoeking was geweest zijn eigen appelen te stelen. Bastiaan liep, eenenal leven en vroolijkheid, met den baas mede; nu eens liep hij in vollen galop om een denkbeeldig wild na te jagen; dan weder wentelde hij zich in het door morgendauw bevochtigde gras, zalig in de frischheid van het land, welks uitgestrektheid en vrijheid, na de smaakvolle bekrompenheid van de appartementen in St. James, een uitkomst waren voor zijn hondenhart.

Het landgoed zag er verwaarloosd en verlaten uit; ledige stallen, ledige hondenhokken, koetshuizen waarin ouderwetsche koetsen stonden te vermolmen; overal de stilte van het graf. Geen wonder dat sir Jasper zijn eigendom den rug toekeerde en de laan afliep, om meer vroolijke gezelligheid te gaan zoeken in het huisje van den heer Dorillon. Bastiaan rende als een dolle door het park, maakte jacht op de konijntjes met hun zilveren staarten en deed de bruine eekhorentjes naar de toppen der boomen vluchten. Sir Jasper maakte zich aan den ouden heer Dorillon bekend, die hem vriendelijk ontving, doch zonder een zweem van kruipende nederigheid.

'Gij gelijkt op mijn edelmoedigen vriend, uw vader,' zeide hij. Daarop kwam eensklaps de gedachte in zijn mijmerzieken geest op dat de komst van den heer van het landgoed wel eens een aanleiding tot zijn eigen vertrek kon zijn; want wie wist wat de plannen van dien jongen man konden wezen!

'Gij denkt misschien aan veranderingen en verbeteringen op het landgoed?' zeide hij met zijn zachte stem; 'en hebt misschien een andere bestemming voor mijn lieve woning?'

Sir Jasper begon onmiddellijk vol ijver te verzekeren dat het huisje geheel tot den dienst was van zijn neef; ja, hij stelde om zoo te zeggen zijn gansche domein tot zijn beschikking, en noemde zich gelukkig dat hij zulk een talentvol man op zijn landgoed bezat.

'Maar ik vrees dat gij geen behoorlijke bediening in dit Beotie hebt,' voegde sir Jasper erbij. 'Het heeft mij ontzettend gehinderd, dat juffrouw Dorillon gisteravond het hek voor mij open maakte.'

'De jongen, wiens post het eigenlijk is, was juist thuis gaan eten en het is een groote zeldzaamheid, dat er iemand aan het hek komt,' antwoordde de geleerde; 'maar mijn dochter is niet trotsch. Zij heeft een damesopvoeding genoten; maar zij weet dat zij afhankelijk zijn zal na mijn dood.'

In dat oogenblik kwam juffrouw Dorillon binnen, doch trad blozend en beschroomd terug, toen zij den stadsheer zag, dien haar vader haar als den zoon van zijn weldoener voorstelde. De vriendelijkheid van sir Jasper bracht haar spoedig op haar gemak en zij praatte vrijmoedig over haar tuin, over de kerk en het dorp dat, met het verwaarloosde park, de eenige wereld was welke zij buiten de bibliotheek haars vaders kende. Nooit had sir Jasper zulk een liefelijk wezen gezien, zoo dacht hij er althans over terwijl zij met hem praatte. Londensche schoonen, met haar satijnen *justes,* haar herderinnenhoedjes, haar poeder en haar parfumeriën, haar deftige dienaressen en radde tongetjes, verdwenen in het niet bij dat landmeisje met haar ingeschapen fatsoenlijkheid en eenvoudige bevalligheid. In één woord, nadat sir Jasper drie malen in het Londensche seizoen half zijn hart had verloren, verloor hij het in één uur tijds geheel en al aan Philis Dorillon.

Hij wandelde wakende droomend naar het groote huis terug, en wist geen raad met zijn tijd eer hij gevoegelijk zijn bezoek bij den heer Dorillon zou kunnen herhalen;

de dag viel hem lang. Hij speelde met Bastiaan, liep de stallen door, snuffelde in de oude bibliotheek, waar de wijsheid van eeuwen merkelijk door vocht en schimmel had geleden. Shakespeare was zoo bespikkeld alsof hij de pokken had gehad; de bladen van Milton waren groen en vol vlekken, aan Bacon was een luchtje.

Na den eten richtte sir Jasper zijn weg zoo in, dat hij het huisje van den heer

Dorillon voorbij moest om, zooals het heette, naar het dorp te gaan. Bastiaan volgde hem als gewoonlijk op de hielen. Wijl hij den ouden heer bezig trof aan het opbinden van zijn rozen, ging hij niet voorbij, doch bleef een uurtje praten, waarbij Philis het laatste halfuur tegenwoordig was. Hij ging weder als in een droom naar huis en bleef tot laat in den avond in *Romeo en Julia* lezen, bij zich zelf bedenkend hoe waar des dichters beschrijving van een plotseling opkomende liefde was.

Den volgenden dag bracht hij weder een uur in de portierswoning door, waar Bastiaan reeds een groot gunsteling was geworden. De hond had van het eerste oogenblik af een hartstocht voor juffrouw Dorillon opgevat en zij was opgetogen over het fraaie dier; hij vulde alle pijnlijke gapingen in het gesprek aan en was het aangenaamste gezelschap, zelfs wanneer hij niets deed dan met zijn tong uit zijn bek, met lodderige oogen en kwispelstaartend, zijn ingenomenheid met het gezelschap betoonen, terwijl hij den gewasten vloer op en neder liep.

Sir Jasper begon te twijfelen aan de wijsheid van zijn plan om naar Parijs te gaan; het zou er ondragelijk warm wezen, dacht hij nu en hij kon het nog wel wat langer uithouden, eer hij in het zweet van zijn aanschijn, onder een massa volk, den nieuwen Franschen koning ging bekijken. Neen, hij zou beter doen met zijn vertrek naar Parijs tot in het begin van den winter uit te stellen; dan zouden er misschien maskerades en andere feestelijkheden zijn, waarvan de jonge broeders des konings zooveel hielden.

(Slot volgt.)

Lief minneken.
Mignonne, ma mignonne.
lieb liebchen, du.

Fransche vertaling en muziek van G. Antheunis.
Vlaamsch gedicht en Duitsche vertaling van Hoffmann von Fallersleben.

Gemoedelijk. Niet te snel. Gemütlich. Nicht zu schnell. Moderato. □ = 54.
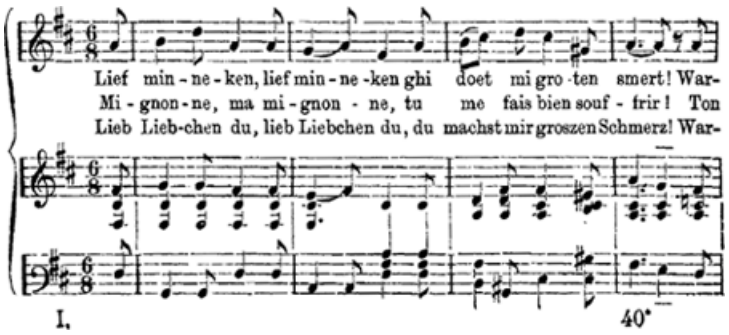
Lief min - ne - ken, lief min - ne -ken ghi doet mi gro -ten smert! War-
Mi - gnon - ne, ma mi - gnon - ne, tu me fais bien souf - frir! Ton
Lieb Lieb-chen du, lieb Liebchen du, du machst mir groszen Schmerz! War-
I.
40*

Lief min - ne - ken, lief min - ne -ken ghi doet mi gro -ten smert!
Mi - gnon - ne, ma mi - gnon - ne, tu me fais bien souf - frir!
Lieb Lieb-chen du, lieb Liebchen du, du machst mir groszen Schmerz!
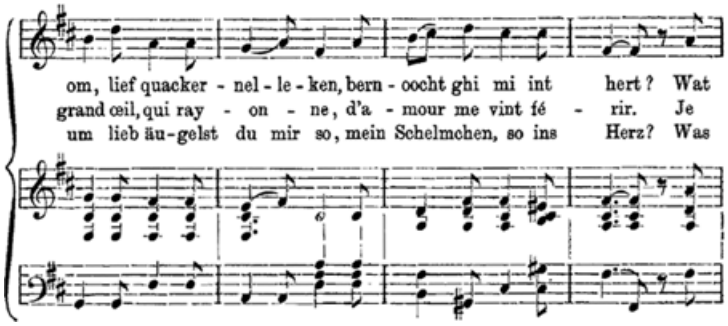
om, lief quacker - nel - le - ken, bern - oocht ghi mi int hert? Wat
grand œil, qui ray - on - ne, d'a - mour me vint fé - rir. Je
um lieb äu - gelst du mir so, mein Schelmchen, so ins Herz? Was

Warom, lief quacker - nel - le - ken, bern - oocht ghi mi int hert?
Ton grand oeil, qui ray - on - ne, d'a - mour me vint fé - rir.
Warum lieb äu - gelst du mir so, mein Schelmchen, so ins Herz?
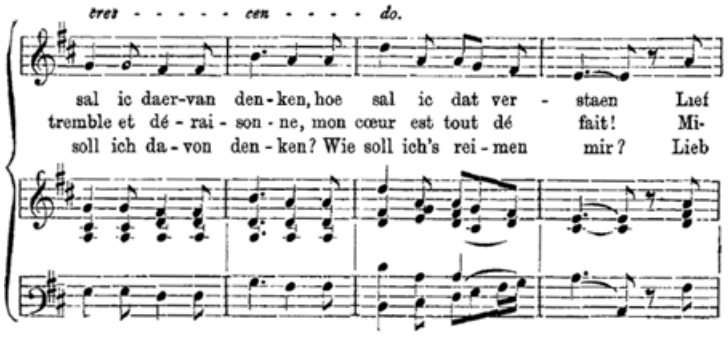
tres - - - - - cen - - - - - do.
sal ic daer-van den - ken, hoe sal ic dat ver - staen Lief
tremble et dé - rai - son - ne, mon cœur est tout dé fait! Mi-
soll ich da - von den - ken? Wie soll ich's rei - men mir? Lieb

Wat sal ic daer - van den - ken, hoe sal ic dat ver - staen
Je tremble et dé - rai - son - ne, mon coeur est tout dé fait!
Was soll ich da - von den - ken? Wie soll ich's rei - men mir?
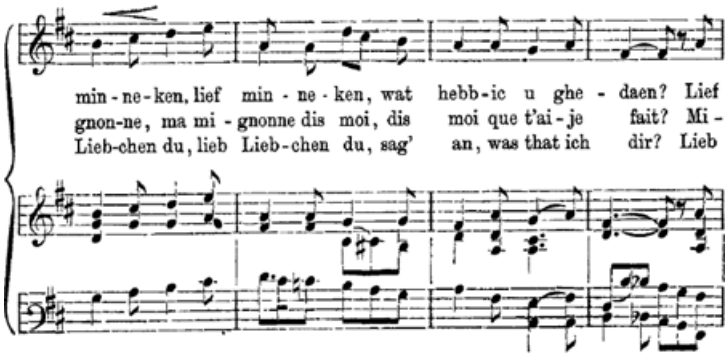
min - ne - ken, lief min - ne - ken, wat hebb - ic u ghe - daen? Lief
gnon-ne, ma mi - gnonne dis moi, dis moi que t'ai - je fait? Mi -
Lieb-chen du, lieb Lieb-chen du, sag' an, was that ich dir? Lieb

Lief min - ne - ken, lief min - ne - ken, wat hebb - ic u ghe - daen?
Mignon-ne, ma mi - gnonne dis moi, dis moi que t'ai - je fait?
Lieb Lieb-chen du, lieb Lieb - chen du, sag' an, was that ich dir?
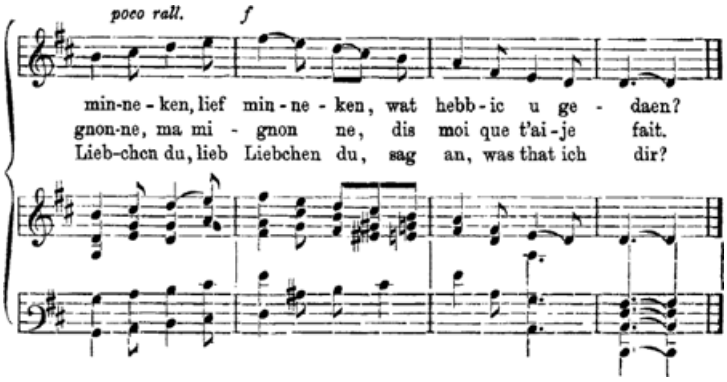
poco rall.
f
min-ne - ken, lief min - ne - ken, wat hebb - ic u ge - daen?
gnon-ne, ma mi - gnon ne, dis moi que t'ai - je fait.
Lieb-chen du, lieb Liebchen du, sag an, was that ich dir?

Lief min-ne - ken, lief min - ne - ken, wat hebb - ic u ge - daen?
Mignon-ne, ma mi - gnon ne, dis moi que t'ai - je fait.
Lieb Lieb-chen du, lieb Liebchen du, sag an, was that ich dir?
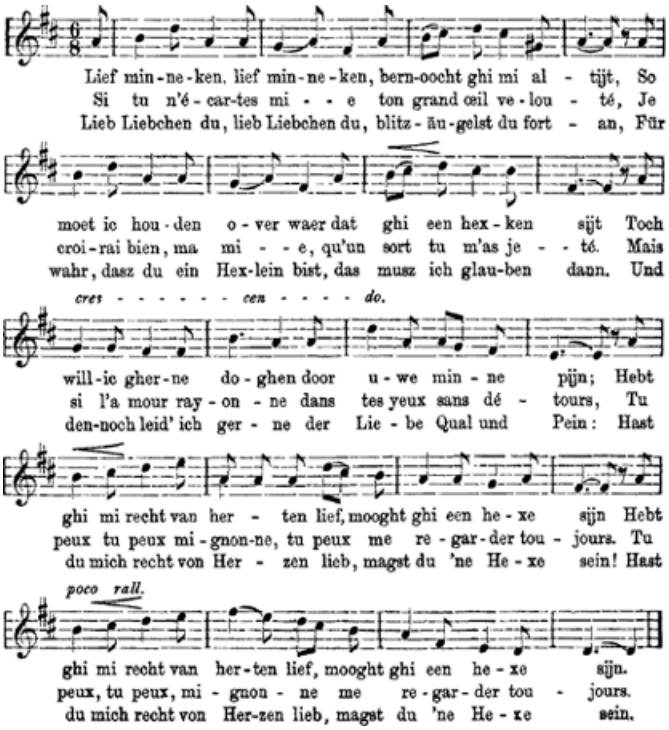
Lief min-ne-ken, lief min-ne-ken, bern-oocht ghi mi al - tijt, So
Si tu n'é - car-tes mi - - e ton grand œil ve - lou - té, Je
Lieb Liebchen du, lieb Liebchen du, blitz - äu - gelst du fort - an, Für
moet ic hou - den o - ver waer dat ghi een hex - ken sijt Toch
croi - rai bien, ma mi - - e, qu'un sort tu m'as je - - té. Mais
wahr, dasz du ein Hex-lein bist, das musz ich glau-ben dann. Und
cres - - - - - cen - - - - do.
will - ic gher - ne do - ghen door u - we min - ne pijn; Hebt
si l'a mour ray - on - ne dans tes yeux sans dé - tours, Tu
den-noch leid' ich ger - ne der Lie - be Qual und Pein: Hast
ghi mi recht van her - ten lief, mooght ghi een he - xe sijn Hebt
peux tu peux mi - gnon-ne, tu peux me re - gar - der tou - jours. Tu
du mich recht von Her - zen lieb, magst du 'ne He - xe sein! Hast
poco rall.
ghi mi recht van her - ten lief, mooght ghi een he - xe sijn.
peux, tu peux, mi - gnon - ne me re - gar - der tou - jours.
du mich recht von Her-zen lieb, magst du 'ne He - xe sein.

Lief min - ne - ken, lief min - ne - ken, bern-oocht ghi mi al - tijt,
Si tu n'é - car-tes mi - - e ton grand oeil ve - lou - té,
Lieb Liebchen du, lieb Liebchen du, blitz - äu - gelst du fort - an,
So moet ic hou - den o - ver waer dat ghi een hex - ken sijt
Je croi - rai bien, ma mi - - e, qu'un sort tu m'as je - - té.
Für wahr, dasz du ein Hex-lein bist, das musz ich glau-ben dann.
Toch will - ic gher - ne do - ghen door u - we min - ne pijn;
Mais si l'a mour ray - on - ne dans tes yeux sans dé - tours,
Und den-noch leid' ich ger - ne der Lie - be Qual und Pein:
Hebt ghi mi recht van her - ten lief, mooght ghi een he - xe sijn
Tu peux tu peux mi - gnon-ne, tu peux me re - gar - der tou - jours.
Hast du mich recht von Her - zen lieb, magst du 'ne He - xe sein!
Hebt ghi mi recht van her - ten lief, mooght ghi een he - xe sijn.
Tu peux, tu peux, mi - gnon - ne me re - gar - der tou - jours.
Hast du mich recht von Her-zen lieb, magst du 'ne He - xe sein.

Bovenstaand lied deelen wij mede als eene proeve uit een

LIEDERKRANS
uit de 'LOVERKENS' van
Hoffmann von Fallersleben,

en waarvan de muziek is gecomponeerd door onzen geachten Zuid-Nederlandschen medearbeider Mr. G. Antheunis.

Spreekt uit de gedichten van den rijkbegaafde een zeldzame fijnheid van gevoel zonder weekheid, - wanneer die man de tonen kiest voor de uitdrukking van het reine en liefelijke, dat er in hem leeft, dan zal zeker menigeen met belangstelling de verschijning te gemoet zien van een bundel, die ons een nieuwen blik zal vergunnen in het geestesleven van een edel mensch.

Begunstigd met de inzage van de afgedrukte bladen, meenden wij door mededeeling eener kleine proeve ook in Noord-Nederland den weg te kunnen banen voor een bundel, die niet door de grenzen tusschen Noord en Zuid belemmerd mag worden.

Brievenbus.

Aan den heer J. Douwes, predikant te Leens.
IV.

Weleerwaarde Heer!

Onder den titel van 'Een storm in de Nederlandsche Hervormde Kerk' werd dezer dagen de literatuur over de bekende belijdenis-quaestie met een nieuwe brochure van uwe hand vermeerderd.

Behelsde die brochure eenvoudig een tweede poging, om de houding der zoogenaamde Groningers in de synode te rechtvaardigen, ze kon veilig onbesproken blijven. Voor zoover dit noodig was, heeft Prof. Van Boneval Faure die reeds door den heer Thoden van Velzen beproefde rechtvaardiging aan de beginselen der logika en der zedelijkheid getoetst.

Doch uwe brochure heeft een gansch andere beteekenis. Zij is een doorloopende acte van beschuldiging tegen de moderne predikanten der Ned. Herv. Kerk, wier beginselen niet alleen op de schromelijkste wijze worden miskend, maar wier zedelijk karakter tevens wordt aangetast. Neemt men daarbij in aanmerking, dat de quaestie zelve door u in een volkomen valsch licht is gesteld, en dat een oppervlakkige kennisname uwer beschouwingen bij uitnemendheid geschikt is, om het oordeel te verwarren van hen, die in de eerste plaats zullen geroepen worden, tot de bevredigende oplossing dier quaestie mede te werken, dan kan de openlijke toetsing van het gehalte der opmerkingen, door u het publiek aangeboden, noch overbodig, noch, in een der beschuldigden, ongepast geacht worden.

Gij geeft uwe lezers een vijftal opmerkingen ten beste, bij elke van welke ik de vrijheid zal nemen eenige kantteekeningen te voegen. Aan die opmerkingen gaat een korte inleiding vooraf, waaruit mij reeds aanstonds bleek, hoe weinig moeite gij u gegeven hebt, om tot een juiste voorstelling te komen der quaestie, waarin gij toch mede zult hebben te beslissen.

De Fransche dagbladen van verschillende politieke richting keurden, niet lang

geleden, in scherpe bewoordingen de handelwijze af van den president eener rechtbank, die zich, in zijne houding tegenover den beschuldigde, door zijn indruk van diens schuld had laten leiden. Gij schijnt te meenen, dat een lid der hoogste besturende en rechtsprekende macht in de Kerk zich vrijelijk zulk een handelwijze mag veroorloven. Immers geeft gij zonder schroom 'den indruk' te kennen, die de adres-beweging op u gemaakt heeft, en het blijkt niet, dat gij eenige ernstige poging gedaan hebt, om u van de juistheid van dien indruk te vergewissen. Toch bestond hiervoor - zou men zeggen - wel reden, en mocht men verwachten, dat een lid der synode en der synodale commissie zich tweemaal zou bedenken, vóór hij dien, op enkele gegevens gegronden indruk openbaar maakte, en vooral vóór hij er zich in zijn oordeel door liet beheerschen. Immers geldt het geen onbeteekenende zaak.

Uw 'indruk' is, dat wij, moderne predikanten, 'met opzet vermeden hebben, de gemeente mede te deelen, wat er eigenlijk geschied is, ten einde te beter en te gemakkelijker door groote woorden en holle frasen al wat liberaal is of gaarne dien naam draagt, in beweging te kunnen brengen.' Met andere woorden, volgens uw indruk, zijn wij allen, die het onzen plicht hebben geacht de gemeente te wijzen op de ernstige beteekenis van de besluiten der laatstgehouden synode, gewetenlooze mannen, die met opzet de gemeente in een valschen waan brengen, die, willens en wetens, de waarheid achterhouden en die door onze holle phrasen op het pseudo-liberalisme van Jan Rap en zijn maat speculeeren. En op welke feiten berust nu die indruk? Noch in hetgeen gij over de quaestie in dagblad-artikelen gelezen hebt - verzekert gij ons - noch in eenig tot het indienen van adressen opwekkend woord vindt gij de ware toedracht der zaak in het licht gesteld. Hadt gij dan geene andere gegevens ter uwer beschikking, om u omtrent de feitelijke houding en den toeleg der moderne predikanten te vergewissen? Welzeker. Gij hadt, om slechts iets te noemen, kennis kunnen nemen van de brochure van Prof. Rauwenhoff, die het eerst de aandacht der gemeente op het heillooze besluit der synode vestigde. Gij hadt kennis kunnen nemen van het zoo kalme en bezadigde woord: *Aan de leden der Ned. Herv. Kerk*, door het Comité der vergadering van 17 October 1876 in het licht gegeven.

Gij hadt het bij den boekhandelaar Kouwenaar uitgegeven en in duizende exemplaren verspreide Blaadje: 'de beweging over de aanneming tot lid van de Ned. Herv. Kerk' kunnen raadplegen. Gij hadt inlichtingen kunnen inwinnen over het in de verschillende bijeenkomsten der gemeenteleden, ter inleiding der quaestie door de predikanten gesprokene. Gij hadt in de herfstvergadering der synodale commissie bij uw medelid, Prof. Van Boneval Faure onderzoek kunnen doen naar hetgeen te Leiden geschied was. En als gij werkelijk gebruik hadt gemaakt van deze u ten dienst staande middelen, om de waarheid te leeren kennen, dan zoudt gij, ik ben er zeker van, u over uw 'indruk' geschaamd hebben; dan zoudt gij tot het inzicht zijn gekomen, dat die 'indruk' van treurige vooringenomenheid, van ergerlijke miskenning uwer ambtgenooten getuigde en dan zoudt gij - in plaats van dien wereldkundig te maken - hem onder die verborgen zonden gerekend hebben, voor welke een ernstig mensch in zijn binnenkamer boete doet.

Maar zelfs al had het u aan elke gelegenheid ontbroken, om de juistheid van uw indruk aan de werkelijkheid te toetsen, hadt gij, die, als lid der synodale commissie, de aan die commissie gezonden adressen onder de oogen hebt gehad, dan niet alleen reeds uit de namen der adressanten het onmogelijke van uw vermoeden kunnen en

moeten opmaken? Hadt gij niet kunnen en moeten zien, dat zeer velen dier adressanten tot de meest ontwikkelde, de meest ernstige en de meest geachte leden der Ned. Herv. Kerk behooren; mannen, van welke het eenvoudig onzinnig is te onderstellen, dat zij zich door ons, predikanten, kunstmatig hebben laten opwinden en even gedwee het hun door ons voorgelegde adres hebben

geteekend, als de roomsche of confessioneele kiezers hun stembriefje met den aangewezen naam invullen? Maar genoeg over uw indruk, die mij toeschijnt weinig te pleiten voor uwe bevoegdheid, om anderen in te lichten omtrent den waren aard der belijdenis-quaestie onzer dagen.

In diezelfde inleiding geeft gij uw onverdeelde instemming te kennen met het oordeel over de besluiten der synode, door een uwer geestverwanten in de *Groninger Courant* uitgesproken. Wat mij in dit oordeel trof, was de echt Roomsche vereenzelviging der kerkbesturen met de kerk. De besluiten der synode in zake de aannemings-quaestie afkeuren, zal zijn de kerk zelve beschuldigen: immers zijn die besluiten genomen in overeenstemming met de consideratiën 'der kerk', en had de synode, na die consideratiën, geen andere kunnen of mogen nemen. Zoo oordeelt gij, hierbij verwijzende naar het schrijven van een ongenoemden in de *Groninger Courant.* Ik veroorloof mij, u en uw geestverwant de lezing der brochure van Prof. Van Boneval Faure ernstig aan te bevelen. Gij zult er, onder meer behartigingswaardige wenken, in lezen, dat het ten eenenmale strijdig is met den Protestantschen geest, om de kerk eenvoudig in de kerkbesturen te doen opgaan en van de gezindheid dezer laatsten, zonder meer, te besluiten tot de gezindheid der eersten. Maar zelfs, al mocht dit Roomsche kerkbegrip worden toegelaten, zou de bewering onjuist zijn, dat de kerk met een verpletterende meerderheid voor het ongewijzigd behoud der vragen gestemd heeft. Wat althans de klassikale vergaderingen betreft, die nog eenigszins kunnen geacht worden, de kerk, d.i. de leden der gemeente, te vertegenwoordigen, verklaarde zich een zeer aanzienlijke minderheid voor wijziging. Daarenboven, staat er ook niet voor u en uwe medeleden in het Algemeen Reglement geschreven, dat de synode 'naar eigen oordeel' gebruik maakt van de consideratiën der kerkelijke collegies? En als dan nu die collegies de synode den weg van het confessionalisme willen opdrijven, behoort deze dan niet aan dien aandrang weerstand te bieden? Verzaakt zij niet haar plicht, als zij zich tot het gehoorzame werktuig dier collegies verlaagt? En is dan niet zij de hoofdschuldige, zij, die getoond heeft òf geen eigen, door den Protestantschen geest verlicht oordeel te bezitten, òf dat oordeel niet tegenover de lagere kerkbesturen te durven doen gelden?

En hiermede laat ik uwe inleiding rusten en kom tot de opmerkingen, die gij ons ter overweging aanbiedt.

I.

Uw eerste opmerking is, dat de tegenstand tegen Art. 39 van het Reglement op het godsdienstonderwijs eerst in het jaar 1875 is opgekomen. Eerst nadat de heer Hooykaas Herderschee, wegens het niet voorstellen der voorgeschreven vragen, was aangeklaagd en veroordeeld geworden, is - lezen wij pag. 9 - 'de aanval' op Art. 39 Reglement godsdienstonderwijs begonnen. Nu is het zeker onloochenbaar, dat bij het bevoegde kerkbestuur geen officieele stap tot wijziging van dat Art. gedaan is, dan nadat gebleken was, dat er met goed gevolg een wapen aan ontleend kon worden ter bestrijding der persoonlijke belijdenis-vrijheid. Maar eilieve! wat hadt gij dan gewild? Een aanval - om u w term te gebruiken - vóór dat de vijand zich vertoond had? En, als gij, zooals uw plicht was, behoorlijk kennis genomen hebt van het adres,

in 1875 door 400 predikanten bij de synode ingezonden, hebt gij daar dan niet in gelezen, dat velen onzer steeds gemeend hebben, niet gehouden te zijn tot het ongewijzigd voorstellen der vragen, in Art. 39 opgenomen en dat zij zich de belemmering der vrijheid, die hun steeds door de kerkbesturen was gelaten, niet zouden laten welgevallen? Is u dan uit dit adres niet gebleken, dat ons bezwaar tegen Art. 39 niet eerst van 1875 dagteekent, al werd het toen, naar aanleiding van een bepaald feit, voor het eerst officieel ter kennis der synode gebracht? Vóór die eerste officieele kennisgeving - zegt

gij - is geen bezwaar tegen het doen of beantwoorden der vragen vernomen. Niet vernomen? 't Kan zijn, en er valt in geen geval over te twisten wat gij al dan niet vernomen hebt. Maar ook niet geuit? Reeds onmiddellijk na de invoering der nieuwe vragen, verklaarde de heer Gunning, predikant te 's-Gravenhage, openlijk, dat zijn geweten hem verbood, ze bij de bevestiging voor te stellen, omdat hare bevestigende beantwoording een mate van geestelijk leven onderstelde, die bij nieuwe lidmaten niet geacht kon worden aanwezig te zijn. Gij moet zelf erkennen, dat de synode van 1872 een wijziging der eerste vraag voorloopig had aangenomen, een besluit, dat wel niet zou zijn genomen, zoo althans de voorsteller en de meerderheid, die voor het voorstel stemde, vóór dien tijd 'geen bezwaar tegen het doen of beantwoorden dezer vraag hadden vernomen.' In 1874 vond ik, als afgevaardigde der Waalsche kerken, aanleiding in een officieele zitting der synode, ten aanhoore mede van den heer Douwes, te verklaren, dat ik en velen mijner ambtgenooten de vragen niet onveranderd deden en dat wij ons noch wettelijk noch zedelijk verplicht achtten, ze te doen. Onder de bij diezelfde synode ingezonden consideratiën betreffende het voorstel om, bij verschil van gevoelen over de toelating, allen aan te nemen, die zich bereid verklaarden om toestemmend te antwoorden op de vragen van Art. 39, consideratiën, waarin - volgens u - nog geen zweem is van dat in onze dagen door velen gevoelde gewetensbezwaar, waren, onder meer, die van de Waalsche Commissie, 'die het betreurde, dat de vragen in Art. 39 onveranderd waren gebleven en die er ernstig op aandrong, dat de synode maatregelen mocht nemen, ten einde te verhoeden, dat de aanneming een vorm zonder waarheid zij'; die van het provinciaal kerkbestuur van Noordbrabant, dat 'het lidmaatschap niet wil zien afhankelijk gesteld van het onvoorwaardelijk onderschrijven eener dogmatische formule, waartegen ééne richting gegronde bezwaren meent te hebben'; die van de klassikale vergadering van Haarlem, die 'de aanneming niet wil afhankelijk gesteld zien van de toestemmende beantwoording der vragen van Art. 39, omdat zij blijft prijsstellen op de uitvoering van het beginsel van vrijheid in leer en belijdenis'; die van Alkmaar, dat 'niet wil, dat de vragen van Art. 39 het schibboleth onzer belijdenis worden'; die van eenige leden der klassikale vergadering van Dokkum, die oordeelen, dat 'door de dubbelzinnig gestelde vragen van Art. 39 oneerlijkheid en onzedelijkheid in de hand worden gewerkt'; die van 's-Hertogenbosch, dat niet tot voorwaarde der aanneming wil zien stellen 'het onderschrijven eener dogmatische formule, waartegen de moderne richting gegronde bezwaren heeft'; die der Waalsche Réunie, die den wensch uitspreekt 'dat de synode een formule moge vinden, die het voorwendsel beneemt, andersdenkenden van huichelarij te beschuldigen of te verdenken.' De door de synode van 1874 benoemde commissie eindelijk, aan welke het préadvies over de definitieve redactie van Art. 38 was opgedragen, 'naar eigen oordeel' van deze ingekomen consideratiën gebruik makende, verklaarde eenstemmig dat 'het loffefijk doel, eerbiediging van de persoonlijke denk- en formulevrijheid niet door de verplichte beantwoording der vragen van Art. 39 bereikt zou worden, daar met name de eerste vraag den inhoud van het christelijk geloof op eene wijze formuleerde, waartegen ernstige bedenking bestond.' Diezelfde commissie stelde voor 'in overeenstemming met de klaarblijkelijke bedoeling der synodale vergadering van 1873, dat van de aanstaande lidmaten der kerk geen enkele bepaalde formuleering van het christelijk geloof zou worden geeischt.' Toch verklaart gij stoutweg, dat vóór 1875 geen bezwaar tegen het doen of beantwoorden der vragen van Art. 39 werd vernomen, en dat in de

synode van 1874 nog geen sprake was van het in onze dagen door velen gevoelde gewetensbezwaar. Ja! gij gaat verder nog; gij beweert dat die vragen, bij hare invoering, in geheel de kerk schier onverdeelden bijval hebben gevonden, een bewering trouwens, voor welke geen zweem van bewijs wordt aangevoerd, en

die door het algemeen erkende feit wordt gelogenstraft, dat zeer vele predikanten van verschillende dogmatische denkwijze de vragen van Art. 39, van den beginne af niet dan met min of meer belangrijke wijzigingen deden. In de gemeente der hoofdstad b.v. waren ze met zoo weinig bijval ontvangen, dat nog jaren na de invoering een der meest geachte predikanten dier gemeente, zich, bij de bevestiging van lidmaten, van de oude vragen bediende. En hiermede meen ik de onjuistheid van uw eerste opmerking genoegzaam te hebben aangetoond.

II.

In uw tweede opmerking verzekert gij ons, dat de tegenstand tegen Art. 39 een zeer ernstige beteekenis heeft. Een verblijdende verklaring, dacht ik, toen ik die woorden las. Hier wordt nu toch erkend, dat de beweging, die vele kerkbestuurders zoo weinig gemotiveerd schijnt, die, volgens u, tegen zulke ‘gepaste’ vragen gericht is, niet aan ‘jeugdige onbedachtzaamheid’, niet aan ‘kunstmatige opwinding’, niet aan ‘hartstochtelijk drijven’ te wijten is, dat ze een ‘zeer ernstige beteekenis’ heeft.

Als nu maar, dacht ik verder, de heer Douwes, wiens adviezen zijn gebleken een zoo grooten invloed op de synode te hebben, zijne medeleden die overtuiging weet mede te deelen, dan bestaat er grond om te verwachten, dat deze den tegenstand tegen Art. 39, dit jaar beter dan in 1876, zullen weten te waardeeren en aan de ernstige bezwaren op ernstige wijze zullen tegemoetkomen.

Helaas! mijne blijdschap was van korten duur. Verder lezende, stuitte ik al aanstonds op een leelijke insinuatie. Gij ‘twijfelt, of niet bij velen onzer een diepere grond van den tegenstand tegen Art. 39 aanwezig is, dan met woorden wordt uitgesproken.’ Als grond voor dien twijfel voert gij aan, dat in het adres der 400 predikanten ‘louter bezwaren van formeelen aard genoemd worden; geen enkel, dat aan den inhoud der vragen zelven ontleend is.’ Formeele bezwaren nu zijn, volgens u, onvoldoende om den tegenstand te verklaren; er moeten dus materieele bezwaren bestaan, die voorzichtig worden verzwegen.

Reeds bij uw eerste opmerking heb ik, tot mijn leedwezen, op het onbetrouwbare uwer mededeelingen moeten wijzen. Ook nu moet ik in de allereerste plaats uwe lezers waarschuwen, om toch geen onbepaald vertrouwen aan uwe historische mededeelingen te schenken. Bepaald ‘onjuist’ toch is het, als gij verzekert, dat in het adres der 400 predikanten louter bezwaren van formeelen aard worden genoemd. In dat adres staat met even zoovele woorden te lezen: ‘De bedenkingen, die door de in de vragen gebezigde uitdrukkingen worden uitgelokt, liggen te zeer voor de hand dan dat het noodig zou zijn, er breedvoerig bij stil te staan. De dogmatiek, die de eerste vraag beheerscht, de in de tweede vraag gevorderde verbintenis om bij de genoemde “belijdenis” te volharden, ten eenenmale strijdig met den plicht om ieder verkregen inzicht voortdurend te blijven beproeven; naar het oordeel van sommigen, ook het veelomvattende van de zedelijke verplichting, die volgens het tweede gedeelte van dezelfde vraag moet worden aanvaard..... dit alles is voor de meesten onzer meer dan bedenkelijk.’ Zóó spraken reeds in 1875 de adressanten. En in 1877 meent een lid der synode, tot welke die verklaringen gericht werden, te mogen vragen: ‘heeft men bezwaar tegen den inhoud der vragen? Men kome er dan rond voor uit. Men

toone aan, men spreke uit, men wijze aan, wat het is, waarin niet allen zich kunnen vereenigen. Maar hoe wij dit ook vragen, men geeft ons hierop geen antwoord.' Zie, dit acht ik inderdaad bedenkelijk! Dit schijnt mij te getuigen van een lichtvaardigheid zóó groot, dat de vraag geoorloofd is, of iemand, die zich klaarblijkelijk zoo weinig moeite heeft gegeven, om de meeningen en bedoelingen zijner tegenstanders te verstaan, inderdaad het recht heeft, om het vonnis over hen te strijken?

Ik herhaal, gij weerspreekt de feiten in het aangezicht, als gij beweert, dat

wij geen bezwaren tegen den inhoud der vragen van art. 39 hebben te kennen gegeven. En is 't niet, alsof gij zelf gevoeld hebt, dat gij onze bij de synode van 1875 ingediende bezwaren slechts voor een deel weergaaft? Immers doet gij het onmogelijke, om uwe lezers te overtuigen, dat de eerste vraag van art. 39 geen dogmatische is; dat ze niets behelst, wat strijdt met des christens bewustzijn of levenservaring; dat ze het eenige beginsel is van elke christelijke dogmatiek en dat alleen zij, die met den godsdienst, met het christendom, met het zedelijk idealisme gebroken hebben, bezwaar kunnen maken tegen het doen of beantwoorden dier vraag. Waartoe, zou men zeggen, die verdediging van den inhoud, als niemand dien inhoud heeft aangetast? Als wij niet beweerd hebben, dat de eerste vraag eene dogmatische is, dat ze een bepaalde leer omtrent God, omtrent Jezus, omtrent den H. Geest bevat of onderstelt, en dat tegen die leer gegronde bedenkingen zijn, waarom dan betoogd, dat het tegendeel waar is, dat in die vraag zich niet anders dan het geloof des harten uitspreekt? Niet waar, dit ware immers strijden tegen windmolens en iemand, die een zoo hartgrondigen afkeer heeft van ‘verba et voces’, zal toch wel geen bijzondere liefhebberij hebben in het ‘oleum et operam perdere’.

Maar genoeg over uw bewering, dat in ons adres slechts van formeele bezwaren tegen de vragen sprake is. Gesteld, wij hadden inderdaad van geen enkel bezwaar tegen den inhoud gewaagd, zou dan het formeele bezwaar werkelijk onvoldoende zijn, om onzen stap bij de synode te verklaren? Zou men inderdaad naar een dieperen grond van onzen tegenstand moeten zoeken? Voor u weegt dat formeele bezwaar zeer licht, of liever 't heeft in 't geheel geen gewicht. Immers kan er van geen formulierdwang sprake zijn, schrijft gij, ‘wanneer ik, om in een genootschap opgenomen te worden, eene verklaring moet afleggen, tegen welker inhoud ik geen bezwaar gevoel’? Niemand zal beweren, dat in de aangehaalde woorden de aard van het formeele bezwaar getrouw wordt weergegeven. Het is toch de vraag niet, of i k geen bezwaar heb tegen den inhoud eener verklaring, die men m i j voorlegt. Het is de vraag of ik v a n a n d e r e n eene verklaring mag eischen, tegen welker inhoud zij ernstige bezwaren hebben, op grond dat i k ze met volle overtuiging kan afleggen. In het oproepingsschrijven van de hh. De Keyser en Slotemaker vermoogt gij slechts een ‘sensatie-artikel’ te zien, eenvoudig omdat gij u niet ernstig rekenschap hebt trachten te geven van den waren aard van ons formeel bezwaar. Toch had reeds een aandachtige lezing van het adres der 400 predikanten u hieromtrent volledig kunnen inlichten. ‘Hoe ook ieder onzer persoonlijk over inhoud en vorm dezer vragen moge oordeelen’ - hadt gij daar kunnen lezen - ‘wij allen komen er met nadruk tegen op, dat zij, als gebiedend voorgeschreven letter, ooit of ergens zouden leiden tot een formule-dwang, ten eenenmale strijdig met het hoofdbeginsel van het Protestantisme.... Toch komen thans gevallen voor, waarin die dwang der letter zich op krenkende wijze doet gevoelen. Daar zijn er onder de leerlingen van sommigen onzer, die als leden der gemeente haar tot sieraad zouden strekken, doch die van de aanneming terugblijven, dewijl zij de vragen, zooals zij daar luiden, niet zonder voorbehoud toestemmend kunnen beantwoorden’. Kan het duidelijker gezegd worden, dat wij anderen, van wier christelijken zin wij ons op goede gronden verzekerd houden, niet willen dwingen tot het afleggen eener verklaring, die zij niet zonder voorbehoud kunnen doen, alleen omdat w i j z e l v e n noch tegen den inhoud noch tegen den vorm dier verklaring bezwaar hebben?

Maar 't is zoo, gij kunt ons formeel bezwaar niet begrijpen, omdat uwe dogmatiek, voor u, de dogmatiek is; omdat gij het van te voren onmogelijk acht, dat ‘het geloof des harten’, ‘het christelijk bewustzijn’, de ‘levenservaring’ niet in de woorden: ‘ik geloof in God den Vader, den Almachtige, Schepper

des hemels en der aarde, en in Jezus Christus, Zijnen eeniggeboren Zoon, onzen Heer, en in den Heiligen Geest' hun meest gepaste, meest juiste uitdrukking vinden. En of nu al iemand verklaart, dat hij zich bij de christelijke gemeente wil aansluiten, omdat de christelijke levensbeschouwing hem de hoogste en de beste is, omdat hij zich als een oprecht volgeling van Jezus wenscht te gedragen en, naar de mate zijner krachten, wenscht mede te werken tot de komst van het Godsrijk, als hij bezwaar maakt tegen bovenstaande formule, dan heeft hij geen godsdienst, is geen christen, is materialist! Aldus wordt door u verzekerd.

Welnu, laat het mij u dan nog eens ten overvloede mogen zeggen: volgens ons modernen, is elk spreken over het gemoedsleven een gebrekkig spreken, is elke poging om het gemoedsleven te beschrijven en te verklaren een gebrekkige poging. En al kan nu dit spreken niet nagelaten worden, al gevoelt ieder denkend mensch zich tot die poging gedrongen, toch verbiedt ons juist het klare inzicht in het steeds gebrekkige, altijd min of meer aan de subjectiviteit gebondene van alle dogmatiek, om anderen te verplichten tot het onveranderd overnemen der woorden, bepalingen en verklaringen, die ons de betrekkelijk beste uitdrukkingen, omschrijvingen en verklaringen van het christelijk gemoedsleven dunken. Wat in elk ander genootschap, waarin niet het innigste gemoedsleven de band der vereeniging is, kan worden toegelaten: het vaststellen door de meerderheid eener leerstellige formule, van welker onveranderde aanneming het lidmaatschap wordt afhankelijk gesteld - dat is in een kerk, in een vereeniging van zedelijk-godsdienstigen aard, gewetensdwang, vergrijp tegen de persoonlijke belijdenisvrijheid, verkorting van het ieder christen toekomend recht om zijn christelijk bewustzijn, zijn christelijke levenservaring op zijne wijze, in zijn eigen taal, te vertolken.

De denkers in de kerk mogen, ja! moeten telkens wederom, zoo juist en zuiver mogelijk, den inhoud van het allen in meerdere of mindere mate gemeenschappelijke gemoedsleven trachten te beschrijven en te verklaren; maar nimmer mag die beschrijving en verklaring tot een officieele geloofsbelijdenis worden verheven; nimmer mag het toetreden tot de gemeente van de aanneming dier geloofsbelijdenis worden afhankelijk gesteld. En daarom, al bestond voor ons predikanten, die het deel waarheid in elke formule weten te erkennen, geen enkel bezwaar tegen den inhoud der vragen van art. 39, toch zouden wij ons in ons geweten bezwaard gevoelen, om haar toestemmende beantwoording te eischen van elk, die zijn verlangen te kennen geeft, om tot ons kerkgenootschap toe te treden.

Maar, hoor ik vragen, moet dan de kerk geen waarborg hebben, dat de tot haar toetredenden hare beginselen deelen? Mijn antwoord is allereerst een wedervraag: meent gij inderdaad, dat die waarborg bestaat in de toestemmende beantwoording van eenige door godgeleerden geformuleerde vragen? Kunt gij in ernst beweren, dat de tot heden gevolgde wijze van aanneming en bevestiging ook maar den geringsten waarborg oplevert voor het christelijk karakter der toetredenden?

Ach! wanneer zal men toch eens ophouden, met buiten alle werkelijkheid om voort te redeneeren en zich zelven diets te maken, dat men door de verplichte beantwoording der bekende vragen een hechten waarborg heeft tegen het binnentreden van onwaardigen? Gij en uwe vrienden weet niet, hoe groote schade gij door uw ijveren voor de instandhouding van het bestaande toebrengt aan de waarachtige belangen van het Godsrijk, en hoe zeer het geweten van de groote meerderheid van de leden der kerk uwe bewering logenstraft, als zoude in de toestemmende beantwoording

der vragen van art. 39 het voldoende bewijs gelegen zijn van den christelijken zin der nieuwe lidmaten. Ja! ook wij willen zoo goed mogelijk zorgen, dat alleen ware geestverwanten van Jezus tot ons kerkgenootschap toetreden. Wij willen dit met meer ernst dan gij, die van geen wijziging van het bestaande wilt hooren, die u verzet tegen elke poging om een beteren toestand voor te bereiden, die elken conscientiekreet, die uit den boezem

der gemeente opgaat tegen de leugen in de kerk, met een voornaam stilzwijgen of met een phrase beantwoordt. En omdat wij dit willen, waarachtig, ernstig willen, worden wij niet moede u toe te roepen: ‘heft de verplichting tot het beantwoorden uwer vragen op; in die verplichting ligt geen de minste waarborg tegen het binnentreden van onwaardigen, en zij sluit buiten uw kerkgenootschap juist hen, in wie Jezus zijne meest oprechte vrienden zou erkend hebben.’

Waarin wij dan den gewenschten waarborg willen zoeken? Vooreerst in beter onderwijs; in een onderwijs, dat de levensbeginselen van Jezus inderdaad in helder licht stelt en er de voortreffelijkheid van aantoont; in een onderwijs, dat zich niet met de dogmatiek van Paulus of Petrus, van Calvijn of Zwingli, van Pareau, Scholten of Van Oosterzee bezig houdt, maar met den grondslag van alle dogmatiek, met het onder den invloed van het christelijk ideaal gevormde gemoedsleven; in een onderwijs, dat bepaaldelijk ook het Roomsche kerkbegrip bestrijdt en een juist inzicht geeft in de beteekenis, den waren aard en het eenig doel van een Protestantsch kerkgenootschap. Daarin, in de eerste plaats, en vervolgens in een verbeterde inrichting der kerk, die moet ophouden een officieel bureau van armenbedeeling te zijn en voor de toetreding tot welke geen stoffelijke beweegredenen, van welken aard ook, moeten kunnen worden aangevoerd. Eindelijk, last not least, in de steeds krachtiger openbaring van den christelijken geest in de kerk, die het den bepaald onwaardigen hoe langer hoe meer onmogelijk maakt tot een gemeenschap toe te treden, waarin niets hen aantrekt, alles hen afstoot.

En wil men dan nu, buiten en behalve deze waarborgen, van de toetredenden nog een geloofsbelijdenis vragen, ik zeg met den heer Van Boneval Faure, wat mij betreft, 't moge geschieden. Maar leg hun dan de woorden dier belijdenis niet in den mond. Laat hun de volle vrijheid, om van hunne gezindheden, van hunne in de gemeenschap des christelijken geestes verkregen overtuigingen rekenschap te geven in de woorden, die zij zelven de meest juiste achten. Bovenal, verlang niet, onder voorwendsel van een g e l o o f s b e l i j d e n i s , dat zij uwe wijsgeerige en historische meeningen deelen, en meen niet, dat zij niet in uwe kerk behooren, omdat zij zich van God, van Jezus, van den heiligen geest andere b e g r i p p e n vormen dan gij.

Maar ik keer tot uwe ‘opmerkingen’ terug. Als wij dan nu ten slotte vragen, wat gij bedoelt met uw bewering, dat de tegenstand tegen de vragen van art. 39 een zeer ernstige beteekenis heeft, dan vernemen wij, dat het formeele bezwaar slechts voor de leus genoemd wordt, dat het wezenlijke bezwaar den inhoud der vragen geldt, en dat dit bezwaar zoo ernstig is, omdat die vragen de zuivere uitdrukking zijn van het christelijk bewustzijn en de christelijke levenservaring en mitsdien zij, die ze niet kunnen doen of beantwoorden, noch christelijk bewustzijn, noch christelijke levenservaring hebben.

Ziedaar dan door het lid der synode, den heer J. Douwes, het vonnis gestreken, het anathema uitgesproken over 400 zijner ambtgenooten, onder welke.... doch ik behoef geen namen te noemen; die van de meest algemeen geachte woordvoerders der moderne richting staan mijnen lezers voor den geest. Het vonnis gestreken, het anathema uitgesproken over 400 predikanten en over die duizenden gemeenteleden, die tot de synode van dit jaar komen met het dringende aanzoek: ‘hef de verplichting tot de toestemmende beantwoording der vragen van art. 39 op’. Doch neen! niet over die gemeenteleden; niet over Prof. Van Boneval Faure en zijne Leidsche ambtgenooten, niet over Prof. Buys Ballot en zijne Utrechtsche geestverwanten. Wij

hebben het vernomen: de gemeenteleden zijn door ons kunstmatig opgewekt; door groote woorden en holle phrasen zijn zij in beweging gebracht. Voor hen geen anathema, maar - een ‘kyrie eleyson’!

III.

Doch ons wacht nog een verrassing. In uw derde opmerking verklaart gij

dat de moderne *partij* met den inhoud van Art. 39 geen vrede kan hebben, omdat de meest geavanceerde fractie van de moderne richting heeft gebroken met het geloof in God, zooals Hem het christendom verkondigt en zooals Hij door de christenkerk van alle eeuwen beleden is.

Verrassend inderdaad is die opmerking, niet het minst voor Prof. Van Boneval Faure, die zich de moeite gegeven heeft om - zooals gij zelf getuigt - klaar en duidelijk aan te wijzen, wat, naar zijne meening, het groote bezwaar is der modernen tegen de eerste belijdenisvraag. De heer Faure zal nu wel moeten erkennen, dat hij zich deerlijk vergist heeft en dat hij, en wij met hem, niet daarom de opheffing gevraagd heeft van de verplichting, om de vragen van Art. 39 te doen of te beantwoorden, omdat bepaaldelijk de eerste vraag een dogmatische en dubbelzinnige formule bevat, maar omdat de meest geavanceerde fractie der moderne richting met het geloof in God gebroken heeft. Immers, het wordt ons daghelder door u bewezen, dat geen modern godgeleerde, zoo hij maar Jezus erkent als den oversten Leidsman en Voleinder van ons zedelijk-godsdienstig leven, bezwaar k a n maken tegen de overname der benaming ‘eeniggeboren Zoon’. Staan wij hier even stil en merken wij op, hoe in deze redeneering weer de zuurdeesem van het clericalisme werkt. Omdat de moderne godgeleerden geen bezwaar kunnen hebben tegen het gebruik van de woorden ‘eeniggeboren Zoon’, moet de synode dat gebruik verplicht verklaren! En of nu ook duizenden gemeenteleden verklaren, dat zij niet met een goed geweten die woorden, die voor hen een metaphysische beteekenis hebben en die in die beteekenis door beroemde godgeleerden nadrukkelijk gehandhaafd worden, kunnen overnemen - daarmede heeft de synode niets te maken. Taceat laicus in ecclesia! Als wij, godgeleerden, het maar weten, dan heeft ‘de Kerk’ geen bezwaar.

Niet tegen het tweede lid der eerste vraag komt dus, volgens uwe verzekering, het geweten op der 400 predikanten en der duizenden gemeenteleden, die zich tot de synode wendden. Ook niet tegen het derde. Neen! maar tegen het eerste lid, tegen die belijdenis van God den Vader, den Almachtige, den Schepper van hemel en aarde. Of liever, niet het geweten van d i e a l l e n komt tegen deze belijdenis op, al wordt dit dan ook door hen beweerd. Gij weet het beter en gij zorgt ervoor, dat ook uwe medeleden der synode het beter zullen weten, opdat zij zich dezen zomer toch niet afmatten met het zoeken naar middelen, om een bezwaar, dat werkelijk slechts door zeer enkelen gevoeld wordt, uit den weg te ruimen.

Thans, zoo verklaart gij, is duidelijk aan het licht gekomen, wat het hoofdbezwaar tegen de eerste bevestigingsvraag is. Thans - in de eerste maanden van 1877? Neen! dat juist niet. De geschriften, die u dit nieuwe licht aanbrachten, dagteekenen van het jaar 1875, en reeds vroeger waren de daarin uitgesproken denkbeelden klaar en onomwonden in het Theol. Tijdschrift medegedeeld. Maar dit terloops. 't Schijnt, dat gij in 1876 van ons ‘hoofdbezwaar’ nog geen kennis droegt. Anders hadt gij er zeker toen reeds de synode op gewezen. ‘Thans’ dan is gebleken, wat? Laat ons goed luisteren:

Vier woordvoerders der moderne richting: een hoogleeraar in de Oostersche Letteren, een predikant bij de Remonstrantsche gemeente, een predikant bij de Ned.- en een predikant bij de Waalsch-Hervormde gemeente hebben hunne opvatting van het wezen en de waarde van den godsdienst voor het publiek ontwikkeld en aanbevolen. In het voorbericht van den door hen in 1876 uitgegeven bundel voorlezingen verklaren zij, dat het debat over hunne beginselen nog lang niet gesloten

is, en dat deze bij velen van de voornaamste en kundigste woordvoerders der moderne richting ernstige tegenspraak hebben gevonden. Deze vier heeren maken bezwaar, op grond van uitvoerig door hen ontwikkelde motieven, om in den Schepper, in de natuurkracht, die zich in de stoffelijke wereld openbaart, den aanbiddelijken

God, den God, van wien hun gemoedsleven getuigt, te erkennen. 't Spreekt van zelf, dat zij, als eerlijke mannen, dan ook bezwaar moeten maken om hun geloof in God als Schepper te belijden en - voorzoover daarvan sprake kan zijn - hunne leerlingen, die hunne overtuiging deelen, tot die belijdenis te verplichten. Nu kunnen van die vier heeren slechts twee, de predikanten Hooykaas Herderschee en Van Hamel, er persoonlijk belang bij hebben, dat de verplichting tot het doen en beantwoorden der eerste vraag van Art. 39 worde opgeheven. De Remonstrantsche predikant Hooykaas en de hoogleeraar Oort zien zich door het synodaal besluit ter handhaving dier verplichting in het minst niet in hun vrijheid belemmerd.

Welnu! op den noodkreet der twee Hervormde predikanten, voor wie de Schepper niet de God des gewetens is, zijn 400 ambtgenooten onmiddellijk te wapen gesneld. Dezen deelden wel het bezwaar der heeren Herderschee en Van Hamel niet. Dr. Ph.R. Hugenholtz, die terstond in het eerste gelid trad, had zich wel reeds in 1874 en vroeger krachtig doen hooren tegen de opvatting der ethische modernen. Toch, nauwelijks was door de twee genoemde predikanten het sein gegeven, of hij en 400 ambtgenooten met hem, liepen in gesloten gelederen storm tegen de vragen van Art. 39.

Ziedaar uwe voorstelling. Getuigt deze voorstelling van ernst? Pleit ze voor de ‘billijkheid en bezadigdheid’ van uw oordeel? Is ze geschikt om ‘waarheid en klaarheid’ te brengen in de belijdenis-quaestie onzer dagen? Of getuigt ze van een bevangenheid, die voor de meest in het oog springende feiten blind maakt? Wat geeft u het recht, om de edelste, door vriend en tegenstander meest geachte woordvoerders der moderne richting aan uwe lezers voor te stellen als willenlooze poppen, die door een handig tweetal worden in beweging gebracht? Wat geeft u het recht om te beweren, dat door de geschriften der heeren Hooykaas c.s. ons hoofdbezwaar tegen de vragen van Art. 39 duidelijk aan het licht is gekomen; te beweren, m.a.w. dat 400 uwer ambtgenooten huichelaars zijn, die hun ware bedoeling verborgen houden achter voorgewende bezwaren en schijnbedenkingen? Vermoogt gij dan inderdaad niet in te zien, dat de door ons in 1875 gedane stap niets meer, maar ook niets minder is dan de openbaring van het allen modernen gemeenschappelijke beginsel, het beginsel der persoonlijke belijdenis-vrijheid? Dat beginsel, dat in een Protestantsch kerkgenootschap, wil het niet elke reden van bestaan verliezen, behoort geëerbiedigd, meer dan dat, behoort aangeprezen en tot zijn uiterste grenzen toegepast te worden, dat beginsel zagen wij ernstig bedreigd door het vonnis over den heer Hooykaas Herderschee gestreken. En niet op aandrang van dien heer en van den heer Van Hamel, maar op aandrang van ons geweten, dat vrijheid van geloofsbelijdenis eischt, voor al onze medeleden der Hervormde Kerk, zoowel als voor ons zelven, hebben wij ons tot een gemeenschappelijke daad vereenigd. Van de synode, die te kwader ure en in strijd met al hare antecedenten - gelijk door Prof. Van Boneval Faure overtuigend is aangetoond - een leerstellige belijdenis in het Regl. op het Godsdienstonderwijs had opgenomen, hebben wij ernstig en met aandrang gevraagd, dat zij de verplichting tot het onveranderd afleggen dier belijdenis zou opheffen, niet alleen en niet in de eerste plaats, omdat wij zelven tegen den inhoud dier belijdenis gegronde bedenking hadden, maar ook en vooral, omdat wij geenerlei formuleering van het christelijk gemoedsleven, als uitsluitend in onze Hervormde Kerk recht van bestaan hebbende, konden of mochten erkennen.

Deze dingen zijn zóó eenvoudig; ze zijn daarbij zoo duidelijk gezegd in het adres, aan hetwelk gij als lid der synode meer dan anderen uw ernstige aandacht hebt moeten geven, dat er inderdaad een meer dan buitengewone vooringenomenheid tegen ons, modernen, toe behoort, om er de oogen voor te sluiten en ter verklaring eener beweging, die men met kwalijk verholen weerzin steeds

ernstiger en krachtiger ziet worden, zijn toevlucht te nemen tot de meest onedele en onzedelijke drijfveeren.

IV.

Maar, zal iemand wellicht zeggen, de bewering van den heer Douwes, dat het ongeloof der heeren Herderschee en Van Hamel de ware oorzaak is van ‘den storm in de Ned. Herv. Kerk’, moet toch eenigen grond hebben. De heer Douwes moet er althans eenigen grond voor aanvoeren. Hoe groot zijn gezag als lid der synode en der synodale commissie ook zij, hij kan toch niet verwachten, dat de gansche kerk hem op zijn woord geloove.

Die verwachting koestert gij inderdaad niet. Wèl rekent gij klaarblijkelijk op een zeer groote meegaandheid uwer lezers; maar toch, gij eischt het onmogelijke niet van hen. Gij wilt hen doen begrijpen, waarom de 400 predikanten en de duizenden gemeenteleden zich op het commando der heeren Hooykaas Herderschee en Van Hamel in 't gelid hebben geschaard. Uw vierde opmerking is gewijd aan het betoog, dat de moderne richting een partij vormt in de Ned. Herv. Kerk, waaruit dan immers van zelf volgt, dat allen, die tot de partij behooren, moeten willen - niet wat aan de meerderheid, maar - wat aan twee leden der partij gewenscht voorkomt.

Gewis zullen velen met mij vreemd hebben opgezien, toen zij van u vernamen, dat ‘de modernen het er van den aanvang op hebben aangelegd, om een partij in de kerk te vormen’. Op alles konden wij voorbereid zijn. Op deze aantijging niet. Of waren er niet onder ons, die van den beginne af klaagden over te ver gedreven individualisme? over een vrees voor elken schijn van partijvorming, die inderdaad alle samenwerking voor een bepaald doel, elke gemeenschappelijke daad onmogelijk maakte? Nog levendig herinner ik mij, hoe krachtig Prof. Rauwenhoff en zijn overleden, maar nog niet vergeten broeder, de Rotterdamsche predikant, opkwamen tegen mijn voorstel, in een onzer Amsterdamsche bijeenkomsten gedaan, om vanwege die vergadering een adres van hulde en sympathie te zenden aan den heer Martin-Pachoud. Niet vanwege onze vergadering, zeiden genoemde heeren en de meerderheid met hen. Geen daad, hoe goed, hoe voortreffelijk ook, door enkelen onzer uit naam van allen gedaan. Wij vormen geen partij, geen georganiseerde eenheid, en wij moeten er ook den geringsten schijn niet van aannemen. Dat allen, die er zich toe opgewekt gevoelen, het adres teekenen; maar die teekening blijve een individueele handeling. En aldus geschiedde het.

Later, toen sommige moderne predikanten en gemeenteleden een bond gevormd hadden ter bevordering van de vrije ontwikkeling van het godsdienstig leven in en buiten de kerkgenootschappen, weigerden de meest bekende en geachte voorstanders der moderne richting tot dien bond toe te treden. Waarom? Prof. Kuenen heeft het met klare woorden in ‘De Hervorming’ gezegd. Omdat hij, en velen met hem, in het reglement van den Protestantenbond een bedenkelijke strekking zag, een streven naar partijvorming, naar organisatie der moderne richting, dat hij geheel in strijd achtte met het wezen dier richting, met het belang, dat ze altijd had gediend en moest blijven dienen: de ontwikkeling van het persoonlijke godsdienstig leven. En eerst nadat uit het reglement alle bepalingen, alle uitdrukkingen waren weggenomen, die

tot die critiek van Prof. Kuenen en andere geachte woordvoerders der moderne richting hadden aanleiding gegeven, traden zij tot de vereeniging toe.

Vertoont wellicht toch deze vereeniging het karakter eener partij, in den zin, als door u bedoeld is? Zijn de leden gehouden of hebben zij zich stilzwijgend verbonden tot medewerking aan en stemming voor alles wat het partijbelang bevordert? Beslist de meerderheid, wat dat belang eischt, of zijn er

leiders, die allen leden hun gedragslijn afbakenen? Het lust mij niet, het tegendeel van dit alles uitvoerig aan te toonen. Een vluchtige inzage van het reglement kan ieder overtuigen, dat in den Protestantenbond geen zweem bestaat van een centraliseerend gezag, van een gebonden zijn der leden tot het volgen eener afgebakende gedragslijn. Het partijbelang, dat allen ter harte gaat, is de bevordering der godsdienstige zelfstandigheid. Hoe zou er dan ooit sprake kunnen zijn van eenige handeling, waartegen eigen inzicht of overtuiging zich verzette? Aan de afdeelingen wordt de keuze der middelen, door welke zij het allen gemeenschappelijke doel zoeken te verwezenlijken, geheel overgelaten. Ieder, die verklaart te willen medewerken tot de bevordering van het persoonlijke godsdienstig leven in en buiten de kerkgenootschappen, wordt met open armen ontvangen, zonder dat hem eenige geloofsbelijdenis wordt afgevraagd of het brengen van eenig offer zijner zelfstandigheid wordt opgelegd.

De Protestantenbond - zal men zeggen - heeft toch een orgaan. Wijst dit feit niet op het bestaan eener eenheid, eener vast aaneengesloten partij, die zich door middel van dat orgaan op officieele wijze uitspreekt? Wie zich echter niet aan woorden vastklampt - en daarvoor bestaat immers bij u geen vrees - zal in het bestaan van dat zoogenaamde orgaan geen bewijs zien voor de stelling, dat de Protestantenbond een partij vormt. Immers zal hij in dat orgaan verschillende inzichten en overtuigingen zien verkondigd. Met betrekking tot de ethische beginselen zal hij den heer Maronier tegenover den heer Hooykaas zien staan. Wat de gedragslijn betreft, ten opzichte van de belijdenisquaestie te volgen, zal hij den heer Koch een andere meening zien verdedigen dan den redacteur Hugenholtz. De heer Rovers weerspreekt den heer Domela Nieuwenhuis; de heer Van Hamel weerspreekt den heer Rovers. Maar reeds meer dan genoeg. Wie in ernst beweert, dat de aanhangers der moderne richting een partij in den ongunstigen zin des woords vormen, die toont alleen, dat zijn onderscheidingsvermogen aan ontwikkeling dringend behoefte heeft.

Maar wat wordt dan toch door u aangevoerd tot staving uwer bewering, dat de aanhangers der moderne richting het er van den aanvang op hebben toegelegd, om een partij in de kerk te vormen? Twee feiten: zij hebben zich den naam van moderne theologie, als uitdrukkende wat zij bedoelden: de theol. wetenschap in overeenstemming te brengen met de moderne wereldbeschouwing, laten welgevallen. Ziedaar het eerste verschijnsel, waaruit immers daghelder blijkt, dat de voorstanders dier theologie, waaronder leden der Luthersche kerk, der Remonstrantsche en Doopsgezinde gemeenten, een *partij in de Ned. Herv. kerk* vormen. En ziehier het tweede: die voorstanders der moderne theologie hielden, eerst te Amsterdam, straks ook in de noordelijke gewesten, samenkomsten. Dit verschijnsel doet de partijvorming nog sterker uitkomen. Dat die samenkomsten door leden van verschillende Protestantsche kerkgenootschappen worden bijgewoond; dat ze uitsluitend gewijd zijn aan de bespreking van onderwerpen, den godsdienst, zijn verschillende toepassingen op het gebied van den Staat en de Kerk, zijn betrekking tot de wetenschap en de kunst, betreffende; dat ze nimmer tot eenige practische handeling leiden; dat aan niemand, die ze wenscht bij te wonen, de toegang geweigerd wordt, onder het natuurlijke voorbehoud, dat men de wetenschappelijke beginselen der samenkomenden deele - dit alles neemt niet weg, dat die samenkomsten het onomstootelijke bewijs opleveren voor de stelling: de modernen hebben het erop toegelegd, om een partij in de Ned. Herv. kerk te vormen. Die het nog niet zoo

terstond inziet, die lette op de confessioneele vereeniging met haar exclusieve geloofsbelijdenis, met haar strenge organisatie, haar gecentraliseerd gezag, haar ijverige propaganda. Dat is het model, van 'twelk de samenkomsten der moderne theologen de getrouwe navolging zijn. 't Is zoo, de kracht van uw bewijs wordt wel eenigszins verzwakt door het verschijnsel, dat de evan-

gelischen, die immers geen partij zijn, al dragen zij zoo goed als de confessioneelen en de modernen een bepaalden naam, sedert een paar jaren ook hunne samenkomsten hebben. Gij hadt erbij kunnen voegen, dat tot het bijwonen dier samenkomsten de aanneming eener geformuleerde geloofsbelijdenis vereischt wordt. Maar, duo quum faciunt idem, non est idem. Als de evangelischen nu maar dubbel waakzaam zijn, dan zullen zij, niettegenstaande hunne jaarlijksche samenkomsten, nog wel aan het gevaar der partijvorming ontkomen.

Ziedaar uwe bewijzen. Ik vraag nogmaals: is dat ernst? Meent gij werkelijk, met zulke redeneeringen iemand te overtuigen van de waarheid der stelling, die gij noodig hebt voor uw verklaring van den aard der beweging, door de besluiten der synode veroorzaakt? De stelling, die gij noodig hebt - zeg ik met opzet. Inderdaad, gij moogt er u niet klaar bewust van zijn, de aandachtige lezer ziet duidelijk, wat het ware uitgangspunt van al uwe beschouwingen en opmerkingen is. De meest geavanceerde fractie der moderne richting gelooft niet aan den God van het christendom: van dit feit, welks omschrijving ik voor uwe rekening laat, gaat gij uit. Om nu met dit feit de beweging tegen de vragen van Art. 39 te verklaren, *moet* gij aannemen, dat de modernen, van wie die beweging uitging, een partij vormen, die door die geavanceerde fractie beheerscht wordt. En wat alzoo a priori voor u vaststaat, moet dan nu ook, goedschiks of kwaadschiks, uit de feiten worden aangetoond. Of die feiten juist worden voorgesteld, of zij inderdaad de beteekenis hebben, die eraan gegeven wordt, is van ondergeschikt belang. De stelling staat a priori vast; met de bewijzen moet men het dan maar zoo nauw niet nemen.

Die preoccupatie, dat vooroordeel, dat u bij al uw beschouwingen beheerscht, komt bijzonder duidelijk uit aan het einde uwer vierde opmerking, waar gij het karakter der beweging in de Ned. Herv. kerk beschrijft. Die beschrijving is niet aan de werkelijkheid, maar aan uw verbeelding ontleend. Reeds wees ik op de onwaarheid van het beweren, dat de tegenstand tegen de wijze van aanneming en bevestiging eerst van 1875 dagteekent. Onwaar is het voorts, dat, na de besluiten der synode van 1876 'ijlings' een vergadering werd belegd. Reeds in het adres van 1875 was gezegd, dat de adressanten aan de bezwaren en wenschen, die zij tot de synode brachten, een meer dan gewone beteekenis hechtten. Reeds in de vergadering, waarin tot de indiening van dat adres besloten werd, was bepaald, dat de bezwaarden, zoo de omstandigheden dit noodig maakten, in nader overleg met elkaar zouden treden. Onwaar is het, dat, hetzij op de bijeenkomst van 1875, hetzij op die van 1876, het bezwaar der heeren Herderschee en Van Hamel tegen het eerste lid der eerste vraag van art. 39, ook maar met een enkel woord, ter sprake is gebracht, en dat dit bezwaar ook maar eenigen invloed op de besluiten der vergadering heeft gehad. Hoe weinig overigens bepaaldelijk de samenkomst van 17 October 1876 het karakter van een partijvergadering gedragen heeft, blijkt genoegzaam uit de verschillende gedragslijn, door de daar aanwezigen gevolgd. En het is eenvoudig een door niets gemotiveerde beleediging, honderden uwer ambtgenooten toegevoegd, als gij schrijft: 'zij behooren tot de partij; zij moeten meedoen, willen zij tot de moderne partij blijven gerekend worden.'

Ook op deze beleediging is het woord van den minister Heemskerk toepasselijk: 'zulke wapenen kwetsen niet hen, tegen wie ze gericht zijn, maar hem, die ze hanteert.'

V.

En nu nog een enkel woord over uw vijfde en laatste opmerking. Meer nog dan de overigen is deze klaarblijkelijk gericht tot het hoogste kerkbestuur, van

hetwelk gij lid zijt, en heeft de kennelijke strekking om de synode in haar besluit des vorigen jaars te doen volharden.

Zoo wordt dan eerst verklaard, dat, als de kerkbesturen - gij zegt: de Kerk, maar wij weten, wat dat woord in uw mond beteekent - de verplichting tot het stellen en beantwoorden der vragen van Art. 39 opheffen, zij metterdaad proclameeren: men kan en mag lid der Ned. Herv. kerk worden, ook wanneer men niet gelooft in God den Vader, den Almachtige, Schepper des hemels en der aarde, en in J.C. Zijnen eeniggeboren Zoon, onzen Heer, en in den H. Geest. Nu zou men zeggen: voor die proclamatie behoeft de Kerk, d.w.z. behoeven de kerkbesturen, waarlijk niet terug te deinzen. De christelijke gemeente telt immers duizenden leden, die in deze formules, waarin, als in elke van leerstelligen aard, de twee factoren van het godsdienstig bewustzijn en het wijsgeerig nadenken te onderscheiden zijn, niet de juiste uitdrukking van hun geloof erkennen. Duizenden leden, die aan die termen een zin hechten, waarmede zij zich niet kunnen vereenigen. Doch 't is waar, volgens u geeft hij, die bezwaar maakt om zijn geloof in die formules uit te spreken, te kennen, dat hij geen godsdienst heeft, geen christen is, dat hij materialist is (zie p. 12). En al blijkt het nu, dat het in de Ned. Herv. kerk wemelt van materialisten, dit mag de synode niet bewegen, om hun recht van bestaan in die kerk officieel te erkennen.

Geen intrekking dus, zonder meer, der in 1861 ingevoerde formules. Vaststelling dan van andere, die, niet van leerstelligen aard zijnde, die, de bij alle volgelingen van Jezus aanwezige g e z i n d h e i d uitdrukkende, voor niemand, die tot de Ned. Herv. kerk wenscht toe te treden, bezwaar kunnen opleveren? Van welke? Gij vergeet in uw advies melding te maken van de formule, door Prof. Rauwenhoff van den heer Luti overgenomen, en in de synode van 1876 voorgesteld; gij vergeet te wijzen op de formule, opgenomen in de talrijke adressen, aan de synodale commissie opgezonden. Gij kent slechts ééne formule, die van den heer Brouwer: verklaart gij, het Evangelie van J.C. met een oprecht geloof aan te nemen? De voorloopige aanneming dier formule meent gij te moeten ontraden, op grond dat de modernen er geen vrede mede zouden hebben. Om dit aan te toonen, wordt eerst door u het evangelie van J.C. naar de Groningsche dogmatiek omschreven; dan vergelijkt gij den inhoud van het aldus geïnterpreteerde evangelie met het boek over *de godsdienst naar de ethische beginselen*, om dan uit die vergelijking het gevolg te trekken, dat de predikanten Herderschee en Van Hamel? - neen, dat de 400 predikanten en de duizenden gemeenteleden, die zich tot de synode wendden, niet zonder met woorden te spelen kunnen verklaren, het evangelie van J.C. geloovig aan te nemen.

Hier gevoelt gij u zelf gedrongen tot de vraag: ga ik ook te ver, met aan de modernen het geloof toe te dichten aan een evangelie zonder God, zonder godsdienst, zonder gebed? Maar het dogmatisch vooroordeel heeft weldra weer de overhand, en doet u nogmaals wijzen op het, volgens u, onevangelische van de beginselen der heeren Hooykaas c.s. En om aan die beginselen recht van bestaan in de Ned. Herv. kerk toe te kennen, is het immers alleen te doen. De inconsequente, de halve modernen, Dr. Hugenholtz c.s., hebben, kunnen geen bezwaar hebben tegen de vragen van Art. 39. De geheele beweging is uitsluitend ter wille der atheïstisch-moderne fractie opgewekt. En opdat de synode toch voor goed afzie van elke poging, om aan de bezwaren der adressanten te gemoet te komen, wordt ten slotte verzekerd, dat de modernen met geen belijdenis, hoe ook geformuleerd, vrede kunnen hebben.

En wat zal ik nu tot deze dingen zeggen? Zal ik nogmaals uitdrukking geven aan de verontwaardiging, die de schromelijke miskenning, de valsche voorstelling van de overtuigingen en de bedoelingen der modernen bij toeneming bij mij opwekte?

Waartoe? Misschien sprak ik die verontwaardiging reeds te open en te krachtig uit. Nog dit ééne slechts: het is onwaar, dat de modernen het lidmaatschap der kerk aan de aanvaarding van geen enkele formule willen gebonden zien. Reeds merkte ik op, dat zoowel de heer Luti als de heer Rauwenhoff eene formule hadden voorgesteld; terwijl ook in het adres der 400 predikanten en in de latere adressen der gemeenteleden eene verklaring wordt aangegeven, die zonder bezwaar als voorwaarde van het lidmaatschap kon worden vastgesteld. Wat de modernen, tot welke fractie zij ook behooren, niet willen, is een verplichte *leerstellige* formule, eene opgelegde *theologische* interpretatie van het christelijk gemoedsleven. En zij willen die niet, omdat zij dat leven boven elke uitdrukking ervan stellen; omdat zij niemand willen dwingen, zijn levenservaring uit te spreken in termen, die hij niet zelf als de beste erkent, die hem òf dubbelzinnig, òf bepaald onjuist voorkomen. Ons is het om het l e v e n , om het l e v e n a l l e e n te doen. Waar wij dit aanwezig zien; waar het zich voor ons uitspreekt in een daad, de daad der toetreding tot eene vereeniging, welker karakter, beginselen en streven men behoorlijk heeft leeren kennen, daar verlangen wij niet nog eene verklaring, die òf ten eenenmale overbodig is, òf even onwaar als de daad zelve, waarvan ze de sanctie moet heeten.

Hecht gij evenwel aan die, in ons oog overbodige verklaring, welnu! wie zal er bezwaar tegen hebben, ze af te leggen? Maar het zij dan ook eene verklaring van de daad der toetreding, niets meer. Met andere woorden: het zij de betuiging van instemming met het levensbeginsel van Jezus, van liefde voor het door Hem in leven en sterven geopenbaarde ideaal, waarvan men de kennis aan de kerk dankt, naar welks verwezenlijking men met de kerk wil streven.

Wij willen w a a r h e i d , en daarom verzetten wij ons niet alleen tegen een verplichte leerstellige belijdenis, maar willen èn in het onderwijs der toekomstige lidmaten èn in de geheele wijze van aanneming en bevestiging radicale verandering gebracht zien. Gij stelt u met den s c h i j n tevreden. Even goed als wij, weet gij hoe weinig die zoogenaamde geloofsbelijdenis, waaraan gij u hardnekkig vastklemt, een waarborg is van het christelijk leven van hen, die geacht worden, ze te hebben afgelegd. Toch weigert gij iets in den bestaanden toestand te veranderen. O n s legt gij in den mond: de partij moet leven - worde ook de kerk gesloopt! Zelf zegt g i j door uw gansche houding tegenover ons: de kerk moet blijven staan - worde ook het leven in haar hoe langer hoe meer vernietigd!

En als gij dan, na alles te hebben gedaan wat gij vermocht, om de synode in hare betreurenswaardige houding te doen volharden, uwe brochure met een gemoedelijke peroratie besluit; als gij dan uwe groote verantwoordelijkheid voor het heden en de naaste toekomst zoekt af te werpen met een ootmoedig beroep op Hem, die op zijnen tijd tot den storm zal zeggen: Zwijg! en tot de golven: Weest stil! - dan, ja! dan trilt er iets in mij; dan wordt er een gevoel van ergernis en weerzin in mij wakker, zóó sterk, dat de uitdrukking ervoor mij ontbreekt. En, hoe verdiend ook de achting moge zijn, die u wordt toegedragen door hen, die uw leven en werken van nabij gadeslaan, dit schroom ik niet openlijk uit te spreken: toen gij uwe brochure over de belijdenisquaestie schreeft, werkte in u niet de geest van dien Jezus, dien gij als den eeniggeboren Zoon Gods belijdt, maar de geest van dogmatisch vooroordeel, onedele verdachtmaking en kerkelijke bitterheid.

Ik heb de eer, met verschuldigde achting te zijn,

Utrecht, Maart 1877.

Uw Dv. Dr.
J.G.L. NOLST TRENITÉ.

[Tweede deel]

Inhoud.

Godgeleerdheid. - Wijsbegeerte. - Onderwijs.

		Bl.
Dr. L.H. Slotemaker,	Antidarwiniana	1
	De nieuwe wereld- en levensbeschouwing, door Dr. C.G. von Reeken.	
	Darwinia. Een roman uit een nieuwe wereld, door Jan Holland.	
Prof. Dr. H. Oort,	Godsdienstgeschiedenis	109
	Geschiedenis van den godsdienst tot aan de heerschappij der wereldgodsdiensten, geschetst door Dr. C.P. Tiele, hoogleeraar bij de Remonstranten.	
Een stem uit Israël		191
	Wat moeten en wat kunnen wij van een joodsch en algemeen godsdienstig standpunt verlangen van een nieuwe wet op het Lager Onderwijs? door S. de Pinto.	

Natuurkunde.

		Bl.
Een belangrijk boek		130, 202
	Het uitdrukken der gemoedsaandoeningen bij den mensch en de dieren door Charles Darwin, M.A., T.R.S., enz. met Photographische en andere Afbeeldingen. Uit het Engelsch vertaald en van aanteekeningen voorzien door D^{r}. H. Hartogh Heijs van Zouteveen.	
A d o x a , Over 't snoeien		143
	Practische Handleiding ter bevordering der beredeneerde snoeiwijze tot het kweeken van gezonde en vruchtbare ooftboomen, door C.A.G. Beins. Met vier uitslaande platen.	

Staatkunde en Geschiedenis.

		Bl.
Wetenschap en idylle		20
	Studien op sociaal gebied, door Mr. H.P.G. Quack.	
N o o r m a n , Een goed doel gemist		36
	Stemmen over staatkundige en maatschappelijke vraagstukken. Onder leiding van D.C. Nijhoff. N°. 1 Het zedelijk ideaal en het politieke leven van	

Nederland, door D.C. Nijhoff.

M^r. C. Visser, De corruptie in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika en hare oorzaken 219, 275

M^r. G. van Oosterwijk, Een verdienstelijk werk 238

De Coöoperatiewet en hare toepassing, door mr. H. Goeman Borgesius.

Noorman, Geschiedenis van den dag.

Vóór en ná de verkiezingen 242

Letterkunde.

		Bl.
Dr. A. de Jager, Nederlandsche letter- en taalkunde		44
1.	Verscheidenheden meest op letterkundig gebied, door Nicolaas Beets.	
2.	Braga-studien door A.J. Servaas van Rooijen.	
3.	De Dietsche Warande. Nederlandsch Tijdschrift voor aesthetische beschaving. Opgericht en bestuurd door Jos. A. Alberdingk Thijm.	
4.	Vondels Lierpoezie. Voor 't onderwijs saamgelezen door A.W. Stellwagen, leeraar aan de H.B. School te Den Haag.	
5.	Van de Schelde tot de Weichsel. Nederduitsche Dialecten in dicht en ondicht, uitgekozen en opgehelderd door Joh. A. Leopold en L. Leopold.	
6.	Woorden en uitdrukkingen der Nederlandsche taal, toegelicht en verklaard ten dienste van allen die wenschen zich te onderwerpen aan eenig examen voor lager onderwijs, door A.M. Boogaerts en M.J. Koenen.	
7.	Nieuw Taalboekje voor de lagere scholen, door H.M. Labberté, Hoofdonderwijzer te Aarlanderveen.	
H. Was, Geschiedenis van den ondergang der Oost-gothen in Italië		58
	Ein Kampf um Rom. Historischer Roman von Felix Dahn.	
D[r]. A. de Jager, Nagelaten letterkundige bijdragen.		
I.	Bogaers' Pleegkind	145
M[r]. C. Vosmaer, Een gevaarlijk boek		154

De laatste groote schilderschool. Kritische Kunstbeschouwingen van onze Oude Hollandsche Meesters door Eugène Fromentin. Vertaald en ingeleid door Aegidius Hanssen.

M. Leopold, Oude vrienden 162

Muzikale Novellen door Catharine F. van Rees.

Een Juweeltje van Conscience 164

Gerechtigheid van Hertog Karel, historisch verhaal door Hendrik Conscience. Met 4 platen van Edward Dujardin.

A.W. Stellwagen, De gedichten van Nicolaas Beets 298

Nicolaas Beets Dichtwerken, 1830-1873. Volledige Uitgave, naar tijdsorde gerangschikt en herzien. Met Portret en Facsimile, 3 deelen.

J. Hoek, Onderhoudend 319

Freule Marie door Arnold Ising.

Paarlen 322

Nieuwe Novellen van Rosalie en Virginie Loveling.

Vertalingen en herdrukken.

Gedichten van W.J. van Zeggelen. Met platen. Vierde druk. Volksuitgave 167

Natuur en Geloof. Naar het Hoogduitsch van Louise van François, schrijfster van de ‘De laatste van haar geslacht’, door Hermina 168

George Eliot's Romantische werken. Uit het Engelsch. Nieuwe uitgaaf, met inleiding en onder toezicht van P. Bruijn. (II) Adam Bede. (IV) Romola 170

Het geheim der oude jufvrouw, door E. Marlitt, Schrijfster van ‘De Rijksgravin Gisela,’ ‘Goud Elsje,’ en ‘Het Heideprinsesje.’ Uit het Hoogduitsch 170

Mengelwerk.

	Bl.
P.F. Brunings, Verboden vrucht	67
Mevr. Van Westrheene, Uit den vreemde.	
Bastiaan	97
J. de Koo, Cornelius' reisvrienden	171, 251, 348
Mevrouw G. Antheunis geb. Marie Conscience, En dat gij mijne zuster zijt	185
M[r]. G. Antheunis, Het beste deel	186
Henry Havard, Het land der Geuzen. Uit het Fransche Handschrift vertaald, door Mej. S.M. Campbell	324
J. de Geyter, Op den 300sten verjaardag van Rubens' geboorte. Vlaanderen's Kunstroem, getoonzet door Peter Benoit	363
Suum cuique.	
J. de Geyter, Geuzenlied	104
Een aanslag op de kinderzielen	105
Nieuwe Uitgaven.	
Nieuwe geïllustreerde uitgaaf der Overbetuwsche Novellen door J.J. Cremer	106
Zoo zijn er! Studentenschetsen, geteekend door Alexander V.H. Nieuwe uitgave. Eerste tot derde aflevering	106
John Halifax-serie. Miss Mulock's romans	106
Eigen Haard. 1ste Kwartaalstuk 1877	107
Literarisches Lesebuch Auswahl charakteristischer Proben aus den verschiedenen Perioden der Deutschen Literatur fur Schule und Haus. Zusammengestelt von G. Velderman, Lehrer an der Realschule in Arnheim. Erster Theil. (Poesie)	186
Brievenbus.	
I. Jan Oly, Dwaasheid van een dwaas over dwazen	188

II.	Castor, Een Modèl-Secretaris	265
III.	AEgidius Hanssen, Aan M^{r}. C. Vosmaer	273

Godgeleerdheid. - wijsbegeerte. - onderwijs.

Antidarwiniana.

De nieuwe wereld- en levensbeschouwing, door Dr. C.G. von Reeken. Haarlem, de Erven F. Bohn, 1877.
Darwinia. Een roman uit een nieuwe wereld, door Jan Holland. Twee deelen. Deventer, W. Hulscher, GJz., 1876.

Wetenschappelijke theorieën worden in den regel aan een dubbelen toets onderworpen. Gevraagd wordt niet alleen: zijn zij juist? maar ook: welken invloed moeten zij hebben op ons leven? Dit is niet meer dan natuurlijk. Ons gemoed laat zich even goed gelden als ons verstand. Waardeering volgt waarneming op den voet. Ook ligt hierin hoegenaamd geen bezwaar, indien men maar zorg draagt dat men de waardeering niet over de geloofwaardigheid dier theorieën laat beslissen Ongelukkig gebeurt dit maar al te veel. Theorieën, die ons niet aanstaan, worden niet zelden door ons om geen andere reden verworpen of zij komen gemeenlijk zoo sterk bij ons in verdenking dat we haar geloofwaardigheid niet onpartijdig meer onderzoeken. Alweer gansch natuurlijk, want de meeste menschen laten zich ook bij de vraag: wat is waarheid? meer door hun gemoed dan door hun verstand besturen; maar de wetenschap heeft ten allen tijde daaronder geleden. Dat overwicht van het gemoedsleven gaf het obscurantisme menigmaal een snijdend wapen tegen haar in de hand; maakt het gemakkelijk de onwetende schare tegen haar op te ruien, de komst van het rijk des lichts te belemmeren of te vertragen. En dit nooit geduchter dan wanneer zij de zaak van godsdienst en zedelijkheid scheen te benadeelen.

Groot is dus het gevaar dat der wetenschap, die ten slotte in waarneming wortelt, van den kant der waardeering bedreigt. Zullen wij dan bij het wetenschappelijk onderzoek de waardeering geheel buiten rekening laten? Gesteld dat wij het vermochten, het zou der wetenschap niet altijd ten goede komen. De waardeering heeft dikwijls geprikkeld tot vernieuwd onderzoek: tot een onderzoek zoowel naar het

wezen van godsdienst en zedelijkheid als naar den wetenschappelijken grond der theorieën die hen bedreigden. En wat daarin partijdigs mocht sluipen zal door den tegenstander wel zorgvuldig opgespoord en zonder genade aan het licht gebracht worden.

In volle mate geldt het gezegde van de ontdekkingen op het gebied der natuurwetenschap.

Er is een tijd geweest dat zij de slippen droeg van koningin Theologia, een tijd ook dat men hare slotsommen voor het godsdienstig en zedelijk leven onbeteekenend achtte. Die zoete droom werd verstoord. De antieke wereldbeschouwing bezweek en elke onlosmakelijk daarmee samenhangende godsdienst in 't oog der wetenschap desgelijks. Van die antieke werd zij nu losgemaakt door velen. Van elke door sommigen. Dáár scheen zij voor goed gered.

Maar die voor 't goed recht van hun godsdienstig geloof nog aan een wereldbeschouwing behoefte hadden, bleven met een ernstig, vorschend oog den gang der natuurkunde volgen.

En wie, voor hun godsdienst van alle wereldbeschouwing los, zonder de minste onrust het materialisme en positivisme konden zien groeien en bloeien, bleken eigenlijk het godsdienstige tot het zedelijk leven te hebben teruggebracht, tot het zedelijk idealisme, waarbij het in de quaestie, die ons thans bezig houdt, onverschillig is of men er al dan niet den naam van godsdienst aan geven mag.

Immers wordt niet ook het zedelijk leven door de natuurwetenschap bedreigd?

Langen, zeer langen tijd luidde op die vraag het antwoord beslist ontkennend. Het geloof aan God, altijd min of meer hypothese, mocht den strijd met de natuurwetenschap te vreezen hebben, het zedelijk leven scheen tegen elke natuurkundige theorie beveiligd. Wel is waar meende men al spoedig dat het theoretisch materialisme het practische of ethische materialisme, dat godloochening zedeloosheid in haar gevolg moest hebben; maar dit gold in den regel alleen van hen die in hun godsdienstig geloof een onmisbaren steun en richtsnoer gevonden hadden voor hun zedelijk leven. De godsdienst sleepte dan de zedelijkheid mede in zijnen val. Voor een deel mag ook daaraan de opkomst der morale indépendante worden toegeschreven. Zij, van alle godsdienstig geloof losgemaakt, stond nu te vaster ook tegenover de natuurwetenschap. Natuurlijk werd niet ontkend dat er tusschen het leven der stof en des geestes een innige samenhang bestaat; dat aldus door de natuur ook op ons zedelijk leven invloed wordt uitgeoefend; dat meer in 't bijzonder sommige zedelijke verschijnselen op dit gebied, zooals de door krankzinnigheid dikwijls veroorzaakte ontaarding van het zedelijk karakter fysiologisch moeten worden verklaard; dat bij het bepalen der verantwoordelijkheid voor misdrijven de gesteldheid der hersenen in rekening moet gebracht worden; dat zekere met het zedelijk leven nauwverwante zielsstemmingen onder den rechtstreekschen invloed staan

van het natuurleven; - dit alles kon worden toegestemd; maar dat een natuurkundige theorie den grond van ons zedelijk leven ondermijnen, de kracht tot dat leven breken, ons ontzedelijken kon - wie dacht daaraan?

Het een en ander, dat zoowel op ons zedelijk als op ons godsdienstig leven de natuurwetenschap een noodlottigen invloed kan hebben, werd in den jongsten tijd steeds luider beweerd ten aanzien van eene der meest geruchtmakende natuurkundige theorieën, met name ten aanzien van het Darwinisme.

Haar inhoud en waarde op natuurwetenschappelijk gebied behoeft - na hetgeen daarover in de Januari- en Februariafleveringen van dit tijdschrift is gezegd - hier niet meer te worden ontvouwd.

Ook is 't overbekend welk een opgang zij gemaakt, welk een strijd zij uitgelokt heeft, dáár en daarbuiten.

Ook daarbuiten. Philosofen hebben er hun wereldbeschouwing mee gewijzigd en ontwikkeld of met deze haar bestreden. Theologen en moralisten hebben, goeddeels daardoor opgeschrikt, al spoedig hare vèrreikende gevolgen op hun gebied van wetenschap voorzien en aanvankelijk berekend; zich bijna allen deswege tegen die afstammingstheorie verklaard: tot vóór korten tijd bij ons te lande slechts terloops of hoogstens in een tijdschriftartikel.

Prof. Scholten en Prof. Van der Wijck in dit tijdschrift, Prof. Rauwenhoff in zijn geschrift tegen Strauss, Dr. Bellaart Spruyt in De Gids, Dr. Vitringa hier en daar in zijn boek over den mensch, als dierlijk en geestelijk wezen, hebben elk den invloed van het Darwinisme op godsdienst en zedelijkheid voor een deel in 't licht gesteld; behoudens een enkele uitzondering dien nootlottig geacht. Bij die schermutselingen tegen het Darwinisme kon het niet blijven. Schier te gelijk kwamen vóór korten tijd twee van top tot teen gewapende kampioenen in het strijdperk. De een met gesloten, de ander met geopend vizier. De eerste noemt zich Jan Holland; de ander heet Dr. C.G. von Reeken. Beiden schrijven een lijvig boekwerk tegen het Darwinisme. Beiden houden de banier hoog van het godsdienstig en zedelijk idealisme. Beiden vreezen daarvoor van het Darwinisme groot gevaar. Beiden zoeken dat tweevoudig idealisme te redden met de handhaving van 's menschen vrijheid en zelfstandigheid tegenover de natuur; want beiden achten het hoofdpunt van den strijd gelegen in de vraag: Zal de mensch de slaaf zijn der natuur of haar beheerschen met de suprematie van zijnen geest?

Merkwaardige overeenkomst, wij komen er straks op terug, maar voorts - men vergunne ons dit te laten voorafgaan - welk een verschil tusschen die twee!

Allereerst in de keuze hunner wapenen en in de wijze, waarop zij die hanteeren.

Dr. Von Reeken betoogt van 't begin tot het eind. Een enkele maal schijnt het als wil hij teekenen met de pen, maar niet dan na lang aarzelen beproeft hij dit en heeft er spoedig genoeg van. Dat is zijn fort niet. Hij gevoelt zich blijkbaar in zijn element, nu hij ons hier geeft wat men met min of meer ironie een ‘doorwrochte’ verhandeling zou kunnen noemen.

Jan Holland betoogt zelden of nooit. Waar hij het doet, daar blijft hij plastisch. Of liever hij heeft met den draad van zijn betoog een kleurrijk tafereel geweven, gegrepen uit het menschenleven. Hij slingert een roman tegen het Darwinisme. Hij geeft ons een vleesch geworden Darwinisme te aanschouwen. Hij laat den Darwinist in allerlei gedaanten spreken, werken, woelen, liegen, bedriegen, kuipen, in één woord strijden om levensbehoud en levensgenot, zooals hij begrijpt dat een radicaal Darwinist krachtens zijn Darwinisme strijden moet.

Dr. Von Reeken schrijdt stap voor stap voort in zijn uitvoerig betoog. Hij heeft geen haast. Hij heeft behoefte om ons alles te zeggen wat hij weet. Hij spaart ons geen enkele bijzonderheid, ook al staat zij in zeer lossen samenhang met zijn onderwerp. Hij schrikt voor noodelooze herhaling niet terug. Hij maakt een weinig misbruik van ons geduld. Hij ontlokt ons telkens de vraag: Ach, waartoe die omhaal? Zeg ons nu toch eens kort en bondig waar het op staat, waar gij naar toe wilt.

Jan Holland gaat recht af op zijn doel; 't zij dat hij het Darwinisme bestrijdt, of wel (een zeer duidelijk sprekende nevenbedoeling) de hedendaagsche maatschappij in het aangezicht slaat. Die tweevoudige strekking van zijn werk doet nu en dan wel schade aan de eenheid der bewerking; maar wat hij in 't oog vat, Darwinisme of maatschappij of beide tegelijk, hij grijpt het vast zonder talmen en takelt het toe zoo ruw hij maar kan. Het is een tendenzroman, een ieder ziet het bij den eersten opslag; het is een dwaze fantasie, wier doorzichtige sluier de dubbele tendenz vruchteloos tracht te verbergen; een komedievertooning, waarvan niemand de dupe is. Nu en dan zelfs laat de regisseur zijn acteurs achter de schermen verdwijnen, komt zelf voor het voetlicht en houdt een speech tot het publiek, die alle mystificatie doet ophouden, alle gedachte aan een wezenlijk bedoelden roman verbant, maar toch er is gang in het zoo telkens afgebroken verhaal. Wij zien enkele typen, met name het éénige edele: Willrecht, zich ontwikkelen, voortgaan, opklimmen van Darwin tot Hartmann, van Hartmann tot Jezus.

Deze Willrecht en menig ander type, zij sleepen ons mede en houden den slaap ons uit de oogen.

Misschien moet deze verschillende uitwerking van beider geschrift ook

aan het tusschen beide sterk uitkomend verschil van taal en stijl worden toegeschreven.

Dr. Von Reeken is de taal niet meester. Allereerst heeft hij zich een wonderbaarlijke interpunctie uitverkoren. Bijna standvastig is zijn gewoonte om de komma en het dubbele punt te plaatsen, waar ze òf niet behooren òf bovendien den geregelden gang van ons denken stuiten. Zoo lezen wij blz. 12: ‘scheikundige verwantschap, hoewel die naam later meer juist is vervangen, door: scheikundige spanning.’ Zoo blz. 94: ‘de ontwikkeling der primitieve maatschappij, moest dus enz.’ Desgelijks blz. 67: ‘wat ieder kan en moet vergen, is: gelijkheid van vrijen arbeid enz.’ Waartoe die zinstorende komma in den eerstaangehaalden zin achter ‘vervangen’, in den tweeden achter ‘maatschappij’, in den derden achter ‘vergen’, en waartoe dat geheel overbodige dubbele punt vóór ‘scheikundige’ in den eersten en vóór ‘gelijkheid’ in den derden zin begrijpt niemand. Intusschen dit belet niet dat Dr. Von Reeken telkens en telkens weer die bij het lezen van zijn werk uiterst hinderlijke fouten begaat, zie b.v. blz. 104, 113, 119, 149, 150, 177, 197, 240, 272, enz. enz,

Voorts laat hij op blz. 150 een zekere werking naar oordeelkundige wetten *tot* een hooger werk volvoerd, en op blz. 162 een betoog door Quinet *verkondigd* worden; schrijft op blz. 163 woordelijk: ‘of deze, voor de hypothese gunstige overeenkomst moest aangenomen worden, *heeft men lang gestreden*; verzekert op blz. 246 dat ‘in de zenuwcellen van het ruggemerg de onbewuste waarnemingen en het onbewuste gevoel... *aanstoot* geven tot bewegingen; gebruikt op blz. 263 ‘reden’ in plaats van ‘rede’, laat op blz. 266 ‘de dieren des wouds loeren op hun prooi, om *hun* bloed te *drenken*’, enz. maar waartoe meer? Lees den eersten zin van de voorrede: ‘In de geschiedenis der menschheid doen zich tijdperken voor, welke aanleiding geven om haar ontwikkeling niet te beschouwen als steeds voortgaande in een richting, welke op een bepaald doel wijst, *doch tijdperken*, welke *duiden* op een voortgaande ontwikkeling, die niet ten onrechte door sommigen beschouwd wordt als een beweging in zig-zag;’ en bemerkt terstond met wat wonderlijken stilist wij te doen hebben. Onnoodig is 't de geregeld weerkeerende langgerekte, dikwijls onverstaanbare volzinnen hier af te schrijven; maar dat de lectuur van dit boek op menige plaats vermoeit, om niet te zeggen: de oogen doet luiken, is duidelijk. Het is waarlijk jammer, want in dien meestal ongenietbaren vorm worden voortreffelijke zaken uitgesproken, met groote kalmte en benijdenswaardige onpartijdigheid.

Jan Holland levert ons ook hier eene pikant contrast. Hij is meester van de taal, niet altijd van zich zelf. Rust ligt niet over zijn boek, maar onder de regels trilt zijn hart van kwalijk verbeten woede. Het is een boek vol bitterheid en venijn, vol daemonischen haat, vol opbruisenden hartstocht. Strikte onpartijdigheid hier te

verwachten ware belachelijk. Het geheele boek is een charge, opgeweld uit een ziel, die in bitteren toorn is ontstoken allereerst tegen de maatschappij van onzen tijd en daarna tegen het Darwinisme, dat die reeds verdorvene maatschappij nog dieper zal doen zinken. Buiten Willrecht zoekt hij niets goed meer in haar; het gedichtsel van haar hart is ten allen dage alleenlijk boos. Zij wordt geregeerd door de slimmen, die de dommen gebruiken om hun zin door te drijven. De staatsinrichting is één dwaasheid, de volksvertegenwoordigers behartigen alleen de belangen van hunne kiezers; de ministers hebben geen hooger doel dan achter de groene tafel te blijven. Van Glatthout, die met allerlei gemeene streken zich tot eersten minister wist op te werken, wordt sarcastisch verklaard dat hij natuurlijk geen kind was van *onzen* tijd, die vaste en eerlijke beginselen huldigt.

Met het onderwijs is 't jammerlijk gesteld, op de Hoogere burgerscholen haspelt en wurmt ieder leeraar maar voort, zonder zich te storen aan den werkkring zijner collega's, gevolg van een specialiteitsmanie, die vooral op het gebied der geneeskunde de onbruikbaarste mannen oplevert. Het felst is hij gebeten op de vrouwen, die ijdel, spilziek, kribbig, op emancipatie belust, van nuttigen arbeid afkeerig, voor vader of echtgenoot lastig, een ramp voor de maatschappij zijn, en op de professoren, die een cirkel om zich heen trekken en alleen de vrienden daarbinnen laten.

Maar is het wonder dat een man van zoo levendige verbeelding als Jan Holland, terwijl hij dat tafereel van 's werelds dwaasheden ophangt, de figuren die hij op zijn doek toovert, als levende wezens tegenover zich waant, en in woede ontstoken, hun conterfeitsel neerkladt met dikke verve?

Ja, terwijl (als 't niet gewaagd is dit te fantaseeren) Dr. Von Reeken zijn werk heeft kunnen schrijven rustig zuigend aan een lange pijp, zonder dat zij een oogenblik gevaar liep van te breken, rustig bladerend in Spencer en Mill, in Darwin en Spiller, rustig peinzend aleer hij zijne pen langzaam over 't net gevouwen papier liet glijden; - heeft Jan Holland geen rust terwijl hij schrijft. Het kookt in zijn binnenste. Daar staan ze voor hem die kribbige vrouwen, die sukkelaars op de burgerschool, die jaloersche professoren, die sluwe intriganten, dat domme en verachtelijke hooge en laage gemeen - ha! hij zal ze raken! - hij scheldt ze de huid vol, hij grijnst ze tegen, hij stampt op den grond van genot. Het onder die woedende vlagen geboren geesteskind draagt de sporen van dien hartstocht op 't gelaat.

Maar genoeg over den vorm.

Wat den inhoud betreft hunner polemiek tegen het Darwinisme, bij groote overeenstemming ook hier een en ander opmerkelijk punt van verschil.

Beiden hebben met hun geschriften meer een practisch dan een wetenschappelijk doel. Beiden bekampen het Darwinisme, minder omdat of voor zoover het hun onwaar toeschijnt, wetenschappelijken grond ontbeert, dan om de gevolgen dier theorie voor het godsdienstig en zedelijk leven.

Vraagt men, wat de godsdienst daaronder lijden moet, dan geeft ieder hunner op zijne wijze ten antwoord, dat op het standpunt der Darwinistische wereldbeschouwing van godsdienst geen sprake kan zijn.

Niet uit Darwin's afstammingstheorie op zichzelf beschouwd wordt dit afgeleid, maar uit de mechanisch monistische wereldbeschouwing, waartoe zij behoort en die zij machtig steunt.

Daar is alles in de natuur, dus ook de mensch, die uit het dier zich ontwikkelde en met het dier door generatio equivoca uit de anorganische stof te voorschijn kwam, als zuiver natuurproduct in zijn oorsprong en ontwikkeling aan de alles omvattende wet van beweging onderworpen. Alles, ook hij is daar voortgekomen uit de in beweging gebrachte stof, hetzij die beweging der stof oorspronkelijk eigen is (monisme) of haar door den aether wordt meegedeeld (aetherisme). De onderstelling eener boven de stof verhevene, zelfbewuste kracht, de bron van alle kracht, wordt in deze wereldbeschouwing niet toegelaten.

Niet minder vernietigend is - naar beider oordeel - voor de zedelijkheid een theorie, die den mensch van het dier doet afstammen en tot louter natuurproduct verlaagt.

Hier evenwel komt tusschen beide schrijvers een opmerkelijk verschil aan den dag.

Minder waar Dr. Von Reeken slechts in 't voorbijgaan en Jan Holland in 't geheel niet opmerkt dat voor den Darwinist de zedelijke beginselen hun absoluut en onveranderlijk karakter moeten verliezen, maar voornamelijk waar beiden hem voorstellen als slaaf der natuur.

Bij beiden staat hij in het vast geloof dat hij tegenover de natuur niets vermag; maar zeer verschillend openbaart zich dat geloof volgens Dr. Von Reeken en Jan Holland.

Bij den eerste spreekt de Darwinist in zich zelf ongeveer aldus: Die natuur is mij te machtig, zij regeert onbeperkt met hare mechanische wetten. Op het gebied der maatschappij met hare natuurkeus. De ontwikkeling der menschheid wordt door die wet geheel beheerscht. Onder hare heerschappij zijn wij geworden wat wij zijn. Haar ook behoort de toekomst. Dwaas zou 't zijn haren ijzeren gang te willen stuiten; zaak is 't te vragen waar zij ons heen wil brengen en langs welken weg. Welnu, het antwoord is sproedig gegeven. De natuur wil het behoud en de ontwikkeling van de soort, van het menschdom, bracht en brengt die tot stand door de opoffering van de in den strijd om 't leven zwakkere individuen. Nu weten wij wat ons te doen staat. Arbeiden wij aan den vooruitgang van het geheel der maatschappij met opoffering van het individu.

Doch dat is m.a.w. de loochening van de rechten der individuën, van het geheiligd recht der persoonlijkheid, dat is niet alleen het staatsalvermogen gehuldigd met zijn miskenning van individueele rechten, maar vooral de christelijke waardeering van 't individu in 't aangezicht geslagen, dat is de zwakken in den strijd om leven en levensgenot aan hen zelven overgelaten en de philanthropie van haar onafzienbaar en vruchtbaar veld teruggedrongen. Wat is dit anders dan liefdeloosheid, zedeloosheid?

De Darwinist van Jan Holland komt tot dezelfde zedeloosheid, maar langs een gansch anderen weg.

Hij ziet ook wel dat de natuurkeus m.a.w. dat de strijd om 't leven de ontwikkeling van 't menschdom beheerscht, maar bovenal heeft hij deze leering daaruit geput, dat het egoisme de wereld regeert en regeeren moet. Zaak is 't daarin te berusten, zijn gedrag daarnaar in te richten. Wat er op die wijze van de zedelijkheid wordt ligt voor de hand, wordt door Jan Holland in zeer sterk sprekende typen hoogst aanschouwelijk voorgesteld en o.a. niet zonder zijn gewoon bijtend sarcasme met de woorden van Prof. Knarr van Knorrenstein aldus geresumeerd: ‘De éénige drijfkracht van alle wezens zij de zucht tot zelfbehoud. Alle andere aandriften, die den mensch in beweging kunnen brengen, zijn ziekelijk. De maatschappij biede het eeuwig nieuwe en verrukkelijk schoone schouwspel van den strijd om 't bestaan. Hoe meer de mensch zich als hersendragend wezen veredelt, met des te meer overleg en met des te kunstiger wapens worde deze strijd gevoerd. Het streven naar zelfbehoud worde dan geidealiseerd tot zelfzucht. Dat wil zeggen, dat de strijd om het bestaan dan niet meer moet gevoerd worden met ruw geweld, met klauwen en tanden, evenals bij onze aapachtige voorouders. Neen, de verfijnde zelfzucht strijdt met beschaafde wapenen. Door zijn evenmensch in verdenking te brengen, door hem op handige manier te bespotten, door zijne zwakheden duidelijk in 't licht te stellen, door zijne talenten te verkleinen. Zie, met zulke wapenen weert de beschaafde mensch zich in den strijd om 't bestaan.

En wien het gelukt op deze wijs het eigen ik den voorrang te verschaffen boven de andere iks, dien noem ik den handhaver en voortplanter van het echte ras; die is bestemd om de zwakkelingen te verdringen, die zich door geweten, medelijden, edelmoedigheid en dergelijk ontuig laten weerhouden om hun naasten te gronde te richten’[(*)].

Men ziet het verschil. Dr. Von Reeken's Darwinist, die den vooruitgang der maatschappij wil bevorderen, die het zwakkere individu laat te gronde gaan omdat hij dit in 't eind toch onvermijdelijk acht, ook geoorloofd, daar het voortplanten van die zwakkelingen den vooruitgang der maatschappij z.i. tegenhoudt en velerlei ellende besten-

(*) Darwinia, I, 226 vlg.

digt, is ter goeder trouw. Hij beweert zelfs dat op die wijze het egoisme gebroken wordt, daar de individuën zich dus voor de maatschappij leeren verloochenen.

De Darwinist van Jan Holland daarentegen is door en door zedeloos en zich daarvan bewust. Wel verklaart hij eerzucht en heerschzucht voor de grootste *deugden*(*), noemt het *plicht* den trek van bescheidenheid met wortel en tak in zijn ziel uit te roeien(†), zich in den strijd om 't bestaan zoo dapper mogelijk te weren(§), met list en sluwheid zijne naasten te verdringen(**) naar de inblazingen der zelfzucht te leven(††), hij schijnt dus nog aan deugd en plicht te hechten, niet zedeloos te zijn in beginsel; - maar in de sarcastische taal, door Jan Holland hem op de lippen gelegd, meent hij van dat alles geen woord en is met volle bewustheid een schaamteloos egoist.

Verschillend moet nu ook beider verhouding zijn tegenover de maatschappij. En inderdaad, terwijl zijn tegenhanger uit kracht van zijn Darwinisme het welzijn van het algemeen bedoelt, heeft naar des auteurs eigen woorden Jan Holland's Darwinist in de ‘zelfzucht het standpunt bereikt, waarop de mensch blind is geworden voor alles, wat de belangen van het algemeen betreft’(§§).

Maar heeft dit verschil wel veel te beteekenen? Zij 't ook langs uiteenloopende wegen, beide Darwinisten hebben hetzelfde uitgangspunt, slaafsche onderwerping aan de beseffelooze natuurmacht en - wat meer zegt - zij komen tot hetzelfde doel, het verdringen van den zwakke door den sterke, overtreding van den grondregel der zedelijkheid: Hebt uw naasten lief als u zelf. En nu komt het voor de zwakken vrij wel op 'tzelfde neer of men ter goeder trouw meent der maatschappij een dienst te doen met hen te gronde te richten dan wel zich klaar bewust is dit te doen uit puur egoisme.

Inderdaad, dit kan bezwaarlijk worden ontkend, maar voor die hen te gronde richten, voor de bepaling *hunner* zedelijke waarde heeft het wèl beteekenis. Daarover beslist de drijfveer hunner daden; en zoo worden wij hier gebracht tegenover tweeërlei Darwinisme, waarvan het eene wel noodlottig, maar nog niet geheel zedeloos is, slechts op een zeer laag standpunt van zedelijkheid staat, zedelijk zijn wil, maar in zelfmisleiding als plichtmatig beschouwt wat bij dieper inzicht afkeurenswaardig moet blijken, terwijl het andere Darwinisme niet alleen noodlottiger voor de zwakken is, maar met alle zedelijkheid beslist en schaamteloos vanmeetaf gebroken heeft. Het eene vertoont ons meer de dwalingen van een verbijsterd verstand, het andere de ondeugden van een verdorven gemoed.

Treffende overeenstemming met het boven aangewezen verschil in den vorm. Bij het kalm betoog van Dr. Von Reeken behoort dit argeloos optimisme, dat geen kwaad denkt; bij den hartstochtelijken

(*) II, 76.
(†) II, 77.
(§) II, 78.
(**) II, 79.
(††) II, 86.
(§§) II, 113.

stijl van Jan Holland deze nijdige menschenhaat, die achterdochtig is boven mate en slechts voor de boosheid een oog heeft.

Intusschen het blijft nog altijd de vraag, wie hunner het scherpst heeft gezien. Is het Darwinisme voor godsdienst en zedelijkheid werkelijk zoo noodlottig als Jan Holland ons laat aanschouwen, of alleen nog maar zooals Dr. Von Reeken ons betoogt?

Het Darwinisme? Alsof er maar één was, waaromtrent men zich niet zou kunnen vergissen! Maar reeds een oppervlakkige kennis der Darwinistische literatuur leert dat het Darwinisme, andere minder gewichtige afwijkingen daargelaten, zich in twee hoofdrichtingen heeft gesplitst. In beide wordt aan de dierlijke afstamming van den mensch vastgehouden, in beide de invloed der natuurkeus daarop erkend, in beide het Darwinisme dus vastgehouden; maar terwijl in de eene die invloed de geheele ontwikkeling heet te beheerschen, wordt daaraan in de andere slechts een aan innerlijken ontwikkelingsdrang ondergeschikte rol toegekend. Kennelijk is door onze beide auteurs alleen de eerste richting bedoeld, die men het radicale Darwinisme zou kunnen noemen, dat in Haeckel zijn meest bekenden woordvoerder heeft.

Nu lijdt het geen twijfel of reeds met elken godsdienst, die nog iets meer omvat dan zedelijk idealisme, is dat radicale Darwinisme in onverzoenlijken strijd. Het brengt alle verschijnselen der wereld, van het leven zoowel des geestes als der stof, terug tot bewegingsverschijnselen. Het ziet in geheel de ontwikkeling van dat dubbele leven slechts een mechanisch, uitwendig proces, bij den aanvang en telkens weer aan de grillen van het toeval prijsgegeven. Hoe zou men van die wereld kunnen opklimmen tot het geloof aan een zelfbewust opperwezen, aan een intelligente oorzaak van al het bestaande? aan een persoonlijken God kunnen gelooven in een Darwinisme, dat de doelmatige inrichting der wereld uit bloot beseffelooze natuurkracht, bloot mechanisch werkende natuurkeus naar de mate onzer vatbaarheid genoegzaam verklaard acht? Niets is hier aanwezig wat tot dit geloof dringt of het rechtvaardigt.

Even onbetwistbaar is ditzelfde Darwinisme voor de zedelijkheid allernoodlottigst.

Hierbij nu zij het voor ons doel alleen de vraag, of men zich bij Dr. Von Reeken of wel bij Jan Holland zal scharen, dan of men misschien zal oordeelen dat het radicale Darwinisme van beide kanten de zedelijkheid bedreigt. Ook zij 't ons vergund om, met terzijdestelling van alle andere voor den invloed van het Darwinisme op de zedelijkheid belangrijke vragen, uitsluitend het oog te houden op hetgeen door beide auteurs als het hoofdpunt in den strijd wordt beschouwd, op de houding van den Darwinist tegenover de natuur, die ons omringt en doordringt.

En nu laat het zich bezwaarlijk ontkennen dat die houding vrij wel strookt met dat radicale Darwinisme. Sta ik vast in het geloof dat ik niet anders ben dan het product eener natuur, al wier werkingen tot mechanische beweging moeten worden teruggebracht, wier geheele ontwikkeling door een strijd om het leven wordt beheerscht, waarbij ten slotte het zwakke door het sterke onmeedoogend verdrongen, de zwakke individuën dus aan de sterke opgeofferd worden, en meen ik dat alleen op die wijze blijvende vooruitgang tot stand komt, het individu dus opgaat in het geheel der menschheid, dan kan het mij practisch toeschijnen tegen die alles overheerschende natuurmacht mij niet te verzetten, haar te laten begaan, ja met haar mede te werken en zonder naar het zwakke om te zien of zonder op de rechten van het individu te letten, alleen het welzijn van het algemeen in 't oog te houden. Weliswaar een armzalig welzijn, een welzijn dat voortspruit uit grover of fijner zingenot, uit kracht en gezondheid, uit hooge verstandsbeschaving, uit natuur- en kunstgenot, uit al wat gij wilt, mits niet uit de zaligheid der barmhartigen, uit de innerlijke bewegingen der ontferming, die zieken verpleegt, weezen verzorgt, verdrukten beschermt, zwakken steunt; niet alzoo het welzijn dat voortspruit uit het leven der edelste liefde.

Dit kan ook den radicaalsten Darwinist in zwaren strijd brengen; maar heeft hij zich voorgenomen, het koste wat het wil, zijn leven met zijn leer te doen rijmen, verstandig te zijn, dan legt hij dat gevoel het zwijgen op, want hoe dwaas is 't niet een liefde des medelijdens te koesteren, die tegen de oppermachtige natuurwet in 't eind toch machteloos blijken moet! Hij is nu eenmaal in een wereld die - wèl beschouwd - het mededoogen niet gedoogt.

Het behoeft nauwelijks gezegd te worden dat deze theoretisch juiste consequentiën van het radicale Darwinisme misschien nergens in volle schrikkelijke werkelijkheid worden aangetroffen, dat ook hier - wegens der menschen vaak hoogst gelukkige neiging om halverwege stil te staan - de natuur gaat boven de leer; zoolang tenminste het echt menschelijk mededoogen nog teekenen van leven geeft; maar dat de arbeid der liefde voor de zwakken in den strijd van 't leven een grooten prikkel op dit standpunt verliest, de liefde zelve daarmee groot gevaar loopt van te verkoelen is duidelijk.

Ook van een anderen kant dreigt der zedelijkheid dit gevaar.

Beheerscht de strijd om 't leven en om zinnelijk levensgenot geheel de ontwikkeling van het menschdom, dan moet de zedelijke mensch, daar hij wegens de nauwgezetheid van zijn geweten veel slechter dan zijn zedelooze tegenstander gewapend is, in dien strijd het onderspit delven en met hem op die wijze alle zedelijk leven van den aardbodem verdwijnen. Welnu, die aan die droeve toekomst der zedelijkheid gelooft, die haar om zich heen in menige nederlaag van wat groot is en goed en edel alvast ziet naderen, voelt zich in zijn zedelijken arbeid verlamd,

trekt zich in al enger werkkring terug, wordt onverschillig voor het heil der menschheid en dreigt onder te gaan in het pessimisme van den asceet.

Iets daarvan heeft Jan Holland gevoeld, waar hij Willrecht - na herhaalde teleurstelling zijner edele hervormingspogingen moedeloos de wijk doet nemen naar een werkelooze rust aan het strand der zee.

Een andere vraag is 't evenwel, of hij het Darwinisme terecht aansprakelijk stelt voor de, 't zij dan grove of verfijnde, schaamtelooze zelfzucht waardoor al de andere typen, die hij ons schildert, worden gekenmerkt.

Verdient zelfs het radicale Darwinisme dit brandmerk?

Men onderscheide hier wèl. Het is thans de vraag niet, of in eene wereld, gelijk het radicale Darwinisme haar beschouwt, in eene wereld waar de ontwikkeling ook van het menschdom door den strijd om 't leven geheel beheerscht wordt, of in zulk eene wereld de zedelijke individuën niet moeten uitsterven en de schaamtelooze of sluwe egoisten alleen overblijven, daar zij in dien strijd veel beter dan de anderen gewapend zijn. Deze vraag, waarop wij reeds het toestemmend antwoord gehoord hebben, bedoelen wij thans niet, maar die andere of de Darwinistische afstammingstheorie alle zedelijk gevoel uitdooft, in dien zin, dat de radicale Darwinist in een volbloed egoist ontaarden moet?

Dit wordt door Jan Holland beweerd, in al zijn typen - met uitzondering van Willrecht - geschilderd en een enkele maal betoogd.

Met de schildering dier typen betoogt hij niets. 't Staat daarbij eenvoudig op den voorgrond: een Darwinist is eo ipso een grover of fijner berekenend zelfzuchtig wezen vanmeetaf. Het is hier niet: het wanhopig uitzicht op de zij 't ook in verre toekomst wisse nederlaag der zedelijke individuën in den strijd om 't leven verlamt de energie, doet den arbeid der liefde staken, bluscht haren gloed uit in 't eind; want Willrecht is ook in de eenzaamheid van zijn retraite geen volkomen liefdeloos, zelfzuchtig schepsel geworden. Als het Nieuwe Testament hem uit zijn werkelooze rust opstoot en aan de maatschappij teruggeeft, dan heeft hij nog onbaatzuchtige vriendschap voor Ohnemark, en het edele in zijne ziel was op dat oogenblik bij lange nog niet uitgestorven.

Wat Jan Holland dan aanvoert om te bewijzen dat het Darwinisme tot zelfs het laaghartigste egoisme allernatuurlijkst en allernoodzakelijkst ter wereld brengt? Men verkrijgt op die vraag in hoofdsom geen duidelijker antwoord dan in deze woorden: ‘Als het Darwinisme 's menschen hoogere vermogens: de afgetrokkene begrippen vormende en eene begrippentaal scheppende rede, het zich tot gemeenschap met de godheid en tot gemoedsleven veredelend gevoel, den van zelfzucht tot liefde bekeerden wil - als het dit alles wil verklaren als verfijnde vermogens van het dierlijk bewustzijn, dan schiet hem, om voor zijne onhoudbare stelling een schijnbewijs te vinden, niets anders over dan de echte menschenwaarde te loochenen en de edelste karaktertrekken te bespotten als uitvloeisels van wel berekenende zelfzucht’[*]. Na-

(*) II, 262.

tuurlijk doet die Darwinist dit dan ook bij zich zelf en komt hij tot het besluit om niet langer zich bij den neus te laten nemen door het wonderlijk zelfbedrog dat velen nog voorliegt van liefde en zielenadel. Altemaal inbeelding. Het egoisme is de drijfveer van al onze daden, of we 't willen weten of niet. Het moet dit zijn, daar we van het dier afstammen. Derhalve, gelooven we aan die dierlijke afstamming, dan gaan de oogen ons open, dan weten we dat we allen in den grond der zaak egoisten zijn, wij liegen niet langer van liefde om ons of in ons, we geven ons over aan den drang der zuiver egoistische natuur in ons en om ons.

Dat Darwinisten niet alleen in de fantasieën van Jan Holland maar ook in de werkelijkheid zoo denken en spreken behoeft niet te worden ontkend om de kracht van zijn betoog te mogen betwijfelen. Want het is de vraag, of zij uit hun Darwinistische theorie die alle zedelijkheid verwoestende gevolgtrekking met recht hebben afgeleid. Ja, dat is nog de vraag. Jan Holland heeft hier geheel en al voorbijgezien wat Darwin nog wel uitdrukkelijk verzekert en uitvoerig betoogt, dat namelijk nevens de egoistische ook de sociale instincten door den mensch van het dier zijn overgeërfd, en dat uit die sociale instincten met behulp van de hooger ontwikkelde redelijke vermogens en van andere factoren de zedelijkheid van den mensch is opgebouwd. De zedelijkheid wordt door Darwin ten slotte tot het sociale instinct en daarmee tot het moederinstinct teruggebracht. Die oorsprong nu sluit vanmeetaf alle egoisme uit. *Nevens* het egoistische vertoont zich hier in het dierenleven het dus niet-egoistische instinct, waarin 's menschen zedelijkheid blijken zal geworteld te zijn.

Men moge nu beweren dat de oorsprong der zedelijkheid op die wijze nog niet verklaard wordt, en daarin gelijk hebben - dat is alweer nu de vraag niet. Wij willen thans slechts weten of de Darwinist, *die de zedelijkheid uit het dierenleven behoorlijk meent te kunnen verklaren*, door die verklaring egoist *moet* worden. Maar - mij dunkt - hij mag niet vergeten dat de zedelijkheid in een diereninstinct wortelt, dat van stonden aan buiten het egoïsme stond en aanhoudend daarmee worstelde, doch in die worstelling toch zooveel kracht behield dat er met medewerking van andere (bloot natuurlijke) factoren menschelijke zedelijkheid uit te voorschijn kwam. Hier ligt dus in het Darwinisme geen logische dwang om ‘de edelste karaktertrekken te bespotten als uitvloeisels van welberekenende zelfzucht.’

Ligt die dwang dan misschien elders in het Darwinisme, zoodat Jan Holland, al heeft hij dit niet opgemerkt, ten slotte toch gelijk zou hebben?

De radicale Darwinist zou immers van oordeel kunnen zijn dat dit sociaal instinct, hoewel buiten het egoisme ontstaan, al zeer spoedig onder den verderfelijken invloed van het egoisme geraakt is en ten slotte in egoisme ontaarden moet, zoo het daarin niet reeds is ondergegaan. Op zijn standpunt beheerscht de strijd om 't leven van

stonden aan en voortdurend geheel de ontwikkeling van het menschdom. Dat de menschen zich al spoedig bij elkaar aangesloten, afzonderlijke groepen en stammen, kleinere en grootere maatschappijen gevormd hebben is geschied om gemeenschappelijk tegen andere groepen in een strijd te kunnen overwinnen, die buiten die gemeenschap te zwaar mocht vallen; derhalve uit egoisme. De eendracht is gezocht om de macht die zij maakt. Alle toewijding der liefde en vriendschap ontaardt hier in grover of verfijnder zelfzucht. Alweer - maar langs anderen weg - het gevoelen van Jan Holland.

Ook dit betoog houdt geen steek. Zelfs de radicaalste Darwinist zal wel niet ontkennen dat wat wij van liefde en vriendschap in ons waarnemen op eene lijn ligt die aan het sociale instinct der dieren, aan hunne sympathie en wederkeerig dienstbetoon ontspringt. De strijd om 't leven moge de onderlinge aansluiting hebben bevorderd uit een zuiver egoistisch oogpunt, het sociaal instinct behoefde daardoor niet te gronde te gaan. Veeleer mocht het in levenskracht daardoor toenemen.

Het stond eerst buiten den strijd, het kwam er daarna mee in aanraking, het verkreeg door dien strijd gelegenheid zich te ontwikkelen, zich te versterken binnen de grenzen der groepen, waartoe die strijd de menschen samenbracht. Nam het toe in kracht (zij 't ook binnen eerst enge, maar daarna zich steeds meer uitbreidende grenzen), dan moest het al waarachtiger liefde en toewijding en zelfverloochening en zielenadel te voorschijn roepen, en er bestaat geen noodzakelijkheid om te onderstellen dat wat men van liefde aanschouwt alleen uit het egoïsme van den strijd om 't leven ontstaan, in den grond dus een nauw verholen egoisme is. De strijd om 't leven heeft niet wat wij liefdebetoon noemen *doen ontstaan*, maar de ontwikkeling daarvan *mogelijk gemaakt.* Negatief, niet positief is daarop zijn invloed geweest, en van eene ontaarding der zedelijkheid in vermomde zelfzucht kan hier geen sprake zijn.

Darwinisme en egoisme, deze twee zijn één van stonden aan - beweert Jan Holland.

Wij zouden zeggen: dat kunnen zij worden; doch niet, *gelijk hij wil*, ter oorzake der Darwinistische afstammingstheorie, maar onder den invloed eener wereldbeschouwing, die slaafsche onderwerping teweegbrengt aan een strijd om 't leven waarin de zedelijkheid ten slotte moet te gronde gaan.

Ook is hier nog maar een ‘kunnen’ aanwezig, een mogelijkheid, die alleen dan in werkelijkheid moet overgaan, wanneer men tegen den aandrang van het nergens geheel uitgestorven liefhebbende hart zijn leven met die leer wil in overeenstemming brengen.

Intusschen - hier dreigt dan toch op den langen duur gevaar voor de zedelijkheid.

Belangrijk blijft het dus te weten, welke maatregelen door Jan Holland en door Dr. Von Reeken daartegen worden genomen of aanbevolen.

Natuurlijk zoo mogelijk allereerst de wetenschappelijke vernietiging van het Darwinisme. Dan bekeert zich de Darwinist en het nog niet gedarwiniseerde menschdom wacht zich voor schade. Dit is dus het doeltreffendst middel, maar dit gelukt niet elken antidarwinist. Dat het onzen beiden antidarwinisten gelukt is zouden wij niet durven verzekeren.

Allerwaarschijnlijkst hebben zij dit ook niet ernstig beproefd. Wel wordt het een en ander door hen tegen den wetenschappelijken grond van Darwin's theorie omtrent de afstamming des menschen aangevoerd, maar hoe uitvoerig Dr. Von Reeken nu en dan daarbij ook verwijlt en hoe scherp Jan Holland zich daartegen ook uitlaat, wij hebben hier blijkbaar - naar 't schijnt - meer aan een enkel goed gemeend schot, dan aan een geregelden, op de geheele lijn gerichten, ten einde toe volgehouden aanval te denken.

Intusschen ontga 't ons niet dat ook hier tusschen onze beide auteurs zich een belangrijk verschil openbaart. Terwijl Dr. Von Reeken zich tegen geheel de theorie der dierlijke afstamming van den mensch verklaart, meest op gronden aan de volkenkunde ontleend, gaat Jan Holland met het Darwinisme tot op een merkwaardige hoogte mede.

'Dat Darwinisme is mooi,' verklaart Willrecht, 'heel mooi, en 't geeft eene gezonde verklaring van de ons omringende natuur. - En van ons eigen wezen? - O ja, ook daarvan, voor zoover wij een gewrocht zijn van de natuurkracht, die, uit hoogere bron gevloeid, de kiemen van millioenen wonderen in zich draagt. Maar ik geloof, er bestaat eene grens, waar de mensch moet verklaren: hier eindigt het gebied van die Proteusachtige alkracht. Hier zie ik verschijnselen, die niet meer uit haar natuurlijk ontwikkelingsproces kunnen verklaard worden. *Tot het bewustzijn kan zij zich ongetwijfeld verheffen; tot bewust denken*, *bewust gevoelen*, *bewust willen*, - *tot al datgene wat de mensch met de hooger ontwikkelde dieren gemeen heeft*(*).

Tot zoover gaat Jan Holland met het Darwinisme mee. ''s Menschen zinnelijk deel' acht hij elders(†) 'zonder twijfel eene schepping der natuurkracht'; ontwikkeling van het dierenleven kan en moet dit zijn op zijn standpunt.

Verder gaat hij niet. ''s Menschen hoogere vermogens: de afgetrokkene begrippen vormende en eene begrippentaal scheppende rede, het zich tot gemeenschap met de godheid en tot gemoedsleven veredelend gevoel, den van zelfzucht tot liefde bekeerden wil' kan hij niet als verfijnde vermogens van het dierlijk bewustzijn verklaren(§).

Waarom niet? Omdat hij niet kan inzien hoe uit die dierlijke die

(*) II, 262 vg.
(†) II, 263.
(§) II, 262.

hoogere menschelijke vermogens door middel *van het bloot mechanisch proces* der natuurkeus zich zouden hebben kunnen ontwikkelen? Dat ware te begrijpen. En deze strijd van het radicale Darwinisme met het feitelijk bestaan dier hoogere menschelijke vermogens is nog door niemand op alle punten bevredigend ten einde gebracht.

Maar Jan Holland schijnt dit niet te bedoelen. Begrijpen wij hem goed, dan ligt zijn hoofdbezwaar in het determinisme van het Darwinisme. Het hoogere in den mensch, zijn godsdienstig en zedelijk idealisme onderstelt z.i. eene vrijheid die in de Darwinistische wereldbeschouwing geloochend wordt; eene vrijheid, die hem niet alleen in zijn oorsprong van het dier, maar ook in zijn oorsprong en ontwikkeling - wat zijn meer dan zinnelijk leven aangaat - van de natuur losmaakt, aan de wet der oorzakelijkheid ontheft. Het dier is ‘niets anders dan een deel der natuurkracht, aan welke het gelukt is om zich tot een individueel aanzijn van de groote moeder los te scheuren, toch eeuwig haar slaaf, zelfs niet bij machte de gedachte te koesteren om zich ooit aan hare wetten te ontrukken’(*). Maar de mensch behoort in zijn hooger leven tot een wereld, waar andere wetten heerschen dan die van tijd, ruimte en *causaliteit*(†).

Een raadselachtig wezen noemt hij den mensch. Een gedrochtelijk wezen, had hij wel mogen zeggen. Van zulk een hybridisch, in tweeën gesneden schepsel, welks eene helft (zijn zinnelijk leven) aan de wet der causaliteit onderworpen, welks andere helft (b.v. zijn zedelijk leven) daarboven verheven zal zijn, kan men zich kwalijk eenige dragelijke voorstelling vormen.

Over ons bewust denken, over ons bewust gevoelen, over ons bewust willen zal, zoolang dit buiten ons hooger, b.v. ons zedelijk leven omgaat, die wet heerschen, maar onmiddellijk zal zij buiten werking treden als het b.v. ons zedelijk leven betreft? Is er dan tusschen het bewust leven op het eene en het bewust leven op het andere gebied, tusschen ons zinnelijk en ons zedelijk leven hoegenaamd geen verband? Niet zoodanige samenhang, dat wat voor het eene geldt ook voor het andere van kracht moet zijn? Staat, geheel buiten ons kiezen om, ons zedelijk leven niet in menig opzicht onder den invloed van ons zinnelijk leven en daarmee reeds onder de wet der oorzakelijkheid? Boven die wet zal ons zedelijk leven verheven zijn? Maar wat is dat leven anders dan gedreven te worden door zedelijke motieven? Wat op zijn hoogsten trap anders dan de hoogste noodzakelijkheid, voortspruitend uit het standvastig overwicht van de zedelijke boven de onzedelijke motieven, die zich bij ons doen gelden?

Boven causaliteit wil Jan Holland onzen wil verheffen? Maar wordt de wil dan geen willekeur, die alle zedelijke waarde onzer daden vernietigt? Een van beiden: wij kiezen tusschen goed en kwaad, wij doen b.v. 't goede òf omdat wij er een motief voor hebben, òf omdat wij

(*) II, 262.
(†) II, 266.

er geen motief voor hebben. In het laatste geval is het louter willekeur waarmee wij handelen, zedelijk is dat niet; in het eerste is ons willen door de macht van dat motief gedetermineerd.

Het is de oude quaestie, waarover bezwaarlijk nog iets nieuws valt te zeggen. Alleen dit wenschte ik te herinneren, dat men het determinisme op eenigerlei wijze ten slotte aanvaarden moet. Men kan het haten, men kan 't voor de zedelijkheid hoogst gevaarlijk achten; aan het boven gestelde dilemma ontkomt men niet. Zoodra onze keuze redelijk wordt, op redelijke gronden steunt, wordt zij door redelijke motieven gedetermineerd. Wordt zij dit niet, dan is zij onredelijke willekeur en derft daarmee een der kenmerken der zedelijkheid.

Doch, gelijk gezegd is, op den naam eener afdoende bestrijding van het Darwinisme maakt ook dit betoog van Jan Holland blijkbaar evenmin aanspraak, als de uitvoerigste redeneeringen van Dr. Von Reeken. Dit te onderstellen is voor 't minst in hun belang.

Vermoedelijk zijn zij van oordeel geweest, dat een klare uiteenzetting van de voor godsdienst en zedelijkheid verderfelijke gevolgen der Darwinistische afstammingstheorie anderen zou aansporen met vernieuwden ijver haren wetenschappelijken grondslag te onderzoeken.

Maar gesteld ook, zij zelven hadden hunnes inziens het Darwinisme wetenschappelijk vernietigd, dan hebben zij zeker wijselijk bedacht dat niet alle Darwinisten op dit punt door hen overtuigd zouden zijn en het noodig geoordeeld de gevreesde gevolgen van het Darwinisme dan toch langs anderen weg zoo mogelijk te keeren of te voorkomen.

En hier liggen stellig beider grootste verdiensten. Wat aan hunne theoretische bestrijding moge ontbreken wordt door hunne practische wenken rijkelijk vergoed.

Te grooter zijn deze verdiensten, omdat - al verdween het Darwinisme van den aardbodem - de daarmee verbonden noodlottige verschijnselen in 't menschelijk leven nog niet vernietigd zouden zijn.

Ieder hunner volgt bij deze practische bestrijding der gevreesde gevolgen van het Darwinisme zijn eigen weg. Natuurlijk, want ieder beschouwt ze uit zijn eigen oogpunt. Maar ieder geeft een gulden raad.

Dr. Von Reeken herinnert ons dat de maatschappij niet in den vollen, rijken, edelen zin van het woord vooruitgaat door de in den strijd van 't leven zwakkere individuën te laten ondergaan, op te offeren aan het geheel, en roept ons toe: Ontwikkel elk individu, ook die zwakken, en de maatschappij zal er wèl bij varen.

Jan Holland vult dit wonderwel aan, en wijst aan waarin vóór alle dingen dit ontwikkelen besta. ‘In de eerste plaats’ - zegt Willrecht - ‘moeten wij met de menschen leven en lijden en bovenal met hen arbeiden. Arbeiden, ja, dat is een kostelijk ding, het tooverelixer tegen alle onpractische ideeën, de sleutel, om met allen in aanraking te komen en aller harten te ontsluiten.

En in den arbeid altijd en jegens allen humaniteit..... Humani-

teit - ja, wat is zij? Zoo iets van fijne beschaving.... Liefde nog niet? - 't Kan zijn..... Maar als ik de zaak wel beschouw, is de ware humaniteit het innig besef van menschenwaarde, dat zich door het verstand laat leiden. En aangezien het verstand ons is gegeven als het werktuig, om de wereldsche dingen bij 't rechte einde aan te pakken, denk ik, dat wij maar eens moesten beginnen met overal en bij allen de humaniteit aan te kweeken. Heeft die eenmaal voldoende vorderingen gemaakt in den omgang tusschen meester en knecht, tusschen ambtenaar en publiek, tusschen leeraar en leerling, tusschen rijke en arme, tusschen alle leeftijden en alle standen, dan, denk ik, zal de liefde haar wel op den voet volgen, of liever, is zij, voordat we 't weten, tusschen de gehumaniseerde menschen reeds in volle werking'(*).

Voorts op het gebied der opvoeding ligt hier onze taak. De zin voor het ideale worde in het jonge Nederland gewekt en versterkt. Laat ons ter zijde stellen dat Jan Holland de wereld van het ideale buiten de causaliteit plaatst, maar met hem diep en innig gevoelen dat de leerling moet gebracht worden in de wereld van het oneindige, eeuwige, van de liefde, voor de idealistische scheppingen van de kunst, voor de ideale vlucht der poëzie, voor daden van zelfopoffering, waarvan de geschiedenis verhaalt, voor de verhevene denkbeelden der wijsgeeren, voor alles wat streeft (wij zeggen 't hem na mutatis mutandis) om den mensch niet voor te stellen als speelbal van een blinde natuurkracht en als slaaf van hare harde wet, maar als het natuurgewrocht, waarin Prometheus de vonk van het goddelijk vuur heeft gelegd(†).

Zoo roepen beiden ons op tot een zelfstandig optreden tegenover de natuur.

Maar is dat niet reeds in 't algemeen en zeer bijzonder in het bedoelde geval een groote ongerijmdheid?

Indien de strijd om 't leven ook de ontwikkeling van het menschdom volkomen beheerscht, wat baat het dan zich daartegen te willen verzetten?

Ja, indien - maar uitgemaakt is dit nog in geenen deele, zelfs niet op het gebied der stof, laat staan op dat des geestes. En, gelijk hier boven werd herinnerd, niet elke afstammingstheorie staat en valt met dit dogma der allesbeheerschende natuurkeus. Voorts, al moet worden toegegeven dat die strijd om 't leven toch een macht is, die in de hier dreigende, daar reeds aanwezige overbevolking op ons afkomt, een macht, waarmee dus steeds ernstiger te rekenen valt, dan nog staan wij tegenover die natuur niet machteloos.

Ernstiger en in wijder kring dan ooit tevoren begint men dien vijand onder de oogen te zien, zijn kracht te meten, de wapenen te zoeken om hem te bestrijden. Verdeeld moge men zijn over de keuze

(*) II, 264 vlg.
(†) II, 266.

dier wapenen, - wat het doelmatigst zal blijken, bovenal wat den toets der zedelijkheid zal kunnen doorstaan - wij zijn op onze hoede, van overrompeling is geen sprake meer, wij aanvaarden den strijd.

Maar hier heeft de radicale Darwinist ons misschien nog iets te zeggen. Zoo hij zich zelf gelijk blijft moet hij ons toevoegen: ‘Wat gaat gij beginnen? De overbevolking keeren? Den strijd om 't leven doen afnemen? Maar dan neemt gij den prikkel weg, dien het menschdom ten allen tijde tot zijn arbeid aan de beschaving noodig had en hebben zal. Gij stuit den vooruitgang.

Gij wilt die natuur niet laten begaan, allerminst met haar meewerken waar zij ten bate van het geheel het individu, den zwakkeling opoffert?

Zoo bestendigt gij ellende en belemmert den vooruitgang alweer.

Uw verzet zij dan niet vruchteloos, straffeloos zal 't nog minder zijn, noodlottig in 't eind zonder tegenspraak.’

Gesteld dat er een radicale Darwinist gevonden werd die zoo ondubbelzinnig uitsprak wat zijn Darwinisme hem op de lippen leggen moet, niemand behoeft dit dreigement te verschrikken.

Vooruitgang is nog iets meer, nog iets hoogers dan toenemende lichaamskracht en geestesbeschaving. Wie durft het zedelijk godsdienstig leven daarvan uitsluiten?

Edeler prikkels dan uit den strijd om 't leven voortkomen weet de geschiedenis bij den arbeid aan dien vooruitgang aan te wijzen.

En de bloem der hoogere beschaving, de machtige strijders voor licht en leven in dien reinen en rijken zin werden ook onder die zwakkelingen gevonden.

Waardeering dus en ontwikkeling van elk individu blijve bij beraden verzet tegen de dommekracht der overbevolking de leuze in den grooten strijd voor den waarachtigen vooruitgang van het menschdom.

Maar als dit alles niet baat, de overbevolking geduchter afmetingen verkrijgt, de strijd om 't leven feller ontbrandt, het egoisme woedender aanvalt, de Commune haren kop verheft - wat dan? Wat dáár gedaan? Dan en dáár is meer dan eens als laatste redmiddel de macht, het geweld gebracht aan de zij van het recht; dan en dáár is l'ordre moral (helaas! jammerlijk geëxploiteerd in het rampzalige Frankrijk) gehandhaafd, te vuur en te zwaard.

Dat het soms zoo ver komen moet, dat zoo vreeselijke worstelingen niet altijd te ontwijken zijn is droevig.

Maar droeviger nog zou 't zijn als de banier van 't zedelijk idealisme in 't slijk der grofste zelfzucht werd vertrapt.

L.H. SLOTEMAKER.

Staatkunde en geschiedenis.

Wetenschap en idylle.

Studiën op sociaal gebied, door Mr. H.P.G. Quack, Haarlem, Kruseman en Tjeenk Willink, 1877.

- Hebt gij de ‘Sociale studiën’ van Prof. Quack reeds gelezen?
- Gelezen nog niet, maar ik ben er mee ingeloopen.
- Hoe dat zoo?
- Wel, ik dacht, dat het iets nieuws was en heb het gehouden toen het mij op keur werd gezonden, maar nu heb ik bemerkt dat het niets anders zijn dan overdrukken uit *De Gids*.
- Maar voor u zijn ze dan toch nieuw, want gij erkent zelf ze nog niet gelezen te hebben?
- Nu ja, maar dat is geen excuus voor den uitgever. Onder een fraaien titel oude tijdschriftartikels nog eens opnieuw uit te geven - zoo iets moest althans de Haarlemsche firma niet doen.

Au fond heeft de mopperaar zeker geen ongelijk. Die deze ‘Studiën op sociaal gebied’ voor de ramen der boekwinkels ziet uitgestald, zal niet licht op het idee komen, dat hij met overdrukken uit *De Gids* te doen heeft.

Maar er zijn toch verzachtende omstandigheden. De firma Kruseman en Tj. W. weet waarschijnlijk uit eigen ervaring, dat zelfs het uitstekendste kleed dikwijls niet aan den man kan gebracht worden zonder een weinig franje. Velen zouden, indien het boek eenvoudig was aangekondigd als eenige overdrukken uit *De Gids*, er niet aan denken het zich aan te schaffen, terwijl zij thans, al mopperende voortgaande met lezen, ten slotte zich zelf zullen geluk wenschen een zoo goede keuze te hebben gedaan.

Want - en dit is zeker een groote lofspraak - het boek van Prof. Quack zal nog tal van overdrukken kunnen beleven voordat het oud wordt. Het standpunt toch, door den Utrechtschen hoogleeraar op sociaal gebied ingenomen, is naar onze overtuiging het standpunt der toekomst. Voor hem is hoofdzaak ‘dat ook de lagere klasse weder een

gezond lid der maatschappij worde' en 'dat ons land in edelen zin het beeld eener goede democratie trachte te verwezenlijken'. De oudere economie met haar natuurlijke wetten, voor alle volken en tijden geschikt, met haar individualisme en vergoding van het eigenbelang, vindt in hem een onverzettelijk bestrijder. 'Voor den economist - zoo sprak hij in 1875 bij de overdracht van het rectoraat aan de Utrechtsche hoogeschool - is het letten op den ontwikkelingsgang der maatschappij een allereerste vereischte. De economist heeft, vooral door de inzichten van J.B. Say en Fréderic Bastiat, dit te veel miskend. Zij is een tijdlang een veel te geïsoleerde, veel te absolute wetenschap geworden. Haar beoefenaars deden alsof zij met een samenstel van natuurwetten te doen hadden. In de scholen werd 't bijna geen onderzoek meer, maar een dispuut over een bundel controverse quaesties. Een betere richting wordt echter aan de economische studie gegeven, nu men begint in te zien dat de economie toch eigenlijk slechts een tak van de wetenschap der maatschappij, der sociologie, is. Gelijk de wetenschap der medicijnen eerst waarachtige wetenschap geworden is door de physiologie, zoo hopen we in de economie eens de waardige dochter der sociologie te zien. Het fragment op zich zelf te bestudeeren is niet voldoende. De wetten van productie en distributie der rijkdommen kunnen waarlijk niet bestudeerd worden buiten de maatschappij om. Andere tijden, andere vormen van productie. Het verschil der motieven bepaalt hier alles. De economisten, lettende op onzen tijdkring, hebben als éénig motief van productie het eigenbelang, de concurrentie, genomen, niet lettende dat in vroegere vormen der maatschappij, hier de godsdienst, dáár de gemeenschap tot voortbrenging van goederen leidde. Maar zulke tijden kennen waarlijk ook geheel andere productievormen dan een tegenwoordige maatschappij, waarin de zucht om 't meest te winnen de andere drijfveeren beheerscht. Thans leven wij in een maatschappij, gebouwd op den grondslag van 't ruilverkeer. Hoe langen tijd heeft het echter geduurd, eer die maatschappij zich heeft ontwikkeld uit de windselen en kluisters van de gewoonte. Die gewoonte maakt in oude toestanden - die wij nog in Indië kunnen observeeren - den prijs: gelijk wij onder broeders en zusters gansch anders taxeeren en schatten als voor onze overige medemenschen. Maine toont zeer goed aan, hoe in Indië, eerst toen de menschen als vreemdelingen tegenover elkaar stonden, op het neutrale terrein der markt aan de grens, waar zij elkaar ontmoetten, voor de dorpsgemeente de regelen der staathuishoudkunde ontstonden. - De quaesties van eigendom verkrijgen door zulke onderzoekingen een geheel nieuw licht. - De wetten der distributie, die trouwens geheel en al van de maatschappij op elk tijdstip afhangen, worden nu eerst begrepen. - Elke maatschappelijke toestand en instelling krijgt nu in de oogen van den economist iets tijdelijks, iets provisioneels. Anders was het gesteld met de economische vormen in het Europa der XIII^{de}

dan in dat der XIX^{de} eeuw. Men begrijpt dan de fout der Fransche economisten, die, 't voorbeeld van den voortreffelijken Turgot niet willende volgen, het absolute zochten en dat absolute meenden te vinden in het generaliseeren van één bepaalden, en nog wèl van den tegenwoordigen vorm der maatschappij. Zij maakten een quasie-eeuwige wetenschap van tijdelijke regels op een gegeven oogenblik: een bijbel met lessen van slechts één tijdvak. De ware weg is hier: het geheel, den geheelen ontwikkelingsgang, de sociologie te kennen, en met die kennis toegerust, het fragment, de economie, te bestudeeren. Men begint dan te begrijpen, hoe 't uit een historisch oogpunt mogelijk is, dat op het terrein van geldverdienen de begrippen veranderen en nog zullen veranderen. '*Economische wetten zijn veelal resultaten of gevolgen van materieele productieverhoudingen: niet omgekeerd.*'

In die laatste zinsnede wordt zeer juist het essentieele onderscheid tusschen de oudere en de nieuwere economie aangeduid. Voor de voorstanders der orthodoxe economie is het begrip 'economische wetten' iets geheel anders. Men leze o.a. het in het Februari-nommer van *De Economist* (1877) opgenomen artikel van een ander bekend beoefenaar der staatswetenschappen uit Utrecht, Mr. W.R. Boer, een der warmste voorvechters van de oude richting. 'Onze school,' - zoo schrijft hij, 'neemt "algemeene wetten" aan; zij heeft geleerd, dat aan de voortbrenging, de algemeene verdeeling, het verbruik der rijkdommen, waaronder men alle stoffelijke zaken te verstaan heeft, vaste en onveranderlijke wetten ten grondslag liggen; dat zulke wetten, evenals de wetten in de physieke wereldorde, de dusgenaamde natuurwetten, konden nagespeurd en opgemerkt worden; dat de mensch en de maatschappij, of liever zij die de maatschappij leiden, de regeeringen, die wetten uit onkunde, uit zelfzucht, uit vooroordeel vaak hebben miskend en daardoor groote schade veroorzaakt, maar dat zij op den duur zich toch laten gelden; dat het streven zijn moet ze meer en meer onbelemmerd te laten werken; en dat hiertoe de meest mogelijke vrijheid in het werken en pogen der maatschappij de beste gelegenheid geeft.'

De beide Utrechtsche economisten staan dus in beginsel lijnrecht tegenover elkaar. Quack ziet in de economische wetten slechts resultaten van bijzondere materieele productieverhoudingen; Boer beschouwt economische wetten als natuurnoodwendigheden, waaraan de productieverhoudingen *moeten* gehoorzamen.

Het is treurig maar waar, dat zelfs over de grondstellingen der economische wetenschap nog voortdurend strijd wordt gevoerd - en toch hoort men in deze dagen stemmen opgaan om aan te dringen op de opneming der staathuishoudkunde als leervak op de lagere school! Zou het niet veeleer overweging verdienen om de economie ook bij het middelbaar onderwijs als leervak te schrappen?

Met meer vrucht zou men althans aan de Hoogere burgerscholen de beginselen van de wetenschap der samenleving, de sociologie, kunnen

doceeren. Die wetenschap is tot heden op verre na niet genoeg beoefend, en wij zijn Prof. Quack dankbaar, dat hij in zoo boeienden vorm ons een blik gunt in de schatkamer dier wetenschap. De twee eerste der opstellen, welke hij thans onder den titel ‘Studiën op sociaal gebied’ meer algemeen tracht te verspreiden, zijn eigenlijk niets anders dan colleges over de grondbeginselen der sociologie. In zijn eerste artikel geeft hij zijn lezers een verklaring van de begrippen: ‘Staat en Maatschappij.’ Men mag bij de lezing van dit artikel niet vergeten, dat het reeds geschreven is in 1868 vóór de aanvaarding van het professoraat. Hier en daar toch komen uitspraken voor, die nu als het ware gemeengoed van allen zijn geworden, maar die in 1868 - althans in ons vaderland - nog vrij excentriek klonken. Reeds de aanhef is stout gedacht. Quack vermoeit zijn lezers niet met ellenlange inleidingen, maar gaat regelrecht op zijn onderwerp af. Hoort slechts:

‘Afgescheiden van de instellingen van den staat beweegt zich te midden van dien staat of buiten hem om, zich niet storende aan zijn begrenzingen, naar vrije wetten, de menschelijke maatschappij. *Te midden van een geregeerde vereeniging een niet geregeerde toestand.*

In de menschelijke samenleving is de Staat het éénheidsbegrip van een volk: de tot één geworden organisatie van een volk of van een deel daarvan: het levend organisme, dat, naarmate de beschaving trap voor trap toeneemt, mede zich geleidelijk ontwikkelt. *Want beschaving is niets anders dan vermeerdering van leven.* En naar gelang dat nieuwe leven zich door nieuwe verschijnselen en scheppingen openbaart, worden de functiën van den Staat veelsoortiger: de begrippen van rechtvaardigheid, van vrijheid, van orde, van ontwikkeling vragen iederen dag nieuwe voldoening en nieuwe werkzaamheid: nieuwe bepalingen en begrenzingen, omdat nieuwe ruimten worden veroverd. Maar hoever en werwaarts de Staat zijne armen ook uitstrekt, hij blijft de vaste eenheid, die alles tot één organisme opvoert en vereenigt. Te midden nu dier éénheid, soms daarbuiten, is eene gansche rij van toestanden, die slechts van ter zjjde, slechts gedeeltelijk door den Staat in zijn kring worden opgenomen, die een eigen leven en ontwikkeling behouden.’

Daarna geeft de schrijver in breede trekken een overzicht van die toestanden. Eerst staat hij stil bij het huisgezin, de familie, die een geheel eigen leven leidt, afgescheiden van de rechtsbetrekkingen, waarin zij door den Staat is geplaatst; daarna bij de verscheidenheid van volksgroepeeringen, de standen, die zich steeds naar gelang van de behoefte tot nieuwe groepeeringen vervormen en plooien; eindelijk bij de betrekkingen en verhoudingen, door arbeid en bezit in het leven geroepen, bij de godsdienstige verbindingen en - last not least - bij het zelfstandig bestaan van stad, dorp en provincie, afgescheiden van de staats-indeeling van dien naam.

‘Te zamen - zóó eindigt hij dit deel van zijn betoog - vormen nu die toestanden wat wij noemen: *de maatschappij.* Het karakter

van die maatschappij is daardoor tegenover dat van den Staat als van zelf bepaald: het is allereerst en bovenal *verscheidenheid* tegenover de *eenheid*, die door het staatsbegrip wordt geeischt. Er is bij de maatschappij eene naast elkander plaatsing en wederzijdsche aanraking der deelen, waar de Staat te-zamenhang en een totaliteit vertoont. Hier nog het rijke, weelderige leven in niets gestoord, dáár alles reeds tot één bepaald doeleinde heengebogen, en afgesnoeid al wat niet tot dat oogmerk medewerkt. Hier nog onsamenhangende elementen van het volksleven, dáár reeds een systeem. Hier nog chaotische stoffen, die min of meer woelen om een bepaalde gestalte te vinden, dáár alles te zamen gedrongen in één juiste en afgepaste gedaante. *Hier de zeden*, *dáár het recht.* Hier meer het inwendige leven, dáár meer de uitwendige zijde van de als handelende persoon optredende menschheid. Hier de stof en inhoud, dáár de vorm. Hier organieke draden die, al spinnende voortgedreven, tot een weefsel zich nog moeten vormen, dáár reeds een vast sluitend kleed. Hier individueele en particuliere, zich noode naar banden plooiende elasticiteit, dáár een overal en in alles doordringende en dwingende wil. Hier nog dikwerf een onbewust leven, dáár alles tot het licht van het bewustzijn opgevoerd. Hier in één woord meer natuur, dáár meer kunst.'

Wat meer te bewonderen, de schitterende vorm of de zakelijke inhoud? En het vervolg is met dat begin in overeenstemming. Met een benijdenswaardige helderheid licht de Schrijver het probleem tusschen Staat en Maatschappij uit de geschiedenis toe. Vooral tracht hij daarbij te doen uitkomen, dat de moderne tijd twee antithesen (die der oudheid: 'Staat zonder maatschappij' en die der middeleeuwen: 'maatschappij zonder Staat') tot een synthese heeft zoeken te verwezenlijken. *Beide*, *Staat en maatschappij*, *moeten zich harmonisch trachten te ontwikkelen. De staten moeten een richting nemen*, *evenwijdig aan de ontwikkeling of bloei der maatschappij. In het middenpunt der maatschappelijke beschaving moeten de staten hun steunpunt vinden.*

Welk een breede opvatting van de roeping van den Staat naast hooge waardeering van het vrije, maatschappelijk leven!

De Staat - dat treedt in Quack's studiën telkens op den voorgrond - moet *stoffe en inhoud ontvangen van de maatschappij*: het meer inwendige leven van het volk, dat het volk omvat in zijn afstamming, godsdienst, welvaart, kunsten en wetenschappen. 'De maatschappelijke toestanden', zoo drukt hij zich uit, 'zijn als het ware de grondslagen, de elementen van den wordenden Staat. Het inwendige leven van een volk zoekt en vindt een vorm, waardoor rechtszekerheid naar binnen, zelfstandigheid naar buiten wordt verkregen; een vorm, waardoor eerst de eenheid wordt tot stand gebracht, die de maatschappij niet geven kan. De maatschappij toch omvat wel al het streven, het leven, het weven, het werken, het door elkander slingeren van al de leden van het volk, maar uit den aard der zaak ontstaat zóó een veelkleurige

rijkdom; het zijn *vele* belangen, niet *één* georganiseerd belang. De Staat is de vaste vorm, waardoor al die verschillende elementen één vaste richting krijgen - het een meer, het andere in minder graad.'

Op dat standpunt is uit den aard der zaak een Staat, die het laisser faire, laisser passer als hoogste regeeringsbeginsel aanneemt, een ongerijmdheid; op dat standpunt is het de taak van den Staat 'regelen van orde te stellen, waar de maatschappij al te weelderig, slechts den gang van het individu, van de groep, en van het oogenblik wilde volgen.' De Staat verandert en wijzigt zich met de maatschappij zelve. Dan alleen, zegt Quack, is er volkomen bloei en vrije ruimte voor alle krachten en vermogens van het volksleven, wanneer Staat en Maatschappij zich volkomen dekken. Op het gansche volksleven is het oog van den Staat gericht. De Staat moet zijn de uit het volk, uit de maatschappij zelve opgegroeide boom, onder wiens lommer alle volksbelangen zich ontwikkelen kunnen.

Zeven jaren later schreef Prof. Quack een opstel over '*Bouw en samenstel der maatschappij.*' Het sluit zich geheel en al bij de verhandeling over 'Staat en maatschappij' aan, ja, kan in zeker opzicht als een aanvulling van dat artikel beschouwd worden. Thans stelt hij zich de vraag: wat leert de sociologie omtrent het ontstaan en den eersten bouw der maatschappij onder de menschen? Vroeger meende men algemeen, dat het individu de éénheid der oude maatschappij was; latere onderzoekingen daarentegen hebben aan het licht gebracht, dat de oude beschaving is uitgegaan van de familie en dat niet het individu als zoodanig maar alleen de familie rechten had; er was zelfs geen particulier, maar slechts familie-eigendom. - Uitvoerig zet Quack uiteen hoe uit de familiegroep langzamerhand een soort van maatschappij is voortgekomen. Z. i. was het reeds een merkwaardige stap voorwaarts in de ontwikkeling der maatschappij, toen naast het begrip van familieband nog een ander zich deed gelden, nl. het locale, het plaatselijke begrip: het begrip dat personen in zekere rechtsbetrekking tot elkander worden opgenomen, alleen en uitsluitend omdat zij buren zijn. Nu kan de dorpsgemeente ontstaan. En langzamerhand breidt zich daarop de maatschappij breeder uit. De menschen volgen later met bewustzijn de wet van 'samenhang', die sociale ideën, welke hun vroeger alleen gegeven waren in de opgelegde denkbeelden der groep van het huisgezin. 'De oorsprong der maatschappij wees op het gezamenlijk leven, gezamenlijk voelen en werken, op gezamenlijk eigendom; en ziedaar, tegenwoordig wordt in ons midden weder sterker dan ooit gedrukt op het gemeenschapsgevoel. Men komt dus - als men wil - op hetzelfde terug, doch op gansch andere wijze. Wederom waardeert men in onze dagen het individueele bezit en eigendom slechts in die mate, als het *ook* aan anderen voordeel geeft. De mensch begint te begrijpen dat zijne ware roeping is als lid eener groepeering werkzaam te zijn

en zich te gevoelen. De sociologie heeft dus in dien zin een groote zaak verricht, door, bij den oorsprong der maatschappij, niet 't abstracte individu aan te wijzen, maar de groep van 't huisgezin en van het gezamenlijk eigendom. Er is nooit geweest een massa éénheden, maar dadelijk een band, een band dien we niet kozen, maar waarin de menschen zich vonden. De opvatting, die de menschen zou willen gelijkstellen met een hoop atomen, een onbewerktuigde massa, aan stuifzand gelijk, dat door de winden her en derwaarts kan worden gevoerd, is historisch zoo onjuist mogelijk. De sociologie vordert in de toekomst weder het sluiten van banden, doch nu banden van bewuste wezens. De samenhang der menschen is uitgangspunt en doel tegelijk.'

'Samenhang' is derhalve een der groote beginselen, waardoor de maatschappelijke inrichting wordt beheerscht; maar niet minder merkwaardig is het beginsel van orde, dat in de maatschappij valt waar te nemen. Meer en meer komt men tot de erkenning, dat het terrein van individueele willekeur veel kleiner is dan men zich dat vroeger heeft gedacht. Bij ontleding der maatschappelijke verschijnselen ziet men overal vaste lijnen en plooien. Niet onaardig vergelijkt daarom Prof. Quack de menschelijke maatschappij bij de groote werken in het park van Versailles. 'Ziet - zoo schrijft hij - de helder witte straal dringt langs allerlei openingen met ontzettende vaart zich naar boven, het bruist, het kookt; schuimend welft zich de boog van een opstuivenden, door elkander dwarrelenden, in 't zonlicht fonkelenden droppelen-regen; had elk dier droppelen een bewustzijn, een gevoel, hij zou niet weten werwaarts hij wordt gestoven, en wij, die 't schouwspel aanzien, weten ook niet waarheen die diamanten waterbellen vliegen; toch is de vaart van den straal en van elken droppel berekend, en de juiste zwaarte der drukking op een gansch andere plaats bepaalt met wiskundige zekerheid de snelheid der opgestuwde vaart en de hoogte, die elk waterdeeltje kan bereiken; de deelen, de enkele droppels, nemen den schijn aan van weg te spatten; te vergeefs, want door een innerlijke Nemesis worden zij teruggehouden om de volkomen harmonie te bewaren.'

En het behoeft nauwelijks herinnerd te worden, dat de erkenning dier wet van 'orde' ons een geheel ander inzicht geeft in de maatschappelijke kaleidoscoop. Wij zien aan de hand der statistiek dat alles op elkaar inwerkt, en dat een oneindige solidariteit alles beheerscht. Verder wordt door zulk bezien en observeeren der sociale verschijnselen een verband van oorzaken en gevolgen, met andere woorden, een zekere wet van noodzakelijkheid duidelijk. 'Men kan - zooals Quack het weder zeer karakteristiek uitdrukt - als 't ware den mond openen voor de zwijgende cijfers, die men gegroepeerd heeft: men kan voorspellen wat er in de maatschappij onder die of die omstandigheden gebeuren zal. Wie weet of niet onze menschelijke maatschappij zal blijken een providentieel feit te zijn, een weefsel waaraan de menschen

arbeiden, opdat over de oppervlakte van onze planeet, onder zich zelf bewuste geesten, de harmonie van 't zedelijk en verstandelijk leven zich zou kunnen openbaren, gelijk in de natuur de orde en regelmaat in de onbewuste schepping te voorschijn komt?'

Maar Quack slaat niet alleen een blik op de diepte en de breedte der maatschappij, hij gaat tevens na welken invloed de reeds door de sociologie verkregen resultaten op de verdere studie der maatschappij zullen hebben, en zet uiteen waarom de staatslieden meer dan tot heden het geval was op den ontwikkelingsgang der volkeren dienen te letten en het absolute moeten ontwijken. Optimist is hij echter volstrekt niet. Voorshands is er zelfs z.i. door het gecompliceerde van alle toestanden en door de vermenging van alle vormen, bij de gebrekkige kennis der gevolgen van alle maatschappelijke verschijnselen, nog weinig kans om tot een werkelijk sociale wetenschap te geraken. Er is nog niet genoeg studie gemaakt van het werkelijk leven. En toch - daarop wijst de Utrechtsche hoogleeraar telkens weer - studie van het werkelijke leven moet de grondslag zijn van elke vordering in de wetenschap. 'Men moet zich', zoo spreekt hij zijne leerlingen toe, 'niet laten verschrikken door dat gewoel, die veelheid, die verscheidenheid en bontheid van kleuren; niet zich laten verwarren door al die schijnbaar particularistische kringen, die alleen wetten van hun eigen sfeer schijnen te volgen; niet treuren over de menigvuldige ongelijkheid in de elementen der maatschappij; niet zich ergeren over het feit, dat de deelen van de menschelijke samenleving niet zeer harmonisch voor het oog samensluiten; dat sommige kloven breeder, sommige grenslijnen scherper worden. Neen, erger u niet, treur niet, verwonder u niet, verschrik niet, maar observeer. En observeer met beide uw oogen; kijk niet door een of ander sleutelgat naar een artificieele maatschappij, naar abstracties, maar doe uw oogen te gast op de voor u uitgespreide maatschappij.'

Wij zouden wel wenschen, dat die woorden met gulden letters boven de deur van iedere collegekamer, waar sociale wetenschap gedoceerd wordt, werden gegrift.

Dat ze voor Prof. Quack meer zijn dan een ijdele klank, bewijzen zijne geschriften, bewijst ook het werk, waarvan wij thans een aankondiging schrijven. Voor hem hebben dan ook niet die sociale heroën de meeste aantrekkelijkheid, die stelsels van economie timmeren en met hun collectie van fraaie doctrines alles meenen te kunnen verklaren, maar wel de door menschenliefde voortgedreven onderzoekers, die den moed hadden zich midden in het gewoel van het practische leven te plaatsen en, waar zij zich waagden aan het verkondigen van theorieën, voor alles rekening trachtten te houden met de werkelijkheid.

Zulke heroën zijn: Victor Aimé Huber en vooral: Frederic Mau-

rice, twee denkers en hervormers, aan wie Quack een afzonderlijk opstel van zijn boek heeft gewijd.

Een kort woord over beiden.

Huber was in Maart 1800 te Stuttgart geboren. Op vierjarigen leeftijd stierf zijn vader. Zijne moeder, de bekende dochter van den Göttingschen professor Heyne, gaf hem een zeer zelfstandige opvoeding. Al schielijk droeg echter de moeder een deel van haar taak over aan den heer Von Fellenberg, een Zwitser, die zich in het kanton Bern, voornamelijk uit philanthropie, geheel en al aan de zaak van het onderwijs had gewijd. Op het instituut van genoemden Zwitser gevoelde de jonge Huber zich zeer slecht tehuis, maar hij bleef er toch tot 1816, toen hij aan de Göttingsche Hoogeschool ging studeeren. Het was een illusie van zijn moeder dat haar zoon in de medicijnen zou studeeren, en Aimé volgde dien wensch, maar van harte ging het niet; veel meer tijd besteedde hij aan de Spaansche taal en Spaansche toestanden, aan letterkunde en politiek. En zijn liefhebberij in de geneeskunde werd er niet grooter op, toen hij door invloedrijke vrienden in de gelegenheid werd gesteld Parijs te zien, ja zelfs op kosten van een uitgever een reis door Spanje mocht maken. Toen hij terugkwam, stond zijn besluit vast: de medische studiën niet voort te zetten. Maar zijne moeder was een koppige vrouw; zij stond erop dat haar zoon althans zijn examen zou doen en Aimé zwichtte opnieuw. Hij deed examen, maar... werd afgewezen. Dat was beslissend. Huber zou nu evenals zijn moeder Therese van letterkundigen arbeid gaan leven. Hij schreef mee in het ‘Morgenblatt für gebildete Stände’ (waarvan zijn moeder hoofdredactrice was), in het bekende tijdschrift ‘Die Annalen’ en in de ‘Augsburgsche Allgemeine Zeitung’. De bekende uitgever Cotta, die hem ook naar Spanje had laten reizen, was zijn beschermer. Maar geheel belangeloos was die bescherming toch ook niet, want Huber had reeds als student naam gemaakt als auteur, en ontving desniettemin voor al zijn werken nog slechts *f* 800 per jaar. De gevangenis op de studeerkamer beviel den verongelukten medicus dan ook op den duur niet; weldra zien we hem weer op reis, nu eens zijn kost verdienende met het schrijven van letterkundige brieven, dan weer onvermoeid werkzaam aan een groot werk over Spanje, dat in drie deelen het licht heeft gezien. Eerst in 1828 zeide hij zijn zwervend leven vaarwel en werd docent aan de handelsschool te Bremen, in welke stad hij kennis maakte met een dochter van den zeer rijken senator Klugkist, welke dochter weldra tot mevrouw Huber promoveerde. Heel lang duurde echter ook zijn verblijf te Bremen niet, want reeds in 1833 werd hij benoemd tot hoogleeraar in de nieuwe geschiedenis te Rostock, welke betrekking hij in 1836 met een gelijksoortige aan de meer bloeiende academie te Marburg verwisselde. Te Marburg sleet hij de aangenaamste dagen zijns levens te midden van beroemde geleerden, die zijn omgang op hoogen prijs stelden. Maar ook daar gunde men

hem geen rust; Friedrich Wilhelm V riep Huber in 1843 naar Berlijn om in de hoofdstad college te geven.

Met het vertrek naar Berlijn was het leven van den stillen, rustigen geleerde achter den rug; hij stortte zich in den politieken strijd en nam meer dan vroeger deel aan de sociale beweging. Na vele teleurstellingen vroeg hij in 1851 zijn ontslag, tot afscheid van Berlijn een brochure uitgevende, waarin hij de profetische woorden neerschreef: ‘het slagveld der toekomst is het veld der sociale quaestie’.

Huber zocht nu een stille plek, waar hij ongestoord zou kunnen leven en een dergelijk plekje vond hij te Wernigerode in de bergen van den Harz, waar hij in het dal een villa voor zich liet bouwen. Het doel van zijn leven was van dien tijd af, zooals hij het zelf noemde, een vrijwilligersdienst op sociaal terrein. Maar die vrijwilligersdienst bezorgde hem toch zooveel drukte dat er bitter weinig tijd tot rusten overbleef. Zijn oude reislust kwam weer boven en zijn indrukken gingen niet verloren, maar gaven aanleiding tot tal van boeken en vlugschriften. Te Wernigerode trachtte hij ook, zooveel hem dat mogelijk was, zijne sociale ideeën in kleinen kring in toepassing te brengen. Maar veel vruchten mocht hij van dat streven niet plukken en zijne geschriften ademden dan ook steeds een zeer pessimistischen geest. Onder die teleurstellingen leed zijn gezondheid en in Juli 1869 maakte de dood aan zijn zoo veelzijdig werkzaam leven een einde.

Ziedaar in korte trekken de levensloop van den man, wiens werken en streven door Prof. Quack in zijn ‘sociale studiën’ zoo meesterlijk is geteekend. Huber, de conservatief bij uitnemendheid, zoowel op politiek als op religieus gebied, maar tevens de radicale hervormer, zoodra hij zich bewoog op het terrein van het sociale vraagstuk, moest èn als karakterstudie èn als baanbreker op het veld, later vooral door de kathedersocialisten met zooveel succes betreden, voor iemand als den Utrechtschen hoogleeraar wel veel aantrekkelijks hebben. Elke bladzijde van deze belangrijke studie bewijst dan ook de ingenomenheid waarmede het onderwerp is behandeld. Hoe uitstekend schetst Quack den overgang van politieke en religieuse denkbeelden bij den prikkelbaren en gevoelvollen man! Hoe juist weet hij, dikwijls in korte trekken, een beeld te ontplooien van den merkwaardigen zonderling, die gestorven is in de overtuiging, dat communisme en socialisme niet worden bestreden door doctrines over sociale harmonie, die in werkelijkheid niet bestaat, maar wel door billijke grieven weg te nemen en sociale hervormingen in de wetgeving voor te bereiden!

Prof. Quack zal waarschijnlijk geen protest aanteekenen indien we hem een leerling van Huber noemen. Niet alleen omdat hij toont in Huber's geschriften volkomen tehuis te zijn, maar ook omdat er in zoo menig opzicht geestverwantschap te ontdekken valt. Het zou ons niet moeielijk vallen daarvan tal van voorbeelden aan te halen; een enkel moge echter hier volstaan.

‘Eigenbelang en concurrentie - zoo leerde Huber - konden onmogelijk uitsluitend en alleen de bepalende factoren der economische samenleving zijn. Het waren motieven, die alleen haar toepassing vonden op het werken van het individu. Doch de maatschappij was meer dan een optelsom van individuen. Reeds een enkele blik op het familiewezen en de huishoudelijke sfeer, die dáár heerscht, bewees dat er in de maatschappij - zelfs waar zij uitsluitend gericht was op vermeerderen van de stoffelijke welvaart voor de leden - nog andere krachten werkzaam waren dan een welbegrepen egoïsme, zooals men het noemde. Zegen aan anderen te geven was ook een motief dat welvaart deed vermeerderen. En concurrentie, hoe prikkelend en opwekkend, was toch zeker niet de eenige levensvoorwaarde van het streven en werken der menschheid. Daarnaast stond de associatie. De menschelijke gemeenschap kon trouwens niet eens gedacht worden als een massa van onder elkander strijdende atomen. De band der gemeenschap was wel degelijk een realiteit. Men moest de standen, die anders zoo scherp van elkander gescheiden waren, doen gevoelen dat hun doen en werken van beslissenden invloed is op elkanders lot, daar zij allen van elkander afhankelijk blijven. De kracht van het groote kapitaal, de vaart der stoommachine moest zekere grenzen leeren eerbiedigen. Er moest positief ingegrepen worden om kapitaal en arbeid met elkander te vereenigen. Er moesten lijnen worden getrokken, die tot een sociale organisatie konden leiden. De arbeidersstand moest weder tot een gezond lid der menschelijke maatschappij worden gemaakt. De Staat zelf moest hier niet stil zitten, mocht niet tot leuze stellen: laisser faire. In allen geval moest men breken met de hebbelijkheid om eenige onvruchtbare axioma's, overal en zonder eenig voorbehoud, tegenover alle mogelijke gegeven verhoudingen als beslissenden maatstaf te doen gelden.’

Is het niet alsof Prof. Quack zelf aan 't woord is?

Heeft Huber zich door zijn werken voor de arbeiderszaak een eerezuil gesticht, in de oogen van velen zal ongetwijfeld de persoonlijkheid van Maurice, den christen-socialist, nog veel meer aantrekkelijks hebben. Maurice werd in 1805 op een klein dorp geboren. Zijn vader, predikant der Unitarissen, had hem ook voor de theologie bestemd en liet hem aan de academie te Cambridge studeeren. Maar al schielijk verbeeldde hij zich, dat hij niet in volle oprechtheid de 39 artikelen van de Anglikaansche Kerk kon onderteekenen, en zeide daarom het predikambt vaarwel. Hij werd met Sterling redacteur van het ‘Athenaeum’, maar onder den invloed van Coleridge verliet hij weldra weder de journalistiek om tot de theologie terug te keeren. Reeds op 31jarigen leeftijd werd hij voorgesteld als ‘chaplain’ van Guy's Hospitaal te Londen. Als prediker maakte hij veel naam en zijn benoeming in 1840 tot professor der nieuwe geschiedenis, Engelsche literatuur en kerk-

historie aan het King's-College te Londen was tevens een hulde aan zijne letterkundige verdiensten. Zijn professorale zetel belette hem echter niet ook nog chaplain te blijven, eerst van Guy's Hospitaal en later van Lincoln's Inn, het hoofdkwartier der rechtsgeleerde wereld te Londen. Met de jonge advocaten van Lincoln's Inn richtte hij onder den titel ‘society for promoting working men's associations’ een vereeniging op tot bevordering van de coöperatieve beweging onder de arbeiders, aan welke vereeniging voornamelijk het totstandkomen van de wet voor ‘industrial and provident societies’ te danken was. Ook gaven Maurice en zijne vrienden een eigen weekschrift uit: ‘De Christen-Socialist’ in welk orgaan vooral strijd werd gevoerd tegen het egoisme, en de rechtvaardigheid als het éénige ware beginsel van het ruilverkeer werd verkondigd. Maar door al dat werken ten behoeve der arbeiders was Maurice ondertusschen zoo impopulair geworden, dat hij ten slotte zijn ontslag kreeg als professor. Maar atschrikken liet hij zich daardoor niet. In 1854 werd zijn grootsche stichting, the Working Men's College, geopend. De eerste mannen van hun tijd kwamen daar onderwijs geven. In 1865 waren er reeds 509 leerlingen, en het onderwijs omvatte niet minder dan 23 vakken.

In 1860 verwisselde Maurice zijne betrekking aan Lincoln's Inn met die van vasten predikant aan de St. Peters kapel te Londen. Voor de werklieden bleef hij altijd dezelfde. In 1866 schreef hij een werkje: The workman and the Franchise, een warm pleidooi voor het algemeen stemrecht, dat veel opgang maakte. Omstreeks denzelfden tijd ontving hij de eervolle benoeming tot hoogleeraar in ‘casuistry and moral philosophy’ aan de academie te Cambridge. Zijn in die jaren gehouden academische voordrachten over de maatschappelijke zedeleer groeiden allengs aan tot een groot werk, bekend onder den naam ‘Social Morality’. Na dien tijd heeft hij nog slechts brochures van kleineren omvang geschreven; de dood overrompelde den werkzamen man, terwijl hij bezig was met de verdediging van de 39 artikels der Anglikaansche Kerk; hij stierf in 1872 te Londen ten huize van de dochters van zijn vriend Sterling.

Prof. Quack dweept blijkbaar met de persoonlijkheid van Maurice. En geen wonder! Een man, die zóó werkte en zóó streed in het belang der menschheid, zonder zich zelf te ontzien, zulk een innig protest deed hooren tegen den Mammon onzer eeuw en daarbij met onvermoeiden ijver de wetenschap diende - zulk een figuur is wel waard met eerbied bejegend te worden. Naast Maurice staande wordt zelfs iemand als Huber overschaduwd. Ongetwijfeld is er tusschen beide heroën veel overeenkomst. Beiden stelden op den voorgrond, dat een streng vasthouden aan het oude godsdienstig geloof wel degelijk vereenigbaar was met een zuivere sympathie voor den vooruitgang van de maatschappij; beiden streden met kracht en overtuiging tegen het veldwinnende egoisme en het niet minder verderfelijke individualisme. Maar Maurice was meer nog dan Huber de type van kracht; door geen twijfel of moeilijkheid

liet hij zich afschrikken om te volvoeren wat hij zich tot taak had gesteld. Hij was, zooals Quack het uitdrukt, een der gevleugelde geesten van onze eeuw. Hij was niet bang voor een weinigje hooger vlucht. Van uit de hoogte, in gloed van zonnestralen, zag hij in de toekomst. Zijn woord wekte ontzag, zijn voorbeeld prikkelde tot navolging, zijn geheele persoonlijkheid oefende een diabolischen invloed op allen die hem omringden. En het zegt nog al iets als Prof. Quack durft getuigen: '*in al wat hij deed*, *was zijn werk goed*'. Van hoe weinige voortreffelijke staatsburgers kan hetzelfde gezegd worden!

Maurice wist zelfs in zijn kring het verketterde woord 'socialist' tot een eeretitel te verheffen. Vertrouwende op eigen kracht vervolgde hij moedig den weg, dien hij zich had afgebakend. Zijn prachtig boek 'Social Morality' is in zeker opzicht als zijn evangelie te beschouwen. Met voorliefde geeft de Utrechtsche hoogleeraar van dat werk een zeer uitvoerige schets, die wij in veler handen wenschen. Het zijn, zooals Gunning het noemt, bladzijden van de meest verheven christelijke staathuishoudkunde.

Eigenaardig wordt in Quack's boek het merkwaardige opstel over Maurice gevolgd door een kort woord, gewijd aan de nagedachtenis van den in October 1876 overleden De Bosch Kemper, den man, die in iederen kring, waarin hij geroepen werd, steeds getuigenis gaf van een breedere opvatting dan den meesten eigen was, den man, 'bij wien geschiedde, wat met den ademtocht op een kristallen glas gebeurt: de smet, de schaduw gleed dadelijk langs zijn reine ziel weg'.

Zoo iemand dan was zeker wel De Bosch Kemper gehecht aan traditie en ideaal in het volksleven, en ongetwijfeld zal indertijd de rede, door Prof. Quack in 1872 over dat onderwerp uitgesproken, zijne volkomene instemming hebben weggedragen. Is het toeval, dat die rede, die men niet kan lezen zonder aan den Amsterdamschen hoogleeraar te denken ook al wordt diens naam er niet in genoemd, in den bundel 'Sociale Studiën' een plaats heeft gevonden naast het 'in memoriam' van den te dikwijls miskenden vaderlander?

Zeker is het, dat die rede, al behandelt zij niet het sociale vraagstuk in de meer beperkte beteekenis, in de 'Sociale studiën' toch volkomen op haar plaats is. Werd de kracht der traditie, die het volksleven zoo rijk maakt, meer algemeen begrepen en gewaardeerd en meer algemeen werkelijk een volksideaal nagestreefd, de breede economische stroom, die zoo lang op zich laat wachten, zou niet uitblijven. 'Ons volk - wij kunnen niet nalaten, deze schoone regelen hier te laten afdrukken - moet begrijpen dat het als een klein bolwerk der vrijheid en der beschaving kan blijven bestaan, mits het aan zich zelf hooge eischen stelt, mits het hoog den standaard opheft. Men kan een kleine kern blijven, zoo men slechts alle zedelijke en intellectueele krachten in zich ontwikkelt en tot uitdrukking brengt.

Ons volk moet meer en meer een hoog programma stellen.

Maar op dat programma moet niet gelezen worden, dat men koloniën alleen behoudt met het doel om ze uitsluitend voor ons land te exploiteeren, terwijl men die koloniën, indien ze niet meer zóó te exploiteeren zijn, eenvoudig verkoopt; - maar op dat program moet niet staan, dat men het hooger onderwijs laat verloopen en kwijnen; - maar op dat programma moet niet voorkomen dat men onze kunstschatten liever over de grenzen laat trekken dan ze behoorlijk te verzamelen en voor ons volk toegankelijk te stellen; - maar op dat programma moeten niet gegrift zijn regelen van kruidenierspolitiek; - neen, dat programma moet iets hartverheffends bevatten.

Nieuwe levensmoed, meer werkzaamheid, meer energie, meer haat aan het middelmatige, eene levenwekkende gisting, wat meer poëzie, de drijvende kracht van het ideeële. Kortom, ons ideaal moet hooger gesteld worden, totdat het weder geheel samenvalle met de traditie.'

We zeiden boven, dat het opstel over traditie en ideaal in ons volksleven volkomen past in het werk, dat tot titel draagt: 'Sociale studiën'; datzelfde zouden we niet zoo volmondig durven zeggen van de drie laatste opstellen: 'In de Leidsche senaatskamer', 'Caroline' en 'Mirabeau's leerjaren'. Het moge waar zijn, dat het zeer moeielijk is van het woord 'Sociale studiën' een juist gepreciseerde definitie te geven, en ook wij zouden niet gaarne dat begrip te eng nemen, maar toch komt het ons voor, dat men in een ander uiterste vervalt door nog van sociale studie te spreken, indien een schrijver de indrukken weergeeft, die het binnenkomen van eenige hooggeleerde heeren uit het buitenland bij het intreden van de Leidsche senaatskamer op hem gemaakt hebben, òf indien hij in schelle kleuren het leven beschrijft van een interessante vrouw, die een avontuurlijk leven heeft geleid, of eindelijk indien hij zijn lezers een blik gunt in de leerjaren van een losbol, die later een groot man is geworden. Neemt men het begrip 'sociale studiën' zóó ruim, dan zou, consequent doorgeredeneerd, eigenlijk ieder tijdschrift, ja iedere krant, voorzoover niet het terrein der verdichting wordt betreden, uitsluitend sociale studiën bevatten. Naar onze bescheiden meening passen deze drie opstellen, hoe verdienstelijk ook van vorm en inkleeding, niet in het kader van dit werk. Ze hebben te veel het karakter van idyllen en zijn hier te midden van de wetenschap verdwaalde stiefkinderen, voor wie de uitgever op deze wijze een goed heenkomen heeft gezocht.

Of nu door die toevoeging het werk als geheel in waarde verloren heeft? Ja en neen. *Neen*, voorzoover iedere pennevrucht van Prof. Quack ruimschoots verdient uit het stof der vergetelheid van de afgelezen tijdschriften te worden opgehaald; *neen*, voorzoover juist door die toevoeging het ook door ons hooggewaardeerde boek waarschijnlijk nog in meerdere handen zal komen. Maar *ja,* voorzoover een afgesloten geheel, waarin met breede trekken een stelsel van sociale wetenschap

is neergelegd, te verkiezen is boven een bonte, schoon schitterende kaleidoscoop, waarin ieder iets van zijn gading vindt; *ja* vooral, voorzoover naar onze meening in het voorlaatste opstel die frissche, gezonde levensbeschouwing wordt gemist, die wij bij de bespreking van de voorgaande bladzijden zoo bij herhaling hebben geroemd.

Vroeg men aan Prof Quack, aan welk zijner opstellen hij zelf de grootste verdienste toekent, het zou ons niet verwonderen tot antwoord te krijgen: ‘Caroline’. En uit een letterkundig oogpunt zouden we de juistheid van dat oordeel ook niet gaarne betwisten. Keurig is de vorm, meesleepend de gloed, schitterend de inkleeding.

Maar hoeveel schoons het opstel ook moge bevatten, het geheel heeft ons onbevredigd gelaten. Die de in der tijd zooveel besprokene levensschets heeft gelezen, herinnert zich ook nog de prachtige slotwoorden, waarin de schrijver den indruk, dien het leven der in vele opzichten merkwaardige vrouw op hem gemaakt heeft, weergeeft.

‘Geen dichter - zoo schrijft hij - zou het gewaagd hebben zulk een vereeniging van tegenstrijdige hoedanigheden in één persoon harmonieus ons voor te stellen. Doch wat geen poëet zou hebben ondernomen, heeft de natuur zelve gewrocht. Want hier is geen figuur uit een drama, geen heldin uit een epos; neen, hier is voor ons een vrouw uit onze wereld, die geleefd heeft als wij, en die haar zelfbekentenissen ons slechts meedeelt.

Die bekentenissen zijn zonderling, soms verbijsterend, doch zij bevestigen slechts hoeveel waarheid daar was in de uitspraak van Hamlet, als hij zijn vrinden, die niet eens de luit konden bespelen, waarschuwt voorzichtig te zijn met het beoordeelen van het geheim der menschelijke persoonlijkheid. Daar is meer muziek, meer afwisseling van tonen in den mensch dan oppervlakkig schijnt. Het gaat niet om dadelijk een formule voor alles gereed te hebben.

Mijn studie bedoelt niet anders dan een verklaring zoo goed als ik ze geven kon. Vergeving voor Caroline vraag ik niet. Die in zijn eigen levensbeschouwing heeft opgenomen de begrippen van zonde en berouw, zal zich daarover kunnen verwonderen, dat een leven mogelijk was, waarbij alle transformatiën en overgangen van den eenen toestand in den anderen plaats hebben als de overgang van rups en vlinder; hij kan 't nagaan in de analyse van deze vrouw, bij wie de walm van den hartstocht nooit de helderheid van het inzicht heeft verdonkerd, bij wie de poësie nimmer tot zelfbedrog leidde, en die altijd van het verledene in het tegenwoordige met lichten stap oversprong, niet onbevlekt, maar onverzwakt.’

Die schoone regelen geven veel stof tot denken - veel stof tot vragen ook.

Nooit verdonkerde bij die vrouw de walm van den hartstocht de helderheid van het inzicht. - Is, zouden wij willen vragen, de wijze waarop de hartstocht Caroline in een maalstroom van ellende,

schande en gevaren stortte niet het beste bewijs, dat die helderheid van inzicht nu en dan wel wat te wenschen overliet? Maar al ware de helderheid van inzicht nooit verdonkerd, kan een vrouw door zulk een walm van hartstocht worden besmet zonder dat haar gevoel, haar waardigheid als vrouw en moeder, haar beteekenis als lid van het huisgezin schade lijden?

Nimmer leidde haar poëzie tot zelfbedrog. Maar was het dan geen zelfbedrog toen zij meende ongestraft haar lusten te kunnen opvolgen en later, zij het dan ook slechts tijdelijk, van bijna allen verlaten in een kerker moest boeten?

Niet onbevlekt, *maar onverzwakt.* Zou Prof. Quack de waarheid niet meer nabij zijn gekomen indien hij had gezegd: ondanks hare vele tekortkomingen en zonden was zij nog sterker dan vele vrouwen, die, zonder de poëzie te kennen, rustig het leven doorgaan, zonder veel kwaad maar ook zonder veel goed te stichten? Sterk was Caroline ondanks den walm, die haar bevlekte, maar wie weet hoe groot, hoe sterk zij zou geweest zijn, indien de hartstocht haar niet had verblind? Te beweren, dat een vrouw zonder te verzwakken kan leven zooals Caroline geleefd heeft, grenst aan sophisme. Door gelukkige omstandigheden wist deze vrouw, die reeds laag gezonken was, zich nog weder te verheffen en nog weder een waardige plaats ook in den familiekring te veroveren; duizende anderen met evenveel kracht, met evenveel helderheid van inzicht gaan door denzelfden hartstocht reddeloos verloren.

Doch genoeg over dit thema, dat wij uit den aard der zaak slechts even mogen aanstippen. Dit zijn we weder volkomen met den Utrechtschen hoogleeraar eens, dat ook bij de beoordeeling van het geheim der menschelijke persoonlijkheid het zoeken van een formule Danaiden-werk is. En is dit waar voor het individu, in nog sterkere mate geldt het voor de menschelijke maatschappij. Formules kunnen uitstekende diensten bewijzen om wiskunstige vraagstukken tot klaarheid te brengen, maar niet om licht te doen vallen op karakters en sociale verschijnselen. Het is niet mogelijk het boek van Prof. Quack met aandacht door te lezen en door te werken zonder van die waarheid steeds dieper doordrongen te worden. En hoe meer die overtuiging ook in Nederland gemeengoed wordt, hoe meer het besef toeneemt dat ‘in den kring der staatswetenschappen alles neerkomt op zien en op observeeren,’ des te meer zorg zal ook worden besteed aan de kiemen en wordende elementen van nieuwe levensvormen, des te schielijker zal ook Quack's ideaal: een gezonde democratie naast een breeden economischen stroom, in ons vaderland worden verwezenlijkt.

Den Haag, 1 April.

Een oud leeraar bij het Midd. Onderwijs.

Een goed doel gemist.

Stemmen over staatkundige en maatschappelijke vraagstukken. Onder leiding van D.C. Nijhoff. N°. 1. Het zedelijk ideaal en het politieke leven van Nederland door D.C. Nijhoff. Culemborg, Blom en Olivierse, 1877.

Het ‘recenseeren’ van een boek kan een lastige geschiedenis zijn; men weet soms niet hoe men het aan zal pakken. Er zijn boeken, die zelf zoo veel nieuwe frissche denkbeelden geven, dat men zich verblijdt in de gelegenheid te zijn er voor het publiek een bouquet uit te plukken; er zijn boeken ook, groote of kleine, die zonder aanspraak te maken op buitengewone verdienste, toch van goed gehalte zijn en zoo zeer den stempel des tijds dragen, dat zij als een aanleiding, soms een handleiding zijn om een onderwerp te behandelen. In de groote buitenlandsche tijdschriften vindt men in dit opzicht dikwerf opstellen, die voor model kunnen dienen. Maar er zijn ook andere boeken en boekjes, die noch het een, noch het ander zijn; soms is de vorm zoo ellendig, dat men den openbaren raad moet geven: lees dat boek niet, want het bederft uw smaak; straks is het onderwerp zoo belangrijk, dat men naar het boek grijpt, als iets dat besproken moet worden, maar de inhoud en de wijze van behandeling is zoo, dat gij het bejammert èn om de zaak èn om den auteur, dat er in tijds geen ongeluk gebeurd is met de kopij en de schrijver daardoor werd genoodzaakt zijn werk te verbeteren.

Onder deze laatste categorie willen wij nu wel niet brengen n°. 1 van de ‘*Stemmen over staatkundige en maatschappelijke vraagstukken*, handelende over: ‘*Het zedelijk ideaal en het politieke leven van Nederland door* D.C. Nijhoff, maar eerlijkheid dwingt ons er bij te voegen, dat meer de goede bedoeling dan de uitvoering ons hiervan terughoudt. Wij namen met groote ingenomenheid deze brochure ter hand, wij verwachtten iets verkwikkends, iets dat onze sympathie kon wegdragen, maar het is ons tegengevallen en wij zijn bereid rekenschap te geven van dit oordeel.

In de eerste plaats het plan zelf. Bestaat er behoefte aan een reeks van brochures over politieke en sociale quaesties? Het bewijs is moeilijk te leveren; ons land is klein en in verhouding bestaat er eer te veel dan te weinig publiciteit; het aantal tijdschriften is voor 't minst groot genoeg, en wanneer men de leiders hoort, komt er bij de redactie wel kopij in voor het dubbele, maar het werk is er naar; er wordt te veel geschreven, te veel gedrukt, omdat de eischen niet hoog genoeg gesteld worden. Behalve de tijdschriften hebben wij nog onze groote

kranten, die dagelijks ettelijke vellen druks leveren, en bij al het ‘in menig opzicht partijdige en oppervlakkige’ heel wat van den aanvoer aan de markt verbruiken. De keuze om zijn stoffe kwijt te raken is dus zoo groot, dat men moeilijk kan beweren, dat er bovendien nog verlangd wordt naar een reeks brochures.

Toch kan de uitvoering van de onderneming er naar zijn; het gehalte van het werk kan van dien aard wezen, dat het op zich zelf minder gewenschte plan slaagt en het lezend publiek zijn tijdschriften en kranten voor een oogenblik weg legt - men kan toch niet alles lezen - en de voorkeur geeft aan de spiksplinternieuwe brochures. Wij kunnen ons zelfs voorstellen, dat men met een program voor zulk een onderneming optreedt, met zulk een rij van klinkende namen, dat er naar de uitgave verlangd wordt. De heer D.C. Nijhoff beweert wel dat ‘hij uit een zedelijk oogpunt afkeerig is van de wijze, waarop meer dan ooit in onze dagen door de meeste schrijvers en uitgevers van namen misbruik wordt gemaakt, en de degelijkheid eener onderneming niet afhangt van den naam van den een of anderen bekenden schrijver, maar alleen en uitsluitend van wat hij te zeggen heeft’, maar zulk een beschouwing gaat volstrekt niet op. Waarin bestaat de onzedelijkheid van het gebruik van namen? 't wordt niet gezegd. Is het omdat de naam wel op den titel prijkt, op verzoek van den uitgever, maar de artikels ontbreken? Het publiek bemerkt dit spoedig genoeg en verlaat weldra een onderneming, die onder valsche vlag vaart. Een naam kan alleen gemist worden, of een onbekende naam worden gebruikt, wanneer het werk zelf buitengewoon goed is. Publiek beschouwt de zaak als handel; hoe heet de firma, bij welke ge u van uw waar voorziet? En die firma, die naam doet op zich zelf niet af, maar de ervaring heeft geleerd, dat men aan dat kantoor die bepaalde soort van waar levert en men verlaat niet spoedig een firma, waar men goed bediend wordt of werd voor een andere, van welke men geen ondervinding heeft; men verkeert geheel in het onzekere of er goede of slechte levering plaats zal hebben.

De heer Nijhoff moet dus weten, dat hij naar den gewonen loop van zaken een waagstuk begaat. Enfin, wij kunnen er nog weinig van zeggen; de onderneming ‘zal worden gesteund door mannen, die door studie, nadenken, ervaring recht hebben verkregen om hun stem te doen hooren’, maar de namen niet worden genoemd, omdat zij ‘voorloopig eer kwaad dan goed zouden doen en door het ontijdig noemen van personen vooroordeelen zouden worden opgewekt’. Dit neemt echter niet weg ‘dat er toch zoo min mogelijk de brochures anoniem zullen verschijnen’, terwijl een oogenblik later wordt gezegd, dat ‘het getal medewerkers nog niet zoo groot is, of mannen van studie, nadenken en ervaring worden opgeroepen om de onderneming te steunen’.

Het prospectus, waaraan wij de aangehaalde uitdrukkingen ont-

leenden, is wellicht met overhaasting gemaakt en afgedrukt, en wij willen den eersteling inzien, die geleverd wordt door den heer Nijhoff zelf en over niets minder handelt dan over 'het zedelijk ideaal en het politieke leven van Nederland'. Men kent den stand der quaestie in deze: er is in de laatste jaren van verschillende zijden geklaagd over de demoralisatie van onze Tweede Kamer, waardoor een schaduw wordt geworpen op het constitutioneele stelsel; de liberale partij, verdeeld in verschillende fracties, brak haar eigen Ministeries af en bleek onbekwaam te zijn de groote vragen van den dag, belastinghervorming, legerhervorming, kieshervorming, tot een goed einde te brengen. De geheele loop der zaken toonde duidelijk, dat de mislukking voornamelijk te wijten was aan persoonlijken naijver der afgevaardigden, aan hetgeen men zou kunnen noemen constitutioneele tuchteloosheid, veroorzaakt door drijfveeren van niet zeer hooge soort; het kwam eindelijk zoover, dat de liberalen op smadelijke wijze de teugels van het bestuur onmachtig lieten glippen en de minderheid aan het bewind kwam in de gedaante van de conservatieven. De liberalen maakten het echter weldra dat conservatieve Ministerie even lastig als zij het straks hun geestverwanten hadden gedaan; in de beantwoording van de voorstellen der Regeering werd een toon aangeslagen, die in een gewone debatingclub voor ongepast zou zijn verklaard en moeilijk iets anders ten gevolge kon hebben dan een gevaarlijk ondermijnen van het prestige der Regeering. Tal van feiten kwamen aan het licht, die deden vermoeden, dat het een aantal afgevaardigden ontbrak aan ernst, zoo men wil, aan waardigheid voor de betrekking, die zij bekleeden. Wij hebben zelf indertijd een en ander daarvan publiek gemaakt, en wij behoeven 't thans niet te herhalen; veel meer nog werd door ons verzwegen, omdat het voor publiekmaking minder geschikt was, ook door de wijze waarop het ter onzer kennis was gekomen. Voor ministerieele kibbelarijen was er steeds tijd en belangstelling, voor de groote dingen van onzen tijd niet. De gebreken van onze afgevaardigden liepen eindelijk in het oog, er werd geklaagd, eerst door enkelen, later door velen; nu spreekt men van een gevoel van malaise.

Wanneer men onder deze omstandigheden een stuk schrijft, dat tot titel heeft: *Het zedelijk ideaal en het politieke leven van Nederland,* dan is, dunkt ons, de aangewezen weg om o.a. genoemde tekortkomingen met wel bewezen feiten te constateeren en aan te toonen hoe er voortaan wel gehandeld moet worden; onze afgevaardigden moeten worden herinnerd aan hun plicht. Geschiedt dit nu in de aangewezen brochure? Ja en neen; de ontevredenheid met het bestaande is groot genoeg, maar zij uit zich te vaag, te algemeen, het geheel heeft meer van een preek, dan van een verhandeling over politieke zaken; daarenboven worden wel wat onnadenkend beschuldigingen uitgesproken tegen de eerste politieke leiders, zonder genoeg door bewijzen gestaafd te worden.

Dat karakter van algemeen te zijn drukt op de geheele brochure; van definieeren is schier geen sprake; het bleek reeds uit den titel: ‘het zedelijk ideaal en het politieke leven van Nederland.’ Hebben wij hier te doen met de Regeering in engeren zin, met de Tweede of Eerste Kamer, of met de kiezers of met het volk achter de kiezers; dat behoort alles tot het politieke leven van Nederland en in de brochure wordt dan ook nu van het een, dan van het ander gerept. Wat hebben wij te verstaan onder: het zedelijk ideaal op politiek gebied? De schrijver spreekt van ‘de eeuwige beginselen van waarachtige zedelijkheid’. Maar waarin bestaan die? Straks luidt het: ‘het allernauwst verband tusschen de eeuwige wetten der hoogere moraliteit en het politieke leven eens volks’, - of van honderden, die hunne knieën nog niet hebben gebogen voor den Baal der gangbare moraal in het politieke leven van ons volk’, - en elders wordt gesproken van het ‘zedelijk ideaal d.w.z. niet de som van onze conventioneele vormen en gebruiken, maar van hetgeen elk rechtgeaard mensch in het diepst van zijn hart als zedelijk erkennen moet’ - maar daarmee komen wij niet veel verder; evenmin wanneer de schrijver zekere menschen ‘rondom de banier van het politieke leven van ons volk wil hereenigen’ - want wat is: de banier van het politieke leven? De schrijver bedoelt waarschijnlijk opwekken tot deelneming aan het politieke leven, maar men behoeft dat niet in zulke woorden uit te drukken.

Zedelijk is een rekbaar woord, en een eenigszins bruikbare definitie te geven van het zedelijk ideaal staat ongeveer gelijk met de quadratuur van den cirkel; het heeft er veel van, of de heer Nijhoff in navolging van het voorgevallene op de bekende vergadering van den Protestantenbond te Arnhem een catechisatie wil aanleggen van de heeren Ministers en Afgevaardigden, waarvan het gevolg zou worden een spraakverwarring, niet ongelijk aan het gehaspel van de bouwers van den toren van Babel. Het eenige nut van zulk een behandeling der politieke zaak zou wezen, dat zij stoffe levert voor een preek bij schaarschte van onderwerpen. Wil men echter om den goeden klank bij velen, het woord z e d e l i j k behouden, dan legge men het dus uit, dat daaronder wordt verstaan het handelen overeenkomstig kennis van zaken. Wie in de politieke zaak nuttig wil zijn, wil slagen, moet beginnen daarvan kennis te hebben of te nemen; hij moet weten, hoe een Staat is gevormd, welke krachten daartoe hebben meegewerkt, want door dezelfde middelen, waardoor een Staat in het leven wordt geroepen, wordt hij ook behouden. Wanneer een afgevaardigde weet hoe noodzakelijk voor den Staat de handhaving is van het gezag, zal hij nooit op een onwaardige wijze de Regeering aanvallen en haar in het openbaar verguizen. Wanneer een afgevaardigde weet, hoe het algemeen welzijn slechts kan worden bevorderd door samenwerking van alle krachten, zal hij niet toegeven aan dien clubgeest, die het gevolg is

van partijziekte. Het is algemeen bekend, dat inzonderheid in de laatste jaren een wetenschappelijk onderzoek is ingesteld naar de vorming van den Staat en de maatschappij, een onderzoek dat aanleiding heeft gegeven tot belangrijke wijziging in de traditioneele politieke beschouwingen, die sinds '48, of eigenlijk reeds sinds de groote Fransche omwenteling in zwang zijn gekomen. Ongelukkig echter bemerkt men van den invloed dier studie niet veel bij onze volksvertegenwoordigers, zij die in de eerste plaats geroepen zijn om zich daarvan op de hoogte te stellen en de bewijzen te geven, dat zij kennis hebben van de zaak, waarvoor zij optreden. Het is meer nog onkunde dan onwil, die op politiek gebied leidt tot onzedelijkheid; wanneer de heeren meer kennis hadden van de zaak, waarvoor zij staan, zouden zij meer ernst hebben, minder flauwiteiten debiteeren, weddingschappen aangaan, enz. Onkunde is onzedelijkheid; onzedelijkheid is onkunde.

Geldt dit van de regeerders, het is evenzeer van toepassing op de geregeerden, vooral van hen, die critiek uitoefenen op de Regeering; of brengt de zoogenaamde zedelijkheid niet mee, dat men geen vonnis velt zonder bewijzen bij te brengen, vooral waar het geldt de zwaarste beschuldigingen, die tegen de eerste regeeringspersonen worden ingebracht? De heer Nijhoff zal dit met ons eens zijn en bij een volgende gelegenheid aanvullen, waarin hij hier is te kort geschoten. Men leze b.v. het oordeel, dat door hem wordt uitgesproken over den Minister van Binnenlandsche Zaken Heemskerk en den oud-Minister, thans afgevaardigde, Fransen van de Putte. Wij hebben vroeger het regeeringsbeleid van den heer Heemskerk op verschillende punten afgekeurd en daarbij gewezen op feiten, maar tevens de liberale oppositie veroordeeld, die tegenover den Minister de perken van het parlementair fatsoen uit het oog verloor en ‘voorloopige verslagen’ leverde, die de strekking verraadden niet de zaak te behandelen, maar den persoon. Van partijdigheid zal men ons dus wel niet verdenken; tot heden was het ook algemeen gebruik om in den heer Heemskerk den man te zien van groote kennis en talent; zijn aanvankelijk optreden, de keuze zijner ambtgenooten, waaronder mannen van talent en van karakter, deed de hoop voeden, dat onder zijn leiding in de Kamer zich een middelpartij zou vormen, waardoor voor eenige jaren een einde zou worden gemaakt aan het ongeluk van elk parlement, een balanceerende meerderheid. Die verwachting is niet vervuld, deels tengevolge van de houding van Heemskerk, deels van die der liberale partij, die even onverwacht zich reorganiseerde als zij vroeger smadelijk zich zelf het regeeren onmogelijk maakte. Wanneer de heer Heemskerk straks aftrad, zou men hem den lof niet kunnen onthouden, dat zijn regeering èn werkzaam èn vruchtbaar is geweest.

En hoe wordt nu door den heer Nijhoff over zulk een man geoordeeld? ‘Ik beschouw’, zoo vangt hij aan, ‘ik beschouw het als een eersten plicht van hem, die aan het zedelijk ideaal het politieke leven van het tegenwoordig Nederland wil toetsen, om krachtig te getuigen tegen de tegenwoordige Regeering, en zonder te vragen naar oogenblikkelijke belangen, het luide als zijn overtuiging uit te spreken, dat, zoolang het Ministerie-Heemskerk zijn politieke rol blijft voortspelen, de natie den zedelijken ondergang te gemoet gaat.’ Daarop volgt een herinnering aan den Heemskerk van '67, met zijn ‘tyrannieke maatregelen’, met zijn ‘navolgingszucht van Von Bismarck’; het vroeger bedrevene is echter nog ‘grootsch in vergelijking bij de laagheden, waaraan zich het tweede Ministerie-Heemskerk heeft schuldig gemaakt.’

Nu zou men kunnen verwachten, dat er feiten worden opgenoemd om deze aanvallen te rechtvaardigen; maar men zoekt daarnaar te vergeefs; al de aantijgingen blijven even vaag; ‘de heer Heemskerk vervulde in het groot dezelfde rol, die wij in de maatschappij door zoovelen zien spelen, die zonder eenige innerlijke kracht of beteekenis eene positie moeten handhaven, waarmede zij staan of vallen. Het buigen en plooien, het schikken en vleien, is dan aan de orde van den dag. Deze moet te vriend worden gehouden en gene moet worden ontzien. Want de tijd der herbenoeming tot die betrekking, die zooveel voordeelen oplevert, of die het laatste plechtanker is van zijn maatschappelijk bestaan, is aanstaande en daarom gebogen en weder gebogen en nog eens gebogen voor de machtigen en grooten, die door hun invloed wat te zeggen hebben in staat en maatschappij.’ Toch heeft de heer Nijhoff gehoord van de groote administratieve kennis van den Minister, maar de hiermee bedoelde administratie niet begrijpend, wil bij Heemskerk plaatsen ‘aan het hoofd van het uitgebreidste administratiekantoor van de een of andere groote maatschappij; laat hij daar met de grootste zorgvuldigheid en nauwkeurigheid de staten invullen, laat hij daar toezicht houden op het kleinste en het grootste.’ Wanneer de schrijver nu zich nog eens bedenkt, dan zal hij zonder twijfel zelf inzien, dat dit te ver gaat; in elk geval mogen zulke aantijgingen niet worden uitgesproken zonder de bewijzen erbij te leveren.

Wanneer men zulke uitvallen hoort zou men meenen, dat een liberaal gemoed zich hier ontlast van zijn instinctmatigen afkeer van al wat conservatief is, maar dezelfde overdrijving vinden wij bij de beoordeeling van een man als Fransen van de Putte. Dat men weinig sympathiseert met dezen oud-Minister, wanneer men een poging doet een zedelijk ideaal te scheppen, is verklaarbaar; maar wat men ook in hem afkeure, zijn kundigheden boezemen eerbied in, te grooter omdat hij een man is, die zich zelf heeft gevormd; zijn koloniale hervormingspolitiek is zeker niet boven critiek verheven, en het ging den

heer Van de Putte zooals menigen hervormer: hij transigeerde met het bestaande, wellicht meer dan hij zich zelf bewust was, toen hij eenmaal het roer in handen had. Niemand heeft echter ooit den heer Fransen van de Putte beschuldigd van directe politieke oneerlijkheid, en dat doet, wellicht zonder die bepaalde bedoeling, de heer Nijhoff, wanneer hij de uitdrukking bezigt: ‘En Fransen van de Putte kwam aan de Regeering, doch was al ras genoodzaakt om voor zijne koloniale hervormingsplannen een afleiding te vinden in den oorlog met Atjeh.’ De Atjeh-oorlog een gemaakte afleiding voor het niet uitvoeren van de koloniale hervormingen, kan de heer Nijhoff die beschuldiging waar maken, welnu, dan worde de heer Fransen van de Putte voor goed gebrandmerkt. Het komt ons echter voor, dat de uitdrukking aan de pen van den schrijver is ontsnapt in het vuur van zijn improvisatie.

Wordt de heer Fransen van de Putte aldus wel wat onbedacht ter zijde gesteld, gunstiger denkt de schrijver over den heer Kappeyne, maar hij vergeet dat zij juist te zamen de gereorganiseerde liberale partij vertegenwoordigen. De voorstelling van Kappeyne is echter zoo tegenstrijdig, dat de schrijver blijkbaar niet weet, wat hij met hem moet aanvangen. Daarin staat hij wellicht niet alleen. ‘Het kan niet ontkend worden, dat Kappeyne’ - zoo luidt het - ‘over genoegzaam aplomb weet te beschikken om de teugels van het bewind te aanvaarden. Ook heeft hij parlementaire ondervinding genoeg, om iets van het geheim der ware regeerkunst te verstaan. Daar schuilt zonder eenigen twijfel iets in hem van den waren staatsman. Hij kent zijne menschen, hij weet zijn tijd af te wachten; hij heeft ook geleerd te zwijgen. Zijn korte, kernachtige dictiën wijzen op eene krachtige persoonlijkheid.’ Men ziet, de lof gaat niet hoog en de heer Nijhoff is bang, dat deze staatsman straks hem zal tegenvallen. Wel ‘is hij een veel te oprechte natuur, dan dat hij de hand zou willen leenen tot die centralisatie van intriges, die zich thans van uit 's-Hage als een net over 't gansche land verspreiden,’ maar ‘zijn Regeering zou veel te veel een formeele zijn’, en de schrijver vraagt of ‘deze advocatissimus (!) nu de man is, die de nooden en weeën van het volk draagt op zijn hart.’

Hooger dan Kappeyne staat Van Houten bij den schrijver. ‘In hem leeft iets’ - alweer dat i e t s - ‘van de compassie, die den staatsman moet vervullen, die de volksnooden peilt met zijnen blik.’ De schrijver eindigt de brochure aldus: ‘Mocht ik het bewustzijn hebben opgewekt of verlevendigd, dat ons volksgeluk alleen gewaarborgd wordt, wanneer in onze politiek worden opgenomen de beginselen dier hoogere moraliteit, die niet met oogen gezien wordt, maar die, in het hart der staatslieden hun invloed openbarende, hen eerst met vrucht leeren regeeren!’ De heer Nijhoff geeft met deze woorden zonder twijfel ge-

tuigenis van zijn goede bedoelingen; maar wanneer hij dit onderwerp weder behandelt, dan vertrouwen wij dat hij wat meer in bijzonderheden treedt en vooral niet zonder bewijzen spreekt. Onze critiek van de Regeering, van de politieke toestanden, van de verrotting in den Staat zij flink en rond; maar geen beschuldigingen zonder bewijs, geen verguizing om te verguizen. Op deze wijze gaan wij van kwaad tot erger. De heer Nijhoff heeft het zonder twijfel goed gemeend, maar hij heeft zijn taak te licht geschat. Om meer dan één reden is dit jammer; ook omdat hierdoor de oppositie tegen het conventioneele in de politiek in miskrediet kan worden gebracht.

April '77.

NOORMAN.

Letterkunde.

Nederlandsche letter- en taalkunde.

1. Verscheidenheden meest op letterkundig gebied, door Nicolaas Beets. 2de goedkoope druk. Herzien door den Schrijver, 2 deelen. Haarlem, De Erven F. Bohn, 1876.
2. Braga-studien door A.J. Servaas van Rooijen. Arnhem, J. Minkman, 1876.
3. De Dietsche Warande. Nederlandsch Tijdschrift voor aesthetische beschaving. Opgericht en bestuurd door Jos. A. Alberdingk Thijm. Nieuwe Reeks. Eerste Deel, 5de en 6de Aflevering. Amsterdam, C.L. van Langenhuysen, 1876.
4. Vondels Lierpoezie. Voor 't onderwijs saamgelezen door A.W. Stellwagen, leeraar aan de H.B. School te Den Haag. Den Haag, D.A. Thieme, 1876.
5. Van de Schelde tot de Weichsel. Nederduitsche Dialecten in dicht en ondicht, uitgekozen en opgehelderd door Joh. A. Leopold en L. Leopold. Eerste Aflevering, te Groningen bij J.B. Wolters, 1876.
6. Woorden en Uitdrukkingen der Nederlandsche taal, toegelicht en verklaard ten dienste van allen die wenschen zich te onderwerpen aan eenig examen voor lager onderwijs, door A.M. Bogaerts en M.J. Koenen. Tweede, vermeerderde druk. Te Groningen bij J.B. Wolters, 1877.
7. Nieuw Taalboekje voor de lagere scholen, door H.M. Labberté, Hoofdonderwijzer te Aarlanderveen. 2 stukjes, in 4 gedeelten. Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 1876.

1. Al bracht de aard van den inhoud des werks niet mede, het boven aan de kleine reeks van geschriften van letter- en taalkundigen inhoud te plaatsen, die ik thans heb aan te kondigen, dan zou de innerlijke waarde van de *Verscheidenheden* van Dr. Beets om den voorrang pleiten. Wie kent en waardeert ze niet, de reeks van opstellen van 1858 tot 1873 verschenen onder den titel van *Verscheidenheden meest op letterkundig gebied?* De inhoud der zes Stukken verschijnt nu in twee boekdeelen, als een *tweede*, *goedkoope druk*, *herzien door den Schrijver.*

Het spreekt wel van zelf, dat van hem, wien de taak is opgedragen, deze uitgave bij het publiek in te leiden, niet kan verwacht worden, dat hij zich tot eene eigenlijk gezegde beoordeeling van den inhoud zal gaan zetten. De opstellen hebben de proef doorgestaan; zij zijn in verschillende tijdschriften beschouwd en overwogen; door mij (bij voorbeeld) wat de voorlezing *Tollens* betreft, in een ten jare 1859

afzonderlijk verschenen geschriftje, en, wat enkele andere stukken aangaat, in *De Tijdspiegel* van de maand Februarij 1874.

Er zijn dus thans hier alleen *twee* vragen te doen; vooreerst: Deed de uitgever hier een goed werk, met de Verscheidenheden van Dr. Beets in een nieuw gewaad, met meer beknopten vorm en tegen lageren prijs, het licht te doen zien? Het antwoord hierop kan niet anders luiden dan volmondig bevestigend. Waar een fraaije vorm zich aan degelijken inhoud paart; waar met oordeel en vernuft onderwerpen worden besproken van wezenlijk letterkundig, ook wel eens maatschappelijk belang; met andere woorden, waar opnieuw stukken verschijnen als dat over de *Paradijsgeschiedenis*, als die over *Vondels Lucifer* en *Vondels Reizangen*, als die over *Van Lennep* en *Staring*, als dat over de *kinderboeken*, waarin de eer van Hieronymus van Alphen kloekelijk wordt gehandhaafd tegenover de kritiek van De Génestet; stukken, vroeger met onverdeeld genoegen aangehoord en nagelezen, daar kan niet te sterk op algemeene verspreiding en kennisneming worden aangedrongen, niet te sterk de lezing blijven aanbevolen aan allen, die in de uitbreiding der vaderlandsche letterkunde en in de aankweeking van vaderlandschen zin belang stellen.

Vervolgens is te vragen: waarin heeft de *herziening door den Schrijver* bestaan? Het korte voorbericht zegt ons desaangaande het volgende: ‘Ik heb deze nieuwe uitgave waargenomen om kleinere of grootere vergissingen en grove drukfouten te herstellen - (natuurlijk zijn er nu weer nieuwe gemaakt![*]) - hier en daar een woord in te lasschen en enkele aanteekeningen toe te voegen. Wat er op deze wijze bijgekomen is (,) heb ik door (vierkante) teksthaken aangeduid.’

Voor zooverre mijne nasporing reikt, is van de gelegenheid tot herstelling van vergissingen door den Schrijver een zeer spaarzamelijk gebruik gemaakt. De vierkante teksthaken komen het talrijkst voor in de afdeeling *Varia*, waar het doorgaans bijzonderheden geldt van literarisch of bibliographisch belang. In gevallen van heel wat hooger gewicht, in de beoordeeling van zaken of personen, is weinig of geene wijziging te bespeuren. En toch bestond, naar mijne bescheiden meening, daartoe op verschillende plaatsen aanleiding. Ik zal die niet allen opsommen, maar alleen enkele aanwijzen.

Even als vroeger, St. I bl. 26, leest men nu, D.I. bl. 21, dat Poot het werkwoord *verzwinden* van de bovenlandsche grasmaaijers zou hebben ontleend; ofschoon het voldoende is bewezen, dat Vondel, dien hij ijverig bestudeerde, het woord reeds kende, en op zijne beurt van schrijvers vóór zijnen tijd heeft overgenomen.

Op Tollens' dichtregels:

(*) Dat de Schrijver hier volkomen de waarheid zegt, ziet de lezer eenige regels lager in het voorbericht ten klaarste bevestigd. In eene uit den druk van 1867 overgenomen plaats vindt men gewaagd van “*symphathieën* en *antiphatieën*”. De vroegere uitgave had: “*sympathiën* en *antipathiën*”.

‘Bewaar, bewaar ons, hoed ons, God!
Dat we ooit den leenheer van ons lot
Door lage *wantrouw* krenken.’

werd (Stuk I. bl. 64) door den heer Beets aangeteekend: ‘*wantrouw* voor *wantrouwen* kan er niet door.’ - Ik vroeg daarop: ‘Waarom kan het woord, dat bij Kiliaen en Plantijn reeds werd opgenomen, er niet door?’ In de tegenwoordige uitgave leest men D. I. bl. 53 dezelfde opmerking, zonder eenigen teksthaak. De vraag past dus opnieuw: waarom kan het zelfstandig naamwoord *wantrouw*, dat van den tijd der Rederijkers af tot in de tegenwoordige eeuw bij onze schrijvers in gebruik was, er niet door? Hooft en Vondel in hunnen tijd, Van 's Gravenweert en Bilderdijk in den onzen, *bezigden het herhaaldelijk.* Waarom is het bij Tollens te berispen? Is de uitdrukking in klank of vorm of toepassing onnederlandsch, men wijze het aan; maar dan verdient ze afkeuring niet bij Tollens alléén; dan ook bij Bilderdijk, die, vóór den rotterdamschen dichter, zong:

‘Alleen sloeg Lorre van zijn kruk
De droeve Selima
Met oogen vol van *wantrouw* gaâ.’
Vervolg der Mengelpoëzie, 1799, bl. 254.
‘Hoe kon hy op zich zelv', hoe zou zy *wantrouw* voeden?’
Nieuwe Mengelingen, D. II 1806, bl. 45.
‘Die onbepaalde gunst, die zelfs geen *wantrouw* lijdt.’
Treurspelen, D. III 1809, bl. 45.
‘Dit geeft my 't brandend hart, en zonder *wantrouw* in.’
Krekelzangen, D. I 1822, bl. 6.
‘Gy neemt zijn plichtzorg op, en alle *wantrouw* vlucht.’
De Voet in 't graf, 1827, bl. 204.

Een voornaam bezwaar, tegen de beoordeeling van denzelfden Tollens indertijd door mij ingebracht, betrof de wijze waarop het godsdienstig karakter des Dichters door den heer Beets werd beschouwd. Uitspraken als deze: ‘dat Tollens' godsdienstig gevoel in een niet veel dieper grond wortelt dan dien eener natuurlijke godsdienst’ en meer dergelijke trachtte ik te wederleggen door tal van aanhalingen uit 's Mans poëzie. Doch op niet ééne der vroeger gedane uitspraken is de Schrijver in de nieuwe uitgave der *Verscheidenheden* teruggekomen; nergens is eene wijziging van het zoo ongunstige oordeel aangebracht. Dit doet mij, om Beets en om Tollens beiden, innig leed. 'k Meende reden te hebben het tegendeel te verwachten van den Beoordeelaar, die later (in 1871) over het zedelijk karakter van den vriend en op godsdienstig gebied den geestverwant van Tollens, Mr. A. Bogaers, zich zoo gunstig en verschoonend uitliet. Mij schiet thans niet anders over dan opnieuw en met verwijzing naar de in 1859 door mij aangehaalde bewijsplaatsen te protesteeren tegen de blaam van ongodsdienstigheid en onchristelijkheid, op den dichter Tollens geworpen. Eénen troost

heb ik daarbij. Sedert eenige jaren is bij veel Hervormde en ook andere Gemeenten in ons vaderland in gebruik een *Vervolgbundel op de Evangelische Gezangen.* N°. 230 daaruit luidt dus:

Heft aan, heft aan den luiden zang!
Laat al wat leeft dien hooren!
Laat dreunen door dit kerkgewelf,
Laat klinken door den hemel zelf,
Dat Jezus is geboren!

Rijst, vorsten! van uw troonen op
Met al uw pracht en waarde!
Legt diadeem en rijksstaf neêr,
En brengt geknield den Koning eer,
Wiens rijk niet is van d'aarde.

Hij komt, maar zoekt geen trotsch paleis,
Vol weidsche praalvertooning;
Hem wacht geen purper en geen kroon:
Een houten krib, zie daar zijn troon,
Een stal, zie daar zijn woning!

Toch heerscht Hij over 't vorstenhof
Als over rieten daken;
Toch breekt Hij 't knellend slavenjuk,
De schandboei onzer zonden stuk,
En komt ons zalig maken.

Al ligt Hij op een bed van stroo,
In windselen gebonden,
Al voert de krib Hem naar het kruis,
Het orgel dreun'! het loflied ruisch'!
Hij maakt ons vrij van zonden.

Heft aan, het hart vol dank en lof!
Laat aard' en hemel 't hooren!
Heft aan, roept uit tot God, die leeft,
Die aard' en hemel blijdschap geeft;
Want Jezus is geboren.

Zoo dikwerf dit *Kerstlied*, hetzij in de huiselijke kringen of openbare godsdienstoefeningen, door de Christenen wordt aangeheven, leveren zij een protest in tegen de bewering, dat de Vervaardiger er van in zijne poëzie den Heiland alleen zou doen optreden ‘als voorbeeld van liefde, als leeraar van zachtmoedigheid en van godsdienstige verdraagzaamheid’.

Aan den landvoogdelijken stelregel: *dat ik geschreven heb*, *heb ik geschreven*, blijkt Dr. Beets dermate vast te houden, dat hij ook daar, waar hij in eene noot erkent te hebben kunnen misgetast, den tekst liefst onveranderd behoudt. In de Voorlezing *Ons Reizen* komt een verhaal voor van wat met ‘een achtenswaardig Amsterdamsch Geleerde’ zou gebeurd zijn, die eene reis naar Kleef ondernam, maar uit ge-

hechtheid aan zijne vaderstad onderweg berouw kreeg en huiswaarts keerde. De anekdote, medegedeeld en voorgedragen zooals Dr. Beets dat kan, vermaakte de Hoorders ongemeen; doch de Familie van den Geleerde kwam tegen de waarheid van het feit op en achtte de nagedachtenis van den bloedverwant beleedigd. Men zou zeggen, de herdruk van de Voorlezing bood de gelegenheid aan, om, zooal niet de geheele aardigheid weg te laten, dan toch den naam van den Man, wien zij gold, te onderdrukken. Geen van beiden geschiedde. De Schrijver verklaart alleen in de noot ‘ondanks den misschien al te schertsenden toon, het beleedigen zeer ver van zijne bedoeling’; en verzoekt ‘bij deze nieuwe uitgave, den lezer met hem aan te nemen, dat het hier verhaalde niet aan den bovengenoemde, maar aan een ander overkomen is’.

Wat mij betreft: waar Dr. Beets den naam vermeldt van Jeronimo de Bosch, haalt hij daarbij aan een getuigenis van prof. Siegenbeek, als ‘die niet nalaat bij elke gelegenheid hem den vermaarden latijnschen dichter en oudheidkundige te noemen’; indien den geachten Schrijver, in plaats van deze vrij schrale lofspraak, voor den geest hadde gestaan dat de amsterdamsche Geleerde eenmaal het voorwerp was eener hulde zoo warm, eener vereering zoo diep, als die hem nog in zijn leven door Willem Bilderdijk in de *Opdracht van Leydens Ramp*, en na zijn dood door David Jacob van Lennep in eene *Lofrede* is toegebracht, dan zou, ook door hem naar ik vertrouw, de krenking der familie nu daargelaten, elke scherts ten koste van zulk een man als misplaatst zijn beschouwd.

Op bl. 38 teekent de heer Beets aan, dat de Romance *de Echtscheiding* schijnt geschreven te zijn naar aanleiding van *Le Divorce*, comédie par Demoustier. Ter ondersteuning van dit vermoeden voeg ik hier de opmerking bij, dat het genoemde tooneelstuk meermalen op den franschen Schouwburg der Bataafsche Republiek te Amsterdam is opgevoerd en in 1799 eene Nederlandsche vertaling er van is geleverd door Mr. J.C.v.S. (Amst. bij H. van Kesteren). Tollens' navolging intusschen is verre van slaafsch. In het oorspronkelijke stuk (bij voorbeeld) grijpt het kind de handen zijner ouders en houdt ze vast, op het bevel van den rechter; in de romance is het de kleine knaap, die eigener beweging de handen van vader en moeder zachtkens in elkaâr schuift en met zijne kussen als vastklemt. Hoeveel de voorstelling door die verandering wint, moet ieder gevoelen. De titelplaat van het derde Deel der *Gedichten* (vijfde druk) geeft ons naar Bendorps teekening het echtpaar te aanschouwen, zooals het elkander omhelzende voor den rechter staat. Zoo ik had moeten kiezen, zou ik, aan Tollens' vinding recht doende, het oogenblik hebben doen voorstellen, dat de ouders, door het jongsken bijeengetroond, hand in hand staande, elkander den eersten blik toewerpen. Waar Dr. Schotel in den lof van het dichtstuk uitweidt, heeft hij er niets te veel van gezegd.

Uit de tegenwoordige uitgave der *Verscheidenheden* schijnt men te moeten opmaken, dat de zoo algemeen geachte Schrijver dat werk nu voor gesloten acht. Het zij zoo, doch alleen op voorwaarde, dat spoedig weder een ander van dien aard, onder wat titel dan ook, geopend worde. Mocht de eervolle betrekking, die hij thans bekleedt, hem verhinderen zoo dikwerf als vroeger in onze *letterkundige* vereenigingen op te treden: hij kan onmogelijk de letterpen voor goed hebben neêrgelegd. Ons publiek hoort en leest hem nu eenmaal veel te gaarne. Bovendien bestaan er van zijne hand nog proza-opstellen, zooals de uitnemende *levensschets van Bogaers,* welker bijeenvoeging tot een licht verkrijgbaren bundel alleszins wenschelijk is.

2. Om de lezers van De Tijdspiegel bekend te maken met den inhoud der *Studiën* van den heer Servaas van Rooijen, en tevens bevorderlijk te zijn aan de bedoeling van den Schrijver, kan ik niet beter doen dan hier een gedeelte der Inleiding overnemen.

‘Onder den titel *Braga* verscheen van 1842-44 een dichterlijk-critisch tijdschrift, dat onder leiding van twee studenten der Utrechtsche Hoogeschool - nu mannen van naam op 't gebied van letteren en wetenschappen - eene verkeerde richting in de letterkunde van dien tijd bestreed en, in geestigen vorm gehuld, de meest krasse, maar ook de meest ware critiek, die immer is uitgesproken, deed hooren.

Dat tijdschrift, dat nu nog alle actualiteit heeft en waaromtrent “veel gegist, weinig geraden is geworden,” verdient, vóór dat de redacteuren en tijdgenooten ten grave zijn gedaald, bestudeerd en besproken te worden, wijl het in vele opzichten een belangrijke bron is voor de kennis van den toestand van neêrlandsch dicht en ondicht in de eerste helft der 19de eeuw.

Daartoe deed ik eene poging door het opstellen van de *Braga-studiën,* die geplaatst werden in het Nederlandsch Museum onder redactie van den Hoogleeraar Heremans te Gent, meenende daardoor tegenspraak te zullen uitlokken en meerdere punten ontdekt of ontsluierd te zien.

Gedeeltelijk (slechts) heb ik dit doel bereikt, dat ik vooral toeschrijf aan den meer beperkten Vlaamschen kring, waarin zich dit overigens zoo verdienstelijke tijdschrift beweegt. Slechts enkele op- en aanmerkingen of aanvullingen en verbeteringen, waarvoor ik recht dankbaar ben, heb ik ontvangen; doch nog altijd blijft *Braga* veel duisters houden, vooral ook omdat ik niets in druk uit dien tijd of later over dat tijdschrift heb kunnen vinden.

Ik noodig daarom letterkundigen, navorschers en bibliographen uit zoo welwillend te zijn om mij aanwijzingen of mededeelingen te willen doen, terwijl ik de tijdgenooten (in het bijzonder de medewerkers) opwek, om, naar de kieschheid het toelaat, mij de gewenschte inlich-

tingen te geven. Eene voorgenomen omwerking mijner *Braga-studiën* zou daardoor zeer gebaat worden.'

Of dit 'gebaat worden' bij het afwezig zijn van een bedrijvend werkwoord *baten* goed nederlandsch is, laat ik voor 't oogenblik in het midden, om liever de verzekering te geven, dat de vijf opstellen (of zoo men dan wil *studiën*) waarin achtereenvolgens over het ontstaan, de geschiedenis, den vorm en inhoud van *Braga,* de Recensenten en het Tooneel gehandeld wordt, zeer onderhoudend zijn geschreven. Zij gaven mij aanleiding tot enkele bedenkingen, die ik niet wil achterhouden.

Het komt mij voor, dat de waarde van het tijdschrift wel wat hoog wordt aangeslagen. Dat het 'de meest ware critiek deed hooren, die immer is uitgesproken' is kras gezegd, maar daarom nog niet uitgemaakt. Aan 'het bestrijden van eene verkeerde richting in de letterkunde van dien tijd' arbeidde Braga toch niet alléén of het éérst. Om nu niet te spreken van de *Hippokreen - ontzwaveling* van 1838 met het *Quos Ego* van 1844 en andere hekelschriften uit hetzelfde tijdvak, welker doel voor een goed deel overeenkwam met dat van Braga, moet ik doen opmerken dat, toen dit blad optrad. *De Gids* met zijn twaalf lijvige nommers per jaar reeds vijf jaar lang had bestaan, en het jonge Holland van die dagen daarin was opgetreden in zijne volle kracht, ter bekamping van wat in hun oog de verkeerde richting was op het gebied van letteren en kunst. Zal men nu willen beweren, dat dit veelgelezen tijdschrift toen en nog eene reeks van jaren daarna minder ware critiek leverde, en minder invloed oefende dan Braga in zijn kortstondig bestaan?

Dit kortstondig bestaan geeft almede stof tot vragen. Het eerste blad van *Braga* verscheen 1 December 1842, onder redactie van twee wakkere en bekwame jeugdige mannen, die nog ons vaderland tot eer verstrekken. Dat blad vond spoedig zijnen weg; het discours er over (zegt de Schrijver) verdrong in de letterkundige wereld alle andere gesprekken; het moest herdrukt worden, en 14 dagen later telde de uitgave van het tweede blad 500 inteekenaren en dagelijks kwamen uit alle oorden nog nieuwe aanvragen. Een gunstiger ontvangst bij het nederlandsche publiek laat zich nauwelijks denken. Doch zie! de eerste jaargang is in 1843 ter nauwernood tot de tweede helft gekomen, of het gerucht loopt, dat *Braga* zou sneven. In den boezem van de Redactie ontstaat een weifelen, een wankelen; zij acht het verkrijgen van een resultaat hopeloos. Een tweede jaargang verschijnt onder eenen redacteur 'weinig in de letterkundige wereld bekend' en het tijdschrift legt er het leven bij af. Moet men hier niet vragen: vanwaar, met zulk een bepaald en heerlijk doel voor oogen, weifeling en wankeling bij de Redactie? Vanwaar, bij een dagelijks aanwassend debiet, gemis aan hoop tot slagen? De zeer beknopte kenschets, die de Schrijver bl. 9 van het tijdschrift geeft, als hij het noemt: 'veel

besproken, zeer gehaat, doodgezwegen en vermoord' maakt de zaak niet helderder. *Gehaat* en *vermoord*: dit kan zijn: maar te gelijk *veel besproken* en *doodgezwegen*: hoe is dát overeen te brengen?

Zonderling schijnt het ook, dat ten aanzien van *Braga* in die mate duisterheid blijft bestaan, dat ter opheldering het tegenwoordige publiek moet worden ter hulp geroepen, terwijl de beide Oprichters nog in leven en werkzaamheid zijn. Zouden zij niet geacht mogen worden, hier eeniglijk, maar ook voldoende, licht te kunnen ontsteken?

Wat van dit alles moge zijn: indien, zooals men op de verzekering van den heer Servaas van Rooijen mag aannemen, *Braga* inderdaad eene belangrijke bron is voor de geschiedenis onzer letterkunde en zelfs nog actualiteit bezit, dan is het te wenschen, dat des Schrijvers plan tot eene nieuwe uitgave van het tijdschrift, door aanteekeningen opgehelderd, eerlang moge slagen. De aankondiging van zijne welgeschrevene *Studiën* te dezer plaatse helpe dien wensch bevorderen!

Bl. 35 leest men van 'de preek van Dr. Scharff, waarin de letter R niet voorkomt', waar zal bedoeld zijn de bekende predikant Jan Scharp van Rotterdam. En bl. 63 onder dichters 'die moesten worden geweerd' ook de Nierstraszen; de vermelding van dezen naam, die een edel en gevoelvol mensch en dichter, den waardigsten vriend en kweekeling van Tollens, voor den geest roept, zal door allen, die met mij hem gekend hebben, hier minder gepast geoordeeld worden.

3. In De Tijdspiegel van October 1875 gaf ik eene aankondiging van de *eerste drie* Afleveringen der *Nieuwe Dietsche Warande*, en in dien van April 1876 van de *vierde* Aflevering. De *vijfde* en *zesde* (gelijktijdig verschenen) liggen thans voor mij. Indien verscheidenheid van inhoud (zoo als ik meen) bij een werk van dezen aard tot aanbeveling strekt, dan mag het lijvige Stuk (van circa 200 bladzijden) aanspraak op belangstelling maken.

Behalve eenige *Genealogische Studiën* van den heer H.J. Allard, treft men hier vooreerst aan een tweetal opstellen over Bilderdijk van den heer P.F.Th. van Hoogstraten; 1° eene voortzetting zijner vroeger geleverde beschouwing van den Dichter, met breede uittreksels uit 's Mans brieven en poëzie, ditmaal loopende over het tijdvak zijner uitlandigheid en aankomst hier te land. Eene geloovige aanneming van al wat Bilderdijk schrijft of zingt; eene aanwijzing van het voortreffelijke en christelijke dat daarin voorkomt, met hier en daar een uitvalletje tegen wie wel eens anders oordeelden, kenmerkt nu, gelijk vroeger, des Schrijvers mededeeling. Iets belangrijks of nieuws heb ik er niet in ontdekt; het meeste is zelfs overbekend. 2° Eene aankondiging of beoordeeling van Dr. Waps *Bijdrage* in 1874 te Leiden uitgekomen. Tusschen den inhoud van *dit* opstel en *mijne* beoordee-

ling van Dr. Waps geschrift (in De Tijdspiegel van Junij 1875) is nog al overeenkomst op te merken. Evenals ik begint de heer Van Hoogstraten zijne critiek met aan te halen het courantenartikel van 28 November 1874, en gaat dan voort, gelijk dit ook door mij geschiedde, met te wijzen op de teleurstelling, die de Bijdrage van Dr. Wap, in verband met het dagbladbericht, hem veroorzaakte. Was mijne slotsom: ‘De Bijdrage van Dr. Wap brengt niets aan het licht, dat ook maar eenigszins ter staving kan dienen van het feit, aan het slot van het courantartikel vermeld; integendeel zij wederspreekt het in allen deele.’ - de heer Van Hoogstraten zegt: ‘Ik moet aanvangen met de bekentenis, dat het boek van Dr. Wap mij eene teleurstelling bereidde. De steller van het dagbladartikel bleek verkeerd te zijn ingelicht; de Bijdrage van Dr. Wap spreekt niets minder uit dan de gemelde overtuiging.’ - Werd door mij gevraagd, of Dr. Wap wel het recht heeft om ter zake van de uitgave der Brieven door den heer Ten Brummeler-Andriesse een' hoogen toon van beklag aan te slaan: de heer Van Hoogstraten schrijft: ‘Ik moet bekennen, dat het mij niet weinig bevreemd(d)e, dat deze vriend eenige oude en nieuwe grieven, die men reeds zoo dikwerf tegen Bilderdijk heeft ingebracht, weêr kwam oprakelen. Waartoe was dit noodig, en welk nut kon het stichten?.... Ik beweer niet, dat Dr. Wap zijne overtuiging moest verbloemen. Het staat hem vrij over Bilderdijks tweede huwelijk bijv. te denken zoo hij wil; maar een noodeloos ophalen van die teedere zaak, zonder iets nieuws aan het licht te brengen, is mij onverklaarbaar in een vriend, die zich steeds op zijne piëteit jegends den grooten landgenoot durft beroepen.... Maar Dr. Wap heeft allerminst recht hier uit naam der *kieschheid* en der *piëteit* te spreken.’

Deze overeenkomst in het oordeel over Dr. Waps geschrift is inderdaad treffend. Hadde de heer Van Hoogstraten zijne critiek eerder geschreven dan ik de mijne: ik zou zeker zijn gezag tot mijn voordeel hebben ingeroepen. Nu verblijdt het mij toch in den Schrijver, aan wien het genoemde nommer van De Tijdspiegel onbekend zal gebleven zijn, ditmaal een' bondgenoot te hebben aangetroffen. Ook op het gebied van den nederlandschen stijl ontmoeten de Schrijver en ik elkander. De vlekjens, door hem bl. 536 aangewezen, waren juist ook door mij opgemerkt.

Bl. 533 verzekert de Schrijver, dat Bilderdijks nog levende zoon ‘nooit de dichterlijke lier heeft bespeeld’. Dit is eene vergissing. Van de hand des genoemden Zoons zijn wel degelijk dichtstukken voorhanden en in Almanakken opgenomen; één, naar ik meen, getiteld: *De vergankelijkheid.* - 'k Vermeld nog, dat waar bl. 531 de heer Van Hoogstraten verklaart de uitgave der brieven van den heer Ten Brummeler ‘ten hoogste af te keuren’, prof. Alberdingk Thijm in eene breede noot de redenen ontvouwt om welke hij de uitgave in geenen deele betreurt.

De heeren De Groot en Wessels zetten wijders in dit Stuk der Warande hunne mede reeds vroeger aangevangen beschouwingen voort, de eerste over Vondels *Bespiegelingen*, waarbij de bedenkingen op sommige door Van Lennep gegeven opvattingen vooral de aandacht verdienen; de tweede over *de Roman*, *voorheen en thans*, waarin, gelijk altijd, ook nu zeer oordeelkundige en behartigenswaardige wenken voorkomen. - De heer Arnold leverde eene belangrijke letterkundige bijdrage, t.w. den tekst en de critiek van het oude lied: *Salva Regina* van Jan van Hulst. In 't voorbijgaan zij in overweging gegeven of vs. 175 *ghelauwe* ook is *klauwe*, en vs. 256 *al niet som* voor *zuim*, d.i. draal, *niet.* - Voorts bevat het Stuk nog verschillende andere kleine bijdragen van geschied- of letterkundigen aard, en wordt het gesloten door een *bulletin périodique* van den Bestuurder, waarin onder anderen van de historische tentoonstelling, die te Amsterdam heeft plaats gehad, een belangrijk verslag, dat door eene fraai uitgevoerde photographie versierd wordt. - Alles te zamen doet zien, dat dit Stuk der *Warande* den goeden naam des werks handhaaft.

4. Uit Vondels werken bezitten we reeds meer dan ééne bloemlezing; daaraan eene toe te voegen uit des dichters *Lierpoëzie* was eene gelukkige gedachte van den heer Stellwagen. Vondel toch was lierdichter bij uitnemendheid, en men behoeft Beets' voorlezing over de *Reizangen uit de Treurspelen* alleen te lezen, om zich te overtuigen hoeveel voortreffelijke odes daarin alleen worden aangetroffen.

Binnen de perken van den titel heeft de Schrijver zich niet gehouden. Niet alleen lierzangen, ook leer- en beschrijvend dicht, ook hekel- en puntdicht vindt men in den bundel saamgelezen, ja zelfs het prozastuk: *Aenleidinge ter Nederduitsche Dichtkunde* is opgenomen. Den Samenlezer deswege ‘hard vallen’ wil ik geenszins; mits hij mij de opmerking vergunne, dat zich te houden aan een titel, dien men zelf kiest, bezwaarlijk ‘letterknechterij’ kan heeten. Vondels poëzie is rijk genoeg, om voor iedere dichtsoort eene afzonderlijke keurlezing te kunnen leveren; en wat zijn proza betreft: ik zou wel wenschen, dat iemand zich eens verledigde om uit den voorhanden zijnden voorraad van opstellen, voorredenen en opdrachten, eene reeks van stijlproeven bijeen te brengen, ter wederlegging van het ongunstige oordeel, door Dr. Jonckbloet te dezer zake uitgebracht. Zoolang we zulk eene keur missen, kan alvast de kennismaking met de *Aenleidinge* ten gemelden einde zeer dienstig zijn.

Dat overigens de samenlezing met kennis en oordeel is geschied, daarvoor strekt de genoeg bekende bekwaamheid van den heer Stellwagen, als leeraar en letterkundige tevens, ten borg. Er valt niet aan te twijfelen, of zijne medeleeraars zullen hem de aanmoediging schen-

ken, die hij verlangt om ‘elders de bloemlezing nader te bespreken’. Inmiddels wil ik de weinige opmerkingen niet achterhouden, die, zoo zij juist mochten geoordeeld worden, bij een volgenden druk ter verbetering zouden kunnen strekken.

De Schrijver verontschuldigt zich wegens het niet altijd in acht nemen der ware spelling. Hierover spreek ik dus niet; maar afwijkingen ten opzichte der *taal* zullen door hem daarmede wel niet bedoeld zijn. Hoe het te dezen aanzien met den geheelen bundel gesteld zij, kan ik niet zeggen, daar ik alleen de twee eerste der medegedeelde stukken wat nauwkeurig heb nagegaan. Mijne bevinding daarbij was, dat, vergeleken met twee oude uitgaven - die van Mr. J. van Lennep en den kwarto-druk van 1682 - mij de volgende minder juiste lezingen voorkwamen: bl. 2, reg. 2 *te werk* voor *te werke*, bl. 3, reg. 28 *heffen het hoogh op* voor *heffen hoogh op*, bl. 5, reg. 10 *te herzeggen* voor *herzeggen*, bl. 6, reg. 9 *tot een eerlijk tijdverdrijf*, voor *een eerlijk tijdverdrijf*, reg. 19 *pijn* voor *pijne*, bl. 7, reg. 26 *beevaert* voor *bevaert*, bl. 8, reg. 16 *ceijl* voor *zeijl*, reg. 37 *meet* voor *mee,* bl. 9, reg. 22 *staeckt* voor *spaert*, reg. 40 *bekans* voor *bykans*, bl. 11, reg. 7 *der Hel* voor *de Hel,* reg. 21 *Busscheschieter* voor *Busseschieter*, bl. 12, reg. 9 *tinnen daken* voor *tinnen, daken*, reg. 40 *zwaert*' voor *zwaert* (d.i. *zwaerd*), bl. 13, reg. 25 *wijfelt* voor *twijfelt*, bl. 16, reg. 42 *gratigh* voor *greetigh*, bl. 18, reg. 3 *varen* voor *naren*, om van blijkbare drukfouten niet te gewagen. Het komt mij voor, dat bij een' herdruk de herziening van den geheelen inhoud is aan te bevelen.

Eéne afwijkende lezing van den heer Stellwagen durf ik niet als onnauwkeurigheid aanwijzen: integendeel zij komt mij voor, eene verbetering te wezen. Bl. 5 leest men: ‘Een zelve zaek dikwijls te zeggen en herzeggen, geeft armoede en gebrek van stoffe te kennen, en behalve dat het verveelt, voeght het *de redelijkheit* niet.’ Mijne beide oude teksten hebben hier: *de rederijkheid.* Ik zie nu, Dr. Van Vlotens *Bloemlezing uit de Prozaschrijvers der zeventiende eeuw*, bl. 277, opslaande, dat ook deze heeft: *de redelijkheit.* Ik vraag, op welke uitgave grondt zich die lezing? Bleek bij onderzoek, dat Vondel werkelijk *rederijkheid* heeft bedoeld, dan zou men kunnen denken aan de bij zijn optreden zoo gevierde *rethorika*, redeneerkunde.

In het leveren van opheldernde aanteekeningen is de Schrijver, mijns oordeels te recht, zeer spaarzaam geweest. Op enkele der door hem gegevene veroorloof ik mij, bedenking te maken. Dat bl. 7 *bolck* of *bolge* beteekent *storm* is mij niet gebleken; ik meen dat *bolg* bij Kil. in overeenstemming met het hoogd. *bulge* woelende of onrustige golf aanduidt. - *Zoor* aldaar = *zout* schijnt niet juist; zie Weiland en Van Dale. - Bl. 18 *kletten*, een vrouwelijk borstsieraad; Van Lennep zegt ‘kapsel’, en zoo iets schijnt met het verband beter te strooken. - Bl. 37 op Vondels uitdrukking: *Kruis en misselijke pijn* wordt *misse-*

lijke uitgelegd door ‘onrechtvaardig opgelegde’. Hoe die beteekenis ontstaan kan, blijkt niet. Voor veel jaren, over diezelfde plaats uit Vondel handelende, heb ik *misselijke* verklaard door ‘verschillende, verscheidenerhande’; zie het Taalk. Mag. D. IV bl. 350 en volgg. Bij dezelfde meening blijf ik nog, en haal thans, tot staving, hier eene plaats aan uit Maerlants Spieg. Hist. 2^{e}. Paertie, waar men bl. 193 leest van: *gesonde van misseliker qualen*, d.i. gezondheid van verschillende ziekten - Bl. 75 eindelijk wordt *Vercier van Cypris* vertolkt door *verdicht van Venus. Vercieren* beteekent nooit verdichten; wel *verzieren*, en zoo moet dan ook in den tekst zonder twijfel gelezen worden: *Verzier van Cypris.*

Dat de heer Stellwagen er toe is kunnen komen te verklaren, dat hij woont: *te Den Haag*, bevreemdt mij. Zoo zullen anderen dan ook wonen: *te De Rijp*, *te Het Gooi* enz. Liever dan nog: *ten Haag,* dunkt mij.

5. Wat de heeren Leopold zich voorstellen in hun werk *Van de Schelde tot de Weichsel* te leveren, wordt door de omschrijving op den titel der Eerste Aflevering voldoende aangeduid. In navolging van de pogingen, door taalkundigen in Duitschland aangewend ten aanzien der dialecten van hun land, trachten ook zij de spreektaal van al de streken en plaatsen van het nederduitsch taalgebied in hare eigenaardigheden en verscheidenheden bloot te leggen. Hun werk sluit zich alzoo aan het *Algemeen Nederlandsch en Friesch Dialecticon* van den heer J. Winkler, ten jare 1874 in 2 deelen verschenen. Behalve in de rangschikking der tongvallen onderscheidt zich het laatstgenoemde werk van het eerste ook daardoor, dat dit tot onderwerp der streekspraak heeft de gelijkenis van den verloren zoon; terwijl in gene de stof aan de inzenders is vrijgelaten en alzoo onderling verschilt. Het plan van den heer Winkler, dat indertijd ook door Willems in zijn *Belgisch Museum* werd gevolgd, beveelt zich aan waar het op het *vergelijken* der dialecten aankomt, zooals vroeger de Geleerden hunne taalproeven steeds ontleenden aan den tekst van het Onze Vader; dat der heeren Leopold is door de afwisseling, die het geeft, aangenamer bij het lezen.

Aan het belang van het beoefenen der dialecten, en mitsdien ook aan de nuttigheid van elke poging, welke dienen kan om die beoefening te bevorderen, zal tegenwoordig wel door niemand meer worden getwijfeld. De vraag is dus alleen: welke waarde hebben de medegedeelde proeven voor de taalwetenschap? in hoe verre kan men zich op hare juistheid verlaten? Het opsporen toch van het kenmerkende eens dialects, en niet minder het wedergeven daarvan in geschrift, is eene gansch niet gemakkelijke taak.

Afgaande op de namen van hen, die zich als medewerkers in de Eerste Aflevering doen kennen, meen ik, dat men ten genoemden aanzien wel eenig vertrouwen mag voeden. Waar, om de tongvallen uit Fransch Vlaanderen en Vlaamsch België, die ditmaal aan de orde waren, te doen kennen, mannen zich verledigen als (onder anderen) De Coussemaker, prof. Heremans, Minnaert, Van Droogenbroeck, Torfs, Conscience, De Cort en Sleeckx, heeft men een waarborg van nauwkeurigheid en degelijkheid, en bestaat er alle reden om den heeren Leopold toe te wenschen, dat ze hun voorgenomen en zoo voorspoedig aangevangen taak met den gewenschten uitslag mogen bekroond zien.

De 'ophelderingen' die de titel des werks toezegt, houden mijns inziens een gepast midden tusschen het te veel en te weinig. Somwijlen zou een weinigje meer licht wenschelijk geweest zijn, b.v. bl. 3, aant. 5: *Verouwert* = verwonderd; bl. 4, aant. 2: *Lekkertije*, samengesteld woord, dat uitdrukt: *onvoorzichtige*, *dwaze man*; bl. 45, aant. 8: *dresse* = regenen dat het giet. - Voorts geef ik, alleen als bewijs van belangstelling, in overweging, of bl. 8, aant. 19 bij *teele* niet gevoegd hadde het bekende *teil*; en of bl. 52, aant. 8 *benaad* niet hetzelfde is als *benauwd,* evenals aant. 11 *gâ* verklaard wordt door *gauw.* - Dautzenbergs regel (bl. 11, aant. 2): *Hij mag naar den bliksem loopen*, deed mij denken aan onzen Potgieters wel zoo eigenaardige uitdrukking:

> 'Wie bliksem riep er Franschen bij?
> Wij hadden recht onze eer te wreken.'

6. Handleidingen ter voorbereiding van een examen heeft men wel eens *ezelsbruggen* genoemd. Die weinig eervolle benaming schijnt op tweederlei meening te rusten. Vooreerst, dat wie eenig vak van wetenschap naar eisch heeft beoefend, geacht moet worden, aan geene bijzondere africhting voor een examen behoefte te hebben; ten andere, dat een examen, naar de eene of andere bepaalde handleiding ingericht, niet is wat het behoort te zijn. In het afgetrokkene is tegen deze twee stellingen zeker niet veel in te brengen; doch de ervaring leert, dat, zoolang er examens zijn gehouden, de hulpmiddelen ter voorbereiding zijn aangeboden en gewild tevens. Dit laatste, het gewild zijn, blijkt ook het geval te wezen met het werkje van de heeren Bogaerts en Koenen. In den zomer van 1876 verscheen daarvan de eerste druk, en reeds in de maand November daaraanvolgende was een tweede noodig geworden.

Zulk een debiet pleit gunstig voor het geschrift, en de kennismaking er mede heeft mij dan ook de overtuiging gegeven, dat het de genoten belangstelling verdient. Niet alleen aan hen, die een examen te gemoet

gaan: aan allen mag het aanbevolen worden, die omtrent veel zaken op het gebied der nederlandsche taal zich een juist begrip willen vormen.

In een zevental hoofdstukken wordt achtereenvolgens gehandeld over *den dienst en de beteekenis van een zelfde woord;* over *woorden in stoffelijke en figuurlijke beteekenis*; over *woordengroepen;* over *woordverklaring;* over *onverstaanbaarheid van den stijl* enz.; over *synoniemen;* en over *verwantschap der talen*, *vreemde en verouderde woorden in het Nederlandsch*; terwijl iedere afdeeling vergezeld gaat of besloten wordt met de noodige voorbeelden en opgaven ter zelfoefening. Het geheel draagt de blijken van der Schrijveren vlijt en kennis.

Bedenkingen van eenig belang heb ik weinig. Bl. 2 en 3 ware bij de vermelding van *sedert* en *eer* als voegwoorden de opmerking te maken, dat het eigenlijke voegwoord een daarbij weggelaten *dat* is, zooals *schoon*, dat mede voor voegwoord doorgaat, het alleen is bij vervanging van het wezenlijke voegwoord *of.* Bl. 130 zal *onder den voet* een drukfout zijn voor *onder de voet.* Doch de verklaring van *dwingeland*, bl. 54, is bepaald onjuist; men kan daarover nazien mijn Woordenb. der Frequent. D. I. kol. 107.

7. In stede van de vraag te opperen of het bestaande aantal taalboekjes voor schoolgebruik het wel noodig schijnt te maken, hun getal nog met één te vermeerderen, wil ik liever de redenen opgeven, die mij nopen, van het *Nieuw Taalboekje* des heeren Labberté eenen goeden dunk te hebben. Door uitgegeven geschriften heeft de Schrijver reeds voor veel jaren getoond, de nederlandsche taal tot het voorwerp zijner beoefening te maken; tevens stond hij bijna evenzoo lang aan het hoofd eener school voor lager onderwijs. Wetenschappelijke kennis verbindt zich dus bij hem met praktische ervaring: twee waarborgen, dat door hem iets goeds en bruikbaars zal worden geleverd. Bij het doorbladeren der vier Stukjes scheen het mij toe, dat gepastheid en duidelijkheid in de voorstelling en geleidelijkheid in de opklimming overal worden aangetroffen.

Moge het debiet van het werkje den Schrijver eenige voldoening schenken, en het gebruik er van, dat alleen over de waarde van een leerboek kan doen oordeelen, bevestigen, dat mijn gunstig vermoeden gegrond was.

Rotterdam, 1 Maart 1877.

Dr. A. DE JAGER.

Geschiedenis van den ondergang der Oost-Gothen in Italië.

Ein Kampf um Rom. Historischer Roman von Felix Dahn. Leipzig, Druck und Verlag von Breitkopf und Härtell, 1876, 4 Thle.

I.

Uiterst moeielijk is het zich eene levendige en aanschouwelijke voorstelling te vormen van de groote staatkundige en maatschappelijke omwentelingen, teweeggebracht door de aanraking der krachtige Germanen met de diep verbasterde volken der oude classieke wereld. Dorre kronieken, treurig verminkte brokstukken Germaansche poëzie, vervelende Byzantijnsche compilators moeten hier den geschiedschrijver den weg wijzen. Het is alsof eene ontzettende aardbeving volken en staten het onderstboven geworpen heeft. Stammen, vroeger in het hooge Noorden huizende, vindt men in het uiterste Zuiden van ons werelddeel weder; de oude grenzen zijn uitgewischt, hoofdsteden van het Westen naar het Oosten verplaatst. Het is niet zoozeer de schaarschheid van berichten, veeleer het verwarde en tegenstrijdige ervan, waardoor de beoefenaar der geschiedenis weerhouden wordt die tijdperken te schetsen. Het is een veld, waarop weinigen de riddersporen verdienen. Om hier uit te munten is het niet voldoende eene stalen vlijt en een onbezweken moed te bezitten, men moet ook kunstenaar zijn.

De teksten zijn gelezen, onder tallooze elkander tegensprekende berichten de ware gevonden, de feiten geordend - het lichaam der historie ligt voor ons, geen levend lichaam echter, maar in stukken gesneden als het lijk op de tafel van den ontleedkundige. Geleerde, scherpzinnige betoogen over de samenvoeging dier stukken doen ons nog geen leven zien. Wat wij verlangen zijn geen anatomische verhandelingen, geen staatkundige of wijsgeerige theorieën; wij begeeren zich bewegende menschen te aanschouwen, een drama te zien opvoeren, dat ons den geest, de denkbeelden, de zeden van eenig tijdvak doet doorgronden. Het vervaardigen van zulk een drama is de taak des dichters.

Felix Dahn, hoogleeraar in de rechtsgeleerdheid te Koningsberg, is bij uitnemendheid de man om de poëzie aan de wetenschap te paren. De met lof bekende schrijver van *Die Könige der Germanen*(*) en *Prokopius von Cäsarea. Ein Beitrag zur Historiographie der Völkerwanderung und des sinkenden Römerthums*(†) heeft te recht begrepen, dat deze werken wel de bouwstoffen voor geschiedenis, doch geen ge-

(*) München und Wurzburg, 1861-72, 6 Thle.
(†) Berlin, 1865.

schiedenis zelve bevatten. De meedeelingen van Procopius omtrent de door hem zelf bijgewoonde oorlogen, wat wij door dien schrijver en uit nog andere bronnen weten van de lotgevallen der Oost-Gothen in Italië behoeven om aanschouwelijk te worden voorgesteld(*) de hulp der verdichting. Dahn is een niet onverdienstelijk dichter. 'Gedachte, gevoel, zangerigheid, heerschappij over de taal kan men dezen dichter niet ontzeggen, evenmin als ruimte van blik en verscheidenheid van stof,' zegt van hem een beoordeelaar(†).

Eigenlijk moet ieder goed geschiedschrijver kunstenaar zijn. Aan de kunst alleen danken wij de meesterlijke karakterteekeningen der Atheners en Lacedaemoniërs van Thucydides, de aangrijpende dramatische schilderingen van Tacitus, de redevoeringen, waardoor Livius de gevoelens der handelende personen doet uitkomen. Doch iets anders is het eene doorloopende geschiedenis, iets anders een historischen roman te schrijven. Het onderscheid ligt niet, zooals gewoonlijk wordt aangenomen, daarin, dat in een historischen roman de fictie grooter is dan in eene eigenlijke geschiedenis - van vele historische romans, met uitzondering trouwens van die van Walter Scott, geldt dit volstrekt niet - maar in de noodzakelijkheid, die den romandichter ertoe brengt om aan sommige eischen, die ook aan den tooneeldichter gesteld zijn, te voldoen. Evenals deze heeft de romancier behoefte aan een of meer hoofdpersonen om wie hij de andere figuren groepeert. Verder moet hij de tijdruimten, die lang na elkander plaats gehad hebbende gebeurtenissen scheiden, weten te maskeeren. De grootste zwarigheid hierbij is aan de eischen der kunst en aan die der wetenschap gelijkelijk recht te doen wedervaren. Het verhaal van Dahn omvat een tijdperk van ongeveer dertig jaren, van het eind der regeering van koning Theoderik, 526 jaar na Christus, tot de vernietiging der laatste Gothische legerbenden door Narses, den beroemden veldheer van Justinianus. Dezen aan gewichtige voorvallen zoo rijken tijd doet de schrijver voor ons voorbijgaan als de verschillende elkander opvolgende bedrijven van een treurspel. Met het oog op den titel zouden wij kunnen meenen, dat het den strijdenden partijen vooral om de oude hoofdstad der wereldbeheerschers te doen was. Spoedig worden wij echter gewaar dat het niet Rome, maar geheel Italië is, waar men om strijdt. De dichter moest aan zijn verhaal een zekere locale kleur geven en koos daarom dien titel. Om het bezit van Rome kampen slechts twee partijen: het wordende pausdom en eenige Romeinsche patriciërs, die de eeuwige stad in haar ouden rang willen herstellen. Het hoofd dier Italiaansche patriotten, tegelijk de held van den roman, Cethegus Caesarius, is, zooals Dahn in zijne voorrede uitdrukkelijk vermeldt, een gewrocht der fictie. Maken wij kennis met de verschillende pretendenten naar de kroon van Italië.

(*) Door Dahn beschreven in het 2de, 3de en 4de deel zijner *Kön. d. Germ.*.

(†) Dr. A. Pierson in *Het Vaderland*, 1873, 17 November.

II.

Van alle volken en partijen, die elkander in de eerste helft der zesde eeuw het bezit van Italië betwistten, hadden de Gothen zoo niet de oudste dan toch de billijkste aanspraken. Want zij bezaten het door het recht van verovering, en zacht en rechtvaardig gedroegen zich hunne vorsten jegens de oorspronkelijke bewoners des lands. De Gothen heerschten niet over Italië als woeste barbaren. De voortdurende omgang met een beschaafder volk dan zij zelven deed hen welhaast breken met hunne ruwe gewoonten. Van half getemde, overal rondzwervende roofdieren werden zij spoedig een gezeten volk dat met ijver de kunsten des vredes begon te beoefenen; Theoderik de Groote volgde over het algemeen de gedragslijn van den door hem overwonnen en waarschijnlijk vermoorden Odovakar. Niets werd door die koningen onbeproefd gelaten om de liefde hunner Italiaansche onderdanen te winnen; zij wilden niet beschouwd worden als veroveraars, maar als landsvorsten, als de opvolgers op den troon der westersche keizers. Aanzienlijke Romeinen werden op eene gelijke lijn gesteld met de Gothische edelen. De rechtschapen Cassiodorus was Theoderik's eerste minister. Voor kunstwerken en openbare gebouwen werd evenzeer zorg gedragen als in den tijd der Caesars. De Gothen, ofschoon Arianen, betoonden zich verdraagzaam jegens de orthodoxe Italianen. Juist die verzoenende staatkunde was het die voor de Gothen verderfelijk werd. Had Theoderik met de tradities der Caesars voor goed gebroken, had hij al het oude omvergeworpen, de laatste spranken van zelfgevoel en onafhankelijkheid uitgedoofd bij de oorspronkelijke bevolking, hij zou, wel is waar, ongekende jammeren over Italië gebracht hebben, maar dan alleen zou het mogelijk geweest zijn een krachtig en duurzaam Gothisch rijk te stichten. Nu daarentegen dienden al zijne maatregelen slechts om den doodstrijd van een verslapt en ellendig geslacht te verlengen en zijne Gothen te ontzenuwen. Want op de gemoederen van dezen oefenden de verfijningen van door en door verdorven zeden een verderfelijken invloed uit. Werden er op die wijze groote rampen bereid voor de toekomst, ook voor het tegenwoordige bereikte Theoderik niet eens zijn doel: ingenomenheid der Italianen met zijne regeering. Daar al het oude, in naam althans, ongedeerd was gebleven, zagen de Romeinen met minachting neer op de zoogenaamde barbaren. Daarom moesten Boëthius en Symmachus bloeden. Deze en andere daden van wreedheid waren de onvermijdelijke gevolgen eener onverstandige staatkunde. Het Gothische rijk bleef alleen in stand door de uitstekende persoonlijkheid van den grooten koning. Wat ik hier betoogd heb, heeft Dahn in de twee eerste hoofdstukken van zijn roman dramatisch behandeld.

De dagen van Theoderik den Groote - den Dietrich van Bern der sage - zijn geteld. In het paleis te Ravenna verbeidt hij zijne laatste stonde. De oude leeuw is krank naar lichaam en geest. Het is mid-

dernacht. Onheilspellende onweerswolken omfloersen den hemel. Een onstuimige wind beroert de golven der Adriatische zee. Onrustig is het ook in het gemoed van den ouden wapenmeester Hildebrand, een verstokten heiden, die nog aan Thor en Odhin gelooft. Hij vreest voor de toekomst van zijn volk. Dien nacht heeft hij in een ouden, door de hand des tijds verweerden tempel van Neptunus eenige Gothische mannen bescheiden om met hen te beraadslagen over hetgeen hem bekommert. Daar komen zij: de schoone, jeugdige, zonnige held Totila, zijn reusachtige broeder Hildebad, de bedachtzame Witichis, de zwaarmoedige Teja. Naar aartsvaderlijk gebruik zweren zij, dat zij bloed en goed ten beste zullen geven voor het heil huns volks. Niet allen echter zien de toekomst even donker in als Teja, die voorspelt dat het rijk der Gothen zal vallen, hoewel niet zonder roem. Geheel anders denkt Totila. Immers de wijze koning leeft nog en ongedeerd is zijn rijk in het lachend Italia. Ook Hildebad is blind voor de dingen die komen zullen. Toornig wijst hun de wapenmeester op den omvang van het gevaar. De vleugels van den ouden adelaar zijn verlamd. Amalaswintha, zijne dochter, is meer Grieksch dan Gothisch gezind. Zij schrijft Grieksch aan den keizer en spreekt Latijn met den vromen Cassiodorus. Athalarich, de zoon dier vrouw - een kind. Justinianus, de erfgenaam en opvolger van den grijzen Justinus, ondoorgrondelijk als de nacht en valsch als de zee, steeds loerend om Italië te bemachtigen. Byzantijnsche veldheeren, die oorlog voeren als gold het de oplossing van een rekenkunstig vraagstuk, eene krijgskunst waartegen geen Gothische dapperheid is opgewassen. Italianen helpers tegen de Grieken! Alleen dwazen kunnen dat gelooven. Vreemden zijn de Gothen in dit land en vreemden zullen zij daar eeuwig blijven. Vriendschap tusschen de Gothen en de Italianen, onmogelijk! Doch al deze overwegingen zijn niet in staat den ouden heiden wanhopig te maken. Hij en Witichis verwachten alles van de herleving van den volkstrots. Alleen Teja weet beter. De geest, die de Gothen Italië had doen heroveren, was dood, althans hij leefde niet meer in de harten der meesten. En Teja had gelijk.

III.

De vreeselijke verwarring, waartoe door Amalaswintha's slecht bewind het Gothisch rijk verviel, verschafte aan Justinianus de welkome gelegenheid om de twee deelen van het Romeinsche rijk weder te vereenigen. Het rijk waarover Justinianus heerschte was reeds toen in ieder opzicht gelijk aan eene oostersche monarchie. Geen spoor van vaderlandsliefde was zichtbaar bij de ellendige Grieken. Echter was het tijdvak van Justinianus rijk aan merkwaardige mannen. Dahn voert hen op in verdichte toestanden, die hen ons in al hun grootheid en zwakheid doen kennen.

In een der vertrekken van het keizerlijk paleis te Byzantium wan-

delt een man, klein en onaanzienlijk van gestalte, op en neer. De wanden zijn versierd met kleine busten der Christen-keizers, die sedert den tijd van Constantijn geregeerd hebben. Tegenover de kostbare schrijftafel staat een massief gouden kruis van manshoogte. Wanneer de wandelaar voorbij dat kruis gaat, buigt hij er telkens diep het hoofd voor. Want in het midden ervan bevindt zich een door glas beschermde splinter van het vermeende echte kruis. Eindelijk blijft hij voor eene wereldkaart - de orbis Romanus - staan.

De purperen gordijn bij den ingang der kamer wordt zachtkens opgeheven. Een van goud glinsterende deurwachter werpt zich, met over de borst gekruiste armen, voor den kleinen man ter aarde.

'Imperator, de patriciërs, die gij ontboden hebt.'

Drie mannen treden binnen even diep en onderdanig buigende als de deurwachter. En toch zijn dezen de eersten van het rijk, door den keizer geroepen om hun oordeel over de Italiaansche quaestie uit te brengen. Belisarius is voor den oorlog en spreekt naar het hart zijns meesters; echter niet om hem te vleien, maar omdat hij werkelijk gelooft, dat de Gothen in Italië even spoedig voor hem zullen bukken als de Vandalen in Afrika. Tribonianus, de rechtsgeleerde, ontraadt den krijg op grond dat verdragen niet willekeurig mogen verbroken worden. Zeno had Italië als stadhouderschap aan Theoderik afgestaan op voorwaarde dat hij Odovakar zou ten onder brengen. Later hadden Anastasius en Justinus Theoderik als koning erkend. 'Gerechtigheid, o Justinianus, is de beste staatkunde,' besluit Tribonianus. 'Caesar en Alexander dachten er anders over,' merkte de keizer op. 'Ten eerste hebben dezen hunne plannen niet volvoerd en ten tweede' - de spreker zweeg. 'Ga voort, ten tweede'? 'Ten tweede zijt gij noch Caesar, noch Alexander.' Na eenige oogenblikken gezwegen te hebben, herneemt de keizer op kalmen toon: 'Gij zijt zeer openhartig, Tribonianus.' 'Dat ben ik altijd, Justinianus!' klinkt het antwoord. Eindelijk wendt de keizer zich tot Narses, die, hoewel op andere gronden dan Tribonianus, tegen den oorlog is, ten minste vooralsnog. De Gothen, zegt die schrandere veldheer, brengen het rijk niet in gevaar. Het gevaar komt uit het Oosten. Alvorens de Gothen aan te vallen moeten de Perzen, met wie de keizer een den Romeinschen naam onteerend verdrag heeft aangegaan, vernederd zijn. Want schandelijk is het van Chosroës voor eene jaarlijksche schatting den vrede te koopen. De raad van zijn veldheer mishaagt den keizer in hooge mate. 'Gij zijt mij niet aangenaam, Narses,' spreekt hij bitter. 'Dat weet ik reeds lang,' geeft de patriciër ten antwoord.

Terwijl de imperator met de patriciërs beraadslaagt, komt plotseling Alexandros met berichten uit Italië. Het rijk der Gothen is aan verdeeldheid ten prooi. De Italiaansche patriotten wachten slechts op een leger uit Byzantium om tegen de barbaren op te staan. De Gothen zelven zijn in opstand tegen Amalaswintha, die den keizer met haar

portret ook een brief zendt, waarin zij hem smeekt, haar een leger te zenden, voldoende om de ontevredenen te bedwingen.

Theodora, de keizerin, die, achter een gordijn verscholen, het geheele onderhoud heeft afgeluisterd, vertoont zich eensklaps. De hovelingen groeten haar bijna even eerbiedig als den keizer zelven. Maar de keizerin let niet op hen, op den keizer alleen zijn hare oogen gericht, die haastig het portret van Amalaswintha in zijn mantel tracht te verbergen, zoodra hij Theodora gewaar wordt. Doch te laat. Het is echter der keizerin op dit oogenblik minder om dat portret te doen, veeleer om te weten of de keizer reeds besloten is tot den oorlog, dien zij heimelijk wenscht. 'Bijna', zegt de keizer tot haar, 'ben ik ertoe besloten. Nog uw gevoelen wensch ik te vernemen en gij, ik weet het, zijt voor den oorlog.'

Toen zeide Narses rustig:

'Waarom, heer, hebt gij ons niet aanstonds gezegd, dat de keizerin den oorlog wil? Wij hadden onze woorden kunnen sparen.'

'Hoe? wilt gij daarmee zeggen, dat ik een slaaf mijner vrouw ben?'

'Pas beter op uwe tong!' zeide Theodora toornig. 'Reeds menigeen, die onkwetsbaar scheen, werd doorstoken door de punt zijner eigene tong.'

'Gij zijt zeer onvoorzichtig, Narses.'

'Imperator,' sprak Narses kalm, 'van de voorzichtigheid heb ik reeds lang geleden afscheid genomen. Wij leven in een tijd, in een rijk, aan een hof, waar men om ieder mogelijk woord, dat men gesproken of niet gesproken heeft, in ongenade vallen en te gronde gaan kan. Aangezien mij nu ieder woord den dood bezorgen kan, wil ik ten minste wegens zulke woorden sterven, die mij bevallen.'

De keizer glimlachte.

'Gij moet bekennen, patriciër, dat ik veel vrijmoedigheid verdraag.'

Narses ging naar hem toe:

'Gij zijt groot van natuur, Justinianus, en geboren om te heerschen. Ware het anders, Narses zou u niet dienen. Maar Omphale heeft zelfs Hercules klein gemaakt.'

De oogen der keizerin vonkelden van doodelijken haat. De keizer gevoelde angst.

'Vertrekt,' zeide hij, 'ik wil met de keizerin alleen beraadslagen. Morgen verneemt gij mijn besluit.'

IV.

Weinige weken na de bijeenkomst der Gothen in den tempel van Neptunus heeft er eene andere plaats in de catacomben van Rome. De mannen, die men in die door fakkels verlichte groeven ziet, zijn niet gekomen om de graven der martelaren te vereeren, maar om samen te spannen tegen de Gothische regeering. De samenzweerders zijn priesters en voorname Romeinen, wier voorouders sinds onheugelijke tijden hooge waardigheden bekleed hebben. Van dezen is Cethegus,

de afstammeling van Julius Caesar, van genen Silverius, aartsdiaken van de kerk van den heiligen Sebastiaan, het hoofd.

Cethegus wordt geschetst als iemand van zeldzame geestesgaven en groote lichamelijke voorrechten. Indrukwekkend, statig, gebiedend van voorkomen; een lichaam bestand tegen alle vermoeienissen, tegen hitte en koude, dorst en honger. In alle mogelijke wetenschappen van zijn tijd is hij ervaren. Hij leeft slechts voor één doel: de bevrijding van Italië van de heerschappij der barbaren, de herstelling van het Westersch Romeinsche rijk. Door dat doel acht hij ieder middel gerechtvaardigd.

Als de stervende goden van het heidendom van den edelen Juliaan een dweper konden maken, waarom zou dan niet, al was het nagenoeg twee eeuwen later, het denkbeeld: Rome de hoofdstad der wereld, in staat geweest zijn aan politieke dwepers het aanschijn te schenken? De bodem van gansch Italië was toen nog bedekt met de ongeschonden praalgraven, tempels en amphitheaters, die aan den ouden tijd herinnerden. De Italianen konden geene sympathie gevoelen voor den Byzantijnschen monarch, die Italië als een wingewest beschouwde en behandelde. De Gothen hadden, zooals ik reeds gezegd heb, juist zooveel van de oude instellingen en waardigheden in wezen gelaten, als diende om de Italiaansche patriotten slechts tyrannie te doen zien in het Gothisch bestuur.

De pogingen om de Olympische goden op hunne tronen te herstellen en den Galileër te verdrijven zijn verbonden aan den naam van Juliaan, groot door andere dingen dan zijn romantisch streven. Jammer voor Dahn leefde er onder de Italianen, in het door hem beschreven tijdvak, niet ééne persoonlijkheid, waardig de draagster te zijn van het door hem bedoelde staatkundig ideaal. Cethegus voor te stellen als een groot man, dat verbood de historie. Dahn heeft zijn held slechts groot kunnen maken door tal van misdrijven, die hij op zijne rekening stelt. Daar hij, als een in de historie onbekende figuur, noodzakelijk van het tooneel verdwijnen moest, laat de schrijver hem vallen door eene beweerde kortzichtigheid, uiterst moeielijk overeen te brengen met zijne elders betoonde schranderheid. Dat Cethegus, de alomtegenwoordige, de alziende, Narses, niet zou doorgrond hebben, is haast ondenkbaar. Ik geloof dat noch de aesthetische, noch de historische waarde van den roman erbij zouden verloren hebben als Cethegus eene minder gewichtige rol had gespeeld. Wat Dahn met zijne fictie bedoeld heeft: eene hoofdfiguur voor zijn roman te scheppen, is hem niet eens gelukt. Had Cethegus in plaats van eene hoofd- een nevenrol vervuld, zijn optreden zou waarschijnlijk veel meer indruk gemaakt hebben. De man van bloed, die genade noch mededoogen kent, wordt niet geadeld door het hersenschimmig doel, dat hij najaagt. Voor zijne domheid, die hem ten val bracht, koesteren wij dezelfde minachting als hij voor alle domheid betoonde. De schrijver heeft dit gevoeld en trachtte daarom zijn held te adelen en dichtte hem eene onbaatzuchtige genegenheid voor een zoon eener vroegere beminde toe. Doch ook die

poging mislukt, want Cethegus eindigt met die genegenheid als eene verachtelijke zwakheid van zich te werpen, zoodra hij inziet, dat zijn pleegkind onaandoenlijk is voor zijne eerzuchtige plannen. Als Cethegus een greintje waarachtig menschelijk gevoel bezeten had zou zijn heldendood ons met hem verzoend hebben. Justinianus heeft een vreeselijk vonnis over hem uitgesproken om hem voor zijn schandelijk verraad en zijne trouweloosheid te straffen. Maar Narses wil niet voor beul spelen. Het is hem bekend, dat Cethegus reeds weet wat hem wacht. Eén wenk is voldoende. De Romein gaat sterven als een Romein, niet aan een kruis, maar op het slagveld. 'Vaarwel, Cethegus,' roept Narses hem toe. Zwijgend, en alleen met eene kleine beweging zijner speer den Byzantijnschen veldheer groetend, verlaat de ex-praefect van Rome den veldheer. 'Weet gij wie daar mijne tent verlaat?' vraagt Narses aan Alboin, den aanvoerder der Longobarden: 'Een groot vijand zijner vijanden', antwoordt deze. 'Ja', herneemt Narses, 'zie nogmaals naar hem. Daar gaat om te sterven de laatste Romein.'

Welke geschikte hoofdfiguren zouden de pausen voor Dahn geweest zijn als hij in plaats van de geschiedenis der Oost-Gothen de geschiedenis der Hunnen of Longobarden in Italië geschreven had. Denken wij slechts aan dat gewichtig oogenblik in de geschiedenis waarop Leo vergezeld van Rome's senatoren, tegenover Attila, den geduchten veldheer der Hunnen, staat, of aan een ander niet minder gewichtig oogenblik, toen een andere paus slechts één woord had behoeven te spreken om een Longobarder koning tot keizer van het Westen te doen uitroepen. Hoewel de invloed der bisschoppen van Rome onder de regeering der laatste Oost-Gothische vorsten niet zoo groot schijnt geweest te zijn als vroeger ten tijde van Attila en later ten tijde van Luitprand, had, naar het mij voorkomt, Dahn de bemoeiingen van het pausdom om de macht der hierarchie uit te breiden, beter in het licht moeten stellen. Want het pausdom was reeds toen een machtig, zoo niet machtiger element dan het Romeinsche patriotisme. De pausen hadden reeds toen voldoende blijken gegeven, dat zij het meesterlijk verstonden vaderlandslievende bedoelingen aan hunne bijzondere wenschen dienstbaar te maken. Dahn keert ter wille van zijn held de orde der dingen om en laat Cethegus zich van Silverius als een werktuig bedienen. Wel beproeft Silverius hetzelfde, maar hij moet bukken voor de alwetendheid van zijn mededinger. Door een scherpzinnig bewijs te leveren van de onechtheid der oorkonde van de zoogenaamde *Schenking van Constantijn* gelukt het den staatsman den priester in het verderf te storten. Zeker niet onaardig verzonnen. Niets verhindert ons aan te nemen, dat men van valsche oorkonden, die eerst in 850 werden openbaar gemaakt, zich reeds in het midden der zesde eeuw tot zijn voordeel bediende. Maar bevreemdend is het dat een document, welks onechtheid eenmaal zonneklaar is bewezen, later weer voor echt wordt uitgegeven. Had Procopius werkelijk Cethegus de echtheid der oorkonde hooren critiseeren, zooals hij volgens

Dahn werkelijk gedaan heeft, hij zou niet nagelaten hebben er melding van te maken. Decretalen zijn een zwaar te verteren kost voor de kunst.

V.

Op het slecht gehalte der Byzantijnsche geschiedschrijvers maakt Procopius van Caesarea eene gunstige uitzondering. Zijne levendig gekleurde berichten leverden Dahn de beste bouwstoffen voor zijn verhaal. Met die materialen kon hij evenwel het geheele gebouw niet optrekken. Veel moest van elders worden aangevoerd. Het meeste konden slechts de rijke en onuitputtelijke voorraadkamers der fantasie geven. Sommigen zullen misschien van oordeel zijn, dat Dahn beter gedaan had een zuiver geschiedkundig verhaal dan een historischen roman te schrijven. 'De waarheid,' schreef eenige jaren geleden Prof. Veth(*),' behoeft voor de verdichting niet onder te doen; zij is niet minder belangwekkend, niet minder zonderling en buitengewoon zelfs. Truth is stranger than fiction. En de kunst des geschiedschrijvers behoeft evenmin bij die des romanschrijvers achter te staan'. Waarom Dahn de voorkeur heeft gegeven aan de verdichting zal ieder, na eene vergelijking zijner in het begin van dit opstel genoemde historische werken en *Ein Kampf um Rom*, duidelijk zijn. Een zuiver historisch verhaal van den ondergang van het Oost-Gothisch rijk in Italië zou niet veel meer geweest zijn dan een verhaal van veldslagen en belegeringen. Op zijn hoogst zou het onze belangstelling hebben kunnen gaande maken voor het moedige Germaansche volk, dat den dood koos boven de schande. Maar de oorlogen van Belisarius en Narses tegen de Gothen, de wanhopige tegenstand van een der dapperste Germaansche stammen tegen een overmachtigen vijand zijn niet slechts belangwekkend voor den strateeg en den bewonderaar van met doodsverachting kampende helden; zij vormen te gelijk een stuk wereldgeschiedenis. Een stuk wereldgeschiedenis, geweven door hartstochten en wenschen, wier kracht en wier omvang de dichter beter in staat is te waardeeren dan de beoefenaar der wetenschap. Ik wil niet beweren, dat Dahn overal de klippen ontzeild is, waarop dichters, als zij het gebied der eigenlijke geschiedenis betreden, zoo dikwerf schipbreuk lijden, maar toch de voornaamste. De schrijver blijft, op zeldzame uitzonderingen na, bij verdichte toestanden en personen niet langer stilstaan dan volstrekt noodig is om ons eene heldere voorstelling te geven van een tijdperk, dat hij kent door nauwkeurige studie der bronnen. Waar hij de dichting ontberen kan, heeft hij zuivere geschiedenis geschreven. Dergelijke werken zijn eene aanwinst zoowel voor de kunst als voor de wetenschap. De kunst is de voltooiing der wetenschap.

H. WAS.

(*) In *De Gids* van Sept. 1866.

Mengelwerk.

Verboden vrucht.
Door P.F. Brunings.

X.

Van Heuvel was altijd 't eerst op de been, nadat zijn moedige zwarte haan, die op het erf, bij de schuur, den heer en meester speelde, zijn uitdagend en schetterend morgen-gekraai over de velden had laten klinken als een klaroen. Dan liep hij eerst het huis eens door, om zich te overtuigen, dat alles richtig was; vervolgens maakte hij de luiken open, en zette ze op een kier, waar ze tegen den zonkant waren gekeerd; dan ging hij in den stal, om de koe en de geit zijn morgengroet te brengen, en als ze dan met ‘boê!’ en ‘mèh!’ hadden geantwoord, tracteerde hij ze terstond op een armvol klaver, die den vorigen avond versch was gesneden; vervolgens riep hij de kippen, die al op hem aanvlogen als ze het vijgenmandje op zijn hoofd door de achterdeur zagen steken; de eenden kwamen ook aanschommelen, en dan werd er geklokt, getukkeld en gekwaakt onder al dat pluimig goedje, terwijl het in 't rond pikte en greep en elkaar het toegeworpen voer betwistte, dat het een lust was om te zien. - De Meester stond er dan tusschen in, en hield er orde onder. De waard, met zijn groene kuif, kreeg een ernstige vermaning, omdat hij de eenden niets gunde. De haan kreeg een pluimpje omdat hij voor de hennen uit den weg ging als ze pikten. De bonte hen, die niet verkoos te leggen - waarom was onbekend - kreeg ook al een uitbrander, en werd weggejaagd als ze de witte, die elken dag een ei leverde, de korrels en kruimels voor den snavel wegpikte en zelfs geneigd scheen de witte slag te leveren.

Later bewees Leo, dat de bonte niet verkoos te leggen, omdat de

Meester met partijdigheid te werk ging. De witte was een zeer mooie, groote, deftige kip, die iets innemends had; de bonte was driest en zenuwachtig; de witte liet zich door den haan beschermen en verwaardigde zich niet een korrel op te pikken, die niet voor haar was neergelegd; de bonte pikte er maar op los en kreeg weinig, omdat ze nu links dan rechts sprong en gedurig werd afgewezen. Toen Leo de kippen voerde en de bonte in bescherming nam, omdat ze zoo mager was als een zwavelstok, werd het dier flink en dik en trakteerde op hare beurt haar weldoener elken dag op een mooi groot ei, tot groote verbazing van den Meester, die nu moest erkennen, dat kippen op menschen gelijken; dat ze alleen iets goeds voortbrengen, als ze aangemoedigd, in plaats van verstooten worden.

De Meester had zijn gewonen rondgang gedaan en drentelde nu naar den boomgaard, met een mandje in de eene hand en met de andere de ladder voortslepende. Hij wilde nu den grooten boom aan den slootkant eens een bezoek brengen. Eensklaps liet hij de ladder en het mandje vallen en staarde met opgesperde oogen voor zich uit. De wal was verdwenen, als ware hij weggeveegd.

Van Heuvel stond een oogenblik te staren en te peinzen; toen nam hij ladder en mandje weer op en ging kersen plukken. Toen het mandje vol was, kwam hij de ladder af en ging met zijn oogst naar huis. - 't Was acht uren; tijd om te ontbijten.

Leo was nog niet op, en zijne moeder zeide, dat hij slecht had geslapen, maar toch spoedig zou verschijnen. - Het duurde dan ook niet lang of Leo kwam binnen.

De Meester had gedurende dien tijd niet veel gepraat; maar hij had iets zonderlings, iets geheimzinnigs over zich. Hij glimlachte nu en dan, en wreef zich de handen; ook dronk hij zoo haastig zijn eerste kop thee uit, dat hij zich tegelijk verslikte en den mond brandde.

‘Zoo, heeft de jongen slecht geslapen?’ vroeg hij, een oogenblik voor dat Leo zijn ‘goeden-morgen’ in de deur-opening liet hooren.

‘Ik vrees,’ antwoordde de Moeder, ‘dat we dezen keer weinig genoegen van zijn verblijf zullen hebben. Dat meisje heeft al zijne gedachten ingenomen. Hij is geen onbezonnen jongen meer, en op zijn leeftijd en met zijn karakter is 't niet te verwachten, dat hij zich luchtig over die teleurstelling zal heenzetten.’

‘Neen, - dat is niet te verwachten,’ bevestigde Van Heuvel; ‘maar,’ liet hij er op volgen, ‘de tijd baart rozen.’

't Was juffrouw Van Heuvel niet duidelijk, hoe die spreuk hier te pas kwam.

't Was ook maar een stoplapje in 't gesprek, dat de Meester verkoos te gebruiken; hoewel die geslechte dam, in zeker verband met het bezoek van den vorigen dag, hem min of meer tot rooskleurige gedachten stemde.

Daar kwam Leo, en pas had hij Moeder gekust en Vader de hand gedrukt, of er werd gescheld.

Het schellen aan de voordeur van een landhuis, groot of klein, is altijd iets verrassends voor de bewoners. - De gewone bezoekers weten den weg, en komen liefst de zij- of achterdeur binnen. Bij de Van Heuvel's werd bijna nooit gescheld; bovendien stond de voordeur, bij mooi weer, altijd open.

Moeder Van Heuvel schrikte er van, en de Meester keek zijn vrouw verbaasd aan. Leo, die 't schellen in 't geheel niet schrikbarend vond, vroeg om een kop thee, en zei heel bedaard, terwijl zijn moeder inschonk: ‘Ik heb een plannetje gemaakt: we gaan samen op reis, - met ons drieën, - den Rijn op, - naar Duitschland.’

De verbazing over 't schelletje week eensklaps voor de verbazing over het plannetje, dat als een weerlicht over den ontbijtdisch viel.

‘En de kersen?’ vroeg de Meester in zijn verbijstering.

‘Die vinden we overal,’ antwoordde Leo. - ‘We zullen 't ons aan niets laten ontbreken. - Ik heb buitenlandsch verlof en een gespekte beurs. Ik zal u wat moois laten zien. Ik had u die verrassing nog een paar dagen willen besparen, maar nu kom ik er maar mee voor den dag, omdat ik 't hier wat stil en benauwd vind.’

Kaatje, die in de keuken het driftig schellen had gehoord, en op dat geluid de achterdeur was uitgeloopen, om onnoodig langs een grooten omweg de voordeur te bereiken, kwam binnenstormen en gaf den Meester een brief over.

Die brief zag er in 't oog van den Meester en zijn vrouw heel vreemd uit. Leo merkte terstond, dat het groote envelop met een gekroond naamcijfer was gesloten. Van Heuvel kon zonder bril niet lezen, en reikte Leo den brief over. Het adres luidde: ‘Mevrouw Van Heuvel.’

‘De brief is voor u, Moeder,’ zei Leo.

‘'t Is van Berkeloord,’ helderde Kaatje op. - ‘Gerrit heeft 'm gebracht. Er moet bescheid op wezen.’

‘Lees gij hem maar, Leo,’ zei Moeder, den brief afwijzende.

Kaatje werd weggezonden; Leo brak het omslag open en las den brief overluid.

‘Waarde Mevrouw! Ik heb gisteren met zooveel genoegen kennis met u gemaakt, dat ik u gaarne vóór mijn vertrek nog eens wilde zien en spreken; maar 't is mij onmogelijk bij u te komen. Morgen denk ik af te reizen. Zoudt ge mij nu niet willen verplichten door uw aangenaam bezoek? De heer Van Biesterveld zal om zes uren het rijtuig zenden om u af te halen; natuurlijk geldt mijne uitnoodiging ook voor de beide heeren, uw echtgenoot en zoon, wier kennismaking me ook bijzonder aangenaam was. - Een weigerend antwoord zou ik hoogst verdrietig vinden, en ge zijt te goed om mij zóó teleur te stellen; daarom durf ik vast op u rekenen.

‘Met hoogachting en toegenegenheid noem ik mij, Uw...’

‘Den naam kan ik niet lezen,’ eindigde Leo, het hoofd oprichtende en zijne ouders met verbaasde oogen aanstarende.

Zijne moeder zette ook wel een paar verwonderde oogen op, maar voor haar was 't briefje nu zoo'n wonder niet. Ze dacht er ook niet diep bij door, en haar eerste opwelling was, dat ze heel slecht zou handelen, als ze de uitnoodiging van ‘dat lieve mensch’ niet aannam. En toen schoot het haar plotseling te binnen, dat de briefschrijfster gezegd had: ‘als ik uw zoon van dienst kan zijn, mag hij gerust op mij rekenen.’ - Wie weet! Alle hoop was nog niet verloren.

Van Heuvel zat te grinneken en zich in de handen te wrijven.

Er was geen grooter babbelaar dan de Meester, maar niemand ook, die beter dan hij kon zwijgen als hij dit verkoos te doen, of het noodig achtte. Het volstrekt zwijgen is zoo'n groote kunst ook niet, en 't kan zelfs een gevolg van domheid zijn; maar te zwijgen als 't praten noodeloos of verkeerd is, dit is de zeldzame en verheven kunst, waaraan ónze groote Zwijger zijn onsterfelijken naam te danken heeft.

‘Dat is zonderling,’ sprak Leo.

‘Heel zonderling,’ grinnikte de Oude.

‘Wat zit-je toch te lachen, Van Heuvel?’ vroeg zijn vrouw verwonderd.

‘Ik lach om het zonderlinge, Lina,’ antwoordde hij leuk-weg, ‘zooals gij en Leo om het zonderlinge ernstig kijkt. Iedereen heeft zoo zijn manier om zonderlinge zaken op te vatten. Gij maakt beiden een lang gezicht, en ik een breed. Ziedaar 't verschil.’

‘Welk antwoord moeten we geven?’ vroeg Leo, een weinig zenuwachtig. ‘We kunnen natuurlijk niet bedanken,’ liet hij er beslist op volgen.

‘Neen, dat is onmogelijk,’ zei de Moeder, met niet minder klem.

‘Ik ga niet naar Berkeloord,’ sprak Van Heuvel dood-kalm en zijn pijp stoppende, ‘dan over de sloot, - op dezelfde manier als mijnheer Van Biesterveld op mijn erf is gekomen. We verkeeren altijd nog in oorlogs-toestand. Als hij zijne verschansing niet sloopt, wil ik op het erf van dien heer geen voet zetten.’

‘Die lieve Mevrouw kan 't immers niet helpen, Van Heuvel,’ merkte Lina aan, ‘dat mijnheer Van Biesterveld zoo... zoo'n zonderlingen inval heeft gehad: bovendien wat gaat het u aan, dat uw buurman op zijn eigen erf laat graven en planten? Daarin is hij vrij, en hij kan er een goede reden voor hebben, die wij verkeerd hebben uitgelegd.’

‘Daarin heeft Moeder gelijk,’ meende Leo. ‘We kunnen de uitnoodiging niet afslaan. Ik tenminste ben besloten ze aan te nemen, en Moeder ook, - niet-waar, Moeder?’

‘Zeker, Leo,’ antwoordde de Moeder op zoo stelligen toon, dat Van Heuvel er nu zeker van kon zijn, dat hij alleen stond.

‘Nu, goed!’ zuchtte hij. ‘Dan moet ge maar gaan. - Ik zal den jongen het antwoord brengen.’

‘Laat mij dit doen!’ riep Leo. ‘Of neen, laat Moeder per schrift antwoorden! - Zoo behoort het.’

‘Ik weet ook wel hoe 't behoort,’ zei Van Heuvel effen, en stapte de deur uit.

‘Zoo Gerrit, ben-je daar, slimme vogel!’ klonk het Gerrit tegen, die terstond zijn vlasblond hoofd ontblootte, en met een onnoozelen stommen lach die vleiende toespraak beantwoordde. - ‘Moet-je antwoord hebben op den brief, loeris?’ vroeg Van Heuvel verder.

‘Ja, Meester.’

‘Ga dan maar mee, olijkert, en, om je klompen niet vuil te maken in den gang, zou ik je raden ze maar aan de deur te laten staan. - Zie-zoo, ga nu maar mee.’

De Meester had zijn eigen kamertje achter in 't huis, waar hij zijn bibliotheek had opgeslagen, waar hij schreef wat hij te schrijven had - en dit was niet veel - en waar hij, vooral op regenachtige en gure dagen, veel pijpjes rookte. Mooi en gezellig was 't kamertje niet, - maar voor den Meester was 't goed genoeg. De stoel, waarop hij zijn pijp rookte, moest al heel hard zijn, als hij hem niet gemakkelijk genoeg vond: en waarom zou hij in zijn kamertje met gewitte muren niet vroolijk kunnen zijn, als toch arme drommels in hun leemen hut tevreden waren en een liedje zongen?

Naar dat kamertje stapte Van Heuvel heen, gevolgd door Gerrit, die nu, uit meerdere zorg voor de steenen in den gang, op de punten zijner voeten liep.

De Meester zette eerst Gerrit in een hoek bij de deur; stopte vervolgens zijn pijp, en ging die in de keuken aansteken; toen kwam hij weer binnen en ging aan de tafel zitten, die met boeken, papieren en tabaksasch was overdekt; daarna zette hij zijn bril op, trok een lade open, waaruit hij brief-papier nam, en begon eindelijk te schrijven.

Terwijl Van Heuvel schreef, stond Gerrit in den hoek bij de deur. Op eens ging die deur open, en de jongen werd bijna tegen den muur plat gedrukt.

‘Ai!’ steunde Gerrit.

‘Zoo, ben-je hier?’ vroeg Leo, op den jongen neerkijkende.

‘Ja, hij is hier,’ antwoordde Van Heuvel voor Gerrit. - ‘Je moet hem vooral nu niet afleiden, want zijn hoofd is vervuld met diepzinnige zaken. Hij peinst, en dan mag hij niet gestoord worden. Gerrit is een denker.’

Leo lachte om 't onnoozel gelaat van den jongen, en om de grap van zijn vader, die terstond met schrijven voortging.

‘Wat schrijft ge, Vader?’ vroeg Leo.

‘Dat is een geheim tusschen Gerrit en mij,’ antwoordde Van Heuvel, en schreef weer voort.

Leo kwam ongemerkt nader, en met zijn geoefend oog zag hij uit de verte het onberispelijk schrift van zijn vader, en nog een stap nader komende, kon hij lezen: ‘Mevrouw!’ dat bovenaan stond. - Nog een stap nader, las hij: ‘Uwe vereerende uitnoodiging’...

‘Zie-zoo!’ zei de Meester, den voltooiden brief met een vloei-papier bedekkende, en zijn hand er over strijkende, - ‘dat is klaar.’

Hij vouwde den brief in tweeën, schoof hem in een omslag en plakte het dicht.

‘Zie-daar, Gerrit, - het antwoord!’

Gerrit kwam uit zijn hoek om den brief aan te nemen.

‘Er staat geen adres op den brief,’ merkte Leo op; ‘de jongen zal toch den naam van Mevrouw wel weten.’

't Was juist om dien naam te kennen, dat Leo den jongen had gezocht.

‘Ja, die jongen weet veel,’ zei Van Heuvel met een blik die Gerrit's tong verlamde, - ‘en dus weet hij ook dat hij, onder alle domme jongens, nommer één heeft. - Ik heb hem gisteren al ondervraagd, maar zijn hoofd is zoo hard als een steen: er is niets uit te halen, omdat er niets in zit. - Neem aan, Cicero van arduin, breng dien brief weg; - vlug als een hazewind! - Je beenen zijn goed, beter dan je hoofd. Hier heb-je een kwartje, en als je me een volgenden keer een verstandig antwoord kunt geven, krijg-je er twee. - Maar niet versnoepen, hoor!’

Gerrit nam brief en kwartje, en liep weg.

‘Wat hebt ge geantwoord, Vader?’ vroeg Leo, toen de jongen weg was.

‘Dat ik geen voet op Berkeloord zal zetten, zoolang de scheidsmuur, dien mijnheer Van Biesterveld tusschen hem en mij heeft gelieven op te richten, niet gesloopt is.’

‘Nu goed; dit moet gij weten, Vader,’ zei Leo wrevelig; ‘maar i k ga er heen, en Moeder ook.’

‘Iedereen moet weten wat hij aan zijn fatsoen verschuldigd is,’ sprak Van Heuvel met een bedenkelijk gelaat.

Leo liep eenigszins driftig de kamer uit en in gedachten den boomgaard in.

XI.

Tien minuten te voren had zekere Juffer Berkeloord verlaten en was den weg opgewandeld naar de verschansing, waarachter de verboden boom stond. - De aantrekkingskracht van zulk een boom is sinds zesduizend jaren nog onverzwakt. - Onze Juffer trippelde met haar zwierigen gang over het pad, en de laatste bocht omslaande, stond ze eensklaps stil; - maar terstond ook stapte ze weer voort. De wal, die er daags te voren nog stond, was nu verdwenen. Ze naderde tot

aan den slootkant; en daar stond ze eensklaps vlak tegenover Leo, die met zijn stroohoed wuifde en haar een hartelijk ‘goeden-morgen!’ toeriep.

‘Mijn hemel!’ riep Dora lachend, - ‘wat is hier gebeurd? - Hebt gij dien wal laten slechten, Mijnheer?’

‘Als gij 't niet hebt gedaan, Mejuffer, zijn we er beide onschuldig aan. Ik begrijp er niets van.’

‘Ik ook niet.’

‘Wacht even! - Nu ben ik er! Een vriendelijke geest, een bemiddelaar uit het schimmenrijk, heeft den bodem tusschen ons gelijk gemaakt. De geesten doen tegenwoordig veel voor ons, - ten minste ze komen al op onze winterpartijen, en waarom zouden ze ons dan in den zomer ook geen kleinen dienst kunnen bewijzen? - Mag ik u verzoeken, over te komen; want het schijnt toch wel de bedoeling van den goeden geest geweest te zijn ons bij elkaar te brengen.’

Leo wachtte het antwoord niet af, maar haalde snel de ladder uit den boom en schoof ze over de sloot. In twee stappen was hij aan de overzij, en bood Dora zijne hand. Ze lei blozend haar hand in de zijne en zette een voetje op een der sporten. Leo ging haar voor, maar eerst wendde ze 't hoofd nog eens om, zooals Eva moet gedaan hebben, toen ze de hand naar den verboden appel uitstrekte. - Er was niemand te bespeuren, en toen was ze met één sprong op Van Heuvel's erf.

‘Ik weet eigenlijk niet wat ik hier kom doen,’ sprak ze met een verlegen lachje; ‘ik wilde het mandje terug brengen, maar dit heb ik nu juist vergeten.’

‘Des te beter; dan pluk ik een ander mandje vol kersen voor u; als gij er twee hebt, zult ge 't beter onthouden. - Weet ge wel, dat we van-avond op Berkeloord zijn genoodigd?’

‘Neen,’ antwoordde Dora; ‘maar dit doet me genoegen. Ge komt toch zeker?’

‘Nu de wal gesloopt is, stellig, - anders was 't nog twijfelachtig, - ten minste wat mijn vader betreft. - Maar zeg me eens, wie heeft ons die uitnoodiging gezonden?’

‘Ik niet,’ antwoordde Dora lachend.

‘Neen, dat begrijp ik. - 't Is de logée, met wie we gisteren kennis hebben gemaakt, maar we kunnen haar naam niet ontcijferen. - En wie is de man, die mij zoo vriendelijk heeft bejegend? Hij heeft natuurlijk zekere rechten op u, maar niet het recht om mij te kwetsen.’

‘Hij is een van de beste menschen die ik ken, en ik hou heel veel van hem.’

‘Zoo? Dat ge veel van hem houdt, wist ik niet,’ zei Leo verdrietig, ‘maar dat hij ontzettend jaloersch is, kan men gemakkelijk zien.’

‘Jaloersch!’ lachte Dora.

‘Hij was zeker bang, dat ik u stelen zou,’ ging Leo in booze bui voort; ‘of dat ik den eerbied jegens u uit het oog zou verliezen! - Ik begrijp dat hij u lief heeft, - hoe kan dit ook anders, als men u slechts ééns gezien en gesproken heeft? - Maar ik begrijp niet, dat iemand, die toch minstens twintig jaren ouder is dan gij, reeds vóór dat ge zijn vrouw zijt, zulk een gezag uitoefent, dat hij iemand, die u een dienst bewees, in uw bijzijn durft beleedigen! - Zie,’ ging Leo, zich opwindende voort, - ‘ik zal 't nu maar zeggen wat ik op 't hart heb; want ik doe er niemand kwaad mede. - Ik heb na onze eerste ontmoeting een heerlijken droom gedroomd. Ik was zoo gelukkig, want gij behoordet mij toe; gij waart mijn eigen ik, mijn leven, mijn alles. - Maar nu is dat schoone droombeeld als een visioen verdwenen, en er is iemand anders, voor wien mijn droom werkelijkheid is. - Ach, had ik dit maar vroeger geweten, - dan had ik mij door dien droom niet laten begoochelen!’

Dora stond met neergeslagen oogen en een blos op 't gelaat vóór hem; ze speelde werktuigelijk met het stalen kettingje, dat aan haar parasol hing, en een schalksch fijn lachje tooverde een paar aardige kuiltjes in haar wangen.

‘Droomen zijn bedriegers,’ lispte ze even en bekeek toen aandachtig het genoemde kettingje, als had ze er een kostbaar kleinood in ontdekt.

‘Ik hoop dat ge 't nooit zoo smartelijk zult ondervinden als ik,’ zei Leo, met een pijnlijken zucht. ‘Ach, het doet zoo zeer, als men 't geluk vóór zich ziet, als een heerlijke gestalte vol gloed en leven; als men meent het te kunnen grijpen, en 't zich oplost in een nevelbeeld, dat terugwijkt en dan snel verdwijnt! - Ik zie 't aan uw gelaat en achter uw glimlach, dat ge niet spot met mijn droefheid; dat ge niet verstoord zijt om mijne verklaring, - en dit is alles wat ik hopen en vragen mag’...

‘Neen, ik spot niet met uwe droefheid,’ sprak Dora met een stemmetje, dat een weinig beefde, ‘en verstoord op u ben ik in 't geheel niet,’ liet ze er kloeker op volgen, ‘al zou ik niet gaarne willen, dat zeker iemand hoorde wat ge gezegd hebt. - Maar zeg me nu eens,’ vroeg ze, plotseling van toon veranderende, en hem lachend en nieuwsgierig aankijkende, ‘wat bewoog u toch eene uitnoodiging aan te nemen, die... die... ja, die u in een gedwongen toestand zal brengen tegenover... hem?’

‘Ik wilde u vóór mijn vertrek nog eens zien, - anders niet, maar nu geloof ik, dat het beter is niet te komen. Morgen of overmorgen gaan we op reis.’

‘Ah! - Waarheen?’

‘Den Rijn op, en daarna doen we een uitstapje naar 't Schwartzwald. Mijn goede ouders hebben nog weinig van de wereld gezien;

ik-zelf ken 't buitenland ook niet veel. Zij mogen wel eens eene uitspanning hebben na een leven vol zelfopoffering, en ik heb behoefte aan afwisseling, - aan rumoer desnoods. Hier langs de Berkel te dolen, met een hengelstok op den schouder en het hart in de keel, en nu en dan een aas uit te werpen naar vorens en baarzen die me voor den gek houden, dat zou me zedelijk knakken. Ik heb behoefte aan beweging en rumoer. - Hebt ge nooit in eene stemming verkeerd, waarin een storm u meer troost gaf dan de heerlijkste zonneschijn?'

'Neen,' zei Dora, 'maar misschien zal dit nog wel komen, en ik kan die gemoedsstemming begrijpen. - Zoo, gaat ge den Rijn op?'

Terwijl Dora zoo sprak, keek ze naar boven, en eensklaps riep ze met kinderlijke opgetogenheid: 'Och, lieve deugd, wat hangen daar prachtige kersen!'

Leo had de ladder niet noodig om in den boom te klimmen; hij was in minder dan een halve minuut op een der grootste takken en wierp een hagelbui kersen naar beneden, die Dora in haar parasol opving.

'Zie!' riep Dora, 'daar hangt een lange rist, die allen zoo heerlijk rijp zijn.'

Leo volgde met zijn oog de aanwijzing van 't mooie handje, dat in de hoogte werd gestoken en antwoordde toen: 'Ja, 't is met die rist als met alle mooie vruchten: ze is moeielijk te bereiken. Maar als gij nu ook eens een kers voor mij wildet plukken, - daar hangen er onder uw bereik, - dan beloof ik u de gansche rist.'

'Wat hebt ge aan één kers van mij?' lachte ze. 'Ge hebt er zooveel onder uw bereik als ge maar wilt. Kom, klim nu maar verder, en als ge dat takje hebt leeg geplukt, kom dan maar weer naar beneden.'

Dat bevel klonk zoo bekoorlijk uit haar lachenden mond, dat Leo al zijn leed vergat, en vroolijk den gewaagden klim naar den zwakken tak ondernam. Hij greep hem werkelijk, maar eensklaps bezweek de tak, en krak, daar kwam Leo naar beneden, maar gelukkig op zijn voeten en met den gebroken tak in de hand.

Dora liet van schrik haar parasol vallen en riep: 'O hemeltje! Hebt ge u niet bezeerd?'

'Neen!' lachte hij, 'en 't is al wel, dat ik niet op mijn hoofd ben gebuiteld; dan hadt ge mij zeker uitgelachen. Hier is de mooie rist! Krijg ik nu ook mijn kers?'

'Die zult ge hebben; want ze is verdiend.'

'Pluk ze dan maar van dezen tak,' zei Leo, haar den tak voorhoudende.

Ze bekeek de mooie vruchten opmerkzaam, als om een keuze te doen, en schudde toen haar mooie lokken.

'Neen,' sprak ze, 'als ge een kers van me verlangt, zal ik u er

een geven van mijn eigen grond, en die moogt ge dan naast dat verwelkte rozenknopje steken, in uw knoopsgat. Van wie hebt ge dat?'

Dora stak haar wijsvingertje uit, en Leo bekende dat het 't hare was, dat hij twee dagen te voren had opgeraapt, toen 't haar was ontvallen, bij den ingang van Berkeloord's moestuin.

'Ik heb 't gemist,' sprak ze met een effen glimlachje, 'maar ik wil 't u gaarne laten als een herinnering. - Komt ge vanavond?'

''t Is beter, dat ik niet kom,' antwoordde hij ernstig, - 'beter voor mij. - Laat ons afscheid van elkaar nemen, voor altijd.'

'Neen! - Daarin stem ik niet toe. - Gij m o e t komen. Ik wil 't, want ik'...

Ze bleef eensklaps steken, en keek schuchter om zich heen.

'Wat wilt ge zeggen?' vroeg hij, ook in 't rond ziende. - 'Spreek vrij uit,' vervolgde hij; 'er zijn hier geen luisteraars; ge behoeft niet bevreesd te zijn.'

'Dat ben ik ook niet. Ik reken er op, dat ge komt.'

'Als ik denk aan... dien man,' zei Leo, droevig 't hoofd schuddende, 'wordt me 't hart toegenepen. Och, laat het nu zoo blijven! Ik zal u naar Berkeloord geleiden, - of neen, Vader zal het doen, en de kersen voor u dragen, - dit is beter. Wilt gij met mijn moeder geen kennis maken? - Of, neen, doe dat ook maar niet - Waartoe die kennnis-making!'...

'Dezen avond zullen we kennis maken,' antwoordde Dora met een glimlachje, - 'en ik reken er vast op. - O, daar is Diaan! - Nu is Pa.... nu is h i j in de buurt! - Ik ga op de vlucht - maar niet over de ladder! - Liefst den anderen weg uit!'

En Dora liep vlug door den boomgaard en verdween spoedig achter de omheining.

Eerst wilde Leo haar volgen, maar onwillekeurig keek hij den anderen kant uit, en daar zag hij de gehate figuur van den man, die hem beleedigd had, den slootkant naderen, blijkbaar met geen ander doel dan te trachten er over te komen.

De gelegenheid om zich te wreken was prachtig, en Leo liet ze niet ongebruikt.

Snel stapte hij naar de sloot, trok de ladder naar zich toe, wierp die tegen een boom en ging toen met een onverschillige houding den weg op naar huis.

De eigenaar van Berkeloord was nog slechts een twintigtal schreden van de sloot, toen Leo zijn vijandige daad verrichtte; maar hij stapte toch door, en toen hij bij den slootkant was gekomen, riep hij: 'Mijnheer! Mijnheer!'

Maar Leo deed als hoorde hij niet, en stapte, zeer tevreden over zijne wraak-oefening, naar huis.

XII.

Terwijl Leo de voordeur inkwam, ging zijn vader toevallig de achterdeur uit, en begaf zich regelrecht naar den boomgaard, waar hij zijn zoon hoopte te vinden. Hij vond echter den Landheer, die aan de overzij der sloot stond te kijken en zoodra hij hem in 't oog kreeg, zijn hoed afnam en vriendelijk ‘goeden morgen!’ toeriep.

‘Ah! Goeden morgen!’ riep de Meester op denzelfden toon, - en terstond liet hij er met zijn gewone bespraaktheid op volgen: ‘hoe gelukkig, Mijnheer, dat de mensch veranderlijk is, anders stonden we thans niet aangezicht tegenover aangezicht, en was ik van het genoegen verstoken naar uw welstand te vernemen, die voor zoover ik kan opmerken, niets te wenschen overlaat. Aangenaam was mij de verrassing dezen morgen te ontdekken, dat de scheidsmuur, die deze of gene kwaadwillige tusschen ons had opgericht, was afgebroken, en nog aangenamer zal het mij zijn, zoo spoedig mogelijk onze middelen van gemeenschap te herstellen. Hier is juist onze gedienstige ladder bij de hand.’

Van Heuvel nam de ladder op en wierp ze over de sloot.

‘Ik ben u verplicht, mijnheer Van Heuvel,’ zei de Landheer, terstond den voet op de ladder plaatsende en op 's Meesters erf stappende; ‘gij maakt weer goed wat uw zoon moedwillig ging bederven. - Hoe vaart gij, Mijnheer?’

Van Biesterveld stak gul zijn hand uit, en Van Heuvel nam die gretig aan, terwijl hij zijn hoed aflichtte en met veel zwier boog.

‘Ik vaar uitmuntend, Mijnheer,’ antwoordde de Meester, en liet er toen nieuwsgierig op volgen: ‘mag ik vragen wat mijn zoon ging bederven?’

‘Toen hij mij zag aankomen, trok hij heel boos en driftig de ladder weg, die over de sloot lag - waarom die er lag, weet ik niet - en ging toen heen, zonder naar mij om te zien, hoewel ik hem herhaald en luid toeriep. - Uw zoon schijnt niet zeer vergevensgezind, en dit spijt me.’

‘Ik moet erkennen,’ zei Van Heuvel met een bedenkelijk gelaat, ‘dat er iets is in die handeling van Leo, dat tamelijk vijandig schijnt, maar ik moet aannemen, dat er een aanleiding toe bestaat. - We spreken nu niet eens over dien wal, die op eene onbekende geheimzinnige wijze daar is verrezen, en even geheimzinnig weer is opgeruimd, - maar er moet zeker iets zijn, mijnheer, dat Leo heeft gekrenkt, want hij is werkelijk goedhartig en, in weerwil van zijn oorlogzuchtige betrekking, de vredelievendste man van de wereld.’

‘Ik begrijp zijne handelwijze niet,’ sprak de Landheer met neergeslagen blik en in gedachten; ‘en waarom lag die ladder over de sloot?’

‘Ja, - waarom lag die ladder over de sloot?’ herhaalde Van

Heuvel. - ‘Dat begrijp ik 't allerminst. - Of ja-wel, ik begin het te begrijpen. Zie, Mijnheer, hier bij den slootkant staat de indruk van een dames-laarsje. Hebt ge ooit in uw leven zulk een aardig voetje gezien, Mijnheer? - Ik durf beweren, dat mijn Lina, - mijn vrouw, mijnheer Van Biesterveld, - een knappe vrouw, al is ze al een eindje in de veertig, en in haar jeugd een heerlijk meisje, met wangen als perzikken, enzoovoort - ik durf volhouden, zeg ik, dat mijn Lina een kleinen en welgevormden voet heeft, maar het voetje, dat hier in den slootkant een liefdeshistorietje heeft gedrukt, dat ik vrij goed kan lezen, spant de kroon boven alle aardige voetjes. - Ik zie gaarne een kleinen vrouwen-voet, mijnheer Van Biesterveld; daar is iets overweldigends in. Als je zoo'n voetje ziet, zou-je 't in je hand willen nemen, op je nek zetten en dan zeggen: “geneer-je niet; ik wil wel eens een enkelen keer getrapt worden.” - Hoe echter sommige mannen zich kunnen laten trappen door lang-, breed- of platvoetige dames, begrijp ik niet. Ik liet me liever schoppen door een dronken schoorsteenveger. - Ziedaar, Mijnheer, mijne geloofsbelijdenis, in zake de voeten van 't schoone geslacht, in zeer algemeene trekken aangegeven. Ik zou u er nog oneindig meer van kunnen zeggen, maar nu bepaal ik mij nog slechts tot de vraag: of gij soms het drukwerk kunt lezen, dat hier nog vochtig van de pers, pas is verschenen?’

De Landheer had glimlachend toegeluisterd, maar bij 't aanwijzen van het spoor in den weeken slootkant de wenkbrauwen gefronst. Toch nam zijn gelaat een oogenblik later weer een goedwillige plooi aan.

‘'t Is een aardig voetje, dat daarheen heeft gestapt,’ antwoordde hij; ‘maar ik moet eerlijk bekennen, dat hoe lief ik een kleinen vrouwenvoet ook vind, ik toch mijn studie niet hebt gemaakt van al de vrouwenvoeten uit onze buurt.’

‘Er kan maar ééne zijn, die zoo'n voetje heeft,’ meende Van Heuvel, ‘en deze afdruk komt mij zelfs niet onbekend voor. - Maar er is meer gelijk dan eigen. - Het is u zeker bekend, mijnheer Van Biesterveld, dat een uwer logées - hoe zij heet heb ik uit haar naamteekening niet kunnen opmaken - ons de eer heeft bewezen ons uit te noodigen heden avond op Berkeloord te komen. Ik behoef er zelfs thans niet meer aan te twijfelen, of die uitnoodiging is geschied met uw voorweten en goedkeuring. Het zal ons aangenaam zijn, van de uitnoodiging gebruik te maken, zooals ik reeds de eer had aan de dame in quaestie te schrijven.’

‘Kom, mijnheer Van Heuvel,’ zei de Landheer lachend, - ‘ge houdt u nu maar onnoozel! Ge weet toch wel wie de schrijfster is?’

‘Een allerliefste vrouw, Mijnheer, zelfs een zeer knappe... aangename, innemende vrouw. Ik ben zoo vrij u mijn compliment te maken, Mijnheer, over uwe logées. - De twee die ik gezien heb, zijn

merkwaardig, en ik brand van verlangen ze nader te leeren kennen. - Wilt ge niet binnen komen, Mijnheer? - Ah! wat is hier gebeurd? - Daar liggen geplukte kersen op den grond! En - zoowaar ik leef, daar ligt een van de mooiste takken van mijn kerseboom - mijn kostbaarsten boom - afgerukt! - Wat denkt gij daarvan, mijnheer Van Biesterveld?'

'Er zijn dieven op uw erf geweest, mijnheer Van Heuvel.'

'Een uur geleden lagen die kersen en die tak er nog niet,' antwoordde de Meester, die in zich-zelf verband zocht tusschen de indruksels bij den slootkant en de geplukte en afgereten kersen.

'Ik vermoed, Mijnheer,' vervolgde hij, na den tak te hebben opgenomen, 'dat het juffertje met het mooie voetje de daderes is. Zij is zeker belust geweest op kersen, maar bij 't plukken heeft ze een tak afgescheurd, en dien in haar onsteltenis weggeworpen. Mag ik u dien aanbieden om hem bij gelegenheid aan de daderes te geven, met mijne complimenten er bij?'

'Ik wil gaarne mijn best doen, haar uit te vinden,' antwoordde Van Biesterveld lachend, 'maar ik vrees, dat mij dit niet zal gelukken vóór dat die mooie kersen haar frischheid hebben verloren. Misschien ontmoet gij haar vroeger.' - Toen stak hij Van Heuvel de volle hand toe, en zei tot afscheid: 'Dezen avond zien we elkaar weer. - Ge moet uw zoon maar wat neerzetten. Als 't hem onaangenaam is mij te ontmoeten, zal ik mij maar niet vertoonen. Hij kan gerust komen, als hij de dame, die u de uitnoodiging heeft gezonden, vóór haar vertrek nog zien wil.'

De Landheer stapte over de ladder weer op zijn eigen goed en ging naar huis.

XIII.

's Namiddags omstreeks half-zeven hield een rijtuig vóór de woning der Van Heuvel's stil.

Juffrouw Van Heuvel stond in groot ornaat, - wel wat ouderwetsch, maar toch zeer deftig, - reeds sinds een kwartier in de voorkamer te wachten. Hare wangen waren iets hooger gekleurd dan gewoonlijk, tengevolge van de zenuwachtige spanning waarin zij verkeerde, maar die verhoogde blos stond haar goed. Leo had zijn uniform aangetrokken. Die donkere eenvoudige kleeding met de zwarte tressen paste goed bij zijn jeugdige en krachtige gestalte, en werd nooit mooier gedragen. De Moeder beschouwde hem telkens ter sluiks, en dan schitterde haar oog van trots. Een schooner man bestond er niet, dacht ze, en heel overdreven was die gedachte niet.

De Meester was, toen hij het rijtuig hoorde aankomen, het hek uitgestapt, om, - volgens zijne afgelegde verklaring, - langs den zelfden weg naar Berkeloord te gaan, dien de Landheer voor hem had

versperd. - Van Heuvel zag er ook voortreffelijk uit; hij was geheel in 't zwart, met een hagelwitte borst, waarop een stel diamanten knoopjes schitterde - een geschenk van Leo - en met zwarte glacé-handschoenen, die Lina hem met veel inspanning had helpen aantrekken. - Die handschoenen waren zijn straf, en hij had, onder de worsteling van 't aantrekken, zeer wijsgeerige bespiegelingen over 't twijfelachtig nut dier ‘dingen’ gemaakt.

Lerwijl Leo en zijn moeder in het glinsterend rijtuig, met het mooie zwarte span, dat steigerde en brieschte, toen de palfrenier het portier dichtsloeg, naar Berkeloord reed, wandelde Van Heuvel, met zijn rotting in de eene, en de kersentak in de andere hand, door de paden van het bosch daarheen. - Er lag een waas van tevredenheid, zelfvoldoening en spotzucht op zijn gelaat, en nu en dan grinnikte hij zelfs onverholen alsof hij iemand uitlachte.

't Was doodstil in het plantsoen; alleen de muggen gonsden in den zonneschijn en nu en dan huppelde een vogeltje van den eenen tak op den anderen. - Hij was hier wel alleen, en onbespied. Hij keek achter zich, rechts en links; hij luisterde, nergens een menschelijk wezen; nergens een voetstap.

‘Zie-zoo!’ sprak hij, bijna overluid; ‘ik heb ze beet gehad. Allemaal! - Geen-een uitgezonderd. En 't mooiste is, dat ik juist hen die meenden mij te verschalken, in de kaart heb gezien. Wel-wel! Dat mooie meisje! - En die mooie Mevrouw! Alsof ik niet weet, wie ze zijn! En alsof ik niet heb begrepen, dat de eene kwam om van de verboden vrucht te proeven en de andere om het verboden terrein te verkennen. En alsof ik niet weet, dat die goede bezorgde Papa, - hoe slim hij anders moge zijn, - even dom heeft gehandeld als de struisvogel, die zijn kop in de struiken steekt om zijn vijand niet te zien! En dan die slimme Leo! - Ja-ja, de liefde maakt den mensch blind, maar somtijds ook erg dom en kuikenachtig. Die groote prachtige kapitein van den Generalen staf, - wat heeft hij een heerlijke kalverachtige nuchterheid aan den dag gelegd! Hij gelooft dat het meisje geëngageerd is met haar Papa! - Ha-ha-ha-ha!’ En de vroolijke Meester lachte zoo luid, dat eensklaps alle gevederde bewoners in 't naburig hout, die zich tot nog toe heel rustig hadden gehouden, er van verschrikten en, ieder met zijn eigenaardig en hoogste stemgeluid, den lach des Meesters beantwoordden.

‘Ha-ha-ha!’ lachte Van Heuvel nog eens, maar nu op lagen toon, en vervolgde toen: ‘En Lina, ook al zoo nuchter! - Dat ze nu op 't laatst, - nu ze weet dat Van Biesterveld den wal heeft laten sloopen, en nu hij zijn rijtuig zendt om haar af te halen, - zich nog verbeeldt, dat ze bij een logée op Berkeloord op visite gaat! - En die groote lobbes van een Leo ook al! - 't Is verbazend!’

En zoo ging Van Heuvel voort zich vroolijk te maken over de kortzichtigheid der anderen, maar hij vergat één bijzaakje, namelijk:

dat als de domme Gerrit hem niet op zeker oogenblik was tegen gekomen, hij ook al niet veel meer zou geweten hebben dan de anderen.

't Is een algemeen zwak, ook bij de verstandigste menschen, om wat het toeval hun in de hand speelt, aan eigen verdienste toe te schrijven. Laat ons daarom Van Heuvel niet veroordeelen, - temeer, omdat we stellig weten, dat, indien hij mevrouw Van Biesterveld en Dora had gehouden voor wie ze waren, hij jegens die dames veel meer terughouding zou hebben in acht genomen. De Schoolmeester was geen nederige dienaar of indringer bij de voorname lui. Van Biesterveld had hem in een oogenblik van wrevel 'socialist' geheeten, en met dien naam was hij beter gekarakteriseerd dan met dien van 'Schoolmeester'; want het laatste was hij al heel weinig in den zin dien de eigenaar van Berkeloord er aan hechtte. - Van Heuvel zag niet in de hoogte noch uit de hoogte, dan alleen op wat werkelijk groot en werkelijk klein was. Zijn blik ging horizontaal over rijken en armen, en daarom huldigde hij zekere beginselen van gelijkheid, die hij uitmuntend verdedigde, omdat ze verdedigbaar waren.

De schitterende open landauer van den eigenaar van Berkeloord rolde intusschen, licht als een veer en snel als een voortgeslagen kolfbal, over den gladden grintweg; toen wendde de oude koetsier, die in den mooien heer in het rijtuig den gedoopten visscher niet had herkend, met een sierlijken draai de laan in.

'Leo,' had de Moeder gezegd, toen het rijtuig zoo snel over den weg vloog, terwijl ze haar hand op Leo's arm lei, - ''t is me alsof ik droom. - Ik word er duizelig van.' - En toen ze de laan inreden, en het groote heerenhuis met zijn mooien aanleg steeds nader kwam, vervolgde ze zenuwachtig: 'ik word zoo angstig. 't Is alsof ik een stem hoor'...

'En wat zegt die stem, Moeder?' vroeg Leo, glimlachend, hoewel hij ook niet heel kalm was.

'Dat hoogmoed voor den val komt,' zuchtte de eerzame vrouw.

Leo schudde lachend 't hoofd.

'Ik ben immers geen vrouw,' ging ze voort, 'om in zulk een vorstelijk rijtuig te zitten? - Ik wenschte, Leo, dat we 't niet hadden gedaan, of dat ik maar te voet naar Berkeloord was gegaan. O, hemel, - daar zitten die voorname lui op hun prachtige stoep! - Help gij me toch uit het rijtuig, Leo; ik durf er anders niet uitkomen.'

Nu lachte Leo hartelijk. 'Wel, moederlief,' sprak hij haar opwekkend toe, 'waarom zoudt ge dat niet durven? - Gij moogt uw voeten, waarop Vader zoo trotsch is, gerust laten zien, want toen ge van-morgen op Vaders kantoor schoone gordijnen ophingt, heb ik er ook eens een oogje aan gewaagd!'

'Foei, ondeugende jongen!' berispte ze, en ze gaf Leo tegelijk een vriendelijken duw. 'Mag-je zoo iets zeggen?'

Als een onbekende, of zelfs een bekende, aan de vrouw van den Schoolmeester zulk een compliment had gemaakt, zou ze het zeker zoo heel vriendelijk niet hebben opgenomen, ook niet toen ze nog in den vollen bloei harer jeugd en schoonheid was; ze zou gebloosd hebben van schaamte, en haar oog zou den vleier hebben gewaarschuwd niet voort te gaan. - Maar een moeder, die trotsch is op haar grooten schoonen jongen, draagt iets voor hem in haar hart, dat naar den hartstocht der verliefde vrouw zweemt. Ze bewondert hem, en als hij haar iets in bewondering terug betaalt, zwelt haar borst van geluk. - Wat hij in andere vrouwen schoon vindt, daar wil ze ook wel iets van hebben.

‘Mag ik niet zeggen, Moedertje,’ sprak Leo aan haar oor, ‘dat ik u knap en lief vind? - Maar ik zal bij de hand zijn, als ge uit het rijtuig stapt. - Ik ken dien mijnheer Van Biesterveld niet, maar de groote heeren kijken meestal eerst naar de beenen en dan naar 't hoofd der knappe vrouwen.’

‘Je bent een deugniet,’ antwoordde ze, en de tevreden glimlach, die haar frissche tanden deed blinken, toonde genoeg hoe de ‘deugniet’ dat beminnend vrouwenhart in zijn bezit had.

‘O! daar zijn we er!’ fluister deze, Leo's arm krampachtig knijpende.

Ja, ze waren er.

De palfrenier wipte van den bok, opende 't portier, en nam den hoed af. Leo steeg uit, en hielp zijne moeder uitklimmen. - Dat ging, boven verwachting der beangste vrouw, heel vlug en goed. Onder de veranda zaten een heer en twee dames aan de theetafel. Die dames kwamen de gasten tegemoet, en de oudste nam terstond de Schoolmeesters-vrouw bij de hand, heette haar op hartelijken toon welkom en geleidde haar naar een gemakkelijken stoel. De heer boog eerst vrij stijf, en bleef toen met ongedekt hoofd staan. De jongste dame schoof terstond een voetbankje bij den stoel der bezoekster en zei met een allervriendelijkste stem: ‘Mevrouw, als ge liever een gevulden stoel hebt, in plaats van dezen, zal ik er terstond een laten brengen.’

De Juffrouw keek het meisje aan, terwijl ze ging zitten. Die ééne blik was genoeg. Snel als 't weerlicht ging haar blik naar 't gelaat van Leo, en ze las de ontroering in zijne trekken. - O, ze moest wel goed zijn, die zich naast haar in 't hart van haar zoon had gedrongen! - En ze geloofde nu dat ze goed was. - En wat was ze schoon! - Neen, zoo schoon was z i j nooit geweest, en toch wist ze wel, wat ze in haar jeugd als vrouw waard was. - Elke vrouw heeft haar spiegel en haar vleiers. - Ze kreeg het mooie meisje lief, maar in haar liefde mengde zich ook wrevel. 't Meisje verkoos immers een ander boven Leo? En nu vestigde ze haar blik op den heer, die eindelijk zijn hoed weer opzette, maar zijn deftig gelaat niet uit de plooi bracht. - ‘Neen, dat is hij niet!’ dacht ze terstond. - Het vrouwenoog ziet scherp.

‘Ik dank u,’ antwoordde Leo's moeder, met een vriendelijken glimlach, en drukte tegelijk de hand van de mooie juffer, die haar zoo hartelijk had toegesproken; - ‘ik vrees zelfs dat deze stoel me al te gemakkelijk is.’

‘'t Is wel mogelijk,’ lachte Dora, ‘ik dacht een oude deftige dame te zullen zien, en nu ontvangen we een jonge vrouw, met wie ik straks over hekken en dammen hoop te springen.’

't Meisje had er niet op gestudeerd. Wat ze zei, was welgemeend, en haar papa knikte goedkeurend, want hij wilde de Schoolmeestersvrouw ook wel een complimentje maken.

‘Een springster ben ik niet,’ antwoordde de Juffrouw, wier angst eensklaps geheel verdwenen was, ‘maar ik wil gaarne eens met zulk een mooie hekkenspringster als gij zijt een wandeling doen.’

De oudste dame en de voorname mijnheer lachten, en de Juffer kreeg een kleur.

Leo stond intusschen tegen een der stijlen van de veranda geleund, en had in niets plezier dan in den laatsten zet zijner moeder. Die was zoo ongekunsteld en mooi, dat hij er haar in stilte een hartelijken zoen voor beloofde. - 't Gelaat van Mijnheer bleef hij natuurlijk onaangenaam vinden.

‘En daar is mijn vriend, de hengelaar!’ riep eensklaps de oudste dame, en stak den peinzenden ridder gulhartig haar blanke hand toe.

‘Mevrouw!’...

‘Ik zou u bijna niet herkennen,’ ging ze lachend voort, ‘ge ziet er uit als de vlinder, die zijn cel heeft verbroken. - Ga toch zitten!’

Leo gehoorzaamde aan die vriendelijke uitnoodiging, en maakte inmiddels allerlei gissingen, daar hij maar niet kon begrijpen dat de logées alleen gasten ontvingen, en niemand van de Biesterveld's zich liet zien.

Daar kwam eensklaps Van Heuvel te voorschijn, met zijn rotting in de eene hand en zijn kersentak in de andere. - Mevrouw stond op en stak hem met een vriendelijken lach en groet de hand toe. Van Heuvel schoof zijn stok onder den arm, nam zijn hoed af, maar kon toen Mevrouw geen hand geven. Hij zette daarom zijn hoed op Lina's schoot, drukte Mevrouw's hand, boog zeer hoffelijk, en ging vervolgens naar Dora, die ook was opgestaan, boog andermaal en drukte ook 't Juffershandje dat hem gul werd toegestoken; vervolgens deed hij voor den voornamen heer hetzelfde. Dat alles ging den Meester met groote deftigheid af, en 't merkwaardigste was, dat hij er geen woord bij sprak. De kersentak trok de aandacht van 't geheele gezelschap, waaronder er twee waren, die wèl zoo rood werden als de kersen zelve.

Nadat de Meester zijn stok in een hoek had gezet en weer in 't bezit van zijn hoed was gekomen, ging hij statig zitten op den stoel,

die hem naast Dora werd aangewezen, den tak steeds recht omhoog houdende.

‘Freule,’ zei hij toen, eensklaps Dora aankijkende, ‘met voorkennis van Mijnheer uw vader, neem ik de vrijheid u den vrede-palm aan te bieden, die de Van Heuvel's aan de Van Biesterveld's brengen, nadat deze aan den oorlogs-toestand een einde hebben gemaakt.’

‘Ik begrijp niet, Mijnheer’... prevelde het meisje verlegen.

Niemand begreep er ook iets van, behalve de man, dien Leo nog voor zijn gelukkigen mededinger hield.

‘Neem hem maar aan, Dora,’ sprak die mededinger lachend; ‘hij was immers voor u bestemd, dezen morgen reeds, toen ge voor mij op de vlucht zijt gegaan?’

Leo zat op heete kolen. - Nog begreep hij er niets van, - maar zijne moeder was op het spoor geraakt. Dora keek hem aan. Hoe bloosden hare zachte wangen; hoe tintelden hare mooie oogen; hoe blonken haar prachtige tanden tusschen de half geopende kersenlippen!

‘Kom, kind,’ zei Mevrouw, - ‘laat mijnheer Van Heuvel niet langer met dien tak in de hand zitten; uw papa wil immers dat ge hem aanneemt!’

‘Ah!’ riep Leo met een zucht als viel hem een steen van 't hart.

‘Ik hoop, mevrouw en mijnheer Van Biesterveld,’ zei de Meester met een buiging, eerst rechts en toen links, ‘dat deze tak de olijftak moge zijn, die ons een duurzamen vrede geeft. Ziehier, schoone Juffer, eet er de kersen af en laat dan een puntje van den tak enten, op een goeden stam. Ik hoop, dat ge er mettertijd een even prachtigen boom van zult winnen als de mijne is, en dat ge er even heerlijke vruchten van zult plukken als die ik u thans aanbied.’

Dora nam den tak aan, en reikte den Meester hare hand. ‘Ik dank u hartelijk,’ sprak ze met een bekoorlijken glimlach; ‘ik heb nooit een geschenk ontvangen, dat me zoo aangenaam was als dit.’

‘Mijnheer,’ zei Leo opstaande, ‘ik merk thans, dat ik me heb vergist.’

‘Waarin?’ vroeg Van Biesterveld.

‘Dat zal ik u straks vertellen, Papa!’ riep Dora lachend.

‘Suiker en melk?’ vroeg Mevrouw aan de Juffrouw, die de vraag met een toestemmend knikje beantwoordde.

‘Ik bedank voor thee, Moeder,’ zei Dora, die begonnen was den tak leeg te plukken.

‘Ik geloof,’ zei Leo's moeder, met haar gewone bedachtzaamheid, ‘dat mijn man ons misleid heeft. Hij wist meer dan wij.’

‘Dit begin ik ook te begrijpen,’ lachte Mevrouw; ‘we zullen hem straks eens geducht onderhanden nemen.’

‘Doe dit gerust, Mevrouw,’ zei Van Heuvel met een ondeugenden glimlach, - ‘ik zal me er niet tegen verzetten.’

‘Wacht maar, - ge zult er niet zoo gemakkelijk afkomen, als ge denkt!’ kreeg hij tot bescheid. ‘Een man, die zijn vrouw misleidt, moet gestraft worden. - Ik zal u toch maar een kopje thee geven, in de hoop dat ge beterschap zult beloven. Ge moogt een voorbeeld nemen, Mijnheer, aan uw zoon, die de oprechtheid zelve is.’

‘Ik, Mevrouw?’ vroeg Leo.

‘Ja, Mijnheer, - gij. Of denkt ge, dat ik ons gesprek heb vergeten? Ik heb zelden oprechter bekentenis gehoord, dan die gij me hebt gedaan.’

Dora zocht een voorwendsel om heen te gaan. ‘Ik ga mijn tak in een bloempot zetten!’ riep ze en ijlde weg.

‘Als ik geweten had tot wie ik sprak, Mevrouw,’ zei Leo, ‘zou mijne oprechtheid me waarschijnlijk in den steek hebben gelaten.’

De heer Van Biesterveld gaf 't gesprek een andere wending, door eensklaps het woord tot Leo te richten en hem te bedanken voor de hulp, die hij zijne dochter had verleend. Daarop werd het ongeval met de ponies besproken, en van lieverlede werd het onderhoud algemeen en liep 't over afwisselende onderwerpen Dora kwam ook terug, en toen de thee gebruikt was, werd er eene wandeling voorgesteld en gretig aangenomen, vooral door de twee jongsten van het gezelschap.

Dora drong zich naast Leo's moeder, en liep vlug met haar vooruit. Van Biesterveld was met Van Heuvel in een gesprek over de schoolquaestie geraakt; dus bleef Leo met Mevrouw alleen. Zoodra ze ver genoeg achter waren om buiten 't gehoor der anderen te zijn, begon Leo: ‘Mevrouw, ge herinnert u ons gesprek, niet-waar?’

‘Zeker, mijn geheugen is me vrij getrouw.’

‘Dan heb ik alleen te vragen of ge uwe belofte wilt houden?’

‘Als ik iets beloof, kom ik het getrouw na; maar nu herinner ik me waarlijk niet wat ik u kan beloofd hebben.’

‘Juist,’ zei Leo met een puntig lachje, - ‘men kan alles onthouden, behalve gedane beloften. Die worden 't eerst vergeten, omdat dit het gemakkelijkste middel is om ze niet na te komen’.

‘Ik bid u, zeg me wat ik u heb beloofd?’

‘Ge hebt gezegd, dat als ge mij van dienst kondet zijn, ik op u mocht rekenen.’

‘Ja, dit heb ik gezegd, en ik herhaal het.’

‘Dan zult ge er misschien in toestemmen, dat ik de Freule, uwe dochter, thans nog vraag of ze mijne genegenheid, die geen geheim voor haar is, al of niet kan beantwoorden.’

‘Daar heb ik niets tegen, maar mijnheer Van Biesterveld misschien wel. Ge zult u dus tot hem moeten wenden.’

‘Juist, Mevrouw; maar nu komt mij uwe belofte te pas. Zoudt gij mijn voorspraak niet willen zijn? Gij kent, geloof ik, mijne gevoelens genoeg om te weten wat gij van mij, als echtgenoot uwer dochter, kunt verwachten.’

‘En gelooft ge dan, als gij nu die toestemming van ons hadt, dat Dora uwe vraag toestemmend zou beantwoorden?’

‘Ik geloof, Mevrouw, dat gij zelve wel het antwoord op die vraag kunt geven.’

‘Zoudt ge dat denken? - Een dochter vertelt niet alles aan hare moeder.’

‘De uwe is niet in staat geheimen voor hare moeder te hebben.’

‘Daarin beoordeelt ge haar, geloof ik, goed; maar wat er in 't hart van een meisje omgaat, weet ze somtijds zelve niet recht, - en wat men niet weet, vertelt men niet. Maar kom, ik wil doen wat ge van mij eischt; ik zal mijnheer Van Biesterveld uw verlangen mededeelen.’

‘En zult ge het ook ondersteunen?’

‘Ja, dat beloof ik u. - Ga nu maar de beide dames ginds gezelschap houden; dan zal ik trachten mijn echtgenoot alleen te spreken; maar stel u niet voor, dat alles zoo gemakkelijk zal gaan. Hij heeft wel op mijn aandrang willen toegeven, dat hij jegens u en uwe familie niet wèl heeft gehandeld, en zooals 't u thans duidelijk moet blijken, tracht hij dit zooveel mogelijk weder goed te maken; maar of ge meer moogt verwachten, durf ik u waarlijk niet beloven. Zijn tegenzin in den stand, dien ge hebt gekozen, is zeer groot; ik ben 't hierin niet geheel met hem eens, vooral nu ik u heb leeren kennen; maar 't overwinnen van een vooroordeel is soms zeer moeielijk.’

‘Dit weet ik, Mevrouw; maar ik weet ook, dat gij alles kunt, wat ge ook wilt. - Ik geef daarom ook met een vrij vast vertrouwen mijn lot in uwe handen.’

Toen ging hij snel voort om de beide andere dames in te halen.

Na verloop van een half uur kwam het gezelschap op een open plek in het groote bosch bijeen. Leo zag met een paar oogen die, in weerwil van zijn inspanning om kalm te schijnen, van inwendige ontroering schitterden, naar Mevrouw heen, die zijn vragenden blik lang onbeantwoord liet. Ze keek hem ook aan, met een kalm maar ernstig gelaat. Leo meende in dien strakken blik een slecht voorteeken te bespeuren, en toen vertoonde zich eensklaps eene uitdrukking van angst in zijne trekken, die pijnlijk was om te zien.

Mevrouw kreeg medelijden met hem; ze glimlachte hem toe en knikte even met het hoofd, bij wijze van toestemming. - Op eens verhelderde zijn gelaat, alsof een zonnestraal het verlichtte. - Een goed verstaander heeft ook maar een knikje noodig.

Nadat de wandelaars een poosje op de bank hadden uitgerust, die rondom een zwaren beuk in 't midden der open plek stond, werd de wandeling terug aangenomen.

Dora had weer juffrouw Van Heuvel onder hare hoede; maar Mevrouw was er nu ook bij. Leo naderde het meisje, en terwijl hij naast haar voortging, vroeg hij, om toch iets te zeggen: ‘Wanneer krijg i k nu mijn kers uit úw plantsoen?’

‘Dit weet ik niet, want mijn boomen dragen nog niet,’ antwoordde ze lachend.

‘Dus zal ik nog lang moeten wachten. Kunt ge mij intusschen niet iets anders geven, tot een blijvend aandenken?’

‘Denktge er dus werkelijk over, dit lieve plekje te verlaten?’

Leo had met den tact, verliefden eigen, zijn tred ingehouden, en nu waren ze ver genoeg achter om niet gehoord te worden.

‘Dit zal alleen van u afhangen,’ antwoordde hij, niet zonder eenige trilling in zijne stem, die Dora, volgens een latere verklaring van haar zelve, nooit vergeten zou.

‘Van mij?’ vroeg ze engelachtig naïef, alsof ze nog van niets wist.

‘Van u. Als ge zegt: “Blijf!” dan blijf ik. Zegt ge: “Ga!” dan vertrek ik.’

‘Dat wordt dan moeielijk voor me!’ zuchtte ze, en durfde niet opzien, zoo gloeiden haar wangen.

Ze bleven zwijgend naast elkander voortwandelen, voetje voor voetje; de anderen waren een zijpad ingeslagen, en nu waren de jongelui alleen. Dora voelde eensklaps haar hand in die van den heer, die naast haar ging; hij drukte dat mooie handje. Dora deed wat alle fatsoenlijke juffers doen, die op deze wijze worden toegesproken, zonder dat ze er tegen hebben: ze hield zich alsof ze 't niet merkte en alleen met haar gedachten bezig was. In een afgetrokken oogenblik kan men op zulke kleinigheden ook niet letten.

Nu is 't een oud spreekwoord, dat vooral toepasselijk is op verliefde ridders: als ze den vinger kunnen krijgen, nemen ze spoedig de heele hand. - Het handje had Leo nu al. De beurt was dus nu, volgens rationeele opklimming, aan den arm.

Nog een poosje wandelde het mooie paar, hand in hand, naast elkaar voort, - zonder dat Dora natuurlijk iets van die handen-historie merkte; daartoe was haar hoofd immers te zeer met ernstige gedachten vervuld? - Het gezelschap was nu geheel uit het gezicht geraakt. De jongelui konden 't er voor houden, dat zij in 't bosch waren verdwaald. - In 't bosch verdwaald! - Heerlijk, als men toch weet, dat men er elk oogenblik weer uit kan komen, maar toch zoo gaarne eens verdwaald wil zijn, om elkaar wat te vertellen, dat anderen niet behoeven te hooren!

De arm van Mijnheer had al lang gehunkerd om zich in 't zwijgend gesprek te mengen. Ja, - daar kwam hij, voorzichtig, schuifelend langs de plooien van een frisch en lief zomerkleed, en.... als een slang.... ja, als een serpent, kronkelde hij zich om de slanke leest van de argelooze Dora.

‘De diepte der vrouwelijke gedachte is onpeilbaar,’ zegt Cicero, - of zei Cicero 't niet, dan misschien Uilenspiegel, die ook zeer wijsgeerige opmerkingen heeft gemaakt. De juistheid dier opmerking bleek nu schitterend. Zoo diep dacht Dora na, dat ze de slang niet eens

bemerkte, die zich om haar middel had gekronkeld en met toenemende kracht zijn kronkelwerk voortzette.

Het pad, waarlangs Leo en Dora voortwandelden, was effen, - vlak als een kolfbaan. Dora kan zich heden nog niet herinneren, ooit zoo gemakkelijk, zoo onmerkbaar op haar voetjes te zijn vooruit gekomen, als juist in dien heerlijken Juli-avond. Ze zweefde, het lieve meisje, en intusschen kon ze zich zoo ongestoord aan haar ernstige bespiegelingen overgeven. - Misschien dacht ze wel, geheel alleen in 't bosch te zijn.

Toen hield eensklaps de wandeling op. Er kwam een tweede slang bij, weer in de gedaante van een arm. En die twee slangen hadden één... kop, - neen een hoofd. En dat hoofd boog met slangachtige verraderlijkheid over 't lieve hoofdje van Dora. - Er klonk iets in 't stille woud, - een muziek, zoo schoon en heerlijk; een muziek van menschen-lippen, die 't eerst in het Paradijs weerklonk: de kus der liefde. Wat er in den Hemel beters is, weten wij niet; maar op onze arme wereld is nooit iets treffenders vernomen.

'Mijn Dora!'

'Mijn Leo!'

'Ziet ge wel, Mevrouw, ik wist het zeker, dat we hen hier zouden terugvinden!'

Zoo riep Dora's moeder, en de 'Mevrouw', tot wie de uitroep was gericht, was Leo's moeder.

'Ja, waarlijk!' zei deze eerzame vrouw, die 't ook heel goed had gezien, dat Leo het mooie meisje in zijne armen had gedrukt op eene wijze, die haar nog herinnerde aan de verliefde buien van mijnheer Van Heuvel senior, toen hij haar het hof maakte. - En ze kleurde tot achter hare ooren van verlegenheid en angst; want ze dacht dat Mevrouw ontzettend boos zou zijn.

Dora kwam hare moeder met open armen te gemoet en drukte haar een kus op elke wang.

'Wat dacht ge, Moedertje? Dat we verdwaald waren?' riep ze vroolijk.

Leo's moeder stond versteld. Wat was dat meisje bij de hand! Leo had haar toch gekust, en 't was niet twijfelachtig ook; - want hare oogen waren goed, en ze had duidelijk gezien, dat Dora in Leo's armen rustte. - En nu kwam 't meisje zoo heel natuurlijk met de vraag voor den dag: 'dacht ge dat we verdwaald waren?'

'Ja, kind, dit dacht ik,' antwoordde Mevrouw. 'Mag ik ook weten,' ging ze met een effen gelaat voort, 'welke geheimen ge met mijnheer Van Heuvel hebt verhandeld?'

Leo's moeder begon te beven.

'Geheimen, Moeder?'

'Ja, geheimen. Of waren 't geen geheimen, die Mijnheer u influisterde?'

Hier kwam Leo nader en ving de laatste woorden op. Hij bleef echter op een eerbiedigen afstand staan.

‘Voor u niet, Moeder!’ riep Dora, het gelaat aan de borst harer moeder verbergende.

‘Kom nader, Mijnheer!’ beval Mevrouw, met een blik uit de hoogte.

De goede Juffrouw Van Heuvel werd zenuwachtig van angst. - Och, wat was die Leo toch een ondeugende jongen! Juist zijn vader, toen hij haar voor 't eerst, in den gang van haar ouders huis, zoo in eens om haar middel greep; ze herinnerde 't zich nog als den dag van gisteren! - En wat was dat mooie meisje toch ook onbedachtzaam! Zich zoo maar in 't bosch te laten zoenen door Leo! - Helaas, ze moest met schaamte bekennen, dat zij zelve, toen Leo's vader zich ook zoo ‘ondeugend’ had gedragen, al even onbedachtzaam was geweest.

Deze overwegingen gaven haar den moed, voor de beide schuldigen op haar manier in de bres te springen.

‘Mevrouw,’ sprak ze beschroomd, ‘ik keur het niet goed... Leo moest verstandiger zijn... hij had moeten bedenken, dat eerst de ouders... Foei, Leo!’... En nu kon de arme vrouw niets meer zeggen, en begon daarom in haar zakdoek te schreien.

Het pleidooi van Juffrouw Van Heuvel voor de jongelui miste natuurlijk den voornaamsten grond, waarop een pleidooi moet steunen, namelijk: dat de verdedigde moet ontheven worden van den last der beschuldiging. - En deze moeder ging zelf haar zoon beschuldigen! - Een zonderlinge en averechtsche wijze van verdedigen. En toch was die beschuldiging, dat verwijt, de prachtigste verdediging. - Als Dora's moeder nog een oogenblik had kunnen gelooven, dat Leo door zijne ouders was aangemoedigd om te trachten het rijke meisje te winnen, zou ze nu van dit geloof zijn terug gekomen.

‘Hier ben ik, Mevrouw,’ sprak Leo nader tredende. - ‘Moeder, waarom schreit ge?’ vroeg hij, Moeders handen drukkende.

‘Natuurlijk om uwentwil,’ antwoordde Mevrouw Van Biesterveld. - ‘Ik ben 't met uw moeder eens, dat ge u zeer onbehoorlijk hebt gedragen. Kom-aan, liefste Mevrouw, wees maar bedaard! Dora verdient ook een berisping, en ze zal er zoo gemakkelijk niet afkomen, als ze wel denkt. Tot straf zullen zij nu vóór ons uit gaan, onder ons oog. Kom, ondeugende meid, - kus me nu maar niet langer. Ik zal toch alles aan uw papa vertellen!’

Dora liet haar moeder eindelijk los en huppelde vooruit, gevolgd door Leo, die haar zijn arm aanbood. Ze nam zijn arm ook zonder aarzelen aan, en nu was de goede Juffrouw eensklaps in den hemel. 't Geluk overweldigde haar. Ze kon niet verder, en ze drukte met haar beide handen krampachtig den arm harer geleidster. - ‘Ik dacht dat ge boos op Leo waart!’ prevelde ze zacht.

‘Hij is gevaarlijk voor jonge meisjes,’ antwoordde Mevrouw met een schalkschen lach, en stapte toen voort met de Schoolmeestersvrouw aan haar arm.

‘Hij is toch zoo braaf,’ verdedigde de moeder, - ‘maar hij is jong,... en zij is toch zoo mooi en lief!’

Nu had de advokaat in vrouwenrokken haar pleidooi zeker gewonnen - als 't nog niet gewonnen was!

‘Dora!’ riep Mevrouw, ‘dat zijpaadje moogt ge niet ingaan. We volgen den grooten weg!’

‘Ik wilde Leo mijn kersenplantsoen eens laten zien, Moeder,’ antwoordde Dora, zonder om te kijken, en lei uit voorzorg om niet te struikelen over de wortels der dennen, die hier 't wandelpad doorkronkelden, haar rechterhandje naast het linker op den arm van haar cavalier.

‘Heb-je ooit zoo'n ondeugend nest gezien!’ fluisterde Mevrouw. ‘Ze noemt uw zoon bij zijn naam!’

Leo's moeder voelde den grond niet onder haar voeten, zoo gelukkig was ze.

‘Hebt ge ooit zoo'n mooi paar gezien?’ vroeg ze in de overmaat van haar geluk.

‘Uw zoon is een verleider,’ lachte Mevrouw.

‘Och, zeg dat niet, lieve Mevrouw,’ pleitte de bezorgde moeder, terwijl ze weer Mevrouw's arm kneep. ‘Leo zal uw kind wel gelukkig maken!’

‘Dat geloof ik ook, mijn beste ziel!’ zei Mevrouw, eensklaps stilstaande en haar armen om den hals van Leo's moeder slaande. ‘Uw zoon is een brave jongen. Dat is mijn vaste overtuiging. Ik zou misschien lang hebben gezocht om een degelijk man voor onze Dora te vinden; - maar dezen heb ik aan den weg gevonden, - bij toeval.’

‘Ik wist niet,’ prevelde de Schoolmeestersvrouw aan den boezem harer nieuwe vriendin, ‘dat er zulke lieve voorname menschen waren als gij zijt. - Ge zijt een engel!’

‘Mijn man heeft wel eens gezegd, dat ik een duivelin was,’ lachte Mevrouw Van Biesterveld; ‘hoewel hij dat zoo ernstig niet meende. - Laat ons intusschen de jongelui niet uit het oog verliezen! Zie, daar gaan ze al weer een zijpaadje in. - Dora, wil-je wel rechtuit gaan! Dat kersenplantsoen moet je later maar eens gaan opzoeken!’

De beide oude heeren zaten al weder onder de veranda, toen Dora en Leo gearmd kwamen aanwandelen, van nabij gevolgd door de beide andere dames.

‘Bedriegen me mijne oogen, of zie ik juist, Mijnheer Van Heuvel,’ vroeg Van Biesterveld, ‘is dat uw zoon, die daar gearmd met mijne dochter komt aanwandelen?’

‘Ik geloof, Mijnheer, dat ge goed ziet,’ antwoordde Van Heuvel, verrast, en tegelijk Dora's vader bezorgd aankijkende.

Het gelaat van dezen heer stond hoog ernstig, en Van Heuvel meende zelfs een rimpel van misnoegen op zijn voorhoofd te zien.

Het paar kwam steeds nader, en toen het onder de veranda trad, liet Dora haar geleider los en maakte een prachtige reverentie.

‘Wilt ge nu eens weten, Papa,’ vroeg ze lachend, terwijl ze op Leo wees, ‘waarin de vergissing van dezen heer bestond?’

‘Ja,’ antwoordde Van Biesterveld kortaf.

‘Hij dacht, dat ik met ú was geëngageerd!’

En Dora lachte dat het klonk.

‘Zoo!’ zei Van Biesterveld droogjes. ‘'t Moest Mijnheer onverschillig zijn met wien gij geëngageerd zijt.’

‘Zeker, Papa!’ lachte Dora, en toen snelde ze de andere dames te gemoet, die ze toefluisterde: ‘de heeren behandelen een geheim. Wij mogen er niet bij zijn.’

‘Laat ons dan nog een perkje rondwandelen,’ zei Mevrouw glimlachend.

‘Mijnheer,’ sprak Leo, een weinig van zijn stuk door 't stroeve gelaat van Dora's vader, - ‘het kan mij niet onverschillig zijn met wien uwe dochter geëngageerd is, want ik hoop dat geluk voor me zelf.’

‘Zoo, Mijnheer? - Ja, ik heb er iets van vernomen; maar ik zal ronduit met u spreken: ik wenschte mijn dochter niet aan een militair te geven,’ was 't antwoord van Dora's vader.

‘Dan hoop ik op uwe toestemming, indien ik u beloof dat ik een andere loopbaan zal kiezen,’ antwoordde Leo eenvoudig.

‘Die vindt men, zonder protectie, niet gemakkelijk, en 't spijt me van u te vernemen, dat ge zoo gereed zijt uw zelf gekozen loopbaan te verlaten. Dat pleit niet voor uw ijver en eerzucht.’

‘Het eerste stem ik toe; maar 't laatste niet,’ zei Leo. ‘Gemakkelijk zal ik geen andere loopbaan vinden, maar zonder moeite en inspanning krijgt men niets. Op protectie reken ik niet, maar ik verlang ze ook niet. - En als ik mijn zelfgekozen weg verlaat, is 't niet uit gebrek aan ijver, maar uit liefde voor uwe dochter. Gij stelt me een harde voorwaarde, want het is niet gering wat ik zou moeten opofferen. Maar ik zal 't offer brengen.’

‘Met mijne goedkeuring niet,’ merkte van Heuvel droogjes aan, en ging toen op en neer wandelen.

Van Biesterveld maakte een driftige beweging, en zei kortaf: ‘Met mijne toestemming zal 't toch niet anders zijn.’

De Meester hoorde dien driftigen uitval wel, maar hij stapte toch voort, zonder om te zien.

‘Wat verlangt ge dan, Mijnheer?’ vroeg Leo op bitteren toon. ‘Ge wilt, dat ik mijn schoone vooruitzichten opoffer, en als ik dien eisch wil opvolgen, veroordeelt ge mij! Ik heb liefde voor uw dochter opgevat, zonder zelfs haar naam te kennen. Die liefde kunt ge dus voor oprecht houden.’

‘Ja, dat is zoo!’ riep Van Heuvel, die geen woord van 't gesprek verloor. ‘Ik sta er met mijn hoofd voor in, dat Leo oprecht is, en die 't tegendeel beweert, is een’....

‘Schelm’, voltooide de Landheer met een glimlach. - ‘Ik trek de oprechtheid van uw zoon niet in twijfel, dus vermeen ik aanspraak te mogen maken op het voorrecht van bij u niet als schelm te boek te staan.’

‘Vergeef me die opwelling van drift, Mijnheer,’ zei de Schoolmeester terstond.

‘Laat ons de zaak thans laten rusten,’ sprak Van Biesterveld. ‘Ze is van te groot gewicht om ze in eens te kunnen uitmaken. Ik twijfel er niet aan of uw zoon is een man van eer; maar niemand kan 't mij euvel duiden als vooreerst mijne toestemming niet verder gaat dan mijn plicht me voorschrijft. Ik stem erin toe, dat uw zoon dagelijks op Berkeloord komt. Meer kan ik vooreerst niet toestaan.’

‘Dat is verstandig gesproken, Mijnheer Van Biesterveld!’ riep Van Heuvel. ‘Ge hebt volkomen gelijk. Ik zou ook niet meer toestaan.’

‘Dat doet me genoegen,’ zei Van Biesterveld, ‘en nu wenschte ik, dat Mijnheer uw zoon de dames verzoekt, ons gezelschap te komen houden.’

Leo ging, en moest al zijn zelfbeheersching te hulp roepen om 't niet, als een uitgelaten schooljongen, op een loopen te zetten.

De avond was heerlijk schoon. De Julizon purperde de toppen der hooge eiken en beuken van het bosch en wierp haar laatsten straal in de veranda, waar de buren bijeen zaten. - Op de tafel stond een groot glazen vat, waarin wijnkruid en vruchten in een goudgelen wijn zwommen. Mevrouw had de ouderwetsche groene roemers gevuld, en bleef onvermoeid in 't vullen, zoodra ze een glas ledig zag. De twee oudste heeren waren even onvermoeid in 't ledigen, en 't gevolg daarvan was, dat die heeren in een zeer warm en vertrouwelijk gesprek geraakten over politiek, - een geliefkoosd onderwerp voor bejaarde heeren, als de wijn hun smaakt. De beide oudste dames keuvelden over koetjes en kalfjes, en de twee andere leden van 't gezelschap zaten naast elkander en keuvelden ook.

‘Ik houd vol,’ zei Van Heuvel, terwijl hij zijn glas neerzette, ‘dat de Oostersche quaestie eindelijk door het zwaard moet worden uitgemaakt.’

‘Dat is volstrekt niet noodig,’ meende de ander.

De liefhebbers van politiek, die lust hebben de beide heeren in het verdedigen hunner stelling te volgen, verwijzen we naar de couranten en politiseerende tijdschriften, waarin de Van Biesterveld's en Van Heuvel's, onder allerlei namen, hunne politieke beschouwingen en voorspellingen ten beste geven.

‘Mevrouw, zulk een heerlijken drank heb ik nog nooit geproefd,’ zei de Schoolmeestersvrouw, nadat ze met bescheidenheid een paar teugjes had genomen; ‘maar ik geloof dat hij niet te vertrouwen is.’

‘Zij kan u niet zoo goed smaken als de wijn dien gij me geschonken hebt,’ antwoordde Mevrouw.

‘Maar, lieve Mevrouw, - dat was maar heel gewone wijn. We hebben maar ééne soort van rooden en Rijnschen wijn; ik geloof wel dat ze goed is, hoewel ik er geen verstand van heb.’

‘De wijn dien gij en uw man schenken, is klare wijn, Mevrouw,’ antwoordde de lieve gastvrouw. ‘Gij zijt geen vervalschers, en nu we zoo vertrouwelijk bij elkaar zijn wil ik gaarne bekennen, dat i k dat wel ben: ge ziet het vooreerst aan dit gekruid en gesuikerd mengsel, dat wel lekker, maar, zooals ge juist hebt aangemerkt, niet te vertrouwen is; en dan kunt ge het opmaken uit de wijze waarop ik me bij u heb aangemeld, - namelijk voor iets anders dan ik werkelijk ben.’

‘Dat hebt ge om bestwil gedaan, Mevrouw. Een moeder is bezorgd voor haar kind!’

‘Daarom zult ge mij dus ook mijne vervalsching wel willen vergeven. - Dora, doe iets om je hals; de avondlucht is koel.’

‘Ja, Moeder.’ Dora ging heen, en kwam een oogenblik later terug met een doekje om haar schouders.

Later gleed dat dingetje weer weg, en toen vroeg Leo nieuwsgierig en fluisterend: ‘welk een zonderling medaillon hebt ge nu om? Een kers?’

‘De verboden vrucht,’ lachte Dora.

‘Dat is de kers die ge mij hebt beloofd. Geef ze mij nu.’

‘Later,’ lachte Dora. ‘We kennen elkaar nog niet genoeg, heeft Papa gezegd.’

XIV.

Den volgenden avond ontvingen de Van Heuvel's de familie van Berkeloord in hunne vriendelijke en nederige woning.

In den boomgaard stonden tafel en stoelen. Dora schonk thee. Daarna ging 't gezelschap het kleine erf rond, en toen het weer bij den ouden boom vergaderde, was de tafel gedekt.

‘Ik begin te gelooven,’ zei Van Biesterveld, ‘dat Berkeloord de vlag moet strijken voor... hoe heet uw buitenplaats, Van Heuvel?’

‘Heuvellust.’

‘Ik zie hier toch geen enkelen heuvel.’

‘En ik, en mijn vrouw en jongen? - Zijn wij dan geen Heuvel's?’

‘Dat had ik bijna vergeten,’ antwoordde Van Biesterveld met een glimlachje. ‘Mijn vrouw en dochter vinden Heuvellust mooier en beter dan Berkeloord, en nu ik al de rijke gaven zie, die hier op tafel staan, moet ik haar gelijk geven. Zulke prachtige vruchten kan ik u niet voorzetten.’

‘Nu ze niet meer verboden zijn,’ antwoordde de Schoolmeester effen, ‘bied ik u niet alleen de vruchten, maar ook de boomen en den grond die ze hebben voortgebracht tot dagelijksch gebruik aan.’

‘Aangenomen! - Maar dan moeten we ook een vaste brug over

den Oceaan laten leggen. Als ge erin toestemt, zal ik dien morgen laten slaan.'

'Kijk, Leo, wat zit daar aan den slootkant?' riep Dora eensklaps.

'Een haas,' antwoordde Leo.

Het dier scheen hier volkomen thuis. Het zat rechtop, met de lepels steil in de hoogte, en huppelde toen met afgemeten sprongen door den boomgaard.

'Hoe prachtig!' prevelde Dora. 'Dat is het beeld van den vrede. Het schuwste dier acht zich hier veilig.'

Leo klapte even in de handen. Het haas, in plaats van door te gaan, ging op zijn achterloopers zitten en richtte zich op als een kangeroe.

'Dat is onze kamerdienaar,' zei Van Heuvel.

'Spreek toch zachtjes, Mijnheer,' fluisterde Dora. 'Ge zult het dier verschrikken!'

'Geen nood, liefste Dora. Het kent ons waarschijnlijk sinds lang, en weet dat we het geen kwaad zullen doen; 't is alleen bang voor Diaan.'

'Uw kamerdienaar,' vroeg Dora, 'wat bedoelt ge daarmee?

'Hij heeft uw vader bij mij aangediend.'

'Dat is waar,' zei Van Biesterveld. 'Diaan joeg het haas uit zijn leger, toen Mijnheer Van Heuvel aan 't kersenplukken was. Het liep onder de ladder door, en diende mij dus aan.'

'Kunnen we dat lieve dier niet vangen?' vroeg Dora naïef. - 'Och, kijk toch eens, Leo, - hoe aardig het daar zit te kijken! 't Is toch barbaarsch zoo'n dier dood te schieten! - Papa, ge moogt hier nooit jagen. Ik verbied het u.'

Papa schoot in een luiden lach, die het 'lieve dier' terstond op de vlucht dreef.

'O, daar gaat het!' riep Dora. 'Dat is uw schuld, leelijke Vader!'

'We zullen Mijnheer Van Heuvel verzoeken,' zei de leelijke Vader, 'het te vangen, en als 't hem gelukt, zal ik 't met een goud halsbandje aan een gouden ketting laten leggen, - dan zal 't wel gelukkig zijn.'

'Neen,' zei. Dora, 'maar ik wil niet dat ge dit dier in zijn rust stoort; als ge jagen wilt, moogt ge nooit h i e r komen, en ik zal er wel voor zorgen dat Diaan ook wegblijft.'

'Mevrouw,' zei Van Biesterveld, 'ik heb iets van een reisplan vernomen. Uw zoon wil met u den Rijn op.'

'We zullen 't nog maar wat uitstellen,' meende Leo. ''t Is te warm om te reizen.'

'Hoe zoudt ge erover denken,' vervolgde Van Biesterveld, 'als we samen eens een uitstapje maakten?'

'O, heerlijk!' riep Dora uitgelaten.

Vier dagen later zaten de beide families te Bonn aan de algemeene tafel.

‘Zie,’ fluisterde Dora haar buurman in, ‘daar staan kersen; maar lang zoo mooi niet als de onze.’

‘Zeg me eens, Dora,’ vroeg Leo, - ‘ik heb totnogtoe niet begrepen wat die kers te beduiden had, die ge als een medaillon om uw hals droegt, - ge herinnert u wel, verleden Woensdag-avond?’

‘Dat zal ik je zeggen, Leo. Die kers vond ik tusschen de plooien van mijn japon, toen ik thuis kwam, na onze eerste ontmoeting. Ik weet niet hoe 't kwam; maar die mooie vrucht, door uwe hand geplukt, en die daar zoo in eens voor den dag kwam, was mij lief, zooals 't bloempje dat ik geplukt had u lief was. Die kers scheen me een geluksbode, 't was me alsof ze mij eene liefelijke voorspelling deed. Ik bewaarde ze.... voor u.’

‘Maar ik heb ze niet gekregen, Dora.’

‘Geduld!’

‘Hoe zonderling!’ lachte Leo.

VII.

Toen eenige maanden later Leo en Dora te Roerloo in 't gemeentehuis en de kerk waren getrouwd, en ze aan de prachtige tafel zaten, te midden van bloemen en mooi aangekleede dames en heeren, stond er, tusschen de kristallen van het dessert, een klein vaasje, tegenover het jonge paar. Niemand merkte 't op, zelfs Leo niet, - die ook geen oogen had dan voor de prachtige bruid, die nu de zijne was.

‘Leo,’ sprak ze aan zijn oor, - ‘zie eens wat daar vóór u staat.’

Leo keek, en bemerkte eindelijk het kleine glas; hij nam 't in de hand, en zag een in water geconserveerde kers.

‘De verboden vrucht!’ lachte hij.

‘Luister eens,’ lispte Dora hem aan 't oor; - ‘ze had zich verscholen aan mijn hart, dat u toen reeds toebehoorde. Dáárom heb ik ze bewaard!’

‘We zullen ze altijd bewaren, mijn Dora,’ fluisterde hij, in 't verborgen haar hand drukkende.

Dat er op dit bruiloftsmaal merkwaardige toosten werden uitgesproken, behoeft niet gezegd te worden.

Jammer, dat al die welsprekendheid niet aan de vergetelheid kan worden ontrukt. De merkwaardigste was die van Van Heuvel, en deze is in manuscript bewaard gebleven, - niet omdat de Meester zijn toespraak op schrift had, maar omdat een snelschrijver ze heeft opgeteekend. Hoe deze zich onder 't gezelschap bevond, is totnogtoe onbekend, en zal misschien wel onbekend blijven. Genoeg, dat we uit vertrouwde hand de merkwaardige rede hebben ontvangen en kunnen mededeelen.

‘De wereld schijnt ons zoo groot toe,’ sprak Van Heuvel, - ‘maar

ze is toch zoo klein te midden van 't Heelal. We wonen op een stip, in den Oceaan der oneindigheid. En wat zijn we zelven? - Iets, dat in de onmetelijkheid een plaats inneemt, kleiner dan 't onzichtbaarst stofdeeltje voor ons oog in den dampkring. 't Besef dier kleinheid hebben we allen zoodra we naar Boven opzien, en dat zou troosteloos zijn, als de grootheid die ons omringt ons niet tevens wees op een eindelooze toekomst, waarin alles beter moet zijn dan hier op deze kleine wereld. Maar in onze harten ligt een vonk van 't Eeuwige en Eindelooze, die ons tot den Hemel opheft: - de vonk der Liefde. De Liefde is de Almacht die alles te voorschijn bracht en doet voortbestaan. Geen schepsel ontwringt zich aan die Almacht. Wat niet lief heeft, leeft niet, en hij die zegt: “ik kan niemand lief hebben”, is een zelfbedrieger. - Ik ben een oud man, en hoe dichter men de groeve nadert, die ons van deze kleine wereld ontbindt, hoe meer men begrijpt, dat al wat schittert en verblindt slechts kinderachtig en broos speelgoed is, dat ons geen geluk en tevredenheid geeft; maar hoe ouder ik ben geworden, hoe beter ik heb leeren begrijpen, dat ons geluk alleen te vinden is in de liefde die we elkander toedragen. - Mijn zoon, ik heb behalve uwe moeder, die thans naast u zit, niets ter wereld zoo lief gehad als u, en ge zult me altijd lief blijven, tot ik u voor altijd moet verlaten. Aan uw andere zijde zit de lieveling van uw hart. Blijf voor haar wat ge nu zijt. Spiegel u aan het voorbeeld uwer ouders, die elkaar met hart en ziel aanhangen, die in hunne onderlinge liefde en de toewijding voor u hun grootste geluk hebben gevonden. Al wat de wereld u biedt aan grootheid en roem en rijkdom kan niet opwegen tegen 't geluk uwer wederkeerige liefde en trouw. Alles kan falen, alles kan u begeven, maar de waarachtige liefde is onverwelkbaar. Ze rijst uit de graven omhoog, en reikt tot in den Hemel!’

Naschrift.

Toen Leo met zijn mooie jonge vrouw van de huwelijksreis terugkwam, vond hij, onder meer andere brieven, er ook eenige van kameraden, die alle hierop neerkwamen: ‘Ik heb gehoord dat ge uw ontslag uit den dienst vraagt. Is dat zoo, dan verzoek ik om de voorkeur op een uwer paarden.’

Zoodra Leo tijd had, antwoordde hij deze belangstellende vrienden: ‘Ik denk er niet aan mijn ontslag te nemen.’

t.t.

L.v.H.

Uit den vreemde, meegedeeld door Mevr. Van Westrheene.
Bastiaan.
(*Slot.*)

Intusschen kreeg sir Jasper lust in het opknappen van het oude verwaarloosde huis en in de genoegens van het landleven. Eenige honderden ponden, met wijsheid besteed, zouden wonderen doen. Een paar rijpaarden op stal, eenige jachthonden, een eenvoudig dienstpersoneel voor een heerenhuishouding, dat alles zou Benoni wel vlug in orde brengen.

De baron deelde die nieuwe plannen aan Benoni mede; de Italiaan luisterde eerbiedig, zonder iets te zeggen, terwijl hij achter zijn heer stond om hem aan tafel te bedienen; sir Jasper kon derhalve de donkere uitdrukking niet zien die er bij zijn mededeeling op het gelaat van Benoni kwam. Het leven op een buitenplaats viel, al zou het voor nóg zoo kort zijn, niet in den smaak van Benoni.

Na het eten kwam de heer Dibber, de rentmeester, met zes honderd zeven en vijftig pond, deels in vuile banknoten, deels in goud, alles in een zak bij elkander.

'Leg het maar in het kabinet daar, Florio,' zeide hij tot zijn kamerdienaar, en gaf hem den sleutel van een oud Hollandsch kabinet, dat hij in gebruik had genomen; het was een gemakkelijk meubel, vol vakken en geheime laatjes.

Florio legde den zak in een van de binnenste vakken en bleef een oogenblik naar het wonder van werktuigkunde kijken.

'Sluit het kabinet en geef mij den sleutel,' zeide sir Jasper, waarop Benoni de antieke deuren sloot en zijn heer het koperen sleuteltje bracht; het slot was zoo onveilig mogelijk.

Na het eten liet sir Jasper zich door het fraaie weder verlokken nog eens naar buiten te gaan. Hij floot Bastiaan, doch wijl hij eenigszins afgetrokken was, merkte hij niet, eer hij de laan half uit was, dat de hond niet was meegegaan; toen eerst keek hij naar hem om en was verwonderd geen teeken van den St.-Bernard te zien. Hij riep en floot; doch Bastiaan verscheen niet.

'Hij wordt lui; hij krijgt te goed voer,' mompelde sir Jasper en ging zijns weegs, onderweg met zijn stok in de lucht zwaaiend en naar de toppen der boomen kijkende, waar de kraaien in druk gesprek waren.

Ditmaal weerhield hem de wellevendheid een bezoek in de portierswoning te brengen; doch toen hij den heer Dorillon bij het hek zag staan, verzocht hij den geleerde met hem naar de kerk te gaan, waar zij over verschillende bouwstijlen aan het praten raakten; zij brachten er eenigen tijd aangenaam door en wandelden toen langzaam naar huis terug; sir Jasper nam bij het hek afscheid, zonder Philis gezien te hebben.

Zijn eerste vraag, toen Benoni hem open deed, was naar Bastiaan.

Benoni zette een verwonderd gezicht.

'Maar de hond is immers met u meegegaan, mylord?' vroeg hij; 'ik heb hem na het eten niet weer gezien.'

Daarop werd aan alle kanten gevraagd en gezocht; doch de hond was nergens te vinden.

'Dan moet hij met Dibber meegeloopen zijn,' zeide sir Jasper, zeer verdrietig om het gemis van zijn gunsteling; doch bij nader denken was hij overtuigd dat Bastiaan niet met een vreemde zou meeloopen. Zou Dibber den hond gestolen hebben? Zou een achtenswaardig zaakwaarnemer een hondendief geworden zijn, in verzoeking geraakt door Bastiaan's buitengewone fraaiheid? Het was nauwelijks aan te nemen; ook zou Bastiaan zich zoo gemakkelijk niet laten stelen.

Sir Jasper wist niet wat hij ervan denken moest; Benoni keek zeer ernstig.

'Zou het ook kunnen zijn,' vroeg hij, 'dat de een of andere landlooper in de buurt de lucht gekregen kon hebben van de groote som geld die mylord van avond moest ontvangen, en dat de hond weggelokt of misschien wel vermoord is geworden?'

'Het is niet te hopen!' riep sir Jasper; 'zijn verlies zou mij even erg spijten als dat van mijn besten vriend. Ik geloof niet dat ik trouwer vriend heb.'

Doch het vermoeden van Benoni scheen de eenige waarschijnlijke verklaring van de verdwijning van den hond.

'Nu, om inbrekers geef ik geen zier,' zeide sir Jasper. 'Ik heb daar een paar pistolen liggen, die de schurken spoedig uit de wereld zouden helpen; maar het zou mij ontzettend spijten dat de hond gestolen was en misschien mishandeld werd.'

De jonge man had wel van verdriet en ergernis willen schreien. Zelfs Philis Dorillon werd in de smart om het verlies van Bastiaan vergeten. Sir Jasper ging laat te bed en, hoewel hij zijn kamerdienaar ontsloeg zonder avondlectuur van hem te vergen, kon hij den slaap niet vatten, maar bleef tot lang na middernacht wakende woelen.

Wat deed hem eensklaps ontwaken, juist toen hij voor het eerst onrustig was ingesluimerd? Er krabbelde iets aan zijn deur; hoorde hij niet een zacht gekreun?

Hij sprong zijn bed uit en deed de deur open; Bastiaan kwam kruipende de kamer in en ging uitgeput voor zijn voeten liggen.

Waar was het trouwe dier vandaan gekomen en wie had het zóó mishandeld? Zijn zijden waren opengereten, zijn kop was vol schrammen en wonden, alsof hij met de grootste moeite door een nauwe opening gedrongen was; hij was stijf gemuilband en uit een touw dat hij om zijn hals had, bleek dat hij ergens vast gebonden geweest was. Doch waar en door wien? Er zaten stroohalmen tusschen het haar van zijn rug; zijn pooten waren vuil en nat; hij was een deerniswaardig voorwerp om te zien.

Sir Jasper sneed den muilband door, die zeer handig uit oude aan elkander genaaide reepen gemaakt was; hij wiesch de wonden van het dier en haalde hem het overschot van zijn avondeten uit zijn zitkamer. De blijdschap en dankbaarheid van het dier waren onbeschrijfelijk; doch hij was te vermoeid dan dat hij zijn aandoeningen luidruchtig kon uiten. Hij likte zijn baas de handen, kwispelde met zijn staart en ging toen, met een zacht geluid van tevredenheid, aan het voeteneinde van het ledikant liggen.

Daarna ging sir Jasper met een verlicht hart te bed en raakte vast in slaap.

'Dieven, ik tart jelui!' zeide hij, zijn hoofd op zijn kussen vleiende. Hij wist dat hij in Bastiaan veiliger verdedigingsmiddel bezat dan in de fraaiste pistolen.

Eéns slechts in den laten nanacht werd hij wakker en verbeeldde zich dat hij gerucht in het aangrenzende vertrek gehoord had en, toen hij door de open-

staande deur tusschen de belde kamers keek, zag hij Bastiaan langzaam over den drempel komen, alsof hij van een onderzoekingstocht terugkwam. Sir Jasper was nieuwsgierig genoeg om op te staan en naar zijn kabinet te gaan kijken, en de hond wendde zijn oogen niet van hem af. De zak met het geld lag veilig en wel in het vak waar Benoni hem geborgen had.

'Ga liggen, Bastiaan,' beval sir Jasper, nog altijd zeer slaperig, en de St.-Bernard gehoorzaamde als een lam.

Doch toen sir Jasper opstond en de hond in het volle daglicht zag, was hij verbaasd dat er bloed aan zijn bek was, niet afkomstig uit een wond van het dier. Het moest het bloed van den een of anderen vijand zijn.

Hoofdstuk IV.
Benoni.

Sir Jasper belde zijn kamerdienaar; doch, voor het eerst sedert de man bij hem was, bleef het bellen te vergeefs. Iemand die gewoon is op zijn wenken bediend te worden, wordt veeleischend en sir Jasper voelde zich diep beleedigd door de achteloosheid zijns kamerdienaars. Hij belde zes keeren, driftig achter elkander, zoodat het huis ervan weergalmde. Eindelijk kwam er een dienstmeisje toeschieten en bleef op den drempel staan; zij had veel te veel ontzag voor den grooten meneer, dan dat zij nader durfde treden.

'Waar is Florio?' vroeg sir Jasper ongeduldig, nog driftiger door die boersche verschijning. 'Ik heb mijn kamerdienaar gebeld.'

Het meisje antwoordde, in een dialect dat sir Jasper nauwelijks verstond, dat meneer Benoni ziek te bed lag en dat het hem vreeselijk speet dat hij zijn heer nu niet kon bedienen.

'Ziek!' riep sir Jasper, alsof dat een groote beleediging was; 'wat scheelt hem?'

'Pijn in zijn keel,' was het antwoord.

'Is dat een kwaal die hier méér voorkomt?' vroeg de baron, en voegde er aanstonds bij: 'Er moet een dokter gehaald worden; laat de huishoudster goed voor den armen man zorgen; zeg hem dat ik mij heel goed alleen kan kleeden; hij moet niet over mij tobben. Ik kom aanstonds eens naar hem kijken.'

De meid ging heen en kwam na verloop van tien minuten terug, om te zeggen dat Benoni vriendelijk verzocht dat er geen Engelsche dokter werd gehaald; dat hij zeer goed wist wat hem scheelde en hij zich zelf wel zou genezen. Hij had die pijn wel meer gehad.

'Ik heb er toch nooit iets van gemerkt, zoolang hij bij mij in dienst is,' zeide sir Jasper. 'Als hij maar geen besmettelijke ziekte heeft.'

Ondanks die vrees ging sir Jasper, zoodra hij gekleed was naar zijn bediende omzien. Hij vond Benoni lijkachtig bleek, met uitpuilende oogen, en met dikke doeken om zijn hals; hij scheen doodziek en zijn stem was nauwelijks verstaanbaar; hij was nochtans even helder van geest als altijd.

'Mijn arme kerel,' zeide sir Jasper zacht, 'wat is dat plotseling.'

Benoni antwoordde met zijn zwakke stem dat die soort ziekte hem altijd zoo onverwacht overvallen had; dat hij er van kindsbeen af aan had geleden, en geen geneeskundige hulp noodig had.

‘Maar, Florio, wees verstandig,’ vermaande sir Jasper. ‘Gij zijt hier in een vreemd land; wie weet welken invloed het klimaat op u u hebben kan; hier in Engeland is keelpijn dikwijls de voorbode van roodvonk; laat mij om een dokter zenden; geloof mij, het is beter.’

Doch Benoni hield vol dat hij geen Engelschen dokter bij zijn bed wilde hebben.

‘Zij weten er niets van!’ zeide hij; ‘ik zou hun mijn hond niet toevertrouwen. Ik wil me niet door een Engelschen dokter laten vermoorden.’

‘Ik had niet gedacht dat gij zulk een koppige gek waart,’ zeide sir Jasper boos; waarop de zieke Italiaan, met een drift die zijn heer nooit in hem had ontdekt, antwoordde dat hij zich door geen mensch een gek liet noemen; dat hij zijn ontslag nam, en zou heengaan zoodra hij wel genoeg was om zijn bed uit te kruipen.

Sir Jasper deed schielijk zijn best om hem te sussen, zeggende dat hij Benoni in zijn eigen belang een gek had genoemd, wijl hij hem zoo gaarne geneeskundige hulp wilde doen aannemen. De Italiaan was terstond bevredigd, vroeg excuus voor zijn drift, doch zeide dat hij oud en zwak werd, en dat hij zich niet meer geschikt voelde tot dienen. Als mylord het permitteerde, zou hij, zoodra hij sterk genoeg was om te reizen, naar Londen terugkeeren.

‘Oud!’ riep sir Jasper; ‘ge zijt nauwelijks vijftig!’

‘Ik voel mij oud,’ antwoordde de Italiaan.

Sir Jasper begreep niets van die plotselinge verandering. Hij had gedacht dat hij zijn bediende nog wel twintig jaren zou gehouden hebben. Benoni had nog nooit over ziekelijkheid of zwakte geklaagd,

‘Ik wed dat het niets anders is dan dat de schelm een hekel aan het buitenleven heeft,’ dacht de baron; ‘of anders heeft hij van een voordeeliger betrekking gehoord. Die Italianen zijn volleerde huichelaars. Maar hij heeft zijn gelijke niet in kappen en is mij op honderderlei manieren van dienst; het zal zijn of ik mijn rechterhand kwijt ben als hij weg is. En toch wil ik hem liever missen dan Bastiaan.’

Hij had den hond in zijn kamer opgesloten. Hij durfde het dier na het avontuur van dien nacht geen oogenblik uit zijn oog vertrouwen.

De ochtend viel hem lang; het landleven begint iemand die aan al de afwisselingen van het leven in een groote stad gewoon is, spoedig te vervelen. Wijl hij aan de mogelijkheid van besmetting dacht bij de ziekte van Benoni, wilde hij niet bij het huisje van den heer Dorillon komen. Hij zwierf met Bastiaan door het park, ging het bosch in dat erachter lag en kwam verhit en bestoven tehuis; hij verlangde naar een paard om te kunnen rijden en naar een vriend met wien hij een kaartje kon leggen. Benoni had menigmalen piket met hem gespeeld, toen hij, zijn heer, ziek was, en nu kwam de verzoeking in hem op, met een spel kaarten naar de kamer van zijn kamerdienaar te gaan en den zomermiddag met spelen te dooden. Doch dat zou misschien ongepast wezen en niet zonder gevaar, indien de keelpijn van Benoni de voorbode eener besmettelijke ziekte was.

Hij ging den zieke nog eens bezoeken en vond hem nog altijd zwak. De man wilde blijkbaar niet over zijn ziekte spreken en bleef alle geneeskundige hulp weigeren. Hij had een doek met koud water om zijn keel gelegd, zeide hij; dat was het eenvoudigste en beste middel tegen zijn kwaal.

Sir Jasper zwierf den geheelen middag, tot etenstijd, door het groote huis en bekeek de schilderijen, meestal slechte copieën naar Hollandsche en Vlaamsche meesters, en portretten van zijn voorouders, levensgroot, doch als kunstwerken het doek niet waard waarop zij geschilderd waren.

Vóór zonsondergang was sir Jasper geheel moedeloos. Hij had gegaapt totdat zijn kaken zeer deden; hij was zelfs aan het dichten van een sonnet naar het Italiaansch begonnen, doch het rijmen wilde niet vlotten. Hij viel op een sofa neder en verlangde naar den nacht.

In dien toestand werd hij aangetroffen door den heer Dorillon, die vol onrust naar het groote huis kwam loopen, wijl hij van zijn knechtje had gehoord dat de kamerdienaar van sir Jasper door een besmettelijke ziekte was aangetast; dat

de baron er reeds door besmet was en dat geen van beiden waarschijnlijk den nacht zouden doorkomen.

Sir Jasper was blijde dat hij zijn vriend zag, doch weerde hem ijverig van zich af.

'Ik weet niet eens of het wel goed is dat gij bij mij in de kamer zijt,' zeide hij, en vertelde van Benoni's keelpijn en van zijn vrees dat het roodvonk zou worden.

'De oogen van den armen kerel schitteren zoo en zijn pols is zoo zwak,' voegde hij erbij. 'Ik vrees dat hij veel zieker is dan hij wil weten.'

'Ik heb wel een weinig kennis van medicijnen,' zeide de geleerde, die de recepten van lord Bacon op zijn duimpje kende, en in dien ervaren wijsgeer geloofde als in een doctor in de geneeskunde. 'Ik zou uw bediende wel eens willen zien. Ik zou hem misschien een goeden raad kunnen geven. Er zijn vele samentrekkende middelen die hem goed kunnen doen,' en de geleerde begon allerlei kruiden op te noemen.

'Ik zou voor geen geld van de wereld willen hebben dat gij bij hem kwaamt,' viel sir Jasper hem, midden in die opsomming, in de rede; 'gij zoudt de besmetting naar uw dochter kunnen overbrengen.'

'Het arme kind,' antwoordde de geleerde onschuldig; 'zij viel bijna flauw van schrik toen zij hoorde dat gij op sterven laagt. Zij heeft zulk een gevoelig hart. Ik moet spoedig naar huis terug, om haar gerust te stellen.'

'Ja, doe dat,' zeide sir Jasper; 'ik heb u liever niet in mijn besmet huis. Maar eer gij heengaat, moet ik u nog iets vertellen wat er van nacht gebeurd is, en waarvan ik letterlijk niets begrijp.'

Daarop begon sir Jasper te vertellen hoe Bastiaan verdwenen, en onder welke zonderlinge omstandigheden het dier teruggekomen was; het vreemde geluid dat hij later had gehoord, en zijn ontdekking dat de hond dien morgen bloed aan zijn bek had.

'Het had er alles van of de hond gevochten had,' zeide sir Jasper, 'en toch heb ik mijn geld veilig in mijn kabinet gevonden.'

'Sluit gij uw deur niet af eer gij te bed gaat?' vroeg de heer Dorillon. 'Ik zou gedacht hebben dat gij, in dit groote huis en zoo alleen, niet met open deur moest gaan slapen.'

'Ik zou mijn deur misschien gesloten hebben, indien ik een sleutel had gehad; maar alles is min of meer in ontredderden staat in mijn voorouderlijk slot, en de sleutel van mijn appartementen is zoek.'

De heer Dorillon opperde een paar gissingen; doch wijl hij eenigszins bijgeloovig was, vond hij iets geheimzinnigs in de zaak. Sir Jasper deed zijn vriend uitgeleide, vergezelde hem de laan af, en keerde, dicht bij de portierswoning gekomen, naar huis terug. Hij wandelde in den maneschijn langzaam met Bastiaan bij zich naar huis en het zilveren licht trof hem sterker dan het ooit te voren had gedaan, zelfs in de poëtische natuur van Italië.

'Ik vrees waarachtig dat ik verliefd ben,' dacht hij, glimlachende om zijn eigen liefelijke dwaasheid. 'Gisteren was het Rosaline, van daag Julia, en Julia beteekent een ware innige liefde. Maar wij hebben Goddank geen Capuletten en Montagnes om een twistzaak uit onze liefde te maken. Wij kunnen trouwen als wij willen, en levenslang gelukkig met elkander zijn.'

Hij had zulk een goede meening van zijn eigen persoon, dat hij zich zeker voelde van de liefde van juffrouw Dorillon. Zij was immers bijna flauw gevallen toen zij dacht dat hij in gevaar was! Was dat niet een bewijs dat zij hem beminde?

Toen hij tehuis kwam, stond de huishoudster hem reeds met ontsteld gelaat op te wachten.

‘O, mijnheer, Benoni ligt op sterven en hij verlangt zoo naar u!’ zeide zij, naar adem snakkende.

Die tijding trof sir Jasper diep; hij had zijn armen kamerdienaar in zijn verliefde droomen bijna vergeten. En Benoni had hem opgepast en bij hem gewaakt toen hij in gevaar was geweest.

Hij haastte zich naar de ziekenkamer en zag Florio Benoni overeind in bed zitten, met een akelig gezicht; hij zag eruit als een lijk en de linnen doek om zijn keel was rood van bloed. De oude huishoudster ondersteunde hem en hij hield zijn oogen naar de deur gericht, om zijn heer te zien komen.

‘Mijn arme Benoni!’ zeide sir Jasper vriendelijk, bij het bed komende; ‘maar groote hemel, wat is dat! Uw hals bebloed! Ongelukkige, hebt gij een einde aan uw leven willen maken?’

‘Neen,’ antwoordde Benoni met schorre stem; ‘maar ik word het slachtoffer van mijn eigen misdaad. Ik heb u laten roepen, sir Jasper, vooreerst om mijn ziel te redden door de bekentenis van mijn schuld; als er een Roomsche priester binnen het bereik is, smeek ik u hem te laten ontbieden, en dan opdat mijn vreeselijk einde een waarschuwing voor u moge zijn.’

‘Ga gauw heen,’ beval sir Jasper aan de huishoudster, terwijl hij haar plaats bij het ziekbed innam, ‘en laat er iemand naar Taunton gaan. Er is misschien een Roomsche priester in die stad. Laat er onmiddellijk werk van gemaakt worden.’

De oude vrouw ging heen, en schudde bedenkelijk haar hoofd.

‘Nu zijn wij alleen, mijn arme Benoni,’ zeide sir Jasper: ‘Zeg mij, wat beduidt die treurige zaak?’

‘Zij beduidt dat ik den besten, mildsten heer heb willen bestelen,’ antwoordde de Italiaan. ‘Ik ben zulk een laaghartige slaaf van mijn eigen hartstochten geweest dat ik, na alles wat ik bezat aan de speeltafel verloren te hebben, ja, nadat ik menigmaal gespeeld heb met het geld dat ik van u had gestolen, bezeten was door het dwaze geloof dat ik al het verlorene kon herwinnen, en fortuin kon maken, indien ik maar een goede ronde som kon machtig worden, om te kunnen spelen totdat het geluk mij eindelijk zou toelachen. Iedereen heeft zijn uur van geluk, dacht ik; en juist toen de fortuin mij scheen te willen begunstigen, werd ik getergd door ledige zakken. Wij zijn hierheen gegaan en ik was boos op u, omdat wij Londen uitgingen. Ik was erbij toen gij dien zak met geld ontvingt en de duivel fluisterde mij toe: “Die som zou genoeg zijn om fortuin te maken.” Ik heb met den verzoeker geworsteld; wezenlijk, mylord, ik ben niet spoedig bezweken, maar ik hoorde altijd weer die fluisterende stem in mijn oor:

“Gij kunt het geld zoo gemakkelijk krijgen. Gij behoeft hem geen kwaad te doen; hij zal u nooit verdenken. Hij kan die som wel missen, zonder er op den duur armer door te zijn; het eenige is dat hij wat minder dolle streken kan begaan.” Ik heb eindelijk aan de stem van den verzoeker gehoor gegeven en mijn plan gemaakt. Ik had het geld overdag uit het kabinet kunnen nemen, terwijl gij uit wandelen waart; maar indien ik dat had gedaan, zou de verdenking op mij zijn gevallen; ik moest er den schijn aan geven dat de diefstal het werk van inbrekers was geweest. Het moest 's nachts gedaan worden.’

De Italiaan viel geheel uitgeput op zijn kussen neder en hijgde naar adem. Het uitspreken van zijn bekentenis had hem de grootste moeite gekost. Zijn woorden kwamen er afgebroken uit.

‘Zeg maar niets meer, Benoni,’ zeide sir Jasper. ‘Ik kan het overige wel raden. Gij hebt mijn trouwen hond in het een of andere hok opgesloten.’

‘In den kelder onder de keuken. Daar was een traliehek voor het luik; ik dacht dat de tralies zoo dicht bij elkander waren dat de hond er niet door

kon, al was hij los geweest; maar ik had hem gemuilband en aan een sterk touw vastgelegd. Ik heb hem geen kwaad willen doen. Ik zou er wel iets op bedacht hebben om hem los te laten als ik het geld eenmaal veilig in handen had, al zou ik hem zelf niet hebben durven loslaten, nadat ik hem zoo valsch had behandeld.'

'Daarin zoudt gij gelijk gehad hebben,' zeide sir Jasper. 'Het trouwe dier zou het u niet hebben vergeven.'

'Ik ben in het holle van den nacht in uw kamer gekomen, wetende dat gij gewoonlijk vast slaapt, en in de meening dat de hond veilig in den kelder zat. Ik was een wanhopig mensch, mylord. De duivel had mij al geheel in zijn macht; waart gij wakker geworden en hadt gij mij herkend, dan weet ik niet tot welke misdaad ik niet in staat zou geweest zijn.

Ik had een dolk bij mij; maar nauwelijks was ik over den drempel, of de hond vloog op mij los, sleurde mij naar den grond en beet mij in de keel. Te vergeefs trachtte ik mijn dolk te grijpen; ik was geheel weerloos. Toen hij mij eindelijk los liet, kon ik nauwelijks uit de kamer kruipen. De wond en de schrik hebben mij vermoord. Ja, ik voel dat mijn dood aanstaande is. Ik dacht van morgen, dat de wond aan mijn keel dicht ging; maar een uur geleden is zij op nieuw opengegaan, hel bloeden is weer begonnen en ik voel dat er geen genezing voor mij is.'

Benoni had gelijk; het doodzweet lag reeds op zijn gelaat. Hij leefde nog tot den volgenden morgen, tot het laatste oogenblik toe helder van geest; sir Jasper had hem vergiffenis geschonken, en hij bad om genade van God. Geen priester van het aloude geloof kwam bij het sterfbed van den Italiaan, om zijn gang naar de eeuwigheid gemakkelijk te maken. De bode had geen priester kunnen vinden. Doch Benoni stierf met het crusifix zijner moeder in zijn stervende handen en geloofde aan de vergeving van zijn zonden.

Een jaar later was de verwaarloosde buitenplaats een zoo vroolijk verblijf als er ergens een in Engeland is te vinden. Er waren paarden op stal, honden in de hokken, welgedane dienstboden binnen- en buitenshuis, en den geheelen dag door was er de beweging eener drukke huishouding. Sir Jasper was genezen van het spel en alle andere Londensche ondeugden en, op zijn vijf en twintigste jaar, tot zijn eigen blijdschap, een gehuwd man en een landheer, die door zijn huisgezin en zijn onderhoorigen op de handen werd gedragen; hij was bemind onder den naburigen adel en leidde het leven, dat misschien het gelukkigste is voor den mensch en de minste zorgen baart.

In geheel het huisgezin was geen lid hooger geacht dan de trouwe hond Bastiaan.

Suum cuique.

Geuzenlied.

I.

Zij brullen ‘Leeuw van Vlaanderen!’
En huilen tegen ons,
Zij die den Leeuw doen kruipen,
Doen kruipen voor Bourbons!
O Breydel en De Coninck,
Gent, Brugge van weleer,
Heeft Vlaandren dan geen Kerels,
Hebt gij geen Klauwaarts meer?
- Op, Geuzen! wreekt uw vaderen;
Zwaait gij de Leeuwenvaan!
Wee, wee den landverraderen,
Wanneer hun uur zal slaan!

II.

Blikt om u heen, o Broederen!
Trekt gansch de wereld rond:
Weer rijzen als paleizen
De kloosters uit den grond.
Het glanzend licht der rede,
Dat licht moet uitgedoofd,
Voor bedevaart, mirakels,
En spoken in het hoofd....
- Ach! over Leie en Schelde
Hangt zulk een sombre nacht.....
O Land van Artevelde,
De Geuzen houden wacht!

III.

Jezuïeten zaaien tweedracht:
Zij blazen haat en twist;
Wij juichen: ‘Recht en rede!’
Zij grijnzen: ‘Laag en list!’
Hoort, - Rome smeedt ons ketens
Voor 't lijf en voor de ziel;
Het zwart gespuis zal 't menschdom
Verplettren met den hiel.

- Dan, Geuzen, dan te wapen,
De Vrijheidsvlag ter hand:
Van 't ongediert der papen
Verlost ons Vaderland!

IV.

Wanneer rijst eens het daglicht
In de aardsche rampwoestijn,
Dat elk zijn eigen Koning,
Zijn eigen Paus zal zijn?
Geen slaven meer aan ketens,
Geen ziel aan boei of band,
En 't menschdom, gansch het menschdom,
Een enkel Broederland!
- Dat willen wij, o Geuzen!
Al kost het goed en bloed;
Wij gaan vooruit als reuzen,
Vooruit met leeuwenmoed!

J. DE GEYTER.

Ofschoon bovenstaand lied de dagteekening draagt van 15-17 September 1873, kwam 't eerst heden in onze handen, door vriendelijke mededeeling van den dichter. Wij mochten 't aan onze lezers niet onthouden: het is een sprekend teeken van den weerstand, dien het Ultramontanisme opwekt in onze eeuw; een sprank van den geest, die onze vrije broederen in het Zuiden bezielt; een profetie van wat den vaderlandloozen te wachten staat, wanneer zij, verblind, hunne eischen niet weten te matigen.

Immers men wete het wèl: men heeft hier niet te doen met een opwelling uit één enkele dichterziel. Onder den titel *De Vlaamsche Leeuw en de Geuzen* werd dit lied in meer dan 300,000 exemplaren verspreid in het Roomsch-Katholieke België, de stookplaats van het Ultramontanisme, de moeder van den Generaal der Jezuïetenorde.

Een aanslag op de kinderzielen.

Onder de punten - zoo moet men in den jare 1877 in de Nederlandsche dagbladen lezen - op het Geldersch Onderwijzersgenootschap te Zutfen te bespreken, behoort ook de vraag: ‘Of de sprookjes en verhalen, voorkomende in de leerboekjes, de verbeelding der kleinen niet te sterk prikkelen en eene idealistische levensrichting in de hand werken en daardoor schaden aan het bevorderen van gezonde en flinke denkbeelden voor het werkelijk leven?’

In afwachting van de beraadslagingen over dit belangrijk punt, zouden wij aan H.H. Regenten van eene welbekende inrichting te Zutfen wel in overweging willen geven om door de lijders in hun gesticht de prijsvraag te doen beantwoorden: Welke zijn de oorzaken, dat onder de kruidenierszoons van Zutfen en de boerenjongens van den Achterhoek zich eene zóó sterke idealistische levensrichting openbaart, dat daartegen in de materialistische 19de eeuw buitengewone maatregelen behooren genomen te worden?

Gedeputeerde Staten van Gelderland konden intusschen de vraag in behandeling nemen: Of de bevoegdheid tot het geven van Lager Onderwijs nog gelaten kan worden aan mannen, die met de allereerste beginselen van zielkunde en opvoedingsleer onbekend blijken te zijn?

Het advies van den humanen Inspecteur kan, dunkt ons, wel niet twijfelachtig zijn.

Nieuwe uitgaven.

Nieuwe geïllustreerde uitgaaf der Overbetuwsche Novellen door J.J. Cremer, te Leiden, bij A.W. Sijthoff,

De wacht reeds lang op eene aankondiging: de eerste aflevering draagt het jaartal 1875, en de dertiende - de laatste, die ons onder de oogen kwam - 1876 aan het hoofd, of juister, aan den voet.

Wat zullen wij meer doen dan de uitgave aankondigen? Geen Nederlandsch schrijver haalt in populariteit bij Cremer; zijn Overbetuwsche novellen zijn aan iedereen bekend, en worden toch door iedereen met onverdeeld genot opnieuw gehoord of gelezen. Cremer's verdiensten en zijn zwakke zijde, ze zijn door Busken Huet, en Gorter, en goden van minderen rang, bij herhaling gewogen en overwogen.

We hebben er niets meer bij te voegen, dan dat deze uitgave met goed geteekende steendrukplaten is versierd, zich voorts aanbeveelt door handig formaat en matigen prijs. Ze zal wel als zoovele van hare voorgangsters haren weg vinden, evenals:

Zoo zijn er! Studentenschetsen geteekend door Alexander V.H. Nieuwe uitgave. Eerste tot derde aflevering. Te Arnhem, bij P. Gouda Quint.

Ze behooren tot de meest frissche, gezonde voortbrengselen van A.V. H's rijke teekenstift. Ze hebben indertijd aanstoot gegeven, en werden in een toen nog veelgelezen tijdschrift doorgehaald door een ‘pipa’, die weemoedig treurde over de jongelingszonden van zijn zoon, om straks te stikken in de zonden van zijn eigen grijsheid.

In de bibliotheek van jonge-dames-kostscholen zouden we niet bij voorkeur deze studentenschetsen plaatsen, of 't moest zijn op de bovenste plank; maar het getuigt voor den kunstenaar, dat hij, tot meer dan rijpen leeftijd gekomen, met vrijmoedigheid een blik durft slaan op zijne jeugd; dat hij in den strijd en onder de smarten des levens nog een open oog heeft gehouden voor het levensgenot van een onbezorgde jongelingschap.

Ga 't zoo menigeen, die met A.V.H. jong is geweest en oud is geworden, en de diepe groeven van veler voorhoofd mogen voor een oogenblik weggevaagd worden door een hernieuwde kennismaking met de jolige, geestige Zoo zijn er's!

John Halifax-serie. Miss Mulock's romans. Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon,

vragen ook nog om een woord van aanbeveling: een beoordeeling toch niet. Sedert haar *John Halifax* verscheen, behoort Miss Mulock ook bij ons tot de meest bekende en hooggewaardeerde schrijfsters.

Wie het geteem van menigen Engelschen roman moede is, grijpt toch nog naar de frissche, geurige geestesvruchten van Miss Mulock; 't is niet alleen haar boeiende schrijftrant en haar fijne opmerkingsgave, 't is haar edel hart en haar onbekrompen geest, waardoor ze hier menigeen voor zich won. De welbekende uitgevers waagden niet te veel, toen zij eene serie aankondigden van hare beste romans: van *Leven voor Leven*, *Het hoofd des huisgezins*, *Een welbesteed leven* en *Meesteres en Dienstmaagd* verschijnt hierbij een tweede, van *John Halifax* zelfs een derde druk: wel een zeldzaam feit in de geschiedenis van een vertaalden roman. Compres en toch duidelijk is de druk, en nevens smaakvolle omslagen zijn ook nette bandjes voor de inteekenaars verkrijgbaar.

De goede wijn behoeft geen krans.

Eigen Haard. 1ste Kwartaalstuk, 1877. Haarlem, Kruseman en Tjeenk Willink.

Altijd nieuw, elke week weer nieuw, heeft *Eigen Haard* aanspraak op een herhaalde aankondiging onder de *nieuwe* uitgaven.

We hebben hart voor dat familleblad: omdat we achting hebben voor den moed der uitgevers, die hier te lande een wederga durfden ondernemen van de beroemde *Gartenlaube*; hier, onder dit kleine volk, waar het debiet in vergelijking met het ééne groote Duitschland zooveel beperkter móet zijn; hier, waar men, bij al zijn Nederlandsche deugden, althans dit ééne Nederlandsche ondeugdje bezit, dat men voor boeken al heel weinig over heeft.

Waarlijk, de gevels van de huizen behoeven niet weggenomen te worden om de verbazing te motiveeren over het schrale dieet, waarop onze gegoede burgerstand - kern der maatschappij immers? - zijn geest weet te zetten; over de oudbakken kost, waarmede men dien geest voor den hongerdood tracht te bewaren. Eén enkele schotel, die op een familiaar soupeetje volgens den ‘Cuisinier’ niet gemist kan worden, kost tien, twaalf gulden; een snoeperig hoedje voor 't lieve, jonge mevrouwtje het dubbele; maar de geest wordt een heel jaar onderhouden voor vier, vijf gulden. Zóóveel bedraagt de contributie van het leesgezelschap, waaruit mevrouw en de jonge dames al haar zielenvoedsel (als ze nog naar de kerk gaan, komt er wekelijks een dubbeltje + 2 centen bij) putten. Mijnheer doet het af met het Leesmuseum, waar tweehonderd leden zich vergenoegen met één exemplaar van een tijdschrift, één afdruk van een brochure. De dames, als ze niet al te onderaan staan, lezen in April 1877 de eene of andere beschouwing van een quaestie, die in Januari 1876 brandend was, maar nu al lang tot asch geworden is. De meesterstukken onzer letterkunde moeten minstens ettelijke maanden wachten om dan in ééne week - morgen komt de bode om de portefeuille af te halen - afgerammeld te worden.

De geestelijke tering is daarom aan de orde van den dag.

En de boekhandel, - een handelstak zoo achtenswaardig en actief als er een in ons vaderland is - moet met overmatige inspanning zich staande houden.

Dat men goede boeken moet bezitten, dat men nevens Beets zijn Van Lennep, bij zijn Da Costa zijn Toussaint en zijn Schimmel binnen zijn bereik moet hebben, om zich - er zijn zoovele verloren uurtjes! - dagelijks met hun geest te voeden en te

verkwikken, duizendmaal duizend Nederlanders hebben er nog geen vermoeden van. Als men nog boeken heeft, zijn 't vreemden, en eene ontwikkelde Nederlandsche dame weet, wanneer ze een staalkaart geeft van haar lectuur, alleen Fransche en Engelsche en Hoogduitsche schrijvers aan te halen.

Vooral heeft men er hier weinig ervaring van, hoe een tijdschrift een huisvriend worden kan, wiens verschijning maandelijks of wekelijks met verlangen wordt te gemoet gezien.

Zulk een huisvriend te willen scheppen, het was een stoute poging van de uitgevers van *Eigen haard.*

Zijn ze geslaagd?

Wat den inhoud betreft, hebben zij veel gedaan. Uit dit eerste kwartaal noemen wij eenige titels: Eene overbetuwsche novelle van Cremer, Beelden uit het volksleven door Martin Kalff, De Expeditie naar Midden-Sumatra, door Dr. H.F. R Hubrecht, IJzererts in Nederland, door Dr. W.C.H. Staring, Achter de schermen, door J.H. Hooijer, Benediktus de Spinoza door Prof. van der Wijck, Een droevig voorval, door W.J. Hofdijk, Willem Rapenburg en zijn vrouw, door Mevr. Van Westrheene enz. Vier en dertig illustraties vonden we in dit stuk: portretten van bekende of beroemde mannen, als Kappeyne van de Coppello, Moens, Lindo, Spinoza; houtgravuren naar beroemde schilderijen; afbeeldingen van plaatsen of inrichtingen, welke de algemeene belangstelling genieten, als het Opleidingschip Admiraal van Wassenaer (met tekst van Jhr. Westpalm van Hoorn tot Burgh) dat ons Hollandsch hart goeddoet, het aanstaand Rijksmuseum te Amsterdam, het Nederlandsche Handels-etablissement te Port-Saïd, de Hardglasfabriek te Leerdam, de westelijke doorgang van den staatsspoorweg te Amsterdam, voorwerpen gevonden in de hut van Barendsz op Nova-Zembla en meer andere.

De bloemen van het seizoen worden door een deskundige besproken, de vrouwenvraag met veel gezond verstand behandeld, en..... maar een vluchtige aankondiging wilden we maar geven: een bewijs, dat Nederland de hoop op zijn eigen *Gartenlaube* niet behoeft op te geven, wanneer de uitgevers op den ingeslagen weg voortgaan en met de redactie wedijveren om hun werk gedurig te verbeteren, en - wanneer het Nederlandsche publiek wat minder karig - neen, dat woord is te hard: reeds telt *Eigen Haard* zijn inteekenaren bij duizendtallen - nog wat ruimer van hart en milder van hand wordt, waar 't er op aankomt om eene uitgave te ondersteunen, die een eere voor Nederland belooft te worden.

Godgeleerdheid. - wijsbegeerte. - onderwijs.

Godsdienstgeschiedenis.

Geschiedenis van den godsdienst tot aan de heerschappij der wereldgodsdiensten, geschetst door Dr. C.P. Tiele, hoogleeraar bij de Remonstranten. Amsterdam, P.N. v. Kampen en Zoon, 1876.

Wanneer de nieuwe wet tot regeling van het Hooger Onderwijs in werking is getreden, zal aan alle Universiteiten in de faculteit der godgeleerdheid onderwijs gegeven worden in *de geschiedenis der godsdiensten in het algemeen.* Al is deze omschrijving van het nieuwe vak alles behalve keurig, de zaak-zelve is een aanwinst.

De taak van den beoefenaar dier geschiedenis is even schoon en aantrekkelijk als omvangrijk en moeilijk. Wijd toch is het gebied, waarop hij zich moet bewegen, bijna onafzienbaar wijd. Immers, van alle volken in alle tijden, van de vroegste eeuwen af, zoover de geschiedenis reikt, tot heden toe, moet hij zooveel mogelijk de godsdienstige meeningen, voorstellingen, gebruiken kennen, om ze in oorsprong en ontwikkeling na te gaan, met elkaar te vergelijken, in hunne bestanddeelen te ontleden, in één woord te begrijpen, ten einde zoo bouwstoffen te leveren tot recht verstand van den godsdienst-zelven. Al zal de beoefenaar van dit vak wijs doen, wanneer hij één bepaalden godsdienst of een paar tot het voorwerp zijner bijzondere belangstelling en zelfstandige studie kiest, in geen mag hij een vreemdeling zijn; hoewel hij dan aangaande de meeste zijn kennis uit de tweede of derde hand heeft en niet uit de bronnen-zelve, hij moet toch in alle thuis wezen. Hij tracht in de verbeelding te leven zoowel met Kamschadalen, Kaffers, Negers en Roodhuiden, als met Egyptische en Chaldeeuwsche priesters, Brahmanen en Magiërs, Grieksche dichters en Israëlietische profeten. Daarenboven mag hij met den arbeid der Joodsche schriftgeleerden en der Christenkerkvaders niet onbekend zijn; terwijl zoowel de eeredienst der R.-Katholieke kerk hem bouwstoffen levert als de ‘opwekkingen’ der Methodisten; enz. enz. Al wat door menschen, in hun

karakter van godsdienstige wezens, gesproken en gedaan is, van de handelingen der stompzinnigste wilden af tot het gebed en de liefdewerken der uitnemendste Christenen toe, hij moet daaraan de plaats geven die er aan toekomt.

Neemt men nu hierbij in aanmerking, dat de oorkonden, waaruit die kennis moet geput worden, in alle tongvallen der wereld zijn geschreven, zoodat een uitgebreide taalkennis vereischt wordt, reeds om de bijzondere beoefenaars van de belangrijkste deelen der volkenkunde na te rekenen, en dat de godsdienst van een volk met zijn oorsprong, levenswijs, zeden en geschiedenis zeer nauw samenhangt, dan beginnen wij te beseffen, welk een reuzentaak hij aanvaardt, die in dit vak meester zijn wil.

Wel is waar kan men dit in zekeren zin van iedere wetenschap zeggen, daar elker gebied grenzenloos is en men zijn onmacht om het geheel te omvatten te dieper voelt naarmate men met beter gevolg haar beoefent; maar die de geschiedenis van den godsdienst bestudeert, ondervindt alle moeilijkheden, aan wetenschappelijke onderzoekingen verbonden, van den aanvang af in zeer groote mate.

Maar de studie is noodzakelijk en zeer vruchtbaar, zoowel voor den historicus, die bij het bestudeeren der menschheid waarlijk niet in de laatste plaats kennis behoort te nemen van de wetten, waardoor de wording, de groei, de achteruitgang, de vervorming, de veredeling der godsdiensten beheerscht wordt, als voor den theoloog. Immers, wie één godsdienst kent, kent er geen, zooals hij die slechts éene taal verstaat, deze onmogelijk goed verstaan kan. Wij leeren slechts door middel van vergelijking iets kennen. Indien een theoloog alleen den Christelijken godsdienst bestudeert, zal hij licht mistasten bij de ontleding van sommige verschijnselen en zeker vaak verlegen zijn om eene verklaring. Ook de vergelijking van den Israëlietischen helpt hem niet genoeg, daar deze zoo nauw met den Christelijken samenhangt. Het is noodig, dat hij zijn blik wat ruimer laat weiden en gadeslaat, wat op godsdienstig gebied voorgevallen is en nog voorvalt bij volken, die geheel buiten het Christendom staan. Beurtelings zal hij treffende overeenkomsten en groote verschillen opmerken en daardoor zoowel de wetten leeren kennen, waaraan de volken ook in hun godsdienstig leven gehoorzamen, als in een bepaalden godsdienst het wezenlijke van het bijkomstige leeren schiften. Menig vooroordeel wordt ontdekt bij het licht der geschiedenis.

De geschiedenis van den godsdienst wetenschappelijk te beoefenen is thans eerst mogelijk geworden. Immers, hiertoe moet aan sommige voorwaarden voldaan worden, waaraan tot vóór betrekkelijk korten tijd zelden door enkele menschen, nimmer in ruimen kring, voldaan werd.

Wel is waar zijn enkele boeken, wier auteurs zich ten doel stelden alle godsdiensten der wereld te beschrijven, reeds twee eeuwen oud. Het eerste toch is van een Engelschman, A. Ross, waarvan in 1666

te Amsterdam een Fransche vertaling, twee jaar later te Heidelberg eene Duitsche verscheen, en dit is door een groot aantal gevolgd. Maar hun wetenschappelijk gehalte was gering en kon ook niet groot zijn.

Vooreerst was de kennis dier vreemde godsdiensten klein en waren de bouwstoffen voor de beschrijving dus gebrekkig. Welke toch waren de bronnen, waaruit men putte? De voornaamste waren de Grieksche en Romeinsche schrijvers, die de mythen van hun volk verhaalden en enkele bijzonderheden uit de godsdiensten van andere natiën mededeelden. Nevens deze had men eenige reisbeschrijvingen, waarin van Amerikaansche en Afrikaansche stammen allerlei wonderlijke dingen verteld werden. Ook kende men uit de boeken eenige gebruiken der Mohammedanen. Uit dien kleinen voorraad van meedeelingen de voornaamste godsdiensten te begrijpen, was onmogelijk. Er blijft dan ook, wanneer men uit die oudste werken over alle godsdiensten der wereld alles wegneemt, wat op den Christelijken en den Joodschen betrekking heeft, niet veel over. Ook waar wij een grooter verzameling van feiten aantreffen, zooals in het lijvige werk van Picard: *Cérémonies et coutumes religieuses de tous les peuples du monde,*(*) dan missen wij evengoed als in de schralere geschriften inzicht in het wezen der beschreven godsdiensten. Al staat op den titel *avec une explication historique*, wij krijgen toch niets anders dan een reeks monografieën, vooral over afdeelingen der Christelijke Kerk, die samen niets anders dan een chaos vormen.

Geen wonder! Al had men in de zeventiende en achttiende eeuw nauwkeuriger en uitvoeriger berichten over de heidensche godsdiensten en den Islam gehad, tot recht verstand er van zou dit alles niet veel hebben bijgedragen. Van het Jodendom wist men veel meer; maar men begreep er daarom niets meer van. Omtrent de gebruiken in de Christelijke Kerk en de partijen in haar midden kon men voldoende ingelicht zijn; maar den geschiedschrijvers ontbrak de gave der critiek. Dit was het groote gemis! Men had niet den rechten blik op het onderwerp. Ziet het in den titel van het daar straks aangehaalde werk van Ross. Hij luidt in het Fransch: *Les religions du monde ou démonstration de toutes les religions et héresies de l'Azie*, *Afrique*, *Amerique et de l'Europe depuis le commencement du monde jusqu'à présent.* Die vereeniging van godsdiensten en ketterijen is kenmerkend, want zij is geenszins een onlogische koppeling van twee heterogene begrippen. Neen; tegen de Logica wordt hier niet gezondigd. De godsdiensten der wereld en de ketterijen in de Christelijke Kerk staan naast elkaar tegenover de waarheid - dat is, voor de meeste dier auteurs, de leer der Anglicaansche Kerk.

(*) Amsterdam 1723, 6 dln. in fol. In het Holl. vertaald door A. Moubach, Amsterdam 1727.

Het doel, dat dien geschiedschrijvers voor oogen stond, was meestal de zegepraal van hun kerkgenootschap. ‘Lecteur Chréstien!’ zoo luidt de aanhef der voorrede van Ross, ‘j'entends qu'il y a des gens qui trouvent toujours à redire aux actions des autres, qui ont desja porté leur jugement sur ce présent livre, disant; que le monde estant empesté et tourmenté de trop de Religions, il valoit mieux que leurs noms et opinions, demeurassent éternellement ensevelis dans les ténebres, qu'ils fussent mis en lumière: auxquels je reponds, que leur dire est de fort peu de consequence et leurs raisons bien ridicules; car la fin, pourquoy ces differentes opinions dans la Religion sont mises en avant, n'est pas afin que nous les embrassions, mais afin que nous en puissions voir la difformité et que nous en gardions..... Il est vray, le monde est remply de trop de Religions et c'est ce qui est le plus triste; mais ce livre-cy ne les a pas faites, mais elles ont fait ce livre.’ Verder betoogt hij het nut, dat in de kennis der dwalingen ligt. Men kan gissen waarin het bestaat: zij moet ons dankbaar stemmen voor het bezit der waarheid, ons leeren dat alle barbaren toch een godsdienst gehad hebben en het dus zeer schandelijk is atheïst te zijn, de Christenen prikkelen tot naijver als zij opmerken, dat de heidenen en ketters zooveel over hebben voor hunnen godsdienst, en doen zien dat alle nieuwerwetsche ketterijen slechts oprakelingen zijn van oude dwaasheden.

Men begrijpt licht, dat wie op dit standpunt staat te éenen male buiten staat is een godsdienst te begrijpen. Merkte men schoonheden op in de gebruiken, mythen of denkbeelden der ouden, dan leidde dit evenmin tot inzicht in het wezen hunner godsdiensten als wanneer het oog viel op hetgeen men ‘dwaasheden’ achtte. Ziet het in het terecht hoog gesteld werk van een Tobias Pfanner(*), die ‘het stelsel eener zuiverder heidensche theologie’ uiteenzet, om aan te toonen, hoe dicht de heidenen in bijna alle stukken bij den waren godsdienst komen. Het opschrift van de eerste paragraaf is: ‘Over de afgoderij en bijgeloovigheden der heidenen, haar oorsprong, verscheidenheid en onzinnigheid, vooral bij de Egyptenaren.’ En wanneer hij daarna wijst op het betere, dan zet hij uiteen, hoe de heidenen door rede en overlevering eenige verwarde kennis van de voornaamste Christelijke leerstukken, drieëenheid, voldoening enz. gehad hebben.

Op dit gebied, als op zoo menig ander, heeft de strijd der partijen groot nut gedaan. Toen tegen de confessioneelen van Roomsche en Protestantsche Kerken ketters hun stem verhieven, werd ook hetgeen men van andere godsdiensten wist in het geding betrokken. Van de overeenstemming tusschen heidensche en Christelijke gebruiken, voor-

(*) Systema Theologiae gentilis purioris, qua quam prope ad veram religionem gentiles accesserint per cuncta fere ejus capita ex ipsis praecipue illorum scriptis ostenditur. Basileae 1679.

stellingen en leeringen werd partij getrokken, en al kwam men niet tot een goede methode van beschrijving en beoordeeling, men hield althans de belangstelling gaande en vermeerderde elkanders kennis van de feiten(*).

Dit was vooral de vrucht van de werkzaamheid der Engelsche en Fransche deïsten in het laatst der vorige eeuw, omdat zij de niet-Christelijke godsdiensten niet beschouwden als den donkeren achtergrond van den Christelijken of als goddelooze afdwalingen van de geopenbaarde waarheid, maar er hart voor hadden. Uit tegenzin tegen het Christendom of de leer hunner Kerk waren zij eerder genegen, de heidensche godsdiensten op te hemelen dan zwart te maken, en hoe eenzijdig hierdoor hunne beschouwingen ook werden, dat ze zoo sterk indruischten tegen de kerkgeloovige oordeelvellingen, was uitermate nuttig.

Het classieke werk voor deze periode is dat van Dupuis, *Origine de tous les cultes ou Religion universelle*(†), waarvan ook een uittreksel of populaire bewerking verscheen(§), een werk dat de eer heeft gehad, voor weinige jaren, onder den titel van het groote werk, herdrukt te worden(**). Het mangelt den schrijver niet aan de vrijmoedigheid om eene duidelijk omschreven overtuiging aangaande God ten beste te geven. Hij hecht er voor zichzelven wel niet aan; immers, ‘comme citoyen je donnerai le premier l'exemple de la soumission à toutes les opinions qui formeront le voeu général, surtout quand elles tendront à fortifier le lien de la morale et de la législation et à rendre l'homme meilleur’(††). Maar al is hij bereid zijn overtuiging des gevorderd vaarwel te zeggen, hij heeft er eene, die in klaarheid weinig te wenschen overlaat. God is de algemeene, steeds werkzame kracht in de natuur, hetzelfde als het Heelal. De eenige bron van alle kennis zijn de zinnen. Dat Christenen en Joden juist andersom zeggen, is dwaas genoeg: tegen het gezond verstand en de natuur in! Al is er in alle godsdiensten eene ‘masse informe et monstrueuse’ ingeslopen, de geopenbaarde godsdiensten hangen meer dan andere van bedrog aan elkaar, en de heidenen hadden het althans in zoo ver aan het rechte eind, dat zij de Natuur aanbaden. De barbaarsche volken zijn daarbij gebleven, en onder de beschaafde keeren de filosofen er toe terug. Terecht! De stichters der geopenbaarde godsdiensten hebben een dwaas stukje gedaan met hunne volgers er van te willen terughouden. Vergeefs streed Mozes tegen den natuurdienst, de onweerstaanbare macht van het voorbeeld en van het getuigenis der zinnen bracht de Joden gedurig aan den voet der altaren terug. Wat baten hiertegen metafysische bespie-

(*) De voornaamste werken zijn opgegeven bij L. Diestel, *Geschichte des Alten Testament in der Christlichen Kirche* S. 472 f.
(†) In 7 deelen. Paris l'An III (1796).
(§) Abregé de l'Origine de tous les cultes.
(**) Paris 1870.
(††) Préface XII.

gelingen! - Is er in de opmerking, dat de godsdiensten der ouden voor een goed deel natuurdienst zijn, veel waars, de manier waarop dit denkbeeld wordt ontwikkeld - alle volken op één lijn gezet; verschil van tijd en plaats geheel voorbijgezien; alle gebruiken en zinnebeelden op den schijn af als verwijzingen naar of afbeeldingen van hemellichamen en natuurverschijnselen verklaard - die wijze van handelen is zoo oppervlakkig en oncritisch, dat de resultaten geen de minste waarde hebben. Maar zij prikkelden tot nader onderzoek.

Inmiddels liet men ook in Duitschland het veld der godsdienstgeschiedenis niet onbearbeid, en werd bepaald de Grieksche mythologie ijverig beoefend. Heyne, Voss, Buttmann, Creuzer, Hermann, Welcker, Görres, K.O. Müller, F.C. Baur, ontwierpen theorieën om de dichterlijke verhalen over goden en heroën te verklaren. Misten zij al grootendeels hun doel, daar zij er gemeenlijk te verheven gedachten in zochten en zich van de ontwikkeling der Grieken een onhistorische voorstelling maakten, groot zijn toch hunne verdiensten, daar hunne warme beschouwingen een heilzaam tegenwicht tegen de dorre verklaringen van Dupuis en geestverwanten vormden en zij gaandeweg, door het onderwerp ernstig te bestudeeren, den weg baanden tot een betere opvatting. Onweersprekelijk toch, hoewel vaak vergeten, is het, wat B. Constant, wien het ook niet aan gemoedelijkheid mangelde, na het vermelden van den arbeid dier Duitsche geleerden, zegt(*): ‘Tout sert à l'intelligence dans sa marche éternelle. Les systêmes sont des instruments à l'aide desquels l'homme découvre des vérités de détail, tout en se trompant sur l'ensemble; et quand les systêmes ont passé, les vérités demeurent.’

Die nederige belijdenis, dat onze pogingen om het geheel te omvatten, zeker half mislukt zijn, komt ook heden nog te pas, al ligt bijna een halve eeuw tusschen ons en vele dier pas genoemde schrijvers; en wie zal aarzelen haar af te leggen, wanneer hij het oog vestigt op het groot verschil, dat ook thans heerscht tusschen de beoefenaars van de godsdienstwetenschap. Toen K.O. Müller in 1825 van eenige geleerden, die over den oorsprong en de beteekenis der mythen anders dachten dan hij, de opvattingen kort had weergegeven(†), ging hij aldus voort: ‘Je mehr der Verfasser des vorliegenden Buches vergleicht und überlegt, wie sehr diese in einigen allgemeinen Zügen dargestellten Ansichten von einander abweichen, und sie doch alle ihren Urhebern, denkenden und gelehrten Männern, zur festen Ueberzeugung geworden sind, um desto weniger fühlt er sich zu allgemeinen Urtheilen berufen, und dazu aufgelegt, irgend einem dieser Männer einen Vorwurf aus seiner Ansicht zu machen; wie jetzt am meisten Die thun, welche über Dinge die sie nie selbst durchdacht haben,

(*) De la Religion, considerée dans sa source, ses formes et ses développements, I p. 175.
(†) Prolegomena zu einer wissenschaftlichen Mythologie, S. 344.

einige kekke Behauptungen und Sätze sich erborgen, um mit dieser Wehr und Waffe Jeden, der nicht derselben Fahne nachlaufen will, anzufallen.'

Dit geldt nog. Verre loopen de beoefenaars der godsdienstgeschiedenis uiteen, onder andere bij het beantwoorden van de vraag naar den oudsten godsdienst der menschheid. Nog steeds nemen verscheiden geleerden, Max Müller aan de spits, een oorspronkelijk, vrij zuiver hoewel weinig ontwikkeld, Monotheïsme aan, waarvan de latere godsdienstvormen eene verbastering zouden zijn, terwijl andere, waaronder prof. Tiele - en ik schaar mij, voor zoover ik over de zaak mag oordeelen, van harte aan zijn zijde - meenen, dat het menschdom in den godsdienst, evenals in elk ander opzicht, van het laagste is begonnen en geen betrekkelijk zuivere toestand aan dien der barbaarschheid is voorafgegaan.

Doch al zijn de historici in dit en in menig ander minder belangrijkpunt verdeeld, onmiskenbaar is de vooruitgang waarin wij ons mogen verheugen. Hebben wij dat te danken aan onze diepere, juistere beschouwing van den godsdienst, dus aan onze wijsgeerige beginselen? Voor een deel ja. Maar wat ons vooral rijker maakt dan een vorig geslacht is de vermeerdering van de kennis der feiten. Wie toch de geschiedenis van den godsdienst wil beschrijven moet van de bijzondere godsdiensten en de volken die ze aanhangen veel weten, en wij weten er, in vergelijking met de historici uit het begin onzer eeuw, onnoemelijk veel van. Vooreerst bezitten wij eene menigte beschrijvingen van hedendaagsche volken. De betere en snellere middelen van vervoer zijn der Ethnografie zeer te stade gekomen. Niet slechts kennen wij vele onbeschaafde volken uit alle deelen der wereld in hun doen en laten; maar ook de beschaafde landen, die op eenigen afstand van ons liggen, Indië en China bij voorbeeld, zijn voor ons zulke onbekende oorden niet als zij een halve eeuw geleden zelfs voor de geleerdste Europeanen waren. De rijke literatuur o.a. van Perzen, Hindoe's en Moslems ligt voor ons open en zijn milde bronnen voor onze kennis van het verleden van ettelijke volken. Egypte's hiëroglyfen zijn ontcijferd, en de geleerden die den sleutel bezitten geven ons in boek op boek de resultaten hunner onderzoekingen, altemaal fragmenten van de oudheid. Uit de opgegraven ruïnen van Babylonië's en Assyrië's paleizen worden afbeeldingen en tallooze tegels opgedolven, met wonderlijk samengestelde figuren beschreven en helaas! jammerlijk verminkt, maar toch gedeeltelijk leesbare resten eener rijke letterkunde. Het is waar, als de Assyriologen wat haastig zijn in het maken van gevolgtrekkingen uit de gevonden losse bladen dier boeken op steen, dan is het misschien niet kwaad, dat von Gutschmidt met zijn *Neue Beiträge zur Geschichte des alten Orients* komt, om hun geestdrift wat af te koelen en hen te leeren, dat zij niet zoo ras munt moeten slaan uit het opgedolven erts, omdat het eerst nog zuivering behoeft; maar - dat er

goud in zit, is duidelijk en eenig gebruik kan er ook reeds van gemaakt worden.

Daarenboven krijgen wij hulp van de Linguistiek, die vele namen vertolkt, niet, zooals weleer, op den klank af, maar volgens deugdelijke beginselen, ons daardoor den graad van bloedverwantschap leert kennen tusschen volkeren, in verschillende deelen der wereld wonend, en zoo kostelijke bijdragen levert tot hunne geschiedenis in eeuwen, waarin zijzelven nog geen letter te boek stelden. Rijke verzamelingen van liederen en legenden geven ons fragmenten uit het leven der oudheid, soms moeilijk te lezen, maar toch althans gedeeltelijk te ontcijferen.

Inmiddels zijn de beoefenaars der classieke talen en der geschiedenis van Hellas en Latium bezig geweest om de teksten der schrijvers van fouten en de volksoverleveringen van legenden te zuiveren; terwijl de theologen met goed gevolg zijn begonnen, van de Israëlietische en de Christelijke godsdiensten een critische, dat is eene ware, pragmatische geschiedenis te geven.

Nu eerst begint het daarom mogelijk te worden, de geschiedenis van den godsdienst te beschrijven. En nu is het ook gewenscht. Maar is het niet waarschijnlijk, dat zij over een dozijn jaren beter zal kunnen geleverd worden? Ja, zelfs meer dan waarschijnlijk, zoo goed als zeker. Vooreerst toch zal onze kennis der oude en der hedendaagsche volken wel niet ophouden te vermeerderen. Gedurig worden ontdekkingstochten gemaakt en vele werpen vruchten af voor de Volkenkunde. Egyptologen, Arabici en beoefenaars van andere talen geven voortdurend tal van geschriften uit, wier inhoud nog bij lange na niet verwerkt of ter algemeene kennisse gebracht is, maar waarvan de historicus later nut zal hebben. Moet de geschiedenis van den godsdienst van vele kanten licht ontvangen, overal van waar het komen moet, wordt hard gewerkt; er is dus zeker nog veel te wachten.

Doch dit neemt niet weg, dat het raadzaam is, nu reeds de noodige stappen te doen om het verworvene te overzien en te populariseeren. Ik weet wel, dat dit laatste zijn bedenkelijke zijde heeft. Immers, er is gevaar, dat onbevoegden, zich van de resultaten meester makende, daar waar de deskundige aarzelend sprak, de vraagteekens schrappen zullen en als onbetwistbare waarheid verkondigen wat hoogstens waarschijnlijk is, en dat zij, de gronden waarop eene meening rust niet kennende, volkomen blind voor al wat er tegen aangevoerd kan worden, de eenzijdigheid hunner geleerde zegslieden - wie toch is niet eenzijdig? - schromelijk zullen overdrijven. Doch dit gevaar blijft altijd bestaan, en van godsdienstgeschiedenis weten wij genoeg om het te mogen trotseeren.

Immers, al zijn eene menigte bijzonderheden onbekend of onverklaard en bestaan er tal van gapingen in onze voorstellingen, de hoofdlijnen der geschiedenis zijn toch te trekken, en vele feiten, wier samenhang en beteekenis genoegzaam opgehelderd zijn, geven inzicht in de wording

en ontwikkeling van verschillende godsdiensten en daardoor van den godsdienst-zelven. Eene samenvattende, synthetische behandeling is dus mogelijk, en waar zulk eene mogelijk is, daar is zij ook nuttig.

Noodig en goed is het dus, dat mannen van wetenschap zich aangorden om hen die zich aan dit vak willen wijden voor te lichten en tot de bronnen te leiden. Wij hadden hiervoor in onze taal nagenoeg niets. Het eenige was het eerste stukje van Dr. J. Knappert's *Handleiding bij het godsdienstonderwijs voor meer ontwikkelden,* dat de vóór-Christelijke godsdiensten behalve die van Israël bespreekt(*). Maar ondanks de verdiensten van dezen arbeid, waarvan Tiele in eene gunstige beoordeeling(†) getuigde, dat het op de hoogte van den tijd was, is het als leiddraad voor eene grondige beoefening reeds hierom ongeschikt, dewijl het - wat ook voor het doel der uitgaaf niet te pas kwam - alle opgave van bronnen mist.

In dezen stand van zaken was er dus behoefte aan een wetenschappelijken leiddraad, en Tiele heeft getracht dien te geven. Dat de leegte niet alleen ten onzent maar ook in Engeland gevoeld wordt en Tiele 's geschrift aan kenners geschikt voorkwam om daarin te voorzien, blijkt uit het feit, dat aldaar van zijn boek een vertaling bewerkt wordt(§). De Remonstrantsche hoogleeraar is dan ook meer dan iemand anders de aangewezen man voor het schrijven van zulk een werk. Immers sedert lang kennen wij hem als den onvermoeiden beoefenaar van het vak. Hij gaf toch in 1865 '*De godsdienst van Zarathustra van haar ontstaan in Baktrië tot den val van het oud Perzische Rijk*(**); van 1867 af, als mederedacteur van het *Theologisch Tijdschrift*, en ook in andere maandwerken(††), tal van boekbeoordeelingen en verhandelingen over onderdeelen der godsdienstgeschiedenis of hare hoofdbeginselen; in 1870 het eerste deel zijner *Vergelijkende geschiedenis der oude godsdiensten*(§§); en nadat hij in 1873 het professoraat aan het Seminarium der Remonstranten met eene redevoering over *De plaats van de godsdiensten der natuurvolken in de godsdienstgeschiedenis* had aanvaard, heeft hij ijverig getracht, onder de, met colleges overladen, Leidsche theologanten althans enkelen te vinden, die zijne lessen over godsdienstgeschiedenis wilden volgen, wat hem dan ook telken jare gelukt is. Van wien liever dus dan van hem zouden wij eene handleiding ontvangen, zoowel ten behoeve van het Hooger Onderwijs als voor eigen studie? Welnu, zij ligt vóór ons, beknopt van vorm, duidelijk gedrukt, in nette uitgaaf. Het is mij een genoegen haar te gaan bespreken.

(*) Leiden 1871.
(†) Theol. Tijdschr. VI bl. 67 vgg.
(§) Outlines of the History of the Universal Religions, by Prof. C.P. Tiele, translated from the Dutch by J. Estlin Carpenter. London. Messrs. Trubner and Co.
(**) In *De voornaamste godsdiensten* bij A.C. Kruseman.
(††) O.a. Gids 1874.
(§§) Amsterdam bij P.N. van Kampen.

Laat mij beginnen met een beknopt verslag van den rijken inhoud! Na in eene korte inleiding zijn doel en hoofdbeginselen omschreven te hebben, wijdt de schrijver een eerste hoofdstuk aan het Animisme, als den godsdienst, indien het zoo heeten mag, die overal aan dien der beschaafde volken moet zijn voorafgegaan. China neemt het tweede hoofdstuk in. Het derde verplaatst ons in de wereld der Chamieten en Semieten en leert ons, na de Egyptenaren, de Akkads, Babyloniërs, Assyriërs, Feniciërs, Israëlieten, benevens den Islam kennen. Niet minder rijk is de inhoud van het vierde, dat den godsdienst bij de Indo-germanen, behalve de Grieken en Romeinen, dat is dus den eigenlijk Arischen godsdienst, den Vedischen, het Brahmanisme in zijn strijd met het Buddhisme, het Mazdeïsme, benevens den godsdienst der Wenden en Germanen behelst. In het laatste hoofdstuk worden Grieken en Romeinen besproken; zij zijn van de overige Indo-germanen afgezonderd, omdat hun godsdienst in zoo groote mate den invloed van Semieten en Chamieten ondervonden heeft.

Ziedaar een dorre opgaaf, maar die eenigermate doet vermoeden, hoeveel en velerlei hier ter sprake gebracht, soms slechts aangestipt wordt. Van uitvoerige behandeling toch is natuurlijk geen sprake. Het boekje geeft niet meer dan een schets, een leiddraad voor den onderwijzer en zijn leerlingen, dus niet bestemd om achtereen gelezen te worden; het wil slechts den beoefenaar op allerlei punten opmerkzaam maken, met de vraagstukken in kennis stellen, hem den weg tot hare oplossing wijzen. De inhoud der paragrafen, met grootere letter gedrukt, geeft de slotsommen, de daarop volgende aanmerkingen treden meer in bijzonderheden. Aan elke paragraaf gaat eene, soms zeer rijke, opgave van literatuur over het onderwerp vooraf.

Toen de geachte schrijver in het *Theologisch Tijdschrift*, volgens de gewoonte der redacteuren, zelf zijn geschrift aankondigde(*), sprak hij zijn leedwezen uit, dat onze tijdschriften van zijne vorige werken, met name van zijne *Vergelijkende geschiedenis*, met niet noemenswaardige uitzondering, geen notitie genomen hadden, terwijl hij zijn hoop uitdrukte, dat zij aan dit kleine boek althans eenige bladzijden mochten wijden: eene eerlijke en rechtvaardige, zij het dan ook strenge, critiek zou hem veel meer welkom zijn dan stilzwijgen. Niets is billijker dan dit verlangen, en onze tijdschriften handelen niet goed, wanneer zij niet zorgen, dat werken als die van Dr. Tiele ernstig besproken worden: hun inhoud is onze aandacht altijd overwaardig; zij leiden ons in een studieveld in, waarop weinigen in ons land arbeiden en toch zooveel te oogsten is - hoewel niet dan na groote inspanning. Doch juist omdat een geschrift van Tiele van zoo degelijk gehalte is, mogen wij ons niet vergenoegen met het bloot aan te kondigen en er een rechtmatigen lof aan toe te zwaaien; wij moeten het beoordeelen, dat

(*) Jaargang X (1876) bl. 653 vgg.

is toetsen aan ons ideaal en zeggen wat wij er gaarne anders in zouden gezien hebben. Mochten wij het aan het rechte eind hebben, de zaakzelve kan er slechts bij winnen, en Tiele zal het in dank aannemen. Dwalen wij, hij zal ons bij gelegenheid wel inlichten.

Of steller dezes bevoegd is, eene *Geschiedenis van den godsdienst* te beoordeelen? Aan hartelijke belangstelling in de zaak hapert het hem niet en evenmin - als ik het zoo noemen mag - aan geloof aan het vak: de eerste bladzijden dezer verhandeling bewijzen het. Maar om zulk een werk goed te beoordeelen is meer noodig. Vóór alles kennis van het onderwerp. Over een gedeelte nu van den inhoud heb ik door eigen studie een meening, die ik durf verdedigen. Doch ik moet bekennen, dat mij een groot deel van het behandelde geheel vreemd is: van de meeste der hier beschreven godsdiensten heb ik geene of slechts eene oppervlakkige kennis en moet dus, waar Tiele ze teekent, nederig als leerling luisteren zonder mij als rechter op te werpen.

Toch waag ik het, iets meer te doen dan het werk aan te kondigen, en ga op den inhoud een paar aanmerkingen maken, die de wijze betreffen waarop de stof hier behandeld is. Of dit overmoedig is, moge de lezer dezes en vóór allen mijn geachte vriend, de auteur-zelf, beoordeelen!

Wat stelde Tiele zich voor, te leveren? De titel van zijn werk zegt het duidelijk, en hij omschreef het nader, zoowel in de voorrede en inleiding als in de boven aangehaalde aankondiging in het *Theologisch Tijdschrift.* Hij wilde geven eene geschiedenis van den godsdienst, niet van de godsdiensten (in het meervoud). Hij zou zich dus niet vergenoegen met het beschrijven der bijzondere godsdiensten (*hiërographie*), zelfs niet met het verhalen hunner lotgevallen en vormveranderingen (geschiedenis der godsdiensten). Neen; hij stelde zich ten taak, aan te toonen, hoe de godsdienst zich in den loop der eeuwen bij de verschillende volken en door dezen bij de menschheid heeft ontwikkeld. Uitstekend! Dat juist behoeven wij. In zulk eene uiteenzetting toch komt elke bijzondere godsdienst tot zijn recht; ieder verschijnsel in die godsdiensten, indien het belangrijk genoeg is, vindt er de plaats waar het behandeld kan worden, en tevens loopen wij geen gevaar, om, door op de boomen te letten, het bosch aan onze aandacht te laten ontglippen. Immers, wat al die godsdiensten gemeen hebben zal worden aangetoond; daarvan gaan wij zelfs uit; de oorzaken, waardoor zij zoo ver uit elkaar zijn geloopen, zullen worden aangegeven; de wetten, waaraan zij bij hun ontwikkeling gehoorzamen, worden ons aangetoond. Zoo ingelicht, zullen wij de onderscheiden godsdiensten en mede daardoor den godsdienst-zelven gaan begrijpen. Het doel, waarop Tiele het oog had, is dus het hoogste, dat men zich in dit gedeelte der Theologie kan stellen.

Maar - heeft hij dat hoogste doel ook getroffen? Geeft hij ons

werkelijk wat hij beloofde? Ik meen, dat hieraan het een en ander hapert, en dat in die leemte de zwakke zijde ligt van zijn in menig opzicht uitstekend boek. Laat ons zien, welken weg hij inslaat om de geschiedenis van den godsdienst te beschrijven!

Het eerste, dat wij uit de lange geschiedenis van den godsdienst te zien krijgen, is het Animisme, of liever, want het Animisme-zelf is minder een godsdienst dan wel een soort van primitieve wijsbegeerte, de godsdienst onder de heerschappij van het Animisme. Dit hoofdstuk is m.i. voortreffelijk. Wij krijgen hier eerst een beschrijving van den invloed van het Spiritisme en Fetisisme, en daarna wordt ons getoond, hoe zich die soort van godsdienst bij verschillende volken ontwikkeld heeft, het meest in Mexico en Peru alsmede bij de Finnen. Deze uiteenzetting heeft voor de geschiedenis te grooter waarde, naarmate men meer, met den schrijver, overtuigd is, dat een soortgelijke toestand overal ter wereld bestaan heeft en niet alleen, ook bij de volken, wier godsdienst wij in hoogeren staat kennen, hieraan is voorafgegaan, maar zelfs overal vele sporen heeft achtergelaten. De animistische godsdienst is dus het begin van elke keten. Had er evenwel niet iets aan deze uiteenzetting moeten voorafgaan? Tiele maakt zich van de vraag naar den oorsprong en het wezen van den godsdienst gemakkelijk af, door haar een zuiver wijsgeerige en niet een historische te noemen(*). Zeer waar! Maar mag men ze daarom laten rusten? Vanwaar ontstond en ontstaat de godsdienst? Uit de rede of uit het gevoel? Uit vrees of uit behoefte aan aanbidding? Is hij een algemeen menschelijke behoefte of de vrucht van priesterbedrog, politiek en overlevering? Het spreekt vanzelf, dat die vraag slechts voor een zeer klein gedeelte rechtstreeks uit de geschiedenis kan beantwoord worden; ook, dat zij uiterst moeilijk is. Maar voor de opvatting der geschiedenis is zij van groot belang en moet dus opgelost worden.

Van hoe groot gewicht voor de beschouwing der geschiedenis die oplossing is, blijkt klaar, wanneer men zich het standpunt der streng confessioneelen voorstelt: ónze godsdienst is de ware, alle andere zijn dwaasheid en zonde, of dat hunner tegenvoeters: alle geopenbaarde godsdiensten zijn ‘kinderen van nieuwsgierigheid en onwetendheid, eigenbelang en bedrog’(†). Maar ook geringer verschil in de opvatting van het wezen en den oorsprong van den godsdienst heeft invloed op de voorstelling van het verloop der godsdiensten. Ziet het bij voorbeeld in het werk van O. Pfleiderer(§). Hij stelt, dat de godsdienst voortkomt uit den strijd tusschen oneindigheid en eindigheid, vrijheid en afhankelijkheid, en dat hij tot verzoening van die tegenstrijdigheid strekt. Gedurig nu keert dat denkbeeld bij zijne beschrijving der

(*) Inleiding § 6.
(†) Dupuis.
(§) Die Religion, ihr Wesen und ihre Geschichte. Leipzig, 1869.

godsdiensten terug, nadat het reeds tot leiddraad bij de rangschikking gediend heeft. Zou het niet onwillekeurig die godsdiensten min of meer kleuren? Ja. Dit blijkt ook uit het verweerschrift van Tiele-zelven tegen Pfleiderer(*).

Volstrekte onpartijdigheid nu is in dezen noch bereikbaar noch wenschelijk, en de geschiedschrijver moet dus opgeven, welke volgens hem de oorsprong van den godsdienst is. Ik beroep mij hierbij op Tiele-zelven, die in eene verhandeling over *het wezen en den oorsprong van den godsdienst*(†) schreef: 'Het zou niet onbelangrijk zijn na te gaan, hoe door deze beschouwing (nl. van den oorsprong van den godsdienst uit 's menschen zelfbewustzijn) een eigenaardig licht op zijn geschiedenis, op het verband waarin hij staat tot zedelijkheid, kunst en poëzie, op zijn beteekenis in de maatschappij wordt geworpen, en hoe de groote, ontzettende macht, die hij door alle eeuwen heen op den gang der gebeurtenissen en op de menschheid heeft uitgeoefend, zoo alleen wordt verklaard.' In die verhandeling breekt hij, ongelukkig genoeg, juist hier af en meent verplicht te zijn, zijn opstel niet langer te maken.

Nu, wat zijne meening over den oorsprong van mythologie en godsdienst betreft, hij had ze het vorige jaar ontvouwd(§). Doch in deze handleiding voor godsdienstgeschiedenis had, dunkt me, eene samenvatting daarvan in enkele stellingen niet mogen ontbreken. Zelfs zou eene korte aanwijzing, hoe verschillende opvattingen omtrent den oorsprong en het wezen van den godsdienst invloed hebben op de beoordeeling der godsdiensten en dus ook op de geschiedbeschouwing, hier zeer op haar plaats hebben gestaan. Doch, dit moge niet strikt noodzakelijk geweest zijn, de opvatting van den schrijver-zelven moesten wij hier vinden.

Ontbreekt er dus iets belangrijks vóór het hoofdstuk over het Animisme, ook daarachter gaapt een klove, en wel een zeer wijde. Immers, na met den godsdienstigen toestand, waarin eenmaal ieder volk, al is het dan met vele wijzigingen, verkeerd heeft, kennis gemaakt te hebben, staan wij gereed, verschillende volkengroepen in oogenschouw te nemen, bij wie zich de godsdienst aan de banden van Spiritisme en Fetisisme ontworsteld heeft, om tot Polytheïsme, hier en daar gaandeweg tot Monotheïsme te komen; wij zullen dus zien, hoe bij verscheidene van hen godsdienstwetten gegeven zijn, waarin soms de zedelijke eischen Gods een belangrijke plaats innemen; wij zullen getuigen zijn van de wording van Parzisme, Mozaïsme, Christendom. Wat is natuurlijker dan dat wij bij den aanvang van dien weg vragen: Hoe is uit het lagere het hoogere geboren? Doch op die vraag krijgen wij hier van

(*) Theol. Tijdschr. IX bl. 170 vgg.
(†) Theol. Tijdschr. V bl. 373 vgg.; de bedoelde plaats is op bl. 403.
(§) Theol. Tijdschr. IV bl. 1 vgg.

Tiele geen antwoord. In de Inleiding, § 2, heeft hij gewag gemaakt van de ontwikkelings-hypothese en gezegd, dat de godsdienstgeschiedenis in het licht stelt, hoe die ontwikkeling door het karakter der volken en rassen, zoowel als door den invloed van de omstandigheden en van bijzondere personen bepaald, en door welke wetten zij beheerscht wordt. Hij voegde eraan toe: Zoo opgevat, is zij werkelijk geschiedenis en niet een morphologische rangschikking der godsdiensten, naar willekeurigen maatstaf. - Zeer waar! Doch waar blijft het beloofde? Ik hoorde wel van het karakter der rassen, maar krijg geen opgaaf van de rassen, die er zijn, en de volken, die ertoe behooren, met de beschrijving van hun karakter, voorzoover zij te geven is. Ik vernam iets van omstandigheden, maar vraag te vergeefs, welke gij bedoelt; van personen, maar weet niet, of ik, met Carlyle, de helden der menschheid de hoofdfactoren harer ontwikkeling moet noemen, dan wel, met Buckle, hun invloed nagenoeg wegcijferen. Gij spreekt mij van wetten, waardoor de godsdiensten beheerscht worden, maar gij noemt er mij niet ééne. Zoo krijgen wij dus eerder eene behandeling van een reeks godsdiensten, wat de schrijver juist niet geven wilde, dan de geschiedenis van den godsdienst.

Wat wij derhalve missen is de opgave van de algemeene oorzaken, die samenwerken bij de vorming en vervorming der godsdiensten, de factoren van de producten, die wij zullen te zien krijgen. Op de verschillende verhoudingen der lichamelijke, verstandelijke, gemoedelijke, zedelijke gaven der menschengroepen had de schrijver der Handleiding ons moeten wijzen. Hij had ons moeten meedeelen, hoe het klimaat, de aard van den bodem, de levenswijs der stammen hun godsdienst voor een gedeelte bepaalden; hoe zoowel voorspoed en macht als rampen en afhankelijkheid van andere er grooten invloed op hebben gehad, en niet minder hun inwendige staatkundige geschiedenis, de samensmelting van familiën tot stammen, van stammen tot volken; wij hadden gewenscht, dat wij gewezen waren op den beurtelings heilrijken en heilloozen invloed eener geordende priesterschap, op de gevolgen van nauwe aanraking met vreemden in vrede en in oorlog, op de macht der groote persoonlijkheden niet het minst. Wij hadden verlangd, dat Tiele ons de algemeene wetten der ontwikkeling van den godsdienst had meegedeeld. Om slechts ééne zaak te noemen, maar een van hoog belang tot recht verstand van elken godsdienst die aan den kinderstaat is ontwassen, het behoudend karakter der menschen in zake van godsdienst: voorstellingen, leeringen, gebruiken vooral, die nog eeuwen bestaan, nadat zij die ze aankleven en in eere houden ontgroeid zijn aan het standpunt, waarop zij de natuurlijke uiting waren van hetgeen bij de menschen omging.

Eisch ik hierin te veel? Neen. Vooreerst mag niemand een ‘geschiedenis van den godsdienst’ schrijven, die over deze zaken geen meening heeft, duidelijk genoeg om ze - al is het dan op sommige

punten aarzelend - uit te spreken. En dan, Tiele weet al deze dingen zoo uitstekend goed! Of is hij niet de schrijver der voortreffelijke verhandeling: *Over de wetten der ontwikkeling van den godsdienst*(*)? Hij spreekt daar zeer bescheiden en geeft de door hem of anderen geformuleerde wetten en hare toelichting slechts als proeve. Natuurlijk! Het is ook geen kleinigheid; want niets is moeilijker dan algemeene wetten te vinden en te formuleeren. Maar wij hadden er in dit boek iets van willen hooren, en wel voorop. Nu krijgen wij ze wel, maar verstrooid. Zoo lezen wij: 'De geschiedenis van den Griekschen godsdienst is een der treffendste voorbeelden van de groote wet der ontwikkeling, dat deze des te volledíger is en des te hooger stijgt, naarmate het verkeer van een volk met andere veelzijdiger en de kruising volkomener is.' Of dit geheel juist is, is de vraag; ik zou het niet gaarne, zoo kras uitgedrukt, voor mijn rekening willen nemen: ook een betrekkelijke en tijdelijke afzondering is vaak zeer heilzaam; maar hoe dit zij, hier geeft Tiele een der wetten - edoch eerst in § 122. Zoo krijgen wij in § 119 de opmerking, dat het voor de kennis van de ontwikkeling van den godsdienst van het hoogste belang is, te zien, hoe bij Germanen en Perzen, geheel zelfstandig en bij elk volk naar zijn aard, dezelfde natuurmythen tot ethische werden omgeschapen. Inderdaad, dat is zeer belangrijk! Dezelfde mythen, en dit geldt in nog grooter mate van gebruiken, kunnen onderscheiden beteekenis hebben, omdat de volkeren waarin wij ze aantreffen, zich verschillend ontwikkeld hebben. Doch dit zal ook wel, hoewel misschien nergens zoo duidelijk te zien als hier, bij de Chineezen en de andere reeds besproken volken het geval zijn geweest, en het had dus voorop moeten staan, evengoed als hetgeen wij nu eerst bij § 120 lezen: 'Bij ontwikkeling van een godsdienst wijzigen zich de vormen der aanbidding, die zeer taai zijn, het langzaamst en laatst.' Van deze waarheid althans zijn de voorbeelden bij alle godsdiensten in grooten getale te vinden, en er is dus geen enkele reden, ze pas bij de bespreking van de Grieken te vermelden.

Wanneer de schrijver opzettelijk de wetten der ontwikkeling van den godsdienst had beschreven, dan zou hij het waarschijnlijk noodig gevonden hebben, een enkele daarvan, die hij ons nu in het voorbijgaan, zondere nadere toelichting, verkondigt, te bewijzen. Ik bedoel wat ik o.a. lees op bl. 62: 'Het is een zeker teeken van verval, dat de godinnen nu een veel hooger rang bekleeden dan de goden.' Het kan waar zijn, hoewel ik dat niet zou opmaken uit hetgeen Tiele-zelf, op bl. 237, over de vereering van Athene Ergane zegt; maar in elk geval zou een enkel woord van toelichting niet overbodig zijn geweest.

Zoo missen wij dus m.i. twee belangrijke hoofdstukken, waarvan het ééne vóór de behandeling van de animistische godsdiensten had

(*) Theol. Tijdschr. VIII bl. 224 vgg.

moeten staan, het tweede daarachter. Zouden wij, als wij die beide in de gedachte hier inschuiven, nu de volkeren of volkengroepen één voor één mogen gaan in oogenschouw nemen? Ja. Immers, wij weten dan, welke factoren samenwerken om een godsdienst te doen ontstaan; wij hebben met den oudsten vorm waaronder dat verschijnsel zich overal vertoond heeft of nog vertoont kennis gemaakt; het staat ons voor oogen, door welke omstandigheden en volgens welke wetten zich uit die polydaemonische godsdiensten iets hoogers kon ontwikkelen. En wij zijn dus toegerust met de noodige kennis om een bepaalden godsdienst te gaan ontleden, dat is: te begrijpen. - Dat wil zeggen, wanneer wij eerst het volk kennen, waaronder die godsdienst leefde. Ik heb in het algemeen vernomen, dat aanleg, klimaat, levenswijs enz. enz. factoren in de ontwikkeling ook van een godsdienst zijn. Nu wil ik dan ook, voordat ik een godsdienst leer kennen, weten, welke dier factoren in een bepaald geval aanwezig waren en in welke mate. Immers, de godsdienst van een volk is een deel van zijn leven en hangt met de andere deelen nauw samen. - Doch Tiele geeft ons meestal geene, soms een schrale beschrijving der volken, wier godsdienstigen toestand hij gaat ontleden; welk gemis door de verstrooide opmerkingen, die wij somtijds krijgen, niet voldoende wordt aangevuld. Wel worden, wanneer in een volk verschillende godsdienststelsels of richtingen op elkaar zijn gevolgd, hier en daar chronologische opmerkingen gemaakt, maar, om het eerste het beste te nemen, wat de Chineezen betreft blijkt het niet, of het waar dan wel onwaar is, wat men gewoonlijk zegt, dat de Chineezen zoo buitengewoon behoudend zijn; ook meen ik wel eens gehoord te hebben, dat hun reusachtig land door stammen van zeer verschillenden oorsprong bewoond wordt en dat ook de dynastieën der keizers van onderscheiden herkomst zijn; wanneer wij nu door Tiele in eens verplaatst worden in de twaalfde eeuw vóór Chr., vragen dus wij met belangstelling, of zij toen reeds één volk uitmaakten, onder een keizer met onbeperkte macht bekleed. Doch op deze en vele dergelijke vragen ontvangen wij geen antwoord.

Enkele malen krijgen wij iets van deze dingen te hooren. Zoo in § 67 over het gemeenschappelijk vaderland der Indo-germanen, waarvan de Indiërs en de Perzen het langst één volk hebben uitgemaakt. Doch ik wilde zoo gaarne meer weten, bij voorbeeld welken invloed de verschillende aard van de landen, waarin de beide groepen na de scheiding gewoond hebben, op hun geheele karakter en ook op hun godsdienst heeft uitgeoefend. En in dit geval althans zou de schrijver niet kunnen zeggen, dat wij er niets van weten, want het is bekend, dat de hitte van het Ganges-land een zeer ontzenuwenden invloed heeft gehad en bij de bevolking het leven der verbeelding zeer welig heeft gemaakt. Bij de Germanen hoor ik iets van een rijken aanleg. Maar ik had eerst willen vernemen, vanwaar die stammen gekomen zijn en waar zij woonden toen zij den godsdienst hadden, waarmee wij

kennis maken. Vanwaar zij gekomen zijn? Wel, uit Midden-Azië, zal Tiele antwoorden; dat heb ik bij het begin van het hoofdstuk over de Indo-germanen gezegd. Juist; maar langs welken weg zijn zij dan in hun later vaderland gekomen en met welke volkeren waren zij onderweg of daarna in aanraking? Daar weten wij niets van! Niet? En gij laat hen een paar goden van de Letto-Slaven overnemen. Is dat maar een bloote gissing of weten wij iets van de betrekking dier volken tot elkaar? In ieder geval had ik gewenscht, hiervan in kennis gesteld te zijn, voordat ik iets van hun godsdienst vernam. - Doch genoeg tot toelichting van mijn eisch: vóór de beschrijving van elken godsdienst had een korte aanwijzing moeten staan van den grond - als ik mij zoo eens mag uitdrukken - waarop die godsdienst gegroeid is, en bij elke belangrijke wijziging had de verandering der omstandigheden, indien die bekend is, moeten aangegeven zijn. Tiele deed dit ook min of meer bij de Grieken, maar het had overal opzettelijk, duidelijk en vóór alle andere dingen moeten geschieden. Ik geloof dat enkele paragrafen daardoor in helderheid zouden gewonnen hebben; ook zou het geheel juister in elkaar gesloten en menige bijzonderheid een betere plaats gekregen hebben.

Den schijn van bijzonder veeleischend te zijn ontga ik niet, wanneer ik verklaar nog iets anders te verlangen, voordat ik met een bepaalden godsdienst in kennis gesteld word, maar ik geloof toch niet te veel te vragen, wanneer ik vooraf wensch te vernemen, uit welke bronnen onze wetenschap geput is. Immers F. Creuzer is ons hierin in zijn terecht beroemd geworden, al is het nu grootendeels verouderd, werk, *Symbolik und Mythologie der alten Volker besonders der Griechen*, voorgegaan, door telkens, wanneer hij een nieuw hoofdstuk begon, niet alleen den toestand der volken waarover hij handelen zou te bespreken maar ook een paragraaf aan de bronnen te wijden. Nu weet ik wel, dat het zeer moeilijk is - thans nog meer dan in Creuzer's tijd - om kort den aard der bronnen en het gebruik dat ervan gemaakt moet worden te beschrijven, maar het is onvermijdelijk. Tiele geeft ze ons ook in sommige gevallen, bijv. bij Chineezen, Indiërs en Eraniërs; maar het geschiedt bij gelegenheid. Vandaar dat wij in andere gevallen, met name bij de meeste volken, onder welke geen Heilige Schrift bestond, niets van de bronnen vernemen. Hoe komen wij bij voorbeeld aan onze kennis van de mythologie der Wenden of Letto-slaven? Blijkbaar hebben wij die alleen aan liederen, sprookjes, volksgebruiken en overgeleverde namen te danken, die als overblijfselen van een ouden toestand aangemerkt en door vergelijking met de mythologieën en hetgeen wij verder omtrent godsdiensten van andere volken weten, met behulp der linguistiek, verklaard worden; doch dit had ons waarlijk wel voorop mogen gezegd zijn. De bronnen van den godsdienst der Grieken volledig op te geven en te bespreken, is zeker zeer zwaar, maar iets hadden wij er wel van mogen hooren. Wanneer Prof. Tiele

toch met zijn leerlingen den vóór-Homerischen toestand van den Griekschen godsdienst bespreekt, waaraan § 121-125 gewijd zijn, dan zal hij hun zeker eerst vertellen, welke auteurs zij ter hand moeten nemen om de zaken grondig te bezien en welke diensten de linguistiek te dezen vervult. Welnu, zijne lezers hebben dezelfde behoefte.

Ziedaar eenige aanmerkingen op Tiele's werk! Zij hebben, zooals men ziet, vooral betrekking op de orde, waarin de stof behandeld is, en wijzen op een paar leemten, die m.i. in het boek bestaan. Doch men verlieze hierbij niet uit het oog, dat wij in dit geschrift geen leesboek vóór ons hebben, dat men doorloopt om er den inhoud van in zich op te nemen, maar een boek van studie, dat slechts aanstipt en door verdere lectuur en bearbeiding der stof moet aangevuld worden. Daarin hinderen die gebreken niet zoo zeer als anders het geval zou zijn. Ik stel mij iemand voor, die iets weten wil van het hoogstbelangrijk onderwerp, behandeld in Tiele's geschrift: hij heeft een oppervlakkige kennis van sommige godsdiensten opgedaan, kent een paar trekken van den Islam en het Brahmanisme, eenige gebruiken van wilde volken, en wil nu die uiterst gebrekkige wetenschap aanvullen, een overzicht der geschiedenis van den godsdienst krijgen en dieper doordringen in de wijze waarop zich een godsdienst ontwikkelt. Hij zal dan zich Tiele's geschrift aanschaffen en het lezen. Welnu, hij kan niets beters doen. Zal hij door eene lezing ervan, ook eene nauwkeurige, voldaan zijn? Zeker niet. Een menigte bijzonderheden, die hem hier medegedeeld zijn of waarop gezinspeeld wordt, zijn en blijven hem volkomen raadsels. Hierdoor niet afgeschrikt, integendeel geprikkeld tot nader onderzoek, tracht hij vóór alles de eerste twee hoofdstukken beter te verstaan en neemt daartoe het een of ander werk, door Tiele aangegeven, ter hand; liefst, ik weet geen beter raad te geven, beginne hij met de verhandelingen van Tiele-zelven. Zoo wordt hem duidelijk, wat die ontwikkelingshypothese inhoudt, waarvan de schrijver gewaagt, en krijgt hij eenigermate een overzicht van de wetten, volgens welke elke godsdienst zich vervormt. Nu zou het mij zeer verwonderen, indien hij niet bij het doorlezen van Tiele's boek voorliefde gekregen had voor den eenen of anderen godsdienst en lust om van dezen of genen wat meer te weten. Mij is het althans zoo gegaan. Bij het lezen en herlezen van dit werk heb ik verscheiden keeren gedacht: Dát moet belangrijk zijn; zoodra ik er tijd toe heb, moet ik over dat onderwerp het een of ander werk gaan bestudeeren! En dan komt Tiele ons uitnemend te hulp. Hij geeft bij elk volk, welks godsdienst hij bespreekt, de boeken op waaruit men er meer over leeren kan, en wijst, in zijne beschrijving en in de aanmerkingen, op dat waarop men letten moet, op punten waarover de geleerden van gevoelen verschillen. Hij helpt ons dus om de geschriften over

een bepaalden godsdienst met critiek te lezen, steeds het oog houdende op hetgeen van elders tegen eene bewering wordt ingebracht.

Ongetwijfeld zal men het niet altijd met Tiele eens zijn. Doch dat neemt de waarde van zijn boek niet weg, ja, doet betrekkelijk weinig ter zake. Als hij ons maar op moeilijkheden opmerkzaam maakt en in de vraagstukken inleidt, dan hebben wij hem reeds veel te danken. En dat doet hij. Bij elk gedeelte dezer geschiedenis maakt hij tal van opmerkingen, die hem doen kennen als een man, die op de hoogte is van de literatuur en, daar hij leeft in die oude godsdiensten en mythologieën, den tact heeft om vaak, waar strenge bewijzen ontbreken, de waarheid te gissen en tusschen twee mogelijkheden de meest waarschijnlijke te kiezen, als een man, die ernstig over de onderwerpen die hij bespreekt heeft nagedacht en wiens aanmerkingen dus ook daar haar waarde bezitten, waar hij niet zelfstandig de bronnen doorvorscht heeft.

Het behoeft toch geen betoog, dat dit somtijds het geval is. Eén mensch gaat slechts ééns menschen gang, en het is onmogelijk, dat één man omtrent al de godsdiensten, ja, ook maar omtrent de voornaamste, grondige kennis uit de eerste hand bezit. Het is dan ook wel in Tiele's geschrift te bespeuren, waar hij zich het gemakkelijkst beweegt. In Iran of aan de boorden van Indus en Ganges is hij beter tehuis dan in Hellas en Latium, en hij spreekt met meer voorliefde over de pas ontdekte Akkads dan over de reeds zoolang bekende Moslems. Bij de Grieken vooral is het gelukkig, dat hij zijne zegslieden opgeeft. Mag ik er nog een geschrift bijvoegen? Het kan den gebruikers van Tiele's boek nuttig zijn te weten, dat Nägelbach, eens een groote autoriteit voor *Homerische Theologie*, wel ietwat verouderd is en men althans daarnevens onder anderen met vrucht en genot gebruiken zal: K. Lehrs, *Populäre Aufsätze aus dem Alterthum vorzugsweise zur Ethik und Religion der Griechen*, waarvan in 1875 de tweede, veel vermeerderde uitgave verscheen. Ook elders zal de literatuur wel uitgebreid kunnen worden, Tiele-zelf beweert ook met dat zij volledig is. Wij zullen er hem daarom geen verwijt van maken, dat hij bij de Germanen onvermeld liet: *Die Deutsche Volkssage. Beitrag zur vergleichenden Mythologie mit eingeschalteten tausend Original-sagen* von Dr. Otto Henne am Rhyn[(*)], al had het wel genoemd mogen zijn, omdat het door zijn duizendtal sagen - een vervelende lectuur, als men ze achter elkaar geniet! - eenigszins een bron van den eersten rang is.

Nog ééne opmerking! Tiele heeft zelf zijn onderwerp beperkt door op den titel te vermelden, dat hij de geschiedenis van den godsdienst slechts wilde beschrijven tot aan de heerschappij der wereldgodsdiensten. De reden hiervan ligt voor de hand en wordt door hem ook opgegeven:

(*) Leipzig 1874.

hij wilde de uitgave, die hij wenschte te verhaasten omdat hij een leiddraad voor zijn onderwijs behoefde, niet nog jaren verdagen en den omvang van het boekje niet verdubbelen. Zoo wordt dan van het Buddhisme, het Christendom en den Islam slechts de wording verhaald.

In zeker opzicht is dit geoorloofd en natuurlijk: waar als 't ware een tal van kleine stroomen uitmonden in één grooten stroom, die met zijn breede golven vele landen bedekt, daar vindt de beschouwer een aangewezen rustpunt.

Toch heeft die beperking hare zeer bedenkelijke zijde. Vooreerst toch is het onmogelijk te bepalen, waar de heerschappij van een godsdienst begint, en is dus de grens die men vaststelt eenigermate willekeurig. Dat is ook in Tiele's boek te merken. Terwijl hij het Brahmanisme bespreekt tot onze dagen toe, al is daaruit vele eeuwen geleden het Buddhisme ontstaan, dat een der wereldgodsdiensten heet omdat het zich over zoovele landen heeft uitgebreid, wordt het Christendom in eenige weinige regels besproken(*) en maakt dit botweg een eind aan de behandeling van het Jodendom, zoodat Misjna en Talmud zelfs niet genoemd worden. Van den Romeinschen godsdienst, een der door het Christendom verdrongene, wordt het een en ander meegedeeld tot uit den tijd van Alexander Severus; maar de Grieksche wordt reeds in den tijd van Pericles afgebroken.

Daarenboven is het afsnijden der godsdienstgeschiedenis, al was het mogelijk die willekeur te vermijden, bedenkelijk, omdat de heerschappij van een nieuwen godsdienst wel in naam maar nooit inderdaad den overwonnen, als Heidensch en verfoeilijk gebrandmerkten, ouderen godsdienst geheel verdrongen heeft. De oude leeft overal voort in tal van namen, leerstellingen en gebruiken. Romeinsche en Germaansche goden zijn R. Katholieke geworden; een beeld van Jupiter krijgt de sleutels van het hemelrijk in de hand en is dan Sint Peter, een Juno of Minerva wordt met een stralenkrans getooid en zoo herschapen in een Madonna. Tiele-zelf vermeldt het feit met verscheiden voorbeelden aan het slot van den godsdienst der Germanen(†).

Om onze opmerkingen over Tiele's geschrift saam te vatten, wij ontveinzen ons niet dat wij daarin niet alles ontvingen wat wij verlangden; ons ideaal van een handleiding voor de geschiedenis van den godsdienst blijft nog onvervuld. Maar wij krijgen reeds iets, ja veel, en daarvoor zijn wij aan den heer Tiele dank verschuldigd. De kloeke bearbeider van dit gebied doet het zijne om ons in het bezit te stellen van hetgeen hij gevonden heeft. Kunnen wij met behulp daarvan weer wat verder komen, des te beter!

Waarlijk, de zaak is de moeite waard! Dat de godsdienst van Israël en het Christendom een honderd beoefenaars onder ons vinden tegen een ‘vreemde’ godsdienst één enkelen, is goed. Dat slechts

(*) Bl. 98.
(†) Bl. 211.

weinigen den moed hebben, te trachten om zooveel mogelijk in alle godsdiensten een diep inzicht te krijgen, is licht te verklaren. Wie de statige reeks boekdeelen onder den titel van *De voornaamste godsdiensten* met Tiele's *Vergelijkende geschiedenis der oude godsdiensten* ernaast beziet en daarbij bedenkt, dat die werken nog slechts de beschrijving der voornaamste behelzen, en niet eens van alle - wanneer leveren ons de heeren Kruseman en Tjeenk Willink het Brahmanisme en het Buddhisme? - dan voelt men diep, hoe beperkt het omvattingsvermogen des menschen is. En toch moeten wij trachten de resultaten van al die studiën over de onderscheiden godsdiensten saam te vatten. Alleen toch door vergelijking van de meest verschillende verschijnselen dringen wij door tot den diepsten grond der dingen - voorzoover wij het vermogen. Tiele heeft het niet gewaagd, zijn handleiding der godsdienstgeschiedenis te beginnen met eene omschrijving van het wezen en den oorsprong van den godsdienst. Al houden wij het ervoor, dat dit een gebrek is, dan is er toch reden om die bescheiden zelfbeperking te eerbiedigen en zelfs te waardeeren. Trouwens, iemand, die in zulk een kort bestek zoo velerlei belangrijks ter sprake brengt, moet wel duchtig geoefend zijn in de kunst om zich in te binden en slechts aan te stippen waar hij liefst zou uitweiden! Tiele beantwoordde hier de vraag niet, welke de factoren van den godsdienst zijn, want hij wilde ze liefst uit de geschiedenis leeren kennen. Nu, alleen daaruit leeren wij ze nooit. Maar zij is toch eene uitstekende leermeesteres, die vele vooroordeelen wegneemt, door ons de wording, de ontwikkeling, de samensmelting, de splitsing, het verval, de herleving, de vervorming, den ondergang van allerlei godsdiensten onder de meest uiteenloopende omstandigheden bij hemelsbreed verschillende volken te doen zien, zoodat wij daaruit kunnen opmaken, wat het wezenlijke in den godsdienst is en volgens welke wetten hij zich ontwikkelt.

Moge ook Tiele's geschrift maken, dat menigeen die hoogernstige vraagstukken opnieuw onder de oogen ziet en met kennis van zaken tracht op te lossen! Veel is op dit gebied hoogst onzeker. Over de beginselen en grondwaarheden te spreken en te redetwisten is zeker niet onnut, maar levert gewoonlijk rechtstreeks niet vele vruchten op; wil men verder komen, elkaar bij verschil van meening op een gebied ontmoeten, waar men kalm en onpartijdig dat wat ons belang inboezemt bestudeert, men vermeerdere zijn kennis van feiten, men trachte het verleden te begrijpen en langs dien weg tot het hart der zaak door te dringen; men beoefene ijverig en grondig de geschiedenis van den godsdienst.

Leiden.

H. OORT.

Natuurkunde.

Een belangrijk boek.

Het uitdrukken der gemoedsaandoeningen bij den mensch en de dieren door Charles Darwin, M.A., T.R.S., enz. met Photographische en andere Afbeeldingen. Uit het Engelsch vertaald en van aanteekeningen voorzien door Dr. H. Hartogh Heijs van Zouteveen. 's Gravenhage, Joh. IJkema, 1873.

'*Het uitdrukken der gemoedsaandoeningen bij den mensch en de dieren'* is de titel van 't werk van Darwin, dat in 1873 verscheen en door Dr. H. Hartogh Heijs van Zouteveen in onze taal overgezet en van aanteekeningen voorzien werd. Dit boek werd met groote belangstelling door het wetenschappelijk publiek ontvangen. Geen wonder, het zou 't eerste werk zijn, dacht men, dat eenig licht over den oorsprong van een tal van uitdrukkingsvormen zou geven.

Behalve het schoone werk van Bell: '*Anatomy and Philosophy of Expression*', (we bedoelen den 3^{den} druk, die in 1844 verscheen) was alles, wat vóór 't verschijnen van Darwin's boek over dit onderwerp geschreven was, van weinig beteekenis. Wel had in 1807 Moreau ons een uitgaaf bezorgd van Lavater over Gelaatkunde en hieraan verschillende verhandelingen van hem zelven toegevoegd - verhandelingen welke uitmuntende beschrijvingen van de bewegingen der gelaatsspieren, van vele belangrijke opmerkingen vergezeld, bevatten - toch hebben èn Moreau, èn Lavater zeer weinig licht geworpen op den oorsprong van de verschillende uitdrukkingsvormen. Meer waarde heeft het werk van Duchenne: '*Mécanisme de la physionomie humaine*' en dat van Gratiolet: '*De la physionomie et des mouvements de l'expression*' - over beide boeken spreekt Darwin met veel lof - de ware theorie over den oorsprong van een groot aantal uitdrukkingsvormen zoekt men er echter te vergeefs in.

Te verwonderen behoeft ons dit niet. Al de schrijvers, die vóór Darwin over de wijzen, waarop de gemoedsaandoeningen uitgedrukt worden, geschreven hebben, gaan van het denkbeeld uit, dat de diersoorten, natuurlijk met insluiting van den mensch, in haar tegenwoordigen

toestand geschapen werden. Daardoor krijgt men phrases, zooals Bell ons eene geeft: de mensch drukt sommige aandoeningen op eigenaardige wijze uit, omdat hij geschapen is met spieren, die alleen dienen om die aandoeningen uit te drukken. Wie heeft nu vrede met een dergelijke theorie? Eenvoudig het feit, dat de anthropomorphe apen dezelfde gelaatsspieren bezitten als wij, maakt het zeer onwaarschijnlijk dat deze spieren in ons geval uitsluitend dienen om gemoedsaandoeningen uit te drukken - niemand toch zal geneigd zijn aan te nemen, dat apen begiftigd zijn geworden met bijzondere spieren alleen om hunne leelijke grimassen ten toon te spreiden.

Behalve de zooeven genoemde physiologen Bell, Duchenne en Gratiolet hebben nog Piderit en Bain zich met dit onderwerp bezig gehouden. Wil men weten hoever zij 't gebracht hebben, men hoore de conclusie van den beroemden physioloog Müller: dit is duidelijk, de geheel verschillende uitdrukking der gelaatstrekken bij verschillende hartstochten toont, dat al naar de soort van gevoel, dat opgewekt wordt, op geheel verschillende groepen van de vezels van de gelaatszenuw ingewerkt wordt; *de oorzaak hiervan echter is ons volkomen onbekend.*

Kan men tot een andere gevolgtrekking komen, als men schrijvers raadpleegt, die den mensch en alle andere dieren als afzonderlijke scheppingen beschouwen? ‘Zoo lang men een dergelijke leer is toegedaan’, zegt Darwin met volle recht, ‘is er een krachtdadige slagboom opgericht tegen onze natuurlijke begeerte om de uitdrukkingsvormen der gemoedsaandoeningen zooveel mogelijk na te vorschen. Door deze leer kan elk ding en alles even goed verklaard worden, en zij blijkt even verderfelijk te zijn voor de leer van de uitdrukkingsvormen der gemoedsaandoeningen als voor elken anderen tak der natuurlijke geschiedenis. Bij den mensch kunnen sommige uitdrukkingsvormen van gemoedsaandoeningen, zooals het te berge rijzen van het haar onder den invloed van uiterst hevige vrees, of het ontblooten der tanden onder dien van razende woede, moeielijk begrepen worden, behalve wanneer men aanneemt, dat de mensch eens in een veel lageren en dierlijken toestand bestaan heeft. De gemeenschappelijkheid van sommige uitdrukkingsvormen van gemoedsaandoeningen bij verschillende, hoewel verwante diersoorten, zooals in de bewegingen van dezelfde gelaatsspieren gedurende het lachen bij den mensch en bij onderscheidene apen, wordt eenigzins begrijpelijk gemaakt, als wij gelooven aan hun afstamming van een gemeenschappelijken stamvader. Hij, die op algemeene gronden aanneemt, dat de lichaamsbouw en de gewoonten van alle dieren zich trapsgewijze ontwikkeld hebben, zal het geheele onderwerp van de uitdrukkingsvormen der gemoedsaandoeningen in een nieuw en belangwekkend licht zien.’

Neemt men dit in aanmerking, dan behoeft het ons niet te bevreemden, dat Darwin's werk over dit onderwerp met belangstelling werd ontvangen. Men wist hoe hij over de zaken dacht, hij de grondlegger van

de ontwikkelingstheorie. In het ware licht zou de zaak bekeken worden! Daarenboven wist men, dat hij van hulpmiddelen gebruik had gemaakt, waaraan niemand vóór hem gedacht had. In een lezing te Londen gehouden had hij medegedeeld, dat hij in de eerste plaats kinderen had waargenomen, want ‘zij spreiden vele gemoedsaandoeningen met groote kracht ten toon, terwijl in het latere leven sommige van onze uitdrukkingen ophouden de zuivere bron te hebben, waaruit zij gedurende de kindsheid ontspringen’. Dan ook had hij krankzinnigen bestudeerd, daar zij voor de sterkste hartstochten vatbaar zijn en ze teugelloos lucht geven. Verder bleek het, dat hij een onderzoek gedaan had naar de gelaatsuitdrukkingen en gebaren bij verschillende menschenrassen, vooral bij die, welke weinig of haast in 't geheel niet met Europeanen in aanraking geweest waren. ‘Wanneer dezelfde bewegingen van de gelaatstrekken of van het lichaam dezelfde gemoedsaandoeningen bij onderscheidene verschillende menschenrassen uitdrukken, mogen wij daaruit met veel waarschijnlijkheid afleiden, dat dergelijke uitdrukkingen ware - dat is: aangeborene en instinktmatige zijn. Conventioneele uitdrukkingen of gebaren, door het individu gedurende de kindsheid verkregen, zouden waarschijnlijk bij de verschillende rassen verschild hebben, op dezelfde wijze als hun talen doen.’ Daarom zond hij 16 vragen naar verschillende zendelingen of beschermers der inboorlingen met verzoek, waaraan door 36 voldaan is, dat men op deugdelijke waarnemingen en niet op het geheugen af moest gaan. Zoo vroeg hij o.a.: ‘Wordt verbazing uitgedrukt door het wijd openen van oogen en mond en door het optrekken der wenkbrauwen? Wekt schaamte een blos op, wanneer de kleur der huid veroorlooft zulks waar te nemen? en bijzonder tot hoe laag op 't lichaam strekt zich die blos uit? Wordt bevestiging door een ja-knikkende en ontkenning door een neen-schuddende beweging van het hoofd uitgedrukt?’

Ook wist men, dat hij de werken van groote meesters in schilderen beeldhouwkunde bestudeerd had, omdat zij zulke nauwkeurige waarnemers zijn. En last not least; Darwin zou niet alleen blijven bij den mensch; ‘ik heb’, zegt hij ‘zoo nauwkeurig als ik kon, gelet op de wijze, waarop de onderscheidene hartstochten bij sommige der lagere dieren uitgedrukt worden, natuurlijk niet om te beslissen in hoever zekere uitdrukkingen bij den mensch kenmerkend zijn voor zekere toestanden van den geest, maar omdat zulks den veiligsten grondslag geeft voor het algemeen maken (de generalisatie) van de oorzaken en den oorsprong van de onderscheidene wijzen, waarop gemoedsaandoeningen uitgedrukt worden. Als men dieren waarneemt, loopt men niet zooveel gevaar om door zijn verbeelding op het dwaalspoor gebracht te worden en wij kunnen er veilig staat op maken, dat de wijze, waarop zij gemoedsaandoeningen uitdrukken, niet conventioneel is.’

Was het dus vreemd, als men het bovenstaande in aanmerking neemt, dat Darwin's werk met groote belangstelling ontvangen werd?

Een andere vraag is: heeft het aan zijn verwachting beantwoord? Straks hopen wij met een paar woorden hierop 't antwoord te geven. Laten wij eerst in 't kort mededeelen, wat men er in vindt.

Na een korte inleiding, waarin de geleerde Engelsche auteur eenige opmerkingen over de behandeling van het onderwerp door vroegere schrijvers maakt en mededeeling doet van de hulpmiddelen, die hem ten dienste stonden, zet hij in zijn eerste drie hoofdstukken de leidende beginselen voor zijn onderzoek uiteen.

Vooreerst *het beginsel van nuttig geassocieerde gewoonten.* Dat komt hierop neer: sommige bewegingen zijn bij zekere toestanden van 't gemoed direct of indirect nuttig of dienstig; zoo dikwijls dezelfde gemoedstoestand, hoe zwak ook, ontstaat, bestaat er door de kracht der gewoonte een neiging om dezelfde bewegingen uit te voeren, ofschoon in zulke gevallen die bewegingen ons volstrekt niet meer van dienst zijn. D. H(uizinga) zegt in den 2^{den} jaargang van Jsis n°. 3, om duidelijk te maken, wat Darwin onder dit beginsel verstaat: ‘bij ontsteltenis schrikken wij op, wij knippen met de oogen, wij doen een diepe inademing, al of niet met geluid vergezeld, ons hart begint sneller te kloppen enz. Al die bewegingen, thans voor ons geheel zonder bedoeling, zijn overblijfsels van hetgeen er gebeurt, als wij vol schrik en ontsteltenis voor iets vluchten. Wij springen op om schielijk te kunnen wegloopen; wij ademen diep, zooals wij altijd doen bij sterke inspanning, ons hart klopt snel, als gevolg van de sterke spierinspanning bij de snelle vlucht enz.’

Hoe machtig is de kracht der gewoonte niet! De meest samengestelde en moeielijkste bewegingen kunnen na verloop van tijd zonder de minste inspanning of bewustheid verricht worden.

Met zekerheid is het evenwel niet bekend, hoe het komt, dat de gewoonte zoo krachtdadig samengestelde bewegingen vergemakkelijkt. De physiologen nemen aan: ‘dat het geleidend vermogen der zenuwcellen vermeerderd wordt, naarmate zij veelvuldiger geprikkeld worden.’ Dat de een of andere physische verandering plaats heeft in de zenuwcellen, die gewoonlijk gebruikt worden, kan moeielijk betwijfeld worden, want anders is het onmogelijk te begrijpen, hoe de neiging tot zekere aangeleerde bewegingen erfelijk kan zijn. En dat zij dat zijn, zien wij bij paarden o.a. in zekere overgeërfde wijze van loopen, zoo als de korte galop en den telgang, die hun niet van nature eigen zijn. Ook uit 't volgende voorbeeld blijkt de erfelijkheid van eigenaardige bewegingen. 't Is een verhaal van Galton, voor de waarheid waarvan Darwin ons instaat en interessant, omdat de bewegingen plaats hadden in diepen slaap en derhalve niet door navolging veroorzaakt kunnen zijn. ‘Een heer van hooge geboorte had, naar zijne vrouw opmerkte, de merkwaardige gewoonte, om als hij vast slapende op zijn rug in bed lag, zijn rechterarm langzaam tot op de hoogte van zijn voorhoofd op te heffen en haar daarna met een ruk te laten val-

len, zoodat de pols met kracht op den rug van zijn neus te recht kwam. Hij deed dit niet iederen nacht, maar nu en dan en onafhankelijk van eenige nawijsbare oorzaak. Somtijds herhaalde hij het gedurende een uur of langer. Hij had een vooruitstekenden neus en de rug er van werd bezeerd door de slagen, die hij ontving. Eens werd er een hardnekkige wonde toegebracht, die langen tijd noodig had om te genezen, ten gevolge van het elken nacht herhalen der slagen, die haar oorspronkelijk veroorzaakten. Zijn vrouw moest de knoop van de mouw van zijn nachtkleed afnemen, daar deze hevige krabben veroorzaakte, en er werden eenige middelen beproefd om zijn arm vast te binden.

Vele jaren na zijn dood huwde zijn zoon een dame, die nooit van dit familiegeval gehoord had. Zij merkte echter bij haar man volkomen dezelfde bijzonderheid op; maar zijn neus heeft, omdat hij niet bijzonder vooruitstekend was, totdusver nog nooit van de slagen geleden. Hij doet het niet, als hij in zijn armstoel zit te dutten, maar is geneigd te beginnen, als hij vast in slaap is. Het is, evenals bij zijn vader, intermittent, heeft somtijds vele nachten achtereen geen plaats, en somtijds bijna onafgebroken gedurende een deel van den nacht. Het wordt, evenals bij zijn vader, met de rechterhand gedaan.

Een van zijn kinderen, een meisje, heeft dezelfde eigenaardigheid overgeërfd. Zij doet het eveneens met de rechterhand, maar in een een weinig gewijzigden vorm; want na den arm opgelicht te hebben, laat zij niet den pols op den rug van den neus vallen, maar de palm van de half gesloten hand valt over den neus naar beneden, er vrij snel langs heen strijkende. Het is bij dit kind ook zeer intermittent en heeft soms gedurende tijdperken van eenige maanden achtereen niet plaats, maar soms gebeurt het onophoudelijk.'

Behalve op de kracht der gewoonte en de overerfelijkheid van bewegingen, moet men nog letten op de volgende opmerking van Bain: 'handelingen, gewaarwordingen en toestanden van gevoel, die te gelijk of spoedig na elkander plaats vinden, hebben een neiging om samen te groeien of samen te hangen op zoodanige wijze dat, als later een van hen voor den geest komt, de anderen geneigd zijn ook in de gedachte te komen.' Iedereen beschermt zich, als hij voorover op den grond valt, door zijn armen uit te steken; weinigen kunnen zich weerhouden zoo te handelen, zelfs dan, als ze zich willekeurig op een zacht bed werpen. Iemand, die de deur uitgaat, trekt dikwijls zonder 't van plan geweest te zijn, dus geheel onbewust, zijn handschoenen aan en dit moge een uiterst eenvoudige handeling schijnen, maar een ieder, die een kind handschoenen heeft leeren aantrekken, weet dat dit volstrekt niet het geval is.

Huxley merkt met volle recht op: 'men kan als regel aannemen, dat wanneer twee toestanden van den geest veelvuldig en levendig genoeg te zamen of spoedig na elkander opgewekt worden, later de

voortbrenging van een van hen voldoende zal zijn om den anderen te voorschijn te roepen en dat, of wij het wenschen of niet' (Elementary Lessons in Physiologie.)

In Darwin's werk vindt men tal van voorbeelden, die 't bovenstaande duidelijk maken. De vertaler heeft in een van zijne aanteekeningen deze met eenige vermeerderd. 'Iedereen weet', lezen we daar: 'hoeveel moeite het, bij de eerste lessen, die men daarin ontvangt, kost om de bewegingen van de beide handen volkomen onafhankelijk van elkander te maken, om b.v. bij het spelen van een gamma de beweging van de pink van de linkerhand samen te doen vallen met die van den duim van de rechterhand, die van den wijsvinger van de eene hand met die van den ringvinger van de andere enz. En toch vliegen later de vingers als van zelve over de toetsen.

Een ander dergelijk voorbeeld is het onbewust opwinden van een horologe. Ik ben gewoon elken avond, als ik mij ontkleed, mijn horloge op te winden en heb mij zelven dikwijls betrapt, dat ik als ik mij op een ongewonen tijd ontkleedde b.v. bij baden, zonder er op te letten of het te willen, onbewust begonnen was mijn horloge op te winden, hetgeen toch, daar het slechts eenmaal in de 24 uren behoeft opgewonden te worden, absoluut overbodig was. Jean Macé maakt in zijn Serviteurs de l'Estomac, lettre XVIII, dezelfde opmerking en zegt dat, als hij over dag andere kleederen aantrekken moet, zijn horloge opgewonden is, voor hij het weet. Wie heeft het gedaan? gaat hij voort. Ik? Mijn handen? Ik zeker niet, want ik was er niet bij.

Voor het opwinden van een horloge is echter een vrij ingewikkelde reeks van bewegingen noodig. Maar dat alles is nog niets bij hetgeen ik u nu ga zeggen. Uw moeder heeft veel tijd en geduld noodig gehad om u te leeren spreken.(*) Gij kunt u dat moeilijk herinneren; maar eens zult gij het weten, als er een kindje zal zijn, waaraan gij zult leeren om *moeder* te zeggen. Als gij dan goed oplet, zult gij bemerken, dat, om elk der lettergrepen uit te spreken, waaruit de woorden bestaan, de tong en de lippen achtereenvolgens allerlei standen moeten aannemen; de lippen moeten zich nu eens van elkander verwijderen, dan weer tot elkander naderen, zich sluiten, zich verlengen; de tong moet nu eens tegen het verhemelte, dan weer tegen de boventanden aankomen, een andermaal haar punt aan den ingang van den mond plaatsen. Voeg daarbij, dat de spieren van de borst, van de keel, van de kaken, van de wangen en zelfs van den neus ook haar taak te verrichten hebben, die elk oogenblik verandert. Gij zoudt niet gelooven, hoeveel kleine spieren te gelijk gebruikt worden, en hoe menigvuldige bewegingen zij moeten uitvoeren, om het enkele woord *suikergoed* uit te spreken, dat u zoo gemakkelijk uit den mond valt. Men ziet dan ook, dat de eerste woorden der kinderen slechts uit ééne tweemaal

(*) De brieven, waaruit "Les Serviteurs de l'Estomac" bestaan, worden verondersteld aan een jonge dame geschreven te zijn.

herhaalde lettergreep bestaan: papa, dodo, dada, bobo. Het is voor hen een zoo moeilijk werk, dat al wat zij kunnen, na er in geslaagd te zijn, is om het nog eens over te doen. De vermoeienis zou veel te groot zijn, als zij dadelijk moesten beproeven een andere lettergreep uit te spreken!

Zeg mij nu eens, wat er geworden is van al die moeite, die u elk uitgesproken woord kostte? Hoe komt het, dat gij nu uren achtereen doorbabbelt, zonder er meer over te denken, dan alsof de woorden voor u een waterstraal waren? Dat komt, omdat de opvoeding uwer spieren al lang voltooid is, en dat gij u niet meer met haar behoeft te bemoeien. Hoe snel ook het kraantje loopt, elk woord, dat zich voordoet, vindt ze op haar post, en de snelheid, waarmede het verstand een volzin uitdenkt, wordt dikwijls overtroffen door die, waarmede wij ze uitspreken....

.... Maar ik heb u nog iets sterkers mede te deelen.

Ik ken een oude dame, die men, toen zij klein was, een gebed heeft laten leeren, dat zij opzeide, zoo als kinderen maar al te dikwijls doen, zonder na te denken over den zin der woorden.....

Dit neemt niet weg, dat zij tegenwoordig geen enkel woord van het gebed uit haar jeugd meer kent; - de woorden kunnen niet in het hoofd blijven, als er zich geen enkel denkbeeld aan vast knoopt, - en echter kan zij het nog opzeggen, zoo dikwijls zij daar lust in heeft. Gij hebt misschien wel eens hooren spreken van reizigers, die 's nachts verdwaald zijnde en wanhopende den goeden weg terug te vinden, den teugel op den hals van hun paard wierpen en zich door hetzelve den weg lieten wijzen. Zoo doet ook de oude dame. Zij sluit de oogen, opdat niets de bewerking zou storen en viert dan kloekmoedig den teugel aan de spieren, die de spraak besturen. *Deze hebben vroeger zoo dikwijls denzelfden weg afgelegd*, *dat zij dien weder inslaan*, en het gebed wordt snel achtereen uitgesproken door haar lippen, die het nog kennen, sedert haar meesteres het vergeten heeft.'

Wij hebben deze aanteekening in haar geheel overgenomen, niet alleen om wat voorafging duidelijk te maken, maar ook om een proeve te geven van de wijze, waarop de verdienstelijke vertaler zich van zijn lang niet gemakkelijke taak gekweten heeft. Aan het einde van ons stuk komen wij hierop terug.

Sommige gebaren zijn onafhankelijk van de gewoonte - dikwijls zijn ze 't gevolg van navolging. Zoo kan men soms personen, die iets met een schaar doorknippen, hun kakebeenen gelijktijdig met de punten van de schaar zien bewegen. Kinderen, die leeren schrijven, draaien soms hun tong op lachwekkende wijze rond, als hun vingers bewegen.

De reflexbewegingen brengt Darwin bij de behandeling van zijn eerste beginsel ter sprake: deze bewegingen, 'in den eigenlijken zin van 't woord zijn 't gevolg van de prikkeling van een peripherische zenuw, die haar invloed op zekere zenuwcellen overbrengt en deze wekken op hare beurt

de werking van zekere spieren of klieren op.' Dat vele reflexbewegingen gemoedsaandoeningen uitdrukken, moge blijken uit het beste voorbeeld, dat daarvan gegeven kan worden; 't is dat van een onthoofden kikvorsch, die natuurlijk niet gevoelen, noch met bewustheid eenige beweging maken kan. Toch zal de kikvorsch, als in dezen toestand een druppel zuur op de ondervlakte van zijn dij gebracht wordt, de druppel met de bovenvlakte van den voet van denzelfden poot afwisschen. Als deze poot afgesneden wordt, kan hij zulks zoo niet doen. Na eenige vruchtelooze pogingen geeft hij het daarom op om het op die wijze te beproeven, schijnt rusteloos, alsof hij een andere manier zoekt en maakt eindelijk gebruik van den voet van den anderen poot en slaagt er in het zuur af te wrijven. Al deze bewegingen zijn reflexbewegingen, het orgaan van verstand en wil was weggenomen.

Een ander algemeen bekend voorbeeld van een reflexbeweging is het onwillekeurig sluiten der oogleden als de oppervlakte van het oog aangeraakt wordt. Een soortgelijke knippende beweging ontstaat, wanneer een slag naar 't gezicht gericht wordt. Het geheele lichaam en het hoofd worden gewoonlijk te gelijker tijd naar achteren getrokken. Deze laatste bewegingen kunnen echter tegengegaan worden, als 't gevaar aan de verbeelding niet onmiddellijk dreigende voorkomt; maar dat onze rede ons zegt, dat er geen gevaar is, is niet voldoende. 'Ik hield', zegt Darwin, 'mijn gezicht dicht bij de dikke glasplaat tegenover een pofadder in den Londenschen dierentuin, met het vaste voornemen niet terug te wijken als zij op mij lossprong, maar zoodra zij zulks werkelijk deed, hielp mijn besluit mij niets, en sprong ik met verbazende snelheid een paar el achteruit. Mijn wil en rede waren machteloos tegen de verbeelding van een gevaar, dat ik nooit ondervonden had.'

Na nog eenige opmerkingen gemaakt te hebben, komt Darwin tot de conclusie: sommige handelingen, die eerst met bewustheid verricht werden, zijn door gewoonte in reflexbewegingen veranderd en nu zoo vast gefixeerd 'dat zij volbracht worden zelfs als zij geen het minste nut hebben, zoo dikwijls dezelfde oorzaak zich voordoet, die hen oorspronkelijk met behulp van den wil te voorschijn riep.'

De bewuste wensch om een reflexbeweging te verrichten, houdt echter dikwijls haar uitvoering tegen of verhindert die, al zijn de juiste zenuwcellen geprikkeld. 'Vele jaren geleden ging ik een kleine weddingschap aan met een dozijn jongelieden, dat zij niet zouden niezen als zij snuif namen, hoewel zij allen verklaarden, dat zij zulks altijd deden. Zij namen daarom allen een snuifje, maar juist door dat zij zeer wenschten te slagen, niesde geen hunner, hoewel hun oogen waterden en allen zonder uitzondering moesten mij den inleg betalen.'

Dergelijke geassocieerde tot gewoonte geworden bewegingen, dikwijls geheel doelloos, gelijk we hierboven opmerkten, heeft Darwin ook bij de lagere dieren opgemerkt.

Van al de interessante feiten en opmerkingen, die de auteur ons geeft,

nemen wij slechts een paar over: ‘als honden wenschen te slapen op een karpet of ander hard voorwerp, draaien zij zich gewoonlijk in de rondte en krabben den grond met hunne voorpooten op eene onzinnige wijze, alsof zij voornemens waren het gras neder te trappen en een holte uit te graven, gelijk hun wilde stamouders deden, als zij op open grazige vlakten of in de wouden leefden.’

‘Jonge katten, jonge honden, biggen en waarschijnlijk vele andere jonge dieren duwen met hun voorpooten afwisselend tegen de tepelklieren hunner moeders om een overvloediger melkafscheiding op te wekken of de melk te doen vloeien. Nu is het een zeer gewoon verschijnsel, dat jonge katten en volstrekt niet zeldzaam, dat oude katten van de gewone en Perzische rassen, als zij op een warme shawl of andere zachte zelfstandigheid liggen, er rustig en afwisselend met haar voorpooten op kloppen, met uitgespreide teenen en eenigszins vooruitgestoken nagels, juist als wanneer zij bij haar moeder zuigen. Dat dit dezelfde beweging is, wordt duidelijk aangetoond, door dat zij dikwijls te gelijker tijd een stukje van de shawl in haar bek nemen en er aan zuigen, gewoonlijk haar oogen sluiten en van genoegen spinnen. Deze merkwaardige beweging wordt gewoonlijk alleen opgewekt in associatie met het gevoelen van een warme, zachte oppervlakte; maar ik heb een oude kat gezien, die, als zij in genoegelijke stemming kwam, door dat men haar over den rug krabbelde, op dezelfde wijze met haar pooten in de lucht stampte, zoo dat deze handeling bijna de wijze geworden is om een aangename gewaarwording uit te drukken.’

Ten slotte nog dit voorbeeld van een doellooze beweging, die Darwin bij vogels opmerkte. De berg-eend voedt zich op de door de eb droog geloopen zandvlakten, en wanneer een wormbuis ontdekt wordt ‘begint hij met zijn pooten op den grond te trappelen, als 't ware over 't gat heen dansende’, dit doet den worm naar de oppervlakte komen. ‘Nu zegt’ vervolgt D. ‘de heer H. John, dat, wanneer zijn tamme bergeenden om voedsel kwamen vragen zij op ongeduldige en snelle wijze op den grond trappelden. Dit mag daarom bijna als hun wijze om honger uit te drukken beschouwd worden. De heer Bartlett meldt mij, dat de Flamingo en de Kagu als zij begeerig zijn naar voedsel, op dezelfde vreemde wijze op den grond trappelen. Zoo slaan ook ijsvogels, als zij een visch gevangen hebben, dien altijd tot dat hij dood is; en in den Londenschen dierentuin slaan zij altijd het rauwe vleesch, waarmede zij somtijds gevoed worden, voor zij het verslinden’.

Sommige gewaarwordingen (begeerte, vrees, afkeer, angst enz.) hebben geleid of leiden nog tot de een of andere willekeurige handeling. Zoodra nu de een of andere overeenkomstige gewaarwording optreedt, bestaat de neiging tot het volbrengen van dezelfde beweging, niettegenstaande deze beweging in dat geval van niet het minste nut kan zijn. Zulke bewegingen uit gewoonte zijn erfelijk. Worden bewegingen, door gewoonte geassocieerd met zekere gemoedstoestanden, door onzen wil

onderdrukt, dan zijn de streng onwillekeurige spieren, zoowel als die welke het minst aan de afzonderlijke heerschappij van den wil onderworpen zijn, nog vatbaar om te werken en hun werking is dikwijls in hooge mate vol uitdrukking.

Zie hier wat Darwin in 't eerste hoofdstuk van zijn belangrijk werk met voorbeelden en opmerkingen geillustreerd heeft.

Het tweede beginsel is dat der *tegenstelling.* Sommige gemoedstoestanden leiden tot zekere bewegingen; wordt er nu een juist tegenovergestelde toestand van het gemoed voortgebracht, dan bestaat er een sterke en onwillekeurige neiging om bewegingen van een juist tegenovergestelden aard te volbrengen, hoewel deze nimmer dienstig zijn. Tot illustratie van dit beginsel gaat Darwin in 't tweede hoofdstuk de lagere dieren na en niet den mensch, omdat wij bij hem bijzonder gevaar loopen om ‘conventioneele en kunstmatige gebaren en gelaatsuitdrukkingen te verwarren met die, welke aangeboren en algemeen zijn.’

Wanneer een hond een vreemden hond of een mensch nadert in een vijandelijke gemoedsstemming, dan loopt hij rechtop met zeer vasten tred; de staart staat steil omhoog, de haren van hals en rug staan borstelachtig omhoog, de ooren, die gespitst zijn, staan naar voren, de oogen hebben een vasten starenden blik. Deze handeling is te verklaren uit 't voornemen van den hond om zijn vijand aan te vallen. Veronderstel nu, dat de hond in eens ontdekt, dat de man, die hij nadert, zijn meester is. In een oogwenk is hij van houding veranderd; zijn lichaam zakt naar beneden, de stijve gestrekte houding van 't lichaam wordt een slangvormig wringen en kruipen; zijn staart wordt naar omlaag gebracht en kwispelt; zijn haar wordt dadelijk glad, de ooren hangen slap en gaan naar achteren, 't staren houdt op. Niet een van deze bewegingen is in 't minst 't dier rechtstreeks van dienst. Zij zijn volgens Darwin alleen verklaarbaar door dat zij tegenovergesteld zijn aan die, welke aangenomen worden, wanneer hij plan heeft te vechten.

Een kat toont haar genegenheid aan den meester op een geheel andere wijze, als een hond dat doet. Dit contrast in de houdingen om dezelfde aangename en vriendelijke gemoedsstemming uit te drukken, kan, meent Darwin, alleen verklaard worden, door dat hun bewegingen in volkomen *tegenstelling* staan met die, welke van nature aangenomen worden, als deze dieren gereed staan om te vechten of hun prooi te grijpen. Een hond doet dit anders als een kat, van daar dat een vriendelijke gemoedsstemming ook anders wordt uitgedrukt.

Van zijn eigen hond deelt Darwin 't volgende mede. Deze ging graag met zijn meester wandelen. ‘Hij toonde zijn genoegen door ernstig met hooge stappen voor mij uit te draven, met hoog opgestoken kop, tamelijk opgezette ooren en den staart omhoog gedragen, maar niet

stijf.' Wanneer Darwin nu 't pad insloeg, dat naar zijn broeikast leidde, dan was de oogenblikkelijke en volkomene verandering van uitdrukking 'lachwekkend.' Zijn kop zakte naar beneden, zoo ook zijn lichaam, dat bewegenloos bleef, de ooren en de staart vielen plotseling naar beneden en de staart kwispelde volstrekt niet. 'Iedere bijzonderheid in zijn houding was in volkomen tegenstelling met zijn vroeger vroolijk, maar toch waardig gedrag en kan, naar het mij toeschijnt, op geen andere wijs, dan door het beginsel van tegenstelling verklaard worden.'

Ook bij den mensch zijn, zooals uit de volgende hoofdstukken blijkt, tal van uitdrukkingsvormen door dit tweede beginsel te verklaren. De houding van iemand, die te kennen wil geven, dat iets geheel buiten zijn macht is, dat hij er niets aan kan doen, is juist tegenovergesteld aan die, welke hij aanneemt, als hij al zijn energie wil toonen.

De auteur gaat nu na, hoe 't beginsel van tegenstelling bij 't uitdrukken van gemoedsaandoeningen ontstaan is.

Het is voor gezellig levende dieren van een groot belang, dat de leden van eenzelfde vereeniging onderling van gedachten kunnen wisselen. Behalve door de spraak geschiedt dit door gebaren en gelaatsuitdrukkingen. Dat dit zoo is, blijkt hieruit. 'Ieder die op apen gelet heeft, zal niet betwijfelen, dat zij elkanders gebaren en gelaatsuitdrukkingen en in groote mate ook die van den mensch begrijpen. Als een dier een ander gaat aanvallen of voor een ander bevreesd is, geeft het zich dikwijls een schrikwekkend uiterlijk, door zijn haren op te zetten en daardoor de schijnbare grootte van zijn lichaam te vermeerderen, door zijn tanden te toonen of zijn horens te schudden of door woeste geluiden te maken.' Omdat het vermogen van onderlinge gedachtenwisseling voor vele dieren van groot nut is, zou men allicht meenen dat gebaren, blijkbaar van tegenovergestelden aard, in den beginne *willekeurig* zouden zijn onder den invloed van een tegenovergestelden gemoedstoestand. 'Het feit, dat de gebaren nu aangeboren zijn, zou geen geldige tegenwerping zijn tegen het geloof, dat zij oorspronkelijk met voorbedachten rade gemaakt werden; want als zij gedurende vele generaties gemaakt werden, zouden zij waarschijnlijk ten laatste erfelijk worden.' Toch is, niettegenstaande dit alles, het meer dan twijfelachtig, of wel een der gevallen, die onder de rubriek van tegenstelling komen, op die wijze ontstaan is.

Beschouwen we toch de gebaren, die aan al de individuen van dezelfde soort aangeboren of gemeen zijn en die tot deze afdeeling behooren. Wij zeggen, het is dan uiterst twijfelachtig of een enkel er van oorspronkelijk met voorbedachten rade uitgevonden en bewust volbracht werd.

Bij den mensch is het beste voorbeeld van een gebaar, dat in rechtstreeksche tegenstelling met andere bewegingen staat, die van nature onder een tegenovergestelde gemoedsgesteldheid verricht worden, het ophalen van de schouders. Dit drukt onmacht of een verontschuldiging

uit - iets dat niet gedaan, of dat niet vermeden kan worden. Dit gebaar wordt soms bewust en willekeurig volbracht; toch is het uiterst onwaarschijnlijk, dat het oorspronkelijk met voorbedachten rade uitgevonden en later door gewoonte gefixeerd werd; immers die beweging gaat van onderscheidene ondergeschikte bewegingen vergezeld, die niet een van de duizend bemerkt, wanneer hij niet bijzonder op het onderwerp acht gegeven heeft.

Hoewel het denkbaar is, dat honden, als zij een vreemden hond of den mensch naderen, het nuttig vinden door hunne bewegingen te toonen, dat zij in een vriendelijke stemming zijn en niet wenschen te vechten, zoo is het toch niet te denken, dat zij er ooit met overleg over gedacht hebben, om hunne ooren naar achteren en naar omlaag te trekken in plaats van ze rechtop te houden, om hun staart naar de laagte te houden en er mee te kwispelen in plaats van hem rechtop te houden enz., omdat ze wisten dat deze bewegingen in rechtstreeksche tegenstelling waren met die, welke in een tegenovergestelde en wilde gemoedsstemming verricht worden. Daarom moet voor de ontwikkeling der beweging, welke onder de nu beschouwde rubriek vallen eenig ander beginsel, verschillend van wil en zelfbewustheid, tusschenbeide gekomen zijn. Zou het dit ook zijn: ‘iedere beweging, die wij gedurende ons leven willekeurig volbracht hebben, heeft de werking van zekere spieren vereischt en als wij een rechtstreeks tegenovergestelde beweging volbracht hebben, is gewoonlijk een tegenovergesteld stel spieren in beweging gebracht, zooals bij het zich rechts of links wenden, bij het wegduwen of naar zich toetrekken van een voorwerp. Zóó sterk zijn onze voornemens en bewegingen met elkander verbonden, dat wij, indien wij vurig wenschen een voorwerp in de eene of andere richting te bewegen, moeilijk een beweging van ons lichaam in dezelfde richting kunnen onderdrukken, hoewel wij volkomen goed weten, dat die beweging er geen invloed op kan hebben. Denk aan de koddige bewegingen van een jong en ijverig billardspeler, terwijl hij op den loop van een bal let. Indien een man of een kind iemand in drift met luide stem zegt weg te gaan, beweegt hij gewoonlijk zijn arm, alsof hij hem weg wilde duwen, al staat de beleediger niet dicht bij en terwijl er niet de minste noodzakelijkheid bestaat door een gebaar uit te drukken, wat de meening is. Van den anderen kant handelen wij, wanneer wij wenschen, dat iemand ons dicht nadert, alsof wij hem naar ons toe willen trekken en zoo in talloos andere gevallen.’

Is het nu niet begrijpelijk, in aanmerking nemende dat sommige gemoedstoestanden vergezeld gaan van zekere bewegingen, dat er, wanneer nu tegenovergestelde gemoedstoestanden optreden, er een sterke onwillekeurige neiging bestaat om daarbij bewegingen te maken lijnrecht tegenovergesteld aan die eerste bewegingen, ofschoon volstrekt ondienstig?

Het derde beginsel noemt Darwin dat *van de rechtstreeksche werking van het geprikkelde zenuwstelsel op het lichaam.* Sommige uitdrukkingsvormen van gemoedstoestanden zijn 't rechtstreeksche gevolg van de inrichting van ons zenuwstelsel; de wil heeft hier niets, de gewoonte heel weinig mede te maken. De schrijver noemt dit gedeelte van zijn onderwerp ‘zeer duister’ terwijl hij er bij voegt: ‘het is altijd raadzaam duidelijk onze onwetendheid in te zien.’

't Treffendst geval, hoewel zeldzaam voorkomende, dat in de rechtstreeksche werking van 't zenuwstelsel een verklaring vindt, is het grijs worden van het haar, dat nu en dan na uiterst groote vrees of smart waargenomen is. ‘Eén authentiek voorbeeld hiervan is opgeteekend geworden in het voorbeeld van een ter dood veroordeeld man in Indië, bij wien, toen hij ter strafplaats geleid werd, de kleurverandering zoo snel was, dat men haar met het oog kon volgen.’

Een ander voorbeeld is het beven, dat aan den mensch en vele lagere dieren gemeen is. Nut heeft beven volstrekt niet - integendeel 't kan schadelijk zijn - daarom kan het niet door den wil verkregen zijn.

De werkingen van gemoedsaandoeningen openbaren zich verder: door de wijze waarop afscheidingen van 't spijsverteringskanaal en van sommige klieren (lever, nieren enz.) plaats hebben; in het zweeten van angst; in 't wringen en schreeuwen van pijn enz. enz.

Met behulp van deze drie beginselen tracht Darwin de verschillende uitdrukkingsvormen bij gemoedsaandoeningen te verklaren. Om de verwachtingen van zijne lezers niet te hoog te spannen, zegt hij, voor hij zijne resultaten mededeelt: vele van de verschijnselen bij gemoedstoestanden kunnen door de drie beginselen verklaard worden; vele ook niet, maar we mogen hopen deze later op die wijze of door nauw overeenkomstige beginselen verklaard te zullen zien. ‘Het is echter dikwijls onmogelijk om in elk bijzonder geval te beslissen, hoeveel gewicht er aan één onzer beginselen en hoeveel aan een ander gehecht mag worden; en zeer vele punten in de theorie van de uitdrukkingsvormen van gemoedsaandoeningen blijven onverklaarbaar.’

(*Slot volgt.*)

S.K.

Over 't snoeien.

Practische Handleiding ter bevordering der beredeneerde snoeiwijze tot het kweeken van gezonde en vruchtbare Ooftboomen, door C.A.G. Beins. Met vier uitslaande platen. Leiden, E.J. Brill, 1876.

't Is wel een eenvoudig boekje, waarvan wij hier boven den titel afschreven. Het is in de wereld gekomen zonder veel beweging, zoo stil zelfs, dat zeer velen, en onder dezen gewis ook enkelen die het zeer goed zouden kunnen gebruiken, licht niet eens weten dat het bestaat.

De auteur is een ‘werkman’, zonder pretensie, en de uitgevers schijnen de meening toegedaan te zijn, dat goede wijn geen krans behoeft. 't Is echter de vraag, of in onzen tijd, nu velen den wijn naar de mooie etiquetten taxeeren, de strenge toepassing van dit spreekwoord in dit opzicht wel zeer doelmatig is.

Hoe dit zij, het boekje bezit le mérite de l'à propos, en dit is zeker een niet geringe verdienste; het vult werkelijk een leemte aan, dat mede een werkelijke verdienste is, en die twee samen leggen ons de verplichting op, heel wat minder goeds over 't hoofd te zien..... zoo dit noodig mocht zijn.

Maar dit is hier niet noodig. De inhoud van het boekske is zoo ongekunsteld eenvoudig, dat de critiek er geen vat aan heeft, of't moest zijn dat deze den stijl wat vloeiender, wat geacheveerder wenschte.

Bedenkt men echter, dat het een werkman is die spreekt, die zijn ondervinding in geregelde volgorde mededeelt, wat hij zegt met zeer goede en duidelijke figuren toelichtende, dan zijt ge schier geneigd te zeggen: waren er voor ieder vak wat veel werklieden van dat slag; het onderricht daarin voor aankomelingen of belangstellenden zou er zeker veel door winnen.

Met het snoeien van vruchtboomen gaat het dikwijls al zeer zonderling toe. Die een hark of spade kan hanteeren en een snoeimes tot wapen in zijn zak draagt, zou zich beleedigd achten als men hem vroeg: kunt ge vruchtboomen snoeien? Die een tuin heeft, en daarin zoo wat liefhebbert, redeneert over het snoeien van vruchtboomen honderd uit, en hoe meer hij redeneert, des te duidelijker blijkt vaak, dat hij wel de klok hoorde luiden, maar.....

Ofschoon wij het onbeslist wenschen te laten, in hoeverre àl hetgene door den Heer Beijns wordt medegedeeld of aanbevolen even proefhoudend is, kan het toch niet twijfelachtig zijn, dat dit boekje hen, die in vruchtboomcultuur belangstellen, op een zeer gemakkelijke wijze en zonder eigenlijke inspanning, een helder begrip zal geven van datgene, wat niet alleen op het snoeien, maar in het algemeen op het behan-

delen der vruchtboomen - appelen en peren - betrekking heeft. Van het zaaien af, tot het volkomen vormen en onderhouden der boomen naar de verschillende voorname stelsels, volgt de schrijver den boom in zijn ontwikkeling, onophoudelijk raad gevende hoe te handelen; terwijl hij niet vergeet er bij te vermelden, waarom men den boom aldus en niet anders snoeit, leidt, bindt, enz.

Dat dit alles met de noodige duidelijkheid in niet meer dan 64 bladzijden druks werd samengevat, is een bewijs van beknoptheid, waaraan - wij haasten ons dit er bij te voegen - de duidelijkheid niet is ten offer gebracht, daar het zeer enkele bladzijden wellicht uitgezonderd, waar de Schrijver blijkbaar moeite had aan zijn gedachten een goeden vorm te geven, zelfs voor zeer ontwikkelde tuinlieden begrijpelijk is. Zonder de vier uitslaande platen met een groot aantal figuren ware dit dan ook onmogelijk geweest.

Wij wenschen dat deze beknopte aankondiging velen onder de oogen mag komen, wien het boekje nog onbekend was. Die vruchtboomen bezit, onverschillig of hij zich zelf al dan niet met de verzorging er van bemoeit, zal er met genoegen kennis mede maken, en zelfs zij, die meenen in dit opzicht op de hoogte van het vak te zijn, zullen zeker van des Schrijvers ondervinding nog heel wat kunnen leeren.

ADOXA.

Letterkunde.

Nagelaten letterkundige bijdragen Van D^r^. A. de Jager.

I.
Bogaers' Pleegkind.

Zeer te recht noemde onlangs mijn geachte stadgenoot Craandijk Bogaers' *Pleegkind* ‘één van des Zangers schoonste gedichten’, en herstelde daardoor het ongelijk, dat Beets het vers aandeed, door het in een overzicht van 's Dichters poëtischen arbeid alleen als in het voorbijgaan te vermelden onder de proeven van de ‘gave voor aandoenlijke vertelling’(*).

Aandoenlijk ja is de vertelling, reeds daardoor dat zij de aandacht op een *wees* vestigt. Het is mij niet bekend, dat bij ons volk een levenstoestand meer oprecht en algemeen deelneming wekt, dan die van den *wees*. Ons volksbegrip te dezen aanzien schijnt langs den weg der christelijke beschaving uit de zedewet der Israëlieten afkomstig. Als de meest gepaste voorwerpen der openbare en bijzondere liefdadigheid beveelt de mozaïsche wetgeving nevens de weduwe bijna overal den *wees* aan. Wegens een grootere ramp kon men nauwelijks iemand beklagen, eene grootere strafbedreiging kon iemand niet treffen, dan dat zijne kinderen *weezen* zouden worden. Als de aloude dichters en profeten den Allerhoogste in Zijne liefde wilden teekenen, noemden zij Hem *den Vader der weezen.* De getuigenissen, die ter staving van het beweerde uit onze letterkunde in het algemeen, en bepaaldelijk uit die van het tooneel, zouden zijn aan te voeren, ga ik voorbij. Alleen veroorloof ik mij de vraag, of ten aanzien van zeker tooneelstuk, dat door niemand werd geacht aan de eischen der kunst te voldoen, de buitengewone opgang, dien het maakte, niet voor een goed deel dááraan moet worden toegeschreven, dat *twee weezen* als de hoofd-

(*) Mr. A. Bogaers, Gez. Dichtwerken, I blz. VIII.

personen van het stuk werden vermeld en opgevoerd. Zoodanige belangstelling kan niet bevreemden in een land als het onze, dat er roem op kan dragen, onder de Staten van Europa het eerst weeshuizen te hebben gesticht.

Wat den toestand van de wees bij Bogaers nog aandoenlijker maakt, is de wijze, waarop zij het werd: hare moeder, eene weduwe, bracht haar leven ten offer aan hare godsdienstige overtuiging. De moedersmart bij de geboorte des kinds moet gering geweest zijn bij den strijd en de weeën, die het moederhart zullen hebben geperst, eer zij haar kind voor hare belijdenis kon verzaken.

De vertelling intusschen is niet bloot *aandoenlijk*: zij heeft hooge waarde uit het oogpunt der kunst. Meesterlijk is zoowel de aanhef als de verdere loop des verhaals.

Het is de eerste Mei en tevens een zonnige dag. De bevolking van Rotterdam begroet met blijdschap het eerste groen en verlustigt zich langs de Maas en de Rotte. Maar daar ginds in den Oppert hoopt zich eene menschenmassa opéén voor een winkelhuis, waar de stoep met palm en goudloovers is bestrooid. Daar zal zóó een jeugdig paar uittreden... daar komen ze, de bruidegom en bruid, gevolgd door magen en vrienden. Hun weg is naar één der kerkgebouwen, waar 't huwelijk zal voltrokken worden. Deelneming en blijdschap uiten zich meer dan gewoonlijk; want de vader des bruidegoms is een algemeen geacht burger, en de bruid onder den naam van *Geertje* door de heele buurt bemind. Maar wie ook vroolijke blikken laat weiden: één onder den stoet ziet somber vóór zich: het is Wouter-baas zelf. Hij denkt minder aan het tegenwoordige; het verledene neemt zijnen geest in. Vóór 14 jaar trok door dezelfde straat óók een stoet, maar in omgekeerde richting. Een jonge vrouw werd óók uitgeleid, maar ter gerichtsplaats; krijgsknechten en dienaars der Kerk omringen haar; zij heeft een kettersch lied gezongen; zij is aangeklaagd en ter dood gevonnisd. Honderden hebben deernis met de vrouw, die zelve intusschen minder om haar eigen lot bekommerd is, dan om dat van het kind, dat ze op de armen draagt. Wat zal er van haar weeze worden? Dat is de inhoud harer klacht; dat gilt ze uit en roept, of er onder de schare niet één is, die zich het kind wil aantrekken en de moeder gerust doen sterven; niet één?.... ja één is er. Een schamele werkman dringt door de menigte, vraagt het kind, dat de moeder hem vertrouwend en dankbaar afstaat. Nu stapt ze gemoedigd de straat ten einde, de poort door, en (zegt de dichter):

> ‘Daar bad ze God - bij 't watergraf -
> Vergeving voor haar beulen af,
> En zonk gelaten in de gracht. -
> Haar overgang was zacht.’

Terwijl de Dichter hier een rustpunt neemt, hebben wij gelegenheid tot eene en andere opmerking. Allereerst dringt zich op de gepast-

heid, om den Lezer, die zoo in eens in het midden der gebeurtenis werd geplaatst, door de eenvoudige mededeeling van Wouters gedachtenloop met de omstandigheden bekend te maken. Uit wiens mond konden we die beter vernemen, dan uit dien des vaders? En dan de keuze der uitdrukkingen! Men weet, Bogaers munt evenals Tollens, en misschien nog meer dan deze, uit door gepaste en keurige taal- en dichtvormen. 'k Sta alleen stil bij 't vermelde slot:

> ‘Daar bad ze God - bij 't watergraf -
> Vergeving voor haar beulen af,
> En zonk gelaten in de gracht. -
> Haar overgang was zacht.’

Het verhaal, hoe de gerechtsdienaars het slachtoffer toemaken om den dood niet te ontspartelen, haar aangrijpen, overboord tillen en in den vloed plompen, wordt den Lezer bespaard: dat is te wreed aandoenlijk. In plaats daarvan, de uiting van het hoogste punt waartoe de christelijke liefde kan stijgen: een bede voor de beulen, en:

> ‘Zij zonk gelaten in de gracht. -
> Haar overgang was zacht.’

Zij zonk *gelaten*; hoeveel kalmte in de bangste ure, hoeveel stille onderwerping teekenen die woorden! - Haar *overgang.* Onze taal is rijk aan uitdrukkingen om het sterven der menschen aan te duiden; maar geen, die de zaak in aanminniger vorm voor den geest brengt, dan die van *overgang.* De woorden *sterven* en *dood* hebben in hun oorsprong en beteekenis iets hards, iets pijnlijks; doch al wat daarnaar zweemt is bij het denkbeeld van *overgang* geweerd. En dat wordt gezegd van de vrouw, die in den bloeitijd haars levens gewelddadig wordt gemoord; van de moeder, die een oogenblik te voren wanhoopskreten slaakt om 't lot van haar kind! Kon de onwrikbaarheid harer overtuiging, haar vertrouwen op God krachtiger geschetst worden dan door het enkele:

> Haar overgang was zacht.?

De aandachtige lezer van Bogaers' vertelling bespeurt, dat hij zoo ongemerkt niet meer naar den vader hoort; de Dichter neemt van dezen de taak over, de mededeeling te doen. Dit is wederom natuurlijk. Wat de vader vóór 14 jaar had beleefd en gezien, kon hij zelf best getuigen; dat herriepen hem als 't ware de steenen der straat. Maar wat nu sedert hem zelven en den zijnen wedervoer, dit vernemen we liefst van een ander.

In beknopte trekken schetst nu de Dichter de ontvangst en opneming van 't kind in Wouters woning; het voorspoedig opgroeijen der kleine te midden van zijn eigen kroost, maar ook den voorspoed, die bij toeneming de woning binnentreedt. De knecht is dra meester en welgesteld burger. Zijn' oudsten zoon verbonden te zien aan het pleeg-

kind, dat als zuster met hem opwies: dit wordt zijn lievelingsdenkbeeld; en dat denkbeeld..... de dag is daar die het verwezenlijkt:

‘Wat blijden droom verbeelding schiep,
Het heden maakt hem waar.

Daar leidt hij hen ter kerke heen,
Met maag en feestgenoot.’

Hier zouden de meeste dichters gesloten hebben; Bogaers niet. Wat bij de fabel de moraal is, mag naar zijn gevoel aan de vertelling niet ontbreken.

Nog eens tot den vader teruggekeerd en wat het tegenwoordige hem te binnen brengt! Eenmaal deed hij eene plechtige belofte. Hield hij haar? Ongekrenkt! En daarom:

‘Toeft thans zijn grijsheid nieuw genot.’

Want - met deze les sluit de Dichter, en ik vraag aan allen, inzonderheid aan vaders en moeders, of hij het treffender kon doen dan op deze wijze:

‘Wie liefde plegen, zegent God,
En (heil van alle heil het grootst!)
Hij zegent ze in hun kroost.’

Met het medegedeelde wil ik volstrekt niet geacht worden, het *Pleegkind* van Bogaers in zijn inhoud en waarde voldoende te hebben doen kennen: daartoe zou eene geheele verhandeling noodig zijn. Mijn doel was het dichtstuk, dat ik bij niemand mijner lezers als onbekend mag onderstellen, kortelijk te herinneren, als inleiding tot enkele minder bekende bijzonderheden, die ik wenschte mede te deelen.

Mijn *eerste* opmerking is, dat Bogaers niet de eerste vaderlandsche dichter is geweest, die het voorval heeft bezongen: dit was, vóór hem, zelfs tweemaal ondernomen.

Nadat in 1637 het verdienstelijke werk *Batavische Arkadia* verscheen en goeden opgang maakte, zag men dra eene reeks van andere *Arkadia's* verschijnen, onder welke echter niet één dat van Johan van Heemskerk op zijde streefde. Tot de minst geslaagde behoorde dat van Claas Bruin, in 1671 te Amsterdam geboren. Hij titelde zijn werk: *Kleefsche en Zuidhollandsche Arkadia, of Dagverhaal van twee Reizen, in en omtrent die gewesten gedaan.* Op die reizen bezocht hij natuurlijk ook Rotterdam, en het gezang, aan die stad gewijd, vangt dus aan:

‘O bloejend Rotterdam! o schoone Maasvorstin!
Wat ziet ge al vlooten naar uw havens, uit en in
Laveeren, met den Schat van Oosten. Noorden, Westen:
Hier kan de koopman ook zyn handelzetel vesten,
Gelyk in Gysbrechts stad, die Paerel aan het Y,
Die gy bynaar, door al uw zeemacht streeft voorby:
Dit voorrecht hebt gy, dat ge uw volgelaaden scheepen
Door waterdiepte kunt tot voor het pakhuis sleepen,

Wyl hun geen Pampusdroogte in 't zeilen hinder doet,
Daar Amsteldam steeds haar kameel aan waagen moet:
Dit geeft gelegenheid op sluiken te vrybuiten;
Dus hebt gy niet te doen met ligteren en schuiten,
En alles wat noch meer de koopmanschap bezwaart,
Waardoor uw koopheer, in een jaar, al veel bespaart.(*)

Deze inleiding geeft den lezer zeker van 's mans dichttalent geen hoogen dunk. Nu vervolgens op Erasmus komende, geeft deze hem den overgang op *Anneken Jans*, de martelares uit Den Briel:

‘Maar gy, o Rotterdam! roem op dien Letterheld,
Die uwe godsdienst naar vermoogen heeft herstelt,
Die de inquisitie wou verdelgen, door haar woede
In laater tyd, helaas! hoe wierd toen tot den bloede
Gestreeden om de Kroon des Leevens, in uw' Stad?
Ja eene weduw gaf haar kind, haar' waardsten schat
Gewillig over, wyl men haar geboeit, geleidde
Ter plaats, daar zy vol moed en vreugd van 't leven scheidde,
Aan eenen Bakker, schaars van levensonderhoud,
Die 't teder kind aanvaarde, om eene beurs met goud,
En daarom kwalyk van zyn huisvrouw wierd bejeegent;
Doch om die daad van God zo rykelyk gezeegent,
Dat ieder klaar kon zien, dat weldoen, hoe gehoont,
Door lydzaamheid verwagt, word op haar tyd beloont:
Men strooit dus niet vergeefs aan de armen zyne gaven.’(†)

Ik weet niet of onze Bogaers dit tafereel van Bruin heeft gekend. Mocht dit al het geval zijn geweest, dan durven we hem vrijspreken van de vermetelheid, die er anders in zou kunnen liggen, om een onderwerp, door een' voorganger bezongen, opnieuw te behandelen. Bogaers kon, na Bruin, mijns bedunkens gerust zijn gang gaan, en dit blijven doen, toen mijn stadgenoot Jakob Kortebrant ruim eene halve eeuw later in zijn *Tweede Eeuwgetijde der Rotterdamsche Vryheit* in dezer voege zijne snaren spande:

‘Ja mijn geboortestad zag twee herdoopte vrouwen,
Christijne en Anna Jans, niet lang gevangen houwen;
Maar hoe ze in korten tijd, nabij de Delfsche poort,
Ter scheep' gebragt zijn, en geworpen buiten boort;
Ook hoe de lijken zijn op 't Roodezand begraven. -
Men zegt, schoon wij 't met geen bewijzen kunnen staven,
Dat hij, die Anna Jans verklikte en bragt in lij,
Ook bij de aanschouwers was, en eer verdronk dan zij,
Alzoo de brug recht voor 't Hofpoortje was bezweken
Door al de menschen, die naer 't deerlijk schouwspel keken;
Dat hij alleen verdronk, die Anna had verraên,
Om dat 'er niet één mensch de hand aen hem wou slaen. -
Toen zij gevangen en geleid wierd langs de straten,
Was zij bevreest waer zij heur Zoontje zoude laten,

(*) Bl. 134.
(†) Bl. 135.

Dat ze op den arm droeg, en had ook een mandje, daer
Nog eenig geld in was; zij smeekte in 't openbaer,
Dat een der burgren 't kind en geld toch aen zou vaerden:
Veel menschen hoorden dit, die langs de straet vergaerden;
Maer dorsten 't niet bestaen: een Bakker, gantsch niet rijk,
Bewogen door 't gesmeek, toonde eindelijk een blijk
Van mededogenheit, nam 't Zoontje van de Moeder
In zijn bescherming aen en bleef een trouw behoeder
Van 't Jongsken, dat daer na, door zijne deugd en vlijt,
Zeer mild gezegent wierd, ja zelf ook na dien tijd
Het Burgemeesterschap in Rotterdam bekleede,
En waekte voor het nut der Burgerye en stede:
Dees brave Burgerheer heete Elias de Lint
Van wien men te Amsterdam nog eenig nakroost vind.'(*)

Ik verheug mij, niet geroepen te zijn, om tusschen de dichterlijke verdiensten van Bruin en Kortebrant te beslissen: de keus zou mij moeijelijk vallen. Is het genot, dat de lezing hunner versregels te dien opzichte ons schenken kon, zeer gering geweest: in een ander opzicht was zij ons leerzaam, namelijk wegens de historische bijzonderheden, - en ziedaar het tweede, waarop ik de aandacht wilde vestigen - die hier en daar afwijken van Bogaers' verhaal. Deze teekende dan ook bij zijn dichtstuk aan, dat de inhoud zijner ballade slechts 'grootendeels historisch waar' was, naardien hij het oud recht der Poëzie van verzieren niet geheel had laten varen. De vraag is dus: waarin heeft die verziering bestaan?

Volgens Van Bracht was de toedracht der zaak aldus:

Omstreeks het jaar 1534 gingen Arent Jansz en Anneken Jans, echtelieden te Brielle, uit de Roomsch-Katholieke Kerk over tot die der Doopsgezinden.

De vrouw was eene éénige dochter, toen 24 à 25 jaar oud en niet onbemiddeld. Om aan de heerschende vervolging te ontkomen, week het echtpaar naar Engeland. Dáár schijnt de man spoedig overleden, en de weduwe met haar zeer jong kind naar het vaderland teruggekeerd te zijn. In het laatst van het jaar 1538 op een wagen van IJselmonde naar Rotterdam rijdende, met het voornemen om op de Delfsche trekschuit te gaan, zong zij een geestelijk liedeken. Dit door één der reisgenooten opgemerkt zijnde, klaagde deze haar deswege bij het rotterdamsche Gerecht aan, waarop zij werd gegrepen en gevangengezet. Op den 24 December van het genoemde jaar werd zij verhoord, en na de bekentenis van omstreeks 4 jaar geleden te Brielle te zijn herdoopt, veroordeeld om te worden 'geëxecuteert van haren lijve'. Dientengevolge moest zij den 23 Januarij 1539 uit de gevangenis te scheep worden geleid binnen den eersten boom buiten de delfsche Poort, om aldaar te worden verdronken.

Met haar kind op den arm in de nabijheid der strafplaats gekomen,

(*) Bl. 21 en 22.

riep zij het medelijden der omstanders voor haar kind in, en bood eene gevulde beurs aan dengene, die zich met het knaapje wilde belasten. Eene bevestigende stem verhief zich uit de menigte: 't was die van een' bakkersknecht, die zelf zes kinderen hebbende, moeite had om aan den kost te komen, en zich bereid verklaarde het kind te willen overnemen en grootbrengen. Door zijn hartelijke taal en eerlijk gelaat getroffen, gaf de moeder hem haar kind over, met aanbeveling in den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes. Nu ontlast van wat haar 't meest bezwaarde, onderging zij gemoedigd hare straf. Na verdronken te zijn, werd het lijk opgehaald en begraven op het Roode Zand.

De bakker intusschen met zijnen last huiswaarts gekeerd, vond bij zijne vrouw geen al te gunstig onthaal. In eene zeer natuurlijke opwelling van wrevel kon zij het verwijt niet binnenhouden van de roekeloosheid, om, bij de reeds zoo nijpende zorgen voor haar gezin, door het inbrengen van een' vreemden gast, de behoeften nog te vermeerderen. De geldsom strekte aanvankelijk tot steun, maar die hulpbron zou weldra uitgeput zijn, en dan?

De bekommerde huisvrouw dacht er niet aan, dat haar eene andere bron kon geopend worden: de zegen van het weldoen. Zij ondervond het. Het in meer dan één opzicht koene besluit van den bakker wekte de belangstelling en deelneming van de burgerij. Weldra zag hij zich in staat gesteld zelf eene bakkerij op te richten; jaar op jaar nam deze in bloei toe. De bakker werd eigenaar van de bierbrouwerij *De drie ringen*, en liet voor zijne kinderen eene aanzienlijke bezitting na.

Tot die kinderen behoorde de wees van Anneken Jans. Voorspoedig en in ijverige werkzaamheid opgegroeid, werd deze de minnaar en vervolgens de echtgenoot van de oudste dochter zijner pleegouders. Na hunnen dood werd hij een ingezeten der stad, die in hooge mate in de algemeene achting deelde. Hij aanvaardde de groote brouwerij, genaamd *het Anker*, en paarde aan het beheer daarvan de waarneming van zeer aanzienlijke betrekkingen. Uit bestaande bescheiden is mij gebleken, dat *Ezajas Arentse de Lint* - dus was zijn naam - in 1575 verkoren werd tot Vroedschap, in 1578 tot Schepen en in 1580 en 1589 tot Burgemeester van Rotterdam. Bovendien werd hij benoemd in 1586 tot Ontvanger over die Stad en haar Ressort, en in 1596 tot extra-ordinair Thesaurier. In een mij onbekend jaar schijnt hij in zeer hoogen ouderdom overleden te zijn.

Men zal bemerkt hebben, dat Bruin en Kortebrant getrouwer aan de geschiedenis - of wil men liever aan de overlevering - zijn gebleven, dan Bogaers. En dit is zeer verklaarbaar; de twee eersten vervulden de rol des kroniekschrijvers, de laatste die des dichters. De plicht van genen brengt mede, de historie zoo juist mogelijk mede te deelen; het recht van dezen daarvan te mogen afwijken, dáár en wanneer hem dit uit een dichterlijk oogpunt raadzaam schijnt.

Ik meen dat Bogaers zich in drieërlei opzicht heeft veroorloofd van de geschiedenis af te wijken.

Vooreerst heeft hij het jongentje in een meisje veranderd. De bruid Geertje is bij hem ‘Wouters voedsterkind’; de bruidegom Koen ‘'s mans eigen bloed’. Daar de Dichter zich hieromtrent niet heeft verklaard, is het wel wat gewaagd, de reden dier verandering te willen bepalen. Misschien lag er iets aantrekkelijks in de voorstelling van het meisje, als het evenbeeld der ongelukkige moeder; en in die van den knaap, als dat van den edelmoedigen vader. De ware plaats, die het aangenomen kind in Wouters huisgezin bekleedde, kon ook lichter een geheim blijven bij het meisje, dan bij den jongen; de kring van het eene bleef bijna uitsluitend beperkt tot de huisgenooten; doch die des anderen, als vaders helper in het beroep, strekte zich veel verder uit. Het zijn, zoo men wil, kleine trekken in de schilderij, doch waaraan men den smaak en het talent des kunstenaars herkent.

In de *tweede* plaats wordt door Bogaers geen melding gemaakt van de aangebodene geldbeurs. De reden hiervan springt, dunkt mij, in het oog. De toestand der moeder, als zij niets kan aanbieden ter vergoeding of belooning, wekt grooter deernis en belangstelling, dan in het tegenovergestelde geval; en in dezelfde evenredigheid rijst in waarde de daad van hem, die het kind aanvaardt uit louter menschenliefde zonder uitzicht op eenig stoffelijk loon.

Ten *derde* eindelijk heeft Bogaers de bakkersvrouw anders voorgesteld, dan het verhaal inhoudt. Volgens dit nam zij de daad van haren man zeer euvel op; volgens den Dichter heette zij het weesje welkom met de bijvoeging:

> ‘Dat 's wél - mijn Wouter! - wél gedaan:
> 'k Heb u nog eens zoo lief er om.’

Zeer natuurlijk is wederom deze wijziging. Zouden wij de vrouw hebben geprezen, die aanvankelijk terugdeinst, om tot het sober maal, somwijlen niet voldoende voor haar eigen kinderen, nog een nieuwen en onbekenden gast op te nemen, maar toch eindigde met de kleine in haar huis toe te laten en met moederzorg te verplegen: bewondering dwingt *zij* ons af, die in zoodanige omstandigheden geen zweem van verwijt doet hooren, maar terstond het vreemde kind met de teederste liefde omvat.

Wien het om een waar verhaal te doen is, raadplege kronieken en rijmelarijen als van Kortebrant en Bruin. Wie een historisch tafereel verlangt, dat treft en boeit; waarin de kunst de fijne snaren van het menschelijk hart doet trillen; waarin moederlijke liefde, trouw des geloofs, met de edelste zelfopoffering om den voorrang strijden: hij leze en beoefene dichters als Bogaers.

Om op mijne beurt een getrouw verslag te geven van het door den

Dichter bezongen feit, moeten aan het gezegde nog een paar bijzonderheden worden toegevoegd.

Men zegt - en Kortebrant heeft er geloof aan geslagen - dat de verrader van Anneken Jans behoorde tot de toeschouwers bij de uitvoering van haar vonnis; dat hij zich had geplaatst op de hooge trappenbrug, aan het einde van den Oppert opgericht; maar dat hij door het plotseling inzinken dier brug in 't water stortte en nog eerder den dood in de golven vond, dan de martelares zelve. Zijn gansche huis en geslacht, voegt men er bij, verviel later tot de uiterste armoede.

Nog wel zoo belangrijk en van grootere zekerheid is dat Anneken Jans een tweetal geschriften heeft nagelaten, die in druk zijn opgenomen. Het *eerste* is een uitgebreide zendbrief van 1538 aan den geleerden David Joriss van Delft, mede wegens ketterij vervolgd, in 1556 overleden, en daarna opgegraven en met zijne boeken in het openbaar verbrand. Het *tweede* bestaat in een Testament aan haren zoon Esajas, den 23 Januarij 1539, 's morgens ten 9 ure overgeleverd, ‘als sij haar bereidde te sterven voor den Naam en het Getuigenisse Jesu, en nam daar mede oorlof aan haren Sone tot Rotterdam’. Beide stukken behelzen getuigenissen en vermaningen, die blijk geven van haar godsdienstige kennis, vaste overtuiging en vurige liefde.

Wie tegenwoordig in de maand Julij de geboorteplaats van Anneken Jans bezoekt, treft nu en dan in de anders zoo stille vesting eene ongewone beweging en drukte aan. Zij worden veroorzaakt door de talrijke scharen van Roomsch-Katholieke bedevaartgangers, die uit verschillende streken des Lands zich daar vereenigen op een stuk weiland, even buiten de stad gelegen; de plek, waar eenige priesters zijn begraven, die in 1572 op last van Willem van der Mark, Heer van Lumey, werden omgebracht. Zij zijn bekend onder den naam van *Gorcumsche Martelaars*, en hunne nagedachtenis wordt ter genoemde plaatse door eene reeks van godsdienstplechtigheden gevierd.

Wat ons betreft, wij behoeven geen tochten te doen om plaatsen te bezoeken waar, om der conscientie wille, het bloed onzer Vaderen heeft gevloeid: ze omgeven ons aan alle zijden. Als wij te Rotterdam de plek gronds betreden, thans tusschen de delfsche Poort en den Oppert gelegen, laat ons dan denken aan de martelaars en martelaressen, dáár en elders in ons land, aan de vrijheid van geweten geofferd, en onder hen ook aan Anneken Jans dochter; laat ons denken aan den Dichter, die de heldhaftige moeder zoo treffend bezong; en laat ons bovenal een gevoel van dank aankweeken, dat wij in dit opzicht betere tijden mogen beleven.

Rotterdam, Nov. 1876.

Een gevaarlijk boek.

De laatste groote schilderschool. Kritische Kunstbeschouwingen van onze Oude Hollandsche Meesters door Eugène Fromentin. Vertaald en ingeleid door Aegidius Hansen. Nijmegen, Blomhert en Timmerman 1877.

Eenmaal den geachten redacteur van *De Tijdspiegel* hebbende toegezegd, het mij ter beoordeeling toegezonden werk - *De laatste groote schilderschool*, naar het Fransch van Eug. Fromentin - te bespreken, kan ik mij van die taak niet meer losmaken. Gaarne had ik dit anders gedaan, omdat het mij geene vreugd is tegen eens anders werk te velde te trekken; doch, het is waar, daartoe noopt toch soms weder die soort van prikkeling, welke ons aangrijpt wanneer wij aan onze opvatting van de waarheid te kort zien doen.

En dit is hier het geval, zoowel wat het werk van Fromentin, als de vertaling en inleiding van den heer Hansen betreft.

Het is een treurig verschijnsel, dat zoodra een vreemdeling in keurig Fransch dingen verkondigt die honderdmaal door Hollandsche schrijvers van het vak zijn gezegd, dit op eens ‘eene revelatie’ heet (zooals ook weder op bladz. X dezer vertaling).

In zijne inleiding treft mij al terstond de meening van den heer Hansen, dat een vreemdeling zooveel beter dan een inboorling de kunst van diens land kan beoordeelen. Dat is volstrekt onjuist, en het omgekeerde heeft meer kans op den rang van axioma. Reeds hebben vreemde schrijvers het meermalen gevoeld en gezegd, dat men de Hollandsche kunst niet ten volle kan begrijpen, wanneer men het land, zijne natuur en zijne inwoners niet kent. Doch er is meer. Tal van bijzonderheden moeten den vreemde ontsnappen, het zal hem niet licht vallen tot de diepste kern der gedachten door te dringen, vele weinig bekende geschiedbronnen zullen hem vaak ontsnappen, en een van de krachtigste hulpmiddelen om de beeldende kunst te verklaren, namelijk de vergelijking met de gelijktijdige letteren, ontbreekt hem geheel.

De laatste groote schilderschool, dus noemt de vertaler zijne vertolking van Fromentin's *Maîtres d'autrefois*. Dat schijnt mij minder juist. Zijne benaming is algemeen; heeft dan Europa geene groote school meer voortgebracht na de Hollandsche der 17de eeuw? Waar laat men dan de groote meesters der Engelsche school: Gainsborough, Reynolds, Lawrence, Constable, Old Crome, Turner?

Wat is dan de groote school der Franschen die, na voorgangers als David, Gros, Prudhon, Géricault - geen kinderen! - de schitterende reeks Delaroche, Ingres, Delacroix, Decamps, Corot, Dupré, Rousseau voortbracht - om maar enkele kolossen te noemen, en die waarlijk

eene nieuwe school hebben gesticht even groot als, en in het landschap zeer stellig grooter dan, de 17de eeuwsche van Holland?

De titel is ten eenemale onjuist en onrechtvaardig.

In de schets welke de inleiding ons biedt lees ik, dat de Hollandsche school geheel op zich zelf staat, eenig te midden van alle andere Europeesche kunst. Ik zie daar integendeel een schakel in die zich zeer natuurlijk aan al de andere vasthecht; haar wording ziet men allengs en in de naturalistische en pittoreske beweging in Italië en Spanje heeft zij hare genooten.

In éénen adem volgt daarop eene tegenstelling van Raphaël en Rembrandt. Wij hoorden van de zoogenaamd groote school van Holland, dat heet die welke na 1600 bloeit, en nu weer in eens van Raphaël die in den aanvang van 1500 stierf. Raphaël, luidt het, en de Italianen vertegenwoordigen het verleden, Rembrandt en de Hollanders de toekomst.

Zoo gemakkelijk gaat het niet. Ik zou gerust de omgekeerde stelling durven verdedigen: Rembrandt is het verleden, Raphaël de toekomst. Maar alle dergelijke phrazes zijn te paradox. Weidde ik daar niet te veel mede uit, ik zou wenschen te doen voelen, dat er in beiden bestanddeelen zijn die vergankelijk en voorbijgegaan, andere die blijvend moeten heeten. Men late zich zoo min door Raphaël's heilige of mythologische onderwerpen, als door Rembrandt's gevaarlijke en niet navolgenswaardige zijden verdwazen. Rembrandt is onsterfelijk door zijne fijne opmerking van het leven, door zijne innig menschelijke voorstelling, door de toovering van zijn licht en bruin; maar hij is een bedenkelijk voorbeeld voor halfkenners en halve talenten. Raphaël is onsterfelijk door de hoogheid en den adel zijner opvatting, zijner ongeëvenaarde teekening, en zijne schoonheid is zoo volstrekt en onvoorwaardelijk dat zij nog voor alle tijden geldt. In menig opzicht geldt dit ook voor Da Vinci, Tiziano, Veronese, Correggio. Neen, hunne kracht ligt niet in het verledene, zij leeft en zal leven.

‘Men merkt in de geschiedenis der kunst een zichtbaar streven op naar de uitdrukking van het leven. Eerst is zij een zinnebeeld, de kunst een middel in de hand van geschiedenis, wijsbegeerte, godsdienst. Het sublieme (waarom niet verhevene?) het groote en grootsche bestaan voor haar, het schoone weinig of niet. Allengs veredelt zij door zich tot de natuur te wenden; eerst tot den mensch, vervolgens tot het landschap en de lagere wezens. Langs Indië, Egypte, Griekenland, Rome, Italië, Middeleeuwen, Renaissances, volgen bouw-, beeldhouw- en schilderkunst dezen weg.’ Met deze woorden van de inleiding des heeren Hansen ben ik het eens, ook al werden zij voor een twaalf- en tiental jaren, ook al werden zij door mij zelven geschreven. Dit laatste heeft de vertaler er echter niet bijgevoegd. Voor hem is het boek van Fromentin ‘eene revelatie’; en ‘als de volgende bladzijden de ware ontologie der Hollandsche schilderkunst niet bevatten, dan zou ik wel eens willen

weten in welk geschrift daarover een duidelijker begrip van haar wezen te vinden is.'

Die ontologie, de heer Hansen had ze al lang kunnen vinden, even goed en volledíger, als hij vreemden verkiest, bij Bürger, en als hij Hollanders niet voorbijziet, bij Westrheene, Van der Kellen, Thijm, Van der Willigen, en, - nur die Lumpen sind bescheiden - ook bij mij.

Gaarne erken ik bij Fromentin veel gevonden te hebben dat het reeds lang bekende in fraaien, helderen vorm voorstelt, veel dat nieuwe gezichtspunten opent. Vooral op technisch gebied ligt de waarde zijner beoordeelingen. Maar zijne studies over de Hollandsche meesters hadden nooit vertaald moeten worden, omdat zij niet alleen niet behooren tot de kennisneming van hen die nog geen Fransch verstaan, maar zelfs gevaarlijk zijn voor hen die in de kunst niet veel hebben gewerkt en overdacht. Alleen voor deze laatsten bezitten zij waarde.

Ik schrap even ter loops een paar vreemde zaken aan; op bladz. 6 lees ik van teekeningen van strand en zee, 'oude roetzwarte schetsen'; wat mag dat wezen? Voorts: het door een schonkerigen knol in zee getrokken badkoetsje herinnert den franschen schrijver op het strand van Scheveningen aan de koets met zes appelgrauwe schimmels van den Prins van Oranje.

> Du lieber Gott! was so ein Mann
> Nicht Alles, Alles denken kann!

De 'ontologie' onzer kunst is door niemand ooit zoo juist geschreven als door Fromentin, heeft de heer Hansen gezegd. Voor mij ligt zijne kracht in de beoordeeling van Hals en Rembrandt, maar zijne voorstelling van het tijdperk dat hun voorafging dunkt mij noch juist noch volledig.

'De aanvang van de Hollandsche school valt samen met de eerste jaren van de zeventiende eeuw.'

Deze is de verouderde en eenzijdige voorstelling die de geheele, groote en belangrijke school der 16de eeuw uitschrapt. Intusschen had deze nog al iets te beduiden! Zij doet ons vooreerst de kunst zien zooals zij ook bij ons aan de machtige geestesbeweging der renaissance meedoet. In dien tijd leven haar eerste groote meesters, eener andere richting toegedaan dan die der 17de eeuw; maar eene school die geheel de evenknie is van die der 17de eeuw, haar meerdere in menig opzicht, vooral in haar streven naar smaak en in haar ontegenzeggelijk grootere veelzijdigheid, in de kennis van het menschbeeld. Boven allen verheffen zich Lucas van Leyden, Joan Schoorl, Goltzius. Lucas, wiens penseel en naald hebben uitgeblonken door fijnheid, vernuft, scheppings- en vindingskracht; Schoorl, alzijdig ontwikkeld als de beste renaissancist, wiens rijke geest en doorwrochte behandeling nog worden bewonderd; Goltzius, de schepper onzer graveerkunst, de man van het vaste en

stoute graafijzer en der meesterlijke teekening van het menschenbeeld. En zij staan niet alleen. Om hen heen scharen er zich in menigte, Cornelis Engelbrechts, Heemskerk, Mor, Pieter Aartsen en zijne drie zonen, Feddes de Vries, Van den Valckert, Vredeman de Vries, Matham, Wttewael, Dirk Barendsen, Dirk en Wouther Crabeth, C.J. Delf, De Gheyn, Cornelis van Haarlem, Otto van Veen, - allen Noord-Nederlanders, die weer tal van epigonen onder en om zich hadden.

Ik weet helaas, dat deze namen velen vreemd luiden, maar zie hunne weinig gekende werken in de kleinere museums, zie hunne vindingen in prent, of hunne eigene etsen en kopersneden, en DAT zal een ‘revelatie’ zijn voor velen.

Geenszins was dan ook het ‘ontstaan’ der school van 1600 ‘plotseling’. Uit de groote school van 1500 ontwikkelde zij zich, met velerlei overgangen, waarin wij Bloemaert, Lastman, Pienas, Mierevelt, Jan van den Velde, Mooreelse, Ravesteyn, Hals opmerken. Ik behoef, na deze aanwijzing, niet te betoogen, hoe onjuist het is, te beweren, dat ‘Noord-Nederland (tot dusver) nooit veel nationale schilders bezeten’ had, en dat er geen ‘zelfstandige talenten’ waren, dat zij den ‘Hollandschen stempel’ misten.

Het is verkeerd, onder het gezag van eenen vreemdeling weder zulke onjuistheden ons, ondanks alles wat Nederlandsche auteurs schreven, als waarheid te zien verkondigen.

Het vierde hoofdstuk van Fromentin's werk behandelt een vraagstuk, bij ons niet nieuw, maar waarin ik mij verheug bij den Franschen meester een bondgenoot te vinden.

De technische waarde der school van de 17de eeuw is zoo ontzaglijk groot, dat zij een paar eeuwen lang de meening beheerscht en aller oogen bijna voor hare minder volkomene zijde heeft doen sluiten. Fromentin, hoe hoog hij die school bewondert, verwondert zich niet ten onrechte over de volstrekte afwezigheid bij haar van hetgeen wij een *onderwerp* noemen. Die school dacht ‘aan niets meer dan aan fraai schilderen’, zij ‘liet de verbeelding en het gevoel buiten spel’. Gelijktijdige geschiedenis behandelt zij bijna niet, van den reuzenkamp en al zijn nooden vindt men bij haar geene afspiegeling.

‘Geen enkel goed omschreven onderwerp, geen handeling, die een weldoordachte, uitdrukkingsvolle, bijzonder belangrijke samenstelling vereischt; volstrekt geen nieuw denkbeeld, geen tafereel dat de eentonigheid breekt van het buiten- of stadsleven, zoo prozaiesch, zoo alledaagsch, zoo verstoken van zucht naar onderzoek, van hartstocht, men zou haast zeggen van gevoel. Drinken, rooken, dansen, met dienstmeiden stoeien, dat kan men zoo dadelijk niet een erg zeldzaam of boeiend voorval noemen. Koebeesten melken en drenken, een hooiwagen laden, is evenmin een merkwaardige gebeurtenis in het leven van den landbouwer.

Telkens komt men in verzoeking, aan die onbezorgde, onverstoorbare

kunstenaars vragen te doen als deze: Is er dan niets nieuws? niets in uwe stallen, in uwe hoeven, in uwe huizen? Het heeft erg gestormd, heeft de wind dan niets vernield? Het heeft geonweerd, heeft de bliksem dan niets getroffen, veld noch dier, dak noch mensch? Kinderen worden geboren, zijn er dan geen feesten? Kinderen sterven, is er dan geen rouw? Schreit men dan nooit ten uwent? Gij hebt geleden, medelijden gehad met de smarten van anderen; gij hebt al de wonden, al het leed, al de rampen van het menschelijk leven onder de oogen gehad; waar wordt men gewaar dat gij een enkelen dag liefde, smart, waarachtig medelijden hebt ondervonden? Uw tijd, even goed als andere tijden, heeft krakeel, hartstocht, ijverzucht, geheime minnarijen, tweegevechten bijgewoond: wat laat gij ons van dit alles zien? Een massa losbandigheid, dronkemanspartijen, ruwe manieren, walgelijke luiheid, lieden elkander omhelzend alsof zij met elkander vechten. Gij houdt van kinderen, men kastijdt ze, ze schreeuwen, ze zijn onzindelijk, en dat gelieft gij huiselijke schilderijen te noemen.'

Na eene opsomming van de rijke en belangwekkende onderwerpen in andere schilderscholen, besluit hij: 'De Hollandsche school alleen schijnt dus de gaven van hart en geest te missen: gevoel, genegenheid, edele belangstelling in hetgeen de geschiedenis ons te zien geeft, rijpe levenservaring; overal elders is men hartstochtelijk, roerend, verrassend, leerrijk. En de school die zich het meest heeft bezig gehouden met de werkelijke wereld schijnt het meest van alle het zedelijk gehalte daarvoor verwaarloosd te hebben; en de school die zich het meest van alle aan de studie van het schilderachtige heeft gewijd, schijnt het minst de levende bron daarvan te hebben opgemerkt.'

Ziedaar de zwakke zijde der Hollandsche school van 1600 in het hart getast. Fromentin's eindoordeel is weinig meer dan het *que sais-je* van den Franschen wijsgeer. Althans hij spreekt het niet uit, hij duidt het slechts vragend aan. Ik geloof dat men tot geen ander besluit zal kunnen komen, dan dit; de Hollandsche schilders der 17de eeuw hebben wonderschoon geschilderd, maar hun geest zoowel als hun hart en hun leven hadden bitter weinig beschaving en ontwikkeling. En zoo volstrekt waar als het is, wat Fromentin, de denkende kunstenaar, zegt: 'Tot nog toe heeft de gedachte alleen de groote meesterstukken gesteund', zoo gewis zal ook de hoog ontwikkelde door de Hollandsche school voor zijn geheele leven niet voldaan kunnen worden. Zijn hart en zijn geest zullen de behoefte niet kunnen onderdrukken, de door deze wondervolle uitvoerders opengelaten zijden aan te vullen door het genieten van wat èn moderne, èn oude meesters van andere landen hebben voortgebracht.

Er is een schoon hoofdstuk in dezen bundel aan Ruysdael gewijd, wien hij terecht eene eerste plaats toekent. De wijs waarop hij hem zielkundig ontleedt is meesterlijk. Gewichtig is ook wat Fromentin in verband met Ruysdael en de Hollandsche landschapschilders van de

nieuwere Fransche beoefenaars van dit deel der kunst zegt, van Corot, van Rousseau, van de toekomst.

Twee groote beelden trekken echter in Fromentin's studiën vooral de aandacht: Hals en Rembrandt. Fromentin, uitstekend schrijver, uitstekend technicus in de schilderkunst, wien alle woorden ten dienste staan om alle nuances van het doek te beschrijven, heeft een portret van Hals gemaakt, geheel als Hals zelf het zou schilderen, in korte, snelle, scherpe zetten, zonder overgangen, de vorm stout gehakt, de verf prima erop gezet. Dat is meesterlijk.

Maar Frans Hals heeft ook geene geheimen, hij is de openhartigheid zelve, zijn vrij woord ligt op de tong; zoo is de schilder. Anders is het met Rembrandt gesteld, den denker, den fantast, den zoeker; over hem zijn geen twee oordeelvellingen volkomen eender. Rembrandt is niet met een paar pennetrekken weer te geven; zijn beeltenis moet doorwroet worden, zooals zijne werken het waren. Wij zullen daarom met Fromentin moeten strijden over sommige beschouwingen en beginselen. De schrijver komt te Amsterdam.

Zonderlinge menschen die Fransche reizigers. Hier hebt gij er eenen die zoo scherp waarneemt als het schilderkunst geldt, en hoor nu eens hoe hij de stad beziet.

'.... De gevels zijn goed onderhouden zonder bouworde' - en het hoogst eigenaardig type van den Amsterdamschen huizenbouw? zijn architectuur van de 16de, 17de, 18de eeuw? - 'een volk dat er nooit, zelfs in zijn grootste dagen, aan dacht paleizen in zijn stad te bouwen', - hoe? dacht Trip, de 17de eeuwsche Hollandsche Krupp, zich geen paleis te bouwen op den Cloveniers-burgwal? Dacht Van Campen niet, en terecht, dat hij een monument schiep, en achtten zijn volk en regeering, vooral zijn burgemeesters, dat niet een paleis? En meenden dat ook niet die aristocratische kooplieden, als zij hunne huizen, met het (vaak niet zeer oude) wapen in den geveltop of de schoorsteenbetimmering, deden verrijzen?

Ik haal dit niet zonder opzet aan. Het is een beeld van de kwaal die knaagt aan bijna alles wat Fransche geleerdheid is, zoodra zij staat tegenover een voorwerp dat niets Fransch of Fransch gemaakt is. Veel geest, een heldere blik van binnen, niet op het voorwerp, maar kijken met de verbeelding in plaats van de oogen, en - geen vijf minuten nadenken.

Vandaar die zonderlinge oordeelvellingen over al wat hun nieuw is. Daar komt bij dat zij gewoonlijk alles zelf willen weten, en niet luister naar een ander.

Fromentin komt in de eerste plaats om De Nachtwacht te zien. Dit werk bevredigt hem niet.

'Te beginnen met den titel, die bespottelijk is, tot de verlichting toe, waarvan men nu pas den sleutel heeft ontdekt.'

Altemaal lichtzinnigheid. Dien bespottelijken titel - wij danken hem

hoogst waarschijnlijk aan de Franschen zelven. In de 17de en 18de eeuw heeft dat schilderstuk van Rembrandt bij ons altijd geheeten: Het optrekkend korporaalschap van Banning Cock. En eerst in het laatst der 18de eeuw zijn wij Hollanders zoo dom om van de vreemden over te nemen dat het *la Ronde de nuit* heet. Toen hebben wij het De Nachtwacht gaan noemen, en de Engelschen na ons The Nightwatch.

Had Fromentin wat acht geslagen op Nederlandsche schrijvers, hij had, als Houbraken, Hoogstraten, de catalogus der verzameling Boendermaker enz. enz. hem ontoegankelijk waren, dat alles kunnen vinden in mijn boek over Rembrandt.

Eveneens is het gesteld met de 'verlichting'. Lieve hemel, in de 17de eeuw wist men al dat het er klaarlichte dag was, zonneschijn, alleen, vertolkt door Rembrandt. Kent men dan Rembrandt's gewone wijze van verlichten zoo weinig? De *nacht* is hier even zoo zonnig en wazig verlicht als 9/10 van de portretten van Rembrandt altijd zijn.

N a c h t en w a c h t zijn hier alleen voor hen die dat stuk met een vluchtig oog bezien en voorbijgaan. Dit alles is al lang gezegd en bewezen, maar een Franschman bekreunt zich daar niet om.

Maar opeens veranderen de zaken. Deze man, die zoo allerdwaast kan oordeelen, wordt plotseling ernstig en degelijk. Geen wonder. Hier staat hij niet voor iets vreemds. De schilder van groote kennis en vele ervaring staat tegenover een werk uit zijn vak; hier is hij tehuis, hier is hij bevoegd. Het oordeel van Fromentin over de Schutters van Banning Cock is niet het mijne, het is zeer afwijkend van het algemeene, maar het is zoo ernstig overdacht en zoo goed uitgedrukt, dat men ermede rekenen moet.

Ik zou veel te uitvoerig worden, indien ik hier regel voor regel de beoordeeling van Fromentin naging, Voor hem is Rembrandt hier niet recht in zijn element. Hij moest over de twintig portretten van schutters en hoofdlieden maken, zijne fantasie had niet ruime baan, ongewone moeilijkheden belemmerden de vrije schikking. De Nachtwacht heeft niet de minste aantrekkingskracht. Het onderwerp is onbeduidend; de schikking vol gaten; de behandeling van kleederen en koppen heeft vele zwakheden; de kleur is onwaar; kolorist was Rembrandt hier niet of slecht; de toon verdwijnt in het licht en in de schaduw. De schaduw is zwartachtig; het licht witachtig. Dit is zoo waar, dat een goede plaat deze schilderij nauwkeurig terug geeft. Zelfs de techniek is niet op de hoogte van Rembrandt's overige werken, enz.

Er is geen ander middel Fromentin's oordeel goed te doen begrijpen dan het geheel over te schrijven, en dat kan niet. Het zou ook weinig nut hebben te dezer plaatse. Het is geen oordeel dat voor het algemeen dient. Alleen hij, die lang met Rembrandt heeft omgegaan, zal hier het ware en minder juiste kunnen onderscheiden. Ik twijfel zeer of Fromentin ten aanzien van deze schilderij geheel juist hebbe geoordeeld. Zeker, Rembrandt heeft zijne zonderlingheden, zijne talrijke afwijkingen

van hetgeen aangenomen is, zelfs van hetgeen onbetwistbaar goed is.

Maar hij blijft toch altijd Rembrandt, een genie, dat men nemen moet zooals hij is, waarmede men niet twisten moet. Twisten moet men alleen met wie hem en zijne begrippen onvoorwaardelijk zou willen navolgen of aanprijzen.

Ik twijfel bij vele van zijne opmerkingen evenzeer of Fromentin wel goed of nauwkeurig waarnam; misschien had hij in het slecht verlichte Trippenhuis een slechten dag. Rembrandt's werk eischt sterk licht; - hij heeft dit meermalen zelf gezegd. Bij heldere verlichting wordt de besprokene schilderij klaar in de schaduwen, kleurrijk in het licht, en geenszins zwart en wit, zooals Fromentin meende.

Geheel onjuist is het, om Rembrandt met de groote Italiaansche koloristen te vergelijken; Rembrandt was geen kolorist. Hij was de man van het licht en bruin, van de toonschildering. Dat is iets geheel anders, en in menig opzicht juist het omgekeerde van een kolorist. De kolorist behoudt altijd de kleur; de toonschilder niet, maar breekt, mengt, dempt alle kleur in den toon zijner stemming.

Intusschen wij hebben met den noodigen eerbied naar den schilder Fromentin geluisterd. Maar ik herhaal het, zijn werk dient niet voor het algemeen, nog veel minder voor hen die geen Fransch verstaan. Het is een boek dat hoogst belangrijke zaken bevat, maar zonder critiek gelezen is het gevaarlijk.

De heer Hansen had eene moeielijke taak aan de vertaling. Zij is echter dikwijls zeer goed en puntig; de kunstuitdrukkingen-zijn doorgaans goed in het Hollandsch wedergegeven.

Zonder te willen vitten, mag ik echter een paar opmerkingen meedeelen. Pittoresque vind ik door indrukwekkend vertaald; *schilderachtig* was bedoeld. Van Schotten moet Van Schooten, Theodoor de Keyser Thomas zijn. Rembrandt is in 1607 geboren. Een ‘volk met *gebroken* overlevering’; ‘Ruysdael die *duidelijk* den scepter zwaaide’; ‘kop, oog, hals die zeer *zeldzaam* getroffen zijn’; een ‘buis van buffel’, (buffle); *het* opzet voor *de* opzet (of, als het intention was, de bedoeling); het ‘verguldsel’ in de lucht; ziedaar eenige kleine vergissingen, die der aandacht ontsnapten.

De vorm en letter, waarin de heeren Blomhert en Timmerman tegenwoordig hunne uitgaven het licht doen zien, is zeer fraai.

Den heer Hansen, die met liefde zijne taak volbracht, vraag ik verschooning zoo ik mij wellicht hier en daar wat hard scheen uit te drukken. Eene onwelwillende bedoeling lag daarin volstrekt niet.

C. VOSMAER.

Oude vrienden.

Muzikale novellen door Catharine F. van Rees. 2 Dln. Haarlem, Kruseman en Tjeenk Willink. 1876.

Onder 't lezen dezer lieve novellen kwamen mij gedurig de bitterware woorden van Heine voor den geest: ‘Der Künstler ist jenes Kind, wovon das Volksmärchen erzähit, dass seine Thränen lauter Perlen sind. Ach! die böse Stiefmutter, die Welt, schlägt das arme Kind um so unbarmherziger, damit es nur recht viele Perlen weine!’

Beethoven, Schubert, Schumann, - wat eene wereld van jammer, hoeveel diepe smart, hoeveel bittere tranen, maar ook - hoeveel parelen, hoeveel parelen!

Er gloeit in al deze vijf novellen een hart, dat krachtig klopt voor de kunst en voor den kunstenaar. De schrijfster verdiept zich met onmiskenbare voorliefde in het denken en werken, in het lijden en strijden der groote mannen, wier leven zij ons in eenvoudige, boeiende woorden vertelt.

Zullen hare novellen gelezen worden? Ik hoop het van harte en wensch er het mijne toe bij te dragen, door ze met warmte aan te bevelen bij allen, die eene reeks van onvergetelijk schoone uren te danken hebben aan den éénigen Beethoven, den ‘schaurig-einsamen’, - aan den beminnelijken, melodierijken Schubert, aan den diepgevoelenden Schumann. Ook is het niet onwaarschijnlijk, dat sommige lezers in deze beide bundeltjes een ouden bekende aantreffen en dan zeker met genoegen andermaal begroeten. Zoo ging het althans mij, die vroeger in *De Tijdspiegel* Robert Schumann, in *Nederland* Paganini's dubbelganger en in *Eigen haard* Franz Schubert las, maar nu met genoegen *her*las. Behalve deze drie novellen vindt men de laatste levensjaren van Beethoven onder den titel: *Eene ondergaande zon* en verder een vrij uitvoerig geteekend levensbeeld van den Engelschen kunstenaar Henri Carey, den componist van het ‘God save the king’, in de *Muzikale novellen* opgenomen.

Daarmee zou ik mijne aankondiging kunnen eindigen.

Intusschen zij het mij vergund, nog een enkel woordje tot de geachte schrijfster te richten: een paar vragen en een paar opmerkingen.

Eerst eene vraag van ondergeschikt belang. Past de benaming: *Muzikale* novellen wel zoo eigenlijk op het stuk levensgeschiedenis van Paganini en op de biographie van Carey? Beide novellen, hoe interessant overigens, openbaren ons weinig van het eigenlijke werken en streven van P. en C. als *kunstenaars*. Bovendien - doch dit blijve geheel voor verantwoording van de schrijfster - valt er geen al te gunstig licht op P. als mensch. Het raadselachtige in het leven van

dezen man wordt op bevredigender wijze opgelost in het beeld, dat Elise Polko van hem teekent in één der afleveringen van *Westermann's Monatshefte*, jaarg. 1876, naar ik meen.

Op bl. 158 dl. I wordt van eene Aria uit 'De Merkadante' gesproken. Welke compositie kan daar bedoeld zijn? Eene opera van Rossini? Bestaat er eene van dien naam? Of wordt er misschien eene Aria *van* M e r c a d a n t e bedoeld?

Bl. 46 van dl. II vertelt ons, dat Schubert zijn Erlkönig 'in een oogwenk', 'in eenige minuten' heeft neergeschreven. Ik ben zoo vrij, bij dezen muzikalen goocheltoer een bescheiden vraagteeken te zetten. De uren zullen den *componist* zooveel minuten geschenen hebben.

Bl. 236 dl. II spreekt van Quintet*ten* van Schumann. Bestaat er een ander Quintet van dezen meester dan het beroemde zoogenaamde Piano-quintet (klavier met strijkkwartet)?

Ten slotte nog enkele aanteekeningen betrekkelijk taal en stijl, die der schrijfster bij een herdruk misschien van dienst kunnen zijn.

Op bl. 182 en bl. 213 van dl. I roepen een scheepskapitein en een rooverkapitein beiden met een *tenor*stem.

Moet het soms *stentor*stem zijn?

Dl. II bl. 4. Kan de kleine hand van een *zes*jarig kind een uitglijdenden volwassene *krachtig* tegenhouden?

Bl. 21. Afwe*zende*, germanisme voor afwe*zige.*

Bl. 70. *In de helft* van September voor *in 't midden.*

Bl. 89. De *liefde* nam *in omvang* toe. Een gevoel kan in *diepte*, in *innigheid* toenemen, maar ook in *omvang*?

Bl. 93. Schubert's *uiterlijke voorrechten*?? De schrijfster bedoelt, dat S. weinig aanspraak kon maken op lichamelijke schoonheid.

Bl. 94. Eene *witte* (weisse) voor eene *blanke* hand.

Bl. 113. Een krans werd hem *ten offer gebracht*?

Bl. 224. Uit het hart opgewelde *melodiën*, die bijval af*persen*?

Bl. 237. Schumann was ongeschikt, tot het geven van *paedagogisch onderricht*? Onderwijs in de *paedagogiek*?

Klinkt het ook al te vitterig, als ik vraag, welke spelling de schrijfster er op nahoudt? In dit opzicht ziet het werkje er bont genoeg uit. Als - om een enkel voorbeeld te noemen - in het Woordenlijstje van De Vries en Te Winkel samenkoppelingen worden aangegeven als *ermet*, *erin*, *erdoor,* enz. dan vindt dat zijne toepassing niet op gevallen, zooals er o.a. menigvuldig voorkomen in de brieven van Schumann (bl. 228-235):

'Dat gij *ermet* zooveel deelneming *naarvraagt*'. '*Eriets* over te zeggen'. 'Ik ben *ervrij* van'. 'Veel is *erop* den afgelegden weg'. 'Dit heeft *ermij* lust in doen krijgen'. ''t Geen *erin* de buitenwereld omgaat'. 'Ik voeg *erdan* eenige verklaringen bij'. 'Verder kan ik *erniets* over zeggen'. '*Erniet* over spreken'. '*Erergens* een woord over zeggen'. 'Als *erin* uw blad over gesproken werd' enz. enz. In

den regel zou de samenkoppeling voor deze gevallen moeten geschieden met het later volgend voorzetsel, als dit er n.l. *onmiddellijk* op volgde. Bijv. met deelneming *ernaar* vragen, iets *erover* zeggen, enz.

Maar genoeg, ik zelf hecht aan deze dingen niet veel. De schrijfster zal mij echter gaarne toegeven, dat het jammer is voor een *schoon* lichaam, als het in een *bont* pak steekt. Ik roep haar zeer gaarne: Tot weerziens! toe.

Dit nog voor de Uitgevers: druk en papier zijn uitstekend.

Maart 1877.

M. LEOPOLD.

Een juweeltje van Conscience.

Gerechtigheid van Hertog Karel, historisch verhaal door Hendrik Conscience, met 4 platen van Edward Dujardin. Leiden, A.W. Sijthoff 1876.

De lezing van deze novelle van Conscience heeft een zeer aangenamen indruk op mij gemaakt en ik zal trachten met een paar woorden rekenschap te geven van mijne meening, dat zij verdient, zeer vele lezers en lezeressen in Noord- en Zuid-Nederland te vinden, die ongetwijfeld met mij verklaren zullen, dat zij een gunstig getuigenis aflegt voor het talent van den auteur.

Ik zal de gronden voor mijn gevoelen niet uitvoerig behoeven te ontwikkelen, omdat ik veronderstellen mag, dat Conscience bij de lezers van *De Tijdspiegel* een oude en goede kennis is en de voortreffelijke zijden van zijn karakter, als romandichter en novellist, naar verdiensten door hen gewaardeerd worden. - Eene vluchtige herinnering aan de goede eigenschappen, waaraan hij zijne populariteit te danken heeft, zal daarom voldoende zijn, indien ik tevens kan aantoonen, dat de ‘Gerechtigheid van Hertog Karel’ eene nieuwe en schitterende proeve oplevert van zijn meesterschap in het eens gekozen genre.

Indien de vraag gedaan wordt, waaraan Conscience zijn welverdienden opgang voornamelijk te danken heeft, dan zal, indien ik mij niet bedrieg, het antwoord wel in de eerste plaats luiden: aan zijne gave, om con amore en onderhoudend te vertellen.

Het komt mij voor, dat het jongste product van zijne Muze, vooral niet minder dan de vroegere, op iedere bladzijde de bewijzen oplevert, dat zijn talent in dit opzicht niet verminderd is. Ik druk mij te *zwak* uit. Dit verhaal is met zooveel talent geschreven, dat men naar waarheid zeggen kan, dat Conscience's gave van vertellen daarin tot vol-

komen rijpheid is gekomen. - Reeds de expositie in het eerste hoofdstuk, waarin de voornaamste *dramatis personae*, buiten den hertog van Bourgondië, die dadelijk in het volgende hoofdstuk optreedt, op eene zeer ongezochte manier aan den lezer worden voorgesteld, welke hem onmiddellijk *in medias res* verplaatst, getuigt van eene vaste hand en van kunstenaarsoverleg. Daarvan getuigt niet minder de omstandigheid, dat de belangstelling van den lezer nergens ook maar één oogenblik kwijnt, dat de auteur nergens het doel, dat hij bereiken wil, uit het oog verliest, dat integendeel ieder hoofdstuk een nieuw *tableau de genre* voor de verbeelding toovert, dat er op berekend is, om het effect van het geheel te verhoogen. Nergens onnoodige uitweidingen - ieder schot treft.

Een *tweede* lichtzijde van het talent van Conscience, die zich in dit verhaal vertoont, is de natuurlijke, ongezochte, in onafscheidelijk verband met den loop der geschiedenis gebrachte dialoog.

Het gesprek van den Hertog met Thomas Evertand, de gesprekken van Walter van der Hameide met zijne moeder en zuster, met Adolf van Eerneghem en later met den Hertog, die van Begga en Evertand met de moeder en zuster van Walter - in één woord, alle in dit werkje voorkomende discoursen zoude men, met een rechtsterm, ter zake dienende en afdoende kunnen noemen. - Gebrek aan plaatsruimte belet mij, een of ander gesprek als proeve mede te deelen. Daarbij staan die gesprekken - en dit beschouw ik als een' groote deugd - in een al te onafscheidelijk verband met het feitelijke, met het weefsel van het verhaal, dan dat hun mededeeling, zonder wijdloopige explicatiën, begrepen zoude kunnen worden. - Zooveel is zeker - de lezing van die eenvoudige en natuurlijke dialogen is een ware verkwikking na de lectuur van een der laatste romans van Werner of Marlitt. Ik wil volstrekt de verdiensten dier schrijfsters niet verkleinen - maar is het u bij het lezen van hare werken niet wel eens, alsof hare helden en heldinnen elkander in bitse, scherpe en bittere uitvallen zoeken te overtreffen, alsof zij steeds in een onnatuurlijk-koortsachtigen, zenuwachtig-gejaagden toestand verkeeren?

Men heeft bij het lezen dier werken nu en dan de gewaarwording, die ons overmeestert, wanneer wij ons in de nabijheid bevinden van eene stoommachine van zeer hooge drukking, van welker krachten het uiterste gevergd wordt, zoodat men elk oogenblik een' uitbarsting te gemoet ziet.

Bij Conscience daarentegen ademt men rustig en vrij en bevindt men zich op zijn gemak, omdat al zijne personen op natuurlijke, ongezochte wijze handelen en spreken, en, hoe hartstochtelijk soms, nooit tot paroxismen van overspanning en drift vervallen.

Even natuurlijk en ongezocht als de geschetste toestanden en personen zijn, is ook de intrigue, de knoop en de ontwikkeling van het verhaal, dat toch, in al zijn eenvoud, de aandacht en belangstelling van den lezer tot het laatste oogenblik gaande houdt.

Het is eene eenvoudige historische anecdote, die tot eene boeiende novelle is uitgewerkt en zóó dramatisch voorgesteld, dat men zich onder het lezen verbeeldt, dat het weinig moeite zoude kosten, haar, met kleine verandering, in een drama te herscheppen.

Het feit, dat aan dit verhaal ten grondslag ligt - de doodstraf van den laatsten stamhouder van een oud en aanzienlijk geslacht door Karel van Bourgondië uitgesproken en ten uitvoer gelegd wegens den doodslag van een' lijfeigene en de schaking van de zuster van den verslagene - vindt zijn tegenhanger in een gelijksoortig geval, dat in later eeuw in Napels is gebeurd en door onzen Potgieter in zijne: 'Avondschemering op Ischia' verteld. Frederik van Napels, hoezeer bewijzende, dat hij, evenals Karel de Stoute, hoog noch laag kende, toen hij de schuld strafte, tot in den laatsten telg van ouden huize, al had deze slechts de dochter eens landmans onteerd, wist echter door deze strenge doch rechtvaardige daad de gunst van het Napelsche volk niet te winnen. Hoe geheel anders als in Vlaanderen, werd het feit in Napels door de menigte beoordeeld. Deernis verving er het afgrijzen - het offer beklagende, zag men de misdaad voorbij! Het zou een niet onaardige studie zijn, maar die in het kader van deze eenvoudige aankondiging niet past, om het verschil in opvatting en behandeling van gelijksoortige feiten door deze twee, zoo uiteenloopende, hoewel beide in hun soort buitengewone talenten, als Potgieter en Conscience, in het licht te stellen.

Liever vestigen wij ten slotte nog de aandacht op eene *derde* goede eigenschap van Conscience, welke er niet het minst toe bijgedragen heeft, om hem vele vrienden en vereerders aan beide zijden van den Moerdijk te verwerven. - Wij bedoelen de waarlijk geniale wijze, waarop hij, met enkele toetsen en omtrekken, niet alleen het landschap, waarin hij den lezer verplaatsen wil, weet te schilderen, maar ook de stemming weer te geven, die het bij den aanschouwer onwillekeurig te voorschijn roept. Ook van deze gave, om, zooals onze Duitsche buren het noemen, '*Stimmungsbilder*' te schetsen, levert hij in dit verhaal eenige schoone proeven. Als voorbeeld wijs ik op de volgende beschrijving van het kasteel van Hersberge:

'De burg van Hersberge stond naar den westelijken kant der Wardammer-bosschen, op ongeveer twee en een halve mijl van Brugge, zeer eenzaam en van alle andere menschenwoningen verwijderd, want de hutten of boerenhuisjes, die er van afhankelijk waren, lagen op zekere afstanden hier en daar tusschen het dicht geboomte verspreid.

Op den gevallijken voorbijganger deed dit slot bijna den indruk van eenen reusachtigen puinhoop Zijn hooge ringmuur van blauw schelfersteen was bij plaatsen, door tijd en weder, diep ingevreten: bloeiende violieren en rankende kruiden, die zich in de uitgevallen kalknaden hadden geworteld, verborgen de meeste zijner schietgaten; de verbrokkelde kanteelen boven de twee waaktorens, bestonden slechts nog ge-

deeltelijk; het vuile water zijner gracht, waarin zelfs geen kikvorsch kon leven, was geheel overdekt met het groen van woekerende waterlinsen.... Maar wat dit ridderlijk verblijf bovenal een voorkomen van verval en verlatenheid gaf, was de doodsche stilte die het omringde; en wel zeker zou men geloofd hebben, dat het sedert lang onbewoond was gebleven, hadde niet de hoornblazer, op eenen der torens, door zijne tegenwoordigheid, getuigd dat men hier insgelijks over de veiligheid van eenen heer en meester waakte.'

Vraagt men mij nu, of ik geen enkelen droppel citroen in den honig wil mengen, of ik op geen enkel vlekje in dit werk van Conscience heb te wijzen, dan antwoord ik, dat ik twee opmerkingen aan de aandacht van den geachten novellist zoude wenschen te onderwerpen.

Ik zou hem in de eerste plaats willen vragen, of sommige van de in dit verhaal geschetste karakters niet meer hebben van *types*, dan van *individu's?* Is b.v. in Mevrouw van der Hameide niet al te uitsluitend de adeltrots, in strijd met de moederliefde gepersonifieerd, zonder dat dit karakter zich door een enkelen eigenaardigen karaktertrek onderscheidt en onuitwischbaar in ons geheugen prent? Zijn zelfs Begga en Walter, de hoofdpersonen in dit verhaal, wel met genoeg kenmerkende eigenschappen toegerust, om hen voor meer te houden dan figuranten in het opgevoerde drama?

Karakterteekening en karakterontleding komen ons voor de zwakke zijden van het talent van onzen auteur uit te maken.

Mijne tweede opmerking betreft taal en stijl. - Ik erken volgaarne, dat het naïeve en schilderachtige Vlaamsch nu en dan een eigenaardige kleur en toon aan zijne tafereelen geeft, maar zou willen vragen, of hij zich wel altijd even zorgvuldig van *gallicismen* onthoudt.

Onderbreken b.v. voor *in de rede vallen,* dat meermalen voorkomt, klinkt mij ten minste wat al te Fransch in het oor.

Vertalingen en herdrukken.

Gedichten van W.J. van Zeggelen. Met platen. Vierde druk, volksuitgave. Leiden, D. Noothoven van Goor.

Een vierde druk is een buitenkansje - voor den auteur en den uitgever, dat spreekt van zelf - maar ook voor den Recensent. Het ontslaat hem van veel moeite en ontheft hem van groote verantwoordelijkheid. Van vóórproever - wat niet altijd even smakelijk is - wordt hij na- of achterproever *et il n'a qu'à enregistrer le succès.* Al wilde hij ook nog wat critiseeren of vitten, het slot wordt hem dadelijk op den mond gelegd. Zwijg gij stil, zegt het publiek, wij weten het ook wel; *Roma locuta est*, en daarmee uit. 'Mij dunkt evenwel', zoo begint hij misschien eenigszins beschroomd te spreken, 'dat...' 'Maar, Mijnheer' zoo valt men hem terstond in de rede, 'bedenk toch, een vierde druk!' 'Nu ja, ik geef het toe, 't kon echter zijn...' 'Neen, mijnheer, 't kon *niet* zijn. Een vierde druk, wat wilt gij meer? een vierde druk, een vierrrde druk....'

Een buitenkansje is dus een vierde druk voor den Recensent, maar *deze* vierde uitgave is ook een buitenkansje voor het lezend publiek. Het is een ware volks-

uitgave. Op goed papier gedrukt, versierd met acht platen en het portret des dichters, kost het boekdeel van ruim 600 bladzijden slechts *f* 3.20. En voor dit weinige geld ontvangt men een bundel verzen van een onzer verdienstelijkste en meest geliefde volksdichters. Met volle recht toch verdient Van Zeggelen dien naam. Hij weet den waren toon aan te slaan, die nog den meesten weerklank vindt in de harten van de kinderen van ons volk. Zijn levensbeschouwing is die opgeruimde, en tevens vrome en vroede, die, al is ze ook aan het kwijnen, toch nog bij de kern onzer natie gevonden wordt. Bij hem geen ziekelijk orthodoxisme, geen wereldverachtend piëtisme, maar ook geen lichtzinnig spotten met godsdienst of laag nederzien op 't geen men gelieft te noemen het ouderwetsche bijgeloof. Zonder theoloog of zedepreker te zijn, weet hij de harten te ontvonken tot hetgeen goed en edel is en welluidt en voert ze onwillekeurig op tot hoogere dingen dan hetgeen aardsch genot alleen ons geven kan. En dit alles doet hij zonder de minste pretentie. Eenvoudig als de man zelf, zoo is ook zijn lied. Wie het voorrecht hebben gehad hem te hooren, herinneren zich zeker nog den aangenamen indruk, dien hij op hen gemaakt heeft, en zij zullen zich evenzeer als ik verheugen de gelegenheid te hebben te lezen en te herlezen wat zij toen met zooveel genoegen gehoord hebben. Van Zeggelen is nog niet vergeten, en zal niet licht vergeten worden. Enkele zijner gedichten hebben eene populariteit gekregen, die de jaren trotseert en waarschijnlijk nog lang trotseeren zal. Zijn *Pieter Spa* b.v. is een type geworden; zijn *Bloode Piet* is bij jong en oud bekend. Hij is de lieveling geworden vooral van de jeugd, die gaarne wat vroolijks en opgeruimds leest en voordraagt, en - wat niet zijn minste lof is - men kan haar gerust zijn dichtwerk in de handen geven. Niet alleen is er niets in dat goede zeden of betamelijkheid kwetst, maar niets zelfs dat laag of plat of onnatuurlijk is. Aan het opkomend geslacht dus vooral zij dit bundeltje opgedragen en aanbevolen. De jongeren van jaren kennen de vroegere uitgaven niet, en kunnen mij dus het machtwoord niet toeroepen waarmede de ouderen gereed zullen zijn zoodra zij mijn aankondiging zien: ‘Goede wijn behoeft geen krans!’

- R -

Natuur en Geloof. Naar het Hoogduitsch van Louise van François, schrijfster van ‘De laatste van haar geslacht,’ door Hermina. Arnhem, P. Gouda Quint 1877.

In de geschiedenis der vrouw teekent zich de ontwikkeling af der beschaving van het menschelijk geslacht. Elke eeuw kenmerkt zich zelve in de wijze, waarop zij de vrouw behandelde, en men kent, mag men wel zeggen, een man, wanneer men weet hoe hij denkt over de vrouwen.

In het geheimnisvol tijdperk van ontwakenden hartstocht, wanneer denkbeelden van volkomenheid en reinheid, te voren vluchtig en duister, blijvend worden en zich voor goed vestigen op eene maagdelijke gestalte, die door de fantasie met alle denkbare volkomenheden versierd wordt, in dat tijdperk van geestdrift en illusie, gevoelt de tot man gerijpte jongeling zijn eigen wezen veredeld en verheven door de gedachte, dat zijn uitverkoren toonbeeld van lieftalligheid en schoonheid hem, tegenover vele anderen, onderscheidt door hare wederliefde; in dien schoonsten droom van het leven zingt hij het hooglied zijns levens en begroet eene dochter des

hemels in wat inderdaad slechts een schepsel is uit stof geboren; maar... niet altijd duurt deze lente van het leven, die de knoppen der zaligste hoop tot bloemen doet ontluiken; de rozengeur kan door gifdampen verdreven, de maneschijn door donkere wolken beneveld worden, en nog altijd verdienen Schiller's woorden behartiging:

> Drum prüfe, wer sich ewig bindet,
> Ob sich das Herz zum Herzen findet!
> Der Wahn ist kurz, die Reu ist lang.

De Duitsche romanschrijfster Louise van François had deze regelen als motto aan het hoofd kunnen plaatsen van haar ‘Natuur en Geloof.’

Suzanna van Merwaldt, een rijke erfdochter - ook van moeder Natuur rijk gezegend, schoon, rijzig, een kolossale gestalte niet ongelijk aan de godinnen van den Olympus, daarbij geestig en dichterlijk, maar aan alle kerkelijk dogma vreemd en, als zij godsdienstige opwekking noodig heeft, zich voedend met Zschocke's Stunden der Andacht en Tiedge's Urania - deze Suzanna van Merwaldt leeft in een der steden van Noord-Duitschland in de onafhankelijke positie, op welke haar fortuin haar recht geeft, en paart daaraan eene onafhankelijkheid van geest, die haar in leefwijze, kleeding en manieren rijkelijk stof doet geven tot op- en aanmerkingen aan haar babbelzieke stadgenooten. De luimen en invallen van het schoone goudvischje worden het onderwerp der dagelijksche gesprekken, maar zij gaat haren eigen gang en versmaadt de hulde door tal van aanbidders haar gebracht; het dichterlijk natuurkind gevoelt niets voor de jeunesse dorée van de stad harer inwoning; zij lacht met die leeghoofdige ambtenaartjes, de vergulde officiers van het garnizoen, die als vlinders om haar fladderen; haar excentriciteit trekt haar tot het vreemde en... een vreemdeling gaat ook met haar strijken. Felix van Oszler toch komt, na jaren lang verblijf in Italië, als vreemdeling terug in zijne vaderstad, en verwerft er zonder slag of stoot de hand der schoone Suzanna.

Wel mocht de schrijfster met het oog op deze liefdeshistorie uitroepen: ‘O raadsel der liefde, dat geen wijsheid kan peilen.’

Door niets toch is deze echtverbintenis gemotiveerd. Felix van Oszler is een fanatieke Roomsche, zonder het geestelijk ordekleed te dragen lid der Jezuïtenorde; ziet hij volkszonden, dadelijk heeft hij de dweepzieke opmerking gereed: ‘aan het Protestantisme ontbreekt de macht om alle rampen en ellenden met goed gevolg te keer te gaan. Geen menschenvriend, geen schoolmeester heeft nog ooit een ondeugd met wortel en tak kunnen uitroeien. Alleen de priester kan de zondaars bekeeren en wij, wij hebben een priesterschap, dat van zonde vrij maakt en ons tot de deugd terugbrengt;’ bij de minste kerkelijke ongehoorzaamheid staat hij tegenover den geestelijke, wien het heil zijner ziel is toebetrouwd, met het gevoel van een krijgsman, die den avond vóór den strijd zijn vaandel verlaten en met den vijand onderhandeld heeft; hij is overgelukkig wanneer het den heerschzuchtigen pater genadig behaagt geld voor de bevordering van kerkelijke doeleinden van hem aan te nemen; komt hij op straat het hoogwaardige tegen, hij buigt ootmoedig de knie, en op den sacramentsdag ziet men hem blootshoofds, in den brandenden zonneschijn, met een waskaars in de hand deelnemen aan de processie: dat een zwakkeling, zoo gekneed, gedresseerd, afgericht en verwrongen tot alle zelfstandigheid in hem vermoord en zijne persoonlijkheid gedood is, een zoo gewichtigen levensstap als het sluiten eener echtverbintenis doen zou zonder zijn biechtvader er in te kennen, schijnt mij een kolossale fout in dit verhaal, dat blijkbaar de strekking heeft om de noodlottige gevaren te schetsen, die bij een gemengd huwelijk den vrede in het huisgezin bedreigen, wanneer de beide partijen niet geestkracht genoeg bezitten om aan kerkelijke aanmatiging standvastig het hoofd te bieden.

Voor gezellig verkeer is een gelijke oppervlakte voldoende, maar een meer intieme vereeniging kan slechts gelukkig zijn, wanneer er een gelijke ondergrond bestaat, eene hoogere eenheid, een genoegzame overeenstemming in neiging, levensbeschouwing en levensrichting, die het kerkelijke verschil, indien het aanwezig

is, neutraliseert: deze gansch niet overbodige waarschuwing komt in dezen goed vertaalden roman tot ons. Welgemeend mag het boek heeten, maar geenszins welgelukt. Diep gevoel kan der schrijfster niet ontzegd worden, maar haar karakterschildering is gebrekkig: haar natuurkind is niet veel anders dan een

rechte malloot, die het cynisch woord: ‘vrouwen hebben lange haren en een kort verstand’ schijnt te willen bevestigen, en haar quasi-geloovige handelt bij de gewichtigste daad van zijn leven buiten zijn geloof om en tegen zijn geloof in; de natuur is hier niet vrij van onnatuurlijkheid, en het geloof, dat hier optreedt, is van een gehalte, dat het aan reine zielen - die geen strijd tusschen natuur en geloof kennen en wier natuur juist hen dringt om gedurig op te zien tot Hooger Macht, - onwillekeurig den uitroep op de lippen moet brengen: ‘Loop heen met uw geloof.’

Zwolle.

G.L. VAN LOON.

George Eliot's Romantische werken. Uit het Engelsch. Nieuwe uitgaaf, met inleiding en onder toezicht van P. Bruijn. (II) Adam Bede. (IV) Romola. Sneek, Van Druten en Bleeker. (zonder jaartal)
Het geheim der oude jufvrouw, door E. Marlitt, Schrijfster van ‘De Rijksgravin Gisela,’ ‘Goud Elsje,’ en ‘Het Heideprinsesje.’ Uit het Hoogduitsch. Tweede druk. Deventer, A. ter Gunne.

Nadat ik eene aankondiging had geschreven van de eerste twee deelen van Eliot's ‘Romantische Werken,’ zooals ze op nieuw door HH. van Druten en Bleeker werden uitgegeven, - opgenomen in het Februari-Nommer van *De Tijdspiegel* - ontving ik *Romola* en nu onlangs *Adam Bede*, tegelijk met Marlitt's *Het Geheim der oude Jufvrouw*, om deze herdrukken hier ter sprake te brengen. Het komt mij geheel onnoodig voor, op nieuw iets te zeggen van de groote verdiensten van eerstgenoemde Engelsche schrijfster. Ik zou slechts den lof moeten herhalen, reeds meer dan eenmaal, ook door mij, aan hare geschriften toegekend.

Evenzoo hebben andere meer bevoegde beoordeelaars reeds lang met hooge ingenomenheid gewaagd van de bovengenoemde Duitsche romancière, wier romans ook ten onzent algemeen bekend zijn en toegejuicht worden. En Eliot's èn Marlitt's namen hebben bij ons zulk een goeden klank, dat mijne stem op nieuw in het koor van hare lofredenaars te mengen zou gelijk staan met eene enkele viool tot het orchest van Langenbach toe te voegen.

Ik meen dus te kunnen volstaan met te vermelden, dat de HH. van Druten en Bleeker voortgaan met bij vernieuwing uitgeven der in onze taal overgezette werken van Eliot, en dat zij zich even voortreffelijk van deze taak blijven kwijten als bij het in 't licht geven van de reeds vermelde deelen. Niet alleen om den inhoud, maar ook en vooral om het goedkoope en handige van deze editie maak ik volgaarne bij herhaling opmerkzaam op dit hun werk.

Wat Marlitt's ‘oude jufvrouw’ (waarom niet ‘juffrouw’, nu De Vries en Te Winkel ook zoo schrijven? Niemand laat immers die *v* hooren!) - maar wat deze oude juffrouw met haar ‘geheim’ betreft, zij ziet er in dit nieuwe Hollandsche kleed, waarin de Heer Ter Gunne haar voor de tweede maal voor het Hollandsche publiek laat verschijnen, zeer behaaglijk uit. Ook deze uitgever toont het belang van zich zelven en van de lezers te begrijpen, door geliefkoosde lectuur in klein formaat en voor matigen prijs in den handel te brengen, ver te verkiezen boven de dure en onhandige

groot-oclavo-edities van nieuw uitkomende romans. Zijne onderneming worde met eene gewenschte uitkomst bekroond!

Wie deze pennevrucht van de veel begaafde Duitsche schrijfster - in haar vaderland reeds viermaal uitgegeven - nog niet kent, haaste zich het nette boekje te koopen, of, als het in zijn Leesgezelschap nog niet rondging, ter lezing voor te stellen. Ik zou meenen afbreuk te doen aan Marlitt's lof, door er nog iets tot nadere aanbeveling bij te voegen.

Kampen, April 1874.

J. HOEK.

Mengelwerk.

Cornelius' reisvrienden.

Goddank, ik ben weer thuis!

Ik heb in tien weken tijds zeven gekroonde hoofden en den Heiligen Vader gezien, want ik bezocht de helft der Europeesche hoofdsteden. De hemel alleen weet, hoeveel duizend vierkante meters ‘doek’ en hoeveel honderd kubieke voeten marmer zich aan mijn oog hebben vertoond. Wat een verwarring stichtten zij in mijn arm brein! Ik overdrijf niet als ik beweer, dat ik minstens 50 Christussen aan 't kruis, 20 Maria's met het kindeken op haar schoot, en 12 maal den Heiligen George, op het punt van den draak te doorsteken, heb aanschouwd. En dan, wie kan er tegen zooveel hartstocht, zooveel verschrikkelijke en zooveel verleidelijke oogen, tegen zulk een massa goden en godinnen, engelen- en menschenvleesch? - Voeg daarbij de steden en dorpen, de paleizen en kerken, musea en monumenten, de zeeën, bergen en dalen, de sporen, booten, rijtuigen, de logementen met hun kellners en reizigers met onmogelijke koffers, dito valiezen en nog onmogelijker reiscostuums en dan die honderdduizenden op de straten en wegen, het gedruisch, het getrappel, het gesnater, het gerammel, het gekraak, het gegil, het gesis, het gefluit.... weet dat mijn lichaam gegooid, geduwd, gestooten, getrapt, half plat gedrongen, op elke wijs geteisterd is geworden, overweeg dat ik door stof, rook, hitte en gebrek aan lucht meer dan eens bijna gestikt ben, dat mijn nieuwe koffers, mijn kleeren, mijn maag en mijn beurs op de ergerlijkste wijs mishandeld zijn geworden, en gij zult de verzuchting, waarmee ik begon, begrijpen.

't Eerste bekende gezicht, dat ik ontmoette, was dat van den ouden Karel, mijn oppasser, die naar het station gekomen was om ‘Meneer’ te zien. Hij had zoo'n verlangst naar me, of, zooals hij zei: hij kwam om voor mijn goed te zorgen. En toen de vigelante voor de deur

stilhield, stond Klara, mijn bejaarde huishoudster gereed; het deed haar zoo'n plezier dat ze mij terug zag. En Hector blafte en sprong en buitelde over zijn kop, liet zich op zijn staart trappen en likte zijn baas neus en ooren, tot hij hijgend neerviel om aanstonds op nieuw te beginnen, hij was niet weg te slaan.

Ik kwam vervolgens in mijn kamers, waar alles zoo glom en blonk en die zóó ongewoon aan kant waren, dat zij mij schenen toe te roepen: gelukkig dat gij er weer zijt, mijnheer Cornelius, we hebben het zoo eenzaam gehad en onder de plak gezeten! En desgelijks spraken ook mijn wijdgapende pantoffels, die op me wachtten als twee trouwe slavinnen.

Ik had mijn gouwenaar nog niet aan, - wat een genot na tien weken van weelderige ontbering! - of ik liep den tuin in en alles zag er heel anders uit, dan toen ik het verliet. De witte stamroos was wel eens zoo groot geworden, doch de knoppen, waarmee zij bij mijn vertrek prijkte, waren verdwenen, slechts één bloemke had zij kunnen bewaren om mij met een reine begroeting welkom te heeten. Gelukkig kwam ik niet te laat. En daar zag ik van verre tusschen 't groen door mijn oude viooltjes mij aanstaren met hun donkere oogen, ik bemerkte hun melancholisch teeder lachje en, terwijl ik tegen een stijl der warande leunde, stak heel vertrouwelijk een klein klimoprankje zich onder mijn arm door.

Van daar ging ik naar de voorkamer en wierp een blik op de bekende gracht. Daar stond als vroeger voor me het huis van mijn vriend Lam, met wien ik zaken doe, en wiens vrouw en dochter ik dagelijks spreek. De beide dames zaten er voor de ramen, alsof zij al dien tijd niet weg geweest waren: Mevrouw in haar bruine japon te breien en Elize in de grijze in een boek verdiept. De laatste is de eenige Amsterdamsche schoone, die mij somtijds door een blik, een woord, een zucht herinnert, dat ik ongetrouwd ben. Ik ging voor 't venster staan en geen minuut duurde het of zij knikten en wuifden, of liever wij knikten zóó hartelijk, als Elize noch ik het ooit elkander hadden durven doen.

't Zinrijk gebarenspel moest een einde hebben. Ik trok mij terug en nam plaats aan mijn tafel. O God, wat een gevoel! Daar zat ik weer voor 't eerst voor een leege tafel, zonder dat, deftig, vriendelijk en verraderlijk als een diplomaat, zwijgend een kellner naast me kwam staan, om door zijn nabijheid alleen te bevelen: gij zult iets gebruiken! - Geen dwang meer om mijn maag te vullen of mijn beurs te ledigen, hoewel beiden daar niet tegen kunnen.

‘O mijn Penaten!’ riep ik geroerd. ‘Vergeef mij mijn zwarte ondankbaarheid. Ik verlaat u nimmer meer! Bij u is mijn geluk eerst groot! Vrijheid, gezelligheid, kalmte, onbaatzuchtige trouw, waar vind ik ze, als ik mij van u verwijder?’

Een oogenblik later schelde ik en daar kwam Karel met zoo'n blij

gezicht, omdat hij mij weer eens een dienst mocht bewijzen. ‘Breng me mijn jas en hoed,’ zei ik. - Een mensch draagt nog veel moeilijker zijn geluk dan zijn ongeluk alleen. Ik ging naar de *Societeit.*

't Was inderdaad een kunst er te komen. Wel tienmaal werd ik op straat opgehouden en moest ik vertellen, waar ik al dien tijd geweest was, en als ik dan zei: ‘Edinburg, Londen, Florence, Weenen, enz.’ sloeg ieder de handen in elkaar, alsof ik even zooveel planeten genoemd had. ‘Zoo ver!’ was 't voortdurend refrein. En op de trap van de societeit kwam Bikker me al tegen, en aan den drempel Bakker, en in de deur Bekker. Ze knepen mij in de handen en klopten me op de schouders, dat het me haast zeer deed. De president wierp zijn kaarten neer, vloog op mij af en riep: ‘Kerel, wat hebben we je gemist bij 't quadrilleeren’; de secretaris verklaarde, dat hij zoo naar me verlangd had om weer met mij te kunnen billarten, en meer dan een riep: ‘hoe jammer, dat je niet hier waart bij de feesten van het Landbouwkundig Congres, bij de keuring van chaispaarden’. Ik gevoelde eerst recht wat ik was, allen hadden mij noodig gehad. En wel twintigmaal klonk het: ‘waar heb je al dien tijd doorgebracht, uitgehangen, gezeten, enz.’ Uit den hoop greep ik dan een land- of plaatsnaam: Schotland, Rome, Weenen, Triëst, Laibach, en dan zei Bikker: ‘ik ben maar tot Wiesbaden geweest,’ en Bakker ‘ik heb “maar” tot Straatsburg gereisd,’ en die het verst geweest was, had ‘slechts’ Genève gezien. Ik begon thans eerst te begrijpen, hoe merkwaardig ik eigenlijk wel was. Allen achtten, vereerden, bewonderden mij als nimmer te voren. En toen ik dien avond voor 't eerst weer op mijn eigen bed lag, gevoelde ik, dat ik toch niet te vergeefs in ‘Le Soleil’, ‘La Luna’ en in ‘Die Heilige Dreifaltigkeit’ of in eenige andere der verheven sferen, waarin Europa zijn gasten herbergzaamheid verleent, mijn hoofd had neergelegd.

Dat gevoel verliet me sinds niet weder. Nog elken dag ontvangt het nieuw voedsel. Zoodra er op Doctrina weer iemand van de reis terugkomt, die iets merkwaardigs wil meedeelen, is het: maar weet je al wat Cornelius gezien heeft, wat Cornelius bijgewoond heeft, waar Cornelius geweest is? Men hoort sinds eenige dagen niet anders dan Cornelius. Mijn reis is voor dit jaar de maatstaf voor de belangrijkheid van elke andere. Ik moet zeggen, dit mishaagt me niet.

Eenige dagen geleden genoot ik de eer te dineeren bij Jhr. Van Druyvenstein. 't Was er schitterend, boven alles en allen blonk de ga tvrouw uit. Zij heeft niettegenstaande haar 40 jaren een bekoorlijkheid, waartegen weinig heeren bestand zouden zijn, als haar eigen zedigheid hen niet beschermde. Wanneer zij spreekt hangt het geheele gezelschap aan haar lippen en als zij zwijgt, verwijlt ieder in

zoete verwarring bij de betooverende heerlijkheden van haar weelderigen, zeer laag ontblooten hals, of verdiept zich in de mysteriën van dat Venushoofd, zoodat men haar zou willen smeeken haar lippen niet weer te openen.

't Is hier de plaats niet haar te beschrijven; ik breng alleen in herinnering, dat onze club, zoowel de getrouwde als de ongetrouwde heeren, veertien dagen lang idolaat van haar geweest is, toen wij haar van den winter op het bal hadden zien zweven in zilvergaas, lichtend als een staartster.

'En waar hebt gij den zomer doorgebracht?' hoorde ik haar vragen aan haar rechterbuurman.

'We vertoefden een paar weken aan den Rijn, die lieve gezichten trekken altijd aan. Vader Rijn is eeuwig jong....'

'Nu 't is er niet onaardig,' antwoordde de gastvrouw, 'maar ik ken toch plaatsen, die aangenamer zijn. Weet ge wat ik tegen den Rijn heb in de laatste jaren?' - Ze trok even haar neus op. - ''t Is er zoo bourgeois.'

Geen vernietigender argument dan die lichte beweging van zoo'n lief neusje! Allen zag ik knikken en meer dan één hoorde ik zeggen: 'Dat 's waar, 't is er erg bourgeois.'

De Rijn werd verder onderhanden genomen, en toen de grootvorst behoorlijk onttroond was, riep een geestige gast met de verbijsterende stem van iemand, die niet twijfelt aan zijn succes: - Mevrouw Druijvenstein bemint zeer de humoristen - 'Wellicht heeft niemand meer satisfactie gehad van zijn uitstapje dan ik, want al hebben wij op den Rigi de zon niet zien opkomen, te Genève heb ik den man aanschouwd, waarnaar heel Nederland vruchtloos zocht, en die, even als 't rijzende zonlicht, verstoppertje speelde.' Allen zagen hem lachend aan, doch Mevr. Druijvenstein richtte haar blik op zijn echtgenoot en sprak: 'Ach hemel, Hermine! ben je op den '*Rigi*' geweest? eeuwig en altijd ook die Rigi! - 't is om er van te geeuwen, vindt ge zelf ook niet? - verschrikkelijk afgezaagd?!'

Een lief lachje van Mevr. Druijvenstein gaf vluchtig twee rijen sneeuwwitte tanden te zien, en allen, die het schijnsel dier rozen-roode lippen op dat ivoor hadden waargenomen, gevoelden het: de Rigi is afgezaagd.

Nadat nog 't een en ander over reizen in 't algemeen en sommige uitstapjes in 't bijzonder gezegd was, verklaarde Mevr. Druijvenstein, dat *zij* recht genoten had en ieder den toer kon aanbevelen, die haar zooveel genoegen had verschaft. - 'Wij hebben ons opgehouden in het Salzburgsche, in Karinthië, Illyrië en Croatië, en behalve de trotsche natuurtooneelen vindt ge daar iets eigenaardigs, dat u voortdurend boeit. In de kleine steden en de dorpen der valleien verkeert ge te midden eener bevolking, die nog maar weinig kennis gemaakt heeft met de zoogenaamde beschaving van het Westen; men mag zeggen

nog onbedorven lieden. Men kan het den bewoners aanzien, dat zij, even als hun levenswijs en woningen, de eenvoud zelve zijn. 't Is waar, ze zijn nog Katholiek, maar dat geeft juist iets zoo charmants aan hun wijze van zijn. Overal langs den weg stuit uw oog op Christusbeelden, armlijke kapellen met de teekenen der roerendste devotie. Tot in de herbergen trof ons de uiting van dat hartelijk geloof. Kwam de pastoor door het dorp, knapen en meisjes snelden op hem toe en kusten hem de hand. Kinderlijke naïveteit en piëteit blonken u overal tegen en zulk een reis doet niet alleen het oog, maar ook het hart goed....'

't Was ons allen, of de beminnelijke vrouw onder den titel van een reisje door Illyrië zich zelf beschreef. Ik kwam door haar woorden voor 't eerst tot de ontdekking, dat ik gedurende die tien weken wel wat veel mijn hart verzuimd had.

Mevr. Druijvenstein was bescheiden genoeg op onze vragen te wachten, om ons meer van dat hemelsch verblijf te verhalen. Te midden der stilte hoorde ik echter eensklaps mijn naam noemen. 'Cornelius,' zei Bikker, 'heeft voor een groot gedeelte dat reisje ook gemaakt, doch hij bezocht tevens dezen zomer de Schotsche Hooglanden, Londen, Parijs, Weenen, Zuid-Oostenrijk en Italië tot Rome....'

'Hoe fatiguant!' meer antwoordde de dame niet.

Ik maakte eenige dagen later een digestievisite, maar Mevr. Druijvenstein was stijf tegen me. 't Baatte mij niet of ik Rome, Warschau of Edinburg, waarmee ik overal elders opgang maak, noemde.

Mijn hemel, ik word niet alleen bewonderd, ik word benijd! 't Toppunt van menschelijk geluk is 't mijne, en terwijl ik dit schrijf, ontvang ik een briefje van Bakker, met o.a. deze woorden: 'we denken je voor te dragen als commissaris van de societeit, als je het aanneemt.' - Als je het aanneemt! Ik zou geen redelijk wezen moeten zijn om zoo iets te kunnen weigeren; mijn ideaal is bereikt! 'P.S.' lees ik verder: 'Bart is terug uit Konstantinopel, hij heeft het oorlogsterrein bezocht.' - - Waarde lezer, ook Cornelius is mensch; hij fronst zijn voorhoofd en zegt bij zich zelf: 'Een ander jaar reis *ik* naar Jeruzalem!'

Tot geruststelling van den lezer wil ik aanstonds verklaren, dat ik hem niet met een reisbeschrijving bedreig. Deze regelen zelfs zouden nimmer het licht gezien hebben, had dankbaarheid mij niet genoopt eenige edele zielen, die wellicht liever onbekend wenschen te blijven, te gedenken en hen uit mijn kamer nog een groet achterna te zenden, al herinneren zij zich waarschijnlijk mijner niet meer. Als ik 's avonds zit te soezen bij schemering en theelichtje, geraakt mijn kamer vol

landgenooten, met wie ik in 't buitenland kennis gemaakt heb, en vroeg mij iemand, wie hunner is u toch wel de liefste? - ik zou niet weten, wat te antwoorden.

De ‘Richard Young’ stoomde de Maas af en ik stond op het dek met dat eigenaardig gevoel van iemand, die zich zelf veel belangrijker vindt, dan een gansche koopstad op een afstand gezien. Ik dacht over 't heerlijke van weldra Londen te mogen begroeten, doch werd afgeleid door de enorme witte, zwarte en grijze ruiten van een pantalon. Geboeid door de bevalligheid van dat schouwspel, welke nog verhoogd werd door den eleganten stap, waarmee de gelukkige bezitter van dat voorwerp naderde, zag ik mij gedwongen mijn hoofd ietwat op te beuren en ik ontwaarde een wit vest, een bruine jas, blauw gestreepte boorden en manchetten, en boven dit alles een grijzen cylinder: den hoed van den heer Pauw.

't Duurde slechts eenige seconden en de verschijning sprak:

‘Wellicht voor het eerst per boot naar Harwich? - Een kalm zeetje van daag, denk ik.’

Ik knikte toestemmend.

‘Ik ben ook eens voor 't eerst gegaan,’ vervolgde Pauw.

Ik knikte nogmaals.

‘Maar toen spookte het. De boot duikelde als een meeuw. Een jongen overboord geslagen en ik was de eenige die niet-zeeziek werd, al zaten de brokken schuim den volgenden dag nog in mijn haren. De kapitein zei, ‘je moet een steenen maag hebben;’ dat heb ik, zei ik, zij is geplaveid en een klep als een zerk, hij sluit als een bus.’

Mijn handen gaven teekenen van verbazing.

- ‘Maar ik zou je raden, als je niet zeker van je zaak bent, er wat voor te gebruiken. Neem, vóór we 't kanaal uit zijn een paar fiksche glazen cognac, een paar sneden brood en een kop koffie. Want het is een verschrikkelijke ziekte, je wordt er blauw van als lei, 't hart draait je om in je lijf, 't is een gevoel alsof je gekielhaald wordt, ja, waarachtig, alsof je gekielhaald wordt.’

Ik dankte den man voor zijn vriendelijken raad, boog even en ging heen, daar ik begreep, dat het onbescheiden zou zijn, zulk een voorkomend mensch meer dan noodig was lastig te vallen.

Een uur later stond ik bij het buffet een glaasje cognac te drinken. Ik voelde een tik op mijn schouder en toen ik omzag zei de heer Pauw, met een belangstelling in mijn lot alsof hij mijn broer was: ‘Wezenlijk daar doe je goed aan, 't zal je bevallen.’ Hij wachtte tot ik mijn glas leeg had en stapte met mij de trap op, om mij een uur lang gezelschap te houden.

De onverwachte teederheid van zoo'n versche vriendschap overstelpte mij eenigszins. Ik zocht een tabouret en ging wat zitten lezen. Nog geen pagina had ik uit, of daar rustte Pauw's hand op mijn knie. -

‘Dat lezen gaat niet,’ sprak hij hoofdschuddend, - ‘ik doe 't nooit op zee en op 't land ook maar zelden, een man van zaken heeft daar geen tijd toe, “de bijbel en 't grootboek” placht mijn vader te zeggen, daar kom je 't verst mee.’ - Ik betuigde mijn instemming en las voort. - ‘Mag ik je vuur eens?’ - Ik had juist het woord terug gevonden, waar ik gestoord was geworden. - ‘De schuit stampt niet zuinig, hé! Je houdt je weergaasch goed, kapitaal hoor!’ - Twee zinnen was ik verder gekomen. - ‘Kijk, dat is de boot naar Hull, die heeft pruimen van me aan boord voor Kingston, ik heb ze hem aardig in zijn maag gestopt, hij zal er van opfrisschen. Zeg 25% vindt je dat geen fatsoenlijk winstje?’ - Ik sloeg op nieuw een oog in mijn boek en genoot werkelijk eenige minuten rust. - ‘Weet je waarover ik zoo zit te denken? Ik ken geen zeeziekte, zooals ik zei, maar als ik op de boot ben, heeft mijn meisje altijd zoo'n vreemd gevoel. De goeie ziel kan het geen kwartier op haar stoel uithouden, ze loopt door de kamer, zegt ze, en heeft 't voortdurend zoo benauwd. Anders is ze voor geen klein geruchtje vervaard; God zal me bewaren, neen!’

- ‘Pardon, mijnheer Pauw, ik gevoel een onweerstaanbare behoefte aan een hartversterking, tot straks,’ riep ik en ik vloog naar 't buffet.

Als iemand zoo op eens uit de gematigde luchtstreek onder de linie wordt geworpen, is 't hem te vergeven, dat hij een beetje onfatsoenlijk blaast. Pauw's vriendenhart sloeg tropisch warm en de thermometer steeg nog. Ik stelde me voor in de kajuit wat te bekomen, ik beproefde het, maar mijn boek lag nog boven, een St.-Nicolaascadeautje, misschien wel van Elise. Voor geen geld in de wereld zou ik het verloren hebben laten gaan. Ik moest weer naar 't dek.

De heer Pauw wandelde vlak voor de trap de boot in de breedte op en neer. Hij ving me op en vervolgde: - ‘'t Is maar heel goed van je, dat je dat doet; maar wat ik zeggen wou, die zelfde Marie is anders een Kenau. Mijn aanstaande schoonvader is tegen ons huwelijk. Hij zou willen, dat ik bij hem in de zaak kwam - een zeemleerenlappenfabriek, maar Marie zegt en ik zeg het ook ‘hij is een *ploert!*’ Je kunt dus begrijpen, dat ze voor heete vuren gestaan heeft, maar ze kan er tegen; weet je wat ze tegen hem gezegd heeft, toen hij 't engagement wilde uitmaken?’

De heer Pauw nam een houding aan alsof ik de zeemleerenlappenfabrikant en hij zelf Marie was, een houding zóo dreigend, dat al de passagiers hun oogen op ons vestigden.

‘Ik ben je als dochter gehoorzaamheid verschuldigd, maar dat zeg ik je, als je Janus van daag de deur wijst, kun je mijn lijk morgen uit 't Singel opvisschen.’

‘Mijnheer Pauw,’ sprak ik, ‘ik moet scheiden. Daar ik van nacht nog tot Londen wensch door te reizen, ga ik wat slapen. De uren

met u doorgebracht zullen gewis tot de aangenaamste uit mijn leven behooren.' Een hartelijke handdruk was mijn deel en op de trap klonk me een welbekende stem in de ooren: 'denk er om den patrijs goed te sluiten, - leg je te slapen plat op je buik!'

De wind stak op. De zee werd woelig, mijn maag krank. We waren op een kwartier afstands van Harwich, toen ik op de deur hoorde kloppen alsof iemand den roffel sloeg, geaccompagneerd met een vroolijk gefluit, en daar zag ik weer een pantalon met reusachtige ruiten. 'Goeden morgen, goeden morgen,' klonk het op den amicaalsten toon, 'lekker geslapen?' Ik antwoordde niet. Ik zag alleen naar een voorwerp, dat de heer Pauw in zijn hand hield. 't Was de schacht van een rijlaars, waarin iets verborgen scheen. 'Och,' sprak hij 'je zou me een kleinen dienst kunnen bewijzen. Marie heeft me een kruik jenever meegegeven, een cadeautje voor mijn aanstaanden zwager, en ik zie geen kans hem door 't douanen kantoor te krijgen, heb je ook een plaatsje in je valies?'

Juist op dit oogenblik was de maat vol.

Ik sprong mijn kooi uit, lei mijn handen op mijn maag, en....

'Dat is minder,' zei Pauw vertroostend, 'we zijn dadelijk te Harwich, maar kunt gij hem bergen?'

'Berg u zelf, Mr. Pauw!' riep ik angstig, - '*mijn hart draait me om in mijn lijf!*' - Een nieuwe aanval.

- 'Maar dan moet ik hem hier laten, - 't is echte schiedammer!'

'In Gods naam, erbarmen!' stamelde mijn tong, - '*ik word gekielhaald!*'

O God, als ik het nog bedenk, wat een oogenblik dat was!

De heer Pauw verdween. - Ik zag in den spiegel en 't was waar - 'ik was *blauw* als *lei.*'

't Zal me mijn levenlang hinderen, dat dit noodlottig toeval mij zoo wreed van een vriendenboezem heeft gescheurd, maar helaas! ik moet bekennen, ik heb misslagen begaan, waarvoor ik geen verontschuldiging kan vinden.

Een paar dagen hield ik mij te Wiesbaden op. Onder de weelderige levenslustige menigte in den Curgarten wandelde nu en dan eene dame, die bekend stond onder den naam van 'die schöne Holländerin.' De verhalen omtrent haar schoonheid grensden aan 't fabelachtige. Men zal dit begrijpen, als men weet, dat de meeste harer bewonderaars haar gelaat niet recht hadden aanschouwd. Zij was zóó zwaar in den rouw, als een Hollandsche dame dat zijn kan: een dichte donkere sluier verduisterde al de schoonheden, die de vreemdelingen in verrukking brachten. Onder de gemeenschappelijke klachten, die de heeren badgasten - en de gelukkigste onder hen hebben die altijd in overvloed - uitten, was die

over dat nijdige gaas zeker de pijnlijkste. De fantasie moest de ontbering vergoeden en zij verrichtte haar taak op onberispelijke wijs.

De zon was de kim genaderd, toen ik, op mijn wandeling in 't achterste gedeelte van den tuin, die ‘schöne Holländerin’ met haar zoontje op een bank zag zitten. Ze had ditmaal haar sluier opgeslagen en ik greep deze gelegenheid aan om mij van haar schoonheid te overtuigen. Ik kon me begrijpen, dat zij, die haar gelaat slechts door een nevel hadden aanschouwd, tot een eenigszins bedriegelijke slotsom waren gekomen. Zij was geen beauté van den eersten rang, doch haar blank gelaat was welgevormd en zij had groote donker bruine oogen, door lange wimpers overschaduwd. Daar was iets melancholisch in haar blik, dat met den zachten droeven trek, die om haar lippen speelde, haar bevalligheid niet weinig verhoogde. Haar kleeding schonk haar, naar 't scheen, des te meer bekoorlijkheid, en als men haar welluidende stem hoorde, wanneer zij tot haar zoontje sprak, zou men hebben kunnen gelooven, dat zij als de nachtegalen meer voor het schemerlicht dan voor den dag was geschapen.

Het knaapje, een bruine krullebol van een jaar of zeven, had levendige donkere kijkers en zoo'n open rond gezichtje, dat hij voor een opgeschoten cherubijntje had kunnen doorgaan, wist men niet, dat de hemelsche wezens zonder uitzondering blond zijn.

Vóór ik Amsterdam verliet, - de lezer vergeve mij deze afwijking - had ik een prachtigen stok met een uitgesneden ivoren knop van een palm lang en anderhalven duim breed gekocht. Daar ik van den stelregel uitga, dat men zijn naaste zooveel moet doen genieten als zonder schade voor zich zelf mogelijk is, plaatste ik den knop steeds zóo, dat op spoor of boot ieders oog er op kon vallen.

Menig belangrijk gesprek heb ik aan die kleine beleefdheid jegens 't publiek te danken gehad: zij was 't, die mij ook thans een verrassing bereidde.

't Duurde niet lang of het jongske zei: ‘Mama, wat een mooie stok!’

Mama was verstandig genoeg haar hoofd niet op zij te wenden, zelfs niet toen Ferdinand haar aan den arm trok om er haar toe te bewegen. Het kind schoof daarop naar mij toe, zag me een poosje met zijn open oogen aan, en daar hij zeker bemerkte, dat ik een kinderlievend oud-vrijershart bezat, was hij weldra half op mijn knie geklommen, en had den knop in de handen om hem te bekijken.

‘Maar Ferdinand, foei, wat zijt ge ondeugend!’ riep ‘die schöne Holländerin’ op zulk een zachten toon, dat men het een zegen geacht zou hebben door haar bestraft te worden.

Zoo scheen ook Ferdinand het te vinden. Hij bleef kijken, bewonderen en deed een poging om hem uit mijn hand te wringen.

‘Ferdinand!’ klonk het alweer, maar de dame zag den knaap niet aan, waarschijnlijk om ook op mij haar oog niet te vestigen.

‘Mevrouw,’ sprak ik eindelijk, ‘uw zoontje maakt het mij volstrekt

niet lastig; hij heeft een gelukkig oogenblik, 'k herinner mezelf nog zeer goed hoe gaarne ik met een stok speelde.'

De onbekende schoone knikte toestemmend, doch zag me ter nauwernood aan. - 'Ik herinner me de dagen mijner jeugd ook nog, Mijnheer,' sprak ze op ernstigen toon, 'ik weet wat een kind toekomt, doch ik weet tevens, dat de gehoorzaamheid, die op dezen leeftijd geleerd wordt, de eerste stap is op den weg der zelfbeheersching; hij zal die later noodig hebben.'

Onderwijl ik naar dit wijze woord luisterde, onglipte mijn baculus mijn vingers; 't kereltje had zich van hem meester gemaakt, hij bekeek hem nog eens aandachtig en liep naar zijne moeder toe, om ook haar 't prachtstuk te laten bewonderen.

Dit zette mij juist niet op mijn gemak.

'Kijk Ma, wat is dat?'

- 'Dat 's een heuvel jongenlief, waartegen een meisje en een man zitten en dat zijn schaapjes die er weiden.'

'Maar dat, Mama, daar onder dien boom?'

- 'Dat 's een jongetje, Ferdinand, met een boog in zijn hand.'

'Ja, maar dàt daar, Mama?'

- 'Kom, kind, dat is een pijl.'

'En waarom heeft dat jongetje geen kleêren aan?'

'Die schöne Holländerin' antwoordde niet.

'Wat doet hij met die pijlen, schieten, Ma?'

De dame rilde niet, ze huiverde ook niet, maar toch ze gevoelde zich blijkbaar zeer onaangenaam getroffen. En toen ik haar in haar somber gewaad nog melancholischer zag dan straks, had ik het stuk ivoor wel willen verbrijzelen, waarmee ik dat droeve hart gekwetst had. Een cupido, wat deed die bij een dame in den zwaren rouw? Hij moest wonden zelfs zonder pijlen af te schieten.

De kleine Ferdinand ondertusschen stapte met mijn rotting, die mij vier en twintig gulden gekost had, voort. Heel veilig achtte ik hem in die handen niet. Zijn mama volgde hem met haar oogen, en daar hij zich aan mijn kant bevond, zag ze langs me heen en soms me aan.

'Mevrouw,' begon ik, - 't werd hoog tijd een eind te maken aan de pijnlijke positie, waarin die herdersgeschiedenis mij gebracht had, - 'een allerliefst kereltje, uw zoontje!'

Een vriendelijk lachje verving gedurende een paar seconden den diepen weemoed op haar gelaat.

'Een engelenkopje, Mevrouw!' (Ik zag hem juist paardje rijden op mijn eigendom.) 'En zoo zacht!'

'Ge hebt gelijk, Mijnheer,' sprak ze niet onvriendelijk. 'Hij is week, het minste woord van bestraffing maakt hem bijna wanhopig'. - 'Ferdinand, voorzichtig, hoor!' -

Ik vernam op dat oogenblik juist een geluid alsof er iets kraakte. - 'En voor mij is hij meer dan een kind,' liet zij er langzaam op

volgen terwijl haar stem zacht aandoenlijk klonk: ‘hij is mij het beeld van zijn vader.’

Ik begreep dat ik aan de inleiding van een tragedie stond, nam even de vrijheid om naar Ferdinand te zien, die nog altijd zijn gevaarlijk spel voortzette, en antwoordde: ‘Uw kleeding, Mevrouw, en laat het mij zeggen, ook de smartelijke trek op uw gelaat, doen mij gelooven, dat ge veel ondervonden hebt.’

‘Ontzettend veel, Mijnheer!’ zij hief haar hoofd op en slaakte een akelig langen zucht. - ‘Ferdinand, voorzichtig lieve!’

‘Ja Mamaatje,’ klonk het, doch het lieve knaapje kreeg juist een herculeïschen inval, hij omklemde 't achtereind van den stok met zijn cherubijnen-vingertjes, zwaaide met geweld den knop in de hoogte en liet de ivoren idylle neerploffen op een steen, dien hij verpletteren wilde - Cupido was vermorseld!

Algemeene verslagenheid. 't Bloed steeg der schoone naar de wangen.

‘Ferdinand, Ferdinand!’ - riep zij wanhopig tot het knaapje dat hevig schreide. - ‘O Mijnheer, laat ik u nederig excuus vragen voor het leed, dat mijn zoontje u berokkend heeft, het is een ongeluk, ik had het moeten voorkomen! Maar wie zal als vrouw een zoon opvoeden! Och, ik bid u, verplaats u in mijn toestand. Ik ga gebukt onder den last van een smartelijk verlies. Verstooten van de mijnen reis ik om in den vreemde, en terwijl ik ter nauwernood mijn eigen geteisterd hart beheerschen kan, ben ik geroepen om de duizenden zichtbare en onzichtbare draden, die in dat rijke kinderhart dooreen loopen, te ontwarren, tot een harmonisch weefsel te vormen. O, ik gevoel het diep, hoezeer ik te kort schiet! - Waarom is hij ook heengegaan, die brave Richard -!’

Zij liet haar hoofd zakken, ze stond voor me, haar lange wimpers dekten haar zedige oogen, ik was bewogen, ontroerd. ‘Maar, Mevrouw,’ riep ik, ‘wees kalm, bid ik u. Wat zou die stok?’

‘Het kleinste heeft zijn beteekenis in de wereld voor wie nadenkt en gevoelt, Mijnheer!’ zuchtte zij mistroostig, zij zette zich op nieuw neder en Ferdinand stond snikkend naast haar. Na een poos zwijgens hervatte zij schuchter: ‘U is een vreemdeling en ik vrees u lastig gevallen te hebben met meer omtrent mijn toestand te verhalen, dan u lief kan zijn. -’

Ik bezwoer haar het tegendeel.

- ‘Doch het hart van een vrouw,’ vervolgde zij, ‘is zoo zonderling. Het is als de bloem. Zonnestralen, maar ook ruw geweld, kunnen die dwingen zich te openen. Jaren lang kan het zich beheerschen, zoodat het niet te kennen is voor den oningewijde, maar, is het eenmaal door de droefheid gebroken, 't ligt haar op de tong, het teekent zich af in haar oogen, 't uit zich voorbarig, zoodat zij zelfs onredelijk schijnt.....’

Zij zweeg even en streelde het hoofd van haar Ferdinand. Iets zon-

nigs verhelderde haar blik. ‘De eerlijke trekken van uw gelaat doen mij gelooven, dat ik geen nieuwe onvoorzichtigheid bega, wanneer ik mijn woorden, die ik zoo straks sprak, ophelder, door u te zeggen, wie “die schöne Holländerin” is, zooals men hier, ik weet het wel, “die Traurige” noemt. -’

Zij verhaalde mij hierop, hoe zij van der jeugd af als wees in meer dan één kring, als verstooteling geleefd had, en eindelijk gelukkig gehuwd was met een man, die uitmuntte door de hoedanigheden van zijn geest en hart. Maar nog geen jaar geleden was hij gestorven. Zijn aristocratische familie wilde niets van haar en haar kind weten en zij gevoelde zich zoo eenzaam en onbeschermd in die wijde wereld, waar allerlei strikken voor een jonge weduwe met eenig fortuin gespannen werden. Gelukkig was de nalatenschap van haar man voldoende om onbezorgd, zelfs rijk te leven. ‘Maar’, zoo sprak ze gevoelvol, ‘Mijnheer, wat is geld? Wat beteekent dat koude slijk voor iemand, die de weelde der reinste liefde heeft gekend? Want ons leven was geluk. Geen rimpel sloop gedurende de zeven jaar van ons huwelijk op mijn voorhoofd of Richard had hem weggekust, vóór hij aan 't licht trad.’ Roerend was de beschrijving hunner genegenheid en zij eindigde met de verklaring, dat slechts één gedachte haar vervulde: die arme Richard, dien een typhus had weggerukt. Haar smart mocht met den tijd minder uitwendig waarneembaar worden, in de diepte van haar hart zou ze slechts des te zwaarder wegen, en ze wist het, niets zou haar kunnen troosten.

Mijn medelijden bereikte onder dit verhaal zijn toppunt. Al kende ik zelf dien band niet, als een bekoorlijke droeve vrouw zoo spreekt schilderen haar vochtige oogen een paradijs, zoo hemelsch rein en schoon, dat men de smart over 't verlorene begrijpt en met haar een heimwee naar dat oord gevoelt. ‘Is er dan inderdaad niets, dat u kan troosten?’ vroeg ik.

‘Ach, 't zou alleen de zekerheid kunnen zijn, dat mijn Richard daarboven is en ik hem eens zal weerzien. - Maar wie zal me dat zeggen.....?’

- ‘Mijn theologische studiën’, antwoordde ik, ‘hebben helaas schipbreuk geleden, later ben ik in den handel gegaan, - maar.....’

‘Och, Mijnheer, wat baat ons de theologie? Wij zullen zijn als de engelen in den hemel; dat is 't eenige’, riep de schoone met een weemoedig lachje, ‘wat de geleerde heeren mij antwoorden kunnen, - en wie weet wat een engel is?’ -

We waren even te voren opgestaan en hadden onder deze woorden het terrein voor 't badhuis bereikt. De lichten flonkerden, de muziek klonk en de schoone sloeg haar sluier neer. Ik begreep dat zij wenschte, dat ik haar verlaten zoude. ‘Mevrouw’, sprak ik, ‘wat een engel is weet ook ik niet, maar 't komt mij voor, dat dit voor u niet eeuwig een geheim behoeft te blijven. Gij kunt het weten, en als dit

knaapje naar uw beeltenis zal zijn opgevoed zullen er twee zijn, waar gij er slechts één zoekt.' - Met een diepe buiging, die met een zedig knikje beloond werd, scheidde ik van haar. -

Twee portretten zweefden dien nacht mij voor den geest: Elize op de Prinsengracht en 'die schöne Holländerin' in den Curgarten. Bevallig, kuisch, eerlijk, openhartig waren beiden, maar somber, diepzinnig, karaktervol was slechts die eene, wier gelaat een sluier dekte. Den volgenden dag en avond zocht ik haar overal, maar zij was nergens te vinden. Ik moest haar zien, die droeve in wier ziel de vlekkelooze liefde een klaagzang zong, weemoedig en meesleepend als het golvengesuis der zee bij het schemerlicht van den avondstond. Nog één dag kon ik blijven, dan wachtte mij een vriend te Stuttgart. Als zij maar niet was heengereisd! Bond de smart haar wellicht aan haar kamer? Mijn gemoed werd week als 't hare, onrustig klopte mijn hart. De eenige afleiding die ik genoot, was, dat ik een nieuwen stok kocht, ditmaal met een jeugdige moeder en een kind, 't was wel is waar alles behalve een gesluierde moeder, doch iets meer toepasselijks kon ik niet vinden. 't Was reeds half negen op den tweeden avond geworden en ook dien ganschen dag had ik haar niet gezien. Eenzaam zat ik op datzelfde bankje, bijna wanhopig. Maar zie, eindelijk! daar wandelt in 't verschiet de droeve figuur. O hemel! den weg op naar mijn zitplaats. Dat was om mij, ik gevoelde het. Lezer, zij was het inderdaad, - maar ging met een flauw knikje en schier afgewend gelaat voorbij.

Dwaas die gij zijt, zuchtte ik bij mezelf, weet gij dan niet, dat dat gebroken hart niets heeft overgehouden dan haar smart en reinheid! Wat leeft in haar gedachte behalve haar gestorven Richard? Ik begreep het.

Ik stond op, liep heen, kwam terug, ging verder - aan 't eind van den tuin zat zij eenzaam, droevig voor zich uitstarend, te peinzen. Mijn hart bonsde. Zou ik het wagen nevens haar te gaan zitten? 'Cornelius,' klonk het in mijn binnenste, 'heb eerbied voor de zwakke, gij zijt een grof wezen en deze vrouw heeft teedere snaren in haar gemoed, raak ze niet aan met uw ruwe vingers, opdat zij niet inéénkrimpen van pijn!' Wel beefden mijn leden, maar ik ging voorbij.

Waarheen? Een pad op, dat mij weldra in haar nabijheid terugvoerde. Weer waarschuwde mijn hart, maar hoe 't kwam weet ik zelf niet, ik bevond mij even later op dezelfde bank.

Na een zwijgenden groet zaten wij wel een kwartier lang zonder te spreken. Wat kon belangrijk genoeg zijn om de rust van deze Niobe erdoor te ontheiligen? En waartoe zou het dienen? Als ik haar slechts mocht aanzien, was mijn gemoed bevredigd.

Eindelijk viel haar oog op mijn stok.

'Ik hoop, Mijnheer, dat deze u niet dezelfde onaangename ervaringen zal berokkenen als die, welken gij gisteren bij u hadt', sprak zij een weinig blozende.

‘Vergeef mij, Mevrouw, dat ik door dit voorwerp de herinnering aan een voorval bij u opwek, dat op uw gemoed veel dieper indruk heeft gemaakt dan op 't mijne’, antwoordde ik. Als 't die zachte ziel maar niet kwetste, mocht die jongen desnoods vier en twintig stokken van mij stuk slaan. - ‘Bovendien’, vervolgde ik, ‘uw zoontje verbrijzelde slechts wat voor u in uwe omstandigheden ten hoogste stuitend moest zijn, hij heeft er wèl aan gedaan.’

‘En is deze even fraai bewerkt?’ vroeg ze.

Ik reikte hem aan haar over. Ze zag, en al de poëzy van haar somber hart zweefde op haar lippen, toen zij haar donkere oogen tot mij opsloeg en lispelde: ‘ach, een moeder met haar kind!’

Er lag een tooverkracht in die woorden, die het teederste gevoel, waarvoor mijn gemoed vatbaar was, wakker schudde en niets pijnigde mij meer dan de gedachte, dat dit waarschijnlijk de laatste maal zou zijn in mijn leven, dat ik die zoete stem vernam.

‘Het doet mij genoegen’, sprak ik na een poos, ‘dat ik u heden nog heb kunnen ontmoeten. Morgen *moet* ik van hier reizen, te Stuttgart wacht mij iemand.’

‘Och’, antwoordde zij op onverschilligen toon. Haar gelaat onderging niet de minste verandering. Zij was melancholisch als gewoonlijk. Wat ging het haar aan of zij mij weerzag en of ik scheiden moest! Zij staarde naar 't reine firmament, niets was duidelijker, dan dat slechts één beeld haar gansche ziel vervulde... die brave Richard!

Mijn plicht gebood mij op te staan, maar ik kon niet, scheen het. Eensklaps echter wendde zij haar gelaat ter zijde en zag mij aan: ‘Heb ik goed gehoord, dat u morgen naar Stuttgart vertrekt?’

‘Ja, Mevrouw.’

‘Reeds morgenochtend?’

‘Met den eersten trein...’

Ik vermande mij, stond op om mij los te scheuren uit haar liefelijk gezelschap.

Ook zij rees op.

Ik boog. - Zij stak mij de hand toe.

Ik zag haar aan... en op dit oogenblik was het, alsof de ongesluierde nog een sluier droeg, dien zij plotseling afrukte: twee vurige oogen blonken mij tegen als gloeiende kolen, haar saamgetrokken lippen ontplooiden zich tegelijkertijd tot een helderen lach, haar hart, bruisend van levenslust, deed haar wangen blozen als was zij een Venus, zij drukte, zij kneep mijn hand, en riep: ‘dan reis ik morgen met u weg!’

Ik deinsde terug.

Ik had gehoopt op een zonnestraaltje, dat door de nevelen zou breben - daar viel een bliksemstraal mij op 't gelaat... Ik vlood heen en zag haar niet weder.

(*Wordt vervolgd.*)

En dat gij mijne zuster zijt.
(Bruiloftslied in muziek gebracht door G. Antheunis.)

En dat gij mijne zuster zijt,
  Dat weet ge wel, niet waar?
Als kindren hebben wij gespeeld,
Ons eerste zoet en zuur gedeeld
  Zoo menig, menig jaar.
Ja! dat gij mijne zuster zijt,
  Dat weet ge wel, niet waar?

En dat gij mijne zuster zijt,
  Dat voelde diepst mijn hart,
Wanneer de doodszeis, aak'lig dof,
Zoo onvoorziens mijn broeders trof,
  Dan deeldet gij mijn smart.
Ja! dat gij mijne zuster zijt,
  Gevoelde dan mijn hart!

En dat gij mijne zuster zijt,
  Vergeet, vergeet het nooit.
Wij hebben beiden, stil verrukt,
Der liefde bot en bloem geplukt
  En op ons pad gestrooid.
Ja! dat gij mijne zuster zijt,
  Vergeet, vergeet het nooit.

En dat ik uwe zuster ben,
  Dat zong mijn mond u luid,
Wanneer ik heb voor u gevlecht,
En juichend op uw hoofd gehecht
  Den geur'gen krans der bruid.
Ja! dat ik uwe zuster ben,
  Dat zingt mijn mond u luid.

Ja! dat ik uwe zuster ben,
  Dat is mijn bruiloftslied!
Nu dat een gade, uw liefde waard,
Met vlaamsche trouw, aan eigen haard,
  Een zeker heil u biedt.
Ja! dat ik uwe zuster ben,
  Vergeet, vergeet het niet.

MEVROUW G. ANTHEUNIS
geb. MARIE CONSCIENCE.

Het beste deel.

Nu, vrouwtje, 'k heb hier wel te zingen,
Die kleine kerel zwijgt maar niet;
Daar neem hem! Wat gij hem zult geven,
Zal beter sussen dan mijn lied.

Hoe gretig! Ja, het is een slokker;
Hij heeft ook altijd lust en dorst.
Maar zie toch hoe met beide handjes
Hij klemt de volle ronde borst!

Hij plonst erin met mond en neusje,
En drinkt... en lonkt eens schelmsch ter zij
Als wou hij zeggen: ‘God voor allen,
En 't beste deel is toch voor mij!’

En is hij door en door bevredigd,
Dan keert hij zich en lacht en lolt,
Terwijl een laatste blanke droppel
Op 't lief gezichtje valt en stolt.

G. ANTHEUNIS.

Thourout.

Suum cuique.

Nieuwe uitgaven.
Literarisches Lesebuch. Auswahl charakteristischer Proben aus den verschiedenen Perioden der deutschen Literatur für Schule und Haus. Zusammengestellt von G. Velderman, Lehrer an der Realschule in Arnheim. Erster Theil. (Poesie.) Arnheim, J. Rinkes Jr., 1877.

Een lichte taak, zoo'n bloemlezing, 1/8 kennis, 5/8 onbeschaamdheid, 2/8 handigheid, en de zaak is in orde; men neemt eenvoudig 3,4 bestaande bloemlezingen, hutselt ze door elkaar, laat ze wat verdampen, en het bezinksel versiert

men met de etiquette: nieuwe bloemlezing. Zoo gaat het met het fabriekwerk, dat dagelijks aan de markt gebracht wordt.

Een zware taak zoo'n bloemlezing voor een man van geweten. Jarenlange studie, als vrucht daarvan rijke kennis; een stalen geheugen bij een taai geduld; geoefende smaak en veel zelfbeheersching; paedagogische tact - behooren tot de eerste vereischten van den auteur eener goede bloemlezing.

Onder die goede kennen we gaarne een plaats toe aan het bovengenoemde *Lesebuch* van den Hr. Velderman. Het geeft proeven uit geheel de geschiedenis der rijke Duitsche letterkunde, nu eens wijzend op de heroën, wier naam geheel een richting, geheel een tijdvak vaak aanduidt; dan dichtsoorten karakteriseerend, zooals *Volkslieder*, *Das Kirchenlied*, of groepen schetsend, als *Der Sächsische Kreis*, *Der Preussische Kreis*, *Der Hainbund* enz. De keus der stukken bewijst eigen studie der literatuur; ze is in overeenstemming met het doel om inzonderheid het aankomend geslacht met dien rijken schat bekend te maken; ze doet de onderscheiden richtingen uitkomen, waarin de groote geesten zich bewogen hebben. Het boekdeel bevat in 384 bladzijden recht veel goeds en schoons. Van elken auteur wordt geboorte- en sterfjaar vermeld, met een enkel woord (kiesche taak!) zijn richting aangewezen.

Niets gemakkelijker, dan de beoordeeling van zoo'n bloemlezing; toegerust met 1/16 kennis en 15/16 aanmatiging, kan men de beste bloemlezing vermorzelen, en haar auteur erbij.

Wij wenschen ons maar een paar vragen te veroorloven, waarop de verzamelaar bij een herdruk (dán verdubbelde zorg gewijd aan een Hoogduitsch boek, dat op een Nederlandsche drukkerij wordt uitgevoerd!) stilzwijgend antwoord kan geven. Was er geen plaatsje te vinden voor een brokstuk van 't door Scheffel vertaalde *Waltharilied* van Eckehard uit de 10de eeuw? voor het loflied op het Duitsche Vaderland van Walther von der Vogelweide: *Deutsche Zucht geht über alle?* voor de volksliederen: *Wenn ich ein Vöglein wär*' en *So viel Stern' am Himmel stehen?* Moest Simon Dach, de dichter van 't bekende *Aenchen von Tharau* niet nevens Fleming vermeld zijn; waarom van Gellert niet één geestelijk lied, ware 't alleen *Die Himmel rühmen des Ewigen Ehre;* waarom Schubart's *Ewige Jude* voorbijgegaan; waarom Uhland's balladen *Des Sängers Fluch*, *Das Schloss am Meere*, *Der Blinde König*, waarom niet een paar Sonnetten van Platen; waarom van Gutzkow gezwegen! en van Kinkel, Wolfgang Müller v. Königswinter, Scheffel, Grosse (*Gundel vom Königssee*, *Das Mädchen von Capri*), Heyse?.... Maar onwillekeurig vervallen wij tot de goedkoope manier van recenseeren eener bloemlezing, die wij zooeven laakten. In vollen ernst meenen we den verzamelaar den raad verschuldigd te zijn om bij een herdruk een meer compresse uitvoering te kiezen: hij zal er ruimte door winnen, die hij bij zoo rijke stof best gebruiken kan en zoo goed te gebruiken weet.

Ook in dezen vorm vinde het *Lesebuch* den weg naar menige *Schule* en menig *Haus!*

Brievenbus.

I.
Dwaasheid van een dwaas over dwazen.

Waarde heer Redacteur!

Dat er veel gekken zijn op de wereld, is mij evenzeer bekend als u. Maar wat gij misschien reeds lang wist, maar mij tot heden nog niet recht duidelijk geworden was, is dat ik zelf tot het getal behoor. Thans echter ben ik volkomen overtuigd. *Habes stultum confitentem.* Ik kom er rond voor uit. En nu ik er eenmaal overheen ben, vind ik het wezenlijk nog zoo heel onpleizierig niet om tot het groote gild gerekend te worden en mijn vaste plaats te hebben onder de meerderheid der Adamskinderen. De meerderheden toch regeeren de wereld. Zij heerschen in Kerk en Staat, zooals men eertijds zeide, en waar niet al? Daarenboven, de gekken krijgen de kaart. En vooral, het brevet van dwaasheid, dat gij mij, hoop ik, met een hoofsche buiging uitreikt, omdat ik het mij zelven waardig keur, evenals het gaat met de ridderorden, geeft mij het recht ook de gekheden van anderen in het licht te stellen, en er uw lezers mee te vermaken - of te stichten, zooals gij het nemen wilt.

Eerst dan van mij zelven, om u te bewijzen dat ik mijn sporen verdiend heb, en mijn plaats in het 'Narrenschip' met recht mag innemen. Verbeeld u dan, o hoogwijze heer! dat uw onderdanige dienaar, op een van die schoone voorjaarsochtenden waarin ons klimaat zoo rijk is, als het een gulden dik vriest en de scherpe Noordenwind neus en ooren doet verstijven, gewandeld is, twee uren ver, naar een onzer visschersdorpen, een dorp, welks naam bij de meesten wel onbekend zou zijn, ware het niet dat men er voor eenige jaren een badhuis gebouwd had, en de fashionable wereld eindelijk had begrepen, dat de zeelucht ook heilzaam kan wezen, al is ze niet bezwangerd met de *parfums* der residentie en de *odeurs* van het hof. En wat deed hij daar op dien Zondagmorgen aan het barre strand der Noordzee? Zeker was er iets te verdienen. Misschien een schip in nood, en dan de mogelijkheid om nog bijtijds de assurantie over te doen, en aldus eenige duizenden te winnen? Of eene andere, even eervolle en lucratieve, speculatie? Niets van dit alles, hij had geen ander doel dan om daar ter kerk te gaan en een preek te hooren. 'Ter kerk! een preek!... neen maar, dat is toch meer dan krankzinnig. In de eeuw van Darwin, van Büchner, van Multatuli en van den Bloemendaalschen wijsgeer nog een preek te gaan hooren! O Jan! o Oly! meer is er waarachtig niet noodig om u den naam dien gij u zelven geeft waardig te maken; *tu ne l'as pas volé, mon cher!* En wat was dat dan voor een man dien gij gingt hooren? Een welsprekend kanselredenaar, of een groot geleerde, of een vlaggevoerder van de eene of andere partij?' Volstrekt niet; hij is noch welsprekend, noch geleerd, allerminst een vlaggevoerder, zelfs geen partijman; maar wanneer hij spreekt tracht hij zijn hart, zijn gemoed, zijn geheele ziel over te storten in zijn toehoorders, en er zijn dwazen, waaronder ook die wandelaar, die meenen dat hij het doet, en die met open monden en ooren zitten te luisteren naar hetgeen, door een ander gezegd, bijna onnoozel en kinderachtig zou heeten. En die man had daar veertig jaren lang, op dat kleine visschersdorpje, altijd hetzelfde gedaan. De onnoozele! wat een dwaze carrière

had hij gekozen! Ware hij in zijn jeugd naar Indië gegaan, en had er in suiker of tabak gespeculeerd, hij zat nu wellicht met een fatsoenlijke leverkwaal, met een bruine vrouw en halfdito dochters in een villa in het Willemspark en bracht zijn tijd door met whisten of quadrilleeren, bewonderd en benijd door alle Haagsche *badauds*, en nu - met een armzalig traktementje en met het vooruitzicht, als hij niet meer kan, van nog armzaliger pensioentje, heeft hij daar gewerkt en gezwoegd en getobt en acht zich toch, die hals! den koning te rijk; ja! voor geen kroon zou hij zijn betrekking ruilen, en het denkbeeld alleen dat hij er eenmaal afstand van zal *moeten* doen maakt hem weemoedig en bijna wanhopend. Ja, 't is voorwaar een groote dwaas! Want *hoe* heeft hij dat 'baantje', dat uit een 'smouskundig' oogpunt zoo weinig begeerlijk is, opgevat? In plaats van zich tot het volstrekt noodzakelijke te bepalen, heeft hij veel meer gedaan dan van hem gevergd werd. Preeken en catechiseeren, nu ja, dat *moest* hij doen; maar wat bewoog hem om dan nog muziek- en zangoefeningen te houden, onophoudelijk bezig, zooals hij zegt, om menschen te veredelen en te beschaven en aldus gelukkig te maken? (Verbeeld u visschers en visschersvrouwen te veredelen en te beschaven!) Waarom leefde hij altijd onder kinderen, visscherskinderen NB., hen liefkozende en kussende, en hun altijd een aardig en tevens verstandig woordje toevoegende? Hoe onnoozel was het, die bewaarschool zijn tuin te noemen, met schooner bloemen prijkende dan Haarlem's kweekerijen konden opleveren, en daar elken morgen dien God gaf als 't ware een tuiltje te gaan vlechten? Kranken bezoeken, dat schrijft de kerkelijke wet voor; maar was het niet het toppunt van krankzinnigheid, toen men hem, terwijl een hevige besmettelijke ziekte op zijn dorp woedde, te middernacht in de kerk op het orgel hoorde spelen en luide een Psalm zingen om God te danken, - dat hij en de zijnen gespaard bleven? och neen! daar dacht hij niet aan, maar dat hij er zoovelen op dien dag had mogen troosten en bemoedigen en opbeuren door zijn liefderijk en heiligend woord! En tot hoeveel zotheden heeft die dwaze man ook anderen verleid! Gaat gij het dorp door, en ziet gij hier een flinke bewaarschool, daar een kostelijke ziekeninrichting, ginds de voor weinige jaren fraai herbouwde kerk met haar prachtig orgel, en vraagt gij aan wien men dit alles verplicht is? Men zal u als uit éénen mond zeggen: dat is hij, die zelf geen stuiver bezit, maar anderen weet te bewegen en op te wekken en te ontvlammen voor al wat goed en schoon en edel is. Allen die hier herstel komen zoeken, komen onder zijn invloed; zijn woord is genoeg geweest om de beurzen der rijken te openen, en duizenden en tienduizenden guldens zijn hierheen gevloeid om tot stand te brengen wat uw oog hier ziet. Wat onnoozele menschen die zich daartoe hebben laten verleiden! Wat hadden ze een beter gebruik kunnen maken van hun geld! Hadden ze het niet kunnen beleggen in Maxwells of Paul-Pacifics, in Peruanen of in Turken? Hadden ze dan niet nu het genot kunnen smaken van te razen en te tieren en te vloeken eerst op zich zelven, en dan op die eervergeten... schurken had ik haast gezegd maar ik meen bankiers, die hen zoo hebben beet gehad? De krankzinnigheid zit hier in de lucht; ze is in de hoogste mate besmettelijk, en ik raad ieder, die het ware geluk kent, dat toch alleen bestaat in geld, veel geld te bezitten en uitsluitend voor zijn pleizier te leven, ten sterkste af om ooit op dit visschersdorp te komen; hij zou door den maalstroom worden medegesleept. Ja krankzinnig zijn die bewoners allen, allen zonder onderscheid. Zij waren het ten minste dien bewusten Zondag. Het geheele dorp prijkende met vlaggen, alle huizen ook van die van andere gezindheden feestelijk versierd, vreugde op aller gelaat, blijdschap in aller oog, hier en daar zelfs een stille

traan, alsof er heel wat bijzonders gebeurde, en 't was toch niets anders dan de veertigste jaardag van de komst van dien man, die daar nu weder als altijd sprak met de grootste eenvoudigheid, als een groot kind tot andere kinderen! En dan zang - en zeer

goede zang, dat verzeker ik u! - 't zal wel van die bewuste beschaving en veredeling komen - van jeugdigen of meer volwassenen, en een prachtig orgelconcert van twee beroemde organisten uit de hoofdstad, die uit eigen beweging hierheen gekomen waren om aldus het feest op te luisteren, en voorts rijke geschenken, waartoe ook de armsten, ook de allerarmsten, hadden bijgedragen...

Maar ik verveel u, Mijnheer! met al die belachelijke scènes. 't Is weder het groote *Tooneel der dwaasheid* van de 19de eeuw. En dan te denken, dat menigeen zat te snikken en te schreien, tranen met tuiten. Is het niet beleedigend voor de menschheid, onzer verlichte eeuw ten eenemale onwaard?

Ik zelf heb ettelijke malen gevoeld dat mijn oogleden vochtig werden - maar het kwam van 't uitbundig lachen!

Uw dienstw.

JAN OLY.

M..r.nb.rg, 8 Mei 1877.

Godgeleerdheid. - wijsbegeerte. - onderwijs.

Een stem uit Israël.

Wat moeten en wat kunnen wij van een joodsch en algemeen godsdienstig standpunt verlangen van eene nieuwe wet op het Lager Onderwijs, door S. de Pinto. 's-Hage, H.C. Susan, C.H.z., 1877.

Onze dagen maken, ten opzichte van de wet op het lager onderwijs, het profetenwoord tot waarheid: men spreekt er van op de hoeken der straten en in de voorhoven der woningen en in de huiskamer. Van allerlei zijden, van roomsch-katholieke, orthodox-protestantsche en liberale heeft men zijn wenschen laten hooren en uitgesproken wat in de wet van 1857 veranderd moet worden, zal zij aan gegronde bezwaren te gemoet komen en aan billijke eischen voldoen. Ook uit den kring onzer Israëlitische medeburgers heeft zich een stem verheven. De heer S. de Pinto heeft eene brochure het licht doen zien, waarin hij de aan het hoofd dezer regelen geplaatste vraag behandelt. Zooals uit de laatste bladzijden blijkt is de brochure vooral gericht tot zijne Israëlitische geloofsgenooten en zou zij een wekstem kunnen heeten tot getrouwe opkomst bij de toen nog aanstaande verkiezingen. Immers lezen wij op bl. 63: ‘Wanneer wij belijders der Israëlitische godsdienst, waar het de verkiezingen geldt, ons vereenigen, dan kunnen wij... groot gewicht in de schaal leggen, en die schaal in de eene of andere richting doen overslaan. De vraag is slechts bij wie wij ons zullen aansluiten?... En wij zullen en wij moeten ons als één man aansluiten bij allen, Katholieken, Protestanten, conservatieven, liberalen of hoe zij heeten mogen, die, staande op het eerlijk standpunt van de Grondwet, ons willen helpen verkrijgen wat die Grondwet verlangt en wat wij zoo dringend noodig hebben.

‘En wie zijn die mannen? Diegenen onder onze vertegenwoordigers, die bij de behandeling van de wet op het lager onderwijs rekening zullen houden met wat wij van een Joodsch en algemeen godsdienstig standpunt van die wet moeten verlangen. In den zomer van 1877 zal weder eene verkiezing plaats hebben van leden voor de volksvertegenwoordiging en dan... *helpen wij ons zelf en God zal ons helpen*’.

Voorts wendt de heer De Pinto zich niet alleen tot de Israëlieten maar tot al zijn medeburgers, als hij een zaak, die hem innig ter harte gaat, bespreekt en bepleit en de vraag beantwoordt, *wat moeten en kunnen wij van een joodsch en algemeen godsdienstig standpunt in een nieuwe wet op het lager onderwijs verlangen?* De vraag is tweeledig en wel in tweeërlei opzicht. Er wordt gesproken van een joodsch en van een algemeen godsdienstig standpunt. Er wordt melding gemaakt van wat men *moet,* en wat men *kan* verlangen.

Ik zal trachten de meeningen van den schrijver, zoo juist mogelijk, weer te geven en tevens een woord van beoordeeling daarbij voegen.

De heer De Pinto gaat in zijn schrijven uit van een vaste overtuiging die ons tegenklinkt in deze woorden: ‘De menschelijke maatschappij *moet* m.i. volgens een hooger, het hoogst mogelijk beginsel geregeerd worden, indien men niet wil dat zij onderga. Het hoogste beginsel is het godsdienstig beginsel.’ Zijn er ernstige gemoedelijke mannen, die eraan twijfelen of de hedendaagsche Nederlandsche Staat wel godsdienstige belangen kent en of de Grondwet, de hoogste wet van dien Staat, er zich wel mede bemoeit, hij twijfelt *niet* op dit punt. Zij het al waar dat in een land als Nederland de Staat met niet ééne Kerk bepaald verbonden mag zijn, het hooger, het godsdienstig beginsel, waarvan alle Kerken de draagsters zijn, mag de Staat niet loslaten en daarom moet hij er naar streven, met inachtneming van het heerlijk beginsel ‘gelijk recht voor allen’, de banden met de verschillende Kerken zoo hecht en innig mogelijk te maken. De heer De Pinto meent ook dat letter on geest van onze tegenwoordige Grondwet tot zulk een streven nopen. Doch omdat men over deze letter en geest niet eenstemmig denkt, doet hij geen beroep op de Grondwet, maar beroept hij zich op aller godsdienstige belangen, waartoe wel in de eerste plaats behoort: *handhaving en bevordering van het godsdienstig beginsel in de volksschool,* die volgens de wet van 1857, gemengd en voor allen bruikbaar is. Om een partij te vormen, die in haar banier schrijft, ‘de openbare gemengde school en in die school het godsdienstig beginsel’, heeft de heer De Pinto reeds in '73 geijverd, en thans ontdekt hij verschijnselen, die de geboorteure van zulk een partij aankondigen. Tot die verschijnselen behoort, naar zijn oordeel, vooreerst, het adres door de Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk in den zomer van '76 aan Z.M. den Koning gezonden, waarin verzocht wordt dat het Zijner Majesteits Regeering moge behagen aan de beoordeeling van de wetgevende magt te onderwerpen om in art. 23 al. 3 van de wet op het lager onderwijs; in art. 2 al. 6 van de wet op het middelbaar onderwijs; in art. 7 al. 1 van de wet op het hooger onderwijs te doen opnemen eene bepaling, waarbij wordt vastgesteld, dat de bevoegde macht in de gemeente, na overleg met de plaatselijke kerkelijke autoriteiten, de schooluren op zulk eene wijze regelt, dat voor het godsdienstonderwijs, te geven van wege de Kerkgenootschappen, voldoende tijd

overblijft; en dan, de circulaire van den heer Moens, Inspecteur van het lager onderwijs in de provincie Utrecht, waarin aan de gemeentebesturen wordt voorgesteld voor het godsdienstonderwijs voldoenden geschikten tijd beschikbaar te stellen, opdat, naar den wensch der godsdienstonderwijzers, hun onderwijs niet alleen gegeven maar ook ontvangen worde.

Deze teekenen geven den heer De Pinto grond om te hopen dat een algemeen vaderlandsch, een heilig belang zal worden gewaarborgd, al ontveinst hij zich niet dat in de Tweede Kamer mannen zitting hebben, van wie in deze niet veel is te hopen.

Na de uiteenzetting hiervan gaat de schrijver over tot de bespreking van wat van een joodsch en algemeen godsdienstig standpunt in een nieuwe wet op het lager onderwijs *moet* en *kan* verlangd worden.

I.

Wat *moet* worden verlangd van een joodsch godsdienstig standpunt? Allereerst dat bij de benoeming van onderwijzers aan de openbare scholen geen Israëlieten worden geweerd, en zoo het artikel der Grondwet, dat ook aan den joodschen Nederlander het recht geeft tot alle openbare ambten en bedieningen te worden benoemd en toegelaten, voor hen tot een doode letter wordt gemaakt. Het stelsel door den gemeenteraad der hoofdstad in 1874 in beoefening gebracht en als een rechtvaardig stelsel geproclameerd, waarbij onderwijzers worden ter zijde gesteld omdat zij den Israëlitischen godsdienst belijden, wordt door hem als een tot gewetensdwang leidend stelsel gebrandmerkt en als een kwaad aangewezen, dat onmogelijk moet worden gemaakt. Dit stelsel verdient ook daarom afkeuring, omdat die uitsluiting een nadeelig gevolg met zich brengt voor een door den Nederlandschen Staat erkenden godsdienst, nademaal de onderwijzer in verzoeking wordt gebracht, ter wille van het brood, dat de openbare school hem geeft, zijn godsdienst te verzaken.

Maar er is meer, waarom de heer De Pinto opkomt tegen dit weren van Israëlitische onderwijzers. In tal van Israëlitische gemeenten bevindt het godsdienstonderwijs zich in een ellendigen toestand. Er is gebrek aan onderwijzers, ook omdat het inkomen, dat hun wordt toegekend, zeer gering is. Bekwame, paedagogisch en godsdienstig ontwikkelde mannen hebben geen lust zich er aan te wijden. Dat dit zeer treurig is voor een volk, dat in zijn godsdienstonderwijs een der voornaamste waarborgen vindt voor zijn voortbestaan, ligt voor de hand, en daarom *moeten* de Israëlieten vragen, niet alleen dat zij als onderwijzers aan de openbare scholen worden toegelaten, maar ook dat aan de daar geplaatste onderwijzers vergunning worde gegeven buiten de schooluren tijd en krachten te besteden aan het Israëlitisch godsdienstonderwijs. Om dit doel te bereiken heeft men hulp noodig. Die hulp kan worden verleend, wanneer de bepaling ‘de openbare scholen worden alleen ge-

sloten op den Zondag en de algemeen erkende christelijke feestdagen', als verouderd door de weldenkenden wordt ter zijde gezet. De belijders van den Israëlitischen godsdienst *moeten* verlangen dat in de nieuwe wet de volgende bepalingen, niet alleen ten hunnen gerieve, maar ook om den wille van anderen, worden opgenomen:

de openbare school moet gesloten zijn op al die dagen, *waarop het aan de leden van de in Nederland erkende kerkgenootschappen, volgens de voorschriften hunner godsdienst verboden is hun dagelijkschen arbeid te verrichten;*

niemand, *die de vereischte akten van bekwaamheid heeft om als onderwijzer aan de openbare school aangesteld te kunnen worden*, *mag van die betrekking worden uitgesloten op grond dat hij is godsdienstonderwijzer bij een of meer kerkgenootschappen*, *wanneer hij als zoodanig buiten de voor het openbaar onderwijs bestemde schooluren in functie is.*

Welbeschouwd moet deze eisch niet alleen door de Joden, maar door allen, die de godsdienstige belangen willen behartigen, worden gedaan. De christelijke godsdienstonderwijzers worden ook achteruitgezet en miskend bij het benoemen van onderwijzers aan de openbare, lagere scholen. Of is niet onlangs vrij wat geschrijf en gewrijf het gevolg geweest van het besluit der Amsterdamsche plaatselijke schoolcommissie dat ook godsdienstonderwijzers aangesteld zullen kunnen worden als onderwijzers aan de openbare school? Is dat besluit niet gekenschetst als verraad aan de neutrale school gepleegd, alsof art. 23 al. 2 van de tegenwoordige wet hun niet verbiedt propaganda te maken voor hun geloofsleer, en alsof er geen toezicht is om te waken. Het gevolg is dat ook bij de Christenen gebrek bestaat aan godsdienstonderwijzers. Op de algemeene vergadering van het Protestantenbond, 1 Nov. '76 te Arnhem gehouden, werd ter voorziening in de klimmende behoefte aangeraden: 'dat het misschien het best en het gemakkelijkst zou zijn aan de bestaande normaalscholen voor onderwijzers een cursus te verbinden voor godsdienstonderwijs. Menig hulponderwijzer zou gretig naar zulk een akte grijpen, indien althans het geven van godsdienstonderwijs niet onvereenigbaar is met de betrekking van openbaar onderwijzer'.

Dat de openbare school er door gebaat zou worden, wanneer de godsdienstonderwijzers tot die betrekking werden toegelaten, lijdt volgens den heer de Pinto, geen twijfel. Er is niet zulk een overvloed van onderwijskrachten, dat men willens en wetens een zeer groot aantal geschikte mannen daarvan verwijderd mag houden. Of zijn de godsdienstonderwijzers, al hebben zij behoorlijk examen voor het openbaar onderwijs afgelegd, toch daarvoor niet berekend en moeten zij a priori geacht worden geen paedagogischen tact te hebben? Wat de christelijke en ook de joodsche godsdienstonderwijzers betreft mogen wij iets beters veronderstellen.

Over de twee zaken, die, volgens het bovenstaande, geeischt *moeten* worden, een enkel woord. Dat de openbare school gesloten zal

worden op al de dagen, waarop het aan de Israëlieten, ‘volgens de sedert eeuwen bestaande voorschriften hunner godsdienst verboden is te arbeiden’ en voorts op die, waarop aan de Roomsch-katholieken het werken verboden wordt, is een eisch, die moeilijk gehoor zal vinden. Tegen het inwilligen daarvan zouden de ouders der andere kinderen terecht opkomen. Zulke dagen toch zouden voor hen dagen zijn, waarin zij leerden hun tijd in lediggang, dat oorkussen des duivels, door te brengen. Het verbaast mij dan ook dat de heer De Pinto de vervulling van dezen eisch als een voorwaarde durft stellen, ‘waarop de belijders van den Mozaischen godsdienst met een vernieuwde en versterkte staatsschool een nieuw tijdperk willen intreden.’ Mij dunkt een bescheidener verzoek zou beter zijn en meer kans hebben van slagen. Denkt u een school waar het aantal kinderen, dat tot het Israëlitische of tot het Roomsch-katholieke kerkgenootschap behoort, van eenige beteekenis is, dan is het ongetwijfeld billijk dat aan hun belangen gedacht wordt op de dagen, dat zij de school niet mogen bezoeken. Dit belang vordert dat zij in den geregelden gang van het onderwijs niet een gedeelte missen. Daarvoor behoeft echter de school niet gesloten te worden. Op een andere wijs kan er in worden voorzien. Laat de onderwijzer op die feestdagen met de aanwezige kinderen het geleerde herhalen en geen nieuwe leerstof behandelen, opdat de afwezigen, na den feestdag, geleidelijk met de anderen kunnen voortgaan. Maar het is overbodig voor dat doel in de wet een artikel te plaatsen. Men kan die regeling veilig aan den onderwijzer en aan het schooltoezicht overlaten. De onderwijzer, die een geregelden gang bij zijn onderricht volgt, zal van zelf, wanneer vele kinderen in de school ontbreken, maatregelen nemen, waardoor de belangen der afwezigen en de geleidelijke ontwikkeling van allen het best behartigd worden. Niemands belang wordt bevorderd als de school gesloten wordt op dagen, waarop de grootere helft der kinderen tegenwoordig kan zijn. Integendeel onder het voorgeven van ettelijken ter wille te zijn, zou men een grooter aantal zeer benadeelen.

Maar als de heer Pe Pinto er over klaagt dat Israëlitische onderwijzers geen benoeming tot openbaar onderwijzer kunnen verkrijgen, dan mag op die klacht wel worden gelet. Het gaat niet aan den Israëliet zijn grondwettig recht te ontnemen, en tot hem te zeggen: gij kunt geen openbaar onderwijzer zijn, omdat gij Israëliet zijt. Zij het ook waar, dat hij, des zaterdags aan de openbare school zijn betrekking niet kan vervullen, dit kan toch, vooral in scholen, waar vele onderwijzers zijn, geen overwegend bezwaar opleveren. Voor de weinige uren, die des zaterdags aan het onderwijs worden besteed, zal met eenige welwillendheid wel zulk een regeling getroffen kunnen worden, dat de tegenwoordigheid van dien éénen onderwijzer zonder schade kan worden gemist.

Niet even ontvankelijk echter achten wij den heer De Pinto als hij verlangt dat godsdienstonderwijzers tot onderwijzers aan de openbare

lagere school benoemd zullen worden. Legde hij allen nadruk op het feit, dat het, bij het groote gebrek aan onderwijzers, wenschelijk kan zijn, godsdienstonderwijzers, die een akte hebben, te benuttigen voor de openbare school en begeerde hij, dat, ter bereiking van dit doel, zoo ruim mogelijk gebruik zou worden gemaakt van art. 24 der wet van '57, dan zouden wij gaarne met hem medegaan, omdat dan het belang van het schoolonderwijs op den voorgrond staat. Maar nu is zijn bedoeling blijkbaar om het godsdienstonderwijs, dat vanwege de kerkgenootschappen gegeven wordt, te steunen en de Kerken een weinig te helpen in het verkrijgen van bekwame mannen. Verlangt hij dat voor dit doel de godsdienstonderwijzers aan de openbare school geplaatst zullen worden, dat moet zijn eisch hem onverbiddelijk worden ontzegd. De personen, die de onderwijzers benoemen, kunnen en mogen niet te rade gaan met wat het voordeeligst is voor de kerkgenootschappen, maar mogen en moeten alleen vragen wat het belang der school vordert.

Vat ik samen, dan meen ik op goede gronden te kunnen zeggen, dat de heer De Pinto recht heeft in zijn klacht over de achteruitzetting der Israëlieten, maar dat de eisch om bepalingen omtrent het sluiten der schoollokalen en de benoeming van godsdienstonderwijzers aan de openbare school, waardoor het godsdienstonderwijs bevoordeeld zou worden, op te nemen in de wet op het lager onderwijs, niet gesteld *moet* worden en dat, wanneer hij gedaan wordt, zeer zeker daaraan *geen* gehoor *moet* worden verleend. Bij het vaststellen van de wet op het lager onderwijs kan niet gevraagd worden wat men van een joodsch en algemeen godsdienstig standpunt *moet* begeeren, maar alleen wat in het wezenlijk belang der ontwikkeling van de schoolgaande kinderen en voor een degelijk, voldoend onderwijs doelmatig is.

Godsdienstonderwijs is ongetwijfeld voor de volksopvoeding zeer gewenscht, maar daarvoor te zorgen blijve opgedragen aan de kerkgenootschappen en niet, ook niet zijdelings, aan hen, die voor het schoolonderwijs moeten waken.

II.

In de tweede plaats bespreekt de heer De Pinto wat geeischt *kan* worden. Hij zegt: ‘Wij kunnen verlangen dat de Staat, die zich niet *mag* vereenzelvigen met één bijzonder godsdienstig belang en die in zijne wetten met de godsdienstige belangen van allen rekening moet houden en dus een algemeen godsdienstig standpunt *moet* innemen, van dit algemeen godsdienstig standpunt duidelijk doe blijken, dáár waar dit pas geeft’, en daarom verlangt hij dat art. 23 der thans vigeerende wet aldus luide:

‘Het schoolonderwijs wordt onder het aanleeren van gepaste en nuttige kundigheden, dienstbaar gemaakt aan de ontwikkeling van de verstandelijke vermogens der kinderen, *aan de bevestiging van het geloof*

aan God in hunne harten en aan hunne opleiding tot een waarlijk godsdienstig, *dat is*, *deugdzaam leven.*

'Aan de kerkgenootschappen wordt dan overgelaten dit godsdienstig geloof, het geloof aan 'den Vader in de hemel' in het kinderhart aanwezig, verder te onderwijzen, te leeren, uit te breiden, op de wijze als elks leer het gebiedt.'

Reeds vroeger heeft de schrijver dezelfde formule voorgesteld, die destijds van onderscheiden kanten verschillend is beoordeeld. Een van die beschouwingen, waarvan de heer De Pinto verklaart, dat de gedachten, die hem bezielden, er *volkomen* in weergegeven zijn, vinde hier een plaats. Zij is te lezen in 'ons Onderwijs,' orgaan van het Nederlandsch onderwijzersgenootschap.' Nadat de redactie van dit blad bezwaren geopperd en geschreven had: 'Deze formule zou dienst kunnen doen, als zij maar niet de deur openzette voor nieuw misverstand en nieuw geharrewar.... Wij kunnen gemakkelijk eenige punten van verschil, die terstond rijzen zullen, neerschrijven: Wat is geloof? Hoe zult gij God voorstellen? Wat gij godsdienstig leven noemt is voor mij nog geen godsdienstig leven' enz., werd in hetzelfde blad, zooals de heer De Pinto zegt: *afdoende*, een en ander aangevoerd, dat zijn gedachten volkomen uitdrukt en waarvan de korte inhoud neerkomt op het volgende:

'De kennis, die der jeugd wordt medegedeeld, ga gepaard met zedelijke vorming en deze hebbe een algemeen zedelijken grondslag. Dat beginsel is voor Nederland noodig, anders is onze school voor het grootste gedeelte des volks onbruikbaar. De neutraliteit moet iets meer zijn dan iets bloot negatiefs; het positief beginsel van het openbaar onderwijs is zedelijk-godsdienstige vorming, zonder te treden op het gebied van eenige leer of geloofsbelijdenis. De openbare school gaat bij haar zedelijk-godsdienstige vorming uit van het bewustzijn van het goddelijke, dat reeds in het kind aanwezig is; zij betoogt niet, bewijst niet, philosopheert niet. Zij grijpt de vele voorkomende gelegenheden aan om het kind eerbied in te boezemen voor het oneindige, liefde voor de bron van alle goed, liefde voor ouders en naasten, waarheid en recht.

De gelegenheden zijn die, waardoor men het kind kan stemmen tot dankbaarheid en eerbied jegens God, aankweeking van waarheidszin, liefde voor de ouders, oefenen van verdraagzaamheid en hulpvaardigheid.

Dit alles kan de openbare school geven. Wenscht men meer, het huisgezin en de Kerk mogen dat aanvullen; de school heeft dan haar plicht volbracht.'

Ik moet hier nog vermelden dat de heer De Pinto hoopt, vooreerst, dat de onderwijzers, die het geloof in God niet tot basis van het opvoedkundig gedeelte hunner taak kunnen nemen, zich door hun geweten gedrongen zullen voelen de school te verlaten, boven wier ingang de bron van alle deugd, het geloof aan den levenden, gerechten,

almachtigen God met gulden letteren is gegrift; en ten tweede, dat velen met welgevallen naar zijn voorstel zullen luisteren, voor welks aanneming wel eenige kans bestaat bij een volksvertegenwoordiging die het noodzakelijk heeft geacht bij het hooger onderwijs de faculteit der godgeleerdheid te behouden en die daardoor verklaard heeft: *er zij godsdienst.*

Keeren wij thans tot de voorgestelde formule terug, dan betwijfel ik zeer of zij aannemelijk is en of zij ons een schrede nader tot den vrede en tot de oplossing der quaestie zal brengen. Vergis ik mij niet, dan heerscht op het terrein, waarop wij ons thans bewegen, veel schermen met woorden en veel verwarring, omdat niet juist en voor allen verstaanbaar wordt aangegeven wat men verlangt, noch ook wat men bedoelt met het godsdienstig beginsel in de school, en wat het onderscheid is tusschen de handhaving van het godsdienstig beginsel en het geven van eenig godsdienstonderwijs. 'Godsdienst boven geloofsverdeeldheid' is een schoone en veelgebruikte formule, maar aan de formule heb ik niets, zoolang men ons niet wijst hoe wij haar in de practijk moeten toepassen. Zoodra wij over godsdienst gaan spreken komen onze eigenaardige opvattingen voor den dag en zetten wij terstond den voet op een terrein, waar de eerbiediging van andere godsdienstige begrippen het voortwandelen verbiedt of minstens belemmert.

Laat ons de voorgestelde woorden nemen: *Bevestiging van het geloof aan God in de harten...* Zijn allen het eens over de beteekenis van geloof? en indien de burgers van Nederland daarover niet eenstemmig denken, hoe zal dan dit voorschrift worden gehoorzaamd? Zullen de onderwijzers iets bevestigen in de harten der kinderen, dan dienen zij toch de weten wat dat iets is; en zullen wij onze kinderen ook voor hun godsdienstige vorming aan de leiding der onderwijzers toevertrouwen, dan moet het ons toch bekend zijn, wat in het hart van onze kinderen bevestigd zal worden. En voorts, wie is God, waarin men de kinderen zal leeren gelooven? Aan dien naam worden zooveel verschillende voorstellingen verbonden. De heer De Pinto moge zeggen: Ik bedoel het geloof aan den Vader in den hemel, in het kinderhart aanwezig (?), of ik heb het oog op het geloof aan den levenden, gerechten, almachtigen God; maar hij moet wel zeer goed van vertrouwen zijn, ik zou haast zeggen, hij moet vreemdeling zijn in onze dagen, wanneer hij meent dat alle ouders en onderwijzers zich in die bepaling zullen kunnen vinden. Wij kennen den strijd over het Godsbegrip, om niet te spreken van den strijd over het geloof in God. De onderwijzers van eene school zullen allicht onderling oneens zijn in deze zaak, en dan loopen wij groot gevaar dat twijfel gezaaid wordt in het kinderhart en dat de vrucht, in plaats van bevestiging van het geloof, ongeloof zal wezen. Ik wil wel eens een onderwijzer leeren kennen, die in een gemengde school het geloof aan God in de harten der kinderen bevestigt, tevens de neutraliteit der school bewaart,

geen aanstoot geeft aan een der kerkelijke partijen en niet in strijd komt met de godsdienstige begrippen van andersdenkenden.

Mocht men toch besluiten, ter voorkoming van spraakverwarring, duidelijk en helder uit te spreken wat men van de openbare lagere school, die toegankelijk moet zijn voor kinderen van alle gezindten verlangt en hoe het verlangde, zonder krenking van anderen, moet worden uitgevoerd. Helder is wat de heer Van Otterloo in *De Tijdspiegel* schreef: 'Zeer terecht merkt ook de heer Van Houten op: Elke goede school is een leerschool van zedelijkheid en moet dit zijn. Een onderwijzer, die niet trachtte de kinderen tot netheid, orde en werkzaamheid aan te sporen; die hen in hunne onderlinge betrekkingen niet tot hulpvaardigheid, welwillendheid en eerlijkheid opleidde, die er niet naar streefde luiheid, leugen en geweld ook in beginsel te keer te gaan, zou m.i. den naam van onderwijzer niet verdienen. Maar hij heeft den godsdienst daarbij evenmin noodig, als dat hij bij zijn lager onderwijs in de natuurkunde behoeft uit te gaan van de wijsgeerige grondbeginselen dier wetenschap of de kinderen over de methode dier wetenschap behoeft te onderhouden.

Elke stap op het terrein van den godsdienst maakt de school minder algemeen bruikbaar, of de stap klein zij of groot, of de godsdienst der modernen, of die der orthodoxen of katholieken er zal worden binnengeleid. Zoodra dit gedaan wordt, betreedt men het terrein van den strijd tusschen de godsdienstvormen onderling.

De neutraliteit beteekent niets anders, dan dat de openbare school geheel blijft buiten het gebied der godsdienstvormen, die hun grond hebben in godsdienststelsels en afgetrokken levensbeschouwingen. Wat de vrucht van den godsdienst moet zijn, zedelijkheid en beschaving, neemt zij in zich op en zij mag derhalve niet *godsdienstloos* heeten. De practijk van den godsdienst staat boven de stelsels en ook boven de beginselen, waarmede hij in het gemoedsleven wortelt. Aan dat gemoedsleven zijn richting te geven is de taak van het huisgezin.

Evenals de lagere school voor de verstandelijke ontwikkeling der leerlingen kennis moet aanbrengen, maar wetenschap buiten haar gebied moet sluiten, zoo is zij ook onbevoegd om voor de zedelijke ontwikkeling de stof te ontleenen aan godsdienstwetenschap. Dat is de taak van het kerkgenootschap en van de godsdienstleeraars, maar kan nooit aan de onderwijzers van de lagere school met eenig gevolg worden opgedragen.

Huisgezin, school en Kerk hebben ieder haar eigenaardige eischen en kring op het gebied van de opvoeding der jeugd.'

Deze taal is helder en omschrijft met scherpe lijnen de taak van school en huisgezin en Kerk en kan tot geen verwarring leiden. Maar niet helder is het, waar het godsdienstig beginsel, liever nog de bevestiging van het geloof in God, schuilt in de beschrijving op blz. 44 der brochure en hierboven gegeven. Kan een onderwij-

zer de kinderen niet stemmen tot dankbaarheid èn eerbied, kan hij ze niet opwekken tot waarheidszin, liefde voor de ouders, verdraagzaamheid en hulpvaardigheid, zonder over godsdienst en geloof in God te spreken? Evenmin is de door den heer De Pinto voorgestelde formule duidelijk, waar hij schrijft: dat het schoolonderwijs dienstbaar moet zijn aan de opleiding tot een waarlijk godsdienstig, dat is, deugdzaam leven. Godsdienstig en deugdzaam schijnen hier woorden van éénerlei beteekenis. Men kan dus ook lezen: aan de opleiding tot een deugdzaam d.i. waarlijk godsdienstig leven. Maar waarom moet dan art. 23 van de wet van '57 veranderd worden, dat van alle christelijke en maatschappelijke deugden spreekt? Of wil men nog meer dan de opleiding tot *alle* christelijke en maatschappelijke deugden, om het deugdzaam d.i. volgens den voorsteller, waarlijk godsdienstig leven te vinden....

Doch genoeg hiervan. Omdat het niet volkomen duidelijk is wat de heer De Pinto verlangt als hij zegt: godsdienstig d.i. deugdzaam leven; omdat het duister is hoe het door hem voorgestelde in de practijk uitvoerbaar zal wezen; omdat het neutraal karakter der school groot gevaar loopt, wanneer iedere onderwijzer het geloof in *zijnen* God in de harten der kinderen gaat bevestigen; omdat de vrucht van den godsdienst, de zedelijkheid en de beschaving, op de school aan de kinderen moet worden geboden, maar het spreken over den boom waaraan, en de wijze waarop die vrucht is gerijpt, niet tot de taak der school behoort, meenen wij te mogen zeggen: de gestelde eisch *kan* niet worden gedaan.

Het beroep op het behoud der theologische faculteit aan de universiteiten, waarvan de schrijver zich bedient, komt mij ook uiterst zwak voor. Op blz. 53 der brochure staat te lezen: ‘Waar de Staat optreedt in naam van allen, en dat nog wel als leermeester, kan hij duidelijk verklaren: *er zij godsdienst.* Hij heeft dit door de oprichting van de faculteit van godgeleerdheid duidelijk verklaard. Waar de Staat, bij het middelbaar en lager onderwijs, eveneens optreedt niet alleen als leermeester maar ook als opvoeder, mag hij het verklaren niet alleen, maar is het in onzen tijd zelfs dringend noodig. Eene formule, als ik heb voorgesteld, is dus volkomen vereenigbaar met het standpunt van onzen Staat in zake godsdienst, van welk standpunt voldoende is gebleken door de oprichting der faculteit van godgeleerdheid.’ Deze bewering is minstens zonderling. De Staat heeft door de instandhouding van de theologische faculteit niet gezegd: *er zij godsdienst*, maar er *is* godsdienst, en dit verschijnsel in het menschenleven heeft zulk een gewichtige geschiedenis en is zoo belangrijk, is zoo groot van invloed, dat de wetenschappelijke behandeling daarvan van de instellingen van hooger onderwijs niet mag worden geweerd. Uit dit feit het recht af te leiden om in de wetten voor het lager en middelbaar onderwijs bepalingen op te nemen, als de voorgestelde, gaat zeker niet aan. Zou de redeneering kracht hebben dan had de Staat moeten zeggen: allen, die aan de

universiteit studeeren moeten ook de godgeleerdheid beoefenen, maar dat heeft de Staat niet gedaan. En terecht... Maar wil de heer De Pinto er zich op beroepen en bij het lager en middelhaar iets dergelijks hebben als bij het hooger; welnu, dan kan hij niet verder gaan dan verlangen dat er lagere en middelbare scholen zullen wezen voor de godgeleerdheid. Doch dat begeert hij niet en dat zal niemand begeeren.

Kunnen wij alzoo niet instemmen met den heer De Pinto, toch zijn wij hem dankbaar voor zijn schrijven. Hij heeft weder de aandacht gevestigd op een groote, onmiskenbare behoefte, de behoefte aan godsdienstonderwijs voor de jeugd. De Kerk in haar geheel moet met meer ijver die taak op zich nemen. De kerkgenootschappen moeten getrouwer zijn in de vervulling van den arbeid haar in de opleiding en vorming van het opkomend geslacht aangewezen. Aan haar de zorg om te waken dat onder hare hoede en door haar onderricht in de harten der kinderen die grondslagen van geloof in God en vromen zin worden gelegd, waarop het gebouw van het zedelijk leven kan worden opgetrokken, ook door het onderwijs en de lessen in de school. De heer De Pinto spreekt van groote offers, die de Israëlitische gemeente te Amsterdam op het altaar van den godsdienst offert. Of er velen onder zijn voor het godsdienstonderwijs, blijkt niet, maar wel weten wij dat de protestantsche gemeenten in den regel niet vele offers brengen voor de godsdienstige opleiding en vorming der kinderen. Schatten de menschen inderdaad den godsdienst zoo hoog; zijn zij van oordeel dat men geen gelukkig mensch kan zijn zonder godsdienst; achten zij dus godsdienstkennis en godsdienstige vorming van de kinderen een levensbehoefte, welnu, dat zij het toonen met daden. Niet door van de gemengde school te eischen wat deze niet geven kan, maar door van de Kerk te vragen, wat deze wel geven kan en ook geven moet, maar helaas! te weinig geeft, en door die Kerk ook met stoffelijke gaven in staat te stellen haar roeping waardig te vervullen. De Kerk ontwake uit haren slaapen sta op uit het graf van haar dogmatisch getwist. De Kerk worde, door een ernstige en onbekrompen behartiging van het godsdienstonderwijs, een kweekster van geloof in God in de harten en een leidsvrouw tot dien godsdienst, die rein zedelijk leven in zijn gevolg medebrengt. En dan helpe de Staat door te zorgen dat het schoolonderwijs zoo worde geregeld, dat tijd en gelegenheid voor het godsdienstonderwijs, te geven van wege de kerkgenootschappen, overblijft. Daarom verdienen de door de algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk gedane stappen toejuiching. Dat kerkelijk lichaam heeft begrepen, dat de Kerk meer moet doen dan zij tot hiertoe deed voor de belangen van het godsdienstonderwijs. Moge de Synode veel steun vinden in de Nederlandsche Hervormde Kerk en daarbuiten, opdat door de samenwerking van school en ouders en Kerk, in Nederland een geslacht opgroeie, dat uitmunt door kennis, krachtige vroomheid en strenge zedelijkheid.

V.H.

Natuurkunde.

Een belangrijk boek.

Het uitdrukken der gemoedsaandoeningen bij den mensch en de dieren, door Charles Darwin, M.A., T.R.S., enz. met Photographische en andere Afbeeldingen. Uit het Engelsch vertaald en van aanteekeningen voorzien door Dr. H. Hartogh Heijs van Zouteveen. 's Gravenhage, Joh. IJkema, 1873.

(*Vervolg en slot.*)

Met behulp van de drie beginselen: dat van *nuttig geassocieerde gewoonten*, van *tegenstelling* en van *de rechtstreeksche werking van het geprikkelde zenuwstelsel op het lichaam*, die Darwin in hoofdstuk I, II en III als de leidende beginselen van zijn onderzoek heeft uiteengezet, tracht hij verschillende uitdrukkingsvormen van gemoedsaandoeningen te verklaren. Hij vangt deze taak aan met in hoofdstuk IV na te gaan: welke middelen, om gemoedsaandoeningen uit te drukken, de dieren (met uitsluiting van den mensch) gemeen hebben en hoe zij zich daarvan bij verschillende uitingen bedienen. Daarbij brengt hij ter sprake: het voortbrengen van geluiden, stemgeluiden, op andere wijzen voortgebrachte geluiden; overeindzetten (erectie) der huidaanhangsels, haren, vederen enz. onder de gemoedsaandoeningen van toorn en schrik; 't achteruittrekken der ooren als een voorbereiding tot het gevecht, en als een wijze om toorn uit te drukken; opsteken der ooren en opheffen van den kop, een teeken van oplettendheid. Men ziet, allerbelangrijkste onderwerpen. Hoe de auteur zich van zijn taak gekweten heeft, moge blijken uit het volgende, hetwelk betrekking heeft op het voorlaatste punt: het achteruittrekken der ooren en het drukken van deze tegen den kop. ‘De ooren dienen’, zegt Darwin, ‘bij vele dieren door hun bewegingen in hooge mate tot het uitdrukken van gemoedsaandoeningen; maar bij sommige, zooals den mensch, de hoogere apen en vele herkauwende dieren (Ruminantia) schieten zij in dit opzicht te kort. Een gering verschil in stelling dient om op de meest volkomene wijze een verschillenden gemoedstoestand uit te druk-

ken, gelijk wij duidelijk bij den hond zien; maar wij hebben hier alleen te maken met het sterk naar achteren trekken en tegen den kop drukken der ooren. Een wilde gemoedsstemming wordt daardoor aangeduid, maar alleen in het geval van die dieren, welke met hun tanden vechten; en de zorg, welke zij nemen om te voorkomen, dat zij door hun tegenstanders bij hun ooren gepakt worden, verklaart deze houding. Bijgevolg worden, door gewoonte en associatie, telkens wanneer zij zich wat wild voelen, of zich bij het spelen wild houden, hun ooren naar achteren getrokken. Dat dit de ware verklaring is, mag afgeleid worden uit de betrekking, welke bij zeer vele dieren bestaat tusschen hun wijze van vechten en het terugtrekken der ooren.

Al de roofdieren (Carnivora) vechten met hun tanden, en allen trekken, voor zoover ik waargenomen heb, hun ooren terug, als zij zich wild voelen. Men kan dit voortdurend zien bij honden, als zij in ernst, en bij jonge hondjes, als zij al spelende vechten. De beweging is verschillend van het neervallen en een weinig naar achteren trekken der ooren, als een hond zich aangenaam gestemd voelt en door zijn meester geliefkoosd wordt. Het terugtrekken der ooren kan eveneens gezien worden bij jonge katjes, die al spelende samen vechten, en bij volwassen katten, als zij wezenlijk wild zijn. Hoewel de ooren op die wijze in groote mate beschermd zijn, zoo raken zij toch bij oude katers bij hun onderlinge gevechten soms zeer verscheurd. Dezelfde beweging is zeer in 't oogloopend bij tijgers, luipaarden enz., terwijl zij in menagerieën over hun voedsel knorren. De lijnx heeft opmerkelijk lange ooren; en het terugtrekken daarvan, als men een dezer dieren in zijn hok nadert, valt zeer in 't oog en drukt uitnemend de wilde gemoedsstemming van het dier uit. Zelfs een der geoorde robben, de Otaria pusilla, welke zeer kleine ooren heeft, trekt ze achteruit, als hij wild op de beenen van zijn oppasser losstort.

Als paarden samen vechten, gebruiken zij veel meer hun snijtanten om te bijten, en hun voorpooten om te trappen dan hun achterpooten om achteruit te slaan. Men heeft dit waargenomen, wanneer hengsten losbraken en samen vochten, en het mag ook afgeleid worden uit de soort van wonden, die zij elkander toebrengen. Iedereen erkent het boosaardig uiterlijk, dat 't achteruittrekken der ooren een paard geeft. Deze beweging is zeer verschillend van die, welke het paard maakt, als het naar een geluid achter zich luistert. Als een kwaadaardig paard in een stal geneigd is achteruit te slaan, worden zijn ooren uit gewoonte achteruit getrokken, hoewel het geen plan, noch de macht heeft om te bijten. Maar als een paard al spelende zijn achterpooten omhoog werpt, zooals wanneer het op een open veld komt, of als het even met de karwats aangeraakt wordt, trekt het over 't algemeen zijn ooren niet naar de laagte, want het voelt zich dan niet boosaardig. Wilde lama's vechten woedend met hun tanden en zij moeten dat dikwijls doen; want ik vond de *huiden* van onderscheidene

dergelijke dieren, welke ik in Patagonië schoot, met diepe litteekens bedekt. Kameelen doen hetzelfde; en beide dieren trekken, als zij zich wild voelen, hun ooren dicht naar achteren. Als wilde lama's geen plan hebben te bijten, maar alleen om hun walgelijk speeksel van een afstand naar een nader komende te spuwen, trekken zij, naar ik opgemerkt heb, hun ooren terug. Zelfs het rivierpaard (Hippopotamus) trekt, als hij met zijn wijd geopenden bek een kameraad bedreigt, zijn kleine ooren achteruit juist gelijk een paard.

Welk een tegenstelling bieden nu met de bovenstaande dieren het hoornvee, de schapen of geiten aan, welke bij het vechten nooit hun tanden gebruiken en, als zij woedend zijn, nooit hun ooren achteruit trekken! Hoewel schapen en geiten zulke vreedzame dieren schijnen, leveren de mannetjes elkander dikwijls woedende gevechten. Daar de herten een nauw verwante familie vormen, en daar ik niet wist, dat zij ooit met hun tanden vechten, was ik zeer verwonderd over de schildering, welke Majoor Ross King van de elanden in Canada geeft. Hij zegt, dat ‘wanneer twee mannetjes elkander toevallig ontmoeten, zij de ooren in den nek leggen, en tandenknersend met vreeselijke woede op elkander losstorten.’ Doch de heer Bartlett deelt mij mede, dat sommige soorten van herten woedend met haar tanden vechten, zoodat het achteruittrekken der ooren bij den eland in overeenstemming met onzen regel is. Onderscheidene soorten van kangoeroe's, die in den Londenschen dierentuin gehouden worden, vechten door met hun voorpooten te krabbelen en met hun achterpooten te trappen; maar zij bijten elkander nooit, en de oppassers hebben hen nooit hun ooren achteruit zien trekken, als zij toornig waren. Konijnen vechten voornamelijk door te trappen en te krabbelen, maar zij bijten elkander ook; en ik weet een geval, waarin een konijn zijn tegenstander de helft van den staart afbeet. Bij het begin van hun gevechten leggen zij hun ooren naar achteren; maar als zij later over elkander heenspringen en elkander trappen, houden zij de ooren rechtop of bewegen ze zeer in allerlei richtingen.

De heer Bartlett nam een mannelijk wild zwijn waar, dat tamelijk wild met zijn zeug twistte, en beiden hadden hun bek open en hun ooren naar achteren getrokken. Dit schijnt echter bij tamme varkens, als zij twisten, geen gewone handeling te zijn. Wilde zwijnen vechten te zamen door met hun slagtanden naar boven te stooten; en de heer Bartlett betwijfelt, of zij dan hun ooren achteruit trekken. Olifanten, die op soortgelijke wijze met hun slagtanden vechten, trekken hun ooren niet terug, maar zetten ze integendeel op, als zij op elkander of op een vijand losstorten.

De neushoorns in den Londenschen dierentuin vechten met de horens, welke op hun neus staan, en men heeft nimmer gezien, dat zij beproefden elkander te bijten, behalve al spelende; en de oppassers zijn overtuigd, dat zij niet, evenals honden en paarden, hun ooren achter-

uit trekken, als zij zich wild voelen. De volgende opgaaf van sir S. Baker is daarom onverklaarbaar, dat namelijk een neushoorn, dien hij in Noord-Afrika schoot, ‘geen ooren had; zij waren vlak bij het hoofd afgebeten door een ander dier van dezelfde soort gedurende het gevecht; en deze verminking is in geenen deele zeldzaam.’

Eindelijk nog het een en ander over apen. Sommige soorten, die bewegelijke ooren hebben, en met haar handen vechten, - bijvoorbeeld de roode aap (Cercopithecus ruber) - trekken haar ooren, als zij toornig worden, juist gelijk honden terug; en zij zien er dan zeer boosaardig uit. Andere soorten, gelijk de magot (Inuus ecaudatus) schijnen niet zoo te handelen. Andere soorten wederom - en dit is een groote anomalie in vergelijking met andere dieren - trekken haar ooren terug, toonen haar tanden en klapperen daarmede, als zij geliefkoosd worden en zich daardoor aangenaam gestemd gevoelen. Ik nam dit bij twee soorten van Macacus en bij den *Cynopithecus niger* waar. Deze gebaren zouden, ten gevolge van onze gemeenzaamheid met honden, door lieden, die met apen onbekend zijn, nooit voor een uitdrukkingsvorm van vreugde of genoegen gehouden worden.

Uit het medegedeelde kan men afleiden, dat het achteruittrekken der ooren alleen toorn uitdrukt bij die dieren, welke met de tanden vechten o.a. de verscheurende dieren, paarden, kameelen, lama's. Die houding der ooren kan verklaard worden, als men in aanmerking neemt, dat ze oorspronkelijk aangenomen werd om de ooren voor de beten der vijanden te beschutten - het is dus een voorbereiding tot het gevecht; bijgevolg worden door gewoonte en associatie, telkens wanneer die dieren zich wat wild voelen of zich bij het spelen wild houden, de ooren naar achteren getrokken; het is een geste geworden, die bij elke aandoening van toorn optreedt.

Hoe honden, katten, paarden, herkauwende dieren en apen verschillende gemoedsaandoeningen uitdrukken, deelt Darwin ons in hoofdstuk V mede. Hij gaat na, hoe b.v. de apen genoegen, vreugde, genegenheid, smart, toorn, verbazing en schrik te kennen geven en eindigt dit hoofdstuk, zoo belangrijk door de opgave van een groot aantal feiten ten opzichte van de uitdrukkingsvormen van onderscheidene dieren, dus: ‘Het is onmogelijk met sir C. Bell in te stemmen, wanneer hij zegt, dat de aangezichten der dieren hoofdzakelijk geschikt schijnen te zijn om woede en vrees uit te drukken’; en evenmin, wanneer hij zegt, dat al hun uitdrukkingen ‘meer of minder volkomen tot hun uit wilskracht voortspruitende handelingen of noodzakelijke instincten teruggebracht kunnen worden.’ Hij, die kijken wil naar een hond, welke zich gereed maakt om een anderen hond of mensch aan te vallen, en naar hetzelfde dier, als het zijn meester liefkoost, of letten wil op het voorkomen van een aap, als hij geplaagd, en als hij door zijn oppasser geliefkoosd wordt, zal gedwongen zijn toe te geven, dat de bewegingen van hun gelaatstrekken en hun gebaren

bijna even vol uitdrukking zijn als die van den mensch. Hoewel geen verklaring gegeven kan worden van sommige uitdrukkingsvormen bij de lagere dieren, is het grootste aantal ervan verklaarbaar in overeenstemming met de drie in het begin van het eerste hoofdstuk aangevoerde beginselen.'

Vereweg 't grootste gedeelte van 't boek (hoofdst. VI-XIV) is aan den mensch gewijd. Achtereenvolgens worden de uitdrukkingsvormen van: lijden en weenen, gedruktheid, zorg, verdriet, verslagenheid, wanhoop, vreugde, uitgelatenheid, liefde, teedere gevoelens, godsdienstige toewijding (devotie), nadenken, peinzen, kwaadgeluimdheid, pruilen, vastberadenheid, haat en toorn, minachting, verachting, walging, schuld, hoogmoed, hulpeloosheid, geduld, bevestiging en ontkenning, verwondering, verbazing, vrees, ontzetting, oplettendheid op zich zelven, schaamte, beschroomdheid, bescheidenheid, zedigheid en blozen besproken. Zooveel mogelijk gaat D. bij de bespreking van de afzonderlijke onderwerpen aldus te werk: eerst wordt de gewone wijze van gelaats- en lichaamsbeweging, die aan die aandoening verbonden is, opgegeven; vervolgens hoe kinderen, krankzinnigen en wilde volken deze uitdrukken, en ten slotte de vraag beantwoord: waarom wordt deze bepaalde aandoening door deze bepaalde beweging uitgedrukt? 't Is haast onnoodig te zeggen, dat de geleerde schrijver ons hierbij een schat van interessante feiten, theorieën en opmerkingen geeft. 't Is bijna alles nieuw, wat hij mededeelt, daar hij van zijn voorgangers weinig ontleende.

Belangrijk is o.a. 't volgende: kleine en jonge kinderen schreeuwen dikwijls hevig en langdurig, zelfs wanneer zij maar een geringe smart, honger of ongemak, hebben. Terwijl zij aldus schreeuwen, zijn de spieren rondom de oogen sterk saamgetrokken, waardoor de oogen gesloten zijn. Het schreeuwen gaat dus gepaard met het stevig dichtsluiten der oogen. Tot bewijs hiervan geeft Darwin 6 photographieën (instantanées) van schreiende kinderen. Van allen zijn de oogen geheel of bijna gesloten. Van waar die sluiting der oogen?

't Schreeuwen (evenals hartelijk lachen, hoesten of niezen) veroorzaakt een sterke uitademing; door het uitdrijven van lucht, gevoegd bij 't samentrekken van de borstkas, heeft er een vertraging plaats in de beweging van het bloed in de aderen van den hals en 't hoofd, waardoor verschillende organen ervan met bloed overvuld worden. Ook in het oog treedt die overvulling met bloed sterk op. 'Professor Donders van Utrecht', zegt D., 'algemeen bekend als een der hoogste autoriteiten in Europa omtrent het gezicht en het maaksel van het oog, heeft met de meeste welwillendheid dit onderzoek voor mij met behulp der vele vernuftige werktuigen van de moderne wetenschap ondernomen en heeft de resultaten publiek gemaakt. Hij toont aan, dat gedurende heftige uitademing de uitwendige, de in en achter den oogbal gelegen vaten allen op twee wijzen aangedaan worden, namelijk door de vermeerderde drukking van het bloed in de slagaderen en door de ver-

hindering van den terugkeer van het bloed in de aderen. Het is derhalve zeker, dat zoowel de slagaderen als de aderen van het oog gedurende heftige uitademing meer of min uitgezet worden.' Door 't schreeuwen heeft er dus een groote toeneming van bloeddrukking in 't oog plaats. Dit nu wordt tegengegaan door samendrukking der spieren rondom 't oog en door sluiting daarvan. Er zijn voorbeelden, waaruit blijkt, dat het oog werkelijk schade lijdt, als het gedurende heftige uitademing gebrek aan ondersteuning heeft. 'Het is een feit, dat krachtige uitademingspogingen bij hevig hoesten of braken, en vooral bij niezen, somtijds aanleiding geeft tot het springen van de kleine (uitwendige) vaten van het oog. Wat de inwendige vaten aangaat, heeft Dr. Gunning onlangs een geval van exopthhalmie' (het buiten de oogkas treden van den oogbal) 'beschreven tengevolge van kinkhoest, welke naar zijn meening van het springen der dieper liggende vaten afhing.' Darwin meent nu, dat alleen het gevoel van onbehagelijkheid reeds voldoende zou zijn om aanleiding te geven tot de geassocieerde gewoonte om den oogbol door de samentrekking der omringende spieren te beschermen. 'Zelfs de verwachting of de mogelijkheid van een beschadiging zou daartoe waarschijnlijk voldoende zijn, op dezelfde wijze, als een te nabij het oog bewegen van een voorwerp tot onwillekeurig knippen met de oogleden aanleiding geeft. Wij mogen derhalve veilig besluiten uit de waarnemingen van Sir C. Bell en vooral uit de meer zorgvuldige onderzoekingen van professor Donders, dat het stevig sluiten der oogleden gedurende het schreeuwen der kinderen een handeling van diepe beteekenis en van wezenlijk nut is.' Het langdurig schreeuwen leidt onvermijdelijk tot overvulling der bloedvaten van het oog en dit zal, meent D., geleid hebben eerst bewust, en later uit gewoonte, tot de samentrekking van de spieren rondom de oogen om deze te beschermen.

Hierdoor kan verklaard worden, hoe het komt, dat smartelijke aandoeningen het eerst en het meest aan de spieren rondom de oogen zich openbaren. Bij 't ouder worden leert het kind zijn gemoedsaandoeningen bedwingen, 't schreeuwt niet meer bij elke onaangename gewaarwording. Maar de gelaatsbewegingen, die 't schreeuwen vergezellen, zijn allengs bij onaangename gewaarwordingen habitueel geworden, zij treden toch op, al is het in mindere mate, ook wanneer 't schreeuwen uitblijft.

Niet minder belangrijk zijn de opmerkingen, die Darwin maakt, als hij de uitdrukkingsvormen bespreekt van hulpeloosheid en onmacht. 'Als iemand wenscht aan te toonen, dat hij iets niet doen kan of niet kan verhinderen, dat iets gedaan wordt, haalt hij dikwijls snel de beide schouders op. Tegelijkertijd buigt hij, als het geheele gebaar volkomen uitgevoerd wordt, zijn ellebogen dicht naar binnen, heft zijn geopende handen op en draait ze naar buiten met uiteengespreide vingers. Het hoofd wordt dikwijls naar de eene zijde geworpen, de

wenkbrauwen opgeheven en dit veroorzaakt rimpels dwars over het voorhoofd. De mond wordt over 't algemeen geopend. Ik mag vermelden, om aan te toonen hoe onbewust er aldus op de gelaatstrekken ingewerkt wordt, dat, hoewel ik dikwijls met voordacht mijn schouders opgehaald had, om waar te nemen, hoe mijn armen geplaatst waren, ik volstrekt niet bewust was, dat mijn wenkbrauwen omhoog geheven waren en mijn mond geopend was, totdat ik mij zelven in een spiegel bekeek, en sedert heb ik dezelfde bewegingen op de aangezichten van anderen opgemerkt.'

Verder deelt D. mede, dat Engelschen veel minder veelvuldig en krachtig de schouders ophalen dan Franschen en Italianen. Het gebaar variëert van de hierboven beschreven samengestelde beweging tot een slechts een oogenblik durend en nauwlijks merkbaar ophalen der beide schouders; bij een dame, die in een armstoel zat, bestond het gebaar in het een weinig naar buiten keeren van de open handen met uiteengespreide vingers. Zeer jonge Engelsche kinderen zag D. nooit de schouders ophalen. Belangrijk was daarom de volgende mededeeling van een hoogleeraar in de geneeskunde, door wien het zelf was waargenomen. 'De vader van dezen heer was een Parijzenaar en zijn moeder een Schotsche dame. Zijn vrouw is van vaders- en moederszijde van Britsche afkomst en mijn berichtgever zegt, dat hij niet gelooft, dat zij ooit in haar leven haar schouders ophaalde. Zijn kinderen zijn in Engeland grootgebracht en de kindermeid is een volbloed Engelsche vrouw, die men nimmer de schouders heeft zien ophalen. Nu nam men waar, dat zijn oudste dochter op den leeftijd van tusschen zestien en achttien maanden de schouders ophaalde, waarop toen de moeder uitriep: 'Kijk dat kleine Fransche meisje de schouders ophalen!' In 't eerst deed zij dit dikwijls en wierp soms haar hoofd een weinig achteruit en naar ééne zijde; maar zij bewoog, voor zoover opgemerkt werd, haar ellebogen en handen niet op de gewone wijze. De gewoonte verdween allengs, en nu, terwijl zij iets over de vier jaar oud is, ziet men haar nooit meer op die wijze handelen. Van haar vader zegt men, dat hij soms zijn schouders ophaalt, vooral wanneer hij met iemand redetwist: maar het is uiterst onwaarschijnlijk, dat zijn dochter hem op zoo jeugdigen leeftijd nagebootst zou hebben; want, gelijk hij opmerkt, kon zij bij geen mogelijkheid dat gebaar dikwijls bij hem gezien hebben. Indien daarenboven de gewoonte door nabootsing verkregen was, is het niet waarschijnlijk, dat zij zoo spoedig van zelve bij dit kind en, gelijk wij dadelijk zien zullen, bij een tweede kind, verloren gegaan zou zijn, terwijl de vader nog bij zijn huisgezin woonde. Men mag er bijvoegen, dat dit kleine meisje in haar aangezicht in bijna belachelijke mate op haar Parijschen grootvader gelijkt. Zij vertoont ook een ander en zeer merkwaardig punt van gelijkenis met hem, namelijk een eigenaardig klein gebaar. Als zij namelijk ongeduldig naar iets verlangt, strekt zij haar kleine hand uit en wrijft

snel met haar duim tegen den wijsvinger en middelsten vinger; nu werd datzelfde gebaar onder dezelfde omstandigheden dikwijls door haar grootvader gemaakt.

De tweede dochter van dezen heer heeft ook op den leeftijd van achttien maanden haar schouders opgehaald en is ook later met die gewoonte opgehouden. Het is natuurlijk mogelijk, dat zij haar oudere zuster nagebootst heeft; maar zij ging er mede door, nadat haar zuster de gewoonte afgelegd had. Zij geleek eerst minder op haar Parijschen grootvader dan haar zuster op denzelfden leeftijd, maar nu meer. Zij heeft ook tot op den huidigen dag toe de eigenaardige gewoonte om, als zij ongeduldig is, haar duim en twee voorste vingers tegen elkander te wrijven.

In dit laatste geval hebben wij een goed voorbeeld van de erfelijkheid van een eigenaardig gebaar; want niemand zal, vermoed ik, het feit, dat een zoo bijzondere gewoonte als deze aan den grootvader en zijn beide kleindochters, die hem nooit gezien hadden, eigen was, aan een bloot toeval toeschrijven.

Als men alle omstandigheden overweegt met betrekking tot het ophalen der schouders bij deze kinderen, dan kan men nauwelijks betwijfelen, dat zij deze gewoonte van hun Fransche voorouders overgeërfd hebben, ofschoon zij slechts één vierde Fransch bloed in hun aderen hebben en hoewel hun grootvader niet dikwijls de schouders ophaalde. Er is niets zeer ongewoons in gelegen, hoewel het feit belangwekkend is, dat deze kinderen door erfelijkheid een gewoonte gedurende de vroegste jeugd hebben verkregen en er later mede zijn opgehouden; want het komt dikwijls voor bij vele soorten van dieren, dat zekere kenmerken door de jongen een tijd lang behouden, maar later verloren worden.’

Het kwam D. eerst onwaarschijnlijk voor, dat zulk een samengesteld gebaar als 't schouderophalen, met al de vergezellende bewegingen aangeboren zou zijn. Daarom informeerde hij, hoe de doove en blinde Laura Bridgman, die, als zij de gewoonte opvolgde, haar niet door nabootsing kon verkregen hebben, haar uitoefende. Zijn berichtgeefster deelde hem mede, dat zij haar schouder ophaalt, haar ellebogen naar binnen draait en haar wenkbrauwen opheft op dezelfde wijze als andere menschen onder gelijke omstandigheden.

Ook verschillende menschenrassen, waaronder die nooit veel omgang met Europeanen gehad hadden, handelen op die wijze. Scott beval een Bengalees in een hoogen boom te klimmen; de man zeide met een ophalen zijner schouders en een zijdelingsch schudden van zijn hoofd, dat hij zulks niet kon. Scott wetende, dat de man lui was, dacht, dat hij het wel kon, en drong er op aan, dat hij 't beproeven zou. Zijn gelaat werd nu bleek, zijn armen hingen slap langs zijn zijden naar beneden, zijn mond en oogen werden wijd geopend en nogmaals den boom opnemende, keek hij den heer Scott van ter zijde aan,

haalde zijn schouders op, draaide zijn ellebogen naar binnen en stak zijn open handen uit.

Uit de verdere mededeelingen blijkt, dat behalve Europeanen ook Hindoes, Maleiers, Micronesiërs, Abyssiniërs, Arabieren, Negers, Indianen van Noord-Amerika en Australiërs - terwijl vele van deze inboorlingen bijna volstrekt geen omgang met Europeanen gehad hadden - hun schouders ophalen, in sommige gevallen met de andere daarbij behoorende bewegingen gepaard; waaruit men wel mag afleiden, dat dit gebaar er een is, dat den mensch van nature eigen is.

Na nog eenige zeer lezenswaardige opmerkingen omtrent dit gebaar gemaakt te hebben, behandelt D. het theoretische gedeelte van 't vraagstuk. ‘Wij moeten nu onderzoeken, waarom menschen van alle deelen der wereld, wanneer zij gevoelen, hetzij zij dit gevoel wenschen te toonen of niet, dat zij iets niet kunnen of willen doen, of niet kunnen verhinderen, dat iets door een ander gedaan wordt, hun schouders ophalen, daarbij tevens dikwijls hun ellebogen naar binnen buigende en de binnenvlakte van hun hand met uiteengespreide vingers vertoonende en dikwijls hun hoofd een weinig naar ééne zijde werpen, hun wenkbrauwen opheffende en hun mond openende. Deze gemoedstoestanden zijn òf eenvoudig passief òf toonen een vast besluit om niet te handelen. Geen der bovenstaande bewegingen is van het minste nut. De verklaring ligt, naar ik niet betwijfelen kan, in het beginsel van onbewuste tegenstelling (antithesis). Dit beginsel schijnt hier even duidelijk in het spel te komen als in het geval van een hond, die, als hij zich wild gevoelt, de houding aanneemt, die geschikt is voor den aanval en om hem een voor den vijand vreeselijk uiterlijk te geven; maar zoodra hij zich in een toegenegen stemming gevoelt, zijn lichaam in een juist tegenovergestelde houding brengt, hoewel deze hem volstrekt van geen rechtstreeksch nut is.

Men merke op, hoe een verontwaardigd mensch, die wrok gevoelt en zich niet aan het een of andere onrecht onderwerpen wil, zijn hoofd rechtop houdt, zijn schouders schrap zet en zijn borst uitzet. Hij balt dikwijls de vuisten en buigt één of beide zijn armen in de voor aanval of verdediging geschikte houding en spant de spieren zijner ledematen. Hij fronst, dat is: hij trekt zijn wenkbrauwen samen en naar beneden, en vastberaden zijnde, sluit hij zijn mond. De handelingen en houding van iemand, die uitdrukt, dat hij het niet helpen kan, zijn in elk dezer opzichten juist het omgekeerde. Iemand, die uitdrukt, dat hij het niet helpen kan, trekt onbewust de spieren van zijn voorhoofd samen, die antagonistisch werken met de fronsspieren en dus de wenkbrauwen naar de hoogte trekken; te gelijkertijd verslapt hij de spieren rondom den mond, zoodat de onderkaak naar beneden hangt. De tegenstelling (antithesis) is in elk opzicht volkomen, niet alleen in de beweging der gelaatstrekken, maar ook in de stelling der ledematen en in de houding van het geheele lichaam’....

....'In overeenstemming met het feit, dat het schrapzetten der ellebogen en het ballen der vuisten gebaren zijn, welke in geenen deele bij menschen van alle rassen algemeen voorkomen, als zij zich verontwaardigd gevoelen en gereed zijn den vijand aan te vallen, schijnt het ook, dat een hulpelooze of verontschuldigende gemoedsstemming in vele deelen der wereld uitgedrukt worden door eenvoudig de schouders op te halen, zonder de ellebogen naar binnen te draaien of de handen te openen.'

In het laatste hoofdstuk, dat een algemeen overzicht bevat, zegt Darwin, dat onze vroege voorouders, als zij verontwaardigd of matig vertoornd waren, hun hoofd niet rechtop gehouden, noch hun borstkassen opgezet, hun schouders schrap gezet en hun vuisten gebald hebben, vóórdat zij de gewone houding en rechtopgaande stelling van den mensch verkregen en geleerd hadden met hun vuisten of met knuppels te vechten. Daaruit leidt hij af, dat voor dat tijdperk aangebroken was, het uit het beginsel van tegenstelling ontstane gebaar van de schouders op te halen, als een teeken van onvermogen, niet tot ontwikkeling zal gekomen zijn.

Uit hetgeen wij hierboven uit Darwin's boek overnamen, kan blijken, welk gebruik de schrijver gemaakt heeft van de antwoorden, die hij ontving op de vragen, die hij aan reizigers, zendelingen en allen, die met andere volken in aanraking kwamen, gedaan had. Bij elk onderdeel van zijn onderwerp, dat betrekking heeft op den mensch, vindt men opgaven, hoe de inboorlingen van Patagonië, Zuid- en Midden-Afrika, Bornéo, Malakka, China, Bengalen enz. enz. de gemoedsaandoeningen, waarvan sprake is, uitdrukken. Verrassend is zeker wel 't resultaat van deze merkwaardige en uitgebreide verzameling van waarnemingen, dat de wijze, waarop de verschillende volken op de geheele aarde b.v. vreugde, haat, verachting, hulpeloosheid, vastberadenheid enz. te kennen geven, overeenstemmend is. Toch zijn er uitzonderingen; dit blijkt vooral uit 't gedeelte, dat handelt over de teekens van bevestiging en ontkenning, het ja-knikken en het neen-schudden.

Darwin houdt het er voor, dat deze teekens, tenminste bij de Angel-Saksers, aangeboren zijn; immers de blinde en doove Laura Bridgman laat haar *ja* steeds met den gewonen bevestigenden knik en haar *neen* met een ontkennend schudden van het hoofd vergezeld gaan. 'Bij microcephale idioten, die zoo diep gezonken zijn, dat zij nooit leeren spreken, schrijft Vogt, dat een hunner, toen men hem vroeg, of hij meer te eten of te drinken wilde hebben, antwoordde door een neigen of jaknikken van het hoofd. Schalmz neemt in zijn merkwaardige verhandeling over de opvoeding der doofstommen en van kinderen, die slechts één graad boven idiotisme verheven zijn, aan, dat zij altijd de gewone teekens van bevestiging en ontkenning zoowel maken als verstaan kunnen.'

Daarom verwonderde het D., dat deze teekenen door de onderschei-

dene menschenrassen niet algemeen gebruikt worden. In Gipp's Land wordt ontkenning uitgedrukt door het hoofd een weinig achteruit te werpen en de tong uit te steken. Aan het noordelijk uiteinde van het vasteland nabij straat Torres ‘schudden’, de inboorlingen, als zij een ontkenning uitdrukken, ‘het hoofd daarbij niet, maar houden de rechterhand in de hoogte en schudden die, door haar twee- of driemaal half om en weer terug te draaien.’ De Abyssiniërs drukken een ontkenning uit door het hoofd met een ruk naar den rechterschouder te bewegen en tegelijkertijd een zacht klokkend geluid te maken; een bevestiging wordt uitgedrukt door het hoofd achteruit te werpen en de oogen voor een oogenblik te sluiten. De Tagals van Luçon in den Philippijnschen archipel werpen, wanneer zij *ja* zeggen, ook het hoofd achteruit. De Dajakkers van Borneo drukken een bevestiging uit door de wenkbrauwen op te heffen en een ontkenning door ze een weinig samen te trekken, gepaard aan een eigenaardige blik met de oogen. Bij de Arabieren aan den Nijl is het ja-knikken zeldzaam, terwijl het neen-schudden nooit gebruikt en zelfs niet door hen begrepen wordt. Bij de Eskimo's beteekent een knik *ja* en wordt *neen* uitgedrukt door de oogen toe te knijpen. De Nieuw-Zeelanders heffen het hoofd en de kin in de hoogte in plaats van *ja* te knikken. De wilde Indianen van Noord-Amerika drukken bevestiging uit ‘door met de hand (alle vingers behalve den wijsvinger gebogen houdende) een kromme lijn naar beneden en van het lichaam af te beschrijven, terwijl ontkenning uitgedrukt wordt door de open hand met naar binnen gekeerde binnenvlakte naar buiten te bewegen.’ ‘Andere waarnemers’, zegt Darwin, ‘deelen mede, dat het teeken van bevestiging bij deze Indianen is: den voorsten vinger op te heffen en daarna weder te laten zakken en er mede naar den grond te wijzen, of met de hand recht naar voren van het gelaat af te wuiven en dat het teeken van ontkenning is den vinger of de geheele hand van de eene naar de andere zijde te schudden. Deze laatste beweging stelt waarschijnlijk in alle gevallen het zijdelingsch schudden van het hoofd voor. Men zegt, dat de Italianen op dezelfde wijze den opgelichten vinger van rechts naar links bewegen om ontkenning te kennen te geven, zooals ook wij Engelschen soms doen.’

Oppervlakkig beschouwd, meent Darwin, vindt men in de teekenen van bevestiging en ontkenning bij de verschillende menschenrassen een aanmerkelijke verscheidenheid. ‘Indien men evenwel aanneemt, dat het schudden van den vinger of van de hand van de eene zijde naar de andere een voorstelling (symbool) van de zijdelingsche beweging van het hoofd is, en indien wij aannemen, dat de plotselinge achterwaartsche beweging van het hoofd een van de handelingen voorstelt, die jonge kinderen dikwijls doen, als zij voedsel weigeren, is er, wat de ontkenning aangaat, veel eenvormigheid door de geheele wereld heen in de teekens, waardoor zij wordt uitgedrukt. De sterkst sprekende

uitzonderingen worden opgeleverd door de Arabieren, Eskimo's, sommige Australische stammen en Dajakkers. Bij deze laatsten is een fronsing der wenkbrauwen het teeken van ontkenning, terwijl bij ons het neen-schudden van het hoofd dikwijls van een fronsing der wenkbrauwen vergezeld gaat.

Wat het knikken als bevestigend teeken betreft, zijn de uitzonderingen iets talrijker, namelijk bij sommige Hindoe's, bij de Turken, Abyssiniërs, Dajakkers, Tagals en Nieuw Zeelanders. De wenkbrauwen worden soms, om bevestiging uit te drukken, naar boven geheven, en als iemand, zijn hoofd naar voren en naar beneden buigende, den persoon, tot wien hij spreekt, op natuurlijke wijze aanziet, zal hij geneigd zijn zijn wenkbrauwen naar boven te heffen, en dit teeken kan dus wellicht als een verkorting ontstaan zijn. Evenzoo kan het oplichten van de kin en het hoofd als bevestigend teeken bij de Nieuw-Zeelanders ook wellicht in verkorten vorm het naar boven bewegen van het hoofd, nadat men er mede naar voren en beneden geknikt heeft, voorstellen.'

Neemt men het voorafgaande in aanmerking, als ook, dat behalve door alle beschaafde volken, de beide teekens door de Maleiërs, de inboorlingen van Ceylon, de Chineezen, de negers van de Kust van Guinéa, de Kaffers van Zuid-Afrika en nagenoeg al de Australiërs gebruikt worden, dan is er wel het een en ander te zeggen voor de meening van Darwin: de teekens van bevestiging of goedkeuring en van ontkenning of afkeuring ('t ja-knikken en het neen-schudden) zijn te algemeen om ze geheel en al als conventioneel en kunstmatig te beschouwen.

't Voorlaatste hoofdstuk, dat over 'blozen' handelt, verdient zeer zeker de algemeene aandacht.

Blozen noemt Darwin de meest eigenaardige en meest menschelijke van alle uitdrukkingswijzen van gemoedsaandoeningen. Lachen kunnen wij veroorzaken door de huid te kittelen, weenen of fronsen der wenkbrauwen door een slag, wij kunnen door geen enkel physisch middel - dat is door geen enkele inwerking op het lichaam - een blos veroorzaken. Het is de geest, die aangedaan moet worden. Blozen is niet alleen onwillekeurig, de wensch om het te onderdrukken vermeerdert feitelijk de neiging er toe.

'Jonge lieden blozen veel gemakkelijker en sterker dan oude', zegt Darwin, 'maar niet gedurende de vroegste kindsheid, hetgeen opmerkelijk is, daar wij weten, dat kinderen op zeer jeugdigen leeftijd van drift rood worden. Ik heb authentieke berichten gekregen omtrent twee meisjes, die op een leeftijd tusschen twee en drie jaar bloosden; en omtrent een ander teergevoelig kind van een jaar ouder, dat bloosde, als het wegens een fout berispt werd. Vele kinderen blozen op iets ouderen leeftijd op een sterk uitgedrukte wijze. Het schijnt, dat de geestvermogens van kleine kinderen nog niet voldoende ontwikkeld zijn om hun te veroorloven te blozen. Daardoor komt het ook, dat idioten

zelden blozen. Dr. Crichton Browne nam voor mij de aan zijn zorgen toevertrouwde idioten waar, en zag nimmer een echten blos, hoewel hij hun aangezichten rood zag worden, naar het schijnt van vreugde, als voedsel voor hen geplaatst werd, en van toorn. Desniettegenstaande zijn sommige idioten, indien zij niet tot den laagsten trap gezonken zijn, in staat om te blozen. Dr. Behn heeft bij voorbeeld een microcephalen idioot beschreven, dertien jaar oud, wiens oogen een weinig schitterden, als hij genoegen had of zich vermaakte, en die bloosde en zich zijdelings afwendde, toen hij ontkleed werd om geneeskundig onderzocht te worden.

Vrouwen blozen veel meer dan mannen. Het is zeldzaam een ouden man, maar lang zoo zeldzaam niet een oude vrouw te zien blozen. De blinden ontgaan er niet aan. Laura Bridgman, in dezen toestand geboren, zoowel als volkomen doof, bloost. De WelEerw. heer R.H. Blair, directeur van het Worcester College, deelt nog mede, dat drie blindgeboren kinderen van de zes of zeven, die toen in het gesticht waren, groote blozers zijn. De blinden zijn zich eerst niet bewust, dat anderen hen waarnemen, en het is, naar de heer Blair mij mededeelt, een hoogst belangrijk gedeelte van hun opvoeding, hun het bewustzijn hiervan in den geest te prenten; en de hierdoor verkregen indruk zal de neiging om te blozen zeer versterken, door de gewoonte van oplettendheid op zich zelven te vermeerderen.

De neiging om te blozen is erfelijk. Dr. Burgess deelt het geval mede van een huisgezin, uit een vader, moeder en tien kinderen bestaande, welke allen zonder uitzondering in den pijnlijksten graad tot blozen geneigd waren. De kinderen groeiden op, en men zond eenige er van op reis om deze ziekelijke gevoeligheid weg te nemen, maar het hielp alles niet in 't minst. Zelfs eigenaardigheden in de wijze van blozen schijnen erfelijk te zijn. Sir James Paget was, de ruggegraat van een jong meisje onderzoekende, getroffen door haar eigenaardige wijze van blozen; eerst verscheen een groote roode vlek op ééne wang, en daarna vertoonden zich andere vlekken op verschillende wijze over haar gelaat en hals verspreid. Hij vroeg later haar moeder of haar dochter altijd op die eigenaardige wijze bloosde, en het antwoord was: “Ja, dat heeft zij van mij.” Sir J. Paget bemerkte toen, dat hij door het stellen van die vraag de moeder had doen blozen; en zij vertoonde dezelfde eigenaardigheid als haar dochter.’

Darwin gaat na bij welke menschenrassen het blozen plaats heeft, deelt een massa feiten mede, genoeg om aan te toonen, dat blozen, hetzij er eenige verandering van kleur plaats heeft of niet, gemeen is aan de meeste en waarschijnlijk aan alle menschenrassen.

In de meeste gevallen zijn het gelaat, de ooren en de hals de eenige deelen, die blozen, soms de lagere, maar in den regel niet lager dan de hals en het bovenste gedeelte van de borstkas. Hieromtrent dit

voorbeeld; Darwin deelt het volgende geval van een gehuwde vrouw, die aan vallende ziekte (epilepsie) leed, mede:

'In den morgen na haar aankomst in het gesticht bracht Dr. Browne met zijn assistenten haar een bezoek, terwijl zij nog te bed lag. Op het oogenblik, dat hij naderde, bloosde zij diep over haar wangen en slapen; en de blos breidde zich snel tot aan haar ooren uit. Zij was zeer onrustig en beefde. Hij maakte den kraag van haar hemd los om den toestand harer longen te onderzoeken; en daarop verspreidde zich een schitterende blos over haar borstkas, in een boogvormige lijn over het bovenste derde gedeelte van elke borst, en strekte zich benedenwaarts tusschen de borsten omtrent tot het zwaardvormig verlengsel van het borstbeen uit. Dit geval is belangwekkend, daar het blozen zich niet op die wijze naar beneden uitstrekte, voordat het sterk werd, door dat haar aandacht op dat gedeelte van haar persoon gevestigd werd. Toen het onderzoek verder voortging, werd zij weer kalm en de blos verdween; maar bij verscheidene volgende gelegenheden werden dezelfde verschijnselen waargenomen.'

Waarom bepaalt het blozen zich in de meeste gevallen alleen tot 't gelaat, de ooren en den hals?

Bell, over wien wij in 't begin van onze aankondiging spraken, verklaart dit verschijnsel aldus: blozen is een eigenschap, ons gegeven met het bijzondere doel om uit te drukken, wat er in ons binnenste omgaat, gelijk daaruit afgeleid mag worden, dat de kleur zich alleen uitbreidt over de oppervlakte van het gelaat, den hals en de borst, de het meest blootgestelde deelen. Het is niet verkregen, het bestaat van den beginne af.

Dr. Burgess gelooft, dat het ons door den Schepper opzettelijk geschonken werd, opdat de ziel souvereine macht hebben zou, om op de wangen de onderscheidene aandoeningen van het zedelijk gevoel ten toon te spreiden en zoo te dienen als een breidel voor ons zelven en als een teeken voor anderen, dat wij wetten schonden, die heilig behoorden gehouden te worden.

Zij, die deze theorie der doeleinden of eindoorzaken toegedaan zijn, zullen moeielijk kunnen verklaren, waarom schroomvalligheid de werkdadigste van al de oorzaken van het blozen is, daar zij den blozer doet lijden en den aanschouwer onaangenaam aandoet, zonder voor een van beiden van het minste nut te zijn. Zij zullen ook dit niet kunnen verklaren, waarom negers en andere donker gekleurde rassen blozen, bij welke een verandering van de kleur der huid moeielijk of volstrekt niet zichtbaar is.

Men zou deze meening kunnen toegedaan zijn: blozen wordt veroorzaakt door de verslapping van de spierachtige bekleedselen van de kleine slagaderen. De deelen, die blozen, zijn 't meest aan de lucht, 't licht en de afwisseling van temperatuur blootgesteld en daardoor hebben de kleine slagaderen, die zich daar bevinden, de gewoonte verkregen om

zich gemakkelijk uit te zetten en samen te trekken. Deze theorie, zou men kunnen aanvoeren, vindt steun in het feit, dat de menschen van zekere rassen, die gewoonlijk naakt gaan, over hun armen en borstkassen en zelfs tot aan hun middel toe blozen.

Maar waarom blozen onze handen dan niet? deze zijn toch aan dezelfde invloeden blootgesteld, als de zoo even genoemde lichaamsdeelen. Er moet dus iets anders bijkomen. Professor D. H(uizinga), die in den 2^{den} Jaarg. van Isis n°. 3 Darwin's werk aankondigt, deelt zoo duidelijk mogelijk Darwin's theorie van 't blozen mede.

'De menschen', lezen we daar, 'hebben altijd hoogen prijs gesteld op hun persoonlijk uiterlijk en evenzoo hebben zij in hooge mate acht geslagen op het uiterlijk van anderen. Vooral het aangezicht is 't voorwerp van attentie geweest, daar dit 't meest in 't oog viel. Trouwens bij de oorspronkelijk naakte wilden was de geheele lichaamsoppervlakte aan de blikken van anderen blootgesteld. (Het blozen is dan ook niet tot het gelaat alleen beperkt). Wanneer wij nu weten of veronderstellen, dat anderen op ons uiterlijk letten, dan wordt onze attentie sterk op ons zelf gevestigd, voornamelijk op ons gelaat. Dat heeft ten gevolge, dat dat gedeelte van onze hersenen, waarin de gevoelzenuwen van ons aangezicht uitloopen, in werkzaamheid komt. Het is daarmede, even als met het sterker voelen van pijn, wanneer wij op het pijnlijke deel letten. De verhoogde sensibele prikkelbaarheid met betrekking tot het aangezicht kan leiden tot een verslapping van de kleinere bloedvaten van dat lichaamsdeel, en dus tot een rijkeren toevoer van bloed, wij krijgen een kleur. Tusschen sensibele prikkels en de wijdte der kleine bloedvaten bestaat wel degelijk verband, de roodheid van de wang die een oorvijg ontving, het rood worden van de huid, waarop een mosterdpap ligt, bewijzen het.

Langzamerhand is nu die werking op de bloedvaten in habitueel verband gekomen met het denkbeeld, dat anderen op ons letten, ook zonder dat ons aangezicht of ons uiterlijk daarbij in het spel komt. Bij blozen uit moreele oorzaken is het niet de schuld op zich zelf, maar het bewustzijn dat anderen ons voor schuldig houden, dat ons een blos op het gelaat jaagt. Wie inbreuk maakt op de étiquette, bloost omdat hij weet, dat daardoor de aandacht van anderen en wel met ongunstig resultaat, op hem gevestigd wordt. Van den anderen kant zal zelfs een erkend misdadige handeling den bedrijver niet doen blozen, zoo hij zeker weet, dat zij door hem, op wiens oordeel hij prijs stelt, niet wordt afgekeurd.'

Darwin eindigt dit belangrijk onderwerp aldus: 'volgens deze vooronderstelling kunnen wij begrijpen, hoe het komt, dat het gelaat veel meer bloost dan eenig ander deel van 't lichaam, hoewel de geheele oppervlakte min of meer aangedaan is, vooral bij de rassen, die nog bijna naakt gaan. Het is geenszins te verwonderen, dat de donkere rassen blozen, al is er geen verandering van kleur op hun huid zicht-

baar. Wegens het beginsel van erfelijkheid is het niet te verwonderen, dat ook blind geboren personen blozen. Wij kunnen begrijpen, waarom jonge lieden daardoor veel meer aangedaan worden dan oude, vrouwen meer dan mannen, en waarom vooral de tegenovergestelde seksen wederkeerig elkanders blozen opwekken. Het wordt zeer duidelijk, waarom vooral persoonlijke opmerkingen zeer geschikt zijn om een blos te veroorzaken, en waarom de machtigste van alle oorzaken schroomvalligheid is; want schroomvalligheid staat in betrekking met de tegenwoordigheid en meening van anderen en schroomvallige menschen letten altijd in meerdere of mindere mate op zich zelven. Ten opzichte van werkelijke schaamte wegens zedelijke overtredingen kunnen wij begrijpen, hoe het komt, dat niet schuld, maar de gedachte, dat anderen ons voor schuldig houden, een blos opwekt. Iemand, die nadenkt over een in eenzaamheid gepleegde misdaad en gewetenswroeging daarover heeft, bloost niet; en toch zal hij blozen, wanneer hij zich een ontdekt of in tegenwoordigheid van anderen begaan vergrijp herinnert, terwijl de hoegrootheid van zijn blos in nauwe betrekking zal staan tot de mate, waarin hij hecht aan het oordeel van hen, die zijn vergrijp gezien, bijgewoond of vermoed hebben. Overtredingen van conventioneele regels omtrent het gedrag veroorzaken, indien onze gelijken of meerderen sterk aan die regels hechten, dikwijls sterker blos, dan een ontdekte misdaad; en een handeling, die werkelijk misdadig is, wekt, indien zij door onze gelijken niet afgekeurd wordt, nauwelijks een zweem van kleur op onze wangen op. Bescheidenheid uit nederigheid en zedigheid wegens kieschheid van gevoel wekken een levendigen blos op, daar beiden betrekking hebben op het oordeel of de vaste gebruiken van anderen.

Wegens de innige sympathie, welke tusschen den capillairen bloedsomloop van de oppervlakte van het hoofd en dien van de hersenen bestaat, zal bij sterk blozen telkens eenige, en dikwijls een groote verwarring van den geest plaats hebben. Deze gaat zeer dikwijls vergezeld van onhandige bewegingen en somtijds van onwillekeurige trekkingen van zekere spieren.

Daar blozen volgens deze vooronderstelling een indirect gevolg is van de oplettendheid, oorspronkelijk gericht op ons persoonlijk voorkomen, dat is de oppervlakte van ons lichaam en meer bijzonder van het gelaat, kunnen wij de beteekenis begrijpen van de gebaren, waarmede 't blozen door de geheele wereld heen gepaard gaat. Deze bestaan in het verbergen van het gelaat of het naar den grond keeren of afwenden van hetzelve. De oogen worden over het algemeen neergeslagen of zijn onrustig; want om den man aan te zien, die maakt, dat wij schaamte of schroomvalligheid gevoelen, brengt dadelijk op ondragelijke wijze in onzen geest de bewustheid terug, dat zijn blik op ons gericht is. Door het beginsel van geassocieerde gewoonte worden dezelfde bewegingen van het gelaat en de oogen uitgevoerd en kunnen inderdaad

moeielijk vermeden worden, wanneer wij weten of gelooven dat anderen ons zedelijk gedrag gispen of al te sterk prijzen.'

Hiermede hebben wij getracht een denkbeeld te geven van hetgeen men in Darwin's werk aantreft. Vóór wij eindigen, willen wij eerst nog een antwoord geven op de vraag, die wij in 't begin van ons stuk deden: of dit boek van Darwin aan zijn verwachting beantwoord heeft? 't Meerendeel der lezers zullen meer dan voldaan er mede kennis gemaakt hebben. Toch gelooven wij met den aankondiger in Isis, dat sommige lezers 't boek na lezing onvoldaan hebben neergelegd. Was hun verwachting ook te hoog gespannen? Darwin heeft ons gegeven, wat hij geven kon: een schat van interessante feiten, tal van hypothesen en theoriën - hij heeft de fondamenten van een nieuw gebouw gelegd. Maar wie 't boek gaat lezen in 't denkbeeld, dat ook 't gebouw zelve door hem kant en klaar is afgeleverd, hij zal onvoldaan zijn; hij spande dan ook zijn verwachting van 't boek onbillijk hoog.

Wij onderschrijven geheel, waar de aankondiger in Isis mede eindigt: wie over dit zoo weinig onderzocht onderwerp iets degelijks wil bestudeeren, zal zich een nauwgezette studie aan Darwin's werk besteed niet beklagen. Hij zal er in vinden, als het hem gaat, als ons, veel wat verrast, wat boeit, wat treft.

Ten slotte een woord van dank aan den verdienstelijken vertaler. Wij, die zijn vertaling herhaalde malen vergeleken met het oorspronkelijke werk, aarzelen niet te verklaren, dat hij boven allen lof zich van zijn moeielijke taak gekweten heeft. Daarenboven heeft hij Darwin's werk met een tal van belangrijke en voor leeken dikwijls onmisbare aanteekeningen versierd. Ook de uitgever mag geprezen worden. Wij wenschen hem en den vertaler 't meest mogelijke succes met dit werk en uiten de hoop, dat deze uitgave van Darwin's Expression of the Emotions in Man and Animals zulk een aftrek vindt, dat èn vertaler èn uitgever niet aarzelen ons spoedig een uitgave te bezorgen van Darwin's nog onvertaalde werken.

S.K.

Staatkunde en geschiedenis.

De corruptie in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika en hare oorzaken.

Bij eene vergelijking tusschen de politieke en économische toestanden in Europa en Noord-Amerika was het langen tijd aan de orde van den dag, al het licht op de Amerikaansche en al de schaduw op de Europeesche zijde te laten vallen. Ieder herinnert zich nog de schitterende kleuren, waarmede Eduard Laboulaye vóór eenige jaren de resultaten van het Amerikaansche self-governement en de Amerikaansche décentralisatie in zijn ‘Paris en Amérique’ heeft geschilderd.

Moge nu ook al eene politieke bedoeling, die meer het oog had op *la belle France*, dan op de Vereenigde Staten, aan het boek van den Parijschen professor niet vreemd geweest zijn, te ontkennen is het niet, dat tot op den jongsten tijd in de Europeesche pers een toon van ingenomenheid en bewondering werd aangeslagen, zoodra er sprake was van de voorrechten der groote republiek, van den bloei en voorspoed van ‘'t jong en schoon Amerika.’ Wel mengde zich in die dichterlijke lofzangen in proza en poëzie nu en dan een hoogst onaangename dissonant, wanneer er sprake was van de répudiatie hunner schulden door onderscheiden Staten der unie, van de lynch-justitie, van den schatten- en menschenlevens verslindenden burgeroorlog, van de énorme toeneming der openbare schuld, van de voortdurende ontevredenheid en verarming in het Zuiden, van de zwendelarijen in spoorweg- en mijnondernemingen; maar, in weerwil van die kleine en groote vlekken, bleef men overtuigd van de voortreffelijkheid der Transch-Atlantische republiek en vleide men zich, dat zij ‘het oude en vermolmde Europa’ weldra zoude overvleugelen.

Eerst in den *allerlaatsten* tijd, sedert de Erie-spoorwegschandalen de omkoopbaarheid der rechterlijke macht in den staat New-York aan het licht brachten, sedert het ruchtbaar werd dat onderscheiden stedelijke

regeeringen de stedelijke kassen op onverantwoordelijke wijze geplunderd hadden, sedert eindelijk de hoogstgeplaatste ambtenaren der Unie wegens omkooping, verduistering van 's lands gelden en andere schandelijke praktijken terecht stonden, en ieder schandaal van dien aard tot de ontdekking leidde van een nieuw en zoo mogelijk nog grooter schelmstuk - eerst thans begint men hier en daar in ernst de vraag op te werpen, of de hooggeprezen Amerikaansche instellingen den lof wel verdienen, dien zij zoo langen tijd van het goedgeloovige Europeesche publiek hebben ingeoogst.

De twijfel ontstaat, of de zoo lang en vurig bewonderde republiek, waarin het democratische beginsel zoo consequent werd toegepast en die in zulke exceptioneel gunstige omstandigheden scheen te verkeeren, toch niet ten slotte een treurig *fiasco* zoude maken.

Wij voor ons gelooven niet, dat er vooralsnog reden bestaat om aan de toekomst van de V.S. te wanhopen.

Het Amerikaansche volk heeft bij al zijne gebreken en tekortkomingen ééne eigenschap, die *veel*, die *alles* misschien kan vergoeden.

Het bezit eene levenskracht, eene énergie, eene volharding, een vertrouwen op eigen kracht, een jeugdige levenslust en moed, die alle zwarigheden kan overwinnen en eene grootsche toekomst waarborgen.

Maar wèl gelooven wij, dat het hoog tijd wordt alle krachten in te spannen, om den boom der vrijheid te zuiveren van de ontelbare insecten, rupsen, houtwormen en andere parasieten, die merg en stam dreigen te verteren.

In die overtuiging werden wij versterkt door de lezing van een werk, dat dezer dagen te Augsburg verschenen is met den titel: ‘Die hundertjährige Republik. Sociale und politische Zustände in den Vereinigten Staaten Nordamerika's von John H. Becker. Mit Einleitung von Friedrich von Hellwald.’

De schrijver van dit werk is, volgens den ook ten onzent niet onbekenden heer Von Hellwald, iemand, die gedurende een tienjarig verblijf in alle deelen der Unie een' nauwkeurige kennis van land en volk verkregen heeft, die aan een diep inzicht in de werking der staatsmachine een' scherpe opmerkingsgave en een buitengewone onpartijdigheid paart.

Het werk draagt werkelijk op iedere bladzijde de blijken, dat het geschreven is door iemand, die met de Amerikaansche toestanden, door persoonlijke ondervinding, innig vertrouwd is geraakt.

De schrijver moge nu en dan wat al te pessimistisch zijn, zijn werk is rijk aan feiten, uit de beste bronnen geput, die een verrassend licht werpen op de Amerikaansche toestanden.

De toestand en de vooruitzichten der arbeidende klasse, het antagonisme tusschen negers en blanken in het Zuiden, de dáár heerschende kwijning in alle takken van bestaan, ontevredenheid en anarchie, het verslinken van den voorraad van voor winstgevende cultuur vatbare

gronden in het *far West*, maar vooral de in alle takken van bestuur heerschende omkooping en misbruiken van allerlei aard, worden in dit werk geteekend met zulk een rijkdom van détails, en, voor zooveel noodig, gestaafd met zóóvele bewijzen, dat het geheel den indruk maakt van een zeer bezwarende acte van beschuldiging tegen de Noord-Amerikaansche democratie.

Daar de toekomst van de V.S. zoowel voor den staatsman als voor den man van zaken een onderwerp van voortdurende belangstelling behoort te zijn; daar wij Nederlanders vooral niet vergeten mogen, dat de grondslagen van het imposante gebouw van gindsche transatlantische republiek door onze voorouders der zeventiende eeuw gelegd zijn, en evenmin, dat onze achttiendeëeuwsche vaderen tot hun eigen schade de hand geleend hebben aan de met succès bekroonde pogingen der Amerikaansche koloniën, om zich van de Engelsche heerschappij te bevrijden, hebben wij gemeend, de aandacht van ons publiek op het genoemde werk van den heer Becker te moeten vestigen.

Wij hebben daarom, naar aanleiding van genoemd werk, eene poging gedaan, om de in de V.S. heerschende corruptie in bijzonderheden te schilderen en eene verklaring te geven van de vermoedelijke oorzaken van dit verschijnsel.

Slechts *daarom* is het moeielijk, de heerschende omkooping en het bedrog in alle takken van de administratie in de Vereenigde Staten in bijzonderheden te schilderen, omdat de stof zoo onuitputtelijk rijk is, dat het niet gemakkelijk valt, eene gepaste keus te doen. De geheele wetgeving toch is sedert geruimen tijd niets anders dan eene reeks van transactiën, die in de *Lobbij* gesloten worden, d.w.z. in de vóór- of nevenzalen van de zittingslokalen der wetgevende lichamen, waarin de volksvertegenwoordigers hunne stem aan ieder, die geld of geldswaarde daarvoor biedt, tot den hoogst mogelijken prijs verkoopen. Deze handel is zoo algemeen bekend en heeft zoozeer het burgerrecht verkregen, dat hij reeds door de invoering van het woord *Lobbyist* in den zin van kooper van eenige wettelijke concessie of dispensatie zich een onvergankelijk monument in het gewone spraakgebruik verworven heeft. In de beteekenis waarin het woord tegenwoordig in de V.S. gebezigd wordt, beduidt het al de individu's, die ter bevordering hunner persoonlijke voordeelen of als agenten voor anderen, door middel van omkooping, een' voor hunne particuliere belangen nuttige wetgeving trachten te verkrijgen.

Van het besef van verantwoordelijkheid van den gekozen wetgever tegenover zijne kiezers of de publieke opinie is bijna overal ieder spoor verdwenen. Ieder beschouwt integendeel zijn gezag, dat hij slechts met groote kosten gedurende de aan elke keuze voorafgaande periode van *electioneering* of bewerking der kiezers verworven heeft, uitsluitend als een middel, om de belangen zijner partij of liever van de aanhangers zijner partij naar vermogen te bevorderen.

Hij heeft dus de zakken vol met ontwerpen voor deze of gene *bill* ten behoeve van de eene of andere naamlooze vennootschap. Daar het echter veel te lastig en tijdroovend zou zijn, indien hij voor de hem in 't bijzonder belang inboezemende bills het noodige aantal collega's wilde trachten te winnen, zoo is men reeds sedert lang zoo praktisch geworden, om dergelijke *bills*, zonder eenige discussie en zonder dat het publiek er iets van bemerkt, door het systeem der zoogenaamde *pools*, door te drijven. Dit stelsel komt hierop neer, dat eene meerderheid der achtbare wetgevers in 't geheim bijeenkomt, en ieder de verschillende bills, welker aanneming hij persoonlijk wenscht, op een algemeene lijst plaatst, die zeer eigenaardig en met een zekere schelmen- of galgenhumor den naam van *omnibus-bill* draagt. Deze omnibus bill wordt geregeld, met de bedoeling, om alle discussie onmogelijk te maken, eerst in de laatste dagen der zitting ingediend en even vóór de sluiting *en bloc* tot wet verheven. Zóó geniet ieder volksvertegenwoordiger de geldelijke voordeelen, die hij door het passeeren zijner bill met de Lobby bedongen heeft. Het geheel berust natuurlijk op het beginsel van compensatie of vergelijking van schuld, en bij alle wetsontwerpen, die een grootere winst beloven, b.v. bij spoorwegconcessiën, bij de verleening of verlenging van een belangrijk monopolie, wordt derhalve in zooverre daarvan afgeweken, dat in deze gevallen het noodige aantal wetgevers, zooals de kunstterm luidt, direkt '*gezien*' moet worden. De belanghebbende Lobbyisten houden dan, onder het genot van champagne en oesters of dergelijke het hart openende en de ziel verteederende overredingsmiddelen (elegante schoonheden spelen voornamelijk in de Lobby van het congres te Washington de hoofdrol) vertrouwelijke gesprekken met elken wetgever in 't bijzonder, waarbij zij gelegenheid vinden, hun vriendschappelijke ofteedere erkentelijkheid of hun bewondering over de vaderlandsliefde of de mannelijke onverschrokkenheid der heeren wetgevers in den vorm van dollars en centen, of op eene andere even aangename wijze, uit te drukken.

Overigens vindt, zooals van zelf spreekt, die omslachtige manier, om de wetgevers gunstig te stemmen, slechts plaats bij nieuwelingen. Bij de meer geroutineerde staatsmannen zijn dergelijke omwegen onnoodig. Een blik, een woord, een kleine wenk is genoeg, de zaak is afgedaan en de wetgever trekt zijn wissel op den heer 'Zoo en zoo.'

De voorbeelden van dergelijke transactiën zijn ontelbaar. Als één van de meest éclatante kan men wijzen op het gebeurde met den Gouverneur Kellog en diens mededinger Penn in Louisiana gedurende den opstand van 1874. Uit de toen in beslag genomene en door de *New-York Tribune* gepubliceerde stukken blijkt onwedersprekelijk, dat verscheidene congresleden zich hun juridische diensten ten gunste der usurpatie van Kellog met belangrijke geldsommen hebben laten betalen,

ja zelfs, dat enkelen zich door beide partijen in deze zaak voor juridische diensten de handen lieten vullen, en wel tenzelfden tijde, dat zij in hunne betrekking als leden van het congres een rechtelijke uitspraak over diezelfde zaak moesten doen.

Het schandelijkste van deze onthullingen is, dat de daarin met name genoemde Butler, Carpenter en Morton de erkende hoofden der regeerende republikeinsche partij zijn. Houden nu de hoofden eener groote groote nationale partij zoo ongegeneerd de handen open, zoo kan men gissen, van welk kaliber de andere, minder in 't oog loopende wetgevers zijn, wier hebzucht niet ten minste door eerzucht eenigermate binnen de perken wordt gehouden. Zoo kan het dan ook geen verwondering baren, dat reeds sedert geruimen tijd de gemiddelde omkoopingsprijs van een wetgever van den staat New-York, in zaken van gewicht, 50 dollars per hoofd, en in zaken van minder belang, aanmerkelijk minder bedraagt. En in verscheidene staten, waarin negers de banken der wetgevende kamers vullen, doen die heeren het nog voor veel minder.

Maar het ergste van de zaak is, dat eene onthulling als die wij uit de New-York-Tribune aanvoerden, voor de schuldigen geene nadeelige gevolgen heeft.

Niet slechts worden die misdadige handelingen niet bestraft, aan de mogelijkheid van hare bestraffing denkt in de V.S. hoogstens een of andere grasgroene nieuweling - evenmin worden de schuldigen met schimp en schande aan den dijk gejaagd; o, neen, het publiek vindt in dergelijke gevallen zoo weinig iets onteerends, dat de alzoo gecompromitteerde in hun maatschappelijke positie en achting veelal niet het geringste nadeel lijden, maar vaak bovendien nog als helden of martelaars vereerd worden. Zóó geschiedde het o.a. met Schuyler Colfax, die van 1868-1872 de waardigheid van Vice-president, en dus de hoogste betrekking op één na in de republiek bekleedde, en den invloed, dien hij in die betrekking als voorzitter van den Senaat uitoefende, ten gunste van de zwendelarij van het Credit Mobilier, waardoor de regeering bij den bouw van den Trans-Atlantischen spoorweg voor de kleinigheid van omstreeks 50 millioen dollars bedrogen werd, voor de ellendige som van 1200 dollars netto verkocht. Ofschoon zijn schuld op de meest overtuigende wijze bewezen werd en hij zich tevergeefs door meineed trachtte te redden, werd hij niet slechts in zijne woonstad South-Bend (in den Staat Indiana) met openlijke eerbewijzen ontvangen, maar reisde ook na dien tijd nog vaak als voorlezer rond; de heer Colfax is namelijk een algemeen geacht lid van de over de geheele uitgestrektheid der V.S. verspreide christelijke jongelingsvereenigingen en houdt als zoodanig zedelijke en godsdienstige voorlezingen in de zondagscholen van de kerken der secte, waartoe hij behoort, bij bij welke gelegenheden hij overal als een bijzonder vroom man en een christen bij uitnemendheid ten hoogste vereerd en bewonderd

wordt(*). Deze man verklaarde dan ook bij het gerechtelijk onderzoek, dat hij *put the money*, *where it would do the most good*, d.i. dat hij de (omkoopings-)gelden dáár gebruikte, waar hij meende er de meeste vrucht van te zullen plukken, en was uiterst verbaasd, dat er nog menschen leefden, zoover in beschaving ten achter, dat zij de schouders konden ophalen over zulk een eenvoudige en natuurlijke transactie. Zijne kiezers, - hij was namelijk ook lid van het congres, - waren dan ook geheel van dezelfde meening, ontvingen hem, toen hij na afloop der gerechtelijke instructie naar zijne vaderstad in Massachusetts terugkeerde, op feestelijke wijs en verzekerden hem bij besluit van een algemeene kiezersvergadering van hunne volkomen sympathie en van hun onverdeelde bewondering voor zijn in de instructie bijzonder aan het licht gekomen talent voor zaken. Een ander voorbeeld. Men kent Jim Fisk, den stichter van het groote operagebouw te New-York, dat hij met lichtvaardige priesteressen van Thalia vulde, in wier midden hij als sultan troonde, tot hij ten slotte door den medeminnaar van eene zijner maitressen doodgeschoten werd. Deze man, die het bewuste theater gebouwd had en onderhield van het geld, dat hij den aandeelhouders van den New-York- en Erie-spoorweg door de meest schaamtelooze zwendelarijen ontstolen had, werd nog na zijn dood zoozeer betreurd en bewonderd, dat in October 1874 door eene tooneelspeelster in een der New-Yorksche schouwburgen, onder toejuiching van het publiek, lofdichten te zijner eere gezongen werden. Zelfs besloot zijne vaderstad Brattleboro in den staat Vermont - zooals voor zulk een groot man betaamt, - een monument voor hem te stichten. De onthulling daarvan geschiedde dan ook op den bepaalden feestdag met de noodige ceremoniën en redevoeringen, in tegenwoordigheid van de geheele bevolking en van de regeering der stad, met de meeste plechtigheid, en in de feestrede werden zijne werken en daden aan de jeugd als navolgenswaardig voorbeeld voor oogen gesteld.

Maar waarom voorbeelden genomen uit betrekkelijk lagere kringen? Het is toch van algemeene bekendheid, dat Grant, de waardige president, zelf zijn politieke grootheid voornamelijk aan den dag legt door de aanneming van geschenken van groote waarde, waarvoor hij den gevers bij de eerste de beste gelegenheid ten koste van het land een ambt verleent. Deze ‘koning in den frak’ heeft dan ook al zijne bloedverwanten met ambten bedacht, en handhaaft hen daarin met de grootste koelbloedigheid, ook wanneer zij zich voortdurend aan de grootste, algemeen bekende ontrouw en diefstal van 's lands gelden schuldig maken, zooals b.v. zijn zwager Casey, die als ontvanger van

(*) Hetzelfde was het geval met zekeren Oakes Ames, die als Vice-president van den Union-Paccific-spoorweg in dezelfde Credit-Mobilier-zwendelarij de rol van Lobby-agent speelde, het benoodigde aantal wetgevers omkocht en bij die gelegenheid o.a. den wissel teekende voor de bovengemelde 1200 dollars, betaalbaar aan Schuyler Colfax, voor welk bedrag hij (Ames) op zich liet trekken.

de in- en uitgaande rechten de ziel is van al de knoeierijen en intriges in Louisiana.

Een ander zwager Dent onderscheidde zich als compagnon van Gould bij de beruchte goudspeculaties aan de New-Yorksche beurs, toen hij de andere beursspelers door de informatiën, welke hem door het ministerie van financiën verstrekt werden, voor enorme sommen wist op te lichten. In de voordeelen dezer speculatie, zegt men, dat zelfs zijne zuster, de vrouw van den grooten staatsman Grant, voor een niet onaanzienlijk bedrag gedeeld heeft. Daarenboven is de heer Grant de champagnevriend van den beruchten Murphey, die als chef van het tolkantoor te New-York ten opzichte van den handelsstand dier stad zich aan zulke afpersingen schuldig maakte, dat Grant hem eindelijk - wel is waar slechts in naam, want in werkelijkheid bleef hij even als vroeger de ziel van het New-Yorksche tolkantoor - door een ander vervangen moest.

Wanneer de hoofden der administratie, de meest bekende leiders der partijen, zoo omkoopbaar zijn, kan er niet aan getwijfeld worden, of iedere gelegenheid, die zich aanbiedt, om de schatkist te bestelen, wordt met gretigheid aangegrepen. Menige operatie, met dit doel ondernomen, zoude, ware zij niet zonneklaar bewezen, geheel en al ongeloofelijk zijn. Zoo bracht de minister van financiën Boutwell eene methode in toepassing, om achterstallige belastingen in te vorderen, die ternauwernood in Turkije haars gelijke vindt. In plaats nl. van de belastingschuldigen direct tot betaling aan te spreken, sloot hij een overeenkomst met zekeren Jayne, die hem door den beruchten Benj. Butler was aanbevolen.

Genoemde Benj. Butler (om dit even in parenthesi te melden) is algemeen bekend onder den naam van Spoon-Butler (lepel-Butler), omdat onder zijn bestuur in New-Orleans gedurende den burgeroorlog het aantal geplunderde zilveren lepels e.z.v., die hun weg gevonden hebben in de koffers van den generaal, buitengewoon groot was. Dit verdrag nu van den minister van financiën met Jayne bepaalde, dat deze de achterstallige belastingen zou invorderen, en voor deze moeite niet minder dan 50 percent van het geïncasseerde zou genieten. Den ambtenaren bij de belasting werd aangeschreven, dat zij hem op alle wijzen behulpzaam moesten zijn, en zijn bevelen moesten nakomen, zoodat hij moeite noch kosten behoefde aan te wenden. Mr. Jayne toog aan 't werk, trachtte echter geenszins de werkelijk achterstallige belastingen in te vorderen, maar gebood eenvoudig alle spoorwegmaatschappijen, groote branderijen en dergelijke, die het grootste deel der belastingen dragen en welker adressen hij aan de boeken der ambtenaren ontleende, om hare belasting aan *hem*, in plaats van aan de regeering te betalen. Op deze zeer eenvoudige manier kreeg de schatkist der V.S. juist de helft van hetgeen zij zonder de werkzaamheid van den heer Jayne zoude hebben verkregen. De andere helft staken

deze heer en de achter hem staande staatsmannen in de zak. Deze zwendelarij was overigens zelfs voor de V.S. al te kras, daar zij ten slotte op eene verdubbeling der belastingen moest neerkomen. Eenige belastingschuldigen wendden zich tot het congres met de bede, om te mogen weten, waaraan Mr. Jayne het recht ontleende, om zich de verschuldigde belastingen te doen betalen, en het congres zag zich, tot groot leedwezen van de stille compagnons, gedwongen eene enquête in te stellen; zij had ten gevolge, dat de minister dit fijn uitgedachte systeem van buitengewoon goedkoope verpachting van de invordering van 's Lands middelen moest opgeven. Van een bestraffing der daarbij betrokken personen, of van eene teruggave door hen van het onrechtmatig verdiende geld is natuurlijk geene sprake geweest, en de goede naam der schuldigen leed er zoo weinig onder, dat president Grant onmiddellijk daarop een zekeren Simmons, die als medehelper van Jayne zijne sporen verdiend had, in weerwil van het eenstemmig protest van de handelswereld te Boston, tot ontvanger der convooien en licenten van deze haven benoemde.

Is het bovenstaande een staaltje van de in het ministerie van financiën gebruikelijke handelwijze, het volgende voorbeeld toont aan, dat het bij de administratie der posterijen op dezelfde wijze toegaat.

In de V.S. belast zich de post uitsluitend met het vervoer van brieven en couranten. Dit vervoer wordt voor ieder gedeelte wegs, bij wege van contract, aan den minstbiedende verpacht, ten minste.... zóó bepaalt de wet.

Daar echter een getrouwe uitvoering dezer bepaling geen bijzonder voordeel afwerpt, was het natuurlijk reeds lang het ijverig streven van alle direct of indirect bij het sluiten dezer contracten medewerkende ambtenaren om de zaak zoo te wenden en te keeren, dat zij er iets bij profiteerden. Zij bereikten hun doel door middel van zoogenaamde ‘strooaannemers’ of ‘stroocontracten.’

De ‘ring’ d.i. de vereeniging van zoodanigen, die op kosten van het publiek iets trachten te verdienen, wijst eenvoudig een strooman aan, die zijn bod zoo laag stelt dat het de kosten niet zou goedmaken. Daar nu een gewone aannemer geen lust heeft, om aan zoodanige zaak geld te verliezen, behaalt de strooman van den ring natuurlijk de zege over zijne mededingers. Het contract wordt met hem gesloten, en daarmede is de zaak vooreerst afgeloopen; het tweede bedrijf speelt geheel en al achter de coulisses, en bestaat eenvoudig daarin, dat de strooman in gebreke blijft, den vereischten borgtocht te stellen, maar dat hij tevens door allerlei spiegelgevechten de onderhandeling hierover zóó lang weet te rekken tot de noodzakelijkheid der uitvoering van het contract voor de deur staat. Is dit oogenblik aangebroken, dan trekt onze strooman zich geheel terug, laat de als borgtocht gestorte som in den steek en de postadministratie in verlegenheid, hoe zij tusschen heden en morgen een ondernemer voor de postroute zal

vinden. Voor een nieuwe uitbesteding van den weg is natuurlijk geen tijd meer, en zoo grijpt de administratie met - nu ongetwijfeld oprecht gemeende - vreugde de gelegenheid aan, die als een wonder telkens als de strooman zich terugtrekt in de gedaante van een anderen ondernemer op het tooneel treedt, die dadelijk gereed staat den gevorderden dienst, natuurlijk tegen goede betaling, voor zijne rekening te nemen.

In welke verhouding de op deze wijs betaalde som tot het stroobod staat, toont een voorbeeld, aan de New-York-Herald ontleend: In het jaar 1869 werd het vervoer per post uitbesteed voor den weg van Santa Fé, de hoofdstad van het territorium New-Mexico, naar El Paso del Norte, aan de noordelijke grens van de republiek Mexico gelegen. Een zekere Lewis fungeerde als strooman van den ring, en schreef in voor 9000 dollars, waarmee hij de eerlijk gemeende aanbiedingen voor een werk, dat omstreeks 12 à 15000 dollars waard was, uit het veld sloeg. Ten behoorlijken tijde trad Lewis terug en het contract werd op den 16^{den} Augustus 1870 met de firma Bradley Barlow en J.L. Sanderson voor den prijs van 39,000 dollars per jaar gesloten. Maar met deze winst was de ring ditmaal niet tevreden, daar zij gemakkelijk verdrievoudigd kon worden. Totnutoe was namelijk de postdienst op dien weg slechts driemaal 's weeks waargenomen, wat ook voldoende was voor de behoeften van de dungezaaide Indiaansch-Spaansche bevolking van dit verafgelegen territorium. Voor den ring echter was de bestaande postverbinding onvoldoende, en de generale postmeester Creswell zag zich op den 4^{den} December van dat *j*aar genoodzaakt op dien weg een *dagelijksche* postdienst in te voeren. Natuurlijk werd de betaling daarvoor op den voet van bovengemeld contract geregeld. Kosten 3 posten in de week 39,000 dollars, dan kosten 7 posten in de week volgens Bartjens natuurlijk 91,000 dollars, en, daar dezelfde menschen, wagens en paarden den vermeerderden dienst konden waarnemen, werd door deze eenvoudige operatie het voordeel van den ring verdriedubbeld.

Evenals in de beide genoemde departementen, gaat het in alle andere toe. Het departement der *marine* b.v. tracht bij het bestuur van 's lands werven steeds invloed uit te oetenen op de verkiezingen ten gunste van de heerschende partij. Staat in den Staat of in het district, waarin de een of andere marinewerf ligt, een verkiezingsstrijd voor de deur, dadelijk gaat men met niets ontziende energie over tot herstel van alle mogelijke oude schepen, zelfs van geheel overtollige en onbruikbare, en spaart daarbij geene kosten. Men heeft daarbij minder ten doel, om eenig werk tot stand te brengen, dan wel, om een zoo groot mogelijk aantal kiezers op de werven aan te stellen, van wie men de overtuiging bezit, dat zij bereid zijn, het rechte ‘ticket’ te stemmen. Zoodra de verkiezing afgeloopen is, wordt tot eene algemeene afdanking van werkvolk besloten, zonder op den toe-

stand van het begonnen werk te letten, en de werf, die voor eenige dagen op een overvollen bijenkorf geleek, ziet er weer leeg en verlaten uit; de reparatie behoevende schepen echter rotten ongestoord voort tot een nieuwen verkiezingsstrijd.

Na de medegedeelde voorbeelden, is het nauwelijks noodig, verdere bijzonderheden over de in N.-A. heerschende corruptie aan te voeren. In de laatste jaren werd dan ook schier de geheele zittingsperiode van het congres door enquêtes naar zaken van dien aard in beslag genomen. Van welken aard evenwel de ontdekte schelmerijen waren, in *dit* punt komen de resultaten van al die onderzoekingen met elkander overeen, dat geen cent der 'verdiende' sommen ooit teruggeven werd en dat de schuldigen, zonder onderscheid, ongestraft bleven.

Indien men echter uit de bereidwilligheid, om de corruptie der heerschende partij aan het licht te brengen, het besluit wilde trekken, dat het der *tegenpartij* werkelijk om hervorming te doen is, ware deze gevolgtrekking zeer ongerechtvaardigd. Want de ondervinding leert, dat de democratie, onder welker vlag de oppositie in 1874 de overwinning bij de verkiezingen behaald heeft, zich dáár, waar zij geheel of gedeeltelijk tot de heerschappij kwam, volstrekt niet anders gedroeg als de republikeinsche partij. Democratische volksvertegenwoordigers in het congres deelden met republikeinsche de omkoopingssommen, die hun het *crediet mobilier* voor den bouw van den Transatlantischen spoorweg ter hand stelde; zij namen eveneens deel aan het komplot, tengevolge waarvan de leden van het vóórlaatste congres een verhooging van hun bezoldiging decreteerden over de laatstverloopen twee jaren van hunne functie. Deze wet werd echter tengevolge van den storm van verontwaardiging, dien zij in het land verwekt had, door het volgende congres, zoover het op de leden daarvan en op de toekomst betrekking had, herroepen, met uitzondering van de verdubbeling der jaarwedde van den president, die men onveranderd liet, omdat diens karakter een stellig *veto* liet verwachten tegen elke poging tot vermindering zijner jaarwedde.

Welke hervormingen van de democratische partij te verwachten zijn, blijkt het best uit het bestuur der stad New-York. Dáár bezitten de democraten wegens de zeer talrijke bevolking van Iersche afkomst (wel 50 percent) sedert lang het onbestreden overwicht. De organisatie der democratische partij te New-York werd door de zoogenaamde Tammany-club beheerscht, die in '68 en '69 onder leiding van den 'Boss' (baas) Tweed en van zijne medehelpers Sweeney, Conolly, den burgemeester der stad, Oakey Hall en anderen, de stedelijke aangelegenheden zoozeer in zijn macht gebracht had en tot zijn voordeel exploiteerde, dat de stedelijke schuld gedurende zijne heerschappij op de volgende ontzettende wijze toenam:

Op den 1sten Januari 1869	bedroeg de schuld 36,293,929 dollars.
Op den 1sten Januari 1870	bedroeg de schuld 48,033,741 dollars.
Op den 1sten Januari 1871	bedroeg de schuld 73,373,552 dollars.
Op den 14den Sept. 1871	bedroeg de schuld 97,287,525 dollars.
Vermeerdering in 2 jaren 8½ maand	60,993,595 dollars.

Op bovengemelden datum, den 14den September 1871, nam het gezag van genoemden 'ring' een einde, tengevolge van de onthullingen in de 'New-York Times.' Het comité met het onderzoek belast vond overigens dat nog een enorme menigte niet ingekomen rekeningen ten laste der stad te wachten was. Deze toen nog uitstaande rekeningen verhoogden de schuld tot op ongeveer 120 millioen dollars; de vermeerdering bedroeg dus voor de bovengemelde periode van 2 jaren en 8½ maand bijna 84 millioen dollars.

Deze kolossale vermeerdering der stedelijke schuld werd op eene wijze tot stand gebracht, die toonde, dat de 'ring' zich over ieder gevoel van betamelijkheid, recht en zedelijkheid wist heen te zetten. Ieder, die eene rekening wegens arbeid, leverantie enz. aan de stad had in te leveren, moest haar bedrag zooveel verhoogen, als de ring goed vond, en dit goedvinden richtte zich naar de behoefte aan zakgeld van de stedelijke autoriteiten. Het meerdere werd natuurlijk onder de '*rechthebbenden*' van den ring verdeeld.

Op die wijze kostte het nieuwe stadhuis, dat bij eerlijk contract misschien voor 2 tot 3 millioen dollars gebouwd ware, ongeveer het tiendvoud van dit bedrag, en de prijs van iederen stoel beliep, zooals uit het verslag van de commissie van onderzoek blijkt, de kleinigheid van 411 dollars. De alle paal en perk te buiten gaande maat dezer bedriegerijen leidde na de onthullingen in den herfst van 1871 tot den val van den Tammanyring. Eenige der voornaamste hoofden vluchtten met de gestolen gelden naar Europa, de meesten naar België, dat geen uitleveringstractaat met de V.S. gesloten had. Anderen daarentegen, waaronder de 'Bosz' Tweed, de mayor der stad, Oakey Hall, enz. bleven onbevreesd in New-York, en trotseerden het rechterlijk onderzoek, dat hen - en dit is de opmerkelijkste trek in dit historische tafereel - bij hun aanhang zóó weinig benadeelde, dat Wm. Tweed, de leider van het geheele eerwaardige, in staat van beschuldiging gestelde gezelschap door het senatoriale kiesdistrict der stad New-York omstreeks denzelfden tijd met een aanzienlijke meerderheid van stemmen tot zijn vertegenwoordiger in den senaat van den staat New-York gekozen werd; een prachtige commentaar op het vrij algemeen heerschende gevoelen, dat steeds van de onwrikbare eerlijkheid, deugd enz. enz. van het volk spreekt, en al het slechte uitsluitend op rekening stelt van enkele individu's, vooral van de autoriteiten, die schurken, die het edele vertrouwen der burgerij misbruiken. Mayor Oakey Hall werd dan ook vrijgesproken, 'omdat hij slechts onachtzaam geweest was,' en Wm. Tweed, eerst nadat de rechtspraak zich lang in alle

bochten gekromd had, en nadat het zonneklaar bewijs van zijn persoonlijke deelneming aan de gepleegde schelmenstreken door geen opeenstapeling van rechtsgeleerde spitsvindigheden meer aan het wankelen gebracht kon worden, naar de gevangenis te Blackwell gebracht, waar hij, als aristocratisch logeergast, een met zijn rang overeenkomstig comfortable leven leidt. Van de millioenen echter, die deze gentleman gestolen heeft, kwam geen cent terecht, daar hij die aan zijn zoon en verdere familie had geëndosseerd, en deze, volgens de heerschende begrippen, een heilig eigendomsrecht daarop bezitten.

Het schandelijke huishouden van den Tammanyring had in New-York hetzelfde resultaat, als in het jaar 1874 de algemeene ontevredenheid met de meer en meer toenemende verdorvenheid van de republikeinsche partij in het geheele land, namelijk een overwinning bij de stembus van de oppositie, die hervorming beloofde. Onder het bestuur dezer hervormingspartij is de schuld der stad New-York in de laatste drie jaren wel is waar niet met 80 millioen vergroot, maar toch altijd van 120 tot 160 millioen dollars gestegen. Overigens is bij de verkiezingen in November 1874 aan de heerschappij der reformpartij door een nieuwe, verpletterende zege van dezelfde democratie, onder de leiding van hetzelfde, slechts uit andere personen bestaande Tammany-gezelschap, reeds weder een einde gemaakt, en het laat zich voorzien, dat de ‘ring’, die nu onder de leiding staat van den bokser, tevens speelhuishouder en congreslid, Morrisey, een nieuwen en rijken oogst zal verwerven van het door Tweed met zoo goed succès bebouwde veld.

Het karakter van dezen ‘hervormden’ Tammany-ring komt treffend uit in het volgende. Bij gelegenheid van de verkiezingen op den 3^{den} November 1873, schoot een van de voornaamste politici van den ring Crocker een' voor de tegenpartij werkenden politicus, met name John Mr. Kenna op de openbare straat dood. Ofschoon zulks bij de lijkschouwing door drie getuigen met eede bevestigd werd, wist evenwel de coroner Woltmann, mede tot de Tammany-club behoorende, de gezworenen zóó te bewerken, dat zij den heer Crocker op de meest eervolle wijze van iedere verdenking van moord of doodslag vrijspraken.

Hetzelfde systeem heerscht met kleine wijzigingen in bijna alle groote steden der Unie. De grondslagen ervan zijn overal dezelfde. Men bezet alle betrekkingen uitsluitend met de blinde creaturen van den ring, die als geheime agenten diensten bij de verkiezing bewezen hebben, zonder op hun bekwaamheid te letten - tracht vervolgens alle ambten zoo hoog mogelijk te bezoldigen, waarom dan ook na afloop van elke verkiezing geregeld door alle beambten een luide klacht wordt aangeheven over de ongenoegzame belooning van hun zwaren arbeid, welke klacht gewoonlijk door de gevraagde verhooging der jaarwedden achtervolgd wordt. Worden op deze wijs de onbeduidende handlangers van de ringorganisatie beloond, dan blijft het leeuwenaandeel van den buit voor den bevelhebber, den ‘Boss’ der stad en zijnen staf, de in-

vloedrijkste politici van het parasietenleger. Dit leeuwendeel bestaat in een aandeel in de voordeelen, die uit de leverantiën, de contracten met de stad en de beschikking over stedelijke grondeigendommen voortvloeien.

En opdat de dagbladen deze knoeierijen niet aan de groote klok zullen hangen, worden hunne redactiën, die natuurlijk zooals alle menschen ook van de winst willen leven, en een grooter boven een kleiner voordeel verkiezen, eenvoudig door zeer goed 'gemeten' en betaalde advertentiën en bekendmakingen tot stilzwijgen gebracht of tot belanghebbende verdedigers van de ringhuishouding gemaakt. Wij willen hiermede niet beweren, dat zij een direct aandeel in eene winstbelovende onderneming versmaden. Integendeel, dit wordt steeds met het grootste genoegen aangenomen, en, hoe grooter het is, met des te meer vuur wordt de onvermijdelijke noodzakelijkheid, het kolossale nut van de onderneming, van het aanleggen b.v. van een park of boulevard bewezen.

Om het sterkste bewijs te leveren, dat de beide tegenover elkander staande politieke partijen, met betrekking tot het bestelen der publieke kassen, volkomen aan elkander gewaagd zijn, heeft de republikeinsche partij, die den democratischen Tammany-ring in New-York zijne lauweren benijdde, in de geheel onder haren invloed staande administratie van de bondshoofdstad Washington een pendant geleverd, dat eindelijk zich in zulk een schitterend licht vertoonde, dat eene enquête niet meer te vermijden was. Het bewijs werd geleverd, dat de meest schaamtelooze omkooping de éénige weg was, om met de aanneming van openbare werken begunstigd te worden. Senatoren en aanzienlijke beambten der bondsregeering genoten het voorrecht van prachtige huizen en villa's voor zich uit den grond te zien verrijzen, zonder zich ooit over de betaling der rekeningen en dergelijke kleinigheden te bekommeren, - de stedelijke kas nam deze moeite op zich met eene liberaliteit, die algemeene waardeering verdient. Gedurende de instructie der zaak werden door aanzienlijke, tot den ring en zelfs tot de rechterlijke macht behoorende personen nachtelijke inbraken gedaan, teneinde compromitteerende papieren te verduisteren. Gedurende het rechterlijk onderzoek werden door de grooten en handlangers van den ring verklaringen afgelegd, welke een zamenweefsel van meineeden waren. Van bestraffing of vergoeding was natuurlijk geen sprake. De '*Boss*' van den ring, een zekere Shepherd, een zeer intieme vriend van den president, zocht voorloopig een toevlucht in het privaatleven; de personen werden verwisseld en aan het recht was voldaan. En zoodra over het gebeurde gras gegroeid is, breken de nieuwaangestelde ambtenaren er zich het hoofd mee, hoe zij het systeem naar de regelen der kunst tot hoogere volkomenheid zullen brengen.

Het éénige onderscheid tusschen de verschillende staats- en stedelijke administratiën en de onderscheiden takken der bondsadministratie

bestaat dan ook in de meerdere of mindere volmaaktheid, waarmede het stelsel van volksexploitatie in de eene of andere plaats of in den eenen of anderen regeeringstak in toepassing gebracht wordt. In Chicago werd bij de stedelijke verkiezing, die kort na den laatsten grooten brand plaats had, onder den moreelen indruk van deze catastrophe, de lijst eener hervormingspartij van zoogenaamde fatsoenlijke lieden gekozen. Hare candidaten bestonden alle uit de crême van de meest gevierde kringen. En vooral haar candidaat voor de betrekking van stedelijk ontvanger genoot als uitnemend medelid der christelijke Kerk en als oud burger der stad, sedert meer dan 30 jaren binnen hare muren gevestigd, een buitengewone achting en werd ook als medeeigenaar van het reusachtige '*Pacific Hôtel*' en millionair dubbel hoog geschat. Plechtig beloofde hij het beheer der stedelijke penningen in dien zin te hervormen, dat hij de interessen der disponible gelden niet zelf in den zak zou steken, zooals totnutoe het algemeene gebruik is van de stedelijke en alle andere Amerikaansche ontvangers, maar dat hij die in de stedelijke kas zou storten. En, hoe werd die belofte nagekomen? Toen in den herfst van 1873 een andere partij bij de verkiezingen triomfeerde, moesten de hervormingspartij en haar hoogst fatsoenlijke en eminente christelijke stedelijke ontvanger, de heer Gage, hunne betrekkingen neerleggen. Een vol jaar daarna, in October 1874, was de laatste intusschen nog niet klaar gekomen met zijne rekening en verantwoording en wachtte de nieuwe stedelijke regeering nog altijd, wanneer het den hoogst-fatsoenlijken heer Gage gelegen zou komen, om voor haar te verschijnen en de in de stedelijke kas ontbrekende som van een half millioen dollars terug te geven. Want zóóveel bedroeg het déficit, dat door den waarden heer ontvanger in private speculaties was belegd. De heer Gage trachtte zich nu door alle mogelijke uitvluchten aan de vervulling zijner verplichting te onttrekken en het déficit te dekken door de overdracht aan de stad van actiën zonder waarde tot zeer hooge, imaginaire coursen. Naief genoeg verlangde hij, dat de stedelijke regeering den verkoop dezer effecten zoolang zou uitstellen, totdat de fictieve cours zijner actiën op de geldmarkt genoteerd stond (hetgeen mogelijk vóór den ondergang der wereld niet zal plaats vinden) en hem intusschen van zijne verplichtingen zoude ontslaan. Opmerkelijk is het hierbij, dat de fatsoenlijke kringen, waartoe de heer Gage behoort, en zelfs dagbladen als de invloedrijke en geachte '*Chicago-Tribune*', deze aanbiedingen van den interest betalenden en kapitaalstelenden ontvanger niet slechts striktrechtvaardig, maar zelfs buitengewoon liberaal, eervol en christelijk achtten. Hun sympathie met den schandelijk vervolgden man van eer steeg echter tot verontwaardiging, toen de staats-procureur zich eindelijk na allerlei wendingen en krommingen, onder de pressie van de publieke opinie der minder fashionable volksklasse en vooral van het vreemde Duitsche element, genoodzaakt zag, eene crimineele vervolging

in te stellen. Evenwel was die vervolging uiterst lauw en flauw, en bestond hoofdzakelijk hierin, dat de heer Gage eens in de drie maanden, omringd door eene schaar van nobele vrienden, die hem op deze wijs hun medelijden te kennen gaven, in de gerechtszaal verscheen, dáár de verontschuldiging aanhoorde van den rechter van instructie en den procureur-generaal over den last, dien zij helaas! gedwongen waren hem aan te doen, en zich, na het afleggen der verklaring, dat hij nog niet gereed was met zijn verdediging, weer naar huis begaf.

Het is vervelend, uit de haast ontelbare menigte ruchtbaar geworden gevallen van omkooping en oneerlijkheid enkele uit te kiezen, te meer, daar zelfs eene reeks van dergelijke gevallen op zich zelve nog geen bewijs oplevert van het werkelijk zedelijk verval eener natie. Zwendelarijen o.a. als bij de administratie der spoorwegen en de mijnondernemingen in de V.S. plaats hadden, waren ook in vele landen van Europa in de laatste jaren niet onbekend. Maar wat niet overal gevonden wordt, is de volstrekte onbekwaamheid der autoriteiten - onverschillig om welke reden - om de zwendelaars ter verantwoording te roepen, en aan de bedrogenen recht en schadevergoeding te verschaffen; is de geheele onmacht van het publiek, om op de plichtvergeten regeeringsbeambten eenige blijvende moreele pressie uit te oefenen; is het geheele uitsterven van het begrip, dat dergelijke bedriegerijen den bedrieger met smaad en schande overladen; in één woord, het is de geheele wegruiming van alle slagboomen, die ook maar eenigszins in staat zouden zijn, aan den voortvretenden kanker van het zedenbederf paal en perk te stellen. De moreele toestand teekent zich af in het feit, dat de gelukkige zwendelaar en oplichter eene mate van achting geniet in directe verhouding tot het door hem verworven kapitaal, eene achting, even groot als die, welke men den even rijken en grooter, dan die men den minder rijken *eerlijken* man toedraagt. '*Make money*, *honestly*, *if you can*, *but make it anyhow*' is het beginsel, dat alle zedelijkheid, alle begrippen van eerlijkheid en recht vervangt en omverwerpt. En slechts *hij* wordt geacht, die dat beginsel met goed gevolg in practijk weet te brengen.

Wij hebben in het bovenstaande eene schets trachten te geven van de omkooperij en oneerlijkheid, die in de V.S. in alle takken van bestuur aan de orde van den dag is. Die schets is nog in groote mate voor aanvulling vatbaar. Om ook slechts bij benadering een volledig overzicht van het heerschende zedenbederf te geven, zouden wij moeten aantoonen, hoe het rad van het algemeen stemrecht alom door de minste soort van omgekochte verkiezingsagenten in beweging wordt gebracht. Hoe bij de aanstelling van nagenoeg alle ambtenaren zonder onderscheid het beginsel heerscht, dat niet de voor de waarneming

van het ambt vereischte geschiktheid uitzicht geeft op benoeming of herbenoeming, maar alleen het bezit van die eigenschappen, welke in den verkiezingsstrijd de beste diensten kunnen bewijzen; hoe de overwinning in den verkiezingsstrijd in zeer vele gevallen door kunstmiddelen verkregen wordt, namelijk òf door een kunstmatige indeeling der kiesdistricten (het zoogenaamde *Gerrymander*) waardoor eene minderheid der volksstemmen van zekere partij toch eene meerderheid in de vertegenwoordiging weet te verkrijgen, òf wel door directe vervalsching van de processenverbaal der verkiezingen.

Wij zouden moeten aantoonen, hoe de misdadigers, die bij de verkiezingen het best in staat zijn diensten te bewijzen, waartoe geen ander zich leent, juist daardoor, zoodra zij aangeklaagd worden, een zoo welwillende bejegening bij de hoogstgeplaatste personen ondervinden, dat zij een spoedige verbetering van hun toestand met zekerheid kunnen verwachten; hoe er op deze wijze een stilzwijgend verbond bestaat tusschen de misdadigers en de heerschende partij, die in zeer vele gevallen tot straffeloosheid leidt; hoe de Ieren in het Noorden en de negers in het Zuiden zich tot blinde werktuigen laten gebruiken door ieder, die de kunst verstaat hun fanatisme op te wekken of van hunne onwetendheid en afkeer van geregelden arbeid partij te trekken.

Aantoonen, in één woord, hoe de toestand der republiek, nadat zij eene eeuw heeft bestaan, van dien aard is, dat zij in de volgende trekken haar welgelijkend beeld moet herkennen. Eene republiek, waarin het reeds bijna onmogelijk geworden is, een eerlijk man in eenig ambt te brengen; een land, welks ééne (zuidelijke) helft sedert den burgeroorlog en tengevolge van dezen, met de grootste snelheid tot Haïtisch-Mexicaansche toestanden vervalt, in welks andere helft de toestand der arbeidende klasse met een in alle beschaafde landen ongeëvenaarde snelheid achteruitgaat, en waarin zich dientengevolge een proletariaat ontwikkelt, dat gereed staat, de Hunnen- en Vandalenhorden te leveren, van welke reeds Macauley den ondergang van den geheelen bestaanden beschavingstoestand vreesde. Een land, waarin eerlijke arbeid algemeen als domheid veracht wordt; waarin de meest bedriegelijke speculatie en zwendelarij de éénige bezigheid der meer ontwikkelde standen vormt en hun geheele verstandsleven in beslag neemt; waarin de plundering des volks op de grootst mogelijke schaal, tengevolge van de onbegrensde hebzucht der geldaristocratie, op alle mogelijke wijze door de in alle takken van bestuur omgekochte regeeringsmachine ondersteund wordt, zoodat tengevolge daarvan iedere voorkomende gelegenheid om voordeel te behalen door de monopolisten in beslag genomen is. Een land, waar bij de nog eerlijk geblevene elementen van het volk volstrekte radeloosheid heerscht, *hoe* en *of* het mogelijk is, aan de algemeene verrotting paal en perk te stellen. Een land, waarin de beschaving als overtollig veracht en brutale, onder den oppervlakkigen schijn der Parijsche modes bedekte, ruwheid overal den

boventoon voert. Een land, welks vaak geprezen opvoedingssysteem eene machinaal afgerichte jongelingschap oplevert, die geheel en al onvatbaar schijnt voor elke oorspronkelijke gedachte en hare logische ontwikkeling, en die het bovendien voor domheid houdt, zich eenige andere wetenschap te verwerven dan welke zij in het bedrijf, waarin zij het waarschijnlijk acht zich te zullen bewegen, in geld kan omzetten. Een land eindelijk, waarin een vrije pers bestaat, die het niet waagt eene enkele vrije gedachte te uiten, zoodat iedere vooruitgang op geestelijk gebied slechts door invoer van denkbeelden uit Europa kan geschieden.

Wij vleien ons met de hoop, dat de opgegeven schets van de in de V.S. heerschende corruptie, hoe onvolledig ook, toch volstaat, om den indruk te geven, dat die corruptie, zooal niet volstrekt algemeen, dan toch van dien aard is, dat zij een overwegenden invloed op den gang van zaken uitoefent, en dat het voortbestaan der republikeinsche staatsregeling op den duur daardoor in de waagschaal gesteld of ten minste zeer problematiek wordt.

Wij zullen thans eene poging wagen, om naar de oorzaken van het verschijnsel der in de V.S. heerschende corruptie te vorschen. Men heeft die corruptie wel eens beschouwd als het teeken van den beginnenden ouderdom en van de afgeleefdheid eener natie. Maar afgezien van de meening, dat het ouder worden der volken nog een onopgelost vraagstuk is, spreekt de geschiedenis ten duidelijkste het gevoelen tegen, dat eene periode van corruptie onvermijdelijk ook eene periode van zwakheid en verval zoude zijn, die den ondergang eener natie medebrengt. Integendeel zien wij, dat volken na een tijdvak van het grootste zedenbederf zich weder opnieuw tot frissche, volle kracht verheffen, terwijl andere, nog geheel niet door het zedenbederf aangegrepene natiën bezweken en ondergingen, zelfs in den strijd met de meest bedorven volken. Indien er daarenboven één volk bestaat, dat als jong beschouwd mag worden, is het zeker de bevolking der V.S. - Wij voor ons zien dan ook in de daar heerschende corruptie volstrekt geen bewijs van afgeleefdheid, maar integendeel eene eigenaardigheid van de periode van jongelingsontwikkeling, eene soort van groeistuip, een wordingsproces van nieuwe staatsvormen.

De Amerikaansche dagbladen trachten de heerschende corruptie vrij algemeen als een gevolg van den burgeroorlog en van de invoering van het papieren geld voor te stellen. Ten onrechte, naar wij meenen. Niet zelden toch werden oorlogen gevoerd, zonder zulk een allesoverheerschende corruptie tengevolge te hebben, b.v. de bevrijdingsoorlogen tegen de Napoleontische heerschappij, de oorlogen der Nederlanders tegen de Spanjaarden, die der Engelschen tegen de Franschen; maar de ontwikkeling der Amerikaansche corruptie is bovendien reeds vóór den oorlog duidelijk aan te wijzen.

Een van hare belangrijkste phasen is de reeds een menschenleeftijd

vroeger door den president Jackson doorgezette toepassing van het beginsel: ‘de buit behoort den overwinnaar’ d.w.z. de partij, die bij de presidentskeuze getriomfeerd heeft, bezet alle ambten met hare aanhangers en ontslaat derhalve de aanhangers der overwonnen partij uit hunne betrekkingen. In den oorlog vond de reeds bestaande corruptie slechts gelegenheid, hare kiemen tot een overvloedigen oogst te doen opschieten.

Soms ook tracht men de corruptie uit den rijkdom eener natie af te leiden. Maar hoe verklaart men dan het feit, dat Nederland en Engeland, sinds lang de rijkste landen der wereld, op geen stukken na zóó sterk door het hier bedoelde zedenbederf zijn aangetast, als geheele dozijnen doodarme natiën? Voorzeker kan de wijze, waarop het nationale vermogen verworven wordt, een oorzaak van bederf worden. Eene welvaart, die niet verkregen wordt door eene aan het resultaat geëvenredigde inspanning in de werken des vredes of van den oorlog, die slechts verworven wordt tengevolge van de onzekere kansen van het toeval, heeft gewoonlijk *dit* gevolg, dat men de moeite en den arbeid en de eigenschappen die zij veronderstellen, geringschat en verwaarloost en alzoo de hoeksteenen van alle wezenlijke en duurzame macht ondermijnt.

Naar onze meening is de corruptie het oplossende verrottingsproces van de bestaande maatschappelijke toestanden, waardoor de kiemen van nieuwe sociale toestanden tot rijpheid komen. Als zoodanige kiemen werken de oorzaken, welke het gezonde leven van den ouden toestand ondermijnen en dezen daardoor met den ondergang bedreigen. Ze worden evenwel niet door dien vroegeren maatschappelijken toestand zelven voortgebracbt, die zich integendeel uit zucht tot zelfbehoud instinctief daartegen verzet. Het zijn toevallige omstandigheden of krachten, die niet onder den invloed staan van den bestaanden maatschappelijken toestand, welke deze kiemen van bederf in het gezonde sociale organisme brengen.

Alle zoodanige veranderingen, die als kiemen van bederf in een' geregelden maatschappelijken toestand zich vertoonen, worden niet vrijwillig of met opzet bewerkt, maar zijn als onvermijdelijke gevolgen van de concurrentie of van den strijd om het bestaan te beschouwen. De geschiedenis is vol van zulke voorbeelden. Zij komen daarin overeen, dat iedere beschavingsperiode met een tijdvak van zedenbederf begint, zich daaruit verheft tot eene periode van loutering en van wettelijke en zedelijke orde, om ten slotte met het indringen van andere, de bestanddeelen van het maatschappelijk leven veranderende, omstandigheden wederom in een periode van zedenbederf over te gaan. Is een volk gelukkig genoeg of bezit het weerstandsvermogen genoeg, om gedurende dien tijd, waarin de macht der discipline, de tucht, de zeden, de vaderlandsliefde, en alzoo ook de kracht, om aan buitenlandsche vijanden tegenstand te bieden, in diep verval geraken, niet door een ander

overweldigd te worden - dan komt het door een zeker ruiingsproces tot een nieuwe, bij de verouderde omstandigheden passende, zedelijke orde.

Eene nieuwe *zedelijke orde!* Hierin ligt de sleutel tot oplossing van het raadsel. Zoolang evenwel het vooroordeel bestaat, dat er slechts *eene* absoluut-ware zedelijkheid is, slechts *één* vast en onveranderlijk rechtsgevoel, dat in alle tijden, onder alle omstandigheden en bij alle volken hetzelfde is, kan deze oplossing nooit gelukken.

Geschiedenis en volkenkunde leveren ons echter de overtuigendste bewijzen, dat het eene volk een gansch anderen zedelijkheidsmaatstaf bezit, een geheel ander rechtsgevoel als norm voor zijne daden aanneemt dan het andere; dat, met andere woorden, het eene volk een geheel ander *geweten* heeft dan ieder ander, dat onder geheel andere omstandigheden leeft en een geheel anderen aanleg bezit. Het eene prijst zekere daden en zal den dader ten hemel verheffen, die het andere verafschuwt. Het eene neemt niet den minsten aanstoot aan zeden en gebruiken, die het andere als afschuwelijk veroordeelt. Wanneer we dit verschijnsel in het oog houden, kunnen wij ons vleien met de hoop, dat wij de oorzaken van het geheimzinnig verschijnsel in het volksleven, dat men zedenbederf noemt, op het spoor zullen komen. En op dezen grondslag willen we dan ook eene poging wagen, om de thans in de V.S. heerschende corruptie te verklaren.

De boven verhaalde feiten toonen het eigenaardige karakter van dit zedenbederf. Dit ligt namelijk niet hierin, dat enkele of zelfs een geheele reeks van misdaden gepleegd wordt van dien aard, als wij boven geschilderd hebben, maar veeleer daarin, dat het geene schande meer is, die misdaden bedreven te hebben, dat bijgevolg het rechtsgevoel van het volk tegen dergelijke daden niet meer in opstand komt. Zoolang dit laatste het geval is, levert het plegen van misdaden, al geschiedt het nog zoo menigvuldig, nog volstrekt geen gevaar op voor de bestaande maatschappelijke toestanden, aangezien binnen korten tijd de pressie der in verzet komende publieke opinie op de regeering zóó onwederstaanbaar wordt, dat zij met of tegen haren wil de bestaande wetten moet toepassen of nieuwe en strengere bepalingen in het leven moet roepen. Maar wordt de betrapte misdadiger niet meer uit de maatschappij gebannen, is aan het plegen van de misdaad voor hem geen ander nadeelig gevolg verbonden, dan eene zeer geringe kans op veroordeeling en straf, ingeval van ontdekking, terwijl hem, indien hij slaagt en, zooals hoogstwaarschijnlijk is, vrijgesproken wordt (in den regel uit gebrek aan bewijs e.z.v.) eene sociale positie wacht, die in directe verhouding staat tot de waarde van den verkregen buit, - is, in één woord, de moreele afschuw voor de misdaad verdwenen, dan zijn daarmede tevens alle dammen en dijken doorgestoken, die haar binnen zekere vaste grenzen kunnen houden.

Welke zijn nu de oorzaken van zoodanige verzwakking van het nationale geweten?

Ik houd de volgende voor de voornaamste:

1°. De vermenging van verschillende volkselementen, waarvan de werking
2°. versterkt wordt door het groote getal ontvluchte of verbannen misdadigers en vagebonden, die met de immigratie in het land gekomen zijn.
3°. Het verwerven van vermogen zonder of met weinig inspanning, door louter geluk.
4°. De op wettelijke wijze en in politieke vormen beproefde poging, om het abstracte beginsel van gelijkheid van allen in toepassing te brengen.
5°. De met de beide laatste verschijnselen samenhangende onhoudbaarheid der bestaande verdeeling van het kapitaal, die ten gevolge heeft, dat ieder overblijfsel van achting voor het recht van eigendom, dat misschien nog hier of daar aanwezig is, in de kiem dreigt te verstikken.

(*Slot volgt.*)

M^r. C. VISSER.

Een verdienstelijk werk.

De Coöperatiewet en hare toepassing door mr. H. Goeman Borgesius. 's Gravenhage, D. A Thieme, 1877.

Wij worden niet geregeerd door de letter der wet, maar door haren zin en hare bedoeling, en in de eerste plaats moeten wij dien zin en die bedoeling in de geschiedenis der vaststelling van de wet zoeken. Dit stelsel is steeds door mij voorgestaan, en het verheugt mij dat het hoe langer hoe meer ingang schijnt te vinden; zoodra er eene nieuwe belangrijke wet is verschenen, beijvert men zich tegenwoordig om die, aangevuld met de geschiedenis harer vaststelling, afzonderlijk uit te geven. Zoo als bekend is vindt men die geschiedenis in de Bijbladen der Staatscourant, maar, daar het getal van bezitters en lezers dier Bijbladen al zeer gering is, en het zoeken daarin zijne eigenaardige moeijelijkheden heeft, mag het inderdaad een verdienstelijk werk genoemd worden, als men ons zulk een afzonderlijke uitgaaf bezorgt.

Een dergelijk werk heeft de heer Goeman Borgesius verrigt; maar hij heeft meer gedaan. Volkomen op de hoogte van het onderwerp, heeft hij ons de coöperatieve vereenigingen en hare beginselen verklaard en ons medegedeeld, wat zij moeten beoogen en hoe zij behooren te worden ingerigt.

Eene belangrijke inleiding gaat aan het werk vooraf, waarin de rede-

nen zijn opgenomen, die tot het vaststellen der thans bedoelde wet(*) hebben geleid. Vervolgens vermeldt de schrijver bij ieder artikel uit de gevoerde beraadslagingen datgene wat strekken kan om de bedoeling toe te lichten. Inzonderheid vinden wij zeer uitgebreide aanteekeningen bij art. 7, hetwelk bepaalt wat de akte van oprigting moet inhouden.

Ofschoon vooral de goede strekking der wet erkennende, is de schrijver echter niet bijzonder met haar ingenomen; men heeft z.i. - wij lezen dit in een naschrift - te weinig rekening gehouden met specifiek Nederlandsche behoeften. Men vergunne mij eenige regelen daaromtrent uit dit naschrift over te nemen:

'Wat moet bij ons te lande eene wettelijke regeling der coöperatieve vereenigingen bevatten? Zij moet, antwoordde de minister, zoo kort en eenvoudig mogelijk zijn. Het begrip van coöperatie is hier te lande nog weinig ontwikkeld. Voor eene regeling in vele bijzonderheden ontbreekt de noodige ervaring; zij zoude de vrije ontwikkeling der coöperatieve vereenigingen eerder belemmeren dan bevorderen. De tegenwoordige wetsvoordragt moet niet anders beschouwd worden dan als een overgangsmaatregel, waarbij slechts de voornaamste punten worden geregeld, ten einde de bestaande onzekerheid omtrent den regtstoestand der coöperatieve vereenigingen op te heffen en een meer omvattende regeling, zoo deze later noodig wordt bevonden, voor te bereiden.

Men ziet het, de minister stelde zijne eischen zeer matig. Voor het onvolledige en gebrekkige van het ontwerp werd als het ware verschooning gevraagd door een beroep op de weinige ervaring hier te lande op dit gebied opgedaan. Toch zal niemand, die de tiendaagsche discussie nagaat, bij minister of kamer een ernstig streven ontdekken om rekening te houden met specifiek Nederlandsche behoeften.

Wij hebben eenige bloeijende coöperatieve winkelvereenigingen en enkele niet minder bloeijende voorschotbanken, die reeds sinds jaren met succes hebben gewerkt, maar de wetgever heeft de mannen van de praktijk niet geraadpleegd. Tal van leemten en belemmerende bepalingen zouden de wet niet ontsieren, indien men meer te rade was gegaan met de behoeften, zooals zich die ook reeds in Nederland hebben doen gevoelen. Het is waar, wij hebben geen Schulze-Delitsch, in wien zich als het ware de geheele Nederlandsche coöperatie beligchaamt, maar mannen als De Witt Hamer en Heldt weten met hun beiden alligt meer van de praktijk dan de 80 leden der tweede kamer met den minister te zamen. En nu de wetgever met de ervaring, die geraadpleegd had *kunnen* worden, zijn voordeel *niet* heeft gedaan, heeft men ook geen regt voor de leemten van het ontwerp een beroep te doen op gemis aan bouwstoffen uit de coöperatieve beweging in Nederland. Dat er ten slotte nog eene vrij goede wet in het *Staatsblad* gekomen is, is alleen daaraan toe te schrijven, dat onze autoriteiten

(*) Zij is gedagteekend 17 November 1876 en opgenomen in n°. 227 van het Staatsblad van dat jaar.

op dit gebied, naarmate zij minder notitie hebben genomen van de Nederlandsche inrigtingen, met des te meer voorliefde de inderdaad voortreffelijke buitenlandsche wetten hebben bestudeerd. Had de minister voornamelijk in de Belgische wet stof gezocht voor zijn ontwerp, de kamer heeft door sommige toevoegingen, bijna uitsluitend aan de Duitsche wetten ontleend, de voordragt ontegenzeggelijk veel verbeterd.

De taak van den Nederlandschen wetgever was zeker niet gemakkelijk, maar ook niet zoo moeijelijk als men het heeft voorgesteld. Van alle volken om ons heen zijn wij de laatsten, die zich met de regeling van dit onderwerp bezig hielden. En van de Duitsche rijkswet weten wij niet alleen, wat zij bevat en hoe zij wordt toegepast, maar ook hoe zij heeft gewerkt. Met de ondervinding aan de overzijde van de Eems hebben de oprigters van coöperavieve vereenigingen hier hun voordeel gedaan. Een specifiek Nederlandsch karakter dragen de Nederlandsche coöperatieve vereenigingen niet, en zullen zij ook nimmer dragen; de hoofdbeginselen, bij onze naburen proefhoudend bevonden, hebben ook reeds hier te lande uitstekende vruchten opgeleverd. Het was uit dien hoofde op zich zelf zeer rationeel de buitenlandsche wetten ook hier als grondslag te nemen eener wettelijke regeling, maar minder rationeel was het enkele bepalingen vast te stellen, die in geene buitenlandsche wet voorkomen en ook door geen man van de praktijk zouden zijn aangeraden, zooals b.v. de verpligte notariële akte zoowel bij de oprigting als in geval van wijziging der statuten. Erger nog is het dat de wetgever heeft kunnen goedvinden, de bestaande coöperatieve vereenigingen door het weglaten van alle mogelijke overgangsbepalingen, althans voorloopig, nog van slechter conditie te maken. Eene groote leemte is het verder dat de wet de coöperatieve vereenigingen slechts ten deele de voorregten van handelsvereenigingen doet genieten.'

Men veroorlove mij hier eene kleine opmerking, namelijk de vraag of de schrijver door dit betoog zijne stelling, dat men op specifiek Nederlandsche behoeften had behooren acht te geven, kan geacht worden te hebben bewezen. Indien men toch - zooals de schrijver doet - erkent dat de Nederlandsche coöperatieve vereenigingen geen specifiek Nederlandsch karakter dragen en dat ook nooit dragen zullen; indien men er op wijst als op eene verkeerdheid, dat de Nederlandsche wetgever, welligt juist in de meening dat hij daardoor in specifiek Nederlandsche behoeften voorzag, bepalingen in zijne wet opnam, die in geene buitenlandsche wet voorkomen; moet men dan niet tot het logisch besluit komen, dat eigenlijk dat letten op zoogenaamde specifiek Nederlandsche behoeften, volgens het gevoelen van den schrijver, zelfs niet eens zeer wenschelijk zou geweest zijn?

In de aanteekening op art 1 pag. 28 onder letter c lezen wij het volgende:

'De heer Van der Hoeven vroeg aan den Minister, of het wetsontwerp bij aanneming ook op vereenigingen met verkregen regten toepasselijk

zou kunnen worden gemaakt. De Minister antwoordde: “De instellingen, die opgerigt zijn vóór het tot stand brengen van de nieuwe wet, blijven naar algemeene regtsregelen onderworpen aan de wet, onder vigueur van welke zij zijn tot stand gebragt, *althans voor zoover zij geen wijziging behoeven.*” De heer Van der Hoeven deed zijne vraag *vóór de aanneming van het amendement-Bredius*, met het oog op de Amsterdamsche Credietvereeniging, maar het antwoord des Ministers is ook voor bestaande coöperatieve vereenigingen, welke volgens de wet van '55 zijn erkend, niet zonder gewigt. Er blijkt uit, dat de Minister van plan is aan bedoelde vereenigingen, zoo zij goedkeuring vragen op wijziging harer statuten, te antwoorden: “indien gij uwe statuten wijzigen wilt, moet gij, om regtspersoonlijkheid te behouden, u inrigten overeenkomstig de bepalingen der coöperatie-wet.” En dat dit werkelijk 's Ministers voornemen is, is nog duidelijker aan het licht gekomen bij de behandeling van art. 2, en vooral bij de schriftelijke gedachtenwisseling met de Eerste Kamer, toen op een desbetreffende vraag door hem werd geantwoord: “Dat aan de bestaande vereenigingen, die in de termen dezer wet vallen, het regt *niet* kan worden toegekend in het vervolg de Kon. goedkeuring te erlangen op wijziging in hare statuten, acht de ondergeteekende niet twijfelachtig.” - Met die zienswijze kunnen wij ons volstrekt niet vereenigen. De bedoelde vereenigingen hebben een verkregen regt, dat geëerbiedigd dient te worden; de Minister heeft o.i. alleen te beoordeelen of de wijziging als zoodanig in het systeem van den Minister, die de vereeniging erkende, bezwaar zou ontmoeten. In dien geest heeft zich ook de heer Godefroi uitgelaten. “Wanneer,” zoo sprak deze afgevaardigde, “de Minister zegt, dat bij latere aanvragen om wijziging van de statuten van *bestaande* credietvereenigingen, de kwestie zou kunnen ontstaan of die vereenigingen al dan niet vallen in de termen dezer wet, dan moet ik dit ten stelligste betwisten.... De Regeering is verpligt het eenmaal aan die vereenigingen toegekende karakter te eerbiedigen, zoolang de tijd van haar bestaan niet verstreken is. De Regering mag aan de verlangde wijziging in de statuten haar goedkeuring weigeren, als zij in strijd is met de wet, die de naamlooze vennootschappen regelt, maar zij mag niet te kort doen aan eenmaal verkregen regten.” En bij dat betoog van den heer Godefroi sloot zich ook de heer Smidt aan. “Ik ben,” zoo sprak hij, “het volkomen met hem eens, dat, wanneer een vereeniging eens is erkend als naamlooze vennootschap, zij daarop heeft een droit acquis, en wijzigingen in de statuten alsdan ook op dezelfde wijze moeten worden verkregen als waarop de statuten zelve tot stand gebragt zijn.”

Het is te betreuren, dat niemand deze kwestie aan de beslissing der Kamer heeft onderworpen; des te meer, omdat uit de Memorie van Antwoord aan de Eerste Kamer blijkt, dat de Minister door de argumenten van de heeren Godefroi en Smidt niet van zijn ongelijk is overtuigd. Uitdrukkelijk heeft de Minister nog eens opnieuw in dat

antwooord verklaard, “dat aan bestaande vereenigingen, die in de termen dezer wet vallen, niet het regt kan worden toegekend in het vervolg de Kon. goedkeuring te erlangen op wijzigingen in hare statuten.”’

Ik moet verklaren, dat ik mij met de zienswijze van den schrijver en die van de heeren Godefroi en Smidt volstrekt niet kan vereenigen. Van eenmaal verkregen regten kan m.i., na de vaststelling der tegenwoordige wet, geen sprake zijn. Het geldt hier geen *contrakt* tusschen de regering en de vereenigingen aangegaan, maar alleen eene publiekregtelijke erkenning, een regeringsdaad. Al heeft de regering, voordat de tegenwoordige wet bestond, coöperatieve vereenigingen op grond der wet van 1855 erkend, dan volgt daar niet uit, dat zij, na het vaststellen der tegenwoordige wet, zoude mogen handelen alsof die voor de bestaande vereenigingen niet gemaakt was. Had men dit gewild, dan zou men het in de wet uitdrukkelijk hebben moeten zeggen. Ik kan mij alzoo volkomen vereenigen met de verklaring van den minister: ‘dat aan bestaande vereenigingen, die in de termen dezer w e t vallen, niet het regt kan worden toegekend in het vervolg de koninklijke goedkeuring op wijziging in hare statuten te erlangen.’

Doch al mogt men dan ook niet in alle opzigten de beschouwingen van den schrijver kunnen deelen, hij heeft - ik moet het herhalen - een zeer verdienstelijk werk gedaan; een werk, waarvan hij de waarde nog heeft verhoogd door aan het slot een schema te ontwerpen van de statuten eener coöperatieve voorschotvereeniging, welke zich wil plaatsen onder de bescherming van de nieuwe wet, terwijl hij daaraan een vrij uitgebreide memorie van toelichting heeft toegevoegd. De uitgaaf van het werk is net, de prijs is zeer matig gesteld, en ik geloof dus dat de uitgever op een ruim debiet zal kunnen rekenen.

Arnhem, Mei 1877.

M^{r}. G. VAN OOSTERWIJK.

Geschiedenis van den dag.
Vóór en nà de verkiezingen.

Er behoort ook bij de schitterende overwinning der liberalen moed toe den politieken toestand van ons vaderland vóór en ná de verkiezingen te bespreken; of liever - men dient in dat geval een niet geringe mate van afkeer te overwinnen, ontstaan uit teleurgestelde hoop, geschokt vertrouwen; men heeft zoo lang zich reeds gevleid, dat het anders zou worden, men heeft nu het een, dan het andere rad ons voor de oogen gedraaid, en dan krijgt men dat zonderlinge gevoel, dat het best te vergelijken is bij een duizeling.

Drie jaar is het geleden dat de liberale meerderheid in de Kamer de

verklaring onderteekende van onmacht, gegrond op onderlinge verdeeldheid; de teugels van het bewind werden aanvaard door een man, die alleen door groote eerzucht kon worden gedreven het waagstuk te begaan om, steunend op een nog meer verdeelde minderheid, als hoofd der Regeering op te treden. Met het verleden van Heemskerk was het een hopen tegen hope om van hem te verwachten, dat het schip van staat weder in vaste handen zou geraken en in een bepaalde richting gestuurd. Maar men deed het, en de keuze van zijn ambtgenooten maakte dat men niet terstond berouw had. Men weet hoe het sedert ging; het Ministerie, de heer Heemskerk in de eerste plaats, gaf bewijzen van talentvolle werkzaamheid, en belangrijke wetten kwamen tot stand; bij nadere beschouwing echter is er maar al te veel, waarop noch dit Ministerie noch de controleerende liberale meerderheid roem kan dragen; volgde de heer Heemskerk een zigzagpolitiek, een geven en nemen, nu ter linker, dan ter rechterzijde, de liberale partij had geen reden hem dit te verwijten, want zij, die bijna elk wetsontwerp belangrijk wijzigde, boogde op punten, die gelijk stonden met verloochening van beginsel; men denke o.a. aan de wet op het Hooger Onderwijs; aan den anderen kant waren de aanvallen op het Ministerie niet zelden beneden de waardigheid van een parlement en vergat de liberale partij, dat men een Regeering, die zóo wordt aangevallen, ook niet mag dulden. Het openbaar debat scheen soms een caricatuur, en de beelden, die de afgevaardigden gebruikten, moesten de maatstaf zijn van hun innerlijk gehalte; men sprak van houten en blikken sabels. Belangrijke zaken werden verzwegen, de verwijdering uit de buitenlandsche berichten der '*Staatscourant*' van alles wat den Ultramontanen aanstoot kon geven, werd nooit ernstig besproken. Muggen werden uitgezogen, kemels doorgezwolgen.

Het bestuur van den minister Heemskerk liep weldra parallel met de zoogenaamde reorganisatie van de liberale partij, de z o o g e n a a m d e , want het publiek tastte nog lang in het duister rond ten opzichte van die hervorming; de publieke zaak moet publiek behandeld worden, is hier nooit toegepast; het feit was reeds lang algemeen goed, toen de officieële bevestiging volgde in de Tweede Kamer onder den wel wat vreemden vorm, dat de heer Kappeyne een zeldzaam geleerd man was en 't een groote eer moest worden gerekend onder hem te dienen. Of al de liberale leden der Kamer zich bij het Kappeyne-verbond hadden aangesloten, was onzeker; men vertelde nu en dan dat er oningewijden waren, en toch was het zaak bij de tegenwoordige samenstelling der Kamer op allen te kunnen rekenen; van een bepaald program, van een vast plan zelfs voor den veldtocht bleek aanvankelijk niets, tenzij men de bekende redevoering van den heer Kappeyne daarvoor wil houden, die eindigde met het devies: controleeren, gouverneeren; wij hebben reeds vroeger(*) aangetoond, dat die rede niet aan de vereischten van een

(*) Zie *Tijdspiegel*, 1875, No. 1.

program beantwoordde; daarvoor was zij te vaag, te algemeen, terwijl in andere opzichten de punten niet genoeg op de i's gezet werden. Actief trad de ‘leider’ eerst op, toen hij door den Koning werd ontboden, volgens den een om een nieuw Ministerie samen te stellen, volgens den ander om over den bestaanden verwarden toestand zijn advies te geven, - een verschil van opvatting, dat voor de historie het best wordt opgelost, wanneer men de beide lezingen combineert.

Men kent ‘het advies’ van den heer Kappeyne, door ons reeds vroeger(*) gekarakteriseerd als niet strookend met de waardigheid, die men een Regeering moet geven, zoolang men haar niet kan of wil vervangen; 't was de verplichting voor den heer Heemskerk om de onderwijsquaestie tot een oplossing te brengen of liever - want alleen in dat geval heeft het advies een verklaarbaren grond - het Ministerie over de onderwijsquaestie te laten sneuvelen, d.w.z. zoo laten sterven, dat het ook voorgoed begraven kon worden. Zulk een loon was op zich zelf geheel verdiend voor een Minister, die met z i j n verleden in geheimzinnige uitdrukkingen steeds voorgaf in het bezit te zijn van de tooverformule, die de verschillende geheel tegenstrijdige belangen der partijen zou vereenigen.

Onder de liberale publicisten waren er, die ook om een andere reden de afdoening van de onderwijsquaestie wenschten; de onderwijszaak, zoo beweerde men, is reeds te lang het stokpaard, de verkiezingsleuze der liberalen geweest; zij heeft de verwarring onder de partijen nog meer doen toenemen, omdat met de neutrale school stemmen en personen werden aangeworven, die in het liberale kamp niet thuis hoorden en met welke op elk ander gebied niets was aan te vangen voor de liberale behoeften; de onderwijsquaestie, in de laatste jaren telkens vooropgesteld, belette de behandeling van andere, niet minder belangrijke punten van het liberale program, hield de politieke ontwikkeling op elk ander gebied tegen. Meer zuivere partijformatie en meer gezond politiek leven meende men derhalve alleen te kunnen verwachten, wanneer de onderwijsquaestie van de baan was.

Was in deze bewering op zich zelf veel waars gelegen, men vergat dat men, dus redeneerend, de zwakheid der liberale partij bepleitte. Immers, zij was het, die zelf de onderwijsquaestie als verkiezingsleus had aangegrepen, haar 't eerst tot het schibboleth gemaakt, van haar - wat naar ons inzien steeds te bejammeren is - een politieke quaestie gemaakt en haar daarmee scheef voorgesteld.

Vergissen wij ons niet, dan zijn er weinig of geen stemmen opgegaan, welke voor een verdaging van de onderwijsquaestie waren; en toch konden, behalve de reeds aangegevene, nog andere gewichtige redenen worden aangevoerd. De bestaande wet op het lager onderwijs heeft wellicht nog niet lang genoeg geleefd om tot haar herziening over te

(*) Zie *Tijdspiegel*, 1876, N°. 10.

gaan; op het éénig mogelijke beginsel - de neutrale school of, om een betere uitdrukking te bezigen, de volksschool, de nationale school - gebouwd, zou zij veel bruikbaarder zijn, indien haar uitvoering gepaard kon gaan met een aan der liberalen ijver meer geëvenredigd particulier initiatief. Wij zouden zeer zeker veel verder zijn met het onderwijs, indien men, in plaats van een politieke quaestie van het onderwijs te maken, in plaats van alle lasten te werpen op den Staat, zich tot doel had gesteld te trachten, hoever men het met particuliere krachten bij zulk een wet kan brengen. Om een voorbeeld te noemen - enkele gemeenten zijn daarin reeds voorgegaan - een der belangrijkste leemten in de wet is de schrale bezoldiging der onderwijzers; welnu, de wet verbiedt niet door vrijwillige bijdragen de jaarwedden te verhoogen. Wanneer men ziet wat de liberalen in België en in Frankrijk doen voor het onderwijs, dan behoort het volstrekt niet tot de onmogelijkheden, dat der liberalen ijver zich hier uitte in de oprichting b.v. van een kweekschool voor onderwijzers, die in waarheid een model kon heeten en wedijveren met het beste wat Europa oplevert. *Volksonderwijs* zou op deze wijze nuttiger haar geld besteden dan door van de verkiezingsagitatie hoofdzaak te maken.

Maar hoe dit zij, het was dan onder de liberalen gezegd: de onderwijsquaestie bederft de goede zaak, maar het Ministerie Heemskerk moet er op sneuvelen. Zoo gezegd, zoo - niet gedaan. Men heeft met de onderwijsquaestie eigenlijk op dezelfde wijze comedie gespeeld als met de bekende reis naar het Loo, en beide partijen kunnen met goede sier beweren, dat zij de oplossing van de onderwijsquaestie gewild hebben, maar de tegenpartij met verbreking van haar woord oorzaak is geworden, dat zij niet werd afgedaan, en wanneer men tot een onpartijdige conclusie in deze zaak wil komen, dan is het deze, dat geen van beide partijen de zaak heeft aangewild of aangedurfd vóór de verkiezingen. Men kon hier vrede mede hebben, wanneer men openhartig er voor uitgekomen ware; beide partijen, de liberale en de ministerieële - indien men dit woord nog kan gebruiken van de uiterst verdeelde rechterzijde - waren zwak, en het moet uit den aard der zaak voor wenschelijk worden gehouden, dat zulke quaesties worden ter hand genomen door een Regeering, die beschikt over een flinke meerderheid en derhalve is een sterke Regeering. De Minister Heemskerk - zoo beweerde de heer Kappeyne in een der laatste zittingen der Kamer voor het recès - de Rotterdamsche waterweg was in behandeling en de onderwijsquaestie werd er letterlijk met de haren bijgesleept - heeft niet voldaan aan den hem gestelden eisch, hij heeft zijn belofte niet gehouden en derhalve is de reden vervallen, waarom wij hem hebben geduld.

Ware het geweten van den heer Heemskerk zuiverder geweest, of zijn talent als parlementair spreker grooter, hij zou een schitterende repliek hebben geleverd, den hem toegeworpen handschoen opgenomen

en met zooveel kracht teruggeworpen, dat de aanvaller voor 't minst de meest gewonde was. Wij toch, die niet in dienst staan van deze of gene partij, maar zaken behandelen, geen personen, wij kunnen niet nalaten op te merken, dat, moge Heemskerk de Memorie van antwoord opzettelijk vertraagd hebben en kleine redenen gezocht om zich daarover te verontschuldigen, terwijl het bij hem vast stond met deze Kamer de onderwijswet niet te behandelen, de liberale leider van zijn kant eerst van de afdoening der zaak heeft gesproken, toen hij wist dat deze een onmogelijkheid was geworden. Men moet al een zeer behendige goochelaar wezen om de dagteekening zoo te groepeeren, dat de liberale meerderheid van ijver blakende was ten opzichte van de onderwijswet van Heemskerk; zij heeft daarvan al den schijn aangenomen, getrouw daarin geholpen door de gewone liberale spreekbuizen. En al kon het tegendeel worden bewezen, dan rijst als een zeer ernstige acte van beschuldiging tegen de liberale meerderheid op de niet-behandeling van het ontwerp-Moens, dat reeds vóór de indiening van het ontwerp-Heemskerk de gelegenheid bood een eind te maken aan de onderwijsquaestie. Hoe men ook over het ontwerp-Moens moge oordeelen, het ging toch niet aan noch met het oog op de zaak, noch op den persoon om dat voorstel zoo minachtend te smoren als dit is geschied, en tot heden is het gesukkel met de onderwijsquaestie alles behalve een eervolle bladzijde in de geschiedenis der tegenwoordige liberale meerderheid.

Wanneer wij derhalve letten op de feiten, dan heeft de reorganisatie van de liberale partij, haar vereeniging onder één hoofd, ter zijde gestaan door een raad of comité, tot heden weinig vrucht opgeleverd, en de scherpe taal door de *Arnhemsche Courant* tegen den leider gevoerd, was maar al te dikwerf verdiend; de leiding ontbrak, en in de beide kardinale punten, de opdracht tot vorming van een nieuw Ministerie of het zoogenaamde advies op het Loo en de onderwijszaak, kreeg het publiek niet den indruk van een in kracht verjongde partij, maar dien van voortzetting onder een anderen vorm van den ouden onbehagelijken toestand. Het slottooneel van de zitting der Kamer in het parlementaire jaar 76/77, de wijze waarop de heer Kappeyne den waterweg en het onderwijs aaneenreeg, deed denken aan een uitgaand nachtkaarsje.

Kon er onder die omstandigheden geestdrift zijn voor de verkiezingen? Waarvoor zou men stemmen? Voor een Regeering, die door balanceeren nu in deze dan in gene richting haar leven had gerekt, die met zich had laten sollen in de Kamer, zoodat haar eigen geestverwanten den moed hadden opgegeven om haar te verdedigen, terwijl tijdens de verkiezingsvoorbereiding de partijdige benoemingen van de leden der rechterlijke macht het bloed niet minder naar het aangezicht jaagden bij al wie nog eenig eergevoel bezat, dan de beruchte circulaire van den Minister van Justitie over de processies, een circulaire die waar maakte wat het boos gerucht wel eens van den heer Van Lijnden

vertelde?(*) Of zou men stemmen voor de liberale partij, die wel de bewijzen had gegeven van anders te kunnen, maar niet van anders te willen?

(*) Commentaar is geheel overbodig bij de stukken, die aangaande de processies van het Ministerie van Justitie zijn uitgegaan; men behoeft slechts de circulaires van 15 December 1875 en van 11 Mei 1877 naast elkander te leggen; zij zijn uitgevaardigd door *denzelfden* Minister van Justitie, baron C. van Lijnden van Sandenburg.
In die van 15 December 1875, (zie *N. Rott. Courant* 20 Mei 1877) gericht aan de ambtenaren van Justitie, wordt gelast:
a. dat de kennelijk ongeoorloofde processies of optochten *via vacti* moeten worden tegengegaan, na het beproeven van overreding en na gedane waarschuwing van wege de politie, doch alleen dan als zulks tot zelfverdediging der politiemacht en tot handhaving van het gezag der overheid gebiedend wordt gevorderd. Dergelijke optochten worden in den regel vooraf aan het publiek aangekondigd of zijn algemeen bekend en de politie kan daarvan dus tijdig genoeg zijn onderricht, om overreding en waarschuwing vooraf aan te wenden ten einde het feit tegen te gaan of te beletten, althans dat beletten te billijken. Blijft men zich verzetten, dan moet proces-verbaal worden opgemaakt en spoedig last tot vervolging worden gegeven;
b. dat bij optochten - bij processies zal dit minder het geval zijn - waarvan het geoorloofde nog twijfelachtig mocht wezen, evenzeer overreding en waarschuwing door de politie gebezigd moet worden en zonder ze dadelijk te beletten, wanneer daarin wordt volhard, insgelijks proces-verbaal moet worden opgemaakt en zoodra doenlijk eene rechterlijke uitspraak worden uitgelokt.
De circulaire, door den officier van justitie te Maastricht uitgevaardigd, van 11 Mei 1877, luidt aldus:
'In voldoening aan de missiven van Zijne Excellentie den heer Minister van Justitie, dd. 31 Maart 1877, 2de afd. C, no. 5, geheim, en 1 Mei 1877, 2de afd. C, no. 1, geheim, en krachtens den door den heer procureur-generaal bij het Gerechtshof te 's Bosch, bij missiven dd. 13 April 1877, A no. 4648, en 2 Mei 1877, A no. 4878, aan mij gegeven last, heb ik de eer aan u, als hulpofficier van justitie, te berichten, dat Zijne Excellentie, in afwachting van eene op te maken lijst van de in mijn arrondissement geoorloofde processies, bedevaarten en andere openbare godsdienstoefeningen buiten besloten plaatsen en gebouwen, de feitelijke toestand van het jaar 1848 worde gehandhaafd.
Naar aanleiding hiervan heb ik de eer, namens Zijne Exellentie den heer Minister van Justitie, u te verzoeken om de processies, bedevaarten en andere openbare godsdienstoefeningen buiten gebouwen en besloten plaatsen, die in 1848 feitelijk bestonden, voorloopig als geoorloofd te beschouwen, en niet te bemoeilijken, doch die, welke niet in 1848 bestonden, maar van jongere dagteekening zijn, door overreding en waarschuwing tegen te gaan.
Mochten (onverhoopt) overreding en waarschuwing niet baten, dan verzoek ik u een nauwkeurig procesverbaal op te maken, zonder evenwel die processie of bedevaart of openbare godsdienstoefening feitelijk te verhinderen.
Zoo er bij u twijfel bestaat of de eene of andere processie of bedevaart of openbare godsdienstoefening buiten gebouwen en besloten plaatsen al of niet in 1848 feitelijk bestond, dan moet zelfs het opmaken van een procesverbaal door u achterwege gelaten worden, totdat u door mij in overleg met den heer procureur-generaal te 's-Bosch daartoe de speciale last zal zijn verstrekt.
Verder verzoek ik u, op last van Z. Excellentie den heer Minister van Justitie, mij gegeven bij missive dd. 9 Mei 1877, 2de afd. C no. 3, geheim, en medegedeeld door den heer procureur-generaal te 's Bosch hij apostille dd. 10 Mei, 1877 A no. 4988, van de processiën, bedevaarten en openbare godsdienstoefeningen buiten gebouwen en besloten plaatsen, die in 1848 feitelijk bestonden en voorloopig als geoorloofd moeten worden beschouwd, aanteekening te houden, en u in staat te stellen de noodige inlichting daaromtrent te geven, juist in het belang van het regelingswerk.

Ginds stond men voor de voortzetting van een geknoei met beginselen, dat verveelde en ergerde, hier voor het onbekende. Van daar het gebrek aan warmte bij de opwekking tot den strijd, want al zwegen ook de liberale organen, ook die waarvan men een betere meening kon koesteren, van de fouten der liberalen, en al namen zij een blad voor den mond, waar het de beoordeeling gold van den heer Kappeyne, toch kon daarmee geen geestdrift worden gewekt. Nooit was de uitslag dan ook zoo onzeker als thans.

Moest de houding van het Ministerie afschrikken voor de toekomst, de mogelijkheid werd door de liberalen gevreesd, dat de kiezers vooreerst Heemskerk niet zouden willen missen om de belangrijke wetsontwerpen, die ingediend of voorbereid waren, daar hij in de gegeven omstandigheden de man was om door de klippen door te zeilen en tot stand te brengen wat onder elk ander bestuur hoogst onzeker was; hier en daar liet de openbare meening, nog niet verzoend met de smadelijke wijze waarop de liberalen betrekkelijk korten tijd geleden afstand hadden moeten doen van de Regeering, zich in dien zin uit.

Het inderhaast gesmeede wapen, dat de verkiezingen moesten beslissen over clericaal of anti-clericaal, sneed evenmin, want men wist maar al te goed, dat, had Heemskerk de Ultramontanen steeds te vriend trachten te houden, van de anti-clericale handelingen van de liberale Regeeringen de bewijzen ver te zoeken waren. Men had aan geen van beide zijden een bepaald program; de kranten maakten programma's als elastieke poppen, die men deuken en knijpen kan naar welgevallen en die een tijd lang toch weer dezelfde plooi aannemen; zulk een onschuldig genot moet men niemand misgunnen.

Stonden dus eigenlijk de kansen voor beide partijen zoowat gelijk, had het Ministerie zelfs iets voor door hetgeen het geboden had als prijs, aan den anderen kant hadden de ministerieelen alles tegen door hun onderlinge verdeeldheid. Een partij, die zoo zwak is vertegenwoordigd in de Kamer als dit in de laatste jaren met de conservatieven het geval is, kan nauwlijks meer aanspraak maken op dien naam; dit verschijnsel openbaart zich trouwens niet alleen hier; men vindt het ook elders en wij hebben de redenen daarvan meermalen uiteengezet; de conservatieven worden als stuk gewreven tusschen de liberale en de clericale partij; er is een tijd geweest dat samenwerking tusschen de conservatieven en de kerkelijken mogelijk was; zij hebben inderdaad vele punten van aanraking, maar de eischen van de clericalen zijn in de laatste jaren tengevolge van de overspanning op kerkelijk gebied, zoo hoog geworden, de heerschzucht der kerkelijken zoo sterk, dat geen conservatief meer zijn hand kan leenen; de conservatieven van doorzicht, zooals b.v. de graaf Van Zuylen, hebben dan ook het onmogelijke der vereeniging ingezien en gaven de oude bondgenooten ridderlijk het afscheid. De conservatieven, die in onzen tijd nog bondgenootschap zoeken met de clericalen, meenen deze te

> Eindelijk beveel ik U uitdrukkelijk aan om in deze zoo teedere en hoogst belangrijke zaak met de meest mogelijke kieschheid en voorzichtigheid te werk te gaan en niemands godsdienstig gevoel te kwetsen.'
> Het is goed zulke documenten te bewaren: zij kunnen nog wel eens te pas komen.

gebruiken, maar vergeten dat zij worden gebruikt; voor de clericalen is er op politiek gebied geen plaats; zij begaan de vergissing van te meenen, dat zij den staat kunnen veranderen in een geloofsinrichting, in een kerk. Soms brengt de zucht tot zelfbehoud conservatieven en clericalen tijdens de verkiezingen bijeen, en dat was ook nu weder het geval wel geweest, indien de clericalen, ultramontanen en anti-revolutionairen niet zulk een treurige ervaring hadden opgedaan met den Minister Heemskerk, dien zij toch waarlijk wel in waarde hadden mogen houden. Wordt het isolement de kracht der clericalen, moet ons landje zich de weelde veroorloven van twee clericale partijen, dan kan dit natuurlijk niet anders tengevolge hebben dan dat er koren wordt gemalen op den liberalen molen.

Uit dit oogpunt beschouwd kan men de overwinning van de liberalen bij de verkiezingen zeer goed verklaren. Er zijn zoo weinig conservatieven overtuigd van de voortreffelijkheid van den heer Heemskerk, dat wel nooit een partij zulk een treurige figuur heeft gemaakt als thans de conservatieven bij de verkiezingen, terwijl de vlucht van den anti-revolutionairen 'veldheer' natuurlijk op de troepen een slechten invloed moest uitoefenen. Beiden verloren drie zetels (Amsterdam, Tiel, Delft - Deventer, Utrecht, Gouda). Werd de twijfelachtige meerderheid der liberalen nu in een besliste veranderd en gerekend op 48 tegenover 16 + 9 + 5 = 30 en in het ongunstigste geval van de herstemmingen 32, men kan die overwinning moeilijk toeschrijven aan buitengewone krachtsontwikkeling; eerlijk gezegd: de liberalen zelf zullen niet het minst zich verbaasd hebben over den uitslag; 't is waar, zij hebben drukker gestemd dan men van hen kon verwachten bij het algemeen gebrek aan geestdrift, maar aan den anderen kant bleek opnieuw dat de liberale kiezers nog weinig begrip hebben van de gevaren, waaraan de liberale partij blootstaat door z u l k e liberale volksvertegenwoordigers te hebben als onze Tweede Kamer er ettelijke oplevert; de oude sleur werd gevolgd, de aftredende leden candidaat gesteld; ernstige overweging van het politiek gedrag van den afgevaardigde was uitzondering; en toch moest juist de veel beklaagde politieke toestand aanleiding gegeven hebben tot het brengen van nieuwe praktische mannen in de Kamer, liefst dezulken die in de oude knoeierijen niet betrokken waren en eenig uitzicht gaven, dat zij zaken boven personen zouden stellen en den moed hebben ook in de Kamer de zaken bij haar waren naam te noemen.

Met het oog op de gebleken en betuigde malaise moeten wij veronderstellen, dat er meer is gesproken dan er publiek is geworden en zijn de ware hervormingsgezinden nog niet krachtig genoeg. Men weet hoe het met onze verkiezingen gaat; de meeste worden beslist door de dorpsgrootheden die met een handdruk, een buiging, een complimentje, het vooruitzicht op een voordeeltje wonderwel in hun schik zijn en toch wondervol overtuigd van hun onafhankelijkheid. Loopt

het district gevaar, dan zendt men een paar vrienden als commisvoyageurs in stemmen om het land af te reizen, en de ervaring heeft geleerd dat men daar wonderen mee doen kan.

Inderdaad, verkiezingen als deze hebben weder het bewijs geleverd, dat het met de politieke ontwikkeling van onze kiezers treurig gesteld is. Soms was men met het onderscheid tusschen liberaal en conservatief totaal in de war.

Maar enfin - de liberalen hebben 't gewonnen, en zij moesten wel, want conservatieven zijn er, naar 't schijnt, niet meer; een flinke meerderheid stelt de liberalen thans in staat het ‘controleeren’ te verwisselen met het ‘gouverneeren’, want het is na de opgedane ervaring niet waarschijnlijk, dat Heemskerk zal beproeven evenals vroeger een poging te doen door ontbinding een andere Kamer te verkrijgen in zijn geest.

Is de liberale partij nu in de Kamer sterk genoeg georganiseerd om te beantwoorden aan de eischen, die door de weldenkenden aan haar worden gesteld? Zal zij door het geledene en verledene hebben geleerd? Zal zij een program geven, dat haar verheft in de oogen der natie, een program dat geen vuurwerk zal zijn, geen phrase, maar overtuiging, ernst? Van ons zal niemand op dit punt een geloof verwachten, dat bergen verzet, maar wij hopen nog.

Men beweert, dat onze afgevaardigden tengevolge van de prachtige kieswet slechts de bourgeoisie vertegenwoordigen en wij de dwaasheid begaan van een aldus verkozen en zoo samengestelde Kamer te eischen, wat zij naar de wet der noodzakelijkheid nooit geven kan; men moet immers van niemand begeeren, dat hij doen zal wat met zijn innerlijk wezen in strijd is? Wij zullen weldra zien, wat er van deze beschuldiging is.

Men zegt, dat wij een rijk geworden en daarom uitgedoofde, ziellooze natie zijn geworden, wereldberoemde toonbeelden van kalmte, phlegma, die het land weer onder water zouden laten loopen, als onze voorvaderen niet zulke zware dijken hadden gelegd, en dat wij om die reden ook een Kamer verdragen en telkens vernieuwen als de onze nu in de laatste jaren was, - de spot van iedereen. Aan onze uit de onzuivere assche herrezen liberale meerderheid het bewijs, dat zulk een beschouwing niet voortvloeit uit een juiste opvatting van de werkelijkheid, maar alleen geboren wordt in pessimistische breinen.

Men zegt dat de Hollandsche natie, door rust en rijkdom versuft, een slaapwandelaarster gelijk is geworden, die de gevaren niet ziet, welke haar omringen, en dat alleen een felle schok, een groote ramp haar uit haar gedut kan doen opschrikken. Zeker is het dat alleen een krachtige Regeering de desorganiseerende, ontbindende elementen kan tegenhouden, die op het gebied van Staat en maatschappij zich vertoonen. Om zulk een Regeering te vormen is echter niet alleen veel wijsheid noodig, maar vooral ook karakter, ernst.

17 *Juni* '77.

NOORMAN.

Mengelwerk.

Cornelius' reisvrienden.
(*Vervolg.*)

Ik zat onder de arcaden van den Königsbau te Stuttgart. Mijn mond blies louter cirkelwolkjes uit, die in den vorm van kroontjes op mijn hoofd terecht kwamen. Ik was bijzonder in mijn schik met *mijzelf.* Wie van je kennissen of vrienden zou zoo edel gehandeld hebben, Cornelius? vroeg ik mij zelf af; ik glimlachte tegen me zelf, mijn oogen werden vochtig over mij zelf, ik voelde niets anders dan me zelf, en langzamerhand verbrandde ik al den wierook, dien ik bij me had, dat is, zooveel als een buitengewoon braaf mensch noodig heeft, dus een belangrijke hoeveelheid.

Terwijl ik mijn eigen heerlijkheid zat te genieten, hoorde ik eensklaps de tonen van het citerspel eener in lompen gekleede vrouw. ‘Waarom stoort ge me?’ sprak ik in stilte, en ik wierp haar gemelijk een geldstuk toe, wenkende dat zij moest heengaan. Doch de gave was te groot geweest, zij boog wel driemaal om me te danken en speelde vervolgens haar lied. En dat lied! 't Waren zulke zachte, melancholische tonen, dat zij mijn afkeerig hart tot luisteren dwongen, het ontroerden. Ik zag plotseling, meende ik die, ‘schöne Holländerin’ met haar donkere, weemoedige, smachtende oogen, - 't was of zij weende, omdat ik zonder haar was weggereisd. - 't Sneed mij door de ziel.

Gij deugdzame Cornelius, wat hebt gij gedaan? klonk het in mijn binnenste. Daar was een vrouw, verbrijzeld van hart, en één der weinige nardusdruppelen, die haar waren overgeschoten, wilde zij u schenken - en gij vloodt heen als een bloodaard, ziedaar uw heldenstuk!

Het reizen heeft uw geest nog maar weinig opgefrischt, uw blik niet verruimd, uw hart niet veredeld. Tien jaar hebt gij geleefd als

een taankleurige speld, half vastgeroest in 't kussen, waarop zij gestoken was. Nu is zij daar afgenomen, reeds vier weken lang hebt gij u naar alle kanten mogen bewegen, zijt ge door ieders handen gegaan, mocht iedereen u betasten tot verhooging van uw glans en nog zijt gij stroef, gij oxydeert nog!

Deze gedachten troffen mij door haar ernst en waarheid.

Ik redeneerde verder met mij zelf. Ik ben in dezen een echte Hamlet.

Toen ge te Brussel in 't spoor staptet en de baron Van Kranenburg - ge weet wel, toen gij beide die Anglaise zoo bewonderdet, - u de bekoorlijkheden van de gravin Von Türckheim beschreef, zóó volledig, als maakte hij er een catalogus van op, en zóó plastisch, dat zijn eigen doffe oogen en fletse wangen eensklaps blonken en glommen als het transparant van uw theelichtje, wanneer gij 't pitje aansteekt, - en hij u op de vriendelijkste wijs een der intiemste bladzijden uit zijn levensboek liet lezen, waarvan zelfs Mevrouw de Barones nooit een syllabe gezien had of te zien zou krijgen, gevoeldet gij toen niet, dat gij toch eigenlijk niet meer de Cornelius van de Prinsengracht waart, bestemd een slaaf te worden van die wel teeder-blauwe, maar doodgewone oogen van Elize Lam?

'Voyager c'est résumer une longue vie en peu d'années.' Ik had reeds lang met die uitspraak van Lamartine gedweept, doch nimmer haar goed begrepen. Dwepen doet men gewoonlijk slechts met datgene, wat men niet kent of begrijpt. Maar nu vatte ik haar.

Leven is denken, gevoelen, lijden en genieten en een lang leven is dit alles in hooge mate. Welnu, wanneer men gereisd heeft, weet men wat er in zoo'n korten tijd van een uitstapje wordt gedacht en gevoeld, hoeveel er wordt geschreid en gezucht, en hoe het menschelijk gemoed van alledaagsche blijdschap tot een verrukking, die aan 'Verrücktheit' grenst, kan worden opgevoerd. Vriendschap wordt gesloten, trouw gezworen, banden worden voor de eeuwigheid gelegd, wel te verstaan voor een *reis*-eeuwigheid van 'un peu d'années' - voor eenige weinige weken, dagen, *uren* misschien. Doch de tranen, de lachjes, de lonkjes, de hartstochten zijn om zoo te zeggen gecondenseerde. 't Zijn *reis*-tranen, *reis*-lachjes, *reis*-hartstochtelijkheden, zóó helsch bitter of zóó hemelsch zoet, dat ze een lang leven zouden kunnen versuikeren of vergallen, wanneer zij werden opgelost in die zee van stilstaand proza, dat het voornaamste deel is van ons arm bestaan. De snelheid, waarmee dat alles moet ontstaan en helaas! vergaan, geeft aan elke uiting een verhoogde beteekenis. Een zucht is een orkaan, een 'Ach' een doodsteek voor de ziel desgenen, die 't uitspreekt, een lonkje is het paradijs, een lachje de zaligheid der zeven hemelen. 'Aankomen', beteekent op reis, volgens mijn lievelingsdichter, zooveel als 'geboren worden', en vertrekken is geen 'vertrekken' meer, neen, 'partir c'est comme mourir.'

Ach God! Wie weet hoeveel malen ‘die schöne Holländerin’ reeds gestorven is, en wie zal zeggen of die podagristische baron niet de renaissance in persoon kan zijn!

‘Gij zijt op den goeden weg, Cornelius’, fluisterde mijn ik me toe. ‘Nu zoudt ge ook kunnen begrijpen ‘Voyager c'est un des plus forts exercices que l'homme puisse donner à son coeur’, als gij niet onaandoenlijk als een Spartaan waart.

Toen gij te Parijs u bevondt, kwam u een lange Fries tegen, en met de gratie, waardoor een beschaafd man zich steeds kenmerkt, bood hij u een half pond heerebaai en een karafje bitter aan. Wantrouwend als gij waart, weifeldet gij 't aan te nemen, ofschoon de vriendelijke gever reeds bij voorbaat allen argwaan had afgesneden door u te doen vermoeden, dat hij bijna van adel en goed en wel lid der provinciale Staten was.

Had dit feit alleen u niet tot nadenken moeten brengen? 't Doet er niet toe, dat dit half pond u tweemaal een aanval van zeeziekte bezorgd heeft - 't *blijft* waar, dat ge de Nieuwstad, ja geheel Leeuwarden hadt kunnen afloopen en gij zoudt honderd vragen hebben moeten beantwoorden, ik zeg niet, om een cadeautje te krijgen als het genoemde, maar om 't zoover te brengen, dat diezelfde mijnheer of een ander u een pijp van die geurige krul of een vingerhoed van dat beschavende vocht had willen aanbieden.

Ik zou een menigte soortgelijke voorbeelden kunnen noemen. Alleen herinner ik u nog aan dat gesprek met mevrouw B. Ge zat nog geen kwartier naast haar, of ze vroeg met moederlijke belangstelling met hoeveel kilo gij reisdet, en toen gij antwoorddet: ‘omstreeks 50, Mevrouw’, was 't immers aan haar gelaat te zien, dat haar nobel hart zich ongerust maakte, dat het u aan 't allernoodigste ontbreken mocht. En toen zij daarop, als met eenige aarzeling, bekende, dat zij voor een verblijf van drie weken nooit minder dan zes koffers pakte, had ze daarmee alleen het doel zich een gelegenheid te verschaffen u haar ‘Apothèque de Voyage’, zooals zij 't noemde, te laten zien en u onder een zielbetooverend lachje wat rhabarber, wonderolie en een spaansche vlieg in de handen te spelen, die beminnelijke aanbidster van Boerhave!

Ik bedacht dit alles en ik moest zeggen, 't is waar, reizigersharten kloppen voor elkaar als die van tweelingbroeders. Spoed u voort onder de rookkolom, en welwillendheid, mededeelzaamheid, achting, vriendschap, liefde zelfs schieten op als de wonderboom, onder welks schaduw gij u tegelijk verkwikt en verwondert. De heer Pauw wordt een vriend, de baron een vertrouwde, de ‘stugge’ Fries voorkomend, Mevrouw B. bezorgd en mededeelzaam, ‘die schöne Holländerin’ bemint u als een zuster. Zij hebben hun hart die reuzenopvoeding gegeven, welke men alleen op reis deelachtig kan worden. Reizen ‘c'est changer d'horizon moral.’ 't Ware licht gaat me op! Hoevelen mijner tochtgenooten

verwisselden van zedelijken horizon? Met de snelheid, die een zoon des stooms eigen is, werden zij vatbaar voor hoogere idées, diepere indrukken, verhevener begeerten, begonnen zij behoefte te gevoelen aan zekere toestanden van hart en geest, die zij vroeger niet gekend, waarvan zij zelfs nooit gedroomd hadden. - Sommigen, niet eens als Remus een loopje nemende, sprongen eensklaps van een westerschen in een oosterschen horizon over.

't Waren menschen met Goliathsbeenen! Kinderen echter vergeleken bij die baardelooze titanen, die uit elken zedelijken horizon stapten, zonder een zweem van congestie te krijgen. Zij deden het slechts voor de aardigheid, - maar natuurlijk niet dan na 'un des plus forts exercices du coeur.'

Reizen is een moeilijk en ernstig werk, maar 't werpt zijn vrucht af. Ook mij heeft het gebaat, en dat dank ik niet het minst aan u, mijn waarde vrienden en lieve vriendinnen, die ik thans bij de zachte lichtstrepen van mijn theestoofje terug zie. Hoe warm slaat mij 't hart als ik bedenk wat gij voor me geweest zijt. Och, waren wij maar altijd op reis. Ik gevoel het, nergens zijn wij grooter dan over de grenzen, - en waart gij daar altijd mijn gezellen en gezellinnen, hoe verrukkelijk zou mijn leven, hoe rijk mijn hoofd, hoe goed zou mijn hart zijn!

Helaas, wij moesten scheiden! - En thans is de nood opnieuw mij opgelegd! Een man van zaken kan zelfs niet lang schemeren. - Tot later. Ik moet even naar Elize en dan aan de correspondentie.

De zedelijke mensch verkeert voortdurend in gevaar. Ik had mij op reis door den omgang met zooveel voortreffelijke lieden tot een volkomen gentleman ontwikkeld, meende ik, maar toen ik gisteravond bij mevrouw Lam kwam en niemand in de kamer vond, zag ik een brief op tafel liggen en voor ik 't zelf wist, had ik 't postscriptum verslonden, dat, 't zij tot mijne verontschuldiging gezegd, met mijn naam begon. Uit 't 'uw vurig verlangende Rosa', dat er aan vooraf ging, begreep ik, dat het een brief van Mevrouw was aan haar echtgenoot, die even voor mijn thuiskomst op reis was gegaan.

'Cornelius', zoo stond er, 'komt bijna elken avond een uurtje praten, maar ik houd het er voor, dat hij dat minder om mij dan om "je weet wel" doet. Ge zult zien, dat 't nog eens afloopt zooals ik je voorspeld heb. Gisteren zei ik zoo eens: "vindt je dien Cornelius niet een aardig man?" Ze kreeg een kleur en antwoordde: "aardig, och dat weet ik niet, ook al niet aardiger dan honderd anderen." Dit bewijst genoeg...'

Wat ging 't mij aan, wat die brief verder behelsde. Één zaak was me duidelijk. Vond Elize mij niet aardiger dan honderd anderen, dan

had ik hoogstens een 101ste kans, en met die versche wetenschap moeder en dochter te zullen ontmoeten was een vooruitzicht, dat me niet in verrukking bracht. Ik was inwendig geheel ontsteld, 't werd me te benauwd, ik snakte naar lucht. Mijn bezoek maakte ik dan ook zoo kort mogelijk.

Gelukkig had Elize een boek in de vensterbank liggen en zoo kon ik daarover even praten. Maar welk boek! 't Derde deel van Aspasia. Dezen, voor jonge dames zoo gevaarlijken, roman in haar handen te zien frischte mij mede niet op en nog minder haar antwoord op mijn vraag, hoe 't haar beviel. Ze zei o.a. ‘die school, waarin met den spiegel gedoceerd wordt, zou wezenlijk zoo kwaad niet zijn, 't komt me alleen voor, dat Aspasia zelf zich dat glas te weinig heeft voorgehouden, want zij geeft nu en dan op onaesthetische wijs uiting aan hartstochten, waaronder haar schoonheid zal geleden hebben.’ Ze zei nog 't een en ander, maar 't was mij onmogelijk te luisteren. Och God! een meisje, dat me niet aardig vindt, Aspasia leest en met den spiegel dweept meer dan die Atheensche hetaere, wat zou je daar ook aan hebben! zuchtte ik bij 't naar huis gaan. Ik ben maar blij dat het uit is. Nu is mijn levensgeluk ten minste nog niet geheel verwoest. Ik stapte naar 't oord, waar rouw noch droefheid geïntroduceerd worden en Aspasia's spiegel me nog nooit gehinderd heeft, - dronk een stevig glas wijn en sliep een stuk in den dag. - Ras naderde de avond en klokke zeven riep ik mijn reisvrienden op om me te troosten. Zij verschenen, - een aantal Hollanders.

Het spijt me, dat ik hen u niet aanstonds kan voorstellen, lezer. Ik wensch u eerst in te lichten omtrent één trek, dien ze allen gemeen hebben.

Wij Nederlanders zijn een eigenaardig volkje. We kunnen met het meest philosophische pessimisme, als we thuis zijn, ons arm vaderland allerlei onlieflijkheden naar 't hoofd werpen. 't Klimaat is onuitstaanbaar, de zomer een chimère, het land golft van vochtigheid, het water staat stijf van slik, de velden zijn vlak en eentonig, de steden zijn ouderwets deftig en de dorpen prozaïsch. De handel, de nijverheid, de visscherij, het ministerie, het parlement, het leger, de vloot, de hemel weet wat al meer lijden aan een chronische ziekte. Hoe moet het volk zelf dan wel zijn? Nog onlangs hoorde ik een treffend antwoord op die vraag uit den mond van een der welsprekendste leden van ‘Vervroegd beursuur.’

‘Zullen we nog gewagen van den fieren Nederlandschen Leeuw? Neen, MH., wij mogen dat niet. Bestaat er nog een Nederlandsche Leeuw, dan is het een welks manen zijn uitgevallen, welks tanden zijn verstompt, welks oog is verduisterd, welks geest is versuft. Een aap rijdt paardje op zijn nek en trekt hem bij de ooren, een slang bijt hem in den staart, zijn klauwen zijn geen klauwen meer, hij is onmachtig, zijn broederen tot spot; 't éénige wat hij nog doen kan is

brullen, - maar, MH. men overschatte de waarde van dat levensteeken niet; hij brult van den honger. Het is de leeuw, die stroo zal eten gelijk de os. - Onze natie, MH. - het is haar éénige deugd - is taai als een *poliep.* Schud, trap, smijt, steek, snijd, kerf haar, ze blijft in 't leven, doch 't is 't stomme leven van een ongewerveld dier. Of ik vraag u: Prikkelt de lust haar tot een blijmoedig pogen? neen, ze luiert! Spant de kracht haar spieren tot rustelooze werkzaamheid? ze beuzelt! Bruist het bloed haar door de aderen, zoodat haar oogen vonkelen van vuur en schitterende gedachten rijpen in een vruchtbaar brein? Ze soest! Slaat zij haar vleugelen uit naar een gouden ideaal, dat haar tegenblinkt en betoovert? Zij geeuwt! Dondert de wapenkreet u in de ooren, gespt zij het zwaard aan om den binnen- en buitenlandschen vijand, die op haar loert, naar 't hart te steken? Ze knikkebolt!'

'Men versta mij wel. Ik spreek niet van enkele *individuën*, maar van de *natie als zoodanig.*' ('t Deed mij genoegen dat de spreker bij deze verduidelijking met zijn vinger op zich zelf en met zijn blikken op mij wees). 'De laatste zeg ik, mist lichaams-, ziels-, geest- en denkkracht. En hoe kan het anders, de *poliep* heeft geen *bloed!*'

De meesten onzer applaudisseerden onstuimig, velen drukten hem de hand met een 'dank je wel', 'uit mijn hart gesproken', 'helaas, maar al te juist!' waarop de redenaar, niet ongevoelig voor zooveel waarheidsliefde bij zijn publiek, enkele argumenten meer in 't bijzonder ontwikkelde en een uitdrukking aan zijn oogen gaf, waaruit ieder begreep, dat hij nog duizend bewijzen voor zich hield, aangezien het toch reeds een uitgemaakte zaak was, dat Onze lieve Heer - of zoo ge wilt, de groote Mogendheden - de proef met ons namen om te zien, hoe diep een natie wel kan zinken en toch met het hoofd boven water blijven.

Ongetwijfeld zal ieder onbevooroordeeld mensch met deze speech instemmen. Toch heeft ze mij op reis dikwijls door 't hoofd gespeeld, juist omdat ze mij van A tot Z een leugen scheen. Ik weet wel, ik zal me vergist hebben. Maar bij al onze akeligheden hebben wij Nederlanders één hartverheffenden karaktertrek. Zoodra wij voor een wijl internationaal worden, begint ons vaderlandsch hart te kloppen en 't duurt niet lang of wij verlangen naar onze dijken terug, als de Tyroler naar zijn bergen.

> 'Der Frosch hüpft wieder in sein Pfuhl,
> Wenn er auch säss auf einem goldnen Stuhl.'

Daar schijnt geen plaats te zijn, waar wij kunnen aarden dan in het lieve vaderland.

'Parijs is levendig, vroolijk, lachend, maar is 't er gezellig?' vraagt

de Hollander, ‘zie je, niet voor een dag of wat, maar op den duur, dan zeg ik ronduit: neen!’

‘Zwitserland, hoe trotsch, hoe stout, aangrijpend en verheffend!’

‘Ja, maar ons land heeft ook zijn schoon. - Daar heb je b.v. de Vecht, ik heb mijn buiten te Loenen, maar je zou niet kunnen gelooven, als 't een half betrokken luchtje is, zoo tegen den avond bijvoorbeeld, en de zon nu en dan door de lichte wolkjes breekt, hoe zacht, fijn en teeder de tinten zijn, die op 't veld, 't water en de wilgen rusten, zoodat de gevoeligste snaren van je hart getroffen worden, 't is om je te betooveren.’

‘Ja, ja,’ voegde 's mans reisgenoot met de hand op zijn knie slaande, er aan toe, ‘en je zit dan in een schuitje met een hengellat en 't vangt wat, daar geef je den Mont Blanc voor weg, mijnheer!’

‘Vindt u Hydepark niet prachtig, grootsch van aanleg?’

‘'t Vondelspark wordt ook heel lief,’ antwoordde mij een Amsterdammer, ‘vooral die groote vijver. U heeft dat zeker nog niet gezien en de Zoölogical Gardens hebben geen handwater bij Artis.’

‘Maar Londen zelf is toch indrukwekkend,’ hernam ik.

‘Och ja, imposant en imposant is twee,’ sprak mijn landgenoot met dien eigenaardigen, droeven trek, dien sommige menschen niet kunnen onderdrukken, als zij bemerken, dat ge het slachtoffer van een dwaling zijt, - ‘'t is erg lang, breed en vol, maar als ik in een stad moet wonen heb ik liever den plattegrond er van in mijn hoofd, dan dat ik genoodzaakt ben dien voortdurend in mijn zak te dragen, en als 't aan mijn keus staat, bega 'k liever aan mezelf een ongeluk, dan ieder oogenblik gevaar te loopen, dat de een of ander je ribben stuk stoot.’

‘Eerwaarde Vader, dit is nu toch het land der waarachtige devotie,’ sprak ik op mijn reis door Kraïn tot iemand, wiens kleeding pikzwart was. De goede heer nam een snuifje, lachte eens, maakte met zijn duim en wijsvinger een beweging, die voor een man van zaken zeer begrijpelijk was, en haalde zijn schouders op, alsof hij zeggen wilde: bij een goed geloof, behoort ook een wonderdadige vischvangst.

't Kan zijn, dat ik bijzonder gelukkig geweest ben in mijn ontmoetingen. Zooveel is zeker, ik zou een aantal voorbeelden kunnen opnoemen van plotseling ontloken optimisme. Wat wel het meest zegt, het is mij gebleken, dat alles, waaraan iets Hollandsch kleeft, de hoogste waarde bezit voor den reiziger uit een der 11 provinciën.

Menschen, die koud bleven bij 't zien van de gekroonde reuzen van Zuid-Europa, als waren de Alpen inderdaad slechts opgezette filisters met een katoenen slaapmuts op 't hoofd, hadden in mij den landsman niet herkend, of van verrukking klopte hun het hart, ze vlogen op me af, als aanschouwden zij een engel, en drukten vol geestdrift mij de hand, mij Cornelius, atoom der schepping! Ik heb sporen ontdekt van - ik kan 't niet anders noemen dan - een patriotische

verliefdheid, al even hartstochtelijk als die van Reinhard, die bij gebrek aan iets beters, den deurring kuste, welke door de hand van de zoete Rozemond was aangeraakt.

Toen ik op de St.-Marcusplaats te Venetië liep te blazen met mijn pantoffeltjes aan en mijn reispet op - waarom zou een Amsterdammer zich eenigszins geneeren als hij zijn verarmde zuster met een bezoek vereert? - duurde het geen vijf minuten, of ik hoorde mij zoo in 't voorbijgaan toeroepen: ‘Warmpies, hè?’ en den volgenden dag zag ik vier vaderlanders op gelijke wijs rondkuieren. Ik geloof sinds dien tijd aan een patriotisch instinct. En om nu geheel eerlijk op te biechten, ik heb met verscheidene landgenooten kennis gemaakt, wier gestadig avondgebed het was, morgen toch weer een Hollander te mogen zien. Een patriotische piëteit, die deze lieden tot de aangenaamste soort van menschen maakt, die men op reis ontmoeten kan.

Het is daarom zeer goed te verklaren, dat ik bij mijn theelichtje alleen aan Hollandsche reisvrienden denk. Stel u gerust, daar zijn ook buitenlandsche, die mij dierbaar zijn geworden. En zeer merkwaardige vreemdelingen; onder anderen een kardinaal, - Antonelli was het niet - die in de onfeilbaarheid van den H. Vader geloofde, een graaf, wien 't hartelijk leed deed, dat hij van adel was, en een professor, die maar niet kon begrijpen, dat ik hoog tegen hem opzag; doch wat zijn dezen, als ik denk aan Karel Zwavel?

Toen ik te Neurenburg in den spoorwagen stapte, die me naar Munchen zou voeren, werd ik eensklaps getroffen door het gelaat van iemand, die zich weldra als Nederlander deed kennen. Wanneer de jonge man mij gezegd had, dat hij eigenlijk de zieke jongeling was, van wien Van Beers zoo roerend gezongen heeft, zou ik hem geloofd hebben, zóó bleek zag hij er uit. Hij had een grooten neus, die zich steeds verbreedende en verdunnende eindigde in een scherpe punt, welke nog meer in 't oog liep door de bijna totale afwezigheid van een bovenlip, een gemis echter dat vergoed werd door een zeer lange kin, waarvan het spitse wel getemperd, doch niet geheel verborgen werd door eenige blonde haartjes, die bijzonder veel prijs schenen te stellen op hun zelfstandigheid. Een hoog gewelfd voor- en een breed achterhoofd, 't laatste met weerbarstige haren, scheen het benedengedeelte van 't gelaat te drukken en zouden het een dreigend voorkomen gegeven hebben, had niet de natuur, die met de eenvoudigste middelen de grootste contrasten weet te verzoenen, dezen heer een paar zachte, eenigszins doffe kijkers geschonken.

Nauwelijks zat ik op mijn plaats of ik bemerkte, dat hij mij met de uiterste belangstelling beschouwde, en aangezien mijn oogen zich tot hem gevoelden aangetrokken, ontmoetten onze blikken elkander

voortdurend, gelijk twee voetgangers, die vruchteloos trachten voor elkander uit den weg te gaan.

De heer Zwavel deed meer dan kijken. Hij haalde een zakboekje te voorschijn met witte en blauwe blaadjes en wapende zijn hand met een soort van teekenpen, waarin aan 't eene eind een gewoon potloodje, aan 't andere een stukje rood krijt stak. Niet voor de aardigheid had hij zich van die voorwerpen voorzien. Nu en dan zag hij rond binnen en buiten het rijtuig, en als een zeemeeuw, die op de spieringvangst uit is, vertoefde zijn blik een poosje in hooger sferen, om dan plotseling op zijn notitieboekje af te schieten, waarin hij een gedachte, een herinnering of een opmerking neerschreef.

Aan elk station scheen hij in de reizigers een nieuwe prooi te vinden, want zoodra wij weer voortstoomden, stroomden zijn gedachten op het papier. Zoo ging het tot aan Pleinfeld, waar we een poos op den aansluitenden trein moesten wachten. Reeds een kwartier van te voren had de opmerkzame jongeling met bijna onbeleefde gulzigheid me zitten aanstaren, en toen we eenig oponthoud kregen sloeg hij een blauw blaadje op en zette daarop met rood crayon verscheidene strepen. Aangezien bij elke pauze, die zijn stift maakte, zijn blik op nieuw op mij rustte, kwam mijn ijdelheid tot het vermoeden, dat ik de eer genoot vereeuwigd te worden.

Daar was iets streelends in die gedachte, doch ze bracht me al spoedig tot het alternatief, dat ik er òf zeer indrukwekkend òf bij uitstek belachelijk moest uitzien. Zoowel 't een als 't ander was iets nieuws voor me.

Tot Munchen vervolgde de man zijn studie. Daar verloor ik hem uit het oog tot des namiddags, toen ik hem in de eetzaal der ‘Vier Jahreszeiten’ terugvond.

Op dit oogenblik begreep ik eerst recht hoeveel verschil het maakt of men iemand van eenige beteekenis ziet zitten of staan.

Mijn reisgenoot droeg platte breede schoenen, waarvan de geheele zool zonder eenige buiging zich op den grond uitstrekte, als legde zij zich te luisteren naar 't geen daar onder haar voorviel. Boven zijn schoeisel, niet daarop, hingen de pijpen van zijn pantalon en zij gaapten de bottines aan met onverdroten nieuwsgierigheid. Tusschen zijn vest en pantalon puilde iets wits uit, dat zich blijkbaar naar voren gedrongen had om toch ook iets van de buitenwereld te kunnen zien. En als men nu den hals van den heer Zwavel een weinig voorover gebogen, zijn tezamen gevouwen handen op zijn buik rustend en zijn bekend gelaat zich daarbij denkt en bovendien weet, dat hij zijn oog op een bepaald punt aan den wand gevestigd hield, springt het in 't oog dat hij van top tot teen een *opmerker* was. Op 't spoor was mij dit niet half zoo duidelijk gebleken.

We werden verzocht onze namen in 't vreemdelingenboek te schrijven. De opmerker verslond de laatste bladzijden van dien foliant.

Even later zag ik hem op een blauw blaadje van zijn zakboekje met rood krijt vier dikke strepen trekken, een onmiskenbaar deleatur.

Nog eenige oogenblikken en wij maakten kennis. ‘U is toch niet die Cornelius van de Westermarkt?’ vroeg hij met een bedenkelijk gezicht. De lezer wete dat daar een achterneef van me gewoond heeft, die onzen familienaam bezoedeld heeft met bedriegelijke bankbreuk.

‘Ik ben Cornelius van de Prinsengracht,’ antwoordde ik een weinig geraakt. ‘Wien heb ik de eer...?’

Hij noemde mij zijn naam. ‘Mijn oom en voogd is het hoofd der firma Jurriaan Zwavel en C^{o}.’

Bij naam kende ik dat handelshuis. ‘Daar ben ik op 't kantoor’, vervolgde de jonkman. ‘Hij is puissant rijk.’ Zwavel Jr. lachte hoofdzakelijk met zijn neus. ‘Jammer voor den man dat hij geen kinderen heeft, 't is een prachtige zaak.’

‘Des te beter voor u,’ antwoordde ik, doch hij haalde zijn schouders op, zag heel verstandig een poosje voor zich uit, en zei: ‘Och, ik houd niet van den handel, ik zou liever gestudeerd of me aan de kunst gewijd hebben.’

Ik begreep dat het slachtoffer van een tyrannieken voogd voor me stond. Niets is treuriger dan iemand van eenig talent in den handel te zien opgroeien. Talent en handel verkeeren in onverzoenlijken strijd.

Mijn medelijden werd nog inniger toen ik hem hoorde spreken over 't geen hij al gezien had.

‘Heeft u Keulen bezocht?’ vroeg hij mij, ‘en zou u daar willen wonen?’

Ik was te Keulen geweest en daar de levendige stad een prettigen indruk op mij gemaakt had, knikte ik toestemmend.

De heer Zwavel trok nadenkend aan de haartjes van zijn kin en schudde zijn hoofd, waarschijnlijk over mijn gebrek aan opmerkingsgave. ‘Ik verklaar u,’ hernam de vriendelijke jongeling met een verstandigen opslag van zijn oog, ‘dat ik het er geen veertien dagen lang zou uithouden. Weet u, wat mij daar zoo gehinderd heeft? - 't Krioelt er van militairen, ge kunt nergens zitten of ge ziet een paar sporen blinken en hoort een sabel rammelen, overal de teekenen van ruw geweld. Ik had somtijds een gevoel als of ik in de middeleeuwen was teruggezonken. Dat kan u toch wel begrijpen!’

Ik deed alle moeite het te begrijpen, doch vroeg of dat gevoel niet het gevolg kon zijn van een langdurig staren op de gothische bouwvormen van den dom.

De heer Zwavel grinnikte van ganscher harte en antwoordde: ‘Ik houd niet van kerken.’

De lezer beschouwe deze woorden volstrekt niet als een bewijs van gebrek aan aesthetische ontwikkeling in mijn stadgenoot. Ik heb op reis zooveel menschen ontmoet, die, ofschoon zij blaakten van liefde

voor de kunst, mij verzekerden niet van kerken te houden, dat ik sinds lang er van overtuigd ben, dat het van de toevallige gesteldheid van ons schoonheidsgevoel afhangt, of men voor deze soort van gebouwen hart heeft. Laag neer te zien op lieden, die deze eigenschap missen, zou even onredelijk zijn als iemand eene fijne tong te ontzeggen, omdat hij bij voorbeeld niet op mispels verzot is.

De jeugdige Zwavel althans was met een fijn gevoel voor de kunst bedeeld en had zich op bewonderenswaardige wijs zelfstandig ontwikkeld.

'Ik dweep niet,' vervolgde hij na een oogenblik zwijgens, 'met dat geknutsel der Gothiek, evenmin als met de Madonna's van Rafaël en daarom ook niet met de monteering der Pruisische officieren.'

't Laatste was mij nog niet volkomen helder, doch de verklaring volgde spoedig, want in de Pickelhaube had mijn vriend verwantschap met den Duitschen bouwstijl ontdekt en de degens deden hem denken aan de neuzen der gezegde madonna's - 'zij zijn te lang,' zei hij plechtig.

De wijd opengespalkte oogen van den heer Zwavel zagen mij een antwoord van de lippen, doch daar dit onderwerp mij iets te hoog lag, maakte ik er mij af met de opmerking, dat een lange neus slechts een voorrecht kon zijn voor iemand, die niet verder zag dan zijn neus lang was, en op dit punt waren wij het volmaakt eens.

De opmerker vertelde me verder, dat hij naar Godesberg was gegaan om daar de baden te gebruiken, doch dat hij het er niet had kunnen uithouden. Ik begreep het, ik begreep meer dan dat, nl. dat ik zelf een suffer was. Zoo'n jong mensch gevoelde, dat hij de vlucht van zijn geest niet mocht breidelen, en ik soesde er maar op voort, 't kon me bijna niet schelen waar ik was. Hoeveel moest er in dat groote voorhoofd liggen opgestapeld! Dat notitieboekje kon slechts een gebrekkige index zijn.

Gij zult hier te Munchen op uw plaats zijn, sprak ik met een vriendelijk lachje. De heer Zwavel lachte ook, knikte en bewoog zijn vingers langs zijn neus, onderwijl een nieuwe opmerking makende. Daartoe bestond alle gelegenheid, - 't werd tijd voor 't middagmaal en vele gasten verschenen.

't Was een lust al die buitenlanders 'Zu den vier Jahreszeiten' te aanschouwen. Had ik 't geluk gehad de heer Zwavel te zijn, menigeen zou ik geportretteerd hebben en allereerst had een familie, waarin ik aanstonds de Hollandsche type herkende, de eer genoten mijn schetsboek op te luisteren. De omstreeks vijftigjarige heer, die er 't hoofd van uitmaakte, droeg een licht bruine pantalon, een zwart vest en dito rok. Een dikke satijnen das wischte elk spoor van een boord uit. Zijn bakkebaarden omlijstten een roodwangig aangezicht en als zijn breede kin op zijn overhemdje rustte, schoof zich een bescheiden randje van rosachtig bruine haren daartusschen door, die bewezen, dat de beide

sieraden van zijn gelaat er in geslaagd waren zich met elkander te vereenigen. De kleine dame van ongeveer gelijken leeftijd, die niet zonder trots tot dezen diklijvigen heer opzag, was in zwarte zijde gekleed en zoowel de tint als de menigvuldigheid der rimpels van haar niet onvriendelijk gelaat deden aan den wijnappel denken, die bezig was te verdrogen. Ze was de moeder van twee volwassen dochters, de eene flink opgeschoten, een meisje met een blozend gelaat, een rij zware blonde krullen hing af op haar schouders en haar oogen gaven den eenvoud en de eerlijkheid van haar hart te lezen; de andere was kleiner en tengerder van gestalte; ze zag bleek en haar houding was stijf. De uitdrukking van haar gelaat teekende meer den ernst van een denkend hoofd dan de teederheid van een zacht gestemd gemoed af. Haar grijze oogen en de, voor haar leeftijd, diepe plooien om den mond hadden iets benepens, volkomen in overeenstemming met haar kapsel, want zoo glad mogelijk was elk haartje naar achteren gestreken.

Ternauwernood had ik den tijd gehad dit alles te beschouwen, of we werden genoodigd plaats aan tafel te nemen, en tot mijne niet geringe vreugde kwam ik naast den heer Zwavel juist tegenover die familie te zitten.

‘Dat zijn Hollanders,’ fluisterde de opmerker onder 't eten van de soep.

De heer sprak zeer luid en uit hetgeen hij zei bleek me, dat hij een Zaandammer was en de blozende dochter Guurtje en de niet blozende Grietje heette.

De heer Zwavel opende weldra het discours. Hij zette een glas wijn aan de lippen, nam zeer langzaam drie kleine teugjes, smakte even zoo dikwijls, trok een gezicht alsof hij zich beleedigd gevoelde en sprak zeer luid: ‘die wijn smaakt verduiveld wrang, mijnheer Cornelius!’

Kennis van wijn is een der beste introducties in beschaafde gezelschappen, Zwavel had zich inderdaad geïntroduceerd. ‘Drommels, je zal je ook niet laten beetnemen, al ben je nog jong, maar dat mag ik wel’ - zei de vader der beide dames - ‘al zeg ik 't zelf, ik had op jou leeftijd ook al menig fleschje geknapt en nog sta ik mijn portie, de Zaan is dorstig, we drinken daar wijn als water, wat zeg jij, Griet?’

De oude heer had de gewoonte, met voorbijgang van zijn echtgenoot, die reeds knikte vóór hij gesproken had, zich steeds op zijn Griet als autoriteit te beroepen. Ze trad hierdoor onwillekeurig meer op den voorgrond dan de andere dochter.

‘Als water! Pa zou mijnheer een idée geven, dat men bij ons zich te buiten ging, u spreekt altijd zoo bij vergrooting!’ antwoordde juffrouw Grietje met een zucht van ergernis.

‘O, juffrouw,’ riep de opmerker, ‘zoo iets van een achtbare familie te denken, de hemel beware me!....’

't Gesprek was begonnen en 't vlotte bijzonder.

Ik roemde de bakermat der Russische beschaving, en al scheen mejuffrouw Guurtje wat ongevoelig voor dien lof, de overigen waren het met mij eens, dat de kaart van Europa er geheel anders zou uitzien, als dat wonderlijke plekje er niet geweest was. De heer Zwavel prees meer de heerlijkheid van het hedendaagsche vlek. Vooral had het hem getroffen, dat die huizen bijna allen groen geschilderd waren en alles tot de hekjes toe, zoo goed in de verf zat; de tuintjes vóór de huizen waren zoo netjes en smaakvol en gaven 't dorp een romantisch aanzien en 't alleraardigste nog vond hij de molens. Grietje erkende, dat de opmerkingen van mijnheer zeer juist waren en wees hem er op, dat het vooral zoo'n ‘interessant’ gezicht was, als zij met een fiksche bries allemaal met halve zeilen maalden en ook als 's avonds de zon tegen de vergulde koppen der assen scheen, wat de heer Zwavel met de diepst mogelijke knikken en een herhaald - ‘ja - ja - ja!’ beaamde; 't welk echter zoo op de zenuwen van de gelokte zuster werkte, dat zij in een lachbui uitbarstte, die mejuffrouw Grietje onfatsoenlijk en mijnheer Zwavel ‘zeer bedenkelijk’ vond. Ze was inderdaad niet tot bedaren te brengen.

- ‘Dat 's een vreemde zus,’ riep de oude heer, achter zijn vrouw om zijn Guurt een klap op de schouders gevende. ‘Ze is geboren om te lachen, mijnheer!’

Deze mededeeling klonk niet als een aanbeveling. De heer Zwavel koesterde een onoverwinnelijken afkeer van een schaterlach en, naar 't scheen, mejuffrouw Grietje ook. De eerste zag wantrouwend, de laatste boosaardig, beiden zwegen een poos en versterkten zich met boeuf à la mode.

Papa echter hield niet van een zwijgend gezelschap. ‘En hoe heeten de heeren?’ vroeg hij onder 't eten door.

Wij noemden onze namen en betrekkingen, die hem juist geen ontzag schenen in te boezemen. ‘Ik ben Theunissen,’ klonk het, ‘Theunissen Klaaszoon, je hebt ook Theunissen Janszoon, een neef van me. Ik woon in de buurt van de Kruiskerk.’

‘Ook een houten huis met zoo'n tuintje er voor?’ vroeg Zwavel heel belangstellend, eigenlijk meer aan mejuffrouw Grietje dan aan haar vader. De lieve dame wilde juist antwoorden, toen de oude heer uitviel: ‘Ja, een houten huis met een tuintje en een marmeren pilaar met een zonnewijzer er op, en aan den waterkant een luchthuisje met acht ramen, en op vijf minuten afstands aan weerszijden drie molens, tezamen zes.’ De goede man at voort als of hij niets gewichtigs gezegd had. Niet alzoo de opmerker. Hij lei zijn vork neer, bracht zijn linkerhand op zijn rechter en vroeg vertrouwelijk aan mejuffrouw Grietje: ‘Inderdaad, heeft uw Pa zes molens?’ Op dit oogenblik kreeg juffrouw Guurtje een nieuwen aanval van een lachbui, doch zij bedwong zich en sprak: ‘zes molens, mijnheer, en dan heeft men u 't allervoornaamste nog niet genoemd.’

De heer Zwavel zag juffrouw Grietje uitvorschend aan, maar daar deze niet sprak, aangezien het allervoornaamste ook voor haar een raadsel was, moest hij de andere dame wel vragen: ‘En wat is dat dan, juffrouw?’

‘Dat, mijnheer, is een roeibootje!’

‘Ja ja,’ riep Papa. ‘En daar zit ze altijd in! Ze is een echte jolleman, Zalep!’

‘Zwavel,’ verbeterde de opmerker. ‘Nu dan Zwavel, een jolleman is ze.’ Mijnheer proestte en mevrouw zei goedig: ‘Kom, Theunissen, laat de jongelui nu met elkaar praten.’

‘O, 't moet heerlijk wezen,’ sprak Zwavel gevoel vol, ‘des zomeravonds op de rivier te spelevaren. Ik benijd u dat geluk.’

‘Inderdaad, dat is een hemelsch genot,’ zuchtte mejuffrouw Grietje.

‘Daar je nooit gebruik van maakt,’ lachte mejuffrouw Guurtje.

‘Maar dat ik toch graag zou willen doen,’ hernam de bleeke.

‘En daar het je altijd te vroeg of te laat, te koud of te warm voor is....’

‘Natuurlijk, men dient zijn fatsoen in acht te nemen,’ antwoordde juffrouw Grietje met waardigheid.

‘Je fatsoen aan de Zaan!’ Guurtje lachte om de klucht, maar Zwavel zei heel ernstig, alsof hij al de zes molens tegelijk met halve zeilen zag draaien: ‘iemand van voornamen huize heeft daarop te letten, Mejuffrouw, uw stand legt u verplichtingen op. Ik vaar ook nooit op den Amstel, ofschoon ik er een hartstochtelijk minnaar van ben; en’ - en daar de spreker 't bij ‘en’ liet blijven, voltooide juffrouw Guurtje op goed geluk dien volzin: ‘En u krijgt er blaren in je handen van!’

Ik moet bekennen, dat deze lachende dame me hoogst onbescheiden en oneerbiedig voorkwam, en ik vond het flink van Zwavel, dat hij met een energieken greep zijn zakdoek uithaalde en een ferme bries uit zijn neus blies zonder verder een syllabe te antwoorden. Ze verdiende zulk een les. Juffrouw Grietje dacht er, geloof ik, ook zoo over. Er ontstond een pauze in 't gesprek, doch eensklaps klonk de heldere stem van een heer, die op eenige stoelen afstands van ons zat: ‘Mag ik je eens zien, Theunissen!’ Ik zag nu een opgeheven glas en een man met een zwaren zwarten knevel en een paar blinkende oogen in een waren Absalonskop. - De dronk werd gewisseld. Theunissen keerde zich tot ons en met de hand aan zijn mond, opdat de ander het niet zou hooren, riep hij: ‘Een geestige snaak, spreekt Engelsch, hoor! een groot landgoed bij Deventer.’ Doch juffrouw Grietje fluisterde mijn buurman een meer regelmatige verklaring toe: ‘dat is mijnheer Von Pallandt, een rijk Haagsch heer, zeer geleerd en fijn, o zoo fijn beschaafd. We hebben gisteren kennis met hem gemaakt.’ - ‘En zijn er nog meer Hollanders?’ vroeg de opmerker, nadat hij vruchteloos den heer Von Pallandt met een blik had zoeken te doorboren. ‘De

zesde en zevende plaats links van mijnheer Von Pallandt, daar zit een Utrechtsch advokaat met zijn vrouw. Wij hebben hen nog niet gesproken, volgens Von Pallandt moet vooral mevrouw een heel lief mensch zijn, doch ze is trotsch, geloof ik, en dan een advokaat, ziet u, daar heeft Pa 't niet op begrepen, meestal kale bluf, zegt hij.' Zwavel betuigde, dat hij dit zeer wijs van den oudeheer Theunissen vond. - 'En daar aan de overzij,' vervolgde de dame, 'die mijnheer met dat platte, half grijze haar, dat bij zijn ooren omkrult, is een rijke Amsterdammer, mijnheer Frambosico.'

'Een Portugeesche Jood,' zei Guurtje overluid.

'St!' fluisterde de fijngevoelige Grietje, terwijl haar stem nog dieper daalde: 'een Portugeesche Israëliet, - ziet u, hij heeft een ring aan zijn vinger met een rooden steen en moet van ouden adel zijn. Hij laat zich met niemand van ons in.'

'Tut, tut, hij heeft me tweemaal door zijn binocle laten zien,' riep de blozende zuster. Doch de bleeke vond het ergerlijk genoeg, dat zoo iets was voorgevallen en Zwavel deed alsof hij het niet hoorde. 'Dat is hatelijk,' sprak hij - de kracht der verontwaardiging deed zijn oogen blinken, 'als men op reis is, moet men niet trotsch zijn, waar bleef de gezelligheid als we dat allen waren; als uw Papa b.v. nu eens alleen wilde omgaan met iemand, die molens bezit, of ik slechts met iemand, die in een zaak is als die van Jurriaan Zwavel en Cie, we zouden zeker niet reeds zoo aangenaam hebben kennis gemaakt, juffrouw.' De beminnelijke Grietje gevoelde een neiging tot blozen en een onweerstaanbaren aandrang tot knikken, doch juffrouw Guurtje als altijd tot lachen. En op dit oogenblik was het mij alsof dat deugdzame blosje van de eene iets stuitends en dat ondeugende lachje van de andere iets bijzonder bekoorlijks had. Doch de heer Zwavel lichtte mij beter in. 'Die Guurt,' zei hij, zijn tanden zooveel mogelijk op elkaar houdende, 'is een walgelijk sujet.'

(*Wordt vervolgd.*)

Brievenbus.

II.
Een model-secretaris.

Mijn waarde Pollux!

Ik heb mij dezer dagen met eene studie beziggehouden, die waarlijk alleramusantst was. Verbeeld u, ik heb 3 gedétailleerde verslagen van de beraadslagingen

en besluiten der Synode van '76 in zake de aanneming en bevestiging van lidmaten met elkander vergeleken. Want, door de uitgave der brochures van den heer Rauwenhoff en den heer Thoden van Velzen, waarvan ik u schreef, en die van de Handelingen der genoemde Synode, verkeeren wij in het zeldzaam gelukkig geval, dat wij 3 zulke rapporten bezitten. Die vergelijking nu, zie, dat was een werk, waarvan ik u niet genoeg kan zeggen hoe prettig het was. Bij afwisseling las ik den 'Majoor Frans' van Mevr. Bosboom-Toussaint, maar deze lectuur kon het, wat het genotvolle betreft, bij haar lang niet halen. En nuttig, hoogst nuttig, was zij bovendien. 't Zal voldoende zijn van dit laatste alleen dit te zeggen, dat ze mijn respect voor den Secretaris der Synode, hetwelk toch al zoo groot was, zelfs nog verhoogd heeft en dat gij nu, op mijn gezag, hetwelk natuurlijk voor u afdoende is, zijne notulen aan alle mogelijke secretarissen als een model ter kennisneming kunt aanbevelen. Ik kan u dan ook niet dringend genoeg aanraden, om, zoodra gij in het bezit van genoemde brochures en van gezegde Handelingen zijt gekomen, dienzelfden arbeid te verrichten, die mij zoo aangenaam geoccupeerd heeft. Wat zult gij dan genieten! En om u daartoe te sterker te animeeren, wil ik u nu reeds een voorproefje doen smaken. Ik ga hier het referaat van genoemden Secretaris, dat van den heer Rauwenhoff en dat van den heer Thoden van Velzen betreffende een gedeelte van ééne der zittingen van de Synode afschrijven. Waarbij ik echter moet opmerken, dat ik het talent van onzen Synodalen Secretaris veel schitterender had kunnen doen uitkomen, indien ik eene andere keuze had gedaan, maar dat ik die heb nagelaten, omdat anders mijn brief te uitvoerig zou zijn geworden; terwijl gij trouwens later de vergelijking van de 3 verschillende rapporten kunt voortzetten. Vergenoeg u dus aanvankelijk met het volgende.

Verslag van den Secretaris (Handelingen der Synode '76, bl. 291 verv.):

'Hierna komt aan de orde een voorstel door den heer *van Duijl* ingediend "om *aan art.* 38 *van het Reglement op het Godsdienstonderwijs*, zonder of met de door de Synode van 1875 of thans ook aanbevolen veranderingen, *als laatste, nieuwe alinea toe te voegen: om verschil van overtuiging wordt niemand afgewezen.*" Na de opmerking intusschen van den *President*, dat dit voorstel thans slechts als amendement op de voorloopig aangenomen nieuwe redactie kan worden toegelaten, verklaart de heer *Van Duijl* het dan nu ook als zoodanig te willen beschouwd hebben, doch onder voorbehoud, dat, ingeval de nieuwe redactie ten slotte mogt worden verworpen, het als afzonderlijk voorstel te mogen laten gelden.

De bedoeling van den heer *van Duijl* wordt door onderscheiden leden zeer toegejuicht, zoodanig zelfs, dat door sommigen verklaard wordt den tegenwoordigen dag als den dag des heils voor de Nederlandsche Hervormde Kerk te zullen begroeten, wanneer het beginsel, in dit amendement voorgestaan, door de Synode mogt worden vastgesteld. Beamende wat door den voorsteller tot aanbeveling van zijn amendement is opgemerkt: dat de verlangde bepaling overeenkomt met de steeds gehuldigde leervrijheid en volstrekt zou gevorderd worden tot opruiming der tegenwoordige moeijelijkheden, tot verwijdering van al wat naar conscientiedwang zweemt, meenen zij dat het amendement geheel voldoet aan de eischen en behoeften des tijds en daarmede de weg voor de vrije onbelemmerde ontwikkeling der Kerk op het gebied der waarheid wordt voorbereid.

Van de zijde der leden evenwel, die onbewimpeld hunne groote sympathie met het amendement aan den dag legden werd daarbij evenwel hun twijfel te kennen

gegeven, *of het voorgestelde na de reeds genomen besluiten wel past als amendement op de nieuwe redactie van art* 38.' (*Ik* spatieer hier, Pollux! De nieuwe redactie, waarvan hier gesproken wordt is die, welke door de Synode van '75 voorloopig is aangenomen). 'Door den heer *Luti* werd intusschen opgemerkt, dat na de verwerping der voorloopig aangenomene aanvulling van art. 22 van het Synodaal Reglement voor de Kerkeraden - het facultatief gebruik der vragen bij de be-

vestiging van lidmaten - de voorname grond voor de vaststelling der aan het slot van de nieuwe redactie voorkomende bepaling omtrent een door de aannemelingen af te leggen verklaring is weggevallen, daar deze ten voorgaanden jare door velen was voorgestaan als waarborg tegen mogelijk misbruik van de bij bedoelde aanvulling toegestane vrijheid, en het hierom aanbeveling zou verdienen, als voor het slot der nieuwe redactie het door den heer *van Duijl* gestelde in plaats mogt treden. Als' (Zie hier een staaltje van het bewonderenswaardig gebruik, 't welk de Secretaris van dit woordje weet te maken) 'de heer *Luti* dit tot een voorstel wilde maken, werd het door den heer *van Duijl* overgenomen, om zijn amendement nu te doen luiden: dat het slot der nieuwe redactie dus gelezen worde: 'In elk ander geval worden de aannemelingen tot de openlijke bevestiging als lidmaten toegelaten. Om verschil van gevoelen wordt niemand afgewezen'. De woorden: 'indien zij verklaren het Evangelie van J.C. met een opregt geloof aan te nemen' zouden hiermede vervallen. Het amendement werd daarop door bedoelde leden zeer ondersteund, als juist doende uitkomen, dat men zich geen oordeel mag aanmatigen, of de aannemeling de belijdenis der Kerk kan aanvaarden.

'Andere leden wenschen echter de nieuwe redactie op dit punt onveranderd te laten, maar alsdan ook de eerst voorgestelde bijvoeging onnoodig te doen verklaren, omdat de nieuwe redactie voldoende aan het door den voorsteller beoogde doel beantwoordt, zich overigens geheel vereenigende met het gevoelen van de overige leden, die het eene oneer voor de Synode zouden rekenen, als zij met de aanneming van het amendement de deur zou openstellen voor alle geloofsovertuigingen dezer dagen, alsof ook mogelijke verloochening van de hoofdzaken der Christelijke waarheid bestaanbaar zou te achten zijn met de beginselen der Nederl. Herv. Kerk en in haar midden zelfs atheistische opvattingen der Christelijke waarheid zouden moeten geduld worden. - Werd daarentegen op de eigene kracht dier waarheid en de werking des Heiligen Geestes, als éénige waarborg tegen de voorgespiegelde gevaren eener onbeperkte vrijheid gewezen, hieromtrent wordt opgemerkt, dat juist getrouwheid aan de belijdenis der Christelijke waarheid geen onbeperkte vrijheid van geloofsovertuiging binnen den kring der Kerk kan gedoogen, en, waar overigens ruime plaats wordt gelaten voor verschil van opvatting, dat de Synode met het toestaan van zulk eene onbeperkte leer- en geloofsvrijheid voor de Kerk de reden van haar bestaan zou opheffen.

Na sluiting der beraadslagingen wordt het gewijzigd amendement van den heer *van Duijl* verworpen met 13 tegen 6 stemmen, t.w. naar de adviezen der hoogleeraren *van Oosterzee* en *Lamers* en van den *Secretaris*, door de stemmen der heeren *Reitsma*, *Schuurbecque Boeye*, *Verhoeff*, *De Balbian van Doorn*, *Thoden van Velzen*, *Pleyte*, *Molhuijsen*, *Douwes*, *Heerspink*, *Trip van Zoudtlandt*, *Mollerus*, *van Koetsveld* en van den *President.* Met den hoogleeraar *Rauwenhoff* hadden zich voor de aanneming verklaard de heeren *van Hoorn*, *Zeeman*, *Koch*, *van der Veen*, *Luti* en *van Duijl.*'

Verslag van den heer Rauwenhoff (Zijne brochure bl. 35 verv.):

'Er volgde een diep ingrijpend amendement van den heer van Duijl, om aan het gerevideerde art. 38 toe te voegen de woorden: "om verschil van geloofsovertuiging mag niemand worden afgewezen".

Naar mijn advies gevraagd, zeide ik: Als dat kon, als de Ned. herv. kerk zich tot die hoogte kon verheffen, dat zij alleen naar vroomheid vroeg en niemand afwees om verschil van geloofsovertuiging, dan zou ik den dag waarop zij die woorden in

hare wet schreef, een dag des heils en van nieuw leven voor haar achten. Maar het kan niet. Wij zijn verplicht ons te plaatsen op den grondslag der genomen besluiten. En nu de synode bij de stemming over de bevestigings-

vragen den belijdenisdwang op nieuw ingevoerd of bevestigd heeft, nu moet ik verklaren, dat dit amendement voor haar onaannemelijk is.

Als dit werd aangenomen, sprak de hoogleeraar Van Oosterzee, wat blijft er dan over? Zelfs wat men de atheïstische nuance genoemd heeft, zou moeten worden toegelaten. J'y perds mon latin.

Prof. Lamers repliceerde weder op mijne opvatting van het besluit der synode ten opzichte der bevestigingsvragen, dat er niet anders besloten was, dan dat het voorstel betreffende art. 22 reglement voor de kerkeraden niet was aangenomen, m.a.w. dat er geen bindende belijdenis was vastgesteld, maar dat er alleen was bepaald: de vragen voor de bevestiging voorgeschreven moeten bij die gelegenheid worden gedaan.' (Hoe geniaal Pollux! is deze opmerking van dezen hooggeleerde!) 'Hij had dus zijne kerkrechterlijke beschouwing van de zaak nog niet prijs gegeven. Wat het amendement-van Duijl betrof, hij noemde dit het toppunt van verkeerdheid en achtte het onzinnig dit te plaatsen achter het voorschrift der wet, dat de aannemeling een belijdenis des geloofs moet afleggen.

In den verderen loop der discussie bleek het, dat de groote meerderheid der leden het amendement onaannemelijk achtte. Intusschen had daarbij eenig misverstand plaats. Reeds bij het begin der rondvraag had de heer Luti een subamendement ingediend, dat door den heer van Duijl werd overgenomen. Hij stelde voor om het amendement in het gerevideerd art. 38 te plaatsen, niet als toevoegsel, maar in de plaats van de woorden: indien zij verklaren het evangelie van Jezus Christus met een oprecht geloof aan te nemen. In het eerst scheen de bedoeling van den heer Luti niet volkomen begrepen te worden. Ten minste de volgende adviezen toonden dit niet. Hij lichtte toen zijne meening nog nader toe. Hij zeide: na de verwerping van het facultatief stellen der bevestingsvragen, behoeft die verklaring in het gerevideerd art. 38 niet te blijven, want de eerste vraag van art. 39 is nu de belijdenis der Kerk en moet als zoodanig door ieder lidmaat worden aanvaard. Het amendement strekt niet om die verplichting op te heffen, maar om te voorkomen dat de afgevaardigden van den kerkeraad zich aanmatigen te beoordeelen, of eenig aannemeling die belijdenis kan aanvaarden. Bij de aanneming moet alleen naar voldoende kennis onderzoek worden gedaan, en mag niemand om verschil van geloofsovertuiging worden afgewezen, d.w.z. daar mag niet worden verklaard: gij hebt kennis genoeg, maar gij kunt niet belijden wat de Kerk voorschrijft. Of de aannemeling dat kan, moet aan zijn eigen geweten worden overgelaten. Het amendement bedoelt niet anders dan het ingrijpen in de conscientie van den aannemeling te verbieden.

Zoo verklaard werd het amendement geheel iets anders dan het eerst scheen. Ik verklaarde nu daarvoor te zullen adviseeren, omdat het nu niet meer in strijd was met de besluiten der synode.

Het werd in stemming gebracht en verworpen met 13 tegen 6 stemmen.

Vóór stemden de heeren Van Hoorn, Luti, Koch, Van der Veen, Zeeman, Van Duyl.'

Verslag van den heer Thoden van Velzen (Zijne brochure bl. 32 verv.):

'Na het voorstel van den Secretaris volgde een voorstel van den heer Van Duyl, hetgeen echter slechts overneming is van een vroeger, ik meen door het Provinciaal Kerkbestuur van Noord-Holland te berde gebracht voorstel. Het luidt aldus: "niemand mag om verschil van geloofsovertuiging worden afgewezen."

De debatten over dit radikaalste van alle voorstellen waren van geen langen adem. De praeadviseur uit Leiden zou het een dag des heils noemen, als de Synode besluiten kon, dat voorstel aan te nemen. Daardoor zou een einde komen aan den hoe langer zoo ondragelijker belijdenisdwang. Evenwel had de Synode haar besluit reeds genomen, wat de belijdenis betreft en daarom kon hij niet vóór het aannemen er van adviseeren.

Nauwelijks had de heer Rauwenhoff zich aldus uitgelaten of werkelijk bleek hier, gelijk Prof. Oosterzee vroeger al gezegd had, *vuur* en *water* in de kerkvergadering vereenigd. De laatstgenoemde zou den dag, waarop de Synode *dit* voorstel tot het hare maakte, den dag heeten, waarop de Kerk haar doodvonnis ging onderschrijven. Dan toch was er geene negatie meer, die haar recht zou geven het lidmaatschap te ontzeggen aan wie ter wereld ook, het lidmaatschap met al de daaraan thans verbonden rechten. Met het oog op dat voorstel verklaart hij au bout de son Latin te zijn. De Groninger Hoogleeraar protesteert ten slotte tegen de uitdrukking van belijdenisdwang door den eersten spreker gebezigd. Deze bestaat alleen daar, waar men tegen zin en wil tot of in zijne toetreding gedwongen of gedrongen wordt. Dat is hier volstrekt het geval niet, Alleen is beslist dat *voorgeschreven* vragen niet facultatief zullen zijn. Daar wachten de Synode nog nieuwe voorstellen op art. 39 van het Reglement op het Godsdienstig onderwijs. Ook hij beaamt het woord van den praeadviseur uit Utrecht: de aanneming van dit voorstel zou de onderteekening zijn van het doodvonnis der Nederlandsche Hervormde kerk.

Menig lid der Synode voert het woord. Van de zijde des voorstellers wordt, ik meen door Dr. Van Hoorn, het beeld gebezigd van de Kerk als een gebouw, welks deuren men wijd moet openzetten, om zoo ruimen toegang aan allen te verleenen als mogelijk is. Daartegenover plaatst de heer Douwes hetzelfde beeld, maar noemt de aanneming van dit voorstel, geen openzetting van de deuren, die wijd openstaan voor ieder, die wenscht in te komen en door zijn belijdenis te staven, wat reeds bij zijn Doop over hem gebeden is; neen, zegt hij, dit voorstel aannemen is niets meer en niets minder dan het afbreken van de muren, waarmede natuurlijk het geheele gebouw tot een puinhoop wordt, waarin niemand wonen wil en wonen kan.

Het eene beeld lokt het ander uit, maar juist in die beeldspraak vertoont zich het eigenaardig karakter van de invidualiteit en voor zoover de adviezen tegen het voorstel gericht zijn, ook het levendig bewustzijn van het ingrijpend karakter van 't geen thans van de Synode wordt gevraagd. De heer De Balbian van Doorn sprak nagenoeg aldus: Daar is nog een ander beeld M. HH.! waarbij de Kerk vergeleken wordt, en dat op de Nederlandsche Hervormde wel van volle toepassing is. Het is dit: de Kerk is ons aller moeder. Ik spreek zeker in uw aller geest als ik zeg, die Kerk is ons aller moeder. Wij hebben aan hare borsten gedronken, wij hebben hare ernstige vermaningen dikwijls met vrucht voor het leven gehoord. Wij hopen ze nog te vernemen in onze laatste oogenblikken. Daarom blijven wij haar liefde, dank, achting en eerbied toedragen, en verlangen we haar van allen geacht en geëerd. Maar als wij het aanhangig voorstel tot het onze maken, en daarmede den toegang verleenen, tot in onze tempelen toe, aan allen wind der leer, ook de vreemdste niet uitgezonderd, misschien wel de anti-christelijkste die zich bedenken laten, dan gaan wij, hare kinderen, die oude matrone, onze moeder moderniseeren, of om in het beeld te blijven, wij gaan haar *decolleteeren*, om alzoo met haar te verschijnen in het publiek. Zal dit onze achting voor haar vermeerderen? Zullen wij daarmede nog wel zoo gaarne naar hare lessen blijven luisteren? Zal hare achting in de buitenwereld er door rijzen, die haar toch al niet zeer genegen is, ook omdat ze reeds meer dan genoeg haar vroeger eenvoudig, geloovig en liefderijk karakter heeft afgelegd? Ik heb reden, om het tegendeel te denken. Ik kan daarom aan het aanhangige voorstel mijn zegel niet hechten en geef der vergadering den ernstigen raad, om niet in dat voorstel te treden, al was het ook louter uit eerbied en achting voor onze Kerk.

De heer Trip van Zoudtland, die eerst later adviseerde, nam het door den heer Van Doorn gebezigde woord nog eens weder op. Hij vond dat deze, misschien naar aanleiding van zijne beeldspraak, de zaak nog veel te zacht had voorgesteld.

Zich aansluitende aan de twee heeren praeadviseurs uit Utrecht en Groningen, wilde hij ook een woord bezigen, waardoor naar zijn oordeel de aanneming van een voorstel als dit het best werd uitgedrukt, en dat maar ééne lettergreep van dat des heeren Van Doorn verschilde. Immers volgens hem, zou die aanneming gelijk staan niet met een decolleteeren der Kerk, maar met een *decolleeren!*

De discussiën gesloten zijnde werd dit voorstel met 13 tegen 6 stemmen verworpen. Ditmaal waren het alleen de moderne leden der vergadering, die er voor hadden gestemd. Zelfs Van Koetsveld schaarde zich niet aan hunne zijde.'

Wat zegt gij, mijn waarde Pollux! na kennisneming en onderlinge vergelijking dezer 3 rapporten, van hem, van wien het eerste afkomstig is? Is hij niet een meester in het stellen van notulen? Wat is die man buitengewoon helder! Hoe nauwkeurig weet hij den gang der synodale beraadslagingen terug te geven! Aan den eisch, door Pierson ergens in *De Gids* aan iederen auteur gesteld, om zóó zijne gedachten uit te drukken, dat het zijne lezers weinig inspanning behoeft te kosten, om zijne bedoeling te vatten, wordt door hem volkomen voldaan. In aangename wijze van mededeelen doet hij voor den heer Rauwenhoff niets onder. Het *door mij* gespatieerde is reeds bij de eerste lezing zóó duidelijk, dat het volstrekt geen toelichting behoeft door 't geen de Leidsche hoogleeraar ervan zegt. En al zeer ongepast zou zeker de vraag zijn, of de synodale leden, van wie hier sprake is, wel te kennen zullen gegeven hebben, dat zij er aan twijfelden, 'of het voorgestelde na de reeds genomen besluiten wel paste *als amendement op de nieuwe redactie van art.* 38', daar het toch *nergens* zou passen na die besluiten; zoodat het referaat eenvoudig had moeten luiden: zij betwijfelden of het voorgestelde wel in harmonie was met de genomen besluiten. Inderdaad, die vraag zou slechts van verregaande bedilzucht getuigen. Nu kan wel niet ontkend worden, dat uit de notulen van den Secretaris moeilijk is op te maken dat, tengevolge van een misverstand (dat zulk een misverstand plaats heeft gehad, wordt door den heer Thoden van Velzen in een noot erkend), de heer Rauwenhoff en anderen eerst tégen, daarna vóór het voorstel-Duijl adviseerden en dat wij in dezelfde notulen van hetgeen de heer Rauwenhoff omtrent het blijven van den heer Lamers bij zijne kerkrechterlijke beschouwing zegt niets vernemen. Maar waartoe was dat ook noodzakelijk? 't Zou immers slechts tot eene overbodige uitbreiding van de synodale Handelingen hebben geleid? Moet gij dus niet erkennen, amice! dat onze Secretaris zeldzame beknoptheid met onberispelijke getrouwheid vereenigd heeft? - Iets wat wij m.i. te meer hebben aan te nemen, daar de heer Rauwenhoff mededeelt dat hij, na de voorlezing der notulen, om een betere redactie heeft verzocht, waaruit zou blijken, op wat grond hij en zijne geestverwanten vóór het voorstel-van Duijl geadviseerd en gestemd hadden. - En ook dit, dat wij alle mogelijke waarborgen bezitten, om er zeker van te zijn, dat de notulen in de Handelingen der Synode overal zoo kort en zoo accuraat mogelijk zijn? Ik hoop dan ook dat gij, mijn vriend! bewaard zult blijven voor de onbillijkheid, die zich aan den dag zou leggen in een uitroep als deze: wat hebben wij aan zulke mededeelingen, die zoo onklaar en verre van volledig zijn! En als u ooit ter oore mocht komen wat men mij heeft willen wijsmaken, dat de Secretaris in de vergaderingen der Synode nooit eenige aanteekening houdt van de discussies en eerst ná de vergadering, uit zijn hoofd, zijne notulen maakt, en dat het wel eens gebeurt dat hij, in plaats van te noteeren, als ware hij aangesteld om als politieagent toezicht te houden op de gedragingen der synodale leden, zich bij hen

vervoegt, van wie hij vermoedt dat zij verrichten wat volstrekt niet met 't geen in de eerwaarde vergadering aan de orde is in verband staat, beschouw

dat vrij, gelijk ik het doe, als vuigen laster. O! wat is het toch jammer dat de synodale vergaderingen niet openbaar zijn!

Vertrouwen moeten wij dus ook wel, Pollux! dat in het ‘algemeen antwoord’ hetwelk onlangs de Synodale Commissie heeft gegeven aan die adressanten, welke haar verzocht hebben de Synode buitengewoon samen te roepen, de geest, die deze Commissie bezielde, volkomen is teruggegeven. Dat Synodale stuk, zoo als mij bleek uit uw laatste schrijven, is u bekend. Ik vraag u daarom ook, of gij niet moet toestemmen, dat de leden van genoemde Commissie getoond hebben dat zij in het handhaven hunner waardigheid, in het zich kwijten van de hun opgedragen taak om de belangen van al de richtingen in de Kerk, ook van de moderne, zooveel mogelijk te behartigen, voor de Synodale mannen van '76 volstrekt niet hebben ondergedaan? Één van de redenen - zoo luidt het in het manifest der Commissie - die tot het besluit hebben geleid om afwijzend op het verzoek der adressanten te antwoorden was hierin gelegen, dat van de Synode van '77 zich meerdere kans van tegemoetkoming aan hun verlangen deed beloven dan van de Synode van '76 op nieuw bijeengeroepen. Derhalve de Commissie zegt het zelve: 't is haar toeleg geweest om de adressanten te helpen in het verkrijgen van 'tgeen zij begeerden. Zij hield bijgevolg die begeerte voor rechtmatig. Ja! de Commissie verzekert dat *die* reden *inzonderheid* het motief was, hetwelk haar tot het nemen van haar besluit genoopt heeft. Welk een teedere zorg straalt hierin niet door voor de adressanten! En daar nu dit motief als *laatste* in het manifest voorkomt, moeten wij natuurlijk in het licht van de verklaring daarin afgelegd al wat daaraan voorafgaat beschouwen en dit daaruit verklaren. Van een college als de Synodale Commissie mogen we toch niet anders onderstellen dan dat er volmaakte harmonie tusschen zijne verschillende handelingen zal bestaan hebben. Wanneer dan nu in het voorafgaande van datzelfde manifest gezegd wordt, dat de Synode van '76 om verschillende redenen, die ook vermeld worden, niet op haar besluit *kon* terugkomen, en wanneer daarin de besluiten dier Synode in zake de aanneming en bevestiging *hoog* worden *geroemd*, zoodat het den schijn heeft dat de Synodale commissie zich slechts gelijk zou zijn gebleven, indien zij geantwoord had: neen! adressanten! wij kunnen geen enkele poging doen tot bevrediging van uwe wenschen, en van de Synode, zoo lang zij ten minste aan hare roeping getrouw zal blijven, laat zich nooit verwachten dat zij naar uwe stem zal luisteren - dan zal dat zeker niet meer dan *schijn* wezen. En het komt mij voor dat wij de tegenstrijdigheid, die het manifest schijnt te bevatten, aldus hebben op te lossen: De Synodale Commissie, gewagende van de redenen, die er voor de Synode van '76 bestonden, om alles te laten, zooals het was, vermeldde daarbij eenvoudig, geheel objectief, de redenen, die, niet voor haar Synodale Commissie, maar voor de Synode bestonden, om aan het verlangen der modernen geen gehoor te geven en die ook de Synode van '77 nog niet behoeven te nopen om te handelen in den geest van haar voorgangster. De Synodale Commissie zou, zoo zij Synode ware geweest, anders besloten hebben. Zie, amice! zoo ontstaat de heerlijkste en bewonderenswaardigste overeenstemming waar slechts disharmonie schijnt aanwezig te zijn!

Hierbij moet ik echter ronduit bekennen dat het mij vooralsnog niet gelukt is om *alles* met elkander te rijmen, wat in het prachtig stuk der Synodale Commissie voorkomt. Er wordt toch ook in beweerd dat de adressanten niet alleen vrede hadden behooren te hebben met de besluiten der Synode van '76, maar dat hunne wenschen noch ‘rechtmatig waren, noch vereenigbaar met de beginselen van de Ned. Herv.

Kerk en hunne verhouding tot die Kerk', ja! dat zij, vooral de non-possumusmannen, niet van *lichtvaardigheid* zijn vrij te pleiten. Maar toch durf ik niet anders dan aannemen dat ook hier alles prompt in orde zal zijn. En mij dunkt, wij hebben hier die exegese in toepassing te brengen, welke men de *geloovige* noemt,

en die ook dáár eenheid (gewoonlijk de *hoogere* eenheid geheeten. Bestaat er ook eene *lagere* eenheid?) doet onderstellen, waar de grootste disharmonie schijnt. te heerschen, al is die exegese ook niet bij machte die eenheid aan te toonen Gewoonlijk wordt die wijze van interpreteeren slechts op den Bijbel toegepast. Zij weet ons te zeggen dat er volmaakte overeenstemming bestaat tusschen de verklaring in Gen. I: dat de boomen en planten vóór de menschen en die van Gen. II: dat de menschen vóór de boomen en planten zijn geschapen en zoo ook tusschen al de ontelbaar vele, schijnbaar lijnrecht met elkander strijdige beweringen der H.S. Maar zouden wij nu, amice! die zelfde exegese ook niet op een manifest, dat afkomstig is van de Synodale Commissie - een college, waarin thans zelfs meer dan één professor zitting heeft - mogen toepassen? Laat ons derhalve, in plaats van wijsneus aanmerking te maken op het werk der verheven mannen, die tot dat achtbare lichaam behooren, in diepen ootmoed niet anders dan bewonderen en, zooals ik, als 't niet profaan klonk, er zou bijvoegen: aanbidden!

Of zou ik mij hier zoo geheel vergissen? Zou die tegenstrijdigheid, waarop ik daar de aandacht vestigde, meer dan schijn wezen? Valt misschien dit laatste niet te betwijfelen, daar toch o.a. een man als Van Bonneval Faure in die Commissie zitting heeft? Is wellicht dat geheele schrijven van de Synodale Commissie, wat zijn vorm betreft, louter het werk van den heer Secretaris?

Het is mij onbekend hoe met zulke manifesten wordt te werk gegaan, daarom vraag ik in mijne onkunde, of dat, waarvan wij hier gewaagden, ook de wereld is ingezonden, zonder dat de redactie aan het oordeel van de overige leden is onderworpen, en of de President het mede heeft onderteekend, omdat de man geen oog had voor het tweeslachtige, dat het kenmerkt? Heeft misschien de Secretaris in zijn gewrongen stijl, dooreenhaspelende wat gescheiden had moeten blijven, als het gevoelen van *al* de leden doen voorkomen wat slechts de meening van *enkelen* of *meerderen*, maar dan toch geenszins van de *geheele* vergadering was? Ik huiver waarlijk om zoo iets te onderstellen. Maar, indien ik dat moest aannemen, dan zou ik dienzelfden Secretaris voor nog grooter Synode-humorist verklaren dan den heer Thoden van Velzen,

Want er zijn - om hier dit nog op te merken - verschillende humoristen. *Echte* humoristen; maar ook *quasi*-humoristen. Een humorist is immers iemand, die u tegelijk doet lachen en schreien? En deze lui oefenen juist dien invloed op u uit. Alleen ontbreekt het hun aan dat ééne, dat groote, waaraan gij den humorist van den echten stempel kunt onderkennen: *het verhevene.* Vandaar dan ook de definitie van Jean Paul: das umgekehrte Erhabene, of, zooals Melchior het heeft genoemd: het verhevene met de beenen in de lucht. Is het nog noodig te zeggen, tot welke humoristen de Synodale Secretaris in het gestelde geval door mij gebracht wordt?

Hiermede eindig ik voor ditmaal.

Geloof mij, als altijd,

Uw trouwen vriend,

CASTOR.

III.
Aan M^{r}. C. Vosmaer.

WelEdelGestrenge Heer!

Onder de baten, voor mij verbonden aan de vertolking van Fromentin's *Maîtres d'autrefois*, stel ik op hoogen prijs de les, waarmede gij in dit tijdschrift de plaatsing op den *Index* van genoemd werk vergezeld liet gaan.

U derhalve in de eerste plaats mijn dank betuigend voor deze welwillende critiek, die, hoewel puntig en raak, toch niets kwetsends had en sommigen onzer Aristarchen tot voorbeeld kon strekken, - wenschte ik in de tweede een paar punten daaruit andermaal aan uwe aandacht te onderwerpen.

Het eerste betreft mijn gezegde omtrent de ontologie der Hollandsche zeventiende-eeuwsche kunst.

Ik herhaal dat die uitdrukking, in navolging van de voorrede voor de *Gespräche für Freimaurer*, door mij gebezigd is wegens den verrassenden blik, dien deze schrijver mij in het wezen dier kunst heeft doen slaan, mij eensklaps meer inzicht daarin gevend dan al wat ik daarvan ooit te voren gehoord, gelezen of gezien had.

Ligt dit nu louter aan mij?

Zijn werkelijk de corypheeën onzer kunst elders zoo levend, zoo plastisch geboetseerd?

Kan ik inderdaad bij hen, die gij opgeeft, Potter en zijn *Stier* zoo waargenomen en uiteengezet vinden? Het drietal Ter Burg, Metsu, Pieter de Hooghe in hun verscheidenheid en overeenstemming zoo treffend vergeleken en bespied? De manier van Ruysdael zoo keurig ontleed? De blonde Cuyp, de *omnis homo*, zoo goed gekarakteriseerd? Vooral Frans Hals - gij hebt dat in een fraaie zinsnede zelf geprezen - zoo stout, à la Hals, gepenseeld?

En Rembrandt, de geheimzinnige? Voor mij leeft, trilt hij in die bladzijden; hij staat voor mij met zijn dualistische natuur, even helder uiteengezet als indertijd door zijn landgenoot Renan de twee stadiën in het leven van den zoon des timmermans.

En veroorloof mij te twijfelen dat het licht-en-bruin, het kleurgehalte, elders even kernachtig, even kort en bondig, even welsprekend zijn gewaardeerd.

Ik heb uw lijvig boek over Rembrandt gelezen. Ik ben bezig het in zijn nieuw gewaad te herlezen. Het wemelt van wetenswaardigheden, en, zegt Fromentin, men mag aannemen dat het ons alles geeft wat men ooit van den grooten man zal te weten komen. Een andere vraag evenwel is, of daaruit de figuur, die het behandelt, tastbaar, aanschouwelijk te voorschijn treedt. Voor mij niet. Ligt het misschien daaraan - Cobet zeide het onlangs bij gelegenheid van het driehonderdjarig bestaan der Leidsche hoogeschool - dat de Franschen met al hun eigenwijsheid en oppervlakkigheid, ons toch altijd de baas zullen blijven in het maken van een boek?

Ten tweede - en dit vooral is de reden waarom ik de pen opnam: - Gij schijnt in de meening te verkeeren dat het ontbreken van het *onderwerp* bij de Hollandsche schilders door Fromentin *in malam partem* werd opgevat, al formuleert hij zijn conclusie niet.

Het tegendeel is waar.

Fromentin is van meening dat het juist een triumf van de Hollanders is zóo te hebben geschilderd zonder zoogenaamd onderwerp. Hun roem is dus een onmiddellijk gevolg hunner kunst en van de kunst alleen. De passus: ‘Telkens komt

men in verzoeking aan die onbezorgde, onverstoorbare kunstenaars vragen te doen als deze: ‘Is er dan niets nieuws?....’ is niet verwijtend. Integendeel. Hij steekt juist den draak met zijn landgenooten, die altijd willen, zooals de boeren zeggen, dat een koebeest zijn *idée* hebbe.

In de zinsnede voorts: ‘Tot nog toe heeft de gedachte alleen de groote plastische meesterstukken gesteund’ - hoort *alleen* bij de volgende woorden, geheel in overeenstemming met het latere: ‘Als zij (de gedachte) zich kleiner maakt om middelmatige werken te bezielen, dan is het of zij alle deugdelijkheid verloren heeft.’ M.a.w. dan kan de gedachte, het onderwerp, die gewrochten niet redden.

Deze uitspraak is niets anders dan een pleidooi ten gunste van de veelbetwiste theorie: *l'art pour l'art*, die m.i. gezond opgevat, de waarheid 't meest nabij komt en de kunst 't best tot haar recht laat komen.

‘De kunst toch in haar verschillende openbaringsvormen, *is* geen handboek van moraal, of een katechismus, of een handleiding van économie politique. Haar gebied *wordt* niet bepaald door onze betrekkelijke begrippen van goed, kwaad, deugd, ondeugd. .....Zij houdt immers van onbelemmerden vleugelslag in de zichtbare en onzichtbare natuur, haar domein, waar zij haar grillen wil volgen tot bereiking van haar ideaal.

Lust het dan iemand een schoone les uit haar gewrochten te trekken, zooveel te beter!....’

Zoo schreef ik o.a. in 1870 in de *Wetenschappelijke bladen* naar aanleiding van een drama en een roman. En ik beweer hetzelfde met het oog op de schilderkunst.

Het is hier gesteld als met het koninkrijk der hemelen uit de Schrift: Grijp eerst naar het éene noodige, m.a.w. kijk goed uit uwe oogen, zoek goed te schilderen, en al het andere: gedachte, moraal, onderwerp of hoe ge het noemen wilt, zal u toegeworpen worden op den koop toe.

Ik eindig met een opmerking van minder belang. *Buffel* wordt, even als in het Fransch, ook van buffelsleer of van de stof gezegd, die op buffelsvel lijkt. Juist de door mij gebezigde uitdrukking *buis van buffel* wordt in het woordenboek van Van Dale bij dat woord als voorbeeld aangehaald.

Achtend heb ik de eer te zijn
Uw dienstvaardige
AEGIDIUS HANSSEN.
Rotterdam, den 21 Juni 1877.

Staatkunde en geschiedenis.

De corruptie in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika en hare oorzaken.
(*Slot.*)

De vermenging van verschillende ethnische elementen houd ik voor de eerste en voornaamste oorzaak der bestaande corruptie. Wat mij in dit denkbeeld versterkt, is een vergelijking der bestaande toestanden in landen met eene bevolking van één en denzelfden stam met de zoodanige, waarin volken van verscheiden stam te zamen wonen. Nu bestaan er wel is waar slechts zeer weinige ethnisch zuivere volken; in Europa kunnen de Germaansche stammen, voornamelijk in Scandinavië en aan de Duitsche en Nederlandsche Noordzeekust, nog het meest aanspraak maken op zuiverheid van bloed, alle andere beschaafde natiën zijn, zooals gemakkelijk bewezen kan worden, natiën van gemengd ras.

Beschouwen wij de ethnisch zuivere groepen wat nauwkeuriger, dan bevinden wij, dat de volksmassa van elk dezer groepen een vast bepaalde, boven iederen twijfel verhevene, zedelijke levensnorm bezit. De betrekkingen tusschen de beide geslachten en de begrippen van eer en eerlijkheid zijn bij deze volken aan een bepaalde, door de publieke opinie boven iedere onzekerheid verhevene, beoordeeling onderworpen. Wel zijn deze norma's, naar het verschillend karaker der rassen, zeer uiteenloopend, en veel, wat b.v. de Chinees als eerlijk, als roemwaardig en zelfs als eerbaar beschouwt, zal de Germaan in den grond van zijn hart als schandelijk en als afschuwelijke zonde verafschuwen; maar ieder Germaan beoordeelt menschelijke daden naar denzelfden Germaanschen zedelijken maatstaf, ieder Chinees beoordeelt dezelfde daden naar de Chineesche zedewet. Geen individu, tot één dezer rassen behoorende, zoude een ander oordeel vellen dan het algemeen aangenomene, en zelfs misdadigers en de zoodanigen, die in hunne daden de zedelijkheid met voeten treden, zullen het nimmer wagen, de juistheid van de heerschende zedelijkheidsbegrippen in twijfel te trekken.

Zoover wij nu de geschiedenis van zulke ethnisch onvermengde volken

kennen, vertoont zij nimmer zulke diep ingrijpende perioden van zedenbederf, als die der volken van gemengd ras. Ofschoon ook bij de eersten politieke omwentelingen hebben plaats gegrepen, ofschoon het sociale leven in verschillende perioden zich in nieuwe vormen hulde, bleven de zedelijke meeningen in den grond onveranderd of ondergingen slechts een geringe wijziging. En indien zich nu en dan ook bij deze natiën zedenbederf vertoont, is het bijna zonder uitzondering in perioden, waarin zij een levendig verkeer met het buitenland hadden en door vreemde zeden en gebruiken overstroomd werden.

Indien deze opmerking juist is, levert zij het bewijs op, dat alle andere oorzaken van zedebederf, b.v. de snelle opeenhooping van gemakkelijk verkregen rijkdommen, ja zelfs de verandering van godsdienstvormen, veel minder invloed uitoefenen, dan de vermenging met vreemde ethnische elementen. Het vaststaande moraalsysteem eener ethnisch onvermengde natie schijnt sterk genoeg te zijn, om de verdeeling van zulke gemakkelijk verkregen rijkdommen overeenkomstig hare zedelijke begrippen te regelen, en om de verandering van geloofsvormen en ceremoniën onschadelijk te maken. De samenhang van de verschillende ethnische elementen met het zedenbederf valt onmiddellijk in het oog, zoodra wij ethnisch zuivere met ethnisch vermengde staten vergelijken, b.v. het koninkrijk der Nederlanden, de vroegere republiek der Vereenigde Nederlanden, met het keizerrijk Oostenrijk; de Scandinavische rijken met den Russischen staten-kolossus; Turkije met zijne bonte volksmenigte, welks ziekelijke toestand door kortzichtigen aan den Islam wordt toegeschreven, met de ethnisch reine stammen van Arabië, die niet aan corruptie lijden. Het leerrijkst blijft evenwel het voorbeeld van Nederland, vooral daarom, omdat deze staat, die onder republikeinsche vormen evenmin door zedebederf werd aangetast, als onder de tegenwoordige monarchale, daardoor het bewijs levert, dat de corruptie niet aan den republikeinschen staatsvorm op zich zelf kan worden geweten en dat de regeeringsvorm daarop geen wezenlijken invloed schijnt uit te oefenen, zoolang eenig ethnisch element zoozeer de overhand heeft, dat het aan zijne zedewet de onbestreden heerschappij kan verzekeren. Is dit evenwel niet langer het geval, dan komt het ons voor, dat de op democratischen grondslag gebouwde regeeringsvormen het corruptieproces bespoedigen, terwijl min of meer autocratische inrichtingen daaraan een grooteren tegenstand kunnen bieden en het daardoor vertragen. Een ethnisch element, dat onder vrije vormen zijne zedelijke begrippen niet meer tot de alleenheerschende kan verheffen, heeft derhalve veel kans om zijn gezag te handhaven, indien het door de vastere organisatie van een despotisch regeeringssysteem de andere ethnische elementen tracht te overheerschen; het offert niet ongaarne de vormen der vrijheid aan het behoud zijner zedelijke gronddenkbeelden op.

Al deze voorbeelden, die een ruim, ter nauwernood betreden veld

van historische studiën opleveren, schijnen het bewijs op te leveren, dat ethnische vermenging het belangrijkste element van zedenbederf is en dat, daarmede vergeleken, alle andere oorzaken weinig beteekenen. Eerst de uitroeiing der vaste zedelijke gewoonten en denkbeelden ten gevolge van de ethnische vermenging opent de deur voor de werking der andere, bovengenoemde oorzaken van zedelijk verval.

De geschiedenis der V.S. bevestigt deze zienswijze ten volle. In de koloniale tijden is er nauwelijks eenig spoor van zedenbederf te zien. Maar de bevolking der verschillende koloniën, veel scherper van elkander gescheiden dan tegenwoordig de afzonderlijke staten der Unie, bestond ook bijna zonder uitzondering slechts uit één enkel volkselement. Voor zoover in de noordelijke staten uitzonderingen op dezen regel voorkwamen, b.v. in Pennsylvanië en New-York, waren het toch Protestantsch-Germaansche elementen, zooals de Hollandsche kolonisten van New-York (vroeger Nieuw-Amsterdam) en de Duitsche kolonie in Pennsylvanië, die niet zoo heel veel van de Engelsch-Protestantsche bevolking verschilden en ook grootendeels in bepaalde landstreken bijeenwoonden, dáár hun eigene locale administratie hadden en hun eigen zeden behielden, zoodat nauwere aanraking der verschillende stammen in het groot niet plaats had. De zeer geringe Katholieke immigratie van dien tijd behoorde voor het grootste deel mede tot de Engelsche nationaliteit en vestigde zich bijna uitsluitend metterwoon in de door Lord Baltimore, haar geloofsgenoot, gestichte kolonie Maryland. Uit Ierland daarentegen verhuisde destijds bijna uitsluitend het Iersch-Germaansche element naar de koloniën, dat, zooals men weet, niet slechts Protestantsch is, maar ook, ten bewijze hoe weinig ethnisch vijandige elementen zich met elkander verzoenen, nog heden ten dage met inniger haat tegen de Keltisch-Katholieke bevolking van Ierland bezield is, dan ooit te voren.

Van eenigszins grooter gewicht waren vreemde, maar ook Protestantsche inmengselen (Hugenooten, Moravische broeders en dergelijke Protestantsche secten) in vele zuidelijke koloniën.

Maar de bevolking was daar overal zóó dun, dat voor ieder een groote ruimte bleef om zich te bewegen, zonder met zijn buurman in al te nauwe aanraking te komen, en zich door diens zeden en gewoonten te laten influenceeren, terwijl bovendien de toch betrekkelijk slechts onbeduidende verscheidenheden tusschen de verschillende Protestantsche, en dus overwegend Germaansche, elementen in het niet verzonken in vergelijking met het groote verschil tusschen deze en het eenige element van sociale disharmonie, dat in grooten getale aanwezig was, nl. den *neger.* Deze oefende evenwel als slaaf niet den minsten invloed uit. De zedelijke begrippen der blanken waren en bleven de alleen toongevende. Maar de onmogelijkheid, om die door de negers te doen in acht nemen, had ten gevolge, dat men dezen als geheel van zedelijkheidsgevoel ontbloot beschouwde en hunne zedelijke toestanden

dientengevolge uitsluitend met het oog op de belangen der blanken regelde en die regeling door dwang en geweld in stand hield.

De kolonisten daarentegen genoten de meest onbeperkte rechten en vrijheden; ieder kon ongehinderd de vruchten van zijn werken en van zijn worstelen in den strijd om het bestaan genieten. Een zekere mate van gelijkheid kwam feitelijk van zelf tot stand, omdat het zoeken en streven der individu's over 't algemeen op hetzelfde doel gericht was en bijgevolg nagenoeg gelijke vruchten opleverde. Bijna de geheele bevolking toch hield zich bezig met de ontginning van den grond en de verzameling van zijne vruchten, en de opbrengst van dien arbeid leverde voldoende voedingsmiddelen voor talrijke huisgezinnen op, die men dan ook allerwege aantrof, omdat de kinderen geen last, maar veeleer een steun en hulp voor de ouders waren. Bijna alles wat men noodig had, werd op de farm zelve geteeld en gefabriceerd. Zoo genoot de boer eene werkelijke niet slechts op het papier aanwezige onafhankelijkheid, zooals slechts onder zulke omstandigheden mogelijk is. Hij was werkelijk souverein op zijn eigen erf, en de lotgevallen van anderen oefenden ter nauwernood eenigen invloed uit op de zijne. De strijd om het bestaan was geen wedstrijd tegen anderen om het dagelijksch brood, maar een strijd tegen de machten der natuur. Slechts met ééne uitzondering. De vroegere eigenaars van den bodem, de roodhuiden, gaven hunne aanspraken slechts op, wanneer zij door overmacht, die alleen in staat is om wettige eigendomstitels op den grond te scheppen, gedwongen werden, om hunne jachtgronden te verlaten. En op deze wijs bestond er aan de grenzen een onophoudelijke, hardnekkige strijd om die goederen, welke de onpartijdige natuur aan ieder toewijst, die ze weet te veroveren en te behouden. In dezen oorlog streed ieder mede, die zich bedreigd achtte, de oudere kolonist, om zijn reeds verkregen eigendom te verdedigen en de jongere, om zich verder in 't westen een eigendom te veroveren. Zoo was de geheele bevolking een mannelijk, in den strijd gehard geslacht, waarin niemand heer was en niemand knecht, waarin ieder werkte, omdat hij niemand kon vinden, die hem die moeite bespaarde, en waarin de arbeid dus algemeen geacht werd, en ieder, die zich daaraan onttrok, met hoofdschudden als een verdacht sujet beschouwd werd, daar men volstrekt niet begrijpen kon, hoe hij zonder arbeid kon leven.

Zoodanige bevolking, die feitelijke gelijkheid en een bijna onbeperkte vrijheid genoot, ergerde zich niet aan het beginsel der gelijkheid voor allen, toen het door Jefferson, Payne en consorten uit Frankrijk, het land der papieren vrijheid en van het feitelijke despotisme, werd ingevoerd. Want toen was de gelijkheid van rechten voor allen toch slechts de uitdrukking der werkelijk bestaande betrekkingen. Maar de nauwere vereeniging, welke de totnutoe geïsoleerde koloniën thans ten behoeve der gemeenschappelijke verdediging tegen het moederland met elkander sloten, ruimde de scheidperken uit den weg, waarmede tot-

nutoe iedere kolonie omringd was en waardoor zij de inwendige gelijkheid van hare bevolking bewaard had. Daardoor opende zij niet slechts het vrije verkeer der koloniale bevolking onder elkander, maar verzekerde ook, wat voor de latere ontwikkeling van alles overtreffend belang was, den ongehinderden toevloed van vreemde elementen.

Deze lieten niet lang op zich wachten! Tengevolge der onafhankelijkheidsverklaring en van den door den oorlog ontstanen haat, wendde zich de stroom der immigratie van de Engelsch-loyale Protestantsch-Germaansche bevolking der Britsche eilanden van de nieuwgeboren vijandige republiek af naar andere Engelsche koloniën. Hij werd vervangen door de volksverhuizing, die zich weldra uit het midden van het Engeland vijandige, Keltisch-Katholieke Iersche element in beweging zette en naar haren nieuwen, zich door dezelfde vijandschap tegen Engeland onderscheidenden bondgenoot de toevlucht nam, die hun, den in hun vaderland door de gehate Anglo-Saxen onderdrukten, vrijheid en gelijkheid beloofde.

Zóó begon het voor de V.S. zoo noodlottige binnenstroomen van het Keltisch-Katholieke element, dat vijandig tegenover het Germaansche karakter stond, hetwelk de bestaande grondslagen der vrijzinnige instellingen en zeden geschapen had.

In de eerste tientallen van jaren vertoonde zich wel is waar die invloed weinig of niet. De aankomende immigranten spatten als op zich zelf staande individu's uit elkander en dezen zagen zich, te midden van eene streng Puriteinsch-Protestantsche bevolking, die wel aan de gelijkheid der menschen geloofde, maar tevens zeer geneigd was, den Katholiek niet als een mensch, maar als een afschuwelijk ondier te beschouwen, goed- of kwaadschiks gedwongen, om hun Katholieke gevoelens en hun Keltisch instinct te verbergen, en zich te schikken naar de zeden en gewoonten van hun Puriteinsche medeburgers. Zij konden er zelfs niet buiten, hunne kinderen naar de gemeentescholen en zelfs naar de catechisatiën der Puriteinen te zenden.

Dit verklaart het voor de beoordeeling der godsdienstige toestanden in de V.S. belangrijke verschijnsel dat dáár thans verscheiden millioenen van Keltisch-Katholieken stam leven, die tot de eene of andere Protestantsche sekte behooren. Het leeuwendeel van deze bekeerde massa viel aan de jonge, met bekeeringsijver bezielde sekte der Methodisten ten deel, die, zooals in dergelijke gevallen steeds geschiedt, zich het meest naar den smaak der bekeerlingen schikte, en ik geloof mij niet te bedriegen, wanneer ik de bekende, despotieke neigingen van deze onverdraagzaamste aller Protestantsche sekten aan den overwegenden invloed toeschrijf van het Keltische ras, dat aan de vrije openbaring en wrijving van meeningen steeds vijandig was. Ook is het wel geen louter toeval, maar hangt met deze ethnische betrekkingen samen, dat de Methodisten in het veld der corruptie boven alle ‘christelijke’ staatslieden den palm wegdragen.

Langzamerhand evenwel vormden zich, *eerst* in de grootere, *vervolgens* ook in de middelbare en kleinere steden des lands, Katholieke gemeenten, en bij deze sloot zich meer en meer in toenemenden getale, en sedert het hongerjaar 1847 in groote massa's, de het land binnenstroomende Iersche immigratie aan. Zoodra de Katholieke Ier wist, dat hij te midden eener schaar zijner land- en geloofsgenooten verkeerde, hield hij onmiddellijk op, zich te schikken naar de gehate zeden der Puriteinsch-Protestantsche bevolking en zijne kinderen naar de Protestantsche scholen of kerken te zenden. - Sinds dien tijd gelukte het ook der Katholieke Kerk, de geloovigen in haren schoot te behouden, hen als eene vaste, snel-aangroeiende phalanx tegenover de onderling verdeelde sekten van het Puritanisme in het veld te brengen, dezen het terrein te betwisten en hare overdraagzaamheid met goed gevolg te trotseeren. Om dit doel te bereiken, was hun zelfs de ondersteuning der Protestantsche, maar in geloofszaken onverschillige Duitschers welkom.

Want de Duitschers waren middelerwijl ook tot eene macht in het land aangegroeid, waarmee men rekening diende te houden. De oudere Duitsche immigratie, die zich voornamelijk naar Pensylvanië richtte, bereikte haar einde tegen het midden der vorige eeuw, daar de met den zevenjarigen oorlog begonnen krijgsperiode het verkeer der landverhuizers tusschen Duitschland en Amerika geheel deed ophouden. De deelneming der Duitsche, door de vorsten verkwanselde, soldaten aan den onafhankelijkheidsoorlog, in Britsche soldij, verwekte zelfs bij de Amerikanen een met verachting gepaarden haat tegen de Duitschers, die zelfs tot op den huidigen dag niet geheel is uitgestorven. Zoo moest er een eenigszins langdurige onderdrukking in Duitschland uitgeoefend worden, om langzamerhand weder eene volksverhuizing naar Amerika voor te bereiden. De demagogen-vervolgingen na 1820 en de revolutionnaire bewegingen *in* en *na* 1830 dreven eene menigte Duitschers derwaarts, die een zekere verbinding tusschen de V.S. en Duitschland tot stand brachten. Maar toen, tengevolge van den aanleg van spoorwegen, de landen rondom het rijke dal van den Boven-Mississippi voor de landverhuizing toegankelijk en de materieele vooruitzichten voor den landverhuizer aanmerkelijk verbeterd werden, begon langzamerhand de groote Duitsche immigratie. Het mislukken der revolutie van 1848 vooral wierp groote massa's Duitschers in Amerika, en de eerst in beweging gebrachte stroom behield jaren achtereen en tot zeer onlangs dezelfde richting en gelijke kracht.

In dezelfde verhouding, waarin de landverhuizersscharen zich deden gelden en aan hare meeningen en sympathieën een zekeren invloed wisten te verschaffen, verhief het zedebederf het hoofd en verdween de vroegere feitelijke gelijkheid. Want de Amerikaansche landeigenaar nam den zich aanbiedenden landverhuizer in dienst, ontwende daardoor zelf aan den arbeid, begon zich meer en meer te onttrekken aan de

moeite om kinderen op te voeden, daar hij de werkkrachten, waardoor zij hem later de opvoedingskosten konden vergoeden, goedkooper kon huren, en hij het bovendien hoogst ongaarne zag, dat zijne kinderen werkten in gezelschap van den vreemden, zonderlingen *hireling* en daardoor misschien schade leden aan hunne zeden of aan hun zieleheil. Bovendien schonk de verbetering der middelen van vervoer hem thans de gelegenheid om de producten van zijnen landbouw, die hij vroeger gebruikte tot verzadiging van het dozijntal monden zijner familie, met voordeel te verkoopen; hij was daardoor in staat, om zich vele gemakken der moderne beschaving en vele genietingen der weelde te verschaffen, die hij vroeger zelfs niet bij name kende. Zoo ontstond verachting voor den arbeid, afkeer van een groot gezin en neiging tot weelde en verkwisting, uit één en dezelfde bron.

En de in deze omstandigheden groot gebrachte kinderen zijn het bedorven geslacht, dat thans de leiding van zaken in den Staat in handen heeft. Twee geslachten waren voldoende, om de eerlijke en zedelijke gewoonten der republiek van den aanvang dezer eeuw in het zedebederf van den tegenwoordigen tijd te veranderen. Twee geslachten, die den stroom der vreemde bevolkingselementen eerst langzaam, maar vervolgens al sneller en sneller, het land zagen binnendringen, en het beleefden, dat 7 of 8 millioen individu's van vreemde geboorte zich dáár vestigden, die thans met hun nakomelingen wel omstreeks de helft der bevolking uitmaken. Het spoedige verval der zeden is wel in de eerste plaats toe te schrijven aan de vermenging van verschillende ethnische elementen.

We denken daarbij geenszins aan eene werkelijke bloedsvermenging, maar voornamelijk aan het samenwonen van verschillende nationale elementen in dezelfde ruimte, onder dezelfde staatsinrichting en dezelfde wetten, eene samenwoning, die voorzeker op den langen duur tot een min of meer volkomene bloedsvermenging leiden moet. En zulk eene vermenging heeft het zedebederf tot onvermijdelijk gevolg (ten minste levert de geschiedenis geen enkel voorbeeld van het tegendeel op) en wel des te sneller en heviger, hoe grooter het vrije verkeer is tusschen de heterogene elementen, hoe minder wettelijke scheidsmuren hen van elkander scheiden.

In de V.S., waar de wetten voor allen dezelfde zijn en dergelijke scheidsmuren in 't geheel niet bestaan, waar integendeel alle volkselementen in verhouding tot hun getal op gelijke wijze invloed op de wetgeving uitoefenen, neemt het ontwikkelingsproces der corruptie, dat in vele gevallen met chronische traagheid verloopt (in de ‘kastenlanden’ b.v.) een hoogst acuten en snellen voortgang.

Van den aanvang af, brengen en brachten de immigranten uit hun Europeesch vaderland zeden, gebruiken, rechtsbegrippen en godsdienst van hun bijzonderen volksstam mede. Deze wijken alle in vele bijzonderheden van elkander af, wel is waar vaak slechts in uitwendig-

heden, dewijl de zedensystemen van verwante volksstammen, naar den graad van hunne verwantschap, in de grondtrekken meer of minder overeenstemmen; toch zijn het juist die uitwendigheden, die het meest in het oog vallen en krachtig genoeg gewerkt hebben, om tusschen de zuiver Germaansche stammen, in weerwil van de gedurende eene locale en politieke scheiding van vele eeuwen bewaarde overeenstemming in de gronddenkbeelden over zedelijkheid en recht, een hevigen, met verachting gepaard gaanden stammenhaat te onderhouden, die eerst in den jongsten tijd voor den invloed van gewichtige gemeenschappelijke belangen eenigermate begint te wijken.

Wel acht zich de zoogenaamde cosmopolitische richting verre boven deze opvatting verheven en beschouwt nationalen haat en afkeer tusschen verschillende stammen als kleine en nietige vooroordeelen. Het is evenwel geene ‘kleine’ verdraaiing der waarheid, te beweren, dat ‘een vooroordeel klein en nietig’ is, dat overal bestaat en bestaan heeft, waar ergens menschen woonden, en dat in staat geweest is, zulk eene macht en zulk een invloed uit te oefenen, dat alle bladzijden der geschiedenis er vol van zijn. *Wat* zulk een verschijnsel ook wezen moge, ‘nietig’ en ‘van geringe beteekenis’ is het voorzeker *niet*, maar van zulk een *overwegend*, *albeheerschend belang* en zoozeer de aandachtige overweging van den geschiedvorscher waardig, dat slechts blinden en dwazen het kunnen geringschatten, maar de verwaarloozing van dezen factor den staatsman als een misdaad moet worden toegerekend. Wat nu het ‘vooroordeel’ aangaat, de moderne wetenschap gaat uit van het beginsel: ‘geene werking zonder oorzaak’. Is deze stelling niet voor wederlegging vatbaar, zoo moet een ‘vooroordeel’ van zoodanige macht en zoodanigen invloed even belangrijke en gewichtige oorzaken hebben. Het zoude in allen gevalle van belang zijn, haar te kennen, te meer, daar het ten slotte nog in 't geheel niet bewezen is, dat nationale afkeerigheid slechts een vooroordeel is. Zeer waarschijnlijk is een aanmerkelijk deel van dit vooroordeel het in het instinct bewaarde en tot instinct geworden resultaat der ervaringen, die onze voorouders in vóórhistorische duizendtallen van jaren in den strijd om het bestaan hebben opgedaan, en die, omdat zij zich zóó diep in het gemoed der volken hebben ingeworteld, misschien in dien strijd van overwegend belang zijn geweest.

De bevolking der V.S. nu bestaat, afgezien van eene menigte andere van relatief gering belang, voornamelijk uit *drie* elementen. Vooreerst uit de oudere grondlaag der blanke bevolking, die van overwegend Engelsche afstamming is en meer of minder behept met het onverdraagzame godsdienstige fanatisme der ‘Rondhoofden’ of Puriteinen. Dit element heeft zich sedert zijn tweehonderdjarig verblijf in N.A. ook physisch tot een bijzonder type ontwikkeld, dat zich vooral door geringere breedte en grootere lengte van alle lichaamsdeelen scherp van het Europeesche type onderscheidt en dat men gevoegelijk het Yankee-

type kan noemen. Hot tweede belangrijke element zijn de geïmmigreerde Duitschers, aan wie zich de verwante Germaansche volken, als de Hollanders, Vlamingen, Zwitsers, Duitsch-Russen, Denen en zelfs Scandinaviërs meer of min aansluiten. De diepe ethnische klove, die in Europa tusschen Noord- en Zuid-Duitschers bestaat, en die nog door het contrast der godsdiensten, het Protestantisme in het Noorden en het Katholicisme in het Zuiden, verscherpt wordt, heeft ook in de V.S. haren invloed niet verloren. Het derde hoofdelement eindelijk is het Keltisch-Katholieke der Iersche immigratie. Het onderscheidt zich van de beide eerste elementen op in 't oogvallende wijze en heeft vooral dezen karaktertrek, dat het overal als een vast aaneengesloten geheel op het politiek gebied zich laat gelden. Tot op zekere hoogte sluiten zich de minder talrijke immigranten uit de voornaamste landen aan dit element aan.

In de Zuidelijke staten daarentegen is de geheele immigratie van blanken in den lateren tijd van weinig beteekenis. Hunne groote massa vormen de zuidelijke blanken, voornamelijk van Engelsche, maar niet zooals de Yankees van streng Puriteinsche afstamming, maar reeds bij hun eerste komst meer dan dezen met andere elementen, b.v. met de Fransche Hugenooten vermengd. Ook in het Zuiden heeft zich reeds een type gevormd, dat zich vooral door kolossalen lichaamsbouw onderscheidt, maar ook nog een zekere bloeiende gelaatskleur behouden heeft, welke bij den Yankee geheel en al voor een op leder gelijkende, bleeke kleur heeft plaats gemaakt. Overigens is het Zuidelijke type niet zoo scherp afgeteekend als dat van den Yankee.

Het tweede numeriek-gewichtige hoofdelement der bevolking van de Zuidelijke staten is dat der gekleurden (de negers en de verschillende klassen van bastaarden van gemengd ras).

Tusschen de vier hoofdelementen der blanken staat een menschenmassa in het midden, die naar de afstamming meestal tot het een of ander der opgenoemde elementen behoort, maar toch in zekeren zin reeds als een product te beschouwen is, minder van sexueele vermenging, dan van door samenwoning veroorzaakte afslijping van karakters.

Het valt niet gemakkelijk om deze vier hoofdelementen naar hunne getalsterkte te schatten, daar de statistieke tabellen tot heden toe geen acht slaan op de ethnische verscheidenheden. Op grond van verschillende gegevens geloof ik evenwel niet ver van de waarheid af te zijn, indien ik elk dier vier elementen bij benadering op één vierde deel van de geheele blanke bevolking schat, waarbij dan de Zuidelijke blanken numeriek het sterkst, daarna het Iersch-Keltisch-Romaansche element, en eindelijk de Yankees het zwakst vertegenwoordigd zijn. De getalsterkte van het karakterlooze *Young America* te bepalen is onmogelijk, daar ieder voor zich de grenzen ervan naar willekeur kan uitbreiden of inkrimpen.

Over de verhouding van de verschillende ethnische elementen tot het zedebederf ben ik tot het volgende resultaat gekomen.

De corruptie is het minst doorgedrongen in alle streken en in alle takken van bestuur, waar een dier oorspronkelijke elementen nog onbepaald het overwicht behield en dientengevolge ook het bestuur in handen heeft.

Het ergst is zij daarentegen, waar geen van allen het overwicht heeft, maar de verschillende bevolkingsgroepen tegen elkander opwegen en sterk op elkander influenceeren. Dáár is tevens ook het karakterlooze en kleurlooze *Young America* het sterkst vertegenwoordigd.

De eenige uitzondering op dezen regel vormen die stedelijke gemeenten, wáár, zooals te New-York, het Iersch-Keltisch-Romaansch-Katholieke element de heerschappij voert. Dáár is zonder eenigen twijfel het zedenbederf dieper doorgedrongen, dan ergens elders.

De ethnische vermenging nu is het sterkst in die streek, die van New-York naar het westen loopt. Dáár zijn het weder de oudere, oostelijk gelegene staten, in welke de bonte, ethnische elementen der bevolking het meest den tijd hadden om op elkander in te werken. Dientengevolge is dan ook de corruptie in dit Oostelijke verkeers- en handelsgebied der stad New-York het diepst, in de meer Westelijk gelegene districten daarentegen nog minder diep doorgedrongen.

Van al de bovengenoemde elementen behielden alléén de Yankees in sommige streken nog zulk een onbepaald overwicht, dat zij hun wil wisten door te drijven. Zij heerschen nog onbepaald in die streken van New-England (hun vaderland), waar de fabriksteden met hare vreemde, bijna doorgaans Keltisch-Katholieke arbeidersbevolking niet het overwicht verkregen, in het bijzonder in de staten Vermont, New-Hampshire, Maine en de westelijke deelen van Massachusetts. In deze staten heerscht minder corruptie dan ergens elders in de Unie. De regeering is er over het geheel nog bekwaam en eerlijk, en de wetten worden er geëerbiedigd. Daarentegen is in de fabriekdistricten van New-England (Boston en het Oostelijke Massachusetts, Rhode-Island en Connecticut), waar de oorspronkelijke Puriteinsche bevolking reeds overvleugeld is, het zedebederf diep ingeworteld.

In de nieuwe staten in het Westen hebben de Yankees het onbepaalde overwicht verkregen in den staat Yowa, die dan ook het meest eclatante bewijs oplevert voor de waarheid van onze theorie. Het dichtst bij dezen staat, zoowel in het overwegen van één en wel van hetzelfde ethnische element, als in betrekkelijke afwezigheid van zedebederf, komt de staat Michigan.

Na de Yankees hebben de Zuidelijke blanken nog in verschillende streken een numeriek overwicht weten te behouden, maar niet zóó uitsluitend als de Yankees in bovengenoemde staten, sedert de gekleurde bevolking meer invloed kreeg op den gang van zaken. Evenwel heerschen de Zuidelijke blanken met tamelijk groote vastheid in de

staten Kentucky, Tennessee, Noord-Carolina, Virginia en Georgia, en die zijn ook, geheel in overeenstemming met onze theorie, in diezelfde mate als de opperheerschappij van dit element meer of min verzekerd schijnt, ook meer of min van corruptie bevrijd. Daarentegen heerscht in Zuid-Carolina, Florida, Mississippi en Louisiana, waar de negers, onder de leiding der door de bondsregeering ondersteunde *carpet-baggers*(*) eene onbetwiste heerschappij voeren, een door omkooping en diefstal geschandvlekt bestuur, dat zijne wedergade mist in de geschiedenis der beschaafde volken. Een grooteren invloed daarentegen oefenen de vreemde volkselementen in Texas uit, want, ofschoon ook dáár de Zuidelijke blanken de overhand hebben, is de corruptie er evenwel erger dan in de bovengemelde Zuidelijke staten met minder gemengde bevolking. In Arkansas en Alabama, waar de heerschappij nog wankelt tusschen het blanke en zwarte ras, is de corruptie ook weder van veel beteekenis, ofschoon niet zóó sterk als onder het negers- en *carpet-bagger's* bestuur.

In de overige noord-westelijke staten, Ohio, Indiana, Illinois, Missouri, Wisconsin en Minnesota zijn al de vier oorspronkelijke elementen in grooten getale vertegenwoordigd. De Zuidelijke blanken vormen het hoofdelement van de landelijke bevolking van het laagstgelegen deel van het dal van den Ohio en van den staat Missouri; de Yankees overwegen in het noorden van Ohio en in Indiana, en zijn in groote getalsterkte vertegenwoordigd in het Noordelijke Illinois, in Wisconsin tot aan en in Minnesota; het Duitsch-Germaansche element is bijzonder sterk vertegenwoordigd aan den Boven-Mississippi, in het Noordelijke Illinois en Wisconsin, door de Scandinaviërs vooral ook in Minnesota, en in vereeniging met de Pennsylvanische Duitschers ook zeer sterk in het zuiden van Ohio, het breidt zich echter ook over de andere deelen van dit gebied uit en woont voornamelijk in de grootere steden aldaar (Cleveland, Cincinnati, Indianapolis, Chicago, Milwaukee, St.-Paul, Davenport, St.-Louis) in groote menigte; eindelijk bevindt zich vooral in alle grootere steden ook een sterk percentage van het Kelto-Katholieke element, ofschoon dit in het Westen op geene stukken na zoo sterk vertegenwoordigd is, als in de Oostelijke groep der middenstaten (New-York, Pensylvanië, New-Yersey, Delaware, Maryland en de stad Washington) en in de boven opgetelde fabriekdistricten van New-England.

De corruptie nu is in deze Westelijke statengroep erger dan in de streken, welke onder de uitsluitende heerschappij staan van één enkel ethnisch element, maar toch bij lange na zoo sterk niet, als in de Oostelijke groep, waar het Keltisch-Katholieke element talrijker is.

(*) *Carpet-bagger* (pakkendrager) is de scheldnaam voor den uit de Noordelijke staten naar de Zuidelijke verhuisden, meestal armen Yankee, die zich dáár tot beschermer van de geëmancipeerde negers opwerpt en, door hen gesteund, eene politieke rol tracht te spelen.

En dit is stellig niet enkel toeval. De verklaring moet, naar 't mij voorkomt, in het volgende gezocht worden.

De meerderheid der bevolking in de V.S. bestaat uit deze drie elementen: Yankees, Zuidelijke blanken en de Duitsch-Germaansche kolonisatie. Hoe weinig deze drie in het uitwendige met elkander overeenstemmen en hoe vijandig zij ook in politieke meeningen tegenover elkander staan, in welk opzicht de Zuidelijke blanke hemelsbreedte afwijkt van den Yankee, of in godsdienstige denkbeelden, waarin tusschen den Duitscher en den Yankee eene diepe klove bestaat, zoo zijn toch alle drie van overwegend Germaansch bloed en, wat de diepste kern betreft van hunne meeningen over sociale verhoudingen, hunne denkbeelden over recht, vrijheid en zedelijkheid, bevinden zij zich met elkander in overeenstemming.

Deze overeenstemming in de grondtrekken van hun karakter drukt natuurlijk haren stempel ook op de maatschappelijke en politieke instellingen, die in de V.S., wat de hoofdzaken betreft, in harmonie met het instinct van het Germaansche ras zich gevormd hebben. Maar juist daarom passen die instellingen niet voor het afwijkende karakter en instinct van de beide andere groepen, die te zamen genomen wel omstreeks 17 millioen menschen zullen tellen, en worden door dezen als een drukkende last gevoeld, waarom zij dan ook natuurlijkerwijze naar eene met hunne neiging overeenkomende verandering streven.

Tegenover de 24 millioen menschen van Germaanschen stam zijn zij wel is waar buiten staat, om deze verandering op wettige wijze tot stand te brengen; overal echter, waar zij talrijk genoeg zijn, spreekt hunne misschien onbewuste, maar daarom niet minder hevige oppositie tegen de Germaansche instellingen zich uit in de slechte uitvoering of geheele verwaarloozing der met hun instinct strijdige wetten. Zij handhaven die wetten slecht, laten misdadigers van allerlei aard onder de nietigste voorwendsels ongestraft, in één woord, de geheele regeering wordt onder hunne handen tot een nietigen vorm zonder beteekenis. Onder deze omstandigheden valt het gemakkelijk te verklaren, waarom overal, waar deze bevolkingselementen het talrijkst zijn, ook de corruptie het grootst is.

De enorme invloed van de hier opgetelde ethnische elementen op alle politiek-moreele denkbeelden vertoont zich vooral ook in de geschiedenis der beide groote partijen. Terwijl vroeger Democraten en Whigs, overeenkomstig hun belangen, uitsluitend tegenover elkander stonden als verdedigers van vrijen handel en van beschermende rechten, nam met de binnenstrooming in massa van de Europeesche immigratie de strijd een ander karakter aan. De democratische partij van het Zuiden zag in het onmiddellijk ontstane contrast tusschen de immigranten en de meest tot de Whigs behoorende Yankees een welkome gelegenheid, om aan de laatstgenoemden een gevoeligen slag toe te brengen. Zelf door die immigratie niet geïnfluenceerd, nam zij die in

bescherming tegenover het antagonisme der Yankees, en lokte haar, terwijl zij onder de vlag der cosmopolitische liberaliteit den nationalen haat exploiteerde, in massa in het leger der democratie. De tegenstand der geïsoleerde Yankees werd gebroken, en de Whigpartij hield op te bestaan. Maar zij gaf daarom het spel niet op. Onder de ware vlag van hare belangen geslagen, stak zij dadelijk de valsche vaan op der 'algemeene menschenliefde' en appelleeerde op het rechtvaardigheidsgevoel der geïmmigreerde scharen, ten gunste der vrijheid van allen en dus ook van de negerslaven. En men kan zich geen meer in 't oogvallend voorbeeld denken van den overweldigenden invloed van het ethnisch verschil, dan het gevolg van dit appel. Want dit was bij ieder ethnisch element geheel verschillend. Op de Zuidelijke blanken, die den neger kenden en aan wie geen rijkdom van argumenten de overtuiging kon opdringen, dat de neger in aanleg gelijk stond met den blanke, bleef dit appel volkomen zonder uitwerking, ofschoon verreweg het grootste deel dier blanken geene slaven bezat en bij het behoud van de slavernij persoonlijk niet het minste belang had. Het was alleen de door de nadere kennismaking met den neger veroorzaakte rassenafkeer, die hen geheel ontoegankelijk maakte voor het beroep op de beginselen van 'algemeene vrijheid en gelijkheid', waarop zij toch voor zich zelven ten volle aanspraak maakten.

Geheel anders ging het in het Noorden, waar het Duitsch-Germaansche en het Iersch-Katholieke element onder dezelfde omstandigheden leefden, en den neger even goed of even weinig kenden.

Dáár scheidde dit appel de massa van het vreemde element in twee deelen, ofschoon zij beiden zoo langen tijd zonder uitzondering tot de democratische partij behoord hadden. Die scheiding vertoonde zich zeer nauwkeurig op de grenslinie tusschen het Duitsch-Germaansche en het Keltisch-Katholieke element, daar het eerste in massa gehoor gaf aan het beroep op zijn rechtvaardigheidsgevoel en zich aan de republikeinsche partij aansloot, terwijl het laatste zonder dat daarvoor in zijne belangen eenige reden kan worden gevonden, getrouw bleef aan het vaandel der democratische partij. De ware reden lag echter in de Keltische rassenafkeerigheid, niet zoozeer van den neger, dien zij slechts weinig kenden, als van den Germaanschen geest.

Nu bestaat er evenwel eene schijnbare uitzondering op dezen regel. Deze echter, in plaats van onze meening omver te werpen, bevestigt haar integendeel op de meest eclatante wijze. Een deel namelijk van de Duitsche bevolking bleef op de zijde der democraten. Welk deel? Geen ander dan dat, hetwelk men met zeker recht, met het oog op zijne afstamming, het 'Duitsch-Katholieke' zoude kunnen noemen, en dat met het Kelto-Romaansche ras ook in dat punt overeenstemt, dat het den godsdienst der Germanen, het Protestantisme, niet aannam en getrouw bleef aan het Katholicisme. Dit gedeelte van de Duitschers verhief zich boven het nationaliteitsgevoel, dat hen met de tot de republikein-

sche partij overgeloopene massa verbond, was onverschillig voor zijne belangen als vrije arbeiders en voor de grondbeginselen der rechtvaardigheid.

Zoo groepeerden zich derhalve de partijen in den strijd om de heerschappij op de volgende wijze:

De Yankees van het Noorden stonden eigenlijk van den aanvang af in den strijd der verschillende belangen als partij tegenover de blanken van het Zuiden.

Ieder dezer partijen trachtte zich te versterken door een verbond met de elementen, welke met haren tegenstander in zijn vaderland het sterkst contrasteerden.

Het element, dat in het Zuiden tegenover het blanke stond, was het gekleurde.

Om dit aan zijne zijde te brengen, wierp de Yankee de ‘slavenquaestie’ op het tapijt, d.w.z.: hij stelde voor den neger, als prijs voor zijn bondgenootschap, de ‘vrijheid’ in het verschiet.

Het Zuiden daarentegen zocht de vriendschap van de den Yankee vijandige vreemdelingen en lokte hen tot zich door de belofte van volkomen gelijkstelling van den immigrant met den inboorling.

Maar de slechts op uitwendige verschilpunten en betrekkelijk kleine afwijkingen in zeden en gewoonten berustende afkeer tusschen de geïmmigreerde Germanen en de Yankees bleek weldra te zwak tegenover de op dieper verschil van ras gegronde vijandschap tusschen de eerstgenoemden en de Keltisch-Katholieke immigratie.

Toen derhalve de Yankee, om meer bondgenooten te verkrijgen, de vordering der gelijkstelling van de immigranten met de inboorlingen aannam (door de *know-nothing*-beweging op te geven) trad de tweespalt tusschen de beide genoemde elementen dadelijk aan den dag, en het Duitsch-Germaansche sloot zich aan het nader in den bloede met hem verwante Yankee-element aan.

De scherpte der ethnische grenslijnen in deze partijgroepeering, de volstrekte onverschilligheid van de vijandige elementen voor alle argumentatie toonen ten duidelijkste aan, hoe weinig in dezen strijd de kracht der heilige grondbeginselen van de ‘vrijheid en gelijkheid’ de overwinning behaalde. En dat ook na afloop van den oorlog het Keltisch-Katholieke element in het Noorden, ofschoon de democratische partij eigenlijk geen raison d'être meer bezat, toch met dezelfde blinde woede voortging haar aan te hangen, is geheel onverklaarbaar zonder den instinctieven afkeer van de heerschende Germanen. Dezen zagen zich tegenover deze antipathie en ten einde het gezag niet in handen hunner vijanden te laten vallen, wel gedwongen, om de even doellooze en het volk exploiteerende republikeinsche partijorganisatie nog altijd in stand te houden, zooals het dan ook een feit is, dat de herkiezing van Grant alleen tot stand kwam door den afkeer van de republikeinsche, d.i. Germaansche, bevolking van het Noorden van de zich achter de banier van de democratie verbergende Keltische adspiratiën.

In het Zuiden daarentegen nam sedert de bevrijding der negers de rassenhaat zoozeer toe, dat eene periode van nauwelijks *tien* jaren voldoende was, om iederen daar wonenden blanke, welke ook zijne vroegere meening geweest moge zijn, met uitzondering van de *carpet-baggers*, in het leger der Zuidelijke blanken te drijven, die heden ten dage, 15 jaren na den triomf van het beginsel van de 'gelijkheid aller menschen', 10 jaren na de geheele verovering van het Zuiden, openlijk en zonder omwegen de banier omhoog heffen van de vijandschap der beide daar wonende rassen.

Zulk een belangrijke rol spelen in het leven der volken de zoogenaamd onbeduidende nationale en rassenvooroordeelen, die bij betere kennismaking en nauwere aanraking slechts bij zeer nauwverwante volken, zooals b.v. bij de verschillende Germaansche stammen, verflauwen en verdwijnen, bij alle anderen echter zich ontwikkelen, en wel des te sterker, hoe inniger de aanraking en hoe beter de kennismaking is.

Waar ter wereld nu zulke onderling verschillende bestanddeelen der bevolking naast elkander wonen, van welke ieder zijne eigenaardige zedelijke begrippen en gewoonten heeft, is het eerste gevolg, dat het eene het andere, wegens de hem zonderling voorkomende, ongewone gebruiken bespot en hoont. Niets nu baart meer afkeer niet alleen, maar grimmigen haat, dan zoodanige bespotting van vaak zeer onbeduidende gewoonten. De bespotte, wiens rechtsgevoel in deze overgeërfde gebruiken niets onbehoorlijks kan vinden, ja die, vooral in de mindere volksklassen, ook de minst beduidende bijzaken als noodzakelijke gevolgen beschouwt van zijne geheele zedelijke wereldbeschouwing, gevoelt zich door haar bespotting niet alleen in zijn rechtsbewustzijn gekrenkt, maar neemt ook onmiddellijk zijn toevlucht tot de gevolgtrekking, dat de spotter voorzeker een slecht mensch moet zijn, die recht en zedelijkheid geringschat. Zoo betaalt hij dan niet alleen den ondervonden spot en hoon met gelijke munt, maar begint ook al zeer spoedig het geheele vreemde volkselement, dat zijne gebruiken en zeden minacht, van *zijn* kant uit den grond van zijn hart te verachten. Dit gebeurt heel spoedig ook dáár, waar de zeden slechts in uitwendige gebruiken verschillen. Zoo veracht de Yankee de Duitschers wegens het zuurkool eten, bier drinken, tabak rooken, wegens hun onbeholpenheid in de vreemde taal, wegens hunne van nauwgezetheid van geweten getuigende weifeling om zich zelven te helpen, wegens hunne gewoonte om elkander uit te schelden, in plaats van handtastelijker argumenten te gebruiken, wegens hun gebrek aan eerbied voor den sabbath en honderd dergelijke nietigheden meer. De Duitscher daarentegen houdt den Yankee nu eens voor dienstknecht van zijne vrouw, omdat hij enkele werkzaamheden zelf verricht, die in Duitschland tot het domein van het vrouwelijke geslacht behooren, dan weer voor slaaf van de geestelijkheid, omdat hij gewoon is den Zondag op Puriteinsche manier te vieren, en aan den anderen kant, omdat hij in weerwil van de preeken

zijner geestelijken toch niet in gebreke blijft in 't geheim het vermaak en het genot des vleesches te zoeken, voor een huichelaar, eindelijk, omdat (door de ontwikkeling van de corruptie) bij den Yankee het begrip van eerlijkheid in menig opzicht zeer elastiek geworden is, voor een geslepen bedrieger.

Vertoont zich nu zulk een disharmonie reeds bij deze nauwverwante volksstammen, te meer nog is dit het geval bij het vreemde Keltisch-Romaansche element. Het geheele bestaan en doen van den Ier stuit namelijk den Duitscher tegen de borst, en de afkeer tusschen beide rassen is en blijft een innig diepe, zonder eenig teeken van verzwakking. Dezelfde afkeer bestaat bij den inboorling, en de Ier geeft dien met woeker terug.

Bij die wederkeerige verachting en dien haat komt nu weldra in de tweede plaats, het eerst bij de zwakkere karakters, een toenemende onzekerheid en weifeling van de tot nu toe voor onbetwistbaar gehouden rechtsbegrippen.

Hij, die de tegelijk met zijne rechtsbegrippen overgeërfde zeden en gebruiken even heilig en verbindend acht als die begrippen zelve, die daarom ook nimmer naar den waren grond van de eene zoo min als van de andere gevraagd heeft, omdat hij zelfs den geringsten twijfel aan hun gezag en waarheid afschuwelijk acht, verliest het vaste vertrouwen in de waarheid zijner rechtsgebruiken en begrippen, wanneer hij dagelijks ziet, dat zij hem niet slechts hoon, spot, verachting en haat bezorgen, maar ook dat andere menschen in zijnen kring leven en gedijen, zonder *zijne* gebruiken en zeden in het allerminst in acht te nemen. De overtuiging van de noodzakelijkheid van vaste zedelijke begrippen in het menschelijk leven wordt zoodoende verzwakt en gaat langzamerhand geheel te loor. Zoo raakt weldra ieder richtsnoer voor het handelen verloren en er blijft niets anders over dan de maatstaf van het oogenblikkelijke, in 't oog vallende, voordeel.

Dit gevolg komt eerst bij het volgende geslacht ten volle aan den dag, en wel dáár het meest, waar, zooals in de groote steden, de wederkeerige aanraking en doordringing der verschillende elementen het innigst is, en waar het aan één van dezen het minst gelukt, om de opperheerschappij te verwerven. De kinderen, tot de verschillende volkselementen behoorende, leeren hier in den omgang met elkander de zeden en gebruiken hunner ouders en dezen zelf verachten, terwijl zij wederom van hunne ouders de verachting der zeden en gebruiken van alle andere volkselementen overnemen. Het onvermijdelijke resultaat is het opgroeien eener jeugd, zooals die is, welke men heden ten dage in de V.S. *Young America* noemt, die alle rechtsbegrippen en zedelijke voorschriften dooreenwerpt, ze als nuttelooze, versletene vooroordeelen beschouwt, en zich uitsluitend richt naar hare op beperkte persoonlijke ervaring berustende meening, die zij voor de rechtsbegrippen der oorspronkelijke volkselementen heeft ingeruild.

Dit ontwikkelingsproces ontspringt uit de natuurlijke en verstandige gedachte, dat, wanneer elk der onderling verschillende zedelijkheidssystemen aanspraak maakt op onfeilbare waarheid, er reden bestaat, om aan de juistheid van allen te twijfelen. Men wordt in deze meening versterkt door de ervaring, dat geen enkel der tegenover elkander staande systemen bij de veranderde omstandigheden past. Om kort te gaan: ieder der oude overgeërfde zedelijkheidssystemen wordt in de nieuwe omstandigheden als onvolledig en onbruikbaar erkend, daar het slechts het resultaat is van bepaalde, zich binnen zekere grenzen bewegende ervaringen van zeker volk; men werpt het dus ter zijde, en de nieuwe ervaringen der gemengde bevolking worden als richtsnoer voor de daden aangenomen. Dit nieuwe richtsnoer kan zich evenwel slechts na een lang tijdsverloop, wanneer de nieuwe ervaringen bepaalde en zekere resultaten hebben opgeleverd, tot een nieuw en waar zedelijkheidssysteem ontwikkelen. Tot zoolang blijven de zedelijke overtuigingen meer of min aan het individueele, subjectieve oordeel onderworpen, en dus wankelend en onzeker. Zoolang *dit* nu het geval is en de zedelijke begrippen niet in vaste, aan het geheele volk eigene overtuigingen wortelen, zoolang bestaat het verschijnsel, dat men *corruptie* noemt.

Deze beschouwing brengt ons tevens tot de overtuiging, dat het eene dwaling is, de gebrekkige opvoeding der kinderen als oorzaak van het toenemende zedenbederf te beschouwen; men houdt in dat geval, zooals dikwijls plaats heeft, een symptoom der ziekte voor hare oorzaak. Feitelijk leeren de kinderen juist in de scholen de verachting voor de zeden en gewoonten hunner ouders, en dit is de natuurlijke oorzaak van het gemis aan gehoorzaamheid, dat aan de ouderlijke tucht met goed gevolg tegenstand biedt. In dit gebrek aan uitwerking van de huiselijke tucht, in deze volstrekte onmacht der ouders om in de kinderen hun eigen zedelijkheidsbegrippen over te planten, ligt wederom de oorzaak van het verflauwen der ouders in hun ijver, die er aan wanhopen, hun kinderen zedelijk op te voeden. Zij zien zich met of tegen hun wil gedwongen, de zedelijke ontwikkeling hunner kinderen haren eigen gang te laten gaan.

Om onze beschouwing over den aard en het wezen der corruptie volledig te maken, moeten wij tevens de opmerking maken, dat het stichten van een nieuw zedelijkheidssysteem volstrekt niet met hetzelfde gemak en denzelfden spoed geschiedt als de omverwerping van het bestaande. Eene basis voor het nieuwe gebouw schijnt veeleer slechts dan te kunnen worden gevonden, wanneer de verschillende volkselementen hun verschillende karaktertrekken, eigenschappen e.z.v. werkelijk in een uit alle elementen gelijkmatig gevormd product, dat slechts door een grondige, door gemengde huwelijken bewerkte, samensmelting kan ontstaan, hebben vereenigd. Zulk eene sexueele samensmelting en vermenging geschiedt echter tengevolge der sociale afkeerigheid van de

verschillende volkselementen uiterst langzaam. Zoodra zich dus in eene voldoende meerderheid eener gemengde bevolking eene nieuwe overtuiging omtrent recht en onrecht begint te bevestigen, tracht deze meerderheid onmiddellijk aan de nog tegenstrevende minderheid de erkenning van hare zedelijke denkbeelden op te dringen, en door opheffing der openbare geloofs- en denkvrijheid iederen twijfel of ten minste iedere uiting van den twijfel aan de waarheid der nieuwe axioma's te onderdrukken. Dit nu is alleen te bereiken door de opheffing der vrije staatsvormen. Daarom zien wij overal in de geschiedenis de perioden van zedenbederf tot despotisme leiden, waardoor een deel der bevolking van eenig rijk zijne moreele begrippen tegen den alles ontbindenden en vernielenden twijfel der andere elementen tracht te beschermen.

Het is dan ook voorzeker geen toeval, dat de geschiedenis geen voorbeeld kent, dat een groot of ook slechts middelmatig rijk, dat verscheiden ethnische elementen, onder het regime van *vrije staatsvormen*, met elkander verbond, langen tijd heeft bestaan. Integendeel gingen alle republieken en democratiën telken male te niet, zoodra zij ethnisch van elkander verschillende elementen in zich opgenomen hadden. Alle rijken daarentegen, die onder zulke omstandigheden van duur waren, waren òf *despotiën*, òf - en de laatsten duurden het langst - *kastenorganisatiën*, waarin de verschillende volkselementen zoo scherp mogelijk van elkander afgescheiden waren en ééne er van een despotieke macht uitoefende.

De eenige thans bestaande republiek, die langen tijd bestaan heeft, Zwitserland, bewijst niets voor het tegendeel. Want vooreerst zijn dáár de verschillende volkselementen niet met elkander vermengd, maar wonen naast elkaar in verschillende localiteiten, die tot op den jongsten tijd haar eigen zelfstandigheid in vrij groote mate bewaard hebben; ten tweede, bezit het ethnische element der Duitsch-Zwitsers een beslissend overwicht, en staan zelfs de Fransch-Zwitsers tot de eerstgenoemden in een niet al te ver verwijderden graad van verwantschap; ten derde, is de gelijke deelneming *aan* en invloed *op* de regeering van de vroeger als onderdanen behandelde Fransch-Zwitsers eerst zeer onlangs begonnen en heeft zij waarschijnlijk nog niet ten volle getoond, welke hare vruchten zullen zijn, en ten slotte hangt de voortduur der Zwitsersche republiek niet van den vorm der regeering of van het karakter van het Zwitsersche volk, maar alleen van de machtsverhoudingen der naburige groote volken af. Overigens heeft ook Zwitserland reeds zijn burgeroorlog gehad, en in den thans begonnen strijd tegen het onfeilbare katholicisme zag het zich gedwongen tot dezelfde maatregelen van dwang en geweld de toevlucht te nemen als Pruisen.

De weinige landen echter, waar de bevolking bij benadering zuiver en onvermengd gebleven is (b.v. de Scandinavisch-Germaansche landen en het Chineesche rijk) vertoonen zelfs in overgangsperioden, in welke

door de invoering van nieuwe uitvindingen de inwendige machtsverhoudingen en, tengevolge hiervan, de sociale organisatie dier staten een belangrijke verandering onderging, nooit zulk eene den wortel van het rechtsgevoel aantastende corruptie, als bijna ieder land, dat het tooneel geworden is van een grootere vermenging van verschillende bevolkingselementen, en wel telkens in *die* periode, die op het tijdstip der ethnische vermenging volgde.

Wij gelooven, op grond van het gezegde, dat ons gevoelen, dat de vermenging der verschillende volkselementen de voornaamste oorzaak der corruptie is, een hoogen graad van waarschijnlijkheid bezit. Intusschen willen wij nog een ander voorbeeld aanvoeren van de zeer uiteenloopende wijze, waarop het karakter der verschillende rassen zich vertoont, om daarmede het groote belang van den tot nu toe bijna in het geheel niet in aanmerking genomen invloed van dit element op het volksleven nog nader te bevestigen. Een groot verschil vertoont zich namelijk in het beroep, dat de beide hoofdelementen der immigratie, geheel naar eigen vrije keuze, zonder eenig spoor van vreemden invloed, in hun nieuw vaderland Amerika ter hand namen. De groote massa van beide elementen, zoowel van het Keltisch-Katholieke als van het Duitsch-Germaansche, behoort tot de klasse der arbeiders en handwerkers; indien er in dit opzicht echter tusschen beide eenig onderscheid bestaat, is het *dit*, dat de menigte van hen, die zich in hun vaderland uitsluitend met landbouw bezig hield, onder de Keltisch-Katholieke groep voorzeker *nog* talrijker was, dan onder de Duitsche. Daar nu de gelegenheid om zich in de V.S. te vestigen vooral voor de *landbouwende* klasse in de laatste jaren buitengewoon gunstig was, zoo zou men, in de veronderstelling dat alle menschen gelijk zijn, wel recht hebben te verwachten, dat de *meerderheid* der zich als boeren vestigende immigranten behooren zoude tot de toch reeds talrijker groep der Katholieke Ieren. De feiten leeren echter juist het tegendeel! De Iersche boerenarbeiders blijven bijna zonder uitzondering als daglooners in de steden, en gaan *dan alleen* naar de landelijke districten, wanneer zij bij geheele scharen tegelijk als werklieden bij den aanleg van spoorwegen, in steenkolenmijnen of landelijk gelegene fabrieken, werk vinden. Daarentegen begeven zich de boerenarbeiders van de Duitsche groep bijna zonder uitzondering tot de uitoefening van den landbouw, en hun aantal wordt nog vergroot door een niet onbelangrijk deel van hen, die thuis aan stedelijke of andere handwerken gewend waren, maar er hier de voorkeur aan geven, om gebruik te maken van de zich aanbiedende gunstige gelegenheid, om in het bezit van grond te geraken. Zóó in 't oog vallend is dit onderscheid, dat het aantal landbouwers, tot de Germaansche groep behoorende, minstens drie of viermaal grooter is, dan dat van de Iersche immigratie.

Het verschil in karakter tusschen de beide rassen vertoont zich zelfs bij *die* gedeelten van beide groepen, welke in de steden gebleven zijn.

In alle nieuwere steden van N.-A., waar nog grondeigendom te verkrijgen was, is het een feit, dat de meerderheid der sedert geruimeren tijd geïmmigreerde Duitschers hun eigen huis en grondeigendom bezitten, terwijl slechts een klein percent van de Iersche bevolking zich in het bezit hiervan heeft weten te stellen; hunne verreweg grootste massa woont in gehuurde woningen, of wel zij strijkt als een zwerm vogels in de nieuwere steden van het Westen ergens op een onbezet terrein in scharen neder en legt dáár een zoogenaamde *irisch path*, d.w.z. eene kolonie van - ik weet er geen beteren naam voor dan Zigeunerhutten - aan, en behoudt haar zoo lang, tot het den eigenaar eindelijk - soms eerst jaren daarna - gelukt, hen te doen verhuizen.

Dit verschil tusschen het Keltische en Germaansche ras heeft ten gevolge, dat de eigenlijke landelijke bevolking van het geheele Westen bijna, zoowel als van de reeds sedert langeren tijd geoccupeerde gedeelten van het land, bijna uitsluitend tot het Germaansche element behoort, terwijl de Ieren hoofdzakelijk in de steden en de fabrieksdistricten woonachtig zijn. Deze ethnische scheiding zal ongetwijfeld in de toekomst een diepgaanden invloed uitoefenen. Op dit oogenblik vertoont zij zich daarin, dat over 't geheel genomen de ambtenaren der landbouwdrijvende, landelijke gemeenten bijna de eenige zijn, die als klasse door het gift der corruptie, dat om hen heen voortwoedt, nog het minst aangestoken zijn.

Deze bevolking is ook - eere wie eere toekomt - nog die, welke den leeglooper, ook als hij in élegante kleeding als speculant rondslentert, minder acht, dan den arbeider. En ik kom er rond voor uit, dat, naar *mijne* meening, in haar alleen de macht te vinden is, waarop de hoop berust, dat eene betere ontwikkeling van den politieken en socialen toestand tot het rijk der mogelijkheden behoort.

De hier ontwikkelde hoofdoorzaak der corruptie wordt nog versterkt door de met de immigranten in het land gekomen misdadigers.

Niet alleen toch hebben sedert jaren verschillende Europeesche regeeringen, vooral van de kleinere Zuid-Duitsche staten, alsmede die van Zwitserland, en in de vroegere koloniale tijden zelfs Engeland, de gewoonte gehad, de overbevolking hunner gevangenissen te beperken door déportatie naar Amerika; niet alleen hebben vele gemeenten sedert jaren zich de te haren laste komende armen van den hals geschoven door betaling van den vrachtprijs naar het beloofde land der vrijheid; niet alleen is het in vele familiën in Duitschland en elders een vast gebruik geworden, hare deugnieten een pleizierreisje te laten maken naar de groote republiek aan gene zijde van den oceaan, daar deze aan getuigschriften van gedrag weinig of geene waarde hecht; maar ook onder de personen zelven, die met de wet overhoop liggen, werd de oostkust van den Atlantischen oceaan als het land van belofte beschouwd, dat voor ieder, die het bereikte, een veilige toevlucht en zelfs een ruim veld opende

voor zijne speculatieve talenten, vooral wanneer hij een zeker aantal contanten meebracht, waarmede hij casu quo den rechter kon overtuigen, dat hij een schandelijk belasterde en ten onrechte als gewoon misdadiger veroordeelde politieke vluchteling was, die uit zuivere liefde voor de vrijheid en uit tyrannenhaat zijne handen in eene toevallig openstaande brandkast gestoken had. Zulke menschen, die den ballast van vaste zedelijke beginselen reeds in hun vaderland weggeworpen hadden, waren natuurlijk uiterst geschikt, het gistingsproces der corruptie te verhaasten. En het minste wat hun ten laste gelegd moet worden, is wel, dat zij een versnellenden invloed op de ontwikkeling van deze volkskrankheid hebben uitgeoefend.

Deze bespoediging van een ziekteverschijnsel, dat toch zijn verloop moet hebben, zoude op zich zelf als voordeelig beschouwd kunnen worden, indien het niet de vraag ware, of zoodoende niet een slechter ethnisch element in het land kwam, dan het volk, dat het uitstiet, en of daardoor de bestaande contrasten in de bevolking der V.S., die slechts door langzame samensmelting tot een harmonisch geheel verbonden kunnen worden, niet vergroot en de ineensmelting bemoeielijkt wordt. Ik voor mij zoude wel geneigd zijn, deze vraag bevestigend te beantwoorden, want in Engeland zijn deskundigen, die met de klasse der misdadigers in aanraking kwamen, na opzettelijk onderzoek, tot het resultaat gekomen, dat deze klasse, zoowel naar het lichaam als naar den geest, een *eigen* en *lager* type vertoont, afwijkend van dat der overige bevolking van Engeland. In Amerika zelf wordt deze opmerking bevestigd door het feit, dat de van het gros der bevolking meest afwijkende Keltisch-Katholieke en gekleurde elementen, ofschoon zij eene volstrekte minderheid vormen, toch verreweg de overwegende meerderheid der misdadigers opleveren.

Wij zijn op dezen grond geneigd om aan te nemen, dat over 't geheel het systematische toevloeien van de klasse der Europeesche misdadigers in Amerika beschouwd moet worden als een factor van toenemenden ethnischen achteruitgang en als eene voortwerkende oorzaak van verlenging en verergering van het corruptieproces.

Bij de andere, boven opgenoemde oorzaken van het zedenbederf in de V.S. als daar zijn: de niet door inspanning en arbeid verkregen, maar door het blinde geluk zonder eenige moeite verworven rijkdommen, de uitwerkselen van het abstracte gelijkheidsprincipe, dat door onverstandige toepassing in de V.S. tot het heerschende volksvooroordeel geleid heeft, dat zich op karakteristieke wijze uitdrukt in het spreekwoord: '*Society owes me a living*' (de maatschappij is mij het levensonderhoud verschuldigd); de uit de beide voorafgaande oorzaken ontstane ontevredenheid eindelijk met de bestaande vermogensverhou-

dingen, zullen wij ons, om niet te uitvoerig te worden, niet langer ophouden.

Bij de uiteenzetting van deze meer ondergeschikte en eerst in de tweede plaats in aanmerking komende oorzaken der corruptie deelt de heer Becker vele interessante bijzonderheden mede en maakt nu en dan belangrijke opmerkingen omtrent het sociale en politieke leven in de V.S. Wij zullen hem evenwel op dezen weg niet volgen, *vooreerst*, omdat wij het er voor houden, dat de onder die rubrieken geschilderde toestanden ook in andere landen, zij het in mindere mate, voorkomen en derhalve op zich zelve, buiten verband met de in de V.S. bestaande ethnische verhoudingen, niet specifiek-Amerikaansch genoeg zijn en alzoo onvoldoende, om het in de V.S. heerschende bederf in het staatsleven te verklaren en *ten andere*, omdat het geenszins ons doel is, om het onderwerp, dat voor zoo veelzijdige beschouwing vatbaar is, uit te putten, maar alléén, om de aandacht van het beschaafde Nederlandsche publiek te vestigen op het werk van den heer Becker, dat rijk is aan feiten en beschouwingen, die naar ons oordeel wel geschikt zijn, om een nieuw en verrassend licht te werpen op den toestand van gindsche groote, maar vaak al te eenzijdig verheerlijkte, republiek.

Evenmin willen wij den schrijver vergezellen, waar hij een blik werpt op de toekomst der V.S., eene geheele omverwerping der bestaande republikeinsche staatsregeling, ten gevolge der volgens hem aanstaande overwinning van de democratische partij, en eene oplossing en verbrokkeling van de Unie in onderscheidene min of meer monarchale en zelfs despotieke Staten voorspelt.

Hoewel toch die blik in de toekomst wederom van veel kennis van zaken en van eene groote combinatiegave getuigt, zoo rekent de schrijver hier toch met te vele onbekende en onzekere gegevens, dan dat wij in zijne voorspellingen iets meer kunnen zien dan een vernuftig maar misleidend spel der verbeelding.

Liever deelen wij ten slotte nog in korte woorden mede, hoe naar zijn idee de gang der corruptie in de V.S. geweest is.

De eerste kolonisatie bestond dooreengenomen uit gelijkgeaarde bevolkingen van Germaanschen stam.

Onder deze ontwikkelden zich bij de onbeperkte ruimte en den rijkdom in bronnen van bestaan van het onmetelijke gebied vrije staatsvormen.

Dit leidde tot het binnensmokkelen, zonder dat zich eenige stem daartegen verhief, van de door de Fransche theoretici uitgevonden grondstelling van de formeele gelijkheid van allen.

Dit bracht op zijn beurt vreemde en van de vroegere verschillende, ongelijke bevolkingselementen in het land.

De vrije staatsvormen gaven aan de vreemdelingen, wien onmiddellijk gelijke rechten met de inboorlingen verleend werden, gelegenheid, hunne afwijkende ‘ongelijke’ zedelijke beginselen te doen gelden.

Tegelijkertijd verhoogde de geweldige stroom der geïmmigreerde bevolking de natuurlijke waarde van den grond in eene verhouding, waarvan geen voorbeeld bestond.

Dit bevorderde de speculatie en leidde tot verachting van den arbeid.

Tenzelfden tijde werden - door den wederkeerigen invloed, dien zij op elkander uitoefenden - de strenge zedelijke beginselen der verschillende volkselementen ondermijnd.

Als resultaat ontstond eene algemeene losheid van zeden, eene bedriegelijke speculatie, die alle maatschappelijke kringen besmette, eene steeds toenemende neiging tot weelde en verkwisting, afkeer en verachting van alle plichtsbetrachting, in één woord, de onder de valsche vlag der liefde en humaniteit zonder eenige beperking gevoerde *oorlog van allen tegen allen in den vorm der algemeene corruptie.*

Zaandam, December 1876.

M^{r}. C. VISSER.

Letterkunde.

De gedichten van Nicolaas Beets.

Nicolaas Beets Dichtwerken, 1830-1873. Volledige Uitgave, naar tijdsorde gerangschikt en herzien. Met Portret en Facsimile, 3 deelen. Amsterdam, W.H. Kirberger, 1876.

I.
Een Voorspel.

‘Alles wat, onder den titel *Voorspel*, wordt gegeven,’ zegt de dichter, ‘is, behoudens meerdere of mindere latere herziening, het werk van den aankomeling, op zijn zestiende, zeventiende, achttiende levensjaar. Men kan er uit zien, waar de smaak, het hart, de neigingen heen willen, en ook een weinig wat zich jeugdige overmoed en voorbarige wijsheid vermeten.’

Nemen we deze gulle mededeeling aan, niet om er eenige ‘voorbarige’ critiek over uit te spreken, dat een dichter van naam en roem als Nicolaas Beets heeft kunnen goedvinden om met een opgeschroefd gehuil als 't geen hij, knaap van 16 jaren, ‘instelde’ bij den dood van Vrouwe Bilderdijk te beginnen, maar alleen als eene aanwijzing, die den lezer der *compleete dichtwerken* in de gelegenheid stelt, reeds in den aanvang der lectuur den weg te vinden - dan past het ons terstond een woord van waardeering aan bovenstaande belijdenis toe te voegen. Het *Voorspel* geeft ons immers al dadelijk gelegenheid om te zien, dat de dichter der Camera Obscura, waar hij zijne gedachten aan maat en rijm bindt, meester is over den vorm? Het is tot niets nut een paar woorden bij mekaar te brengen uit deze eerste gedichten, die hun juisten dienst niet verleenen; het heeft evenmin waarde een paar volzinnen af te schrijven, wier constructie heeft geleden onder de noodzakelijkheid om een klinkend rijm tot stand te brengen; en ook - wie zal er zich voor 't aangezicht van Beets aan schuldig maken? Wie, nu ieder weet, dat Huet reeds voor jaren berispt heeft, wat berisping noodzakelijk scheen te verdienen? Wat mij aangaat, ik wensch den lezer liever bij

Beets in te leiden met de mededeeling, dat deze dichter in meesterschap over den vorm volstrekt niet onderdoet voor de Génestet. Kracht en lieflijkheid, zangerigheid en keurigheid van zegging, viel er en valt er nog altijd van Beets te leeren. Ik zeg dit maar in den aanvang van mijn opstel, omdat we, bij 't bespreken van den inhoud der gedichten, 't wellicht vergeten konden. En dan zou 't ons later spijten; want we doen immers in waardeering van Beets voor niemand onder? '*t Voorspel* leert ons, 'waar de smaak, het hart, de neigingen heen willen.' Al dadelijk zijn de beide gedichten, die onder de titels '*Wenschen*' en '*Het Maartsch viooltje*' den bundel helpen openen, merkwaardig. 't Eerste dichtje deelt de, zoo men wil vrij bekende, zedenles uit, dat het geluk in tevredenheid bestaat, meer niet; maar het is toch tevens eene soort van oeconomisch-moralistisch geloofsartikel van een jong poëet. 't Kon temet ook wel een raad der voorzichtigheid wezen aan den dichtenden jongeling zelf. Geen twijfel zelfs daaraan, nu het overschoone *Maartsch viooltje* - de boodschapper van latere, geurige *Madeliefjes!* - 't in ronde woorden zegt. Want weet het wel, ons Maartsch viooltje mag van minder rang zijn, men kan het den lof niet onthouden:

Toch weet ge elk te boeien
Door uw zedig schoon;
Uw verscholen bloeien
Heeft zijn eigen loon;

Lage staat maakt veilig;
Needrigheid geeft moed;
Allen braven heilig
Is een stil gemoed.

En omdat dit zoo is of althans zoo moet wezen,

Wèl hem, die uw voorbeeld
Steeds voor oogen heeft,
Zich gelukkig oordeelt
Dat hij needrig leeft;

Niet wenscht uit te steken,
Op geen lof belust;
Hem zal nooit ontbreken
Liefde, vrede, rust.

Op geen lof belust? Wie is er in de wereld vrij van dien lust? Welk dichter b.v. is er koel voor den lof, dien men aan zijne poezie schenkt, omdat men er van genoot? En echter is de lof, dien Nicolaas Beets voor zijne dichtjes vraagt, beperkt tot geen hooger '*eerzucht*' dan in deze woorden wordt aangekondigd:

Woorden door den mond gespeld,
Verzen op 't papier gesteld,
Tonen, die de snaar doen beven,
Alles heeft waardij of niet
Naar de bron, waaruit het vliet,
En de rest is mij om 't even.

Prees de gansche wereld mij:
‘Schittrend is zijn poëzij!
Heerlijk vloeien zijn gezangen!’
't Waar mij eers en lofs te min.
Dezen wil ik slechts erlangen:
‘Heel zijn harte klopt er in.’

Indien wij, in oprechtheid natuurlijk, met den dichter de rekening zullen sluiten, dan willen we terstond verklaren, dat hij verkregen heeft, wat hij in het tweede couplet wenschte deelachtig te worden. Daar is toch wel niemand, die aan onzen Beets den lof zal onthouden geheel zijn hart in zijne dichten te hebben uitgestort, geheel zijn gulle, innige, weldadige hart met den warmsten klop voor 't huisgezin, voor den naaste, voor grooten en geringen, voor treurenden en blijden! *Geheel zijn harte klopt er in!* Waar dit ter sprake komt, bij de *poezie uit den zwarten tijd*, zal 't blijken, dat Beets zelf ons verzoekt in die dichten niet zijne eigen smarten, maar zijne *gewaande* smarten, te zoeken, doch voor 't overige - *heel zijn harte klopt er in!*

Zullen we zeggen, dat de rekening nog niet is gesloten tusschen den dichter en den lezer, zoolang deze laatste niet stoutweg heeft beweerd, dat Nicolaas Beets eene bovenmenschelijke nederigheid wilde aannemen, toen hij in den prozaïsch klinkenden rijmregel verklaarde, dat de ‘rest hem om 't even was?’ 't Is reeds gezegd, en eene herhaling is niet noodig. Liever wenschen we ons een oogenblik op te houden bij het overschoone stukje ‘*Troosten.’*

‘Ik heb van uw ongeluk gehoord, lieve juffrouw Noiret,’ had freule Constance gezegd, met hare zachte en doordringende stem: ‘ik kom eens met u schreien; gij weet, dat ik ook geene moeder meer heb.’ Zou freule Constance 't dichtjen van Nicolaas Beets hebben gekend?

Koele Redeneerder,
Waan niet dat gij troosten kunt;
Gij verwekt slechts meerder
Schrijning in de wond.

Tranenvloeden drogen
Gaat niet door een woordenvloed,
En 't volhardend pogen
Moordt een krank gemoed.

Waarom ook te stuiten
Wat vooreerst een hart verlucht,
Dat zijn leed moet uiten,
Of te stikken ducht?

Zal het aandacht leenen
Aan uw goed en heilig doel,
Toon, door mededoogen,
Hartlijk meê-gevoel.

Er is reden, dunkt me, na 't hooren van zoo'n stukje in '*t Voorspel*,

onze aandacht te verdubbelen, tegen den tijd, dat de jongeling, tot man gerijpt, zijne korenbloemen de wereld inzendt; dat is, als de dichter van dit gezonde gevoel in later dagen zijn woord van troost en bemoediging in allerlei levensomstandigheden spreken gaat. Doch te zijner tijd hopen we daarvan te genieten. Nu valt ons oog op een stukje, getiteld *Zwijgen*, eene uitbreiding van Salomo's wijze woord, ‘die zijnen mond bewaart, behoudt zijne ziele.’ Veel kracht zal ik niet zeggen, dat er schuilt in dezen toon van '*t Voorspel*, en 't is goed, dat het laatste couplet aan al de vredelievende lijdzaamheid een gelukkig einde maakt. Doch het is in elk geval een teeken, dat Nicolaas Beets zijn hart reeds vroeg gepeild had; hij is inderdaad een man, die de kunst van zwijgen verstaat. Voor agitator was hij niet in de wieg gelegd, en voor politicus zou hij niet gedeugd hebben, al is hij welsprekend, waar 't altaar en wat daarbij behoort zijn woord eischt. Want lafhartigheid heeft de dichter nooit bedoeld met zijn ‘zwijgen om liefde en vreê te bewaren.’ Eigenaardig zijn ook de regels, het gebed tot God, zoo men wil

> Leer mij de spotzucht dooven;
> Zij komt zoo dikwijls boven!

Het is maar zoo, Hildebrand is een jaartje jonger dan Nicolaas Beets: maar gemeld ondeugend jongske was dan vreeselijk spotzuchtig en zou weldra, zeer tot vreugde van 't Jonge Holland, zijn invloed doen gelden. Eer ik het vergeet, niemand leze uit het meegedeelde gebed, deze kleine litanie tegen de spotzucht, dat Beets gevaar liep een spotter te worden met het heilige. Mooie meisjes zijn altijd zeer in tel geweest bij dezen dichter, maar vrome vrouwtjes toch nog meer. Van mooie meisjes te spreken, en niet te vermelden, dat Nicolaas een groot deel van den roem zijner eerste gedichten heeft te danken aan den gloed en de weelde, waarover hij beschikt, als hij aan den omgang der geslachten denkt, het ware onkunde verraden omtrent den hemellust van een vurigen jongen dichter tusschen de zestien en drie-en-twintig jaren! Indien de *Bruilofts Beurtzang* naar *Catulus* ons niet overtuigt van die weelde en dien gloed, zou 't zelfs het latere gedicht *Zoetheid* niet vermogen!

Intusschen komt nu reeds de ‘spotzucht’ uit de ondeugende kijkers van Hildebrand gluren en dicht hij zijn ‘*Rijmelarij*’ en zijne ‘*Verjaarverzen.*’ Men weet, dat later de ‘*Maskerade*’ is gevolgd. Nicolaas Beets verzoekt den lezer zijner gedichten, dat deze ook de poezie ‘*naar Walter Scott*’ onder '*t Voorspel* zal nemen. Wij hebben alzoo gedaan en willen gaarne erkennen, dat er onder deze vertalingen en navolgingen zijn zeer romantisch, en zeer pessimistisch, en zeer zwarte-tijdachtig, maar haasten ons daarbij te voegen - zeer schoone ook. Opmerkelijk mede - in 1833, dat is in zijn ‘zwarten tijd’, ontleende Beets een ‘*Ridder Kuno*’ en ‘*de Sint-Jansnacht*’ aan Walter Scott, en dertig jaar later vertolkte hij van dien dichter

Dochtertrouw.

Daar zijn voor menschelijke zielen
Genietingen, al zijn zij schaarsch
Die eerder hemelsch zijn dan aardsch;
En zoo er immer tranen vielen
Gansch vreemd aan elke' onreinen tocht,
Een zuiver, heilig, godlijk vocht,
Dat zich geen engel schamen mocht,
Zij zijn het, die eens vaders oogen
Op 't voorhoofd van een deugdzaam kroost,
Een dochter, die zijn grijsheid troost,
Met liefde en eerbied schreien mogen.

Is 't wel noodig op te merken, dat dit laatste poezie is uit de dagen, toen Beets den zwarten tijd reeds had geteekend, maar over die levensrichting toch ook geen ‘absoluut vonnis wilde vellen?’

Wat is er in '*t Voorspel* van dien *Zwarten Tijd* verder te vinden? Niets meer en niets minder, dunkt me, dan zijne gansche eigenaardigheid in een viertal regels uit een grooter gedicht ‘*Aan Miranda!*’

Miranda....

U beidde een eindloos grooter lot
Dan van *gelukkig mensch*;
Gij moest, dien voorrang zijt gij waard,
Een *lijdende engel* zijn op aard.

Nu zou ik mij al zeer moeten vergissen, indien de lezer uit dit simpele citaat niet al het ziekelijke, het aangeleund engelachtige, het onmenschelijk gelukkige der zwarte-tijdspoezie heeft te tasten gekregen. Hij zal echter tevens de opmerking hebben gemaakt, dat er waarheid is in zulke poezie, indien zij door de omstandigheden, door lichaamslijden en onspoed, den dichter wordt afgedwongen, en wederom, dat zij de onnatuurlijkste zaak ter wereld wordt, zoodra zij komt uit den mond van een poeët, die zich vooraf kunstmatig tot deze dweperij van 't lijden heeft opgeschroefd. Intusschen is dit de lichtzijde van deze kunstmatige lijderij: dat de lijdenshistoriën meestal worden doorgestaan aan welgevulde, kloppende boezems en vergezeld kunnen gaan van de heerlijkste kusjes, die, gaat alles in eer en deugd, zeer genotvol kunnen wezen. Wie 't belachelijke van eene zaak durft onder de oogen zien, hem past het terstond ook 't wezenlijk goede op te merken. Dat goede komt me voor aldus geformuleerd te kunnen worden: wie aan de boeien van zijn zwarte-tijdsgevoel zich eenmaal heeft ontworsteld, die is, zoo hij gelijk Beets volkomen herstelde, gevrijwaard tegen nuchtere opvattingen, die heeft het ziekelijk gevoel afgeschud en 't gezonde gevoel behouden.

II.
De Zwarte Tijd.

Reeds in 1840 heeft de dichter Nicolaas Beets ‘met zichzelven afgerekend en openlijk zijn eigen oordeel doen hooren over eene phase in zijn dichterleven, op welke hij meende nu reeds als geheel voorbijgegaan te kunnen nederzien. Hij heeft toen zelfs voor dien zielstoestand, waartegen 't hem eene behoefte was te waarschuwen, een naam gevonden,’ die ten onzent in gebruik bleef. *De Zwarte Tijd* is eene periode in onze letterkunde, en niemand heeft hare eigenaardigheden geestiger en juister geschetst, als deze zelfde poeët, die er jarenlang een vertegenwoordiger van was. 't Opstel, dat we bedoelen, is te vinden in het tweede deel der tegenwoordige uitgave, juist voorafgaande aan het dichterlijk verhaal *Ada van Holland,* zoodat dit laatste door den auteur niet ongaarne buiten den ‘zwarten tijd’ wordt geplaatst. Wij zullen over deze quaestie geen verdere redeneeringen opzetten, en liever vergeving vragen voor de vermetelheid om het verhaal dezer ongelukkige schoone met de drie andere dichterlijke romans *Joze*, *Guy de Vlaming* en *Kuser* samen te noemen! Toch ligt het niet in 't plan van dit opstel de gelegenheid aan te grijpen om na eenig overzicht van het drietal dichtverhalen de welbekende critiek nog eens te laten hooren over helden, die in de wereld schijnen gekomen om zich te laten uitlachen, terwijl zij zelf droomen; over helden, die eerst dan de handen uitsteken, als ze in de razernij der dweepzucht niet weten, wat ze doen; over heldinnen, die... maar men weet het verdere. Busken Huet is binnen des lezers bereik, en aan naschrijven is geene behoefte. Waar 't ons eigenlijk om te doen kan wezen, is eenig de beantwoording der vraag: wat is toch het aantrekkelijke van die dichterlijke verhalen? Hoe komt het, dat ze voldoen, ook heden, als men ze voorleest aan jongelieden van 20 tot 23 jaar, gelijk ik dat heb ondervonden op den hulponderwijzerscursus te Zierikzee? Ik denk mijne meening vrijuit te zeggen; want zelfs, indien ik niet het doel tref, dan blijft het feit nog bestaan, dat èn de schoone navolgingen van Byron, waarmee Beets' zwarte tijd aanvangt, èn de dichtverhalen zooeven genoemd, aan een belangstellend gehoor eene aangename verpoozing schenken. Dit feit alleen geeft mij vrijmoedigheid om te zeggen, dat Beets' gedichten van allerlei aard waardebehoudend zijn. Wat is 't aantrekkelijke van de, in maat en rijm gestelde, romans uit Beets' zwarten tijd?

Luister eens!

Hildebrand had in zijne jonge jaren, in zijn vroolijken studententijd, het onschatbare voorrecht vele malen de gast te zijn van goede, gulle, burgerlijk welvarende en zelfs schatrijke lieden, die 't er op gesteld

schenen te hebben al hunne gunsten over 't hoofd van den jongeling uit te storten. En mooie meisjes, die er voor Hildebrand te bewonderen en te beschermen vielen! Koosje van Naslaan met haar gescheiden bruin hair, Koosje, die 17 jaren oud was en er allerliefst uitzag, ze had er heur rozerood japonnetje op aangetrokken om den gelukkigen vertolker van Victor Hugo te hooren reciteeren. Henriette Kegge was ook een meisje van zeventien jaren. Welk eene bekoorlijke schoone! Ze had den fijnen neus en den mond van William - de lezer kent William Kegge! - maar veel schooner oogen dan deze had gehad. Heerlijke, donkere, tintelende oogen waren het, die tot in de ziel doordrongen; als zij ze opsloeg, blonken ze vurig en onversaagd, en toch, als zij ze neersloeg, hadden ze iets bijzonder zachts en kwijnends. Heur haar hing in menigte van lange glinsterende krullen, naar Engelsche wijze, langs hare eenigszins bleeke maar mollige wangen... Ze was ten volle ontwikkeld. Een weelderig negligé van wit batist en kronkelige tule kleedde hare rijzige gestalte; en zij had geen anderen opschik dan een bloedigen robijn aan haar vinger, die de oogen trok tot hare kleine zachte handekens.... 't Was in 't schemeravond uur, in 't uurtje van halfduister, toen deze schoone uit den harem van wie weet welken Oosterschen vorst een zucht liet opgaan ‘uit haar schoonen boezem.’ Want Saartje was binnen gekomen, ‘Saartje met een mof,’ gelijk men zich herinnert. Hildebrand ‘verlangde naar de lamp,’ en zijne nieuwsgierigheid werd overvloedig beloond. ‘Een jong meisje, misschien van de jaren, maar nog niet van de ontwikkeling van Henriette’ trad binnen. Gij kent haar, lezer; ze had, ‘eene allerliefste taille,’ een ‘allerblanksten hals,’ ‘neerhangende blonde krullen’ en ‘een allerinnemendst zacht en liefelijk gelaat.’ Herinner u toch ook hoe mooi *Suzette Noiret* was. ‘Deze had een aller liefst, beschaafd en net besneden uiterlijk, en wedijverde in 't bruin met het blonde Saartje’ Ze kon wel haast naast *Klaartje Donze* plaats nemen, niet waar? ‘Klaartje Donze was eene frissche, vroolijke, prettige Geldersche deerne, van nog geen achttien jaar. Zij had bruin haar, in vele lange krullen langs hare wangen nedervallende, en voor het overige in eene zware vlecht, op haar hoofd samengestrengeld, een sneeuwwit voorhoofd, groote, blauwe oogen, met eene heldere tinteling en vrijmoedigen opslag, blozende wangen, en een mondje zoo pleizierig geplooid, dat men niet wist, wat men er liever van krijgen zou een kus of een zoet woordje.’ Doch hoe mooi, hoe frisch of weelderig schoon al deze zoete Eva's dochteren waren, ééne was er, die vóór de andere ging. Ze hebben 't zich altemaal getroost, deze lieve zeventien- en twintigjarigen - Henriette uitgezonderd! - dat freule Nagel, Constance heette ze immers?.... maar zie dan toch, bid ik u, zie dan toch, al is 't voor de honderdste maal, naar ‘deze schoone jonge vrouw van omstreeks zes- of zeven-en-twintig jaren. Nooit zag ik edeler voorkomen. Heur haar was van een donker kastanjebruin en op de allereenvoudigste wijze gekruld en gevlochten. Haar hoog voorhoofd ging over in een

eenigszins gebogen neus, en maakte daarmee de schoonst mogelijke lijn. Groote lichtkleurige oogen werden door zwarte pinkers, die er iets buitengewoon zachts en ernstigs aan gaven, omzoomd, en de zuiverheid harer donkere wenkbrauwen was benijdenswaardig. Haar mond zou iets stroefs gehad hebben, indien niet de vriendelijkheid van haar doordringend oog dit had weggenomen. Ze was middelmatig groot en hield zich volkomen recht, behalve, dat zij niet den hals, maar het hoofd misschien een weinig gebukt hield. Haar kleed was van eene licht grijze kleur, en eene kleine mantille van zware, witte zijde met zwaren rand rustte met veel kieschheid op hare lage en net gevormde schouders.' Is het wel noodig de opmerking te maken, dat men een welwillend gehoor mag verwachten onder jongelieden van 18, 20 jaar, indien men deze schoone jonge meisjes hunner belangstelling aanbeveelt? 't Sensueele is den mensch op zekere jaren eene macht, al behoeft het geen zondige macht te zijn. En ofschoon ik geen plan heb de Maria's en Bertha's en Ada's en Aleida's, die in Beets' poezie om den prijs dingen met de Koosje's en Susette's en Henriette's en Constance's van Hildebrand's proza na te teekenen, toch mag ik wel zeggen, dat de zedigste lezer der wereld er behagen in vinden zal al deze kuische schoonheden te bewonderen. Slechts eenmaal heeft de jonge dichter aan zijne verbeelding wat heel vrij spel gelaten:

> Dione, wen ze op 't rozenleger rust,
> Dat om haar hoofd zijn balsemgeuren wademt;
> Wier milde walm haar in bedwelming sust;
> Daar 't windje, dat haar plooiloos voorhoofd kust,
> En koelte brengt voor 't gloeiend wangenblozen,
> De stengels schudt van lelien en rozen,
> En d' uchtenddauw, die uit de kelken spat,
> Op 't golvend haar wellustig neer doet druppelen,
> En 't poezel vel besprenkelt met dat nat;
> Daar om haar heen de minnegoodjes huppelen,
> En spelen met den kostbren gordelband,
> Die 't mollig lijf ontgespt werd door haar hand,
> Of, in de vlucht op donzen wiek geheven,
> Rondom haar hoofd in dartle kringen zweven,
> Haar leden, blank als 't vlokkig schuim der baar,
> Waaruit zij rees, met rozen overstrooiend,
> Of 't lieve hoofd met versche mirten tooiend,
> Een bruine kroon op 't blond en welig haar.

Nog eene andere eigenaardigheid van deze Zwarte-Tijdverhalen draagt er toe bij om den jongen lezer of hoorder met meer genot te beloonen, dan het na de critische beschouwingen, welke sedert dertig jaren tegen Jose, Kuser en Guy de Vlaming zijn geleverd, past te erkennen. Ik zal niet met vollen nadruk gaan beweren, dat het romantische in de dramatische dichtverhalen den lezer van dezen realistischen tijd moet behagen, al was 't alleen, omdat het hem in eene wereld plaatst, die hem vreemd was geworden; ik zal niet verkondigen, dat alle jonge menschen,

indien zij hun zwarten tijd hebben, niet ongaarne zelfs platonische liefde zouden kunnen huichelen; ook durf ik niet zoo maar in 't publiek zeggen, dat ieder dezer eigenheden en alle te zamen macht genoeg hebben om den zondigen mensch achter den rug van zijn biechtvader om, te bekoren, maar wat ik niet schroom te laten drukken, is deze stelling: de mensch heeft eene periode in zijn leven, die der eerste passie geloof ik, waarin hij kan dwepen en droomen en van dat dwepen en droomen aan niemand eenige bekentenis doen, zelfs niet aan eigen dierbaar ik. In die periode zal hij waarschijnlijk meer schoons dan onnatuurlijks in Beets' romantische dichtverhalen vinden, zal hij zelfs zooveel genot vinden in de lectuur van deze poezie, dat het hem in later jaren nog noopt tot de erkenning, dat ook dit genre recht heeft van bestaan, dewijl het niet verveelt (of verveelde). En in die later jaren? Mijne vrienden, ik heb wel zoo veel van 't proza der wereld leeren kennen om te mogen verklaren, dat ik mij althans niet vangen laat door een gespan van schoonheidjes, die men niet mag aanraken, of belust ben op vruchten, die onder glazen stolpen worden tentoongesteld: maar desniettemin durf ik aan iedereen, die de Zwarte-Tijdverhalen nog niet kent, wel in vertrouwen meedeelen, dat hij, als de kinderen naar bed zijn, en als hij 't eens eindelijk moe wordt, het gekibbel over kleine en groote politiek, gerust zijn Beets kan opslaan om met mijne uitspraak af te rekenen: ook hier is poezie!

Slechts eene zaak loop ik gevaar in de toeschietelijkheid mijner woorden uit het oog te verliezen. En dat zou ondankbaarheid plegen zijn aan den dichter. Ik zal mij kostelijk van de schuld kwijten en terstond verklaren, dat ik wel zou wenschen, dat het een onzer bloemlezingen-verzamelaars gegeven ware de proeven van natuurbeschrijving uit meer gemelde dichtverhalen saam te lezen, die Nicolaas Beets in zijn Zwarten Tijd ons heeft geschonken.

't Zij hij den stillen avond teekent, misschien deed ik beter te zeggen: ‘voelbaar’ maakt; hetzij hij den morgen voor onze verbeelding toovert, het herfstweer of den nacht, altijd en overal is 't dichterlijke woord aangrijpend schoon. 't Is zoo, er ligt over al deze tooneelen eene sombere tint; er is een floers, waardoor de dichter ziet, een floers van tranen zoo men wil voor zijne oogen, maar toch - wie durft beweren, dat hij geen genot heeft gevonden in deze maagdelijke schetsen?

III.
Liedekens.

Een dertigtal ‘*Liedekens*’ uit de dagen, toen de Camera Obscura aan heel Nederland ‘verbaasd, verlegen’ toonde, hoe ons Hollandsch proza zich nog wel tot iets anders dan deftige verhandelingen en hoogdravende leerredenen wilde leenen; een dertigtal ‘*Liedekens*’ van de

soort, zooals die mooie boerendeern er één zong, op dien gedenkwaardigen Octoberachtermiddag, toen de heer Ludolf van Brammen 't zoo'n weergaasch mooi liedje vond, dit liedje van ‘Klompertjen en zijn wijfjen’; een dertigtal ‘*Liedekens*’, zoo prettig en frisch, zoo hartelijk en zoo innig, zoo geestig en ondeugend, als Nicolaas Beets ze wel kon dichten, indien Hildebrand hem ter zijde stond, - wie mag ik vragen is er te wijs, te geleerd, te verstandig, te vroom misschien, geworden om er zijn hart eens aan op te halen?

‘*Het putje van Heiloo*’ is een dichtje, zooals Uhland 't ook zou gedacht hebben, indien hij niet te Tübingen, maar tusschen Haarlem en Alkmaar zijne dweperijtjes had genoten! En u kent immers ‘*de overgrootvader*’ wel

't Zuidewindje, bestevaêr!
‘Blaast hier zacht door 't beetje haar,
Dat de tijd je heeft gelaten
“Met je tweeëntachtig jaar”.....

Grootvader, die gaarne scheiden wil, die naar 't graf wil, maar door zijne dochter wordt beladen met haar jongste -

Wat een zégen
De oude dag nog smaken doet!’

De oude stemt toe in deze minlijke poging om ten minste nog een couplet aan zijn ‘Liedjen van verlangen’ toe te voegen.

Die gelooven haasten niet!’ -

‘*De Conducteur*’, die van Amsterdam naar Leiden den dagtoer doet, die te Halfweg voorbij en Haarlem door rijdt, die door Bennebroek en Hillegom zijn getoet laat hooren, en in Sassem aldra kushandjes toedeelt aan ‘een meisje, dat uit 't venster lag’ - die conducteur wordt nooit oud, zelfs niet in deze dagen van

Stoomen, stoomen, stoomen!
Heel de wereld door....

Men weet het immers, dat hij eens maar zijn dagtoer verzuimd heeft; toen heeft de schout

Aan 't Sassemsch meisje hem getrouwd.

Nog zit hij daaglijks op den bok,
Van Amsterdam naar Leiden,
Maar 's morgens, eer hij 't rit begint,
Zegt hij goêndag aan vrouw en kind,
En geeft een zoen aan beiden.

In Noordholland, op 't platteland, gij weet het van Hildebrand, is 't huwelijk nog meer dan ergens elders ter wereld een kansje. Daarom moet er echter ‘niet getreurd.’ ‘*Moed houden*’, zelfs als mooie Pleuntje

reeds verzeid en rijke Toos wel niet rijk blijkt te wezen, maar niettemin reeds in 't eerste kraambed met een tweeling voor den dag komt Ik verzeker u, dat de Noordhollandsche meisjes in '*Maartje van Schalkwijk*' niet ongaarne hare tijd- en lotgenoote zullen zien. Voor een handvol hooi over hare schoone hoofden zijn ze niemendal bang, maar voor een zoen nog veel minder. Doch kloekheid doet opgeld bij haar, en pedante heertjes zijn niet gewild. Wel zijn er kieskeurige Guurtjes onder deze eigenste oolijke deernen - ze willen met Klaas niet, die is te lang; met Piet ook niet, die is te dik van buik; met Janneef niet, want die loenst te veel; met Keesmaat niet, want wie zou met een 'hoepelbeen' voor de vedel durven komen? Ja, ja, Guurtje weet wien ze *niet* wil bij 't kermishouden. Maar vrees echter niet, dat ze zonder man wenscht te leven; Staring's *Verjongingskuur* zou ze ongaarne afwachten. Liever nog

een Piet-oom, oud en schraal,
Die een bril (draagt) en een kruk;
(Is) dat niet een groot geluk?

'*Het boertje van Heemstede*', Jan Sijmen heet hij, is ook al getrouwd. Met Neeltje van Gelder, natuurlijk

Haar kousjes waren zoo helder,
Haar jakje zat zoo glad.....

En Jan Sijmen is 'zoo treurig van geesten'. Hij weet geen raad in deze drukke wereld van boter en kaas en marktdagen!

'Mijn eigen koetjes te weiden,
Mooi Neeltje! dat zou nog gaan;
Maar 'k wou de menschen me zeiden,
Wie aan de karn zou staan!

Mijn eigen zwartje te bitten,
Mooi Neeltje! dat was nog wat;
Maar wie zou achter me zitten,
Als 'k markten ging in stad?

Men zal 't lichtelijk inzien, dat tegen een zoo rechtstreekschen aanval op heur hart, zelfs mooi Neeltje niet is bestand:

Mooi Neeltje verschoot van verven,
Haar hartje sloeg zoo luid;...

't overige kan men wel raden. Op 's boertjes bruiloft past ons de wensch, dat 'hij er altijd een best wijf aan hebben mag.' Valt het anders uit - in de beesten zit hij ook niet! - valt het wat tegen, hij zal doen volgens den raad, dien Hildebrand aan Julfert Joosten gaf, in zijn verstandig '*groothouden.*'

Mijmren, suffen en herkauwen,
Dat helpt allegaar geen zier;
Die zich reedlijk groot kan houden,
Heeft een schijntje van pleizier....

En '*Teeuwis van der Stenen*' wil hij in geen geval wezen. Want zonder vrouw, dat ziet hij duidelijk aan dezen treurigen en treurenden sukkel, is 't leven al heel ongenietbaar! Intusschen, wil 't leven genoten zijn, 't wil ook bewaakt wezen! Dat zullen de Haarlemsche meisjes altijd onthouden, want zij weten het '*Haarlemsch liedeken*' te neuriën in 't schemeruur. Luister maar!

De damiaatjes.

Als de Damiaatjes luien,
Gaan de kindertjes naar bed,
Maar de meisjes hebben buien
Van verliefdheid altemet.

Wat al mutsjes, wat al doekjes
Wat al muiltjes over straat!
Wat al vrijers om de hoekjes,
Daar men meê spanceeren gaat.

Wat al praatjes, wat al fluisteren,
Wat al kleurtjes naar het hoofd!
Wat al ongeloovig luisteren,
Daar men toch te veel gelooft,

Wees voorzichtig, mooie Grietje!
Wees voorzichtig, 's avonds laat,
De oude Lourens Koster zietje,
Waar dat jij maar henen gaat,

Ziet het fladdren van de heertjes,
Die je volgen op je pad,
Hoort het raatlen van je kleertjes -
Meisjelief! de weg is glad.

Als je dan dien weg eens wikte,
En je naamt een kort besluit....
'k Zou niet wachten tot hij klikte,
En ik scheidde er daadlijk uit.

Daadlijk, eer de klokjes koud zijn,
Deed ik afstand van mijn lust,
Grietje! kindertjes, die stout zijn,
Slapen nimmer heel gerust! -

Willen ze kalmer genot, deze Haarlemsche Grietje's, willen ze misschien liever eenmaal beantwoorden aan zeker ideaal des dichters

Nu, wat zou
Daar schooners, heiligers, meer verhevens,
En zediger en stiller tevens
Op aard zijn dan een vrome vrouw?

Willen ze dat oprecht, en zijn ze niettemin wereldsch genoeg om het bijbelsche in dichtmaat te lezen, dat zij Beets' *Rijmbijbel* ter hand nemen! Neen, ik mag niet onbillijk worden, en zeg daarom liever:

willen dit de Grietje's en de andere meisjes en wie onder ons zijn hart wenscht te verkwikken aan rechtzinnige bijbelsche poezie - hij vindt, wat hij zoekt, in deze volledige gedichten van Nicolaas Beets!

IV.
In 's levens lentetijd.

Als motto voor den tweeden bundel '*Gemengde Gedichten*,' uit de jaren 1839-1847, plaatste de verzamelaar de woorden van Bilderdijk:

> Niet dat wij de vlijt betreuren
> Van een dichterlijke jeugd,
> Of de kunst te nietig keuren,
> Dat het hart zich des verheugt,
> Neen, geen lente was verloren,
> Die der dichtkunst werd gewijd.

Dit motto is eene soort van geloofsbelijdenis. Daar waren er, die 't fluisterden, en daar waren er, die 't overluid zeiden, dat de dichter Nicolaas Beets en die andere dichter, Hildebrand heette hij, tegelijk het 'dichten versworen' hadden. De kunstenaar was in den predikant ondergegaan, de lier aan de wilgen gehangen, op 't oogenblik, dat dominee voor 't eerst in toga en bef voor den volke optrad. Maar wie zoo fluisterden, en wie zoo spraken, ze kenden de liefde niet, die Beets zijner kunst toedroeg. De dichter heeft het den vrienden zijner poezie bij monde van Bilderdijk willen zeggen, dat gemelde zegslui de gevoelens van zijn hart verkeerdelijk vertolkten. 't Is ijle praat geweest, dat Beets zich ooit heeft afgewend van Hildebrand, en 't was even voorbarig geoordeeld, dat de dichter door den predikant de deur was gewezen. Gelukkig voorwaar! Wij zouden anders die heerlijke korenbloemen niet hebben bezeten, die de dichter in later dagen uit zijn graanakker samenlas.

Doch dit te zijner tijd. Voor 't oogenblik is 't ons genoeg te hebben vernomen, dat Nicolaas Beets zijn lentetijd niet verloren acht; zijn lentetijd, die hem zooveel te genieten schonk, dat hij wel uitstorten moest, wat hem 's levens zegen zoo volop wilde schenken. De jaren 1839-1847 waren die van 's dichters eerste liefde; het waren de jaren zijner verloving en van zijn eerste huwelijksheil. Voorzeker, het waren tegelijk de jaren, waarin hij vóór alles en naar de roeping zijns harten, als herder optrad in 'de gemeente des Heeren'; en 't 'ééne noodige' heeft in hem steeds een verdediger gevonden; maar niemand is er, begaafd met dichterlijk talent - ook gave des hemels! - en die 'door zegen geheiligd wordt' in eene streek, waar 't in de lente des levens den mensch goed zal wezen zijne tente op te slaan; niemand is er, die overstelpt wordt door geluk van de reinste, de heiligste soort, of hij moet er van spreken: zijn hart moet zich uiten in zangen en liederen, als 't hem vergund wordt met een dichterlijken aandrang te zijn geboren, gelijk Nicolaas Beets. Op den dag toen het koren opschoot en

zijne stengels boven den grond verhief, op dien dag zag men ook de blauwe bloemen in den knop. Laat ons eenige van die knoppen bijeengaren, ze geuren reeds en de dauwdruppels hebben ze frisch gehouden.

Aleide's Verjaardag! Ik weet geen oprechter lof voor dit lieflijk gedicht dan deze: dat het laatste couplet aan Staring's *Adeline Verbeid* denken doet. Aleide's Verjaardag! Hoe zal de schoone jonkvrouw genoten hebben van dezen wensch! Hoe zullen de andere meiskens van verhoogde schoonheid hebben geblonken, toen haar in *Anna* en *Margaretha* zoo dichterlijk een heilgroet werd gebracht! Hoe zullen de echtgenooten op 't 'Groote Huis' den aanstaanden schoonzoon onder de eigene kinderen hebben geteld, die zoo innig zijn woord sprak op hun '*Zilveren Bruiloft*,' die op '*Keetjes Verjaardag*' zoo hartelijk vleide! Straks zullen '*Bruidstranen*' vloeien, die worden weggekust door den jongeling, die zoo weelderig weet te zingen, haast niet onderscheidende tusschen Leidenschaft und Liebe! Liefde, heilige liefde vervulde zijn hart '*Na eene avondmaalsviering te Heiloo*' als '*moeder* en vader' terugkeeren uit 't kleine kerkje naar hun hof, die thans een Eden is! - De tijd snelt - en de ouderliefde, die zoo krachtig is, als Vondel zong, ontboezemt een kinderlijk en toch zoo roerend liedje, als het 'éénjarige Koosje terugkomt', dat lange vier weken uit het ouderhuis was verwijderd, omdat er zieken waren in huis. Wij zien 't, waar de poezie van Beets is henengegaan. De 'onder onsjens' zijn geboren, hartelijke liedjes, die wij allen waardeeren en liefhebben, omdat ze uitdrukking geven aan wat ook ons verblijdt of zorgen baart. Niet, dat er in deze 'gemengde gedichten' geene andere dichtjes en dichten zelfs worden gevonden, maar de schoonste toch, zij zijn er van de eerste soort. Maar de andere zijn immers ook schoon? Ja, ze zijn het. De kleine krummeltjes, de ideetjes, die men tusschen vinger en duim houden kan, en die daarom ook alleen maar hier en daar op een hoekje der bladzijden zijn gestrooid, mogen wel een beetje diepte missen en niemendal puntig zijn, ze steken ook niet met giftigen angel. Ironie is Beets wel toevertrouwd maar vlijmende scherpte is hem, natuurlijk! vreemd gebleven. Een 'zomerregen' heeft hem altijd meer behaagd, dan een rukwind uit het noordoosten, en ik weet niet of men ergens dichterlijker voorstelling kan vinden van den eerste dan in deze regels:

Kom, liefelijke zomerregen,
Waarbij de boezem ademhaalt,
Kom suisend, ruischend neergezegen,
En zegen de aarde, daar ge op daalt!
Den zegen, die haar klacht zal stillen
En leven geven aan haar borst,
Nu daar ze onmachtig hijgt van dorst,
Moogt ge aan geen woeste zee verspillen,
Dient aan geen zandig duin vermorst.
Komt tot ons over op uw wieken!
Het groene bosch ziet grijs van stof,

De rozen sterven in den hof,
De glans der leliekroon is dof:
Doe gij ons de oude geuren rieken,
Verfrisch de kleuren voor ons oog,
Help overeinde wat zich boog,
Roep bovenal op weide en akker
Het ingesluimerd leven wakker,
En wisch op al het groene kruid
De sporen van het lijden uit!

Mocht ik met mijn lust te rade gaan, ik gunde me gaarne de moeite ook de fraaie verzen af te schrijven, die de dichter onder den titel '*Zomernacht*' ons te genieten geeft.

Of Hildebrand in deze 'gemengde gedichten' niet eens om 't hoekjen gluurt? Ja wel, vriendelijke lezer - er is een '*Jongensmijmering*' zoo zeer naar de natuur, als gij 't maar zoudt wenschen, en '*Govert oom*' is de hartelijke kindervriend, die nog op uwe kennismaking wacht. Maar heusch, gij moest, liever dan mij in de reden te vallen, de *Gedichten van Nicolaas Beets* nog heden aankoopen! Mijn oog valt op 't gedicht '*Vondel*', en daarmee keer ik tot de stoffe terug. 't Is eene soort zelfbeschuldiging des dichters, dat hij den zeventiend'eeuwschen poëet zoolang verwaarloosd heeft. Tot 1840 of daaromtrent waarschijnlijk, want dit gedicht is van 1845! Het is niet noodig, dat ik dit woord van 'waardeering, die op kennis gegrond is' afschrijf; wie Beets kent, wien zijne prozawerken en zijne latere poezie niet geheel vreemd zijn gebleven, hij weet, dat Hildebrand een der beste kenners en *dus* vurigste vereerders van den Amsterdamschen poëet is geworden en gebleven. Men vergunne mij de vrijheid om op te merken, dat er voor ons bij de lectuur van Vondel geen passender herinnering is dan de aanmaning van Beets, die hij op een der jongste taalcongressen heeft laten hooren: eerst waardeering en dan critiek! Dat is: eerst studie van de zeventiende eeuw, van den tijd, die Vondel heeft gevormd, en waarop hij zijn invloed toonde; eerst verstaan en *dus* waardeeren, dan critiek. Ik dank Beets voor zijn woord; het is voor velen niet vruchteloos geweest! Het moet nog meer ter harte genomen!

V.
De bloemen tusschen 't rijpend graan.

Op 't voorbeeld van zijn beminden Huyghens heeft Nicolaas Beets voor de gedichten zijner mannelijke jaren den titel *Korenbloemen* uitgekozen. Wie kent niet de bescheidenheid van den edelen Constanter, die gansch zijn lange leven in den dienst van den staat had doorgebracht, die aan drie onzer stadhouders ten raad en steun mocht zijn, die voor allerlei belangen van zijn volk een open zin, voor allerlei goede

zaken zijn steun ten beste had? Constanter, staatsman in den tijd, toen de republiek ‘om haar beleid werd gevierd’ rekende onder 't graan zijns levens iedere vervulling van plichten, door God, door 't huisgezin, door den Staat, hem opgelegd. Rusteloos werkzaam, gelijk hij als een echt zoon zijns tijds wel moest wezen, besteedde hij, tot in den laten avond zijns levens, iederen vrijen oogenblik. Want hij had aan alle verveling den dood gezworen: zijn ‘poppegoed van vijfderhande snaren’, gelijk hij 't in zijn Cluyswerck uitdrukt, hielp hem iedere seconde des levens nuttig en aangenaam besteden. Ook de dichtpen behoorde onder dat poppegoed. Wat die pen voortbracht in ‘ledige uren’, als hij op wagens en in schuiten, op zijne veelvuldige reizen, geen ander werk verrichten kon, dat alles heet hij *Korenbloemen.* 't Is ‘*onkruid*’ (?) maar 't is vriendelijk en fijn, het versiert den graanakker! Nicolaas Beets heeft met gelijke bescheidenheid en even beminnelijke overdrijving aan de gedichten uit zijn Heemsteedschen en Utrechtschen tijd den naam gegeven, dien Huyghens reeds vóór drie eeuwen in eere bracht. Want Beets is in de eerste plaats predikant-hoogleeraar, daarna huisvader en eindelijk, in de snipperuren, in zijne *otia*, dichter. Zijne poezie is eene bloem in dezen graanakker van 't herderlijke leven. Zijne gedichten bestaan behalve uit de ‘kruimpjes en brokjes’, uit ‘Rückerts en anderer hand gegeten’, uit invallende gedachten, puntdichtjes, leekedichtjes van maatschappelijken aard, gelijk de Génestet er zou hebben gegeven, indien hij nog onder ons vertoefde, en gelijk hij er dan zou gegeven hebben minder eenzijdig wellicht dan zijn voorganger en navolger; ze bestaan uit vaderlandsche ontboezemingen bij plechtige gelegenheid en op nationale feestdagen; uit onvergelijkelijk schoone natuurschilderingen van 't Hollandsch schoon, van 't aan Beets altijd geliefde en nooit genoeg geprezen herfstlandschap bij avond, uit gewijde zangen van kleinen en grooten omvang, vertaald of oorspronkelijk, zangerig altijd, verheffend bijwijlen, van 't ééne noodige voortdurend getuigend; uit - ‘onder onsjens’ ten laatste, poezie voor den huiselijken haard en bij den haard! Er zal zeker door den lezer op gerekend moeten worden, dat ook in deze dichtjes en dichten meermalen een graanhalm onder de bloemen door komt kijken! De geestesrichting van Beets is eene macht, die hem dwingt allerlei soort van poezie, de huiselijke niet het minst, met een beroep op onzen Lieven Heer te besluiten; dat is 't graan, weet u? Doch, dit is u immers geen reden om u niet te verkwikken aan zijne kunst?

Doch laat ons 't genot eenige oogenblikken te toeven bij die reine poezie, die voor allen, wien 't huwelijk eene altoosborrelende bron is van genot, altijd een verkwikkenden dronk heeft. Beets is nu gehuwd en Aleida welhaast de gezegende moeder. Zijn hart vloeit over van stillen dank: woorden zijn te koud voor dit gevoel. Er zijn zonen en dochteren geboren, - kleine Nicolaas wordt reeds verwacht. 't Leven gaat zijn gewonen gang, maar de poezie volgt zijne paden. Zelfs 't ziekbed spreekt van zegen. Moeders troost is de schoone bruid geworden.

Maar beminde Nicolaas is heen gebracht naar 't kerkhof. Door zegen geheiligd is hij, de dichter! door smarten gelouterd. Koperen bruiloft vindt hem jong van hart, en zijne Aleide in stamelenden dank. 't Bezig leven sleept hem voort, maar de dichterlijke aandrift roept hem wakker nu en dan. Zijne jongste zuster vraagt een bruiloftsfeestzang, en hij heeft er een, even schoon als innig. Zijne kinderen zijn reeds opgegroeid tot meisjes en knapen, die de wijze lessen in dichtmaat van hun edelen vader verstaan. Wiegeliedjes moeten nog altijd en bij voortduring gezongen worden. Maar nu is 't eens een hoogheilig huiselijk feest, en er is '*Een liederkransje voor de jarige moeder.*' Een kransje van acht liedjes - der moeder en haren zeven lievelingen gewijd. Een is er, een jongske, die reeds was heengegaan - maar ook hij wordt mee geteld. Marten is

Onze oudste.

Marten is ons oudste kind;
Wat zal van Marten groeien?
Een man van geld of van bewind,
Veel koeien en veel moeien?
Een man van tabbaard, zwaard, of pen?
Een man, gelijk ik zelver ben?
Een rijmelaar of preeker?
't Is alles gansch onzeker.

En daar staat naast Marten

Onze kreupele.

Het hielp niet of wij wreven
Met handen warm en zacht,
Of borstelden met kracht,
En 't bloed naar buiten dreven.

Het hielp niet of wij baadden
In water zout of zoet,
In mout, in smout, in bloed
Naar dat ons de artsen raadden.

Het hielp niet of wij smeekten
Tot God den Heer omhoog,
Of daaglijks uit ons oog
Veel heete tranen leekten.

Het helpt niet of wij zuchten,
Daar 't oog uw krukjes ziet,
Of starend in 't verschiet,
Veel droevigs voor u duchten.

Ach, schoon wij handenwrongen
En schreiden dag en nacht,
't Verlamde kreeg geen kracht
Gij blijft een kreupele jongen.

Doch ook zegen bij onspoed:

> Wil 't met den voet niet lukken,
> De geest is vlug en goed.
> Bij velen zweeft de voet,
> Maar gaat het hoofd op krukken.

Zoo erlangen alle kinderen achtereenvolgens eene beurt; de oudste meisjes, de ‘afwezige’, Netje en Agnes en Cornelis ook:

> Zeven en een is acht!
> Ze zeggen, dat het wat veel is;
> Maar wij hebben, lieve Cornelis!
> Met blijdschap u verwacht!

Al deze liedjes klinken voor u en mij, mijn lezer, - die jong gehuwd zijn en berouw hebben van dien stap of den hemel danken voor hun lot, - als waarschuwende stemmen of als uitdrukking van 't heilig genot, dat ‘u uit kinderoogen straalt.’ Weldadig is het deze poezie te genieten, en het ‘tweekinderstelsel’ te vergeten! En intusschen gaan we met den dichter's levens baan moedig verder op. Daar staat een mijlpaal voor des dichters leven. Heemstede wordt verlaten, Utrecht wenkt van verre, 't ‘Nieuwe huis’ is alree betrokken. De mensch keert tot zich zelven in. Wenschen en verwachtingen voor 't nieuwe vervangen de poezie van 't smartelijk scheiden uit het oude huis. Als de jaren wentelen, wordt het hoofd gerimpeld, maar de geest blijft jong en frisch, de herinnering toovert het verledene tot een heden. Bij voorbeeld ‘*In de diligence.*’ Gij kent dit liedje, naar ik hoop, of wilt het leeren kennen, dit liedje van humor en frischheid, van wenschen en dank, van overvloeiende ingenomenheid met deze schoone aarde, waar 't komen en gaan in voortdurende wisseling is; van blijheid en ingehouden tranen vol zin, tot leering voor mij en u? Doch keeren we tot den dichter terug, die 15 jaren na zijn huwelijksdag nog zingen mocht

> Lieve vrouwtjes telt Heiloo,
> Waarom klopt het hart mij zoo,
> Kom ik die te aanschouwen?
> 't Heugt mij hoe ik, jongeling,
> 't Liefste meisjen uit haar kring
> In zijn kerk ging trouwen.
> Heiloo telt lieve vrouwen.....

en op de wang van haar, die onzen Beets zóó zingen deed, bloeit nog altijd de frissche roos; en ‘in de kinderkamer’ zijn

> Allen gezond,
> Allen vol kracht....
> Blozende rozen, van dochtren en zonen....

Helaas, de frissche roos op moeders wang verbleekte, en de dochtren en zonen staan verweesd naast den treurenden vader! Het jaar 1856

werd een tweede mijlpaal op Beets' levensweg. Moedig heeft hij zijn leed gedragen, en in zijne '*Nagedachtenis*' aan de dierbare overledene, is de kalme berusting de leidsvrouw in den olijvenhof van smartelijkzoete herinneringen. Zal ik er bijvoegen, dat de beide heerlijke dichtjes '*Jan Janszen*' en '*Slechts ééne zaak*' uit ditzelfde treurjaar zijn? Dat in het eerste eene variatie van Vondel's gedachte voorkomt

Wat is de ouderliefde krachtig,
De kinderliefde koud en kil?....

in het tweede de bovenmenschelijke kracht wordt gepeild eener moeder, die alleen tot moeder is gerijpt om heen te gaan, nadat zij voor de eerste maal moeder werd? Zal ik er bij voegen, dat *Benoni* de wonde schrijnde, door den dood der moeder in 's dichters hart gemaakt? Zal ik het aan niemand onbekende 'wanneer de kinderen groot zijn' een laatsten smartkreet noemen, waarin een stil verwijt wordt gehoord:

De kindren *worden* grooter -
maar op hun moeders graf?

Ik zal het niet, want reeds valt mijn oog op deze woorden

Eindelijk bloeit een Aloë;
Eindlijk draagt de Palmboom vruchten;
Eindelijk eindigt aller wee,
En de laatste smart moet vluchten.
Eindelijk ziet men *Vreugdendaal*;
Eindlijk, Eindlijk komt eenmaal.

Nicolaas Beets vindt zijn verloren geluk terug in datzelfde Heiloo, waar de goede God nu eenmaal den zegen voor zijn huis doet bloeien. De dichter is op nieuw tot 's levens blijheid geroepen; de *Korenbloemen* zullen nooit verdorren, maar de *Madelieven* hebben toch ook

haar hartje van goud,
Dat hemelschen dauw heeft gedronken.

VI.
Nieuwe levenskracht en nieuwe levenslust.

Niet en kan der beter passen
Als dat t' samen is gewassen.
Ongewone gunstbewijzen
Doen Gods goedheid dubbel prijzen.

Hier zijn twee te waardeeren dichtjes!

Als van twee gepaerde schelpen
D'eene breeckt of wel verliest,
Niemant sal u konnen helpen,
Hoe men soeckt, hoe nau men kiest,
Aen een die met effen randen
Juyst op d'ander passen sou.

D'outste sijn de beste panden,
Niets en gaet voor d' eerste trou;
Als van twee gepaarde schelpen
De eene breekt of wel verliest,
Nog zal God u kunnen helpen,
Mits gij niet voorbarig kiest,
Aan een die met effen randen
Nog eens juist op de andre past
En gezegend door zijn handen,
Lieflijk met haar samenwast.

D'eerste trou die leert het minnen,
D'eerste trou is enckel vreught,
D'eerste trou die bindt de sinnen,
Sij is 't bloemtje van de jeught:
Na mijn oordeel tweemael trouwen
Dat is veel niet sonder pijn,
Drij-mael kan niet als berouwen;
Want hoe kan der liefde sijn?
Hout u eerste lief in weerden,
Eertse met een vollen sin,
't Is een hemel op ter eerden,
Soo je paert uyt rechte min.

CATS.

16.?

Blijft gij dit onmooglijk keuren
Bij de schelpen onzer zeên,
Echter laat het God gebeuren
Bij die andre, die ik meen.
Is dan niet dat tweede trouwen
Voller bron van rijk genot,
Naar men 't meerder moet beschouwen
Als een wonderwerk van God?
Werd zijn goedheid nooit vergeten
Bij 't genot der eerste min:
Hem dit Wonder dank te weten
Heeft iets wonder-zaligs in.

BEETS

1862.

Ik heb mij 't genoegen niet mogen ontzeggen de historie der gepaarde schelpen nog eens te vertellen. Zij is de bron van vernieuwd levensgenot voor onzen dichter. Liefde en lust, luim en ernst, zijn zoo innig samen geweven met des menschen huiselijk lot, dat het haast onnoodig is er van te spreken. Toch moeten we het in dit bijzonder geval bepaald doen. Wie de *Madelieven* reeds heeft bewonderd en wie van haar schoon, kan 't zijn opgewekt door deze bladzijden, zal gaan genieten, die komt terstond onder den indruk, dat de *Madelieven* saamgelezen zijn op *denzelfden* graanakker, waar ook de *Korenbloemen* bloeiden. De dichter is dezelfde gebleven; zijn hart is onveranderd, gelijk dat dezer eigenste Madeliefjes onveranderlijk blijft.

De gelukkige tweede echt, zoo jubelend bezongen, schenkt denzelfden levenslust, dezelfde levenskracht. Neem 't *Driekoningenlied*, van 't aardig, zelfverloochenend moedertje

Geen kind was haar geboren,
Toch had zij er meer dan vijf;
Die noemden haar ‘lieve moeder,’
En hingen haar aan 't lijf.....

en gij geniet van de warmte, die er in dit gezellig huis heerscht; gij verheugt u, dat daar voor 't moedertje ook een ‘eigen kindje’ wordt verwacht. Luister naar *Hanna's*

lied; hoor de beden van den gelukkigen vader voor de '*herstelde kraamvrouw*,' en de wenschen voor '*Aleide II*' - 't is altijd en overal de eigen innigheid en blijheid en diepte van dankend gevoel, dat u zoo weldadig aandeed in de liedjes uit den eersten huwelijkstijd. Wel zijn de gepaarde schelpen saamgegroeid tot onverbreekbare eenheid! '*Iemand aan eene*' is nog zoo weelderig en dartel, als een jonge echtgenoot slechts zijn kan, die 't zinnelijk gelijk 't zedelijk genot des huwelijks weet te prijzen - en juist die overeenstemming tusschen de dichtjes uit Beets' eersten en die van zijn tweeden huwelijkstijd, ze brengt ons, medegenietende lezers, onder de macht van de waarheid dezer poezie des harten. Hoe wij den dichter hebben te danken voor den schat, dien hij ons geschonken heeft door ons zoo 'n vrijen blik te gunnen niet slechts in zijne binnenkamer, maar ook in de ge-

heimste gedachten zijns harten. Want mogen wij 't niet erkennen, dat het ons eene weldaad is, van tijd tot tijd adem te halen in den dichterlijken dampkring van 's dichters zalig huis? 't Zij we met hem de liefste vrouw onzen heilgroet brengen en van hem leeren hoe onbegrijpelijk veel recht de echtgenoote onzes harten heeft op onze innigste liefde; 't zij we den rijkdom, dien kinderzegen schenkt, ook ondanks de moeilijkheden des levens in zijn stoffelijksten vorm, leeren kennen; hetzij we een verkwikkend lied neuriën op 't natuurschoon, dat niet zelden zoo heerlijk samenstemt met het gevoel onzes harten of wel ons opwekt uit den dommel van lusteloosheid, welke bijwijlen de voelhorens des genots verstompt; hetzij we genieten van 't geen zijne hand samenlas uit het gebloemt, dat ook te onzer verkwikking geurt, zelfs al merken we 't niet genoeg op, - altijd is de dichter Nicolaas Beets onze weldoener. Zelfs waar onze sympathieën een anderen weg opgaan dan de zijne, past het ons te waardeeren, want hij kwetst nooit en laat wel plaats voor anderer inzichten. Als hij in de periode zijns levens, die verre ligt achter die van zijn zwarten tijd, boete doet voor 't geen daar onnatuurlijks mocht geweest zijn in 't gevoelzieke der betraande Byroniaansche dichten; als hij, bedoel ik, vertellingen geeft in zijn lieflijk Neerlandsch, van uitheemsche dichtstukjes ‘naar Rückert, Thomas Hood’ e.a., dan is een woord van dank onze schuldige plicht. Waar hij een vaderlandsch feest van officieele kleur inwijdt met minder *conventioneele* loftuitingen en meer waarheid dan redenaars plegen ten beste te hebben, daar is de dichter, die in zijne jonge jaren de Maskerade zoo geestig bezong, ons een prettig spreker! En waar hij een vaderlandschen gedenkdag de hulde brengt zijner hoog gestemde verzen, kan immers ook ons 't harte sneller kloppen voor 't geen daar grootsch was en goed in 't mannelijk verleden, terwijl het ons opwekt tot inspanning van eigen kracht? Heeft hij niet ‘*Ons Visschersvolkje*’ bezongen op een toon en een trant, die van lust en kracht, van eenvoud en natuur getuigen? En heeft hij ook niet over dat alles de poezie met volle handen uitgestrooid? Is de dichter, die aldus zijn volk beweldadigt, door het liefde in te boezemen voor het ideale, geene weldaad! En indien dit zoo is, wie heeft dan de vermetelheid het mij ten kwade te duiden, dat ik in deze bladzijden geene plaats heb kunnen vinden voor critische beschouwingen, die trouwens reeds vóór jaren door Huet werden geleverd zóó, dat niemand onzer het verbeteren kan? Wie zal mij er ooit boos om aanzien, als hij, uit mijn mond slechts waardeering hoorende, zich heeft opgewekt gevoeld de drie dichtbundels van Nicolaas Beets aan te koopen? Zal hij niet veeleer ook mij danken voor 't genot, dat hij er bij voortduring in moet vinden? En zal hij niet bekennen, dat ik wèldeed door hem slechts een paar bloempjes te toonen? Hoe dit zij, ik heb mijne wenschen, en ik wil die uitspreken voor ik eindig.

Onze leesgezelschappen hebben hunne tijdschriften en hunne romans, maar hunne dichtbundels hebben ze niet. Zouden ze 't eens willen wagen

de ‘Gedichten van Nicolaas Beets’ aan te koopen en rond te zenden? Zouden zij niet eens aldus de aanleiding willen worden, dat menigeen, opgewekt door eene dusdanige kennismaking, een blijvend vriend van den dichter ging wezen? Wij hebben onze vrienden en vriendinnen van allerlei uitheemsche poezie. Zijn er onder deze, die tot heden hebben verzuimd de *Korenbloemen* en de *Madelieven* te bewonderen en zich nu willen haasten dat verzuim te herstellen? Kunnen de uitgevers besluiten aan onze bloemlezingen-verzamelaars eenige, vele gedichten van Beets af te staan, opdat deze onze scholen binnen gebracht worden en er aldus *propaganda* gemaakt worde voor den aankoop der volledige uitgaaf in later jaren?

En nu mijn laatste bede.

Mocht Nicolaas Beets nog lange gespaard blijven voor ons, die hem liefhebben; mocht zijn herfst zoo schoon wezen, als de schoonste van zijne heerlijkste herfstliederen; mochten de Madelieven nog lang zijn pad versieren en hij, tot aan zijn laatsten levensadem, ‘den zegen van Heiloo’ rondom zich hebben, gelijk hij eenmaal den zegen beërven zal der zoetste herinnering bij 't scheiden: ik heb 't goede en 't schoone bemind, de oogst is binnen; en de bloemen van mijn graanakker kleuren en geuren nog voor 't verre nageslacht!

Heil zij Nicolaas Beets!

Den Haag, 10 Mei '77.

A.W. STELLWAGEN.

Onderhoudend.

Freule Marie door Arnold Ising. 's Gravenhage, D.A. Thieme. 1876. Guldens-Editie No. 105.

Eenige jaren geleden kondigde ik ‘Verhalen en Schetsen van Arnold Ising’ (N°. 80 en 81 der Guldens-Editie) in *De Tijdspiegel* aan. Ik zeide toen, dat de ‘begaafde novellist’ ‘bij uitnemendheid slag heeft van vertellen’, en, daar hij algemeen bekend is en gewaardeerd wordt, geen aanprijzing in eenig tijdschrift behoeft af te wachten, om gelezen te worden. Na kennismaking met ‘Freule Marie’ neem ik niets van dit gunstig oordeel terug. Deze novelle is eene nieuwe proef van zijn prettigen verhaaltrant. Jammer zelfs, dat hij er geen roman van gemaakt en ons ook te aanschouwen gegeven heeft, hoe de ‘freule’ er toe kwam, het kind van haar ontrouwen geliefde onder hare hoede te nemen. Iets van haar vroeger leven, hare eerste liefde enz., vooral het een en ander uit de jongelingsjaren van den baron, voordat hij naar

Amerika vertrok, zouden het verhaal meer afgerond hebben..... Men mag echter een schrijver niet hard vallen over hetgeen hij niet gegeven heeft en alleen vragen naar het gehalte van hetgeen hij gaf. Welnu! Men leze de novelle zelve en men zal zien, dat zij eene aangename, onderhoudende lectuur aanbiedt, zeer geschikt voor verpoozing van ernstiger bezigheid.

In spijt van hen, die van aankondigers eene inhouds-opgaaf eischen van de verhalen, welke zij ter sprake brengen, doe ik dit in den regel niet. Voor degenen, die ze reeds gelezen hebben, is het onnoodig, en voor hen, die er nog kennis mede moeten maken, beneemt het te veel van de illusie. Van freule Marie zeide ik boven reeds, dat zij het lot van een kind zich aantrok: zij zelve en dat kind, thans tot volwassen leeftijd gekomen, zijn de hoofdpersonen van de hier geschetste tafereelen. De vader komt uit Amerika terug, en welken invloed hij op beider lot uitoefent..... dat alles vertelt u Ising, natuurlijk met nog velerlei er bij van de personen, met welke hij zijne freule en haar protégé in aanraking brengt.

Geheel overeenkomstig het lichtzinnig karakter van den baron, laat hij den in zijn vaderland teruggekeerden, tot een halven Amerikaan geworden man, allerlei materialistisch-deterministisch gekleurde denkbeelden uitkramen; maar ten bewijze, dat hij zelf het met deze zoogenaamde philosophie niet eens is, legt hij een paar zijner personen bedenkingen hiertegen in den mond, die aan den godsdienst ontleend zijn; en het verhaal eindigt met de verzekering van den *would be* philosoof: 'Die gedachte, mijn jongen, die ons leidt door het leven, komt van hooger!'..... Goed zoo, Ising! Beter, indien er nog iets meer van dien 'godsdienst' in uw boek te zien ware gekomen! Niet, dat ik of mijne geestverwanten van den novellist verlangen, dat hij zal moraliseeren of theologiseeren, maar omdat hij ver beneden de eischen der kunst blijft, als hij een zeker aantal zoogenaamd fatsoenlijke menschen ten tooneele voert, die allen, zonder onderscheid, met woord en daad toonen 'met allen godsdienst gebroken te hebben,' zooals Jan Rap dit noemt. Hoeveel ongeloof, wangeloof, bijgeloof, materialisme, pantheisme, atheïsme..... of hoe die dingen ook heeten mogen, er in de wereld onzer dagen ook zij, de godsdienst is en blijft eene macht, met welker aanwezigheid of afwezigheid de kunstenaar rekening houden moet, wil hij aan de werkelijkheid ontleende, min of meer geïdealiseerde menschen schilderen. Ik ben het volkomen eens met dien spreker, een jurist, die onlangs in het openbaar eene lofrede hield op Thorbecke, en beweerde, dat 'zonder zedelijke en godsdienstige beginselen n i e m a n d o p d e n n a a m v a n m e n s c h a a n s p r a a k m a k e n (ik spatieer), veel minder iets groots tot stand brengen kan.' Van die beginselen, - liever noemde ik ze 'zedelijk-godsdienstige' dan 'zedelijke *en* godsdienstige' - maar van de door dien redenaar bedoelde beginselen is, God dank! nog genoeg in onze samenleving aanwezig en zelfs werkzaam bij velen uit den be-

schaafden stand, al zeggen ze met den godsdienst gebroken te hebben. Dit laatste is slechts begripsverwarring. Zij hebben gebroken met het traditioneele geloof, met hunne kerkleer of met godsdienstige begrippen in hunne jeugd op gezag van anderen aangenomen. Te hooghartig, te oppervlakkig of te onverschillig, om te onderzoeken, denken ze niet na en praten mee met de maats, die een hoog woord voeren. Er zijn er echter genoeg onder, die zich schamen zouden iets te doen of te laten in strijd met de boven bedoelde 'beginselen.' Ik zou het daarom betreuren, als het onder onze roman- en novellenschrijvers mode werd die beginselen te ignoreeren, of wel de 'zedelijke' in hunne personen te laten werken, maar met miskenning van den godsdienstigen grondslag, waarop zij rusten, met welken zij samen gegroeid d.i. één zijn. Ik zeg dit laatste minder met het oog op Ising's 'Freule Marie,' dan wel naar aanleiding van een onlangs verschenen roman eener begaafde Vaderlandsche schrijfster. Een der vrouwelijke hoofdpersonen van haar boek is doortrokken van echt christelijke beginselen. Zij brengt ze, vaak met groote zelfverloochening, in praktijk; maar van den godsdienst, met name van den christelijken, wil ze niets weten. Onder de overige karakters komen ook betrekkelijk goede, zelfs voortreffelijke menschen voor, maar dan zijn ze heel of half rechtzinnig in de leer. De minst geloovige of eigenlijk geheel ongeloovige in den roman is de beste, de edelste, de belangelooste persoonlijkheid! Ik kan mij in eene christelijke maatschappij wel zoo iemand voorstellen; een verwezenlijking van het ideaal, dat de godsdienst van Jezus ons voorspiegelt, is zij echter nog niet; veel minder is zij zoo ver gekomen zonder de door dien godsdienst aangeprezen beginselen; maar ik maak er de schrijfster een grief van, dat zij het alternatief stelt: geen òf een min of meer rechtzinnig gekleurd christendom. Zij miskent hierdoor den boom, waarop de zedelijke voortreffelijkheid van hare Eva is gegroeid, en doet zich voor alsof men die vrucht kan hebben zonder dat de boom er geweest is..... of n o g i s . Het kinderachtige denkbeeld, dat wij het christendom reeds te boven zijn en een hooger, een heerlijker zedelijk ideaal zouden hebben, dan dat van Jezus, kan zij, dunkt mij, niet deelen. Neen, hare Eva had wel van den boom der kennis geproefd en was uit haar paradijs van naïve geloovigheid verdreven; maar zij vergat later te erkennen, dat zij gegeten had van de vruchten van den arbeid, door mannen in het zweet hunnes aangezichts verricht, onder aanvoering van en bezield door den geest van hem, die het begreep, of liever gevoelde, dat godsdienst liefde en liefde godsdienst is. Ising maakt zich aan deze fout niet schuldig. Hij laat zijne freule handelen uit liefde voor haar voormaligen verloofde en uit medelijden met zijn kind; maar van het godsdienstige of ongodsdienstige in haar binnenste, of van het kerkelijke of onkerkelijke van hare levenswijze krijgen wij niets te zien, zoomin bij haar als bij de overige personen van de novelle, behalve in een paar gesprekken met den baron, waarop ik boven reeds doelde. Blijkbaar heeft de schrijver, om in beeld te brengen wat hij

voorstellen wilde, het godsdienstige element niet noodig gekeurd, en zijne personen gekozen uit een kring van menschen, die zich zoo min mogelijk bemoeien met dat ‘hoogere,’ waarvan ‘de gedachten komen’, en, zooals ik er bijvoeg, waarnaar alle edele naturen streven, het hoogere, namelijk, dat het zedelijk ideaal van menschelijke volkomenheid ons voorspiegelt. Ik geef hem, en alle beoefenaren der kunst, in bedenking, of onze Nederlandsche Maatschappij inderdaad kringen oplevert, die zich zoo laag bij den grond bewegen, en zoo ja, of het dan goed is, d.w.z. aan de eischen der kunst voldoet, zijne gefingeerde persoonlijkheden uitsluitend uit zulke kringen te nemen. Hoe edel freule Marie ook handelt, - waarbij de quaestie of het, uit een maatschappelijk oogpunt beschouwd, goed is of niet, zich het lot van zulke onechte kinderen aan te trekken, onaangeroerd blijft, - maar hoe lief de freule ook handelt, een in allen opzichte lief vrouwenbeeldje vind ik haar nog niet. ‘Zoo zijn er!’ Zeker! Er zijn er echter ook nog genoeg, waarin wat meer degelijkheid zit. Maar ik herhaal, men mag van een schrijver niet meer vragen, dan hij geeft. Ising heeft nu eenmaal zulke dames en heeren willen teekenen, als wij hier vinden, en eene onderhoudende novelle gedicht, die van niet minder gehalte is dan velen in de Guldens-Editie.

Kampen.

J. HOEK.

Paarlen.

Nieuwe Novellen van Rosalie en Virginie Loveling. Gent, Algemeene Boekhandel van Ad. Hoste, Veldstraat, 1876.

De namen Rosalie en Virginie Loveling hebben in ons land een goeden klank verkregen, en niet ten onrechte. Natuurlijke eenvoud en diep gevoel verleenen aan de pennevruchten dezer schrijfsters een bijzondere aantrekkelijkheid. De nieuwe bundel bevat drie keurige Novellen van Rosalie (wier dood reeds betreurd wordt) benevens drie Novellen van Virginie. Beiden behandelen in hare twee eerste Novellen 't zelfde onderwerp. Is 't bij Rosalie de schatrijke Daman, naar wiens dood de erfgenamen verlangend uitzien, bij Virginie wordt het einde der rijke erftante, mevrouw Van Dal, door Estelle hartelijk gewenscht. In juffrouw *Leocadie Stevens* en de *Kwellende gedachte* vinden we de verlaten geliefde, door beiden behandeld. *Po en Paoletto* en *De vijftig franken* wijken in stof van elkander af.

Wie der beide zusters de palmtak der overwinning toekomt, laten we in 't midden. Beiden verdienen lof. De helderheid en frischheid harer ideeën en de gemakkelijkheid waarmede die geuit worden, overtuigen ons dat ze uit 't hart gevloeid zijn en drukken er den stempel der waarheid op. Alleen hebben we eenige zwarigheid over het in der haast geschreven testament van mevrouw Van Dal. Of is mogelijk in België een notarieel testament overbodig? In ons land zou niet juist het ontbreken van den datum mevrouw Van Dal's testament van nul en geener waarde maken, maar niet minder wijl het niet formeel bij een notaris in bewaring was gesteld. ‘Bij een enkel onderhandsch, door den erflater geheel geschreven, gedagteekend en onderteekend stuk - zegt onze wet - kunnen zonder verdere formaliteiten beschikkingen na dood worden gemaakt, doch *alleen* en bij *uitsluiting* ter aanstelling van executeuren, ter bestelling van begrafenis, tot het maken van legaten van kleederen, van lijfstoebehooren, van bepaalde lijfsieraden en van bijzondere meubelen.’

De Schrijfster houde ons deze opmerking ten goede. Deze Novellen ieder in 't bijzonder te behandelen zou ten nadeele van den lezer zijn. Genoeg zij het, dat ze allen zonder onderscheid veel liefs, aandoenlijks en schoons bevatten, dat b.v. de beschrijving der arme, doofstomme Po meesterlijk gelukt mag heeten en deze schets alleen voldoende zou zijn, om den nieuwen bundel der gezusters Loveling van harte 't welkom toe te roepen.

C.

Mengelwerk.

Het land der geuzen, door Henry Havard.
Uit het Fransche Handschrift vertaald door Mej. S.M. Campbell.

I.

Terwijl ik mij, ongeveer acht of tien maanden geleden, voor korten tijd te Brussel bevond, geleidde het toeval mij op zekeren avond naar de nieuwe boulevards.

Met bewonderende verbazing beschouwde ik al die als uit den grond verrijzende hooge huizen, welke dit gedeelte van de stad binnen korte jaren een geheel ander voorkomen hebben doep aannemen en wilde de kleine straat ingaan die langs het Alhambra loopt, toen de deuren van dezen grooten schouwburg op eens geopend werden en aan eene opgewonden, maar tegelijk elegante menigte den doorgang verleenden.

In een oogenblik tijds was ik omringd door een levendig gewoel van lieden in zwarte rokken en witte dassen, die luid spraken, elkander riepen en welke, voor het meerendeel, op straat een geschil of ten minste een onderhoud schenen voort te zetten, dat zij daarbinnen reeds hadden aangevangen.

Geheel verbaasd door dezen plotselingen oploop en als verward in dien stroom van gentlemen, vroeg ik mij zelf af, wat dit alles wel mocht beduiden, toen ik bij geluk onder die menigte een mij bekend gelaat ontdekte. - Het was dat van een mijner oude vrienden, een aanzienlijk koopman uit Antwerpen.

- Wat is dat! riep hij, want hij herkende mij onmiddellijk, gij hier, welk eene aangename verrassing!

- De verrassing is aan mijne zijde, antwoordde ik, en gij zoudt mij zeer verplichten met mij eene verklaring te geven van het schouwspel dat ik thans bijwoon.

- Welk schouwspel?

- Die menigte in groot toilet, die opgewondenheid, die woordenwisseling, die kreten....

- Wat, het is u onbekend?....

- Geheel en al.

- Welnu, het is het groote feestmaal van de Geuzen.

- Van de Geuzen?

- Ja van de Geuzen. Al die heeren zijn Geuzen en ik zelf, ik ben ook een Geus.

- Op de wijze van Béranger dus, die zeide: ‘de Geuzen zijn gelukkige lieden die elkander liefhebben’ (‘les Gueux sont des gens heureux, qui s'aiment entre eux’)?

- Neen, mijn waarde vriend, eerder op de wijze der Brederodes en Marnixen, 'tgeen oneindig meer te verkiezen is.

Hij voerde mij vervolgens naar een op de ‘Place de la monnaie’ staand koffijhuis en zeide: ‘Waar komt *gij* vandaan dat gij niet weet welk eene ongeloofelijke uitbreiding het clericalisme in ons land verkrijgt; het beheerscht het platteland, strekt zijn rijk naar alle zijden uit, sluit de boeren als één man aaneen en zoo wij het geen paal en perk stelden, zou het zich ook van de steden geheel meester maken; het was alzoo hoog tijd dat wij ons deden gelden en maatregelen tot tegenweer beraamden; hieruit ontstond de *Geuzenbond*’.

Daarna deed hij mij met vuur een omstandig verhaal van de genomen besluiten, van de gevestigde genootschappen, van de vereenigingen, de woordenwisselingen, de redevoeringen, de onderling gedane beloften en, zich al meer en meer opwindende, eindigde hij met een zwaren slag op de marmeren tafel te geven en te zeggen: ‘De zwarte kruistocht bedreigde ons in 'tgeen ons het dierbaarste ter wereld was, maar de roode kruistocht zal hem weldra leeren dat zijn rijk uit is.’

- Een roode kruistocht! Wel drommels, gij gaat haastig te werk, maar gij zult voor 't minst toch een vastgesteld plan, een bepaald doel hebben?

- Ja zeker.

- Gij wilt alzoo de grondwet omwerken, haar wijzigen, haar herscheppen...

- Neen, nog niet, daar wordt voor het tegenwoordige nog niet aan gedacht. De grondwet is op zich zelve goed.

- Dus gij denkt er niet aan de Kerk van den Staat te scheiden?

- Voor het oogenblik niet, wellicht later.

- Maar dan peinst gij erover om den staat der belastingen te ver-

beteren, om deze minder zwaar op de groote menigte te doen drukken en om daarentegen het kapitaal of de inkomsten te belasten...?....

- Ik geloof niet dat zulk een vraagstuk aan de orde van den dag is.
- Gij wenscht misschien den verplichten krijgsdienst vast te stellen?
- Daar is nog geen sprake van geweest.
- Of het algemeene stemrecht in te voeren?
- O, dat zeker nooit!
- Maar dan komt uw roode kruistocht mij eenvoudig voor een zeer rooskleurige kruistocht te zijn en uw Geuzenbond is minder verschrikkelijk dan ik dacht. Wat heeft hij tot nu toe zoo al teweeggebracht?
- Wel, samenkomsten, vergaderingen; men heeft geldelijke bijdragen geleverd....
- En goede maaltijden geoogst. Dat is alles in orde, maar....

Toen ik tot op deze hoogte in de zaak ingewijd was, werden wij gestoord door een groepje Geuzen, die met groote levendigheid het kofijhuis dat ons tot wijkplaats verstrekte binnentraden. Mijn vriend werd herkend en met blijde uitroepen, afgewisseld door verwijten, begroet. Men maakte hem voor een deserteur uit. - De ander verontschuldigde zich zoo goed hij kon: hij had een vriend ontmoet, een vreemdeling. - Dat was geene geldige reden, zeiden de nieuw aangekomenen. ‘Een vriend! Dien hadt gij ons moeten medebrengen... Mijnheer zou ons welkom zijn geweest...’ en honderd andere praatjes meer.

Ik maakte van die opschudding, van dat gaan en komen, van die uitleggingen en verwijten gebruik om mij aan het gezelschap te onttrekken en dit nog wel te spoediger, omdat ik aan den gezichteinder de verzilverde halzen van een leger champagne-flesschen gewaarwerd. Het was inderdaad hoog tijd, want toen ik den drempel overschreed lieten de ontploffingen zich reeds vernemen en werden de gevulde glazen met groote geestdrift tegen elkaar gestooten.

In mijne woning en tot de eenzaamheid teruggekeerd nam ik, om den avond verder door te brengen, op goed geluk een boek uit mijne reisbibliotheek. Het toeval, dat dikwijls een zonderlinge handlanger is, gaf mij dien avond de ‘Grande Chronique de Hollande et de Zélande’ in handen en ik opende het boek juist bij de bladzijde waarop de schrijver van de eerste Geuzen spreekt.

‘Derhalve’, zegt meester François Le Petit, ‘aangezien al wat men antwoordde en te verwachten gaf slechts diende om het volk om den tuin te leiden, wilden de edelen zich haasten om de onheilen te voorkomen die zich deden voorzien en op het punt waren van geboren te worden; nadat zij in deze den raad der geleerden en van eenige rechtskundigen hadden ingewonnen, stelden zij het verzoekschrift op dat zij, zoowel in hun naam als in dien van het geheele volk, der Landvoogdesse aanboden. Tot het aanbieden van dit verzoekschrift bevonden zich den 1sten, 2^{den}, 3^{den} en 4^{den} dag van April meerdere edellieden

binnen de stad Brussel, die Graaf Lodewijk van Nassau en Hendrik, Heer Van Brederode vergezelden: allen waren ongewapend en wachtten bescheiden de Graven Van den Berghe en Van Kuilenburg af, die nog niet aangekomen waren. Op genoemden 4^{den} dag verzochten zij gehoor: des anderen daags, den 5^{den}, gingen zij in goede orde, vijf op eene rij, ongeveer vierhonderd in getal, naar het Hof; allen waren Heeren en edellieden; zij trokken uit het hof van Kuilenburg op, terwijl de laatsten, die als het ware den stoet sloten, de bovenvermelde Graaf Van Nassau en de Heer Van Kuilenburg waren. Zij vonden de Landvoogdes, den staatsraad, de ridders van het Gulden Vlies, de Heeren en de gouverneurs der Provinciën die hen afwachtten. Toen nu de Hertogin hen van bovenaf in die orde en in zoo grooten getale zag aankomen, werd zij eenigszins bedremmeld. De Heer Van Barlaymont (die vroeger van oordeel was geweest dat men hen niet in de stad moest toelaten, of wel dat men, wanneer ze erin kwamen, soldaten in het Hof moest verbergen, om hen te vermoorden zoodra zij hun verzoekschrift kwamen aanbieden) de Heer Van Barlaymont alzoo zeide, om de genoemde vrouwe gerust te stellen, *dat het slechts een troep Geuzen was.* Op dit gezegde en nadat de genoemde van Barlaymont en zijn aanhangers hen van toen aan beschuldigden van oproer te stichten, werden zij te rade, om te bewijzen dat hun toeleg het tegendeel bedoelde, om onderling een teeken of zinnebeeld te kiezen, 't welk aan de geheele wereld zou verkondigen, dat het hun stellig voornemen was te leven en te sterven voor den dienst des Konings; zij namen als onderwerp van hun zinnebeeld een bedelzak en een nap (zooals het bedelvolk gebruikt) en voor teeken de beeltenis des Konings, op ééne zijde van gouden of zilveren penningen geslagen, met het omschrift: *Fidelles à Dieu et au Roy iusques à porter la besace.* Waarmede zij het bewijs wilden leveren, dat zij betere dienaren des Konings waren dan gezegde Van Barlaymont en de zijnen.'

Dit was alzoo het uitgangspunt van die heldhaftige omwenteling, welke zeven provinciën van het dwangjuk moest verlossen, die de vrijheid van geweten in 't leven zou roepen en een doodelijken slag toebrengen aan den dreigenden kolossus, die de Spaansche macht was geheeten.

Ook deze omwenteling ving aan met een feestmaal, Strada zegt met een drinkgelag, en de boosaardigheid der tijdgenooten maakte zich vroolijk over dezen aanvang. Maar, zoo ook al eerst de wijn werd geplengd, niet lang duurde het of het bloed vloot ook op zijne beurt. De twee tegen elkander overstaande partijen ontzagen zich nimmer en dit is juist de eigenschap der burgeroorlogen, dat zij vruchtbaar zijn in alle soorten van gruwelen. Heiligenbeelden worden verbrijzeld, kerken geplunderd, geestelijken verdronken en daartegenover staat het altijd opgerichte schavot; welke afgrijselijke herinneringen! Welk eene geschiedenis! Maar boven alles, welke leeringen zijn er te trekken uit dat verleden, zoo bloedig, maar niettegenstaande dat zoo vol statige grootheid!

Sedert dien zonderlingen avond, toen ik op toevallige wijze de Geuzen van dat verheven tijdperk en de Geuzen uit onze dagen aan elkanders zijde had teruggevonden, werd ik herhaaldelijk gekweld door de begeerte, om Vlaamsch Vlaanderen weder te zien en dat tooneel eener mislukte omwenteling opnieuw te doorkruisen; ditmaal echter niet als gewoon toerist, maar met de geschiedenis in de ééne en het teekenstift in de andere hand; ik wenschte het over die nu eens grootsche dan weder verschrikkelijke voorvallen geschrevene op de plaatsen zelve te herlezen, die statige schilderijen in hare lijsten te herplaatsen.

En dit verlangen heb ik mogen ten uitvoer brengen. Ik heb dien bodem opnieuw betreden welke zoo rijk is aan groote mannen van allerlei soort, zoo vruchtbaar aan groote uitvindingen en die op zooveel gewichtige bladzijden in de geschiedenis der menschheid aanspraak mag maken.

Gedurende vijf maanden bewoonde ik die oude, nog met hare antieke sieraden getooide Vlaamsche steden, onderzocht ik haar verleden en doorbladerde ik hare archieven; gedurende vijf maanden doorwandelde ik hare groenende omstreken en vond ik aan het hoekje van den eenvoudigen haard de liedjes van den ouden tijd, in verband met de Scandinavische overleveringen, terug. Van die reis ga ik heden het verhaal mededeelen, een verhaal, opgesteld uit oude herinneringen en geheel versche indrukken, geschreven zonder partijzucht en zonder aanmatiging.

Zoek er evenwel geene hoogdravende beschouwing, geen uitgewerkt stelsel, geene overheerschende meening in; de eenige verdienste van dit verhaal is oprechtheid en zoo deze verdienste u genoeg is, lees het gelijk ik het schreef, dat wil zeggen, zonder vooringenomenheid en zonder achterdocht.

II.

Van het oogenblik dat men de Vlaamsche grenzen overschrijdt, maakt het land reeds een gunstigen indruk. Het is rijk en vruchtbaar zonder eentonig te zijn. Overal worden de landerijen door bloeiende heggen of door lange lanen met groote boomen doorsneden; elk oogenblik stuit de blik op eene kleurige groep aardige boerenwoningen, welke even zoovele vroolijke stippen vormen op het groen dat aan deze schilderij tot achtergrond dient.

Ofschoon geheel vlak in het Noordelijk gedeelte der provincie, verkrijgt de bodem aan de Zuidzijde en in de streek welke langs Fransch Vlaanderen loopt eene aangename golving en die kleine verhevenheden van terrein dragen, nog zeer bij tot het bevallig voorkomen van het landschap dat gedurig verandert; de wegen die elkander kruisen, de verschillend gegroepeerde dorpen, het zware gebladerte der boomen dat tegen den hemel afsteekt, wijzigen elk oogenblik de decoratie die men voor oogen heeft.

Geheel in het rond en zoover de blik reikt, ontwaart men plompe of puntige klokketorens, die zich vroolijk aan den horizont verheffen en ondanks deze vrome getuigen, die de aanwezigheid van den mensch bevestigen, verliezen zoo min de weilanden als de velden iets van hunne innige poëzie.

Dat goede land Vlaanderen bezit inderdaad een onmiskenbaar idyllisch voorkomen. Verwacht dáár niet die strenge grootschheid van de landschappen in het Zuiden, die statige lijnen, dat bijkans zwarte gebladerte, 'twelk zijn mager schaduwbeeld tegen een verblindenden hemel afteekent en zoek er vooral geen verheven rotsen, geene stoffige, door het branden van de zon verweerde bergtoppen.

Verwacht er ook niet die sombere droefgeestigheid aan te treffen die men in de Noordelijke landstreken ontmoet. Vlaanderen houdt in dit opzicht den middenweg; het geniet een gematigd klimaat met het water op eenige voeten onder de oppervlakte van den bodem en met verfrisschende stroomen, aangestuwd door de zee, om zijne weilanden te drenken en de voortdurende frischheid van zijne heggen en bosschages te onderhouden. In één woord, het is een heuvelachtig Holland, maar eenvoudig en landelijk, niet opgeschilderd, gevernist, gepoetst en afgeschrapt gelijk het werkelijke Holland.

Al dat groene loof 'twelk u omgeeft, die vriendelijke, landelijke, tusschen het gebladerte uitkijkende woningen, die krachtige runderen, welke met half gesloten oogen hun voedsel zoeken, dat alles bezit eene aantrekkelijke bekoorlijkheid die u terstond aangrijpt en u ondanks u zelve medesleept. De Hollanders bezigen een aardig woord om den indruk kenbaar te maken die zulk een natuurtafereel op hun geest maakt. Zij vinden het zoo '*gezellig*'. De Fransche taal kent geene uitdrukking die met dit woord gelijk staat. Welnu, Vlaanderen is *gezellig*.

Men kan nagaan dat, met dergelijke eigenschappen en een zoo lieftallig voorkomen, die rijke landstreek ten allen tijde bij hare kinderen eene levendige en duurzame genegenheid heeft opgewekt. In hunne woorden en geschriften straalt deze kinderlijke teederheid elk oogenblik door. Nimmer spreken zij van hun land zonder eene soort van verteedering en uit elke bladzijde die zij eraan wijden, straalt weerhouden aandoening. Zij prijzen de vruchtbaarheid van den bodem, de deugdelijkheid der gebruiken, de wijsheid der wetten, den nijveren geest der inwoners, hunne zucht voor onafhankelijkheid, de macht en den rijkdom der steden, de schoonheid der landerijen, kortom alles, tot het klimaat toe, schijnt hun verkieslijk boven hetgeen men elders vindt.

'De dampkring van geheel dat gewest is gematigd, het is de zachtste en gezondste luchtstreek die in het Westen van Europa te vinden is. De bodem is er vlak of, zoo al enkele heuvels hem doorsnijden, dan zijn deze evenmin moeilijk te beklimmen, als onnut voor het

land en op de bergen die men er ontmoet, strekken zich rijke en bevolkte steden uit.... de strenge winterkoude laat er zich evenmin te zeer gelden als de hitte in den zomer en de uit haren aard gezonde lucht wordt voordurend ververscht door de van de zee overwaaiende winden, die de ongezonde uitdampingen komen wegvagen.' Op deze wijze uit zich Sanderus(*) en de vreedzame, bezadigde, als ik het zoo zou kunnen noemen meesterlijke lofredenaar, gaat gedurende bijna duizend bladzijden van een groot folio-werk in dien geest voort.

Vaderlandslievende geestdrift, die volkomen te billijken is, want het meerendeel der vreemdelingen die deze schoone landstreek bezoeken, laat zich door gelijke begoocheling innemen.

Een opmerkelijk feit is het dat Guicciardini, de waarheidlievende Florentijn, zich nagenoeg in dezelfde woorden uit als Sanderus; hij roemt de overal goede en gezonde lucht... den tot den akkerbouw geschikten grond, die in menig oord zelfs vet en vruchtbaar is en aan tal van runderen voedsel schenkt; ook hij spreekt met lof van 'de winstgevende bosschen en wouden in die landstreek... van hare bevallige heuvels en schoone hoogten' en vooral van 'hare fraaie en groote steden'(†).

Het waren voornamelijk die 'fraaie en groote steden' welke bij den vreemdeling opgetogenheid baarden. Zij vormden het schoonste pronkjuweel aan de Vlaamsche kroon. In de 14de en 15de eeuw wekten zij de bewondering van geheel Europa op. Olivier de la Marche verbaast zich haar 'zoo bloeiend, zoo overvloeiende van goederen, van rijkdom en van bevolking te zien'. AEneas Sylvius weifelt niet te verklaren, dat binnen hare muren 'de kracht'(§) der hertogen van Bourgondië heerscht en het is te harer oorzake dat Christine de Pisan Vlaanderen openlijk noemde 'het rijkste, edelste en grootste graafschap dat zich in de christenheid bevond'.

Tegenwoordig is die oude luister der Vlaamsche steden aanmerkelijk afgenomen. Wel zijn ze nog groot, maar het meerendeel ervan is bijna onbevolkt; enkele harer hebben bepaald afstand gedaan van den handels-scepter, dien zij zoo langen tijd hadden gezwaaid. Het verval, die kanker der volken en der steden, heeft zich van haar meester gemaakt. Brugge, Yperen, Veurne en Dimuide zijn tegenwoordig ingedommeld, terwijl Damme en Nieuwpoort de doode steden van Vlaanderen mogen genoemd worden.

Enkele andere, meer gelukkige of nijvere, in ieder geval meer ondernemende steden, zooals Antwerpen, Gent, Kortrijk, werken zich weder uit dien staat van verval op en keeren tot welvaart, zooal niet tot den vroegeren roem terug, maar geene van haar koestert meer

(*) *Flandria Illustrata.*
(†) *Description des Pays-bas.*
(§) '*In magnis et opulentis Flandriae civitatibus status sui* (Dux Burgundiae) *robur continetur*'; in de Opera AEnei Sylvii, aangehaald in het werk van Namèche.

de hoop om ten tweede male de rol in de wereldgeschiedenis te spelen, die haar weleer was toebedeeld.

Men heeft veel geredetwist om de oorzaken van dien pijnlijken achteruitgang uit te vinden, veel van gedachten gewisseld om de redenen ervan vast te stellen, maar, zooals gewoonlijk, zonder het met elkander eens te worden, 'tgeen alleen daaruit ontstond, dat men bij den woordenstrijd niet de vereischte onpartijdigheid in acht nam. Men heeft het verval aan alles geweten, aan de vorsten en aan de volken, aan den godsdienst en aan de ongodsdienstigheid, aan de overheersching van het huis van Bourgondië en aan die van het huis van Oostenrijk, terwijl het voldoende ware geweest zich te houden aan de onveranderlijke wetten die den loop van alle menschelijk wezen beheerschen.

De groote Vlaamsche steden hebben het gewone lot ondergaan van alle volkrijke en bloeiende gemeenten. De zwakheid der anderen heeft haar groot gemaakt. Engeland en Frankrijk, verwoest door de langdurige oorlogen, waren gedurende anderhalve eeuw in dienzelfden staat blijven verkeeren en Vlaanderen trok er zijn voordeel uit, om de voortbrengselen van geheel Europa naar zijne markten te trekken.

Maar konden die beide, door een broederstrijd verarmde groote Westersche natiën dan immer in dien staat van lichaamlijk en geestelijk verval blijven verkeeren? Het was duidelijk dat de wond zou eindigen met te heelen en dat Londen en Parijs, na een langdurig herstel tot de oude krachten terugkeerd, ertoe geraken zouden om een groot deel van den Westerschen koophandel binnen hare muren saam te trekken. Dit was eene onvermijdelijke zaak die zich gemakkelijk liet voorspellen, evenals het zich in onze dagen laat aanzien, dat Antwerpen en Gent het recht hebben om in de toekomst op eene aanzienlijke plaats in het handeldrijvend en voortbrengend Europa aanspraak te maken; evenwel zullen zij zich toch nimmer meer tot dien hoogen staat van welvaart verheffen kunnen, welke de rijkdommen van Venetië evenaarde en die van Londen en Parijs geheel in de schaduw stelde.

Aan deze oorspronkelijke oorzaak komen zich nog vele bijoorzaken paren, die wij den tijd zullen hebben om op ons gemak te onderzoeken. Onder deze vinden wij in de eerste plaats eene kwalijk begrepene vaderlandsliefde, eene verheerlijking van eigen omgeving die, eeuwen lang, verschillende steden tegen elkander in het harnas joeg welke elkaar hadden moeten ter zijde staan, beschermen en dienst bewijzen. Zelfs tegenover den algemeenen vijand wisten de oude Vlaamsche steden dat bekrompen, ijverzuchtig gevoel niet tot zwijgen te brengen en de hoop van door de vernedering harer machtige buurvrouwen hare grootheid nog te zullen doen toenemen, deed haar de hand bieden aan den meester die haar ten onder zou brengen.

Deze grootheid en deze voorspoed, hoe aanzienlijk ze ook mogen geweest zijn, moeten overigens niet, gelijk sommige geschiedschrijvers uit dat

tijdperk gedaan hebben, geheel naar de letter worden opgenomen. Men moet zich in dien vroegeren tijd verplaatsen en met de maten meten die toen in gebruik waren, niet met de onze. Men zegt ons dat Brugge weleer in één dag honderd vaartuigen in hare haven ontving, en zietdaar, terstond is onze geest in werking en wij verbeelden ons reeds dat dit een honderdtal driedekkers waren totdat een op de haven of liever op het Zwin geslagen blik ons overtuigt, dat het niet anders kunnen geweest zijn dan honderd sloepen met twee of drie roeiers bemand. Op gelijke wijze, toen Karel de Groote den wachttoren van zijne geboortestad beklommen had en met genoeglijken trots zeide 'dat hij Parijs in zijn handschoen (Gand - gant -) zou omvatten' wilde hij daarmede te kennen geven, dat in dien tijd Parijs minder uitgestrekt was dan de oude Vlaamsche stad.

Maar het Parijs van toen was, wat aanzien betreft niet te vergelijken met dat van *onze* dagen. Men zoude de aanhalingen van dezen aard nog met vele soortgelijke kunnen vermeerderen, doch waartoe zou het dienen? Duidelijk is het dat, toen de gemalin van Filips den Goede Brugge binnentredende zeide: 'dat zij tot dien tijd gemeend had alleen koningin te zijn maar dat zij er nu wel zeshonderd zag', dit te kennen gaf dat zij de dames van Brugge zeer rijk gekleed vond, maar het zoude daarom dwaas zijn om de huishouding van een patriciër uit Brugge te willen vergelijken met de hofhouding van een koning van Frankrijk(*).

Men doet er toch zijn best toe, maar men wachte zich wel het den Vlamingen ten kwade te duiden, die door overmaat van nationale ijdelheid in deze overdrijvingen vervallen. Ik ken inderdaad geene betere verontschuldiging dan de vaderlandsliefde en de kinderen van het oude Vlaanderen bezitten genoeg andere goede eigenschappen om hun hun 'amour-propre de clocher' niet te zwaar aan te rekenen.

Zij zijn inderdaad vriendelijk en goedhartig, zelfs toegevend voor de vreemdelingen, dienstvaardig en altijd bereid om zich aangenaam en

(*) De documenten betrekkelijk de hertogen van Bourgondië zijn zeer overvloedig in de bibliotheken en archieven van België en kunnen ons voldoende inlichten omtrent de weelde die de souvereine vorsten toenmaals ten toon spreidden. Chastellain, Ollivier de la Marche, Du Clercq en St. Remy zijn vol bijzonderheden over dat onderwerp. - De lijst der officieren en bedienden van Filips den Goedè, welke door Du Clercq gegeven wordt, neemt niet minder dan 60 bladzijden van den tekst in en maakt van meer dan 1200 ambten melding. De afdeeling van 's vorsten keukendepartement telde 2 groot-broodmeesters, 32 broodmeesters-edellieden, 12 hofmeesters van de broodkamer en eene menigte bakkers voor het tafelbrood en bakkers voor het brood der hofhouding. Tot de schenkkamer behoorden 35 schenkers-edellieden en onder dezen de Heeren Van Gruthuse, De Croy, De Brimeu en De Clugny, dat wil zeggen, de eerste adel van dien tijd. Er waren onder anderen 12 keldermeesters, 6 helpers, 6 bewaarders van het vaatwerk en eene menigte botteliers. Men telde meer dan 20 voorsnijders; wat betreft de vorstelijke koks, keukenmeesters, meesters van het gebraad, lardeerders, onderkoks, spitdraaiers, blaaspijp-hanteerders, houtklovers, koksjongens, sausmakers, hulpsausmakers en sausmakersknechts, dezen telde men bij honderden. Het slachthuis werd door 25 personen bediend, de fruitkamer door ongeveer even zoo veel, de afdeeling van de specerijen en van het fijn gebak door het dubbele aantal. Dit keukendepartement was afgescheiden van dat der hertogin en veel minder belangrijk dan dat van den stal en van de jacht.

nuttig te maken. Wanneer gij u bezwaard gevoelt, niet wetende welken weg gij moet inslaan, is het niet noodig een voorbijganger te ondervragen; wanneer deze bemerkt dat gij verlegen zijt, biedt hij zich uit eigen beweging aan om u den weg te wijzen en zal hij, zoo noodig, zelfs met u mede gaan. Zij zijn buitendien ook zeer beleefd. Een koopman zal u nimmer uit zijn winkel laten gaan ('t zij gij gekocht hebt of niet) zonder u te bedanken dat gij hem moeite hebt aangedaan! In de kleine steden, in de dorpen op de wegen, nemen alle lieden die gij ontmoet den hoed voor u af en brengen u een hartelijken groet toe. En deze gemeenzame hulde is men niet aan zijne hoedanigheid van vreemdeling verschuldigd, of daaraan dat men goed gekleed is. Het is mij overkomen dat ik in pikdonkeren nacht door een veld ging en met een '*goeden avond*' of '*goeden nacht*' begroet werd, zonder de trekken of de kleeding te kunnen onderscheiden van den persoon die mij dien groet toebracht.

En die goede lieden beperken hunne beleefdheid niet enkel tot woorden, buitendien, en dit geldt oneindig meer, zijn zij zeer gastvrij. Zonder omslag of plichtplegingen en zonder veel omhaal van woorden wordt gij prettig en wel in den familiekring ontvangen; stel u evenwel gerust, het 'à la fortune du pot' is hier niet, gelijk in zooveel andere landen, eene verraderlijke hinderlaag. In Vlaanderen is het vleesch overvloedig en goed. Het neemt onder het dagelijksch voedsel eene voorname plaats in. Wij bevinden ons hier dan ook niet bij eene door bezigheden overkropte, altijd gehaaste bevolking, die den maaltijd tot des avonds zeven uur, tot na de 'ernstige zaken' verschuift. Hier deelt het hoofdmaal den dag in twee meer gelijke deelen en wordt het als eene gewichtige zaak beschouwd.

Een groot dichter heeft niet zonder reden gezegd

> Die goede Vlamingen.... eten moeten zij!

Men heeft Victor Hugo deze onschuldige scherts zeer ten kwade geduid en dat toch geheel ten onrechte. De volken die eten en vooral zij die weten te eten, zijn niet zóó talrijk op de oppervlakte van den aardbol dat men er den staf over moet breken. Ik ken niets treurigers en onaangenamers ter wereld dan die uitgehongerde lieden met holle ingewanden, die hunne maaltijden vervangen door klaagzangen. In Vlaanderen heeft men daar echter gelukkig niet voor te vreezen. Zoodra men eene keuken binnenkomt, ware het ook die van eene eenvoudige herberg, wordt men verblind door een waar arsenaal van casserollen, ketels, pannetjes en bekkens, alles van fraai koper en glinsterende als goud; geruststellende gereedschappen, nu aan den muur opgehangen, doch die wel in staat zijn om de onrustigste magen tot kalmte te brengen.

In de burgerhuizen maakt het glimmende koper overigens een van

de artikelen van weelde uit. Er is geen hut zoo arm en in de steden geene huishouding van den werkman, die niet getooid is met eenige metalen voorwerpen, gepolijst, geschuurd en gepoetst, schitterende van glans en, als gevolg, geene bescheidene woning waar zich op het etensuur niet een aangename geur van toebereide spijzen verspreidt, die het reukorgaan aangenaam aandoet.

Het vleesch is niet alleen goed, maar door zijne betrekkelijke goedkoopheid ook voor iedereen verkrijgbaar. In geen ander land zijn de open tafels zoo overvloedig bediend en zoo weinig duur. Voor *f* 1.25 eet men twee uur lang, terwijl een avondmaaltijd, waarmede men anderhalf uur bezig is, *f* 0.75 kost. En gedurende al dien tijd is de eetlust welke uwe mede-dischgenooten aan den dag leggen wel in staat om ook den uwen op te wekken, wanneer wellicht de honger u ontbrak.

Gelijk ik reeds zeide, in geheel Vlaanderen is het middageten eene belangrijke zaak. Toen ik te Oudenaarde het stadhuis bezichtigde, deelde de concierge mij mede, dat zich dienzelfden morgen (het was Donderdag, dat wil zeggen marktdag) een buitenlandsche slager op de groote markt was komen vestigen en daar uitstekend goed vleesch tegen vier stuivers (Belgisch) per pond minder verkocht had dan men er bij de slagers in de winkels voor betaalde.

'Hij had twee vaarzen, mijnheer, twee prachtige dieren. Maar dat vleesch is dan ook vlug van de hand gegaan! Om elf uur was alles reeds verkocht.' Ik bemerkte aan den toon waarop hij sprak, dat deze gebeurtenis voor hem het hoofdvoorval van de week was. 'Aanstaanden Donderdag komt hij terug', vervolgde de man terwijl hij mij uitgeleide deed, 'en als mijnheer in de stad is, zal hij eens zien welk mooi vleesch!'

Dergelijke mededeelingen doen de vooringenomenheden en gebruiken van een volk veel beter kennen dan een boekdeel vol zielkundige bespiegelingen. Twee uur later bezichtigde ik de oude St.-Walburga-kerk en hield mij daar druk bezig met allerlei aanteekeningen te maken; de oude kerkbewaarster die mij vergezelde was, zeker om geen tijd te verliezen, aandachtig nedergeknield en prevelde met half gesloten oogen een vurig gebed. Op eens deed zich buiten het geluid eener schel vernemen en eene heesche stem riep zeer luid: 'Zeelandsche mosselen(*)!' Bij dezen vreemdsoortigen uitroep richtte de vrouw het hoofd op, wendde het oor naar de zijde vanwaar de kreet kwam en, haar gebed afbrekende, zag ik haar opstaan, naar de deur snellen, die met één sprong doorgaan en achter zich dicht doen, zoodat zij mij opsloot, en mij in groote onzekerheid over de oorzaak van hare haastige vlucht achterliet. Tien minuten later keerde zij terug en hield toen een grooten pot in de hand die met mosselen gevuld was.

'Zij zijn zoo goed!' zeide zij in het Vlaamsch, terwijl zij knipoogde en met de lippen smakte, en na toen haar last in een hoek gezet te

(*) Deze mosselen hebben in geheel Nederland eene groote vermaardheid.

hebben, ging zij vromelijk haar door de zorgen voor de huishouding afgebroken gebed hervatten.

Maar ik spreek nu van Oudenaarde en het wordt hoog tijd om met wat meer orde te werk te gaan.

Van hieruit vangt onze tocht door Vlaanderen aan en deze fraaie stad bezit nog geheel andere rariteiten dan ik hierboven beschreef. Ik hechtte er evenwel aan om u *die* bijzonderheden welke mij voorkwamen den volksaard eenigszins te doen kennen terstond mede te deelen, opdat ik er in den loop van mijn verhaal niet weder op terug zou behoeven te komen.

III.

Oudenaarde is eene van de oude steden van Vlaanderen. De geschiedenis leert ons dat zij, beschut door hare machtige bolwerken en doordien zij het omliggende land onder water kan zetten, hare vijanden steeds weerstand wist te bieden en zij zich ten allen tijde eene zorgvuldige bewaakster van hare vrijheden, van hare voorrechten en vooral van hare eer betoonde.

Daarenboven was zij rijk en nog heden ten dage kan zij zich op hare vroegere nijverheid verhoovaardigen. Hare linnenfabrieken waren inderdaad wereldberoemd en hare tapijtweverijen, deze kunstvolle tak van nijverheid die Sanderus op sierlijke wijze noemt *Tapetiorum textrina,* hadden haren naam door geheel Europa(*) bekend gemaakt.

‘Overvloed en manhaftigheid’, gelijk men toenmaals zeide, waarlijk, dat zijn schoone pronkjuweelen aan eene stedelijke kroon!

Gedurende zes eeuwen kon zij met recht trotsch zijn op deze beide wel verdiende eernamen; voor het tegenwoordige heeft zij echter zoowel van den een als van den ander afstand moeten doen. Hare vestingwerken zijn verdwenen, hare fabrieken te niet gegaan en om nog enkele sporen van haren uitgewischten roem terug te kunnen vinden, moet men de oude plattegronden, de oude gemeenteboeken van de stad, de archieven en kronieken van dien tijd raadplegen.

Hare oude muren hebben nochtans zeer zware beproevingen weerstaan zonder te verzwakken en hadden wel een beter lot verdiend. In minder dan twee eeuwen was het geweld der Gentenaars er viermaal tegen afgestuit, zonder dat ze er in het minst door werden geschaad, en in 1382 hadden zij het machtige leger van Filips van Artevelde onverrichter zake zien aftrekken.

Deze laatste belegering, welke zes maanden duurde, was volgens het zeggen van de oude geschiedschrijvers op zich zelve voldoende geweest om Oudenaarde voor immer beroemd te maken. De Gentenaars hadden alles in het werk gesteld om zich van de stad meester te maken.

(*) ‘*Qua famam Aldenardae per totius Europae principum aulas propagat.*’ Sanderus, *Flandria illustrata.*

De verwoedheid van die oorlogen van stad tegen stad was inderdaad onbegrijpelijk. Die steden, welke elkander gelijk zusters hadden moeten liefhebben en ter zijde staan, trokken met ontzaglijke legerkorpsen tegen elkaar te velde; ‘met eene geduchte schare volks’ verhalen ons de tijdgenooten en ‘eene groote menigte beladen karren, oorlogswerktuigen en leeftocht’(*). Eenmaal aan het veroveren, was er dan ook geene moedwilligheid waartoe die bijeengeraapte legertroepen niet in staat waren. De verhalen van dien tijd vloeien over van de meest ontzettende mededeelingen dienaangaande. Wilt gij een voorbeeld, ik neem er maar één uit duizend.

In 1442 werd Oudenaarde door de Gentenaars belegerd. De commandant van de plaats, de edele Heer Van Lalain, was een onverschrokken man; de geheele bevolking bevond zich onder de wapenen en de vrouwen werkten aan de versterking van de wallen mede. De Vrouwe Van Lalain en ‘de adellijke vrouwen hare bloedverwanten’ gaven het voorbeeld; ‘met draagkorven en manden, de eene op den rug, de andere op het hoofd gedragen’ zag men ze op de bolwerken steenen, aarde of krijgsbehoeften aanbrengen.

Toen de eerste bestorming den Gentenaars mislukt was, trachtten zij door list tot hun doel te geraken. In de eerste plaats beproefden zij om den gouverneur verdacht te maken. Zij schoten pijlen in de stad die leugenachtige betichtingen bevatten. De pijlen werden echter aan den ‘magistraat’ gebracht en het volk stoorde zich niet aan de beschuldigingen. Daarna maakten zij van eene verfoeilijke krijgslist gebruik, die eene juiste schildering van de zeden van dien tijd geeft. ‘Zij hadden vernomen’, zegt Olivier de la Marche(†), ‘dat de Heer Van Lalain twee kleine kinderen bezat, die hij in Henegouwen deed opvoeden. Zij namen twee andere kleine kinderen van gelijken leeftijd, brachten deze voor de wallen en wezen ze aan, omringd door getrokken zwaarden die gereed waren om genoemde kinderen te doorsteken en te vermoorden. En terwijl zij aldus deden riepen zij hem toe, dat zoo hij een vaderhart bezat hij dit moest toonen, want dat zij het stellige plan hadden om, zoo hij de stad niet oogenblikkelijk overgaf of aan hen uitleverde, de kinderen voor zijne oogen om te brengen.

Dat zij den Heer Van Lalain zouden verteederen, daar rekenden de Gentenaren al zeer weinig op. Het was hun bekend dat deze dappere ridder een bronzen hart bezat, maar zij vleiden zich dat de Vrouwe Van Lalain (die moeder en van zeer zachte geaardheid was) zoodanig door rouw en schrik zou bevangen worden, dat de commandant ter liefde van haar zou moeten doen wat zij hem hadden voorgeslagen.’ Maar ook nu werd hunne verwachting teleurgesteld, want als éénig antwoord deed de edele ridder ‘de kanonnen en veldslangen naar hunne zijde richten en nog veel sterker op hen schieten dan tevoren.’

(*) *Jacques Du Clercq*, *Mémoires.*
(†) *Mémoires de Messire Olivier de la Marche.*

De Gentenaars waren intusschen niet de éénigen welke door de bewoners van Oudenaarde met dapperheid werden weerstaan. Tot in de 18de eeuw was deze stad zoozeer vermaard om hare 'groote heldhaftigheid' dat niemand die zou hebben durven betwisten. Emmanuel Sueyro(*), een streng Spanjaard, onderscheidde haar als eene plaats 'de buena fortification' (die wel versterkt is).

De eerwaarde Bousingault, die vijftig jaar later het land doorkruiste, wijst haar aan als eene 'zeer versterkte stad'(†).

In 1684 moest Lodewijk XIV de pogingen die hij aanwendde om haar meester te worden opgeven en uit wrok liet hij haar bombardeeren. De maarschalk D'Humières die met deze verfoeilijke opdracht belast was, kweet er zich met zooveel nauwgezetheid van, dat den 7den Augustus 1736, alzoo twee en vijftig jaar na genoemde gebeurtenis, door het college van burgemeesters en schepenen verklaard werd 'dat de stad Oudenaarde tijdens het laatste bombardement door de Franschen zóóveel geleden had, dat zij geheel buiten staat was om zich weder uit haar verval op te heffen'(§).

Om juist te zijn moet gezegd worden, dat de stad vóór 1684 reeds tweemaal door de legerkorpsen van den grooten koning was bezet geweest, zonder op verre na zooveel schade te lijden. Oudenaarde heeft nog tot in onze dagen eene kunstvolle herinnering aan de tegenwoordigheid der Franschen binnen hare muren bewaard. Op de groote markt verheft zich eene monumenteele fontein, waarvan de eerste steen op den 25sten September 1676 gelegd werd door Claude Talon, gouverneur-generaal van den koning van Frankrijk over alle veroverde landen. Langen tijd droeg dit stedelijk sieraad den naam van 'Koninklijke fontein' en gedurende drie jaar prijkte er eene reusachtig groote lelie van verguld koper op. Deze bloem verdween het eerst en daarna ging de naam te niet; alleen de fontein is ons overgebleven.

De markt waarop zij haar uitspringend bekken verheft, is zeer uitgestrekt; zij vormt eene soort van groot vierkant, geheel omringd door huizen die opgeluisterd zijn door kladschilderwerk, welks heldere tinten tusschen de gele kleur van versche boter en blauwachtig licht-grijs zweven. Deze markt is het oude forum van de stad, en men verwondert zich over hare groote afmetingen in eene plaats van zoo middelmatig belang als Oudenaarde tegenwoordig heeft. De straten die erop uitloopen zijn ook buitengemeen breed; zij geven den indruk van een te wijd kleed dat door eene vermagerde gestalte gedragen wordt. Dit is trouwens de indruk dien de meeste Vlaamsche steden op den bezoeker maken. Bij het zien van hare gedenkteekenen, in verhouding veel te groot voor hetgeen er van de stad overbleef, van hare te breede

(*) *Descripcion breve del Pais baxo* 1622.
(†) *La Guide universelle de tous les Pays-bas.*
(§) Zie in de archieven van Oudenaarde het *Register van resolutiën van burgemeesters en schepenen.*

straten en van hare pleinen, welker uitgestrektheid juist door hunne verlatenheid nog te meer in het oog springt, wordt men door een gevoel van overgroote treurigheid en ledigheid bevangen. Men behoeft echter slechts ééne bladzijde van hare geschiedenis te herlezen, om die steden in gedachte weder geheel bevolkt te zien. Sla de oude kronieken op, en dat groote plein van Oudenaarde zal u toeschijnen overdekt te zijn met krijgsknechten en verlicht door het schijnsel der toortsen, welker bloedig schijnsel in de wapenrustingen weerkaatst. Het is Maximiliaan die zijn intocht doet in de eenige uren vroeger door Filips van Kleef overrompelde stad en die door de straten doet uitroepen dat ‘niemand zich bevreesd behoeve te maken of zijn huis te verlaten, want dat hij met de bevolking niets dan goed voorheeft’(*). Raadpleeg de archieven en de schilderij wordt anders. Ditmaal wemelt het plein van schitterende ruiters in vergulden wapendos. Gij woont nu den plechtigen intocht bij van Lodewijk XV die, omringd door geheel zijn hof, de hulde van de overheid en van het volk ontvangt. Aan de eene zijde de met goud omboorde kleederen, de schitterende livreien, den trots tot zijn hoogste toppunt geklommen, aan de andere zijde de sombere gewaden, de voorgeschreven nederigheid. ‘Gij zult in 't oog te houden hebben’, had de Hertog De Boufflers twee dagen vóór de plechtigheid geschreven, ‘dat zoowel de overheid als de persoon die het woord voert, met ééne knie ter aarde gebogen moeten zijn’(†).

Al deze herinneringen herleven op de groote markt van Oudenaarde, herleven vooral in de gedenkteekenen die haar omringen. Het stadhuis, dat men menigmaal bij eene onmatig groote reliquieënkast vergeleken heeft en dat een waar pronkjuweel is van uitstekend fraai gesneden steen; het in strengen stijl gebouwde statige koor van de oude St.-Walburga-kerk en, in een bescheiden, eenzaam hoekje, het huis met het lange dak waarin, volgens de overlevering, Margaretha van Parma geboren werd.

Dit huis bestaat uit twee verdiepingen, waarboven zich vensters met tinnen verheffen, terwijl aan ééne zijde van het gebouw een dikke toren is opgetrokken. Hier was het, naar men zegt, dat een jeugdig en wulpsch vorst, die bestemd was het lot van de geheele wereld in handen te hebben, kennis kreeg met zekere Jeanne van Gheenst, van wie men in onze dagen weinig meer weet.

De kroniek van dien tijd heeft getracht er eene romanheldin, een voornaam personage van te maken. Volgens Strada was zij de dochter ‘van Jan Gheste en van Maria Coquamba, beiden hoogst aanzienlijke

(*) *Mémoires de Messire Olivier de la Marche.*

(†) Deze brief van den Hertog De Boufflers, die naar ik meen nimmer openbaar is gemaakt, bevindt zich in het archief van Oudenaarde. Hij is geschreven ‘uit het kamp van Bost den 23sten Juli 1742.’ Bij wijze van naschrift voegt de hertog er met eigen hand bij: ‘Het is een volstrekt vereischte, dat gij de straten die Zijne Majesteit bij het binnenkomen van de stad en bij het verlaten ervan zal doorgaan (sic) met zand laat bestrooien.’ Zeldzame opdracht, die bewijst dat Boufflers als een goed hoveling op alles bedacht was.

personen in den Vlaamschen adel. Hij stelt haar ons voor in het bezit van eene verblindende schoonheid, die door hare groote deugd een nog schitterender glans verkreeg. ‘Zij werd’, zoo vervolgt de hoffelijke Italiaan, ‘door een groot aantal hooggeplaatste personen ten huwelijk gevraagd, doch zij stelde aller verwachtingen te leur, doordien zij het voornemen had om zich aan den geestelijken stand te wijden. Doch, naar het bal geleid door eenige voorname dames, werd zij tijdens die uitspanning gewaar dat het moeielijk is, om zijne schoonheid ten toon te spreiden zonder zijne deugd in de waagschaal te stellen en om zijne eerbaarheid te verdedigen tegen de aanrandingen van een machtig en verliefd vorst’(*).

Gelijk men ziet is de intrige van de liefdesgeschiedenis zeer fijn gesponnen, zij wordt met overleg geleid en op romaneske wijze verder gevoerd en heeft slechts ééne fout, namelijk die van niet aan de waarheid getrouw te zijn. Een in het archief te Oudenaarde teruggevonden oorkonde komt de zoo sierlijk opgerichte stellage geheel en al afbreken. Genoemd stuk is het oorspronkelijke opstel eener schriftelijke verklaring van bloedverwantschap, door den stedelijken raad afgegeven aan twee bloedverwanten van de Hertogin van Parma, die van moederszijde van deze afstammen.

Dit bewijsstuk is in den gewonen, aan die documenten eigen vorm gesteld en dagteekent van October 1561. Robbert de Boelare, 65 jaar oud, Florens de la Donct, oud 63 jaar en Arent Roes, 50 jaar oud, ‘allen welgestelde en geloofswaardige lieden’ zegt deze akte, ‘hebben wel gekend wijlen Gillis van der Gheenst en jonkvrouwe Jehanne van der Coye zijne echtgenoote, welke tijdens hun huwelijk hebben voortgebracht mejonkvrouwen Jehanne, Marie en Agnes van der Gheenst en welke jonkvrouwe Jehanne de moeder is van de zeer machtige vrouwe, Mevrouwe de Hertoginne van Parma en Piacensa, Landvoogdesse van de landen van herwaarts over.’ Deze akte zegt ons vervolgens, dat Jehanne uitgehuwelijkt werd aan meester Van den Dijcke en dat Maria zich in den echt begaf met Jehan Schot, klerk van het Heilige bloed van de stad Brussel. En wat nu Bauduin en Agnes betreft, in wier belang het certificaat van bloedverwantschap werd opgemaakt, dezen waren ‘geringe lieden, maar ter goeder naam en faam staande, vermaard om hunnen aangenamen omgang, wonende in het kerspel van Nukercke, in het land van Aalst, die vele kleine kinderen tot hun last hadden en hun brood wonnen met de kunst van tapijtweven’(†).

Waarlijk, dat is geheel iets anders dan de door Strada verzonnen roman en die ‘onder den Vlaamschen adel zeer aanzienlijke’ bloedverwanten. Jeanne was de dochter van een eenvoudig ingezetene van Nukercke, niets meer. Ten tijde toen Karel V Doornik belegerde en

(*) Strada, *Histoire de la guerre de Flandre.*

(†) Zie het oorspronkelijke stuk in het archief van Oudenaarde.

hij zijn hoofdkwartier te Oudenaarde gevestigd had, behoorde zij waarschijnlijk onder de kamermeisjes van de Gravin Van Lalain, en 't was dan ook zeker dáár, dat de jeugdige en minzieke vorst haar schoon gelaat heeft opgemerkt.

Het overige laat zich van zelf begrijpen.... ‘de gelegenheid, de jeugdige leeftijd....’ een keizerlijke gril overigens, die spoedig voorbij ging en die hij genoodzaakt was met een romantischen sluier te bedekken; vandaar die vonden van Strada, die echter alleen zijne tijdgenooten om den tuin leidden, want reeds van de 17de eeuw af werden zij in twijfel getrokken en het schijnt zelfs, dat men op dat tijdstip het huwelijk van Jeanne met meester Van den Dijcke ontkende(*).

Dit laatste feit is intusschen geheel buiten kijf. Het is eene bewezen waarheid, dat de prins zich van zijne Vlaamsche minnares ontsloeg door haar aan een van zijn getrouwe dienaren uit te huwelijken, en bij wijze van vergoeding benoemde hij dezen echtgenoot tot eersten rekenmeester van Brabant en tot ‘Heer van Santvliet en Berendrecht’. Hij was er echter op gesteld, om zijne dochter Margaretha bij zich te houden en droeg hare opvoeding op aan hare tante, de trotsche Aartshertogin van Oostenrijk, welker voornaam zij voerde; hij overlaadde haar met eerbewijzen en onderscheidingen, totdat hij haar later nagenoeg op een troon plaatste, door haar het beheer over De Nederlanden toe te vertrouwen. Vreemd teeken des tijds, die koninklijke bastaard-dochter door den vaderlijken wil aangesteld tot waakster over de openbare zedelijkheid en belast om het Katholieke geloof te beschermen tegen den geest van onderzoek, dien men toen bestempelde met den naam van ‘gevaarlijke nieuwigheden’.

Het huis waar deze begaafde prinses geboren werd is als 't ware opgetrokken in de schaduw van de hooge St.-Walburga-kerk, welker bouw, ofschoon een samenraapsel van brokstukken uit verschillende tijdperken van de bouwkunst, toch niet van karakter of van grootschheid ontbloot is. Weinig kerken in eenig land hebben overigens zooveel aanrandingen en tegenspoeden ondergaan als deze. In 880 door de Noormannen verbrand, werd zij sedert door de Gentenaars nog tweemaal in de asch gelegd; Jan zonder Vrees wilde haar herstellen, en men was in 1414 op last van dien prins begonnen het oude heiligdom te herbouwen, doch men vorderde daarmede zóó langzaam, dat eene eeuw later nog niets van de kerk gereed was dan het schip en de zijbeuken. Toen werd de bouw gestaakt en (zeker door geldgebrek gedrongen) bepaalde men er zich toe, om het nieuwe schip met de oude gebouwen van het koor in verbinding te brengen.

(*) Een in de bibliotheek van Bourgogne bewaard handschrift (no. 17362) schijnt dit ten minste aan te wijzen. Het draagt den titel ‘Aanteekeningen en bewijzen dat vrouwe Jenne (sic) van der Genst, moeder van de hertoginne van Parma, gehuwd is geweest met Willem van den Dijcke, raad en eerste rekenmeester van Brabant, enz.’ Dit handschrift, 'twelk van de 17de eeuw dagteekent, schijnt eene wederlegging te zijn van kwaadwillige geruchten, welke te dien tijde in omloop waren.

Men kan nagaan dat met dergelijke leemten de St.-Walburga-kerk meer indrukwekkend dan waarlijk schoon is. Toch geeft die onregelmatigheid van bouw haar in sommige gedeelten een grootsch karakter, dat zij anders missen zou. Ook in het inwendige van de kerk krijgt de buitengemeene verhevenheid van het schip, dat beneden de sluitsteenen eene hoogte van honderd voet bereikt, een nog veel statiger voorkomen door het nauwe, bekrompen koor, dat de slechte smaak van onze dagen versierd heeft met Corinthische pilasters, met loofwerk en bloemkransen.

Onder die eerwaardige bogen is intusschen niets antieks overgebleven. De geheele tooi van den ouden tempel is vernieuwd. De op hunne voetstukken rustende heiligen, de preekstoel in gewrongen stijl, de mismaakte altaren, dit alles is niet meer dan anderhalve eeuw oud. Men bemerkt duidelijk dat de beeldstormers hier herhaalde malen hunne woede gekoeld hebben; wij mogen er echter bijvoegen, dat men 'tgeen door dezen nog geëerbiedigd werd in de laatste zestig jaar vernield of bedorven heeft.

In het koor strekt zich voor het hoofdaltaar eene lange zwarte zerk uit, waarop als herinnering aan die tijden van broederstrijd en godsdienstige vervoering vier stroeve beeltenissen gegraveerd zijn.

Den 4^{den} October 1572, treuriger gedachtenis, werd Oudenaarde door een dweepzuchtigen volkshoop, een drom van woedende waanzinnigen, bij verrassing ingenomen; men vermoordde den Baljuw, Josse de Cortewille, en maakte zich meester van vier geestelijken uit de stad en van de kerk van Pamele, die men knevelde en in de Schelde verdronk. Het zijn deze priesters welke onder die zerken rusten; de geschiedenis heeft hunne namen opgeteekend en de kerk vereert hen als martelaars(*).

Zes jaren te voren had St.-Walburga een dergelijk bezoek ontvangen. Eene andere, even dweepzieke bende overweldigde haar om hare ‘heiligenbeelden te breken’ gelijk men in dien tijd zeide. Alleen door in het stedelijk archief het verhaal van die vreemdsoortige gebeurtenis te volgen, kan men zich een begrip maken van den schrik en de verwarring, die er het gevolg van waren. ‘Des Zaterdags, den 23ste van genoemde maand (Augustus), des morgens tusschen 6 en 8 uur, verscheen er in een oogenblik tijds een groote uit alle oorden saamgestroomde troep lieden.... die, door eene ontzaglijke menigte gevolgd, met vreeselijke woede de kerken binnendrong en alles verbrijzelde wat van te voren niet was weggeruimd.’ Op deze wijze drukt zich het stedelijk bestuur van Oudenaarde uit(†) en een weinig verder er-

(*) De geschiedenis van dezen moord vindt men breedvoerig beschreven in een handschrift van de Bourgondische bibliotheek: *Gueusianismus Flandriae occidentalis auctore Carolo Wynckio.* Zie ook een gravure van het *Theatrum cruaelitatum hereticorum*, - Antwerpen 1587 - waarop dit treurige tafereel is voorgesteld.

(†) Zie de: *Justification du magistrat d'Oudenarde.*

kent het zijne verbazing en ‘zeer groote verlegenheid, niet kunnende begrijpen hoe een dergelijk vuur zoo op eens door het geheele land was ontstoken’. Die gewaarwording van verbazing vinden wij overigens bij alle tijdgenooten van die vreeselijke voorvallen terug. Zij vormt den bovenheerschenden toon van alle kronieken en van alle mededeelingen der geschiedschrijvers uit die zoozeer bewogen tijden. ‘Deze woedende razernij’, zegt Van Meteren, ‘Verbreidde zich als eene windvlaag over het geheele land.’ Heer Jean le Petit, veel meer verbeeldingrijk in zijn ongedwongen stijl, schetst ons die vernielwoede ‘alsof het een onweer ware, een weerlicht, of wel de bliksem, die zich in hetzelfde oogenblik overal te gelijk vertoonde’. Niemand tracht evenwel die buitensporigheden te verontschuldigen of er een oorzaak voor te vinden, zelfs zij niet die aanhangers waren van de nieuwe denkbeelden. De overheidspersonen doen hun best om hunne burgers van elke beschuldiging van medeplichtigheid vrij te pleiten. Het stedelijk bestuur van Yperen werpt de geheele verantwoordelijkheid van die daden van wandalismus ‘op de mindere volksklasse’(*); dat van Oudenaarde op ‘jeugdige knapen en lieden van geringe afkomst en slechte hoedanigheid’(†). Van Meteren uit zich in nog duidelijker bewoordingen: ‘dit geschiedde’, zegt hij ‘door een hoop gemeen volk’(§), en de schrijver van de *Grande Chronique* verzekert, dat in de eerste plaats de predikanten deze soort van wandaden, ‘bedreven door kinderen en aankomende knapen, bijgestaan door roovers en buitzoekers’ ten hoogste laakten(**).

Gelijk men denken kan, was St. Walburga niet het éénige heiligdom te Oudenaarde dat van de aanvallen dier woedende beeldstormers te lijden had. Ook de oude kerk van Pamele werd op vreeselijke wijze geteisterd. Hare ligging aan eene der buitenzijden van de stad was zelfs oorzaak, dat zij het eerst door die ijlhoofdige menigte bezocht werd. Zij is inderdaad zeer ver van de groote markt, aan de andere zijde van de stad gelegen, en om haar te bereiken moet men twee takken van de Schelde oversteken.

De eerste van die takken, of liever de eerste van die armen, bezit den vorm en het kalme voorkomen van eene soort van gracht, aan beide zijden bezet met huizen, welke onmiddellijk aan het water staan en die, oud, door de jaren verweerd en wormstekig als ze zijn, door hunne verwikkelde lijnen en warme tinten een aquarellist van genot zouden doen bezwijmen. Verbeeld u een warreling (ik vind geen beter woord) van levendige, vroolijke tinten, van wankelende huizen, met scheeve balkons en groote met glazen bezette uitstekken, die als 't ware in de lucht hangen. Plaats nu daarboven nog roode dakpannen, zwarte schoorsteenen, met hier en daar een er tusschen door kijkende massa

(*) Verzoekschrift, der landvoogdes aangeboden door het stedelijk bestuur van Yperen (bladz. 72 van het verdedigingsschrift).
(†) Rechtvaardiging van het stedelijk bestuur van Oudenaarde, Art. XCIV.
(§) Van Meteren, Jaarboeken.
(**) *Grande Chronique de Hollande et de Zélande.*

frisch groen en gij hebt de kleurige, warm getinte schilderij, die zich voor het oog ontrolt en vroolijk weerkaatst wordt door het heldere water, dat kalm de groote muren, door de jaren gebruind en uitgeweekt, bespoelt.

Is men dezen eersten arm overgestoken, dan volgt men eene aaneenschakeling van straten, betreedt zonder het te bemerken den grond van het vroegere kasteel van Pamele, welks gedempte slotgrachten tegenwoordig met huizen bezet zijn, en komt aan den tweeden arm van de Schelde, die veel breeder en ook veel woeliger en levendiger is dan de eerste. Aan zijn oever verheft zich Onze Lieve Vrouw van Pamele, eenvoudig van vorm, maar edel van voorkomen, belangwekkend om hare bouworde en bovenal eerwaardig.

Hare oude steenen, gebruind door de eeuwen, ongelijk en ingeschrompeld door den last der jaren, hare groote gewelfde bogen, welke drie in lancetvorm gehouwen kruisbogen omsluiten, hare kloeke muren die, steunende op eigen kracht, zoowel den bijstand van schragende zuilen als van steunmuren verachten, dat alles werkt samen om haar een verheven karakter te geven. Voeg hieraan toe de wilde grasplanten, die aan haar voet groeien, de rivier, die hare strenge lijnen weerkaatst, de eenvoudige, lage huizen, die haar zoo nederig omgeven, een somber, geheel verweerd kruisbeeld, dat tegen een overhellenden muur bevestigd is en gij zult eene vrij duidelijke voorstelling hebben van het tegelijkertijd indrukwekkende en droefgeestige voorkomen, dat dit eerwaardig overblijfsel van gewijde kunst bezit.

Ongelukkig genoeg heeft Onze Lieve Vrouw van Pamele inwendig alle karakter verloren. De kruisbogen van het schip en van het koor hebben plaats gemaakt voor gewelven in Romaanschen stijl, vervroolijkt door bladeren en kransen; eene grove bepleistering maskeert de bovenste galerijen en de dekstukken van de kapiteelen zijn op onvergeeflijke wijze geschonden, om uitstekende hoeken te vermijden. Hier en daar heeft men het oorspronkelijke metselwerk van zijne afschuwelijke versierselen ontdaan en het geraamte van de oude kerk komt u in die gedeelten eerwaardig en grootsch voor, honderdmaal indrukwekkender met zijne verschrompelde zwarte steenen, oneindig fraaier ondanks zijne verminking, dan met dien modernen tooi en die van slechten smaak getuigende sieraden.

Twee praalgraven, ziedaar alles wat er antieks in den ouden tempel is overgebleven. De graven bevinden zich aan de beide zijden van het schip. Een daarvan bevat het stoffelijk overblijfsel van ‘Heere Joos de Joingny den eersten van dien naam, gezegd Heer van Oudenaarde’, overleden in 1504, die in beeltenis op zijn eigen grafsteen rust. Hij ligt in vollen krijgsdos op de zerk, met kuras en wapenrok, deze laatste geborduurd met zijn wapen. Aan zijne zijde rust Josine de Rokeghien, zijne echtgenoote; ook zij is in haar fraaiste gewaad gekleed en het gelaat omlijst door eene sierlijke kornet.

Het andere gedenkteeken is in denzelfden stijl gebouwd, toch is het veel nieuwer en getuigt reeds van minder goeden smaak. De bouwmeester scheen niet te vinden, dat de rustige kalmte van den dood voldoende was om zijne sombere denkbeelden uit te drukken. In plaats van eerbied op te wekken, heeft hij afschuw willen inboezemen en onder de zwarte zerk, welke de edele gasten van deze laatste rustplaats dekt, heeft hij eene nis uitgespaard en in deze nis twee verschrompelde en afschuwwekkende lijken voorgesteld.

Evenals de vorige grafstede, strekt ook deze tot rustplaats aan een Heer van Oudenaarde, met name Philippe de Locquenghien, de eerste van deze familie, zegt het grafschrift, die den benijden titel droeg van *Primus istius familiae dictus D^{nus} de Aldenardia.* Beide praalgraven zijn hier intusschen wel op hunne plaats en het was niet meer dan billijk, dat aan de afstammelingen der Heeren van Pamele in het oude heiligdom van Onze Lieve Vrouw eene rustplaats werd toegestaan. Dezen hadden inderdaad wel eenig recht op de dankbaarheid van de kerk en hare geestelijken; ten allen tijde betoonden zij zich als de weldoeners, zoowel van de eerste als van de laatsten.

Aanvankelijk kapel, doch later door Odo, Bisschop van Kamerijk tot kerspelkerk verheven, is Onze Lieve Vrouw haar tegenwoordigen vorm verschuldigd aan den godvruchtigen Arnould, Baron van Pamele, Heer van Oudenaarde, die haar door zijn eigen bouwmeester deed bouwen. Een afzonderlijk in den gevel gemetselde steen is aan de herinnering van deze gebeurtenis gewijd en zegt ons dat het in 1234, den 4^{den} dag voor den 15^{den} van Maart (‘*Ides*’, bij de oude Romeinen de 15de dag van Maart, Mei, Juli en October, de 13de dag van de andere maanden) was, dat de eerste steen van dit heiligdom gelegd werd. Wat al gebeurtenissen hebben er sedert niet plaats gehad aan den voet van die oude, door meester Arnould Binche gebouwde muren.

Het éénige oude gedenkteeken te Oudenaarde, dat niet van de woede der beeldstormers en van de onhandige verfraaiingen der moderne bouwmeesters te lijden heeft gehad, is het stadhuis. Als zinnebeeld der stedelijke vrijheden, der voorrechten en der vrijdommen, is het zeer natuurlijk dat dit gebouw gespaard werd door eene oproerige beweging, die meer uit maatschappelijke dan uit godsdienstige grieven ontsproot en waarvan het eigenlijke karakter nog niet met juistheid is bepaald. De betrekkelijk late bouw van het stadhuis heeft het buitendien ook gevrijwaard tegen de barbaarsche mishandelingen en herstellingen, die zoovele andere gebouwen, helaas! hebben bedorven.

Eenvoudig te zeggen dat dit sierlijke stadhuis het fraaiste gebouw van de stad is, waarlijk, dat zou te weinig gezegd zijn. Ofschoon klein van omvang is het inderdaad een van de opmerkelijkste gebouwen die zich, niet alleen in Vlaanderen, maar in geheel Europa bevinden.

Het is 't werk en men kan er bijvoegen het meesterstuk van een bouwmeester uit Brussel, Henri van Pede, en ofschoon in het midden

van de 16de eeuw(*) aangevangen, is het toch in zuiver Gothischen stijl gehouden. Dit tegelijkertijd sierlijke en toch (hoewel met smaak) opgeschikte gedenkteeken bestaat uit drie verdiepingen, elk voorzien van zes vensters in front; in het midden springt het gebouw vooruit en dit gedeelte loopt van boven uit in een hoogen toren met tinnen, leuningen, beeldjes en een klokkespel. Eene aaneenschakeling van bogen vormt een breed voorportaal, dat den gevel voorafgaat en deze, overdekt met een lang leien dak, beheerscht door beelden en gekroond met dertig torentjes, is van boven tot onder versierd met kruisbogen, uitspringende bogen, inelkaarloopende nissen, drielobbige balies, kruipend gebladerte, klaverbladen en kransen, die hem als eene uit steen vervaardigde kant van het allerbevalligst effect doen voorkomen.

Ook innerlijk heeft dit heerlijke gebouw gedeeltelijk zijn karakter behouden. Eene oude ijzeren deur, geheel belegd met metalen platen en als overdekt met koppen van ingeslagen spijkers, verdedigt den ingang ervan. Toch mag men den drempel overschrijden en men komt dan in eene uitgestrekte, door tien in kruiskozijnen gevatte vensters verlichte zaal. In het midden van deze zaal, juist tegenover de deur, die toegang geeft tot de 'Pui'(†), verheft zich een groote schoorsteen, waarvan de bovenplaat, ondersteund door twee leeuwen, gekroond is door eene sierlijke fries en statig de wapens draagt van de beide Vlaanderen met het wapen van Habsburg in het midden.

Het stadhuis bevat nog een anderen fraaien schoorsteen; deze bevindt zich in de schepenkamer. In dezelfde kamer ziet men ook eene prachtige hoofddeur, die onder de kenners zeer vermaard is en deze beroemdheid wel verdient. Zij is geheel van eikenhout, in den besten stijl van de Renaissance vervaardigd en werd in 1534 gebouwd door Paul van der Schelden, wiens meesterstuk zij gewis was. De drie slagen, waaruit zij is saamgesteld, zijn gevormd door acht-en-twintig afdeelingen, die elk een verschillend onderwerp voorstellen, maar alle bestaan uit liefdegoodjes met opgeblazen wangen, afgewisseld door vazen en arabesken. In die veelvuldige onderdeelen kan men zich, wat zuiverheid van teekening en fijne uitvoering betreft, niets volmaakter voorstellen en het geheel zoude buitenmate sierlijk zijn, wanneer niet de fries, eenigszins plomp voor zulk een fijnen arbeid, de ranke bouworde een weinig drukte.

Aan de muren hangen groote, statige schilderijen, somber van voor-

(*) Den 14den Mei 1525 legde graaf Philip van Lalain er den eersten steen van. Het gebouw werd in 1537 voltooid en kostte 65,754 paris. guldens, 16 stuivers en 2 penningen. Over dit stadhuis is een zeer belangwekkend zelfstandig werk uitgegeven. Zie: *Documenten rakende de bouwing van het stadhuis te Oudenaarde.*

(†) De 'Pui' noemt men eene aan de buitenzijde van het gebouw aangebrachte verhevenheid, vanwaar men de besluiten en vonnissen aan het op 't plein vergaderde volk afkondigde. - Geene verordening werd als geldig erkend, die niet van de 'pui' of van de stoep van het stadhuis was afgelezen.

komen, met personages die pruiken naar de mode van Lodewijk XIV dragen. Bij het zien van deze zwaarwichtige figuren gaat men het zijns ondanks betreuren, dat de voorzichtige bouwcommissie in *hare* plaats niet eenige van die tapijtwerken uit den ouden tijd heeft aangebracht, waaraan hare stad zoowel haren rijkdom als hare vermaardheid te danken had.

Het is zonderling dat deze tak van nijverheid, die hier indertijd van zoo groot gewicht was en welke in de geschiedenis van Oudenaarde zulk eene uitgestrekte plaats inneemt, zoo weinig sporen van zijn bestaan in het geheele land heeft achtergelaten.

De werklieden, die binnen de stad en in hare omstreken van dezen kunstigen arbeid leefden, worden door een geschiedschrijver van dien tijd op een aantal van twintig duizend geschat en het is om zoo te zeggen onmogelijk om in de kronieken, de aanteekeningen of de jaarboeken van Oudenaarde te bladeren, zonder eenig feit of eenige bepaling aan te treffen, welke op de 'tapijtmakerij' betrekking heeft. Zelfs in de meest bewogen tijden ziet men nog hoe deze weverijen een punt van voortdurende zorg en bemoeiingen voor de stedelijke overheden en het staatsbestuur uitmaakten.

In 1566, op het tijdstip toen de stad bedreigd werd door de ketters, verloor de stedelijke overheid, ondanks alle moeielijkheden, hare tapijtfabrieken niet uit het oog en bezwaarde zij er zich over wat het lot zou worden van de tapijtwerkers van Oudenaarde. 'Het heeft allen schijn dat zij tot groote armoede zullen vervallen', schrijft de raad aan de Landvoogdes, 'daar het meestal geringe tapijtwevers zijn, die geen werk meer vinden'(*). En Margaretha, die, te midden harer grootheid toch nimmer haar nederigen oorsprong, noch de plaats waar zij geboren werd, heeft vergeten, antwoordt met zachtheid op deze klachten. 'Het zoude goed zijn, dat de rijke kooplieden en burgers eenig geld bijeenbrachten, ten einde zoowel aan de tapijtwevers als aan andere werklieden bezigheid te verschaffen en op deze wijze de ledigheid tegen te gaan, die niet alleen armoede te weeg brengt, maar de nooddruftigen ook tot oproer en roof aanspoort'(†).

Later, toen er beraadslaagd werd om de poorten van de stad te sluiten, ten einde te voorkomen dat de ketters haar overweldigden, durfden de overheidspersonen niet tot dien maatregel overgaan en de reden die zij daarvoor opgaven was, dat 'de bewoners van gezegde voorsteden en der heerlijkheden, welke voor het meerendeel tapijtwerkers waren, op zon- en feestdagen noodzakelijk in de stad moesten komen en wel om geld van hunne meesters te ontvangen, werk terug te brengen en andere benoodigdheden, zooals patronen, wol, touwwerk en soortgelijke

(*) Zie de *Justification du magistrat d' Oudenarde.*

(†) Deze brief van de hertogin, die in het archief van de stad berust, draagt de dagteekening van 28 Juli 1566.

zaken te vragen, gelijk zij van oudsher gewoon waren op zulke dagen te doen om op andere dagen niet van hun werk afgeleid te worden'(*).

Om zich een juist denkbeeld te kunnen vormen van het gewicht der fabrikatie van Oudenaarde en van de volmaaktheid der voortbrengsels van hare nijverheid, behoeft men slechts te zien aan welke kunstenaars hare fabrikanten hunne modellen en teekeningen vroegen. In den goeden tijd van hun bestaan namen zij de vermaardste schilders van de Vlaamsche school in beslag. Teniers, de jonge, was een van hunne ijverigste leveranciers. In het archief van Oudenaarde heb ik twee brieven gevonden van dien meester, gericht tot een koopman van de stad, *Mijnheer Pieter van Veeren*, *coopman van tapijten op de groote meerk.* Een daarvan is bijzonder belangrijk, want zij bevat de rekening van verschillende leverantiën(†). De stukken, welke het duurste waren, werden met 50 gulden betaald, andere kostten slechts 32 gulden; ik bedoel hiermede de stukken, door den meester geteekend, want onder het groote aantal bevonden er zich ook van den schilder L. de Hondt, die niet hooger geschat werden dan op 16 gulden.

Onder de teekeningen van Teniers, op de factuur vermeld, bevindt zich '*Eenen Somer*', '*Eenen winter*', '*Toebackdrinkers*', '*Caertspeelders*' enz. Het ware van belang wanneer men in onze dagen de naar deze teekeningen geweven tapijten, die wellicht toch niet allen verwoest zijn, terug kon vinden. Zij zouden gemakkelijk te herkennen zijn, want eene verordening van 1671, die nog niet in onbruik was geraakt, bepaalde toen 'dat alle meesters tapijtwevers, van nu af aan verplicht zouden zijn om volgens artikel 4 van hunne Carolina (strafordonnantie van Karel V) door hunne werklieden in den aanvang van elk stuk tapijtgoed en aan den onderrand, hunne doopnamen verkort en hunne familienamen in zijn geheel te doen inweven, opdat elks fabrikaat bekend zou zijn.'

Wanneer men tegenwoordig Oudenaarde met zijn stille straten en weinig levendige huizen ziet, kan men zich ternauwernood voorstellen, dat deze stad eertijds een industrieel middelpunt van eenig belang was; en zelfs in den geheelen omtrek schijnt men de aanzienlijke rol vergeten te zijn, die zij eenmaal in de geschiedenis van het Vlaamsche land gespeeld heeft.

(*Wordt vervolgd.*)

(*) Zie de *Justification* enz.

(†) In de kroniek van de: Gazette des beaux arts, van Januari 1877, heb ik een uittreksel van die brieven bekend gemaakt.

Cornelius' reisvrienden.
(*Vervolg.*)

De heer Zwavel scheen grooten lust te gevoelen met mij de Beiersche hoofdstad te bezichtigen, doch daar ik mijn onbeduidendheid niet aanstonds wilde blootgeven, ontweek ik hem. Hij stapte dus alleen de Maximiliansstrasse op, stond even later op de Isarbrug te turen naar den bruisenden stroom beneden hem en naar het Maximilianeum op de hoogte voor hem, en sloeg, na vergeefs op de Zaansche familie gewacht te hebben, den weg naar den 'Englischer Garten' in. Na een korte wandeling, (een lange achtte hij terecht met het oog op zijn gezondheid gevaarlijk) kwam hij in een bierhuis terecht, waar hij waarschijnlijk zijne versche opmerkingen catalogiseerde of zijn schetsboekje verrijkte met Beiersche typen.... Ik zou niet weten hoe mijn vriend verder den dag besteed had, als hij zelf het mij niet 's avonds had meegedeeld. De jonge man, ofschoon diepzinnig en nadenkend van aard, was een gezellig wezen en 't was deze aanvallige trek van zijn karakter, die hem eenige minuten, nadat hij plaats genomen had, in kennis bracht met een Pool, handelaar in kaviar en een Beier, reiziger in wijnen.

''t Waren beiden allercharmantste menschen, die je met den handel verzoenen zouden, mijnheer Cornelius,' zei hij, 'ik zou er niet tegen hebben morgen in kaviar te reizen, op zulke soliede grondslagen is die handel gevestigd en hij bedeelt den mensch met een mate van kennis, die bewonderenswaardig is.' Dit enthousiasme moet zijn grond gehad hebben, want op het oogenblik, dat Zwavel mij dit verklaarde, was zijn gemoed geheel ontsteld, en toen hij 't gezegd had viel zijn somber hoofd op de linkerhandpalm, daar zijn elleboog op zijn knie steunde, en hij slaakte een zucht, als blies hij op plechtige wijs den laatsten adem uit.

Ik dacht, dat een plotselinge ongesteldheid hem had aangegrepen. 'Wat deert u?' vroeg ik.

'Wat mij deert! riep hij, terwijl zijn oogen op één punt bleven staren 'ik ben geruïneerd!'

Slechts een handelaar kan den diepen zin van dat woord begrijpen. 'Geruïneerd!' 't Moest waar zijn, Zwavel zag er uit als een ruïne, ontdaan van 't romantische, dat de lieve lezer gewoon is aan dat woord te verbinden. Ik begreep er niets van. Maar de zaak was te delicaat om verder te vragen. De jeugdige man zag mij met zijn droeve oogen aan en al wat puntig aan hem was scheen mij te steken, zoo pijnlijk gevoelde ik mij op dat oogenblik getroffen.

‘Ik vertrouw u,’ sprak hij, ‘'t doet mij genoegen, dat hier iemand is aan wien ik 't kan meedeelen.’

‘Wat ik kan, wil ik voor u zijn,’ antwoordde ik bemoedigend.

‘Welnu dan,’ ging hij voort, zijn oogen op de punten van zijn schoenen en somtijds op mij vestigende, ‘toen ik straks met die beide heeren gezellig zat te redeneeren, kwam nog een ander bij ons, iemand van een zeer gedistingeerd voorkomen, hij had iets van u, mijnheer Cornelius, maar hij was ouder, had grijze bakkebaarden en droeg een wit vest. We spraken over bedrog in ‘zaken’ en die heer mengde zich in ons gesprek, toen hij mij hoorde zeggen, dat ik een afkeer van den handel had, omdat hij meestal geest- en zieldoodend is. Hij was 't volkomen met me eens en verklaarde, dat hij liever zou bedelen dan, zooals thans zoo dikwijls voorkwam, in een rijtuig met twee paarden, te zitten op kosten van een anders zweet en tranen. Een edel mensch, mijnheer Cornelius! - De heer in kaviar bood mij een glas bier aan, en terwijl wij hierover eenige complimenten wisselden, kregen de beide andere heeren discours over kaartspel en kunstjes met de kaart. De oude heer had toevallig een spel bij zich en wij spraken over de Hollandsche wijze van kaarten en de Duitsche en de Poolsche, wezenlijk heel interessant. Iets later nam de oude heer drie kaarten, twee zwarte en een roode, legde ze eerst open op tafel, verwisselde ze van plaats en vroeg ons toen voor de grap of wij nog wel wisten, waar de roode lag. Dit spelletje duurde een poos voort, doch daar de grijze heer volstrekt niet van dobbelen hield, wilde hij niet toegeven aan 't verlangen der beide anderen om 't eens om geld te doen, maar zij hielden zoolang en met zooveel aandrang er op aan, dat zijn goedhartigheid hem wel noodzaken moest eindelijk hun ter wille te zijn. Terwijl de Beier en de Pool verloren, zag ik, die niet meespeelde, altijd precies hoe de kaarten gelegd waren, ik vergiste me nooit. Zij vonden dat zeer vreemd. De oude heer had eindelijk 150 gulden gewonnen. Maar daar hij een rechtschapen man was, wilde hij dat geld niet houden, doch de anderen waren even rechtschapen en wilden het niet terugnemen, en nu meenden zij, dat ik, die het toch altijd raadde, hen zeer goed uit de verlegenheid, waarin ze zich bevonden, kon redden. ‘Kom, jongmensch,’ sprak de oude heer vriendelijk, ‘leg er 150 gulden tegen.’ Ik deed het en waarachtig, mijnheer, juist dezen keer sloeg ik den bal mis. Thans lag er 300 gulden gewonnen geld voor den goeden man, die dit alleronaangenaamst vond. ‘Kom, win het mij nog weer af,’ smeekte hij ons, maar de beide anderen hadden geen lust, en ik kon, of om u de waarheid te zeggen, ik wilde ook niet. ‘Welnu, mijne heeren,’ sprak hij teleurgesteld, ‘dan zal ik 't nemen om het aan de armen te geven, 't is wellicht maar goed, dat wij niet verder spelen, opdat de moeilijkheid, waarin gij mij gebracht hebt, niet nog grooter worde. Wat ik u bidden mag,

mijne jeugdige vrienden, verslaaft u toch in 's hemels naam niet aan het spel!'

'Kom,' antwoordde ik, een poging wagende om hem op te beuren, 'wat beteekent 150 gulden voor een neef van Jurriaan Zwavel?'

'Eigenlijk niets, maar u moet weten, dat ik niet meer dan ongeveer 36 gulden over heb en.....'

'Wel schrijf uw Oom, mijnheer Zwavel!' -

't Was of de bleeke jongeling wilde toonen, dat hij nog blozen kon. 'Dat nooit!' riep hij opspringende, 'mijn voogd, mijnheer, is een *beul!* Ik heb hem niet eens durven schrijven, dat ik niet te Godesberg gebleven ben, hoe 't me ook tegen de borst stuitte, ik was genoodzaakt mijn toevlucht tot een *leugen* te nemen. Ik berichtte hem, dat ik, ofschoon aan de betere hand, op bevel van den dokter niet mocht schrijven en hij dus op geen brief behoefde te rekenen, als 't niet erger werd. Op zulk een wijs moest ik mij de gelegenheid verschaffen een reisje te maken, is 't niet verschrikkelijk?' Zwavel's gelaat teekende den diepsten afkeer. 'Hij is op en top een koopman, heeft geen gevoel voor kunst en natuurschoon, veel minder voor de behoeften van een menschenhart.' Bitter teleurgesteld zag hij voor zich.

'Maar, mijnheer Zwavel,' sprak ik na een wijl van even somber zwijgen, 'ge kunt met die 36 gulden nog wel thuis komen, als ge 't zuinig aanlegt en 3de klasse reist.'

Zwavel schudde zijn hoofd. ''t Onmensch zou in staat zijn me te onterven, als hij er achter kwam, dat ik hier was en ook als hij vernam, dat ik met de 3de klasse reisde. Hij is woedend als hij iemand ontvangen moet, die 2de klasse spoort, en dan een Zwavel in de 3de...!'

't Was duidelijk, dat dit niet ging. 'Ge zit in een treurig geval; hier blijven kunt ge ook niet, dat begrijp ik, welnu, laat ik u in staat stellen 2de klasse te reizen door u 30 gulden te leenen,' zei ik.

Een goede daad mist nooit haar belooning. Het gelaat van den ongelukkige helderde eensklaps op.

''t Valt mij moeilijk uw aanbod te accepteeren, maar ik mag 't niet afslaan', sprak hij bewogen. Toen ik hem hierop het geld overhandigde, drukte hij mij hartelijk de hand. 'Gij zijt mijn redder, mijnheer Cornelius!' riep hij uit, 'ik wist wel, dat gij op dien ouden goeden man uit den tuin geleekt, ja waarachtig!' Hij zag mij nog eens aan om er zich van te overtuigen en sprak: 'tot morgenochtend, dan reis ik af!'

Toen ik 's avonds om een uur of tien in de koffiekamer van 't hotel kwam, waar verscheidene groepjes zaten te praten, zag ik op de kanapé den heer en de dame zitten, die ik 's middags als den Utrechtschen advokaat en zijn echtgenoot had hooren beschrijven. Ik stond niet ver van hen verwijderd als een besluitelooze hotelbewoner, die niet recht weet, waarom hij ergens staat, in afwachting dat de een of andere lust hem aanwaait, dien hij dan oogenblikkelijk opvolgt. De

dame knoopte een fluisterend gesprek met haar man aan, waarvan 't gevolg was, dat deze opstond, op mij afkwam, en daar hij ondanks zijn veertig jaren iets bleus had, driemaal kuchte en aan zijn neus wreef, vóór hij den moed had de merkwaardige vraag tot mij te richten:

'Heb ik niet het genoegen mijnheer Cornelius te zien?' 'Het genoegen is aan mij,' antwoordde ik. De man breidde zijn breede oogleden als een veiligheidsscherm over ⅞ van zijn oogen uit en hernam met herhaalde keelschrapingen: 'Dan geloof ik, dat we elkaâr, alhoewel onbekend, toch niet geheel vreemd behoeven te zijn; - bedrieg ik mij niet, dan is mijn zoontje met het uwe op de hoogere burgerschool te H.'

Ik gevoelde grooten lust ja te zeggen. 't Idee van een zoon op een hoogere burgerschool te hebben, is voor een 32-jarig man allerbekoorlijkst, doch de waarheid triomfeerde. 'Mijnheer', antwoordde ik, 'neem me niet kwalijk, ik ben kinderloos.' De man kreeg een hooge kleur, blikte naar de kanapé, alsof hij zeggen wilde, dat heb je er nu van; doch zijn wederhelft vatte die oogentaal geheel anders op, zij naderde en terwijl ik een diepe buiging voor haar maakte, sprak de advokaat met ingehouden gemelijkheid: 'die mijnheer heeft geen zoon, lieve,' en hij keerde zich half om, door zijn gebaren duidelijk te kennen gevende: handel jij die zaak nu maar verder af. Ook zonder dien wenk zou mevrouw D'Albain dit gedaan hebben, geloof ik. 'Dan heeft u toch *zeker* broers, mijnheer, die kinderen hebben, want 't knaapje, dat ik bedoel, is eens bij ons aan huis geweest en had precies denzelfden oogopslag als u.'

'Mevrouw,' antwoordde ik niet zonder trots, 'wij zijn met ons twaalven en behalve ik hebben allen kinderen....!'

'Ziet u wel', viel de lieve dame mij in de rede met een innemend maar stijf lachje, stijf niet tengevolge van gebrek aan vriendelijkheid, maar van twee rijen kunsttanden, 'dat aardige kereltje, - het is als mijn Rudolf pas dertien jaar - heeft toch een familietrek met u gemeen, uw broers hebben zeker heel aanvallige kinderen. -'

''t Zijn lieve kinderen, mevrouw, maar' - Ik mocht op nieuw niet uitspreken.

'Neen, geen maren, mijnheer, 't zijn lieve kinderen, ik ben hoogst dankbaar, dat mijn Rudolf een vriendje van een hunner is...

- 'Maar, 't zijn allen meisjes, mevrouw!'

'Kom, mijnheer!' riep de verschrikte dame, 'wat zegt u, elf broêrs en alle kinderen meisjes, - dat is onmogelijk!'

'Ik verzeker u, 't is zoo, en 't heeft reeds eens onder de rubriek "Allerlei" in een onzer vaderlandsche bladen gestaan als een *buitengewoon merkwaardig* verschijnsel op 't gebied der menschelijke voortplanting.'

'Zeg gerust é é n i g , ' sprak ze van verbazing haar handjes in elkaâr slaande.

‘Zoo ge wilt, mevrouw, éénig. Maar wat is absoluut “éénig” onder de 1200 millioen menschen, die allen gedwongen zijn een variatie op 't zelfde thema te zijn?’

De advokaat had het juiste oogenblik gekozen om, gedekt door 't gesprek van zijn vrouw, den aftocht te blazen en zat weer in zijn rieten vesting, beschermd door ‘Die Presse.’ Mijn aangeboren beleefdheid dwong me mevrouw D'Albain te verzoeken niet om mijnentwil te blijven staan. Na zoo'n degelijke kennismaking kon 't niet anders of de Stichtsche dame zat weldra naast haar echtgenoot en ik in den anderen hoek van de kanapé. We voerden een zeer geanimeerd gesprek en kwamen tot de ontdekking, dat er menschen bestonden, die wij beiden wel eens gezien hadden, of die haar en een mijner broers niet geheel onbekend waren. Het tegendeel is onmogelijk in Holland. Zij sprak mij over majoor Roozenboom, die vooral verrukkelijk is als hij zijn lorgnet op heeft en onweerstaanbaar voor de dames, niet voor de soldaten, als hij onder zijn knevel lacht. Op 't laatste bal bij den commissaris des konings had deze speelkameraad van mijn oudsten broer met haar gedanst en in de wals was hij incomparable. Ik smaakte daarop het genoegen de dame te vertellen, dat de krijgsman nog op een ander punt zijn weerga niet vond, dat ik hem namelijk op een parade tegen een sappeur, die 12 streep uit de richting geweken was, het heele alfabet van vaderlandsche vloeken zonder haperen had hooren opzeggen, wat wel van een korporaal, maar m.i. niet van een hoofd-officier gevergd kon worden.

Mevrouw D'Albain gaf mij niet onduidelijk te kennen, dat ik mij in den persoon vergist moest hebben, en als een lieve dame het zoo wil, mag men niet laaghartig genoeg zijn om op zijn stuk te blijven staan. 't Was trouwens onmogelijk. Want majoor Roozenboom was volgens haar verklaring idolaat van zijn schimmel, dien hij steeds streelde en onophoudelijk klontjes suiker voerde, en nog idolater, ja eigenlijk een slaaf van zijn Mars, een bastaard-Newfoundlander, waarvoor hij elken dag van een mindersoortigen kok voor acht stuivers eten liet komen. Na zooveel bewijzen van christelijkheid gevoelde ik, dat ik mij vergist moest hebben.

De Hollanders ‘Zu den vier Jahreszeiten’ werden nu een onderwerp van gesprek. De Zaansche familie viel minder in den smaak der dame, ofschoon mijnheer Von Pallandt, ‘die een uitnemend oog heeft,’ wel beweerde dat ze meevielen; de oude heer moest een man zonder vormen, maar toch een degelijk mensch zijn, ‘doch,’ zei mevrouw D'Albain, ‘wat is degelijkheid zonder elegance?’ en zij gaf een negatief antwoord op die vraag door haar mageren zwanenhals sierlijk uit te rekken, als wilde zij zeggen, dat het alleronbekoorlijkste schoon wordt, als men 't maar op zijn voordeeligst weet te doen uitkomen. Ik bevestigde het beweren van den Hagenaar en voegde er bij, dat vooral een der dochters een ongewone mate van intelligentie ten toon spreidde en haar

vader zes molens had. Het eerste viel in goede aarde, doch 't laatste scheen alles weer te bederven. Mevrouw D'Albain vond 't bijna onbescheiden zes molens te bezitten, waaruit ik opmaakte, dat zij zelf niet onder zoo'n lompen last gebukt ging. Ik had juist gezien, want zij koesterde, zeker om gegronde redenen, de diepste minachting voor ‘die geldaristocratie.’ - ‘Zie,’ vervolgde ze, zonder dat het gesprek er eenigszins onder leed met haar linkerelleboog D'Albain, die zeer diep begon adem te halen, een stootje gevende - ‘onder dat ruwe schuilt mijns inziens maar al te dikwijls een groote mate van verwaandheid.’

Van ganscher harte betuigde ik mijn instemming en het deed mij genoegen nu juist haar te mogen inlichten omtrent de zeldzame eigenschappen van mijnheer Zwavel. Doch 't was schier niet noodig. De dame had aanstonds opgemerkt, dat die jeugdige heer een scherp denkend man moest zijn, waarschijnlijk een letterkundige. Ook dit mocht ik haar gedeeltelijk toestemmen. ‘'t Jongmensch,’ zei ik, ‘is geletterd, doch zijn bescheidenheid zou niet gedoogen zich kundig te hooren noemen’, waarop mevrouw D'Albain verklaarde, dat ze zoo iemand zielslief zou kunnen hebben en hartelijk hoopte kennis met hem te zullen maken, - eene illusie, die ik meende haar te moeten ontnemen, omdat hij morgenochtend ons reeds verlaten zou.

‘Och,’ sprak ze, op dien gevoelvollen toon, welke een beschaafde vrouw zoo beminnelijk maakt, ‘dat is het juist wat ik in Von Pallandt zoo aantrekkelijk vind. Hij is rijk, maar spreekt men hem van zijn bezittingen, dan leidt hij 't gesprek daarvan af en behandelt op de meest ongedwongen wijs iets anders, 't is alsof hij om zoo te zeggen 't onaangenaam vindt een man van geld te zijn. 't Gevolg van een zorgvuldige educatie. Hij kent de wereld, verkeert in de hoogste kringen in den Haag, en toch heeft hij een losheid behouden, die alleen wordt opgewogen door het geniale van zijn geest en het speelsche van zijn vernuft. De diepte van zijn gemoedsleven stemt hem tot ernst en nederigheid, de opgewektheid van zijn natuur bedeelt hem met een vroolijkheid, die aanstekelijk is. Ook D'Albain - is 't niet waar, schat?’ - zei mevrouw, haar hand op de knie van haar engel leggende, wat op nieuw een niet overtollige opfrissching van 's mans geest moest tengevolge hebben, ‘vindt hem aardig.’ De glazige kijkers van den advokaat schoten op eens te voorschijn als de rollende oogen van een porceleinen pop, die een schokje krijgt, en mevrouw vervolgde: ‘hij (wel te verstaan Von Pallandt) is een dictionaire van aardigheden, kwinkslagen, anekdoten, paskwillen en qui-pro-quo's, maar met diepte, begrijpt u, ik zei 't gisteren nog tegen D'Albain, hij is de verpersoonlijking van een ernstige grap.’

Ik wilde den tol van bewondering aan dat laatste woord betalen, toen de zwartharige Absalon juist binnen trad. ‘Daar is hij,’ fluisterde de dame, ‘hij komt zeker hierheen, - ik zal het genoegen hebben u aan hem voor te stellen, - een prachtige figuur niet waar!’

Inderdaad, de heer Von Pallandt mat ongeveer zes voet, was tamelijk gezet, had een arendsneus, een welgevormd gelaat en een breed voorhoofd, waaronder een paar kloeke oogen uitkeken, die brutaal hadden kunnen zijn, als 's mans verheven geest en vriendelijk gemoed dat ooit hadden willen toestaan. De voorstelling volgde tot wederzijdsch genoegen. De binnen gekomene sleepte een stoel voor de kanapé, sloeg, heel gemeenzaam voor zoo'n groot Heer, D'Albain als ‘een ouden jongen’ op de schouders, zoodat de advokaat er tamelijk wakker begon uit te zien, en zei: ‘Daar hadt ge bij moeten wezen, ha, ha!’ De rijke Hagenaar barstte, terwijl hij achteloos op zijn zetel neerviel, in een lachbui uit, die zeer lang duurde en hem niet toeliet eenig ander woord te uiten dan: ‘Subliem! onbetaalbaar!’ waarop mevrouw D'Albain me in 't oor fluisterde, dat hij zeker weer een guitig grapje had uitgehaald. ‘En wat wekt uw vroolijkheid, vergast ons eens op 't verhaal van 't geen u zooveel genot schenkt?’ sprak de dame, die gaarne toonde dat zij met den heer Von Pallandt op een familiaren voet stond. ‘Och,’ antwoordde deze, wat kalmer geworden, ‘'t was slechts een kleinigheid, maar een mensch kan soms half gek zijn van een niemendal. Mevrouw wierp mij een blik toe, waaruit ik mocht opmaken, dat een niemendal voor dezen heer iets heel groots voor een ander moest zijn. “Kellner, geef me een half fleschje gewone,” riep de gast, hij stak een sigaar op en sprak: “Me lieve mevrouw, ik wenschte dat u er bij geweest was!” - Mevrouw wenschte dat ook van ganscher harte.

“Heeft u de Bavaria gezien?” vroeg de heer.

Mevrouw wist niet recht wat de Bavaria was, ze had de Basilica bezichtigd, en meenende dat de ander deze kerk bedoelde, gaf zij een rondborstig “wel zeker” ten antwoord.

“Prachtig, niet waar?” zei Von Pallandt.

“'t Heeft me bijzonder getroffen.”

“Zoo iets kolossaals zonder logheid,” vervolgde de Hagenaar.

“'t Is hoogst zeldzaam,” hernam de Stichtsche.

“Ik geloof inderdaad, dat zij haar weerga niet vindt in Europa.”

“Zeg maar in de *wereld*, mijnheer!”

“De trappen op zich zelf wekken verbazing,” zei de geestige man een vol glas naar binnen slaande.

Mevrouw D'Albain herinnerde zich geen andere trappen dan die van den preekstoel en riep; “'t is een dot van een trap, niet waar?”

“Een dot? ik zou liever zeggen, een dier! - En alles van metaal!”

“Ja,” zei mevrouw ter zijde tot mij: “Mijnheer, alles van metaal.”

“Turksche kanonnen meest,” vervolgde de Hagenaar.

“Heel eigenaardig, nietwaar Von Pallandt, dat het juist Turksche kanonnen zijn, vindt u niet?”

“Ik wou 't juist zeggen, mevrouw, nu, ik klom tot in den kop.”

't Werd mevrouw D'Albain wel wat raadselachtig. “Zóó hoog zijn we niet geweest, hé man? maar toch wèl hoog....”

“Maar dan heb je het voornaamste gemist, lieve dame, want als je door de gaten van 't achterhoofd ziet, geniet je het riantste schouwspel van de wereld.”

Met den besten wil ter wereld kon de lieve dame dat achterhoofd niet thuisbrengen, doch zij kende den grappenmaker, en zei in zijn genre: “en als men door die van het voorhoofd kijkt, wordt je betooverd, niet waar?”

“Mevrouw,” sprak de rijke heer, “'t staat u niet fraai een onnoozel man als mij er zoo te doen inloopen.” Mevrouw D'Albain lachte hartelijk en schonk ons ieder op zijn beurt een veelbeteekenend blikje, waaraan elk naar welgevallen een zin hechtte, doch haar verbazing steeg ten top, toen haar vriend mij vroeg:

“Hoeveel denk je wel dat haar pink weegt?”

Mevrouw begreep thans dat het geheele gesprek erop was aangelegd om mij beet te nemen, en, daar zij mij wel lijden mocht, zei ze lachend: “Wees voorzichtig met dien mijnheer, gij kent hem nog niet, Mijnheer Cornelius!” en hief haar wijsvinger op om den grappenmaker tot de orde te roepen. Maar deze vervolgde in vollen ernst: “Waarachtig hoor, 37 kilo, zoodat, als ze haar nagels knipt, ik je zou raden er niet onder te gaan staan. Maar wat ik zeggen wil, je moet weten, ik zat op een bankje in den kop en daar hoorde ik ongeveer op de hoogte van de borst, niet ver van den hals, iemand aankomen;” - Mevrouw D'Albain knikte uit pure verlegenheid, alsof zij zeggen wilde dat 't heel natuurlijk was, - “en daar ik een heel oude en een jonge dame me op weg had zien volgen, dacht ik wel, dat die het wezen zouden. Ik zei bij mij zelf, daar zullen we nu eens een grap van hebben. Toen ik merkte, dat zij zoowat ter hoogte van den strot waren, ging ik zoo dicht mogelijk bij 't keelgat op mijn hoofd staan; 't gevolg hiervan was, dat de jonge dame, die vooraanging, met haar gelaat vlak voor 't mijne kwam te staan, en, daar ik op datzelfde oogenblik even gilde, schoot zij ijlings in de keel terug, roepende: Ach Gott, ach Gott! 's ist abscheulich, abscheulich! kehren Sie zurück, Mutter, ein Ungeheuer! En nu vraag ik u, Mevrouw, of de man die hier voor u zit, iets van een Ungeheuer heeft?” Hierop antwoordde de dame met een gullen lach, voorzoover haar lippen dat gedoogden, spoelde de geestige man op nieuw een vol glas naar binnen, en hoorde ik een zoete stem me in 't oor fluisteren: “Zoo is hij nu altijd.”

Ik kon niet tegenspreken, dat het moeilijk was iemand te vinden die altijd zóó was.

“Een kleine ui,” sprak de Heer Von Pallandt in 't bijzonder tot mij. Ik hoop niet, dat hij mij bij u in miscrediet zal brengen, omdat twee dames er de dupe van zijn geworden, inderdaad, *dat* speet mij.’

‘En heeft u nog meer gezien van avond?’ vroeg Mevrouw D'Albain, die eindelijk begrepen had, dat er eenig verschil tusschen de Basilica en de Bavaria bestond.

‘Ik ontmoette de familie Theunissen en wandelde met hen hierheen terug. In hun gezelschap bevond zich een jeugdig Hollander, bedrieg ik me niet, dezelfde, die van middag naast mijnheer aan tafel zat. Een merkwaardig jongmensch met veel gevoel voor de kunst en een practischen blik, die zich spoedig orienteert. Hij wordt door zijn voogd gedwongen in den handel te gaan, maar zijn geest is er te frisch voor, doch wat zijn lichaam betreft, men kan zien, dat hij te veel gestudeerd heeft en onder een zielelijden gebukt gaat.’

Ik begreep dit laatste. Mevrouw D'Albain gevoelde dat ze hem begon lief te krijgen, en Von Pallandt zei, dat hij erover dacht hem uit de klauwen van dien voogd te verlossen. ‘Dat kan iemand van uw fortuin niet moeilijk vallen, ge moet het doen!’ antwoordde mevrouw met oogen vol innige menschenliefde, waarop Von Pallandt niets anders zei dan: ‘Och!’ en zijn hand ophief, waaruit bleek, dat hij al zooveel menschen gered had, dat er voor dien éénen geen vrees behoefde te bestaan.

De Hagenaar had zijn flesch ledig, Mijnheer D'Albain ‘Die Presse’ uit en zoo bleef er niet één hinderpaal over, die ons belette naar bed te gaan.

Den volgenden dag stond ik zeer vroeg op, maakte een verrukkelijke ochtendwandeling langs de Isar, bezocht de nieuwe Pinakotheek, at in een restaurant en smaakte al dien tijd niet het genoegen mijn vrienden te ontmoeten. Zwavel zat misschien reeds weer te Neurenberg met zijn zakboekje in de hand en ik vroeg mij zelf af, of een ander Hollander zijn ledige plaats vervuld zou hebben. Ik vreesde van neen, daar het toch al merkwaardig was er zoovelen ‘Zu den vier Jahreszeiten’ te vinden.

Doch het nieuwe Athene trekt veel reizigers en dat is bij den alom ontwakenden kunstzin te begrijpen. Het was twee uur en ik liep onder de arcaden aan de noordzij van den Hofgarten, waar ik de verweesde en verweerde tafereelen uit den Griekschen vrijheidsoorlog beschouwde. Daar deze heldenkrijg mij wel wat ontgaan was, schonken die negen en dertig fresco's mijn geheugen een niet te versmaden opfrissching. Ypsilanti, Petro Mauromichalis, Tombasis, Maurokordatos, Kolokotronis, Kantakuzenos, Bobolina, Karaiskakis en al de overige heröen traden weer in het volle daglicht. Ik benijdde de Munchensche jeugd, dat haar zulk een gemakkelijk middel ten dienste stond om deze roemrijke bladzijde uit de wereldhistorie te repeteeren en vroeg mijzelf af, hoeveel tafereelen de Beiersche geschiedenis zelf wel zou vorderen om behoorlijk voorgesteld te worden, liep den Hofgarten in om de fonteinen en bronnen te bezichtigen, doch terwijl ik in gedachte voortstapte, stond eensklaps de Heer Zwavel voor me.

‘Gij nog hier,’ riep ik. - Een koopmanshart is egoïstisch, ik bedoelde met dat ‘gij’ mijn 30 gulden.

‘Ja, Mijnheer Cornelius,’ antwoordde de jongeling op den prettigsten toon, ‘ik ben zoo blij, dat ik u zie, ik ben erg in mijn schik.’

Ik verbaasde me opnieuw. ‘Gisteren geruïneerd en thans in den zevenden hemel!’

‘Dat moogt gij wel zeggen!’ hernam hij, terwijl op zijn bleek gelaat allerlei trekken zichtbaar werden, die er uitzagen als even zooveel uitroepteekens, en zijn bovenlip zoo mogelijk nog smaller werd. ‘Wil ik u eens wat zeggen, Mijnheer?.... Ik ben rentmeester geworden.’

‘Rentmeester!’ herhaalde ik onwillekeurig.

‘Ja! en van wien?’ 't Laatste gaf Zwavel mij te raden met toenemende verrukking.

‘Wel.... zeker van dien rechtschapen ouden man met grijze bakkebaarden, en een wit vest....’

‘Heere neen!.... Ik zal het u maar zeggen: van Mijnheer Von Pallandt.’

‘Weergaasch, dat is niet om weg te gooien, Mijnheer Zwavel!’

‘Neen, zeker niet, en op een tractement van 2000 gld., later kan het 4000 worden. Gisterenavond had ik een poos met hem gewandeld, en van ochtend weer. En straks, toen we daar aan het tafeltje zaten, nam hij mij even apart en sprak, doch zóó dat allen het hooren konden - hij is veel te rond om te fluisteren - “Jongmensch, je bevalt me, de natuur heeft je veel geschonken, ik zou je wel nader aan me willen verbinden. Zoudt ge u er toe willen leenen mijn rentmeester te worden?” We spraken even over 't salaris en toen ik ja zei, gaf hij mij de handen zei: “dat 's dus afgepraat,” en hij ging weer aan het tafeltje zitten, alsof er niets gebeurd was. Heeft u ooit zoo'n resoluut mensch gezien?’

‘Een heel ander man dan je voogd, dunkt me.’

‘Hi, hi,’ lachte Zwavel en hij trok me half mee naar het gelukkige tafeltje, doch daar hij zeer geagiteerd was, stapte hij weldra vooruit en 't was aan zijn beenen te zien, dat daar een rentmeester liep.

Als alle menschen, die een goede daad verricht hebben, verkeerde de Heer Von Pallandt in opgewekte stemming. Bovendien zat hij in een alleraangenaamst gezelschap. Mevrouw D'Albain had begrepen dat, nu Von Pallandt de Zaansche familie niet te laag vond, zij voor deze, althans te Munchen, niet te hoog stond, en daar zij wist, dat het interessant jongmensch Juffrouw Grietje wel een discours waard achtte, en hij zonder gevaar in de schaduw der zes molens zat, meende zij, dat een nadere kennismaking niet mocht uitgesteld worden. Aan de andere zij had de Heer Theunissen gemerkt, dat zijn algemeen begrip van het advokaatschap op D'Albain niet van toepassing was, en zoo was daar een vriendenkring ontstaan, waarvan Von Pallandt het middelpunt uitmaakte.

't Bleek aanstonds dat de weldoener ook de fresco's bestudeerd had. ‘Goeden morgen, Mijnheer Corneliuspolus,’ riep hij, mij de hand

schuddende, en zich tot zijn rentmeester wendende: ‘Zwaveliaiskia, is daar geen stoel voor mijnheer?’

't Was een lust Zwavel te zien huppelen om een zetel voor mij te bemachtigen, hij haastte zich om geen oogenblik van dat heerlijk bijeenzijn te verliezen en, daar het meerendeel nog hartelijk lachte om den geestigen zet van den Hagenaar, smaakte hij de voldoening het ook nog te kunnen doen, toen hij zich aan den rechterkant der tafel, vlak tegenover Juffrouw Grietje, neerzette. De Heer Von Pallandt vermaakte gaarne het gezelschap, en vroeg dus of Pallandtonikos zijn gast een ‘Schwarze’ of een ‘Weisse’ mocht aanbieden, maar, daar ik voor beiden bedankte, zette hij 't afgebroken gesprek met Mevrouw D'Albain voort, en scheen zijn eigen ui totaal te vergeten, ofschoon die vooral bij den Heer Theunissen nog lang nawerkte.

‘Wat ik denk van Piloti, Mevrouw? zijn richting is, nu ja, hoe zal ik 't in één woord zeggen? - is me - te eng, ik houd meer van de Hollandsche school.’

‘Ik ben het volkomen met u eens,’ sprak Mevrouw D'Albain zeer deftig, ‘den schuttersmaaltijd vindt men nergens weerom.’ Ze zag Zwavel eens aan om te hooren wat die ervan zeggen zou, doch de rentmeester las zijn patroon de woorden van de lippen, en als hij even naar Juffrouw Grietje gezien had, lette hij weer op of hij moest lachen, knikken of hoofdschudden of iets anders, naar gelang Von Pallandt's woorden het eischten, met een inspanning alsof zijn leven ervan afhing.

‘Voorzeker, Mevrouw!’ hernam Von Pallandt, terwijl allen zwegen en begrepen, dat uit dit gesprek iets te leeren viel. ‘De schuttersmaaltijd *is* een meesterstuk en de heele menschheid is doordrongen van de overtuiging dat de maker een schilder was, maar ik voor mij prefereer Teniers. Ik moet je zeggen, ik heb een stukje van hem niet grooter dan drie palm in 't vierkant, laat het vier zijn: een boerenkeuken met een vrouw, die met een bezem den vloer veegt, twee jongens, die den pot uitschrapen, een man met een test in de hand, die zijn pijp aansteekt, een vogelkooi aan den zolder en dan valt het licht door een zijraam. 't Is het mooiste wat ik in mijn leven gezien heb. Laatst sprak ik Baron Van Beerendijk er nog over. “Zou je 't niet willen missen?” vroeg hij. “Ik bied je dadelijk 14000 gulden.” Enfin, ik deed 't niet, maar waar denkt u nu dat de waarde van dat stukje in zit?’

Mevrouw D'Albain giste in 't zijraam. Zwavel onderstelde in de jongens met den ijzeren poten Juffrouw Grietje lispelde: ‘In den man met de vuurtest.’ Doch de Heer Von Pallandt bleef ons aanzien om een beter antwoord uit te lokken. Niemand onzer waagde zich eraan, ik allerminst, daar ik geen kenner ben, zoodat hij eindelijk gedwongen was het zelf te geven: ‘Nu, de waarde van dat stukje, Heeren en Dames, zit hem in den *bezem*,’ en op al de ‘Guts’; wat zegt u's’; en ‘heb ik van mijn levens’, herhaalde de kunstminnaar met nadruk: ‘in den *bezem*!’

‘Verdoemd, dat 's kras,’ riep de Heer Theunissen, ‘14000 gulden voor een bezem, met zoo'n bezem veeg je niet, wat zeg jij, Griet!’

‘Foei pa!’ antwoordde de schoone vermanend, 't was haar aan te zien, dat zij zoo'n pa heel lastig vond. Doch Zwavel sprak: ‘Dan was 't er zeker een, daar 't licht op viel.’ - ‘Volkomen juist,’ antwoordde Von Pallandt, ‘zie je, zoo'n streepje niet breeder dan mijn nagel, maar 't geeft een effect!’

Mevrouw D'Albain lei haar hand op die van haar echtgenoot om hem zwijgend te vragen of hij dat wel gehoord had, maar deze stoïcijn keek eens naar 't zonnetje, alsof hij berekenen wilde voor hoeveel millioen gulden aan licht daar wel in zat, en toen Mevrouw Theunissen ondertusschen tot Zwavel zei: ‘U heeft dat laatste toch maar goed geraden,’ antwoordde de bescheiden jongeling met iets van zijn tanden te laten zien, waarop Juffrouw Guurtje weer in een lachtbui uitbarstte, die allen verbaasde en den Heer Von Pallandt in 't bijzonder.

't Was duidelijk aan 't gelaat van den ridderlijken Hagenaar te zien, dat het hem speet voor Mevrouw D'Albain, dat die onopgevoede Zaansche dame door haar ongemotiveerden lach een wanklank veroorzaakte bij den onberispelijken, zelfs fijnen toon, die het gesprek tot dusver gekenmerkt had. Hij begreep voor eenige afleiding te moeten zorgen en onuitputtelijk als zijn vernuft was, had hij dadelijk iets bij de hand. Hij schoof namelijk eenige lokken van zijn achterhoofd naar voren boven zijn ooren, trok met zijn lange nagels twee scheidingen op zijn hoofd en zette met een enkelen streek van zijn hand een steile kuif op, die onze grootmoeders in verrukking gebracht zou hebben. 't Is onnoodig te zeggen dat bijna allen uitbunding lachten en de Heer Zwavel herhaaldelijk met zijn hand op tafel sloeg ten teeken van bewondering. 't Kostte Von Pallandt slechts één zwaai met de vingers door dat haargebergte om er weer golving in te brengen, en niet veel meer dan een paar onnaspeurlijke bewegingen met datzelfde tiental om 't gezelschap een dameshoofd ‘à l'Anglaise’ gekapt te presenteeren. Nog luider waren de toejuichingen. ‘D'Albain, houd je buik vast!’ riep Theunissen en ieder dacht en Zwavel zei: ‘Dat moest u mij eens leeren, Mijnheer!’ Doch Von Pallandt was de eenvoud in persoon. Hij verwoestte dadelijk dat Britsche schoon om het te doen plaats maken voor de coiffure van een oudachtig juffertje met een pruikje, waaaraan vier krulletjes hingen, en dit was nog grappiger om te zien dan het vorige. De Zaandammer schudde en zelfs de advokaat stootte zijn vrouw aan en zei: ‘die vent is een goochelaar, lieve!’ Doch mevrouw sprak bits: ‘stil man!’ en besteedde al de kracht van haar oogen aan die krulletjes, die juist weer plaats maakten voor een getrouwe nabootsing van een ragebol; zoodat Mevrouw Theunissen zei: ‘daar zou je waarachtig de spinnen mee wegjagen,’ en Zwavel?....

‘Kijk, kijk,’ riep hij; 't geluk scheen hem te groot van zoo'n man rentmeester geworden te zijn, telkens haalde hij zijn zakboekje te voor-

schijn om een nieuwe phase van Von Pallandt 's heerlijkheid erin op te teekenen; des jongelings oogen liepen over van de pret, waarschijnlijk ook omdat hij Juffrouw Grietje zoo zag lachen. Er volgde nog een metamorphose. De rijke Hagenaar dwong zijn haren zich zoo plat mogelijk neer te leggen en eenigszins krom gebogen met opgetrokken schouders stond hij als een boer voor ons; en dit deed in alle opzichten de deur toe. Onverschillig omtrent zijn behaald succes, zette hij zijn hoed op, maakte een lichte, vriendelijke buiging en vertrok, tot groote spijt van allen, die hem liefhadden, een onherstelbaar hiaat in de conversatie achterlatende.

Mijn lievelings-dichter, dien ik reeds aanhaalde, heeft eens gevraagd of wij tweemaal of misschien wel duizendmaal geleefd hebben, en een Hollandsch schrijver heeft er ook de aandacht op gevestigd, dat het ons soms is, alsof wij denzelfden toestand nog eens beleefd hebben. Daarom schaam ik mij niet te bekennen, dat ik een oogenblik over het ‘twee- of duizendmaal’ dacht. Het kwam mij namelijk voor als had ik dezen bevoorrechten sterveling nog eens zien buigen, en wel op dezelfde wijs als hij het thans deed. Van dat oogenblik af plaagde mij voortdurend de vraag, waar ik dezen heer ontmoet kon hebben? 't Moest zeker zijn op een der schitterende partijen van Mevrouw Van Druijvenstein.

De loftuitingen aan het tafeltje hielden nog een geruimen tijd na 's mans vertrek aan. ‘Zou u niet denken,’ vroeg Zwavel plechtig en verbaasd in den stijl van zijn patroon aan 't gezelschap, ‘dat Mijnheer Von Pallandt een dier lievelingen der natuur is, aan wien zij al haar gaven tegelijk schonk?’ Daar ieder in dezen jongeling den rentmeester zag, was er van critiek geen sprake; zelfs D'Albain, die als alle timide lieden een aangeboren afkeer koesterde van vrijpostige grappenmakers, hield zich zoo neutraal mogelijk, en zei slechts: ‘een kop daar niet alleen wat *in*, maar ook wat *op* zit, lieve!’

Als zoo iemand het gezelschap verlaat, wordt de leegte te veel gevoeld dan dat men aangenaam zou kunnen voortspreken. Zoo was het ook thans. Zwavel vroeg de jonge dames of zij den Hofgarten reeds hadden bezichtigd. Daar dit niet het geval was, presenteerde hij weldra Juffrouw Grietje zijn arm en verdween met haar.

Mevrouw Theunissen vond dit zoo lief van 't jongmensch, dat zij hem aanstonds begon te prijzen, wat ten gevolge had, dat de beide moeders een heel belangrijk discours openden over jongelieden van beiderlei kunne, ‘die iets beloven’. De blozende Juffrouw Theunissen moest wel gevoelen, dat zij ongeveer niets beloofde, en de Zaandammer verklaarde openlijk, dat het zonde en jammer was, dat hij zijn Guurt op de kostschool gedaan had en de andere niet, te meer daar hij het om het geld niet had behoeven te laten, redenen die mij noopten een poging te wagen om de nietsbelovende dame uit haar weinig benijdenswaardige positie te verlossen, door haar ook een wandeling voor te stellen.

Nu moet ik eerlijk belijden, dat ik vreesde met een enorme lachbui

beantwoord te zullen worden. Zij kwamen immers volgens haar eigen vaders verklaring zoo menigvuldig bij deze ‘zus’ voor. Doch lachende zielen - ik beken gaarne, 't kan overdreven worden - trekken me bijzonder aan en de vroolijke, onschuldige, al was 't dan ook minder wijsgeerige, trek om de lippen dezer schoone was mij niets minder lief dan de gedistingeerde uitdrukking van Mevrouw D'Albain's gelaat, hoezeer deze dame mijn hart ook met bewondering vervulde. Juffrouw Guurtje nam het aanbod dankbaar aan. Ze schonk me zelfs een heel lief lachje, en toen we nog geen tien schreden van ons tafeltje verwijderd waren, zei ze zonder eenige achterhoudendheid: ‘Wel, Mijnheer, heeft u ooit vier menschen gezien, die zoo dwaas zijn als de familie D'Albain, Von Pallandt en last not least die mijnheer Zwavel? Ik kan 't niet helpen, maar ik moet altijd lachen als ik hem ontmoet, en als hij grinnikt en zijn tanden laat zien.....’ en Juffrouw Guurtje deed weer alsof ze niets anders geleerd had.

‘Ik versta me bitter weinig op menschenkennis, Juffrouw,’ antwoordde ik, ‘maar als gij 't zegt, zou ik 't bijna gelooven. Mijnheer D'Albain is wezenlijk een zonderling man.’

‘Kom, die is nog de beste van de vier, dat weet u ook wel.’

‘Maar Mevrouw D'Albain,’ hernam ik, ‘is een juweel van een vrouw, haar hoofd, haar hart, haar smaak....’

‘Is de mijne niet,’ viel zij mij in de rede. ‘Misschien is die dame een juweel, maar u moet weten, ik houd niet van juweelen. 't Alledaagsche en eenvoudige vind ik aangenamer dan wat zoo bijzonder schittert, u moet denken, ik ben maar een onnoozele Zaansche, een Urweltkind...’ Er volgde een doodonschuldig lachje.

Ik zou 't wreed gevonden hebben, om zoo'n naïf dorpskind haar bekrompen begrippen te ontnemen. Zij maakten haar gelukkig en daarom wilde ik haar mijn zienswijze niet aanprijzen of opdringen. ‘Ik dacht, dat gij Zaanschen allen halve Amsterdammers waart,’ zei ik.

‘We komen er nu en dan,’ antwoordde de naïve. ‘Als er iets bijzonders te doen is, zijn wij op onzen post. Een Zaansche laat niet gemakkelijk een pretje in den steek, doch somtijds kom ik er ook om een vriendin te bezoeken met wie ik op kostschool geweest ben.’

‘En die woont?’

‘Op de Prinsengracht bij de Leidsche straat, Juffrouw Lam, kent u ze soms?’

Ik geloof wezenlijk dat ik een kleur kreeg. - ‘Wel, ik ken haar heel goed, ik kom bijna dagelijks bij de Lam's aan huis, heel lieve menschen!’

‘Zoo,’ vroeg ze belangstellend, ‘zijn 't lieve menschen, die Lam's?’

Ik weet zelf niet meer hoe ik op dat oogenblik de liefheid der Lam's in 't licht heb gesteld, maar ik verhief ze boven de wolken. Zeker meer dan noodig was, want de Zaansche lachte zachtkens en zei: ‘ik

geloof u wel, u hoeft me dat niet te bezweren, want Elize zelf is 't liefste meisje, dat ik ken.'

'Wat!' riep ik uit. 'En u kent ze zoo goed, u is met haar op de kostschool geweest, hielden zij allen zooveel van haar?'

'Wij en de juffrouw en de secondantes waren aan haar meer dan aan een ander gehecht, ze was zoo goedaardig....'

'Zacht hé?' riep ik uit, niets ziende dan de lippen, die mij zooveel goeds verkondigden en die lippen zeiden niets meer, natuurlijk omdat ze weer lachen moesten, wat ik op dat oogenblik satanisch vond. En toen zij zich weer openden, was het om mij heel vriendelijk te bestraffen, 'mijnheer, uw geleide is gevaarlijk,' zei ze, 'ge hebt me al tweemaal tegen een boom doen aanloopen.'

'U tegen een boom laten aanloopen, dat 's verschrikkelijk....'

'O neen,' hernam zij, 'ik vind het integendeel heel uiig, en die Elize, wilde ik zeggen, heeft zoo'n uitmuntend hart. Ze kent geen egoïsme, is alles voor een ander, ze zou altijd voor ons in de bres springen.'

'Och, is 't waar?' vroeg ik en ik moet er zeker erg verrukt hebben uitgezien, want Juffrouw Guurtje zei, 'ik geloof dat u wel weet dat het waar is,' en met zoo'n Zaansch lachje klonk het: 'Vindt u haar ook niet buitengewoon lief?'

Ik kwam door die kategorische vraag tot bezinning en nog meer door het gezicht van Zwavel, die met Juffrouw Grietje ons strijkelings passeerde. Gelukkig voor mij, vergat mijn dame op dit oogenblik haar vriendinnetje. Zij zag haar zuster met een zeldzamen blos op de kaken voorbijgaan, en die blos jaagde voor goed elk lachje weg. Of dat jaloezie was, weet ik niet, maar ze zei tamelijk verstaanbaar bij zich zelf: 'Als Griet maar oppast met dien....' Ze keek heel ernstig en vroeg nu: 'willen we met hen maar naar ons tafeltje terugkeeren?'

Niets kwam mij meer gelegen dan dit aanbod.

(*Slot volgt.*)

Op den 300sten verjaardag van Rubens' geboorte.
Vlaanderen's kunstroem.
Gedicht door J. de Geyter, getoonzet door Peter Benoit.

I.

Zustersteden uit Belgie en Holland.

Liefste der Zustren, die troont aan de Schelde,
Kunstkoninginne, wij allen zijn hier!
Neem onzen kus, onze kronen en palmen;
Laat onze hulde de wereld doorgalmen:
Moeder van Rubens, op U zijn wij fier!

Zeg ons, o Zuster, die blikt uit den hoogen,
Verre in het ruim, over landen en zee.
Kwamen ook vreemden ter Schelde getogen,
Brachten ook vreemden U lauweren mee?

Antwerpen.

Ik zag er komen
Uit ieder land,
Zag zeilen, stoomen
Van ieder strand.....
Geen volk ter wereld
Dat weder thans
Mijn kroon niet perelt
Met roem en glans.....
Weest welkom allen!
Hebt allen dank!
En dreunt, mijn wallen,
Bij klank en zang!
(*Fanfaren.*)

Europa.

Waar Tiber, Seine en Donau vloeien,
Citroenen geuren, druiven gloeien;
Waar Albion den staf van Zeebeheerscher zwaait;
Waar 't Noorden slaapt, en stormen spreken;
Waar door de sneeuw slechts pijnen breken,
Alom, uit volle hand, hebt Gij geluk gezaaid!

Azia.

Waar de eerste Mensch is opgetreden,
Een andre God wordt aangebeden.....

Africa.

Waar in mijn zandwoestijn geen oog rust op een bloem....

Australia.

Waar slechts verloren schepelingen
Uit dorst en honger binnendringen.....

Azia, Africa, Australia.
Weldadig drong ook daar uw kunst door met uw roem

America.
Voor 't jongste volk heeft kunst geen waarde;
't Wil goud en macht, zoo denkt heel de aarde;
En wat het waagt, verstomt de wereld die 't aanschouwt:
Het jongste volk heeft ijzren zielen.....
Toch, Vlaandren, toch ziet gij het knielen,
En smeeken om uw kunst in ruiling voor zijn goud!

Antwerpen en zustersteden.
Jonge volkeren zijn wij allen.....
Buigen wij voor de Ouden neer:
Laat onzen lofzang hun ter eer,
Laat hem voor Grootheid en Glorie schallen!

Allen.
Laat hem voor Grootheid en Glorie schallen!

Lofzang aan de oudheid.

Klein, ja, zijn we - Pygmeeën gelijk - bij de Reuzen der Oudheid!
Grieken vooral, U staren wij aan met bewondrenden eerbied!
Wel viel staatsmacht; legers en tronen verzwonden als stofzand;
Indië draget een dwangjuk, Rome verovert geen volk meer;
Maar uit het puin hunner grootheid delven wij juichend hun geestwerk.
Prijken niet onze paleizen met hunne gewrochten, verminkt, ach?
Rein als de zon die uit zee stijgt, rein of ze nooit nog geglanst had,
Schittert, de werelden over, Apelles' en Phidias' kunstroem!
Waar, Alexanders! is 't groote dat gij hier te stichten gewaand hebt?
Vrij werden dra uw verdrukten, en thans nog vervloekt hun geslacht u.
Blijven de Vedas Azié's volk niet ten hemelschen manna?
Job zit hoog op een troon, en een God is nog immer Homerus!
Ja, als de zon die uit zee stijgt, rein of ze nooit nog geglanst had,
Schittert, de werelden over, o Ouden! uw eeuwige kunstroem!

II.

Zustersteden en Antwerpen.
Welk een lange, sombre nacht
Daalde neer op al die pracht!
Gansch het menschdom, diep gezonken,
Lag in boeien vastgeklonken.....
Eeuwen, eeuwen scheen de lucht
Als bezwangerd met gezucht.....

Lofzang aan Vlaanderen.

Europa.

Waar blonk
Het eerste licht der blijheid?

Al de werelddeelen.

In Vlaanderen!

America.

Waar klonk
Het eerste lied der Vrijheid?

Al de werelddeelen.

In Vlaanderen!

Al de werelddeelen.

De Keerlen
Streden met lans en dolk,
En peerlen
Strooiden de dichters in 't volk.
Ja, door de eeuwen heen, die donkeren,
Zag men hier het eerst iets flonkeren,
Nu en dan gelijk een sterre,
Klein en verre,
Verre en klein:
't Geflonker was immer een kunstenaarsbrein!

America.

Gemeente! Vlaamsche Gemeente!
Trille van vreugd uwer helden gebeente!
De kroon waar de Vrijheid der wereld mee pronkt,
Schonkt
Gij het edelst gesteente!

Al de werelddeelen.

En toen Gij U-zelf hadt verlost uit den dwang;
't Gezucht hadt verkeerd in gejuich en gezang;
Als, tronend in ambacht en nering en gilde,
Gij wildet wat recht was, en wont wat gij wilde(*);
Als rijkdom hier vloeide als een zilveren stroom,
En 't menschdom het aanzag als was het een droom;
Toen klonk hier de stem van begeesterde zonen:
'O! laat onze Vrijheid paleizen bewonen!'
En stadhuizen, belforten, tempelen Gods,
Zij rezen den grond uit met machtigen trots.
Wat ooit werd getooverd met kleur en penseelen,
Dat glanste daarbinnen op duizend paneelen;
De toonkunst bezielde de onmeetlijkste zaal,
En standbeelden leefden in nis en portaal.
Geen koninklijk hof dat uw zonen niet troonde;
Maar groot was 't getal dat de Vrijheid bekroonde:
Het land waar één ster had gegloord in den nacht,
Was thans als de hemel in flonkrende pracht!

Dan mocht de beiaard spelen
Van al uw torentransen;
Dan mocht de grijsheid kweelen,
Dan mocht de jonkheid dansen.

Dan schiept gij opgetogen
Tot Prinsen, Vlaamsche steden!
Wie onder zegebogen
Op zegewagens reden.

Dan liet gij uw rondeelen
En kanten gevels glansen;
Dan hieldt gij landjuweelen;
Dan vlocht gij lauwerkransen.

(*) Ledeganck.

Dan spreiddet gij voor de oogen
Uw Vrijheid, Kunst en Zeden.....
Op allen mocht gij bogen;
Om allen werdt ge aanbeden!

III.

Afgunst.
Dan mocht gij.... snoeven! - maar hoe lang?
Hoe dra werd weer uw Vrijheid dwang!
Hoe snel is u de Kunst ontvlogen,
Hoe werd uw geest gedoofd!
Och! hangt een sluier voor uwe oogen,
En buigt het hoofd!

Antwerpen en Zustersteden.
Mededoogen! Mededoogen!
't Vaderland, na zulk een lot,
Werd vertrappeld en bespot!

Afgunst.
Hangt een sluier voor uwe oogen.....

Europa.
Hangt een sluier òns voor de oogen!
Vlaandren werd, na zulk een lot,
Ach! door òns vertrappeld en bespot!

Antwerpen.
Mededoogen! Mededoogen!

Zustersteden.
Vlaandren's Vrijheid was gestorven..
Vlaandren's harte was verdorven.....
De eedle Kunst ontvlood den lande,
Of zij vluchtte voor de schande,
Weeklagend: ‘Ach!
‘Wat nog Vlaandren redden mag?....’

Antwerpen.
Wat nog Vlaandren redden mag?....

Al de werelddeelen **(met kracht).**
't Is herrezen uit zijn roem,
Als de plant weer uit de bloem!

Antwerpen en Zustersteden.
Herrezen uit zijn roem,
Gelijk de plant weer uit de bloem!

Al de werelddeelen.
O Dwingelanden!
Als van de wereldkaart met uw bebloede handen
Gij Vlaandren af dorst vagen, waart ge ontzind':
Dan straalde u van de wanden,
Dan straalde u van gewelven,
In uw paleizen zelven,
Nog Vlaandren's glorie blind!

Al de werelddeelen.

Als gij hier zegepralend om kwaamt rijden,
Maar vóór paleizen heen uit 's lands gemeentetijden,
- Paleizen die gij uit deedt rooven,
Maar zelf niet mee kost voeren voor uw hoven! -
Dan wenddet gij u bleek en klappertandend om,
Alsof gij reuzenschimmen
Er fronsend uit zaagt klimmen,
Alsof het Oog dat richt, er vlammend boven klom!

Daarom rees Vlaandren weder uit zijn roem,
Gelijk de plant weer uit de bloem!

Antwerpen en Zustersteden.
Herrezen uit zijn roem,
Gelijk de plant weer uit de bloem!

Al de werelddeelen.
Behoudt het dubbel schild, dat allen u benijden:
Uw Vrijheid en uw Kunst!
O mochten in dezelfde gunst
Wij ons verblijden!
Komt, Volkren, saamgestroomd in dit gelukkig land,
Waar reine geesten zweven,
Waar edele zonen leven,
Komt, hand in hand,
Den Zang der Toekomst aangeheven,
Die harten trillen doet aan 't verste wereldstrand!

Allen.
Den Zang der Toekomst aangeheven,
Die harten trillen doet aan 't verste wereldstrand!

Koorzang der volkeren.

Vorsten, geen zwaard aan de zij meer gegord!
Volken, geen volk meer in rampen gestort!
Wilden, geen bloed meer uit schedels gedronken!
Allen zij plaats in het zonlicht geschonken!
Vrij zij de Mensch, waar hij zwerft, waar hij huist,
Vrij, als waar de Schelde bruist!

Groot blijve niet wie verdrukt en vernielt!
Groot zij alleen wie verrukt en bezielt!
Groot, wie den nacht voor de klaarheid doet zwichten!
't Rijk van de liefde en de waarheid helpt stichten!
Groot, wie meer wijsheid en welvaren droomt,
Groot, als waar de Schelde stroomt!

Vrijheid en Kennis, de Kunst is uw kroon!
Kunst in de kluizen en Kunst om den troon!
Licht in de hoofden en lucht aan de harten!
Zoetere vreugden en zachtere smarten!
Kunst vol natuurkracht, die schept en ontgloeit,
Kunst, als waar de Schelde vloeit!

Afgunst.
En dan?

Allen
Dan zal de beiaard spelen
Van alle torentransen,
Alom de grijsheid kweelen,
Alom de jonkheid dansen;
Enz.....
.....
.....
.....

1877.

[Derde deel]

Inhoud.

Godgeleerdheid. - Wijsbegeerte. - Onderwijs.

		Bl.
Prof. Dr. H. Oort,	Godsdienstgeschiedenis voor jongelieden	1
	De kindsheid der godsdiensten, bevattende een eenvoudig verhaal van het ontstaan en de ontwikkeling der mythen en legenden, door Edward Clodd, schrijver van de 'kindsheid der wereld'. Voor Nederland bewerkt onder toezicht van Dr. C.P. Tiele, hoogleeraar bij de Remonstranten te Leiden.	
	Algemeene godsdienstgeschiedenis, ten gebruike bij het Middelbaar godsdienstonderwijs, door Dr. H.U. Meijboom, predikant te Veendam.	
M[r]. H. van Loghem,	Is het bestaan van God uit de natuur te bewijzen?	315
	Paul Janet, Membre de l'Institut, Professeur à la Faculté des Lettres de Paris, Les causes finales. 1876.	

Staatkunde en Geschiedenis.

		Bl.
Noorman, Geschiedenis van den dag.		
	De Russisch-Turksche oorlog	91
	De Fransche crisis	213
Dr. Th. Wenzelburger,	De pauselijke nuntiussen	175
Individualisme en socialisme		191
	Le Peril Social devoilé. Bruxelles, J. Rozez, Libraire Universelle.	
Voor vergetelheid bewaard		209
	Het Brielsche Archief. Geschied- en letterkundige naoogst door H. de Jager, Lid van de Maatschappij der Ned. Letterkunde te Leiden.	

Letterkunde.

		Bl.
U.W. Thoden van Velzen,	Dante	12
	Dante Alighieri, de Goddelijke Komedie vertaald door Joan Bohl. Eerste Lied, de Hel. In Nederlandsche Terzinen vertaald met verklaringen en geschiedkundige aanteekeningen nopens den dichter.	
	De Hel van Dante Alighieri. In de dichtmaat van 't oorspronkelijke vertaald door J.J.L. ten Kate. Met platen van Gustave Doré.	

Mw. Elise van Calcar, Geen alledaagsch verschijnsel 41

De familie Mixpicle door Catharina F. van Rees.

Aan beiden dank! 45

Kerstcantate. Gedicht van Prof. C.P. Tiele, voor vrouwen- of kinderstemmen met begeleiding van orgel of piano, gecomponeerd door Richard Hol.

Eene belofte 46

De erfenis van den Burgemeester. Eene ver telling door A. Werumeus Buning.

Decies repetitum 49

De Boertige Zangster door J. van Oosterwijk Bruin.

J. de Koo, Nuttige poëzie 107

Dr. J.P. Heije als volksdichter.

	Bl.
Gerard Keller, In den vreemde.	129
In Londen. Reisschetsen door Johan Gram. Op Reis door Zweden, schetsen door Marcellus Emants.	
Edmondo de Amicis, Spanje. Uit het Italiaansch vertaald door H.J. Wansink.	
Dr. A. de Jager, Nagelaten letterkundige bijdragen.	
II. De vrouw, bezongen door Jan Baptist Houwaert	229
Oorspronkelijke romans.	
Bella. Novelle van P.F. Brunings, twee deelen	240
De schoonzusters, Katy's verloving. Twee novellen door Catharina	242
Op de Beukenhorst. Novelle van H.T. Chappuis	243
Frieda de Montigny door Henriette van Overzee	245
Huwelijken onder en zonder de wet in Nederlandsch Oost-Indie, door Adriaan de Molenaere	247
Over winden spreekt de zeeman, over dieren praat de boer	250
Uit de oude en Nieuwe Doos. - Herinneringen uit de School en het Leven van een 80jarigen Oud-hoofdonderwijzer. Ernst en luim, door B.L. van Albada.	
Ubi plura nitent	253
Een Badreis door Aart Admiraal. (Lipspringe,	

herstellingsoord voor longlijders.)

Simplex pulchri sigillum 256

Liederkrans uit de ‘Loverkens’ van Hoffmann von Fallersleben. Muziek van G. Antheunis, met de Fransche, ten deele Duitsche vertaling door denzelven en eene teekenplaat van Albrecht de Vriendt.

Magdalena 259

Evangelisch jaarboekje uitgegeven ten voordeele van het Asyl Steenbeek, onder redactie van J.A. Schuurman Johsz. en L.R. Beijnen. 25ste jaargang, 1877.

A. Kuenen, Nabetrachting 327

Warda. roman uit het oude Egypte, van Georg Ebers, Hoogleeraar te Leipzig. In het Nederlandsch bewerkt, door Dr. H.C. Rogge. Met voorrede van Dr. C. Leemans.

Lang niet alledaagsch 343

De kroon van Gelderland. Historische roman door J. Huf van Buren. 2 deelen.

Vertalingen en herdrukken.

Prudence Palfrey. Door Thomas Bailey Aldrich. Uit het Engelsch door T.H. de Beer 50

Dr. B. Tideman Jzn., Het celibaat.

Het gedwongen celibaat en zijne opheffing geschetst en beoordeeld door Dr. Joh. Friedrich von Schulte, 134

geheim justitieraad en prof. in de rechten, vertaald en met enkele aanteekeningen toegelicht door J.G. Geertsema Beckering, pred. te Klaeskerke.

H. Was, Robespierre als romanheld.

Robespierre. Geschiedkundige roman van Karel Wartenburg 148

Vorst en Burger. Een roman naar het Hoogduitsch van Herman Schmid. 3 deelen 346

Zénaide Fleuriot. Miss Idéal, vertaald door Nanette, met een woord ter inleiding van H.C. Lohr 348

Droomen en Fantasien uit de jaargetijden des levens. - Uit het Engelsch van Jn. Marvel [Donald G' Mitchell]. Derde druk 352

Frits Reuter en wat nog in zijn schrijftafel lag. Uit het Mecklenburgsch door A.G. Twee deelen 354

Vrouwenliefde en vrouwenmoed. - Een verhaal uit het Engelsch van Florence Marryat, schrijfster van ‘Haar Heer en Meester’ enz. Twee deelen 356

Puck, door Ouïda, naar het Engelsch. Twee deelen 358

Nederlandsch Tooneel.

	Bl.
Weder een passiespel: *Jesus van Nazareth*, treurspel in vijf bedrijven, door Nicolai graaf Rhebinder. Uit het Hoogduitsch vertaald door K. van der Zijde.	
Keizerin en Moeder, drama door H.Th. Boelen.	
Körner's Rosamunda. Treurspel in vijf bedrijven. Metrisch vertolkt door J.S. Broedelet. Met een woord tot inleiding van J.A. Alberdingk Thijm.	
Het eerste exploitatiejaar van *Het Nederlandsch Tooneel.* - Onkundige critici en nuchtere utopisten op hunne plaats gezet. - Kunst en goede smaak *post nummos.* Voor de verbetering van den volkssmaak zijn de vier G's noodig. - Drie van de vier, en nog meer, ontbreken den bestuurders der Vereeniging. - Een paar 'utopien' betrekkelijk verbetering van het nationaal tooneel en veredeling van den volkssmaak	262

Mengelwerk.

	Bl.
J. de Koo, Cornelius' reisvrienden (*Slot*)	53
Henry Havard, Het land der Geuzen. Uit het Fransche Handschrift vertaald, door Mej. S.M. Campbell	74, 156, 277, 393
Louise, Één uit velen	149
M[r]. G. Antheunis, Voor moeders kerkboek	313
Onze militaire bijeenkomsten	361
Suum cuique.	
Nieuwe Uitgaven.	

De Trompetter van Säkkingen. Een Lied van den Bovenrijn, naar het Hoogduitsch van J.V. Scheffel, door W.P.R Bouman 89

Suniram. Een Canto van Dante en een zang van M[r]. Joan Bohl 169

Niet in woorden,
maar in kracht.

Herdenking van het vijf-en-twintigjarig bestaan der Gemeente, door H. Haga, Leeraar van de Doopsgezinde Gemeente te Arnhem 173

Mevr. Van Westrheene, Uit den vreemde.

Dubbelgangers 306

Godgeleerdheid. - wijsbegeerte. - onderwijs.

Godsdienstgeschiedenis voor jongelieden.

De kindsheid der godsdiensten, bevattende een eenvoudig verbaal van het ontstaan en de ontwikkeling der mythen en legenden, door Edward Clodd, schrijver van de 'kindsheid der wereld'. Voor Nederland bewerkt onder toezicht van Dr. C.P. Tiele, hoogleeraar bij de Remonstranten te Leiden. Amsterdam. P.N. van Kampen en zoon. 1877.
Algemeene godsdienstgeschiedenis, ten gebruike bij het Middelbaar godsdienstonderwijs, door Dr. H.U. Meijboom, predikant te Veendam. Groningen. P. Noordhoff en M. Smit. 1877.

Men meene niet, dat daar deze boekjes voor jongelieden bewerkt zijn, of althans door den schrijver dezer aankondiging bij voorkeur voor jongelieden bruikbaar gerekend worden, zij derhalve minder nuttig zijn voor volwassenen. Waarlijk, dat is daarmede niet gezegd! Wat een werk geschikt maakt voor jongelieden, maakt het nog niet ongeschikt voor menschen, wier kinderen wellicht reeds in de termen vallen zoo te heeten. Welke toch zijn de vereischten van een boek, dat naar de vatbaarheid der knapen op Hoogere Burgerscholen of gymnasiën en studenten, alsmede voor meisjes van gelijken leeftijd, geschreven is?

Vooreerst, dat er niet veel kennis in ondersteld wordt en dus niet alleen zooveel mogelijk vreemde termen in vermeden maar ook de onderwerpen van den grond op behandeld worden. Welnu, dit is in zeer vele gevallen ook voor de ouderen niet onnut. Wat zeg ik? Dit is voor de meeste menschen zelfs dringend noodig. Niemand behoeft zich dit aan te trekken, alsof hij voor een onkundige werd aangezien. Ieder onzer toch kan slechts een klein deel omvatten van alles wat men weet en wij gaarne zouden weten, en al zijn er op allerlei levensgebied sommige dingen, waarvan elk ontwikkeld en beschaafd mensch wel eens heeft hooren spreken en waarvan hij zelfs eenige kennis gedragen heeft, veel van hetgeen wij in ons hebben opgenomen ontgaat ons weer, indien wij geruimen tijd ons in andere gedachtenkringen bewogen hebben, of staat ons althans dan niet meer zoo helder voor den geest, dat iemand, die ons over zulk een onderwerp iets leeren wil, er gerust op zou kunnen voortbouwen. Een der geheimen van populaire schrijvers en sprekers bestaat hierin, dat zij niet veel als bekend onderstellen, maar op handige wijze de beginselen en feiten in het geheugen roepen,

waarvan zij bij hunne redeneeringen uitgaan. Ik heb in mijn leven al de graven van Holland in volgorde, met de jaartallen er bij, goed gekend; maar als mij nu eene historicus iets wil leeren over de politieke gedragslijn van een hunner of de beteekenis zijner regeering, dan vraag ik hem dringend mij eerst weer op de hoogte te helpen. In welken tijd zijn wij met dien Floris of Willem den zooveelsten? Noem mij even zijn voorgangers, opvolgers, eenige feiten uit de geschiedenis dier dagen met een paar trekken van den toestand der belendende rijken; liever te veel dan te weinig! In één woord, behandel mij niet als een wetende, maar als iemand die er op dit oogenblik niets, althans niet veel, van weet. Gaat het iedereen niet zóó?

In de tweede plaats moet hij die voor jongelieden schrijft, niet synthetisch maar analytisch te werk gaan. De synthetische behandeling van een onderwerp is zonder twijfel de hoogste, maar zij past alleen voor de menschen die in een vak tehuis zijn. Immers, daarbij gaat men uit van het algemeene, om te komen tot het bijzondere. Wie synthetisch de geschiedenis der godsdiensten of ook slechts een deel daarvan wil behandelen, begint met het begrip van godsdienst in het algemeen, zet uiteen, welke machten samenwerken om hem in het leven te roepen, wijst aan, door welke oorzaken dit algemeen menschelijk verschijnsel zulke verschillende vormen aanneemt, en beschrijft dan de bepaalde omstandigheden, waarin een volk in onderscheiding van andere verkeerde; om zoo bij benadering te besluiten: dientengevolge had de godsdienst dier menschen dit of dat karakter. Nu eerst gaat hij er toe over om dien godsdienst-zelven te beschrijven, dat wil zeggen de eigenaardige vormen te teekenen, waarin zich een godsdienst van dat gehalte bij een bepaald volk vertoonde. Hoe zou nu zulk een behandeling der zaak belangstelling kunnen inboezemen aan iemand die er niets van weet, dat is die niet min of meer voorziet, waarop het zal uitloopen? Wie de verschijnselen-zelve nog niet kent, hoe zal hij geduld hebben, om die afgetrokken begrippen in zich op te nemen? Al die voorloopige beschouwingen zijn in zijn hoofd doode stof, waarmee hij niets doen kan, en slechts het leven is belangwekkend.

Daarom is de analytische behandeling zooveel aantrekkelijker en voor jongelieden noodzakelijk. Immers, men begint dan met het verschijnsel, saamgesteld, bont, levend, in oogenschouw te nemen; men wordt in een vreemden godsdienst ingeleid en krijgt de voorstelling van menschen, wier wereldbeschouwing, godsdienstovertuiging, oordeel over goed en kwaad, zeden en gebruiken van de onze veel verschillen. Juist doordat zonderling karakter wordt onze belangstelling opgewekt en vragen wij: Vanwaar komt dat? En de ontleder gaat over, ons dit duidelijk te maken.

De analytische methode heeft ontegenzeggelijk haar zwakke zijden. Men loopt daarbij gevaar aan bijzondere eigenaardigheden te veel gewicht te hechten, van een verschijnsel een verkeerde verklaring te geven, omdat men niet opmerkt dat hetzelfde of een soortgelijk ook

elders voorkomt; daarbij moet men wel in herhalingen vallen en heeft veel kans door het gadeslaan van vele, onderscheiden verschijnselen het geheel niet op te merken en niet duidelijk vast te stellen, wat alle met elkaar gemeen hebben, waardoor men op den weg der verklaring niet zoover komt als mogelijk is. Met dat al, zooals men in menige zaak voorloopig niet anders kan dan analytisch te werk gaan, zoo is het ontwijfelbaar altijd de beste methode voor eerstbeginnenden, al tracht men ook hen zoo spoedig mogelijk te leiden tot samenvatting van wat zij opgemerkt hebben.

Zou het nu verder nog betoog behoeven, dat geschriften over godsdienstgeschiedenis, voor jongelieden geschikt, ook voor de meeste volwassenen bruikbaar zijn? Ik geloof het niet. Het veld is zoo onbekend!

Laat mij de beide werkjes, aan het hoofd van dit opstel vermeld, beschrijven!

E. Clodd, de schrijver van het eerste, is, zooals het voorbericht van den heer Tiele ons leert, geen geleerde van beroep, maar toch een wetenschappelijk man en op dit terrein thuis. Hij had zich vroeger in Engeland bekend gemaakt door een boek, ‘de kindsheid der wereld’, waarin hij trachtte jongelieden mee te deelen, wat men in de laatste jaren omtrent den oudsten toestand van den mensch is te weten gekomen, en dat ook reeds handelde over den voortgang uit lagere tot hoogere trappen van godsdienstig geloof. In dit geschrift nu geeft hij, na in een dertig bladzijden eenige legenden over de schepping en de menschheid besproken te hebben, een beschrijving van de voornaamste godsdiensten der oudheid, met toevoeging van enkele uitvoerige aanteekeningen, waarin eenige punten ontwikkeld, vooral de bronnen van de Arische godsdiensten beschreven worden. Het werk is in vrij zuiver Hollandsch overgezet en mag, volgens den heer Tiele, eer een bewerking dan een vertaling heeten, daar er veel in is gewijzigd. Dewijl ik het oorspronkelijk boek niet ken, kan ik alleen het voor ons land bewerkte beoordeelen.

Wanneer wij dit toetsen aan de eischen van een wetenschappelijk werk, dan heeft het zeer geringe waarde. Het maakt toch hoegenaamd geen geheel uit. Enkele onderwerpen, met name de Arische godsdiensten, vooral zoover ze in Azië thuis hooren, zijn uitvoerig behandeld, andere, bijv. de Semieten, zeer kort: aan al de Semietische godsdiensten behalve den Mohammedaanschen, worden slechts vier bladzijden gewijd! Daarenboven is er geen poging gedaan om een overzicht of samenvatting van het besprokene te verkrijgen en heeft de schrijver zich zelfs niet duidelijk gemaakt, wat tot het gebied van den godsdienst al dan niet behoort. Heeft de vertaalster reeds een hoofdstuk over de wording der wereld weggelaten, ook die over de legenden der oudheid, over de schepping en de menschheid staan hier niet op hun plaats. Er is meer overtolligs in het boek. Vond de schrijver het noodig, èn in het begin èn aan het slot een lans te breken voor het recht eener critische be-

schouwing van den Bijbel en zelfs een hoofdstuk te schrijven ‘over het onderzoek van den Bijbel’, de inhoud hiervan is voor ons publiek afgezaagd. Wie het er niet mee eens is, zal door de hier gemaakte opmerkingen niet overtuigd worden.

Is dus dit werk als wetenschappelijke arbeid af te keuren, als bruikbaar en nuttig boekje heeft het evenwel waarde. Er staan een menigte dingen in, die honderden ontwikkelde en bekwame menschen niet weten of die hun althans niet duidelijk voor den geest staan, terwijl men toch zonder kennis daarvan niet vele schreden op het gebied der oudste geschiedenis van de menschheid en den godsdienst doen kan zonder verlegen te staan. Zoo krijgen wij in het vierde hoofdstuk een zeer duidelijke uiteenzetting, hoe de geologen den ouderdom bewijzen van ruwe gereedschappen, onder of in stalagmiet gevonden; in het vijfde geeft Clodd eene opgave der Indogermaansche taaltakken, ten einde duidelijk te maken, hoe de Linguïstiek hare diensten bewijst bij het opsporen van den oudsten toestand der menschen. Hij toont aan, langs welken weg de oorspronkelijke beteekenis der Grieksche mythen ontdekt is en hoe mythen ontstaan en vervormd worden. Hij vertelt, vanwaar Asschepoester afkomstig is, en wijst op de Joodsche paaschhaggada als den oorsprong van het ‘huis van Adriaan’ en de ‘oude vrouw met haar houten duitje.’ Lofzangen aan Agni, Indra, Ushas en Varuna zetten leven bij aan het hoofdstuk over den ouden Hindoeschen godsdienst en de legenden over Çakya-moeni aan dat over het Buddhisme. In één woord, wij ontvangen hier allerlei wetenswaardige dingen, die in wetenschappelijke boeken als bekend ondersteld en dus voorbijgegaan of slechts aangestipt worden. Het boekje is juist wat de schrijver-zelf het noemt (bl. 85), ‘de sleutel om u de deur te openen tot wonderen, waarbij gij geleerder en veiliger gidsen zult vinden dan hij die u nu den weg wijst.’ Ja, ook ‘veiliger.’ Dat beteekent, dat Clodd wel eens de dingen verkeerd zegt; wat vooral komt, omdat hij te veel gehecht heeft aan de stellingen van den beroemden Max Müller. Daardoor heeft hij bijv. bl. 70 van het offer der oudste volken een veel te schoone voorstelling gegeven. Zij waren inderdaad oorspronkelijk niet de éénige manier waarop de mensch het gevoel van zijn hart kon toonen, terwijl zij later beschouwd werden als gaven die in zichzelve iets beteekenden. Integendeel! De zinnebeeldige opvatting is de jongere; de oudste offeraars gaven ongetwijfeld die gaven aan hunne goden als spijs en drank. Even onjuist is de stelling (dezelfde bl.): ‘de menschen geloofden dat de priesters meer van het onzienlijke wisten dan zij, en verzuimden daarom zelven na te denken.’ De waarheid is, dat de priesters der ouden werkelijk van alles meer wisten dan de leeken; wanneer later de rollen soms worden omgekeerd, ontstaat strijd en wordt de priesterheerschappij een vloek.

Dan genoeg! Doe het boekje zijn nut en geleide het velen tot betere werken!

Onder die betere behoort ongetwijfeld het tweede, waarop ik de aandacht wensch te vestigen, dat van Dr. Meijboom, hetwelk in menig opzicht uitstekend is en zeer aanbevelenswaardig voor ieder, die in de geschiedenis van den godsdienst wil ingeleid worden.

Na een korte inleiding, waarin het doel en de waarde der algemeene godsdienstgeschiedenis omschreven en de volkenrassen opgeteld zijn, worden achtereenvolgens negentien godsdiensten geschetst, terwijl in een 'besluit' de slotsom wordt opgemaakt: Waaruit is de godsdienst ontstaan? Welke zijn zijne bestanddeelen? Welke plaatsen bekleeden daarin eeredienst en levensrichting? Daar dit alles slechts 73 kleine, ruim gedrukte bladzijden beslaat, begrijpt men, hoe uiterst beknopt alles hier behandeld wordt. Maar het onderwerp wordt ook eigenlijk niet behandeld. Achter bijna elke zinsnede staat een nommer, dat verwijst naar de opgave van bronnen aan het slot, welke niet minder dan 31 bladzijden, dus nagenoeg een derde van het boekje, inneemt. Zij bestaat echter niet uit eene zoo rijke optelling van geschriften, als aan het geschrift van Tiele waarde bijzet(*). Neen, er worden in het geheel slechts een veertigtal werken opgesomd, de voornaamste over elken godsdienst; maar voor iedere stelling in den tekst wordt verwezen naar de plaats, waar men over dat onderwerp iets vinden kan. Juist wat noodig is in een handleiding voor een onderwijzer, die niet zelfstandig het geheele, ontzettend rijke onderwerp kan bestudeeren en eenige boeken behoeft, waarin hij het noodige tot nadere verklaring van den tekst of een gedeelte daarvan vinden kan; een geschikte handleiding voor jongelieden, die in deze belangrijke geschiedenis willen thuis komen: zij worden tot de bronnen geleid.

Men make uit mijne beschrijving van Meijboom's boekje niet op, dat de tekst der negentien paragrafen een dorre aaneenrijging is van stellingen. Neen. Met tact zijn die korte stellingen saamgevoegd tot een geheel, waarin het noodige is gezegd, soms met prijzenwaardige volledigheid, en dat zich aangenaam lezen laat. In elke paragraaf vinden wij eerst aangestipt, waar het volk woonde welks godsdienst zal beschreven worden, en welke zijn levenswijs was, alsmede uit welke bronnen onze kennis geput is, om daarna de hoofdzaken van zijn godsdienst te vernemen. Men krijgt, het een en ander lezende, een algemeenen indruk van elken godsdienst en wordt bij eenige bijzonderheden bepaald, terwijl de verwijzing naar uitvoeriger boeken den weg tot verdere studie baant.

Zal ik het bespreken van het werkje hierbij laten? Indien het mij alleen te doen mocht zijn, een nuttig werk bij het publiek in te leiden, dan zou ik aan mijn aanbeveling niets toevoegen; maar het ideaal mag niet uit het oog verloren worden, en Dr. Meijboom heeft dit nog volstrekt niet gegrepen.

Zijn boek is bestemd voor het godsdienstonderwijs, meer bepaald

(*) Zie Tijdspiegel van l.l. Juni.

voor hetgeen hij noemt: middelbaar godsdienstonderwijs, dus voor jongelieden. Het behoeft derhalve niet te voldoen aan al de strenge eischen, die men aan een wetenschappelijk werk stelt; het mag desnoods onvolledig en te weinig synthetisch zijn, want dat alles kan aangevuld worden. Maar de methode van behandeling en rangschikking mag niet verkeerd zijn, want dit brengt op een dwaalspoor; daarbij, wat in de werkelijkheid het voornaamste is moet hier ook de grootste plaats innemen en het nauwkeurigst behandeld worden. In beide opzichten zondigt Dr. Meijboom.

Ieder die in de geschiedenis van den godsdienst heeft rondgekeken weet, hoe uiterst moeilijk het is, de onderscheiden godsdiensten, die bestaan hebben en nog bestaan, goed in te deelen. Men kan het doen ethnographisch, chronologisch, geographisch, naar het aantal goden (monotheïstische en polytheïstische) of naar het innerlijke gehalte der godsdiensten; maar hoe men het ook beproeft, altijd stuit men op groote moeilijkheden. Wij zullen het daarom Meijboom niet kwalijk nemen, wanneer hij in dezen gefaald heeft; maar hij heeft inderdaad de methode gevolgd, die de bedenkelijkste van alle is. Treffend en aantrekkelijk, daarom voor een leerboek verleidelijk, is zijn indeeling van de godsdiensten; maar waar is zij niet. Hij verdeelt ze in vier klassen: die van kinderlijke phantasie, van dichterlijke verbeelding, van wijsgeerig denken en van zedelijk gevoel. Tot de eerste behooren de godsdiensten op den laagsten trap, die der Polynesiërs, Negers enz.; tot de tweede de Ariërs, Noormannen, Grieken en Romeinen, Egyptenaren, Babyloniërs en Assyriërs; tot de derde de Chineezen, Indiërs en Mohammedanen; tot de vierde de Perzen, de Israëlieten en het Christendom.

Tegen deze rangschikking nu rijzen zeer gewichtige bezwaren op. Of staan werkelijk de godsdiensten, die bij dezelfde classe zijn ingedeeld, op één lijn en tegenover die van andere rubrieken? Neen. De Chineezen maken al een zeer wonderlijk figuur onder de godsdiensten, waarin het wijsgeerig denken een hoofdrol vervult. De schrijver deelt ons mede, dat de Chineezen zoo ordelijk waren en ook regelmaat hadden gebracht in hun geestenwereld en hun eeredienst. Maar is dit nu een bewijs van wijsgeerig denken? Aanleg tot wijsbegeerte spreekt verder, volgens Meijboom, uit de manier, waarop zij de eenheid van het heelal en het verband tusschen de natuurlijke en de zedelijke wereldorde erkenden. Doch hij geeft hiervan geen enkel bewijs, dat steek houdt. Immers, hiervoor moet, om uit hetgeen hij opnoemt slechts iets te vermelden, pleiten, dat volgens hen, ‘als naar vaste wetten deugd geluk baart en zonde rampspoed.’ Maar indien deze overtuiging een proeve is van wijsbegeerte, dan waren de Joodsche schriftgeleerden zeer goede wijsgeeren; want wat de beroemde Hillel eens zei, toen hij op het water een menschenschedel zag drijven: ‘Omdat gij iemand verdronken hebt zijt gij verdronken, en die u verdronken heeft

zal op zijn beurt verdronken worden', is maar ééne proeve uit vele, hoe de rabbi's een stelselmatige gerechtigheid aan God toekenden(*), en toch heeft niemand hen wijsgeeren genoemd - behalve Jozefus. Wat Meijboom ons verder van Kong-fu-tse verhaalt, pleit ook niet voor het wijsgeerig karakter van den godsdienst zijns volks, en ronduit wordt dan ook erkend, dat hij-zelf geen wijsgeer verdiende te heeten. Ook de volgende hervormers der Chineezen, met name Lao-tse, dien Tiele een diepzinnig wijsgeer noemde(†), worden hier ons niet als zoodanig voorgesteld, behalve in den zin, waarin ook de Israëlitische 'wijzen' of spreukendichters zoo zouden kunnen heeten. En ten slotte hooren wij zelfs, dat de volksgodsdienst niets wijsgeerigs had. Maar ik dacht dat wij het juist over den godsdienst van het volk hadden!

Bij de Indiërs kan men zeker met meer recht van een wijsgeerigen godsdienst of liever van den invloed van het wijsgeerig denken op den godsdienst spreken; toch vragen wij ook hier: Welke was nu eigenlijk de godsdienst van het volk? Dit had immers iets anders dan het philosophisch Brahmanisme hunner denkers? Al mag men dit werkelijk een godsdienst noemen, de Dewa-dienst stond daar toch naast, en juist dewijl deze een zoo groote plaats in het leven des volks innam, zagen immers de Brahmanen, bij den opgang dien het Buddhisme maakte, zich genoodzaakt er rekening mee te houden en het in hunne philosophie op te nemen?

Evenals van deze classe geldt ook van de andere: de godsdiensten die er onder gebracht worden, staan niet tot de elders genoemde in de verhouding, die de opschriften der classen doen verwachten.

Slaan wij dit wat uitvoeriger gade ten aanzien van die, welke ons de meeste belangstelling inboezemt, de vierde, waarvan het zedelijk gevoel het hoofdkenmerk is!

Drie godsdiensten krijgen deze eervolle plaats: die der Perzen, die der Israëlieten en het Christendom. Nu is Meijboom er ver van af, alleen aan de aanhangers van deze drie zedelijk gevoel toe te kennen en dit aan de belijders van andere te ontzeggen. Integendeel! Op elken trap van ontwikkeling wordt, volgens hem, tusschen goed en kwaad onderscheid gemaakt en dit onderscheid met het godsdienstig leven in verband gebracht. Dit laatste is slechts tot zekere hoogte waar, en met dit te stellen maakt Meijboom het zich te moeilijker om zijn recht te bewijzen, deze drie boven andere 'godsdiensten van zedelijk gevoel' te noemen. Juist het feit toch, dat door een godsdienststichter bij een volk de zedelijke eischen onder de bescherming van den godsdienst gebracht en daardoor als het hoogste en heiligste voorgesteld en opgelegd worden, geeft aan dien godsdienst zijn zedelijk karakter; en dit was niet overal het geval. Doch bij enkele dergenen, die Meijboom zelf naast zijne drie uitverkorene noemt, wel. Met name bij de Egyptenaren. Hun zedenleer was, gelijk, men weet, zeer ontwikkeld en

(*) Vgl. mijn werk 'De laatste eeuwen van Israels volksbestaan' I (De Bijbel voor jongelieden VII), bl. 259 vgg.

(†) Geschiedenis van den godsdienst, bl. 41.

stond ook niet buiten verband met den godsdienst. Of werd niet in het Doodenboek op de lippen dergenen, die zich met vrijmoedigheid voor de rechters der onderwereld stelden, de vreugdevolle getuigenis gelegd: ‘Eere aan u, Heer van waarheid en recht! Ik ken u als zoodanig, want ik heb mij waarachtig gedragen voor uw aangezicht en voor u de leugen vernietigd! Ik heb geen bedrog gepleegd tegen iemand ter wereld, geen weduwe verdrukt, niet gelogen voor de rechtbank, geen leugen gekend zelfs, niets verbodens aangeraakt, den arbeider niet meer heerendiensten opgelegd dan voorgeschreven was. Ik ben noch onachtzaam, noch traag, noch laf, noch zwak geweest, enz. enz. Ik ben rein, ik ben rein, ik ben rein!’? Zoo moest de mensch kunnen spreken, die ‘Osiris’ zou worden, en de strijd, dien elke vrome in naam van Ra, den god des lichts, voerde tegen Set of Tyfon, wordt ook op zedelijk gebied gevoerd. Waarom wordt dan aan het Mazdeïsme meer dan aan den godsdienst van Ra zedelijk gevoel toegekend? Was daar het gebied der zedelijke reinheid meer dan hier afgescheiden van dat der natuurlijke, uitwendige? Neen. Volstrekt niet! Evenals overal in de oudheid, werd ook daar afschuw van leugen en moord op één lijn gezet met onthouding van al wat lichamelijk verontreinigde, een lijk of iets dergelijks, en werden ontzondigingen door baden, besprengingen en bezweringen even noodwendig gekeurd als bekeering tot waarheid, arbeidzaamheid en eerlijkheid. Heeft dan de zedelijkheid in den godsdienst der Perzen een zooveel ruimer plaats bekleed dan in dien der Egyptenaren? Wij kunnen die vraag noch bevestigen noch ontkennen. Natuurlijk waren het bij de eenen zoowel als bij de anderen slechts de meest ontwikkelden, in wier godsdienstig leven de zedelijke eischen der godheid de hoofdrol vervulden. Terecht teekent Elbers in ‘Warda’ Pentaoer als nagenoeg alleenstaande, slechts door weinigen begrepen, door het gros des volks volstrekt niet verstaan en door de priesters als een hoogst gevaarlijk mensch gevreesd. Bij den grooten hoop, door de priesters slechts tot op zekere hoogte ontwikkeld, ging in Perzië, zoo goed als in Egypte, de godsdienst grootendeels in vormen op.

Dit geldt eveneens van het Israëlietisme, zooals Meijboom zeer juist stelt. Dat Jahwe boven alles, ja bijna uitsluitend, een zedelijk leven, onthouding van het kwaad en barmhartigheid verlangde, dit hebben onder Israël te allen tijde slechts weinigen gevoeld, begrepen, uitgesproken. Al heeft zich hier eene godsdienstige partij, waarin deze edelsten van hun geslacht zich het meest thuis gevoelden, waarin zij ook eenigen steun, althans betrekkelijk weinig tegenwerking vonden, krachtiger dan elders doen gelden, Israëls grootste wetgevers en profeten zijn evenmin in staat geweest het volk tot hunne hoogte op te voeren, als de edelste vromen onder Perzen, Egyptenaren of welk ander volk ook. De Israëlietische godsdienst, dat wil zeggen de godsdienst des volks, was reeds vóór de Babylonische ballingschap, dus

tijdens den bloei van het profetisme, geen godsdienst waarin het zedelijk gevoel een hoofdrol vervult; en daarna is het Jodendom gaandeweg vormelijker geworden.

Indien Jezus niet uit zijn midden was voortgekomen, indien hij niet, erfgenaam der edelsten uit het voorgeslacht, als het ware het slotaccoord had aangegeven op hunne niet samenhangende en geen harmonie uitmakende tonen; indien hij niet volkomen zuiver had uitgesproken waar zij slechts hadden gestameld, Israël's godsdienst zou onze aandacht in niet veel hoogere mate waard zijn dan die van andere oude volken. Bij verscheiden natiën toch treffen wij het merkwaardig verschijnsel aan, dat de zedelijkheid zich in het godsdienstig leven een plaats zocht te verwerven; doch bij de meesten trachtte zij dit tevergeefs; zij moest de wijk nemen voor offers en andere uitwendige godsdienstplichten. In den persoon van Jezus ontworstelde zij zich daaraan. Wel krijgen in het Christendom, ten onrechte door Meijboom een godsdienst van zedelijk gevoel genoemd, vormelijkheid en leerheiligheid weer de overhand, zoo goed als onder de aanbidders van Ra en Ahuramazda; maar de kracht die van Jezus is uitgegaan heeft, dank de gunstiger omstandigheden waarin de menschheid na hem dan na Mozes of Zarathustra verkeerde, zóóveel uitgewerkt, dat van zijn optreden af de zuivere aanbidding van God nooit weer geheel verloren is gegaan, maar zich in de menschheid voorgoed een plaats veroverd heeft.

Indien dit de werkelijke staat van zaken is, dan heeft men het recht niet, een paar godsdiensten, het Christendom evenmin als eenigen anderen, van de overige af te zonderen, om hun onder het opschrift: zedelijk gevoel, een eereplaats te geven. Al zegt men er ook bij, dat zij van hunne broederen slechts specifiek verschillen, de lezer moet toch door die rangschikking een geheel verkeerden indruk krijgen.

Nog heb ik mijn grootste bezwaar tegen de behandeling van de godsdiensten in dit boekje niet genoemd; maar ook dit bezwaar hangt nauw met de methode der rangschikking samen. Immers, juist door de verschillende godsdiensten met een enkel woord te kenschetsen als godsdiensten van kinderlijke phantasie, dichterlijke verbeelding, wijsgeerig denken of zedelijk gevoel, wordt te veel uit het oog verloren, dat ‘een godsdienst’ een bont, uiterst samengesteld verschijnsel is, hetwelk een geschiedenis heeft en wel een zeer ingewikkelde.

Meijboom vergeet dit niet geheel en al. Zoo behandelt hij de Ariërs, als voorouders der Indiërs en Perzen, afzonderlijk, onderscheidt het Brahmanisme zooals het vóór het ontstaan van het Buddhisme geweest is, van het Brahmanisme zooals het daarna was, en stipt de onderscheiden tijdvakken in den godsdienst van Israël aan; maar bij andere komt deze waarheid in het geheel niet tot haar recht, met name niet bij die der Grieken en Romeinen. Wat komen die er schraal af! Terwijl de godsdiensten der kinderlijke phantasie, dat zijn de allerlaagste, zeventien bladzijden vullen, moeten de Grieken en Romeinen het geza-

menlijk met een derde van die ruimte doen. En dat, terwijl een deel der jongelieden, voor wie Meijboom zijn boek schreef, juist hiervan nog het meest weet of noodig heeft te weten te komen, vooreerst om de belangrijkheid dier volken zelve, dan omdat de godsdienstige gebruiken, leeringen, neigingen van Grieken en Romeinen zooveel invloed hebben gehad op de vorming van de leer en den ritus der Christelijke Kerk. Doch wat maakt Meijboom ervan? De zaak besprekende overeenkomstig het opschrift: 'Dichterlijke verbeelding', geeft hij ons bijna alleen dien godsdienst te aanschouwen als eene poëtische opvatting der godengestalten en vergeet daarbij alles, wat een geheel ander karakter had. Vooreerst den invloed van het Oosten op den godsdienst der Grieken in onderscheiding van den Romeinschen; maar, wat erger is, de Grieksche philosophie is niet vermeld; Socrates en Plato worden zelfs niet genoemd! Zij bewijzen dan ook, dat bij de Grieken nog andere machten invloed op het godsdienstig leven oefenden dan dichterlijke verbeelding, en dat daarnevens het denken er een groote rol heeft gespeeld. Waarlijk, de ontwikkeling der dogmatiek in de Katholieke Kerk spreekt luide van de onafwijsbaarheid der behoefte om te begrijpen, die zich onder de Grieken gevoelen deed! Zoo is het ook onbillijk, van de godsdiensten van Grieken en Romeinen - die op één lijn worden geplaatst - te zeggen, dat zij den levenslust meer bevorderden dan den levensernst. Is dan ook het Stoïcisme niet een echt Grieksch en Romeinsch verschijnsel?

Met vrijmoedigheid heb ik eenige aanmerkingen gemaakt op Meijboom's boekje, en ik geloof dat zij niet van belang ontbloot zijn. Doch met even groote vrijmoedigheid zeg ik: Meijboom heeft met dit werk saam te stellen ons een dienst bewezen, en in zekeren zin is het een merkwaardig teeken des tijds.

Het is toch opmerkelijk, en een volgend geslacht, als het de geschiedenis van dezen tijd beschrijft, zal het met verwondering, ja niet zonder bewondering, vermelden, dat juist nu door de predikanten der vrijzinnige richting zooveel voor het godsdienstonderwijs gedaan wordt. Zij bewandelen tegenwoordig waarlijk geen gemakkelijken weg! Van alle kanten krijgen zij slagen; de groote hoop, opgeruid door een deel harer geestelijke leidslieden, behandelt hen als ketters en gevaarlijke menschen: een goed deel der meer ontwikkelden, bij wie zij vroeger gedacht hadden het meest steun te vinden, beschouwt hen als achterblijvers en verleent hun geen hulp; hun plaats in hun kerkgenootschap wordt velen hunner betwist, en het gevaar is groot, dat zij er uit worden gebannen; hunne gelederen dunnen inmiddels, want de plaatsen die openvallen worden slechts voor een deel aangevuld: weinige jongelieden van liberalen huize kiezen de predikantsloopbaan. En ondertusschen bespreken zij ernstig de moeilijke vraag, hoe het godsdienstonderwijs moet worden hervormd. Zij geven uren aan uren 's weeks aan dit moeilijk werk, hetwelk hun vaak veel hoofdbrekens kost, juist

omdat het geestelijk voedsel, dat zij aan het opkomend geslacht verstrekken, hun geen ‘gesneden brood’ is, maar door hen bereid moet worden. Ach, ‘catechiseeren’ is niet moeilijk, wanneer men de oude, platgetrapte paden betreedt; maar wanneer men, begrijpende dat onze tijd voor een deel andere behoeften heeft dan een vroegere, zijn weg zoeken moet en al proeven nemende en dwalende tracht den besten weg te vinden, dan is het een zeer zware arbeid. De gemeenten, ten wier bate die predikanten werken, weten niet veel van de offers die haar gebracht, van de moeiten die te haren bate besteed worden, en waardeeren deze diensten gewoonlijk weinig. Maar desondanks gaan de kloeke arbeiders voort, begrijpende - en terecht - dat in het verbeterd godsdienstonderwijs de voornaamste hoop ligt voor de zaak die zij liefhebben.

Wil men een diepen indruk krijgen van de moeilijkheden, waarmede zij, die met de godsdienstige opleiding van de jeugd belast zijn, hebben te worstelen, men leze Meijboom's brochure hierover, getiteld ‘Ons godsdienstonderwijs’[(*)]; men zal daaruit zien, met hoeveel ernst door hem en vele zijner ambtgenooten die zaak ter harte genomen wordt, en tevens wat men kan en moet doen om hen naar behooren te steunen.

Een der punten, waarop hun oog is gevestigd, is de uitbreiding van de leerstof. Niet voor alle leerlingen is zij noodig. Maar er zijn er, voor wie zij zeer wenschelijk is. Meijboom bestemde dan ook zijne handleiding van de ‘Algemeene godsdienstgeschiedenis’ voor het Middelbaar godsdienstonderwijs. Deze naam nu is ongelukkig; want waar is, in onderscheiding hiervan, het Hooger godsdienstonderwijs? Toch niet op de Academiën! Maar de naam is van ondergeschikt belang; hij bedoelt: het onderwijs voor de meer ontwikkelden. En dezen moeten ook in de geschiedenis van den godsdienst worden ingeleid; niet opdat zij een zeker aantal curiosa van andere volken zouden leeren kennen, maar opdat zij door het bespreken van een deel dier geschiedenis leeren, een godsdienstig verschijnsel te ontleden en te waardeeren, om alzoo ook hun tijd en wat in hunne omgeving op dit gebied gebeurt te begrijpen.

Meijboom's boekje is, evenals zijne brochure, een der teekenen, dat in het kamp der kerkelijke strijders voor een ruime, vrijzinnige opvatting van 's menschen roeping en bestemming, krachtig leven is en dat zij, wel verre van te bezwijken, onder den, waarlijk soms zeer drukkenden, last van den strijd, integendeel vol goeden moed arbeiden aan den opbouw van het godsdienstig leven onzes volks. Moge hun ook de steun dergenen voor wie zij werken niet ontbreken!

Leiden, Mei.

H. OORT.

(*) Groningen, P. Noordhoff en M. Smit, 1877.

Letterkunde.

Dante.

Dante Alighieri, de Goddelijke Komedie vertaald door Mr. Joan Bohl. Eerste Lied, de Hel, Haarlem, W.C. de Graaff, 1876.
In Nederlandsche Terzinen vertaald met verklaringen en geschiedkundige aanteekeningen nopens den dichter.
De Hel van Dante Alighieri. In de dichtmaat van 't oorspronkelijke vertaald door J.J.L. ten Kate. Met platen van Gustave Doré. Afl. 1-7. Leiden, A.W. Sijthoff, 1877.
(*Slot.*)

Wil men de ontwikkelingsgeschiedenis der Menschheid kennen op staatkundig en maatschappelijk, op zedelijk en geestelijk gebied, men heeft vooral het werken en streven dier mannen gade te slaan, die den geest van hun tijd in zich hadden opgenomen, maar, daar niet mee tevreden, nieuwe banen ter ontwikkeling hebben gezocht en geopend. Vaak werden zij door hunne tijdgenooten weinig of niet begrepen, meermalen stonden zij bloot aan miskenning en vervolging. Die versmading droeg echter rijke vruchten voor hen zelven. Zij staalde hunne krachten, reinigde hunne beginselen, ontwikkelde hunne talenten meer veelzijdig, en maakte hen bekwaam tot rijker en standvastiger werkzaamheid. Werkten zij op hun tijdgenooten met grooten invloed, hun tijd werkte niet minder op hen terug, en dreef hen vaak tegen wil en dank voort, - ja stelde hen alzoo in staat, een blijvenden invloed op de nakomelingschap uit te oefenen. De door hen gevoerde strijd werd, naarmate hij heviger en bitterder geweest was, door te schooner overwinning gekroond, schoon zij zelven weinig van die vruchten plukten.

Zulke mannen zijn aan die reusachtige boomen des wouds gelijk, die met moeite en langzaam hunne wortels in een rotsachtigen grond hebben doen dringen, maar eindelijk vast en diep ze hebben uitgeschoten, en nu onwankelbaar staan in het loeien van den storm, en door breeden stam en schoonheid van bladerenkroon den ganschen omtrek beheerschen, het woud versieren en schaduw bieden, aan al wie tot hen komen, tegen regen en wind en verteerend zonnevuur.

Om de ontwikkelingsgeschiedenis van den nieuweren tijd te kennen, hebben wij vooral op de mannen acht te geven, die de baanbrekers en leidslieden zijn geweest op den weg tot hooger licht en leven der menschheid. Zonder tegenspraak behoort onder hen een eerste plaats aan Dante, den schepper der dichterlijke taal bij de Italianen, den vader hunner poëzie, gelijk zij hem gewoonlijk noemen. Al het weten en streven van zijn tijd had hij in zich opgenomen. Ook hij heeft aan den tegenspoed, aan de verbanning en vervolging, die hij ondervonden heeft, het vooral te danken gehad, dat hij den door hem vergaderden schat van wetenschap en den rijkdom zijns geestes, een vrucht van vele tranen, als een kostelijke erfenis heeft kunnen vermaken aan tijdgenoot en nageslacht. Het lijden, dat hij op aarde heeft gevonden, heeft hem geleerd de vleugelen van zijn groot genie uit te slaan naar verre en hooge gewesten, heeft hem geleerd neer te dalen in de afschuwelijke krochten der zonde, en weder op te stijgen naar de oorden van boete en berouw, en op te varen naar de sfeeren van licht en liefde om, vandaar teruggekeerd, aan de wereld der stervelingen te vermelden, wat hij in den geest had ervaren en aanschouwd.

Dante heeft door zijn dichterlijke schepping een diepen en gedurig sterker toenemenden invloed op zijn vaderland uitgeoefend, gelijk de meest ontwikkelde mannen van Italië zelven aanwijzen door hun werken. Hij begint heden ten dage meer dan vroeger een niet onbelangrijken invloed mede uit te oefenen buiten de grenzen van zijn vaderland. Er vormen zich gezelschappen en vereenigingen van Dantebeoefenaars in de oude en in de nieuwe wereld.

Die beoefening en vereering heeft hij te danken aan den hoogen geest, die in zijn dichterlijke schepping ademt, een geest van reine menschelijkheid, die beide inhoud en vorm van zijn gedicht doordringt en bezielt.

De inhoud is veelomvattend en hoogst gewichtig. Het is niet alleen de wereld der middeleeuwen in hare groote en kleine hartstochten, in hare burgeroorlogen en strijden op geestelijk en wereldlijk gebied; het is vooral de menschenwereld in hare uitbarstingen van wrevel en haat, in hare worstelingen om licht en hervorming, in hare oefeningen van boete en vergeving, van geloof en liefde, in haar streven op elk gebied van godsdienst, wetenschap en kunst.

De vorm is archaïstisch beeldend, maar plechtig schoon door zijne soberheid, kuischheid en harmonie. Hij vereenigt de schoonste evenredigheid der deelen aan de meest eenvoudige uitdrukking der gedachte en de rijkste ontwikkeling van het onderwerp. Hij boeit beurtelings door homerische schildering en door lakonische beknoptheid.

Noch geest noch vorm zou echter der Comedie zoovele beoefenaars en vereerders verschaffen, was het niet de hooge geest, die de ruwe, vaak weerbarstige stof doordringt en bezielt. Het is de geest, de heilige geest van den dichter, die tot ons spreekt, als de stem van

ons eigen en van het algemeen menschelijk geweten. Dat geweten spreekt wel in elke menschenborst, meer of min verstaanbaar, maar het heeft een orgaan, een tolk noodig, die het onder woorden brengt. In Dante spreekt dat geweten met de kracht en de helderheid van een Genius. Daardoor is zijn gedicht een levende stem tot de menschheid, een profetie, die zich luide hooren laat tot openbaring, reiniging en heiliging der harten, een godsspraak, die opwekt tot het geloof, dat de wereld overwint, tot de liefde, die de wereld behoudt.

Het is daarom van belang niet alleen voor de wetenschap en de kunst, maar ook voor ons geestelijk leven, dat wij de Comedia lezen en verstaan in het oorspronkelijke, - maar, zoo wij dat oorspronkelijke niet vatten en machtig zijn - dat de Comedia op waardige wijze in onze moedertaal worde overgebracht, opdat wij die stem der profetie mogen hooren en begrijpen. Alle kenners en vereerders van den grooten dichter eischen terecht eene getrouwe, eene verstaanbare en bezielde vertolking. Wat Paulus sprak aangaande de profetie is ook hier toepasselijk, 1 Cor. 14:8: indien de bazuin een onzeker geluid geeft, wie zal zich tot den krijg bereiden? De vertaler dient een nauwkeurige, duidelijke en heldere vertolking te geven, zal het schoone dichtstuk genoten worden, zal het een weldadig licht kunnen verspreiden bij zijn landgenooten.

Zal een vertolking goed zijn, d.i. aan haar doel beantwoorden van het oorspronkelijke geheel uit te drukken, zij heeft aan die drie opgenoemde eischen te voldoen, getrouwheid en verstaanbaarheid en bezieling (levendige uitdrukking van het oorspronkelijke).

Men zou kunnen vragen: wat is de eerste eisch, getrouwheid of verstaanbaarheid? Zonder de laatste eigenschap zou de eerste weinig baten. Toch blijft getrouwheid de hoofdvoorwaarde, zonder welke aan den tweeden eisch niet kan voldaan worden.

Wij stellen dus tot eersten eisch *getrouwheid.* Door een vrije vertaling vervalt men in parafrase, waardoor de juiste gedachte, de fijnheid en eigenaardigheid van het oorspronkelijk meestal grootendeels verloren gaat. Dante heeft telkens die gedachten en ook die woorden gekozen, die scherp, fijn en volledig genoeg uitdrukken, wat hij wilde zeggen. Wijziging der gedachte of van het woord doet meestal de gedachte zelve verloren gaan, of verminkt ze en schendt tevens den vorm.

Een tweede eisch is *verstaanbaarheid* of duidelijkheid. Wie de Charybdis wil mijden, valt ligt in de Scylla, zegt het Latijnsche spreekwoord. Geheele getrouwheid in het overbrengen schaadt nog minder aan de duidelijkheid, dan eene slechte navolging in terze rime, die zich genoodzaakt ziet, allerlei taalwendingen en vormen te gaan zoeken, die van het oorspronkelijke afwijken, en dit slechts hoogst onvolkomen teruggeven, ja vaak er iets anders voor in de plaats stellen. Hierdoor geschiedt groote afbreuk niet alleen aan de getrouwheid, maar mede aan de duidelijkheid. Hoe zal ik een vertaling verstaan

die mij in plaats van den oorspronkelijken, den bedoelden tegenwoordigen, slechts den *verleden* of *toekomenden* tijd teruggeeft, enz., gelijk gedurig in de vertalingen, bij het bezigen van de terze rime, in andere talen het geval wordt.

Een derde eisch is *bezieling*, of een waardige, bezielde, geestvolle overbrenging. Slechts de dichter kan den dichter volkomen verstaan. En hoevelen gaan voor dichters door, ofschoon Apollo hen nooit heeft gekend. Wien de Muze niet heeft toegelachen bij zijn geboorte, zal, als hij een waren dichter gaat vertalen, diens geest laten vervliegen. Trots alle kleuren op zijn patroon geborduurd zal hij het kunstwerk niet reproduceeren. Trots alle handgrepen zal hij beklagelijk machinewerk leveren. Tolk van den genius des dichters zal hij niet zijn, al schrijft hij dit epitheton op den prachtigen titel in vergulde letters, en al handklapt hem een kring van aanbidders.

De Heer Bohl heeft terecht in zijn rekenschap geëischt: 'Daarom sta voor alles de trouw aan het oorspronkelijke. Al wat onnauwkeurig wordt weergegeven is verraad.'

Ik mag eraan toevoegen: Nevens die trouw aan het oorspronkelijke ga onafscheidelijk bezielde, geestvolle vertolking, en volkomen duidelijkheid.

Met bovengenoemden drievoudigen maatstaf hebben wij elke vertaling der Comedia te onderzoeken, haar te meten, over haar te vonnissen.

Dien maatstaf hebben wij aan de vertaling van den Heer Bohl aangelegd, en wel in die mate, als deze heer hem zelf tot voorwaarde had gesteld.

Ik heb mij in mijn eerste stuk echter beperkt alleen tot een onderzoek van den eersten zang en van een gedeelte van den vijfden. Ik zou het hierbij hebben gelaten.

Nu echter de Heer Bohl in n°. 8 van het tijdschrift: 'De Wachter', jaargang 1876, een zoo scherpe critiek heeft gegeven van de vertaling van den heer Ten Kate, welken hij een *kreupele Dante* noemt, moet ik nogmaals terug komen op zijn vertaling. Van deze toch wordt groote ophef gemaakt in bovengenoemd tijdschrift. In n°. 6 van 1876 wordt een brief medegedeeld van Prof. Jac. Moleschot. Deze geleerde had dien brief geschreven tot dank voor het hem door den vertaler gezonden exemplaar. Daarin heet het: 'Ik las al spoedig uw meesterlijke rekenschap, en nu ben ik sedert eenige dagen begonnen, zooals het eigenlijk de rechtmatige hulde aan ieder kunstwerk eischt van den aanvang af te lezen.... Ik weet u niets beters te zeggen dan dat mij uwe vertaling alle oogenblikken als met ware tooverkracht tot het oorspronkelijke dwingt en dat ik telkens met nieuw behagen tot uw vertaling terugkeer. Of dit altoos met volkomen bijval geschiedt? Gij zoudt mij òf niet gelooven, òf de onderscheidende oplettendheid, die gij mij bewezen hebt, weinig waardig keuren, indien ik het u verze-

kerde.' En nu volgen een paar bedenkingen tegen enkele vertalingen; geëindigd wordt met toewensching van kracht en lust tot de hooge taak. Geteekend: Turijn, 8 Juli 1876.

Waarom haal ik dezen brief aan? Minder om zijn schijnbaar gunstigen inhoud, of den wensch, als wel om den ophef, daarover in 'De Wachter' gemaakt, als bewijs, dat de Heer Bohl vooral op waardeering let, welke zich kenmerkt door deugdelijke critiek. Juist. *Deugdelijke* critiek is een scherptoeziende, dus scherpe, ofschoon humane critiek.

Welnu. Ik wil om het belang van elke deugdelijke vertaling er dan den Heer Bohl opmerkzaam op maken, dat het niet past op zulk een toon, als hij gedaan heeft, een nieuwen vertaler hard te vallen, gelijk hij den Heer Ten Kate doet. Is hij dan blind voor de gebreken van zijn eigen vertaling? De zonde van den Heer Ten Kate bestaat in den titel, dien hij gaf, in de aanmatiging in dien titel uitgedrukt, dat de Hel van Dante zou zijn overgebracht *in de dichtmaat van het oorspronkelijke.* Ziedaar de grief, waarom Ten Kate met hoon en spot wordt bejegend, als een onkundige bitter en ruw wordt uitgescholden, en wel door den Heer Bohl zelven, in n°. 8, 1876, n°. 1, 1877 van 'De Wachter'. De liefelijke titel van het eerste stuk wordt in *het tweede* stuk vervangen door den nieuwen titel: *Dante mank aan beide zijden.*

Deze bitterheid tegen den nieuwen door den vroegeren vertaler getoond is oorzaak, dat ik de vraag doe: heeft de Heer Bohl daartoe recht? Is hij blind voor eigen vertalingsgebreken? verdient zijn vertaling zoo groot een lof, als de stem (van Moleschot) uit Italië eraan schijnt te geven? Voor onze letterkunde is zulk een feit van eigen lof en verguizing van anderen een bedenkelijk teeken des tijds. Het 'sine ira et studio' moet in de letterkunde streng gehandhaafd worden, zal deze niet op valsche banen worden geleid in eenig gedeelte.

Ik wil daarom mijne beoordeeling van de vertaling van den Heer Bohl nog eens opvatten en voortzetten, en nu niet meer mij bepalen bij een enkel gedeelte, maar een blik werpen op het geheel. Ik wilde die vertaling toetsen ook op het terrein van de kennis van het idioom, daar de Heer Bohl zich verhoovaardigt op meerdere kennis van het Italiaansch, dan den Heer Ten Kate eigen is. Maar neen, dit zou in een Hollandsch tijdschrift minder gepast zijn. Ik zal mij dus moeten vergenoegen met aan te wijzen tot welke fouten men vervalt, als men aan den eersten eisch, door den Heer Bohl vastgesteld, zoo ontrouw is geworden, als hier werkelijk het geval is. Allerminst kom ik een lans breken voor de vertaling van den Heer Ten Kate; ook deze zal ik beoordeelen volgens den bovengenoemden maatstaf. Ik wil mij alleen tot voorname, zinstorende fouten in de vertaling van den Heer Bohl bepalen. Kleine laat ik vrij en frank naar 's harten lust los, de jacht is alleen op roofdieren gemunt, die Dante den weg versperren.

De fouten in zang één heb ik aangewezen in mijn eerste stuk, ook de vertaling van zang twee is hier en daar zeer gebrekkig, en lijdt aan ontrouwheid, onverstaanbaarheid en onwelluidendheid. Slechts een enkele proeve: van Paulus wordt daar gezegd, regel 28-30:

't Verkoren vat ging in de hemelzalen
't Geleidend licht van dat geloof vermeeren
Welks stralen dalen in Gods voorportalen.

Dante zegt van dien tocht van Paulus naar de hoogere wereld (zijn visioen):

Daarna ging er het vat der uitverkiezing,
Om kracht te zamelen voor het geloof, dat
Begin is van den weg der zieleredding.

Wie verstaat den tweeden regel: *'t geleidend licht vermeeren,* en hoe onwelluidend is dat *stralen*, *dalen, voorportalen.*

Van Beatrix wordt gezegd, regel 55:

De ster zelfs scheen bij 't licht van haar oog duister;

Dante heeft:

Haar oogen blonken meerder dan de sterre,

Zij spreekt in de vertaling Virgilius vervolgens aan, regel 58:

O edle geest der Mantuaansche *boorden,*
Wiens roem nog steeds de wereld blijft vervullen,
In eeuwig vullen zal *tot d' uiterste oorden.*

De onderschrapte woorden zijn invoegsels.

Onverstaanbaar zijn regel 82-84:

Maar hoe wist ge u voor d' aftocht niet te wachten,
Naar 't middelpunt, zoo gruwzaam hier beneden,
Uit 't maatloos ruim, waarheen 'k u weer zie smachten.

In den derden zang schreeuwt Charon tot de zielen:

Wee u bedorven *wichten!*
Gij *moet* de hoop op 't zien des hemels missen.
Ik kom om u naar andere kust te leiden
In ijs en vuur en eeuw'ge duisternissen.

Hier is de orde juist omgekeerd van wat Charon zegt en alleen bedoelt, want er staat in het oorspronkelijke: in eeuwige duisternis, in hitte en ijs, en deze is ook de opvolging der localiteiten bij het neerdalen in den afgrond, die eerst duisternissen bevat, daarna vuur, eindelijk ijs.

Zang vier, reg. 12: dat, hoe mijn blik ook poogde, enz.

'*k Den boom niet peilde van dien poel van rampen*,

hiervan staat niets bij Dante, nl. van het onderschrapte.

Reg. 54 wordt van Christus gezegd:

Omstraald van glorie en viktoriestroomen,

Hoe onwelluidend en onnauwkeurig voor:

Met het teeken der zegepraal gekroond. -

Verder:

Hij kwam de *ziel* van de eersten Vader halen,
Van Abel, Noach, Mozes, die geboden
Aan 't volk gaf, *vader Abram in de stralen*

Der onderwerping, David, vorst *der Joden,*
En Isrel met zijn vader en zijn zonen
En Rachel, *prijs van al zijn zorg en nooden.*

Dante zegt:

Hij trok met zich de schim van de eersten vader,
Van Abel zijnen zoon en die van Noach,
Van Mozes, wettengever en volbrenger,

Van Abram, patriarch, en koning David,
Van Isrel met zijn vader en zijn zonen,
En Rachel, om wier wil hij zooveel werkte.

In plaats van *schim* heeft de vertaling *ziel*, dat D. hier niet kent, - in plaats van het veelbeteekenend: Mozes den wetgever en den (aan die wetten) gehoorzame, wordt dat gehoorzame overgebracht tot Abraham, met voorbijzien, dat deze laatste reeds gekenschetst wordt door het bijgevoegde *patriarch.* Vreemd klinkt en onverstaanbaar: *Abram in de stralen der onderwerping*, onnauwkeurig is de bijvoeging bij David, koning: *der Joden;* want David was Koning der Israëlieten. Onjuist verder van Rachel: *prijs van al zijn zorg en nooden*, dat was zij niet, maar wel van zijn arbeid.

Hier, reg. 67, en dikwijls later wordt gesproken van *koren,* schimmenkoren, hellekoren, een uitdrukking, die vreemd is en vruchteloos bij Dante wordt gezocht.

In de optelling van de doorluchte schimmen in het kasteel van den roem zijn uitlatingen en onjuistheden in menigte. Eene geheel verkeerde vertaling dient aangestipt, reg. 112-114:

'k Zag mannen, hier met zachte en ernstige oogen,
En edle waardigheid in al hun trekken,
Die zelden en dan zacht den mond bewogen.

Hier is verloren de schoone gedachte, die de ware wijsheid en nederigheid dier edele schimmen kenschetst bij Dante:

> Zij spraken zelden en met zachte stemmen.

De vertaler laat den dichter iets onmogelijks zeggen reg. 140, 141:

> Daar Orfeus starend
> Op Tullius en Livius, omgeven
> Door Seneca,

dat wil zeggen: drie door één omgeven! Euklides heet bij den vertaler *wiskunstarend*, Dante zegt: de landmeter Euklides.

Zang V reg. 7:

> Ik zeg, wanneer de ziel, *die 't boze stichtte*,
> Voor hem (Minos) verschijnt, *wordt* alles daar beleden,
> *En hij, die 't kwade kent*, dat zij verrichtte,

vrij onnauwkeurig en onduidelijk voor:

> Ik zeg, wanneer de boos geboren ziele
> Voor hem verschijnt, belijdt zij zich volledig,
> En hij, die onderzoek doet naar de zonden, enz.

Zang VI reg. 28 van Cerberus, onverstaanbaar:

> Gelijk de hond, die blaft bij 't hunkrend snerpen, enz.

Reg. 36, even onverstaanbaar:

> En de voeten traden
> Op '*t niet*, dat schijn van mensch slechts had gekregen,

voor: wij plaatsten de voeten op hare ijdelheid, die een persoon schijnt.

Even onverstaanbaar, 100-102:

> Wij hebben 't aaklig mengsel traag doorschreden
> Van dezen regen en van al die schimmen,
> *En vlugtig 't rijk der toekomst nog betreden.*

D. zegt: terwijl wij een weinig het toekomende leven behandelden, d.i. erover spraken.

Zang VII, 10-12:

> Niet zonder grond betreen wij 's afgronds banen,
> Men wil 't omhoog, waar Michael de schichten
> Van 's Heeren wraakvuur *stortte in 's hoogmoeds vanen.*

Dante zegt:

> Niet zonder reden is dit gaan ten afgrond,
> Men wil 't omhoog, waar Michael de wrake
> Volvoerd heeft van den schandelijken Afval.

Het storten van schichten in vanen, enz. klinkt mij wat de Italianen noemen: bombanza, rodomonteria.

Wij kunnen niet zang voor zang nagaan uit plaatsgebrek.

In Zang IX is geheel onverstaanbaar:

Reg. 54: geen wraak op Theseus heeft te zwak geschenen.

Reg. 63: van versen, die een groot geheim omspanden.

Reg. 67:

> Zoo is 't, als zich de storm scheurt uit zijn strikken,
> Verwoed wijl 't gloeiend vuur de wolk doet zuchten,
> Het woud beukt en steeds wars van weiflend wikken,
>
> De takken splijt en slingert door de luchten enz.

Wie begrijpt deze schildering van den storm, die in het oorspronkelijk zoo schoon is? Dit is ‘fumum ex fulgore’.

Reg. 112 v.v. Als te Arles, waar des Rhones golven beiden,

> Gelijk bij Pola - waar Quarnaro's baren,
> De grenzen van Italië omspoelend, scheiden -
>
> De graven op een golvenoord doen staren.

Wie begrijpt dit? Bij Dante zelf is het volkomen duidelijk.

Hoe vreemd is de vertaling zang X reg. 40:

> Hoe heet 't geslacht, dat u ter wereld leidde?

in plaats van de vraag, die Farinata aan Dante doet:

> .... Wie waren uwe vaderen? enz.

In den twaalfden zang vinden wij ons verplaatst in den Zevenden kring, waar de geweldenaren tegen den naaste worden gevonden.

Is het oorspronkelijke met getrouwheid wedergegeven in vers 7-10?

> Want van de kruin waar zij werd afgeslagen
> Naar 't dal, is zoo de rots in stuk gevaren,
> Dat zij ten pad strekt, die zich boven wagen.

Moet zijn (ik vertaal in rijmlooze Alexandrijnen weder):

> Want van den top des bergs, van waar zij afschoot
> Naar 't vlak, is zoo de rots uiteengevallen,
> Dat zij een pad biedt voor wie boven ware.

De berijmde vertaling van den Heer Bohl is onjuist in: *zij werd afgeslagen*, en in: *die zich hoven wagen.*

Even onjuist vertaald zijn v. 12 ontwaren, v. 15 inwendig prangen, v. 18 toegesmeten, v. 21 boten, v. 27 driften branden, v. 33 dat ik heb bestreden, v. 36 in haar kaken, enz.

Nu v. 70-72:

> De middelste, die op zijn borst blikt, leefde
> Eens als Chiron, die held Achilles voedde,
> En de andre is Folus, die van drift steeds beefde.

Moet zijn (weer in rijmlooze Alexandrijnen):

> De middelste, die op de borst zich aanstaart,
> Is groote Chiron, die Achilles voedde,
> Die andre is Folus, die van drift zoo vol was.

De vertaling van den Heer Bohl is onjuist in: leefde eens als Chiron, want hij leeft nog als Chiron.

Regel 88 geeft Virgilius te kennen, dat eene vrouw vertrok van het Hallelujahzingen, om hem de taak als geleider op te dragen: onverstaanbaar is deze aanduiding in de vertaling van den Heer Bohl:

> Omhoog staakte een de Hallelujahtoonen.

Regel 176 wordt van den bloedstroom, waarin de geweldenaars tegen den naaste gedompeld zijn, gezegd dat de goddelijke gerechtigheid eeuwig tranen uitperst aan Reinier van Corneto en Reinier Pazzo, - onverstaanbaar wordt dit uitgedrukt door:

> Eeuwig stroomen hun tranen, die de diepe bloedzee gaarde
> Zoo op Corneto's als op Pazzo's roover, enz.

In den dertienden zang worden de zelfmoordenaren ten tooneele gevoerd. De in een boomtronk opgesloten Pietro delli Vigne, kanselier van Keizer Frederik II, zegt tot Dante reg. 55: gij lokt mij zoo met zoet spreken uit, dat ik niet zwijgen kan, het bezware u niet, dat ik door een weinig met u te spreken mij inlijme (een woord hier gekozen, om uit te drukken de verzachting voor de bloedende wonde, hem aangebracht door het afbreken van den tak).

Deze schoone beeldspraak gaat geheel verloren, en de zin wordt bijna onverstaanbaar door Bohl's vertaling:

> Zoo heeft me uw zoete taal gedreven,
> Dat 'k niet kan zwijgen, laat 't u niet mishagen,
> *Mogt eens mijn woord wat in 't langwijlig zweven.*

Dit *langwijlig zweven* is niet Dante maar alleen Bohl eigen.

Reg. 143, 144 zegt een zelfmoordenaar uit Florence:

> 'k Ben uit de stad, welke *eens* des Doopers hoede
> Voor de arm van Mars trok, die met krijgsgevaren
> Haar daarom geeselen zal *in koelen bloede.*

Wie, die het oorspronkelijke niet bij de hand heeft, verstaat de uit-

drukking, *welke eens des Doopers hoede voor de arm van Mars trok?* Bovendien zijn *eens* en *in koelen bloede* niets dan stoppen.

Zang XIV regel 68 zegt Virgilius van Kapeneus tot Dante:

> ... Hij was een koning van de zeven,
> Die Theba eens belegerden.

Dante heeft: Deze was een der zeven koningen, enz.

Wie begrijpt dat: *Koning van de zeven.* En Theba moet Thebae zijn.

In Zang XV worden de boorden van de vurige woestijn beschreven, v. 7-9:

> Gelijk ook, waar der Brenta *golven spoelen*,
> De Paduaan zijn burgten schut en *steden*,
> Eer nog Karintha de warmte *kan* gevoelen.

De eerste regel is onverstaanbaar en ontrouw vertaald, de tweede onjuist, de derde zegt iets, wat de dichter niet zegt. Het oorspronkelijke luidt:

> Gelijk de Paduanen langs de Brenta
> Tot schut van hunne hoeven en kasteelen
> Voor nog Karinthia gevoelt de warmte.

Bedoeld worden de dijken, die langs de Brenta gemaakt worden. Van steden aan de Brenta is geen sprake. En dat *kan* maakt de bedoeling van den dichter onduidelijk.

Regel 79, 80, 81 laat de Heer Bohl Dante tot Brunetto Latini zeggen:

> En waar vervuld, wat 'k biddend durfde vragen,
> Hernam ik, gij zoudt uit ons aardsche leven
> Voorzeker nog niet zijn in ban geslagen.

Dante zelf zegt:

> Zoo gansch mijn beê verhooring had gevonden,
> Gaf 'k hem ten antwoord, gij waart nog in ban niet
> Der menschlijke natuur gesteld geworden!

Bohl's eerste regel is weinig verstaanbaar; en zijn *aardsche leven* is parafrase.

Regel 99: goed hoort hij die het woord in 't hart mag dragen, is onverstaanbaar, want wie reeds het woord in het hart draagt, behoeft niet eens te hooren. Dante zegt: goed hoort hij, die het (woord) opmerkt.

Reg. 106 vv. zegt Brunetto aangaande de onnatuurlijke zondaars:...

Verneem slechts: velen mogen zich beroemen,
Op letterfaam, daar 't allen klerken waren,
Die 't zelfde kwaad op aard ten vlek moest doemen.

Vrij onverstaanbaar. Dante zelf laat Brunetto zeggen:

In hoofdzaak weet, dat allen klerken waren,
En grooten in geleerdheid en in roem ook,
Vuil in de wereld aan dezelfde zonde.

De Heer Bohl maakt hier in een aanteekening de opmerking, dat schier alle vertalers '*cherci*' overzetten door *geestelijken*, en dat klerken beteekent personen, die lezen en schrijven konden. Wij willen deze beteekenis niet betwisten, edoch: *hier* worden bij Dante de clerici onderscheiden van de geleerden. Onverstaanbaar is de laatste regel vertaald.

Regel 114 weder onverstaanbaar:

Waar uw gespannen spieren 't pleit beslechtten,

voor:

Alwaar hij liet de kwaad gespannen spieren.

Zang XVI reg. 24 van worstelaars:

Eer zij in slag en stoot elkaar omvaamden,

Zoo onduidelijk heeft Dante zich niet uitgedrukt, als hij zegt:

Eer zij elkander kloppen en verwonden.

Regel 34:

Hij, *in wens schreden gij mij hier ziet treden.*

Wie kan in iemands schreden treden? Dante zegt:

Hij, wiens voetspoor gij mij hier ziet drukken.

Regel 52 zegt Dante tot Rusticucci:

Uw staat heeft in mijn ziel - heb 'k toen begonnen,
Verachting niet, maar smart zoo diep gedreven,
Dat zij eerst laat geheel zal zijn *geronnen.*

Dit laatste is onverstaanbaar.

Zang XVII reg. 18:

Arachne zelf kon 't zooveel verf niet wijden,

onverstaanbaar voor:

Arachne zelf bezat niet zulke weefsels, nl. als de kringen en raderen op Gerions lijf kleuren bezaten.

Zang XVIII regel 7, 8:

> De wal, die *tusschen* dezen kuil moet leiden
> Naar 't eind der rots is rond.

Wie verstaat dit? D. zegt duidelijk:

> De kring, die overblijft is rond derhalve
> Er tusschen put en voet des hoogen oevers.

Regel 31:

> Dat ieder ordlijk op de brug kon loopen
> Gelijk de Romers, om de digte hoopen
> Van volk in 't jubeljaar een middel vonden.
>
> *Daar ze allen naar den Burcht aan een kant zonden*,
> Sint Pieterwaarts. -

Dante zegt:

> Daar van een zijde allen 't voorhoofd keerden, enz.

Reg. 54:

> Door uwe klare tale,
> Die de oude wereld aan mijn geest *verkondde.*

D. zegt:

> Die mij aan de oude wereld doet gedenken.

Zang XIX reg. 15, worden putten beschreven waarin de Simonisten steken:

> 'k Mogt.... merken
> Dat gansch het... rotsgesteent vol gaten
> Van eene breedte was met ronde perken.

Onverstaanbaar! D. zegt:

> Ik zag.... op den bodem
> 't Loodkleurig rotsgesteente vol van gaten,
> Van een breedte alle, en rond was ieder.

Even onverstaanbaar is
Reg. 66:

> Hun scheen niet meerder diepte of ruim gelaten
> Dan dien mijns schoonen Sint Joannes tempel,

voor:

> Dan die zijn in mijn schoonen Sint Joannes.

Reg. 49 enz.:

> 'k Stond als een monnik wien werd opgedragen
> Des moordnaars biecht te hooren, die *in de aarde*
> Tot oponthoud des doods zijn hulp liet vragen.

Dante zegt zeer duidelijk:

> 'k Stond als een monnik, die de biecht neemt
> Den valschen moorder af, die reeds gestoken (in de aarde)
> Hem weder roept, opdat de dood zou toeven.

Maar: dat *in de aarde* is hier onverstaanbaar.
Regel 82:

> Want na hem komt hier *uit de westerstreken*
> Een herder zonder wet, met boozer zonden,

Op Bonifacius den paus doelende; moet zijn:

> Na hem zal komen
> Een herder, zonder wet, van 't ware Westen.

Uit de Westerstreken beteekent niets; daarentegen ligt in de uitdrukking *het ware Westen*, als tegenstelling van het *ware Oosten*, de zin van geheele duisternis.
Zang XX, 24:

> Zoo sterk verwrongen, dat het vocht der oogen
> Zelfs *tusschen 't achterlijf* was neergezegen.

Hier wordt den dichter, die duidelijk spreekt, onzin in den mond gelegd.
Reg. 25:

> Ik weende op een hoek gebogen
> Der harde klip; '*t geen* mij de gids deed vragen.

Wat beduidt dat: *'t geen.* In het oorspronkelijke is het volkomen duidelijk.
Reg. 112:

> Hij heette Euripilus, ik heb *zijn stappen*
> In mijn verheven treurspel *eens* bezongen
> Gij weet dat, want geen woord kon u ontsnappen.

Onverstaanbaar is dat *stappen* en dat *eens.* D. zelf zegt:

> Hij heette Euripilus en zoo bezingt hem
> Op eene plaats mijn hooge helden dichtstuk,
> Gij weet die wel, want gij kent het volledig.

Wie begrijpt in dat verband: *geen woord kon u ontsnappen*?

Om niet te breed te wezen, stap ik eenige zangen weer over. In zang XXIV echter mag ik regel 77 niet voorbijgaan. Het vers van Bohl luidt:

> Geen antwoord wordt door mij beschoren
> Dan 't handlen zelf: want, sprak hij, 't eerzaam vragen
> Moet zwijgende uit zich zelf tot daden sporen.

Wie begrijpt dit? D. zegt duidelijk:

> Ik geef u, zeide hij, geen ander antwoord,
> Dan slechts de daad, want eerbiedvolle vragen
> Behoort men door de handling te doen volgen.

Reg. 127:

> Hij wijk niet, riep mijn gids, dat hij dit wete.

Wat is dit? D. zegt:

> Ik tot mijn gids: zeg hem, dat hij niet vlugte.

Zang XXV reg. 25-27:

> Dit 's Cacus, sprak mijn meester, *van wiens werken*
> Men onder de Aventijnsche bergspelonken
> Herhaald een meer van bloed *heeft kunnen merken.*

Wat beduidt dat: *van wiens werken,* en *heeft kunnen merken?* Dante zegt duidelijk:

> Mijn meester zeide: hij is Cacus, onder
> Het rotsgesteent van 't Aventijnsch gebergte
> Deed menigmaal een meer van bloed hij vloeien.

Zang XXVI reg. 22-25: Wat beduidt:

> 'k Moet, wat 'k niet pleeg, mijn geest een teugel leenen,
>
> Om niet te gaan, waar deugd hem niet kan schragen,
> Zoo goed gesternt of beter iets 't verheven
> Mij schonk, behoor 'k mij zelf geen nijd te dragen, enz.?

Dante zegt:

> En 'k teugel mijn genie, meer dan 'k gewoon ben,
>
> Dat het niet snelle, waar geen deugd het leide,
> Opdat, zoo goed gesternt of beter oorzaak
> Mij 't goede gaf, ik zelf 't mij niet benijde.

Even onverstaanbaar is reg. 25-27:

> Ten tijd, dat zij, die de aarde licht komt geven,
> 't Gelaat ons 't minst verbergt, de vlieg moet wijken
> Voor 't muggenheer, enz.

Wat is dat: de vlieg moet wijken voor 't muggenheer?

Dante zegt: wanneer de vlieg plaats maakt voor de mug. Niemand zal in de eerste vertaling een teekening vinden van het invallen van den avond.

Zang XXVII reg. 46-48:

> En door Verrucchio's oude en jonge honden,
> Die eens Montagna tot den dood bestreden,
> Wordt, waar zij plegen, alles wreed verslonden.

Wie kan hier begrijpen, dat slechts *twee* bedoeld worden, vader en zoon door dat: *oude en jonge honden.* 't Moest heeten: oude en jonge hond. Dante zegt duidelijk:

> De oude en jonge bloedhond da Verrucchio; -

Even onverstaanbaar zijn reg. 88-90, van Paus Bonifacius VIII:

> Want elk, dien hij voor vijand hield, was Christen,
> En niemand was bij Acre in 's winnaars horden,
> Of sleet hetgeen des Sultans land en misten.

Dante zegt zeer duidelijk:

> Elk vijand, dien hij had, was immers Christen,
> Geen hunner was bestormer van Jean de Akre
> Of koopman in de landen van den Sultan!

Guido de Montefeltro gaat voort Paus Bonifacius te schetsen in zijn boosheid, reg. 94 en vervolg. volgens Bohl:

> Als Konstantijn Sylvester heeft gebeden
> Ginds in Soracte, om 't huidzeer te genezen,
> Zoo deed mij deze als meester voor hem treden,
>
> Om helper bij zijn hoogmoeds-koorts te wezen,
> Hij vroeg mij raad, en 'k zweeg dewijl zijn tale
> Me in elk woord een beschonkne heeft doen vreezen.

Is dit verstaanbaar? D. zegt duidelijk:

> Maar zoo als Constantijn bad aan Silvester,
> In den Sorakte, herstelling van melaatschheid,
> Zoo bad mij deze, dat ik hem als meester
>
> Van zijn trotsche koorts zou gaan genezen,
> Door mij naar raad te vragen, 'k heb gezwegen,
> Wijl zijne woorden mij beschonken schenen.

Even onverstaanbaar als onjuist is reg. 103 vv.:

> Gij weet ik sluit en open '*s hemels sfeeren*
> En daarvoor zijn twee sleutels ons gegeven,
> '*t Geen* wie mij voorging, geenszins kon waarderen.

Voor:

> Ik kan den hemel sluiten en ontsluiten,
> Gelijk gij weet; daarom zijn er twee sleutels,
> Die mijn voorganger niet wist te waarderen.

Vreemd klinkt in de eerste vertaling *dat sluiten en openen van 's hemels sfeeren*, en de laatste regel ervan is onverstaanbaar door: *'t geen.*

Zang XXVIII reg. 19 wordt eerst gesproken van al het in verschillende veldslagen gesneuveld volk, en dan volgt:

> Liet *dit* al zijn doorboorde leden gapen
> *Geen* zijn verminking, 't zou nog niets gelijken
> Bij de afschuw, dien Spleet Negen *ons liet rapen.*

De onduidelijkheid ligt in het verband met de voorafgaande versen en in de onderschrapte woorden.

Desgelijks regel 28-29:

> Terwijl strak starend hem mijn blikken meten,
> Zag hij mij aan, *sloeg 't hart op* met zijn handen.

Van Mohamed wordt dit gezegd. In het oorspronkelijke staat:

> Hij opende de borst met zijne handen.

Dit laatste is duidelijk, maar wie verstaat dat eerste: *sloeg 't hart op?*

Regel 49 zegt Virgilius tot Mohamed:

> Maar om hem alle kennis te doen proeven
> Moet ik, die dood ben, hier *zijn voetstap keeren.*

In het oorspronkelijke:

> Past mij, die ben gestorven, hem te leiden.

Dat *dood ben* en *voetstap keeren* is onverstaanbaar.

Regel 51:

> Dit is zoo waar als '*t u mijn taal mag leeren.*

Wie verstaat dit? In het oorspronkelijke heet het:

> Dit is zoo waar, als dat ik tot u spreke.

Even onverstaanbaar zijn regel 106, 117. - Desgelijks zang XXIX reg. 111, 135. XXX reg. 50, 71, 87, 130. XXXI reg. 35, 106, 107. XXXII reg. 59, enz. Ik heb slechts aangeteekend, wat mij bij het doorbladeren ontmoette; zulke onverstaanbare zinnen zijn er helaas al te vele; zij maken het den gewonen lezer onmogelijk, den dichter

te begrijpen, zij brengen duisternis in het lichtvolle verband, en berooven van al het genot der lezing.

En wat nu de *getrouwheid* der vertaling betreft, ook deze is op tallooze plaatsen niet voorhanden. Er zijn soorten van ontrouw, van welke ik slechts ééne aanstip; ééne, door het sleepend rijm meestal veroorzaakt, en waardoor de vertaler den dichter iets anders laat zeggen, dan hij werkelijk zegt, zoodat de schoone gedachte onzeker, twijfelachtig, ja vaak onverstaanbaar wordt uitgedrukt. Ik haal slechts weder eenige voorbeelden aan, zooals zij mij bij het doorbladeren in het oog vallen: Laat mij bij zang XIII eens beginnen, reg. 58, van Pietro delle Vigne:

> Ik ben 't, die beide sleutelen *mogt dragen*
> Van Fredriks hart, en die zoo zacht *kon wringen*
> Bij 't openen en sluiten naar behagen
>
> Dat 'k ieder schier uit zijn geheim *mogt dringen.*

Dat *mogt* dragen, *kon* wringen, *mogt* dringen, is telken male onjuiste vertaling voor: ik *droeg* de beide sleutelen, ik *wrong* ze zoo, ik *drong uit*, enz. Voor dit stellig spreken van den kanselier wordt nu, om het rijm te vinden, telkens een parafrastische, onzekere uitdrukking teruggegeven. En dit verwateren van de stevige, vaste woorden, die de dichter bezigt, loopt door de gansche vertaling, en in die mate, dat, zoo deze klip niet gemeden kon worden, het veel beter ware geweest, het gansche sleepende rijm eraan te geven. Want zoo krijgen wij een vervalsching van Dante's woorden in het groot, eene kolossale vermenging van wijn met aqua pura. Deze ontrouw in de vertaling geeft aanleiding tot gedurige onjuistheid mede. Ik citeer daarvoor slechts een enkel voorbeeld, zooals het boek mij openvalt. Zang XIX reg. 88 en verv. waar de dichter bij Paus Bonifacius staat:

> 'k Weet niet, of 'k soms verviel tot een vertooning
> Van dwaasheid, toen 'k dit antwoord *durfde* wagen:
> Och zeg mij: hoe groot was wel die belooning,
>
> Welke onze Heer Sint Petrus af *kwam* vragen,
> Eer hij de sleutels in diens magt *zou* stellen;
> Wis 't: volg mij, heeft hij hem slechts voorgeslagen.
>
> Geen der Apostlen *ging* Matthias kwellen
> Om goud of zilver, toen hij werd verkoren
> Voor hem, wiens booze ziel ter hel *moest* snellen.

In deze negen regels bevinden zich vijf ingesmokkelde werkwoorden

om het sleepend rijm te kunnen vormen, maar zij nemen juist de puntigheid, de concise dictie, de kracht der taal weg. D. zelf zegt:

Ik weet niet of ik hier niet al te dwaas was,
Toen ik hem in dit metrum gaf ten antwoord:
Zeg mij, hoe groot een schat wel onze Heere

Vooraf van Petrus vroeg, vóór hij de sleutels
Hem gaf in hoede. Zeker vroeg hij niets dan:
Kom achter mij. Ook Petrus en die andren

Begeerden van Matthias goud noch zilver,
Toen hij verkoren werd tot plaatsbekleeder
Van die zijn ziel door zonde had verloren!

Ik vertaal hier geheel vrij en zonder een oogenblik mij over de woorden te bedenken, en hoe weinig kunst in deze eenvoudige vertaling ligt, toch meen ik mij veel juister en door deze getrouwheid ook veel krachtiger te hebben uitgedrukt, dan het den Heer Bohl gelukken mogt, omdat hij met zijn sleepende Alexandrijnen moest zoeken te rijmen. Werkelijk doet hij Dante sleepen, hij trekt den grooten dichter een vrouwelijke sleepjapon aan, waarmede de dichter moeielijk voorttreedt, gedurig struikelt, en een vreemden gang verkrijgt, en allerlei vreemde bestanddeelen meesleept, gelijk de dames op straat met hare sleepjaponnen. Hij maakt Dante *niet kreupel*, niet *mank aan beide zijden* gelijk de Heer Ten Kate, volgens den vertaler, maar hij doet hem toch gedurig op zijn eigen gewaad trappen, en struikelen, wat wel eens aanleiding geeft tot lach en spot voor hen, die den statigen dichter zien buitelen bij de meest ernstige woorden, die hij uitspreekt. - Een enkel voorbeeld:

Zang XXIV bevindt zich de dichter in de laatste of tiende martelspleet bij de bedriegers v. 40 en verv.:

Toen wij dan op dien laatsten ringmuur waren
Der martelspleten, zoodat de *ingezeten*'
Zich aan ons oogen konden openbaren,

Toen troffen mij zoo onderscheiden kreten,
Dat 'k met de handen de ooren sloot, daar 't *stralen*
Der deernispijl mij heeft vaneen gereten.

Als 't lijden zijn zou, zoo de *hospitalen*
Van Valdichiaan in Juli's *heeter* dagen,
Maremma en Sardinië hun kwalen

In ééne groeve bij elkander *zagen*,
Dus was het hier, en zulk een stank steeg boven,
Als 't lichaam spreidt met *pestbederf geslagen.*

Dan wordt van *jammerhoven*, gelijk elders van *jammerlanen* gesproken, en daarop:

'k Geloof, men zag Egina nooit verkeeren
In grooter droefheid bij de kwaal van allen,
Toen zoo'n besmetting drong *door 's hemels sfeeren*

Dat ze elk gedierte plotsling zagen vallen
Tot zelfs de kleinste worm, en de oude volken
Uit mierenzaad herstelden hun getallen.

Naar, voor gewis, de dichters ons vertolken,
Dan hier de schimmen in verscheiden benden,
Die kwijnden in de duistre lijdenskolken.

Die humoristische *jammerhoven* en *lijdenslanen* bevinden zich niet bij Dante, maar worden hier door den Heer Bohl in de Hel aangelegd, gelijk die *heeter* dagen van Juli, want Dante spreekt alleen van den tijd *tusschen Juli en September.* D. zegt ook niet, dat de *hospitalen hun kwalen bij elkander zagen*, want hospitalen plegen dat niet te doen, maar spreekt van de zieken der hospitalen bovengenoemd, in eene groeve vereenigd. D. spreekt ook niet van een stank, die een met *pestbederf geslagen lichaam* verspreidt, maar die uitgaat van door verderf aangetaste leden. - D. spreekt niet van een besmetting, die drong *door 's hemels sfeeren*, dit zou ook wel niet kunnen gebeuren, maar van een bederf der lucht. D. zegt niet, dat ze *elk gedierte* ZAGEN *vallen*, *tot zelfs de kleinste worm*, maar dat die dieren alle omkwamen, enz. Het is wel een vermakelijke schets, die wij hier vinden, maar zoo maakt men den grooten dichter bespottelijk, misschien zonder het zelf te gevoelen!

En welk een afbreuk geschiedt door deze onverstaanbaarheid en onjuistheid der vertaling aan de welluidendheid van het vers, de derde onmisbare vereischte in de vertaling van een groot dichter. Wat zondenregister zou ik hier kunnen openen. Van af het horten en stooten der consonanten op elkander, van het geven van verkeerden klemtoon aan woord of naam, tot op het uitwisschen van de oorspronkelijke gedachte of van het veelbeteekenend beeld. Hoeveel gaat er dus van den geest en de kracht en de schoonheid van het gedicht voor goed en voor altijd verloren in de vertaling. De lezers vinden zich bedrogen in hun verwachting van waar, geestelijk genot. Ja zij gaan licht over tot de meening: D. is *niet* zulk een groot dichter, als er beweerd wordt, hij is zoo weinig of niet genietbaar, hij spreekt ruw en vreemd, en zijn gedicht is niet zoo verheven en bewonderingswaardig, dat men er zoo mee dweepen zou.

Maar dat zondenregister zal ik niet openen, want ik mag niet par-

tijdig zijn. Er zijn nl. werkelijk ook gedeelten, die tamelijk goed zijn vertaald, die beter gelukt mogen heeten, die meer getrouw, ook verstaanbaar, ja ook welluidend den dichter ons teruggeven.

Of daarom de sleepende Alexandrijnen terzine de éénig ware en voor een vertaling der Comedia in onze taal beste voetmaat is, ziedaar een vraag, waarover zeer verschillend zal kunnen geoordeeld worden. Stellig is zij de dichtmaat van het oorspronkelijke. Maar de Italiaansche taal behoort tot een ander stamgebied dan onze taal. De Romaansche talen wijken in het bezigen bij voorkeur vooral van het sleepend rijm sterk af van de Germaansche talen. Alle werkwoorden in het Italiaansch eindigen in een korte syllabe. In onze taal daarentegen heeft de contractie plaats gevonden in tal van werkwoorden, en deze kunnen dus niet eens gebruikt worden, en moeten telkens uitgesloten worden bij het kiezen der sleepende Alexandrijnen. Daardoor reeds alleen is het gebruiken van het sleepend rijm voor een vertaling van de Comedia een halsbrekend waagstuk. Met vermijding van het rijm zou de Alexandrijnsche sleepende maat het best nog gelukken, gelijk dan ook de vertaling van Philalethes daarvan een schoone proeve is.

Als de Heer Ten Kate het door hem gekozen rythmus *als het oorspronkelijke van Dante* voorstelt, heeft hij slechts gelet op de vervlechting van de driedubbele rijmen, die bij Dante plaats heeft, maar niet op het bewaren van den vrouwelijken uitgang voor ieder terzine. Hij heeft de gewone Hollandsche of Nederduitsche Alexandrijnen gekozen, en gebezigd, met dien verstande, dat hij een nieuwe eraan heeft toegevoegd, en deze in elkaar vervlochten heeft.

Wij vestigen nu onze aandacht op deze nieuwe vertaling. Ook hier hebben wij denzelfden maatstaf toe te passen, en dezelfde eischen van *verstaanbaarheid, getrouwheid* en *welluidendheid* te doen gelden als regelen van beoordeeling. Zij moeten bevredigend vervuld worden, zal de vertaling eenigszins gelukt mogen heeten. Wij kunnen echter dien maatstaf slechts nog aan enkele verschenen zangen aanleggen, en het zou kunnen zijn, dat de beoordeeling dier eerste zangen zeer verschilde van die der later verschijnende. Dit geldt ook het werk van den Heer Bohl, als hij het eerste Lied door het tweede en derde laat volgen. Als ZE. de hem door mij en ook wel door anderen aangewezen klippen gaat vermijden, als hij meer getrouw en verstaanbaar en welluidend *Vagevuur* en *Paradijs* overbrengt, dan hij *de Hel* heeft gedaan, zal ik niet de laatste zijn, om hem mijn dank te betuigen. De *Hel* is oneindig gemakkelijker te vertalen dan de beide laatste Liederen, die, mag ik zeggen, veel fijner, meer etherisch zijn gepenseeld. De zangen der Comedia verschillen onderling ook niet weinig in helderheid en algemeene verstaanbaarheid. De philosophie en godgeleerdheid spreekt vaak in bedekte, schoolsche en theologische vormen, het verhaal zelve van den

tocht, waar deze minder aan bespiegelingen plaats verleent, is meer gemakkelijk te verstaan en over te brengen. Er wordt bij de eerstgenoemde onderwerpen dieper en doordringender studie vereischt. Wee den vertaler, die vluchtig gaat werken, die niet eerst elken zang heeft bestudeerd en zich geheel toegeëigend.

De Heer Sythoff te Leiden heeft zich zeer verdienstelijk gemaakt door de vertaling van den Heer Ten Kate in zulk een schoonen vorm te kleeden. Met duidelijke letter op fraai papier in groot formaat belooft de vertaling van den Heer Ten Kate een sieraad te worden van in onze taal verschenen prachtwerken.

In terzinen afgedeeld, lokt zij uit tot kennismaking. De platen van Gustave Doré zijn eraan toegevoegd ter opluistering, telkens ingeleid door het erbijbehoorend motto van den dichter. Ook die platen verdienen beoordeeld te worden. Maatstaf tot hare beoordeeling zij de vraag: of zij getrouw, verstaanbaar en duidelijk de beelden en den geest van den dichter vertolken? Ook op die platen wensch ik bij gelegenheid terug te komen.

Ik ga thans enkele zangen beoordeelen. Ik kies thans weder den eersten tot meer uitvoerige critiek, omdat ik ook dezen in de vertaling van den Heer Bohl heb gekozen. Naast de vertaling leg ik den tekst, zooals Karl Witte dien gegeven heeft. Hier volge de zang:

Op 't midden van den reistogt van ons leven
Vond ik mij in een duister woud *verdwaald*,
Omdat de regte weg *mij* had begeven.

Ach, *hoe* dit wilde woud u afgemaald,
Zoo ongebaand, zoo ruw, *zoo dicht van blaren*,
Dat bij 't herdenken zich mijn angst herhaalt.

De dood alleen kan *wranger* smarten baren,
Maar, dankbaar voor het goede er mij *geschied*,
Verbaal ik al mijn *overig* wedervaren.

Hoe 'k binnen in dat woud kwam, *weet ik niet*,
Zoo had de slaap *met blindheid* mij geslagen,
Toen ik den *eenig* waren weg verliet.

Veel komt op een goed begin aan. De onderschrapte woorden laten hier alle iets te wenschen over. Vers 2 en 3 zijn bij Ten Kate eenigszins pleonastisch, niet bij Dante. Als iemand verdwaald is, spreekt van zelf, dat de regte weg hem begeven heeft. (D. zegt zelf:

Op 't midden van de reize van ons leven
Heb ik mij in een donker woud bevonden,
Zoo dat de regte weg mij was verloren.

Hoe moeijelijk ook te zeggen: hoe het ware
Dit wilde, ruwe woud, dit digte,
Dat in gedachte weer vernieuwt de vreeze).

Dante spreekt niet *van blindheid*, ook niet, dat die ware weg de *eenig* ware was.

Maar als ik nu een heuvel *op zag dagen*,
Ginds aan het uiteind van datzelfde dal,
Dat mij de borst van zooveel angst deed jagen,

Blikte ik omhoog en zag reeds overal
Zijn kruin in 't licht van die planeet *weerstralen*,
Die op elk pad ons veilig leiden *zal.*

Dante zegt: als ik gekomen was aan den voet van een heuvel, zag ik zijn schouders - bekleed met de stralen - der planeet, die iemand veilig leidt. Licht kon men deze opmerkingen kleingeestige vitzucht noemen; dat zijn zij echter niet. Ik had hier gaarne het beeld zien behouden van het stralenkleed om de schouders van den heuvel, als tegenbeeld van het donker woud, dat door zijn ruwheid hem zulk een schrik had aangejaagd.

Toen mogt ik van den schrik wat adem halen,
Die *lang* het *diep* mijns harten *had benauwd*,
Dien nacht, toen ik zoo bevend om *moest* dwalen;

En zoo als een, die hijgend *naar behoud*,
In 't einde op 't strand, *ontworsteld aan de stroomen*
Naar *'t dreigend meer* zich omwendt, en aanschouwt,

Zoo sloeg mijn ziel, *pas veilig opgenomen,*
Den bangen blik nog eenmaal *naar den grond*,
Die nooit een enkle levend *weer doet komen.*

De onderschrapte woorden geven hier en daar een onjuiste voorstelling of zijn in voegsels. D. zegt: toen was de vrees een weinig stil, die in het meer van het hart mij den nacht geduurd had, dien ik met zooveel jammer doorbracht. D. heeft voor: *hijgend naar behoud*, alleen het schilderende: met vermoeiden adem; voor: *ontworsteld aan de stroomen*, het duidelijke: uit zee ontkomen, voor: naar *'t dreigend meer*, het eenvoudige: het gevaarlijke water; voor: *mijn ziel pas veilig opgenomen,* het treffende: mijn ziel, die nog vluchtte, nl. schoon zijn lichaam reeds rust vond; voor: *naar den grond*, het werkelijk bedoelde: naar de engte, nl. waaruit hij ontkomen was; voor: *levend weer doet komen*, het juiste: levend laat, d.i. in leven laat.

Toen ik mij nu wat *ruste had vergond*,
Klom ik vooruit met afgemeten schreden,
Zoo dat de vaste voet steeds 't laagste stond.

Maar 'k was nog pas ter helling opgetreden,
Of zie, een panter als *de wind* zoo ligt,
En *vliegens vlug* met bontgevlekte leden,

Steeds *hield hij* mij hardnekkig *in 't gezicht*,
Ja *wist* mij zoo den doortogt *af te keeren*,
Dat ik mij vaak weer rugwaarts heb gericht.

De dag begon aan 's hemels *morgensfeeren*,
De zon rees op met heel die starren*rij*,
Die nevens haar *op 't liefdewoord des Heeren*

Zich 't eerst bewoog ter schoonste harmonij.
Het uur, 't saisoen, *de zoetheen*, *die me omringen*
Bezielden dus de goede hoop in mij,

Het wangedrocht de bonte huid *te ontwringen;*
Doch niet alzoo, of de oude schrik herrees,
Toen ik een leeuw mij in 't gemoet zag springen.

D. zegt in plaats van: *wat ruste had vergond,* het meer beteekenend: een weinig het vermoeide lichaam had neergevleid; in plaats van: *klom ik,* enz., het geheel anders luidende: hernam ik den weg door de woeste streek; *als de wind* en *vliegens vlug* zijn invoegsels. Voor *bontgevlekte leden,* wat weinig verstaanbaar is, heeft D. gevlekte huid. Voor: *steeds hield hij mij hardnekkig in 't gezicht*, het schijnbaar minder en toch meer beteekenende: hij verdween niet voor mijn gezicht. Voor: *ja*, *wist mij zoo den doortogt af te keeren,* het eenvoudiger: hij belemmerde zoo mijn weg. Voor: *rugwaarts heb gericht*, het juistere: heb ik mij omgewend, om terug te keeren. Voor: *de dag begon aan 's hemels morgensfeeren*: het verstaanbare: het was het begin van den morgen. Voor: *met heel die starrenrij*, het alleen bedoelde: met die (weinige, maar schoone) starren; voor: *op het liefdewoord des Heeren*: toen de goddelijke liefde; voor: *zich 't eerst bewoog:* deze schoone dingen (de schoone wereld) in beweging bracht; *de zoetheen die me omringen* is invoegsel. *Het wangedrocht de bonte huid te ontwringen*, is een geheel vreemde invoeging, Dante zegt dit niet. Voor: *oude schrik herrees* zegt D. iets anders, hij spreekt niet van *oude* schrik. Dat *springen* van den leeuw is mede invoegsel. D. zegt alleen, dat het gezicht van een leeuw, die nu verscheen, hem schrik gaf.

Hij kwam, *hij kwam* al hongrend *naar mijn vleesch,*
Het hoofd zoo hoog, zoo *grimmig* opgeheven,
Dat zelfs de lucht *te trillen* scheen van vrees.

De onderschrapte woorden zijn invoegsels. De laatste regel moet zijn: zoodat de lucht ervan scheen te vreezen. Wel wordt het sidderen van de lucht bedoeld, maar niet uitgedrukt, ja de uitdrukking

ervan opzettelijk vermeden, 't is hier nl. de fijnheid van Dante's penseel, die de verklaring van zijn beeld vermijdt, gelijk op zooveel andere plaatsen.

Toen een wolvin die zoekend omgedreven
Haar magerte met driften had belaân,
En reeds zoo velen in ellend deed leven.

En zulk een drukkende angst joeg zij mij aan
Uit loerende oogen, dat mij hoop en krachten
Ontzonken, om de bergnoogte op te gaan.

Zoekend omgedreven is in voegsel. *Haar magerte met driften had belaân*, klinkt vrij onverstaanbaar voor: die met alle driften beladen scheen in (niettegenstaande) hare magerheid. *Drukkende angst* is paraphrase voor: zij gaf mij zulk een zwaarte; *loerende oogen* is weder paraphrase voor: haar gezicht.

En zoo als een, *wiens wenschen en wiens wachten*
't Verkrijgen was, in de ure van 't gemis
Vertreurt en klaagt met alle zijn gedachten.

Hier wordt de gedachte der vergelijking zeer onduidelijk, ja misschien voor velen onverstaanbaar uitgedrukt. Dante zegt: en zooals hij, die gaarne wint (zich verrijkt), en komt de tijd, die hem doet verliezen (verlies aanbrengt);

Zoo zuchtte ook ik in diepe droefenis
Daar 't rustloos dier mij dwong weer af te stijgen
Tot waar de zon *niet langer zichtbaar is.*

Dante zegt: zoo maakte mij het dier zonder vrede, dat mij tegemoet komend mij allengskens terugdreef dáár, waar de zon zwijgt (die hem vroeger moed had in het hart gesproken, nl. door hare stralen).

Terwijl mij nu 't hobblig pad deed hijgen,
Daar stond er plotsling *in den schemerschijn*
Één voor mijn oogen *heesch* van 't lange zwijgen.

Voor: terwijl ik in de laagte stortte, toonde zich voor mijn oogen (iemand), die heesch scheen door langdurig zwijgen. De eerste regel bevat dus een geheel andere gedachte, *schemerschijn* past hier niet; en het was geen *heesche*, die verscheen, maar één, die heesch *scheen* omdat hij langen tijd geen woord uitte, maar werkelijk niet heesch was.

Nauw zag ik dien in de *eindlooze* woestijn,

Of 'k riep hem toe: ai, red mij, '*k ben verloren*,
Gij schim of mensch, of wat gij ook moogt zijn.

Lees voor *eindelooze:* groote, schrap: *ik ben verloren,* en verbeter den laatsten regel in: wie gij ook zijt, een schim of een werkelijk mensch. Gelijk de regel nu luidt, zou men nog aan een wezen moeten denken, dat noch schim noch mensch was, b.v. een engel, maar Dante heeft slechts aan één van de beide eersten gedacht.

Hij sprak: geen mensch: 'k was mensch, *maar lang te voren*,
Ik ben een *echten Lombardijer's zoon*,
Mijn ouders zijn in Mantua geboren.

Lees voor *lang te voren*: reeds, of vroeger; voor *echten Lombardijer's zoon*: mijn ouders waren Lombarden; voor *in Mantua geboren,* Mantuanen van vaderland.

'k Zag 't licht sub Julio, maar spâ, mijn woon
Was Rome, toen de goede August regeerde,
Ter tijde van der Heidnen lewgengoôn.

Dante zegt: ten tijde van de valsche en verleidelijke goden. Het eerste adjectief doelt op de nietigheid, het tweede op de verleidelijkheid dier goden.

'k Was dichter en mijn *stouter* zang vereerde
Anchises' *vromen* zoon *vol heldendeugd*,
Die Troje ontvlood, *toen haar de vlam verteerde.*

Virgilius spreekt niet vergelijkenderwijs van zijn Aeneïs, noemt zijn held niet *vroom* maar rechtvaardig, laat *vol heldendeugd* weg, en zegt, dat die held van Troje kwam, toen het trotsche llion verbrand was.

Maar gij, gij keert tot zooveel ongeneugt,
Wekt dan die blijde berg niet uw verlangen,
Die de oorzaak en 't begin is aller vreugd.

Virgilius vraagt *waarom* hij zich keert tot zooveel ellende, *waarom* hij den blijden berg niet beklimt.

Zijt gij dan die Virgiel, die bron van zangen,
Zoo statig golvend voor 't verrukt gezicht,
Dus antwoordde ik, met vuurgloed op de wangen.

Dit vers doet mij leed voor den Heer Ten Kate. *Een bron*, *die statig golft*, zal er wel in de gansche wereld niet te vinden zijn. Dante zegt: zijt gij die bron, die zulk een rijken stroom van spreken verspreidt (uit laat vloeien). Lees voor het onzekere: *vuurgloed op de wangen*: beschaamd voorhoofd. - *Verrukt gezicht* is in voegsel.

O aller dichtren *eeuwige* eer en licht!
Mogt thans bij u de groote liefde iets wegen,
Die *dag en nacht* mij *kluisterde* aan uw dicht.

Eeuwige is invoegsel. D. spreekt van de lange oefening en de groote liefde, die hem aandreef (Virgilius') boekrol te zoeken. *Dag*, *nacht* en *kluisterde* zijn invoegsels.

Mijn meester en mijn voorbeeld, *wien ik zegen,*
'k Dank u dien schoonen stijl en u alleen,
Waardoor ik zooveel eere heb gekregen.

Zie 't wilde dier, *dat mij terug doet treên*,
Verlos me o *wijze!* 'k voel *mij 't bloed bevriezen*,
Want *doodschrik vaart door al mijn polsen heen.*

Wien ik zegen is invoegsel. Lees voor *mij terug doet treên*: mij heeft om doen wenden; schrap: *mij 't bloed doet bevriezen,* en maak van dien *doodschrik* alleen een beven.

Ging ik zoo voort, ik zou langwijlig worden met het aanteekenen van schijnbare kleinigheden. Ik wil dus korter zijn, en alleen nog wijzen op meer bepaalde fouten:

Gij moet u *hier* een anderen reisweg kiezen,
Sprak hij bij 't zien van mijn *beschreid gelaat,*
Wilt ge in dit woud het leven niet verliezen.

Het ondier toch, waarom ge *in tranen baadt*,
Laat niemand door, maar *immer op haar hoede*
Tobt ieder af, tot ze *eindlijk* hem verslaat.

Ze is boos van aard en van zoo fel een woede,
Dat zij nog nooit haar lust bevredigd heeft,
Maar meerder hongert, naar zij meer zich voedde;

Veel dieren zijn, waarmeê ze *in vriendschap leeft*,
Maar *groeit hun tal*, straks zal de windhond nadren,
Door wien het wangedrocht in smarten sneeft.

Die zal *noch geld*, *noch goedren* zich vergaadren,
Verkwikt door 't heil, dat liefde en deugd geniet;
Naast beide Feltro's woonden eens *zijn vaadren.*

Hij redt Itaalje, '*t lang verneerd gebied,*
Waarvoor Camille en Turnus wierd verslagen,
Eurialus en Nisus 't leven liet.

Die zal het dier door alle steden jagen,
Tot dat hij haar ter Helle wederzond,
Waaruit de Nijd het eerst haar op deed dagen.

Zoo volg mij dan *nog op deez' eigen stond:*
't Is u ten beste, ik zelf zal u geleiden,
En voer van hier u de eeuwige oorden rond,

Waar gij 't gehuil der wanhoop onderscheiden,
En 't wee zult zien dier *schimmen van voorheen*,
Die *vruchteloos* een tweeden dood *verbeiden.*

Virgilius ziet niet Dante's *beschreid gelaat*, maar ziet hem schreien, roept hem, niet omdat hij in dat woud *het leven zou verliezen*, maar opdat hij daaruit zou ontkomen, zegt hem niet, dat hij *in tranen baadt* over het ondier, wat bespottelijk klinkt, maar waarover hij gilt, nl. uit angst. Dat ondier, die wolvin, laat niemand door 'langs haren weg', maar dit laatste is uitgelaten; dat het zou zijn: *immer op haar hoede* wordt niet gezegd, evenmin, als dat het *eindelijk* verslaat. Het *leeft* niet *in vriendschap met* veel dieren, maar koppelt er zich mede. Het nadren van den windhond is niet afhankelijk van het groeien van het getal dier dieren. Die windhond zal zich noch met land, (d.i. veroverde landen) noch met metaal (d.i. rijkdom) verzadigen, zegt Dante, maar met wijsheid, liefde en deugd, en niet, zooals Ten Kate hem laat zeggen, *verkwikt* enz., waardoor de tegenstelling tusschen de aardsche en de geestelijke spijs verloren gaat. *Hij redt Italië* minder, dan dat hij: het heil zal worden van dat lage (vernederde) Italië waarvoor de maagd Camilla, enz. Virgilius vermaant Dante hem te volgen; zoo denk ik, zegt hij, en beslis ik, en zonder die vermaning: *nog op dees eigen stond.* Dante zal niet *het wee van die schimmen van voorheen* zien, maar die oude treurende schimmen zelven, die niet: *vruchteloos een tweeden dood verbeiden*, maar: die ieder den tweeden dood krachtig (ter hulpe) roepen.

Ook zult gij hen zien, die, in 't vuur te vreên,
De zoete hoop bezitten van na dezen,
Wanneer dan ook den hemel in te treên,

En wenschtet gij tot daar uw vlucht gerezen,
Dan nadert u een meer verheven geest;
Na mijn vertrek zal die tot gids u wezen.

Virgilius zegt: dat zij in het vuur tevreden zijn, omdat zij hopen te komen, wanneer dan ook, tot de zaligen, en, zoo Dante wenscht tot dezen op te klimmen, dat dan eene meer dan hij (Virgilius) waardige ziel zal komen (dus niet een meer verheven geest, want deze uitdrukking is een dubbelzinnige naam), bij wie hij hem bij zijn vertrek zal laten.

Want Hij *wiens naam der heemlen hemel vreest*,
Heeft mij geen toegang tot zijn Bijk beschoren,
Wijl ik zijn wet weerspannig ben geweest.

Hij heerscht alom, maar o, daar Boven gloren
Zijn hof, zijn troon, *de volheid zijner eer.*
Welzalig dien Hij daar heeft uitverkoren.

En ik tot Hem: o dichter! bij dien Heer,
Voor wien ge op aard niet neer hebt mogen knielen,
Red me uit dit kwaad en *mooglijk nog* veel meer.

Voer mij naar 't oord dier *afgescheiden* zielen,
Dat ik de poort des heil'gen Petrus groet
En de andren zie, die, *ach! zoo hooploos vielen.*

Toen trad hij voort en 'k volgde voet voor voet.

Dante zegt: in plaats van *Hij wiens naam* enz.: de Keizer, die Boven regeert, wil niet, dat men door mij in zijn stad kome. Dit is een gansch andere gedachte, dan Ten Kate uitdrukt. Hij heerscht alom, en regeert daar, daar is zijn stad en troon. *De volheid zijner eer* is in voegsel.

In plaats van: *voor wien gij niet hebt mogen knielen*, zegt D.: dien gij niet gekend hebt. De hardheid der eerste uitdrukking, het onbillijke daarin, verdwijnt geheel bij Dante. In plaats van: *red mij uit dit kwaad en mogelijk nog veel meer*, zegt Dante: ik bid u, opdat ik dit kwaad en erger ontvliede, leid mij, enz. *Dat mogelijk nog veel meer* is zinstorend, want D. bedoelt de folteringen der hel, deze zijn dat *ergere*, dan wat hij tot nog toe ondervonden had. *Afgescheiden zielen* is een moderne uitdrukking, die niet past in Dante's mond, en in plaats hiervan en van die *ach zoo hooploos vielen* staat bij Dante: leid mij daarheen, waarvan gij spraakt, zoodat ik de poort van Petrus zie, en hen, die gij zoo droevig maakt (teekent).

Doch genoeg reeds, om aan te duiden, dat de vertaling van Ten Kate eene zeer vrije, en ofschoon schijnbaar zeer verstaanbare, toch dikwijls eene ontrouwe moet heeten. - Wat welluidendheid betreft, zoetvloeiendheid, gemakkelijken versbouw, enz. mag zij terecht geprezen worden. Dat zij zich wachte voor holle, hoogdravende zinnen, gelijk wij er enkele aangewezen hebben: niets is verder verwijderd van den geest van Dante, dan ledige woordenpraal.

Gaarne had ik terstond hier laten volgen een beknopte critiek van enkele volgende zangen, maar ik heb ditmaal reeds over zooveel plaats in *De Tijdspiegel* beschikt door deze beoordeeling van den eersten zang van den Heer Ten Kate, en door die van enkele plaatsen der vertaling van den Heer Bohl, dat ik hier moet eindigen. Wellicht dat ik later nog in de gelegenheid ben om te wijzen op de behandeling van enkele plaatsen uit de latere zangen, die boven anderen voor een goede vertaling belangrijk mogen heeten.

Thans eindig ik met het door den Heer Ten Kate boven zijne vertaling geplaatste opschrift

de Hel.

In een grootsch werk de schepper van zijn taal,
En 't heerlijkst ooit in menschentaal geschreven,
Waarin niet slechts de middeneeuwen leven,
Maar 's levens polsen kloppen allemaal.

Der volkren dichter, door zijn volk verdreven,
En vogelvrij verklaard, in zegepraal,
Op vleuglen van 't Genie naar 't Ideaal
Der Liefde, zijn Beatrix, opgeheven!

Van uit den diepsten nacht in 't hoogste licht
Trapswijs geklommen, wordt zijn Hemelsch Dicht
Symbool der weergeboorte uit zonde en smarte,

Die 't menschlijk leven godlijk loutren moet.
Zoo schildert met zijn tranen en zijn bloed
Deez' Dante in beelden 't drama van elk harte.

Dit motto is dus eigenlijk niet dat der *Hel* alleen, maar tevens van Vagevuur en Paradijs. Ach! waarom altijd die aanmerkingen der critiek! Hoe gaarne zou men alleen prijzen!

U.W. THODEN VAN VELZEN.

Aanmerking: In het eerste gedeelte mijner beoordeeling leze men bl. 156 voor *Longtellen: Longfellow.*

Geen alledaagsch verschijnsel.

De familie Mixpicle door Catharina F. van Rees. 's-Gravenhage, D.A. Thieme, 1877.

Voor een vijf en twintig jaren was eene schrijvende vrouw in ons landje nog een merkwaardigheid, een verschijnsel waarover iedereen verbaasd stond als over een soort van natuurwonder. Men haalde de schouders op en vroeg: ‘Hoe krijgt zij het in haar hoofd!’ ‘Waar haalt ze den moed vandaan?’ Het klein getal van de drie, vier eerste heldinnen van de pen werd echter snel gevolgd door een steeds breeder wordende schaar van vogeltjes van allerlei veeren, die deels op eigen wieken een wijle rondfladderden, deels gedragen werden op krachtige pennen van andere vogels, die een vermaarden naam voerden.

Velen traden af na ons enkele staaltjes van grooter of kleiner gaven geschonken te hebben en menig vrouwelijke letterarbeid van den laatsten tijd getuigde *voor* een onbetwistbaren aanleg maar *tegen* de omstandigheden, die haar geen gelegenheid geboden hadden zich door ge-

noegzame opleiding te vormen, en veelbelovende talenten hebben wij als half- en gebrekkig ontloken knoppen zien verdorren en afvallen.

Onder de vrouwen, die zich echter wisten staande te houden en wien het gelukte hare werken in steeds volmaakter vorm te gieten, die met moed en kracht alle hinderpalen overwonnen en die zonder kunstmatige begunstiging van deze of gene club of richting een eigen baan zich afbakenden, eischt ongetwijfeld Mejuffrouw Catharina F. van Rees onzen eerbied en onze bewondering.

Ik spreek zonder persoonlijke vooringenomenheid; ik heb de geachte schrijfster slechts een paar maal gezien. Ik beoordeel haar boekwerk dus zonder angstvallige consideratie, die de waarheidlievende schrijfster trouwens van niemand zal begeeren.

Maar ik voel mij na de lezing van de familie Mixpicle gedrongen om mijne vreugde te uiten, dat wij in onze taal van vrouwenhand zulk een degelijk en merkwaardig boek ontvingen, dat het huiselijk leven ons in zoovele nuances maalt, op eene wijze die het werk voor oud en jong aanbevelenswaardig maakt.

Een overzicht van het geheele plan, van den ontwikkelingsloop der voornaamste karakters en toestanden, van een roman van drie deelen te geven is eene wijze van doen, die ik liever voor goed zou zien afgeschaft, dan dat ik in verzoeking zou komen mij daaraan schuldig te maken. Ik wil alleen zeggen dat het plan alleraardigst is opgezet en belangwekkend volgehouden. Het bezit van zekere in de Oost zoekgeraakte erfenis is de band die al deze ten tooneele gevoerde familiegroepen vereenigt, en de invloed dien deze te wachten erfenis op de verschillende individuen gehad heeft in onderscheiden tijdperken is zeer onderhoudend en verrassend ingekleed. Ik wil de intrige echter niet verraden en alleen aanwijzen waardoor het werk zich onderscheidt boven zeer vele van onze hedendaagsche lettervruchten.

Het is een volwassen en gezonde vrucht, niet onrijp van den boom gevallen om achter een bedrieglijk blosje van ziekelijke gevoeligheid de wormstekigheid van valsche begrippen en onedele beginselen te verbergen. Over al de groepen en tafereelen ligt een rein en edel waas en het gansche boek is doorademd van de zuiverste humaniteit.

‘De familie Mixpicle’ is een familieroman, waarin het huiselijk leven in al zijn omvang en diepe beteekenis met zijn lief en leed, licht en schaduw ons voor oogen is gesteld. Mevrouw Van Hagen, de fijnbeschaafde, maar arme ontvangersvrouw is eene zeer schoone figuur; en het om deze koesterende zon vereenigd gezin levert schoone en aantrekkelijke groepen en belangwekkende toestanden op. Dit gezin vormt de kern van de zeer afwisselende tafereelen, want de schrijfster ontwikkelt eene verwonderenswaardige kennis van alle mogelijke levensomstandigheden en betrekkingen. Zij toont ons op verschillende graden den zegenrijken invloed van brave en verstandige ouders op hun kroost tegenover de gevolgen van verkeerde leiding, waar vaderlijke ruwheid

de fijngevoeligheid niet verschoont en het eergevoel niet ontziet in jonge harten, maar eischt dat het temperament zijner kinderen beantwoorden zal aan een willekeurig gekozen ideaal van kracht en moed, waarmede de natuur hen niet bedeelde. Zulk een onverstandig vader is de anders zoo beminnelijke en goedhartige Majoor met zijne snapachtige huisvrouw, figuren die met zoo natuurlijke kleuren gemaald zijn, dat elk onzer de zoodanigen onder zijne kennissen zal meenen gezien te hebben.

De phantastische verschijning van de overgevoelige Betzy, zoowel als van hare ziekelijke moeder, hebben beide hooge poëtische bevalligheid, terwijl het geheimzinnig karakter des vaders en vooral zijn tragisch einde met krachtige trekken geschetst is, die het groote plastische vermogen van de schrijfster sterk doen uitkomen.

De betrekking en invloed van vader, moeder en kinderen - van broeders en zusters - van vrienden en vriendinnen, 't is alles met groote levenswijsheid en treffende waarheid uit het leven gegrepen en geestrijk opgevat. In zekeren zin is het werk een zedekundige roman, die deze buitengewone eigenaardigheid heeft, dat er nooit in gepreekt wordt of gekapitteld. De schrijfster laat ons leven met al die verschillende familieleden van het geslacht Mixpicle. Wij volgen hen op den voet; wij voelen hun hart van edele aandoeningen kloppen of wij zien de hartstochten hunne gelaatstrekken ontstellen - wij zien ze vooruitgaan op den weg van strijd tot overwinning of achterwaarts gaan op duistere paden. En ofschoon de godsdienst hier weinig besproken wordt, rust de wortel van deze hier in het leven gebrachte moraal in een diep en warm godsdienstig gevoel.

De schrijfster bewijst met treffende voorvallen, dat het wrang en bitter is te zondigen, ook al draagt die verborgen zonde de begeerlijke vrucht van rijkdom, weelde en genot, eer of aanzien. Zij bewijst dat het hoogste geluk op aarde alleen in zelfopofferende liefde des harten bloeit.

Behoef ik het te zeggen, de familie Mixpicle kan ook, als men wil, een tendenz-roman genoemd worden, maar dan in den besten zin des woords. De schrijfster bepleit zonder eenige overdrijving het recht der vrouw op ontwikkeling van hare talenten in de bekoorlijke figuur van de schalksche Dolly en het vraagstuk der harmonische en natuurlijke ontwikkeling krijgt in menig geestig geteekend kindergroepje vele merkwaardige bijdragen.

De groote en kleine kinderen die hier optreden zijn geen marionetten in zedekundige japonnetjes, maar ze zijn springlevend. Het zijn geen overspannen theaterfiguren, maar ware menschen, en als wij getroffen op vele dezer schilderijtjes staren is het of de figuren uit de lijst komen en bij ons plaats nemen. De gesprekken zijn levendig en onderhoudend en menig schoon gezegde of menige pikante opmerking zal zich in het geheugen mogen prenten, ja menige bladzijde voert ons op tot ernstige gedachten en verhevene aandoeningen.

Het is een werk zooals elk weldenkend mensch het zoo gaarne uit de hand van eene vrouw zal ontvangen, een boek dat goed moet doen overal waar het gelezen zal worden.

Nergens vinden wij zoetsappige sentimentaliteit, maar telkens frisch en diep gevoel - geen ziekelijke dweepzucht, maar gezonde humaniteit en degelijke practische levenswijsheid spreken op ieder blad in een aantrekkelijken, kalmen, zuiveren stijl, dien ik niet beter kan omschrijven dan door hem te noemen de natuurlijke welsprekendheid van edele gevoelens en zuivere beginselen. Een enkele maal zou ik een paar onbehaaglijke woorden willen geschrapt zien, waar de schrijfster der natuur al te dicht op den voet volgde; over sommige passages zou ik ook meer duidelijkheid verlangd hebben, want niet altijd kan men even gemakkelijk al de takken van dezen rijken stamboom uiteenhouden.

De intrige is kunstig verwerkt en houdt den lezer voortdurend in spanning, maar ik had die toch wel wat eclatanter willen zien oplossen, ofschoon de lezer waarlijk dien prikkel niet behoeft om met groote belangstelling de verschillende stroomen en beekjes, langs welke wij gevoerd worden, te volgen, omdat dit boek zich bovenal kenmerkt als een karakterkundige roman. - De eigenaardigheden van de meest uiteenloopende inborst en den meest verschillenden aanleg zijn met ongewoon talent ontleed en in de fijnste schakeeringen nagegaan.

De familie Mixpicle overtreft daardoor schier al wat wij in onze taal zien verschijnen. De schrijfster laat ons voelen hoe reeds in het kind de man en de vrouw der toekomst zich kenschetst - en wat er van zijn aard wordt onder goede of kwade invloeden. Zij laat ons opmerken, hoe die karaktertrekken zich allengs ontplooien door de omstandigheden, en toont ons langs welke verschillende wegen het kwaad bij den een of de verzoeking bij den ander veld wint. Trapswijze zien wij den geldgierige, den jaloersche, den hoovaardige in zedelijke waarde dalen, hoewel hij uiterlijk in bloei en voorspoed toeneemt, terwijl de nederige, de werkzame, de edelmoedige sterk wordt in den strijd op het harde pad der beproeving en ontbering. Ik moet de verzoeking weerstaan om menig belangwekkende personage te gedenken en afzonderlijk te bespreken, maar men leze zelf en herleze menige groote waarheid, menig schoon gezegde.

Het is in zeker opzicht jammer dat zulk een degelijk boek als feuilleton geplaatst is geworden, daar die versnipperende wijze van uitgaaf den indruk van een werk als dit niet weinig afbreuk doet.

Het verheugt mij dus van harte de familie Mixpicle in de Guldens-editie als met nieuwen glans te zien verschijnen, en het zal mij verblijden dezen schoonen roman meer en meer te zien gewaardeerd.

'*s-Hage*, Juni.

ELISE VAN CALCAR.

Aan beiden dank!

Kerstcantate. Gedicht van Prof. C.P. Tiele voor vrouwen- of kinderstemmen met begeleiding van orgel of piano, gecomponeerd door Richard Hol. Groningen, P. Noordhoff en M. Smit.

De muziekgeschiedenis wijst op twee groote componisten van de 16de en de 17de eeuw, als de stichters van eenen nieuwen muziekstijl. Aan den eerste, Ludovico Viadana, ontleenen de kerkconcerten hunnen oorsprong; de tweede, Giacomo Carissimi, was de uitvinder der kamercantate. Het doel om de tot nog toe heerschende, strenge en gebrekkige 'Tonsatz' van het contrapunt met de nieuwere, liefelijkere muziek-richting te vereenigen, werd er door bereikt. Uit het oratorium geboren, draagt de cantate er het ernstige, kerkelijke karakter van, terwijl ze nochtans in uiterlijken vorm, door het dramatisch recitatief en de dramatische melodie, meer aan den operastijl herinnert. Na de reformatie verving de cantate bij de Protestanten de mis en vooral Bach oefende er zijn kracht op om muziek en woorden geheel in overeenstemming te brengen met de godsdienstoefening. Trouw werd hij hierin bijgestaan door den geleerden theoloog en streng orthodoxen predikant, Dr. Deyling (geb. 1677), die gewoonlijk zijn geheele preek uit den dagtekst ontwikkelde. In den geest van dezen dagtekst maakte Bach zijne muziek en zond ieder keer vóór den aanvang der kerk verschillende cantatenteksten, die op dien dag betrekking hadden, aan Dr. Deyling, waaruit deze dan zijn keuze bepaalde. Hierdoor ontstonden de vijf jaargangen van Bach's kerkcantaten, 380 in getal, waarvan er echter een 180tal verloren gingen. Andere groote componisten beproefden evenzeer hun talent op de cantate, totdat men zich meer op de instrumentale en de operamuziek begon toe te leggen, en de kerkmuziek, vooral door Mendelssohn, in den vorm van psalm werd ingevoerd.

Daar evenwel het recitatief, de aria, de beurtzang en het koor binnen het bereik der cantate liggen, is het geen wonder, dat ze het burgerrecht behielden. De nieuwe Kerstcantate van den Heer Richard Hol getuigt ervan. Dat de componist die voor vrouwen- of kinderstemmen schreef, kan dit muziekstuk slechts tot aanbeveling strekken, want van dergelijke composities is geen overvloed. Het gebrek aan vrouwen-zangvereenigingen zal hiervan wel de voornaamste schuld dragen; ook op dit terrein moet de productie eenigermate tred houden met de concurrentie. Richard Hol staat met deze cantate geheel op Mendelssohn's bodem, en wel zoozeer in zijn schrijfwijze, dat men hem liefst wat meer originaliteit had toegewenscht. Met uitzondering van eenige passages is de compositie hoogst eenvoudig en melodisch, 'tgeen zeker een der eerste vereischten is voor het doel waarvoor ze geschre-

ven werd. Toch schijnt ze ons nog te zwaar voor kinderstemmen. Deze zijn gewoonlijk niet toonvast genoeg, om zich zuiver staande te houden bij een beweeglijk accompagnement, zooals in n° 3 het geval is; bovendien houdt de componist zich met zijne modulaties ook niet altijd op het standpunt van jeugdige zangers. Als vrouwen-cantate verdient echter dit muziekstuk - waarvan bovenal n° 1 Allegretto con moto zoo uitstekend den verdienstelijken tekst wedergeeft - allen lof en wenschen we het een goede ontvangst toe bij het zanglievend vrouwelijk publiek.

Een belofte.

De erfenis van den Burgemeester. Eene vertelling door A. Werumeus Buning, Luitenant ter zee. Leiden, A.W. Sijthoff.

't Was een warme dag. Ik had het bovenaangekondigde boekje gelezen. Daarop had ik een ander boek in handen genomen en was onder het lezen van Nederland's heldendaden ter zee een weinig aan het soezen geraakt waardoor ik in een visionairen toestand verviel.

't Was mij, of Michiel Adriaansz. de Ruijter mij verscheen, nadat hij een kijkje genomen had in onze marine. Hij liet mij op zijn gelaat wel eenigszins vermoeden hoe hij over den tegenwoordigen staat van zaken dacht, maar ik schrikte een weinig toen hij met forsche stem vroeg: ‘Waar is mijn vloot? Waar zijn mijn zeehelden? Waar is de gebruinde en door den kruitwalm bestoven Janmaat gebleven?’ maar toen op min of meer weemoedigen toon: ‘Zijn wij nog meester van de zee, en dwingt de Hollandsche vlag nog overal respect en reverentie af?’

‘Och, bestevaêr,’ was mijn antwoord, ‘gij komt, neem 't mij niet kwalijk, uit de nachtschuit. Onze tijd is een geheel andere dan toen gij den baas speeldet op het ruime sop. Wij zijn veel kosmopolitischer geworden. In uw tijd was het optrekken: nul ik houd er één; wij hebben ons meer toegelegd op deelen....’

‘En daar, zijt ge, naar ik merk, ver in gevorderd, zoo ver, dat er bij mijn zeemanseer slechts een klein deeltje voor u is overgebleven.’

‘Ja, maar daar kunt gij, die uit een verouderden tijd zijt met al zijn hooghartige en ruwe gebreken, het fijne niet van vatten. Wij zijn in beschaving, in algemeene menschenliefde, met terzijdestelling van alle baat- en veroveringszuchtige begrippen, zoover vooruitgegaan, dat ik graag geloof dat 't u voor de oogen begint te schemeren.’

‘Vooruitgegaan! Mooie vooruitgang, bij alle roerpennen! In mijn tijd meester van de zee, en nu....’

‘Een volk, dat mede aan het hoofd staat der beschaving.’

‘Ik begin u te begrijpen: geen vechtpartijen meer, omdat je bang

bent dat de splinters van je beschaafd werk zouden afvliegen. Ha, ha, man! je weet je onmacht op een beschaafde manier te verbergen'

Op het woordje 'onmacht' werd ik toch een weinig kregel.

'Wat, onmacht!' riep ik uit. 'Neem dan eens kijkje in onze Oost en West en zie hoe onze vlag dáar wordt geëerbiedigd; hoe Janmaat nog altijd klaar staat met de lont, om uit uw tijd te spreken, aan het zinkgat te brengen op de wenken van onze dappere zeeofficieren, die met hun tijd zijn meegegaan.'

Terwijl ik dus sprak, viel De Ruijter's oog op den geïllustreerden titel van Buning's boekje dat op mijn tafel lag, en met een glimlach om de lippen zei hij: 'Dat zie ik: met hun tijd gaan ze mee. Nu 't is gemakkelijker een vertellingje te schrijven dan den vijand uit zijn nest te halen en te verjagen; gemakkelijker dan met een: jongens, nou erop los! onder een kogelregen koers op den vijand te zetten, de enterhaken bij de hand te hebben en op het vijandelijk dek te springen.'

'En meent ge dan, dat onze geletterde zeeofficieren, als 't erop aan komt, dat ook niet doen zouden?'

'Letters kauwen, of op den vijand houwen, dat is heel wat anders.'

'Met uw welnemen, Admiraal; maar in onzen tijd worden de zeeofficieren heel anders opgeleid dan in uw tijd. Zij moeten, bij zooveel veranderde omstandigheden en zooveel nieuwe uitvindingen in de krijgsmanskunst, heel wat letters kauwen en heel wat studeeren voor het heldenvak dat ze gekozen hebben. Zij krijgen thans meer een academische vorming.'

'De klomp op het zeenat was onze academie,' gromde De Ruijter.

'En dat is hij nog,' antwoordde ik hem; 'met dat onderscheid, dat als onze adspirant-officieren op het schip komen, ze al heel veel weten wat ze dáár niet eerst behoeven te leeren. Vandaar die veelzijdige ontwikkeling waardoor vele zeebevelhebbers zich onderscheiden. En wie zou het wraken dat de man, die na ernstige studie een niet minder ernstige maatschappelijke betrekking vervult, verpoozing zoekt in het vermeien van zijn geest op letterkundig gebied?'

'Ik hoor u met genoegen mijn latere zeemakkers verdedigen. Ja, er zit in de Hollanders nog altijd hart voor de zeebonken. Maar zeg me nu eens: waar handelt dat boekske over? Volgens den titel zeker wel niet over zeeslagen, of banken en klippen in het vaarwater?'

'In een eigenlijken zin niet. Toch trekt het te veld tegen vijanden op zedelijk gebied, die niet minder kloek en dapper behooren bestreden te worden dan de vijand op het ruime sop.'

'Met de pen!'

'Die kan scherp genoeg worden, als ze, zooals hier de gierigheid, de kwaadsprekendheid en andere ondeugden treft. En als er achter die pen een hart zit dat klopt voor het reine en goede, een hart dat karakters weet te waardeeren, dan stuurt zij in den rechten koers. En wat de banken en klippen betreft, onze Luitenant heeft ze op de kaart

van het hart wel degelijk aangewezen: banken en klippen, waarop men, als men geen oog in het zeil houdt, zou kunnen verzeilen en stranden.'

'Maar wat wil de man dan eigenlijk met dat boekske?' was de ietwat driftige vraag van den Admiraal.

'Hij wil een oude waarheid verkondigd en aangeprezen hebben, dat namelijk het goede zooveel beter is dan het kwade.'

'Dat mag ik hooren. Zulke borsten lijken me, als ze dien regel ook aan boord, waar ze er overvloedig gelegenheid toe hebben, altijd maar in praktijk weten te brengen. Als ze nu maar niet wat veel uit de hoogte spreken en het bij hen niet gaat: de beste stuurlui staan aan wal.'

'Daar is onze schrijver te nederig toe. Hoor maar, wat hij omtrent zijn van wal steken betuigt: dat hij niet tot de uitgave van zijn vertelling besluiten kon dan onder belofte, dat hij zijn best zou doen mettertijd iets beters te leveren.'

'Dat bevalt me. Zulke goede voornemens geven goede verwachting. Iemand die zijn zwakheden kent is geen zwakkeling. Ik zie Janmaat liever een klein heldendaadje verrichten, dan dat ik hem over zijn heldendaden hoor uitweiden.'

'En me dunkt, gij zult nog meer met hem ingenomen worden, als ge weet, dat hij in zijn vlag het devies voert: Al doende leert men.'

'Dat devies had ik ook kunnen voeren. Want zoo iemand heb ik dat ondervonden, sedert ik de lijnbaan verliet....

Het visioen verdween, en toen ik weder in mijn normalen toestand kwam, begreep ik, dat ik al heel wat van het boekske van onzen zeeofficier gezegd had. Jammer, dacht ik bij mij zelven, dat ik De Ruijter niets van dien ruiterlijken dokter gezegd heb. Dat is een man die zeker in zijn smaak zou gevallen zijn: recht door zee, op den man af, met een beslistheid die tot gehoorzamen dwingt. Maar dan zou ik hem de heele vertelling hebben moeten mededeelen. Laat hij haar zelf nalezen. Maar zie, daar zou ik haast weer in dezelfde soezerij vervallen.

Meent de Heer Buning zelf, dat het juist de 'voordracht' was, waaraan hij voor het grootste deel den bijval te danken had, dien zijn vertelling ondervond, wij hebben hem niet gehoord en mogen het dus niet tegenspreken. Wij houden hem aan zijn belofte, dat hij zijn best zal doen om mettertijd iets beters te leveren, en meenen reden genoeg te hebben voor de verwachting om die belofte vervuld te zien.

Of een koperen klopper op de deur van een - schoon dan ook oud - huis in een niet zoo geheel klein stadje, bewoond door een rechter bij de Arrondissements-Rechtbank, in den tijd van Kweekscholen voor Meisjes en Hoogere Burgerscholen tehuis behoort, zouden we betwijfelen.

En of Multatuli's 'n, z'en, d'er, m'n onbepaalde navolging verdient, zouden we wel willen vragen.

H.

Decies repetitum.....

De Boertige Zangster door J. van Oosterwijk Bruin. Zesde druk. Deventer, A. ter Gunne.

Onze taal is in verhouding tot de meeste talen, en dit vooral op het gebied van werkzaamheid van den geest en het afgetrokkene, rijk in synonyma of bijna synonyma. Niet het minst is dit het geval voor de soort van letterkunde, waartoe het werk behoort dat wij hier aankondigen. Onwillekeurig kwamen ons, behalve dat 'boertig,' nog 'koddig, potsig, kluchtig, grappig, snaaksch, luimig' voor den geest, alle woorden die althans hetzelfde genre aanduiden, nuances mochten we zeggen van het komische, meer of minder nauw verwant aan hetgeen men het *bas-comique* noemt. Ons volk had er dan ook nog al een slag van weg en betoonde zich daarmede vrij ingenomen, gelijk tal van dichters en ook rijmelaars die dichtsoort met meer of minder gaven en geluk beoefenden. Zelfs onze beste oude schrijvers en poëten, zij mochten in hunne overige werken ernstiger stof behandelen, leverden daarvan de proeven. Men denke slechts aan Bredero, aan Hooft en diens Warenar, Huygens en zijn puntdichten, Cats en Vondel, in eene volgende eeuw aan een Langendijk, De Lanoy, en nog later Focke Simonsz., Van Zeggelen, om niet van zoovele anderen te spreken, wier voortbrengselen wij zouden kunnen kenschetsen als humor laag bij den grond, terwijl enkelen slechts nu en dan wat hooger vlucht namen of iets dieper gingen, gelijk Focke in zijn Proeve van een ironisch-komisch Woordenboek, in zijn Leven van Graaf Demon, Lucifer de Groote e.z.v., hetgeen wij van onze humoristische Albums veelal niet kunnen zeggen.

Zoo gaf Van Oosterwijk Bruin voor een veertig of vijftig jaren zijn Boertige Zangster in het licht; een titel die ons aan een naklank uit de vorige eeuw doet denken, waarmede ook de inhoud niet in strijd is. Keuze van stof en wijze van behandeling hebben dikwijls iets gekunstelds, iets geknutselds, iets gemaakts en expresselijk daartoe vervaardigds; het zout is nu en dan smakeloos. Het is alsof de auteur dikwerf zocht naar iets, waarop nog wel wat te maken was. Van eenigszins scabreuze onderwerpen, waarvan onze oudere dichters geenszins vies of vreemd waren, heeft V.O.B. zich geheel onthouden, en van dien kant kan men zijn zangster overal den toegang gunnen.

Men bespeurt wel, dat wij voor ons niet hoog loopen met het werk. Toch willen we het in geenen deele onbepaald afkeuren, en voor velen zal het, gelijk dat *zesde druk* getuigt, eene amusante lectuur zijn. Ook in de boekenwereld mag en moet verscheidenheid wezen, en wij smaden den man niet, die zijn aardbeien misschien met te meer smaak gebruikt, omdat hij geen ananas proefde.

En zoo ga die zesde druk van ‘De Boertige Zangster’ de wereld in, om burger en boer te vermaken, en hem desnoods nog wat meer te doen denken en somwijlen te lachen, dan hij dit anders zou doen. Letter en druk zijn zeer goed, en vorm en vignetten op den omslag en het titelblad met het werk niet in tegenspraak.

CH.

Vertalingen en herdrukken.

Prudence Palfrey. Door Thomas Bailey Aldrich. Uit het Engelsch door T.H. de Beer. Amsterdam, Gebroeders Kraay. 1875.

Dat er een ‘A m e r i k a a n s c h e humor’ bestaat, ‘die volgelingen trekt, alleen omdat ze doet lachen’, wil ik den heer De Beer, den verdienstelijken vertaler van dit boekje, niet toegeven, om de eenvoudige reden, dat een schrijver, die alleen grappen en grillen verkoopt, geen humorist is. Het lachverwekkende op zich zelf kenschetst volstrekt niet, wat wij gewoon zijn humor te noemen; en omdat dit in Amerika zoowel als overal elders erkend wordt, acht ik het geheel overtollig, tot karakteriseering van Aldrich's humor, te verzekeren, dat hij meer doet dan aan 't lachen maken. Neen, zonder voorbehoud zet ik boven deze aankondiging ‘Amerikaansche humor’, en begin met den heer De Beer lof en dank toe te brengen voor zijne inleiding bij het Nederlandsche publiek van dezen echten humorist uit Amerika, te liever, omdat hij het zoo goed doet.

Het is ieders werk niet, in eene andere taal terug te geven wat een humoristisch schrijver in zijne eigene heeft te boek gesteld; maar ik geloof, dat onder de behandeling van den heer De Beer niets van het fijngevoelige en geestige, van het tot een glimlach of tot medelijden stemmende, noch ook van het sarcastische, verloren is gegaan, dat het oorspronkelijke bevat, al kan ik het niet met de vertolking vergelijken, tenzij, dat Aldrich fijngevoelig, geestig enz. is in zulk een overtreffenden trap, dat ik er mij geen denkbeeld van kan vormen. De Hollandsche bewerking is dit alles overvloedig genoeg; en als de Amerikaan meer van dien aard uitgeeft, houden wij ons aanbevolen voor eene vertaling van dezelfde hand.

Wat den inhoud betreft vermeld ik alleen, dat de auteur in dezen kleinen Amerikaanschen roman eene liefdesgeschiedenis geeft van twee jongelieden, die het alles behalve gemakkelijk hebben voordat zij hun doel bereiken. ‘*The old story*’, zal men zeggen; maar in spijt van allen, die van de aankondigers van romans breedvoeriger inhoudsopgaaf eischen, deel ik van de intrigue of van het beloop van dit verhaal niets meer mede. Ik onthoud mij in den regel van meer dan zulk eene korte opgaaf, omdat men zoo licht te veel verraadt van hetgeen eerst al lezende moet gevonden worden, en dit de begoocheling verbreekt, waarin een goed romanschrijver zijne lezers weet te brengen. Gaande gehouden nieuwsgierigheid is een der hoofdvoorwaarden van het genot, dat romanlectuur verschaft. Als men een verhaal voor de eerste maal leest, moet men niet weten hoe het afloopen zal. Is het zóó verdienstelijk geschreven, dat men het gaarne herleest, dan doet er dit niets toe; maar een aankondiger mag zich niet aanstellen alsof hij dit

vooruit weet te bepalen. Zelfs al veronderstelt hij, op goede gronden, dat eenig werk van smaak den grootsten opgang maken en bij herhaling ter hand genomen worden zal, mag hij, door zijne indiscrete onthulling van het geheim der ontknooping, het genot der eerste lezing niet vergallen. Wie daarom met mijne wijze van aankondigen geen vrede heeft, leze mij niet en neme zelf het boek ter hand, waarvan hij weten wil wat er in gedrukt staat.

Om op Aldrich terug te komen, beaam ik ten volle, wat de heer De Beer in zijn Voorbericht van hem zegt: dat hij ‘tot het laatst toe den lezer in spanning weet te houden, zonder dat deze (hij) in 't minst vermoeden kan hoe 't zal afloopen.’ Reden te meer om van den loop des verhaals niets meer te zeggen.

Niet dus over den inhoud, maar wel over den vorm en de hier ten tooneele gevoerde karakters, heb ik nog iets in 't midden te brengen. Al zijn alle genres goed, behalve het vervelende, en is er bij Aldrich van verveling zoo weinig sprake, dat men zijne *Prudence Palfrey* uno tenore doorleest, van 't begin tot aan het einde geboeid door zijne plastische voorstelling, die u personen en zaken als voor de oogen toovert, - al is er dus van dezen kant niets op zijne wijze van verhalen aan te merken, toch acht ik het gebrek aan kunstvaardigheid of aan geoefendheid in het opzetten van een roman, als een schrijver begint met de volle aandacht van den lezer te vestigen op, of geheel zijne belangstelling in beslag te nemen voor eene persoonlijkheid, die weldra blijkt volstrekt geen hoofdrol te vervullen. Het is zeker zeer interessant op zich zelf, te weten hoe Ds. Wibird ‘uit zijne zaken gaat’; maar nu hij geen hoofdpersoon is, nu zijne aftreding alleen dienen moet om te laten zien, hoe de vacature ontstond, die later door een ander wordt vervuld, is er te veel werk van hem gemaakt. Zelfs dat zijn huis, nog bij zijn leven, het tooneel wordt, waarop een verliefd paartje elkander ontmoet, motiveert dit niet genoeg. Ook geldt hetzelfde van de manier, iemand eerst voor eene gesloten deur te plaatsen en dan hem daar zoo lang te laten staan totdat in een paar volgende hoofdstukken is verteld, wie die iemand is en wat hij daar komt doen. Men zal misschien zeggen, dat men een humorist van zulke afwijkingen van de regels der kunst geen verwijt mag maken, of dat het zijn privilegie is, slechts met zijn eigen humeur te rade te gaan en neder te schrijven, wat hem invalt, mits hij het slechts zoo doet, dat de eene of andere zijde van zijn talent goed uitkomt, onverschillig of het rechtstreeks of zijdelings met het verhaal in verband staat..... Ik heb er vrede mede, mits men het niet onvoorwaardelijk prijze of als navolgenswaardig voorstelle.

Ook wat de karakters betreft heb ik eene opmerking. Allen zijn, dunkt mij, goed opgevat, goed geteekend en goed volgehouden. Alleen voor Ds. Dillingham maak ik eene uitzondering. Voor de mooie buitenzijde is hij te leelijk van binnen, of, beter gezegd, naar beide kanten te veel gechargeerd. Ook de overdrijving van den humorist - een zijner eigendommelijkheden en zijn recht - heeft hare grenzen.

Met mij zal echter de lezer zich verkneuteren in de geestige wijze, waarop Aldrich den mooien en welsprekenden herder door zijne lieve schaapjes laat aanhalen en bewierooken. Knappe jonge dominés naloopende en pantoffels voor hen bordurende jonge dames krijgen hier een welverdiend lesje; en de arme aanbidstertjes van Ds. Dillingham zullen leelijk op hare neusjes gekeken hebben, toen zij hem beter leerden kennen. Maar, hoe hij dezen predikant ook geschilderd hebbe, ik wil den Amerikaanschen auteur helpen vrijwaren voor eene insinuatie, die allicht een onhandigen aankondiger of resencent uit de pen valt, namelijk, die van met deze

schildering een ook in Amerika eerwaardigen stand van mannen te hebben willen verdacht of belachelijk maken. ‘Men’ mag gerust vragen ‘zijn er zoo?’ - zooals ik eens een ongenoemden recensent in dit Tijdschrift(*) zag doen - of: levert Amerika zulke predikanten op? Maar een stap verder te gaan en ook

(*) *Tijdspiegel* 1875, Dl. II, bl. 368 en 369.

te vragen zijn ze zóó? vind ik belachelijk en ten eenenmale ongeoorloofd. Een romanschrijver neemt zijne personen uit alle standen, zooals in zijne kraam te pas komt, en teekent ze goed of slecht, niet om in hen al hunne standgenooten te karakteriseeren, maar omdat op alle sporten der maatschappelijke ladder goeden en slechten gevonden worden, of wilt gij, beteren of minder goeden, daar niemand het een of het ander is in volstrekten zin. Alleen in geval hij eene geheele categorie van menschen voorstelt als tot de minder goeden te behooren, bijvoorbeeld, zooals Lynn Linton doet in hare *Patricia Kemball*, op wie ik de aanmerking maakte, dat zij onder alle aristocraten, welke zij laat optreden, geen enkel edel mensch plaatst, en de mooie rollen uitsluitend aan de democraten toekent, - alleen in dit geval komt de vraag te pas: zijn ze zóó? Zoo zou een auteur blaam verdienen, die alle mannen en vrouwen van orthodoxe richting als verborgen zondaars of huichelaars afschilderde. Maar als er orthodoxe dames, op wie niets te zeggen valt, in een roman optreden -, als reeds in de eerste hoofdstukken een echt godvreezend en rechtschapen vader wordt geschilderd, die uit oprechte vroomheid ijvert voor rechtzinnigheid in de leer, en als later de zoon, een der hoofdpersonen van het verhaal, erkent, dat hij zijn levensernst, zijne godsdienstig-zedelijke beginselen, in één woord zijn godsdienst juist aan dien vader heeft te danken, dan verraadt het, op zijn zachtst gesproken, groote oppervlakkigheid, als een recensent van den schrijver beweert, dat hij lijdt aan ingenomenheid tegen de orthodoxen, bij het bittere af!.....

Zooals ik boven zeide, het is om Aldrich te vrijwaren voor eene dergelijke ‘bittere’ insinuatie, dat ik dit schrijf. Hij moge al een zeer verwerpelijk type van, zooals wij hopen, alleen in Amerika te vinden predikanten geschetst hebben, hij behoort daarom nog niet bij Jan Rap en zijn maat te huis, die met al wat ‘Dominé’ heet den spot drijven of alle Evangeliedienaars voor domkoppen of huichelaars uitmaken. Ware dit het geval, hij zou geen humorist zijn. Of is het niet eene eigenaardigheid van den waren humor, dat hij in de slechtste menschen nog het goede opmerkt en van de edelste de gebrekkige zijde niet voorbijziet? Men leze daarom *Prudence Palfrey* zelf, en men zal instemmen met mijn lof en dank den vertaler toegekend voor de moeite, die hij zich gegeven heeft om Aldrich goed Hollandsch te laten spreken. Ook de uitgever zorgde voor eene flinke en handige uitgaaf, die de lectuur nog prettiger maakt.

Kampen.

J. HOEK.

Mengelwerk.

Cornelius' reisvrienden.
(*Slot.*)

Dezen en bijna den geheelen volgenden dag zag ik het vriendelijk gezelschap niet weder, slechts nu en dan een enkele hunner.

Eigenlijk vermeed ik hen, want ik vreesde, dat juffrouw Guurtje dieper in mijn hart had gezien dan mij aangenaam kon zijn, ofschoon er ook oogenblikken aanbraken, dat ik naar haar verlangde om nog eens met haar over Elize te kunnen spreken, doch ik bleef standvastig en wandelde alleen mijn weg. De D'Albains, de Theunissen, Von Pallandt en Zwavel waren onafscheidelijk geworden, alleen Frambosico handhaafde zijn isolement, behalve dat hij somtijds een praatje met mij hield; 't vereerde mij zeer. Zoo geschiedde het ook op den avond des daags vóór mijn vertrek. Hij kwam naast mij zitten. De kleine oogjes van den Israëliet blonken zoo vroolijk, als had hij pas een lot uit de loterij getrokken, alles aan hem had plezier, tot zijn dunne grauwe bakkebaardjes toe. Zijn fijne lippen, die op vele lange lettergrepen een dubbelen klemtoon legden, kwamen dicht aan mijn oor en zeiden: ‘ik moet u eens iets vertellen, mijnheer Cornelius.’ Hij sloeg zijn aristocratische handjes in elkaar, lachte smakelijk en tevens zoo bedaard als een man van overleg dat alleen vermag, en vroeg me: ‘Heeft u wel ooit iemand een liefdesverklaring hooren doen? Niet op het tooneel, maar een heusche?’ Toen ik ontkennend antwoordde, vertelde hij mij, dat hij op een stoeltje achter een priëel gezeten had en daar juffrouw Grietje en mijnheer Zwavel had gevonden. ‘Ik kon hen maar even zien door een heel klein gaatje, maar ik zette mij op mijn teenen en zag, dat ze elkaâr aankeken, als een paar torteltjes.’ De heer Frambosico had, onder ons gezegd, zelf wel iets van een torteltje als zijn nieuwsgierig kopje me zoo zoet en schuin aanzag.

‘En hoe ging dat?’ vroeg ik belangstellend.

‘Allereenvoudigst’, antwoordde de Israëliet. ‘Zwavel had gedurende

eenige oogenblikken zijn puntig gelaat naar juffrouw Theunissen gewend, - zoo ziet u, - en trachtte haar met zijn kijkers te betooveren, maar dit deed de dame zóó pijnlijk aan, dat zij zich eenigszins omkeerde en slechts nu en dan haar oog opsloeg, om van ter zijde te zien of dat vreemde spel nog voortduurde. En dit laatste, moet je weten, deed zij toevallig juist toen Zwavel gereed was tot spreken, en zoo moest zij hem wel aanzien, toen hij..... ja, wat denkt u wel, dat hij zei?' vroeg Frambosico, terwijl zijn kleine oogjes zich verontrustend uitzetten.

Ik haalde mijn schouders op. 'Ik heb nooit in zulk een geval verkeerd,' antwoordde ik.

'Nu, kennelijk geroerd, riep hij, ongeveer op den toon van iemand die in de benauwdheid zit: 'Mejuffrouw O!!'

'Dat 's weinig', zei ik.

'Maar 't was genoeg. Een lettertje op den juisten toon uitgesproken' hernam Frambosico, zijn ondeugenden wijsvinger opstekende, 'kan over iemands toekomst beslissen, mijnheer Cornelius! Dat "O!" was zoo verpletterend voor juffrouw Grietje, dat zij met een hoogen blos haar oogen neersloeg, en, in haar maagdelijken schroom, niets anders kon uitbrengen dan "Ach!" Maar 't was schier onverstaanbaar, zoo zacht als een zuchtje.' De heer Frambosico beproefde het, maar hij was te mannelijk om vrouwelijke teederheid na te bootsen.

Ik beweerde, dat hij het zeer verdienstelijk deed, en deze loftuiting had ten gevolge, dat mijn vriend nog plastischer voortging:

'De jonkman sloeg daarop eensklaps zijn beide handen met zekeren hartstocht op zijn knieën, stak grinnekend zijn hoofd nog meer vooruit om de oplossing van het groote raadsel in Grietje's oogen te lezen, terwijl haar lippen zich plooiden tot een kuischen engelenlach, tot een engelenlach,' herhaalde Frambosico, iets hemelsch op zijn gelaat te voorschijn roepende, zoodat hij er werkelijk in alle eer en deugd verleidelijk uitzag. 'En zoo staarden zij elkander aan', vervolgde hij, 'ze biologeerden elkaar, en hoe luider Zwavel hi, hi, hi snoof, hoe hoorbaarder de dame bevende zuchtjes uitblies. Langzamerhand kwam er beweging in het lichaam van den rentmeester; zijn hoofd, zijn armen, zijn beenen werden verrukt, en daar juffrouw Grietje haar linkerhand aan haar boezem bracht, zeker om haar hart te steunen, en zij haar hoofd boog, kon het niet anders of.....'

De heer Frambosico sprak niet verder, maar strekte plotseling zijn armen uit en plooide zijn lippen tot een kus, waarvan 't alleen maar jammer was, dat hij niet beantwoord kon worden.

'Dat was dus een declaratie zonder spreken', zei ik.

'Juist! Een bewijs dat hun liefde de ware was. Amor, gij diendet dat te weten, mijnheer Cornelius, is niet slechts blind, maar in zijn beste oogenblikken stom daarbij. Eerst later hoorde ik Zwavel iets zeggen. Hij trok zich even terug uit de omhelzing en vroeg gevoelvol:

‘Ik kan 't haast niet gelooven, lieve, maar zijn die molens van uw Pa allen onbezwaard?’ En toen het meisje lachend ‘ja’ knikte...

‘Nu?’

‘Moest ik hoesten en maakte ik, dat ik wegkwam.’

Met beide ooren had ik naar dit verhaal geluisterd, niet alleen omdat het voor mij een nieuwen waarborg voor mijn 30 gulden bevatte, maar dewijl er met het oog op mijn vermoedelijken aanval op Elize's hart wel wat uit te leeren viel. Totnogtoe had ik mij met romanvoorstellingen beholpen, hier was realiteit, die alles overtrof. Maar ik had weinig tijd tot peinzen.

Juist kwamen de Hollanders binnen met stijve buigingen voor Frambosico en heel vriendelijke handjes en lachjes voor mij. Zij schenen allen vol te zijn van het Schwanthaler Museum. ‘O, mijnheer Cornelius, dat moest u zien,’ riep mevrouw D'Albain met geestdrift op den toon van een lief bevel, ‘wat een heerlijke rondingen aan die figuren!’ En om geen twijfel over te laten aan de waarheid van die uitspraak, vervolgde zij: ‘Von Pallandt zegt het ook, en ware Schwanthaler nog in 't leven, dan zou hij hem opgedragen hebben zijn buste te vervaardigen’. Mevrouw Theunissen knikte bij deze woorden met een wonderlijke vrijpostigheid, die haar sinds gisteren eigen was geworden, en haar echtgenoot stemde op zijn eigenaardigen toon mee in 't choor, door te roepen: ‘dat 's maar waar, aan de Zaan kan je daarnaar fluiten!’ Van verre stonden Zwavel en zijn Dulcinea als de kostbare bezem van dit tafereeltje. Het brave Grietje had een zedig blosje en was met den merkwaardigen jongeling in een stil gefluister verdiept. Mijn hart ging open toen ik hun aangezichten, bestraald door het licht der reinste liefde, aanschouwde, en ik stond op het punt met hun geluk te dwepen, toen ik juist juffrouw Guurtje zag zitten, nog even ernstig, als toen ik haar gisteren middag verlaten had, steeds starende naar dat tweetal, dat haar jaloezie of ergernis wekte. 't Was of de verliefden niet tegen die koele blikken bestand waren, want eerst zag Grietje, daarna Zwavel haar aan, en weldra voegden zij zich bij de anderen, die nevens mij hadden plaats genomen. Zwavel's handdruk was hartelijk als altijd en juffrouw Grietje knikte teeder, en toen ik den rentmeester vroeg, of hij vandaag veel plezier gehad had, lachte zijn bewegelijk hoofd met zenuwachtige schokjes en draaide hij op zijn ééne been tweemaal in het rond, wat met het oog op de constructie van zijn onderstel wel iets van een kunststuk had.

Onder deze bedrijven verdween Frambosico en verscheen Von Pallandt. We hadden nog maar even met elkander gesproken, of hij stelde mij voor morgen het uitstapje, waartoe men besloten had, mee te maken. ‘Naar Nymfenburg’, zei mevrouw D'Albain met iets bekoorlijks op haar gelaat, als wilde zij een klein voorproefje te genieten geven van

wat ons te wachten stond. Ik had echter vele verontschuldigingen. ‘Ik zal morgen middag vertrekken.’

Dat speet allen.

‘Doch dan kan u ons toch vergezellen, we zullen vóór den eten terug zijn’, hernam Von Pallandt. -

‘Maar de dames hebben mij zooveel schoons van Schwanthaler's Museum en werkplaats verhaald.....’

‘Ja, maar uw gezelschap en dat voor 't laatst!’ sprak mevrouw D'Albain, en in dien geest uitten zich de Theunissen, Zwavel en de rijke Hagenaar. Ik was ijdel genoeg om te wankelen. Terwijl ik nog bij mezelf overlei, hoorde ik echter eensklaps: ‘Kom, ik zou het maar doen, mijnheer Cornelius!’ 't was de stem van Guurtje, die mij heel vriendelijk toelachte, en voor dat laatste bezweek ik.

Ik heb me zelden ter ruste gelegd met heerlijker gedachten aan den afgeloopen dag en schooner vooruitzichten voor den volgenden, dan dien avond. Dat verbond tusschen Zwavel en Juffrouw Grietje voor de eeuwigheid gesloten, vervulde mijn gemoed met teedere aandoeningen en dan stelde ik er mij alles van voor morgen met de blond gelokte vriendin van Elize te wandelen en over haar te spreken. Wat kwam het er ook op aan of zoo'n gulle ziel in mijn hart las! Onder dergelijke overdenkingen sliep ik in, om reeds vroeg te ontwaken met het beeld van Von Pallandt voor mij. Nog altijd zweefde de vraag mij voor den geest, waar ik hem ontmoet kon hebben. Doch ditmaal niet vruchteloos. Juist toen ik voor den spiegel stond - de lezer vergeve mij mijn openhartigheid, - en den kam in mijn haar zette, werd mijn geheugen wakker. 't Was wezenlijk waar, ik had hem vroeger eens gesproken in Den Haag en nog niet zoovele jaren geleden.

Toen ik beneden kwam om te ontbijten, zat de groote man reeds aan tafel. Ik bezag hem nog eens nauwkeurig; daar kon geen twijfel aan zijn. Ik herinnerde me nu zelfs den klank van zijn stem, meende ik. Wij spraken ondertusschen over allerlei; hij verhaalde mij, dat zijn geslacht tot in het midden der 16de eeuw in Zuid-Duitschland gewoond en de reformatie het naar Holland verdreven had, voorts handelden wij over Haagsche autoriteiten en eindelijk over de Hollandsche gasten. Ruiterlijk erkende hij, dat de onbeschaafde rondheid van dien Zaandammer hem honderd percent beter beviel, dan dat geheimzinnig zwijgen en de teruggetrokken houding van D'Albain en Frambosico, die z.i. bepaald parvenu's waren.

‘Mijnheer Von Pallandt’, zei ik, ‘als u 't niet reeds lang bezat, zoudt ge thans mijn hart stelen, want ook ik kan alles dulden en verdragen, behalve dat monsterachtige wezen, dat zich als een gek aanstelt, om wijs te schijnen, dat glacé handschoenen aantrekt om zijn

grove vingers te verbergen en groote woorden spreekt om het gebrek aan innerlijke beschaving te bedekken; ik haat de parvenu's en wie op hen gelijken, de duivel hale die verkleede apen!'

'Nobel gedacht en gesproken', sprak Von Pallandt, mij de hand reikende.

'Maar nu we toch onder ons zijn', ging ik voort, 'een Cornelius, wiens voorouders onder de Prinsen steeds leden van 's lands Staten geweest zijn, is aan zichzelf en zijn voorgeslacht verplicht, dunkt me, de beschaving ook uitwendig te toonen, waarmee de opvoeding der eeuwen zijn innerlijk wezen heeft getooid.'

'Waarachtig!' riep Von Pallandt, die nu naast me stond, met klimmende bewondering uit.

'Welnu dan, daar is één punt, waarop me dat tot nog toe niet gelukken wil'.

- 'Maar, mijn waarde Cornelius, ge zijt de meest volmaakte gentleman, dien ik ooit ontmoet heb!'

''t Zij zoo' - antwoordde ik, 'doch u zal moeten toestemmen, dat mijn haren - enfin, ik wil eerlijk zijn, eens heeft u mij eigenhandig gekapt.....'

'G - v - d - m -' klonk het.

'Ik weet, dat u met zeldzaam talent de schaar hanteert, en nu....'

De heer Von Pallandt was verdwenen.

Daar stond ik alleen - en dat was minder, maar 't ergste van 't geval was, niemand, zelfs niet mevrouw D'Albain, heeft den aristocratischen man ooit weer gezien.

Het was ruim negen uur, ook de familie Theunissen en D'Albain hadden ontbeten. Daar eerst kwart over tienen de rijtuigen zouden voorkomen, besloten zij nog een kleine wandeling door de stad te maken. Misschien komt Von Pallandt ons wel tegen', zei mevrouw D'Albain, doch ik zag er te zeer tegen op haar genoegen zoo vroeg in den ochtend te vergallen, om iets te laten merken van 't geen ik wist. Juffrouw Grietje gevoelde wat hoofdpijn, zei ze, en excuseerde zich. Zwavel moest nog verschijnen, de jongeling kon zeker niet ontwaken uit zalige droomen. Weldra kwam hij echter beneden en zijn Grietje alleen vindende, zocht hij met haar een tafeltje op, ver verwijderd van een paar Fransche en Duitsche familiën, die het ontbijt gebruikten. Ik verstak me, geroerd bij 't aanschouwen van zooveel geluk, achter een krant, om even later geweldig op te schrikken. Driftig werd de deur opengesloten, zoodat allen, behalve het lieve paartje, omkeken. Een forsch man, rood van gelaat met witten baard en donkere oogen, stapte binnen, zag de zaal rond en liep regelrecht op den heer Zwavel af, dien hij onzacht bij de schouders greep en trillend van woede toesnauwde: 'zoo ben je daar, vlegel!'

Helaas, ik moest het begrijpen, dat was de 'beul'!

Een Amsterdamsch handelaar is in zijn dagelijksch leven reeds een

geagiteerd wezen. Maar stel u voor, zoo iemand plaats nemende op 't spoor, met zijn handen op zijn knie, zijn hoofd eenigszins vooruit, in spanning rond zich starende, zoodat het zou kunnen schijnen alsof de trein voor hem alleen zoo snel ging, steeds denkende: ‘was ik er maar, als ik hem in mijn kluiven krijg’; zoo voortsporende langs den kortst mogelijken weg per dag- en nachttrein naar Munchen, en eindelijk daar aangekomen, zich geen tijd gunnende om te ontbijten, maar op zijn slachtoffer lossprингende - en ge begrijpt welk een verwoesting zoo'n schepsel in het paradijs der pas ontloken liefde moest veroorzaken.

‘Dag oom’, antwoordde Zwavel, bestorven van schrik, ‘u hier?’

‘Spreek je nog’, stotterde de beul, op den grond stampende.

‘Mijn meisje, oom’, vervolgde het slachtoffer, bleek als de dood, op juffrouw Theunissen wijzende.

‘Je meisje!!’ Daar klonk een woeste schaterlach, zoodat de kamer dreunde, alle gasten hun ontbijt vergaten en naar het hoekje zagen, waar de dikke roode man stond. ‘Moest je daarom van mij en je arme broers en zusters het geld bij elkaar bedelen, God beter 't, om het hier te verteren. Ik.... Ik....’ maar de voogd kon niet verder spreken.

‘'t Was mijn geluk, Oom’, riep Zwavel triomphantelijk, ‘niet alleen heb ik het hart van juffrouw Theunissen veroverd, maar ik ben rentmeester geworden!’

De dikke man scheen niets verachtelijker te vinden dan die twee conquêtes, op nieuw volgde er een uitbarsting van woede en sarcasme.

Juffrouw Grietje deed ondertusschen een poging om in zwijm te vallen en Zwavel zag rond of er ook een van dat nobele gezelschap verscheen, dat hem zoo hoogachtte, eindelijk vond hij mij en riep: ‘O, mijnheer Cornelius, kom eens hier!’

Ik kwam en allen kwamen, tot de kellners toe.

‘Ben ik geen rentmeester van Von Pallandt geworden?’

‘Dat zijt ge’, antwoordde ik, ‘ja, mijnheer, uw neef spreekt de waarheid.

‘Wie is die Von Pallandt dan?’ vroeg de voogd minder onbeleefd.

Ja, daar zat ik wel een beetje mee in. ‘Die Von Pallandt is - is..’

‘Nu, zeg 't dan toch!’ smeekte Zwavel.

‘Is een Haagsch kapper, die zoo even vertrokken is.’

‘Onmogelijk,’ riep Zwavel met wilde, dreigende blikken.

De uitbarsting van toorn des heeren Jurriaan Zwavel was te hevig geweest om lang te kunnen duren, bovendien was hij ook niet zoo'n erge beul, geloof ik, als zijn neef hem beschouwde.

Hij verviel op nieuw in een lachbui, doch minder kwaadaardig, want wel driemaal wierp hij zich achterover in zijn stoel, uitroepende: ‘Ha, ha, de rentmeester van een kapper!’ - En even later zei hij: ‘Weet je wat, kereltje, ga jij maar naar je kamer en pak je koffers, hoor, ik kom dadelijk bij je.’

Juist op dit oogenblik verschenen de D'Albains en de Theunissen.

Allen vlogen op juffrouw Grietje af om haar te redden, doch 't eerst haar zuster. Ik vertelde zoo kort mogelijk wat er was voorgevallen en Guurtje begon te lachen van blijdschap. ‘Och, ik vreesde het wel,’ sprak ze, ‘'t is niets, Griet, dat komt terecht,’ en zij nam haar mee naar haar kamer, waar de teleurgestelde den geheelen dag bleef, aangezien zij meende niet minder dan vier en twintig uur gevaarlijk ongesteld te moeten zijn.

De Theunissen verdwenen met hun dochter. Ik had met hen te doen, maar nog meer met mevrouw D'Albain. Niet alleen dat twee lieve kennissen haar op eens ontvallen waren, maar de advokaat zei heel duidelijk: ‘heb ik je niet gezegd, dat die vent een goochelaar was, lieve!’ en de man zag er naar uit om diezelfde opmerking minstens tienmaal per dag te herhalen. 't Moet onverdragelijk voor de Stichtsche dame geweest zijn. Zij troonde haar echtgenoot, die juist wèlbespraakt begon te worden, bij me van daan, en 't stond op haar gelaat te lezen, dat zij op nieuw den diepsten afschuw van het bezit van zes molens koesterde. 't Was een noodlottige dag. Ik stond alleen, de gezellige kring was voor goed verbroken.

Tot afleiding maakte ik met den heer Frambosico het uitstapje naar Nymfenburg. ‘Begrijpt gij iets van die plotselinge verschijning van den voogd?’ vroeg ik hem. De goede man zag bijna even vroolijk onder zijn breedgeranden strooien hoed uit als gisterenavond en sprak: ‘Ik begrijp het heel goed. Zwavel S^{r}. heeft zijn vrienden, die op reis waren, gevraagd hem te willen telegrafeeren, als zij zijn neef ergens ontmoetten, en dat heb ik drie dagen geleden gedaan. Hij antwoordde mij, dat hij, zoodra hij kon, zelf zou komen, en vroeg mij 't jong mensch in 't oog te willen houden, begrijpt ge het nu?’ -

‘Waarom hebt ge hem niet aangeraden met zijn Grietje te vluchten, als de dame er de tering van krijgt, hebt gij 't op uw geweten, monster!’ - ‘Enfin, dat zij zoo’, lachte de Israëliet.

We bespraken het geval in het breede. ‘Daar is niets onverstandiger,’ merkte mijn tochtgenoot op, ‘dan zich op reis te encanailleeren; want de lui maken het je altijd lastig, als zij weer thuis zijn. Vroeger ben ik eens zoo onvoorzichtig geweest me af te geven met een schilder en een krantenschrijver, maar ik ondervind er nog de onaangename gevolgen van. Als ik hen tegenkom op straat of hen in een koffiehuis ontmoet, doen zij precies alsof wij intieme vrienden waren, en dat staat toch niet! Wat zegt u?’

Ik beweerde natuurlijk, dat dit desnoods voor een Cornelius nog gaan zou, maar ik zeer wel inzag, dat een Frambosico te diep zou moeten afdalen om dat aangenaam te kunnen vinden. Het scheen, dat mijn vriend vreesde, dat ik hem ten onrechte van trots verdacht. Hij vertelde mij nu, dat hij van adel had kunnen zijn, maar het zeer goed vond, dat zijn voorouders van dat recht afstand hadden gedaan. Overi-

gens was 't waar, de Frambosico's hadden vroeger de hoogste posten in Portugal bekleed, één hunner was zelfs minister geweest. ‘Maar waarom zal ik mij daarop verheffen?’ vroeg de verstandige man. ‘Ons geslacht,’ vervolgde hij, ‘heeft zich alle eeuwen door uitmuntend gehandhaafd. Mijn grootmoeder heeft op haar bruiloft gedanst met een Franschen Hertog en mijn vader met een Duitsche gravin’.

De heer Frambosico draaide zijn hoofdje zoo dicht naar me toe, dat de breede rand van zijn strooien hoed mij bijna raakte. Ik nam lachend den mijne af. ‘Ja, lacht u maar, mijnheer Cornelius, 't is heusch waar!’

‘En wie danste er op de uwe?’ vroeg ik.

‘Op mijn bruiloft? Och, ik zal u zeggen, de Frambosico's zijn niet trotsch, hechten niet aan adel; maar zijn stand dient men in elk geval op te houden. Dat is plicht, vindt u niet? Als ik huwen wil’, hij haalde een portret uit zijn zak en liet het mij zien, - ‘beeldig, hé? en trouw, o zoo trouw! dan zou ik mij moeten verminderen, en dat kun je niet.’ - Hij keek op zijn horloge, 't was juist omstreeks twaalven, en terwijl hij 't een en ander sprak om zijn opinie te verduidelijken, nam hij een ring met een rooden steen, waarin zijn wapen was gegraveerd uit een étui. ‘Fijn hé, weegt u hem eens!’ Ik bewonderde den ring, terwijl hij er een met een groenen steen van zijn vingers schoof. En toen ik hem hierop verbaasd aanzag, zei hij, ‘dien éénen heb ik van Anna gekregen en draag ik vóór den middag, den anderen met mijn familiewapen heb ik 't overige gedeelte van den dag aan.’

Ik was getroffen van zooveel liefde en zelfbeheersching.

Inmiddels waren wij op Nymfenburg aangekomen. Nadat wij een gedeelte van den tuin gezien hadden, zetten wij ons op een bank voor den vijver neder. De heer Frambosico haalde weldra drie stukjes hout met gaatjes en zilveren kleppen uit zijn jaszak, schroefde ze in elkaar tot een ‘heusche’ fluit en blies een ‘beeldig’ air uit de Don Juan, zóó betooverend, dat als er werkelijk nimfen in den plas gewaad hadden, ze uit het water gedarteld zouden zijn.

En toen dat uit was, vroeg hij mij, wat hij eens voor mij fluiten wilde? Doch vóór ik tijd had tot antwoorden, begon hij een nieuw air, en na de pauze, die zeer kort was, aangevuld te hebben met een bespreking van den klank van het instrument, volgde er een derde stuk. Aan 't eind daarvan vertelde hij mij, dat hij thuis nog een fluit had, waarop zijn over-overgrootvader, de minister, gespeeld had, een zeer antiek stuk, dat ik eens moest komen zien, als ik weer te Amsterdam was. Hierop volgde een vierde en daarna ik weet niet hoeveel muzikale ontboezemingen nog. Ik mocht ondertusschen het gelaat van den heer Frambosico bespieden, en wat mij bijzonder trof, was, dat hij zelfs bij 't laatste air nog niet rood zag, en, niettegenstaande zijn bolle wangen, altijddoor zulk een aanvallig aangezicht vertoonde, als ik nog nimmer bij een fluitspeler had aanschouwd.

Op den terugrit weidde de heer Frambosico uit in lof over zijn speeltuig. Hij besprak de soort en hare verscheidenheden en beklaagde zich er over, dat de eerste zelden op den rechten prijs werd geschat. Hij verzekerde mij voorts, dat hij een amateur was en zelden een berg beklommen had, zonder nu en dan op een rustpunt even geblazen te hebben. Ik bekende, dat ik zijn gezelschap op reis voor 't aangenaamste hield, waarmee iemand bevoorrecht kon worden, doch liet er in één adem op volgen, dat ik geloofde negen tiende van den Nymfenburg niet gezien te hebben. ‘Mensch, dat is jammer!’ zei Frambosico, ‘ik heb 't voor 15 jaar gezien, 't is heelemaal o, zoo beeldig!’ Ik wist dus wat ik omtrent dezen burg getuigen kon, en dat zegt voor een reiziger reeds zeer veel.

We kwamen thuis. De familie Theunissen was absent, doch de beide jonge dames bevonden zich op haar kamer. Daar Frambosico en ik samen zouden afreizen om nog één uur elkanders gezelschap te kunnen genieten, zonden we een boodschap naar juffrouw Guurtje, dat wij afscheid van haar wenschten te nemen. Zij verscheen met een blij lachje op haar gelaat. Op mijn vraag, hoe 't met haar zuster ging, antwoordde ze: ‘O, ze is reeds kalmer,’ en zich tot Frambosico wendende, sprak zij: ‘ik dank u hartelijk, dat gij ons van dien Zwavel verlost hebt, die mijn zuster ongelukkig zou gemaakt hebben, en u, Mijnheer Cornelius, dat u dien kapper hebt weggejaagd. Maar ik heb één verzoek, dat gij zoo vriendelijk wilt zijn, deze geschiedenis geheim te houden.’

‘Daar geef ik u de hand op,’ sprak Frambosico, de zijne toestekende; hij gaf, geloof ik, een lieve jonge dame heel graag een hand en liefst heel lang ook, ‘maar onder één voorwaarde,’ vervolgde hij, ‘dat ik tot belooning aan de Zaan eens mag komen zien, hoe juffrouw Theunissen vaart.’

‘Dat moogt ge,’ antwoordde ze, haar lokken schuddende, die even dartel als haar lippen waren, ‘en Mijnheer Cornelius ook, als gij wilt moogt ge zelfs in mijn roeibootje varen. Adieu Heeren,’ en niet als een nimf en nog minder als een der gratiën, maar als een blozende deerne van melk en bloed, stapte zij ijlings de kamer uit.

Een uur later zat ik op 't spoor, doch helaas, daar blies Frambosico niet!

Nu ik aan dit gesprek met de jeugdige Zaansche denk, staat op eens het zonnetje, dat gisteren avond voor goed in een grauwen nevel scheen onder te gaan, met volle pracht weer aan de kim. Ik gevoel het, ik zou dood ongelukkig zijn, als ik Elize verloren had, ik kan onmogelijk van avond thuis blijven; ik moet haar weerzien. Wat beteekent het ook, of zij Aspasia leest, van den spiegel houdt, ze is immers te rein dan dat iets haar zou kunnen schaden! Alleen zij vond me niet aardig. Doch zou ze 't wel gemeend hebben? Wanneer ik tot haar spreek, lacht

ze altijd alsof ze me heel aardig vond. Zou ze veinzen? Zij veinzen! De gedachte alleen reeds is verschrikkelijk en helaas! juist die mogelijkheid is mijn eenige troost. Ik denk aan Camille in het treurspel; als dit ook maar geen tragedie wordt!

De spiritisten worden dikwijls gekweld door de halsstarrigheid, waarmee de geesten weigeren hun heusche roepstem gehoor te verleenen; menige séance heeft schipbreuk geleden op deze onwaardige eigenschap van het onstoffelijk geslacht. Ik moet zeggen, dat mijn reisvrienden toeschietelijker zijn. Ik heb mijn wensch om hen te zien nauwelijks uitgesproken of zij vertoonen zich, alsof zij niets beters te doen hadden dan mij wat afleiding te bezorgen; zij loopen, springen, dansen, voeren allerlei zonderlinge evoluties uit en werpen zulke wonderlijke schaduwen op de wandvlakte bij 't schemerlicht, dat ik hen soms moet verzoeken iets voorzichtiger te zijn.

't Schijnt dat zij er een voorgevoel van hebben, dat de gelegenheid hun niet lang zal openstaan. Na mijn bezoek aan de overzijde van de Prinsengracht gisterenavond hebben zij daar recht toe.

Vooraan zie ik mijn vriend Trommel. 't Heeft zijn reden, dat hij in het oog valt, want hij is zeer gezet, heeft een buitengewoon groot hoofd, waaraan alle deelen evenredig kolossaal zijn. Zijn gelaat teekent resoluutheid en zijn gespierd lichaam kracht, die hij, zonder nog eenigszins brutaal te zijn, aanwendt om iedereen op zij te dringen, die zijn majestueuse verschijning verduistert. Het gevolg hiervan is, dat bij hem, gelijk bij meer menschen, na zijn hoofd zijn ellebogen het meest ontwikkeld zijn. Het is moeilijk te bepalen of men zeggen moet, dat hij het ver in de wereld gebracht heeft, of wel, dat de wereld het ver gebracht heeft door hem. Beide is waar. Hij is een omnis homo, een factotum, een voorzienigheid in 't klein, en al zet men hem op duizend plaatsen, steeds zal hij blijken ‘the right man’ te zijn. Alles aan hem is werkzaamheid; zijn pols slaat snel, zijn hart klopt hoorbaar, zijn handen reppen zich, zijn voeten ijlen, zijn tong heeft nimmer rust. Heden ziet gij hem hier, morgen elders, overal in de elf provinciën kunt gij hem tegenkomen, maar waar gij hem ontwaart, steeds vindt gij hem in beweging. Hij heeft A. nog niet toegesproken of hij grijpt B. bij zijn rok, ziet onderwijl C. op wien hij dadelijk afschiet en heeft in één uur tijds D.E.F. tot Z. bereikt, zoodat hij u tienmaal is voorbij gestoven, zonder dat hij de gelegenheid gehad heeft u iets anders te zeggen, dan dat hij 't weergaasch druk heeft. Valt hij op zijn stoel even neer, dan dreunt den kellner een donderstem in de ooren, en komt deze aanhollen met het bestelde glas limonade, - voorzichtigheidshalve drinkt hij alleen kalmeerende dranken, - de heer Trommel zit reeds te stampvoeten, werpt, het vocht in een paar teugen opslurpende, den ‘vervloekten luilak’ 't geld toe en springt heen, zich verliezende in de drommen, die societeit of foyer vullen.

Ik ontmoette den man op 't spoor. Wij stoomden langs den met dennen begroeiden Zwabischen Alp. Eerst nadat ik een tijdlang de geurige lucht had ingeademd en mij zalig gezien had aan die donkere pracht, viel mijn oog op hem.

Welk een schouwspel! Breede oogleden breidden zich uit als een gordijn en sloten het licht voor dezen mikrokosmos af, diep haalde hij adem! zeer diep! Hij snurkte. Hij - neen *zij* snurkten: vier presidenten, drie secretarissen, een penningmeester, vijf commissieleden en twee bonden in spe. De letterkunde, de muziek, de pers, de politiek hadden een uurtje vrijaf om te dwalen. 't Was mij of een zoete dommeling zich over de geheele wereld had uitgestort, alles den invloed van dat slaapje gevoelde.

Ik kon mij niet verzadigen aan dat verkwikkelijk gezicht. Een wereld in den dut is nog veel belangwekkender dan een wereld in beweging. Daar zakte plotseling zijn been van de bank en hij sloeg zijn oogen op. 'Zoo Cornelius,' sprak hij, 'ook al op reis?'

'Dat mag ik van u wel zeggen,' antwoordde ik, 'ik dacht niet dat uwe werkzaamheden u een oogenblik tijd gaven.'

'Ik ging ook niet voor mijn plezier. Te Bayreuth heb ik het muziekfeest bijgewoond. Holland diende toch vertegenwoordigd te zijn!'

- 'Wel aan zulk een plicht, zoo'n prettig reisje te verbinden...' zei ik.

'Prettig!' riep Trommel schier verontwaardigd, terwijl hij met zeker vocht de punt van zijn knevel bestreek, dien hij op deze wijs in zijn fatsoen hield, 'prettig voor iemand, die niets te doen heeft, voor mij is reizen een *straf*.' Hij verzorgde daarop de andere punt van zijn knevel, draaide zich geeuwend om en viel op nieuw in een verkwikkelijken slaap.

Er bestaat een kategorie van reizigers, met welke men 't diepste medelijden hebben moet. De Heer Trommel is onder deze te rangschikken.

Wij gewone stervelingen laten onze oogen zwerven langs de bergen en in de dalen, wij spelen met de zonnestralen en golfjes mee en onze oppervlakkige geest voedt zich als de vlinders, die op hun bonte vlerken zweven van de eene bloem op de andere, zonder zelfs honig te verzamelen voor 't nijvere menschdom, dat op de vruchten van onzen arbeid wacht. We soezen, droomen, snappen, lachen, spartelen en dartelen weken achtereen, alsof onze lieve Heer ons louter voor ons genoegen had geschapen. Zonder één mensch te hebben gered, iets dieper doorgedrongen te zijn in de geheimen der schepping of ons hoofd verrijkt te hebben met een atoom 'onmisbare' kennis, keeren wij huiswaarts en praten dan nog lang over onze reis, dat goddelijk dolce far niente! Want het is waar, hoe huiselijk, bezadigd en degelijk de samenleving ons ook gemaakt hebbe, in de meesten onzer schuilt nog het natuurkind, dat naar vrijheid, licht en lucht snakt, om zich te bewegen als de zorgelooze zangers van het woud, die van den eenen tak op den anderen huppelen en kwinkeleerend den dageraad begroeten. Het kantoor, de studeerkamer, het bureel, hoezeer ook voorzien van al de gemakken, die het negen-

tiende-eeuwsch comfort heeft uitgedacht, zijn en blijven enge kooien, en als een opvoeding van dertig jaren ons bloed niet heeft verdikt, onze leden verstijfd, onze hersenen verstompt en onze longen verlamd, blijft de booze lust in het leven, als 't kan, de tralies te breken en te ontvluchten.

Men beweert dat in lang vervlogen tijden de menschen nog met de natuur meeleefden, haar schrift en spraak verstonden, omdat hun geest nog niet vervreemd was van de vriendelijke moeder, die ons allen voedt. Het bladerengesuis, het ruischen van den stroom, de geheimzinnige diepte van den donkeren afgrond, de bliksem, die plotseling den kantigen bergen hun sluier ontrukt, de blauwe hemel en de zee, zijn glinsterende bruid; de bloemen der aarde, die door haar schoonheid de zon uit de wolken troonen, het vroolijke morgen- en het teedere avondrood, de dolle oceaan en de zwarte nacht, allen tezamen zongen dat harmonisch lied, dat de ziel der menschen vervulde en een echo vond in hunne poëtische verhalen, die wij, als we heel wijs zitten te redeneeren, met den naam van mythen, sagen en sprookjes bestempelen.

Maar helaas! wij zijn niet altijd even wijs. Soms zijn we geneigd ons op nieuw aan die goede moeder over te geven. We staan toe, dat zij ons in de armen neemt en met haar liefelijke oogen betoovert. Daar verschijnen weer de oude gezichten. De elven wandelen in zilverglans, gehoornde faunen dansen op bokspooten, lachende nimfen zweven door de dalen en wouden en verspreiden welriekende geuren. Jupiter zendt Danaë den goudregen in den schoot. Wij hooren het kraken der rotsen en den dreunenden voetstap der giganten; najaden stoeien in den plas en strooien diamanten, terwijl Amphitrite zich bekranst met het schuim der zee. De cypres stort zijn weemoed, het alpenrood zijn teederheid, de murmelende beek haar vrede, de in de avondzon blinkende vallei haar zaligheid over u uit. Welk een verrukking! Wat een rijkdom van gevoel en leven doet uw bloed tintelen, jaagt het naar de wangen, waarop zij den blos schilderen, die vergaan was in uw ballingschap! Uw borst hijgt van genot, uw oog fonkelt, uw lippen beven en gij drukt uw hoofd tegen den warmen boezem der eeuwig jeugdige. Ge hoort haar hart kloppen met denzelfden slag, die 't uwe beweegt, één kracht doorstroomt en verbindt u beiden, daar is geen twijfel aan, gij zijt één. Haar godinnen-glimlach blinkt u in de oogen, gij slaat uw armen om haar hals en kust haar reine lippen. Gij droomt als een God! Maar hoelang? - Tot de Heer Trommel u wekt, met zijn onverstoorbare frischheid begint te redeneeren en u verzekert, dat de hond geen trekdier is, dat de grondwet van '48 herziening behoeft, dat het Liernurstelsel het tonnenstelsel overtreft, dat hij een hoogst belangrijk artikel over koloniale politiek heeft geschreven, of wel dat z.i. aan het Vredebond opgedragen moet worden de Oostersche Kwestie te regelen.

Als gij dit hoort, schaamt ge u over uzelf. En terecht. Het is waar, ook de Heer Trommel kan slapen, maar zijn slaap is een over-

winning, de uwe een nederlaag. Hij sluit slechts de oogen om versche kracht te verzamelen, ten einde de maatschappij verder te kunnen leiden, nieuwe wegen te openen voor haar geluk, gij daarentegen verdroomt de weinige krachten, die gij nog bezit.

O Trommel! vergeef het ons als onze geestdrift uw voornamen en welverdiende titels vergeet, het is zoo verheffend u te zien in uw kracht. Wat zijt gij anders dan kracht? Als de populier, die zijn takken recht in de hoogte om zijn stam laat opschieten, zoodat niets aan hem het lage zoekt, staat gij, steeds opwaarts strevende, alleen tusschen de struiken en heesters, die over de aarde kruipen, zich bezoedelend met haar stof. Indien iets u kan bedroeven, moet het die noodlottige onvermijdelijkheid zijn, dat ook gij in de moederaarde wortelt, maar dan is het ons een ware verkwikking te bedenken, dat u, in deze onvolmaakte wereld, althans de belooning aller helden overblijft, het recht van u zelf te bewonderen.

Gij zijt zoo beminnelijk reëel! Reizen is voor u een straf, gij zijt er te groot toe, even zeker als een fiere dame van mijn kennis er te zwak toe is.

Mevrouw Van Dalen reisde met haar echtgenoot en haar zoontje. Het goede mensch verzekerde mij bij de eerste kennismaking, dat zij enkel zenuwen was en sedert tien jaar met korte tusschenpoozen, die eigenlijk de moeite der vermelding niet waard waren, altijd hoofdpijn had gehad. Geen wonder dus, dat de tengere dame er bleek uitzag en haar gelaat een lijdensgeschiedenis te lezen gaf, die de Heer Van Dalen reeds van buiten kende terwijl ze zijn dertienjarig zoontje volstrekt niet boeide.

Zij reisde, zooals zij met een blik vol smartelijke onderwerping te kennen gaf, omdat zij van haar echtgenoot niet mocht vergen, dat hij om harentwil zou thuisblijven en ze wel wist, dat hij niet gelukkig kon zijn, als zij zich niet aan zijn zijde bevond.

Ik uitte mijne bewondering over zooveel geduld en geestkracht, en ontving een vriendelijk doch kwijnend lachje tot antwoord, waarna zij haar hand ophief, als wilde zij een gevaar afwenden, en tot haar zoontje fluisterde: ‘Blaas zoo niet, Lee, denk om je moeder!’

Het had zijn bedenkelijke zij, zelfs als de dame niet aan hoofdpijn leed, in haar presentie te blazen, zóó teer zag zij eruit. De Heer Van Dalen, de gelukkigste echtgenoot, dien ik ooit ontmoette, gaf mij niet onduidelijk te verstaan, dat de zenuwen van zijn wederhelft ook door tabaksrook geprikkeld konden worden, waarop ik natuurlijk mijn sigaar neerlei. Uit de beknoptheid van zijn antwoorden moest ik afleiden, dat evenzeer het spreken haar hinderlijk kon zijn, en ik zou zijn heengegaan, had ik niet gevreesd, dat mijn opstaan als het verwekken van opschudding ware beschouwd geworden.

Een ruwe voetstap kraakte op 't kiezelpad, er naderde een kellner. ‘Hadt ge ijs besteld, Jane?’ vroeg de Heer Van Dalen voorzichtig en gemoedelijk.

‘Al een half uur geleden, engel. 't Verwondert mij wel, dat gij er geen notitie van genomen hebt!’ antwoordde zij met een trek op haar gelaat, waaruit nog wel iets meer dan verwondering sprak. Ze nam het schoteltje aan, proefde even en ontroerde blijkbaar. ‘Mijn God, Vanille!’ riep ze uit op een toon alsof ze 't zwaarste vergift had ingenomen. ‘Ik had Himbeer besteld, hoe is 't mogelijk!’ Haar bevende handjes vielen in haar schoot.

‘Pardon, Mevrouw,’ hernam de kellner, ‘u zal u vergist hebben, maar u heeft duidelijk vanille gezegd.’

Het is mij menigmaal gebleken, dat niets zelfs een gezond mensch zenuwachtiger kan maken, dan de nonchalance en vooral de tegenspraak van een kellner. Een Duitsch tafelgenoot hoorde ik dikwijls in zulk een geval onder 't eten door tusschen zijn tanden brommen: ‘das Vieh, Vieh, Vieh, Vieh.... Vieh!!’ En hij was volkomen in zijn recht. De kellner is de bediende van onzen dienstknecht, de allergrootste slaaf. Om hem dit te doen gevoelen, heeft men gewild, dat hij zich uitdosse als een gentleman. Het moet hem duidelijk zijn, dat wij, die ons kwartje verteren, recht hebben op de illusie, dat een graaf zich voor ons buigt, en zijn rok zal tevens tegemoet komen aan een eisch van ons fier gemoed, 't welk niet duldt, dat wij ons zouden vernederen lomp te zijn jegens iemand, wiens uiterlijk niet toonde, dat hij althans in één opzicht onze gelijke of meerdere is.

Wat Mevrouw Van Dalen gevoelde bij die verregaande onbeschoftheid van een kellner waag ik niet te beschrijven. Zij sprong van haar stoel op, trilde, bewoog de lippen tot spreken, doch 't gelukte haar niet. Ze bracht het niet verder dan 't woordje ‘als’, hijgend sloeg zij haar handen op haar borst en werd het slachtoffer van een kwaadaardige hartklopping.

De Heer Van Dalen bleef buitengewoon kalm onder dit alles. Ik echter maakte zonder veel complimenten dat ik weg kwam. Ik heb er een afschuw van iemand op zijn stoel te zien sterven, en ik begreep, dat het daaraantoe was.

Eenige weken later zag ik de familie te Straatsburg terug. Mevrouw wandelde op de Broglie en hield met haar teedere vingeren een alpenstok omklemd. Ze zag er iets minder fragile uit, meende ik, maar het was slechts schijn. ‘O,’ zuchtte ze, ‘die bergtocht was te zwaar voor een zwakke vrouw, ik gevoel dat ik zeer overspannen ben, de fatigues hebben mij ondermijnd.’

‘Misschien zal een verblijf in Straatsburg uw geschokte gezondheid nuttig zijn,’ hernam ik.

‘Och,’ zuchtte zij, haar hand op mijn arm leggende om zich te steunen, ‘een nerveus mensch in een Fransche omgeving!’

Ik begreep, dat ik een dwaasheid gezegd had.

‘En we hebben het hier zoo ongelukkig getroffen, niet waar Van Dalen?’ - De Heer Van Dalen knikte toestemmend, en antwoordde:

‘inderdaad zeer ongelukkig, ge moet weten wij hebben een kamer op de derde étage. -’

Ik schudde medelijdend het hoofd. ‘En’, vervolgde de dame, ‘een met *bruin* behang, juist de kleur daar ik niet tegen kan. Vindt u 't niet verschrikkelijk?’ Zij zweeg even en hervatte, terwijl er een lachje van zelfvoldoening langs hare lippen schoot, - ‘maar ik wil er toch van nacht in slapen, Mijnheer Cornelius, ik wil mij harden, ziet u, ik heb goddank energie.’

Een paar uur later zaten wij aan tafel. Het diner liet veel te wenschen over. Doch Mevrouw Van Dalen had zich gestaald in de oefenschool des lijdens. Zij bezat inderdaad energie, want zij gaf zich de moeite smakelijk en met volharding te eten.

Doch niet alleen zwakte, juist het tegenovergestelde kan iemand ongeschikt maken om met vrucht de bosch- en berglucht in te ademen. Ik denk hierbij aan eenige kennissen van me, met zulk een snelle spijsvertering bedeeld, dat zij ten opzichte van hun maag het werk der Danaïden te vervullen hebben. Lieden, die meestal een zwijgend bestaan leiden en wier tong zich, oppervlakkig beschouwd, wel wat egoïstisch betoont, daar zij zich tot geen andere redeneering leent, dan over 'tgeen haar heeft gestreeld of weldra haar op nieuw zal streelen. Men telt onder hen zeer respectable menschen, als: burgemeesters, notarissen, dijkgraven, enz. Zij hebben den bloeitijd des levens achter zich en zijn na een nauwgezet onderzoek der verschillende levensbeschouwingen tot de overtuiging gekomen, dat de epicureïsche de beste is. Men vindt hen, daar alle vermoeienissen met hun philosophie in strijd zijn, gewoonlijk niet ver van de grenzen verwijderd, vooral aan den Rijn, liefst ten getale van twee of drie te zamen en zoo goed als zeker zonder dames. Men kan niet anders dan hun practischen zin roemen, want daar zij niet uitgaan om te zien, maar om rustig dat genot te smaken, waarvoor de hemel hen door een ruim vijftigjarig verblijf in 't ondermaansche heeft geschikt gemaakt, zouden zij zeer dwaas doen zich verder te wagen dan Bingen, Brussel of Parijs, in oorden, waar de spijskaarten hun onbekend zijn en de ‘merken’ ontbreken, die zij proefondervindelijk als de beste hebben leeren kennen, terwijl hun geen andere vergoeding zou wachten, dan ‘wat natuur’, die zij reeds lang weten, dat ‘mooi’ is, en wat kunst, die toch nooit mooier dan de natuur kan zijn. Zij zijn de rustigste stervelingen, die men zich denken kan, vóór en nog meer ná het diner, wanneer zij, gelijk verzadigde krokodillen, zulk een goedaardig karakter aannemen, dat men op hun rug een slaapje zou kunnen doen. Daar zij een bepaalden afkeer hebben van een leven geheel zonder illusies, gaan zij steeds zwanger van het plan morgen of overmorgen een flinke wandeling te maken, en zouden, niettegenstaande hun principieele overtuigingen, menigen berg beklommen hebben, als zich niet aan den voet daarvan een kapelletje hunner devotie bevonden had. Ik dweep met die zielen, om-

dat zij op meer bejaarden leeftijd nog altijd enthousiasten zijn, hun oogen schitteren kunnen als zij gewagen van een paling, een bout of een flesch, die zij genoten hebben, en deze geestdrift mij bewijst, dat er ondanks hun grijze haren een jeugdig hart in hun boezem klopt, welks gloed niet zal nalaten hen te verwarmen, die, tengevolge van een schromelijke vergissing van het lot, het zonder paling, bout of flesch moeten stellen.

Anderen zijn in menig opzicht het tegenbeeld van dezen. Zij zijn meer dorstig nog dan hongerig. Het zijn jeugdige lieden, die, het koude, platte moederland ontvloden, voor eenige weken zich dompelen in de poëzie der berglanden. 't Is een onrustig geslacht. Wel verre van zich een wereldbeschouwing verworven te hebben, zijn zij bezig er een te zoeken en nemen nu de eerste proef met eene à la Heine of Byron. Ontegenzeggelijk hebben zij een juisten greep gedaan, niets komt meer met hun aanleg en smaak overeen en op een afstand door een beslagen bril gezien, zou men wezenlijk kunnen gelooven, dat de beide dichters verhonderdvoudigd uit hun graven waren verrezen. Maar -

In de hoofdkerk te Innsbrück staat onder de acht en twintig standbeelden van vorsten uit het Habsburgsche huis onder anderen Theopertus, König zu Provincz, Herzog zu Burgundi, Graf zu Habsburg, in volle wapenrusting met gesloten vizier. Van niet te nabij beschouwd, zou men kunnen beweren, dat er aan dezen metalen koning niets ontbrak. Hij bezit alles, wat een mensch toekomt, doch - 't blijkt eerst als men het vizier opslaat - de koning heeft geen hoofd. De Oostenrijkers wilden 's vorsten beeld niet missen en stelden zich met zijn helm tevreden. Den jeugdigen Heine's en Byron's gaat het eenigszins op gelijke wijs. Met hoeveel inspanning zij zich ook ontwikkelen, er behoort eenig genie toe om zijn doel te bereiken, en 't geniale is dikwijls al even moeilijk te verkrijgen als het hoofd van Theopertus. De erkenning van dit feit zou vele mijner jeugdige vrienden rampzalig kunnen maken, als zij niet nog bovendien in de beminnelijke dwaling verkeerden, dat een welbesproeide maag de ware bodem was om het geniale aan te kweeken. Zij doen in dit opzicht wat zij kunnen. 't Gevolg hiervan is, dat zij des avonds wonderlijk snel opleven en in hun taal, gebaren en gelaatskleur een bezieldheid openbaren, die men 's morgens hun niet zou hebben aangezegd. Zij ontwaken in den regel zeer laat, zien wat lodderig uit hun geestige oogen, vinden tot aan 't diner toe de wereld zeer gebrekkig, worden in den namiddag zoo normaal, dat zij zich zouden kunnen bewegen, als zij niet pas gegeten hadden, en zouden den dag nuchter eindigen, als de avond hen niet op nieuw aan hun plicht herinnerde met hun talenten te woekeren. Zij bevinden zich nog in die romantische Sturm- und Drang-Periode des levens, waaruit zooveel edels geboren kan worden, en het is slechts de vraag, hoeveel tijd ze nog noodig zullen hebben om de overtollige vonken van hun vernuft te doen verspatten, zoodat zij rijp worden om hun weldoorvoede vaderen te

evenaren, die ieder jaar terugkomen om in droomerige rust den Rijn voorbij hun voeten te zien glijden.

Ongetwijfeld zouden deze vrienden veel gemakkelijker nog hun doel tehuis bereiken, doch verre van ons, dat wij hen zouden willen aansporen zich op te sluiten binnen de enge grenzen van ons vaderland. Zorgen wij er bovenal voor niet al te practisch te worden. Tegen één enkele, die onverrijkt terugkeert, staan honderden, die gebogen gaan onder den oogst, dien zij, althans tot aan de grenzen, met zich voeren. Velen hebben het douanen-kantoor slechts te passeeren om zich een geheel ander mensch te gevoelen, hun bestoven vleugelen vrij uit te slaan.

De locomotief snort langs de velden en de faculteiten dergenen, die zij met zich sleept, zetten zich uit, hun organen worden krachtiger, hun blik is onbegrijpelijk verruimd.

Daar hebt ge b.v. een notaris, met wien ik sinds vele jaren op een intiemen voet sta. Ofschoon ik nooit eenige andere uiting van schoonheidszin bij hem had opgemerkt, dan die zijn beroep hem toeliet aan te kweeken, n.l. een warme liefde voor Delftsch aardewerk en Japansch verlakt, zou hij mij bijna tot zijn moordenaar gemaakt hebben, toen ik in een der zalen van het doge-paleis te Venetië rondwandelde en mijn voet ophief om dien op zijn keel te zetten. Hij had het mij niet euvel kunnen duiden, indien het werkelijk zoover gekomen was. Hoe kon ik, terwijl mijn oogen door een Veronese werden geboeid, vermoeden dat hij, met zijn hoed naast zich, plat op zijn rug uitgestrekt op den grond zou liggen, om meer dan oppervlakkig een plafondschildering te bestudeeren?

Doch het was niet alleen zijn schoonheidsgevoel, dat eindelijk ontboeid naar hooger sferen streefde, een gelijke veredeling viel ten opzichte van zijn reuk- en smaakorganen waar te nemen. Daar hij een groot gedeelte van zijn ambtelijk leven in boerenherbergen slijten moest, prees ik hem altijd gelukkig, omdat hij niet alleen den geur verdragen kon, die op vochtige herfstavonden in een bijeenkomst van landlieden zich gewoonlijk ontwikkelt, maar zelfs geleerd had hun tabak en sigaren te rooken, waarop zijn cliënten, als een bewijs van zijn gemeenzaamheid, terecht den hoogsten prijs stelden. Nu hij echter onder meer zuidelijken hemel zich bevond, verklaarde hij mij, dat hij altijd '1^{e} klasse niet rooken' reisde - niet om zijn vrouw, zooals hij zei, maar omdat het zoo licht kon gebeuren, dat men in den damp moest zitten en hij uren daarna de onaangename gevolgen ervan ondervond, als hij toevallig met zijn neus wat dicht bij zijn jas kwam. En ofschoon ik vroeger meer dan eens - waarom zou ik het niet bekennen? - heel familiaar een biefstukje in die Port von Cleve met hem gegeten had, waarna hij steeds betuigde, dat het volkomen in zijn behoefte voorzag, en hij volstrekt niet hield van al dien omslag van een table d' hôte, slaakte hij duizend klachten over den bedenkelijken eenvoud van het diner in de Albergo Daniele, welke zijn echtgenoot nog nader onder-

steunde, alhoewel zij tehuis haar menu steeds in vier regels wist samen te vatten.

Een mensch, daar wat in zit - natuurlijk dat is de voorwaarde, in kiem moet het hoogere aanwezig zijn, - groeit zoo op reis. Dikwijls in die mate, dat hij totaal onkenbaar wordt. Vóór eenige weken stak hij nog in 't benauwde hoekje, waarin de maatschappij hem gedrukt had, die hem zoolang had geperst en geknepen, dat hij pas klaar was geworden, doch daar ziet hij den Rijn of den Donau en hij zet zich uit als een slak, die haar huisje ontkropen is, zoodat men niet begrijpt, hoe zij ooit daar weer in zal passen.

Laat ik mijn blik weiden over al die vrienden, met wie ik een uur of een oogenblik doorbracht, dan is 't mij als zag ik even zooveel genieën, die vooreerst een harden strijd zullen te voeren hebben, vóór zij weer eenigszins tevreden kunnen zijn met de tyrannieke maatschappij, die hen in hun vernedering terugstoot.

Dat bezielde oog, waaruit hemelsche vonken spatten, is van den Heer Dillenbrink. In Nederland ontzeggen al zijn kennissen hem muzikaal gehoor. 't Zij zoo - doch ik heb recht te verklaren, dat hij in ieder geval muzikale vingers heeft. Nooit zag ik hem en een pianino in één lokaal of weldra waren beiden in zoete aanraking, rustte zijn voet op het pedaal en dwaalden zijn handen over de toetsen, en dan werd langzamerhand zijn gelaat de beparelde spiegel van de diepste aandoeningen, welke geen toondichter tot nog toe heeft kunnen vertolken.

Niemand, die 't mocht bijwonen zal ooit het genot vergeten, dat hij ons verschaft heeft door Mevrouw Dirks te accompagneeren, die verscheidene malen op één avond met verleidelijke trillers haar Fleuve du Tage ten beste gaf. 't Was 't éénige lied, dat deze bekoorlijke ons schonk, hoe duidelijk ons gelaat ook te kennen gaf, dat wij nog iets anders van haar begeerden. Doch zij had van dit ééne haar alles gemaakt, en daardoor was dat ééne dan ook alles geworden. Haar zang was volmaakt, zij ging erin op. Was 't wonder dat men bij het aanschouwen van haar breed golvenden boezem en 't rollen harer vochtige oogen nu en dan meende, dat zij de rivier zelf was, die op 't hooren van Dillenbrink's akkoorden hem haar muzikale zuchten toezond?

Ach God! zoo waren zij, - wat zijn ze thans weer geworden? Gevangen adelaars, die hier beneden zitten te treuren, te moedeloos om op te zien naar 't azuur, dat hun element is.

Ik zou mijn plicht niet vervullen, als ik niet een bijzonderen groet tot u richtte, die mijn leven hebt opgevrolijkt met het nimmer kwijnende zonnetje uwer geestigheid. Wat een overvloed van attisch zout was uw deel! Met kwistige hand strooidet gij 't om u heen, op den weg, waar het smakeloos moest worden, en wierpt het zelfs den kellners om de ooren, als parelen voor de zwijnen. Talloos waren uw geestige zetten en grappige invallen; nog hoor ik den prettigen toon, waarop gij mij, o Amos, bekendet, dat ge reeds veertien dagen lang niets an-

ders gedaan hadt, dan lachen en ge vermoeden mocht het nog veertien dagen lang te zullen doen. En inderdaad, gij zeidet niets te veel, gij hebt geschaterd, geproest, uw buik vastgehouden, gij zijt er, het is waar, meer dan eens bijna in gestikt. Als gij uw hoofd des avonds neerlegdet, plooiden zich uwe stevige lippen, aangeroerd door den humor, die u niet wilde verlaten; en openden zich des morgens uw olympische oogen, dan blonk uw rooskleurig gelaat op 't kussen, gelijk de zonnegloed op de besneeuwde bergkruin, als een alles bezielende lach. ‘Waar is Amos?’ klonk het dan van alle kanten, en als ge de genoegelijke gezichten zaagt, die op u wachtten, en ge hadt bij toeval uw hoed wat op één oor, sloegt min of meer komisch uw armen over elkaar, of kneept zonder noodzaak één van uw oogen dicht, dan hadt ge maar een enkel woord te spreken en allen riepen verrukt: ‘die Amos!’ Ge waart louter spirit! Maar ik zie een treurigen trek op uw gelaat. Wat zou 't zijn? Gij ademt weer in de dikke, zware, vochtige lucht van Nederland, 't flegma, die vermoordende vloek, is u aangewaaid, uw omgeving mist alle opgewektheid. Op de sociëteit heeft niemand ooren voor een geestigen zet, uw klerken vinden u saai, zelfs uw huisgenooten noemen u ongezellig, alleen bij de gratie Gods gunt uw vrouw u een akelig flauw lachje, meer omdat gij haar man zijt, dan wel omdat zij het niet laten kan. En toch zijt ge een humorist van natuur. Arme ziel, ge moet een gevoel hebben als een bankbillet, dat aan de circulatie onttrokken is!

Doch troost u met het lot van Mijnheer De Groot.

Zoodra hij de grenzen over is, stapt hij met een veerkrachtigen tred rond in zijn hotel, doorboort schier de ruiten met zijn blikken en trekt met forsche rukken aan het schellekoord, als ware hij een Russische graaf in hoogstdeszelfs kabinet ‘op de planken’. Met eenige Duitsche of Fransche volzinnen brengt hij in een ommezien zijn moedertaal ten onder, doet spoorwegconducteurs beven van zijn gebiedende monosylben, gelijk de raampjes der portieren, die sidderen als hij ze dicht smakt. Hij springt uit zijn rijtuig zonder van de trede gebruik te maken, krast zijn naam als een lange inktvlek in 't vreemdelingenboek, blaast den rook uit zijn mond als een wandelende oven, draait bijwijlen zoo snel zijn hoofd om naar alle kanten, als wilde hij de vier windstreken tegelijk zien en verslindt zijn ‘Schinken’ met zulk een vervaarlijk gezicht, dat men zou kunnen meenen, dat de uiteinden van zijn blonden knevel een paar slagtanden waren. Alles aan hem verraadt vuur, moed, bewustzijn van kracht. En toch, diezelfde ontzagwekkende verschijning neemt thans, als hij tien minuten loopt, minstens twintig maal met slaafsche onderdanigheid zijn hoed af, moet - 't is ijselijk voor zoo'n man, ik weet niet hoe dikwijls, achter zijn toonbank staande, zeggen: ‘mooi weertje van daag’ of ‘'t wordt toch wat droger, Mijnheer’ en buigt zich gedwee onder de pantoffel van zijn vrouw.

Daar is iets tragisch in dit alles. Wie zal het ontkennen? Mijne

vrienden, gij allen, die ik zie, ook wier namen ik niet noemde, herinnert mij welsprekend aan die oude klacht, dat de maatschappij het monster is welks giftige beet alle zielegrootheid en geestkracht doodt. De trotsche denneboom, die in verre oorden de berghelling beschaduwt met zijn eeuwig groene takken, is, zoodra hij hier verschijnt, een doodgewone soort van timmerhout of erger nog, wordt smadelijk het ondersteboven in een modderpoel geplant. Ziedaar de wereld. Zoo spot zij met de natuur. Dat moet zoo wezen, zegt ze, anders kan ze de paleizen en tempels niet bouwen, waarin de menschheid zich verheugen zal. Voorzeker, het zou goed te keuren zijn, als ze niet u, mijne vrienden, evenals den denneboom ontgroende en van de hoogte, waarvoor gij geschapen zijt, afwierpt om u te doen duiken in 't slijk, waarboven anderen zullen tronen. O, ik begrijp het dat ge wraak roept! Doch wat baat het, men heeft u ontwapend reeds vóór gij de voeten onder uw eigen tafel uitstrekt!

Toch meen ik u te kunnen troosten. De negentiende eeuw zal u redden, indien gij wilt. Jean Jacques Rousseau heeft reeds vóór lang geroepen: naar de natuur terug. Bernardin de St. Pierre begreep zijn woord en bouwde voor Paul en Virginie een hut. 't Was echter slechts een halve maatregel. Geen cel of hut hebben wij noodig, we moeten verder terug; ons ideaal is de tent der nomaden, het beweegbare huis.

Ik begrijp, dat gij terugschrikt voor het geneesmiddel. Ge meent dat het slechts kan toegepast worden in een ongekadastreerde wereld, waar men de lengte van den weg aan het slijten van het schoeisel meet. Bovendien, velen uwer hebben waarschijnlijk er belang bij het registratiekantoor in eere te houden. Welnu, ik bedreig u ook niet met een revolutie. De zaak is hoogst eenvoudig. Onze eeuw bereidt de panacée voor al de kwalen, die u uitmergelen. De stoom trekt een onschuldige streep door 't kadaster, de coupé wordt de tent der moderne nomaden. Laat u voortrollen van 't eene eind der aarde tot het andere, blijft niet staan bij 't laatste station, reist naar de Lappen, stevent naar de Kaffers, stoomt naar Patagonië, geeft uw ontvankelijk oog de opvoeding van een Von Humboldt. En als gij dan eindelijk thuis komt, zij 't ook zonder een Kosmos, maar met een wuivenden vederbos op uw hoofd, een ring in uw neus en uw interessanten reisweg getatoueerd op uw gebruinde kaken, ik twijfel er niet aan, gij zelf en ieder, die u terug ziet, zal tevreden zijn.

Reizen, als 't *met volharding en tact* geschiedt, heeft een wonderlijke uitwerking op 's menschen vermogens. De Israëlieten zwierven 40 jaar achtereen door de woestijn, nadat zij Egypte als steen- en pottenbakkers verlaten hadden. Hun arbeid vermoeide hen destijds zeer. Doch aan 't eind van den tocht traden zij Kanaän's grenzen over als zooveel Herculessen en bliezen uit hun metalen longen louter windhoozen, waarvoor de muren van Jericho ten slotte uiteenstoven. En dat niet alleen, maar zij waren gerijpt tot een volk, dat den ideaalstaat

kon stichten, die de bewondering aller eeuwen heeft gewekt en steeds wekken zal. Wanneer ik dit bedenk, kan ik mij niet begrijpen, dat gij, zoovelen als er clericalen onder u zijn, uw geestverwanten niet aandrijft een gelijke proef te nemen en ons veertig jaar te verlaten. Wij zouden niet als wijlen Pharao u vijandig nazetten door de Roode Zee. Doch als gij terugkwaamt van uw zwerftocht, zoudt gijlieden niet in staat zijn de muren van het moderne Babylon omver te blazen - of laat ik mij juister uitdrukken - omver te *zuchten*, nu de hedendaagsche maatschappij met haar instellingen reeds lang gebleken is een kaartenhuis te zijn?

Ik zou nog menig ernstig woord hieraan willen toevoegen, doch de tijd ontbreekt me.

Mijn lieve vrienden, ik dank u voor uw vereerend gezelschap. Mijn theelichtje heeft uitgebrand, gij hoort het spatten en vooreerst wordt het niet weer aangestoken. Gij moet weten, de Heer Lam is tehuis gekomen en morgen, hoop ik, ben ik geëngageerd.

Ik bid u, blijft bedaard. De zaak is voor u geenszins van dat gewicht als voor mij. Ik wil ten einde toe onverbloemd met u spreken; daarom, wat ik u vooral raad, neemt geen notitie van mijn meisje. Ronduit gezegd, ze zou er zich volstrekt niet door vereerd gevoelen, want toen ik haar mijn reisalbum liet zien, nam zij 't portret van haar vriendin eruit, lachte alsof zij 't van haar geleerd had en sprak: ‘Mijn hemel, wat een gezichten, altemaal.... pl..... tronies!’

De gemoedelijke beweegredenen, die den Heer Cornelius tot het schrijven van deze bladzijden aanspoorden, maakten het mij gemakkelijk hem te overtuigen, dat zijn oude vrienden ze met erkentelijkheid zouden lezen. Mijn woord vond te gereeder ingang, daar de vriendelijke Zwavel en het beminnelijke Grietje reeds onder de groene zoden rusten, en de Heer Frambosico zeer onlangs met de ‘schöne Holländerinn’ in 't huwelijk is getreden, tot groote vreugde van zijn trouwe Anna, die niets anders wenscht dan zijn geluk.

J. DE KOO.

Het land der geuzen.
Door Henry Havard.
Uit het Fransche Handschrift vertaald door Mej. S.M. Campbell.

IV.

De afstand van Oudenaarde naar Kortrijk is niet groot, doch ware het ook anders, dan nog zou de toerist er weinig aan denken om zich te beklagen, wijl de weg dien hij te volgen heeft zoo bijzonder aangenaam en afwisselend is. Het landschap is niet alleen prachtig, maar ook bekoorlijk en schilderachtig. Het is der natuur in deze gelukkige landen niet genoeg dat men haar prijst om al het goede dat zij voortbrengt, zij wil ook dat men haar schoon vindt en tooit zich daarom ten allen tijde met bevallige sieraden.

De ingang van de stad Kortrijk herinnert aan dien van hare buurvrouw. Geene vestinggrachten, geene bolwerken meer, overal ruime wegen, breede straten en uitgestrekte pleinen; doch, wij haasten ons om het te zeggen, men is hier niet meer in eene halve woestenij. Kortrijk is levendig, opgewekt, bevolkt, ja somtijds zelfs luidruchtig. De zware voertuigen doen het plaveisel dreunen en de glasruiten trillen; op zekere uren van den dag zijn de trottoirs door eene groote menigte ingenomen en reeds bij het inkomen van de stad vangt het oor dat onbepaalde gegons op, 'twelk om zoo te zeggen deel uitmaakt van den dampkring der bevolkte steden.

Het oude Kortrijk is inderdaad niet ingeslapen in zijne verouderde toestanden. Het verledene en het tegenwoordige hebben elkander slag geleverd binnen zijne muren. Het oude getouw van den wever en de weefmachine zijn tegen elkander in 't harnas getreden, doch laatstgenoemde heeft de overwinning behaald; zij verdreef, verbande, verdelgde en verving haren verouderden mededinger, het strijdveld bleef haar geheel overgelaten en Kortrijk kan zich tegenwoordig, evenals twee eeuwen te voren, met alle recht verhoovaardigen op zijne ‘fraaie tafellakens, servetten en ameublementen, die men er in den vorm van damast vervaardigt en die in geheel Europa zeer gezocht zijn’(*).

Niet al de veldslagen echter die in de schaduw zijner muren werden

(*) Les délices des Pays-bas.

geleverd, zijn voor de handeldrijvende stad, ongelukkig genoeg, even vruchtbaar en gunstig geweest. Gedurende vier eeuwen dienden de landerijen, die een groenen gordel om de stad vormen, aan allerlei wilde horden ten strijdperk. De Lys, deze schoone rivier waaraan de stad een zoo groot deel harer welvaart verschuldigd is, dreef op hare golven een ontelbaar aantal lijken voort; wel tienmaal werd de brandfakkel in hare voorsteden rond gezwaaid; van haren hoogen klokketoren ontwaart men de sombere velden van Rosebeeke en het is onder hare poorten dat die vreeselijke slachting plaats had, welke in de geschiedenis voor immer vermaard is onder den naam van den 'sporenslag'.

Terwijl ik mij op de plaats zelve bevond, heb ik in de verslagen uit dien tijd het verhaal willen herlezen van de laatstgenoemde gebeurtenis, die later voor de stad Kortrijk zulke noodlottige gevolgen had.

Het was in de eerste dagen van Juli 1302, het tijdstip van de grootste hitte. De Vlamingen, aangevoerd door Jan van Namen en door Graaf Gui, maar voornamelijk door Pieter de Coninck en Jan Breydel, waren aan den ingang der stad gelegerd. Kortrijk was in hunne macht, alleen het kasteel was nog in handen van het krijgsvolk des konings gebleven. Van de nadering des vijands verwittigd, hadden de gemeentenaren hun strijdveld gekozen en de voorbereidingen die zij maakten werden met evenveel bekwaamheid als voorzichtigheid geleid.

De samenstelling en de slagorde hunner troepen kan men zich, dank zij eene oude, in handschrift bestaande kroniek(*), zonder moeite weder voor oogen stellen. Zij waren ongeveer zestig duizend man sterk, allen forsch en wel gewapend, niet, gelijk men langen tijd gemeend heeft, saamgesteld uit ongeoefende en verwarde krijgsbenden, maar zij bestonden voor het meerendeel uit gilden of vereenigingen, en waren voorzien van lange pieken, met ijzer beslagen lansen, scherpe degens, of van die vreeselijke strijdknotsen, welke zij spottenderwijze '*goedendag*' noemden,

> à grans bastons pesanz ferrez
> avec lonc fer agu devant(†).

Zij hadden zich in de Groninger velden vereenigd. Hun front was gedekt door eene beek die sedert, door de vergrooting der stad, verdwenen is. Een elleboog, welken deze beek vormde, dekte hunne linker zijde en de Lys, die zij in den rug hadden, bood hun het dubbele voordeel, dat zij niet omsingeld konden worden en dat hunne krijgstroepen erdoor verhinderd werden om te vluchten, zoodat dezen alleen de keus overbleef van te overwinnen of te sterven. Ten slotte hadden zij hunne slaglinie nog versterkt door, op eenigen afstand erbuiten, gaten en kuilen te graven, die zij met boomtakken bedekten.

(*) *Anonymi monachi chronicon Flandriae.*

(†) G. Guiard. Zie: *Branche des royaux lignages* en de *Chronique métrique.* In laatstgenoemd werk geeft Guiard eene uitvoerige beschrijving van deze verschrikkelijke wapentuigen, waarvan op dien dag zulk een vreeselijk gebruik zou worden gemaakt.

Den 8sten Juli vertoonde het koninklijke leger, vijftig duizend man sterk en met de bloem der edelen uit dien tijd in zijn midden, zich des morgens aan den horizont. Onder de bevelen van den jeugdigen Graaf van Artois vatte het stand tegenover de krijgsbenden van de stedelingen. In den morgen van den 9den en 10den Juli gingen eenige aanvoerders, voornamelijk de Heeren De Barlas en De Mantoue, de stellingen van den vijand verkennen. Zij waren beiden aanvoerders van de boogschutters, oude gedienden, mannen van de daad en van ondervinding. Na afloop van hunne verkenning vervoegden zij zich bij den Connetabel De Nesle.

'Wacht u', zeiden zij tot hem, 'uwe waarde edelen tegen dien hoop waanzinnige lieden aan te voeren. De Vlamingen hebben hunne bagage en levensmiddelen te Kortrijk achtergelaten; wij zullen hen met onze boogschutters herhaaldelijk bestoken en hen van de stad afsnijden. Deze lieden eten drie of viermaal daags; wanneer ze nu aanvangen terug te trekken, val dan op hen aan en gij zult ze spoedig ten onder brengen.'

De raad was verstandig en de Connetabel betoonde zich bereid hem op te volgen, doch de Graaf van Artois wilde naar geen wijzen raad luisteren. Den volgenden dag, op het oogenblik dat de aanval zou begonnen worden, hernieuwde de oude Raoul de Nesle zijne vermaningen, maar de jonge prins werd driftig en opstuivende van boosheid riep hij uit: 'Voor den duivel, dat is de raad van een laffen verrader! Zijt gij bevreesd voor die wolven, Connetabel, of zoudt gij welligt met hen heulen?'

'Edele Heer', antwoordde de Connetabel droevig, 'wanneer gij mij wilt volgen te midden van uwe vijanden, zal ik u zoover geleiden dat gij er niet van terug zult keeren.' Het bevel tot den aanval werd toen gegeven.

Het overige is bekend. Het Fransche leger, dat oorspronkelijk in tien legerafdeelingen verdeeld was, werd tot drie korpsen teruggeleid en bewoog zich in deze nieuwe orde voorwaarts over het met gaten en kuilen doorsneden terrein, waar het weldra tot aan de buiken der paarden in het slijk bleef steken. Op dat oogenblik ving de slachting aan, zij was vreeselijk, ongehoord, want de ruiterij, onbewust van 'tgeen aan het hoofd harer legerafdeeling voorviel, bewoog zich steeds recht vooruit en verpletterde daarbij onder de hoeven harer paarden allen die haar waren voorafgegaan.

Het was ruim negen uur toen de Graaf van Artois eindelijk kennis kreeg van den stand van zaken. Buiten bezinning van wanhoop en woede, verzamelde hij in der haast de legerafdeeling waarover hij bevel voerde, stelde zich aan het hoofd ervan, snelde met één sprong de met lijken opgevulde beek over en drong tot het hevigste van het moorddadig gevecht door; dáár wierp hij zich op den Vlaamschen standaard, greep dezen bij den stang en, ondanks de knots- en bijlslagen, die van alle zijden op hem regenden, scheurde hij er een stuk af. Op dit oogenblik bracht een leekebroeder van de abdij van Ter Doest, Willem van

Saeftingen, den prins zulk een geweldigen slag toe, dat hij van het paard viel. Toen werd hij door eene naar bloed dorstende menigte aangevallen en met knotsslagen afgemaakt; een slager uit Brugge, die hem reeds een arm had afgehouwen, rukte hem de tong uit en ging dit walgelijk zegeteeken aan Jan van der Marc aanbieden.

In plaats dat de dood van den jeugdigen generaal de slachting deed verflauwen, nam zij erdoor nog in hevigheid toe.

Het overschot van het Fransche leger werd, omsingeld door de Vlaamsche krijgsbenden, onmeedoogend omgebracht. Er bleef op het slagveld geen enkel levend wezen over. De weinigen, wien het gelukt was te ontsnapppen, werden met eene woede zonder wederga vervolgd. Enkele troepjes, die gevlucht waren, werden naar de zijden van Zweveghem en St. Genois, ja zelfs tot voorbij Dottignies, ingehaald en zonder genade vermoord. Eene talrijke krijgsbende, in de nabijheid van de Leproosdy der Madelaine achterhaald, werd met knotsslagen gedood. Eene andere, aangevoerd door Willem van Mosschere, onderging dicht bij den Berg hetzelfde lot. De overwinnaars gaven geen kwartier en betoonden zich zelfs nog na de overwinning ontoegankelijk voor ontferming. '*Omnes occidebant crudeliter*', zegt een tijdgenoot(*), '*donec totaliter de victoria securi essent*, *non parcebant*'.

Toen, door gebrek aan strijders, het gevecht op het slagveld een einde nam, hadden twintig duizend Franschen er den dood gevonden; onder dat getal bevonden zich zeven duizend ridders, elf honderd edelen, zeven honderd baanderheeren, drieënzestig graven, hertogen of prinsen. J. Meijerus, de oude Vlaamsche kroniekschrijver, zegt, dat de bloem van den adel uit de geheele wereld op dien vreeselijken dag was omgekomen en de eerwaarde Daniël voegt erbij, dat er geene voorname familie in Frankrijk was, die niet een vader, een broeder, of een zoon te betreuren had.

Deze overwinning ging de verwachting der Vlamingen zóózeer te boven, dat zij niet aarzelden om haar voornamelijk aan den Goddelijken bijstand toe te schrijven en, als vrome lieden en dankbare Christenen, kenden zij aan de kerk van Onze Lieve Vrouw van Groningen haar deel in den buit toe. Als een bewijs van hulde en erkentelijkheid droeg men haar vijf honderd vergulde sporen op, die op het slagveld waren bijeengeraapt en na, ten teeken van vreugde, eene processie en jaarlijksche feesten te hebben ingesteld, ging men in optocht de vijfhonderd sporen aan de gewelven van de Lieve-Vrouwe-kerk in Kortrijk ophangen. Noodlottig geschenk, dat eene vreeselijke weerwraak zou uitlokken; tachtig jaar later kwamen de Franschen werkelijk de sporen terughalen.

Ditmaal vergat de Heilige Maagd van Groningen over hare getrouwe dienaren de wacht te houden, of althans zij bekommerde zich niet veel

(*) *Anonymi monachi chronicon Flandriae.* 'Zij brachten allen met groote wreedheid om en spaarden niemand, totdat zij geheel verzekerd van de overwinning waren.'

om hen. De arme lieden, gelijk eene oude overlevering zegt, ‘werden gansch en al uiteengejaagd, verslagen en overwonnen; wel veertig duizend van hen bleven op het slagveld’(*). Dit was de slag van Rosebeeke, de bloedige wraakneming voor den veldslag der gouden sporen.

Toen, na dezen dag van bloed en slachting, Koning Karel VI den daaropvolgenden dag het verminkte lijk van Filips van Artevelde aan een boom deed ophangen en hij door den pestwalm van het slagveld vandaar werd verdreven, kwam hij te Kortrijk zijn hoofdkwartier vestigen. De stad was reeds bezet door de zegevierende troepen, die daar eene vreeselijke weerwraak oefenden; ‘er werd eene hevige vervolging ingesteld tegen de Vlamingen’, zegt Froissart, ‘en niemand werd in 't leven gespaard’. Een oogenblik scheen de tegenwoordigheid des konings de gewelddadigheden te zullen doen ophouden, ‘maar het kwam te zijner kennisse dat zich in de groote kerk van Onze Lieve Vrouw een kapel bevond met ruim vijfhonderd paar vergulde sporen, die aan de edelen van Frankrijk hadden toebehoord en dat het feest ter herinnering aan de zegepraal der Vlaamsche wapenen door de bewoners van Kortrijk jaarlijks met groote plechtigheid werd gevierd’. Hij ontstak daarover in groote drift en zeide, ‘dat zij zich in de toekomst ook zouden herinneren dat de Koning van Frankrijk er geweest was’(†). Vreeselijke bedreiging, die ongelukkig getrouw ten uitvoer zou worden gebracht.

‘Toen de Koning van Frankrijk Kortrijk zou verlaten’, vervolgt de oude kroniekschrijver, ‘vergat hij geenszins de vergulde sporen die hij in de kerk gevonden had en.... de koning gaf bevel dat Kortrijk geheel verbrand en verwoest moest worden’, en de stad ‘had zwaar te lijden, want men verbrandde en verwoestte haar zonder uitstel’(§).

De kerk, waar de onvoorzichtige Kortrijkenaars de zegeteekenen ophingen die hun zoo noodlottig zouden worden, bestaat nog. In 1203 door Boudewijn van Vlaanderen, toekomstig Keizer van Konstantinopel, gesticht ter eere van de ‘Heilige haren van Jezus’, welke zijn grootvader uit het Heilige Land had medegebracht, was zij door alle tijden heen het voorwerp van bijzondere vereering.

De edelen en burgers wedijverden met elkander om haar hunne milddadigheid te betoonen. Van hunne zijde overlaadden de Graven van Vlaanderen haar met geschenken, geld, vaste goederen en landerijen; zij gingen zelfs zoover om haar in lijfeigendom een zeker aantal menschelijke wezen? af te staan(**). En wat de privilegiën betreft,

(*) Zie: *La légende des Flamens Artisiens et Haynuyers.*

(†) Froissart, *Chroniques*.

(§) Van al de rijkdommen welke de ongelukkige stad bevatte, was er slechts één die bij de overwinnaars genade vond en niet verwoest werd. ‘Het uurwerk van de marktplaats, dat de uren sloeg, een van de schoonste werken die heinde en verre bekend waren, werd op bevel van den Hertog van Bourgondie bij stukken en brokken op eene kar geladen en naar Dijon gevoerd.’

(**) Door eene opwelling van godsvrucht *(divine pietatis intuitu et ob anime nostre remedium)* gedreven, gaf Thomas van Savoye, Graaf van Vlaanderen, in 1240 aan het kapittel twee vrouwen ten geschenke die zijne lijfeigenen waren en, bij wijze van toegift, werd hun ook de nakomelingschap dezer beide vrouwen afgestaan. - Het bewijs van schenking bevindt zich in het archief der kerk.

ze werden hun in menigte toegestaan, terwijl sommige van deze meer golden dan al het andere te zamen. Het meest voordeelige onder deze voorrechten is te merkwaardig om er hier geene melding van te maken. Dit werd in den jare 1290 aan de gelukkige kanunniken verleend. In genoemd jaar namelijk werden dezen in bezit gesteld van het uitsluitend recht, om alle edellieden en poorters van de stad en van de Kastelenij van Kortrijk in 't huwelijk te verbinden. Tot zooverre was die zaak dood eenvoudig, doch oneindig minder was dit het geval met de wijze waarop deze huwelijken voltrokken werden. Wanneer eene bruid zich aan de kerk aanmeldde, werd zij in het voorportaal ontvangen door den dienstdoenden kanunnik, die dan eene toespraak tot haar hield; vervolgens knielde zij en wanneer zij maagd was plaatste de kanunnik haar eene gouden kroon op het hoofd, die zij gedurende de geheele plechtigheid ophield; wanneer zij evenwel, hetzij door reeds gehuwd te zijn geweest of op eenige andere wijze, deze hoedanigheid verloren had, bedekte hij haar het hoofd met een zwarten sluier, dien zij eveneens tot na de voltrekking van het huwelijk moest dragen.

Men kan nagaan, hoezeer de nieuwsgierigheid bij de goede bevolking door eene dergelijke plechtigheid werd opgewekt, en welk een stroom van dubbelzinnige gezegden er over het hoofd der ongelukkige bruid met haar rouwtooi werd uitgestort. Er waren dan ook geene fijne oplettendheden te bedenken, waarmede de aanstaande echtelingen, ter voorkoming van zulke schandalen, de leden van het kapittel niet overlaadden. Ongelukkig genoeg, hetzij door gebrek aan ervaring op dit gebied, hetzij dat het altijd nog al kiesche onderzoek naar de waarheid bijzondere moeilijkheden opleverde, of door welke oorzaak ook, maar de kanunniken begingen ontelbare vergissingen. Een aanmerkelijk aantal voorbarige geboorten deed hunne berekeningen falen en kwam hunne uitspraken weerleggen. Het volk, als altijd zeer gestreng tegenover de dwalingen van anderen, sprak van omkooping en beschuldigde de goede geestelijken van woeker te drijven met kerkelijke ambten; ter voorkoming van nog grooter rumoer zagen de heeren van het kapittel zich nu genoopt afstand te doen van een recht, dat wel vele winsten afwierp, doch dat in de practijk zoovele moeielijkheden opleverde.

Gelukkig dat de Goddelijke bescherming, die zich van het eerwaardige heiligdom niet had teruggetrokken, omstreeks dien tijd toestond, dat eene nieuwe bron van inkomsten het tekort kwam dekken, dat het kapittel, door zijn afstand doen van het recht tot gekenmerkte huwelijkssluiting, moest lijden. Het was toch ongeveer op dat tijdstip dat de Heilige Maagd van Groningen begon wonderen te doen. Gelijk wij reeds gezien hebben, gaf men aan haar gaarne de eer van de behaalde overwinningen. Weldra kreeg zij den naam dat zij van de koorts genas, tegen hondsdolheid behoedde, bultenaars recht

maakte en den ijverzuchtigen het goed vertrouwen terugschonk. Al deze voorrechten, welke in den tegenwoordigen tijd aan andere Mariabeelden worden toegeschreven, behield zij gedurende eene reeks van eeuwen, tot groot profijt van de kanunniken en hunne onderhoorige geestelijken(*).

Men bepaalde zich echter niet enkel tot het verrijken van de kerk, men beijverde zich ook om haar te verfraaien. Louis de Male gaf het voorbeeld. Hij voegde aan het oorspronkelijke heiligdom eene omvangrijke, uitspringende kapel toe, welke zóó groot is dat zij aan eene nieuwe kerk doet denken en zóó flink gebouwd, dat men genoopt wordt tot het bewonderen van haar fraai gewelf in Gothische gewelfskromming, zonder stutten of steunmuren.

In deze kapel wenschte de graaf zijn grafgesteente op te richten en zij wordt dan ook tot den huidigen dag nog '*s graven kapelle* genaamd.

Toen de eerste stap eenmaal gedaan was, liet men zich in zijn loop niet meer stuiten en de arme hoofdkerk is, dank zij aan hare talrijke weldoeners, zoo herhaalde malen veranderd, omgevormd en verfraaid, dat het tegenwoordig zelfs voor een deskundige, bijna onmogelijk is om er den oorspronkelijken vorm in terug te vinden.

In den aanvang schijnt de kerk gebouwd te zijn geweest naar de planteekening van een Grieksch kruis en haar smal schip, met de forsche bogen, die de zijgalerijen ondersteunen, schijnt eene zwakke, ver verwijderde herinnering aan de Bizantijnsche bouwwerken te zijn. Dit is trouwens het eenige wat men van het oorspronkelijke werk nog kan zien, want het overige is op bevallige wijze bedekt door eene veelkleurige bekleeding van fraai, met zorg gepolijst marmer, terwijl de ojieven verdwenen zijn onder klassieke bogen en de kolommen achter Ionische pilasters met vergulde kapiteelen.

Ook het koor heeft in de verfraaiingen gedeeld en is gesloten met een sierlijk hek in Pompadour-stijl, dat gesteund wordt door twee voetstukken met groote vazen erop, gelijk aan die bij de intrede van een park; achter dit landelijk hekwerk vertoont zich het hoofdaltaar; het bezit een zonderlingen, gewrongen, scheeven vorm, in den meest zuiveren rococo-smaak, maar schitterende van den glans van marmer en verguldsel, waardoor al zijne rondingen het licht weerkaatsen. Te midden van al dien weelderigen flikkerglans bevindt zich toch een enkel voorwerp dat de wezenlijke kunst vertegenwoordigt. Het is een voortreffelijk werk, een echt meesterstuk, sommigen zeggen zelfs h e t meesterstuk van Van Dijck, namelijk zijne vermaarde *Verheffing van het Kruis* Opdat dan ook de verheven indruk van dit meesterwerk geene nadeelige uitwerking zou hebben op den klaterglans der overige versieringen, heeft men zorg gedragen de schoone schilderij

(*) Eene verzameling van aanteekeningen, een boekje dat in den tegenwoordigen tijd zeer zeldzaam is en waarvan zich een exemplaar in de koninklijke bibliotheek te Brussel bevindt, maakt melding van 49 wonderteekenen, alle volkomen bewezen, welke geschiedden ten gevolge van geloften aan Onze Lieve Vrouw van Groningen gedaan. Zie: *Miraekelen enz.*

naar eene nauwe kapel te verbannen en haar tegen den dag te plaatsen.

De heer Alfred Michiels, zonder twijfel meer begunstigd dan een toerist, heeft het kunstwerk naar het schijnt in al zijne bijzonderheden kunnen zien, want hij heeft er eene even levendige als haarfijne beschrijving van gegeven(*), waarnaar ik den lezer verwijs. Ik voor mij, die bij gebrek aan goed licht de schilderij slechts oppervlakkig kon beschouwen, ik moet bekennen dat het koloriet mij voorkwam prachtig te zijn en de ordonnantie buitengemeen krachtig en sierlijk, terwijl het geheel vol ernstige poëzie en roerende droefgeestigheid is. Indien ik al ééne aanmerking mocht maken (welke arbeid op dit ondermaansche is toch geheel zonder fout?) zou ik misschien dat lange kruis gispen, dat alle lichteffecten van de schilderij tot zich trekt; het doorsnijdt het doek in de dwarste en terwijl het dit in twee gelijke deelen scheidt, maakt het den algemeenen aanleg van de samenstelling stroef; maar, zooals ik daareven zeide, in de kapel waar dit meesterstuk geplaatst is heerscht een half duister, en het is dus mogelijk dat ik slecht gezien heb.

Ondanks dit doek, 'twelk overigens zeer kostbaar is, ongeacht hare hooge oudheid, hare vroegere privilegiën, hare wonderteekenen, haar marmer en haar verguldsels, is de Onze-Lieve-Vrouwe-kerk toch niet de hoofdkerk van Kortrijk. Niet ver van de groote markt verheft zich een ander, veel uitgestrekter heiligdom, dat den naam van St. Martinus draagt. Voor eenige jaren bezat dit de grootste binnenruimte van eenige kerk in 't geheele land, met drie gedrongen schepen, een weinig plomp, zeer streng van voorkomen, maar alles te zamen genomen grootsch van karakter. Nog niet lang geleden werd deze kerk door brand voor de helft verwoest en bij de herbouwing heeft men zoowel de verhoudingen als den vorm ervan veranderd. Buiten den toren en het voorportaal bestaat er tegenwoordig van het oude gedeelte niets meer dat der vermelding waard is(†).

Ook inwendig ontmoet men, ten minste voor zoover het voorwerpen van groote kunst betreft, niets overouds meer dan een achtkant hostie-kastje in sierlijken vorm, met vijf afdeelingen boven elkander en gebeeldhouwd in Gothischen stijl, doch een Gothisch dat aan Chineesch doet denken, geheel overdekt met torentjes, tinnen en beeldjes, en waarvan de dagteekening (1585) dat karakter van bijzondere verbeeldingskracht verklaart.

Om onzen oogen wat rust te schenken na die menigvuldigheid van lijnen en vormen, willen wij nu de kerk verlaten en, buiten gekomen, onze schreden naar de linkerzijde wenden. Dicht bij de St. Maartenskerk bevindt zich een nauwe zuilengang; men gaat die door en komt dan op eens op een klein, onregelmatig, zindelijk, stil en ver-

(*) *Histoire de la peinture Flamande.*

(†) De bouw van de St. Maartenskerk, in 1390 aangevangen, werd in 1439 voltooid. In 1862 werd het heiligdom voor het grootste deel door de vlammen verwoest.

laten plein, dat omgeven is door gelijkvormige, kleine huizen, elk voorafgegaan door een tuintje, met een hoogen blinden muur omsloten.

Alle deuren zijn gesloten, de gordijnen nedergelaten, de vensters dicht, de zonneschermen met zorg toegehaald. Men ziet duidelijk dat de lieden die hier wonen al het mogelijke doen, om elk geluid van de wereld buiten te sluiten. Uit vrees voor onbescheiden bezoeken bevindt zich in elke voordeur een kijkgat; het koord van de verroeste huisschel hangt langs den muur af en op ieder van de huizen prijkt de naam van een heilige, met een wit nummer erboven; zij toch, die zich hier in deze stille wijkplaats komen opsluiten, doen niet alleen afstand van de zorgen en bezwaren van het leven, maar ook van hare eigene persoonlijkheid. Wij bevinden ons hier namelijk op het begijnenhof van Kortrijk.

Dit kleine, eenzame plein loopt aan de rechter- en linkerzijde uit op twee nauwe, eveneens verlaten straatjes, waar het gras in groote hoeveelheid tusschen het plaveisel groeit en die aan beide zijden bezet zijn met steeds weder dezelfde lage, gelijkvormige, gesloten en schijnbaar onbewoonde huizen. De verveling schijnt hier heen door de lichtgrijze, schreeuwende, oogverblindende kalklaag die de muren bedekt. Bij het dwalen door die nauwe straten zonder eenige levendigheid, zonder voorbijgangers, te midden van die hermetisch gesloten toegangen, voelt men zijn geest door ik weet niet welke ontroering aangedaan en in in ons hart ontstaat een groot gevoel van leegte.

Alleen, te midden van die drukkende eentonigheid, maakt een klein, geheel van steen gebouwd kasteel, met zijne lange vensters zonder gordijnen, zijne vroolijke tinten en zijn achtkant torentje, den indruk van een schellen toon in eene treurmarsch. Wat is dat gebouw? Waartoe mag het dienen? - Ik weet het niet - op het oogenblik toen ik het met nieuwsgierige verbazing beschouwde, ging eene begijn dicht langs mij heen - ik had eene vraag tot haar kunnen richten, doch, terwijl ik haar zoo, met hare kap op, zonder om zich heen te zien en met een onbewegelijk gelaat, langs die kleurlooze muren eerder zag glijden dan gaan, durfde ik haar niet aanspreken.

Men heeft veel geredetwist over den waarschijnlijken oorsprong van de begijnen, van de begijnenhoven en van de beggharden-stichtingen, welke laatste mannelijke begijnenhoven waren. Men heeft zelfs dikke boeken over dit onderwerp geschreven(*). Wij zullen evenwel niet trachten, het vraagstuk op te lossen om te weten te komen of de beggharden en begijnen hunnen naam verschuldigd zijn aan Beggha, Hertogin van Brabant, of dat, gelijk de kanunnik P. Coens ons met groot gezag in zijne geschriften te verstaan geeft, hunne stichting een groot aantal jaren ouder is dan het door de genoemde prinses gegrondveste klooster(†). Eigenlijk doet het weinig ter zake. Het zonderlinge

(*) In nog geene anderhalve eeuw zijn er niet minder dan 30 boekdeelen, de geschiedenis en den oorsprong der begijnenhoven betreffende, uitgegeven.

(†) Zie: *Disputatio historica et brevis disquisitio* enz., door Petrus Coens, 1628.

van 't geval is echter, dat deze thans verouderde vereeniging tot op dezen tijd heeft geduurd; ik bedoel namelijk die der begijnen, want wat de beggharden betreft, hun bestaan was slechts van korten duur.

De tooneelen van dronkenschap, van telkens voorkomende kloppartijen, van voortdurende twisten en nog andere buitensporigheden, vestigden weldra de aandacht van de rechterlijke macht op deze allervroegste phalansterions. De bevoegde overheid vond evenwel geen ander middel om de schandalen van allerlei aard te voorkomen, waartoe deze godvruchtige lieden telkens aanleiding gaven, dan om alle begghardenstichtingen in de Nederlanden op te heffen.

De begijnen waren daarentegen altijd zeer ingetogen en gaven weinig aanleiding tot kwaadspreken; hare instelling is dan ook tot nog in onze dagen in wezen gebleven. Zij zijn onafhankelijke vrouwen, jonge dochters of weduwen, die, zonder geloften af te leggen, zich tot een godvruchtig en ordelijk leven vereenigen. Elke begijn moet, wanneer zij tot de stichting toetreedt, een klein vermogen, dat tot haar onderhoud voldoende is, bezitten. Zij kan eene eigene huishouding voeren of zich bij anderen aansluiten. De band die voornamelijk allen onderling verbindt is het gebed, waartoe zij op vastgestelde uren altijd samenkomen. Overigens besteden zij haren tijd aan naaldenarbeid, kant maken, zieken verplegen, enz. Zij dragen allen een zwart gewaad en eene soort van witte kap die haar het gelaat omhult en het haar bedekt en die haar het voorkomen van geestelijke zusters geeft. Daar zij zich tot niets verbinden, hebben zij ook volkomen vrijheid om zich uit de vereeniging terug te trekken; zij doen dit evenwel zeer zelden. Toch komt dit feit wel enkele malen voor, en heeft men mij onder anderen eene begijn genoemd van zeer goede familie, die, tengevolge van meerdere erfenissen, zeer rijk was en welke, na veertig jaar in de stille afzondering van een der begijnenhoven te hebben doorgebracht, op een goeden dag deze stichting verliet om zich met een jonkman van vijf-en-twintig jaar in het huwelijk te begeven. De vriend die mij deze heldendaad mededeelde voegde erbij, dat de jonge man klerk bij den notaris der dame was en bijgevolg tamelijk goed op de hoogte van hetgeen zij bezat, zoodat (althans van zijne zijde) de liefde misschien wel niet de grootste drijfveer tot dat huwelijk zou zijn geweest. De gebeurtenis is mogelijk, waarschijnlijk zelfs, doch gansch niet bevreemdend en men behoeft zich volstrekt niet op een begijnenhof te begeven om soortgelijke zaken te ontmoeten.

Evenwel moet men hier in het oog houden, dat het bijna uitsluitend tegen het huwelijk is, dat de begijnenhoven zijn ingesteld(*). Ook in den tegenwoordigen tijd is het hun voornaamste doel nog om aan meisjes uit

(*) 'De oorkonden leveren het bewijs dat deze stichtingen oorspronkelijk alleen gevestigd werden voor arme meisjes en dat zij voor dezen tot gelijk doel dienden als het kapittel van domjuffers voor de meisjes uit hoogeren stand.' Warnkoenig, Geschiedenis van Vlaanderen. Vertaald door Gheldolf.

den middelstand den ongehuwden staat gemakkelijk te maken en deze zonderlinge stichting dient vooral om onder den boerenstand, in strijd met de wet, eene soort van eerstgeboorterecht te onderhouden.

Wanneer een landbouwer sterft, die vier of vijf dochters en één zoon nalaat, zal deze laatste van zijne zusters of althans van enkele onder haar gemakkelijk verkrijgen, dat zij tegen uitkeering van een geringe som voor een uitzet afstand doen van de vaderlijke nalatenschap en zich op een begijnenhof begeven. Op deze wijze kan de zoon de familie-goederen nagenoeg in hun geheel behouden, en door er het buiten erfenis verkregene bij te voegen de reeks der grondeigenaars in hetzelfde geslacht voortzetten.

De liberale gemeentebesturen hebben reeds langen tijd al het gevaar ingezien dat dit vrouwelijk ostracismus opleverde. Zij hebben die verouderde instellingen zooveel mogelijk tegengewerkt en in enkele steden (te Gent bijvoorbeeld) zijn zij in openlijk verzet ertegen gekomen. Het gevolg van dezen worstelstrijd is geweest, dat het aantal vrije kloosters zoowat door het geheele land verminderd is. Vele gemeenten, zooals Vilvoorde, Aerschot, Nivelles, Enghien, Doornik, Geeraartsbergen, waar zich in 1825 nog begijnenhoven bevonden, bezitten er tegenwoordig in het geheel geen meer.

Het voortdurend bestaan van het begijnenhof te Kortrijk is, om zoo te zeggen, eene daad van inschikkelijkheid van het stedelijk bestuur; de huizen, hoven, pleinen, straatjes en tuinen toch, die de begijnen in gebruik hebben, zijn inderdaad eigendom der gemeente en deze kleine stad op zich zelve is voor eene geringe som aan de bestuurster van deze stichting verhuurd(*). Het zoude voldoende zijn dat bij het eindigen van het huurcontract de commissie, belast met het beheer der geestelijke gestichten, eene hernieuwing daarvan weigerde, of dat zij de huurprijs aanmerkelijk verhoogde, om het bestaan dier instelling voor goed te niet te doen.

Zij zal het evenwel niet doen; naar allen schijn zal het begijnenhof te Kortrijk nog wel den duur van twee of drie geslachten uithouden. Men moet daaruit echter niet afleiden, dat de Kortrijkenaars achterlijke lieden zijn en dat hunne lieve stad ontoegankelijk is voor den vooruitgang of voor grootsche denkbeelden, men zou dan eene grove dwaling begaan; een klein tooneel waarvan ik in den *Lion d'or* getuige was en dat ik u hier wil mededeelen, zal daaromtrent, naar ik hoop, geen twijfel meer in uw geest doen overblijven.

Het genoemde tooneel had plaats gedurende een van die overdadige maaltijden waarvan ik u in mijn tweede hoofdstuk sprak. Het was koud weder; het woei buiten, een Noordenwind, en de regen, die tegen

(*) 37 huizen met de kapel, eene groote zaal en een tuin, zijn verhuurd aan de kloostervoogdes voor 1700 fr. Zie over dit onderwerp den brief die den 5^{den} Februari door de stichtingen van Kortrijk gericht werd tot het stedelijk bestuur van Gent en welke in het Mémorial administratif van die stad is openbaar gemaakt.

de vensterruiten kletterde, maakte die groote, goed verwarmde, met de welriekende geuren van lekker eten vervulde en door het opgewekte onderhoud der gasten verlevendigde eetzaal nog te aangenamer.

Op eens trad een man met een bleek, stroef gelaat de zaal binnen. Zonder een woord te spreken begaf hij zich naar de kachel, trok zijne met bont gevoerde handschoenen uit en verwarmde zijne van koude en tinteling roode vingers. - Ik sloeg hem van terzijde gade, hij scheen verstrooid of in ernstige gedachten verzonken te zijn. Na korten tijd zag ik hem een grooten spaarpot van geslagen ijzer, die in een hoek van de zaal stond, in de hand nemen; toen ving hij aan bij het gezelschap rond te gaan en voor elk der gasten zijne bus te schudden. Toen hij geëindigd had, bracht de goede man den spaarpot weer op zijne plaats, trok zijne lange handschoenen aan, groette en verwijderde zich zonder een woord te spreken of een blik te wisselen.

Men kan licht begrijpen dat dit kleine voorval mijne gedachten zeer bezig hield. Daar het land voor overdreven Katholiek doorgaat, dacht ik aanvankelijk, dat het doel van die inzameling met een of ander godvruchtig werk in verband stond, wellicht met het bouwen eener grot naar het model van die te Lourdes. De zwijgende inzamelaar had in zijn voorkomen echter niets geestelijks. Toen hij mij voorbij ging had ik evenals de andere gasten mijne offerande in zijne bus laten glijden maar nu wilde ik natuurlijk toch ook gaarne weten waarvoor ik gegeven had. Ik vroeg het aan mijn buurman, maar deze zag mij met verwondering, met verbazing bijna, aan:

- ‘Het is de stuiver-aalmoes voor de scholen!’ zeide hij.

- ‘Vergeef mij’, zeide ik, mij zoo nederig voordoende als slechts mogelijk was, want aan den toon waarop hij sprak bemerkte ik hoezeer mijne vraag hem ongepast voorkwam, ‘ik ben vreemdeling en wist niet.... zoudt gij niet’, voegde ik erbij, ‘de vriendelijkheid willen hebben van mij te verklaren wat dat is, de stuiver-aalmoes voor de scholen?’

- ‘Mijnheer’, zeide hij zeer droog en alsof hij mijne onwetendheid wantrouwde, ‘de stuiver-aalmoes voor de scholen dient om de arme kinderen op te voeden en om hun wereldlijk onderricht te doen geven. Indien gij overigens de bijzonderheden ervan wilt weten, behoeft gij slechts het verslag te lezen.’

Het verslag waarnaar hij mij verwees was in een hoek der zaal aangeplakt. Na afloop van den maaltijd begaf ik mij erheen om het te lezen; het was eene rekening en verantwoording van inkomsten en uitgaven en deed mij zien dat de ‘vereeniging tot aanmoediging van het kosteloos onderwijs’ (de officieele naam dien het deelgenootschap van ‘de stuiver-aalmoes voor de scholen’ heeft aangenomen) gedurende het dienstjaar 1875-1876 door inzameling en vrijwillige giften eene som van 10.465 fr. 19 c. ontvangen had en in datzelfde tijdperk 6.678 fr. 26 c. had uitgegeven. Ik zag daar onder anderen dat meer dan de helft van de onder de inkomsten gestelde gelden verkregen waren

door middel van inzamelingen in hotels, koffiehuizen, restauraties, enz. Verrukt door de schrandere uitvinding van een dergelijk middel om wel te doen en verlangend om daarover op de meest breedvoerige wijze te worden ingelicht, deed ik mij naar den secretaris van de vereeniging geleiden, wiens naam ik aan het einde van het genoemde verslag had gevonden.

Ik werd allerbeleefdst ontvangen. De secretaris, de Heer Van den Berghe, stelde zich geheel te mijner beschikking en zie hier, in weinige woorden, wat ik over den oorsprong van ‘de stuiver-aalmoes voor de scholen’ vernàm.

In 1862, ik geef de dagteekening uit mijn geheugen op, stichtte het stedelijk bestuur, dat toen liberaal was, eene leekenschool. Tot dien tijd had Kortrijk geene andere scholen bezeten dan die door de ‘Broeders’ bestierd werden. De leekenschool was, gelijk men denken kan, eene groote nieuwigheid en hare vestiging had niet plaats, zonder levendige tegenwerking te ontmoeten. Het was in dien tijd gebruikelijk, dat de geestelijkheid, beschikkende over eene zekere som gelds, door middel van bijzondere inzamelingen verkregen, alle jaren, tot het doen van de eerste communie, alle kinderen kleedde welke aan dat Heilige Sacrament zouden deel nemen. Maar in 1864 deed de tot het diocees behoorende overheid, ten straf voor hen die de wereldlijke school hadden bezocht, aan die arme kinderen de kleederen weigeren die zij bleef voortgaan aan hare uitverkorenen uit te deelen. Om verzet aan te teekenen tegen deze onrechtvaardige uitsluiting, vatten enkele vrijzinnige personen het denkbeeld op om in de openbare inrichtingen inzamelingen te doen en, door de goede uitkomst daarmede verkregen, waren de kinderen van de leekenschool bij het doen hunner Communie even goed gekleed als die van de Broeder-scholen.

Toen bij de verkiezingen in 1866 de liberale partij de nederlaag had geleden, wilden de clericalen, die nu de macht in handen kregen, aan hunne overwonnen tegenstanders niet het middel in handen laten om op het gebied van het onderwijs te kunnen tusschenbeiden treden. Toen deze laatsten nu volgens het reeds vier jaar bestaande gebruik uit de opbrengst van hunne inzamelingen de kinderen der gemeenteschool wilden kleeden, weigerde men hunne aanbieding en zeide dat men geene behoefte meer had aan hunne medewerking.

De inzamelingen bleven intusschen altijd doorgaan en leverden steeds meer en meer goede uitkomsten. Wat zoude men doen met die gelden? Men vatte toen het denkbeeld op om eene leekenschool voor meisjes op te richten, eene instelling waaraan ontwijfelbaar behoefte bestond. Het denkbeeld was uitstekend, het werd spoedig begrepen, op de rechte waarde geschat en door alle vrijzinnigen, die zich in de stad bevonden, goedgekeurd. Van alle zijden werden bijdragen geleverd; men verzekerde zich van een geschikt lokaal en sedert dien tijd is de school tot algemeene tevredenheid in werking.

Ik was erop gesteld haar te bezoeken. Er bevonden zich daar een honderdtal leerlingen en allen waren vroolijk, wel eenvoudig, doch met zorg gekleed en zeer beleefd. Zij leeren er de Vlaamsche en de Fransche talen en 'tgeen zij mij in die beide voorlazen verbaasde mij om de duidelijkheid, het gevoel dat zij erin legden en de zuiverheid van uitspraak. Vooral het Vlaamsch spreken zij in een zeer zuiveren tongval. Met uitzondering van een of twee letters en een paar tweeklanken die den plaatselijken toon behouden, heb ik van de lippen dier kinderen de wezenlijk Nederlandsche uitspraak gehoord, iets wat in Vlaanderen, zelfs in de hooge kringen, zeer zeldzaam is. Daarbij moet men niet vergeten, dat de leerlingen van deze school, allen zonder onderscheid, kinderen uit den werkenden stand zijn.

Hunne schriften, welke ik doorbladerde, zijn zeer goed geschreven. Onder andere kundigheden verstaan zij het rekenen als kleine Bartjes; met het oog op de kaart gevestigd doen zij reisbeschrijvingen vol feiten en cijfers, die de leerwijze eer aandoen. ‘Ga nu van dit punt naar dat trekken’, zegt men hun en terstond geven zij de steden en dorpen op die men langs moet trekken, geven het aantal inwoners van die verschillende plaatsen op, noemen de voornaamste takken van nijverheid, de bijzonderheden die zich aan hare geschiedenis verbinden, de beroemde mannen die er geboren zijn, enz. enz. en dat alles wordt in het Vlaamsch medegedeeld terwijl de oogen op eene groote kaart gevestigd zijn waarop de namen in het Fransch staan aangegeven.

Voeg hier nu nog bij dat zij leeren naaien, breien, mazen, verstellen, stoppen, huishouden, in één woord alles wat voor meisjes noodig is om goede huismoeders te worden en dat nog wel zonder dat het den ouders een cent kost. Papier, inkt, pennen, boeken, alles wordt in deze inrichting kosteloos verstrekt.

Deze school, welke ik niet schroom eene model-school te noemen, telt op dit oogenblik honderd leerlingen, in 1877 hoopte men er honderd vijf-en-twintig en in 1878 honderd vijftig te kunnen opnemen. Op het oogenblik dat ik de school bezocht was een honderdtal kinderen reeds sedert een jaar ingeschreven, dat bij gebrek aan plaats niet kon worden toegelaten; de aanzoeksters welke nu geplaatst werden stonden minstens reeds twee jaar op de lijst. Waarlijk, het zijn schoone uitkomsten welke men met die schijnbaar zoo onzekere middelen verkregen heeft. Ik heb sedert vernomen dat deze vruchtbare instelling van de stuiver-aalmoes voor de scholen zich in onderscheiden groote steden van het land verbreid heeft, en zelfs dat men er te Brussel den oorsprong van gevonden heeft. Doch dit vermindert in geenen deele de verdienste van hen welke te Kortrijk dat vernuftige en edelmoedige denkbeeld zoo uitmuntend hebben weten toe te passen.

Als eene eigenaardige bijzonderheid deel ik nog mede, dat deze uitstekende school in een oud Kapucijnerklooster gevestigd is. Toen ik het gebouw verliet, moest ik, om weder in het midden der stad

te komen, de Lijs oversteken; dit bracht mij op eene zeer schilderachtig gelegen brug, die versierd is met een ontzaglijk groot kruisbeeld dat haar een zeer grootsch karakter verleent - van deze brug heeft men het oog op twee statige, van gehouwen steen gebouwde torens. Deze dienden eertijds om een wakend oog op den ingang van de rivier te houden en zijn onderling vereenigd door eene kleine brug, welke men de Broel-brug noemt.

Dit is al wat er nog over is van de oude vestingwerken dezer stad, welk in de 15de eeuw gebouwd en in 1684 op orde van Lodewijk XIV verwoest werden en deze prachtige proeven van de krijgsbouwkunde in Nederland zijn wel geschikt om het buitensporige bevel, door den gepruikten monarch gegeven, te doen betreuren. Zij zijn in den laatsten tijd met zeer veel kunde en smaak gerestaureerd en hun uiterlijk maakt zulk een gunstigen indruk, dat ik hoopte ze inwendig te zien herschapen in eene soort van Museum gelijk de poort van Halle te Brussel; doch dat was eene herschenschim van mijne zijde. Hunne fraaie, gewelfde zalen, op onedele wijze vernederd, dienen tot wachtplaatsen voor sjouwers en lastdragers die aan de roemrijke muren van die torens kleine kasten ophangen welke al hun gereedschap bevatten.

Eer ik nu met Kortrijk eindig, blijft mij nog over om met enkele woorden zijn stadhuis en zijnen wachttoren te bespreken; beide zijn in het midden van de stad op de groote markt gelegen. De wachttoren is ondanks zijne strenge benaming niets afschrikkend. Al zou hij het willen zijn, het zou hem toch slecht gelukken. Hij is omringd en ingesloten door eene aaneenschakeling van huizen die boven hunne verweerde daken niets laten uitkomen dan een puntigen klokketoren, omgeven door vier miniatuurtorentjes en, ondanks hunne kasteelen, hunne valsche borstweringen en hunne schietgaten, hebben al die torens meer het voorkomen van een Chineesch muziekinstrument dan van een leenheerlijken wachttoren.

Het stadhuis is oneindig gelukkiger van vorm en van voorkomen. Het is een lang gebouw van eene enkele verdieping met twaalf vensters in front, die van elkander gescheiden zijn door nissen waarin beelden staan. De bouw, die in 1526 begonnen werd, werd met buitengewonen spoed voortgezet, want in het archief van Oudenaarde vindt men een stuk waarin vermeld staat, dat de overheden dier stad in 1528 een schilder en een beeldhouwer naar Kortrijk afzonden om er de rekening te maken van de schoorsteenen en het hek van het stadhuis, eene teekening, welke als model moest dienen voor de schoorsteenen en het hek, die men van plan was aan het stadhuis van Oudenaarde aan te brengen.

Inwendig vindt men er enkele fraaie, zeer belangwekkende zalen, vooral de raadzaal welke verlicht wordt door drie drielobbige vensters en waarin zich een van die schoorsteenen bevindt, welke in 1528 reeds opgang maakten. Om de ronde waarheid te zeggen, is deze schoorsteen

een bouwkundig werk dat men meer belangwekkend dan wel schoon kan noemen; het is te overladen met personages die uit een misboek ontsnapt schijnen, om zich hier in steen te laten houwen. De zeven hoofdzonden hebben den beeldhouwer het onderwerp geleverd voor zijne versiering, die wel wat overladen is.

Enkele op doek geschilderde stadsgezichten en landschappen, die minstens twee of drie eeuwen oud zijn, voltooien op gunstige wijze de versiering dezer zaal en doen haar het karakter van den ouden tijd behouden.

Op de eerste verdieping bevindt zich eene andere groote zaal die den naam draagt van ‘feestzaal’, en die men nog zeer onlangs gerestaureerd heeft. Eindelijk moeten wij nog melding maken van een middelmatig groot vertrek dat zich gelijkvloers bevindt, met een antieken schoorsteen in plompen vorm in laat-Gothischen stijl en verdeeld in drie verdiepingen, overladen met arabesken, wapenschilden, nissen en beelden.

De muren dezer laatste zaal zijn versierd met modern schilderwerk, dat werkelijk verdienstelijk is en verschillende aan de geschiedenis van Kortrijk ontleende tafereelen voorstelt. Deze om meer dan ééne reden opmerkelijke schilderijen zijn het werk van den talentvollen schilder, den Heer Guffens. Zij zijn vol verscheidenheid en prachtig van tint, maar kenmerken zich ongelukkig ook door de fout welke de muurschilders zoo dikwerf begaan, dat zij schijnbaar eene opening in den muur maken en daardoor aan die deelen, welke de zoldering moeten steunen, al hunne stevigheid schijnen te ontnemen; hierbij komt nog, dat het denkbeeld, om brieschende en steigerende paarden boven het hoofd van de zittende gemeentebestuurders te plaatsen, aan ernstig denkende lieden oneindig meer zonderling dan oordeelkundig moet voorkomen.

(*Wordt vervolgd.*)

Suum cuique.

Nieuwe uitgave.
De Trompetter van Säkkingen. Een Lied van den Bovenrijn, naar het Hoogduitsch van J.V. Scheffel, door W.P.R. Bouman. Rotterdam, H.A. Kramers & Zoon. 1877.

Victor Scheffel, de bekende schrijver van *Ekkehard*, is ook in ons vaderland geen vreemdeling gebleven. Wie maar Duitsch kenden, lazen *Ekkehard* in 't oorspronkelijke; voor wie die taal niet konden lezen, was spoedig eene vertaling gereed, die hun de gelegenheid verschafte om met deze geestesvrucht van den in korten tijd beroemd geworden Duitschen schrijver kennis te maken. Die kennismaking beviel uitstekend en Scheffel was spoedig de lieveling ook van 't Nederlandsche publiek geworden. 't Was dus zeker eene gelukkige gedachte van den Heer Bouman, om door eene vertaling van een ander en in Duitschland schier nog meer geliefd werk van den rijkbegaafden dichter dezen nog meer in de gunst onzer landgenooten te doen stijgen. Vreemd zouden we 't bijna noemen, dat niemand vroeger op de gedachte kwam, Scheffel's *Trompeter* in onze taal over te brengen; 't zware van die taak heeft zeker menigeen afgeschrikt; in elk geval zullen we ons nu over dat op zich zelf minder verblijdend verschijnsel moeten verheugen, daar wij er de voortreffelijke vertaling van de hand des Heeren Bouman aan te danken hebben.

Scheffel's *Trompeter von Säkkingen* stelt een nieuwe zijde van 's dichters talent in het licht. Was het in *Ekkehard* de dichterlijke geschiedschrijver, die met meesterhand enkele gegevens wist uit te werken tot een aanschouwelijk beeld van

lang vervlogen dagen, wiens ernstig onderzoek en groote gave van intuïtie ons met bewondering vervulde, was het in Frau Aventiure en andere liederen voornamelijk het zachte en liefelijke, het teeder gevoelige, wat ons hart voor den zanger won, in den *Trompeter von Säkkingen* vinden wij naast het ernstige en het liefelijke een humoristisch element, dat ons den schrijver van eene nieuwe zijde doet kennen, een frisschen echt gezonden humor, die zooals Heinrich Kurz zegt ‘het dichtstuk doorstroomt en de echt gemoedelijke diepte der ernstige plaatsen te krachtiger doet uitkomen.’

Men leze bijv. het twaalfde hoofdstuk, *Werner en Margaretha*, men vergelijke eens *Werner's liederen uit Welschland* en de *Liederen van Hiddigeigei*, den ‘epischen karakterkater’! Die afwisseling van teederen ernst en geestigen humor verleent aan het gedicht eene eigenaardige aantrekkelijkheid; Scheffel's landgenooten hebben dat gevoeld en gewaardeerd: in 1854 trad de dichter voor 't eerst met zijn *Trompeter* op, en in 1877 is reeds een drie en vijftigste druk noodig geworden; bij gelegenheid van Scheffel's vijftigsten geboortedag, 16 Febr. 1876, verscheen eene *Jubelausgabe* van den *Trompeter* met illustraties van A. von Werner.

Dit enkele woord over het Duitsche gedicht; wat wij ervan zeiden is, dunkt ons, reeds voldoende om menigeen, die het nog niet kent, tot kennismaking te nopen. Wij willen niet onbescheiden zijn en van de geschiedenis van Junge, Werner en de schoone Margaretha, van hunne liefde en hun lijden, niets verklappen, om niet bij voorbaat 't genot eener lezing te verminderen.

Wel een hartelijk woord van lof echter voor den wakkeren vertaler, die nog op zeventigjarigen leeftijd den lust en den moed had om de zeker niet lichte taak eener vertaling op zich te nemen en die deze zoo uitstekend volbracht.

Wat het gebruik van maat en rijm aangaat, stemt de vertaling met het origineel vrij wel overeen; evenals Scheffel gebruikte de Heer Bouman het rijm slechts in de lyrische gedeelten.

Eene kleine proeve van 's vertalers talent moge hier volgen; we kozen daartoe een van Werner's liederen:

O reik me als groet geen rozentak,
Om van uw min te spreken,
Een altoos groene steekpalm zij
Van onze liefde 't teeken!

De schoone bladerkrans beschermt
In 't rijpen trouw de vruchten,
En als de hand die acht'loos grijpt,
Heeft ze haar straf te duchten.

De roos pronkt schoon, maar komt de herfst,
Zij sterft in weinige uren,
Terwijl het groen van 't steekpalmblad
Den winter blijft verduren.

en uit de Liederen van Margaretha:

Wie is er fierder, netter?
Hoe ad' lijk is zijn moed!
Hij zij dan een trompetter,
Mij is hij lief en goed.

Al had hij tien kastelen,
De machtigste aan den Rijn,
- Ach ik kan 't toch niet verhelen,
Mocht hij een ander zijn.

Ja, waar' hij een vliesridder,
En hadd' een riddergoed!
- Wat zijt ge o liefde bitter,
Wat zijt ge o liefde zoet!

Wij meenen inderdaad Scheffel's *Trompeter* ook in zijn passend Nederlandsch gewaad gerust aan het lezend publiek te mogen aanbevelen.

Staatkunde en geschiedenis.

Geschiedenis van den dag.
De Russisch-Turksche oorlog.

Bijzondere omstandigheden verhinderden ons den Oosterschen krijg vroeger ter sprake te brengen, en wij hebben daarmee het voordeel, dat wij geen beschouwingen hebben te herroepen. Er was toch geen enkele reden, waarom wij niet met de algemeene opinie zouden zijn gegaan, die van oordeel was, dat de Russen spoedig te Konstantinopel zouden zijn; de Czaar, geloofde men, had zich daarom zoo spoedig naar het hoofdkwartier begeven, omdat hij persoonlijk in de Turksche hoofdstad den vrede wenschte te onderteekenen.

Dit oordeel scheen alleszins gegrond; vooreerst waren de berichten over het Russische leger uitstekend; de soldaten waren goed geoefend, de verpleging was niet overeenkomstig de Russische traditie, d.i. slecht, de bevelvoerders werden verklaard voor minstens halve geniën.

Van de Turken gold het tegenovergestelde en zeker is wel nooit een oorlog onder ongunstiger omstandigheden begonnen dan nu door de Osmanen. De gepantserde schepen vlogen op den Donau in de lucht of lagen werkeloos in de havens; toen de Russen den Donau overtrokken (21/22 Juni), deden zij het juist op een punt, waar de Turksche opperbevelhebber Abdul Kerim 't niet verwacht had. Ook op den rechteroever van de rivier werd geen ernstige tegenstand geboden en de Russen bezetten Bulgarije zonder noemenswaardige moeite; de kroon werd op den Turkschen warwinkel gezet, toen de Russische generaal Gurko met een legertje vooruitrende om even den Schibka-pas te bezetten (13 Juli), en een tochtje maakte in de richting van Adrianopel. De verregaande slordigheid, waarmee de Turken den oorlog voerden, bedreigde hen met het verlies van de laatste sympathie, die zij in Europa hier en daar nog bezaten. Oostenrijkers en Engelschen werden met den dag zenuwachtiger en dachten aan interventie om te verhinderen, dat heel Turkije door den Noordschen beer werd opgeslokt.

Niemand had gedacht, dat eenige weken later de hekken geheel zouden zijn verhangen; met de verandering van Ministerie en van opperbevelhebber namen de zaken voor de Turken een wonderbare wen-

ding. Suleiman, de overwinnaar van de Montenegrijnen, werd ontboden en sloeg de Russen in korten tijd in den Schibka-pas terug. Aan deze zijde van den Balkan vormden zich twee geduchte Turksche legers onder Osman en Mehemed Ali; een derde leger rukte de Dobrudscha weder binnen en dreigde het tooneel van den oorlog wellicht aan de andere zijde van den Donau, in Rumenië over te brengen. Daar volgde de slag bij Plewna (30 Juli), waarbij Osman het Russische leger zoo toetakelde, dat het geheel uiteen geslagen werd, een wilde vlucht het demoraliseerde en het weinig scheelde, of het Russische hoofdkwartier moest naar de noordzijde van den Donau worden teruggebracht. De gevolgen van dien slag waren zoo geducht voor het Russische leger, dat het in allerijl een groot deel van Bulgarije moest ontruimen, zich terugtrekken, verdedigingswerken aanleggen om zich tegen een overval van de Turken te beveiligen en intusschen versterking uit het moederland laten aanrukken van tegen de tweemaal honderd duizend man.

Even snel als deze veranderingen op het oorlogstooneel plaats hadden, keerde nu ook de publieke opinie om, uitgedrukt door de krantenschrijvers. De Turken waren op eens uitstekende soldaten geworden. En 't moet erkend worden, goed aangevoerd vochten zij als leeuwen. Van de Russen werden nu weder slechts kwade noten gekraakt; de organisatie van het Russische leger was bij den eersten veldslag gebleken slecht te zijn; de discipline was gebrekkig; de soldaten drongen voort op eigen gezag; de artillerie, het hoofdwapen in onzen tijd, werd weinig gebruikt; de bevelhebbers schenen in dit opzicht al van hetzelfde allooi te zijn als de minderen; Gurko trok door den Schibka-pas zonder daartoe te zijn gelast en breidde de linie mijlen verder uit zonder overleg met het hoofdkwartier. Een opperbevelhebber, die na het eerste ernstige treffen tot het inzicht komt, dat hij een paar maal honderd duizend man te weinig heeft, stelt zich aan bespotting bloot. Sommigen gingen zelfs zoover van te voorspellen, dat het heele Russische leger straks met zijn keizer en zijn grootvorst-troonopvolger over den Donau zou worden teruggeworpen om den volgenden zomer nog eens van voren af te beginnen.

Onbesuisd voorwaarts dringen zonder berekening van eigen kracht, zonder kennis van de macht des vijands, was niet alleen in Europa maar ook in Klein-Azië het zwak der Russen, zoodat men tot het besluit moet komen, dat de fout minder schuilde in den opperbevelhebber van het Zuider leger, grootvorst Nicolaas, dan wel dat men te doen had met een specifiek Russische eigenschap, die zoowel te Weenen als te Londen op hoogen prijs werd gesteld. Op eens had Rusland zijn verschrikking verloren en sliep Oostenrijker en Engelschman weer zoo gerust, alsof er nooit een Oostersche quaestie had bestaan.

Het is mogelijk dat dit oordeel over de werkzaamheid van het Russische leger naderhand, wanneer de gegevens bestaan om de wezenlijke geschiedenis van dezen veldtocht te beschrijven, in bijzonderheden wordt

gewijzigd; 't kan b.v. zijn dat de Russische soldaten beter zijn dan hun roep en voor een goed deel de fouten van dezen veldtocht op rekening moeten worden geschreven van de slechte aanvoering; men schijnt in het Russische leger bij het uitdeelen van de veldheerstaven meer op rang dan op bekwaamheden gelet te hebben en grootvorsten hadden dien ten gevolge den voorrang; in hoofdzaak echter zal het wel zoo blijven, dat Europa vooreerst niet bang behoeft te zijn voor een Slavische overstrooming.

De totale verandering van den stand der partijen op het oorlogstooneel, of liever van de voorbarig oordeelende openbare meening, maakt het aantal zonderlingheden in de tegenwoordige behandeling van de Oostersche quaestie grooter. Inderdaad, wanneer wij de gebeurtenissen overzien, die in de laatste twee jaren op en over het Balkan-schiereiland hebben plaats gehad, dan staat men verbaasd over zulk een opeenhooping van zonderlinge feiten; men zou hier kunnen spreken van een heksendans; eerst de Bosnische opstandelingen, die het met de Europeesche consuls niet kunnen vinden, omdat Russische agenten hun influisteren, dat zij 't niet moeten willen; het gesukkel van de Christelijke diplomaten met de Oostersche quaestie neemt een aanvang en intusschen volgt de opstand in Bulgarije met de bloedige demping door de Turken, terwijl de Baschi-Bazoeks als wilde dieren op de Bulgaren aanvallen om hun de zucht tot verzet voor goed te verleeren. Daar breekt te Konstantinopel een omwenteling los van diep ingrijpenden aard, maar waaraan het volk eigenlijk geen deel neemt, tenzij als de figuranten bij de komedie; de Sultan wordt afgezet, begaat zelfmoord of wordt vermoord met een schaartje; met zijn opvolger is men al niet veel gelukkiger, want men laat hem krankzinnig verklaren, zoodat er al weer een nieuwe Sultan moet komen, die natuurlijk rilt bij de gedachte, dat het lot op hem is gevallen, maar toch met Oostersche gelatenheid zich onderwerpt; en die beweging in de bovenste oppervlakte van het Ottomanische rijk eindigt met de afkondiging van een grondwet, van de invoering van een constitutioneelen regeeringsvorm, waarom het volk niet heeft gevraagd en die door het volk niet begrepen wordt. De man, die voor de ziel wordt gehouden van al deze veranderingen en woelingen, wordt op traditioneele wijze zonder vorm van proces, buiten de constitutie om, op een schip gebracht, dat hem naar het verbanningsoord voert. Midhat Pacha zwerft nog altijd in den vreemde rond, door velen gehouden voor den eenigen man, die zijn vaderland kan redden, in welk geval dat vaderland er zeker niet best aan toe is.

De oorlog met Servië vormt een tusschenbedrijf, dat zijn vermakelijke zijde heeft, deels door het proclameeren van Milan tot koning, deels omdat de Russische vrijwilligers de Serven tegen de Turken moeten indrijven, wanneer er gevochten wordt. De tragi-komische afloop van het Servische koningschap is bekend. De Bosnische muiters, de Servische helden, het waren de voorposten van het Russische leger,

en toen het aan geen van beiden gelukte het Turksche rijk overhoop te werpen, moest de Russische oorlogsverklaring volgen; de Konstantinopelsche conferentie was als de inleiding hiertoe, terwijl de gevoelsontboezemingen van de Engelsche liberalen, met Gladstone aan het hoofd, het vuurwerk verbeeldden, dat de Christelijke Moscovieten verlichtte; sommigen meenden den nagalm van de kruistochten der middeleeuwen te hooren in den uitroep, dat de barbaren van het Oosten Europa moesten worden uitgeworpen en intusschen maakte het hoofd der Christenheid, de onfeilbare man, van de gelegenheid gebruik om op beteren voet te komen met het hoofd der ongeloovigen en hem een nieuw concordaat af te troggelen, waarmede de oude privilegies der Roomsche Christenen werden vernieuwd. Waarlijk, de verwarring kon over alle kanten moeilijk grooter zijn, en wanneer men over een halve eeuw het geschiedboek van deze dagen eens opslaat, zal men het zeker vreemd vinden, dat de tijdgenooten zich in weerwil van die toomelooze verwarring voor heel wijs hielden en zich zelf het brevet uitreikten van ongeveer op den hoogsten trap van beschaving en van verstandelijke ontwikkeling te staan.

Niet alleen de feiten van dezen oorlog zijn zonderling, de behandeling daarvan door de Christelijke diplomaten vreemd, de loop der zaken geheel anders dan zich dien had voorgesteld, ook de beoordeeling door de dusgenaamde openbare meening is wonderlijk. Men zou verwachten, dat in een tijd, waarin meer dan vroeger en op betere grondslagen een studie wordt gemaakt van de volken, eenige onpartijdigheid zou worden gevonden. Dit is echter volstrekt niet het geval; zelfs het streven ontbreekt naar objectieve beoordeeling. Turksch of Russisch is de vraag, en men is een van beiden met die overdrijving, welke aan de zenuwachtige kinderen van de laatste helft der negentiende eeuw eigen is. De een verklaart de Turken voor een wilde horde, die nooit iets voor de beschaving gedaan heeft of zal doen en die de nationale ontwikkeling van de levenskrachtige Zuid-Slavische volksstammen op een menschonteerende wijze tegenhoudt; al het ruwe, onmenschelijke, dat aan de Zuid-Slaven in Turkije eigen is, wordt aan de Osmanen toegeschreven, zoo zelfs dat de Montenegrijnen het neus-afsnijden van de Turken zouden hebben geleerd(*). De Russen worden door deze partijgangers beschouwd als een natie, die in de laatste jaren reuzenschreden heeft gedaan op den weg der beschaving en uit nationaal bewustzijn zich opwerpt als beschermer van de stamverwante Zuid-Slaven.

Sommigen redeneeren precies andersom; de Turken, dus spreken zij, vertegenwoordigen op het Balkan-schiereiland het beschavende element en daaruit reeds verklaart zich hun heerschappij over de Zuid-Slaven, die nooit ontwikkeling op prijs stelden en door hun onderlinge ver-

(*) Zoo o.a. Friedrich von Hellwald in zijn: *Culturgeschichte in ihrer natürlichen Entwicklung.* Augsburg, Lampart & Co. De hoofdstukken, die op Turkije betrekking hebben, zijn onlangs afzonderlijk uitgegeven onder den titel: *Der Islam, Türken und Slaven.*

deeldheid, hun wederzijdsch wantrouwen, steeds de speelbal zullen blijven van anderen, het proefstuk der Europeesche diplomatie. De Turken, meent men, hebben van de Slaven gemaakt wat er van te maken is en het bestuur over hen is over het geheel genomen zoo goed als het wezen kan; de ontevredenheid van de Slaven dagteekent dan ook eerst van den tijd af, toen de Russische agenten onder hen optraden om haat te zaaien tegen de Turken en van de vereeniging met Rusland gouden bergen beloofden. De politiek door Rusland ten opzichte van Turkije en de Slavische volksstammen gevolgd, mag dan ook het daglicht niet zien; zij is een weefsel van list, bedrog, eigenbaat; Rusland matigt zich langs allerlei slinksche wegen het recht aan om de Zuid-Slaven vrijheid en beschaving te brengen, terwijl het op eigen gebied noch vrijheid kent, noch beschaving, getuige de vervolging van de Roomschen en het nog altijd knoetachtige regeeren; Rusland is in Europa de eenige absolute Staat, en wanneer de Zuid-Slaven onder Russisch beheer kwamen, zouden deze moeten beginnen met tal van vrijheden te ontberen, in zaken van godsdienst en van inwendig bestuur, die de Turken altijd hebben toegestaan. Het Christelijk waas, waarmee de Czaar dezen oorlog heeft overtogen, is een zeldzaam voorbeeld van onbeschaamde huichelarij.

Tot welk van deze uitersten men overhelt, wordt niet zoozeer beslist door bewijzen, ontleend aan het karakter der volken, aan hun geschiedenis, aan hun geographische ligging, als wel door het belang, dat men zelf heeft bij de oplossing der Oostersche quaestie. De gevoeligheid van de Engelschen ten opzichte van de uitbreiding van de macht der Russen is bekend; Russophobie zit in het Engelsche bloed; daarom te meer moet men het Gladstoneanisme, hoe dwaas ook uit een gewoon politiek oogpunt, niet te spoedig veroordeelen; het is een gevoelsuiting en een zeer verklaarbare reactie van de overdreven Engelsche Turkenliefde, waarvan de verkoeling wel niet geheel toevallig intrad na de staking van de betaling der Turksche coupons.

Gladstone is zich zelf gelijk gebleven, ook na de overwinningen der Turken en dezer dagen nog maakte hij de practische opmerking, dat, mogen bij beide partijen al ‘gruwelen’ worden bedreven, de Russische Regeering toch heel anders met de moordenaars handelt als het Turksche gouvernement. Uit een politiek oogpunt heeft Gladstone gelijk, dat een regeling van de Oostersche quaestie alleen mogelijk is, wanneer Engeland en Rusland zich met elkander verstaan. Het uitspreken van de mogelijkheid van zulk een overleg is geheel in strijd met de traditioneele politiek van Engeland, maar het heeft toch reeds tal van aanhangers gevonden, sedert het bezit van den toegang tot het kanaal van Suez een practische compensatie aanbiedt. De houding van Gladstone verdient in elk geval meer sympathie dan het schelden van oud-Engeland op de Russen en het eenzijdig in bescherming nemen van het Turksche bestuur in weerwil van de algemeen erkende schandelijke gebreken.

Het oordeel van oud-Engeland over Russisch-Turksche zaken heeft dan ook niet de minste waarde, omdat het eigenbelang partijdig maakt; Engeland heeft minder dan eenige natie het recht als scheidsrechter op te treden over Russische humaniteit en te waarschuwen tegen Russische annexatie; in de heele Engelsche geschiedenis zal men te vergeefs zoeken naar de toepassing van het humaniteitsbeginsel, en het heeft niet minder dan Rusland met het Christendom geschermd als een vlag, die de onzuivere lading moest dekken. Geannexeerd heeft Engeland wat het kon en het gaat daarmee voort als van ouds, getuige de aanhechting van de Transvaal - trouwens het verdiende loon van dit kunstmatig opgeblazen republiekje - en waar het dit niet doet, brengt de politiek 't niet mee of treedt de quaestie van macht dreigend in den weg. Engeland's politiek is altijd geweest: alles voor mij, niets voor een ander. Voor anderen heeft John Bull groote woorden, maar kruipt in zijn schulp, wanneer het blijkt, dat bangmakerij niet helpt.

Ook elders zijn de vrienden van Rusland dun gezaaid. Over 't geheel genomen laten de Fransche bladen zich uiterst voorzichtig uit over Rusland, omdat men op een bondgenootschap hoopt, wanneer de revanche-oorlog tegen Duitschland wordt gevoerd, - een verwachting, die nog al dwaas is, omdat Frankrijk Rusland weinig kan bieden bij dien oorlog en een krijg tusschen Duitschland en Rusland in de eerstvolgende eeuw tot de zeer groote onwaarschijnlijkheden behoort. Slechts enkele Fransche bladen - en 't zijn de minste niet - spreken zich rondweg uit en wel tegen Rusland.

In Duitschland ging en gaat de officieuse pers met de Russische politiek door dik en dun, - een weerspiegeling van de vriendschap, die tusschen de beide Hoven bestaat. Enkele bladen zijn in dien stroom meegevaren, maar over 't geheel is de Duitsche liberale pers anti-Russisch, maar ook hier minder door het bijbrengen van bewijzen, door het leveren van een studie over Russische toestanden in vergelijking met de Turksche, dan wel door het uiten van een antipathie, die de oppervlakkigste bewijsvoering voor lief neemt en getuigenis geeft van het natuurlijk antagonisme, dat tusschen beide naties bestaat en het voorspel mag genoemd worden van den strijd om macht, welke eenmaal, zij 't ook in een nog ver verwijderde toekomst, tusschen beide volken zal worden gevoerd. Een objectieve beoordeeling van de Oostersche quaestie vindt men in de Duitsche bladen zelden, terwijl de soms walgelijke partijdigheid direct in strijd is met de bewering van de belangeloosheid van Duitschland in de regeling der zaken aan den Donau. Dat is leugen; Duitschland is indirect wel degelijk belanghebbende, omdat de uitbreiding van Rusland's macht gevaarlijk moet worden voor Duitschland; vandaar de nieuwe vereeniging met Oostenrijk, dat op dit punt dezelfde belangen heeft als Duitschland. Er is geen reden om geloof te slaan aan de bewering der Fransche bladen, dat de Russisch-Turksche oorlog alleen het werk is van Bismarck, omdat een flinke Russische

aderlating door den Duitschen Macchiavelli wenschelijk wordt geacht; maar wel kan men zich overtuigd houden, dat de gebleken gebrekkige organisatie van het Russische leger en daarmee de zwakheid van Rusland aan de Duitsche staatslieden te meer inwendig genoegen heeft gegeven, naarmate men er moeilijk openbaar over kon spreken. Dat de Duitsche Regeering desniettemin aan den Russischen keizer allerlei liefdediensten bewijst, en tegen de Porte een gemaakt barsche houding aanneemt, is hier volstrekt niet mee in strijd. Men slaagt ook bij de beoordeeling van politieke zaken het best, wanneer men het gewoon menschelijke niet uit het oog verliest.

Van het oordeel der Oostenrijkers en Hongaren willen wij liever geen melding maken; in de eerste plaats moet men van een direct belanghebbende bij een proces geen zuiver oordeel verwachten, en ten tweede heeft men in Oostenrijk steeds zooveel opinies als men rassen aantreft. Den Hongaren kan men in dit opzicht het meest vergeven, omdat de haat tegen de Russen te diep is ingeworteld; het bloed kruipt waar het niet gaan kan; de Turken zijn nog familie van de Hongaren, al is 't wat ver.

Is nu het scheeve, partijdige oordeel èn hier èn elders verklaarbaar, daar het een gewoon verschijnsel is, waar het eigenbelang in het spel komt, toch hadden wij gehoopt, dat er althans meer uitzonderingen op den regel zouden zijn. Of zijn wij te naief, wanneer wij hier van teleurstelling spreken? Op de algemeene vergadering van den Vredebond is natuurlijk deze afschuwelijke oorlog ter sprake gebracht en van een vreedzame interventie bij beide partijen gewaagd. Het komt ons echter voor, dat er weinig kans bestaat om de oorlogen te verminderen, wanneer niet alleen de vechtende partijen zelf van de erkenning van eens anders recht geen begrip toonen te hebben, maar ook de minder belanghebbende toeschouwers zich zoo door hun drift laten meeslepen, dat er van objectieve beoordeeling geen sprake is. En toch is zulk een beoordeeling zoo moeilijk niet, wanneer men slechts kalmte genoeg heeft om de feiten onder de oogen te zien en zich niet te zenuwachtig maakt over den uiterlijken schijn.

In de eerste plaats, wat Turkije betreft kunnen de zegepralen, in Europa en Azië op de Russische legers behaald, het oordeel over het Ottomanische keizerrijk niet veel wijzigen. De Turksche soldaten hebben getoond, dat zij, goed aangevoerd, wonderen van dapperheid kunnen verrichten en tegen Europeesche soldaten, op moderne wijze geoefend, zijn opgewassen. Maar de Turk is altijd bekend geweest om zijn geschiktheid voor het soldatenleven, en ook vele niet-Turksche Mohammedaansche stammen hebben dit gemeen. De Muzelman is als soldaat gedwee, weinig eischend, volhardend en moedig. Hij strijdt in het bewustzijn van zijn leven te geven voor een heilige zaak, want al is de heilige oorlog in den eigenlijken zin des woords niet uitgeroepen, toch weet elke Mohammedaan dat het hier geldt een strijd voor het geloof.

De weinige ontwikkeling van den Turkschen soldaat maakt hem juist vatbaar voor de noodige hoeveelheid geestdrift, die men beter fanatisme noemt. Het fanatisme vergoedt in het Turksche rijk in deze dagen het gebrek aan organisatie; het fanatisme voert duizenden bij duizenden krijgers aan, en zonder een moderne legerwet stampt de Sultan de legers uit den grond. Zeker, er is meer noodig voor legers; door geestdrift worden zij niet gekleed, van wapenen voorzien; van geestdrift maakt men geen kruit en lood en de Turksche Regeering verbaast iedereen door de snelle wijze, waarop zij de legers uitrust, te velde brengt en van levensonderhoud voorziet.

Men houde echter in het oog, dat juist in de laatste jaren door de Porte veel werk is gemaakt van militaire zaken, met achterstelling van andere takken van den staatsdienst. Wie zal daarbij ontkennen, dat deze oorlog wordt gevoerd met een buitengewone krachtsinspanning, waartoe gedurende eenigen tijd ook rijken in staat zijn, minder dan Turkije, en die als buitengewoon verschijnsel, niet als normale levensuiting moet worden aangemerkt. Die buitengewone inspanning kan, blijkens de ervaring ook bij andere volken, nog eenigen tijd nawerken, maar daarna keert het gewone leven terug en dit was gedurende een reeks van jaren in Turkije niet bloeiend. De kenmerken van verval dagteekenen voornamelijk uit het tweede vierde deel onzer eeuw, toen een aanvang werd gemaakt om het rijk te hervormen, te moderniseeren. Vóór Mahmoud II waren de verschillende deelen van den Staat slechts zeer los met den zetel der Regeering verbonden; elke provincie bezat een groote mate van zelfstandigheid; zij die het bestuur voerden, waren menschen, die in de provincie thuis hoorden, daar hun eigendommen hadden, hun privilegies, en die er belang bij hadden, dat het de landstreek goed, althans niet al te slecht ging. Van een uiterst gedecentraliseerden Staat moest het rijk nu echter op eens sterk gecentraliseerd worden; de gewestelijke privilegies werden afgeschaft en het land zou geregeerd worden door de heeren, die van Konstantinopel uit gezonden werden. De positie van de nieuwe bewindvoerders stond in nauw verband met de hofkabalen, die in de Oostersche rijken, voornamelijk tengevolge van de veelwijverij, zoo gewoon zijn. De ambtenaren uit de hoofdstad des rijks waren vreemd in de provincies en gevoelden ook weinig behoefte om er zich thuis te maken, daar zij wisten dat zij straks konden worden teruggeroepen.

In den goeden ouden tijd kende het rijk geen schulden; met de hervormingen kwam later een springvloed van schulden: de eene leening volgde de andere; ook dit was modern en om in de steeds zwaarder wordende lasten des rijks te voorzien moesten de ambtenaren zorgen, dat er geld en nog eens geld was. Zoo begon men te Konstantinopel voor de beste ambtenaren te houden hen, die het meeste geld naar de hoofdstad zonden. Hoe het verkregen was, deed er minder toe; het geld verzonk in de hoofdstad; aan de ontwikkeling van de hulpbron-

nen des lands, aan het bevorderen van de welvaart werd niet gedacht; de belastingen werden verpacht en de afpersingen en knevelarijen kenden bij ambtenaren, die zich in de hoofdstad aangenaam wilden maken, paal noch perk. Op de verarming van de bevolking volgde in sommige streken hongersnood, gepaard met geheele verwoesting des lands. De Christenen hadden echter bij dezen toestand niet meer te lijden dan de Mohammedanen zelf.

In korte trekken was dit de toestand des rijks voor den oorlog, en er is geen enkele reden om te verwachten, dat het, ook zelfs na een gelukkig gevoerden oorlog, anders zal worden. Kenners van Oostersche toestanden en van het Turksche rijk in het bijzonder houden zelfs de in het laatst van het vorige jaar afgekondigde constitutie voor een stap verder op den weg van verval; hervormingen kunnen alleen dan vruchtbaar werken, wanneer zij zich aansluiten aan den aard des volks, aan een bestaande behoefte. In Turkije hervormt men echter van boven af, met miskenning van den aard des volks, geeft alleen voor oppervlakkigen een schoonen schijn en maakt inderdaad de verwarring grooter.

Hebben nu met dezen toestand voor oogen zij geheel ongelijk, die beweren dat de vrede van Europa veel meer bedreigd wordt door het behoud dan door de ontbinding van het Turksche rijk? Willen de Mohammedanen om des geloofs wil zulk een regeering verdragen, niemand zal hun dit verhinderen; maar dat de Christenen, die een halve eeuw onder de hervormingen van het Turksche rijk gebukt gaan, naar hun zelfstandigheid trachten en tot geen tevredenheid te bewegen zijn, al vindt de zoogenaamde Westersche politiek, uit vrees voor de uitbreiding van Rusland's macht, dit beter, kan men moeilijk heel onlogisch vinden. Vroeger hebben de Slaven in Turkije het niet kwaad gehad en nog; zij genoten en genieten een aantal vrijheden, die in beschaafde Staten althans niet in die mate gevonden worden; de vrijheid van godsdienst b.v. is in Turkije grooter dan in Rusland of Spanje; zij zijn vrij van den militairen dienst en betalen daarvoor een matig hoofdgeld. Als men al de voordeelen opsomt, dan kan men zeer goed begrijpen, dat er velen zijn die beweren, dat de Slaven in Turkije niet slecht geregeerd worden en dat hun ontevredenheid voor het grootste deel voortkomt uit opstokerij; zij zijn dom genoeg om zich te laten gebruiken tot speelballen van de Russische politiek, voorzoover zij niet hun eigen dwaze politieke droomen hebben, en daarbij het ongeluk nooit rekening te houden met den werkelijken toestand, waarin zij verkeeren. Men moet echter om billijk te zijn aan den anderen kant erkennen, dat de Slaven, de Christenen in Turkije niet meer maar ook niet minder dan de Muzelmannen deelen in den algemeenen achteruitgang van den Staat. Voor 't minst zijn de belastingen toegenomen in dezelfde mate als de algemeene welvaart verminderde; men behoeft om het bewijs van de algemeene verarming te hebben slechts te letten op het afnemen van het individueel landbezit en het toenemen van de geeste-

lijke goederen of zoogenaamde goederen in de doode hand, waarvan de reden vooral moet gezocht worden in de verkeerde belastingheffing.

Wij zullen de Slaven niet voorspreken; hun overwegende karaktertrekken zijn van dien aard, dat zij moeilijk aanspraak kunnen maken op sympathie; het gaat hun zooals het doorgaans den mensch gaat; voor het bereiken van zijn doel staat hij meest zich zelf in den weg. Indien de Slaven of Christenen in Turkije veerkracht en eendracht bezaten, zouden zij zich zelf reeds lang hebben vrijgemaakt van de Turken; maar zij bezitten noch het een, noch het ander; elke volksstam - en zij zijn verschillend in aard en in bloedmenging - wil aan het hoofd staan van het gedroomde groote Zuid-Slavische rijk. Daar waar zij geheel of gedeeltelijk zelfstandigheid hebben gekregen, toonen zij nauw zich zelf te kunnen besturen; zij maken van de staatkunde een spel, apen de Westersche vormen na en leven van den eenen dag op den anderen in twist en tweedracht, terwijl de ontwikkeling, de ontginning van de hulpbronnen des rijks vergeten worden als bijzaken. Van de geschiedenis van Griekenland, van Servië kan men met weinige veranderingen een blijspel maken, een persiflage wellicht ook van de toepassing van het constitutioneele stelsel in meer beschaafde Staten.

De vraag of de Zuid-Slaven vatbaarheid bezitten voor een hoogere staatkundige ontwikkeling, is met dat al moeilijk op te lossen; de ervaring van lange tijden pleit niet voor hen, noch in Turkije, noch in Oostenrijk en op grond daarvan wordt door velen beweerd, dat er nooit iets van hun politieke droomen terecht zal komen en zij niet veel meer waard zijn dan door Turken of Duitschers onder den duim gehouden te worden. Anderen beweren echter dat het niet aangaat op deze wijze den staf te breken over de Zuid-Slaven, te meer daar hun verachtering, hun minder gunstige eigenschappen moeten verklaard worden uit de demoraliseerende onderdrukking, waaraan zij zoolang hebben bloot gestaan. Wie weet wat de Czechen geworden waren, wanneer hun ontwikkeling in de stormen, die op de Hervorming volgden, niet ware gesmoord.

Men kan over zulke quaesties lang redeneeren zonder tot een eind te komen; wie zal durven volhouden, dat de Zuid-Slaven geen beter figuur zullen maken, wanneer zij even lang in de vrijheid hebben geademd als zij nu onderdrukt zijn geweest. Dat het nationaal instinkt bij hen is ontwaakt en daarmee de Turksche heerschappij hun weerzin inboezemt, ook al ware dat bestuur beter dan het is, behoeft men waarlijk niet alleen toe te schrijven aan den invloed der Russische politieke agenten. Het nationaliteitsbeginsel is immers de koorts, waardoor geheel Europa in de laatste jaren is aangetast, een koorts die de eenheid van Duitschland en de eenheid van Italië wrochtte, en het zou dus wel wonder zijn, dat de Zuid-Slaven van die epidemie verschoond bleven. Wanneer nu de Slaven in Turkije vragen, dat hun omstandigheden zoo geregeld worden, dat er meer ruimte is voor hun nationale ontwikkeling, dan kan men moeilijk hun dien eisch zonder

meer ontzeggen; wat de Slaven ook mogen zijn, het nationaal bewustzijn is onder de gebeurtenissen der laatste jaren te sterk ontwikkeld, dan dat zij onder het Turksch bestuur, zooals dat is, voortaan in vrede kunnen leven. Deze oorlog, onverschillig welke afloop hij moge hebben, heeft dit nog erger gemaakt; daardoor zijn verwachtingen opgewekt, die ook niet in bloed gesmoord kunnen worden. Bleef Turkije tegen het algemeen vermoeden overwinnaar en werd Rusland gedwongen de Slaven in Turkije aan hun lot over te laten, dan kan men verzekerd zijn, dat men over eenige jaren, wanneer de wonden van dezen oorlog nog slechts ten halve geheeld zijn, weer voor dezelfde quaestie staat; men zou weer opstanden hebben, weer gruwelen, weer agitatie, weer politiek en ten slotte weer een oorlog.

In Turkije den toestand te laten zooals die is, staat wat de Slavische of Christelijke bevolking betreft, gelijk met tegen den stroom oproeien en dat kan geen goed einde hebben. Al keurt men de wijze af waarop de nationale beweging onder de Zuid-Slaven in Turkije is ontstaan en bevorderd, behoort men toch bij een gezonde regeling rekening te houden met hetgeen is. Men kan het water niet gebieden, dat het terugvloeie.

Wij merkten straks reeds op, dat de Russen weinig vrienden hebben; schier overal heeft men hun optreden tegen Turkije veroordeeld met een heftigheid, als kon men iets winnen en den vrede koopen door op de Moscovieten te schelden. Deze oorlog heeft in dubbel opzicht een heelen omkeer gebracht in de openbare meening; niet alleen toch dat men Rusland voor minder gevaarlijk houdt, men heeft ook den naam van den Czaar als den humanen vorst bij uitnenoendheid, - een naam verdiend door de vrijmaking der slaven, - verbeurd verklaard. Ook hier ging men echter weder met de gewone oppervlakkigheid te werk; een menschlievende daad van een Vorst maakt niet een heel volk humaan. Men heeft oude koeien uit de sloot gehaald, en gezegd, dat het beruchte testament van Peter den Groote, neerkomend op de uitbreiding van Rusland naar het Noorden, Zuiden en Westen, totdat heel Europa veroverd was, wel niet echt is maar uitstekend de staatkunde weergeeft, die Rusland sinds Peter den Groote heeft gevolgd en ook nu weder op de bekende listige eerlooze wijze in toepassing brengt.(*)

Aangenomen dat de Russische staatkunde van haar bestaan af zich de verovering van het kustland eerst van de Oostzee en daarna van de Zwarte Zee ten doel stelde en daarom steeds vijandig staat tegenover Turkije, dan zien wij niet in, waarom hierover wordt geklaagd als de grootste ongerechtigheid der wereld. Er zijn door andere Staten wel

(*) Zoo o.a. Théodore Juste in: *Les Progrès de la Puissance Russe. Pierre le Grand son règne et son testament*, Bruxelles, 1877: p. 50.
De meest beruchte uitdrukking in het testament luidt: A i n s i p e u t e t d o i t ê t r e s u b j u g u é e l'E u r o p e . De onechtheid van het testament is, naar onze meening, kort en zakelijk aangetoond door G. Berkholz in de *Russische Revue*, VI Jahrg. H.I. Ook afzonderlijk uitgegeven onder den titel: *Das Testament Peters des grossen eine Erfindung Napoleon I.* St. Petersburg. 1877.

even groote ongerechtigheden gepleegd, waartoe minder aanleiding bestond, en die beschouwd worden als zeer gewone menschelijke zaken. De volken trekken door instinkt naar de zee en Peter de Groote en zijn opvolgers waren praktisch genoeg om in te zien, dat het bezit van de vrije vaart op de Oostzee en de Zwarte zee een levensquaestie was voor Rusland; aan de Oostzee had het niet genoeg, omdat de haven van Petersburg een groot gedeelte van het jaar door ijs gesloten is. Ethnologen beschouwen dan ook deze politiek van Rusland als een noodzakelijk 'kwaad'; Oscar Peschel noemt die politiek 'het ongeduldig rukken van den gevangene aan de tralies van zijn geographischen kerker'(*). Het tractaat van Parijs van 1856, waarbij men de macht van Rusland in de Zwarte zee beperkte, was dan ook een der dwaaste stukken, die de diplomatie heeft begaan. Men moet blind zijn om niet te begrijpen, dat Rusland bij de eerste de beste gelegenheid een schrap zou halen door dat tractaat, zoodra het daartoe de macht had, en het was te zien, dat Rusland die macht zou krijgen. De eenige voorwaarde, waarop Rusland den Bosporus en de Dardanellen, - de sleutels van zijn huis genoemd - in vreemde handen kan laten, zou zijn volkomen vrijheid in de Zwarte zee en het verbod van den aanleg van sterkten langs de kusten, die de Zwarte zee vereenigen met de Middellandsche zee, opdat die gemeenschap voor Rusland nooit kon worden afgesloten. Het bezit van Konstantinopel is eenvoudig die natuurlijke eisch uitgedrukt in andere bewoordingen. Men behoeft niet veel van de geschiedenis te weten om overtuigd te zijn, dat Rusland Konstantinopel, d.w.z. de geheel vrije vaart op de Middellandsche zee alleen zoo lang in andere handen zal laten, als het v e r p l i c h t is dat te doen; de Oostersche quaestie is met andere woorden een quaestie van macht en geen duurzame regeling zal ooit tot stand komen dan die welke van dit natuurbeginsel uitgaat. Kan een oplossing van die quaestie niet anders geschieden dan door de verdrijving der Turken uit Europa, dan spijt het ons zeer voor de Mohammedanen, maar het zal er toe moeten komen, is het niet in deze eeuw dan in de volgende.

Rusland heeft het geluk, dat de weg naar Konstantinopel voor meer dan de helft ligt over een stamverwante bevolking; het Slavisch bloed is wel zeer verbasterd in het Zuiden, maar het hoofdkarakter is toch Slavisch gebleven en het lag derhalve geheel in den aard der zaak, dat Rusland de nationale beweging opwekte of ondersteunde; het is zelfs niet eens uitgemaakt, of de Russische Regeering in die ondersteuning, vooral wat dezen oorlog betreft, niet meer gedreven wordt dan dat zij zelf drijft. De nationale Russische partij toch in Rusland, gewoonlijk de Panslavistische genoemd, is in de laatste jaren zeer in macht toegenomen en werd zij vroeger door de Regeering in toom gehouden en gevreesd omdat zij bezwangerd is met revolutionaire, zoogenaamde

(*) *Völkerkunde von Oscar Peschel.* Leipzig, Dunckler en Humblot, S. 547. Wij hebben geruimen tijd geleden de merkwaardige plaats in haar geheel meegedeeld.

Nihilistische bestanddeelen, thans heeft zij een hoogte bereikt, dat de Regeering met haar moet rekenen. Aan den invloed van die partij wil men het toeschrijven, dat keizer Alexander zich eindelijk tot den oorlog heeft laten overhalen; met deze voorstelling is echter wel eenigszins in strijd het onwraakbaar getuigenis der geschiedenis, dat ook de diplomatieke leiding bij Rusland van het begin af op een oorlog gericht was. Hoe dit zij, in elk geval staat het vast, dat de Russische Regeering door den oorlog te verklaren aan Turkije een daad beging, die haar in zeer hooge mate populair moest maken in het binnenland. De loop der zaken op het oorlogstooneel heeft wel die populariteit verminderd, maar dat gaat gewoonlijk zoo; wanneer de onderneming niet naar wensch uitvalt, ligt de oorzaak van de mislukking aan verkeerde maatregelen; dan wil men de schuld gaarne op een ander werpen. Wanneer Napoleon III de Franschen Berlijn had laten zien, ware zijn dynastie voor goed gevestigd geweest en zouden nationale geschiedschrijvers als Thiers hem verheerlijkt hebben als een tweeden god.

Nu is de Russische Regeering wel de éénige niet, die in de gegeven omstandigheden zich door de nationale beweging kan hebben laten drijven in de richting, die juist met haar traditioneele politiek overeenstemt. 't Is waar, er zijn nog altijd van die oppervlakkige menschen, die meenen, dat de oorlogen alleen gemaakt worden door de keizers en koningen en hun onmiddellijke omgeving en die hun hart er aan zouden ophalen, wanneer niet de onschuldige soldaten, maar de vorsten en staatslieden in het strijdperk werden geplaatst om den twist te beslechten door eene ferme vechtpartij, maar zulke onzinnige invallen behoeven geen ernstige weerlegging; wanneer keizer Alexander den oorlog niet verklaard had na de weigering van den Sultan om de voorstellen der Konstantinopelsche conferentie aan te nemen, en wanneer de Sultan in strijd met de meening van de meerderheid der Turken voor de eischen van Rusland en de Mogendheden gebogen had, dan waren zeer zeker voor beiden de dagen van hun vorstelijke waardigheid geteld geweest.

Wanneer nu Rusland bij zijn diplomatieke uitingen zich gesteld had op het standpunt, dat wij als het meest geschikt voor zijn verdediging hebben aangewezen, dan zou het, meenen wij, minder hard zijn beoordeeld. Doordenken moet men van het groote publiek niet verwachten, en Rusland had zelf de verdediging zijner zaak op zich kunnen nemen; er is door Gortchakoff papier genoeg vuil gemaakt, zoodat het hem aan ruimte en tijd niet heeft ontbroken om te zeggen, wat er gezegd kon worden ten voordeele van de Russische staatkunde. In plaats echter van rond voor de waarheid uit te komen, in plaats van te zeggen: ziehier wat mijn eigenbelang mij voorschrijft, waartoe ik gedwongen word door de nationale beweging, een stroom waaraan geen Regeering op den duur weerstand kan bieden, - is de Russische diplomatie bestendig aan het liegen geweest, en op huichelachtige wijze heeft zij den schijn aangenomen, alsof Rusland alleen oorlog voerde voor humaniteit en

Christendom, en intrigeerde en bedelde zij bij de andere Mogendheden om een brevet van uitvinding van de ware humaniteit. Zulk een houding moest natuurlijk ontstemmen en verbitteren. Het half beschaafde Rusland, waar de knoet nog niet begraven is, waar jaarlijks honderden naar Siberië verbannen worden, waar de Katholieken met de zweep naar de Grieksche kerken gejaagd worden, het autocratische Rusland, waar men zelfs geen schijn heeft van een volksvertegenwoordiging, dat land zou een oorlog voeren voor humaniteit, voor Christendom in een ander land! 't Is belachelijk, en kinderachtig zijn zij, die het gelooven. Men kan niemand ten kwade duiden, dat hij zijn eigenbelang behartigt en alles bijbrengt wat tot verdediging daarvan te zeggen valt; maar daarentegen is het voor niemand een noodzakelijkheid als voorvechter op te treden van humaniteit en Christendom in alle oorden der wereld, maar wanneer hij dit tot uithangbord neemt, dan moet hij althans zorgen, dat zijn andere daden daarmee een niet al te grillig contrast vormen, en dat is met de Russische Regeering bepaald het geval.

Maar openhartigheid is allerminst een politieke deugd, zal men opmerken; dat is waar, althans gewoonlijk is dit het geval; toch is de meening verkeerd, dat de politiek alleen door bedekte wegen te bewandelen het meeste succes zal hebben. 't Is mogelijk dat Bismarck ons in dat opzicht bedorven heeft; zijn openhartigheid grensde, zooals men weet, aan roekeloosheid, zoodat men aanvankelijk om die reden hem voor minder gevaarlijk hield en als staatsman juist om zijn openhartigheid hem voor onbruikbaar en onschadelijk verklaarde. Juist die man had op politiek gebied zulk een uitstekend succes; hij was 't die bewerkte, dat Duitschland niet alleen materiëel maar ook moreel spoedig zulk een hoogen rang innam. Germaan en Slaaf hebben echter niet hetzelfde ideaal, en waar wij den Slaaf ook aantreffen, is list zijn overwegende karaktertrek; wij begaan derhalve wellicht een onbillijkheid door van den Rus te eischen wat hij niet geven kan, wat in strijd is met zijn innerlijke geaardheid. Is Bismarck de type van een Duitscher, Ignatieff de type van een Rus, dan wordt er veel in de walgelijk sluwe houding van de Russische politiek verklaard. Men moet dikwijls in deze wereld tevreden zijn, wanneer men heeft leeren kennen en begrijpen.

Men wil de overwinning van Rusland over Turkije voorspellen, omdat het Czarenland in zijn opkomst is en het Ottomanische rijk sinds lang het tijdperk van verval is ingetreden. De beschaving, zoo zegt men, keert op hare schreden terug en wendt zich thans van het Westen naar het Oosten; Engeland en Frankrijk hebben hun toppunt van bloei gehad; de Duitsche zon is snel gerezen om straks te wijken voor de schittering van het groote Slavische rijk; wanneer Rusland den toon aangeeft in Europa en de wet voorschrijft, zooals Frankrijk dit deed en Duitschland thans beproeft, dan is er natuurlijk geen plaats meer voor de Turken en moet het Grieksche kruis de Halve Maan te Konstantinopel vervangen. 't Is mogelijk, dat deze profetie der ethnologen

eenmaal vervuld wordt en de thans tusschen Rusland en Turkije gevoerde oorlog slechts het begin is van veel grooter dingen, maar men dient toch bij zulke algemeene voorspellingen wat meer rekening te houden met den tijd. Wij leven snel, maar de volken leven lang, en niemand kan zeggen, hoe lang Turkije nog zal sterven; 't kan een eeuw zijn of een halve of langer; nu men het geheel dood waande, verbaast het de wereld nog door zijn kracht en dwingt eerbied af; 't zijn oogenblikken van overspanning, 't is waar, maar die weder zullen keeren, zoodra de omstandigheden van denzelfden aard zijn; het cement van den Turkschen Staat is de godsdienst, en is die Staat om die reden onvatbaar voor de hoogste ontwikkeling, hij bezit daardoor een sterk bindende bezielende kracht, die al zijn verschillende volksstammen aaneensnoert en vormt tot een vaste doodverachtende massa. De godsdienst is bij de Oostersche volken een oorzaak van zwakheid maar tevens ook van kracht.

De politieke verhouding in Europa zal daarbij steeds zoo zijn, dat een of meer Mogendheden belang hebben of bij het behoud van Turkije of althans bij het terugdringen van Rusland's macht. Turkije staat dus niet alleen, al heeft men voor het oogenblik besloten om Rusland tot den Balkan te laten voortrukken. Opgelost wordt de Oostersche quaestie niet zoo spoedig als sommige Russenvrienden wel verwachten, tenzij men die oplossing zoekt op een meer natuurlijken grondslag dan dit tot heden bij de diplomatie het geval was en aan de billijke eischen van Rusland wil tegemoet komen.

Wat de beschaving der Russen betreft, behoeven wij nog niet ongerust te zijn, dat wij spoedig daardoor verrast zullen worden; zonder twijfel is er vooruitgang zichtbaar, maar de ontwikkeling beperkt zich tot bepaalde kringen, terwijl het volk nog eeuwen schijnt noodig te hebben; verschillende omstandigheden werken zelfs de beschaving tegen; in de eerste plaats is het land minder bevolkt dan het westen van Europa en ontbreekt daardoor de eerste voorwaarde voor het snel toenemen der beschaving; in vergelijking van West-Europa eeuwen ten achteren, is de ontwikkeling van Rusland steeds met schokken gegaan, die niet voortkwamen uit het volk, maar uit den alleenheerschenden Czaar; van daar veelal het onnatuurlijke in den toestand; er is geen geleidelijke ontwikkeling geweest en daaraan moet het waarschijnlijk worden toegeschreven, dat de sociale toestand zulke vreemde uitwassen heeft en men telkens hoort van politieke processen over geheime genootschappen, die den indruk maken, dat de grond ondermijnd is door revolutionaire hartstochten.

Eeuwen bij West-Europa in ontwikkeling ten achter, heeft de onmiddellijke aanraking met meer beschaafde landen de gewone nadeelen gegeven; de uiterlijke vormen der beschaving werden aangenomen en meer de gebreken dan de deugden, zoodat de invloed demoraliseerde; krabt men het vernis van den Rus af, dan komt de ruwheid boven en blijkt het kunstmatige van de beschaving. Aan vatbaarheid voor

ontwikkeling ontbreekt het zeker het Slavische ras niet; wij hebben te doen met Ariërs, die met de Ural-altzische Turken niet in één adem genoemd kunnen worden, maar onder de gunstigste omstandigheden zullen nog wel ettelijke geslachten voorbijgaan, vóór er van een beschaafde *natie* sprake kan zijn. In het land zelf zullen nog vreeselijke stormen woeden, en het is de vraag, of het rijk blijven zal wat het is. In elk geval kunnen wij geen vooruitgang zien, wanneer de beschaving zich Oostwaarts wendt; ook met de hoogste ontwikkeling van het Slavische ras kunnen wij slechts achteruitgaan, want geen ontwikkeling is in staat een ras eigenschappen te geven, die het niet bezit.

Vatten wij een en ander samen, dan is de slotsom voor de wijsheid van Europa niet gelukkig; wanneer men Rusland's handelwijze beoordeelt uit het oogpunt van het legitime recht, dan verdient deze sterke afkeuring. Waarom zal Rusland tusschenbeide komen in de mishandeling van de Christelijke onderdanen van de Porte? Wat zou de Czaar antwoorden, wanneer de Porte protesteerde tegen de mishandeling van de Mohammedaansche Circassiërs, die zeker weinig verschilt van de beruchte Bulgarijsche gruwelen? De overtreding van het legitime recht door Rusland is echter door de medewerking van de Europeesche groote Mogendheden als 't ware gesanctioneerd, niet alleen nu, maar sinds jaren; aan die overtreding danken Griekenland, Servië, Rumenië, straks Bulgarije hun afzonderlijk bestaan. De Europeesche politiek tegenover Turkije gevolgd muntte uit door tweeslachtigheid, want zij hielp aan den eenen kant de Christenen aan een zelfstandig staatkundig bestaan, waarvoor zij niet rijp waren, aan den anderen kant moest Turkije sterk blijven tegenover Rusland terwijl het inderdaad verbrokkeld werd. Dwazer wijsheid dan de Europeesche politiek in de Oostersche quaestie zal moeielijk gevonden worden in de geschiedenis.

En toch is die grillige Europeesche politiek niet onverklaarbaar; zij is een zonderlinge mengeling van vrees en eigenbelang met gedwongen erkenning van de macht van den natuurlijken stroom der geschiedenis, die zich aan het legitime recht evenmin stoort als aan de conventioneele politiek. Die stroom drijft voort; haar geluid vertelt ons het verval van Turkije, dat eindigen zal met de verdrijving der Osmanen uit Europa; het spreekt van het ontwakend nationaliteitsgevoel der Zuid-Slaven, wier ontwikkeling tot heden zeer ongelijken tred hield met hun droomen; het wijst eindelijk op de toenemende macht van Rusland, een reus gelijk, maar in nevelen gehuld, zoodat wij soms niet weten, of wij aan een werkelijk bestaan moeten gelooven, of aan een luchtverschijnsel. De groote leermeester der menschen, de tijd, zal ook hier nog veel aan het licht brengen, wat thans duister schijnt, maar niet zoo spoedig als dit gewenscht en verwacht wordt door het tegenwoordige geslacht, kinderen vol agitatie en overdrijving.

16 September '77.

NOORMAN.

Letterkunde.

Nuttige poëzie.
D^r^. J.P. Heije als volksdichter.

Om een zaak te kennen, zoodat men het wezenlijk kennen mag noemen, moet men haar eerst liefhebben, ermee sympathiseeren. Deze woorden van Carlyle kwamen ons voor den geest, toen wij de bundels volkspoëzie van Dr. Heije ter hand namen, om de vraag te beantwoorden, of daarin der natie gegeven is, wat zij van een dichter, die voor haar zingen wil, verwachten mag. Wie met deze vraag op de lippen den Amsterdamschen zanger nadert, zal ongetwijfeld reeds bij voorbaat geneigd zijn, een bevestigend antwoord te doen hooren, daar niemand het volk met meer liefde is te gemoet getreden dan Dr. Heije. De voorwaarde voor kennis was aanwezig, en een dichter, die het volk liefheeft en kent, hoe zou hij iets anders dan een volksdichter kunnen zijn? Hij slaat, zelfs zonder dat hij het begeert, de snaren aan, wier klanken sympathie en geestdrift wekken.

Heije bezat hart voor zijn volk. Vriendelijk, teeder, ietwat vaderlijk zelfs is de toon, waarop hij zich erover uitlaat. Hij noemt het *zijn* volk, zijn ‘dierbaar volk’. Wat hij gaf was het innigste, wat in zijn geest en gemoed aan wenschen en gebeden ervoor leefde. Zijn gedichten schreef hij voor allen. ‘Dat de meeste dezer liedekens allen golden, allen in gelijke waardeering en liefde omvatten, behoef ik wel niet nader aan te wijzen’, lezen wij in een der voorwoorden. Hij betoont zich ‘de vriend des geestes en des harten zijner landgenooten’; wat begeert men meer?

Men mag er zich niet over verwonderen, dat Heije's hart warm klopte voor de Nederlandsche natie. Wel had hij gedurende de jaren 1832-1842 onder ‘een pijnlijken indruk’ en in ‘een somber voorgevoel’ geleefd, geleden en gestreden, doch sedert was de volksgeest

ontwaakt. Na ‘dat zwarte tijdperk’ zag zijn profetisch oog ‘de voorboden van een nieuwen dageraad’, en, zoo schreef hij in 1872: ‘Thans zie ik, o mijn geliefd Nederland, mijn tot frissche kracht ontwaakt volk, dat er voor u een tweede levensdag kan aanbreken en is aangebroken.’

Dat morgenrood wekte de heerlijkste verwachtingen in het dichterlijk gemoed. Het deed hem een echten Jozefsdroom droomen, waarbij al de starren voor den glans van de ééne verbleekten: ‘(U) mijn poolstar voor 't verleden, mijn morgenstar in al wat ik van de toekomst hoop en verwacht,’ aldus spreekt hij zijn ‘flink volk van Nederland’ toe. En al klinkt die verzekering eenigszins als een phrase, ze was onzen poëet ernst. Inderdaad, het kroost der Batavieren is hem het uitverkoren volk. ‘Zoo ik recht doe’, - zegt hij in het voorwoord voor den ‘Boerenspiegel’ - ‘aan den schoonheidszin der Romaansche, aan de vrijheidszucht der Angelsaksische, aan het wetenschappelijk en gemoedsleven der Germaansche volken, toch ben ik er van overtuigd, dat meer dan ooit voor den Dietschen Stam (en wie vertegenwoordigt dien stam zuiverder dan Nederland?) het oogenblik is gekomen om te openbaren, hoe deze, *uit zijn aard en wezen*, elk dier karaktertrekken in hoogere eenheid kan samenvatten, en als banier kan heffen der zedelijke heerschappij, - die het ideaal der toekomst is. - Wees gij, mijn geliefd volk, de heraut van dien dag. In uwe herinneringen als in uw *aanleg* en uw *karakter* bezit gij alle bouwstof, die vereischt wordt, om den tempel weder op te trekken van “Vrijheid, Vroedheid en Vroomheid”, en er Europa in te doen knielen’....

Het zou mij niet verwonderen als er onder mijne lezers zich bevonden, die geneigd zijn te betuigen, dat zij zelfs in hun meest optimistische oogenblikken nooit zulk een gezicht hebben aanschouwd, en wier geest, minder vaardig om op verbeeldingsvleugelen de toekomst in te zweven, een steviger grondslag voor dergelijke hoop verlangt, dan waarop Dr. Heije den tempel van Europa zag opgetrokken. Misschien zal men het bejammeren, dat de poëet dien ‘aard’ en dat ‘wezen’, dien ‘aanleg’ en dat ‘karakter’, die onze natie tot zoo iets éénigs in staat stellen, niet nader heeft omschreven; doch wij, die den volksdichter willen leeren kennen, behoeven ons daarmee 't hoofd niet te breken. Het zij ons genoeg te weten, dat Heije, volgens zijn eigen verklaring, geen versje maakte zonder door dien droom, gelijk hij 't noemt, ‘betooverd’ te zijn. Die betuiging heeft haar waarde.

Het kan niet anders of wie een ideaal koestert, wijdt daaraan zijn vurigste liefde, en alles wat hem omringt, wat hij geniet, zal slechts waarde voor hem bezitten, in zooverre het in harmonie verkeert met zijn gedroomden hemel. Meent de mensch, dat het in zijn macht ligt, dat ideaal te verwerkelijken, althans het nader te komen, al zijn krachtsinspanning zal op dat doel gericht zijn. Wat hem in zijn stre-

ven naar die wereld van volmaaktheid belemmert, alles wat hem herinnert aan den grooten afstand tusschem hem zelf en 't voorwerp zijner zielsbegeerte, wekt zijn diepste ergernis op.

Deze waarheid vindt haar toepassing ook op Heije's droom en zijn liefde voor 't Nederlandsche volk. Die laatste toch is van bijzonderen aard. De dichter bemint zijn natie, minder echter zooals zij is, dan wel met het oog op de belofte, die zij voor de toekomst geeft.

Dat volk heeft een heerlijke roeping te vervullen, en het hart van den ziener klopt van geestdrift, als hij bedenkt, wat het eenmaal worden zal. Maar ach, die natie zelve is alles behalve een toonbeeld van zijn enthousiasme. Haar gelaat blinkt niet van blijden lust, op haar lippen zweeft geen excelsior, haar kleed is met menige vlek bezoedeld. 't Is waar, zij gaat haren weg, zij beweegt zich beter dan vroeger, zelfs in de juiste richting, doch met trage schreden, als was zij zich niet van haar verheven bestemming bewust.

Dat aanschouwt de dichter, wiens aangezicht glinstert in den glans van zijn betooverenden droom. Natuurlijk, de ergernissen blijven niet uit. Wat zal hij doen? Is hij vurig van geest, hij zal profeteeren, in gloeiende beelden de heerlijkheid schetsen der belofte, wier vervulling zij vertragen. Heeft somberheid de overhand in zijn gemoed, daar zullen boetpredikatiën van zijn lippen stroomen, die de harten doen sidderen. Is hij kalmer gestemd, berekenend van aard, zachtmoedig van nature, met zoet gekweel wil hij lokken, prikkelen, onderwijzen; - doch waartoe hij zich ook geneigd gevoele, steeds zal hij in gevaar verkeeren het volk te zien in de schaduw van het licht, dat hem uit zijn hemel tegenstraalt, zich te verontrusten over de vlekken, die slechts 't gevolg zijn van zijn voortdurend staren op de verblindende zonneschijf, en alzoo de natie eenzijdig te beschouwen, haar niet te leeren kennen.

En dat niet alleen, omdat hij zeer waarschijnlijk een neiging zal gevoelen, zijn natuurgenooten uitsluitend den maatstaf der zedelijke volmaaktheid aan te leggen, de deugd als de éénige openbaring des levens te waardeeren; veel meer nog, dewijl hij zich niet langer als een gewoon sterveling onder zijn broeders zal bewegen, en in plaats van zich één te gevoelen met dat volk, te deelen in zijn lief en leed, zijn afkeer en bewondering - erboven, althans op zekeren afstand ervan zich zal stellen, als iemand, die bij elke dichterlijke uiting van zijn gemoed gevoelt, dat hij zich van hoogere dingen bewust is dan de menigte, nader dan zij aan 't ideaal staat, waartoe zij moet worden opgevoerd.

De profeet en boetprediker - en de dichter kan zoowel 't een als 't ander zijn - verliest daardoor nog zijn invloed niet. Integendeel. Boven of tegenover de schare zijn standpunt innemende, kan hij boeien, kluisteren, aanvuren of verpletteren, den booze doen buigen voor de macht van zijn kloeke taal, indien hij zelf van geestdrift gloeit.

Doch anders is het met den man, die, in den gewonen zin des

woords, volksdichter wenscht te zijn. Zijn plaats is niet boven of tegenover hen, die naar zijn zangen luisteren zullen. Hij beklimt den berg niet om een rede uit te spreken, hij verlangt geen katheder om te doceeren, geen kansel om te prediken. Hij wandelt in 't midden zijns volks, met een hart zóó vol van eenvoud, dat hij zelf vergeet, dat hij 't doet. Hij neemt niet de houding aan van een grand seigneur, die voor een enkelen keer zich eens verwaardigt in gezelschap van den minderen man aan te zitten, hem met een zoet lachje en vriendelijk knikje aanmoedigende om toch niet al te beschroomd in zijn aanwezigheid te zijn, of als een die het voorhoofd fronst, zoodra de toon niet precies die van een hoogst beschaafd gezelschap is, en die werkelijk tusschen beide komt, wanneer de vroolijkheid wat luidruchtig wordt.

Met hen plaats genomen hebbende aan het feestmaal des levens, moet de vreugde ook zijn hart, gelijk dat van den onaanzienlijksten gast vervullen, en alleen omdat hij de dichter is, die woorden weet te geven aan 't gevoel, dat elk gemoed doorstroomt, zal men zijn aanwezigheid bemerken. Overal, waar het leven zich ontplooit in zijn duizendvoudige verscheidenheid van gewaarwordingen, met zijn bloemen van geloof, hoop en liefde, ook met zijn distels, zijn zonden en smart; bij de maaiers op den akker; in 't woud; aan 't strand of op zee, in het sterfhuis, bij de wieg der jonggeborenen, 's avonds in den gezelligen kring, op 't rumoerige feest en bij den eenzame - overal verschijnt hij en verricht hij 'tzelfde. In zijn rijk gemoed weerspiegelt zich elke aandoening, waarvoor 't menschlijk hart vatbaar is; doch, wat de gewone stervelingen niet vermogen, daartoe hebben de goden hem in staat gesteld. Hij geeft dit alles terug in de taal der poëzie, zóó frisch, zóó helder, zóó scherp geteekend, zóó bekoorlijk door vorm en kleur, dat zelfs de onontwikkelde, zonder te weten waarom, zijn lied op de lippen neemt, dat hem in 't volle licht laat aanschouwen, wat in zijn eigen binnenste nog in nevelen is gehuld.

Doch zoodra de zanger zich ook maar eenigszins, al zij 't uit liefde tot het schoonste ideaal, van zijn publiek afzondert, ontstaat er, ondanks de edelste bedoelingen en de vriendelijkste woorden, die hij spreekt, - een koelheid tusschen hem en degenen, voor wie hij optreedt. De beelden, die hij hun laat zien, zullen mat en flauw zijn, want de eenheid van leven, van denken en gevoelen is verbroken en de man, die zich een volksdichter noemt, moge voor het volk gezongen hebben, hun dichter werd hij zeker niet.

Hoe staat het in dezen met Dr. Heije? Heeft zijn ideaal hem geïnspireerd, was het de kracht, die hem ten nauwste aan de menigte verbond, zoodat ze hem in staat stelde de tolk te zijn van die schier onhoorbare, verwarde stemmen, die in de duistere diepte van elk menschelijk gemoed weerklinken, - of wees het enkel op de klove tusschen hem en de zijnen, in stede van die te dempen, en dwong het hem, niet om op den woeligen stroom des levens als een trouw

en beminnelijk tochtgenoot met hen mee te reizen, maar aan den oever zich te plaatsen, om de woeligen en ongezeggelijken in 't oog te houden en met zoet gefluit tot kalmte te vermanen?

Heije zelf heeft in zijn proza en poëzie zoo duidelijk geantwoord, dat elke vergissing in dit opzicht onmogelijk schijnt. Hij bevond zich bij voorkeur aan den oever, en als hij een enkele maal meevoer, zorgde hij er toch voor, zóó dicht aan 't kantje van den wal te blijven, dat hij elk oogenblik weer den vasten bodem kon bereiken.

In het voorwoord voor den 'Boerenspiegel' vinden wij den dichter te midden der landlieden. 'Ik zelf', verzekert hij, 'ben Godlof sedert meerdere jaren "een Boer"'. De eerste voorwaarde, dat onze zanger een Poot in optima forma zal zijn, is dus vervuld. In plaats van u te verachten, wil hij zeggen, zooals sommige menschen doen, ik draag er roem op, dank er zelfs den Hemel voor, dat ik een der uwen ben.

''t Wakker Boerenvolk' is opgetogen bij dit bewijs van achting. Doch er bestaat iets hoogers dan achting: 'Het mag u niet verwonderen, dat ik u een meer dan goed hart toedraag'. De 'akkerman' gevoelt, dat Heije hem liefheeft, en dit treft hem te dieper, omdat hij natuurlijk niet begrijpen kan, hoe iemand eenige ingenomenheid met 'een Boer' kan betuigen. Doch het raadsel wordt verklaard. Verwonder u niet al te zeer, zegt de dichter, want ik heb de ervaring verkregen, 'hoeveel treffelijks er in een Boer *kan* zijn'.... - de landlieden zijn verrukt! - en, vervolgt de schrijver, (hoeveel treffelijks er in een Boer) 'veelvuldig *is*'.

'Daarom *krenke* het niemand, zoo mijn oog en hart zich het liefst en meest.... behalve tot "Janmaat", - tot "Huibert" (of hoe hij heete!) wendt'...

Stellen wij ons voor, dat de dichter de negen boeren van de negen hoeven in de Haarlemmermeer, die hij, om de landlieden eenigszins bekend te maken met Nederland's groote mannen, tevens als 'een pennetrekje van de poëzy van het akkerleven', Sweelinck's Orgel, Beets' Groote Plas, Hogendorp's Grondwet, Vondel's Landleeuw enz. gedoopt heeft, aldus had aangesproken, zouden zij bij 't naar huis gaan niet gezegd hebben: Laat ons voorzichtig zijn en niet iedereen vertellen dat Dr. Heije zooveel van de Boeren houdt. De wereld is tegenwoordig zoo vol jaloerschheid, men zou zich licht *gekrenkt* gevoelen, als men 't bemerkte, want al zegt onze vriend, dat hij zelf 'een Boer' is, het is een groote eer voor ons, dat hij zoo met ons praten wil, hij is en blijft een voornaam man: Dr. Heije.

't Is zonderling dat deze zanger, die den landman zulk een warm hart toedroeg, geen andere liederen gedicht heeft, die de Boer zich allereerst mag toeëigenen, dan een waarschuwing tegen 't raadplegen van oliekoopen en 't deelnemen aan katknuppelen, en voorts een Boerenpraatje, waarin niet één Boer zijn taal terugvinden zal. Doch na de

lezing van bovenstaande aanhalingen uit het voorwoord zal men begrijpen, dat hij zeer waarschijnlijk den toon niet getroffen zou hebben.

Voorzeker, dit proza is geen maatstaf voor de poëzie, doch wij verklaren aanstonds, dat het ons niet in den zin gekomen zou zijn bij die woorden stil te staan, wanneer niet de eigenaardige klank van dat proza in het grootste gedeelte der volksdichten zich liet hooren.

Dr. Heije begreep, dat hij, wilde hij het volk tot luisteren dwingen, allereerst hun hart diende te winnen. Doch hij trachtte dit doel te bereiken langs een weg, die mij niet de juiste schijnt te zijn. Niet door in de eerste plaats hun gevoel en phantasie te treffen, heeft hij willen boeien, - maar door het aanslaan van een óverlieven toon, die hem verleidde tot het gebruik maken van allerlei vleiende adjectieven en 't aan den dag leggen van een familiariteit, die, hoe wèlgemeend ook, luide roept: Ziet ge nu wel, lieve menschen, hoe gemeenzaam ik ben!

Zelden of nooit vindt gij den dichter zoo nauw met zijn publiek vereenigd, dat ge hem ‘wij’ hoort zeggen, het is steeds ‘ik’ en ‘gij’ en van die beide woordjes valt ‘*ik*’ het meest in 't oog, b.v.: ‘Och pret, die gun ik man en maag van harte graag’; of: ‘Gij wakkere burger, och, ik gun je’. Men zou een geheele lijst van uitdrukkingen kunnen samenstellen, die aan bovengenoemde eigenschap van Heije's dichtmethode herinnert: als: ik raad je, ik gis, ik wed, ik bid je, wil je, vat je, denk je, geloof je, och me dunkt, enz. In 't algemeen lag er voor dezen poëet een tooverkracht in het gemeenzame ‘je’ en 't verkleinwoord. In die twee letters werd hem het voornaamste van het geheim van den volkstoon geopenbaard. Vrouwtje, ventje, wijfje, diertje, raadseltje, joodje en honderden diergelijken wettigen het vermoeden, dat Heije in den waan verkeerde, dat het volk zijn eigen wereld eerst recht beminnelijk zou vinden, als het die onder 't microscoop zag. Oogenschijnlijk had hij daar recht toe. Ons volk houdt van verkleinwoorden en de alleroudste volkspoëzie maakte er een ruim gebruik van. Doch in een bepaalde stemming en onder zekere omstandigheden. De oude volksdichters vertoonen ons een vroolijk, dartel, stoeiend, onschuldig spelend, spottend geslacht, en zij bewegen zich veelal op 't gebied der liefde, waar het diminutief de natuurlijke uitdrukking van het lieve, teedere, bevallige is. Zij zijn dol van pret, en in zulk een toestand verliest het hoogste en het plechtigste zijn verhevenheid en deftigheid, en ontstaat de neiging om met het heilige den draak te steken. - Wanneer we lezen: ‘Daar ging een patertje langs den kant’, of: ‘Het ginghen drie ghespeelkens goud, spaceren in dat wout’, of: ‘Een ridder en een meisken jonck op een rivierken dat si zaten’, zal het niemand in de gedachten komen te vragen, waarom er niet van een pater, een speelnoot of een rivier gesproken wordt. Doch als een werkman tehuis komt, tamelijk opgewonden, en aldus aanvangt:

Denk niet dat ik voor geld of goed
Mijn arme ziel verkoopen zou,
Mijn vroolijk hart, mijn frisschen moed

om daarop te laten volgen:

'Dat's *gladjes* misgeschoten, vrouw,

of verder in den loop van zijn gesprek: kom veeg die *traantjes* van uw wang, en nog later: maar niet bezorgd hoor *wijffje-lief*, dan hebben we hier de beschrijving van een huiselijk tafereel, waarbij de werkman zulk een toon niet aanslaat. De trouwhartige goedheid van een gehuwd man eischt een geheel ander accent, dan de liefde die haar liedje neuriet, en dezelfde woorden, die den minnaar de klanken voor zijn zang leveren, worden op de lippen van den man des volks, die zijn arme vrouw vertroost, ballast, zoo niet erger: berooven hem van zijn natuurlijkheid.

Nu heeft Heije niet alleen in zijn bundel van Vrijen en Trouwen, maar evenzeer in de andere, die een moraliseerend karakter dragen, voortdurend den luchtigen, vroolijken, dartelen toon van het oude volkslied gekozen, zoodat we meestal een poëzie genieten, wier vorm en inhoud tot elkander in dezelfde betrekking staan als het leeren en het spelen van het vlijtige knaapje van Van Alphen; ofschoon het dient gezegd te worden, dat de muze van Heije nog meer recht heeft om te betuigen: mijn spelen is leeren, dan mijn leeren is spelen.

Voegt men aan het genoemde nog de opmerking toe, dat Heije een ontelbare menigte aanminnige woordjes voor de personen, die in zijn gedichten bedacht worden, overheeft als: wakker, flink, ferm, lief, braaf, trouw, het meisjelief, vriendlief, meisjemaat enz., dan heeft men een van die verleidelijkheden genoemd, die, naar 's dichters oordeel, voor 't volk onweerstaanbaar moesten zijn.

Doch het is niet alleen dat Dr. Heije zich zelf van de menigte afscheidt, dat hij met geforceerde, achterdochtwekkende welwillendheid haar toespreekt, de inhoud der gedichten, die wij onder den naam van 'nuttige poëzie' samenvatten, geeft bewijzen te over, dat Heije, al had hij dan ook 25 jaren lang als geneesheer onder hen verkeerd, het volk niet kende.

Onder zijn beste liedjes worden die uit den bundel 'Ter Zee' gerekend, en er zijn er enkele schoone onder. 't Vlaggelied staat bovenaan en 'Een triomfantelijk lied van de zilvervloot' is te algemeen bekend, dan dat wij het in herinnering zouden behoeven te brengen. Men zou het derde couplet: 'Klommen niet de jongens als katten in 't want, en vochten ze haast niet als leeuwen?' uit een historisch oogpunt beschouwd minder juist kunnen noemen, doch de toon, waarin deze zangen vervat zijn, is zeker onberispelijk.

Maar waar zullen wij de matrozen vinden, die uit volle borst aanheffen:

Schrale kost, of goede sier,
't Is me al om het even:
Melk of water, wijn of bier,
't Is me al om het even;
Wittebrood, of roggebrood,
't Is me al om het even,
Als ik maar in vreugde of nood,
Hebben mag een eerlijk leven,
Of - het is me al om het even -
Of een fermen dood! -

Heeft iemand misschien den ‘lichtmatroos’ ontmoet, die zijn lied besluit met:

't Is mijn leven en mijn lust
Om maar altoos rond te zwerven:
Meutje, - als U komt te sterven,
Kom ik nóoit weer aan de kust.

Daar is een enthousiasme, dat in 's dichters gemoed leefde, doch zal 't weerklank vinden? - Waar zijn de ‘zeebonken’, die met Heije zingen:

Dat 's een leven van plezieren,
Dat 's een leven van stavast,
Zoo de wereld rond te zwieren
In 't topje van de mast:

Of:

Hoezee dan Jongens! in 't want:
De handen uit de mouwen;
Laat Duitscher, Noor of Engelschman
Niet klimmen in je touwen.’

Of:

Laat ze pruilen, laat ze druilen,
Laat ze schuilen aan het strand;
Loopt Jan Salie op zijn muilen,
Jan Courage kiest het want. -

Heije was vol geestdrift voor de zee, doch hij voer niet ter zee. Had hij zich zelf eenige moeite gegeven om te gevoelen en te bedenken, wat het hoofd en hart van een matroos vervult, hij zou begrepen hebben, dat dit enthousiasme den ‘roerganger’ bijzonder hol moest voor-

komen, en de poëzie van 't zeeleven voor Janmaat alles behalve in 't want, in 't topje van den mast of ‘van de ra’ genoten wordt. We spreken nu nog niet eens van de moraliseerende liederen, waarin b.v. gewaarschuwd wordt tegen verkwisting aan den wal, met een gemoedelijk:

> Een beetje pret, ná leed en last,
> Wie zou het u misgunnen? -
> Maar... -

of over andere, die slechts aan de zee een beeld ontleenen om den lezer eene nuttige les in te prenten, deze toch hebben in 't minst geen kans volkseigendom te worden. Maar wij wijzen erop dat zelfs onder die, welke uitmunten door levendigheid van vorm, schier niet één voorkomt, waaruit blijkt, dat Heije een greep gedaan heeft in het werkelijke leven. Het verlangen van den zeeman naar zijn huis, zijn vrouw of liefje, - zijn rampen, zijn verdrietelijkheden en genoegens, hij gaat ze voorbij, alsof ze niet bestonden. - De verklaring van deze houding ligt voor de hand. De dichter stond onder den invloed van zijn betooverenden droom. Nederland moest groot worden, doch dat kon. niet zonder handel, de zee diende als weleer bebouwd te worden. - Dr. Heije had niet zoozeer het zeeleven lief, als wel zijn ideaal, dat het niet buiten de oud-Hollandsche matrozen stellen kon.

En wat wij omtrent de liederen ‘ter zee’ in 't midden brengen, geldt bijna van de geheele rubriek ‘nuttige poëzie’, die de beide bundels bevatten. Ook waar Heije elders 't leven gedenkt en behandelt, is het eigenlijk niet zoozeer dat leven zelf, dat hem belangstelling inboezemt om de vormen, waarin het zich laat waarnemen, den weemoed of humor, dien het wekt; hij bepaalt zich liefst tot de methode, waarnaar 't geleid behoort te worden. Het is de theorie, niet de practijk die hem bezighoudt, al schijnt het tegendeel te geschieden. Leerstellingen, recepten tegen overtredingen, voorschriften ter copieering, lessen die gelezen en sommen, die uitgerekend moeten worden, geeft hij aan zijn menschen, die iets grooter dan kinderen zijn. Voortdurend fronst hij de wenkbrauwen en heft hij den wijsvinger ter waarschuwing op, en al is hij een uiterst humaan, zacht, oogenschijnlijk goed gehumeurd onderwijzer, hij let op de kleinste vergrijpen en tracht zijn leerlingen gedweeër, ordelijker, i.e.w. beter te maken door de deugd hun aan te prijzen, die schitterend beloond wordt, en den zondaar te dreigen met de straffen van het hiernamaals.

De roem aller deugden is spaarzaamheid. Op elke wijze wordt zij aanbevolen. Wat het uitzuinigen van één centje, zeven of tien centen per dag of week op den duur geeft, lezen wij in ‘Zuinigjes’, ‘Loterij’ en ‘Spaarbank, - vrij wijn’; of die deugd wordt ons geschilderd in Guurtje, die in tegenstelling met Maartje, ‘'t dartel meisken, dat nooit van sparen had gehoord’ - haar armoe overwon:

Guurtje een steenen varken kreeg, -
(Al wat peetmeu geven kon!)
Maar het bleef niet lang toch leêg;
Want ze breide en naaide en spon
En vergaarde, wat ze won,
En na weinig, weinig jaren
Werd het varken zóó gezet,
Dat het barstte van het vet:
't Nijver meisken wist van sparen,
Wat een pret!

Of wij zien haar in Klaartje die Mietje beschaamt:

Eer de zon nog van de kimmen
Spiegelt in 't gebroken glas,
Zie ik van haar stroomatras
't Arme Klaartje haastig klimmen;
Rillend onder 't pover dek,
Toefde ze al op 't ochendgloren,
En ze poetst haar klein vertrek
En zich zelf nu naar behooren,
En ze werkt zich moe, maar warm...
Wat is 't arme kind toch arm!

Dit heeft natuurlijk voor Klaartje zijn glorierijke gevolgen:

Later werd het mij verteld...
't Vroegop werken en het sparen
Maakte Klaartje welgesteld!
Maar nog steeds (in àl die jaren),
Schoon ze een steun der Armen was,
Sliep zij op haar stroomatras!

Dit laatste uitroepteeken is zeker op zijn plaats; of Klaartje nog altijd ‘rillend onder 't pover dek, toefde op het ochtendgloren’ vermeldt de dichter niet.

Naast de spaarzaamheid zijn werkzaamheid, nederigheid en tevredenheid ware stokpaardjes van Heije, doch het is moeilijk één deugd te bedenken, die vergeten wordt. Bij zooveel liefde voor het moreele kon het niet anders of zeer oppassende lieden als Guurtje en Klaartje moesten geteekend worden en mag het ons niet bevreemden, dat ook enkelen braven menschen het woord verleend werd, die duidelijk verraden, dat zij familie van zekeren welbekenden Hendrik zijn.

't Boerenpraatje, waarvan wij boven melding maakten, geeft ons een landman te aanschouwen, die alleen door het zien van het spoor tot de ontdekking komt: ‘meer dan geld, maakt knapheid rijk’; en daarop ons met de volgende belofte verheugt:

Vast eer 't voorjaar ommegaat,
Vraag ik aan die wijze Heeren,
Die in alles zoo studeeren,
Voor mijn achterbouw om raad.
't Zou me machtig tegenslaan,
Of ik zal er wel bij staan.

Een zich zelf verheerlijkend werkman begroet met deze woorden zijn echtgenoot:

Een goede avond, lieve vrouw! -
Dat was een kwade dag van daag;
Ik ril en bibber van de kou
En *hoor*(*), - het rammelt in mijn maag;
'k Heb haast geen nat of droog gehad,
Sinds ik van morgen ging op 't pad.

Maar nu ik aan mijn eigen haard
En eigen tafel zitten mag,
Nu is 't mij nog het dubbel waard,
Wat ik bespaarde bij 't gelag;
Al schold ook Janmaat, dien ge kent,
Mij voor een nare' schrale' vent.

Daar Vrouwtje! heb je blanke munt
(Geen enkele cent mankeert er aan),
'k Denk dat ge er huis mee houden kunt, - enz.

Misschien bedrieg ik mij, maar het komt mij voor, dat als die goede man zijn geld op tafel gelegd had, zonder zijn lieve vrouw haarfijn te vertellen, hoe verdienstelijk dat besparen was, hij iets aantrekkelijker zou geweest zijn, doch ik erken tevens, dat dan de braafheid niet zoo dadelijk in 't oog gesprongen zou zijn, en bij onzen dichter zijn de personen volkomen ondergeschikt aan ‘de deugd’, die zij vertoonen moeten. Welk een zegen de ‘kostelooze school’ is, teekende Heije in een versje, waarin we kennis maken met een moeder, die haar aandoeningen niet bedwingen kan, omdat haar kind, dat door ‘meester’ ‘mijn hartedief’ genoemd was, tehuis kwam met een prijs. Dit ontlokt hem de volgende ontboezeming:

Kom wijfje, veeg uw wang niet droog,
Ge' hoeft dien traan u niet te schamen,
Want 's Hemels Engelen zeggen: Amen!
Bij zulk een schreiend moederoog.

Wij willen het gaarne gelooven, doch we twijfelen er wel eenigszins aan of de moeders uit de achterbuurt zóó teer van complexie zijn, dat zij schreien als haar kind een prijs behaalt. Ik houd het ervoor, dat de engelen niet dikwijls in de gelegenheid zullen zijn Amen! te zeggen, als ze op dergelijke tranen moeten wachten, doch

(*) De dichter vergat dit woord cursief te laten drukken.

nog veel meer vrees ik, dat de menschen alles behalve Amen! zullen zeggen, en vooral dat de lieden, die nog bekeerd moeten worden, voor een deugdsaanprijzing, als we in die nuttige poëzie vernemen, spottend het oor zullen sluiten.

't Is niet noodig dit tot in alle bijzonderheden na te gaan. Wie lust heeft kan er zich van overtuigen, dat zelfs in den bundel van ‘Vrijen en Trouwen’ de zedelessen zeer talrijk zijn, en zeer aardige versjes een gedeelte van hun glans moeten afstaan om dien der deugd in 't licht te stellen. Wanneer er van ‘Vrijen’ sprake is, voegt de dichter er gaarne aan toe, dat het in deugd en eer geschiedde. ‘Van een bruid en een bruidgom’ b.v. - een liedeke dat in naïeven toon geschreven is en waarin we een paartje zien vrijen, terwijl de starretjes een oogje houden, - vernemen we aanstonds de verzekering, dat zij

> Wandelden zoetjes al heen en weêr
> En vrijden en zoenden *in deugd en eer*,

als vreesden zij, dat iemand het zonder die betuiging betwijfelen zou. Dat bij 't kussen Gods alziend oog niet vergeten worde, dat de spaarpot gevuld zij, de vrouw niet naar opschik moet trachten, dat men geen koffiepraatjes of borrelpraatjes mag beminnen, enz. enz., zijn raadgevingen, die met tientallen vermeerderd kunnen worden.

Zullen wij hierover ons verwonderen of die zedelijke waarheden zelve veroordeelen?

't Een noch 't ander. Na de mededeeling des dichters, wat hij van de toekomst voor 't Nederlandsche volk hoopte en verwachtte, mocht men op zoo iets bedacht zijn. Zijn poëzie, wel te verstaan de ‘nuttige’, - had niet het doel in zich zelve, ze moest het middel zijn om de natie op te voeden. De dichter staat op Nebo en ziet het beloofde land voor zich, hij verlaat slechts den berg om zijn volk den weg erheen te wijzen. Bij al zijn enthousiasme blijft hij op zijn wijs een practisch man, hij zingt niet den lof van zijn Kanaän, maar tracht de schreden der woestijnreizigers erheen te richten. De deugd moet hen er brengen. De medicus wil genezen. Doch wat wordt er aldus van de poëzie? Medicijn blijft medicijn, het dunne laagje poëtisch verguldsel kan ternauwernood de artsenij verbergen en verlokt of misleidt niemand.

‘De deugd’ is schoon, maar schooner dan deze abstracte grootheid is voor den poëet het leven, schooner niet alleen maar rijker en machtiger, ja meer nog dan dat, het omvat hemel en aarde en is voor hem de Almacht. Welke zijn behoeften ook mogen zijn, in welke stemming hij verkeere, daar kan hij vinden wat hij noodig heeft; de deugd en de ondeugd beide wenken hem toe. Het ligt slechts aan hem de stof te kiezen, die zijn muze zal bezielen. Maar wee hem, indien hij zich daarvan verwijdert, indien begrippen, redeneeringen, stellingen,

hoe deugdelijk en juist ook, hem tot zich trekken, en allereerst zijn hart stelen, zoodat hij hoogstens de slippen van het gewaad van dien Eeuwige kan hooren ruischen zonder zijn aangezicht te zien. Zijn poëzie, en vooral indien hij zich ten doel gesteld heeft volkspoëzie te geven, mist de eerste voorwaarde om de harten te bekoren. De wolk moge in zijn verbeelding op Juno gelijken, zij is het niet, en terwijl hij zijn armen naar het nevelbeeld uitbreidt, kan hij de godin niet omhelzen.

Zoo is het onzes inziens Heije gegaan. De personen, die in zijn dichten voorkomen gelijken volmaakt op menschen, evenals de wassenbeelden, die in de magazijnen gebruikt worden om de stoffen en fatsoenen op 't voordeeligst te doen uitkomen, doch ook zij hebben een soortgelijke bestemming. Zij helpen de deugd etaleeren. En waar wij deze schepselen niet ontmoeten, is het niet beter. De deugd kijkt prozaïsch door het poëtisch waas heen, en spot brutaal met den kunstmatig naïeven toon. Een met zorg gekozen woordschikking, het vloeiende, welluidende, gepolijste, zangerige proza, heeft vaak niets anders om zijn naaktheid te bedekken dan een aardigheid, die van verre verwant is aan den humor of de schaduw van het beeld, waaraan het is vastgeklonken.

Bij de pogingen, die Heije in 't werk stelde om de poëzie te redden, werd van de metaphoor het uiterste gevergd, dikwijls meer dan zij dragen kon. Men ontdekt in zijn gedichten een zoeken naar beelden, liever nog vergelijkingen, die al de sporen dragen harer moeielijke geboorte. En daar ongelukkige kinderen steeds het meest door de ouders geliefkoosd worden, verwijlt de zanger zoo lang bij hen, alsof 't scheiden hem zwaar viel. Dit is te opmerkelijker, als men bespeurt, dat sommige dier kinderen, wel beschouwd, ouden van dagen zijn, die tot vervelens toe hun rondreis door de wereld gemaakt hebben. Zoo moet b.v. een kromme denneboom, die treurig in 't dorre zand staat, den leerzamen wandelaar verkondigen, dat zijn nederige plaats hem nuttig maakt en tevredenheid schenkt, en hij doet dat in vier coupletten van dertien regels, waar een enkel versje reeds meer dan voldoende hulde aan zulk een versleten ideetje had kunnen bewijzen.

Dat het huishoudboek een ‘papieren spiegel’ van de goede huisvrouw is, schijnt een waarheid, die men met een paar woorden zeggen kan. De dichter valt er als met een ondoorgrondelijk raadsel mee uit de lucht:

> Wie een spiegel mocht begeeren
> Waar, met éenen blik, ze in ziet
> Of ze een huisvrouw is... of niet,
> Kom tot Mij - en 'k wil haar leeren,
> (Schijn 't ongelooflijk schier),
> Hoe ze 't best haar huisje sier'
> Met een spiegel van... papier!

Net gelijmd, getrouw beschreven,
Vol met cijfers, juist geteld,
Toont die spiegel, of het Geld
Wijs, òf dom is uitgegeven: -
Toont dat onbedrieglijk glas
't Mild en zuinig wijfje alras,
Dat ze een goede huisvrouw was, enz.

Hoeveel woorden voor een sobere gedachte, hoeveel regels, waarin die ‘papieren spiegel’ in de eischen der poëzie moet voorzien!

Wat den Heer Heije een beeld waard was, mag men opmaken uit verzekeringen als deze:

(En) de neergevallen roê
Stopt de bron van 't bidden toe.

of

Liefde en vriendschap bovenal,
Heeft geen val
Dan met òvergaanden bal.

En nog duidelijker leert men dat uit de wijs, waarop der werkelijkheid geweld wordt aangedaan, om haar een gelijkenis af te persen, wanneer zij die niet goedschiks geven wil. Het verlangen, om de kinderschoenen uit te trekken is een beeldspraak, die wij kennen, ook weten wij dat die bevredigde wensch dikwijls teleurstelling baart.

Doch, zijn ze eenmaal uitgetrokken,
Och, dan treuren we om den tijd,
Toen we op zachte kindersokken
(Nooit te nauw en nooit te wijd)
Onrust kenden, zorg noch strijd.

Het verlangen om het beeld uit te werken verleidde den dichter, om ons het heimwee toe te schrijven naar een tijd, waarvan wij niet de minste heugenis hebben. - Elders moeten de kinderen naarbuiten ‘als of hun stoet een dartele schaar van beekjes waar’. En nu de beekjes ‘kussen en kozen met blad en bloem en plant, en plukken wilde rozen tot van der steilste rotsen rand’, dienen, om 't beeld, de kinderen iets dergelijks te doen, waarom wij dan ook lezen:

Ei zie dan hoe zij blozen
En bloeien vol van lust,
En stoeien in de rozen, enz.

Zoodat wij geneigd zijn te vragen of de poëzie zóó arm is, dat de indruk van een zoo bevallig schouwspel, als kinderen, die in de vrije lucht spelen, aanbieden, door haar niet teruggegeven kan worden, zonder dat zij tot zulke buitensporigheden haar toevlucht neemt?

Wanneer de roos 't meisje zal leeren, hoe 't komt, dat zij zoo frisch is, zegt de bloem o.a.:

> Schijnt de zon met sterker glans
> 't Duik dan neder in mijn bladen,
> Of het felle licht mocht schaden
> Aan mijn teeren bloemenkrans.

De roos doet dit natuurlijk volstrekt niet, maar ze redeneert aldus, om 't meisje te onderrichten en tot voorzichtigheid aan te sporen. -

De dichter wil het lied vergelijken bij den wiegezang, en zoo mogelijk in elk opzicht. Daarom lezen wij:

> De moeder sust het schreiend wicht
> Met teeder zingen de oogjes dicht,

en wordt het wakker, zij kweelt het weer een deuntje voor:

> Waarmeê zij door 't begeerig oor
> *Verstand en deugd in 't harte giet.*

Heije zou zeker dezen invloed aan een wiegedeuntje niet toegeschreven hebben, had hij niet behoefte gevoeld omtrent 't lied te zingen:

> Het wekke ons op tot blijde vreugd,
> Het susse ons stil bij leed en pijn,
> 't Geef kracht bij kruis - *en lust tot deugd.*

‘Men gunne mij’, lezen wij in zijn voorwoord voor ‘Dageraad aan Zee’, ‘een enkel mijner verzen van breeder vleugelslag en zangwijs te mengen onder het fladderen en kweelen mijner *volksdichten.* 't Strekke als poging om door *beschrijvende* poëzie 't volk in te leiden tot de hoogere vormen der dichtkunst en (kan het!) op te wekken tot het leeren kennen en genieten der *grootere* meesterwerken onzer oudere en jongere “dichterschool”’.

Het doel gaat ongetwijfeld onzen lof teboven. Vondel, Bilderdijk, Da Costa den volke nader te brengen is een koene poging waard.

Welnu, wij bevinden ons in den ochtendstond aan 't strand, achter onzen rug liggen de duinen, voor ons strekt de donkere oceaan zich uit, we zullen den dageraad genieten.

> Een frissche koelte jaagt het trillend schuim
> Der breede golven, brekend op het strand,
> In blanke vlokken over 't rulle zand;
> En 't zonlicht giet zich uit door 't blauwe ruim,
> En spiegelt zich in 't levend diamant
> Van 't krinkelend nat,
> dat, spelend om mijn voet,
> Zijn zilver smelt in 't goud van d' uchtendgloed.

We worden dus uitgenoodigd ons het volgende voor te stellen: 't Krinkelend nat *spelend* om des dichters voet, en tevens een frissche koelte, die het trillend schuim der breede golven, brekend op 't strand, over 't rulle zand *jaagt.*

Het krinkelend nat, spelend om 's dichters voet, smelt zijn zilver in 't goud van den uchtendgloed. Maar hoe wil de *beschrijvende* poëet, die zijn blik op dat nat vestigt, iets van dat smelten waarnemen, waar 't goud van d' uchtendgloed achter zijn rug aan gene zijde van de duinen zich verbergt?

> Toch zijt gij schoon, oneindigheid van licht!
> Wanneer ge breekt door 't vaal en nevelig grauw,
> En langzaam zich een tint van scheemrig blauw
> Aan de Oosterkim vertoont voor ons gezicht. -

We keeren ons dus om en zien over de duinen: de tint van scheemrig blauw aan de Oosterkim; hierop volgt dit tooneel op zee:

> Een purperen streep omboordt den Westertrans,
> En scheurt de lucht en golven van elkaâr...

We meenden totnogtoe, dat slechts langzaam de uchtenddamp of 't nevelig grauw aan de Westerkim wegzonk en allengs bij 't staren op 't watervlak de gezichteinder zich uitbreidde. Doch de dichter ‘beschrijft’ een zeer merkwaardigen ‘Dageraad aan Zee’. Immers:

> Nu rijst het zwart der golven
> voor ons oog,
> En tooit zich grillig op met groen en goud.

Ik betwijfel het zeer of de dichter dit ooit aan ons Noordzeestrand gezien heeft. Deze dageraad werd ‘gemaakt’, al bewijst meer dan één regel, dat het Heije niet aan talent ontbrak ons in de taal der poëzie weer te geven, wat hij werkelijk aanschouwd had. Zijn beschrijving van den dageraad in 't woud, welke op dien aan zee volgt, kan ons in die overtuiging bevestigen. Doch de zanger had zeer bepaald een ‘Dageraad aan Zee’ noodig, en wel een aan 't Westerstrand; daar, zoo verzekert hij ons, had hij dikwijls gebeden in lang vervlogen tijd, toen ‘land en volk verkwijnde in diepen nacht, en hij eenzaam ronddwaalde aan het eenzaam strand’, het oog gevestigd op het ledig ruim der zee, waar slechts een enkele visschersboot, in stee der wolk van schepen met Neerland's jeugd bemand, 't verschiet bepaalde. Hij had gebeden: ‘Gij dageraad, die opstijgt uit den vloed, o wees me een teeken van den Heer’, en dus kon de dichter zich onmogelijk vermeien in 't bezingen van den avondstond

aan zee, ofschoon die voor ‘beschrijvende poëzie’ een dankbaarder onderwerp zou geweest zijn. Daarom moest ‘de purperen streep aan den Westertrans lucht en golven van elkaâr scheuren en de dageraad een zijn, die opstijgt uit den vloed’, want ons volk was thans uit duisternis tot licht gekomen.

Het was de betooverende droom, die hem nooit verliet, welke ook hier den poëet parten had gespeeld. De dichter moet eenvoudig en natuurlijk, in één woord *waar* zijn; is hij dat niet, geen macht ter wereld die hem redden kan. Op het eerste oogenblik, dat hij zich vergrijpt aan deze zijne grondwet, valt zijn scepter hem uit de handen. Hij kan ons boeien op voorwaarde, dat hij zelf geboeid worde en niets anders trachte dan zijn gewaarwordingen in ons hart over te storten. Dit laatste is zijn taak, het wonder, dat zijn poëzie uitwerkt. Ook Heije was een dier machtigen. Lezen wij slechts die gedichtjes, die wel geen breede vleugelen ontplooien, als de ‘Dageraad aan Zee’, die bovendien een toonbeeld van verwarring is, - doch welke aan 't fladderen en kweelen van den nachtegaal doen denken:

De lucht is blauw en groen het dal;
Viooltjes bloeien overal
En lelietjes van dalen;
't Is alles geur
En fleur en kleur
En glans en gloed en stralen.

Wees blijde nu, gij treurend hart!
Al heeft de lente lang gemard,
Ze is dubbel schoon verschenen;
Geef God, den Heer,
Nu dank en eer,
Uw winter ook vlood henen! - -

Of we denken aan den dageraad zonder zee:

Nog staart mijn oog op 't wijkend glimmen
Van halfgedoofden sterrenglans,
En reeds betinten zich de kimmen
Met gouden vonk aan d' Oostertrans.
En eensklaps treedt, met lieflijk blozen

De zon haar tente uit, als een bruid,
En strooit haar leliën en rozen
Zoet lachend over 't aardrijk uit.

Doch, toen onze dichter deze liederen zong, betooverde hem zeer waarschijnlijk de droom niet, die hem bij den ‘Dageraad aan Zee’ van de wijs bracht. Niet hetgeen hij des morgens aan 't Noordzeestrand had aanschouwd had hem de gedachte aan Neerland's verrijzenis in 't hart gestort, maar omgekeerd; die gedachte had hem naar dat strand gezonden, om te zien of hij geen beeld kon vinden, om zijn wenschen in schitterend kleed uit te dossen. Zijn slaafsche muze is hem uit

gewoonte gevolgd en trekt onze opmerkzaamheid doordat zij op haar hoofd is gaan staan, iets wat voor een muze volstrekt niet te pas komt.

We hebben reden dit ten zeerste te bejammeren. Heije bezat een zacht gestemd gemoed, ontvankelijk voor de fijnste en teerste indrukken. Muntte zijn poëzie over 't algemeen niet uit door diepte en kracht, uit menig lied klinkt een zuivere, reine toon. We hooren 't klateren van 't beekje, dat hem inspireerde en 't vroolijk gezang der vogelen, waarnaar hij luisterde. Hij schonk ons sommige schoone verzen, doch dat was schier uitsluitend 't geval, als we niets van dien droom bemerken. Als Heije wandelde ‘door velden en dreven’, of als hij de liefde, de moedertrouw aanschouwde, en de deugd eens een enkele maal kon vergeten, zonder daarom ondeugdzaam te worden, zong hij een los, bevallig lied. Men leze b.v. zijn Luiermand, Rozenpaar, 't Schoonst, In Mei, In 't Boschaadje, Meilied, zijn Landschapschetsjes in den Vreemde, Dorpsavondmuziek, Het lied der Natuur, sommige zijner liedjes: ‘Naar ouden trant, op nieuwe wijze’, en een aantal anderen. Doch dergelijke aantrekkelijke poëtische gewrochten komen onder ‘de *nuttige* liederen’ maar zelden voor. Bij dezen is het steeds duidelijk dat zijn muze gebogen ging onder de Tien Geboden of het Spreukenboek, die zij gedwongen was te torsen, en bij het doorlezen der beide bundels volksdichten verkrijgt men allicht den indruk, dat de zanger gemeend heeft, dat juist in deze soort van liedekens het zwaartepunt van zijn arbeid voor 't volk gelegen was. Niet slechts, dat hun aantal zoo groot is, maar 't blijkt, dat Heije geen gelegenheid kon laten voorbijgaan, geen plaats te heilig achtte om als leeraar op te treden. Telkens op 't onverwachtst, als ge meent, dat hij slechts zijn hart te goed doet aan de natuur, die hem omringt, haalt hij de steenen tafelen van achter het groen of onder de rozen te voorschijn en eindigt met een artikel, een spreuk of een gemeenplaats ons voor te lezen, waarbij alle poëzie vervliegt. Schoon is zijn Vlaggelied; daar stond zijn ideaal hem niet in den weg. Gelijk bij enkele anderen schonk het hem bezieling. Neerland's driekleur was het symbool van zijn wenschen, hopen en streven, en hij bezong haar met al den gloed, waarvoor zijn binnenste vatbaar was. Doch in den regel bleef Heije onder de ‘betoovering’, die langer dan veertig jaar duurde, bijzonder kalm, zij bracht hem geen bezieling, maar schreef aan zijn poëzie de wet voor, gaf haar een tendenz, die overheerschend werd en haar prozaïsche paden opdreef.

Taine heeft aangaande Thackeray gevraagd, hoeveel schoons deze geniale schrijver niet zou hebben kunnen voortbrengen, als de lust om zijn sarcasme bot te vieren en moralist te zijn, hem niet had meegesleept. In eenigszins anderen vorm geeft Heije's poëzie aanleiding tot dergelijke verzuchting. Niet alleen toch, dat de sporen van het geknutsel, waartoe het schrijven van ‘nuttige poëzie’ hem drong, zich

ook tot in zijn betere gedichten uitstrekken, zijn geestesrichting heeft de dichtader, die zooveel heerlijks beloofde, en ook nu en dan geschonken heeft, wel niet doen opdrogen, maar zeker van haar volheid en kracht beroofd. Hoe rijk had de oogst kunnen zijn als Heije, een man met zulk een fijn gevoel en zooveel smaak bedeeld, het leven in plaats van zijn levenstheorie tot zijn bron om uit te putten gekozen had en hij, in stede van de burgerdeugd, de schoonheid tot zijn ideaal had verheven! 't Is waar 'het nuttige' zou den volke onthouden zijn geworden, doch van den *dichter* vraagt het dit ook niet. Wij wenschen in de eerste plaats, dat hij ons poëzie schenke, en wij hebben zelfs als moralisten recht tot dien eisch, aangezien wij weten, dat alleen die poëzie een kracht kan worden voor het volk, welke zich zelve niet verloochent.

Of zou de reputatie van Vader Cats daartegen pleiten? We gelooven het niet. Het is zeker, dat de poëtische waarde der dichtingen van den Raadpensionaris moeilijk zeer hoog is aan te slaan, en niet minder waar, dat zijn populariteit in vroeger dagen aan geen twijfel onderhevig was. Ook hier hebben wij dus te doen met 'nuttige poëzie'. Doch er is het een en ander in aanmerking te nemen, dat duidelijk doet zien, dat een beroep op Cats weinig baten kan.

De tijd, waarin hij leefde, verschilde in menig opzicht van den tegenwoordigen. Voor menschen, die bijna geen andere lectuur genoten dan den Bijbel, geen redevoeringen hoorden, tenzij preeken, meest zeer dogmatisch van inhoud - in een tijd, toen de Kerk met onbepaald gezag over het leven heerschte en het drukte, moest de verschijning van den 'Trouringh' enz. een heerlijke uitkomst zijn; hij voorzag inderdaad in een behoefte.

Doch thans, nu de Kerk, de School, de velerlei maatschappelijke instellingen en inrichtingen den mensch opvoeden in Christelijke deugden, nu er daarenboven een uitgebreide literatuur bestaat, waarin niet het dogma, maar de zedelijke beginselen, bovenal het leven, op den voorgrond geplaatst worden, zou het nu nog noodig zijn, dat de poëzie als onderwijzeres het volk nadert? Is het niet genoeg, dat de gouden appelen der deugd op zilveren schalen worden voorgezet? Zullen zij in hun heerlijkheid meer schitteren, er verleidelijker uitzien, wanneer men ze toereikt op schalen van nog edeler metaal?

Vader Cats was een vroom man, en onze voorvaderen waren brave lieden, wie trekt het in twijfel? Doch ze waren menschen. En als men nu hun lievelingsdichter in de hand neemt, blijkt het zeer spoedig, dat verreweg 't grootste gedeelte van zijn verzen gewijd is aan de liefde in en buiten het huwelijk. Tevens bemerkt men, dat die goede vader, naar de gewoonte dier dagen, niet alleen de zaken bij haar waren naam noemde, maar ook het meest verborgene ontsluierde, met een onschuld des gemoeds, die misschien bewondering afdwingt. Nu zijn er zaken, waarover goeden en boozen beiden zich gaarne laten

leeraren, de eersten, omdat de leer zelf, de laatsten omdat het onderwerp hen aantrekt. En zou men in alle bescheidenheid de vraag niet mogen stellen, of de liefde voor Cats wel zoo algemeen zou zijn geweest, als dit chapitre niet zulk een breede plaats had ingenomen?

We zouden, ook al had De Veer niet in proza een Trouwring geschreven, die veel poëzie te boven gaat, Heije er geen verwijt van willen maken, dat hij op het voetspoor van Cats niet iets dergelijks getracht heeft. In zijn bundel van ‘Vrijen’ en ‘Trouwen’ komen enkele zeer aantrekkelijke stukjes voor, - doch wij spreken thans over de *nuttige*. En dan springt het in het oog, dat een dichter, die in eer en deugd moraliseert, zonder iets anders tot vergoeding te geven dan zeer zwakke poëzie, in dezen met Cats niet wedijveren kan. Want niet alleen door de onderwerpen, die de laatste behandelde, evenzeer door de wijze waarop hij ze besprak, boeide hij zijn publiek. Cats is langdradig, maar zijn lezers waren daaraan gewoon; doch hij verhaalde, hij vertelde, de eene geschiedenis na de andere, hij praatte in 't hoekje van den haard op voor zijn tijdgenooten gezelligen toon.

Heije vertelt zeer zelden; waar hij personen opvoert - spreken zij de deugd; als zij die roeping vervuld hebben, verdwijnen zij en laten onmogelijk indruk achter. Men kan de ‘nuttige poëzie’ doorlezen, zonder dat een portret ons voor den geest blijft staan.

En wat misschien nog wel het meest afdoet: beiden geven de deugd te aanschouwen, maar Cats ontleedt haar in al haar deelen. Hij is te minutieus, en dikwijls zoekt ge bladzijden achtereen tevergeefs naar poëzie, doch hij overstelpt zijn lezers met zulk een aantal opmerkingen, bewijzen van zijn nadenken, ervaring, belezenheid en menschenkennis, dat onzen vaderen menige verrassing bereid werd, als zij nieuwsgierig de eene kolom na de andere verslonden. Heije daarentegen verraadt van deze eigenschappen geen enkele, maar lette in veel hooger mate op de eischen der dichtkunst, al was het hem niet gegeven haar te redden. Waar zijn voorganger met een soort van ongegeneerdheid de ruwe stof ontvouwde en tot in de kleinste onderdeelen naploos, zonder zich om iets anders te bekommeren, niet eens bemerkte, dat hij zijn handen verontreinigde, blijft Heije dikwijls zóóver van het onderwerp, waarop hij 't oog heeft, verwijderd, dat men aanvankelijk meenen zou, dat hij het niet zag, en raakt hij het eindelijk aan: dan is het als met zekeren schroom, slechts met de toppen zijner vingeren. Onder de bescherming van het beeld, een lief woordje en klein grapje, smokkelt hij de deugd binnen. Schier ongemerkt en langs een zoet lijntje tracht hij het volk te trekken naar zijn Eldorado. Zesmaal zal hij een versje maken op de spaarzaamheid, - die deugd in 't algemeen genomen, om ten slotte te verkondigen hoe voordeelig en prijzenswaardig zij is. En al geeft hij nu slechts kleine versjes, toch is het de vraag, of de lange uitwijdingen en het tot in 't oneindige voortgezette ontleden van Cats niet meer ingang bij het volk moeten

vinden? Want het sparen op zich zelf is een deugd, zóó algemeen bekend, dat elke aanbeveling ervan voor den poëet overbodig kan heeten. Niet voor iemand als de Zeeuwsche moralist, die een practische zedeleer op rijm wil geven. Hij beschouwt haar van alle zijden en zoekt elk mogelijk geval op, dat tot stichting en leering strekken kan. Zijn lezers begrijpen, dat zij niets anders van hem mogen eischen. Heije echter wil in de eerste plaats dichter zijn. Hij ontwikkelt niet de *leer* van het zedelijk leven, maar tracht in *poëtische* vormen de deugd *aan te prijzen*, smakelijk te maken, en zoo zien we voortdurend, dat, terwijl hij de houding aanneemt van met ons te zullen opstijgen, hij ons ter nauwernood heeft aangegrepen, of zijn voeten staan weer op den bodem. We eeren den zedenmeester, zijn taak is schoon, zijn werk onmisbaar, en, of hij spreken wil in gebonden of ongebonden taal, het staat volkomen aan hem; niemand heeft het recht hem er lastig over te vallen. Doch wie ‘volksdichten’ wil geven, kome met poëzie. Die het volk nader te brengen is een arbeid niet minder verheven en, zoo men wil, nuttig. Het volk heeft behoefte aan verzen en liederen; de Muzen brengen het nectar en ambrozijn, maar dan ook echte godenspijs en drank, zij hebben het veel te lang verzuimd. En zij behoeven niet te vreezen, dat men haar gaven weigeren zal, indien het inderdaad poëzie is, die zich vertoont in vollen glans, niet gekortwiekt, opdat zij laag langs den grond zal blijven zweven, maar zulk eene, die haar vleugelen wijd uitspreidt en van zelf dwingt, hem die haar volgen wil, 't hoofd op te heffen, het oog naarboven te richten: waarachtige poëzie, die spreekt tot gevoel en verbeelding.

Doch men meent, dat deze ‘nuttige’ poëzie niet alleen goede volksdichten heeft geleverd, maar ook, dat zij de moeder is van volksliederen, dat van haar een kracht kan uitgaan om den nationalen zang uit zijn treurig verval op te heffen. Wat meer zegt, Dr. Heije zelf heeft in dien gelukkigen waan geleefd. Onzes inziens een begoocheling, die alleszins verklaarbaar is. Heije toch was een muzikaal dichter, en zijn verzen beantwoorden, wat hun samenstelling betreft, uitnemend aan de eischen van den zang. Een paar zijner liederen, juist twee die niet tot het nuttige genre behooren, zijn Vlaggelied en de Zilvervloot, verkregen burgerrecht, en nu hijzelf niet twijfelde aan den goeden toon en den gepasten inhoud zijner liedekens, en ze met het oog op de muzikale voorwaarden, die aan 't lied gesteld zijn, vervaardigd had, kon hij zich zonder schroom aan die illusie overgeven. Bovendien werd zij niet weinig gevoed door de voortreffelijkste Nederlandsche componisten, die voor vele dichtstukjes zangwijzen samenstelden, meer, gelooven wij, verlokt door den zangerigen vorm dier liedjes, dan door de aantrekkelijkheid van den inhoud.

Dezer dagen verscheen de 1ste aflevering der ‘Nederlandsche liederen, woorden van Dr. J.P. Heije, bij Gebr. Belifante te 's-Hage.’ Twee bundels, die gezamenlijk 94 liederen zullen bevatten, worden aange-

kondigd. In de eerste behoefte zal dus voorzien zijn, bijna 100 stuks leveren een rijke keus op. Edoch...

N°. 1 van 't verschenen zevental draagt tot titel ‘Twee Voerlui’. De vorm van 't liedje laat niets te wenschen over; 't ziet er levendig en lustig uit. Doch waar zullen we 't volk zoeken, dat, als het zich het hart eens verruimen, of zijn vroolijke stemming in zang lucht geven wil, een lied zal aanheffen, dat evengoed getiteld kon zijn: Aansporing tot voorzichtigheid?

N°. 2 heet: ‘Rekening maken’. We worden uitgenoodigd het ‘recht frisch’ te zingen. Nu, wie zou kunnen zwijgen, als hem in de ooren klinkt:

> Daarom is één cent bespaard
> 't Winnen van een gulden waard!
> Wie zijn reckning goed kan sluiten
> Baat het binnenshuis en buiten,
> In den hemel als op aard!

N°. 3 draagt tot opschrift: ‘Regt op’; ook hier is in het tweede couplet het doceerende niet vergeten, maar het onderscheidt zich althans van de beide voorafgaande, doordat het iets meer tot het gevoel spreekt. N°. 4 en 5 zijn 't Vlaggelied en de Zilvervloot, n°. 6 eindigt wederom na een flink begin op vermanenden toon en n°. 7 is enkel moraal, naar aanleiding van 't aankant maken van de wasch. Bij dit laatste is de dichter tevens componist, en wanneer nu Heije zelf het volk in staat achtte, om ‘hartelijk doch een beetje deftig’ te beginnen:

> Als ge schoon gewasschen linnen
> Lieve vrouwtjes maakt aan kant, enz.

mag men daaruit besluiten, hoe hij zich zijn menschen voorstelde.

Vraagt men of het dan zoo onmogelijk is, dat er lieden zullen gevonden worden, die zulk een ‘Nederlandsch lied’ met welgevallen aannemen, het antwoord luidt: geenszins. Ik kan mij heel goed een rentenier denken, die ‘Rekening maken’ ‘recht frisch’ aanheft, een moeder die met ‘Twee Voerlui’ ‘vroolijk vertellend’ haar kind in slaap of wakker zingt; zelfs geloof ik, dat de Utrechtsche diakonessen, als zij iets minder rechtzinnig worden en overslaan tot het kweelen van wereldsche liedekens, ‘Aan kant maken’ tot haar lijfstukje zullen kiezen, - maar het Nederlandsche volk, indien het niet onbescheiden is, verdenk ik in dezen van een onoverwinnelijken afkeer.

Een volk, dat de onzedelijkste liederen ter wereld zingt, heeft voor zijn bekeering iets anders noodig, dan dat men de deugd op noten zet. Alle naties, die liederen zingen, storten haar gevoel, haar lust, haar leed, haar liefde uit in haar zang. Zij schertsen, zij lachen of weenen, spotten of toornen, naar de stemming is, waarin zij verkeeren, en van ons zal men verwachten, dat we met een onveranderlijk vriendelijk trekje om den mond ‘allerliefste’ versjes zullen

zingen, die ieder, wie ze slechts hoort, het hart moeten reinigen en een zekere dosis levenswijsheid toevoeren, als oefenden wij ons reeds hier in de oogenblikken van ontspanning voor het meestemmen in de hemelsche koren. De proefneming is ondertusschen belangwekkend. Gelukt zij, dan zal het Nederlandsche volk het eerste op de wereld zijn, dat zelfs dan, wanneer zijn gevoel het sterkst spreekt, genoeg heeft aan verstandelijke redeneeringen, nuttige raadgevingen en opgewonden aanprijzingen van de deugd. Zoolang echter die dag niet is aangebroken, zullen wij blijven gelooven, dat terwijl der 'nuttige poëzie' slechts een kwijnend leven is beschoren, het 'nuttige lied' als volkslied dood geboren is.

Had Heije ons niets anders geschonken dan deze 'nuttige poëzie', zijn naam zou misschien spoedig vergeten zijn. Wij wezen er reeds op, dat zijn Muze ons niet verlaten heeft vóór ons op andere wijs gezegend te hebben. Bovendien, daar het ons doel niet was den dichter te schetsen, lieten wij zijn stichtelijke en kinder-poëzie geheel onaangeroerd. Doch zelfs al waren deze dicht- en zangstukjes, die ons hart niet konden stelen, het éénige wat hij ons vermaakt had, Heije zou niet tevergeefs hebben geleefd. Niet alleen heeft zijn streven om volkspoëzie te vervaardigen de behoefte, die aan haar bestaat, duidelijker in het licht doen treden, zijn voorbeeld bevat een ernstige waarschuwing voor wie meenen mocht geroepen te zijn de ledige plaats te vervullen. Waar iemand als Heije, die van de natuur zooveel ontvangen had, er niet in geslaagd is, als dichter te moraliseeren zonder de poëzie te schaden, kan een ander moeilijk hopen deze klip te ontzeilen. Heije's mislukte poging leert zeker niet, dat het volstrekt onmolijk is; wie zal zeggen waartoe het genie in staat is? Maar zij wijst op een groot gevaar. De deugd kan ongetwijfeld het ideaal zijn, dat den zanger inspireert, doch dan stelle hij zich volkomen in haar dienst, wijde haar zijn gansche hart. Wanneer hij echter zich tusschen haar en het volk in plaatst, beiden toelonkende en zijn liefde tusschen beiden verdeelt, verliest hij als dichter zijn kracht.

J. DE KOO.

In den vreemde.

In Londen. Reisschetsen door Johan Gram, Amsterdam, G.L. Funke. Op Reis door Zweden, schetsen door Marcellus Emants. Haarlem, W.C. de Graaff.
Edmondo de Amicis, Spanje. Uit het Itallaansch vertaald door H.J. Wansink. Arnhem, J. Rinkes. Jr.

Wie ten onzent leest ze thans meer die reisbeschrijvingen, waarin

onze vaders en grootvaders zulk een behagen schepten en die nu nog in de Nieuwe Wereld bij de nakomelingen van Hollandsche landverhuizers zooveel aftrek vinden dat, als de legende waarheid spreekt, nijvere boekhandelaren ze lieten herdrukken op papier dat door weeken in koffiewater de kleur van het oud-Hollandsch papier heeft gekregen.

De Hollandsche Hollanders der negentiende eeuw voelen er zich echter niet meer door aangetrokken. Niet alleen, dat die reisbeschrijvingen niet meer op de hoogte zijn van haar tijd en de wetenschap alles veel nauwkeuriger en uitvoeriger heeft doen kennen, maar bovenal omdat de vorm dier verhalen niet meer overeenstemt met den smaak van het thans levende geslacht. Men is niet meer tevreden met te leeren, men wil ook leeren op aangename wijs. Reeds op de schoolbanken wordt de kiem voor die neiging gelegd. Het nieuwe stelsel van opvoeding gaat uit van het beginsel, dat men het den kinderen aangenaam moet maken op school, en allerlei middelen worden uitgedacht en aangewend om toch die eerste schreden op het gebied der wetenschap gemakkelijk en bekoorlijk te maken. Is het vreemd dat onze geest daarvan, al is het ook onbewust, den blijvenden invloed ondervindt en dat men op lateren leeftijd nog steeds eenige behoefte gevoelt aan vormen, die niet slechts onzen weetlust maar ook onzen kunstzin bevredigen?

De reisbeschrijvers van onze dagen houden dan ook rekening met dien eisch; zij zijn overtuigd dat, zoo zij het waagden om uitsluitend het land en het volk te beschrijven, de lezer hen weldra alleen zou laten reizen. De individualiteit, die bij vroegere reizigers bijna geheel op den achtergrond verdween, treedt bij de tegenwoordige reisbeschrijvers op den voorgrond, zij het bij den een ook meer dan bij den ander.

De drie graden van het genre vindt men vertegenwoordigd in Edmondo de Amicis, Johan Gram en Marcellus Emants, welk drietal de redactie van *De Tijdspiegel* mij de onderscheiding bewees ter bespreking toe te zenden.

In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat die toezending niet vandaag of gisteren geschiedde, en dat - volgens de geijkte uitdrukking - die boeken reeds geruimen tijd op het mythische meubel, de boekentafel, lagen. Maar reisbeschrijvingen verkeeren in den gunstigen toestand, dat zij altijd dezelfde mate van actualiteit bezitten, mits men ze niet een kwart eeuw of langer rusten laat. En zóó lang is het nog niet geleden, sinds ik ze ontving.

Wat Emants van Zweden en De Amicis van Spanje verhalen, strookt dan ook nog, op enkele bijzonderheden na, volkomen met hetgeen ik zelf achttien of zestien jaar geleden op het Noordelijke en het Zuidelijke schiereiland zag en ontmoette, en het zou mij verwonderen indien Gram van Londen iets verhaalde wat voor een kleine twintig jaar daar ook niet te vinden was. Londen evenwel heb ik nooit gezien en ik moet eerlijk bekennen dat het boek nog moet geschreven worden, dat bij mij den lust zou opwekken om erheen te gaan. Ook Gram heeft mij nog niet overgehaald, ondanks al de merkwaardigheden die hij ervan me-

dedeelt en de prettige, onderhoudende, vaak geestige manier, waarop hij zijne ontmoetingen en indrukken mededeelt.

Een mijner vrienden, die in Engeland's hoofdstad tehuis is zooals ik in Arnhem, verzekerde mij dat Gram vele fouten had gemaakt, en onjuistheden had gepleegd.

- Welnu, was mijn antwoord, dat pleit voor zijn boek.

- Pleiten fouten voor een boek?

- Zeer zeker. Als hij geen fouten had gemaakt, zou dit een bewijs zijn, dat hij alles gestolen had uit den een of anderen onfeilbaren reisgids, of wel, hij had er niet over kunnen schrijven. Toen Théophile Gautier eene reis naar Spanje zou maken en zijn plan aan Heinrich Heine mededeelde, zeide deze: - 'Gaat gij naar Spanje? maar hoe zult gij er dan ooit weer over kunnen schrijven?' In deze paradox ligt, zooals in elken paradox, een grond van waarheid. Als wij iets door en door kennen, maakt het geen indruk meer op ons, en dan tarten wij den meest talentvollen auteur om er iets over te schrijven, dat indruk op anderen maakt. Men moet zelf voelen, bewonderen en zich verwonderen, om ook bij den lezer de gewaarwordingen op te wekken, welke noodzakelijk zijn om hem met aandacht te doen volgen wat de schrijver verhaalt. Gram nu bezit die gave onbetwistbaar en hij heeft aanleg en tact om, waar de aandacht hem ontsnappen zou, door eene geestigheid weder goede vrienden met den lezer te worden. Misschien had hij hier en daar wat spaarzamer kunnen zijn met zijn vernuftige opmerkingen, maar als er te kiezen valt tusschen te veel en te weinig, kiezen we zeer zeker het eerste. En nu nemen we gaarne aan, dat hij hier en daar niet juist, ja misschien glad verkeerd heeft gezien - volledige absolutie schenken we hem om de aanschouwelijke wijze waarop hij alles voorstelt, om dat waas van frischheid en leven, van opgeruimdheid en humor, dat zijne beschrijving van Londen kenmerkt. Maar wij herhalen het, hoe prettig Johan Gram ook over Londen weet te spreken, de eindindruk van zijn onderhoudend boek is, dat wij niet den minsten lust gevoelen een uitstapje daarheen te maken. Noch het boarding-house, noch de Londensche straten, noch de uitspanningen, allerminst de Zondagen, lokken ons ertoe uit; alleen de musea, met name dat van South-Kensington, zou eenig gewicht in de schaal leggen, maar wij herademen, wanneer we met den auteur op Wight zijn gekomen en daar een poos uitrusten van het gejoel en gewoel der Engelsche hoofdstad.

Gram schreef over Londen eenige indrukken vermengd met opmerkingen, waarin de persoon des schrijvers zich kennen laat, maar hij zelf treedt niet op den voorgrond. Hij is de opmerker, die alles gadeslaat, met een spottenden glimlach den cicerone volgt en de indrukken weergeeft, die hetgeen hij zag op hem maakte.

Edmondo de Amicis, wiens beschrijving van Spanje met veel zorg in onze taal is overgebracht door H.J. Wansink, neemt een ander standpunt in. Het is hem niet zoozeer te doen om de indrukken mede te

deelen, dan wel de zaken zelve te doen kennen. Nu is het ook niet te ontveinzen, dat het eene lichtere taak is over Spanje te schrijven, dan over Londen, omdat Londen voor zeer velen een bekend oord is en Spanje nog altijd de bekoorlijkheid heeft van het onbekende. Engelsche zeden, gewoonten en instellingen zijn voor niemand vreemd, ook voor hem niet, die nooit het Kanaal is overgestoken, terwijl Spanje daarentegen, ofschoon meermalen beschreven, nog altijd trekken oplevert, die niet of maar half zijn uitgewerkt, of die zich tot eene geheel nieuwe voorstelling leenen.

De meeste plaatsen, die De Amicis bezocht, zagen en beschreven velen vóór hem. Ook mij viel het voorrecht ten deel Madrid en Valencia, Cadix en Sevilla, Barcelona en Cordova te bezoeken; maar hoewel ik, uit den aard der zaak, er veel over las, vond ik toch in de beschrijving van den Italiaan menige bijzonderheid die ik niet kende en menige afwijkende voorstelling van hetzelfde wat ik gezien had. Dit evenwel verheugde me, dat De Amicis, over de stierengevechten sprekende, hetzelfde oordeel erover velt, dat ik erover uitsprak. Hij keurt ze af, maar erkent, dat men, ze ziende, een gansch anderen indruk ervan erlangt dan wanneer men de eenvoudige beschrijving hoort, en dat men de deerlijk gekwetste paarden en de wonden van den stier vergeet om te leven met die opgewonden menigte, die met waaiers en hoeden en zakdoeken en takken wuift en juicht en al wat zij bezit in het strijdperk werpt om den *espada* hulde te brengen - al worden dan ook die voorwerpen, nadat de hoofdpersoon verdwenen is, weder aan de eigenaars teruggegeven.

Even boeiend, boeiender zelfs, omdat het zeldzamer beschreven wordt en door De Amicis met groote uitvoerigheid is behandeld, is zijne beschrijving van een hanengevecht. Dit is, wat den vorm betreft, een meesterstuk en, lacht het onderwerp minder aan, door de wijze waarop het is geschetst zal het ten einde toe worden gelezen, ook door hen, die van zulke wreedheden een afkeer hebben.

Wij zeiden dat het De Amicis vooral te doen is om het land te doen kennen, maar dit neemt niet weg, dat hij zelf bijna altijd met ons blijft. Zijne beschrijvingen zijn doorgaans subjectief. Hij laat de dingen niet voor zich zelve spreken, maar verhaalt wat zij tot hem gesproken hebben. Evenzoo de menschen; niet wij ontmoeten ze, maar de Italiaan, en somtijds krijgen zijne verhalen zelfs een al te vertrouwelijk karakter. Zijn samenzijn met Spaansche schoonheden komt ons hier en daar voor, meer op het gebied der private herinneringen tehuis te behooren dan in het verhaal van reisindrukken. Deze feil echter strekt om den stempel van het boek meer te doen uitkomen, het Spanje van Edmondo de Amicis ervan te maken, en alzoo te doen beantwoorden aan den eisch, die tegenwoordig gesteld wordt aan reisbeschrijvingen.

Zoo men uit deze opmerking mocht afleiden, dat men den schrijver te veel, het land te weinig ziet, dan haasten we ons erbij te voegen

dat dit vermoeden ongegrond is. Ook die persoonlijke ervaringen dragen ertoe bij, om het schiereiland en zijne bewoners in al hunne eigenaardigheden ons voor den geest te brengen. Daartoe werken ook de taalkundige bespiegelingen van den schrijver mede, en het trof ons hoe de Italiaan, over het Fransch sprekende, in denzelfden zin zich uitliet als wij Hollanders over het Duitsch denken. Juist de groote verwantschap der talen maakt het spreken van elkanders taal door de twee Zuidelijke volken zoo moeielijk.

Marcellus Emants - al noemen wij hem het laatst, het is geenszins omdat wij zijn werk stellen beneden de twee vermelde - heeft in den titel van zijn *Op reis door Zweden* reeds doen doorstralen dat zijn hoofddoel minder was dit land te doen kennen, dan wel de indrukken weer te geven, welke hij genoot toen hij de prachtigste natuur welke Europa bevat aanschouwde en de steden en dorpen bezocht, die in zooveel opzichten afwijken van hetgeen andere landen te zien geven. Zonder voor de juistheid der bewering te willen instaan, zouden wij meenen dat Gram Londen bezocht met de bepaalde toezegging om er een boek over uit te geven; dat De Amicis, Europa doorreizende, eveneens vervuld was met het voornemen om zijn landgenooten te doen weten wat hij gezien heeft, terwijl Emants reist om te reizen, zelf te genieten, en later zijne vrije uren besteedde om naar aanleiding van zijn reis eenige schetsen te geven, waarbij schier eene even groote plaats is ingeruimd aan hetgeen hij dacht als aan hetgeen hij zag.

Londen *door* Gram, Spanje *van* De Amicis, Emants *in* Zweden zou men de drie werken kunnen bestempelen, om het onderscheiden karakter ervan te doen uitkomen. Er zijn vele bladzijden waar men niets van Zweden leest en die ontmoetingen of typen beschrijven, welke men even goed in elk ander land van Europa zou kunnen beleven of leeren kennen. Vaak dient Zweden slechts als stoffage van het tafereel, maar om dit te kunnen doen moet men meer wezen dan een gewoon toerist, - een ‘reisbeschrijver’ - indien wij dit woord noemen mogen. Men moet een denkenden, scheppenden geest bezitten, en dezen zal niemand aan Emants ontzeggen. Wat hij denkt moge niet altijd en overal weerklank vinden bij hen, die hem lezen, juist daarom (wij herhalen wat we reeds elders opmerkten), heeft zijn boek hooger waarde. Het is een bewijs, dat Emants zijn eigen pad gaat en niet eerst eens vraagt welken weg de lezers het meest gewoon zijn te bewandelen. Men heeft hem een grief gemaakt van de onvoldaanheid die in menige opmerking doorstraalt, van zijn pessimistischen geest; men doet hem onrecht, men vergeet dat zelfs de doorgaans opgeruimde man niet altijd in dezelfde luim verkeert en de bladzijden van Emants' werk zijn allen de afspiegeling van de stemming waarin hij verkeerde toen hij ze schreef, wat, dunkt ons, er meer voor pleit dan dat zij allen met hetzelfde vernisje van de conventioneele wereldbeschouwing waren overdekt. Emants schrijft uit het hart en daarom vooral verdient zijn werk waardeering.

Dit voor zooveel betreft hetgeen de schrijver dacht; maar niet minder waardeering verdient dat gedeelte van zijn werk, waarin hij verhaalt wat hij zag. Daarin toont hij goed te zien en met kennis te zien. De aanschouwelijkheid zijner schetsen gaat gepaard met eene nauwgezetheid, die bewijst, dat hij het onderwerp, waarover hij schrijft, geheel meester is. Wat hij in ‘een Sint Jansdag in Lapmarken’, ‘Arjeploeg, Ardvidsjour’, over het merkwaardige Laplandsche volk verhaalt, zijne schetsen van de zeden in Dalarne, zijne beschrijving van kunstverzamelingen, zijne historische herinneringen, zijne aanhalingen uit de Noordsche mythologie, dit alles strekt om het land naar waarheid te doen kennen, en evenals zijne persoonlijke ervaringen is het geschreven in een bevalligen, boeienden vorm, humoristisch, maar slechts dan als het onderwerp dit medebrengt of gedoogt, en op andere plaatsen, als op het kerkhof Leksand, weder vol gevoel. Dat hoofdstuk vooral doet Marcellus Emants tot zijn volle recht komen. Zijn boek is door deze schets, en door verscheidene andere in hetzelfde genre, eene aanwinst voor onze letterkunde in het algemeen en niet uitsluitend voor de rubriek der land- en volkenkunde.

Maar evenals Gram's Londen en De Amicis' Spanje draagt het bij om die kennis te vermeerderen op de wijze, die thans bij ons volk het meest gewild is. Evenals men op zijn disch wel voedzame spijs verlangt, maar tevens smakelijk toebereid, zoo wil men lezende zeer gaarne leeren, onder voorwaarde dat het geschiedt in een vorm, die boeit en onderhoudt, en in dit opzicht maken de drie werken, die wij aan het hoofd van deze bladzijden vermeldden, op denzelfden lof aanspraak. De drie auteurs volgen dezelfde school, maar elk van hen heeft zijne eigene manier: *variis modis bene fit.*

Arnhem, Juli 1877.

GERARD KELLER.

Vertalingen en herdrukken.

Het celibaat.
Het gedwongen coelibaat en zijne opheffing geschetst en beoordeeld door Dr. Joh. Friedrich von Schulte, geheim justitieraad en prof. in de rechten, vertaald en met enkele aanteekeningen toegelicht door J.G. Geertsema Beckering, pred. te Klaeskerke. Middelburg, J C. en W. Altorffer, 1877.

Wij zijn niet meer in de dagen van de eerste opgewektheid, waarmede de Oud-Katholieken werden begroet. De groote verwachtingen, vooral in ons vaderland opgewekt door het feit, dat onze Bisschoppelijke Kerk van Utrecht aan het hoofd der beweging geroepen werd, zijn grootendeels teleurgesteld. Wat al aarzeling

bij onze geleerde en achtingswaardige Oud-Catholieke bisschoppen om kloek op te treden tegenover het Ultramontanisme! Geen grooten dunk ontvangt men van de hervorming der Roomsch-Katholieke Kerk, welke van die zijde was aangekondigd. Immers alle nadruk wordt door de Oud-Catholieken gelegd op de rechte wijding van een bisschop. De Kerk heeft volgens hen eerst en meest behoefte aan eene langs anderen weg gewijde hierarchie. Het gezag der curie is ook voor hen alles, en de eerlijke toepassing van dit beginsel moet leiden tot één eminent hoofd der geestelijkheid. De Oud-Catholieken mogen al de zedenleer der Jezuïeten afkeuren, wijziging eischen in enkele leerstukken, zij handhaven het beginsel van gezag, en beoogen eigenlijk niets als eene administratieve wijziging in de bisschopswijding, die toch weder vroeg of laat uitloopt op een Paus.

Men heeft wel eens gedacht, dat de Oud-Catholieken deze hunne inconsequentie zouden inzien. Voorloopig bestaat daar niet veel kans op. In de tweede Synode der Oud-Catholieken, in Mei 1875 te Bonn gehouden, is een belangrijk punt ter sprake geweest, de ongehuwde staat, het celibaat der priesters. Is het celibaat noodzakelijk voor den Catholieken geestelijke? op die vraag heeft de Synode geantwoord: zoolang de Kerk hare op dit stuk geldende bepalingen niet intrekt, mag een gehuwd geestelijke geene geestelijke bediening vervullen, al veroordeelt de Oud-Catholiek het burgerlijk huwelijk niet. Is inderdaad hier niet eene aarzeling, die deze hoogst gewichtige zaak ook weder ongeregeld laat, en is de vrees niet gewettigd dat de Oud-Catholieke beweging in Rome's Kerk gelijk is aan een dood paard, vastgebonden aan een boom? Een verblijdend teeken des tijds is, dat de Oud-Catholieke gemeenten in de Pfalz met 15 tegen 3 stemmen besloten hebben tot de opheffing van het celibaat, volgens mededeeling in het congres van Oud-Catholieken uit de Pfalz, Pruisisch Hessen en Rijn-Pruisen te Neustadt a.d. Haardt op 29 April 1876 gehouden.

Het is daarom van belang het vraagstuk van het celibaat des priesters onder de oogen te zien. Zoo in eenig opzicht, dan staat de Roomsch-Catholieke Kerk met deze bepaling tegenover de maatschappij. Thans heeft een Oud-Catholiek, een rechtsgeleerde, de Bonner hoogleeraar Joh. Friedrich von Schulte, op het gebied van Catholiek kerkrecht met eere bekend, over dit punt advies uitgebracht. Het is jammer dat de vertaling door Ds. B. geleverd eene letterlijke overzetting is. De aanteekeningen komen te gemoet aan hen, die volslagen vreemdelingen zijn op het gebied der kerkgeschiedenis. Omwerking van den vorm ware in ieder geval raadzaam geweest.

Waar wij, om het celibaat te begrijpen, de geschiedenis moeten raadplegen, ten einde deze instelling binnen Rome's Kerk te zien worden, zullen wij met voorzichtigheid van 's hoogleeraars leiding dienen gebruik te maken, daar hij, bepaaldelijk in zijne waardeering van de schriften des N.T., op dit standpunt staat, dat hij de heilige schrift afzonderlijk als zoodanig vermeldt, en blijkbaar een gewichtigen bewijsgrond tegen de waarheid van het celibaat gelegen acht in het feit, dat de heilige schrift van gehuwde bisschoppen spreekt. Voor ons, die in de Nieuw-Testamentische geschriften de merkwaardige oorkonden hebben van het apostolisch en na-apostolisch Christendom der twee eerste eeuwen, voor ons is de zaak zoo eenvoudig niet. De priesterlijke kerkregeering der Roomsch-Catholieke Kerk is een kind van die richtingen, die van den aanvang af in het Christendom werkten. En al weten wij nu weinig of niets van de inrichting der eerste Christengemeenten, het episcopaat kan natuurlijk niet uit de lucht zijn gevallen, maar

is de wettige vrucht van godsdienstige zienswijzen, reeds aanwezig in den apostolischen tijd.

Het Christendom is van Joodschen oorsprong. De wereldbeschouwing van priesters en schriftgeleerden, de Levietische levensopvatting van de onreinheid der stof, het dualisme van God en wereld, is ongetwijfeld door de apostolische gemeente te Jeruzalem vertegenwoordigd geweest. Was die levensopvatting de wet-

tige, gezonde vrucht van het door Jezus uitgestrooide zaad? Op die vraag zal een bevredigend antwoord wel moeilijk kunnen gegeven worden. Onze evangeliën zijn grootendeels namelooze geschriften, in welke de verschillende richtingen Jezus' woorden hebben vervormd naar eigene inzichten. Wat er van Jezus is uitgegaan is niet altijd even duidelijk. Zijne prediking van het koninkrijk Gods paarde in de verschillende tijdvakken zijns levens aan eene diep zedelijke opvatting der Mozaïsche leefregels, die nawerkt in het Paulinisme, eene wereldbeschouwing, die eene wettige dochter was van den tijdgeest welken hij inademde. Hij, de profetische idealist, die aan de eene zijde de Levietische voorschriften onwezenlijk keurde, heeft tegelijk ter wille van de door hem nabij geachte geweldige komst van zijn rijk niet verzwegen, dat het ongehuwd blijven der zijnen met het oog op het einde, dat nabij was, een merkteeken zou zijn van een geestkracht, die hij wenschelijk keurde. De apostelen, die den Levietischen zuurdeesem niet uitzuiverden, en het met Jezus eens waren, dat het einde nabij was, een einde, waarin zij den verheerlijkten Messias terug verwachtten, overdreven de ascetische stemming, en deze bleef in Jezus' gemeente, ook toen Jeruzalem viel en de wederkomst uitbleef. En daarom kon, toen Rome de plaats van Jeruzalem begon in te nemen, en het gnosticisme, het eerst in Joodsche kringen, die scheiding van God en wereld op de spits dreef, de gemeente van Jezus gestemd blijven voor eene levensopvatting, volgens welke de ware geloovigen het zingenot des stoffelijken levens moesten afsterven.

Er had zich nu inmiddels na den dood der apostelen, die tolken van den verheerlijkten Christus, den geliefden Heer der gemeente, de behoefte geopenbaard om in het zichtbaar hoofd der gemeente een vertegenwoordiger te zien van Christus en zijne apostelen.

De nood der vervolgingen en de gevaren der ketterij maakten die eenheid noodig, die door het optreden van Rome in de plaats van Jeruzalem als van zelf werd in de hand gewerkt. De Pastoraalbrieven geven ons iets te zien van de eerste ontwikkeling der bisschoppelijke macht. Een goddelijk gezag bezat de presbyter toen reeds als bewaarder en uitdeeler der ware leer, toegerust met de van God ingegeven Schrift, een mensch Gods. Toen moest de bisschop ook in dit opzicht een voorbeeld der geloovigen zijn door zijn kuischen echt met ééne gade en een voorbeeldig huiselijk leven.

Maar werd de bisschop als ‘mensch Gods’ zoo hoog boven de geloovigen gesteld, dan werden ook, naarmate de eischen aan de geloovigen stegen, de vereischten voor den geestelijken stand van hoogeren graad.

Terwijl de Kerk zich nu verdedigde tegen de gnostische leer van het dualisme van stof en geest, wereld en God, werd zij inderdaad in hare overtuiging door die wijsgeerige wereldbeschouwing aangedaan. In de practijk werd de Kerk ascetisch gekleurd. De oude, Joodsche zuurdeesem werkte door onder den invloed der theoretisch bestreden gnostieke denkbeelden, en bepaaldelijk achtte men de huwelijksvereeniging niet vereenigbaar met de hoogste Christelijke levensontwikkeling in het priesterlijk ambt.

In het Westen achtte men het noodzakelijk, dat gehuwde priesters zich van de echtelijke bijwoning onthielden (Concilien van Elvira en Arles in 305 en 314).

Elders gaf men toe, dat een diaken op zijn geuit verlangen gehuwd mocht blijven, maar zonder die verklaring zou hij bij later huwelijk den dienst moeten verlaten (Conc. van Ancyra 314). Maar dit bleven verstrooide bepalingen. Het algemeene

concilie van Nicaea (325) toch achtte eene ‘nieuwe’ wet op dit punt niet noodig. Men moest, wanneer men ongehuwd als priester was, ongehuwd blijven krachtens de overlevering der Kerk, maar behoefde zich niet te scheiden van de vrouw met wie men vóór de wijding verbonden was. Zulk een zwaar juk wilde men te Nicaea der geestelijkheid niet opleggen. Hetzelfde leeren ook de uit dezen

tijd afkomstige Constitutiones Apostolicae, die daarbij bepalen, dat de gehuwde geestelijke na den dood der vrouw geen tweede huwelijk mag aangaan. Ja, de Kerk deed hen in den ban, die van een gehuwden priester niet het offer wilden ontvangen, en afgezet werd de priester of diaken die onder godsdienstig voorwendsel zijne vrouw verstiet(*).

Het lag in den aard der zaak, dat na Nicaea de Christelijke keizers van staatswege in deze dingen regelend optraden. De gehuwde, die subdiaken werd, mocht in dien toestand klimmen tot de priesterlijke waardigheid. Na de wijding is het huwelijk verboden. Ongehuwde, kinderlooze geestelijken alleen mogen bisschop worden. Aldus Keizer Justinianus, en de Trullaansche Synode van 692. Maar in spijt dezer gematigde officieele regeling namen vele plaatselijke Synoden steeds strengere bepalingen. Bij den aanvang der 5de eeuw verklaarde Paus Innocentius I: Bisschoppen, priesters en diakenen moeten ongetrouwd zijn. En verlies van recht op bevordering, straks afzetting, was de straf op overtreding dezer bepalingen(†). Toch bleven gehuwde priesters nog in de 11de eeuw in grooten getale aanwezig, vooral in Rome. Het celibaat was nog geen kerkrecht geworden.

In Gregorius den Groote trad het monnikendom aan het hoofd der Kerk op. Reeds Paus Nicolaas II had den geloovigen verboden de mis te hooren bij een gehuwden priester. Toch bleef het huwelijk en vooral het concubinaat in eere. De Lateraansche conciliën der 12de eeuw verklaarden een huwelijk van geestelijken na de wijding onwettig, en eischten dat de vóór de wijding gehuwden daarna zouden scheiden. Maar al die bepalingen baatten niet. De wettelooze toestand duurde voort, en de concilien van Constanz en Basel lieten dien bestaan. En vergeefs pleitte Aeneas Sylvius, later Paus Pius II, voor een afschaffing van het celibaat(§). Maar handhaving van het celibaat ging blijkbaar de macht te boven eener Kerk, in welke de pauselijke macht reeds begon te dalen.

De Staat moest helpen. De rijksdag was daartoe wel te vinden. Immers, het was in het belang der aanzienlijke geslachten, uit welke de Kerk hare grootwaardigheid-bekleeders ontving, dat dezen niet door huwelijken hunne vaak groote bezittingen in andere handen zouden doen overgaan. De rijksdag te Augsburg, in 1530 vergaderd, bepaalde voor de Catholiek gebleven landen het celibaat der priesters als eene wet. Verbanning uit het rijk was de straf voor den onwilligen, gehuwden priester.

Met dit besluit achter zich kon de Trentsche kerkvergadering, trots den weerstand van Keizer Frederik I en Albrecht van Beieren, bepalen, dat vervloekt is ieder, die het huwelijk van een priester geldig verklaart, niettegenstaande deze bij de wijding gelofte van kuischheid aflegde. De gelofte van kuischheid is mitsdien belofte van geheele onthouding, eene belofte die gehouden kan worden, omdat men deze gave ontvangt op nederig gebed, en niet verzocht wordt boven vermogen.

Dus heeft de Kerk te Trente uitgesproken, dat de gelofte van kuischheid iets meer is dan de verbintenis tot een eerbaar leven. Met die verklaring bindt zich dus ook de

(*) Concilie van Gangra na 343. Apostol. Canones 5.

(†) A. Pierson, Gesch. van het R. Catholicisme, II, 137.

(§) Onder de jaarlijksche inkomsten van de bisschoppen der 16de eeuw behoorde de belasting op de priesterkinderen in het bisdom. Wie geen vader was werd beschuldigd den bisschop te benadeelen. Een priester zonder bijzit werd gevaarlijk geacht voor de rust der gezinnen.

subdiaken tot den ongehuwden staat, want als gehuwde mag hij geene godsdienstige handeling verrichten. Omdat nu in het Pontificale Romanum en in den Romeinschen catechismus voor landgeestelijken het woord celibaat niet voorkomt, acht Prof. Von Schulte het celibaat eene bijzondere verordening, die ieder oogenblik kan opgeheven worden.

Naar wij meenen, leert de geschiedenis dit niet. Dat de geleerde en den Jezuïeten vijandige Kardinaal Lambertini als Paus Benedictus XIV in 1747 verklaarde, dat in sommige gevallen men niet tot het celibaat behoefde gedwongen te worden, is eenvoudig eene herhaling van eene zienswijze van Innocentius III, die wel tegen de pauselijke onfeilbaarheid, maar niet tegen het feit getuigt, dat de Kerk te Trente het celibaat tot wet verhief voor de Westersche Catholieke Kerk(*).

De hierboven vermelde feiten moeten den grondslag vormen voor eene waardeering van de verschillende oorzaken, die tot het besluit van Trente geleid hebben. Het is duidelijk, dat hier een streven in het spel is uit kracht van een beginsel, een streven, dat niet dan langzamerhand wet kon worden, en eerst in de 16de eeuw, toen het Roomsch-Catholicisme zich volledig moest toerusten tot den kamp tegen den nieuwen tijd, in ernstige toepassing kwam.

De redenen, die in de middeleeuwen Gregorius VII en Bonifacius VIII hebben bewogen het celibaat aan de geestelijkheid als noodzaak op te leggen, moeten door de geschiedenis geleverd worden.

In de brieven van Gregorius VII is de bedoeling van alle door dezen kerkvorst aangewende middelen tot verheffing van de Kerk boven de maatschappij duidelijk uitgesproken. En al is het dan, dat de bekende woorden: ‘als de geestelijken niet van de echtgenooten worden bevrijd, blijft de Kerk steeds slavin der leeken’, niet in die brieven staan, Gregorius' dweepzieke volger, de monnik Bernoldus, heeft de bedoeling van dien paus uitgedrukt in deze woorden: ‘hij wilde niet dat de kerkelijke stand zou onderworpen wezen aan de macht der leeken’(†).

Geen beter middel dan het celibaat om den geestelijken stand los te maken van het gezin, den staat, de gemeente, het vaderland, en zoodoende de geestelijkheid te vormen tot het onvoorwaardelijke werktuig des Pausen. En de geestelijkheid kon juist in de 11de eeuw beter dan in eenige andere losgemaakt worden van iedere aanraking met het gewone leven. Die eeuw was de eeuw, waarin uit het gevoel van het nabijzijnde einde der wereld herleefde de oud-Christelijke, ascetische geest, die de monniken de kruisvaart deed prediken. Gregorius, - de onderzoekingen van Giesebrecht(§) hebben het aangewezen, - trachtte, door de volksmassa tegen de gehuwde priesters op te zetten, het celibaat in te voeren. Aan het volk gaf hij den last zijne besluiten te voltrekken, de Kerk reikte de hand aan de democratie opdat deze zelve hare aanstaande tuchtmeesters zou in het leven roepen. Tegen den keizer riep Gregorius de Italiaansche natie te wapen, en tegen de maatschappelijke geestelijkheid riep hij de hulp in van het gepeupel. Het was Gregorius te doen om de geestelijkheid als eene andere monnikenorde onafhankelijk te maken van de wereld der leeken. Dat was het eerste noodige in zijn oog. Want hij leerde, dat de wereldlijke macht uit den duivel is, en deze, vertegenwoordigd door keizers, koningen en edelen, moest niet meer eenigen invloed hebben op de éénig ware, geestelijke macht. Niet langer mocht een keizer als Hendrik III pausen geven, al was die gift ook eene poging om de zedeloosheid en de simonie in de Kerk te bestrijden. Neen, de priester moest

(*) Wij hebben ons hier niet met de Grieksche Kerk bezig te houden. Merkwaardig is de bepaling der oude Iersche Kerk, die den huwelijksstaat der geestelijken als regel kende, dat de bisschop ééner vrouwe man of ongehuwd zijn moest.

(†) Perte, Monum. Germ. V, 444.

(§) Kaisergeschichte, III.

niet alleen een afzonderlijke stand zijn, los van alle banden des bloeds, hij moest ook een geheel ander mensch worden. De 13de eeuw schiep de theorie van het ondelgbare, priesterlijke karakter. Hij, die eens priester was, bleef dit altoos en stond

nu niet alleen als ongehuwde buiten de maatschappij, hij stond nu ook boven de menschheid, als de middelaar tusschen God en mensch.

In de middeleeuwen konden deze kerkelijke verordeningen van kracht zijn in de burgerlijke samenleving, omdat in huwelijkszaken alleen het canonieke recht heerschte. De Staat liet de regeling van het huwlijksrecht geheel aan de Kerk over. Na 1123 was het huwelijk van een geestelijke ook ongeldig in het burgerlijke leven. Het recht der Kerk om deze hoofdzaak des burgerlijken levens te regelen wordt door geen der middeleeuwsche schrijvers over dit punt zelfs uit de verte geloochend. Het burgerlijk huwelijk is dan ook een gruwel in de oogen van Rome. Het Trentsch concilie, dat de kerkleer van Rome afsloot, deed dan ook ieder in den ban, die beweerde, dat huwelijkszaken niet voor den kerkelijken rechter behoorden gebracht te worden.

Verder was de middeleeuwsche maatschappij zoo ingericht, dat de groote menigte als van zelf gedreven werd tot den priester, die eene zoo geheel bijzondere plaats bekleedde. Er waren in de middeleeuwen eigenlijk twee standen in de burgerlijke maatschappij, de heeren en de slaven of lijfeigenen. Nu hadden pauselijke bepalingen en de scholastieke geleerdheid den priester gemaakt tot een vrij, boven allen verheven wezen, dat in de 11de eeuw in rijkdom toenam, door wat aan de Kerk geschonken werd. De priesterstand werd voornamelijk uit de laagste rangen der samenleving aangevuld, zoodat de onvrijen in de middeleeuwen in den priesterstand een middel zagen om onafhankelijk te worden Verder hadden de onvrijen in de middeleeuwen als éénige verkwikking of levensgenot de godsdienstoefening. In de kerk alleen hield de macht op van den meester. En daar in die kerk heerschte de priester, veelal geboren lijfeigene, thans de van alle wereldsche banden losse middelaar tusschen God en zijne schepselen. Daar klopte in dien priester een hart voor het volk. En het volk voelde zich zoo natuurlijk getrokken naar die geestelijkheid, die zonder eigen gezin, geheel voor de belangen der gemeente leven konde. Zoo kweekte de slaafsche maatschappij der middeleeuwen een priestergezag, dat bleef bestaan, ook toen de burgermaatschappij mondig werd, een gezag, dat in onze dagen sinds 18 Juli 1870 zich met goddelijke onfeilbaarheid kronen liet. De ongehuwde priester moet ook thans nog als God heerschen over het geheele leven.

Zijn wij daarmede onbillijk? Zeker, er zullen onder de Roomsch-Catholieke geestelijken ook eerlijke dwepers zijn, die meenen het zieleheil hunner parochianen te bevorderen. Zij zijn zeker van hunne zaak ten gevolge hunner opvoeding en de africhting in Jezuïeten-seminariën, zij zijn vol zelfvertrouwen op de verhevenheid van hun stand ten gevolge van bekrompenheid en onvermogen tot zelfstandig denken. Zulke werktuigen heeft Rome noodig. Dergelijke personen zijn juist geschikt om als burgerlijk onafhankelijke personen in dienst van Rome de gaven en schatten van allerlei lieden te doen stroomen in den schoot der Kerk.

Wat wordt er bij het licht der geschiedenis van de fraai klinkende redenen, door de Ultramontanen thans ten gunste van het celibaat aangevoerd?

Het heet: de geestelijke moet vrij van alle aardsche zorgen zich geheel aan zijn ambt wijden. Welnu dan, de Roomsch-Katholieke geestelijke leeft dan zeker alleen van liefdegaven, eenvoudig en matig? Helaas, sinds de 4de eeuw heeft de Kerk steeds gestreefd rijkdom te verwerven. De Jezuïetenorde, welke thans de Kerk bestuurt, bezit volgens betrouwbare opgaven een vermogen van honderd millioen, de arme

gevangene in het Vaticaan ontving 50 millioen als aalmoes in de laatste tien jaren. Men behoeft niet naar Oostenrijk, Pruisen en Baden te gaan om geestelijken als grondbezitters te ontmoeten. In West-Friesland koopt menig dorpspastoor landerijen. Waartoe dienen de prachtige pastorijen? Is het misschien, omdat de geestelijkheid naar de voorschriften van Gregorius VII een gemeenschappelijk leven leidt, en daarom in groote gemeenten veel ruimte behoeft? Neen, dat

gemeenschappelijk leven heeft men laten varen, en de geestelijken hebben hunne afzonderlijke huishouding, die voor een niet gering bedrag wordt gedragen door giften voor zielmissen, door gaven in natura enz. enz. Het is waarlijk der waarheid in het aangezicht slaan, als beweerd wordt, dat de ongehuwde staat noodig is om zich uitsluitend aan het belang der Kerk te wijden. Immers, de wereldlijke heerschappij van den H. stoel is de bedoeling der Roomsch-Catholieke Kerk, uitdrukkelijk op het Vaticaansch concilie uitgesproken(*). De hedendaagsche Ultramontanen hebben zeer juist begrepen, dat het Roomsch-Catholicisme in onzen tijd eene staatkundige partij moet worden, zal het gezag over de steeds machtiger wordende leekenwereld haar niet ontgaan. Reeds Pius VII protesteerde tegen de opheffing der geestelijke vorstendommen op het Weener-congres. Het is toch niet voor het zielenheil dat in de Duitsche en Oostenrijksche Rijksdagen de geestelijke heeren zitting hebben? De Kerk heeft nooit verklaard, dat het ambt van geestelijke onvereenigbaar is met dat van volks- of gemeentevertegenwoordiger. Wij weten hoe in het zuiden onzes lands Bisschop Paredis het zielenheil der zijnen behartigt door zich met de verkiezingen in te laten. Het is het zielenheil, dat volgens de curie gebaat wordt door het overwegend gezag der Kerk over den Staat, door kerkelijke staatkunde.

Wat te denken van de ook te Trente gehuldigde leer, dat de maagdelijke staat de voorkeur verdient boven den echt? Zulk een algemeene uitspraak verdient eigenlijk geene wederlegging, sinds de geschiedenis door feiten heeft getoond met welke bedoeling Paus en kerkvergaderingen die voorkeur aan den ongehuwden staat gaven. Het spreekt van zelf, dat men hier met het aanhalen van bijbelteksten niets kan uitrichten. De Ultramontanen halen de z.g. H. Schrift dan ook nooit eerlijk aan. Zij weten zeer goed dat Paulus niet veel met het huwelijk ophad, omdat hij het einde der wereld nabij achtte. En zij vergeten den eisch van eenen, ook volgens hen veel meer dan Paulus: ‘gaat henen en verkoopt wat gij hebt, en geeft het den armen!’ Het is wel wonderlijk. De Kerk spreekt als leer uit, dat de maagdelijke staat de volkomenheid is, en zij legt die volkomenheid als eene wet op aan een klein getal, terwijl zij de overigen in onvolkomenheid laat blijven. Hoe vreemd is ook in dit opzicht het verschil, door de Trentsche synode gemaakt tusschen de leeken en de geestelijken die in concubinaat leven. De leek wordt na driemalen vruchteloos vermaand te zijn in den ban gedaan. De geestelijke, die in concubinaat leeft, meent men, zal dadelijk geëxcommuniceerd worden. Geenszins. Eerst wordt hij vermaand, dan van een derde zijner inkomsten beroofd, dan alle bezoldiging ingehouden door den bisschop, dan wordt de bevoegdheid om het ambt uit te oefenen ingetrokken, en eindelijk volgt de ban. Een bisschop wordt in dergelijk geval door de provinciale synode vermaand en bij volharding zijnerzijds door deze bij den Paus aangeklaagd, en is de overtreding verborgen gebleven, dan blijft alle straf uit. Men ziet, het is der Kerk van Rome met het celibaat geen ernst om der zedelijkheid wille.

Als de Ultramontaansche schrijvers over kerkrecht het celibaat verdedigen, dan hebben zij de gewoonte om, nu door het celibaat en de eeuwige priesterwijding eenmaal een afzonderlijke god-menschelijke priesterkaste in het leven geroepen is, deze uitkomst voor te stellen als den grond waarop, en de reden waarom het celibaat nuttig is.

(*) Friedrich, Documenta, II, 93.

Zij zeggen(†): ‘Het celibaat is overeenkomstig den aard van het Nieuw-Testamentische priesterschap, dat niet door natuurlijke maar geestelijke teling wordt voortgeplant. De heilige geest, die de H. Maagd overschaduwde, wil ook in hem

(†) Aichner, comp. jur. eccl. ed. 4[a], Brixinae 1874, p. 253. Dr. Martin, Katechismus des Röm. Kirchenrechts, Münster, 1875. Philips Kirchenrecht, I, § 63.

als in een maagdelijk vat wonen. De priesters toch zijn de geestelijke zonen des bisschops, de geestelijke vaders der geloovigen, de middelaars tusschen God en menschen, die in alles het leven des Heilands moeten navolgen en dus vrij moeten wezen van alle banden van vleesch en bloed. Den priester van Christus den naam van echtgenoot en vader te geven zou gelijk staan met hem uit den hemel te storten, en met hem te ontnemen datgene, wat het bijzondere sieraad uitmaakt van den geestelijken stand.' Aan deze vruchten kent men den boom. En als de Roomsche Kerk zoo gaarne zich op de H. Schrift beroept, mag haar wel herinnerd worden dat zij valt onder die reeds in den na-apostolischen tijd veroordeelde dwaalleeraars, die afvallen van het geloof door het huwelijk te verbieden, die de huizen insluipen en de vrouwen gevangen nemen(*).

En dan die ook te Trente uitgesprokene gelijkstelling van maagdelijke kuischheid en celibaat! Wat is ze naïef! Alsof de geestelijke leidslieden der kweekscholen niet de eersten zijn om te verklaren, dat ook het strengste opzicht de gevaren niet kan wegnemen aan welke het zedelijk leven bloot staat van hen, die candidaten zijn voor het eeuwige priesterschap! Het staat met de onschuld der meesten daar niet beter, soms slechter, dan in de maatschappij.

Is het verder niet allerzonderlingst de verklaring te lezen: 'Het heilige misoffer moet met de meest mogelijke reinheid van hart worden opgedragen'.... en daarom moet de priester een maagdelijk leven leiden. Wat heeft de reinheid des harten met een ongehuwd leven te maken? Hier doet de Kerk het huwelijk in den ban, hetzelfde huwelijk, dat door haar, vreemd genoeg, tot een sacrament gemaakt is.

En die veroordeeling van den echt heeft haar toppunt bereikt in het uitvindsel van de onbevlekte ontvangenis der H. Maagd. En dan leeft men in de inbeelding, dat men door het afkondigen van leerstukken en wetsbepalingen maagden kweekt! O, onnoozele eenvoudigheid!

Maar een geestelijke heeft geen tijd over voor de zorgen des huisvaders. Prof. Von Schulte heeft berekend dat een priester in Duitschland in een jaar hoogstens 53 dagen noodig heeft voor zijne kerkelijke plichten, als hij er 9 uren daags aan wijdt. De overige 312 dagen kan hij wijden aan godsdienstonderricht, herderlijk werk, voorbereiding tot de prediking. Feitelijk neemt de studie bij velen weinig tijd weg. Het lezen van het brevier zal wel niet op den naam van arbeid of studie aanspraak kunnen maken. Voor wederzijdsche bezoeken is tijds genoeg. Maar voor de armverzorging moeten de geestelijken leven. Zou het waar zijn? Waarom hebben de Roomsch-Catholieke leeken dan hunne Vincentius-vereenigingen opgericht? Waarom wordt er bijzonder melding van gemaakt als een geestelijke de armen bedenkt bij uitersten wil? Omdat de geestelijken zich niet houden aan den eisch der heilige canones: 'Aan de armen behoort het inkomen der geestelijken, voorzoover zij het niet zelven noodig hebben'. En dat inkomen is de vrucht eener getrouwe betaling der geloovigen voor iedere levensverrichting. Hoogst zelden geeft de geestelijke den troost der Kerk voor niets. In Westfalen, dat vrome land, is het spreekwoord:

Gods barmhartigheid,
Heeroom's begeerlijkheid
Duren in eeuwigheid.

(*) 1 Timoth. IV, 1. 3. 2 Timoth. III, 6.

En in ons eigen vaderland weten wij maar al te goed hoe karig de geestelijke is. Gelukkig dat buiten de Kerk de barmhartige Samaritaan den ongelukkige nader is dan de priester of Leviet. En toch, de kerkwetten zeggen uitdrukkelijk, dat het kerkegoed goed der armen is. Van dat kerkegoed is de geestelijke de belangelooze bestuurder, moest het althans zijn. Maar de ongehuwde priester houdt

de proletariers altijd in afhankelijkheid, en poseert tegelijk voor den armste als een nog meer behoeftige, omdat hij niet heeft wat de armste nog bezit, een eigen gezin.

Dat het volk een gehuwden geestelijke geen vertrouwen schenkt is een feit, maar dat door de Ultramontanen niet mag worden aangevoerd, omdat juist sinds Paus Nicolaas II de curie het is geweest, die het volk tegen den gehuwden priester opgezet en de openbare meening bedorven heeft. Het volk vertrouwt nu op een geestelijke, die niet weet van de betrekking tusschen man en vrouw, ouders en kinderen, maakt hem, die daarvan geheel onkundig moet zijn, tot den vertrouwde in de teederste vragen des levens, en is in streng Catholieke streken al zoo bedorven, dat het de liederlijkste uitspattingen van een celibatair in de geestelijkheid bedekt.

Eindelijk durft men van Ultramontaansche zijde beweren: 'Zoo de priesters gehuwd waren, zou het Nepotisme gaan heerschen in de Kerk, en zou het priesterdom tot eene kaste worden'(*). Onbeschaamder logica is niet denkbaar. Alsof er ooit sterker familieregeering geweest is dan in Rome. In de decreten van Gratianus worden 10 pausen opgenoemd met name, die priesters tot ouders hadden(†), en daartegen had men in de 12de eeuw geen bezwaar. Aanzienlijke familiën leverden achtereenvolgens vele pausen uit de geslachten der graven van Tusculum, der Segni, der Fieschi, der Savelli, der Borgia, der Medici. Het college der kardinalen bestaat grootendeels uit familieleden der pausen van vroeger en later datum. De aanzienlijkste prebenden in Duitschland waren gedurende zes eeuwen, tot 1800, in handen grootendeels van adellijke familiën. Waar de kerkelijke canones den geestelijke vergunnen slechts aan behoeftige familieleden schenkingen te doen bij uitersten wil, is de regel, dat de familie der geestelijken mild bedacht wordt, gelijk nog onlangs Kardinaal Von Rauscher, wiens milddadigheid bekend is, het nepotisme sterk gehuldigd heeft. Zond de 'arme' Pius IX niet prachtige huwelijksgeschenken aan zijne nicht? Feitelijk heeft het celibaat juist gedaan dat, waartegen het een voorbehoedmiddel wezen moest, het heeft den priesterstand tot eene kaste gemaakt.

Nu wij de oorzaken van het celibaat kennen, moeten wij de gevolgen willen zien.

Laten wij een oogenblik toegeven, dat de Kerk het recht heeft onder de voorwaarden voor hen, die zich aan haren dienst wijden, ook op te nemen dezen onvoorwaardelijken eisch van een ongehuwd, maagdelijk leven. Wat is het gevolg van de opvolging van dit voorschrift?

De priesterwijding wordt gemiddeld op 24jarigen leeftijd ontvangen. Op die jaren zijn de meeste jongelieden zonder eigene middelen, die een of ander beroep aanvaarden, slechts zelden in de gelegenheid een huwelijk te sluiten. De aanstaande priester moet de belofte van eeuwige kuischheid afleggen op een leeftijd dat de meeste jongelieden niet denken aan den echt. Niet zelden is men op 21 jaren al priester. Een onderzoek in enkele diocesen, die van Münster, Keulen en Königgrätz heeft geleerd, dat 61 jongelieden op 22jarigen leeftijd en 507 met het 23ste levensjaar priester werden. De jonge mensch kent nog niet de volle beteekenis van de bindende gelofte, die hij aflegt.

Laat ook het lichaam volwassen zijn op het 23ste jaar, eerst na vier of vijf jaren

(*) Philips, Kirchenrecht I, 712.
(†) Decretum Gratiani c. 2. D. LVI.

bemerkt men dat de jongeling een man geworden is. Eerst dan is met de volle ontwikkeling des lichaams ook de geslachtsdrift geheel aanwezig.

Lang vóór dien tijd, onder de studie, moet het besluit genomen worden. In dien studietijd is natuurlijk verstandelijke arbeid de hoofdzaak, en niets is er wat de geslachtsdrift zoo op den achtergrond drijft als juist deze. Voegt men daarbij de niet al te rijkelijke voeding, dan is het verklaarbaar, waarom de candidaatgeestelijke in geslachtsontwikkeling achterstaat bij zijne tijdgenooten in andere levenskringen. Na de wijding treedt eene geheel andere levenswijze in. De voeding wordt rijker. Verstandelijke arbeid treedt op den achtergrond, het lezen van couranten, van vertalingen der kerkvaders, van het brevier en een enkelen goedgekeurden roman, zal wel geen studie heeten. Letterkundige arbeid behoort bij de geestelijken tot de zeldzame uitzonderingen. Huiszorg, wandelen, bezoeken afleggen zijn niet juist geschikt om het lichaam te dooden, vooral als die bezoeken zich inzonderheid tot de vrome dames van allerlei leeftijd bepalen. De heiligenlegenden en de studie der Jezuïetische zedeleer, noodig om in den biechtstoel tot raad te dienen, bevolken de verbeelding met weelderige voorstellingen, die niet geschikt zijn tot dooding des vleesches. De gesprekken tusschen de collega's loopen ook over de ervaringen in den biechtstoel opgedaan, terwijl de beker rondgaat; is dit geschikt om de zinnelijke drift te dooden bij een jong man, in welken de natuur al krachtiger spreekt? Dat die natuur vaak uitbarst, word t bewezen door de vele wetten over het priesterkroost van Gregorius IX af vervaardigd. Ja in onze dagen hebben verschillende synoden in de provincie Praag in 1858, '60 en '63 de oude bepalingen van Pius IV, Gregorius XV en Benedictus XIV tegen de onzedelijkheid in den biechtstoel moeten in herinnering brengen. Het kan niet anders. Eene natuurlijke neiging, gewelddadig bedwongen, keert steelsgewijze terug.

Maar is hier misschien sprake van eene bepaalde roeping van de zijde des candidaten? Dat een jongen van 12 jaren, die het seminarie betreedt, reeds eene volstrekte roeping zou gevoelen, zal niemand beweren. Men wordt van de zijde der ouders meestal voor een beroep bestemd. De ouders onzer geestelijken behooren meestal tot den minderen, tot den lageren burger- of tot den landbouwersstand. In Duitschland, en zeker ook bij ons, is het welzijn der familie zeer in het spel bij het besluit om een der zonen tot ‘geestelijk studeeren’ te bestemmen. Zulk een geestelijke in de familie maakt geen aanspraak op zijn erfdeel, en kan zelfs later een tehuis aanbieden aan eene of meerdere zusters, en voor den ouden dag de ouders eene veilige wijkplaats geven. De zoon-priester kan later in staat zijn door zijne nalatenschap den schuldenlast der familie te verminderen of weg te nemen. De landbouwer, schoolmeester, handwerksman doet met dien priester eene voordeelige speculatie, die tegelijk het aanzien der familie verhoogt. De knapenseminariën ontslaan de ouders van alle bezwaar; voor de opleiding aan gymnasiaal-seminariën, waar men onderwijs en voeding vindt, bestaan allerlei fondsen. Aanzienlijken worden gaarne de patronen van aanstaande geestelijken. Het landvolk zou van een gehuwd geestelijke niet dat voordeel hebben. Om het celibaat dweept de plattelandsbevolking met het priesterschap. Een ‘Heeroom’ ‘Heerzoon’ of ‘Heerbroeder’ is de roem der familie. Bijna geen dorp, of het is de geboorteplaats van een der geestelijke heeren. Er is nog een ander voordeel: in de Catholieke Kerk is destudie der godgeleerdheid de minst bezwaarlijke. Geheugenwerk is het al. Een goed Catholiek student moet al op de grenzen van het idiotisme staan als hij het niet brengt tot de priesterwijding, en dan

is hij bezorgd. Prof. Von Schulte verzekert dat op de gymnasia in Westfalen ook de zwakste leerlingen door het Abiturienten examen komen, als zij voor godgeleerden bestemd zijn, en die grond wordt in het getuigschrift vermeld. Het is een feit, dat een boer een jongen die ‘te dom’ of ‘te zwak’ is om boer te worden, goed genoeg acht voor priester. Hoe meer de Roomsch-Catholieke godsdienst in

uiterlijkheden bestaat, hoe minder het denken ontwikkeld wordt, en de gehoorzaamheid het eerste noodige is, des te breeder is de rij die uit de lagere standen der samenleving in den geestelijken stand vertegenwoordigd is.

Hangt de roeping van den geestelijke dan nog heden ten dage samen met de overblijfselen van middeleeuwsche onwetendheid in de lagere kringen der samenleving, dan is het duidelijk welken invloed die aldus gevormde geestelijkheid op onze tegenwoordige maatschappij moet uitoefenen. Reeds in de middeleeuwen had de geestelijkheid in den kring der stedebewoners, der zich ontwikkelende poorters, minder invloed dan ten plattenlande. Zoo is het natuurlijk thans in veel hoogere mate. De aanzienlijken worden niet meer getrokken tot een geestelijken stand die de aanzienlijke vorstendommen, abdijen en prebenden van vroeger niet meer bezit. In de Keulsche diocese waren in 1872 van de 1947 priesters slechts 14 van adel, in de diocese Münster van de 1266 slechts 7. Maar, waarde hooge adel geestelijke worden wil, daar staan reeds vroeg de hoogste waardigheden open. Kardinaal Schwarzenberg was op zijn 28ste jaar reeds aartsbisschop van Salzburg en op zijn 31ste reeds Kardinaal. Maar dit zijn uitzonderingen. Een Von Ketteler, een Von Leonrod kunnen niet den geestelijken stand in Duitschland vertegenwoordigen, gelijk het onbillijk zou zijn de Nederlandsche Catholieke geestelijkheid op ééne lijn te stellen met de begaafde Heeren Schaepman. De zoon der lagere standen doet bij zijne opleiding niet die beschaving op, zoo hoog noodig juist om in onzen tijd de beschaafden te binden aan de Kerk. Het beeld dat Prof. Von Schulte van den Duitschen geestelijke geeft is verre van liefelijk. En al willen wij hier gaarne zachtere kleuren gebruiken, het zal wel niet te ontkennen vallen, dat de Roomsch-Catholieke geestelijken in eene sfeer leven, die hen niet geschikt maakt om deurwachters des hemels te zijn ook voor onze beschaafde kringen. In onze steden komen zij met deze slechts in aanraking bij doop, huwelijk en begrafenis, en bij de zorg, dat het kapitaal aan de Kerk ten goede kome. Het celibaat stelt de geestelijkheid niet in staat de Kerk te maken tot de gist der samenleving.

Maar datzelfde celibaat is hoogst gewichtig voor de persoonlijkheid der priesters. Geene klasse der maatschappij levert zoovele zwartgalligen. Hoe kan het anders bij den alles behalve bemoedigenden kamp tegen den tijdgeest? Hoe zelden ontmoet gij bij de priesters dat edele gelaat, dat van denkkracht getuigt! Zwaarlijvig zijn zij meestal, geteekend vaak met dat eigenaardig rood, dat met hangwangen en onderkinnen niet tuigt van dooding des vleesches. Dan weer komt u de ketterrichter of inquisiteur tegen, wiens verbeten woede tegen de duivelsche samenleving te lezen staat op het gelaat. Dan weder speurt gij in die geknakte personen den innerlijken tweestrijd, de onvoldaanheid met zich zelven. Er is in de zoodanigen iets ongestadigs, de blik heeft iets zwervends. En zoo de geestelijke niet den veredelenden invloed van moeder en zuster om zich heeft, biedt zijne huishouding de gemeenschap met eene dienstbode, wier administratieve naauwgezetheid vaak evenredig is aan eene bitsheid, welke juist geene zuivere maatstaf is voor den geestelijke tot beoordeeling der vrouw.

De priester kent de maatschappij niet, die hij voor de Kerk moet veroveren, omdat hij het huwelijk niet kent. Voor hem is het huwelijk niet anders dan eene instelling tot bevrediging der natuurdrift. Nooit zal hij inzien dat dit nevenzaak is, nooit tot het besef komen van vader- of moederliefde. Het familieleven kent hij alleen uit den

biechtstoel, dus alleen van de schaduwzijde, ten gevolge van de eenzijdige verklaringen van eene der partijen. De priester is eigenlijk nooit man. Voor eene pittige, gezonde ontwikkeling van lichaam en geest is geregelde en zedelijke bevrediging der natuurdriften onmisbaar. Het celibaat kweekt ziekelijke verschijnselen. Maar bovenal is het huwelijk een onmisbare kweekschool voor het karakter. Daar leert men tot behoud der gemeenschap offers brengen, zich vormen door elkaar. En een bewijs, hoe alleronnoozelst de curie oordeelt over de

opvoeding der kinderen, kan blijken uit enkele bepalingen der kerkelijke huwelijkswetten. Volgens deze kan een kind boven de 7 jaren trouwbelofte doen, ook zonder toestemming der ouders, terwijl een meisje op haar 12de een jongen op zijn 14de jaar zich in den echt mogen verbinden. Op 16jarigen leeftijd mag een meisje zich tot eeuwige kuischheid verplichten. Het celibaat maakt niet alleen den priester tot een onbevoegd, maar tot een gevaarlijk raadsman.

Maar het celibaat maakt den priester ook verdacht in de openbare meening. Terwijl geen onbedorven mensch in den omgang van gehuwden met ongehuwden terstond iets ongeoorloofds ziet, is de priester dadelijk verdacht. Van hem gelooft men alles. Er zijn geestelijken afgezet, die door den burgerlijken rechter zouden zijn vrijgesproken. Niemand gelooft dat de geestelijkheid het celibaat houdt, niemand, ook niet de eene geestelijke van den ander. Bekend is het dat voor iedere overtuiging, die eenigszins afwijkt van de kerkleer, dadelijk als oorzaak gezocht wordt het huwelijk. De geheele Hervorming van Luther had immers, volgens de Catholieke schrijvers, alleen tot oorzaak zijn hartstocht voor eene non! Zinnelijkheid, en nog eens zinnelijkheid, anders ziet de geestelijke buiten de Kerk niets. Hij bemerkt niet dien balk in eigen oogen, die wilde zinnelijkheid, die hem verteert, en die zijn levensopvatting vergiftigt.

Het is ons plan niet schandalen te vertellen, welke vooral zouden kunnen geleverd worden door het ultramontaansche, geestelijke onderricht, waarbij alle nadruk gelegd wordt op de zonden tegen het zesde gebod. Is de non de beste opvoedster van de familie en moet deze laatste zich gaan oplossen in het klooster?

Men meene niet, dat wij onbillijk zijn voor vele edele persoonlijkheden onder de celibataire R.-Catholieke geestelijkheid. Wie om gewichtige redenen ongehuwd blijft en in ernst een eerbaar leven leidt, hij staat om zijn karakter hoog, binnen en buiten de Roomsche Kerk. Ook zonder wet op het celibaat zouden sommige geestelijken zich dit offer getroost hebben, gelijk er in onzen tijd velen zijn, die om bezwaren van stoffelijken aard zich zelven dwingen het offer te brengen des huiselijken levens. Maar al ware de zedelijkheid der curie nog tienmaal beter dan zij werkelijk is, toch blijft de wet op het celibaat een onzedelijk middel om de R. Catholieke Kerk te maken tot de vijandin der samenleving, wier tuchtmeester zij is, in stede van hare heiliging te bevorderen.

Moet het celibaat dan afgeschaft worden? Op die vraag heeft de synode der Oud-Catholieken van 1875 geantwoord, dat voor die afschaffing thans de tijd nog niet rijp was. De synode nam dit besluit vooral op grond van het advies van Prof. Von Schulte, maar deze achtte zich tevens verplicht de openbare meening tegen het celibaat op te roepen.

Want een van de voornaamste redenen, om welke de opheffing van het celibaat nog ontijdig geacht wordt, is deze, dat de volksmeening het celibaat nog onmisbaar acht voor den priester. Vele Oud-Catholieken zijn ook nog van die meening. Eerst moet de menigte worden voorgelicht. Maar ook dan nog is de opheffiing thans ontijdig, daar zij de zaak de Oud Catholieken zou schaden. Men zou door die opheffing den Ultramontanen een geweldig wapen in de handen geven: ‘Dieu Oud-Catholieken is het ook maar om het huwelijk te doen!’ En zou het

Oud-Catholicisme gediend zijn met de overkomst van vele priesters, wie het niet om de hervorming der Kerk, maar om het huwelijk te doen is?

Op de vraag: mag een gehuwd geestelijke tot de waarneming der kerkelijke handelingen worden toegelaten? moet een ontkennend antwoord gegeven worden vooralsnog. De Staat heeft in Duitschland bij wet van 6 Febr. 1875 bepaald, dat na 1 Januari 1876 alle huwelijken van geestelijken, overeenkomstig de burger-

lijke wet voltrokken, geldig zijn. Maar zulk een gehuwde kan en moet door de geestelijkheid worden gestuit in de waarneming zijner kerkelijke plichten. Ja, de regeering moet den sterken arm leenen om den gehuwde te verwijderen uit de pastorie, al erkent die regeering hem als gehuwd. De regeering moet zorgen, dat de Kerk ongehinderd hare inwendige regeling kan handhaven.

Men moge de aarzeling der Oud-Catholieken ook in deze zaak betreuren, merkwaardig is in ieder geval het feit, dat Prof. Von Schulte in dezelfde brochure, waarin hij het celibaat geschiedkundig toelicht, ook een voorstel doet aangaande de wijze waarop het zou moeten opgeheven worden.

De synode der Oud-Catholieken is daartoe de aangewezene macht. De Oud-Catholieken toch willen de Kerk terugbrengen tot den tijd toen de Catholieke Kerk nog niet in twee kampen verdeeld was, toen Oost en West nog één waren. Was er toen dan geen celibaat? Ja, maar alleen van een bisschop werd dit gevorderd. En daar nu, volgens Prof. Von Schulte, het alleen particuliere synoden en pauselijke decretalen zijn, die het celibaat hebben geregeld, mag ook eene particuliere synode de zaak veranderen. De oppermacht van een Paus boven de synoden wordt door de Oud-Catholieken niet erkend. Wij hebben hier weder eene van die redeneeringen, in welke de Oud-Catholieken zich vleien met een droombeeld van wezenlijke hervorming, zoodra zij een schijngrond op kerkwettelijk gebied hebben gevonden. Het celibaat is bepaaldelijk wet der Kerk geworden, omdat het de wettige gevolgtrekking is van het beginsel, dat de Kerk moet heerschen over den Staat. Zoodra men van den bisschop het celibaat blijft eischen, zal men in onoplosbare moeilijkheden komen, als men het stelsel weigert te voltooien door een celibataire priesterkerk in het leven te roepen. Er is niemand die het recht der Oud-Catholieken betwijfelt om hervormend op te treden, maar niet op gronden, die de geschiedenis logenstraft. Na Trente is het celibaat wel degelijk kerkwet. Er heerscht bij Prof. Von Schulte eene geschiedbeschouwing, wier onjuistheid wij op de vorige bladzijden hebben getracht te verbeteren, en die ook zijn plan tot opheffing van het celibaat beheerscht.

Aan de opheffing moet voorafgaan, dat de vergadering van alle Oud-Catholieke gemeenten antwoord geeft op de volgende vragen:

1. Is de opheffing van de wet op het celibaat wenschelijk?
2. Zijt gij bereid, in geval geene genoegzame fondsen aanwezig zijn tot onderhoud van een gezin, het ontbrekende aan te vullen wanneer de geestelijke dit noodig heeft?
3. Welk bedrag acht gij noodig voor een fatsoenlijk levensonderhoud?

Als men het hieromtrent eens zal geworden zijn, zou kunnen bepaald worden:

1. Tot bisschop wordt alleen een ongehuwde of weduwnaar van ééne vrouw gekozen. De bisschop, die huwt, moet zijn ambt nederleggen.
2. Personen, die in eersten echt leven, kunnen tot priester gewijd worden.
3. Ongehuwde priesters mogen huwen, doch slechts eenmaal.

Nu is het wenschelijk, dat die Duitsche regeeringen, als Pruissen en Baden, welke de Oud-Catholieken als zelfstandige gemeenschap erkend hebben, van regeeringswege uitdrukkelijk verklaarden, dat de bepalingen van 4 Juli 1875 en 20 Juni 1874 in dit

opzicht ook van kracht zullen zijn voor die gehuwde geestelijken van het oogenblik af, dat de Oud-Katholieke synode het celibaat voor opgeheven verklaart.

Wanneer deze regeling ooit mocht worden ingevoerd in Duitschland, doordat de openbare meening het celibaat afkeurt, zal men spoedig het halfslachtige van dezen maatregel inzien. Het celibaat wordt alleen voor den Bisschop gehandhaafd. Waarom? Diens arbeid zal geen huwelijk toelaten, hij moet veel van huis zijn op zijne reizen, hij moet geheel onafhankelijk zijn; maar vooral is deze bepaling volgens Prof. Von Schulte noodig, omdat de Grieksche Kerk eene gelijksoortige heeft,

en het voorschrift, dat hij slechts met ééne vrouw mag gehuwd geweest zijn, een apostolisch voorschrift is.

Op dit laatste valt bij den Roomschen hoogleeraar alle nadruk. Wij willen er nu niet op drukken, dat hier een na-apostolisch voorschrift uit de Pastoraalbrieven bedoeld wordt. Aan bijbelcritiek wordt onder de Oud-Catholieken geen aandacht gewijd. Maar het voorschrift luidt, dat de bisschop ééner vrouwe man zij(*). Er is hier niet het minst sprake van een ongehuwden staat. Willen de Oud-Catholieken zich apostolisch noemen, dan mogen zij voor geen enkelen der geestelijken den ongehuwden staat eischen. Maar bovendien, dezelfde gronden die de Ultramontanen voor het celibaat van alle geestelijken aanvoeren, worden hier vermeld ten gunste van het episcopaat.

Ook hier is weder een dier halve maatregelen, waardoor van stonde aan het streven der Oud-Catholieken wordt verlamd. Er is hier geen wezenlijke opoffering van het celibaat. Het beginsel is behouden Het huiselijk leven, door de Ultramontanen aan allen ontzegd, wordt door de Oud-Catholieken aan de hoogere geestelijkheid alleen niet gegund.

Door dezen maatregel zal dan nooit bereikt worden wat de hoogleeraar beoogt, dat het huwelijk der geestelijken als een regelmatige, zedelijke toestand gerekend wordt.

Toch mogen wij ons eenig goed gevolg voorstellen van de getuigenis dezes hoogleeraars. Hij is onder de Oud-Catholieken een man van invloed. In 1871 heeft hij te München krachtig medegewerkt tot het vormen van gemeenten. In 1872 had hij te Keulen de leiding der bisschopskeuze. Nu zijn er reeds 150 gemeenten met een bisschop, die door de Pruisische, Badensche, Hessische regeeringen erkend zijn. Daarom is het te betreuren, dat deze bekwame Oud-Catholiek in de opheffing van het celibaat iets ziet van mindere beteekenis dan de overige misbruiken der Kerk. Het is hier niet alleen een regel van kerkelijke tucht door pauselijk gezag voorgeschreven. Het is de wettige vrucht van die leer van het gezag, die logisch leidt tot de onfeilbaarheid der synoden.

De zoogenaamde geestelijke moet weder mensch, burger, vaderlander worden. Dit is mogelijk, nu de nieuwe maatschappij niet gelijk die der middeleeuwen, òf het celibaat wettelijk eischt van de geestelijken, òf de wetgeving op het huwelijk geheel aan de Kerk overlaat, en hare verordeningen op dit stuk uitvoert. Niet overal trekt zich de Staat in dit opzicht geheel terug. De Staat moet van zijn zijde medewerken om eene wet door de Kerk te doen afschaffen die den grondslag van het huwelijk, gemeentelijk en staatkundig leven, als een noodzakelijk kwaad duldt, en die hen, die zich van dat kwaad onthouden, tot de heerschappij roept over allen en alles.

Met het celibaat valt wel degelijk het priesterschap als eene bovenmenschelijke gezagsinstelling, niet alleen het pausdom. De Kerk moet worden de zaaier van zedelijke indrukken, de wekker van eene heilige levensbeschouwing, de barmhartige Samaritaan, die, nu zij den godmensch niet meer bij zich heeft, de armen altijd bij zich weet, en de hoogere levensbehoeften van de behoeftigen op het gebied des gemoedslevens bevredigt met de oude Evangelische beginselen van Jezus.

Met het oog hierop kunnen zelfs de halfslachtige maatregelen der Oud-Catholieken een eerste stap zijn.

B. TIDEMAN JZN.

(*) 1 Timoth. III:2.

Robespierre als romanheld.
Robespierre. Geschiedkundige roman van Karel Wartenburg. Kampen, Laurens van Hulst, 1876.

Zoo dit boek op den lezer een onaangenamen indruk maakt, ligt de schuld daarvan slechts gedeeltelijk aan den schrijver. Want van alle historische personen is Robespierre zonder eenigen twijfel de minst geschikte om de hoofdrol te vervullen in een verhaal dat iets meer wil zijn dan een verslag van werkelijk gebeurde dingen, dat te gelijk aanspraak maakt op den titel van poëtische schepping.

Robespierre muntte niet uit door groote gaven van verstand of gemoed. Zijn belangrijk aandeel in de besturing van de lotgevallen der omwenteling had hij te danken aan omstandigheden, buiten zijn toedoen in het leven geroepen en die hem vergunden zijne illusies ten deele te verwerkelijken. De meest verblinde aanhanger van Rousseau's leeringen, betoonde zich steeds onvatbaar voor het koesteren van gemoedsaandoeningen, wier schildering de voornaamste aantrekkelijkheid uitmaakt der poëzie. Robespierre was een door en door bekrompen partijman; het echt menschelijke, dat partijzucht in zijn hart had ongedeerd gelaten, werd gedood door onbegrensde eerzucht en bespottelijke ijdelheid. Zulk een karakter is onbestaanbaar met echte poëzie.

Van Robespierre's leven verhaalt de heer Wartenburg ons het onbeduidendste gedeelte, zijne loopbaan als advocaat te Arras. Wij zouden hier vrede mee hebben, als de romandichter de wording van den doctrinair, den ondergang van den mensch in den partijganger had geschetst. Geen spoor hiervan. De ijdele advocaat staat eensklaps op de volle hoogte, laat ons liever zeggen in al de kleinheid zijner geestelijke ontwikkeling voor ons. Dat de schrijver van zijn held tenminste een beduidend advocaat tracht te maken is, hoewel uit een historisch oogpunt betwistbaar, vergeeflijk. Maar de poging om hem te adelen door liefde voor eene jonge dame van aanzienlijken huize is geheel mislukt, daar de schrijver die liefde voorstelt als eene zaak van geringe beteekenis voor het gemoedsleven van zijn held.

Had de heer Wartenburg ons Robespierre geschilderd op het toppunt zijner glorie en macht, of op het oogenblik zijner diepste vernedering, hij zou zijne lezers ten minste hebben kunnen boeien door belangwekkende nevenfiguren. De nevenfiguren, die hij rondom Robespierre te Arras schaart, verdienen volstrekt niet dat wij er opzettelijk bij stilstaan. Zij verraden de ongeoefende hand en geringen aanleg van den romancier.

Indien deze roman verschenen ware vóór de uitgave van Hamel's monographie en meer andere geschriften over Robespierre, dan zouden wij er door hebben kunnen leeren, dat de op 't laatst van zijn leven zoo gevreesde triumvir niet louter is bestuurd geworden door het instinct van een bloeddorstig roofdier.

H. WAS.

Mengelwerk.

Één uit velen.

Wahrheit ohne Dichtung.

Wel foei, wat was 't koud geworden! Trouwens, 't was de tijd van 't jaar, over half December. Maar 't was geen prettige, frissche kou, 't was een zoo grimmige, dat ze u zoo gauw mogelijk van de straat en naar de kachel zou gejaagd hebben. En ze kwam nog onverwacht daarbij. Na een somberen mistigen dag, afgewisseld nu en dan door een lichte sneeuwbui uit het Zuidwesten, klaarde plotseling tegen den avond de lucht op: de wind liep door het Westen en begon toen stevig en vinnig uit het Noorden te blazen. Hij nam steeds toe in kracht, en toen nu het donker geheel was gevallen, joeg hij met een hevigheid langs de straten en grachten der stad, als wilde hij daar alles voor zich uitdrijven en er het rijk alléén behouden. En wel 't allerergst woedt hij in de buitenwijken der stad, waar zijn kracht door geene dicht aanéengesloten huizen wordt belemmerd of gebroken, en aan gindschen uithoek, daar, waar die bouwvallige schuur of stal staat, stuift hij voort met een woede, als moest 't armzalig gebouwtje in zijn vaart worden meegesleurd. Maar niet slechts erbuiten of erlangs, ook daarbinnen doet hij zijne macht gelden. Gierend en fluitend baant hij zich een weg door het tal van naden en reten in dak en wanden, en blaast zijn snerpenden adem tot in de kleinste hoekjes uit.

Huiverend en rillend aan al de leden staat daar de eenzame bewoner van het onherbergzaam verblijf, een magere vervallen schimmel. Klam en vochtig door de fijne sneeuw, die hem in de haren is blijven zitten en door het zweet, dat de overspannen arbeid hem heeft afgeperst, staat hij sedert een kwartier uurs daar, en telkens krimpt hij inéén als de ijskoude, tochtige luchtstroom zich over hem uitstort. Hij is doodmoe en hongerig; maar het muffe hooi, dat hem is voorgelegd, is zoo taai en het kauwen valt hem moeielijk en pijnlijk; bek en tong

zijn gezwollen en aangedaan door het gebrekkige, ruwe gebit, waaraan hij den ganschen dag onmeedoogend is voortgerukt Na een paar vergeefsche pogingen geeft hij het op, en laag, zeer laag laat hij den vermoeiden kop zakken. Honger en gebrek moet hij ook thans als zijn dagelijksche metgezellen aannemen.

Toch was het afgeleefde dier, voor weinig meer dan een half jaar geleden, nog een fraai, krachtig rijpaard. Door een onvoorzichtigheid van zijn berijder, - die hem, na een snellen, vermoeienden rit, geruimen tijd op een winderige, tochtige plek had doen stilstaan, - kreeg hij toen een gebrek, - wat kortademig en dampig, - dat hem voor rijpaard geheel ongeschikt maakte, en hij werd afgekeurd daarvoor en verkocht. Hij kwam daardoor in de handen van een voerman, die, voornamelijk door het aanvoeren van steenen en ander bouwmateriaal, goed zijn brood had, naar men zei. Ook zijn paarden werden goed gevoerd en verzorgd, maar, ze moesten hard, zeer hard werken, en daarvoor bleken de krachten van den schimmel volstrekt ontoereikend te zijn. De bovenmatig zware lasten, de ondoelmatige, stootende wagens, die klemden en drukten op de borst, het ongebaande, hobbelige bouwterrein waar die vrachten moesten worden heen- of liever opgesleept, dat alles oefende al zeer spoedig zijn invloed op het arme paard uit. Het verviel zichtbaar en de kranke borst verergerde bij den dag. Daarop nu had de voerman niet gerekend toen hij het kocht. 't Was een rijpaard, nu ja! zoovele zijner standgenooten hadden een gewezen rijpaard voor trekkend werk gebruikt, en dat het wat dampig was, wel, met stappend werk zou hem dat niet hinderen, meende hij. Maar dat er aan dat werk vermoeienissen en bezwaren waren verbonden, waartegen zelfs de krachtigste paardennatuur niet was bestand op den duur, daar had hij niet aan gedacht. En dat het nu tegenviel, daar kon hij toch geen schade door lijden. 't Zou wel wennen, hij was nog maar zeven jaar oud, alzoo 't moest maar. Zweepslagen en het voortrukken aan 't gebit deden wonderen, het ging. Ja hij ging, en hij zwoegde voort een half jaar lang, toen zonk hij inéén onder zijn last, 't kon nu niet langer. Een paar dagen werd hij op stal gezet en wat opgelapt; toen ging hij voor een bagatel in de handen van een ruwen dronkaard, zijn tegenwoordigen eigenaar over, die juist zijn grauwtje verloren had. En daar staat hij nu, een beeld des jammers! Gebrek aan degelijk voeder heeft hem het weinigje vleesch, dat hij nog bezat, geroofd en zijn luttel krachts daarbij. Hijgend en kuchend, met pijnlijk gezwollen leden, afgemat en hongerig. Zóó verloopen een paar uren. Maar dan sluipt zachtkens toch de troostengel der lijdenden ook dit afgemartelde schepsel terzij. Hij strekt de hand over hem uit, en vergetelheid van lijden zinkt voor een wijle althans op den arme neer. Dan raakt hij hem nogmaals aan, maar 't schijnt wel met een tooverstaf nu, want eensklaps is de ellendige stal met al zijn jammer verdwenen, en de schimmel staat daar te midden van een heerlijke,

malsche klaverweide. Hij staat daar geheel los en vrij, geen last die hem pijnt en drukt, geen scherp gebit dat hem martelt, geen opgeheven zweep, geen dreigende stem. Niets, niets van dat alles. Hij beweegt, hij loopt, hij draaft, hij rent, zóó en waarheen hij wil, en dan, uit louter verrukking wellicht, werpt hij zich ruggelings op den molligen grond, hij wentelt zich om en om, hij laat zich door de heerlijke lentezon beschijnen, hij stopt den neus diep, diep in het koele gras en snuift den geur der klaver en grasbloempjes in, wat weelde! Dan heft hij den kop weer op en ziet om zich, maar onweerstaanbaar wordt zijn blik naar één punt getrokken. Daar staat ook een paard en 't heeft de groote, bruine oogen onafgewend op hem gevestigd, ze spreken, die oogen en hij, o hij verstaat die taal, ze fluistert tot hem van liefde, van teerheid, van verlangen. En met een enkelen sprong is hij op de been naast het andere paard. 't Is veel grooter dan hij, want als hij den kop hoog opheft, kan hij hem juist op diens rug leggen. Maar hij voelt zich o zoo blij, want hij weet nu dat het zijne moeder is, die daar bij hem staat. En hij drukt zich tegen hare zijde en schouders; hij wrijft, hij leunt er zich aan, en de groote kop met de oogen, die spreken kunnen, wendt zich naar hem om en besnuffelt en streelt en kust hem, en in 't overstelpend gevoel van zijn geluk sluit hij de oogen en blijft hij roerloos zoo staan, tot alles zich allengs in nevelen oplost. De droomgod had den tooverstaf even opgeheven en als hij dien weer op den slapende doet rusten is alles geheel veranderd. 't Is een breede effen weg nu, die zich voor den schimmel uitstrekt, en hij stapt er rustig op voort met een lichten last op den rug, dien hij o zoo gemakkelijk en zoo gaarne draagt, want hij voelt, dat het zijn meester is die hem berijdt. 't Is zijn hand die den teugel bestuurt, en de stem, die daar zoo vroolijk een wijsje neuriet onder 't rijden, o hij kent haar zoo goed. 't Is zijn meester, de meester dien hij liefheeft, dien hij aanhangt met heel zijn trouw paardenhart.

Gelukkig dat de droomgod 't hem niet toefluistert, dat diezelfde meester na weinige maanden hem zal afstaan, uit een luim slechts, aan een vreemde hem zal afstaan, die, die... maar hij weet daar nu niets van en vroolijk trappelt hij voort, en als na weinig oogenblikken zijn heer zich tot hem overbuigt en hem nek en manen streelt en hem zijn schoonen, zijn braven Apol noemt, dan is hij o zoo trotsch en zoo gelukkig. Een licht, hem welbekend drukje waarschuwt hem thans en voort vliegt Apol. Wat is 't heerlijk daar zoo heen te draven als met vleugelen aan de beenen. 't Is winter, want de boomen zijn dor en de velden kaal, maar hij voelt geen kou en geen belemmerden adem en geen toegenepen borst. 't Is zweven schier wat hij doet. Boomen en huizen ijlen langs hem heen,... maar plotseling, hij weet zelf niet hoe, staat hij nu voor zijn wijdgeopenden stal. Een man in 't wit werpt hem een dik, zacht kleed over rug en schouderen en onderwijl ziet hij naarbinnen, naar het fraaie, glinsterende tuig, dat daar rondom

aan de wanden hangt, en hij hoort het gehinnik zijner makkers en... ‘hu, hoei’ krijscht het daar plotseling op ruwen, barschen toon. De engel der vertroosting neemt verschrikt de vlucht en sidderend van angst opent het paard de oogen. De schoone stal met al zijne weelde is verdwenen. Apol, de fiere, de krachtige Apol is weer veranderd in een ellendig, deerniswaardig schepsel en vóór hem staat zijn wreede meester en staart met onheilspellende blikken op hem. 't Gelukkig verleden is hem ontvlucht, de werkelijkheid met al hare verschrikking grijnst hem aan. De late Decembermorgen is pas even aangebroken en werpt een flauw schemerlicht door het kleine venster van den stal naar binnen. Verward en wezenloos staart de schimmel rond. ‘Hoe is 't knol, sta je ook nog te slapen,’ schreeuwt de man en met een ruk trekt hij hem naar zich toe. ‘Zoo'n lekkerbek,’ bromt hij dan, terwijl hij een blik op het muffe, onaangeroerde hooi slaat. ‘Maar we zullen je die kunsten wel afleeren.’ Toch grijpt hij naar een stuk brood dat achter hem ligt en geeft het dier er een paar sneden van, hij begrijpt dat het zonder voedsel zijn dag niet beginnen kan. ‘Hend,’ klinkt plotseling een schrille vrouwenstem achter hem, en tegelijk komt de armoedig gekleede, havelooze wederhelft van den voerman uit de deur, die toegang tot het woonvertrek geeft, te voorschijn. Ze heeft een vies, onoogelijk kind op den arm en nadat ze achter om den man is heengedrongen, plaatst ze zich tegen de staldeuren aan, als om hem het uitkomen daardoor te beletten. ‘Je denkt toch weer niet weg te komen, zonder me centen te geven,’ zegt ze, ‘met het poffen is 't uit en je weet dat ik niks heb.’ ‘Ik ook niet’, antwoordt de echtgenoot en hij kijkt haar kwaadaardig aan. ‘Je denkt dat ik het uit den grond kan krabben.’ ‘Neen, 'k denk dat je 't liever in je zak houdt voor borrels,’ snauwt ze, maar dan valt ze opeens in den huilenden toon. ‘Ga je gang maar, laat mij en de kinders maar doodhongeren, ga jij...’ ‘Houd den mond maar,’ buldert Hend maar tast daarbij in den zak en gooit een kwartje en eenige centen op een kist, die naast hem staat; ‘twee, drie, vier, vijf, dat 's dertig centen,’ telt de vrouw, ‘'t is wat schoons,’ maar haastig stopt ze toch het bijééngestreken geld in den zak. ‘Voor middageten en eerst nog brood voor de kinderen! Kom Hend, geef nog een paar centjes,’ zegt ze dan fleemend. ‘Ben je razend,’ en Hend voegt er een krachtigen vloek bij, om meer klem aan zijn woorden te geven. ‘En nou uit den weg,’ schreeuwt hij, ‘of ik leg er de zweep op en ik rij je omver,’ en half huilend, scheldend en morrend verdwijnt de vrouw weer binnen de deur van haar woonvertrek. Gedurende dit echtelijk tooneel was schimmel ingespannen en geduldig stond hij daar onder de stompen, stooten en rukken, die hem daarbij ten deel werden. ‘Vort knol.’ De voerman grijpt met de ééne hand het gebit en werpt met de andere de staldeuren open. De ijzige, koude ochtendlucht stroomt plotseling naarbinnen en dringt door neus en mond tot

in de kranke borst en longen van het dier door. Snuivend, met stokkenden adem, deinst het een schrede terug. ‘Koppige rakker!’ schreeuwt de man en rukt met geweld aan het gebit. Arm dier, dat ook zelfs door geen kreet een uiting aan zijn smart kan geven. De heftige pijn aan den gezwollen mond en de tong, door het rukken aan het scherpe gebit veroorzaakt, doet hem een wanhopige poging beproeven en thans gaat het gespan voorwaarts. De felle noordenwind, die in den voorgaanden avond zoo verwoed zijn intocht had gehouden, scheen gedurende den ganschen, langen, nacht zijn krachten nog niet uitgeput te hebben, maar blies en floot en tierde nog steeds met dezelfde heftigheid voort. Wat geluk, dat onze arme schimmel hem bijna vlak achter heeft! Maar 't duurt niet lang, want zie, nu ze daar aan het eind van de straat zijn gekomen, slaan ze links af, en 't vinnige Noorden slaat hem vlak in het aangezicht. Eer ze den hoek nog geheel om zijn, staan man en paard beide stil. Hend laat het gebit los en verdwijnt binnen de deur van het hoekhuis. Op hetzelfde oogenblik bijna komt nog een kar de straat op, houdt ook stil op den hoek en de voerman gaat dezelfde deur binnen. De tweede kar is precies gelijk aan de eerstaangekomene, en het paard maar weinig minder ellendig dan schimmel. Daar staan de beide ongelukkige dieren in de koude ochtendlucht, de wind blaast verwoed tegen de magere borst en ribben en snijdt met al zijn scherpte hen in het aangezicht. Schimmel, als de eerstaangekomene, staat vooraan en krijgt de volle laag. Huiverend trekt hij de ooren in en sluit de oogen om ze voor het opgezweepte zand te beveiligen, en dan wacht hij weer, roerloos en geduldig. Na een klein kwartier wordt de bewuste deur opengestooten. Een walm van jenever en ander geestrijk vocht komt vooruit, dan volgen de beide voerlui en eindelijk nog een paar mannen, kennelijk ook tot den werkmansstand behoorend. De luidruchtige stemmen en de roode gezichten getuigen 't, dat ze reeds in vrij opgewonden toestand verkeeren. ‘Hend, pas op dat je paard niet omvalt,’ schreeuwt een der werklieden, terwijl schimmel al zijn krachten inspant om het voertuig weer in beweging te brengen. Een luid gelach is het succes van die geestigheid. ‘'k Zal hem wel op de beenen houden met lange haver,’ antwoordt Hend en klopt herhaaldelijk met zijn zweep, als om de deugdelijkheid ervan te beproeven. Onderwijl is de andere voerman om de kar van Hend heengedraaid en gaat nu vooruit. Met een blik van minachting ziet hij op schimmel neer. Maar Hend wil niet achterblijven en grijpt het aamechtige, machtelooze dier weer in het gebit, om het voort te sleuren. Hijgend, kuchend, met wijdopgesperde neusgaten, komen ze eindelijk aan op het aangewezen bouwterrein. De oneffen, hobbelige grond, die gisteren nog week en moerassig was, is thans hard door de vorst, en over de diepe sporen, waarin bij vochtig weer zoo menig wiel is blijven steken, en over de kuilen en gaten hier en daar kan de kar slechts schokkend en stootend worden voortgerukt. Meer dan eens

was schimmel reeds gestruikeld, maar de krachtige vuist van Hend en de ‘lange haver’ hielden hem op de beenen en geheel uitgeput, druipend van zweet, staat hij eindelijk stil bij de reeds halverwege uitgegraven diepten, die tot sousterrains moeten dienen voor de in aanbouw zijnde huizen. ‘Hend, jouw knol houdt het niet van daag,’ roept een opperman, die bezig is om steenen te stapelen. ‘Koppigheid,’ snauwt de voerman, en met ruwe vuist duwt hij paard en kar achteruit halverwege in den kuil. De andere voerman is hem reeds voor geweest, en maakt zich gereed den grond uit te spitten en op zijn kar te werpen. Hend volgt zijn voorbeeld en nu beiden gereed zijn zetten ze zich op een uitstekend stuk gronds neer. De jeneverflesch komt uit den zak van Hend te voorschijn en beiden onthalen zich op een duchtigen slok daaruit. ‘Hu, hoei,’ schreeuwt reeds de andere voerman, terwijl Hend eerst nog de flesch tegen het licht bekijkt en dan weer in zijn zak steekt. ‘Hoei, hu,’ heft ook hij nu aan. Door middel van zweepslagen en voortrukken is het andere paard reeds uit de diepte geraakt, maar schimmel is geheel machteloos. Hij beproeft het nog wel om vooruit te komen, maar 't is of onzichtbare reuzenarmen hem terugdringen, de borst wordt als toegenepen, de beenen zijn krachteloos, hij valt. ‘Daar heb je 't nu al,’ roept de opperman en zet zijn reeds opgestapelde steenen weer neer. De kameraad van Hend ziet even om, maar geen hunner en geen van de overige aanwezige werklieden roert zich zelfs, om het ongelukkige dier ter hulp te komen. Och, 't is niets ongewoons dáár, een paard dat neervalt onder zijn last! Hend is woedend: hij schreeuwt, hij vloekt, hij rukt aan 't gebit en, als dat vruchteloos blijft, heft hij de zweep op, hoog en dreigend.... maar daar treedt een bevrijder op voor het afgemartelde dier. Hij strekt de hand naar hem uit en buigt zich over hem heen en roert hem aan, met zijn killen verstijvenden adem,... en het bloed in de aderen stolt, de flauwe kloppingen van het hart staan stil, de borst worstelt niet langer om een ademtocht, en, als de zweepslag neerkomt, heeft ook de doodsengel zijn werk volbracht en het slachtoffer aan de woede van zijn beul ontrukt.

‘Hij is kapot, Hend,’ roept een voerman, die juist met zijn zwaar beladen steenenwagen *over* de trottoir is komen oprijden, en nu bij het neergevallen dier blijft stilstaan. ‘Kapot,’ herhaalt Hend op ongeloovigen toon, maar hij laat de opgeheven zweep toch zakken en ziet zijn beest wat nauwkeuriger aan. De verglaasde, reeds gebroken oogen zien er toch wat bedenkelijk uit. Hij treedt een stap nader, geeft het lichaam een paar schoppen, en nu hij ziet dat geen spier zich vertrekt, begint hij toch te begrijpen dat het dier waarlijk dood is. ‘Een mooi koopje,’ bromt hij dan, ‘beroerd beest.’ ‘Kom, kom,’ lacht de andere voerman, ‘voor wat de vilder jou betaalt, heb je haast zoo'n scharminkel weerom.’ ‘Als ik zooveel als de overheid was,’ valt de opperman in, die thans ook naderbij is gekomen, en

met iets dat naar medelijden gelijkt op het doode dier neerziet, ‘zie je, dan liet ik zulke oude, zieke dieren onteigenen en doodschieten. 'k Heb gisteren nog in de krant gelezen,’ gaat hij voort, en ziet beurtelings Hend en den anderen voerman aan, ‘dat ze dat in Engeland en in, in...’ ‘'k Zou je wel leeren om van *mijn* beest af te blijven,’ zegt Hend kwaadaardig. ‘Papperlapa,’ lacht de opperman schamper, ‘jij zoudt wat! toen 'k verleden jaar in dienst was’, en hij heft het hoofd met zekeren trots op, ‘werden we naar de grenzen gestuurd, omdat er ziekte was in 't vee. We hebben den Pruis daar wel mores geleerd, en jij,’ ‘kom, kom ben jelui gek, wou je nog ruzie maken om dien knol,’ zegt de andere voerman, die de woedende blikken van Hend wel zag. ‘Allons, Hend, laten we er eerst eens een gaan pakken voor den schrik,’ en Hend's gelaat heldert op, ‘en dan zal mijn bles er je kar wel uithalen.’ Ze gaan nu samen den bouwgrond af en slaan de straat in, waarin de dichtstbijgelegen tapperij zich bevindt. Nog een paar andere werklieden volgen, en de opperman keert met trage schreden naar zijn werk terug. De dag is intusschen wat gevorderd en de straat wat meer bevolkt geworden. Enkele voorbijgangers komen den bouwgrond op en kijken even naar het doode dier, dat daar nog halverwege in den kuil ligt uitgestrekt; anderen keeren het hoofd schuw naar den anderen kant, bah, ze houden niet van die akeligheid! Maar de meesten loopen haastig voorbij, ze hebben wel wat anders te doen dan daarbij stil te blijven staan. En schimmel ligt daar rustig en stil, en straks, als hij zal weggehaald zijn, is de geschiedenis afgeloopen. Ja, maar om morgen of overmorgen hier of elders te worden herhaald.

Hij is slechts één uit velen! Eén uit de vele gruwelen, die gepleegd worden op de straten uwer steden, o Nederland! En uwe bewoneren zien het aan! Neen, ze sluiten de oogen om niet te zien, en ze stoppen de ooren om niet te hooren. Wanneer toch zullen ze ontwaken uit dien slaap van onverschilligheid en lauwheid! Wanneer zullen ze opstaan als één man om recht te vragen en bescherming voor die onmondige en weerlooze schepselen Gods? Wanneer zullen ze niet langer spotlachen en smalen als daar een hand ter hulpe wordt uitgestrekt, als daar een enkele stem zich verheft, die spreekt en klaagt voor wie zelven niet spreken kunnen en niet klagen? Wanneer, o wanneer!

LOUISE.

Het land der geuzen, door Henry Havard.
Uit het Fransche Handschrift vertaald door Mej. S.M. Campbell.

V.

De Mulla Nasreddin bezat twee kalveren. Het een trok derwijze aan het touw waaraan het bevestigd was dat het brak; toen nam het de vlucht in de woestijn. Op het bericht daarvan ontstak de Mulla in hevige woede en een knuppel nemende ving hij aan het kalf, dat aan den band was gebleven, uit al zijne macht te slaan.

- 'Wat doet gij, Mulla?' riepen de buren hem toe. 'Het arme dier is onschuldig; loop liever het andere na dat ontvlucht is en tracht dát weder in uw bezit te krijgen.'

De Mulla vergenoegde zich met niet te antwoorden en de schouders op te halen; maar toen de buren hunne vermaningen hernieuwden zeide hij:

- 'Laat mij begaan. Ik ken het beest dat ik sla. Wanneer dit dier zijn touw verbrak, zoude het nog veel verder loopen dan het andere en ik beijver mij nu om het voor altijd den lust om het voorbeeld zijns makkers te volgen te benemen.'

Ik bevond mij in de St.-Maartens-Kerk te Yperen, toen deze Oostersche fabel mij in 't geheugen kwam en kon mij niet onthouden bij mij zelf te zeggen, dat die Mulla Nasreddin toch waarlijk geen dwaas was. Het tooneel dat ik voor oogen had was werkelijk van dien aard, dat ik hem gelijk moest geven.

Een jeugdig priester, ternauwernood tot den morgenstond van het leven genaderd, die evenmin de ondervinding had van de worstelstrijden in dat leven als hij er de teleurstellingen van kende, zag ik van den kansel af zijn onderworpen en van angst bevend gehoor op gelijke wijze behandelen als de Mulla zijn trouw gebleven kalf deed. Zonder zich te bekommeren om de ketters, de afvalligen, de twijfelaars en de vrijdenkers, - de ontsnapten in de woestijn - berispte, schold en bedreigde de jeugdige prediker hier zijne aan de schaapskooi trouw gebleven schapen. En hoe meer hij zijne stem uitzette, hoe heviger zijne gebaren werden, des te verschrikkelijker waren de beelden die hij hun voor oogen spie-

gelde en des te sterker snoerde hij de keten samen, die zijne reeds bij het enkele denkbeeld van eene eeuwige kastijding sidderende kudde bijeen hield.

De hevigste uitdrukkingen werden niet vermeden, de zwaarste bedreigingen niet gespaard; al ware het gehoor saamgesteld geweest uit de meest verharde booswichten, dan nog had men van geene vreeselijker straffen kunnen hooren spreken. En verbeeldt u nu als lijst om dit ongewone tafereel een der fraaiste en der meest grootsche kerkschepen van geheel België, rustende op veertien kolommen van blauwe steen, met de ribben van het gewelf in dezelfde steen gehouwen, 'tgeen het verbindingswerk van het gebouw zeer krachtig doet uitkomen en er een streng voorkomen, vol ernstige majesteit, aan verleent.

Wel nimmer was eene decoratie beter in overeenstemming met eene dergelijke handeling, wel nimmer een tafereel meer volledig. Die twee scherpe kleuren, het blauwzwart der pilaren en der scherpe bogen afstekende tegen de witte steen der muren; die smaakvolle grafmonumenten aan de muren bevestigd, welke tot in hunne fijnste arabesken de dreigende en noodlottige beeltenis van den dood afschetsen; die marmeren balies, welke de kudde gelijk een onoverschrijdbare slagboom insluiten; die bronzen doopvont van oude dagteekening, een weinig ruw van vormen, welke de herinnering aan den oorspronkelijken zondenval voor den geest roept en, als tegenstelling van die sombere gedachten, een geheel paradijs van lieftallige heiligen, in gekunstelde houdingen, met draperieën, door een denkbeeldigen wind opgewaaid, aan de kolommen bevestigd en de vergadering beheerschende, terwijl onder den preekstoel, geheel saamgesteld uit palmen, lofwerk en bloemen, lieve serafijnen, sierlijk en opgepronkt, door hun zacht en innemend voorkomen aan de bezoekers van Loth herinnerende, de ontsteltenis der geloovigen nog aangrijpender maakt. Men kan zich geen indrukwekkender tooneel voorstellen dan het hier beschrevene.

De vriend, die mij bij deze gelegenheid vergezelde, verontwaardigde zich over de schrikaanjagende taal, welke hij onder deze heerlijke gewelven hoorde weergalmen. - ‘Alles dwaasheid’, zeide hij. - Neen geene dwaasheid, maar wel grondige bekwaamheid, bewonderenswaardige kennis van het menschelijke hart. Bestaat er wel een verschrikkelijker wapen dan de bedreiging met eene eeuwige verdoemenis, een hechter band dan de vrees voor een onbekende eeuwigheid? Herinner u Massillon, die in tegenwoordigheid van den grooten koning uitriep: ‘Ik vooronderstel eens, mijne broeders, dat uw laatste uur en het einde der wereld gekomen is, dat Jezus Christus in al zijne heerlijkheid hier in 't midden van den tempel is verschenen om ons te oordeelen... denkt gij dat er zich onder ons tien rechtvaardigen bevinden? Verschijnt! waar zijt gij? Overschot van Israël, plaats u ter rechterzijde.... O God, waar zijn uwe uitverkorenen en wat blijft er voor uw deel over?’

En die alleenheerscher, voor wien alles beefde, sidderde nu op zijne beurt; die zon, voor wien allen zich verootmoedigden, vernederde zich thans voor een onaanzienlijk geestelijke en, door schrik bevangen te midden zijner grootheid, ging hij zich een boethemd snijden uit de rokken van Madame De Maintenon.

Welk een verheven tooneel! Inderdaad, men moet er zich niet in vergissen; in zake van geloof komt men alleen door geweld tot het maken van bekeerlingen. Het apostelambt is boven alles een werk van overtuiging. Zoodra men op een enkel punt toegeeft, houdt men op apostel te zijn en het verdrag dat men maakt staat gelijk met afvalligheid, met het verzaken van beginselen. Om logisch te zijn moet men de zaken tot het uiterste drijven. Geen enkel hervormer, geen enkel hoofd eener godsdienstige sekte, niet een enkele bekeerder heeft zich ooit toegevend betoond. De verdraagzaamheid, gelijk Bagehot(*) op zoo uitnemende wijze gezegd heeft, is het meest hedendaagsche van alle begrippen. Welnu, alle verschillende godsdiensten op onzen aardbol hebben tot onwrikbare grondslagen zeer oude gegevens en hunne wetenschap van 't bovennatuurlijke is minstens tweeduizend jaar oud. Verdraagzaamheid kan alzoo geen plaats vinden in den zwerm van begrippen, die zij geroepen zijn om in werking te stellen. Zij kunnen zich dan ook alleen inschikkelijk en toegevend betoonen op die punten, welke vreemd zijn aan hunne veelvuldige leerstellingen, en alleen in de landen waar hunne eigenlijke grondbeginselen niet worden bestreden. Bij het minste geschil over de geloofsleer, bij den geringsten schijn van twijfel, moeten zij met kracht tot de onverdraagzaamheid hun toevlucht nemen, tegenover de ontkenning moeten zij bedreiging en dwang bezigen.

Dit alles is zoozeer waar, dat de eenige kanselredenaars wier namen door de geschiedenis zijn bewaard gebleven, de eenigen vooral waarvan het volk de herinnering behouden heeft, de eenigen eindelijk, waarop de kerk zich verhoovaardigt, altijd vurige sprekers, scherpe hekelaars van de ondeugden hunner dagen zijn geweest, die hunne toehoorders tot verloochening, toewijding en zelfkastijding aanmaanden; zij waren vijanden van alle genoegens, hoe onschuldig ook, versmaders van elke weelde, al was die ook gepast of nuttig en, door het aandringen op losmaking van de dingen dezer aarde, 'tgeen aan wandalismus grenst, beijverden zij zich om de menschen tot den staat van onbeschaafdheid terug te brengen. Voorzeker, er zijn ook anderen, vele anderen geweest, die, door een meer menschelijk gevoel bezield, tot zachtheid aangespoord, eendracht gepredikt, inschikkelijkheid aanbevolen hebben en die hunne toehoorders tot Christelijke liefde en verdraagzaamheid opwekten. De namen van dezen hebben echter niet tot onzen tijd voortgeleefd.

In de geheele 15de eeuw, gedurende het gansche tijdperk van de wording der moderne maatschappij, is de eenige kanselredenaar, die in

(*) Zie de *Lois scientifiques du développement des nations.*

het gedeelte van Vlaanderen, dat wij nu bereizen, een blijvend spoor van zijn doortocht heeft achtergelaten, een predikmonnik geweest, een Karmeliter uit Bretagne, afkomstig van St. Malo, Thomas Conecte genaamd, en het is vooral door de hevigheid zijner prediking en door zijne buitensporige onverdraagzaamheid dat hij zich kenmerkte.

De invloed, welken hij op zijne hoorders uitoefende, grenst aan het ongeloofelijke. 'Hij reed op een klein muildier' en werd te voet gevolgd door eene groote menigte aanhangers, waarvan de meesten, 'erkennende dat hij een wijs man, van onberispelijken wandel was', vader en moeder, vrouw en kinderen en al hunne naaste vrienden hadden verlaten. En zijne volgelingen waren niet, gelijk de apostelen van Jezus, geringe lieden, handwerkers of visschers, - zij waren personen van aanzien 'onder welken de Heer van Antony en menig ander edelman, die hem volgden en op lange tochten vergezelden'.

Bij zijne predikatiën, zeggen ons zijne tijdgenooten(*), 'zag men dikwerf zestien- tot twintigduizend lieden aanwezig', en hij hield 'zeer lange redevoeringen waarin hij de ondeugden en zonden van een iegelijk hunner gispte; in 't bijzonder van de geestelijken die openlijk vrouwen in hun gezelschap hadden en hunne gelofte van kuischheid schonden.' Hij bepaalde evenwel zijne vermaningen niet tot de overtreding der kerkelijke geboden, hij predikte ook tegen de modes van zijn tijd, hij laakte en smaadde vooral de vrouwen van aanzienlijke geboorte en anderen die hooge versierselen op het hoofd of wel opgesmukte kleedij droegen, en wanneer er zich onder zijn gehoor iemand met soortgelijke versierselen bevond, zette hij de geheele menigte die hem aanhoorde tegen dien persoon op, roepende: 'zie dien molik! zie dien molik!' De ongelukkige werd dan vervolgd en dikwijls zeer mishandeld door de omstanders, die door den heiligen man voortdurend werden aangehitst.

Zijn tocht door het land kenmerkte zich door een groot aantal bekeeringen, doch zij waren van korten duur; de oude kroniekschrijver beweert dit ten minste en de gelijkenis, waarvan hij zich bedient, is tegelijkertijd uiterst schilderachtig, zeer fijn en vol bevallige ongekunsteldheid. 'Naar het voorbeeld van de schelpslak,' zegt hij, 'die, wanneer men langs haar heen gaat, de horens intrekt en als zij niets meer hoort ze weer uitzet, zoo deden ook zij die bekeerd waren en al zeer spoedig, nadat genoemde prediker het land verlaten had, begonnen zij weder als te voren; zij hernamen langzamerhand hunne oude gewoonten en droegen dezelfde of nog grootere kapsels dan vroeger.'

Van het zedelijk gedrag der geestelijken spreekt Monstrelet niet, maar het is waarschijnlijk dat het daarmede evenzoo stond, want de oorkonden, de gedenkboeken en kronieken van dien tijd zijn vol van merkwaardige en stichtelijke openbaringen dienaangaande.

Indien Jacob van Maerlant, Jan de Clerk, Jan de Weert en die andere plaatselijke dichters, die zoo juist den geest van hun tijd weer-

(*) Zie Enguerand de Monstrelet: *Chroniques.*

spiegelen, ons geen twijfel laten omtrent de verkwisting en de ontucht der Vlaamsche prelaten in de 14de eeuw, zoo kan men toch zeggen, dat in de daaropvolgende eeuw de verhalen nog overvloediger worden en zich met Gallische tinten kleuren, die meestal een Rabelaisglans aannemen.

Vraag het den monnik Jan Brugman en hij zal u zeggen, dat afgunst, huichelarij en ontucht in de kloosters als alleenheerscheressen regeerden. Vraag het den ouden Jacques du Clercq, en hij zal ze u aantoonen, ‘allen die tot de geestelijkheid behooren, van den hoogst geplaatste af tot den minsten bedelmonnik toe, zoo overgegeven aan en verzonken in hoogmoed, verkwisting en ongeoorloofde begeerten, dat men er niet te veel van zeggen kan’(*). En beschuldig hen niet van overdrijving of van leugentaal, want er zijn eene menigte echte oorkonden, die 'tgeen de tijdgenooten gezegd hebben woord voor woord bevestigen.

Wilt gij enkele ervan kennen? - Ziehier dan Paus Martinus V, die bepaalde, dat de kanunniken van de hoofdkerk te Antwerpen ‘gedurende eene maand de inkomsten van eenig ('tzelfde welk) hun toekomend voorrecht’ zullen verliezen, telkenmale dat zij ‘openlijk’ onzedelijke vrouwen bij zich ontvangen(§) - vervolgens den Bisschop van Doornik, die aan de abten van de St. Bavo- en de St. Pieterskerk te Gent schreef om hun de zuivering hunner kerken te gelasten, bevlekt als ze waren *Sanguinis vel Seminis effusione*(†). - Hier nog weder Jacques de Croy, Bisschop van Kamerijk, die, in de meening verkeerende dat zijn einde naderde, in zijn testament bijzondere legaten vermaakte aan elk van zijne bastaardkinderen en nog eene som ter zijde legde voor de andere bastaarden, welke hij in de toekomst nog zou kunnen krijgen, indien God hem zoo genadig was dat hij mocht herstellen(**). - En, om hiermede te eindigen, den pauselijken legaat, die in 1461 den abt van St. Pieter en zijne ordesgeestelijken van de straffen onthief, die zij op zich geladen hadden door zich schuldig te maken aan omkooping, meineed en *aliorum criminum*(§§).

De jaarlijksche verordeningen, die de innerlijke tucht in de abdijen regelden, geven hier wellicht nog meer licht. Die van de abdij van St. Pieter (in de jaren 1419-1461)(††) verbieden den monniken om wapens te dragen, om grof te spelen, samenzweringen te smeden en

(*) J. du Clercq. *Mémoires.* Uitgave van Reiffenberg. Deel IV, bladz. 65-66.

(§) Mertens en Torfs. *Geschiedenis van Antwerpen.* Deel III, bladz. 366.

(†) Van Lokeren. *Histoire de l'abbaye de St. Bavon.* Bladz. 139. *Chartes et documents de l'abbaye de St. Pierre.* Deel II, bladz. 186.

(**) J. du Clercq. Deel IV, bladz. 316. Deze bisschop van Kamerijk was zelf bastaard van Bourgondië. Hij bezat 15 bastaardkinderen en liet zich op zekeren dag in het bedienen van de mis bijstaan door 36 onwettige zonen en kleinzonen. De eersten handelden als diakenen, de tweeden als onderdiakenen. Dezen droegen den mijter, de schel, de kaarsen, genen hielden het misgewaad op, zongen, of deden dienst als koorknapen.

(§§) Van Lokeren, ter aangehaalde plaatse.

(††) Van Lokeren, ter aangehaalde plaatse. Deel II, bladz. 183.

een ongebonden leven te leiden. In dit laatste opzicht zijn zelfs zeer belangrijke onderscheidingen gemaakt, met betrekking tot den aard van het misdrijf en de hoedanigheid der medeplichtige personen. Men stelde categorieën vast naar gelang dat de strafbare daad met of zonder geweld gepleegd was op eene gehuwde vrouw of op eene maagd, op eene geestelijke zuster of op een meisje, dat alleen gelofte van kuischheid had afgelegd.

Het scheelt weinig of wij, met onze schaamachtige zeden, zouden die zoo zorgvuldig omschreven bijzonderheden met den naam van schaamteloosheid bestempelen, doch in dien tijd zag men zoo nauw niet en hechtte men niet zooveel gewicht aan die woorden als wij doen. Die verdorvenheid der zeden was iets zeer gewoons, iets alledaagsch om zoo te zeggen, zoowel bij de aanzienlijken als bij de geringen, bij de leeken als bij de geestelijken, en niemand dacht eraan om er zich over te ergeren. In een enkel jaar werden te Gent in herbergen, badstoven en ter slechter faam bekend staande huizen meer dan driehonderd moorden begaan en de goede Du Clercq deelt ons als eene gewone en zeer natuurlijke zaak mede, dat bij eene groote overstrooming te Dinant (1460) een gedeelte van de abdij door de buiten hunne oevers getreden wateren werd verwoest, ‘en dat zelfs de abt van die abdij en eene vrouw, die zich in zijne kamer bevond, met welke hij in natuurlijken echt leefde, beiden door het water medegesleept werden en verdronken’(*).

De verdraagzame kerk sloot de oogen voor al die overtredingen, welke zij als vergeeflijke misstappen beschouwde. Het eenige punt waarop zij zich onhandelbaar betoonde was het onderzoek harer leerstukken. Het minste vermoeden van ketterij had vreeselijke martelingen en verschrikkelijke straffen ten gevolge, en dat vroolijke tooneelspel van processies, kerkelijke feesten, wonderen en slemperijen van allerlei soort, was steeds vermengd met heksenprocessen, met terechtstellingen en vervolgingen.

Men moet het lezen in de verhalen uit dien tijd, op welke nietige voorwendsels de geweldigste rechtsplegingen meestal berustten. Een ketterrechter, Heer Jacques du Bois, deken van de Lieve-Vrouwe-Kerk te Arras, zeide ronduit: ‘dat al degenen, die beschuldigd werden tot de Waldenzen te behooren, daardoor reeds Waldenzen waren, en dat men er niemand van betichten kon die het niet was’. En de bisschop, wel verre van dien woedenden dwaas te doen opsluiten, ‘steunde en sterkte hem in alle zaken en zeide, dat hij de waarheid sprak’(†). Daarop werden die ongelukkigen, zonder verder onderzoek, het lichaam met pek bestreken, aan de vlammen prijs gegeven en dat alleen op grond van eene beschuldiging, die gewoonlijk baatzuchtig en altijd leugenachtig was.

Omstreeks dien tijd verorberden de vereenigde Dominicanen te Ant-

(*) Du Clercq, ter aangehaalde plaatse. Deel III, bladz. 56.
(†) Du Clercq, ter aangehaalde plaatse. Deel III, bladz. 41.

werpen bij het houden hunner algemeene vergadering in een enkele maal 4 wilde zwijnen, 302 hoentjes, 821 vinken, 24 patrijzen, 170 paar duiven, 12 schotels met reigergebraad, 400 krentengebakken en dat alles bevochtigd, met 4 okshoofden wijn en 2 vaten bier. En dergelijke overdadige feesten werden dan verlicht door den gloed van den brandstapel(§).

Met de 16de eeuw begon men in de aanzienlijke standen aan de overtredingen een weinig minder openbaarheid te geven. Men voelde van alle zijden een zondvloed opdagen. Het ontzaglijke gebouw der priestermacht kraakte op verschillende plaatsen en scheen op het punt van uit zijn verband te geraken. In de hoogere kringen heerschte eene onbestemde onrust en de prelaten, die het gevaar inzagen, trachtten het kwaad te verhelpen of ten minste het te verbergen. Maar hunne pogingen werden niet overal met een goeden uitslag bekroond. In sommige streken van het land scheen het zedenbederf der lagere geestelijkheid onverbeterlijk. Deze bleef doof voor de vermaningen harer overheden en de spotzieke Erasmus, die in het land opgevoed was en de verkeerdheden ervan kende, stelt ons de monniken en de verschillende andere geestelijken in een zeer weinig gunstig daglicht voor.

'Zij drijven een zeer voordeeligen handel met hunne onzindelijke kleeren en hun recht tot bedelen', zegt hij; 'geene herberg waar zich geen tal van die lieden bevinden, geen schip dat niet opgepropt is met die dikzakken en zoo willen die beminnelijke personages door hunne vuilheid hunne onwetendheid, hunne onbeschaafdheid en schaamteloosheid er aanspraak op maken, om het evenbeeld te zijn van de apostelen'(†). Voeg nu bij deze levendige schets nog de teekeningen, waarmede Holbein, die ook een tijdgenoot was, het exemplaar van de *moriae en comium,* dat zich te Bazel bevindt, verrijkt heeft en gij zult eene naar het leven genomen schildering hebben van de zeden der lagere geestelijkheid uit dien tijd.

Erasmus was intusschen niet de eenige, die de toenmalige geestelijken streng beoordeelde. De landvoogdes, Margaretha van Parma, bekent zelve in een harer brieven(**), dat de gedragingen van de Vlaamsche geestelijkheid veel te wenschen overlieten. Tot den Bisschop van Yperen zeide zij: 'Zorg, zooveel mogelijk, dat zich in elk kerspel geestelijken bevinden, die zoowel kundig als zedelijk van gedrag zijn.' De voorzichtige prinses hoopte voorzeker op deze wijze den naderenden storm te kunnen afwenden, doch het was te laat, de maat was vol en het onweer zou spoedig losbarsten.

Toen wij over Oudenaarde spraken, hebben wij gezien hoe plotseling de Hervorming zich in dien hoek van Vlaanderen openbaarde. In een

(§) Mertens en Torfs, ter aangehaalde plaatse. Deel III, bladz. 41.
(†) *De lof der Zotheid.*
(**) Dagteekenende van 31 December 1561. Deze brief wordt in het archief te Yperen bewaard.

oogenblik tijds was het geheele land in rep en roer. Doch eene zeer opmerkelijke bijzonderheid mag het genoemd worden, dat, terwijl de steden wankelmoedig en vreesachtig aan die godsdienstige beweging deelnamen, de bewoners van het platteland zich ongemeen beijverden voor de nieuwe leerstelling. In alle dorpen werden volksvergaderingen gehouden en het getal van hen, die er deel aan namen, werd met elken dag grooter. In de omstreken van Oudenaarde 'telden deze hagepreeken soms meer dan drieduizend toehoorders'(*), en de magistraat, zeer vreezende de stad te zien overweldigen door dien steeds wassenden vloed, richtte een schrijven aan de hertogin, waarin hij onder anderen zegt: 'Wij voelen ons lang niet krachtig genoeg om weerstand te kunnen bieden aan de woede van genoemd volk, dat in getal tot ons staat als zes tegen een'(§).

De magistraat van Yperen deelde deze bekommernis en voerde gelijke taal. Den 15den Juni 1566 geeft hij zijn pensionaris Kijndt kennis van eene predikatie, waarbij meer dan duizend personen psalmen gezongen hebben(†). Den 26sten Juli deelen zijne afgevaardigden hem mede, dat eene kerkelijke redevoering dicht bij Deynze gehouden is waar men twaalfduizend vijfhonderd personen geteld heeft(**). Op deze tijdingen verontrust het stedelijk bestuur zich ten hoogste; er verspreiden zich ook onheilspellende geruchten in de stad. 'Onder anderen deelt men mede, dat gezegde sektarissen erop snoeven, dat zij hunne zoogenaamde predikatiën nog steeds meer en meer willen uitbreiden, zoodat zij hunne leerstellingen zelfs in het schepenschap van Yperen zullen komen verkondigen', en daarop smeeken zij Hare Hoogheid 'dat zij deze hunne aankondiging voor lief en als van bevriende zijde komende zal aannemen en haar zal willen beschouwen als gedaan in den dienst van God en van Hare Majesteit en ter bevordering van de openbare rust.'

In het eerste oogenblik wekt die houding der steden inderdaad verbazing. Men kan zich haar weerstand bieden aan de nieuwe denkbeelden moeilijk begrijpen, slecht verklaren. Men meent er eene onmiskenbare tegenspraak in te zien met haar gewoon liberalismus en toch is dit niet zoo. Geen ander land was beter toegerust om in de grootsche en stoute denkbeelden der Hervorming smaak te vinden en die te waardeeren. Een schrijver, aan wiens waarheidsliefde wij niet behoeven te twijfelen, namelijk P. Cornejo(§§), de vurige Castiliaan, wijst ons de stedelingen aan als 'der nieuw opgekomen denkbeelden toegedaan'. Zelfs de vrouwen hadden zich door den geest van onderzoek laten medeslepen. 'Zij lezen, schrijven, halen plaatsen uit de Schrift aan en redetwisten over het geloof als geleerden of onderwijzers', en als ijverig Katholiek haast hij zich erbij te voegen: 'wat men niet had moeten toestaan, want het

(*) *Justification du magistrat d'Oudenarde.*

(§) Brief op den 1sten October 1566 door den magistraat aan de hertogin gericht.

(†) *Archives d'Ypres.* Documenten van de 16de eeuw, uitgegeven door J.L.A. Diegerick.

(**) Terzelfder plaatse.

(§§) *Sumario de las guerras civiles y causas de la rebellion de Flandre.*

is de taak der godgeleerden om zich met zulke onderwerpen bezig te houden en niet van de vrouwen, die beter deden zich bij haar spinrokken en hare kantklossen te houden.'

Men behoeft overigens slechts de briefwisseling na te gaan van de verschillende stedelijke besturen, om te zien, dat zij in beginsel der staatkundige en godsdienstige hervorming, die zich aan den horizont vertoonde, niet ongenegen waren. Meer nog dan de bewoners van het platteland voelden die van de steden de behoefte om den kring hunner regeering uit te breiden. Doch in dat gedeelte van het Vlaamsche land gingen de nieuwe leerstellingen met zooveel daden van geweld gepaard, voerden de kanselredenaars zulk eene hevige taal en gaven zij van zoo volstrekte onverdraagzaamheid bewijs, dat het liberalismus der gemeenten ervoor terugdeinsde en, ofschoon deze aanvankelijk der beweging gunstig waren geweest, gingen zij die nu met sterken weerzin tegenwerken.

Men moet waarlijk niet denken, dat de plattelandbewoners van dien tijd voor de denkbeelden van vrijheid en verdraagzaamheid meer toegankelijk waren dan in onze dagen. Ga eens aan een boer die leerstellige vraagstukken voorleggen, welke de kenschetsende zijde van de Hervorming hebben uitgemaakt; de arme man zal er geen tittel of jota van begrijpen. Men weet welke grove vergissingen er door de hoogste personages en door den Stadhouder Maurits zelf(*) gepleegd zijn ten tijde der godsdienstige twisten van Arminius en Gomarus, welke beweging een gelijke oorzaak ten grondslag had, en om nu van een boer te vergen dat hij over dergelijke onderwerpen juist zal redeneeren, wanneer zooveel ontwikkelde, goed onderwezen lieden er geen helderen blik op hebben, waarlijk dat zoude al een zonderlinge eisch zijn.

Daarvan was dan ook weinig sprake in de redevoeringen der sektarissen, gelijk men ze in dien tijd noemde. Hunne geïmproviseerde voorgangers, meestal weggeloopen monniken, trachtten door de onstuimigheid hunner woorden hun verleden te doen vergeten. Hunne taal verschilde weinig van die, welke wij te Yperen hebben vernomen en die ook in onze dagen nog door de Katholieke kanselredenaars gevoerd wordt. Zij beweerden, de sleutels van het paradijs te bezitten en deden hun gehoor beven door de bedreigingen van eene eeuwige verdoemenis.

Dat zijn geheel andere en veel afdoender bewijsgronden dan alle uiteenzettingen van een leerstelligen betoogtrant, hoe schrander die ook moge zijn; het zijn dan ook nog de eenige welke de boeren uit dien hoek van Vlaanderen, 'de Vlamingen met de harde koppen', gelijk Karel de Stoute ze gedoopt heeft, heden ten dage begrijpen kunnen.

Wat de aandacht der aanhangers van de nieuwe denkbeelden overigens veel meer trok dan alle regels der nieuwe geloofsleer was de weelde van den leenheerlijken adel, in tegenstelling met de ellende van het volk, het was de overvloed waarin de hooge dignitarissen der kerk leefden,

(*) Zie de *Mémoires* van Aubéry du Maurier en vooral ook Cérisier, *Tableau des Provinces-Unies.*

volop begiftigd als ze waren met voorrechten en prebenden(*); het waren de opgehoopte rijkdommen in de kerken, de aanmatiging en de smulzucht der monniken, het praalvertoon en de ongebondenheid van alle prelaten, die toch gelofte van nederigheid en kuischheid hadden afgelegd. Dit alles deed hen sterk aan. Bij de hartstochtelijke uitdrukkingen van de voorgangers der gemeente, verontwaardigden zij zich over die trouwelooze ambtsbekleeders, die Farizeën; de namen van Babylon, van Ninive en van Sodom waren telkens op hunne door gebrek gerimpelde, door onthouding verbleekte lippen; op de muren schreven zij tweeregelige versjes gelijk het hier volgende:

Un riche prebstre et un gros chien
Ne serviront jamais de rien.
Een rijke priester en een vette hond
Zijn nooit goed tot iets.

en hunne houding, welke later als voorwendsel tot de vreeselijkste wraakneming moest dienen, was wel in staat om den zuurdeesem van haat en woede te verklaren die het lijden, de ellende en de wanhoop in hunne harten had ontwikkeld.

Zij stroomen van heinde en verre naar de predikatiën, niet enkel als apostelen of volgelingen, maar als soldaten, ‘gewapend en van stokken voorzien’, gelijk de aanteekeningen van dien tijd het ons mededeelen. In de omstreken van Oudenaarde ziet men ze ‘om het spreekgestoelte van den predikant eene groote hoeveelheid steenen bijeenvergaderen’(§); waarlijk gevaarlijke werptuigen in dergelijke handen. In de nabij Yperen gelegen dorpen ‘trekken zij openlijk in geheele troepen op, uitgerust en gewapend met pistolen, vuurroeren en andere soorten van wapenen’(†). Wij hebben gezien, welke de gevolgen van deze militaire wandelingen waren.

Ik kom slechts ongaarne terug op de verwoesting der kerken en het vernielen der heiligenbeelden, maar te Yperen namen die daden van wandalismus een zoodanig karakter van woedenden waanzin aan, dat het onmogelijk is er het stilzwijgen over te bewaren.

Onder geleide van den predikant Sebastiaan Matte ‘hebben zij zich’ schrijft de magistraat(**), ‘naar alle kerken van deze stad begeven, in de eerste plaats naar de St.-Maartens-kerk, waar ze alle heiligenbeelden, alle doopvonten, altaarplaten, schilderijen en alles wat verder tot het verrichten van den heiligen dienst of ter versiering van de kerk diende, verbrijzelden en vernielden; buitendien verscheurden en verbrandden zij ook nog alle boeken, welke zij er slechts hebben kunnen opsporen.’

(*) In de 16de eeuw had het bisdom van Gent eene waarde van 30,000 kronen rente, eene som welke voor dien tijd zeer aanzienlijk mag genoemd worden; de minste prebende vertegenwoordigde eene som van 3000 livres rente - een geheel fortuin waarlijk.

(§) Brief van den magistraat aan de landvoogdes van 6 Juli 1566.

(†) Verzoekschrift aangeboden door de vier deelen van Vlaanderen op 29 Juli en 4 Augustus 1566.

(**) Brief van den magistraat van Yperen aan de landvoogdes, van 17 Augustus 1566.

Men kan nagaan welke gemoedsbeweging en welke verontwaardiging zulke aanvallen van waanzin bij de burgers moesten opwekken, te meer nog daar al de gilden en vele familiën in die kerken hunne kapellen hadden, welke sedert eeuwen getooid waren met ‘heiligenbeelden, schilderijen, muurschilderingen en andere versierselen’, alles het eigendom van de ambachten of gedachtenissen aan de voorouders, waarop een iegelijk hunner met alle recht trotsch was. Voeg hierbij dat de ‘sektarissen’, wanneer ze eens aan den gang waren, zich niet gemakkelijk lieten regeeren of beteugelen en dat het niet alleen de kerken waren, die zij aan hunne vernielzucht opofferden. Tal van bijzondere woningen werden eveneens geplunderd, ‘en buitendien hebben zij het huis van mijnheer den bisschop en eenige andere, tot de St.-Maartens-Kerk behoorende woningen bezocht, waar zij zoodanige huiszoeking deden als hun goeddacht en waar zij naar welgevallen kwamen eten en drinken’(*); verschillende kloosters en voorname woningen waren aan eene dergelijke behandeling onderworpen. Het klooster van St.-Clara, bij Yperen, werd geplunderd en men vond den volgenden morgen een groot aantal sektarissen ‘dronken als beesten door het onmatig gebruik van den wijn, dien de geestelijke zusters gewoon waren in kleinhandel op het platteland te verkoopen’. De magistraat van Yperen, die hun deze buitensporigheden voor zijne poorten zag begaan, vreesde maar al te zeer ‘dat zij vermomd in de stad zouden komen en, met hen, de lieden van de dorpen en dat zij op die wijze tot hun oogmerk zouden geraken’(§). In de brieven en verzoekschriften, welke wij onder de oogen hebben, komen elk oogenblik de woorden ‘verwoesting, huiszoeking en plundering’ voor en de hoofdgedachte was steeds, ‘de stad te behoeden tegen roof, plundering en andere onheilen van dien aard en de zekerheid van personen en goederen, van vrouwen en kinderen te waarborgen’(†).

Gedurende den korten tijd dat zij meester zijn, vinden de Hervormers menige gelegenheid om den geest van onverdraagzaamheid, die hen bezielt, bot te vieren. Overal, waar zij de bovenhand hebben, is de uitoefening van den Katholieken godsdienst belemmerd. ‘Sedert uw schrijven begrijp ik, dat gij uit vrees om aanstoot te geven geen openbaren godsdienst durft te houden’(**), schreef de landvoogdes aan den magistraat van Oudenaarde. Te Yperen was zulks van den 16^{den} tot den 29sten Augustus eveneens het geval. Er was eene ordonnantie van de landvoogdes of een uitdrukkelijk bevel van den magistraat noodig om de godsdienstoefeningen weder te doen aanvangen(§§).

(*) Als boven (17 Augustus 1566).

(§) Brief van den magistraat van Yperen aan den Graaf Van Egmont (15 Augustus 1566), waarvan de kopie zich in het archief van Yperen bevindt.

(†) Brief van de landvoogdes aan den magistraat van Yperen (30 Juli 1566). Deze brief bevindt zich in het archief te Yperen.

(**) Brief van de Landvoogdes van 21 Augustus 1566. Deze brief berust in het archief van Oudenaarde.

(§§) Brief van den magistraat van 8 November 1566. Het afschrift bevindt zich in het archief te Yperen.

Neem nu nog in aanmerking dat men, om de gewone kerkgebruiken weder te kunnen voortzetten en verzekerd te zijn, dat de uitoefening van de Katholieke plechtigheden niet zou worden gestoord, met de aanhangers der nieuwe leerstellingen moest onderhandelen als met eene oorlogvoerende mogendheid. De landvoogdes was verplicht hen 'brieven van veiligheid'(*) toe te staan en de Graaf Van Egmont zag zich genoodzaakt die overeenkomst met hen te sluiten, welke zulke noodlottige gevolgen voor hem had, die later in de stukken van zijn proces voorkwam en waarvan het eerste artikel luidt, dat zij de heilige mis, de predikatiën of andere uitoefening van den Katholieken godsdienst niet in den weg zouden staan'(§).

Hunne aanmatiging vindt men overigens nergens beter bevestigd dan in een verzoekschrift, door hen aan den magistraat van Yperen aangeboden en waarin zij de vergunning eischen om dag en nacht huiszoekingen te mogen doen in de kloosters van de stad en wel onder voorwendsel, dat men er oorlogsbehoeften en wapenen vergaderde (*groot municie van oorloghen als artellerie ende andere*) om hen uit te roeien(†).

Na zulke feiten vernomen te hebben is men minder verwonderd, de burgers van Yperen en Oudenaarde in verzet te zien komen tegen de stremming van den Katholieken godsdienst, hen met nadruk te hooren eischen dat de godsdienstoefeningen weder zouden hersteld worden en hen gemeene zaak te zien maken met de rechterlijke macht(**). Evenwel zoude het even onrechtvaardig zijn om hen verantwoordelijk te stellen voor de buitensporigheden van den Hertog Van Alva, als om hen te beschuldigen medeplichtigen van de beeldstormers te zijn. Men kan ronduit zeggen, dat de burgerij in het middengedeelte van Vlaanderen zich eene belangstellende toeschouwster betoonde van dezen vreeselijken worstelstrijd, evenwel eerder overhellende naar de zijde der verdrukten dan naar die der verdrukkers; zij waren verschrikt door de wanordelijkheden van de eene partij, bedroefd over den bloeddorstigen ijver van de andere; de verboden leerstellingen trokken hen aan, voor zooverre het hare bevrijdende en vrijzinnige begrippen gold, doch zij konden ze niet aannemen om den bekrompen, heftigen en onverdraagzamen vorm, in welken ze werden aangeboden.

Men kent den afloop van dit vreeselijke treurspel. Na de onstuimige tooneelen, uitgelokt door de verspreiders der nieuwe leerstellingen,

(*) Akte van de Landvoogdes (23 Augustas 1566).

(§) Overeenkomst gesloten tusschen den Graaf Van Egmont en de sektarissen.

(†) Request van den 26sten Augustus 1566, ingelascht in het *Mémoire Justificatif du magistrat d'Ypres.*

(**) Gelijk feit deed zich op hetzelfde tijdstip te Antwerpen voor. Sir Richard Clough zegt in een brief, dien hij den 25sten Augustus 1566 aan Sir T. Gresham richtte, dat te Antwerpen een groot aantal lieden, die der vrijheid van geweten waren toegedaan, de zaak der Protestanten hadden opgegeven ter oorsake van de bedreven gewelddadigheden. - Deze brief is bewaard in het *State paper office* en een uittreksel ervan werd uitgegeven door Van Bruyssel, *Bulletins de la commission royale d'histoire,* 1860.

tooneelen die verklaard en zelfs verschoond worden door de grove onwetendheid waarin de lagere volksklasse gehouden werd, door haar lijden en hare ontberingen, door de ongepaste weelde van de geestelijkheid en hare betreurenswaardige zeden, zijn wij getuigen van eene onmeedoogende verdrukking, eene vervolging zonder genade, die het platteland als met galgen overdekte en op alle openbare pleinen het schavot deed oprichten. De weerwraak was zóó vreeselijk, dat de hevigheid van de daden door welke zij was uitgelokt er geheel door in de schaduw werd gesteld. De bloedvlek, door den Hertog Van Alva op dien goeden Vlaamschen bodem achtergelaten, strekt zich zóó breed uit, dat de andere nauwelijks zichtbaar zijn, ja nagenoeg verdwijnen.

Ik heb het noodig geoordeeld deze laatste weder een weinig in het licht te stellen. Al die merkwaardige documenten, in hun tijd officieel en van hooger hand uitgegeven, tegenwoordig nedergelegd in de gemeentearchieven der oude Vlaamsche steden, doen ons den toestand inderdaad in een geheel ander daglicht beschouwen. Te meer nog daar die brieven, ordonnantiën, verzoekschriften en stukken van allerlei aard, niet uitgaan van dweepzieke personen, van uitzinnige, te kwader naam bekend staande Katholieken, maar wel van patriciërs, die de stad hunner inwoning liefhebben, die bekwaam, voorzichtig, in alles bezadigd zijn en die den toestand wel niet zonder ongerustheid, maar zonder hartstocht en onbevooroordeeld beschouwen. Het is met leedwezen dat zij zich doen gelden, men gevoelt dit en zij bekennen het ook. Zij durven de Landvoogdes schrijven dat, ‘den zonderlingen tijd in aanmerking genomen’, zij nog ‘geen enkelen van de genoemde plunderaars gevangen genomen of gestraft’ hebben(*). Een ander maal spreken zij van ‘den tegenwoordig zeer gevaarvollen en bewogen tijd’, die hun niet het recht heeft gegeven ‘proces te doen aanteekenen’ tegen die rustverstoorders(§).

Wij zijn niet voornemens hier opnieuw den steen te werpen op die ongelukkige, door eene (wij herhalen het) zeer vergeeflijke dweepzucht verdwaalde lieden, die maar al te zwaar geboet hebben voor de onheilen welke zij berokkend hebben en die toch niet uitsluitend van hen zijn uitgegaan. Door hunne vijanden gebrandmerkt met de namen ‘vagebonden, oproermakers, deugnieten, weggejaagde soldaten, voortvluchtigen, bannelingen, dieven, struikroovers, kerels die zich in de bosschen ophouden en het platteland afloopen’(†), zagen de Boschgeuzen zich in dat gedeelte van Vlaanderen vervolgd, opgejaagd, in den val gelokt als wilde dieren en omgebracht als misdadigers. De Hertog Van Alva bekende zelf dat hij besloten had om ‘de goede steden en het platteland te zuiveren van zulk kanalje en slecht volk’, en hij slaagde er helaas! ook maar al te zeer in.

(*) Brief van den magistraat van Yperen aan de Landvoogdes (8 September 1566).
(§) Brief van denzelfde aan den Graaf Van Egmont (23 October 1566).
(†) Brief van den Hertog Van Alva, in de bibliotheek van Bourgondië aanwezig.

Wij hebben het goed en nuttig geacht in het voorbijgaan aan te toonen, hoe eene ernstige, onpartijdige studie, die tot de bronnen zelve opklimt en op de oorspronkelijke documenten berust, een tijdperk in het rechte daglicht kan plaatsen, dat zoo verschillend beoordeeld en over het algemeen zoo slecht begrepen is.

Het scheen ons vooral merkwaardig toe, te kunnen staven hoe, met drie eeuwen tusschenruimte, dezelfde oorzaken geheel gelijke uitkomsten ten gevolge hebben en hoe de steden van Midden-Vlaanderen, tegenwoordig voor het meerendeel liberaal en anti-clericaal, er verre van af zijn om, gelijk men meent, de overleveringen harer voorvaderen te verzaken, maar dat zij zich integendeel altijd de getrouwe aanhangers, de overtuigde voortzetters blijven betoonen van de gevoelens van vrijheid en verdraagzaamheid, die hare oude magistraten bezield hebben.

(*Wordt vervolgd.*)

Suum cuique.

Een canto van Dante en een zang van M^{r}. Joan Bohl.

Ik ben op letterkundig gebied een dilettant; mijn weg voert mij naar den tempel van Themis, niet naar dien der Muzen. Soms echter overvalt mij een onweerstaanbare begeerte om het Horatiaansche ‘navita de ventis’ te vergeten, en zulk een onbewaakt oogenblik doorleefde ik, toen ik onlangs in eenige nommers van *De Nederlandsche Spectator* Mr. Bohl's anticritiek las, naar aanleiding zijner Dante-vertaling.

Ik heb die stukken gelezen, herlezen en niet begrepen; waarschijnlijk komt dat van het liefhebberen op vreemd terrein. Slechts dit heb ik vernomen en verstaan, namelijk dat Mr. Bohl zich houdt voor: ‘degli altri poëti onore e lume’, en van zijn verheven standpunt medelijdend neerziet op de mindere goden, die het hebben gewaagd hun krachten aan zijn lievelingsdichter te beproeven of heiligschennende handen aan zijn vertaling te slaan.

Nu staat het, dunkt mij vast, dat men met phrases de critiek niet doodt; dat Mr. Bohl, hoe volmaakt ook, niet onfeilbaar is en hij het rustig moet aanhooren, als men 't met Mr. Bohl's waardeering van Mr. Bohl's arbeid oneens is en zijn Dante-vertaling zwak vindt. Op dit misdrijf van gekwetste majesteit staat geen straf; veeleer is 't een zonde, die vergeving vinden zal, als men Dante veel heeft liefgehad en met bewijzen aankomt.

Jure meo derhalve, dat is met het recht, dat ieder denkend wezen heeft om mooi te noemen wat hij mooi en leelijk wat hij leelijk vindt, zelfs al geldt het een pennevrucht van Mr. Bohl, wensch ik eenige aanmerkingen te maken op den eersten zang van Dante's Hel, zooals die naar Bohl's vertaling luidt. En 't zou mij verbazen als dan de lezer niet uitriep: Bederven en verwateren van een oorspronkelijk dichter, uw naam is: rijmwoord.

Zoo vind ik b.v.

> Questa selva selvaggia aspra e forte,
> Che nel pensier rinnuova la paura,

weergegeven door:

> Dat woud: dat woeste en ongebaande en digte,
> *Welks heugnis mij een vreeze komt herhalen.*

Bewonder den eenvoud van 't oorspronkelijke en 't ongerijmde der vertaling. Dante is, zelfs waar hij beeldspraak gebruikt, altijd sober, Bohl altijd gezwollen; als de een spreekt van:

> Lo passo,
> Che non lasciò giammai persona viva,

declameert de ander van het pad:

> *Waar steeds de dood elks levensfakkel bluschte.*

Zie de volgende regels, voor een kind verstaanbaar:

> Poi, riposato un poco il corpo lasso,
> Ripresi via.

Bohl's vertaling luidt:

> *Toen, 't matte lijf der korte kalmte ontvaren*,
> enz.

Ik verklaar plechtig, dat ik voor geen geld ter wereld dezen zin op school ter constructie had wenschen op te krijgen.

Overal stoot ik op onnoodige bijvoegingen, rijm- en stoplappen. De regels:

> Ed ecco, quasi al cominciar dell' erta
> Una lonza leggiera e presta molto,
> Che di pel maculato era coperta,

zijn verknoeid in:

> En zie, als 'k juist de steilte zal bestijgen,

Staat, ligt en vlug, een panter voor mijn oogen,
Gevlekt van huid, *die schier m' ineen doet zijgen.*

't Hollandsch gelijkt op 't Italiaansch als Bengaalsch vuur op 't noorderlicht Dante brengt den lezer door zijn kort: ed ecco plotseling in medias res; Bohl laat. den panter voor zijn oogen *staan.* De uitgang ijgen van den eersten heeft het hinkend slot van den derden regel op zijn geweten.

Iets dergelijks wat verder:

> Temp'era dall principio del mattino,
> E'l sol montava'n su con quelle stelle
> Ch'eran con lui, quando l' Amor divino
> Mosse da prima quelle cose belle.

En Bohl rijmt:

> 't Was 't uchtenduur en *schitterend* rees van verren
> De *gulden* zon, gelijk in de eerste dagen,
> De liefde Gods haar schiep, omringd van sterren,
> *Als sprankels uit zijn hartevuur geslagen.*

Al wat cursief gedrukt is, heeft Mr. Bohl bijgelapt. De laatste regel is vooral ‘gelungen’!

Van den leeuw, waarvan Dante zegt:

> Questi parea che contra me venesse,

galmt Mr. Bohl:

> *Zich tegen mij ten aanval scheen te stemmen.*

Zulk een zich ten aanval *stemmende* leeuw moet een vreemd schouwspel zijn Spreekt Dante van:

> E quale è quei
> Che in tutti i suoi pensier piange e s'attrista,

Bohl rijmt:

> *En stil nu weent bij 's harten klaaggezangen.*

De plaats ‘dove il sol tace’ wordt bij Bohl de plaats:

> Waar 't daglicht zoent de Westerkimmen,

terwijl het plastische ripingere (terugdringen) verwaterd wordt tot: ‘dwingen tot langzaam rugwaarts tijgen.’

Welke gymnastische oefening het vereischt om: ‘*afwaarts* naar *lager* vlak te *stijgen*’ (ruinare in basso loco) weet misschien de een of andere gymnastiekmeester zijn leerlingen duidelijk te maken.

Od ombra od uomo *certo* is allerzwakst weergegeven door: òf schim of menschelijk wezen; risposemi wordt verlengd en verwaterd tot: ‘klonk 't woord ontstegen aan 's vreemden mond.’

Als Dante, met een niet geringen graad van eigenwaan, doch in elk geval onopgesmukt tot Virgilius zegt:

> Tu se' solo colui, da cui io tolsi

Lo bello stile, che m' ha fatto onore,

laat Bohl hem als een pedanten schoolmeester aldus snoeven:

> Uw godenstijl, dien 'k poogde na te streven,
> Ontsloot mij vroeg der lettren glorieperken.

De eenvoudige raad:

> a te convien tenere altro viaggio,

wordt:

> Wees dan u zelf tot *beetren-weg-bereider*.

Als Dante God noemt den:

> Imperador, che lassù regna,

maakt Bohl ervan:

> Den Opperheer, in luister onvolprezen.

J'en passe et des meilleurs.

Is nu, vraag ik, de stelling onbewezen, dat Mr. Bohl's Dante-vertaling op het oorspronkelijke gelijkt als slootwater op krachtigen bouillon, dat de constructie der zinnen alles en de klinkkank der phrases niets te wenschen overlaat, dat de woorden slordig neergegooid zijn als dobbelsteenen op het verkeerbord, dat, hoe verdienstelijk de noten en de opvatting overigens wellicht mogen zijn (ik heb geen tijd en de redactie schenkt mij geen ruimte om 't omgekeerde te bewijzen), de arbeid van Mr. Bohl als vertaling mislukt kan worden genoemd? Is hij als kundig jurist bekend, dan is de beste raad, dien men den heer Bohl geven kan:

> Se tu segui tua stella,
> Non puoi fallire a glorioso porto(*).

't Is waar, ik beschouwde slechts één zang, maar ex uno disce omnes.

Mijn naam doet niets ter zake; ik trad met argumenten, niet met personaliteiten op.

SUNIRAM.

(*) Zang XV, regels 55 en 56.

Nieuwe uitgave.
Niet in woorden, maar in kracht.
Herdenking van het vijf-en-twintigjarig bestaan der Gemeente, door H. Haga, Leeraar van de Doopsgezinde Gemeente te Arnhem. Arnhem, E. Bleeker Jr., 1877.

Eén enkele leerrede aan gezette beoordeeling te onderwerpen kan wel niet bij ons opkomen, ware ook de moeite, daaraan besteed, lang niet verloren: de edele eenvoud van deze feestrede bewijst voor 't minst, dat de Doopsgezinde gemeente te Arnhem van den preektoon verlost is, natuur en waarheid pleegt te genieten.

Over deze kerkrede dan geen oordeel, dat, uit onze pen gevloeid, allicht de verdenking van vooringenomenheid wekken zou. Maar een enkele vingerwijzing naar een verschijnsel, dat we met dankbare vreugde begroeten. De groote Hervormde Kerk in Nederland is woelig en rumoerig. Ze verheft hare stem op de straten, en die stem is een stem des gekijfs. Zóó heftig zijn de twisten over leerstukken en geloofsbelijdenissen, dat menige edele ziel met afkeer der schreeuwerige, twistende Kerk den rug toekeert. Daarbij wordt weer concilietje gespeeld, en de Hoog Eerwaardige uitverkorenen te 's-Hage hebben opnieuw een wanhopige poging gewaagd om een uitdrukking te vinden voor anderer geloof, een formule, dubbelzinnig genoeg om aan orthodoxen en modernen te behagen. Ze hebben er een gevonden, waarbij zelfs, als men niet al te nauw toeziet, nog een schijntje van de Triniteit bewaard bleef.

Werd die formule nu maar aangenomen, dan was de Kerk gered. Men had een stuk scheurpapier te meer, waarop een paar phrases, wier klank iedereen nabauwen kon om er 't zijne bij te denken.

Mein Liebchen, was willst du mehr? Een nieuw vereenigingspunt in een paar nieuwe klanken.....

Dan is het Godsrijk gekomen - met zijn reinheid, zijn liefde, zijn ootmoed? Neen - met zijn eenheid in de leer!

De Kerk is de aap van het Godsrijk....

In allen eenvoud treedt daar de voorganger van een klein, klein kuddeke op, en van zijne lippen vloeit het stoute woord: ‘Wie ziet niet uit met brandend verlangen naar den dag, waarop de Kerk vernietigd wordt en het Godsrijk op aarde komt, in den geest en naar de bedoeling van Jezus?

Dat is de Wederdooper, die daar spreekt. Men had hem lang dood gewaand. Hij ontwaakt tot een nieuw leven. Met zijn eigen bloed en tranen heeft hij de zonden zijner jeugd afgewasschen. Zijn grootsche gedachte gelouterd, leeft nog steeds.

We begroeten u, Christelijke radicaal, we begroeten u met groote blijdschap.

We nemen dat woord van u aan: De Kerk vernietigd!

En dan? Wat wil de kerkverwoester?

‘Wij willen geen vastgestelde, door anderen voorgeschreven belijdenis des geloofs, wij vragen naar eigen overtuiging, eerbiedigen elkanders meening, eischen verdraagzaamheid omtrent anderer gevoelens, en stellen als hoofdzaak op den voorgrond, dat het leven van den Christen de waarheid en zuiverheid van zijn geloof bewijzen moet.’

‘Dienzelfden geest en rigting om bovenal aan te dringen op zedelijk leven, op de practische zijde van de Christelijke godsdienst, hebben de Doopsgezinden bewaard en in beoefening gebragt, waardoor zij zich kenmerkend onderscheidden van de andere Protestanten, die voor de zuiverheid en voor de handhaving van de vastgestelde geloofswaarheden ijverden.’

De Kerk afbreken, het Godsrijk opbouwen, dát wil de Wederdooper. Door welke macht, met welk geweld?

‘In onzen kleinen kring heersche een heilige geest, de geest van Jezus, opdat het aan ons gezien worde, dat wij ons rein en onbesmet willen bewaren en volgelingen van Jezus zijn. IJveren wij allen daarvoor, een iegelijk in zijn kring, opdat het opkomend geslacht de kracht des geloofs en der liefde in ons zie en door onze belangstelling bewogen worde ons voetspoor te drukken.’

Zoo een radicaal liet vóór achttien eeuwen van Galilea's bergkruin de woorden hooren: Zalig zijn de zachtmoedigen; zalig zijn de barmhartigen; zalig zijn de reinen van hart.....

De Kerk sloeg hem aan het kruis.

Maar nog leeft hij.

En hij wil de Kerk vernietigen en het Godsrijk op aarde stichten.

Hij is Synoden en Formulieren te sterk.

Staatkunde en geschiedenis.

De pauselijke nuntiussen.

Wie de bewonderenswaardige inrichting der roomsch-katholieke Hierarchie van nabij beschouwt, en aan de hand der geschiedenis hare met gunstigen uitslag bekroonde ondernemingen gadeslaat, zal toestemmen dat zij haar beeld vindt in een fijn samengesteld werktuig, waarin ieder deel en ieder rad met mathematische juistheid in het andere grijpt, en zóó zijne beweging mededeelt dat het geheele werktuig aan zijne bestemming beantwoordt. In andere kringen der maatschappij bespeuren wij dikwijls een groote onzekerheid in de keuze der middelen, die men ter bereiking van zijn doel moet aanwenden. Toestanden worden verkeerd beoordeeld, men vergist zich in de menschen, met wie men in in aanraking komt, zoowel wat hunne verstandelijke ontwikkeling als wat hun zedelijk karakter aangaat. Sommigen verspillen krachten, waar het gewenschte resultaat slechts als rijpe vrucht van den samenloop der omstandigheden behoefde afgewacht en geplukt te worden. Anderen weder laten zich door het gevoel van zekerheid meesleepen, denken aan geene gevaren en teleurstellingen en blijven in gebreke hunne krachten, ten rechten tijde en ter rechter plaatse, saam te brengen, terwijl later blijkt dat alle krachten onvoorwaardelijk en ten einde ingespannen hadden moeten worden.

Terwijl wij deze gebreken allerwegen aanschouwen, leert de onpartijdige geschiedvorsching dat er ééne macht is, die, bijna zonder uitzondering, zich voor deze gebreken heeft gevrijwaard en, die macht is *de Roomsch-katholieke Hierarchie.* Van den Paus, het opperhoofd der Kerk, af tot den geringsten dorpskapelaan of juister uitgedrukt, tot den koorknaap, staat ieder op de hem aangewezen plaats, reikt ieder aan zijnen superieur de behulpzame hand, en wordt wederkeerig door hem ondersteund. Terwijl alleen de hooggeplaatste kerkvorsten en de generaals der verschillende Orden in staat zijn, het door millioenen volbrachte werk in zijnen samenhang te overzien en te exploiteeren, arbeidt en strijdt de gemeenste soldaat in den dienst der Hierarchie, met het *trotsche* bewust-

zijn eene onmisbare sport in de ladder te zijn, welker toppunt hij, als de omstandigheden hem gunstig zijn, ook eenmaal hoopt te bereiken. De bisschop van Orleans, *Dupanloup*, heeft in de constitueerende vergadering een waar woord gesproken, toen hij tot de verblufte afgevaardigden de stoutmoedige, doch juiste uitdrukking richtte: ‘het leger mijner geestelijken marcheert op mijn bevel!’. Voorzeker, alleen de voorbeeldigste krijgstucht en de schitterendste leiding van een leger kunnen zulk een marsch- en slagvaardigheid bewerken als dit geestelijk leger aan den dag legt. Terwijl Staat en maatschappij met den tijd veranderingen ondergaan en met andere behoeften ook andere voorwaarden van bestaan verkrijgen, en op grond hiervan geen onveranderlijk, de eeuwen overlevend karakter vertoonen, is de Hierarchie thans nog dezelfde, die zij duizend jaar geleden was, en, volgens haar eigenaardig karakter, ook blijven zal en blijven moet. Tot haar trotsch paleis, welks tinne zich tot in den hemel der onfeilbaarheid verheft, heeft de eene eeuw na de andere de bouwsteenen aangevoerd en stevig op elkaar gemetseld. Hebbe ook menige storm des tijds het gebouw op zijne grondvesten doen wankelen, de inrichting was zoo vernuftig uitgedacht, dat nòch de tand des tijds, nòch de hevigste orkanen er eenig wezenlijk nadeel aan konden toebrengen. Terwijl Staat en maatschappij, in ieder nieuw tijdvak zich moesten inspannen, om de vormen te vinden waarin de nieuwe geest zich voegen kon, stond de roomsche Kerk tegenover die verandering niet alleen volledig toegerust (d.w.z. negatief en vijandelijk), maar begreep zij ook het voordeel, dat zij daaruit trekken kon, en nam zij bijtijds de noodige maatregelen, om het haar dreigend gevaar af te wenden.

Een voorname grond ter verklaring van de kolossale macht der Hierarchie, die nu met de wereldlijke macht, d.w.z. met de geheele moderne beschaving den kamp op leven en dood waagt, ligt hierin, dat zich in het leven der volken geen tijdvak, geen toestand van beteekenis heeft voorgedaan, waarvan zich de Hierarchie niet meester heeft gemaakt, tot bereiking harer doeleinden.

Zal men de omstandigheden steeds met den scherpen blik des kenners kunnen beoordeelen en er zijn voordeel mee doen, dan moet men niet slechts haren uitwendigen loop volgen, maar ook haren innerlijken samenhang naspeuren. Hiertoe wordt, gelijk van zelf spreekt, een niet alledaagsche rijkdom van menschenkennis en scherpzinnigheid gevorderd. Het komt mitsdien vooral daarop aan, de juiste personen te vinden, die met groote opmerkingsgave begaafd zijn, en daardoor menschen en omstandigheden juist beoordeelen. Ieder aartsbisschop, ieder bisschop staat in dit opzicht als wachter op de tinne, en het zou moeilijk zijn, uit de geschiedenis een voorbeeld aan te halen, waar de Kurie door een dergelijken berichtgever verkeerd of te ongelegener tijd was ingelicht. De aartsbisschoppen en bisschoppen zijn, uit dit oogpunt beschouwd, niets anders dan 's Pausen ministers in een vreemden staat. Al hebben

zij aan de wetten van dien staat ook voor den vorm trouw en gehoorzaamheid gezworen, die wetten bestaan voor hen slechts in zooverre, als zij met hunne plichten tegenover hunne hierarchische overheid niet in strijd zijn.

Toch kunnen er gevallen voorkomen, waarin men te Rome begrijpt, dat men van zijne zaak niet volledig en onder alle omstandigheden zeker is. Het is niet onmogelijk dat de een of andere bisschop, in weerwil van alle jezuietische proeven om hem los te maken van zijn vaderland, nog een vaderlandlievend hart in den boezem draagt; dat, bij een strijd tusschen zijne staatsburgerlijke en hierarchische plichten de evenaar naar de eerste zijde overhelt. Het geval kan voorkomen, dat een waardigheidsbekleeder, die eene uitgebreide en belangrijke diocese te besturen heeft, aan de omtrent hem gekoesterde verwachtingen in intellectueel opzicht niet beantwoordt; of omgekeerd, dat eergevoel en lust om onafhankelijk te zijn hem een oogenblik doen vergeten, dat hij zijnen oppersten gebieder te Rome heeft. Somtijds ook kunnen kerkelijke ijver en blind fanatisme te ver gaan en de vruchten van jarenlange stille werkzaamheid twijfelachtig maken; of wel, er kunnen oneenigheden over bevoegdheid uitbreken onder bisschoppen, die, volgens hunne positie, moesten samenwerken, waardoor het aanzien en de invloed van de Kerk benadeeld worden. Al deze dingen, welker getal gemakkelijk vermeerderd kan worden, zijn mogelijk, en doen zij zich onder de tegenwoordige omstandigheden ook al niet voor, de geschiedenis toont duidelijk, dat de Kurie er op bedacht is geweest, tegen dergelijke gebeurlijkheden hare maatregelen te nemen. Zij heeft daarvoor de Nuntiaturen ingesteld. In de Nuntiatuur worden al de bisschoppen van een staat als het ware één rechtspersoon, die zich tegenover de wereldlijke macht stelt.

Wij wenschen eerst door een kort historisch overzicht van het Nuntiatuurwezen aan te toonen, dat het zich uit onbeduidende en bescheiden beginselen heeft ontwikkeld, en dat de Kurie daaraan hoofdzakelijk haren invloed op de binnenlandsche aangelegenheden der Staten te danken heeft. Daarna zullen wij de Nuntiatuur beschouwen, zooals zij zich in Nederland ontwikkeld heeft, en eindelijk een oordeel uitspreken over haar tegenwoordig recht van bestaan.

Toen het Roomsche episcopaat in de eerste eeuwen der christelijke jaartelling in beteekenis toenam, gaven de omstandigheden dikwijls aanleiding, dat de Bisschop van Rome zich door een afgezant met de andere bisschoppen der Kerk in verbinding moest stellen, tot behandeling en bespreking van gemeenschappelijke, godsdienst en Kerk rakende, belangen. Gelijk van zelf spreekt werden daartoe alleen geestelijken gebruikt. - Deze afgezanten werden destijds echter alléén afgevaardigd voor een bepaald doel, na welks bereiking zij weder tot hunnen lastgever terugkeerden. Later, toen het primaat van Rome in de Westersche Kerk een erkend feit was geworden, gebeurde het ook, bij tijd

en wijle, dat de Bisschop van Rome enkele geestelijken in de verschillende landen tot zijne gezanten benoemde, waardoor de vertegenwoordiging blijvende werd. Het Roomsche hof ging echter niet volgens vaststaande beginselen en algemeene diplomatieke voorschriften te werk, wat voldoende blijkt uit de klachten in de 11de en 12de eeuw door de landsbisschoppen dikwijls aangeheven over het geweld, waarmede deze pauselijke gezanten hunne rechten aanrandden; over de aanmatiging, waarmede zij optraden; over den druk, dien zij, vooral door hunne geldafpersing, op het volk uitoefenden. Het concilie van Trente kwam aan de gegronde bezwaren en klachten van de bisschoppen dan ook eenigermate, ofschoon zeer bescheiden, te gemoet.

De Hervorming gaf tot het zenden van pauselijke legaten dikwijls aanleiding, en zooals bekend is, was de kardinaal Cajetanus met geen geringer bevel naar Duitschland gekomen, dan om Luther tot iederen prijs ‘levend of dood’ naar Rome te brengen. Tevens dagteekent van dien tijd de oprichting van blijvende Nuntiaturen, in Lucern (1579), Weenen (1581), Keulen (1582) en Brussel (1588). In dezen tijd begint ook de onafzienbare rij van botsingen, waartoe de aanwezigheid der pauselijke Nuntiussen aanleiding gaf. Nu eens was het hun groote ijver voor zuiver formalistische en ceremoniëele zaken, dan weder was het de onbescheidenheid, waarmede zij tegenover de Protestanten optraden, straks - en deze gevallen maakten de groote meerderheid uit - was het de heerschzucht, waarmede zij aan het gezag en de zelfstandigheid der bisschoppen, bij iedere voorkomende gelegenheid, ten gunste der pauselijke almacht, afbreuk zochten te doen. Deze heerschzucht vormde voortdurend een artikel der ‘gravamina nationis Germanicae’ (bezwaarpunten van het Duitsche volk), welker afschaffing de Keizers altijd opnieuw moesten beloven. De geschiedenis der verschillende landen biedt voor dit onderwerp eene verrassende en rijke stof; overal klinkt ons de toon der bevelende aanmatiging te gemoet, die alleen door het bewustzijn, de vertegenwoordiger der ‘alleenzaligmakende Kerk’ te zijn kan worden ingegeven; sluwheid, trots, arglist, leugen, somtijds kruipende nederigheid, waar men voorzichtig moest optreden, dan weder heerschzuchtige brutaliteit, waar men van zijne zaak zeker was, kuiperijen van allerlei soort, waarbij de aanwending van de verwerpelijkste middelen niet geschuwd werd, geslepenheid in het spionneeren, het stoken en onderhouden van binnenlandsche onlusten, zijn de algemeene, steeds terugkeerende kenteekenen van de werkzaamheid dezer afgevaardigden, die te afzichtelijker is omdat die heeren hun doen en woelen onder den dekmantel van den godsdienst pleegden te verbergen.

Een van de voornaamste middelen, waardoor de Kurie hare macht over de gemoederen en harten der geloovigen en daarmede over de Christelijke Staten tracht uit te breiden, is, zooals men weet, het Ordewezen. Terwijl de wereldlijke priester nog op verschillende wijzen met de maatschappij, waarin hij leeft, verbonden is, terwijl hij zich

daardoor nog als lid van dezen of genen Staat beschouwt, zijn bij den ordesgeestelijke deze banden voor goed verscheurd, want het woord ‘monachus’ beteekent, zooals men weet, niets anders dan die een eenzaam, afgezonderd leven voert. Daarvoor heeft hij zich aan den dienst der Kerk verbonden en zijn persoon geheel en al ter harer beschikking gesteld. Deze dienst bestaat evenwel niet alleen in bidden en het leiden van een overpeinzend leven, maar voor 't meerendeel in den kamp tegen alles, wat in de maatschappij den invloed en de macht der Kerk bestrijdt. Verder wordt die strijd soms met zeer groote hevigheid gevoerd tegen de bisschoppen en wereldgeestelijken, die in de middeleeuwen en ook in onze dagen het Ordewezen als den gevaarlijksten vijand beschouwen, niet alleen van zichzelven, maar ook van de Kerk en hare ware belangen. Toen Gregorius VII den ongehuwden staat der priesters had bevolen, ontmoette hij, vooral van de zijde der Duitsche bisschoppen, dikwijls een taaien en verbitterden tegenstand. De toenmalige aartsbisschop van Keulen, Hermann, beantwoordde de pauselijke bul op die wijze, dat hij in zijn kerspel dadelijk aan alle geestelijken het bevel gaf, in het huwelijk te treden, voor zoover zij zulks nog niet gedaan hadden. Evenwel het baatte niets. Gregorius overstroomde Duitschland met eene menigte dweepzieke monniken, die vooral de lagere volksklassen bewerkten, en nauwlijks tien jaren waren noodig, om het celibaat der priesters in Duitschland tot een feit te maken. Zoo is het in de geheele geschiedenis, overal waar een botsing tusschen orde- en wereldgeestelijken plaats grijpt, staan Rome en de Nuntiussen aan de zijde der eersten.

Men mag uit de toestanden van onzen tijd, waarin de aartsbisschoppen en bisschoppen tot bloote uitvoerders van den wil der Kurie zijn afgedaald, en alzoo hetzelfde voorstaan als de Paus en de Jezuïeten, geenszins eene gevolgtrekking maken voor de vorige eeuwen, of de veronderstelling wagen, dat de eensgezindheid tusschen den Paus en de bisschoppen steeds ongestoord is geweest. Integendeel wij zien herhaaldelijk tusschen hen, als tusschen twee vijandige grondbeginselen, een strijd ontstaan op leven en dood, die in de meeste gevallen met eene schitterende overwinning van Rome eindigde. De Kurie streeft naar een volledig-kerkelijk absolutisme, en de bisschoppen wilden niet zelden hun kerkelijke zelfstandigheid behouden. De laatsten vonden meestal in de wereldlijke overheid van hun land krachtigen steun, waarom dan ook in den Duitschen keizerstijd niet weinige bisschoppen de Keizers in hunnen strijd tegen de Roomsche aanmatiging hielpen. Daarentegen kon de Kurie zich geheel verlaten op de door de verschillende orden, inzonderheid door de Jezuïeten ontwikkelde en door de Nuntiussen bestuurde werkzaamheid, die den taaisten tegenstand spoedig wist te breken.

Een welsprekend voorbeeld daarvan levert de zoogenaamde Nuntiatuurstrijd, d.i. de strijd, die tegen het einde der vorige eeuw ontbrandde, tengevolge van de aanmatigingen van den pauselijken Nun-

tius te Keulen en de oprichting van eene nuntiatuur te Munchen door den keurvorst Karl Theodor van Palz-Beieren. De drie geestelijke Duitsche keurvorsten, de Aartsbisschoppen van Keulen, Trier en Mainz, streden hier op besliste wijze voor de onafhankelijkheid der Duitsche Kerk en trachtten den pauselijken invloed te beperken. Door de Fransche revolutie met hare gevolgen is deze strijd spoedig gedoofd.

Bij de onderhandelingen over den vrede te Weenen en te Parijs gevoerd na den val van Napoleon I, toen de Europeesche toestanden op nieuwe grondslagen, steunende op een verbeterd volkenrecht, gevestigd moesten worden, wist de Roomsche Hierarchie hare eischen te doen gelden. Den kardinaal Consalvi komt de eer toe, het aanzien en den invloed van den Heiligen Stoel gered en gevestigd te hebben. Bij alle Staten, ten minste bij de Katholieke of die, waarin de bevolking voor 't meerendeel Katholiek was, werd een Nuntius geplaatst, en daarbij, zooals van zelf spreekt, het oorspronkelijk middeleeuwsche recht van het Nuntiatuurwezen in menig opzicht belangrijk gewijzigd. Thans namelijk werd de plaats der pauselijke gezanten uit een tweeledig oogpunt beschouwd, namelijk uit het staatkundige van het gezantschapsrecht, en uit het kerkelijke van het verkeer van den pauselijken stoel met de geloovigen. De tegenwoordige pauselijke gezanten zijn 1° *legati a latere*, hoogere, door den Paus tot een bepaald doel afgevaardigde kerkelijke waardigheidsbekleeders. Daar zich evenwel in de laatste 25 jaren zulk een geval in de praktijk niet heeft voorgedaan, treden in hunne plaats 2° *nuntii apostolici*, d.i. apostolische boodschappers. Daarbij is het nog eene onuitgemaakte zaak, of de nuntiussen aanspraak hebben op den rang van gezanten van de eerste klasse (ambassadeurs) of alleen van de tweede klasse (gevolmachtigde gezanten, ministers). Tot deze nuntii apostolici behooren de te 's Hage, Brussel, Weenen, Munchen en Parijs gesanctioneerde afgezanten der Kurie. 3° *Internuntii* (residentes) lasthebbers, die gelijk staan met de gezanten van den derden rang en alleen in enkele Zuid-Amerikaansche republieken zijn te vinden. Zooals vanzelf spreekt, behooren alle vertegenwoordigers der drie genoemde soorten tot den priesterstand. Zij hebben gewoonlijk den bisschoppelijken of aartsbisschoppelijken rang en kunnen, zooals het voorbeeld van den Nuntius te Madrid bewijst, zelfs tot kardinaal bevorderd worden. De vraag, of de Nuntiussen recht hadden op den voorrang boven andere gezanten ten hove, zooals zij beweerden, gaf dikwijls aanleiding tot twist over de étiquette; onder Napoleon III had de Nuntius Chigi het recht, namens het corps diplomatique, in tegenwoordigheid des Keizers, den nieuwjaarswensch uit te spreken.

De verplichtingen der gewone gezanten bestaan, behalve in de persoonlijke vertegenwoordiging van hunnen Souverein en de behartiging der belangen van hunnen Staat, hoofdzakelijk in de bescherming der onderdanen van hun land, die in het rijk, waarin zij wonen, gevestigd zijn, alsmede in de bevordering van handel en verkeer, in welke beide

zaken hun de consuls behulpzaam zijn. In beide punten heeft echter een Nuntius nooit groote werkzaamheid aan den dag behoeven te leggen: het was nu eenmaal zelden het geval, dat de bewoners van Rome, of van den Kerkelijken Staat, zich om handelsbelangen in een ander land vestigden. Vooreerst zorgde de vaderlijke regeering des Pausen er voldoende voor allen ondernemingsgeest bij hare onderdanen te dooden, en hielden armoede met hare zuster, onwetendheid, de bevolking op een lagen trap; ten tweede, wanneer ooit te Rome van handel sprake kan zijn geweest, weet ieder, dat daarmee niets anders kan zijn bedoeld, dan de aflaathandel, welks belangen vanoudsher door de bisschoppen en de verschillende orden werden behartigd.

Alzoo blijven alleen zuiver geestelijke bezigheden over, en omvat volgens den aard der zaak de werkzaamheid van een Nuntius het behartigen van de belangen zijner Kerk. Zonder onbillijk te zijn, kunnen wij, wanneer wij op de meeste Staatsinrichtingen van Europa een blik werpen, de bevoegdheid der Kurie, om zich bij de verschillende Staten door een Nuntius te laten vertegenwoordigen, niet loochenen. Bijna overal is de Kerk nog door verschillende banden met den Staat verbonden; de regeeringen hebben eene gewichtige en invloedrijke stem in het bezetten der bisschoppelijke en aartsbisschoppelijke stoelen; het verkeer van dezen met Rome was tot voor korten tijd niet vrij en dikwijls met zeer lastige, tijdroovende formaliteiten verbonden; in het kort, de pauselijke Stoel kon zeer goed zijn recht, ja zelfs zijn plicht bepleiten om zich, ter behartiging van zijne geestelijke en kerkelijke belangen, bij de Staten te laten vertegenwoordigen.

Nu dringt zich echter de vraag op naar de grens van het wereldlijk en het geestelijk gebied, met andere woorden, wij treffen het feit aan, dat Kerk en Staat over hun onderling rechtsgebied in botsing geraken. De Roomsche Hierarchie namelijk wil onder hare rechtsspraak een groot aantal toestanden en gebeurtenissen brengen, welker zelfstandige regeling de Staat, zoo hij niet van zijne souvereiniteit afstand wil doen, zich nooit mag laten ontnemen. De Syllabus heeft, zooals bekend is, tamelijk wel het geheele moderne staatsleven met zijn staatsrechterlijken grondslag binnen den kring zijner overwegingen, of beter gezegd, zijner vervloekingen getrokken, en het laatste vatikaansche concilie heeft met 's Pausen onfeilbaarheid ook zijn heerschappij over den Staat uitgesproken. Wij beleven thans eene herhaling van den tijd van Gregorius VII en Bonifacius VIII, met dit onderscheid, dat destijds de bisschoppen niet altijd de bereidwillige handlangers der pauselijke aanmatigingen waren. Tegenwoordig zou de blinde, werktuigelijke gehoorzaamheid van alle bisschoppen zonder uitzondering de steeds klimmende eischen der Hierarchie slechts krachtiger doen gelden, indien niet gelukkigerwijze in den gezonden zin des volks, en vooral van den burgerstand, een tegenstander van het Vatikaan ware opgestaan, die de in onzen tijd door de beschaving verkregene voorrechten

niet zoo voetstoots wenscht prijs te geven. Welk een rol de Nuntiussen van het Vatikaan in dezen strijd spelen, is uit de treffende voorbeelden van de geschiedenis onzer dagen gemakkelijk op te maken. Want zij en zij alleen zijn het, die den tegenstand tegen de wereldlijke overheid en de door haar uitgevaardigde wetten in het leven riepen en onderhouden.

In Brazilië moest de minister van Justitie er den Nuntius aan herinneren, dat een vreemd diplomaat zich met de binnenlandsche aangelegenheden des lands niet bemoeien mag. De regeering had namelijk twee bisschoppen, die van Olinda en Fernambuco laten gevangen nemen, omdat zij, door geestelijken overmoed medegesleept en ontevreden over de rustige ontwikkeling des lands en het toenemen der welvaart, alle vrijmetselaars, waaronder alle ministers en een groot deel der bevolking behoorden, in den ban hadden gedaan. In Zwitserland moest men den Nuntius de paspoorten overhandigen, omdat hij de wederspannige bisschoppen en geestelijken in hunne stoutmoedigheid en hunne minachting der wetten steunde. Men kan met zekerheid aannemen, dat in elk geval van krasse onverdraagzaamheid, niet de aartsbisschoppen en bisschoppen in de eerste plaats den toon aangeven, maar dat de Nuntius, onder wien zij staan, als de éénige, door hen erkende autoriteit, hun den weg aanwijst. Toen in het begin des vorigen jaars de honderdjarige gedenkdag der geboorte van den grooten wijsgeer Schelling gevierd werd, brachten de dagbladen in herinnering, hoeveel moeite het gekost had voor den Protestantschen geleerde een paar voet aarde op het kerkhof te Ragaz te verkrijgen en dat alleen door het krachtig optreden van zijn leerling en bewonderaar, den koning van Beieren, eene fatsoenlijke begrafenis mogelijk is geweest. De Nuntius kon natuurlijk het feit niet loochenen, maar in een brief aan den bisschop, in wiens kersspel Ragaz gelegen is, sprak hij met vertrouwen de onderstelling uit, dat Schelling toch vóór zijnen dood zijne verderfelijke dwalingen had afgezworen en in den schoot der alleenzaligmakende Kerk was teruggekeerd.

De laakbare rol, die Simeoni als pauselijk Nuntius in het ongelukkige Spanje speelde, is algemeen bekend. Nadat men er in het Vatikaan lang over had nagedacht, of men Spanje de eer zou gunnen in Madrid eenen Nuntius te mogen ontvangen, ging men er eindelijk toe over, omdat men met scherpen blik inzag in welk een onzekere positie de rooverhoofdman Don Carlos zich bevond. Bijna op hetzelfde oogenblik, waarop de zoon van Isabella den zegen van den heiligen Vader ontving, zette men den Staat het mes op de keel, aangezien de Kurie de instandhouding van de eenheid des geloofs in Spanje verlangde en tegen de door de regeering beraamde invoering der gewetensvrijheid protesteerde. Tegenover de van onderwerping getuigende voorstellen door de Spaansche regeering te Rome gedaan, werd den Nuntius te Madrid eenvoudig last gegeven, bij zijne vorderingen te volharden. Men weet in het

Vatikaan te goed in welken gunstigen toestand men verkeert, om er niet een flink gebruik van te maken; het hangt immers alleen van een wenk van den Nuntius af, om den burgeroorlog opnieuw aan te stoken en door den tegenstand der bisschoppen en geestelijken de regeering opnieuw in verlegenheid te brengen. Daarbij moet nog opgemerkt worden, dat Spanje de groote eer geniet, den Nuntius te bezoldigen, en de bezitters van Spaansche fondsen kunnen daaruit afleiden, dat Spanje geld heeft voor de Kerk, al laat het zijn schuldeischers wachten.

Oostenrijk heeft zich, niet lang geleden, van de knellende boeien van het concordaat bevrijd, en het volle genot der staatsburgerlijke rechten is sedert dien tijd, althans volgens de letter der wet, onafhankelijk van de godsdienstige belijdenis. De Paus heeft echter herhaaldelijk in allocuties en consistoriën de handelwijze der Oostenrijksche regeering van nul en geener waarde verklaard en daarbij niet geschuwd den Keizer uit te noodigen, zijn woord te breken en de door hem bekrachtigde wetten te vernietigen. Zoomin men er echter in het Vatikaan toe kon besluiten, den Nuntius terug te roepen, evenmin had men te Weenen den moed op de pauselijke stoutheid het éénig juiste antwoord te geven, namelijk in allen ernst te verzoeken, van een nieuwen Nuntius verschoond te blijven. Integendeel heeft de Kurie een harer geslepenste diplomaten, Jacobini, als Nuntius naar Weenen gezonden, om den tegenstand tegen den nieuwen tijd, die ook voor Oostenrijk is aangebroken, voort te zetten.

In België is de Nuntius misschien de invloedrijkste en machtigste persoon. In den katholieken almanak van Luik staat onder de rubriek ‘gouvernement national’, de pauselijke Nuntius bovenaan, dan volgen de aartsbisschoppen en bisschoppen, en dan eerst het Koninklijke Huis! Aan de hatelijke demonstraties in den Belgischen senaat tegen Italië en Victor Emanuël heeft de Nuntius in ieder geval een werkzaam aandeel genomen, zonder dat het ooit het plan der regeering is geweest, zich daartegen krachtdadig te verzetten. Trouwens in een land, waar niet de Koning, maar de generaal der Jezuïeten regeert, mag zich het Vatikaan alles veroorloven, zoodat het zelfs in Antwerpen een pauselijken consul benoemde, eene belachelijkheid, die men, ingevolge de krachtige vertoogen van Italië, weder ongedaan zocht te maken.

Zooals reeds hierboven in het licht werd gesteld, kwam het er, zou de Vaticaansche Hierarchie op duurzame grondslagen gevestigd worden, vooral op aan, de bisschoppen van een land en de ondergeschikte geestelijkheid tot willooze werktuigen van het hierarchisch streven te maken. Dit doel is met hulp der Jezuïetenorde langzaam, maar zeker bereikt. In de plaats van de zachtmoedige en wetenschappelijke katholieke theologen, die in Wessenberg en Sailer hunne edelste vertegenwoordigers hadden, is thans een dweepzieke priesterstand getreden, die in blinde gehoorzaamheid aan den pauselijken Stoel zijnen

roem en zijne eer zoekt. Aan de Nuntiussen is opgedragen met een scherpen blik te waken, dat geen tegenovergestelde stroom boven drijve. Dat zij met sluwheid deze taak vervullen, en daarbij de schandelijkste en verwerpelijkste middelen niet schuwen, indien deze slechts tot hun doel leiden, moge het volgende voorbeeld bewijzen. De voorlaatste bisschop der diocese Rottenburg, Joseph Lipp, om zijne zachtaardigheid en zijne echt christelijke verdraagzaamheid algemeen geacht en bemind, was natuurlijk der Kurie een doorn in het oog. Wurtemberg mocht zich onder hem in het bezit van een confessionelen vrede verheugen, zooals die te nauwernood ergens anders te vinden was. Daarbij kwam, dat Lipp voor de Jezuïtenorde, die hij zooveel mogelijk buiten zijne diocese zocht te houden, een gruwel was. Reeds lang was hij door een volledig spionnenstelsel omgeven, welks draden samenkwamen in de handen van Meglia, den toenmaligen Nuntius te Munchen. Deze persoon, ofschoon in Wurtemberg in 't geheel niet geaccrediteerd, en alzoo ook niet tot uitoefening van kerkelijke of diplomatieke werkzaamheden bevoegd, had nochtans sedert verscheidene jaren zijne hand in de kerkelijke aangelegenheden van Wurtemberg gestoken. Op deze wijze had zich onder de jongere, naar jezuïetische voorschriften gedresseerde geestelijkheid langzamerhand eene partij gevormd, die den Bisschop vijandig was en haar bevelen uit Munchen ontving. Van het gewone middel eener beschuldiging werd spoedig gebruik gemaakt en men stelde den Bisschop als eenen ontrouwen herder aan de kaak, die de zaak der Kerk, d.i. der Jezuïeten, niet alleen niet behartigde, maar haar ook in den hoogsten graad benadeelde. De rol van tusschenpersoon speelde de regent van het Rottenburger priesterseminarie, een der geestelijken, die den Bisschop direct ondergeschikt waren en door hem tot dien post van vertrouwen waren benoemd. Toen genoemde regent aan den Nuntius zijne bezwaren en bijzonder zijne vrees voor eene eventuële ontdekking van den aanslag mededeelde, stelde Meglia hem gerust met de beteekenisvolle woorden: '*gij kunt, ingeval van ontdekking*, *tegenspreken dat gij den Bisschop te* ROME *hebt aangeklaagd, want gij hebt de aanklacht niet rechtstreeks naar Rome, maar aan* MIJ, NAAR MUNCHEN *ingezonden!* De Bisschop evenwel verscheurde den hem gespannen valstrik met krachtige hand, verbande den aanklager naar eene afgelegene pastorie, en wist, door de regeering krachtig ondersteund, zijne rechten, tegenover de jezuïtische valschheid en aanmatiging, schitterend te handhaven. Meglia evenwel, aan wiens invloed in Munchen het waarschijnlijk is toe te schrijven, dat eene krachtige ontwikkeling van het Oud-Katholicisme in Beieren met zooveel hinderpalen heeft te kampen, is spoedig daarna in een werkkring overgeplaatst, die aan zijn gaven en talenten beantwoordt. Hij bevindt zich thans als Nuntius te Parijs, waar hij zich, met betrekking tot het gemeenschappelijke optreden van het Fransche Episcopaat, in zake van de katholieke universiteit, reeds zeer verdienstelijk gemaakt heeft. In

zijn pogen, om Frankrijk tot den lagen trap, waarop Spanje zich thans bevindt, te doen zinken, wordt hij door den heer Veuillot, de Jezuïeten, de Legitimisten en den geheelen Clerus voortreffelijk ondersteund.

Dit zijn enkele voorbeelden uit onze dagen, en wanneer wij ons de laatste 25 jaren voor den geest roepen, waarin de Hierarchie hare grootste overwinningen behaald heeft, zullen wij ons nog beter kunnen overtuigen, dat de instelling der Nuntiaturen een der verschrikkelijkste werktuigen in de hand van den Paus en de Jezuïeten is. Met helderen blik heeft dan ook de vader van den tegenwoordigen keizer van Duitschland, Frederik Willem III, het voor de rust des lands dreigende gevaar vooruitgezien, toen hij het van Rome aan hem gerichte verzoek, om te Berlijn eene Nuntiatuur te vestigen, zeer beslist van de hand wees. Had de koning destijds aan de Kurie toegegeven, zoo zou het Duitsche rijk, dat om zijn bestaan met Rome strijden moet, thans in het binnenland met een nog veel gevaarlijker vijand te doen hebben; dan toch zouden de elementen, die zich thans gescheiden en daardoor onmachtig tegen het Staatsgezag verzetten, vereenigd en goed georganiseerd zijn en daardoor waarschijnlijk met veel gunstiger uitslag den strijd tegen de beschaving dezer eeuw, en dus in het algemeen tegen al, wat ons heilig en dierbaar is, kunnen aanvaarden.

Geen land evenwel, noch in de oude, noch in de nieuwe wereld, levert ons zulk eene menigte van overtuigende voorbeelden van de werkzaamheid en den invloed der Nuntiatuur, en kan op zulk eene wijze tot waarschuwing voor andere strekken als - Nederland.

Het was verklaarbaar, dat, met de opkomst der Republiek ook het Protestantisme de heerschende en alleen gedulde godsdienst van den Staat werd. Wanneer Katholieke schrijvers er over klagen, dat, met het omverwerpen der Spaansche heerschappij in de Noordelijke Nederlanden, de vervolging der Katholieke Kerk begon, dan moet daarop geantwoord worden, dat de regeering hetzelfde beginsel tegen de Katholieke Kerk in praktijk bracht, waarvan deze, zoolang zij in het uitsluitende bezit der heerschappij was, tegenover de Protestanten uitging; met dit onderscheid dat de Katholieken van schavot en brandstapel verschoond bleven. Er bleef evenwel nog altijd een vrij aanzienlijk gedeelte der bevolking aan de oude Kerk getrouw en, al was de openbare uitoefening van den katholieken eeredienst verboden, (wat eene wijze maatregel van zelfbehoud mag heeten, als men het van Spaansche zijde dreigende gevaar en de Spaansche sympathieën, waarvan de Katholieke Noordnederlanders niet tenonrechte beschuldigd werden, in aanmerking neemt), het kapittel van Utrecht was in den storm der revolutie ongedeerd gebleven en had onder den naam van Provicaris, waarbij de bisschopstitel van eene of andere aziatische stad gevoegd was, ook eenen aartsbisschop, die de katholieke Kerk van Holland regeerde, zoover dit onder de toen bestaande wetten kon geschieden. De zetel der eigenlijke geestelijke regeering was echter niet in Utrecht, ook niet in de

verblijfplaats des aartsbisschops, die deze om moeielijkheden met de wereldlijke overheid te ontwijken, dikwijls verwisselde, maar in Brussel, waar de Pauselijke Nuntius zijne standplaats had. Door zijne tusschenkomst werd het verkeer onderhouden van den hollandschen clerus en van het Utrechtsch kapittel met Rome; hij bestuurde de onderhandelingen, wanneer het de keuze van een nieuwen aartsbisschop gold, en tot hem wendde men zich bij herhaling, om in het gebrek aan zielverzorgers te voorzien. Onder zijn bestuur wisten de Jezuïeten zich in Holland toegang te verschaffen, en het is heden nog van groot belang te hooren, welke bedenkingen de toenmalige aartsbisschop Vosmaer tegen de toelating der orde tot zielverzorging en herderlijke werkzaamheden inbracht. Evenwel de nood dwong, haar toe te laten, in 't bijzonder, omdat men zich van de werkzaamheid der orde niets minder beloofde, dan de geheele herovering der noordelijke Nederlanden voor Rome en het Katholieke geloof. In zeer korten tijd was het getal der ordeleden, die in het aartsbisdom Utrecht werkzaam waren, tot boven de veertig geklommen, en weldra hadden de botsingen plaats, waarin de orde steeds met de wereldlijke geestelijkheid komt, zoodra zij elkaar op één terrein ontmoeten. Van nu aan worden dagelijks klachten ingediend over de heerschzucht der orde.

De Nuntius, tot wien men zich uit Utrecht wendde, vertegenwoordigde in den regel de zaak der Jezuïten, en alle aartsbisschoppen, Rovenius, Neercassel, De la Torre en Codde, zagen zich genoodzaakt, te Rome hunne klachten over de orde in te dienen. Somtijds, werd na lang dralen, het goede recht der aartsbisschoppen erkend en de orde binnen de behoorlijke grenzen teruggewezen; hoewel deze zich daarom gewoonlijk weinig bekommerde, daar zij in den Nuntius te Brussel steeds haren verdediger en zaakbezorger vond. Toen Neercassel, een der uitstekendste kerkvorsten, die de Roomsche Kerk kan aanwijzen, den aartsbisschoppelijken Stoel beklom, was de vijandschap tusschen hem, als bezitter der hoogste geestelijke macht, en de orde reeds tot zulk eene bedenkelijke hoogte gestegen, dat eene uitbarsting scheen te wachten. De ziel van alle intrigen was de Nuntius te Brussel, en met voornaam schouderophalen of stilzwijgen werden de steeds ernstiger klachten van aartsbisschop en kapittel beantwoord. De laatsten konden met volkomen recht de verklaring afleggen, dat de eigenlijke vijand der Katholieke Kerk in Holland niet de Protestantsche regeering, maar de Jezuïten-orde was. Deze verloor echter het doel van haar streven niet uit het oog; de door verdragen met den heiligen Stoel verkregen en eeuwenoude, door alle Pausen erkende rechten der Hollandsche Kerk moesten vernietigd, de zelfstandige bisschoppen moesten tot gewetenlooze werktuigen van Rome gemaakt worden. Want men mag niet over het hoofd zien, dat de aartsbisschoppen van Utrecht, in weerwil van alle onderdanigheid jegens den heiligen Stoel, toch nooit vergaten dat zij ook Nederlanders waren. De Nuntius te

Keulen, die tot den uit Rome teruggekeerden Bisschop Rovenius zeide, dat hij nu naar aller hoop een volkomen Romein mocht zijn geworden, kreeg ten antwoord, dat hij volbloed Nederlander gebleven was. Deze zelfstandigheid beviel natuurlijk niet aan de orde, die geen vaderland kent, en wier geheele streven zich nu richtte op de ondermijning van het bisschoppelijk gezag en de verlaging der Hollandsche Kerk tot eene bloote missie, die als zoodanig tot het rechtsgebied van den Nuntius te Brussel zou behooren en daardoor voor den arbeid der orde zou worden opengesteld.

Onder Codde had eindelijk de lang voorbereide uitbarsting plaats en tot het onwaardige spel, dat gedurende verscheidene jaren met dezen aartsbisschop gedreven werd, reikte de Nuntius te Brussel de behulpzame hand. De Jezuïetenorde behaalde eene volkomen overwinning, en van de vroeger eenmaal zoo machtige Katholieke Kerk in Holland, zijn thans nog alleen de treurige overblijfselen der oudbisschoppelijke Klerezie over, als de sprekende getuigen, dat het Rome niet zoozeer om godsdienst en Christendom als om de onbestreden erkenning zijner oppermacht te doen is. Na den val van Codde, werd het van de Jezuïeten afhankelijke deel der Katholieke Kerk door den Nuntius te Brussel bestuurd, en het is eene bedroevende, doch in elk geval tot nadenken aansporende studie, na te gaan, van welke sluipwegen en intriges de orde zich bediende, om de oud-bisschoppelijke Klerezie allerwegen terug te dringen, en iedere ledige plaats met jezuïetischgezinde priesters en orde-creaturen te bezetten. Aan den Nuntius te Brussel komt de eer toe dat hij voor den Heiligen Stoel een zoo gewichtig gebied veroverd en duurzaam binnen het vaste gebouw der Hierarchie besloten heeft. Hij wist van de werkzaamheid der Jezuïetenorde op uitnemende wijze partij te trekken.

In het, na den val van Napoleon I, nieuwgevormde Koninkrijk Holland, met hetwelk het tegenwoordige België vereenigd was, was de bevolking voor het meerendeel Katholiek, en het was uit dien hoofde natuurlijk, dat de Kurie, evenals bij andere natiën met overwegend katholieke bevolking, ook te Brussel of te 's Hage eenen Nuntius aanstelde. Had de Weenervrede aan het Koninkrijk der Nederlanden zijne tegenwoordige grenzen aangewezen, zoodat het getal der Protestanten de meerderheid gevormd had, dan had men aan de zending van een pauselijken Nuntius zeker niet gedacht, vooral ook omdat Willem I niet de man was, om vreemde invloeden in zijn gebied toe te laten. Men kent den aanhoudenden strijd, waarin Willem I door de steeds toenemende eischen der geestelijkheid gewikkeld werd, en het ontbrak niet aan pogingen, om eenen definitieven vrede te sluiten. De pogingen leden echter steeds schipbreuk op de met hardnekkigheid vastgehouden overdreven eischen van het Episcopaat. Eenmaal, kort voor de Belgische revolutie, stond men op het punt, tot een vergelijk te geraken, maar de prijs, dien de pauselijke Nuntius vorderde, was

te hoog. Hij stelde eenvoudig als voorwaarde, dat de oudbisschoppelijke Klerezie met geweld onderdrukt en bij de katholieke Kerk ingelijfd moest worden, een voorstel, dat door Willem I dadelijk op besliste wijze van de hand werd gewezen. De opstand van 1830, die koning Willem op het verlies van de helft van zijn land te staan kwam, was het werk van de Jezuïten. In dien tijd zag men de merkwaardige of liever de ergerlijke vertooning, dat eene vreemde macht, die door de aanwezigheid van haren vertegenwoordiger, den Nuntius, oogenschijnlijk hare vriendschappelijke gezindheid aan den dag legde, in het geheim werkzaam was om den bestaanden toestand omver te werpen. Dat destijds de Nuntius te Brussel zich stil en onzijdig hield; dat hij de revolutionaire beweging als schijnbaar vreemd toeschouwer aanzag, spreekt van zelf. De Kurie heeft zich nog nooit door een onberaden optreden en voorbarige maatregelen harer Nuntiussen op glad ijs gewaagd. Maar België was onherroepelijk verloren, niet door de kracht, die de opstand zelf ontwikkelde, maar door de onbevoegde inmenging van Frankrijk en Engeland. De Nuntius evenwel volgde de regeering naar den Haag, en onder Willem II, die den wapenstilstand met de Katholieke Kerk in een definitieven vrede wilde veranderen, werd aan de grondlegging en ontwikkeling der Hierarchie de grootste speelruimte gelaten. Het mag tot een bewijs dienen van den invloed, dien de Nuntius aan het Hof oefende, dat de regeering aan de oudbisschoppelijke Klerezie, bij de keuze van een Bisschop, groote moeielijkheden in den weg legde.

In het jaar 1853 werden vijf Roomsche Bisschoppen benoemd en daarmede was de vestiging der Hierarchie op dezen protestantschen bodem een feit geworden. Geen billijk denkend mensch kon destijds aan de Katholieke Kerk het recht ontzeggen, hare eigene en inwendige belangen naar welgevallen zelfstandig te regelen; maar de fout van de toenmalige regeering ligt hierin, dat zij verzuimde van de Bisschoppen de noodige waarborgen te vorderen, dat zij zich aan 's lands wetten behoorlijk zouden onderwerpen, wat zij nog heden - men denke slechts aan de processie te Maastricht - niet overal en altijd doen.

De aanwezigheid van eenen Nuntius te 's Hage was eigenlijk van dit oogenblik af eene overbodige zaak, aangezien het verkeer der Bisschoppen geheel vrij en niet meer aan het placet regium gebonden en hiervoor alzoo geen tusschenpersoon meer noodig was. Daar evenwel de Paus nog tot de regeerende wereldlijke vorsten behoorde, en ook onze regeering bij den pauselijken stoel door een bijzonderen gezant vertegenwoordigd was, was tegen de aanwezigheid van den Nuntius te 's Hage, van volkenrechtelijk standpunt, niets in te brengen. Wel kunnen wij ons van de plichten, die de Nuntius te vervullen had, geene juiste voorstelling maken, of het moest zijn, dat hij de steeds rijkelijk vloeiende pieterspenningen naar Rome overmaakte, terwijl hij zich met de over de bergen trekkende Zouaven, althans oogenschijnlijk niet verder kon inlaten,

daar, zooals men weet, de Nederlandsche wet, op verbeurte van het recht van Staatsburger, iederen Nederlander verbiedt, zonder verlof des Konings, in buitenlandschen krijgsdienst te treden.

Weinige maanden na de afkondiging van het onfeilbaarheidsdogme, volgde de inbezitneming van Rome door de Italiaansche troepen, waarmede Pius IX ophield in de rij der wereldlijke beheerschers der Europesche Staten een plaats in te nemen. Hij was nog alleen het opperhoofd der roomsch-katholieke Kerk.

Men herinnert zich nog den storm, die in het klerikale kamp ontstond, toen in onze Tweede Kamer kort daarna het voorstel werd gedaan, den Nederlandschen gezantschapspost bij den Heiligen Stoel als overbodig en in strijd met het volkenrecht op te heffen. 'Tijd' en 'Maasbode' wedijverden in het schreeuwen over den vuistslag, die daardoor der geheele katholieke bevolking van Nederland in het aangezicht werd gegeven; men bestormde den koning met adressen, die op bevel des pastoors zelfs door schoolkinderen en dienstboden onderteekend moesten worden; men naderde den troon met halsbrekende juridieke deducties en wilde bewijzen, dat de Koning het recht had, ook tegen den wil der volksvertegenwoordiging gezantschapsposten op te richten, of niet goedgekeurde aan te houden - Doch alles te vergeefs, de Tweede en de Eerste Kamer stelden zich op het éénig juiste standpunt, namelijk dat van het volkenrecht. Een Staat, die de eerste voorwaarde van zijn bestaan, namelijk grondgebied, mist, is geen staat meer, kan als zoodanig, uit een volkenrechtelijk oogpunt, niet meer in aanmerking komen, heeft derhalve niet het recht, zich te laten vertegenwoordigen of de vertegenwoordiging van een anderen Staat bij zich te verlangen. Geheel met hetzelfde recht zou een nederlandsch afgezant bij den ex-koning van Hannover of den voormaligen hertog van Nassau aangesteld kunnen worden. De koninklijke goedkeuring volgde en aan den gezant te Rome werd zijn diplomatiek en officieel karakter ontnomen.

Naar alles, wat daarover openbaar werd, schijnt men te Rome den maatregel der regeering evenzoo beoordeeld te hebben, als in het ultramontaansche kamp hier te lande. De Paus schreef zelfs een eigenhandigen brief aan den Koning, waarin hij den vorst waarschijnlijk verzocht, het besluit der volksvertegenwoordiging niet goed te keuren. Diegenen, die verwacht hadden, dat Rome den haar aangedanen 'smaad' niet rustig opnemen, maar met représailles, d.i. met terugroeping van den te 's Hage gevestigden Nuntius zou beantwoorden, zagen zich zeer teleurgesteld: de Nuntius bleef. Anders is Rome voor de haar aangedane of denkbeeldige beleedigingen zeer gevoelig, en men moet zich derhalve over de mindere gevoeligheid, die zij ditmaal aan den dag legde, zeer verwonderen; want ieder andere Staat, zou, onder dergelijke omstandigheden, alle diplomatieke betrekkingen hebben afgebroken. Verscheidene bladen spraken derhalve, bij de terugroeping van den laatsten Nuntius, Bianchi, den wensch uit, dat de regeering

deze gelegenheid mocht aangrijpen, om aan den belachelijken, diplomatieken onzin een einde te maken. Doch het Vatikaan weet altijd, wat het doet, en het zal ook nooit vrijwillig daartoe besluiten, zich te 's Hage niet meer te laten vertegenwoordigen, al ware het ook slechts om als protest te dienen tegen de 'wederrechtelijke' secularisatie van het vaderlijk erfgoed van Petrus. Dat sedert dien tijd de Nuntius te 's Hage zich voor de zaak der Roomsche Kerk steeds zeer verdienstelijk gemaakt heeft, bewijst het gebeurde met de bekende hatelijke nota over de jansenistische gemeenten, die den Pruisischen gezant te 's Hage in de handen werd gespeeld, en waarvan de oorsprong tot in het gebouw der pauselijke Nuntiatuur te 's Hage is na te gaan.

Rome heeft nog nooit zijne belangen aan beleedigden hoogmoed en eergevoel ten offer gebracht. Wie staat er borg voor, dat de bisschoppelijke zetels altijd door behendige mannen bezet zullen zijn, die den oogenblikkelijken toestand helder en juist beoordeelen? Wie waarborgt dat niet eenmaal, in den loop des tijds, de geest van het vrije onderzoek en het zelfstandige denken binnen sluipen en den grondslag, waarop de macht der Kerk berust, ondermijnen zal. Waarschijnlijk is zulk een geval bij den tegenwoordigen toestand van den hollandschen Clerus vooreerst niet; evenwel, de voorzichtigheid gebiedt, zich ook op mogelijkheden voor te bereiden, en het stelsel van aanhoudende bewaking en streng opzicht, hetwelk natuurlijk tot de voornaamste plichten van den Nuntius behoort, zal het opduiken van eenige zelfstandige richting, welke ook, onder de Nederlandsche geestelijkheid vooreerst wel onmogelijk maken. Daarbij komt nog, dat het spook van de oudbisschoppelijke Klerezie bij voortduring op den achtergrond staat, die tot heden geene reden gevonden heeft om aan de vaderlijk vermanende - lees: vervloekende - stem des H. Vaders gehoor te geven en in den algemeenen schaapsstal der Kerk van Christus terug te keeren. Ook op die richting, die het eenheidsbewustzijn der Roomsch-Katholieke Kerk, waarop men zich tegenover Protestanten zoo gaarne beroept, zoozeer in den weg staat, moet een streng toezicht gehouden worden.

Om de groote geldelijke sommen, tot betaling der onderscheidene, zeker niet goedkoope Nuntiaturen, behoeft het Vatikaan niet verlegen te zijn. Zoolang de pieterspenning zoo rijkelijk vloeit als tot nu toe, is steeds het geld voorhanden om de afgezanten van den pauselijken Stoel waardig uit te dossen en hun een optreden mogelijk te maken, hetwelk voor dat van de gezanten van andere volken in niets onderdoet.

Voor eenigen tijd heeft een van onze Staatslieden, graaf Van Zuylen, zijne waarschuwende stem doen hooren, tegen de glibberige baan, waarop ons vaderland zich zou begeven, wanneer het, in den heeten strijd, die op dit oogenblik de wereld beweegt, voor Rome partij mocht kiezen. Deze waarschuwing kan voor hem, die het trouw en eerlijk met zijn vaderland meent, niet genoeg herhaald worden. Wij hebben aan de hand der geschiedenis, in een enkele inrichting der roomsche

Hierarchie, hare kolossale macht aangetoond. Moge het ons aansporen om met groote voorzichtigheid en waakzaamheid op onze hoede te wezen tegen hare geestdoodende en van vaderlandsliefde beroovende omarming. En dit te meer, omdat zij, als het noodig blijkt, niet na zal laten, hare gansche kracht en haren geheelen machtsvoorraad ook in onze kringen aan te wenden tot bereiking van haar doel, *de overheersching der wereld.*

Delft.

Dr. Th. WENZELBURGER.

Individualisme en socialisme.

Le Peril Social Devoilé. Bruxelles, J. Rozez, Libraire Universelle.

Ouvrage interdit en France - plaatst de uitgever met groote letters op den omslag van bovengenoemd boek.

Er worden wel eens minder verdedigbare reclames gebruikt. Als de Fransche regeering het boek zoo gevaarlijk vindt, dat zij het de eer bewijst er de censuur op toe te passen, dan moet het wel zeer interressant zijn! Misschien wel een alleraardigste kroniek schandaleuse; misschien zelfs een ontsluiering van het Parijsche cocotteleven, of....

- Misgeraden, lezer! Het boek is niets meer en niets minder dan een uitgewerkt pleidooi voor de toepassing van het beginsel:

> Fais toujours aux autres ce que tu veux qu'ils te fassent,
> Ne leur fais jamais ce que tu ne veux pas qu'ils te fassent.

- En zulk een boek wordt verboden! Zelfs voor een despoot als De Fourtou is die maatregel toch nog wat kras!

- Al weer mis! De censuur is er reeds op toegepast, toen Frankrijk nog geregeerd werd door verstokte republiekeinen, die dwepen met vrijheid van drukpers en vrijheid van gedachte.

Maar dan begrijpt gij er nog veel minder van?

Ik wil het wel gelooven, en zal u daarom maar zoo schielijk mogelijk uit den droom helpen. De schrijver van 'Le Peril Social Devoilé' is - schrik niet lezer! - *socialist.* Naar zijn overtuiging is geen moraal denkbaar zonder de practijk der socialistische leerstellingen.

Ik besef ten volle dat vele lezers van 'De Tijdspiegel' het mij euvel zullen duiden, dat ik hun zoo opeens alle illusie ontneem. In hun gedachten was de Fransche auteur reeds een slachtoffer van eigen overtuiging, een ongelukkige die vervolgd wordt omdat hij zijn medeburgers durft herinneren aan het goddelijke voorschrift:

Wat gij niet wilt dat u geschiedt
Doe dat ook aan een ander niet.

Maar een socialist! Fi donc! Neen, dan had de Fransche regeering groot gelijk dat zij door strenge censuur haar onderdanen tegen dat vergif beveiligde - ja, ik vrees zelfs dat velen het mij nooit meer zullen vergeven dat ik de stoutheid heb een dergelijk boek in een zoo geacht, zoo fatsoenlijk tijdschrift als 'De Tijdspiegel' aan te kondigen.

En het zal er misschien niet beter op worden als ik er bij vertel:

1°. dat ik in de algemeene vrees voor socialisten niet kan deelen;

2°. dat ik dit boek, hoevele paradoxe en verderfelijke stellingen het ook moge bevatten, niet lager stel dan sommige doctrinaire handboeken over economie;

3°. dat ik den maatregel van het Fransche gouvernement alleen kan verklaren uit zwakheid;

4°. dat ik het met den schrijver betreur, dat de regeerende klassen bijna overal het socialisme exploiteeren om eigen schuld te bedekken.

Met opzet heb ik dit alles op den voorgrond gesteld, omdat ik er van houd klaren wijn te schenken. Die na het voorgaande bevreesd is zich aan de maatschappelijke orde te vergrijpen door met den verderen inhoud van mijn opstel kennis te maken, is nu bijtijds gewaarschuwd. Toch vlei ik mij met de hoop, dat er ook zijn, die, zij het dan ook bloot uit nieuwsgierigheid, ondanks mijn gevaarlijke physionomie, met lezen zullen voortgaan.

Wat is een socialist?

Ik zie geen kans een juiste definitie van het woord te geven.

Wat een communist is begrijpt ieder. Er zijn geen volbloed communisten - ten minste niet onder de beoefenaars der wetenschap -, maar waren ze er te vinden, dan zou men er onder moeten verstaan mannen, die volledige gemeenschap van alle stoffelijke goederen wenschelijk achten.

Socialisten zijn halfslachtige communisten - maar met een dergelijke definitie komt men niets verder.

Halfslachtige communisten toch zijn wij allen, voorzoover wij het betreuren dat de klove tusschen arm en rijk zoo verbazend groot is, en gaarne zouden willen meewerken om door betere regeling van het eigendomsrecht daarin verandering te brengen.

En men zal toch niet willen beweren dat allen, die met de wijze, waarop in onze wetten het private eigendomsrecht is geregeld, nu juist niet zoo in alle opzichten zijn ingenomen, onder de socialisten moeten worden gerangschikt!

Ik weet wel: er zijn er, die zoover gaan en alle denkbeelden als socialistisch brandmerken, die de strekking hebben aan het gemeenschappelijk bezit, in den een of anderen vorm, meer uitbreiding te ge-

ven - maar in de wetenschappelijke wereld zijn het alleen de ultradoctrinairen, die op die wijze de rechtmatigheid van het bestaande trachten te verdedigen.

Was die opvatting juist, dan zou zeker de helft onzer staatsburgers tot het socialisme bekeerd zijn, dan zouden alle nieuwe belastingwetten, alle wetten tot regeling en beperking van de rechten van den industrieel, alle wetten tot uitbreiding van het staatsonderwijs en nog honderden andere een socialistisch karakter hebben.

Voor die consequentie deinzen dan ook de meesten terug om echter terstond daarna langs een omweg tot denzelfden gedachtengang terug te keeren. Socialisten - zoo hoort men telkens beweren - zijn dwepers, die, zonder rekening te houden met de menschelijke *natuur*, de maatschappij overeenkomstig de plannen, op hun studeerkamer uitgebroed, *kunstmatig* willen inrichten.

Kunstmatige organisatie derhalve tegenover de *natuurlijke* organisatie!

Dat klinkt misschien geleerd - maar ik vraag het in allen ernst: is dan de inrichting der maatschappij, waarin wij leven, geen product van kunst? Verschilt niet die inrichting naar plaats, tijd, zeden en ontwikkeling? Zijn de eigendomsrechten in twee landen geheel gelijk geregeld? Zou niet een terugkeer tot wat men zou kunnen noemen den natuurlijken toestand, zelfs door hen, die zoo knap zijn in het opsporen van natuurwetten, het meest worden betreurd?

Lees de werken van de zoogenaamde socialisten, en gij zult zien dat naar hun meening *juist hun* voorstellen op de ware menschelijke natuur zijn gebaseerd. Ieder maakt van het individu een zoodanig wezen, als hij voor zijn reeds van tevoren pasklaar gemaakt stelsel het best kan gebruiken; de doctrinaire, orthodoxe econoom, die zich geroepen gevoelt om de zegeningen van den onbeperkten privaten eigendom den volke te verkondigen, ziet in den natuurmensch alleen den egoïst, die slechts eigenbelang kent, maar door het behartigen van dat eigenbelang - hoe harmonieus! - tevens bevorderlijk is aan de welvaart zijner medeburgers; de socialistische econoom daarentegen - het is eigenlijk heiligschennis hem econoom te noemen - ziet in den natuurmensch alleen den zelfopofferenden humanist, die door liefde voor den evenmensch - doch daarin gesteund door wettelijke voorschriften - tot het goede wordt gedreven.

Waarheid is, dat beiden zich evenzeer aan eenzijdigheid schuldig maken. De mensch is van nature noch uitsluitend egoïst, noch uitsluitend philanthroop; altijd blijft hij een wezen met goede en kwade hartstochten; maar - en daarop komt het hier vooral aan - een wilde uit de binnenlanden van Afrika verschilt desniettemin hemelsbreedte van een beschaafd Europeër, en een Europeër uit de negentiende eeuw is wederom niet te vergelijken met een Europeër uit de twaalfde of dertiende eeuw. Allen zijn menschen, doch de geestelijke en zedelijke ontwikkeling, de zeden en gewoonten, de betrekkingen waarin zij geplaatst zijn tot de stoffelijke

zaken - dat alles is naar tijd en plaats zoo verschillend, dat het daarom alleen reeds ongerijmd zou zijn voor alle tijden en volken uit een zoogenaamde gemeenschappelijke natuur de meest doelmatige wetten en instellingen te willen afleiden. Wil men nagaan welk burgerlijk recht voor een volk het meest geschikt is, dan heeft men bitter weinig aan de studie der natuurlijke eigenschappen van den mensch als zoodanig, maar des te meer aan de studie van *het* volk als product van zijn tijd, in verband met de vermogens- en productie-verhoudingen, waaronder het leeft.

Dit is zoo duidelijk, dat tegenspraak bijna niet mogelijk schijnt, en toch worden er nog telkens theorieën verkondigd, met dien grondregel in volkomen strijd. Het is niet te ontkennen - zoo wordt er geredeneerd - dat een wet, die voor het eene volk goed is, daarom nog niet goed is voor het andere; maar er zijn toch zekere beginselen, die, op de natuur gegrond, niet overtreden kunnen worden zonder der natuur geweld aan te doen. Als zoodanig worden dan genoemd privaateigendom, vrijheid van handel en industrie enz.

Laat ons bij den eigendom, het rechtsinstituut dat het geheele maatschappelijke vraagstuk beheerscht, nog een oogenblik stilstaan.

Eigendom - dat zal niemand ontkennen - is noodzakelijk. De mensch toch kan onmogelijk leven zonder zich stoffelijke zaken toe te eigenen. Maar daaruit volgt geenszins, dat eigendom een onveranderlijk begrip is evenzoogoed als tijd, ruimte enz. Het tegendeel is waar. Der Begriff des Eigenthums - zegt Dr. Bela Weiss(*) zeer juist - ist ein flüssiger, er ist nicht für alle Zeiten und für alle Orte derselbe, ja, er kann nicht einmal an demselben Orte und zu derselben Zeit für alle Individuen und alle Objecte derselbe sein.'

Welk een verschil b.v. tusschen roerend en onroerend goed, tusschen privaatbezit en publiek domein, tusschen grondeigendom hier en grondeigendom in Oostersche landen! Hoe sterk is in sommige landen nog het publiekrechterlijke element in den eigendom, terwijl het in andere landen bijna geheel verdwijnt! In onze eeuw van industrialisme en individualisme treedt het privaatrechterlijk element zeer sterk op den voorgrond; toch is nog in het algemeen belang de bevoegdheid van den eigenaar in velerlei opzicht beperkt.

En even verschillend als de omvang is ook de oorsprong van den eigendom. Een algemeene wet is ook hier niet aan te geven. Met de vormen en behoeften van het sociale leven, met de veranderingen in de productievormen, komen er ook weer andere wijzen van eigendomsverkrijging, en ze zijn alle gerechtvaardigd, wanneer zij slechts aan de behoefte van hun tijd beantwoorden. In een tijd, waarin alle eigendom het product is van den gezamenlijken arbeid der familie, en de familie, niet het individu

(*) Zie 'Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft.' Drei-und-dreissigster Jahrgang, erstes Heft. Tübingen. 1877. Het opstel van Dr. Weiss 'Zur Lehre vom Eigenthum' is even kort als zakelijk; verschillende feiten zijn door mij aan dit stuk ontleend.

tot den Staat in betrekking staat, is het niet meer dan natuurlijk dat bij overlijden van een burger al het goed aan de familie blijft; - in een tijd, waar niet de familie maar ieder individu als zoodanig meer op den voorgrond treedt, moet uit den aard der zaak ook het persoonlijke recht om over zijn goed te beschikken meer uitgebreid zijn.

Hoe meer men de geschiedenis raadpleegt, des te duidelijker blijkt het, dat hypothetische beschouwingen over het wezen van den eigendom tot niets kunnen leiden. De verschillende vormen van eigendom zijn niets anders dan organen van het algemeene sociale leven; zij zijn anders in het Zuiden dan in het Noorden; zij zijn anders in een land, waar het industrialisme welig tiert, dan in een land, dat zich nog met de eenvoudigste productievormen vergenoegt. Temidden van een zoo veranderlijke grootheid als de menschenwereld kan natuurlijk ook het rechtsinstituut, dat men eigendom noemt, niet onveranderlijk blijven.

De eigendom komt bij voortgaande ontwikkeling telkens in nieuwe betrekking tot zaken en personen. Zoo ontstaan de verschillende wettelijk erkende rechten op stoffelijke goederen, zooals bezit, pacht, huur, bewaargeving enz. Het zijn alle slechts verschillende vormen om uit te drukken in welke betrekking de mensch tot verschillende zaken staat, m.a.w. in hoeverre hij er over kan beschikken. Maar terwijl bovengenoemde vormen het uitvloeisel zijn van het verkeer tusschen de burgers, is er nog een andere categorie van wijzigingen in de eigendomsrechten, die niet direct in verband staan met het maatschappelijk verkeer, maar des te nauwer samenhangen met de inrichting van het staatsgezag. Twee richtingen zijn daarbij vooral te onderscheiden. Vooreerst roept iedere Staat een met zijn wezen en samenstelling overeenkomenden eigendomsvorm in het leven. Naar de wijze, waarop de eigendomsrechten in een land zijn geregeld, kan men bijna zeker concludeeren tot zijn staatsvorm. In landen, waar slechts enkele standen invloed op het staatsbestuur uitoefenen, ziet men het recht dienstbaar gemaakt aan de belangen van die standen (gildestatuten enz.); in landen, waar het kapitaal een overheerschenden invloed heeft, is het recht zoo geregeld, dat die macht zich gemakkelijk verder kan ontwikkelen.

Maar het Staatsbestuur oefent ook nog langs anderen weg invloed uit op den eigendom, en wel voornamelijk door de verdeeling van lasten. Daardoor echter niet alleen; er wordt van Staatswege bijna geen enkele gewichtige maatregel genomen of hij is van invloed op de vermogensverhoudingen.

De macht van den Staat is dus ook in dit opzicht zeer groot, maar niet zoo willekeurig als men zich dat allicht zou voorstellen. De maatschappij als zoodanig zoekt steeds naar nieuwe vormen, die bevorderlijk kunnen zijn aan het doel: den grootst mogelijken rijkdom te verkrijgen met de minst mogelijke inspanning, en de Staat sanctioneert in den regel slechts wat de maatschappij reeds heeft voortgebracht.

Als regel mag men dan ook aannemen, - althans in landen waar

het volk meeregeert - dat geen verandering in de eigendomsrechten wordt gemaakt dan in het algemeen belang. Het publiek belang beslist in hoever beperking van den eigendom noodig is. Onbeperkt privaat eigendomsrecht is een contradictie. Overal vinden we dan ook beperking, zelfs in het rechtssysteem der Romeinen waarin het privaatrechterlijk element van den eigendom zoo op den voorgrond staat. Beperking vinden wij o.a. voor bepaalde zaken (wapens, vergift), voor bepaalde personen (Joden, vreemdelingen), voor bepaalde toestanden (oorlog), voor zekere beroepen (gevaarlijke industrie), voor zekere bronnen van eigendomsverkrijging (beperkte bevoegdheid om bij testament te beschikken), voor onroerend goed (gezondheidspolitie) enz. enz.

Wat is eigendom?

'Eigendom' - zegt onze wetgever(*) - 'is het recht om van eene zaak het vrij genot te hebben en daarover op de volstrektste wijze te beschikken, *mits men er geen gebruik van make*, *strijdende met de wetten of de openbare verordeningen*, *daargesteld door zoodanige macht*, *die daartoe*, *volgens de Grondwet*, *de bevoegdheid heeft*, *en mits men aan de rechten van anderen geen hinder toebrenge; alles behoudens de onteigening ten algemeenen nutte tegen behoorlijke schadeloosstelling*, *ingevolge de Grondwet.'*

Eigendom is derhalve ook bij ons het recht om over een zaak met volkomen vrijheid te beschikken, *voorzoover* die vrije beschikking niet verboden is. - Kortom, beperking is de grondtoon van elke eigendomsregeling; de vrijheid van het individu vindt haar grenzen in den wil van het volk, neergelegd in de wet. De wet beheerscht den individueelen wil en onderwerpt dien aan den algemeenen. Daarom spreekt het ook van zelf dat iedere belangrijke verandering in de industrieele verhoudingen ook eene verandering in de wetten tot regeling van den eigendom ten gevolge heeft; daarom is zelfs een ingrijpende wijziging in het eigendomsrecht noodzakelijk, indien het bestaande eigendomsrecht met den socialen toestand in strijd is geraakt.

Het is dus niet mogelijk à priori uit te maken, welke beperkingen van den privaten eigendom wenschelijk zijn, welke niet; maar evenmin is het mogelijk door de eene of andere theorie bij voorbaat uit te maken, dat gemeenschappelijk eigendom als zoodanig afkeuring verdient. De hoofdvraag is ook hier: door welke regeling is de ontwikkeling van het individu en van het geheel het best verzekerd?

Ook met betrekking tot dit onderdeel van het vraagstuk maakt Dr. Bela Weiss in zijn opstel, dat wij boven aanhaalden, eenige zeer behartigingswaardige opmerkingen.

'Omdat' - zoo schrijft hij - 'de voorwaarden voor algemeene ontwikkeling niet overal dezelfde zijn, zoo dient op den voorgrond gesteld, dat men *absoluut* noch voor den eenen, noch voor den anderen eigendomsvorm partij kan trekken. Daar ieder tijdperk in het leven

(*) Zie art. 625 B. Wetboek.

der volken zijn eigen bestemming heeft, zoo is het noodzakelijk, dat de eigendomsvormen daarmede gelijken tred houden. Ook is de opmerking niet overbodig, dat instellingen, welke op eenzijdige doctrines berusten, onmogelijk vrij kunnen blijven van schadelijke tendenzen. Privaat eigendom en gemeenschappelijk eigendom sluiten elkaar niet uit; in het algemeen kunnen tusschen beiden de volgende grenzen worden getrokken:

Privaat-eigendom moet alles zijn, wat direct moet dienen tot bevrediging van behoeften; gemeenschappelijk eigendom moet alles zijn wat voorwaarde is van algemeene welvaart. Alle zaken, welke noch tot de eene noch tot de andere categorie gebracht kunnen worden, zullen nu eens privaat-eigendom, dan weer gemeenschappelijk eigendom zijn. Bij de regeling zal de wetgever niet alleen steeds moeten denken aan rechtvaardigheid en nuttigheid, maar hij zal het ook moeten beproeven het verkeer en de afrekening zoo gemakkelijk mogelijk te maken.

Als doctrine zou men verder kunnen stellen, dat het privaat-eigendom in geen geval zóó uitgebreid mag zijn, dat het de vrijheid van het volk als geheel bedreigt; maar ook het gemeenschappelijk eigendom in geen geval zóó uitgebreid, dat het de vrijheid van het individu bedreigt. Binnen die grenzen heeft steeds verandering plaats; bij volken, waar het bewustzijn van solidariteit en gelijkheid doordringt, zal in het algemeen een streven zijn te ontdekken om privaat-eigendom te beperken; bij volken, waar de persoonlijkheid van het individu zich meer intensief doet gelden, zal daarentegen een streven zijn om de private eigendomsrechten uit te breiden. Bovendien zijn de nijverheidsvormen van grooten invloed op den eigendom. Zoo voert o.a. Grimm in zijn rechtsstudiën over de oudheid aan, dat bij volken, die hoofdzakelijk van veeteelt leven, het gemeenschappelijk eigendom het grootst moet zijn, dat daarentegen bij volken, die zich hoofdzakelijk met landbouw bezig houden, het privaat-eigendom zich ontwikkelt. Zoo is het een feit, dat bij eenvoudige nijverheidsvormen aan het gemeenschappelijk eigendom een veel grootere plaats kan worden toegekend dan in landen, waar handel en nijverheid zeer gecompliceerd zijn.

Het gaat daarom niet aan den een of den anderen eigendomsvorm absoluut te willen verwerpen. Wat vooreerst het privaat-eigendom betreft, zoo is het ontegenzeggelijk waar, dat die regeling voor landen met een zeer ingewikkelde en uitgebreide nijverheid bijzonder geschikt is, dat zij een krachtige prikkel is voor opwekking van de individueele werkzaamheid, en dat zij in groote mate dienstbaar gemaakt kan worden tot bevordering van het algemeen welzijn. Maar aan den anderen kant maken toch de bestrijders van het gemeenschappelijk eigendom zich aan groote overdrijving schuldig. Het is een dwaling te meenen, dat onder dit systeem het algemeen belang niet tot zijn recht kan komen, dat het den lust tot arbeid verzwakt, dat het uit den aard der zaak exploitatie van de vlijtigen door de luien, van de sterken door de zwakken ten gevolge moet hebben. Het systeem van gemeenschappelijk eigen-

dom gaat uit van de onderstelling, dat de opvoeding van de menschheid daarmede in overeenstemming is: is dat niet het geval, dan zal het zeer zeker geene goede resultaten kunnen opleveren; maar men vergete niet, dat ook het privaat-eigendom slechts dan die gezegende vruchten kan voortbrengen, waarop wij boven wezen, indien het met een goed stelsel van volksopvoeding gepaard gaat; zonder dat moet ook het systeem van privaat-eigendom ontaarden.

In het algemeen heeft steeds iedere theorie de voordeelen van haar eigen systeem overdreven, en de voordeelen van het systeem, dat er tegenover staat, te laag geschat. Zoo hebben de voorstanders van privaat-eigendom steeds de abstracte voordeelen van dat systeem hoog doen klinken, maar vergeten, dat ons privaat-eigendom, zooals het zich historisch heeft ontwikkeld en in ons recht is neergelegd, geheel andere tendenzen bezit. De voorstanders van het gemeenschappelijke eigendom daarentegen hebben in den privaat-eigendom alleen de zwakke zijde willen zien, zonder te bedenken, dat ook het gemeenschappelijk eigendom oorzaak kan worden van groote misbruiken en groote ellende.

Beslissend voor de beoordeeling van de practische uitvoerbaarheid van beide systemen schijnt het volgende: Uitsluitend privaateigendom is onmogelijk overal waar het individu nog slechts rechten heeft als lid van de familie en alleen als zoodanig wordt geacht; waar een dergelijke toestand voortduurt is de zelfstandigheid van het individu nog niet voldoende ontwikkeld om een scherpe scheiding te maken tusschen de deelen van het familievermogen, dat meestal door gemeenschappelijke occupatie wordt verkregen. Geheel anders wordt echter de toestand bij toenemende ontwikkeling. Naarmate dan de ruwe natuur meer op den achtergrond treedt, treedt het individu meer op den voorgrond. De betrekkingen, waarin de mensch geplaatst is tot de stof, worden dan meer gecompliceerd; de roerende goederen, de producten van den menschelijken arbeid, krijgen de bovenhand; het gebied der nijverheid beperkt zich niet meer tot de naaste omgeving, tot de familie of den stam, maar strekt zich zelfs uit van het eene werelddeel tot het andere; de individuen, die met elkaar in betrekking staan, zijn niet meer door banden van bloed of verwantschap aan elkander verbonden, zij staan als vreemden tegenover elkaar, hebben verschillende belangen, ongelijke behoeften en ongelijke vermogens. In zulk een stadium kan er uit den aard der zaak van goederengemeenschap geen sprake meer zijn.'

Het heeft den schijn alsof wij langzamerhand geheel van ons onderwerp zijn afgedwaald, maar toch ook niet meer dan den schijn. Immers, er is geen vraagstuk dat dieper in de sociale verhoudingen ingrijpt dan het vraagstuk van den eigendom. Van de regeling der rechten, daarop betrekkelijk, hangt het voor een goed deel af, of in een land zoowel het individu als het geheel, dat men maat-

schappij noemt, tot hun recht kunnen komen. De betrekkingen van de sociale groepen onderling, de wijze van productie, de verdeeling der politieke macht, de ontwikkeling in geestelijken en zedelijken zin - dat alles staat met de wijze van eigendomsvorming en eigendomsverkrijging in het naauwste verband.

Opmerkelijk is het dan ook, dat alle zoogenaamde socialisten, hoe hun voorstellen, plannen en organisaties overigens ook van elkaar mogen verschillen, in één opzicht vrij wel overeenstemmen, nl. dat zij allen in den een of anderen vorm vrij belangrijke beperking van het private eigendomsrecht wenschen door te drijven.

Om die reden vind ik het ook zeer verklaarbaar, dat Oppenheim indertijd zoo'n groot succes heeft gehad, toen hij de moderne economen van Eisenach met den naam kathedersocialisten bestempelde. Het moge ook in dit kamp de gewoonte zijn geworden om met zekeren afschuw te spreken van alles wat naar socialisme zweemt, te ontkennen valt het niet, dat mannen als Schmoller en Brentano meer quantitatief dan qualitatief van mannen als Rodbertus, Lasalle en Marx verschillen. Zoowel de kathedersocialisten als de socialisten willen - ik haal hier de eigen woorden van een kathedersocialist aan - ‘das Eigenthum in socialer Richtung entwicklen, kollective Eigenthumsubjecte schaffen, die Macht des Eigenthums über die besitzlosen Individuen verringern, den Einfluss des Eigenthums auf das Staatsleben in Gleichgewicht halten, die Quellen des persönlichen, vom Eigenthum unabhängigen Einkommens vervielfältigen, die Zahl der Eigenthümer vermehren.’

Nu zijn wel is waar de kathedersocialisten het met de socialisten geenszins eens over de beste middelen om in den maatschappelijken toestand verbetering te krijgen, maar - ik herhaal het - het verschil is meer quantitatief dan qualitatief. Beiden willen beperking van de eigendomsrechten, maar niet in gelijke mate en niet langs denzelfden weg. Terwijl de kathedersocialisten hervormingen willen op historische basis en in aansluiting aan den bestaanden toestand, willen de socialisten in meerdere of mindere mate een geheele verandering van stelsel, of althans een beperking van eigendomsrechten op zoo groote schaal, dat zij met een revolutie zou gelijk staan. Schmoller staat evenver van den schrijver van ‘Le Peril social devoilé’ als een doctrinair liberaal in ons parlement van een volbloed conservatief afstaat.

Zeer verklaarbaar is ondanks dit alles de heftige bestrijding, die vooral in Duitschland de socialisten van de zijde der kathedersocialisten - en ook omgekeerd - ondervinden. De kathedersocialisten moesten wel blind zijn om niet in te zien dat hunne vijanden hun verwantschap met het socialisme exploiteeren om hun werk verdacht te maken - en het is voor hen plicht van zelfbehoud tegen die verdachtmaking een dam op te werpen. Want verdachtmaking blijft het, ook al geeft men toe dat zelfs de socialisten pur sang niet zulke gevaarlijke wezens zijn als zij in den regel in de wetenschappelijke (?)

werken van het doctrinarisme worden voorgesteld. Een feit toch blijft het, dat het socialisme - zoowel om de onbekooktheid der plannen waarmede de meeste socialisten zijn voor den dag gekomen als om de leugens, die er door mannen van het gezag van verteld zijn - een zeer slechten naam heeft. Socialisme - revolutie - brandstapel en commune - al die woorden worden in het slechte deel van de dagbladpers door elkaar gebruikt als vuurwerk om de bezitters vrees aan te jagen.

De socialisten hebben een breeden rug. Er geschiedt niets in ons wereldrond of deze zondebokken worden er voor aansprakelijk gesteld. Is er malaise in de industrie, de socialisten hebben het gedaan; gaat de handel achteruit, de socialisten zijn de schuldigen.

En zelfs een staatsman als Bismarck doet daaraan mee. Zijn rede van 6 Februari 1876 is niets anders dan een welsprekende exploitatie van het sociale spook. Aan de socialisten gaf hij de schuld, dat de Duitsche industrie niet meer met de Fransche kon concurreeren, omdat zij 1° eene onnatuurlijke loonsverhooging hadden doorgedreven, 2° door verwachtingen op te wekken, die toch nooit konden worden vervuld, de werklui van hun arbeid hadden vervreemd!

Op die wijze meent Bismarck te kunnen ‘devoiler le peril social’. Maakt hij zich aan mindere eenzijdigheid schuldig dan de socialist, die alle ellende aan het egoïsme der bezittende klassen toeschrijft?

Het socialisme is zelfs in Duitschland nog een kleine macht. Bij de stembus schijnt het alvermogend, maar van de 15 socialistische leden van den Rijksdag zouden er waarschijnlijk geen 5 gekozen zijn indien alleen volbloed socialisten de candidaten dier richting hadden gesteund. Maar in Duitschland weet men zeer goed, dat dit niet het geval is; duizenden gegoede burgers, die zelf meelachen over de socialistische dweperijen, brengen toch hun stem uit op een Bebel of een Liebknecht, maar alleen als protest tegen het tegenwoordige antiliberale regeeringsregime.

Doch al ware het socialisme tienmaal zoo sterk als het werkelijk is, de beschuldigingen van Bismarck zouden even ongerijmd blijven. Om loonsverhooging uit te lokken behoeft de werkman geen socialist te zijn. De groote Bismarck kan er zeker van zijn, dat de conservatieven naar zijn hart er evenzeer aan meedoen. Bovendien is de bewering, dat de loonen in Frankrijk zooveel lager zijn, zoo algemeen gesteld, zeer zeker onjuist.

Nog vreemder is de tweede beschuldiging. De Duitsche werklieden zouden minder goed werken omdat de socialisten hun hoofden op hol gebracht hebben! Duizend gulden voor één industrieel, die het gelooft! De groote meerderheid der werklieden weet in Duitschland nog evenmin als in Nederland wat men eigenlijk wil. En de meesten zullen, al hebben ze ook den vorigen avond de prachtigste socialistische speech hooren afsteken, er den volgenden dag bij hun werk volstrekt niet meer aan denken. Bismarck had die tirade tegen de socialisten dus ge-

rust achterwege kunnen laten. Indien hij echter gewild heeft, dat men op zijn gezag dat thema verder zou uitwerken, dan heeft hij zijn doel bereikt. Sinds dien tijd herhalen alle doctrinairen in koor, dat de socialisten de oorzaak zijn van den nationalen rampspoed.

Na deze uitweiding over de socialisten in 't algemeen komen wij terug tot onzen socialist par excellence, die zich aanmeldt als schrijver van ‘Le péril social devoilé’.

Zonderlinger boek heb ik in langen tijd niet onder de oogen gehad. Het krioelt van scherpzinnige opmerkingen en wetenswaardige historische bijzonderheden, maar tevens van platte orthodoxe en langdradige socialistische bespiegelingen. Op de eene bladzijde toont X - zoo zullen wij gemakshalve den anonymen socialist maar noemen - zich een meester in de critiek; op een volgende bladzijde vervalt hij in zóó krasse overdrijving, dat men lust krijgt de lezing te staken.

Bijna 400 van de 476 pagina's zijn gewijd aan critiek van bestaande toestanden en ‘liberale’ stelsels. In den regel zijn de socialisten sterker in 't afbreken dan in 't opbouwen - en ook met X is dit het geval. Het moge hem al niet gelukt zijn velen te overtuigen dat het in toepassing brengen van zijn plan van maatschappelijke organisatie - waarover later - de wereld gelukkig zal maken, zeer zeker is het hem gelukt aan te toonen dat ook de thans in Europa vrij algemeen aangenomen organisatie in velerlei opzicht gebrekkig is.

Terwijl Bismarck en allen, die zijn staatkunde zijn toegedaan, uitsluitend de socialisten aansprakelijk stellen voor de niet te miskennen malaise, werpt X alle schuld op het zedenbederf en het egoïsme der regeerende klassen, die de wetten aan hun belangen ondergeschikt maken. Eenzijdigheid dus aan beide kanten, maar verzwijgen mag ik het toch niet, dat naar mijne meening de socialisten althans het vermoeden van waarheid voor zich hebben, indien zij op grond van de langdurige en herhaalde crisissen, die onder de bestaande orde van zaken plaats vinden, de overtuiging uitspreken dat er aan die zoogenaamde ‘natuurlijke’ regeling nog wel het een en ander hapert. Het is mogelijk, ja zelfs zeer waarschijnlijk, dat het vooral niet beter zou gaan indien eens hun eigen radicale, socialistische plannen in uitvoering kwamen, maar zoolang daarvan nog in het geheel geen sprake en de invloed van het socialisme nog zoo luttel is, kunnen de voorstanders van het individualistische regime, die de maatschappij naar hun eigen model hebben kunnen plooien, zich niet aan de verantwoordelijkheid voor den gang van zaken onttrekken.

Er heerscht in de laatste jaren, vooral in die landen waar het moderne industriesysteem tot groote ontwikkeling is gekomen, niet onder de socialisten alleen, ook niet alleen onder de werkende klassen, maar onder alle standen, die met handel en nijverheid in verband staan, een steeds toenemende ontevredenheid, zoodat zelfs in kringen, die zeker niet als

staatsgefährlich gebrandmerkt kunnen worden, de vraag aan de orde komt of wij wel op den goeden weg zijn. Stilstand in de industrie, kwijnende handel, verlaagde loonen, bankroeten en zwendelarijen, verslapping van de zedelijke banden - ziedaar de algemeene klachten, die men bijna overal hoort aanheffen.

In zulk een tijd is het plicht alle ernstige bezwaren en grieven, die tegen onze maatschappelijke organisaties worden aangevoerd, aandachtig te overwegen, ook al komen zij van de zijde van mannen, die er rond voor uitkomen, dat zij met haat en wrok tegen onze sociale instellingen zijn vervuld.

Het zou mij te ver voeren bij alle door X aangevoerde grieven stil te staan, maar op enkele wensch ik toch de aandacht te vestigen.

Een lezenswaardig hoofdstuk is o.a. ‘La fausse philanthropie’. Het is maar al te waar, er is veel valsche philanthropie. ‘Je voyais’ - schrijft X - ‘que ceux qui donnaient aux pauvres n'etaient pas ceux qu'on croyait, et à qui l'on voyait l'argent à la main, mais bien les malheureux sur qui cet argent avait eté prelevé, et qui le donnaient a d'autres miserables, les utiles intermédiaires de ces sortes d'opérations, parait il.’

Wie onzer heeft niet meermalen hetzelfde gezien? Wie kent niet de schijnheiligen, die in het openbaar voor mild doorgaan en voor die reputatie duizenden 's jaars overhebben, maar op hun fabriek of boerderij hun arbeiders bijna geen droog brood gunnen? Wie kent niet dat andere species, dat hun omgeving door kostbare partijen en schitterende cocottes verblindt, maar ten koste van ongelukkigen, die op straffe van weggejaagd te worden van 's morgens vroeg tot 's avonds laat als slaven worden gedrild?

‘Des gens, qui poussent les abus de la proprieté’ - wie zal aarzelen die uitspraak te onderschrijven? - ‘sont les plus dangereux des habitants d'un pays et ce sont ceux-ci qui sèment, developpent et fortifient le péril social’!

In krasse taal, maar helaas! niet altijd onverdiend kastijdt X het zedenbederf in de hoogere standen. Met kracht trekt hij te velde tegen de prostitutie, die z.i. niet met goed gevolg bestreden kan worden zoolang de tegenwoordige eigendomsverhoudingen voortduren; in de opeenhooping van de rijkdommen in weinige handen ziet hij de voornaamste bron zoowel van de lichtzinnigheid der meergegoeden als van de ruwheid en verstomping der lagere klassen. Dikwijls is hij onrechtvaardig in zijn absolute veroordeeling, maar er is toch in zijn beschouwingen een kern van waarheid, die niet uit het oog mag worden verloren.

De ‘liberalen’ moeten het voornamelijk bij hem ontgelden, en onder liberalen verstaat hij zoowel de conservatieven als de radicalen en democraten, die z.i. allen van dezelfde beginselen uitgaan en hun organisatie trachten te verdedigen door een pasklaar gemaakt systeem van economie politique.

Mij is het echter altijd voorgekomen, dat de socialisten het minst van allen reden hebben zich over de orthodoxe economen te beklagen, want hoe strenger de orthodoxie aan haar economische hypothesen vasthoudt, des te meer zal het socialisme veld winnen. Was niet zelfs de groote kracht van een genie als Lasalle daarin gelegen, dat hij het zinledige der doctrinaire phraseologie zoo duidelijk wist aan te toonen, dat zelfs het volk hem verstond en begreep? En is eenmaal aangetoond dat onwaar is wat een groot deel der bezittende klassen als de éénige waarheid verkondigt, dan kan het talentvollen volksleiders niet moeilijk vallen om tegen het bezit een leger te organiseeren, groot genoeg om de regeerende klassen schrik aan te jagen.

Het socialisme - zeide onlangs een kathedersocialist - leeft van de economische ketterijen zijner felste tegenstanders, en er is werkelijk in dat woord veel waarheid. Zoolang de officieele wetenschap, gepatrocineerd door de gouvernementen, zich krampachtig blijft vasthechten aan gevaarlijke hypothesen, waarmede de werkelijkheid spot, - tot zoolang zal ook het gezond verstand tegen elke organisatie, welke daarop is gebaseerd, in opstand komen.

En de aanvallen tegen de bestaande organisatie zouden nog veel talrijker en veel krachtiger zijn, indien niet bijna overal de invloed der doctrinairen getemperd werd door den invloed van practische staatslieden. De wetten zijn gelukkig in den regel minder hard dan de schroffe theorieën. De orthodoxe economie moge leeren, dat ieder, die zijn eigenbelang behartigt, ook het meest werkzaam is ten nutte van het algemeen(*), in de wet vindt men tal van voorschriften die geen andere strekking hebben dan de nadeelige gevolgen van het eigenbelang te temperen. De doctrinair moge op apodictischen toon verzekeren, dat de stoffelijke welvaart door belemmering van het ruilverkeer nooit kan gebaat worden(†), in de practijk is men wel genoodzaakt geweest juist in het belang der *algemeene* welvaart ook hier beperkingen te stellen. De theoreticus moge volhouden, dat de privaat-eigendom op de natuur is gebaseerd en niet beperkt kan worden zonder de ontwikkeling te schaden, de practijk staat aan het privaatrechterlijk element van den eigendom niet meer ruimte toe dan met het algemeen belang vereenigbaar is.

X ziet dat verschil tusschen theorie en practijk te veel over het hoofd; vandaar zijn eenzijdigheid bij de beoordeeling van actueele toestanden; voor het goede in den maatschappelijken toestand heeft hij geen oog; een kleine vlek neemt onder de bewerking van zijn pen reusachtige proportiën aan.

Dat is zeker een groote fout; maar al maakt hij zich bij het schetsen der maatschappelijke kwalen aan overdrijving schuldig, zóóver gaat hij niet dat hij desnoods met geweld van wapenen zijn plannen zou willen

(*) Zie Handboek van Prof. Vissering.
(†) Zie Handboek van Mr. Pierson.

doordrijven. Alleen door overtuiging en passieven tegenstand meent hij dat ten slotte de arbeid een einde zal kunnen maken aan de voorrechten van het kapitaal(*).

Van den republikeinschen regeeringsvorm verwacht hij voor zijn ideaal even weinig als van het algemeen stemrecht. Het algemeen stemrecht is z.i. een ongerijmdheid zoolang de groote massa nog zoo laag staat in ontwikkeling; de republiek vindt in hem een tegenstander, omdat ze volstrekt niet meer waarborg geeft dan eenige andere regeeringsvorm, dat de rechtvaardigheid zal worden betracht, en aan den anderen kant onophoudelijke wijzigingen in het ambtenaarspersoneel en onophoudelijke politieke intriges meer dan eenig ander regeeringssysteem op de geleidelijke ontwikkeling der maatschappelijke krachten een nadeeligen invloed uitoefenen.

Maar ook het Christendom vindt bij X geen genade. Het hoofdstuk, aan de christelijke moraal gewijd, is ongetwijfeld het oppervlakkigste van alle. Het moge waar zijn, dat de in de gewijde schrift aangeprezene volledige onderwerping, zelfs aan den schandelijksten tyran, *omdat* hij drager is van het gezag - niet wel strookt met onze moderne begrippen van vrijheid en menschenwaarde; het moge waar zijn, dat vooral in het laatste tijdperk van het gedemoraliseerde Romeinsche keizerrijk de christelijke banierdragers maar al te dikwijls met de christelijke moraal hebben getransigeerd - dit alles neemt toch niet weg, dat onze maatschappij er geheel anders zou uitzien, indien de zuivere christelijke beginselen meer in de zeden en instellingen der volken waren doorgedrongen. De woede van X tegen het Christendom begrijpen wij des te minder, omdat *zijn* moraal: wat gij niet wilt dat u geschiedt doe dat ook aan een ander niet, hem juist met grooten eerbied moest vervullen voor Jezus den Nazarener, die datzelfde reeds verkondigde in een tijd, toen algemeene broederliefde, die niet vraagt naar geloof of nationaliteit, nog een onbekend woord was.

De feiten, door X aangehaald, bewijzen niets, omdat hij met elkaar verwart de zuiver christelijke moraal, en de wijze, waarop steeds het christendom is geëxploiteerd geworden. Dat er zijn, die roepen Heere! Heere! maar ondertusschen slaven zijn van hun hartstochten - leiders, die verkondigen dat de goede werken wel kunnen gemist worden indien

(*) On se demandera naturellement - zoo schrijft hij - par quelles voies ces conclusions pourraient passer dans la pratique. Il n'y a qu'une voie conforme à la morale: c'est la propagande pacifique de ces theories nouvelles. Elles doivent tendre à conquérir le salarié et le patron, le propriétaire et le non-propiétaire, par la discussion: elles ne peuvent donc aboutir en fait que par l'assentiment de la majorité. Si legitimes que soient ces revendications, elles doivent d'abord être comprises et voulues par les salariés: il ne suffit pas qu'un petit nombre d'entre eux les réclame, il faut que leur nombre enferme la majorité des habitants du pays. La conviction que ces revendications sont conformes à la morale, n'autorise personne à l'emploi de la force pour contraindre les autres à s'y soumettre: car la conviction que ces revendications sont absolument justes, doit venir dans l'esprit des autres hommes par la discussion, et c'est spontanément, c'est selon les lumières de leur raison qu'ils doivent y être entrainés.

slechts het geloof in voldoende mate aanwezig is - wie zal het ontkennen? Maar zou Christus, indien hij nog leefde, niet de eerste zijn om over die schijnheilige vromen het anathema uit te spreken?

X wil een moraal, niet op religie, maar op natuurphilosophie gegrond. M.i. een illusie, die noodzakelijk op teleurstelling moet uitloopen. *Niet*, dat het onmogelijk is om door philosophische studiën tot een moraal te komen, even christelijk als de christelijke moraal zelf - maar *zeer zeker* is dat onmogelijk voor de groote massa met weinig beschaving en weinig ontwikkeling. Zij, die het volk meenen te kunnen verheffen door hun den godsdienst te ontnemen, laden een groote verantwoordelijkheid op zich.

Wij weten nu hoe X over het bestaande denkt; thans wenschen wij een oogenblik stil te staan bij hetgeen hij er voor in de plaats wil geven.

In beginsel staat hij niet zoover van de orthodoxe economen af als men dat wel zou meenen. Er zijn ook doctrinaire socialisten, en daaronder behoort onze X. Evenals b.v. een Jean Baptiste Say of een Frederic Bastiat wil hij de maatschappij organiseeren overeenkomstig de eischen der menschelijke natuur; het verschil loopt alleen over het wezen dier menschelijke natuur en over de maatregelen, die noodig zijn om die natuur tot haar recht te doen komen.

Doctrinairen als de schrijver van ‘Le Peril social devoilé’ miskennen de individualiteit, en willen de vrijheid zóó beperken en de rechten van het privaatbezit zóó inkorten, dat de prikkel van het eigenbelang aan de maatschappij weinig kwaads, maar ook weinig goeds meer berokkenen kan.

De hervormingen, door X voorgesteld, zijn in hoofdzaak de volgende: *a* geheel verbod om rente te ontvangen van het uitgeleende kapitaal of huur van huizen en landerijen; *b* gelijkheid van loonen; *c* verplichte participatie in de winst; *d* verplicht onderwijs op den grondslag eener natuurlijke moraal.

Al die maatregelen acht hij noodig om een einde te maken aan, wat hij noemt, ‘het leven van eens anders arbeid.’ Zijn groote grief tegen de thans bestaande organisatie is daarin gelegen, dat duizenden, die niet werken, volop genieten al wat de aarde te genieten geeft, terwijl daarentegen van de millioenen loontrekkende arbeiders slechts weinigen voor hun arbeid zóó worden beloond, dat zij zich weelde kunnen veroorlooven, duizenden en duizenden zelfs aan het allernoodigste gebrek hebben. De oorzaak van die stuitende ongelijkheid en gunstige positie van het kapitaal is z.i. aan niets anders te wijten dan aan de rechten, het kapitaal bij de wet toegekend. Een rechtvaardige wet moet uitgaan van het standpunt, dat de arbeid recht heeft op het product van den arbeid; maar dat beginsel hebben de bezittende klassen uit egoïsme geheel over boord geworpen door aan de kapitalisten toe te staan in den vorm van rente, interest en huur de arbeiders, die

feitelijk gedwongen zijn zich in dienst van het kapitaal te stellen, te exploiteeren. Daarom is een geheele omkeering in de maatschappelijke verhoudingen noodzakelijk. Alleen hij, die meewerkt in de maatschappelijke productie, moet meedeelen in de resultaten dier productie. Wil een kapialist zijn vermogen niet verteren, maar productief maken, welnu, hij richte een industrieele onderneming op, stelle zich met arbeiders in betrekking en werke! Is hij daarvoor te lui, hij heeft het aan zich zelf te wijten; op eens anders arbeid moet hij niet kunnen teren. Leent hij zijn geld uit, dan kan hij slechts aanspraak laten gelden op teruggave van het volle bedrag, maar ook geen cent meer. Al wat hij meer vordert is roof.

Zóó ongeveer luidt het betoog van onzen socialist. Vast is hij overtuigd, dat zijn beginselen binnen korteren of langeren tijd overal zullen zegevieren.

Ik deel die overtuiging niet. Welke hervormingen in den loop der tijden bij gewijzigde maatschappelijke toestanden en verhoudingen noodig zullen worden, is moeilijk te voorspellen; maar hoeveel rampen de misbruiken van het crediet ook over Europa hebben gebracht, moeilijk kan ik mij toch voorstellen dat er een tijd zal komen waarin het wenschelijk kan zijn met de misbruiken ook het crediet zelf af te schaffen. Ik zeg afschaffing van het crediet, want afschaffing van alle rente en huur zou natuurlijk met afschaffing van alle crediet gelijk staan. Voor geldleeningen zonder rente zou de ambitie niet bijzonder groot zijn.

Het crediet is een zeer scherpsnijdend werktuig, waarmede kinderen - en er zijn ook onder de groote menschen nog kinderen genoeg - zich deerlijk kunnen bezeeren, en dat vooral in de handen van misdadigers zeer gevaarlijk kan worden. Maar datzelfde werktuig kan, bij verstandig gebruik, der Maatschappij tot zegen zijn. En zou het nu een verstandige politiek zijn uit vrees voor misbruik ook het gebruik zelf te verbieden?

De zwendelarijen die met de reusachtige uitbreiding van het crediet in naauw verband staan, de overproductie met haar malaise in de industrie, die door misbruik van het crediet mogelijk is gemaakt, de vernielende oorlogen, waartoe Krupp veel minder bijdraagt dan de bankiers - dat alles, en nog veel meer, mag ons niet blind maken voor het feit dat niet alleen duizenden, ja honderdduizenden grootsche en nuttige ondernemingen door het crediet mogelijk worden gemaakt, maar dat zelfs de hedendaagsche beschaving ondenkbaar is zonder credietverstrekking. Men denke zich het crediet weg, en verdwenen zijn onze trotsche handels- en industrieele inrichtingen, verdwenen evenzeer de spoorwegnetten, die het wereldverkeer zooveel vergemakkelijken, verdwenen zelfs het grootste aantal onzer liefdadige gestichten, musea, hoogescholen enz. enz.

Neen, wij kunnen het crediet niet meer missen zonder een grooten stap achteruit te doen op den weg der ontwikkeling, maar wel is de

Staat verplicht veel krasser dan tot heden het geval was tegen de misbruiken van het crediet te velde te trekken. Zou er niet eenig verband zijn tusschen het feit dat er in die richting nog zoo weinig wordt gedaan en den grooten invloed der beursspeculanten?

Het denkbeeld om in kapitaalsrente niet anders te zien dan berooving van den arbeid is volstrekt niet nieuw. Er bestaat over dat onderwerp een uitgebreide litteratuur; maar hoe scherpzinnig de quaestie ook uit een socialistisch oogpunt is uiteengezet, mij is het tot heden niet gelukt in die redeneering iets anders te zien dan een gevaarlijke paradox. Waarom - blijf ik vragen - is het onbillijk dat de arbeider, die van mij kapitaal leent waardoor hij zijn arbeid en mischien dien van anderen productief kan maken, mij voor dien dienst betaalt? Waarom zou de eene dienst - het geven van nuttigheid aan de stof - wel, en de andere dienst - het beschikbaar stellen van kapitaal om den arbeid gemakkelijker te maken - niet betaald mogen worden?

Het is volkomen juist, dat het kapitaalbezit onder een onbillijke wetgeving met kapitalistische tendenzen, voor den arbeid een vloek in plaats van een zegen kan worden, maar dit kan en moet een reden zijn om die kapitalistische tendenzen uit de wetgeving weg te nemen, *niet* om aan den arbeid uit weerwraak de volstrekte heerschappij te verzekeren over het kapitaal.

M.i. geeft dr. Weiss, wiens opstel ik boven reeds meermalen aanhaalde, den juisten weg aan om geleidelijk hervorming tot stand te brengen in de maatschappelijke verhoudingen. ‘Onze tijd - zoo schrijft hij - is verplicht sociale rechtsvormen in het leven te roepen, welke in de plaats kunnen treden van de zuivere individualistische instellingen. Ook het egoïstische, aan het publiek belang vijandige eigendom, dat in lijnrechte tegenspraak is met alles wat de geschiedenis ons leert, moet verlaten, en in die richting ontwikkeld worden, dat het, zonder de individueele rechten aan te randen, drager wordt van het sociale leven. Gedurende alle eeuwen heeft de eigendom ook een sociale roeping te vervullen gehad; in de middeleeuwen was het eigenlijk niets anders dan het loon, voor diensten, aan den Staat bewezen; altijd is het in meerdere of mindere mate ondergschikt geweest aan staatkundige doeleinden; altijd is er naar gestreefd om te grooten eigendom te beperken; altijd heeft men erkend, dat het staatsbelang meebrengt dat ook de lagere klassen eigenaars zijn. De sociale band, die alle burgers verbindt en zonder welken ontwikkeling van “culturleben” onmogelijk is, maakt, wat de Duitschers noemen, dat bij de regeling der private eigendomsrechten toch steeds op het algemeen belang moet worden gelet, en zelfs in het stadium, waarin wij thans leven, een stadium waarin de egoïstische nijverheidsvormen tot hooge ontwikkeling zijn gekomen, kan men zich daaraan niet geheel onttrekken.’ Voornamelijk zal men met het oog op de wenschelijkheid om de eigendomsvormen tot hoo-

gere ontwikkeling te brengen in den tegenwoordigen tijd de volgende regelen in acht moeten nemen:

1°. De eigendom moet meer en meer teruggebracht worden tot den arbeid. Daarom is de Staat verplicht de mogelijkheid om ook op andere wijze eigendom te verkrijgen te beperken; de Staat moet door goed onderwijs den arbeiders de gelegenheid openen een grooter aandeel te krijgen in de productie; verder moet hij de vorming ook van kleine kapitalen bevorderen en alles doen wat in zijn vermogen is om in alle standen den arbeidslust op te wekken.

2°. De overdracht van eigendomsrechten moet zoo gemakkelijk mogelijk gemaakt worden. Daarom moet alles vermeden worden wat het verkeer belemmert; de hooge invoerrechten en accijnsen moeten afgeschaft; het rechtswezen verbeterd, de kostbare en lastige rechtsformaliteiten geschrapt worden.

3°. De Staat moet alles doen wat in zijn vermogen is om te voorkomen dat de klove tusschen arm en rijk steeds grooter wordt. Tot dat einde moet de Staat zelf zijn huishouding zoo zuinig mogelijk inrichten, niet te veel centraliseeren, geheel breken met het stelsel van priveleges en monopolies, de lagere klassen niet belemmeren in haar streven om vooruit te komen, en zich wel degelijk bemoeienmet de ontwikkeling van alle staatsburgers;

4°. De eigendom moet drager van plichten worden. De sociale beteekenis wordt tegenwoordig te veel miskend; het staatsonderwijs moet het opkomende geslacht ook in dit opzicht met een beteren geest bezielen.

5°. De regeling der eigendomsrechten moet op een zedelijken grondslag berusten. Alle bedrijven, die schadelijk of onzedelijk zijn, alle verkwistingen, die ook in haar gevolgen verderfelijk zijn, moeten worden tegengegaan. Alleen die eigendom moet geëerbiedigd worden, die op eerlijke, fatsoenlijke wijze is verkregen. De zucht om te pronken moest reeds in de jeugd worden tegengewerkt.

6°. De macht van den eigendom over den Staat en over de individuen moet ingekort worden. Een billijke verdeeling der staatsburgerschapsrechten, een verstandige inrichting van de huishouding van den Staat zijn de beste waarborgen, dat de Staat niet onder den invloed komt van de groote kapitalen. En tot verzekering van de vrijheid van het individu is vooral noodig: *a* het in het leven roepen van voorwaarden, die het ook den zwakke mogelijk maken zich op te heffen; *b* eene groote mate van onpartijdigheid bij het nemen van maatregelen, tot bevordering der algemeene welvaart; *c* een regeling der arbeidersverhoudingen in overeenstemming met den tegenwoordigen toestand der industrie.

7°. De vorming van familiegoed moet bevorderd worden, omdat daardoor meer kans ontstaat dat alle leden der familie hun positie zullen kunnen blijven handhaven. De collectieve eigendom moet uitgebreid worden tot bevordering van algemeene doeleinden. Indien er hier of

daar groot gebrek is aan kapitaal moet de Staat tijdelijk hulp verschaffen. De prikkel om kleine kapitalen te vormen moet worden aangewakkerd door gelegenheid te openen om ze voordeelig te beleggen.'

Tot zoover Dr. Weiss.

Mij komt het voor, dat door hem met korte trekken duidelijk is aangegeven, in welke richting de maatschappelijke hervormers van den tegenwoordigen tijd zich hebben te bewegen.

Er ligt ongetwijfeld ook in deze voorstellen iets socialistisch, maar welk *ernstig* onderzoeker van de maatschappelijke verschijnselen zal durven beweren, dat er in het socialisme niets goeds te vinden is?

Ook ditmaal beroep ik mij op Prof. Quack. 'Als ik in deze afgeloopen winteravonden' - zoo schreef de Utrechtsche hoogleeraar onlangs in zijn voorrede op zijn boek over Saint Simon en Fourier - 'in stille rust de bladzijden van al die zoo heftig uitgescholden en zoo kras vervloekte boeken omsloeg, kwam niet zelden onder het lezen de gedachte bij mij op, dat zeer dikwijls slechts oppervlakkig onderzoek tot zoo luidruchtig en zoo beslist vonnis aanleiding had gegeven. Levendiger werd mijn overtuiging, dat de economische stroomingen onzer eeuw wellicht een breeder en ruimer golfslag hadden kunnen verkrijgen, wanneer alle ontwikkelde kringen hadden kunnen goedvinden van de denkbeelden van Saint Simon en Fourier ernstig kennis te nemen in plaats van ze te bespotten of eenvoudig aan de lagere klasse ten buit over te laten.'

Het werk van den onbekenden schrijver van 'Le peril social devoilé' is zeker in de verste verte niet te vergelijken met de doorwrochte studiën, waaraan mannen als St. Simon en Fourier hun leven hebben gewijd - maar ook in deze socialistische geloofsbelijdenis wordt onder vele paradoxen menige waarheid verkondigd, waarmede onze individualistische eeuw haar voordeel kan doen. Ook dit boek bevat een scherp protest 'tegen den duidelijk en duidelijker opkomenden eeredienst van het Gouden Kalf, tegen de uitsluitende heerschappij van de *Beurs*.'

Men moet een onverbeterlijk optimist zijn om in het Europa der negentiende eeuw dergelijke protesten overbodig te achten!

Den Haag, Sept. 1877.

Een oud leeraar bij het Midd. Onderwijs.

Voor vergetelheid bewaard.

Het Brielsche Archief. Geschied- en letterkundige na-oogst door H. de Jager, Lid van de Maatschappij der Ned. Letterkunde te Leiden. Eerste stuk. Utrecht, J.L. Beijers, 1876.

Wie in ons vaderland Archieven bezoekt, wordt wel eens in meer

dan één opzicht in zijne verwachting te leur gesteld. Onder anderen komt hem voor, dat hij er niet vindt wat hij kon hopen er niet te vergeefs te zullen zoeken. Somwijlen is dit het gevolg van rampen, die de plaats, waar ze zich bevinden, getroffen hebben, maar somwijlen ook daarvan, dat zij door de onverschilligheid of de baatzucht van hen, aan wier zorg zij waren toevertrouwd of ook van anderen, verloren van hetgeen zij eenmaal bezaten.

Ten aanzien van het Brielsche Archief - de heer De Jager deelt dit in zijn 'Voorbericht' mede - is ten jare 1814 in de vergadering van burgemeesters en vroedschappen, als een algemeen bekend feit vermeld, dat tijdens de toen laatstverloopen jaren 'vele van der Stads- en der Secretarie-archieven en papieren en daaronder hoogstwaarschijnlijk vele van het grootste aanbelang voor de stad en derzelver Godshuizen waren verkogt of vernield geworden.'

Gelukkig nog, dat er belangrijks restte, zoodat de heer De Jager het plan kon vormen een en ander uit het Brielsche Archief aan in zulke dingen belangstellenden in wijder kring bekend te maken.

Het eerste der stukken, waardoor hij zijn plan volvoert, behelst, behalve een paar 'Bladvullingen,' ééne verhandeling: 'Geschiedenis van de Brielsche Courant der vorige eeuw' met een zestal bijlagen en voorts als afdrukken van bescheiden: 'Drie brieven van Elizabeth van Gorlitz'; 'brief van Theophilus Rijckewaert'; 'Brielsche keuren van het jaar 1405' en: 'Sententie ende remissie voor die van den Brijele van zekere overdaet bij den schutters gedaen ant convent van Sint Catharinen,' met twee bijlagen. Behalve den laatste worden de afdrukken door een inleidend woord voorafgegaan.

De 'Geschiedenis van de Brielsche Courant' (1786-91) maakt bekend met veel merkwaardigs van de journalistiek in die onrustige jaren. Een gedeelte van dat merkwaardige: de heftige toon, waarin dit en dat gesteld werd, zoodat er van hier en van elders klachten over inkwamen bij de Brielsche regeering, doet ons zien, dat wij in eene eeuw in dit opzicht veel vooruitgegaan zijn, daar onze journalistiek met geringe uitzondering door den waardigen toon, dien zij zich eigen maakte, op lof aanspraak heeft.

Eene vraag zij mij veroorloofd: bladz. 2 spreekt de schrijver van een verzoek der Gecommiteerde Raden van de Staten van Holland en Westfriesland aan Burgemeesters en Regeerders van Brielle, dat zij den verkoop en de uitreiking der 's Gravezandsche Courant in hunne stad en hare jurisdictie mochten tegengaan. Zij, die de vergadering, waarin dit verzoek ter tafel kwam, bijwoonden, namen het voor notificatie aan 'in hope dat eens alle instantien door de heeren deser Stads gedeputeerden ter vergadering van hun Edele Groot Mogende ter hooggem. vergadering gedaan, van dat gewenscht effect zouden zijn, dat alle licentieuse geschriften, van wat aard ook en niet anders dan tot animeering der gemoederen aanlijding gevende, finaal mogten worden

verboden.' Hierop laat de heer De Jager volgen: 'van mannen, welke notuleeren lieten dat die hoop hen bezielde, was niet te denken of te verwachten, dat zij weldra onder hunne protectie een blad zouden laten verschijnen, waarvan te voorzien was, dat het aanleiding zou geven tot animeering der gemoederen. En toch, wat men niet kon verwachten of denken, geschiedde.' Ware niet eene verklaring ervan op hare plaats geweest nadat het feit genoemd was?

Vóór de 'Drie Brieven van Elisabeth van Gorlitz' bespreekt de heer De Jager een bericht en eene aanteekening van Van Alkemade. Het eerste behelst, dat Elisabeth in het jaar 1427 Vrouw van Voorne werd; de laatste, dat Jonker van der Hoeven in de MS Handvestkronijk dit getuigt, doch dat het aan bedenking onderhevig is, of zij niet aanstonds na het overlijden van haren man (Hertog Jan van Beieren) en dus in 1424 hem opgevolgd zij. Terecht wijst de heer De Jager op den eersten der medegedeelde brieven als bewijzende, dat er nopens een vroeger optreden van Elizabeth, als vrouw van Voorne, geen twijfel bestaan mag. Wil men intusschen nog meer bewijs, dan kan daartoe strekken de brief van Elizabeth, gedagteekend St. Martijnsdag 1425, waarbij zij Frank van Borselen tot ruwaard van het Land van Voorne aanstelt: 'want wij', zegt zij, 'een stucke tijts outlandich moeten sijn'. (Zie den *Codex dipl. Neerl.,* uitgegeven door 't Hist. Gen. te Utrecht Ser. II, D. I, Afd. I, bladz: 134 vlg:). Wel schrijft Wagenaar (*Vaderl. Historie* D. III, bladz. 516): 'Jan (van Beieren) nu, met Elizabet van Luxemburg huwende, hadt haar aan deeze Heerlijkheid (van Voorne) verlijftogt. Doch na zijn afsterven, liet Filips haar niet toe, bezit van dezelve te neemen, schoon hij bij zijne inhuldiging in den Briel, in den jaare 1426 haar regt erkend hadt,' maar hiermede laat zich, dunkt mij, slecht rijmen, dat hare brieven, zoowel die van 1424 en 1427, door den heer De Jager, als die van 1425, door het Hist. Gen. uitgegeven, aan het slot hebben: 'gegeven in onser Stede van den Briele.'

Theophilus Rijckewaert, pred. te Brielle, was één der door de synode van Dordrecht ten jare 1618 geciteerde Remonstranten en mitsdien één van hen, die naar het oordeel der synode (Zie Brandt. *Hist. d. Reformatie* D. III, bladz. 45) in dese saeke (der 5 artikelen) meest geoeffent waren.' Ook hij is 'buyten lande gevoert' en toen hij in 1619 aan de Staten Generaal het verzoek deed 'dat hem eenige geringen tijt soude worden gegundt om wederom in 't landt te mogen commen, om sijne huysfrouwe te assisteren ende order in sijn huyshoudinge te stellen, onder belofte, dat hij hem middelertijt sall dragen in alle stillicheijt ende sedicheijt' is dit hem geweigerd (Zie Dodt van Flensburg, *Archief voor kerk- en wereldsche geschiedenissen*, enz. D. VII, bladz. 93). 't Is, mijns bedunkens, niet van belang ontbloot, aangaande zijn vroeger leven bijzonderheden te vernemen, zooals de heer De Jager in zijn inleidend woord die geeft, en eenen brief van hem te lezen, geschreven op den 7^{den} Mei 1619, nadat daags te voren in de Groote kerk te

Dordrecht de bekende 153ste synodale zitting gehouden was en in den namiddag de geciteerden vóór de politieken verschenen waren om de sententie te hooren, die de synode over hen had uitgesproken. En dit te minder, waar de brief de maar al te veel aangerande geloofwaardigheid van den Remonstrantschen predikant te Amsterdam, G. Brandt, voor zooveel dat deel van zijne *Hist. der Reformatie*, aangaat, hetwelk de dingen betreft, die ook in den brief besproken worden, staaft en waar *en* de brief *en* de bijzonderheden rechtmatigen twijfel doen ontstaan ten aanzien van Trigland's verhaal (Zie *Kerckelijcke Geschiedenissen,* bladz. 1039), volgens hetwelk Rijckewaert, predikende over ‘de seeckere volstandicheyt der gheloovigen’ zou gezegd hebben: ‘men seijdt gemeenlijck, de Duyvel is een quaet geck, maer hij en is noch soo grooten geck niet, dat hij soude meenen dat de gheloovighe niet en konnen afvallen, want waer hij van dat ghevoelen, hij en soudese niet aenvechten ende soecken af te trecken.’

Keuren zijn niet slechts voor de geschiedenis van het recht, maar ook voor die van de zeden en gebruiken van den tijd, waarin zij gemaakt werden en de plaatsen, voor welke zij bestemd waren, belangrijk. Daar is b.v. de ‘Keure jegens t'misbruyck van 't afschatten van den besten boom der gheenre die eenighe kinderen uitgehijlickt hebben in Aarlanderveen’ van het jaar 1582. Daarin wordt het ‘misbruyck’ dus beschreven: ‘naer dien tot kennisse van Bailliu ende gesworen Mannen van Rijnlant gecomen is, dat alle jaers so langher so meerder binnen den dorpe van Aerlanderveen inde herbergen aldaer de vrijers ende jonghe gesellen vanden selven dorpe bij den anderen versamelen ende dienvolghende den geheelen nacht over met wagen ende peerden door den selven dorpe rijden, maeckende ende gebruyckende, so met trommelen, pijpen, als anderssints groot rumoer ende comende over sulcx met sodanich ghebaer tot ijeghelicke vande ghebuyren ende innewoonderen aldaer, die binnen den selven jare eenige kinderen, t'sij sonen ofte dochteren inden huwelicken state uytgegeven hebben, den selven afschattende, 't sij met gemoede ofte ongemoede, den besten boom die sij op haer wooningen ofte in haer landen staende hebben ofte henluijden daer voren eenighe penninghen afperssende.’

Ook in de ‘Brielsche Keuren van het jaar 1405’ ontbreekt het niet aan hetgeen bijzonderheden uit het leven van dien tijd doet kennen. Ik noem alleen de 18de der ‘voorboden’ ten bewijze. Zij bepaalt onder het opschrift: ‘Van wapen onheuslijk te dragen’ het volgende: ‘Item zoo wie knijve, messe of diergelijke wapen onhoesselijck draghet, hetzij op den rug, in coussen of in bosem, anders dan mense gemeenlicke pleghet te dragen, anden riem bij de bosemgaten, die verboerde twee schatte boete of den knijf door zijn rechterhant, of een boete van VI □ hollands.’

De ‘Sententie’ enz. met hare twee bijlagen, stukken van de jaren 1480 en 81 geeft van het leven tegen het einde der 15de eeuw een

en ander te zien, gelijk het de ‘Keuren’ doen van het leven in de eerste jaren van dat tijdperk. Hoe men zich niet ontzag een vrouwenklooster aan te randen, deelt zij mede. Verder hoe men der overheid durfde ontraden den plegers van het feit deswege moeite aan te doen, ja! zich gewapenderhand verzetten, toen die raad in den wind geslagen werd. Eindelijk hoe de schuldigen vergiffenis verwierven ‘up den goeden Vrijdach, die eenen wtnemenden dach van gracien is,’ doch onder voorwaarde van boetedoening met schadevergoeding, enz. Daarvan en van tal van bijzonderheden, die bij een en ander zich voordeden, te kunnen kennis nemen, is van grooter waarde omdat er van het betrokken klooster, dat der H. Catharina, tot heden toe weinig of niets bekend geweest is.

Van ganscher harte besluit ik deze aankondiging met te zeggen, dat ik de hoop deel, die aan het slot van het ‘Voorbericht’ de heer De Jager als de zijne openbaarde, ‘dat de wakkere uitgever hem weldra zal (heeft) kunnen berichten, dat er bij hem geene bezwaren bestaan om het Eerste Stuk door andere te laten volgen.’

F.A.E.P.R.E.

Geschiedenis van den dag.
De Fransche crisis.

De geschiedenis van den 16 Mei, die van den parlementairen staatsgreep van den President der Fransche Republiek, is spoediger geschreven dan dit in den regel het geval is met gebeurtenissen van den dag; de reden daarvan ligt voor de hand; gedurende geruimen tijd is die staatsgreep het onderwerp geweest èn van een nationale èn van een internationale critiek; maar ook behoeft het onderzoek naar de logische verklaring van die gebeurtenis niet diep te zijn; veel nadenken vereischt zij niet. 't Is waar, de Parijzenaars zagen vreemd op van de onbeschaamde wijze, waarop Mac Mahon met een illoyalen brief zijn Minister de deur uitzette, en de verrassing was groot genoeg om ook buiten Frankrijk een kreet van verbazing te doen opgaan, maar de volgende indruk was toch een zelfbeschuldiging van oppervlakkigheid; zulk een uiteinde van de zoogenaamde proefneming met de Republiek was veel natuurlijker dan de voortzetting tot een Ministerie nog liberaler, in elk geval flinker dan dat waaraan Jules Simon weinig meer dan een vale kleur verleende; men zag weldra in, dat de 16 Mei '77 de natuurlijke voortzetting was van den 24 Mei '73; men kon zich alleen vergissen, wanneer men niet verder zag dan de schermen van het

politieke tooneel en vergat dat tusschen die schermen de leden stonden van de welbekende royalistisch- Bonapartistisch- clericale firma, vertegenwoordigd door den hertog De Broglie c.s.

Wanneer men de omgeving nagaat, waarin Mac Mahon zich beweegt, dan verdwijnt de laatste bevreemding over het gebeurde. De President der Republiek moge, opgetooid als maarschalk, een flink man schijnen, wie hem goed beziet, houdt hem terstond voor een middelmatig persoon; noch zijn militaire bekwaamheden, noch zijn politieke eigenschappen zijn van dien aard, dat men hem voor het spelen van zulk een gewichtige rol in de wieg gelegd zou achten. Hij heeft dan ook nooit iets verricht, dat hem aanspraak kan doen maken op een meer dan bescheiden plaats in de wereld. Zijn hertogstitel heeft hij te danken aan een toevalligen greep op het Italiaansche slagveld, waardoor hij zijn meester, Napoleon III persoonlijk aan zich verplichtte; het éénige geniale wat men in hem zou kunnen vinden, is dat hij een snel begrip heeft om zich te vertoonen of zich terug te trekken, naarmate zijn eigenbelang dat meebrengt, wanneer er namelijk niet al te veel overleg voor noodig is. Zijn meesterstuk in dat opzicht heeft hij geleverd bij den slag van Sedan. Van een zwak, wijfelachtig karakter volgt hij in moeielijke oogenblikken meer de ingeving van zijn vermoedelijk eigenbelang dan een wel overlegd besluit. Toen hij van Chalons in '70 den weg insloeg naar de Belgische grenzen en daardoor de catastrophe van Sedan mogelijk maakte, liet hij zich leiden door het gevoel zijn meester aangenaam te zijn; strategische overwegingen spraken te duidelijk tegen dien tocht, dat zelfs een middelmatig man als Mac Machon het verkeerde daarvan niet zou hebben gevoeld. Juist het middelmatige van zijn karakter, zijn vatbaarheid voor indrukken van buiten, maakten hem in '73 tot den gewenschten man van de royalistische onderneming.

In één zaak is de Maarschalk echter standvastig, in zijn gehechtheid namelijk aan de Katholieke Kerk. Er ligt iets dweepachtigs in dat oog, en soldaten die met Mac Mahon in Algerië gediend hebben, toen hij nog eerste luitenant was, weten te verhalen, hoe deze vrome officier 's morgens vroeg met den rozenkrans in de hand en het gebedenboek onder den arm uit zijn tent kwam om een onderhoud te hebben met den aalmoezenier. Deze kerkelijkheid van den militair wordt gereedelijk verklaard uit het Iersche bloed van Mac Mahon; wanneer zij trouwens niet hem eigen geweest ware van natuur - ook daarin verraadt zich zijn bekrompenheid van geestvermogens - zou zijn vrouw er haar wel ingebracht hebben, want de Maarschalksche is een der bigotste vrouwen uit de Fransche hoogere standen; haar biechtvader is haar wet, en de dikke matrone weet gezag bij te zetten aan haar woorden; het is een gelukkig huwelijkspaar, want man en vrouw hebben de hoofdkaraktertrekken met elkander gemeen; diep denken doet mevrouw Mac Mahon evenmin als haar man; haar aandacht is verdeeld

tusschen de kerk en haar toilet en verder de hooge positie van den Maarschalk; voor haar ongesteldheden gebruikt zij Lourdes-water; dit maakt geneeskundige hulp overbodig.

Merkwaardig is 't hoe de republikeinen zich in Mac Mahon hebben vergist; zij toonden daarbij in niet geringe mate gebrek aan politiek doorzicht. Zij hielden den Maarschalk juist niet voor een hoogvlieger, maar toch voor een eerlijk man, die nooit zijn rol zóó zou opvatten, dat hij als President der Republiek de republikeinen zou verklaren voor vijanden des lands en als zoodanig behandelen. Men hield hem voor den 'loyalen soldaat', wiens naam voor 't minst een wapenstilstand aanduidde tusschen de verschillende politieke partijen, zwaaide hem lof toe en gaf daardoor mede aanleiding, dat de hertog van Magenta die congestie naar het hoofd kreeg, welke gewoonlijk eerzucht genoemd wordt. In verband met den hoofdkaraktertrek nam deze eigenschap al spoedig den vorm aan van het geloof een kind te zijn der Voorzienigheid; waarschijnlijk heeft de biechtvader het zaad gezaaid voor dit verheven geloof, dat voor verschillende doeleinden bruikbaar was.

De naïeveteit van de republikeinen ten opzichte van Mac Mahon ging heel ver; zij meenden op de loyaliteit van den Maarschalk zoo vast te kunnen bouwen, dat de Republiek moeilijk beter wachter kon hebben. Het Septennaat, uitgevonden door de reactionairen omdat de herstelling der monarchie voor het oogenblik een onmogelijkheid was, werd door de republikeinen geprezen, alsof het door hen zelf was uitgevonden als een dam tegen den stroom der royalisten; zij begrepen niet dat zij met dat Septennaat het Trojaansche paard binnenhaalden en de reactionairen dien langen termijn hadden gekozen om op hun gemak verder tegen de Republiek samen te zweren, totdat deze verbeurd verklaard kon worden.

Dat gebrek aan politiek doorzicht bij de republikeinen had in de practijk treurige gevolgen. In het vaste denkbeeld dat Mac Mahon niet gesteld was tot keerdam van de Republiek, drongen zij de liberale Ministers, Dufaure, Ricard, Marcère, Jules Simon tot het nemen van steeds liberaler maatregelen, tot het steeds consequenter uitzuiveren van het ambtenaren-personeel van antirepublikeinen, en waren blind voor de moeilijkheden, waarmee die Ministers op het Elysée te kampen hadden bij alles wat slechts den reuk had van liberaal of republikeinsch te zijn.

Die moeilijkheden zouden zonder twijfel nog veel grooter, ja onoverkomelijk geweest zijn, indien de Maarschalk niet telkens overreed was om de liberalen te laten begaan, daar zij spoedig elkander zouden afmaken, wanneer men hun slechts den teugel een weinig vierde. De benoeming van Jules Simon had althans de oogen moeten openen, maar juist het tegendeel was het geval; vooral het drijven van het Ministerie in de clericale quaestie - hoe lofwaardig ook op zich zelf - was een politieke fout, omdat het oogenblik slecht gekozen was. Niet dat de republikeinen 't juist zoo erg maakten en alles aflazen wat zij op

hun kerfstok hadden, maar hun houding zou een geheel andere geweest zijn, wanneer zij geweten hadden, - wat zij moesten en konden weten, - dat Mac Mahon een onbetrouwbaar man was in liberale of republikeinsche zaken en zijn raadslieden slechts wachtten op een gelegenheid om den strijd tegen de republiek weer aan te binden en de voortzetting te leveren van de onderneming van 24 Mei '73, die met de verkiezingen van Februari '76 tijdelijk was verdaagd.

Het lag in den aard der dingen dat na het aftreden van Dufaure, met wien de Maarschalk de kerkelijke vroomheid gemeen had en die door hem was aangegeven als de uiterste grens naar de linkerzijde, een botsing moest komen, en de fout is geweest, dat men aan de linkerzijde die botsing niet met meer tact heeft weten te ontwijken, en aan den anderen kant dat de mannen van het Elysée Mac Mahon aan de republiek en de republikeinen den oorlog hebben laten verklaren op zulk een platte, ongemotiveerde wijze als in de parlementaire geschiedenis nog zelden is vertoond; heel Europa sprak er schande van, met uitzondering alleen van de direct belanghebbenden bij den papieren staatsgreep.

Mannen van zoo weinig karakter als Mac Mahon moeten vooral ook beoordeeld worden uit hun omgeving; wij noemden straks reeds zijn vrouw, die wat haar kerkelijke sympathieën betreft, uitstekend bij haar man komt. Na haar moet in de eerste plaats genoemd worden de secretaris van het Presidentschap, de burggraaf d'Harcourt; zoon van den Franschen ambassadeur te Londen, is d'Harcourt familie van den Maarschalk, een man van veel tact en uiterlijke beschaving, persoonlijk aan Mac Mahon verknocht, terwijl hij verder bekend staat als Orleanist en nog meer als felle tegenstander van de republiekeinen. Hij zou in één adem genoemd kunnen worden met den hertog De Broglie, zoon van den in de geschiedenis bekenden De Broglie, wiens voetstappen hij echter niet volgt; Thiers maakte hem in het parlementaire debat van den 24 Mei '73 daarvan een verwijt. Wat d'Harcourt doet uit persoonlijke gehechtheid, geschiedt bij De Broglie uit politiek overleg; evenals d'Harcourt Orleanist, is hij niet zoo clericaal als zijn roep is; hij behoort tot die mannen, die meenen dat men tot op zekere hoogte met de ultramontanen kan meegaan om hen te gebruiken, zonder te begrijpen, dat wanneer er ooit een tijd heeft bestaan, waarop men dit zonder veel bezwaar kon doen, het thans daarvoor te laat is; wie de ultramontanen meent te gebruiken, wordt gebruikt, zonder dat hij er zich van bewust is.

Was De Broglie de hoofdman bij den aanval op de republiek den 24 Mei '73, sedert den 16 Mei ll. is hij overvleugeld door Fourtou. Fourtou is een nieuw man; niemand kende bijna dezen afgevaardigde, tot toen hij in '73 tot Minister werd benoemd; vermoedelijk is het zijn brandende eerzucht, die hem heeft bewogen om zonder eenig gewetensbezwaar zoowel tegen als voor de Republiek te dienen. De ervaring heeft geleerd dat Fourtou een man is van doorzettende kracht, die weet

wat hij wil en weinig omslag maakt met de middelen, die hij aanwendt, wanneer zij slechts leiden kunnen tot het doel; hij speelt echter hoog spel, en mist den takt, die aan den wezenlijken staatsman eigen is. Wanneer het spel tegenloopt, is Fourtou een onmogelijk man geworden; hij heeft zich zóóveel bloot gegeven, dat hij wegens verschillende overtredingen der wet zou kunnen worden gedagvaard; Fourtou kan nooit ter elfder ure terugtreden om eigen lijf te bergen en als de ratten het zinkend schip te verlaten. In dat opzicht is hij zelfs een tegenhanger van den fijnen De Broglie, meester in de parlementaire vormen. Opmerking verdient daarbij dat Fourtou in den reactionairen kring is geïntroduceerd door Saint-Paul, tijdens het Keizerrijk secretaris-generaal aan het departement van Binnenlandsche Zaken, ook na '70 en '71 het Keizerrijk getrouw gebleven, zoo zelfs dat hij doorgaat voor de pleitbezorger van de Bonapartisten bij den Maarschalk. Saint-Paul heeft waarschijnlijk spoedig ontdekt, dat Fourtou een uitstekend man is om de dusgenaamde publieke opinie weder te m a k e n , zooals men dat deed in de gulden dagen van Napoleon III, terwijl de invloed van Saint-Paul op Mac Mahon - 't zijn oude vrienden - groot genoeg is om iemand met zulk een aanbeveling terstond het volle vertrouwen van den Maarschalk te doen genieten.

Eindelijk moet de man vermeld worden, die wellicht meer dan de reeds genoemden invloed heeft uitgeoefend op de zonderlinge rol, door Mac Mahon gespeeld; wij bedoelen den veel geruchtmakenden bisschop van Orleans, mrg. Dupanloup, vertegenwoordiger van de ultramontaansche partij en door zijn geestelijke betrekking zoowel bij Mac Mahon als bij zijn vrouw zeer gezien. Door dezen sluwen geestelijke zijn waarschijnlijk de gewetensbezwaren overwonnen, die Mac Mahon aanvankelijk kan hebben gehad om de Republiek aan haar bitterste vijanden over te leveren en onder den schijn van te waken voor de ‘zedelijke orde’ alle begrip van wet en recht opzij te zetten, den bestaanden regeeringsvorm over hoop te werpen en met het land om te springen op zulk een willekeurige wijze, dat zelfs Napoleon III bezwaar zou hebben gemaakt. Een der redenen waarom de republikeinen den Maarschalk vertrouwden in zoover dat hij niets direct tegen de republiek zou ondernemen, was gelegen in het bekend worden van de woorden, die hij in '73 bezigde in een onderhoud met De Broglie, woorden, die wel met een politieke bedoeling openbaar zullen zijn gemaakt. De fusie-plannen waren aan de orde van den dag; de rechterzijde droomde van de herstelling van het koningschap en in het gesprek daarover met De Broglie, zeide Mac Mahon: ‘Je veux bien nettoyer l'appartement, mais ne me demandez pas d'y installer un locataire. Tout ce que je puis vous promettre, c'est qu'en 1880 la place sera libre. En attendant j'y suis et j'y reste! c'est ma devise.’ Wanneer nu een President der Republiek zulke woorden spreekt en later zijn goedkeuring verleent aan een lijst van officiëele candidaturen, waarop allerlei monarchalen voorkomen maar

geen enkel republikein, dan is zulk een man een leugenaar of een domoor, die de beteekenis niet vat zijner woorden. Sinds den 16 Mei is alles gedaan, niet om de plaats vrij te houden, maar om de partij, die althans voor het oogenblik het meeste recht heeft als huurder op te treden, te verwijderen uit alle betrekkingen en den weg vrij te maken voor de vijanden der Republiek.

Nu men den geest en de kracht van de gecoaliseerde monarchalen heeft leeren kennen, zou men de vraag kunnen doen, waarom de heeren niet terstond na den 20 Februari '76 aldus zijn opgetreden; Mac Mahon kon toen met beter figuur dan later, zijn dusgenaamd conservatief Ministerie met of zonder Buffet hebben behouden en verklaard, dat hij geen vrijheid gevoelde een stap verder te gaan. Verschillende redenen kunnen dit verklaren; in de eerste plaats schijnt de reactionaire compagnie, met het oog op de warme liberale stemming des lands te hebben gedacht, dat het best was de republikeinen te laten begaan; met eenigen grond kon men hopen, dat de eendracht bij de stemming, die zulk een kracht had geopenbaard, straks weer vergeten zou worden, en de gematigde en overdreven republikeinen, de liberalen en radicalen straks elkander zouden aanvallen en het republikeinsch verbond uiteenspatten, terwijl de gematigde republikeinen zich uit vrees voor het roode spook bij de Regeering zouden aansluiten. Bleven de republikeinen eensgezind, dan kon men verwachten, dat zij, steunend op hun aanzienlijke meerderheid in de Kamer, eischen zouden doen, die de Regeering, de President der Republiek in de eerste plaats, nimmer zou inwilligen; op deze wijze kon een botsing ontstaan, die op geheel constitutioneele wijze de gelegenheid aanbood zich op nieuw op het land te beroepen. Zoowel de royalisten als de Bonapartisten hebben onder de nieuwe orde van zaken nooit een andere hoop gekend dan deze, dat de zaken onder de Republiek zoo jammerlijk in de war zouden loopen, dat evenals vroeger de behoefte bij alle weldenkenden oprees naar een ‘reddende daad’, - zooals de Graaf van Chambord het noemt. Bij het koesteren van die hoop kan men de reactionairen althans niet verwijten dat zij de geschiedenis des lands niet kenden; integendeel, zij konden zich met goed recht daarop beroepen, en wanneer het nu anders ging, wanneer die hoop zich niet verwezenlijkte, dan geschiedde dit zeker tegen veler verwachting. De republikeinen beschaamden door hun eensgezindheid alle pessimistische gedachten, en toch zag men nu en dan aan den republikeinschen horizon het licht van een dreigend onweer, sterk genoeg om de reactionairen te doen blijven hopen, al dreef het telkens weder af.

Ook bestaat er om meer dan één reden vermoeden, dat Mac Mahon geworden of liever gemaakt is tot datgene wat hij was na den 16 Mei '77 en dat hij na de verkiezingen van '76 nog niet geneigd was om zoo kras tegen de Republiek en de Republikeinen op te treden, dat hij den uitslag der verkiezingen niet achtte. De weinige spraakzaamheid van Mac Mahon, zijn kennelijke onwil om zich tot politieke spreek-

buis te laten gebruiken kan daarvoor getuigen; zelfstandigheid zal men Mac Mahon wel evenmin toeschrijven als standvastigheid; hij is juist de man om bewerkt te worden.

De op mislukking aangelegde proefneming met de republikeinsche of liberale Ministeries zou waarschijnlijk nog langer geduurd hebben, indien de ontevredenheid van de ultramontanen niet overgeloopen had; de sleutel van den 16 Mei ligt in de Kamerdiscussie van den 2 en 3 Mei, naar aanleiding van de interpellatie-Leblond over de ultramontaansche woelingen; in de aanneming van de motie, waarbij de Regeering werd uitgenoodigd de manifestaties der ultramontanen, als zijnde een gevaar voor den vrede binnen- en buitenslands, met alle door de wet aangegeven middelen tegen te gaan. Dat de Regeering zich met deze motie vereenigde, die met 361 tegen 121 stemmen werd aangenomen, dat Jules Simon bovendien het stroo-gevangenis-praatje voor leugen verklaarde - dat alles konden de ultramontanen niet verkroppen. Van dat oogenblik af kwam er een geweldige beroering onder de samenzweerders tegen de Republiek; dagen van groote agitatie volgden; Mac Mahon werd gedrongen, en het schijnt dat bij al de heeren van het Elysée het hoofd wat op hol was, toen de brief werd gemaakt aan Jules Simon, een brief die met alle parlementaire gebruiken den spot dreef en geheel het kenmerk droeg van in allerijl te zijn samengeflanst door een nieuweling in de staatkundige wereld, een heethoofd, die niet eens den schijn wist te bewaren van het parlementair fatsoen.

Ook De Broglie en Fourtou hadden echter niet veel tijds meer te verliezen. Men herinnert zich den vermakelijken oorsprong van den Senaat; de meerderheid van de Nationale Vergadering zaliger wilde haar testament niet maken, vóór zij een opvolgster had naar haar zin; er was heel wat hoofdbrekens noodig om het zoo aan te leggen, dat men een lichaam verkreeg, dat een conservatieve echo zou zijn en tevens in zijn vorming iets geleek op een Eerste Kamer; maar het kwam er toch toe: van de 300 leden van den Senaat zouden 75 voor hun leven worden benoemd door de Nationale en later door den Senaat zelf, wanneer de heeren kwamen te overlijden; de 225 andere leden zouden worden verkozen door een kunstig bedacht kiescollege, bestaande uit de Kamerafgevaardigden van het departement, de leden van den Algemeenen Raad en den Arrondissementsraad en afgevaardigden van de gemeenteraden; op deze wijze meende men van een conservatieven uitslag zeker te zijn; men had zelfs uitgerekend, dat de conservatieve meerderheid een tachtigtal stemmen zou bedragen.

In den raad der spotgoden was het echter anders beschikt; in de Nationale maakten de legitimisten ter elfder ure gemeene zaak met de republikeinen bij het verkiezen der 75 en in 't eind bleek de Senaat te zijn een al te trouwe kopie van de Nationale zelf; de meerderheid dobberde tusschen rechts en links, maar met een overhelling tot de rechterzijde, telkens wanneer er voor de Regeering lastige

quaesties aan de orde waren; de Senaat w a s niet, maar w e r d dientengevolge het conservatieve bolwerk. Meester van het uitvoerend bewind in den persoon van den ‘loyalen soldaat’, konden de conservatieven van den Senaat een remtoestel maken tegen de liberale meerderheid der Kamer en meester blijven van het politiek terrein. Deze manoeuvre gelukte zelfs zoo goed, dat de Senaat den 25 Juni met 150 tegen 130 stemmen zich verklaarde voor het geheel ongemotiveerde Regeeringsvoorstel tot ontbinding der Kamer.

Men begrijpt dus van hoeveel belang het was om in den Senaat de conservatieve meerderheid te behouden. Nu treedt het volgend jaar, '78, een derde gedeelte van de 225 leden van den Senaat af en moeten herkozen worden door het straks genoemde gemengde kiescollege; daar komt bij dat nog dit jaar de helft der Algemeene Raden vernieuwd moet worden; geschiedde dit onder een liberaal Ministerie, dan was het zoo goed als zeker dat deze vernieuwing plaats had in liberalen geest, en met liberale Algemeene Raden en overwegend liberale Kamerleden, kan men den afloop van de Senatorenverkiezing wel voorspellen; het schoone conservatieve bolwerk dreigde dus ineen te storten door de verplaatsing van de meerderheid van rechts naar links. Daartegen moest vóór alles gewaakt worden en de hertog De Broglie, thans geholpen door Fourtou, en beiden aangehitst door de verbolgen ultramontanen, traden op den voorgrond om het werk van den 24 Mei '73 weder op te vatten. Nu de republikeinen weigerden elkander af te maken, bleef er niet anders over dan hun den bons te geven, en dat geschiedde op zulk een platte wijze, als men het alleen zou kunnen verwachten van mannen zonder opvoeding, zonder beschaving.

Alles wat door het Ministerie-De-Broglie-Fourtou is geschied, is een aaneenschakeling van de meest willekeurige maatregelen ter voorbereiding van het verkiezingsveld; van onpartijdige behandeling van 's lands zaken was lang geen sprake meer; men had die trouwens ook niet bij de tegenpartij gevonden; niet alleen werden alle republikeinsche ambtenaren verwijderd, maar ook zij, van wien men niet de zekerheid had, dat zij de conservatieve compagnie met trouw en ijver zouden dienen; men kan Fourtou en De Broglie zonder twijfel de eer geven dat zij n i e t s ontzien hebben om hun doel te bereiken, en toch werden zij, inzonderheid door de clericale bladen en die welke met het Elysée in de nauwste betrekking staan, aangehitst om nog verder te gaan en den staat van beleg af te kondigen als voorlooper van een staatsgreep op de wijze van den 2 December; was men niet geheel verzekerd van de medewerking van den Minister van Oorlog Berthaut tot dat doel, in de ‘Figaro’ verschenen zelfs artikelen, waarin de raad werd gegeven met Berthaut ook De Broglie overboord te werpen en de zaken geheel over te laten aan den energieken Fourtou. De Regeering was geworden een verkiezingsmachine; zij stelde zich niet tevreden met toelichting

van eigen standpunt, met verdediging van eigen overtuiging, maar herstelde de officiëele candidaturen en gaf de ambtenaren vrijbrieven om binnen en buiten de bepalingen der wet de republikeinen, de aanhangers van den feitelijk bestaanden regeeringsvorm, te bestrijden. Het verkiezingswerk is over het geheel een onfatsoenlijk werk geworden, maar wat men in Frankrijk daarvan gemaakt heeft onder de Ministers Fourtou en De Broglie is zoo min, dat het in geen land van Europa, Spanje wellicht uitgezonderd, zijn wederga vindt. En indien het werk nog met eenig talent was verricht! Alles wat van deze Regeering uitging, van den brief van den Maarschalk aan Jules Simon tot het laatste der manifesten van den President der Republiek, gezwegen nog van de brieven en aanschrijvingen van Fourtou en Broglie, ademt zulk een gebrek aan geest en vloeit daarentegen zoo over van alle kenmerken van botheid, dat men een partij beklagen moet, welke het ook zij, die zulke mannen aan haar spits heeft en duldt. Zonder eigen program behelpt men zich met de phrase van de handhaving der ‘zedelijke orde’, en weet niet anders te vertellen dan dat het niet goed kan gaan, zoolang de kiezers geen afgevaardigden naar Versailles zenden, die den Maarschalk aangenaam zijn.

Het laat zich hooren, dat onder deze omstandigheden de verkiezingen met groote spanning tegemoet werden gezien. De beslissing was gerekt tot buiten den wettigen termijn; vijf maanden duurde de voorbereiding, vijf maanden duurde de onzekerheid, om meer dan één reden nadeelig voor 's lands belangen. Algemeen verwachtte men, dat de republikeinen zouden zegevieren, al hield men de voorspelling voor overdreven van Gambetta, die meende dat men, met 363 weggezonden, met 400 zou terugkeeren. Die verwachting grondde zich daarop dat Frankrijk reeds in '76, toen eveneens het bestuur in conservatieve handen was, duidelijk de verklaring had gegeven dat het niet clericaal geregeerd wenschte te worden; en de onderneming van den 16 Mei droeg nog duidelijker den stempel van clericalen invloed dan de 23 Mei '73. Daarbij had de Regeering door willekeur te paren aan onhandigheid zelfs de meest gematigden, de oud-constitutioneelen verbitterd. De brieven van den ouden vertrouweling van Louis Philippe, graaf Montalivet, in de ‘Journal des Débats’ zijn in dit opzicht karakteristiek. En toch was men niet zonder vrees; het Fransche kiezersvolk is blijkens de ervaring onberekenbaar en niemand kon met zekerheid voorspellen wat een zoo roekeloos man als Fourtou, met den maire aan den eenen, met den pastoor aan den anderen arm, zou kunnen uitrichten.

De uitslag is zoo even bekend geworden, en wat weinigen hadden gedacht, de strijd is beslist en onbeslist gebleven. Beslist inzoover dat de republikeinen een meerderheid in de Kamer hebben behouden van ruim honderd stemmen; onbeslist inzoover dat de conservatieven een vijftigtal stemmen wonnen, zoodat beide partijen zich eigenlijk de overwinning kunnen toeschrijven. De republikeinen voerden heden den

strijd onder zeer ongunstige omstandigheden; overal hadden zij de bestaande machten, maire en pastoor, tegen zich, wat in de groote steden weinig, maar in de kleinere en op de dorpen veel beteekent; daarbij stonden zij, verdacht gemaakt als voorloopers van een nieuwe Commune, geheel alleen, terwijl zij in '76 hier en daar nog hulp kregen door den legitimistischen en Orleanistischen afkeer van de Bonapartisten. Neemt men dus de omstandigheden in aanmerking en houdt men tevens in het oog dat door de Regeering uitdrukkelijk de quaestie van vertrouwen was gesteld, dan hebben de Republikeinen alle reden van tevredenheid; behoudt een partij onder zulke verhoudingen een meerderheid van een honderdtal stemmen, dan zal men wel in geen enkel parlementair land in het onzekere zijn welke rol daar aan de Regeering past; *se soumettre ou se démettre* heeft Gambetta gezegd, en zoo is het. Wat Mac Mahon betreft, is van het laatste zeker geer sprake en wat het eerste aangaat, de kranten schrijven en wrijven er op 't oogenblik over, of met de aftreding van het Ministerie iets in den geest van het eerste zal geschieden; sommigen ontkennen 't, anderen verzekeren 't, en beiden met dezelfde beslistheid. De feiten spreken noch voor het een noch voor het ander en wijzen op voortzetting van den strijd. De Minister Fourtou heeft terstond na de verkiezing de prefecten naar Parijs ontboden en hun instructies gegeven voor de verkiezing van de leden der Algemeene- en Arrondissementsraden, welke op 4 November is bepaald. De officieuse bladen spreken evenmin van verzoening, terwijl de Bonapartistische en clericale spreekbuizen om strijd het vuur aanblazen om de verwarring te doen toenemen, in de hoop dat eindelijk naar ‘de reddende daad’ zal worden verlangd in den vorm van Hendrik V of Napoleon IV.

Maar ook indien de President der Republiek een bewijs van toenadering geeft door Fourtou en De Broglie aan de razende zee ten offer te brengen en mannen als Dufaure tot zich te roepen, is het niet waarschijnlijk dat de strijd zal eindigen. In de vroegere Kamer waren de gematigde republikeinen in den vorm van het linkermidden vrij talrijk vertegenwoordigd; een aantal leden van die partij is echter op het slagveld gebleven en men kan zeggen, dat de republikeinsche partij is gezuiverd van de twijfelachtige bestanddeelen; zij is zich daardoor meer bewust van haar kracht en zou waarschijnlijk met een Ministerie Dufaure - Renault thans geen genoegen meer nemen. Een herhaling van de druppelsgewijs toegedeelde liberaliteit van '76, het allervoorzichtigst verwijderen van de al te groote anti-republikeinen, - tot zulk een politiek kan noch Mac Mahon noch de republikeinen meer de toevlucht nemen. Heeft Fourtou bij den eersten slag na bijna een half jaar voorbereiding een vijftigtal stemmen gewonnen, hij vleit zich wellicht een tweede maal minstens even gelukkig te zijn.

't Is ook mogelijk, ja zelfs waarschijnlijk dat de partijen in meer of minder gespannen verhouding, met een of meer ontbindingen blij-

ven voortscharrelen tot '80, wanneer het Septennaat ten einde loopt en de quaestie van de herziening der constitutie van zelf aan de orde komt. Waren, zooals velen, zelfs in Frankrijk meenden, de verkiezingen dus uitgevallen, dat de Bonapartisten het leeuwendeel hadden gekregen, dan had men kunnen denken, dat reeds vóór '80 een oplossing zou volgen; nu de keizerlijken echter 't niet verder hebben kunnen brengen dan een winst van een tiental stemmen, zoodat zij op een Kamer van 533 leden slechts over een honderdtal stemmen beschikken, bestaat daarvoor geen vrees. Ook andere redenen pleiten daartegen; toen de ongelukkige man van Sedan in '51 den knoop doorhakte, hadden de republikeinen zich reeds onmogelijk gemaakt en bestond er algemeen vrees voor de verdere proefnemingen met de republikeinsche theorieën; toen was de republiek zinnebeeld van verwarring, onzekerheid binnenslands; de maatschappelijke orde werd in gevaar geacht, en wanneer dit het geval is, stapt het volk over de quaestie van den besten regeeringsvorm heen en neemt die Regeering, welke de meeste waarschijnlijkheid aanbiedt voor de handhaving der orde. In dat opzicht heeft de Republiek van '70 echter haar sporen verdiend en daardoor het volk meer vertrouwen ingeboezemd dan zij ooit heeft bezeten; de Republiek heeft de Commune overweldigd, de communisten bij honderden gevonnisd en onder de verstandige leiding van Thiers het reuzenwerk verricht van de bevrijding van het grondgebied door de vervroegde betaling van de Duitsche oorlogskosten. Buitendien boezemt de Republiek buitensland vertrouwen in en wordt zij gehouden voor een waarborg van den vrede; de nieuwe Keizer of Koning toch is in elk geval de candidaat der clericalen en zal uit den aard der zaak trachten zijn dynastie populair te maken door een nieuwen oorlog met Duitschland, indien hij al niet door de Ultramontaansche factie zich op het sleeptouw liet nemen om een kruistocht te ondernemen tegen Italië ten gunste van den Paus.

Die verwachting ten opzichte van den nieuwen monarch is zonder twijfel oppervlakkig opgeworpen en men vergeet daarbij dat ook Hendrik V of Napoleon IV zich nog wel eens bedenken zouden, wanneer zij eenmaal op den troon gezeteld waren, vóór zij den oorlog aanbonden met Duitschland of Italië; de werkelijkheid toch zou licht blijken sterker te zijn dan hun wenschen en hun - beloften. Maar dit doet weinig af; wanneer men eenmaal den Franschman dit denkbeeld heeft ingeprent en het telkens voor hem herhaalt, zal hij er aan gelooven, wellicht hij die 't uitvond eveneens, en beiden zullen er hun stembiljet naar inrichten.

Nu zijn er zonder twijfel velen in Frankrijk en zeer velen daarbuiten, die in Mac Mahon's verzet tegen de Republiek een soort van geheel onverklaarbare eigenzinnigheid vinden en meenen dat Frankrijk eigenlijk gered was, wanneer men maar vrij en vrank tot de republiek besloot; men wil na de verkiezingen van '76 en '77 deze oplossing zelfs d*o*en

doorgaan voor een axioma, waarvan de eer der vinding toekomt aan den te vroeg en te laat gestorven lofdichter van de Napoleontische dynastie, den President der Republiek, Thiers. Toch gelooven wij dat men de zaak dus opvattend zich overgeeft aan een illusie, waarop met den tijd slechts ontgoocheling kan volgen. De Republiek is wel bezien slechts een noodsprong, - Thiers zeide de regeeringsvorm, die 't minst verdeelt, - maar men is daarmee voor 't oogenblik, zooals met menigen benauwden sprong, wel aan een zeker gevaar ontsnapt, maar zonder ernstig en bedaard rond te zien, of de grond, dien men thans onder de voeten heeft, zooveel veiliger is. Het komt ons voor, dat de zeker bewonderenswaardige, maar toch altijd tijdelijke eensgezindheid van de republikeinen genoemde illusie heeft in de hand gewerkt. Eere wien eere toekomt, conservatieve, liberale, radicale en socialistische republikeinen hebben tijdens de verkiezingen gestreden als een ijzeren phalanx, maar niets waarborgt ons dat die eensgezindheid zou voortduren, wanneer de Regeering geheel in handen der republikeinen was. Niet alleen de ervaring pleit daartegen maar ook een meer nauwkeurige waarneming van de verschillende republikeinsche fracties.

Men onderscheidt duidelijk drie hoofdgroepen, die door haat tegen de reactie even sterk, maar ook even zwak met elkander zijn verbonden als de monarchale fracties door haar afkeer van de Republiek.

In de eerste plaats heeft men de conservatieve republikeinen, die bij deze verkiezingen een groote rol gespeeld hebben en in hun aanvallen op Mac Mahon en zijn Ministers in de eerste rij stonden. 't Zijn de oude aanhangers van de constitioneele monarchie, de voorstanders van hetgeen men gewoonlijk het parlementaire stelsel of ook wel de liberale politiek noemt. Sedert zij geen Louis Philippe meer kunnen vinden, hebben zij zich aangesloten bij de republiek, op voorwaarde dat zij conservatief zij. Thiers was een der beste vertegenwoordigers dezer partij; hij werd niet moede te verklaren, dat hij geen republikein was, maar in Frankrijk de republiek de éénig mogelijke regeeringsvorm is.

Het ligt voor de hand dat een aldus geworden overtuiging uit den aard der zaak niet sterk kan zijn. Vandaar dat onder deze fracties de meeste weifelaars worden gevonden en zij vroeger maar al te geneigd waren met de Regeering te transigeeren, zoodra deze slechts geneigd was eenige parlementaire concessies te doen. Deze mannen bekommeren zich om niet éénen nood des lands, wanneer de Regeering zich slechts houdt aan hetgeen zij noemt de parlementaire gebruiken. In de vorige Kamer zullen zij over een honderdtal stemmen beschikt hebben; zij zijn, zooals wij straks reeds opmerkten, door de verkiezingen van 14 dezer in aantal verminderd; precies laat zich echter hun sterkte niet opgeven. Deed Mac Mahon concessies door een gematigd republikeinsch Ministerie te nemen, een Kabinet Dufaure-Renault, dan zou deze fractie zich zeker zonder veel bezwaar weder bij de Regeering aansluiten. Op deze wijze

zou het niet onmogelijk zijn weder een parlementaire meerderheid bijeen te brengen; maar het is juist in het belang der rechterzijde om zulk een oplossing der crisis te verhinderen: legitimisten en Bonapartisten verlangen op deze wijze geen meerderheid en geven de voorkeur aan de voortduring van den strijd, aan het toenemen der verwarring, opdat de behoefte aan 'de reddende daad', een volledige restauratie, worde aangekweekt.

De tweede en talrijkste partij onder de republikeinen, is de democratische, welke Gambetta als haar leider erkent. Hier meent men het ernstig met den republikeinschen regeeringsvorm, dien men als de logische consequentie beschouwt van de constitutioneele monarchie; men beoogt eene geheele verandering van regeeren, niet alleen in vorm maar ook in wezen; men eischt hier een democratische republiek en de deelneming aan de regeering door hetgeen Gambetta zoo schrikverwekkend voor de bourgeoisie noemde de n o u v e l l e s c o u c h e s s o c i a l e s.

Tegenover de constitutioneele monarchie is deze partij steeds intransigent geweest, zooals zij het aanvankelijk was en inderdaad ook nog is tegenover de conservatieve republiek, welke beide eigenlijk slechts in naam verschillen. De vereeniging dezer fracties dagteekent eerst na den 24sten Mei '73; Thiers, den Presidentszetel verlatend, reikte de hand aan Gambetta, den 'fou furieux', om de Republiek te redden. Aan een voortdurend samengaan met de conservatieve rupublikeinen is niet te denken; in middel en doel staan zij op politiek gebied tegenover elkander als bourgeoisie en democratie.

In de nieuwe Kamer zijn de democratische republikeinen even sterk als in de vorige, daar het republikeinsch verlies voornamelijk ten laste van de gematigden komt. In den regel is het gevoel van eigenwaarde bij de democraten zeer sterk ontwikkeld, en wanneer wij ons niet vergissen, zal die eigenschap in de nieuwe Kamer nog meer uitkomen; Thiers bezat een groote mate van tact om met Gambetta om te gaan, en van het nieuwe hoofd der republikeinen, den eerlijken maar houterigen en weinig beteekenenden Grévy kan men zoo iets niet verwachten. Het verlies van Thiers zal zich op dit punt sterker doen gevoelen dan men in de hitte van den verkiezingsstrijd wel meende. Thiers was de verbindingsketen tusschen de conservatieve en democratische republikeinen, zooals Gambetta dat is tusschen de democratische en socialistische, en die plaats zal niet licht meer, in geen geval zoo goed meer vervuld worden als dit met Thiers het geval was.

Nog verder staan de socialisten van de tegenwoordige Republiek verwijderd; zij zijn veel talrijker in Frankrijk dan men uit hun vertegenwoordiging in de Kamer zou opmaken, waar zij tot heden slechts een dertigtal stemmen konden bijeenbrengen; hun afkeer van het parlementaire stelsel is even groot als van de constitutioneele monarchie, en die weerzin is zelfs zoo groot, dat een goed deel aan de stemming geen deel neemt, omdat zij van een conservatieve republiek evenmin als van

een monarchie eenig heil verwachten; zij zouden de voorkeur geven aan het caesarisme, indien dit slechts op zich wilde nemen hun theorie van het geluk der volkeren te verwezenlijken. Het ideaal van deze lieden is de Commune, en de gruwelen, waartoe de Parijsche Commune in '71 verviel, moeten beschouwd worden deels als een ontaarding, deels als een openbaring van het grenzenloos vertrouwen, dat men had in het politiek geloof. Reeds in de vorige Kamer is de uiterste inspanning noodig geweest om deze Afgevaardigden - en dat zijn nog de meest gematigden onder de partij - in de Kamer in toom te houden.

Thiers zeide eenmaal, dat de toekomst behoorde aan den meest wijze; men heeft dat gezegde meer tot vervelings toe herhaald dan er over nagedacht; practisch komt het daarop neder, dat de republikeinen alleen geduld worden, wanneer zij zich gematigd, d.i. conservatief voordoen. Democraten en socialisten hebben dat zeker op een bewonderenswaardige wijze in toepassing gebracht, maar men weet te goed, dat de democraten en socialisten op den duur het volkje er niet naar zijn om zich altijd zoo ‘wijs’ te gedragen; men kan hun redelijkerwijze dien eisch niet stellen, want zij zouden daarmee ophouden te zijn wat zij zijn. De Thiersche wijsheid zit er bij Gambetta even luchtigjes op als bij Victor Hugo, en de intellectueele en industrieele aristocratie in Frankrijk beschouwt beiden nog als ‘fous furieux’; de waarschijnlijkheid bestaat steeds, dat wanneer de Regeering werkelijk in handen viel van die fractie van de republikeinen, die door haar getalsterkte daarop de meeste aanspraak heeft, de democratische republiek zich weldra zou bevinden op het hellend vlak der radicale proefnemingen, en daarmee de schrik worden van al wat men tot heden heeft beschouwd als de regeerende klassen des lands.

Uit een en ander blijkt genoegzaam, dat de oplossing van de crisis in Frankrijk lang zoo gemakkelijk niet is als dat gewoonlijk wordt voorgesteld. Wie meent dat die oplossing gevonden is, wanneer een Ministerie tot stand komt, gevormd uit de Kamermeerderheid naar de getalsterkte der republikeinsche fracties, moet eenvoudig ophouden na te denken. Ook het aantal uitgebrachte stemmen niet alleen bij deze, maar ook bij de vorige verkiezing verbiedt om zich zoo luchtig van de zaak af te maken. In '76 werden in het geheel door de monarchale partijen uitgebracht ruim 3 millioen stemmen; den 14^{den} October ll. is dit getal nog vermeerderd; de republikeinen behaalden in '76 ruim 4 millioen stemmen en hun getal is tengevolge van de levendigere deelneming aan de stemming eveneens toegenomen, zoodat de verhouding vrijwel dezelfde blijft; de conservatieven hebben een paar honderd duizend stemmen meer geworven dan de republikeinen, maar dat doet op de hoofdcijfers niet veel af, en men moet voor '77 buitendien nog de buitengewone omstandigheden in aanmerking nemen, de sterke druk door de Regeering uitgeoefend. Breng nu verder in rekening, dat in

Frankrijk het algemeen stemrecht bestaat en men voor een richtige beoordeeling de stemmen dus niet alleen moet tellen maar ook wegen, dan moet men wel tot de slotsom komen, dat de rechterzijde in Frankrijk nog altijd een indrukwekkende macht vertegenwoordigt, waarvan men zich niet afmaakt door kortweg te verklaren, dat zij de minderheid uitmaakt en op dien grond bij de oplossing van de crisis niet in aanmerking komt.

Ook zal het wel niet waar zijn, dat al de stemmen, door de conservatieven uitgebracht, moeten worden gerekend tot de ultramontaansche partij te behooren; de meeste conservatieven meenen de Syllabus-mannen te kunnen gebruiken en zijn blind voor het gevaar, dat van die zijde den Staat bedreigt, een eigenschap, die zij gemeen hebben met evenveel liberalen; aan de kortzichtigheid van de liberale bourgeoisie na de omwenteilng van '48, voornamelijk aan denzelfden Thiers, die door de republikeinsche wereld minder algemeen is betreurd dan wel schijnt, moet zelfs voor een goed deel de uitbreiding van de macht der ultramontanen worden toegeschreven. De verhouding tusschen rechter- en linkerzijde is wel bezien niet ongelijk genoeg om een gereede en spoedige oplossing van den strijd te verwachten, maar veeleer een voortzetting met groote hardnekkigheid.

De 24ste Mei '73 en de 16de Mei '77 waren niet mogelijk geweest, indien men slechts te doen had met een kleine woelige bende van eenige eerzuchtige energieke mannen, die door de Roomsche geestelijkheid worden gebruikt; die anti-republikeinsche handelingen vertegenwoordigen het aristocratische Frankrijk, den ouden en den jongen adel, het rijkere deel der bourgeoisie, dat onder Louis Philippe Orleanistisch was en in '51 niet het minste bezwaar maakte om na den bloedigen staatsgreep Napoleon III als keizer te erkennen en te steunen, de verzameling in één woord van alle wezenlijk conservatieve deelen, bij welke de afkeer van de Republiek in 't bloed zit. Deze partij zal zelfs naar alle waarschijnlijkheid toenemen in dezelfde mate als de groote republikeinsche partij de verwezenlijking van haar wenschen meer nabij komt en Gambetta door de ‘nouvelles couches sociales’ omhoog getild wordt.

De strijd, die thans in Frankrijk gestreden wordt, is een weerspiegeling van de worsteling der geesten in de lucht. Door de groote omwenteling is het land verscheurd, de natuurlijke ontwikkeling verbroken, en men kan het spoor niet meer vinden van den wezenlijken vooruitgang; de twee groote partijen des lands verwenschen elkander zonder een poging aan te wenden om elkander te begrijpen en te waardeeren. Er is een tijd geweest, dat die strijd iets grootsch had en edele ridders met elkander kampten voor hun goed recht; maar het gehalte is verminderd; de personen zijn geen dragers meer van ideeën, maar worden in de eerste plaats gedreven door eerzucht, streven naar gezag en persoonlijk belang; geen kracht straalt van hen uit, en wan-

neer men de parlementaire discussies hoort, blijkt 's lands raadzaal maar al te dikwijls verlaagd tot het tooneel van politiek marktgeschreeuw; men herinnere zich de tooneelen, die in de Kamer voorvielen na den 16^{den} Juni ll.. De belangen des lands worden speculatie-artikelen, die men zonder eergevoel of waardigheid aan den man zoekt te brengen. De armoede aan groote karakters openbaart zich evenzeer aan de rechter- als aan de linkerzijde, en het is kenmerkend dat de republikeinsche partij na den dood van Thiers geen enkel man weet aan te wijzen, waardig om het land te vertegenwoordigen als hoofd van het uitvoerend bewind.

Naast de verachtering in geest treft ook de vermindering in kracht; dat zoowel de 24ste Mei '73 als de 16de Mei '77 met de daarop gevolgde ontbinding der Kamer, door de opgewonden Franschen zoo kalm is opgenomen, is minder een bewijs van zelfbeheersching, dan wel het teeken dat de revolutionaire krater raakt uitgebrand; men heeft de verklaring van dit verschijnsel gezocht in het algemeen stemrecht, maar zonder genoegzamen grond. Men is in Frankrijk sinds lang op weg om van dit stemrecht te maken een partij-middel, dat de politieke demoralisatie verspreidt en algemeen maakt. De Franschen zijn zonder twijfel een rijkbegaafd volk, maar in politieke zaken zijn zij allerminst voortreffelijk, en toch meenen zij ook daarin den steen der wijzen te hebben gevonden.

20 October '77.

NOORMAN.

Letterkunde.

Nagelaten letterkundige bijdragen Van D^{r}. A. de Jager.

II.
De vrouw, bezongen door Jan Baptist Houwaert.

Het behoort tot de kenmerkende hoedanigheden van de nederlandsche Letterkunde, dat de *Vrouw* daarin eene eervolle plaats beslaat. Het zou niet moeijelijk vallen, in ieder tijdvak op eene reeks van geschriften te wijzen, die *haar* ten onderwerp hebben, die in meerdere of mindere mate haren lof vermelden. Onder de prozawerken vermeld ik er slechts één, doch een boekdeel van bijna 700 bladzijden, dat door rijkdom en degelijkheid van inhoud voor eene halve boekerij kan gelden. Het verscheen in 1639 te Dordrecht; werd vervaardigd door den geleerden en beroemden dordrechtschen geneesheer Johan van Beverwijck, en is getiteld: *Van de Uitnementheyt des Vrouwelicken Geslachts.* In een drietal afdeelingen of boeken wordt die voortreffelijkheid betoogd of in het licht gesteld; ten 1°. uit de *natuur der Vrouwen*, 2°. uit hare *geleerdheid* en *wijsheid*, en 3°. uit hare *deugden.* Oppervlakkig beschouwd schijnt het wel eenigszins vreemd, dat onder de vele lettervoortbrengselen uit de 17de eeuw, die de tegenwoordige tijd opnieuw zag in het licht verschijnen, niet is opgenomen het wegens vorm en inhoud even voortreffelijke boek van Van Beverwijck. Bij eenig nadenken echter valt de reden van dit verschijnsel in het oog. Mocht het in vroeger tijden noodig geacht worden, de voortreffelijkheid der vrouw opzettelijk te bewijzen: zulk een betoog is thans overbodig. De zaak is nu bij elk en een ieder voor goed uitgemaakt. Het is wel waar, dat kort na het verschijnen van het werk des dordrechtschen geneesheers, zijn rotterdamsche ambtgenoot, de als letter-

kundige niet minder bekwame en geëerde Daniël Jonctijs eene verhandeling in het licht zond met den titel: *Der Mannen opperwaardigheid beweerd tegen de vrouwelijke Lofredenen van Dr. Van Beverwijck.* Doch, om ieder te doen beseffen hoe weinig de Auteur zijne taak ernstig opvatte, behoef ik slechts te herinneren, dat het werk van Van Beverwijck door hem met een drietal lofdichten werd verrijkt. In ieder geval, het boek heeft geen opgang gemaakt. Om doel te treffen had het ook vervaardigd moeten zijn door eene *Vrouw* en niet door een *Man.* Van een pleitgeding in eigen zaak is meestal weinig uitwerking te wachten.

Heeft alzoo de tegenspraak van Dr. Jonctijs niet kunnen verhinderen, dat de overtuiging aangaande de uitnemendheid der vrouw steeds veld won en zich algemeen onder ons vestigde: pogingen van anderen, in zijnen geest ondernomen, slaagden even weinig, indien ze al werden gedaan. In 1804 verscheen te Sneek een boekje, getiteld: *De onheilen van het vrouwelijk geslagt*, *in derzelver oorzaken en gevolgen geschetst*, van iemand die zich niet dorst noemen. De meeste exemplaren er van kwamen in handen van - kruideniers; en uit de enkele, die er van overbleven, kon men leeren, dat van de meeste onheilen, aan de vrouwen toegeschreven, als eigenlijke oorzaken de mannen zijn aan te wijzen.

Blijft alzoo in het nederlandsche proza de lof der Vrouw steeds bovendrijven: niet minder ja nog veel meer stijgt hare eer bij onze dichters. Wáár zou het begin, wáár het einde zijn, zoo men ook slechts wilde *noemen* de reeks der lofzangen in allerlei trant en vorm, in verschillende versmaat, met en zonder rijm op de schoone sekse aangeheven? Men mag zeggen, dat de vrouw, in al de schakeeringen, die het onderwerp toelaat, het thema is, dat het meerendeel onzer dichters heeft aangeblazen en ontvonkt; hen heeft doen beseffen, dat ze dichters waren; hen heeft doen worden, wat ze geworden zijn. Een Janus Secundus bij voorbeeld laat zich moeijelijk denken zonder zijne *Kusjes*, een Jonctijs zonder *Rosalijns Oogjes*, een Bellamy zonder *De Gezangen mijner Jeugd*, een Feith zonder *Fannij,* een Kinker zonder *Mijne minderjarige Zangster,* een Bilderdijk zonder *Mijne Verlustiging,* een Tollens zonder *Minnedichtjes*. De liefde voor en de gloed van het onderwerp deed onze zangers niet alleen de snaren spannen in het tijdperk der ontluikende jeugd; ook in dat des mannelijken leeftijds, ja menigmaal in dat der grijsheid bleven zij er voor blaken. Men heeft een opzettelijk betoog geleverd, om in het licht te stellen, hoeveel werk Van den Vondel maakte, hoeveel kunst hij besteedde en hoe hij bij uitnemendheid slaagde in het teekenen van vrouwelijke karakters. Zijne *Eva,* zijne *Rispe*, zijne *Badeloch*: wien komen ze niet dadelijk voor den geest? En Jacob Cats, de volksdichter bij uitstek, men slaat bijna geen bladzijde zijner talrijke werken op, of de *vrouw* staat voor ons. Zijne hoofdwerken: het *Huwelijk* en de *Trouwring* hebben de strekking om ja de plichten der vrouw te herinneren; maar ook en

vooral voor hare rechten te pleiten, het belang en de waarde harer sekse te doen uitkomen. Let eens op als hij ‘het gantsche Beleyt des Echten-Staets’ gaat bezingen, hoe hij de zes hoofddeelen betitelt: *maagd*, *vrijster*, *bruid, vrouwe*, *moeder*, *weduwe;* het zoogenaamd zwakke geslacht is telkens de hoofdpersoon, de spil, om welke zich alles beweegt; de man verschijnt als iets bijkomstigs, als iets ondergeschikts. *Volksdichter* heet bij Cats eigenlijk *Vrouwendichter.*

De negentiende eeuw moge in smaak verschillen met de zeventiende: in waardeering der vrouw doet deze voor gene niet onder. Op een tweetal dichters wederom wil ik wijzen: den Amsterdammer Bilderdijk en den Groninger Spandaw. Als men het register van Bilderdijks gedichten opslaat, bevindt men, dat hij meer dan twaalfmaal *de vrouw* in het algemeen bezong. Op 36 verjaardagen zijner echtgenooten gaf hij even zoovele oden of lierzangen in druk, en wat misschien nog meer dan het genoemde afdoet: zijn Epos prijkt met den onwaardeerbaren regel:

‘Der schepping heerlijkheid, wat is zij dan de Vrouw?’

De zangster van Spandaw sloeg geene epische snaren aan; zij verwijlde liefst, waar huiselijke of vaderlandsche feesten te vieren of nederlandsche toestanden en herinneringen te schetsen of te herdenken waren. Bij vele dier gelegenheden vertoonden zich de achting en eerbied, die hij aan het schoone geslacht toedroeg; doch nergens komen deze in zijne losse stukken op zulk eene schitterende wijze aan het licht, als in zijn hoofdwerk *De Vrouwen*, *in* 4 *zangen*, voor het eerst in 1807 en sedert nog verscheidene malen verschenen: een werk, dat 's Dichters naam zeker het langst voor de vergetelheid zal bewaren en hem eene eervolle plaats geeft naast den Franschman Gabriël Legouvé, onder wiens werken er geen was, dat hem in meer aanzien bracht dan zijn: *Le Mérite des Femmes*, dat bij de verschijning in Parijs achtmaal werd herdrukt, en onmiddellijk door den verdienstelijken Barend Nieuwenhuizen in onze taal overgezet.

Deze enkele en vluchtige herinneringen mogen thans volstaan om mijn gezegde te staven aangaande de plaats, die de vrouw in onze letterkunde inneemt. Ik zeg *herinneringen;* de onderstelling zal niet gewaagd zijn, dat de door mij genoemde werken althans bij de meesten mijner lezers eene bekendheid hebben, die eene breedere behandeling te dezer plaats onnoodig maakt.

Stellig is dit niet het geval met een' nederlandschen dichter, die tot hiertoe door mij niet werd genoemd, en die meer dan eenig ander van vroegeren of lateren tijd de bazuin tot lof der Vrouw heeft gestoken. Het is bij dezen, dat ik thans meer opzettelijk de aandacht wensch te bepalen.

Van omstreeks het jaar 1533 tot 1586 leefde te Brussel een edel-

man Jan Baptist Houwaert, Raad en Rekenmeester van Brabant. Als dichter maakte hij een' grooten naam. Hij verwierf zich den titel van *den Brabantschen Cats*. Niet geheel zonder reden. Reeds tusschen den *inhoud* der werken van den Brouwershavenaar en den Brusselaar is overeenkomst op te merken; maar vooral valt zij in het oog, als men op den *vorm* let. Dezelfde duidelijkheid en gemeenzaamheid van taal; dezelfde spelingen en herhalingen; dezelfde vloeijendheid en gemakkelijkheid van versbouw. De taal van den Zeeuw is alleen zuiverder en gekuischter dan die van den Brabander; en geen wonder! De laatste leefde bijna eene halve eeuw vroeger dan de eerste, en zijne werken moesten dus meer overeenkomst hebben met den dichttrant der Rederijkers, die toen in Vlaanderen hoogen bloei bereikten.

Ook in vruchtbaarheid van dichtader wedijverde Houwaert met Cats. Het uitgebreidste zijner werken is getiteld: *Pegasides Pleyn ofte den Lusthof der Maechden*, *ghecomponeert* of (zooals het elders heet) *Gheinventeert ende Rethorijckelijc gecomponeert door Jehan Baptista Houwaert,* in 1582 en 1583 te Antwerpen bij den beroemden Plantijn gedrukt; daarna in 1623 in 2 deelen, niet zooals Willems zegt te Delft, maar bij Jan van Waesberghe, 'Boeckvercoper aen de Merct' te Rotterdam.

De eenigszins vreemde titel van het boek: *Pegasides Pleyn* wordt opgehelderd door de vertolking, die er onmiddellijk op volgt: *Lusthof der Maechden.* De *Pegasiden* namelijk zijn de negen *Muzen* of *Zanggodinnen*, dochters van *Jupiter* en *Mnemosyne.* Zij hebben haren naam van *Pegasus*, het gevleugelde ros, welks hoefslag de fontein *Hippocreen* deed ontstaan, in de nabijheid van den berg *Helicon*, die aan de Muzen was toegewijd. De titelplaat toont ons de vlakte of het *plein*, waar zij onder aanvoering van *Apollo* of *Phebus* bezig zijn met hare speeltuigen te hanteeren of kransen te vlechten. Steeds als jeugdige godinnen vereerd en daarom door onzen dichter *Maagden* genoemd, zijn zij het die door hem ter bezieling worden aangeroepen, en ondersteld hem de zangen te hebben ingegeven, aan de schoone helft van het menschengeslacht gewijd.

De inhoud der 16 boeken of zangen, waaruit het werk bestaat, is naar de opgave van hem zelven beknoptelijk dus:

1. de val der weeldige maagden.
2. 't sieraad van de deugdelijke maagden.
3. de spiegel van de schoone maagden.
4. de tresoor van de eerlijke maagden.
5. de schaking van de triumfante maagden.
6. de strijd van de kloeke maagden.
7. de manieren van de gratieuse maagden.
8. de excellentie van de edele maagden.
9. de druk van de ongelukkige maagden.
10. de instructie van de vervolgde maagden.

11. de vreeze van de amoureuse maagden.
12. de klacht van de bedrogen dochters.
13. het huwelijk van de discrete jonkvrouwen.
14. de getrouwheid van de eerbare gehuwde vrouwen.
15. de constantie van de bedroefde weduwen.
16. en de officie van de beleefde mans.

Ieder dezer onderwerpen wordt zeer breedvoerig toegelicht en bevestigd door talrijke voorbeelden uit alle mogelijke geschiedenissen, zoo verdichte als ware, zoo oude als nieuwe, evenals bij Cats doormengd met waarschuwingen, vermaningen en zedelessen. Het spreekt vanzelf dat slechts bij enkele hoofdstukken hier opzettelijk kan worden stilgestaan.

Tot proeve van den vlaamschen taal- en dichttrant diene een gedeelte uit de inleiding des vijfden Boeks:

‘Ghy Dochters, hebt moghen lesen en hooren
Hoe dat de eerbaerheyt is te achten
Boven alle ghepresen thresooren,
Onder alle natien en gheslachten. -
Nu zullen wy verhalen hoe ghy u moet wachten
Voor de bedrieghelijcke Mans en Ghezellen,
Die u zoecken t' ontschaken....(*)

Gheen zoete Lofzanghen noch bly Commedien
En zullen wy schrijven zoo wy zijn ghewoone;
Maer lamentabel droeve Tragedien
Van triumphante edel Maechden schoone;
En peyst niet dat ons Harpe (zoet van toone)
Melodieuselijck in u ooren zal klincken;
De droefheyt beneemt de konst ydoone
Als wy om d' ontschaecte Dochters dincken;
Phoebus die sijn klaer stralen liet blincken,
Wort nu met een donckere wolck bedect,
Door dat hij tot compassie 't volck verwect. -

Niet te volprijsen en is een zeedbaer Dochtere;
Want eerbaer ghelaet en goede manieren,
Doen hier (zonder quellinghe) leven te zochtere;
Daer ter contrarien het triumphant vercieren,
En de contenantien, niet om verfieren,
Naer den donckeren wech der boosheyt leyen;
Ghelijck de Spinne-koppen de Vlieghen bestieren,
En zelve in 't net blijven hanghen dat sy spreyen,
Soo ist dat ghy Dochters (door u cierlijck toereyen)
De Mans in u netten meynt te vanghen snel,
En ghy blijft daer zelve inne verhanghen wel...(†)

(*) I. Bl. 411.
(†) I. Bl. 412.

Een wijse Maecht en zal haer zeer vercieren niet,
Noch niemant oock toonen minlijck samblant,
Noch door wilde oft stoute manieren niet
Verwecken der liefde vyerighen brant. -
O onzalighe Philomela triumphant,
Hadde ghy ons gheboden ghelesen,
Soo en zoude ick met een bevende hant
Niet beschrijven de tyrannije mispresen
Van Tereo, ghy zoudt gheluckich wesen,
Waer van u gheen misprijslijcke memorie,
Wy sweghen van u afgrijslijcke historie'(*).

En nu volgt die 'afgrijslijcke historie' van Tereus, in niet minder dan 43 coupletten, 15 bladzijden beslaande. Het geval is bij uitstek tragisch.

Tereus, koning van Thracië, huwde Progne, dochter van den atheenschen koning Pandion. Het huwelijk was uiterlijk althans aanvankelijk gelukkig, en een aanvallig knaapje, Itys geheeten, verhoogde het genoegen der ouders. De koningin had bij haren vader eene beminnelijke zuster achtergelaten, Philomela genoemd. Verlangend deze eens weder te ontmoeten, stelde zij haren gemaal voor, haar uit te noodigen eenigen tijd bij haar in Thracië te komen doorbrengen. Tereus zelf ondernam de reis om haar af te halen. De jeugdige prinses bewilligde in het verzoek en trok na een roerend afscheid van haren vader mede met haren koninklijken zwager. De buitengewone bevalligheden van Philomela maakten op Tereus zulk eenen indruk, dat hij, alle eer en plicht vergetende, in ongeoorloofde drift voor haar ontstak. In het vaderland teruggekeerd, voerde hij de ongelukkige in stede van naar zijn paleis, naar een somber en eenzaam boschverblijf, waar zij het weerloos slachtoffer werd zijner misdadige lusten. In rechtmatige woede ontstoken, slaakte de onteerde de bitterste jammerkreten. Nu haren vader Pandion, dan hare zuster Progne, dan de Goden zelve te hulp roepende, zwoer zij, aan hemel en aarde de schenddaad te zullen verkondigen. Tereus, deze ruchtbaarheid duchtende, was op een middel bedacht om haar te voorkomen; het was van den wreedstmogelijken aard: hij sneed der ongelukkige vorstin de tong uit den mond, en liet haar in dien toestand als gevangene achter. Dan vergeefs! Gedurende een jaar, dat zij in de eenzaamheid doorbracht, vlocht zij met eigen hand een borduurwerk, waarin haar lot met de keurigste verven stond afgemaald; zij weet dit als een geschenk aan hare zuster te doen toekomen, die door een valsch bericht van haren dood was misleid. Progne, nu volkomen ingelicht aangaande het jammerlijke lot van hare zuster, besloot haar tot elken prijs te redden en te wreken tevens. De gelegenheid van een Bacchusfeest nam zij waar, om aan het hoofd van haren vrouwenstoet Philomela uit hare gevangenis

(*) I. Bl. 414.

te ontslaan en mede te voeren. Nu boven alle beschrijving getroffen door den deerniswaardigen toestand harer beminde zuster, zon zij op eene wraakneming, die alle ander gevoel scheen te verdooven. Met eigen hand slachtte zij haar zoontje Itys, deelde het lijk in stukken, bereidde een gedeelte er van en zette dat ter spijze aan haren gemaal voor. Aan den maaltijd bezig, vroeg deze naar zijn afwezig kind en verlangde het te zien. Itys! Itys! waar zijt gij, roept Progne. Onmiddellijk gaat de zaaldeur open en Philomela ijlt binnen met het hoofd des kinds in de hand. Terwijl zij dit den wreedaard voorwerpt, zegt hare zuster: ‘Ziedaar het ééne deel van uw kind, welks andere deel uw ingewand heeft verzwolgen!’ In helsche woede op te stuiven, het zwaard te grijpen en de beide zusters achterna te ijlen, is het werk van een oogenblik. Doch met dit tooneel sluit de Dichter zijn verhaal. De vrees om buiten de historie te gaan heeft hem, naar ik vermoed, weerhouden, den afloop te vermelden, dien we uit Ovidius vernemen. Volgens dezen kwamen de Goden tusschen beiden, ten einde verdere gruwelen te voorkomen. Eerdat de woedende vervolger zijne prooi bereikte, veranderden zij hem in een' sperwer, die nog tot op heden schrik verspreidt onder het gevogelte; Philomela werd een nachtegaal, die den nacht pleegt waar te nemen om haar lied te kweelen; Progne eene zwaluw, die in afgebroken gesjirp *Itys*, *Itys* blijft roepen; dat deze den nacht half, gene geheel slapeloos doorbrengt, is tot straffe voor beider euveldaad. De onschuldige Itys eindelijk werd herschapen in een *fazant*, die door verscheidenheid van kleuren aan het oog behaagt.

Als onze Houwaert ten slotte de vraag stelt: bij wien lag de oorzaak van zooveel leeds? Lag zij in de boosheid van den wreeden tiran? of in de bevalligheid en pronkzucht van Philomela? of in de grilligheden der Fortuin? of aan den invloed van Cupido? dan is zijn antwoord:

> ‘Hadde Philomela haer zoo pompeuselijck niet
> Verciert, ghedoreert, opghetoyt en ghestreken,
> Tereus en waer zoo amoureuselijck niet
> In de liefde van Philomela ontsteken,
> En by consequentie en waer hy niet gheweken
> Van Progne, synder liever weerder Huysvrouwen....
> Schoonheyt en cieraet verwecken zeer vryagie’(*).

Tot een staal, op hoe zonderlinge wijze onze Dichter somwijlen bijzonderheden aanbrengt, diene wat hij zingt van het afgesneden stuk van Philomela's tong. Tereus wierp dat ter aarde, maar ziet, het bleef zich verroeren. Gelijk de afgescheiden deelen der slang zich blijven bewegen en trachten zich weder aaneen te hechten, rustte het tongestuk niet, maar bewoog zich in alle hoeken der zaal, om weder aan 't ligchaam te geraken, waaraan het behoorde.

(*) I. Bl. 428.

Eene bijzondere aandacht eischt het *achtste Boek,* dat handelt over *de excellentie der edele maechden.* Hier roept de Dichter niet deze of gene der Muzen aan, maar alle negen te gelijk met Phebus er bij, om hem te helpen; en nog wanhoopt hij, naar zijnen wensch te slagen. ‘Al bezat ik (zegt hij) de welsprekendheid van Cicero en Demosthenes; al had ik de wijsheid van Socrates, en al deed Jupiter al mijn haren in welsprekende tongen veranderen: ik zou den lof der vrouw niet kunnen voldingen’(*).

‘Eer zou ik de sterren tellen, die aan den hemel staan; of de bladeren der boomen die in de vruchtbare streken groeijen; of het zand en stof dat in de zee ligt of op de dijken vliegt; eer zou ik de heele zee met stroo leêgbranden, eer ik der vrouwen lof ten volle zou kunnen beschrijven’(†).

Toch zal hij het ondernemen en wel beginnende bij het begin: Hoort slechts:(§)

Hoe edel de vrouw is boven den man, blijkt reeds uit de namen, die God hun in 't Paradijs gaf. *Adam* beduidt *aarde*, en *Eva*: *moeder*, d.i. oorzaak van al die leven. Hoe verre overtreft het *leven* niet den *aardklomp!*

De naam *vrou* telt evenals die van *Godt* (beiden naar de oude spelling) *vier* letters; die van den *man* maar *drie.*

Bij de schepping klom God op van het mindere tot het meerdere. Eerst de steenen, daarna de kruiden en boomen; daarna de beesten; daarna de menschelijke kreaturen, doch eerst den *man* en dan de *vrouw;* de vrouw sloot het scheppingswerk, omdat God na haar geen loffelijker voorwerp kon bedenken. Zoo moest (luidt het):

> ‘Zoo moeste Godt de Vrouwe wel hooghe achten,
> Dat hyse wilde scheppen certeynlijck in 't leste;
> Tot d' eynde bewaert men ghemeynlijck het beste’(**).

De vrouw is edeler van afkomst dan de man, ook uit hoofde van de plaats hunner schepping. De man werd geschapen in het veld, bij de stomme beesten; de vrouw in een sierlijken lusthof, waar Adam lag te rusten. Nu ziet men nog in onze maatschappij dat eene aanzienlijke geboorte vergezeld gaat van gaven en voorrechten, die anderen missen. Zoo munt de vrouw dan ook uit in aangeboren hoedanigheden. Op hooge torens en muren staande, kan de vrouw in de laagte zien zonder duizeligheid; het hoofd draait haar niet licht; iets zeldzaams of kostelijks kan zij zien zonder groote verwondering.

Wat nog meer zegt, als mannen en vrouwen tegelijkertijd in het water vallen, zullen de eersten veel spoediger zinken dan de laatsten;

(*) Zie I. bl. 753.
(†) Ibidem.
(§) Zie I. bl. 754 en volg.
(**) I. Bl. 758.

eene vrouw drijft veel langer op het water dan een man; vandaar dat alom tegen ééne vrouw wel vijftig mans verdrinken.

De man is geschapen uit het slijk der aarde, waaruit ook de redelooze dieren zijn gemaakt; de vrouw daarentegen uit een deel van een redelijk bezield ligchaam. Zooverre het leven de doode stof te boven gaat, staat dus de vrouw boven den man.

De vrouw is geschapen volmaakt en geheel; zij heeft al hare ledematen ongeschonden behouden. De man, die de welbekende ribbe moest missen, kan zich nooit beroemen volmaakt van ligchaam te wezen; hij is en blijft onvolkomen.

Zooveel schoonheid vereenigt de vrouw in de vormen van haar ligchaam, dat de beroemdste beeldhouwers en schilders haar nooit naar eisch hebben kunnen conterfeiten. Is het wel wonder, dat duizenden van mannen om harentwil alles hebben ondernomen en uitgestaan? Dat Virgilius, door vrouwenliefde verblind, in de mand heeft gehangen? dat Silanus zijn ligchaam heeft geschonden, dat Iphis zich heeft opgehangen, dat Pyramus zich heeft doorstoken, de eerste om Octavia, de tweede om Anaxareta, de derde om Thisbe? Is het wonder, dat Jupiter de godinnen aanbad, dat Pluto Proserpina schaakte, dat Pelops om Hippodamia heeft gestreden, dat Chione door duizend mans werd vervolgd? En wie dit alles nu voor '*poëeterij*' gelieft te verklaren, zij verwezen tot de gewijde Schriftuur, die van Genesis af in tal van voorbeelden niet anders ons leert.

In eerbaarheid van voorkomen en gedrag staat de man ten achter bij de vrouw, tot zelfs na den dood. De vrouw die verdrinkt, zinkt in voorover-, de man in achteroverliggende houding; de stervende man houdt den mond open, de vrouw sluit dien.

Het waardigste en uitnemendste ligchaamsdeel (het hoofd) wordt bij den man dikwijls vroeg door kaalheid ontbloot; het haar der vrouw wijkt niet, tenzij men het met geweld uittrekke. Ja, dat meer is (zegt Houwaert, en hier bezig ik zijn eigene woorden):(*)

> 'Ja dat meer is, het aenschijn van de mans
> Is dickwils soo leelijck, van den hayre en baerde
> Dat mense som wel mach ghelijcken bycans
> Bij die wilde dieren, die straf zijn van aerde;
> Daer ter contrarien die vermaerde
> Edele Vrouwen uyter nature,
> En principalijck die onvoljaerde,
> Van aenschijn schoon zijn, suyver, net en pure.'

Die netheid en puurheid van het vrouwelijk aanschijn wordt nog gestaafd door eene merkwaardige bijzonderheid. Als de vrouw zich ééns heeft gewasschen, hoe dikwijls zij zich daarna in schoon water opnieuw wascht: het blijft schoon en zuiver als kristal; doet de man hetzelfde, het klare water is telkens vuil.

(*) I. Bl. 772.

Het spreekt wel vanzelf, dat zooveel loffelijks als in het aangevoerde en nog op andere plaatsen in dit Boek van de vrouw wordt gezegd, de waardeering van den man dubbel waardig is. Het Boek wordt dan ook niet gesloten zonder vermaningen in dien geest:

‘Ghy mans, die ghehoort hebt alle die weldaden,
Die ghy van die edel vrouwen hebt ontfaen,
Hoe sout ghy die vrouwen nog connen versmaden,
Oft om cleyne saken bekijven oft slaen?
Alle die mans die redene verstaen,
Die sullen de vrouwen in alle manieren
Loven en prijsen (hoop ick) van nu voortaen,
En in weerden houwen en hooghelijck vieren;
En die constenaers die de const hantieren,
Die en sullen voortaen van die ele wijven
Niet dan lof, prijs end' eere vele schrijven.’

‘Ghy partijighe mans die de vrouwen seer lachtert
En blameert, met u schriften en schimpich vermaen,
En die haren lof en eer verachtert,
Doet nu ghelijck Stesicorus heeft ghedaen,
Die hem weleer in 't schrijven soo heeft misgaen,
Dat hy de schoone Helena eerst laeckte,
En doen zijnen stijl weder verkeerde zaen,
Dat hy veel veersen thaerder eeren maeckte;
Ghelijck Stesicorus zijn schimpen staeckte,
Om den lof van Helena te vermeeren,
Staeckt soo u schimpen, en wilt de vrouwen vereeren’(*)

Ter opheldering van de laatste regels herinner ik, dat Stesicorus een beroemde grieksche dichter was, die zes eeuwen vóór Christus leefde. Zijne liederen maakten zulken indruk op de gemoederen zijner tijdgenooten, dat ze van hem verklaarden, dat na zijne geboorte een nachtegaal zich op zijnen mond had geplaatst, en dat hij in den hoogsten ouderdom als de grijze zwaan van Apollo zijn dichterlijk leven zou hebben uitgegalmd. Eénmaal had hij de onbedachtzaamheid, de schoone Helena te smaden. Hij werd daarvoor met blindheid gestraft; doch door zijne *Palinodie*, dat is, de herroeping van zijn vorig lied, kreeg hij zijn gezicht terug.

De Dichter liet het echter bij zoo'n enkel couplet aan de mans niet blijven. Hij kreeg aanleiding op die zaak breeder terug te komen. Na de voltooijing van zijne 15 boeken zat hij stil op zijne kamer, toen niet minder dan acht dames te gelijk zich bij hem kwamen aanmelden, en binnengelaten, zich beklaagden, dat na de verschijning van des Dichters boek zij veel last hadden van hare mans. Dezen namelijk, zooveel gelezen hebbende van de voortreffelijkheden en de roeping der

(*) I. Bl. 866 en 867.

vrouw, verlangden nu van hunne vrouwen, dat ze aan des Dichters teekening en eischen zouden voldoen. Ons verzoek (zeiden zij):

‘Was om u hertelijck te suppliceren,
Dat ghy uwen gheest zoudt willen verkloecken
Om d' officie vande mans te exponeren,
Op dat wy ons wat mochten excuseren,
Als sy ons ghebreken in als zegghen willen,
En als sy al 't pack op onsen hals legghen willen.’

‘Wy en zijn op u oock niet verbolghen fel,
Maer dancken u jonstelijck naer ons beste,
Wy willen uwen raet oock achtervolghen wel
In alle manieren om te schouwen queste;
Maer om dat ghy de vrouwen in 't oost en in 't weste
Zoo goeden instructie hebt ghegeven,
Zoo bidden wy u dat ghy nu voor 't leste
Wilt beschrijven hoe de mans behooren te leven.
Wy versoecken niet dat dit zou worden beschreven,
Om dat wy de mans hun leedt verwijten zouwen,
Maer om dat sy haren eedt bat quijten zouwen’(*).

Het verzoek werd gereedelijk ingewilligd. Ick moest (zegt de dichter):

‘Ick moeste dese acht vrouwen sweeren bykans,
Eer sy uyt mijn kamer wilden scheyen,
Dat ick d' officie vande beleefde mans
Zoude beschrijven, zonder langher beyen’(†).

Aan die *officie van de beleefde mans*, dat is: aan de beschrijving van de plichten, die op den man tegenover de vrouw rusten, wijdt hij nu nog een hoofdstuk van meer dan honderd bladzijden; en nog is het onderwerp niet uitgeput, want hij eindigt indezervoege:

Hier met zoo willent wy laten blijven,
Eer dat de Liere beginne discoort te slaen;
Souden wy tot uwer baten schrijven
Al dat dese zake noch mach aengaen,
Wy zouden materie vinden zaen
Om te schrijven zoo Chrysippus dede
Seven hondert boecken met goet vermaen. -
Dus, ghy beleefde mans en vrouwen mede,
Wensch ick u al t' zamen peys en vrede,
En bid u, als ghy door mijn verklaren wel vaert,
Wilt dan zegghen: Godt wil bewaren, Houwaert(*).

(*) II. Bl. 843.
(†) II. Bl. 844.
(*) II. Bl. 947.

Oorspronkelijke romans.

Bella. Novelle van P.F. Brunings, twee deelen. 's Gravenhage, D.A. Thieme, 1877.

Bella, een jonge en schoone, zeer gefortuneerde dame van aanzienlijken huize en *Johan Arnolts*, een jonkman van onechte geboorte, wel is waar in het bezit van groote geestesgaven, welke door eene goede opvoeding versterkt en ontwikkeld zijn, van eene niet alledaagsche mate van aangeborene en geoefende talenten, van onbesproken gedrag en een nobel karakter, maar daarbij wat excentriek en gedéclasseerd, en, wat meer is, geheel zonder middel van bestaan en vooruitzichten in de toekomst. Men zal moeten bekennen, dat deze twee ver genoeg op de maatschappelijke ladder van elkander verwijderd staan, om een huwelijk tusschen hen beiden tot de hoogst onwaarschijnlijke, zoo niet onmogelijke zaken te rekenen.

En toch komen daarbij nog andere, niet licht te tellen vijanden, die hun toekomstige vereeniging uit alle macht trachten te beletten.

De wanhoop van den jonkman, welke hem zoo ver brengt, dat hij eene poging aanwendt om zichzelven van kant te maken, de openbare tegenwerking en geheime intriges van den gewezen voogd van de rijke en schoone erfdochter en van diens zoon, die mede *vues* op haar heeft en zich van hare hand tracht meester te maken als middel, om hare fortuin te bemachtigen - dit alles en meer nog spant samen, om de gelieven voor goed en voor altijd van elkander te scheiden.

Maar alle bezwaren en moeielijkheden worden zegevierend overwonnen en Johan Arnolts trekt den hoogsten prijs uit de huwelijksloterij.

Zoo als men ziet, is het thema, de intrige van de novelle van den heer Brunings niet bijzonder nieuw of buitengemeen te noemen.

Maar wat daarentegen wel degelijk nieuw, ongemeen, frisch en niet alledaagsch verdient genoemd te worden, is het talent, waarmede deze niet ongewone données door den auteur zijn uitgewerkt en tot een boeiend, van geest en leven tintelend, geheel verwerkt. Er ligt een waas van frischheid en levenslust, die alle zwarigheden licht telt en te boven komt, over het geheele werk; de heldin bezit die beminnelijke en aantrekkelijke eigenschap in zoo buitengewone mate, dat zij den lezer onwillekeurig élektriseert en hem in een soort van lichte dronkenschap, in een poëtische en hoogst genoegelijke stemming brengt. Er is zeer veel actie in deze novelle; het verhaal wordt nergens door onnoodige uitweidingen en lange redeneeringen afgebroken. Er wordt, om zoo te zeggen, bijna geen enkel woord gesproken, dat niet tot eene of andere daad leidt of met eenige handeling in onafscheidelijk verband staat; ieder woord en elke daad vormt een onmisbaren draad in het weefsel der gebeurtenissen. De karakters zoowel van de personen, die

de hoofdrollen in het drama vervullen, van Bella, Johan Arnolts en Henri van Rijn, als van hen, die eene meer ondergeschikte rol spelen, den kolonel Van Schomberg, Geesje, Van der Steen en niet het minst den vluggen, spraakzamen, hulpvaardigen en achtenswaardigen mijnheer Pluim, coiffeur en handelaar in toiletartikelen, een allergeestigsten en vroolijken Figaro, zijn flink en scherp geteekend en goed volgehouden. Alleen komt het ons voor, dat de heer Pluim, hoe aardig hij ook dikwijls om den hoek komt kijken en hoe geestig hij weet te keuvelen, met het oog op zijne maatschappelijke betrekking, een al te gewichtige rol in het drama vervult.

We kunnen ons haast niet voorstellen, dat een aanzienlijke jonge dame van adel iemand als Pluim, al staat hij overigens nog zoo gunstig bekend, tot vertrouwde van hare hartsgeheimen zal maken en als onderhandelaar tusschen haar en haren pretendent van zijne diensten zal gebruik maken. Met uitzondering evenwel van deze eenigszins vreemde verhouding, die voor het overige door de geestige inkleeding vrij plaisibel wordt gemaakt, vergt de auteur geene *tours de force* van onze verbeeldingskracht. De waarschijnlijkheid is geenszins aan de schildering van treffende of verrassende tooneelen opgeofferd.

Het verhaal heeft - en wij vinden daarin een van zijne goede eigenschappen - geen directe zedelijke, politieke of religieuse strekking. Het is geene *morale en action.* Toch verstaat de auteur de kunst, zonder de poëtische illusie in het minst aan de zucht tot moraliseeren op te offeren of den vluggen gang van het verhaal door redeneeringen te remmen, om eenige maatschappelijke vooroordeelen en wanverhoudingen met goedgerichte pijlen der satyre te doorboren.

Aan den vorm is blijkbaar veel zorg besteed en het genot van de lezing wordt door den over 't algemeen uitmuntenden stijl niet weinig verhoogd. De dialoog is vloeiend en geestig, hier en daar tintelend van vernuft en toch altijd ongemaakt, natuurlijk en echt Hollandsch.

Alleen komt het ons voor, dat het woordje: *opvallend*, dat wij als een vreemden indringer van twijfelachtige nationaliteit beschouwen, een onaangenamen dissonant vormt in den anders zoo zuiveren Hollandschen conversatiestijl.

Ons oordeel resumeerende, kunnen wij de lezing van ‘Bella’ aan ieder, die nog geen kennis met haar gemaakt heeft, met nadruk aanbevelen.

Wij hopen, dat de heer Brunings ons nog vele even amusante en even welgeslaagde zedenschetsen (naar de natuur geteekende genre-stukjes uit het hedendaagsche Hollandsche familieleven), moge schenken.

De Schoonzusters, Katy 's verloving. Twee novellen door Catharina. Amsterdam, J.C. Loman Jr. 1876.

't Is wel opmerkelijk en 't pleit niet voor het talent onzer romanschrijvers en schrijfsters, zou men zeggen, dat zulk een verbazend aantal vertaalde romans het licht ziet en daarentegen zoo heel weinig oorspronkelijks genade vindt in de oogen van ons publiek. Die zich echter de moeite wil geven om o.a. bovengenoemde novellen te lezen, zal met mij moeten erkennen, dat deze opmerkelijke daadzaak geenszins te wijten is aan onze gebrekkige vaderlandsche literarische producten en menig onbekend talent onder ons genoeg werkelijke verdienste bezit om evenveel, zooal niet meer, aanspraak te kunnen maken op dezelfde onderscheiding. 't Is een zeer treurig verschijnsel in ons land, dat men op 't kunstgebied den talentvollen vreemdeling zoo buitensporig huldigt en den talentvollen inboorling veel lager schat dan hij verdient, ja, hem niet zelden geheel verloochent. De goede smaak wordt waarlijk niet bevorderd door al het buitenlandsche kaf, dat met het koren binnen onze grenzen wordt gesmokkeld. Een weinig meer nationale trots op dit punt zou daarom geen kwaad kunnen. Publiek en letterkundigen zouden er evenzeer door winnen. Zoolang evenwel de uitgevers meer baat vinden bij de uitgave van het goedkoope vertaalwerk, is er weinig kans op de toename onzer oorspronkelijke literatuur, veeleer zullen we die zien afnemen, ondanks de veelbelovende kiemen die ze bevat. Reeds menig artikel hebben onze couranten gewijd aan de onverschilligheid van het publiek voor den bloei onzer letterkunde. Die bloei kan alleen bevorderd worden door het koopen van boeken en zoo al nu en dan een enkel boek dit voorrecht te beurt valt, vinden toch de meesten hun te huis in de leesbibliotheken. Dit maakt de uitgave van hooger gehonoreerde oorspronkelijke pennevruchten bedenkelijk en we danken er dan ook het *surplus* van voddig vertaalwerk aan, dat voor een bagatel ter lezing aangeboden, in onze woningen meer het burgerrecht verkreeg dan de voortreffelijkste pennevrucht van eigen bodem.

Een andere feil tegen onze letterkundigen is de recensentenijver om hen den kunstweg zoo steil en doornig mogelijk te maken. Dragen de critieken der vertaalde romans over 't algemeen den stempel van groote toegevendheid, in de gebreken van den oorspronkelijken roman verdiept men zich veelal tot in het kleingeestige en meet ze liefst zóóver uit, dat ze er het goede en schoone geheel in overschaduwen. Wijzer en billijker zou het zijn, de verdienste van onze schrijvers en schrijfsters, - ook al heeft men geen reden om ze te ontzien, - in een helderder en zuiverder licht te plaatsen. Het publiek hecht aan woorden en waar het voortdurend meer afkeurend dan goedkeurend hoort beoor-

deelen, onderstelt het natuurlijk minder talent dan bij den gunstiger beoordeelden uitheemschen schrijver.

De Hollandsche schrijfster Catharina is, dunkt mij, eene dergenen, die door onze landgenooten niet genoeg gewaardeerd wordt. Van hare beide novellen: ‘De schoonzusters’ en ‘Katy's verloving’ hoorde ik tenminste nog met geen enkel woord gewagen, terwijl daarentegen onze jonge dames dweepten met de laatst verschenene Engelsche romans, te veel om op te noemen. En toch ligt er een wereld van gevoel in deze beide novellen en bevatten ze waarheden even treffend als aandoenlijk. 't Zijn maar schetsen, als men wil, maar zoo uitmuntend van fijnheid en innigheid, dat ze menig groote schilderij aan indruk overtreffen. Waarlijk, we behoeven niet zooveel lof te verspillen aan de Duitsche Marlitt en de Engelsche Yonge, als we ons kunnen beroemen op Catharina's tante Ka, een type zoo aantrekkelijk van liefheid, eenvoud en gevoel, dat we er tevergeefs in de pennevruchten der gevierde buitenlandsche schrijfsters naar zoeken.

Waar zóóveel schoons en goeds wordt geschonken, acht ik iedere aanmerking van ondergeschikt belang. Naar innige overtuiging het geluk van anderen te behartigen is een te goede leer om er iets op te willen afdingen, zelfs al stemt men niet in alle opzichten met het gevoelen der schrijfster overeen. De vrome christenzin, die weldadig op iedere bladzijde van Catharina's novellen den lezer verkwikt, de natuurlijkheid en de zuiverheid van haren stijl, het warme gevoel dat er ons uit tegenstroomt, geeft deze schrijfster recht op de erkenning van haar talent.

CATHARINA F. VAN REES.

Op de Beukenhorst. Novelle van H.T. Chappuis. Haarlem, H.M. van Dorp, 1876.

Met goede verwachting namen wij het hierbij aangekondigde werk ter hand, en zagen ons in geenen deele bedrogen. Het plan is eenvoudig en goed aangelegd, de karakters zijn met klaarheid en voldoende consequentie geschetst, de gebeurtenissen ontwikkelen zich gereedelijk met een natuurlijken gang, zonder meer incidenten dan in den dagelijkschen loop der dingen zich kunnen voordoen. Een en ander maakt het tot een interessant en in den besten zin van het woord goed Hollandsch boek. Het is degelijk en praktisch, omdat het den vinger legt op eene bij vele vrouwelijke karakters wonde plek, die door menigeen luttel wordt geteld en onbedachtzaam tot hebbelijkheid gekweekt; maar die desniettemin schromelijke gevolgen kan na zich sleepen, die ook in lichter graad

aanleiding tot verwijdering en verbittering tusschen nauwverbonden menschen worden kan. Het is van die zijde eene zielkundige studie, die ernstige waarheid predikt en heilzame wenken en waarschuwingen bevat.

Elise, de hoofdpersoon, is een in bijna ieder opzicht prijzenswaardig meisje, eene edele dochter en later eene waardige echtgenoote, die slechts ééne fout heeft, gebrek aan openheid en vertrouwen jegens wie haar de naasten zijn. Dit leidt haar tot geheimhouding jegens dezen, waar oprechtheid en uitkomen voor de waarheid inderdaad het beste middel zou geweest zijn om bezwaren uit den weg te ruimen of te voorkomen, welk gebrek nu evenwel de ééne doode vlieg wordt, die de zalve des apothekers doet opwellen, in den balsem het bederf veroorzaakt. Zij gevoelt en waardeert het (bl. 170) ‘dat onderling vertrouwen - elkander steeds met een oprecht gelaat en open oog te kunnen aanzien, zonder dat er een schaduw op de ziel bleef rusten, iets heerlijks wezen en een gevoel van kalmte geven moest bij al wat iemand overkwam.’ Maar zij acht dat geluk voor zich niet weggelegd, omdat zij vroeger reeds niet oprecht was geweest. Dit gebrek heeft tengevolge, dat haar moeder haar verkeerd beoordeelt, dat eene betrekking die haar levensheil kon uitmaken wordt afgebroken, terwijl zij daardoor zich bij haar lateren echtgenoot in dubbelzinnig licht plaatst, en er tusschen hen eene verwijdering ontstaat, die op totale vervreemding en scheiding dreigt uit te loopen, zoodat de schaduw op de ziel nacht dreigt te worden. Hadden wij hier werkelijkheid in plaats van fictie voor ons, dan zouden we vragen, of haar moeder, die wel met wat forsche hand haar van Frans van Weert poogt af te rukken, door Elise schroom in te boezemen, deze *Geheimthuerei* ook heeft gevoed?

Die moeder is overigens een model van zelfopoffering, van moed die in den strijd des levens lijden en handelen kan, de vrouw in haar zedelijk schoon, in hare waarde en haar adel, die in zedelijke kracht den forscher man zoo vaak overtreft, over wier hoofd de stormen waaien, waarvoor zij buigt om zich weldra te verheffen, terwijl de man daardoor wordt gebroken, of daarvoor wijkt maar dit op minder edele wijze, recht noch plicht voor hem heilig blijven, en hij somwijlen laag kan zinken.

Een voorbeeld daarvan is haar echtgenoot, die een waar *mauvais sujet* wordt, een egoïst in den hatelijksten vorm, wiens mogelijk betere gemoedsbewegingen en handelingen niet meer te vertrouwen zijn, die dieper en dieper zinkt, en die ten laatste schijnt niets beters te kunnen doen dan te verdrinken. Men zou aan zulk eene verloochening van zedelijke beginselen, aan zoodanige ontaarding en verwildering, ter eere der menschheid, geloof willen weigeren, indien niet de laatste jaren van geldkoorts en beurzensnijderij in allerlei vormen betrekkelijk treurig rijk waren geweest in voorbeelden van dien aard.

Mijnheer en mevrouw Blaak zijn naar het leven geteekend in hunne welwillendheid jegens vreemden, in hunne bekommerde liefde voor hun

zoon, hun Leo, die hen doet heenzien over en langzamerhand verzoent met een huwelijk dat zij aanvankelijk, en dit niet zonder allen grond, als eene burgerlijke mésalliance beschouwen.

Maar aan dien helderen hemel vertoont zich een wolk, uit het achterhoudende karakter van Elise geboren, en door een gewezen knecht van Van Weert, hare eerste liefde, die een snood bedrieger zich toont, gevoed. Laatstgenoemde blijkt een man van eer te wezen, die zich de ondervonden teleurstelling en terugzetting op edelmoedige wijze getroost. Intusschen alles komt tusschen de beide echtelingen terecht, en Elise tot inzicht, hoe zij door haar gebrek aan vertrouwen, door valsche schaamte, veel leeds aan zich zelve en allen wie haar nader stonden had berokkend, en gevaar geloopen om onherstelbaar diepen jammer te brengen over zich zelve en haar kring.

'Op de Beukenhorst' is een meer dan lief verhaal, het is eene menschkundige voorstelling van karakters, bij uitnemendheid Hollandsch, wijl het ons menschen voor oogen voert uit onzen kring en van onzen bloede; men is er en *pays de connaissance.* De zedelijke strekking is prijzenswaardig. De auteur verdient lof voor aanleg en bewerking. Het is eene aanschouwelijke voorstelling van hetgeen wij lezen op bl. 155: 'Waarom de gansche waarheid niet gezegd, Elise? Menige traan, menig uur van bitter leed zou u (en anderen) later zijn bespaard. Ge meendet het goed, geen zweem van kwade trouw lag er in uwe bedoeling; doch 't was verkeerd. Als eerlijkheid, volkomen oprechtheid en waarheidsliefde niet mede de grondtonen zijn van het accoord van den echt, kan er nimmer waar geluk voor man en vrouw bestaan.'

CH.

Frieda de Montigny door Henriette van Overzee. Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon, 1877.

> Surtout considérez, illustres seigneuries, comme l'auteur est jeune et c'est son premier pas.
> A. De Musset.

Met dit bescheiden beroep op toegevendheid biedt Henriette van Overzee ons haar eersten roman aan, een boek dat uitblinkt door fiksche karakterschildering, gezonde ideeën en natuurlijken eenvoud. Tegen de gewoonte van bijna alle eerstbeginnenden vermeed deze schrijfster zorgvuldig de klippen, waarop eene eerste pennevrucht zoo licht strandt. Bijna nergens vinden we haar verward in het sentimenteele of excentrique. Altijd duidelijk in hare voorstelling, schetst ze ons personen en toestanden naar het leven, voegt er terloops hare

juiste opmerkingen bij en bewijst daardoor, dat ze eerst goed kennis maakte met de Maatschappij en hare individuen, voordat ze de pen opnam om onze nationale bibliotheek met het product haars geestes te verrijken. Frieda de Montigny is een zeer goed geslaagd type en hare verhouding tot haren voogd Karel is even natuurlijk als onderhoudend beschreven. Boeit ze ons als natuurkind, ook als jonge dame wekt ze onze belangstelling. Zeer aardig en menschkundig schetst de schrijfster de tooneeltjes tusschen deze Frieda en John van Aerloo, den jongeren broeder van haren voogd. Geheel naar den aard van haar karakter, zien we Frieda strijd voeren tegen de bedilzucht en redeneerkracht van dezen wereldman, dezen man van ondervinding en van edele beginselen, totdat hij haar ten slotte overtuigt van zijne goede bedoelingen en een diepe, vurige genegenheid voor hem in haar hart doet ontvonken. John is een gentleman van het echte soort en naast Frieda de schitterendste figuur van het boek. Jammer dat zijn glans wat verbleekt door zijn misplaatst huwelijksaanzoek bij Anna Blume, wie hij als jongeling zijn liefde wijdde. Een man als John moest zich te goed bewust zijn van de richting, die zijn hart nam, om er iemand de plaats in te kunnen aanbieden, waar een andere reeds op troonde. Wilde de schrijfster hierdoor het opofferende karakter van Anna nog sterker doen uitkomen? 't Is anders al opoffering genoeg, als een vrouw de stem haars harten smoort, en het voorwerp harer liefde wijst op de gade, die hij zich in 't geheim wenscht. Meer was niet noodig. Over 't geheel heeft de schrijfster, in haren ijver om Anna Blume op een hemelhoog standpunt van zelfverloochenende liefde te plaatsen, deze figuur te sterk gekleurd, en dit vermindert hare waarde.

Met het oog op de werkelijke verdienste van dit boek, dat, vooral als eersteling, een verrassenden indruk maakt, komt der schrijfster nog de goede raad toe om haar stijl wat te polijsten. In het begin van het eerste deel wordt bij afwisseling gebruik gemaakt van den tegenwoordigen en den verleden tijd. Tot een plastische voorstelling van gebeurtenissen en in de gesprekken, die gevoerd worden, is het gebruik van den tegenwoordigen tijd verkieslijk, maar dan consequent doorgevoerd en niet met horten en stooten zooals hier het geval is. Grooten dienst zou het snoeimes nog kunnen bewijzen aan zinnen zooals b.v. op pag. 240, 2de deel:

'Aan haar verzocht hij hem Frieda's kamer te wijzen, *waar* hij het meisje aan de zorgen der vriendelijke werkmeid overliet en *zelf naar den salon terugkeerde*, waar mevrouw van Zee en Adèle hem afwachtten onder een levendig gesprek over de ongewone scène in den tuin.'

Op Pag. 256, 2de dl.

'Otto had ontkend het briefje *geschreven te hebben,* maar verklaarde het voor een goed geslaagd namaaksel van zijn schrift. Wel herinnerde hij zich, Frieda over geldelijke moeielijkheden *geschreven te hebben*, maar met verontwaardiging ontkende hij er ooit aan gedacht te *heb-*

ben van haar zusterlijke genegenheid voor hem misbruik te maken om van haar iets te vragen, dat haar in een valsche positie kon brengen.' enz. enz.

Dergelijke zinnen, niet zelden door tusschenzinnen onmatig gerekt, veraangenamen de lectuur niet, en van een boek dat zooveel goeds bevat is dit jammer, De schrijfster neme dezen wenk ter harte, beoefene vlijtig taal en stijl; haar talent is te veelbelovend om er geen rijpere vruchten van te kunnen verwachten.

Huwelijken onder en zonder de wet in Nederlandsch Oost-Indië, door Adriaan de Molenaere. Leiden, Gualth. Kolff, 1876.

Referent behoort niet tot hen, die door eigen ervaring met de toestanden in Indië bekend werden. Evenwel zijn die hem, niet enkel door lektuur, maar ook door aanraking en verkeer met oudgasten, niet zoo geheel vreemd, zoo ook niet het leven van Europeanen met inlandsche kinderen aldaar. Daarin is veel en gebeurt veel, wat afkeer wekt bij ons die aan Europeesche zeden gewoon zijn en onder onze wetten leven, maar er is ook wat zulk een wijze van doen en zijn, indien al niet wettigen, dan toch verschoonen kan. Eene onorde in de huishoudingen waar geen vrouwelijk toezicht bestaat en daaruit voortvloeiende verkwisting ten nadeele des meesters en traagheid bij het personeel, verveling na afloop der dagelijksche werkzaamheden in eenzame streken, of wanneer men het niet altijd in societeit of komedie, die daarenboven alleen in de hoofdplaatsen zijn, wil zoeken, de weinige letterkundige ontwikkeling der meesten die derwaarts gingen, zoodat het 'in een hoekjen met een boekjen' van den Kerkvader hun voorkomt als dwaze *non-sense* - een en ander leidt, om van andere redenen te zwijgen, velen er toe, om zich langs dien weg een zij 't dan ook twijfelachtig levensgenot te verschaffen. En dit was nog meer het geval in vroeger dagen, toen de verschijning van ongehuwde Europeesche dames, vooral in de meer binnenwaarts gelegen streken, nog eene groote zeldzaamheid was.

Dat bij zulken stand van zaken menige verbintenis van dien aard heilloos mocht heeten, dat de inlandsche meisjes de slachtoffers werden, en nog meer de kinderen die uit zulke huwelijken voortkwamen, wanneer zoodanige vrouw het bosch werd ingejaagd, dat verkrachting van anders natuurlijke en innige banden, dat verdierlijking de vrucht was van een gedrag beneden dat van het dier - tal van voorbeelden hebben dit bewezen, al waren er sommigen, die nog te menschelijk dach-

ten, om de vrouw en het eigen bloed aan de ellende en de verwaarloozing prijs te geven. Anderen deden de moeders met of zonder de kinderen, hetzij met geld of onder toezegging van protectie over aan wie haar, ondanks het gebeurde, begeerden. Hoever dit kan gaan leere het gedrag der gebroeders Sorag.

En toch beging het Javaansche meisje en hare ouders daar mede een zooveel kleiner vergrijp dan zij, die eene Europeesche opvoeding hadden genoten, die in Christelijke landen hadden gewoond en nog Christenen genoemd werden. Al doen twee hetzelfde, dan is dit nog niet hetzelfde - luidt een oude Latijnsche spreuk, die in dezen ook waarheid behelst. Hoezeer verschilden de zedelijke begrippen der volken van het Oosten van de onze, vooral ten aanzien van kuischheid en kieschheid! Dáár was veelwijverij van oudsher in zwang, en was der vrouw een ander, een lager standpunt in huis en maatschappij aangewezen. - Meer ergernis gaf den Javaan dan ook het wilde leven, de verleiding, waaraan mannen, soms zelfs van hoogen rang, zich schuldig maakten om aan hunne lusten te voldoen. Hierbij kwamen de uitspattingen, de dronkenschap in de eerste plaats, ook de afpersingen welke sommigen begingen, en waardoor zij de voorwerpen werden eener stille verbittering, die soms in wrok overging, en waaraan dikwerf de wraakoefeningen, het verzet van inlanders waren toe te schrijven. Zulke zedeloosheden moesten nadeelig werken op het prestige van den Europeaan, dat het voornaamste steunpunt is van ons gezag, en het besef van diens meerderheid bij den inlander voor afkeer en verachting doen wijken.

Van een en ander ontvangen wij hier eene voorstelling, reeds in het eerste hoofdstuk, dat te tellen is, gelijk de uitgever in zijn voorbericht zegt, onder die tooneelen, die misschien al te realistisch heeten. - Wij voor ons geven aan den heer De Molenaere den lof, dat hij waarlijk de perken niet te buiten is gegaan, maar dat hij veeleer niet het ergerlijkste heeft gekozen en, gehouden tegen de realiteit, de kleuren heeft verzacht. Er zijn ons nog gemeener staaltjes bekend. Dat hij nu en dan een tafereel ophing, waarvoor de welvoegelijkheid en zedelijkheid een bedekkend gordijn zou willen schuiven, lag niet aan hem, maar aan zijn onderwerp. Hij kon hier niet te eenenmale zwijgen, zonder te kort te doen aan de waarheid, mogen zulke zaken ook het werk minder geschikt maken voor eene algemeene lektuur. Gelukkig worden de De Resé's zeldzamer dan weleer, vooral ook sedert meerderen onzer Europeesche dames naar Indië trokken en trekken, en er mannen van beter allooi dan velen in vroeger dagen in onderscheidene betrekkingen derwaarts gingen, op wier koffers en kisten de onzichtbare drie H - 's [houdt hem hier] gemerkt stonden.

Van dien stempel zijn de dokter Van der Amt en diens gade en ook Veelinck, die eene vroeger door omstandigheden meer verschoonlijke omissie herstelt, en wiens raad en voorbeeld ook Razoo bewegen om een

beteren weg te kiezen, dan dien hij vroeger bewandelde; zelfs De Resé geraakt mede in het betere spoor en wendt zijne schatten en krachten tot edeler doeleinden aan dan waartoe deze vroeger dienden.

Waren wij bij de lektuur van het begin van het werk eenigszins bevreesd, dat de strekking van ‘huwelijken onder en zonder de wet’ eene minder goede en zedelijke zou wezen; dat wij hier denkbeelden zouden vinden aangaande het huwelijk à la Hartmann en andere wijsgeeren en libertins van onze dagen; de voortgezette lektuur deed ons vaak instemmen met den auteur, die b.v. op bl. 61 en velerwege opmerkingen geeft, die inderdaad een gezonde zedelijke strekking hebben en door echte humaniteit gekenmerkt zijn. Zijne schetsen zijn dikwijls levendig en voeren ons de menschen, welke hij laat optreden, helder voor oogen. Het geheel vormt een tafereel, waarin het Indische leven trouw en naar waarheid wordt voorgesteld, zoodat wij het ieder die daarin belang stelt kunnen aanbevelen. Natuurlijk kon en kan niet alles *couleur de rose* zijn, adres aan Von Ezele, den aartsoplichter, en De Bluffa, zijn ietwat onhandigen leerling.

Als eene proeve van des auteurs wijze van beschouwing van - en zijn oordeel over het hoofdonderwerp van zijn boek kunnen de laatste regels dienen op bl. 197: - ‘Bij menschenkennis en die van de eischen der orde in de zamenleving en de maatschappij is het tamelijk utopisch, het onnoodige en kinderlijke van den wettelijken huwelijksband en van maatschappelijke gebondenheid te betoogen. Zulk eene beschouwing is gegrond op uitzondering, niet op regel. De regel is: - Voorkom door wettelijke bepalingen in beginsel de gevolgen van hartstochtelijke ligtzinnigheid. De uitzonderingen daarentegen: - Er zijn slechts enkelen, slechts uiterst weinigen, zoo er bestaan, die dien breidel der wet kunnen missen.’ - En inderdaad, wilde men in dezen bij het aangaan van huwelijken, om onberaden stappen te voorkomen, de inmenging van den staat vorderen; waar zouden de vertegenwoordigers van het gezag te vinden zijn, die zulk toezicht op zich wilden nemen, waar de gedweeë onderdanen, die zich hieraan onderwerpen zouden? Wie zou zich zulke beperking van persoonlijke rechten laten welgevallen? Liet de staat ten aanzien van het verbreken der echtverbintenissen meerdere vrijheid, maakte zij deze slechts gemakkelijker en wettigde zij die alzoo eenigermate, hoe vaak en om welke nietige redenen dikwerf, zou men zulke banden zien verscheuren! Toen men na de revolutie in Frankrijk maar enkele beperkingen in dezen ophief, telde men alleen te Parijs binnen ettelijke maanden bijna zesduizend echtscheidingen.

Zoo ook zouden we, ook terwijl wij het onrecht onschuldigen daardoor aangedaan erkennen, en al willen en kunnen wij voor onzen persoon hun de smet hunner geboorte niet toerekenen, ongaarne meerdere gelijkstelling tusschen echte en onechte kinderen ingevoerd willen zien. Wij zouden die als verlaging van den huwelijksband en gevaarlijk voor de zedelijkheid beschouwen. Wij laten het ‘'s lands wijze 's lands eer’

eenigermate, maar slechts tot zekere hoogte en niet onvoorwaardelijk gelden, wijl het soms veeleer mocht heeten: - ‘'s lands wijze 's lands schande.’ Meer kwaad dan zich laat berekenen deed de onzedelijkheid van Europeanen, Hollanders en niet Hollanders, in onze Indische bezittingen.

Er is, dit erkennen we, in vergelijking van vroeger veel verbeterd; doch er blijft veel te doen over. Men heeft Java e.z.v. te veel ten voordeele van 's rijks schatkist en ten bate van particulieren geëxploiteerd. Dat wij er zijn moge reeds een daad van geweld wezen; tergend wordt dit, wanneer van macht en overwicht misbruik wordt gemaakt. Is het, zelfs in het belang van orde en welvaart van den Inlander, niet wenschelijk, dat hij aan de hebzucht en heerschzucht van zijne overheden werd prijs gegeven, zou onze verwijdering door veete en oorlog worden gevolgd; ons belang, de humaniteit vordert, dat er veel voor het volk daar geschiede. Onze bezittingen met haar rijkdom zijn als het eigendom van den minderjarigen wees, dat door stiefvader of voogd wordt beheerd, maar dat in de eerste plaats ten nutte van den eigenlijken bezitter dient aangewend te worden. Vergrijp daaraan is diefstal, begaan of gedeeld zedebederf is zielenmoord, misdrijf en verzuim, waarop de Nemesis op den duur niet uitblijft. Ware en wijze humaniteit is ook hier de rechte politiek. Wie deze ten opzichte van den kinderlijk goedhartigen Javaan verloochent en verkracht, onder welken vorm ook, dien wenschen wij de welverdiende straf toe.

En door die humaniteit is ‘huwelijken onder en zonder de wet’ ingegeven, die ademt ons in het geheele werk tegen.

CH.

Over winden spreekt de zeeman, over dieren praat de boer.

Uit de Oude en Nieuwe Doos. - Herinneringen uit de School en het Leven van een 80jarigen Oud-hoofdonderwijzer. Ernst en luim, door B.L. van Albada. - Groningen, 1875. W. Versluijs.

Het motto of opschrift, dat eene vertaling is van een zeer bekend Latijnsch vers, kwam ons voor den geest, toen wij het even bekende *ridendo dicire verum* d.i. al lachende de waarheid zeggen, op den titel vonden. - Het voorwoord (van den uitgever trouwens) spande onze verwachting hoog, toen wij daar den schrijver ‘geniaal’ genoemd vonden, het boek voorgesteld zagen als ‘schier op elke blad-

zijde met *humor* doorweven,' terwijl de 'bijvalsbetuigingen van geletterden en minder geleerden die toestroomden', den schrijver en uitgever hadden bewogen om de vroeger in het Schoolblad geplaatste fragmenten tot een geheel vereenigd, in het licht te geven.

Wij zetten dit wat opgeschroefde voorwoord op rekening van den uitgever, die hier met dat *geniaal* en *humor* zoo mild was, dat men bijna zou zeggen, dat hij daarmede morste. Trouwens, dit werd reeds vóór honderd jaar gedaan, waarom dan ook de oude Claudius, niet zonder eenige malice, '*das Schenie ist'n Wallfisch'* schreef. - Wat toch heeft men al onder de rubriek *humor* gebracht, waarop *bizarre* veel beter zou passen! Het 'versnapering bij 't ontbijt en de theetafel' kon hier beter voegen, als men er slechts niet te zeer aan P. van Hemert's Lektuur e.z.v. bij denkt. Intusschen laten we dat voorwoord voor rekening van hem, die het schreef, en bezien het werk.

Dit draagt in zijn eenvoud en openhartigheid het merk der waarheid. Er spreekt eene ingenuiteit in, die den schrijver iets beminnelijks geeft, zoodat wij den persoon leeren achten. Daalt hij tot kleinigheden af, die voor hem van gewicht moesten wezen, maar welker uitvoerige beschrijving de lezer hem gaarne zou schenken, b.v. het gebruik van een kom koffi, het koopen van lekkers, het eten van een eendvogel door zijn hond Clis gestroopt, worden er luttelbeteekenende dingen, dikwerf nietigheden met omhaal vermeld, terwijl hij tal van menschen aanvoert, waaronder enkele celebriteiten, met wie hij in aanraking kwam; men schrijve dit toe aan zijn leven in kleinen, beperkten kring, met incidenten die slechts voor hem en de zijnen gewichtig waren, al gaf ook zijn stand en karakter tot zoodanige beschouwingen eenige aanleiding. Men zette dit ook op rekening van het *senectus loguacior*, 'de ouderdom praat graag.' - Evenwel kon men de spreuk: 'Laatsten zullen de eersten en eersten zullen de laatsten zijn' wel ook op maatschappelijke standen van toepassing achten. Het zou te bezien staan, of het leven van menig troetelkind der fortuin, van rijke nietsdoeners, die zooveel landen bereisd, zooveel plaatsen, die door glans en vermaken naam hebben, bezocht, zooveel zangeressen gehoord, zooveel tooneel-celebriteiten gezien hebben, inderdaad belangrijker, nuttiger, beter mocht worden gekeurd dan dat van onzen eenvoudigen schoolmeester op een vergeten Friesch dorpje, of in een klein stadje. En neemt men daarbij in aanmerking, dat de man eens student was en ten doel had om tot een maatschappelijk meer aanzienlijk geachten stand te geraken, dan rekenen wij hem zijne tevredenheid, zijn beroepsijver, zijn berusting bij sommige teleur- en achterstellingen hoog toe. Voegen wij hierbij, dat hij steeds een trouw vriendenhart in zich omdroeg, dat erkentelijk was voor bewezen diensten, dan kan hij menig egoïstisch kind der weelde beschamen.

Zijn beschrijving van de laagste en lagere scholen welke hij als kind en knaap bezocht, is kaustiek, en zal menig lezer, die van dien tijd

en zulke toestanden nog eenige heugenis draagt, een medelijdenden glimlach afpersen over zijn eigen toen kleinen persoon, terwijl het jongere geslacht zich daarbij kan verblijden, omdat het zich in een zooveel zuiverder levensatmosfeer beweegt. De heeren kweekelingen van onze gijmnasieën zullen hun neus optrekken over zooveel mesguins, als toen den Latijnschen jongens omgaf en aankleefde. Ook uit dien hoofde zouden wij sommigen hunner de wederinvoering van de plak, altoos *passive,* bijna toewenschen zoo mogelijk ter genezing van hunne aanmatigingen. In die schetsen is hier en daar een *Anstrich* van humor. Op bl. 30 leze men *jucundam* in plaats van *morosam*, dat juist het tegenovergestelde aanduidt, gelijk nog sommige aanhalingen getuigen, dat de oude heer zijn Latijn wat vergat. Levendig is de beschrijving van de indrukken door de omwenteling van 1813 bij het volk verwekt, die dagen en gebeurtenissen die zooveel blijde hoop wekten, waaraan de uitkomst maar gedeeltelijk beantwoordde, om in andere opzichten teleurstelling te bereiden.

De weinig belovende uitzichten voor studenten in de theologie nopen den heer Albada om zich toe te leggen op het vak van onderwijs, alhoewel hij zich ook daarbij geen schitterende uitkomsten, wat het geldelijke betreft, kon spellen. Het gelukt hem successivelijk hoogere rangen te behalen, ofschoon hem, wat plaatsingen betreft, meer dan eene teleurstelling is bereid. Eindelijk echter wordt zijn verlangen verwezenlijkt, maar ook daarmede is het *Dorado* niet voor hem geopend. Een grooter schat echter dan een grooter traktement is zijne blijmoedige tevredenheid, zijn open oog en gemoed voor de heldere, zonnige plekjes welke hij op zijn levensweg vindt, in zijn huis.

Hier en daar verspreid ontmoet men in het werk mededeelingen aangaande aard, levensmanier en gebruiken in Friesland, die niet onbelangrijk zijn. Wij wijzen op de primitive manier om het school- en schoft of werkuur aan te kondigen op bl. 97, gelijk ook op de taaloefening in 't Bildtsch (bl. 109), waarin het humoristische niet wordt gemist. - Ook goede paedagogische wenken zijn er hier en daar te ontmoeten, die menig onderwijzer te stade kunnen komen.

Een andere reden waarom wij de lektuur van ‘uit de oude en nieuwe Doos’ voor velen ook uit den onderwijzersstand kunnen aanbevelen, ligt elders. Het ligt in den aard van de meeste menschen, dat zij, ook wanneer het betere komt, het altijd nog beter willen hebben. Tevredenheid, berusting in hetgeen men is en heeft wordt zeldzamer en zeldzamer, naarmate de toestanden verbeterden; de eischen in- en aan het leven worden hooger en hooger opgevoerd, naarmate men daaraan voldaan ziet. De zucht naar pronk en genot wint meer en meer veld, alsof het menschelijk gemoed, de *thumos*, een rekbare zak is, die zich uitzet naarmate men er in stopt. Er is en wordt veel gedaan, ook uit noodzaak, om den geldelijken toestand van den Onderwijzer te verbeteren, zelfs afgezien van de traktementen van menig leeraar aan onze

Hoogere Burgerscholen, die betrekkelijk ruim wordt beloond, soms voor weinige uren wekelijkschen arbeid. - Wij hebben het oog op de lagere scholen en de leermeesters daar, die bij den heer Albada en zoovelen uit vroegere dagen les en leer kunnen vinden. Met hoe weinig, ook in aanmerking genomen de meerdere goedkoopheid van vele levensbehoeften, vergenoegde, ja verheugde men zich! Men zie 's man's berekening op bl. 151, bij zijne bevordering naar Workum. Daar noteert hij op zijn budget voor de dagelijksche kleeding zijner vrouw twintig gulden, voor de pronk vijfentwintig. Eene dame betaalt er geen enkele japon mede; menige dienstbode zou er thans het neusje voor optrekken en ons vertellen, dat zij zooveel wel voor één japon en een hoed gebruikte. Na nog een menschenleeftijd zal de lektuur van Albada's ‘Uit de oude en nieuwe Doos’ tegen de dan vigeerende toestanden wellicht nog meer afsteken.

In Hoofdstuk XLVIII verneemt men het een en ander, of liever, leest men tusschen de regels, wat nog eene beweegreden kan worden om het werk te koopen, al leest men het niet geheel. - Dat wij het: ‘treê zacht, ge zoudt hem zeerdoen’ jegens den drieëntachtigjarige in het oog hielden, zal geen weldenkende ons ten kwade duiden. De grijze behoorde waarlijk niet onder de gelukskinderen, ‘die met een zilveren lepel in den mond geboren worden.’

Ubi plura nitent....

Een Badreis door Aart Admiraal. (Lipspringe, herstellingsoord voor longlijders). Schoonhoven, S. en W.N. van Nooten, 1877.

Spranken van gezonden humor, afgewisseld door dichterlijke en welsprekende expectoratie's, een hooggekleurde en beeldrijke, levendige en puntige stijl, geestdrift voor licht en vrijheid, medelijden met de stoffelijke en zedelijke nooden van de benedenste lagen der samenleving, een scherpe en onbevooroordeelde blik op menschen en dingen - deze gaven en deugden waardeeren wij in vele opstellen van den heer Aart Admiraal.

Daarom ondernamen wij dan ook met ingenomenheid de lezing van het werkje, welks titel hierboven is afgeschreven.

Vraagt men, of aan die gunstige verwachting volkomen is beantwoord dan luidt ons antwoord: *ja* en *neen.*

Ja, want het verblijf te Lippspringe en het reisje daarheen is *con amore* verteld, zoodat de lezer de meer of minder belangrijke, doch

over 't geheel uit den aard der zaak vrij onbeduidende bijzonderheden, over 't algemeen, ter wille van de geestige inkleeding, met genoegen verneemt. Maar vooral daarom geven wij een bevestigend antwoord op de gestelde vraag, omdat menige dichterlijke en humoristische passage een schitterend getuigenis aflegt van het talent van den auteur, die zoo meesterlijk de kunst verstaat, om de fijnste snaren van het gemoed te bespelen.

Zoo trof ons op bladz. 54 de prachtige beschrijving van het pijnboschje bij Lippspringe.

Gevoel voor de schoonheid van het landschap en talent, om die schoonheid in hare fijnste, teederste nuances weer te geven wedijveren hier met het diepste en innigste medelijden met de weemoedige raadselen van het menschelijk levenslot.

Luister maar even, geachte lezer! naar de laatste noten van deze heerlijke melodie en de onweerstaanbare lust zal bij u ontwaken, om met de geheele symphonie, waarvan dit slot de gepaste *finale* uitmaakt, kennis te maken.

'Het leven is zoo zoet - en die er 't hardst om moet kampen, hecht er de hoogste waarde aan. Dit boschje kan getuigen met hoe sterke gehechtheid aan een schijnbaar uitgedoofd leven, de schier hopelooze lijder zich neervlijde om lichter te ademen en zóó misschien - misschien 't kleine restje zijner longen leven en groei te geven.... Daarom - nu alles nachtlijk stil hier is, nu slechts 't dengeruisch wordt vernomen boven de lichte feenschreden van Oberons gouden hof, - nu gij 't mos hoort opengaan en de mieren spreken - nu zegt dit boschje 't meest; nu galmt het luide den lijdenspsalm van den een, het lied der hoop van den anderen. Hoort gij wel? En onderscheidt gij wel dat stille klagen bij den stillen glimlach van stoute verwachtingen?... O, de zwijgende banken, de pijnstammen die de matten en de zieken sterkten; het suizelend loof, de zachte glooiingen die nu allen in de schaduw van den avend zich verbergen om morgen weer te lokken tot rusten, zij fluisteren een taal, die doordringt tot God en zij slaken een waarom, wáárom, Vader! dat ons het hart kan breken, daar wij slechts menschen zijn en nog zoo weinig gelezen hebben in 't boek zijner raadsbesluiten.'

Nog éene kleine aanhaling ten bewijze, hoe de heer Admiraal met enkele toetsen van onovertrefbare fijnheid en teederheid de poëzie der 'Waldeinsamkeit' weet te schilderen.

'Maar hier is het toch anders, als de boschnimf u lokt en haar aanbieding doet: "Waarmede kan ik u dienen?" Welk een hemelsche fluisterstem! Welk een klankvol geruisch! O, mocht ik dagelijks met haar een woord wisselen, of mochten het kusjes zijn, hoe spoedig zou ik hersteld wezen. Zie haar bevallige houding, haar zwevenden tred, haar lachend aangezicht, ach Sylvia! Sylvia, laat mij altoos bij u blijven, hier adem ik zoo vrij, hier is mijn stap zoo vlug, hier is mijn hart

zoo ruim, hier is mijn liefde zoo warm. Gij schudt het lokkig hoofd? Het mag niet zijn? Zij biedt mij aardbeien, die diep onder groene bladen verscholen, zoo frisch gebleven zijn als sints haar bloesem. Ik zie haar aan en wil haar schoone handjes grijpen, maar daar davert op eens een slag, dat het geheele woud weergalmt van 't verschrikkelijk geluid - zij deinst terug en fluistert: “Vlied, Thor nadert met den hamer, vaarwel mijn vriend!...” Doch vlieden doe ik niet. Ik sta als vastgenageld en houd haar beeld in mijn ziel. “Vaarwel, mijn vriend!...” riep zij bij 't scheiden. Welk een balsem, welke geuren!... ik zie haar, Sylvia! Zij staat op een helling, zij ziet mij, ik strek mijn armen uit, doch door een gaas zie ik haar slechts meer, 't wordt een gordijn, toch is zij schoon, niet waar? hoor dat zacht ruischen van reinen regen, die de bladen aanroert, welk een harmonie... Ik zie zeer ver 't bosch in. Het zonnegoud trilt op 't loover, dat van parels wemelt. De gladde stammen der beukenboomen zijn aan den westkant als glimmende bruidegoms, die nu en dan een gouden regen strooien over de heesters aan hun trotschen voet. Hoe luisterrijk is toch het inwendige van dit huis des Heeren!... Ha, ik zie haar weder, 't is zooals ik daareven dacht, zij heeft den somberen sluier afgelegd en praalt in haar natuurlijken eenvoud, die pracht en majesteit heet. Ach, Sylvia!...’

Van zulke verkwikkende, van geestdrift, soms ook van humor, tintelende bladzijden, hebben wij nog onderscheidene in ons exemplaar aangeteekend. Wij wijzen o.a. op de geestige persiflage van den Duitschen bluf, dat het Hollandsch een tongval is van het Hoogduitsch.

Met evenveel, of even weinig recht legt de auteur in den mond van zijn' vriend Kaats den paradox: ‘Vergeet niet, Hollanders! dat de Duitsche taal een tongval is van de onze en dat het Duitsche volk bij ons loopt bedelen.’

Voorts leggen wij een vouwtje bij de aesthetische opmerkingen omtrent het Hermann's Denkmal en het halfverheven beeldhouwwerk op of bij de Eggester- of Extersteenen, bij den brief van Kaats aan den uitgeweken bisschop van Paderborn, bij de expectoratie over de kermissen van voorheen en thans, bij het gesprek met den glimworm voor het wegnemen van een takje rijshout enz.

En toch voelen we ons gedrongen, ons *ja* door een daaropvolgend *neen* te restringeeren, in den beker des lofs eenige druppels citroen te mengen.

Het komt ons namelijk voor, dat het werkje iets hybridisch verkregen heeft door de minutieuze becijferingen van reis- en verblijfkosten, door de uitvoerige medische, chemische en balneatorische bijzonderheden omtrent Lippspringe en zijn' Arminiusbron, die er wat al te réclame-achtig uitzien en eindelijk door het telkens zich herhalend spreken van den auteur over zijn eigen lichamelijken toestand. Zoo zweven wij bij de lectuur bij afwisseling in de sferen van den humor en der poëzie en van het meest alledaagsche realisme en weten op 't laatst niet meer,

of we een gewonen reisgids (à la Murray, Baedeker en tuti quanti) lezen, of een literarisch product, dat op hoogere waardeering aanspraak maakt.

Ook ontmoeten wij hier en daar een *would-be* humoristische tirade, waarvan het doel en de portée ons niet helder wilden worden.

Zóó b.v. - misschien ligt het aan ons - konden wij niet bevatten, wat de heer Aart Admiraal bedoelt en of het hem ernst is of scherts, wanneer hij op de eene plaats uitroept: ‘ik haat Duitschland, zijn volk, zijn manieren en zijn oneetbare snijboontjes’ en op de andere: ‘Libori, vergeef mij! Duitsche bergen, ik hijg naar u. Duitschland, ik heb u lief.’

Dit laatste naar aanleiding van de opmerking, dat op de Rotterdamsche kermis het gemeen zich in woeste en brooddronken tooneelen te buiten gaat, terwijl in een Westfaalsch landstadje als Paderborn op de Libori-kermis alles onschuldige vreugde ademt en de menigte zelfs in de handen klapt bij de volslagen smakelooze vertooning van eene geit, die zich in evenwicht houdt op een omgekeerden emmer. Zoowel de Duitsche liefde, als de Duitsche haat van den auteur schijnen ons weinig gemotiveerd.

In weerwil van hetgeen wij, ter wille van de onverbiddelijke eischen der critiek, meenden te moeten in het midden brengen, roepen wij den heer Admiraal gaarne een ‘tot wederziens’ toe.

Waar hij in geestdrift geraakt of een humoristische stemming hem bezielt, waar de Muze hem werkelijk inspireert, dáár bevestigt hij de waarheid van het woord van den dichter:

‘Wees meester van de taal, ge zijt het van 't gemoed!’

Simplex pulchri sigillum.

Liederkrans uit de ‘Loverkens’ van Hoffmann von Fallersleben. Muziek van G. Antheunis, met de Fransche, ten deele Duitsche vertaling door denzelven en eene teekenplaat van Albrecht de Vriendt, Gent. V. Gevaert. Amsterdam, Brix von Wahlberg.

Mijn vriend L., een Beethoviaan van top tot teen, beweert, dat het tegenwoordig met de muziek toegaat zooals met den wijn. De etiquette bepaalt de soort, maar de vervalsching der soorten brengt niet zelden de fijnste wijnproevers in de war. Als er maar bouquet aan den wijn is, houden ze dien voor echt. Zoo ontstaat de wansmaak. Met de beoordeeling der muzikale producten onzer dagen zijn we niet minder wansmakig geworden. Trouwens het bedwelmend element heerscht er zóó overweldigend in, dat een onbevangen oordeel bijkans tot de onmogelijkheden behoort. De muzikale exstase, waarin een groot deel van

onze muziekwereld verkeert, vloeit voort uit den overdaad van kunstige modulaties, tonen- en akkoordenmassa's en harmoniegevaarten, die voor de echtheid en de titanenkracht van het negentiende-eeuwsche scheppend genie moeten pleiten, maar inderdaad slechts de hulptroepen zijn, waarmede hij zijn melodie-armoede tegemoet tracht te komen. Zooals het edele druivensap door de vermenging van vreemde, vaak onreine bestanddeelen van zijne echtheid verliest, verliest de hedendaagsche muziek, door hare vereeniging met den zwierigen, weelderigen tijdgeest, van hare primitieve reinheid en haren eenvoud. Of ze aldus de toekomst zal veroveren? 't Is niet waarschijnlijk. Een tijdlang kan de verhevene muze zich onderwerpen aan de luim van haren heerschzuchtigen overweldiger, maar geheel voor hem hare natuur en hare roeping verzaken, nooit! Wat ze zich ten allen tijde voor de volkeren der wereld heeft betoond - en niet maar voor enkele uitverkorenen - eene liefelijke, opwekkende, vertroostende verschijning, in hare eenvoudige, natuurlijke kleedij bevattelijk voor allen, blijft ze ook nòg. Dat getuigen de gehoorstreelende melodieën, die zij hare bescheidene vereerders weet in te geven, ondanks haren heerschzuchtigen gebieder en 't moet een weldaad zijn voor het publiek, dat het er nu en dan door herinnerd wordt aan het bestaan van zijn muzikaal gehoor, waarover reeds de toekomstprofeten onverbiddelijk het doodvonnis uitspraken.

Het bundeltje Liederen van G. Antheunis beschouw ik als zulk eene weldaad. Reeds bij het eerste nommer verscheen mij de hemelmuze in al hare bevallige liefelijkheid en ongekunstelde schoonheid en 't was mij alsof ik hare fluistering opving: ‘ziet ge wel, dat ik nog dezelfde ben en klanken heb voor allen? Niet maar door muzikale geleerdheid of diepzinnige overdenking, laat ik mij dienen; die met 't hart tot mij komt, hem sta ik te woord.’

Welk een echt merk van eenvoud, van gevoel en van frischheid drukte de componist op deze zoete Liederen. ‘Sie haben kein buntes Gefieder, und schwach sind die Flügelein,’ zingt hij bescheiden in zijne voorrede, maar die vleugelen zijn toch krachtig genoeg om ons op te heffen uit den chaos van tonen, waaronder we in onze concert- en operazalen bedolven raken, en hoog genoeg reikt de vlucht zijner kleine vogelkens, om ons de lichtende spheer der onvervalschte harmonie aanschouwelijk te maken. De Liederen van Antheunis zijn niet gewoon, ze zijn in hooge mate origineel. En toch blijkt nergens eenig dingen naar het origineele, zooals dit bij de meeste hedendaagsche componisten het geval is. Het origineele komt hem van zelfs, 't is de taal zijns harten en dit verhoogt er de waarde van. Iedereen kan deze melodieën zingen en bevatten en iedereen zal ze gaarne hooren, want er is geen keelpijniging of mondverwringing toe noodig en maar weinig zangstudie. Dat is ook een voorrecht in onzen tijd van halsbrekende zangtoeren, die gewoonlijk met het breken van de stem eindigen. Een ander voorrecht is de gemakkelijkheid, waarmede men als van zelf het gevoel

van den componist uitdrukt. De Liederen van Antheunis hebben namelijk dit eigenaardige, dat ze altijd moeten voldoen, omdat het gevoel van den componist, als 't ware, met de tonen is saamgeweven en daardoor uit iederen mond beteekenis verkrijgt. Het muzikaal talent van den componist behoeft geen andere aanbeveling.

Te veel plaats zou het vereischen om hier ieder Lied afzonderlijk te bespreken. Hoogst aantrekkelijk schijnen mij benevens N°. 1, (Lief Minneken) ook N°. 3 (Minne clachte) N°. 6 (Vergeet mijn niet) en N°. 11 (Got seine die Taverne.) Die in den zoetklinkenden Vlaamschen tekst minder behagen scheppen, kunnen zich den Franschen of Duitschen tekst kiezen, ofschoon dit, mijns inziens, jammer zou zijn. De begeleiding der Liederen is met veel ijver bewerkt en vrij van eentonigheid. Niet altijd houdt de componist rekening met de theorie der muziek. Ik ben geen quintenjager van beroep en een vijand van kleingeestige vitterij, vooral waar zóóveel liefelijks gegeven wordt, maar de kunst heeft hare eischen, waaraan ook de recensent zich niet kan onttrekken.

Op pag. 5, maat 7 en 8 en op pag. 46, maat 13, zijn in de begeleiding een paar verboden octaven binnengesmokkeld. De schrijfwijze van het 'Vensterliedeken' laat aan duidelijkheid iets te wenschen over. Aanvankelijk komt men in de verzoeking om de drie aan elkander verbonden en onderstreepte achtsten voor triolen te houden.

In plaats van: en zou ik liever schrijven: en enz.
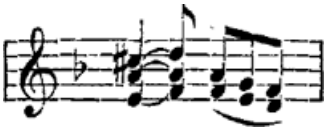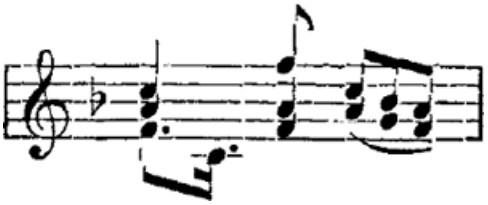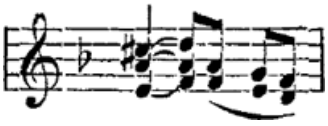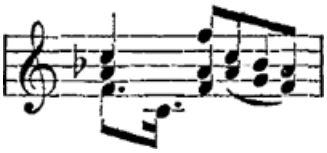
Van het 'Heden root morgen dood' is de vorm minder correct. Door het éénmatige 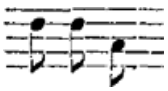 en ontvangt het gehoor, na den voorafgaanden Satz, een klein schokje. Waarom niet en
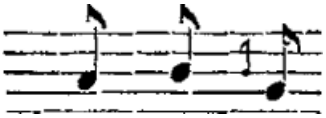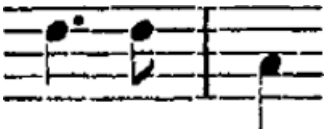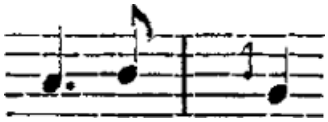
Op pag. 35, maat 7, klinkt 't eerste akkoord wat hard met den grondtoon. Beter is 't aldus:
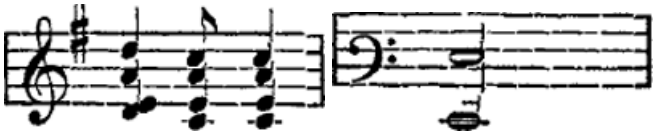
De componist houde ons deze weinige aanmerkingen ten goede; ze oefenen niet den minsten invloed uit op de goede meening, die wij van zijn werk hebben opgevat. 't Is muziek in den waren zin des woords en die er kennis mede maakt zal zeker overtuigd worden, dat er niet altijd zware, ingewikkelde harmonieën, galloppeerende notenregimenten en oorverdoovend bazuingeschal noodig zijn, om deze koninklijke muze in hare eer te handhaven en dat hare too verkracht ver genoeg reikt om ook den ongeleerden muziekliefhebber in haren heiligen tempel het burgerrecht te verleenen.

Vorsten zijn vaak humaner dan hunne trawanten.

C.F.

Magdalena.

Evangelisch jaarboekje uitgegeven ten voordeele van het Asyl Steenbeek, onder redactie van J.A. Schuurman Johsz. en L.R. Beijnen 25ste jaargang 1877.

Wij gelooven dit jaarboekje, dat ten voordeele van het asyl Steenbeek wordt uitgegeven en zich daardoor aanbeveelt bij allen, die iedere welgemeende poging waardeeren, om aan gevallenen den weg te wijzen tot redding en terugkeer op het pad der deugd, bij dat gedeelte van het Nederlandsche publiek, dat even als wij, gedachtig aan den bloeitijd van Muzen-Almanak en Tesselschade, in een prachtjaarboekje zoo gaarne eene bloemlezing ziet van schoone verzen en door vorm en inhoud uitmuntend proza, niet beter te kunnen introduceeren, dan door mededeeling van de schoone, kernachtige en aandoenlijke dichtregelen, door professor Nicolaas Beets bij het graf van Heldring uitgesproken:

‘Ofschoon de dood uw fakkel bluschte,
In ver verwijderd oord,
Hier moet de plaats zijn van uw ruste,
Hier, waar gij thuis behoort;
Hier, waar wij u met liefde ontvangen,
Met blijdschap bij de smart,
Met tranen op de bleeke wangen,
Maar met een dankbaar hart.

‘Hier zult gij zacht en vredig slapen,
In vaderlandschen grond,
Te midden, Herder! van de schapen,
Die u Gods liefde zond.
Hier zult gij in de sluimring deelen
Van haar, die, stil en blijd',
U, den verzorger van zoo velen,
Haar zorgen hebt gewijd.

‘Hier zal u 't kerkje schaduw schenken,
Door uwe hand gebouwd,
Waar gij de woorden en de wenken
Des Hemels hebt ontvouwd;
Hier staan, als opgerichte steenen
Eerbiediglijk geschaard,
De vier gestichten om u henen,
Die zeggen, wie gij waart.

Hier zullen kindren, vrienden, broedren,
Verzamen keer op keer,
En diep bewogene gemoederen
Zich wenden tot den Heer,
Om kracht als uwe kracht te vinden,
En moed, uw gemoed gelijk!
Te leven, werken, onderwinden,
Volharden, koninklijk!

‘O Gij! gezegende des Heeren,
Man Gods en menschenvrind,
Schoon voorbeeld, dat wij noode ontberen,
Hoe hebben we u bemind!
De krans verwelkt na korte stonde
Die hier de lijkbus tooit;
Maar 't hart dat u waardeeren konde,
Vergeet zijn Heldring nooit.’

Zoo keurig van uitdrukking en diep gevoeld als deze regelen zijn, zoo weinig kunnen wij zeggen tot lof van de overige grootere en kleinere dichtstukjes in het jaarboekje geplaatst. Geen van deze zal den roem van zijn auteur vermeerderen. Niet één zal ook, of wij moesten ons zeer bedriegen, door een' schoone lezeres in een sierlijk *keepsake* overgeschreven of door een jeugdig vriend van poëzy van buiten geleerd worden. Van de prozastukjes behaagde ons het meest:

‘De wijde wereld in’ van Mevrouw A.L.G. Bosboom Toussaint, dat in lossen, bevalligen verhaaltrant, zonder veel verwikkeling, maar met genoeg karakterteekening, om de belangstelling van den lezer in de hoofdpersoon op te wekken, de geschiedenis bevat van een zwervend lam, dat nog bijtijds in de schaapskooi is geraakt en daardoor onze deernis wekt voor zoo velen harer zusteren, die even slecht toegerust door het lot, verloren gaan, eer eene reddende hand ze heeft gevat.

Lezenswaard is ook ‘*Fatsoendelijk*,’ een schetsje uit de Haagsche pastorie, dat ons een lang in stilte gekoesterden wensch te binnen bracht, dien wij gelooven, dat door vele vrienden van den heer Van Koetsveld en van de vaderlandsche letteren gedeeld wordt. De wensch namelijk, dat ‘de Pastorie van Mastland,’ die onvergetelijke, van geest en humor tintelende, schetsen uit het leven van den Nederlandschen dorpspredi-

kant nog eenmaal een waardigen tegenhanger mocht vinden van dezelfde hand, die het bonte en veelzijdige leven eener groote stad, bekeken van het standpunt van den godsdienstleeraar, op even aantrekkelijke wijze, in beeld brengt.

Nog lazen wij met genoegen: ‘Een woord op het zilveren huwelijksfeest van J. Bosboom en A.L.G. Toussaint’ van prof. J.J. van Oosterzee, eene welsprekende hulde aan de verdiensten van onze grootste romancière en haren talentvollen echtgenoot, het sieraad en den roem onzer nieuwe schilderschool, den gevierden kerkschilder van Nederland.

‘Na het ontslapen van O.G. Heldring,’ door W. van den Bergh, en ‘Bij het graf van O.G. Heldring en Negenentwintigste verslag van het Asyl Steenbeek,’ door J. Nobels, zijn twee opstellen, die voorzeker met belangstelling door de vele vrienden van Heldring en zijne stichtingen zullen gelezen worden.

De overige proza-stukjes hebben weinig om het lijf. Het ontbreekt hun schrijvers niet aan goeden wil, maar aan talent, welk gemis door geene dogmatische formules kan vergoed worden.

Wanneer wij nu nog op de credit-zijde van Magdalena getuigen, dat zij in een keurig smaakvol bandje verschijnt, en behalve met het titelvignet, met twee goed uitgevoerde staalgravures versierd is en een welgelijkend portret in houtsnede van Heldring, dan gelooven wij, dat de balans der letterkundige verdiensten van dit jaarboekje niet moeilijk is op te maken.

Het bevat, dunkt ons, genoeg goeds en schoons om de vrienden en begunstigers van het asyl Steenbeek tot den aankoop uit te lokken, maar niet genoeg, om te durven voorspellen, dat het buiten dien kring op vele koopers en lezers mag rekenen.

Nederlandsch tooneel.

Weder een passiespel: *Jezus van Nazareth,* treurspel in vijf bedrijven, door Nicolaï graaf Rehbinder. Uit het Hoogduitsch vertaald door K. van der Zijde. (Sneek, H. Pijttersen Tz. 1877).
***Keizerin en Moeder*, drama door H.Th. Boelen. (Amsterdam, G. Theod. Bom. 1877).**
***Körner's Rosamunda.* Treurspel in vijf bedrijven. Metrisch vertolkt door J.S. Broedelet. Met een woord tot inleiding van J.A. Alberdingk Thijm. ('s Gravenhage, de gebroeders van Cleef, 1876).**
Het eerste exploitatiejaar van *Het Nederlandsch Tooneel.* - Onkundige critici en nuchtere utopisten op hunne plaats gezet. - Kunst en goede smaak *post nummos.* - Voor de verbetering van den volkssmaak zijn de vier G's noodig. - Drie van de vier, en nog meer, ontbreken den bestuurders der vereeniging. - Een paar 'utopien' betrekkelijk verbetering van het nationaal tooneel en veredeling van den volkssmaak.

Het is zeker merkwaardig dat van de acht tooneelstukken, die in een jaar tijds aan dit tijdschrift ter beoordeeling werden ingezonden, twee een onderwerp behandelen, bij uitstek voor het Nederlandsch tooneel ongeschikt, namelijk het lijden en den dood van Jezus. In de April-aflevering behandelde ik eene vertaling van Govean's *Jezus Christus*; thans ligt er een voor mij van Rehbinder's treurspel *Jezus van Nazareth*, door K. van der Zijde in rijmlooze, vrije jamben bezorgd en bij H. Pijttersen Tz. te Sneek uitgegeven. Het onderscheid tusschen deze twee is zeer groot, niet alleen in letterkundige, maar ook in dramatische waarde, ofschoon beider onbruikbaarheid voor ons tooneel, om het onderwerp zelf, vaststaat. Over het minder dan middelmatig en even onverdiend als overdreven geprezen product van den Italiaan is in de aangehaalde aflevering genoeg gezegd; thans heb ik weinig anders dan goeds te zeggen van dit treurspel.

De beste onder ons kan zich, wanneer hij zich nederzet om eenig voorwerp te beoordeelen, niet volkomen vrijhouden van den invloed van het uiterlijk; al mag men dit betreuren, het staat niettemin vast dat een goed of slecht uiterlijk een gunstig of ongunstig vooroordeel wekt. Deze zwakheid van den mensch heeft de uitgever op het oog gehad en het treurspel in een zeer netten vorm in het licht gezonden; formaat, papier, letter, - alles voorspelt een kostelijk werkje. En

inderdaad wordt die voorspelling bewaarheid: de inhoud van het boekske vereischte dat keurig uiterlijk, en stemt er volkomen mede overeen. De wijze van opvatting en bewerking van de stof steekt in zooverre hemelsbreed van die van Govean af, dat de Duitscher zich geplaatst heeft op een zuiver wijsgeerig en psychologisch standpunt, door ernstig nadenken bereikt, terwijl de Italiaan zich niet hooger verheft dan de koffiehuis- en dagbladpolemiek tegen de overheersching van den clerus, die maar al te gangbare munt is voor menigeen. Geen beuzelachtige verklaring van wonderen, geen dooreenhaspeling van Europeesche hedendaagsche begrippen en Joodsche toestanden, geen wonderlijke vrijheden met de geschiedenis zal men bij den Duitscher vinden, maar een krachtig geschetst beeld van Jezus zelf, als hoofdpersoon sterk uitkomende in een tafereel, waarvan de nevenpersonen, naar 't mij voorkomt, even goed aan de eischen van den historicus als aan die van den dramaticus beantwoorden. Rehbinder stelt ons Jezus voor, zijne zuivere leer van liefde predikende in eene omgeving, die hem niet verstaat, en zich volkomen bewust van het lot dat hem wacht. De figuren van Maria Magdalena, die hem liefheeft en hem smeekt zich niet naar Jeruzalem den dood tegemoet te begeven, - van Judas, die in hem den messias, den koning van Israël ziel, die het volk tot de oude grootheid verheffen zal, - van Jozef van Arimathea, een heimelijk volgeling, die uit menschenvrees niet openlijk voor zijne overtuiging durft uitkomen, zijn om hem heen gegroepeerd. Tegenover hem staan de priesters, aanvankelijk er op uit Jezus te winnen, om door zijn invloed opstand onder het volk te verwekken tegen de overheersching der Romeinen, doch in woede ontstoken, zoodra hun het verdrijven van de kooplieden uit den tempel getoond heeft dat 't hem te doen is om het fnuiken van hunne heerschappij, en die hem daarom wegens godslastering te recht stellen. Al deze personen en groepen, ook de figuur van Pilatus, den hooghartigen en onverschilligen, doch overigens goedaardigen Romein, zijn scherp en zonder overdrijving geteekend. Ook wat den dramatischen aanleg en de ontwikkeling betreft, staat dit treurspel hoog; de schrijver heeft enkele, met oordeel gekozen, gebeurtenissen uit het evangelieverhaal met talent in zijn kader geplaatst, en daaruit een uitstekend geheel gevormd, terwijl veel, tot voorkoming van overlading, weggelaten is. Wat mij alleen als een gewaagde luchtsprong treft is de verklaring van het verraad van Judas. Volgens den dichter levert Judas, met listig overleg, zijn meester aan de priesters over alleen om hem te dwingen zich als de messias te openbaren. De volgende woorden toch worden hem in den mond gelegd:

‘Hij *is* de langverwachte, ja hij *is*
De steunpilaar van 't volk; hij de Messias,
Hij wil zich niet als koning openbaren
En ons zijn majesteit niet doen aanschouwen? -
Hij moet! - Ik zal hem dwingen....

..... Valt hij in de hand der priesters,
En knellen zij zijn arm in ijz'ren boeien,
Terwijl zij tegen hem het zwaard verheffen,
Om hem voor altijd te vernietigen, -
Dan *moet* hij 't doen, - dan werpt hij 't needrig kleed
Gedwongen af, - zijn boeien vallen, en -
Terwijl de donder rolt, stijgt hij ten troon!...
Ik doe 't! - Ik moet het doen! - Wat ook gebeure,
Ik wil en zal! - 'k Ga naar den Hoogepriester.'

Andere bedenkingen zou ik niet weten te maken. Rehbinder neemt het evangelieverhaal ten aanzien van den hoofdpersoon van het drama als grondslag van bewerking, maar schetst ons Jezus verder naar de moderne opvatting, die uit de door Jozef van Arimathea uitgesproken slotwoorden, eene soort van leering en toepassing van het stuk, duidelijk blijkt:

'Ik dank mijn God, dat hij een mensch geweest is!
Wat was me een God, die zulk een strijd gestreden,
Die zoo zijn leven eindde, wat voor kracht
Kon hij in mij verwekken, die op aarde
Niet als een zoon der aarde mij gelijk was?
Maar dat *een mensch* zoo hoog zich kon verheffen,
Dat al dat zeedlijk groote, al dat reine
Door loutre, zuivre menschenkracht vervuld is:
Alleen door zijn verheven menschenliefde -
Dat geeft mij moed, zijn edel spoor te volgen!
Dat is mijn licht in 't nevelgrauw der toekomst
En in den sombren nacht van dezen stond.
Dat houdt mij staande, waar ik zou bezwijken,
Die zaalge troost - daar zijn geen woorden voor!
Hij was de reinste, hij het heerlijkst voorbeeld
Voor alles wat naar hooger streeft op aarde:
De *kroon* der menschheid, maar - ook zelf een *Mensch.*'

In den tweeden regel van deze zeventien komt het eenig germanisme voor, dat ik in de vertaling aantrof; dit mag een verdienste heeten! Ik aarzel dan ook niet de bewerking van den heer Van der Zijde uitstekend te noemen. Met uitzondering van enkele hiaten, waarvan men tegenwoordig zooveel afschuw niet schijnt te hebben als wel behoorde, is de taal vloeiend en gemakkelijk, en in overeenstemming met het waardig en ernstig onderwerp. Slechts ééns heeft de goede geest den heer Van der Zijde verlaten, toen hij, in het eerste bedrijf, het volk over Jezus liet spreken in dezer voege: 'Ken je 'm van aanzien?... Kijk, zie je daar die goeie man wel staan? Let op hoe-i-r uitziet... Veel wonderen heeft-i al gedaan.' Dergelijke staaltjes van conventioneel-realistisch Hollandsch(*), na verwant aan de brabbeltaal der 'Afrikaan-

(*) Het gemeen spreekt volstrekt deze taal niet, die enkele zonderlingen vervaardigd hebben. In de platte straattaal luidt het: 'ken je 'n 'em?... hoe dat ie der uitziet.... wonderen heit ie gedaan.' Alleen ver over den goeden smaak heen gedreven realisme brengt dergelijke taal op het papier.

ders', steken hinderlijk af bij de overigens zoo keurige taal; ze ontsieren echter gelukkig alleen bladzijde 25, en worden gemist waar elders in het stuk het volk sprekende wordt ingevoerd. Alles bijeen genomen, beveel ik de lezing van het nette en schoone boekje met warmte aan. Al bezit het groote dramatische verdienste, geen tooneeldirecteur zal aan de opvoering denken; dit punt kan ik laten rusten.

Nog twee andere stukken komen heden aan de beurt van bespreking: het oorspronkelijk drama *Keizerin en Moeder* van H.Th. Boelen, en de vertaling van Körner's *Rosamunde* door J.S. Broedelet. Het eerstgenoemde is in den laatsten winter eenige malen te Amsterdam en 's-Gravenhage opgevoerd: dus heeft het publiek in den schouwburg reeds uitspraak gedaan, eene uitspraak in het hoogste ressort, waarvan beroep noch cassatie is, en die slechts bij groote uitzondering in enkele gevallen bij wege van revisie kan worden herzien. De, zachtst genomen, onvriendelijke houding van den schrijver tegenover de critiek, maakt de taak van den beoordeelaar dubbel ondankbaar. Niettemin acht ik mij verplicht, ter inlichting van hen, die het stuk niet gezien hebben, de juistheid van het min gunstig oordeel der toeschouwers aan den inhoud en de behandeling te toetsen.

Er zijn tweeërlei tooneelstukken: die bestemd zijn om gezien, die bestemd zijn om gelezen te worden. Bij de laatsten is de letterkundige waarde alles: bij de eersten is de tooneelmatigheid hoofdzaak. Letterkundige waarde moet altoos aanwezig zijn; zonder haar vervallen de stukken in de categorie der zoogenaamde 'draken', operetten, grollen en dergelijke monsters. Nu loopen de eischen der letterkunde en der dramatiek verre uiteen; niet zelden staan ze lijnrecht tegenover elkander. Dikwijls zal het gebeuren dat een tooneelstuk, dat u bij de lezing uitstekend voldaan heeft, bij de opvoering volstrekt uw bijval niet vindt, zelfs al is de vertolking zoo voortreffelijk als ge u die bij de lezing voorgesteld hadt. De reden hiervan is de volgende. Wat bij de lezing hoofdzaak is, wordt vaak bij de opvoering onbeduidend of op den achtergrond geschoven; daarentegen zijn kleine bijzonderheden, die ge bij 't lezen over het hoofd ziet of nauwelijks opmerkt, dikwijls de hoofdzaken op het tooneel. De geleidelijke en logische ontwikkeling der karakters, de natuurlijke aanleg van de intrige, de dialoog en de zuiverheid van taal en stijl trekken vooral de aandacht van den lezer, die zich in *tête-à-tête* met den schrijver bevindt. Zoodra de toeschouwer echter in den schouwburg heeft plaats genomen, krijgt hij alle acteurs en actrices tegenover zich; - voortaan hangt zijn indruk af van den gang van het stuk, van de afwisseling van incidenten, van de korte, scherpe aanduidingen tot karakterschildering, van het vallen van licht niet alleen, maar vooral ook van schaduw, en van zooveel meer eigenschappen, die in het gebied vallen der eigenlijke dramatiek, en somwijlen aan het werk der beste letterkundigen ontbreken. Bezit de lezer van

een tooneelstuk niet eene groote mate van verbeeldingskracht of kennis der tooneelroutine, tien tegen een dat zijn indruk het tegenovergestelde zal wezen van dien, welken de opvoering maakt. Stukken echter die geheel geen letterkundige waarde bezitten, of welker gebreken in aanleg en bouw ook bij de lezing in het oog vallen, zullen noodwendig èn toeschouwer èn lezer mishagen, tenzij de opvoering door kunstgrepen, als: overdreven *mise-en-scène*, prachtig decoratief, schitterende kostumen, balletten, optochten en dergelijke, wordt gered; doch de kunst heeft daarmede dan niets verder te maken, althans niet die van den schrijver, alleen die van decorateur of regisseur(*).

Bij elk tooneelstuk moet karakterschildering op den voorgrond staan. Zonder haar kan de toeschouwer niet geboeid, kan geen effect verkregen worden; de intrige wordt geboren uit de werking van bepaalde omstandigheden op bepaalde karakters, de eigenlijke *donnée* van elk tooneelstuk, als van elken roman. Een stuk, waarin de karakterschildering mislukt is, kan noch lezer, noch aanschouwer voldoen. Dit gebrek nu kleeft *Keizerin en Moeder* aan.

De titel en de personenlijst duiden aan dat Margareta van Henegouwen, - keizerin, als weduwe van den Duitschen Keizer, moeder omdat ze zoons heeft, - de hoofdpersoon is. Wie in den titel eene vingerwijzing ziet op den inhoud, zal de schildering verwachten van den strijd tusschen moederlijk gevoel en de eischen eener hooge waardigheid. Bij de lezing van het stuk ontmoet men telkens de tegenstelling: moeder-keizerin in den mond der voornaamste personen; ze speelde den schrijver dus wel door het brein, maar in de eigenlijke ontwikkeling is er niets meer dan die klanken van te bespeuren. De weduwe van Keizer Lodewijk van Beieren, door haren gemaal verleden met Holland, Zeeland en Henegouwen, - ik kan hier niet volstaan met te verwijzen naar de geschiedenis die we uit de boeken kennen, maar moet ze vertellen gelijk de heer Boelen goedgevonden heeft haar *de fond en comble* te veranderen, - heeft, omdat Holland en Zeeland van geen gravin willen weten, en omdat zij den last des bestuurs wat zwaar voor zich acht, haren zoon Willem tot ‘verbeider’ tegen eene jaarlijksche uitkeering uit de grafelijkheids-inkomsten aangesteld, en hem verboden te trouwen met een meisje dat hij liefheeft, omdat ze hem eene koningsdochter toedenkt; Willem geeft echter de schatting aan het hongerlijdend volk, en komt daardoor in oorlog met de keizerin. Zij overwint,

(*) Dat er eene afzonderlijke dramatieke kunst, van de eigenlijke letterkunde afgescheiden bestaat, schijnt voor allen nog niet uitgemaakt. Nog onlangs, op den ‘Juristendag’ te Leeuwarden, verdedigde de raadsheer De Savornin Lohman de stelling, dat aan den schrijver van een uitgegeven tooneelstuk geen honorarium bij de opvoering toekomt, omdat hij bij de uitgifte van het stuk ‘zijn loon reeds genoten had.’ Ook een der praeadviseurs betrekkelijk den letterkundigen eigendom kwam, schoon van een ander uitgangspunt, tot dezelfde slotsom.

In het bij de Staten Generaal ingediend wetsontwerp tot regeling van het auteursrecht wordt het onderscheid in het oog gehouden. Zie § 2 der memorie van toelichting.

en doet door een harer raadslieden stappen tot verzoening met haren zoon; straks verneemt zij echter de nederlaag van hare vloot, en geeft aan den raad van andere vrienden gehoor om den koning van Engeland tot middelaar te verzoeken. Willem, ook na zijne overwinning tot verzoening geneigd, is verontwaardigd over deze verandering, vaart heftig tegen Margareta uit, en hernieuwt den strijd, die de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten genoemd wordt. Intusschen heeft de koning van Engeland hem het graafschap Holland en Zeeland toegewezen, doch Willem is krankzinnig geworden. Men hoopt hem te genezen door eene verzoening met Margareta; de poging mislukt door den dood van de keizerin en moeder. De graaf en zoon blijft krankzinnig, en de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten worden niet bijgelegd. Ziedaar de geschiedenis volgens het drama; de historie verschilt hiervan zooveel dat ze volstrekt onbruikbaar is om aan te vullen of te verklaren wat in het drama verzwegen of duister is. Met haar hebben we dus niets te maken, het stuk van den heer Boelen moet, gelijk trouwens elk goed afgerond letterkundig werk, zonder licht van buitenaf beoordeeld worden.

En nu zal eene korte ontleding van het zeggen en doen der hoofdpersoon, der 'keizerin en moeder', aan het licht brengen dat er hoegenaamd geen karakterteekening bestaat. Men weet niet wat de schrijver wil; men hoort en ziet van haar de vreemdste dingen, zonder dat de tegenstrijdigheid uit de botsing tusschen keizerlijkheid en moederlijkheid kan verklaard worden. In het eerste bedrijf wordt Margareta ons voorgesteld als een heerschzuchtige vrouw. Al had ze zeven zonen gehad, zegt ze tot haren zoon, zij had niet gerust eer zij voor alle zeven een troon had opgericht; hem heeft zij geleerd, dat het hoogste doel op aarde is vorst te zijn. Zij wil hem daarom het graafschap Holland en Zeeland afstaan; maar heeft met smart zijn minnehandel met een meisje, niet van koninklijken bloede, opgemerkt. Zij beduidt hem dat een huwelijk om redenen van staat onmogelijk is, maar de zoon verklaart, als zijn laatste woord, dat hij 'nooit of nimmer ... zijne liefde zal opofferen aan zijne heerschzucht.' Margareta laat haren zoon rustig vertrekken, houdt om dit huwelijk te verhinderen bij het meisje zelf aan, en voert met haar een gemoedelijk praatje, dat ook het gewenschte gevolg niet heeft. In eene alleenspraak, het gewone middel van den dramatist om het karakter zijner personen geheel voor den toeschouwer bloot te leggen, begint zij daarna weder min ongunstig over dit huwelijk te denken. Meewarigheid voor het meisje doet haar ten slotte bij haar verzet volharden.

> 'Bedrog en list, zij wachten naast den troon
> Den Vorst reeds op!... Mag ik haar dááraan wagen,
> Haar, de onschuld zelf?...'

Om te voorkomen dat haar zoon toch dit ongewenscht huwelijk aangaat, komt ze nu op den inval om hem niet tot graaf maar tot stede-

houder te maken. Zij geeft in het tweede bedrijf kennis van dit besluit aan de heeren en steden des lands, en ontvangt den eed van haren zoon, die tegen eene jaarlijksche uitkeering van 10,000 schilden als ‘vergoeding voor het offer hem gebracht’, voor haar de regeering voeren zal.

Noch van heerschzucht, noch van den in den titel opgesloten strijd, is hier eenig spoor te ontdekken. De graafschappen willen een graaf, geen gravin; - de rechtsquaestie, of Holland en Zeeland wel spilleleenen waren, die in de geschiedenis zulk eene rol speelde, komt volstrekt niet te berde, alleen de w e n s c h der Hollanders en Zeeuwen, en die is voor Margareta genoeg om het bewind uit de handen te geven. Is dit heerschzucht? Zeg liever groote zwakheid. - Zij besluit het bewind over te dragen aan Willem, maar om te voorkomen dat hij door een onverstandig huwelijk onder voogdij raakt van invloedrijke aanverwanten, stelt ze hem alleen tot stedehouder aan, onder den eed van niets tegen haren wensch te zullen doen. Geen oogenblik van strijd was er, dunkt mij, noodig tusschen de moeder en de keizerin, om tot deze oplossing te geraken. Margareta's belang als keizerin was volkomen gewaarborgd, want zij behield Holland en Zeeland in haar geslacht en won, - eigener getuigenis was ze ‘machteloos... arm,’ - een vast jaargeld, terwijl zij zich ontsloeg van den last om haar wankelend gezag over eene onhandelbare en onwillige bevolking te handhaven. Ook in Willem's belang was deze schikking. Nu ja, hij moest afzien van een meisje dat hij lief had; maar welk verstandig vader of moeder met eenige geestkracht begaafd zal 't één oogenblik van ernstigen, innerlijken strijd kosten, een huwelijk af te maken, dat hij acht niet tot het geluk van zijn zoon te strekken? In de dagen, waarin de fantasie des heeren Boelen ons heet te verplaatsen, zal men in dit opzicht ongetwijfeld eer minder dan meer bezwaard zijn geweest dan in onzen tijd.

Deze slappe, weinig belangwekkende handeling vult de beide eerste bedrijven. In het derde komt de moeder-keizerin niet voor, maar zien we dat de ‘verbeider’ zijn broeder, die de schatting komt ontvangen, met ledige handen terug zendt, omdat hij het geld aan het volk gegeven heeft.

Het vierde bedrijf begint met eene weeklacht van de moeder-keizerin, omdat zij met haren zoon in oorlog is. Hier hebben we dan dien lang verwachten strijd! De heer Boelen laat het haar zelve zeggen: ‘De keizerin is tevens moeder!’ Maar deze lamentatiën *post factum* geven alweder getuigenis van eene laakbare zwakheid. De oorlog is, - volgens den schrijver, - alleen uitgebroken om de wanbetaling van de schatting; een andere oorzaak wordt niet gegeven. Maar dan heeft ook Margareta dien begonnen; en mag ze, tusschen het derde en vierde bedrijf, ongezien voor den toeschouwer, een inwendigen strijd gestreden hebben voordat zij de wapenen tegen haren zoon opvatte, - eenmaal dit besluit genomen, volhardt de krachtige en handelt, lamenteert niet. Het denkbeeld om Willem tot onderwerping te verlokken door hem nu het

vroeger afgekeurde huwelijk voor te stellen is, - daargelaten dat het onzinnig is, omdat Willem als overwonneling wel met beide handen naar vrede, ook zonder premie, grijpen zal, - alweder een bewijs van groote inconsequentie en flauwheid, dat geëvenaard wordt door de plotselinge wending naar den koning van Engeland als middelaar. Misschien werd Margareta met opzet in de laatste bedrijven als zwak en weifelend voorgesteld; de aanwijzing '*zichtbaar ouder geworden*' in den aanhef van het vierde doet het vermoeden. Maar dan had hare figuur in de beide eerste bedrijven krachtiger en kantiger moeten wezen. Nu is er geen contrast; nu is er alleen consequente zwakheid, en daarom boezemt de hoofdpersoon van het drama den lezer hoegenaamd geen belang in, en kan zij dat ook den toeschouwer niet doen.

De andere personen zijn aan de hoofdpersoon opgeofferd, en daardoor nog onbeduidender. Men weet niet wat men aan hen heeft; men kan niet ieder op zijne plaats zetten. Ze komen en gaan, ze praten telkens alsof zij hunne gedachten, of gedachteloosheid, onder veelheid van woorden willen verbergen. Want ze redeneeren honderd uit, nu eens zeer triviaal, dan weder in opgeschroefde taal, zelden natuurlijk en somwijlen volstrekt onbegrijpelijk. Twee Hollandsche edelen begroeten elkander als 'smulpaap' en 'drinkebroer'; Willem zelf, op de gezondheid zijner raadslieden drinkende, roept, als een student uit de negentiende eeuw: 'daar gaan ze!' Als tegenhanger van deze weinig deftige taal van den hoogen adel diene de vraag, door een ridder tot zijn binnenkomenden schildknaap gericht: 'Nu, getrouwe dienaar van mijn huis, wat wilt ge?' En dan volge dit staaltje van beuzelachtigen dialoog, getrokken uit een gesprek van Margareta en Anna, het meisje dat Willem bemint.

A.
''t Lot, dat de Heer mij oplegt, zal ik dragen!

M.
(*op hooghartigen toon*)
Is dat uw meening?.. Luister dan naar mij!

A.
Wat zegt gij daar?... Neen, dat begrijp ik niet!

M.
Gods stem verneemt ge thans door mij, omdat
De Heer mij boven u gesteld heeft, Meisje!
En moet ik u dan niet tot steun en hulpe zijn?

A.
O!... Meent gij 't zóó?..'

Over het algemeen blijft de taal van het drama laag bij den grond, hetgeen ik niet betreuren kan, omdat de schaars gebezigde beeldspraak mij niet zeer gelukkig voorkomt. Bij voorbeeld:

'De hoogmoed, door de zelfzucht eens gebaard,
Hij nestelt als een worm in 't menschlijk hart
En knaagt en groeit en wordt een reuzenslang,
Die haar venijn eerst spuwt in 't huisgezin,
Dan heele natiën zelfs omklemt en wurgt.'

Hier is 't een worm, die in een hart tot eene reuzenslang groeit; elders (bl. 40) wordt gesproken van een boom, die in een gemoed vruchten geeft en... schaduw werpt. Noch op hooge vlucht, noch op logischen gedachtengang valt hier te wijzen.

Körner's *Rosamunde* is bekend; van inhoud en behandeling behoeft dus weinig gezegd te worden. Eene episode uit de geschiedenis van koning Hendrik II van Engeland, koningin Eleonoor, zijne zoons Richard Leeuwenhart en Jan zonder Land wordt daarin voorgesteld naar den sentimenteelen, weinig historischen trant van het einde der vorige eeuw, die o.a. van den gewetenloozen Jan een veelbelovenden, lieven knaap maakt. Van het standpunt van dien tijd beoordeeld, heeft het werk verdiensten, maar ik kan met den heer Alberdingk Thijm, die een woord tot inleiding voor de vertaling van den heer Broedelet schreef, niet instemmen dat ‘in het nieuwe levenstijdperk, onzer tooneelwaereld geopend, eene uitvoering van het stuk een goed onthaal zoû vinden.’ Tegen het schelle gaslicht van den schouwburg zijn de zachte kleuren van dergelijke, als voor den maneschijn met dunne waterverf geschilderde stukken volstrekt niet bestand. Ook vind ik een ander woord uit de inleiding wel wat kras: ‘Niemant, bevoegd tot oordeelen, zal de vertolking kwalijk geslaagd noemen.’ Over het algemeen is de vertaling niet slecht, maar zwakke punten vind ik er nog al veel in, en 't gaat niet aan, hem die ze aanwijst terstond onbevoegd te verklaren. Dikwijls wordt de vertaling uit zucht naar te groote getrouwheid stijf en gewrongen; elders brengt de tegenovergestelde weg den bewerker tot verzwakking. Slaafs volgt de vertaler waar hij zelfs op eigennamen den Duitschen klemtoon vallen laat, Bóhún, A'rmand, Jóhan zegt, terwijl de Nederlander van Bohun, Armánd en Johán (of liever nog van Jan, in dit geval) spreekt. Ook waar hij bijvoorbeeld Richard's bede tot zijn vader om hem een veld van werkzaamheid te openen, zeer onduidelijk aldus vertaalt:

> ‘Geef, vader, mij een teeken van uw gunst!
> Geef aan mijn zwaard de ruimte haar te winnen.’

Stroef klinkt ook de verbuiging van de naamwoorden: mijnen, zijnen, onzen, en ook mijne, zijne enz. waarvan de beide lettergrepen, daar we met verzen te doen hebben, duidelijk moeten uitgesproken worden. Zoo levert de woordelijke vertaling van de echt Duitsche uitdrukking van den ouden Nesle tot Rozemond (waarom dat leelijke R o s a m u n d a ?)

> ‘*Versprecht mir's Rosamunde*, *seid ihm Schwester!*’

dien zeer onhollandschen versregel:

> ‘Beloof mij 't, Rosamunda, wees hem zuster!’

Dergelijke uitdrukkingen, evenals de germanismen: de vader, de moeder, de zonen, in plaats van: mijn vader, mijn moeder, mijn zonen enz., hinderen bij het lezen nog zoo veel niet, maar zouden op het tooneel barok of onverstaanbaar klinken.

Laat mij eenige regels van de vertaling naast het oorspronkelijke stellen om zwakheid en kracht der eerste te doen zien. Richard Leeuwenhart houdt bij Körner de volgende alleenspraak, wanneer men hem tot het verbond tegen zijn vader wil doen toetreden:

‘*Mit diesem Zug verpfänd ich meine Ehre*,
Mit diesem Zug verkauf ich mein Gewissen;
Aufrührer werd ich gegen meinen König,
Verbrecher werd' ich an dem Vaterlande,
Und frommer Liebe heiligstes Gesetz,
Die Kindespflicht, ich trete sie mit Fussen;
Und doch - ich muss! - Die Welt wird mich verdammen,
Doch jede andre Seele ruf ich auf;
Sie stelle sich in dieses Kampfes Wüthen
Und greife sich in 's Herz, - sie unterschreibt.
Nein, kein Gedanke wiss' es, was ich leide!
Ich kann nicht rückwärts, vorwärts ist die Schuld,
Ist das Verbrechen, *vorwärts ist die Schande; -*
Doch kann ich nicht zurück... enz.’

De heer Broedelet vertaalt aldus:

‘Met dezen pennetrek verpand ik woord
En eer, verkoop ik - Richard - mijn geweten;
In opstand kom ik tegen mijnen Koning;
Verrader word ik jegens 't vaderland;
Met voeten treed ik d' eersten aller plichten,
De heilge kinderliefde; en toch, ik moet!
De wereld zal mij wis vervloeken, doch
Ik tart een ieder uit: hij stelle zich
In dezen harden strijd op mijne plaats,
In spreke naar zijn hart: hij onderteekent.
Neen! niemand kan zich denken, wat ik lijde!
Ik kan niet meer terug, en voorwaarts is
De schuld, de misdaad; voorwaarts is de schande;
Toch kan ik niet terug... enz.’

Het met den toestand zoo goed overeenstemmende stooten van Körner's verzen, onder anderen de indrukmakende herhaling *Mit diesem Zug*, is bij de vertaling verloren gegaan; ook het ‘mijnen koning’ en mijne plaats’ verslapt de taal, die hier juist krachtig wezen moest. Wellicht ware 't duidelijker *vorwärts ist* te vertalen met: vóór mij ligt. Daarentegen is het vervangen van *jene andre Seele* door ‘een ieder’ eene verbetering. Een ziel, die zich in 't hart grijpt en een stuk onderteekent, ziedaar een wat al te stout beeld.

Doch, ik zeide het reeds, over het algemeen is de vertaling niet slecht. Bijzonder wel gelukte gedeelten treft men er aan. Zoo kan ik mij het genoegen niet ontzeggen de schoone alleenspraak van koning Hendrik, het zesde tooneel van het vierde bedrijf, hier af te schrijven.

‘Hoe staat gij nu zoo kaal, zoo bladerloos,
Gij, trotsche boom, die England overschaduwt!
Uw takken, die gij blijde hebt geroemd,
Zij breken trouweloos in den storm des daags,
En wolken rijzen aan den horizon;
Zij dragen in hun somber dreigend hart
De bliksemschicht, die u verpletteren zal.
Doch moed, de stam leeft nog, hij is nog de oude,
Gewoon te strijden en te zegepralen,
Die felle orkanen moedig heeft doorstaan,
Wiens wortels nog met honderdvoudige armen
In de aarde grijpen, onverwrikbaar, vast.
De takken mogen breken, moog' de storm
Den bladertooi van zijne twijgen rukken,
Moedwillig vrucht en bloesemdos verstrooien,
De heldenkracht des levens, eeuwig jong,
Bezielt de vezels nog van d'ouden stam.
De lente zal de kiem op nieuw doen botten,
En nieuwe blaadren komen, nieuwe twijgen,
Die ras als takken opwaarts stijgen.
Verganklijk is het jammer van den nacht,
Doch eeuwig is de zegen, is het leven,
Die liefderijk den heldeneik omzweven,
En hij herbloeit in zijne aloude pracht.’

De vereeniging, die de stedelijke schouwburgen te Amsterdam en 's-Gravenhage bespeelt, heeft het verslag van haren raad van beheer over het eerste speeljaar uitgegeven. In de Februari-aflevering van dit tijdschrift werd de teleurstelling geuit, die het werk dezer, met zulke groote plannen en fraaie beloften opgetreden vereeniging bij velen heeft doen ontstaan: eene aandachtige lezing van het verslag heeft mij van dwaling of onbillijk oordeel niet overtuigd, noch mij voor de toekomst betere verwachtingen gegeven. Was het reeds vroeger bij herhaling gebleken, dat de raad van beheer anders handelt dan bij de oprichting der vereeniging was toegezegd of te verstaan gegeven, dat hij niet zelden verviel juist in dezelfde fouten van de oude tooneeldirecteurs, welke de optreding der vereeniging rechtvaardigden en verschoonden, - tot nog toe was de reden van deze vervaarlijke inconsequentie nog onbekend. Eenigen, - gelijk mr. J.N. van Hall, in zijn artikel *Een leerjaar*, geplaatst in het tijdschrift van het tooneelverbond (1876-77, n°. 12), en de heer Loffelt in *Het Vaderland*, - schreven alles toe aan gemis van ervaring bij het beheer, en bij de, niet met gelukkige hand gekozen, personen die onder toezicht en verantwoordelijkheid van dat besturend collegie met de dagelijksche leiding, met de bijzonderheden der exploitatie belast waren; anderen weten het daaraan, dat het bestuur zelf zich geen behoorlijke rekenschap van zijne lichtvaardig opgevatte, moeilijke taak had gegeven, en tegen die taak niet opgewassen was. Hadden de eersten gelijk, de tijd zou met de ervaring ook verbetering aanbrengen; zagen de laatsten wèl, van verbetering kon alleen sprake

zijn indien het bestuur zijn voordeel deed met de wenken en opmerkingen der critiek, indien het de ooren sloot voor de blinde bewonderaars en onhandige vrienden, en opende voor de beoordeelaars, zelfs voor de bedillers. Vijanden plegen onze fouten beter te kunnen vinden en liever aan te wijzen dan vrienden; wie 't met eigen verbetering en veredeling ernst is, of wie zich aan een groot gemeen belang wijdt, behoort meer naar felle tegenstanders dan naar zoetsappige lofredenaars te luisteren. Nu was er in de geschiedenis der vereeniging reeds één moment, - de onthouding van advertentiën aan een dagblad, om de critiek daarvan tot zwijgen te brengen, - dat pijnlijk alle oprechte voorstanders zoowel van het nationaal tooneel als van de vrijheid der critiek aandeed; zoolang echter het officieel verslag over het eerste volle exploitatiejaar niet verschenen was, kon men alleen gissen naar de ware oorzaak van de teleurstelling. Het verslag is thans bekend, en het geeft niet veel hoop op verbetering.

Op denzelfden hoogen toon, waarop verwaande ondernemers van publieke vermakelijkheden vroeger alle aanmerkingen der critiek met de exceptie van onkunde buiten de orde stelden, smaalt de raad van beheer in dat stuk op de ‘vaak op meesterachtigen toon gegeven adviezen van eenige utopisten’, en verklaart eenvoudig de gepleegde vergrijpen tegen den kunstsmaak, als: het opvoeren van zoogenaamde ‘draken’, - in het verslag, ter wille der eufonie aangeduid als ‘stukken, niet te verdedigen voor de literaire critiek’, - het onophoudelijk heen en weder reizen met het gezelschap, alleen uit.... het belang van de kas. ‘Zoo ergens,’ - staat er woordelijk te lezen, - ‘dan zijn in schouwburgzaken de industrieele belangen met de aesthetische saamgeweven, en moeten gene maar al te dikwijls deze overheerschen.’ Geheel dezelfde frase, waarmede vroegere schouwburgdirecteurs de critiek trachtten neer te slaan! Hier wordt dus het uit den treure door de oprichters der vereeniging aan die directeuren voorgeworpen verwijt, dat zij op het geldelijk belang ‘evenzeer als’ - let wel: niet eens van ‘meer dan’, noch van ‘overheerschen’ is hier spraak, - het aesthetisch belang hadden te behartigen, treffend te niet gedaan, door die zonde tot een natuurlijk aanhangsel van het vak te verklaren. De raad van beheer plaatst hierdoor zijne ‘instelling’ op den voet eener industrieele exploitatie, zich zelf op dien van den ondernemer van publieke vermakelijkheden. Hij wijst daardoor zijn eigen vonnis; maar, wat erger is, hij verspert voor vele jaren den weg tot verbetering van het nationaal tooneel. Wanneer ook bij hen, die alleen ten bate der kunst en volstrekt niet uit winstbejag, de schouwburgexploitatie ondernamen, de aesthetische belangen door de financieele worden overheerscht, ja m o e s t e n overheerscht worden, - indien ook hun gezelschap 's winters reizen en trekken moet om aan den kost te komen, en bovendien den voor studie en eene enkele kunstreis zoo geschikten zomertijd op een klein theater in een theetuin moet doorbrengen, - indien het repertoire voor

een goed deel moet bestaan uit stukken, ‘niet te verdedigen voor de literaire critiek’,(*) - dan vervalt het hoofdbezwaar tegen de handelingen der vroegere directeuren. Dan hebben zij den eenig mogelijken weg ingeslagen. Dan is er zonder het toekennen van groote subsidiën geen verbetering van het tooneel denkbaar, onverschillig wie met de exploitatie is belast, 't zij een heer van smaak en letterkundige ontwikkeling, die zich belangeloos offers van tijd en moeite getroost, 't zij een handig en ondernemend industrieel. Intusschen is 't den kunstlievende niet kwalijk te nemen, indien hij het nationaal tooneel den rug toekeert en den vaderlandschen schouwburg inruimt voor de onontwikkelde massa, die de groote recette levert. De ontwikkelden hebben van de Amsterdamsch-Haagsche vereeniging heul en hulp verwacht tegen den veldwinnenden wansmaak; de vereeniging heeft, helaas, met dien vijand gecapituleerd. Het vooruitzicht is weinig bemoedigend; wie veroordeelt of raad geeft wordt als een weetniet te pronk gezet of gesignaleerd als een utopist, over wiens onnoozele taal men de schouders ophaalt.

Tot die utopisten behoort, blijkens vonnis van den raad van beheer, ook de schrijver dezer bladzijden; zijne adviezen zullen dus denkelijk niet veel uitwerken. Tot dekking van mijne verantwoordelijkheid wil ik, vóordat ik van de vereeniging afstap, nog eens kortelijk aangeven welke, hoogst bescheiden, ‘utopien’ ik hoopte dat zij tot waarheid zou hebben gemaakt.

Ik meende dat ze zich geroepen zou achten om den smaak van het groote publiek niet te volgen op den slechten, maar te leiden op den goeden weg; dat zij daartoe behoefde en gebruiken zou het betrekkelijk groot exploitatiekapitaal van *f* 100,000, want de overwinning van den goeden smaak op den slechten kan niet zonder groote offers worden behaald. Maar de vereeniging heeft haar geld liefst besteed aan het monteeren niet van goede stukken maar van ‘draken’; waren de aan decoratief en accessoires voor *Sinjeur Semeyns* gemaakte kosten besteed aan het monteeren van twee goede, nieuwe of oude stukken, Joan Woutersz bij voorbeeld, men had even goed menschen getrokken, geld verdiend, en... zich niet aan de kunst vergrepen. Wie deze verwachting eene utopie noemt, overtuige zich van de gegrondheid aan de opgaven der recetten in het verslag. Die van *Sinjeur Semeyns* bedroeg te Amsterdam voor elke van vijftien voorstellingen gemiddeld *f* 687; maar die van de met even veel zorg gemonteerde en uit het

(*) Hoogst merkwaardig zijn drie advertentiën, te vinden in het *Handelsblad* van Zaterdag 25 Augustus, ter aankondiging van drie tooneelvoorstellingen, op den avond van dien dag in de hoofdstad te geven. Het gezelschap onder directie Prot en Kistemaker voerde op *Schuld en boete*, drama van H.J. Schimmel; dat onder de directie Pierre de Boer *de Goudboer* van Birch-Pfeiffer; dat onder directie van den heer Schimmel, bevattende de ‘beste tooneelkrachten des lands’, vertoonde: *De twee rozen*, of *de grafkelder der grijze monniken*, een bekend onding van Victor Séjour! Gaat men misschien van het oude wanbegrip uit dat de kunst van den acteur beter uitkomt aan een prul dan aan een goed stuk?

oogpunt der kunst verdienstelijke *Danicheffs*, ook voor vijftien voorstellingen *f* 664. Zoowel te 's Gravenhage als in de hoofdstad werd de hoogste recette gemaakt met *Gijsbrecht van Aemstel* (*f* 807 en *f* 843). Waarlijk, ons publiek is niet zóo verdorven dat het volstrekt ontoegankelijk zou wezen voor verbetering; maar de verbetering kan alleen bewerkt worden door hem, die Von Moltke's vier G's bezit: Geld, Geduld, Genie en Geluk. Van de eerste is de vereeniging voorzien, maar zoolang ze dat niet uitsluitend ten goede gebruikt, en de andere drie G's niet geopenbaard heeft, mogen wij den vijand niet onoverwinlijk noemen, noch dulden dat er wordt gecapituleerd. Tusschen smaak en wansmaak is geen transactie, geen *modus vivendi* denkbaar(*).

Van artistieke, of zelfs beschaafde leiding, die men zonder in utopien te vervallen ook wel had mogen verwachten, is niet veel te bespeuren; zelfs de door een minimum van oplettendheid weg te nemen, en toch van ouds zoo hinderlijke kleinigheid, verkeerde uitspraak van namen en uitheemsche woorden, is bij het gezelschap der vereeniging blijven bestaan. Ik zal mij hier niet beroepen op dagbladverslagen, maar het beperkt gebied mijner eigene ondervinding betreden. Bij eene opvoering van de net gemonteerde en goed ingestudeerde *Dochter van Roelant* werden mijne ooren verscheurd door het woord: p a l l e d i j n e n ; een onzer beste acteurs hoorde ik in *Lastertongen* Mrs. Candour nu eens ‘mevrouw Kendóuwer’, straks Kandóer’ noemen. Dergelijke dingen, die gewichtiger zijn dan ze lijken, mogen op rekening van den regisseur worden geschoven, publiek en critiek hebben met die inwendige verdeeling der verantwoordelijkheid niet te maken; - zij kennen alleen het bestuur.

(*) Ook op ons tooneel is van toepassing hetgeen in de April-aflevering van *Mac Millans' Magazine* (vol. XXXV pag. 491) over het Engelsche gezegd wordt:
‘*The truth is that a perished growth requires something of forcing to be naturalized.*
‘*Englishmen may well despair of the State supplying the deficiency, although many may consider it worthy of its attention; but it is possible, that the fostering care of the wealthy, artistic few, might do for this country what governments do for Dresden, and Vienna and Meiningen. No Italian opera* (bij ons: de Duitsche te Rotterdam, de Fransche te 's-Gravenhage) *would flourish, costly exotic as it is*, *but for the lavish encouragement of the fashionable world. Subscriptions on a far less extravagant scale would soon make a classical theatre a fact in London*; *unsatisfactory at first, improving as criticism and genius developed, in a few years by becoming “an institution,” its success would be assured. Only it would be necessary to recognise, from the first, that over its destinies must preside an artist par excellence, an amateur, not a professional actor*; *by whom the whole company, great and small, would be trained, from whose taste there should be no appeal except to the public and the “guarantors,” and the influence of such a power on the general character of our playhouse would be incalculable*; *good and bad, in a free country such as ours, would grow together still, but who doubts to which the real support would be given?*’ *(*Rev. C. Halford Hawkins, *Dramatic art: The Meiningen Theatre)*.
Ook hier wordt artistieke leiding als groote eisch gesteld en de, naar mijne overtuiging gegronde, verwachting uitgesproken dat zelfs het geldelijk succes niet zal uitblijven, mits men geduld hebbe en niet van den koninklijken weg afwijke. Over den ook hier besproken veredelenden invloed van een model-theater op de andere schouwburgen sprak ik vroeger reeds te dezer plaatse (*Tijdspiegel*, Februari 1877.).

De stap der oprichters van de vereeniging *Het Nederlandsch Tooneel* is voor mij van den aanvang af hoogst bedenkelijk geweest. Men waagt zich nooit ongestraft op een geheel vreemd, vooral niet op een glibberig en met gevaarlijke hindernissen bezaaid terrein. Wie dat zonder opleiding en voorbereiding betreedt, moet veel leergeld geven eer hij vasten voet krijgt. Bij de zoo zware taak van verheffing van het nationaal tooneel uit zijn diep verval, mocht men zich aan het geven van leergeld niet wagen. Dat het Tooneelverbond of een andere vereeniging werkdadig optrad om de juiste theorie, dat het tooneel behoort te zijn een school van alles wat goed en edel is voor het volk, in toepassing te brengen, verdiende niets dan toejuiching. Maar de vereeniging, die dit werk ondernam, had niet het tooneel zelf moeten betreden, maar achter de schermen haren invloed doen gelden. Om den vicieusen cirkel, waarin de Amsterdamsche vereeniging thans op het voetspoor der voormalige directeuren hulpeloos rondwaart, te breken, was er geld noodig. Dat had men moeten bieden als prijs voor invloed op de samenstelling van het repertoire en toezicht bij het monteeren en instudeeren der stukken. Men zou zeer veel gewonnen hebben door het bijeenbrengen van een waarborgkapitaal, waaruit aan de particuliere directeuren werd vergoed hetgeen de recette minder dan een bepaald cijfer bedragen zou, tegen uitkeering van een evenredig deel der recette boven zeker maximum; geen stuk zou dan mogen worden opgevoerd, dan dat door of van wege de vereeniging goedgekeurd, en onder haar toezicht gemonteerd en ingestudeerd was. Op de ‘vrijheid der particuliere industrie’ zou hierdoor slechts schijnbaar eenige inbreuk worden gemaakt, en althans zou de meest verstokte doctrinair er niets tegen kunnen hebben dat in die steden, waar het gemeentebestuur schouwburgeigenaar is, - Amsterdam en 's-Gravenhage verkeeren juist in dit geval, - met medewerking van dat bestuur eene dergelijke schikking in het belang der kunst en der volksontwikkeling tot stand kwam. Ik werk dit denkbeeld thans niet uit, omdat het stellig niet vóór, maar waarschijnlijk in 1879 voor verwezenlijking vatbaar kan wezen. Voorloopig geef ik het slechts in overweging als een middel om, bij voorkomende gelegenheid, te doen wat de Amsterdamsch - Haagsche schouwburgvereeniging tot teleurstelling van vele kunstvrienden niet gedaan heeft: in Nederland althans één nationaal tooneelgezelschap te vormen, waarbij de eischen van kunst en smaak zwaarder wegen dan het belang van des directeurs zak.

Augustus 1877.
LUCIUS.

Mengelwerk.

Het land der geuzen, door Henry Havard.
Uit het Fransche Handschrift vertaald door Mej. S.M. Campbell.

VI.

Ik zou wenschen, dat deze staatkundige en godsdienstige bespiegelingen reeds ten einde gebracht waren; hoe men het ook aanlegt, men vervalt daarbij onwillekeurig in hoogdravendheid. Tegen mijn wil echter word ik telkens opnieuw daarheen teruggevoerd, want in het Vlaanderen, dat wij bezoeken, maken zij het vraagstuk van den dag uit, 'twelk alle andere vraagstukken beheerscht en ze alle in zich opneemt. Wij moeten dus, en kunnen er niet buiten, eene ruime plaats ervoor inschikken in dit werk, dat aan ‘het land der Geuzen’ gewijd is.

Toch zou ik u liever onder de gewelven van de St.-Maartenskerk rondgeleid en u aangetoond hebben, hoe zuiver van vorm dit oude gebouw is, hoe grootsch en schoon in den verhevensten zin dezer woorden. Wij zouden hebben moeten bekennen dat het, onder alle kerkgebouwen in Vlaanderen, het indrukwekkendste is door zijne lijnen en zijne afmetingen. Mij herinnerde het levendig aan den dom van Florence, maar dan gewrocht door een kunstenaar, die meer meester van zijne berekeningen was en zekerder van zijne bouwmaterialen. Het heeft toch evenmin sluitsteenen als houvasten, die het hecht maken en sedert den

dag toen voor zes eeuwen(*) de bogen van zijne gewelven gesteld werden, hebben deze zich niet verwrikt en schijnen nog pas uit de handen van den bouwmeester gekomen.

Ik had met u willen mijmeren midden in dat monumentale koor, het prachtigste overblijfsel van den Romaansch-Gothischen stijl, dat nog in België gevonden wordt; wij zouden, naar verdienste, bewonderd hebben, èn zijne twee rijen lancetvormige lichtopeningen, èn zijn sierlijk triforium èn zijne uitgetande muren, die door de afwezigheid van nevenmuren nog hooger schijnen.

Maar een enkele, eenvoudige, uitgesleten steen, met vier cijfers aan de hoeken, die elkander schijnen te ontwijken, om niet een noodlottig getal uit te maken, - een enkele steen is voldoende, om onze aandacht af te leiden en onzen geest bezig te houden.

Daar ligt hij onder onze voeten, te midden van dat bewonderenswaardige koor. Welk eene prachtige omlijsting voor dat vreemde raadsel, voor dat naamlooze graf welks kaalheid nog te meer in het oog valt door het overgroote altaar, waarvoor het zich bevindt; dit altaar trekt zeer de aandacht door zijne veelkleurigheid, zijne gedraaide kolommen en den gepluimden ruiter, die erbovenop staat en met veel zwier zijn mantel doorsnijdt. Rondom verheffen zich de wijdsche grafgesteenten van de oude Ypersche bisschoppen, die in het marmer als herleven, zoo zeggen ten minste de grafschriften, doch die stellig dood zijn, helaas, ook voor het nageslacht. Martinus Rethorius, Antonius de Hennin, Petrus Toletanus, Jan Visscher, wie herinnert zich uwe namen nog? Wie ter wereld kent ze? Een enkele geleerde wellicht; - hunne witte standbeelden hebben niets vermocht op de geheugenis van het volk, terwijl daarentegen die eenvoudige en nederige steen, waarop wij staan, eeuwen lang is vereerd geworden en nog na lange jaren het voorwerp zal wezen eener vrome weetgierigheid, want hij dekt het graf van Jansenius.

Jansenius! Gij ziet het, deze weinige letters zijn voldoende om onzen geest van zijne bespiegelingen af te trekken; en dit graf, deze groote naam, die scheuring in de kerk welke uit een boek ontstaan is, komen zich van geheel ons denkvermogen meester maken. En hoe natuurlijk is dat, want de groote schim van dien beroemden man schijnt nog steeds te zweven over deze stad, waarvan hij de vereerde bisschop was, over dat gebouw welks geëerbiedigde kerkvoogd hij is geweest, over dit klooster waar hij gestorven is, bemind en betreurd door allen die hem gekend hadden, hooggeacht door zijn kapittel dat in hem ‘de paarl van den gewijden stand en de glorie van het bisschopsambt’ zag(†).

(*) Een opschrift, op eene graftombe gebeiteld, leert ons dat de kerk gesticht is in 1221, door Hugo, proost van St. Maarten.

(†) Sanderus, *Flandria illustrata.*

Hij was geboren in 1585, in Holland, in het dorp Acquoy nabij Leerdam. Naar het zeggen van Foppens, die zijn leven beschreef, waren zijne ouders warme Katholieken(*). Van zijne vroegste jeugd af onderscheidde hij zich door een verbazend geheugen en een zoo buitengewonen geest, dat zijne bloedverwanten hem, niettegenstaande zijnen nederigen stand in de maatschappij, naar Utrecht ter studie zonden. Later, toen hij zeventien jaar oud was, volgde hij te Leuven de lessen aan de hoogeschool waar hij in 1604, na een vierdubbel vergelijkend examen, de eerste werd van honderd achttien studenten.

Nu begon hij te reizen, vertoefde te Parijs om zijne kennis van de Grieksche en Hebreeuwsche talen te volmaken, bracht daarna eenige jaren te Bayonne door en werd er, door de bescherming van den bisschop, onder de kanunniken der hoofdkerk opgenomen. Kort daarna werd hij tot pastoor van de St.-Pulcheriekerk benoemd, maar verruilde weldra deze waardigheid met die van hoogleeraar; in 1617 was hij teruggekeerd te Leuven, zijne hem zoo dierbare universiteit, waar hij zonder moeite het doctoraat in de godgeleerdheid verwierf. Reeds het daaropvolgende jaar zag hem ten toppunt zijner wenschen, toen hij den professoralen tabbaard aantrok, tegelijk met het kleed van kanunnik van St.-Pieter en toen hij, eveneens ten gevolge van de voorrechten, waarmede toenmaals de hoogeschool begiftigd was, eene prebende in de collegiale kerk van St. Pieter te Rijsel deelachtig werd.

Door deze titels en winstgevende betrekkingen van alle zorgen en beslommeringen ontheven, kon hij zich van toen af geheel aan zijne dierbare studiën wijden. Wetenschappelijke twisten, waarin hij met verscheiden geleerden gewikkeld werd, maakten hem weldra beroemd, terzelfder tijd dat meerdere boekwerken, die onder zijn naam in het licht verschenen, zijne letterkundige vermaardheid vestigden. In de weinige ledige uren, welke zijne veelvuldige bezigheden hem overlieten, arbeidde hij aan zijn hoofdwerk, aan dien *Augustinus*, waaraan hij twee en twintig jaar van zijn leven gewijd heeft en die, na zijn dood, zulke hevige en verschrikkelijke stormen over zijne nagedachtenis zou doen opsteken.

Middelerwijl was hij tweemaal naar Spanje afgevaardigd om er, aan het hof van Filips IV, de belangen van de hem dierbare universiteit voor te staan. Indien hij daar al niet alles verkreeg wat hij voor zijne medeleeraren en hunne leerlingen gevraagd had, wist hij zich toch de koninklijke gunst te verwerven. In 1630 werd hij tot den leerstoel der Heilige Schrift beroepen, vijf jaar later was hij rector van de hoogeschool en in datzelfde jaar verhief de paus hem tot de bisschoppelijke waardigheid. Te Brussel gewijd, ging hij onmiddellijk bezit nemen van zijn zetel en daar stierf hij in de maand Mei 1638, in zijne bisschoppelijke stad, welke op dat oogenblik geteisterd werd door de pest en die,

(*) Zie: J.F. Foppens, *Bibliotheca Belgica.*

niettegenstaande zooveel ellende nog tranen en snikken over had voor haren bisschop, die als slachtoffer viel van de ziekte, welke haar ontvolkte.

Kan men zich zachter, kalmer en rustiger levensloop, een in alle opzichten beter besteed menschenleven voorstellen? en wie zou gelooven, bij het beschouwen van zulk een effen, vreedzame en ongestoorde loopbaan, waarop zich niet dan geluk en welslagen voordoet, dat men hier te doen heeft met een strengen hervormer, wiens leer eene soort van scheuring in de kerk zou veroorzaken?

Jansenius toch heeft er zich niet toe beperkt om een aantal hervormende denkbeelden in de wereld te brengen, die tegen de leer van Rome aandruisen en die hij met den dekmantel van het gezag van den heiligen Augustinus beschutte. Van den dag zijner verheffing tot het bisschopsambt af, legde hij er zich op toe om de zeden zijner geestelijkheid te hervormen. Zijn ijver voor de kerkelijke tucht, zegt Sanderus(*), die deel uitmaakte van het kapittel van St.-Maarten en daardoor meer dan iemand anders een gegrond oordeel daarover kon uitspreken, - zijn ijver ontaardde vaak in strengheid en zelfs in dwang, maar hij wist dien te temperen door eene volmaakte welwillendheid en bijzondere matiging. Zijn levenswandel en zijne zedelijkheid waren overigens boven alle verdenking verheven.

Hij zelf gaf het goede voorbeeld; zijn huis was zindelijk, wel onderhouden, maar zonder weelde; hij minachtte de rijkdommen en Sanderus bezigt een liefelijk beeld om ons zijne belangeloosheid en zijne liefdadigheid te schilderen: ‘Hij zocht niet’, zegt hij, ‘de schapen ter wille van de wol, maar de wol ter wille van de schapen’(†); heerlijk voorbeeld, helaas! te zelden gevolgd.

Dergelijke kleine bijzonderheden boezemen ons belang in, wanneer zij betrekking hebben op zulk een man. Wanneer zij door tijdgenooten naar de natuur geschetst zijn, doen zij ons hem oneindig beter kennen dan hoogdravende beschrijvingen, die eerst later zijn opgesteld. ‘Hij stond slechts weinige uren af voor rust en slaap’, vervolgt Sanderus, aan wien ik dit een en ander ontleen, ‘en wijdde het grootste deel van zijn tijd aan de studie en aan het gebed. Hij was steeds ernstig, gaf zich nooit aan eene luidruchtige vroolijkheid over en herhaalde gaarne, dat de eerste deugd welke de godgeleerdheid moet inprenten, zedigheid is. Overal en altijd predikte hij eensgezindheid, zeggende, dat zij den boventoon in de kerk moet hebben. Men wist slechts van ééne hebbelijkheid (*oblectamentum*) te verhalen, waaraan hij vasthield: na zijn maaltijd wilde hij steeds eene wandeling van een klein half uur (*semi horula*) doen in den tuin van het bisschoppelijk paleis, daarna zag men hem tot zijne geestelijke bezigheden of tot de studie terugkeeren.’

(*) *Flandria illustrata.*

(†) *... non oves propter lanam, sed propter oves lanam.*

Het is hier niet het oogenblik, het is hier niet de plaats om de leerstellingen van Jansenius te onderzoeken en te toetsen, nog minder om die te beoordeelen en zich te vergewissen of zijne denkbeelden over de genade, den vrijen wil en de erfzonde, wezenlijk overeenstemmen met die van den heiligen Augustinus. De tijd heeft, in zijne snelle vaart, dat alles ver achter zich gelaten. Dergelijke twistpunten hebben de verdienste niet meer om de wereld in het harnas te jagen, en zij zijn het niet waarin de geest der eeuw huisvest. Maar één punt, waaromtrent ik mij eene stellige overtuiging heb willen vormen, is het gedrag van Jansenius in de laatste uren zijns levens. Is het waar, dat hij in dat plechtig oogenblik, toen zijn geest verzwakt was door lichamelijk lijden, dat hij toen, verschrikt door de gevolgen welke hem een oogenblik van bovennatuurlijke helderziendheid had aangewezen, en bevreesd voor het onbekende waarheen hij voortgestuwd werd, - is het waar, dat hij toen zijn werk heeft herroepen?

'Het is te Yperen en in het geheele bisdom eene algemeen aangenomen overlevering', zegt Foppens(*), 'dat Jansenius toen hij zijn einde voelde naderen, den Augustinermonnik, die hem verpleegde, verzocht hem zijn Augustinus te brengen, en dien in het vuur te werpen.' De overlevering voegt erbij, dat de monnik het boek niet zoo spoedig vinden kon, en dat toen voor den bisschop de doodsstrijd aangevangen en de zaak opgegeven was.

Dit verhaal van de laatste oogenblikken van Jansenius is, zooals men denken kan, met veel ophef verbreid door hen aan wien zijn boek een doorn in het oog was. Het stond gelijk met eene herroeping, wel is waar eene herroeping 'in extremis' en voortspruitende uit een reeds door den doodsangst verwarden geest, maar toch, welk een wapen was deze laatste verloochening, deze terugkeer op het uiterste oogenblik, deze verwerping in de laatste ure en van den schrijver zelf, van de leerstellingen in zijn Augustinus vervat!

Gelukkig heeft Sanderus het omstandig verhaal van de laatste oogenblikken des vromen kerkvoogds voor ons bewaard; waarschijnlijk woonde hij die bij, in allen gevalle heeft hij die tot in de kleinste bijzonderheden en van ooggetuigen vernomen, en hij schreef die neder op de plaats zelve en nagenoeg terzelfder ure(†). 'Gedurende zijn geheele leven', zegt hij, 'was hij groot, maar nog grooter gedurende de ziekte, welke hem ten grave zou sleepen, en bovenal groot bij zijn dood. Te midden van zijn laatste lijden verloor hij geen oogenblik zijne gewone kalmte.... met een onverschrokken geest nam hij zijne laatste beschikkingen, maakte hij zijn uitersten wil, droeg overal zorg voor en niettegenstaande de kwellingen der lichamelijke smarten sprak hij eene

(*) *Bibliotheca Belgica.*

(†) Sanderus gaf zijn werk uit in 1641, dat wil zeggen, drie jaar na den dood des kerkvoogds en voordat de strijd over zijn boek was uitgebroken.

algemeene biecht van de zonden zijns geheelen levens, zeggende dat hij hoopte op den steun van God.... Vol vertrouwen en zijn toestand kalm inziende, zond hij zijne vrienden en bedienden van zich, uit vrees voor de besmetting, en, alleen met een minderbroeder, gaf hij, terwijl hij een kruisbeeld omarmd hield, zijne zuivere, onbevlekte ziel over aan God.'

Zooals men ziet is er in dit eenvoudig, aandoenlijk verhaal, dat tevens plechtig is als de avondstond van een helderen dag, geene plaats voor die herroepingen, welke zoo luide verkondigd en met zooveel ophef verbreid zijn. Men was zelfs verder gegaan en had beweerd, dat in het testament, waarvan Sanderus spreekt, de beslissende herroeping voluit was opgenomen en men meende, dat dit feit niet gelogenstraft kon worden, daar dit testament sedert lang verdwenen was, zonder dat men te weten kon komen wat ervan was geworden.

Gelukkig valt er over dit netelig punt licht te ontsteken. Indien al, zooals waarschijnlijk is, de minuut van dit kostbare stuk vernietigd werd, dan bestaat er nog een afschrift van, 'twelk de vijanden van Jansenius niet gekend hebben, maar dat evenwel eene onomstootbare geloofwaardigheid bezit en onlangs door den Heer Diegerick, archivaris van Yperen, ontdekt werd. Dit afschrift komt voor op de registers van het kapittel van St.-Maarten.

Hier kan men geene vergissing voorwenden; de tekst is zoo duidelijk mogelijk: 'Hier volgt de inhoud van het testament van den zeer eerwaarden heer Cornelis Jansenius, in zijn leven bisschop van deze hoofdkerk, op den 6^{den} Mei 1638 door de pest weggerukt', en dit afschrift werd geschreven des daags na den dood des kerkvoogds en onderteekend door Seb. Tychonius, zijn secretaris, en voor eensluidend met het origineel gewaarmerkt door den kanunnik Frans Persyn. Daarenboven heeft men getrouw de wijzigingen aangegeven, welke de vrome bisschop in het oorspronkelijk opstel heeft gemaakt, en dit getrouwe afschrift vermeldt al de toevoegselen, wijzigingen, veranderingen en uitlatingen door den stervende in het geschrift van zijn secretaris aangebracht. '*Cum omnibus suis remissionibus. lituris*, *mendis*', zegt het opschrift van dit kostbare document. Men ziet, het is niet mogelijk om zich juister uit te drukken.

Welnu, dat testament, 'twelk ik in handen heb gehad en waarvan ik, dank zij der hulpvaardigheid van den bewaarder, den inhoud onder de oogen heb, bevat geen enkel woord dat betrekking heeft op het beruchte boek, geen regel, geene letter aangaande de godsdienstige meening van den overledene. De aanwijzing van de plaats waar hij wenschte begraven te worden, de aanmaning om zijne lijkstatie zonder luister en zoo eenvoudig mogelijk te doen zijn, '*sine pompa et humillime*', en de beschikking over het weinige, dat hij naliet, dat is het wat den eerwaardigen bisschop het laatste heeft bezig gehouden.

‘Ik durf geene vrome stichting maken’, schrijft hij op den kant van het stuk door zijn secretaris gesteld, ‘want ik weet niet of er genoeg zal overblijven om zoodanige inrichting te bekostigen. De schulden toch moeten in de eerste plaats gekweten worden’, en hij doet eenige opgaven nopens die, welke hem te binnen schieten; eindelijk beschikt hij over het weinige, dat over mocht schieten, ten behoeve van hen die in zijn dienst waren. Al zijne bedienden moeten een vol jaar huur ontvangen, of dit jaar verloopen is of niet; hij vermaakt daarenboven eene som van honderd gulden aan de koorknapen en beklaagt zich erover, dat hij hen, die hem omringen, niet naar hunne verdiensten en hunne eerlijkheid beloonen kan. Het overige van zijne goederen, zoo er al iets van mocht overblijven, moet verdeeld worden tusschen den bisschop, zijn opvolger, het bisschoppelijke seminarie en de armen der stad, die hij zijne erfgenamen onder voorrecht van boedelbeschrijving noemt. En dat is alles.

Het schijnt, dat in die laatste oogenblikken Jansenius zijne wetenschap en zijne werken, zijne boeken en zijne geschriften vergeten heeft. In dat plechtige oogenblik houdt zijn geest zich uitsluitend bezig met de minzaamste zorgen voor zijne omgeving. Zijne nederigheid weerhoudt hem, om gedachtig te zijn aan den roem dien hij verworven heeft, aan het streven waarin hij geslaagd is, en aan de taak door hem volbracht. Hij ziet in zich zelf slechts een mensch, een zondaar die sterft in groote smarten, en hij tracht zich tot het einde als een braaf man te gedragen.

Dit brengt ons ver van het schouwspel door Foppens geschetst, van dat te late berouw, van dien droeven angst, welke den stervende last doet geven om zijn werk te halen ten einde het te vernietigen. Maar hetgeen nog meer dan alle bewijsstukken en alle verhalen pleit voor de leugenachtigheid dezer geschiedenis van herroeping op het sterfbed, is de haat waarmede de Jezuïeten, en Rome op hun aanstoken, de nagedachtenis van Jansenius vervolgen en de smaad, welken zij zijn graf hebben aangedaan.

Ten einde zijn wil naar de letter op te volgen, hadden de twee uitvoerders van zijn testament, Mr. Fromont, hoogleeraar te Leuven en Hendrik Colennius, aartsdiaken van Mechelen, beiden zijne boezemvrienden, hem doen begraven in de St.-Maartenskerk aan den voet van het hoogaltaar. Daar verhief zich geen praalgraf, geen standbeeld, de heilige man had gezegd: ‘*Sine pompa et humillime*’. Men beperkte zich dus tot eene eenvoudige zerk, waarop een uitgebreid opschrift gebeiteld werd. Dit opschrift, door zijne geleerde vrienden ontworpen, roemde in sierlijke bewoordingen de deugden en de geleerdheid van den overledene, vermeldde den rechtmatig verworven roem welken hij had mogen genieten, de bewondering welke hij weleer te Leuven had opgewekt; nadat het de voornaamste bijzonderheden van zijn werkzaam leven had opgesomd, sloot het met deze woorden: ‘Hij leefde in den

heiligen Augustinus, de wijkplaats van al zijne gedachten, hij wierp zich op tot zijn zeer getrouwen tolk en wijdde aan die taak, zoo vroom en tevens zoo moeilijk, eene bovenmenschelijke geestkracht, eene voortdurende studie en de vrije uren van zijn leven.'

Nauwelijks was deze grafsteen geplaatst, of hij werd het voorwerp van eene soort van vereering. De roep van heiligheid door Jansenius nagelaten, zijn kalm en gelukkig afsterven, zijne verhevene en edele deugden, de reinheid zijner zeden en zijne onuitputtelijke liefdadigheid, lokten scharen van geloovigen naar deze zerk, die zijn overschot dekte. De vrome bezoeken volgden elkander op bij dit loffelijk opschrift en het was zeer zeldzaam, dat men er niet eenig godsdienstig persoon aantrof die, geknield, in stille overpeinzingen verzonken was. Maar twintig jaren later, toen de *Augustinus* in het licht gegeven was, toen deze uitgaaf den bisschop van Yperen tot een sectehoofd gestempeld had, toen de strijd der Molinisten en Jansenisten ontbrand was en de staatkundige en godsdienstige wereld in vuur en vlam gezet had, toen de banbliksems van het Vatikaan de beruchte stellingen hadden getroffen, en toen Lodewijk XIV voor de eerste maal tegen Port Royal was opgetreden, toen zag men nog heel wat anders! Uit Frankrijk, Engeland, Holland en Duitschland trok men ter bedevaart naar het graf van hem, dien men als een waarachtigen heilige beschouwde, en Rome, verontwaardigd over dezen toevloed welken het als eene bron van ergernis beschouwde, besloot een opschrift te doen verdwijnen, dat, naar het meende, eene roekeloosheid en eene uittarting was.

In de Bourgondische bibliotheek heb ik een afschrift gevonden(*) van den brief, die over dit onderwerp aan den bisschop van Yperen geschreven werd, alsmede een anderen brief, terzelfder tijd gericht tot den grootbaljuw, opdat hij, naar bevind van zaken, den bisschop den krachtigen arm der wet zou bieden. Beide stukken zijn onderteekend door den Aartshertog Leopold Willem en dragen geenszins de bewijzen van een warmen ijver, om de bevelen van den Heiligen Stoel op te volgen. De pauselijke breve was gedagteekend van den 29sten Mei 1655 en eerst op den 25sten en den 27sten November daaraanvolgende verklaarde de Aartshertog, dat hij 'van alles onderricht zijnde geene reden of aanleiding gevonden heeft welke aan de uitvoering van de bevelen en van den wil Zijner Heiligheid in den weg staan. En daarom', voegt de vorst erbij, 'kunt gij die ten uitvoer leggen en nakomen op de wijs, welke u het geschiktst zal voorkomen.'

Deze wijs nu was de verminking. Men beitelde uit de grafzerk alles wat naar loftuiting zweemde, alles wat betrekking had op den roemvollen levensloop van wijlen den bisschop en men liet slechts de volgende regels over, die geen aanstoot schenen te geven:

(*) Handschrift no. 12731.

D.O.M.
hic jacet
Cornelius Jansenius
Septimus Iprensis Episcopus
Satis dixi
vixit annos LII
obiit VI Maii MDCXXXVIII
dic viator
Requiescat in pace(*).

Maar niettegenstaande deze beknoptheid, welke men meende dat welsprekend was, had het verminkte opschrift niet dat gevolg 'twelk men ervan verwachtte, en het voorgestelde doel werd niet bereikt. De toevloed der geloovigen verdubbelde integendeel, de verminking van den steen maakte hem die erdoor gedekt werd tot een martelaar, en, niettegenstaande het herhaalde verbod, kwamen dagelijks vrome lippen de zerk kussen, die door deze vervolging geheiligd was.

Rome, zich aldus uitgetart ziende, verloor toen het geduld en besloot ten eeuwigen dage tot zelfs het laatste spoor van dien naam uit te wisschen, welken het beschouwde als dien van een meineedige. In den nacht van 23 op 24 April 1673 deed de gouverneur, Graaf de Monterey, in opvolging van de bevelen der regentes, moeder van Karel II, in de plaats van de verminkte zerk den steen leggen, welken wij nog heden ten dage betreden en waarvan de vier getallen, die aan de hoeken als verdwaald staan, honderdmaal welsprekender zijn dan het hoogdravendste opschrift. Deze hardnekkige vervolging, ook na den dood, wekt bij den eersten aanblik verbazing. Men vraagt zich af, wat dan toch dat vijandelijk streven verwachtte van het verminken van een steen; bedekte deze dan den eenigen schuldige, dien de kerk in haar boezem gekoesterd had, en waren al de overige leden der geestelijkheid zoo volmaakt van zeden en inborst, dat bij hen vergeleken Jansenius werkelijk als een misdadiger kon beschouwd worden? Helaas, neen! Open de *Polemographia* en gij aanschouwt de terdoodbrenging van Gentsche en Brugsche monniken, tot den brandstapel verwezen wegens tegennatuurlijke zonde(†). De zedelijkheid was dus niet verbeterd. Sla de jaarboeken van de abdij van St.-Pieter op, en gij zult zien, dat in 1683 deze abdij is geseculariseerd moeten worden wegens de voortdurende klachten, welke sedert verscheiden jaren waren opgegaan over de wanordelijkheden en de ergerlijke levenswijs der geeste-

(*) D.O.M. Hier rust Cornelius Jansenius, zevende bisschop van Yperen. (Hiermede) heb ik genoeg gezegd. Hij leefde 52 jaar en stierf den 6^{den} Mei 1638. Zeg, o voorbijganger: Hij ruste in vrede!

(†) De *Polemographia auraico-belgica* is een zeer zeldzaam werk; er bestaat een afdruk van ter Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. - De terdoodbrenging der vijf Gentsche monniken had plaats op 28 Juni 1578, die van de drie Brugsche kloosterlingen den 26ste Juli van hetzelfde jaar.

lijken(*). De tucht was dus niet hersteld. Het koninklijk besluit dat deze secularisatie bekrachtigt, spreekt van ‘bedreigingen en mishandelingen den oversten aangedaan’. De eerbied voor de gestelde machten werd dus uit het oog verloren. Daarenboven weten wij, dat in 1704 de Bisschop Filip van der Noot den ‘koninklijken arm’, dat wil zeggen de tusschenkomst van de gewapende macht te hulp moest roepen, ten einde zich te vrijwaren tegen de beleedigingen en mishandelingen, welke de geestelijkheid zijn persoon wilde aandoen(†). Eindelijk bewijzen talrijke handschriften, waarvan het onderzoek in bijzonderheden ons te lang zou ophouden, dat de ergernis tot zelfs van den kansel uitging(§).

Te midden van zooveel verdorvenheid moest, zou men meenen, de misdaad van Jansenius onopgemerkt zijn gebleven, en toch op hem was het dat aller haat en aller woede zich uitstortte. De andere vergrijpen, hoe zwaar ook, zijn weldra vergeten; zij gelden slechts de zedeleer. Het zijne druist aan tegen dat heilige der heiligen, 'twelk men leerstuk noemt, en aller afschuw komt op hem neder. En nog heden, mocht een nieuwe Jansenius opstaan, zouden de zaken eveneens loopen. De kerk heeft bijzondere vergevensgezindheid voor den verdoolden priester, zij opent de armen om in haren schoot den geloovige op te nemen, die voor de verleiding bezwijkt. Maar zij is zonder genade voor hem, die zich van haar verwijdert, die de geringste harer geloofspunten verwerpt of die ook maar tot voorwerp van onderzoek wil maken. En zij heeft gelijk. Door zoo te handelen blijft zij zich zelve gelijk, getrouw aan hare bovennatuurlijke leer en aan hare overleveringen.

Overigens heeft zij in de Vlaamsche gewesten zoodanige schokken, dergelijke gevaren niet meer te vreezen. Daar hebben nieuwe gezindten, Oud-Katholieken of anderen, geen de minste kans om talrijke bekeerlingen te maken. Het Vlaamsche geloof behoort niet tot dezulken die redeneeren, en wanneer een geest zich uit het verband der geloovigen losmaakt, ijlt hij naar de velden der vrije gedachte.

Eenigen, meer geleerd dan verstandig, hebben wel geloofd, dat men een Protestantschen tak op het Vlaamsche Katholicisme kon enten; maar indien zij nog niet bemerkt hebben, dat hun stem die is des roependen in de woestijn, dan is het omdat zij met blindheid geslagen zijn. ‘Wij vleien ons dwaaslijk, dat wij anderen kunnen overtuigen van hetgeen wij zelf niet gelooven’, zegt Vauvenargues. Die proef heeft men sedert lang genomen en men behoeft haar niet te herhalen.

De kerk bezit hier overigens een bewonderenswaardig leger, waartegen elke andere legermacht machteloos en zonder uitwerking is. Ik spreek hier van de Vlaamsche geestelijkheid, vervormd, omgeschapen

(*) E. de Busscher, *l'Abbaye de S. Pierre à Gand.*

(†) ‘*....etiam aucthositate nostro episcopali injurias fuimus coacti ad impediendas vias facti recurrere ad regem et ejus implorare brachium.*’ Het oorspronkelijke berust in de Bourgondische boekerij.

(§) In dezelfde bibliotheek. Zie handschrift no. 12733.

door de omwenteling, en onkenbaar voor hem, die haar verleden heeft nagegaan. Haar gedrag is boven allen lof verheven; hetgeen vroeger iets alledaagsch was is eene op zich zelf staande uitzondering geworden, haar tucht is overigens onberispelijk. Zij verstaat ook het slechts half geuite woord, zij gehoorzaamt op het minste teeken. 'Mijne geestelijkheid is als een regiment. Wanneer zij moet optrekken trekt zij op', zoo sprak eenmaal een Fransche kerkvoogd in een keizerlijken senaat(*). In Frankrijk zou zulk eene militaire uitdrukking enkele ongeloovige geesten kunnen doen glimlachen. In Vlaanderen is zij volkomen waar. Het is te vergeefs toch dat gij daar dien plattelandspastoor zoudt zoeken die, terwijl hij het vette dezer aarde geniet, een aangenaam prater is, nu en dan wat ongeloovig en vergevensgezind voor zijne kudde, en die op de avonden, dat hij gaarne een kaartje legt, vergeet, dat de dorpsgeneesheer een vrijdenker is.

Die onafhankelijke persoonlijkheid, zoo vriendelijk, welwillend en opgeruimd, die een der beminnelijkste sieraden der Fransche provinciën uitmaakt, zou hier niet te vinden zijn. Hier toch geldt het niet als hoofdzaak om zich voor de gewoonten, het gemak, de welvaart van anderen inschikkelijk te toonen, om zijn best te doen met zijne geheele omgeving in vrede en goede verstandhouding te leven. De Vlaamsche geestelijkheid is daarentegen eene strijdlustige geestelijkheid, om eene uitdrukking te bezigen, die sedert eenige jaren zeer vaak is toegepast. Zij is op militairen voet ingericht en geleid. Op het meest afgelegen gedeelte van het platteland evenals te midden der volkrijkste steden, beweegt zij zich als een eenig man en de verhouding tusschen de verschillende rangen is die der eerbiedigste, volkomenste onderdanigheid.

Wilt gij hiervan een bewijs? Welnu, ter versterking van mijne eigene opmerkingen verhaalde de bewoner van een kasteel, een groot landeigenaar en voormalig afgevaardigde, mij het volgende. 'Ik reisde', zoo vertelde hij, 'van Brugge naar Roulers en in denzelfden trein en hetzelfde salon(†) steeg de Aartsbisschop van Brugge in. De kerkvorst begaf zich, als ik mij niet bedrieg, ter confirmatie. Aan elk station kwamen talrijke priesters op dezen trein plaats nemen en allen, voordat zij zich nederzetten, begaven zich in het salon van zijne Hoogwaardigheid, wierpen zich aan zijne voeten en, vromelijk geknield, kusten zij zijnen herderlijken ring en ontvingen zijn zegen.' Hoe ver liggen de dagen achter ons toen de Bisschop Van der Noot, om zich voor de mishandelingen zijner kanunniken te vrijwaren, genoodzaakt was de musketiers en karabiniers te hulp te roepen.

Voeg hierbij, dat in elke parochie de pastoors en hunne kapelaans

(*) Redevoering van den Kardinaal De Bonnechose in den Senaat (zitting van 1865).

(†) Op deze lijn zijn de wagens volgens het Amerikaansche stelsel gebouwd en hebben een salon in het midden.

dezelfde vereering van de nonnen en de lagere geestelijkheid ondervinden. In een kasteel, in den omtrek van Turnhout, heb ik een jongen priester van vijf en twintig jaar, die de lijdende vrouw des huizes bezocht, in het voorbijgaan eene lieve geestelijke zuster, eene ziekenoppaster van twintig jaar, den zegen zien geven; zij was daartoe neergeknield, zoodra zij den kapelaan gewaar werd. En die gewijde macht, die hoogste heerschappij, die eerbied voor de geestelijke overheid gaat niet te loor op den drempel der kerkelijke gestichten. Zij strekt zich over het geheele platteland uit en men zou vijftig landelijke parochiën kunnen opnoemen, waar de pastoor een even volkomen gezag over zijne geloovigen uitoefent, als de bisschop over zijne geestelijkheid. Men heeft er gezien, die hunne parochianen in rang en gelid hebben geordend en hen, onder voorwendsel van eenige pelgrimage, langs de poorten der groote steden deden trekken als krijgsbenden, die slagvaardig waren. Somtijds hebben deze uittartende optochten eenig straatgevecht ten gevolge. Ten tijde van de verkiezingen worden zulke bloedige ontmoetingen om zoo te zeggen periodiek en de *stokslagers*(*) hebben zich, door hunne heldendaden, eene sombere beruchtheid verworven.

Ik weet het, elk kan aanspraak maken op een aandeel in de roemrijke feiten van die sombere dagen. De gebroken vensterglazen, de blauwgeslagen oogen, de gebroken ledematen en ingeduwde ribben zijn over de beide kampen verdeeld. Maar deze staatkundige worstelingen zijn des te beklagenswaardiger omdat zij eene onverzoenlijke vijandschap in het leven roepen, eene onherstelbare scheuring teweeg brengen in eene natie, die er zoo groot belang bij heeft een vast aaneengesloten geheel te blijven. Het gebrek aan eendracht heeft in vroegere tijden de vernedering der groote Vlaamsche steden, hare verdrukking door den vreemdeling en haren ondergang veroorzaakt. Nu vijftig jaren geleden had het den schijn alsof de les begrepen was en het vrij geworden België koos zich een zinspreuk, die dat scheen te beduiden. Thans wordt opnieuw alles op losse schroeven gezet en de tweedracht is even groot als voorheen, want zij beperkt zich niet tot de tijdstippen der verkiezingen.

Bij voortduring is het land verdeeld in twee zeer sterk geteekende partijen, en zeer onlangs heeft men gezien, dat twee eerwaarde kerkvoogden van hunnen bisschoppelijken zetel aan de geloovigen hebben verkondigd, dat zij niet met de vrijzinnige denkbeelden mochten heulen, ‘zonder zich strafschuldig jegens God, en der heilige sacramenten onwaardig te maken’(†).

En, wees ervan overtuigd, dat zijn geene ijdele woorden, geene

(*) De naam, welke aan met knuppels gewapende lieden wordt gegeven, die op de verkiezingsdagen in benden door de straten loopen.

(†) Herderlijke brief van de bisschoppen van Luik en Namen.

bedreigingen zonder uitwerking. De beide prelaten zullen aangehoord, ja wat meer is, zij zullen gehoorzaamd worden. Zij weten toch tot wie zij zich wenden, want, ten gevolge van het stelsel van onderwijs dat in België heerschend is, zijn zij het, die de gemoederen vormen, waaraan zij later bevelen zullen geven. Welnu, die hersenen welke zij naar hunne beginselen inrichten, die verstandelijke vermogens welke zij ontwikkelen, zijn van hunne teerste jeugd voorbereid op de worsteling en doortrokken van dien strijdlust. 'Wie is er onder ulieden', riep zeer onlangs een der meest gezaghebbende onderwijzers van deze vrome jongelingschap uit, 'wie is er onder ulieden die, zonder zich een rad voor de oogen te draaien, niet het innige en onoverwinnelijke voorgevoel heeft van aanstaande beroeringen, van worstelingen tusschen broeders, tusschen kinderen van denzelfden grond, van eene gemeenschappelijke moeder, die geboren zijn in het edelaardige land, waarover de Voorzienigheid de zaden van alle vrijheid en ontwikkeling met zoo kwistige hand heeft uitgestrooid? *In quo discordia cives perduxit miseros*'(*). Men ziet het, dit is eene volslagen bekentenis. En, daarenboven, terwijl men spreekt van deze Katholieke jeugd welke men onderwijzen moet, ontdekt men erin 'meer dan verwachtingen. Er schuilen daar krachten, men kent daar wapenen, die geheel voorbereid en gewet zijn voor de worstelingen der toekomst.' En reeds van stonden aan wordt de vijand aan die aanstaande strijders uitgeduid: het zijn de vrijzinnige steden; men vergelijkt ze met Babylon, met Ninive, met nog veel erger wellicht! Het zijn de hedendaagsche nabootsingen 'van de strafwaardige steden die gij kent'.

Met weinig onderscheid zijn dat de redevoeringen, welke de predikers der hervorming drie eeuwen geleden hielden. De bewoordingen zijn beter gekozen, sierlijker, de uitdrukkingen zijn gewogen, maar de taal is dezelfde. En het is wel opmerkelijk, dat de Vlaamsche geestelijkheid er zich niet toe beperkt heeft om den aanrandenden spreektrant over te nemen van hen, die men weleer 'sectarissen' noemde, maar dat zij daarenboven hunne gedragslijn van strenge, sombere ingetogenheid volgt. Zij plooit haar gelaat naar de zwaarwichtige taak, welke haar is opgelegd. Wanneer men hare leden door de straten ziet gaan met stroef gelaat, gefronste wenkbrauw en strengen blik, met den driekanten hoed in de oogen gedrukt, met blauw halsboord en lang, zwart kleed, dan schijnt het alsof men hen aanhoudend de woorden van Horatius aan Tibullus hoort prevelen: 'Te midden van uwe verwachtingen en van uwe bekommernissen, te midden van uwe vrees en uwen toorn, beschouw steeds dezen dag als den laatsten uws levens.'

Inter spem curamque, timores inter et iras,
Omnem crede diem tibi deluxisse supremum.

(*) Redevoering in 1876 bij het hervatten der lessen gehouden door den kanunnik Namèche, rector van de hoogeschool te Leuven.

Door de vrees toch beheerscht de geestelijkheid hen, die zij niet opgevoed, onderwezen, gedrild heeft. Het is door beloften en bedreigingen, dat zij de vrouwen, de kinderen, de grijsaards en de onontwikkelden onder haar gezag houdt. 'Ontneem aan het volk de hoop en de vrees en de godsdienst verdwijnt,' heeft een vrijdenker(*) uit den aanvang van deze eeuw gezegd. Opdat nu het Vlaamsche volk deze beide bestanddeelen van een schrikwekkend raadsel niet uit het oog verlieze, heeft de geestelijkheid er zorg voor gedragen om overal de gewijde herinneringsteekenen te vermenigvuldigen.

In het veld, langs den weg, op den hoek der straten, overal loopt men tegen de eene of andere Lieve Vrouw of dezen of genen Heilige, slechts zelden tegen een gekruisten Christus aan; wat God den Vader betreft, Hij doet niet mede, Hem ziet men nergens. Het schijnt, dat Hij afstand heeft gedaan van zijne geheele macht en dat de Heiligen Hem niet langer noodig hebben om wonderen te doen. Voor die meening is overigens wel aanleiding. De mensch heeft eene onoverwinnelijke neiging om zich te beschouwen als het middelpunt, waarin al de natuurkrachten samentreffen. Dit is eene dwaling niet ongelijk aan die, welke hem zoovele eeuwen lang heeft doen gelooven, dat de aarde het middelpunt des heelals is en dat de overige hemellichamen slechts geschapen zijn om haar te verlichten. Het stelsel van Copernicus heeft aan laatstgenoemd wangeloof een einde gemaakt, maar het eerste is nagenoeg in zijn geheel gebleven. Vandaar de meening, dat alles wat niet medewerkt tot ons geluk of wel zich daartegen verzet, eene afwijking van de natuur, een slapen van de Voorzienigheid is, en dat wij deze kunnen wakker schudden door gebeden en gezangen, en haar belang in ons doen stellen door giften en offeranden.

Maar tot wien moet men zich wenden, om stellig verhoord te worden? Het weinig ontwikkelde verstand kan zich moeilijk eene abstracte persoonlijkheid voorstellen. Het denkbeeld zien doet een oog, hooren een oor, spreken een monden lippen vooronderstellen. Heeft God dat alles? De Maagd heeft dat stellig en daarenboven is zij eene vrouw. Zij kent beter onze tekortkomingen en moet er te eerder mede begaan zijn, daar onze misstappen haar slechts van terzijde beleedigen. Dat denkbeeld van tusschenkomst is overigens zoo natuurlijk, dat men het in het gewone leven telkens in werking ziet brengen. Vandaar die behoefte aan tusschenbeide tredende heiligen, die vervormd worden tot bezitters van een deel der goddelijke almacht, en die voor rekening van deze wonderen doen.

Wanneer ik van heiligen spreek, dan versta ik daaronder hunne beeltenissen, want ook in dit opzicht wordt dezelfde moeilijkheid op dezelfde wijs opgelost. De onbeschaafde en vindingrijke menigte verwart lichtelijk het teeken met de daardoor aangeduide zaak en wan-

(*) Dupuis, *Origine de tous les cultes.*

neer zij een onbelichaamd denkbeeld niet kan begrijpen, heiligt zij het tastbare voorwerp, dat dit denkbeeld moet voorstellen. Hier, meer dan ergens anders, is die verwarring zichtbaar, voortdurend en klaarblijkelijk. Het is niet de Maagd, het is deze of gene maagd, die de gebeden aanhoort, die voor de geloovigen tusschenbeide komt en de geloften verhoort. Vandaar dat aantal van vreemde, zonderlinge beelden, met koninklijke kronen getooid, met prachtige gewaden bekleed, in geborduurde koormantels gewikkeld; geen twee dezer evenknieën, bijna had ik gezegd mededingsters, zijn aan elkander gelijk. Vandaar ook die zwarte maagden, welke men in de meeste Vlaamsche kerken aantreft, die verschrikkelijke tegenstrijdigheid, die niemand kan verklaren, en die ertoe leidt om in de legende der Maagd eene reeks van afwijkingen aan te brengen, welke geheel aandruisen tegen de leerstellingen van het Katholicisme. Een volbrachte negendaagsche aandachtsstond, een afgelezen rozenkrans, vaak minder dan dat, een eenvoudig gebed en, is het gevraagde wonderwerk geschied, eene brandende kaars, een gouden, zilveren of wassen *ex voto*, meer is er niet noodig om die goedgeloovige zielen tevreden te stellen; en een jong meisje zal tot de zwarte maagd bidden, om op een bepaalden dag op een bepaald uur fraai weder te erlangen, ten einde met haren beminde te kunnen uitgaan, zonder daarbij te denken, dat zij aan een stuk hout den eisch stelt van den loop der natuur te wijzigen.

Men begrijpt, dat met een dergelijke hoeveelheid bijgeloovigheden ook de minste leden der lagere geestelijkheid, zij die de Maagd aankleeden, over haar waken en als in haar gezelschap leven, heel wat beduiden voor de lichtgeloovige menigte. Wat den priester betreft, deze is, welken rang hij ook bekleedt, een verheven wezen. Hij is het orgaan der godheid, haar tolk, haar vertrouwde, de bewaarder van haren wil, de uitdeeler der hemelsche weldaden. Zijne eenvoudigste woorden worden godspraken; zijne raadgevingen worden als bevelen uit den hooge aanvaard. Indien hij wilde, zou hij aan zijne volgelingen een fanatisme kunnen inboezemen, gelijk aan dat 'twelk de aanhangers der hervorming bezielde. Terwijl hij voor de kerk strijdt, dat wil zeggen *pro domo sua*, zou hij de geloovigen tot even groote buitensporigheden ter beveiliging van het heiligdom kunnen medesleepen, als de beeldstormers gepleegd hebben om het te bezoedelen. Maar hij vergenoegt zich om zijn leger in toom te houden, het van nabij te bewaken; nog heden ten dage bezigt hij de middelen, die drie eeuwen geleden in zwang waren om afvalligheid(*) te voorkomen; hij is als almachtig

(*) In 1566 schreef de regeering aan den Bisschop van Yperen, dat hij de pastoors zou uitnoodigen om ‘huis aan huis de parochianen te bezoeken, de namen zoowel van de vaders en moeders als van de kinderen, de knechts en de meiden op te schrijven, hun geloof te onderzoeken en hen op te wekken om bij den aanstaanden vastentijd ter biecht te gaan, met Paschen het heilig sacrament des altaars te genieten, met bedreiging om aan het geestelijke hof en elders opgaaf te doen van allen die drie weken na gezegde Paschen daarin nalatig gebleven zouden zijn.’ Deze gewoonte is nog te Yperen in zwang en jaarlijks worden huis aan huis de biechtbriefjes opgehaald.

over zijne troepen en door die almacht verschrikt hij de vrijdenkers en de verdraagzamen.

Het behoeft derhalve geene verwondering te baren, dat de Vlaamsche steden, die altijd met juistheid doordenken, deze omzichgrijpende stellingen even koel beschouwen, als zij vroeger de beeldstormers beschouwd hebben. Naar hare meening neemt het gevaar dezelfde vormen aan. Zij gevoelen, dat hare staatkundige en burgerlijke oppermacht bedreigd wordt door een wil uit den vreemde. Zij verzetten zich daartegen met alle hare krachten en met alle middelen, en daarmede vervullen zij slechts haren plicht. Maar de vrijdenkers en de verdraagzamen slaan den bal geheel mis wanneer zij, met groot misbaar en met onhandigen toorn, aan de geestelijkheid verwijten, dat deze den godsdienst in den strijd mengt.

Wanneer men die daarbuiten wilde houden, zou men het clerikalisme van het eenige deugdelijke wapen berooven, dat het in handen heeft. Twee stelsels staan tegen elkander over, en wanneer men nu van de aanhangers van het ééne vordert, om van den aanvang der worsteling af de denkbeelden te laten varen, welke zij voornemens zijn te verdedigen, dan staat dat gelijk met den eisch, dat zij zich overwonnen verklaren.

- Indien gij met mij instemt, dat God bestaat en de wereld regeert, zeide eens in mijne tegenwoordigheid een talentvol priester tot een Belgischen politieken tinnegieter, tot welke rol wilt gij hem dan in de oogen der geloovigen verlagen, wanneer gij zijn eeredienst aan uwe wetten ondergeschikt maakt, wanneer gij zijne goddelijke voorschriften aan uw menschelijk oordeel onderwerpt en wanneer gij zijne dienaren bij die van den Staat doet achterstaan?

- Maar dan is, antwoordde de staatsman, volgens uwe meening de godsdienst niets anders dan een bijzondere vorm van bestuur?

- Voorzeker, hernam de priester, een vorm van bestuur van hooger hand ingesteld.
- En wanneer hij dat niet is, wat is hij dan anders?

De vraag, overmoedig in hare inkleeding, bleef toen zonder antwoord. Ik heb dikwijls sedert dien tijd getracht er een op te vinden, zonder er een aan te treffen, dat mij voldoende voorkwam.

VII.

Laat ons nu spoed maken om die groote St.-Maartenskerk te verlaten. De uitweidingen, waartoe zij ons verleid heeft, zijn eindelijk ten einde gebracht. Verwijderen wij ons nu van het graf van Jansenius en van dien kansel, die ons vervoerde tot wellicht noodzakelijke, maar

zeer zeker vermoeiende betoogen, en doen wij ons best om in de schoone en edele lijnen van den bouw der kerk eenige vergoeding te vinden voor al de dorre bespiegelingen, die wij daarbinnen hebben moeten verduwen.

Uiterlijk heeft de St.-Maartenskerk een zeer grootsch karakter. Ofschoon gedeeltelijk herbouwd, is vooral de zuidzijde, dank haar prachtige rozet en het indrukmakend voorportaal, eene van de rijkste proeven der gewijde bouwkunst, die zich in het geheele land bevinden. Doch ondanks dezen voorgevel, ondanks den forschen klokketoren en de statige hoofddeur, die zich aan den voet van het schip verheffen, ondanks het opzichzelfstaande, rijzige, buitengemeen stout gebouwde koor, is het toch niet dit gebouw 'twelk bijzonder in het oog valt zoodra men het groote, kale, verlaten plein, zonder rumoer en zonder voorbijgangers, betreedt, maar wel die andere eveneens zeer groote en statige bouw, die zich op ongeveer twintig schreden van deze indrukwekkende massa verheft, en die in geheel de wereld beroemd is onder den naam van ‘Lakenhal’.

Deze hal is het aanzienlijkste der burgerlijke gebouwen van geheel België en zeker wel een van de meest uitgestrekte, die zich in Europa bevinden. De Toscaansche paleizen en zelfs de *Signoria* van Florence schijnen, bij dit gebouw vergeleken, niet meer dan eenvoudige burgerwoningen. Toch brengt de hal te Yperen de genoemde gebouwen in meer dan één opzicht in herinnering door hare sobere, strenge lijnen en door hare sierlijkheid, maar zij overtreft ze allen in grootte en statigheid.

Het eerste gevoel dat zij opwekt, als men haar op deze plaats ziet, is eene soort van eerbiedige bewondering. Men is geheel verbaasd, twee zulke uitgestrekte gebouwen zoo dicht bij elkander te vinden. Hunne sombere muren verheffen zich aan beide zijden van het lange plein en staan tegenover elkander, evenals daagden zij elkaar uit. Schijnbaar verpersoonlijken zij den strijd van de burgerlijke tegen de geestelijke macht en wel nimmer werd de kamp tusschen twee tegen elkander overstaande grondbeginselen, voor zeven eeuwen aangevangen bij de aanvankelijke vestiging der gemeenten, op meer treffende wijze aanschouwelijk gemaakt.

Deze eerste indruk is echter geen blijvende. Die steenen kolossus blijft niet in gebreke weldra geheel andere gevoelens op te wekken. Met zijne honderd vensters in den voorgevel en zijnen reusachtigen wachttoren geeft hij getuigenis van een ontzaglijken rijkdom, een ongehoorden voorspoed, eene geduchte macht, die nu echter, helaas! geheel verdwenen is en waarvan niets overbleef dan deze stomme getuigen. Yperen, thans eene stad van den derden rang, was inderdaad eertijds de mededingster van de grootste steden. Zij was de gelijke van Gent en Brugge, ten tijde dat deze plaatsen den wereldhandel beheerschten.

Niettegenstaande dat zij in den aanvang met zeer vele moeilijkheden

te kampen had, niettegenstaande dat zij in den jare 800 werd geplunderd door de Noormannen, in 1128 stormenderhand ingenomen door Lodewijk VI en in 1213 door Filips August, en dat zij in 1240 en in 1297 door onvoorziene gebeurtenissen afbrandde, was zij in de 14de eeuw tot zoodanigen wasdom gekomen, dat bij de volkstelling van 1342 de stad met hare voorsteden tweemaal honderd duizend inwoners bevatte. Haar omvang was in dien tijd driemaal grooter dan in onze dagen en hare afmetingen waren dermate buitengewoon, dat het stedelijk bestuur sedert bijna eene eeuw van Paus Innocentius IV verlof had ontvangen, dat de molenaars ook op feestdagen mochten malen, ten einde de bewoners voor gebrek aan meel te vrijwaren.

Dezen voorspoed had zij voor een deel te danken aan de landerijen die haar omgeven (‘het beste en vruchtbaarste land, dat zich in geheel Vlaamsch-Vlaanderen bevindt’, zegt Guicciardini), voornamelijk echter aan ‘hare uitstekende lakens en aan den overvloed van sergiën en andere soortgelijke goede wollen stoffen’, die binnen hare muren geweven werden.

Ook zien wij van de 12de eeuw af hare rijkgeworden burgers in voortdurende handelsbetrekking met vreemde volken en souvereinen, terwijl ze aan de laatsten geld leenden, ten einde het privilegie te erlangen van aan de eerstgenoemden hunne lakens te verkoopen.

In 1190 werd door een koopman uit Yperen, Hugo Oisel, aan Jan zonder Land eene aanzienlijke som gelds voorgeschoten, ten einde zich daardoor te verzekeren van de Engelsche markt. Uit erkentelijkheid voor deze leening stond de prins hem den algemeenen geldwissel in Engeland toe, en maakte hem buitendien het handeldrijven bijzonder gemakkelijk.

In 1250 gaven de burgers van Yperen 8000 gouden byzantijnen tot losgeld voor Willem van Dampierre en Margaretha van Vlaanderen, die krijgsgevangenen waren bij de Saracenen(*). In 1301 en 1309 verleende Filips de Schoone, bij afzonderlijke handveste(†), vrijdom van tolgelden en bijzondere privilegiën aan de fabrikanten van Yperen, die de jaarmarkten in Frankrijk en inzonderheid die van Champagne wilden bezoeken. In 1296 verkregen zij gelijke gunsten van de kroon van Engeland en in 1327 sloot deze laatste met de wevers te Yperen een koop van 3,500 zakken gesponnen wol.

Deze, voor dat tijdstip zeer uitgestrekte, handelsbetrekkingen laten zich gemakkelijk verklaren uit het algemeen gebruik van de geweven wollen stoffen uit de Vlaamsche fabrieken(§) in de meeste staten van Europa. Eerst had de nijverheid aan den koophandel voorwerpen ter

(*) De gouden byzantijn was 50 ponden waard en de geheele som stond gelijk aan meer dan een half millioen guldens.

(†) De oorkonden zijn bewaard in het archief van Yperen.

(§) Een Engelsch schrijver van de 13de eeuw, Matthias van Westminster, bevestigt dit feit.

uitvoer geleverd en deze laatste verzekerde zich, door het daarvoor invoeren van Engelsche wolsoorten, welke boven die van het vaste land de voorkeur verdienden, gedurende meer dan eene eeuw de oppermacht. Aanzienlijke kapitalen werden in dezen handel omgezet. De rijk geworden industrieel werd langzamerhand bankier. Gedurende langen tijd werden op de jaarmarkt van Yperen de verbintenissen vereffend die op de markten van Rijsel en Turnhout(*) waren aangegaan en de Engelsche kooplieden, die vervolgens in groote menigte in de stad samenstroomden, gingen er zonder vrees ondernemingen op langen tijd aan, omdat handel en nijverheid er door zulke strenge reglementen beheerd werden.

Reeds van de 13de eeuw af waren deze te Yperen onderworpen aan keuren of bijzondere bepalingen, ingegeven door groote kennis van zaken en een waarachtigen geest van billijkheid. In de daaropvolgende eeuw vormden al die keuren, vereenigd, eene soort van wetboek van koophandel, ‘ten profijte van de schepenen en goede lui’, dat zeer volledig, zeer belangrijk is en dat men nog heden ten dage met vrucht kan raadplegen(†). Een merkwaardig document, dat tot in onze dagen bewaard is gebleven, namelijk de rol van de schepenbank van 1280, bewijst ons door de vele strafbedreigingen, waarmede het opgevuld is, dat deze wijze bepalingen niet ongestraft konden worden overtreden.

Wij vinden er de vermelding in van kooplieden, die veroordeeld waren voor het feit, dat zij koopers naar zich toe gelokt hadden, die zich voor de uitstalling van een ander koopman ophielden; anderen, tegen wie rechtsingang was verleend, omdat zij lakens aan het oog van de gezworenen onttrokken hadden, die den toets niet konden doorstaan; vijf ververs werden in verschillende boeten beslagen omdat zij garen hadden verkocht, dat men vooronderstelde ontvreemd te zijn aan de wevers, die het hun deden verwerken; een lakenhandelaar werd tot boete veroordeeld omdat hij zijne koopwaar had uitgestald voor den winkel van een mededinger; een slager voor het ten verbruike leveren van eene koe en twee schapen van slechte qualiteit; werklieden, die na het avondgelui hadden genaaid.

Aan jonge lieden, die gewapend waren uitgegaan, werd eene boete van drie ponden opgelegd; tot twee boeten, elk van een pond, werden fabrikanten veroordeeld, die de zelfkanten van hunne lakens te breed hadden doen weven, een ander voor gelijke som, omdat de zelfkant van zijn laken beschadigd was. Over vijf vollers werd een vonnis geveld omdat zij ‘het laken te veel hadden uitgerekt op het raam’, ten einde het in lengte te doen winnen ('tgeen, zooals er in de veroordeeling

(*) A.E. Gheldolf, *Histoire de la ville d'Ypres.*

(†) Zie in het archief van Rijsel de 4de verzameling van het archief der rekenkamer. - Zie eveneens in het werk van Gheldolf al wat hij ontleend heeft aan ‘*Het boek van alle keuren.*’

wordt bijgevoegd, de stof krachteloos maakt en in waarde vermindert, terwijl het er al het nut van het vollen aan ontneemt).

Men kan licht begrijpen, welke waarborgen de vreemdelingen vonden in zulk eene wetgeving, die inderdaad haar tijd zeer vooruit was en wijselijk werd toegepast door onomkoopbare magistraten. En door deze verstandige regeling bezaten de stedelijke besturen ook een grooten invloed op hunne medeburgers, en hadden zij buitendien over eene vrij geduchte macht te beschikken. Hun gezag steunde inderdaad op een groot, voor dien tijd wèl geordend leger, dat aangeworven was onder de gilden. De ambachten en vereenigingen, die deze gilden uitmaakten en welker samenstelling wij later gelegenheid zullen hebben te bestudeeren, leverden geoefende krijgslieden, pal staande voor den vijand en bezield met groote vaderlandsliefde; een weinig alledaagsch misschien, maar die, als de natuurlijke verdedigers van de stad hunner inwoning en van het gemeentebestuur, aan laatstgenoemde een buitengemeen gewicht bijzetten. Zoo zien wij dan ook op onderscheiden tijdstippen de magistraten van Yperen verdragen sluiten met de Graven van Vlaanderen als met huns gelijken en zelfs den Koning van Frankrijk het hoofd bieden. Het was dus zeer natuurlijk, dat het schepenschap en de stad zich met hun gemeentepaleis vereenzelvigden en dat dit laatste in verhouding stond tot den rijkdom en de dapperheid der bevolking, welker hoofden het moest herbergen. Vandaar die niet gewone evenredigheden en die overgroote elegantie, die den bezoeker met verbazing vervulde, zelfs op het tijdstip toen Yperen nog geen afstand had gedaan van zijnen luister.

Allen toch, die over de oude Vlaamsche stad schrijven, bewonderen zonder eenig voorbehoud dat statige gebouw. De oude kroniekschrijvers, de annalisten, de reizigers, Marchantius, Hogenberg, Gramaye, Sanderus, allen zwaaien het de meest welgemeende loftuitingen toe. Zelfs Guicciardini, de ernstige Florentijn, is bij de beschouwing ervan door eerbiedige verbazing getroffen. ‘Er is geene stad in het geheele land’, zegt hij, ‘die een schooner, ruimer en meer bewonderenswaardig plein bezit dan Yperen, vooral ook met betrekking tot de lakenhal, die een overschoon en zeer oud gebouw is.’ Zelfs de dichters onthouden zich niet om volmondig in te stemmen in dat loflied en De Vriendt, die Yperen bezingt, roept met lyrische geestdrift uit:

> *.... me laudet fertilis uber agri*
> HALLA *que vel magnos digna decere deos*(*).

Het is er echter verre van af dat dit burgerpaleis, naar het zeggen van den Vlaamschen bard, waardig om aan de ‘groote goden’ tot verblijfplaats te verstrekken, innerlijk dien stempel van rijkdom en luister

(*) Maximiliaan de Vriendt, *Urbes Flandriae et Brabantiae.* Lovanii, 1614.

heeft behouden, dien zijn statige vorm, zijne edele lijnen en zijn verheven uiterlijk zouden doen vermoeden. Op dit oogenblik tracht men het dien terug te geven, maar het is eene hoogst moeielijke en kostbare taak, die men ondernomen heeft, en er zullen nog vele jaren verloopen eer men aan het oude gemeenteheiligdom, dat door Boudewijn van Konstantinopel gesticht werd, zijn vroegeren luister en tooi hergeven heeft.

Eene zaal is reeds voltooid, namelijk de '*schepenkamer*', en ik had het genoegen die te kunnen bezichtigen. Zij is met zoo grooten smaak gerestaureerd, dat dit de beste verwachting voor het vervolg van dien arbeid doet koesteren. Thans is men bezig aan de uitgestrekte galerij van honderd dertig meters lengte, die de geheele eerste verdieping van het gebouw inneemt. Deze galerij, de langste wellicht die men in het noorden van Europa aantreft, is in tweeën gedeeld door den wachttoren, die in het midden eene soort van gewelfde kamer vormt. Het geheele overige gedeelte, dat eene verbazende hoogte bezit, heeft geene andere zoldering dan het timmerwerk van het dak, waarvoor men minstens honderd hectaren bosch heeft moeten omhakken.

Om zich een denkbeeld te maken van de afmetingen dier reusachtige zalen, kan de mededeeling dienen, dat ik er den voorgevel zag van een dier houten huizen, zooals de stad er weleer in zeer groot aantal bezat(*); hij was tegen een der muren geleund en dat geheel complete front, met zijne drie verdiepingen en zijn spits toeloopenden gevelmuur, was als verloren in die ontzaglijke ruimte.

Aan den voet van dit prachtige gebouw strekt zich, gelijk ik reeds zeide, een buitengewoon groot plein uit 'lang en breed, ruim en zeer der bewondering waardig'(†), het oude *forum* der oude stad en tegenwoordig nog de grootste marktplaats, die zich in de beide Vlaanderens bevindt. Dáár was het dat in de groote dagen van voorheen het volk, de burgers en minder gegoeden zich op het gelui van de alarmklok vereenigden om hunne overheden te verdedigen of, zoo noodig, gelijk een ander burger van later tijd zeide, om hen te bekampen. In die gevaarlijke, moeielijke oogenblikken, wanneer het lot van de stad, dat wil zeggen van het vaderland, op het spel stond, zag men de handwerkslieden onder de wapens komen, de beoefenaars der verschillende ambachten post vatten, de gilden zich onder hunne bijzondere banieren scharen en de groepen dan, onder aanvoering van hunne hoofden, zich in beweging stellen en in goede orde naar de poorten of naar de wallen trekken.

(*) Eene der bijzonderheden van dit getimmerte, die men nimmer vergeet den bezoeker te doen opmerken, is, dat er zich zoo min spinnekoppen als spinnewebben in bevinden. Reeds in de 16de eeuw was deze bijzonderheid vermaard en Hogenberg, die de Hal bezocht, teekende het feit aan op zijn schrijftafeltje en wel in het vreemdsoortige Latijn, dat in die dagen in zwang was.

(†) De eerwaarde Bousingault in *La Guide universelle*, welke wij reeds aanhaalden.

Op dit onmetelijk groote plein werden ook de kermissen en markten gehouden, in de nabijheid van de Hal, welker begane grond dan aan de uitstalling der lakensoorten gewijd was. Hier hielden de processiën stil, inzonderheid die van den *Tuindag*, eene plechtigheid, die tegelijkertijd godsdienstig en vaderlandslievend was en die haren oorsprong vond in een vermaard beleg, dat kloekmoedig werd verduurd en waarvan wij weldra gelegenheid zullen hebben te spreken. Bij deze processie werd het beeld van Onze Lieve Vrouw van den Tuin, patrones en beschermster van Yperen, door de stad gedragen. Vervolgens, als het beeld door alle straten en over alle kruiswegen gevoerd en weder boven de deur van den wachttoren geplaatst was, vingen de spelen en vermakelijkheden aan. Op het plein werden schouwburgtenten opgeslagen en men ging dan over tot de voorstelling van *historische en andere schouwspelen*, die, dank zij de medewerking der rederijkerskamers, door het geheele land beroemd waren. Ook op dat groote statige plein van Yperen was het, dat in 1422 Jacot Blocquiel en zijne makkers werden gekroond; het was dáár dat drie jaar later *Pappe en de makkers van Guingamp* hunne vermaarde abele spelen (‘spelen van sinne’) kwamen opvoeren en dat men in 1446 Nicaise Berelau, den beroemden *priester en bisschop der narren*, voor de eerste maal eene voorstelling zag geven van die ‘zekere historische en andere tooneelstukken, met personagiën’, welke al zeer spoedig eene groote vermaardheid verkregen.

Die geestdrift voor het tooneelspel was in Yperen trouwens zeer natuurlijk. Deze stad bezat toch eene der belangrijkste rederijkerskamers van geheel Vlaanderen, namelijk: *Alpha en Omega,* welker devies was: *Spiritus flat ubi vult.* Zij was wat men noemde een moeder-genootschap, dat wil zeggen, dat de overige rederijkerskamers, om te bestaan, de goedkeuring en bescherming van deze kamer bij uitnemendheid behoefden. Zij was de beslechtster van hare verschillen, zij benoemde hare bestuurders en bekrachtigde hare reglementen. Op groote feestdagen eindelijk riep zij ze alle bijeen tot het geven van ‘tooneelvertooningen’, welke dan dikwerf dertig of veertig mededingende kamers vereenigden, die allen begeerig waren om de prijzen te behalen van deze feesten of ‘lantjuweelen’, zooals men ze noemde. Op die dagen zag men ze met haar goed geordend personeel en al de haar benoodigde toestellen aankomen. De geheele stad was op de been om haar te zien optrekken en haar vriendelijk te begroeten; Nicaise Berelau mocht het zijn makkers toezingen:

> La vous verrez des gens dix miles
> qui servent, par sales et par viles
> à vostre Dieu le prince des folz(*).

(*) Diegerick, *Annales du comté flamand.* Zie ook: Gouget, *Bibliothéque française*, en een uitstekend artikel, geschreven door den Heer De la Fons Millicoq en opgenomen in den *Messager des sciences et arts* 1856.

(Daar zult gij lieden zien, tienduizend in getale, die door hun ontuchtigen en vuilen praat uwen God, den vorst der narren, dienen.)

Doch, ondanks de niet weerhouden bewondering welke deze, hetzij koddige of godsdienstige voorstellingen, deze vertooningen van kluchten of van heilige mysteriën uitlokten, nimmer was het rumoer sterker, de menigte meer levendig en opeengedrongen op dat groote plein van Yperen, dan op den dag van het 'kattenfeest'. Het was tijdens de kermis, in de tweede week van het carnaval en wel op Woensdag dat dit feest, het vreemdste en zonderlingste dat men zich kan voorstellen, plaats had; naar men beweerde was het ingesteld door Boudewijn van Konstantinopel en moest het aan alle inwoners en vreemdelingen het bewijs leveren, dat de burgers van Yperen goede christenen waren.

Als men de oude kroniekschrijvers mag gelooven, moeten de eerste bewoners van Yperen vurige kattenaanbidders(*) geweest zijn. Zij voedden, naar het schijnt, ten opzichte van het kattengeslacht tal van bijgeloovigheden, ongeveer gelijk aan die welke de Egyptenaren uit den tijd van Cambysus eraan hechtten en om te bewijzen, dat zij, als goede Katholieken, afstand hadden gedaan van hunne kattenafgoderij, met al den daaraan verbonden luister, had de graaf bepaald, dat men elk jaar twee of drie van die arme dieren zou ombrengen. En het geschiedde alzoo. Telken jare liet hij uit den top van zijn leenheerlijken slottoren twee of drie katten naar beneden werpen. In 1261 werd de slottoren afgebroken, maar het vrome gebruik, eene vertooning die zeer in den smaak der ledigloopers viel en door hen op hoogen prijs werd gesteld, bleef zeer zorgvuldig behouden. De wachttoren van de gemeente erfde het privilegie van den slottoren en dat zonderlinge jaarlijksche offer werd voortgezet tot in 1817, toen men voor de laatste maal den knecht van den scherprechter, in een rood buis en witte muts, opgeschikt met veelkleurige linten, op den top van den wachttoren zag verschijnen om den zak, die de slachtoffers bevatte, in het luchtruim te ledigen.

Ongelukkig was het niet het bloed dier arme katten alleen waarmede het plaveisel van dat groote plein gekleurd werd. In dagen van muiterij werd het op meer dan ééne plek door het bloed der overheidspersonen bevlekt en, als later de stad vermeesterd was en zij hare poorten opende voor den overwinnenden leenheer, was datzelfde plein van de vreese-

(*) Er heeft hier waarschijnlijk eene verwarring plaats gelijk aan die, welke Sir John Lubbock aanwijst in zijn werk over den *Oorsprong der beschaving*. 'Terwijl wij ons best doen om eene verklaring te geven van de godsdienstige vereering, welke men den dieren toedroeg, moeten wij herinneren, dat men hun dikwijls hunne namen ontleende. De kinderen en bloedverwanten van een man die de Beer of de Leeuw heet, maken dien naam tot een stamnaam. De stam eerbiedigt aanvankelijk het dier, welks naam hij draagt en eindigt met het te aanbidden.' Gelijk men weet, werd het land lange jaren bewoond door de 'Katten', een Germaanschen volksstam - later kwamen Frankische stammen hun plaats innemen. De oorsprong van dat ongerijmde gebruik klimt alzoo waarschijnlijk tot dien vroegen tijd op.

lijkste wraakoefeningen getuige. Men kan zich ternauwernood een denkbeeld maken van de vele menschenoffers, die daar gebracht zijn. In 1358 deed Filips van Valois op de groote markt te Yperen ongeveer honderd werklieden ombrengen en buitendien verbande hij vijfhonderd lakenwevers en vijfhonderd vollers ter oorzake var hunnen opstand tegen den Graaf van Vlaanderen. Op dat tijdstip nu, toen het burgerrecht zulk eene belangrijke rol speelde, stond zulk eene verbanning gelijk met eene uitsluiting van de voorrechten der burgerlijke samenleving. Vijftig jaar later ‘deed Louis de Male, dien men in de stad had toegelaten, van hetzelfde volk ongeveer zevenhonderd lieden ter dood brengen en zond hij buitendien nog driehonderd van de rijkste inwoners als gevangenen naar Brugge’(*).

Deze getallen zijn welsprekend en hebben geene nadere verklaring noodig. Men moet uit dit alles evenwel niet het besluit trekken, dat de inwoners der goede stad eene lastige, woeste, ontembare geaardheid bezaten; dat zij verre. In den aanvang waren zij integendeel verdraagzaam, welwillend en aangenaam in den omgang. De meest geloofwaardige schrijvers laten ons daaromtrent zelfs geen twijfel. ‘Het volk en de inwoners zijn er recht dienstvaardig en zeer vreedzaam’, zegt Guicciardini ons en Sanderus, die hen goed kent, voegt er bij: ‘Zij bezitten eene rechtvaardige inborst, die zich tot alle eerlijke handelingen aangetrokken voelt en van nature tot de deugd geneigd is.’

Doch, gelijk een schrijver uit de 16de eeuw zeer fijn doet opmerken: ‘Immer en altijd wanneer een regen van tegenspoed zich over Gent en Brugge kwam uitstorten, heeft de stad Yperen den drop daarvan ondervonden en menigmaal heeft zij moeten lijden en boeten voor 'tgeen de bewoners van Gent of Brugge hadden misdreven.’

Ja, 't was werkelijk het lot van die groote, nijvere en volkrijke stad, dat zij door hare twee mededingsters medegesleept werd in tal van ondernemingen, waar zij niet mede te maken had, en waarbij zij langzamerhand het grootste deel van haar voorspoed verloor. En erger nog, telkens wanneer hare fatsoenlijke en vreedzame burgers de kwade inblazingen van hare heftige buurvrouwen in den wind sloegen en hare verkeerde raadgevingen niet wilden opvolgen, zagen zij deze laatsten de omliggende landerijen verwoesten, de gemeenschap van Yperen met de zee afbreken en het beleg slaan voor hare muren.

De heldhaftigste van de talrijke belegeringen welke de verstandige en trouwe stad tegen hare Vlaamsche mededingsters te doorstaan had is die van 1383, dezelfde die aanleiding gaf tot die gedenkwaardige processie van den *Tuindag*, welke wij boven reeds aanstipten. De kronieken van dien tijd en de rekeningen van de stad doen ons dag voor dag de bijzonderheden van dien fieren weerstand kennen en nog voor korten tijd werd er door twee jeugdige Vlaamsche geleerden(†) met

(*) Guicciardini, ter aangehaalde plaatse.

(†) Alf. Diegerick en Oswald van Kerchove, *Une page de l'histoire d'Ypres.*

veel kennis en smaak op nieuw het verhaal van gegeven. Ditmaal kwamen de Gentenaars niet alleen de stad insluiten; zij waren vergezeld van de Engelschen onder aanvoering van een strijdlustig prelaat, Henry Spencer, Bisschop van Norwich, die, om de dweepzucht zijner soldaten te prikkelen, dezen oorlog van stad tegen stad deed voorkomen als een waren godsdienstigen kruistocht. 'Van het hoofd tot de voeten gewapend', verhaalt een Engelsch geschiedschrijver(*), 'voerde hij zijn krijgsvolk ten strijde, veroordeelde de gevangenen ter dood en diende ze dan, vóór hij het vonnis deed uitvoeren, zelf de sacramenten der stervenden toe.'

Naar 'tgeen de Gentenaars hem hadden voorgespiegeld meende deze zonderlinge, vurige prelaat, dat hij de burgers van Yperen wel zeer gemakkelijk ten onder zou brengen. De volkrijke plaats was toen nog niet die 'sterke stad', omgeven door uitstekend gebouwde vestingwerken, die in de 17de eeuw voor onneembaar doorging. Zij bezat slechts eenvoudige, aarden wallen, voorzien van eene palissade, maar daarachter bevonden zich dappere lieden, vast besloten om hunnen plicht te doen en meer was er niet noodig om den bisschop in zijne vaart te stuiten en op een afstand te houden. De eerste aanvallen waren inderdaad zonder eenig gevolg en er moest een geregeld beleg begonnen worden. De stad werd dan ook 'zoo ontzettend nauw ingesloten', zegt een tijdgenoot(†), 'dat het zelfs een hond moeite zou gekost hebben haar te verlaten.' Er werden geschutstellingen opgericht en de kanonnen in batterij gesteld. De artillerie was op dat tijdstip nog eene groote nieuwigheid, vooral bij de belegering van steden. De tijdgenooten waren zoowel van vrees als van bewondering vervuld door die toestellen van zoo bijzonderen vorm, die een zoo vreeselijk geraas teweeg brachten.

Qui vouldrait tout du long descrire
l'Artillerie belle et notable,
Il fauldroit une heure à le dire,
Et quasi il est incréable.

(Wie eene nauwkeurige beschrijving zou willen geven van dat schoone en merkwaardige geschut, zoude een uur noodig hebben om het te zeggen, en dan nog is het ongeloofelijk.)

Aldus uit zich een dichter uit dien tijd, Martial de Paris, en terstond gaat hij voort met ze op te noemen, de

Canons, veuglaires, couleuvrines,
Ribaudequins, grosses bombardes,
Coullars, crapaudins, serpentines
Pour abattre murs, tours et gardes.

(*) Dr. John Lingard.
(†) '.... *ut vix canis excurrere potuit.*' Meijerus, *Annales.*

(Kanonnen, slangstukken, veldslangen, tweeponders, dikke steenmortieren, gotelingen, metalen buizen, serpentijnen, om muren, torens en wachthuizen te vellen.)

Al dit oorlogstuig, 'twelk de Vlamingen van dien tijd met den naam van donderbussen bestempelden, hoe gevaarlijk het ook mocht schijnen, richtte evenwel oneindig minder onheil aan en was veel minder gevaarlijk dan men wel denken zou. ‘Waar is 't’, zegt spottenderwijze een ongenoemd(*) kroniekschrijver, die tijdens den geheelen duur van het beleg in de stad schijnt geweest te zijn, ‘waar is 't dat een steen het water trof en drie visschen doodde, ook eene kip werd door een steenworp gedood, maar verder had dier noch mensch letsel.’ Wanneer de verwoestingen zich hierbij bepaalden, moet men bekennen dat de rampen niet groot waren; het ontbrak den artilleristen overigens ook aan het ter bereiking van hun doel zoo noodige vereischte, namelijk aan onverschrokkenheid, en zij schijnen voornamelijk bedacht te zijn geweest op eigen veiligheid; want telkens, als men zich gereed maakte om een stuk af te vuren, kondigde eene schel den voorzichtigen kanonnier het gevaar aan dat hem dreigde(†). Eindelijk, na ‘verwonderlijk sterke en geduchte aanvallen’(§), zagen de Engelschen en de Gentenaren zich genoodzaakt in alle haast het beleg op te breken en de plaats te verlaten. Het Fransche leger naderde en Yperen was ontzet.

Gelijk ik reeds vroeger zeide, was het een gebruik van dien tijd om de gelukkige gebeurtenissen toe te schrijven aan de beschermheiligen der stad. Het is dus zeer natuurlijk dat dit beleg van Yperen, evenals alle anderen die goed afliepen, zijne beschermende heilige maagd en zijne mirakelen gehad heeft. Om de ronde waarheid te zeggen, had het wonderteeken hier niet veel te beduiden en het ijzeren geloof uit dien tijd was er waarlijk wel toe noodig om er eenig gewicht aan te hechten. Zie hier waarin het bestond: een jong meisje, door de Engelschen verrast, dat liever wilde sterven dan hare eer verliezen, sprong, om aan hare schakers te ontkomen, in eene van de grachten, die de stad omringden, die vol water stond. Maar in plaats van daarin weg te zinken, gelijk iedereen verwachtte, dreef zij boven en bewoog zij zich langs de oppervlakte van het water, zoodat zij, tot groote verbazing van de twee strijdvoerende partijen, de wallen van de belegerde stad bereikte.

Hoewel zeer eenvoudig en op zich zelf zeer licht te verklaren, had dit wonderteeken toch de verdienste van den moed van de belegerden op te wekken, doordien zij er het bewijs in meenden te zien van de bijzondere bescherming der Heilige Maagd. En 't was dan ook uit dankbaarheid voor zulk een klaarblijkelijk gunstbetoon, dat zij het beeld

(*) Zie de *Chronique de Flandre*, uitgegeven door Denys Sauvage.
(†) *Une page de l'histoire d'Ypres.*
(§) Froissart, *Chroniques*.

hunner beschermvrouw omgaven met eene kleine palissade (tuin), het zinnebeeld van de geringe versterkingen, die toenmaals de stad hunner inwoning verdedigden; hieruit ontstond die dichterlijke benaming van Onze Lieve Vrouw van den Tuin, welke zij aan hunne heilige gaven en ook die van Tuindag (dag van de palissade), waarmede de processie bestempeld werd, waarvan wij boven spraken.

Wanneer ik deze belegering in hare bijzonderheden heb medegedeeld, is dit juist niet geweest omdat zij de eenige was, die Yperen beroemd heeft gemaakt. Vele vóór en na haar zouden inderdaad evenzeer of met nog meer recht eene vermelding verdienen. In 1584, ten tijde van de beroeringen op godsdienstig gebied, was zij acht maanden lang ingesloten; in latere tijden, van 1648 tot 1678, en dus in minder dan dertig jaar, werd zij viermaal belegerd. Hetgeen echter het beleg van 1383 bijzonder belangrijk doet zijn is, dat het den aanvang kenmerkt van een snel toenemend verval, 'twelk door niets meer gestuit is.

Ten einde den vijand te beletten van hare voorsteden bezit te nemen, was de stad genoodzaakt die zelve in brand te steken en toen zij ze later weder wilde opbouwen, werd zij in dit voornemen tegengegaan om de stad haar karakter van versterkte plaats te doen behouden. Door dezen dwang van een groot deel harer inkomsten beroofd, moest zij zich nog in schulden steken om, zooveel mogelijk, de verwoestingen te doen herstellen, die door het geschut van den vijand waren aangericht. Buitendien waren de meeste burgers tot armoede vervallen en de geweldige breuk, die juist toen plaats greep in hare handelsbetrekkingen met Engeland, bracht een doodelijken slag toe aan hare nijverheid; door het terughouden der Engelsche wolsoorten toch, werd aan Yperen inderdaad de wezenlijke bron van bestaan ontnomen.

Tevergeefs trachtte het stedelijk bestuur den steeds neteliger wordenden toestand te boven te komen; men ontbood wolsoorten uit Spanje, doch deze waren van veel minder goede qualiteit dan de Engelschen.

Het kan gerust gezegd worden: de nijverheid was in 't harte gewond. Zij kwijnde nog anderhalve eeuw voort, maar het aantal weefgestoelten verminderde van jaar tot jaar. Het was een lange doodsstrijd, die met elken dag pijnlijker werd door de landverhuizing der wevers en vollers, die in Holland of in Engeland het handwerk gingen opzoeken dat, na hunne vaders verrijkt en de glorie hunner stad uitgemaakt te hebben, het vaderland nu geheel ontvluchtte.

De ellende, die uit het volslagen verval der nationale nijverheid voortvloeide, was vreeselijk. Nu ving ook de pest aan zich op geregelde tijden te vertoonen(*). Het is verschrikkelijk om te lezen welke verwoestingen door haar werden aangericht. In 1490 duidden de sterftelijsten aan, dat meer dan vijftienduizend personen aan die ziekte overleden waren; in 1552 werd de bevolking erdoor tot een derde van het vroegere cijfer teruggebracht. In 1583 werd zij door die ziekte

(*) Zie de voortreffelijke artikelen van den heer Diegerick over de ellende te Yperen.

opnieuw met een tiende deel verminderd en het is ons bekend, welke beroemde slachtoffers de bezoeking in 1638 aan Yperen kostte. ‘Voeg nu aan deze rampen’, zoo roept Sanderus uit(*), ‘nog alle overige kastijdingen toe welke de heilige toorn Gods op de stad deed nederkomen: schaarschheid, hongersnood, verwoestende orkanen, alsmede de beroeringen en oorlogen, die zich over geheel Vlaanderen uitstrekten!’

Bijna drie eeuwen lang werd de bevolking zoodanig door de koorts geteisterd, dat het eene spreekwijze door geheel Vlaanderen was geworden om, als men iemand ontmoette die er mager en bleek uitzag, te zeggen, dat deze zeker den dood van Yperen gezien had.

Intusschen had het gemeentebestuur, dat zich voortdurend aan de belangen der stad bleef wijden, al het mogelijke gedaan om de vreeselijke besmetting te bestrijden en de stad te zuiveren. Yperen toch was eene van de eerste steden, welker straten geplaveid werden en de onder den beganen grond aangebrachte buizen, welke het water door alle wijken van de stad leidden, waren zóó talrijk, dat men gemeenlijk zeide: ‘Yperen is op lood gebouwd’(†). In de 14de eeuw had het toezicht op de openbare wegen de stad aan eene verstandige bepaling onderworpen. Het was namelijk verboden vuilnis voor de huizen neder te werpen, en evenmin mochten de inwoners des nachts hunne varkens door de straten laten rondloopen. Op dit verbod maakten alleen eene uitzondering de twaalf varkens van de abdij van St.-Antonius en de acht varkens der stichting voor weduwen en oude mannen, doch zulks onder de bijzondere bepaling, dat de eerstgenoemden door eene schel aan het oor en de anderen door een wit kruis op den rug te herkennen zouden zijn(§). Dit privilegie maakte die dieren evenwel niet straffeloos voor het kwaad, dat zij konden bedrijven. Ten bewijze hiervan strekke het zonderlinge getuigenis, dat in het rijksarchief bewaard wordt en 'twelk ons leert dat ‘den tienden dag van Juni 1486 door den scherprechter van Yperen het vonnis werd voltrokken aan een varken en dit dier ter dood werd gebracht - ter oorzake van het vermoorden en gedeeltelijk opeten van het kind van Mathieu Crop, wonende in het Kerspel van Meterne’(**).

Ondanks deze gestrengheid der overheden ten opzichte van de schuldige varkens, en niettegenstaande hare toewijding aan de belangen der stad, haar ijver, haar vernuft en hare zorgen mocht het haar in al dien tijd niet gelukken dien droevigen achteruitgang te beteugelen en de nijverheid weder te doen bloeien. Yperen, thans eene stad van den derden rang, weet tegenwoordig op zijn gebied geen ander

(*) *Flandria illustrata.*

(†) Guicciardini, Sanderus en anderen.

(§) Het gebruik van deze schellen is reeds zeer oud. In het werk van Strabo vindt men vermeld, dat het door geheel Belgie in zwang was.

(**) Dit getuigenis, hetwelk de handteekeningen draagt van Lyon Bonne en Omer Maes, ‘leenplichtigen van de zeer geduchte heeren den Roomsch-Koning en Filips zijnen zoon’, is opgenomen in de verzameling van oorkonden en handschriften *(Documents historiques).*

fabrikaat aan te wijzen dan het maken van kant, een allertreurigst beroep, waarbij een onverpoosde arbeid juist zooveel opbrengt als noodig is, om niet van honger te sterven.

Niets is belangwekkender, maar treuriger tevens, dan om in de achterbuurten die arme meisjes te zien, bleek en teer als zij zijn, ziekelijk en gekromd vóór den tijd; op den drempel harer woning gezeten houden zij zich, steeds over haar kantkussen gebogen, aandachtig met haar werk bezig; hare vingers bewegen zich zonder ophouden met eene koortsachtige vlugheid en van den opgang tot den ondergang der zon weven ze hier dag aan dag stilzwijgend die heerlijke wonderwerken, die geoordeeld worden de fijnste kanten van geheel België te zijn.

Ik heb die afgelegen, verlaten, stille buurten doorwandeld; ik volgde ook de zoo bevallig rijzende en dalende wallen, die een gordel van kleine heuvels vormen, welke de stille, dommelige stad scheiden van de bekoorlijke landerijen, die haar omgeven, en ik kan wel zeggen dat ik met een eenigszins beklemd gemoed, met treurigheid in 't harte, van die eenzame wandeling terugkeerde. De bewonderenswaardige vestingwerken, met hunne schanskorven, borstweringen en bolwerken, die thans geen reden van bestaan meer hebben; die straten en stegen, weleer zoo levendig en bevolkt, nu zoo stil en verlaten; die groote kerkgebouwen, St.-Jacob somber en stroef van voorkomen, St.-Pieter met zijne fraaie deur in Romaanschen stijl en zijn ter helfte herbouwden klokketoren - het zijn alles herinneringen aan een wereld, die niet meer bestaat.

Van binnen zijn die hooge kerkschepen verwoest. Plompe heiligenbeelden, schilderijen zonder kunst, voorstellingen van den Christus, die barbaarsch van teekening en uitvoering zijn, vervangen op de muren de wonderschoone schilderwerken van vroegeren tijd. Aan den voet van den klokketoren van St.-Pieter, van dien ouden toren in Romaanschen stijl, zoo streng en eerbiedwaardig van voorkomen, heeft men van rotssteen een calvarie-berg opgericht en dien overladen met kleine personages, met bruggen, grotten en overdekte zuilengangen, alles van schelpen vervaardigd, in één woord geheel zooals een kind het zou verzinnen, en die nietige vertooning komt nog te aanstootelijker voor door het schoone traliewerk van het koor, door een sierlijk wijwatervat en door den preekstoel, die allen herinneringen zijn uit het goede tijdvak van de kunst.

Men onttrekt zich aan dat kinderachtig schouwspel, gelijk men een kwaden droom van den geest tracht weg te vagen. Eenige oude huizen, welke men nog in de straten aantreft, geven eene gelukkige afleiding; een oude Gothische *Steen* in de Rijsel-straat; verder een houten voorgevel, welks oorsprong tot de 16de eeuw opklimt en daartegenover eene sierlijk van baksteen in twee tinten gebouwde school; dan, wanneer men den hoek der straat omslaat, de vleeschhal, een zonderling gebouw met dubbelen gevelmuur, hoog gewaardeerd door de oudheidkenners, dat in de 12de eeuw aangevangen en waarschijnlijk

in de 15de eeuw voltooid werd, en dat niet alleen zijn karakter, maar ook zijne bestemming behouden heeft.

De vleeschbanken staan nog op dezelfde plaats als voor drie eeuwen; ze zijn doortrokken van bloed, uitgesleten door het mes; aan de ijzeren haken worden nog steeds de doorgehakte schapen, de gevierendeelde kalveren opgehangen. Een slager staat op den drempel van het gebouw; met de hand op de heup, het vleeschmes op zijde en den naar ééne zijde omgeslagen, met groote bloedvlekken besmetten boezelaar, gelijkt hij, zooals hij daar half in de schaduw staat, wel een spooksel uit het oude Yperen.

Die tegenstellingen, welke zoo opeens den ouden tijd weder doen herleven, verbazen den geest en leiden hem van het spoor; men voelt zich niet meer tehuis te midden van dat kalm en somber heden, getooid met de herinneringen aan een bedrijvig, woelig, schitterend verleden.

Na de vleeschhal te hebben doorloopen, gaat men eromheen en klimt men naar de eerste verdieping. Dáár bevindt zich een museum. Men treft er zoowat van alles aan, uitgezonderd orde; men vindt er goede en middelmatige zaken, een olifant en schilderijen, schelpen en folterwerktuigen, opgezette vogels en het zwaard waarmede de graaf Van Egmont onthoofd is; er zijn ook nog oude meubels, voorwerpen van gesneden hout en merkwaardige teekeningen.

Met een weinig begrip van goede indeeling zou men ertoe kunnen geraken om deze verzameling belangwekkend te maken. Wat mij betreft, ik vond er niet wat ik zocht en al die rariteiten waren niet in staat, mij aan de droevige stemming te onttrekken waarin deze stad mij dompelde, welke vroeger zoo gelukkig, zoo gastvrij, zoo nijver en zoo schoon was, en die nu zoo wederrechtelijk verlaten is.

(*Wordt vervolgd.*)

Uit den vreemde, meegedeeld door mevr. van Westrheene.

Dubbelgangers.

Ik kies het woord dubbelganger in plaats van het deftiger: ‘Voorbeeld van schijnbare identiteit’; want, mijn hemel, welk een mondvol! Neen, vier lettergrepen doen bij mij het werk van tien. In alle vakken van wetenschap is beknoptheid een' deugd; daarom ben ik blijde, dat het woord dubbelganger nog niet verdwenen is en door tal van ‘stadhuiswoorden’ verdrongen.

Er zijn altijd personen op de wereld, die op andere menschen gelijken, wanneer de twee niet bij elkander zijn; doch, tweelingen daargelaten, is het een zeldzaamheid, dat twee menschen zóó sprekend op elkander gelijken, dat men, indien zij naast elkander staan, geen onderscheid tusschen hen zien kan. Waar vergelijking onmogelijk is, bestaat er altijd kans, dat het woord dubbelganger zonder reden wordt gebruikt. De zoogenaamde dubbelgangers zijn legio. Ik heb er een menigte aangeteekend en zal uit vele een paar voorbeelden noemen. Twee vrouwen onderzoeken met de meeste nauwkeurigheid een lijk en eischen het op als dat van haar man. Het lijk wordt begraven en, na verloop van eenigen tijd, komen de beide mans gezond en wel het huis van hun vrouwen binnenstappen. Een vrouw heeft een man voor de rechtbank gedaagd, omdat hij haar heeft verlaten, en dezelfde man wordt in het gerechtshof door een andere vrouw herkend als de man, die haar verlaten heeft. Dat ziet er leelijk uit en de man wordt gevat. Er komen nog twee vrouwen bij, die insgelijks zweren, dat hij haar man is. De geheele stad is in opschudding. Dat was geen bigamie, maar quadrigami! Maar, och heer, de quadrigamist leverde de ontegenzeggelijkste bewijzen, dat hij op den datum van al de vier huwelijken als ambtenaar in Indië was, en geen van die vier mishandelde vrouwen had gekend. Somtijds ontstaan er processen omdat dubbelgangers de oogen hebben bedrogen van menschen, wier oogen, aan zich zelf overgelaten, zich niet zouden hebben laten misleiden. De merkwaardigste voorbeelden daarvan zijn de valsche Martin Guerre en de valsche Tichborne.

Een korte vergelijking van die twee gevallen moge tot inleiding dienen van mijn verhaal.

In de vijftiende eeuw verliet Martin Guerre, een boer in het zuiden van Frankrijk, zijn vrouw, werd soldaat en liet in acht jaren tijds niets van zich hooren. Toen verscheen er iemand die, even als Martin, een wrat op zijn wang had en ook in andere opzichten op hem geleek; hij had echter een langen baard en knevels. Hij vertelde dingen aan de vrouw en aan de zuster van Martin Guerre, welke geen vreemde kon weten, en herinnerde zelfs zijn vrouw aan iets, dat hij den eersten huwelijksnacht tot haar had gezegd. Hij nam zijn plaats als haar man weer in en de vrouw kreeg kinderen bij hem. Haar oom had evenwel altijd getwijfeld, en toen de kinderen het erfrecht van zijn eigen zoon kwamen betwisten, klaagde hij de zaak aan en beschuldigde den man van bedrog. Het proces begon; er waren een aantal fatsoenlijke getuigen aan weerskanten en de beschuldigde was op het punt van vrijgesproken te worden, toen de ware Martin Guerre met een houten been de gerechtszaal kwam binnen strompelen. De vooronderstelde gelijkenis verdween, in alles behalve de wrat, en de waarheid kwam aan den dag. De beide Martin's hadden samen gediend en met elkander gedronken en Martin had zijn schelm van een vriend allerlei kleine bijzonderheden verteld. Daarmede gewapend, was de bedrieger gekomen en had zich de bezittingen van Martin Guerre toegeeigend. De Fransche strafwet placht altijd streng te zijn. De valsche Martin werd voor de deur van den echten Martin opgehangen.

Het geval van Orton heeft met het bovenstaande veel overeenkomst. Zijn getuigen gaan af op hetgeen zij gehoord hebben. Hij begon met een vrouw uit te hooren, die volstrekt bedrogen wilde worden, en van haar en nog een paar anderen hoorde hij dingen, welke hij uitstekend goed te pas wist te brengen. Zijn zoogenaamde gelijkenis op Tichborne was niets dan verbeelding.

Elf onpartijdige getuigen verklaren, dat de valsche Tichborne niemand is dan Arthur Orton; en drie getuigenissen van dien aard hebben iemand, die van moord

werd beschuldigd, aan de galg geholpen. De valsche Tichborne is geen dubbelganger, hij is eenvoudig een bedrieger.

Ik ben zelf getuige geweest van een geval, waarin veel meer aan dubbelgangers te denken viel.

Een vroolijke jonge dame, de oogappel van allen die haar kenden, verdween plotseling uit haar vaders huis. De geheele stad werd doorgezocht en eindelijk werd er een jonge dame uit het water gehaald en onmiddellijk als mijn levenslustig vriendinnetje herkend. Haar vader kwam er bij en herkende het lijk insgelijks. In zijn zielesmart bad hij, dat men hem met het lijk alleen zou laten, en terwijl hij zijn aandoeningen in een gebed uitstortte, viel zijn oog op een of andere kleine bijzonderheid, die hem aan het twijfelen bracht; toen hij het haar en het voorhoofd nader onderzocht, kwam hij tot de ontdekking, dat de drenkeling zijn dochter niet was.

Die dochter was jong; zij was in goed gezelschap uitgegaan, en te zuinig geweest om een telegram te betalen, hoewel zij er schatten voor over gehad zou hebben om haar ouders angst te besparen.

Hoewel het nu mogelijk is, dat het verdronken meisje bij haar leven niet zoo heel sprekend op mijn onbedachtzaam vriendinnetje geleken heeft, kan zij nochtans onder de dubbelgangers gerekend worden.

Na deze kleine inleiding zal ik den lezer een zeer merkwaardig voorbeeld van dubbelgangers geven.

De groote Molière trouwde met Armande Béjart, een vroolijke actrice, die tot zijn gezelschap behoorde. Zij was een boeiende coquette, die hem menigmaal hartepijn veroorzaakte; doch het publiek won bij de kwellingen waaronder de dichter leed. De groote meester heeft ons, in een beroemden dialoog, de gebreken en de aantrekkelijkheden weergegeven van de vrouw, welke hij het ongeluk had te beminnen. Dat gesprek, waarin zij door een onzijdige wordt veroordeeld en door een minnaar wordt verdedigd, is prachtig; wij vinden er het verstand en het hart van den grooten menschenkenner in terug.

Covielle, alias Molière's verstand, zegt: ‘Gij moet bekennen, dat zij het nukkigste wezen is dat er bestaat.’

Cleante, alias Molière's hart, antwoordt: ‘*Oui, elle est capricieuse, j'en demeure d'accord*, *mais tout sied bien aux belles; on souffre tout des belles.*’

Doch Armande Béjart had een diepen indruk op Molière gemaakt; als zij er niet geweest was, zou de onsterfelijke Célimène nooit het licht gezien hebben. Célimène is een echte coquette, doch geestig en verstandig; zij heeft geen slecht hart, doch zij is wispelturig; zij heeft een achtenswaardigen aanbidder en zij acht hem hoog; doch zij kan het niet zonder andere bewonderaars stellen, wie zij weet te boeien en wie zij bedriegt. Zij betrappen haar en stellen haar brutaal aan de kaak. Zij behandelt hen met koele verachting; slechts voor den waardigen man, dien zij beleedigd heeft, buigt zij haar hoofd in zachte en aandoenlijke boetvaardigheid. Zij wil zijn vrouw worden, doch hij stelt een voorwaarde, die ontrouw van haar zijde tot een onmogelijkheid zou maken; het ontbreekt haar aan den moed, er zich aan te onderwerpen en zij weigert, doch niet op gemeene manier. Die vrouw is Armande Béjart, en zij had het avontuur dat ik verhalen wil, nadat het groote hart waarmede zij gespeeld had, had opgehouden te kloppen en het schrandere hoofd, dat Célimène had voortgebracht, had opgehouden te denken.

De weduwe Molière vierde na den dood van haar man haar coquetteriën vrijer dan ooit den teugel; doch zij bleef bij het tooneel en een gunsteling van het publiek. Zij bekommerde zich niet om het getal van haar minnaars, doch zij schijnt zich niet door onedele drijfveeren te hebben laten leiden. *Monsieur* Lescot, de president van de rechtbank van Grenoble, was smoorlijk op haar verliefd. Hij had hooren fluisteren,

dat zij geen heilige was en besloot zijn neiging te volgen, indien zij hem wilde aannemen. In die dagen was het tooneel voor alle heeren van goeden huize toegankelijk, doch de president Lescot verkoos zich niet onder de menigte *beaux* en acteurs te mengen; hij raadpleegde dus een dame, die menigen verliefde in zulke gevallen geholpen had.

Deze vrouw, *madame* Ledoux, kende veel menschen van beiderlei sekse en was zóó goedhartig, dat zij zich gaarne moeite getroostte en listen bedacht, om hinderpalen voor de liefde uit den weg te ruimen en lieve menschen tot elkander te brengen. Zij nam op zich *Mademoiselle* Molière, zooals de levenslustige weduwe genoemd werd, te polsen en, zoo mogelijk, *Monsieur* Lescot een *rendez-vous* te bezorgen.

Na verloop van eenige dagen zeide zij aan Lescot, dat de dame zich bereid had verklaard haar op een bepaalden dag te komen bezoeken, van welke gelegenheid hij dan gebruik kon maken.

Hij kwam en zag een jonge vrouw voor zich over wier eenvoudig uiterlijk hij verbaasd stond. *Mademoiselle* Molière op het tooneel was namelijk beroemd om haar fraaie costumes; doch nu althans was zij zoo eenvoudig mogelijk gekleed. Hij had een zeer aangenaam onderhoud met haar en was eenigszins verwonderd over hetgeen zij zeide. Zij liet zich met bitterheid uit tegen het tooneel, tegen alle ergernissen en vernederingen, waaraan zij er was blootgesteld, en bekende dat zij niets tegen een huwelijk zou hebben met een fatsoenlijk man, die niets met het tooneel te maken had.

Bij een volgende ontmoeting drong Lescot nader bij *Mad*^{lle} Molière aan, en zij gaf hem hoop, mits hij zich in zekere voorwaarden wilde schikken; Lescot bewilligde, in de verwachting dat zij een kapitaal op zich wilde vastgesteld zien.

Niets van dat alles. Wat zij vroeg was, dat bij haar op zijn woord van eer beloofde nooit op het tooneel bij haar te komen, haar nooit in het publiek aan te spreken, haar nergens anders dan ten huize van mevrouw Ledoux te ontmoeten. De voorwaarde was zonderling, doch verried geen hebzucht. Lescot nam haar aan en er volgde een zeer teedere verhouding; hij was in den zevenden hemel en *madame* Ledoux maakte er gebruik van om hem uit te zuigen. Zijn beminde deed dat volstrekt niet; zij maakte nooit toespelingen op iets, dat zij wenschte te bezitten en het kostbaarste geschenk, dat zij van hem aannam, was een gouden ketting, dien hij op de *Quai des orfèvres* voor haar kocht. Zij verzekerde hem ook, dat de intriges waarvan zij beschuldigd werd, geheel en al verzonnen waren en dat het haar juist in hem aantrok, dat hij zoo geheel vreemd was aan alles wat het tooneel betrof; dat hij haar een vriend was, bij wien zij de beslommeringen van haar dagelijksch leven en de banale complimenten, die haar werden opgedrongen, kon vergeten.

In dien tijd hadden de werken van Thomas Corneille, neef van den grooten dramaticus, een roem, die nu geheel vergeten is. Zijn 'Circe' werd ten tooneele gebracht, *mad*^{lle} Molière speelde de hoofdrol en bracht Parijs in verrukking door de pracht harer costumes. Lescot zag haar in zijn loge en was eenenal bewondering; hij applaudisseerde uitgelaten en was vol verrukking bij de gedachte, dat die vrouw *hem* toebehoorde en zoo eenvoudig als een nonnetje bij hem kwam. Doch die nieuwe triomf bracht de tongen in beweging en Lescot luisterde en vroeg. Hij vernam uit een goede bron dat *mad*^{lle} Molière twee minnaars had; een rijk man, een zekeren heer Du Boulay, en een acteur, Guérin geheeten, wiens liefde zij aan een actrice van haar gezelschap had ontstolen. Bovendien hoorde hij dat Du Boulay haar ten huwelijk had gevraagd, doch, ziende dat zij niet trouw kon zijn, zich had teruggetrokken en dat zij nu in een weinig eervolle verhouding stond tot den bewusten acteur.

Lescot, die reeds sterk aan haar gehecht was, deed haar de bitterste verwijten; hij beklaagde zich, dat hij naar haar valsche tong had geluisterd en een dubbelzinnige

coquette een trouw liefhebbend hart had toegeschreven. Zij scheen verwonderd en ongerust; doch zij herstelde zich en deed al het mogelijke om hem te bevredigen; zij stortte tranen, verklaarde dat zij niemand liefhad dan hem en dat zij hem juist van het tooneel had trachten af te houden, omdat het een kweekplaats was voor den hatelijksten laster. Lescot was half overtuigd, doch

nu zijn jaloezie eenmaal was opgewekt, wilde hij haar nog meer zien dan vroeger.

Zij stemde onmiddellijk toe, maakte afspraak voor den volgenden dag, doch kwam niet.

Die ontrouw aan haar belofte wekte al de jaloezie van Lescot weder op en, nadat hij twee uren lang als een woedende door het huis had geloopen, kon hij zijn twijfel en zijn vrees niet langer dragen, maar schond zijn woord en ging naar het tooneel. Lescot maakte gebruik van zijn recht om onder de uitvoering op het tooneel te zitten, een recht dat andere heeren insgelijks hadden, en zette zich, onder de opvoering van 'Circe', op een van de stoelen neder. Te midden van al de andere heeren en onder de oogen van het publiek bedwong hij zich, hoe veel moeite het hem kosten mocht, en vergenoegde zich aanvankelijk met de gedachte van haar ontsteltenis, wanneer zij hem ontdekte. Zij scheen hem nochtans niet op te merken; zij was trouwens geheel vervuld van haar rol. Eindelijk kwam zij toevallig vlak langs hem heen met die statige langzaamheid, die altijd een van de groote bekoorlijkheden eener gevierde actrice is geweest. Hij nam de gelegenheid waar en zeide hoorbaar:

'Gij zijt schooner dan ooit, en als ik niet al verliefd op u was, zou ik het nu worden.'

Of nu *Mad*^{lle} Molière in haar rol verdiept was en hem niet verstond, of dat zij aan zulke complimenten gewoon was, is niet bekend; zooveel is zeker dat zij er niet de minste notitie van nam.

Daardoor voelde zich het aanzienlijke lid van de rechtbank beleedigd en hij bleef knorrig zitten totdat het stuk uit was. Toen was hij vlug bij de hand en volgde *Mad*^{lle} Molière van zoo nabij, dat hij vlak achter haar stond toen zij haar kleedkamer intrad. Haar kamenier verzocht hem heen te gaan; doch hij bleef en deed haar hetzelfde verzoek, wijl hij haar meesteres onder vier oogen moest spreken; waarop *Mad*^{lle} Molière eenigszins scherp zeide: 'Zeg het dan, meneer. Ik ou niet weten welke geheimen er tusschen u en mij kunnen bestaan.'

'Heel goed, *madame*,' antwoordde Lescot bitter; 'dan heb ik u te zeggen, dat uw gedrag onverantwoordelijk is.'

'Welke reden tot ongenoegen heb ik u gegeven?' vroeg zij.

'Gij hebt een afspraak met mij gemaakt waaraan gij u niet hebt gehouden. Ik ben bedroefd en moedeloos hier gekomen om naar de reden te vragen en gij ontvangt mij alsof ik een misdaad had begaan.'

'De man is gek,' zeide *Mad*^{lle} Molière en keek hem zoo hooghartig en minachtend aan, dat hij zich diep vernederd zou gevoeld hebben, indien hij niet zoo overtuigd ware geweest van zijn goed recht. Hij mat haar met denzelfden trots, van het hoofd tot de voeten en riep: 'Zeg liever dat ge mij niet kent!'

Zoo getart, keek zij hem vlak in het gezicht en zeide: 'Ik weet niet eens hoe gij heet.'

Lescot bracht zijn hand aan zijn hart en was diep gekwetst. 'Hoe,' riep hij, 'en dat na alles wat er tusschen ons is gebeurd! Gij moet wel het laaghartigste schepsel op Gods aardbodem zijn.'

'Jeannette,' riep *Mad*^{lle} Molière, 'roep hulp om dien man weg te jagen.'

'Welzeker,' riep Lescot, 'roep er heel Parijs bij, dan kan iedereen hooren wat ik van die vrouw te zeggen heb.'

'Lomperd, daarvoor zult ge boeten' riep *Mad*^{lle} Molière, haar witte tanden knarsende.

Inmiddels waren er een aantal acteurs en actrices toegeschoten. De twistenden praatten te gelijk; *Mad*^{lle} Molière hield vol, dat die lomperd haar volslagen vreemd was; dat hij in haar kleedkamer was gedrongen en haar de grofste lastertaal had toegevoegd, waarvan zij niets begreep, en Lescot vertelde tegelijk al de bijzonderheden van haar geheimen omgang met hem. Ieder was overtuigd en *Mad*^{lle}

Molière had de ergernis, aan den spottenden lach der actrices, die haar ware karakter kenden, te zien, dat zij Lescot geloofden en niet haar.

'Zie maar,' riep hij eensklaps, 'het ondankbare schepsel heeft den ketting om dien ik haar gegeven heb. Ik heb hem op de *Quai des orfèvres* voor haar gekocht.

Dat was te veel; *Mad*^{lle} Molière schoot met opgeheven hand op hem toe, om hem zulk een oorveeg te geven, als zij op het tooneel nog nooit had uitgedeeld; doch Lescot had de handigheid haar met zijn linkerhand om den pols te grijpen, rukte haar met de rechterhand den ketting af en smeet hem op den grond.

Daarop riep *Mad*^{lle} Molière om hulp en, wijl een gewelddadigheid van dien aard in Frankrijk streng werd gestraft, moest de President van de rechtbank van Grenoble dien nacht in de gevangenis bekoelen.

Den volgenden morgen werd Lescot onder borgtocht ontslagen, na een kort verhoor, waarin hij met luider stem verklaarde, dat hij volkomen in zijn recht was met een *courtisane* aan de kaak te stellen, die hem tot minnaar had aangenomen en die de onbeschoftheid had in het publiek te zeggen, dat zij hem niet kende. 'Dat recht,' zeide hij, 'ben ik bereid voor elke rechtbank te handhaven.'

Datzelfde zeide hij in het publiek en over het geheel koos de wereld zijn partij.

Indien de beschuldiging van Lescot valsch was, had *Mad*^{lle} Molière hem slechts aan te klagen wegens laster en mishandeling.

Zij aarzelde, waardoor de publieke meening werd bevestigd, en de bewonderde, geliefde actrice werd uitgelachen, bespot en voorbijgezien.

Dat maakte haar ongerust en zij ging naar een bejaarde actrice, Châteauneuf geheeten, die een slimme vrouw was en haar menigmalen in intriges met goeden raad had gediend.

Châteauneuf zeide, dat de zaak duidelijk was; dat zij moest procedeeren.

'Ja, maar ik durf niet,' antwoordde *Mad*^{lle} Molière; 'zij zullen mijn geheele leven onderzoeken.'

De oude vos lachte; doch zeide: 'Daarom moet gij het niet laten, kind. Ge zijt nu althans onschuldig, en van dat toeval moet ge gebruik maken; dan wordt er meteen aan uw wezenlijke amourettes getwijfeld. Lever maar aanstonds uw aanklacht in. Als ge de zaak laat loopen, zijt ge geruïneerd.'

De jonge vos luisterde met den jegens de grijsheid passenden eerbied naar de redenen van de oude en leverde een aanklacht in tegen Lescot.

Hij bleef onwrikbaar als een rots zijn beweringen volhouden en bracht een zeer gevaarlijken getuige bij, namelijk den goudsmid van de *Quai des orfèvres*. Die man legde onder eede de verklaring af dat hij den ketting had geleverd, en dat *Mad*^{lle} Molière de dame was, die met Lescot in zijn winkel was geweest.

Die getuigenis was noodlottig voor *Mad*^{lle} Molière, zoowel in de oogen van het Hof als in die van het publiek. Doch, toen Lescot naar *Madame* Ledoux ging, om zijn verdediging te voltooien, was zij niet te vinden. Toen begon de advokaat van *Mad*^{lle} Molière lont te ruiken en zette de politie aan het werk om *Madame* Ledoux te vinden.

Intusschen was *Mad*^{lle} Molière het voorwerp van algemeene spotternij.

Doch nu gelukte het de politie *Madame* Ledoux op te sporen en haar verhoor verspreidde nieuw licht over de zaak. *Madame* Ledoux bekende dat Lescot, smoorlijk

op *Mad*^{lle} Molière verliefd, haar hulp had ingeroepen; dat zij zich niet met een liefdehandel van dien aard had durven ophouden en daarom een jonge dame aan Lescot had voorgesteld, die sprekend op *Mad*^{lle} Molière geleek. Die jonge dame, zeide zij, heette Marie Simonnet, doch noemde zich de weduwe van *monsieur* Harvé de la Tourelle, een heer uit Bretagne.

Na die bekentenis werd er naar de bewuste jonge dame gezocht; haar spoor werd weldra gevonden en men ontdekte, dat zij door haar vrienden La Tourelle werd genoemd.

Doch ‘La Tourelle’ was verdwenen. ‘Zij zal nooit voor den dag komen, want zij bestaat niet,’ zeide Lescot; ‘wie heeft ooit van zulk een brutalen leugen gehoord? Alsof de eene vrouw het gezicht, de gestalte, de manieren, de kuch, den halsketting van een andere kon hebben.’

Maar inderdaad, La Tourelle werd in een van de voorsteden van Parijs ontdekt, en de justitie was verbaasd over de gelijkenis tusschen haar en *Mad*^{lle} Molière.

Zij werd, in tegenwoordigheid van Ledoux en den president Lescot met *Mad*^{lle} Molière vergeleken.

De dames stonden tegenover elkander als twee jonge herten, gereed om tegen elkander in te stooten. De beleedigde actrice kruiste fier haar armen over elkander, stak haar neus in de lucht en wilde gaarne op de andere als op een misdadigster neerzien. Doch haar evenbeeld zag terstond, dat zij de jongste was en stond in een zedige houding, doch met uitdagende zelfbewustheid, tegen haar over.

Die voorbijgaande uitdrukking daargelaten waren zij volmaakt aan elkander gelijk in gestalte, in grootte en gelaatstrekken.

Verbazing teekende zich op ieders gelaat; vooral op dat van Lescot.

Madame Ledoux bleef bij haar bekentenis en zij en La Tourelle werden gevangen gehouden om haar vonnis af te wachten.

Nu had de zaak van Lescot een geheel ander aanzien gekregen en hij wenschte niets liever dan dat het geval gesmoord wierd. Hij wendde al zijn invloed aan om La Tourelle onder borgtocht in vrijheid te doen stellen, waarschijnlijk met de bedoeling daarvoor te betalen en haar het land uit te zenden. Doch de rechters wilden geen borgtocht aannemen en de dag der terechtzitting was bepaald.

Toen kocht Lescot den cipier om en hij bedacht voor La Tourelle een slimme manier om te ontsnappen; iets wat zij nooit uit zich zelve zou bedacht hebben, want zij was, zooals veel andere dames van haar soort, slechts geniaal in liefdezaken.

Lescot zond haar naar het hart van Dauphine en de terechtzitting werd verdaagd.

Doch *Mad*^{lle} Molière was niet te bevredigen; zij wendde zich tot invloedrijke personen en gebruikte al haar listen, al haar bekoorlijkheden.

Het gevolg daarvan was een nieuw proces, waarin niet een van degenen die haar beleedigd hadden, ontkwamen.

De president Lescot werd veroordeeld, voor het Hof en in de tegenwoordigheid van *Mad*^{lle} Molière en vier door haar te kiezen getuigen, met luider stem te verklaren:

‘Ik, François Lescot, betuig en verklaar, dat ik door een ondoordachte vergissing geweld heb gebruikt tegen *Mad*^{lle} Molière hier tegenwoordig en dat ik haar schandelijk heb belasterd, hoewel zonder boos opzet, wijl ik haar voor een andere vrouw heb aangezien.’

Hij werd daarenboven veroordeeld tot een boete van tweehonderd francs.

Bij hetzelfde vonnis werden de vrouwen Ledoux en La Tourelle veroordeeld tot betaling ieder van twintig francs in de schatkist en ieder honderd francs aan *Mad*^{lle} Molière en gegeeseld te worden voor het Châtelet en voor het huis van *Mad*^{lle} Molière.

Lescot deed zijne *amende honorable* en betaalde zijn boete.

Madame Ledoux betaalde haar boete en werd gegeeseld voor het Châtelet en voor de ramen van *Mad*^{lle} Molière; doch La Tourelle was gelukkiger. Lescot, die nu in

velerlei opzichten de vrouw, welke hij aanbad, vergeleken had met de vrouw, die haar had voorgesteld, was erger verliefd dan ooit; doch niet op de actrice, maar op haar Dubbelgangster. Hij volgde haar naar Dauphiné en bleef haar levenslang liefhebben; welke liefde zij, naar men zegt, heeft beantwoord.

Mad^{lle} Molière werd, zooals haar slimme raadgeefster had voorzegd, geheel in haar eer hersteld. ‘Het is ongetwijfeld alles laster geweest wat er van haar is

uitgestrooid geworden', werd er gezegd. Het vonnis van de rechtbank bleek, om het zoo te noemen, een getuigschrift van goed zedelijk gedrag voor haar te zijn.

De getuigenis van den goudsmid liet zich verklaren door de omstandigheid, dat er geen juweelen in den halsketting waren; hij had er verscheidene van hetzelfde model afgeleverd, en hij meende zeker te weten, dat hij *Mad*^{lle} Molière met Lescot in zijn winkel had gezien.

Terwijl de zaak nog in ieders geheugen was, zag *t'Inconnue* van Thomas Corneille het licht. *Mad*^{lle} Molière was de gravin en in het stuk komt een heidin voor, die haar hand onderzoekt en haar waarzegt met de volgende regelen:

Cette ligne, qui croisse avec celle de la vie,
Marque pour votre gloire un moment très-fatal;
Sur des traits ressemblants on en parlera mal,
Et vous aurez une copie.
N'en prenez pas trop de chagrin.
Si votre gaillarde figure
Contre vous, quelque temps, cause un facheux murmure,
Un tour de ville y mettra fin.
Et vous rirez de l'aventure.

Het publiek, altijd gereed werkelijkheid achter fantasie te zoeken, paste die regels onmiddellijk toe op hetgeen er met *Mad*^{lle} Molière was gebeurd en toonde zijn sympathie voor de kunstenares door een stormachtigen bijval.

Daarna trouwde de *favoriete* haar acteur en - zette haar galanteriën voort.

Doch in den grond ontbrak het Célimène noch aan hart noch aan verstand. Op den verjaardag van Molière's dood, die in den winter viel, verzamelde zij altijd de armen om zijn graf, gaf hun aalmoezen, liet groote vuren aanleggen om hen te verwarmen, terwijl zij haar goede gaven genoten.

Arme Celimène, vaarwel!

Naar Charles Reade.

Voor moeders kerkboek.
Gebed.

Hoe lang, o Heer! hoe lang nog zult gij mij vergeten?
Hoe lang nog keert ge uw aangezicht van mij?
Hoe lang zal de onrust 's nachts nog aan mijn ziele vreten,
En kleeft des daags het leed aan mijne zij?

Ik zal nog, wat ik kan(*), tot u mijn handen heffen,
En smeeken tot ge mij verhoort!
Gelijk een stortvloed heeft het lijden mij versmoord....
Och! zal mijn stem dan nooit uw ooren treffen?

(*) De arme vrouw, ten gevolge van een schrikkelijken val, ligt sedert twee jaren lam te bedde. Met hare handen, eens zoo bedrijvig en vlijtig, kan zij niets meer verrichten, zelfs geen kwellende vlieg verdrijven. Zij, die zeven kinderen heeft opgebracht, moet nu als een kind door ons verzorgd worden.
G.A.

Gij hebt mijn hart beproefd
En onverwachts bezocht:
Gij hebt met gloeiend staal het door en door gegroefd,
En in de diepe voren list noch achterdocht,
En in de breede wonden
Kwaad noch ongerechtigheid gevonden.

o Neen! - Gelijk gij het gewild, bevolen hadt,
Heb ik den harden weg gevolgd, het enge pad
Bewandeld, die gij mij hebt aangewezen;
'k Heb nooit mijn plicht verzuimd, mijn werk veracht,
Hoe druk de plicht, hoe zwaar de last mocht wezen;
En heb ik soms naar rust getracht,
Aan zulke rust, op 't ziekbed, had ik niet gedacht!....
Nochtans uw name zij geprezen,
Uw wil volbracht!
Ik zal niet ongeduldig wezen.
* * *

Mijn sterkte en schuilplaats zijt gij, Heer!
Uw wet en woord zijn mijne leer,
En tot uw troon heb ik mijn oog geheven;
Gij zijt mijn hoop, mijn troost, mijn leven....
Zie toch genadig op mij neer.

Van u zijn mijne blikken niet geweken,
En gij hebt mijnen nood gezien;
Gij zult de banden mijner voeten breken,
En heul en troost der arme kranke biên.

o Ja, o ja! Gij hebt mij niet verlaten;
Gij zijt nog goed en machtig als weleer!
Ik ben uw schepsel, God! ik ben nog meer,
o Vader, 'k ben uw kind, en 'k wil gelaten,
Met nieuwen moed en nieuw geduld
Hier wachten tot gij komen zult.

Mijn ziel, ontplooi nu uwe vleugelen!
Mijn hart, verhef nu uw gevoel!
En stijg daarheen, waar niets u zal beteugelen,
En boven 't aardsche leed, en boven 't aardsch gejoel,
Ontsnapt aan leden, die u prangen,
Vergeet het lichaam, dat u boeit;
Laat spreken uw geloof, laat galmen uwe zangen
Voor Hem, uit wien de liefde als zoete honig vloeit....

o Kindren! droogt de tranen mijner wangen.
Ik leg in Godes hand mijn kommer en verlangen;
Geen lijden is te groot waar Godes hope bloeit.

G. ANTHEUNIS.

17 Juli 1877.

Godgeleerdheid. - wijsbegeerte. - onderwijs.

Is het bestaan van God uit de natuur te bewijzen?

Paul Janet, Membre de l'Institut, Professeur à la Faculté des Lettres de Paris. Les causes finales. 1876.

Het is tegenwoordig een zware tijd voor een denkend mensch, die behoefte heeft aan een God te blijven gelooven. Soms komt er een boek uit, dat hij met instemming leest en dat hem in dat geloof versterkt: maar zijne rust is van korten duur: spoedig verschijnt een onbarmhartige critiek, die met kennelijk welgevallen het geheele gebouw, in dat boek opgetrokken, omver tracht te halen. Zoo ging het mij dezer dagen. Ik had, eenigen tijd geleden, in de Revue des deux Mondes een artikel gelezen van Paul Janet, *Les causes finales*, dat mij zeer juist voorkwam: en toen ik derhalve van denzelfden schrijver een afzonderlijk werk, met denzelfden titel, aangekondigd zag, had ik geen rust vóór ik dit boekdeel had bestudeerd. Ik vond daarin de oude bewijzen voor het bestaan van eindoorzaken in de natuur en voor het bestaan van een Wezen, dat die eindoorzaken gedacht heeft: maar die bewijzen waren gezuiverd, aangevuld en ook tegen de nieuwere bestrijders verdedigd. Ik gevoelde mij over het algemeen bevredigd. Maar zie! daar komt De Gids van September 1877 en brengt mij een artikel van Professor Koster, waarin het boek van Janet als eene geheel mislukte proeve van teleologie(*) wordt afgekeurd. In plaats van de voorstelling van Janet, dat er een God in de natuur is, komt Koster tot de volgende slotsom, als meer door de waarschijnlijkheid aanbevolen: ‘De natuur is uurwerk en uurwerkmaker tegelijk. Zij is het eenige *perpetuum mobile*, dat bestaanbaar is. Zij is de cirkel waarin de ouden reeds het symbool der oneindigheid zagen. Zij bouwt op, om eeuwig weêr af te breken. Slechts schijnbaar komt zij verder en ontwikkelt zij zich hooger: zij is van eeuwigheid tot eeuwigheid dezelfde. Wat wij menschen zien veranderen, noemen wij hooger en lager, als het, met onzen maatstaf gemeten, zoo schijnt. Al dat hoogere en lagere

(*) Teleologie beteekent: Bewijs voor het bestaan van God uit de doeleinden in de natuur.

vormt echter slechts ondenkbaar kleine phasen van het *zijn*, waarin oneindig maal dezelfde kringloop voorkomt'. Voorzeker verhevene woorden, maar die toch eene troostelooze gedachte uitdrukken! Ik kan mij bij die gedachte niet nederleggen: en moet daarom toch nog eens beproeven, of uit de bouwstoffen, door Janet aangebracht, geene bevredigende teleologie op te trekken is. Ik wensch mij daarbij niet tot taak te stellen Professor Koster te wederleggen, ten minste niet meer dan voor mijn oogmerk volstrekt noodzakelijk is. Ik waardeer zijne scherpzinnigheid en wil gaarne met dankbaarheid gebruik maken van zijne aanwijzing der zwakke punten, in het betoog van Janet voorkomende. Evenmin stel ik mij voor, het boek van Janet op den voet te volgen, maar wil liever aan mijne lezers mededeelen, hoe de denkbeelden, door hem ontwikkeld, zich in mijn hoofd tot een systema hebben gezet.

Vooraf echter eene opmerking. Ik weet, dat er een aantal scherpzinnige en geleerde mannen in ons vaderland zijn, die eene dergelijke bewijsvoering, als ik nu ga beginnen, geheel overbodig achten. De ethisch-modernen meenen dat God, niet door redeneering, maar onmiddellijk door de ervaring, gekend kan worden uit het menschelijk geweten. Er spreekt in ons binnenste eene stem, die onderscheid maakt tusschen goed en kwaad; die zegt, dat wij het goede moeten doen, het kwade moeten nalaten. Er is wel onder de menschen eenig verschil omtrent den inhoud van hetgeen kwaad moet worden geheeten; een verschil, samenhangende met den graad van ontwikkeling en met maatschappelijke toestanden. Maar er is geen verschil daaromtrent, of het goede moet gedaan, het kwade moet nagelaten worden. De inwendige stem eischt gehoorzaamheid: zij beloont die gehoorzaamheid door een gevoel van streeling, zij straft de ongehoorzaamheid door wroeging. Het geweten moet de invloed zijn van een machtig Wezen, dat in alle menschen werkt en de zedelijke wereldorde handhaaft. - Zoo ongeveer wordt er geredeneerd; en ik zal de laatste zijn om aan dat bewijs alle kracht te ontzeggen. Maar ik weet toch ook, dat anderen den oorsprong van het zedelijk bewustzijn op eene andere wijze trachten te verklaren. Door de behoeften der samenleving en de met die behoeften in overeenstemming werkende openbare meening zoude eene zekere voorstelling ontstaan zijn van hetgeen de mensch zijn moet, van hetgeen hij moet doen of nalaten. Met deze voorstelling, met dit ideaal (als men het zoo noemen mag) vergelijkt de individu zich zelf: bemerkt hij, dat hij aan het ideaal beantwoordt, dan is hij tevreden; ontwaart hij daarentegen dat hij daarvan verre afwijkt, dan maakt een gevoel van ontevredenheid en schaamte zich van hem meester. De publieke opinie zoude alzoo de bron zijn van hetgeen men geweten noemt. - Nu worden wel tegen deze redeneering van de andere zijde gewichtige bedenkingen ingebracht; maar het gevoelen is toch niet zoo ongerijmd, dat het zijne aanhangers niet zoude vinden. Daarom kan ik met de ethisch-modernen niet medegaan, wanneer zij over alle an-

dere bewijzen voor het bestaan eener hoogere wereldorde den staf breken. Ik acht die minachting onverdiend en ook onvoorzichtig. Wanneer toch soms het gevoelen veld mocht winnen, dat het zedelijk bewustzijn genoegzaam door een aangenomen maatschappelijk ideaal verklaard kan worden, dan zoude geen enkel bewijs overblijven. Mijns inziens, moet van alle kanten worden bijeengebracht wat voor het bestaan van een zelfbewust, Goddelijk Wezen pleit. Alle dergelijke bewijzen kunnen ons niet brengen tot mathematische zekerheid: wij moeten ons met hooge waarschijnlijkheid vergenoegen. Maar, wanneer wij dan van verschillende zijden en op verschillende gronden tot die hooge waarschijnlijkheid kunnen komen, dan zal daardoor de twijfel tot een *minimum* worden teruggebracht. Ik acht alzoo het teleologisch bewijs geenszins overbodig.

Deze bewijsvoering bestaat uit eene sluitrede, van welke de eerste term (de *major*) luidt: *Overal waar wij eene ordening van op elkander passende doeleinden en middelen waarnemen*, *moet een ordenend verstand aanwezig zijn;* en de tweede term (de *minor*): *In de natuur nemen wij eene ordening waar van op elkander passende doeleinden en middelen.* Ik zal eerst aan den tweeden term mijne aandacht wijden.

Behalve de wet van onzen geest, die ons zegt, dat voor al wat is of gebeurt, een voldoende *grond* (in de meeste gevallen van dezelfde beteekenis als *oorzaak*) moet aanwezig zijn, gevoelen wij ons gedrongen nog eene andere wet te erkennen, namelijk die der *finaliteit.* Eigenlijk is zij slechts een onderdeel der eerste wet. Zij zegt ons, dat, waar een groot aantal van elkander onafhankelijke gebeurtenissen alle te zamen komen om één uitwerksel te weeg te brengen, vooral wanneer datzelfde uitwerksel herhaaldelijk op dezelfde wijze wordt te weeg gebracht, ook voor dat *samenwerken* een voldoende grond moet bestaan: welken grond wij daarin alleen kunnen vinden, dat het uitwerksel als *doel* bestond. Die overtuiging vestigt zich bij ons het eerst bij het beschouwen van menschelijke werken en kunststukken. Daar zien wij, dat eene bloote opeenvolging van daden en uitwerkselen niets vermag en dat alles, wat den naam van werk of kunststuk verdient, alleen dan tot stand komt, wanneer het denkbeeld vooraf als doel voor den geest heeft gestaan en door verschillende opeenvolgende daden tot werkelijkheid is geworden. Deze ondervinding brengen wij over op de natuur en wij worden door de wetten van ons denken geleid om aan te nemen, dat ook daar de finaliteit geldt. Wij kunnen ons niet voorstellen, dat, wanneer herhaaldelijk een groot aantal verschillende oorzaken samenwerken om een gelijk uitwerksel te weeg te brengen, de natuurkrachten alleen voldoende zouden zijn om dit verschijnsel te verklaren en dat er nog niet bovendien een doel moet zijn, volgens hetwelk alle die verschillende natuurkrachten eene bepaalde richting hebben aangenomen.

Door dat denkbeeld geleid, vraagt de mensch naar de finaliteit der natuur. Ten einde echter geene sprongen in onze redeneering te maken, bepalen wij ons op het oogenblik bij de vraag: *of wij in de natuur*

eene ordening waarnemen van op elkander passende doeleinden en middelen. Later zal het tijd zijn om te onderzoeken, of wij van de waarneming tot de realiteit mogen besluiten.

Het antwoord, dunkt mij, kan niet twijfelachtig zijn. De natuur schijnt ons vol van finaliteit: ieder kan ze opmerken. Enkele voorbeelden moeten worden uitgewerkt, om de strekking van het betoog duidelijker te doen gevoelen.

Het gezichtsvermogen van de dieren en van den mensch. Om nu alleen van het gezichtsvermogen van den mensch te spreken, zoo is het oog een orgaan, waarin door een groot aantal inrichtingen van zeer verschillenden aard het *zien* wordt te weeg gebracht; waarin allerlei voorzorgen zijn genomen, om stoornissen te voorkomen. De oogholte, werkende als *camera obscura;* de oogappel, door welke het lichtbeeld invalt; de vochten, welke de lichtstralen vereenigen; het netvlies, waarop het lichtbeeld wordt afgeteekend; de gezichtszenuw, welke het beeld naar de hersenen overbrengt: alle deze voorwerpen, op de rechte plaats en in de juiste evenredigheid aangebracht, zijn passende middelen op één doel gericht, het doel namelijk dat de mensch zal zien. Voeg daarbij de oogkas, welke het oog beschermt; de ooghaartjes, welke schadelijke voorwerpen afweren; het accomodatievermogen, waardoor het zien onder verschillende omstandigheden bevorderd wordt. Het is voor ons verstand onmogelijk zich voor te stellen, dat in zulk een groot getal menschen al deze voorwaarden om goed te kunnen zien, zich zouden kunnen vereenigen, indien er geen doel is geweest, dat aan al die verschillende krachten de richting gaf. - Wel is waar, heeft men in den laatsten tijd op de voortreffelijkheid van het menschelijk oog, als kunststuk, iets willen afdingen en beweerd dat het oog, naar het voorbeeld van sommige optische instrumenten, veel fijner en juister zoude kunnen zijn ingericht. Maar hiertegen is terecht aangevoerd, dat het oog, in zoodanig geval, aan dagelijksche bruikbaarheid zoude verliezen, wat het aan fijnheid won. Een fijner georganiseerd oog zoude kunnen vergeleken worden met een scheermes, dat wel scherper is dan een gewoon mes, maar niet deugt voor dagelijksch gebruik.

Het vermogen om te hooren bij mensch en dier. Ook hiertoe wordt een kunstig, uit verschillende deelen bestaand, organisme vereischt, welks deelen allen tot één doel, het hooren namelijk, samenwerken.

De stem der dieren, maar vooral de menschelijke stem. Welk een fijn werktuig is de *larynx* en hoe moeten keel, verhemelte en lippen medewerken om het voortbrengen van gearticuleerde geluiden mogelijk te maken! Moet er geen doel geweest zijn, tengevolge van welk doel al deze verschillende middelen samenwerken?

De inrichting der maag, van welke hier vooral opmerking verdient, dat de maag voorzien is van een scherp maagsap, hetwelk de spijzen doet verteren, en dat de maag zelve door dit bijtend vocht verteerd

zoude worden, indien zij niet van binnen voorzien was met een vernis, hetwelk het orgaan tegen het maagsap beschermt. Is het niet duidelijk, dat de natuur hier een middel aanwendt, om de bezwaren, uit het andere middel voortvloeiende, weg te nemen: en hoe is deze samenloop van middelen denkbaar, indien het daardoor te weeg gebrachte *uitwerksel:* eene doorgaande spijsvertering, niet vooraf (menschelijk gesproken) als *doel* heeft bestaan?

Het vermogen der dieren om zich van de plaats te bewegen. De natuurkundigen verbazen zich over de beleidvolle middelen, door welke de beweging mogelijk geworden is, in het bijzonder over de wijze, waarop de natuur het heeft aangelegd, om dieren in het aanzijn te roepen, die zouden kunnen vliegen. Alle inrichtingen, daartoe noodig, dragen blijk van de fijnste berekening, terwijl het vermogen om te vliegen nog daardoor wordt bevorderd, dat deze dieren in het bezit zijn van veeren in plaats van opperhuid en dat er een vernisachtig vocht wordt afgescheiden, waardoor de veeren voor den nadeeligen invloed van het water worden beschermd.

Hetgeen geldt van enkele organen, geldt nog in eene grootere mate van de *geheele inrichting der dierlijke lichamen:* of men *al* dan *niet* eene afzonderlijke levenskracht noodig oordeele, om de wording dier lichamen te verklaren, ontwijfelbaar is het, dat de meest verschillende krachten werken volgens een plan, hetwelk ons verstand zich moet denken als *doel.*

Ten opzichte van deze voorbeelden, welke in het werk van Janet voorkomen, merkt Prof. Koster op, dat zij allen aan de levende natuur ontleend zijn, en laat daarop de vraag volgen: ‘Waarom heeft nooit een teleoloog, met meer of minder dichterlijk pathos, het onmogelijke betoogd van het tot stand komen der kristalvormen of van een grot met stalakkieten, zonder *doelmatig plan,* zonder *idée directrice?’* Ik meen dat, wanneer men veelal de finaliteit der natuur door daadzaken, aan de bewerktuigde wezens ontleend, heeft trachten te betoogen, dit daarom geschiedt, omdat in die daadzaken de onmogelijkheid van het gemis van een leidend denkbeeld of doel het sterkst uitkomt, geenszins omdat in de onbewerktuigde natuur ook geen finaliteit waar te nemen zoude zijn. Mijns inziens, kunnen er sprekende voorbeelden aangevoerd worden. De natuur bestaat uit *een beperkt getal enkelvoudige stoffen*, waarvan sommige *niet*, andere *wel* op elkander werken, die met elkander verbindingen aangaan, dan eens in meerdere, dan weder in mindere verhouding en waaruit op die wijze het zeer groot getal lichamen ontstaat, dat tot de inrichting dezer aarde, tot de vorming van plant en dier noodzadelijk is: kan men zich voorstellen dat deze bonte mengeling tot orde voeren kan zonder leidend plan? De *dampkringslucht*, zooals zij is samengesteld, is onmisbaar voor het dierlijk leven: zij is samengesteld uit verschillende gassen in zeer ongelijke hoeveelheid: en nu is er doorgaande zoodanige hoeveelheid van die verschillende gassen

voorhanden, dat de samenstelling verzekerd is: hier moet noodzakelijk gedacht worden aan een plan, om dampkringslucht te doen ontstaan. Ook in de eigenschappen van *bevriezend water* vind ik een duidelijk blijk van finaliteit. De overige lichamen krimpen in, wanneer zij van den vloeibaren tot den vasten staat overgaan; water daarentegen zet zich uit, wanneer het, van vloeibaar, vast wordt. Ware het anders, dan zoude het ijs zwaarder zijn dan het onbevrozene water en zoude derhalve de ijskorst naar den bodem zinken; de oppervlakte van het water zoude weder bevriezen en weder zinken, totdat (tenzij de diepte zeer groot is) al het water tot den bodem toe eene vaste massa geworden was. Het gevolg hiervan zoude zijn, dat in de koude luchtstreek het leven van dieren in het water zeer was beperkt. Moeten wij, bij deze afwijking van den algemeenen regel van uitzetting en inkrimping, niet denken aan een doel, om het water niet tot den bodem te doen bevriezen?(*)

Bij deze voorbeelden uit de bezielde en onbezielde natuur moet ik, op het voetspoor van Janet, nog eene daadzaak voegen, die allen omvat: *de geregelde orde* namelijk, *in welke de aarde en de overige planeten om de zon draaien.* Deze orde zoude onmogelijk op den duur kunnen bestaan, indien de planeten niet zoo waren geplaatst en zoodanige snelheid van beweging hadden als zij thans hebben. Moet men bij die orde, welke het gevolg is van zoovele omstandigheden, niet noodzakelijk denken aan een plan? Wel heeft men betoogd, dat het uitéénspatten van eene draaiende massa van kosmische nevelstof (*nébuleuse*) eene voldoende reden is voor het bestaan van een zonnestelsel: zoodat men hier alleen zoude behoeven te denken aan een naaste oorzaak, niet aan een doel. Maar, indien dit betoog op waarheid gegrond mocht zijn, zoude er dan nog iets anders uit volgen, dan dat het doel, wat den tijd betreft, moet worden verplaatst? Want, indien de draaiende nevelmassa zoo was ingericht, dat zij reeds *in potentia* de toekomstige zon en planeten in zich besloot en dat uit die massa noodzakelijk de planeten op eene doelmatige plaats moesten terechtkomen, dan was de inrichting dier nevelmassa zoo samengesteld, zoo kunstig, dat wij, behalve aan de naaste oorzaak, dat is aan het uitéénspatten der massa, ook noodzakelijk moeten denken aan het doel, hetwelk bij het inrichten der massa heeft voorgezeten.

En zoo komen wij van zelf tot eene omstandigheid, welke ook Prof. Koster niet onvermeld heeft gelaten, deze namelijk: dat Janet betoogt, dat, ook wanneer de *evolutieleer* waar mocht zijn, daardoor de

(*) Een bekwaam natuurkundige, dien ik vroeg of ik deze bijzonderheid van het bevriezend water goed onthouden had, antwoordt mij bevestigend en voegt er bij: ‘Nog deze afwijking van den gewonen regel verdient bij water de aandacht, dat water, bij verwarming, van 0° tot 4° Celsius inkrimpt, zoodat het zijne grootste dichtheid of soortgelijk gewicht heeft bij + 4° C. Een gevolg hiervan is dat 's winters, bij de afkoeling van water, het water van 4° beneden blijft, terwijl het bovenste water, bij verdere afkoeling tot 0°, weer begint uit te zetten en dus boven blijft. Visschen vinden in de diepte dus water, dat betrekkelijk warm is.’

finaliteit der natuur geenszins vervalt. Door evolutieleer versta ik de bekende hypothese van Darwin en zijne opvolgers, dat de bewerktuigde lichamen niet zijn geschapen, gelijk zij zich thans vertoonen, maar dat de laagste levende vormen eerst uit het levenlooze zijn ontstaan; dat uit die lagere organismen door vervorming en natuurkeus langzamerhand de hoogere zijn voortgekomen, waarvan dan eindelijk de tegenwoordige toestand het gevolg is. Ik wil te dezer plaatse, evenmin als Janet, deze beroemde hypothese aannemen of verwerpen, maar alleen vragen: wordt door de aanneming de finaliteit opgeheven? Liggen er geen doeleinden aan de natuur ten grondslag, doeleinden welke door gepaste middelen worden verzekerd, indien de verschillende grondstoffen van den beginne af zoodanige eigenschappen hebben bekomen en zoo zijn geplaatst, dat zich door eigene kracht en onder omstandigheden, die zich noodzakelijk moeten voordoen, uit de zoogenaamde doode natuur de levende ontwikkelde en wederom uit de lagere vormen de hoogere? Het leven op zijn hoogsten trap, met al zijne kunstige organen, lag dan reeds *in potentia* besloten in de onbewerktuigde stof, gelijk de toekomstige eikenboom in den eikel. De finaliteit der natuur blijft dezelfde als bij de oude beschouwing, alleen *het denken van het doel en van de middelen om dat doel te bereiken* wordt in eene grenzenlooze eeuwigheid achteruit geschoven.

Ik mag echter deze finaliteit niet voor bewezen houden vóór ik nog eerst, op het voetspoor van Janet, eenige bedenkingen zal hebben wederlegd. In de eerste plaats pleit niet tegen de finaliteit, indien blijkt, dat men vroeger soms ten onrechte aan zeker doel heeft gedacht. Zoo is dikwijls gezegd, dat de maan werd geschapen om onze donkere nachten te verlichten, terwijl groote sterrekundigen later hebben betoogd, dat, indien dit het doel van het aanwezen der maan was, zij eene andere loopbaan en eene andere beweging moest hebben. Zoo heeft men vroeger getracht te betoogen, dat het doel van alle inrichtingen der natuur het geluk van den mensch zoude zijn: later is gebleken, dat tegen het aannemen van dit doel vele bezwaren bestaan en dat veeleer alle levende wezens moeten gerekend worden om zich zelfs wille aanwezig te zijn. Maar indien men nu eenig, nog wel verwijderd, doel heeft moeten laten varen, valt daarom alle finaliteit uit de natuur weg?

Van meer belang is eene andere reeks van tegenwerpingen, die in de tweede plaats tegen de finaliteit der natuur worden aangevoerd. Indien de dierlijke organen zich naar een bepaald doel hebben gevormd, hoe verklaart men dan de onnutte en zelfs schadelijke organen, van welke enkele bij de dieren, met name bij den mensch, voorhanden zijn, gelijk de borsten van den man, het *appendix vermiformis?* Het schijnt dat de oplossing dezer zwarigheid moet gezocht worden, *of* in de hypothese van vele groote dierkundigen, dat aan de geheele dierlijke schepping een algemeen plan ten grondslag ligt, hetwelk zich bij de verschillende familiën en soorten, ook bij de twee geslachten, slechts

zooveel volstrekt noodig heeft gewijzigd; *of* in de zoo straks vermelde theorie van Darwin, dat deze rudimentaire organen overblijfselen zijn van een vroegeren lageren toestand, uit welken, in den loop der tijden, de mensch zich langzamerhand door vervorming heeft opgeheven. Hiertoe behoort ook de tegenwerping, dat de natuur zoo verkwistend is met de zaden van planten en de kiemen van dieren, dat men bij deze verkwisting aan geen leidend plan kan denken. Uit vele voorbeelden worde hier het feit aangehaald, dat de jonge koninginnebijen alleen schijnen geboren te worden om, op enkele uitzonderingen na, door de moeder te worden vermoord. Maar hierop wordt geantwoord, dat de natuur zoo bevreesd is dat de geslachten te niet zullen gaan, dat zij meer dan genoeg leven schept en dat deze groote rijkdom het bestaan van een doel geenszins uitsluit. Vooral echter behoort hiertoe de meest beruchte tegenwerping, dat, als de natuur een doel had met het vormen van oog en oor, er nooit een blinde of doove kon geboren worden; dat tegen die finaliteit ook strijdt, dat er van de dieren, in plaats van gezonde jongen, soms misgeboorten ter wereld komen. Deze tegenwerping echter lost zich op in de algemeene bedenking: indien de natuur door doeleinden beheerscht wordt, hoe kan er dan afwijking van die doeleinden, hoe kan er van tijd tot tijd wanorde bestaan? Op deze hoogstgewichtige bedenking moet men antwoorden, dat, al liggen doeleinden aan de natuur ten grondslag, dit niet wegneemt, dat de naaste oorzaken onbepaald doorwerken en van tijd tot tijd het doel kunnen miskennen. De stoffen, uit welke de natuur bestaat, hebben eenmaal vaste eigenschappen verkregen; zij zijn bij de organische wezens in zoodanige verbindingen samengebracht, dat in het algemeen uit die verbindingen het leven en de welstand der wezens moet voortvloeien. Maar desniettegenstaande blijven de stoffen hare eigenschappen behouden: en deze kunnen onder ongunstige omstandigheden aan dat leven en aan dien welstand vijandig worden: alleen gedurige wonderen zouden alle stoornissen kunnen wegnemen. Eene ongunstige omstandigheid kan veroorzaken, dat de *foetus* in den schoot der moeder zich gebrekkig ontwikkelt; dat het oog niet geschikt wordt om te zien, het oor om te hooren. Hier verijdelen nadeelige invloeden de bereiking van het doel, maar daarom behoeft het doel niet geloochend te worden. Geheel volmaakt kan de wereld niet zijn, omdat zij bestaat uit stoffen op elkander werkende volgens onveranderlijke wetten, en die wetten, welke in het algemeen leven en welstand scheppen, ook hare kracht niet kunnen verliezen, wanneer daardoor dat leven en die welstand in gevaar wordt gebracht. Terecht hebben groote wijsgeeren geleerd, dat, bij de ordening der natuur, *dit* slechts het problema kan geweest zijn, om de meest mogelijke orde met de minst mogelijke wanorde in het aanzijn te roepen.

Na de oplossing dezer bedenkingen meen ik, dat de tweede term (de *minor*) der gestelde sluitrede bewezen is, welke inhoudt, *dat wij*

in de natuur eene ordening waarnemen van op elkander passende doeleinden en middelen. Laat mij thans mijne aandacht schenken aan de eerste term (de *major*) welke luidt: *dat overal*, *waar wij eene ordening van op elkander passende doeleinden en middelen waarnemen*, *ook een ordenend verstand aanwezig moet zijn.* Het bewijs voor deze stelling is doodeenvoudig: want in de begrippen zelve van *doeleind* en *middel* ligt opgesloten, dat ze van te voren moeten zijn *overwogen*, ten einde het doel vast te stellen en de middelen uit te zoeken, welke naar dat doel zullen leiden. *Overwegen* of *denken* veronderstelt een *verstand* en, wanneer dat verstand doeleinden vaststelt en middelen uitzoekt, is het een *ordenend verstand.* De waarheid der stelling te ontkennen, schijnt strijdig met de wetten van ons denkvermogen.

De slotsom, welke uit de beide termen van den syllogismus getrokken wordt, is dan deze: *dat er in de natuur een ordenend verstand aanwezig is.* Wij kunnen daar dadelijk bijvoegen, dat dit *ordenend verstand zelfbewust* moet zijn: want, hoe is, ook weder volgens de wetten van ons denkvermogen, voorstelling van een doel en keus van middelen zonder zelfbewustheid mogelijk? Zulk een verstandig, ordenend, zelfbewust wezen noemen wij *God.*

Tegen deze geheele slotsom evenwel worden verschillende bedenkingen ingebracht, die ook gedeeltelijk met den inhoud der beide behandelde praemissen samenhangen.

De gewichtigste bedenking is deze, dat, al mogen wij nu finaliteit in de natuur *waargenomen* hebben, het daarom nog geenszins zeker is, dat die finaliteit *objectief bestaat,* omdat niet bewezen kan worden, dat de wetten van het menschelijk denkvermogen ook voor eene hoogere orde van zaken gelden. Die bedenking zal dan ook tegen onze verdere redeneering gelden: dat voorstelling van doeleinden en middelen een ordenend verstand veronderstelt. Want, al is dit subjectief voor ons eene onomstootelijke waarheid en al meenen wij hetzelfde ook objectief bij onze medemenschen waar te nemen, dan zijn wij toch niet zeker, dat het objectieve waarheid is voor het heelal. In dien zin spreekt Kant, op wien Prof. Koster zich beroept, tegen het teleologisch bewijs, ofschoon hij overigens toegeeft, dat het op de wetten van het menschelijk denken gegrond is en het met de hoogste achting bejegent. Kant komt tot de slotsom: ‘dat wij objectief noch bevestigend noch ontkennend kunnen oordeelen over de stelling, dat een met bedoelingen handelend Wezen de grond is van datgene, wat wij met recht doeleinden der natuur noemen.’ Dat men echter Kant niet tot bondgenoot heeft, wanneer men over de geheele teleologie den staf breekt, blijkt uit de volgende zinsnede, welke ik verkort, maar getrouw zal trachten weer te geven: ‘Wanneer nu deze, op de noodzakelijke regelen van ons oordeel gevestigde, stelling’ (dat er namentlijk een God is) ‘voor elk zoowel speculatief, als praktisch gebruik van ons verstand, in ieder menschelijk opzicht, volkomen genoegzaam is, zoo zoude ik wel willen weten, wat

wij daarbij verliezen, dat wij die stelling niet objectief, dus ook voor hoogere wezens geldig, bewijzen kunnen. Het is geheel zeker, dat wij de mogelijkheid van het bestaan van organische wezens uit bloote natuurkrachten niet verklaren kunnen; zoo zeker, dat men stoutweg zeggen mag, dat het ongerijmd is daartoe eene poging aan te wenden, of te hopen dat eenmaal een Newton zal opstaan, die ook slechts de voortbrenging van een enkelen grashalm zal kunnen verklaren uit natuurkrachten, welke door geen einddoel zijn geordend. Dat het echter onmogelijk zoude zijn, indien wij tot den verborgen samenhang der dingen konden doordringen, daarin een toereikenden grond te vinden voor de mogelijkheid van het bestaan van organische wezens, alleen door natuurkrachten, zonder doeleinden, dit mogen wij ook niet zeggen: want van waar kunnen wij het weten? Van waarschijnlijkheid is hier geen sprake, waar het om een oordeel van de zuivere rede te doen is.'(*)

Janet kan in dien twijfel van Kant niet berusten en, mijns inziens, terecht. De mensch toch met zijn denkvermogen behoort tot het geheel der dingen: en daarom kunnen de regelen, aan dat denkvermogen voorgeschreven, niet in strijd zijn met de logische beginselen, welke voor het geheel der dingen gelden. Wanneer de mensch juist redeneert, dan mag het resultaat van zijn denken misschien de volle waarheid niet uitdrukken, maar dat resultaat moet in een wezenlijk verband staan tot hetgeen werkelijk is, *de même*, zooals Janet het uitdrukt, *que le baton brisé dans l'eau correspond d'une manière rigoureuse au baton réel; de même que le ciel apparent sert aux astronomes à decouvrir les lois du ciel réel.*

In ieder geval, ook al moge de objectieve waarheid van de sluitrede aan eenigen twijfel onderhevig blijven, subjectief kunnen wij niet anders oordeelen en de hooge waarschijnlijkheid is aan onze zijde. Dit is ook het gevoelen van Kant, die het zelfs onmogelijk oordeelt, dat ooit een mensch de natuur zal kunnen verklaren, zonder eindoorzaken, bloot uit de natuurkrachten. Met hooge waarschijnlijkheid kunnen wij ons in een betoog als het tegenwoordige, tevreden stellen.

Met de bedenking tegen onze sluitrede, welke ik totnogtoe behandelde, hangt nauw samen eene andere, volgens welke voor de ordening der natuur geen zelfbewust verstand noodig zoude zijn. Men zoekt dit denkbeeld te bewijzen, door bij inductie te redeneeren uit de dierlijke wereld. Het dier vormt zichzelf door inwendige vormkracht; het leeft en bereikt het doel, waartoe het bestemd is, door zijn instinct: en dit geschiedt alles bewusteloos, zonder dat het dier zich eene voorstelling van het doel maakt. Zoo moet het ook gesteld zijn met de geheele natuur: de natuur is ontstaan, leeft en bereikt haar doel door hare eigene kracht, maar bewusteloos. Er is voor het heelal geen ordenend en zelfbewust verstand noodig. - Om evenwel bij inductie deze conclusie te kunnen trekken, moet wel in de eerste plaats boven

(*) Beide plaatsen worden aangetroffen in het 2de deel van Kant's Kritik der Urtheilskraft, § 75.

allen twijfel verheven zijn, dat het dier zich vormt en zijn doel bereikt door eigene kracht en dat er geene, aan het dier vreemde, kracht aanwezig is, die, ofschoon dan ook inwendig werkende, het dier zich *doet* vormen en zijn doel *doet* bereiken. Dit nu is verre van bewezen: het tegenovergestelde is veel meer waarschijnlijk. Er is ook geen reden denkbaar, waarom wij het leven en de werking der geheele natuur eer zouden willen verklaren door *iets*, overeenkomende met het instinkt van het dier, dan door *iets*, overeenkomende met het verstand van den mensch. Waarom zouden wij den grond van de ordening van het heelal eer zoeken in iets analogisch met het lagere, dan wel met het hoogste, dat ons deze aarde aanbiedt? Indien van geene absolute zekerheid, maar van waarschijnlijkheid de spraak moet zijn, dan is het veel ongerijmder, dat de natuur gedacht moet worden als *uurwerk en onbewust uurwerkmaker* tegelijk, dan wel als *natuur en in die natuur wonend*, *ordenend*, *zelfbewust verstand.*

Ik merk op, dat men tot deze slotsom komt, zonder de evidentie van het bestaan van God *à priori* aan te nemen: hetgeen Prof. Koster zegt, dat elke teleologie doen moet. Wij zijn door hetgeen wij in de natuur waarnemen, en door de wetten van ons denkvermogen tot het bestaan van een ordenend, zelfbewust verstand opgeklommen en wij hebben, naar het mij voorkomt, niets *a priori* aangenomen dan het in eene zekere mate objectief waar zijn van hetgeen door de wetten van ons denkvermogen als noodzakelijk geleerd wordt.

Op de vraag hoe het ordenend, zelfbewust Verstand ten aanzien der natuur gedacht moet worden, antwoordt Janet, dat wij het ons tegelijk als in de natuur *(immanent)* en als boven de natuur staande moeten voorstellen. Want wij zien God overal werken *in* de wezens, die niet werktuigelijk worden bewogen, maar door eene inwendige kracht leven en zich ontwikkelen. Tevens echter staat God *boven* de natuur, omdat door Hem de betrekkingen tusschen de *verschillende* wezens zijn geregeld, waartoe iets anders dan eene in elk wezen immanente kracht gevorderd wordt. Hoe deze toestand geheel nauwkeurig opgevat moet worden, zal nimmer een mensch kunnen verklaren en Janet zelf zal met zijne omschrijving wel niet tevreden geweest zijn, toen hij schreef: ‘Cette cause se distingue de la nature en ce qu'elle est d'avance tout entière, et ramassée en soi, un absolu; tandis que la nature ne peut qu' exprimer et manifester cet absolu à travers le temps et l'espace, sans le réaliser jamais complètement’. Maar omdat wij dit nu niet geheel begrijpen kunnen, is er dan toch niets gewonnen, indien wij met bijna volkomene zekerheid weten, dat er een verstandelijk, zelfbewust Wezen is, dat de natuur geordend heeft?

Ik zal Janet niet verder volgen, als hij zoekt uit te maken, hoe het *denkbeeld* der ordening van het heelal in God tot *werkelijkheid* is gekomen; hoe men zich die *ordening* eigenlijk als *schepping* moet voorstellen. Ik wil mij liever met de verkregen resultaten tevreden stellen

en mijne lezers verder naar het boek verwijzen, dat ook om de welsprekende stukken, welke hier en daar voorkomen, der kennismaking overwaardig is. Alleen is het al te omslachtig, om den draad der redeneering gemakkelijk te volgen en kan ik mij zeer wel voorstellen, dat prof. Koster op vele plaatsen subtiliteiten en reserves heeft meenen te zien.

Ik kan dit opstel niet besluiten zonder er nog eene opmerking bij te voegen, welke wel vreemd is aan het werk van Janet, maar hier ter plaatse toch niet ongepast schijnt. Indien de ethisch-modernen gelijk hebben en God werkelijk onmiddellijk uit het menschelijk geweten gekend kan worden, dan is het van belang hunne voorstelling met de hier gevondene slotsom tot één geheel samen te smelten. Zij vinden in het geweten de stem van een hooger Wezen, dat in ons leeft en de zedelijke wereldorde handhaaft. Dat Wezen doet ook daar zich voor als immanent, maar tevens als boven de natuur staande: omdat het niet in één, maar in vele menschen werkt. Maar dan mogen wij ook tot de gevolgtrekking komen, dat dit Wezen *hetzelfde* is als de God der natuur: want naast het ordenend verstand, dat alles in het heelal heeft ingericht, kan geen tweede wezen, dat in *sommige* dier inrichtingen de hoogste macht zoude uitoefenen, gedacht worden. Door derhalve langs twee verschillende wegen tot God op te klimmen, hebben wij een verstandelijk, zelfbewust, zedelijk Wezen gevonden, van hetwelk de orde in de natuur en in de zedelijke wereld afkomstig is.

Mochten daarentegen de door de ethisch-modernen aangevoerde gronden te zwak bevonden worden en het zedelijk bewustzijn alleen uit de behoeften der samenleving en uit de openbare meening verklaard kunnen worden, dan ligt in die verklaring een nieuw bewijs voor de finaliteit der natuur. Want men moet immers aan een doel denken, indien de vermogens en neigingen van den mensch zoo zijn ingericht, dat, door de betrekking van den eenen mensch op den anderen, langzamerhand een maatschappelijk ideaal ontstaat, waarnaar zich te vormen voor den individu behoefte is: een ideaal, dat de oorzaak wordt van elke plichtsbetrachting, van elke schoone daad, welke wij bij den mensch waarnemen. De trek naar gezelligheid; de behoefte om aan zijne medemenschen te behagen; het schoonheidsgevoel, zouden dan al te maal middelen zijn, waardoor een verheven doel werd bereikt, om namelijk het zedelijk bewustzijn langzamerhand bij het menschelijk geslacht wortel te doen schieten.

Deventer, October 1877.

M^{r}. H. VAN LOGHEM.

Letterkunde.

Nabetrachting.

Warda. Roman uit het oude Egypte, van Georg Ebers, hoogleeraar te Leipzig. In het Nederlandsch bewerkt door Dr. H.C. Rogge. Met voorrede van Dr. C. Leemans. Drie deelen. Amsterdam, Y. Rogge, 1877.

Omstandigheden, van mijnen wil onafhankelijk, hebben mij verhinderd, de aankondiging van ‘Warda’, die ik den redacteur van *De Tijdspiegel* had toegezegd, zoo spoedig te geven, als hij gewenscht en ik mij voorgenomen had. Zoo is dit tijdschrift, indien niet door mijne schuld, dan toch door mijn toedoen zijnen naam ontrouw geworden. De geheele wereld, bij manier van spreken, heeft den ‘Roman uit het oude Egypte’ gelezen en - *De Tijdspiegel* bewaarde daarover het stilzwijgen. Natuurlijk doet mij dat leed. Maar men tracht zich in het ongeluk te troosten zoo goed men kan. Naar dien regel heb ik gezocht wat den lezer en mij zelven met dit uitstel zou kunnen verzoenen, en niet te vergeefs. Daar zijn boeken, die, om hun weg te vinden, zoodra mogelijk moeten worden besproken en, als het zijn kan, geprezen. Wordt niet, terstond bij de verschijning, de trom geroerd, dan loopen ze groot gevaar onopgemerkt te blijven. De recensent, die over zulk een boek gunstig denkt, zal wel doen, zoo hij de bezwaren, die hij er tegen hebben mocht, niet al te zeer laat uitkomen: ze mochten soms, in strijd met zijne bedoeling, van de lezing afschrikken! Doch tot die klasse van geschriften behoort ‘Warda’ niet. Een werk van den hoogleeraar Ebers; een tegenhanger van ‘de Egyptische koningsdochter’; vertaald door Dr. Rogge; door Dr. Leemans van eene warme aanbeveling voorzien - zulk een boek kan op eene goede ontvangst rekenen en althans den zwakken steun ontberen, dien de aankondiging van een niet-deskundige zou kunnen aanbieden. ‘Warda’ heeft dus bij de vertraagde uitgave dezer beoordeeling niets verloren: zietdaar reeds één grooten troost. Of zou die wellicht al te groot zijn? Volgt daaruit misschien, dat hetgeen eenige maanden geleden zeer wel kon worden gemist, ook

nu zonder de minste schade kan achterwege blijven? Dat juist niet. ‘Warda’ is geen gewone roman, dien men met meer of minder aandacht leest en daarna ter zijde legt; die, met andere woorden, aan zijne bestemming heeft beantwoord, wanneer hij ons eenige uren aangenaam bezig heeft gehouden. Als roman ‘uit het oude Egypte’, geschreven door een professor in de Egyptologie, laat hij hoogere aanspraken gelden. Werkelijkheid of verdichting? waarheid of - geheel of ten deele - onjuiste voorstelling? Zietdaar vragen, die men ten opzichte van een boek als ‘Warda’ mag, ja moet opwerpen; waarin de lezers van dat boek geacht mogen worden belang te stellen; die men het liefst met hen bespreekt, niet vóór, maar nadat zij de lectuur hebben ten einde gebracht. In één woord: ‘Warda’ levert stof voor eene n a b e t r a c h t i n g en heeft daarop zelfs recht.

Laat mij dus van de onderstelling mogen uitgaan, dat mijne lezers ‘Warda’ kennen en niet ongeneigd zijn er nog eens over na te denken en te spreken. Mochten ook anderen mijne aankondiging in handen nemen, ik wil hun het genot van de lezing niet bederven door de intrige volledig te vertellen. Het zij hun genoeg te weten, dat ook deze ‘Roman uit het oude Egypte’ eene intrige heeft en zelfs in dit opzicht voor de gewone romans volstrekt niet onderdoet. De aandoeningen en de spanning, die de schrijver weet te wekken, moeten zij onverzwakt genieten.

De hoogleeraar Ebers bezit een benijdenswaardig talent. Daar zijn wellicht geleerden, die hem in kennis van het oude Egypte evenaren of overtreffen. Maar niemand heeft een ruimer deel van de kostbare gave om wat hij gezien of in de oude gedenkstukken gelezen heeft aanschouwelijk voor te stellen. Hij weet de oudheid te doen opstaan uit haar graf en haar opnieuw te doen leven. Zijne phantasie is even machtig en zijn schilderstalent even groot, als zijne wetenschap uitgebreid is. Hoe levendig teekent hij ons de ligging van Thebe en van de Doodenstad, hare tempels, den eeredienst, de feesten, het gewoel op de straten, het bedrijf der Paraschieten, het krijgswezen, de mijnwerken en wat niet al! Ja, wat niet al, want dit is niet het minst opmerkelijke, dat de Schrijver in de drie deeltjes van ‘Warda’ een zoo groot stuk van het leven der oude Egyptenaren heeft weten op te nemen. En dit doet hij zoo natuurlijk en ongedwongen! Nergens ontvangen wij den indruk, dat de oudheidkundige bijzonderheden er door hem worden bijgesleept. Ze behooren bij het verhaal; geene enkele kon worden gemist. Wij worden binnengeleid in de woningen en in de werkplaats der Paraschieten (lijkbezorgers); wij zien de geneesheeren hun vak uitoefenen; wij wonen een veldslag bij; wij aanschouwen het leven aan het hof en in de huizen der aanzienlijken en geringen - niet omdat Prof. Ebers goedvindt, ons over al deze onderwerpen college te geven, maar omdat hij ze moest ter sprake brengen

en het nu vanzelf zoo doet, dat wij er meteen eene juiste en volledige voorstelling van krijgen.

Het talent, dat den oudheidkundige zulke belangrijke diensten bewijst, komt ook den geschiedschrijver te stade. Doch hij moet daarvan een ander en een ruimer gebruik maken. Van het leven der oude Egyptenaren is ons veel meer bewaard gebleven - in de natuur van hun land, in de overblijfselen hunner tempels, paleizen en woningen, in de schilderijen, waarmede de wanden van die gebouwen bedekt zijn - dan van hunne geschiedenis en van hunne geestelijke ontwikkeling. De verhalen, die daarover tot ons zijn gekomen, zijn van jonger dagteekening en van uitheemschen oorsprong; de gelijktijdige berichten, in de opschriften vervat, zijn betrekkelijk schraal, dikwerf dubbelzinnig - althans voor den tegenwoordigen uitlegger - en altijd hoogst eenzijdig, ongeveer als de legerbulletins der Turken. Wie uit deze mededeelingen een beeld van hun verleden zal ontwerpen, dat van de werkelijkheid niet al te ver afwijkt, moet niet slechts ruim bedeeld zijn met phantasie en 'Combinationsgabe', maar ze ook zeer streng in toom weten te houden. Hij kan ze volstrekt niet missen, en mag er zich toch niet aan overgeven. Bijna alles, wat aan zijn tafereel leven en beweging bijzet, moet hij uit zich zelven putten, en tegelijk moet hij zich zelven verloochenen en de oudheid teruggeven, niet den nieuweren tijd. Voorwaar eene zeer moeilijke taak!

Wie geen geschiedenis wil geven, maar een historischen roman, heeft misschien nog grootere moeilijkheden te overwinnen. De geschiedschrijver mag onvolledig zijn en hier of daar zijne onkunde belijden; het tafereel, dat de historische roman ons voor oogen stelt, moet afgewerkt wezen. Het is zoo: de romanschrijver mag aan zijne verbeelding den teugel vieren en vrij verdichten; niemand verlangt of verwacht, dat hij de werkelijkheid zuiver teruggeve; indien zijne voorstelling slechts waar is - of, wat op hetzelfde neerkomt, indien de werkelijkheid daaraan had kunnen beantwoorden - dan zijn wij dankbaar en tevreden. Doch het valt aanstonds in het oog, dat die grootere vrijheid hare eigenaardige gevaren met zich brengt. Allereerst geldt dit van één harer onderdeelen - het recht van den romanschrijver om af te wijken van de wel gewaarborgde geschiedenis. Ik noem dat zijn recht, want de roman, ook de historische, is in de eerste plaats een kunstwerk, dat als zoodanig zijne eischen heeft, waarvoor die van de historie wijken moeten, indien dit blijkt onvermijdelijk te zijn. Doch dit wil niet zeggen, dat zoodanige afwijkingen aanbeveling verdienen. Integendeel, ze zijn hoogst bedenkelijk en kunnen zeer licht in strijd komen met het eigenlijke doel van het *genre*: de wederopwekking en aanschouwelijke teekening van het verleden.

Zeer alledaagsche opmerkingen, die ik de vrijheid nam daar neer te schrijven. Ze liggen zoo voor de hand, dat ieder, die zich op het gebied òf van de geschiedenis òf van den historischen roman begeeft,

ze bij zich zelven maken moet. Daarom is het dan ook niet onbillijk, het werk dat hij ons levert aan die opmerkingen te toetsen. Wij toonen dan immers, de bezwaren te kennen, die hij te overwinnen had, en gebruiken bij onze beoordeeling een maatstaf, dien hij niet kan afwijzen.

Niets is duidelijker, dan dat de schrijver van ‘Warda’ de gaven bezit, die hij behoefde om in zijne onderneming te slagen. Hij gaf ons niet slechts eene reeks van levendig en scherp geteekende tafereelen uit het leven van het oude Egypte, maar ook een zeer belangwekkend verhaal, dat wij van het begin tot het einde met opgewektheid en soms met gespannen aandacht lezen - een werkelijken roman, in één woord. Soms, vooral tegen het einde, komt zelfs de vraag bij ons op, of de intrige niet al te ingewikkeld, de wendingen niet rijkelijk verrassend, de gewone kunstgrepen niet al te kwistig aangebracht zijn. Het zij voldoende te herinneren aan de titelheldin. Het huwelijk van Paschta, een man uit de Egyptische volksklasse, met de vreemde, stomme gevangene, die later blijkt de dochter van den koning der Danaërs te zijn, is op zich zelf reeds vreemd genoeg. De herkenning van Warda, het kind uit dat huwelijk gesproten, door haar grootvader, die zich, toevallig, naar Pelusium had begeven, gaat de grenzen der romantische waarschijnlijkheid bijna te buiten. De verbintenis van Warda met Rameri, den zoon van koning Ramses II, vroeger voorbereid, maar door die herkenning mogelijk geworden, zou in een sprookje beter dan in een roman op hare plaats zijn. Van dien aard is er veel, zeer veel te noemen. Pentaoer, de dichter, gaat door voor den zoon van den hovenier bij het Seti-huis, maar blijkt later het kind te zijn van 's konings wagenmenner; reeds vóór die ontdekking is hij met Bent-Anat, de schoone dochter van den pharao, verloofd. Doch ik behoef niet verder te gaan: ieder lezer van ‘Warda’ stemt aanstonds toe, dat Ebers een meester is in het spinnen van eene intrige en, als het op de ontwikkeling aankomt, voor stoute grepen niet terugdeinst.

De waarheid kan dikwerf zeer onwaarschijnlijk zijn, maar zóó romantisch als ‘Warda’ is toch de geschiedenis niet. Het spreekt dus eigenlijk vanzelf, dat de Schrijver ons iets meer en iets anders geeft dan wat de gedenkteekenen en de berichten der ouden ons aangaande Ramses II en zijn tijd mededeelen. Hij deed dat met volle bewustheid, willens en wetens. En wel niet slechts zóó, dat hij het historisch gegevene a a n v u l d e met de scheppingen zijner phantasie, maar ook in dien zin, dat hij, om ruimte en stof te krijgen voor zijn romantisch verhaal, de feiten anders rangschikte en met elkander in verband bracht dan de oorkonden toelaten. Ik heb reeds erkend, dat hem dit niet als eene fout mag worden toegerekend. Maar het is toch niet meer dan natuurlijk, dat wij, na zijn tafereel genoten te hebben, ons afvragen, waarin het van de werkelijkheid verschilt.

De roman van Ebers verplaatst ons in het jaar 1352 v. Chr. (Deel I:6). Ramses II heerscht over Egypte, maar bevindt zich sedert geruimen tijd buitenslands, geheel in beslag genomen door den krijg tegen de Cheta en hunne bondgenooten, die met afwisselenden uitslag gevoerd wordt en hem tot de grootste krachtsinspanning dwingt. Reeds is de geheele krijgsmanskaste met hem uitgetogen, en nog ziet hij zich genoodzaakt nieuwe troepen uit Egypte te ontbieden (I:43). Intusschen wordt in Egypte zijne plaats ingenomen door den stadhouder Ani, zijnen bloedverwant, van nog edeler afkomst dan de koning zelf, maar overigens een zwak en karakterloos mensch. Zoo groot is de ontevredenheid over de opofferingen, door de oorlogen van Ramses geëischt, dat de priesters van het Seti-huis, ook om andere redenen tegen hem verbitterd, het plan kunnen opvatten om hem van den troon te stooten en door Ani te vervangen. Die samenzwering vormt, gelijk men zich herinnert, den politieken achtergrond van den roman. Zij wordt door allerlei omstandigheden verijdeld. Vooreerst door de groote overwinning, die de pharao bij Kadesch behaalt - dat belangrijke wapenfeit, door den dichter Pentaoer, in een lied dat ons bewaard bleef bezongen (III:138 vv.) en volgens de aanwijzingen, in dat lied vervat, door Ebers zelven uitvoerig beschreven (III:107 vv.). Deze voorspoed van Ramses had de saamgezworenen kunnen ontmoedigen, doch zij waren te ver gegaan om terug te treden. Zij besluiten thans, door een snood verraad te bewerken wat zij door openbaren opstand niet konden verwerven. Het houten gebouw, waarin de pharao en de zijnen, na den zegevierenden intocht in Pelusium, hun intrek nemen, wordt in brand gestoken. Doch door de kloeke zelfopoffering van een zijner dienaren wordt, na al de zijnen, ook Ramses behouden. Vóórdat hij nog zijne hoofdstad had bereikt, werd te Tanis, in het 21ste jaar zijner regeering (III:199), het vredesverdrag met de Cheta onderteekend.

Tot dus ver de schrijver van ‘Warda’. De Egyptoloog Ebers weet natuurlijk veel beter dan wij, dilettanten, dat de feiten zich anders hebben toegedragen. De krijgstochten van Ramses II hebben geenszins de eerste 20 jaren zijner regeering ingenomen; wij kennen er, uit zijne opschriften, geen die later valt dan zijn 11de jaar. Dit zou evenwel toevallig kunnen zijn en heeft daarom geene afdoende bewijskracht. Maar het is een feit, dat de slag bij Kadesh, door Pentaoer bezongen, reeds in het 5de regeeringsjaar van Ramses II geleverd werd en dus - naardien werkelijk de vrede met de Cheta eerst in zijn 21ste jaar gesloten is - geenszins het beslissend karakter had, dat daaraan in ‘Warda’ wordt toegekend(*). Met deze verandering in de chronologie vervalt ook de aanleiding tot de samenzwering tegen

(*) M. Duncker, *Gesch. des Alterthums* I:130 ff. (3te Aufl.); G. Maspero's *Gesch. der morgenl. Völker im Alterthum, übersetzt von* Dr. R. Pietschmann (1877), S. 218 ff. 226 ff.

Ramses. Heeft deze werkelijk bestaan, dan moet zij andere oorzaken hebben gehad dan die de roman ons opgeeft. Maar het is inderdaad zeer twijfelachtig, of de groote Ramses ooit gevaar heeft geloopen zijne kroon te verliezen. Ebers ontleent wat hij ons daarvan verhaalt aan den Griekschen geschiedschrijver Herodotus, die op zijne beurt de berichten der Egyptische priesters, met de noodige vrijheid, teruggeeft. Volgens Herodotus dan (Boek II:107) werd S e s ô s t r i s bij zijne zegevierende terugkomst in Egypte te Pelusium door zijnen broeder schitterend onthaald. Doch na afloop van dat feestmaal liet die broeder de woning, waarin Sesôstris zich zich met zijne gemalin en zes zonen ophield, met takkebossen omringen en deze daarna in brand steken. De koningin geeft den raad om twee van de zonen op het brandende hout te leggen en zich over hunne lichamen heen een doortocht te banen. Zoo werd Sesôstris met de overigen gered. - Dat dit geen ware geschiedenis is, ziet ieder terstond, en het zal wel in niemand opkomen, den auteur van 'Warda' de groote vrijheid, waarmede hij het verhaal van den vader der geschiedenis vervormt, ten kwade te duiden. Maar of zijne vakgenooten het hem ook vergeven zullen, dat hij het op Ramses II toepast, daaraan twijfel ik. De daden en lotgevallen van meer dan één koning der 19de en wellicht ook der 20ste dynastie zijn door de Grieken aan den éénen Sesôstris toegekend. Al heeft Ramses II hun de meeste stof geleverd, hij is niet de éénige, wiens heldenfeiten, door de sage en den Egyptischen volkstrots vergroot, die verbazende afmetingen hebben aangenomen. En wat nu bepaaldelijk den verraderlijken aanslag op het leven van Sesôstris betreft, er schijnen afdoende redenen te bestaan om dien te beschouwen als dichterlijke opsiering van eene samenzwering, tegen den d e r d e n Ramses gesmeed, die ruim eene halve eeuw na zijnen grooten naamgenoot regeerde(*).

Het zou met mijne bedoeling strijden en mij werkelijk leed doen, indien de mededeeling van deze bijzonderheden het genot van een der lezers of lezeressen van 'Warda' achterna bedierf. Wat de Schrijver ons niet gaf, dat heeft hij ook niet willen geven en hebben wij ook geen recht van hem te vragen. 'Dit boek' - zoo lezen wij in zijne voorrede - 'is niets dan een roman, een dichtwerk, waarin men, naar ik wensch, de aan de historie ontleende stof en het naar de gedenkteekenen gevormde costuum als bijzaak, maar de bewegingen der handelende personen als datgene zal beschouwen, waarop het voor mij aankomt.' Met deze verklaring van den auteur moeten wij niet slechts, maar kunnen wij ook vollen vrede hebben. Indien de roman eenheid miste of de ontknooping den lezer onvoldaan liet, dan zou de Schrijver zich niet mogen verontschuldigen met te zeggen: de geschiedenis wilde dat zoo. Want wij zouden recht hebben hem te antwoorden: dan hadt

(*) Maspero - Pietschmann, S. 266 f.

gij van die geschiedenis geen roman, geen kunstwerk, moeten maken, of wel de geschiedenis moeten veranderen, indien gij daartoe vrijheid vondt. Zoo hebben wij dan den auteur niets te verwijten. Maar tevens is het onze plicht, nadat wij hem op zijnen weg gevolgd hebben, na te gaan, of die met het pad der historie slechts nu en dan in aanraking komt of wel voortdurend evenwijdig loopt. Het eerste blijkt dan nu het geval te zijn.

Slechts ééne afwijking van de oorkonden zou ik voor mij Ebers ten kwade duiden, omdat zij mij toeschijnt niet in het belang der poëzie te zijn, veeleer met hare eischen te strijden. In het heldendicht van Pentaoer wordt Ramses II geschilderd,

> ‘Geheel onverzeld, want geen ander is met hem,’

omringd door de drie duizend strijdwagens der vijanden. Hij bidt tot den god Amon, zijnen vader, beroept zich op de hem steeds betoonde gehoorzaamheid en op de kostbare offers, die hij hem heeft toegebracht, en smeekt om redding:

> ‘Als een zoon zijnen vader, zoo roep ik u, Amon!
> Zie neder op mij, wien tallooze benden
> Van volken omringen, zoo vreemd aan uw harte.
> Tegen mij zijn verbonden de natiën alle:
> Ik sta hier alleen, en geen ander is bij mij.
> Ik ben hier door al mijn voetvolk verlaten;
> Mij zocht zelfs geen ruiter met angstigen blik;
> Ik riep hen, en niemand vernam mijne woorden.
> Toch weet ik, de wil van den machtigen Amon
> Heeft grooter kracht dan millioenen soldaten,
> Dan honderdmaal duizenden wagens en ruiters,
> Dan tienmalen duizend der eigene broeders,
> En bloeiende zonen in 't hechtste verbond.
> Het werk van de menschen, hoe groot hun getal zij,
> Wordt nietige schaduw bij 't werk van uw hand....’
>
> Ja, tot aan Hermonthis drong door zijne stemme,
> En Amon verscheen op zijn smeekende bede.
> Hij reikte de hand hem; hij juichte van vreugde,
> En achter hem sprak hij: ‘Ik snel u ter hulpe,
> O Ramses, en zal aan uw zij met u strijden!
> Ik ben het, uw vader, wiens handen u dragen;
> Meer ben ik voor u dan honderdmaal duizend.....’

Werkelijk is nu aanstonds de slag beslist. ‘Vijand'lijke wagens, ze vliegen in stukken; twee duizend vijf honderd.’ De Cheta zijn van schrik verlamd en staken alle tegenweer; de pharao heeft overwonnen. - Dit is poëzie, niet waar, verheven poëzie? Voor onzen Westerschen smaak wellicht wat overdreven en al te sterk gekleurd, maar

toch ware poëzie. ‘Men bedenke’ - zoo teekent ons Maspero de positie, waarin Pentaoer den koning plaatst(*) - ‘Ramses is op een slagveld, de Syriërs omsingelen hem, en hij staat alleen tegenover allen. Het is voor hem de vraag niet meer, of hij overwinnen, maar of hij de vijandelijke liniën doorbreken en als koning sterven zal. En toch, ten spijt van het gevaar, dat hem bedreigt, is het zijn eerste gevoel zich tot God te wenden. Op het oogenblik, waarop hij zich op de vijanden werpen en zijne laatste krachten inspannen zal, roept hij zijnen vader Amon tot getuige en smeekt hem om hulp, niet met een paar ondoordachte woorden, tusschen twee zwaardslagen in haastig uitgestooten, maar uitvoerig, zoo kalm en ernstig, als verwijlde hij nog in de vreedzame heiligdommen van Thebe. De goddelijke gedachte is over hem vaardig geworden en heeft hem voor een tijd aan de aarde ontrukt; het gevaar is voorbij, de vijanden zijn verdwenen..... Hij gevoelt zich als verplaatst in de nabijheid eener wereld, die zoo rustig en verheven is, dat het strijdalarm hem daar niet meer kan bereiken. Hij ziet Amon van aangezicht tot aangezicht, brengt hem in herinnering, welke weldaden hij aan de goden bewezen en hoe hij hunne tempels met gaven overladen heeft, en zoekt den bijstand der hemelsche machten, niet in deemoedige en smeekende bewoordingen, zooals een eenvoudig sterveling dat zou hebben gedaan, maar op hoogen, gebiedenden toon, waaruit het bewustzijn spreekt van zijne eigene godheid.’ Wij gevoelen het terstond: dát wilde Pentaoer uitdrukken; Maspero heeft den dichter begrepen. Geldt dit ook van Ebers? Misschien, maar dan heeft hij hem toch geen recht laten wedervaren. Zijne verheerlijkende schildering - men zou haar bijna de apotheose van Ramses kunnen noemen - vat hij op als nagenoeg getrouwe beschrijving van de werkelijkheid en neemt hij dus grootendeels in het hoofdstuk over den slag bij Kadesh op. Ook het gebed tot Amon: ‘zonder de worsteling te staken, verhief Ramses zijne stem om luide te bidden en Amon's hulp met hartstochtelijke woorden in te roepen’ (III:114). Ja - zelfs de verschijning van den god tot redding van zijnen zoon! Pentaoer zelf, uit de mijnwerken bij den Sinaï ontvlucht en onderweg bekend geworden met het verraad, waarvan de pharao het slachtoffer dreigt te worden, snelt de troepen, die hij tot ontzet aanvoert, vooruit, komt op het slagveld, neemt de plaats van 's konings wagenmenner in, verricht wonderen van dapperheid en doet alzoo de krijgskans keeren. Het tooneel is levendig en aanschouwelijk geteekend, wat trouwens nauwelijks behoeft te worden gezegd; want het is in ‘Warda’ de algemeene regel. Toch dekt zich daarbij de engel der poëzie het aangezicht. Ebers begaat hier dezelfde fout als de rationalisten, die de wonderverhalen van Oud en Nieuw Testament zoogenaamd ‘natuurlijk’ verklaarden. Gelijk zij zich vergrepen aan de poëzie der sage, zonder daarom te voldoen aan de eischen der historie, zoo laat hij

(*) Maspero-Pietschmann, S. 228 f.

zich hier verleiden tot het gebruik van een kunstgreep uit den sensatieroman en miskent den zin van Pentaoer's dichterlijke en hyperbolische schildering. Dat de redding van Ramses later door dienzelfden Pentaoer als een wonder beschreven wordt, maakt de fout niet beter, maar erger.

Deze mijne eerste bedenking tegen den auteur van ‘Warda’ brengt mij geleidelijk tot de tweede en laatste, aan welker ontwikkeling de rest van deze aankondiging zal zijn gewijd. Men heeft, van onderscheidene zijden, hulde gebracht aan de karakterschildering in den ‘Roman uit het oude Egypte’. Niet zonder reden voorwaar! De personen zijn met onmiskenbaar talent geteekend en - wat daarin ligt opgesloten - blijven zich zelven gelijk tot het einde toe. Het zijn bovendien edele en grootsche of hoogst lieftallige figuren, met wie de schrijver ons in aanraking brengt. Men denke - niet zoozeer aan Ramses zelven, die wat al te kolossaal en soms bovenmenschelijk schijnt, als wel - aan Bent-Anat, Nefert, Warda en aan Pentaoer en Rameri. Ook de kleinere rollen, indien ik mij zoo mag uitdrukken, zijn met liefde opgevat en afgewerkt, b.v. die van Pinem en Paschta, Warda's grootvader en vader. Terwijl wij dit dankbaar erkennen, mogen wij niet voorbijzien, welke de keerzijde is van de gave, die Ebers hier toont zoo ruimschoots te bezitten. De dichter geeft altijd in meerdere of mindere mate zich zelven en - licht van zich zelven iets te veel. Het ware eene betrekkelijk eenvoudige taak geweest, de Egyptische wereld van de 14de eeuw vóór onze jaartelling te bevolken met houten of harkerige figuren. Dat heeft Ebers niet willen doen, en we zijn er hem dankbaar voor. Maar nu hij levende wezens liet optreden, denken, gevoelen en handelen, nu liep hij groot gevaar om hen te teekenen naar zijn eigen beeld en gelijkenis, of althans naar die van de 19de eeuw, waarin en waarmede hij zelf leefde. Ik ben de eerste niet, wien het toeschijnt, dat hij aan dit gevaar niet is ontkomen, of liever - want ik moet het uitspreken gelijk ik het meen - dat het hem nagenoeg van het begin tot het einde van zijn kunstwerk te machtig is geweest. Om het in één woord uit te drukken: hij heeft te zeer geïdealiseerd en - wat daarvan nog verschilt - gemoderniseerd.

Terwijl ik dit nader uitwerk, laat ik het zedelijk karakter van de handelende personen en de gezindheden, die zij uitspreken of aan den dag leggen, rusten. Daarover valt eigenlijk niet te redetwisten. Menigeen zal wel met mij oordeelen, dat sommige personen in ‘Warda’ iets minder rein en verheven, wat minder aetherisch moesten zijn, om recht natuurlijk te wezen. Doch den schrijver kan het recht niet worden ontzegd om ons in zulk eene wereld binnen te leiden. Bovendien heeft hij welgegronde redenen om aan de oude Egyptenaren groote fijnheid van zedelijk gevoel toe te kennen. Liever vestig ik de aandacht op zijne voorstelling van hun godsdienstig geloof en, vooral,

van de verhouding, waarin sommige zijner personen tot dat geloof staan.

Beginnen wij met eene niet-Egyptische figuur, die toch in den roman even ten tooneele verschijnt, met Mozes. Volgens het thans meest algemeene gevoelen was hij inderdaad tijdgenoot van Ramses II en valt de uittocht der zonen Israël's onder diens opvolger, Menephtah (omstreeks 1320 v. Chr.). Het was dus te verwachten, dat Ebers hem vermelden zou. Ameni, de opperpriester in het Seti-huis, klaagt, dat Mesoe - de Egyptische naam van Mozes - afvallig geworden is (I:112). Waar hij henen is getrokken, zal ons later blijken. Pentaoer, uit zijne slavernij verlost, beklimt in den vroegen morgen een der toppen van den Sinaï en is daar getuige van het aanbreken van den dag (III:61 vv). Ebers, die hier teruggeeft wat hij zelf meer dan eens kan hebben aanschouwd, beschrijft dit tooneel aangrijpend schoon. Op Pentaoer maakt het een diepen indruk. Hij is gestemd tot aanbidding en - kan de handen niet opheffen tot de goden, wier lof hij zoo dikwijls aan het volk had verkondigd, maar die alleen aan de boorden van den Nijl beteekenis, een vaderland, een gebied voor hunne heerschappij bezaten en hem daarom nu oneindig klein toeschenen. ‘Tot u’, prevelde hij, ‘bid ik niet! Hier, waar mijn blik als die eener godheid het oneindige omvat, hier voel ik den Eenen, hier is hij mij nabij, hier wil ik hem danken!’ Op dit oogenblik staat Mesoe naast hem. Hij knoopt een gesprek met Pentaoer aan. Ameni, de opperpriester, beider leermeester, kent, naar het oordeel van Mesoe, den Eenen niet, dien hij aan zijne discipelen predikt. Thans vertoont zich de zon boven de kimmen. Pentaoer zinkt in aanbidding neder; ook Mesoe, maar met zijn aangezicht van de zon afgewend. ‘Waarom dat?’ vraagt Pentaoer. Het is - doch laat mij den auteur zelven het woord geven:

‘Omdat ik,’ antwoordde Mesoe ernstig, ‘tot een ander bid dan gij. De zon en alle gesternten zijn in zijne hand wat de ballen zijn voor spelende kinderen. De aarde is de voetbank zijner voeten, de stormwind zijn adem, en de zee in zijne oogen het drupje gelijk, dat aan dit grasscheutje hangt.’

‘Leer mij dien machtige kennen, tot wien gij bidt,’ zeide Pentaoer.

‘Zoek hem!’ hernam de ander, ‘en gij zult hem vinden, want gij komt uit de school van het lijden en de beproeving. Op deze plaats, op een morgen als dezen, heeft hij zich aan mij geopenbaard.’

Terwijl ik de poëzie van dit tafereel oprecht bewonder, komt mijn historisch geweten tegen deze voorstelling van Mozes' godsdienstig geloof in verzet. Het godsbegrip, door hem uitgesproken, is dat van den tweeden Jezaja, die acht eeuwen na hem optrad. Van dat: ‘gij zult hem vinden, want gij komt uit de school van het lijden en de beproeving’ zijn in het gansche O. Testament, althans in de oudere geschriften, geene parallelen te ontdekken. Zijn dit kleingeestige

vitterijen? Toch niet, wanneer wij, gelijk thans het geval is, ons bezig houden met de vraag, of de personen, die in 'Warda' ten tooneele worden gevoerd, in de 14de eeuw v. Chr. te huis behooren. Deze Mesoe althans niet, terwijl toch de historische figuur van dien naam zóó had kunnen zijn geteekend, dat aan de eischen der verhevenste poëzie niet werd te kort gedaan.

Wij hoorden daareven ook Pentaoer zijn geloof in den Éénen uitspreken, en wel als een inzicht, hem in het Seti-huis geopend. Meer dan eens vindt Ebers gelegenheid om zijne opvatting van de diepere wijsheid der Egyptische priesters bloot te leggen (b.v. I:41, 108; II:15 verv.). Dat inderdaad - gelijk Tiele het uitdrukt(*) - de meer ontwikkelde Egyptenaren 'al tastend het monotheïsme meer en meer naderden,' kan niet worden geloochend. Doch hij voegt er bij: 'zonder het ooit helder en ondubbelzinnig uit te spreken,' en herinnert ons, dat 'de geleerden beide (polytheïsme en monotheïsme) met elkander overeenbrachten, door de vele goden voor te stellen als de openbaringen van den éénen ongeschapen, verborgen god, zijn leden, door hemzelven geschapen.' Bedrieg ik mij, of zijn deze noodzakelijke beperkingen door Ebers te zeer uit het oog verloren? Wie met zijn antwoord mocht aarzelen, herleze nog eens de toespraak van Pentaoer tot zijne leerlingen (I:106, 107) of het gesprek tusschen hem en Nebsecht (II:15 verv.). Van 'tasten' is hier geen spoor te ontdekken. Het mystische pantheïsme wordt daar en elders uitgesproken in zijne volledige ontwikkeling en met al de klaarheid, die daarmede vereenigbaar is. Ik ontveins niet, dat zulke leerstellingen, en nog wel als gemeengoed van de priesterschap, mij in de 14de eeuw v. Chr. misplaatst schijnen. Doch ik weid daarover niet verder uit, want ik besef mijne onbevoegdheid. Om hier te beslissen, zou men de oude teksten zelve moeten kunnen lezen en verstaan. In ieder geval is deze bedenking tegen den inhoud van het godsdienstig geloof van veel minder gewicht dan het bezwaar, dat de verhouding, waarin men zich tot dat geloof plaatst, mij toeschijnt op te leveren. Ik denk hierbij allereerst aan de figuur van Nebsecht, maar toch niet aan hemalléén: wat hij ons in zijne uiterste consequentie te aanschouwen geeft, vinden wij in meerdere of mindere mate bij de overige hoofdpersonen terug. Om het in één woord te zeggen: zij leven niet in hun geloof, maar staan daarboven.

Beginnen wij met Nebsecht, dien wij reeds vroeger hadden kunnen vermelden, want hij bekleedt in den roman een zeer ruime plaats. Het schijnt mij inderdaad kenmerkend, dat de schrijver een man van die geestesrichting onder zijne Egyptenaren laat optreden. Nebsecht heeft veel goeds en aantrekkelijks; de innige vriendschap tusschen hem

(*) *Geschiedenis van den godsdienst tot aan de heerschappij der wereldgodsdiensten*, bl. 52.

en Pentaoer strijdt volstrekt niet met den hoogen rang, dien deze laatste in Ebers' kunstwerk inneemt. Doch overigens wordt hij ons geteekend als materialist en scepticus. Hij tracht door zijne ontleedkundige proeven, op dieren en, indien mogelijk, ook op menschen genomen, het geheim van het leven te verklaren. Hij drijft den spot met de formulieren, die aan het ziekbed worden opgezegd, en ziet daarin middelen om 'stervenden door angst rijke offergaven voor den tempel af te persen' (I:35). Hij neemt den schijn aan van een morgengebed te verrichten, doch terwijl zijn medgezel aandachtig de oogen vestigt op de wedergeboorte van den zonnegod achter de oostelijke bergketen, 'staarden de zijne naar den grond, en een zijner ten hemel geheven handen daalde ongemerkt neder en greep naar eene zeldzame versteende schelp, die op den grond lag' (I:167). Hij weet - zoo goed als de sophisten te Athene in de 5de eeuw v. Chr. - dat 'de dingen alleen zóó zijn als ze zich vertoonen in den spiegel onzer ziel, al naarmate deze op eene of andere wijze is gepolijst' (II:17). Hij spreekt van 'het ding, dat Pentaoer God noemt', en van de wereld, als van 'zijne huishouding, die niet door rede en goedheid wordt bestuurd, maar door een tyranniek: g i j z u l t! waarvan hij zelf de slaaf is' (bl. 18). Hij 'bidt in het geheel niet, want de wet, die de wereld in beweging brengt, laat zich evenmin als de regelmatig afloopende zandloopers door bidden vermurven' (bl. 21). Doch genoeg reeds, om den lezer het beeld van den arts uit het Seti-huis in het geheugen terug te roepen. Hij vertegenwoordigt, in het door Ebers geteekende tafereel, de scherpe, onbarmhartige critiek. Aan stof ontbreekt het haar zeker niet, en in zoover is zij daar op hare plaats. Maar overigens.... Is het zielkundig en historisch te rechtvaardigen, dat die critiek geoefend wordt, niet door den schrijver, niet door de feiten, maar door een der handelende personen zelve? Alles heeft zijn tijd, het opbouwen en ook het afbreken. Hier gaat daarentegen het één met het ander samen. Zou dit niet strijden met het karakter der oudheid, waarin toch de schrijver ons wenscht binnen te leiden? Wat wij overal elders, waar het ons gegeven is de geestelijke ontwikkeling van een volk tot in de bijzonderheden na te gaan, gescheiden vinden, is hier samengeweven. Zou dat goed gezien zijn? Men herleze nog eens de aandoenlijke beschrijving van Nebsecht's sterven (III:193).

'Plotseling richtte de kranke zich overeind en zeide: "Vaarwel vriend! De reis begint: wie weet waarheen?"

"Zeker niet naar het ledige niets!" sprak Pentaoer met warmte.

De arts schudde het hoofd en zeide: "Ik was toch iets, en uit iets kan nimmer niets worden. De natuur is spaarzaam en weet als eene zuinige vrouw huis te houden. Van het kleinste maakt zij gebruik. Ook mij zal zij verbruiken, al naardat ze mij noodig heeft. Overeenkomstig maat en getal doet zij alles zijn doel bereiken, zoo ook mijn aanzijn in dit en in een volgend leven. Er is niet aan te ontkomen. Uit elk

ding wordt wat er uit worden moet - niemand vraagt naar onzen wil. - Mijn hoofd! - Zoodra het hierboven drukt, is 't met het denken gedaan! - Kon ik maar doorgronden - doorgronden.....”’

Treffend volgehouden, tot het einde toe. Maar met zooveel te meer nadruk herhaal ik de vraag van daareven: is deze geheel moderne figuur in den ‘Roman uit het oude Egypte’ op hare plaats? Neemt zij niet weg, wat allermeest had moeten bewaard blijven, de naïeveteit van het geloof dier lang vervlogen eeuwen?

Nebsecht staat niet alléén. Dat hij invloed oefent op Pentaoer, zijn vriend, is natuurlijk: als de critiek eenmaal is toegelaten, dan moet zij ook werken. Doch ook andere personen, die met Nebsecht, of althans met zijne twijfelingen en ontkenningen, niet in aanraking komen, zijn ontwassen aan hun geloof. Bent-Anat, de schoone dochter van den pharao, heeft zich verontreinigd door de woning van een Paraschiet binnen te gaan. Doch dáárover bekommert zij zich niet; wel over het leed, dat zij den armen man door het overrijden van zijn kleinkind heeft aangedaan (I:10). Wanneer Pentaoer haar later, op bevel van Ameni, toch onrein wil verklaren, dan noemt zij dat het toegeven, ‘ter wille van de groote menigte, aan eene verouderde dwaling’ (I:94). Nog later onderwerpt zij zich, maar het is niet omdat het oude geloof nog vat op haar heeft, neen, uit liefde voor Pentaoer (I:101). Haar broeder Rameri, nog een knaap, staat even hoog als zij. Als Bent-Anat niet treden wil in zijn voorslag om deel te nemen aan ‘het feest van den trap’ en een krans te brengen in het graf der voorvaderen, omdat zij, getrouw aan haar woord, zich als eene onreine gedragen wil, dan barst Rameri los in den uitroep: ‘Gij, het beste en grootmoedigste schepsel, dat er leeft; gij, die altijd gereed zijt om smarten te lenigen en tranen te drogen; gij, het schoone evenbeeld van onzen vader, zoudt onrein zijn! Eer geloof ik, dat die zwanen onder ons zoo zwart zijn als de kraaien en de rozeranken hier aan het balkon scheerlingstruiken’ (II:164). Aldus de koningszoon. Maar ook het volk op de straat speelt - zou ik bijna zeggen - met de voorstellingen van het godsdienstig geloof. Herlezen wij nog eens een gedeelte van het gesprek, dat eenige winkeliers uit Thebe voeren, op weg naar de Doodenstad, waar een groot feest zal gevierd worden. Een bakker klaagt, dat de geest van zijne overleden vrouw hem kwelt in den droom, en hoort daarop eene der aanwezigen het vermoeden uìtspreken, dat hij jegens de gestorvene ontrouw zal zijn geweest.

‘De bakker’ - zoo luidt het verder - ‘kreeg toevallig eene hoestbui, doch de schoenmaker riep: ‘Bij Anubis, den heer der onderwereld, ik wensch vóór mijn oudje te sterven, want wanneer zij bij Osiris te weten komt, wat ik hier op aarde al zoo gedaan heb, en zij in staat zal zijn in elke gedaante zich te veranderen, waarin ze maar wil, dan verschijnt ze mij zeker elken nacht om mij als kreeft te knijpen, of als een zware nachtmerrie mij te benauwen.’

‘Als gij 't eerst sterft’, hernam de vrouw, ‘dan komt zij toch later bij je in de onderwereld, waar zij je ook zal doorzien.’

‘Dat is minder gevaarlijk’, sprak de schoenmaker lachend, ‘want dan ben ik zelf een verheerlijkte, en ligt ook haar verleden voor mij open. Dat zal ook wel zoo voortreffelijk niet zijn. En werpt ze mij met den schoen, dan werp ik met de leest.’

Waar zijn dan toch de geloovigen? - zoo vragen wij ons zelven af, en nauwelijks vinden wij een ander exemplaar van die soort dan den ruwen, zelfzuchtigen Paäker, die zich evenwel door zijn grof egoïsme en door zijn kinderachtig bijgeloof gehaat en belachelijk maakt. Onder de priesters, die aan den maaltijd in het Seti-huis zijn aangezeten (I:45 verv.), is er maar één, die zijne partij opneemt, terwijl de oude Gagaboe - de tweede profeet, plaatsvervanger van den opperpriester Ameni - hem aan de kaak stelt als een ‘die het geluk dezer aarde van de goden wil koopen voor schenkels van dieren en kannen met wijn, gelijk men door loven en bieden een rok en een ezel verkwanselt, en wier ziel bewogen wordt door schandelijke drijfveeren.’ Tegen de waarheid van zulk een karakter is natuurlijk niets in te brengen. Evenmin tegen den ijver, waarmede Gagaboe, in het gesprek over hem, zijne uiterlijke vroomheid geeselt en de stelling verdedigt, ‘dat de alwijze geest, die liefderijk de wereld regeert naar eeuwig wijze wetten, niets weet van de offers der snoodaards, welker geur alleen de reukorganen van den booze prikkelt.’ Maar hiertegen heb ik bezwaar, dat het naieve geloof in de goden bijna uitsluitend door den ellendeling Paäker wordt vertegenwoordigd.

Misschien zou ons dat nog minder in het oog vallen, indien de priesters in ‘Warda’ eene andere rol speelden. Doch zij zijn nagenoeg zonder uitzondering heerschzuchtigen en sluwe speculanten op het bijgeloof des volks. Pentaoer, die ook tot de priesters behoort, laat ik hier buiten rekening. Hij is eene figuur op zich zelve, de dichter, die, ja, in den tempel is grootgebracht maar toch zijn eigen weg gaat, dien zijne edele en grootsche natuur hem aanwijst. Naar hem kan dus de geheele kaste niet worden afgemeten. Inderdaad vertoont deze zich ons in een gansch ander licht. Zelfs de oude Gagaboe, dien wij daareven met zooveel warmte tegen godsdienstvertoon, met een onrein hart gepaard, hoorden uitvaren - zelfs Gagaboe wil de gaven van Paäker niet afwijzen, omdat ze den tempel ten goede komen, en rechtvaardigt dat in deze woorden: ‘Zelfs ik denk hem nog te gebruiken, evenals de opperpriester sedert jaren van hem partij heeft getrokken in het belang onzer zaak, die door gevaren wordt bedreigd. Ook een smerige weg is goed, als hij tot het doel leidt. Voert ook de godheid ons niet vaak door het kwade tot het heil?’ En deze Gagaboe is een edel lid van de priesterschap, tot wien Pentaoer, een oogenblik later, met bewondering spreekt: ‘O mijn leermeester, hoe beminnelijk zijt gij in uwe gestrengheid!’ De rest van het gilde gaat dan ook nog een eind verder

dan hij. De horoskoop - een ander aanzienlijk priester - hoort hem schouderophalend aan en zegt tot een der gasten: ‘Gagaboe is een oude, kitteloorige driftkop, en gij hebt uit zijn mond eene predikatie gehoord, zooals men ze zeker ook bij u wel houdt voor de jonge schrijvers, die tot zielzorgers worden opgeleid. Hij meent het best, maar hij vergeet licht het groote voor het kleine. Ameni zal het u aan het verstand brengen, dat het ook bij ons op tien, zelfs op honderd zielen niet aankomt, wanneer het algemeen belang er mede gemoeid is.’

‘Ameni zal het u aan het verstand brengen’..... De lezers van ‘Warda’ herinneren zich, welke eene ruime plaats deze opperpriester van het Seti-huis in den roman inneemt. Zooveel te meer hangt er natuurlijk af van het karakter, dat de schrijver hem leent. Welnu, hij is de personificatie van de sluwe en gewetenlooze priester-politiek, die alles aan het belang van haar tempel ten offer brengt en daarbij voor geen bedrog terugdeinst. Persoonlijk is hij een eerwaardig man, hetgeen hem als type van den priester te meer doet uitkomen: zijne bedriegerijën zijn de zijne niet, maar die van den stand, dien hij vertegenwoordigt. Het schijnt nauwelijks noodig, hem stap voor stap na te gaan. Enkele trekken slechts! Ameni heeft Pentaoer zijne verplichting onder het oog gebracht om de mysteriën te verzwijgen en ‘de groote menigte te binden aan het geloof en de inzettingen der vaderen.’ Het blijkt hem, dat hij wel eenigen indruk gemaakt, maar toch zijnen leerling niet geheel overtuigd heeft. ‘Hij is nog niet, zooals hij wezen moet, en mijne woorden zijn op hem zonder uitwerking gebleven..... En toch is deze jongeling voor groote dingen bestemd. Welke gave des geestes zou hij missen? Hij kan leeren, denken, gevoelen en harten veroveren - ook het mijne. Edel en bescheiden heeft hij zich gedragen.... Juist, dit is 't wat hem ontbreekt. Hij kent het vuur der eerzucht nog niet. Laat ons dit ontsteken, in zijn en in ons belang.’ Het karakter, dat wij uit deze alleenspraak leeren kennen, verloochent zich niet. Als Pentaoer, gelijk Ameni wel had gevreesd, hem ongehoorzaam is geworden, verbant hij hem uit het Seti-huis, maar plaatst hem tegelijk aan het hoofd der priesterschap in den Hatasoe-tempel. Ziethier de redeneering, een Machiavelli waardig, waarmede hij dit plan bij zich zelven rechtvaardigt (I:111): ‘Hier, als de laatste onder honderden die boven hem gesteld zijn, wordt de zucht tot verzet in deze hoogdravende ziel gewekt. In den tempel van Hatasoe zal hij te gebieden hebben over beneden hem staande priesters, die de offers moeten slachten en het wierookvat zwaaien. Door gehoorzaamheid van anderen te eischen, zal hij de noodzakelijkheid er van voor zich zelf leeren uitzien. De rebel, wien een troon ten deel valt, wordt een tiran!’ Zoo handelt Ameni tegenover zijn geliefden leerling. Het spreekt vanzelf, dat hij niet kieskeurig is ten aanzien van de middelen, waarmede hij zijn gezag over anderen zal handhaven. Van de reeds vermelde samenzwering tegen Ramses II is hij de ziel, want de koning heeft de voorrechten van het

Seti-huis niet geëerbiedigd en, in het algemeen, getoond zich niet te willen buigen voor de priesterheerschappij. De wijze, waarop hij van zijn toevallig overwicht over Bent-Anat en Rameri gebruikt maakt, om Ramses, door de vernedering zijner kinderen, te doen dalen in de schatting van het volk, is een meesterstuk, dat - om het Egyptisch uit te drukken - de booze god Seth zich niet zou behoeven te schamen. Zijne houding in de episode van het hart van den ram is die van een bedrieger: hij neemt eerst zonder onderzoek het wonder aan, omdat hij dit in het belang van zijn tempel acht, en maakt er, nadat hij de ware toedracht der zaak heeft ontdekt, toch gebruik van, omdat hij de menigte, het koste wat het wil, onder de macht der priesters van het Seti-huis wil brengen.

Laat niemand vragen, of er toch niet te allen tijde, en zeker ook in het oude Egypte, zulke priesters zijn geweest en of dus Ebers niet ten volle in zijn recht was, toen hij Ameni ten tooneele voerde? Want dat is de quaestie niet. Priester en heilige zijn twee, en de priestersluwheid is niet zonder reden spreekwoordelijk geworden. Wanneer wij dus, om iets te noemen, den portier van den Hatasoe-tempel eene vrouw uit het volk, die voor het leven van haar man komt bidden, zien wegjagen, omdat zij geen geld genoeg kan betalen (I:189 v.); of wanneer wij de priesterschap van dat heiligdom in opstand zien komen tegen Pentaoer, die haar poogt te hervormen (I:192 verv.); dan komt het niet in ons op, die voorstelling als valsch of overdreven af te keuren. Evenmin hebben wij bezwaar tegen de juistheid der teekening van een Ameni. Integendeel, somwijlen (vooral II:147-153) hooren wij hem zijne denkbeelden uiteenzetten met diepe bewondering voor - den auteur, die zich zoo in de hiërarchie en haar streven weet te verplaatsen. Maar - en ziethier het punt, waarop het aankomt - wanneer naast deze figuren geene andere staan; wanneer zij ons d e p r i e s t e r s c h a p in het oude Egypte moeten voorstellen, dan meenen wij te mogen klagen over eenzijdigheid. Brengen wij dan dit verschijnsel in verband met de vroegere opmerkingen, over het gemis der naïeveteit van het geloof ook bij de leeken, dan kunnen wij niet nalaten het een en het ander terug te brengen tot dezelfde oorzaak. Welke die is, werd reeds uitgesproken: de dichter van ‘Warda’ heeft in den ‘Roman uit het oude Egypte’ te veel van zich zelven en van zijn eigen tijd teruggegeven. Er is leven en geest in zijne personen, maar - meer van den geest en het leven van den modernen tijd dan met de waarheid van zijn tafereel bestaanbaar is.

Men heeft de verklaring van het door Ebers ontworpen beeld der Egyptische priesterschap meenen te vinden in de hedendaagsche woelingen van het Ultramontanisme. Het is, zoo heeft men gezegd, de Duitsche ‘Culturkampf’, die zich afspiegelt in de worsteling tusschen Ramses en Ameni. Indien het waar is, dan wordt dit een nieuw artikel op het zondenregister van dien ‘Culturkampf.’ Immers, dat

die strekking den auteur van ‘Warda’ r e c h t v a a r d i g e n zou, zal wel niemand in ernst beweren. Zij zou alleen het bewijs leveren, dat die ‘Kampf’ de hoofden en de harten al te zeer heeft ingenomen en ook daar binnendringt, waar hij niet behoort.

Met vrijmoedigheid heb ik aangewezen, wat mij toeschijnt de zwakke zijde van ‘Warda’ te zijn. Moet ik nog eens herhalen, dat Ebers ons een voortreffelijk boek gegeven heeft? Doch ook daar, waar ik bedenkingen bij mij voelde opkomen, vond ik overvloedige stof tot bewondering, en ik zou mij zeer gebrekkig hebben uitgedrukt, indien de lezer dat niet had bemerkt. Ik behoef dus op mijne schreden niet terug te keeren, maar mag, ook als de slotsom van mijne critiek, den wensch uitspreken, dat ‘Warda’ het getal van hare vrienden nog moge zien aangroeien.

A. KUENEN.

Lang niet alledaagsch.

De kroon van Gelderland. Historische roman door J. Huf van Buren. 2 deelen. 'sGravenhage. D.A. Thieme. 1877.

> God den Heer geclaeght.
> End' Maria die reyne Maegt,
> Hoe een Vorst end mogent Heer,
> Weder Godt en weder eer,
> Jammerlijck ende onverschoelt
> Uijt den sijnen is verdoelt.

Het feit, dat deze woorden in de pen gaf: de gevangenneming van hertog Arnold door zijnen zoon Adolf in het jaar 1465, benevens hetgeen het voorafging, het deed worden, ziedaar den inhoud van den roman, dien ik aankondig. Zijn vervaardiger heeft *en* van de meer *en* van de minder belangrijke bijzonderheden der geschiedenis van het Geldersche hertogdom gedurende het tiental jaren, waarover zijn verhaal loopt, goed gebruik gemaakt.

In het jaar 1459 deden te Batenburg (eene afbeelding van het kasteel in 1772 door eenen ingenieur vervaardigd, is in mijn bezit) Willem heer van Egmond en IJsselstein en afgevaardigden van bannerheeren, ridderschap en steden van Gelre uitspraak in de twisten tusschen hertog Arnold en diens gemalin en zoon. Bij de beschrijving der daartoe betrekkelijke handeling heeft de schrijver gebruik gemaakt van het tweetal bescheiden (van 12 en 13 October), waarin de uitspraak vervat is.

(Zie I.A. Nijhoff, *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland* D. IV bladz. 299 vlgg).

Scherpe verwijten had niet lang te voren Nijmegen den hertog gedaan. De schrijver heeft die doen kennen, ze leggende in den mond van Hendrik van Apelteren, Hendrik van Bijlant en anderen bij gelegenheid van eene vergadering van den stedelijken raad, belegd tot het hooren van hertogelijke afgezanten. Niet anders heeft ze Pontanus in zijne *Hist. Gelrica* voor het nageslacht opgeteekend (Zie pag. 510 vlg.).

Bekend is, dat Arnold, ten einde zijne vele uitgaven te kunnen dekken, kostbaarheden verpandde. In een *Boeck van den cleynode*, *mijnen genedigen heren hertogen van Gelre ende van Gulick, ende greven van Zutphen toebehoerende* enz. vindt men daaromtrent opgaven. (Zie Nijhoff t.a.p. bladz. LXXIII aant. 1). Er is door den schrijver gebruik van gemaakt bij eene door hem gegeven voorstelling van eene onderhandeling tusschen den hertog en eenen Israëliet in tegenwoordigheid van Alphert Schimmelpenninck.

Een schrijver heeft opgeteekend (zie Pontanus t.a.p. pag. 558) dat Adolf's symbool was een arend, rustende op den wereldkloot met de inscriptie: ik streef naar hooger. Met eenen helm waarop die arend enz. heeft de schrijver hem den tocht doen aanvaarden, toen hij ging om zich aan het hoofd der beweging te Nijmegen te stellen.

Doch genoeg.

Eene enkele maal schijnt het wel, dat de schrijver de geschiedenis niet ongerept liet, doch indien zij al door hem mag aangerand zijn, dan laat zich dit verdedigen door verwijzing naar niet te versmaden schrijvers, die hem voorgingen.

Tot aan het einde van zijn verhaal (1465) heeft hij Adolf als ongehuwd voorgesteld en waar hij ten slotte bericht gaf van handelingen en lotgevallen van enkele hoofdpersonen in dat verhaal na Arnold's gevangenneming, geschreven: ‘Katharina van Bourbon was voor hertog Adolf van Gelder, met wien zij weldra na zijn aanvaarding van 't bewind verbonden werd’, enz. Daarentegen heeft Knippenbergh in zijne *Hist. ecclesiastica ducatus Geldriae* pag. 125 bericht: ‘Adolf in het jaar 1462 van zijne bedevaart naar het Heilige Land in het vaderland teruggekeerd en niets beter geworden zijnde, bleef hardnekkig ten aanzien van zijnen vader, aangezien hij twee hovelingen van zijnen vader, die hij tusschen Grave en Nijmegen ontmoette, te Nijmegen onthoofde. 's Vaders rechtmatigen toorn wegens deze daad vreezende, begaf hij zich naar Brussel tot Philippus van Bourgondië, den oom zijner moeder Katharina, op wiens raad hij ook in 1463 Katharina, de dochter van Karel van Bourbon huwde.’ Week de schrijver wellicht willekeurig van de geschiedenis af? Volstrekt niet. Slichtenhorst heeft in zijne *Geldersse Geschiedenissen* (B. IX bladz. 254), na hoofdzakelijk teruggegeven te hebben, wat Pontanus (t.a.p. pag. 522) over de huwelijksvoltrekking te boek gesteld had, de aanteekening geplaatst ‘sommigen

willen, dat Adolf haar (Katharina) eerst heeft ter kerken geleijt in het jaar 1465, na de gevangenis van sijn vader.'

Waar de schrijver zijn verhaal eindigde, was ook het huwelijk van Frederik van Egmond en Aleida van Kuilenburg nog niet voltrokken, en waar hij ten slotte het bovengenoemde bericht gaf, heeft hij gemeld: 'toen jonker Frederik van Egmond, heer van IJsselstein en Buren, eenige maanden later bij verdrag uit zijn gevangenis ontslagen werd, trad hij in den echt met zijn verloofde bruid, jonkvrouwe Aleida van Kuilenburg.' Daarentegen heeft Voet van Oudheusden in zijne *Hist. Beschr. van Culemborg* bladz. 98 verhaald, dat de huwelijksvoltrekking in het jaar 1464 plaats greep in tegenwoordigheid van meerdere aanzienlijken, terwijl Nijhoff (t.a.p. bladz. CVI aant. 4) getuigt, dat de huwelijksvoorwaarden in het gezegde jaar opgemaakt werden. Weder heeft intusschen de schrijver eenen voorganger in P. Nijhoff, die in zijn boekje: *Het voornaamste uit de geschiedenis van Gelderland* enz. blz. 193, de zaak dus heeft voorgesteld, dat het huwelijk te Grave zou voltrokken worden en dat bij gelegenheid van die feestelijkheid hertog Arnold gevangen werd genomen.

Niet minder dan het historische, is het romantische gedeelte van het aangekondigde boek lofwaardig.

Daar is pater Ambrosius, de onderprior in het bekende Kartuizerklooster Monnikhuizen bij Arnhem, die door Philips van Croy zich winnen laat om het hertogdom voor Bourgondië te veroveren 'met de goedkoopste middelen, ja bijna met niets' - die tot bereiking van dat doel nu bij hertog Arnold, dan bij diens gemalin, straks bij Adolf en dan weer aan 't Bourgondische hof zóó optreedt, dat men zich telkens geneigd gevoelt te zeggen wat Van Croy tot hem sprak: 'gij zijt een duivel!' maar die, eer hem naar zijnen wensch, als belooning, het ambt van abt van Monnikhuizen of een daarmede gelijkstaande waardigheid ten deel valt, door eenen dolksteek van hertogin Katharina getroffen, den geest geeft.

Daar is Johanna, de vrouw van Wouter Arendse, die Adolf zoogde, bij zijne eerste spelen hem hielp en daarna hem dikwijls in hare woning, eene hoeve in de nabijheid van het kasteel te Grave, ontving - die hem tracht te bewegen tot zijnen vader terug te keeren, als hij te Nijmegen op het Valkenhof zich bevindt, als de door de van Arnold afkeerigen begeerde ruwaard, en op zijne weigering verklaart: 'onder het dak slapen van iemand, die tegen zijn vader opstaat, dat doe ik niet!' - die hem, als hij later met zijnen vader zich gaat verzoenen, bidt, dat hij zich niet late opruien door wie zijnen vader ongenegen zijn - die hertog Arnold waarschuwt voor 't hem dreigend gevaar en na 's hertogen gevangenneming niet ontbreekt bij wie op het kasteel hunne verontwaardiging over die wandaad luide te kennen geven, maar nu haar: 'wij onderwerpen ons aan geen verrader!' dan haar: 'zulk een slang heeft mijne borst gezoogd! - Ik wenschte dat mijn bloed venijn ge-

weest was, opdat ik hem den dood had kunnen geven!' straks haar: 'wij vervloeken hem!' deed hooren.

Ook hierover genoeg.

't Historische en romantische te zamen schenken een verhaal, dat men met groote belangstelling leest. Bij dat lezen toch is men op de plaatsen, ziet en hoort men de personen, bevindt men zich in de omstandigheden, die er in voorkomen en die met levendigheid en ook met nauwgezetheid zijn voorgesteld. Levendig zijn - om uit het vele dat te kiezen ware, iets te kiezen - beschreven: de sledevaart, inzonderheid de rit van Adolf met Aleida van Kuilenburg; de sterredraaiers, onder wie de vermomde Hendrik van Bijlant; de zooeven reeds genoemde volksoploop. En nauwgezetheid laat zich niet ontzeggen aan de beschrijving b.v. van de kleeding der raadsleden, die de zendelingen van den hertog aan de Hezelpoort te Nijmegen ontvingen; van de Burensche heerlijkheid; van 't karakter der schilderwerken van de Van Eijcks, enz.

Na al het gezegde aarzel ik niet, 'De Kroon van Gelderland' aan te bevelen als eenen alles behalve alledaagschen roman, en dit te meer, omdat de uitgever hem geeft in niet alledaagsche uitvoering.

F.A.E.P.R.E.

Vertalingen en herdrukken.

Vorst en Burger. Een Roman, naar het Hoogduitsch van Herman Schmid. 3 Deelen. Alkmaar, P. Kluitman.

De inhoud van dit boek beantwoordt aan zijn titel. Het romantisch kleed met zijn goed geordende, hier en daar doorzichtige plooien en schijnbaar toevallige vouwen is niet zonder smaak geworpen over een verhaal, dat niet meer tot den jongsten tijd behoort.

Het verplaatst ons in een dier Vorstelijk-Hertogelijke Staatjes, waaraan Duitschland vroeger zoo rijk was, die er slag van hadden het despotisme van grootere Staten na te apen.

De jeugdige Prins Felix, bestemd om na den dood des regeerenden Hertogs den hertogelijken troon te beklimmen, knoopt aan de akademie een innige vriendschapsbetrekking met een burgerlijk student, Frederik Führer geheeten, aan. Rechten en plichten van vorsten en burgers werden door hen meermalen besproken, met dat gevolg, dat de jonge Prins door Führer bezield werd om naar de burgerkroon te dingen en een echt vorst-burger te zijn.

Frederik had zijn akademische loopbaan te Göttingen schitterend volbracht en bekleedde op jeugdigen leeftijd reeds in de hoofd- en hofstad de eervolle betrekking van hoogleeraar in de rechten.

Idealist van nature, de belangen des volks op het hart dragende, ontwierp zijn phantasie hem een modelstaat, dien hij hoopte dat de jeugdige Prins, ook door

zijn invloed op hem, in het leven zou roepen, in weerwil van de nuchtere opmerking zijns vriends, Dr. Riedl, die de harten der vorsten als van steen beschouwde, iets, beweerde hij, dat zoo zijn moest, omdat anders geen vorst een troon beklimmen kon.

Van dien steenachtigen aard eens vorstenharten werd Frederik weldra overtuigd, toen een gezantschap uit de burgerij den regeerenden Hertog, den vader van Prins Felix, smeekte de burgers te ontheffen van de in te voeren drukkende belasting op de levensmiddelen, welk verzoek echter, na een oogenblikkelijke wankeling van den Hertog, die door de intriges van hofkabalen evenwel spoedig week, hardvochtig werd afgewezen.

Führer's aanmaning bij de burgerij tot gematigdheid kon echter het oproer, dat thans onder het volk ontstond, niet bezweren. De Hertog, dien overmoed des volks bespeurende, overleefde dien stoutmoedigen stap niet: een beroerte trof hem doodelijk.

De jeugdige Prins werd thans regeerend vorst en Führer zijn eerste minister, in spijt van graven en baronnen, die voor den man uit het volk moesten onder doen. Wat ook Frederik's vriend Riedl mocht aanvoeren om hem de gladde baan te ontraden, 't was te vergeefs voor den idealist die, nauw verbonden met den vorst, een geheel nieuwe organisatie van den Staat hoopte tot stand te brengen. Aanvankelijk scheen zijn goed plan te gelukken, en welke pogingen het hofkabaal, gesteund door een slimmen en doortrapten Jezuïet, ook in het werk stelde om hem in verdenking te brengen en hem te laten vallen, ze mislukten allen door de standvastigheid van den vorst en zijn onbepaald vertrouwen op zijn minister.

Doch wie is veilig voor de onreine dampen, die in de hoflucht zweven? Den middeleeuwschen adeltrots, die als een slang zich om den troon van Felix kronkelde, kon Führer op den duur niet fnuiken. ‘De gewetensvrijheid en de nieuwe rechtbanken - door den minister in het leven geroepen en door den vorst bekrachtigd - moeten weg’, besloten de adellijken: ‘Het zou er mooi uitzien’ riepen zij, ‘als een edelman op de bank der beschuldigden kwam te zitten en zich door het volk moest laten veroordeelen! Het volk moet blijven wat het is - volk. Het volk weet genoeg, als het zijn werk verstaat. Het denken moet het aan anderen overlaten, het lezen ook. Een volk, dat men regeeren wil, moet gelooven en niet redeneeren. De gewetensvrijheid en drukpersvrijheid zijn alleen goed voor onzen stand.’

Führer, nog altijd gesteund door zijn vorst, merkt het niet op, dat de kronkelwrongen van het ondier al nauwer en nauwer om hem heen slingeren. Met schrik en ontzetting ontwaart hij echter, dat zijn hoogvereerde Hertog door de inblazingen van een daemonischen geest aan het wankelen raakt. Hij dreigt met het nemen van zijn ontslag als minister en de vorst belooft van zijn dwaling terug te komen, maar zoekt tijd te winnen.

Führer staat al meer en meer ten prooi aan den haat der adellijken, die, het koste wat het wilde, tot zijn val besloten hebben en zich niet ontzien tot lage middelen, door den Jezueïtischen leidsman aan de hand gedaan, de toevlucht te nemen. Een treurige en schandelijke liefdesgeschiedenis komt tusschenbeide. De vorst boeleert met Ulrika, Führer's vrouw. Führer ontdekt het; hij is diep verontwaardigd en treedt onmiddellijk af als minister. De Hertog ontvlucht het oog van zijn beleedigden vriend. Op raad van zijn grootmoeder, de dweepzieke en hoogaristocratische Hertogin-moeder gaat hij een naburig hof voor eenigen tijd bezoeken, terwijl zijn grootmoeder inmiddels de teugels van het bewind in handen neemt. Nu hebben Führer's vijanden vrij spel. In des Hertogs afwezigheid wordt hij gevangen genomen en ter dood

veroordeeld als landverrader. Zijn ontvluchting uit den kerker en verdere lotgevallen vermelden wij niet, om het verrassende van het verhaal niet te benemen.

Karakters worden in dit boek vele en goed geschetst. Riedl is houw- en trouw-

vriend tot in den dood; de eenvoudige, maar liefdevolle moeder van Führer, den held des verhaals, waardeeren en krijgen wij lief; de jeugdige barones Primitiva, hofdame der Hertogin-moeder, is een edel vrouw in den waren zin des woords; meer dan één burger dwingt ons eerbied af en zoogenaamde vromen worden welverdiend aan de kaak gesteld.

Wij treffen in dit boek belangrijke episodes aan. Het is, om het zoo eens te noemen, een vol boek, dat wel niet aan gerektheid lijdt, maar een opeenstapeling van gebeurtenissen en voorvallen bevat. Er is meer op het verstand dan op het gevoel gewerkt, en dat verhoogt de waarde van den roman. Roman is het van het begin tot het einde met al de scènes, die tot de inkleeding behooren.

Het boek laat zich aangenaam lezen, is boeiend geschreven en goed vertaald.

Met het *dezelve*, *deszelfs, hetzelve* enz. hadden we liefst wat zuiniger zien omgegaan. Of 'gemoeten hebben', dat wij bij herhaling aantroffen, goed Hollandsch is, willen we den vertaler in bedenking geven.

H.

Zénaïde Fleuriot. Miss Idéal, vertaald door Nanette, met een woord ter inleiding van H.C. Lohr. Groningen. L. van Giffen, 1876.

Dit boek verplaatst ons in Parijs, nog altijd, wat stormen haar ook geteisterd hebben, de wonderschoone stad, van waar als uit een middenpunt zooveel goeds maar ook zooveel kwaads uitgaat, de wereldstad, die zoo velen verlangen te zien, tot welke allen, die haar kennen, zich gedurig weer voelen aangetrokken, de Koningin van Frankrijk's steden, die in den loop der eeuwen alles tot zich heeft getrokken wat de andere steden van Frankrijk moesten verliezen, de Seinestad, niet enkel hoofdplaats van een merkwaardig land, maar hart en ziel des lands, waar het Fransche volksleven zich samengevat, zich gecentraliseerd heeft. Hier heel het verledene, - het schitterend en op veel punten zoo droevig verledene - maar ook het tegenwoordige van Frankrijk in een reeks monumenten u geïllustreerd voor de oogen gesteld. Hier, naast de voetstappen van groote dooden, het afdruksel van den geest, die in het tegenwoordig geslacht leeft. Bij het eerste intreden van dit groote Babylon voelt men zich als overstelpt. Wie den gang van dit groote raderwerk niet weet bij te houden, wordt verbrijzeld; wie hier den stroom niet volgt, geraakt onder den voet. Wat ziet ons oog? Een wemelenden, jagenden, zwoegenden en slavenden mierenhoop, een loeienden menschen-oceaan. Maar gij komt tot u zelf, en gij herkent in de wonderen van smaak en weelde hier saamgebracht, den smaakvollen, den met gevoel voor het schoone zoo rijk begaafden bewoner, die hier zijne tent heeft opgeslagen, den Franschman met zijn waas van beminnelijkheid, met zijn aangeboren instinct voor het schoone, nu reeds door de opeenstapeling van eeuwen verfijnd, gratie en harmonie in zijne taal, zijne vormen, zijne bewegingen, gelijk gratie en harmonie ligt over de scheppingen zijner hoofdstad. De Parijzenaar weet misschien niet veel van de wetenschappelijke kleurenleer door Göthe uiteengezet, maar door een wansmakelijke kleurenmengeling zal hij uw oog niet kwetsen: zijn instinct leidt hem tot erkenning der verwante tinten; een waas van bevalligheid spreidt hij over zijn taal, zijne manieren, zijne kleeding; de grofheden, die bij vele andere natiën ons stuiten, komen hier niet voor. Dreigt, waar de goede smaak zoo hoog staat in aller schatting voor

den Franschen geest wel eens gevaar van dien goeden smaak als opperste wet, als het één en het alles te gaan beschouwen, zoodat het bevallige en blinkende tot richtsnoer wordt verheven en de eeredienst van het schoone in de plaats

treedt van dien van het goede en heilige, in *Miss Idéal* van de Fransche schrijfster Zénaida Fleuriot begroeten wij met ingenomenheid een geschrift, dat de liefde voor het schoone, het vereeren van den geest in de zinnelijke vormen verschijnend, niet afscheidt van een nog hooger schoon, het heerschen van den geest over het zinnelijke, de schoonheid der volkomen en alzijdig ontwikkelde ziel, die, begeerig naar die hoogere wijding, welke al onze vermogens harmonisch verbinden moet, de waarheid liefheeft, het goede betracht en daardoor van zelf en onwillekeurig het hoogste schoon van zich doet afstralen.

Ongetwijfeld, hier is een der zedelijkste voortbrengselen der nieuwere Fransche letterkunde, en de onbekende vertaalster, die zich goed van haar taak kweet, heeft een verdienstelijk werk verricht door dit boekske bij ons Nederlandsch publiek in te leiden.

Eene hoogst achtenswaardige vrouw, fijn beschaafd en met een edel hart, die in haar jeugd, om het hooge streven van haren geest, door hare vriendinnen met den naam: '*Miss Idéal*' geplaagd werd, deelt ons in dit boek - waaraan zij, schertsend met den spot, die haar vroeger vervolgde, haar eigen bijnaam ten titel gaf - de ervaringen mede van hare kindsheid, haar jeugd en huwelijksleven. Zij geeft ons een hoogst aantrekkelijke beschrijving van haar rijk en gedurig meer verrijkt zieleleven, en doet ons zien - dit is de waarde van het boek - hoe dit zieleleven haar te stade kwam bij de opvoeding van hare kinderen.

Blijkbaar is deze vrouw uit het hart gevloeid, wat haar pen, pag. 68, neerschreef: 'ik weet niets jammerlijkers op de wereld dan wezens, die van nature goed zijn, wezens die den goeden weg zonder moeite zouden bewandelen, in handen van zelfzuchtige, verblinde ouders te zien bederven, en hen door een slechte opvoeding, door het voorbeeld, dat zulk een machtig middel tot onderwijs is, met geweld van dien weg te zien afhouden'; een ware moeder spreekt hier, zachtmoedig in het bestraffen, billijk in het beloonen, vindingrijk in het voorkomen en ernstig bij het vergeven van het kwaad harer kinderen; een ontwikkelde vrouw, het hoofd rijk genoeg in kennis van de wereld, van de menschen en het leven om te weten welke gevaren uit de verschillende karakters harer zonen en dochters kunnen ontspruiten, en daarbij in de teederste liefde steeds werkzaam om hun zedelijke kracht te vermeerderen, over te dragen op haar kroost al wat zij zelf van licht en wijsheid uit het leven bijeenbracht.

Een mozaïek van treffende gedachten over opvoeding en huiselijk geluk zou uit dit boekske kunnen worden saamgelezen.

Deze verstandige Française praat gaarne met hare kinderen over haar vroeger leven, de indrukken van hare jeugd, hare lotgevallen en wedervaringen op vroegere woonplaatsen, 'want', pag. 139, 'het is goed de jongelui op de hoogte te brengen van onze worstelingen, onze genoegens, onze vervlogen smarten; het is goed aan een verleden, dat hen aan ons geheel bestaan doet deelnemen, als het ware een onuitputtelijke bron van belangwekkende en leerzame gesprekken vast te knoopen. Daarom is het zoo aangenaam een vlekkeloos leven te hebben, waarvan men het verhaal van het begin tot het einde, zonder iets weg te laten, kan mededeelen'; zij bestudeert de karakters van hare kinderen; haar oog door liefde gescherpt ziet rond in hun kleine wereld om hun geest en aard te leeren kennen; haar leus, pag. 94, is: 'Opletten! wat al dingen liggen er in dat kalm, bescheiden, slaperig woordje opgesloten! altijd, altijd *opletten*'*;* zij weet voor wien harer kinderen zij zekere

voorliefde gevoelt en zij waakt, dat dit onwillekeurig, innig zwak haar niet tot onrechtvaardigheid vervoere; zij kent de jaloerschheid en de zelfzucht van een ander harer zonen; zij houdt dien kleinen opstandeling gezelschap, pag. 91, wanneer hij zijn strafwerk moet maken; zij wijdt dien jeugdigen egoïst een dubbel deel van hare moederliefde, of het haar gelukken mocht de hevigheid zijner hartstochten te beteugelen: ‘God’, zoo mag zij, pag. 24, danken, ‘heeft de po-

gingen, die ik in 't werk stel om dien harden grond te verbeteren, gezegend; mijne tranen en mijne liefkozingen hebben hem zachter gestemd; mijn toezicht verhindert de voortwoekering van het onkruid, en indien ik er slechts één enkele genegenheid in heb kunnen zaaien, zoo is die oprecht en innig'; zij waakt dat hare dochter niet opgroeie in de meening, dat zelfstandigheid de eigenlijke positie der vrouw is; zij dweept niet met eene emancipatie van de vrouw, die, werd zij tot stand gebracht, aan de verhouding tusschen de beide seksen alle bekoorlijkheid zou ontnemen; zij houdt niet van manachtige vrouwen, van apostelen in damesrokken; zij gaat wel niet zoo ver als Göthe, die schertsend in een zijner epistels verzekert:

> 'Wahrlich! wären mir nur der Mädchen ein Dutzend im Hause
> Niemals wär' ich verlegen um Arbeit, die machen sich Arbeit
> Selber genug; es sollte kein Buch im Laufe des Jahres
> Ueber die Schwelle mir kommen, vom Bücherverleiher gesendet',

maar zij zorgt toch, dat hare dochter niet altijd verdiept zit in de boeken en laat voor deze op wetenschappelijke studiën een paar fiksche lessen in de keuken volgen, pag. 99; zij gunt haren kinderen een pretje en is, wanneer zij met hen de vacantieweken buiten doorbrengt, geheel kind met de kleinen: 'Ach', pag. 153, 'wat is dat eenvoudige, ongedwongen leven heilzaam voor de ontwikkeling der jongelui! Wat doet die rust, afgewisseld met vermoeiende tochten, elk denkbeeldig lijden verdwijnen! Wat nieuw leven schenkt het aan de ouders; en wat tooit het met frissche kleur de fluweelachtige wangen der kinderen,' maar het laag zedelijk peil van sommige Parijsche vermakelijkheden vervult haar met weerzin; zij heeft de gevatheid van een uitnoodiger tot een dubbelzinnige tooneelvoorstelling in verlegenheid te brengen door hem te vragen den inhoud van het stuk, dat gespeeld zal worden, eens te vertellen en zij tracht harer kinderen geest voor het in aanraking komen met onwelvoeglijkheden, onzinnigheden en verlagende beuzelarijen te vrijwaren: 'mogen', pag. 297, 'mijne kinderen eens kunnen zeggen: al was in onze jeugd de atmosfeer bedorven, de letterkunde onzedelijk, ons huis was rein en wij hadden te veel eerbied voor onze moeder om in haar bijzijn de vreemdsoortige stellingen te bespreken, die in den schouwburg en in de romans verhandeld werden'; zij dwingt hare kinderen zich aan den omgang ook met familieleden, die minder in hunnen smaak vallen, te gewennen: 'God', pag. 67, 'leert ons algemeene menschenliefde en bij voorkeur voor hen, die naar Gods wil, zij het ook niet harmonisch, in mijn leven ingrijpen. Hij leert mij zelfopoffering'; zij heeft de geestkracht een rijk huwelijk, waartoe hare dochter wordt aangezocht, tegen te houden, omdat zij verzekerd is dat innige genegenheid, oprechte achting, genoegzame overeenstemming in neiging en levensrichting ontbreekt tusschen de beide partijen: 'Voorzeker' pag. 312 'de positie van den raadsheer is verleidelijk en daar fortuin een macht is om het goede te doen, zal ik er geen kwaad van zeggen. In elken anderen kring geeft zij zekerheid, goeden uitslag; maar in het huwelijk? Het is zeer streelend voor de eigenliefde om een weelderig huis te hebben, zich met diamanten op te sieren, de wereld aan onze voeten te zien. Maar wat geeft dat voor het hart?' Zoo leeft zij in haar huis, een goede raadgeefster voor allen, behoedend voor tallooze gevaren; hare groote jongens behouden onder haren invloed iets liefderijks, iets vertrouwelijks; hare dochter dankt haar, dat zij niet opgeofferd is als een met bloemen getooid slachtoffer aan den Mammon; een vereeniging van familieleden, die, waar in het eind hunne wegen uit elkander loopen, hunne kinderlijke

liefde niet verliezen, gelijk vogels die reeds lang het nest verlaten hebben, over welks rand zij de wereld inkeken, misschien

nog de herinnering bewaren aan de plek, waar moederlijke zorg hen koesterde en beschutte.

In het jaar 1762 schreef Rousseau zijn Emile, ou de l'éducation; van den invloed der moederliefde is in dit boek over de opvoeding in het geheel geen sprake: Emile krijgt een gouverneur. Miss Idéal gaat een anderen weg: dat liefde het een en het al is bij de moeilijke taak der opvoeding, dit groot geheim uit het zieleleven blijkt door haar volkomen begrepen te zijn; wat er ook gebeure, zij zorgt dat het kinderhart zich niet van haar vervreemde; kwade geesten, die haar huis binnensluipen, zich nederzetten aan haren haard en hare kinderen aan hare armen dreigen te ontrukken, bezweert ze door die liefde. Om den wil dezer liefde zij haar vergeven wat onzes inziens hier en daar een vlekje werpt op haar boek en haar overigens zoo beminnelijk persoontje, bepaaldelijk de ijdelheid, van welke zij, dunkt mij, niet vrij te pleiten is, bijv. wanneer zij zich zelve als kapitein, haren man als stuurman, pag. 95, van hun huwelijksscheepje denkt, of wanneer zij met welgevallen mededeelt, pag. 208, dat zij op de vraag: 'wat wenscht gij?' door haar aan een jong meisje voorgelegd, het antwoord heeft bekomen: 'Eene moeder, zooals gij er eene zijt', maar misschien is dit op den voorgrond treden van eigen persoonlijkheid en eigen arbeid voor een deel te wijten aan den letterkundigen vorm aan dit geschrift gegeven, dien van een dagboek, waarin de vrouw des huizes van dag tot dag haar ontmoetingen en ervaringen opteekent. De verdienstelijke schrijfster beging een letterkundige fout met het kiezen van dezen vorm. Een persoon, die in de nabijheid van groote mannen uit de historie leefde, late ons zijne Mémoires na, en de mededeeling zelfs van de allergeringste bijzonderheden zal tot opbouw onzer geschiedkennis ons welkom zijn; het uit het leven gegrepen verhaal zal ons boeien en bekoren; maar dagboeken van gewone menschen uit het alledaagsche leven... zelfs de moraal aarzelt of zij als Tugendmittel wel aanbeveling verdienen, en uit een letterkundig oogpunt hebben zij zeer zeker overwegende bezwaren: de Narcissusrol van een, die aanhoudend bezig is zich zelven te bekijken en bespiegelingen over zich zelf te houden, kan nooit een bevredigenden indruk maken.

En toch, in weerwil van dit literarisch gebrek, durven wij aan allen, die, in hunne lectuur, beide voor hoofd en hart voedsel begeeren, dit geschrift aanbevelen als een doorloopende bevestiging van het woord eens door Luther gesproken: 'die Menschen werden immer sein, was die Frauen aus ihnen zu machen belieben; sollen die Menschen grosz und tugendhaft werden, so lehre man die Frauen was Grösze und Tugend sei'. Miss Idéal is Roomsch-Katholiek, en natuurlijk draagt ook haar godsvrucht de kleur van het Roomsch-Katholicisme; zij houdt de feesten en schikt zich naar de gebruiken harer kerk, maar wanneer wij haar op het Kerstfeest hooren betuigen, pag. 223: 'ik zou aan allen, die ik lief heb, willen doen begrijpen hoe schoon de feesten zijn, die het goddelijke tot onderwerp hebben, omdat er in hen iets onbeweeglijks is. Heden en altijd zal het Kerstfeest zijn voor gelukkigen en voor bedroefden, voor de rijken en voor de armen, voor de grooten der aarde en voor de geringen. Mijn God! hoe zalig te gelooven in hetgeen niet vernietigd wordt en te kunnen aanbidden, wat niets van zijne betoovering verliest'; wanneer wij haar, prijs stellende op het godsdienstig gemeenschapsleven, den kerkedienst, pag. 165, zien bijwonen, ook omdat zij geenerlei aanleiding wil geven tot de veronderstelling dat 'men, als men rijk en kundig is, leven kan zonder God te dienen' of wanneer de dood van een dierbaar kind haar aan het altaar van de Mater Dolorosa dringt, om door den

aanblik der heiligste moedersmart hare eigene droefheid te heiligen, pag. 365. dan worden wij versterkt in het, voor den vriend der menschheid zoo verblijdend, geloof, dat in de oude, rijk getooide, majestueuse Moederkerk nog niet alles ontaard en verdorven is onder den invloed eener voogdijvoerende hierarchie, die zelve soms

maar al te onwedersprekelijk toont, dat zij alles, waarheid en godsdienst, conscientie en moraliteit op het spel durft zetten, indien zij slechts haar doel, de devote gehoorzaamheid aan de Kerk, kan bereiken. De geest van hooger leven - den wind gelijk, blazend waarheen hij wil - openbaart zich in onderscheidene vormen, en het godsdienstig gemoedsleven kan kracht en bezieling ontleenen aan uiterlijke ceremoniën, die, op een hooger trap van ontwikkeling, voor den godsdienst in geest en in waarheid ontbeerlijk geacht worden.

Zwolle.

G.L. VAN LOON.

Droomen en Fantasiën uit de jaargetijden des levens. - Uit het Engelsch van Jn. Marvel. [Donald G. Mitchell]. Derde druk. Te Sneek bij H. Pyttersen Tz.

De schrijver laat zijn werk voorafgaan door eene tamelijk lange inleiding, waarin hij zijne vrij wat idealistische beschouwing van toestanden poogt te verdedigen, en waaraan inderdaad veel waars is, zoo zeker als het wié en hoé, in der menschen leven en ondervindingen meer kunnen afdoen dan het wát? Nu en dan stieten wij op eenige onduidelijkheid, die hier en daar wellicht aan de vertaling is te wijten. We weten hoe moeielijk het is om iets psychologisch, iets zielkundigs uit het Engelsch te vertolken en met juistheid weder te geven, om het niet zóó te doen, dat het ons Hollanders althans vreemd in de ooren klinkt. De vertaler, die overigens zijn werk goed deed, mag wel in stilte het ‘ál dát preludium’ bl. 13, hebben herhaald, toen hij zoo ver was gekomen; althans er waren sommige volzinnen, waarbij referent zich afvroeg, of hij zelf misschien behoorde tot ‘de goede menschen die, als zij niet eene zekere leer in eene ouderwetsche spreekwijze voorgedragen, met den vinger kunnen aanwijzen, er geen jota van vatten’?

Later werd het beter en vonden wij in het werk zelfs veel behagen, en meer dan dit, alzoo het treffend, stichtelijk mag heeten in den besten zin van het woord; zoodat wij het, mocht dit nog noodig wezen, ten ruimste aanbevelen, al hebben we ook nog enkele aanmerkingen. De schrijver behandelt geene wetenschappelijke onderwerpen, geen van direct practisch nut, houdt geen zedenpreeken, bl. 15; en toch bevat zijn boek wetenschap en wel van het menschelijk gemoed genoeg, zijn boek is zeer nuttig ter practijk, en men vindt er een uitstekende moraal in. Wordt de laatste in menigen roman als op den koop toegegeven; wij zouden haast willen zeggen, dat hij een levende aanschouwelijke moraal geeft, en men den roman op den koop toe krijgt. De schaking is een gewoon incident, maar dat hier evenwel een goed effect doet.

Hij moge de jaargetijden beschouwen als een emblême van het menschenleven, en zoodoende een thema behandelen, dat als oud en afgesleten kan worden beschouwd, Marvel doet dit op eene eigenaardige wijze, die niet overal van gezochtheid is vrij te pleiten. Een en ander neemt niet weg, dat er veel schoons en menige verrassende greep in te vinden is, evenals in de latere ‘kinderlijke fantasieën.’ Dat die trouwens zoo over Paul en Virginie loopen, is vroegtijdig genoeg; Robinson Crusoë kan er nog door. ‘Schooldroomen en jongensliefde’ hebben aardigs en goeds, en zijn beter

geplaatst en bewerkt dan de ontmoeting van Jenny, waar tegenover het sterven van den kleinen Charley met gevoel is beschreven, een waar juweeltje.

Doch wij willen niet het geheele boekje zoo doorbladeren, maar wijzen op ‘Studieleven’ als een meesterlijk bewerkte en uitgevoerde schets. Men ziet daar de dingen en is er bij, gelijk later bij Clarence's aanraking met de van coquetterie niet vrij te spreken miss Dalton, die den armen jongen er bitter laat inloopen.

In een volgend hoofdstuk ‘een verbroken familiekring’ schetst de schrijver roerend, wat er aan een lid uit een gezin kan worden verloren, en treffend klinkt Nelly's tot haar vader gericht woord: ‘Wij zijn er nog, vader!’ Het sterven der moeder doet de zachtere zijden aan het karakter des vaders uitkomen, en daardoor wordt toenadering tusschen dezen en Clarence teweeg gebracht. Andere, betere indrukken zijn niet bestendig genoeg in diens jeugdig gemoed, dat daarenboven eene grievende en ietwat beschamende teleurstelling ondervindt. Nu zoekt hij verstrooiing en jaagt hij vermaken na; genot wordt zijne leuze, en dit niet van de edelste soort. Hij droomt droomen van mannelijken trots en poogt die tot werkelijkheid te maken, ook op de *go-a-head's* manier der Amerikanen. Hij wordt zoo veel hij vermag man van de wereld, gelijk Salomo dit in zijn tijd poogde; doch om, evenals Salomo, hare ijdelheid te ervaren. De groote wereld vult het kleine menschenhart niet. Zijn wenschen, zijne behoeften, zijne edelste aspiratiën reiken hooger, verder; het hongert bij den overvloed, het voelt zich arm te midden der weelde in ieder beter oogenblik. De verloren zoon hoedt zwijnen met de pijnigende heugenis van een vaderhuis in het hart.

Fraai geschetst worden ons de toestand en gewaarwordingen van Nelly, die evenals Madge eene recht lieve figuur is. Echt vrouwelijk en uitgerust met zulke eigenschappen, als waarvan vele dames in onzen tijd, niet tot haar noch tot ons voordeel, immermeer vervreemden.

Betere gedachten en edeler gezindheden worden in Clarence gewekt, bij het verblijf in de woning van Nelly en Frank. Een goede greep is het, dat de schrijver hem derwaarts voert en hem daar zoovele herinneringen uit zijne jeugd voor den geest komen en ook de kleine edeldenkende Madge ontmoeten laat, nu eene minnelijke maagd. Keurig zijn beider gewaarwordingen daarbij beschreven, en *es kömmt die Zeit*, *wo das suchende Herz auch das gesuchte ist;* de herfst, de tijd der degelijke, blijvender vrucht op 's levens veld, genaakt en is daar. Clarence wordt een gelukkig huisvader, die voor de zijnen en voor anderen werkt, en die alzoo doende werkelijk leeft en het leven geniet. Het zou niet onmenschkundig van den schrijver zijn geweest, indien hij hier het iets minder had gehouden met het ‘Eind goed, al goed’, en hij den man althans eenige spijt had laten verraden over vroegere dwaasheden en uitspattingen. Onze zonden mogen achter ons liggen, zij werpen haar schaduw verder op ons levenspad, vaak tot aan het einde.

Doch wij zijn nog niet daar. Over jaren van stil geluk en kalm levensgenot heenstappende, verhaalt de schrijver ons eene belaging en ontvoering van Madge, door een voormalig medestudent van Clarence aan haar gepleegd, welke wij in dit werk gaarne zouden missen, als riekend naar den gewonen roman. Gelukkig, dat spoedig ‘de Vrede’ komt, en weldra een triumf.

In de ‘Droomen des Ouderdoms’ wordt eene schifting gehouden van hetgeen weg en wat overgebleven is. Ook de avond van den levensdag heeft nog zijne vriendelijke stralen, die getuigen dat de mensch van al den arbeid en al de moeite zijns harten nog iets beters kan hebben dan zijn levenlang smarten met kwelling en verdriet, en dat niet alles ijdelheid is.

‘Droomen en Fantasiën’ is een lief en humaan boekje, dat wij slechts hier en daar b.v. in de Schooldroomen, in de Nieuw-Engelsche Squire en het Studieleven wat minder Amerikaansch geschetst, en zoo niet wat Hollandsch overgetint, althans met een paar toelichtingen opgehelderd hadden willen zien. Het werk, dat overvloeit van

menschkundige en geestige opmerkingen in den beteren zin van het woord, is aanbevelenswaardig. Trouwens het ‘Derde druk’ getuigt, dat het zijn weg reeds vond.

Frits Reuter en wat nog in zijn schrijftafel lag. Uit het Meklenburgsch door A.G. Twee deelen, Leeuwarden, Hugo Suringar. 1875.

Zelden heeft voorzeker de humor zich in een eenvoudiger, minder opzichtig kleed gehuld dan bij Frits Reuter. Bij de eerste kennismaking schijnen zijne werken weinig meer te bevatten dan eenige boersche anecdotes en alledaagsche voorvallen en karakters, afgewisseld door komische zetten van niet altijd even fijn gehalte.

Maar welke uitnemende en zeldzame gaven van hart en verstand blijkt die eenvoudige en boersche verteller te bezitten! Welk een levenskracht en waarheid in zijne voorstelling, welk een eigenaardige mengeling vaak van dartele satire en kleinsteedsche poëzie, welk een grondige studie en kennis van het boerenhart en hoe weet hij zijne figuren met enkele geniale trekken en toetsen naar het leven te teekenen, zoodat zij een onuitwischbaren indruk maken!

Aan die gaven paart hij een talent van compositie, waardoor zijne schijnbaar zoo eenvoudige en kunstelooze schetsen zich soms tot ware kunstscheppingen verheffen.

Terwijl hij eindelijk aan dat alles de kroon opzet door een humor, die geheel uit goedheid, zachtheid, opgeruimdheid van hart schijnt saamgeweven en waarmede hij de aandoenlijke en vermakelijke elementen van het menschelijk leven nu en dan op hoogst oorspronkelijke wijze tot een geheel, tot een hoogst aantrekkelijk karakter, weet saam te kneden.

Indien *humor* niets anders is dan het talent om de komische en ernstige zijden van het leven met dezelfde levendigheid en fijngevoeligheid op te vatten en weer te geven, zoodat beide elementen elkander steeds vergezellen, onwillekeurig in elkander overgaan en elkander schijnen te doordringen, dan behoeven wij, ten bewijze dat Frits Reuter de koninklijke gave van den humor, die slechts aan enkele uitnemenden van ons geslacht verleend is, bezat, alleen de figuur van Onkel Bräsig, den geïmmeriteerden entspekter, te noemen.

Zelden is door de dichterlijke fantasie een meer oorspronkelijke figuur geschapen. In zijn manier van spreken, in geheel zijn uiterlijk, dwingt hij ons een schaterlach af, terwijl wij op hetzelfde oogenblik diepen eerbied gevoelen voor zijn trouw en liefdevol hart.

En - hoe levendig staat hij voor onze verbeelding, zoodat wij hem overal onmiddellijk herkennen, bijna nog vóór hij den mond tot spreken geopend heeft.

Voorwaar - dit is niet een van die onmogelijke, niet levensvatbare abstractiën, zooals Dickens er soms behagen in schiep in zijne werken te doen optreden, die geene levende personen zijn, maar belichaamde passiën of in beeld gebrachte karaktertrekken.

Onkel Bräsig is, bij al het zonderlinge en vreemde, dat hem eigen is, zóó uit het leven gegrepen, dat wij, zoodra wij eenmaal kennis met hem gemaakt hebben, hem nimmermeer vergeten en dat het niet moeielijk zou vallen, indien wij hem in andere omstandigheden en in eene andere omgeving verplaatsten, om ons voor te stellen, hoe hij dáár en dan zou handelen en spreken.

Bij al den lof intusschen, dien wij Frits Reuter naar waarheid meenen te moeten toekennen, mogen wij ook niet verzwijgen, dat hij, zooals trouwens de meeste humoristen, zeer ongelijk aan zich zelven is. Indien enkele zijner werken, zooals: ‘de Fransche tijd’, ‘de Leerjaren,’ hier en daar ‘de Herinneringen uit mijne gevangenissen’ van humor tintelen en een menigte zeer aantrekkelijke komische

figuren bevatten, in andere missen wij, bij al het levendige van den verhaaltrant, te zeer de hoogere bezieling en verliest hij zich in het alledaagsche en *bas comique.*

Als men de vraag tot ons richtte tot welke categorie de stukken behooren, uit

de portefeuille van Reuter in bovenstaande deeltjes opgenomen en in het Nederlandsch vertaald, dan zou ons antwoord luiden: ‘tot *beide*, voor het grootste gedeelte evenwel tot de *eerste.*’

Het kan niet anders, of er schuilt in zulk eene appréciatie altijd iets subjektiefs, maar het komt ons voor, dat ‘het verjaarfeest der Graven’, hoe eenvoudig en schijnbaar onbeteekenend van inhoud, een echt juweeltje is, eene satire vol gezelligen humor, fijne spotternij en vernietigende critiek, terwijl tot besluit het roerende gezang van den reizenden weversgezel, door het contrast, deze gansche opeenstapeling van spot en hoon zinrijk doet uitkomen.

Hoe worden in die door boeren uitgevoerde mythologische voorstellingen, met éénen trek, de opgeblazenheid en zelfverheerlijking van den adel en de kruipende vleierei van de Mekklenburgsche boeren, die zich gelukkig gevoelen in hunne zelfverlaging, geteekend!

Hoe gelukkig wordt de feestliederenpoëzie gepersifleerd in de woorden:

> ‘Ze zongen van al wat op aarde ooit schoon is gedacht of gedaan,
> Van alles, wat hoog is en edel, - Maar, jammer! geen mensch kon 't verstaan,
> Het was ons te diep en verheven, wij voelden 't begrip ons ontwijken,
> En wat ons in 't hart werd gegeven, begon naar een lach te gelijken.’

De brieven daarentegen van den ouden Inspector Bräsig, in hoe vroolijke luim ook geschreven en hoewel zij enkele zeer komische invallen bevatten, komen ons voor minder literarische waarde te bezitten. Indien het Fransche spreekwoord: ‘J'ai ri - me voila desarmé’ - altijd een zuiveren maatstaf voor de critiek opleverde, zouden we met die brieven ten hoogste ingenomen moeten zijn.

Maar bij een humorist vraagt men naar een ernstigen achtergrond van lach en scherts en dien hebben wij in dit stukje, met den besten wil, niet kunnen ontdekken.

De ‘reis naar Brunswijk’ door Frits Reuter op twaalfjarigen ouderdom geschreven, getuigt van de vroegtijdige ontwikkeling van zijn talent en bewijst, dat zijn geest reeds op dien jeugdigen leeftijd er zich in vermeidde, kleine komische zijsprongen te maken. Het stukje is derhalve voor de studie van zijn talent en karakter niet van gewicht ontbloot, maar overigens zonder letterkundige waarde.

Dan volgt de ‘vroegste geschiedenis van Mekklenburg’, volgens Wilbrandt het origineelste zijner werken, ‘scherpe, bittere satire in 't gemoedelijkste van alle dialecten, met eene inleiding, vol van de onschuldigste, kostelijkste zetten; beminnelijke schalksheid, ook daar, waar hij slaat; doch elke slag komt uit een vaste hand en treft zijn man.’

Scherp en bitter voorzeker is daarin de voorstelling van het ellendige lot der Mekklenburgsche bevolking, lijdende onder eeuwenoude misbruiken en de met hardnekkige zelfzucht gehandhaafde feodale rechten der *Krautjuncker.*

Maar het al te vlijmende der satire, die op zich zelf buiten het gebied van den humor zoude vallen, wordt getemperd door de origineele inkleeding, terwijl de voorstelling, dat de stamouders van het menschelijk geslacht, die hier ín de rol van hertogen van Mekklenburg optreden, het over 't geheel zoo kwaad niet gemeend hebben, en, indien zij de aanmatiging van den adel niet in de kiem wisten te keer te gaan, meer zondigden uit onbedrevenheid en aartsvaderlijk gebrek aan ervaring, dan uit partijdigheid en koude zelfzucht, een verzoenend en humoristisch licht werpt op het anders zoo donker tafereel.

In weerwil evenwel van de vele aardige en vroolijke invallen, en van enkele komische figuren, met een paar losse potloodstrepen naar het leven geteekend, (wij noemen slechts den eersten democraat Christiaan Schult, en hertog Japhet, die zich kletsnat geregeerd heeft) kunnen wij toch niet zeggen, dat wij de inkleeding

van deze Urgeschichte Mekklenburg's bijzonder gelukkig vinden. Het is meer een reeks van losse invallen, dan een goed geheel. Het is trouwens een onvoltooid fragment gebleven.

Wij hebben nu achtereenvolgens opgenoemd, wat ons in deze beide deeltjes uit Frits Reuter's nalatenschap wordt medegedeeld, behalve nog een paar gedichten uit het oorlogsjaar 1870.

Het zijn twee recht aandoenlijke tafereeltjes van wat in en onder dien reuzenstrijd, die zich op een afstand in zulk een schitterend licht vertoont, door het eigenlijke volk, door de minderen en vergetenen geleden werd.

Boven en behalve de genoemde en besprokene *Reuteriana*, opgenomen in de beide deeltjes, wier titel aan het hoofd dezer aankondiging is afgedrukt, komt daarin nog een zeer goed geschreven opstel voor van A. Wilbrandt over het leven en de werken van Frits Reuter.

Wij raden de vele vereerders, die het talent van Frits Reuter zich ook in Nederland verworven heeft, om deze keurig geschreven bladzijden vooral niet ongelezen te laten. Zij zullen daarin kennis maken met een edel mensch, bij wien talent en karakter in volkomen harmonie waren. Zij zullen daarin voorzeker ook de critische gave van den levensbeschrijver op prijs stellen, die getoond heeft meester te zijn in de nieuwere richting der critiek, welke den mensch en den schrijver in een onafscheidelijk verband beschouwt, en die bij het vervullen dier moeielijke taak met grooten tact de klippen heeft weten te vermijden, waarop vele, zelfs talentvolle, schrijvers gestrand zijn.

Behoeven wij die klippen nog te noemen?

Het zijn: onbescheiden onthulling van familiegeheimen, toegeven aan de zucht van een zeker publiek voor het schandaal en de manie, om het onverklaarbare, dat ieder genie eigen is (es giebt was Anonymes dabei) per fas et nefas uit opvoeding en levensomstandigheden af te leiden.

Indien we ten slotte ons eindoordeel over het hier aangebodene trachten te resumeeren, dan komen wij tot de volgende conclusie:

Er is in deze deeltjes niets, wat den roem van Reuter zal verhoogen, maar ook niets, wat zijner onwaardig is.

Voor de vele vrienden, die zijne muze ook in ons land zich heeft weten te maken, bevatten zij een legaat, dat zij met ingenomenheid en erkentelijkheid zullen aanvaarden, het betreurende, dat deze talentvolle en dichterlijke verteller, die op de raadselen van het menschelijk leven zulk een eigenaardig, van kinderlijke naiviteit en mannelijken ernst getuigend licht wist te werpen, niet meer onder de levenden behoort.

Vrouwenliefde en vrouwenmoed. - Een verhaal uit het Engelsch van Florence Marryat, schrijfster van ‘Haar Heer en Meester’ enz. 2 dln. Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon, 1876.

De Engelschen zijn op het gebied der industrie wel het eerste volk van Europa; en niet minder zijn zij dit op het gebied der romanliteratuur, terwijl vrouwelijke auteurs daar een steeds ruimere plaats innemen. Haar phantasie is rijker dan die van den man, en zij ook het veld van haar weten in den regel meer beperkt, juist dit maakt haar

geschikter en ook meer geneigd om der verbeelding een vrijer teugel te vieren. Dat zij ook de liefde daarin een hoofdrol laten spelen, is evenzeer natuurlijk. Dit is voor haar het eenig jonge en eeuwig nieuwe thema, waarop zij telkens nieuwe, hetzij eenvoudiger, hetzij stouter variaties voordragen. Deze

is dan ook, gelijk de titel aanduidt, het hoofdmotief in Marryat's bovengenoemd werk.

Toch geven wij haar den lof, dat zij het veelbesproken onderwerp in niet geheel gewoon licht plaatst en te aanschouwen geeft. Zij heeft toestanden en karakters krachtig geschetst, zonder zich aan bepaalde overdrijving schuldig te maken, al spant zij de snaren somwijlen sterk genoeg, en zij heeft op het veel betreden veld der romanliteratuur, waar de paden schier plat getreden zijn, nog plekjes weten te vinden, die door weinig of geene voeten werden gedrukt.

Wij maken terstond kennis met den hoofdpersoon, Laurence Fane, die zich in vertrouwen op zijn talent op het kantoor van een oom niet kan schikken, en de *struggle for life* aanvaart als schrijver voor het publiek, waarom hij door dien oom wordt verstooten. Langzamerhand komt hij in letterkundige kringen, daar ingeleid door zijn vriend, George West, die hem ook bij zijne familie introduceert, waar hij met een nichtje en later met de dochter des huizes kennis maakt, om aanvankelijk op de eerste en later op de andere te verlieven. Beide meisjes worden ons zoo beschreven, dat daardoor Fane's schijnbare wispelturigheid ietwat verschoonlijker wordt, terwijl Miss Hay met grootmoedige zelfverloochening haar vriendin in alles trouw ter zijde blijft staan, en zij Fane in stilte blijft beminnen. Nu echter komt een tijd der beproeving. De man, die als schrijver zooveel opgang maakte, wordt het slachtoffer van een letterkundig cabaal en nu dwingt hem de nood om in een ander werelddeel zijn fortuin te beproeven. Een schipbreuk berooft hem van zijne jonge vrouw, die, naar alle gegevens, daarbij omkomt. Hij keert naar Engeland terug, en het gelukt hem zijn roem als auteur te herkrijgen en te handhaven. Van lieverlede ontwaakt de oude liefde voor Margaretha, en het gelukt hem hare hand te verwerven. Hij is eenige jaren gelukkig met haar; doch nu vindt zij haar altijd geliefde vriendin weder, verlaten en in een krankzinnigengesticht, te eenenmale van haar geheugen beroofd, en zij doet wat zij vermag om haar lot te verzachten, zonder het echter aan haar echtgenoot te openbaren, wien dit evenwel bekend wordt.

Hevig is nu diens strijd, zijne liefde jegens Daisy, zijn ongewilde bigamie, de vrees voor zijn naam kampen in zijne borst. Op verschillende wijze poogt hij haar leed te verzachten, waarbij Margaretha hun ter zijde staat, en zij buiten Fane's weten zich met hare verzorging belast, ook in dezen een model van opoffering en zelfverloochening, wel eene vrouw van geestkracht en zielenadel. Eindelijk sterft Daisy, na nog enkele oogenblikken van helderheid van geest te hebben gekend, waarin zij haar wensch te kennen geeft, dat Fane en Margaretha voortaan vereenigd zullen blijven.

De posities waarin miss Marryat hare personen voert zijn treffend, soms tot het schokkende toe. Evenwel komt ons de grond waarop zij die bouwde, niet heel stevig en waarschijnlijk voor. Wij hebben het oog op Fane's tweede huwelijk, dat hij weinige maanden na de schipbreuk van den ‘Koning der zee’ met Margaretha sloot. Zoo gemakkelijk en spoedig zal het rechtsvermoeden van overlijden ook in Engeland wel niet worden uitgesproken. - Edoch dames en wetten liggen in de realiteit nog al eens verder uit elkander, dan zij hier nevens elkander staan en in één adem worden uitgesproken.

Puck, door Ouïda, naar het Engelsch. Twee deelen. Haarlem, H.M. van Dorp, 1876.

Onderscheidene werken van mejuffrouw De la Ramée zijn in het Fransch en Duitsch vertaald en werden in de goedkoope Tauchnitz-éditie te Leipzig nagedrukt. De schrijfster, beter bekend onder den nom de plume, Ouïda, kan dus gezegd worden een Europeeschen naam te bezitten. Toch gelooven wij volstrekt niet, dat ons romanlezend publiek of onze letterkunde met eene getrouwe vertaling van al hare romans gebaat zullen worden. Over 't algemeen is er iets stuitends in voor het nationale gevoel van eigenwaarde, dat, zoodra de naam van eenig buitenlandsch novellist over de grenzen van zijn vaderland is bekend geworden, onze boekhandelaars als hongerige raven op elk zijner producten aanvallen, ten einde dit, onherzien en onverbeterd, in eene haastig bewerkte en daardoor meestal slordige vertaling, op onzen bodem over te planten. Onze uitgevers zouden zich, dunkt ons, groote verdiensten verwerven voor de leiding en ontwikkeling van den goeden smaak en ten slotte ook hun eigene belangen, die zoo nauw samenhangen met den bloei der letterkunde en de aesthetische en literarische vorming van ons publiek, op den duur beter bevorderen, indien zij bij het overbrengen van buitenlandsche lettervruchten met meer tact en matiging te werk gingen. Wij zouden wenschen, dat zij van zekere overvruchtbare buitenlandsche romanschrijvers slechts de best geslaagde werken, als proeven van hun talent, in Hollandsch gewaad lieten verschijnen en dat de heeren vertalers zich niet gehouden achtten, als beëedigde translateurs, iederen volzin weer te geven, ook als het oorspronkelijke, door oordeelkundige verkorting en besnoeiing, een aanmerkelijke verbetering zoude ondergaan.

Indien deze beginselen bij de overbrenging der werken van Ouïda in acht genomen werden, gelooven wij, dat ‘Puck’ niet in de eerste plaats de eer verdiend had, om in het Hollandsch vertaald te worden.

Waarom niet liever een van hare romans vertaald, waarin het tooneel der handeling naar Italië verplaatst wordt en de handelende personen uitsluitend of grootendeels Italianen zijn? Daarin toch vertoont zich haar talent van de schitterendste zijde. Zij bezit namelijk in zeer hoogen graad de eigenaardig vrouwelijke gave, om de omringende wereld te weerspiegelen en zich die volkomen te assimileeren. Zij onderscheidt zich tevens door een diep gevoel voor de poëtische zijde van het catholicisme en door een grondige kennis van het Italiaansche volkskarakter. Daarenboven heeft de antieke kunst in hare diepste geheimen zich aan Ouïda geopenbaard en is zij een welsprekende tolk van de neerlijke en bevallige levenswijsheid, door de kunstschatten van Italië op indrukwekkende wijze gepredikt.

In ‘Puck’ daarentegen, waarin de zeden en gebruiken geteekend worden van de Engelsche demi-monde en van een groot gedeelte der Engelsche aristocratie, dat zich, in gezelschap van deze dames, door de meest roekelooze verkwistingen en buitensporigheden tracht te ruïneeren, komen de gebreken van de auteur vooral aan het licht en overschaduwen hare deugden.

Zij schijnt zonder merkelijke inspanning te werken, maar dan ook nimmer over te lezen wat zij eens geschreven heeft. Vandaar gedurige herhaling van denzelfden toestand en dezelfde opmerkingen, bijna met dezelfde woorden. Om maar iets te noemen - een man, door uitspattingen ontzenuwd en ter zijde gestaan door twee vrouwenfiguren, eene veile Messalina en eene heilige, zelfopofferende, bijna

volmaakte vrouw - ziedaar de situatie van Beltran tegenover Laura Pearl en Gladys en tevens die van den schilder Carlos Merle tegenover dezelfde Laura Pearl en Marion Bris.

En ten slotte triomfeert telkens het straffeloos bedreven kwaad. De deugd vervult trouwens in de meeste romans van Ouïda de meest ondankbare rol. Al beantwoordde de werkelijkheid ook aan hare pessimistische voorstelling, wat wij durven betwijfelen, toch zou het niet aangaan, die afschuwelijke werkelijkheid in

al hare naaktheid in den roman, een product der dichterlijk scheppende phantasie, te reproduceeren.

De roman heeft wel is waar geenszins de bestemming om zedelessen te verkondigen en in beeld te brengen, maar evenmin kan de romandichter zijn doel bereiken, wanneer hij de deugd nog meer als slachtoffer en bedrogene voorstelt, dan in de werkelijke wereld het geval is.

Af te keuren is, dunkt ons, ook de grenzenlooze toegevendheid, die Ouïda dikwijls en ook in den roman ‘Puck’ voor de gebreken en tekortkomingen van 't mannelijk geslacht aan den dag legt. Beltran, Carlos Merle, Lord Brune, de Markies van Isla en anderen worden als verleiden, Avice Dare, later als Laura Pearl en Cléopatra optredende, Letty Dean of Lillian Lee als verleidsters geteekend. Slechts met zeer enkele uitzonderingen worden in dezen roman de mannen als edelmoedig, hoogstens zwak, ook dan als zij een lichtzinnige levenswijs voeren of in een bedorven atmospheer verkeeren, nog vol edele aspiratiën, de vrouwen daarentegen als berekenend-slecht en in den grond bedorven voorgesteld.

Het karakter van Avice Dare of Laura Pearl of Cléopatra, wier gedaanteverwisselingen en lotgevallen een zeer groot gedeelte van dezen roman vullen, is zoo duivelachtig slecht, dat zij den lezer weinig belangstelling inboezemt en nu en dan door overdrijving en onnatuurlijkheid een ongeloovigen glimlach te voorschijn roept.

Bij de opgenoemde gebreken, die Puck met de meeste romans van Ouïda deelt, komen nog eenige andere, die hem in 't bijzonder ontsieren.

We rekenen daaronder in de eerste plaats de inkleeding. De gebeurtenissen worden namelijk verteld door Puck en Fanfreluche, een paar damesschoothondjes. Dit geeft nu en dan aanleiding tot geestige of humoristische opmerkingen over de goede eigenschappen en deugden van honden en andere dieren tegenover de ondeugden van de groote wereld en over de barbaarsche wreedheid, die de dierenwereld ook van de zoogenaamde élite van ons geslacht vaak moet ondervinden.

Maar als die fictie van sprekende honden zoo lang volgehouden wordt en zoo *à tort et à travers* toegepast, als door Ouïda in ‘Puck’, wordt zij op het laatst onnatuurlijk en vervelend.

Het andere hoofdgebrek van dezen roman is daarin gelegen, dat een zeer groot gedeelte er van met de geschiedenis der hoofdpersonen Beltran en Gladys Gerant niet of ternauwernood te samenhangt.

Een aantal bladzijden van het eerste deel wordt door allerlei anecdotes ingenomen, die met de hoofdintrige nauwelijks in eenig verband staan. Ook de geschiedenissen van Denzil en Mevrouw d'Eyncourt en van Carlos Merle en Marion Bris zijn épisodes, die met de lotgevallen der hoofdpersonen maar zeer losjes verbonden zijn.

Zooals men ziet - we hebben op dezen roman van Ouïda nog al wat aan te merken. Genoeg, naar het ons voorkomt, om de vraag te rechtvaardigen, waarom geen betere keuze uit hare werken gedaan is.

Dit alles maakt ons evenwel niet blind voor de schitterende zijden van haar talent, dat zich ook in ‘Puck’ niet verloochent.

Zoo zijn, om maar iets te noemen, de vroegrijpe verdorvenheid van Avice Dare, de karaktertrekken, die in het ijdele en luie jonge meisje de toekomstige Laura Pearl en Cléopatra aankondigen, met meesterlijke fijnheid en waarheid geteekend.

De wanhoop van Ruben Dare, toen hij tot het besef kwam, dat zijn beminde eenige zuster hem verlaten had, om den weg der zonde te bewandelen, is ook met treffende juistheid geschilderd.

Een hoogst gelukkige greep is voorts de figuur van de onervaren, reine en onschuldige Gladys Gerant, wier echt-vrouwelijk en beminnelijk karakter, dat, te midden van de haar omringende wereld vol besmetting en bederf, zonder vlek

of rimpel blijft, een in 't oog vallend en scherp contrast vormt met de lichtzinnige en wreede inborst van Laura Pearl. De vinding en uitwerking van dit contrast getuigt van veel talent en van groote menschen- en wereldkennis.

De natuurschilderingen eindelijk zijn bijna zonder uitzondering voortreffelijk. Hetzij de auteur de sombere, strenge lijnen en kleuren schetst van de heidestreken in het noorden van Engeland of de bekoorlijke, lachende omstreken van Parijs of de zonnige, maar eenzame Campagna bij Rome - men bewondert haar talent van landschapschilderen en bemerkt, dat zij hare eigen gewaarwordingen vertolkt en niet met geleende veêren pronkt. Daarom bejammeren wij het te meer, dat de vertaling niet aan betere handen werd vertrouwd. *Cyniekers* en *Cynieken* voor Cynische wijsgeeren komt telkens terug. Het afschuwelijke '*van af*' ontsiert de best gestileerde volzinnen. '*Als gij ze in massa toeschouwt*' en dergelijke houterige, onhollandsche frases bederven telkens het genot van de lectuur. In één woord, de vertaling vloeit over van bewijzen, dat de vertaler de kunst niet verstaat, of zich den tijd niet gegund heeft, om de eigenaardig Engelsche uitdrukkingen in zuiver, vloeiend Nederlandsch weer te geven.

Mengelwerk.

Onze militaire bijeenkomsten
Door een plattelander.

Tot de in het oneindige behandelde tijdvragen behoort ook die der weerbaarheid, bij ons ‘defensie’ genoemd. Iedereen die gelooft, zich als spreker of schrijver voor het publiek te mogen opwerpen, spreekt of schrijft er over, de een veel, de ander weinig, en zelfs zijn er schrijvers, die zich uitsluitend tot dit onderwerp bepalen. - Eere zij hun goeden wil en hunne volharding toegebracht! Mogen zij in de zelfbewustheid van hun plicht te hebben gedaan, het loon voor hunnen arbeid vinden! - Ik heb, als rechtgeaard Nederlander, natuurlijk ook mijne gedachten over dit hoogst belangrijk onderwerp laten gaan, - vooral na mijne benoeming tot kapitein bij de Rustende Schutterij, en sedert een mijner dochters, tot mijn leedwezen, haar oog heeft laten vallen, - een goed oog namelijk, - op een jong kapitein van de Armee, die nu en dan in ons dorp met verlof komt bij ZijnEdelgestrenge's ouders, die een goedbeklanten bakkerswinkel hebben: een bakkerszoon dus, die mijne dochter tot een bakkers-schoondochter hoopt te verheffen. Ik acht dit op zichzelf geen bezwaar. Wel geloof ik me te herinneren, dat er vroeger, in 's lands Vergaderzaal, eens op gewezen werd hoe gevaarlijk het voor de defensie zou zijn als de officieren der Armee zich verzwagerden met bakkers-familiën; maar ik zie dit gevaar niet in, vooral nu ik voor het feit sta, dat de Regeering zelve bakkerszonen tot officier benoemt.

Eerlijk moet ik bekennen, dat de WelEdelGestrenge bakkerszoon een knap jongmensch is, die zelfs als bakker niet aan de aandacht der schoone sekse zou zijn ontsnapt. Ik neem 't mijne dochter daarom ook niet zoo heel kwalijk, dat ze op den jonkman, die er in zijn

uniform zoo bijzonder knap uitziet, een oog heeft laten vallen, en helaas! nog wel een goed oog. - Iedereen toch weet wat het beteekent, als knappe meisjes, - waaronder ik met de meeste bescheidenheid mijne dochter durf te rangschikken, - een ‘goed oog’ vestigen op een jonkman, die ook een open oog heeft voor alles wat fraai en weelderig is, en daaronder reken ik, alweer met de uiterste nederigheid, het frissche gezichtje en de plastische vormen mijner twintigjarige Gérardine.

Al mijne kinderen, - ik heb er zeven, - heb ik Fransche namen gegeven. Al wat Fransch is, vind ik mooi, en ik begrijp niet hoe er menschen kunnen zijn, die zich op beschaving, goeden smaak en Nederlandsch-nationale deugden laten voorstaan, zonder met de Franschen te dwepen. Ik ben dan ook van plan mij later in den Haag te gaan vestigen: daar is tenminste een atmosfeer, welke aan het bekoorlijke Frankrijk herinnert.

Ik vergeef 't Gérardine, dat ze met haar oog heeft gedaan, wat ik de eer had zooeven te vermelden, en ik vergeef het den bakkersjongen - Zijn WelEdelGestrenge vergeve 't mij, op zijne beurt, dat ik hem als den zoon zijns vaders qualificeer - dat hij voor dat goed oog niet ongevoelig is gebleven. Hij heet Grutter. Geen aristocratische naam; veeleer een naam, welke het vermoeden wettigt, dat een zijner voorouders meel en grutten verkocht, hetgeen niet tot het bedrijf der edellieden en patriciërs van vroeger tijd behoorde, hoewel ik me meen te herinneren, dat in een vorige eeuw er nog patricische straatveegsters te Amsterdam in groote weelde en aanzien leefden. Ik vergeef 't Gérardine zooveel te eerder, omdat diezelfde grutten-bakkers-afstammeling een heer is met een waarlijk helder hoofd; een genie is hij niet, want zijn oog, zoo open en helderziende voor meisjes-schoon, is ten eenenmale blind voor het schoone der Fransche maatschappij. Dit noem ik eenvoudig: een soort van kleuren-blindheid, anders niet.

Dit jongmensch nu heeft er niet weinig toe bijgedragen, mijne belangstelling in alles wat betrekking heeft op de lands-defensie op te wekken, en zelfs op te drijven, dikwijls tot eene voor mij zelven onbegrijpelijke hoogte. De omgang met specialiteiten is aanstekelijk. Het jongmensch zelf is natuurlijk enthousiast voor zijn vak.

Aan hem heb ik het te danken, dat ik het eervolle en gewichtige der betrekking van kapitein bij de Rustende thans volkomen begrijp. Aan hem heb ik het te danken, dat ik thans een helder begrip heb van den aard en het wezen der Rustende Schutterij in het algemeen en die van kapitein bij gemelde schutterij in het bijzonder. Die schutterij toch is zeer merkwaardig, - zoo heeft kapitein Grutter mij geleerd: zij vertegenwoordigt het krachtigste gedeelte der Natie, op het papier. En wat de kapiteins betreft, deze zijn in het geheim bezit der naamlijst hunner onderhoorige manschappen, die ze de eer niet hebben persoonlijk te kennen. Het allermerkwaardigste dezer geduchte weer-

macht is, volgens Grutter - en dit zal ieder denkend mensch met hem eens zijn - dat zij zoo te zeggen niets aan den lande kost, behalve het papier waarop ze beschreven staat; want in vredestijd krijgt een rustend schutter uit den aard zijner bestemming nooit een wapen in zijn hand en hij behoeft dus ook niet te exerceeren: eene liefhebberij, die op den duur veel geld verslindt: dat ziet men aan de armee, die alleen schijnt te bestaan om te exerceeren. Grutter - ik zal den WelEdelGestrengen nu maar bij zijn naam blijven noemen, want hij wordt waarschijnlijk toch mijn schoonzoon - Grutter dan, leert verder, dat de Schutterij - ik spreek natuurlijk niet van de Stedelijke, want die is me wel wat kostbaar en te samengesteld ingericht en doet meer bepaald aan een geregelde armee denken - dat de Rustende Schutterij in oorlogstijd van de ontelbare afgedankte geweren der Armee wordt voorzien, waarmede ze nog wonderen van dapperheid kan verrichten, als men niet vergeet bijtijds patronen er voor te maken, wat misschien in de eerste confusie zou kunnen gebeuren, want de Franschen - neen, ik bedoel de Pruisen - zijn tegenwoordig overal drommels vlug bij; hetgeen, volgens Grutter, voornamelijk aan een zekere soort van taktiek, gecombineerd met strategie, eenheids- en anexatie-manie en meer andere kunsten en wetenschappen, waarin de Duitschers, en meer speciaal de Pruisen, uitmunten, moet worden toegeschreven.

Ik wil hier eerlijk bekennen, dat ik vóór die oogen-quaestie van mijne dochter, waarvan ik de eer had melding te maken, met een zekere luchthartigheid de zware verantwoordelijkheid droeg, welke op den bevelhebber van zoovele dappere mannen, op het papier, rust. Toen ik echter een helder inzicht in 's lands defensie-wezen begon te krijgen - dank zij Grutter's uitmuntend onderricht - heb ik met hem geconfereerd in zake de defensie. Mijn eigen verantwoordelijkheid en 's lands belang geboden dit dringend. Ik geloof dat ik hierin mijn plicht heb gedaan: dit zou Nelson zelf moeten erkennen als hij er getuige van had kunnen zijn.

Nu is het een vast beginsel van mij, dat men zich zijn plicht niet onaangenamer behoeft te maken dan hij uit den aard der zaak is. Of zijn er misschien menschen, die prettige plichten hebben te vervullen? Ik niet. - Ik doe mijn plicht gaarne, maar ik ben altijd blij als 't gedaan is. Die conferentie was een plichtsvervulling, waartegen ik natuurlijk opzag, vooral omdat ze mij totaal vreemd was. Daarom vond ik het maar 't beste, die bijeenkomst een karakter van gezelligheid en comfort te geven. Ik vroeg aan Grutter of het ook tegen de militaire gebruiken en het oorlogsrecht zou strijden, als ik een fijne flesch en havanna's liet aanrukken; waarop hij met militaire rondborstigheid te kennen gaf, dat er geen gevaar voor den Lande in kon bestaan. Aldus werd besloten de fijne flesch en de havanna's ter tafel te brengen en hare deugdelijkheid aan onzen smaak te toetsen.

Nadat wij hadden bevonden, dat èn wijn èn sigaren van geen minder gehalte waren dan de kernachtige inrichting der Rustende Schutterij zelve, bracht ik mijn papieren compagnie ter tafel, ten einde plannen tot de Lands-defensie te beramen. Grutter maakte al dadelijk de opmerking, dat ik de lijsten heel netjes had bijgehouden; dat de doorhalingen van de doode plattelanders - gelukkig hadden ze niet behoeven te sneuvelen - en van hen die waren verhuisd, of wel overgegaan bij den Landstorm - ook een geduchte en goed georganiseerde legermacht - niets te wenschen overlieten. Ook de bijschrijvingen prees hij, en dit deed mij te meer genoegen, omdat ik met de hand op het hart kon verklaren, dat, voor zoover mij bekend was, mijn compagnie op 't papier present was: geen man te veel of te weinig. Ik kon merken dat Grutter voldaan was, want hij glimlachte en dronk toen zijn glas in één teug ledig; wel een bewijs dat hij, als specialiteit, de zaak voor zoover volkomen in orde hield.

Toen opperde mijn medelid de quaestie van het ‘kader’. Hij noemde dit: ‘*une question brûlante*’. Nu begon ik eerst goed te begrijpen welk een pyramidale specialiteit Grutter was. Iemand, die maar zoo losweg, onder een glas wijn, van *questions brûlantes* gewaagt, is geen gewoon mensch. - En hij is toch betrekkelijk nog zoo jong, Grutter! - Het deed mij ook aangenaam aan den bakkers.... ik bedoel Grutter, zoo sierlijk in het Fransch zijn gevoelen over een gewichtig vraagstuk te hooren uiten. Nu was ik juist niet op de hoogte van de kaderquaestie, en daar ik niet geleerder wil schijnen dan ik ben, nam ik de vrijheid mijn geacht medelid te vragen wat eigenlijk ‘kader’ was.

‘Een kader’, helderde Grutter zonder eenige pretensie op, ‘is een lijst. Het woord stamt af van het Fransche *cadre.*

‘Nu wordt mij de zaak in eens duidelijk!’ riep ik. ‘Ge bedoelt zeker, dat ik, als kapitein, de photographiën mijner schutters moet laten maken om ze daarna in één lijst te zetten. Nu ik heb, Goddank, geld genoeg. Als 't Land het niet wil betalen, zal ik het doen. Een slecht Nederlander, die niets voor de Lands-defensie over heeft!’

Maar nu begon ik te begrijpen, dat er eigenaardige bezwaren aan die portret-makerij verbonden waren, en ik verzonk in diep gepeins. Het kwam mij voor, dat de defensie eenig gevaar begon te loopen; maar Grutter was weer daar, als een dapper krijgsman op de borstwering en als specialiteit, die voor geen quaestie staan blijft. Hij leerde mij toen in een korte krachtige beschrijving kennen wat een kader, in militairen zin, eigenlijk beteekent. Een kader bestond, volgens hem en Von Moltke, uit aanvoerders en onderwijzers van soldaten en schutters, - met strepen op hun mouwen of andere kenteekenen van meerderheid, waaraan de minderen verplicht zijn de noodige eer te bewijzen.

Hij wees mij mijn kader, dat bovenaan op de lijst stond. ‘Zie, Mijnheer,’ sprak hij allervriendelijkst glimlachend, terwijl hij met

veldheers-talent, en volkomen zeker van zijn zaak, de namen aanwees; ‘dit is uw eerste luitenant, deze uw tweede dito; dit uw sergeant-majoor; dan volgt uw fourier, en hier hebt gij uw sergeanten en daar uw korporaals. - Nu zijt ge immers klaar? Uw compagnie is geëncadreerd, en als de vijand komt, laat ge terstond uw schutters door die dappere mannen onderwijzen en aanvoeren, en gij gaat voorop’...

Grutter kreeg op dit oogenblik zulk een hoestbui, dat hem de oogen overliepen. ‘Drink eens, Amice!’ riep ik verschrikt, - want hoesten vind ik altijd naar in ons klimaat. Grutter was zoo verstandig mijn raad te volgen en dit bracht hem een weinig tot kalmte.

‘Het voornaamste van de Schutterij,’ vervolgde hij na een poosje, ‘is, dat ze goed kan schieten.’

Nu schoot mij in eens een lichtstraal door het brein. Schutter was eigenlijk een verbastering van ‘Schieter.’ Ik hield dit denkbeeld vast en verdiepte mij een poos in stille overpeinzing, terwijl mijn medelid nog altijd worstelde met zijn hardnekkige hoestbui, en nu en dan een teugje nam om geheel tot bedaren te komen. Eensklaps werd de geest vaardig over mij. De flesch was bijna ledig, en ik vulde voor het laatst de glazen. Ik wilde deze eerste bijeenkomst op waardige wijze besluiten. Ik lei mijn sigaar neder en, daar men bij ons het best en krachtigst spreekt met een glas in de hand, nam ik mijn glas op, - en ziehier, wat ik de eer had te zeggen.

‘De lands-verdediging is een van de eerste plichten van elk burger - 't zij militair of civiel. De wapens te dragen in tijd van nood - ik zonder watersnood uit - dito. Elk Nederlander is dapper geboren en eveneens opgevoed. Wij zijn een moedig volk, dat hebben we in den tachtigjarigen oorlog en den tiendaagschen veldtocht bewezen. Toen hebben we tijdgenooten en zelfs het verre nageslacht verbaasd doen staan over onze heldhaftigheid, en waarom zouden we dit niet weer doen als het noodig was? In den tachtigjarigen oorlog kenden we zelfs nog geen Schutterij en kader, maar nu we die wèl kennen en zelfs bezitten, waarom zouden we dan vreezen? - We hadden toen hellebaardiers en piekeniers en maar heel weinig musketiers, en in den tiendaagschen krijg hebben de Plattelanders wonderen van dapperheid verricht.

‘Ik ben volkomen gerust. Wat het schieten mijner schutters betreft, kan ik de verzekering geven, dat het mij aangenaam zou zijn als ze wat minder goed schoten, want ze stroopen me hier al het wild weg. Ik ben er dus ook zeker van, dat ze, bij gelegenheid, een ontzettende massa vijanden zullen neerleggen. Deze bijeenkomst heeft mij 't volle gewicht doen beseffen van de eervolle betrekking die ik bekleed, maar mij tevens de bewustheid geschonken van de kracht onzer defensie-middelen. Ik drink op uw gezondheid en verdaag de vergadering tot een volgenden keer. *Santé!*’

Grutter was uiterst voldaan, - dit moet ik zeggen. Hij hoestte

en proestte verschrikkelijk. Mijn havanna's zijn nog al zwaar, en daarom vond ik het geraden de conferentie maar te eindigen en naar de dames te gaan, die ons met de thee wachtten.

Gérardine had een hooge kleur, toen we binnenkwamen, en ze zag mij, met een uitdrukking van angst op haar lief gezichtje, aan. Mijn vrouw had iets in haar wezen, wat me op een vraagteeken geleek. Ik begreep het terstond. Moeder en dochter waren 't weer eens, en Grutter scheen 't ook met beiden eens. Nu, ik had reden om niet hardvochtig te zijn. De Lands-defensie stond goed, en Grutter beloofde een uitstekend generaal te worden, - als hij 't niet reeds was. Ik gaf den jongen een stoel naast Gérardine, en dit scheen hem in eens totaal van zijn hoestbui te genezen.

Als vader achtte ik mij echter verplicht naar zijn gezondheid te informeeren.

'Zijt ge wel sterk?' vroeg ik heel effen, om hem niet te verontrusten.

'*Comme du fer*,' antwoordde hij flink.

'Nu, dan zal 't wel waar zijn!' riep ik verheugd. Het doet me altijd plezier, als ik mooi Fransch hoor. En men kon 't den jongen toch ook aanzien, dat hij uit overtuiging sprak. Gérardine kon ik 't ook aanzien, dat ze geloofde in de ijzersterkte van den jeugdigen generaal *in spe*.

'Zijn de heeren het eens geworden?' vroeg mijn vrouw, zonder van haar naaiwerk op te zien. - Ik had haar natuurlijk medegedeeld dat we over de lands-defensie zouden beraadslagen, en haar voorloopig de stiptste geheimhouding aanbevolen; want over de grenzen mag niemand iets daarvan weten. Het Gouvernement zelf is zoo bang dat er iets van zal uitlekken, dat wij schutters en verdere militairen niet te voorzichtig kunnen zijn. De Pruisen weten er dan ook niets van, want onze couranten en tijdschriften kunnen ze, Goddank, niet lezen. Ze vermoeden zelfs in de verste verte niet, hoe we ons verdedigen zullen. Dit is een van onze beste kansen op de overwinning bij een mogelijken oorlog.

'Zéker, zijn we het eens geworden,' antwoordde ik leukweg, en dit scheen Gérardine, die van niets afwist, veel plezier te doen. Het lieve kind dacht misschien, dat we voor de defensie-quaestie een andere in de plaats hadden gesteld, waarmede haar 'goed oog' en haar hartje waren gemoeid. - Zoo ver zijn we echter nog niet. - Ik was intusschen zeer tevreden over Grutter, en daarom mocht hij een boterham blijven eten. Mijn vrouw had juist dien dag een hazen-pastei gemaakt, en we dronken er een glaasje Sint-Emilion bij.

De Lands-verdediging had mij werkelijk opgewonden. Toen Grutter afscheid nam, kon ik niet nalaten hem uit te noodigen om twee dagen later een tweede conferentie bij te wonen, waarop ik den eersten en tweeden luitenant mijner onderhebbende troepen officiëel zou uitnoodigen ook te verschijnen.

Grutter nam het gretig aan, natuurlijk ook al in de hoop van Gérardine weer te zien, - maar toch voornamelijk uit ambitie in zijn vak, want hij maakte de zeer juiste opmerking, dat door de botsing der gevoelens het ware licht ontstaat, en dat de Armee en de Schutterij zich in vredestijd moeten verbroederen, om in oorlogstijd gezamenlijk den vijand te verslaan.

Gisteren-avond hebben wij weder eene conferentie gehouden; het ging er vrij warmpjes toe; maar dit was voornamelijk de schuld van den kolonel Bomketel, een gepensionneerde, die om de goedkoopte zich in onze gemeente heeft neergezet. Om die reden had hij ook wel weg kunnen blijven.

De Kolonel is een goed, braaf man, maar in tijden van spanning zou ik hem niet erg vertrouwen. Ik acht hem wel in staat, eene omwenteling te helpen maken. Volgens hem zou onze defensie niet veel om het lijf hebben, of, om mij van zijn eigen woorden te bedienen: ‘de militaire boel was bij ons in 't geheel niet in orde.’ - 't Speet me aanvankelijk, dat ik den Kolonel had genoodigd, maar aangezien ik hem ook als specialiteit beschouwde - wat hij inderdaad ook is, hoewel in de oppositie - meende ik het in 's Lands belang raadzaam, hem zitting in onze conferentie te geven. Grutter had immers gezegd, dat uit de botsing der gevoelens de waarheid te voorschijn komt? Bij nader inzien is het mij werkelijk ook gebleken, dat de Kolonel in vele zaken betreffende de defensie goed op de hoogte is.

Nadat de sigaren waren aangestoken en het eerste glas was ingeschonken, begon ik met den vergaderden heeren mede te deelen, welke de aard onzer allereerste werkzaamheden was geweest, en daarna gaf ik den wensch te kennen om in denzelfden geest voort te arbeiden, in het belang der defensie; waarbij ik de welwillende medewerking der vergaderde heeren inriep, inzonderheid die van den Kolonel, ‘wiens krijgskundige talenten boven allen lof waren verheven, hetgeen bleek uit de erkenning zijner verdiensten, welke hem vanwege de Regeering was ten deel gevallen.’

Ik dacht den Kolonel, van wiens talenten ik me toen nog niet eens ten volle had overtuigd, een zeer vleiend compliment te hebben gemaakt; maar het tegendeel bleek het geval te zijn; want de Kolonel schoot in een luiden lach, die wel iets saterachtigs had.

‘Mijn waarde Kapitein van de rustende Plattelanders,’ riep hij, nadat hij tot bedaren was gekomen, ‘ik zou graag je compagnie eens monsteren.’

Ik had natuurlijk mijne troepen bij de hand en lei ze den Kolone voor. ‘Hier zijn ze, Kolonel,’ sprak ik, onwillekeurig een toon van ironischen triomf aannemende.

Er was iets beleedigends in den minachtenden blik, dien de Kolonel op mijne compagnie wierp, welke, volgens de zoo openhartige verklaring van Grutter, zoo keurig in orde was. In plaats van haar te monsteren, stiet hij de papieren van zich af en dronk zijn glas ledig.

'Wees zoo goed, Kolonel, een oogje in mijn compagnie te slaan,' verzocht ik beleefd, maar met zekeren nadruk.

'Dank-je,' antwoordde hij, zijn grooten knevel gladstrijkende, - 'ik heb al genoeg papieren soldaten moeten commandeeren en administreeren; - stop je plattelanders maar weer in de doos, of liever in de snippermand, waar ze thuis behooren.'

Grutter kreeg weer zijn hoestbui; maar een oogenblik later kwam hij me te hulp en dit was noodig, want ik was geheel 'onthutseld en bewogen,' zooals vader Van Alphen zoo aandoenlijk eenvoudig zong. 'Ik geloof,' sprak Grutter zeer bescheiden, maar toch met klem en overtuiging, 'dat die compagnie op het papier uitmuntend in orde is. Ik ken de formatie van de Rustende schutter-compagniën niet uit mijn hoofd; maar een kapitein kan niet meer doen dan zijn staten nauwkeurig bijhouden.'

'Nu ja,' zei de Kolonel op zijn beurt, - 'die s t a t e n ' - hij drukte heel sterk op dat woord - 'daar heb ik mijn bekomst van! Met al de staten van ons leger en onze prachtige schutterij hou-je geen enkelen vijandelijken soldaat uit het land. 't Was beter dat er wat minder staten werden gemaakt en dat we goede soldaten en schutters hadden.'

De Kolonel begon me toen een tal van hatelijke vragen te doen, blijkbaar met het doel om mij in het nauw te brengen, - en dit vind ik niet zeer hoffelijk, als men bij iemand op visite is. Hij vroeg me o.a. hoe een schutter zijn geweer moest dragen als hij patrouilleerde in de nabijheid van den vijand. - 'Natuurlijk op schouder, of in den arm,' - antwoordde ik wrevelig. Ik geloof, dat de beste krijgskundige daar niets op zou kunnen aanmerken; maar mijnheer de Kolonel grinnikte als een gek.

Men vergeve mij 't woord, want ik ben nog verontwaardigd als ik er aan denk.

Mijn eerste Luitenant bracht toen heel behendig het gesprek op de 'dienst-doende' schutterij, waarbij hij vroeger sergeant was geweest. Maar toen hadt ge den Kolonel eens moeten zien en hooren! - Hij lachte dat de vensters er van rinkelden, en riep toen met de tranen in zijn oogen: 'De d i e n s t -d o e n d e schutterij! - Ik heb ze nooit dienst zien doen of ze was voor drie-kwart dronken, en ze lachte haar officieren uit, waarin ze gelijk heeft, want die heeren weten niets, en al waren ze nog zoo knap, kunnen ze toch niets van hun schutters gedaan krijgen. De zoogenaamde "dienstdoende schutters" geven nu en dan een opstootje in de stad en parodiëeren de Armee. Ze vormen een aangekleede bende, die heel goed is om overal verwarring te

stichten, waar de orde moet gehandhaafd worden. - Zoo denk i k over die Schutterij. Doe haar mijn complimenten er bij! Ik verwijt aan de Schutterij zelve niets; want zij kan 't niet helpen, dat ze niets waard is; maar wel aan de wet en de wetmakers, die de elementen onzer weerbaarheid niet behoorlijk weten aan te wenden.'

Ik was zoo bed..., zoo getroffen, wil ik zeggen, door die oproerige taal, dat ik zweeg als een mof - namelijk een dames-mof.

Gelukkig gaf Grutter eene afleiding, door het gesprek op de Armee te brengen. Dit schonk mij verademing. De Armee kan goed of slecht zijn, - dit kan ik niet juist beoordeelen, - maar voor de Schutterij durf i k instaan. Die is in orde.

Over de Armee hoorde ik al dadelijk eenige leelijke noten kraken, en tot mijn leedwezen moet ik zeggen, dat Grutter bij deze gelegenheid meedeed. - Mijn tweede Luitenant, die tot nu toe gezwegen had, uit discretie, omdat hij de jongste was, kreeg plotseling een inval. Hij stelde namelijk voor, notulen van onze beraadslagingen te houden, en hij bood zich tegelijk aan als Secretaris. - Bij acclamatie en applaudissement aangenomen. - De Kolonel en Grutter hadden ontzaglijk veel pleizier over dezen allergelukkigsten inval, want zij lachten dat zij schudden, hetgeen een algemeene hilariteit ten gevolge had. Toen de vreugde binnen de palen der gematigdheid was teruggekeerd, wenschte ik onzen Secretaris met een boordevol glas geluk met zijne inspiratie, en ik dankte hem, ook uit naam der heeren, voor de bereidwilligheid waarmede hij eene zoo moeielijke taak als die van Secretaris in eene krijgskundige vereeniging had op zich genomen. - Al de glazen werden hierop geledigd en ik beijverde mij terstond, den Secretaris het noodige schrijfgereedschap te geven, bestaande in een riem gewoon schrijfpapier van mijn eigen papiermolen, een liter inkt en een gros pennen.

Ik geloofde hiermede in de eerste dringende behoefte te hebben voorzien, hoewel de Kolonel de opmerking maakte, dat er in een maand tijds, over een eenvoudige soldaten-schoenzool meer papier was beschreven dan mijn huis kan bevatten en meer inkt was gebruikt dan noodig was om een kameel te verdrinken, maar dat intusschen de soldaten bij regenachtig weer hun dienst op klompen moesten verrichten. - Tusschen twee haakjes: ik geloof, dat de Kolonel nu en dan met spek schiet, hoewel ik van die klompen-historie toch ook iets in de courant heb gelezen.

Daar ik mij had voorgesteld om de vruchten onzer beraadslagingen aan het publiek prijs te geven, ter verspreiding van meerdere krijgskennis en opwekking tot eene meer zuivere militaire wijze van zijn onder de burgerij, zoo noodig voor onze defensie, - begon ik met de vraag ter tafel te brengen bij welken uitgever wij onze notulen zouden laten drukken. Grutter maakte toen een zeer verstandige opmerking, namelijk, dat in een besloten vergadering wel eens besprekingen plaats vinden, waarmede het groote publiek niet gebaat is, of andere die

veiliger in de portefeuille dan in een drukkerij zijn; hij stelde dus voor alleen datgene ter perse te zenden wat, uit een zuiver defensief oogpunt beschouwd, bruikbaar was voor het publiek. Mijnheer de Secretaris zou wel zoo beleefd zijn het onbruikbare met een aanhalingsteeken in rooden inkt te merken. - De Secretaris verzocht daarop, behalve den vereischten rooden inkt, de noodige aanwijzing van den Voorzitter en de leden, waar dien inkt aan te brengen. Ik beloofde het ingrediënt, naarmate van de behoefte, per halven of heelen liter te zullen inslaan, en de overige leden verklaarden zich bereid tot het doen der noodige aanwijzingen.

Uittreksel uit de notulen der vergadering, genaamd: 'Militaire conferentie te Kooldorp.'

I.

De Kolonel verklaart, dat de Armee niet in orde is, en tracht dit te bewijzen uit het gemis aan officieren, kader en soldaten.

Het lid Grutter maakt de opmerking, dat er wel gebrek, maar geen gemis aan genoemde bestanddeelen van het Leger is. Tusschen het eerste en het laatste toch bestaat een groot verschil. Gemis sluit alle aanwezigheid uit. Gebrek geeft alleen onvoldoende hoeveelheid te kennen. Spreker stemt toe, dat er gebrek bestaat, en hij hoopt, dat daarin zal worden voorzien, hoewel hij op dit punt niet zonder bezorgdheid voor de toekomst is.

De Kolonel antwoordt, dat wij ons minder met de toekomst en het verledene, dan wel met het tegenwoordige moeten bezig houden. Hij werpt ons verleden niet weg - volstrekt niet; daarin is wel iets goeds en veel leerzaams te vinden. De toekomst moge zorgen baren, - het heden eischt onze grootste aandacht. De bestaande slechte toestanden moeten verbeterd worden; dan zal van-zelf de toekomst zich helderder vertoonen. - Wat toch is het geval? Het lid Grutter heeft gezegd, dat er gebrek is aan personeel bij het Leger. Spreker is geen woordenzifter, en geeft daarom het woord 'gemis,' door hem zelven gebezigd, met genoegen aan zijn geacht medelid cadeau; hij zal zelfs verder gaan en een boordevol glas op zijne gezondheid en spoedige promotie ledigen; - maar het gebrek kan zóó groot zijn, dat het ongeveer met gemis gelijk staat, en dit dreigt uit den tegenwoordigen toestand te zullen voortspruiten.

Het lid Grutter zegt dat de Minister(*) al het mogelijke wil doen om in het gebrek te voorzien en hij voorspelt zich daarvan goede resultaten.... indien de Minister tijd van leven heeft. Dit laatste is eene *conditio sine qua non.* Maar tot zijn leedwezen moet hij ver-

(*) De vorige minister.

klaren, dat onze Ministers van Oorlog zeer weinig politieke levensvatbaarheid bezitten, en dat het vooral opmerkelijk is, hoe in vorige jaren juist de Ministers van Oorlog, die het meeste kwaad aan onze levende en doode strijdkrachten hebben gedaan, het langst hun portefeuille wisten te behouden. Spreker noemde hierop eenige namen, in de notulen met rood gemerkt.

De Kolonel brengt hulde aan zijn medelid Grutter, drinkt nogmaals zijne gezondheid - welke dubbele hulde erkentelijk wordt aangenomen en beantwoord - en stelt voor, de doode strijdkrachten vooreerst buiten beschouwing te laten. Volgens spreker hebben de doode strijdkrachten bij ons altijd op den voorgrond gestaan. Spreker meende hier gerust eene vergelijking te mogen maken met de Chineezen uit vorige eeuwen en de Nederlanders van deze eeuw. Gene bouwden een onverdedigbaren muur langs hunne grenzen; deze werpen liniën en verschansingen op, waarvoor geen verdedigers zijn. Allemaal lak!

De Voorzitter roept spreker tot de orde; maar geeft hem terstond het woord terug, indien hij wil verklaren binnen de parlementaire grenzen te zullen blijven.

De Kolonel belooft niet meer van 'lak' te zullen spreken, drinkt de gezondheid van mijnheer den Voorzitter en licht nader zijne rede toe. Spreker richt vervolgens het woord tot het lid Grutter en vraagt, hoe het gesteld is met de 'vrijwillige dienstneming.'

Het lid Grutter antwoordt, dat hij er wel over heeft hooren spreken, maar dat hij dienaangaande geen statistieke opgaven heeft kunnen raadplegen. Hij herinnert zich nochtans, dat er bij het regiment, waarbij hij de eer heeft te dienen, in het verloopen jaar twee vrijwilligers zijn aangeworven, de een veertien en de ander vijftien jaren oud, die nu al redelijk in het slaan op de trom zijn geoefend. Hij voorspelt zich daarvan veel goeds voor de defensie, indien de andere regimenten gelijken tred met het zijne houden.

De eerste Luitenant der Rustende verheugt er zich in de mededeeling te kunnen doen, dat de compagnie onder de bevelen van den geachten Voorzitter, en waarbij spreker de eer heeft te dienen, een tamboer bezit die, achter de trom vergrijsd, bij menige kermis, paarden- en beestenmarkt, alsmede bij bruiloften en andere plechtige gelegenheden, uitmuntende diensten heeft bewezen. Hij stelt voor dezen uitstekenden schutter-tamboer voor eene gratificatie uit de gemeentekas in aanmerking te brengen.

De Voorzitter meent zich tegen dat voorstel te moeten verzetten, omdat gezegde tamboer, hoe verdienstelijk ook in het roeren der trom, bij elke gelegenheid van het trom-roeren dronken is.

De overige leden vereenigen zich met het verzet des Voorzitters.

De Kolonel geeft in overweging, den tamboer zijn trom en stokken af te nemen, welk voorstel tot discussie aanleiding geeft. Het

‘eind-resultaat’ dezer besprekingen is, dat uithoofde er slechts één tamboer en ééne trom bij de compagnie aanwezig is, en de trom bovendien het eigendom is van den tamboer, het rationeel zoude zijn den tamboer zijn trom te laten behouden.

Aldus wordt besloten.

De Voorzitter, *opstaande met het glas in de hand.* Mijne Heeren, ik heb eene aanmerking te maken op den loop onzer discussiën. Een oud spreekwoord zegt: om een trap goed te vegen, moet men bovenaan beginnen. En wij beginnen met de onderste trede. De tamboer is de onderste sport van de militaire ladder. (*Toejuichingen.*) De bovenste sport is de Generaal. Met goede generaals is een leger onverwinnelijk. Ik wijs hier alleen maar op een Alexander de Groote, op de Fabiussen, - ik bedoel natuurlijk de Romeinsche, - de Marcellussen, de Hanniballen, de Scipio's, enzoovoort uit de oudheid; op de Richards Leeuwenhart en Quintijns Durward, uit de middeleeuwen; vervolgens op de Mauritsen, Frederiken Hendrik, Gustaven-Adolf, Willems de derde, uit de zestiende en zeventiende eeuw, en eindelijk op Frederik den Groote en Napoleon uit de laatste en tegenwoordige eeuw.

Het lid Grutter meent met de meeste bescheidenheid te mogen doen opmerken, dat het woord ‘eindelijk’ niet in de notulen moest worden opgenomen, omdat de moeielijke veldheerskunst nooit schitterender in praktijk is gebracht dan eenige jaren geleden door een Pruisisch generaal, die dus ná Napoleon I op het krijgstooneel heeft gehandeld, en die misschien wel uit Nederlandschen stam is gesproten. Hij bedoelt namelijk den generaal, thans veldmaarschalk, Von Moltke.

De Voorzitter wenscht hierover niet in discussie te treden, maar verklaart volgaarne het woord ‘eindelijk’ voor overbodig. De veldheerskunst is hem nog eenigszins vreemd, - hoewel hij in deze zitting veel heeft geleerd, - en hij wil den heer Von Moltke niet in zijne reputatie benadeelen. Misschien is zij wel verdiend, hoewel hij gelooft dat Ney een beter generaal was dan Blucher. Hij gelooft dit uit de geschiedenis van den Tiendaagschen veldtocht te kunnen bewijzen.

De Secretaris veroorlooft zich de vrijheid, den heer Voorzitter in overweging te geven, of hier geene vergissing plaats heeft. Spreker gelooft, dat de generaals Ney en Blucher in den Tiendaagschen veldtocht niet hebben medegewerkt tot de overwinning. (*Hilariteit bij de leden van de Armee.*)

De Voorzitter verklaart met de meeste rondborstigheid, dat hij zich vergist heeft, maar blijft beweren, dat Ney beter generaal was dan Suwarow.

Aangenomen voor notificatie.

De Voorzitter wenscht over onze generaals te spreken. Zijn zij geschikt, of niet geschikt?

De Kolonel zegt, dat men daarover beter *a posteriori* dan *a priori*

kan oordeelen. *A posteriori* is het heel gemakkelijk. Een generaal, die overwint, is een goed generaal. Een dito, die verslagen wordt, deugt niet. De Carthagers lieten hunne generaals, die een nederlaag hadden geleden, kruisigen. Dit was zeer onaangenaam. Met zulk een stelsel om generaals aan te moedigen, zou onze vrijwillige dienstneming zeker niet gebaat zijn. Men weet niet vooruit of men de overwinning zal behalen; want een generaal is niet onfeilbaar, zooals de Paus, die alles alleen en beter weet dan ieder ander. Een generaal kan in een veldslag den wind tegen hebben, bijvoorbeeld, en bij andere gelegenheden geen geld om zijne troepen te betalen. Nu kan hij toch den wind niet omdraaien en geld slaan uit klei of steenen. Maar het komt er op aan generaals te kiezen, die bij de pinken zijn, en deze zijn dun gezaaid. Spreker heeft eerbied voor iedereen, die het tot den rang van generaal brengt, - want het gaat niet gemakkelijk. Hij spreekt bij ondervinding. Hij zou ook tot generaal zijn opgeklommen, maar hij moet tot zijn leedwezen verklaren, dat al zijne erkende talenten en krijgsdeugden hem toch de geschiktheid niet gaven de bedoelde hooge militaire waardigheid te bekleeden, aangezien hij behebt was met een lichaamsgebrek, dat hem in den rug zat, en tengevolge waarvan hij werd gepensionneerd, zoodra hij daartoe in de termen viel; volgens de wet namelijk, die toelaat, dat men vijf-en-vijftigjarige krachtige en bruikbare officieren op zij schuift en vijf-en-zestigjarige sufferts in de hoogste rangen laat blijven, of er hen in bevordert. Spreker hoopt hierop terug te komen.

Het lid Grutter deelt mede, dat het hem ook bekend is, dat meer officieren in de hoogere rangen door het genoemde gebrek in hunne bevordering werden gestuit en in de kracht hunner jaren zijn gepensionneerd.

De Voorzitter geeft zijne verwondering te kennen, aangezien hij de eer niet heeft gehad eenig rug-gebrek bij den Kolonel op te merken. Dit gebrek is dus genezen en spreker meende, dat het onbillijk was iemand te pensionneeren, die aan een voorbijgaande kwaal lijdt, en van wien men nog goede diensten kan verwachten, zooals spreker stellig geloofde, dat met den heer Kolonel het geval moet zijn geweest.

De Kolonel dankt den Voorzitter voor zijne welwillendheid en zegt, dat het besproken gebrek ook volstrekt geen beletsel voor het behoorlijk volbrengen zijner dienstverrichtingen opleverde; alleen was hem het krommen van den ruggegraat, op een gegeven oogenblik, somtijds onmogelijk en ditzelfde is met anderen het geval geweest. Gewoonlijk openbaarde zich die verstijving in het voorjaar, maar duurde dan ook zeer kort.

Alle leden (behalve het lid Grutter) geven door schouder-beweging en hoofdschudden hunne verwondering te kennen.

De Voorzitter wenschte meer licht in deze aangelegenheid te

ontvangen. Er bestaat, zooals spreker meent te weten en van den vorigen spreker gelooft verstaan te hebben, eene wet, welke de bevordering en pensionneering der officieren regelt. Kan die wet tot willekeur aanleiding geven?

De Kolonel. Zij kán het, en van die ruimte in de wet is menigmaal gebruik gemaakt, mijnheer de Voorzitter, op eene wijze, die niet alleen verwondering wekte, maar algemeene afkeuring en ontevredenheid ten gevolge had. - Ik beweer, dat alleen de oud-Hollandsche rechtschapenheid, die, de hemel zij gedankt, niet slechts bij overlevering bestaat, tot nu toe heeft belet, dat er verregaand misbruik van die wet wordt gemaakt, onder den druk, welken men wel eens op de Ministers van Oorlog tracht uit te oefenen. Er zijn toch, mijnheer de Voorzitter, in elk leger menschen, die gaarne over de lichamen hunner doode of levende krijgsmakkers tot hoogere rangen willen opklimmen. Door intrige komt men somtijds ook buitengewoon ver en hoog, en zij, wie de natuur met meer buigzaamheid in de ruggewervels dan met verstand en geestkracht begiftigde, zoeken in die buigzaamheid gereedelijk hun heil. Ik wil hierover voor het oogenblik niet verder uitweiden, mijnheer de Voorzitter, maar ik zal er wellicht later op terugkomen, indien dit mocht blijken de wensch der vergadering te zijn.

De eerste Luitenant der Rustende wenscht wel nadere inlichting te ontvangen. Men is hier vergaderd om 's Lands belangen te bespreken, en alles wat tot de bevordering daarvan aanleiding kan geven diende zoo grondig mogelijk te worden behandeld. - Spreker heeft familie in den Haag wonen en o.a. een neef, die dagelijks in de Witte komt. Deze bloedverwant vertelde hem, een paar jaren geleden nog, - dus zeer recent, - dat er in die gedistingeerde societeit zelfs nooit over zoogenaamde ‘promotie’ werd gesproken; wel een bewijs dat er, althans in de Residentie, geen ‘menschen’ zijn, die ‘over de doode of nog levende lichamen hunner kameraden tot hoogere rangen willen geraken.’ Dit mocht waar zijn voor militaire ‘menschen,’ die in kleine garnizoenen vegeteeren en hun tijd met niets anders weten door te brengen, dan met praten en slapen; maar in den Haag, waar iedereen aan zijn dagelijkschen arbeid genoeg heeft, waar een bedrijvig leven heerscht, waar men geen eigenbelang en afgunst kent, heeft men tijd noch lust zich met kleine verraderlijke intriges bezig te houden. Spreker kende den Haag ook. Hij had er vier dagen gelogeerd, en die waren bijna de schoonste van zijn leven. - Spreker weidt verder uit over het heerlijke Bosch en de schoone Grenadiers-muziek; over Scheveningen en de tafel van het Badhuis.

Spreker wordt toegejuicht en de Kolonel is de eerste, om hem met een vol glas hulde te brengen voor zijne welsprekendheid. De Kolonel wil gaarne nadere inlichtingen verstrekken, maar hij vreest te uitvoerig te zullen worden, omdat de avond te ver gevorderd is.

De Voorzitter zegt, dat het nog geen negen uren is geslagen, en dat er pas weder een flesch is opengetrokken, die nog geledigd moet worden. Er staan zelfs nog meer flesschen, aan welke een gelijk lot is toegedacht. Hij hoopt, dat de heeren hem niet in den steek zullen laten. (*Luide toejuichingen.*)

De Kolonel. Mijnheer de Voorzitter, ik begin te merken, dat ik eigenlijk in een debating-club ben terecht gekomen. Ik verklaar echter, dat ik dit zeer aangenaam vind. Uw wijn en sigaren zijn uitmuntend en ons debateeren is niet van aantrekkelijkheid ontbloot, te meer daar de geest, welke deze vergadering bezielt, uitmuntend mag genoemd worden. - Het geachte lid, dat de leden der Witte zoo ridderlijk heeft verdedigd, houde het mij ten goede, als ik ZEd. doe opmerken, dat die gedistingeerde leden door mij niet zijn aangevallen.

Men zou daarom hier kunnen zeggen: eene ongevraagde verdediging is eene zelfbeschuldiging. Maar ik hou niet van persoonlijkheden, en daarom spreek ik noch van Jan noch van Piet. Ik ken evenwel een groote en eenige kleinere societeiten, waar de lands-defensie op een wijze wordt besproken, welke ik hoogst bedroevend acht, en dat die besprekingen niet zonder invloed blijven, kan ik u verzekeren. Wat toch is het geval? De meeste sprekers in die societeiten zoeken het hoogste heil des lands in hun eigen spoedige bevordering, en vandaar dat zij er op uit zijn allen die boven hen, en dus in den weg staan, door alle mogelijke niet vervolgbare middelen uit den weg te ruimen. Het best werkend middel is de laster. *Calomniez! Il en reste toujours quelque chose.* In bedoelde societeiten worden de reputatiën afgebroken en vandaar verspreidt zich de laster overal, tot in de bureaus van het Ministerie, ja, tot in de kringen waar gewone stervelingen slechts zelden worden toegelaten. - Aan die vriendschappelijke societeits-praatjes heeft menigeen zijne ongenade te danken, en hij die eenmaal in ongenade viel, behoeft er niet op te rekenen ooit weer in de gratie te komen.

Nu zal men mij willen vragen, mijnheer de Voorzitter, of de verdienste in ons leger dan geheel wordt miskend, en of alleen gunstelingen de hooge rangen kunnen bereiken? Ik antwoord hierop: ‘neen’; - maar niet onvoorwaardelijk. Gunstelingen komen stellig vooruit; zelfs nog al hebben zij zich geheel onmogelijk gemaakt; verdienstelijke mannen daarentegen moeten zorgen zich geen machtige vijanden te maken, anders komen zij niet vooruit. Er zijn van die middeltjes, welke den lijdzaamste tot wederstand prikkelen, of den ijverigste en voortvarendste moedeloos maken. Ik wil hier alleen wijzen op het middeltje van gispen en beloonen. De een wordt gelaakt en berispt, omdat men een stok moet hebben om hem te slaan; hij wordt zelfs bij sommige groote gelegenheden grof bejegend, zonder andere reden dan de antipathie, die deze of gene jezuïtische kameraad tegen hem heeft opgewekt. De ander wordt buitengewoon be-

loond, tot verbazing zelfs van iedereen, alleen opdat het publiek zou weten, hoe die belooning afhankelijk is van het *bon-plaisir*, dat er niet tegen opziet een verdienstelijk en vaderlandslievend man, uit enkel capricieuse opvatting, of tengevolge van valsche inblazingen, te grieven.

Dat *bon-plaisir* onthoudt alleen namen, zonder het karakter der personen te kennen en nu behoef ik niet te zeggen, hoe gunstig zulk een wijze van berispen en beloonen op den geest moet werken; hoe dit de deur voor intrige en kuiperijen openzet en openhoudt.

Ik ben de eerste, mijnheer de Voorzitter, om toe te geven, dat men zijn plicht moet doen om den plicht zelf. Maar ik heb officieren gekend, die meer deden dan hun plicht; die meer dan gewone verdiensten bezaten; die, in weerwil van de societeits-praatjes, hun goeden naam wisten op te houden, maar het moesten aanzien, dat hoogst middelmatige menschen de gunsten en onderscheidingen verkregen, welke hun toekwamen en hun ook door de publieke opinie waren toegedacht. En nu wil ik meer zeggen: wij hebben tallooze keeren op noodzakelijke promotiën zitten wachten, alleen om de personen-quaestie. Een inerte macht, club-praatjes en intrigetjes hielden de promotie tegen, terwille van een of meer gunstelingen of gedisgratieerden. Dan liepen er allerlei praatjes door het Leger rond; iedereen maakte combinatiën, volgens allerlei gegevens; en kwam dan eindelijk de lang verbeide promotie, dan ging er dikwijls een kreet van verbazing en verontwaardiging op.

Eene wet, mijnheer de Voorzitter, die zoo willekeurig kan worden toegepast als de bedoelde, is een slechte wet. Ik aarzel dan ook niet onze wet op de bevordering enz. een slechte wet te noemen. De tegenwoordige Minister van Oorlog heeft zijdelings de groote fout in de wet aangewezen door te verklaren, dat hij geen officieren tot pensionneering aan Zijne Majesteit denkt voor te dragen, die physiek, intellectueel en moreel nog geschikt voor hunne betrekking kunnen worden geacht. De Minister verdient lof voor die woorden, en hij zal zeker eene weldaad aan het Leger en de defensie bewijzen, als hij die belofte consequent nakomt. Geen beter middel om de intrige den kop in te drukken, dan de deur voor willekeur te sluiten en te grendelen. Maar de Minister moge rechtvaardigheid boven gunst stellen, - wie zal hem opvolgen? - Zoolang de wet niet bepaalt, dat een zekere leeftijd en aantal dienstjaren r e c h t op pensioen geven, maar dat het pensioen niet ongevraagd mag verleend worden, als de officier toont nog geschikt voor zijne betrekking te zijn, zoolang zullen intrige en baatzucht haar spel spelen.

Het is waar, mijnheer de Voorzitter, de Minister zal het altijd moeten uitmaken of de officier na veertig dienstjaren nog geschikt is voor den dienst; maar hij zal die geschiktheid of ongeschiktheid zeker grondig onderzoeken als de wet er hem toe n o o d z a a k t ; terwijl hij dit nu volstrekt niet behoeft te doen. Hij is nu altijd gedekt door de wet.

Vandaar ook dat men menigwerf het verrassend verschijnsel waarneemt, dat een jongere op zij wordt gezet, om plaats te maken voor een ander van gelijken leeftijd of een oudere die in de algemeene opinie, qua geschiktheid, onder zijn voorganger stond. - Ik ben een vijand van personaliteiten, mijne Heeren, anders zou ik u over dit geval zeer aardige voorbeelden uit onze vredes-historie kunnen aanhalen.

Ik wil thans besluiten, mijnheer de Voorzitter en heeren medeleden, met deze opmerking: ons legerbestuur is alleen consequent in zijne inconsequentie, en weet de wet op inconsequente wijze toe te passen. Wat de eene Minister opbouwt, sloopt zijn opvolger weer. Vandaar wantrouwen en malaise in het Leger; vandaar een slechte geest. Die geest werkt op het gehalte van het Leger en is mede oorzaak, dat het officiers-kader gaandeweg aan incompleet toeneemt. Er is totnogtoe op misselijke wijze met het Leger omgesprongen; er zijn zelfs Ministers geweest, die gaarne al onze steden tot vestingen hadden gemaakt en voor millioenen aan materieel hadden aangeschaft, terwijl zij het Leger lieten verloopen. Die vestingen zouden zichzelven wel verdedigen; de kanonnen en geweren zichzelven wel laden en uit eigen inspiratie de vijanden doodschieten!

Ik zou nog veel meer kunnen zeggen, maar nu eindig ik en drink uw aller gezondheid.

De Voorzitter dankt den spreker voor zijne mededeeling. Hij moet echter tot zijn leedwezen verklaren, dat hij niet genoeg is ingewijd in de leger-organisatie om over de juistheid van sprekers beweringen te kunnen oordeelen. Hij hoopt bij de volgende gelegenheid beter beslagen op het ijs te komen.

De Kolonel zegt, dat hij de leger-organisatie niet heeft aangeroerd, en dat hij dit ook niet doen zal, omdat wij niet in staat zijn een andere organisatie te maken dan die we hebben. De Minister moet zelf hebben verklaard, dat zijne organisatie-plannen afstuiten op het gebrek aan officieren en kader; wat zou het dan uithalen of men hier al organisaties op het papier maakte?

Spreker heeft alleen gesproken over en gedoeld op den geest van het Leger.

De hamer van den Voorzitter valt; de notulen worden afgesloten en de Vereeniging gaat over tot een familiaar-praatje met geopende deur - vanwege den sigarendamp.

II.

Nadat de notulen van de vorige vergadering zijn voorgelezen, verzoekt de Voorzitter den heer Grutter, als het eenige lid der actieve Armee, de vergadering nader in te lichten omtrent den tegenwoordigen geest welke in de Armee heerscht.

Het lid Grutter. Wil de geest in een leger goed zijn, dan moet

in de allereerste plaats het Leger door zijne landgenooten worden geeerd; dan moet vooral de officiersstand met onderscheiding worden bejegend. Men moet van dien stand geen bevoorrechte kaste willen maken; maar allerminst moet men den officier krenken. Het is een bittere ironie, altijd te praten over '*prestige*' en '*relief*' van den officiersstand, als zij die dat *prestige* en *relief* moeten opbeuren en schragen, den officier onverdiend krenken en vernederen. Een officier, die zijn plicht betracht, moet met een vrij gemoed voor zijn hoogste superieuren kunnen verschijnen, zonder vrees om voor een gezochte of geen reden met ruwheid of geringschatting te worden bejegend. - Het zij verre van mij, mijne Heeren, u in het denkbeeld te willen brengen, dat er een bepaald slechte geest in ons leger heerscht; maar dat die geest beter kon en moest zijn, houd ik voor zeker, en dat de schuld daarvan niet in het Leger, maar wel bij de Regeering ligt, acht ik niet minder zeker. Ik wenschte dit kortelijk toe te lichten.

De voorschriften stellen iederen meerdere verantwoordelijk voor de orde, de tucht, de bedrevenheid, den krijgsmansgeest zijner onderhoorigen: dit begint bij den Korporaal en klimt op tot den Generaal en eindigt bij den Minister. Nu heeft er iets opmerkelijks in ons leger plaats.

Evenals de God Israëls en als Jupiter van den Olympus nu en dan, in een booze bui, hun toorn lieten gevoelen aan de zwakke zondige menschen, die hunne zwakheid en zondigheid aan hun maker hadden te danken, evenzoo valt er nu en dan een dondersteen van het bordes op het Haagsche plein naar beneden, met een geraas, dat door het heele land klinkt. De Jupiter-Donderaar heeft dan in eens opgemerkt, dat er eigenlijk niets goeds in het Leger is; dat niemand behoorlijk zijn plicht doet; dat de voorschriften niet of slecht worden nageleefd; dat allerlei misbruiken zijn ingeslopen, enzoovoort.

Zulke donderbuien zijn een afdoend bewijs, dat de Goden zelf hun plicht niet hebben gedaan. Als de Goden zulke onvolkomen, onbruikbare schepselen maar niet in de wereld hadden gezonden, zouden ze hun dondertjes terug kunnen houden. De God Israëls en Jupiter waren beide bekrompen wraakgierige wezens met den rang van God, en het is gelukkig dat we van hen ontslagen zijn; maar het type leeft op onze aarde voort en maakt het ons nog lastig genoeg.

Wij mogen er den Minister van Oorlog niet dadelijk een grief uit maken, dat hij, in een zoogenaamde 'vertrouwelijke' aanschrijving die, nota bene, aan a l l e officieren moest worden medegedeeld, op inkruipsels wijst, die den militairen geest raken, maar ik kom er bepaald tegen op, dat die inkruipselen aan het Leger moeten worden geweten. Is een leger slecht, dan is het de schuld der Regeering. Als in een leger misbruiken binnensluipen, is het de schuld der Regeering. - Nu is 't wel ongelukkig, dat de 'Regeering', die bij ons de schuld heeft aan den onvoldoenden toestand van het Leger

en zijn minder goeden geest, onmogelijk ter verantwoording kan worden geroepen, want vele regeeringen die er aan hebben medegedaan, rusten sinds lang op het kerkhof, en wat vorige regeeringen hebben bedorven, kan de tegenwoordige niet door een tooverslag weer goed maken. Dat echter een tegenwoordige Regeering met beminnelijke naïveteit thans het Legerde schuld geeft, is hoogst vermakelijk. Wie moeten voor den goeden geest, de orde, de tucht, de bedrevenheid van den troep zorgen? - Natuurlijk de bevelhebbers. Wie stelt de bevelhebbers aan? - De Regeering. De Regeering heeft te zorgen, dat de bevelhebbers goed zijn, en van goede bevelhebbers is het niet te verwachten, dat zij hun troep niet in orde zullen houden. Maar als de Regeering personen tot hooge betrekkingen roept, die algemeen als onbekwaam of ongeschikt bekend staan, maar met wie de Regeering het toch maar eens zal probeeren, omdat... omdat... zij gepousseerd worden, en als het dan empirisch blijkt, dat diezelfde personen in 't geheel niet deugen, dan heeft de Regeering het recht niet wat door die onbekwame en onhandige personen is bedorven, aan hén te wijten, die onder de bevelen van zulke brekebeenen hebben gestaan.

Wij moeten billijk zijn, mijne Heeren, en trachten ons op het standpunt des Ministers te plaatsen. Indien ik Minister ware, zou ik ook een zekere geest van slapheid welke in het Leger heerscht, veroordeelen; ik zou ook trachten dien uit te roeien; maar behoudens allen eerbied voor des Ministers bekwaamheid en goeden wil, betwijfel ik het of door aanschrijvingen alleen, al zijn die nog zoo mooi opgesteld, dit doel zal worden bereikt. Opgewektheid voor den militairen dienst, edele wedijver, toewijding aan het wapenvak worden niet geboren uit papieren, die in de bureau's van het Oorlogs-departement zijn volgeschreven, maar kunnen alleen ontstaan uit het billijk waardeeren van elks verdiensten en uit het strikt vermijden van alles, wat naar gunstbetoon zweemt. Dit recept is zeer eenvoudig, naar ik meen; maar ook het eenig goede. Misschien heeft de Minister het wel op de schrijftafel van zijn bureau liggen, maar zal hij 't consequent aanwenden? Zal hij niet zwichten voor invloeden van buiten? Zal hij in den wil om rechtvaardig te zijn, nimmer buigen, voor niemand? Zal hij het noodlottig kunstje van promotie's maken ter wille van enkele ongeduldige eerzuchtigen, nimmer ter hand nemen? Het is te hopen. Wij hebben, om den goeden geest op te wekken en gaande te houden, niet alleen noodig een bekwaam, maar tevens een rechtvaardig Minister; een man, die het Leger kent met al zijn deugden, tekortkomingen, gebreken en behoeften. Daarom was het een ramp voor het Leger - gelukkig een kortstondige ramp - dat wij niet lang geleden met een Minister werden begiftigd, die even goed thuis was in het Leger, als - met verlof gezegd - de kat in een vreemd pakhuis. Als die Minister, in zijne zeer natuurlijke onbekendheid met den geest en het personeel van het Leger, nog een paar jaren had kunnen voort-

gaan ons met promotie's te verblijden, zooals die van April des vorigen jaars, zou het er met den goeden geest in het Leger nog vrij wat treuriger hebben uitgezien dan thans, want elk opper- en hoofdoficier, die men over het lijk van zijn collega laat gaan, wordt in het Leger op den toetssteen gebracht, en de bedoelde Minister behoeft zich waarlijk niet te verbeelden dat de *vox populi* met zijn promotie is geweest.

Ik geloof, mijnheer de Voorzitter, het vooreerst hierbij te kunnen laten. Ik zeg alleen nog dit: in een leger als het onze, welks officieren tot nog toe geen zweem van geringschatting verdienen, en bij wie de wil en het vermogen aanwezig zijn om het mindere personeel op te leiden en krachtig tot zijn plicht te houden, kan de goede geest insluimeren, maar dan is dit de schuld van degenen, die hem niet wakker wisten te houden.

De Voorzitter dankt den spreker en geeft het woord aan den Kolonel.

De Kolonel stemt in vele opzichten met den vorigen spreker in, maar vooral de laatste woorden geven hem stof tot repliek. Die Spreker heeft het doen voorkomen alsof onze officieren onovertroffen zijn, en alleen maar schijnen te wachten op iemand, die hunne verdiensten op den waren prijs weet te schatten. Ik wil niet beweren, dat onze officieren niet berekend zijn voor hunne taak; ik geloof zelfs, dat ze over 't algemeen goed zijn; maar een klein leger als het onze moet in deugdelijkheid vergoeden wat het in aantal te kort komt. In de eerste plaats moeten dus onze officieren zeer goed zijn; zij moeten niet alleen bij geen enkel leger achterstaan, maar zij dienden, zoo mogelijk, beter te zijn dan de beste. Het is misschien wat veel gevergd, maar men moet er naar streven. Zooals de toestand thans is, valt daaraan echter niet te denken. Als de Minister van Oorlog in de vertegenwoordigende Kamers verklaart, dat zijn ambtgenoot van koloniën ± 140 luitenants der infanterie voor het koloniale Leger van hem eischt, en hij tevens zelf de welsprekende vraag oppert: waar ze van daan te halen? dan is dit iets wat stof tot bezorgd nadenken geeft. Het Nederlandsche leger heeft steeds een tekort aan officieren, vooral bij het hoofdwapen, en nog wel bij eene formatie van twee luitenants per compagnie, wat bij volle sterkte op oorlogsvoet bepaald te weinig is. De plannen eener noodzakelijke reorganisatie vallen hiermede van zelf als een molensteen in 't water.

Toch wordt er blijkbaar weinig rekening met dien toestand gehouden, als men let op de promotiën, die nog bruikbare menschen elimineeren om anderen, die niets beter zijn, vooruit te helpen. Dat voortdurend tekort wordt wel geweten aan de gewijzigde sociale toestanden, maar de schuld ligt alleen bij de Regeering. Als de sociale toestanden zich wijzigen, is het de plicht der Regeering er rekening mede te houden. Indien de lust ontbreekt om in den militairen stand een loopbaan te zoeken, is dit een bewijs dat die loopbaan geen voldoende vooruitzich-

ten oplevert. En dit nu is werkelijk het geval. Het gehalte der officieren m o e t tot het middelmatige en eindelijk nog lager dalen, als de materiëele vooruitzichten geen gelijken tred houden met den socialen vooruitgang. Men beweert, naar mijn gevoelen ten onrechte, dat de lagere rangen van het officiers-korps te karig zijn bezoldigd. Jonge menschen moeten leeren rekenen; het noodige is voor hen voldoende; het meerdere zal hun ijver eer verslappen dan aanwakkeren; maar zij moeten er op kunnen vertrouwen, dat hunne toekomst is verzekerd als zij wakker hun plicht doen. Niet allen kunnen het tot de hoogste rangen brengen, en in gewone tijden is voor de meesten de kapiteinsrang de maarschalksstaf. Die rang moet dus in aanzien staan en bij het verlaten van den dienst moet de kapitein voor gebrek zijn gevrijwaard. Een nieuwe pensioensregeling heeft thans de Tweede Kamer bereikt, en dit is een groote stap op den goeden weg. Zooals het zich laat aanzien is die Kamer zeer geneigd mede te werken om de toekomst der officieren te verbeteren, en dit was te verwachten. De Volksvertegenwoordiging is waarlijk niet karig in het toestaan van gelden, als ze maar goed worden besteed. Dien lof verdient zij ten volle. Zelfs heeft de Tweede Kamer het initiatief genomen en bij het onderzoek in de Afdeelingen is het gebleken, dat hare opvatting ten aanzien der pensioens-regeling meer in het voordeel der officieren was dan die des Ministers-zelven.

Een verblijdend teeken; maar ook een bewijs hoe weinig de vorige ministers deze gewichtige aangelegenheid ter harte hebben genomen. Waar is het voorbeeld te vinden, dat de Vertegenwoordiging den Minister van Oorlog dien paplepel voorhoudt?

De beste waarborg voor de toekomst van ons personeel ligt in een deugdelijke wet op de bevordering en pensionneering. Een militair is een mensch als elk ander. Hij wil zijn deel in het sociale leven en de sociale welvaart. De militair van Ambert, die ongetrouwd blijft uit vocatie voor zijn stand, is een type dat alleen reden van bestaan had in den Napoleontischen tijd, maar dat tegenwoordig, en vooral bij ons, niet tot model behoeft genomen te worden. Wij zijn gecaseerd op onzen eigen grond; wij moeten onze haardsteden en altaren verdedigen; wij nemen een vrouw en krijgen kinderen, voor wie we moeten zorgen. Dat is voor ons ook een plicht, even goed als het Land te verdedigen. Welnu, als we ons leven wijden aan de verdediging van het Vaderland, als we aan de kans blootstaan om er onze gezondheid en ons leven bij te verliezen, hebben we aanspraak op een evenredige belooning voor die toewijding. Als we oud en versleten zijn, moeten we niet bezwijken onder den last der zorgen; moeten we niet angstig uitzien naar het oogenblik van heengaan; niet sidderen op ons doodbed voor het gebrek, dat vrouw en kinderen dreigt. En dat is het, wat den krijgsman het meest bekommert als hij zijn blik in de toekomst slaat. Wat was tot heden zijn lot, als hij eenmaal

het tooneel zijner werkzaamheid had verlaten? Wat was het lot zijner weduwe en kinderen, als hij van het levenstooneel was afgetreden? Wat ik hiervan kan verhalen, is meer dan pijnlijk, 't is diepbedroevend.

Wij bezitten een pensioenfonds voor weduwen en weezen, voortspruitend uit de penningen ingehouden op de bezoldigingen en pensioenen der officieren zelven; een fonds, dat tot een paar millioen is geklommen en dat jaarlijks nog een aardig kapitaaltje belegt. In 1815 werden de pensioenen als volgt geregeld:

Weduwe van een Luitenant-Generaal	*f* 800.
Weduwe van een Generaal-Majoor	*f* 700.
Weduwe van een Kolonel	*f* 600.
Weduwe van een Luit.-Kolonel en Majoor	*f* 500.
Weduwe van een Kapitein	*f* 400.
Weduwe van een eersten en tweeden Luitenant	*f* 300.

Voor elk ‘militair kind’ boven het getal drie, kreeg de weduwe bovendien *f*50 's jaars.

Ik vraag nu: waarom legt de Regeering de gekorte penningen der officieren steeds op? - Waarom worden de renten van het kapitaal niet, tot op een klein overschot na, in evenredigheid onder de officiers-weduwen en weezen verdeeld? - Daarop wordt geantwoord: ‘om de ongehuwde officieren later van de contributie te kunnen ontheffen.’ - Hoe philantropisch! Men dwingt de gehuwde officieren lid te worden van het Fonds, onder voorwaarden welke zeker geen hunner vrijwillig zou onderschrijven; is dat minder willekeurig dan ongehuwden een kleine bijdrage te laten betalen? - Nu de weg tot het huwelijk voor de officieren zoo effen en gemakkelijk is gemaakt, worden de ongehuwde officieren uitzonderingen, - dus komt die philantropie al heel laat, en zij, die er nu op den duur de vruchten van zullen plukken, zijn dus maar weinigen.

Een belangloos oud-officier, wiens naam genoeg bekend is, heeft een fonds gesticht, dat aan officiers-weduwen en officieren-weduwnaars, tegen kleine bijdragen, eene uitkeering verzekert, welke in den eersten geldnood bij overlijden uitmuntend te pas kan komen. Er zijn slechts weinig officieren, die niet lid dier vereeniging zijn, en daaruit durf ik gerust afleiden, dat een vrijwillig pensioenfonds voor officieren algemeene deelneming zou vinden. Maar nu eenmaal de Regeering, in een tijd van constitutioneel despotisme, zelve dat fonds heeft gesticht uit de beurzen van anderen, en de bestaande toestand kracht van wet bezit, gelooft de Regeering ook met dit fonds geheel naar willekeur te kunnen handelen. Mijns inziens geheel ten onrechte. In den tijd waarin wij leven, diende de Regeering die instelling te wijzigen, teneinde haar recht van bestaan ook in de toekomst te verzekeren. Aan de officieren behoort het recht om hun fonds te beheeren, en de Regeering moet zich alleen bepalen tot controleeren.

Ik heb zooeven gezegd dat in 1815, dus ruim zestig jaren geleden, de pensioenen werden vastgesteld, die weduwen en weezen voor den hongerdood moesten behoeden. Sedert dien tijd hebben de officieren vergunning gekregen te huwen zonder een kapitaal te storten, dat hun *f* 400 rente per jaar verzekerde, en van die vergunning wordt natuurlijk gebruik gemaakt. Vele, misschien de meeste, officieren huwen zonder fortuin mede te brengen of te krijgen; dit is nu wel heel onpractisch, - maar iedereen is niet even voorzichtig bij het instappen van het ranke huwelijksbootje; dus komen de meeste weduwen op een jaarlijksch inkomen, dat haar aan den prangendsten nood prijs geeft, want sedert het jaar 1815 zijn de prijzen der eerste levensbehoeften verdubbeld en verdriedubbeld. Daarentegen zijn de contributiën voor de weduwen-kas niet verminderd en in geen geval wordt meer teruggave van een gedeelte der gestorte gelden gedaan, wat vroeger wel geschiedde. Een officier, die lang in de gelederen blijft, vroeg huwt, en later hertrouwt, heeft fabelachtige sommen betaald om aan zijn weduwe en kinderen een pensioentje te verzekeren, dat hen toch aan den bedelstaf overlaat. Dat pensioen-fonds mag dan ook den naam van levens-verzekering niet dragen: het is veeleer een parodie op alles wat we in dezen practischen tijd van dien aard kennen. Het zou voor u, mijne Heeren, bij uitstek vervelend zijn als ik ging uitweiden over de willekeur en inconsequentie's van die weduwen- en weezen-verzorging, maar ik heb er alleen van gesproken om in het licht te stellen hoever de zorg der Regeering gaat voor het lot zijner officieren. Het Nederlandsche leger bestond nauwelijks, of de Regeering richtte een fonds op en beheerde het naar willekeur. In dien tijd dacht niemand er aan iets niet goed te vinden, wat de Regeering wel goedvond. Die Regeering liet echter nog iedereen vrij om al of niet deelgenoot van dat fonds te worden; maar later, toen de militair, zoowel als de burger, zijn constitutioneele rechten begon te begrijpen, vond de Regeering goed hare ambtenaren te d w i n g e n tot deelgenootschap in eene naar willekeur beheerde zaak. Ik heb die liefelijke zorg der Regeering nooit kunnen begrijpen. Er zijn menschen, die gaarne den last op zich nemen van b e l a n g l o o s eens anders fondsen te beheeren, en dit zwak schijnt onze militaire administratie ook eigen te zijn geweest. Nu is het administreeren van kapitalen, waarbij men zelf niets verliezen kan, wel verleidelijk; maar eene Regeering, die dit doet, moet alles wat naar willekeur zweemt, even goed vermijden als de particulier aan wien een fonds is toevertrouwd. En vooral moet eene Regeering dit doen, die hare cliënten willekeurige contributiën oplegt en een controle instelt zooals deze gelieft te doen. 't Is in alle geval nog beleefd, dat ze er een controle op na houdt. De zorg der Regeering voor de weduwen en weezen der officieren is en blijft een grief voor ons allen. Wij weten nu eenmaal, dat onze dierbaarste betrekkingen na onzen dood hulpeloos achterblijven, hoewel we er veel voor geofferd

hebben, en het lijdt geen twijfel, dat die wanhopige toestand een afschrikking te meer is voor verstandige ouders om hunne zonen voor den krijgsdienst te bestemmen. De zorg, welke het Oorlogs-bestuur voor zijne officieren heeft, gelijkt op die van den vrek, die den meest mogelijken arbeid en de grootste opoffering van zijne dienstbaren eischt, tegen het minst mogelijke loon. Deze thesis zou ik eenvoudig hierdoor kunnen bewijzen, dat dit bestuur alleen dan rekening houdt met de behoeften zijner dienaren als de markt van vraag en aanbod het eischt. Heeft het officieren en soldaten noodig voor het Indische leger, dan geeft het groote gratificatiën en mooie beloften en is alles behalve kieskeurig in het aanwerven. Zoodra is het contingent bijna vol, of het stelt hooge eischen, en vermindert zijn gratifiatiën. Letterlijk Joden-streken. Een goed, flink officier, die in schulden is geraakt - wat nu toch geen misdaad is, zou ik meenen - en in eene overplaatsing bij het Indische leger een gewenschte uitkomst zou vinden, wordt afgewezen... omdat hij schulden heeft. Zou de man niet beter geholpen zijn als men hem naar Indië liet gaan, en zou het Rijk er niet even goed mede gediend zijn? - Zeker wel. Maar ons bestuur heeft zooveel deugdzaamheid over zich, dat het een luitenant met schulden liefst verloochent - als 't hem niet noodig heeft, en het beter vindt dat hij zich nog dieper in schulden steekt. Zoo geeft het tegenwoordig den heeren van den Geneeskundigen dienst alles wat ze vragen, en die heeren hebben nu het heft in handen. De tijd is niet ver af, dat de Officier van gezondheid equipage vraagt en krijgt om zijn gewonen dienst te doen. - Vraag en aanbod. In Nederland is dit rationeel.

Dat eindeloos op- en afslaan, dat bieden en loven, dat inconsequent stellen van eischen is de pest voor het Leger. Alles wat het belang van het personeel betreft, staat op losse schroeven. In weerwil van eene wet, die de bevordering en pensionneering ‘regelt’, verkeeren de officieren voortdurend in het onzekere omtrent hunne toekomst. Wat van daag ‘Stafschool’ heet, wordt morgen herdoopt in ‘Krijgsschool’, en de fraaie toekomst, welke men heden den studeerenden officieren voorspiegelt, de beloften welke men hun doet, worden morgen herroepen. Nooit is men er zeker van, dat hetgeen vandaag wordt beloofd en vergund, morgen niet weer wordt teniet gedaan. Elke Minister brengt een speciale zienswijze omtrent het Leger mede, en tracht zoo spoedig mogelijk zijne abstracte theoriën in praktijk te brengen.

Het moet dus niemand verwonderen, mijne Heeren, als het personeel onzer strijdkrachten verloopt. Wij missen een stevigen grondslag. Het hoofd-element onzer levende weermiddelen is het officiers-korps. De officier moet de zekerheid hebben, dat de Regeering hem trouw blijft; de officiers-stand moet gewaarborgd blijven voor willekeur. De Regeering moet veel van den officier eischen, maar onzinnig zijn die eischen, als de officier nu zus dan zoo wordt geslingerd in een onzekere toekomst, afhangende van een gelegenheids-minister, misschien wel van

een Chef van het Personeel, die niet verantwoordelijk is. God zij met ons!

Allen, Amen!

De Voorzitter heeft met aandacht de redeneering van den Kolonel gevolgd, maar is ver van voldaan. Er is in die redeneering zoo veel wat hem aanleiding geeft om het gesprokene nader te bespreken, dat hij zich verplicht acht het lid Grutter uit te noodigen den Kolonel te antwoorden. Niemand anders is daartoe in staat, en hij acht het in 't belang der defensie, dat dit geachte lid deze taak op zich neme.

Het lid Grutter. Geachte Voorzitter, ik zal antwoorden, bij een volgende gelegenheid. De Kolonel heeft eenige omtrekken aangegeven, ik wil gaarne zijne schets bijwerken. Ik wenschte echter thans nog in het licht te stellen, dat er wel aan eene verbetering van den toestand en de vooruitzichten van het Personeel wordt gedacht; en dat de eerste schrede op dien weg is gedaan. Ook aan de weduwen wordt gedacht; want sedert een paar jaren wordt aan haar eene extra-verhooging van 12% per jaar uitgekeerd, zoodat een kapiteins-weduwe met drie kinderen in plaats van *f* 400, thans *f* 448 per jaar pensioen geniet. Het is nu alleen te vreezen, dat de weduwen, niet wetende hoe al dat geld te verteren, zich uit hare achterhoekjes en achterbuurtjes zullen willen verplaatsen naar het Willemspark of den Scheveningschen weg in den Haag. De huizen in de Residentie zullen dus zeer duur worden.

De Secretaris acht deze vrees vooralsnog niet gegrond. Immers, voor zoover hem bekend is - en 't kan hem bekend zijn door zijne Haagsche relatiën - zijn er in de laatste jaren in den Haag geen officiers-weduwen aangekomen met het bepaald doel om er haar pensioen te komen verteren en daardoor wel is waar de welvaart, maar tevens de duurte in de Residentie te vermeerderen. Bovendien leest spreker getrouw het ‘Dagblad’ en volgt met belangstelling de opgave der personages van naam en gewicht, die in de Haagsche hotels afstappen. Hij herinnert zich echter niet een enkele weduwe van een Nederlandsch officier met haar gezin en gevolg in een dier opgaven te hebben aangetroffen. Spreker gelooft dus, dat de Haagsche wereld vooralsnog niet beducht behoeft te wezen voor een ongewenschten toevloed van fashion.

De Kolonel verklaart niet te weten of de vorige spreker in ernst of in kortswijl spreekt. In het eerste geval zou hij spreker in overweging willen geven, zich door een arts of professor, - specialiteit in hersenziekten, - te laten onderzoeken. In het laatste geval wenscht hij spreker alleen wat meer humaniteit en minder spotlust toe. Spotternij is aardig en kan doel treffen, maar zij kan ook te ver gaan. Dit is sprekers gevoelen en indien de vorige spreker zich over deze uitspraak gekrenkt mocht gevoelen, is spreker ten volle bereid hem

verder te woord te staan, maar nooit zal spreker een woord terugnemen van 't geen hij de eer had te zeggen.

De Secretaris gelooft de heeren in 't algemeen, en den Kolonel in het bijzonder, te kunnen gerust stellen omtrent den toestand zijner hersenen. Spreker is door geen dollen hond, - zelfs niet eens ‘van 't hondje’ gebeten. Hij heeft alleen op bedekte wijze willen te kennen geven, dat de officiers-weduwen den Haag niet prefereeren. Spreker wenscht op de gezondheid te drinken van den Kolonel en hoopt dat alle aanwezige heeren met hem zullen instemmen.

De Vergadering wordt gesloten na een luid: ‘Leve de Kolonel!’

III.

De Voorzitter opent de Vergadering met de officiëele mededeeling, dat zijne oudste dochter Gérardine is verloofd met den heer Grutter.

De Kolonel gelooft de tolk der gevoelens van al de leden te zijn, indien hij zegt dat deze mededeeling, - hoewel voor geen hunner een geheim bevattende, - een hoogst aangenamen indruk heeft gemaakt. Hij gelooft daarom ook, namens de geheele Vergadering, den heer Grutter te mogen gelukwenschen met zijn allerliefste bruid, en den heer Voorzitter met zijn aanstaanden schoonzoon, van wien Spreker, om des Kapiteins zedigheid niet te kwetsen, thans liever niets zal zeggen. Spreker wenscht, namens de Vergadering, den Voorzitter te verzoeken, zoowel aan de bruid als aan mevrouw hare moeder en overige leden van het gezin de gelukwenschen der Vergadering over te brengen.

De Voorzitter bedankt in warme bewoordingen de Vergadering voor het blijk van deelneming door haar gegeven, en anticipeert op de erkentelijkheid van zijn vrouw en kinderen door de Vergadering ook namens hen dank te zeggen.

De notulen der vorige vergadering worden vervolgens gelezen en vastgesteld.

De Voorzitter neemt het woord. Mijne heeren, sedert onze laatste bijeenkomst is er veel water door den Rijn geloopen, en hebben er merkwaardige gebeurtenissen plaats gehad. Onder anderen is een gewijzigde pensioenwet aangenomen, waardoor waarschijnlijk tegemoet is gekomen aan des Kolonels verlangen om de toekomst der officieren verbeterd te zien. Hoe oordeelt de Kolonel over bedoelde wet?

De Kolonel verklaart zich wel ingenomen met de wet, maar als hij overweegt, dat de Vertegenwoordiging eigenlijk meer schuld aan de lotsverbetering der gepensionneerde militairen heeft dan de Minister, dan heeft hij geen reden om niet te blijven beweren, dat het oorlogsbestuur zoo weinig mogelijk in het belang van het Leger doet. Bovendien zijn alle militairen, die vóór de nieuwe wet werden gepensionneerd, in denzelfden ongunstigen toestand van voorheen gebleven. Spreker

had dit gaarne anders gewenscht, minder voor hem zelf, dan wel voor zoovelen, die zich in deze dure tijden op de droevigste wijze moeten behelpen.

De Voorzitter zegt verder, dat er een nieuw ministerie is opgetreden. Hij hoopt dat deze nieuwe regeering, - die waarschijnlijk zich ook met de Schutterij zal gaan bemoeien, - geene te ingrijpende veranderingen moge daarstellen. Hij zou het betreuren als de Schutterij die, ten minste op het papier, goed in orde is, werd afgebroken. Hoe vele jaren zou het duren eer men ze weder tennaastenbij in orde had? - Er zijn sedert de mobilisatie, na de Belgische omwenteling, nu zoowat 46 jaren verloopen en nog is ze niet geheel klaar, hoewel we nu goed op weg zijn. Spreker gelooft - als hij ten minste nog iets van het rekenen verstaat, - dat als we nu weer van voren afaan met een organisatie moeten beginnen, we in het jaar 1923 even ver zullen zijn als nu. Daarom zou spreker er vóór zijn de Schutterij ongemoeid te laten, en nog eens af te wachten tot er een vijand komt opdagen. Bij een mobilisatie zouden van zelf de kleine gebreken en leemten in de samenstelling der Schutterij aan den dag komen. Veranderingen en overgangen van oude toestanden in nieuwe zijn altijd gewaagd. Spreker houdt niet van dien snellen voortgang. De ware, soliede vooruitgang is langzaam.

De Kolonel hoopt, dat we integendeel nu eens heel snel vooruit zullen gaan. We hebben lang genoeg den slakkengang gevolgd, om niet te zeggen den kreeftengang. Spreker wenschte verder nog eens in herinnering te brengen zekere vertrouwelijke circulaire. Wel is waar heeft de Minister, die het stuk in de wereld zond, den ambtszetel verlaten, maar het document blijft bestaan en dus de grief het Leger aangedaan ook. Wij weten niet wat deze en volgende Ministers zullen doen, maar het is te hopen, dat zij het voorbeeld hunner voorgangers niet volgen, maar in plaats van het Leger onbillijke verwijten te doen en het in de oogen der natie te vernederen, zij zich zullen beijveren het in de algemeene achting te doen rijzen en het die populariteit te doen verkrijgen, waarop het met billijkheid aanspraak mag maken.

Om op die Circulaire dus terug te komen wil Spreker in herinnering brengen dat zij geheim was. - Wij hebben ons aan eene indiscretie schuldig gemaakt, mijne Heeren, want er waren slechts plus-minus twee duizend personen in het land, die het mochten weten, en de overigen moesten er buiten blijven. Wie het geheim nu verklapt heeft, is moeielijk uit te maken; ten minste ik, mijne Heeren, verklaar geen kans te zien den verrader uit te vinden.

Het militair Bestuur heeft veel tact aan den dag gelegd door openlijk te verklaren, dat, nu het geheim toch verklapt was, het geen geheim meer behoefde te blijven, en door het daarop zelf publiek te maken. Ik geloof, dat het thans voor bespreking vatbaar is. De meeste groote couranten hebben het stuk geheel of gedeeltelijk in hare kolommen

opgenomen en ik heb een van die bladen meegebracht om het met u eens na te gaan.

Nu ik met de Circulaire in haar geheel bekend ben, mijne Heeren, moet ik verklaren, dat zij een zeer ongunstigen indruk op mij heeft gemaakt, en wat het ergste is: het stuk levert stof tot spotternij. - In stukken, die indruk op de menigte moeten maken, dient ten minste het belachelijke allereerst te worden vermeden. - Bovendien is het stuk ongepast, want indien men in den vreemde een goed denkbeeld had van het gehalte der Nederlandsche officieren, dan zal de Circulaire, waar zij bekend wordt, die opinie stellig wijzigen. In ons land zelf, waar over 't geheel de officieren niet hoog in aanzien staan, zal de ministeriëele beschuldiging, welke nu iedereen heeft kunnen lezen, ook geen goed hebben gedaan.

'Meermalen', zoo luidt de aanhef van het stuk, 'is in het publiek, en zelfs in de Volksvertegenwoordiging, het verwijt gehoord van verslapping van den militairen geest bij de officieren en gebrek aan krijgstucht bij het Leger in het algemeen, en het is niet tegen te spreken dat er enkele zaken zijn, die aanleiding kunnen geven tot dergelijke meening.'

Als we bij deze inleiding eens stilstaan, geloof ik zal het eigenlijke doel der Circulaire ons in een ander licht voor oogen komen, dan waarin we het tot nog toe hebben gezien.

'Het verwijt is meermalen in het publiek en zelfs in de Volksvertegenwoordiging gehoord.' - Wat wordt hier met 'het publiek' bedoeld? Is er ergens een *meeting* geweest om de indiscipline van het Leger te bespreken? - 'Zelfs in de Volksvertegenwoordiging!' Ah, jawel! De 'Volksvertegenwoordiging'; dat is hier de Deus ex machina. Was de circulaire misschien bestemd om in de Volksvertegenwoordiging onbekend te blijven? Ik geloof het niet. En ze heeft er dan ook veel bijval gevonden..... bij een paar leden. De mijn is daar verkeerd gesprongen.

In de Circulaire wordt echter een soort van protest aangeteekend tegen deze zeer harde beschuldiging van 'verslapping van den militairen geest en gebrek aan krijgstucht' bij het Leger, want onmiddellijk daarop wordt gezegd dat er 'e n k e l e z a k e n zijn, die aanleiding kunnen geven tot dergelijke m e e n i n g .'

'Enkele zaken' dus. Enkele zaken, die niet in den haak zijn, vindt men niet alleen in alle legers, maar overal in de maatschappij, waarheen we onze oogen ook wenden. En dan wordt er gesproken van een 'meening', - d.i. - een subjectief gevoelen, waartegen dat van anderen kan worden overgesteld. De beschuldiging acht de Minister blijkbaar overdreven, maar waarom ze dan publiek uitgesproken? Dit is onvergeeflijk.

De Circulaire zegt verder, dat er 'soms klachten worden gehoord over de meest eenvoudige dienstverrichtingen, detacheeringen en overplaatsingen, terwijl de vermeende aanspraken op belooningen, vergoedingen en gunsten enz. met den dag toenemen.'

Ik heb lang in ons Leger gediend, mijne Heeren, maar ik moet mijne verwondering uitspreken over hetgeen de Minister hier zegt. Dat er s o m t i j d s klachten van dien aard worden gehoord, wil ik niet betwisten, maar die zal men in alle legers kunnen hooren. Niet iedereen is een werktuig zonder hersens en gevoel; iedereen gaat het in 't Leger niet vóór den wind; iedereen dient niet onder degelijke, humane en rechtvaardige bevelhebbers. Men pruttelt niet zonder reden, en het is de plicht van het Bestuur om zulke redenen uit den weg te ruimen, en vooral ze niet in het leven te roepen. Pruttelgeest heeft een tastbare reden. Of zou men willen beweren, dat het pruttelen eene bijzondere liefhebberij is van menschen, die een uniformrok dragen? - Als we in Pruisen zien hoe daar iedereen zijn taak vurig opvat, is dit niet omdat de Pruisen zooveel meer *feu sacré* hebben dan wij, maar alleen, omdat daar de militair in aanzien staat en niet noodeloos geplaagd, veel minder vernederd en gegriefd wordt. Ik noem nu maar Pruisen, omdat men dat land als voorbeeld en ideaal in militaire zaken aanneemt; maar in Frankrijk en Engeland zou een Minister zich ook wel wachten het Leger zoo onverdiend aan te vallen als de onze heeft gedaan. De Minister zegt verder: ‘deze opvatting van de dienstplichten moet ik afkeuren; zij is niet in overeenstemming met de ware roeping van den militair.’

Er moet geen sprake van opvatting zijn. Laat de Minister zijn ontevredenheid te kennen geven aan de bevelhebbers, die hun plicht niet doen, in plaats van het geheele Leger een smet aan te wrijven.

En dat ‘de aanspraken op belooningen met den dag zouden toenemen’, is mij geheel onverklaarbaar. *Belooningen*, *verzoeken* en *gunsten* lezen we. Waarin bestaan die belooningen en gunsten? - Ik ken geen andere belooningen voor den militair dan 1° rangsverhooging. Die kan men toch niet vragen. 2° Een decoratie. Het is verboden die te vragen. 3° Overplaatsing naar een keurkorps. Deze kan ook niet gevraagd worden. Wat de beide laatste belooningen betreft, weet niemand nog wat daarop aanspraak geeft. Vooral op het punt van decoraties verkeert men in 't Leger in 't onzekere, daar ze nog al eens worden verleend aan hen, die ongeschikt worden geoordeeld, op hun beurt te worden bevorderd. Men zou dus hier met negatieve qualiteiten te rekenen hebben, en daar niemand zich daarop wil laten voorstaan, vermindert voor de Regeering het gevaar op dit gunstbejag aanmerkelijk. - Voor 't overige, mijne Heeren, verklaar ik niet te weten welke gunsten de circulaire bedoelt, en ik zal me ook niet vermoeien er naar te zoeken.

Verder verklaart de Minister, dat het hem ‘steeds hoogst aangenaam is, te waken voor de materiëele belangen van het personeel van het Leger, maar dat hij zich niet mag ontslaan van de(n) meer ernstige(n) plicht om te zorgen, dat ieder zijne verplichtingen met ijver en toewijding vervulle,’ enz.

Ik meen uit dezen zin te mogen opmaken, dat het waken voor de belangen van het personeel een bijzondere liefhebberij van den Minister is geweest; een goedheid, - of wel, een van die kleine plichten, welker vervulling ons genoegen en zelfbevrediging schenkt. Heel ernstig althans beschouwt de Minister dien plicht niet. - Ik denk er anders over. - Het behartigen der belangen van het Leger beschouw ik als een der eerste plichten van een Minister. Alleen op een Leger, welks belangen nauwgezet worden ter harte genomen, valt op den duur te rekenen. In alle beschaafde landen schijnt men dit beginsel toegedaan, maar wij zijn er zoo aan gewoon, dat de Regeering geen rekening houdt met de stoffelijke belangen harer soldaten, dat een Minister gelooft zich al bijzonder uit te sloven, als hij er zich iets aan laat gelegen liggen. Men schijnt bij ons van gevoelen dat de 'ijver' en 'toewijding' met de stoffelijke belangen niets hebben te maken, en ik beweer juist het tegendeel.

Aan het slot zijner inleiding verklaart de Minister, dat hij nu zal overgaan 'te wijzen op eenige punten, waarin verbetering noodig is, ten einde te verhoeden dat voormelde verwijten, welke tot nu toe niet algemeen gegrond en zelfs niet zelden overdreven zijn, langzamerhand meer recht van bestaan zouden verkrijgen.'

Deze zeer gematigde verklaring zal door niemand worden gewraakt. De Minister heeft het volste recht te zeggen, dat er punten zijn waarin verbetering noodig is. - Ons Leger-personeel is niet volmaakt; maar de manier waarop dat 'wijzen' is geschied, heeft meer kwaad dan goed gesticht en de verwijten zijn neergekomen op de hoofden der onschuldigen.

Wat de circulaire zegt over het losbandig gedrag van sommige militairen, bij buitengewone gelegenheden, is juist; maar als men het gehalte dier militairen in aanmerking neemt, is het vrij natuurlijk. Zoodra wij van onze plaatsvervangers ontslagen zullen zijn (wanneer?) en het mindere personeel over het algemeen fatsoenlijker is geworden, zal er aanmerkelijk verbetering in komen. De overtreders worden doorgaans streng genoeg gestraft, maar met straffen alleen is het kwaad niet weg te nemen. Het element moet gezuiverd worden.

Dat de garnizoensdienst met zekere slapheid wordt verricht, is ook maar al te waar. De circulaire eindigt haar klacht daarover aldus: 'In één woord, het garnizoens-reglement wordt door velen, om zoo te zeggen, beschouwd als niet meer te bestaan!'

Dat 'ééne' woord is een waar woord, en daarin schuilt dan ook wel de reden van die slapheid in den garnizoens-dienst. Het reglement is zoo verouderd en onbruikbaar, dat er eenige scherpzinnigheid toebehoort om het te kunnen toetsen aan de bestaande toestanden. Het woordelijk op te volgen, is onmogelijk. - Men zegt dat er een nieuw reglement in bewerking is, maar dit wordt al sinds dertig jaren gezegd.

'Ook bij de uitoefening van den inwendigen dienst hebben willekeur en verzuim plaats.'

Dit verwijt hebben zich alleen de bevelhebbers der korpsen aan te trekken, en dan vraag ik al weder: waarom worden er zulke bevelhebbers aangesteld? - Dat het verwijt werkelijk ook tot die bevelhebbers is gericht, blijkt uit hetgeen verder volgt en betrekking heeft op het onoordeelkundig opleggen van straffen. De bevelvoerende officieren hebben het toepassen der straf volkomen in hunne macht, daar zij die kunnen wijzigen en zelfs geheel opheffen. Bij een korps waar te veel of te weinig, te zwaar of te licht wordt gestraft, loopt de krijgstucht gevaar, en daarvoor is uitsluitend de chef aansprakelijk. Als zulk een chef zijn hoog standpunt heeft kunnen bereiken, ondanks zijn geringen tact en weinig doorzicht in het aanwenden van het voornaamste middel tot handhaving der krijgstucht, dan draagt de Regeering, die hem aanstelde, daarvan de schuld en het gaat in geen geval aan er eene boetpredikatie over te houden, ook tot hen die hun plicht doen.

De circulaire heeft den naam gekregen van ‘paraplu-order’, en onder dien naam zal zij berucht blijven. De critiek heeft zich er mede vermaakt, en dit is het welverdiende loon van zulke onhandigheden. De meeste - misschien wel alle - beschuldigingen, die de officieren treffen, vallen, bij onbevooroordeelde beschouwing, terug op het Hoofdbestuur zelf. - ‘De kleeding der officieren,’ welke een afzonderlijk artikel in dit stuk uitmaakt, behoeft geen onderwerp van vertrouwelijke berisping te worden, als er in den Haag, onder de oogen des Ministers, het sterkst tegen wordt gezondigd. Hoe ontstaan misbruiken? Door aanvankelijk de oogen er voor te sluiten en zelf het voorbeeld te geven.

Dan volgt er een artikel over ‘de eerbewijzingen’. Het reglement op den inwendigen dienst bepaalt ze. Wordt het reglement niet nageleefd, - aan wie de schuld? Aan het Bestuur, dat niet verder ziet dan zijn lessenaar breed is en dat zijn kracht ontleent aan den inktkoker. Maar om u niet langer bij het beruchte stuk te doen verwijlen, mijne heeren, zal ik eindigen met den hartgrondigen wensch, dat we eindelijk eens, in plaats van een papieren legermacht, legerbestuur en legerorganisatie, mogen krijgen een werkelijk Leger en een werkelijk Bestuur. Ik heb gezegd.

De Voorzitter bedankt den vorigen spreker voor zijne critische beschouwingen over een stuk, dat indertijd veel sensatie heeft gemaakt; maar dat hij meende reeds voor goed dood en begraven te zijn. Deze meening putte hij uit een spreekwoord, dat hij van zijn aanstaanden schoonzoon Grutter heeft geleerd; nl. ‘een Hollandsche order duurt maar vier-en-twintig uren.’ Spreker weet niet of dit spreekwoord ook een waar woord is.

Het lid Grutter neemt de vrijheid den geachten Voorzitter, zijn aanstaanden schoonpapa, te doen opmerken, dat dit spreekwoord niet letterlijk moet worden opgenomen. De eigenlijke beteekenis er van is, dat een Nederlandsche order geregeld op den voet wordt gevolgd door

een, twee, vijftig, honderd en meer orders, die op dezelfde zaak betrekking hebben en de oorspronkelijke order zoogenaamd ampliëeren, rectifiëeren, suppleëeren, definiëeren, corrigeeren en eindelijk annuleeren. Men versta mij wel, mijnheer de Voorzitter, het annuleeren eener order bestaat in de werkelijkheid somtijds heel spoedig, tengevolge van al dit inkt- en papierverbruik, en nog meer tengevolge van de gewijzigde of geheel veranderde toestanden; maar officiëel, d.w.z. op het papier blijft de order bestaan. Ik zal dit door een voorbeeld duidelijk maken. Ziehier een officiële aanschrijving:

'Ontwaard hebbende, dat er eene onregelmatigheid plaats heeft bij het invullen der staten model N°. 5000 heb ik goedgevonden, met wijziging in zooverre van de bestaande voorschriften vastgesteld, bij de dezerzijdsche beschikkingen (hier volgen een dozijn aanhalingen) gewijzigd bij de aanschrijvingen (idem een paar dozijn aangehaalde aanschrijvingen) en de zooveelste alinea's en paragrafen van de voorschriften *a*, *b, c* enz. te bepalen dat de invulling volgenderwijze zal geschieden (volgen 24 pagina's schrift.)

Om nu volgens de laatste beschikking de invulling te kunnen doen is men wel verplicht de vorige beschikkingen ook te kennen; want wat gewijzigd wordt, is niet vervallen. - Zoo laat het zich verklaren dat het vermaarde Recueil Militair thans een bibliotheek van 90 lijvige boekdeelen vormt, die iedere militaire autoriteit verplicht is te kennen, behalve het legio bepalingen, meestal van zoogenaamden vertrouwelijken aard, welke in die bibliotheek n i e t te vinden zijn. Eindelijk heeft men dan ook begrepen, dat er van dien ballast iets overboord dient geworpen te worden, daar de ambtenaren aan het Departement van lieverlede zelven verward geraken in het netwerk der duizenden bepalingen. Om op afdoende wijze hiertoe te geraken is een ambtenaar van het Departement belast geworden het Recueil te herzien. Ik heb grooten eerbied voor dezen man, en het verdient, mijns bedunkens, wel overweging of hij, na volbrachten arbeid, geen aanspraak heeft op een nationaal blijk van hulde en erkentelijkheid. Om die negentig boekdeelen bij elkander te krijgen, hebben misschien wel vijftig Ministers en duizend mindere ambtenaren gedurende zestig jaren achtereen gearbeid, en thans zal één persoon dit werk nazien, ziften en tot een kompleet geheel in den beknoptsten vorm herleiden. Als men eens wil uitrekenen hoe lang gezegde ambtenaar zou moeten arbeiden om met zijn reuzenwerk klaar te zijn, zal men tot een verrassend cijfer komen. Men zal dan zoo ongeveer het jaartal 60,000 na Christus schrijven. Wie dan leeft, die dan zorgt. Onze nakomelingen hebben dan misschien. geen Recueil Militair meer noodig. Ik heb gezegd.

Wegens het late uur wordt de Vergadering gesloten.

Het land der geuzen, door Henry Havard.
Uit het Fransche Handschrift vertaald door Mej. S.M. Campbell.

VIII.

Het gedeelte van Vlaanderen, dat boven Yperen ligt, is het minst bezochte, het minst doorreisde en bij gevolg het minst gekende van de Provincie. Ik bedoel namelijk het deel omvat in dien uitgestrekten driehoek, welke ten westen door de Fransche grenzen, ten noorden door de zee ingesloten is en waarvan het laagste punt gevormd wordt door eene denkbeeldige lijn, die van Yperen over Turnhout naar Brugge loopt.

Het is maar zeer zeldzaam, dat een vreemdeling zich naar deze landstreek begeeft. De toeristen kennen den weg niet, die erheen leidt en de Vlamingen zelf tellen dat gastvrije hoekje van hun land al zeer weinig; zij achten het van alle belangrijkheid ontbloot. Het zijn alleen de steden langs de kust, die tal van bezoekers ontvangen, en dat niet enkel uit België, maar uit alle oorden van Europa. Die door toeval gevormde, niet lang durende en slechts zeer oppervlakkige nederzetting bemoeit zich echter weinig met 't geen er buiten hare onmiddellijke omgeving voorvalt. Zij woont op de kust of, om juister te spreken, zij is er op gelegerd; aan de eene zijde wordt zij ingesloten door de zee, aan de andere zijde door de duinen, maar meer nog dan door deze is zij afgezonderd door eene geheele wereld van beuzelingen, die haren geest zoozeer bezig houden, dat zij zich om de bewoners der omstreken al even weinig bekommert als of ze niet bestonden.

Door deze onverklaarbare geringschatting heeft het platte land in het westelijk gedeelte van Vlaanderen een nationaal karakter en zoovele oorspronkelijke gebruiken en gewoonten behouden, als men elders te vergeefs zou zoeken en voor hen, die niet schromen om zich in deze eenvoudige en vroolijke dorpjes op te houden, te verblijven in die vervallen kleine steden en er een plaatsje te zoeken aan den nederigen haard, is daar, op 't gebied van oude historiën, plaatselijke gewoonten, zeden, gebruiken en herinneringen, een rijke oogst in te zamelen. Ook wij willen trachten om van dien schoonen oogst hier en daar een enkele garve saam te lezen en wij zullen er ons niet over te beklagen hebben. Het platte land is bijna overal rijk, vruchtbaar en vrij schilderachtig; de bewoners, alle rechtschapen lieden, zijn volstrekt niet woest, ook niet zeer achterdochtig, maar beleefd en over het algemeen welwillend en gastvrij.

Reeds bij de eerste schreden die men er zet ontrollen de velden, die u omgeven, een veelkleurigen horizont voor het oog. De afwisselende bebouwing herschept de landerijen in een ontzachelijk groot schaakbord; daaraan verbinden zich dan liefelijke bosschages, groote boomen, welke sierlijke lanen vormen, en vroolijke boerenwoningen, die wel niet weelderig zijn maar toch ook in geen vervallen toestand verkeeren; een geheel dat waarlijk stof te over levert voor eene reeks van fraaie, levendige tafereelen. Op groote afstanden van elkander ontwaart men tegen de helling van een heuvel of in het midden van de vlakte een bevallig gehucht, beheerscht door de reusachtige wieken van een wind - molen, of wel een dorp, waarvan de huizen zich samendringen om een machtigen klokketoren, die met zijn versierd kruis de wolken schijnt te willen klieven.

Nu en dan ziet men ook landhoeven omgeven door diepe grachten, met een ophaalbrug, met poorten en met sporen van schietgaten in de muren; herinneringen uit den tijd toen de veldwachten nog niet bestonden en een iegelijk zijn eigen have en goed moest bewaken. Aan den ingang van elk dorp bemerkt men hooge staken voor het vogelschieten, of met planken bevloerde lanen voor het boogschieten, beide liefhebberijen die hier, ondanks de uitvinding van geweer en karabijn, in gebruik zijn gebleven. Elken zondag zullen we daar een talrijk en levendig gezelschap vergaderd vinden. Reeds van den vroegen morgen af ontmoet men op alle wegen eenvoudige boogschieters, als zoovele Cupido 's voorzien van welgevulde pijlkokers en bogen dragende, welke door hunne afmetingen aan den boog van den voorzichtigen koning van Ithaka herinneren. Is het gezelschap vereenigd, dan vangt de wedstrijd aan en wordt de belangstelling der deelnemers geprikkeld door grove scherts, doormengd met kwinkslagen en gekruid door geestige aanmerkingen. Vivats! begroeten den overwinnaar en een schaterend gelach begeleidt de dubbelzinnige aardigheden, die den overwonnenen worden toegevoegd.

Al de deelgenooten rooken hunne pijp, de glazen zijn gevuld en de kelen worden goed bevochtigd; dit laatste is bij dergelijke vereenigingen in deze streken trouwens overal het geval, tot in de kleinste gehuchten toe, waar de balspelers, die met opgestroopte mouwen in de schaduw van een prieel vroolijke groepen vormen en opgewonden door Faro en Lambiek, zonder het zich bewust te zijn een Teniers en Ostade nog steeds tot onderwerp zouden kunnen verstrekken. Op deze wijze herleven de vervlogene eeuwen in de zeden, in de gebruiken, in de genoegens en zelfs in de verstrooiingen, die door alle tijden heen nog dezelfde zijn gebleven.

Het is er echter ver van af, dat deze voor het oogenblik zoo voorspoedige en vruchtbare plek gronds zijn bewoners ten allen tijde zulk een kalm bestaan veroorloofde. Plinius, die voor meer dan achttien eeuwen deze streken bezocht, schildert ze ons onder de somberste kleuren af.

Hij beschrijft ons ‘de Oceaan zich in groote golven over die onbebouwde landen verspreidende, ze tweemaal daags overweldigende’ zoodat de verschrikte, verbaasde reiziger niet meer wist of die streek tot het vasteland behoorde of dat hij alleen de zee zag, ‘*dubium terrae sit an partus maris.’*

De vrees om door die telkens op vaste tijden terugkeerende golven medegesleept te worden deed de bewoners besluiten hunne woningen op kleine, door menschenhanden gevormde heuvels te bouwen; wankele toevluchtsoorden, onzekere wijkplaatsen, die evenwel het uitgangspunt, de oorsprong waren van al die bevallige dorpjes, die wij thans zien of waarvan de herinnering zich nog tot onze dagen heeft voortgezet.(*) Het is van daar, van die wijkplaatsen uit, dat de eerste bewoners dier onherbergzame kusten, zeer langzaam doch voortdurend eenig terrein winnende, aan de zee die landerijen en velden ontwoekerden, welke wij tegenwoordig bewonderen. Maar welke gevaren zijn er getrotseerd, welke pogingen in het werk gesteld, welke worstelstrijden tegen de elementen gevoerd en welke ellende is er doorstaan om dat groote werk, onder zulk een ongunstig klimaat, tot stand te brengen! Tacitus zegt van die oorspronkelijke Vlamingen, ‘zij verdeelden het jaar in drie getijden, de lente, den zomer en den winter; van den herfst kenden zij zoomin den naam als de zegeningen.’

Zeven eeuwen later ‘ten tijde van Karel den Groote, den zeer machtigen koning van Frankrijk’ was het daar nog ‘een onvruchtbaar, weinig aanzienlijk land, waar men telkens moerassen aantrof.’(§) Toen Vlaanderen in 792 door zijne graven in bezit genomen werd, noemde de eerste daarvan, Liederik van Harlebeke, dien bodem ‘onbevolkt, weinig bebouwd en vol bosschen.’(†) Een kroniekschrijver van de 13de eeuw voegt er aan toe, ‘het land lag laag en was vol moerassen; het werd door geene menschen bewoond’ en verder noemt hij het ‘woest land’.(**) In de 10de eeuw was dit deel van het land nog steeds zoo weinig winst afwerpend, dat toen Karel de Eenvoudige het Rollo aanbood, vóór dat hij hem Normandië afstond, deze het met minachting weigerde. Men kan zich tegenwoordig moeilijk een begrip maken van eene omschepping als er sedert dien tijd heeft plaats gehad en die verbazing wordt er niet minder op als men bovendien nog leest, dat Damme en Dixmuiden eenmaal belangrijke zeehavens waren.

Voeg hier nu nog bij, dat die bewonderenswaardige verovering lang niet kalm en vreedzaam is toegegaan, en dat ook de menschen haar nog allerlei belemmeringen en moeilijkheden kwamen in den weg stellen. Zoodra deze aan de zee ontwoekerde landstreek aanving zich

(*) Het woord ‘Wijk’, dat in het Vlaamsch dorp beteekent en waarschijnlijk uit het ‘*Vicus*’ der Latijnen afgeleid is, beduidt in het Nederlandsch tevens wijk of wijkplaats.

(§) Handschrift van de 14de eeuw, dat zich onder het nummer 8380 in de Nationale bibliotheek bevindt.

(†) *Estore des contes de Flandres.* Nationale bibliotheek, M.S. No. 455.

(**) *Chronique générale depuis César jusqu'à l'année* 1131. Bibliotheek van Bourgondië, MS. Nr. 9003.

'vruchtbaar en tot alle landbouw geschikt'(*) te betoonen, werd zij een voorwerp van wangunst en eene bron van tweedracht voor de leenheeren in den omtrek. Tien eeuwen lang hebben de graven van Vlaanderen en Brabant, de koningen van Engeland en Frankrijk elkander, met het zwaard in de hand, deze aan de elementen ontrukte strook gronds betwist en tot in den aanvang van deze eeuw kon zij nog worden aangemerkt als een der slagvelden van Europa.

Later, toen de opperleenheeren, zonder geld en zonder krijgstroepen, rust hielden, waren het de trotsche gemeenten die, zich tegen haren graaf verzettende of onderling strijd voerende, deze bloeiende streek door brand, roof en verwoesting kwamen teisteren. Lees die geheele geschiedenis van de middeleeuwen, elke bladzijde is verlicht door een droevig schijnsel, elke regel onderschrapt met eene bloedige streep. Zonder bijstand overgeleverd aan al die onverzadelijke meesters, later aan de geestelijkheid, moest de landman het dikwerf met zijn leven boeten wanneer hij de stoutmoedigheid had zijn oogst, zijne betrekkingen of zijn huis tegen overweldiging te verdedigen. Was hij beroofd, uitgeplunderd en aan de ellende ter prooi, dan gaf men hem een wapen in de hand, en moest hij, nu op zijne beurt soldaat, zijne meesters volgen in die vreeselijke menschenverdelgingen, die de veldslag van Rosebeeke, of de Sporenslag werden genoemd.

Wij kunnen ons nu geen denkbeeld meer maken van een dergelijken maatschappelijken toestand. Om zich eenig begrip van zulk eene ellende te vormen moet men de klaagliederen uit dien tijd lezen, die van de 'arme bevolking'(†) b.v., waarin de werkman in eene opwelling van groote bezorgdheid uitroept:

> Wijn, noch weit, noch ander koren
> Zelfs geen brood van havermeel;
> Genoeg te eten is ons niet beschoren,
> Slechts éénmaal 's weeks is een half maal ons deel!

Er bestond dan ook voortdurend gebrek en het treurig geleide daarvan was als immer: koorts, buikloop en pest. En toch, ondanks dat alles, heeft het kloeke, nijvere en willige Vlaamsche ras de natuur beheerscht, de elementen bedwongen, de hindernissen overwonnen. Ellende, ziekten en honger hebben zijn moed niet verzwakt. De leenheerlijke worstelstrijden, de oproeren in de steden en de religieoorlogen zijn den Vlamingen over het hoofd gegaan, zonder dat ze zich daardoor van hun doel lieten afbrengen. Hunne overwinnaars, hunne beheerschers zijn zelfs gedwongen geweest om hun recht te doen weervaren.(§)

(*) P. Cornejo, *Sumario de las guerras civiles.*

(†) *Chroniques d' Enguerrand de Monstrelet.*

(§) 'De bewoners zijn er ijverig en betoonen geen tegenzin in den arbeid. Men behoeft geene andere bewijzen aan te voeren dan hunne volharding om in tijden van oorlog de landerijen te bebouwen en te bezaaien, ofschoon ze zoo goed als zeker zijn er den oogst niet van te zullen inhalen.' Memorie in den jare 1697 den koning (Lodewijk XIV) aangeboden door den intendant de Bernières. Bibliotheek van Bourgondie. MS. 16164.

Het land, dat hun toebedeeld was, wilden zij herscheppen en zij hebben hun doel bereikt, maar, wat als een zeer opmerkelijk feit mag worden beschouwd, bij het herscheppen van den bodem heeft dit volk ook zich zelf omgeschapen. Al de geleerden, die eene grondige studie van dit opmerkelijke land maakten, hebben er drie bijzondere, duidelijk te onderkennen, geheel plaatselijke typen onderscheiden, aan elk van wie men een verschillenden oorsprong zou kunnen toeschrijven, wanneer niet de geleerden van onze dagen meer dan overvloedig hadden aangetoond, dat de grond in staat is op ruime schaal het lichaamlijk en zedelijk karakter te wijzigen van de volken, die gedurende eene uitgestrekte tijdruimte op zijne oppervlakte leven.(*)

Het geheele Vlaamsche ras heeft inderdaad slechts een enkelen en zelfden oorsprong en spruit voort uit eene sterke kruising van Galliërs en Germanen, de twee kloekste rassen van het moderne Europa. Deze kruising heeft evenwel niet volkomen geregeld en in geheel gelijke verhoudingen plaats gehad. Men ontmoet in Vlaanderen vele familiën, bij welke het Germaansche bloed de overhand heeft en waarin het zich door vele bijzondere teekenen doet kennen. Deze lieden onderscheiden zich door breede voeten, dikke handen, eene platte borst (een opmerkelijk feit vooral bij de vrouwen) en eene zekere neiging tot gezetheid; zij daarentegen, bij wie het Gallische bloed de overhand heeft, bezitten lange, smalle voeten, dunne handen en eene gevulde, ronde gestalte. Maar behalve deze algemeene, oorspronkelijke, aan het ras eigene kenteekenen, die men in andere landen nagenoeg even gelijkelijk verdeeld terugvindt en welke men, vermengd en vereenigd, zoowel in de steden als op het platteland aantreft, verschaffen de landelijke distrikten den opmerker een zeker aantal bijzondere, geheel plaatselijke typen, welker gelijken men onder de bevolking der steden te vergeefs zou zoeken.

Zoo verschillen onder anderen de bewoners der boschachtige streken aanmerkelijk van die van het vlakke land, welke op zich zelf ook weder niet zouden kunnen verward worden met de landlieden uit de polders. De eersten zijn woest, onbedwingbaar, weinig gezellig, volstrekt niet zuinig en stuiven bij de minste aanleiding driftig op. Bij den geringsten twist maken zij gebruik van het mes, onder het nietigste voorwendsel raken zij slaags en wanneer iemand hunner het onderspit delft, nemen zijne vrienden de zaak voor hem op. Zoo heeft men geregeld, op vastgestelde tijden, de bewoners van verschillende gehuchten met elkaar handgemeen zien worden, op bepaalde, van te voren aangekondigde dagen elkander bloedige gevechten zien leveren en dat alleen voor een in den oorsprong onbeduidend verschil van gevoelen, waarvan de herinnering zelfs vervlogen was. Menigmaal is het geschied, zelfs in de laatste tijden, dat een beschuldigde, wien men vroeg waarom hij zon-

(*) Zie voornamelijk de verslagen door den heer Durand de Gros in de Société d' anthropologie uitgebracht.

der aanleiding, zonder haat en zonder uitgetart te zijn, een man had geslagen, dien hij ter nauwernood kende, ten antwoord gaf: ‘hij was van dat of dat dorp!’ Naar zijne meening was deze verontschuldiging voldoende.

Tegenwoordig zijn die algemeene gevechten zeer zeldzaam, maar de bewoner van de boschstreken heeft zijne voornaamste lichaamlijke en zedelijke kenteekenen toch behouden. Hij is altijd klein, ineengedrongen, sterk gespierd, bruin van huid, lenig en veerkrachtig. Van aard is hij strooper, haatdragend, wraakgierig en ziet hij licht eens anders goed voor het zijne aan; hij kent geen schroom, maar hij is niet zonder godsdienst; nauwgezet woont hij de mis bij, doch hij is voortdurend in opstand tegen de maatschappij en verheft zich ook zeer gaarne boven de wet.(*)

De vooruitgang is bij hem een doode letter. Zijn bestaan is altijd ellendig gebleven en wel in de meest pijnlijke beteekenis van dit woord. ‘De meesten hunner, zelfs die de zestig jaar al te boven zijn,’ zeide mij een rijk burchtvoogd uit den omtrek, ‘hebben nimmer op een bed geslapen. Zij maken een gat in den grond waarin zij droge bladeren of wol werpen en brengen daarop hunne nachten door. Nadat de cholera het laatst in die streken heerschte, heeft men beproefd om hun bedden te geven, doch zij verbrandden of verkochten deze en kropen weder in hunne gaten. Allen bezitten ze honden en welke honden! Vraag hun waarom ze dit weeldedier, 't welk gij meent dat hen van geen nut kan zijn, houden? zij zullen u antwoorden, dat zij er 's winters mede slapen om zich te verwarmen.’

Hun onwetendheid staat op gelijken trap met hunne ellende. Al wat van buitenaf komt is hun verdacht, elke nieuwigheid schijnt hun toe een valstrik te verbergen. De eerste die zich, nu ongeveer dertig jaar geleden, in hunne woonplaats met een regenscherm vertoonde, werd bijna gesteenigd. In bijna geheel het vlakke land kent men ze niet anders dan onder den naam van ‘*Boschkerlen’*, een naam die, van zijn oorspronkelijke beteekenis vervreemd(§), nu zooveel zeggen wil als ‘vagebond’. Overal worden ze gevreesd en ze zijn dan ook te duchten, vooral in ongelukkige jaren, wanneer er gebrek heerscht en de ellende hen tot misdrijven aanspoort. Een slechte aardappeloogst heeft voor hen dezelfde treurige gevolgen als voor de lagere volksklasse in Ierland. De ontberingen, die een bondgenoot vinden in hun gewone, op zich zelf

(*) Niet zonder belangstelling zal men eene beschrijving lezen, die reeds twee eeuwen oud is en aantoont, dat de boeren uit de boschrijke streken van Vlaanderen van dien tijd en van heden nog geheel aan elkaar gelijk zijn. ‘Zij houden zeer vast aan het Katholieke geloof en aan alle godsdienstige verplichtingen. Zij gaan dikwijls ter biecht en ter communie en zijn zeer getrouw in het bijwonen van de preek; dit alles echter zonder dat zij afstand doen van hunne neiging tot den drank, die eene van hunne heerschende hartstochten is. De geringe lieden, die zich in hunne opgewonden stemming weinig ontzagen om het mes te trekken, vermoordden elkander ongestraft; de schuldigen vluchtten dan in de kloosters of de kerken, waar zij tegen vervolging beveiligd waren, terwijl hunne vrienden als hunne bemiddelaars optraden. Onder de heerschappij van den Koning kan de misdaad echter niet zoo ongestraft worden begaan en de manslagen zijn tegenwoordig veel zeldzamer.’ Verslag van den heer de Bernières, hier boven reeds aangehaald.

(§) In de oude landstaal beduidt *Kerle* eigenlijk ‘vrij, onafhankelijk man’ en *Boschkerle* wilde dus zeggen ‘vrije man uit de bosschen’, wat eerder eene loftuiting dan eene beschimping zou mogen heeten.

reeds zoo afschuwelijke voedsel, brengen vreeselijke verwoestingen onder hen teweeg. De ‘roode loop der ellende’ zoo als men daar te lande die treurige, overervende ziekte noemt, maakt van tijd tot tijd talrijke slachtoffers onder die arme lieden en het is dan, in dergelijke droevige toestanden, dat de ‘*Boschkerlen’* gemakkelijk de geringe begrippen van recht en billijkheid verliezen, die men hun heeft kunnen bijbrengen.

‘Op zekeren winteravond,’ zoo verhaalde mij een oud Vlaamsch geneesheer, ‘bevond ik mij, tijdens mijn ziekenbezoek, aan gene zijde van het Geuzenbosch(*). - De oogst was dat jaar mislukt en het jaargetijde deed zich streng gelden. - De sneeuw bedekte de aarde als met een doodskleed; de wind, die de groote, met rijp beladen boomen schudde, veroorzaakte het eenige geluid, dat de indrukwekkende stilte stoorde, die er alom heerschte en het scheen of de maan zich achter de groote wolken verschool om dit ongelukkige hoekje van Vlaanderen niet te zien. Bij eene kromming van den weg kwam ik dicht langs eene schamele hut voorbij en ik meende daarbinnen te hooren kermen. Ik duwde de deur open. De arme, kale, vervallen, van alle huisraad ontdane woning, werd verlicht door een vuur van boomtakken. Vóór dit vuur was een man met woesten, starren blik nedergehurkt; hij liet het hoofd tusschen de handen rusten en was geheel onbewegelijk. In een hoek, op eene armzalige legerstede van gedroogde bladeren en mos, zag ik het lijk liggen van eene nog jonge vrouw, die zeker schoon moet geweest zijn en aan de voeten van den man lag een mager, ziekelijk kind van ongeveer twaalf jaar uitgestrekt, dat bijna even bleek was als de doode vrouw. Dit droevig tafereel, waarop de knetterende vlammen van het haardvuur een roodachtig trillend schijnsel wierpen, bracht een levendigen indruk bij mij teweeg. Ik sloot de deur en naderde den man zonder dat hij mij scheen op te merken. Ik zette mij bij hem neder op een blok hout, dat daar lag en trachtte hem eenige troostwoorden toe te spreken, maar, terwijl hij het hoofd langzaam omwendde sloeg hij een blik zoo vol wanhoop en haat op mij, dat de woorden mij op de lippen bleven hangen en mijne keel mij den dienst tot spreken ontzeide. Ik trachtte mij echter te beheerschen, mijne stoutmoedigheid keerde terug en, mijne rol van vertrooster willende vervolgen:

‘Gij hebt nog vuur,’ zeide ik zacht... ‘bij zulk een weer doet dat goed... anderen moeten het ontberen. Zie, ik ben wel gelukkig dat ik mij hier bij u kan komen warmen.... hoeveel anderen, nog ongelukkiger dan gij, zouden wenschen vuur en hout te bezitten....’

Hij zag mij op nieuw aan ‘het bosch staat hun ten dienst,’ antwoordde hij op bitteren, somberen toon, ‘zij hebben het slechts te nemen.’

- Maar het bosch behoort hun niet toe.

- Dat doet er niet toe.

(*) ‘Geuzenbosch’ dit is eene algemeen verbreide benaming in die streken. Een zeker aantal bosschen, velden en grachten dragen dien naam als herinnering aan de Geuzen, wien zij tot wijkplaats of tot punt van verdediging hebben verstrekt. Het hier genoemde bosch ligt in de omstreken van Turnhout.

- Maar de eigenaar dan. Maar de burgemeester.... de veldwachters!

- Wat zou die? Wie stoort zich daaraan! en toen opstaande en eene bijl zwaaiende riep hij uit ‘laat ze komen, ja, laat ze eens hier durven komen... dat alles duurt reeds te langen tijd - maar in de eerste plaats maak *gij* dat ge weg komt! gij heult met de anderen, maak dat gij weg komt of ik sta voor mij zelf niet meer in!

‘Over mijn geheele lichaam bevende ging ik de deur uit,’ vervolgde de oude doctor, ‘maar het treurige tooneel, dat ik had bijgewoond, deed mij het hart bloeden. Deze geest van verzet te midden van die ellende, op enkele schreden afstands van die doode, in de tegenwoordigheid van dat stervende kind, verklaarde mij vele verborgenheden, welke ik tot dien tijd nog niet begrepen had... er zijn oogenblikken in het leven waarin de wetten, de overheid en de zedelijke verplichtingen voor die arme lieden niets zijn dan ijdele klanken, indien het al waar is, dat zij ooit voor die ongelukkigen een zeer juiste beteekenis kunnen hebben. Eene enkele zaak blijft hun bij, de godsdienst, en welke godsdienst!’

De landman van het vlakke land is bij lange na niet aan zulke wreede lotswisselingen onderworpen. Ook hij hecht zeer aan den godsdienst, maar dat is dan ook bijna de eenige karaktertrek, die hij met de bewoners van de boschstreken gemeen heeft. In alle opzichten heeft hij oneindig meer overeenkomst met de Fransche landlieden. Evenals dezen is hij ijverig en vast op zijn stuk staande, bestand tegen alle vermoeienis en nimmer opziende tegen eenig zwaar werk wanneer hij slechts inziet, dat zijne moeite op eene of andere wijze beloond zal worden. Hij is zuinig tot op de grens van gierigheid, verzot op den grond dien hij bebouwt, gretig op winst, sluw en wantrouwend. Hij stelt er eene soort van eer in de burgers, de stadbewoners om den tuin te leiden, doch laat zich zonder erg bij den neus nemen door kwakzalvers en bedriegers, die misbruik maken van zijne lichtgeloovigheid. Onder zijne boersche sluwheid verbergt hij eene groote mate van ongekunstelden eenvoud. Hij is bijgeloovig en bang voor spoken; hij twijfelt er niet aan, dat er booze geesten bestaan en is beducht voor hekserij.

In geen ander land bevonden zich ooit een zoo groot aantal toovenaars en tooverheksen of ten minste lieden, die men de kwaliteiten er van toekende, als in dezen hoek van Vlaanderen. In een tijdsverloop van tachtig jaar, van 1580 tot 1660, voerde men te Nieuwpoort achtentwintig heksenprocessen, die door terechtstelling gevolgd werden; elf rechtsgedingen tegen toovenaars, dertien tegen toovenaarsters, twee wegens betooveren van dieren en twee voor godslastering en heiligschennis.(*) Gedurende datzelfde tijdvak werden er te Veurne bijna evenveel en te Dixmuiden nog enkele meer gevoerd.

(*) Zie een artikel van den heer E. van den Bussche in het oudheidkundig tijdschrift ‘La Flandre’ (1875).

De onbeduidendste aanklachten gaven aanleiding tot de meest ingewikkelde rechtszaken en brachten de beschuldigden zeer zeker eerst op het schavot en vervolgens op den brandstapel. De dwaaste, meest belachelijke en onwaarschijnlijkste aantijgingen werden, als geloofwaardige getuigenissen, aangenomen. Het was voldoende iemand te beschuldigen, dat hij de nachtelijke vergadering der toovenaars en toovenaarsters had bijgewoond, dat hij op een bezemsteel door de lucht had gereden, dat hij vrouwen, kinderen of dieren had betooverd, de gedaante van een hond, een vogel, een bok of eene geit had aangenomen, ziekte of mismaaktheid had veroorzaakt, of een kind vóór de geboorte had doen sterven door de moeder op eene bijzondere wijze aan te zien, kortom eene dergelijke aanklacht was er slechts noodig om den ongelukkige te doen gevangennemen, hem te doen pijnigen, veroordeelen en ten vure doemen.

Eenige jaren geleden toonde men te Nieuwpoort, op de groote markt, eene van witte keisteenen gevormde ster, die de plaats kenmerkte waar eene zekere Jeanne Panne den 16^{den} Mei 1650 werd verbrand. De ongelukkige, 57 jaar oud, was veroordeeld omdat zij, zoo het heette, viermaal den sabbat der heksen had bijgewoond en omdat zij de liefde van een jongen man had weten te winnen. In 1643 werd Tanneken de Potter, van dezelfde misdaden beschuldigd, veroordeeld ‘om naar de groote markt geleid, daar op een schavot gewurgd en vervolgens verbrand te worden.’ Jacquemijne de Groote, 58 jaar oud, onderging een gelijk lot omdat zij ‘in de brouwerij van Pierre Hants de hand in eene kuip met mout gestoken en daarbij innerlijk een vloek uitgesproken had, waardoor het brouwsel bedorven was.’ Maeyken Tooris, dochter van Nassel, werd in 1652 eveneens op 58 jarigen leeftijd verbrand, omdat zij negentien jaar in echtelijke gemeenschap geleefd had met den duivel ‘ofschoon hij stonk als een bok.’ Ook had zij, ten einde zich te wreken op twee visschers, de gedaante van een raaf aangenomen en, op den mast van hunne vischschuit gezeten, dit vaartuig doen omslaan.(*)

Maar er zou geen einde aan komen indien men alle ongerijmdheden wilde opsommen, die als voorwendsel tot die wreede rechtsplegingen hebben gediend. Merk hierbij op, dat al deze misdaden voor de rechters volkomen bewaarheid en bewezen waren, want de beschuldigden erkenden zich schuldig aan de hun ten laste gelegde feiten. Door middel van foltertuigen verkreeg men van die ongelukkigen elke bekentenis, die men wenschte. Zij eindigden altijd met te verklaren tot welken duivel zij in betrekking hadden gestaan: *Groeninck, Serpentine* of *Geernaertjen.* En buitendien, bestonden niet, om alle misplaatste twijfelingen uit den weg te ruimen, de teekenen die Satan op het lichaam van zijne aanhangers of aanhangsters grifte? Een verouderd litteeken, een klein beursgezwel, een uitwas, eene roode of paarsche moedervlek, kleurige onevenheden in de huid in den vorm van eene framboos of

(*) *Histoire de Nieuport.*

eene moerbezie, de grauwe star in haren aanvang, waren zoovele aanduidingen, zooveel zekere, onbetwistbare teekenen van eene met den booze aangegane overeenkomst. Jan de Munk, die in 1603 verbrand werd omdat hij schurftige varkens verkocht had, die vrouw Carpentiers eene ziekte berokkend had door haar den vinger aan te raken en die ook herhaaldelijk de vrouw van Karel Cornelissen had aangeraakt, was door *Serpentine* aan den rechter schouder geteekend.(*)

Men meent werkelijk in een droom te verkeeren wanneer men van dergelijke afdwalingen van het gezond verstand leest en toch, in dien tijd geloofde iedereen aan de zwarte kunst. Zelfs de hoogst geplaatste lieden deelden deze dwaze begrippen. De rechters waren overtuigd, dat zij met het uitspreken van dergelijke vonnissen zich geheel overeenkomstig de wetten der zedelijkheid en der strengste rechtvaardigheid gedroegen en de aartshertog zelf beval hen aan om toch vooral met al de macht waarmede zij bekleed waren te handelen, zoowel door een streng onderzoek als door pijnigingen de waarheid uit te vorschen en vervolgens over te gaan tot de veroordeeling of vrijspraak der lieden, beschuldigd van die verfoeilijke en afgrijslijke misdaad: het plegen van tooverij.(§)

Het was eerst nadat de Fransche omwenteling zich ook in deze zoozeer aan het bijgeloof overgegeven streken deed gelden, dat die vreeselijke rechtsplegingen een einde namen. Sedert dien tijd hebben de meer verlichte lieden die betreurenswaardige vooroordeelen afgelegd, maar de geest der landlieden is er steeds van doortrokken gebleven en nog in den tegenwoordigen tijd gelooft men over het geheele platte land aan toovenaars en kaboutermannetjes. Het schijnt overigens bepaald den Vlamingen eigen te zijn, sterk aan hersenschimmen, aan vreemde, wonderbare zaken te hechten. Al wat slechts buitengewoon is verbaast hen en trekt hen aan. Ook is deze hoek van Vlaanderen ten allen tijde eene gezegende wijkplaats geweest voor gelukzoekers; alle vonden er een goed onthaal, van den valschen Boudewijn en den valschen Eduard af, tot den valschen Wandelenden jood toe.

De geschiedenis van den valschen Eduard is algemeen bekend. Deze Pierkin Warbeek, een gedoopte jood, die voorgaf een zoon van Eduard IV te zijn, die overigens door de hertogin van Bourgondië erkend werd als haar neef, door deze prinses openlijk ‘de witte roos’ was bijgenaamd en die met Maximiliaan van Oostenrijk onderhandelingen aanknoopte over eene kroon, waarop hij niet de minste rechten bezat, mocht inderdaad eene vrij vermakelijke figuur genoemd worden, maar de geestdrift, die hij opwekte, was toch bij lange na niet zoo sterk als de dweperij, die door den valschen Boudewijn werd uitgelokt.

(*) Een van de grieven in zijne beschuldiging aangevoerd was, dat hij, met Karel van Axel bal spelende, op onrechtvaardige wijze twee kannen bier had gewonnen doordien hij den bal onder zijn been door had geworpen.

(§) ‘... waarbij zij vermogen te procedeeren tot scherp examen ende Torture, wijsdom ende comdamnatie, ofte absolutie raekende het execrable ende abominable Crijm van Tooverije’. Brief van den aartshertog aan den magistraat van Nieuwpoort.

Boudewijn van Constantinopel, die in 1205 overwonnen en gevangen genomen werd door de Bulgaren en in krijgsgevangenschap stierf ten gevolge van de wonden, die hij ontvangen had in den veldslag bij welken hij de nederlaag leed en zijne vrijheid verloor,(*) werd zoozeer betreurd in geheel Vlaanderen, dat vele van zijne vroegere onderdanen zijn dood betwijfelden. Op zekeren dag in den jare 1225 verbreidde zich allerwege het zonderlinge gerucht ‘graaf Boudewijn is teruggekomen’ en men zag inderdaad een vreemdsoortig personage verschijnen, die eene flauwe gelijkenis met den overleden keizer had.

Elkeen begaf zich naar hem toe. Slotvoogden, edelen en ridders weifelden niet om in hem den echten Boudewijn te herkennen; het volk verklaarde zich te zijner gunste en weldra heerschte in Vlaanderen en Henegouwen de grootste opgewondenheid. De dweepzucht die hij verwekte was zoo groot, dat de monniken van het St. Jan's klooster de haren van zijn baard als relikwiën beschouwden en dat de bewoners van Binche de vereering zóó ver dreven van het water te drinken, waarin hij zich gebaad had.

Op een goeden keer vernam men echter uit zuivere bronnen, dat de van den dood verrezen Boudewijn een oude kluizenaar was, wiens ware naam bewezen werd te zijn: Bertrand de Rais. Overtuigd van het gepleegde bedrog, werd hij gevangen genomen, naar Rijssel gevoerd, op den rug van een muilezel gebonden door de straten gevoerd en aan den galg van de Hal tusschen twee honden opgehangen.

En wat nu den valschen Wandelenden jood betreft, zijne geschiedenis, ofschoon van veel latere dagteekening, is oneindig minder bekend. Ik bedoel namelijk zijne ware geschiedenis, want aan zijne wandeling in het land van Vlaanderen, door de volksmuze omgeschapen in een eindeloozen klaagzang, heeft men een zoodanig ander karakter gegeven, dat de ware toedracht niet meer te kennen is. Gelukkig dat de onlangs gemaakte ontdekking van een handschrift uit den tijd der gebeurtenis(§) het ware karakter is komen hergeven aan eene legende, die tot een spotlied geworden en sedert in alle talen overgezet was.

Het was in 1623 dat de zonderlinge verschijning, die wij hier bespreken, plaats had. In dat jaar vertoonde zich in Vlaanderen op het platte land ‘een zeer oud man die, gelijk het vrome volkslied zegt, een boezelaar en een langen grijzen baard droeg.’

> .... Zoo een man bejaerd
> een voorschot kwam te dragen
> met langen grijzen baerd.

Waar kwam hij van daan? Niemand wist dit in den aanvang. Hij beweerde de Wandelende jood te zijn en ter staving van dit gezegde deelde hij eene menigte verbazingwekkende geschiedenissen mede. Zijne samenkomst met Jezus, de booze woorden, die hij tot den Heiland ge-

(*) *Chronique de Baudoin d'Avesnes.* MS. in de Nationale bibliotheek te Parijs.
(§) Dit handschrift, 't welk van 1623 dagteekent, behoort aan het archief te Rijssel.

sproken had, hoe hij den Zoon Gods van den drempel zijner woning gejaagd had toen deze op het punt was om onder den last van het kruis te bezwijken en hoe hij, tot straf voor deze onmenschelijke daad, tot eene eeuwigdurende omzwerving veroordeeld was. Voeg hierbij eene menigte vermakelijke, vreemde levensbijzonderheden waarin het heilige en onheilige zich op weinig stichtelijke wijze dooreenmengde en gij zult u een begrip kunnen maken van den grooten bijval, welken deze personage zich verwierf.

Men zag hem te Dixmuiden, te Turnhout, te Oostkerk, te Pernisse, te Roulers en overal werd hij ontvangen als een prins, vereerd als een heilige en geherbergd als een kerkvorst. Maar weldra kreeg hij genoeg van die kleine steden en van die groote dorpen, een terrein dat veel te klein was voor de heldenfeiten, die hij op het oog had.

Hij had een ruimer schouwtooneel noodig en daarom kwam hij zich den 26sten Mei aan de poort van Yperen vertoonen, waar hij verzocht om binnen gelaten te worden.

De burger, David de Breyne, welke dien dag de wacht had, betoonde zich zeer verbaasd over de vreemde kleedij van dien zonderlingen man. Hij ondervroeg hem, 't geen zijne verbazing al meer en meer deed toenemen en bracht hem toen, vergezeld van eene groote menigte nieuwsgierigen, naar het huis van den baljuw, Pieter van Casteele genaamd; ofschoon deze weinig op een dergelijk bezoek rekende, ontving hij den Wandelenden jood toch zeer goed, hij hield hem ten eten en liet hem toen naar de *Auberge du Brésil* geleiden, waar een kamer voor hem in gereedheid was gebracht.

Het eerst wat deze zonderlinge grijsaard deed nadat hij zich in zijn nieuw verblijf gevestigd had was, dat hij de dochter van den huize, zekere Christine Verschuere, onteerde, die hij onder voorwendsel van haar het lijden des Heeren te zullen vertellen in zijne kamer had weten te lokken. Deze slechte daad, waartoe de ouders nagenoeg de hand hadden geleend, wijl zij niet geloofden dat de Wandelende jood, zijn hoogen leeftijd in aanmerking genomen, tot iets dergelijks in staat was, keerde de gemoederen tegen hem; zij was het, die hem ten val bracht. Den volgenden dag, terwijl hij bij den bisschop ter maaltijd was, kwam aan zijne herberg eene boerin naar hem vragen, die zich zijne wettige vrouw noemde; hij had haar, zoo als zij mededeelde, eerst verleid, toen gehuwd, vervolgens van alles beroofd en eindelijk verlaten.

Men kan nagaan welk schandaal eene dergelijke opeisching te weeg bracht. Tegenspraak van de eene, volhouding van de andere zijde, kortom, de beide slachtoffers waren op het punt van handgemeen te worden, toen de verleider, wel gevoed, met een rooden top aan den neus, met waterige oogen en eene dikke tong van zijn bisschoppelijk gastmaal tehuis kwam. Volgens recht en billijkheid nam hij partij voor zijne laatste verovering en klopte de andere duchtig af; deze echter, wel geslagen maar niet voldaan, ging zich bij den baljuw beklagen.

In haar drift betoonde de verstootene vrouw zich zeer praatziek. Zij verhaalde sommige niet zeer stichtelijke geschiedenissen. Daar hare getuigenissen overeenstemden met die van een soldaat uit het garnizoen, welke in den Wandelenden jood een Parijzenaar, Leopold Delporte genaamd, had meenen te herkennen, die weleer grenadier was geweest in dienst van den aartshertog, een groot drinker, die wat vlot leefde, overigens een lustige snaak, maar die ten slotte deserteerde, hield de magistraat de vrouw bij zich, sloot de soldaat buiten alle gemeenschap en deed te Gent berichten inwinnen bij den kolonel, onder wien Delporte gediend had. De inlichtingen die men ontving waren van dien aard, dat men den armen Wandelenden jood op een schoonen morgen in zijne herberg gevangen nam en hem geketend op eene kar naar Gent deed vervoeren, waar hij eenige dagen na zijne aankomst het verdriet had van opgehangen te worden.

Gelukkig voor de Vlaamsche plattelandbewoners zijn de valsche Eduarden, de valsche Boudewijns en zelfs de valsche Wandelende joden zeer zeldzaam, maar de bedriegers van meer bescheiden aard vindt men er te overvloediger en deze zijn het, welke bij de landlieden allerlei bijgeloof weten te doen voortleven, voornamelijk om er voor zich zelf partij van te trekken. Men moet overigens erkennen, dat zij hierin uitmuntend gediend worden door de groote verbeeldingskracht van den Vlaamschen boer; er bevinden zich weinig landen in Europa, waar de legenden en het argeloos geloof zoo zeer behouden zijn gebleven als juist daar.

Vervoeg u, bij het vallen van den avond, in eene van die nederige hutten welke gij langs den weg aantreft en maak er een praatje met de oude grootmoeder, die onder het neuriën van een ouderwetsch liedje haar spinnewiel laat draaien. Zij zal u een schat van goeden raad geven, u in allerlei geheime middelen inwijden om het noodlot te bezweren. Zij zal u de '*lotdagen*' aanwijzen, waarop men vooral niets moet ondernemen en God weet hoe talrijk die zijn. Voor elken dag van de week zal zij u opgeven wat bepaald aanbevolen is om te doen, wat men doen kan en wat men volstrekt moet nalaten: draag zorg, zal zij u zeggen, dat ge u op Vrijdag niet de nagels of het haar knipt, gij zoudt er krankzinnig door worden; op Zondag het plan tot den bouw van een huis te maken of met het bouwen er van dien dag aan te vangen heeft ten gevolge, dat het door muizen, rotten en allerlei ander ongedierte ondermijnd wordt. Dan zal zij u ook nog met gedempte stem zeer geheimzinnig toevertrouwen, dat de 'schepsels' die het wagen om op Zaterdag avond te spinnen, na haren dood komen spoken en dat men ze dan bleek, met loshangende haren en een spinrokken in de verstijfde hand, over de vlakte ziet rondzwerven.

Laat zij het niet aan uw voorkomen bemerken, dat gij hare gezegden betwijfelt en poog niet die eenvoudige zielen uit den waan te helpen, dat zou vergeefsche moeite zijn.

Andere, grootere en sterkere machten hebben gepoogd die vooroordeelen te bestrijden, doch konden ze niet overwinnen. In 1860 bevond zich de hertog van Brabant, toenmaals de vermoedelijke troonopvolger, op Zaterdag den 8sten September te Blankenberch; men had besloten hem een feestmaal aan te bieden, maar door gebrek aan visch moest men dit plan opgeven. De visschers weigerden met hunne vaartuigen in zee te gaan wijl die dag, 8 September, een *lotdag* was(*).

Al die bijgeloovigheid berust inderdaad op innige overtuiging, nog gesteund, lach er maar niet om, door persoonlijke ervaringen. Een meisje van twintig jaar verzekerde mij zelve ondervonden te hebben, dat als men op 31 December des avonds niet al het vlas, dat zich op het spinrokken bevindt, afgesponnen heeft, men zeker kan zijn gedurende het geheele volgende jaar door de booze geesten geplaagd te zullen worden. 'Niets is er dat gelukt,' zeide zij tot mij, 'waarlijk, er slaagt niets!' En op deze wijze bestaat er eene geheele wereld van vreemde gebruiken, zonderlinge voorzorgen en belachelijke gewoonten, die slechts steunen op zeer onwaarschijnlijke waarnemingen en evenwel aangenomen zijn als Evangeliewoorden. Wanneer, onder anderen, een kind geeuwt maakt de moeder het snel met den duim het teeken des kruises over den mond, 'ten einde,' zooals ze u zeggen zal, 'te verhoeden, dat zijne ziel wellicht ontsnappe.' Wacht u, wanneer gij u bij een vriend bevindt, om een stoel op één poot te doen ronddraaien 'gij zoudt daarmede het geluk uit het huis verbannen.' Wanneer gij des avonds te bed gaat, draag wel zorg uw schoeisel niet scheef te zetten, gij zoudt dan in den nacht door de *Maren*(§) gekweld worden en eindelijk, wieg nooit met eene ledige wieg, want het kind aan wie zij toebehoort, zoude vóór dat het jaar ten einde is sterven.

Ik spreek daar van sterven, maar juist dat somber oogenblik is het waarin de tooverijen onvermijdelijk zijn en dat de geheimzinnige handelingen zich verdubbelen. Ternauwernood zijn de oogleden van den overledene voor immer gesloten, of men ziet de dochter van den huize zich naar den waterput begeven en er in het geheim een takje gewijde palm inwerpen, wat den *putduivel* verhinderen moet om er uit te komen. Van zijne zijde beijvert de zoon zich om twee bossen stroo, in den vorm van een kruis, voor de deur van de sterfkamer te leggen om den duivel te beletten den drempel ervan te overschrijden. Eindelijk, wijl de booze geest door eene of andere duivelsche list al die heilige voorzorgen zou kunnen verijdelen en overbodig maken, legt men een misboek op den mond van den overledene, opdat satan het lichaam van den afgestorvene niet zou kunnen binnensluipen.

Doch het meest verbazende moet dan nog plaats hebben. Op het oogenblik, dat de lijkkoets zich op weg naar het kerkhof gaat begeven,

(*) *La pêche et les pêcheurs de Blankenberghe*, door E. van den Bussche.

(§) De *Maren* (in het Duitsch *Mähre,* in het Engelsch *nightmare*, in het Nederlandsch nachtmerrie) werpen zich des nachts op de menschen en pogen ze te verstikken - deze plaag staat gelijk met het *cauchemar* der Franschen.

ziet men den koetsier in grooten ernst het paard naderen en hem eenige geheimzinnige woorden in het oor prevelen. Hij verwittigt het beest welken last hij gaat vervoeren, eene voorzorg die niet mag worden verzuimd, want indien hij er geen kennis van droeg zoude het arme dier zijne krachten te vergeefs uitputten en het lijk niet naar zijne laatste rustplaats kunnen brengen.

De dieren bezitten inderdaad eene ziel en door deze staan zij in voortdurende gemeenschap met de geesten. De meesten hunner zijn zelfs in dienst van de onderaardsche machten. De juffer, eene soort van vlinder, is het paard van den duivel. Op haar gezeten onderneemt de onzichtbare zijne tochten door het luchtruim. De rups is de kat van den duivel; zij bespiedt de menschelijke wezens om hen op eene of andere fout te betrappen en hen vervolgens te verklikken aan de *albs* of geesten, die den dampkring bevolken en zich in al onze handelingen mengen.

Men zal u zeggen, dat er drie soorten van *albs* bestaan: de zwarte, de grijze en de witte; alleen deze laatsten zijn den mensch gunstig. Bijna ieder onzer bezit zulk een beschermgeest. Hij is de '*bewaarder*', de goede broeder.

Hij is voorzichtig, bedachtzaam en vol goeden raad; van hem komen ons de goede denkbeelden en de gelukkige ingevingen toe. Maar de zwarte en de grijze moet men niet vertrouwen; zij zijn het die in den nacht vóór 'allerzielendag' op het huis van degenen, die sterven moeten, den zwarten haan driemaal doen kraaien. Zij zijn het ook, die op den avond van Allerheiligendag den *zielwagen*(*) door het luchtruim voeren.

Volgens bijgeloovige begrippen toch verlaten de zielen niet terstond onze aardsche verblijfplaats. Gedurende langen tijd dwalen zij rond om de plaatsen waar zij leefden, die zij bewoonden en waar zij lief en leed hebben genoten. Zij keeren er altijd terug, aangetrokken door een onzichtbare, geheimzinnige verwantschap. Zelfs nadat ze zijn omgeschapen in vogels of in bloemen, gehoorzamen zij nog aan die wet van aantrekking. Hierin moet men dan ook de verklaring zoeken voor het regelmatig wegtrekken der ooievaars, houtduiven en zwaluwen, der *zielvogels*(§) zoo als men ze in het Vlaamsche land noemt en die frissche vlinders, welke elk voorjaar terugkeeren om hun aas in den boomgaard te zoeken, zijn niet anders dan '*vliegende bloemen*'.

Zijn deze beide laatste vindingen inderdaad niet bevallig, fijn gedacht en vol poëzie? De bijgeloovigheden, waarvan ik hier eenige staaltjes heb aangeteekend, zijn overigens voor een groot deel samengeweven met bevallige, treffende legenden, overblijfsels uit het Scandinavisch heidendom, dat zoo langen tijd in deze eenvoudige landstreek heerschte. Ons

(*) De *Zielwagen* bevat de zielen van de in den loop van een jaar overleden personen. Het geraas van zijne wielen laat zich op verren afstand vernemen; nu eens bootst 't het gerommel van den donder, dan het gehuil van den wind na.

(§) Een zonderling feit is het, dat dezelfde overlevering ook in het oosten bestaat. Wanneer de Armeniërs of de Arabieren ooievaars of vluchten hout- of woudduiven zien voorbijtrekken, zeggen zij, dat het geesten zijn die hun vaderland zoeken.

leven wordt door drie godinnen geleid. Dat zijn de *drij zusters*. De twee oudsten heten Wara en Werdenda, deze zijn de goede, welwillende, edelmoedige geniussen, daarentegen is de jongste, Zala, grillig, ijverzuchtig en ziekelijk, en hare gemelijke gemoedsgesteldheid maakt ons geluk van eene menigte kleine toevalligheden afhankelijk. Op zekeren dag traden de drie zusters eene zeer nederige hut binnen. Er was daar juist een kind geboren en de gelukkige, van vreugde diep bewogene moeder, beschouwde het wicht bij het schijnsel van eene smeerkaars. Dit heerlijk tafereel bracht Wara en Werdenda in verrukking. Zij drukten een welriekenden kus op het voorhoofd van den kleinen wereldburger en met hare onzichtbare handen door zijne blonde lokken strijkende, deden zij deze bewegen als of ze door een aangenaam koeltje beroerd werden. 'Hij zal schoon zijn' zeide de eerste. 'Hij zal goed zijn' voegde de tweede er bij. 'Ja, hij zal schoon, hij zal goed zijn,' riep Zala jaloersch en ontevreden uit, 'maar zijn leven zal van geen langeren duur zijn dan deze vuile kaars.' Wara, die altijd in alles wist te voorzien, blies toen de kaars uit, sloot haar in een gouden koker en zich tot de beangstigde, bevende moeder wendende, zeide zij, 'bewaar haar tot dat uw zoon een man zal zijn geworden en druk hem dan zeer op het gemoed die kaars niet aan te steken vóór dat hij het leven moede is.'

Ik zou u gaarne nog de liefdeshistorie verhalen van *Maen* (de maan) en *Zea* (de zee). *Maen* is een schitterend vorst; hij bezit de schoonste paleizen, die men zich slechts kan voorstellen en hij draagt een van glans stralend zilveren kuras en *Zea*, die hem boven alles bemint, gehoorzaamt aan al zijne luimen. Geheel naar zijn wil verheft zij zich of valt weder op de aarde terug en wanneer hij zich aan haar oog onttrekt dan weent en zucht zij, dan is zij rusteloos en bewogen.

Gaarne zoude ik u bekend maken met de ontscheping van *Sceaf*,(*) een schoon jongeling, met haren, blond als korenâren, met oogen zoo blauw als een Julihemel en eene huid, die de blankheid van tarwebloem evenaarde. Op zekeren dag zag men hem aan den horizont verschijnen. Hij was zacht ingesluimerd in een vaartuig zonder zeilen, het hoofd op eene korenschoof rustende. Het vaartuig strandde op het zand; de jongeling ontwaakte en de grond, die tot nu toe onbebouwd en onvruchtbaar was geweest, werd vruchtbaar en winstgevend. Is het wel mogelijk een bevalliger gelijkenis te vinden voor eene zinnebeeldige voorstelling der invoering van den akkerbouw in deze dorre streken?

Doch een geheel boekdeel zou ternauwernood voldoende zijn om al die zinrijke verdichtselen op te sommen. Ik spreek alleen van die welke geheel oorspronkelijk zijn gebleven, want de meesten ervan zijn, door den Katholieken godsdienst aangenomen, heiligengeschiedenissen geworden. De legenden van St. Anne, van de heilige Catharina en anderen, zoo talrijk verbreid in Vlaanderen en somtijds zoo weinig

(*) Het woord schoof of korenschoof is zonder twijfel wel eene afleiding van *sceaf*.

godsdienstig, zijn meerendeels niets dan verjongingen en verpassingen van de Scandinavische sagen. Wanneer wij ons later met het Vlaamsche gezang bezig houden, zullen wij gelegenheid hebben dit gezegde te staven. Het is overigens niet noodig den vromen sluier, waarmede deze heilige figuren omhuld zijn, hoog optelichten om de trekken te herkennen van Rheda, de godin van het spinrad, dat nog veel in gebruik is bij de plattelandbewoners, of van Friga, de Scandinavische Venus, die haar naam aan den Vrijdag gegeven heeft. De heilige Eligius zelfs is alleen dáárom zoo zeer geëerbiedigd, omdat hij de zaken voortzet van god Thor, wiens zinnebeeld een hamer was.

God Thor was inderdaad de groote meester van het land. Evenals Vulkaan stonden hem smederijen ten dienste en een groote vuuroven, waar de bliksems vervaardigd werden die hij, in navolging van Jupiter, naar de arme stervelingen slingerde. Men noemde hem ook *Donar*; daaruit is het woord *donder* onstaan en zoo was ook de Donderdag(*) hem gewijd. Twintig steden of dorpen dragen nog zijn naam: Turnhout 't geen wil zeggen Bosch van Thor (Thornaltum in het latijn) en zeker denzelfden oorsprong heeft als Doornik of Dornijck, dat zeker wel beduidt de eik van Thor, evenals Thorenbeek eene bron of beek aanduidt, welke hem gewijd was. Men zoude niet kunnen eindigen indien men alle punten van dit grondgebied moest opnoemen waaraan zijn naam, hetzij als woordafleiding of als herinnering, verbonden is.

Ondervraag de geleerden van het land zelf en ook de navorschers(§), zij zullen u vertellen, dat er op den eersten Zondag van de vasten in de omstreken van Brugge nog eene soort van feest wordt gehouden, dat men de *sottiskermis* (de kermis der zotten) noemt, waarbij groote vuren ontstoken worden en dat niet anders is dan eene herinnering aan de feesten van god Thor. Deze vereerde god wordt ook in den tegenwoordigen tijd nog geraadpleegd door de verliefden, ten einde iets te vernemen van het geluk, dat hun in hunne aanstaande huishouding wacht. Het gebeurt namelijk zelden, dat twee gelieven, die op het punt staan van vereenigd te worden, vergeten zouden den dag vóór Kerstmis twee volle, goed gedroogde noten in het vuur te werpen. Indien de noten vreedzaam branden dan zal het huwelijk gelukkig zijn, zoo ze daarentegen knetteren en vlammen schieten, zal er twist en oneenigheid tusschen de echtelingen ontstaan.

Al deze kleine bijgeloovigheden, overblijfsels van een beeldrijken, doch reeds lang vervlogen godsdienst, zijn in Vlaanderen zeer levendig gebleven. Ze worden voor den vreemdeling en zelfs voor de stedelingen verborgen gehouden, maar zijn daarom toch algemeen en door het geheele Vlaamsche land verbreid. Men moet ook niet gelooven, dat zij alleen in de boschstreken en op het platte land heerschen, men vindt

(*) In Zweden heet deze dag nog Thorsdag en in Denemarken Torsdag.

(§) Zie voornamelijk de *Calendrier belge* door den heer Reinsberg Duringsfeld en de opstellen van dr. Coremans over *l'Année de la vieille Belgique* uitgegeven in het *Bulletin de la Commission d'histoire* (1843).

ze ook in de polders terug en, laten we het maar zeggen, zelfs in de steden is het bijgeloof nog op verre na niet uitgeroeid.

Om billijk te zijn moeten we echter toegeven, dat het daar veel minder tiranniek werkt. Ook in de polders is dit het geval en de oorzaak hiervan ligt zeker in den kalmeren geest en het meer nadenkend karakter van den boer. Het is daar nog hoofdzakelijk bij de vrouwen en kinderen, dat het bijgeloof blijft volharden en stand houden; wat de mannen betreft, reeds de ernst van hun voorkomen is voldoende om de aanwezigheid van dergelijke zwakheden, althans in 't geen ze overdrevens hebben, te logenstraffen.

De bewoner van de polders heeft inderdaad, in meer dan één opzicht, veel overeenkomst met den Hollandschen boer. Evenals zijn broeder uit het noorden, heeft hij een grooten dunk van zich zelf en een hoogen eerbied voor zijn eigen persoon.

Uit den aard der zaak werkt hij slechts een deel van het jaar, maar hij brengt dan in zijn zwaren arbeid ook eene in zeker opzicht stelselmatige nauwgezetheid, die op zijn geheele wezen terugwerkt. Kalm van natuur, in zich zelf gekeerd uit gewoonte, maakt hij het spreekwoord tot leugenaar dat zegt '*Rood hair*, *dul hair*' (rood haar, woest haar); men zoude inderdaad zeggen, dat die altijd effen vlakte, welke hij voor oogen heeft, een sterken invloed op zijn karakter uitoefent en vóór den tijd alle hevige aandoeningen van den geest bij hem tot kalmte gebracht heeft.

Intusschen bemint hij, ja dweept hij met zijn eentonig, eenkleurig land; hij is gehecht aan den grond waarop hij geboren werd, aan zijn dorp, aan zijn huis en het grootste ongeluk, dat hem kan overkomen, is de noodzakelijkheid om zich in eene andere streek neder te zetten, om zijne geliefde woning te verlaten ten einde zich elders te vestigen en vooral nog wanneer dit zou zijn in het gedeelte van het land, dat zoo schilderachtig met hout begroeid is, doch dat door hem verafschuwd wordt, in het '*houtland*' zoo als men het dáár noemt.

Deze volhardende, levendige gevoelens hebben intusschen, even goed als de bijgeloovigheid waarvan wij zoo even spraken, een reden van bestaan, die hen te gelijkertijd verklaart. Het is eene soort van zedelijke slagboom, die om zoo te zeggen geheel dat fatsoenlijke en sympathieke land afsluit.

Ik ga nu spreken over de taal, die buiten de provincie nagenoeg niet begrepen wordt, aan de helft van het koninkrijk volstrekt onbekend is, die in de streek zelf, zeer onverstandig, door een deel van de hoogere volksklasse versmaad wordt en welke, tengevolge van deze onverdiende minachting, geëindigd is met in geheel Europa als eene soort van plattelandstaal beschouwd te worden.

Maar dit is een onderwerp 't welk eenig gezet onderzoek vereischt en wel noodig heeft, dat wij er een afzonderlijk hoofdstuk aan wijden.

(*Wordt vervolgd.*)